

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TURKISH STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

TARİH

EDİTÖR

Sibel ÜST

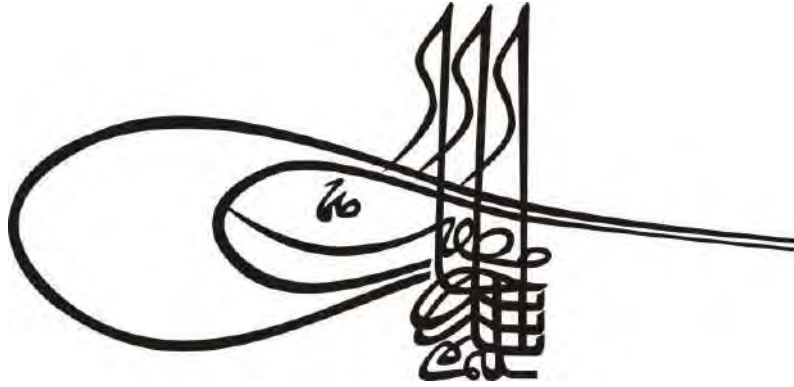

Turkish Studies

International Periodical For The Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

TARİH SAYISI

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*’nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.turkishstudies.net’e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez. Dergide yer alan yazıların dijital baskı, grafik tasarım, DOI numaralarının alınması ve uluslararası indekslere tanıtılması gibi işlemler Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketi tarafından ücret karşılığında yapılmaktadır. Dergide basım kararı alınan yazıların sahipleri yazılarının tasarım, yayın ve indeks masraflarını Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketine öderler.

Turkish Studies; EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System), ULAKBİM indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 8/7 Summer 2013

TURKISH

STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Sahibi / Owner

Mehmet Dursun ERDEM

Yayınevi / Publishing House

ALKO DİJİTAL BASKI MERKEZİ – GRAFİK TASARIM

Editor

Sibel ÜST

Editor Yardımcıları/Assistant Editors

Ramazan BÖLÜK-Muhammet Raşit MEMİŞ-Yaşar ŞİMŞEK
Hanife ALKAN-Mehmet Burak ÇAKIN

Yayın Kurulu/Editorial Board

Fatma S. KUTLAR OĞUZ - Orhan K. TAVUKÇU
Ali AKAR-Dursun Ali TÖKEL
M. Vefa NALBANT-Caner KERİMOĞLU
Ülkü ELİUZ-Mitat DURMUŞ
Yavuz BAYRAM-İsrafil BABACAN
Mehmet Dursun ERDEM – Tuncay BÜLBÜL
Cemalettin KÖMÜRCÜ

Danışma Kurulu/Board of Advisory

Ahmet BURAN- Gürer GÜLSEVİN
Turgut KARABEY-Mehmet AYDIN-Ramazan KORKMAZ

Genel Koordinatör/General Coordinator

Yavuz BAYRAM

Kaynakça Sorumluları/Persons for Bibliography Process

Süleyman Kaan YALÇIN
Murat ŞENGÜL - Veysel İbrahim KARACA
Kadri H. YILMAZ

Yabancı Dil Uzmanları

Muhammet Raşit MEMİŞ - Yusuf AYDIN

Baskı Sorumluları/Persons for Print Process

Özgür AY - Önder SEZER

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Dış Temsilciler Koordinatörü/General Coordinator of Foreign Editors

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Dış Temsilciler/Representative of Foreign Country

USA	Robert DANKOFF
Germany	Marcel ERDAL-Zeki KARAKAYA
Greece	Fatih KEMİK
Japan	Yuu KURIBAYASHI
Norway-Swedish	Bernt BRENDAMOEN
England	Fikret TURAN
Albania	Xhemile ABDÛ
Central Asia	Seadet SHİKHİYEVA
Kazakhstan	Gülnar KOKUBASOVA
Kyrgyzstan	Ulanbek ALİMOV-Osman KÖSE
Azerbaijan	Vusale MUSALİ
Uzbekistan	Cabbar İŞANKUL
Halab-Aleppo (Syria)	Ahmet DEMİRTAŞ
Poland	Öztürk EMİROĞLU

Hakemler/Referees

Prof. Dr. Marcel ERDAL	Frankfurt University
Prof. Dr. Han-woo CHOİ	Eurasia University
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN	Oslo University
Prof. Dr. Robert DANKOFF	Univercity Of Chicago
Prof. Dr. Walter ANDREVS	Washington University
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞGIN	Konya Üniversitesi
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Ü.
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Eskişehir Osmangazi Ü.
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TURAN	Manchester University
Prof. Dr. Filiz KILIÇ	Nevşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Funda TOPRAK	Yıldırım Beyazıt Ü.
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Halûk Harun DUMAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AKAY	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice AYNUR	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN	Uludağ Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Prof. Dr. İlhan GENÇ
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
Prof. Dr. Mehmet AYDIN
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL
Prof. Dr. Menderes COŞKUN
Prof. Dr. Metin AKKUŞ
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ
Prof. Dr. Mukim SAĞIR
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Prof. Dr. O. Kemal TAVUKÇU
Prof. Dr. Osman YILDIZ
Prof. Dr. Öcal OĞUZ
Prof. Dr. Pervin ÇAPAN
Prof. Dr. Ramazan GÜLENDAM
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ
Prof. Dr. Songül TAŞ
Prof. Dr. Şener DEMİREL
Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR
Prof. Dr. Zeki KARAKAYA
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Ass. Prof. Yuu KURIBAYASHI

Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ
Doç. Dr. Abdülhalim AYDIN
Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK
Doç. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
Doç. Dr. Ahmet YİĞİT
Doç. Dr. Alaattin KARACA
Doç. Dr. Alparslan CEYLAN
Doç. Dr. Bahir SELÇUK
Doç. Dr. Bayram Ali KAYA
Doç. Dr. Bekir ÇINAR
Doç. Dr. Bülent BAYRAM
Doç. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU
Doç. Dr. Celal DEMİR
Doç. Dr. Ercan ALKAYA
Doç. Dr. Erdal ŞAHİN
Doç. Dr. Erdoğan ERBAY
Doç. Dr. Erhan AYDIN
Doç. Dr. Fatma AÇIK
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR
Doç. Dr. Gül TUNÇEL

Gazi Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Dokuz Eylül Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Atatürk Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Kırıkkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Girne Amerikan Ü.
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Gazi Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Ankara Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Goethe University
Ege Üniversitesi
Okayama University

Dumlupınar Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Aydın Kocatepe Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Hacette Üniversitesi
Gazi Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Doç. Dr. Güray KIRPIK
Doç. Dr. Hatice ŞİRİN USER
Doç. Dr. Hikmet KORAS
Doç. Dr. Hüseyin GÜFTA
Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK
Doç. Dr. İsmail TAŞ
Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Doç. Dr. Mehmet ÇOG
Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK
Doç. Dr. Mehmet Naci ÖNAL
Doç. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ
Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN
Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT
Doç. Dr. Mehmet ZAMAN
Doç. Dr. Metin ARIKAN
Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN
Doç. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA
Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ
Doç. Dr. Musa ÇİFÇİ
Doç. Dr. Mustafa ALKAN
Doç. Dr. Mustafa ÖZSARI
Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK
Doç. Dr. Nergis BİRAY
Doç. Dr. Nesrin T. KARACA
Doç. Dr. Osman GÜNDÜZ
Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU
Doç. Dr. Sami KILIÇ
Doç. Dr. Şaban DOĞAN
Doç. Dr. Şahin KÖKTÜRK
Doç. Dr. Tarık ÖZCAN
Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL
Doç. Dr. Turgut TOK
Doç. Dr. Turhan ÇETİN
Doç. Dr. Ülkü ELİUZ
Doç. Dr. Ülkü GÜRİSOY
Doç. Dr. Yaşar ŞENLER
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM
Doç. Dr. Yunus BALCI
Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Doç. Dr. Mustafa GENCER
Doç. Dr. Nadir İLHAN
Doç. Dr. Osman KÖSE
Doç. Dr. Serkan ŞEN

Yrd. Doç. Dr. Abdullah KÖK
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Adem İŞCAN
Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN
Yrd. Doç. Dr. Ali Emre ÖZYILDIRIM

Gazi Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Mustafa Kemal Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Çankırı Karatekin Ü.
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Nevşehir Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Ü.
Uşak Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Fırat Üniversitesi
Nevşehir Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Gazi Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Pamukkale Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Fırat Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.

Niğde Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Ü.
Nevşehir Üniversitesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIZ	İstanbul Arel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Alpaslan OKUR	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Alptekin YAVAŞ	Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN	Ordu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ayfer YILMAZ	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bayram ÇETİNKAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cafer GARİPER	Süleyman Demirel Ü.
Yrd. Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ	Muğla Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL	Ondokuz Mayıs Ü.
Yrd. Doç. Dr. Ebru Burcu YILMAZ	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN	Muğla Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul AYDIN	Doğu Akdeniz Ü.
Yrd. Doç. Dr. Esen DURMUŞ	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih AYDIN	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih USLUER	TOBB Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Faysal Okan ATASOY	Erzincan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇOLAK	Uşak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Funda KARA	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Galip GÜNER	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ARI	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Halil ERDEMİR	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Halit KARATAY	Abant İzzet Baysal Ü.
Yrd. Doç. Dr. Hasan BAKTIR	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hilmi DEMİRKAYA	Mehmet Akif Ersoy Ü.
Yrd. Doç. Dr. Huriye ALTUNER	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Kahraman MUTLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KOPAR	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İlyas YAZAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsmet ŞANLI	Eskişehir Osmangazi Ü.
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER	Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih KANTER	Ardahan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EKİZ	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI	Gaziantep Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mesut TEKŞAN	Ç. Onsekiz Mart Ü
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat KACIROĞLU	Bozok Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN	Uşak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Musa Şamil YÜKSEL	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERTÜRK	Muğla Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA	Uludağ Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mutlu DEVECİ	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mücahit COŞKUN	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nafi YALÇIN	Melikşah Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nedim BAKIRCI	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nesime CEYHAN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ	Muş Alparslan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ	Trakya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Önder SEZER	Uşak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özgür AY	Uşak Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Yrd. Doç. Dr. Özlem NEMUTLU
Yrd. Doç. Dr. Refika ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan CANIM
Yrd. Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Sedat MADEN
Yrd. Doç. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Selma BAŞ
Yrd. Doç. Dr. Sema ÇETİN BAYCANLAR
Yrd. Doç. Dr. Sema ÖZHER KOÇ
Yrd. Doç. Dr. Serdar Uğurlu
Yrd. Doç. Dr. Seval ŞAHİN GÜMÜŞ
Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU
Yrd. Doç. Dr. Sezai COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST
Yrd. Doç. Dr. Soner AKPINAR
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN
Yrd. Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ
Yrd. Doç. Dr. Şevkiye KAZAN
Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN
Yrd. Doç. Dr. Tacettin ŞİMŞEK
Yrd. Doç. Dr. Tuba Işınsu İSEN-DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Tuğça Poyraz TACOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Türkan GÖZÜTOK
Yrd. Doç. Dr. Yasemin MUMCU AY
Yrd. Doç. Dr. Yunus AYATA
Yrd. Doç. Dr. Zehra GÖRE
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

Dr. İlyas KARABIYIK
Dr. Murat ŞENGÜL
Dr. Nezir TEMUR

Celal Bayar Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Osmaniye Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Mimar Sinan -GS Ü.
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Ü.
Eskişehir Osmangazi Ü.
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
TOBB Ekonomi ve Tek. Ü.
Hacettepe Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Adnan Menderes Ü.
Cumhuriyet Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi

Erzincan Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Gazi Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN
Prof. Dr. Ali AKAR
Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN
Prof. Dr. Funda TOPRAK
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
Prof. Dr. Menderes COŞKUN
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Prof. Dr. Murat ÖZBAY
Prof. Dr. Mustafa ÇAKIR
Prof. Dr. Rahim TARIM
Prof. Dr. Tahir BALCI

Trakya Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Kırıkkale Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü.
Çukurova Üniversitesi

Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ
Doç. Dr. Bahir SELÇUK
Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU
Doç. Dr. Ercan ALKAYA
Doç. Dr. Erhan AYDIN
Doç. Dr. Ferhat KARABULUT
Doç. Dr. Funda KARA
Doç. Dr. Hakan SAZYEK
Doç. Dr. Halit KARATAY
Doç. Dr. Hikmet KORAŞ
Doç. Dr. Hülya TAŞ
Doç. Dr. İsmet ŞANLI
Doç. Dr. İsrail BABACAN
Doç. Dr. Jale ÖZTÜRK
Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK
Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT
Doç. Dr. Metin ARIKAN
Doç. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA
Doç. Dr. Nergis BİRAY
Doç. Dr. Nesrin TAĞIZADE-KARACA
Doç. Dr. Nilgün ÇIBLAK COŞKUN
Doç. Dr. Ülkü ELİUZ

Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
9 Eylül Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Niğde Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Osmangazi Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Ü.
Mustafa Kemal Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Selçuk Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Mersin Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ahmet BENZER
Yrd. Doç. Dr. Alpaslan OKUR
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN
Yrd. Doç. Dr. Ayşe DEMİR
Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÖKŞEN
Yrd. Doç. Dr. Deniz MELANLIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan TAŞTAN
Yrd. Doç. Dr. Fulya TOPÇUOĞLU ÜNAL
Yrd. Doç. Dr. Gülten KÜÇÜKBASMACI
Yrd. Doç. Dr. Hülya TAŞ
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin GÖNEL
Yrd. Doç. Dr. M. Abdulbasit SEZER
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYDEMİR

Marmara Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Kırıkkale Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Dumlupınar Üniversitesi
Kastamonu Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Nevşehir Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Yrd. Doç. Dr. Salim PİLAV	Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Serdar UĞURLU	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST	Yıldırım Beyazıt Ü.
Yrd. Doç. Dr. Şevkiye KAZAN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yasemin MUMCU AY	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Murat ŞENGÜL	Fırat Üniversitesi
Dr. Salih GÜLENER	Uşak Üniversitesi
Dr. Mesut GÜN	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Editörden...

Değerli Tarih Araştırmacıları,

TurkishStudies/TARİH adı altındaki yeni sayımız yayımlanmıştır. Bu sayıda; Ortaçağ Avrupa ve Osmanlı Tarihi, Yeniçağ-Yakınçağ Türk ve Dünya Tarihi, Cumhuriyet Tarihi, Tarih- Siyaset ilişkisi, Tarih-Ekonomi ilişkisi, Tarih-Sanat ilişkisi, Tarih Eğitimi alanlarında 51 bilimadaminin makalesine yer verilmiştir.

Dergimize destek veren başta yazarlarımız olmak üzere, değerli vakitlerini bize ayıran hakemlerimize ve çalışmaların size ulaşmasını sağlayan arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Bundan sonraki TurkishStudies – Tarih sayımız Aralık 2013'te yayımlanacaktır. İlgili sayıya son makale gönderim tarihi 10 Kasım 2013'tür.

Dr. Sibel ÜST

30.09.2013, ANKARA

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

KEMALETTİN KAMU'NUN HAYATI, SANATI, ŞAHSİYETİ VE HİCRET ŞİİRİNİN
TAHLİLİ *THE LIFE, ART, PERSONALITY OF KEMALETTİN KAMU AND THE ANALYSIS OF
HIS POEM "HİCRET"*
Ahmet ADIGÜZEL
1-17

OSMAN TURAN'IN SİYASETÇİ KİMLİĞİ VE YASSIADA'DA YARGILANMASI (1954-1961)
POLITICAL IDENTITY OF OSMAN TURAN AND HIS TRIAL IN YASSIADA (1954-1961)
Zehra ARSLAN
19-31

CUMHURİYET İDARESİ'NİN NÜFUSU KAYIT ALTINA ALMA GİRİŞİMLERİNE BİR
ÖRNEK: 1934 YILI NÜFUS TARAMASI
*AN ILLUSTRATION FOR THE CIVIL REGISTRY PROCESSES DURING THE REPUBLICAN
ERA: THE CENSUS OF 1934*
Fevzi ÇAKMAK
33-48

TÜRK KÖYÜ KÖY EDEBİYATINA NASIL YANSIDI? KÖY ENSTİTÜLÜ YAZARLARDA
TEMATİK EĞİLİMLER
*HOW THE TURKISH VILLAGE WAS REFLECTED IN VILLAGE LITERATURE? ON THEMATIC
TENDENCIES IN THE AUTHORS OF VILLAGE INSTITUTES*
Erol ÇANKAYA
49-64

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E HÜDÂVENDİĞÂR VİLAYETİNDE KARAYOLU YAPIM
ÇALIŞMALARI
*FROM TANZİMAT PERIOD TO THE SECOND CONSTITUTIONALIST
HÜDÂVENDİĞÂR CITY HIGHWAY CONSTRUCTION WORKS*
Emrah ÇETİN
65-81

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

İBN HALDUN'UN SİYASET TEORİSİ VE SİYASAL SİSTEM SINIFLANDIRMASI *POLITICAL THEORY AND POLITIC SYSTEM CLASSIFICATION OF IBN KHALDUN*

Ali ÇİFTÇİ
Nihat YILMAZ
83-93

DOKUZUNCU SINIF TARİH DERS KİTABINDA YER ALAN GÖRSELLER HAKKINDA
ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ: TRABZON ÖRNEĞİ
PERCEPTIONS OF HISTORY TEACHERS ABOUT VISUAL MATERIALS OF NINTH GRADE HISTORY TEXTBOOK

Ebru DEMİRCİOĞLU
95-107

NATIONAL CULTURE AND TURKS IN THE DOCUMENTS OF TURKISH NATIONALARCHIVES
TÜRK MİLLÎ ARŞİV BELGELERİNDE MİLLÎ KÜLTÜR VE TÜRKLER

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU
109-116

TÜRKİYE'DE GENEL SEÇİM KAMPANYALARI (1950-2002)
POLITICAL ELECTIONS IN TURKEY (1950-2002)

Doğan DUMAN
Serçin SUN İPEKŞEN
117-135

EDEBİYATLA TARİHİN MUTLU İZDİVACI: TARİHİ ROMAN TÜRÜ VE OSMANCIK'TAN
OSMAN GAZİ HAN'A BİR OLGUNLAŞMA KURGUSU
MERRY MARRIAGE OF LITERATURE AND HISTORY: A MATURATION FICTION FROM HISTORICAL NOVEL GENRE AND OSMANCIK TO OSMAN GHAZI KHAN

Salim DURUKOĞLU
137-148

TARİHÇİ ATÂ'NIN ATÇILIK İLE İLGİLİ ESERİ:
TUHFETÜ'L-FÂRİSİN FÎ-AHVÂLİ HUYÛLÎ'L-MÛCÂHİDÎN
A WORK ON THE HORSE RIDING WHICH WAS WRITTEN BY HISTORIAN ATA:
TUHFETÜ'L-FÂRİSİN FÎ-AHVÂLİ HUYÛLÎ'L-MÛCÂHİDÎN

Muhittin ELİAÇIK
149-156

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ ve
TÜRKİYE'NİN AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLE YAKINLAŞMASINA ETKİLERİ
*TURKEY-SOVIET UNION RELATIONS DURING SECOND WORLD WAR AND EFFECTS ON
THE TURKEY RAPPROCHEMENT WITH THE USA*

Barış ERTEM
157-183

YENİSARAY'IN DERYAYA AÇILAN KAPISI: YALI KÖŞKÜ
THE DOOR OF YENİSARAY TO THE SEA: YALI MANSION

Volkan ERTÜRK
185-199

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN ÖZ-YETERLİK İNANÇLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ
PRE-SCHOOL TEACHERS' PERCEPTIONS OF SELF-EFFICACY BELIEFS

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ
Birsen SERHATLIOĞLU
201-221

İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİSİNE BİR ÖRNEK: ATATÜRK'Ü KORUMA KANUNU
*A SAMPLE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN RULING AND OPPOSITION PARTIES:
ATATURK PROTECTION LAW*

Ahmet İLYAS
223-235

XVI. YÜZYILDA HALEP'TE FİYATLAR VE KIYMETİ
THE PRICES AND VALUATION IN XVI. CENTURY ALEPPO

Mehmet KABACIK
237-268

“ŞİMDİ BEN ÖĞRETMEN Mİ OLDUM?” ÖĞRETMENLİK KİMLİĞİNİN OLUŞMASINDA
ETKİLİ OLAN ETKENLERE YÖNELİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖRÜŞLERİ
*“HAVE I BECOME A TEACHER?” THE PERSPECTIVES OF PRESERVICE
TEACHERS ABOUT FACTORS THAT ARE EFFECTIVE ON THE
FORMATION OF THE TEACHER IDENTITY*

Mustafa YAŞAR
Ayşegül KARABAY
Raziye Günay BİLALOĞLU
269-282

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013*

ÇİVİ YAZILI HUKUKTA KÖLELERE VERİLEN CEZALAR
PUNISHMENTS GIVEN TO SLAVES IN CUNEIFORM LAW

Yusuf KILIÇ
Suzan AKKUŞ MUTLU
283-292

XIX. YÜZYILIN SONU XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA BASRA KÖRFEZİ'NDE ULUSLARARASI
HÂKİMİYET MÜCADELESİ

*INTERNATIONAL STRUGGLE OF SOVEREIGNTY IN PERSIAN GULF AT
THE END OF THE NINETEENTH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE
TWENTIETH CENTURY*

Oktay KIZILKAYA
293-306

İLK DÖNEM İSLAM SİYÂSİ TARİHİNDE HUTBE UYGULAMASI
*THE PRACTICE OF KHUTBAH IN THE FIRST PERIOD OF POLITICAL
ISLAM*

Cahit KÜLEKÇİ
307-321

KONYA İLİ BEYŞEHİR İLÇESİ FASILLAR KÖYÜ MEZAR TAŞLARI
TOMBSTONES OF VILLAGE FASILLAR IN DISTRICT BEYŞEHİR OF KONYA CITY

Hüseyin MUSMAL
Mustafa ÇETİNASLAN
323-354

SOSYAL BİLGİLER PROGRAMLARINDA YER ALAN BECERİLER HAKKINDA SOSYAL
BİLGİLER ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ(İZMİR MENEMEN ÖRNEĞİ)

*THE VIEWS OF SOCIAL STUDIES TEACHERS ABOUT THE SKILLS
CONTAINED IN SOCIAL STUDIES (THE EXAMPLE OF İZMİR MENEMEN)*

Celal MUTLUER
355-362

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013*

18.Y.Y.'DA İSTANBUL ESNAFININ SORUNLARI
THE PROBLEMS OF THE MERCHANTS IN THE 18TH CENTURY

Aslıhan NAKİBOĞLU
Bengü DOĞANGÜN YASA
363-392

YENİ HARFLERİN KABULÜ VE ADANA BASINI'NA YANSIMASI: "YENİ ADANA" VE "TÜRK
SÖZÜ" GAZETESİ

*THE ACCEPTANCE OF NEW LETTERS AND REFLECTION OF THEM TO
THE ADANA PRESS: "YENİ ADANA" AND "TÜRK SÖZÜ"*

Şeyda ÖZÇELİK
393-413

İBN HALDUN VE HEGEL'İN TARİH FELSEFELERİNİN TÜRKİYE BAĞLAMINDA ANLAMI
THE MEANING OF IBN KHALDŪN'S AND HEGEL'S PHILOSOPHY OF

HISTORY IN THE CONTEXT OF TURKEY

Muhammet ÖZDEMİR
415-428

OSMANLI DEVLETİNDE TEKNİK BİR YENİLİK: SKAFANDER MAKİNESİ
*A TECHNICAL INNOVATION IN THE OTTOMAN STATE: SCAPHANDRE
MACHINE*

Cihan ÖZGÜN
429-457

OSMANLI İDARESİNDE KIBRIS'TA GÖREV YAPAN MÜFTÜLER VE FAALİYETLERİ (1571-
1878)

*THE MUFTIS AND THEIR ACTIVITIES IN CYPRUS UNDER THE OTTOMAN
ADMINISTRATION (1571-1878)*

Ali Efdal ÖZKUL
459-485

İSTANBUL'UN TEMEL İHTİYAÇLARINDAN MAHRUKÂTIN (ODUN VE KÖMÜR) ÖNEMİ VE
MAHRUKÂT ARZ PİYASASI (1789-1918)

*ONE OF THE BASIC NEEDS OF ISTANBUL (1789-1918):THE
IMPORTANCE AND SUPPLY MARKET OF FUEL (FIREFWOOD AND COAL)*

Muharrem ÖZTEL
487-505

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013*

MYSTERY OF THE FUNERARY RELIEFS OF PALMYRA (TADMOR) IN THE DESERT OF
SYRIA

*SURİYEÇÖLÜNDEPALMYRA'DAKİ(TEDMÜR) MEZARRÖLYEFLERİNİN
GİZEMİ*

Hatice PALAZ ERDEMİR

507-518

HAYATIN DEĞİŞTİĞİ YERDE BAKKALLIK
GROCERY WHICH HAS CHANGED IN LIFETIME

Olca PULLUKÇUOĞLU YAPUCU

519-535

KAYSERİ VE YÖRESİ TARİH ARAŞTIRMALARI MERKEZİ'NDE BULUNAN EBRÜ
KAPLI DEFTERLER

*THE MARBLED PAPERIN THE NOTEBOOKS THAT IS BEING AT HISTORY
OF KAYSERİ AND NEIGHBORING AREAS RESEARCH AND
IMPLEMENTATION CENTER*

Neval SAKİN

537-550

TÜRK ORDUSUNDA KÜNYE UYGULAMASINA İLİŞKİN İLK GİRİŞİMLER
VE İLK KÜNYELERLE İLGİLİ KISA BİLGİLER*THE FIRST ATTEMPTSON
THE USE OFIDENTITY TAGS IN TURKISH ARMY AND INFORMATION
ABOUT THE EARLY IDENTITY TAGS*

Burhan SAYILIR

551-561

OSMANLI ORDUSUNDA VENEZUELALI BİR GEZGİN ŞÖVALYE: RAFAEL DE NOGALES
MÉNDEZ

*A VENEZUELIAN KNIGHT ERRANT IN THE OTTOMAN ARMY: RAFAEL DE
NOGALES MÉNDEZ*

Hüseyin Güngör ŞAHİN

563-598

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013*

BARIŞ HAREKÂTI SONRASINDA TÜRKİYE'DEN KIBRIS'A YAPILAN GÖÇLER VE TATBİK
EDİLEN İSKÂN POLİTİKASI
*IMMIGRATION FROM TURKEY TO CYPRUS AFTER PEACE OPERATION
AND FOLLOWING SETTLEMENT POLICY*

İsmail ŞAHİN

Cemile ŞAHİN

Mine ÖZTÜRK

599-630

II. PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN DIŞ SİYASETİ ÜZERİNE BİR DENEME
*ESSAY ON THE FOREIGN POLICY OF IRAN IN THE ERA OF THE
PAHLAVI II*

M. Serkan TAFLIOĞLU

631-644

XVI. YÜZYILDA ACLUN ŞEHRİ VE KASABALARININ NÜFUSU
*THE POPULATION OF AJLUN AND AJLUN'S TOWNSHIP IN THE
SIXTEENTH CENTURY*

Ünal TAŞKIN

645-654

NİĞDE TÜRK OCAĞI'NIN KURULUŞU VE İLK FAALİYETLERİ (1924-1926)
*THE ESTABLISHMENT AND FIRST ACTIVITIES OF NİĞDE TÜRK OCAĞI
(1924-1926)*

Nevzat TOPAL

655-670

ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI DÖNEMİ MİMARİSİNDE İSTANBUL TASVİRLİ DUVAR
RESİMLERİ
*İSTANBUL DEPICTION MURAL PAINTINGS IN ARCHITECTURE OF
OTTOMAN PERIOD IN ALBANIA*

Metin UÇAR

671-686

SULTAN I. MAHMUD'A AİT BİR RUZNÂME (H.1147/M.1734)
A RUZNAME BELONGING TO SULTAN MAHMUD I (1147 AH/ 1734 BC)

Efkan UZUN

687-703

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013*

OSMANLI'DA BİR DARBE VE TAHLİLİ: GENÇ OSMAN ÖRNEĞİ
*ACOUP IN OTTOMAN EMPIRE AND ITS ANALYSIS: GENÇ OSMAN
EXAMPLE*

Hasan YAŞAROĞLU
705-732

THE SOCIAL MEDIA FACTOR IN THE DEVELOPMENT AND PROMOTION OF RELIGIOUS
TOURISM

*İNANÇ TURİZMİNİN TANITIMINDA VE GELİŞİMİNDE SOSYAL MEDYA
FAKTÖRÜ*

M. Murat YEŞİL
733-744

ERKEN CUMHURİYET YILLARI MİLLİ KİMLİK TARTIŞMALARI:
HASAN ALİ YÜCEL VE TÜRKİYE'DE HÜMANİZMA ARAYIŞLARI
*DISCUSSIONS ON NATIONAL IDENTITY IN THE EARLY REPUBLICAN
YEARS:*

HASAN ALI YUCEL AND SEARCHING FOR TURKISH HUMANISM

Emre YILDIRIM
745-763

XIX. YÜZYILDA KONGRATLAR DÖNEMİNDE HİVE ŞEHİRİ
THE CITY OF KHIVA DURING QUNGRAD ERA IN 19TH CENTURY

Seda YILMAZ VURGUN
765-781

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİYASAL MUHALEFET VE
ELEŞTİRİNİN SINIRLARI: YARIN'I OKUMAK
*POLITICAL OPPOSITION AND LIMITS OF CRITICS IN THE EARLY PERIOD
OF TURKISH REPUBLIC: THE CASE OF YARIN*

Aytaç YILDIZ
783-795

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE DOKUMA ÜRÜNLERİ FİYAT ENDEKSİ (1750-1880)
*PRICE INDEX OF WEAVING GOODS ACCORDING TO OTTOMAN ISLAMIC
REGISTER (1750-1880)*

Hüsnü YÜCEKAYA
797-806

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013*

LONDRA KONFERANSI'NDA ERMENİ SORUNU VE İNGİLTERE'NİN TUTUMU (12 ŞUBAT-
10 NİSAN 1920)
ARMENIAN QUESTION AND ATTITUDE OF ENGLAND AT THE CONFERENCE OF LONDON
(12 FEBRUARY-10 APRIL 1920)

Mehmet Sait DİLEK

807-816

ALMAN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI ARŞİVİ BELGELERİNE GÖRE DERSİM
AYAKLANMASI
DERSİM UPRISING ACCORDING TO THE GERMAN FOREIGN MINISTRY ARCHIVES

Muzaffer DENİZ

817-825

D O S Y A A R K A S I

KURUCAOVA POLYESİNİN JEOMORFOLOJİSİ (KIRIKHAN/HATAY)
THE GEOMORPHOLOGY OF KURUCAOVA POLJE
(KIRIKHAN/HATAY)

Emre ÖZŞAHİN

827-848

HAYAT BİLGİSİ DERSİ KAZANIMLARININ DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN
İNCELENMESİ
INVESTIGATION OF LIFE SCIENCE OBJECTIVES IN TERMS OF VALUES
EDUCATION

Cihat YAŞAROĞLU

849-858

EMSÂL Ü NEŞÂYİH-İ TÜRKİ VE DİL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE
THE EMSÂL Ü NEŞÂYİH-İ TÜRKİ AND ITS LANGUAGE PROPERTIES

Talip DOĞAN

859-886

TÜRKİYE'DE FORMEL PİYASAYA YÖNELMEDE KADIN İŞGÜCÜ ARZI
VE GSYH ETKİLERİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA
FEMALE LABOR SUPPLY AND GDP EFFECTS IN ORIENTATION TO
FORMAL MARKET IN TURKEY: AN EMPIRICAL STUDY

Murat KORKMAZ

Nur DİLBAZ ALACAHAN

887-900

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

KEMALETTİN KAMU’NUN HAYATI, SANATI, ŞAHSİYETİ VE HİCRET ŞİİRİNİN TAHLİLİ*

*Ahmet ADIGÜZEL***

ÖZET

Her insan bir dünyadır. Bu dünyanın sınırlarını belirleyen ise o insanın evreni kaplayan tahayyülleri ve tasavvurlarıdır. O insanın hayat hikâyesini inşa eden, hadiselerin çeşitliliği ve zenginliğidir. Alelade yaşanan bir hayat hikâyesi mahduttur, fakat sanatkârane yaşanan bir hayat hikâyesinin oluşturduğu dünyaya sınırlar koymak – ki bu yüksek seviyede bir sanatkâr kudreti ise – muhaldir. Sanatkârane farkındalık hayatın her safhasına yansımıştır. Eser-müessir bağlamında bu farkındalık daha şeffaf gözlemlenebilir. Sanatkârı farklı kılan, onun duyuş ve algılayışıdır. Ahmet Haşim dolunaya bakınca “mehtab”ı duyar, algılar, oysa alelade bir bakışa sahip fert, dolunayı “kabak” olarak algılayabilir. Bu perspektifin, müessiri ve inşası nedir, nasıldır? Konumuzu zorlayan, çerçevesinden taşıyacak bir mevzudur. Zira üslup, dil, musiki, tema, konu ve diğerleri sanatın çatısı altında bulunan birimleridir. Bu malzemelerden her biri kuvvetine ve kelime servetine göre bir ehemmiyet arz etmektedir. Bir birini tamamlayan ve aynı zamanda o bütünün her bir özelliğini, vasfını kendisinde taşıyan ve temsil eden birer uzuvdur. Sanatçının üslubuna, fikir, duygu, his dünyasına ve felsefe anlayışına yerleşen bu malzemeler aslında bütünsel bir terkipten ibarettir. Yalın, salt yavan ve tek başlarına vücuda gelmiş degillerdir. Bunların varlığına, oluşumuna saikler çeşitlidir. İşte biz böyle bir donanımına sahip bir sanatkârın hayat hikâyesine, dahası onun şahsiyetine bir yorum getireceksek sadece manay-ı ismi ile değil manay-ı harfiyle de ele almalıyız. Ancak, biz bu durumda sağlıklı bir sonuç elde edebiliriz

Kemalettin Kamu; ihtilallerin, savaşların, yıkılışların, çöküşlerin “Hicret” ve kuruluşların yaşandığı bir iklimin ve atmosferin insanıdır. Bütün bunların boyası ile boyanmış, bütün bunları derinlemesine yaşamış içli bir sanatkârdır. O, böyle bir dünyaya doğdu ve bu duruma uygun olan mizacı gereği de doğduğu bu dünyanın bir parçası oldu. Bu dünyanın bütün olumsuzluklarını, bedbinliğini, yalnızlığını, göçünü derinden hissetti, yaşadı ve bunları en ince çizgileriyle şiirine bir siluet olarak resmetti, onun şiir muvaffakiyeti Milli Mücadele yıllarındaydı. Neden? Çünkü Anadolu insanı, sadece maddi düşmanları olan Yunan, Rus, Ermeni, İngiliz, Fransız ve İtalyanlar ile savaşmıyordu; kıtlıkla, yoklukla, sürgünle, göçle de mücadele ediyordu. Mekân, zaman, olay ve diğer malzemeler Kamu’nun sanat heybesini lebalep dolduracak bir fırsatlar zenginliği, imkânlar yumağı ve serveti sağlamıştı.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Girne Amerikan Üniversitesi, Yeni Türk Dili, El-mek: aadiguzel@hotmail.com

“Şiir, hüzdünden ziyade ruhun kanatlandığı anı benimser.” Kamu iç dünyasının esiri değil de müessiri olmuş olsaydı, bu hislerin, duyguların bir parçası değil de onları benlik potasında eriten yüksek bir seviyeye ulaşabilseydi; Bâkî, Fuzulî, Yahya Kemal, Tanpınar, Malermé ve Valéry ayarında sanatını icra edebilirdi. Bu durum, biraz da kabiliyet gerektiren, şairlik melekesinin oluşumuna ve inkişafına bağlıdır. Kemalettin Kamu, Doğu medeniyeti içerisinde yetişmiş Arapça ve Farsçayı iyi bilen bir şairdir. Onun Batı tarafını tamamlayacak bir fırsat olarak gördüğümüz beş yıllık Paris ikametiydi. Evet, Paris, 18-19. Ve 20. Yüzyıl Avrupa, hatta Dünya medeniyetinin, plastik sanatlarının, fikriyatının beşiği olan bereketli 16. Yüzyılın İstanbul’u olan Paris, Kemalettin Kamu, bu zenginliği barındıran zaman ve zemine sahipti, ama Kemalettin Kamu bu zengin ve büyük sanat çeşmesinden badesini doldurmadı, dolduramadı. İki uygarlığın (doğu-batı) imtizacıyla sanatı yüksek seviyede teganni edecek bir şiiriyet oluşturabilirdi. Kamu, beş yılda iki üç şiirle yetindi. Paris’te âdeta şairliğin defterini dürdü. Paris yılları ve yurda dönüş sonrası bu durgunluk maalesef ölümüne kadar devam etti. Onun sanat mirası, gençliğinde yazdığı Milli Mücadele ağırlıklı şiirlerinden oluşmaktadır. Kamu, âdeta şiir istidadını prangaya vurmuş, sanat ruhunu iğdiş etmiştir. Şiiriyeti bazı şiirlerinde veya bazı şiirlerinin bazı mısralarında yüksek seviyede terennüm etmektedir. Nicelik olarak da az şiir yazan Kamu; içli, saf, samimi duyguları, duru akıcı Türkçesi ve yaşadıklarını şiirlerinde yaşatmayı başaran Cumhuriyetin ilk şairlerindendir. Farklı bir yol haritasıyla Türk Edebiyatının kilometre taşı olabilecek imkân ve talihe sahip olmasına rağmen o iklimi oluşturamadı, o atmosfere sahip olamadı.

Anahtar Kelimeler: Kemalettin Kamu, üslup, şiir, hicret, unsurlar, sanat.

THE LIFE, ART, PERSONALITEY OF KEMALETTİN KAMU AND THE ANALYSIS OF HIS POEM "HİCRET"

ABSTRACT

Each people is an earth. the human’s thoughts and imaginations determine this world’s borders. The happenings variety and wealth build the life’s story. The life which live quickly, restricted, but it is useless to put obstacles a good artistry life. Artistry diffrentiation spread to every phase of life. This differentiation might be observed more clear in work. The artist’s perception and sensation which make him worth.

When AHMET HAŞİM looks at the moon, he percevies moonlight as “kabak”with a quick glance. What is this perspective’s inventor and How is...? But genre, langue, music, thema, topic and the other are under the of art. These features also consist which settle down the artist’s genre, idea, sense and the percperktive of philosophy. It doesn’t happen plain, frail and lonely. There are different ideas to exit these. If we want to comment about the artist’s life of story and his personality, we should get not only him with “manayi ismi” but also “manayi harfi”.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

In this situation, we may take only a good result. Kemalettin Kamu is a person who live in reforms, wars, collapres. He was born in such a World and become part of this World. He felt all the bad things, loneliness of World and wrote about these negative things in his poem. His poem had a worth during the indepence war. Why? Because, Anatolia people struggled not only with their enemies which ara Russians, Armanians, Greeks, but also with famine exile and migrotory. Place, time event and the other things made the richness for Kemalettin Kamu's art. The poem adpots the moment apart from gloom, If Kamu didn't have a part of his inwardness, feelings, he could rise like Baki, Fuzuli, Yahya Kemal, Tanpınar, Malerme, Valery in his art. This is depent on skill poetess.

Kamu was a poet who spoke Arabic and Persion and grew up in civilization of east. He also lived in Paris for 5 years. And he knew the civilization of West. Yes, Paris was art's thought's centre in 18.19.20 centuries even civilazition of World. But Kemalettin Kamu couldn't take advantage of art in Paris. Perhaps he could have done the art in a high leval, but he couldn't. He only wrote two or three poems in five years. Nearly he finished his poetess. Unfortunately, this duration contunied until his death.

When he was a young in peroid of indepence war, he wrote several poems which was his heritage. Nearly he gyved his poetess and finished the art. His poetess was excellent in same poems. He was one of the first poet of the history republic and wrote poems sincerely. Although he had some oppornities and luck to be a master in Turkish literatüre, he couldn't compose it and catch that atmosphere

Key Words: Kemalettin Kamu, Genre, Poem, Abroad, Art.

Kemâlettin Kamu'nun Hayatı

15 Eylül 1901 Bayburt, 6 Mart 1948 Ankara, Arapça ve Farsçayı iyi derecede öğrenir. İlkokulu dışarıda bitirir. Ortaokulda şiirler yazmaya başlar. Rusların (1915'te) Erzurum'u işgali haberiyle babası kalp krizi geçirerek hayatını kaybeder. 15 yaşındaki Kemalettin Kamu, bu acıyı 38 yaşında dul kalan annesiyle paylaşmak zorundadır. Aile reisliğini üstlenir, kısa süre sonra işgalden dolayı Refahiye'den ayrılıp önce Sivas'a oradan da Kayseri'ye göç ederler. Genç yaşta Erzurum'a gidemeyişin acısını, ata yurdunu da annesi gibi algılayıp soyut vatan sevgisini somut olarak terennüm ediyor. Ağabeyinin okulu birincilikle bitirip Bursa'da öğretmenliğe başlamasıyla Kemalettin Kamu'nun öğrenimini devam ettirmesine, abisi yardımcı olur. Ağabeyisinin aracılığıyla İstanbul Erkek İlk Öğretmen okuluna başlar. Ne var ki birbirini takip eden felaketler peşini bırakmaz. Okulu bırakmak durumunda kalır, çünkü müttefik orduları İstanbul'u işgal ediyor (16 Mart 1920). İstanbul'dan Bursa'ya gelen Kemalettin Kamu, düşmanın Bursa'ya ilerlemesi ile Ankara'ya geçer. İlk görevi olan istihbarat kâtipliğine atanır. Milli Mücadele zaferle sonlanır. İstanbul'a giderek sınavlarını başarıyla verir. Mezun olup orta öğretmen okuluna devam etmek ister, Anadolu Ajansı onu Ankara'ya çağırınca okulu bırakır. Kemalettin Kamu Ankara'da çevre edinir, dürüstlüğü ve çalışkanlığı kadar şiirleriyle de dikkat çeker. Aruzu bırakıp heceyle yazmaya devam eder.

Sözcükleri tek tek seçer, onları bir kuyumcu titizliğiyle işler, mısraların üzerinde gecelerce düşünür, yazdıklarını kolay kolay beğenmez. Kendisi için müşkülpesenttir. Geceleri geç saatlere kadar hem okur, ama çok okur; hem de yazar, ama az yazar. Mısraları üzerinde günlerce durur,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

onları bir kuyumcu titizliğiyle işler... Yazdıklarını zor beğenir. Fakat bitirdiği ve her nasılsa beğendiği şiirlerini de, evinin balkonunda yüksek sesle okur (Samanoglu, 1986, 18).

Dürüst ve çalışkan olan Kemalettin Kamu, Cumhuriyetin inkılaplarını içselleştirmiş, onların yılmaz savunucusu olmuştur. Anadolu Ajansının neşriyat ve istihbarat müdürlüğü görevine atanır. Kurtuluş Savaşı yıllarında sayılı gazeteciler arasında yer alan Kemalettin Kamu “Hâkimiyeti Milliye” ve “Yenigün” gazetelerinde yine gönüllü olarak yazılar yazmakta ve şiirler yayımlamaktadır. 1933 yılında Anadolu Ajansı temsilcisi olarak Fransa’ya gönderilir ve yüksek tahsilini orada tamamlar.

Paris’te beş yıl kalan şair, Fransızcasını ilerletir, Avrupa’yı tanımaya çalışır; fakat şiirle fazla iştigal etmez. Yalnızlığı seven şair, orada münzevi bir hayat geçirir. Sessiz sedasız bir beş yıl. Zaten o süre ile ilgili pek bir bilgi de mevcut değildir. Kemallettin Kamu’nun Paris’te memleket hasretiyle kıvrandığını Behçet Kemal Çağlar’ın bir yazısında öğreniyoruz. Soyadı kanunu çıktığında o Paris’teydi. Abisi ile soyadı üzerine ortak bir karara varamazlar. Bingöl Çobanları’ndan olsa gerek önce “Bingöl” daha sonra “Bingöl’ü” değiştirerek “Kamu” soyadını aldığı tahmin edilmektedir. Çünkü o dönemde yazılan şiir antolojilerinde şairin adı Kemalettin Kami Bingöl, diye geçmektedir.

Çok sevdiği, yürekten bağlandığı Atatürk’ün ölümünden altı gün önce (4 kasım 1938) İstanbul’a döner, sonra Ankara’ya çağırılır. 1939’da Rize milletvekili olarak TBMM’ye girer. Bu arada Anadolu Ajansı ile ilişkisi sürer, ayrıca Türk Dil Kurumu’nda, Terimler Kolu başkanlığı yapmaktadır. Bütün bu meşakkatler ve yoğunluklar onu sanattan, çok sevdiği şiirden uzaklaştırmış. Paris’te bulunduğu yıllar ve yurda dönüşü onun kalemi ve şiiri için durağan, durgun yıllardır.

Siyasî Hayat; siyaset, meslek ve sanat sahiplerini kendine çekiyor. Elllerinden meslek ve sanatı aldığı için bunların asıl hüviyetleri kayboluyor. Siyasî firkalar, hem insanı kendi sahasında kullanmak çaresini aramalı hem de sanatlarını icraya bir çözüm bulmalıdırlar.

Kemâlettin Kamu, hayatının ikinci devresinde daha iyi hazırlanmış bulunmasına rağmen, maalesef birincisine nispetle az parlayabildi. Sebebi de siyasetin, kendisini, istidatlı bulunduğu sahalardan koparıp alması, başka istikametlere sevk etmesi; onun sahalarına ise kalem ve kâğıtla ilgili olmayanları göndermesidir. Politikanın elinde Kemâlettin Kamu gibiler vardı; keza, radyo, rotatif, düz makine ve diğer türlü imkânlar vardı. Fakat politika, Kemâlettin Kamu’yu başka yaradılıştaki insanlarla garip becayıslara tâbi tutmuş; bahçıvana aşçılık, aşçıya bahçıvanlık ettirmiştir. Neticede, yemekler lezzetsiz olmuş, tarhlar çiçeksiz kalmıştır (Akşam Gazetesi-9 Mart 1948).

Yalnız ve hasta Kemalettin Kamu, kendisini siyasetin akışına bırakır, hasta olduğu kadar yalnızdır, istediği hayat arkadaşını bulamayan sanatkar, onun tesellisi olan şiirden de uzaklaşmış, sevgisini, farklı objelere yönelerek mutluluğu yakalamaya çalışmıştır.

1943 yılında TBM ‘nin 7. Dönemi için yapılan seçimde, yine Rize milletvekili olmuştur. Bu sırada, İstanbul’da ağabeyinin yanında bulunan annesinin ölüm haberini alır. On beş yaşında babasız kalan, bekâr ve hasta Kemâlettin Kami Kamu, annesini de kaybedince bütün sevgisini ağabeyinin çocukları, kendisinin yeğenleri, Osman ve Pervin üzerinde toplar. Onların düzgün ve güzel Türkçe ile konuşmalarına dikkat eder, öğretici ve terbiyevî hikâyelerle yetişmelerini ister. Çocukları sevdiği kadar, kedilere de düşkündür. Ankara’nın cins kedilerini evinde misafir eder, âdeta onlarla dertleşir (Samanoglu, 1986, 25/26).

Mizacı gereği duygu yoğunluğu yaşayan Kamu, kendisini sarıp sarmalayacak kıpır kıpır bir hayattan, sıcacık bir yuvadan mahrum, yalnızlığı, kimsesizliği ömrü boyunca sırtında bir gömlek gibi taşımış ve yaşama da öyle veda etmiş:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

6 Mart 1948 Cumartesi günü, Ankara'daki Erzurumlu Yüksek tahsil gençlerinin hazırlamakta oldukları, "Erzurum Gecesi"nin iyi olması için, var gücüyle çalışmıştır. Saat 18.00'de Ulus semtinde bulunan ve bir nevi «otel-pansiyon» gibi kullanılan Evkaf apartmandaki odasına yorgun dönmüştür. Şenlikle ilgili olanlara telefonla, o gün yapılan, ertesi gün yapılacak olan işleri bildirdikten sonra, oda hizmetlisinden bir kahve ister. Pişirilip getirilen ve masa üzerine konulan fincana saat 18.30 sularında uzanan el, kavuşamaz. Zira yalnız ve duygulu şair, ani ve şiddetli bir kalp kriziyle yere düşmüştür. Teşhiste yanılmışlar, mideden değil, kalp rahatsızlığı yüzünden, kırk yedi yaşında ve yanında hiç kimse yokken, hayata veda etmiştir (Samanoğlu, 1986, 26/27).

Sanatı, Şahsiyeti ve Şiirleri

On beş-otuz üç yılları şairin velut dönemidir. Fransa da bulunuşu ve Fransa'dan dönüşte politikaya atılması onu şiirden uzaklaştırdı. Öğrenci iken aruz vezni ile şiire başlayan Kemalettin Kamu, Arapça ve Farsçayı iyi derecede öğrenmiş, aruzla yazmasına rağmen şiirleri sadedir. Gerek babasının zengin kütüphanesi, abisinin İstanbul'dan gönderdiği kitaplar gerekse şairlik yetisi, onun şiire olan hevesini arttırmış, şiir yazmayı hevesin ötesine taşıyarak şairliği benimsemiştir. Aruzla yazdığı ilk şiirlerinde, ilk olmaları hasebiyle şairliğe girizgâh niteliğindedir. Bunlara şiir denemeleri demek, vezin acemiliklerini hoş görmek gerekir. Buna rağmen, o tarihte, o yaşta, aruz vezniyle ve sade bir dil ile yazılan:

Rast geldim o dilber kıza görmüştüm esasen,
Tül perdeli bir pencereden baktığı akşam!..
«Takip edeyim» hükmü kopup geldi içimden,
Tâ ruhumun şişme şimşeklerinin yaktığı akşam.
(Dergâh Dergisi'nde yayımlanan TAKİP adlı şiirinden)

Gibi mısralar, bu gencin şiir alanındaki istidadını göstermektedir. Bu mısralar aynı zamanda, on yıl kadar sonranın değerli şairi Kemâlettin Kâmi'nin habercisidir. İstanbul'a geldikten sonra, aruzla birlikte hece veznini de kullanan ve yirmi bir yaşından itibaren sadece, Türk dilinin kendi iç musikisine daha çok uyan millî vezinle; hece vezniyle, yazacak olan Kemâlettin Kâmi'nin aruz vezinli ilk şiirlerinin sayısı yedidir. Bunlardan üçünü («Lâle Devri İçin», «Benim Aşkım» ve yukarıya ilk dörtlüğü alınan «Takip»), henüz milletçe acısı çekilen felâket haberlerini duymadan önce yazdığı anlaşılmaktadır (Samanoğlu, 1986, 28/29).

Hece Veznine Geçiş

Kamu dilde var-ıdı zabt u usul
Bunlara düşmüş idi cümle 'ukûl
Türk diline kimsene bakmazdı
Türklere hergiz gönül akmaz ıdı
Türk dahı bilmez idi ol dilleri
İnce yollı ol ulu menzilleri

Âşık Paşa

Yeni lisan makalesiyle başlayan dilde sadeleşme, millileşme hareketi, Cumhuriyetin kuruluşundan önce gelişimini, oluşumunu tamamlamış, hakir görülen, hor karşılanan hece vezni, dönemin entelektüellerince benimsenmiştir. Hatta hece vezni, devrin mergup metayı olmuştur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Özellikle Mehmet Emin Yurdakul, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü'nün samimi ve ilmi gayretleri, bu veznin daha iyi anlaşılmasını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Beş hececilerden sonra dönemin önemsenen ve dönem için bir kıymet olarak görülen şair Kemalettin Kamu'dur. Kemalettin Kamu, artık, sadece hece vezni kullanır. Hecenin daha çok klasik olan kalıbı: on birliyi (4+4+3/6+5) kullanmakta, daha çok koşma tarzına ilgi duymaktadır.

Görüşler ve Değerlendirmeler

Kemalettin Kamu'nun sanatı, üslubu ve şiirleriyle ilgili detaylı bir çalışma günümüze kadar yapılmamış. Yapılan değerlendirmeler de daha çok öne çıkan şiirleriyle ilgili yorumlardır. Birkaç istisna dışında yapılan yorumlar, genellikle benzerlik arz etmektedir. Bu görüşlerden ulaşıldıklarımızı aktaralım:

İlk şiirlerini mütareke devrinde yazmaya başlamış olan şair, asıl şöhretini Millî Mücadele sıralarında yazdığı manzumelerle sağladı. Sayıca az olan, lirik ve çok samimî duygular taşıyan ve çoğu yurtseverlik çerçevesi içinde yazılmış bulunan şiirlerini kitap halinde toplamış değildir (Akyüz, 1985).

Kamu, savaş, yurt, gurbet ve aşk konularında dil ve ahengi sağlam, lirik-epik, hece şiirleriyle tanındı (Necatigil, 1985, 174).

Kemalettin Kamu, lirizm ve samimiliği elden bırakmaksızın, Anadolu dertlerine ve yurt manzaralarına ilk açılan şairlerden biridir (Kabaklı, 1978, 559).

Şiirlerini muhteva itibariyle üç grupta toplamak mümkündür:

1. Gurbet, hicret, hasret şiirleri,

2. Aşk ve tabiat şiirleri,

3. Zafer ve memleket şiirleri. Bunlar arasında ilk göze çarpanları mütareke, Millî Mücadele Türkiye'sinin içinde yaşadığı zor günlerin hatıralarını yansıtmaktadır... Şairin gurbet, hasret, kimsesizlik gibi duygu tarafı ağır basan lirik şiirleri ve bunlar arasında özellikle «Gurbet» şiiri oldukça yaygınlık kazanmıştır. Bu iki yönü ile “Gurbet ve Vatan Şairi” olarak tanınır (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1982).

İçli ve samimî bir ifade, hakiki sanat titizliği ve itinası, onun şiirlerinde göze çarpan başlıca hususiyetlerdir... Şiirlerinin başlıca vasfı, lirik olmasıdır (Evrimer, 1949).

Kemalettin Kamu'nun ölümünden bir yıl sonra (1949) Rıfat Necdet Evrimer tarafından hayatı ve şahsiyetinin geniş bir şekilde anlatıldığı şiirlerinin tamamının toplanmaya çalışıldığı ve değerlendirildiği bir kitap yayımlanmıştır. Daha sonra Necmettin Esin, şahsi hatıralarını ekleyerek ve yine bu esere dayanarak bir kitap hazırlar. Mustafa Gökçe de şairle ilgili bir kitapçık yayımlar:

Kemâlettin Kâmi Kamu'nun şiirleri hakkında görüş ve değerlendirmeler bulunan iki kitaptan ilkinde, özetle : “...Ona büyük şair diyemeyeceğiz, fakat şiirleri sevilen, dilden dile dolaşan bir şair demeye hakkımız vardır...” Kemalettin Kamu'da dil temiz ve güzeldir. Son şiirlerinin bazılarında simge gibi yadırgadığımız kelimelerle karşılaşırız. Bu da herhalde Dil Kurumu'ndaki çalışmaların tesirinden doğmuş bir temayüldür. Şair umumiyet itibariyle dil ve üslûp üzerinde durmuş ve çalışmıştır.

...Şiirlerinin başlıca vasfı lirik olmasıdır. İnsan, ruhunun derinliklerinde duyabileceklerini: Aşk, teessürü, sevinci, hazzı, elemi, ümidi, ümitsizliği, inkisarı, huzuru, nikbinliği, bedbinliği Keimâlettin'in şiirlerinde buluyoruz. Kendi içinde yaşamının “autisme” yaptığı iç huzursuzluğu şairden hiç ayrılmamıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

Kemâlettin, daima romantik yaşamış ve öyle kalmıştır. Onun tek farklı tarafı, memleket sevgisini mısralarında en iyi işlemesidir. Bütün şiirlerinde bu asil sevginin renkli ve çekici pırıltılarını görüyoruz, onlarda, ülküsüne bağlanmış bir şairin kuvvetli inanışları yaşar.

Buna mukabil ikinci kitapta, ise: Türkçesi, çoğunun yaşça kendisinden büyük ve küçük bütün şairlerimizi açacak kadar sade ve güzeldir. Kelimeleri ev içinden, halkın dilinden seçmiştir.

...Şairin hemen bütün şiirlerinde kalbe dokunur, kuvvete heyecan veren, gönülleri huzur ve tesellinin ipek örtüsünde dinlendiren sıcak bir lirizm hâkimdir (Samanoğlu, 1986, 42).

Milli Mücadele'nin ilk gazetecilerinden olan Kemalettin Kamu, daha sonra gönüllü olarak yazılar yazmış, şiirlerini yayımlatmış. Şairin bu durumu Milli Mücadele yıllarına göre son derece sönük, bu her ne kadar bilinen bazı nedenlere bağlansa da –özellikle şiirden uzaklaşması- tatmin edici olmadığı düşüncesini doğuruyor. Şair, çeşitli dergi ve gazetelerde şiirlerini yayımlıyor: Bu dergiler yıllara göre şöyledir; 1924, 1925, 1928 ve 1933 yıllarına ait «Türk Yurdu», 1933 ve 1934 yıllarına ait «Varlık», 1933, 1944 ve 1946 yıllarına ait «Ülkü», 1939 yılına ait «Kalem» ve «Oluş».

Sözcükler, bizim hayal, algı ve fikir dünyamızın, yani soyut düşüncelerimizin somut tezahürüdür. Her kelime manasıyla vardır. Kelimenin sözlük ve gramer görevleri evrenseldir, bunların görev ve manaları mahduttur, sanatkar bu kelimelere, edatlara ve söz varlıklarına kendi mitoslarını, deruni oluşum ve hislerini yükleyerek, şekilsel olarak birer sembol olan bu sözcük veya ifadeleri canlı, sıcak birer mesaja dönüştürür. Fikir ve hayallerine, yaşamının izdüşümü olan üslubuyla onlara ruhunu “espiriti”ni üfler, onun bir parçası olan yansımalarıdır. Bahsettiğimiz duygu, his, fikir ve hallerinin önünde kuru bir yaprak gibi sürüklenmeyip kendisi, onlara hükmedebiliyorsa, yönetilen makamından, yöneten mertebesine terakki etmişse “şiir dil”ini yakalamış yüksek sanatkarıdır. Kelime seçimi bir tercihtir. Tercih, üslup ve onun alt unsurlarını oluşturan, kompleks yapı olan varlığımızın bütün cüzlerini barındırır. Seçimimizin kaynağı bu teşekkülden ibarettir.

Her sanatkar gibi Kemalettin Kamu da, soyut fikir ve hislerini kelime libasıyla okuyucusuna takdim etmektedir: Her şair gibi Kemâlettin Kâmi Kamu da, kendi şiir dünyasını, hayat felsefesi ve san'at anlayışına uygun gelen kelimeleri seçmek suretiyle kurmuştur. Kullandığı kelimeleri gramatikal ve varlık kategorilerine göre ele alan bir incelemede şairin, şiirlerinin toplandığı adı belirtilmeyen bir kitapta kullandığı kelime sayısı, 4344 olarak tespit edilmiştir. Bunların 1893'ü isim (% 43,5) 832'si sıfat (% 19) 8711 fiil (% 20); geriye kalan 748'i ise (% 17) bu üç kategorinin dışındaki kelimelerdir. Üç kategori içinde tekrar edilen kelimelerin sayısı 2932 (% 67), bir defa kullanılanlardan 418'i isim (% 9), 126'sı sıfat (% 3) ve 121'i fiil (% 3)tür.

Kemâlettin Kâmi Kamu'nun- en çok kullandığı kelimeler isim, sıfat, fiil olarak şöyle sıralanmıştır: İsim: göz «32», gün «27», baş «26», yol «26», gönül «23», anne «18», yüz «18»; «sıfat», bir «173», bu «62», her «28», sevgili «25», var «25», yok «24», artık «13», güzel «12», beyaz «11», yas «11»; «fiil», olmak «47», kalmak «21», demek «20», etmek «20», ağlamak «19», geçmek «19», görmek «17», gelmek «16», bilmek «15», gitmek «14» (Önder, 1975, 62).

1901'de doğan Kemalettin Kamu, Ömer Bedrettin gibi şairler üzerinde Faruk Nafiz' in bariz bir tesiri olmuştur. O dönemde doğal olan bu etkilenme Kemalettin Kamu'da daha çok sade ve duru bir Türkçe ile sınırlı kalmaktadır. Bu özellik de onun aruzla yazdığı şiirlerinde bile kendisinin hissettirmektedir.

Ben gurbette değilim,

Gurbet benim içimde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Ne kadar alıştığımız bir dil ve munis bir güzellik. Şair bir daha bu beytin kuvvetine erişememişse ve bu âdeta irticalı güzellik şiirlerinin arasında biricik kalıyorsa bunun kabahati kendisinde değil, belki beyittin kurduğu yüksekliktedir.

Gözlerimde parıltısı bakır bir tasın,
Kulaklarım komşuların ayak sesinde:
Varsın yine bir yudum su veren olmasın,
Başucumda-biri bana “su; yok” desin

Bu dörtlük yüksek sanatı tüm kudretiyle terennüm etmekte, şiir dili inşa edilmiş bir öz niteliğindedir.

Şiir, hüzünden ziyade ruhun kanatlandığı anları benimser. Güzel şiirler, hislerimizin bizi yendiği ve yahut yener gibi göründükleri anları değil, bizim onları yenerek efendisi olduğumuz zamanlarıdır (Tanpınar, 2000).

Bazı mısraların kesafeti, yoğunluğu onun şiirinin muhtevasını hülasa eder. Bunun en somut örneği “Hicret” şiiridir. O, bütün hayat görüşüne ve duyuş tarzına tesir eden büyük hadiseyi, çok canlı bir tablo gibi tasvir eder.

Çoğu şiirinde bir mısra, ender de olsa bir dörtlük öne çıkmakta, âdeta şiirin bütün güzelliğini kendisinde mezc etmektedir. Bunların şiir dili oldukça yüksek seviyededir. Yukarıda Tanpınar’ın da belirttiği gibi bazı mısralar tek başına alınırsa çok güzeldir. Geriye kalan mısralar daha yavan; manzum ifadeden ziyade mensur ifadelerdir. Mensuriyeti aşıp şiiriyet seviyesine çıkamadıkları gözlemlenebilir. Kamu’nun hemen hemen bütün şiirleri; saf, halis, samimi duyguların tezahürüdür. Zira bu hislere iştirak etmemek mümkün değildir.

Bu tezahürlerin yeterli inkişaf edemeyişi, kısmi olan şiir dilinin bütün mısralara aks edemeyişi, onun deruni tekevvünden yoksun oluşundan ziyade, kemale ermiş bir şiir dilinin sanatkârda mısra bazında kalmasıdır. Şiirin tamamında kuvveye geçemeyişindendir. Kamu’nun ayrılığı, gurbeti ve vatanı yücelten şiirleri arasında bir bütün yani, bir kalite bütünlüğü, seviye birliği yoktur. Şiirlerine kaybolan asude bir hayatın, vuslatın hüznü, karamsarlığı ve umutsuzluğu hâkimdir.

Dili, aruz vezni ile yazılan şiirlerinde bile sadedir. Yaşadığı devrin dilini sade, duru bir biçimde başarıyla kullanmıştır.

Üslûp

Üslubunda bireysellik, çoğu şiirinde gereğinden fazla öne çıkarılmıştır.”Şiir hüzünden ziyade ruhun kanatlandığı anı benimser.” Kamu, hüznü önüne katamamış, hüznü ona istikamet verdiği için, hüznünü, ıstırabını, firakını şekillendiremediği için, gizli mitolojiyi, deruni tekevvünü daha sık, sathi işlemiştir. Bu da yüksek şiir dilinin, şiiriyetin oluşmasına gölge düşürmüştür. Ayrıca, derin bir medeniyet anlayışının izleri daha seyrek gözlemlenebilmektedir.

Türk edebiyatında, onun kadar içinde yaşadığı devrin musibetlerini, menfiliklerini, felaketlerini bütün teferruatı ile hisseden, yaşayan ve yazan çok az sanatkâr vardır, denilebilir. Bu yönü ile Mehmet Akif’e benzetebiliriz. O da devrin bütün ayrıntılarını hem hissetti, hem de eserlerinde başarılı bir biçimde tematik olarak işledi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

Duygulu, içli ve samimi olan sanatkâr, millî ve mahalliye “iç” olarak duyusuyla, algılayışıyla şiirlerinde işlemiştir. Muhtevada millîyi, konu bütünlüğü yakalamasına karşın şiir dilinde cezir, med'e daha baskındır. Arzu ettiği yükselişi yakalayamadı.

Kamu, biraz da hatıra ve hayalleriyle yaşamaktadır. Duygusunun kaynağı, bireyi, yani mizacı olduğu gibi aynı zamanda hatıraları ve hayalleridir. Kamu şiirin bir duygu veya fikir meselesi arasında med cezirler yaşamış, fakat bu duygulara o hâkim olamamış; duyguları sanatına, şiirine hâkim olunca, şiir güzelliği, tarafı eksik kalmış. Şiirlerinde işlediği muhteva hakikattir, yaşanmıştır, zira bu yaşanmışlıklar şiiriyet mertebesine terakki etmek için, şiirin estetik tarafını oluşturan; musikiye, korelasyona, makyaja ve süse ihtiyaç duyar. Şiirde “Güzellik, hakikatten daha tesirli olmuştur.” Denilmekle beraber kanaatimce ikisinin harmanlanması bütünlük arz eden şiir disiplinin gereğidir.

Muhteva Unsurları

1.Dış Âlem Unsurları:

1.a. Karanlık-Aydınlık Unsurlar: Kullandığı kelime ve söz varlıkları

Estetik ve ruhî sebepler, şairin ruh halini ve mizacını tayin eden faktörlerdir. Kendisine mahsus kurduğu yalnızlık duygusunun mekânı, sanatkâr için, yüreğidir, yani gurbet ki, o bir gurbet şairidir. Karanlık ve aydınlıkla ilgili ifadeler mecazi manalar için kullanılmaktadır.

1.b. Renkler: Sanatkâr, nicelik olarak az şiir kaleme almasına rağmen şiirleri zengin bir içeriğe sahiptir. Şiirlerinde birçok farklı konuya yer vermiştir. Renkleri önemsemiş, Paris'teyken temaşa ettiği vitrinin aksesuarı olan renklerde vuslatı yaşamış, her bir renkte Anadolu'nun bir parçasını görmüş.

“Bana bu renkler hep memleketi hatırlatıyor, dedi.

Yeşil, bir köşedir bana Bursa'dan;

Kara, Erciyas'ın yarıları gibi;

Sarıda gözü var Uzunyaylanın;

Beyaz, Erzurum'un karları gibi,”

1.c. Zaman: Kamu, bazen felsefe kokan ve metafiziğin kırıntılarının hissettirildiği zaman kavramını daha çok yaşadığımız maddi zaman olarak irdelemektedir. Yahya Kemal, Tanpınar ve Necip Fazıl ile Arif Nihat Asya'nın zaman mefhumuna giydirdikleri libas manaları arasında gelgitler yaşamakla beraber, Kamu'da deruni bir tekevvün yoktur. O derinlemesine bir yorumdan, tetkikten ziyade, Arif Nihat Asya gibi genişlemeyi, etrafa yayılmayı önemser, maddi zamanı işler, zamanın zaman ötesine çıkamaz.

2.İç Âlem Unsurları:

Dış âlem unsurlarında “tespit”, iç âlem unsurlarında ise “tercih” esastır (Yıldız, 1997).

2.a. Tespit: tespit “dış” tır. Şairin ruh penceresi olan gözüyle baktığı zaviyede gördükleridir. Tercih ise “iç”dir. Sanatkârın ruh penceresinde içeri süzülen maddiyatın, şairin iç âlemini oluşturan, onun gizli mitolojisini kuran hisler duygular ve letafetlerle harmanlanmasıdır. Yani, “iç” in “dış” ı algılayışı ve duyusudur. Sanatkârın “espritü” dir. İç ve dış sanatkârın gizli mitolojisinin asli unsurlarıdır. Mana servetinin menbai hükmüne geçerek bir temerküz oluşturmaktadır. Kemalettin Kamu'nun santimental duyuş tarzında yaşadığı devrin ve şahsi mizacının da büyük payı var (Tanpınar, 2000, 397/398).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

2.b. *Aşk-Kadın*: Kamu, hayatı boyunca hiç evlenmemiş, nişanlanmak üzereyken yaşanan talihsiz olay, onun naif, belki de inatçı kişiliğini bir hayli sarsmış, uzak olduğu yaşama sevincinden büsbütün uzaklaştırmıştır. Abisinin ısrarlı evlilik baskısına “evet, dul bir kadınla evleneceğim...” kinayeli cevabını vermesi onun haleti ruhiyesinin panoramasını gözler önüne sermektedir. Şair, şiirlerinde yaklaşık olarak 4344 kelime kullanmıştır. Kadın ve aşk kelimeleri, bunların yaklaşık olarak yüzde ikisine tekabül etmektedir. Şairin aşk ve kadın temleri; cinselliği, erotizmi çağrıştıran tensel anlamlar içermemektedir. Maddi görünen aşk, platonik aşkın bakiyeleri hissini vermektedir.

2.c. *Yaşama Sevinci*: Sanatkârın gönlüne “gurbet ve hüzn” taht kurmuş. Devrinin felaketleri, babasının beklenmedik erken vefatı, savaşlar ve gurbet; Kamu’nun bu güzel ve huzur dolu duygu olan yaşama sevincini, ona tattırmamış, yaşanan olaylar, onun mizacı ile simetrik olarak vuku bulmuştur. Mizacının boyasıyla boyanan sanatkârlar, duygu yoğunluklarını “en”lerde yaşarlar. Şahsiyetini oluşturan mizacın önde olan tarafı sanatkârın âdeta sanat kompozisyonudur: Tevfik Fikret’in sevgi ve aşk şiirleri, nefret şiirleri kadar güzel midir? Sanatkârın ebenced olan duyusu, onun başarılı tarafını oluşturur. Vatan şiirlerinde yüzeysel soyut bir sevinç gözlemlenmektedir. Fakat bunun dışında diğer şiirlerinde bu duyguya pek rastlamamaktayız. Aşk, mutluluk, istikbal, başarı, sevgi ve kavuşma gibi insanı hayata bağlayan unsurlar, Kamu’da, âdeta misafir duygulardır.

Kemalettin Kamu’nun aşkı dahi hüzn kokar. Şahsi tali ekseninde bu müspet duygular, onun yaşam ve sanat iklimine münasip duygular değildir. Bu duyguları, nüveden kuvveye çıkaramamıştır, yaşama sevinci maalesef onda bodur kalan bir duygudur. Arzularını gerçekleştirme imkânına sahip olamadıkları için ruhları daima uzak ve müphem özlemlerle doludur (Kaplan, 2005).

Arzu, başlarımızdan yıldızlar gibi yüksek;

Önümüzde bir sürü, yanımızda bir köpek,

Dolaştırıp dururuz aynı daüssılayı.

Kaplan’ın ifadesi âdeta Kemalettin Kamu’nun psiko-biyografisini özetlemektedir. O, birçok arzusunu, isteğini gerçekleştiriyor. Onun ruhu müphem özlemlerle, isteklerle dolup taşmaktadır. Bu müphemliği şiirinde, zaman zaman yer verdiği “kuru yaprak” ifadesiyle özetlemektedir. Hayat, onun için bir kuru yaprağın ötesine geçememiştir. Kuru yaprak ifadesi Halk edebiyatında ve Milli edebiyatta mazmun olarak kullanıla gelmektedir, bu ifade, pesimistliğin dışı durumudur.

2.d. *Gurbet-Yalnızlık*: Gurbet ve yalnızlık işte, Kemalettin Kamu’yu özetleyen, onun şahsiyetinin hayat hikâyesinin özeti, bu iki kelimedenden ibarettir. O, fitratı ve yaradılışı gereği yalnızdır. Onun yalnızlığı belki de sonradan ortaya çıkan, yaşanan bir duygu değildir. O, bu duyguyu dünyaya beraberinde getirdi. Gurbet ve yalnızlık, onda mevcut olan, hazır bulunan duygulardır. Misafir olan veya sonradan kazanılmış, öğrenilmiş duygular değildir, O, âdeta bu duyguları edinim yoluyla kazanmıştır. Edebiyatımızda birçok sanatkâr bu duyguyu yoğun yaşamıştır. Fakat Kemalettin Kamu, bu duygunun ta kendisidir. Gariplik, yalnızlık ve gurbetin beslediği camit, soğuk, kasvetli ve menfi kelimeler onun şiirinin demir başları, “ebenced” leridir. Bu durumuna, devrin sosyal şartlarını, Kamu’nun içe kapalı mizacı ve hastalığını da ilave etmeliyiz.

2.e. *Ölüm (Varlık-Yokluk)*: Ölüm duygusu, çocuk yaşta babasını kaybederek, genç denilebilecek yaşta ve genç annesini kaybetmesi ölümün soğukluğunu, Kemalettin Kamu, derinden hissetmiş, firak ve vuslat onun iç çatışmalarının iki temel fonksiyonuydu. Kamu, ayrılığı ve gurbeti, hayat hikâyesinin ana teması yapmış. Bu duygular onun yaşamına taht kurmuş, hiçbir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

zaman da onu yalnız bırakmamış. Bu durumun varlığı, bir sanatkâr için şanstır, talihtir; fakat sanatkâr bu duyguları yönettiği sürece, oysa Kamu, onların önünden sıyrılıp onları önüne katamamış. Böyle olsaydı yüksek başarısı birkaç şiirle veya her şiirde bir iki mısraya bağlı kalmazdı. Şiiriyeti bütünlük arz eden bir başarı terkip yumağı vasfına mazhar olurdu.

Evet, kelimeler, sanatkârın eserindeki silüetidir:

Şairin ölümü üzerine kaleme alınan yazıdan bir parça: "...Onu Paris'te bir yaratıcı 'daüssıla' içinde gördüğüm günleri hatırlamıştım: Birkaç yıldır, orada, hem ajans muhabiri olarak bulunuyor, hem Siyasî İlimler Okuluna devam ediyordu. Londra'ya giderken Sofya'dan kendisine yarı manzum Fransızca bir telgraf çektim.

Kemâlettin Kami —L'ambassa de Turquie? Paris— Venezaia gare, Lundi soir, pour me voir.

Onu istasyonda bekliyor görünce ne kadar sevinmişim. Geniş alnında; düşünce, mavi gözlerinde; sevinç, çizgili yüzünde; kaygı, tam bir sanatkâr görünüşüyle beni karşılamıştı. Paris'in İhtişamlı vitrinlerini seyrederken, "Bana bu renkler hep memleketi hatırlatıyor, dedi.

Yeşil, bir köşedir bana Bursa'dan;

Kara, Erciyas'ın yarıları gibi;

Sarıda gözü var Uzunyaylanın;

Beyaz, Erzurum'un karları gibi,

Gurbetin bir renginde yurdun bir tarafını gören ve bütün memleketi hayalde canlandıran bu mısralarla içime bir yurt hasreti döküvermişti. O, her zaman, zaten böyle içli mısralarla büyük dertleri, insanın içinde depreştirir, ince şiirlerde büyük davaların en iyi tercümanı olurdu" (Ulus Gazetesi, 9 Mart 1948),

2. f. *Vatan Sevgisi*: Kemalettin Kamu, bir gurbet şairidir. Onun kişilik, şahsiyet tarafını oluşturan temel unsurdur. Onun şiirlerinin birincil konusu gurbettir. Gurbet, vatanın üzerinde inşa edildiği tohum, çekirdektir. Hatta ikisi birbirine geçmiş ve harmanlanmış asli hislerdir. Bu gurbet vatandan ayrılıştır, kopuştur. Ondaki vatan sevgisi bağımlılık derecesinde olup platonik bir sevgiden ziyade somut bir bağlılıktır. Çünkü şiirinde "Vatan" bir ana unsurdur. En değerli varlık, vatandır. Balkan Harbinin cemiyet hayatında getirdiği sarsıntıyı, yaşı gereği sonradan öğrenen Kamu, aşk derecesinde sevdiği memleketi Erzurum'un işgali ve babasının kalbinin buna dayanamayarak Kamu'yu babasız bırakması, onun vatanseverlik duygusunu daha da perçinlemiştir. Vatanın yaşadığını, ailesi birebir hissediyor, hatta yaşıyor. Onda vatan bir motif, argüman değildir; muhtevadır, temadır.

Kemalettin Kamu, vatanının işgaline şahit olmuş, doğduğu yer (Bayburt) gibi, okumakta olduğu şehri de (İstanbul) terk etmek zorunda kalmıştır. Memleketinden ayrılıp batıya gitmek zorunda kalan Kamu, burada derin bir iç yalnızlık yaşar ve bu yalnızlığı içinde büyütür. Mizacına uygun olan ve yabancı olmaması bu duyguyu estetik bir yaklaşımla şiirlerine tema olarak işler. Belki de Cumhuriyet öncesi birikim ve tarihsel süreç, devrin resmi ideolojisi gereği Kamu, güncel zaviyeden meseleleri irdelemektedir. Mizacını ve perspektifini daha iyi tanımamız için bir hatırayı nakletme ihtiyacı duyuyoruz:

Uçağa binmekten korkan Kemalettin Kamu, Ataç bundan vazgeçirmek isterken yanlarına gelen Yahya Kemal ile tarih hakkında bir münakaşa başlamıştır: "Yahya kemal, tarih bilmenin iyiliklerini söylüyor. Kemalettin de dünü bırakıp bugünle uğraşalım diyordu." Tartışma sonuçsuz kalır ve Yahya kemal Ataç'ın da hak verdiği anlaşılan şu cümleyi sarf eder: "böyledir bunlar (...) tarihi de kabul etmezler tayyareyi de" (Enginün, 2011)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

HİCRET

Allahım ne bunaltıcı, ne boğucu bir gece...
 Gözlerimiz bulutlandı arabaya binince
 Karanlıkta kaçıyoruz, çoğalıyor korkumuz,
 Umulmadık bir felâket geçiriyor ordumuz.
 Fakirleri yalınayak, zenginleri atında,
 Yollar uzun bir inilti yıldızların altında.
 Gönüllerin gözyaşına inandığı bir anda,
 Çok sevgili yuvamızı yâd ellere bıraktık;
 Dirseğimi dayayacak bir pencere yok artık,
 Elveda ey harap olan baba evi elveda!
 Bütün gece yol alırken tehlikeler içinde,
 Ellerimi unutmuşum kardeşimin dizinde.
 Arkamızda kayboluyor beldemizin bağları,
 Arkamızda beyaz başlı Anadolu dağları
 Sanki: *gece* yolcuları gitmeyiniz, diyordu.
 Arkamızda bizim gibi gurub eden bir ordu!
 Arkamızda neler yok ki dokunmasın insana,
 Viran bir köy önlerinde indik eski bir hana
 Gönüllerin gözyaşına inandığı bir anda
 Bin bahçeli beldemizi yâd ellere bıraktık,
 Gölgesinde barınacak tek ağacım yok artık,
 Dallarında bülbül öten bahçelere elveda!

1. İçerik:

Şiirin Yazılış Sebebi: Balkan savaşları felâketi, ardından Birinci Dünya Savaşı; Rusların Doğubayazıt, Ağrı ve Pasinler'i ele geçirmeleri ve hele Erzurum'un düşmesi -ki, Osmanlı'nın doğu kalesi, Anadolu'ya açılan kapı- Ermeni çetelerinin azgınlığı, Kemalettin Kamu'nun ailesini derinden sarsmış, altmış beş yaşına gelen baba, bu ağır felâketlere dayanamayıp kalp krizi geçirerek vefat ediyor. On beş yaşındaki Kemalettin kamu canından çok sevdiği ata yurdunu ve babasını kaybetmenin acı hüznünü yaşarken yüreğinde yaşadığı gurbette varlığını da göçüyor. Gözü ve yüreği arkada kalarak "Hicret" ediyor.

Konu: Hicret, zorunlu göç

Tema: Bir toprak parçasını vatan niteliği, vasfı taşıması için, onu yurt edinen milletin orayla hem hal olması, fedakârlık bilincinin oluşması ve bütünleşmesi o toprağın da o milleti yeniden yaratmasıdır. Birbirlerinin birer uzvu olmasıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/ 7 Summer 2013

Düşünce: Metin, barındırdığı düşünce unsuru bakımından ağırlıklı olarak ata yurdundan ayrılma zorunluluğudur. Âdeta vatandan bir kaçıştır. On beş yaşında ve aile reisliği yükü omuzlarında ata yurdunu canlı yaşayarak, olayları sonradan duyarak değil, bizatihi yaşayarak “Hicret”te bulunuyor.

Karanlıkta kaçıyoruz, çoğalıyor korkumuz

Mısraı, şairin şiirinde, ata yurdunun yaşadıklarını ve şairde bıraktığı izlenimi fotoğraf ize ediyor.

Olay: Şiir, manzum hikâyemsi bir vafsa sahiptir, dolayısıyla başı ve sonu belli bir hikâyeye anlatılıyor. Yaşanan bir hikâyeye, yaşayan şairin kendisi. Anadolu insanının maruz kaldığı felaket, serhatlılar, ebencetleri serhatin, tüm bu yaşananları yüreklerinde yaşıyor.

Fakirleri yalın ayak, zenginleri atında

Sadece Rus, Ermeni, Yunan ile savaşıyor.

Yoksulluğu, sırtlarındaki gömlek, yalın ayaktaki nasır gibi vatan uğruna, vatan için beraberinde taşıyor. Anadolu insanının olağan dışı özverisini ve feragatini, yurt bilincini ifade ediyor. Olay unsuru ve düşünce birazda iç içe geçmiş asıl olan olay “Hicret” duygusunun iz düşümüdür.

Varlık: Şiirde yaygın olarak gördüğümüz somut nesneler: ata yurdu, ata yurdunu terk etmek zorunda kalan vatandaşlar: fakir, zengin, gözyaşı, yuva, araba, gece, pencere, belde, dağlar, ordu, köy, han, gölge, ağaç... Birçok nesne veya varlık bulunmaktadır. Dolayısıyla maddi varlık olarak vatan ve insan vardır. İnsanın âdeta bir uzvu olan vatandan zorunlu göçü “hicret” vardır. Şiirin dokusunu oluşturan ana varlık hicrettir.

Duygu: Şiirde esas itibariyle hamasi bağlamda hüznün duygusunu hissediyoruz. Şair, ata yurdu işgali kara haberiyle kaybettiği bir babanın oğludur. Vatan duygusu, ailede en üst seviyededir. Kayıp bir vatan ve o kaybedişin bedeli bir babanın yaşamı yitirmesi, genç yaşta dul kalan anne, bütün olumsuzluklar ittifak etmiş hem de en kutsal ve en değerli varlıklar üzerine. Şair, böyle bir haleti ruhiye ile yaşadığı duygu yoğunluğu tezahürlerini deruni bir tekevvün ile teşekkül etmektedir.

Görüntü: Arka fonda hicret edilen ata yurdu; yuva, belde, beldenin bağları, beyaz başlı Anadolu dağları, içinde bulunulan mekân vardır ve yaşanan an ise; viran bir köyde eski bir han ve gecedir.

Arkamızda beyaz başlı Anadolu dağları

Sanki gece yolcuları gitmeyiniz, diyordu.

Canlı, sıcak, somut bir görüntü, yaşanarak, tadılarak kaleme alınan sıcacık ifadeler; yaşanan, gerçek ve nesnel görüntülerde içselleştirilen bir “hicret” bu zorunlu kopuşun, koparılışın derin izleri nakşedilmiştir. Şiirin bir tarafını oluşturan resim, oldukça iyi işlenmiş. Pitoersk disiplini iyi derecede uygulanmış, tema, mana, mekân, zaman, duyuş ve manzara (resim) şiirin tüm unsurları, şiiriyet için ittifak etmiş bir terkiptir. Başarılı bir tenasüp ve tasvir uygulanmıştır.

Simge ve İmgeler:

Allah'ım ne bunaltıcı, ne boğucu bir gece

Gece kavramı anlamsal olarak olumsuzluk içeren bir sözcüktür. Siyahtır, zulmettir, gece. Şair bu anlamsal kesafeti daha da yoğunlaştırmak için, bunaltıcı ve boğucu sıfatlarını miktar zarfı “ne” ile katmerli hali getirmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Gözlerimiz bulutlandı, arabaya binince

Ata yurdunda kopuşun ilk adımı olan hicret için, arabaya binmek tahassüslerin yoğunlaşması, kabarması ve dışa vurumu olan bulutlanan gözler.

Karanlıkta kaçıyoruz, çoğalıyor korkumuz

Gece ve karanlık bu iki kelime, kasvetli, soğuk ve camid manalara gelmekle beraber “karanlıkta kaçıyoruz” söz varlığı burada iki anlamı terennüm etmektedir. Ön plana çıkarılmak istenen karanlığın bir örtü, koruyucu; tehlikelere karşı bir sığınma yeri, tahasüngah olmasıdır.

Yollar uzun bir inilti, yıldızların altında

Şair, doğa ve mekân ile bütünleşmiş ve yaşanan derin ıstırapın gözlüğüyle etrafa baktığı için, yüreğindeki hüznü çevresine aksettiğini düşündürmektedir. Aslında hüznü olan mekândır, Anadolu’dur, çünkü “ebenced” leri Onu terk etmek zorunda. Bin yıllık sahipleri onu bırakıyor, bırakmak zorunda bırakılıyor. Şiir, hemen hemen her tarafı bütünlük arz eden estetik bir kompozisyonudur. Böylelikle hem teşbih hem teşhis sanatına başvuruluyor.

Gönülleri gözyaşına inandığı bir anda

Hicret şiirinin bütün kudretini bu mısra da görmek mümkündür. Yüksek seviyede bir şiiriyet ve mânia içermektedir. Kemalettin Kamu’nun birçok şiirinde, bu özelliğini görmek mümkündür. Bir mısra âdetâ şiirin bütün kuvvetini kendisinde mezc etmektedir. Şiirin kolektif taraflarını, deruni tekevvünü ve şiirin mit’ini bir mısra da görmek mümkündür. Şair, bir mısra ile o şiiri hulasa ediyor. Bu hulasa sadece konu yönüyle değil: tema, üslup, dil, biçim ve ahenk bakımlarında, yüksek sanatın icra edildiği bir mısradır. Yani bu mısra “Hicret” in “yek avazı” dır.

Çok sevgili yuvamızı yâd ellere bıraktık;

Dirseğimi dayayacak bir pencere yok artık,

Elveda ey harap olan baba evi, elveda!

İçli, narin bir mizaca sahip şair, babayı, baba evini ve ata yurdunu kaybediyor: Yuvamızı yâd ellere bıraktık, yok artık sözcükleri şairin mahzun, muzdarip, fîrak acısıyla yüklü benliğinin somut tezahürü olan kelimelerdir. Bir bırakış, terk ediş duyusu, başarıyla resmetmektedir.

Arkamızda neler yok ki, dokunmasın insana

Şair, geride bıraktıklarının ehemmiyetini, hayatındaki en değerli varlıkların geride kaldığını, yâd ellere terk edildiklerini vurguluyor. Bunlar: şairin ata yurdu, baba ocağı, yuvası çocukluğu, hatıraları ve hayalleri yani, bir bireyin bütünü, her şeyidir.

Gölgesinde barınacak tek ağacımız yok,

Dallarında bülbül öten bahçelere elveda

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

Birinci mısra da şair, kaybettiklerinin farkında, onların hayatında nedenli bir önem ve kıymete sahip olduğunun şuurunda olmakla beraber bir de zaman zarfı “artık” sözcüğünü kullanıyor. Bu sözcükle şairin yüreğinde temerküz eden ıstırapın, daüssılanın tezahürü, ümitsizliktir, belki de bir daha kaybettiklerine kavuşamama hissi duyulmaktadır. Şair, ata yurdunu terk ederken Refahiye’den Sivas’a hicret eder. Orada aruzla “Hicret Akşamları” şiirini yazar, yıllar sonra depreşen duygularını âdeta o gün yeniden yaşıyormuş gibi sıcak, canlı ve taze bir panorama olarak fotoğraflaştırmaktadır.

Dil ve Üslup: Şiirin dili, son derece yalın akıcı, açık ve saf Türkçedir. Dil sapmalarına pek rastlanmıyor. Türkçeye mal olmamış kelime yoktur. Yerli ve halka mal olmuş kelimeler, kullanılmıştır. Şair, düzgün, duru ve iyi bir Türkçe kullanmak gayreti içerisinde. Kemalettin Kamu’da dil temiz ve güzeldir. Lirik vasfı, bu şiirde net gözlemlenebilir. İnsan ruhunun derinliklerinde duyabileceklerini: teessürü, elemi, ümitsizliği, inkisarı, bedbinliği, kasaveti ve hicreti bu şiirinde en yüksek manada bulmak mümkündür. Kendi içinde yaşadığı “autisme” yaptığı iç huzursuzluğu, bu şiirde, her ifade ile harmanlamış, nakşetmiştir. Hicret şiiri, Kamu’nun psiko-biyografisi için bir nüve teşekkül edebilecek duygu ve malzemeyi barındırmaktadır.

Ahenk ve Ritim: Şair, kafiye, redif ve vezin sistemlerinden faydalanarak şiirini ahenkli kılmayı başarmıştır. Türkçenin doğal zenginliğinden ve söz varlığından kaynaklanan ses tekrarları yanında Kemalettin Kamu’nun şiirin müzikalitesini, armonisinin temel unsuru olan bilinçli ses tekrarlarına “c,k,r,ş,t” başvurduğunu söyleyebiliriz. Kullanılan kelimelerin içerdikleri sesli veya sessiz harflerin oluşturduğu musiki olay-tema-ritm bağına oluşturduğu ve uygunluk dokusunun örüldüğü, his edilmektedir. Nizamlı ve sistemli olmasa da ses tekrarı şiirde armoni ve ritm zenginliği oluşturarak müzikaliteyi arttırabilir.

Kelimeler: Şair, bu şiirde toplam 123 kelime kullanmıştır. Olumsuzluk ifade eden “ne ne” bağlacına yer verilmiştir. Sanatkâr, şiirin muhtevasına uygun kelimeleri organizeli bir biçimde kullanmıştır. 123 sözcükten 16 tanesi Kamu’nun ruh haritasını çiziyor: bunaltıcı, boğucu, karanlıkta, kaçıyoruz, korkumuz, felaket, fakirler, inilti, yok, eski, viran, harap, elveda gibi. Söz varlığı olarak kullanılan kelimeler: ne boğucu bir gece, göz yaşına, yok artık, yad ellere, kayboluyor, göz yaşına gibi.

Sonuç: 1901’de dünyaya gelen Kemâlettin Kamu, toplumun asude bir yaşamdan, huzurdan izole edildiği sosyo-ekonomik, politik, psikolojik kaosların ve olumsuzlukların ördükleri bir dokunun mevcut olduğu devrin çocuğudur. Erzurum’dan Bayburt’a, Bayburt’tan Refahiye’ye taşınmaları, on beş yaşında ata yurdunun ve babanın yitirilişi, henüz kişilik evresini tamamlayamayan Kamu’nun melankolik, mahzun ve narin bir mizaç edinmesine neden oldu. İçinde bulunduğu bütün bu olumsuzluklara rağmen, babasının zengin kütüphanesi ve abisinin İstanbul’dan gönderdiği kitaplar, aldığı Arapça ve Farsça dersler, onun doğu medeniyetini tanımasına vesile oldu. Okuma ve yazmaya meraklı olan Kamu, ortaokulda ilk şiirlerini aruzla yazmaya başladı, aruzla başladığı şiirlerinde hoş karşılanabilecek bazı acemiliklere rağmen iyi, sade ve doğru bir Türkçeyle yazma gayreti içerisinde. Milli şair, gurbet şairi, duygulu şair olarak adlandırılan Kamu “millî, yalnız ve duygulu” bir şairdir. On beş yaşında babasız kalan, bekâr ve hasta Kemalettin Kamu, annesini de kaybedince hayatta tutunduğu dallar tek tek koparılmakta, yaşama sevinci tattıracak yeni bir yaşam bağı, dalı bulamamaktadır. Bütün bu yaşananlar, Kamu’nun mizacını, gizli mitolojisini, deruni tekevvününü ve kolektif yapısını dokuduğu gibi onun konu seçimini de oldukça etkilemiştir. Şair, eksik kalan öğrenimini tamamladıktan sonra, Anadolu Ajansı temsilcisi olarak Fransa’ya yüksek tahsile gider. Dönüşünde politikaya atılan Kamu’nun yoğun, yorucu iş hayatı başlar. Aynı zamanda Türk Dil Kurumu’nda Terim Kolu başkanıdır. 1934’e kadar Kemalettin Kamu, muttasıl şiir yazar; fakat Paris’te kaldığı süre zarfındaki durumu durgunluktan ziyade sanattan ve şiirden uzaklaşmadır. Yurda dönüşünde de eski velutluğu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

yoktur. 19. ve 20.yüzyıl şiir merkezi diyebileceğimiz Paris’e, Valery, Malermy, Baudlaire beşiklik eden bu bereketli şiir bostanından mahrum kaldığını görmekteyiz. Kemalettin Kamu, Arapça ve Farsçayı, yani Doğu tarafını tamamlamış, Batı’da bu şansı yakalayarak sanatını kemale erdirebilirdi. İki medeniyetin mezcinden edebiyatımıza yüksek seviyede, nitelikli şiirler kazandırabilirdi. Olgunluk devresinde, şiirden uzaklaşması, hem kendisi hem de edebiyatımız için belki de bir talihsizliktir. Özellikle politika, onu çok sevdiği sanattan, şiirden uzaklaştırmıştır. İlk şiirlerini mütareke yıllarında yazmaya başlayan şair, asıl ününü, şöhretini Milli Mücadele’de yazdığı manzumelerle elde etti. Sayıları az olan; lirik, sade, samimi ve içli duygular taşıyan ve çoğu yurtseverlik çerçevesi içerisinde bulunan şiirlerini, kitap halinde yayımlamamış. Böylece ekmel manada sanatını terennüm edemedi, sanat kozası yarım kaldı.

Gönlümü yayla yaptım Bingöl çobanlarına, diyor. Yalnızlık, kimsesizlik ve gurbet de Kemalettin Kamu’nun yaşam gönlüne taht kurdu. Yalnız, kimsesiz ve gurbet duygularıyla harmanlanan kısa bir ömür, yalnızlığın, kimsesizliğin ve gurbetin hâkim olduğu loş bir pansiyon odasında hayata veda etti:

Gözlerimde parıltısı bakır bir tasın,

Kulaklarım komşuların ayak sesinde:

Varsın yine bir yudum su veren olmasın,

Başucumda-biri bana «su; yok» desin.

“Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz.” sözü adeta Kemalettin Kamu için söylenmiştir.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Kenan, Batı Tesirinde Türk şiiri Antolojisi Ankara Üniv. Yayınları, Ankara, 1953
- AKYÜZ, Kenan, (?), Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, İnkılâp Kitabevi, İstanbul
- ALTIN KAYNAK, Hikmet, Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü, Doğan kitap, İstanbul, 2007
- BANARLI, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Devlet Kitapları, İstanbul, 1983
- ÇINARLI, Mehmet, Sanatçı Dostlarım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979
- EDİPOĞLU, Baki Süha, Bizim Kuşak ve Ötekiler, (?), 1968
- ENGİNÜN, İnci, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003
- ENGİNÜN, İnci, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001
- ERSAVAŞ, Fahri, Tanzimat’tan Bu Yana Hamasi Türk şiiri Antolojisi, (?), İstanbul, 1997
- ESİN, Necmettin, Kemalettin Kamu, Toker Yayını, İstanbul, 1975
- EVİRİMER, Rifat Necdet, Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirleri, Üçler Basımevi, İstanbul, 1949
- GÖKÇE, Mustafa, Kemalettin Kamu, Güvercin Yayını, Ankara, 1958
- GÖZLER, H. Fethi, Yunus’tan Bugüne Türk şiiri, İnkılâp ve Aka, İstanbul, 1981
- Hayat Ansiklopedisi Cilt IV, (?), İstanbul
- KABAKLI, Ahmet, Türk Edebiyatı Cilt III, (?), İstanbul, 1978

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

- KAPLAN, Mehmet-Necati BİRİNCİ, Atatürk Şiirleri TDK yayınları, Ankara, 2008
- KAPLAN, Mehmet, Şiir Tahlilleri II, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001
- KARAALİOĞLU, Seyit, kemal, Resimli Türk Edebiyatları Sözlüğü, İnkılâp ve Ak, İstanbul, 1982
- Meydan Larousse Cilt VI, İstanbul, 1971
- NAYIR, Yaşar Nebi, Yeni Türk şiiri Antolojisi (Cumhuriyetten Bugüne Kadar) Varlık yayınları, , 1954İstanbul
- NECATİGİL, Behçet, Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü, Varlık Yayınları, İstanbul, 2004
- ÖNDER, Ayşe, , Kemalettin Kamu'nun Şiirlerinin Lügati, İTÜ Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, 1975, İstanbul
- ÖZKAN, Abdullah-Refik DURBAŞ, Cumhuriyetten Günümüze Türk şiiri Antolojisi, Boyut Dosya yayınları, Ankara, 2003
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945
- ÜNLÜ, Özcan, 100 yıllık Türk şiir Atlası II, Birey yayıncılık, İstanbul, 2004
- ÜNLÜ, Mahir – Ömer Özcan, 20. Yüzyıl Türk Edebiyatı (1900-1910), İnkılâp yayınları, İstanbul, 2003
- SAMANOĞLU, Gültekin, Kemalettin Kâmi Kamu'nun Hayat'ı Sanatı ve Şiirleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1986
- SEVÜK, İsmail Habib, Türk Teceddüt Edebiyatı(?), İstanbul, 1925
- Tercüman Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul, 1985
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982
- Türk Ansiklopedisi Cilt V, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985
- YILDIZ, Saadettin, Arif Nihat Asya'nın Şiir Dünyası, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1997, Not: Ayrıca Saadettin Yıldız'ın Doktora ve Yüksek Lisans Ders Notları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

OSMAN TURAN'IN SİYASETÇİ KİMLİĞİ VE YASSIADA'DA YARGILANMASI (1954-1961) *

*Zehra ARSLAN***

ÖZET

2 Mayıs 1954 seçimleri ile Demokrat Parti Trabzon Milletvekili olarak aktif siyasete atılan Osman Turan, 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne kadar bu görevini sürdürmüştür. Milletvekilliği süresince mensubu bulunduğu Demokrat Partinin Kırşehir'in ilçe haline getirilmesi, üniversitelerde yapılan düzenlemeler, muhalefete karşı alınan tedbirler vb. uygulamalarını tasvip etmediğini TBMM ve parti grubunda yaptığı konuşmalarda dile getirmiştir. 27 Mayıs Darbesi sonrası DP mensuplarına yönelik suçlamaların başını çeken Tahkikat Encümeni oluşturulması ve bu encümene olağanüstü yetkiler veren kanunların çıkartılması sırasında da Osman Turan, sağlık problemleri nedeniyle mecliste bulunamamış dolayısı ile bu kanunlara lehte veya aleyhte oy vermemiştir. Menderes'le zaman zaman ters düştüğü için parti içerisinde adı, muhaliflerle birlikte anılmış hatta ihraç edileceği yönünde söylentiler ortaya atılmıştı. Fakat mücadelesini DP içerisinde sürdürme yolunu seçen Osman Turan, darbe ile birlikte tutuklanmış, ilk ifadesini de 30 Haziran 1960 tarihinde vermiştir. İddia makamı tarafından hazırlanan kararnamede, Türk Ceza Kanununun 141 ve 146ncı maddeleri kapsamında yargılanmıştır. Kararnamede Osman Turan'ın adının geçtiği tek suçlama ise bir miktar döviz aldığı iddiası olmuştur. Savunmasına ek olarak sunduğu deliller ve yapılan soruşturmalar sonucunda aleyhinde yapılan suçlamaların gerçek dışı olduğu kanıtlanmıştır. Toplam 16,5 ay tutukluluk döneminde sağlık problemleri yaşamış ve garnizondaki hastanede tedavi altına alındığı için duruşmaların tümüne iştirak edememiştir. Osman Turan, 15 Eylül 1961 tarihinde anayasayı ihlal suçundan tutuklu bulunup beraatına karar verilen 45 sanık arasında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, darbe, savunma, ifade, yargılama, beraat.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, El-mek: zehra_arslan2009@hotmail.com

POLITICAL IDENTITY OF OSMAN TURAN AND HIS TRIAL IN YASSIADA (1954-1961)

ABSTRACT

Osman Turan entered politics as the parliamentarian of Trabzon from Democrat Party after the elections held on 2nd of May 1954. He continued his service until 1960 coup d'état. During his service, he expressed that he did not approve some of the enforcements of Democrat Party, to which he was a member, such as making Kırşehir a district, arrangements at universities and cautions against the opposition during the speeches he gave in Grand National Assembly of Turkey and party group. In the post-1960 coup d'état period (27th of May), a Grand Jury was constituted which led the accusations made towards DP members after the coup d'état and some laws granting extraordinary authorities were enacted. Osman Turan was not present in the Assembly due to health problems which prevented him from rating either favorably or unfavorably. His name was mentioned with those of oppositions since he sometimes contradicted Menderes. There were even rumors that he would be expelled. However, Osman Turan preferred to keep his battle within DP. He was arrested after coup d'état and he gave his testimony on 30th of June in 1960 for the first time. He was put on trial within the scope of articles no. 141 and 146 from Turkish Penal Code in the bylaw prepared by prosecution. The only accusation made in the name of Osman Turan in the bylaw was the claim that he received a certain amount of foreign currency. As a result of evidence he provided in addition to his defense and investigation, it was proven that the claims against him were unreal. He experienced some health problems during his arrest which lasted for 16.5 months. He could not attend all of the trials for he was being treated in the hospital located in garrison. Osman Turan was one of the 45 defendants who were arrested due to violation of constitutional law on 15th of September 1961 and acquitted later on.

Key Words: policy, coup, defense, testimony, trial, acquittal.

Giriş

Ortaçağ Tarihi alanında özellikle de Anadolu Selçukluları konusunda yaptığı çalışmalarla Türkiye Cumhuriyeti'nin yetiştirdiği önde gelen tarihçiler arasında yer alan Osman Turan¹, 1914 yılında o dönemlerde Trabzon ili Of ilçesine bağlı olan Çaykara'nın² Soğanlı köyünde doğmuştur. Babası Hasan Ağa'nın ölümü sonrası annesi ve dayısı tarafından yetiştirilmiş ve dayısının desteği ile Çaykara'da eğitim hayatına başlamıştır. Ailesinin Bayburt'a göçmesi ile ortaokulu burada tamamlamış, lise tahsiline ise Trabzon Lisesinde başlamıştır. Bu dönem onun, tarih ve edebiyata ilgisinin yoğunlaştığı yıllardır. Ağabeyi Mehmet Nazım'ın Ankara'da Makine Kimya'da marangoz

¹ Tam adı "Osman Ferit Turan"dır. Bkz. Ali Birinci, **Osman Turan**, Birinci Baskı, Alternatif Yayınları, 2003, s.27. Ali Birinci, "Tarihçi Osman Turan Bir Bilim ve şahsiyet Abidesinin Hayat Hikâyesi ve Eserleri", **Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, 3-5 Mayıs 2001, s.1.

²Osman Turan'ın nüfus hüviyet cüzdanında doğum yeri olarak Of, köyü olarak da A. Hopşera görünmektedir. **B.C.A.**, 010.09, 31.95.2. Çaykara, o dönemlerde Of'a bağlı bulunuyordu. 1947 yılında Of'tan ayrılarak ayrı bir ilçe olarak teşkilatlandırılmıştır. O dönemde Çaykara'nın adı Kadahor; Soğanlı'nın adı ise Hopşera-i Süfla idi. Birinci, **a.g.e.**, s.27.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

olarak çalışmaya başlaması üzerine lise eğitimini 28 Ağustos 1935 tarihinde Ankara Erkek Lisesinden bitirme diploması alarak tamamlamış ve sonrasında yatılı sınavlarını kazanarak girdiği Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinden (DTCF) 1940 yılında mezun olmuştur. 30 Mayıs 1940 tarihinde de mezun olduğu fakültede "ilmi yardımcı" sıfatı ile göreve başlamıştır.³ "On İki Hayvanlı Türk Takvimi" adlı çalışması ile 1941 yılında "doktor", 1944 yılında "Orta Zaman Türk Devletlerinde Türkçe Unvanlar" adlı çalışması ile de "doçent" olmaya hak kazanan Osman Turan, 1951 yılında profesörlüğe yükseltilmiştir. Doçentlikten sonraki çalışmalarını ise ağırlıklı olarak "Anadolu Selçukluları Tarihi" üzerinde yoğunlaştırmıştır. Anadolu Selçuklularının siyasi tarihi olan "Selçuklular Zamanında Türkiye", "Doğu Anadolu Türk Devletleri" dışında "Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti", iki ciltlik "Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi" adlı eserleri Osman Turan adını, ilim dünyasına altın harflerle yazdırmıştır.⁴

20 Aralık 1956 tarihinde II.Abdülhamid'in en büyük oğlu Şehzade Selim Efendi'nin kızı Emine Nemika Sultan'ın kızı Satia Sultan ile evlenen Osman Turan'ın siyasetle buluşması ise daha öğrencilik yıllarında başlamıştır. ⁵ DTCF'de okurken sol yapılanmaya karşı mücadeleye başlayan Osman Turan, üniversitedeki Türkçü-Turancı grubun başında yer almıştır. 1944 yılında, "Turancı-Türkçü" soruşturmaya maruz kalmış ve Turancılık davası nedeniyle Ankara'da bulunan H.Nihal Atsız'ı odasında ziyaret etmesi üzerine fakülteden uzaklaştırılarak Milli Eğitim Bakanlığının emrine alınmıştır.⁶ Osman Turan, yaşamı boyunca milliyetçi-muhafazakâr çizgisini sürdürmüş ve bundan taviz vermemiştir. Nitekim bu çizgisinin bir yansıması olarak Ankara Türk Ocaklarında faaliyetlerde bulunmuş ve 23 Nisan 1955 kurultayında Genel Merkez Hars Heyeti üyeliğine seçilmiştir. Yine 1955 yılının Kasım ayında da Türk Ocakları Ankara şubesinin başkanlığına getirilmiştir. Türk Ocakları Genel Merkezinin Ankara'ya nakledilmesi ile 17 Mayıs 1959 tarihinde yapılan kurultayda Türk Ocakları Genel Başkanı olmuştur. 27 Mayıs Darbesi ile ara vermek zorunda kaldığı Türk Ocakları Başkanlığına, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ölümü üzerine 22 Temmuz 1966 tarihinde yapılan kurultayda tekrar getirilmiş ve bu görevi 1973 yılına kadar sürdürmüştür.⁷

Osman Turan siyasete atılmaya sıcak bakmamasına rağmen DP Trabzon teşkilatının çalışmaları sonucunda Menderes tarafından aday listesine alınmış ve 1954 seçimlerinde DP Trabzon Milletvekili olarak parlamentoya girmeye hak kazanmıştır. 1957 seçimlerinde de yine DP'den Trabzon milletvekili olarak parlamentoda yer alan Osman Turan, zaman zaman Başbakan Menderes ile ters düşmüş ve hükümete yönelik eleştirilerini dile getirmekten çekinmemiştir. Birçok

³ Osman Turan'la birlikte ilk mezun olanlar arasında Halil İncalcık, M.Altay Köymen, İbrahim Kafesoğlu, T.Gökbilgin bulunmaktadır. Bkz. Nevzat Topal, **Osman Turan'ın Hayatı ve Eserleri**, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, Türk Yurdu Yayınları:82, 1.baskı, 2004, s.19-22. Nevzat Topal, "Osman Turan Bibliyografyası", **TÜBAR-XVIII**-2005-Güz, s.188-194. Bahaeddin Yediyıldız, Vefatının 30.yılında Prof.Dr. Osman Turan'ı Anıyoruz, Hazırlayan: Yücel Hacaloğlu, *Türk Ocakları Ankara Şubesi*, Şubat 2008, s.26. Tayfur Kozan, **Prof. Dr. Osman Turan'a Göre Din ve Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat-Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.4. Nurdan Demirci, **Prof. Dr. Osman Turan'ın Hayatı ve Eserleri**, Boğaziçi Yayınları, s.8-10. Birinci, **a.g.e.**, s.30-33.

⁴ Topal, **a.g.e.**, s.35-37. Kozan, **a.g.t.**, 5-11, Demirci, **a.g.e.**, s.11.

⁵ Topal, **a.g.e.**, s.23-24.

⁶ Bu dönemde Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan gibi Türkü ideolojiye sahip kişilerin mektuplaştığı kişiler dahi soruşturma geçirmiştir. DTCF'de doçent olan Osman Turan'ın N.Atsız ile yakınlığı bilinmekteydi ve 06.05.1944 tarihinde MEB İnzibat Komisyonunun kararı ile 8 aylığına bakanlığın emrine alınmıştır. Tekrar fakülteye geri dönmesi için dönemin CHP Genel Sekreteri M.Şevket Esendal ile Tahsin Bongoğlu aracılık yapmışlardır. Fakülteye döndükten sonra da iki kıdem düşürülmek suretiyle maaş ödemesi yapılmıştır. Demirci, **a.g.e.**, s.11; Kozan, **a.g.t.**, s. 8; Birinci, **a.g.e.**, s.37-38. Osman Turan'ın vekillik emrine alındığı tarih aralığı 4 Mayıs-30 Kasım 1944 arasındadır. Necmeddin Sefercioğlu, **3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Davası**, Türk Ocakları Ankara Şubesi, Mart 2009, s.9-10.

⁷ Yusuf Sarıınay, "Osman Turan ve Türk Ocakları", **Vefatının 30.yılında Prof. Dr. Osman Turan'ı Anıyoruz**, Hazırlayan: Yücel Hacaloğlu, Türk Ocakları Ankara Şubesi, Şubat 2008, 61-62. Birinci, **a.g.e.**, s.53.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

kişinin saf değiştirdiği 27 Mayıs Darbesi sonrasında da tüm baskılara rağmen yine inandığı doğruları savunmaya devam etmiştir.

27 Mayıs Darbesi'ne Gidiş Sürecinde Osman Turan'ın Tutumu

Osman Turan, mensup olduğu "Türkçü-Turancı" ideolojisi ile aslında öğrencilik yıllarından itibaren siyasetin içinde olmuş ve DTCF'de, Türkçü akımın başında yer alarak sol faaliyetlere karşı mücadele etmiştir. Ülke meseleleri üzerine verdiği konferanslar ve kaleme aldığı makaleler ile siyasi kimliğini ön plana çıkartmasına rağmen aktif siyasete atılmaya sıcak bakmamıştır. Nitekim doğrudan siyasete atılması, iradesi dışında gerçekleşmiştir. 2 Mayıs 1954 seçimlerinde Trabzon DP teşkilatının çalışmaları ve Başbakan Menderes'in Milli Eğitim Bakanlığı sözünü vermesi üzerine milletvekilliği aday listesine alınmıştır. Osman Turan, seçimlerde aldığı 97.155 oyla DP Trabzon milletvekili olarak parlamentoya girmeye hak kazanmış ve 14 Mayıs 1954 tarihinde fakülte'deki kürsüsünden ayrılmıştır. Hocası Fuat Köprülü, onun bu hareketini onaylamamakla birlikte engel de olmamıştır. 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan seçimlerde de aldığı 76.436 oyla yine DP'den Trabzon milletvekili seçilmiştir.⁸

Osman Turan, milletvekili seçildikten sonra Güzel Sanatlar Akademisinin Mimarlık ve Şehircilik Fakültesi hâline getirilmesi ile ilgili kurulan geçici encümen ve Maarif Encümeninde üyelik görevlerinde bulunmuştur. 1954-1957 yılları arasını kapsayan X.dönemde Genel Kurulda toplam 8 konuşma yapmıştır. 21 Haziran 1954 tarihli TBMM toplantısında, hükümetin memur kalitesini yükseltmek amacı ile Emekli Sandığı Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair geçici encümen mazbatasını üzerinde fikirlerini beyan etmiştir. Üniversitelerin, Batı standartlarında geliştirilmesi gerekliliğini dile getiren Osman Turan, DP döneminde hükümetin maddi anlamda büyük atılımlar yapmakla birlikte manevi yönden bir gelişme kaydedemediğini söyleyerek hükümeti eleştirmiştir. Milletvekilliği süresince de mensubu olduğu partinin getirmiş olduğu kanun veya tekliflerde gördüğü eksiklikleri çekinmeden dile getirmiştir. Örneğin Emekli Sandığı ile ilgili teklifte 60 yaşın bir akademisyenin emekliye ayrılması için çok erken olduğunu belirtmiş ve üniversitede yapılacak tasfiye için hükümetin uygulamalarını yanlış bulduğunu söylemiştir.⁹ O dönemlerde henüz tam anlamıyla İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerin kurulmadığı düşüncesinde olan Osman Turan, başka illerde üniversiteler açılmasına sıcak bakmamıştır. Hatta Trabzon'da bir teknik üniversite kurulması hususunda getirilen kanun teklifine Trabzon milletvekili olmasına rağmen imza koymamıştır. Bu durum, Trabzon'da Osman Turan aleyhinde propagandaların yapılmasına neden olmuştur.¹⁰

Osman Turan'ın hükümete yönelik eleştirilerinden birisi de 1955 yılında DP'den ayrılan ve 19'lar¹¹ adı ile anılan milletvekillerinin, vekilliklerinin düşürülmesine yönelik getirilen teklife

⁸ Zehra Arslan, **Demokrat Parti Döneminde Trabzon (1950-1960)**, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Kasım 2011, s.371; **Tercümeihal Varakası ve Sicil Dosyası**, Osman Turan, Dönem: X, Sicil No: 2187, Defter No: 1262; **B.C.A.**, 030.10/78.516.9, 05.05.1954; **Çaykara**, Sayı: 476, 05.05.1954; **Doğu**, Sayı: 974, 04.11.1957. Birinci, **a.g.e.**, s.40.

⁹ Arslan, **a.g.t.**, s.371; **TBMM Tutanakları**, Devre: X, B: 1, C: 1, 21.06.1954, s.230-234.

¹⁰ **DP Grup Tutanakları**, 13.12.1955,s.142; **B.C.A.**, 010.09./54.159.5.

¹¹ **Milliyet**, 07.11.1955. DP'nin 4.Büyük Kongresinin başlamasına yakın (15-18 Ekim 1955) dokuz milletvekili partiden ihraç edilmiş ve dokuz milletvekili de bunu protesto ederek kongreye katılmamıştı. İspatçılar veya 19'lar olarak da adlandırılan bu milletvekilleri şunlardır: Partiden ihraç edilenler F.Lütfi Karaosmanoğlu, Ekrem Hayri Üstündağ, Safaettin Karanakaç, Ragıp Karaosmanoğlu, İsmail Hakkı Akyüz, Behçet ayaalp, Ziyaat Ebuziyya, Mustafa Timur, Sabahaddin Çıracıoğlu; *İstifa edenler*, Fethi Çelikbaş, Enver Güreli, İbrahim Öktem, Raif Arbay, Şeref Kamil Mengü, Muhlis Bayramoğlu, Ekrem Alican, Mustafa Ekinci, Kasım Küfrevi Seyfi Kurtbek, Menderes'in tesirinde kalarak İspatçılardan ayrıldığı için 19'lar on sekiz kişiye düşer, fakat yine de 19'lar olarak anılmaya devam ederler.19'lar 19.12.1955 tarihinde Hürriyet Partisi'ni kurmuşlardır. Diren Çakmak, "Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)" **Akademik Bakış**, Cilt:2, Sayı:3, Kış 2008, s.153-154.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

olmuştur. Bu yönde tasarrufları protesto ettiğini açıkça ilan etmiştir.¹² Yine 1956 yılının Mayıs ayında hükümete gazete kapatma hakkını veren basın kanunu tasarısına da sert tepki göstermiştir.¹³ Osman Turan'ın DP grup toplantısında hükümete güvensizlik oyu veren ve sık sık eleştiren milletvekillerinden birisi olması dolayısıyla DP'den ihraç edileceğine dair basında haberler yer almıştır.¹⁴

26 Şubat 1957 tarihli Genel Kurul toplantısında Osman Turan, Türkiye'de millî eğitim problemlerine değinmiş ve Yüksek Maarif Şurasının faaliyete geçirilmediği sürece ülkede eğitimin asla istenilen düzeye getirilemeyeceğini söyleyerek hükümete yine gönderme yapmıştır.¹⁵ Kırşehir'in yeniden il hâline getirilmesi ile ilgili konu üzerinde görüşlerini ortaya koyarken de, daha önce buranın ilçe hâline getirilmesi hatasından dönülmesinin isabetli olduğunu söylemiştir.¹⁶ Demokrat Parti iktidarının muhalefete karşı almayı düşündüğü önlemleri, anayasaya aykırı bulduğunu grup toplantısında yaptığı konuşmada belirtmiştir.¹⁷ Hükümetin Kıbrıs ve Ortadoğu politikasını da eleştirmiş hatta bu konularda meclise bir soru önergesi vermiştir. Önergede Kıbrıs meselesinin gittikçe endişe verici bir hale dönüştüğü belirtilerek hükümetten bu hususlarda izahat vermesi istenmiştir.¹⁸

1954-1960 yılları arasında aralıksız DP Trabzon milletvekili olarak görev yapmış olan Osman Turan, hükümete zaman zaman muhalefet etmesine rağmen istifa etmeyi tercih etmemiştir. İnandığı doğruları savunmayı ve bu uğurda mücadele vermeyi mensubu bulunduğu partinin çatısı altında sürdürmüştür.

Osman Turan'ın Yassıada'da Yargılanma Süreci

Osman Turan, yaşadığı sağlık problemlerinden dolayı 1960 yılının Şubat ve Nisan aylarında iki operasyon geçirmişti. Bu nedenle 27 Mayıs Darbesi'ne yakın günlerde istirahat halinde bulunuyordu. Nazlı Ilıcak'la yaptığı röportajda grubun toplantısına hasta olarak katıldığını, konuşma imkânı bulamadan da toplantının dağıldığını, salonu terk eden Menderes'in sonradan Eskişehir'e gittiğini duyduklarını söylemiş ve o günlerin hissiyatını şöyle anlatmıştır:¹⁹

"...27 Mayıs günü zaten hasta evde yatıyordum. Geldiler beni aldılar... Sonra o gece 150 kadar mebusu serbest bıraktılar. Serbest kaldığım o süre içinde kulübe gidiyordum. Kulüp, tabii değişmiş Halk Partili yahut tanımadığımız kimselerle dolmuş. Her gece münakaşa ediyoruz. Menderes'i asarlar diyorlar. Kolay mı memleketi imar etmiş, milletin kalbine girmiş bir adamı asmak diye cevap veriyorum. Kanunsuz işler yapmış. O kanunları meclis yapmıştır. Meclisin karşısında da başka bir salahiyyetli kimse yoktur diyorum. Nihayet üç gün sonra beni tekrar aldılar..."²⁰

Hatırasında naklettiğimiz gibi 27 Mayıs günü tutuklandıktan sonra yine aynı gün serbest bırakılan Osman Turan, 1 Haziran günü tekrar tutuklanarak nezarete alınmıştır. Anayasayı ihlal davasında ikinci gömlekteki sanık listesinde 41nci sırada bulunan Turan,²¹ 30 Ağustos 1960

¹² **Cumhuriyet**, 19.10.1955; **B.C.A.**, 010.09./54.159.5; **Dünya**, 19.10.1955. Beril Yaşar Teksoy, **Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946-1960)**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.73-74.

¹³ **Cumhuriyet**, 31.05.1956; **B.C.A.**, 010.09./54.159.5.

¹⁴ **Dünya**, 03.01.1956.

¹⁵ Arslan, **a.g.t.**, s. 371; **TBMM Tutanakları**, Devre: X, B: 47, O: 1, 26.02.1957, s.871.

¹⁶ Arslan, **a.g.t.**, s.372, **TBMM Tutanakları**, Devre: X, B: 79, O: 1, 10.06.1957, s.127.

¹⁷ **DP Grup Tutanakları**, 10.11.1957.

¹⁸ **Yeni Gün**, 28.01.1958.

¹⁹ Nazlı Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1978,s.525.

²⁰ Ilıcak, **a.g.e.**, s. 525.

²¹ **B.C.A.**,010.09/1.4.1.,228.

tarihinde verdiği ilk ifadesinde, özgürlükleri kısıtlayıcı bazı kanunlar çıktığını kabul etmiş fakat bunların ülkeyi iddia edildiği gibi diktatörlüğe götürecektir mahiyette bulunmadıklarını söylemiştir. Son olarak da *"Ben Demokrat Parti'nin ve iktidarın dikta rejimi kurmak ve anayasa hükümlerini ilga ve iptal ve Cumhuriyet ve demokrasi prensiplerine aykırı olarak devlet idaresinin bir şahsın veya ferdin eline geçmesine müncer olacak fil ve hareketlerde bulunduğunu kabul etmiyorum."*²² sözleri ile mensubu bulunduğu Demokrat Parti'ye ve kendisine isnat edilen tüm suçlamaları reddetmiştir.

Osman Turan 1 Eylül 1960 tarihinde Yüksek Soruşturma Kurulunun 11. Numaralı Komisyon Reisliğine bir dilekçe göndermiştir. Dilekçeyi gönderme nedeni, itham edilen suçların ağırlığına karşılık 30 Ağustos günü vermiş olduğu ifadesinin fikirlerini ortaya koymak bakımından kısa ve yetersiz oluşu idi. Burada maddeler halinde şahsına atfedilen suçlamalara cevap vermiştir. Yüksek Soruşturma Kurulu, Osman Turan'ın Türk Ceza Kanununun 141²³ ve 146/3²⁴ fıkrası çerçevesinde yargılanması talebinde bulunmuştu. Eserleri çalışmaları ile Türk tarihine büyük katkıları bulunmuş olan bir ilim adamı için bu suçlamalar ağırdır. Osman Turan ne demokrasiye, anayasaya ve cumhuriyetin prensiplerine aykırı hareket ettiğine dair ithamları ne de "diktatörlük" teriminin kendisine yakıştırılmış olmasını kabul etmemiştir.²⁵

Adı özel olarak belirtilmemekle birlikte Osman Turan'ın da aralarında bulunduğu DP mensuplarını suçlamak amacıyla hazırlanan iddianamenin kapsamında üniversite reformu ve Kırşehir'in kaza haline getirilmesi hususları da yer almaktaydı. Osman Turan'ın ilk milletvekilliği görevine başladığı 1954 yılında Osman Bölükbaşı'nın başkanı olduğu CMP'ye oy veren Kırşehir, DP Hükümeti tarafından adeta cezalandırılarak 30 Haziran 1954 tarihinde kabul edilen ve 7 Temmuz 1954 tarihinde Resmi gazetede yayınlanan 6429 sayılı kanunla yeni oluşturulan Nevşehir ilinin bir ilçesi haline getirilmişti.²⁶ Oysa Osman Turan, ifadesinde belirttiği gibi Kırşehir'in ilçe

²² **BCA**, 010.09.1.4.1.,30.08.1960,63. Zehra Arslan, "27 Mayıs Darbesi'nin Trabzon'da Yansımaları ve DP Trabzon Milletvekillerinin İfadeleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 192, Mayıs-Haziran 2011, s.147.

²³ TCK' nın yürürlüğe girdiği 1926 tarihinde 141 ve 142.maddeler "Vatan Aleyhinde Cürümler" başlığında yer alıyordu. Bu iki maddenin, zararlı ve yıkıcı akımları suç sayması 11.06.1936'da yapıp, 23.06.1936 tarihinde Resmi gazetede yayınlanan değişiklikle oldu. Yapılan değişiklikle "Devletin Şahsiyetine Karşı Cürümler" faslında yer alan bu maddelerde bir zümrenin başka bir zümre üzerinde şiddet ve zor kullanarak teşkilatlanması, ortadan kaldırmaya çalışması hapis cezası getiriyordu. **T.C.Resmi Gazete**, Sayı:3337, s.6713. Bu maddeler üzerinde 1938 yılında değişiklik yapıldı. "Şiddet" unsuru çıkartılarak, hükümlerin kapsamına giren fiiller, bu unsur olmasa bile cezalandırılabilir hale getirildiler. 1946,1949 yıllarında yine bu maddeler üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Uğur Alacakaptan, "Demokratik Anayasa ve Ceza Kanunu'nun 141 ve 142nci Maddeleri", **AUHF Dergisi**, s.5-6. Bu maddeler 11.12.1951 tarihli 5844 sayılı kanunla 1960 darbesi öncesi son şekillerini almışlardır. Yapılan değişiklikle 141nci madde içerisinde şu hususlara yer verilmiştir: "Amacı Cumhuriyetçiliğe aykırı olan veya demokrasi prensiplerine aykırı olarak Devletin bek bir fert veya bir zümre tarafından idare edinmesini hedef tutan cemiyetleri kurmaya tevessül edenler veya kuramlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar. " **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:7979, 11.12.1951.

²⁴ 146. madde Anayasayı ihlal suçudur. Sanıkların anayasayı ihlal suçunu işledikleri yönündeki iddia temel olarak milletvekili oldukları dönemde yapılan ve Yassıada Mahkemesi tarafından anayasaya aykırı olarak kabul edilen kanunların yapımında mecliste olumlu oy kullanmış olmaları gerekçesine dayandırılmıştır. Mahkeme, Türk Ceza Kanunu'nun 146. Maddesini ihlal eden 8 suç sayılmıştır: 1951 ve 1953 yıllarında CHP'nin mallarına el konulması, CKMP'ye oy veren Kırşehir'in 1954 yılında ilçe haline getirilmesi, hükümetin 1953 yılında 25 yıllık hizmet süresini dolduran hakimleri emekliye ayırma hakkını veren kanunun çıkartılması, 1954 ve 1957 yıllarında Seçim Kanunun demokrasiye aykırı olarak değiştirildiğinin iddia edilmesi, 1956 yılında toplantı ve gösterileri kısıtlayıcı kanunların çıkartılması, 1960 yılında Tahkikat Komisyonunun kurulması, Tahkikat Komisyonuna olağanüstü yetkiler verilerek Anayasanın fesih ve ilga edilmek istenmesi. wikipedia.org/wiki/Yassıada_Yargılamaları.

²⁵ **B.C.A**, 010.09.1.4.1.,01.09.1960.

²⁶ **TBMM**, Kanun no: 6429; 30.06.1954; **T.C.Resmi Gazete**, Sayı: 8748, 07.07.1954,s.9835. CMP, 1954 seçimlerinde Türkiye genelinde 427.024 oy ve % 4.69 ile sadece Kırşehir'den tam liste halinde 5 milletvekili (Osman Bölükbaşı, Ahmet Bilgin, Osman Alişiroğlu, Mehmet Mahmutoğlu ve Tahir Taşer) çıkartmıştı. Adem Çaylak, **Osman Bölükbaşı ve Siyasal hareketi**, AAM, Ankara 2010, s.218.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

haline getirilmesini onaylamamıştır. Nitekim Kırşehir'in yeniden il haline getirildiği 10 Haziran 1957 tarihli TBMM müzakerelerinde konuya ilişkin yaptığı kısa konuşmada duyduğu memnuniyeti *"Kırşehir kaza haline geldiği zaman muhtelif bakımlardan üzül müştüm. Bu üz ülmüş olduğum bir noktaya işaret etmek isterim. Kırşehir çok mühim bir hususiyet taşımaktadır. O da tarihte Türk kültürünün ilk çiçeklendiği bir kasaba olmasıdır..."* sözleri ile dile getirmiştir.²⁷

Hükümetin üniversitelerle ilgili yaptığı uygulamalarla ilgili suçlamalarda da benzer durum söz konusudur. Osman Turan, milletvekilliği döneminde bu hususlarda mensubu bulunduğu Demokrat Parti iktidarına yönelik dikkat çekici eleştirilerde bulunmuştu. Örneğin Atatürk Üniversitesi'nin kuruluşu ile ilgili kanun teklifi üzerinde yaptığı konuşmada üniversitelerin özerkliklerini zedeleyici uygulamalar getirilmesini eleştirmiştir. Mütevelliliği eski vakıf uygulamalarına benzeten Turan, *"Buraya para veren bu kanunla müteveli olarak hak sahibidir. Ben, bir ilim müessesesine yardım eden şahıs veya heyetin o müessese üzerinde hak sahibi olması için Anglo - sakson sisteminin şartlarımıza uydurulmasına bir mâna veremedim..."* sözleri ile getirilen bu sisteme tepki göstermiştir.²⁸ Şahsına ve partisine atfedilen başta "diktatörlük" olmak üzere tüm suçlamaları reddeden Osman Turan, 11 Eylül 1960 tarihli savunmasını şu sözlerle tamamlamıştır: *"...Bu durumda bir insan olarak daha fazla ıstırap çekmemin hiçbir fayda tesir etmeyeceğini ve adaletin süratle tecellisi için bir an önce tahliye edilmemi arz ve rica ederim"*²⁹

Ayrıca iddianamede yer alan Tahkikat Encümeni oluşturulması ve Salahiyet Kanununun kabulüne yönelik suçlamaların da Osman Turan'ı bağlayıcı bir yönü bulunmuyordu. Çünkü rahatsızlığı nedeniyle bu kanunların görüşmelerinde mecliste bulunamadığı gibi hükümetin bu gibi tasarruflarını onaylamadığını, anayasaya aykırı bulduğunu grupta yaptığı konuşmada belirtmişti. Sunulan raporlarla bu durumun kanıtlanmış olmasına rağmen Tahkikat Encümeni oluşturulması ve Salahiyet Kanunu müzakerelerinde bulunamadığı için lehte oy kullanamadığı anlayışının oluşturulmaya çalışılması Osman Turan'ı rahatsız etmiştir. O, *"...iktidarın methine, muhalefete hücumu asla müsaade etmemek"* sözleri ile meclisteki görev anlayışını özetlemiştir. 19 Haziran 1961 tarihinde Yüksek Adalet Divanına hitaben gönderdiği bir yazıda 22-24 Temmuz 1958 ve 14 Temmuz 1955 tarihli grup konuşmalarının bu anlayışına delil olarak mahkemede okunmasını talep etmiştir.³⁰

Kararnamede adı belirtilerek Osman Turan'a yönelik yapılan tek suçlama, 10 bin lira döviz aldığı iddiasıdır. Bu nedenle 14 Temmuz 1960 tarihinde Yüksek Soruşturma 1 Nolu Kurulu tarafından malları üzerine tedbir ve haciz konulmuştur. Osman Turan, kendisine ait olan 10 bin lirayı bir ilim adamı olarak kongrelere davet edildiği ve dışarıdan gerekli ilmi eserleri sipariş ettirdiği için dövize çevirdiğini belirterek başsavcının suçlamasına yanıt vermiştir. 1954 ve 1957 yıllarında Almanya ve İngiltere'de toplanan "Müsteşrikler Kongresi"ne Türk Tarih Kurumu adına gittiği ve yurt dışından kitaplar getirtmek için döviz almak zorunda kaldığı avukatı Ferruh Bozbeyli tarafından yapılan müdafaada da belirtilmiştir.³¹ İddia makamı tarafından Osman Turan'a yöneltilen maddi menfaat sağladığı için döviz aldığı iddiasının yapılan incelemeler sonunda asılsız olduğu kanıtlanmış ve 1 Nisan 1961 tarihinde oy birliği ile serveti üzerine konulan tedbir ve haczin kaldırılmasına karar verilmiştir.³² Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol'un 10 Nisan 1961 tarihinde Yüksek Adalet Başsavcılığına gönderdiği bir yazı ile de bu hususta gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir.³³

²⁷ TBMM Tutanakları, C:1, İ:79, 10.06.1957. B.C.A., 10.09/1.4.1., 165.

²⁸ TBMM Tutanakları, C:1, İ:75, 31.05.1957; B.C.A., 10.09/1.4.1., 165.

²⁹ B.C.A., 10.09/1.4.1., 11.09.1960,170.

³⁰ B.C.A., 10.09/54.159.5,19.06.1961.

³¹ B.C.A., 10.09/54.155.5,5; B.C.A., 10.09/54.159.5., 10.

³² B.C.A., 010.09/386.1176.4, 06.04.1961.

³³ B.C.A., 010.09/386.1176.4, 10.04.1961.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Osman Turan, mahkemede okuyacağı müdafaasını hazırladıktan birkaç gün sonra rahatsızlanmış ve bir kriz geçirmişti. Garnizon hastanesinin nöbetçi tabipliği tarafından yapılan ilk muayenesinde "Entere Kolit" tespit edilmiş ve buradaki hastanede tedavi altına alınmıştır. Bu nedenle de Yüksek Adalet Divanı'nda yapılan duruşmalara iştirak edememiştir.³⁴ Böylece rahatsızlanmadan önce hazırladığı müdafaasını da mahkemede okuma fırsatı olmamıştır. Sert bir üslupla kaleme alınan bu müdafa ile ilgili Osman Turan "...mahkemede okuma fırsatını bulamadım ve bu yüzden beraat ettim. Eğer okusaydım mutlaka mahkûm olurdum..." demiştir.³⁵

Yassıada'da ikinci koğuştaki kalan ve rahatsızlanıp garnizon hastanesinde tedavi altına alınana kadar duruşmalara katılan Osman Turan'ın hiç unutamam dediği olay, DP iktidarı döneminde bir süre bakanlık emrine alınan Prof. Hüseyin Nail Kubalı'nın³⁶ mahkemede DP mensupları aleyhinde yaptığı konuşma olmuştur: "...Amerika'dan 17 bin lira ödenerek getirilen Kubalı, sabahdan akşama kadar bir artist gibi konuştu. Dayanamadım söz istedim. Dedim ki, Profesör Kubalı anayasa okutan profesördür. Fakat ne yazık ki orta mekteplerde okutulan yurt bilgisi kitaplarınca herkese intikal eden bilgileri inkâr eden bir demokrasi tarifi yapıyor...". Kubalı bu duruşmada, Menderes'in diktatörlüğe gittiğini ileri sürmüştü. Osman Turan'ın bu suçlamaya yanıtı ise "...demokrasinin yok olması için hür seçimlerin tamamen kaldırılması lazım. Matbuatın hürriyetini kaybetmesi lazım. Siyasi partilerin feshedilmesi lazım...bu profesörümüz bize diktatörlüğün yeni duyulmamış bir tarifini yapmaktadır..." şeklinde olmuştur.³⁷

Başsavcı Ömer Altay Egesel'in, Yassıada'da tutuklu sanıklar hakkındaki iddianamesi 14 Temmuz 1961 tarihinde yapılan duruşmada okunmuştur. İddianamede 107 sanık için idam, 281 milletvekili için 5-15 yıl arası hapis ve 8 sanığında beraatı istenmiştir. Beraatı talep edilen sekiz isim arasında Trabzon milletvekilleri Mahmut Goloğlu ve Sabri Dilek'in adları bulunmasına rağmen Osman Turan bu listede yer almamıştır.³⁸ Fakat DP milletvekillerini yargılama kararı ile Yüksek Adalet Divanı'na sevk eden kararnamede, ne lüzum-u muhakeme istenenler arasında ne de tutukluluğun tebliğ edildiği listelerde Osman Turan'ın adı yoktu. Ayrıca ona herhangi bir karar da tebliğ edilmemişti. Osman Turan'a göre bu durumun anlaşılması üzerine, aceleyle bir yargılama kararı imzalanmıştı.³⁹

Başsavcının kararnamesi ile beraat listesinde yer almayan Osman Turan, 11 Ağustos 1961 tarihli duruşmalarda birisi kendi el yazısı diğeri de avukatı Ferruh Bozbeyli tarafından hazırlanan iki ayrı savunma yapmıştır. Öncelikle rahatsızlığı nedeniyle mahkemede bulunamadığını belirttiği savunmasının başında "...Milli irade veya mümessillerinin cezai mesuliyetsizliğine... Ve diktatörlük iddialarının ciddi hiçbir esasa dayanmadığına... Aleyhimde hiçbir isnat ve iddianın isabetine imkân yoktur..." diyen Osman Turan, hukuki olmamasına rağmen yine de bu esaslara itibar edilmesi halinde ise aleyhinde hiçbir delil bulunamayacağına vurgu yapmıştır.⁴⁰ Kararnamenin 40ncı sayfasında verilen bilgiye göre sağlık durumunu göz önünde bulundurarak 16 kişi Osman Turan'ın

³⁴ Yassıada garnizon Komutanı Tarık Güryay tarafından Yüksek Adalet Divanı'na gönderilen yazı. **B.C.A.**, 10.09/5.17.1., 25.07.1961.

³⁵ Bu müdafaadan bir bölümünü Nazlı Ilıcak'la yaptığı röportajda okumuştur. Bkz. Ilıcak, **a.g.e.**, s.527-529.

³⁶ Nail Kubalı, hükümetin üniversiteler kanununa yeni hükümler ekleyen tasarısının basına sızması sonrasında meclis içtüzüğünün basın hürriyetini zedelediği şeklinde gazetelere verdiği demeçten sonra MEB emrine alınmıştı. 27 Mayıs Darbesi'ne gidişte üniversite-hükümet gerginliğinin başlangıcında bu olay, temel etken olmuştu. Fahri Yetim, **Ulus ve Zafer Gazetelerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1957-1960)**, Doktora Tezi, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.98.

³⁷ Ilıcak, **a.g.e.**, s. 526-527.

³⁸ **Milliyet**, 15.07.1961.

³⁹ Kararnamenin kurul üyelerinin birçoğuna imzalatılmadan bastırılıp tebliğ edildiği, imzaların sonradan alınmaya çalışıldığı şeklinde iddialar mevcuttur. Bkz. Necmettin Önder, **Yassıada'da Milli İrade Nasıl Mahkûm Edildi**, Dem Yayınları, 1990, s.97. **B.C.A.**, 010.09/54.159.5,24.

⁴⁰ **B.C.A.**, 010.09/54.159.5, 2., 11.08.1961.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

yargılanmasına karşı çıkmış, 17 kişi ise lüzum-u muhakeme istemiştir. Osman Turan, burada maddi bir hata yapıldığı görüşündedir çünkü soruşturma kurulunun 11 üyesi, faaliyetleri sadece teşri alanda kalan tüm milletvekillerinin mesuliyetleri bulunmadığına ve haklarında men'i muhakeme kararı verilmesine dair oy vermişlerdi. Bu 11 kişiden sadece Ahmet Bayrak ve Cevdet Menteş'in kendisi aleyhinde tasarrufta bulunduklarını belirten Osman Turan, hakkında verilen kararın aslında 15/18 ile men-i muhakeme olduğu görüşündedir.⁴¹

Savunmasındaki ifadelerine göre değerlendirildiğinde beraatı istenenler arasında yer almamak Osman Turan'ın beklemediği bir gelişme olmuştur: "...başsavcının beni beraat ve tahliye listesi dışında bırakması... iddia makamının kendi prensiplerine ne derece sadakatsiz bulunduğu ortaya çıkar... Halbuki başsavcı... kararnamenin mezkur basit esaslarına sadık kalarak beni de tahliye listesine dahil etseydi bu prensipsizlik bu kadar aşıkarak belirmez ve adaletsizlik göze çarpmaz idi..." Osman Turan, biraz şaşkınlık ve hayal kırıklığı ile birlikte "...beraatı istenenler de dahil teşrii faaliyetleri benim gibi münhasıran tenkit ve muhalefetle geçmiş başka kimsenin bulunması müşkülâtını kaydedersen mazur görülmem icap eder..." diyordu.⁴² Osman Turan'ın ifadeleri, dilekçeleri, suçlamalara karşı cevapları, savunmaları ortak vurguları içermektedir. Bu vurgular, milletvekilliği döneminde demokrasi dışına çıkmadığı, doğru ve yanlış gördüğü hususları her dönemde çekinmeden dillendirdiği, her şeyden önce bir ilim adamı olduğu ve aleyhinde yapılan suçlamalarda somut bir delil bulunmadığı için de tahliyesinin istenmesidir.⁴³

"...İşte herkesçe bilinen ve burada kısaca belirtilen siyasi durumum bu kadar berrak ve sağlamdır. Memleketin umumi şartlarına ve siyasi dalgalanmalara rağmen söz ve hareketlerimde en küçük bir inhiraf olmamış ve hürriyeti kısıtlayıcı hiçbir teşebbüse karşı muhalefetten çekinmemişimdir... Kararnameye veya herhangi bir prensibe göre de aleyhimde en hafif bir suç değil bir muahazede bulunmak dahi imkânsızdır. Bu durumda herkesten önce tahliye edilmem gerektiğine dair umumi bir kanaate işaretimi mazur görmek gerekir... Kimseye bir fenalık yapmadığım gibi hayatım boyunca milletimizin saadet ve ıstırabını endişeden de bir an fariğ olmadım... Maddi manevi ıstıraplardan sonra tahliye günümü sabırsızlıkla beklemem tabidir..."⁴⁴

Ferruh Bozbeyli tarafından yapılan müdafaada, Anayasayı ihlal suçu ile yargılanması talebinde bulunulmasına rağmen, Osman Turan'ın buna delil gösterilen hiç bir kanuna oy vermediği tekrarlanmıştır. Bu durum duruşmalar sırasında iddia makamı tarafından da açıklanmıştır. Gerçekten de Osman Turan, 18 Şubat 1960 tarihinde Ankara Hastanesinde apandisit, 8 Nisan günü de Üniversite Hastanesinde safra kesesi ameliyatı geçirdiği için 2247 sayılı kanunla Tahkikat Encümeni kurulması ile 7468 sayılı kanunla bu encümene yetki verilen TBMM oturumlarında bulunmamıştı.⁴⁵ Osman Turan'ın savunmasına ek olarak avukatı tarafından 10 ayrı delil sunulmuştur. Bunlar Osman Turan'ın Başbakan Menderes ve hükümetle münakaşaları ile ilgili haberlerin yer aldığı Cumhuriyet, Yeni Gün, Dünya gibi gazetelerden örnekler, 10 Şubat 1960 tarihinden itibaren Ankara Numune Hastanesinde tedavi gördüğü, apandisit ameliyatı olduğu ve Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Kliniğinde 8 Nisan 1960 tarihine kadar yattığını gösteren ve bu tarihte ameliyat olup iki ay istirahat ettiğine dair raporlardır.⁴⁶ Ferruh Bozbeyli, 11 Ağustos 1961 tarihli

⁴¹ B.C.A., 10.09/54.155.5,2.

⁴² B.C.A., 10.09/54.159.5.

⁴³ B.C.A., 10.09/54.159.5,6.

⁴⁴ B.C.A., 10.09/54.159.5,5-6.

⁴⁵ B.C.A., 010.09, 1.4.1., 30.08.1960,63.

⁴⁶ B.C.A., 10.09/54.155.5; Ankara Üniversitesi İç Hastalıkları Kliniğinin raporuna göre Osman Turan hastaneye 28.03.1960 tarihinde yatırılmış ve safra kesesi taşı tespit edilmiştir. Ameliyat olmak üzere de 08.04.1960 tarihinde Fakültenin I.Cerrahi Kliniğine nakledilmiştir. B.C.A., 10.09/54.159.5, 25.06.1960; Ankara Üniversitesi I.Şirürji Kliniği, B.C.A., 10.09/54.159.5, 19.04.1960. B.C.A., 10.09/54.155.5, 19.4.1960; B.C.A., 10.09/54.159.5,11.07.1960. Bu raporlar Osman Turan'ın eşi Satia Sultan'ın Ankara Numune Hastanesi ve Vilayet Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü'nden 18.06.1961 tarihli talepleri üzerine. B.C.A., 10.09/54.159.5, 18.06.1961.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

müvekkilinin beraatını istediği savunmasını şu sözlerle tamamlamıştır: *"..Hakkımızda men'i muhakeme kararı verileceğini ümit ettik,olmadı. Beraatımıza karar verileceğini ümit ediyoruz, bu olacaktır. İzanınıza, irfanınıza, vicdanınıza ve söz verdiğiniz adalet duygusuna sığınmak isteyen dileğimiz şu bir kelimededen ibaret olacaktır: Kararınız Allaha karşı gelmesin."*⁴⁷

Nihayetinde beklenen gelişme 15 Eylül 1961 tarihli duruşmada gerçekleşmiş ve Anayasayı ihlal davasından yargılanan Osman Turan'ın beraatına karar verilmiştir.⁴⁸ Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol, 15 Eylül 1961 tarihinde Yüksek Adalet Divanı Başkanlığına gönderdiği yazısında Anayasayı ihlal suçundan sanık ve tutuklu olanlar hakkında Adalet Divanında yapılan duruşma sonucunda Osman Turan'ın da aralarında bulunduğu 45 kişi hakkındaki tevkif müzakerelerinin geri alınmasına karar verildiğini belirtmiştir. Böylece Osman Turan, kendisine atfedilen tüm suçlamalardan beraat etmiştir.⁴⁹ Osman Turan'la birlikte Mahmut Goloğlu, Sabri Dilek, Fikri karanis, Osman Nuri Lermioğlu beraat eden diğer DP Trabzon milletvekilleri.⁵⁰

Sonuç

Osman Turan, toplam 16,5 ay Yassıada'da tutuklu kalmıştır. Bu süre zarfında mensubu bulunduğu ve milletvekilliği döneminde zaman zaman ters düştüğü Demokrat Parti ve idarecilerine sahip çıkmıştır. Buradaki zorlu şartlara rağmen dik bir duruş sergileyen Osman Turan, Yassıada kumandanının karşısında hazır ola geçmediği için tokatlanmış, tabutluk denilen hücreye sokulmuştur. Onun bu tavrı diğer tutuklulara hem cesaret vermiş hem de örnek olmuştur.⁵¹

Yassıada'da beraat ettikten sonra fakültedeki görevine geri dönmek için dilekçe ile müracaatta bulunmuştur. Fakat 2 Aralık 1961 ve 20 Haziran 1962 tarihli dilekçelerine Dekan Mustafa Aktağ tarafından 29 Haziran 1962 tarihinde olumsuz cevap verilmiştir.⁵² Bunun üzerine yeniden siyasete atılmaya bir bakıma mecbur kalan Osman Turan, tercihini DP'nin devamı gibi gördüğü Adalet Partisinden yana kullanmıştır. 1964 yılında AP'nin genel başkan yardımcılığına seçilmiş ve 1965 yılındaki seçimlerde de bu partiden Trabzon milletvekili olarak parlamentoya girmeye hak kazanmıştır.⁵³ Fakat Süleyman Demirel'le düştüğü anlaşmazlık sonucunda 30 Ekim 1967 tarihinde partisinden istifa ederek, Eylül 1969'da Milliyetçi Hareket Partisine katılmakla birlikte siyaset yapmak istemediğini bildirerek bu partiden de ayrılmıştır.⁵⁴

Osman Turan, Danıştay kararı ile açıktan aldığı maaştan rahatsızlık duyarak bir dilekçe ile 26 Şubat 1970 tarihinde Ankara Üniversitesi'ne başvurmuş fakat Turan'ın bu isteği DTCF Profesörler Kurulu tarafından yine kabul görmemiştir. Üst üste yazışmalardan sonra emekliliği sevk edilmesine karar verilmiş ve 12 Nisan 1972 tarihinde DTCF ile ilişkisi kesilmiştir. Bundan sonraki süreçte kendisini en mutlu olduğu ve en iyi bildiği işe bilim dünyasına yeni eserler kazandırmaya adanmış ve 17 Ocak 1978 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.⁵⁵ 63 yıllık ömrüne

⁴⁷ B.C.A., 10.09/54.159.5, 11.08.1961.

⁴⁸ Milliyet, 16.09.1961.

⁴⁹ B.C.A., 10.09/5.17.2., 15.09.1961.

⁵⁰ Beş yıl ağır hapis cezası verilen DP Trabzon Milletvekilleri şunlardır: Selahattin Karayavuz, Pertev Sanaç, İsmail şener, M.Reşit Tarakçıoğlu. Dört yıl iki aya mahkum olanlar ise Hasan Polat, Zeki Ramoğlu ve Haluk Çulha'dır. Ses, 16.09.1961.

⁵¹ Demirci, a.g.e., s.17-18.

⁵² Birinci, a.g.e., s.41. Nurcan Demirci'nin verdiği bilgiye göre Osman Turan 25.10.1961 ve 02.02.1961 tarihlerinde DTCF'ye dilekçeler vererek kadro talebinde bulundu. DTCF Profesörler Kurulu, 17.01.1962 tarih ve 12 sayılı kararlarla bu talebi reddetti. Turan, Danıştay'a müracaat etti ve Danıştay kararı ile 01.06.1960 tarihi baz alınarak açık maaşı ödenmeye başladı Demirci, a.g.e., s.18-19;

⁵³ Yediyıldız, a.g.m., s.26.

⁵⁴ Demirci, a.g.e., s.18. Mustafa Kafalı, "Trabzon'un Yetiştirdiği Mümtaz Sima: Prof. Dr. Osman Turan, **Trabzon Tarihi Sempozyumu**, 6-8 Kasım 1998, s.19.

⁵⁵ Demirci, a.g.e., s.23.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

birçok ilmi eser, başarı barındırmış ve sevemediği siyasette de her devirde sergilediği onurlu duruşu ve tavizsiz tavrı ile örnek bir kişilik olmuştur.

KAYNAKÇA

a. Arşiv ve Resmi Belgeler

1.BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

B.C.A, 010.09, 31.95.2.

B.C.A., 030.10/78.516.9, 05.05.1954

B.C.A., 010.09./54.159.5.

B.C.A, 010.09, 1.4.1., 30.08.1960,63.

B.C.A, 010.09, 1.4.1.,01.09.1960.

B.C.A., 10.09/1.4.1., 165.

B.C.A., 10.09/1.4.1., 11.09.1960,170.

B.C.A., 10.09/54.155.5,2.

B.C.A., 10.09/54.155.5,5.

B.C.A., 010.09/386.1176.4, 06.04.1961.

B.C.A., 010.09/386.1176.4, 10.04.1961.

B.C.A., 10.09/5.17.1., 25.07.1961.

B.C.A., 10.09/54.159.5,19.06.1961.

B.C.A., 10.09/54.159.5,6.

B.C.A, 010.09, 1.4.1., 30.08.1960,63.

B.C.A., 10.09/54.159.5, 25.06.1960.

B.C.A., 10.09/54.159.5, 19.04.1960.

B.C.A., 10.09/54.155.5, 19.4.1960.

B.C.A., 10.09/54.159.5,11.07.1960.

B.C.A., 10.09/54.159.5, 18.06.1961.

B.C.A., 10.09/54.159.5, 11.08.1961.

B.C.A., 10.09/5.17.2., 15.09.1961.

2.TBMM Arşivi

Tercümeihal Varakası ve Sicil Dosyası, Osman Turan, Dönem: X, Sicil No: 2187, Defter No: 1262.

TBMM, Kanun no: 6429; 30.06.1954.

TBMM Tutanakları, Devre: X, B: 1, C: 1, 21.06.1954.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

TBMM Tutanakları, Devre: X, B: 47, O: 1, 26.02.1957

TBMM Tutanakları, Devre: X, B: 79, O: 1, 10.06.1957

TBMM Tutanakları, C:1, İ:79, 10.06.1957.

TBMM Tutanakları, C:1, İ:75, 31.05.1957.

3. DP Grup Tutanakları

DP Grup Tutanakları, 13.12.1955

DP Grup Tutanakları, 10.11.1957.

4. T.C.Resmi gazete

T.C.Resmi Gazete, Sayı:3337, s.6713.

T.C. Resmi Gazete, Sayı:7979, 11.12.1951.

T.C.Resmi Gazete, Sayı: 8748, 07.07.1954,s.9835.

b. Gazeteler

Cumhuriyet

Çaykara

Doğu

Dünya

Milliyet

Ses

Yeni Gün

c. Tezler

ALACAKAPTAN, Uğur, "Demokratik Anayasa ve Ceza Kanunu'nun 141 ve 142nci Maddeleri", **AUHF Dergisi**.

ARSLAN, Zehra, **Demokrat Parti Döneminde Trabzon (1950-1960)**, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Kasım 2011.

KOZAN, Tayfur, **Prof. Dr. Osman Turan'a Göre Din ve Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat-Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006,

TEKSOY, Beril Yaşar, **Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946-1960)**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

YETİM, Fahri, **Ulus ve Zafer Gazetelerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1957-1960)**, Doktora Tezi, Ankara Sosyal bilimler Enstitüsü, 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

d. Tetkik ve Telif

- ARSLAN, Zehra, "27 Mayıs Darbesi'nin Trabzon'da Yansımaları ve DP Trabzon Milletvekillerinin İfadeleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 192, Mayıs-Haziran 2011.
- BİRİNCİ, Ali, **Osman Turan**, Birinci Baskı, Alternatif Yayınları, 2003.
- BİRİNCİ, Ali, "Tarihçi Osman Turan Bir Bilim ve şahsiyet Abidesinin Hayat Hikayesi ve Eserleri", **Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, 3-5 Mayıs 2001.
- ÇAKMAK, Diren, "Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)" **Akademik Bakış**, Cilt:2, Sayı:3, Kış 2008, 153-186.
- ÇAYLAK, Adem, **Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi**, AAM, Ankara 2010.
- DEMİRCİ, Nurdan, **Prof. Dr. Osman Turan'ın Hayatı ve Eserleri**, Boğaziçi Yayınları.
- ILICAK, Nazlı, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1978.
- KAFALI, Mustafa, "Trabzon'un Yetiştirdiği Mümtaz Sima: Prof. Dr. Osman Turan, **Trabzon Tarihi Sempozyumu**, 6-8 Kasım 1998.
- ÖNDER, Necmettin, **Yassıada'da Milli İrade Nasıl Mahkum Edildi**, Dem Yayınları, 1990.
- SEFERCİOĞLU, Necmeddin, **3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Davası**, Türk Ocakları Ankara Şubesi, Mart 2009.
- TOPAL, Nevzat, **Osman Turan'ın Hayatı ve Eserleri**, (Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Türk Yurdu Yayınları:82, 1.baskı, 2004.
- TOPAL, Nevzat, "Osman Turan Bibliyografyası", **TÜBAR-XVIII-2005-Güz**.
- Türk Ocakları Ankara Şubesi, Bahaeddin Yediyıldız, **Vefatının 30.yılında Prof. Dr. Osman Turan'ı Anıyoruz**, Hazırlayan: Yücel Hacaloğlu, Şubat 2008.
- SARINAY, Yusuf, "Osman Turan ve Türk Ocakları", **Vefatının 30.yılında Prof. Dr. Osman Turan'ı Anıyoruz**, Hazırlayan: Yücel Hacaloğlu, Türk Ocakları Ankara Şubesi, Şubat 2008.

e. Diğer

wikipedia.org/wiki/Yassıada_Yargılamaları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

CUMHURİYET İDARESİ'NİN NÜFUSU KAYIT ALTINA ALMA GİRİŞİMLERİNE BİR ÖRNEK:1934 YILI NÜFUS TARAMASI*

*Fevzi ÇAKMAK***

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar düzenli bir nüfus siyaseti yerine, daha çok vergi ve askeri ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik nüfus ve arazi istatistikleri tuttuğu bilinmektedir. Nüfus işlerini düzenlemekle görevli teşkilat Osmanlı devletinin Tanzimat'la başlayan modernleşme döneminde oluşturulmaya başlanmıştır. Sonraki dönemde devleti çöküşe götüren nedenler, sağlıklı bir nüfus siyaseti yürütülmesinin önüne geçmişti.

Bağımsızlık Savaşı vererek kurulan yeni Cumhuriyet idaresi, nüfus işleri bakımından eski idareden son derece kötü bir miras devralmıştı. Uzun süren savaşlar, savaşlarla birlikte ortaya çıkan imkânsızlıklar, ülke içine ve dışına yönelik nüfus hareketleri, ölümler, doğumlar ve halkın nüfus işlerine yönelik olumsuz tavrı, nüfus kütüklerinin uzun yıllar doğru bir şekilde tutulması önünden engel teşkil etmişti. Binlerce doğum kayıt altına alınmamışken, binlerce ölü sicillerde sağ görünmekte; binlerce evliler defterlerde bekâr, binlerce boşanmış kütüklerde evli görünüyordu. Bu şartlar altında Türkiye Cumhuriyeti'nin önemle üzerinde durduğu konuların başında, Nüfus siyaseti geliyordu. Devletin uygulamaya çalıştığı nüfus siyasetinin iki önemli ayağı bulunuyordu. Bunlardan biri genel olarak nüfusun azalmasını önlemek ve artmasına yönelik tedbirler almak, diğer ayağı ise nüfusun nitelik ve nicelik olarak kayıt altına alınmasıydı.

Bu çalışmada Cumhuriyet idaresinin nüfusu kayıt altına almaya yönelik siyasetin önemli bir parçası olan gizli nüfusların yazımına yönelik çabalarına değineceğiz. Özellikle 1927 nüfus sayımı sonrası pek çok nüfusun saklı kaldığı gerçeği karşısında devlet, nüfus kayıtlarına yönelik çeşitli af düzenlemelerine gidecekti. 1933 yılında çıkarılan Af Kanunu içinde, nüfus kayıtlarının affına dair hükümler bulunuyordu. Kanun sonrası halk, nüfus dairelerine koşarken, devlet karşı karşıya kaldığı yoğun talep karşısında çıkış çareleri arayacaktı. Bulunan çıkış yolu, nüfus kayıt işlemlerinde, taşrada görev yapan, durumu görev almaya müsait olan tüm devlet memurlarının kullanılmasıydı. 1934 yılının Mart ayında bu yönde çıkarılan talimatname ile kısa sürede başarı yakalanmış ve ardından 1934 yılının Temmuz ayında çıkarılan Gizli Nüfusların Yazımına ilişkin kanunla, işleyişin yasal dayanakları oluşturulmuştu. Buradaki çalışmamızda, sözü edilen işleyişi tahlil etmeye çalışacağız. Çalışmamıza nüfus kayıt defterleri temel kaynak teşkil edecektir.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Okt. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, El-mek: fevzi.cakmak@deu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Nüfus 1934Cumhuriyet

**AN ILLUSTRATION FOR THE CIVIL REGISTRY PROCESSES
DURING THE REPUBLICAN ERA: THE CENSUS OF 1934**

ABSTRACT

It's widely known about the Ottoman State that, rather than applying a well-organized population policy; until the final periods of the state, it was preferred to collect statistical data of population and properties particularly to provide military needs and tax for the state. The organization, responsible to coordinate the population affairs, was firstly established during the modernization phase of the Ottoman State, which began with Tanzimat Reform. The causes drifting the state into the collapse in the following era proved to be more crucial than the application of a sound population policy.

The new Republican state, established after the War of Independence, inherited absolutely unfavorable conditions of population affairs from the prior civil organization. The long warfare, the impossibilities emerging as a result of wars, the internal and external population movements, the deaths, the births and the negative reactions of the people on population affairs had posed an obstacle for collecting reliable data for the civil registries in a long course of time. The situation was that thousands of new-born babies weren't registered; other thousands of dead people were indicated as alive on civil registries. Furthermore, whereas many thousands of married people seemed still single, other some thousands were married according to the registry. Under those circumstances, the principal matter on which Turkish Republic emphasized on was the population policy. There were two essential pillars of the population policy, attempted to be applied by the state. One of them was in general to prevent the decrease in the population and to take the steps to increase the population; another was to register the population in terms of quality and quantity.

Within the scope of this study, the efforts of the Republican government to register the concealed population as an essential part of the policy of population registration will be pointed out. Especially, having encountered the fact that great portion of the population remained concealed following the census of 1927, the government sought to make various amnesty regulations related to the civil registry. After the law was enacted, the people rushed to civil register offices and with the great demand of the public, the government sought for a solution. The final solution was to assign all public officers that were in field service and available to take in charge, to civil registration procedures. Through the ordinance, made for this aim in March 1934, a rapid success was attained and then through the Law related to Registration of Concealed Population, which was made in July 1934, the legal basis of the mechanism was founded. Within the scope of this study, the mechanism mentioned will be sought to be analyzed. The fundamental reference for our study will be the civil registry books.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7Summer 2013

Key Words: Population 1934 Republic

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin insan varlığına olan yaklaşımı önceki idareyle kıyaslandığında temelden farklıdır. Sınırları belli bir toprak parçası üzerinde “Ulusal Devlet” olmayı temel amaç haline getiren devletin yeni siyasetini devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk şu sözlerle ortaya koymaktadır:

“Milli hudutlarımız içinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanarak mevcudiyetimizi muhafaza etmek, millet ve memleketin hakiki saadet ve ilerlemesine çalışmak, rasgele doğan emeller peşinde milleti meşgul etmemek ve aldatmamak, medeni cihanda medeni ve insani muameleyi ve dostluğu beklemek” (İnan, 1971, s.112).

Bu siyaset temelinde kurulan devlet, halkına hizmet etmek için onun ne kadar olduğunu bilmek isteyecek ve bu yönde “Nüfus İşleri” ne önemle eğilecekti. Ülke nüfusuna ilişkin elde edilecek bilgiler, dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de kamu yönetimi faaliyetleri ve kamu hizmetlerinin planlanmasında önem teşkil edecekti. Oluşturulması arzulanan nüfus bilgi sistemi; nüfus sayımları, kayıt sistemi ve araştırmalardan elde edilen bilgiler olmak üzere üç temel veri kaynağından oluşuyordu. Bu veri kaynakları arasında nüfus sayımı ve nüfus kaydı, nüfusun tamamına ait veri toplamayı hedefleyen yöntemler olduklarından, kişisel düzeyden ulusal düzeye kadar her aşamada duyulan veri ihtiyacını karşılamaktadır (Bozbeyoğlu, Tılıç, 2011, s.90).

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 yılında toplanan İkinci Kurultayında kabul edilen beyannamesinde, nüfus işlerine yönelik şu ifadelerle yer verilmişti: “Fırkamız nüfus işlerini başlıca meselelerden sayar. Pek uzun seneler devamlı ve muntazam mesaiye ihtiyaç gösteren nüfus meselesinin iktisadi, fenni, toplumsal ve siyasi bakımlardan meydana geldiği ve bölündüğü bütün cepheleriyle incelenmesi ve yekdiğerini tamamlayacak zincirleme tedbirleri devamlı olarak tatbik mevkiiine konulması kararındayız. Mükemmel ve doğru nüfus sayımlarına dayanmak lazım gelir. Nüfus politikası Fırka'mızın en mühim bir faaliyet sahası olacaktır” (Perinçek, 2008, s.103-104).

Cumhuriyet kurulduğunda nüfus işleri, 1914 tarihli Sicil-i Nüfus Kanunu'na göre yürütülmekteydi. Doğum, ölüm, yer değiştirme, yaş, ad ve kayıt değiştirme ve kısmen evlenme ve boşanma vakaları bu kanun hükümlerine göre tescil ediliyordu. Ayrıca nüfus sicillerinin nasıl tutulacağı, vukuat il muhabirlerinin ve defterlerinin nasıl muhafaza edileceği, nüfus vakalarına ait cezaların nasıl uygulanacağı da bu kanuna göre düzenlenmişti. Nüfus teşkilatı düzenlenirken, nüfus miktarı göz önüne alınmadan, her kazaya bir nüfus memuru ve bir kâtip görevlendirilmişti. Merkez kazalar vilayet müdürlüğü ile birlikte işlemekte olup, birer müdür ve biri başkâtip olmak üzere iki kâtipten oluşmaktadır. Eski vilayet merkezi olan yerlerde birer tane daha kâtip bulunurken; nüfus arttıkça bazı nahiyelere de birer nüfus memuru öngörülmüştü. (BCA, Fon Kodu: 030. 10 Yer No:124.885.4, s.42-45).

1914 yılında nüfus işleri düzenlenirken, Birinci Dünya Savaşı ve ardından gelen Kurtuluş Savaşı, sağlıklı bir nüfus siyasetinin uygulanmasına imkân vermemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında elde bulunun nüfus kütükleri, 1904 tarihinde yapılan sayımda kayıt altına alınanlardı. Bir taraftan içerde yaşanan sıkıntılar ve isyanlar diğer taraftan Balkan Savaşı, Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi büyük ve uzun süren savaşlar nedeniyle askerlikten kurtulmak gibi ve sair düşünce ve kaygılarında yer aldığı olumsuzluklar sonucu, nüfus kayıtları üzerinde muhtelif şekillerde silinti, kazıntı ve çizintiler yapılmıştı. Yine savaşların ve isyanların tesiriyle büyük halk kitleleri bir yerden bir yere göçmüş, bu esnada milyonlarla nüfus vakaları nüfus kütüklerine yazılmamıştı. Binlerce doğum kayıt altına alınmamışken, binlerce ölü sicillerde sağ görünmekte; binlerce evliler defterlerde bekâr, binlerce boşanmış kütüklerde evli görünmekteydi(BCA, Fon

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Kodu:030.10 Yer No:124.885.4, s.42). Tüm bu gerçekler etrafında elde bulunan nüfus kütükleri, hali hazırdaki nüfusu ortaya koymaktan uzaktı.

Cumhuriyet döneminde bu eksiklikleri gidermek adına nüfus teşkilatı ve işleyişini yeniden düzenlemeye yönelik girişimlerde bulunuldu. İlk yıllarda “Şahsi Haller Kanunu”, “Nüfus Kütükleri Kanunu” ve “Nüfus Teşkilatı Kanunu” projeleri hazırlanmıştır(Nüfus Mevzuatı, BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 124.885.4, s.45). Fakat projelendirilen bu yasal düzenlemeler hayata geçirilemezken, 1914 tarihli Sicil-i Nüfus Kanunu, 1972 yılında çıkarılan 1587 sayılı Nüfus Kanunu’na kadar yürürlükte kalacaktır. Buna karşın, 1930 yılında kabul edilen 1624 sayılı “Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun” ile *Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü* oluşturularak, görev alanı belirlenmiştir.

Nüfus teşkilatını yeniden şekillendirmeye çalışan idare öte yandan mevcut nüfusu kayıt altına alma yolunda çaba göstermekten geri kalmadı. Fakat nüfusu kayıt altına almaya yönelik çabalar psikolojik bir engelle karşı karşıya kalmıştı. Bu engel, halkın zihninde varlığını koruyan nüfus işlerine yönelik geçmişin acı hatıralarıydı. Geçmişte ya vergi almak için ya da askere yazmak için halk devlet tarafından kayıt altına alınmıştı. Her iki şekilde de halk bu süreçten hep zarar eden taraf olmuştu. Geçen zamanlar devletten kaçmayı ve saklanmayı halkın bilinçaltına yerleştirmişti. Halkın belleklerinde kötü anılar bırakan bu durum, devletin nüfusu kayıt altına almaya yönelik çabalarına olumsuz olarak yansımış ve halkın sürece şüpheyile yaklaşmasına neden olmuştu. Ayrıca Cumhuriyet hükümetinin nüfusu kayıt altına alma yolunda önünde bu psikolojik engel dışında başka sorunlarda bulunuyordu. Teşkilatın yetersizliği ve eğitimli personelin azlığı, sınırlı ulaşım imkânları, yaygın olan bilgisizlik, yaşını bilmeyen insanların çokluğu, kişisel konular hakkında halkın gösterdiği çekinceler sonrası doğru bilgilerin toplanamaması en önemli sorunlardı (Taeuber, 1958, s.101). Tüm bu eksiklikler, planlı bir nüfus siyaseti içersinde, oluşturulan kurumlarla, çıkarılan yasalarla ve halkın eğitilmesiyle giderilmeye çalışılacaktı.

Devletin nüfus siyasetini uygulamaya yönelik oluşturduğu en önemli kurum, 1926 yılında kurulan İstatistik Umum Müdürlüğü’dür. Akıl ve bilimi hedef edinen yeni idare, nüfus işlerini bir düzene koymak adına, demografi biliminden uzak kalmayacaktır. Haluk Cillov, demografiyi, insan hayatının istatistik yöntemlerle araştırması olarak tanımlamaktadır (Cillov, 1960, s.3). Belli bir alanda yaşayan nüfusun hayatında yer alan doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve göç olayları demografi biliminin inceleme alanına girmektedir (Başol, 1984, s.10). Kurulduktan sonra İstatistik Umum Müdürlüğü’nün yönetimine Belçikalı bilim adamı Camile Jaguart getirilmiştir. Böylece nüfus idareleri ve iskân müdürlüklerinden alınan nüfus hareketlerine (doğum, ölüm, evlenme, boşanma, göç gibi) ilişkin tüm bilgiler bu kurum tarafından düzenlenecek ve yayınlanacaktır.

Nüfusu Kayıt Altına Alma Çabaları

Yeni idarenin nüfusu kayıt altına almaya yönelik çabaları Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar götürülebilir. Bu yönde bir çabanın gerekçesini, nüfus işlerinden ziyade, öncelikli olarak savaş esnasında askere yönelik ihtiyaç ve ekonomik gerekliliklerle açıklayabiliriz. Fakat daha sonra nüfus işleri alanında yapılanlar dikkate alındığında, bu konuya verilen önemin sadece savaştaki ihtiyaçları karşılamaktan ibaret olmadığını da ifade etmek gerekir.

Bu yönde atılan ilk önemli adım 28 Eylül 1920 tarihin de çıkarılan “*Nüfus Vukuatının iki ay müddetle cezai nakdiden muafiyetine dair kararname*”dir. Kararnamenin ilan tarihinden iki ay süreyle ihbar olunacak nüfus vukuatları para cezasından muaf tutulmuştur. Kararnamenin sağlıklı yürütülmesi içinde, köy ve mahallelerde imam ve muhtarlar uygulamadan sorumlu tutulmuştur. Sonraki dönemde de nüfusu kayıt altına almaya yönelik taşradaki en önemli temsilci köy muhtarları olacaktır. Devlet, 1924 tarihinde çıkardığı Köy Kanunuyla, köylerdeki bütün nüfus işlerini yürütmek, kayıt altına almak konusunda muhtarları sorumlu tutmuştur.

28 Kasım 1920 tarihinde kabul edilen kanunla, yürürlükte olan Sicil-i Nüfus Kanunu'nda değişiklikler yapılmıştı. Nüfus cüzdanı yerine geçen nüfus tezkerelerinden on kuruş harç alınması, fakat fakir olduğu ispat edilenlerden bu verginin alınmaması; evlenmelerden beş kuruş, boşanmadan yirmi kuruş vergi alınması; doğum ve ölüm olaylarından ise vergi alınmaması uygun görülmüştü. 16 Temmuz 1921 tarihli “*Nüfus vukuatının altı ay müddetle cezayı nakdiden mahviyetine dair kanun*” ile devlet nüfusa kayıtlı olmayanlardan ceza almayacağını karara bağlarken; yaklaşık bir yıl sonra 17 Nisan 1922 tarihli ve 222 sayılı kanunla, doğum, evlenme gibi nüfus işlerini bildirmeyenlerin nakdi cezalarını beşer misline çıkarmıştı. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, savaş sırasında nüfus kayıtlarına yönelik af düzenlemelerine gidilmesinin en önemli nedeni devletin paraya ve askere olan ihtiyacıdır. Affa yönelik her iki yasal düzenlemeni çıkarıldığı tarihler, savaşın en kritik olduğu, devletin paraya ve ordunun askere acil olarak ihtiyacı bulunduğu zamanlardır.

Savaş sonrası dönemde, yeni bir devletin sistemi ve kurumları oluşturulurken; öte yandan siyasi, sosyal ve ekonomik alanda atılımlara zemin hazırlanıyordu. Bu süreçte devlet halkının sayısını bilmek istemiş; bu amaç etrafında, nüfus işlerini düzenlemek ve sağlıklı kayıtlar tutmak adına İstatistik Umum Müdürlüğü oluşturmuştu. Oluşturulan bu kuruma, ülke içindeki nüfus faaliyetleri alanında sağlıklı ve güvenilir veriler aktarmak adına çeşitli yasal düzenlemeler yapılmış ve 1927 yılında Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımı gerçekleştirilmişti. Nüfusu kayıt altına almaya yönelik kullanılan en iyi yöntem nüfus sayımlarıdır. Nüfus sayımlarının iki ana amacı vardır. Bunlardan birincisi, nüfusun belirli bir gündeki miktarını; cinsiyet, yaş, medeni hal, din vs. özellikler açısından öğrenmektir. Elde edilen bu veriler demografi bilimi için asgari derecede gerekli bilgilerdir. İkinci amaç, nüfusun sayı ve vasıf bakımından gelişmesini ve ilerlemesini gözlemlemektir (Serper, 1980, s.42). 2 Haziran 1926 tarihli “*Umumi Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun*” ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk nüfus sayımının hazırlıkları başlamıştır. İstatistik Umum Müdürlüğü, çeşitli araçlarla, sayım hazırlıklarını bizzat yerinde kontrol ettirmiştir.

1927 nüfus sayımında, Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün 1872 Petersburg Konferansı'nda kabul ve tavsiye edilen ilkelerine uyulmuştur. Halkın sayımda zorluk çekmemesi ve sayımın kısa sürede bitirilmesi için, sayımdan önce ulusal ve yerel gazetelerde nüfus cetvelleri yayınlanmıştır. Cetvelin on dördüncü maddesinde yer alan “*Evvelce nüfusa kayıt edilmiş miydi? Edilmişse nerede kayıt edilmiştir?*” hükmü ile on beşinci maddede yer alan “*Yanında nüfus tezkeresi veya hüviyet cüzdanı var mıydı?*” soruları, ulaşılmak istenen amaca yönelik olarak ilgi çekicidir. Ayrıca halkın nüfus sayımına ilişkin geçmişten gelen korkularını yıkmak adına, basın yayın araçlarıyla, yoğun bir propaganda sürecine girilmiştir.

Bu süreçte en önemli sorunlarının başında, nüfus sayımında görevlendirilmek üzere okuma-yazma bilen kişi sayısının az oluşu gelmektedir. Bu soruna bulunan çözüm yolu, hâkimler hariç kamuda çalışan tüm okuryazar memurların sayımda görevlendirilmesi olmuştur. Böylece 1927 nüfus sayımına katılan sayım ve kontrol memurlarının toplamı 52.276 kişiyi bulmuştur. Savaştan yeni çıkmış bir ülke olarak, ekonominin çok zorluklar çektiği bir dönemde, bu sayım sürecine devlet 551.827 lira kaynak ayırmıştır (BCA Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4). Bu gayret, zorluk, imkânsızlıklar ve endişeler içersinde ilk nüfus sayımını gerçekleştirilirken, sayım sonrası ortaya çıkan resmi sonuç, Türkiye nüfusunun 13.629.488 olduğudur (1935 Genel Nüfus Sayımı, 1936, s.381).

Fakat gösterilen tüm iyi niyet ve özveriye karşın, 1927 yılı nüfus sayımında yazılmayan, kayda geçirilemeyen insan sayısı pek çoktu. Bu nedenle sayım sonrası ortaya çıkan rakamlar, gerek idarede gerekse kamuoyun da güven yaratmamıştı. Örneğin, 1927 sayımı sonrası ortaya çıkan rakamın aksine, doğrulukları son derece tartışmalı olan nüfus kütüklerinde var olan rakam 14.154.751 kişiydi. Sayımın sonucu ile kütüklerdeki kayıtları kıyasladığımızda, yaklaşık 500 bine

yakın bir rakamın eksik kaldığı görülüyordu. Ayrıca nüfus kütükleri yıllardır elden geçirilmediği için pek çok nüfus hareketi buralara işlenmediğini dikkate almak ve ortaya çıkan rakamı daha fazla olduğunu bilmek akla yakın görülüyordu.

Bu eksikliğe pek çok neden bulunabilirdi. Köyler ve bilhassa kom, oba, huğ, ağıl, dam gibi dağınık yerler ile göçebelerin sayımında sağlıklı tedbirler almak imkânsızdı. Kurtuluş Savaşı'nın izlerinin hala etkisini bazı bölgelerde göstermesi, aşiretlerin ve köylerin ihmali, doğuda Şeyh Sait İsyanı'nın yapmış olduğu dalgalanmalar da sayımdaki noksanlıkların sebeplerinden sayılabilir. Justin McCarthy, 1927 sayımının eksiklikleri hakkında şu yorumlarda bulunur;

“1927 nüfus sayımı... Çağdaş nüfus sayımı olamaya gayret eder, ama bu konuda çeşitli yönlerden başarısızlığa uğramıştır. Halkın sayımdan geçirilmesi olan temel işleminde, sayım, Osmanlı sayımlarının geleneğini izler (evdeki kadınlar, çocuklar görülmeden aile erkeğinin söylediğine bakılır). Kadınlar ve çocuklar geniş ölçüde yazım dışı bırakılmışlardır ve doğu illerinde yapılan yazımda eksiklikler vardır... 1927 nüfus sayımında bulunan çağdaş bölümlendirmeler ve tablolar, çoğu kez, ne nüfus bilimcilerin nede tarihçilerin işine yarayabilmiştir, çünkü bunların içerdiği bilgilerin doğru olmadığına sıkça rastlanır. Yaş gruplarına göre nüfusu veren tablolar yanlışlarla doludur ve bazı illere ait olanlarında, toplam nüfusa ilişkin olarak verdiği sayı bakımından gerçeğe önemli aykırılıklar vardır... Bu eksiklikler nedeniyle, 1927 nüfus sayımının verileri Türk Devlet İstatistik Enstitüsü'nce hiçbir zaman kullanılmamıştır. Bu enstitünün bütün karşılaştırma tabloları, 1935 nüfus sayımı ile başlar”(McCarty, 1998, s.149-152).

Burada yeri gelmişken bir konunun altını çizmek gerekir. Nüfusu kayıt altına alma teşebbüsleri sırasında en fazla sıkıntı çekilen sorun okuma-yazma bilen kişi sayısının az oluşudur. Özellikle yeni harflerin kabulü sonrası, köylerdeki muhtarların yeni yazıyı tam olarak öğrenememesi nedeniyle, evlilik, boşanma, doğum ve ölüm olaylarının bildirilmesinde sıkıntılar yaşanmıştır. Taşradaki mülkü amirlerden, İstatistik Umum Müdürlüğü'ne gelen yazılarda, yeni yazı bilen muhtar sayısının azlığı ve yeni harfleri öğreten mekteplerinde yeteri kadar mezun verememesi nedeniyle, nüfus işlerinin sekteye uğradığına vurgu yapılıyordu(BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.135.10). Taşradan gelen sıkıntılar karşısında İstatistik Umum Müdürü Memduh Celal Bey'in İçişleri Bakanlığı'na yazmış olduğu yazısı, yaşanan sıkıntıyı gözler önüne sermektedir:

“Birçok köylerde muhtarların yeni harfler dolayısıyla evlenme ve doğum vukuatının muntazaman kaydına ait vazifeyi ifa edemedikleri bahisle... Tanzim etmekte olduğumuz istatistikler dolayısıyla dairemizi de ehemmiyetle alakadar eden mevzubahis vazifenin memleketin her tarafında muntazam şekilde ifa edilmemekte olduğuna kani bulunuyorum. Bu kanaatim, dairemizce nüfus ve evlenme kayıtlarına müsteniden yapılmakta olan istatistiklerin verdiği neticelerden mutahasıldır. Nitekim doğum ve ölüm vakalarının dünyanın hiçbir tarafında senede binde bir derecesine olamayacağı bir kaide tabiiye olduğu halde dairemize vürut eden bültenler üzerinde yapılan istatistiklerin memleketimizde bu nispeti göstermekte olması vazifenin ifasındaki noksanlığın derecesini takdire kâfi gelmektedir. Binaenaleyh ölüm ve doğum vakalarıyla, köylere ait evlenme vekayinin halk tarafından hükümete ihbar edilmediği muhakkaktır. Gerçi bu ihbarat için bir takım cezai müeyyideler varsa da bunlar müessir değildir. Halk, nüfus vukuatını; bu vukuat ile alakadar olan miras, temellük tespiti, hüviyet gibi bir işi düşmedikçe hükümete ihbar etmemekte ve bu ihbardan sonra ceza alınması şüphesiz kayıtlardan maksut gayeyi temin eyleyememektedir. Bu halin bir an evvel önüne geçmek ve vukuattan mümkün olduğu kadar yakın bir zaman zarfında haberdar olarak nüfus kuyudatından ve istatistikten beklenen faydaları elde edebilmek için nüfus teşkilatının halka daha ziyade yaklaştırılması icap etmektedir. Bunun için de nüfus memurlarının üç ayda bir defa olsun köylere çıkarılarak vukuatın tespit ettirilmesi her veçhile muvafık

olacağından bu hususta icap eden tedbirin tetkik ve ittihazına müsaade buyrulmasını istirham ve tazimlerimi arz eylerim efendim (BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.135.10).

1934 Yılı Nüfus Taraması

1927 sayımı ile ortaya çıkan eksiklikler zaman içinde giderilmeye çalışılırken; öte yandan belli aralıklarla Meclis'ten çıkarılan bir dizi yasal düzenleme ile nüfusu kayıt altına alma çabalarına devam edilecektir. 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun'la doğum, ölüm, evlenme ve boşanma olayları yasal çerçeve içine alınmış ve halk bu kurallara uymak konusunda mecbur tutulmuştur. Kanunla her doğumun bir ay içinde nüfus memurlarına bildirilmesi ve yetim çocukların hükümete teslim edilmesi(Madde 39); her ölümün on gün içinde nüfus memuruna bildirilmesi(Madde 41); evlenme kararlarının belediye veya köylerde ihtiyar heyetine beyan edilmesi(Madde 97) ve boşanmaların hâkim onayı ile gerçekleştirilmesi (Madde 138) karara bağlanmıştır. 1931 yılında çıkarılan Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi ile mezarlık memurları her gömme olayında, gömülmüş olan kişinin sicilini ve vefat tarihini Dâhiliye Vekâleti'nce yapılacak cetvele yazarak, en çok üç gün içinde nüfus idaresine bildirmeye mecbur tutulmuştur (Nüfus Kılavuzu, 1938, s.31).

Nüfusu kayıt altına alma yolunda yapılan önemli bir adım da Soyadı Kanunu olmuş; kanunla her Türk vatandaşı öz adı ile birlikte bir soyadı taşımaya mecbur kılınmıştır. Kanunun neşrinden itibaren iki yıl içinde soyadı olmayanlar ile soyadını değiştirmek isteyenler taşıyacakları adı hükümetin tayin edeceği şekilde nüfus kütüklerine geçirilmek üzere bildirmekle yükümlü kılınmış ve bu işler için verilecek her türlü evrak vergiden muaf tutulmuştur. Bu görev için köylerde muhtar ve ihtiyar heyetleriyle, mahallelerde belediyelere sorumluluk verilmiştir. Böylece önceden kayıt altına alınamayan nüfusun kayıt altına alınmasında önemli bir ilerleme sağlanmıştır.

Nüfus işlerinin düzenlenmesi ve nüfusu kayıt altına almaya yönelik tüm teşebbüslere karşın, 1930'lu yılların ortalarına gelindiğinde hala istenilen hedefe ulaşılamamıştır. Geçen bu süre içinde Kurtuluş Savaşı günlerinde olduğu gibi çeşitli af yasaları çıkarılarak, soruna çözüm bulunmaya çalışılmıştı. 1926 yılında 861 sayılı “*Müddeti Zarfında Nüfus Kütüğüne Yazdırılmayan Doğum, Ölüm, Evlenme veya Boşanma Vakalarıyla Mektum Kimselerin Cezadan Afları Hakkında*” çıkartılan kanunla, her ne sebeple olursa olsun şimdiye kadar nüfus kütüklerine yazılmamış olan kimseler, nüfus dairelerine müracaatla kayıtlarını yaptırarak olurlarsa, bu kayıtlar için alınacak cezaların af edileceği hükmü getirilmişti. 26 Ekim 1933 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen 2330 sayılı Af Kanunu'nda, 4 Teşrinievvel 1926 tarihinden önce yapılmış evlenmelerle, bu evlenmelerden olan çocukların kayıt altına alınması isteniyordu. Medeni Kanunu'nun ilanından sonra yapılmış olan kayıtsız evlilikler ve doğan çocuklarından, bir sene içinde yapılacak olan müracaat sonrası, her hangi bir vergi ve cezanın alınmayacağı karara bağlanmıştı. Af kanunun yürürlüğe girmesinin ardından halk, kitleler halinde kayıtsız, gizli kalmış nüfuslarını yazdırmaya ve ölümlerini kütüklerden sildirmeye koşmuş, nüfus daireleri önünde uzun kuyruklar oluşmuştu. Kısa sürede nüfus dairelerinde kayda geçirilen kişi sayısında büyük bir artış sağlanmıştı. Yaşanan bu artışı Tablo.1'den rahatlıkla görebiliriz;

Tablo 1. Yıllar Arasında Gerçekleştirilen Nüfus Kayıtları

(Kaynak: Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülâsası, 1935, s.17)

Yıl	Yeniden Kayıt	Doğum	Ölüm	Evlenme	Boşanma
1931	76.271	246.674	129.502	73.182	4.591
1932	49.408	215.630	147.663	75.223	5.038
1933	44.236	319.491	147.799	83.223	4.343
1934	1.293.667	877.778	1.081.949	297.894	7.383

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Toplam	1.463.582	1.659.573	1.506.913	529.522	21.355

Fakat maddi ve fiziksel imkânsızlıklar nedeniyle, halk günlerce nüfus daireleri önünde beklemek zorunda kalmıştı. Köyünün kaydını yaptıramadan, eli boş olarak geri dönmesinin, halk arasında nüfus kayıt işlerine yönelik ihmal ve umursamazlık düşüncesinin yeniden güç kazanmasına neden olacağına inanan hükümet, bu duruma meydan vermemek adına, 1934 yılının Mart ayı ile birlikte nüfus kayıtlarının, muhtarların ve belediyelerin verecekleri defterlere işlenmesi yolunda bir talimatname uygulamaya koymuştu. Bu uygulama ile birlikte ülke genelinde çok yüksek miktarda bir nüfus kaydı sağlanacaktı(Bakınız: Tablo 2)

Tablo 2 Kasım 1933 tarihinden 31 Mayıs 1934 Tarihine Kadar Kayıt Altına Alınan Doğum, Ölüm ve Evlenme Miktarını Gösteren Cetvel (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, C 23)

Vilayet	Yazılı Nüfus	Gizli Doğumlar	Yüzdesi	Gizli Ölümler	Yüzdesi	Gizli Evlenmeler
Afyonkarahisar	273.670	58.730	21,4	29.547	10	15.304
Amasya	127.329	29.883	23	34.484	27	11.288
Ankara	443.304	103.768	23,4	97.841	22	30.451
Antalya	267.347	45.267	16,2	36.177	13	16.714
Aydın	233.679	37.476	15	6.555	2,7	3.583
Balıkesir	471.475	37.803	8	41.680	8	12.584
Bayazıt	117.833	18.420	15,6	1.311	1	2.740
Bilecik	128.178	10.480	8,1	3.162	2	1.490
Bolu	236.204	52.573	22,3	42.028	17	14.330
Burdur	98.011	11.744	12	5.294	5	3.360
Bursa	415.430	43.776	10,5	9.086	2	10.632
Çanakkale	241.371	38.418	15,9	27.043	11	8.855
Çankırı	179.731	38.844	21,5	15.405	8,5	14.563
Çoruh	317.747	50.978	16	48.935	15	16.936
Çorum	262.428	79.204	30	34.467	13	31.902
Denizli	280.232	22.474	8	8.315	2,8	4.855
Diyarbakır	213.887	37.856	17,5	14.607	6,5	10.595
Edirne	110.919	17.468	13	9.844	8	2.969
Elaziz	242.674	40.887	16,8	33.937	13,5	12.854
Erzincan	153.154	22.270	15	10.534	6,8	4.041
Erzurum	333.321	34.928	10,5	4.244	2	12.289
Eskişehir	167.039	44.829	27	23.740	14	12.688
Gaziantep	269.176	52.612	19,5	26.977	10	13.617
Giresun	264.467	47.222	17,8	37.715	14	18.343
Gümüşhane	168.850	46.217	27,3	25.616	13	15.430
Isparta	162.855	30.979	17,5	31.550	19	3.604
İçel	230.373	41.972	18,2	28.729	11	14.069
İstanbul	1.091.018	12.451	1,1	6.671	0,6	3.809
İzmir	592.354	39.777	6,7	32.508	8	8.477

Kars	213.902	14.174	6,6	1.628	0,7	25.552
Kastamonu	381.472	64.364	16,8	34.281	8,9	25.062
Kayseri	333.904	91.805	27,5	48.021	14	23.055
Kırklareli	129.240	8.878	6,5	2.475	1,8	3.358
Kırşehir	161.666	25.623	15,8	16.071	9,9	11.722
Kocaeli	320.798	54.511	17	33.837	10	19.704
Konya	546.801	87.604	15,9	71.722	13	26.563
Kütahya	320.921	56.265	17	21.371	8	13.284
Malatya	373.020	126.245	33,8	76.701	20,5	26.458
Manisa	405.842	43.173	10,6	27.662	6	10.503
Maraş	165.965	41.265	25	15.284	9	12.042
Mardin	224.260	63.041	28	27.080	12	13.500
Muğla	191.461	32.641	17	14.569	7,5	4.883
Muş	135.876	6.383	4,6	0	0	0
Niğde	251.021	49.790	20	28.468	11,5	2.462
Ordu	261.865	62.257	24	64.914	25	26.139
Samsun	275.910	67.742	24,5	52.129	18,8	31.758
Seyhan	321.817	8.181	2,5	529	0,11	2.009
Siirt	125.640	44.198	35	26.781	21	12.335
Sinop	185.469	67.366	36,3	16.758	8,7	12.368
Sivas	437.243	99.167	22,7	46.818	10,6	36.655
Tekirdağ	157.497	12.752	8	3.975	2,5	2.167
Tokat	277.935	78.544	28	53.962	19	25.935
Trabzon	398.659	74.544	21,8	57.469	14,5	41.302
Urfa	207.294	66.937	32,6	8.863	3,5	15.799
Van	119.845	10.613	8,8	994	0,4	977
Yozgat	238.818	29.292	12	12.555	5	9.696
Zonguldak	283.325	67.628	23,8	39.040	14	22.124
Toplam	15.640.019	2.504.289	16,55	1.532.959	9,38	669.784

Nüfusu kayıt altına alma çalışmalarında mülki amirler başta olmak üzere bürokrasiyi sürecin içine katma uygulaması kısa sürede büyük bir başarı sağlarken, uygulama sırasında vilayetler arasında dikkat çekici farklılıklar kendini göstermişti. Bazı vilayetler gizli nüfusların yazımına önem vermiş ve buralarda ciddi miktarlarda kayıtsız nüfus kayıt altına alınmıştı. Fakat aynı durumda bulunan ve aynı miktarda kayıtsız nüfusa sahip olduğu başka vilayetlerin sonuçlarıyla tahmin edilebilen bazı vilayetlerde kayıtsız nüfus sayısı düşük kalmıştı. Örneğin, Çorum vilâyetinin 262.428 nüfusuna karşılık 79.204 kayıtsız doğum tespit edildiği halde, ona bitişik 238.818 nüfuslu Yozgat vilâyetinde yazdırılan kayıtsız doğum 29.292 olarak ortaya çıkmıştı. Öte yandan en fazla gizli doğumun kayıt altına alındığı vilayet Sinop olurken; en az olan vilayet İstanbul olarak ortaya çıkmıştı (Bakınız: Tablo 2). Bu durumun ortaya çıkmasının en önemli gerekçesi, yürütme makamlarında bulunanlara yönelik yaptırım sağlayan ve uygulamayı kuvvetlendirici bir kanun düzenlemesinin bulunmayışı olarak görülmüştü.

Af Kanunu ve 1934 yılı Mart ayında yayınlanan talimatname ile başlayan yazım sürecini hızlandırmak, ortaya çıkan eksiklikleri gidermek ve yaptırım gücü oluşturmak adına 5 Temmuz 1934 tarihinde “Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun” Meclis tarafından onaylanarak, 15 Temmuz'da yürürlüğe girdi. Kanunun birinci ve ikinci maddeleri fertlerin; köylerde muhtar ve ihtiyar heyetlerinin; şehir ve kasabalarda belediyelerin vazifelerini içerirken; dördüncü ve beşinci maddelerde bunlara karşı cezaî müeyyideleri içeriyordu. Kanunun üçüncü maddesiyle, halkın nüfus işlerinde vergi ödemesi kaldırılırken; sekizinci maddeyle gizli kalan nüfusları haber verenlere ödül olarak alınacak olan cezanın yarısının verileceği hükme bağlanmıştı.

Kanunla, bir buçuk ay içerisinde, her aile reisi kendi evindeki veya emri altındaki, her veli velayetindeki, her vasi vesayetindeki nüfusta yazılmamış kimseleri, bunlardan evlilikleri kaydedilmemiş olanların evliliklerini ve ölmüş veya kaybolmuş olup da nüfustan silinmemiş bulunanları köyde muhtar ve ihtiyar heyetine, kasaba ve şehirlerde belediyelere bildirmeye mecbur tutulmuştu. Nüfusa yazılmamış reşitler de muhtarlara veya belediyelere veyahut nüfus dairelerine müracaat ederek kendilerini yazdırmakla mükellefti. Kanunun yedinci maddesiyle, nüfus daireleri ve teşkilâtının bu işi yalnız başına başaramayacağı düşünülerek, şehir ve kasaba ve köylerde bu işlerin takibiyle vali ve kaymakamların münasip görüp, görevlendireceği memurlar sorumlu tutulmuştu. Kanunla belirtilen bir buçuk aylık süre, gizli nüfusların yazımı için yeterli gelmeyince, Aralık ayı sonunda yürürlüğe giren 2649 sayılı “Gizli Nüfusların yazımı hakkındaki 15.7.1934 tarih ve 2576 sayılı kanunun birinci ve sekizinci maddesindeki müddetlerin uzatılması hakkında kanun”la, süre 1 Haziran 1935 tarihine kadar uzatılmıştı. Yapılan tüm bu çalışmaların ardından 1934 yılının sonuna gelindiğinde nüfus idarelerine bildirilen nüfus vakalarının nüfus kütüklerine işlenmesinin ardından ülkenin kayıtlı nüfusu 16 milyon 700 bine ulaşmış ve 1935 yılının yaz aylarına kadar bu rakamın artacağı öngörülmüştü. (Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası, 1935, s.18).

Gizli Nüfusları Kayıt Altına Alma Sürecinin İşleyişi

Gizli nüfusların yazımıyla ilgili olarak 1933 yılının sonlarında başlayan ve 1934 yılı içerisinde hız kazanan sürecin işleyişini İzmir’in Torbalı ilçesi örneğinden inceleyelim. 1933 yılında Af Kanunu ile birlikte İzmir’deki nüfus dairelerinde bir yoğunluğun yaşandığını dönemin basınından takip edebiliyoruz. İzmir yerelinde yayın yapan Anadolu Gazetesi’nde, “Nüfus İşlerini Yoluna Koyalım” başlığı altından verilen haberde, gizli nüfuslara ilişkin cezalara af getirilmesinin ardından, henüz nüfus cüzdanı çıkarmayan vatandaşların nüfus dairelerine başvurduklarını ve bu nedenle de izdihamların oluştuğuna değinilmektedir. Buna karşın, gerekli önlemlerin alınmadığı nüfus dairelerinde, yeterli personelin bulunmaması nedeniyle, halkın günlerce beklemek zorunda kaldığı ve büyük umutlarla geldiği nüfus dairesinden, her hangi bir işlem yapamadan ayrıldığına işaret edilmektedir. Bu soruna en hızlı çözüm yolu olarak, az ya da hiç işi olmayan devlet dairelerinde görev yapan memurların nüfus işlerinde görevlendirilmesi önerilmektedir (Anadolu, 6 Haziran 1934). Bu ve buna benzer şikâyet ve öneriler sonrasında İzmir’de bulunan nüfus dairesine memur alımı gerçekleştirilmiş; artan talebi karşılamak üzere de randevu sistemine geçilerek, nüfus dairesine başvuruda bulunan kişilerden en az iki gün sonra gelmeleri istenmiştir (Anadolu, 30 Temmuz 1934).

Artan yoğunluğu bu şekilde çözmeye çalışan idare, halkın nüfus dairelerine yığılmalarını önlemek adına bir başka çözüm yolu olarak mülki idareyi seferber etme yoluna gitmiştir. Ulaşılmak istenen hedef, halkı nüfus dairelerine getirmek yerine halkın ayağına gitmek ve bizzat halkı yerinde kayıt altına almaktır. Böylece, nüfus kayıtları için her türlü maddi mükellefiyetlerin kalkması sonrası, devlet görevlileri halkın ayağına gidecek, halk oturduğu yerde kayıt altına alınacaktır. Bu süreç içinde, 1934 yılının Mart ayı ile birlikte nüfus taramalarına başlandı. İlçelerde kaymakam bu işleri yürütmek üzere en yetkili şahıskan, kaymakamların görevlendirdiği memurlar, nüfus işlerine

yardımcı olacak ve kazaya bağlı köylere giderek nüfusları kayıt altına alacaktı. Ayrıca görevliler dışında köylerde bulunan muhtar ve ihtiyar heyetleri bu işlerle görevlendirilmişti. Bu kişileri eğitmek adına da, ilçelerde bulunan nüfus dairelerinde belirli aralıklarla bilgilendirme toplantıları yapılmıştı.

Örneğin, bir mülki idare merkezi olan İzmir'in Torbalı ilçesinde, bu işleri yürütmek üzere bir "İdare Heyeti" oluşturulmuş; heyetin başkanlığını kaymakam üstlenirken, heyet üyeleri arasında Malmüdürü, Tahrirat Katibi ve Hükümet Tabibi yer almıştır. Gizli nüfusların yazımında görevlendirilen memur, üç ayrı defter tutarken; bu defterlerin isimleri şu şekildedir: "Kayıtsız Doğumlar Defteri"(Bakınız EK-I), "Kayıtsız Evlenme Defteri"(Bakınız EK-II) ve "Kayıtsız Ölümler ve Kayıplar Defteri"(Bakınız EK-III). Köylerde bu işlerle görevlendirilen muhtarlara bu defterlerden birer boş yaprak verilerek, köylerindeki gizli nüfusları kayıt altına almaları istenmiştir. Köylerde kayıt altına alınan nüfuslar, köy ihtiyar heyeti üyelerinin imzası ve muhtarın mührü ile birlikte, ilçe merkezlerinde oluşturulan idare heyetlerine, evrakın arkasına işlenen bir tutanakla teslim edilmiştir. Belli zaman aralıklarıyla, köylerden gelen evraklarda yer alan kayıtlar bir araya getirilerek, idare heyetinin tüm üyelerinin onayı sonrası nüfus kütüklerine işlenmiştir.

Tablo 3. İzmir-Torbalı İlçesi 1934 Yılı Nüfus Taraması Verileri ve 1935 Nüfus Sayımı Sonuçları

(Kaynak: Necat Çetin Kişisel Arşivi (Torbalı İlçe Nüfus Kayıtları); İstatistik Yıllığı, 1935-1936, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü Neşriyatı, İzmir, 1937, s.20-21)

	İdari Birimler	Evlenme	Doğum	Ölüm	Toplam	1935 Yılı Nüfus Sayımı Sonucu
Klasör 1	Çakallar	11	11	85	107	173
	Çaybaşı	-	32	197	229	559
	Çimenler	12	17	81	110	127
	Sepetçiler	54	72	140	266	334
	Arsılanlar	13	84	188	285	644
	Ahmetli	13	23	72	108	169
	Ayrancılar	13	28	45	86	199
	Çapak	50	179	221	450	968
	Torbalı	32	42	260	334	1.633
Klasör 2	Tepeköy (İlçe Merkezi)	54	225	220	499	2.007
	Düğerlik	7	4	54	65	81
	Eğerci	27	47	123	197	273
	Dağteke	6	8	81	95	135
	Çengele	9	54	86	149	245
	Dirmil	67	65	98	230	602
	Helvacı	14	48	125	187	277
	Demirci	49	111	109	269	467
	Karakuyu	46	176	120	342	943
	Karakızlar	101	243	200	544	612
	Arapçı	18	61	121	200	168
	Hamidiye	4	12	71	87	-
	Kuşçuburun	6	21	45	72	151
	Hortuna	39	120	136	295	809
Klasör 3	Taşkesiği	3	11	23	37	94
	Çakırbeyli	19	65	128	212	522
	Bozköy	19	46	43	108	237
	Yoğurtçular	32	74	49	155	234
	Karaat	14	43	76	133	267
	Dağkızılca (Nahiye Merkezi)	76	177	163	416	825

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

	Doğancılar	14	88	12	114	252
	Kırıklar	30	95	43	168	356
	Karacaağaç	17	24	68	109	364
	Havuzbaşı	5	10	12	27	99
	Saipler	18	49	34	101	253
	Belenbaşı (Çorlu)	31	83	115	229	159
	Kayas	6	29	12	47	253
	Yeniköy	5	1	45	51	199
	Maşhat	26	72	102	200	-
	Özbek	-	-	-	-	309
	Şehitler	-	-	-	-	365
	Genel Toplam	960	2.550	3.803	7.313	16.364

Torbalı ilçesi örneğinden hareketle, bu sürecin sonunda elde edilen veriler ilgi çekicidir ve uygulamanın başarısına yönelik bize kanıtlar sunmaktadır. Örneğin, kayıt süreci sonunda elde edilen rakamların yüksek oluşu, devletin bu sürece verdiği önemin haklılığını ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan bu rakamları önceki senelerin resmi rakamlarıyla kıyasladığımızda yapılan işin ve ortaya konulan başarının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Örneğin, geçmiş yıllar içinde İzmir geneliyle Torbalı yerelinde kayda geçirilmiş nüfus (nüfus, ölüm, evlenme) istatistikleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 4. 1927 ve 1935 sayımlarına göre İzmir geneli ve Torbalı ilçesi nüfus sayımı rakamları

(Kaynak: İstatistik Yıllığı, 1931-1932, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü Neşriyatı, İzmir, 1933, s. 5; İstatistik Yıllığı, 1933-1934, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü Neşriyatı, İzmir, 1936, s. 10.)

Nüfus Sayımları	İzmir (Genel)			Torbalı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1927	269.262	256.743	526.005	10.987	10.118	21.105
1935	304.628	291.450	596.078	8.437	7.945	16.382

Tablo 5. İzmir İli Evlenme İstatistikleri

(Kaynak: İstatistik Yıllığı 1934-1935, C 7, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, s. 178)

1927	1.439
1928	3.931
1929	2.944
1930	4.355
1931	4.708
1932	4.818
1933	4.014

Tablo 6. Torbalı İlçesi Evlenme İstatistikleri

(Kaynak: İzmir İstatistik Yıllığı, 1931-1932; 1933-34; 1935-36 yıllıklarından derlenmiştir).

1930	13
1931	16
1934	13
1935	20
1936	19

Tablo 7. İzmir İli Ölüm İstatistikleri

Kaynak: İstatistik Yıllığı 1932-1933, C 6, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, ss. 206-213)

1931	3.919
1932	3.631
1933	3.534
1934	3.710

1927 nüfus sayımına göre Torbalı ilçesinin nüfusu toplamda 21.105 olarak görünürken, bu rakam 1935 sayımında 16.382'e düşüyor. Yıllar içindeki bu sert düşüş, nüfus kaybından ziyade, 1927 nüfus sayımında elde edilen rakamların tartışılır özelliğinden kaynaklanmaktadır. Eski idareden kalan nüfus kayıtlarının temel alındığı, halkın olumsuz tavrı, sayım sırasında her hanedeki nüfusun bizzat nüfus memuru tarafından görülmeden, hane reisinin ifadeleriyle yazıldığı 1927 sayımının sonuçları tartışılır durumdadır. 1934 yılı nüfus tarama verilerinin bize gösterdiği kayıtsız doğum ve ölüm rakamlarının yüksek oluşu, bu yargımızı güçlendirmektedir. 1934 nüfus taraması ve 1935 sayımıyla birlikte, nüfus kütükleri içinde yer alan bilgiler güncellenmiş, gerçeğe yakın hale getirilmiş, böylece kayıtlı nüfus sayısında sert bir düşüş yaşanmıştı.

Yukarıdaki verilerde ilgi çekici bir diğer durumda kayda geçmeyen ölümlerin fazlalığıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, en çok uğraş verilen alanların başında sıhhat yani sağlık gelir. Uzun süren savaşların getirdiği yıkım, elverişsiz koşullar, sağlık alanındaki maddi imkânsızlıklar, Anadolu coğrafyasında ölüm rakamlarının yüksek seyretmesinin temel nedenleridir. Bu dönem, çok çeşitli hastalıklardan dolayı yetişkin ya da çocuk pek çok kişi hayatını kaybetmiştir. En fazla ölümler zatürre, verem, ishal gibi yeterli sağlık hizmetinin verilememesinden kaynaklanan hastalıklardan gerçekleşmiştir (İstatistik Yıllığı 1932-1933, s.128-129). Ölüm rakamlarının yüksekliğine rağmen, ölümler zamanında nüfus kayıtlarına işlenmemiştir. Örneğin, 1934 yılında İzmir ili içinde kayıtlı 3.710 ölüm gerçekleşmişken; sadece 1934 nüfus taramasında Torbalı ilçesinde kayıtsız ölüm rakamı 3.803 çıkmıştır. Geçmiş yıllarında içinde yer aldığı bu rakam, halkın ölümleri nüfus kayıtlarına geçirme konusunda isteksizliğini ve bir kısım ölümlerin devletin bilgisi dâhilinde olmadığını göstermektedir. 1935 sayımında, bir önceki sayıma göre Torbalı nüfusunda görünen yaklaşık 5 bine yakın kaybın bir bölümünün, ölüm kayıtlarının düzenlenmesi sonrası ortaya çıktığını da ifade edebiliriz. 1934 nüfus taraması ile ortaya çıkan ölüm rakamlarının fazla oluşu, devletin sağlık alanında karşısında duran sorunu görmesine ve bu sorunla mücadele etmesine katkı sağlamıştır.

Yukarıdaki tablolarda yer alan evlenme istatistikleri üzerinde ayrıca durulması gereken verilerdir. Her şeyden önce şu dikkati çekiyor ki, 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun ile resmi nikâh yasal hale getirilmiş, buna uymayanlara çeşitli cezai yaptırımlar uygulama yoluna gidilmişti. Fakat aradan geçen yaklaşık on yıllık süre sonrası ortaya çıkan rakamlar, Medeni Kanunla getirilen hak ve yaptırımların geniş halk kitlelerince yeteri kadar benimsenmediğini göstermektedir. 1933 yılı içinde İzmir ili genelinde gerçekleşen evlilik sayısı 4.014 iken; 1934 yılı içinde Torbalı ilçesinde kıyılan resmi nikâh sayısı 13'tür. Buna karşın aynı yıl gerçekleştirilen nüfus taramasında Torbalı ilçesindeki gizli evliliklerin sayısı 960 olarak ortaya çıkmaktadır. Elbette ki gizli kalan nüfusun hepsi 1934 yılına ait olmasa da, rakamın yüksek oluşu, Cumhuriyet'in ilanından, itibaren geçen süre içinde evliliklerin bir bölümünün gizli kaldığını bize gösterir. Bu durumun gerekçeleri arasında, dini temelli geleneksel evlilik akdinin hala Anadolu'da geçerli bir uygulama olması; bürokratik işlemlerin ve resmi nikâhın getirdiği harç, resim gibi mali yükümlülüklerin halka ağır gelmesi sayılabilir. Bu gerekçelerde dikkate alındığında, devletin nüfusu kayıt altına almak konusunda yaşadığı zorluklar daha iyi anlaşılacaktır.

SONUÇ**Turkish Studies**

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

Cumhuriyet'in ilk yıllarında her alanda olduğu gibi nüfus işlerinde de önemli atılımlar birbirini izlemiştir. Devletin izlediği nüfus siyasetinin iki önemli ayağından biri, nüfusun azalmasını önlemek ve artmasına yönelik politikalar üretmek, uygulamaya koymaktır. Öteki ayağı ise, nüfusun nitelik ve nicelik olarak kayıt altına alınmasıydı. Bu yönde yasal düzenlemeler yapan idare, 1927 nüfus sayımı istenilen başarıdan uzak kalırken, önemli bir nüfus kayıt altına alınamamıştı. Sonrasında bir kaç yıl arayla nüfus işlemlerine yönelik aflar çıkarılmıştı. Bu affa yönelik düzenlemelerden biri 1933 yılı Ekim ayında çıkarılan "Af Kanunu"ydü. Bu kanunun kapsamı çok geniş tutulurken, siyasi, ekonomik, sosyal alandaki suçlara af getirilmişti. Kayıtsız nüfuslarda af kanunu kapsamına alınırken, halk nüfus dairelerine koşmuş; fiziksel ve ekonomik imkânsızlıklar sonrası yeterli gelmeyen nüfus idarelerinde, işlemler çok uzun zaman almış, günlerce halk kuyruklarda beklemek zorunda kalmıştı. Bu soruna çözüm arayan idare, çareyi bürokrasiyi seferber ederek, halkın ayağına gitmekte bulmuştu. Bu işle taşrada bizzat kaymakamlar görevlendirilirken, en ufak mülki idare amiri olan muhtarlarda bu işe dahil edilmiş, tam bir seferberlik başlatılmıştı. Sonuç olarak altı ay gibi kısa bir süre içinde 15.640.019 olan yazılı nüfusa karşın 2.504.289 gizli doğum, 1.532.959 gizli ölüm ve 669.784 gizli evlenme kayıt altına alınmıştır. Bu önemli başarının ardından, işleyen süreci yasal bir çerçeve içine almak, uygulamayı tüm ülke genelinde aynı heyecanla yürütmek adına 5 Temmuz 1934 tarihinde "*Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun*" (Kanun no: 2576) çıkarılmıştı.

Çalışmamızda bu sürecin işleyişini ve ortaya çıkan sonuçlarını ortaya koymaya çalıştık. Gerek Meclis zabıtlarına geçen ülkenin geneline ilişkin rakamlar ve gerekse İzmir'in Torbalı ilçesi örneğinden hareketle yerele ilişkin ortaya çıkan rakamlar, Cumhuriyet idaresinin nüfusu kayıt altına almaya yönelik siyasetinin ne kadar doğru ve gerekli olduğunu; aynı zamanda bu süreç içerisinde karşılaşılan engelleri aşmada ne büyük bir çabanın harçandığını ortaya koymaktadır. Böylece 1934 yılının sonuna gelindiğinde nüfus kütüklerinde yüz binlerce doğum kayıt altına alınırken; yüz binlerce sağ görünen nüfusun ölü olduğu ortaya çıkmış; binlerce evlilik kayıtlara işlenmiştir. 1935 Nüfus Sayımı ile birlikte elde edilen verilerle devlet artık ülke sınırları içinde yaşayan nüfusunun miktarını gerçeğe yakın oranda bilirken; ilerleyen yıllara ilişkin çok daha tutarlı, gerçeğe yakın ön görülerde bulunabilme imkanı bulmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)

Necat Çetin Kişisel Arşivi (Torbalı İlçe Nüfus Kayıtları)

RESMİ YAYINLAR

1935 Genel Nüfus Sayımı, İstatistik Genel Müd. yay., İstanbul, 1936

Düştur

Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası, Nüfus Umum Müdürlüğü, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1935

İstatistik Yıllığı 1932-1933, C 6, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara

İstatistik Yıllığı 1934-1935, C 7, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara

İstatistik Yıllığı, 1931-1932, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü Neşriyatı, İzmir, 1933.

İstatistik Yıllığı, 1933-1934, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü Neşriyatı, İzmir, 1936.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7Summer 2013

İstatistik Yıllığı, 1935-1936, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü Neşriyatı, İzmir, 1937

Nüfus Kılavuzu, Dâhiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müd. Neşriyatı, İstanbul, 1938

Resmi Gazete

Zabıt Ceridesi

Sürelî Yayınlar

Anadolu Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Araştırma ve İnceleme Eserler

İNAN, Afet, **Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıkları**, 1. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

PERİNÇEK, Doğu, **Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

TAEUBER, Irene B., "Population and Modernization in Turkey", **Population Index**, Vol. 24, No.2 (April 1958), pp. 101-122.

BAŞOL, Koray, **Demografi**, Dokuz Eylül Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi yay., İzmir, 1984.

BOZBEYOĞLU, Alanur Çavlin, Tılıç, Helga Rittersberger, "Türkiye'de Değişen Nüfus Bilgi Sisteminin Kamu Yönetimine Katılan ve Kamu Hizmetlerinden Faydalanan 'Vatandaşla' İlişkisi", **Amme İdaresi Dergisi**, C 44, S 1 (Mart 2011), s.89-112.

CILLOV, Haluk, **Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları**, İstanbul, 1960.

SERPER, Özer, **Demografiye Giriş**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980.

MCCARTHY, Justin, **Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadolu'sunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu**, çev: Bilge Umar, İnkılap yay., İstanbul, 1998.

EKLER

EK-I

KAYITSIZ DOĞUM DEFTERİ																
İdare heyeti sıra No:	Nüfus sıra no:	Doğan Çocuğun Adı ve Soyadı	Ana ve Babasının Adları		Doğum Tarihi			Doğum yeri	Dini ve Mezhebi			Babasının ve Anasının Nüfusa Yazılı Olduğu Yer		Esas Kütüğü		Düşünceler
			Babasının	Anasının	Ay	Gün	Sene		Dini	Mezhebi	İrki	Babasının	Anasının	Cilt No	Sayfa No	

EK-II

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

[illegible]

EK-III

[illegible]

TÜRK KÖYÜ KÖY EDEBİYATINA NASIL YANSIDI? KÖY ENSTİTÜLÜ YAZARLARDA TEMATİK EĞİLİMLER*

*Erol ÇANKAYA***

ÖZET

Türkiye’de köy edebiyatının, Cumhuriyet dönemi başlarında ortaya çıkan “Halkçılık” ideolojisinin etkileri altında ve “Köye Doğru” akımının bir kolu olarak ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ne var ki bu edebiyat, toplumcu gerçekçi bir iddia ile ortaya çıkmasına karşın, bir yandan kendisinden önce başlamış olan naturalist “köycü”lük akımından bir yandan da o dönem Rusya’sında görülen narodnik edebiyattan etkiler alarak eklektik bir yapı kazanmıştır.

1940’larda Türkiye’de yaşanan Köy Enstitüleri ortamında, bu okullardan mezun olan yazarlar tarafından oluşturulan bu edebiyat ile ilk kez köy ve köylü, kökeni köy olan yazarlar tarafından ve “içerden” dile getirilmiştir. Cumhuriyet ideolojisinin “Köylü efendimizdir” sloganından da güç alan bu akım 1950’lerden itibaren Türk edebiyatında güçlü bir yer kazanmıştır. Gelgelelim, gerek köy edebiyatının naturalist niteliği ve gerekse bu akımdan yazarların toplumu kurtarma “ misyon”una özel bir önem vermeleri bir zaaf da oluşturmuştur.

Bu arada, Enstitülü yazarların oluşturduğu köy edebiyatının reel toplumla her zaman uyum içinde olmadığı da görülmektedir. Hiç şüphesiz reel toplumda yaşanan süreçleri bu yapıtlarda her zaman birebir göremeyişimizin nedeni yazarların, edebiyat yapıtlarına kişisel düşüncelerini koymalarıyla ilişkisi vardır. Bu nedenle, Köy enstitülü yazarların oluşturduğu köy edebiyatının, -Lukacs’çı bir söylemle ifade edersek-, toplumsal gerçeklik umutlarına ve isteklerine karşı gitse de onu betimlemedeki “sarsılmaz dürüstlüğü” gösterip gösterememeleri de irdelenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Köy edebiyatı, narodnizm, köycülük, kentleşme, toplumsal değişme.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Yakın Doğu Üniversitesi, Siyaset Bilimi, Edebiyat Sosyolojisi, El-mek: erol.cankaya@neu.edu.tr

HOW THE TURKISH VILLAGE WAS REFLECTED IN VILLAGE LITERATURE? ON THEMATIC TENDENCIES IN THE AUTHORS OF VILLAGE INSTITUTES

ABSTRACT

It would not be wrong to state that village literature in Turkey appeared as a branch of “Into the Village” movement and under the influence of “Populism” ideology that emerged in the beginning of Republic period. However, this literature, though it came out with a social realist claim, gained an eclectic structure as it was affected by Narodnik literature in Russia at that time on one hand and by the “rusticism” movement bearing naturalistic features, which had started earlier on the other.

During the Village Institutes movement in 1940s in Turkey, with the literature created by the authors graduated from these schools, village and villagers were first voiced “emically” by these authors who were born and grew up in the village. This movement powered by the slogan of the Republic ideology, “Villagers are our masters,” took strong roots in Turkish literature starting from 1950s. However, as of 1970s, parallel to the social change and urbanization it gradually weakened and in a sense, disappeared. Yet, due to the naturalistic characteristic of village literature and the authors of this movement, who attached a special importance to the mission of “saving the society,” the works produced within this movement are said to have been important in terms of village sociology. Within this framework, the prominent figures of this movement maintained that the work of art produced during this movement had “documentary” quality.

However, to what extent this literature reflected the village and the villager realistically is still controversial. When looked at from a point of reflecting the village realism, it can be seen that this literature created by the authors of Village Institutes is not in line with what is real. Undoubtedly, the reason why we, as readers, were not able to see what was experienced in the society then is closely related to the author’s endeavour to incorporate his/her political views into his/her work. If we were to express the village literature created by the villager-authors in a Lukacsian discourse, “reality, even contrary to one’s opinions, hopes and beliefs, has to be depicted with an unwavering honesty.”

Key Words: Village Literature, Narodism, rusticism, urbanization, social change.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Giriş

“Yaptığımız romanlar icabında otuz sene içinde
politikacılara, iş sahiplerine, mesuliyet sahiplerine
faydalı olacak döküman durumundadır.”

Fakir Baykurt

Bilindiği gibi, Cumhuriyet Türkiye’sini var eden “halkçı” ideolojinin kültürel-yazınsal alandaki yansıması “köycülük” olmuştur. Daha 1920’lerden itibaren dışa vuran bu yazınsal akım o dönemde yaygın olan “narodnik” eğilimlerden de etkilenecek, Türk aydınının “Halka Doğru” olan yürüyüşünü destekleyen önemli bir kaynak olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki edebiyata bakıldığı zaman, Sovyet’lerde ortaya çıkan “sosyalist realizm”in etkilerinin Nazım Hikmet, Sadri Ertem, Sabahattin Ali, Reşat Enis, Suat Derviş, Orhan Kemal gibi yazarların yapıtlarında hemen fark edildiğini söyleyebiliriz. Ne var ki bu akımın çeşitli engellemelerle karşılaştığını, özellikle “Milli Şef” İnönü yönetimindeki 1940’laran itibaren ise, özellikle Köy Enstitüleri’nin kurulmasına koşut olarak, Halkevleri kanalıyla yürütülen “köycü” bir anlayışın uç verdiği görülmektedir.

Bu arada, Türk edebiyatında “köy edebiyatı” adıyla yaygınlaşan akımı Köy Enstitüleri olgusu ile bağlantılı olarak irdelemek gerektiğini vurgulamak da gerekir. Belirtelim ki, modern Türk edebiyatında köyü anlatan başka yazarlar da elbette vardır. Ne var ki “köy edebiyatı” denildiği zaman bu akımı oluşturan yazarların Köy Enstitüsü çıkışlı yazarlar olduğunun altını çizmek gerekmektedir.

İşte bu Mahmut Makal’ın *Bizim Köy*’ünün yayımlandığı 1950 yılından itibaren, Fakir Baykurt, Talip Apaydın, Mehmet Başaran, Dursun Akçam gibi pek çok Enstitü çıkışlı yazarın yer aldığı bu akımın Türk edebiyatına etkili olduğunu görüyoruz.

Gelgelelim 1970’lerin ortalarından 2000’lere kadar ise Türkiye’de yaşanan kentleşme, köylerdeki modernleşme, değişen dünya, kır-kent dengesi, modern iletişim teknolojilerinin köy ve köylü üzerindeki etkileri, kentleşme, yaşanan toplumsal-ekonomik değişimler içinde “köy edebiyatı”nın bir gerileme içine girdiği, giderek gücünü yitirdiği izlenir.

Bu sadece Köy Enstitülü edebiyatçıları için değil, köyü konu alan bütün yazarlar için böyle olduğu söylenmelidir. Zaten, bu süreçte, Cumhuriyet döneminin başındaki “efendimiz köylü” kavramının da bir değişime uğraması, tek başına “köylü!” nün küçümseyici bir sıfat şekline dönüşmesi bile yeterince anlamlıdır. O kadar ki, 1960’ların sonlarında, artık “efendimiz köylü” de köylü olmak istememektedir! Köylü 1960’lardan itibaren ivmesi artan bir şekilde köyünden koparak “İstanbul rüyası’na” gelmektedir. Öte yandan şurası da önemle vurgulanmalıdır ki, kente göçen bu köylü, klasik şemaya uygun olarak “proleter” de olmak istememektedir. Bu kesimin bir bölümü bir işe girse bile ilk fırsatta “kendi işini kurmak” amacıyla, işportacı, lahmacuncu, vb. ‘*marjinal*’ sektörlerle yönelmektedir.

Çünkü kentlere göç eden köylü için amaç kimi aydınların düşündüğü gibi işçi sınıfına katılıp devrim yapmak değil, İstanbul’u ele geçirmektir! Çünkü, toplumcu gerçekçi şair Vedat Türkali’nin dizesiyle söylersek, “kavgamızın şehri İstanbul” aynı zamanda “taşı toprağı altın” bir çekim merkezidir. Çünkü ülkemizde, Türkiye’yi “küçük Amerika” yapmayı vaat eden iktidarların yönetiminde olduğu bir süreç yaşanmaktadır. Bu yanı sıra İstanbul, köyünden kopup gelmiş bu kitlelerin büyük bölümü için, bir “rüya şehir”dir; ne var ki bu “rüya”nın “kavga vererek” devrim yapmak değil, ‘aç ama güçlü kaslarla’ bu kenti ele geçirmek, ‘yağma sofrası’ndan pay almak olduğunu Türkiye daha sonra öğrenecektir!

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

İşte 1950 sonrasında yaşanan kırsal kesimdeki bu çözülme ve kentlere göç olgu içinde “köy edebiyatı”nın da gücünü kaybettiği görülür. Bu arada, 1970 yılındaki 15-16 Haziran büyük işçi direnişinin siyasal-toplumsal açıdan olduğu kadar Türk edebiyatı için de bir dönüm noktası olduğu söylenmelidir. Bu olay, Türkiye’deki siyasal düşünce tarihinde işçi sınıfının da var olduğunu gösteren bir eylem olarak siyasal kültür ve edebiyat üzerinde de etkili olmuştur.

Özellikle 1970’lerden itibaren burjuvazi yükselir, Türkiye dünyaya açılır, birey öne çıkarken, köy edebiyatının da gücünü yitirmeye başladığı görülür. İşte, Türk edebiyatında 1950-1970 döneminde oldukça etkili olmuş bir akım olan “köy edebiyatı”nın yükselişi ve zayıflamasını anlamak için bu dönemdeki toplumsal değişimi kavramak gereklidir.

1. 1950-1970 Döneminde Kırsal Kesimde Çözülme ve Kentleşme

Hiçbir toplumsal formasyonun değişmeden kaldığı, insan ilişkileri, ahlak, görenekler ve bunun gibi üstyapısal oluşumların toplumsal değişimden etkilenmediği söylenemez. Türkiye’nin de, özellikle 1950 sonrasında başlayıp günümüze kadar gelen bir toplumsal değişme yaşanmıştır. Bu dönemde özellikle Batı Anadolu ve Güney-Doğu Anadolu ile güneyde Adana gibi kimi kent merkezlerine bir göçün yaşandığı görülmektedir.

Bu bölge metropoller ve temel olarak ta İstanbul’a yönelmiş olan bu kırsal kesim göçü Türkiye’nin yepyeni sorunlarla karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Bu merkezlerde sanayi ve buna koşut olarak da nüfus yoğunlaşması görülmekte; tarımdaki kapitalist gelişme feodalizmin çözülüşünü yaratarak yepyeni insan ilişkilerini ve modernleşmeyi geleneksel toplumun üzerinde yükseltmektedir. Türkiye’de yıllara göre traktör sayısı ve traktörle işlenen tarımsal alana ilişkin şu verileri hatırlayalım:

1948 yılında Türkiye’de var olan toplam traktör sayısı 1.700 iken bu sayı 1960 yılında olağanüstü bir artış göstererek 42.000’e ulaşmıştır. Türkiye’de büyük bir toplumsal dönüşüme yol açan bu “traktör devrimi”nin sonraki yıllarda da devam ettiğini, 1970 yılına gelindiğinde ülkedeki toplam traktör sayısının 106.000’e ulaştığını da kaydedelim. Tarımdaki bu büyük makineleşme ivmesi artarak devam etmiş, 1975 yılında bu sayı 243.000’i aşmıştır (DİE, 1977: 32). Bir başka açıdan bakarsak, Türk tarımında, traktörle işlenen tarımsal alan 1960 yılında yüzde 14 iken bu, 1970 yılında yüzde 33’e, 1975 yılında ise yüzde 74 gibi büyük bir değere ulaşmıştır.

Aynı resmi kaynaktaki, kır ve kent nüfusunun yıllar içindeki dağılımına ilişkin veriler şu çarpıcı tabloyu ortaya çıkarmaktadır: Türkiye’de 1950 yılında toplam nüfusun yüzde 18.5’i kentli iken köylü nüfusun oranı yüzde 81.5’tir. Gelgelelim, kentli nüfusun oranı yıllar içinde sürekli artarak 1960’ta 26.3, 1970’te 37.7, 1975’te ise yüzde 41.7 düzeyine ulaşmıştır. Bu sürece bağlı olarak, kırsal kesim nüfusunun da 1960 yılında 73.7’ye, 1970 yılında 64.3’e, 1975 yılında ise 58.3’e indiği izlenmektedir.

Sayısal verileri bile gerektirmeyecek ölçüde belirgin olan olgu, tarımda teknolojik devrim, makineleşme sonucunda özellikle 1950’lerde yaygınlaşan kırdan kente göç ve tarımda kapitalist ilişkilerin Türk edebiyatını da derinden etkilemesidir. (Çankaya, 1973)

1970 sayımı sonuçlarına göre, Türkiye nüfusunun yüzde 66,5’inin kırsal-köysel yerlerde, yüzde 33.5’inin ise kentsel yerleşim bölgelerinde yaşadığını hatırlayalım (Geray:16). 1950 sonrasında yaşanan kentleşme sürecine karşın Türkiye nüfusunun kırsal ve kentsel yerleşim birimleri arasındaki dağılımı budur: bu veriler ise günümüzde bile kırsal kesimin bulunduğu ağırlıklı yere işaret etmektedir. Öte yandan Türkiye’nin içinde bulunduğu toplumsal değişme süreci içinde köy topluluklarının da önemli değişimler yaşadığı; endüstrileşme, kentleşme, kitle iletişim ve ulaşım kolaylıklarında gelişmelerin bu toplumsal değişmeyi kent merkezleri lehine değiştirdiği de ortadadır (Geray:35).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Geleneksel toplum kavramıyla kentsel merkezlerden ayımlaştırdığımız köysel yerleşme birimlerinin özgül birtakım nitelikleri bulunmaktadır. Kısaca bu nitelikleri veya özellikleri şöyle belirtebiliriz:

Günümüzde, kapalı bir yapıya sahip olan kırsal merkezler en başta değişen teknolojik buluşlar nedeniyle bu niteliklerini yitirirken buna karşın birtakım özellikleri şöyle belirlemektedir: “Gelişmiş, karmaşık olamayan bir teknoloji, okur-yazarlığın, eğitimin en alt düzeyde oluşu, dışla ilişki azlığı, içe kapanıklık, ekonomik akılcılık eksikliği, empati noksanlığı, başkasının rolünü benimseme yeteneğinin eksikliği” (Aziz:40).

Bu sayısal verilerden daha da fazlasını dönemin pek çok yazarının yapıtlarında çok çarpıcı biçimde görebiliriz. Türkiye’de daha 1948 yılında sadece 1700 olan traktör sayısının 1960’a gelindiğinde 42.000’e, 1970’te 106.000’e yükselmiş oluşu ekonomi üzerindeki etkileri kadar “dönemin ruhu”, köylünün duyguları üzerinde de etkili olmuştur.

2. 1950 Sonrasında Kırsal Kesimde Değişme

Türkiye’nin 1950 sonrasında itibaren yaşadığı bu dönüşüm, kırsal kesimi hem ekonomik hem de siyasal açıdan alt üst eden, köylüyü kentlere yönelten bu değişim köy edebiyatına hangi ölçüde ve nasıl yansımıştır? Bunu anlamak için bu akımı oluşturan Mahmut Makal, Fakir Baykurt, Talip Apayadın, Başaran, Dursun Akçam, Osman Şahin, Ümit Kaftancıoğlu gibi yazarların yapıtlarına eğilmek gerekir.

Hiç şüphesiz, köy edebiyatının öncü yazarı, *Bizim Köy*’ün sahibi Mahmut Makal’dır. Ne var ki bu yapıtın, iddia edildiği gibi bir edebiyat yapıtı, roman olduğunu söylemek çok güçtür. Mahmut Makal’ın 1948-1949 yıllarında *Varlık* dergisinde yayınladığı “köy notları”nın 1950 yılında yayınlanması Makal ve yapıtı yaygın bir ün kazanır, köy sorunu edebiyat çevrelerinin de dışında tartışılır. Ne var ki *Bizim Köy*’ün bir edebiyat yapıtı olmaktan çok bir köy monografisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zaten kitaba bir önsöz yazan yayıncı Yaşar Nabi’nin sözlerinden de anlıyoruz ki, kitabın amacı yazınsal olmaktan çok, “ köyü ve köylüyü tanımayan aydın çevresine ve devlet yöneticilerine uzaktaki köyü yakınlaştırmak, yeni cumhuriyetin yeni aydınlarını kopmuş oldukları milletle yeniden tanıştırmaktır” (Makal,). Yaşar Nabi, “*Bizim Köy*’ ün sadece bir edebi eser gibi değil, Türk köyünün kalkınması, Türk köylüsünün insanlık haklarına kavuşması uğrunda yazılmış bir rapor, hatta isterseniz bir ithamname gibi okunması lazımdır” derken aslında bunu itiraf da etmiş oluyor. Görüldüğü gibi kitap yarım yüzyıl sonra, Nabızade Nazım’ın *Karabibik*’le yaptığını yapmayı amaçlamaktadır. Bu ortak yargıya ek olarak şu da söylenmelidir ki, *Bizim Köy* “çoğu zaman antropolojik bir araştırma gibi tahlil ve saptamalarla doludur. Öyle ki “Nüfus ve Sağlık Durumu”, “Gıda”, “Kadının Mevkii” gibi başlıklar altında toplumsal hayatın çeşitli boyutları eleştirel bir bakışla ele alınmıştır” (Kabaklı:1332). Bunun yanı sıra, *Bizim Köy*’ün yazarı Mahmut Makal ve pek çok Enstitülü yazarın, -deyim uygun düşerse- parlak çıkışlarının ardını getiremedikleri görülmektedir. Makal gerçi bu kitabından sonra yine köy izlenim ve gözlemlerinin ürünü kitaplar çıkardı ancak bunlar kendini ancak “basit” bir tarzda yeniden ürettiğini gösteren kitaplardı; kaldı ki yazınsal anlamda zengin bir birikim de oluşturamadı Makal.

Fakir Baykurt, Enstitülü yazarlar kuşağının hiç şüphesiz en ünlü yazarı aynı zamanda dönemin güçlü öğretmen örgütü *Türkiye Öğretmenler Sendikası*’nın da başkanıdır. Bu akımdan yazarlar arasında Fakir Baykurt hem nitel düzeyi ve hem de üretken bir sanatçı olmasıyla öne çıkmaktadır. İlk kitabı, *Çilli* (1955) adlı öyküler toplamı olan Baykurt’un, daha sonra roman türüne geçse de, öyküyle olan bağını sürdürdüğünü de görüyoruz.

Fakir Baykurt, *Yunus Nadi 1958 Ödülü*’nü kazandıktan sonra filme de alınan kitabı *Yılanların Öcü* (1958) ile adını geniş kitlelere duyurdu. Burdur’un seksen evli Karataş köyünde geçen bu romanda Kara Bayram’ın, evinin önündeki toprağı köyün varlıklısı Hacı’ye satan Muhtar’a ve arsaya

ev yapmak isteyen Hacı'ye karşı sürdürdüğü mücadele anlatılır. Fakat romanın asıl "kahraman"ı Kara Bayram değil, anası Irazca'dır, yoksa Kara Bayram kendi başına bu mücadeleyi sürdürecekti yapıda biri değildir. Kara Bayram ve karısı, Hacı ile Muhtar'ın adamları tarafından dövülmüş, hamile olan "gelin" çocuğunu da düşürmüştür.

Bu kitabın bir anlamda ikinci cildi olan *Irazca'nın Dirliği* (1961) ise aynı mücadelenin değişik bir boyutunu konu alır. Önceki kızgınlıkların etkisi ile, Muhtar'ın oğlu Cemal ve Hacı'nın kardeşi Boz Ömer'in, kandırarak köy dışına çıkardıkları Kara Bayram'ın dokuz yaşındaki oğlu Ahmet'e tecavüz etmek istemesiyle başlayan olay, çocuğun, bulduğu bir bıçakla Ömer'i yaralayıp kaçmasıyla sürer. Ahmet önce korkusundan ailesine bir şey söylemez ancak sonra annesine açılır. Kara Bayram "namuslu bürokrat" Kaymakam'a saldırganları şikâyet etmesi üzerine Cemal ile Boz Ömer tutuklanırlar. Fakat daha sonra ancak rüşvet verilerek kurtarılacaklardır. Kara Bayram, serbest bırakılan bu iki saldırgan tarafından yeniden dövülür. Bu ara Kaymakam da Belediye başkanı'nın Ankara'ya telgraf çekmesi üzerine – tıpkı Yaşar Kemal'in *Teneke*'sinde olduğu gibi- başka bir yöreye sürülür. Kaymakam ilçeden ayrılırken veda etmek üzere Irazca Ana'yı ziyaret ederek akıl öğretir, yol gösterir. Irazca Ana mücadeleyi sürdürmek yanlısıdır fakat Kara Bayram, -hastanede yatarken tanıştığı Odacı Ali'nin önerisiyle ilçeye taşınır; artık o da odacıdır aynı hastanede. 'Dirliği' bozulmuş Irazca Ana ise mücadeleyi bırakma yanlısı olmasa da köyde yalnız kalmıştır.

Fakir Baykurt'un *Irazca'nın Dirliği*'ndeki Bayram başı derde girdiği zaman karakola başvurmasını öğütleyen bir arkadaşına şunları söyler: "Bizim garagola güvenimiz yok Ferhat emmi." Aynı sayfadan şu satırlar da oldukça çarpıcıdır: "Valla" dedi, "işin aslını arasan, benim hükümete güvenim yok. Hancı Ferhat'tan duymuş olma emme, işler dolaşık yollar ile dönüyor... Herif benim ambarımı yarıyor. Buğdayımı dökme dökme evine alıp götürüyor... Dutanak dutturuyorum. Keşif yaptırıyorum. Sonra yargıç bana soruyor: 'Tanık var mı?' Ne tanığı be? Şu buğday tanelerinden daha eyi tanık olur mu? Tevgif etmiyor herif! Şimdi işte böyle. Garadaş köyünde seni çocuğun ırzına geçmişler, kim kime dum duma" (Baykurt, 1972: 95). Daha sonra ise şu sözler: "Onbaşı Muhtarın adamıdır, onun için güvenimiz yok."

Kırsal yerleşim birimi olan köylerde gelenek ve göreneklerin, dinin ve törelerin baskısı ise kentlerdeki baskıyla kıyaslanamayacak boyutlardadır. *Yılanların Öcü*'ndeki Kara Bayram bu nedenle ikili bir baskı altındadır. Bir yandan aile içinde Irazca Ana'nın kendini direnmeye, hakkını aramaya yönelten ısrarları ve karşı yönden ise, köy çoğunluğunu güçlü olan olan Muhtar ve Hacı'den yana olarak kendilerini tecrit etmesi... Kara Bayram'ı köylü çoğunluğu pek de "akıllı" görmez bu nedenle; bu ikilemi yaşayan Kara Bayram'a bir çeşit "deli" gözüyle bakanlar bile bulunmaktadır.

Köyün kente oranla fazla olan dayanışma duygusu, gelenek ve göreneklerin, dinsel-töresel denetimin ağırlığı bu yaşantı içinde önemli bir yer tutarak toplumsallaşma sürecini etkilemektedir. Empati noksanlığı içindeki uyumsuz kırsal kesim bireyi bir yandan da amansız bir iktisadi çemberle çevrilidir. Bu kaotik yaşantı içinde devlete ve onun siyasal kurumlarına inanmamakta, güven duymamakta, çok zaman bir çıkış yolu da bulmamaktadır.

Kırsal kesimdeki insanlar arası ilişkiye bir başka örnek olarak şu satırları aktarmalıyız: Çocuğu için mahkemeye başvuran Kara Bayram'ı vazgeçirmek için Muhtar, Irazca Ana'ya şunları söyler: "Köylük yerinde gomsuluk deye bir şey vardır Irazca. Çirçitlem bir şey olmayla hemen mahkemeye goşulmaz. Yarın gine yüz yüze bakarız. Sizin için de, Bizim için de kötü olmasın, elmasın, alın şu davayı geriye" (Baykurt, 1972: 127).

Öte yandan şu nokta da özellikle vurgulanmalıdır ki köy enstitülü yazarların yapıtlarında öğretmen belirleyici önemde bir yer tutmaktadır. Mahmut Makal'ın *Bizim Köy*'ünden Fakir Baykurt'un *Onuncu Köy*'üne, Talip Apaydın'ın *Ortakçılar*, *Yarbükü* vb. yapıtlarda narodnik bir tutumla öğretmenlere "Atatürk inkılâbının mümessili" olarak toplum önderliği görevi yüklendiği

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

görüldür. Köy ve ülke kalkınmasında eğitimi en önemli sayan anlayışın bir yerde doğal sonucudur bu. Öğretmen, çocuğunu okula göndermeyen aileleri, -daha doğrusu aile reisi olan- babaları ikna etmeye çalışır, “kara kuvvet” dediği din adamlarıyla mücadele eder, köylüye zulmeden ağalara karşı köylüyü ‘aydınlatır’: Örneğin bu akımın en ünlü kitabı olan *Bizim Köy*’ü hatırlayalım. “Mahmut Makal öğretmen olarak atandığı köyde “aydınlanma ve çağdaşlaşma emekçisi” bir köy öğretmeni olarak köylülerin durumunu aktarırken sık sık yaşadığı zorluklara ve köylülerle paylaşmadığı ideallerine değinir. Cumhuriyetin ve aldığı eğitimin ona yüklediği sorumlulukların bilinciyle cehalete karşı yalnız kalmayı ve dışlanmayı göze alarak mücadele eder. Örneğin köye gelen yabancı bir hafızın muallimler hakkında ileri geri konuşması karşısında yazar o sırada aklıdan geçenleri şöyle açıklıyor: “...kalma bu hakaretin altında, Atatürk inkılâbının mümessilisiz sen bu köyde. Öğretmen ordusuna uzatılan bu dili koparmak sana düşer” (Makal, 1950:102). Devamında ise bu mücadelenin zorluğunu şöyle anlatıyor: “Ama gel gör ki bu adam bu kara kuvvet karşısında ne yapabilir? Zaten en büyük düşüncem buydu: Nasıl mücadele etmeli bu kara kuvvetle? Hangi dilden anlar bunlar? Düşünüyordum ama bir çıkar yol bulamıyordum” (Makal, 1950:102, aktaran, Kabaklı:1332)

Köy edebiyatı, öğretmenin köylüyü aydınlatma misyonunun sayısız örneği ile doludur. Ne var ki köylüyü “kara kuvvet”e karşı aydınlatma mücadelesi veren idealize edilmiş bu köy öğretmeni roman kahramanlarının çoğunlukla inandırıcı olamadığı geçerken belirtilmelidir. Kırsal kesimlerde “önderlerin kamu görevlileriyle köy toplumları arasında gerekli bağlantıları kurmada, görevlilerin köye geliş gidişleri arasındaki sürede köylüyü belli projeler üzerinde çalışmaya, yenilikleri onlara yaymaya, onları örgütlemeye ilişkin konularda onlarla küme çalışması yapmalarına gereksinime duyulmaktadır”. Öte yandan, kırsal kesimdeki araştırmalar “köyde en etkili, en çok başvuru alan, en çok bilen, en çok yenilik getiren kişi olarak” öğretmeni değil köy muhtarlarını göstermektedir (1968 DPT araştırmaları’ndan aktaran, Geray:41) . Oysa bu yapıtlarda rastlanan köylü önderleri genellikle öğretmenler olmaktadır.

Gerçek yaşamda toplumsal önderler olan muhtarların bu önderliği ise kendi güçlerinden değil kendilerinin seçilmesinde etkili olan toplumsal güç sahiplerinden kaynaklanmaktadır. Bu da, kırsal kesimde egemen güç sahibinin toplumsallaşma üzerinde de etkili olduğunu gösteren bir olgudur.

Günümüzde kırsal yerleşim birimlerine bakıldığında hemen fark edilen nokta, bu merkezlerin gerek sağlık ve gerekse eğitim koşulları yönünden çağdaş düzeyin çok gerisinde bulunduğudır. Oysa sağlık ve eğitim toplumsallaşma olayında oldukça büyük bir öneme sahiptir. Günümüzde eskiye oranla bu alanda önemli mesafeler kat edilmesine karşın bu düzeyin yeterli olduğu söylenemez. Büyük ölçüde kırsal nüfusun ağırlıklı olduğu Türkiye toplumunda köyler günümüzde bile kentlere oranla, sağlık, eğitim, ulaştırma gibi olanaklardan yoksun durumdadır. Varolan eğitime bakıldığında görülen de ana-babaların, eğitim olanakları ulaştırılmış olsa bile kız ve erkek çocuklar için değişik öğrenim düzeyleri düşünmeleri olmaktadır.

Toplumsallaşmanın önemli bir kısmını oluşturan öğrenim, biçimsel öğrenim konusundaki bulgular ana-babaların kız ve erkek çocukları için düşündükleri öğrenim biçimi ve düzeyi ile ilgilidir. Genel olarak resmi ilköğretim, tüm çocuklar için aranan bir durumdur. Ancak, bu arada dinsel eğitimin de tüm olarak bırakılmadığı geleneksel toplumsallaşmanın bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Kırsal alanda hemen görülen eğitim yetersizliği toplumsallaşma açısından önemli bir engel teşkil etmektedir. Çünkü okur-yazar birinin yenilikleri benimsemesi, vb olgulara açık olması doğal olarak kolay olmakta ve cahil bir yetişkine oranla kolaylık sağlamaktadır! “Kırsal kesimde işlevsel okur-yazarlığın düşük olması, yetişkinin toplumsallaşmasını olumsuz yönden doğrudan etkileyecektir”(Aziz:42).

Sağlık konusunun da toplumsallaşma sürecinde önemli olduğu görülüyor. Oysa bizde kırsal kesim birimlerinde sağlık koşulları geri ve sağlıklı bir toplumsallaşmayı engeller niteliktedir. Tedavi çok köyde geleneksel yöntemlerle sağlanır durumdadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Kırsal kesim gerçekliğini yansıtan edebiyat ürünlerine bakıldığında bu durum açıkça gözlemlenebilmektedir. Gerek Baykurt'un gerekse Bekir Yıldız ve Mahmut Makal gibi köyü konu alan yazarların yapıtlarında en çok görülen olgu budur. Kırsal kesim birimlerinde modern tedavi yöntemleri değil, olanaksızlıklar ve geleneksel ideoloji nedeniyle hoca üfürüğü, muska, kocakarı ilaçları, kadının geleneksel yöntemlerle doğum yapması, şark çıbanının jilette kazınması ve daha birçok yöntem geçerlidir. Kırsal kesimde geleneksel kapalı toplum yapısının etkisini sürdürmesi, kimi hastalıkların, hocaların muska yazması, 'okuyup üflemesiyle' geçeceği inancının sürmesini sağlamaktadır. Geleneksel hekimlik veya "halk hekimliği" olarak adlandırılan bu yöntemler toplum kültürünün bir kısmı olarak nesilden nesile aktarılmaktadır.

Geleneksel hekimlik yönteminde kırsal kesimdeki deneyimler sonucu elde edilen kimi ilaçların bugün bile "kocakarı ilacı" adıyla kullanıldığı bilinmektedir. Aynı kaynak bu duruma ek olarak kırsal kesimde özellikle yaygın olan hocaya, yatıra, ocaklara gitme gibi yöntemleri anımsatıyor. Mahmut Makal, *Memleketin Sahipleri* (1954) başlıklı köy notlarını bütünüyle bu konuya ayırırken bu tür boş inanları, dinseliliğin gücünü "memleketin sahibi" olarak niteler (Makal, 1954:). Memleketin gerçek sahibi hocalar, üfürükçüler, yatırlardır ve köylerdeki bu yapı kırılmamıştır. Bu durumun değiştiği, geleneksel olanın uzun bir suredir kırıldığı söylenebilir fakat bütünüyle de ortadan kalktığı söylenemez.

Tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesi geleneksel yapıları da değişime itmiş, en başta köydeki iktidar kurumları da değişmeye başlamıştır. Nitekim daha 1960'ların başında Çukurova köylerinde yapılan araştırmaların da gösterdiği gibi, köy hayatındaki en nüfuzlu kişinin kim olduğu konusunda köylülerin yüzde 47,2'si ağayı gösterirken öğretmeni gösterenlerin oranı sadece yüzde 8,5 dolayındadır. Köylerdeki değişim artıkça muhtarlık kurumu da öne çıkmaktadır."Köydeki planlı değişme ve kalkınma denemelerinde, çoğu zaman hükümete 'sadık', tarafsız ve nüfuzlu bir ajan diye muhtara dayanılmak istemektedir. (...) Muhtar, köydeki kuvvet dengesini yansıtmaktadır ve bu kuvvet dengesi sosyo-ekonomik gelişme aşamasına göre, köyden köye değişmektedir. Fakat kapitalist gelişme hızlandıkça, muhtar, 'ırgatlaşan' köylü kütlesinin temsilciliğine yönelmektedir" (Kıray:1968: 58'den aktaran, Avcioğlu: 208).

1948 yılında sadece 1.756 olan traktör sayısı, 1955'te 40.282'ye, 1960'ta 42.136'ya, 1965'te ise 54.668'e çıkmıştır (Tarım Bakanlığı, 1968: 27). Traktör sayısı, 1948-1960 döneminde 23.99 kat, 1948-1965 döneminde ise 31.13 kat artmıştır. Ancak, bu artışa karşın, dönem içerisinde traktörle işlenen alanların oranı gene de sınırlı kalmıştır. Bunda, traktör artışıyla birlikte, ekilen topraklarında geniş ölçüde artması etken olmuştur.

1950'li yıllarda yaşanan değişimler, arazi mülkiyetinde ciddi değişimler olmamasına karşın, arazi kullanımında ve bunun sonucunda tarım kesiminin insan gücü ihtiyacında değişiklikler yaratmıştır. Değişmeler; tarım kesiminin insan gücü ihtiyacını azaltarak; topraktan görel olarak koparması, özgürleşmiş bir işgücü tabakası doğurma yönündedir. Tüm bu gelişmeler, mevsimlik işlere yönelen kişilerin sayısı artırdığı gibi, yöneliş zamanla sürekli bir hal aldı ve kentlere göçe dönüştü" (Makal, 2001:139).

Bu noktada, bölge tarımındaki makineleşme kadar, Cumhuriyet ile başlayan yeni dönemde bölge tarımındaki yeni mülkiyet ilişkileri, büyük toprak sahiplerinin sahipsiz topraklara el koyması, vb. oluşumlar da vurgulanmalıdır. Tarımda makineleşmenin kaçınılmaz sonucu, ekim alanlarının genişlemesi olduğu kadar geleneksel ortaklık sisteminin zayıflaması, tarımda fazla işgücünün başka bölgelere göçüdür.

Benzeri bir durumun eğitim alanında da görüldüğü açıktır. 1970'lerde genel eğitim düzeyi oldukça düşüktür. Önemli toplumsallaşmaktan kurumlarından biri olan okullar -ki toplumsallaşmada aileden hemen sonra gelmektedir- hem yeterince yaygın değildir ve hem de okul olduğu yerlerde bile

köylüler çocuklarını okula göndermekte pek istekli davranmamaktadır. Fakat bu durumun giderek değiştiği söylenmelidir. Kız çocuklar için ilkökul eğitimi gerekli görülmekte ancak bu eğitim yeterli sayılarak kız çocukları okuldan alınmakta, erkek çocuklar ise genellikle öğrenime devam etmektedirler.

1950’li yıllarda ise bu tablonun çok daha karanlık olduğu söylenmelidir. Biçimsel öğrenim kurumlarından yeğlenmediği bu yıllarda köylülerin tercihi, din eğitimi veren ‘kuran kursları’dır. Makal’ın köy öğretmenini, sürekli olarak Köy İmamının gerisindedir; köylüler çocuklarını resmî okula değil Hoca’nın Kuran Kursu’na göndermekte, çocuklar bir şey anlamadan Kuran okumaktadırlar. Hoca, çocukların bu okumadan ne anladığını soran köy öğretmenine şunları söyler: “Müslümanlık anlaşılır mı? Müslümanlık anlaşılınca ne hayrı kalır? Allahın emri var, Müslümanlık sadece okunur. Allah duyar. (Makal, 2004: 55) Köyde öğretmenin durumu koyu bir çaresizliktir. Makal’ın deyişiyle; “köyde öğretmen eline çocuk vermeyen hocalarla, çocuk babalarıyla uğraşa uğraşa yorulmuş, fayda etmeyince, eline geçen bir kaç çocukla yetinmiş, katlanıp” (Makal, 2004 :55) gitmektedir.

Benzeri durumu öteki yazarlardan bir Baykurt’un yapıtlarında bulmak da mümkündür. *Yılanların Öcü*’nde “Felsefe okuyan adamda din iman kalır mı?” sözleriyle dışavuran yaklaşım hala büyük ölçüde etkilidir Makal, Baykurt, Apaydın gibi Enstitü’lü olsun ya da Bilbaşar, Kaftancıoğlu, Şahin gibi sonraki dönem yazarlarında olsun hemen hepsinde açıkça görülen bir olgudur bu.

Ne var ki Baykurt, sonraki yıllarda romanlarda köylüyü siyasal bilinçlilik açısından “ileri” bir rol verir. Örneğin *Kara Ahmet Destanı* (1977) adlı romanında Kara Bayram’ın bir büyük kente, Ankara’ya yerleşerek kapıcılık yapmasını anlatır. Bu kez ailenin yaşamında bir değişim yaşanmaktadır. Kara Bayram kadar, okuyup üniversiteye giden oğlu Ahmet de köyle kıyaslanamayacak ölçüde farklı bir toplumsal çevrededir artık.

Türkiye’nin tam bir alt üst oluşu yaşadığı 1965-70 arasında, eski köylü-yeni kentlilerin yaşam mücadeleleri bu ailenin öyküsüyle verilir. *Kara Ahmet Destanı*’nda anılan kişilerin ve öteki bireylerin toplumsallaşma süreçleri başarıyla betimlenirken bu dönüşüm, bu akını yaşayan toplumsal kesimin değişimiyle sunulur. Roman, eski köy değerleri, geleneksel olandan koparak girilen modernleşme süreci içindeki köy insanının değişiminin yansıtılmasıyla önem kazanır.

Fakir Baykurt’un bir başka önemli yapıtı ise “halkı uyandırma” adına, görev yaptığı köylerde iktidar sahipleriyle sürekli çatışan, oradan oraya sürülen bir öğretmenin yaşantısını öykülediği *Onuncu Köy* (1964) adlı romanıdır. “Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar” sözünden adını alan roman, direnildiği takdirde bir onuncu köyde başarı kazanılmasının olanaklı olduğunu vurgulayan yanıyla öne çıkar. Roman, Baykurt’un en tanınmış yapıtlarından biridir. Yayımlandığı günlerdeki siyasal ortam denk düşen roman bir yandan Enstitü çıkışlı bir köy öğretmenin Demokart Parti iktidarı ve ağalarla olan mücadelesini sergilerken köylünün “çileli yaşantısı” üstüne gözlemleri de bir araya getirir. Denizli’nin bir köyünden ötekine birkaç kez sürülen öğretmen, sonunda, kendisine inanan Demirci Veli Usta’dan demircilik öğrenerek köylerden Ortaköy’e yerleşir. Öğretmenlikten istifa etmiş ve bundan böyle mücadelesini burada kalarak, “halktan biri” olarak sürdürecektir.

Bu köyde köylüler ilişkiye girer; gündelik yaşantılarında yardımcı olur onlara, sözelimi, köylünün-köyün ekinlerine musallat olan yırtıcı kuşlara karşı mücadele yol gösterir, onlara önyak olarak güvenleri kazanır.

Amerikan Sargısı (1967) ise “Türk-Amerikan dostluğunun” güçlendirilmesi amacıyla Ankara yakınlarında bir köyde yapılan “modernleştirme” girişimlerini ve bu girişim sonucunda ortaya çıkan durumları irdeler. Alevî Kızılöz, ilerici köylülerin yaşadığı bir yerdir. Köylü önderi bu kez köyden biri, Muhtar Temeloş’tur. Köylüler, köy kalkınmasını amaçlayan bürokratik bir dernek yöneticilerinin kendilerini ziyaret ederek bir gereksinimleri olup olmadığını sormaları üzerine önce, bir şey istemediklerini söylerler. Ancak, Vali ve kaymakamın fazla ısrar etmesi üzerine Ankara ile köy

arasındaki bir Aktepe'nin yok edilmesini bildirirler. İlginçtir, tepe, köye doluşan dozerlerle kısa zamanda yok edilir. Çok geçmeden köyde Amerika'dan getirilen tavuklar, sığırlar, bitkiler, ağaçlar görülmeye başlanır. Köyde bir "Dostluk Bahçesi" kurulur fakat buraya köylüler girememektedir. Köy yaşamındaki bu 'modernleşme' çalışmaları sürüp giderken Bekçi Temeloş, anılan bahçeye gizlice girmeye kalkar ve kurşunlanır. Sonunda köylüler bu bahçeyi dağıtarak kendilerini ziyarete gelen Heyet üyelerinin şaşkın bakışları önünde, yok edilmiş olan Aktepe'yi doldurmaya başlarlar.

Kaplumbağalar (1967) romanı yine köy yaşantısını ve bu yaşantı içindeki köylü önderi Eğitimci Rıza'yı konu alır. Ankara yakınlarındaki yoksul Alevî köyü Tonak'lılar Rıza'nın önderliği altında, boş bir araziye ekime uygun hale getirerek bağ kurarlar. Ancak bu iş "yasal" değildir ve bu hazine arazisini satın da alamadıkları için bağı bozarak yoksul yaşantılarına dönerler.

Baykurt'un 1970 tarihli romanı *Tırpan*, kırsal yaşantı içindeki kadının geri konumunu, ezilişini ve yazarın önerilerini kapsar. On üçüne yeni basmış olan Dürü, komşu köyün ağasına satılır gibi verilir. Kız önce kendini asmağa kalkarsa da Uluguş Nine'nin bunun yanlış olduğunu söylemesi üzerine evlenmeyi kabul edecek, ne var ki zıfat gecesinde, Ağa'yı tırpanla öldürerek dağa kaçacaktır!

Fakir Baykurt'un daha sonra yayımlanmış bir kitabı ise *Yayla* (1977) adını taşıyor. Yazar bu romanında, ailesi ve torunlarıyla Morsay yaylasına yaz tatiline gelen Hasan Çakır ile konuk arkeoloji profesörü Hocabey- Asım Al çevresinde gelişen olayları anlatır.

Bu sırada, Hocabey, Çakır'ın küçük torunu Gülcan'ın hastalanmasına rağmen, -özel işlerinde bile kullandığı devlet cibini- "bu, özel iş" diyerek kullandırmaz! Asım Al'ın öğrencileri ise cipi izinsiz olarak alarak çocuğu hastaneye götürürler. Ne var ki, bu sırada geç kalınması nedeniyle çocuk hastanede ölecektir. Asım Al ise, cipin izinsiz kullanan gençleri jandarmaya ihbar ederek Ankara'ya döner. Çocuk toprağa verilirken, jandarma, cipi izinsiz kullanan öğrencileri karakola götürmektedir!

Bir başka enstitülü yazar olan Talip Apaydın, Enstitüsü yıllarını konu alan bir anı kitabı *Karanlığın Kuvveti* (1967), kendi yaşantısı üzerine kurulu ve babasının topraksız kalarak ortakçılık yaptığı yılları anlattığı romanı *Ortakçılar* (1964) çeltikçi bir köylünün toprak ve su mücadelesini konu alan *Yarbükü* (1958) vb. kitaplarla öne çıkan bir yazardır. Talip Apaydın, *Sarı Traktör*'de ise, Eskişehir'e bağlı Özeler köyündeki toplumsal değişmeyi bu süreçteki köy insanını konu alır.

Köyünün varlıklısı olan İzzet Ağa çocukları bir traktör almalarını önerse de buna karşı çıkar. Ancak, Ankara'da ameliyat olup hastanede yattığı günlerden sonra bu düşüncesini değiştirerek döner köyüne; traktörün yararlı olacağını anlamıştır kent günlerinde. Kentten bir şoför traktörü karın bütün gece çalışarak köy meydanını temizler. Özellikle bu bölümde köylünün makine tutkusunun başarıyla verildiği roman sabahleyin köylülerin toplandığı alanda Arif'in traktörü coşkuyla çalıştırılmasıyla son bulur. *Sarı Traktör*'de özellikle önemli olan bir nokta geleneksel yaşlı kesim ile modernleşmeye yatkın olan genç kuşakların farklılıklarının başarılı bir biçimde betimlemiş olmasıdır.

Talip Apaydın, *Emmioğlu* ve bir bakıma devamı olan *Ortakçının Oğlu* gibi romanlarında da topraksız köylünün "ortakçılık" sorunu ve işsizlik nedeniyle kente göçen çeltikçi köylülerin yaşamlarında ortaya çıkan değişimi yansıtır.

Abbas Sayar, 1970 TRT Ödülü'nü kazanan *Yıkı Atı* adlı uzun öyküsüyle oldukça yaygın bir ün kazanan bir yazardır. Abbas Sayar bu ilk kitabından sonra Yozgat ve çevresi köylerindeki yoksul köylülerin içinde oldukları zor koşulları yoksulluktan "yılıkıya" bırakılan bir atın öyküsü ekseninde anlatırken hayli sarsıcı, yürek burkan bir düzeye ulaşır.

Aynı kuşaktan olmasına karşın adını daha sonra duyuran bir Enstitülü yazar ise Dursun Akçam'dır. Akçam, 1962 yılındaki *Milliyet Gazetesi Karacan Armağanı*'nı kazanan yapıtı *Analara ve Çocuklara* (1964) ile dikkati çeker. Doğu Anadolu'da yaşayan kadınların aile ve toplumsal ilişkilerde tuttuğu yerin sadık bir gözlemcilikle sergilendiği bu kitap aynı edebiyat yönelişinin değişik bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

boyutunu oluşturur. Akşam daha sonra Maral (1964) ve yine bir öyküler toplamı olan *Ölü Ekmeği* (1969) ile yazarlık çizgisini sürdürür. Daha çok, köylünün ve kırsal yaşantı içindeki Anadolu insanının içinde yoksulluk ve yoksunlukların, çağdışı koşulların çarpıcı bir biçimde sergilendiği bu kitaplardan sonraki yıllarda da aynı çizgisini öyküleri ve *Kanlıdere'nin Kurtları* (1976) gibi romanlarıyla sürdürecektir.

Köy Enstitülü yazarlar arasında, Talip Apaydın'ın, *Sarı Traktör* adlı romanıyla bu akım içindeki genel tutumun dışına çıkarak temel değişim olgusu olan insan-makine ilişkilerini başarıyla yansıttığını görüyoruz. Ne var ki Apaydın bu romanında köye traktörü sokmakla beraber, makineleşmenin kırsal kesimde yol açtığı oluşumların üzerinde durmadan romanını bitirmiştir. Oysa hem asıl “romanlık dram” bu noktadan sonra başlayacaktır ve hem de üretim düzeyinde, iktisadi yapıda birçok dönüşüm ancak bu evreden sonra ortaya çıkarak edebiyata yeni bir açılım olanağı yaratacaktır. Ne var ki yazarın bu noktalar üzerinde durmaması, yapıtın eksik ve işlevsiz kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu bağlamda, bu kesim içindeki “köycü” yazarların iktisadî-toplumsal düzeydeki yeni oluşumları sergileyemediği ve bu tabandan yalıtık insanlar arası ilişkiler üzerinde yoğunlaştıklarını, bu kusurun da yapıtlarını zedeleyen önemli bir faktör olduğunu belirtebiliriz.

Bir başka Köy Enstitüsü çıkışlı sanatçı ise Lüleburgaz 1926 doğumlu Mehmet Başaran'dır. Kepritepe Köy Enstitüsü'nü bitiren Başaran bu eğilim içindeki sanatçılar arasından daha çok şair kimliğiyle sıyrılmakla birlikte öyküleri de vardır. *Çarığımı Yitirdiğim Tarla* (1955), *Aç Harmanı* (1962), *Zeytin Ülkesi* (1964), *Sürgünler* (1970), *Elif Diye Bir Türkü* (1976), ve *Mehmetçik Memet* (1978) gibi şiir, öykü kitapları ve romanların yazarı olan Başaran, birçok Enstitülü yazarın içinde olduğu popülist yönsemenden görece kurtulabilmiş bir sanatçı olarak öne çıkıyor. Fakat Başaran da yapıtlarını bütünüyle anı ve gözlemlerine, köy yaşantısının izlenimlerine dayanarak oluşturmuş bir yazardır.

1970 yılında verilen TRT Sanat-Kültür ödüllерinin öykü dalında olanı en genç iki Enstitülü yazarı daha edebiyat alanına tanıtmıştır. *Kırmızı Yel* ile Osman Şahin, *Dönemeç* ile Ümit İlhan Kaftancıoğlu aynı “büyük” ödülü paylaşırken gözlerin yeniden “Köy Enstitüleri” olgusuna çevrilmesine yol açmışlardır. *Dönemeç* (1972) adlı öykü kitabı ve yazarın aynı yıl yayımlanan romanı *Yelatan*, Kaftancıoğlu'nun adını geniş bir okur kesimine duyurmasını sağlamıştır..

Kaftancıoğlu daha sonra çalışmalarını, *Çarpana* (1975) da toplayacağı öyküler, çeşitli folklor derlemeleri, romanlar yazarak sürdürdü. 1979 yılında halk düşmanı terörün hedefi oluncaya değin, *Tek Atlı Tekin Olmaz* (halk masalları, 1973), *Köroğlu Kolları* (destanlar, 1974), *Tüfekliler* (roman, 1974) gibi yapıtları da verdi. Kaftancıoğlu Doğu Anadolu'dan insan manzaraları, toplumsal geri kalmışlığın görüntülerini sunarken öteki Enstitülü yazarlardan konusal-bölgesel açılım bakımından da farklılıklar gösteriyordu.

Osman Şahin, Fırat bölgesindeki yalın ve sarsıcı yaşantıdan derlediği öyküleriyle oluşturduğu *Kırmızı Yel* (1971) ve yine aynı bölge insanından ses getirdiği *Acenta Mirza* (1974) ile Köy Enstitüsü çıkışlı yazarların aşamadığı çemberin dışında, çok değişik bir ses getirir Türk öykücülüğüne. Osman Şahin'in köyü anlatan bu kesim içindeki yazarlardan farklı olarak değişimi yakalayan bir bilinçliliğin ürünü öykülerle kendini hemen farklılaştırdığını söylemek gereklidir.(Çankaya, 1976)

Osman Şahin, özellikle ilk yapıtlarından olan *Acenta Mirza*'daki hikâyeler toplamıyla köyde yaşanan değişimin bütünsel bir panoramasını yansıtan Şahin tek başına, kitaba adını veren öyküsüyle bile bu çözülüşün altını başarıyla çizmektedir. Arkadaşı Latif Ağa'ya mektup yazarak akıl danışan Mirza hızlı bir çözülüşü yaşayan geleneksel kırsal kesimin simgesidir; kuşkularıyla, korkuları ve umutlarıyla, geleceğe ait tasarılarıyla. Mirza, Ağa'ların kimisinin komisyonculuğa, kimisinin benzin istasyonculuğuna yöneldiğini görmekte, toprak reformu karşısında kaygı duymaktadır. Latif Ağa ise

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

bu gidişi önceden sezip “ticaret kervanına” önceden katılmış bir “müteşebbis”tir. Mirza’ya, acele toprağını satıp gelmesini önerir: “Fırla gel, inşallah Magirus’un güneydoğu acentalığı da senin hissene düşer” (Şahin, 1974: 19).

Osman Şahin’in pek çok köy edebiyatçısından farklı olarak, o güne değin daha çok, kapalı bir birim olarak değerlendirilen köye farklı bir bakışla yaklaştığı ve toplumsal değişme sürecindeki insanların davranışlarını, alt-üst olan kır/kent dengesini ihmal etmediği ve/bu yanların da kendisini önemli kıldığını belirtmek gerekmektedir. Osman Şahin öyküsü pek çok köy edebiyatçısından farklı olarak, “değişme” gerçeğini ihmal etmeyen, toplumsal-yapısal değişimi vurgulayan yanıyla öne çıkmaktadır. Törelere, geleneklerin zorlu çemberi içinde kısıtlanmış olan kırsal kesim insanının anlatırken bile değişmekte olana işaret eder ve modern bir bakışın örneğini sunar.

Osman Şahin’in *Kırmızı Yel*’i tarlasındaki ekine musallat olan buğday hastalığının kurtulma karşılığında yeni doğmuş oğlunu kurban etmeyi “adayan” bir köylüyü - ki gerçekte yaşanmış bir olaydır - anlatır.

Öte yandan, anılan din etkeninin önemli bir toplumsallaşma odağı olan eğitim kurumunun işlevini de derinden etkilendiği söylenmelidir. Dinin bu egemen yeri karşısına modern ve biçimsel eğitim kurumu olan okulu almakta, onu engellemektedir. Birçok köyde okula karşı Kur’an Kursu, Hoca’ya karşı öğretmen görülmektedir. Bu çatışmadan yenilgiyle ayrılan da ezici çoğunlukla okul ve öğretmen olmakta, bu yenilgi ise açıkça görüleceği gibi modernleşme hedefine yönelik toplumsallaşmanın yenilgisi olmaktadır.

Ancak, zaman içinde bu dengenin okul ve öğretmen lehine bozulmasının açıkça görülmesi de umutlu olmak için önemli bir neden sayılmalıdır. Burada, Ali Fuat Başgil’in çarpıcı bir yorumunu aktarmak gerekiyor: “Sosyolojinin ortaya koyduğu bir kanundur ki dini akide ve kanunlar, insaniyette müsbet zihniyet ve ilmi zanaatlerin ilerleyişi ile makusen mütesanip (ters orantılı) olarak gider. Berikiler ilerledikçe zaruri olarak geriler” (aktaran, Ozankaya:202). Köylerin dışı kapalı otonom yapısı kırıldıkça, teknolojik buluşlar ve ulaştırma hizmetleri köye götürüldükçe törelere ve dinsel etkenin etkilerinin zayıfladığı görülmektedir. Bu değişim çeşitli dönemleri yansıtan köy edebiyatı ürünlerinde görülebilmektedir. Buna ek olarak, kırsal kesim toplumsallaşması sürecinde özellikle bireyin cinsiyetinin, yaş ve öğrenim durumunun törelere bağlı olup olmamayı geniş ölçüde etkilediği de hatırlanmalıdır.

Toparlamak gerekirse, kırsal kesimdeki toplumsallaşmanın geleneksel toplum yapısına uygun olarak daha çok yüz yüze olarak, din yanında töre ve geleneklerin de etkisi altında olduğu söylenmelidir. Bu öğelerin günümüzde de güçlü bir yer tutmasına karşın, süreç içinde bu hakim ideolojini öneminin zayıfladığı da vurgulanmalıdır.

Köyü konu almış olan kırsal kesim gerçekçiliği içinde yer alan Enstitülü yazarların başlıcaları bunlardır. Ancak, başta da belirtildiği gibi köy edebiyatını oluşturan sanatçılar sadece bu kadar değildir.

Ne var ki önemle vurgulamak gerekir ki, köyü ve köylüyü anlatan yapıtları bulunmakla birlikte, başta Kemal Tahir’in “köyü bilmem ben” dediğini, Yaşar Kemal’in “kendini köy romancısı” saymadığını hatırlayalım. Orhan Kemal’in de bir mektubunda “Ben köyünde köylüyü yazmadım... Benim yazdıklarım gurbete düşmüş, fabrikalarda çalışan köylüler” dediğini biliyoruz (Otyam:223). Bu yazarlara ek olarak Samim Kocagöz, Kemal Bilbaşar ve daha sonraki yıllarda ise Bekir Yıldız, Osman Şahin, Ömer Polat gibi birçok sanatçı kırsal kesim insanının sorunları/ irdeleyen yapıtlar ortaya koymuş olsalar da “köy romancısı” kategorisinde kabul etmek doğru olmayacaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bu nedenle, Türkiye’de “köy romancısı” denildiğinde bu isimler değil, Enstitü çıkışlı Mahmut Makal, Fakir Baykurt, Talip Apaydın, Mehmet Başaran, Dursun Akçam gibi yazarların oluşturduğu bir ‘edebiyat’ akla gelmelidir.

3. Köy Edebiyatında Köy İnsanı, Kadın, Aile, Din, Eğitim.

Fakir Baykurt daha 1960’larda “köy edebiyatı” ürünlerinin belgesel önemine dikkat çekerek şunları söylüyordu: “Yaptığımız romanlar icabında otuz sene içinde politikacılara, iş sahiplerine, mesuliyet sahiplerine faydalı olacak döküman durumundadır.” (Tükel:11). Gelgelelim, bu edebiyat akımının artık eski canlılığını yitirdiği, ‘öldüğü’nün söylendiği günümüzde bile bu ürünlere baktığımızda yapıtların anılan belge olma işlevini bile her zaman sağlıklı olarak yerine getiremediği görülmekte!

Köy edebiyatına yansımış olan köy ve köy insanının görünümünü şöyle özetleyebiliriz: Maddi koşulları çağ dışı olan köy yerleşim birimlerinde sağlık, eğitim, ulaştırma gibi çağdaş toplumsallaşma etmenlerinin işlevi yetersizdir. Bireyler aile yapısını karakterize eden ataerkil işleyişin katı kuralları içindedir. Bu aile yapısı içinde kadın özellikle itilmekte, geri bir konumda kalmaktadır. Birden fazla kadınla evlilik çok yerde hâlâ yürürlüktedir. Kadının aile ve çevre için statüsü, doğurduğu erkek çocukların sayısındaki artışla doğru orantılıdır. Kırsal kesimde toplumsallaşma ancak geleneksel yöntemlerle gerçekleşmekte, bu süreçte din ve töreler ağırlıklı bir yer tutmaktadır.

Ne var ki, bazı köy romancılarının iyi niyetli de olsa, gerçekliğe “müdahale” eden yazınsal tutumları, buna ek olarak, kırsal kesim gerçekliğini çok zaman üstyapısal oluşumlarla açıklayan yanlış bilinçlilikleri birçok yapıtın daha yazıldığı günlerde bile işlevsiz kalmasına yol açmıştır. Birçok köy yazarının söz gelimi “eğitim”i kalkınma için mutlak bir araç olarak görmesi, misyon sahibi orta dereceli bürokrat, kaymakam, savcı, öğretmen ile köyün geleneksel temsilcilerinin “köyü ve köylüyü uyandırma” kavgalarını roman sanatının kendine özel dinamiklerini kale almamaları bakışlarını zedeleyen önemli bir etken olmuştur.

Öte yandan 1970’lere doğru ve sonrasında yazılan anlatılarda toplumsal siyasal yönelişlere koşut olarak roman kişileri üretimde tuttıkları yerin ya da toplumsallaşma düzeylerinin niteliğine uygun olmayan bir söylemle konuşmaya da başlarlar.

Kimi yazarların roman sanatının gerçekliğini zedeleyen bu tutumlar sonucunda, yazarların öznel niyetlerini açıklamaya yarayan hoparlörler durumuna düşürülmesi zararlı olmuştur. Belki de, - biraz geç gelen- bir sosyalist gerçekçilik, narodnik edebiyat akımının yanlış kavranmasının yarattığı “olumlu kahraman” anlayışının sonucu olan o idealize gibi karikatürleştirmelerin nedenini popülist ideolojide aramak gerekmektedir.

“Köy Enstitüsü yazarların yarattığı köy edebiyatında görülen genel tablo şudur: Yoksulluk ve yoksunluklar; cehaletin karanlığı içinde “uyuyan” ve “uyandırılmayı” bekleyen köylü kitleleri; zalim ağanın yordakçısı kötüler; genellikle ağaların hizmetindeki din adamları; bu “kötü”lerin sultanı altındaki yoksul köylüler.

Dönemin nesnel bilinçliliği, bireylerin köylülerin üretim sürecinde tuttıkları yer ve köyün toplumsal fonu sürekli aynı kalmakta, değişme daha çok üstyapısal oluşumlarla açıklanmaktadır. Yaşamayan ve kansız-cansız birtakım tipler “olumlu kahraman” olan ilerici öğretmen, kaymakam veya savcı, vb. romancının isteği doğrultusunda konuşmakta, onun çözümlerini “dile” getirmektedir. Bu bakımdan, bu insanların hepsinin genellikle “araç” oldukları, romancının insan malzemesine araç kavrayışıyla yaklaştığı söylenebilir (Naci,1981:129).

Gelgelelim bütün “kahraman”ımızın atakları “zalim ağa, fırıldakçı taşra esnafı veya köy imamı”nın oluşturduğu “tarihi blok”tan geri dönmekte, kahramanımız ise “onuncu köy”e doğru yola çıkmaktadır!

Arada bir “köy gerçeğine” ilişkin tespitler görülmekle birlikte edebiyatının ana tematiğinin bu olduğunu söylenebilir. Örnekleri çoğaltmadan bir başka noktaya, bu edebiyatın önemli bir kusuruna değinebilmek için 1950 sonrasındaki yapısal değişimin Yaşar Kemal’in yapıtlarında da çok çarpıcı biçimde yer aldığı vurgulanmalıdır. Bu nedenle bu toplumsal değişimi, Çukurova’da yaşamış bir dev sanatçı, Yaşar Kemal’den dinlemek yararlı olacaktır. “1950’lerde benim romanımın ülkesi Çukurova büyük bir traktör istilasına doğdu. Ben daha önce birkaç yaz da traktör şoförlüğü yapmıştım. Makineyle toprak beni büyülemişti. En az söz kadar. (...) Bu sıralarda toprağın içindeki insanı, traktörlerin karşısındaki insanı tanıdım. Onlar için traktör yeni bir macera, yeni bir büyüydü. Kimi sürücüler için, traktörü seyreden, okşayan köylüler için traktör bambaşka bir sevinç dünyasıydı. O yıllarda insanlar, traktöre alışmakta, makineyle kaynaşmakta hiç zorluk çekmediler. Sanki traktörle birlikte doğmuşlardı. Atlarına, ineklerine taktıkları gibi traktörlerine nazar boncuğu takmıştı her sürücü. Traktör bir düğün bayramdı. İnsanlara, proleter olmak çok güçtür sanılır, insanlar birçok geleneklerinden kopup başka bir insan olurlar, ben insanların proleterleşmeye de kolay alıştıklarına hayran oldum.(...) İnsanların değişmelerine hayran kalıyordum o zamanlar, kendi değişmeme de... Romanlarımda da değişmeler başlıca konumdur. Koşular değiştikçe insanın değişmesi, insan değiştikçe doğanın değişmesi, insanın bu macerası, hayranlık verici bir maceraydı benim için” (Kemal, 1997:170-171).

Nedense ülke planında yaşanan birçok toplumsal dönüşüm, iktisadî düzeyde yaşanan toplumsal başkalaşma bu kesim içindeki yazarların yapıtlarında tuhaf bir biçimde yer bulamamıştır. Oysa bir Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1954) ile bunun başarılı bir örneğini verirken aynı zamanda, izlenmesi gereken yola da ışık tutuyordu. Öte yandan Enstitülü olmamakla birlikte, köyü konu almış olan Yaşar Kemal ve Orhan Kemal Çukurova’da, Samim Kocagöz, Kemal Bilbaşar, Necati Cumalı gibi yazarlar Ege bölgesinde yaşanan toplumsal-ekonomik değişimi yetkin bir bakışla yansıtmışlardır.

Üzerinde durulması gerekli bir başka nokta ise bu yapıtlarda 1970’lere doğru ve sonrasında, köylünün başkaldırı eğiliminin abartılarak sunulmasıdır. Oysa somut gerçeklikte görülen, Türkiye’deki köylü hareketlerinin hiçbir zaman büyük boyutlara ulaşmadığıdır.

Bu da, bu kesim yazarlarının daha çok kendi öznel niyetlerini, özlemlerini kahramanlarına mal ettiklerini göstermektedir. Fethi Naci, şu önemli saptamada bulunmaktadır: “Köy Enstitülü yazarlar çoğunlukla, köylüye bir araç, olarak bakmışlardır. Bir toplumsal gerçekliğin anlatılması için bir araç, bir davanın savunulması -ya da yerilmesi- için bir araç. Bir dekoratif unsur... Hep “roman malzemesi” olarak düşünülmüştür köylü” (Naci, 1981: 129).

Burada, sorunu daha iyi anlatmak için,, köyü anlatmakla beraber “köy edebiyatçısı” olmayan bir yazar olan Yaşar Kemal’in tutumunu örneklemenin yeridir. Yaşar Kemal, enstitülü yazarlardan farklı olarak bu eğilimin dışında bir sanatçıdır. Hiç şüphesiz başyapıtı *Dağın Öte Yüzü* üçlemesinin ikinci cildinde olan *Yer Demir Gök Bakır*’da (1963) kahramanına, “Köylü insanı canavara benzer. Az önce göklere çıkarıp Tanrıya eş ettiğini, işine gelmeyince biraz sonra çamura batırır. Batırır da gözünün yaşına bakmaz.” (Kemal: 315) dedirtir. Dahası, *Ortadirek*’te de, köylü önderi olan Taşbaşoğlu, kendini yarı yolda bırakan köylüye karşı öfkeli ve güvensizdir. Sözelimi Taşbaş Meryemce’ye “ bu köylünün sidiğine basan uyuz olur. Bu köylü lanetlenmiş bir köylüdür... Eşek bir köylüdür” diyecektir (Kemal:121). Bu umutsuzluk şunları da söyler kendisine: “ Ben bu köylü için tırnağımı kesip de atmam. Kendi düşen ağlamaz. Bırak sarhoşu düşene kadar gitsin.” Artık kaçıp gitmeyi , “baharı bulur bulmaz göçüp başka köye” gitmeyi hayal etmektedir.”Bundan böyle bu köye insan yaşayamaz. Ben boğuluyorum” (aktaran, Naci, 2004:140).

Burada, Yaşar Kemal’deki bu köylüye bakışın Zola’nın Fransız ve Gorki’nin Rus köylüleri hakkındaki tespitleri anımsattığını hatırlayalım: “Yazarın devrimci özlemleri, köylü tutuculuğuyla sürekli çelişki durumundadır.” (Timur, s. 181) Nitekim 1940-1960 arası yapıtlardaki köylüler ülke

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

çapında bir siyasallaşmanın genellikle dışında kalırken sonradan da etkin bir bilinçliliğe ulaşmamışlardır.

Sonuç

Enstitülü yazarların oluşturduğu köy edebiyatını ülkemizdeki köy gerçeğini yansıtırma açısından okunduğunda her zaman reel olanla uyum içinde olmadığı görülmektedir. Hiç şüphesiz reel toplumsa yaşanan süreçleri birebir göremeyişimizin nedeni yazarın, edebiyat yapıtına siyasal düşüncelerini koymalarıyla ilişkisi vardır.

Tam da bu noktada Lukacs'ın Balzac'ın *Köylüler* romanı üzerine söylediklerini anımsamak yararlı olacaktır: ““Balzac'ın yazdıklarında toplumsal güçler hiçbir zaman (daha sonra Zola'da göreceğimiz gibi) romantik ve fantastik canavarlar, insanüstü simgeler olarak görülmez. Tersine Balzac, bütün toplumsal ilişkileri kişilerarası çıkarlar çatışması içinde, bireyler arasındaki nesnel çatışmalarda ve entrikalar ağı içinde çözer” (Lukacs:60). Balzac'ın gerçekçiliğinin özü, toplumsal varlıkları toplumun her sınıfı içinde kendilerini zorunlu olarak göstermesi gereken toplumsal bilinçle toplumsal varlık arasındaki çelişmelerde ve bu çelişmeler yoluyla, toplumsal bilinci temeli olarak göstermesindedir. *Köylüler*'de, “neye sahip olduğunu söyle ne düşündüğünü söyleyeyim” derken Balzac işte bunun için haklıdır.” (“Balzac'ın bu romanda gerçekten yaptığı şey, yapmayı düşündüğü şeyin tam tersi idi: betimlediği şey, aristokrat toprak mülkiyetinin trajedisiydi. Balzac'ın tarihi büyüklüğünü yapan şey de, işte bu niyet ve yapım arasındaki, politik düşünür Balzac ile İnsanlık Komedyası'nı yazan Balzac arasındaki zıtlıktır, uyumsuzluktur” (Lukacs: 35). Lukacs, “Balzac'ı büyük yapan şey, gerçeklik kendi kişisel düşüncelerine, umutlarına ve isteklerine karşı gitse de onu betimlemedeki sarsılmaz dürüstlüğüdür” der.

Bu bağlamda bir yorum gerekirse, Enstitülü yazarların oluşturduğu “köy edebiyatı”nın, köyden yetişmiş, köy sorunlarını bilen, halkının aydınlanması, köyün geri kalmışlığının giderilmesini, köylünün “çağdaş uygarlık düzeyini” yakalamasını isteyen, bunun için iktidar sahiplerine karşı savaşım veren iyi niyetli inançlı Cumhuriyetçi “köy çocuklarının” oluşturduğu bir edebiyat olduğu söylenmelidir. Ne var ki, bu yazarların kendi kişisel düşüncelerine, umutlarına ve isteklerine karşı olan reel toplumsal ilişkileri her zaman bu anlamda “dürüstçe” yansıtıp yansıtmadıkları da tek tek yapıtlar bazında irdelenmesi gereken bir konudur. Bunun yanı sıra, bu akım içindeki yazarların köyü bağımsız ve otonom bir yapı olarak değerlendirdiğini; köyün kalkınmasını Türkiye'nin kalkınmasıyla özdeşleştirerek bu kalkınmanın eğitim yoluyla sağlanacağını düşünmelerinin de bir yanlış bilinçlilik olduğunu da görüyoruz.

Sonuçta, 1950'lerde başlayan köy edebiyatı, 1960'larda en yaygın, popüler ve güçlü dönemini yaşadıktan sonra Türkiye'nin kentleşme sürecine koşut olarak, 1970'lerden itibaren değişen reel toplumsal dinamikleri kavrama ve yansıtmada yetersiz kalmasının da etkileriyle gerileme içine girmiş, giderek silinmiştir.

Ne var ki, edebiyat sosyolojisi açısından bakarsak, Türk köyünün ve köylüsünün özellikle 1950-1970 dönemindeki evrimini anlamak isteyenler için, bu akım içindeki pek çok yapıtın “belgesel” nitelikte zengin bir kaynak oluşturduğu da vurgulanmalıdır.

KAYNAKÇA

AVCIOĞLU, Doğan (1969). *Türkiye'nin Düzeni -Dün-Bugün-Yarın-*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

AZİZ, Aysel (1979), *Kırsal Kesim Toplumsallaşmasında Radyo ve Televizyon (Ankara'nın Üç Köyünde Yapılan Görgül Araştırma)*, (Yayımlanmamış Doç. Çalışması) , A.Ü. SBF, Ankara.

- BAYKURT, Fakir (1974), **Yılanların Öcü**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- BAYKURT, Fakir (1972), **İrazca'nın Dirliği**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- BAYKURT, Fakir (1970) , **Tırpan**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ÇANKAYA, Erol (1976), "Acenta Mirza Üzerine", **Politika Gazetesi**, 6 Şubat 1976.
- ÇANKAYA, Erol , "Başkalaşan Köy ve Edebiyat", **Yansıma Dergisi**, Sayı: 11, Haziran 1974.
- DİE (1977) , **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, DİE Yayınları, Ankara.
- GERAY, Cevat (1974), **Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar (Sorunlar Yaklaşımlar Örgütlenmeler)**, TODAİ Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- KABAKLI, Neslihan (2012) , "Türk Edebiyatı'nda Etnografik Bir Yazın Olarak 'Bizim Köy', **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 7/1 Winter 2012, p.1331-13377
- KEMAL, Yaşar (1997), **Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor, Alain Bosquet ile Görüşmeler**, Adam Yayıncılık, İstanbul.
- KEMAL, Yaşar (1980) **Akçasazın Ağaları**, Adam Yayıncılık, İstanbul.
- KEMAL, Yaşar (1980) **Yer Demir Gök Bakır**, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- KEMAL, Yaşar (1970) , **Ortadirek**, Ant Yayınları, İstanbul.
- KEMAL, Yaşar (1968) , **Ölmez Otu**, Ant Yayınları, İstanbul.
- LUKACS, György (1977) , **Avrupa Gerçekçiliği**, Çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul.
- MAKAL, Mahmut, (2004), **Bizim Köy** - Anılar, Piramit Yayıncılık, İstanbul.
- MAKAL, Mahmut (1964) , **Kuru Sevdâ**, Varlık Yayınevi, İstanbul.
- MAKAL, Mahmut (1954) , **Memleketin Sahipleri**, Varlık Yayınevi, İstanbul.
- MAKAL, Mahmut, (1950), **Bizim Köy**, Varlık Yayınları, İstanbul.
- MAKAL, Ahmet (2001), "Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, (Cilt: 56, Sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül, 2001): 103-140.
- NACİ, Fethi (1981), **Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme**, Gerçek Yayınevi, İstanbul
- NACİ, Fethi (2004), **Yaşar Kemal in Romancılığı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- OTYAM, Fikret (1975) **Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları**, E Yayınları, İstanbul
- OZANKAYA, Özer (1979) **Toplumbilime Giriş**, 3.Basım, Ankara, A.Ü. S.B.F. Yayınları,
- ŞAHİN, Osman (1974), **Acenta Mirza**, Cem Yayınevi, İstanbul
- ŞAHİN, Osman (1971), **Kırmızı Yel**, İstanbul.
- TARIM BAKANLIĞI (1968), **Türkiye Tarımında Gelişme Eğilimi, Grafik ve İstatistikler, 1968**, Ankara,
- TİMUR, Taner (2002), **Osmanlı - Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, İmge Kitabevi, Ankara.
- TÜKEL, Turhan (1960) , **Beş Romancı Tartışıyor**, Düşün Yayınevi, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E HÜDÂVENDİĞÂR VİLAYETİNDE KARAYOLU YAPIM ÇALIŞMALARI*

*Emrah ÇETİN***

ÖZET

Tanzimat döneminde her alanda köklü ıslahatlar yapılmaya başlanmıştı. Bayındırlık alanındaki girişimler kapsamında özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren karayolu meselesine büyük önem verilmiş ve yıllardır ihmal edilen karayollarının ıslahı için çalışmalar başlatılmıştı. Devlet, hazırlattığı projelerle yeni yollar inşa etmeye, eski yolları tamir etmeye çalışmış, bunlarla ilgili birçok nizamname yayımlamıştı.

Tanzimat'ın ardından İmparatorluğun karayolu serüveni İmar Meclisleri'nin çabalarıyla başlamıştı. İmar meclisleri oluşturulurken ulaşım öncelik verilmesi şart koşulmuş, bu meclislere öncelikli görev olarak bölgelerinde yapılacak yolların tespit edilmesi vazifesi verilmişti. İlk iş olarak 1848'de Karadeniz'i Orta Anadolu üzerinden Arabistan'a bağlamak için Trabzon-Bağdat arasında şose yolu yapılması kararlaştırılmıştı. Ancak bunun için hazineye yeterli kaynak bulunamadığı gerekçesiyle bu girişim ertelenmişti. Bu arada yine İmar Meclisleri'nin çabalarıyla Trabzon-Erzurum ve Bursa-Gemlik arasında yol yapım çalışmaları başlatılmıştı. Bu amaçla yapılan çalışmalar yeterli kaynak bulunamaması ve gereken ilginin gösterilmemesi yüzünden yarım bırakılmıştı.

Hüdâvendigâr vilayeti yol yapım ve onarım meselesinde en çok önem verilen vilayetlerden birisi idi. Zira Anadolu Sağ Kol Güzergâhı yollarının önemli bir kısmı Hüdâvendigâr vilayeti sınırları içerisinde geçtiğinden her dönemde vilayet yollarının yapım ve onarımına dikkat edilmişti. Ayrıca İstanbul'un iâsesinin temininde Hüdâvendigâr vilayeti oldukça önemli bir yer teşkil ettiğinden vilayetin yollarının yapımı ve düzenli olarak onarımı gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Bu çalışmada Tanzimat'tan II. Meşrutiyet dönemine kadar geçen sürede vilayet dâhilinde bulunan mevcut yollar ortaya konulurken, yapılan yeni yollar ve tamirat işleri ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hüdâvendigâr, Karayolu, Meşrutiyet, Osmanlı, Tanzimat.

* Bu çalışma 2013 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Karayolu Ulaşımı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Okt.Dr. Bartin Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, El-mek: emrahc@bartin.edu.tr

FROM TANZİMAT PERIOD TO THE SECOND CONSTITUTIONALIST HÜDAVENDİĞÂR CITY HIGHWAY CONSTRUCTION WORKS

ABSTRACT

Made during the Tanzimat reforms began to be established in every area. Initiatives, especially in the field of Public Works under the XIX. given great importance to the issue of the road in the second half of the century, and for many years was initiated studies for the rehabilitation of neglected roads. Government, prepared by the projects to build new roads, worked to repair the old ways, many of regulation was published about them.

Councils Reconstruction efforts after the Tanzimat, the empire had begun the adventure of the road. Giving priority to creating a transportation stipulated in the zoning Councils, to identify ways to do these councils serve as the primary task was given to regions. In 1848, the first job out of the Black Sea, Central Anatolia to Arabia, decided that the way to connect the highway between Trabzon and Baghdad. However, due to lack of sufficient grounds for this treasure, this initiative was postponed. In the meantime, efforts still Councils Reconstruction of Trabzon, Erzurum and Bursa-Gemlik road construction work was launched. For this purpose, studies was discontinued due to the lack of resources and the need to not show interest.

Road construction and repair Hüdavendigâr province provinces was one of the most important issue. Because a significant portion of the Anatolian Right Arm Route Hüdavendigâr district roads within the boundaries of the construction and repair of roads passes each note in the province had been. Also very important in the feeding of Istanbul province constitutes a supply Hüdavendigâr province sought to be realized by constructing new roads and repair on a regular basis. In this study, from the Tanzimat within the existing roads in the province in the period up to the period of constitutionalist are introduced, information about the new roads and repair works will be presented.

Key Words: Hüdavendigâr, Road, The Second Constitutional Period, The Ottoman, Tanzimat Period.

GİRİŞ

Anadolu'nun kuzeybatısında bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonlarında en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde bulunan yolların büyük bir bölümü Osmanlılara kendilerinden önce bu bölgelere hâkim olan devletlerden kalmıştı. Özellikle Romalıların Anadolu üzerinde inşa ettikleri yollar Osmanlılara kalan yol mirasının büyük bölümünü oluşturmaktaydı¹. Roma ve Bizans dönemlerinde Anadolu yarımadasında bulunan yollar üç ana yönde geliyordu. Bunlar; Güney, Kuzey ve Merkez yolları

¹ Roma ve Bizans dönemlerinde Anadolu'da inşa edilen yollar için bkz. W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 54-86.

idi. Roma ve Bizans dönemi yolları arasındaki en önemli değişiklik Roma yollarının başlangıç merkezi olan Efes'in yerini Bizans döneminde önce İzmid'in, sonra da İstanbul'un almasıydı. Romalıların Güney yolu Efes-Manisa-Konya-Pozantı-Tarsus-Antakya doğrultusunda ilerlerken Bizans döneminde Güney yolu Üsküdar'dan başlayarak İzmid'ten geçiyor ve Konya'ya ulaşıyordu. Osmanlılar döneminde Anadolu Sağ Kol Güzergâhını oluşturan bu yol Hac Yolu adını almıştı. Sardes'ten başlayan Merkez Yolu Konya'da Güney Yolu ile birleşiyor, buradan ayrılan yol Ankara-Sivas-Malatya güzergâhını takip ediyordu. Malatya üzerinden Musul'a bağlanan bu yol, Anadolu'dan geçen en önemli ticaret yolu idi. Romalıların Kuzey Yolu ise İzmid'ten başlıyordu. İzmid-Amasya-Gümüşhane yolunu takip ederek Ermenistan'ın başkenti Erivan'a kadar uzanıyordu².

Anadolu'da karayolu ağının gelişim dönemlerinden birisi de Selçuklular devridir. Bu dönemde İstanbul'dan Konya'ya uzanan karayolu burada iki ayrı kola ayrılıyordu. Bunlardan birisi Toroslar'da Gülek Boğazı'nı aşarak Tarsus, Payas ve Antakya'ya uzanan yoldu. Diğer yol ise Kayseri-Sivas-Erzincan güzergâhını takip ederek Erzurum'a kadar uzanıyordu. Selçuklular yollar üzerinde kurdukları hanlar ve kervansaraylar ile bu yolları birer ticaret yolu haline getirmiş, yolların uğradığı şehirler de Anadolu'nun önemli ticaret merkezleri haline gelmişti. Bu devirde yolların yalnızca doğu-batı yönünde değil aynı zamanda güney-kuzey yönünde de geliştiği görülmüyordu. Elbistan'dan başlayarak Kayseri-Sivas-Tokat-Sinop-Samsun güzergâhını izleyen güney-kuzey yolu Akdeniz ile Karadeniz arasındaki bağlantıyı sağlıyordu³. Osmanlıların, Roma ve Bizans dönemlerinde Güney-Kuzey-Merkez güzergâhları olarak üç ana bölüme ayrılan Anadolu yollarını kendi dönemlerinde Sağ-Orta-Sol Kol Güzergâhları olarak devam ettirdikleri görülmektedir.

Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nda yol şebekesi, Rumeli ve Anadolu yol şebekesi olmak üzere iki ayrı bölümde incelenebilir⁴. Fakat çalışmanın konusunu sınırlamak ve incelemeyi derinleştirmek adına biz yalnızca Anadolu yol şebekesi üzerinde duracağız. Bu yüzden de Rumeli yol şebekesine ana hatlarıyla değinmekle yetineceğiz.

Osmanlı döneminde başkent İstanbul'u Balkanlar'a, Batı Karadeniz'e ve Orta Avrupa'ya bağlayan üç ana yol mevcuttu. Bu yollar *Sağ Kol Güzergâhı*, *Orta Kol Güzergâhı* ve *Sol Kol Güzergâhı* olarak adlandırılan üç ayrı kola ayrılıyordu. Bunlardan *Sağ Kol Güzergâhı*, İstanbul'u, Batı Karadeniz ve Kırım'a ulaştıran yoldu. İstanbul'dan başlayan bu kol Çatalca, Vize, Kırkkilise, Prevadi, Karasu, Babadağ, Akkırman yolu ile Özi ve Kırım'a ulaşıyordu. *Orta Kol Güzergâhı*, İstanbul'dan Orta Avrupa içlerine kadar ulaşan kol idi. Bu yol, İstanbul, Büyükçekmece, Silivri, Çorlu, Lüleburgaz, Babaeski, Havsa, Edirne, Filibe, Sofya ve Niş üzerinden geçerek Belgrad'a kadar uzanıyordu. Yunanistan yolu olarak adlandırılan *Sol Kol Güzergâhı* ise; İstanbul, Silivri, Tekirdağ, Malkara, Ferecik, Dimetoka, Gümölcine, Pravişte, Lanzaka, Larissa (Yenişehir) yolu ile İstefe (Tebai)'ye oradan da Eğriboz üzerinden Gordüs'e ulaşıyordu. Bu üç ana yol içinde en işlek olanı *Orta Kol Güzergâhı* idi. Balkanlar üzerinde iktisadi, siyasi ve askerî egemenlik kurabilmek için bu yola hâkim olmak ve daima bunu açık tutmak gerekliydi⁵.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u, Anadolu ve Anadolu üzerinden Kafkasya, İran, Irak, Suriye, Kutsal Topraklar ve Mısır'a bağlayan üç ana yol vardı. Bu yollarda yine *Sağ Kol Güzergâhı*, *Orta Kol Güzergâhı* ve *Sol Kol Güzergâhı* olarak adlandırılan üç ayrı kola ayrılıyordu.

² Cavit Orhan Tütengil, *İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961, s. 14-15.

³ Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, 10. Cilt, 39. Sayı, Ankara Temmuz 1946, s. 474-475.

⁴ Fatih Müderrisoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Yolları ve Menzil Külliyeleeri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 10. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 376.

⁵ Fatih Müderrisoğlu, *a.g.m.*, s. 376-377; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s. 95-125.

Osmanlılar döneminde *Anadolu Sağ Kol Güzergâhı*⁶; İstanbul'dan başlayarak İzmir, İznik, Yenişehir, Bozüyük, Eskişehir, Seyitgazi, Hüsrev Paşa Hanı, Ilgın, Konya, Karapınar, Adana, Misis, Payas, Belen, Antakya⁷, Şam üzerinden Mekke ve Medine'ye uzanmaktaydı. Üsküdar-Halep arası 247 saatlik bir mesafe idi⁸. Anadolu Sağ Kol Yolu, askerî ve ticari amaçlarla en sık kullanılan yol olup en işlek yol güzergâhı idi. Bu yol, Balkanlar, İstanbul ve Anadolu'dan hac vazifesi için Kutsal Topraklara ulaşım yolu olarak da kullanıldığından "Hac Yolu" adı verilmişti⁹. Surre Alayı'nın da içinde bulunduğu Hac kafilesinin emniyet içerisinde seyahat edebilmesi için Anadolu Sağ Kol Güzergâhı'nda bulunan vilayet ve sancakların üst düzey idarecileri görevlendirilmekteydi. Ayrıca bu güzergâh üzerinde hacıların iâşe ve ibadetlerinin sağlanması için muazzam bir menzil teşkilatı oluşturulmuştu¹⁰. Yol, hac vazifesi gibi kutsal bir amaçla kullanılıyor olması açısından hayır sahiplerinin daha fazla yardımını çekiyordu. İstanbul'dan Kutsal Topraklara uzanan yol boyunca hayır sahiplerinin kurduğu vakıflar sayesinde birçok konak yerleri, kuyular, çeşmeler vs. yaptırılmıştı¹¹.

*Orta Kol Güzergâhı*¹², İstanbul, Gebze, İzmir, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır¹³, Nusaybin, Musul, Kerkük güzergâhını takip ederek Bağdat ve Basra'ya ulaşan yoldu. İstanbul ile Bağdat arası karayoluyla 445 saat sürüyordu¹⁴.

*Sol Kol Güzergâhı*¹⁵, Merzifon'a kadar *Orta Kol Güzergâhı*'nı takip etmekte, oradan da Ladik, Niksar¹⁶, Karahisar-ı Şarkî, Kelkit, Aşkale, Erzurum¹⁷, Kars yolu ile Tebriz'e kadar uzanmakta idi¹⁸. İstanbul-Erzurum güzergâhı üzerinde toplam 286 konak yeri olduğu ve bu yolun 38 günde kat edilebildiğini belirtilmekteydi¹⁹.

⁶ Halaçoğlu, Anadolu Sağ Kol Güzergâhını, bu yol üzerinde bulunan menzilleri ve bunların birbirlerine olan uzaklıklarını ayrıntılı bir biçimde vermektedir. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 52-69; Cemal Çetin, menzilhaneler üzerine yaptığı çalışmada Anadolu Sağ Kol Güzergâhında bulunan menzilhaneleri ve bunların Üsküdar'a uzaklıklarını vermektedir. Bkz. Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2009, s. 65-95.

⁷ Taeschner, Hac Yolu olarak da adlandırılan Anadolu Sağ Kol Güzergâhının Üsküdar'dan başlayarak Antakya'ya kadar uzanan bölümünü bazı ufak değişikliklerle aynen aktarmaktadır. Bkz. Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer Epçeli, Cilt I, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s. 151-193.

⁸ M. Hanefi Bostan, "Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 82. Sayı, s. 65.

⁹ Her yıl İstanbul'dan Mekke'ye karayolu ile gönderilen Sure Alayları da bu yolu takip ediyordu. Bu konuda Münir Atalar tarafından kaleme alınan değerli bir çalışma için bkz. Münir Atalar, "Hacc Yolu Güzergâhı ve Masrafı (KaraYolu, 1253/1837)", *OTAM Dergisi*, 4. Sayı, s. 43-90; Hac Yolu hakkında bilgi için bkz. Rüya Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Hac ve Hac Yolları", *Tarih Çevresi*, 18. Sayı, Eylül-Ekim 1995, s. 34-48.

¹⁰ Selman Soydemir, "Osmanlı Devrinde Hac Yolları", *Osmanlı'da Ulaşım*, Editörler: Vahdettin Engin-Ahmet Uçar vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s. 55.

¹¹ Franz Taeschner, "Muhtelif Devirlerde Anadolu Yolları ve Cihan Münakalatına Nazaran Vaziyeti", Çev. Hamit Sadi, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 5. Cilt, 1-2. Sayı, Haziran-Kanun-ı Evvel 1926, Milli Matbaa-İstanbul 1927, s. 103.

¹² Halaçoğlu'nun verdiği Orta Kol Güzergâhı için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 69-86; Cemal Çetin, *a.g.e.*, s. 96-119.

¹³ Taeschner Anadolu Orta Kol Güzergâhının Sivas'tan Diyarbakır'a kadar olan bölümünün Sivas'tan kuzey kervan yolunun uzantısı olarak güneydoğu yönünde Diyarbakır'a uzanarak burada Musul ve Bağdat yolu ile birleştiğini kaydetmektedir. Sivas-Diyarbakır arasındaki yol için ise Malatya ve Divriği güzergâhları olmak üzere iki ayrı alternatif yol olduğunu aktarmaktadır. Bkz. Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre ...*, II. Cilt, s. 31-36.

¹⁴ M. Hanefi Bostan, *a.g.m.*, s. 66.

¹⁵ Halaçoğlu'nun verdiği Sol Kol Güzergâhı için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 86-94; Cemal Çetin, *a.g.e.*, s. 120-149.

¹⁶ Taeschner bu yolun Niksar'a kadar olan bölümünü İzmir-Sapanca-Bolu-Tosya-Amasya-Tokat-Niksar güzergâhı olarak kaydetmektedir. Bkz. Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre ...*, I. Cilt, s. 226-256.

¹⁷ Taeschner Anadolu Sol Kol Güzergâhının Niksar-Erzurum kısmını, Niksar-Erzincan-Karahisar-Kelkit-Aşkale-Erzurum yolu olarak vermektedir. Bkz. Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre ...*, II. Cilt, s. 21-31.

¹⁸ Fatih Müderrisoğlu, *a.g.m.*, s. 377-378.

¹⁹ *Déscription de la ville d'Arz-roum, suivie de six itinéraires de cette ville a Constantinople, Tiflis, Dijarbekr, Trébizonde, Bagdad et Smyrne, par le colonel ****, 1826, Journal Asiatique, Tome IX, Paris, 1826, s. 225-226.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Anadolu'da Sağ-Orta ve Sol Kol Güzergâhı yolları dışında önemli bir yol daha vardı. Bu yol, Üsküdar'dan başlamakta olup Gebze-Dil İskelesi-Gemlik-Mudanya-Uluabad-Çanakkale-Susırlığı-Manisa-İzmir-Urla güzergâhını takip ederek Çeşme'ye kadar uzanıyordu²⁰. Bu yol, XIX. yüzyılda büyük bir değişim göstermiş ve önemli bir ticaret yolu haline gelmişti²¹.

Büyük bir coğrafyaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nda, merkezle idari birimler arasında iletişimin sağlanmasını, orduların sevkiyatını, ticaret kervanlarının nakliyatını ve insanların emniyet içinde seyahatini sağlamak için karayollarının gelişimi son derece önemli görülmüştü. Güçlü bir ulaşım ağı kurmaya çalışan imparatorluk, birtakım müessese ve hizmet grupları oluşturmuş ve anayollar üzerinde yolcuların, kervanların, habercilerin, orduların ihtiyaçlarını karşılamak üzere birtakım askerî, sosyal ve ticari tesisler (ribat, han, kervansaray, derbent, menzil gibi) kurmuştu²². Anadolu'da yol ağının gelişiminde tüm bu müesseselerin önemli bir katkısı olmuştu.

Hüdâvendigâr Vilayeti Yolları

Tanzimat döneminde diğer tüm alanlarda olduğu gibi karayolu yapım ve onarımı işinde de Tanzimat uygulamalarında görülen genel kurala uygun olarak pilot bölgeler seçilerek işe başlanıyordu. Bu pilot bölgelerden birisi de Hüdâvendigâr vilayeti idi. Karayolları ile ilgili yeniliklerin ilk uygulandığı bölgelerin başında da Hüdâvendigâr vilayeti geliyordu. Mesela; yolların yükümlü amele ile inşası usulünün kaldırılıp, yerine nakdi bedel uygulamasının getirilmesi kararlaştırıldığında bu düzenlemenin pilot uygulama bölgelerinden birisi Bursa olmuştu²³.

Anadolu Sağ Kol Güzergâhı yollarının önemli bir kısmı Hüdâvendigâr vilayeti sınırları içerisinde geçtiğinden her dönemde vilayet yollarının yapım ve onarımına dikkat edilmisti. Ayrıca İstanbul'un iâşesinin temininde Bursa şehri önemli bir rol üstleniyordu. Bursa'dan İstanbul'a gönderilecek mallar önce hayvanlar kullanılarak karayolu ile Mudanya'ya taşınıyor, sonra da genellikle buradan deniz yoluyla başkente naklediliyordu²⁴.

XIX. yüzyılın başlarında, Bursa'dan Anadolu'daki üç ana kola birden ulaşılabilirdi. Bursa-İnegöl yolu, Bursa'nın ana kollarla olan bağlantısını sağlayan yol idi. İnegöl'den Yenişehir istikametine gidilerek Orta ve Sol Kol Güzergâhları ile bağlantı sağlanabiliyordu. Ayrıca Sağ Kol Güzergâhı kullanılarak Eskişehir üzerinden Konya, Tarsus ve Halep'e gidilebiliyordu. Kütahya ve Afyon kazalarına gidilmek istendiğinde ise Domaniç dağları aşılıp, Domaniç ve Tavşanlı üzerinden Kütahya'ya ulaşılabiliyordu. Bursa-Kütahya arasındaki yol, İnegöl-Domaniç-Tavşanlı güzergâhını izleyerek Kütahya'ya varıyordu. Domaniç dağları eteklerinden geçen bu yol sarp ve zorlu olmasına rağmen yolcular tarafından en çok tercih edilen güzergâhdı²⁵. Bursa'dan ayrılan yollar gittikleri yönle göre isimlendirilmişlerdi. Bursa-İzmir yolu İzmir Caddesi, Bursa-Kütahya yolu Kütahya Caddesi ve Bursa-Konya yolu ise Konya Caddesi isimleriyle anılıyorlardı.

²⁰ İsmet Miroğlu, "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *Tarih Enstitüsü Dergisi* (Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan), 15. Sayıdan Ayırbasım, İstanbul 1997, s. 242; Taeschner, bu yolun Üsküdar-Bursa arası güzergâhını vermektedir. Bkz. Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre ...*, I. Cilt, s. 121-126.

²¹ Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre ...*, II. Cilt, s. 63.

²² M. Hüdai Şentürk, "Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtına Genel Bir Bakış", *Türkler*, 14. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 446; Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Anadolu Kervan Yolları ile ilgili hazırladığı çalışmada, Anadolu'da bulunan Han, Kervansaray ve Menzillerin listesi verilmektedir. Bkz. Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007, s. 91-114.

²³ BOA. İ.MMS. 110/4706, 6 Ca 307(29.12.1889), s. 1-2; BOA. İ.MMS. 110/4706, 10 R 307(04.12.1889), s. 3.

²⁴ Cafer Çiftçi, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesinde Bursa'nın Rolü", *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, 16. Sayı, Ankara 2004, s. 156-157.

²⁵ John Macdonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*, London 1818, s. 239-242.

Bursa'nın batı yönündeki ana yol, Bursa-İzmir yolu idi. Aslında bu yol Üsküdar'dan başlayıp Çeşme'ye kadar uzanan, Üsküdar-Gebze-Dil İskelesi-Gemlik-Mudanya-Uluabad-Çanakkale-Susırlı-İzmir-Urla-Çeşme yolunun bir parçası idi²⁶. Bu yol, XIX. yüzyılda büyük bir değişim göstermiş ve önemli bir ticaret yolu haline gelmişti²⁷.

Hüdâvendigâr vilayeti yolları arasında Bursa merkez ve kasaba yollarının bakım ve onarımından Belediye idaresi sorumlu idi. Diğer yolların yapım ve onarım işleri ise Turuk ve Maâbir İdaresi'nin sorumluluğunda idi²⁸. Bazen de yolların kim tarafından yaptırılacağına dair sorunlar ortaya çıkıyordu. Örneğin; Bursa'dan Keşiş Dağı üzerinden Kasr-ı Hümayun'a giden şose yolun belediyeye ait olan kısmı belediye tarafından tamamlanmış, şehrin haricinde kalan kısmının ise Turuk ve Maâbir İdaresi tarafından amele-i mükellefeye yaptırılması istenmişti. Ancak Nafia Nezareti yolun kalan kısmının da belediye tarafından yaptırılmasını buyurmuştu. Bunun üzerine Hüdâvendigâr vilayetinden gönderilen yazıda; şehrin haricinde kalan kısmın inşasına belediyede karşılık bulunmadığından belediye tarafından yaptırılmayacağı, yolun atıl kalıp harap olmaması için amele-i mükellefe marifetiyle yaptırılması gerektiği bildirilmişti²⁹.

Bursa'da yol yapım çalışmalarına Tanzimat'ın hemen ardından başlanmıştı. İmar Meclisleri'nin çabalarıyla Bursa ile Gemlik arasındaki yolun yapımı için inşaat çalışmaları başlatılmıştı. Ancak bu amaçla yapılan çalışmalar yeterli kaynak bulunamaması ve gereken ilginin gösterilmemesi yüzünden yarım kalmıştı. Böylece yapılan harcamalar da boşa gitmiş oldu³⁰. Bu başarısız girişimden sonra Afyon-Uşak yolunda inşaat çalışmaları başlatılmıştı. 1852 yılında Afyon kazası ileri gelenleri hükümete gönderdikleri yazıda; İzmir yolunun Uşak'a kadar olan kısmını şose olarak kendi imkânlarıyla yapabileceklerine dair taahhütte bulunmuşlar ve bunun için gerekli iznin verilmesini istemişlerdi. Hükümet tarafından da kendilerine gereken izin verilmişti³¹. Ancak yolun inşaatının başlaması ve tamamlanması uzun yıllar almıştı.

Tanzimat Dönemi'nde Bursa'nın imarını etkileyen olayların başında 1855 depremi geliyordu. Bu büyük depremde Bursa yerle bir olmuş, köprüler yıkılırken yollar da zarar görmüştü. Depremde zarar gören köprülerden Mudanya köprüsünün tamirine başlanmış, ayrıca bölgedeki 9 adet köprü de ahali tarafından tamir edilmişti. Çelebi Sultan Mehmet, Selçuk Hatun ve Abdal Metracı köprüleri vakıfları tarafından, Hasan Paşa köprüsü ise mütevellisi tarafından tamir ettirilmişti³².

Hüdâvendigâr vilayetinin imarı konusunda bazı idarecilerin oldukça önemli işlere imza attıklarını söyleyebiliriz. Hiç kuşkusuz bunlardan birisi de Ahmet Vefik Paşa idi. Ahmet Vefik Paşa, Bursa kentinin imarı ve vilayete bağlı yolların yapımı için büyük çaba harcamıştı. Ahmed Vefik Paşa işe Hüdâvendigâr eyaletindeki bölge yollarını modernleştirerek başladı. Taşra yollarının çoğu sadece atlar ve yayalar için uygundu. Ahmed Vefik Paşa taşranın gelişmiş kentlerini, örneğin Kütahya, Eskişehir ve Yenişehir'i merkeze, yani Bursa'ya bağlayan yeni yollar açtı. Bu yolların yapımında Fransız, Alman ve İngiliz mühendisler çalıştırılmış³³, Ahmet Vefik Paşa da bu

²⁶ İsmet Miroğlu, a.g.m. , s. 242.

²⁷ Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre ...* , II. Cilt, s. 63.

²⁸ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, 15 N 1320 (16.12.1902), s. 1928.

²⁹ BOA. İ.DH. 1080/84763, 29 Ş 305 (11.05.1888). Hüdâvendigâr vilayeti şehir merkezi dışında kalan yolların yapımına dair Meclis-i Mahsus'un takrir.

³⁰ Musa Çadircı, "Tanzimat Dönemi'nde Karayolu Yapımı", Ankara Üniversitesi DTCF, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15. Cilt, 26. Sayı, Ankara 1991, s. 154; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi İmâr Meclisleri", Ankara Üniversitesi DTCF, *OTAM Dergisi*, 3. Sayı, s. 330.

³¹ *Takvim-i Vekâyi*, nr. 466, 10 C 1268 (01.04.1852).

³² BOA. İ.DH. 519/35361, 5 B 1280 (16.12.1863), s. 2. Hüdâvendigâr vilayeti dahilindeki köprülerin yapım ve onarımına dair tezkire.

³³ Bu yolların yapımında Fransız ve İngiliz mühendisler etkili olmuştu. Hüdâvendigâr eyaleti dahilindeki yol güzergâhları vilayet baş mühendisi M. Padeano tarafından hazırlanmıştı. Ayrıca Birinci Meclis-i Umur-ı Nafia'da çalışan Fransız ve

çalışmaları denetleyerek bunların uygulanmasını sağlamıştı. Abdülaziz'in 1861'deki ziyareti için, kaplıcaları ile meşhur Çekirge'nin yolu genişletilmiş ve doğuya doğru Kütahya yoluna kadar uzatılmıştı. Bursa-Mudanya yolu da genişletilmişti. Böylelikle eyaletin başlıca iskelesi olan Mudanya'ya mal ve yolcu taşımacılığı kolaylaşmıştı. Ayrıca Ahmed Vefik Paşa, Çekirge'yi Bursa'ya bağlayan yeni bir yol daha yaptırmıştı³⁴. Bursa-Mudanya yolu aradan geçen zamanla bozulmuş ve yolun tamiri gerekmişti. 1901 senesinde Bursa-Mudanya yolunun 10. kilometresi ile 30. kilometresi arasındaki kısmın tamirine ve masrafinin karşılanarak ihale yoluyla inşasına karar verilmişti. Ayrıca Işıklar ve Çekirge yolları da bozulduğundan tamirleri kararlaştırılmıştı. Yolun tamiri için gerekli para nakdî bedel ücretlerinden karşılanacak ve ihale ile inşa edilecekti³⁵.

1850'lerden beri Bursa-Gemlik yolunun genişletilmesi için çeşitli çalışmalar yapılmıştı. Bu çalışmayı tamamlamak da 1865'te Ahmed Vefik Paşa'ya düşmüştü. Bursa, en iyi cinsten ipeğin ve her türlü kaliteli kumaşın bulunduğu en önemli merkezdi. Bursa-Gemlik yolunun inşası da Osmanlı'nın ipek ticareti açısından son derece önemli idi³⁶. Bu yolun inşası için 1851 yılında Bursa, Gemlik ve Rıza Paşa Derbendi olarak anılan üç ayrı bölgeden işe başlanmıştı³⁷. Ancak yoğun kış şartları nedeniyle inşaat çalışmaları kesintiye uğramış ve baharın gelmesi beklenmeye başlanmıştı. Ağır kış şartları nedeniyle duran inşaatı tekrar başlatmak için 1 Haziran 1852 tarihinde, bizzat Hüdâvendigâr vilayeti müşîri Süleyman Paşa ve Bursa meclisi üyeleri yolun başına giderek inşaatı başlatmışlardı³⁸. Aradan geçen yıllara rağmen yoldaki yapım çalışmaları bir türlü tamamlanamamıştı. 1863 yılında, Bursa-Gemlik yolunun yarım kalan kısımlarının tamamlanması için yeniden çalışma başlatılmış, inşaatı yerinde görmek için Ticaret ve Maarif-i Umumiye Nazırı Edhem Paşa da Bursa'ya gitmişti³⁹. Ancak Bursa-Gemlik yolunun yapımı 1865 yılında Ahmet Vefik Paşa'nın çabalarıyla tamamlanabilmişti.

Hüdâvendigâr vilayeti dâhilinde 1881 senesinden 1884 yılı ortalarına kadar 44,590 metre yol inşa edilmişti⁴⁰. Bu verilerden elde ettiğimiz bilgilere göre; 1884 yılında yol yapım çalışmalarında büyük bir gelişim kaydedildiği görülmekteydi. Bu yıl içerisinde toplam 38.599 metre yol yapılmıştı⁴¹. Hüdâvendigâr vilayetinde imar faaliyetlerinin daha etkin bir biçimde yürütülebilmesi için 1884 yılında Umûr-ı Nafia Komisyonu oluşturulmuştu. 8 üyesi bulunan komisyonun başkanı Aleksandr Paşa idi⁴².

İngiliz mühendislerden M.M. de Leffe, Tassy, Ritter ve Albay Gordon da vilayet yollarının yapım ve onarımında görev üstlenmişti. Bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, 3. Cilt, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Eylül 2004, s. 110.

³⁴ Beatrice Saint-Laurent, "Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa'nın Yeniden Biçimlenmesi", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Editörler: Paul Dumont-François Georgeon, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s. 85-86.

³⁵ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, 1 Ra 1319 (18.06.1901), s. 1239; 1 B 1319 (14.10.1901), s. 1368.

³⁶ "Bursa dahi Anadolu'nun ekser mahalline merkez olup birkaç eyâlet-i cesimeye civar bulunarak gayet âla harîr gibi mahsulatı ve akmişe ve sair eşya-i mütenevviasi ziyade bulunduğuna ve eğer ki Gemlik'e vapur işlemekte ise de Bursa'ya olan caddesi bozuk olduğundan tüccarın eşya naklinde ve sert kış günlerinde pek zahmet ve meşakkat çekilerek gelib gitmede bil-zarûre hayli sıkıntı çekilmekte idüğüne mebni tarîk-i mezkûrun dahi lüzum-ı tesviyesi tahkik eylediğinden ...", *Takvim-i Vekâyi*, defâ 439, 21 S 1267 (26.12.1850).

³⁷ *Ceride-i Havadis*, nr. 526, 4 C 1267 (06.04.1851).

³⁸ "Gemlik'ten Bursa'ya kadar tanzim olunmakta bulunan tarîkin yoğun kış nedeniyle tesviyesinin durduğu ve ol-bahara değin ta'til olunmuş idüğü...", *Ceride-i Havadis*, nr. 557, 11 S 1268 (06.12.1851); *Ceride-i Havadis*, nr. 583, 29 S 1268 (18.06.1852).

³⁹ *Tasvir-i Efkar*, nr. 83, 23 S 1279 (13.02.1863).

⁴⁰ *Mecmua-i Umur-ı Nafia*, nr. 1, M 1302 (Ekim-Kasım 1884), s. 7.

⁴¹ BOA. Y.PRK.TNF. 2/38, 22 Ca 306 (24.01.1889).

⁴² *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigar*, H. 1302 (1885), s. 275.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Hüdâvendigâr vilayetinde, 1880'li yılların başından itibaren yol yapım ve onarım çalışmalarının hız kazandığı görülmektedir. H. 1303 (1885/1886) tarihli Hüdâvendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre vilayet dâhilinde yapılan yollar aşağıdaki tabloda verilmiştir⁴³:

1881-1883 Senelerinde Hüdâvendigar Vilayetinde Yapılan Yollar			
Yolun Güzergâhı	Köprüleriyle Beraber İkmal Olunan	Şosesi Ferş Olunan	Tesviye-i Türâbiyyesi İkmal Olunan
	Metre	Metre	Metre
Konya Caddesi'nin Bursa'dan Kütahya hududundaki Karasu'ya kadar	9700	9700	9700
Karasu'dan Kütahya'ya ve oradan Karahisar hududundaki Altuntaş'a kadar	142578	142578	143666
Altuntaş'tan Karahisar'a ve oradan Konya hududuna kadar	44240	56537	75940
Gemlik'ten Yenişehir'e kadar	25345	36767	51118
Bursa'dan Mihaliç'e kadar	-	5222	9216
Bursa'dan Yenişehir'e kadar	-	-	1500
Mudanya'dan Mihaliç'e kadar	-	220	1400
Yekûn	221863	251024	292540

Vilayet yolları arasında Karahisar-Kütahya-Bursa güzergâhı, bölge için önemli bir yol ağı idi. Bu yol Afyonkarahisar'dan başlayarak Kütahya üzerinden geçiyor ve Bursa'da Konya Caddesi'nde son buluyordu. Bu yolun genişliği 8-9 metreyi bulmaktaydı. 1885 yılında, Hüdâvendigâr vilayetinden gönderilen telgrafta; Karahisar-Kütahya şose yolunun 44 kilometrelik kısmının, üzerindeki 2 adet köprü, 13 menfez ve 20 şev ile beraber inşa edildiği ve ahalinin de katılımıyla yolun resmi açılışının yapıldığı bildiriliyordu. Karahisar-Kütahya-Bursa şose yolunun inşaatında 15.000'den fazla amele çalıştırılmıştı⁴⁴. Konya Caddesi ile Kütahya yolu arasındaki 15 kilometrelik kısım ise, 1881 yılında son olarak yapılan 355 metrelik ilave ile bitirilmişti⁴⁵. Karahisar sancağı dâhilinde, H. 1302-1303 (1885/1886) yıllarında 244.420 metre şose ve Karahisar'dan Sandıklı yolu ile Denizli Caddesi üzerinde 3.250 metre şose yol yapılmıştı. Ayrıca Bursa'dan Mudanya'ya kadar olan şose yolun 13.731 metrelik kısmının tamirine başlanmıştı⁴⁶.

Bursa'dan Mihaliç kasabasına kadar olan 65 kilometrelik şose yolun inşasına 1890 senesinde başlanmıştı. Bu yol bir yıl içerisinde şose olarak yaptırılmıştı. Ayrıca yol üzerinde irili ufaklı 51 köprü ve 74 menfez inşa edilmişti. Kısa sürede tamamlanan yolun açılışı için Mihaliç

⁴³ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigar, H. 1303 (1885/1886)*, s. 46-48.

⁴⁴ *Mecmua-i Umur-ı Nafia*, nr. 2, S 1302 (Kasım-Aralık 1884), s. 40; nr. 12, Z 1302 (Eylül-Ekim 1885), s. 359.

⁴⁵ BOA. Y.PRK.T.NF. 1/26, 1298 (1880/1881). Konya Caddesi-Kütahya yolunun yapımına dair Nafia Nezareti'nin yazısı.

⁴⁶ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigar, H. 1303 (1885/1886)*, s. 80-81 ve 84-85.

halkı ve memurlarının katılımıyla düzenlenen törende kurbanlar kesilerek padişaha dualar edilmişti⁴⁷. Mihaliç kazası meclisinin gönderdiği yazıda; bu yolun yapımının bölgenin kalkınmasına, nakliyatın kolaylaşmasına ve ticaretin artmasına sebep olacağı bildiriliyordu⁴⁸.

Turuk ve Maâbir İdaresi, imparatorluğun dört bir köşesinde yürütülen imar faaliyetlerini denetlemek için seyyar müfettişlikler oluşturmuştu. Sivas vilayeti merkez mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa Turuk ve Maâbir İdaresi Seyyar Müfettişi olarak Hüdâvendigâr vilayetine gönderilmişti. Sırrı Paşa, vilayet dâhilinde yapılan yolların durumuna dair incelemelerde bulunmuştu ve yaptığı incelemeleri rapor olarak Turuk ve Maâbir İdaresi'ne bildirmişti. Bu rapordan anlaşıldığı üzere; vilayet dâhilinde yapılan ana yollar 7 metre, iki yanları 1'er metre olmak üzere toplam 9 metre genişlikte olarak inşa ediliyordu. Ancak bazı yerlerde bu genişliğin sağlanabilmesi için sert kayalar aşmak ya da büyük ağaçları kesmek gibi zahmetli ve masraflı işler yapmak gerekiyordu. Sırrı Paşa, daha fazla masraf çıkaran ve inşaatı yavaşlatan bu gibi işlerden kaçınılması ve gerekiyorsa yolların bazı kısımlarda daraltılması gerektiğini bildirmişti⁴⁹.

Hüdâvendigâr vilayeti dâhilinde bulunan Söğüt ahalisi, kasabalarının Eskişehir ile iletişimin sağlanması için Söğüt'ten Eskişehir'e kadar belde ahalisi tarafında bir şose yol inşası için dilekçe göndermişlerdi. Ahalinin başvurusu üzerine, yolun yapımı için Turuk ve Maâbir İdaresi'ne emir verilmişti. Söğüt-Eskişehir yolunun, yapımına önceden başlanılan Eskişehir-Bozüyük yoluna bağlanması kararlaştırılmış, yolun Buyran isimli karyeden ayrılarak 8 kilometre uzaklıktaki Söğüt'e ulaştırılması planlanmıştı. Bu yolun yapımı için gerekli para Kütahya ve Ertuğrul sancakları nakdî bedel ücretlerinden karşılanacaktı. Ayrıca Eskişehir'den Çukurhisar'a ve oradan Bozüyük'e uzanan bir başka yol daha yapılması düşünülmüştü. Ancak, Ankara demiryolu hattını incelemekle görevlendirilen Askerî Teftiş Komisyonu azalarından Muzaffer Paşa, yapılması düşünülen Eskişehir-Çukurhisar-Bozüyük yolunun demiryolu güzergâhına paralel olarak gitmekte olduğunu belirterek, bu yolun yapımının lüzumsuz olacağını ifade etmişti. Bunun yerine Eskişehir'den Çifteler Hara-yı Hümayun'una ve oradan Karahisar vasıtasıyla Konya'ya doğru bir yol yapılmasının daha doğru olacağını belirtmişti. Paşanın belirttiği Çifteler Hara-yı Hümayun'undan Konya'ya kadar uzanan yolun Karahisar ve Konya civarında ulaşımı kolaylaştıracağı ve Konya yolunu daha da kısaltacağı düşünülerek bu yolun yapımına karar verilmişti. Eskişehir-Çukurhisar-Bozüyük yolunun yapımı ise şimdilik ertelenmişti⁵⁰. Ancak bu yolun sonraki yıllarda yapılıp yapılmadığına dair kayıtlarda herhangi bir bilgiye rastlanılamadı. Ayrıca Eskişehir'den Sakarya'ya kadar yapımı planlanan yol, üzerindeki köprü ve menfezlerle birlikte 1905 yılında tamamlanmıştı⁵¹.

Başağaç'tan Sandıklı'ya kadar olan şose yol tamamlanmış ve yolun açılışı yapılmıştı. Bandırma-Balıkesir yolu ihale suretiyle yaptırılması kararlaştırılmıştı. Yolun müteahhidi 1898 yılında inşaatı tamamlamıştı. Bunun üzerine yapılan incelemede, inşaatı bazı eksiklikler görülmüş olduğundan müteahhidin bunları tamamlaması istenmişti. Bundan dolayı müteahhitten alınan teminat miktarı ödenmeden yolun kesin kabul işlemlerinin yapılmasına karar verilmişti. 1901 yılında Simav kazasından başlayarak Kütahya ve Gediz'e giden yolun Hamidiye köprüsüne kadar uzatılması için çalışma başlatılmış, inşaat için gerekli paranın nakdî bedel ücretlerinden karşılanmasına karar verilmişti⁵².

⁴⁷ BOA. Y.PRK.UM. 22/26, 1 Temmuz 307 (13.07.1891). Bursa-Mihaliç yolunun yapımına dair Hüdâvendigâr vilayeti valisinin Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabet Dairesi'ne gönderdiği arz tezkiresi.

⁴⁸ BOA. Y.PRK.UM. 22/26, 6 Z 308 (13.07.1891). Mihaliç kazası İdare Meclisi üyelerinin imzalarıyla gönderilen teşekkür yazısı.

⁴⁹ *Mecmua-i Umur-ı Nafia*, nr. 1, M 1302 (Ekim-Kasım 1884), s. 15-18.

⁵⁰ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, 1 Ş 1309 (01.03.1892), s. 453-454; 1 S 1310 (25.08.1892), s. 69.

⁵¹ BOA. T.OMZ.VRK. 532/5, 28 Şubat 320 (13.03.1905).

⁵² Hüdâvendigâr vilayeti dâhilinde yapılan bazı yollar hakkında bkz. *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, 1 N 1314 (03.02.1897), s. 263; 15 Za 1315 (07.04.1898), s. 230; 15 B 1319 (28.10.1901), s. 1380.

Hüdâvendigâr vilayetinde bulunan yolların toplam uzunluğu 1890'lı yılların başlarında 1.246 kilometreyi buluyordu. Bu yolların 1.131 kilometresi tamamlanmış, kalan kısımların yapımı için çalışmalara devam edilmişti. H. 1310 (1892/1893) tarihli Hüdâvendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre, vilayet dâhilinde yürütülen yol yapım ve onarım çalışmaları aşağıdaki tabloda verilmiştir⁵³:

<i>Dahil-i Vilayette İkmal Olunmuş ve Derdest İkmal Bulunmuş Olan Yollara Mübeyyin Cedvel</i>						
Esami-i Tarik	Mecmu-u Tûlları		İkmal Olunan		Derdest İkmal Bulunan	
	Km.	m.	Km.	m.	Km.	m.
Mudanya'dan Bursa'ya kadar	31	00	31	00	00	00
Bursa'dan İnegöl-Pazarcık-Bozüyük-Kütahya-Karahisar-Konya hududuna	366	370	366	370	00	00
Bursa'dan Gemlik'e kadar	34	865	34	865	00	00
Bursa'dan Mihaliç'e kadar	65	00	65	00	00	00
Bursa'dan Yenişehir-Bilecik-Karasuya	111	00	111	00	00	00
Mihaliç tarikiyle Uluâbâd karyesinden Kirmasti'ye kadar	22	00	00	00	10	700
Gemlik'ten Yenişehir'e kadar	34	997	34	997	00	00
Yenişehir tarikiyle Pazarköy nahiyesine kadar	09	837	08	00	01	837
Yenişehir'den İnegöl'e kadar	26	426	26	426	00	00
Bilecik'ten Söğüt'e kadar	26	270	26	270	00	00
Bözüyük'ten Eskişehir'e kadar	46	831	29	831	00	00
Eskişehir'den İstasyon'a kadar	01	920	00	00	01	920
Konya Caddesi'nin Porsuk köprüsünden Kudüs tarikiyle Uşak'a kadar	144	18	136	00	08	18
Karahisar'dan Dinar'a kadar	99	00	71	00	07	00

⁵³ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigar, H. 1310 (1892/1893), s. 497.* Hüdâvendigâr vilayetinde yürütülen yol yapım ve onarım çalışmaları ile inşa edilen köprü ve menfezler hakkındaki bir başka tablo için bkz. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigar, H. 1311 (1893/1894), s. 312-313.*

Karahisar'da Çay nahiyesinden Bolvadin'e kadar	12	754	11	254	1	500
Balıkesir'den Bandırma'ya kadar	99	00	99	00	00	00
Balıkesir'den Edremit ve Dil İskelesi'ne kadar	103	434	68	246	23	00
Yekûn	1246	723	1131	260	53	975

Hüdâvendigâr vilayetinde 1893 yılı başından 1894 senesi Mart'ına kadar; Bursa merkez sancağı, Ertuğrul sancağı, Kütahya sancağı ve Karahisar sancağında yeni baştan şose olarak 16.160 metre, toprak yol olarak 39.098 metre yol yapılmıştı. Ayrıca 76.430 metre şose ve toprak yol tamirâtı gerçekleştirilmişti⁵⁴. 1894 yılına gelindiğinde vilayet dâhilindeki yolların toplam uzunluğu 1366.127 metre idi. Bu yolların 1278.212 metrelik kısmının toprak yol düzenlemesi tamamlanmıştı. Ayrıca 26 kilometrelik yeni şose yol yapılmış ve kalan 122 kilometrelik şose yolun yapımına da devam edilmişti⁵⁵. 1900 yılı Mart ayından Aralık ayına kadar; köprüleriyle birlikte 26.446 metre, köprüsüz olarak 24.174 metre şose yol ve 54.500 metre de toprak yol yapılmıştı. Yürütülen bu çalışmaların tablosu H. 1318 (1900) tarihli Hüdâvendigâr Vilayet Salnamesi'nde şu şekilde verilmiştir⁵⁶:

1900 Yılı İçerisinde Hüdâvendigâr Vilayetinde Yapılan Târik ve Maâbir İnşaatını Gösteren Cetvel				
Esâmî-i Târik	Şose		Tesviye-i Tûrâbiyye	
	Köprülü Hitâm Bulan	Köprüsüz Hitâm Bulan	Hitâm Bulan	Mübâşeret Olunan
Mihaliç-Bandırma	1561	0	0	0
Bursa-Atranos	10000	0	7000	2000
Acemler-Çekirge-.....-Hamzabey-Aşıklar	854	0	0	0
Mudanya-Tirilye Karaağaç	0	0	2500	500
Lefke İstasyonu	0	0	0	0
Bursa-Gemlik	0	0	0	0
Bursa-Konya	0	0	0	0
Bursa-Yenişehir-Bilecik-Karasu boğazı	0	0	0	0
Bilecik istasyonundan Söğüt	0	0	0	0
İnegöl-Domaniç	2000	2000	12000	8000
Kütahya istasyon târiki	0	0	0	0
Altuntaş-Dumlupınar istasyon	0	4000	5000	4500
Banaz istasyon	531	174	0	0

⁵⁴ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigâr*, H. 1312 (1894), s. 366-367.

⁵⁵ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigâr*, H. 1315 (1897), s. 310-311. Ayrıca H. 1316 (1898) yılına kadar Hüdâvendigâr vilayetinde yapılan ve yapılmakta olan yolların haritası için bkz. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigâr*, H. 1316 (1898). Bu harita salnamenin sonuna eklenmiştir.

⁵⁶ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigâr*, H. 1318 (1900), s. 336-337. "Hüdâvendigâr Vilayeti Dahilinde Üç Yüz On Altı Senesi Mart'ı İbtidâsından Sene-i Merkûme Teşrin-i Sâni Nihayetine Kadar İcra Olunan Târik ve Maâbir Ameliyatını İrae Eder Bir Kıta Cedveldir".

Karahisar-Şuhud	8000	0	2000	1700
Çay-Bolvadin-Aziziye	500	17000	4000	0
Karahisar-Sandıklı	0	0	0	0
Bandırma-Balıkesir-Edremid-Akçay	0	0	0	0
Karahisar-Alaşehir hattı istasyonuna	0	0	0	0
Burhaniye-Hamidiye iskelesine	0	0	0	0
Uşak istasyon tariki	0	0	0	0
Gemlik-Yenişehir	0	0	0	0
Çukurlar istasyon tariki	3000	1000	2000	0
Ayvalık-Burhaniye-Edremid	0	0	5000	1000
Balıkesir-Bigadiç	0	0	6000	2000
Dinar-Isparta	0	0	1500	1000
Bilecik-Gölpazarı	0	0	3500	1500
İznik-Yenişehir	0	0	4000	1000
Yekûn	26446	24174	54500	23200

Hüdâvendigâr vilayeti dâhilinde 1903 yılında, 58 kilometre yol tamir işi yapılmış ve yeni baştan 46 kilometrelik yol yapılmıştı. Bu inşa ve tamirat işleri için 3.246.269 kuruş masraf yapılmıştı⁵⁷. Yol yapım ve onarımı konusunda Hüdâvendigâr vilayetinin, Anadolu'daki diğer vilayetlerin çoğundan daha başarılı olduğu görülüyordu. Meşrutiyet döneminde vilayet dâhilindeki yolların büyük bir kısmı şoseye dönüştürülmüş ve yeni yollar açılmıştı. 1903 yılında toplam uzunluğu 2184,291 metre olan Hüdâvendigâr vilayeti yollarının, 1643,59 metresi tamamlanmış bulunuyordu⁵⁸. 1906 yılına gelindiğinde ise vilayet dâhilinde yapılmış şose yolların toplam uzunluğu 1761.550 metreye, toprak yolların uzunluğu ise 179.300 metreye ulaşmıştı⁵⁹. H. 1321 (1903) ve H. 1323 (1905) tarihli Hüdâvendigâr Vilayet Salnameleri'ne göre yapılan yollara dair tablolar aşağıda verilmiştir⁶⁰.

⁵⁷ Cabir Duysak, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları", *Osmanlı'da Ulaşım*, Editörler: Vahdettin Engin-Ahmet Uçar vd. , Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s. 44-45.

⁵⁸ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigar, H. 1321* (1903), s. 364-367.

⁵⁹ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigar, H. 1324* (1906), s. 310-312.

⁶⁰ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigar, H. 1321* (1903), s. 364-367; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigar, H. 1323* (1905), s. 346-349.

Esâmî-i Târik	Dâhil-i Vilayetteki Tarîkin Umum Tûlu	Yapılan Târikin	
		Tûlu	Arzı
	Km. m.	Km. m.	m.
Bursa-Atranos-Harmancık-Tavşanlı-Kütahya	180,930	67,450	6
Bursa-Kasr-ı Hümayûn-Namazgah-Hamzabey-Muradiye-Çekirge-Aşıklar-Acemler-Mahmudiye	16,280	16,280	7-9
Bursa-Mihaliç-Bandırma tariki	93,261	93,260	6-7
Mihaliç-Kirmasti-Susıgırlık	41,800	19,950	6
Bursa-Mudanya ve Tirilye-Karaağaç tariki	74,270	63,270	5-6-9
Bursa-Kurşunlu	25,000	1,500	6
Bursa-Gemlik-Yenişehir	83,710	83,710	7-8
Yenişehir tarikiyle Pazarköy-Yalova	24,100	9,940	7
Mudanya-Burgos şubesi	2,500	2,500	5
Bursa-Kestel-İnegöl-Bozüyük-Kütahya-Karahisar-Konya hududu	367,100	367,100	7-9
Kestel-Yenişehir-Bilecik-Karasu	110,840	110,840	7
Lefke-İnegöl-Eskişehir-Kütahya ve Karahisar istasyon tarikleri	12,220	12,230	7-8
Bilecik-Söğüt-Çukurhisar istasyon tarikleri	55,010	24,530	6-7
Bozüyük-Çukurhisar-Eskişehir-Çifteler	107,070	64,750	7
Domaniç-İnegöl-Yenişehir-İznik-Mekece	116,510	81,930	6
Bilecik-Vezirhan istasyonu	12,750	6,820	4,50
Bilecik-Gölpazarı vilayet dahili	37,900	3,500	6
Eskişehir-Sakarya-Ilıca	40,200	6,000	6
Altuntaş-Dumlupınar İstasyonu	36,500	28,870	6
Kütahya-Gedüs-Uşak vilayet dahili	143,500	141,700	7
Uşak-Banaz istasyonu	1,900	1,900	9
Karahisar-Çukurlar istasyonu	6,740	6,740	6
Simav-Gedüs-Uşak tariki	37,870	13,000	6
Karahisar-ı Sahib-Sandıklı-Dinar-Isparta hududu	108,000	70,250	7-6
Karahisar-Şuhud vilayet dahili	28,360	12,000	7
Çay-Bolvadin-Aziziye-Sivrihisar hududu	81,000	30,400	7
Bandırma-Balıkesir-Edremit-Akçay	202,600	202,600	7
Edremit tarikiyle Burhaniye-Ayvalık	43,660	25,530	6-7
Bandırma-Aydıncık-Gönen	42,460	27,060	6
Aydıncık-Erdek	12,720	12,720	6
Balıkesir-Bigadiç	37,530	35,260	6
Yekûn	2184,291	1643,59	-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Esâmî-i Târik	Dâhil-i Vilayetteki Tarikin Umum Tûlu	Yapılan Târikin		
		Şose Tûlu	Tesviye-i Tûrâbiyye Tûlu	Arzı
	Km. m.	Km. m.	Km. m.	m.
Hamidiye-Bursa-Kasr-ı Hümâyün-Namazgah-Hamzabey-Muradiye-Çekirge-Aşıklar-Acemler-Mahmudiye tariki	17,680	17,90	-	7-9-12
Bursa-Atranos-Harmancık-Tavşanlı-Kütahya	180,930	67,450	8,000	6
Bursa-Mihaliç-Bandırma tariki	93,260	93,260	-	6-7
Mihaliç-Kirmasti-Susıgırlık	41,800	19,950	21,000	6
Bursa-Mudanya ve Tirilye-Karaağaç tariki	74,270	74,270	-	5-6-9
Bursa-Kurşunlu	25,000	-	1,540	6
Bursa-Gemlik-Yenişehir	83,710	83,710	-	7-8
Yenişehir tarikiyle Pazarköy-Yalova	24,100	18,640	5,460	7
Mudanya-Burgos şubesi	3,100	3,100	-	5
Bursa-Kestel-İnegöl-Bozüyük-Kütahya-Karahisar-Konya hududu	367,100	367,100	-	7-9
Kestel-Yenişehir-Bilecik-Karasu	110,840	110,840	-	7
Lefke-İnegöl-Eskişehir-Kütahya ve Karahisar istasyon tarikleri	12,230	12,230	-	7-8
Bilecik-Söğüt-Çukurhisar istasyon tarikleri	55,010	37,40	17,970	6-7
Bozüyük-Çukurhisar-Eskişehir-Çifteler	107,070	64,750	11,900	7
Domaniç-İnegöl-Yenişehir-İznik-Mekece	116,510	95,40	1,000	6
Bilecik kasabasından Söğüt tarikine kadar	6,870	6,870	-	7
Bilecik-Vezirhan istasyon tariki	12,750	6,820	3,000	4,50
Bilecik-Gölpazarı vilayet dahili	37,900	10,600	2,000	6
Eskişehir-Sakarya-Ilıca	40,200	6,000	-	6
Altıntaş-Dumlupınar İstasyonu	37,870	37,870	-	6
Kütahya-Gedüs-Uşak vilayet dahili	143,500	141,700	-	7
Uşak-Banaz istasyonu	1,900	1,900	-	9
Karahisar-Çukurlar istasyonu	7,80	7,80	-	6
Simav-Gedüs-Uşak tariki	37,870	37,870	-	6
Karahisar-ı Sahib-Sandıklı-Dinar-Isparta hududu	108,000	73,400	13,830	7-6
Karahisar-Şuhud vilayet dahili	28,360	12,000	7,000	7
Çay-Bolvadin-Aziziye-Sivrihisar hududu	81,000	35,150	4,230	7
Bandırma-Balıkesir-Edremit-Akçay	202,600	202,600	-	7
Edremit tarikiyle Burhaniye-Ayvalık	43,660	17,250	14,280	6-7
Bandırma-Aydıncık-Gönen	42,460	10,230	19,780	6
Aydıncık-Erdek	12,720	12,720	-	6
Balıkesir-Bigadiç	37,530	3,400	34,130	6
Balıkesir-İvrindi-Balya	30,670	-	20,500	6
Balıkesir-Soma tariki	60,000	-	10,500	7
Yekûn	2286,27	1690,18	196,12	-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde bulunan yolların büyük bir bölümü kendilerinden önce bu bölgelere hâkim olan devletlerden kalmıştı. Özellikle Romalıların Anadolu üzerinde inşa ettikleri yollar Osmanlılara kalan yol mirasının büyük bölümünü oluşturmaktaydı. Roma ve Bizans dönemlerinde Güney-Kuzey-Merkez güzergâhları olarak üç ana bölüme ayrılan Anadolu yollarını, Osmanlıların kendi dönemlerinde Sağ-Orta-Sol Kol Güzergâhları olarak devam ettirdikleri görülmektedir. Anadolu'da, Sağ-Orta ve Sol Kol Güzergâhı yolları dışında önemli bir yol daha vardı. Bu yol, Üsküdar'dan başlamakta olup Gebze-Dil İskelesi-Gemlik-Mudanya-Uluabad-Çanakkale-Susırlı-İzmir-Manisa-İzmir-Urla güzergâhını takip ederek Çeşme'ye kadar uzanıyordu. Önemli bir bölümü Hüdâvendigâr vilayeti sınırları içerisinde geçen bu yol, XIX. yüzyılda büyük bir değişim göstermiş ve önemli bir ticaret yolu haline gelmişti.

Osmanlılar, genel olarak kendilerinden önceki devletlerden miras olarak kalan yol güzergâhlarını XIX. yüzyılın ortalarına kadar bazı ufak değişikliklerle kullanmaya devam etmişlerdi. Bu tarihten sonra Anadolu'da demiryollarının inşa edilmeye başlanmasıyla yeni yollar ortaya çıkmaya başlamıştı. Genellikle ticari zenginliği olan kıyı şeritleri boyunca uzanan demiryolu ağlarını ülkenin iç kesimleri ile birleştirmek için yeni yan karayolu hatları oluşturulmaya başlanmıştı. Özellikle Batı Anadolu'da demiryolu hatlarının inşa edilmesinin ardından demiryolu istasyonlarını yerleşim merkezlerine bağlamak üzere yeni karayolları inşa edilmişti. Hüdâvendigâr vilayetinde inşa edilen yolların bir kısmı bu ihtiyaca cevap vermek üzere yapılmıştı.

XIX. yüzyılın başlarında, Bursa'dan Anadolu'daki üç ana kola birden ulaşılabilirdi. Bursa-İnegöl yolu, Bursa'nın ana kollarla olan bağlantısını sağlayan yol idi. İnegöl'den Yenişehir istikametine gidilerek Orta ve Sol Kol Güzergâhları ile bağlantı sağlanabiliyordu. Ayrıca Sağ Kol Güzergâhı kullanılarak Eskişehir üzerinden Konya, Tarsus ve Halep'e gidilebiliyordu. Kütahya ve Afyon kazalarına gidilmek istendiğinde ise Domaniç dağları aşarak, Domaniç ve Tavşanlı üzerinden Kütahya'ya ulaşılabiliyordu. Bursa-Kütahya arasındaki yol, İnegöl-Domaniç-Tavşanlı güzergâhını izleyerek Kütahya'ya varıyordu. Domaniç dağları eteklerinden geçen bu yol sarp ve zorlu olmasına rağmen yolcular tarafından en çok tercih edilen güzergâhdı⁶¹. Bursa'dan ayrılan yollar gittikleri yönler göre isimlendirilmişlerdi. Bursa-İzmir yolu İzmir Caddesi, Bursa-Kütahya yolu Kütahya Caddesi ve Bursa-Konya yolu ise Konya Caddesi isimleriyle anılıyorlardı.

Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri hayata geçirmek için başkente yakın vilayetler pilot uygulama alanları olarak seçilirdi. Bu pilot bölgelerden birisi de Hüdâvendigâr vilayeti idi. Karayolları ile ilgili yeniliklerin ilk uygulandığı merkezlerin başında da Hüdâvendigâr vilayeti geliyordu. İmparatorluğun diğer bölgeleri ile karşılaştırıldığında Hüdâvendigâr vilayetinde yol yapım ve onarım işinin daha aktif bir şekilde yürütüldüğü ve vilayetin büyük bölümünün karayolu ağı ile örüldüğü görülmektedir. Vilayetin imarı konusunda Ahmet Vefik Paşa'nın çok değerli katkıları olmuştu. Onun çabalarıyla taşranın gelişmiş kentleri, örneğin Kütahya, Eskişehir ve Yenişehir'i merkeze, yani Bursa'ya bağlanmıştı. Ayrıca, Bursa-Mudanya, Bursa-Gemlik ve Bursa-Çekirge yolları da paşanın çabalarıyla inşa edilmişti. Daha sonraki yıllarda da vilayet dahilindeki yol yapım ve onarım faaliyetlerinin hızla devam ettiği görülmektedir. Hüdâvendigâr vilayetinde 1890'lı yılların başında 1246 kilometre karayolu bulunurken, 1900'lü yılların başında vilayet dâhilinde yaklaşık 2300 kilometre yol bulunuyordu.

⁶¹ John Macdonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*, London 1818, s. 239-242.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

- BOA. İ.MMS. 110/4706, 10 R 307(04.12.1889).
 BOA. İ.MMS. 110/4706, 6 Ca 307(29.12.1889).
 BOA. İ.DH. 519/35361, 5 B 1280 (16.12.1863).
 BOA. İ.DH. 1080/84763, 29 Ş 305 (11.05.1888).
 BOA. Y.PRK.T.NF. 1/26, 1298 (1880/1881).
 BOA. Y.PRK.TNF. 2/38, 22 Ca 306 (24.01.1889).
 BOA. Y.PRK.UM. 22/26, 1 Temmuz 307 (13.07.1891).
 BOA. T.OMZ.VRK. 532/5, 28 Şubat 320 (13.03.1905).

II. Resmi Yayınlar ve Gazeteler

- Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigar*, H. 1302 (1885); H. 1303 (1885/1886); H. 1310 (1892/1893); H. 1311 (1893/1894); H. 1312 (1894); H. 1315 (1897); H. 1316 (1898); H. 1318 (1900); H. 1321 (1903); H. 1323 (1905); H. 1324 (1906).
Ceride-i Havadis, nr. 526, 4 C 1267 (06.04.1851); nr. 557, 11 S 1268 (06.12.1851); *Ceride-i Havadis*, nr. 583, 29 Ş 1268 (18.06.1852).
Mecmua-i Umur-ı Nafia, nr. 1, M 1302 (Ekim-Kasım 1884); nr. 2, S 1302 (Kasım-Aralık 1884); nr. 12, Z 1302 (Eylül-Ekim 1885).
Takvim-i Vekâyi, defâ 439, 21 S 1267 (26.12.1850); nr. 466, 10 C 1268 (01.04.1852).
Tasvir-i Efkâr, nr. 83, 23 Ş 1279 (13.02.1863).
Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası, 1 Ş 1309 (01.03.1892); 1 S 1310 (25.08.1892); 1 N 1314 (03.02.1897); 15 Za 1315 (07.04.1898); 1 Ra 1319 (18.06.1901), 1 B 1319 (14.10.1901); 15 B 1319 (28.10.1901); 15 N 1320 (16.12.1902).

III. Araştırma ve İncelemeler

- ATALAR, Münir, "Hacc Yolu Güzergâhı ve Masrafı (KaraYolu, 1253/1837)", *OTAM Dergisi*, 4. Sayı, s. 43-90.
 BOSTAN, M. Hanefî, "Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 82. Sayı, s. 63-67.
 ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat Dönemi'nde Karayolu Yapımı", Ankara Üniversitesi DTCF, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15. Cilt, 26. Sayı, Ankara 1991, s. 153-167.
 ÇETİN, Cemal, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2009.
 ÇİFTÇİ, Cafer, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesinde Bursa'nın Rolü", *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, 16. Sayı, Ankara 2004, s. 153-171.
*Déscription de la ville d'Arz-roum, suivie de six itinéraires de cette ville a Constantinople, Tiflis, Diarbekr, Trébizonde, Bagdad et Smyrne, par le colonel ****, 1826, Journal Asiatique, Tome IX, Paris, 1826, s. 223-230.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/7 Summer 2013

- DUYSAK, Cabir, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları", *Osmanlı'da Ulaşım*, Editörler: Vahdettin Engin-Ahmet Uçar vd. , Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s. 37-51.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002.
- KILIÇ, Rüya, "Osmanlı Devleti'nde Hac ve Hac Yolları", *Tarih Çevresi*, 18. Sayı, Eylül-Ekim 1995, s. 34-48.
- KİNNEİR, John Macdonald, *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*, London 1818.
- LAURENT, Beatrice Saint, "Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa'nın Yeniden Biçimlenmesi", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Editörler: Paul Dumont-François Georgeon, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay. , İstanbul 1999, s. 79-98.
- MİROĞLU, İsmet, "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan)*, 15. Sayıdan Ayırbaşım, İstanbul 1997, s. 241-252.
- MÜDERRİSOĞLU, Fatih, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Yolları ve Menzil Külliyesi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 10. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 376-383.
- RAMSAY, W. M. , *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, "Tanzimat Dönemi İmâr Meclisleri", Ankara Üniversitesi DTCE, *OTAM Dergisi*, 3. Sayı, s. 323-332.
- SOYDEMİR, Selman, "Osmanlı Devrinde Hac Yolları", *Osmanlı'da Ulaşım*, Editörler: Vahdettin Engin-Ahmet Uçar vd. , Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s. 53-66.
- ŞENTÜRK, M. Hüdai, "Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtına Genel Bir Bakış", *Türkler*, 14. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 904-919.
- TAESCHNER, Franz, "Muhtelif Devirlerde Anadolu Yolları ve Cihan Münakalatına Nazaran Vaziyeti", Çev. Hamit Sadi, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 5. Cilt, 1-2. Sayı, Haziran-Kanun-ı Evvel 1926, Milli Matbaa-İstanbul 1927, s. 96-108.
- _____, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer Epçeli, Cilt I-II, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim, *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, 3. Cilt, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Eylül 2004.
- TUNCER, Orhan Cezmi, *Anadolu Kervan Yolları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007, s. 91-114.
- TURAN, Osman, "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, 10. Cilt, 39. Sayı, Ankara Temmuz 1946, s. 471-496.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, *İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961.

İBN HALDUN'UN SİYASET TEORİSİ VE SİYASAL SİSTEM SINIFLANDIRMASI*

*Ali ÇİFTÇİ***

*Nihat YILMAZ****

ÖZET

Yönetim şekilleri ile ilgili bilimsel çalışmaların geçmişi oldukça eskidir. Siyasal sistemleri karşılaştırmalı şekilde inceleyerek en iyisini bulma çabası sadece geçmişle sınırlı kalmamış günümüze kadar da devam edegelmiştir. En iyi yönetimin nasıl olması gerektiği üzerine Antik Yunan döneminden itibaren Batı'da yapılan birçok çalışmaların yanı sıra İslam Dünyasında da bu alanda değerli çalışmalar yapılmıştır. İslam Dünyasında siyaset teorisi ve siyasal sistem sınıflandırmaları üzerine çalışma yapan önemli düşünürlerden biri de İbn Haldun'dur. Kendisi siyasal hayatın içinde yer almış birisi olarak deneyim ve gözlemlerinin ışığında dönemi için ileri sayılabilecek siyasal sistem incelemelerinde bulunmuştur. Batı'nın Ortaçağında dini düşüncenin ön plana çıkması ile siyasal sistem sınıflandırmaları en aza inerken İslam Dünyasında salt dini düşünceye bağlı kalmadan İbn Haldun tarafından olanı inceleyerek yapılan siyasal sistemlerin araştırılması makaleyi önemli kılmaktadır. Bu bağlamda makalede öncelikle İbn Haldun'un sosyal bilimler içerisindeki yeri ele alınmaktadır. Daha sonra onun siyaset teorisi için vazgeçilmez olan devlet, asabiyet ve riyaset-mülk gibi temel kavramlar üzerinde durulmaktadır. Son olarak da makalenin temel konusu olan İbn Haldun'un siyasal sistem sınıflandırması ana hatları ile irdelenmektedir. İbn Haldun siyasal sistemleri sınıflandırırken bunları öncelikle mülke dayalı ve dine dayalı siyaset olarak ikiye ayırmaktadır. Mülke dayalı siyaseti de kendi içinde tabii mülk ve siyasi mülk şeklinde iki başlık altında incelemektedir. İbn Haldun'un dine dayalı siyaset olarak adlandırdığı ve idealize ettiği yönetim şekli ise hilafet ya da imamettir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Siyaset Teorisi, Siyasal Sistemler, Devlet

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

**Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İİBF Siyaset Bil. ve Kamu Yön., El-mek: aciftci@gumushane.edu.tr

***Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, E-mek: nihatts@hotmail.de

POLITICAL THEORY AND POLITIC SYSTEM CLASSIFICATION OF IBN KHALDUN

ABSTRACT

The past of the scientific works of administration methods is quite old. The struggle of finding out the best one by examining political systems comparatively were not only limited with the past. It has been carried on until today. As well as the works that have been performed in West since the Ancient Greek Period, The Islamic World have submitted many precious works in aforementioned topic. One of those who submitted precious works for political theory and politic system classification was Ibn Khaldun. He, with the light of his experience and observations as someone who have taken part in politic life itself, has examined politic systems that could have been considered as beyond from his era. While the politic system classification has decreased to minimum with the theoretic thought came into prominence in the middle age of the west, In Islamic World, Researching the political systems which have been submitted by Ibn Khaldun without depending on the absolute theoretic thoughts keeps this essay valuable. In this respect, the very place of Ibn Khaldun in social sciences is considered primarily. Afterward, The concepts of State, Relationship and Presidency-Estate which are irrevocable for his politic theory are elaborated. Finally, Politic system classification of Ibn Khaldun, The basic context, is studied generally. Ibn Khaldun bisects them as theoretic based system and Estate based system while secting political systems. He also generalizes Estate based policy in two main topics as absolute estate and politic estate. What Ibn Khaldun named and idealized administration method as a theoretic based policy is Caliphate or Imamate.

Key Words: Ibn Khaldun, Political Theory, Political Systems, State

1. Giriş

Siyasal toplumun oluşumundan bu yana insanların en çok uğraştığı konulardan biri toplumun nasıl yönetileceği konusudur. Yöneten-yönetilen ayrımının başlangıcına dayandırılacak olan siyasal toplumun oluşumundan itibaren yönetim yetkisinin kime ait olduğu sorunu (toplumun tümüne, belli kesime ya da tek bir kişiye) sürekli tartışma konusu ola gelmiştir. Siyaset biliminin başlangıcı da esasında siyasal düzenleri ve yönetim biçimlerini sınıflandırmakla olmuştur. Siyasal düzenlerin ya da sistemlerin toplumlar açısından önemi, egemenliğin kime ait olduğundan ve bununla ilişkili olarak toplumdaki kaynakların dağılımında önemli kararların kimler tarafından verildiğinden kaynaklanmaktadır.

Siyasal iktidarın yapısı ve kullanılış biçimiyle ilgili bir kavram olan siyasal sistem, otorite ya da iktidar içeren yerleşik ve belli insan ilişkileri kalıbıdır. Burada kurumsallaşmış insan ilişkileri biçimi söz konusudur (Şaylan, 1981: 5). Siyasal sistemlerle ilgili ilk sınıflandırma çabaları bundan 2500 yıl önce Antik Yunanlı tarihçi Herodotos ile başlamış, Aristo ile devam etmiştir. Aristo, yönetenlerin sayısal durumuna göre tek kişi yönetimi(monarşi), azınlık yönetimi (aristokrasi) ve tüm halkın yönetimi (cumhuriyet-politeia) şeklindeki ünlü sınıflandırmasını siyaset bilimine armağan etmiştir. Aristo, saydığı bu yönetim biçimlerinin bozularak iktidar sahiplerinin çıkarlarına

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

hizmet eder duruma gelmesiyle sırasıyla tiranlık, oligarşi ve demokrasi adlarını alacağını belirtmiştir (Eroğul, 1981: 83). Antik Yunan döneminde yapılan bu siyasal sistem sınıflandırmalarının İslam dünyasında ne ölçüde incelendiğinin araştırılması makalenin temel amacını oluşturmaktadır.

İslam toplumunda, siyaset düşünürleri arasında siyasal sistem tartışmalarının başlaması, uygulamayı bir hayli geriden izlemiştir. Siyaset biliminin ilgi alanına girecek şekilde siyasal sistemlerle ilgili ilk sınıflandırma çalışmaları Farabi, Maverdi, İbn Teymiyye, İbn Haldun gibi düşünürler tarafından yapılmıştır. Şüphesiz bu çalışmalar İslam toplumundaki siyasal gelişmelerden kopuk değildir. İslam düşünürleri arasında konu hilâfet (imamet), saltanat, seçim, veraset, şura, adalet, istişare, biat, istibdat, zulüm ve benzeri kavramlar etrafında gelişmiştir (Islamic Philosophy Online, 1998).

İslam dünyasının siyaset düşünürleri arasında önemli bir yere sahip olan İbn Haldun'un siyaset teorisi ve siyasal sistem sınıflandırması makalenin incelediği temel konudur. Bu bağlamda makalenin ilk bölümünde İbn Haldun'un sosyal bilimlere sağladığı katkılar ele alınmaktadır. Daha sonra onun siyaset teorisinde kullandığı üç temel kavram (Devlet, Asabiyet, Riyaset-Mülk) üzerinde durulmaktadır. Son bölümde ise makalenin temel araştırma konularından biri olan İbn Haldun'un siyasal sistem sınıflandırmalarına ilişkin bilgilere yer verilmektedir.

2. İbn Haldun ve Sosyal Bilimler

Sosyoloji ilminin temellerinin atılmasındaki katkısı yadsınamaz olan 14. yüzyıl düşünürü İbn Haldun'un ümran ilminin kurucusu ve geliştiricisi olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir (Bayrakdar, 2012: 103; Korkut, 2008: 548). Kendisi de "Mukaddime" adlı eserinde, önceki düşünürlerle karşılaştırmalar yaparak bu ilmin kurucusu olduğunu ifade etmektedir. Ümran, tam olarak medeniyet ya da kültür kavramları ile karşılanamayan bir anlama sahiptir. İbn Haldun'a göre (2009: 204-209) "ümran", "toplumla kaynaşmak ve ihtiyaçları gidermek maksadıyla şehire veya bir konaklama yerine inmek ve orada birlikte ikamet etmek olarak tanımlandıktan sonra birlikte yaşamının sebebi olarak da maişet temininde yardımlaşmayı" göstermektedir. Cemil Meriç'e (1998: 86) göre ise en geniş anlamda "içtimaî hayat" olarak anlaşılabilecek olan ümran, "bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, içtimaî ve dinî düzen, adetler ve inançlar"dır. İbn Haldun'un düşünce sisteminde kültür ve medeniyet kavramlarının her ikisini de kapsayan geniş bir anlamda kullanılan "ümran" hem bedeviliği, hem hadariliği kapsamaktadır. Bunun yanında ümran ilmi, insanlığın gelişimini konu edinerek bu süreçteki gelişmeleri, organizasyonları, örgütlenme biçimlerini, iktidar şekillerini de incelemektedir (Dursun, 2012: 61). Bu bağlamda ümran ilmi (İlmu'l Ümran) insanlığın askerî, siyasi, idarî, ekonomik alanlarda yaptığı gelişme, ilerleme ve değişmelerin nedensellik ilişkisi içinde incelenmesi olarak anlaşılabilir (Hassan, 1982: 300). Kısacası İbn Haldun ümran ilmi ile o dönemin coğrafyasındaki farklı alanlar (sosyal, siyasal, ekonomik) ile ilgili bilgileri bir bilim adı altında veriyor olması onu özgünleştiren önemli sebeplerden biridir.

İbn Haldun, daha önce Antik Yunanlı ve Müslüman bilim adamlarının yapmadığı şeyi ümran ilmi adı altında yapmış ve tarih felsefesi, sosyoloji ve ekonomi gibi insana ilişkin alanları ilmi olarak ele alma başarısı göstermiştir (Hassan, 1982: 300). Sosyal bilimlere sağladığı en önemli katkı ise şüphesiz tarih felsefesi alanında olmuştur. Öyle ki kendisi tarihin felsefesini yapan kişi olarak tanımlanmıştır (Göze, 2009: 106). Tarihin de tabiat bilimleri gibi ilkeleri ve yöntemleri olan bir ilim olduğunu çok erken bir tarihte ortaya koyması, fizik ve metafizikte olduğu gibi tarihte de nedensellik ilkesi bulunduğunu belirtmesi, her tarihî ve sosyal olayın tek başına bir varlığı ve anlamı bulunsa da aynı zamanda nedenleri ve sonuçlarıyla önceki ve sonraki olaylarla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (Bayrakdar, 2012: 104). Bu bağlamda İbn Haldun temel yaklaşımını tarihten alan ancak o dönemin mevcut tarih anlayışına ciddi eleştiriler getiren bir filozoftur. Sultanların tahta çıkışları, savaşları ve ölümleri ile sınırlı tarih anlayışının ötesinde dönemin sosyal,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

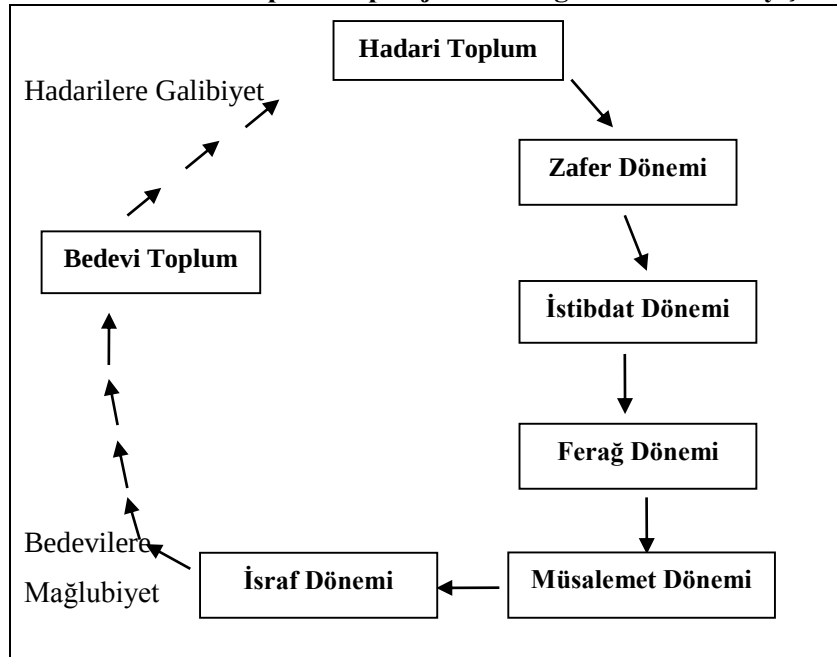
siyasal ve ekonomik şartları hakkında bilgilerin de verildiği bir tarih anlayışını gerekli görmüştür. Dolayısıyla bu anlayışla İbn Haldun tarih ilminin konusunu genişleterek yeni bir ilim meydana getirmiş ve buna da Ümran ilmi adını vermiştir (Bilgin, 2010: 36). Ümran ilmi içerisinde İbn Haldun'un siyaset teorisi incelenirken devlet, asabiyet ve mülk kavramları ön plana çıkan başlıca kavramlardır.

3. Temel Kavramlar: Devlet, Asabiyet, Riyaset-Mülk

İbn Haldun insan türü için toplumsal hayatı zorunluluk olarak görürken (2009: 213) aynı zamanda beşeri ümrânın tanziminde de siyaseti mecburi bir kurum olarak görmektedir (İbn Haldun, 2009: 571). Ancak İbn Haldun'un siyasi olguyu incelemesi, sosyal olguyu incelemesinin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yani sosyal olguyla ilgilenmek suretiyle siyasi düşünceye katkıda bulunmuştur (Mücahid, 1995: 192-219). Ona göre şer'i hükümlere tâbi olan ilk Müslümanlarda metanet bozulmamıştır. Bu şer'i hükümlere gönülden itaat vardır. Oysa dinî duyguların zayıflamasıyla toplumsal düzeni sağlamak için başvurulmuş kanunî müeyyidelerde böyle bir durum söz konusu değildir. Hadari (şehirleşmiş, kentli) toplumlarda insanlara uygulanan kanunî hükümler insanların metanetini bozar. Çünkü bunlar, dinî kural ve kabullerden farklı olarak dışsal bir kaynaktan gelmektedir ve insan tabiatına yabancısıdır (İbn Haldun, 2009: 332). Bu nedenle insan tabiatı tarafında dışsal olarak algılanan kanunî hükümlerde şer'i hükümlerde var olan gönülden itaat durumu söz konusu değildir. Dolayısıyla İbn Haldun başarılı bir devletin şer'i hükümlere dayalı bir devlet olması gerektiğini vurgulamaktadır.

İbn Haldun, siyaset biliminin temel inceleme konularından olan “devlet”i canlı bir varlık gibi kabul etmektedir. Ona göre devlet de insan gibi doğar, büyür, gelişir ve gerekli önlemler alınmazsa yıkılır ve yerine yeni bir devlet kurulur. Devletlerin geçirdiği beş aşama bulunmakta ve bunlar sırasıyla zafer, istibdat, ferağ, müsâlemet ve israf olarak adlandırılmaktadır. Devletlerin geçirdiği bu beş aşama batının doğrusal tarih anlayışının aksine döngüsel olarak devam etmektedir. Yani “tarih tekerrürden ibarettir” anlayışı İbn Haldun'un devletlerin evrimini incelerken temel aldığı önemli bir söylevidir (Şekil 1) (Bilgin, 2010: 38; Hassan, 1982: 279).

Şekil 1: İbn Haldun'un Toplum Tipolojisi ve Döngüsel Tarih Anlayışı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Kaynak: (Bilgin, 2010: 38).

“Zafer” aşaması, rakiplerin yenilerek hâkimiyetin ele geçirildiği fakat devlet teşkilatlanmasının henüz tamamlanmadığı devredir. “İstibdat” dönemi, hükümdarın yönetimde dizginleri tamamen kendi eline aldığı, iktidarı kimseyle paylaşmadığı dönemdir. Burada artık kurum ve kurallarıyla bir devlet vardır. İktidarın iyice pekişmiş olduğu ve “ferağ” adı verilen üçüncü devrede ise artık iktidarın nimetlerinden yararlanılmaya başlanılmaktadır. Bu dönem, rahatlık ve sükunet çağıdır. Bir yandan da gösterişin, şatafatın arttığı, ilimlerin, sanatların geliştiği dönemdir. Kısacası bu dönem dinlenme ve rahatlık dönemidir. Dördüncü dönem “müsalemet” (huzur, barış) devresidir. Bu dönemde kanaat ve barış hâkim olup önceki hükümdarların örnek alınmasıyla iktidarın sürdürülmesi ve devletin yaşatılmaya çalışılmasının güvenli bir yol olduğuna inanılır. Öncekilerin kurduğu düzene de kanaat edilir. Beşinci dönem ise “israf” çağıdır. Devlet yavaş ya da birden gelen bir sona doğru ilerlemeye başlar. Hükümdar ve çevresi, öncekilerin biriktirdiği serveti telef ederler. Görevler, ehil olmayanlara dağıtılır. Ordu bozulur. Şecaat ve atılganlık kaybolur. Zevk düşkünlüğü arttığı için gelirler giderleri karşılayamaz. Düşman devletler cesaretlenmeye başlar (İbn Haldun, 2009: 399-401). Zevk düşkünlüğünün arttığı israf dönemi sonrası bedevi toplumun hadari toplumu savaşıyla mağlup ederek onun yerini alması söz konusudur. Bu durum döngüsel olarak sürekli bu şekilde devam etmektedir.

İbn Haldun'un siyaset felsefesinde devlet kavramından sonra önemli ikinci kavram yine devletle ilgili açıklamalarında kullandığı “asabiyet” kavramıdır. O, asabiye devlet ve kuruluş teorisini açıklamada yeni bir teori olarak ortaya atmıştır (Mücahid, 1995: 199). Fakat onun temel eseri olan Mukaddime ile asabiye kavramı arasındaki yüksek örtüşmeden (Öztürk, 2008: 187) dolayı eseri anlamaya çalışırken başta asabiye kavramını doğru anlamak gerekmektedir. Cahiliye dönemi Arap toplumunda, aralarında baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların oluşturduğu topluluğa asabe; bu topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir tehlikeye karşı savunma refleksini harekete geçiren birlik ve dayanışma ruhuna da “asabiye” denilmekteydi (Çağrı, 1991: 453). Türkçedeki tutkunluk ya da dayanışma kavramına çok yakın bir anlama sahiptir.

İbn Haldun, “asabiye”ye açıklama getirirken onu, akrabalık ilişkileri ve soy bağı ile ele almakta, insanların kendi nesebinden olanların imdadına koşmaya, onlara karşı doğal olarak beslediği şefkatten dolayı daha çok önem verdiğini, bu duygunun yardımlaşmaya ve dayanışmaya vesile olduğunu, düşmanlarına korku salanın da bu olduğunu ifade etmektedir (İbn Haldun, 2009: 334-335). Ancak İbn Haldun'da asabiye kavramının kandaş topluluklardaki birlik duygusundan daha geniş bir anlama sahip olduğunu bilmek gerekir. Asabiye, birlik duygusunun yanı sıra aynı zamanda ortaklaşa yaşayış ve örgütlenmenin doğurduğu bir davranış biçimidir. İbn Haldun'un düşünce sistemine göre asabiyette duygu birliğinden başka bu duyguyu harekete geçiren kolektif bir eylemliliği de ifade etmektedir. Asabiyetle amaçlanan, o topluluğun biraraya gelerek kendini koruması, düşmana karşı koyması, ülkesini genişletme arzusu duyması, düşmanı kuvvet ve şiddetle yenme isteğidir. Dolayısıyla asabiyete kolektif bir aksiyon anlamı da yüklenebilir (Hassan, 1982: 197). Ümit Hassan'ın (1982: 210) yorumuyla, esasında sosyal olaylar zincirini oluşturmada yardımcı olan bu kolektif aksiyon ile iktidar arasında yakın bir ilişki vardır. İster küçük bir toplulukta isterse toplumun bütününde olsun siyasal iktidarı ele geçirmek ve sürdürebilmek için asabiyete ihtiyaç vardır. Bir toplum üzerinde üstünlük ve egemenlik kurabilmek Haldun'a göre sonuçta bir güce dayanmaktadır ve asabiye'nin varlığı ve kuvvetinin oranı bu gücü belirleyen temel etkenlerdendir. Bu nedenle İbn Haldun, asabiye, “devlet”in kurulmasında birincil ehemmiyeti hâiz bir faktör olarak gördüğü söylenebilir (Hocaoglu, 2007: 44-48). Bunun yanında Kışlalı'ya göre (1987: 41), İbn Haldun'un asabiye, göçebe toplumlarda (bedeviler) daha güçlüydü ve bu toplumları yerleşik toplumlara (hadari) göre üstün kılan temel nedenlerden biri de buydu. Kısacası, devleti güçlü kılan, maddi olanaklar zemininde asabiye dayanışma olduğuna göre devletin çöküşü

de ancak asabiye'nin çözülmesi ya da daha güçlü bir asabiye'nin ortaya çıkışı ile mümkün olabilir (Öztürk, 2008: 189-190). Öyleyse devletlerin asabiyeleri ne kadar güçlü ise uzun ömürlü olma ihtimalleri de o derece fazladır.

İbn Haldun'un siyaset teorisinin anlaşılmasında önemli üçüncü kavram onun siyasal örgütlenmeyi açıklamada kullandığı "riyaset" (başkanlık) ve "mülk" (hükümdarlık) kavramıdır. Riyaset-Mülk kavramlaştırmasının özünü, yönetim tarzı oluşturmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, İbn Haldun, bedevi-barbar toplumlardaki yönetimin demokratik, eşitlikçi, adaletçi oluşu ile hadari toplumlarda kurulan hükümdarlığın baskıcı ve müstebit oluşunu anlatmak için bu kavramlaştırmaya başvurmuştur. Hayatlarını sürdürmek için gerekli olan temel ihtiyaçları karşılamayı esas alan bir üretim tarzına ve sosyal yapıya sahip olan bedevi-barbar toplumları, aynı şekilde buna paralel olarak kendine uygun basit bir siyasal örgütlenme içinde olacaktır. Bu örgütlenme kısaca riyaset (başkanlık) şeklindedir. Riyaset, geniş bir siyasi ve bürokratik yapıya sahip olmayan, daha açıkçası devlet teşkilatı bulunmayan bir yönetimdir. Riyaset, kuvvetli bir asabiye'ye sahip olan bir sülaleden olur ki ancak diğerlerine üstün ve galip gelip onları yönetebilsin. Zayıf asabiye'li sülalelere geçen başkanlık arızidir, geçicidir. Başkan olan otorite sahibidir, onun emir ve yasaklarına gönüllü itaat asıldır. Baba gibi görülen Başkan şeref ve asalet sahibi olup iktidarını bu soy asaletinin getirdiği görev ve yükümlülük olarak sürdürür. Reis'in siyasal ve hukuksal kurumları ve gücü olmadığından, reis kararları toplumun ikna ve istişaresi ile alır. Başkan, eşitler arasında birinci konumdadır. Haldun'da başkanlık yatay otoriteyi; hükümdarlık (mülk) şeklindeki devlet yönetimleri ise dikey otoriteyi temsil etmektedir (Kozak, 2012: 167).

Yatay otoritenin hüküm sürdüğü ve yapısı ve şartları itibarıyla demokratik olan toplumlar bedevi-barbar toplumlardır. Fakat bu toplumlar demokratik olmalarına rağmen yine de düzenleyici, yasaklayıcı bir otoriteye ihtiyaç duyarlar. Çünkü insanların birbirlerine yönelttikleri tecavüzleri engelleyen bir hâkim(hükümdar) olmadan kargaşa içinde bekaları ve yaşamaları imkânsızdır. Bundan dolayı insanlar için bir müeyyide gereklidir ve bu da başlarındaki hükümdar ile sağlanabilir. İbn Haldun'un paternalist devlet (ya da paternalist liderlik) anlayışını yansıtan başkanlık modelinde lider, asabiye'yi güçlü birisidir ve bu kişi öne çıkarak topluma rehberlik etmektedir. Böyle toplumlarda zulüm yoktur ve gelenek-görenekler eşitsizliği giderici yönde olup adalet esastır. Bu toplumun insanları yiğit, cesur, dürüst, dayanışmacı ve eşitlikçidir. Topluluk içindeki çekişme ve uyuşmazlıklar büyüklerin müdahalesiyle giderilir. Toplumda dayanışma, yardımlaşma, birbirini görüp gözetme vardır (İbn Haldun, 2009: 417). İbn Haldun'un siyasal sistem sınıflandırmasında daha detaylı olarak değinilecek olan hilâfet, Hassan'ın (1982: 269) da ifadesiyle başkanlığı andıran bir siyaset tarzıdır.

Ekonomik alanda üretim tarzının değişerek ticaretin yerleştiği, üretimin sanayiye yöneldiği, israfın baş gösterdiği hadarî-uygar toplumlarda ise bedevi-barbar toplumun siyasal özellikleri ortadan kalkmış ve mülk-devlet düzeninin kurulmasıyla iktidar aracı olarak zor kullanma ve baskı gündeme gelmiştir (Hassan, 1982: 215). Burada artık hükümdarlık, mülk-devlet ve dikey otorite gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır. Yönetimin bir devleti, bir teşkilatı vardır. Haldun, mülk kavramını Mukaddime'de hükümdarlık, devlet, egemen siyasal örgütlenme anlamlarında kullanmaktadır (İbn Haldun, 2009: 373;417). Mülk-devlet örgütlenmesine dayalı hadarî-uygar toplumlarda bolluk ve rahatlık arttıkça asabiye zayıflar, toplumun menfaatlerinin yerini zümre menfaatleri alır. Yönetim tekeli bir sürece girer, devletin baskıcı niteliğinin gelişmesi de otokratik bir yapının doğmasına yol açar.

3. Siyasal Sistem Sınıflandırması

Siyasal sistemler sınıflandırması yaparken İbn Haldun'un, toplum için önemli kararları alanların sayısal durumuna göre yapılan (tek kişi yönetimi, azınlık bir grubun yönetimi ve tüm

halkın yönetimi gibi klasikleşmiş) Aristo'nun ayrımını kullanmadığı görülmektedir. İbn Haldun, yönetimleri sınıflandırırken şu ölçütleri kullanmıştır (İbn Haldun, 2009):

- 1.Yönetim dinî-şer'i kurallara mı pratik gereklere mi (akla) dayanmaktadır?
- 2.Yönetim halkın uhrevî menfaatlerini mi, dünyevî menfaatlerini mi esas almaktadır?
- 3.Yönetim halkın maslahatlarını mı sultanın maslahatlarını mı gözetmektedir?
- 4.Yönetim adalete-eşitliğe-kurallara dayalı bir yönetim midir yoksa keyfiliğe-istibdata dayalı bir yönetim midir?

İbn Haldun'un, Mukaddime'de sözü edilen bu ölçütleri kullanarak iki ayrı yerde yaptığı ve biraz karmaşık gibi görünen siyasal sistem sınıflandırması sadeleştirildiğinde siyasal sistemleri iki gruba ayırmak mümkündür:

3.1. Mülke Dayalı Siyasetler (Aklî Siyasetler):

Siyasetin mülke dayalı oluşu onun hilâfet dışı ve güce dayalı oluşunu; aklî oluşu da dinî-şer'i kaynaklı olmayıp pragmatik oluşunu ifade etmektedir. Mülke dayanan bütün siyasetler aslında halka karşı baskı, kahr ve zorbalık içerir. Bu nedenle İbn Haldun'a göre bunlar temelde dinî siyasetten ayrılmalıdırlar. Mülk olarak nitelendirilen bu siyaset ya da siyasal sistem sonradan kabul edilen siyasal kurallar uyarınca oluşur ve yönetilir (Hassan, 1982: 267). Bazı yorumcular bu nedenle dinden-şeriaten kaynaklanmayan aklî siyasetin laik niteliğe sahip olduğu ve dolayısıyla İbn Haldun'un laik bir siyaset ve devlet teorisi öngördüğü yorumunu yapmışlardır (Göze, 2009: 106). Ancak günümüze ait bir kavram olan laikliği, İbn Haldun'u incelerken ihtiyatla kullanmak gerekir. Çünkü İbn Haldun, her ne kadar hilafet yönetimini ve laik bir siyaset olarak "mülk"ü kendi siyasal boyutları içerisinde ayrı ayrı incelemiş olsa da mülke dayalı aklî siyasetle yöneten hükümdarlardan Müslüman olanların yine de yönetimini güçleri yettiği nisbette İslam şeriatının icaplarına göre tatbik etmekte olduklarını ifade etmektedir (Hassan, 1982: 272-273; İbn Haldun, 2009: 572). Bazı yorumcular tarafından İbn Haldun'un ortodoks İslam siyasi felsefe akımına bağlı kaldığı kabul edilir (Stowasser, 1984: 181). İbn Haldun'un "güç devleti teorisi"(mülk) ortaya attığını ifade eden Dursun'a (2012: 62) göre ise o, şeriata dayanan hilafetin güce dayanan (mülk) devlete olan üstünlüğünü savunmuştur.

İbn Haldun'a (2009: 421) göre mülke dayanan siyasetlerin uygulanma biçimi değişebilir. Uygulanma biçimine göre mülk siyasetleri ikiye ayrılmaktadır:

1. Tabîî Mülk: Yöneticinin tüm halkı garaz ve şehvetin (yani belli bir maksadın ve arzunun) icabına göre sevk ve idare etmesidir. Burada kullanılan "tabîî" ifadesi ilkel, doğal, vahşi, hayvanî olanı ifade etmektedir. İşte tabîî mülkün var olduğu durum bu yönüyle vahşi, hayvanî, ilkel bir duruma benzetilmektedir. Bu, iktidarın tekelleştiği, otokrat bir hükümdarın işbaşında olduğu bir örgütlenmedir. Kuvvete dayanan hükümdar, yönetimi altındaki halktan yüz çevirmekte ve onu mahvetmektedir. Buradan kargaşa, fitne, öldürüşme ve çekişme ortaya çıkmaktadır. Çünkü ortada bir hukuk ve kanun egemenliği yok, tersine keyfilik vardır. Hükümdarın kişisel ya da ailevî çıkarları her şeyin üstünde tutulduğu için herkes için geçerli kurallar söz konusu değildir. Kahrın, tagallübün, kendi merasında başıboş bırakılan asabiyet kuvvetinin icabı olan mülk türünü haksızlık ve düşmanlık olarak niteleyen İbn Haldun bunun Şâri nazarında da kötü bir şey olduğunu ifade etmektedir (İbn Haldun, 2009: 421). Bu tarz yönetim aslında kısa zamanda kendi sonunu da hazırlamaktadır. İbn Tevmiye (1989: 135) İslam siyasi düşüncesinde yer alan bu durumu şu sözle özetlemektedir: "Allah, kâfir de olsa adil devleti yaşatır, ama Müslüman da olsa zalim devleti yaşatmaz".

Ziyauddin Rayyis (1995: 118-119), "doğal krallık yönetimi" diye nitelediği tabîî mülkte insan doğasında mevcut olan üstünlük kurma, egemen olma, bencillik gibi tutumların etkisiyle

halkın yönetilmesinin söz konusu olduğunu ve İbn Haldun'un bu tür bir yönetimi tamamen kötü olarak gördüğünü ifade etmektedir. Rayyıs, buradaki yönetimin günümüzdeki adlandırılışıyla anayasal olmayan otokratik yönetime benzetilebileceğini ifade etmektedir.

Hükümdarın yönetimde gözetdiği maslahatlar açısından konuya bakılacak olursa tabii mülkte sultanın mülkünün sağlamlığını temin etme açısından onun maslahat ve menfaati önde tutulur ve umumun menfaati buna tâbi kılınır. İbn Haldun bu noktada, sık sık yaptığı gibi bir gözlemde bulunmakta ve hem Müslüman hem de kâfir bütün hükümdarların cemiyet fertlerini sevk ve idarede esas aldıkları siyaset tarzının bu (tabii mülk) olduğunu, ancak Müslüman hükümdarların güçleri yettiğinde bu siyaseti İslam şeriatının gereklerine göre tatbik ettiklerini kaydetmektedir (İbn Haldun, 2009: 571-572).

2. Siyasî Mülk: İbn Haldun'un siyasal sistemler şematğinde aşama olarak tabii mülkten sonra geçilen aşama siyasî mülk aşamasıdır. Siyasî mülk, dünyevi maslahatların celbi ve zararların def'i hususunda aklı düşüncenin gereğine göre tüm halkı sevk ve idare etmektir. Burada hâkim (hükümdar) yönettikleri ile ilgili olarak onların maslahatına olan şeyleri bildiği kanaatindedir. Bu tip siyasetin faydası sadece dünyada hasıl olur. Bu aşamaya nasıl gelinmiştir? Yaşanan bazı tecrübe ve gereklilikler akli siyasetin uygulandığı bu aşamayı gündeme getirmiştir. Tabii mülkte hükümdarın hayvaniyet, gazap, kahr, zorbalık içinde yürüttüğü yönetime tepkiler oluşur. Çünkü o, yönetme tarzıyla haktan ayrılmış, yönettiği halkı kendi kişisel maksat ve arzuları istikametinde ve güçleri yetmeyecek yükümlülükler altına sokarak onlara zulmetmiştir. Bunun sonucunda hükümdara itaatin güçleştiği, kargaşa ve idamlarla yaşanan bir itaatsizlik durumunun olduğu görülür (İbn Haldun, 2009: 571). Sonuç olarak artık herkes için geçerli ve herkesin kabul ettiği, uyulması gereken kurallara başvurmak zorunlu olarak gündeme gelmiştir. Siyasî mülk denen bu aşamada artık uyulması zorunlu kanunlar vardır (Mücahid, 1995: 207). Siyasî mülkte, kanunlar akıllı kişiler, devlet büyükleri ve devlet işlerinde basiret sahibi kişiler tarafından düzenlenerek tebaaya uygulanır. Tabii mülkteki keyfilik ve zorbalığın yerini akli siyasete göre yapılan kanun ve kurallar almaktadır. Bundan dolayı Rayyıs, yerinde bir benzetme yaparak "siyasal krallık yönetimi" diye adlandırdığı İbn Haldun'un siyasî mülkünün günümüzdeki anayasal yapıya sahip toplumların özdeşi olduğunu, buralarda belli bir adalet ve eşitliği sağlamaya çalışan yönetimlerin bulunduğunu kaydetmektedir (Rayyıs, 1995: 119). Bunda da tabii mülkte olduğu gibi hükümdarın menfaatleri etrafında devlet örgütlenmesi söz konusudur ama hükümdar hem kendi hükümdarlığının sürmesi hem de devletin ayakta kalması için belli bir düzeyde adaletin ve hukukun gereklerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Ama yine de İbn Haldun (2009: 421), siyasî mülkü de ideal yönetim olarak görmez, kötü olarak niteler ve eleştirir. Eleştirisinin sebebi, bu yönetimde Allah'ın nurundan başka olan bir şeyle idare işine bakılmış olmasıdır.

İbn Haldun'un akli siyaseti incelerken tabii mülk ve siyasî mülk ayrımında kullandığı umumun maslahatları ile sultanın hususi maslahatları kriterleri biraz daha detaylandırıldığında siyasî mülkte umumun (yani halkın ve cemiyetin) maslahatları öncelikle gözetilirken bunun yanında hükümdarın saltanatının sağlam ve istikamet üzere olması için de onun hususi maslahatlarına önem verilir. İbn Haldun, bu çeşit siyasetin (İslam öncesi) İran'da takip edilmiş olduğunu, İslam'da ve halifeler döneminde Müslümanların bu tarz siyasetten müstağni (uzak) tutulduğunu ifade etmektedir (İbn Haldun, 2009: 571). Mukaddime'nin genel yaklaşımına bakıldığında burada İslam derken İslam dininin ana kaynakları; halifeler derken de Muaviye öncesi Raşit Halifeler dönemi kastedilmiş olabilir.

Sultanın ve toplumun maslahatlarının akli ve felsefi şekilde dikkate alınarak bir dengeyi kurulmasından neden müstağni kalındığını açıklarken de İbn Haldun, şer'i hükümlerin buna ihtiyaç bırakmadığını belirtmektedir. Ona göre şer'i hükümler, hem umumî hem de hususî maslahatları

içermekte olup mülk (devlet) ile ilgili hükümler de şer'î hükümlere dercolunmuştur (İbn Haldun, 2009: 571).

3.2. Dine Dayalı Siyaset (Hilafet):

Dinî siyaset, uhrevî (ahirete ilişkin) maslahatlar ile bunlara bağlı olan dünyevî maslahatlar hususunda, nazar-ı şer'inin (şer'î ilkelerin) gereğine göre tüm insanları sevk ve idare etmektir. Her ne kadar siyasî mülkte bir hukuktan, belli bir düzenden söz edilebilse de bu yönetim anlayışı yalnızca dünya işlerinde düzelmeyi amaçladığı için dinî davranışlardan ve yararlarından uzak olan bir siyasal sistemdir. Böyle bir siyasal sistemdeki yönetim anlayışında yönetilenlerin ahiret işleri düşünülmez. Bu noktada İbn Haldun yönetilenlerin her iki dünyadaki iyilikleri için başka bir yönetim biçiminin gerekli olduğu sonucuna ulaşmaktadır ki bu da "şer'î yönetim"i uygulayan "hilafet" ya da "imamet"tir. Hilafet, halkın ahiret işlerinde ve ahirete uzantılı dünyaya ilişkin çıkarlarında doğrudan şeriata göre yönetilmesidir. İbn Haldun'un ifadesiyle hilafet, dinin korunması ve dünyanın dinî siyasetle idare edilmesi için şariat sahibine (Hz. Muhammed) niyabet ve vekâlettir. Halifeye halife denilmesi, ümmeti içinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) halefi olduğu içindir. Halifeye imam denilmesi de, kendisine uyulması bakımından halifenin namaz kıldırarak imama benzetilmesindendir ki bunun için hilafete "İmamet-i Kübra" denilmiştir. Yine İbn Haldun'a göre imam (halife) seçme işini "ehl-i akd ve hall" yapar. Seçim ehli olan bu kişiler ileri gelen muteber ve elit kişilerdir. Onlar için imam seçmek farz-ı ayn iken halka düşen görev seçilen imama itaat etmektir (İbn Haldun, 2009: 421-426).

Ülkenin siyaseti, kanunları Allah(c.c.) tarafından tanzim edilmiş olup Şâri (Hz. Peygamber) vasıtasıyla da uygulanmışsa bu, dünya ve ahiret hayatındaki faydayı gözetken dinî bir siyaset olur. Ziyaeddin Rayyis'in "hilafet ve imamet" adını verdiği (Rayyis, 1995: 119) bu yönetim şeklinde halk şariat doğrultusunda yönetilir. Haldun'a (2009: 420) göre dinî siyaset halkın sadece dünyevi hayatını gözetmez, ahiretteki çıkarlarını da gözetir. Çünkü sonu ölüm ve yok oluş olan bu dünya hayatı ona göre abes ve batıldır. Şâri nelerin maslahat olduğunu bilmekte ve kulların ahiretteki kurtuluşlarını gözetmektedir.

Allah'ın (c.c.) insanlardan maksat ve matlup ettiği şey (uymalarını talep ettiği şey) onları ahirette saadete ulaştıran dinleridir. İbn Haldun'un burada, insanlar için yalnızca dünya hayatının varlığını kabul ederek onu merkeze koyan yalnızca ve ona ilişkin düzenlemeler, kurallar ve esaslar getiren siyaseti eleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu da onun laik bir devlet ve siyaset teorisi geliştirdiği görüşünü zayıflatmaktadır. Yine İbn Haldun'a göre ibadet ve muamele türünden bütün halleri itibarıyla insanları ahiret saadetine sevk etmek için şer'î hükümler gelmiştir. Bu yüzden mülk de (devlet, siyaset, iktidar) dinî usullerle icra ve idare edilmiştir. İslam toplumlarında başlangıçta halifelik ve dini siyaset vardı, zamanla halifelik mülk örgütlenmesine dönüşmeye başladı. Gitgide halifelik hükümdarlığa dönüştü ve ikisi birbirinden ayırt edilmez oldu. İslam toplumlarında "sultan" kavramının ortaya çıkışını da bu bağlamda açıklayan İbn Haldun, hilafetin ortadan kalkması, ihtilafların ortaya çıkması ve hilafet iddiasıyla bu makamı işgal edenlerin çoğalmasıyla alimlerin halifeye sultan adını verdiklerini kaydetmektedir (İbn Haldun, 2009: 420-423).

3.3. Siyaset-i Medeniyye (Politik Ütopyacılık):

Haldun siyaset analizlerini yaparken bu noktada kendi anlattığı siyaset tarzları ile ütopya tarzı siyasal düşünceler arasında bir ayrıma gitme gereği duyar ve "siyaset-i medeniyye" diye adlandırdığı bu ütopya tarzı siyaset anlayışının filozoflarca farazî olarak üretilen ve olması gerekene ilişkin bir siyaset olduğunu belirtir. Bu nedenle siyasal sistemler arasında siyaset-i medeniyyeye yer vermez. İbn Haldun, filozoflarca farazî olarak geliştirilen ve gerçekleştiği topluma medine-i fazıla, oradaki kanunlara da siyaset-i medeniye adını verdiklerini belirttiği bu tür siyaset düşüncesinin nadir görülen ve gerçekleşmesi uzak ihtimal olan hususlardan bulunduğu altını çizer (İbn Haldun, 2009: 571). İbn Haldun, kendisinin gerçekçi gözleme ve ilmî esaslara

dayalı incelemeleri ile Platon, Farabi, İbn Bacce gibi filozofların “politik ütopyacı” yaklaşımlarını birbirinden dikkatlice ayırmakta ve onların düşünce ürünlerini felsefenin alanında bırakmaktadır. Platon’un ideal devlet arayışı, Farabi’nin faziletli şehir kurgusu, ümran ilmine göre hareket eden İbn Haldun tarafından böylece siyaset felsefesi alanına uygun görülmektedir.

Sonuç

14. yüzyıl İslam düşünürlerinden İbn Haldun, sosyal bilimlerin sadece bir dalıyla ilgilenmemiş ve zamanının geleneğine uygun olarak farklı disiplinlerde söz söylemiş, düşünce ortaya koymuştur. Başta tarih olmak üzere sosyoloji, iktisat, din ve siyaset alanlarında yazmıştır. İbn Haldun’un yöntemi büyük ölçüde gözleme ve gerçekçiliğe dayanmaktadır. Yaşadığı ve gezdiği ülkelerin sosyal, ekonomik, siyasal, dinî ve kültürel yapı ve ilişkilerini gözlemlemiş, bunlardan sonuçlar çıkarmış ve aynı zamanda genellemeler yapmıştır. İbn Haldun siyaset ve siyasal sistemlerle ilgili analizlerini Mukaddime’nin değişik yerlerinde dağınık olarak yapmıştır. İbn Haldun’un siyasal sistem analizlerinde ilk dikkati çeken husus, Aristo’dan itibaren Batılı siyaset bilimcilerin yaptığı gibi yönetim biçimlerini yönetenlerin sayısına göre sınıflandırmamış olmasıdır. O, siyasal yapıları, eşitlikçilik-baskıcılık, dine dayalılık-aklî gereklere dayalılık, hukuka bağlılık-keyfilik, uhrevîlik-dünyevîlik, halkın maslahatını gözetme-hükümdarın maslahatını gözetme gibi ölçütlere göre sınıflandırmıştır. Yönetme tarzına göre yaptığı riyaset-hükümdarlık ayırımında riyaset devlet teşkilatının ve bürokrasinin gelişmediği, reinin toplumun gönüllü itaatine bağlı olarak onlara eşitler arasında birinci sıfatıyla sadece rehberlik yaptığı, bedevi-barbar topluma özgü geleneksel bir siyasal örgütlenmedir. Başkan, aslında paternalist bir liderdir. İşleri istişare ve ikna ile yapmaktadır. Toplumda zaten eşitlikçilik ve dayanışma ruhu hakimdir. Mülk (hükümdarlık) ise geleneksel toplum yapısının değişmesi ve kentliliği temsil eden hadari toplumdaki siyasal örgütlenme olup burada gelişmiş bir devlet teşkilatı vardır. Ticaret ve sanayinin geliştiği hadari toplumda hükümdar itaat ettirme ve iktidarını sürdürme amacıyla baskı ve zora başvurmaktadır. Hadari toplumda otokratik bir yönetim ortaya çıkar.

İbn Haldun, zorbalık, baskı ve kaba kuvvetin yersiz olarak kullanıldığı yönetim olan tabî mülkü zulüm ve haksızlık olarak görür. Siyasal hikmetin gereği olan siyasi mülk yönetimi de şeriatı dikkate almadığı için ve sadece dünyevi çıkarlar düşünüldüğü için kötüdür. Çünkü, bunda idare işine Allah’ın hükümleri açısından bakılmamaktadır. Haldun’un doğal olarak ulaştığı sonuç şudur ki, iyi yönetim ancak ve ancak yönetilenlerin hem dünya hem de ahiretlerini düşünerek uygulanan yönetimdir. Bu da ancak İslâmî yönetim olabilir. Çünkü Allah kullarının hem dünya hem ahiret çıkarlarını en iyi bilen ve buna uygun yasalar koyandır.

KAYNAKÇA

- BAYRAKDAR, Mehmet (2012), *İslâm Bilim Adamları*, İnkılab Yayınları, İstanbul.
- BİLGİN, Vejdî (2010), *Bizi Kuşatan Toplum: Sosyolojiye Giriş*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ÇAĞRICI, Mustafa (1991), “Asabiyet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (T.D.V.İ.A.), C: 3, s. 453-455.
- DURSUN, Davut (2012), *Siyaset Bilimi*, 6. Basım, Beta Yayınları, İstanbul.
- EROĞUL, Cem (1981), “*Siyasal Düzenlerin Sınıflandırılmasına İlişkin Birkaç Tarihsel Örnek ve Tartışma*”, Ahmet Şükrü Esmer’e Armağan, A.Ü. Matbaası, Ankara.
- GÖZE, Ayferi (2009), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 12. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- HASSAN, Ümit (1982), *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, Ankara Ün. SBF Yayını, Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- HOCAOĞLU, Durmuş (2007), “*Erken Dönem Bir Milliyetçilik Teorisini Olarak İbn Haldun*” Bayburt Vakfı, Bayburt Eğitim, Kültür ve Hizmet Vakfı Bülteni, Sayı: 5, İstanbul, 44-48.
- Islamic Philosophy Online (1998), “Aristotelianism in Islamic philosophy”, İnternet Adresi: <http://www.muslimphilosophy.com/ip/rep/H002>, Erişim Tarihi: 10.07.2013.
- İBN HALDUN (2009), *Mukaddime*, Cilt 1, (çev. Süleyman Uludağ), 6. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İBN TEVMİYE (1989), *Bir İslam Kurumu Olarak Hisbe*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- KIŞLALI, Ahmet Taner (1987), *Siyaset Bilimi*, A.Ü. Basın Yayın Yüksekokulu Yayını, Ankara.
- KORKUT, Şenol (2008), “*Ibn Khaldun's Critique of the Theory of al-Siyâsah al-Madaniyyah*”, Asian Journal of Social Science, 36 (3-4), 547-571.
- KOZAK, İbrahim Erol (2012), “*İbn Haldun'un İşletme ve Kamu Yönetimine İlişkin Görüşlerine Günümüzden Bir Bakış*”, İş Ahlakı Dergisi, 5 (9), 163-184.
- MERİÇ, Cemil (1998), *Umrandan Uygarlığa*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MÜCAHİD, Huriye Tevfik (1995), *Fârâbi'den Abduh'a Siyasi Düşünce*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Armağan (2008), “Düzenin Meşruluğu Sorunu Bağlamında İbni Haldun Felsefesinin Değerlendirilmesi”, A. Ü. SBF Dergisi, 63 (1), Ankara, 175-206.
- RAYYIS, Ziyauddin (1995), *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*, (çev. İbrahim Sarmış), 2. Baskı, Nehir Yayınları, İstanbul.
- STOWASSER, Barbara (1984), “*İbn Khaldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü*”, (çev. Nermin Abadan-Unat), A.Ü. SBF Dergisi, 39 (1-4).
- ŞAYLAN, Gencay (1981), *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

DOKUZUNCU SINIF TARİH DERS KİTABINDA YER ALAN GÖRSELLER HAKKINDA ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ: TRABZON ÖRNEĞİ*

*Ebru DEMİRCİOĞLU***

ÖZET

Ders kitapları eğitim ve öğretim sürecinin en önemli unsurları arsında yer almaktadır. Bu materyallerin hazırlanmasında pek çok husus dikkate alınmalıdır. Ders kitabı hazırlama sürecinde dikkat edilmesi gereken hususların başında görseller gelmektedir. Nitelikli bir ders kitabında görseller metinle uyumlu olmanın yanında, açık, anlaşılır ve öğrencilerin ilgisini çekecek şekilde yapılandırılmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, Trabzon ilinde bulunan tarih öğretmenlerinin, dokuzuncu sınıf Tarih ders kitabında yer alan görseller hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktır. Çalışmanın evrenini Trabzon ilinde bulunan tarih öğretmenleri oluştururken, araştırmanın örneklemini Trabzon il merkezi ve sahil şeridindeki ilçelerde görev yapan deneyimli Tarih öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırma nitel bir anlayışla gerçekleştirilmiş olup, örneklem seçiminde amaçlı örneklem kullanılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak açık-uçlu sorulardan oluşan bir anket ve yarı-yapılandırılmış mülakat kullanılmıştır. Bu veri toplama araçlarıyla derinlemesine bilgi elde edilmeye çalışılmıştır.

Açık-uçlu anket çalışmasına kırk dokuz tarih öğretmeni katılırken, mülakatlar sekiz öğretmenle gerçekleştirilmiştir. Her iki veri toplama aracıyla elde edilen veriler, kendi içinde kategorilere ayrılarak analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen verilerin ışığı altında, araştırmaya katılan tarih öğretmenlerinin, dokuzuncu sınıf tarih ders kitabında bulunan görsellerin nasıl kullanılması gerektiği konusunda yeterli eğitim ve bilgilerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, öğretmenlere göre dokuzuncu sınıf tarih ders kitabında yer alan görsellerin bir kısmının metinlerle uyumlu olmadığı, bazı görsellerin açık ve net olmamasının yanında anlaşılır olmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih Öğretimi, Dokuzuncu Sınıf Tarih Ders Kitabı, Görseller, Öğretmen Görüşleri

* Bu makale, danışmanlığı Prof. Dr. Mesut Çapa tarafından yapılan ve Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2011 yılında Ebru DEMİRCİOĞLU tarafından hazırlanan “Tarih Öğretmenlerinin Dokuzuncu Sınıf Tarih Ders Kitabındaki Görseller Hakkındaki Görüşleri” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**

PERCEPTIONS OF HISTORY TEACHERS ABOUT VISUAL MATERIALS OF NINTH GRADE HISTORY TEXTBOOK

ABSTRACT

Textbooks are important tools of teaching and learning process in education system. There are some important criteria in preparing textbooks. Especially visual materials which should be paid attention in the preparation process of textbooks are important. Visual materials of a qualified textbook should also have the following criteria which are as follows: harmony between text and visual materials, clarity and catching attention of students.

The purpose of this thesis is to determine perceptions of history teachers about visual materials of ninth grade history textbooks. The research carried out experienced history teachers who teach history in the city center of Trabzon and on the coast of the province of Trabzon. The purposive sampling was used in the research to choose history teachers. A qualitative approach was used in the study and two data collection tools which are an open-ended questionnaire and a semi-structured interview to gather data. 49 history teachers participated open-ended questionnaire and semi-structured interviews carried out with 8 teachers. In the light of the data, it seems that the great majority of history teachers do not know how to use visual materials in history textbooks and think that visual materials in the ninth grade history textbooks do not explain texts properly. Furthermore, they also stated that some visual materials in the ninth grade history textbook are not clear and understandable.

Key Words: History Teacher, Ninth Grade History Textbook, Visuals, Perceptions of History Teachers.

Giriş

Eğitim ve öğretim sürecinin önemli bir unsuru olan ders kitabının geçmişinin M.Ö. 4000 yıllarına kadar indiği iddia edilmektedir (Kaya 2002: 88; Tekışık 1986: 1). Ders kitapları, geçmişten bugüne içinde yaşanan çağın teknolojik imkânlarına göre değişim göstermiş ve şekillenmiştir. Günümüzde ise, modern teknolojiyle birleşen ders kitabı artık herkesin istediği zaman ulaşabileceği bir materyal durumuna gelmiştir.

Unesco'ya göre ders kitabı, "Kapakları dışında en az 49 sayfa olan ve süreli niteliği bulunmayan basılı yayın ..." (Ceyhan vd. 2004: 14) olarak tanımlanmaktadır. Ders kitaplarının hazırlanma aşamasında bazı ortak ilkeler bulunmasının yanında, öğretimi yapılan alanın özelliklerine göre de farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin öğrencilerin kendi yaşadıkları zaman diliminden çok önce meydana gelmiş olayları anlatan tarih dersi kitaplarının hazırlanmasında, dikkat edilmesi gereken en önemli hususların başında soyut olan geçmişin somut hale getirilmesi gelmektedir. Bu çerçevede resim, fotoğraf, minyatür, gravür, karikatür, grafik, şema, plân ve harita gibi unsurlardan oluşan görseller, tarih ders kitaplarında soyut olanı somut hale getirmeye yardımcı olabilecek en önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Teknolojik ve ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerin tarih ders kitapları incelendiği zaman, bu materyallerin içindeki çok sayıda görselin, anlatımı yapılan konuları daha anlaşılır kıldıkları ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

öğrenmeyi kolaylaştıracak şekilde kullanıldıkları görülmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki tarih ders kitaplarının ayrılmaz bir parçası olan görsellerin oluşturulmasında ve seçiminde bazı kriterler ön plana çıkmaktadır. Ders kitapları içindeki görselleri daha anlamlı ve faydalı kılacak bu kriterlerin bir kısmını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Bölükbaş 2005: 37–38; Güneş 2002: 139–140; Kılıç vd. 2002: 137–140; Şahin vd. 2001: 19–20; Şimşek 1997: 69):

- Görsel, somut bir mesaja sahip olmalıdır.
- Ders kitabına konulacak metinler özenle seçilmeli, özenle görselleştirilmeli ve estetik değerler içermelidir.
- Konularla ve dersin içeriğiyle görseller arasında bir ilişki olmalıdır.
- Görsel öğeler konuya, programa ve amaca uygun olmalıdır.
- Seçilen görseller ilgi uyandırmalıdır ve öğrenciyi düşündürmelidir.
- Resimler sayfa içinde yerleştirilirken estetik olarak düzenlenmelidir.
- Görseller numaralandırılmalıdır.
- Görsellerin altlarında görseli açıklayan doyurucu bilgiler bulunmalıdır.
- Görsel, metni açıklayıcı olmalıdır.
- Görsel öğeler okunabilir olmalıdır.
- Görseller öğrencilerin yaş ve seviyeleri dikkate alınarak oluşturulmalıdır.
- Başlıklar, görsel tasarım ilkelerine uygun olmalıdır.

Tarih ders kitaplarına yönelik görsellerin hazırlanması aşamasında yukarıdaki hususlara dikkat edilmesi, tarih ders kitaplarının niteliğini ve kalitesini artırarak daha kalıcı öğrenmelerin oluşmasına zemin hazırlayacaktır.

Ders kitaplarındaki görsellerden istenilen düzeyde verim alabilmek için, dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise, bu unsurların ders kitaplarına nasıl yerleştirileceğiyle ilgilidir. Görsellerin ders kitaplarına nasıl yerleştirileceğiyle ilgili bir dizi kural bulunmaktadır. Bu kuralları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Görsel öğeler altı satırdan büyük, üç satırdan küçük olmamalıdır (Güneş 2002: 116).
- Sayfa düzenine bakıldığında, tüm sayfalarda önce görseller, görsellerin altında da açıklama veya görselle ilgili bir metin yer almalıdır (Akın 2007: 43) .
- Sayfa düzeninde, kenar boşlukları her üniteye farklı renk alacak şekilde yapılarak sınırlandırılmalıdır (Yel 2003: 151).
- Arka fona yerleştirilen, tüm sayfayı kaplayan ve üzerine yazılar yazılan resimleme teknikleri öğrenciye bir katkı sağlamayacağından kullanılmamalıdır (Güneş 2002: 116).
- Sayfaların üst ve alt boşlukları renkli şeritler halinde düzenlenmelidir (Yel 2003: 151).
- Görsellerin arasına bırakılan boşluklar, görsellerin daha iyi görülmesini ve anlaşılmasını sağlamaktadır bu nedenle yerleştirilirken aralarındaki boşluklara dikkat edilmelidir (Güneş 2002: 116).

Ders kitaplarından öğrencilerin istenilen düzeyde yararlanabilmesi için, görsellerin gerek hazırlanması aşamasında ve gerekse ders kitaplarına yerleştirilmesinde yukarıdaki hususlara dikkat edilmelidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Ülkemizde tarih ders kitaplarının incelemesine dayalı çalışmalar II. Dünya Savaşı'ndan sonra gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle Unesco'nun tarih ders kitaplarıyla ilgili başlattığı çalışmalara Türkiye'de dâhil olmuş (Safran vd. 1996) ve ders kitaplarının iyileştirilmesine yönelik metinlere de imza atmıştır. Tarih ders kitaplarıyla ilgili uluslararası bu çalışmalara ilaveten, ülkemizde tarih ders kitaplarıyla ilgili çalışmaları 1980'lerde Salih Özbaran ve öğrencilerinin yapmış olduğu çalışmalarla hareketlendiği görülmektedir. Özbaran (1992, 1997 ve 2003) çalışmalarında tarih ders kitaplarının özellikle ideolojik boyutunu eleştirmiştir.

Ülkemizde tarih ders kitaplarının özellikle ideolojik boyutuyla ilgili çalışma yapan bir diğer isim ise Kabapınar'dır (1991; 1992). Araştırmacı, çalışmalarında Türk tarih ders kitaplarında ideolojik vurgunun ön planda olduğunu belirtmektedir. Kabapınar diğer bir çalışmada Türk ve İngiliz tarih ders kitaplarını içerik ve tasarım açısından karşılaştırmıştır. Bu çalışmada Türk tarih ders kitaplarında tasarım ve içerik açısından problemler olduğu tespit edilmiştir (Kabapınar 1998). Tarih ders kitaplarıyla ilgili ülkemizde ilk çalışma yapanlardan birisi, Aslan (1992) olup, araştırmacı "Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük" derslerinin ve kitaplarının sorunlarını araştırmıştır. Tarih ders kitaplarıyla ilgili çalışmalar incelendiği zaman bu çalışmaların daha ziyade, ders kitaplarının içeriğine yönelik olduğu görülür. Buna karşın özellikle tarih ders kitaplarında yer alan görsellerle ilgili ülkemizde yeterli çalışma bulunmamaktadır.

Ülkemizde tarih ders kitaplarında görsellerle ilgili çalışmalar bulunmamasına karşın, bu konuyla ilgili olarak sosyal bilgiler ders kitaplarına yönelik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Sosyal bilgiler ders kitaplarındaki görsellerle ilgili yapılan çalışmaların ortak sonuçlarının bir kısmını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Görseller metinleri desteklememektedir (Sığan 1997: 147–148; Alkan 2002).
- Görsel düzen özellikleri yönünden sorunlar vardır (Kılıç 1999).
- Ders kitaplarının kapakları dikkat çekici nitelikte değildir (Seven 2001).
- Ders kitabındaki haritalarda hata vardır.
- Fotoğraflarla metinler arasında uyumsuzluk vardır. Fotoğraf ve resimlerde renklerin baskısı kalitesizdir (Uzguç 2002).
- Görseller ilgi çekici değildir (Kayabaşı 2003).
- Tasarım ve sayfa düzeni yeteli değildir (Kayabaşı 2003).
- Ders kitabındaki haritalar ilgi çekici değildir (Yalçınkaya 2004; Bek 2005).

Sosyal bilgiler ders kitaplarına yönelik yapılan çalışmaların sonucunda, bu ders kitaplarında yer alan görsellerin bir dizi problem barındırdığı anlaşılmaktadır.

Sosyal bilimlerin bir diğer disiplini olan coğrafya ders kitapları üzerine çalışma yürüten Aslan (2005: 257–273), yukarıdaki sonuçlara benzer sonuçlar ortaya koymuştur. Aslan'a göre ders kitaplarında şekiller, haritalar, fotoğraflar yeterli sayıda değildir, kitaplarda kullanılan grafikler, aynı yıla ait olmalarına rağmen farklı istatistikî bilgileri vermektedirler.

Ülkemizde ders kitaplarıyla ilgili çalışmalar incelendiği zaman, farklı disiplinlerdeki ders kitaplarında yer alan görsellerle ilgili veriler ortaya koyan çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar içinde tarih ders kitaplarındaki görsellere yönelik, özellikle yeni hazırlanan ders kitaplarındaki görsellerin incelenmesine yönelik, çalışmaların olmadığı anlaşılmaktadır. Bu boşluğu doldurmak amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Çalışmanın amacı

Bu çalışmanın amacı, Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu ve halen liselerde okutulmakta olan dokuzuncu sınıf tarih ders kitabındaki (DSTDK) görseller hakkında, Trabzon ilindeki tarih öğretmenlerinin görüşlerini ortaya koymaktır. Bu çerçevede çalışmayla aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır:

- Tarih öğretmenlerinin görsellerin kullanımına yönelik almış oldukları eğitimin düzeyi nedir?
- Tarih öğretmenlerinin DSTDK'ndaki görselleri kullanım sıklığı nedir?
- Tarih öğretmenlerinin DSTDK'ndaki görsellerin niteliği ve işlevselliği hakkındaki görüşleri nelerdir?
- Tarih öğretmenleri DSTDK'ndaki görselleri kullanırken nelere dikkat etmektedirler?
- Tarih öğretmenleri, DSTDK'ndaki görselleri kullanırken hangi problemlerle karşılaşmaktadırlar?

Yöntem

Bu çalışma nitel bir anlayışa dayalı olarak yürütülmüş olup, araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Bu çerçevede veri toplama araçları açık uçlu bir anket ve yarı yapılandırılmış mülakattır.

Örneklem

Bu çalışmanın evrenini Trabzon ilindeki liselerde görev yapan ve dokuzuncu sınıf tarih derslerinden sorumlu olan tarih öğretmenleridir. Araştırmanın örneklemini, Trabzon il merkezi ve sahil şeridinde bulunan liselerdeki, dokuzuncu sınıf tarih derslerinden sorumlu tarih öğretmenleri oluşturmaktadır. Açık uçlu anket çalışmasına katılan öğretmenlerin seçiminde amaçlı örneklem (Purposive Sampling) kullanılmıştır. Amaçlı örneklem aracılığıyla, Trabzon il merkezi ve sahil şeridindeki alt yapısı güçlü liselerdeki deneyimli öğretmenler seçilmeye çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan mülakat çalışması için, açık uçlu ankete katılan öğretmenler arasında rastgele seçim yapılmıştır.

Bu çalışmanın ilk aşamasında kullanılan veri toplama aracı, açık uçlu sorulardan oluşan bir ankettir. Nitel bir anlayışla oluşturulan anketteki sorular açık uçlu olup, öğretmenlerin fikir ve görüşlerini derinlemesine ortaya koyacak şekilde hazırlanmıştır. Anketteki açık uçlu sorularla elde edilen veriler içerik analizine dayalı olarak analiz edilmiştir.

Araştırmadaki bir diğer veri toplama aracı mülakattır. Bu çalışmada, Trabzon il merkezi ve Akçaabat ilçesinde anket çalışması yapılan öğretmenler arasından seçilen sekiz tarih öğretmeniyle yarı-yapılandırılmış mülakat uygulanmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat uygulanmasının sebebi, problemle ilgili olarak tarih öğretmenlerinin görüşlerini daha derinlemesine ortaya koymaktır. Buna ek olarak, anket ve mülakat sorularının karşılaştırılarak elde edilen verilerin geçerliği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Araştırmada kullanılan açık uçlu anket ve mülakatların geçerliliği ve güvenilirliği için bir dizi etkinlik yapılmıştır. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Açık uçlu anket ve mülakat soruları ilgili literatür ışığında hazırlanmıştır.
- Açık uçlu anket ve mülakat sorularıyla ilgili uzman görüşüne başvurulmuştur.
- Açık uçlu anket ve mülakat sorularıyla ilgili pilot çalışmalar yapılmış ve pilot çalışmalar sonucunda ölçme araçlarına son hali verilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Verilerin toplanması

Tarih öğretmenlerinin, DSTDK'ndaki görseller hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla oluşturulan anket formu, 70 tarih öğretmenine dağıtılmıştır. Dağıtımı yapılan 70 anket formundan 49'u geri dönmüştür. Açık-uçlu ankette sorulan sorulara verilen cevaplar kategorilere ayrılmıştır. Oluşturulan bu kategorilerin yüzde ve frekansları bulunarak analiz yapılmıştır.

Çalışmada tarih öğretmenlerinin görüşlerini daha derinlemesine elde etmek amacıyla yarı-yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakatların analizinde ilk aşamada veriler dikkatlice okunmuştur. İkinci aşamada ise, elde edilen veriler kategorilere ayrılmış ve bu kategorilerin ışığı altında yorumlar yapılmıştır.

Çalışmada Kullanılan Dokuzuncu Sınıf Tarih Ders Kitabı:

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2009 yılında basımı yapılan DSTDK, 204 sayfadan oluşmaktadır. Ders kitabında, 36 adet harita, 17 adet tablo, 14 adet şema ve 198 adet resim bulunmaktadır. Bu resimlerin 14'ü minyatür, 13'ü temsili resimdir. Bu verilere dayalı olarak DSTDK'nın görseller açısından zengin bir materyal olduğu söylenebilir.

Bulgular ve Yorum:

Tarih öğretmenlerinin, DSTDK'ndaki görseller hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla yürütülen bu araştırmanın ilk kısmı olan açık uçlu anket çalışmasına 49 tarih öğretmeni katılmıştır. Bu öğretmenlerden 25'i erkek, 21'i kadındır. Geri kalan 3 öğretmen ise cinsiyetini belirtmemiştir. Öğretmenlerin 36'sı eğitim fakültesi, 12'si edebiyat fakültesi ve 1 tanesi ise eğitim enstitüsü mezunudur. Çalışmaya katılan öğretmenlerin 8 tanesi 0-10 yıl çalışmışlık aralığında bulunurken, 32'si 11-20 yıl aralığında görev yapan öğretmenlerdir. 24 ve yukarı yıl görev yapan öğretmenlerin sayısı 9'dur. Bu verilerden anlaşılabileceği üzere çalışmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğunun deneyimli öğretmenler olduğu görülmektedir.

Tarih Derslerinde Görsellerin Kullanımına Yönelik Öğretmenlerin Almış Oldukları Eğitim

Ders kitabındaki görseller, bu materyallerle verilmek istenen bilgi, beceri ve tutumların daha anlaşılır hale getirilmesinde ve daha kolay öğrenilmesine yardım edebilecek temel unsurlardır. Bu çerçevede, hangi öğretim alanı olursa olsun öğretmenlerin ders kitabındaki görsellerin nasıl kullanılabileceğiyle ilgili olarak gerek üniversite eğitimleri aşamasında ve gerekse hizmet içi eğitim yoluyla eğitim almaları önemlidir. Bu çerçevede araştırmaya katılan tarih öğretmenlerine gerek üniversite eğitimleri aşamasında, gerekse hizmet içi eğitimler aracılığıyla bu konuda eğitim alıp alamadıkları sorulmuştur.

Açık uçlu anket çalışmasına katılan öğretmenlerin çok büyük çoğunluğu (46, %93,8) tarih derslerinde görsellerin nasıl kullanılması gerektiğiyle ilgili olarak gerek üniversite eğitimleri aşamasında gerekse hizmet içi eğitimlerde herhangi bir eğitim almadıklarını belirtmişlerdir. Bu konuda üniversite eğitimi aşamasında eğitim aldığını ifade eden öğretmenler (3, %6,2) ise, bilgisayar kullanımına yönelik bir eğitim aldıklarını ifade etmektedirler. Hizmet içi eğitimlerde görsellerin nasıl kullanılması gerektiğiyle ilgili eğitim aldıklarını belirten bu öğretmenler, aldıkları eğitimin öğretim teknolojileri alanında olduğunu belirtmişlerdir. Anket çalışmasına katılan tarih öğretmenlerinin büyük çoğunluğunun (44, %89,7) görsellerin nasıl kullanılması gerektiğiyle ilgili bir eğitim almamış olmalarına karşın, öğretmenler bu konuda eğitim almak istediklerini de ifade etmişlerdir.

Yukarıdaki konuyla ilgili anket sonuçlarının öğretmenlerle yapılan mülakat sonuçlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Mülakat çalışmasına katılan öğretmenlerin tamamı, ders kitaplarında yer

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

alan görsellerin nasıl kullanılabileceğiyle ilgili eğitim almadıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin öğretmen A: “Bizler yetiştirilirken böyle bir eğitim almadık. Doğrusu bizler tarih öğretmeni olarak yetiştirildik. Bu konularda çok fazla bilgimiz yok, ama böyle bir eğitim almak isterdim” şeklinde bir görüş beyan etmiştir. Öğretmen D, ise yukarıdaki açıklamayı destekler bir biçimde şu açıklamayı yapmıştır:

“Görsellerin nasıl kullanılması gerektiğiyle ilgili bir eğitim almadık. Bizim zamanımızda tarih bilgisi daha ön plandaydı. Özel öğretim dersinde tarih dersi anlattık ve öğretmenimiz bize bu tür şeylerden bahsetmedi. Bunun dışında hizmet içi eğitim olarak, teknolojinin nasıl kullanılabileceğiyle ilgili bir eğitim aldım”

Anket ve mülakattan elde edilen verilerin ışığı altında, araştırmaya katılan tarih öğretmenlerinin ders kitabındaki görsellerin nasıl kullanılması gerektiğiyle ilgili olarak gerek üniversite eğitimleri aşamasında, gerekse hizmet içi eğitim sürecinde bir eğitim almadıkları görülmektedir.

Ders Kitabında Yer Alan Görsellerin Kullanım Sıklığı

Ders kitaplarındaki görseller öğrenmeye olumlu katkı sağlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu materyallerin öğretmenler tarafından uygun zaman ve yerde kullanılması öğrenmeye olumlu yönde etki etmektedir. Tarih öğretmenlerine DSTDK’ndaki görselleri ne sıklıkla kullandıkları sorulduğu zaman, öğretmenlerin yarısına yakınının (20, %40,8) DSTDK’ndaki görselleri sık sık kullandığı görülmektedir. Buna karşın, yarıya yakın bir oranın (24, %48,9) ise, görselleri bazen kullandığı anlaşılmaktadır. Geri kalan 3 (%6,1) öğretmen ise, ders anlatımında ders kitabındaki görselleri kullanmadığını ifade etmiştir.

Yukarıdaki konuyla ilgili anket çalışmasından elde edilen verilerin mülakat sonuçlarıyla tam anlamıyla örtüşmediği görülmektedir. Mülakat çalışmasına katılan öğretmenlerin tamamı görselleri derslerinde sık sık kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin öğretmen F: “DSTDK’ndaki görselleri kullanıyorum ama sık sık kullandığımı söyleyemem. Eğer sadece görseller üzerine yoğunlaşırsam bu sefer dersi tamamlayamam” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Yukarıdaki cevaba benzer bir cevap veren öğretmen C: “Tarih müfredatı çok yoğun, zaman sıkıntısı yaşamaktayız. Hatta bazı konuları yüzeysel geçmekteyiz. Bu sebeple ders kitabındaki görselleri sık sık kullandığımız söylenemez” açıklamasını yapmıştır. Yukarıdaki ifadelerden anlaşılabileceği üzere çalışmaya katılan tarih öğretmenlerinin DSTDK’ndaki görselleri yeterince kullanmadıkları görülmektedir.

Ders Kitabında Yer Alan Görsellerin Anlaşılabilirliği ve İlgi Çekiciliği

Ders kitaplarının hazırlanma aşamasında dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan bir tanesi, ders kitaplarındaki görsellerin anlaşılır ve öğrencilerin ilgilerini çekecek yapıda olmasıdır. Bu bağlamda çalışmaya katılan öğretmenlere açık-uçlu anket aracılığıyla, ders kitabında yer alan görsellerin çekiciliği ve anlaşılabilirliği hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Anket çalışmasına katılan öğretmenlerin 14’ü (%28,5) DSTDK’ndaki görsellerin öğrenciler nazarında ilgi çekici olmadığını iddia etmektedir. Görsellerin kısmen ilgi çekici olduğunu ifade eden 17 (%34,6) öğretmene karşı, 16 (%32,6) öğretmen ise, görsellerin öğrencilerin gözünde ilgi çekici olduğunu belirtmiştir. Buna ilaveten, araştırmaya katılan öğretmenlerin 19’u (%38,7) DSTDK’ndaki görsellerin anlaşılır olmadığını vurgularken, 6 (%12,2) öğretmen ise görsellerin kısmen anlaşılır olduğunu belirtmiştir. Buna karşın 21 (%42,8) öğretmen görsellerin anlaşılır olduğunu ifade etmiştir.

Mülakat çalışmasına katılan sekiz öğretmenden altısı, ders kitabındaki görsellerin anlaşılır ve ilgi çekici olmadığını düşünmektedir. Öğretmen F, kullandıkları tarih ders kitabındaki görsellerle ilgili olarak şu yorumu yapmıştır: “Kullandığımız ders kitabında bulunan görsellerin bazıları anlaşılır ve net değil. Görsellerin net olmamasından dolayı öğrenciler görselde verilen

mesajı anlamamakta ve bu nedenle problemler yaşamaktadırlar”. Yukarıdaki cevaba benzer bir cevap veren öğretmen B, “*Ders kitabındaki görsellerin bir kısmında problem var. Bazı görseller soluk ve bazıları çok küçük. Bu sebeple anlaşılmaları zor ve öğrenciye katkı sağlayamamaktadırlar*” biçiminde bir ifade kullanmıştır.

Araştırmaya kayılan öğretmenlerden 2’si, yukarıda verilen cevaplardan kısmen farklı cevaplar vererek, ders kitaplarındaki görsellerin eskiye nazaran daha iyi olduğunu belirtmiştir. Örneğin öğretmen C: “*Ders kitabındaki görseller eski ders kitaplarında bulunanlardan daha iyi. Ama yine de istenilen düzeyde değil*” şeklinde bir ifade kullanmıştır.

Yukarıdaki cevaplara dayalı olarak, DSTDK’ndaki görsellerin ilgi çekiciliğinin ve anlaşılabilirliğinin yeterli olmadığı görülmektedir.

Ders Kitabında Yer Alan Görsellerin Baskı Kalitesi, Yazılı Metinlerle Uyumu ve Güncelliği

Ders kitaplarında yer alan görsellerin baskı kalitesi, yazılı metinlerle uyumu ve güncelliği ders kitaplarının hazırlanma aşamasında dikkat edilmesi gereken unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. DSTDK’ndaki görsellerin baskı kalitesiyle ilgili olarak öğretmenlere sorulan soruların cevapları incelendiği zaman, öğretmenlerin yarısından fazlası (29, %59,1) görsellerin baskı kalitesini yeterli bulmamaktadır. Buna karşın 9 (%18,3) öğretmen görsellerin baskı kalitesini kısmen yeterli bulurken, 10 (%20,4) öğretmen ise ders kitabındaki görsellerin baskı kalitesini yeterli bulduğunu ifade etmiştir. Ders kitabının baskı kalitesinin yeterli olmaması, bu materyalden istenilen verimin alınamamasına yol açmaktadır.

Ders kitaplarında yer alan görsellerle ilgili diğer önemli bir husus ise görsel metin uyumudur. Görsel metin uyumunun olmadığı durumlarda ders kitabında yer alan görsellerden istenilen verimin elde edilmesi mümkün değildir. Bu konuyla ilgili olarak, öğretmenlere yöneltilen sorunun cevapları incelendiği zaman, öğretmenlerin yarısından fazlası (29, %59,2) tarih ders kitabında yer alan görsellerin yazılı metinlerle uyumlu olduğunu belirtirken, 15 (%30,6) öğretmen ise, görsellerle yazılı metin uyumunun yeterli olmadığını belirtmişlerdir. 5 (%10,2) öğretmen ise görsellerin yazılı metinlerle kısmen uyumlu olduğunu düşünmektedir. Yukarıdaki verilere dayalı olarak tarih ders kitabındaki görsel metin uyumunda problemler yaşandığı görülmektedir.

Ders kitabında yer alan görsellerin sahip olması gereken diğer önemli bir husus ise, görsellerin güncelliğidir. Anket yoluyla araştırmaya katılan öğretmenlerden elde edilen veriler incelendiği zaman, bu soruya 10 (%20,4) öğretmenin cevap vermediği görülmektedir. Geri kalan öğretmenlerin 16’sı (%32,6) tarih ders kitabındaki görselleri güncel bulmamaktadır. Buna karşın, 9 (%18,3) öğretmen ise görselleri kısmen güncel bulmaktadır. DSTDK’ndaki görsellerin güncelliğini yeterli bulmayan öğretmen sayısı ise 14’dür (%28,5). Bu verilerden araştırmamıza konu olan ders kitabında yer alan görsellerin güncellik açısından problem barındırdığı anlaşılmaktadır.

İyi hazırlanmış bir ders kitabı, nitelikli görsellerinin yanında, bu görsellerle ilgili doyurucu bilgiye de sahip olmalıdır. Bu çerçevede, tarih öğretmenlerine incelenen ders kitabı bağlamında görsellerle ilgili yapılan açıklamaların yeterli olup olmadığı sorulmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin yarısı (25, %51) ders kitabında yer alan görsellerle ilgili olarak yapılan açıklamaların yeterli olmadığını ifade ederken, 5 (%18,3) öğretmen açıklamaları kısmen yeterli bulmaktadır. Buna karşın 17 (%34,6) öğretmen ise, görsellerle ilgili yapılan açıklamaların yeterli olduğunu kanaatindedir. Bu verilere dayalı olarak DSTDK’ndaki görsellerle ilgili açıklamaların istenilen düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır.

DSTDK'ndaki Görsellerin Eksik Yönleri

Eğitim ve öğretim sürecinde yaşanan eksikliklerin tespitinde öğretmenler en temel unsurlar arasında yer almaktadırlar. Bu bağlamda anket çalışmasına katılan tarih öğretmenlerine DSTDK'ndaki görsellerde ne tür eksikliklerin olduğu sorulmuştur. Bu soruya 13 (%26,5) öğretmen cevap vermemiştir. Açık uçlu soruların analizi neticesinde aşağıdaki kategorilerin ön plana çıktığı görülmektedir:

- Görseller açık ve anlaşılabilir değildir (10, %20,4)
- Görseller içerikle uyumlu değildir (10, %20,4)
- Harita, tablo ve şemalar net değildir (6, %12,2)
- Görsellerin baskı kalitesi düşüktür (5, %10,2)
- Şema ve tablo sayısı azdır (3, %6,1)
- Görseller güncel değildir (2, %4)

Yukarıdaki kategoriler incelendiği zaman, çalışmaya katılan tarih öğretmenlerine göre DSTDK'ndaki görsellerin en önemli eksikliğinin bu materyallerin net ve anlaşılır olmamasından kaynaklandığı görülmektedir. Buna ilaveten ders kitabındaki metinlerle görsellerin uyumlu olmaması diğer önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsellerin eksik yönleriyle ilgili elde edilen verilerin sosyal bilgiler ders kitaplarına yönelik yapılan çalışmalarla örtüştüğü görülmektedir. Örneğin, Sığan (1997: 147–148) ve Alkan'ın (2002) çalışmaları da sosyal bilgiler ders kitaplarında görsel ve metin uyumsuzluğundan bahsetmektedir. Buna ilaveten, bu iki çalışmayla örtüşen bir diğer sonuç ise, görsellerin baskı kalitesinin yetersiz olmasıdır.

Görsellerin Sahip Olması Gereken Özellikler:

Anket çalışmasına katılan tarih öğretmenlerine sorulan diğer bir soru ise, ders kitaplarında yer alan görsellerin sahip olması gereken özelliklerin neler olması gerektiğiyle ilgilidir. Öğretmenler aşağıda sıralandığı üzere, ders kitabında yer alan görsellerin sahip olması gereken altı temel özelliği ön plana çıkarmışlardır:

- Konu ile örtüşmelidir (17, %34,6).
- Görseller bilimsel ve güncel olmalıdır (15, %30,6).
- Görseller yeterince açıklayıcı olmalıdır (20, %40,8).
- Görseller öğrenciler tarafından yorumlanabilmelidir (11, %22,4).
- Görseller dikkat çekici olmalıdır (9, %18,3).
- Görseller öğrencileri düşündürmelidir (4, %8,1).

Araştırmaya katılan tarih öğretmenlerinin görsellerin sahip olması gereken niteliklerle ilgili verdikleri cevaplar incelendiği zaman, bu cevapların nitelikli bir tarih ders kitabında bulunması gereken özelliklerin bir kısmını taşıdığı görülmektedir.

Ders Kitabında Yer Alan Görsellerin Kullanımında Dikkat Edilen Hususlar

Ders kitaplarında yer alan görsellerden istenilen verimin elde edilebilmesi için öğretmenlerin görsellerin nasıl kullanılması gerektiği konusunda yeterli bilgi ve deneyime sahip olmaları gerekmektedir. Bu çerçevede araştırmaya katılan tarih öğretmenlerine DSTDK'ndaki görselleri kullanırken nelere dikkat edildiği sorulmuştur. Anket çalışmasına katılan 49 öğretmenden

sadece 31 tanesi bu soruya cevap vermiştir. Verilen cevaplar frekansı en yüksek olandan düşük olana doğru aşağıdaki gibidir:

- Görselleri konu ile örtüştürürüm (21, %42,8)
- Görselleri öğrencilere yorumlatırım (13, %26,5)
- Görselleri öğrencilere açıklattırırım (5, %10,2)
- Görsellerle ilgili tartışma yaptırırım (2, %4)

Yukarıda verilen cevaplar incelendiği zaman, tarih öğretmenlerinin önemli bir kısmının tarih ders kitaplarında yer alan görselleri öğrencilerine yorumlattırmayıp, bu materyaller üzerinde tartışma yaptırtmadığı görülmektedir. Buna ilaveten, tarih öğretmenlerinin 18'inin (%36,7) yukarıdaki soruya cevap vermemiş olmaları öğretmenlerin bir kısmının görsellerin kullanımı konusunda yeterli deneyim ve bilgi sahibi olmadığını göstermektedir.

Yukarıdaki konuyla ilgili öğretmenlerle yapılan mülakat sonuçları büyük ölçüde anketten elde edilen verilerle örtüşmektedir. Mülakat çalışmasına katılan öğretmenlerin tamamının ders kitabında yer alan görselleri verimli bir biçimde nasıl kullanabilecekleri konusunda yeterli deneyim ve beceriden uzak oldukları görülmektedir. Örneğin öğretmen **A**, bu konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: *“DSTDK’ndaki görselleri kullanırken önce resmi öğrenciye tanıtırım. Daha sonra ise öğrencilerden görselleri açıklamasını isterim. Yaptığımız budur ancak bazı öğrenciler bunu yaparken, bazı öğrencilerin seviyesi düşük olduğu için, görselleri açıklamamaktadırlar”*. Bu konuyla ilgili fikir beyan eden öğretmen **E** ise, *“Öğrencilerimin seviyesi düşük, çoğu görselleri değerlendirme aşamasında problem yaşıyorlar. Görsel hakkında bilgi veririm ve daha sonra öğrencilerimden görseli yorumlayabildikleri kadar yorumlamalarını isterim”* biçiminde bir açıklama yapmıştır.

Gerek anket gerekse mülakat sonuçlarından elde edilen verilere göre araştırmaya katılan tarih öğretmenlerinin görsellerin nasıl kullanılması gerektiği konusunda yeterli bilgilerinin olmadığını göstermektedir. Özellikle öğretmenlerin görsel analiziyle ilgili cevaplar vermemiş olmaları dikkat çekicidir.

Görsellerin Kullanımı Aşamasında Yaşanan Problemler:

DSTDK’ndaki görselleri kullanırken öğretmenlerin ne tür problemlerle karşılaştıklarına ilişkin sorulan soruya öğretmenler bir dizi cevap vermişlerdir. 49 tarih öğretmeninden 5’i (%10,2) bu soruya cevap vermezken, 9 (%18,3) öğretmen görsel kullanımında bir sorunla karşılaşmadığını ifade etmiştir. Görsel kullanımında problem yaşadığını ifade eden tarih öğretmenlerinin anket çalışmasında verdikleri cevaplar incelendiğinde frekansı en yüksek olan dört cevap aşağıdaki gibidir:

- Öğrencilerin giriş davranışlarının yetersiz olmalarından kaynaklanan problemler (14, %28,5).
- Görsellerin açık ve net olmamasından kaynaklanan problemler (10, %20,4).
- Görsellerin ebatlarının küçük olmasından kaynaklanan problemler (6, %12,2).
- Görsellerin analizine ayıracak vaktin olmaması (5, %10,2).

Yukarıdaki konuyla ilgili olarak mülakat çalışmasına katılan tarih öğretmenleri, bazı problemleri ön plana çıkarmışlardır. Bunların ilki öğrencilerin resimleri değerlendirecek kapasitelerinin yeterli olmamasıdır. Örneğin öğretmen **B**: *“Bizler tarih öğretmeni olarak görselleri öğrencilere yorumlatmak istediğimiz zaman karşımıza çıkan en büyük engel,*

öğrencilerin bu resimleri değerlendirebilmesi için yeterli alt yapıya sahip olamamasıdır” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu görüşü destekleyen öğretmen F ise, “Bazı öğrencilerimizin kapasiteleri çok düşük. Bu sebeple bu öğrencilerle resimlerin analizinde sıkıntılar yaşamaktayız” biçimde bir açıklama yapmıştır.

Mülakatlarda görsellerin kullanımında ön plana çıkan diğer bir unsur ise, zaman yetersizliği olarak vurgulanmıştır. Bu konuda öğretmen C: “*Müfredat programımız geniş. Müfredattaki konuların hepsini tamamlayabilmek için, yeterli zamanımız yok. Bunun yanında, bir de görselleri kullanmak için zaman ayırırsak, zaman açısından sıkıntı yaşarız*” şeklinde görüşünü ifade etmiştir.

Yukarıdaki verilere dayalı olarak, çalışmaya katılan öğretmenlerin görsel kullanımıyla ilgili problemler arasında, ders kitabından kaynaklanan eksiklikler ve öğrencilerin giriş davranışlarının yetersiz olmalarını ön plana çıkardıkları görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada tarih öğretmenlerinin DSTDK’nda yer alan görseller hakkındaki görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Açık-uçlu anket ve mülakata dayalı olarak yürütülen bu çalışmanın temel sonucunda, çalışmaya katılan tarih öğretmenlerinin gerek üniversite eğitimleri aşamasında, gerekse hizmet-içi eğitim sürecinde ders kitaplarında görsellerin nasıl kullanılabileceğiyle ilgili bir eğitim almadıkları görülmektedir.

Ders kitabındaki görsellerin niteliğiyle ilgili öğretmenlerin görüşleri incelendiği zaman, tarih öğretmenlerinin çoğunluğunun ders kitaplarındaki görsellerin öğrenciler nazarında yeterince ilgi çekici olmadığını düşündükleri görülmektedir. Buna ilaveten, tarih öğretmenlerinin yarısından fazlası, DSTDK’ndaki görsellerin anlaşılır olmadığını ve düşünme becerilerini geliştirmediği kanaatinde dirler.

Ders kitabında yer alan görsellerin baskı kalitesi, yazılı metinlerle uyumu ve güncelliğiyle ilgili elde edilen veriler incelendiği zaman, öğretmenlerin yarısından fazlasının görsellerin baskı kalitesini ve görseller hakkındaki açıklamaları yeterli bulmadıkları görülmektedir. Buna karşın aynı oranda öğretmen ders kitabındaki metin görsel uyumu konusunda olumlu düşünmektedir. Ders kitabındaki görsellerin güncelliği konusunda ise, öğretmenlerin çoğunluğu görselleri güncel bulmamaktadır.

Araştırmaya katılan tarih öğretmenlerinin çoğunluğunun DSTDK’ndaki görsellerin nasıl kullanılması gerektiğiyle ilgili yeterli bilgilerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Buna ilaveten, görsellerin sadece araştırmaya katılan öğretmenlerin yarısına yakın bir kısmı tarafından sık sık kullanıldığı görülmektedir. Öğretmenlere göre görsellerin kullanım aşamasında en sık yaşanan problemler ise, öğrencilerin görsel analiziyle ilgili alt yapılarının eksikliği, görsellerin açık ve anlaşılır olmaması ve zaman yetersizliği olarak ifade edilmektedir.

Çalışmaya katılan öğretmenler ders kitabındaki görsellerin bir dizi nitelik ve özelliğe sahip olması gerektiğini ifade etmektedirler. Bu nitelik ve özellikler ise, görsellerin açıklayıcı, dikkat çekici, bilimsel ve güncel olmalarının yanında, yorumlanabilme ve konuyla örtüşmeleri gerektiği üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bu çalışmaya dayalı olarak aşağıdaki öneriler yapılabilir;

- Tarih öğretmenlerine görsel kullanımıyla ilgili hizmet-içi eğitim verilmelidir.
- DSTDK’ndaki görseller daha ilgi çekici ve anlaşılır hale getirilmelidir.
- DSTDK’ndaki görsellerin baskı kalitesi arttırılmalıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- DSTDK’ndaki görseller ders kitabındaki yazılı metinlerle uyumlu hale getirilmelidir.
- DSTDK’ndaki görseller güncel hale getirilmelidir.
- Tarih öğretmenleri DSTDK’ndaki görselleri daha sık kullanmaları konusunda teşvik edilmelidir.
- Tarih öğretmenlerine görsellerin nasıl kullanılması gerektiğiyle ilgili hizmet-içi eğitim verilmelidir.
- Tarih derslerinde görsellerin nasıl kullanılabileceği yönünde öğrenciler bilgilendirilmelidir.

Bu araştırmayla elde edilen verilerin birkaç alana doğrudan katkı sağladığı düşünülmektedir. Öncelikle, elde edilen veriler, dokuzuncu sınıf tarih ders kitabındaki görsellerle ilgili problemleri ortaya koyarak, ders kitabının görseller açısından daha nitelikli bir hale getirilmesine katkı sağlayıcı niteliktedir. İkinci olarak çalışma, araştırmaya katılan tarih öğretmenlerinin ders kitabındaki görsellerin kullanım düzey ve yeterliliklerini ortaya koymuştur. Buna ek olarak, araştırma tarih ders kitabı yazarlarına görsellerin ders kitabına yerleştirilmesinde yol gösterici niteliktedir.

KAYNAKÇA

- AKIN, İ. B. (2007). *2005–2006 Öğretim Yılı İlköğretim Okulları Hayat Bilgisi Ders Kitaplarının Pedagojik Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ALKAN, B. (2002). *İlköğretim İkinci Kademe 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ASLAN, E. (1992). “Ortaöğretimde Kullanılan Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitapları” Şeyda Ozil ve Nülifer Tapan (Ed.) *Türkiye’nin Ders Kitapları*, (ss. 175-203), İstanbul: Cem Yayınevi.
- ASLAN, İ. (2005). *Ortaöğretim 9.Sınıf Coğrafya Ders Kitaplarının Eğitim –Öğretime Uygunluğunun Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- BEK, S. S. (2005). *İlköğretim 4, 5, 6 ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Harita-Metin İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- BÖLÜKBAŞ, O. (2005). *İlköğretim I. Kademe Bilgisayar Dersi İçin Bir Ders İçeriği Önerisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CEYHAN, E. ve Yiğit, B. (2004). *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- GÜNEŞ, F. (2002). *Ders Kitaplarının İncelenmesi*, Ankara: Ocak Yayınları.
- KABAPINAR, Y. (1991). *Müfredat Programı ve Ders Kitapları Açısından Ortaöğretim’de (Lise) Tarih Öğretimi*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____. (1992). “Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Ders Kitapları II” *Toplum ve Tarih*, 28–31.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- _____ (1998). *A Comparison Between Turkish and English History Textbooks: Design, Construction and Usability Issues*, Unpublished Doctorate Thesis, University of Leeds, England.
- KAYA, Z. (2002). *Uzaktan Eğitim*, Ankara: Pegem A. Yayıncılık.
- KAYABAŞI, B. (2003). *İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Ders Kitapları İle İlgili Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KILIÇ, A. ve Seven, S. (2002). *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*, 2. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.
- KILIÇ, S. (1999). *İlköğretim 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına İlişkin Sınıf Öğretmenlerinin ve Müfettişlerin Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZBARAN, S. (1992). *Tarih ve Öğretimi*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- _____ (1997). *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- _____ (2003). *Güdümlü Tarih*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- SAFRAN, M. ve Ata, B. (1996). Barışçı Tarih Öğretimi Üzerine Çalışmalar. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 11-26.
- SEVEN, S. (2001). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders kitapları Hakkında Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SIĞAN, C. (1997). *İlkokulda Sosyal Bilgiler Dersinin Etkinliğini Azaltan Faktörlerin Araştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞAHİN, C. (Ed.) (2001). *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*, Ankara, Nobel Yayınevi
- OĞUZUOĞLU, D. (2001) *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu (Sosyal Bilgiler, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük)*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Yayın No:285.
- ŞİMŞEK, N. (1997). *Derste Eğitim Teknolojisi Kullanımı*, Ankara: Anıl Matbaa.
- TEKİŞİK, H. H. (1986), “Ders Kitabı Nedir, Seçimi Nasıl Olmalı?”, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 11, (110), 1-3.
- UZGUÇ, K. H. (2002). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim bilimleri Enstitüsü.
- YALÇINKAYA, E. (2004), *İlköğretim Okulu Yedinci Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Haritaların Nitelikleri ve Kullanılabilirlik Düzeylerine İlişkin Öğrenci ve Öğretmen Görüşleri (Kayseri Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- YEL, S. (2003), “Ders Kitabı İncelemesi (Örnek Bir Çalışma)”, Leyla Küçükahmet (Ed.), *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu*, 2. Baskı içinde (148-173), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

NATIONAL CULTURE AND TURKS IN THE DOCUMENTS OF TURKISH NATIONAL ARCHIVES*

*Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU***

ABSTRACT

There are some documents about the Turkish national culture and literature in archives. These documents stored in archives and there has not been a comprehensive study on it. These documents are written in the Ottoman language and aren't translated into modern languages, including Turkish language so far. This archive documents about culture and literature were published in the newspaper of Hâkimiyet-i Milliye (National Sovereignty). Turkish history was researched in different articles and the people were informed about Turkish culture when war years also by some researchers. All these studies have resulted in success. And Turkish people who filled with national spirit had won victories constantly. However, there has not been much research on this newspaper so far because of it was published with the Ottoman language. In this work, I want to give introductory information on these documents and would like to draw attention to this archive documentation.

Documents related to the Turkish culture and literature of the Ottoman archives are also available. These documents are regularly published in the newspaper of Hakimiyet-i Milliye. Several pictures, stories and literary articles are those documents. Copies of the newspaper of the Turkish culture and literature are important aspects of research. In this article, the paper analyzed some of the literary and cultural articles.

Key Words: Turkish culture, Turkish history, National Struggle, The newspaper of Hâkimiyet-i Milliye and national spirit.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen Ed. Fak. TDE Bölümü, El-mek: dogramacioglu@kilis.edu.tr

The newspaper of Hâkimiyet-i Milliye is stored in the official state archives in Ankara. Many copies of this newspaper had not translated into modern languages including Turkish language. There are important articles in this newspaper about the culture and history. These articles await researchers in archives.

The purpose of publishing this newspaper is to give information about Turkish culture to the public. This newspaper was published with the language of the Ottoman. Various articles about Turkish, Turkish nation and its traditions were published via this newspaper. Different cultural information was given to the public in the newspaper of Hâkimiyet-i Milliye. Various articles as beliefs, spirit, Akhism published in this newspaper and the most important goal of the newspaper was to create multicultural society. Even at times when Turkish National Struggle had become as a struggle for survival, cultural articles mostly published in this newspaper. In that period the published articles about mental, psychological, historical matters has attracted the attention of the Turkish society. One of these matters which, "Is the spirit dies?" was answered in the newspaper related with the spirit of the Turks:

*"Some young think that spirit die. No, the spirit never dies. Especially Turkish spirit is permanent. Therefore, Turk's spirit are infinite like each saints' spirit who makes every sacrifice. Every soul that does favor and self-sacrifice is permanent. These souls are interfere among nation who eternal."*¹

In this cultural article, the writer mentions the national spirit. However, he tells us about The Turkish nation's character. Another subject that mentioned at Hâkimiyet-i Milliye is Akhism. Akhism is an organized brotherhood in Anatolia related to trade guilds. This issue was discussed and written by Çorum parliament Abdurrahman Dursun. The subject of the article is Akhism. The coming of The Akhis to Anatolia and their occupations were mentioned in this article. According to this article Akhis had come from Khorasan to Anatolia during the Seljuk period and lived in Anatolia under the auspices of Tugrul Bey. Therefore The Akhis had settled in the area of Çorum and gained the sympathy of the people:

*"Akhis who travelling at the Asian desert sometimes and settled at Khorasan with Seljuk had come to Anatolia during Selçuk Bey and some of them have practiced with iron working. Akhis spanned across the Anatolian and gained the affection of the people."*²

Anatolia is "The Cradle of Civilizations" according to an accepted view. Different cultures have lived together for thousands of years in Anatolia and thus a cultural mosaic has composed. Akhism has created a colorful part of this cultural mosaic. As a result "Turks" concept is emphasized in the articles of this newspaper. The public informed about these cultural issues through these articles.

There is another cultural text about Turks in newspaper of Hâkimiyet-i Milliye. According to this article Turks come out to the outside melting Iron Mountain. It was told in Besim Atalay's essay titled "The Ergenekon-Norouz":

"Ergenekon festival in other words Norouz is a tradition that lives in this way. (...)The Turks were eliminated completely in a battle that the Tatars involved. Only nine people get rid of from this battle. These nine people retreat to iron mountain. After stay there four hundred years they melt iron and go out from there with the help of a wolf. Then, they attack to the Chinese to take revenge. They win the war. It was said Ergenekon the place that they stayed four hundred

¹ İsmâil Hakkı, "Rûh Ölür mü?" (Does The Spirit Die?), 249/1-2

² Abdurrahman Dursun, "Âhilerin Anadolu'ya İntişârı ve Meslekleri -2-" (The Settlement of The Akhis And Their Profession in Anatolia-2-), 433/ 1-2

years. *Ergenekon* means homeland of mine. *Ergani* town is known for its iron mine. Indeed the words of *Ergene*, *Eriken* and *Ergani* mean the iron mine in the old Turkish.³

It was emphasized in this article that Turk nation is among the oldest and most civilized nations. Even the Turkish citizens living in the Ottoman Empire were not aware that they were Turks.

(The photo above is The Ottoman Sultan (Emperor) 5th Mehmet Reşad . Archival document of the Republic of Turkey, *Tasvir-i Efkar*, year: 1914, number: 1196)

Ottoman Empire was composed different nations. For this reason Ottomanism were dictated to the public instead of the national consciousness as a state policy. Therefore, Turkish culture that creates the essence of The Republic of Turkey was explained to the public through some articles in the newspaper:

"It is understood when Turks History examined that Turks are respectful, hardworking and honest people in the world. It was accepted as a reality by many nations in the world that Turks have sovereignty and independence and abilities and high spirit and pure heart. The Turks have drawn the attention of the communities with the wonderful features in every century. (...) Islam is a religion that suitable for characters and spirits of the Turks. Turks has found their own characters in Prophet Muhammad's religion. Turks' King Chagan Khan sent Korkut Ata to Medina when

³ Besim Atalay, "Ergenekon – Nevruz" (*The Ergenekon – Norouz*), 140/2

*honor and reputation of Islam has reached from Prophet Muhammad's urban to Turkestan who believes God's existence and unity."*⁴

İzzet Ulvi writes about Turkish culture and history in Hâkimiyet-i Milliye. He tells in the other article that Turkish states were founded on seven areas in ancient times. The writer says that old Turkish states were governed by the holy committee. And also this committee was directed by Basbug (Chieftain). Furthermore the writer describes how Oghuz Khan became Basbug (Chieftain / The head of Turks). İzzet Ulvi describes the flags used by ancient Turks:

*"Red on a green background symbolizes the rights and religion. Red on a white background symbolizes to shed blood for happiness; Green on a white background symbolizes to accept Islam. Because of yellow, is accepted as the color of the peace, big Sancaks(Flags) were made with gilded silver. (...) Oghuz was elected as a Bashbug (chieftain) to be chief of the holy society. Karahan (Grand Suzerain) had been trusted to Oghuz excessively."*⁵

According to this article Turks never used a single color flag. They used different flags for different occasions. The colors have different meanings for ancient Turks. They had thought the colors as holy. İzzet Ulvi had explained this case in his article. The founder of Republic of Turkey, Mustafa Kemal had wanted to create a cultured society through this newspaper. İzzet Ulvi and Ruşen Eşref had carried out this task. Some Greek politicians had claimed that Anatolia was the center of Hellenism when Turkish National Struggle went on. And they claimed that Anatolia was their motherland. During these years some Turkish researchers studied on this topic. And they shared the outcome of this research. One of these researchers was İzzet Ulvi. He was explained using some of the archival documents that The Turks came to Anatolia before the Seljuk and Ertugrul Gazi and they were lived in Anatolia approximately four thousand years. As a result he said that the Anatolia was The Turk's motherlands:

*"They argue that Anatolia is Greeks' homeland. Anatolia's ancient history has been neglected by Turkish researchers. The history of the Turkish nation was thought in the Ottoman and Islamic history so far. Thus, the rumors of Greek politicians were supposed as a real. However, The Turks came to Anatolia before Ertugrul Gazi. There was the Turkish race in Anatolia since the oldest and unknown times. The first inhabitants of Anatolia were the Turks. Turks live in Anatolia since 4000 years"*⁶

The writer pointed out that some of the Turks who lived in Anatolia before Islam were Christian.

⁴ İzzet Ulvi, "Türkler ve İslâmiyet" (*The Turks and Islam*), 310/2

⁵ İzzet Ulvi, "Eski Türklerin Mukaddes Derneği" (*Holy Association of The Ancient Turks*), 292/3-4

⁶ İzzet Ulvi, "Anadolu'da Hristiyan Türkler -1-" (*Christian Turks in Anatolia, -1 -*), 356/1-2

A Greek woman (The symbol of Greek) with a Turkish soldier (The symbol of Turks) live freely in the Mediterranean Basin with their own culture. They are a colorful combination of Mediterranean Basin. Archival document of the Republic of Turkey, Tasvir-i Efkar, year: 1914, number: 1057.

He noted that The Turkish race lived in Anatolia thousands of years ago before the Greek race. Turks living in Anatolia always treated the people with tolerance when they established the major states there. And they have given to Non-Turkish nations the freedom of living their own religious beliefs. Sumer and Akkad Turks in Anatolia reached a high level of civilization four thousand years ago:

“The Turks of Sumerian-Akkadian had established a high civilization 4000 years ago. The Turks called Hittite were the dominant force in Anatolia approximately 3500 years ago. This was accepted by some researchers. (...) The Greeks came to Anatolia and they have killed the Turks in there. History repeats itself.”⁷

İzzet Ulvî explains the outcome of his research in the archives documents that Turks not only have roots in Anatolia but also in Central Asia. Besides he describes the Orkhon Inscriptions

⁷ İzzet Ulvî, “Anadolu ve Türkler” (*Anatolia and the Turks*), 265/2

and the Turkish heroism. These monuments were noticed end of the 19th century but people of Anatolia did not know these inscriptions yet.

This monument was introduced by these articles which written, and stored in archives as a document. İzzet Ulvî had written some parts of this documents translating to modern Turkish language:

“Let’s translate with the today’s language the articles on the part of the Memorial Monument: Human was created when the blue sky and black earth was created. My ancestors were depended on the Turkish and the etiquette of his country. They had enemies at everywhere. My ancestors conquered his enemies all land. (...) Listen to me forever, what I say. You are both my brothers and friends. O you gentlemen sitting on front! O you! Nine Oghuz’s people! Please listen to my words carefully.”⁸

İzzet Ulvî had translated a text from Orkhun Inscriptions to modern Turkish language. He mentions about Turkish heroism and struggle with the Chinese. Writer says that there are some advices which we should learn from these inscriptions and continues his advice:

“History repeats itself, the advice that be awake and be yourself is still valid today. The bravery of Turkish soldiers in Sakarya is equivalent to heroism which explained in the inscriptions. Monuments standing in the Orkhon River 1200 years ago show that Turkish soldiers have still sublime spirit and heart.”⁹

The newspaper of Hâkimiyet-i Milliye cares about archival and cultural documents. It was described different cultural and religious groups of Anatolia in these pages of the newspaper. Christian Turks living in Anatolia for centuries.

Christian Turks, who lived for ages in Anatolia, have formed a part of the national culture. Article about the Christian Turks in Anatolia was written by Pope Eftim who Representative of Turk – Orthodox population. He had written his oration by addressing to the Westerners and Christians. Pope Eftim says that Christians have lived in Anatolia for centuries living their religion freely, without any pressure and adds that Christians already are Turkish origin in Anatolia. He also emphasizes that there is no any problem for Christian Turks in Anatolia:

“There is only one nation in Anatolia: The Turkish nation... Everyone depends on their religion which determined by God. Anatolian Turks are either Muslims or Christian. There is no need to collect any historical knowledge going away to past to prove this information. Go to an ordinary home. There are people at these homes that their language and customs are Turkish. They are so much Turkish that go to a church incidentally to see this. Christian teens go out from the Church when Prayer read the pray by Greek language. They enter the church again when Turkish pray begins and they pray opening their arms. These are a clear proof that Christians in Anatolia are Turkish.”¹⁰

⁸ İzzet Ulvî, Orhun Âbideleri, Türk Kahramanlıkları” (Orkhon Inscriptions, Turkish heroism), 302/1

⁹ İzzet Ulvî, Orhun Âbideleri, Türk Kahramanlıkları” (Orkhon Inscriptions, Turkish heroism), 302/2

¹⁰ Papa Eftim, Anadolu Hristiyanları ve Arzuları -1-” (Christians in Anatolian and Their Requests -1-), 346/1-2

This oration is very important in the period of the Turkish National Struggle. It's written by Papa Eftim who Representative of the Christian Orthodox population in Anatolia. This is an informative oration to the European states. The writer wants to say that The Turkish nation is unique, regardless of their religions.

He gives an answer to the some European politicians who say that there are some ethnical groups in Anatolia and they must establish a separate state by dividing Turkey. Owing to Papa Eftim there is no ethnical or religious problem for Anatolian Christians. The ethnic or religious minorities had been lived in Anatolia for centuries without any problem. It was mentioned about the concept of Turkish nation and religious system in the articles in the archives of Hâkimiyet-i Milliye.

There are various cultural documents about Turkish culture in the archives of newspaper of Hâkimiyet-i Milliye. It was given useful information about cultural issues to the public publishing these documents via newspaper.

REFERENCES

- Dursun, Abdurrahman (1922). “Âhilerin Anadolu’ya İntişârı ve Meslekleri -2-” (*The Settlement of The Akhis And Their Profession in Anatolia-2-*), The Newspaper of Hâkimiyet-i Milliye, 433:1-2
- Atalay, Besim (1921). “Ergenekon – Nevruz” (*The Ergenekon – Norouz,*) The Newspaper of Hâkimiyet-i Milliye, 140 : 2
- Hakkı, İsmâil (1921). “Rûh Ölür mü?” (*Does The Spirit Die?*), The Newspaper of Hâkimiyet-i Milliye, 249 : 1-2
- Ulvî, İzzet (1921). “Türkler ve İslâmiyet” (*The Turks and Islam*), The Newspaper of Hâkimiyet-i Milliye, 310 : 2
- Ulvî, İzzet (1921). “Eski Türklerin Mukaddes Derneği” (*Holy Association of The Ancient Turks*), The Newspaper of Hâkimiyet-i Milliye, 292 : 3-4
- Ulvî, İzzet (1921). “Anadolu’da Hristiyan Türkler -1-” (*Christian Turks in Anatolia, -1 -*), The Newspaper of Hâkimiyet-i Milliye, 356 : 1-2
- Ulvî, İzzet (1921). “Anadolu ve Türkler” (*Anatolia and the Turks*), The Newspaper of Hâkimiyet-i Milliye, 256 : 2
- Ulvî, İzzet (1921). Orhun Âbideleri, Türk Kahramanlıkları” (*Orkhon Inscriptions, Turkish heroism*), The Newspaper of Hâkimiyet-i Milliye, 302 : 1-2
- Eftim, Papa (1921). Anadolu Hristiyanları ve Arzuları -1-” (*Christians in Anatolian and Their Requests -1-*), The Newspaper of Hâkimiyet-i Milliye, 346 : 1-2

TÜRKİYE’DE GENEL SEÇİM KAMPANYALARI (1950-2002)*

*Doğan DUMAN***

*Serçin SUN İPEKŞEN****

ÖZET

Yazılı ve görsel medya, ideolojik araçlar olarak toplumu yönlendirme gücüne sahiptir. Reklamlar toplumun değerlerini, gündelik ilişkilerini yansıtmaıyla, yayınlandığı döneme ait tarihe bir not düşen kültürel metinler olarak değerlendirilebilmektedir. Mc Luhan’ın da belirttiği gibi; en zengin ve en sadık toplumsal faaliyetlerden biri de reklamdır. Seçim kampanyası dönemindeki reklamlar siyaset ve iletişimin insanlık tarihi kadar eski olan ilişkisini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Siyasi partiler, seçmenlerin siyasi hayata katılımlarıdır. Seçim dönemi reklamlarını analiz etmek, bir açıdan da toplumsal bir analizin yolunu açmaktadır. Geçmişten günümüze kadar siyasi partiler ve liderler, iletişim sanatının ve teknolojinin kendilerine sunduğu olanaklardan yararlanmışlardır. Alandaki gelişmelere paralel olarak seçim kampanyalarında kullanılan strateji ve taktiklerin de ilerleme gösterdiği gözlemlenebilmektedir. Halkın özgür iradesini seçimler aracılığı ile gösterebildiği 1950 seçimleri demokrasi, siyaset ve iletişim üçgeninin başlangıcı olarak Türk siyaset tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Bu makalede 1950-2002 yılları arasında Türkiye’de gerçekleşen genel seçimlerin iletişim kampanyaları, mesaj stratejileri, ve partilerin öne çıkan nitelikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Seçim kampanyalarında kullanılan “siyasal reklamlar” çalışmanın inceleme alanını oluşturmuştur. Kampanyalar betimleyici bir anlatımla aktarılmış ve belirlenen dönemdeki seçimlerin afiş ve basın ilanları ile Türkiye’de siyasal iletişimin ve seçim kampanyalarının gelişimi ve tarihi arka planı değerlendirilmek istenmiştir. Çalışmanın sonucunda siyasi partilerin vizyon ve misyonları doğrultusunda söylemler geliştirdikleri, rakip partilerin benzer politikalara sahip oldukları dönemlerde negatif siyasal reklamların artışa geçtiği, seçim sonuçlarında ise çoğunlukla olumlu ve umut vaad eden söylemlere sahip partilerin, seçmen kitleleri tarafından iktidara taşındığı gözlemlenmiştir. Araştırmada 1950-2002 yılları arasında seçime katılan bütün partilerin değil, ağırlıklı olarak iktidar ve ana muhalefet partilerinin seçim kampanyalarına değinilmiştir.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, El-mek: dogan.duman@deu.edu.tr

*** Araş.Gör. İzmir Ekonomi Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, El-mek: sercin.sun@ieu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Seçim kampanyaları, siyasal iletişim, reklam, siyasi partiler, yakın tarih.

POLITICAL ELECTIONS IN TURKEY (1950-2002)

ABSTRACT

Printed and visual media have the power of guiding the society as ideological apparatuses. As advertisements reflect societal values and daily relationships, they can be evaluated as cultural texts that make an entry to history. Mc Luhan argues that advertising is one of the richest and most loyal social activities. Thus, political advertisements once more unfold the old relationship of politics and communication that is rooted back to history of humanity. Political parties are the participations of voters in political life. Analysing political campaigns pave the way for social analysis as well. From past to present, political parties and leaders have benefited from the art of communication and possibilities of technology. In accordance with the developments in the field, it can be observed that strategies and tactics employed in political campaigns have been advanced likewise. 1950 elections, that enabled the society to reveal its free will through voting, has a significant place in Turkish political history as the beginning of democracy-politics-communication triangle.

This article aims to indicate prominent features of parties by analysing political campaigns in Turkey between 1950 and 2002 and their message strategies. Political advertisements that are used in political campaigns provide the basis of research. This study intends to evaluate the transformation of political communication and political campaigns in Turkey and its historical background by conveying the campaigns through descriptive narration and analysing posters and printed advertisements in elections. Results of the study reveal that political parties develop discourses in the light of their visions and missions; there is an increase in negative political advertisements while rival parties employ similar policies; additionally, it was observed that parties that provide positive and hopeful discourses gain victory in the political race. In this study mainly government and the main opposition parties, election campaigns are discussed between 1950-2002 election campaign.

Key Words: Political campaigns, political communication, advertisements, political parties, recent history.

Giriş

İletişim, sözlü ve yazılı araçlar aracılığı ile çevreyle kurulan etkileşimin ve ilişkinin kendisidir. Yüzlerce farklı tanımı olan iletişimin, olmazsa olmazları, kaynak, ileti, iletinin gönderildiği mecra ve alıcıdır. İletişim kişisel düzeyde olabileceği gibi, toplumsal düzeye kadar uzanan geniş bir kapsama alanına sahiptir. Bu disiplinin inşasında, birçok kuramcı farklı yaklaşımlarla katkılar sağlamıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Siyasal iletişim, dönemin koşulları içerisinde siyasi organın yaptığı reklam, halkla ilişkiler ve propaganda faaliyetlerinin tümüdür. Kavram, iktidar olanların programlarını anlatması kadar, iktidar olma yarışında girilen çalışmaları da ifade eder. Siyasal konular hakkındaki kamusal bilgiyi, insanların eylemlerini ve düşüncelerini etkileyecek bir biçimde stratejik olarak anlatma platformudur. Siyasal iletişimin kökenleri sözlü iletişime kadar uzansa da, bu alan gazete, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle disiplinler bir kimlik kazanmış ve gelişmiştir.

Siyasal pazarlama çift yönlü, yani karşılıklı bir iletişimi temsil etmektedir. Siyasal pazarlamanın aktörleri arasında, politikacılar, seçmenler, sendikalar, sivil toplum kuruluşları gibi ögeler yer almaktadır. Bu ögeler uygulanan siyasal sisteme göre çeşitlilikler göstermektedir. Bu ögelerden, siyasal partiler halkı yönetmek için bir araya gelmiş örgütlü gruplardır. Siyasal partilerin yaptığı her türlü iletişim faaliyeti, siyasal pazarlama alanında değerlendirilir. Bu iletişim çeşitli şekillerde meydana gelmektedir. Bunlardan ilki yüz yüze iletişimidir. Mesajı gönderen kaynak, alıcısıyla aynı ortamdadır ve anında geri bildirim alma şansına sahiptir. Araçlı iletişim yönteminde ise, önceden tasarlanmış mesajlar alıcıya afişler, broşürler gibi çeşitli materyaller aracılığı ile iletilirler. Son yöntem ise, kitle iletişim araçları ile iletişim kurma yöntemidir. Gelişen teknoloji ile paralel olarak bu yöntem, sürekli olarak yeni araçlar edinmeye devam etmektedir.

Siyasal pazarlamanın en yaygın ve etkin bir şekilde planlandığı dönem, seçim dönemleridir. Kavram, seçmenlerin oyunu kazanmak, taraftar toplamak esasına dayanmaktadır. Seçmenle oy değiş-tokuşu yapan partiler, karşılığında seçmenin istediği yasaları yapmak, verdiği sözleri gerçekleştirmek gibi etik sorumluluklar içerisine girmektedir. Siyasal pazarlamanın bazı fonksiyonları da bulunmaktadır. Siyasi partiler oy toplamak için geniş kitlelerin ilgisini çekmeye çalışırken, seçmenleri anlamaya çalışmak için analizler, araştırmalar gerçekleştirirler. Bu süreçte seçmen grupları da adayları ve programlarını tanıma fırsatı bulurlar. Siyasal pazarlama sayesinde siyasal katılım artar. Bu durum ise toplumların daha demokratik bir yapıya kavuşmalarına öncülük edebilmektedir. Kabul görmeyen sıra dışı gruplar, kendilerini tanıtmaya ve anlatmaya fırsatı bulurlar. Ayrıca, tecimsel pazarlamada olduğu gibi, siyasal partiler, liderler kendilerini değerlendirme şansı yakalarlar. Bu durum toplumun dinamiklerini saptamada önemli bir adımdır. Tüm bu fonksiyonların incelenemediği dönemler, siyasal seçim kampanyası dönemleridir.

Seçim kampanyalarının tarihi, Antik Yunan devletlerindeki doğrudan demokrasilere kadar uzanmaktadır. Doğrudan demokrasinin yerini zamanla temsili demokrasiler almış ve seçim kampanyaları da gittikçe profesyonelleşmiştir. Hedef kitesinin halk olduğu kampanyalar ülke çapında ya da ülkenin belli bölgelerinde yapılır. Bir seçim kampanyasında bilgi vermek, ikna etmek ve kamu seferberliği sağlamak gibi üç ana amaç mevcuttur. Seçim kampanyalarına katılan liderler ve partiler türlü iletişim teknikleri ile kendi programlarını anlatıp adaylarını tanıtmaya çalışırlar. Bu kampanyalar yürütülürken ağırlıklı olarak kitle iletişim araçlarından faydalanılmaktadır. Kampanya planlamak, stratejik bir süreçtir. Konunun uzmanları ile gerçekleştirilmesi gereken bu süreç, Türkiye’de çok partili hayata geçiş ile önem ve geçerlilik kazanmıştır.

Türkiye’de, gerçek anlamdaki ilk seçim kampanyası olarak 1950 seçimleri işaret edilmektedir. Kullanılan kitle iletişim araçları radyo, gazete ve afiştir. Ülkede o güne kadar görülmemiş bir kampanya yürütülmüş ve bu seçimler sonucunda iktidar el değiştirmiştir. Bu tarihten itibaren, ülkedeki seçim kampanyaları her zaman renkli ve çekişmeli dönemlere sahne olmuştur. 1961 Anayasası’nın sağladığı özgürlükçü ortamda, partiler kendilerini ifade edebilmiş, söylemlerini ve ideolojilerini anlatarak rekabetçi bir mücadele yaşamışlardır. 1970’li yılların sonu seçim kampanyalarının profesyonelleşmesi, partilerin reklam ajanslarıyla çalışmaya başlaması adına kayda değerdir. 1980’li yıllarda, partilere gazetelerde paralı ilan yayınlatma hakkı tanınmış ve bu kitle iletişim aracı seçim çalışmalarına dâhil edilmiştir. 1990’lı yıllarda ise, seçim kampanyaları adeta bir gösteriye dönüşmüştür. Miting alanları ünlü sanatçıların konserleriyle dolup

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

taşarken, liderler, gerek yurt içi gerek yurt dışı uzmanlara kapılarını açmışlardır. Diksiyon ve hitabet teknikleri, fotoğraf verme, beden dili kullanımı gibi konularda Avrupa'daki çağdaşlarından hiçbir eksikleri olmadığını göstermişlerdir. 2000'li yıllarda üç tane genel seçim yaşamış olan Türkiye, siyasi olarak ezberlerini bozarken, partiler teknolojik olarak yeni medya düzenine ayak uydurmuş, seçim kampanyalarını görsel ve dijital çalışmalarla desteklemiştir.

Demokrat Parti Dönemi Seçimleri

1950 seçimlerinin Türkiye'nin yakın dönem siyasi tarihinin en önemli dönüm noktası olduğu konusunda birçok araştırmacı görüş birliği içerisinde. Çünkü bu seçimle birlikte çeyrek yüzyıla yakın bir süre ülkeyi tek başına yöneten CHP iktidarı kaybetmiş ve ilk kez seçimler yoluyla iktidar değişmiştir.¹

Türkiye'de ilk ciddi geniş kapsamlı kampanya 1950 seçimleriyle olmuş, elektronik kitle iletişim aracı olarak o dönemde sınırlı alana yayın yapan Ankara ve İstanbul radyoları seçimlerle ilgili haberlerle birlikte seçim konuşmalarına da yer vermiştir. Bu seçim döneminde DP özellikle, mitingler ve basın aracılığıyla halkla iletişim kurma yöntemini izlemiştir. "Bu yüz yüze temas, halkın şimdiye dek karşılaşmadığı bir yöntem olarak, onun desteğini kazanmada epeyce etkili olmuştur."² Bunun dışında DP muhalif basının da desteğini alarak, çok büyük sıkıntı ve yokluklarla geçen İkinci Dünya Savaşı yıllarının halkta iktidara karşı oluşturduğu tepkileri de seçim döneminde çok iyi değerlendirmiştir. İkinci kez seçime giren DP, "Yeter Söz Milletindir", sloganlı afişlerle bir seçim kampanyası sergilemiştir. Sloganının yer aldığı ve dur işareti yaparcasına kararlı bir şekilde yerleştirilmiş el olan afişi, asla unutulmayacak denli başarılı bir seçim afişi olmuştur.³

DP, Türkiye'de ilk defa o güne kadar görülmeyen bir seçim kampanyasıyla, hem radyoyu hem de afişleri oldukça verimli bir şekilde kullanmıştır. Bu seçim sonucunda DP %53,35 oy ile 408 milletvekili kazanırken, CHP %38,38 oy ile sadece 29 milletvekili çıkarabilmişti. Uygulanan çoğunluk sistemi nedeniyle böyle garip bir tablo ortaya çıkmıştı. Bunun sorumlusu ile bu sistemi kendi lehine kullanmak amacıyla olan CHP idi.⁴ Bu seçimle birlikte 27 yıllık tek parti iktidarı da son bulmuştur.

¹ Şirin Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.: 7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.1812.

² Nükhet Turgut, **Siyasal Muhalefet**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1984, s.268.

³ Aysel Aziz, **Siyasal İletişim**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 83.

⁴ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev.:Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s.156.

Fotoğraf 1: 1950 ve 1954 DP Seçim Afişleri

Fotoğraf 2: 1950 Seçimlerinde CHP’nin afişi

Seçim öncesi radyoda yürütülen propaganda ile Demokrat Parti’nin çok yaygın bir afişleme yaptığı görülür. DP mitingleri adeta bir ikinci kurtuluş savaşı havasında yürütülür. Mitinglerin yanı sıra DP’nin, halkla birebir görüşüp buluştuğunu da söylemek mümkündür. Bu doğrudan buluşmalar, mitinglere giderken yol üzerindeki köy kahvelerine uğrayıp köylülerle dertleşme ve sorunlarını dinleme olarak gerçekleşmekteydi.⁵ Bu tarihten itibaren Türkiye’de seçim çalışmalarının eskisi gibi olmayacağı açıkça ortaya konulmuştur.

DP 1954 seçimlerinde gücünü korumaya devam etmiştir. Ancak ekonomide yaşanan sorunlar nedeniyle DP oy kaybetmiş ve 1957 seçimlerinde ilk kez %50’nin altına düşerek %47 oranında oy almıştır. Fakat daha da önemlisi muhalefetteki CHP’nin bir önceki seçimle kıyaslandığında %35’lik oy oranını %41’e çıkarmasıdır.

⁵ Esra İşler Keloğlu, “Demokrat Parti’nin Halka İlişkileri Üzerine Bir İnceleme”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2007, S.: 24, s. 111-128.

1957 yılında yapılan seçimlerde siyasal partilerin kampanyalarda yararlanabileceği tek elektronik kitle iletişim aracı radyodur. Fakat iktidardaki DP, hiçbir muhalefet partisinin bu olanaktan yararlanmasına izin vermeyerek denetimindeki radyoyu tek taraflı bir propaganda aracına dönüştürmüştür. Muhalefet partilerinin kampanyaları ise mitingler, afişler ve partilerin kendi tarafını tutan gazetelerin partilere destek veren yazıları, onların konuşmalarını ve görüşlerini yayınlamaları ile sürdürülmeye çalışılmıştır.⁶ Seçim kampanyası sırasında düzenlenen mitingler önceki seçimlerle kıyaslanmayacak kadar görkemliydi. Yüzbinleri aşan kalabalıklar bu mitinglere katılmıştı. Hem iktidar, hem de muhalefet çok büyük kalabalıkları kolayca toplayabilmekteydi. “Böylece, belki de il kez, kalabalıklarla halkın siyasal nabzının yoklanmayacağı gerçeği ortaya çıkıyordu.”⁷

İktidar partisi DP, seçim kampanyasını bütünüyle ekonomik kalkınma teması üzerine kurmuştu. Büyük kentlerde başlatmış olduğu “imar hamlesi” propagandasının temelini oluşturmaktaydı. Çeşitli tesislerin temel atma ya da açılış törenleri DP’nin seçim kampanyası süresince kullandığı etkin argümanlardı. Seçim sloganı ise, “Nurlu ufuklara doğru”ydı. İktidar partisinin muhalefetteki tek rakibi durumunda olan CHP ise, tarafsız ve demokratik bir yönetim vaadinde bulunmuştu. “Partizan idareye son”, “Hukuk devleti düzenini kurmak”, “Bağımsız mahkeme, hakim güvencesi”, “Tarafsız radyo”, “Memurlara grev hakkı”, “Seçimlerde nisbi temsil usulü” gibi vaatler CHP’nin seçim kampanyası süresince öne çıkardığı konulardı.⁸

Fotoğraf 3: 1957 DP ve CHP Seçim Afişleri

Tam on yıl süren DP iktidarı Türkiye’yi batıya yakınlaştırmış, ülkenin dış ilişkilerde sürdürdüğü denge politikası terk edilmiştir. Ekonomi daha çok oy ve iktidar kaygısıyla kontrol edilemez hale gelmiş, cumhuriyet tarihinin en büyük devalüasyonu yapılarak Amerikan doları, 2 lira 80 kuruştan 9 liraya yükseltilmiştir. Radyolar her haber bülteninden sonra yeni kurulan Vatan Cephesi örgütlerinin haberlerini verdiği gibi, örgüte yeni katılanların isimlerini de okumuşlardır.⁹ Bu isimler arasında bebekler, ölmüş kimseler ve hatta yalan yanlış isimler bulunuyordu ve bir

⁶ Aziz, a.g.e., s. 84.

⁷ Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s.72.

⁸ Çavdar, a.g.e., 72.

⁹ Çavdar, a.g.e., s.74.

buçuk yıl süren bu kampanya birçok kimseyi o kadar rahatsız etmiştir ki birçok kentte “Radyoyu Dinlemeyenler Cemiyetleri” kurulduğu bilinmektedir.¹⁰ Hem ekonomik hem de siyasal gelişmeler, Vatan Cephesi’yle yaratılan gerginlikler, toplumsal muhalefeti güçlendirmiş ve 1960 askeri müdahalesine uygun bir zemin ortaya çıkmıştır.¹¹

1961-1965-1969 Seçimleri

1961 Anayasası ilk olarak tüm siyasi partiler adına radyo yayınlarını güvence altına almıştır. Böylece muhalefet partileri de özgürce bu medyadan yararlanabilmişlerdir. 1968’de televizyon yayınları başlayınca radyo yayınlarında olduğu gibi aynı şekilde bütün partiler eşit hakka sahip olmuşlardır. Ancak partilerin televizyonda seçim konuşması yapma hakları yoktur. Bu hak 1970’li yılların ortalarında partilere verilmiştir.¹² Bu yıllar 1961 Anayasa’sının yarattığı özgürlükçü hava ile yeni fikirlerin doğduğu, farklı siyasi görüşlerin tartışıldığı bir dönem olmuştur. Türkiye’de çok partili siyasi hayatın yerleştiği bu yıllarda, partiler seçimi kazanmak için, adaylar da seçilmek için rekabetçi bir ortamda yarışmışlar ve mücadele etmişlerdir.

Fotoğraf 4: 1961 yılına ait Yeni Türkiye Partisi seçim afişi

27 Mayıs hükümet darbesinden sonra ilk genel seçimler 15 Ekim 1961’de yapıldı. 1961 Anayasası’ndaki düzenlemeyle seçime katılan bütün partiler radyodan eşit sürelerle yararlandılar. Seçimlere CHP, Millet Partisi’nin yerini alan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ile, kapatılan DP’nin devamı oldukları iddiasında olan Yeni Türkiye Partisi ile Adalet Partisi katıldı. Seçim sonucunda DP’nin mirasçısı konumunda olan AP, YTP ve diğer sağ parti CKMP, geçmişte DP’nin tek başına elde edebildiği en yüksek oy oranının üzerinde bir başarı elde ettiler. “1960 askeri rejimiyle ve bu rejimin Anayasasıyla büyük ölçüde özdeşleştirilen CHP ise oy yitirmişti. Bu anlamda bu seçimler DP’nin ‘mezarında elde ettiği bir zafer’ olarak yorumlanmıştır.”¹³

1965 seçimlerinde Adalet Partisi, “heyecanlı anti-komünizm sloganlarına ve İslam’a dayanan” bir seçim kampanyası yürüttü. Parti genel başkanı Süleyman Demirel’in 29 Haziran’da Samsun’da yaptığı konuşma, AP’nin seçim kampanyasının ana temasını oluşturacaktı: “Biz komünist düşmanınız. Komünizmle yılmadan mücadeleye kararlıyız... Biz aşırı sol cereyanlarla mücadeleye kararlıyız.” CHP ise, 1961 seçimlerinde İşçi Partisi’ne yönelen sol oyları alabilmek ve ilerici yeni bir imaj yaratmak için “ortanın solu” sloganını kullandı. Fakat CHP’nin bu sloganı ters

¹⁰ Eric J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.349.

¹¹ Necati Özkan, **Seçim Kazandıran Kampanyalar**, Mediacat Yayınları, İstanbul, 2004, s.35. Vatan Cephesi konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Hakkı Uyar, **Vatan Cephesi**, Buke Kitapları, İstanbul 2001.

¹² Aziz, **a.g.e.**, s.86.

¹³ Tekeli, **a.g.m.**, s.1813-1814.

bir etki yaratarak AP'nin işini kolaylaştırdı. AP "bütün öngörülerini altüst edip, oyların yüzde 52.9'unu ve 240 sandalye kazanarak ezici bir çoğunluk elde etti."¹⁴

Fotoğraf 5: 1965 yılına ait CHP ve DP seçim afişi

1969 seçimleri Türkiye’de ideolojik kamplaşmaların hızlandığı bir süreçte yapıldı. Sürecin seçim kampanyalarına yansımalarını görmek de mümkündür. “1965’te mutlak oy çokluğunu kazanan AP, 1969’da %6.4 oranında oy kaybederken, CHP de gerilemesini sürdürmüş ve tüm çok partili dönemde elde ettiği en kötü seçim sonucunu almıştı (%27.4).”¹⁵

1973-1977 Seçimleri

12 Mart 1971 muhtırasının gölgesinde yapılan 1973 seçimleri, muhtıra sonrasında demokratikleşme hareketi olarak önem kazanmaktadır. Halkın seçime katılımı %66,8 oranında gerçekleşmiştir, önceki seçimlere göre katılımın daha az olduğu bu seçim, seçmenin sandık başına gitme isteğinin azaldığı yönünde yorumlanabilir.¹⁶ Sekiz partinin katıldığı seçimde oylar bölünmüş ve gelecek yıllarda sıkça tekrarlanacak koalisyon hükümeti kurma modeli neredeyse bir zorunluluk halini almıştır.

Toplumsal bunalım ve şiddet, 1969 seçimlerinden sonra yaşanan kaos ortamı, askeri muhtıra ve sonrasındaki gelişmeler siyasi partilerin seçim söylemlerinde ve afişlerinde de yer bulmuştur. Süleyman Demirel liderliğindeki AP, ortanın solu görüşünü savunan Bülent Ecevit’li CHP, Alparslan Türkeş liderliğindeki MHP ve milli görüş çizgisini savunan, seçimlerden kısa bir süre önce kurulan MSP, seçimler için kıyasıya mücadele edeceklerini ortaya koymuştur.

¹⁴ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev.: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 1994, s. 227-228.

¹⁵ Tekeli, **a.g.m.**, s.1815.

¹⁶ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **14 Ekim 1973 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları**, DİE, Yayın No.702, Ankara 1974, s. 6-7.

Fotoğraf 6: 1973 yılı seçim afişleri sırasıyla MSP, MHP ve CGP.

1973 seçimleri için gayri resmi kampanya aslında yaklaşık bir yıl önce, 1972 sonbaharında başladı. Seçimi AP’nin kazanması bekleniyordu. Her ne kadar AP’den ayrılanların kurduğu Demokratik Parti, sağ oyların bölünme riskini getirse de, ortam AP’nin başarısı için uygun görünüyordu. Çünkü CHP’de İsmet İnönü’nün genel başkanlığı kaybetmesi ve Bülent Ecevit’in liderliği elde etmesi sonrası yaşanan sıkıntı ve bölünmeler, AP’nin şansını artırıyordu. Fakat 1973 seçimleri büyük bir sürprizle sonuçlandı. AP 149, CHP 185, Demokratik Parti 45, Milli Selâmet Partisi 48, Güven Partisi 13 milletvekili çıkardı. Sonuç CHP için bile sürprizdi. Fakat görünen odur ki, CHP’nin seçim kampanyası Bülent Ecevit’i Türkiye’de demokrasinin kurtarıcısı olarak öne çıkarmıştı. Seçmen, Ecevit’i güven telkin eden ve siyaseti parti kavgaları çıkmazından kurtarabilecek ve ülkeyi “Ak Günlere” götürebilecek kişi olarak görmüştü.¹⁷

1977 seçimleri ise, medyanın oldukça fazla kullanıldığı bir seçim yılı olmuştur. Çünkü bu dönemde reklam ajansları da ilk kez siyasal kampanya çalışmalarına dahil olmuştur. Başka bir deyişle ilk defa bu seçimde siyasal partilerde kendi içinden seçim planlaması yerine profesyonellere yönelim söz konusudur. Bu da 1977 seçimlerini, siyasal tarih açısından oldukça önemli kılmaktadır.¹⁸

Siyasal açıdan bu seçimlere gelene kadar geçen süre 12 Mart 1971 Askeri Darbesi, IMF (Uluslararası Para Fonu) ile tanışma, Kıbrıs Barış Harekâtı ve sol görüşlü öğrencilerin idamları gibi birçok önemli olayı içermektedir. Bu yıllarda Türkiye’ye uygulanan ambargo toplumsal tansiyonu iyice yükseltecek ve bu gergin ortamda ülke seçimlere gidecektir.

Yine de 1977’ye kadar geçen sancılı ve kesintili süreçte, Türk demokrasi tarihinde profesyonel bir iletişim çabası görülmesi de topluma yansıyan bazı simge ve mitosların olduğu dikkat çekmektedir. Bir yanlış anlaşılardan ve söylem hatasından doğan “Demir Kırat”, Sivas’ın Yıldızeli ilçesindeki bir seçim çalışmaları sırasında yaşlı bir kadının Bülent Ecevit’e yakıştırdığı “Karaoğlan”¹⁹ ve AP lideri Süleyman Demirel için söylenen “Çoban Sülü” lakabı gibi. Ayrıca söz konusu dönemde Süleyman Demirel’in genel başkanı olduğu Adalet Partisi Cenajans’la anlaşarak

¹⁷ Ahmad, a.g.e., 370-371.

¹⁸ Hasret Aktaş, Partilerin Seçim Kampanyaları Örneğinde Siyasal İletişim, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004, s. 58.

¹⁹ Günün öyküsü için bkz. Kayhan Sağlamer, **Ecevit Olayı**, Belge Yayınları, İstanbul 1974.

seçim kampanyasını yürütmüş ve ilk kez gazetelere siyasal reklam verilmiştir.²⁰ Seçimden 21 gün önce başlayarak Hürriyet gazetesinde Adalet Partisi’nin 21 adet siyasal reklamı yayınlanmıştır.²¹

Fotoğraf 7: 1977 Seçim afişlerine örnekler TBP ve CHP

Fotoğraf 8: 1977 yılına ait seçim afişleri MHP ve MSP

1977 Seçimleri, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel’in liderliğinde İkinci Milliyetçi Cephe Koalisyonu’nun kurulmasına sahne olur. Ancak istifalarla bu koalisyon kısa sürede dağılacak ve yerini Ecevit hükümetine bırakacaktı. Bu dönemde CHP’nin bastırdığı afişlerde sokağa seslenildiğini ve seçmenin, sokak egemeni haline gelmiş silahlı gruplardan kurtarma vaadinin işlendiği görülmektedir. “Analar çocuklarınızı oylarınızla koruyun.”, “Silah gidecek, barış gelecek.” Ayrıca düşük sosyo-ekonomik statülü seçmeni yakalamak için de vaatlerin olduğu afişler ile milliyetçi çekiciliklerin kullanıldığı “Kıbrıs fatihi Karaoğlan” gibi söylemleri de görmek mümkündür. 1977 seçimlerinin Türk siyasi hayatına getirdiği en büyük yeniliklerden biri TV’nin propaganda amaçlı, ücretsiz yayına açılmasıdır. Büyük siyasi partilerin yanı sıra, marjinal sol

²⁰ Hıfzı Topuz, *Siyasal Reklamcılık: Dünyadan ve Türkiye’den Örneklerle*, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s. 15-19.

²¹ Aziz, a.g.e., s.86.

partiler de dahil olmak üzere, tüm partiler Yüksek Seçim Kurulu’nun saptadığı sürelerde propaganda yapmışlardır.²²

Dönemin siyasi arka planına bakılacak olursa, devletin can güvenliği sağlamada yetersiz kaldığı, fikir ayrılıklarının giderek sağ-sol kavgasına dönüştüğü, mezhep ayrılıklarının büyük çatışmaları doğurduğunu söylemek mümkündür. Akan kanın her geçen gün artması hükümetin sonunu hazırladığı kadar, yeni bir darbenin de habercisi olmuştur.

1983-1987 Seçimleri

1983 seçimlerinin en önemli ilklerinden biri 7 Temmuz 1983 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren Milli Güvenlik Konseyi kararıyla, siyasal partilere gazetelerde paralı ilan yayınlama hakkının tanınması ve seçime katılan üç partiden ikisinin seçimde ajanslarla çalışmasıdır.²³

Askeri yönetim, kapatılan partiler yerine yeni partilerin kurulmasına izin verir ve Turgut Özal’ın liderliğinde kurulan Anavatan Partisi 1983 seçimlerinde Man Ajans ile çalışarak seçim kampanyalarına türlü yenilikler getirir. Bunlardan en önemlilerinden biri Özal’ın gazeteci Mehmet Barlas ile yaptığı röportajların ve miting görüntülerinin kayıt edilmesi ve bu video kasetlerin ilçe örgütlerine gönderilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir.²⁴

1987 seçimleri ise referandumla siyasi yasakları kaldırılan liderleri tekrar siyaset sahnesine taşır. Bu dönemde en göze çarpan siyasal reklam ise, “Limon Kampanyası” adıyla nitelendirilen, parti başkanlığını Erdal İnönü’nün yaptığı Sosyal Demokrat Halkçı Parti’nin Yorum Ajans tarafından yapılan siyasal reklam filminde “limon gibi sıkma” sloganı ile sıkılmış limon görüntüleridir.²⁵

Fotoğraf 9: 1987 SHP seçim kampanyasından bir gazete ilanı

Manajans ve ANAP’ın seçim stratejisi Turgut Özal’ın üzerine kurulmuştur. Başka bir deyimle “star strategy” taktiği kullanılmış, Özal’ın konuşma hızı üzerinde çalışılmış ve gazetecilerle yakın temaslı ilişkiler kurulmuştur.²⁶ Ayrıca ANAP son dört yılda pek çok yenilik ve dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu yenilik ve ilerlemelerin, halka sürekli ve düzenli bir şekilde anlatılması ihtiyacı “icraatın içinden” programının doğmasına neden olmuştur. Parti sistematik bir

²² Özkan, a.g.e., s. 39-45.

²³ Özkan, a.g.e., s. 61.

²⁴ Topuz, a.g.e., s. 28.

²⁵ Aziz, a.g.e., s. 89.

²⁶ Topuz, a.g.e., s. 24-25.

siyasal iletişim ve propaganda imkanına kavuşmuştur. Programın sadece formatı değil, hazırlanışındaki profesyonellik sayesinde gücü ikiye katlanmıştır.²⁷

Bu seçimler televizyonda reklam filmi gösterilmesine izin verilen ilk seçimler olmuştur. ANAP ve SHP kampanyalarında TV filmine yer vermiş ve seçimlere ayrı bir renk gelmesini sağlamıştır. Yoğun geçen seçim kampanyası ve mücadeleler sonucunda siyasal tarihimizin en renkli sloganları, kampanyaları oluşmuştur.²⁸

1991-1995-1999 Seçimleri: İmaj Çağı

1989 seçimlerinde hezimete uğrayan ANAP, daha popülist bir tavır içine girmiştir. Yolsuzluk iddiaları ayyuka çıkmıştır ve Özal hanedanı adı verilen grup oldukça eleştirilmektedir. 1991 ortasında ANAP'taki iktidar yarışını kazanan Mesut Yılmaz başbakan olur ve 5 ay sonra seçim kararı alınır. 20 Ekim 1991 Genel Seçimleri, 12 Eylülden sonra kurulmuş olan tüm dengelerin değiştiği seçimlerdir. İlk kez bu seçimlerde tüm partiler reklam ajanslarıyla geniş kapsamlı işbirliğine girmişlerdir. Seçim kampanyaları seyirlik birer gösteri halini almıştır. Pop sanatçıları her miting alanında konserler verirken, gelişen teknoloji sayesinde büyük boy ekranlar kullanılmaktadır. Partilerin seçim harcamaları doruğa ulaşmıştır. Bu dönemde en dikkat çeken Fransız reklamcı Séguéla ile ANAP işbirliğidir. Séguéla yazdığı kitapların yan sıra Mitterand'a yaptığı kampanyalarla Türkiye'de tanınmaktadır.²⁹

Bu seçimler ve onu izleyen yıllar siyaset sahnesinde reklamcılığa çok daha fazla önem verilmeye başlandığı yıllar olmuştur. Bu seçimlerle siyasal iletişim hayatı renklenmiş, görüşleri ne olursa olsun partiler seçim kampanyalarında reklam ajanslarına kapılarını artık tamamen açmışlardır.

1991 seçimleri için Séguéla Türkiye'de şimdiye kadar rastlanmayan bir kampanya stratejisi uygulamıştır. Fransız uzman seçimlerin artık “medya savaşları” olduğunu kabul etmiş ve kampanyanın temposunu ve yoğunluğunu zaman içerisinde değiştirerek daha etkili olduğu düşünülen bir yol izlemiştir. Türk seçim tarihinde tamamen lider odaklı olan bir seçim kampanyası olarak öne çıkan bu kampanya, parti lideri Mesut Yılmaz'ın fotoğrafından oluşmakta ve sloganı da “Çünkü daha yapacak çok iş var” olarak vurgulanmaktadır.

²⁷ Özkan, a.g.e., s.79-83.

²⁸ Aktaş, a.g.t., s. 64.

²⁹ Özkan, a.g.e., s. 113-115.

Fotoğraf 10: 1991 ANAP seçim kampanyasından bir gazete ilanı

Siyasi partiler, seçim kampanyalarını planlarken çeşitli stratejiler kullanmıştır. Bu stratejiler kimi zaman negatif bir söyleme de sahip olabilmektedir. Rakip partinin ideolojisi hakkında, rakip adayların kişisel özellikleri hakkında saldırgan ve kötüleyici bir dil kullanarak reklam yapmak, Türk seçim tarihinde de, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi karşımıza çıkmaktadır. 1995 Seçimleri’nde ANAP, CHP, DYP ve RP; 1999 Seçimleri’nde CHP, DYP ve FP; negatif siyasal kampanyalar olarak adlandırılabilir bu duruma uygun kampanyalar yürütmüştür.

Seçmenlerden oy kazanmak sadece kendini tanıtarak gerçekleştirilmemektedir. Ayrıca seçmenlere, neden diğer rakiplere oy vermemeleri gerektiği de anlatılır. Rakiplerin geçmişte yaptığı icraatların başarısızlığından bahsedilebileceği gibi, çeşitli suçlamalar ve taşlamalar da da bulunulabilir. Seçim kampanyalarında partilerin programları birbirine benzedikçe ve yasal koşullar izin verdiği sürece, negatif mesaj stratejilerinin arttığı gözlenmektedir. Negatif siyasal reklamcılık birçok çalışmada farklı şekillerde ele alınmıştır.³⁰

Negatif siyasal reklamlar, hem hedef seçmen kitleleri için akılda kalıcı çalışmalar olduğuna inanıldığından, hem de medya profesyonelleri tarafından negatif olana açık bir eğilim olmasından dolayı kampanya stratejisi olarak zaman zaman benimsenmektedir. Zıtlıkların ilgi çekiciliği nedeniyle bir olay, sonucunda ne kadar olumsuzluk içeriyorsa o kadar haber olma özelliği taşımaktadır.³¹

Negatif kampanyaların artışa geçtiği 1991 Genel Seçimlerinde SHP “Ne farkları var?” sloganıyla Rusların ünlü iç içe geçmiş matruşka bebeklerinin olduğu ve her bir bebeğin rakiplerin karikatür çizimleri ile anlatıldığı bir ilan kullanmıştır. Sağ parti liderlerinin bu çizimleri ile aralarında hiçbir fark olmadığı tek gerçek liderin Erdal İnönü olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.³² Refah Partisi ise, kampanya çalışmalarında iktidarı hedef olarak almıştır. “Demokrasi mi?...”, “Faiz beni batırdı...”, “İki yakamız biraraya gelmiyor...”, “Doğulu olmak suç mu?...” gibi başlıklar taşıyan ilanlarla olumsuz bir kampanyaya ağırlık vermiştir.³³

³⁰ Banwart’tan akt. Şükrü Balcı, “Türkiye’de Negatif Siyasal Reklamlar: 1995, 1999 ve 2002 Genel Seçimleri Üzerine Bir Analiz”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 4, 4, 2007, s. 122-142.

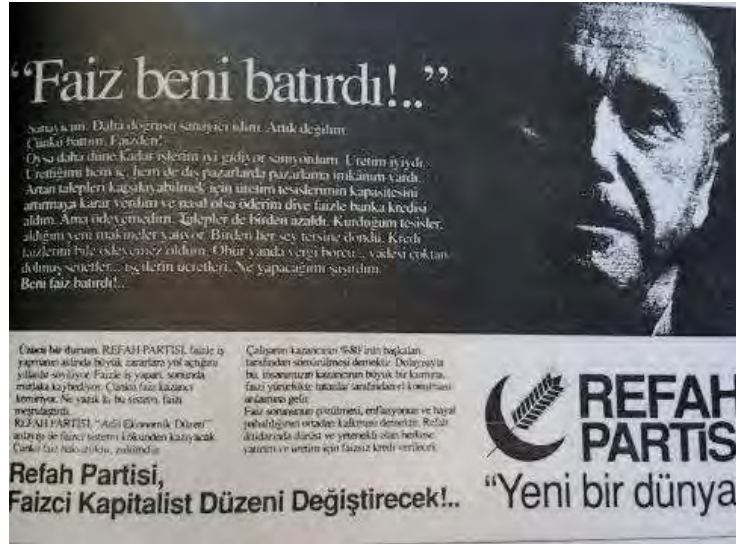
³¹ Nurettin Güz, *Haberde Yönlendirme ve Kamuoyu Araştırmaları*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005, s. 67.

³² Müge Elden ve Berna Güneri Fırlar, “The Political Promotion in the Politic Arena ‘A Historical Analysis on Turkey From 1950’s Till 2000’s’”, *Bilgi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S.: 29, s. 105-136.

³³ Özkan, a.g.e., s. 144-153.

Fotoğraf 13: 1991 SHP seçim kampanyasından bir gazete ilanı

Fotoğraf 14: 1991 RP seçim kampanyasından bir gazete ilanı

İslami değerleri benimsediğini belirten partilerin oy oranlarındaki yükselen grafik 1995 seçimlerindeki iktidar yarışına da yansımıştır. Tansu Çiller ve Mesut Yılmaz tarafından yürütülen seçim kampanyalarında eğer bu partilere oy verilirse ülkenin karanlığa gömüleceği, laik yaşamın sona ereceği gibi mesajlar verilerek, kamuoyunda korku yaratılmaya çalışılmıştır.³⁴

18 Nisan 1999 seçimlerine bakıldığında ise, negatif söylemlerin ağırlık kazandığını, neredeyse seçime giren tüm partilerin kendilerine bir düşman belirleyerek seçim kampanya stratejisi olarak bu düşmana saldırmayı benimsediklerini söylemek mümkündür. Ekonomik bunalım, yolsuzluk, irtica gibi konular en çok üstünde durulan temalar olmuştur.

³⁴ Ahmet Kalender, *Siyasal İletişim: Seçmenler ve İkna Stratejileri*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2005, s. 127.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Fotoğraf 15: 1995 CHP seçim kampanyasından bir gazete ilanı

Fotoğraf 16: 1995 DYP seçim kampanyasından bir gazete ilanı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Fotoğraf 17: 1995 ANAP seçim kampanyasından bir gazete ilanı

2002 Seçimleri: Ezber Bozan Seçimler

2002 seçimleri sonucunda Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir ilk yaşanmış, daha önceki dönemde TBMM’de bulunan siyasi partilerden hiçbiri 3 Kasım 2002 seçimlerinde seçmenden bekledikleri ilgiyi görememiş ve ülke barajının altında kalarak mecliste temsil edilememişlerdir. Bir önceki seçimlerde (1999) ülke barajının altında kalmış olan CHP ve yeni kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hariç, seçime giren diğer 16 parti milletvekili çıkaramamıştır. 1990’lı yıllara hakim olan koalisyon hükümetleri dönemi kapanmıştır. Tek partili, otoriteyi kurabilecek bir yönetim sistemi gözükmemektedir. Seçmen yıllar boyunca umduğunu bulamamış ve yenilik arayışı içinde olduğunu açıkça göstermiştir. Gökçe, Akgün ve Karaçor yaptıkları araştırmada seçmenlerin %54’ünün daha önceki seçimlerde oy verdiği partiyi değiştirdiğini, 3 Kasım 2002 seçimlerinde başka bir partiye oy verdiği sonucuna ulaşmıştır. İlginç olan bir başka sonuç AKP’nin aldığı oyların %17’sinin bu seçimde ilk kez oy kullanan 4 milyon seçmen arasından gelmesidir.³⁵ Bu seçimler sırasında ülkede temsili demokrasi kavramı ciddi bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. %10’luk ülke barajını aşamayan partilere oy veren seçmenlerin oranı %46,4’dür. Ayrıca 9 milyon seçmen seçimde oy kullanmamıştır. Bu sonuç ülkenin yaklaşık %60’ının parlamentoda temsil edilmediği gerçeğini göstermektedir.³⁶

Bu seçimi, kampanyası açısından incelemek gerekirse AKP’nin Arter Ajans’ın sahibi Erol Olçok ile çalıştığı görülmektedir. Tüm kampanyayı ve hatta partinin ismini ve logosunu Erol Olçok hazırlamıştır. 10 Kasım 2002 Akşam Gazetesine verdiği röportajda Olçok kampanya ile ilgili şunları söylemiştir: “Tayyip Erdoğan Cumhuriyet tarihinin en önemli siyasi markalarından biridir. O yüzden kampanyamız çok başarılı oldu. Seçim kazanmak için lider, kalite ve program olacak. Ak Parti’de bunların tümü vardı. Neyin söylendiği değil, kimin söylediği önemlidir. Halk Erdoğan’ı

³⁵ Orhan Gökçe, Birol Akgün ve Süleyman Karaçor, “3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve İktisadi Araştırmalar Dergisi*, S.: 2(2), 2002, s. 1-36.

³⁶ Sami Selçuk, “Nelerin Reddi? Kimlerin İktidarı? Hukukun Tanrısı Ne?”, *Türkiye Günlüğü*, S.: 70, 2002, s.18.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

dinledi ve anladı.”³⁷ Olçok, aynı yazının devamında AKP’nin 40 günde 68 miting yaptığını ve tüm mitinglere kendisinin ve 27 kişilik kampanya ekibinin katıldığını söylemektedir.

İktidar için en yakın rakip olarak görülen CHP ise, Deniz Baykal önderliğinde girdiği seçimlerde istenilen ivmeyi yakalayamamıştır. Daha önceki seçimlerde de görülen negatif bir kampanya stratejisi izlemiştir. “Ocağınıza incir dikecekler” sloganının kullanıldığı ve incir görseline yer verilen kampanya rakibe karşı saldırgan denebilecek bir söylem içermektedir. 3 Kasım 2002 yılında yapılan Genel Seçimlerde CHP yüzde 19,4 oy oranıyla Ana-muhalefet partisi olarak Parlamente’ye yeniden girmiştir. Ekonomik krize bir tepki niteliği taşıdığı düşünülen oylar sonucunda varolan diğer partiler seçim barajının altında kalmıştır.³⁸

Emre Kongar 2002 seçimlerinde CHP’nin orta sola dair hiçbir mesaj vermediğini, seçmenin güveninin kaybedildiğini belirtirken ayrıca orta sağ partiler içinde benzer bir durumun söz konusu olduğunu ve bu durumun seçimlere ilk defa giren AKP için bir fırsat doğurduğunu dile getirmiştir.³⁹ Seçim kampanyasını İRA reklam ajansının yönettiği CHP, internet sitelerine reklam vererek genç seçmeni kazanmaya çalışmış, ayrıca CHP Genel Başkanı Deniz Baykal imzasıyla, seçmenlere gönderilmek üzere hazırlanan mektupta da "Tek başına iktidar" hedefini yinelemiştir.⁴⁰

2002 seçimleri dijital anlamda da hareketlenmenin başladığı seçimler olmuştur. Partilerin web sayfaları açılmaya başlamış ve bu kanal ile genç seçmenlere ulaşmak hedeflenmiştir. Siyasi reklamın bu seçimlere katkısı ve etkisi tartışmaya açıktır. Ancak açık ve net olan bu seçimlerin seçmenin mevcut iktidara karşı olan tepkisinin en güzel örneklerinden biri olmasıdır. Seçmen için yeni bir umut kapısı açılmıştır. Umudun adı AKP’dir. İzlenilen politikalar hatta Yüksek Seçim Kurulu’nun yasaklı olan Tayyip Erdoğan’ın seçimlere katılamama durumu bile iletişim açısından iyi değerlendirilmiştir. Tüm bu özelliklerinin yanısıra AKP’nin Türk siyasal yaşamında sahneye ilk çıktığı seçimler olması, 2002 seçimlerini siyasal tarih açısından önemli yapar.

Sonuç

Türkiye çok uzun süreli olmasa da II. Meşrutiyet dönemine kadar geriye götürülebilecek demokratik bir siyaset tarihine sahiptir. Ülkeyi kuran, direnişçi, devrimci kadroların milli bir meclis açması da bu konudaki sürekliliğin en güzel kanıtıdır. Ülke 1923’ten 1945’e kadar, teorik ve pratik sebeplerden ötürü tek parti rejimiyle yönetilmiştir. Ancak bu rejim totaliter değil, otoriter bir rejimdir. Türkiye’de 1945 ile 1950 yılları arasındaki demokrasiye geçiş süreci, bir reform şeklinde olmuştur. Siyasal iktidarı elinde tutan otoriter Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) parlamenter sistemde bir kesintiye sebep olmadan, anayasal düzen içinde iktidarı Demokrat Partiye (DP) teslim etmiştir. Türkiye’de çok partili hayata geçiş dönemi pek çok yönden Türk siyasal hayatının önemli bir dönemecidir. Bu dönemde iktidar-muhalefet ilişkileri de gelecekteki siyasal ilişkileri etkilemiş ve siyasal kültürün oluşmasında altyapı oluşturmuştur. 1960, 1971 ve 1980 tarihlerinde üç kez demokratik süreç askeri müdahale ile kesintiye uğramıştır.

1980’ler ve 1990’lar da Türkiye’de din ve etnik meselelerin önemi artmıştır. Bu olaylar karşısında, Türkiye’de sivil insiyatifin oluşmadığı görülmüş, asker ve sivil bürokrasi geleneksel olarak kendilerini devletin koruyucusu olarak görmüşlerdir. Süreç, 28 Şubat 1997’de gerçekleşen “postmodern” darbe ile somut bir örnek oluşturmuştur. Bu tarihten sonra İslami hareketin içinde ayrılıkçı sesler çıkmaya başlamıştır. Yenilikçiler olarak adlandırılan grup, 2001 yılında kendi partilerini kurmuşlardır: Adalet ve Kalkınma Partisi. 28 Şubat hareketin içerisinde bir ayrışmaya sebep olmuş ve sonrasında yaşanan gelişmeler ile AKP, 2002 seçimlerinde tek başına iktidar olmuştur.

³⁷ **Akşam**, 10 Kasım 2002.

³⁸ http://www.akifhamzacebi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=159&Itemid=125 (07.03.2013)

³⁹ http://www.kongar.org/aydinlanma/2002/341_Secim_Sonuclari_IV_Buharlasan_Muhalefet.php (15.02.2013)

⁴⁰ **Hürriyet**, 16 Ekim 2002 s.15

Bu çalışmada da görüldüğü gibi, siyasal pazarlama, siyasi partilerin iktidarı ele geçirmek için yaptıkları planlı ve örgütlü çalışmaların bütünüdür. Bu çalışmalarda, kitle iletişim araçlarına önemli roller düşer. Gelişen teknoloji ile birlikte, bireyin yaşantısına giren her türlü yenilik, siyasi arenada da yansımaları bulmuştur. Siyasi partiler, vizyon ve misyonları doğrultusunda mesajlarını kurgular ve türlü iletişim teknikleri ile hedef kitlelerine gönderirler. Partilerin kurumsal kimlikleriyle, seçim dönemi çalışmalarının uyum içerisinde olduğu gözden kaçmamaktadır. Partiler, temsil ettikleri ideolojileri, temsil ettikleri halk kitlelerini, reklamlar aracılığı ile seçmene sunmak istemişlerdir. Seçim dönemi boyunca yapılan siyasi reklamlar, bu yönleriyle dönemi yansıtan birer kültürel metin olarak karşımıza çıkmaktadır.

1950-2002 tarihleri arasındaki seçim kampanyaları incelendiğinde, afişlerle başlayan siyasal reklamcılık tarihinin öncelikle seçim mesajına ve ilüstrasyona önem verdiğini görmek mümkündür. Sağ partilerin değindiği konular kalkınma, gelişim, zenginlik, refah gibi kavramlar olurken, sol partilerin sosyal konulara ve kavramlara öncelik verdiği -insan hakları, laiklik, özgürlük, eşitlik gibi...- dikkate değer bulgulardan biridir. Ayrıca sağ partiler liderin olduğu görselleri, çoğu zaman tek adam olarak gösterildikleri, tercih ederken, sol partilerin çoğunlukla halktan insanları afişlerine taşıdığı veya sadece grafik uygulamalara yer verdiği görülmektedir. Seçim yarışındaki partilerin, söylem ve vaadleri benzerlik gösterdiği dönemlerde ise negatif içerikli siyasal kampanyalara yönelimin arttığı çalışmanın neticesinde ortaya çıkan bulgulardan biridir.

KAYNAKÇA

Gazete ve Dergiler

Akşam

Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)

Hürriyet

İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi

Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve İktisadi Araştırmalar Dergisi

Türkiye Günlüğü

Kitap ve Makaleler

AHMAD Feroz, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Çev.: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 1994.

AHMAD Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev.:Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.

AKTAŞ Hasret, Partilerin Seçim Kampanyaları Örneğinde Siyasal İletişim, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2004.

AZİZ Aysel, Siyasal İletişim, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003.

BALCI Şükrü, "Türkiye'de negatif siyasal reklamlar: 1995, 1999 ve 2002 Genel Seçimleri üzerine bir analiz", Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve İktisadi Araştırmalar Dergisi, 4, 4, 2007, s. 122-142.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 14 Ekim 1973 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları, DİE, Yayın No.702, Ankara 1974.

ÇAVDAR Tevfik, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

ELDEN Müge, FİRLAR Berna Güneri, “The Political Promotion in the Politic Arena ‘A Historical Analysis on Turkey From 1950’s Till 2000’s””, Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S.: 29, yıl 2004, s. 105-136.

GÖKÇE Orhan ve diğerleri, “3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim”, Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve İktisadi Araştırmalar Dergisi, S.: 2(2), 2002, s.1-36.

GÜZ Nurettin, Haberde Yönlendirme ve Kamuoyu Araştırmaları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.

KALENDER Ahmet, Siyasal İletişim: Seçmenler ve İkna Stratejileri, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2005.

KELOĞLU Esra İşler, “Demokrat Parti’nin Halka İlişkileri Üzerine Bir İnceleme”, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 2007, S.: 24.

SAĞLAMER Kayhan, Ecevit Olayı, Belge Yayınları, İstanbul 1974.

SELÇUK Sami, “Nelerin Reddi? Kimlerin İktidarı? Hukukun Tanrısı Ne?”, Türkiye Günlüğü, S.: 70, 2002.

ÖZKAN Necati, Seçim Kazandıran Kampanyalar, Mediacat Yayınları, İstanbul 2004.

TEKELİ Şirin, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.: 7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.1798-1824.

TOPUZ Hıfzı, Siyasal Reklamcılık: Dünyadan ve Türkiye’den Örneklerle, Cem Yayınevi, İstanbul 1991.

TURGUT Nükhet, Siyasal Muhalefet, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1984.

UYAR Hakkı, Vatan Cephesi, Buke Kitapları, İstanbul 2001.

ZURCHER Eric J., Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

İnternet Erişimleri

<http://www.wardom.com.tr/tarihteki-secim-sloganlari-ve-afisleri-t262469.html?t=262469>, ET: 29.11.2011.

http://www.siyasaliletisim.org/index.php?option=com_content&view=article&id=315:secimafileri&catid=131:secim-afisleri&Itemid=380 ET: 29.11.2011.

http://www.kongar.org/aydinlanma/2002/341_Secim_Sonuclari_IV_Buharlasan_Muhalefet.php, ET: 15.02.2013.

http://www.akifhamzacebi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=159&Itemid=125 ET: 07.03.2013.

EDEBİYATLA TARİHİN MUTLU İZDİVACI: TARİHÎ ROMAN TÜRÜ VE OSMANCIK'TAN OSMAN GAZİ HAN'A BİR OLGUNLAŞMA KURGUSU*

*Salim DURUKOĞLU***

ÖZET

Sosyal bilimlerin tamamına ait birikimden yararlanma gücünü yedekleyen edebiyatla, ikiz kardeşi sayılabilecek bir sosyal bilim olan tarihin iç içe geçtiği tarihi roman türü, Türk edebiyatının seçkin eserlerle geniş kitlelere ulaşan özgün bir türüdür. Bu türün iyi örneklerinden ve ilk akla gelenlerinden biri, karakter unsurunun sentezleyici ve belirleyici olduğu bir roman kurgusu olduğu adından da anlaşılan Tarık Buğra'nın *Osmancık* adlı romanıdır. Bu roman, Tobias'ın, yirmiyeye indirgediği temel kurgularından “olgunlaşma” kurgusu ile birebir örtüşen bir akış silsilesi ve çizelgesi takip eder.

Makalemizde, birincil kurgu olarak olgunlaşma, ikincil kurgu olarak değişim kurgusu ile kurduğu ilişkiler üzerinden *Osmancık* romanı irdelenecek, Türk edebiyatında Oğuz Kağan ile dünya yolculuğuna başlayan alp tipinin, Battalgazi'ye gelip, alperen tipine dönüşüncüye kadar geçirdiği evrelerle Osman Gazi'nin gelişim eğrisi ilişkilendirilecektir. İçinde sonsuz kere uyanmaya elverişli uyuyan güçleri ile evrenin gözbebeği ve başkişisi olan insanın, zihinsel ve düşünsel evrimi ve değişimi, tarihi de değiştirme gücünü temsil ettiği için, insanı anladığımızda insanlığı da anlama olanaklarını elde ederiz. Tarık Buğra bu romanında *Osmancık* karakterinin olgunlaşması ve ruh haritası üzerinden Osmanlı Devletini kuran ve ayakta tutan ruhu tahlil ederken aynı zamanda kişi - devlet eşleşmesi yoluyla Osmanlı'nın da şifrelerini çözer. Romandan geriye okurun zihninde örnek alınması gereken bir devlet adamı karakteri ile tecrübelerinin damıtılması gereken bir devlet geleneği mirası kalır.

Anahtar Kelimeler: Tarık Buğra, *Osmancık*, edebiyat, tarih, tarihi roman, olgunlaşma...

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: sdurukoglu@gmail.com

MERRY MARRIAGE OF LITERATURE AND HISTORY: A MATURATION FICTION FROM HISTORICAL NOVEL GENRE AND OSMANCIK TO OSMAN GHAZI KHAN

ABSTRACT

Historical novel genre in which literature which make a backup of utilization power from the accumulation of social sciences and history which is a social science that can be regarded as its twin is an authentic genre of Turkish literature which reaches the large masses with outstanding works. One of the best and most common examples of this genre is the novel “Osmancık” written by Tarık Buğra, whose element of character is synthesizer and determiner as understood from its title. This novel has a flow sequence and chart which directly overlaps with “maturation” fiction of Tobias which is reduced to twenty fictions by him.

In our paper, the novel Osmancık will be analyzed through its relations with maturation first of all and then with alteration as the second fiction; transformation phase of alp character who started his journey around the world as Oghuz Khan in Turkish literature and turned into alperen character after arriving at Battalgazi will be related with development curve of Osman Ghazi. Since mental and spiritual evolution and alteration of human who is the blue boy and protagonist of universe with his dormant power that have the opportunity of being evoked for countless times represent the power of changing history; we have the opportunity of acknowledging humanity when we acknowledge people. In this novel Tarık Buğra analyze the spirit which founded and sustained Ottoman Empire through maturity and spirit map of Osmancık character, he also deciphers Ottoman through person-state match. What is left on people’s mind from the novel is a statesman character to take as an example and legacy of state tradition whose experiences should be distilled.

Key Words: Tarık Buğra, Osmancık, literature, history, historical novel, maturity...

1. Tarihi Roman Üzerine:

“Tarihin arabasını atlar değil, insanlar çeker.”

Toplumların anılarından, hafızasından oluşan tarih; olanı, oluş sırasını gözeterek ama özetleyerek anlatan bir disiplin olarak, kavram dili ile konuşmasının sonucunda, bilim ve terim diline indirgemek zorunda olduğu konuları, ruhunu öldürerek ve farkı yaratan ayrıntıları silerek kuru, düz, renksiz, heyecansız bir anlatımın parçası haline getirir. Nasıl söylendiği değil, ne söylendiği önceliği ile yazılan tarih kitapları, bu yolla ders kitabı, yemek kitabı türünden bir “kullanmalık metin”¹ sıradanlığına, sıkıcılığına, soğukluğuna, iticiliğine bürünürler.

Oysa ne söylediği kadar, nasıl söylediğine ve doğası gereği güzel söz söylemeye odaklanan, sanat dilini kullanan edebiyat; ele aldığı, işlediği konuları kanatlandırır, sevimli, çekici,

¹ “Günlük hayatta her zaman karşılaşılan, gerçek durumları değiştirmeden ifade eden yazılardır.” Devamı için bkz: Rasih Erkul, **Cümle ve Metin Bilgisi**, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s. 82.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

sıra dışı, akıcı ve akılda kalıcı hale getirir. Hele de ele aldığı konuda, sosyolojiden daha iyi toplumsal analizler, psikolojiden daha iyi ruh tahlilleri, tarihçilerden daha iyi tarih hikâyeciliği yapan ve bu yüzden bütün sosyal bilimlerden kısıtlanan bir tür haline gelen romanın² büyük ve büyümlü dünyası ile buluşturan edebiyat için, kurmaca dünyaların serin ve derin sularında yüzmenin gizemi ve zevkini yaymanın; Homeros'un, Dede Korkut'un, Manasçıların dilini diriltmenin ve ölümsüzlüğün çekim alanını oluşturma görevini üstlenmenin en iyi adresi belirmiş olur. Esasen kadim zamanlardan beri efsaneler, masallar söyleyen ve dinleyen insanın kulakları hikâyeye dinlemeye ve mantığı hikâyeye anlamaya çok daha yatkındır. Edebiyatın derin değil sıg sularında bile yüzme zevkine erenler için evren, atomlardan değil hikâyelerden oluşmuştur.

“*Ne harâbîyim ne harabâtîyim, / Kökü mazide olan âtîyim.*” diyen, yalıtık bir tip olarak var olmanın ve tutunabilmenin imkânsızlığını gören, geçmişle geleceğe bağlaması gerekenler için; tarihin alelade ve yuvarlak anlatımını, edebiyatın fevkalade ve karmaşık anlatımıyla buluşturan, birleştiren, kaynaştıran tarihi roman türü eşi bulunmaz bir izdivacın çocuğudur.

İnsanoğlunun tarihe ve edebiyata ilgisi hep vardı. 18 yy.'da, bireyselliğin de ön plana çıkmasıyla, Cervantes'in *Don Kişot*'u öncülüğünde başlayan roman türü egemenliğini ilan etmiş, edebiyata altın çağını yaşatan bir tür olarak geniş okuyucu kitlelerini kendine bağlamıştı. Bu tarih - edebiyat eksenindeki etkileşim sürecinde zamanın ruhu kendi çocuğunu doğurmuş, adını da tarihi roman koymuştur. Bu mutlu ve mühim izdivaç sayısız torunla taçlanmış; ailenin birleşen ve çoğalan üyeleri, seçkin yapıları ile tarih biliminin sanatını yaparak, zamanla tarihi konularda bile öncelikli referans kaynağı, tarihi anlatmanın biricik dayanağı haline gelmiştir. Gerçek Fransız tarihini öğrenmek isteyenlere Karl Marks, Fransız tarihçilerini değil, Sthendal'lı, Balzac'lı Fransız romanını ve romancılarını adres göstermiştir.³ Bu doğru bir yaklaşım tarzıdır çünkü tarihi yapan, tarih biliminin ilgilendiği olaylar değil, olayları yöneten ve yaratan insandır. İnsan tarih biliminin nesnesi, edebiyatın ise öznesidir. Tarihin asıl önemli, anlamlı, üzücü, düşündürücü, ürkütücü, güldürücü yanlarını oluşturan kıyısı köşesi diyebileceğimiz zenginliğini, yalnızca edebiyat anlayabilir ve anlatabilir.

Edebiyat - tarih izdivacının ilk mutlu torunları İngiliz romancı Walter Scott'un⁴ eline doğar. Türk edebiyatındaki ilk tarihi roman örneği Namık Kemal'in *Cezmi*'sidir.⁵ Örnekler Abdullah Ziya Kozanoğlu, Kemal Tahir, Hüseyin Nihal Atsız, Mustafa Necati Sepetçioğlu, Yavuz Bahadıroğlu vb. sanatçılarla çoğalır, olgunlaşır.⁶ Bu türün en güzel örneklerini yazan isimlerden biri de Tarık Buğra'dır. Yazarın, konusunu uzak ve orta dönem Türk tarihinden alan, tarihi romanları kendi içinde sınıflandırdığımızda Osmanlı'nın “kuruluş devrini konu alan”⁷ tarihi romanlar grubuna dahil edebileceğimiz, -bir benzerini, kendi bakış açısıyla ve Devlet Ana adıyla

² “Şiiri kışkırtan bir lirizmi, tarihi kışkırtan bir didaktizmi, felsefeyi imrendiren bir kavratma, anlatma yeteneğiyle roman; tarihin, felsefenin, psikoloji ve sosyolojinin –asla- ulaşamayacağı bir etkileme gücüne sahiptir.” Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları)**, Ötüken Yayınları, 1. basım, İstanbul 2001, s. 7.

³ “...Marks'ın, Fransız tarihinin gerçek adresi olarak Balzac'ın romanlarını göstermesi, ne bir temenni, ne de bir fantezidir; gerçeğin ta kendisidir. Çünkü roman modern zamanların hafızasıdır.” Tekin, s.7.

⁴ “Tarihi roman türünün ustası sayılır.” Devamı için bkz: <http://sozluk.sourtimes.org>.

⁵ “Namık Kemal'in, tarihî roman alanında yazılmış ilk romanlardan biri olarak kabul edilen ikinci romanı Cezmi, iki cilt olarak planlanmış, ancak ikinci cildi yazılamamıştır.” Dr. Ramazan Korkmaz – Dr. Hülya Argunşah, Dr. Ali İhsan Kolcu - Dr. Ayşenur Külahlıoğlu İslam – Dr. Cafer Gariper – Dr. Osman Gündüz – Dr. Tarık Özcan, **Yeni Türk Edebiyatı 1839 – 2000**, Grafiker Yayınları, 1. Basım, Ankara 2004, s. 58.

⁶ Ramazan Korkmaz, s. 390-391.

⁷ Prof. Dr. Bilge ERCİLİSUN, *Kuruluş Devrini Konu Alan Romanlar Üzerine*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/>, s.2.

Kemal Tahir'in yazdığı- türün en güzel örneklerinden birini teşkil eden romanı Osmancık romanıdır.⁸

2. Olgunlaşma Kurgusu Üzerine:

“Ben şarabı herkese haram kılmadım ki,
Hamlara haramdır doğru ama olgunlar içer.”

Tobias'ın, roman yazarların en sık başvurduğunu düşündüğü, kullandığını saptadığı yirmi temel kurgusundan biri olgunlaşmadır. *“Olgunlaşma kurgusu -yetişme kurgusu- en güçlü iyimser kurgulardan biridir. Öğrenilecek dersler vardır ve bu dersler güç olabilir, ama karakter sonunda bunlar sayesinde daha iyi bir insan olacaktır. ... Bu erişkinliğe varma hikayesine çoğunlukla Almanca'da Bildungsroman, yani 'eğitim romanı' denilir. Bu hikâyelerin merkezi, kahramanın ahlaki ve psikolojik büyümesidir. Hikâyeye kahramanınızın yaşamında bir yetişkin olarak sınanacağı bir noktada başlarsınız. Karakteriniz bu sınava hazır olabilir, ya da olaylar kendisini buna itebilir.”*⁹

Osmancık romanı bu kurguya tam anlamıyla oturur. Yetişkinlik devresi olan ve olgunlaşması bu devreden başlatılan, sonra “Osmancık”lığı geride bırakan, artık Osman Gazi Han olan karakterimizin, her şeye rağmen, hayattan alacağı dersler bitmemiştir. Romanın sonlarına doğru, Konya Selçuklu devletinin dağılması sonucu kendilerine sığınan Konya göçmenleri ile Oğuz halkı bir bilgi artırımına giderler ve bu göçle gelen önemli insanları Osman Gazi Han etrafına toplar: *“Ve, Osman gazi hân'ın kendisi de, başda hisar kuşatmaları olmak üzere, savaş için bir şeyler öğreniyor. Ama onun asıl tecessüsü Selçuklu'nun yönetim düzenidir. Bunun için de, göçün getirdiği okumuş, yazmışların ve savaşçıların önemlilerini yakınında topluyor.”* (s.329)

Osman Gazi Han'ın bu tecessüsü, merakı, öğrenme isteği aynı zamanda onun olgunlaştığının ama olgunlaşmayı süreli değil sürekli bir kazanım olarak da gördüğünün somut bir kanıtıdır. Çünkü olgun insan her şeyi ben bilirim, başkalarından öğreneceğim bir şey yok demez, kendi aklının yanında başkalarının aklını kullanmanın da arayışı içindedir. Hayatı bir müze gibi görmeyen olgun insan, bilgiye, yeniliğe, değişime açıktır. Romanda değişim kelimesi çok sık geçer. Osmancık'ın kendisi değişmek ister, başkaları da başta Ede Balı, onu değiştirmek: *“'Sabrın, sebatın, azmin makbuldür, Osmancık. Uçarı idin. Zevk ve sefa peşinde idin. Öfken ve nefsin, düşmanlarını değil, âdâbı, erkânı, aklı yenerdi; sen bunu düşünmez idin. Düşünsün dedim. Hâlâ da böyle derim ve sen düşüninceye kadar böyle deyeceğim.”* (s.91)

Romanlarda ve bhusus Osmancık'ta değişim sözcüklerinin varlığı ve sıkça tekrarı bizi, yirmi temel kurgudan biri olan “değişim” kurgusu ile “olgunlaşma” kurgusunu iyi ayırt etmek zorunda bırakır. *“Olgunlaşmanın bir değişim kurgusu olduğunu da söyleyebilirsiniz, ancak olgunlaşma kurgusu sadece büyüme süreciyle ilişkilidir. Ona bir bakış da, değişim sürecinin değişmekte olan yetişkinler üzerinde odaklaştığı, oysa olgunlaşma sürecinin, yetişkinler olma sürecindeki çocuklar üzerinde odaklandığıdır.”*¹⁰ Değişim kurgusu, olgunlaşmış, kişiliği oturmuş ve değişmez denen yapı kazanmış karakterlerde ortaya çıkan, ani ya da beklenmedik hatta iyi ya da kötü yönde seyredebilen farklılaşmalardır. Victor Hugo'nun Sefiller'indeki Jean Valjean'ın müspet değişimi yahut Anatole France'ın Thais'indeki Paphnuce'ün menfi değişimi, bu kurgunun özel ve güzel örnekleridir.

⁸ Tarık Buğra, **Osmancık**, Ötüken Yayınları, 22-23 Basım, İstanbul 2007. (Yapılacak alıntıların sayfa numaraları bu baskıya aittir.)

⁹ Ronald B. Tobias, **Roman Yazma Sanatı**, Çev: Mehmet Harmancı, Say Yayınları, İstanbul 1996, s. 191-192.

¹⁰ Tobias, s. 192

Olgunlaşma kurgusunun doğru bilinmesi çok önemlidir çünkü tarihi roman türünün en çok kullandığı kurgu tipidir. Örneğin Homeric'in harikulade romanı Moğol Kurdu, Cengiz Han'ın, nam-ı diğer Temuçin'in çocukluğundan başlar, "Gökyüzünün tek Tanrısı var ve gökyüzünde barış da var. Yeryüzünün de tek Tanrısı olmalı. O da ben olmalıyım."¹¹ ülküsünü kovaladığı ölümüne kadar devam eder. Olgunlaşmayana değil bir beylik, koyun / deve sürüsü bile emanet edilmez. Veysel Karani "Bir gün çobanlık edene kırk gün talim gerektir.", der.¹² Talim ile eğitim ile muhtelif yollar ve yordamlar ile olgunlaştırılmayan karakterler, tarihi şahsiyet, lider, han, hakan, kağan, büyük ve bütün işler yapıp iyi şöhret sahibi olan insanlardan olamaz. Osmancık'ın ve onun şahsında Osmanlı Devleti'nin nasıl olgunlaştığını, mayasını, hamurunu hangi değerler sisteminin yoğurduğunu bu bilgiler ışığında ve ana hatları ile şimdi gözden geçirebiliriz.

3. Muazzam Uykularda Osmancık:

"Uykulardayım, muazzam uykularda."

Romanın Birinci Bölümü'dür ve karakterimiz henüz Osmancık'tır. "Hamdım, piştım, yandım." diyen Mevlana, olgunlaşmanın basamaklarını da özetler aslında ve karakterimiz henüz yolun başında ve "ham"dır. Romanın başlarında ismine eklenen, eklendiği sözcüklere acıma ve küçülte anlamı katan "cık" ekinin gölgesinde¹³, kişilik arayışı içinde, toy ve ham bir tip çıkar karşımıza. "Derken, 'Nerde çalgı, orda kalgı' dönemi başladı: Gücünün, kuvvetinin sahibi değildi; gücü, kuvveti onun sahibiydi." (s.7) Bir yığın öğütten sonra babası umutsuzca Osmancık'ı kendi haline bırakmıştır. (s.8) Bir umutsuz vaka görünümündedir, neredeyse sıfır noktasındadır Osmancık...

Derken manevi dünyaların fatihi, yüce birey¹⁴, bilge insan, soyumuzun ışığı (s.15) Şeyh Ede Balı ile tanışır, Osmancık... (s.9) Dünya'nın çok büyük (s.10) olduğunu düşünen Osmancık'a, büyüklük duygusu aşılamaya çalışır Ede Balı: "'Dünyayı bize büyük gösteren bizim küçüklüğümüz, oğul. Hırslımız, sabırsızlığımız, bencilliğimiz. Önce bu yüzden küçülüyor, sonra da Dünya'yı çok büyük görüyoruz.'" (s.11) Büyüklük tohumu atılmıştır, Osmancık'ın bilincine. Yeşermesi için su verilmesi, ilgilenilmesi ve elbette tüm bunlar için zaman gerekir.

Bir prensipler manzumesidir Ede Balı. Osmancık'ı uyandırmak için onu öfkesini yenmeye (s.13), bey olmayı düşünmeye (s.14), Allah Kelamı'na, hakka, hakikate saygıya (s.48), sabra, azme (s.52) davet eder. Kızı Malhun Hatun'a talip olan Osmancık'a, Ede Balı, henüz olgunlaşmadığı için ayak sürür ve bu esnada söylediği sözler, Osmancık'ın bütün zaaflarını özetler: "Soyuna soylu, boyuna boylu. Amma ki, kötü huylu. Öfkesine yenik, tek güttüğü benlik. Kavga düşkünlüdür, kavgası benliği yolunadır. Güçlüdür, kuvvetlidir, akıllıdır; gücün, kuvvetin, aklın neye yaradığını merak

¹¹ Homeric, **Moğol Kurdu**, Çev: Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 1999.

¹² "Veysel Karânî hazretleri, Yemen'de iken deve güder, geçimini onunla temin ederdi. Geçimi, yaşaması pek sâdeydi. Hasta, âmâ ve ihtiyar annesinden başka kimsesi yoktu. Güttüğü develer için belli bir ücret istemez, ne verirlerse kabul ederdi. Fakir olanlardan hiç ücret almazdı. Aldığının yarısını sadaka olarak fakirlere dağıtır, kalanını da kendi ihtiyaçlarına ve annesine harcardı." [http://www.biriz.biz/evliyalar/ ea1441.htm](http://www.biriz.biz/evliyalar/ea1441.htm).

¹³ "-Cık: Küçültme (minicik), sevgi (Mehmetçik, babacık) ... vb. anlamlı sözcükler üretir." Süer Eker, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2006, s. 350.

¹⁴ "Ede Balı, Osmancık'ı uyandırmaya çalışan, uyaran ve Türk destan dünyasında "Yaşlı Bilge Adam" kılığında gördüğümüz, "en öldürücü yaralara iyileştirici merhemi süren ve sonunda muzaffer olanı (kahramanı), büyük maceranın ardından normal yaşamın dünyasına ulaştıran Yüce Birey"dir (Campbell, 2000: 20). Onun toplum içerisindeki konumunu Ertuğrul Gazi çarpıcı cümlelerle vermektedir: "Dinle oğul dedi Ertuğrul, doksanı bulan yaşına rağmen dinçliği zedelenmemiş sesiyle, Ede Balı'nın terazisi doğru tartar, dirhem şaşmaz. Bana karşı gel, ona gelme. Bana karşı gelersen üzülür, incinirim; ona karşı gelersen gözlerim bakmaz, baksa da görmez olur. Ede Balı soyumuzun ışığıdır. Var git şimdi. Şu dediklerimi de vasiyetim say, unutma." (s. 17)" Tarık Özcan, *Osmancık Romanı'nın Sembolizm Bakımından Çözümlemesi*, <http://www.trforumuz.biz>

etmez. Neye yaradığı bilinmiyecek, gücün, kuvvetin, aklın belâsını bilmez; bilmek istemez. Önüne çıkan haklar; bir kılıç sallamanın dokuz şartı olduğunu kabullenmez.” (s.77)

Osmancık bu arada bir yıldan fazladır kendiyile boğuşmaktadır, aslolanın insanın kendini bilmesi olduğunu sezmiştir ve ona göre Ede Balı'nın görmek istemediği bir gerçek vardır: “...and içerim ki, Ede Balı bi şeyde yanlışır: İnsan değişir. Ben değişiyorum; değişebileceğimi biliyorum. Yardımcı olun bana.” (s.78) Karakter susuzdur, teşnedir olgunlaşmaya. Bu işleri kolaylar. Rene Girard'ın Üçgen Arzu Modeli'ne göre dolayımlayıcı¹⁵ dediği Ede Balı'nın, Tekke'de uyurken gördüğü rüyanın (s.85-86) ve Kaf Dağı'nı aşacağı Zümrüdü Anka'sı, “eksik yönü olan animası”¹⁶ Malhun Hatun (s. 94-95) ile evliliğinin rüzgârıyla Osmancık, sindiremeye de kişiliğine bir istikamet vermesi gerektiği gerçeğini kavramıştır: “Osman gerçek kişiliğini, niçin yaratıldığını, niçin ve nasıl yaşaması gerektiğini, artık kavramıştır.” (s.88)

4. Uyanışın Arifesinde Osman Bey:

“Hayat olan yerde umut da vardır.”

Romanın İkinci Bölüm'ünde Osmancık artık Osman Bey'dir. Ertuğrul Gazi kamutayı toplamış, Osmancık'a Şeyh Ede Balı'nın sözcülüğü ile Bey olduğu ilan edilmiştir. Romanın anlamca en yoğunlaştırılmış metinlerinden biri bu esnada ortaya çıkar. Klasik edebiyatın mısra-ı bercestesi gibi sıçrayan paragraf, romanın ve Osmanlı Hanlarının ruhunun hatta kasidelerde övülen devlet büyüklerinin, velhasıl olgun insanların taşıması gereken vasıfların bir hülasası gibidir: “Ey Osmancık; beğsin. Bundan sonra öfke bize, uysallık sana; güceniklik bize, gönül alma sana; suçlama bizde; katlanma sende; bundan böyle, yanılğı bize, hoş görmek sana; aciz bize, yardım sana; geçimsizlikler, uyuşmazlıklar, anlaşmazlıklar, çatışmalar bize, adâlet sana; kötü göz bize, şom ağız bize, haksız yorum bize, bağışlama sana. Ey Osmancık; bundan böyle, bölmek bize, bütünlemek sana; üşengenlik bize, gayret sana; uyuşukluk bize, rahat bize, uyarmak, şevklendirmek, gayretlendirmek sana.” (s.121)

Karakterimiz henüz olgunlaşma serüvenini tamamlamamıştır. Zaten bu gidişat uzun soluklu bir süreçtir: “Genç bir insanın olgunlaşma süreci uzun yılları kapsar.”¹⁷ Sorumluluk almak, olgunlaşma eğrisinin ivme kazanması için zorlayıcı bir etkidir. Artık Osmancık, Osman Bey olmak, bir bey gibi davranmak, hükmetmek durumundadır. “Sonra Ede Balı konuştu; ... 'Hey Osmancık' dedi, 'sana kala kala iki öğüdüm kaldı: uhulanma..düşmanını hor görme.” (s.128)

Osman Bey nasihatleri almış, zihnen ve ruhen olgunlaşmanın eşiğine gelmiştir. Artık eylem içinde bilinçlenme dediğimiz, yaşayarak öğrenmesi ve öğrendiklerini sınaması gerekmektedir. Bizanslı Aya Nikola'ya kılıç üşürüp, ılgar edince; Kayı Beyliğinin ileri gelenleri söylenmeye başlar ve bu yüzden babası Ertuğrul Gazi, Osman Bey'i çağırır, bu işin sonuçlarını iyice hesapladı mı öğrenmek ister. Böylece ilk çatışmasını babasıyla yaşar ama kararlı ve dik durmaktadır Osman Bey: “'Baba' dedi, 'beğ sen isen, buyur ki, uyalım. Yok beğ, ben isem baba, oğlunun beğliğini bereleme.” (s.154)

¹⁵ Geometrik bir terimin de ödünçlenmesinden ortaya çıkan üçgen arzu modelinin bir tarafı uyarılmaya, döllemeye muhtaç hatta mahkûm karakteri, ikinci ucu karakterin koşullanacağı hedefi (nesne, kişi, iktidar vb.), üçüncü ucu da karakteri eğiten, biçimlendiren, yönlendiren, yönlendiren, yöneten, taklit edilme isteği uyandıran kişi ya da gücü, dolayımlayıcıyı temsil etmektedir: “Üçgenin köşelerinde arzulanan nesne, arzulayan özne ve arzusun dolayımlayıcısı (médiateur) vardır.” René Girard, **Romantik Yalan ve Romansal Hakikat – Edebi Yapıda Ben ve Öteki**, Çev: Arzu Etensel İldem, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 10.

¹⁶ Ebru Burcu Yılmaz, *Hikâye ve Romanlarda Sembol Dilinin Görüntüleri Üzerine Bir Değerlendirme*, bilig, Kış 2011, Sayı 56, s.46-47.

¹⁷ Tobias, s. 194.

4. Uyanışın Ertesinde Osman Gazi:

“Ben sizlere oldum kağan

Alalım yay ile kalkan.”

Romanın üçüncü bölümünde Osman Bey, Osman Gazi olmuştur. Düşmanla cenk etmiş, her meydana benzemeyen er meydanında da varlık göstermiştir lakin hayatla cenk etmek düşmanla vuruştuktan daha ağır ve daha zordur. Peygamber efendimiz, bir savaş dönüşü, yanındakilere dönüp, şimdi cihad-ı asgardan (küçük savaş), cihad-ı ekbere (büyük savaş) gidiyoruz diyerek insanın kendiyile ve nefsiyle savaşmasını en büyük ve kazanılması en zor savaş olarak niteler.¹⁸ Osman Gazi'ye bir haller olmaktadır, artık derin düşüncelere dalan, bilmenin ürküttüğü, olgunlaşmanın kuşattığı anların sarmalındadır: “*Osman beğ daha da suskunlaşmıştır. Osman beğ, artık, günü saati belli değil, tek başına uzun yürüyüşlere çıkmaktadır.*” (s.175)

Osman Gazi, annesi Cankız'ı (s.183), babası Ertuğrul Gazi'yi kaybeder. (s.185) Babasını toprağa koyduğu günün ertesi, Bursa fatihi olacak Orhan doğar, sanki ölümle yaşam arasında var olan dengeyi gözetiyormuş gibi... (s.185) Gidenlerin acısına, gelenlerin sevincine, kalanların sorumluluğunu da ekleyen, öksüz ve yetim kalan Osman Gazi, oğulluktan atalığa terfi eder.

Gençliğinde savaşçılıktan özge bir değer tanımayan; “Kuş kanadı ile Türk atı ile” atasözündeki gibi atçılık, avcılık ve akıncılık türü değerlere tutunan, gücü ve kahramanlığı kutsayan Oğuz Kağan gibi bir alp tipi¹⁹ olan Osman Gazi, artık oğul sahibidir ve oğulların / çocukların Kayı boyunun, beyliğin geleceğindeki yerini, değerini bilir. Kayı boyunun tek ihtiyacı olan savaşçılar değildir. Yiğit bir savaşçı ve Osman Gazi'nin yoldaşlarından olan Sungur'un Osman adını verdiği bir oğlu olmuştur ancak çocuk sakattır ve Sungur ile karısı, oğulları yay geremeyecek, kılıç sıyıramayacak, düşmanla vuruşamayacak diye kederli ve ağlamaklıdır. Osman Gazi tamca ve bilgece, “*Yurt olmuş kurt olacak*” atasözünü açarcasına, duruma el koyar:

“*Seni ve anasını üzgün görürüm kardaşım, sakın ola, üzülmeysin. Osman kılıç çalamayacak deye, ulgar edemeyecek deye. Kayı'ya kılıç döğenler gerek. Kayı'ya at donatanlar gerek. Kayı'ya köprü atanlar gerek. Kayı'ya bilginler gerek. Sana mesel deye derim: Bir Ede Balı beş Osman'dan yeğdir. Beş Osman'dan biri, ya Ede Balı, ya Bican Derviş, ya Hasan yapıcı olmak gerek. Kayı'ya böyle gerek.*” (s.207) Oğuz Kağan'ın şahsında kahramanlıktan, savaşmaktan başka değer tanımayan Alp tipi, Osman Gazi'nin şahsında Veli ve Gazi tipleri²⁰ ile de karışarak tıpkı, Kayı'yı bayındır kılan, gerektiğinde atlanıp savaşan Horasan erleri gibi bir alperen tipine evrilir. Bu yolla kahraman Alp tipinden kopmaz, bizzat ona maddi güç ile manevi gücün barışması, karışması, kaynaşması demek olan yeni değerler ekler. Tipi daha olgun, daha düzeyli, daha donanımlı hale getirir. Ortaya bir devlet adamı tipi çıkar.

Oysa destana göre Alp tipinin ruh verdiği Oğuz Kağan, ayak bağı olarak gördüğü bilge bile olsa, yaşlı insanları ordusuyla savaşa bile götürmezdi.²¹ Bu tipin evrimleşerek dönüştüğü alperen tipinin Türk destan geleneğindeki son örneklerinden birisi “*İmdi siz dahi din yolunda pek turun ve*

¹⁸ Osman Gazi'nin olgunluk zırhını kuşanması, nefis askerlerinden, heva (hava) ve hevesten korunması, cihad-ı ekberi kazanması çetin ve çetrefilli bir savaştan galip çıkması ile mümkündür. Hayali Bey'in şu beyitinde söylediği gibi:

Asker-i nefis u hevaya çekdüler ah-ı liva

Halka halka dağlar birle zırh-puş oldular

Nesir: Heva ve heves askerine karşı ah sancağını çekip halka halka yaralardan meydana gelmiş zırhlarını giydiler. Hadis-i şerif ve devamı için bkz: <http://www.edebiyatturkiye.com/>, Son Erişim Tarihi: 24.05.2013.

¹⁹ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1991, s. 12.

²⁰ Kaplan, s. 112-119, 120-131.

²¹ Kaplan, s.23-24.

daim gazâ idin.” diyen Seyit Battal Gazi’dir.²² Osman Gazi’ye ruh üfleyen tiplerin Türk edebiyatı ve kültüründe mebzul miktarda örneği vardır.

Romanda her ne kadar alperen tipi üzerine inşa edilse de mitostan logosa, efsaneden gerçeğe geçildiğinin somut / müşahhas örneği olan Osman Gazi, tipten ziyade, çok boyutluluğu ve çok yönlülüğü ile karakterdir. Osman Gazi “*Cihan devletini kuran, irâde, şûûr ve karakter*”in temsilcisidir. Bu karakterin en seçkin niteliklerinden (mümeyyiz vasıflar) biri de adalettir: “*Övünç paylaşmakta, acı paylaşmaktadır ve payları böylesine eşit bir bölüşme daha yoktur.*” (s.233)

5. Uyandırmanın Telaşında Osman Gazi:

“Yüksel ki yerin bu yer değildir.”

Romanın dördüncü bölümünde Osman Gazi için bilmek artık İslam mistisizmi içinde ifade edersek ilme’l yakın, ayne’l yakın değil hakke’l yakın bir mertebeye, en üst evreye ulaşmıştır: “*Çoktan çözmüştür büyüğü o. Şu koskoca yuvarlağın, dünyanın kime, ne için büyük olduğunu ve nasıl küçüleceğini çoktan anlamıştır.*” (s.273)

Osman Gazi bu bölümle birlikte, oğlu Orhan’ı uyandırmanın telaşına kapılmıştır. Zira küçüğün kalkıp büyüğe baktığı Türk töresince “*Tay yetişir at dinlenir, oğul yetişir er dinlenir.*” Dinlenmenin de ötesinde, hayatın bir bayrak yarışı olduğunun farkında olan Osman Gazi; yarınları, ülküsünü, emanet edilecek Beyliğini düşünmektedir. Orhan seçilmiştir, Kayı’nın ülkülerini oğul ve torun Murat’a ulaştırmaya: “*Orhan’a Osmancığı sezdirtmeyi düşünmektedir: Orhan’ı zümrüdanka kavramına çekmeyi düşünmektedir; hatta Orhan’a bir şeyler anlatmayı..*” (s.276)

Orhan’ın Türk töresince ve Oğuz Kağan’ın gergedanı öldürmesi hadisesi benzeri bir kahramanlık göstermesi gerekmektedir. Orhan da babası Osman Gazi gibi bir ayıyla boğuşur. Yaralanır, berelenir ama alınının akıyla çıkar mücadeleden: “*Uzun bir boğuşmadan sonra yıktığı ayı için, Domaniç’in yaşlıları: ‘Bu dağların en büyüğüdür.’ dediler.*” (s.296) Bu örnekler romanın, kadim zamanlarla, destan geleneği ve mitlerle, bahusus başta Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesi²³ olmak üzere Dede Korkut hikâyeleri ile kurduğu ilişkinin örneklerinden biridir.

İlerde Orhan, babasının ölüm döşeğinde olduğu günlerde Bursa’nın fethi için sancağı babasından devralmış ve Bursa kalesini kuşatmış olacaktır.

6. Vasiyetini Bekleyen Osman Gazi Han:

“Uludağ’dan da büyük ve yüklü bir hatıralar dağıdır.” (s.353-354)

Romanın beşinci ve son bölümünde Osman Gazi artık Osman Gazi Handır. Konya Selçuklu Devleti, İlhanlılar tarafından yıkılmış, Selçuklu Sultanı tuğ, sancak, kılıç, gümüş takımlı at ve mehterden oluşan (s.311) hediyelerle, sonrasında İlhanlılardan kaçan göçerlerle birlikte mirası ve bayrağı Osman Gazi Han’a bırakmıştır. Osman Gazi Han adına; adaleti, zulümden kaçınmayı, mal mülk sevdasına düşmemeyi, Kuran-ı mübinden sapıp şeytana kul olmamayı içeren bir hutbe okunup hanlığı ilan edilir. (s.317) Osman Gazi Han’ın, etrafındaki cemaate, hanlığının ilanı anında söylediği sözler, cihan devletini kuran ve ayakta tutan şuurun beyanıdır:

²² Prof. Dr. Hasan Kavruk - Salim Durukoğlu, **Battalnâme**, Malatya Kitaplığı Yayınları Edebiyat Dizisi 1, İstanbul 2012, s. 20 vd.

²³ Orhan Şaik Gökyay, **Dedem Korkudun Kitabı**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 25 vd.

“Dilerim, adaletten kayar, zulme ve dalâlete meyledersem Allah beni kahretsin. Ve dilerim, ben bilerek, bilmeyerek saptığımda karşı çıkmayanları ve benimle kalanları dahi Allah kahretsin. Ve, dilerim, benden ehli çıkınca o sancağı benden almayanlar benim vebalimi çeksın.” (s.317)

Hanlığı ile yaşlılığı üst üste gelen, ömrünü soylu ülküler için, yüce değerler ışığında, olgun insanlar eşliğinde tüketmiş olan Osman Gazi Han'ın, oğlu Orhan'a biricik vasiyeti Bursa'daki Gümüşlü Kubbe'nin altına (s.348) gömülmeştir. Oğlunu Bursa üzerine, hayır dualarıyla salar ve yaklaşan ölümüne, içinde ince sızı ile Bursa'nın fethini beklediği için direnir ve bilir ki: *“O sızının sonu yoktur; çünkü Bursa'nın öteleri vardır. Ve bugün Bursa önlerinde olanlar, yarın kendi durumlarında olacaktı; Bursa ötelere gidemeyeceklerdir; oğulları gidecektir. Ve bütün çocuklar için, kendilerinin gidemeyeceği, kendilerinden sonra gelenlerin gidebileceği öteler olacaktır.” (s.349)*

Bu dünyanın nihayetsiz öteleri olduğu gibi, *“Dünya bir han konan göçer.”* dizesinde dile gelen, ozan Yunus'un işaret ettiği bir öteler âlemi, ötelerden de ötesi vardır. Romanın ilk sayfasında, bu öteler alemine göçmek üzere olan Osman Gazi Han'ın bilincine girer ve baştan sona geriye dönüş tekniğinin²⁴ egemen olduğu romanı, bir hatıralar dağından kopan çığlar, bir ömürden arta kalan çığlıklar olarak okuruz: *“Bir bir hatırlıyor, dinlediklerini hatırlıyor.. gördüklerini hatırlıyor.. deliliklerini hatırlıyor.. durulup arınışını, büyük yörüngeye yerleştirilişini hatırlıyor.. yerleri, olayları, halleri hatırlıyor..gerçek doğuşunu hatırlıyor. Osman gazi hân şimdi, son dönemecindeki sayılı dakikalarda, Uludağ'dan da büyük ve yüklü bir hatıralar dağıdır; Osman gazi hân şimdi zamanın iki ucunu -tesbih gibi- birleştirmiştir.” (s.353-354)* Roman son sayfalarda, ilk başladığı noktaya, Osman Gazi Han'ın ölüm döşeginde yattığı ana döner.

7. Ölümsüzlüğün Eşiğinde Osman Gazi Han

“Ölürse tenler ölür, canlar ölesi değil.”

Ölüm sabırsız bir at olmuş, Osman Gazi Han'ın kapısında kişnemektedir. Gazi Han, mehil diler, vasiyet edildiği yere gömülebilmek için hayırlı haberin geleceği ana kadar. Kendisine söylenmeden nal sesinden alır müjdeyi Gazi Han. Romanın olgunlaşma evrelerine uygun olarak, içinde Osmancık'tan, Osman Gazi Han'a uzanan karakterleri, hatıraları ile hazırdır Gazi Han, ölüme ve ölümsüzlüğü tatmaya: *“Osmancık.. Osman beğ.. Osman beğ gazi.. Osman gazi hân duasını okuyor, şükrediyor ve hep gülümsüyor artık..eşiğe bakarak. ...Ve, Osmancık, Osman beğ, Osman beğ gazi.. Ertuğrul beğ gazi oğlu Osman gazi hân artık hazırdır, huzurhudur, mutludur.” (s.353)*

Dünyanın en uzun ömürlü ve en büyük devletinin rüyasını gören, temellerini atan, dünyada bir garip yolcu gibi yaşayan koca han göçmüştür ebediyete, kalanlara bir mustu olarak: *“Osman gazi han, her şeyi Oğuz için edinmiş, Oğuz'a vermişti. Ve, Osman gazi hân, Oğuz'a ayrıca, oğlu Orhan ile torunu Murad'ı bırakmıştı.” (s.356)*

8. İkincil Değişim Kurguları

“Allah sizi değiştirmez, ta ki siz içinizdekini değiştirmeye kadar.” (Kuran-ı Kerim)

Osmanlı'nın kuruluşunda, Asya'daki kaynaklarla arasına set çekildiği için, insan ve iş gücü ihtiyacını karşılamak için yerli halklardan yararlandığı söylenir. Bu kısmen doğrudur zira kolonileşmenin, yurt edinmenin asıl ustaları Horasan erleri de dahil, Orta Asya'dan, İslam

²⁴ Tekin, s. 233.

diyarlarından gelen dervişler ve bunlara katılan, Moğol baskısından kaçan göçerlerdir.²⁵ Kalan boşluğu, Hristiyan olarak kalan ya da Müslümanlığı seçen yöre halkları doldurmuştur. Esasen devşirme sisteminin kökenleri de bu zamanlara gider. Bu bir birlikte yaşama arzusudur ve gönüllülük esastır. Osmanlı temasa geçtiği insanları ve toplulukları; sevgi, saygı, adalet, hoşgörü gibi yüce ve yüksek değerleri temsil etmesi noktasından kendine çeker ve bağlar. Din ve milliyet değiştiren insanlara bir örnek teşkil eden Mihail Kosses; Osmancık'ın hayatını kurtarmasından, konuğunu düşmana vermeyen töreden, Osman Gazi'nin askerlerinin serdengeçtiliğinden, ezanın sesinden, Müslümanların dürüstlük ve insancılığından, Bizans'ın çürümüş ve kokuşmuş yanlarından iğrenmesinin de etkisiyle büyünür, yavaş ama sürekli bir değişim geçirir ve Müslüman olur:

“Ve, Mihail Kosses, artık, Nikeforos'un kelimesiz, hecesiz çılgınlığını değil, Nikeforos'un götürülüştüğünü değil, Abdullah'ın gidişini ve Abdullah'ın uçurumun boşluğuna bıraktığı kelimeleri hatırlıyor. O kelimeler şimdi, vâdide ve kulaklarında, beyninin içinde yankılanmaktadır: ‘Lâ ilâhe illallah...’” (s.252) Osmanlıyı cihan devleti yapan etkenlerden biri de bu insanların gönlünü kazanabilmesi ve onlarla birlikte hoşnutluk içinde yaşayabilmesidir. Mihail Kosses'lerin, Bizanslıların, din ve milliyet değiştirme doğrultusundaki seçimleri, olgunlaşma kurgusu desteğinde, anlatıyı değişim kurgusu eksenine çeker. *“Kimlik arayışı bir karakteri insan ruhumun en karanlık köşelerine götürebilir. ...Değişim kurgusu kahramanın yaşamın pek çok aşamasından birinden geçerken geçirdiği değişimi ele alır. ... Kahraman genellikle hikâyenin sonunda başında olduğundan daha farklı bir insandır.”*²⁶

9. Sonuç

“Güzel olan hiçbir şey hülâsa edilemez.”

“Kuş kanadı ile Türk atı ile.” benzeri atasözleri, *“Adamı adam eden at ile pusattır / Hele bir de kısırak gibi ise avrattır.”* diyen halk sözleri; Türk kültüründe at, avrat, pusat terkiibinden oluşan bir kutsal üçlü çıkarır karşımıza. Romanımızda, atının ölümüne karısından daha çok üzüldüğü iğnelemesiyle, şaka yollu eleştirilen Osman Gazi Han ve onun şahsında Türkün duyusu, düşünüş ve yaşayışına yeni kutsallar eklenmiştir. Bunlar Kuran'ın refakatinde dinî değerler ve İlâ-yı Kelimetullah davası ile Ede Balı'nın şahsında, ilme ve âlim olmaya verilen önemdir. Artık olgunlaşacak, beylik ve hanlık yapacak insanların eli hem kılıç, hem de kalem tutmak zorundadır.

Değerler sistemimiz kuvvet, akıl ve adalet arasında altın ortayı bulacak yeni bir senteze yönelmiştir. Türklerin ilk tipi olan, atıcılık, avcılık, akıncılık özellikleri öne çıkan, *ya devlet başa, ya kuzgun leşe* diyen, kahramanlıktan daha ulu bir değer tanımayan “alp” tipi; *“İlim ilim bilmektir*

²⁵ Osmanlı; devlet teşkilâtının kurulması ve gelişmesinde gerekli olan insan gücünü, büyük nispette yine bizzat kendi değerlerinden ortaya çıkarmıştır. ‘Osmancık’ romanındaki bu tezin tutarlığını anlamak için, bazı tarihi gerçeklerin bilinmesi gerekir: 13. yüzyılda Anadolu, bir taraftan Moğol baskınından kaçan insanların; bir taraftan, göç dolayısıyla bu topraklara uzanan göçerlerin; bir taraftan da kendini bir gâyeye adanmış alperenlerin buluşma noktası gibidir. Ö. L. Barkan'ın ‘Kolonizatör Türk Dervişleri’ isimli makalesinde belirttiği gibi, Osmanlı'nın kuruluş aşamasında Anadolu'nun çeşitli bölgeleri, Türk ve İslâm dünyasının farklı yerlerinden gelmiş, belirli bir eğitim ve terbiyeden geçmiş sınıf ve meslekten insanlarla doludur. Bunlar arasında İslâm coğrafyasının çeşitli yerlerindeki medreselerden çıkan hocalar, Selçuklu ve diğer devletlerin yönetim kademelerinde bulunmuş şahsiyetler olduğu gibi, çeşitli tarikatlara mensup şeyhler ve ‘Gâziyân-ı Rum, Alp-Erenler, Ahîyân-ı Rum, Horasan Erenleri’ gibi isimlerle anılan derviş grupları da vardır. İşte “Osmanlı İmparatorluğu teessüs etmeğe başladığı zaman, bu kadar geniş hudutlar içinde kaynaşmakta olan bir âlemin dört bucağında tekevvün eden dinî ve sosyal cereyanları, bilgi ve tecrübeye sahip insanları ve mânevî kuvvetleri arkasında bulmuştur.” Bu grupların yekpareleşip bir enerji hâline geçebilmelerine ve birlikte hareket etmelerine vesile olan kaynaştırıcı unsur ise Sâmiha Ayverdi'nin belirttiği gibi, ‘İlâ-yı Kelimetullâh aşkıdır.’ <http://www.alevileriz.biz/archive/index.php/t-12683.html>.

²⁶ Tobias, s. 184

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

/ *İlim kendin bilmektir.*” diyen veli hatta ölürsem şehit, kalırsam gazi olurum diyerek ilâ-yı kelimetullah için yaşayan ve savaşan gazi tipi ile karışıp “alperen” tipine doğru evirilmektedir.

Roman bu söz konusu değerler sistemini yeniden üreterek Osmanlı'yı cihan devleti yapan talihi ve tarihi açığa çıkarma başarısını göstermiştir. Böylece Tarık Buğra'nın attığı taş yerini bulmuştur: “Buğra, ‘Osmancık’ yazılmadan önce kendisiyle yapılan bir mülâkatta; “*Dünyanın en medenî imparatorluğunu kurmanın şifresini çözdürtebilecek tiplerle*”²⁷ bir roman yazmayı düşündüğünü söylemiş; 1950’lerden beri yazmayı tasarladığı bu romanı, 1983 yılında ‘Osmancık’ adıyla yayınlarak düşüncesini, büyük bir başarının altına imza atarak gerçekleştirmeyi başarmıştır.²⁸

KAYNAKÇA

- BUĞRA Tarık, **Osmancık**, Ötüken Yayınları, 22-23 Basım, İstanbul 2007.
- BURCU YILMAZ Ebru, *Hikâye ve Romanlarda Sembol Dilinin Görüntüleri Üzerine Bir Değerlendirme*, bilig, Kış 2011, Sayı 56.
- EKER Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2006.
- ERCİLASUN Prof. Dr. Bilge, *Kuruluş Devrini Konu Alan Romanlar Üzerine*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr>., Son Erişim Tarihi: 20.06.2013.
- ERKUL Rasih, **Cümle ve Metin Bilgisi**, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
- GİRARD René, **Romantik Yalan ve Romansal Hakikat – Edebi Yapıda Ben ve Öteki**, Çev: Arzu Etensel İldem, Metis Yayınları, İstanbul 2007.
- GÖKYAY Orhan Şaik, **Dedem Korkudun Kitabı**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- HOMERİC, **Moğol Kurdu**, Çev: Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 1999.
- KAPLAN Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri**, Dergâh Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1991.
- KAVRUK Hasan - DURUKOĞLU Salim, **Battalnâme**, Malatya Kitaplığı Yayınları Edebiyat Dizisi 1, İstanbul 2012.
- KORKMAZ Ramazan vd., **Yeni Türk Edebiyatı 1839 – 2000**, Grafiker Yayınları, 1. Basım, Ankara 2004.
- ÖZCAN Tarık, *Osmancık Romanı'nın Sembolizm Bakımından Çözümlemesi*, <http://www.trforumuz.biz>., Son Erişim Tarihi: 20.06.2013.

²⁷ Mülakat için bkz: Yağmur Tunalı, *Tarık Buğra'yla*, Töre Dergisi, Ocak-Şubat 1981, Sayı, 116–117, s. 3-15.

²⁸ Osmancık romanı üzerine, değişik bakış açılarının ürünü pek çok makale ve Tarık Buğra ile eserleri üzerine kitaplar yazılmış, akademik çalışmalar yapılmıştır. Romanın geniş çevrelerce ilgi gördüğünün delili de olan ve makaleyi yazarken alıntılamadığımız ama incelediğimiz bu yayınlardan bazıları şunlardır: Selami Çakmakçı, *Osmancık Romanında Başkışının Arayış, Değişim ve Dönüşüm Süreci*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Terature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer 2011, p.1907-1923 TURKEY; Ebru Burcu Yılmaz, *Tarık Buğra'nın Romanlarında Sembol Dünyası*, Türkoloji Kültürü, C.III N.5, Kış 2010; Ebru BURCU, *Osmancık'tan Osman Gazi Han'a Geçiş Sürecinde Yaşanan 'Simgesel Değişim' Üzerine Bir Okuma Denemesi*, Türk Yurdu Türk Romanı Özel Sayısı, C. 20,S.153-154, Mayıs-Haziran 2000; Mehmet Tekin, Ebru Burcu Yılmaz, **Tarık Buğra**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011.

TEKİN Mehmet, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları)**, Ötüken Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2001.

TOBIAS Ronald B., **Roman Yazma Sanatı**, Çev: Mehmet Harmancı, Say Yayınları, İstanbul 1996, s. 191-192.

TUNALI Yağmur, *Tarık Buğra'yla*, Töre Dergisi, Ocak-Şubat 1981, Sayı, 116-117.

<http://sozluk.sourtimes.org>, Son Erişim Tarihi: 20.06.2013.

<http://www.alevileriz.biz>, Son Erişim Tarihi: 20.06.2013.

<http://www.biriz.biz/evliyalari>, Son Erişim Tarihi: 20.06.2013.

<http://www.edebiyatturkiye.com>, Son Erişim Tarihi: 20.06.2013.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

**TARİHÇİ ATÂ'NIN ATÇILIK İLE İLGİLİ ESERİ:
TUHFETÜ'L-FÂRİSİN FÎ-AHVÂLİ HUYÛLÎ'L-MÜCÂHİDÎN***

*Muhittin ELAİÇİK***

ÖZET

At ve atçılık insanlık için özel ve müstesna bir yere sahip olup, Türklerde ise bunun çok daha büyük bir yeri ve değeri vardır. Büyük Türk devletleri atların sırtında kurulmuş ve birçok mevki ve makam ismi de ata dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Atın yerini ve kıymetini anlatan ayet ve hadislerin de bulunması atın değerini daha da artırmış; hatta at, Türklerde insandan sonra yaratılmışların en şerefliisi olarak kabul edilmiştir. İslâm dünyasında at ve atçılığa dair eserler Abbasiler döneminden itibaren yazılmaya başlanmış ve zamanla birçok baytarnâme ve fûrûsiyye ortaya konulmuştur. İslâm dünyasında at ve atçılığa dair eserler, at hastalıkları ve tedavilerine dair baytarnâmeler ile atçılık, binicilik, okçuluk gibi konuları içeren fûrûsiyyeler adı altında yazılmıştır. Baytarnâmelerde genellikle at hastalık ve tedavileri işlenmiş, fûrûsiyyelerde ise binicilik, silahşorluk gibi konular ele alınmıştır. Bu iki sahada antik dillerden Arapçaya birçok çeviri yapılmış ve bunlarda genellikle, Aristo'ya ait olduğu kabul edilen Baytarnâme'den esinlenilmiştir. İslâm dünyasında baytarlıkla ilgili ilk telif eser İbni Ahi Hizâm el-Hutteli'nin *Kitâbü'l-hayl ve'l-baytara* adlı eseri olmuş ve bu eser daha sonra birçok defa tercüme ve şerh edilmiştir. Osmanlı'da at ve atçılıkla ilgili eserlerin genellikle şerh ve tercüme şeklinde yazıldığı görülmekte olup, bunların birisi de Tayyazâde Ata tarafından Arapça bir eserden *Tuhfetu'l-farisin fi-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn* adıyla çevrilmiş eserdir. Bu makalede bu eser incelenip tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: At, Atçılık, Baytarnâme, Tayyazâde Atâ,

**A WORK ON THE HORSE RIDING WHICH WAS WRITTEN BY
HISTORIAN ATA:**

TUHFETÜ'L-FÂRİSİN FÎ-AHVÂLİ HUYÛLÎ'L-MÜCÂHİDÎN

ABSTRACT

Horse and horse riding, has a special place for humanity, and has a value much larger than that of the Turks. Great Turkish states established the backs of horses and based on the horse name emerged in many position and authority. Qur'anic verses and Hadiths about the

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edb. Bölümü.,El-mek: meliacik63@yahoo.com

location and value of the horse is also further increased the value of the horse, even at the Turks after the person has been recognized as the most honorable of creatures. Began to be written works on horse riding at the Islamic world from the period of the Abbasids and in the long run many fûrûsiyye and baytarname put forward. The works on horse and horse riding at the Islamic world, baytarnames which explaining treatment of diseases of horse and fûrûsiyye which including issues of horse riding, horseback riding, archery posted under the name. At baytarnâmes usually is treated treatment of the disease of horse, at fûrûsiyyes discussed the horse-riding, knight hood issues such as. These two had been many translating from ancient languages to Arabic and in these generally the book was inspired by Aristotle regarded as belonging to. At the Islamic world veterinary the first copyrighted work is Kitâb al Hayl wa al baytara which was written by Ibni Ahi al-Hutteli, this work has been translated many times and was annotated. In Ottoman works on horse and horse riding is often seen written in the form of commentary and interpretation, one of them is Tuhfetü'l-Farisîn fi-ahvâli huyûli'l-Mujahideen which was translated from a Arabic work by Tayyazade Ata. In this article examined and are introduced this work.

Key Words: Horse, Horse riding, Baytarname, Tayyazade Ata

Giriş

Türklerin adeta simgesi olmuş bir konu olan at ve atçılık üzerine birçok eser yazılmış ve bu eserlerde hem binicilik konuları, hem de at hastalıkları ve tedavileri anlatılmıştır. At, Türklerde insandan sonra yaratılmışların en şerefli sayılmış bir müstesna hayvan olup, cihanşümül Türk devletleri atların sırtında kurulmuş, “Kuş kanatın er atın” ve “Yayan erin umudı olmaz.” denilerek atın müstesnalığı ortaya konulmuştur. En eski Türkçe kaynaklardan Divanu Lugati't-Türk'te at ve atçılığa dair 200'e yakın isim, deyim ve atasözünün bulunması atın bu toplumda tuttuğu yeri ve değeri göstermektedir. İslâmiyet'te de ata büyük önem verilmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'de at üzerine yemin edilmiş, cihad için atlar hazırlanması emredildiği¹ gibi, hadîs-i şeriflerde de atların alınlarında hayır ve bereket olduğu bildirilmiştir.² İslâm dünyasında fütuhatta gösterilen büyük başarıları paralel olarak at ile ilgili eserler Abbasiler döneminden itibaren yazılmaya başlanmış, atın ihracı yasaklanmış, süvari birlikleri kurulmuş, ata dayalı mansıplar ihdas edilmiş, hatta bazı mezheplerde atın önemli işlevinden dolayı etinin yenmesi mekruh sayılmıştır. Osmanlı'da kapıkulu ve tımarlı sipahilerin ata dayanması, ulaşım ve haberleşmenin at ile yapılması, at bakıcılarının örfi vergilerden muaf tutulması da verilen önemin bir başka göstergesidir. Ayrıca, Osmanlı'da “mîr-âhûr” saray atlarına bakanların reisi olup hiyerarşik yapıda da saygın bir yeri vardır. Selçuklu'da gâşiye-dâr, Osmanlı'da da Rikâb-ı Humâyûn (arz odası, sadâret) görevi, atın üzensinden mecâz-ı mürsel ve kinâye yoluyla geliştirilmiş bir görevdir. Türklerde atın önemi şiir, edebiyat ve spora da yansımış, at hakkında rahşiye kasideleri yazılmış, cirit ve çevgan gibi sporlar gelişmiştir. Ünlü İslam müellifi Cahiz (ö.869) Türklerde atın yerini ve değerini şöyle ifade etmiştir: "Türk'ün silahı, atı, koşum takımları ile ilgili herşeyi yanında bulundur. Türk hızla koşan at üzerinde dört yana ok

¹ “Siz de gücünüzün yettiği kadar onlara karşı her çeşitten kuvvet biriktirin ve cihad için atlar hazırlayın ki, onlarla hem Allah'ın düşmanlarını, hem de kendi düşmanlarınızı, ayrıca Allah'ın bilip de sizin bilmediğiniz daha başkalarını korkutasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız onun sevabı size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız. (Enfal suresi, 60).

² İbni ‘Ömer’den rivayet edilen bir hadîs-i şerîf: “Atın alınında kıyâmet gününe kadar bir hayır bağlıdır. Bu hayır, ecir ve ganîmet içindir ve atın nafakasını yani yem ve suyunu vaktiyle güzelce verenler sadaka vermiş gibi sevâba ulaşırlar.”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

atar. Türk, atını kendisi terbiye eder, yetiştirir, adını söyleyince atı onu takip eder. Türk'ün ömrünün yarısından fazlası atın üzerinde geçer, Türk hem çoban, hem veteriner, hem süvari hem cengaverdir. Hulâsa, bir Türk başlı başına bir millettir.” (Gözlükçü, 1995:14). Türkiye'de veterinerlik eğitiminin başlangıcında da temel öge at olmuş ve ordunun en önemli güç kaynağı olan atın hastalıklardan korunması ve tedavisi için 1842'de askerî veterinerlik eğitimine başlanmış, bu hekimler ihtiyaç duyuldukça sivillere de hizmet vermiş, 1889 yılından itibaren de sivil veteriner hekimlik eğitimine geçilmiştir (Artan, 1995:16).

Atçılık ile ilgili eserler; baytarnâmeler

İslamiyetin ilk yıllarında Arabistan'da pek bilinmeyen atın önemi Emeviler döneminde iyice artmış, ama asıl büyük işlevi Abbasiler döneminde Türklerden oluşan süvari birliklerinin kurulmasıyla başlamıştır. İslâm dünyasında at ve atçılığa dair yazılan eserler iki koldan gelişme göstermiş, atların hastalık ve tedavilerine dair konular genellikle *baytarnâme*; atçılık, binicilik, okçuluk, silahşorluk gibi konulara ait eserler ise *kitabu'l-hayl*, *kitâbul-fürûsiyye*, *hayl-nâme*, *feres-nâme*, *esb-nâme* gibi adlar altında kaleme alınmıştır. Evcil hayvanların hastalık ve tedavileri üzerine yazılmış tıbbî kitapların genel adı *baytarnâme* olup, büyük bir kısmı Arapça eserlere dayanan bu eserlerde genellikle atçılık ve atların hastalık ve tedavileri ile ilgili konular işlenmiş, diğer evcil hayvanlara hiç temas edilmemiş veya eserlerin sonunda sadece bir bölüm ayrılmıştır (Şen, 1995:177). İslâm dünyasında özellikle Abbasi halifesi Mansur döneminden itibaren Eski Yunanca, Farsça, Hintçe ve Süryaniceden Arapçaya birçok eser çevrilmiş, Türkçe kaleme alınan eserler ise Aristo'ya ait *Baytarnâme*'nin nüshaları olarak anonimleşmiştir. On bap olan Aristo'nun eserinde atın iyi ve kötü özellikleri, dişleri ve yaşları; baş, boyun, gövde, ayak ve karnında çıkan hastalıklar ve atın terbiyesi anlatılmıştır. Anonimleşmiş baytarnâmelerde ise atın iyi ve kötü özellikleri ele alınmış, atın oniki iyi özelliğinden üç yerinin kadına, üç yerinin deveye, üç yerinin sığıra, üç yerinin de katıra benzemesi gerektiği söylenmiştir. Hastalık bölümlerinde ise sakagu (ruam), senergu (burunda irin akıntısı), bevasir (burunda irin akıntısı), bıçılğan (el ve ayakta yara ve yarıklar), nasır, sıraca (boyunda tüberküloz, çekiç-malleus), hunnak (boğaz iltihabı), demregü (temriye) gibi at hastalıkları anlatılmıştır.

İslâm dünyasında tercüme devrini müteakip 9. yüzyıldan itibaren telif dönemi başlamış ve halifelerin imrahoru İbni Ahi Hizâm el-Huttelî'nin (ö.902) *Kitâbü'l-hayl ve'l-baytara* adlı eseri baytarlık üzerine yazılmış ilk telif eser olmuştur. Bu eser 30 baba ayrılmış olup, bu 30 bap da 3 ana bölümde ele alınmıştır. İbni Ahi Hizâm ayrıca, binicilik, silahşorluk ve baytarlık üzerine *Kitâbu'l-fürûsiyye ve'l-baytara* ve *Kitâbu ma'rifeti'r-remy bi'n-nüşşâb ve âlâti'l-harb* adlarında iki eser daha yazmıştır. Okçuluk, silahşorluk ve binicilik üzerine olan eseri Memluklar döneminde Hassakiler Hası Timur Big namına *Kitâbu Münyeti'l-guzât* adıyla Kıpçak Türkçesine çevrilmiştir. 9.yüzyılda baytarlık üzerine yazılmış bir başka önemli eser, Ahmed bin Muhammed bin Ebu Kutayre tarafından yazılan *Kitabu'l-hayl ve sîfâtuhâ ve elvânihâ* adlı eser olup, atın cinsleri, donları, benekleri, hastalık ve ilaçları anlatılmıştır. 12. yüzyılın sonlarına doğru Ebu Zekeriya Yahya İbni Muhammed ibni Ahmed el-Avvâm'ın *Kitabu'l-felâha* adlı 34 baptan oluşan ziraat kitabının 33.bâbı özel olarak atların hastalıklarına ayrılmıştır. 13.yüzyılda Ahmed bin el-Hasan bin el-Ahnef'in *Muhtasaru Kitâbi'l-baytara* adlı 30 baptan oluşan eserinin bazı bölümleri II.Mahmud devrinde Mustafa Kânî Mîr tarafından dokuz bap üzerine Türkçeye çevrilmiştir. Yemen Resûlî Devleti hükümdarlarından Melikü'l-Eşref er-Resûlî (ö.1296)'nin *Kitâbü'l-mugni fi'l-baytara* ve Melikü'l-Mücâhid Ali bin Davud er-Resûlî'nin *Kitâbü't-tezkireti fi-mâ'rifeti'l-baytara* adlı eserlerinde at, katır, eşek, deve, fil, manda, sığır, koyun, keçi hastalıkları ve bunların üretim, bakım ve terbiyesi anlatılmıştır. Memluk hükümdarı Seyfeddin Kalavun'un Kahire'de kurduğu Mansûriyye adlı medresenin hocalarından Abdulmümin ed-Dirnyatî'nin sekiz baptan oluşan *Kitâbu fazli'l-hayl* adlı eseri atların faziletlerinden bahsetmektedir. Kalavun devrinde Emir Bedrüddin bin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bektut (ö.1311) tarafından yazılan *Kitâbu'l-fürûsiyye ve mu'âleceti'l-hayl* adlı eser binicilik ve baytarlık konularını içermektedir. İslam medeniyetinde baytarlık üzerine en mükemmel eserler 14. yüzyılda Memluklar döneminde yazılmıştır. Bu dönemin şair ve alimlerinden es-Sâhib Tacuddin Ebu Abdullah Muhammed bin Muhammed bin Ali (1242-1307), *Kitabu'l-baytar* adıyla iki ciltlik bir eser yazmıştır. 14. yüzyılın en büyük veteriner hekimi kabul edilen Ebu Bekr İbn Bedruddin ibni el-Munzir el-Baytar (ö.1340)'ın yazdığı, *Kitâbu'n-Nâsirî* de denilen *Kamilü's-sinâ'ateyni'l-baytara ve'z-zartaka* adlı eser ortaçağda baytarlık üzerine yazılmış en mükemmel eser olmuştur. Eser 10 makaleye ayrılmış olup ilk dört makale hipoloji, sonraki dört makale atların hastalık ve tedavileri, dokuzuncu makale farmakoloji, onuncu makale de nal tekniğini anlatmaktadır. Eser, IV.Mehmed döneminde *Baytar-nâme-i Cedîd* adıyla Hacı Mustafa el-Bağdadî tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Suriyeli hekim İbni Kayyim el-Cevziye (ö.1350)'nin *Kitâbu'l-fürûsiyye*'si hipoloji, binicilik eğitimi ve askerlik sanatı konularını anlatmaktadır. Arap astronomu Rıdvan ibni Arkam (ö.1356) hipoloji konusunda *Kitâbü'l-ihitfâl fi-istifâ tasnîf mâ li'l-hayl* adlı bir eser yazmış; İbni Hüzeyl el-Fezarî el-Endelûsî (ö.1361) atlar konusunda üç kitap yazmış ve öğrencisi İbni Cuzaî de atçılık, binicilik eğitimi konusunda kitap yazıp Nasrî hükümdarı V.Muhammed'e ithaf etmiştir. 1395-1400 yıllarında Tolu Bey adına Memluk Kıpçakcasına çevrilmiş iki baytarnâme olup, biri *Baytaratu'l-vâzih* (iki bölüm; ilk bölüm hipolojiye, ikinci bölüm atın çeşitli hastalık ve tedavisine ayrılmıştır), diğeri *Kitâbu fi-riyâzati'l-hayl* adlı eserdir. 1479 yılında müellifi bilinmeyen Arapça bir eser de Hibetullah bin Mahmud bin Mevdûd el-Hanefî tarafından *Kitâbu Baytar-nâme* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. 1488 yılında istinsah edilmiş müellifi belli olmayan *Avnu ehli'l-cihâd ve Kitâbu fi-ilmi'l-baytarat ve ahvâli'l-hayl ve mu'âlecâti'hâ* adlı iki eser de anılmalıdır. 16. yüzyılda baytarlık sahasında yazılmış en önemli telif eser, Ali bin Ömer'in 1568'de yazdığı *Gazâ-nâme ve Baytar-nâme* adlı eserdir. Sultan II.Selim'in hekimbaşısı Ankaralı Nidâî (ö. 1611) de 60 baptan oluşan *Tabâbet-i beşeriyye ve baytariyye* adlı eseri yazmıştır. 17. yüzyılın başlarında Sultan I.Ahmed'in emriyle Emir Hacib Aşık Timur'un *Umdetü'l-mülûk* adlı eseri *Tuhfetü'l-mülûk ve's-selâtin* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Bu dönemde I.Ahmed'in hattatı Belgradlı Ken'ân Efendi tarafından bir baytarnâme yazılmış, bu eserde de, Aristo'ya ait anonimleşmiş baytarnâmelerde olduğu gibi, atın oniki iyi özelliğinden üç yerinin deveye, üç yerinin katıra, üç yerinin sığıra, üç yerinin de kadına benzemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu yüzyılda Şeyh Muhammed Kadızade (ö.1635)'nin *Kitab-ı mabkûl der-hâl-i huyûl* adlı eseri de anılmalıdır (Şen, 1995:177-190).

Atçılık üzerine yazılmış son eserlerden birisi de Tayyazâde Ata tarafından *Tuhfetü'l-farisin fi-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn* adıyla yazılmış birt eserdir. 54 baptan oluşan bu eser, yazarının belirttiğine göre, at ilmine dair Türkçe muteber ve doğru bir eser bulunmadığı için Türkçeye çevrilmiştir.

Tuhfetü'l-fârisîn fi-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn

Bu eser, Enderun tarihi niteliğindeki meşhur *Târîh-i Atâ* adlı eseri ile tanınmış olan Tayyazâde Ahmed Atâ (ö.1880'den sonra) tarafından, 1857 tarihinde, Ordu-yı Humâyûn muhâsebecisi olduğu sırada, Arapça aslından 14.yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bir eserden Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu durumu eserin önsözünde söylenen: “ve Arap alimlerinden Muhammed en-Neceş ve Aristatis adlı hekimlerin yazdıkları kitap ile diğer bir risale de atçılık ve baytarlıkta çok faydalı bilgileri muhtevi olduğundan...” ifadesinden anlamak mümkündür. Buna göre, Aristo'nun Baytarnâme'si ve ondan yazılmış Arapça bir eser ile buna dayanan bir Arapça risale, Atâ tarafından incelenerek Türkçeye çevrilmiştir. Atâ, Enderun başlalılığı yapan Tayyar Efendi'nin oğlu olup, yaklaşık on yıl Enderunda kalmış, daha sonra büyük ihtimalle yeniçeriliğin lağvedilmesi üzerine buradan ayrılarak çeşitli taşra görevlerine gitmiş, hatta sürgünlere uğradığından şikâyet etmiştir. Enderundan ayrıldıktan sonra sırayla Dâr-ı Şûrâ kâtipliği ve üyeliği, Giritli Mustafa Nâilî Paşa'nın divan kâtipliği, serasker mektupçuluğu, Adana ve Halep

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

mal müdürlükleri, İstanbul muhasebeciliği, ordu müsteşarlığı, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd müsteşarlığı görevlerinde bulunmuş, bir süre memuriyetten ayrılıp daha sonra Karahisar ve Karesi mutasarrıflıkları yapmış, bâlâ rütbesiyle Harem-i Şerîf müdürü olmuş, bazı askerî meseleleri halletmek üzere Trablus, Girit, Lübnan gibi yerlerde geçici görevler yapmış ve görevli olarak Medine'de bulunduğu sırada yaklaşık 1880'da vefat etmiştir. Atâ Bey, daha ziyade beş ciltlik *Târîh*'i ile tanınmış olup bu eserin emekli olduktan sonra Cevdet Paşa'nın teşvikiyle yazıldığı söylenmektedir. Eserin ilk üç cildinde Enderun teşkilâtına ait âdâb, görev, rütbe ve makamlar, kanunlar, yetişen şahıslar vs. anlatılmış, dört ve beşinci ciltler ise Enderun şairleri ve şiirlerine ayrılmıştır. Atâ'nın ayrıca mürettep bir *Divân*'ı³, atçılık ile ilgili *Tuhfetü'l-fârisîn fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn* adlı eseri⁴ ve çeşitli biyografik bilgileri içeren *Tayyârzâde Mecmûası*⁵ adlı eserleri vardır. Atâ Bey'in usta bir okçu olduğu ve Okmeydanı Tekkesinde çok başarılı oklar attığı bilinmekle birlikte, baytarlıkta hangi düzeyde olduğu hakkında elimizde bir bilgi mevcut değildir.

Tuhfetü'l-fârisîn fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn'in mukaddimesinde bu eserin at ilmine dair Türk diline tercüme edilmiş muteber bir eser olmadığından bahisle tercüme edildiği şöyle bildirilmektedir: *Padişahın hünerli gölgesinde her türlü ilim ve fenne dair kitap ve risaleler yazılıp yabancı dillerden de pek çok kitâp Türk diline çevrildiği hâlde Peygamber efendimizin hayvanlar arasında en çok sevip üstün tuttuğu ata ve onun ilmine dair Türk dilinde muteber ve sağlam henüz bir kitap yazılmış ve tercüme olunmuş olmadığından ve Arap alimlerinden Muhammed en-Neceş ve Aristatilis adlı hekimlerin yazdıkları kitap ile diğer bir risale de atçılık ve baytarlıkta çok faydalı bilgileri muhtevi olduğundan, Dersââdet ordu-yı humâyûnı muhâsebecisi bulunan bu âciz Tayyârzâde Ahmed Atâ, inşâ ilmi vadisinde ve kalem ve söz düzücülük yolunda daha yaya olduğunu itiraf ile berâber, sırf bir eser-i âcizâne bırakmak ümidiyle bu risâleyi terceme edip düzenleyerek Tuhfetü'l-fârisîn fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn adıyla adlandırıp kabule sunmuştur. Bu kitabı inceleyenlerin, kitabın yanlış ve kusurlu sözlerini görmezden gelerek müsamahalı davranmaları umulur.*"

54 bap olan eser, konuları itibarıyla daha ziyade baytarlık ilmine girmekte olup konuları şöyledir: 1.atın iyi ve kötü alâmetlerine dair hadisler; atın vasıfları. 2. Atların övülmüş vasıfları. 3. 36 yaşına kadar dişlerinden yaşının bilinmesi. 4. Atın ahır ve bedeninin muhâfazası ile binilip inilmesi kaidesi. 5. Atı nallamanın usûlü. 6. Ürkmesi. 7. Başı sert olanlar ile üzerlerine bindirmeyenlerin terk-i hûy ettirilmesi. 8.Taylara yürüme ve hareket talimi, döl için kısırağın nasıl olması gerektiği, kısır olanların tedavisi. 9. Kan alma. 10. Delirme. 11. Atların kulaklarında çıkan hastalıklar. 12. Gözlerinde çıkan hastalıklar. 13. Sakağı (ruam). 14. Burnunda çıkan hastalıklar. 15. Ağzında çıkan hastalıklar. 16. Boğazında çıkan hastalıklar. 17. Öksürme.18. Kanının bozulmasından çıkan hastalıklar. 19.Yaralar. 20. Kuyruğunda çıkan hastalıklar. 21. Makadında çıkan hastalıklar. 22. Zekeri ile hayalarında çıkan hastalıklar. 23. Bevlîne ârız olan hastalıklar. 24. Karnında çıkan hastalıklar. 25. Yeller. 26. Sinme. 27. Sancı. 28. Kısırlık. 29. Mukl (bir tür inkıbâz.). 30 Şedîde illeti. 31. Hetk illeti. 32. Rih (romatizma). 33. Müsteskî (karında su toplanması). 34. İhtilâc (çarpıntı). 35. Mâ'û'l-asfer (sarı su). 36. Mirretü'l-yâbise illeti. 37. Sill (verem). 38.Sıraca. 39. Çıbanlar. 40. Uyuz. 41. Ayaklarında çıkan illetler. 42. Abraşın def'i ve cesedine benekler yapılmanın usûlü. 43. Miskîn illeti. 44. Kurha (silah yarası). 45. Harâretten çıkan yaralar. 46. Omuz ve kollarında çıkan hastalıklar. 47. Ayaklarının kırılması ve çıkması. 48. Cesedine hariçten ârız olan yaralar. 49. Ahırında olan sinek, karınca ve pirenin def'i. 50. Vücûduna

³ Muhittin Eliaçık, *Tayyârzâde Atâ Divânı*, Bilge Yayınevi, Ankara 2005.

⁴ Millet Kütüphanesi, AEtib57.

⁵ Millet Kütüphanesi, AEtih81.

yumuşama verecek ilaçlar. 51. Semiz olup da iştahsız olan atların tedavisi. 52. Yük yüklemeyen iştahına zarar gelenlerin tedavisi. 53. Soğuk alan hayvânların tedavisi. 54. Atın susuzluğa dayanması için alınan tedbirler.

Tayyazâde Atâ, tercüme ettiği Arapça eserin ismini vermemiş ise de, bir karşılaştırma yapıldığında bu eserin İbni Ahi Hizâm el-Huttelî'nin *Kitâbü'l-hayl ve'l-baytara* adlı eseri olma ihtimali bulunmaktadır. Bu eser her ne kadar 30 bap ve bu baplar da üç ana bölümde ele alınmış ise de, gerek birinci bölümde geçen hadisler, gerekse baplar ve konuları, Atâ'nın tercümesi ile uygunluk içindedir. Eserin baytarlık konusunda ilk telif eser olması ve daha sonraki birçok eserin de bu esere dayanmış olması dikkate alındığında Atâ'nın tercümesinin bu esere dayanması ihtimali yüksek görünmektedir. *Tuhfetü'l-fârisîn*'de ilk üç bapta atın iyi ve kötü alâmetlerine dair hadisler; atın vasıfları; atların övülmüş vasıfları ve 1-36 yaşları arasında dişlerinden yaşının bilinmesi konuları anlatılmıştır. Eserin en uzun bölümü olan birinci bölümde kaynakları ve Arapça metinleri ile birlikte birçok hadis-i şerif metni verilmiş olup bu hadisler şöyledir:

1. *Allahu teâlâ atı yaratmak istediğinde Kabe'nin sağ tarafından esen rüzgâra: "Ben senden bir şey yaratacağım, evliyâmın aziz ve düşmanlarımın zelil olması için ve bana muî olanların süsü için toplan" buyurup, Cebrâîl aleyhisselâm geldi, toplanan rüzgârdan bir avuç aldı ve o rüzgârdan atı yarattı ve ata hitap ederek: "Seni muteber yarattım; hayrı senin alnında kıldım ve ganimet mallarını senin arkanda götüreler ve diğer yarattığım bütün hayvanlardan seni rızkın genişliği yönünden üstün ettim; sahibini sevgili ve istediğini tutmak ve kaçtığından kurtulmak için kanatsız uçucu kıldım ve bana dua, hamd, şehâdet ve tekbîr eden erkekleri binici kılarım. Her ne zaman ki atın sahibi tesbih, hamd, şehâdet ve tekbîr eder elbette atı da işitip tıpkı sahibi gibi razı olur."*

2. *"At diğer vahşiler gibidir; Beytullahın temelini ve binâsını kaldırmak için Allahu teâlâ İbrâhîm ve İsmâîl'e emr etti ki vaktinde size bir hazîne veririm, ben o hazîneyi sizin için yığmışım buyurdu. Daha sonra Cenâb-ı Allah İsmâîl'e de sen çık ve o hazîneyi çağır dedi; İsmâîl ciyâd denilen nesnenin bir yerine çıktı, duânın ve hazinenin ne olduğunu bilmezdi; Allahu teâlâ İsmâîl'e duânın ne olduğunu ilham etti, yeryüzünden Arabistana bir at kalmadı, hepsi İsmâîl'e icâbet ettiler ve icâbet eden atların alnını İsmâîl tuttu. Siz bağlanıp tutunarak atlara binin, zîrâ atlar bereketlidirler ve atlar babanız İsmâîl'den size mirastır."*

3. EBû-Zer Gıfârî r.a. Mısırdan atını satarken: "Benim atımın duâsı müstehaptır" diye tervîc buyurdu, atın duâsı ne olduğu sorulduğunda da: "Ey benim Rabbim! sen beni âdemoğluna hizmet ettir ve beni onun eli ile rızıklandır ve ehli ile mâlından ona sevgili eyle. Ey benim Rabbim! Benim yüzümden onu rızıklandır ve onun elinden beni rızıklandır." diye buyurdu.

4. *"At üç tür olup biri rahmet yani cihat için, biri şeytan yani kibirlenme için ve biri insan yani menfaat içindir."*

5. *"Çapraz at (üç ayağı beyaz olan) muteber değildir."*

6. *"Bereket; at, zevce ve evdedir."* Atın kötülüğü sorulduğunda: *"At teper ve kaparsa kötüdür."* buyurdu.

7. *"Atın alnında kıyâmet gününe kadar bir hayır bağlı olup, o hayır, ecir ve ganimet içindir. Atın nafakasını yani yem ve suyunu vaktiyle güzelce verenler sadaka vermiş gibi sevâba ulaşırlar."*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Eserin değeri ve diğer Türkçe eserler arasındaki yeri

Yukarıda bahsedildiği üzere, Türklerde at ve açılıkla ilgili eserler genellikle Arapça eserlerden çevrilmiş ve telif eser sayısı çok az olmuştur. Baytarlık, atçılık ve biniciliğe dair tespit edilebilen 191 yazma eserin 80'inin Arapça, 103'ünün Türkçe, 8'inin de Farsça olması bu durumu değiştirmemekte ve Türkçe eserlerin büyük kısmı Aristo'ya ait Baytarnâme'nin anonimleşmiş nüshaları veya diğer Arapça eserlerin tercümeleri durumunda kalmaktadır. İbni Ahi Hizâm'ın okçuluk ve binicilik üzerine olan eseri Memluklar döneminde *Kitâbu Münyeti'l-guzât* adıyla Kıpçak Türkçesine çevrilmiş, 13.yüzyılda İbni el-Ahnef'in *Muhtasarı Kitâbi'l-baytara* adlı eserinin bazı bölümleri Mustafa Kânî Mîr tarafından Türkçeye çevrilmiş, 14. yüzyılın en büyük veteriner hekimi sayılan İbni el-Munzir el-Baytar'ın *Kamilü's-sınâ'ateyni'l-baytara* adlı eseri IV.Mehmed döneminde *Baytar-nâme-i Cedîd* adıyla Hacı Mustafa el-Bağdadî tarafından Türkçeye çevrilmiş, aynı yüzyılda Tolu Bey adına *Baytaratu'l-vâzih* ve *Kitâbu fî-riyâzati'l-hayl* adıyla Memluk Kıpçakcasına iki baytarnâme çevrilmiştir. Osmanlı sahasında 1479 yılında müellifi bilinmeyen Arapça bir eser Hibetullah bin Mahmud bin Mevdûd el-Hanefî tarafından *Kitâbu Baytar-nâme* adıyla Türkçeye çevrilmiş olup, bilinen Türkçe telif baytarnâmeler ise Ali bin Ömer'in 1568'de yazdığı *Gazâ-nâme* ve *Baytar-nâme* adlı eser ile başlamış, bir başka telif eser Sultan II.Selim'in hekimbaşısı Ankaralı Nidâî'nin yazdığı 60 baplık *Tabâbet-i beşeriyye ve baytariyye* adlı eser olmuştur. Emir Hacıb Aşık Timur'un *Umdetü'l-mülûk* adlı eseri ise Sultan I.Ahmed'in emriyle *Tuhfetü'l-mülûk ve's-selâtin* adıyla Türkçeye çevrilmiş, yine I.Ahmed'in hattatı Belgradlı Ken'ân Efendi tarafından Aristo'ya ait anonimleşmiş baytarnâmeler tarzında bir eser yazılmış, aynı dönemde Şeyh Muhammed Kadızade de *Kitab-ı mabkûl der-hâl-i huyûl* adlı Türkçe eseri yazmıştır (Şen, 1995:180-190). Görüldüğü üzere, at ve atçılıkla ilgili Türkçe eserler büyük ölçüde Arapça eserlere dayanmakta, hatta telif eserlerde de büyük ölçüde o eserlerin kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir. Tayyazâde Atâ'nın yaptığı tercüme de bu geleneğe uyularak yazılmış ve en meşhur ve muteber görülen Arapça esere dayanılmıştır. Atâ'nın çevirdiği eserin adını neden vermediğine gelince, muhtemelen bu tür eserlerin anonimleşmiş olması böyle bir tasarrufa yol açmış olabilir. Birçok baytarnâme bu şekilde kaleme alındığından ve denetimsizliğin de etkisiyle yanlış ve hatalar çok olduğundan Atâ, doğru ve muteber bir çeviri yapmak isteyip böyle bir yola girmiştir. Yani Atâ, bildiği ve gördüğü Türkçe baytarnâmeleri yetersiz bularak bu tercümeyi yapmış olduğunu belirtmektedir. Ancak, kendi yaptığı tercümenin mükemmel olduğu çok rahat bir şekilde söylenememektedir. Her şeyden önce dilinin biraz ağır, ağıdalı ve akıcılıktan uzak olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır. Bunda Atâ'nın usta bir münşi ve tarih kitabı yazarı olmasının etkisi de vardır. Böyle olmakla beraber Atâ, divan sahibi bir şair, beş ciltlik meşhur Tarih'i ile kendini kabul ettirmiş bir kalem ehli olarak bu eserinde belli bir başarıyı yakalamış, baytarlık konusuna hakim bir aydın olarak dil ve üslup hatalarına pek düşmemiştir. Elimizdeki nüshanın kendi kaleminden çıkan nüsha olduğunu tahmin ediyoruz. Bir şair, tarihçi ve bürokrat olarak Atâ'nın böyle bir konuyu ele alma sebebi de merak edilebilir. Görüldüğü kadarıyla Atâ Enderun başlalası olmuş bir kişinin oğlu olup bir saray okulu olan bu mekanda çok iyi bir eğitim görmüştür. Dolayısıyla atçılık ve baytarlık konusunda da iyi bir eğitim aldığı söylenebilir. Bilindiği üzere, Enderunda kalınan sürede sınıflara göre çok çeşitli dersler görülüp çok iyi yetiştirilerek mezun olunur ve yönetim kademelerinde mühim görevlere gelinirdi.

Sonuç

Tarihçiliği ile ünlenmiş bir yazarın tercüme ettiği atçılık ve baytarlık ile ilgili bu eser Osmanlı aydınlarının gördükleri eğitim ve öğretimin tabii bir sonucu olup, onların tek bir konu ile sınırlı kalmadıklarını ve multidisipliner bir anlayışa sahip olduklarını gösteren bir örnek olmaktadır. Bu durum tabii ki Osmanlı aydın ve bürokratlarının gördükleri tahsil ile ilgili olup, gerek medrese gerekse Enderunda verilen multidisipliner eğitim anlayışının bunda büyük etkisi vardır. Bu şekilde ortaya konulmuş daha başka birçok eser olup hepsi de bu eğitim ve öğretimin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

tabîî sonuçları olarak karşımızda durmaktadır. Enderunda yetişmiş bir Osmanlı aydın ve bürokratı olan Tayyarzâde Atâ da bu durumun en canlı örneklerinden olup, tarihçi, şair, bürokrat, baytar vs. birçok yönü olan bir aydın olarak karşımızda durmaktadır. Atâ, atıcılık gibi, bir Enderunlunun her yönden ilgi alanına girebilecek bir konuda kendisini eser yazma gereği içinde hissetmiş ve en kestirme yol olarak da en tanınmış atıcılık eserlerinden birisini seçip tercüme etmiş ve böylece binicilere ve süvarilere güzel bir hediye sunmak istemiştir. Atâ'nın, gördüğü eğitim ve edindiği tecrübelerle dayanarak bir hediye sunmak arzusunda olduğu açık olup, çeşitli konularda ortaya koymuş olduğu eserlerine ilaveten atıcılıkta da bir hediye eseri sunmak istemesi onun atıcılık ve baytarlık konusunda ileri düzeyde bilgi ve deneyime sahip olduğunu da göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1970.
- ARTAN, M.Ercan, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atıcılık* (açılış konuşmaları), İstanbul 1995.
- GÖZLÜKÇÜ, Hazım.R., *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atıcılık* (açılış konuşmaları), İstanbul 1995.
- Ahmed Atâ, Tayyarzâde, *Tuhfetü'l-fârisîn fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn* Millet Kütüphanesi, AEtib57.
- ATALAY, Besim, *Divanu Lugati't-Türk Tercemesi*, TDK Yay., Ankara, 1985.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı: Giriş, Metin, Faksimile*, TDK Yay., Ankara, 1989.
- ERK, Nihal, *XVI.Asır Veteriner Hekimliği ve Bu Asra Ait Eserler*. AÜ Veteriner Fak.Yay., Ankara, 1955.
- ERK, Nihal, "Tuhfetü'l-fârisî fî-ahvâli Huyûli'l-mücâhidîn Adlı Kitabın ilimler Tarihi Yönünden İncelenmesi" AÜ DTCF Dergisi, C.17, s. 3-4 (Eylül-Aralık 1960, s.496-510).
- SUMER, Faruk, *Türklerde Atıcılık ve Binicilik*, İstanbul, 1983.
- ŞEN, Mesut, "Baytarnâmeler", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atıcılık* 1995, s.177-263.
- ŞEŞEN, Ramazan, "Ortaçağ İslam Tıbbının Kaynakları ve XV. Yüzyılda Türkçeye Tercüme Edilen Tıp Kitapları, 5 *Tıp Tarihi Araştırmaları*, C 5, 1993, s.11- 20.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRKİYE-SOYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ ve TÜRKİYE’NİN AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLE YAKINLAŞMASINA ETKİLERİ*

*Barış ERTEM***

ÖZET

Türkiye ve Sovyetler Birliği, yeni kurulan iki devlet olarak 1920’li ve 1930’lu yılların ilk yarısı boyunca yakın diplomatik ilişkiler içerisinde olmuşlardır. 1925 yılında iki ülke arasında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, bu yakınlaşmanın önemli sonuçlarından biridir. 1932 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü’nün Sovyetler Birliği’nin davetlisi olarak Moskova’ya ziyareti ve burada Stalin’le olan samimi görüşmeleri, iki ülke arasındaki iyi ilişkileri 1920’li yıllardan 1930’lu yılların başlarına taşımıştır. Bu ziyaret sonunda Sovyetler Birliği tarafından Türkiye’ye 16 milyon liralık kredi verilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin yakınlığını bir kez daha göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nın yaklaştığı günlerde, Dünya dengeleri ile birlikte ülkelerin diplomatik tercihleri de değişmiştir. Bu değişim sürecinin sonuçlarından biri olarak Türkiye, 1920’li yıllardan beri yakın ilişkiler içinde olduğu Sovyetler Birliği’nin Boğazlarda üs ve doğuda toprak talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu talepler karşısında güvenliğini sağlamak amacıyla savaş boyunca Batılı devletlerle yakın ilişkiler kurmaya çalışan Türkiye, diğer taraftan da Sovyetlerle ilişkilerini iyileştirmeye çalışmıştır. Savaş boyunca izlediği diplomasiyle Türkiye, savaş dışı kalmayı başarmış ve Sovyet tehdidinden de kendisini korumuştur. Ancak Türkiye, savaş boyunca koruduğu tarafsız konumunun bedeli olarak, savaş sonunda Sovyet talepleri karşısında yalnız kalmıştır. Türkiye, Sovyet taleplerine karşı kendisini koruyabilmek için Soğuk Savaş’ta Batı Bloku’na yaklaşmış ve Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bu dönemde Türkiye’nin Amerika Birleşik Devletleri ile kurduğu ittifak, Sovyet taleplerine karşı kendisini koruyabilmesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı, Türk Boğazları

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. İstanbul Teknik Üniversitesi, El-mek: ertbar@gmail.com

TURKEY-SOVIET UNION RELATIONS DURING SECOND WORLD WAR and EFFECTS ON THE TURKEY RAPPROCHEMENT WITH THE USA

ABSTRACT

The newly established two state, Turkey and the Soviet Union are became in close diplomatic relations in the years of 1920's and in first half of 1930's. On December 17, 1925, a Treaty of Non-aggression was signed between Turkey and Soviet Union. In the year of 1932, Prime Minister of the Republic of Turkey, İsmet İnönü has made a visit to Moscow at the invitation of the Soviet Union. As a result of this visit, an 16 million Turkish Lira credit has provided to Turkey by the Soviet Union.

As Second World War approached, Turkey faced with territorial claims of Soviet Union in Turkish Straits and Eastern Anatolia. Because of these Soviet claims, Turkey tried to establish closer relations with Western states. On the other hand, Turkey also tried to improve relations with the Soviets. Due to the neutrality diplomacy in Second World War, Turkey succeed to stay out of war and also protected itself from Soviet threat. However, Turkey, who has not joined the war, remained alone against the Soviet demands at the end of war. As a result, to protect itself, Turkey approached to the Western Block, especially to the USA in the Cold War. On alliance with the USA, Turkey could defend itself against Soviet threat in the years of 40's and 50's.

Key Words: Soviet Union, Second World War, Turkish Straits

Giriş:

İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Türkiye Cumhuriyeti-Sovyetler Birliği İlişkilerine Genel Bir Bakış

Her iki devletin de yeni kurulmuş olmaları nedeniyle uluslararası alanda kendilerini kabul ettirmek konusunda yaşadıkları sorunlar, içinde bulundukları diplomatik yalnızlık, başta İngiltere olmak üzere Batılı devletlere karşı duydukları güvensizlik gibi etkenler, Türkiye ve Sovyetler Birliği'ni 1920'li yıllar ve 1930'lu yılların ilk yarısı boyunca birbirine yaklaştırmıştır.

Bu yakınlaşmanın ilk ciddi sonucu, iki devlet arasında 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması olmuştur. Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın imzalarını taşıyan antlaşma, 3 madde ve 3 ek protokolden oluşmaktadır.

Antlaşmaya göre;

1. Taraf devletlerden birisinin, üçüncü bir devlet ya da devletler tarafından saldırıya uğraması durumunda, diğeri tarafsızlığını koruyacaktır.
2. Taraf devletler, birbirlerine karşı herhangi bir saldırıda bulunmayacaklardır. Taraf devlet, antlaşmanın diğeri tarafına karşı oluşturulan hiçbir ittifakın içerisinde yer almayacak, antlaşmaya katılmayacaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013*

Antlaşmanın ek protokollerinde ise taraf devletlerin maddelerle belirlenen yükümlülükleri dışında diğer devletlerle istedikleri gibi ilişki geliştirebilecekleri ancak birbirlerine karşı yaptırım içeren antlaşma ve ittifaklara girmeyecekleri düzenlenmiştir.

17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan antlaşma, 11 Şubat 1926 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulmuş ve aynı gün Meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ikili ilişkiler, bu antlaşmadan sonra da güçlenerek devam etmiştir. 1926 yılının Kasım ayında, Tevfik Rüştü Aras'ı çeşitli diplomatik görüşmelerde bulunmak amacıyla Odessa Limanı'na götüren Hamidiye Kruvazörü, 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik İhtilâli'nden beri Rusya sularına demirleyen ilk dost savaş gemisidir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girip girmeyeceği gibi diplomatik meselelerin tartışıldığı görüşmelerden sonra iki ülke arasındaki yoğun ilişkiler, 1927 yılında imzalanan Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması ile devam etmiştir.

11 Mart 1927 tarihinde imzalanan antlaşma ile iki ülke arasındaki ticarî temsilciliklere, sınırlı olarak diplomatik statü verilmiştir.² Ayrıca, iki ülkenin birbirleriyle ithalat ve ihracatında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Taraf devletlerin üçüncü devletlerle yapacakları ticarete, malların taraf devletlerin toprakları üzerinden gümrük vergisi alınmadan transit geçmesi kararlaştırılmıştır. 32 madde ve bir nihaî protokolden oluşan antlaşma, 23 Mayıs 1927 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanarak yürürlüğe girmiştir.³ Antlaşma, iki ülke arasındaki ticaretin belirli ölçüde artmasını sağlamıştır.

1932 yılında Sovyetler Birliği'nin Başvekil İsmet Paşa'yı Moskova'ya davet etmesi ise iki ülke arasında bu dönemde yaşanan en önemli diplomatik olaylardandır. Sovyetler Birliği'nin bu davetinin nedenleri arasında, Türkiye'nin Sovyetler yanında Batılı ülkeler ile de diplomatik ilişkiler kurma çabası, Batılı devletlerle çeşitli kredi görüşmeleri yapması ve Milletler Cemiyeti'ne katılmasının söz konusu olması başta gelmektedir.

Başbakan İsmet İnönü; başta Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey, CHP Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey, Uşak Şeker Fabrikası'nın Müdürü Remzi Bey, İstanbul Milletvekili Alaeddin (Cemil) Bey, İktisat Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Ahmet Şerif (Önay) Bey, Milli Tâlim ve Tarbiye Dairesi Başkanı İhsan Bey, bazı uzman, diplomat ve bürokratlardan oluşan kalabalık bir heyetle birlikte Sovyet Donanması'na ait Grusia adlı gemiyle, 25 Nisan 1932 tarihinde Odessa Limanı'na doğru yola çıkmıştır.⁴

İsmet Paşa, Odessa'ya hareket etmeden önce Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada; *"Rusya'ya seyahatte dost Sovyetlere Millî Türkiye'nin muhabbetli selâmlarını götüreceğim. Senelerden beri ciddi tecrübeler geçirmiş olan iki memleket dostluğunun esası Bolşevik Rusya ile milliyetçi Türkiye'nin yüksek menfaatleri arasında ahenk ve müvanesetin ve büyük inkılaplar geçirmiş iki memleket evlâtlarıyla birbirinin sözüne ve niyetine itimadın mevcudiyetidir"* ifadelerini kullanmıştır. İsmet Paşa'nın, açıklamasında ısrarla *"Bolşevik Rusya"* ve *"milliyetçi Türkiye"* ifadelerini kullanmasının nedeni ise Akşam Gazetesi'nin de haberinde altını çizme gereği duyduğu

¹ TBMM'de antlaşmayla ilgili görüşmelerin tutanakları için bkz. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, Devre II, Cilt 22, 11 Şubat 1926, s.150-152; antlaşmanın tam metni için bkz. **TBMMZC**, Devre II, Cilt 22, 11 Şubat 1926, Sıra Numarası 63, s.1-2; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, (Cilt 1), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, s.268-270

² Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s.183; Mehmet Gönübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s.77

³ **TBMMZC**, Devre II, Cilt 32, 23 Mayıs 1927, s.441; antlaşmanın metni için bkz. **T.C. Resmi Gazete**, no. 598, 31.5.1927;

⁴ **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1932

gibi iki ülkenin rejimleri ve yönetim anlayışları arasındaki farkı vurgulamaktır.⁵ Belli ki, Türk yöneticiler, gerek Türkiye’de gerekse Batı’da bu seyahat nedeniyle Türkiye’nin komünizme kaydığı izleniminin doğmasından kaygı duymuşlardır.

İsmet Paşa ve yanındaki heyeti taşıyan Grusia Gemisi, 26 Nisan 1932 sabahı saat 8’de Odessa Limanı’na ulaşmıştır.⁶ Top atışlarıyla karşılanan heyet, bir süre Odessa’da bekledikten sonra Moskova’ya hareket etmiştir. İsmet Paşa ve beraberindekiler, Odessa’da olduğu gibi Moskova’da da büyük bir törenle karşılanmışlardır. Kremlin’de Türk ve Sovyet üst düzey yetkilileri arasında pek çok önemli görüşme yapılmıştır.

Görüşülen konular genellikle ekonomi ve diplomasi üzerinde yoğunlaşmıştır. Diplomatik konuların başında ise Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne üyeliği meselesi yer almıştır. Görüşmelerin sonucunda genel olarak, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne üye olmasının Sovyetler Birliği tarafından olumsuz karşılanmayacağı, ancak iki ülkenin Cemiyet’e birlikte girmesinin daha iyi olacağı görüşü ağırlık kazanmıştır.

Ekonomi konusunda ise Sovyetler Birliği’nin gerçekleştirdiği hızlı kalkınma ve sanayileşme ile Türkiye’nin de ekonomi ve sanayi alanlarında benzer bir başarı sağlayabilmesi için iki ülke arasında işbirliği yapılması üzerinde görüşülmüştür.

Sovyet Lideri Josef Stalin, Sovyetler Birliği’nde bulunduğu sürece İsmet Paşa ile şahsen ilgilenmiştir. Stalin ve Sovyet politika yapımcıların İsmet Paşa’yı Moskova’ya davet etmelerinin bir diğeri nedeni de, Sovyetler’in Moskova ve Leningrad’daki kumaş, otomobil, silâh ve uçak fabrikaları ile gövde gösterisi yaparak Türkiye’yi etkilemek, Batılı devletlerle de yakınlaşmaya başlayan Türkiye’yi kendi tarafına daha fazla çekebilmektir. Yine bu amaçla, Moskova görüşmeleri sırasında Sovyetler Birliği tarafından Türkiye’ye 8 milyon dolarlık (16 milyon lira), faizsiz geri ödemeli kredi açılmıştır.⁷ Böylece Türkiye’nin Batı ile olan ekonomik ilişkilerinin Sovyetler yönüne kaydırılması hedeflenmiştir. Kredi ile ilgili protokol ise 1 buçuk yıl sonra, 21 Ocak 1934 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır.⁸

Ziyaret ve görüşmelerini tamamlayarak 10 Mayıs 1932 tarihinde Türkiye’ye dönen⁹ İsmet Paşa’nın, Sovyetler Birliği’nin ekonomi ve sanayi alanlarındaki gelişmişliğinden etkilendiği açıktır. Bu ziyaretten sonra sert devletçilik düşüncesi daha da pekişmiştir. Moskova seyahatinden sonra sanayi, ekonomi ve teknoloji alanlarında uzman pek çok Sovyet yetkili ve heyet Türkiye’ye gelmiş, incelemelerde bulunmuş ve Türk uzmanlarla ortak çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların ilk önemli sonucu, 1933 yılında uygulamaya konulan “Beş Yıllık Kalkınma Planı” olmuştur. Sovyetler Birliği’nden sonra “planlı ekonomi”ye geçen ikinci ülke olan Türkiye’de, bu yıllarda yapılan pek çok sanayi yatırımı da Sovyet kredisi ve uzman desteğiyle gerçekleşmiştir.¹⁰

Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nden önce, 18 Temmuz 1932 tarihinde, 43 devletin oyu ile Milletler Cemiyeti’ne üye olması¹¹, iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilememiştir. 30’lu yıllarda iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde ilk sorun, Türkiye’nin liderliğinde 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Paktı’nın kurulması¹² olmuştur. Sovyetler, paktın üyelerinden Romanya ile

⁵ **Akşam**, 25 Nisan 1932

⁶ **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1932; **Akşam**, 27 Nisan 1932

⁷ **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1932

⁸ Gönübol-Sar, **a.g.e.**, s.110-112

⁹ **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1932

¹⁰ Türkiye’de sanayi tesisleri ve fabrikaların inşa edilmesi için Sovyetler Birliği’nde, Türk uzmanlarla birlikte çalışan Turkstroy adlı devlete bağlı bir inşaat firmasının kurulması, bu durumun en açık örneklerindendir. Turkstroy, Türkiye’de Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası ve Kayseri Bez Fabrikası gibi tesislerin inşası işini üstlenmiştir.

¹¹ **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1932

¹² Pakt ve şartları ile ilgili bilgi için bkz. **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 15, s.185-186

arasındaki Besarabya Bölgesi anlaşmazlığı ve Bulgaristan'la yaşadığı bazı güvenlik sorunları nedeniyle pakta tepki göstermiştir. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki bu sorun, Türkiye'nin verdiği bir çekince mektubuyla¹³ giderilmişse de, iki ülke arasındaki ilişkiler 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren soğumaya başlamıştır.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki bu soğuma, Türkiye'nin talebiyle 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montrö kentinde toplanan konferansta iyice ortaya çıkmıştır. Montrö'deki konferans, Lozan Antlaşması'nda belirlenen Boğazlar rejiminin tekrar gözden geçirilmesi ve günün şartlarına göre güncellenmesi amacıyla toplanmıştır. Türkiye, bu konferansla temel olarak Boğazlar rejimini yeniden düzenleyerek Boğazları tamamen kendi kontrolü altına almak, Lozan'ın Boğazlar konusunda getirdiği askerî sınırlandırmaları kaldırarak Boğazları tamamen kendi askerî gücüyle tahkim etmek ve Avrupa'da yakında başlaması muhtemel bir savaşta Boğazları doğrudan yönetip koruyabilmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin ayrıca, savaş gemileri hariç tüm gemilerin geçişine izin verilmesi ve Türkiye'nin dâhil olduğu bir savaş durumunda Boğazlardan geçişleri istediği şekilde düzenleme ve geçiş yapacak olan savaş gemilerini sınırlandırma hakkına sahip olma talebi de vardır.¹⁴ Mustafa Kemal Paşa da, Avrupa'da mevcut siyasî durumun Boğazlarla ilgili bu taleplerde bulunabilmek için uygun olduğunu düşünmüş ve görüşmelere onay vermiştir.

Buna karşılık Sovyetler Birliği, Boğazların Karadeniz'de kıyısı olmayan tüm devletlerin savaş gemilerine kapatılmasını ve kendi savaş gemilerinin Akdeniz'e geçebilmek için hiçbir koşul öne sürülmeden Boğazları kullanabilmesini talep etmiştir. Sovyetler, Türkiye'nin Boğazlardan geçecek savaş gemilerini sınırlandırma talebiyle, kendi deniz gücünün zayıflayacağını düşünmekte ve bu nedenle Türk tarafını eleştirmektedir.¹⁵ Ayrıca, Boğazlardan geçiş konusunda Türkiye'den izin istemek zorunda kalmak düşüncesi de Sovyetler Birliği'nin hoşuna gitmemektedir. Sovyetler'in diğer bir talebi ise Boğazları Türkiye ile birlikte ortak savunma talebidir. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik isteğine tamamen ters olan bu talep, Sovyetler tarafından daha sonra da sık sık tekrarlanacaktır.

Montrö Konferansı ve sonrasında imzalanan sözleşmede, Boğazların Ruslarla birlikte ortak olarak savunulması, çeşitli durumlarda geçişlerin uluslararası bir komisyon tarafından düzenlenmesi gibi Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini zedeleyecek şartlar kabul edilmemiş, ancak bunların dışında, Sovyetlerin hemen tüm kaygılarını giderecek düzenlemeler yapılmış, pek çok talepleri kabul edilmiş ve tavizler verilmiştir. Sovyetler Birliği, konferansta hemen hemen tüm isteklerinin kabul edilmiş olmasına¹⁶ karşın gelecek yıllarda Türkiye'ye Boğazlar konusunda şiddeti giderek artan bir baskı uygulamaya devam edecektir.

Gerek Avrupa'da savaşın yaklaşması ve dengelerin değişmesi, gerekse Sovyetler Birliği'nin güçlenmesiyle birlikte Türkiye'yi komünist etki alanı içerisine çekmek istemesi gibi nedenlerle, 1936 yılındaki Montrö Konferansı ile başlayan dönem, Türkiye ile Sovyetler Birliği için keskin bir yol ayrımı olmuştur. Sovyetler Birliği ile ilgili kaygıları artan Türkiye, savaş yaklaşırken, güvenlik kaygılarıyla İngiltere ile Fransa'ya yaklaşmış ve sonunda bu ülkelerle oluşacak bir "Üçlü İttifak"a yönelmiştir. Sovyetler Birliği ise bu ittifaka katılmayarak, Birinci Dünya Savaşı'na benzer bir şekilde topraklarına Almanya üzerinden bir saldırı olabileceği kaygısıyla Almanya ile yakınlaşmıştır.

Sovyetler Birliği ile Almanya arasındaki bu yakınlaşmanın sonucu, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından günler önce, 23 Ağustos 1939 tarihinde iki ülke arasında bir saldırmazlık

¹³ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.139

¹⁴ Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s.69-73

¹⁵ Suat Bilge, *Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Ankara: İş Bankası, 1992, s.116

¹⁶ Seha L. Meray-Osman Olcay, *Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar, Belgeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1976, s.475

paktının imzalanması olmuştur. Almanların sonunda Sovyet topraklarına saldıracağını öngören ve bir Alman saldırısına karşı hazırlanabilmek için zamana ihtiyacı olduğunu bilen Stalin, zaman kazanmanın yolunun Hitler'le doğrudan anlaşmak olduğunu düşünmektedir.¹⁷ Stalin, Hitler'le yapılacak görüşmelerde avantaj sağlayacağı düşüncesiyle, Batı yandaşı olarak bilinen Yahudi asıllı Dışişleri Bakanı Litvinov'u görevden alarak yerine Molotov'u atamıştır.¹⁸ Alman Hükümeti de, 1939 yılının Temmuz ayında yayımladığı bir direktifle Alman basınında Sovyet karşıtı yazılar çıkmasını yasaklamıştır.¹⁹

Almanya ve Sovyetler Birliği arasında Saldırmazlık Paktı ile birlikte bir de "gizli protokol" imzalanmıştır. Bu protokolle, Doğu Avrupa'da ve özellikle Polonya ile Baltık bölgesinde Alman ve Sovyet nüfuz alanları belirlenmiştir. Finlandiya, Estonya ve Letonya Sovyet nüfuz alanına girerken, Litvanya Alman nüfuzuna bırakılmıştır. Bununla birlikte, her iki devlet de Polonya'nın Vilna bölgesinin Litvanya'ya ait olduğunu kabul etmiştir. Polonya da Sovyet Rusya ile Almanya arasında paylaşılmış; Narev, Vistul ve San nehirlerinin meydana getirdiği çizginin doğu kısmı Sovyet nüfuzu, batı kısmı da Alman nüfuzuna bırakılmıştır. Yine bu gizli protokolle Almanya, Romanya'ya ait Besarabya'yı Sovyet Rusya'ya bırakmıştır.²⁰ Böylece Sovyetler Birliği, Balkan Paktı imzalanırken Türkiye ile sorun yaşamasına neden olan Besarabya Bölgesi konusunu Almanya ile gizlice anlaşarak çözmeyi amaçlamıştır.

Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı, Türk dış politikası ve Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü Türkiye, bu tarihe kadar İngiltere ve Fransa ile savaş öncesi işbirliği görüşmeleri yaparken, Sovyetler Birliği'nin de Almanya'ya karşı Batılı devletlerin yanında yer alacağını ummuştur. Sovyetler Birliği Almanya ile anlaşınca Türkiye, İngiliz-Fransız bağılılığında kalmakla Sovyetler Birliği ile ilişkilere devam etmek arasında çok zor bir seçim yapmak durumunda kalmıştır.²¹ 23 Ağustos'taki pakt, bir Türk-Sovyet ittifakını çok zorlaştırmıştır. Üstelik Türkiye, o güne kadar tehlikenin öncelikle Akdeniz'den, ikinci derecede de Balkanlar'dan geleceğini düşünürken, şimdi 1920'li yıllardan beri yakın ilişkiler içinde olduğu Sovyetler Birliği ile yolları ayırmış ve değişen şartlar altında güvenliği için iki Batılı devletin garantilerine güvenmek durumunda kalmıştır.

Sovyetler Birliği ile saldırmazlık anlaşması imzalayarak Doğu cephesini garantiye alan Almanya'nın 1 Eylül'de Polonya'ya saldırması ve 3 Eylül'de de İngiltere ile Fransa'nın Almanya'ya savaş ilân etmesiyle İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde Türkiye, Türk-İngiliz-Fransız ittifakı oluşturma çabalarını sürdürmektedir.²² Bununla birlikte, Sovyet-Alman Paktı'ndan sonra da Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan diplomatik ilişkileri ve anlaşma çabası tamamen sona ermemiştir.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk-Sovyet İlişkileri

Alman-Sovyet Paktı imzalanmadan 3 hafta kadar önce, 4 Ağustos 1939'da Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Terentieff, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir pakt ya da karşılıklı bir yardımlaşma antlaşması yapılması konusunda görüşmeler yapmak için Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etmiştir.²³ Bu davet, Sovyet-Alman Paktı'nın imzalanmasından bir gün sonra, 24 Ağustos 1939 tarihinde yazılı olarak da

¹⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih: 1918-1994**. (15.bsm.). İmge, Ankara, 2007, s.64-65

¹⁸ Henry Kissinger, **Diplomasi**. (6.bsm.). Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2007, s.324

¹⁹ **BCA**, 30.10.0.0/ 231.560.10

²⁰ Sander, **a.g.e.**, s.65; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.302

²¹ Haluk Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947**. Ankara, 1961, s.24-25

²² Mustafa Aydın, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 2, 1939-1945", **Türk Dış Politikası, 1919-1980**, (6.bsm.), (editör: Baskın Oran), İletişim, İstanbul. 2002, s.418

²³ Ülman, **a.g.e.**, s.25

tekrarlanmıştır. 4 Eylül günü ise Sovyet Büyükelçisi Saraçoğlu'nu tekrar ziyaret ederek son gelişmeler karşısında ülkesinin durumunu açıklayan bir notayı Türk Dışişleri Bakanlığı'na sunmuştur. Buna göre Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamadığından ve İngiltere ile Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı muhtemel bir komploya girmesini önlemek amacıyla Almanlarla saldırmazlık paktını imzalamıştır. Bu durumda, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında ilişkiler, değişen uluslararası dengelere göre yeniden düzenlenmelidir. Türkiye, Sovyetler'in bu teklifine 8 Eylül'de olumlu yanıt vermiş ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, görüşmeler için 25 Eylül 1939'da Moskova'ya gitmiştir.²⁴

Ankara tarafından, **Moskova görüşmeleri** için görevlendirilen Türk heyetine, Sovyetler Birliği ile karşılıklı bir yardım ya da işbirliği antlaşmasının imzalanabilmesi için imkânların aranması ve görüşmelerin yapılması talimatı verilmiştir. Bunun yanında, Moskova'ya giderken Saraçoğlu'nun diğer bir amacı, imzaya hazır hale gelmiş ve 23 Eylül'de parafe edilmiş olan Türkiye-İngiltere ve Fransa arasındaki üçlü ittifak ile Türk-Sovyet dostluğu arasında bir bağlantı noktası aramaktır. 1 ay önce Almanya ile anlaşma imzalamış olan Sovyetler'in hedefi ise Montrö Sözleşmesi'ni kendi çıkarlarına göre değiştirmenin yanı sıra, imzaya hazır üçlü ittifakın içeriğini tam olarak öğrenmek ve bu arada Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamaktır.²⁵ Bunun yanında Sovyet yetkililer, Moskova görüşmelerinde sürekli olarak Montrö'de değişiklik yapılması taleplerini yinelemişlerdir.

Görüşmelerin ilk gününün sonunda, Molotov'un daha sonra görüşülmek amacıyla incelemesi için Saraçoğlu'na vermek istediği bir notta, Sovyetler Birliği'nin Montrö'de yapılmasını istediği değişikliklere yer vermesi ve bunun üzerine Saraçoğlu'nun böyle bir nota dokunmayı bile kabul etmemesi, müzakereleri ilk günden germiştir. 27-29 Eylül arasında Alman Dışişleri Bakanı Joachim Von Ribbentrop'un Moskova'ya gelmesi nedeniyle ara verilen görüşmelere 1 Ekim'de Stalin'in de katılımıyla devam edilmiştir. Ankara, Saraçoğlu'na görüşmeleri sürdürmesi, Sovyetler Birliği'nin niyetlerini sağlıklı olarak değerlendirilmeye çalışması ve Sovyetler'le anlaşmaya varılamayacağı ya da kötü niyet taşıdıklarının anlaşılması durumunda Ankara geri dönmesi yönünde talimat vermiştir.

1 Ekim'de Stalin'in de katılımıyla tekrar başlayan Türk-Sovyet görüşmelerinde yine Montrö'nün değiştirilerek Boğazların ortak savunulması ve Türk-İngiliz-Fransız üçlü ittifakının taslağında birtakım değişikliklerin yapılması istekleri gündeme getirilince ilerleme kaydedilememiştir.

Moskova'da Türk yetkililer ile Sovyet yetkililer arasında 1 Ekim'den sonra 13 Ekim ve 15 Ekim'de birer toplantı daha gerçekleştirilmiş, Sovyetler Birliği'nin Montrö'de değişiklik yapılması ve Boğazlarla ilgili talepleri, bu toplantılarda da tekrarlanmıştır. Bu toplantılarda Saraçoğlu'na, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanması düşünülen Türk-Sovyet işbirliği anlaşmasıyla Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki taleplerinin bağlantılı olduğu, Sovyet taleplerinin reddedilmesi durumunda işbirliği anlaşmasının da yapılamayacağı açıkça ifade edilmiştir. Türk-Sovyet ittifakının yapılabilmesi için Türkiye'nin kabul etmesi istenilen talepler şunlardır:

1. Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak olarak savunulması,
2. Montreux Boğazlar Rejimi'ne, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Boğazlardan geçemeyeceği garantisinin eklenmesi,
3. İngiltere ve Fransa ile girişilen ittifak müzakerelerinin istişareye çevrilmesi,

²⁴ Aydın, **a.g.e.**, s.418

²⁵ Ülman, **a.g.e.**, s.25; Aydın, **a.g.e.**, s.419

4. İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi durumunda Üçlü İttifak'ın geçersiz sayılması.²⁶

Bu talepler üzerine, görüşmelerden sonuç alınamayacağını anlayan Saraçoğlu, 17 Ekim'de Moskova'dan ayrılarak 20 Ekim 1939 günü Türkiye'ye dönmüştür. 3 gün olarak planlanan fakat tam 23 gün süren Moskova görüşmeleri, Saraçoğlu'nun ifadesiyle *"daha ziyade bir boğuşma"* izlenimi vermiştir. Türk Hükümeti tarafından, görüşmelerde öne sürülen Sovyet taleplerinin uygun bulunmadığı açıklaması yapılmış²⁷ ve Moskova'daki görüşmelerden istenilen sonucun çıkmaması üzerine, Saraçoğlu dönüş yolundayken, 19 Ekim 1939 günü, 23 Eylül'de parafe edilmiş olan Türkiye-İngiltere-Fransa üçlü ittifakı imzalanmıştır.²⁸

Moskova görüşmeleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli diplomatik kavşaklardan biridir. Bu görüşmelerde, özellikle Montrö'nün değiştirilmesi konusunda öne sürülen Sovyet talepleri Türkiye'yi rahatsız etmiş, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmaya başlayarak Batılı devletlere yakınlaşmasına ve Batılı devletlerin desteğini aramasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Moskova görüşmelerinde Türkiye'ye dayattığı talepler, savaştan sonra daha sert bir diplomatik tavırla tekrarlanmış ve Türkiye için bir büyük tehdit oluşturmuştur.

Moskova görüşmelerinden sonra, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin ilişkilerini genel olarak iki dönemde inceleyebilmek mümkündür. Bu dönemlerden ilki, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile ittifak içerisinde olduğu Ağustos 1939-Haziran 1941 tarihleri arasındaki dönemdir. Diğer dönem ise Alman-Sovyet savaşının başladığı 22 Haziran 1941 tarihinden savaşın sonuna kadar devam eden dönemdir.

Sovyet-Alman ittifakı döneminde, Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkileri gergin sürmüştür. 10 Haziran 1940 tarihinde İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle, savaş Akdeniz bölgesine yayılmış ve Türkiye-İngiltere-Fransa üçlü ittifakı gereği Türkiye'nin savaşa girmesi gerekmiştir. İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'den savaşa katılmasını istemesi üzerine Türkiye, Sovyetler ile arasındaki 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması gereği durumu Sovyetler Birliği'ne bildirmiş, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, bunu sert bir tepkiyle karşılamıştır. Sovyetler'in tepkisi üzerine Türkiye, üçlü ittifak gereği aldığı sorumluluğun kendisini Sovyetler Birliği ile silâhlı bir ihtilâfa sürükleyemeyeceğini düzenleyen, ittifak antlaşmasının 2 numaralı protokolünü öne sürmüş ve savaş dışı kalmaya devam edeceğini 13 Haziran günü İngiltere ve Fransa'ya bildirmiştir: *"Hariciye Vekili, İtalya'nın harbe girmesi üzerine, Büyük Britanya ve Fransa Büyükelçileri tarafından, hükümetleri namına yapılan teşebbüsü ve telkinleri Hükümete arza müzaraat etmişlerdir. İşbu teşebbüs ve telkinleri dikkatle tetkik ettikten sonra Cumhuriyet Hükümeti, Üçlü Müahede'nin ikinci maddesinin bilâkaydı şart (şartsız olarak) tatbikinin bugünkü ahvalde Türkiye'yi Sosyalist Sovyetik Cumhuriyet Birliği ile silâhlı bir ihtilafa sevk edebileceği kanaatine varmıştır. Binaenaleyh Hükümet bu Muahedenamenin asli cüzünü teşkil eden iki numaralı protokolün hükümlerine istinad etmeğe karar vermiştir."*²⁹ Türk Ordusunun henüz savaşa katılacak kadar hazırlıklı olmadığını bilen İngiltere, bu dönemde Türkiye'nin kararına saygı göstermiştir.³⁰

²⁶ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*. SBF Yayınları, Ankara, 1983, s.63-72; Rıfık Selim Burçak, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*. Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983, s.77-103; Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s.140-148

²⁷ Türk Hükümeti'nin yaptığı açıklamanın tam metni için bkz. *Ayın Tarihi*, (Ekim, 1939), no.71, s.71-73

²⁸ Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifakı'nın tam metni için bkz. *Düstur*, 3.Tertip, cilt 21, s.15-18

²⁹ Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, s.15-16

³⁰ Ülman, *a.g.e.*, s.27

1940 yılının Ekim ayından itibaren Almanya'nın Romanya'ya yönelik harekâtları Sovyetler Birliği'ni telâşlandırmıştır. Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'ın Alman etkisi altına girmesinden çekinmesi nedeniyle, Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı da zayıflamaya başlamıştır. Savaşın Batı Avrupa'dan doğuya ve Balkanlar'a doğru yönelmesi, Nazi Almanyası ile Sovyetler'in zaten yapay olan işbirliğinde ciddi sorunlara yol açmıştır. Gerek Almanya, gerekse İtalya Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'a yayılmasından çekinmektedirler. Sovyetler ise Almanya'nın artık kendi güvenlik bölgesine girdiğini düşünmektedir. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin Boğazlarla ilgili görüşü değişmemiştir. Bu durum, 12 Kasım 1940 tarihinde Berlin'de Hitler ile Molotov arasında yapılan görüşmelerden açıkça anlaşılabilmektedir.

12 Kasım 1940 tarihinde Berlin'de gerçekleşen üç günlük Hitler-Molotov görüşmelerinde Türkiye'nin durumu da tartışılmıştır.³¹ Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, görüşmelerde Sovyetler'in Montrö ile ilgili taleplerini anladıklarını, Almanya'nın hazırlanmasına katkıda bulunmadığı bu sözleşmenin iptal edilip yenisinin Türkiye, Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya arasında düzenlenmesinden yana olduklarını belirterek, Almanya'nın Boğazlar rejiminde Sovyet çıkarlarına uygun bir düzenleme için desteğe hazır olduğunu ifade etmiştir. Bu yeni düzenlemede savaş ve ticaret filolarını serbestçe Akdeniz'e çıkartma dâhil olmak üzere, Sovyetler'e ayrıcalıklar verilmesi konusunda ilke birliğine varılmıştır. Sovyetler, aynı görüşmelerde Ege adaları ya da Boğazlarda kontrol noktalarına sahip olmak istediğini de belirtmiştir.

Toplantı sonunda, *"Türkiye'yi mevcut yükümlülüklerinden kurtarmak ve onu yavaşça kendileriyle işbirliği yapmak için kazanmak"* ve yürürlükteki Montrö'nün Sovyetler'in çıkarlarına uygun olarak yeniden düzenlenmesi konularında anlaşma sağlanmıştır. Varılan anlaşmaya göre Sovyetler istediği zaman savaş gemilerini Boğazlardan sınırsız geçirme hakkına sahip olacak, Karadeniz ülkeleriyle Almanya ve İtalya hariç diğer ülkelerin savaş gemileri ilke olarak Boğazlardan geçemeyeceklerdir.³²

Stratejik açıdan son derece önemli olan Boğazları başka bir devletle paylaşmak istemeyen Hitler, Sovyetler'in taleplerinden rahatsız olmuş ve Berlin görüşmelerinden sonra Sovyetler'le işbirliğini bitirme zamanının geldiğine karar vermiştir. Sovyetler'in Dünya nüfuz bölgeleri ile ilgili yeni taleplerini ilettiği 26 Kasım 1940 tarihli telgrafa cevap vermeyen Hitler, 18 Aralık 1940 günü Alman ordularına Ruslara karşı saldırıya hazır olma emrini vermiştir.³³

Sovyetler Birliği de, Berlin görüşmelerinden sonra Almanya ile imzaladığı saldırmazlık paktının uzun ömürlü olamayacağını anlamıştır. Bu nedenle, Almanya ile çıkabilecek bir savaşta Türkiye'nin durumunun önemini bildiğinden diplomatik tavrını yumuşatmaya başlamıştır. Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Vişinski, 9 Mart 1941 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Akay'a, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin zor durumundan faydalanarak ona saldırmasının söz konusu olmadığını, tersine eğer Türkiye'ye bir saldırı olursa 1925 Türk-Sovyet Paktı gereği Sovyetler'e güvenebileceğini bildirmiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tavrının yumuşamaya başladığını gören ve Türk-Sovyet yakınlaşmasının ilerlemesinden endişelenen Almanya, 17 Mart 1941 tarihinde, Sovyetler'in Berlin görüşmelerinde Türkiye üzerinde öne sürdüğü talepleri Türk yetkililere sızdırmıştır. Böylece Türkiye, Berlin'de kendi üzerine yapılan Sovyet-Alman pazarlığını ilk kez 17 Mart 1941'de, Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede'ye Hitler'in

³¹ Savaştan sonra Berlin'de ele geçirilen Nazi belgelerinde Berlin görüşmeleriyle ilgili ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Belgeler ve ayrıntılar için bkz. Raymond James SONTAG, James Stuart BEDDIE, **Nazi - Sovyet Relations, 1939 – 1941 (Documents from the Archive of the German Foreign Office)**. Didier, New York, 1948, s.216-256; Herold C. Deutsch, "Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri", (Çeviren: Fahir Armaoğlu), **Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 9, sayı.2, (1954), s.345-365

³² Aydın, **a.g.e.**, s.431-433

³³ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.78; Ahmet Şükrü Esmer, "Hitler-Molotov Mülakatı ve Türkiye", **Siyasi İlimler Mecmuası**, cilt 24, sayı 227, (Nisan 1954), s.88-91

bizzat aktarmasıyla öğrenmiştir.³⁴ Sovyetler Birliği'nin Berlin'deki taleplerini öğrenen Türk Hükümeti'nin isteği üzerine Sovyetler Birliği, 25 Mart 1941'de Türkiye'ye saldırma amacının olmadığını resmen beyan etmiştir.³⁵

Almanya'nın 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla Alman-Sovyet savaşı başlamıştır. Türkiye, aynı gün, Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki savaşta tarafsız olduğunu ilân etmiştir.³⁶

Sovyetler'in Almanya'ya karşı savaşa katılmasıyla birlikte, İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında bir ittifak ortamı oluşmuştur. Bunun sonucu olarak, iki ülke arasında 12 Temmuz 1941 tarihinde "*Ortak Hareket Antlaşması*" imzalanmıştır.³⁷ Bu antlaşma gereği, Sovyetler Birliği'ne Boğazları kullanmadan yardım ulaştırabilmek amacıyla İngiltere ve Sovyetler Birliği, 1941 yılının Ağustos ayında İran'ı işgal etmişlerdir. Böylece, Sovyetler Birliği'ne, İngiliz-Sovyet işbirliğinin ilk üç ayında 400'den fazla uçak, 20 bin tondan fazla kauçuk, 3 milyon çift ayakkabı ve savaş endüstrisi için gerekli madenler ulaştırılabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri de, Ekim ayında Sovyetler Birliği'ne 60 milyon dolarlık bir yardımda bulunmuştur. ABD, savaş boyunca Sovyetler'e 11 milyar dolarlık yardımda bulunmuştur. Ortak işgalle, Sovyetler Birliği İran'ın kuzeyini işgal etmiş, kısa süre içerisinde Türkiye'nin İran sınırına büyük bir Sovyet askerî gücü yığılmıştır. Sovyetler Birliği'nin Berlin'de Türkiye üzerine pazarlık yaptığının ortaya çıkması nedeniyle zaten gergin olan Türk kamuoyunda, İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile anlaşırken Birinci Dünya Savaşı'ndaki gibi Boğazları vaat ettiğine dair söylentiler çıkmıştır. Türkiye'nin olası endişelerini gidermek amacıyla her iki ülke, 10 Ağustos 1941 tarihinde aynı içerikli birer notayı Türkiye'ye sunmuşlardır. İngiltere ve Sovyetler Birliği, notalarında genel olarak Boğazlar üzerinde herhangi bir tecavüze niyetleri olmadığını, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve Montrö rejimine olan bağlılıklarını ifade etmişlerdir.³⁸

Ancak, Saraçoğlu'nun 1939 yılındaki Moskova ziyaretinde yaşadığı olaylar ve Sovyet talepleri halen Türk idarecilerin Sovyet politikasını olumsuz etkilemektedir. Öyle ki, Türkiye'nin yeni Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, 27 Ağustos 1942 tarihinde Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen'le yaptığı bir görüşmede, "*Bir Türk olarak SSCB'nin yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini, fakat bir başbakan olarak Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık takip etmesinin şart olduğuna inandığını*" söylemiştir.³⁹

Aynı günlerde, Sovyetler Birliği de, Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşmasını engellemek amacıyla, düşürdükleri Alman uçaklarını onararak bu uçaklarla Türk hava sınırlarını ihlâl etmek ve böylece Alman uçaklarının Türkiye sınırlarını ihlâl ettiği izlenimini yaratmak gibi yöntemlere başvurmaktadır.⁴⁰

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı yürüttüğü yumuşama ve işbirliği politikası, Almanya ile sürmekte olan Stalingrad Muharebesi'nin sonuna kadar devam etmiştir. Sovyetler'in Stalingrad'da Almanları yenmesi ve savaşın gidişinin Sovyetler Birliği yararına değişmesi ile birlikte, Türkiye'ye karşı yürütülen yumuşama politikası da değişmiş, 1943 yılının başından itibaren tekrar sertleşmeye başlamıştır.⁴¹ Stalingrad çatışmaları devam ederken durumun Almanya

³⁴ Aydın, *a.g.e.*, s.434

³⁵ Sovyet Hükümeti'nin açıklaması için bkz. *Aydın Tarihi*, (Mart 1941), no.88, s.49.

³⁶ *BCA*, 30.18.1.2/ 95.54.1

³⁷ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*. (2.bs). Türkiye İş Bankası, Ankara, 1984, s.377

³⁸ İngiliz ve Sovyet notalarının tam metinleri için bkz. *Aydın Tarihi*, (Ağustos, 1941), no.93, s.40-41

³⁹ Aydın, *a.g.e.*, s.449-450

⁴⁰ *BCA*, 30.10.0.0/ 232.562.11

⁴¹ Fahir Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, sayı.2, (Haziran 1958), s.165

için iyi olmadığını gören Türkiye de, Sovyetler'in savaşı kazanması durumunda Avrupa'da hâkim konuma gelmesine Müttefiklerin engel olup olamayacağı konusunda tedirgindir.⁴² Bununla birlikte, 1943 yılının başından itibaren Sovyetler, İngiltere ve ABD, Türkiye'ye derhal savaşa girmesi için yoğun bir baskı uygulamaya başlamışlardır.

İngiltere Başbakanı Churchill ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt, savaşın durumunu tartışmak amacıyla, 12-14 Ocak 1943 tarihinde Casablanca'da bir dizi görüşme yapmışlardır. **Casablanca Konferansı** olarak da anılan bu görüşmelerde Türkiye'nin savaşa katılması da gündeme gelmiştir. Sonuç olarak, bu konuyu Türk idarecilerle Churchill'in görüşmesi kararına varılmıştır. Churchill ve Roosevelt, 25 Ocak'ta İnönü'ye birer mesaj göndererek Churchill'in kendisiyle buluşma teklifinin kabulünü istemişlerdir.

İnönü'nün teklifi kabul etmiş, Churchill ve İnönü, 30 Ocak-1 Şubat 1943 tarihinde Adana'da buluşmuşlardır. **Adana görüşmeleri**, Yenice İstasyonu'nda "Beyaz Vagon" olarak da bilinen Cumhurbaşkanı'nın özel vagonunda yapılmıştır. Görüşmelere Türk Heyeti'nde İnönü'yle birlikte Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu da katılmışlardır.

Churchill, Türk idarecilere Stalingrad ve Kahire'de kazanılan başarılarla Türkiye üzerindeki Alman tehdidinin ortadan kalktığını, Sovyetler'in kuzeyden, Müttefiklerin ise Türkiye üzerinden güneyden harekete geçmeleri durumunda Almanları kısa sürede yenilgiye uğratabileceklerini, bu nedenle Türkiye'nin 1943 yılı sona ermeden Müttefiklerle birlikte savaşa girmesinin gerektiğini söylemiştir. İnönü ise Türkiye'nin savaşa girebilmesi için askerî açıdan güçlendirilmesi gerektiğini, askerî açıdan yeterli güce ulaşmadan Türkiye'nin savaşa girmesinin mümkün olmayacağını ifade etmiştir.

Ayrıca Türk idareciler, Adana görüşmelerinde, Sovyetler Birliği'nden duydukları endişeyi de açıkça vurgulamışlardır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu Churchill'e, Türkiye'nin savaş sonrasında Sovyetler Birliği'ne karşı garanti istediğini, Avrupa'da çok sayıda komünist bulunduğunu ve Almanya yenildiği takdirde, bütün yenilen devletlerin Bolşevikleşeceğini söylemiştir.⁴³

Sonuç olarak, Adana'da Türkiye ile İngiltere arasında Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası konumu üzerinde ihtilâflar olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin askerî olarak desteklenmesi gerektiği ve savaşa katılmasa bile savaş dışında kalmasının da Müttefiklerin yararına olduğu ise ortak düşüncedir.

Adana görüşmelerinden sonra resmî bir tebliğ yayımlanmıştır.⁴⁴ Churchill de Adana görüşmeleri ile ilgili İngiltere'de yaptığı bir açıklamada, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iyi ilişkilerin kurulmasını umduğunu ve Türkiye'nin korunmasının gerektiğini söylemiştir.⁴⁵

Churchill, Adana görüşmelerinden sonra Türkiye'nin Sovyetler'le ilgili kaygılarını Stalin'e iletmiştir. Stalin ise 6 Şubat 1943 tarihli cevabında, Türkiye'nin Almanya ile imzalamış olduğu saldırmazlık paktından* duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurma konusunda doğrudan talepkâr olmasını istediğini ifade etmiştir.⁴⁶

Kısa süre sonra İngiltere ve Türkiye'nin girişimleriyle Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında görüşmeler başlamış ve 12 Mart'ta Moskova Büyükelçisi Cevat Açıkalin, Molotov'a

⁴² Aydın, a.g.e., s.450

⁴³ Fahir Armaoğlu, "agm", s.167; Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.91.

⁴⁴ Görüşmelerle ilgili geniş bilgi veren resmi tebliğ için bkz. **Aynı Tarihi**, (Şubat 1943), no.111, s.110-140

⁴⁵ **BCA**, 30.10.0.0/ 235.588.3

* Türkiye, 18 Haziran 1941 tarihinde Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalamıştı. Çalışmanın konusuyla doğrudan ilgili olmadığından ayrıca yer vermediğimiz bu paktın tam metni için bkz. **Düstur**, 3.Tertip, cilt 22, s.1355

⁴⁶ Stalin'in cevabının ayrıntıları için bkz. Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.92-93

Adana görüşmeleri konusunda bilgi vererek Türkiye'nin iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi için işbirliğine hazır olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Açıklan ve Molotov, bu görüşmeden sonra 24 Mart 1943, 2 Nisan 1943 ve 28 Haziran 1943 tarihlerinde tekrar görüşmüşler ancak olumlu bir sonuca ulaşamamışlardır.⁴⁸

Doğu cephesinde Almanların Stalingrad'da durdurulması, Kuzey Afrika'da Müttefiklerin önemli başarılar elde etmesi ve Sicilya'nın ele geçirilmesi gibi gelişmelerin yaşanması sonucu, Fransa'ya yapılması planlanan çıkarmanın onaylanması ve savaşın gidişinin değerlendirilmesi amacıyla Churchill ve Roosevelt arasında 11-24 Ağustos 1943 tarihinde Quebec'de bir konferans düzenlenmiştir. **Quebec Konferansı'nda** Türkiye'nin savaşa katılmasa bile Alman baskısına dayanabilmesi için silâh ve malzeme yardımının sürdürülmesine karar verilmiştir. Buna karşılık Türkiye'den, Alman gemilerini Boğazlardan geçirmemesi ve Almanya'ya yapılan krom sevkiyatını durdurması istenecektir.⁴⁹

Sovyetler Birliği ise konferansta Türkiye'nin derhal savaşa girmesinde ısrarcı olmuştur.⁵⁰ Sovyet idarecilere göre Türkiye'nin tarafsızlığı Almanya'nın işine yaramakta, Türkiye'den emin olan Almanya tüm gücünü Sovyet cephesine yığmaktadır. Öte yandan, Almanya'yı Stalingrad'da yenilgiye uğratmış ve savaşta avantajlı konuma gelmiş bulunması, Sovyetler'in bu tezini zayıflatmaktadır. Türk idareciler, Sovyetler'in Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki ısrarının arkasında, savaş sonrası ordusu yıpranmış bir Türkiye'ye daha kolay baskı yapılabileceği düşüncesinin yatmasından kaygı duymaktadırlar.⁵¹

Quebec'deki konferans sırasında alınan bir kararla, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri dışişleri bakanları arasında Rusya'da bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır.⁵²

İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Amerikan Dışişleri Bakanı Hull ve Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Quebec'de alınan bu karar çerçevesinde, 19 Ekim 1943 tarihinde Moskova'da bir araya gelmişlerdir. Konferansta Molotov, Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki Sovyet isteğini tekrarlamıştır. Eden ve Hull, Molotov'a itiraz etmemiş ancak Eden, Türkiye'yi savaşa girmeye zorlamak yerine kendi arzusuyla savaşa girmesinin daha faydalı olacağını savunmuştur. Eden'a göre Türkiye'yi savaşa zorlamak, karşılanamayacak askerî taleplerde bulunmasına neden olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri ise Türkiye'nin savaşa girmesi yerine tarafsız kalarak yalnızca hava üslerinin Müttefikler tarafından kullanılmasına izin vermesinin yeterli olacağını ifade etmiştir. Amerikalı yetkililer, Fransa'ya yapılması planlanan çıkarmanın gecikeceği ve malzeme sıkıntısının yaşanacağı düşüncesiyle, Türkiye'yi savaşa dâhil ederek askerî açıdan desteklemeyi uygun görmemektedirler.⁵³ Molotov, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu görüşüne karşılık; *"Türkiye'nin savaşa girmesi gecikecekse niçin silâh yardımı almaya devam etsin. Üs vermesini istemek kâfi değildir. Türkiye'nin savaşa katılmasına şimdi ihtiyaç vardır. İleride o kadar lüzumlu olmayabilecektir. Bu sebeple Türkiye'den, üç devletin müştereken talepte bulunmaları teklifi bir kenara itilmemelidir"* şeklinde cevap vermiş⁵⁴ ve Türkiye'ye savaşa girmesinin *"emredilmesi"* gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁵

⁴⁷ Aydın, **a.g.e.**, s.454

⁴⁸ Armaoğlu, **a.g.m.**, s.168

⁴⁹ Ülman, **a.g.e.**, s.41

⁵⁰ Aydın, **a.g.e.**, s.455

⁵¹ Aydın, **a.g.e.**, s.457

⁵² Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.98

⁵³ Aydın, **a.g.e.**, s.456

⁵⁴ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.99-100

⁵⁵ Armaoğlu, **"a.g.m."**, s.169

Görüşmeler sonucunda Molotov, Türkiye'deki hava üslerinin kullanılması yönündeki görüşe olan itirazından vazgeçmiştir. Buna karşılık İngiltere, Türkiye'den yıl sonuna kadar savaşa girmesini isteyecektir.⁵⁶ ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull ise bu görüşe katılmamış, sözü edilen kararlar, İngiltere ile Rusya arasında gizli bir protokol olarak 3 Kasım gecesi imzalanmıştır. ABD Başkanı Roosevelt, birkaç gün sonra, ABD'nin imzasının bulunmadığı bu protokole katıldığını bildirmiştir.⁵⁷

İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, henüz Moskova'dayken Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'na bir telgraf göndererek kendisiyle Kahire'de buluşmak istediğini bildirmiştir. 5 Kasım 1943 tarihinde Kahire'de iki ülke arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Eden, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı bir politikasının olmadığını söylemiş ve Türkiye'nin kaygılarını gidermeye çalışmıştır. Menemencioğlu ise Sovyetler'in savaşı kısaltmak için değil, belki de Türkiye'yi askerî açıdan zayıflatmak için bir an önce savaşa çekmeye çalıştığı konusundaki düşüncesini dile getirmiş, Türkiye'nin savaşa girebilmesi için Sovyetler'in savaştan sonra da İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'yle işbirliğini sürdüreceğine ve bu devletlerin engel olamayacağı hareketlere girişmeyeceğine ikna olması gerektiğini söylemiştir. Eden, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ise önce Türkiye'nin hemen savaşa katılmasını istemiştir. Menemencioğlu, Türkiye'nin savaşa girmesi teklifini; "(...) Teklifiniz Türkiye'yi harcamaktır. Hem de sırf Rusları memnun etmek için lüzumsuz ve fidesiz harcamaktır. Ordumuzun taarruz kabiliyeti olmadığı ve buna sebep de Adana vaadlerinin yapılmamış olduğu aşikar iken üzerimize Alman kuvveti celbetmek tedafii gaye ile olamaz, ancak bize fiilen taarruz için olabilir. Çatalca hattımız dayanmaz da Almanlar İstanbul'u, Boğazları ve hinterlandı ele geçirirlerse bununla size ne faide temin olunabilir. Zafer-i nihaiyi mi bekleyeceğiz? Ruslar Almanları dövsün ve gelip İstanbul'u kurtarsın diye mi ümide düşeceğiz? O zaman Ruslar İstanbul'u benim için mi kurtarır? Alman hava taarruzuyla felce uğradıktan sonra size birgün müfit olabilecek bir müttefiki en müziç bir yük haline getirmiş olmaz mısınız? Bütün bunlar meydanda iken harbe girmezseniz size malzeme vermek güç, adeta imkansız olur sözleriyle bir daire-i feside içine girdiğinizi anlamıyor musunuz? Siz malzeme vermedikçe bizim harp kabiliyetimiz teessüs edemez ve binnetice harbe giremeyiz. Harbe girmedikçe de siz malzeme vermezsiniz. Ne akılane bir hareket, değil mi?"⁵⁸ şeklinde yanıtlamıştır. Eden, Menemencioğlu'nun bu itirazından sonra üs talebinde bulunmuştur. Buna karşılık Menemencioğlu, bu talebin yerine getirilmesinin Türkiye'nin doğrudan savaşa girmesi demek olacağını ifade ederek, üs talebini de reddetmiştir. Menemencioğlu, görüşmeden sonra İngiltere'nin taleplerini hükümete bildirmiştir. İngiltere'nin teklifleri, hükümet tarafından değerlendirilmiş ve 17 Kasım 1943 tarihinde yanıtlanmıştır. Türkiye, savaşa girmesine neden olacak üs teklifini kabul etmemiştir. Türkiye'nin savaşa girmesi konusuysa İngiltere'nin söz verdiği askerî yardımı henüz yapmamış ve Almanya'nın halen Türkiye'ye büyük zarar verebilecek güçte olması gerekçeleriyle reddedilmiştir. Hükümetin kararı 17 Kasım'da İngiliz Büyükelçisi'ne, 18 Kasım'da da Sovyet Büyükelçisi'ne bildirilmiştir.⁵⁹

Aynı günlerde, Moskova Konferansı'nda alınan karar gereği; Churchill, Stalin ve Roosevelt, 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihinde Tahran'da bir araya gelmişlerdir. **Tahran Konferansı'nın** ilk oturumu 28 Kasım günü saat 16'da başlamış ve 19.30'a kadar devam etmiştir.⁶⁰

⁵⁶ Mehmet Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, (5.bsm.), Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1982, s.180-181.

⁵⁷ Ülman, **a.g.e.**, s.42

⁵⁸ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.103-104

⁵⁹ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.101-105; Aydın, **a.g.e.**, s.458; I. Ve II. Kahire görüşmelerinin ayrıntılı tutanakları için bkz. Yuluğ Tekin Kurat, "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", **Belleten**, cilt 47, sayı 185, (Ocak 1983), s.295-338

⁶⁰ **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler**, (çeviren: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul, 1972, s.7

Bu oturumda Churchill, Boğazlar üzerinden Sovyetler Birliği'ne yardım edilebilmesini sağlayacağı için Türkiye'nin savaşa çekilmesinde ısrar etmiştir.⁶¹ Buna karşılık Stalin, Türkiye'nin savaşa çekilmesinin faydalı olacağını düşünmekle birlikte, savaşa gireceğini sanmadığını, o tarihe kadar yapılan tüm tekliflere rağmen savaşa girmemekte ısrar ettiğini ifade etmiştir.⁶² Stalin, savaşa girmesi için Türkiye ile ABD ve İngiltere'nin görüşmesi gerektiğini söylemektedir. Stalin'e göre Türkiye, ABD ve İngiltere'nin müttefikidir. Roosevelt ise Türkiye'nin savaşa girmek için diğer cephelerdeki harekâtları aksatacak miktarda yardım isteyeceğini düşünmektedir.

Konferansın ikinci gününde Churchill, Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek için gerekirse üç büyük devletin çağrısına uymamanın özellikle Boğazların statüsüyle ilgili olarak önemli siyasî sonuçlar doğuracağını Türkiye'ye hatırlatılabileceğini ifade etmiştir.⁶³ 30 Kasım tarihli toplantıda Stalin, Boğazlar konusunu tekrar gündeme getirmiş ve Churchill'e Montrö'nün revizyonu konusunu sormuştur. Churchill'den olumlu yanıt alamayan Stalin, bu konuyu konuşmak için “*zamanın ileride geleceğini*” söylemiştir.⁶⁴

Konferansın son gününde ise Türkiye'nin savaşa girmeye karar vermesinin, Müttefiklerden alacağı yardımın miktarına bağlı olacağı konusunda ortak bir görüş sağlanmıştır. 1 Aralık günü tarafların imzaladığı bildiride Türkiye'nin yıl sonuna kadar Müttefikler tarafında savaşa girmesinin istendiği vurgulanmıştır.

Tahran Konferansı'ndan çıkan kararlara göre, Müttefikler Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa girmesini ve hava alanlarının Müttefikler tarafından kullanılmasını talep etmektedirler. Ayrıca Tahran'da, İnönü'nün Kahire'ye davet edilerek durumdan haberdar edilmesi de kararlaştırılmıştır. Sovyetler ise İngiltere ve ABD'nin isteklerine rağmen savaşa girmeyeceğinden emin oldukları Türkiye'nin, bu ülkelerle arasının bozulmasını beklemektedir. Zaten Almanya'yı yenmiş ve zafere yaklaşmış olan Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa girip girmemesiyle fazla ilgilenmemektedir. Öyle ki, İnönü'nün Kahire'ye davet edilmesi tartışılırken Stalin, İnönü'nün Kahire'ye gelmeyebileceği yönündeki düşüncesini “*İnönü hastalanabilir*” şeklinde alaycı bir ifadeyle dile getirmiştir.⁶⁵ Stalin, Boğazlar ve Montrö rejiminin kendi istediği gibi değişmesi için Türkiye ile baş başa kalacağı günü beklemektedir.

Churchill ve Roosevelt, 1 Aralık günü İnönü'yü Kahire'ye davet etmişlerdir. Davet üzerine İnönü, 4 Aralık sabahı Adana'ya geçmiş, buradan Roosevelt'in gönderdiği özel uçak ile Kahire'ye ulaşmıştır. Kahire'ye giden uçakta İnönü ile birlikte Menemencioğlu ve Türk Dışişleri'nden bazı yetkililer de bulunmaktadır.⁶⁶

Sovyetler Birliği'nin katılmadığı **Kahire Konferansı**, 4-6 Aralık 1943 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki Müttefik baskısı bu kez çok ağırdır. “*Prensip olarak*” savaşa katılmayı kabul etmek zorunda kalan İnönü, fiilen savaşa dâhil olmak için Türkiye'nin savunması için gerekli olan askerî yardımın tamamen yapılması şartını koymuştur.⁶⁷ İngiltere, Türkiye'nin 15 Şubat 1944'e kadar girmesini istemiş, İnönü, ordunun hazır olmadan aylarca Alman orduları karşısında yalnız kalabileceğini ve bu nedenle Türkiye'nin talep ettiği şekilde hazırlıklar bitirildikten sonra savaşa girmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tartışmaların bu noktada kilitlenmesi üzerine Türkiye'nin görüşlerini uygun gören ve İnönü'ye veda ederken “*siz*

⁶¹ Aydın, **a.g.e.**, s.460

⁶² Stalin bu düşüncesini, “*Türkiye'nin savaşa gireceğinden kuşkuluyum. Ne kadar baskı yaparsak yapalım savaşa girmeyecektir. Benim görüşüm bu*” sözleriyle ifade etmiştir. **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.16

⁶³ Aydın, **a.g.e.**, s.461; **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.35-36

⁶⁴ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.110

⁶⁵ **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.48

⁶⁶ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.113

⁶⁷ Armaoğlu, “a.g.m.”, s.171

derhal hazırlığa başlayınız ve bunu kendinizi bağlamadan yapınız” diyen Roosevelt, 7 Aralık’ta Kahire’den ayrılmıştır.⁶⁸ Roosevelt, Kahire’den ayrılmadan önce İnönü ve Menemencioğlu ile yalnız görüşmüştür. Türk tarafından tercüman olarak ayrıca Süreyya Anderiman, Amerikan tarafındansa yalnızca ABD’nin Türkiye Büyükelçisi Steinhardt kalmıştır. Bu görüşmede Roosevelt, İnönü’ye, Tahran’da Stalin’le de görüştükleri, savaştan sonra kurulması planlanan Birleşmiş Milletler hakkında bilgi vermiştir. Roosevelt, Dünyadaki tüm devletlerin başka devletlerin toprağında gözü olmadığını resmen ve törenle ilân edeceklerini, kendisinin bunun için çalışacağını belirtmiş ve İnönü’ye, Ankara’da bu görüşü yaymak için Steinhardt ile Türk Dışişleri Bakanı’nın ortak çalışıp çalışamayacağını sormuştur. Bunu üzerine İnönü ile Roosevelt arasında şu diyalog gerçekleşmiştir:

İnönü: “Memnuniyetle. ABD’den gelen fikirlere karşı büyük sempatiyiz vardır. Daima sizinle beraber olacağız. Siz Dünya nizamı ve sulh için bu şekilde çalışırsanız muhakkak memnuniyet verici neticeler elde edersiniz ve bütün insaniyet de size medyun olur.

Bu konferansta gösterdiğiniz hüsnüniyetten dolayı da size ayrıca müteşekkirim. Maalesef hareket ediyorsunuz. Fakat tekrar görüşeceğimizi ümid ederim.”

Roosevelt: “Ben sizin meselenizi tamamiyle anlıyorum. Ümid ederim ki 2-3 ay zarfında Almanlar çok daha az kuvvetli olacaklar ve Türkiye de savaş bitmeden önce muharebeye girecektir.

İnönü: “Çok teşekkür ederim.”

Yarın ne netice alacağımızı bilmiyorum. Amerika’nın ve şahsen sizin yüksek hislerinize emniyetim vardır. Bizi 2 ay içinde savaşa sokmak istiyorlar”

(...)

Roosevelt: “Siz hazırlığa derhal başlayınız ve bunu angaje olmadan da yapınız.”

İnönü: “Sizin şahsiyetinizin, bana ve Türk Milleti’ne telkin ettiği sevgiden ve hayranlıktan dolayıdır ki ben buraya geldim. Ümid ederim bizi bırakmazsınız.”

Roosevelt: “Hayır, asla. Nasıl büyükbabam sözünü tutarak Yunanlılara bir harp gemisi göndererek yardım ettiyse, ben de sizi bırakmayacağım.”⁶⁹

Bu diyalogdan da açıkça anlaşılabileceği gibi, Kahire Konferansı ile birlikte Türkiye’nin diplomasi tercihi Amerika Birleşik Devletleri’ne doğru kaymaktadır.

7 Aralık 1943 tarihinde yapılan son oturumdan sonra İnönü, “prensip olarak” savaşa girmeyi kabul etmiştir. Askerî bir plan hazırlanmasına ve Türkiye’ye yapılacak yardımın miktarının belirlenmesi için Ankara’da Türk ve İngiliz askeri yetkililer arasında çalışmalar yapılmasına karar verilmiştir. İnönü, Türkiye’nin savaşa gireceği tarih ile ilgili kesin bir yükümlülük altına girmemiştir. Sovyetler Birliği ise Kahire’deki konferansa katılmamıştır. Stalin, artık Almanya’yı tek başına yenebileceğini bildiğinden, Balkanlar’da Müttefik askeri istememektedir. Ayrıca, savaştan sonra karşısında daha dirençli bir Türk askerî gücü görmek istemediğinden, Türkiye’ye yardım edilmesine de karşıdır.

1944 yılının başlarında Ankara’da Türk ve İngiliz askerî uzmanlarının çalışmaları başlamış ancak 3 Şubat 1944’de sonuca ulaşmadan kesilmiştir.⁷⁰ İngilizler Türkiye’nin, sevkıyatı savaşın sonuna kadar devam edecek ve dolayısıyla savaşın dışında kalmasını sağlayacak kadar çok miktarda savaş malzemesi istediğini iddia etmektedir. Türk idarecilerse, İngilizlerin Sovyetler ve

⁶⁸ Aydın, a.g.e., s.462-463

⁶⁹ Gürün, Dış İlişkiler ve Türk Politikası, s.120-121

⁷⁰ Gönübol, a.g.e., s.187-188

Yunanlılara Balkanlar ve Ege adalarında bazı vaatlerde bulunmalarından endişelidir. Menemencioğlu, bir mektubunda İngiltere'yi Sovyetler'le nüfuz alanları konusunda anlaşılarak Balkanları onlara bırakmakla suçlamıştır. İngiliz askerî heyetinin Türkiye'yi terk etmesinden bir gün sonra, İngiliz Dışişleri, Amerikan Dışişleri'ne gönderdiği bir telgrafla görüşmelerin kesildiğini ve Türk-İngiliz ilişkilerinin dondurulduğunu bildirmiş, Amerika'dan da aynı şekilde davranmasını istemiştir. 2 Mart'ta İngiltere, 1 Nisan'da ise Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'ye yaptıkları yardımları kesmişlerdir. Böylece Türkiye ile Müttefikler arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.⁷¹

Türkiye ile Müttefikler arasında bu sorunlar yaşanırken, Sovyetler Birliği, 5 Haziran'da Boğazlardan *"ticaret gemisi"* olarak geçirilen bazı Alman gemilerinin aslında yardımcı savaş gemileri olduğunu iddia etmiştir. Bu durum Türkiye ile Sovyetler Birliği ve İngiltere arasında yeni bir gerginlik yaratmıştır. Dışişleri Bakanı Menemencioğlu istifa etmiş, yerine Hasan Saka getirilmiştir. Alman yenilgisinin kesinleştiği bu dönemde, *"Alman sempatisi"* olarak bilinen Menemencioğlu'nun, Müttefikler ve Sovyetler ile yakınlaşmak isteyen İnönü tarafından görevden alınmış olduğu da değerlendirmeler arasındadır.* Menemencioğlu ise Kasım ayında Paris Büyükelçiliği görevine atanmıştır.⁷²

6 Haziran 1944 tarihinde başlayan Normandiya Çıkarması (İkinci Cephe) ile birlikte Almanya'nın yenileceği ve Avrupa'daki savaşın Müttefiklerin zaferiyle biteceği kesinleşmiştir. 30 Haziran 1944 tarihinde İngiliz Büyükelçisi, Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek ikinci cephenin açılmasından sonra oluşan yeni durum nedeniyle, Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ve ticarî ilişkilerini kesmesi gerektiğini, ancak bu şekilde savaş sonrası milletlerarası bir rol oynayabileceği belirten bir nota sunmuştur. Notada Türk politikasının *"karanlık ve karışık olduğu"* gibi sert ifadelerle de yer verilmiştir.⁷³ Bununla birlikte, İngiliz notasında Türk-İngiliz ittifak ilişkilerinden hiç söz edilmemiş, o güne kadar Türkiye'ye sürekli ittifak yükümlülüklerini hatırlatan ve savaşa girmesini isteyen Müttefikler, savaşın sonu yaklaşırken bu ilişkiyi yazışmalarından düşürmüşlerdir.

Bu gelişmeler üzerine Saraçoğlu, 3 Temmuz'da iki ülkenin büyükelçilerini bakanlığa davet etmiştir. Saraçoğlu bu görüşmede, Almanya ile ilişkilerin kesilmesi karşılığında savaş sonrası görüşmelerde Türkiye'ye de yer verilmesi, kesilen yardımların tekrar başlatılması, Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçlarının giderilmesi taleplerinde bulunmuş ve ancak bunlar karşılanırsa Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesebileceğini bildirmiştir. Öte yandan Sovyetler Birliği, Müttefiklere Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesinin artık yeterli olmadığını, İngiltere'nin, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Moskova ve Tahran'da alınan kararlara uygun hareket etmeyerek Türkiye'ye yeni tekliflerde bulunduğunu ileri sürerek durumu protesto etmiştir.⁷⁴

Sovyet tutumuna rağmen Amerikalılar ve İngilizler, 23 Temmuz 1944'de Türkiye'nin taleplerini kabul ettiklerini bildirmişler,⁷⁵ buna karşılık Türk Hükümeti de 2 Ağustos 1944'de Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmiştir.⁷⁶

⁷¹Aydın, **a.g.e.**, s.465. Armaoğlu, Türkiye'ye Müttefik silah **sevkiyatının** durdurulma tarihi olarak 7 Şubat 1944'ü vermiştir. Bkz. Armaoğlu, "a.g.m.", s.172

* Zaten bu aylarda, Cumhurbaşkanı İnönü ve Türk Hükümeti'nin SSCB'ye yakınlaşma girişimleri, dış politika kadar iç politikada da kendini göstermekteydi. Mayıs başından itibaren hükümet, turancılara karşı sert tedbirler aldı. İnönü, 19 Mayıs 1944'de Gençlik Bayramı dolayısıyla yaptığı konuşmasında, turancıları mahkum ediyor ve Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele'de yaptığı yardımlardan söz ediyordu. Bkz. Armaoğlu, "a.g.m.", s.172; İnönü'nün konuşmasının metni için bkz. **Aynı Tarihi**, no.126, (Mayıs 1944), s.23-29

⁷² **BCA**, 30.18.1.2/ 106.78.8

⁷³ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.128

⁷⁴ Aydın, **a.g.e.**, s.469

⁷⁵ Armaoğlu, "a.g.m.", s.173; Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.131; Aydın, **a.g.e.**, s.469

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bu gelişmeler Sovyetler Birliği tarafından hoş karşılanmamıştır. Washington'da görevli Sovyet Büyükelçisinin, 22 Temmuz'da Türkiye'nin savaşa girişi konusunda Sovyet Hükümeti'nin görüşü olarak Amerikalılara ilettiği notada, Türkiye'nin savaşa girmesinin artık bir anlam taşımadığı, Türkiye üzerindeki baskının kesilerek “*tamamen kendi kaderine bırakılması*” gerektiği bildirilmiştir. Müttefikler de artık Türkiye'nin savaşa girmesiyle ilgilenmemektedir. Türkiye, 2 Ağustos'ta ilişkileri kesme kararının savaşa giriş için ilk adım olacağını belirtmiş, ancak bu konuda daha sonra Müttefiklerden hiçbir talep gelmemiştir. Bir görüşme sırasında İngiliz Büyükelçisi Saraçoğlu'na konuyla ilgili olarak “*Türkiye'nin savaşa girmesinin bir değer ifade etmek için fazla geç*” olduğunu açıkça söylemiştir.

Savaşın sonu yaklaşırken kendisine karşı giderek sertleşen Sovyet tavırlarını gören Türkiye, İngiltere ve ABD'nin de artık kendisine ihtiyaçlarının kalmamış olmasından büyük kaygı duymaktadır. Bu dönemde Türkiye, giderek artan Sovyet kaygıları karşısında tek güvence olarak Ekim 1939 tarihli üçlü ittifakı görmektedir. Ancak, Türkiye'nin savaşa katılmasının savaşın sonucu ve süresi üzerinde artık etkisi olmayacağını düşünen Churchill, bu dönemde Stalin'in savaş sonu düzenlemeleri çerçevesinde Montrö'nün değiştirilmesi konusundaki olası talepleriyle daha çok ilgilenmektedir. Stalin'le Churchill arasında savaş sonu nüfuz bölgelerinin de tespit edildiği görüşmelerde* İngiltere, Sovyetler Birliği'nin Montrö'nün değiştirilmesi taleplerini prensip olarak kabul etmiş ve Sovyetler'in daha sonra ayrıntılı tekliflerini Müttefiklere iletmesini istemiştir. Sovyetler'in Türkiye ve Boğazlar üzerindeki talepleri ise Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nden oluşan “üç büyükler”in Yalta ve Potsdam'da düzenledikleri konferanslar da masaya yatırılmıştır.

1945 yılına girildiğinde Mihver devletlerinin yenileceği artık kesindir. Avrupa'ya verilecek yeni düzenin esaslarını tespit etme zamanı gelmiştir. Bu nedenle “üç büyükler”, 4-11 Şubat 1945 tarihinde Kırım'da **Yalta Konferansı'nı** düzenlemişlerdir.⁷⁷ İlk oturum 4 Şubat 1945'de Livadya Sarayı'nda yapılmıştır.⁷⁸

Konferansta Türkiye, 10 Şubat'taki toplantıda, Stalin'in Boğazlar meselesi ve Montrö'nün durumunu tartışmaya açmasıyla gündeme gelmiştir. Stalin'e göre Montrö oluşan yeni şartlara göre yeniden düzenlenmelidir. Japonya bile Boğazlarda Rusya'dan daha büyük bir role sahiptir. Stalin, özellikle Türkiye'nin sadece savaş zamanında değil, savaş tehlikesi durumunda da Boğazları kapatma hakkına sahip olmasından rahatsızlık duymakta ve Boğazlarda serbest geçiş hakkı talep etmektedir. Türkiye'ye “*Sovyetlerin boğazını sıkma hakkı veren*” bu durumun kabul edilmesi artık mümkün değildir. Roosevelt ve Churchill'in de konuya olumlu yaklaşımları sonucu, Sovyetler'in Boğazlarda ne gibi düzenlemeler yapılabileceği konusundaki önerilerini, yakında gerçekleştirecek olan üç ülkenin dışişleri bakanları toplantısında sunmalarına karar verilmiştir.⁷⁹

Ayrıca konferansın 8 Şubat günü yapılan beşinci oturumunda Birleşmiş Milletler teşkilâtının kurulması için 25 Nisan 1945 tarihinde Francisco'da yapılacak konferansa hangi devletlerin davet edileceği konusu görüşülmüştür. Eden, o tarihe kadar Birleşmiş Milletler Deklarasyonu'nu imzalamış olan devletlerin davet edilmesini teklif etmiştir. Türkiye'nin davet

⁷⁶ TBMM'de konuyla ilgili yapılan görüşmelerin tutanakları için bkz, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 7, Cilt 13, 2 Ağustos 1944, s.3-11

* Bu görüşmeler genel olarak “*Yüzdeler Anlaşması*” olarak anılır. Kissinger; Churchill'in, Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki ilerleyişini durdurmaya gücünün yetmeyeceği için bu görüşmeleri yaptığını ve nüfuz kürelerini belirlediğini ifade etmektedir. Görüşmelerde Churchill, bir kağıt parçası üzerine nüfuz küreleri düzenlemesini çizmiş, yüzde olarak belirtmiş ve Stalin'e vermiştir. Stalin, bu bölüşmeyi derhal kabul etmiştir. Kissinger, **a.g.e.**, s.394-395

⁷⁷ Armaoğlu, “a.g.m.”, s.174; Robin Edmonds, “Yalta and Potsdam: Forty Years Afterward”, **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, vol.62, no.2, (Spr.1986), s.198-201

⁷⁸ **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.65

⁷⁹ Aydın, **a.g.e.**, s.472; Armaoğlu, “a.g.m.”, s.174-175.

edilip edilmeyeceği konusunda ise Churchill, savaş başlamadan az önce, çok tehlikeli bir dönemde Türkiye'nin İngiltere ile bir ittifak imzaladığını (Üçlü İttifak), Türklerin, savaş başladığı zaman ordularının büyük bir savaş için yeterince hazır olmadığına inandıklarını, yine de Türkiye'nin tutumunun dostça ve her bakımdan yararlı olduğunu söylemiştir. Roosevelt ise Türkiye'nin 1 Mart'a kadar ortak düşmana savaş ilân etmesi şartıyla davet edilecek ülkeler arasına alınacağını ifade etmiştir.⁸⁰ Görüşmelerde bu yönde karar alınmıştır.

Yalta Konferansı'ndan sonra, 20 Şubat 1945'de Türkiye'ye, Birleşmiş Milletler'e ortak üye olabilmesi için 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmesi gerektiği bildirilmiştir.⁸¹ Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş⁸² ve 6 Mart 1945 tarihinde San Francisco Konferansı'na davet edilmiştir.⁸³

Ancak Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmesinin Sovyetler Birliği'nin Türkiye politikasına hiçbir olumlu etkisi olmamıştır. 19 Mart 1945 günü, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, bir danışma toplantısı amacıyla Ankara'ya çağırılmış, aynı gün Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'ye dönmek üzere olan Selim Sarper'i bakanlığa davet etmiştir. Molotov, Selim Sarper'e artık günün şartlarına uymadığı ve "*esaslı değişiklikler*" gerektirdiği düşüncesiyle, Sovyet Hükümeti'nin, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Anlaşması'nı tek taraflı olarak feshettiğini bildirmiştir. Türkiye artık, sürekli artan Sovyet saldırganlığına karşı diplomatik olarak da korumasızdır. İkinci Dünya Savaşı, 7 Mayıs'ta Almanya, 14 Ağustos'ta da Japonya'nın teslim olmasıyla fiilen sona erdiğinde Türkiye, savaş boyunca sürdürdüğü tarafsızlığın bir bedeli olarak Sovyetler ile baş başa bırakılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Durum ve Türkiye'nin ABD ile Yakınlaşması

Türkiye, Sovyet tehlikesini önlemek için Sovyetler'le anlaşmaya çalışmış ve 4 Nisan 1945 tarihinde Sovyet Hükümeti'ne bir nota vererek "(...) Feshedilen muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun yeni bir akdin ikamesi hususundaki Sovyet telkinini kabul eyler ve bu konuda kendisine yapılacak teklifleri en büyük dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade bulunduğunu bildirir" demiştir.⁸⁴ Türkiye'nin notasına cevap, 2 ay sonra, 7 Haziran 1945 günü gelmiştir. Molotov, 7 Haziran 1945 günü saat 18'de Sarper'i kabul etmiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yeni bir işbirliği anlaşmasını imzalanması için yerine getirilmesi gereken Sovyet taleplerini sıralamıştır:

1. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın çizdiği Türk-Sovyet sınırının, Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesi. Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesi;
2. Boğazların savunmasında Sovyetler Birliği'nin de ortak olması. Bunun için Boğazlarda Sovyetler'e deniz ve kara üslerinin verilmesi;
3. Montrö Sözleşmesi'nin belirlemiş olduğu Boğazlar rejiminin değiştirilmesi. Bunun yerine Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yeni bir ikili antlaşmanın imzalanması.⁸⁵

⁸⁰ Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, s.130-131

⁸¹ Gürün, Dış İlişkiler ve Türk Politikası, s.138

⁸² Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi konusunda Meclis'te yapılan görüşmelerin tutanakları ve karar metni için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 7, Cilt 15, s.126-130

⁸³ Ayın Tarihi, no.136, (Mart 1945), s.250

⁸⁴ 4 Nisan 1945 tarihli Türk notasının tam metni için bkz. Ayın Tarihi, no.137, (Nisan 1945), s.63

⁸⁵ Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", Türk Dış Politikası, (6.bsm), (Editör: Baskın ORAN), İletişim, İstanbul, 2002, s.502; Metin Toker, Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu, Akis Yayınları, Ankara, 1971, s.25-29; Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968, 257-264; A.R. De Luca, "Soviet-American Politics and the Turkish Straits", Political Science Quarterly, vol.92, no.3, (1977), s.512

Sarper, Ankara'ya danışma gereği duymadan Sovyet taleplerini reddetmiştir. Türk Hükümeti, Sarper-Molotov görüşmesinden sonra destek için İngiltere'ye başvurmuş, o günlerde İngiltere'de bulunmakta olan Açıklan'a talimat gönderilerek Eden'la bu konuda görüşmesi istenmiştir. Ancak savaşta büyük zarar gören İngiltere'nin Türkiye'ye o sırada destek verebilmesi mümkün değildir.⁸⁶

Türkiye'nin yoğun Sovyet baskısına karşı yalnız direnmeye çalıştığı günlerde, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında, 17 Temmuz - Ağustos 1945 tarihinde, Berlin'de **Potsdam Konferansı** düzenlenmiştir. Roosevelt'in 12 Nisan 1945 tarihinde ölmesi nedeniyle, ABD'nin yeni Başkanı Harry S. Truman tarafından temsil edildiği bu konferansta görüşülen en önemli konulardan birisi ise yine Boğazlar olmuştur.

Konferansın ikinci gününde Stalin, Churchill'e Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ittifakın ancak aralarındaki anlaşmazlıkların çözülmesiyle mümkün olacağını, fakat Türkiye'nin Kars ve Ardahan'ı Sovyetlere geri vermeyi ve Montrö'yü tartışmayı reddettiğini söylemiştir. 23 Temmuz gecesi bir yemek sırasında Stalin yine Churchill'e dönmüş "Eğer Marmara'da bize tahkim edilmiş bir pozisyon vermeniz mümkün değilse o zaman Dedeoğlu'na bir üs alamaz mıyız?" diye sorarak Boğazların denetimi ile ilgili niyetini açıkça dile getirmiştir. Boğazlar konusu, 24 Temmuz'da, görüşmelerin yedinci oturumunda da gündeme gelmiş ancak konferanstan sonra çözülmek üzere ertelenmiştir.⁸⁷

Konferans boyunca Churchill, Boğazlarda Sovyetler Birliği'nin talepleri doğrultusunda bir düzenlemeyi desteklediğini ama bunun Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunarak yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Sovyetler'in Boğazlarda üs talebi ise Churchill tarafından reddedilmiştir. Churchill'in çözüm önerisi, Japonya'yı Montrö'den çıkartarak Sovyetler'in Akdeniz'e açılmasını sağlayacak düzenlemeler yapmaktır. Truman ise Boğazların uluslararası güvence altına alınarak serbest geçiş rejiminin uygulanması gerektiği görüşündedir. Stalin ise bu tekliflerin Boğazlarda üs taleplerinin yerini dolduramayacağını ifade etmiştir.⁸⁸ Konferansta Boğazlar, Montrö'de yapılacak düzenlemeler ve Sovyetler'in toprak talepleriyle ilgili bir karara varılmamıştır. Yalnızca, konferans sonunda kabul edilen protokolün 16.maddesinde üç hükümetin o günkü koşullara yanıt vermediği için Montrö'de değişiklik yapılması gerektiği konusunda görüş birliğine vardıkları açıklanmıştır. Konunun, her bir tarafın Türkiye ile doğrudan görüşmeler yoluyla ele alınması ve her üç devletin de görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmeleri kararlaştırılmıştır.⁸⁹

Amerika Birleşik Devletleri, Boğazlarla ilgili görüşünü 2 Kasım 1945 tarihinde Türkiye'ye bildirmiştir.⁹⁰ ABD'nin Montrö'de yapılmasını istediği değişiklikler şunlardır:

1. Montrö Sözleşmesi'ne göre, Türkiye'nin katıldığı bir savaşta, yabancı devletlerin ticaret gemileri ancak bazı kayıt ve şartlara uyarak Türk Boğazları'ndan geçebilirler.(Madde 5) Amerikan Hükümeti'ne göre sözleşmenin bu hükmü değiştirilmeli ve bütün devletlerin ticaret gemileri, barış zamanında olduğu gibi savaş sırasında da, Süveyş ve Panama Kanalları rejimine benzer bir şekilde Türk Boğazları'ndan serbestçe geçebilmelidir.

⁸⁶ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.140-141

⁸⁷ **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.269

⁸⁸ Görüşmeler ve özellikle İngiltere'nin konferanstaki görüşü için bkz. A.L.MacFie, "The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position", **Middle Eastern Studies**, vol.23, no.1, (Jan, 1987), s.76-81

⁸⁹ Tellal, **a.g.e.**, s.502-503; Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.154-155; protokolün 16.maddesi için bkz. **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.381; De Luca, "a.g.m.", s.512

⁹⁰ 2 Kasım 1945 tarihli ABD notasının metni için bkz, **Aynı Tarihi**, no.144, (Kasım 1945), s.71; Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.141-143

2. Montrö Sözleşmesi'ne göre, savaş zamanında, savaşan devletlerin harp gemileri Boğazlardan geçemez.(Madde 19) Amerikan Hükümeti'ne göre, Karadeniz'e sahildar devletlerin harp gemileri Boğazlardan her zaman serbestçe geçebilmelidir.

3. Montrö Sözleşmesi'ne göre, Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin savaş gemileri bazı kayıt ve şartlar altında barış zamanında Boğazlardan serbestçe geçebilirler.(Madde 14 ve 18) Amerikan Hükümeti'ne göre bu hüküm de değiştirilmeli ve barış zamanında Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin açık müsaadesi olduğu hallerde Birleşmiş Milletler adına gönderilecek harp gemileri dışında, Türk Boğazları Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin harp gemilerine kapalı tutulmalıdır.

4. Sözleşmedeki Milletler Cemiyeti ifadesi, Birleşmiş Milletler olarak değiştirilmeli ve Japonya bu sözleşmeyi imzalayan devletler arasından çıkartılmalıdır.⁹¹

İngiltere de, 21 Kasım 1945'de ABD taleplerine paralel görüşler içeren notasını Türkiye'ye sunmuştur.⁹²

Amerika Birleşik Devletleri, Montrö rejiminde Sovyetler'in talepleri doğrultusunda bir değişiklik yapılması durumunda Türkiye'nin savunmasının çok zayıflayacağı düşüncesiyle önemli değişiklikler istememektedir. Sovyetler'in savaş sırasında İngiltere ile birlikte işgal ettiği İran'dan çekilmeye yanaşmaması, aksine bu ülkedeki askerî varlığını arttırması da ABD'yi Sovyetler konusunda kaygılandıran başka bir konudur.⁹³ Sovyetler'in İran'daki tutumunu değerlendiren ABD'li yetkililer, bu bölgedeki petrol kaynaklarının Sovyet kontrolü altına girmesinden ve İran'a yerleşen Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskısını arttırarak genişleme sürecine gireceğinden endişe duymaktadırlar. Sovyetler Birliği'nin Yalta Konferansı kararlarına uymayarak Polonya ve Sovyet işgalindeki diğer Doğu Avrupa ülkelerinden çekilmemesi de ABD'nin bu endişelerini arttırmaktadır.⁹⁴

Sonuç olarak Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler'e karşı politikasını sertleştirmeye başlamıştır. ABD'nin bu diplomasisi, 1946'dan sonra daha da sertleşecek ve "*Çevreleme Politikası*" ya da "*Sınırlandırma Politikası*"na dönüşecektir. ABD'nin Almanya'nın batısından başlayan nüfuz küresine karşı, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa ülkelerini kendine bağlayan nüfuz küresi ortaya çıkacak ve Sovyetler Birliği çökene kadar yerinde kalacaktır.⁹⁵ ABD, yeni politikası gereği, Sovyetler'in genişleme alanındaki Türkiye'ye destek vermeye başlayacak ve bu desteği kısa süre sonra daha da artacaktır.

Sovyetler'in Türkiye üzerindeki talepleri Kasım 1945'deki ABD notasından sonra da devam etmiş, Sovyet talepleri tekrarlandıkça ABD ile Türkiye arasındaki yakınlaşma da hızlanmıştır. Bu yakınlaşmanın bir sembolü olarak, ABD'de vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesi, ABD Donanması'nın en büyük savaş gemilerinden birisi olan Missouri ile Türkiye'ye gönderilmiştir. Missouri'nin 5 Nisan 1946'da Türkiye'ye ulaşması, Türk halkı ve idarecilerinde ABD'ye karşı büyük bir yakınlık yaratmıştır. Missouri'nin karşılanması için büyük hazırlıklar yapılmış, posta pulları çıkartılmış, caddelere bayraklar asılmış, özel "*Missouri Sigaraları*" üretilmiştir.⁹⁶ ABD'nin, Türk büyükelçinin cenazesini göndermek için donanmasındaki en büyük gemilerden birini göndermesi, Sovyetler'e karşı Türkiye'yi

⁹¹ Ülman, a.g.e., s.64-65

⁹² İngiliz notasının metni için bkz, **Ayın Tarihi**, no.144, (Kasım 1945), s.77

⁹³ George Lenczowski, "Evolution of Soviet Policy Toward the Middle East", **The Journal of Politics**, Vol.20, no 1, (1958), s.171

⁹⁴ Ülman, a.g.e., s.63-72; Armaoğlu, a.g.e., s.431-435

⁹⁵ Kissinger, a.g.e., s.427-428

⁹⁶ **Cumhuriyet**, 27 Mart 1946, s.3; **Son Posta**, 5 Nisan 1946, s.1,3

desteklediğinin açık bir göstergesidir.⁹⁷ Missouri'nin ziyaretiyle aynı gün, 5 Nisan 1945'de ABD Başkanı Truman'ın Chicago'daki Ordu Günü Konuşması'nda Orta Doğu'ya da yer vererek buradaki devletlerin güvenlik ve barışlarının sağlanması gerektiğini ifade etmesi de, toprakları Sovyet tehdidi altında olan Türkiye açısından önemli bir gelişme olmuştur.

ABD ile Türkiye arasında başlayan yakınlaşma, Sovyetler'i taleplerinden vazgeçirmemiştir. 8 Ağustos 1946 günü Türkiye'ye yeni bir nota sunan Sovyet Hükümeti, savaş sırasında bazı Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçtiğini ve buna dayanarak Türkiye'nin Boğazların güvenliğini sağlayamadığını iddia etmiştir.⁹⁸

"Mihver devletlerinin bu harp esnasında harp ve muavin gemilerini Boğazlardan Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirdiklerine dair birçok misal zikretmek mümkündür ki bu haller zamanında Sovyet Hükümeti'nin Türkiye Hükümeti nezdinde teşebbüs ve protestolarda bulunmasını mucip olmuştur.

9 Temmuz 1941 tarihinde Alman Komutanlığı, Boğazlardan Karadeniz'e "Seefalke" adlı Alman sahil muhafaza gemisini geçirmiş ve Boğazlara dair anlaşmanın ağır bir şekilde ihlali demek olan bu keyfiyet Sovyet Hükümeti'nin Türk Hükümeti nezdinde teşebbüs bulunmasını mucip olmuştur.

4 Ekim 1942 tarihinde Sovyet Hükümeti, Almanya'nın cem'an yekün 140 000 tona balığ olan muavin harp gemilerini ticaret gemisi şeklinde Boğazlardan Karadeniz'e geçirmek niyetinde olduğuna dair Türk Hükümeti'nin tekrar nazarı dikkatini celbetmişti. Bu gemiler Mihver devletlerinin silahlı kuvvetlerinin ve harp malzemesinin Karadeniz'e nakline tahsis olunmuştu. Teşebbüsünde Sovyet Hükümeti yukarıda mezkur gemilerin Boğazlardan Karadeniz'e müruruna müsaade keyfiyetinin bu gemiler Alman Hükümeti emrine verilmiş bulunduğundan ve esasında muavin harp gemileri demek olduğundan Boğazlar rejimi hakkında Montrö'de imzalanan anlaşmanın sarîh bir surette ihlalini tazammun edeceğine tebarüz ettirmiştir.

*Haziran 1945 ayında Sovyet Hükümeti Karadeniz'de askeri harekata iştirak etmiş bulunan EMS tipi 8 tane ve Kriegstransport tipi 5 tane muhtelif tonajda Alman harp ve harp muavin gemisinin Mayıs ayı sonlarında ve Haziran ayı başlarında Karadeniz'den Ege Denizi'ne Boğazlardan geçmeleri hadiselerini protesto etmiştir."*⁹⁹

Sovyet Hükümeti'nin talepleri ise şunlardır:

- 1.Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine sürekli açık olmalıdır.
- 2.Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine devamlı açık olmalıdır.
- 3.Boğazlar özel olarak tespit edilecek haller dışında Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı olmalıdır.
- 4.Boğazlardan geçiş rejimini düzenleme yetkisi Türkiye ile Karadeniz devletlerine ait olmalıdır.
- 5.Boğazlar Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulmalıdır.

Sovyet Hükümeti, notanın birer kopyasını İngiliz ve Amerikan Hükümetlerine de göndermiştir.

⁹⁷ Ülman, a.g.e., s.73-74

⁹⁸ Cemil Bilsel, "The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence", **The American Journal of International Law**, vol.41, no 4, (Oct.1947), s.739

⁹⁹ 8 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notasının tam menî için bkz. **Aynı Tarihi**, (Ağustos 1946), no.153, s.72-74. 7 Ağustos'ta sunulması için hazırlanmış olan nota, Türk Hükümeti'ne 1 gün gecikmeli olarak sunulmuştur.

Sovyet notası ABD Hükümeti tarafından 15 Ağustos 1946 tarihli Beyaz Saray toplantısında değerlendirilmiştir. Toplantıda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi kontrol etmeyi amaçladığı, bu amacını gerçekleştirirse yeni hedef olarak Yunanistan'ı seçeceği ve bu iki ülkenin kaybedilmesinin ABD açısından Orta Doğu ve Akdeniz'de çok büyük sorunlar yaratacağı değerlendirilmiştir. Sovyetler'e karşı daha sert bir politika izlenmesine karar verilmiş ve 18 Ağustos 1946 tarihinde Akdeniz'e bir Amerikan filosunun gönderileceği açıklanmıştır. ABD Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin notasına 19 Ağustos 1945 tarihinde cevap vermiştir.¹⁰⁰ İngiliz Hükümeti de, Amerikan Hükümeti'nin notasına benzer bir notayı 21 Ağustos 1946 tarihinde Sovyet Hükümeti'ne sunmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri, cevabî notasında Sovyetler Birliği'nin 4 ve 5. taleplerini kabul etmediğini ifade etmiştir:

“Sovyet notasında zikredilen dördüncü teklif (...) Montreux Sözleşmesi'nin tadilinden ziyade sadece Türkiye ile Karadeniz devletlerine münhasır kalacak yeni bir rejimin kurulmasını derpiş eder mahiyette görünmektedir. Hükümetimizin görüşü şudur ki, Boğazlar rejimi yalnız Karadeniz devletlerine değil, fakat Birleşik Amerika da dâhil olmak üzere diğer devletlere de taallük eden bir meseledir. Binaenaleyh, Amerikan Hükümeti, Boğazlar rejiminin kurulması işinin diğer devletler dışarıda bırakılmak suretiyle Karadeniz devletlerinin yetkisi dâhilinde bulunmasına dair Sovyet görüşüyle mutabık olamaz.

Sovyet notasında zikredilen beşinci teklif, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Boğazların savunmasını müstereken yapması yolundadır. Hükümetimizin kesin düşüncesi şudur: Türkiye Boğazların savunmasından başlıca sorumlu olarak kalmaya devam etmelidir. Eğer Boğazlar bir mütecaviz tarafından bir tecavüz ve ya bir tecavüz tehdidine konu olursa bundan doğacak durum milletlerarası güvenlik için bir tehdit ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından harekete geçilmesi için açık bir sebep teşkil edecektir.”

ABD yöneticileri, artık Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi nüfuz alanına dâhil etmeye çalıştığını, daha sonra da Orta Doğu'da benzer girişimlerde bulunarak petrol alanlarını kontrol etmeye çalışacağını değerlendirmektedir. Başkan Truman da bu görüşe katılmaktadır.¹⁰¹ Amerikan Hükümeti, bu nedenle Boğazlar rejimini düzenleme yetkisinin yalnızca Karadeniz'e sahildar devletlere verilmesine ve Boğazların Türkiye ile Sovyetler tarafından ortak savunulmasına karşıdır.

Türkiye ise Sovyet notası ile ilgili görüşmelerini 14 Ağustos 1946 tarihinde, TBMM'de gerçekleştirmiştir. Türk Hükümeti, Sovyet taleplerinin Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı olduğu için reddedilmesine ve ABD ile ilişkilerin geliştirilmesine karar vermiştir.¹⁰² Türkiye, Sovyetler Birliği notasına cevabını ABD ve İngiltere'den sonra, 22 Ağustos 1946 tarihinde vermiştir.¹⁰³ Türkiye notasında, savaş sırasında Boğazlardan geçen Alman gemilerinin savaş gemisi oldukları iddiasını çürütmüş, Montrö'nün savaş ve ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişini düzenleyen maddelerinde değişiklik yapılmasını ise kabul edebileceğini bildirmiştir. Boğazlar rejimine Karadeniz'e sahili olan devletlerin karar vermesi ve Boğazların Sovyetler'le ortak savunulması talepleri ise kesin bir dille reddedilmiştir:

“İşbu Sovyet teklifi, milli bakımdan Türkiye'nin hiçbir suretle feragat edemeyeceği ve takyidini kabul eyleyemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif uluslar

¹⁰⁰ 19 Ağustos 1946 tarihli ABD notasının tam metni için bkz. **Ayın Tarihi**, (Ağustos 1946), no.153, s.74.75; Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s.148-151

¹⁰¹ Faruk Sönmezoğlu, **II.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s.36-37

¹⁰² TBMM'de konuyla ilgili yapılan görüşmelerin tutanakları için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 8, Cilt 1, 14 Ağustos 1946, s.29-30.

¹⁰³ Bilsel, “a.g.m.”, s.739-740

arası bakımdan da çok ciddi itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye'nin Boğazlarda oynadığı muvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin, Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye Hükümeti, 8 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişelerinin künhüne varamamaktadır. Cumhuriyet Hükümeti, memleketi, nereden gelirse gelsin, her tecavüze karşı, var kuvvetiyle müdafaa vazifesinin kendisine ait olduğu kanaatinde. Tarih, Türkiye'nin dahil olup Türk Milletinin memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiçbir harp misali kaydetmemiştir. Binaenaleyh, memleketin güvenliğini dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehdide karşı sağlamak üzere bütün gerekli tedbirleri almak Türkiye'ye aittir. ”¹⁰⁴

Sovyet Hükümeti, 24 Eylül 1946 tarihinde Türkiye'ye gönderdiği yeni bir notayla Boğazların ortak savunulması konusundaki talebini tekrarlamıştır:

“Karadeniz’de uzunluğu 2100 kilometreye varan Sovyet sahillerinin memleketin en mühim muntıklarına isal ettiğini ve bu sebeble bu sahillerin güvenliğinin Sovyetler Birliği’nin Boğazların müdafasına doğrudan doğruya iştirakiyle sağlanması lüzumunun Sovyetler Birliği’nin hayati menfaatlerinden neşet ettiğini unutmak haksızlık olur. Bütün bunlar, Sovyet Hükümeti’nin ne için Boğazların müdafasının Türkiye ve Sovyetler Birliği’nin müşterek kuvvetleriyle sağlanmasına ve bundan bütün Karadeniz devletlerinin güvenliğinin gaye ittihaz edildiğine lüzum gösterdiğini izah eder. ”¹⁰⁵

Sovyetler bu kez notanın kopyalarını ABD ve İngiltere’ye göndermemiş, ancak Türkiye, Sovyet notasının kopyalarını ABD ve İngiltere’ye ulaştırmıştır.¹⁰⁶ ABD, kendisine gönderilmemiş olmasına karşın, 9 Ekim 1946 tarihinde Sovyet notasını yanıtlamıştır.¹⁰⁷ İngiltere de aynı gün, ABD’nin notasıyla paralel bir notayı Sovyet Hükümetine sunmuştur. ABD ve İngiltere notalarında, Boğazların rejiminin Karadeniz’e sahildevletleri tarafından belirlenmesi ve Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulması taleplerini tekrar reddetmişlerdir. Türkiye de, 18 Ekim’de gönderdiği cevabi notayla Sovyet taleplerini reddetmiştir.

24 Eylül 1946 tarihli nota, Sovyetler’in Türkiye’den toprak ve Boğazlarda üs taleplerinde bulundukları son nota olmuştur. Ancak, Sovyetler’in bu talepler doğrultusundaki baskıları, Stalin’in 1953 yılında ölümüne kadar devam etmiştir.

Sonuç

Türk Hükümeti’nin 18 Ekim 1946 tarihli cevabî notası ile Sovyetlerin Boğazlarda ve Türkiye’nin doğu topraklarındaki taleplerini içeren Türk-Sovyet doğrudan temasları fiilen sona ermiştir. İzleyen dönemde Amerikan ve İngiliz gemilerinin Boğazlardan geçerek özellikle İstanbul’u ziyaretleri sıklaşmıştır.¹⁰⁸ Sovyetler, yalnızca 20 Temmuz 1953 ve 1 Ağustos 1953 tarihli notalarla Boğazlardan geçen çok sayıdaki Amerikan ve İngiliz gemisinin geçişlerini protesto etmişlerdir.¹⁰⁹

24 Eylül 1946 tarihli son Sovyet notasından sonra ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947 günü Kongre’de yaptığı konuşma ile Kongre’den Sovyet tehdidi altındaki Yunanistan ve Türkiye’ye toplam 400 milyon dolarlık yardım yapılabilmesi için yetki istemiş ve ¹¹⁰ 22 Nisan

¹⁰⁴ 22 Ağustos tarihli Türk notasının tam metni için bkz. **Aydın Tarihi**, (Ağustos 1946), no.153, s.76-83

¹⁰⁵ 24 Eylül tarihli Sovyet notasının tam metni için bkz. **Aydın Tarihi**, (Eylül 1946), no.154, s.46-51

¹⁰⁶ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.196

¹⁰⁷ 9 Ekim 1946 tarihli ABD notası için bkz, Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s.150-152

¹⁰⁸ **BCA**, 30.18.1.2/ 113.21.16

¹⁰⁹ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.196-197

¹¹⁰ Barış Ertem, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, **Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt 12, sayı 21, (2009), s.386-388

1947’de Kongre’den bu konuda yetki almıştır.¹¹¹ “Truman Doktrini” adı verilen bu destek projesiyle Türkiye ile birlikte Yunanistan’ı da önce Batı kampına, sonra NATO’ya dâhil edecek süreç hızlanmıştır. Bunun ardından; 4 Temmuz 1948’de, Türkiye, ABD’nin savaş sonrası ekonomileri tükenmiş olan Avrupa ülkelerinin ekonomilerini yeniden canlandırmak için ABD Dışişleri Bakanlığı’nın başlattığı ve *Marshall Planı* olarak bilinen ekonomik yardım planına dâhil edilmiştir.¹¹²

Türkiye’nin Batılı demokratik ülkelerle ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile olan yakınlaşmasının bir başka sonucu da 1950 yılının Mayıs ayında yapılan genel seçimlerle Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ve çok partili sistemin hayata geçmesi olmuştur. Artık Amerika Birleşik Devletleri’nin bir müttefiki olan Türkiye, 25 Haziran 1950’de başlamış olan Kore Savaşı’na, 25 Temmuz 1950’de aldığı kararla 4500 asker göndermiştir.¹¹³ Türkiye’nin Kore’de Batılı müttefiklerinin yanında yer alması, NATO’ya girişini kolaylaştırmış ve Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde Yunanistan’la birlikte NATO’ya kabul edilmiştir.¹¹⁴

Stalin’in 5 Mart 1953’deki ölümü, Sovyetler Birliği’nde halka yönetim ilişkilerini olduğu kadar Sovyetler’in dış politikasını da değiştirmiştir. Bu değişimle birlikte Sovyetler Birliği’nin Stalin sonrası yöneticileri, dış politikalarını “*Barış içinde birarada yaşama*” temelinde yeniden şekillendirmeye çalışmışlardır.¹¹⁵ 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye’ye gönderdiği notayla Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya attığı taleplerinden vazgeçtiğini resmen açıklamıştır.¹¹⁶ Ancak, Sovyet yöneticilerin bu girişimleri, en azından o yıllarda, Türkiye ile ilişkilerini iyileştirebilmek için çok gecikmiş girişimler olmaktan öteye geçememiştir. Gerek Türk idarecilerin Sovyetler’e güvenmemesi, gerekse Türkiye’nin artık bir NATO üyesi ve Amerikan müttefiki olması, o yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerinin tekrar iyileşmesini imkânsız kılmıştır. Türkiye, Stalin’in ölümü ve Sovyet açıklamalarından sonra da Batı ile yakınlaşmaya devam etmiş ve Soğuk Savaş’ta tercihini Batı Bloku’ndan yana kullanmıştır. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye’deki prestiji artmış, Sovyet tehdidini unutmayan Türk idarecileri, 1960’lı yılların ortalarına kadar bütünüyle Batı ve özellikle ABD ekseninde bir dış politika yürütmüşlerdir. Sovyetler Birliği’nin 1940’lı yıllarda Türkiye’ye yaptığı baskı, Türkiye’nin iç ve dış politikasında, ekonomik ve diplomatik tercihlerinde belirleyici olmuş ve Sovyet sınırında Türkiye gibi NATO üyesi bir Amerikan müttefikinin bulunması da Soğuk Savaş’ın gidişini etkileyen önemli etkenlerden olmuştur.

¹¹¹ Ülman, **a.g.e.**, s.105; Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.38; ABD Kongresi’ndeki görüşmeler için bkz. Joseph C. Satterthwaite, “The Truman Doktrine: Turkey”, **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, vol.401, (1972), s.78; Truman’ın Kongre’deki 12 Mart 1947 konuşmasının metni için bkz. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s.152-158

¹¹² Ayrıntılar için bkz. **Düstur**, 3.Tertip, Cilt 29, s.1278-1289; Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Mübasebetleri**, s.168-181; Barış Ertem, “a.g.m.”, s.390-393.

¹¹³ **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1950, s.1

¹¹⁴ **Düstur**, 3.Tertip, Cilt 33, s.314-315.

¹¹⁵ Tellal, **a.g.e.**, s.509; “*Barış içinde birarada yaşama*” ilkesi ile ilgili ayrıntı için bkz.Fahir Armaoğlu, “Barış İçinde Birarada Yaşamının Sovyet Yorumu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, sayı.3, (1972), s.283-314.

¹¹⁶ Tellal, **a.g.e.**, s.511.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*

BCA, 30.10.0.0/231.560.10

BCA, 30.18.1.2/95.54.1

BCA, 30.10.0.0/232.562.11

BCA, 30.10.0.0/235.588.3

BCA, 30.18.1.2/106.78.8

BCA, 30.18.1.2/113.21.16

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi, no.71, Ekim 1939

Ayın Tarihi, no.88, Mart 1941

Ayın Tarihi, no.93, Ağustos 1941

Ayın Tarihi, no.111, Şubat 1943

Ayın Tarihi, no.126, Mayıs 1944

Ayın Tarihi, no.136, Mart 1945

Ayın Tarihi, no.137, Nisan 1945

Ayın Tarihi, no.144, Kasım 1945

Ayın Tarihi, no.153, Ağustos 1946

Ayın Tarihi, no.154, Eylül 1946

Düstur, 3.Tertip, Cilt 15

Düstur, 3.Tertip, Cilt 21

Düstur, 3.Tertip, Cilt 22

Düstur, 3.Tertip, Cilt 29

Düstur, 3.Tertip, Cilt 33

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 2, Cilt 22

TBMMZC, Dönem 2, Cilt 32

TBMMZC, Dönem 7, Cilt 13

TBMMZC, Dönem 7, Cilt 15

TBMMZC, Dönem 8, Cilt 1

T.C. Resmî Gazete, no. 598

* Fon Kodu/Yer No

Kitaplar

- 1939 – 1941 (Documents from the Archive of the German Foreign Office).** Didier, New York, 1948
- ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980.** (2.bs). Türkiye İş Bankası, Ankara, 1984
- ARMAOĞLU, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991
- AYDIN, Mustafa, “Görelî Özerklik: Savaş Kaosunda Türkiye, 1939- 1945”, **Türk Dış Politikası: 1919-1980,** (Ed.Baskın Oran), (6.bs.). İletişim, İstanbul, 2002, s.415-479
- BİLGE, Suat, **Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964),** Ankara: İş Bankası, 1992
- BURÇAK, Rıfki Selim, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri.** Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983
- ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,** Ankara, 1968
- ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi.** Ankara, 1968
- GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973),** (5.bsm.), Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1982
- GÖNLÜBOL, Mehmet-SAR, Cem, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997
- GÜRÜN, Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar).** SBF Yayınları, Ankara, 1983
- GÜRÜN, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991
- KISSİNGER, Henry, **Diplomasi.** (6.bs.). Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2007
- MERAY, Seha L.-OLCAY, Osman, **Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar, Belgeler,** Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1976
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih: 1918-1994.** (15.bs.). İmge, Ankara, 2007
- SONTAG, Raymond James – BEDDIE, James Stuart (Ed.), **Nazi - Soviet Relations :**
- SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları,** (Cilt 1), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1983
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası,** Der Yayınları, İstanbul, 2006
- Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler,** (çeviren: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul, 1972
- TELLAL, Erel, “SSCB’yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: 1919-1980,** (Ed.Baskın Oran), (6.bs.). İletişim, İstanbul, 2002, s.499-502
- TOKER, Metin, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu,** Akis Yayınları, Ankara, 1971
- ÜLMAN, Haluk, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947.** Ankara: 1961

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Makaleler

- ARMAOĞLU, Fahir, "Barış İçinde Birarada Yaşamının Sovyet Yorumu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 27, sayı 3, (1972), s.283-314
- ARMAOĞLU, Fahir, "İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, sayı 2, (Haziran 1958), s.139-179
- BİLSEL, Cemil, "The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence", **The American Journal of International Law**, vol. 41, no 4,(Oct.1947), s.727-747
- De LUCA, A. R., "Soviet-American Politics and the Turkish Straits", **Political Science Quarterly**, vol. 92, no 3, (1977), s.503-524
- DEUTSCH, Herold C., "Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri", (Çeviren: Fahir Armaoğlu), **Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 9, sayı 2, (1954), s.345-365
- EDMONDS, Robin, "Yalta and Potsdam: Forty Years Afterward", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, vol. 62, no 2, (Spr.1986), s.197-216
- ERTEM, Barış, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt 12, sayı 21, (2009), s.377-397
- ESMER, Ahmet Şükrü, "Hitler-Molotov Mülakatı ve Türkiye", **Siyasi İlimler Mecmuası**, cilt 24, sayı 227, (Nisan 1954), s.88-91
- KURAT, Yuluğ Tekin, "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", **Bellekten**, cilt 47, sayı 185, (Ocak 1983), s.295-338
- LENCZOWSKI, George, "Evolution of Soviet Policy Toward the Middle East", **The Journal of Politics**, Vol. 20, no 1, (1958), s.162-186
- MACFIE, A. L., "The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position", **Middle Eastern Studies**, vol. 23, no 1, (Jan, 1987), s.75-82
- SATTERTHWAITE, Joseph J., "The Truman Doctrine: Turkey", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, vol. 401, (1972), s.74-84

Gazeteler

- Akşam**, 25 Nisan 1932
- Akşam**, 27 Nisan 1932
- Cumhuriyet**, 25 Nisan 1932
- Cumhuriyet**, 27 Nisan 1932
- Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1932
- Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1932
- Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1932
- Cumhuriyet**, 27 Mart 1946
- Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1950
- Son Posta**, 5 Nisan 1946

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

YENİSARAY'IN DERYAYA AÇILAN KAPISI: YALI KÖŞKÜ*

Volkan ERTÜRK**

ÖZET

Yenisaray (Topkapı Sarayı)'ın Haliç'e bakan kıyısında yer alan Yalı Köşkü'nün 14-23 Haziran 1591'de başlanan inşaatı 4 Temmuz 1593'te bitirilmiştir. Mimarbaşı Davud Ağa'nın yaptığı köşkün masrafları inşaat sürecinde sadrazamlık yapmış olan Sinan Paşa, Ferhad Paşa ve Siyavuş Paşa tarafından karşılanmıştır. Köşk gerek mimarisi gerekse Yenisaray'ın en dikkat çeken yapısı olması sebebiyle birçok seyyahın dikkatini çekmiştir. Yapıldığı tarihten 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar köşk, birçok tören, kutlama ve şenliklerle beraber değişik etkinliklerin yapıldığı yer olmuştur. Bu etkinlikler içinde özellikle "meserret" günleri (padişah çocuklarının doğum, sünnet ve evlenmeleri, tahta geçme, fetih müjdesi, bayram vb.) ile ilgili tören ve kutlamamalar ağırlıklı olarak Yalı Köşkü'nde icra edilmiştir.

Yalı Köşkü, padişah ve ailesinin eğlence ve kutlama törenlerine ilaveten devlet işlerini ilgilendiren birçok etkinliğe de ev sahipliği yapmıştır. Köşk, donanmanın uğurlanması, elçi kabulü, devlet adamlarına çeşitli konularla ilgili tebligatlar yapılması gibi işlerde aktif olarak kullanılmıştır. Devlet adamlarına görevlerinden alındıklarının bildirilmesi ve görevden alınanlara sürgüne gönderilecekleri bu köşkte açıklanmıştır. Çeşitli gerekçelerle görevden alınan devlet idarecileri, haseki vasıtasıyla bulunduğu yerden Yalı Köşkü'ne getirilir, görevden alındığı kendisine burada tebliğ edildikten sonra bostancıbaşı tarafından hazırlanan sandal ya da gemi ile sürgüne gönderilirdi. Tarihi süreçte birçok onarım geçiren köşk 1869'da, Keçecizade Fuad Paşa'nın sadareti döneminde Edirne-İstanbul demiryolu güzergâhında kaldığı için yıktırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bayezid Köşkü, Yalı Köşkü, Sinan Paşa Köşkü.

THE DOOR OF YENISARAY TO THE SEA: YALI MANSION

ABSTRACT

Yalı Mansion was located on the coast of Yenisaray (Topkapı Palace) facing the Golden Horn. Its construction started on the 14th to 23rd of June 1591, and finished on the 4th of July 1593. The mansion was built by the Chief Architect Davud Ağa. The costs of the mansion

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Namık Kemal Üniversitesi Fen-Ed.Fak. Tarih Böl., El-mek: volkanerturk@mynet.com

were covered by Ferhad Pasha, Siyavuş Pasha, and Sinan Pasha functioning as a grand vizier during the construction period. The mansion attracted the attention of many travelers because it had an excellent architecture and it was the most attention-grabbing building of Yenisaray. From its construction to the second quarter of the 19th century, the mansion hosted many ceremonies, celebrations, festivals, and other various events. The ceremonies and celebrations related to *meserret* (feast) days (the birth, circumcision, and marriage of sultan's sons, acceding to the throne, goods news of conquest, festivals, etc.) were mostly performed in the Yalı Mansion.

The Yalı Mansion hosted many activities related to state affairs in addition to the entertainment and celebration events of sultans and their families. The mansion was used actively for such activities as seeing off the fleet, accepting ambassadors, and making notifications to statesmen on various subjects. Dismissal and exile decisions were reported to statesmen in that mansion, too. The statesmen who were decided to be dismissed due to various reasons would be brought by a senior official to the Yalı Mansion where he would be informed that he had been dismissed, and would be sent into exile via a boat or ship prepared by the chief gardener. Going through many repairs throughout the history, the mansion was demolished in 1869 during the grand viziership period of Keçecizade Fuad Pasha as it stood on the Edirne-Istanbul railway route.

Key Words: Bayezid Mansion, Yalı Mansion, Sinan Pasha Mansion.

Topkapı Sarayı'nın dışında ve kıyıda yer alan Yalı Köşkü, Sarayburnu tarafından gelen surlarla Sirkeci tarafından gelen surların kesiştiği köşede bulunmaktaydı. Kasrın yerinde daha önce de II. Bayezid tarafından inşa edilmiş olan ve o tarihe kadar onun adıyla anılan kasır bulunmaktaydı. Yıkıldığı tarihe kadar faal olarak kullanılan Bayezid Kasrında, II. Selim Nakibüleşrafla buluşup sohbet etmiş¹, babasının ölümü üzerinde tahta davet edilen Şehzade Murad sadrazamla burada buluşmuş ve onun biatını kabul etmiş², halkın şikâyetlerini dinlemiştir³. Şehzade Mehmed de tıpkı babası gibi, tahta davet edildiğinde ilk olarak Yenisaray'ın bu kıyıdaki köşküne uğramıştır⁴. Zamanla onarıma muhtaç hale gelen köşk 1572-1587 yılları arasında kaptan-ı deryalık yapmış olan Kılıç Ali Paşa tarafından⁵ görevinin ilk yıllarında tamir edilmişti.

Bayezid Köşkü'nün yerini beğenen III. Murad, kendisi için tarihi önemi olan mevcut köşkü yıkıp yerinde daha gösterişli ve daha sağlam bir köşk yaptırmak istemiş, bu işle dönemin mimarbaşısı Davud Ağa'yı görevlendirmiştir. Yapımına hemen başlanan köşkün bütün masraflarını sadrazam üstlenmiştir. 14-23 Haziran 1591'de inşaatına başlanan köşk, 4 Temmuz 1593'te bitirilmiştir. Yaklaşık iki yıl süren kasrın inşaatının bitmesinde Sinan Paşa, Ferhad Paşa ve Siyavuş Paşa gerek mal gerekse gayretleri ile katkıda bulunmuşlardır. Sadrazamlar, padişahın köşkü beğenmesi için âdeta birbirleriyle yarışarcasına hiç bir masraftan kaçınmadıklarından dolayı ortaya çıkan köşk oldukça gösterişli ve mükellefti. Açılış törenine çağrılan ulema ve sülehanın dualarıyla

¹ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, haz. Mehmet İpşirli, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989, I, s. 88-90.

² Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 100.

³ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 237.

⁴ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, II, s. 433.

⁵ Mustafa Na'îmâ Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 2007, IV, s. 1928.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

açılan köşte kendilerine ziyafet verildiği gibi kurbanlar kesilmiş ve fakirlere bahşiler dağıtılmıştır⁶.

Köşkün yaklaşık iki yıllık inşaat tarihi boyunca dört defa⁷ sadrazam değişikliği yaşanmıştır. Sinan Paşa'nın ikinci (2 Nisan 1589-1 Ağustos 1591) sadaret döneminde inşaatına başlanan köşkün henüz inşaatının ikinci yılında sadrazam görevden alınmıştır. Yerine atanan Ferhad Paşa'nın yaptığı masraf ve gayretlerine rağmen birinci sadaret dönemi olan (1 Ağustos 1591-4 Nisan 1592) tarihleri arasında da köşkün inşaatı bitirilemez. Onun yerine gelen halefi Kanijeli Siyavuş Paşa da, üçüncü sadaret dönemi olan 4 Nisan 1592-28 Ocak 1593 tarihleri arasında yaptığı harcama ve sarf ettiği gayrete rağmen inşaatı bir türlü bitiremez. Onun 28 Ocak 1593'te azledilmesi üzerine yerine üçüncü kez atanan Koca Sinan Paşa, yapımına kendi zamanında başlanan köşkün inşaatını nihayet 4 Temmuz 1593'te bitirmeye muvaffak olur. Kendisinin gerek köşkün inşaatını başlatan gerek masraflarını karşılayan ve gerekse de inşaatını bitiren kişi olması sebebiyle köşk bazen onun adıyla yani Sinan Paşa Köşkü⁸ olarak da anılmıştır.

Köşkün inşaatıyla ilgili masrafları ihtiva eden 1591-1592 tarihli bir masraf defterine göre kasrın has oda (*oda-yı has*), ibadethane ve küçük oda (*oda-yı sağır*) adında üç odası bulunmaktaydı. Ortasında bir büyük sofanın (*sofa-yı kebir*) bulunduğu has odanın batı, doğu ve deniz tarafında birer "*şahnişini*" mevcuttu. Revakının 34 sütunu bulunan köşkün iki yanında büyük merdiven yer almaktaydı⁹. Sonraki dönemlere ait görsel malzemeden anlaşıldığı kadarıyla etrafında sütunlarla çevrili bir revak bulunan köşkün, ortasında pencereli bir kasnağa oturtulmuş 7 m. çapında bir kubbesi olan geniş saçaklı yayvan bir çatısı vardı¹⁰. Kara tarafındaki duvarın arkasında küçük bir oda ve helaları bulunan köşkün önünde geniş bir rıhtım vardı¹¹.

Deniz tarafından bakıldığında sarayın göze çarpan ilk yapısı olan köşk seyyahların da dikkatini çekmiş ve onların kendisinden bahsetmesine sebep olmuştur. Bu meyanda 1610'da İstanbul'da bulunan George Sandys, J. Sanderson, Grelot, Carbognano, Galland, A. de Beaumont ve P. Lottier gibi gezginler çeşitli vesilelerle köşkten bahsetmişlerdir¹². Bunlardan Galland, verdiği ayrıntılı bilgilerle köşkün 17. yüzyılda durumunu ayrıntılı olarak tasvir etmektedir. Onun verdiği bilgilere göre dışarıya kare biçiminde olan köşkün üzeri, ortasında küçük bir kubbesi olan kurşunla örtülüydü. Köşkün etrafı, on ayak aralıklarla dikilmiş olan mermer sütunlara dayalı olan açık bir revakla çevriliydi. Buradan girilen büyük salonun gerek deniz tarafında gerekse diğer iki tarafında sedirler bulunmaktaydı. Sedirin yastık ile minderleri kaldırılmış ve bir tarafa istif edilmişti. Köşkün kara tarafında yukarıdan aşağıya kadar tunç levhalarla kaplı bir ocak mevcuttu. Her sedirin üzerinde arabesk tarzında altın ve resimlerle süslenmiş birer küçük kubbe vardı. Bu üç kubbenin ortasında ise çok daha büyük ve aynı resimlerle süslenmiş başka bir kubbe vardı. Duvarlar çini ve mermerlerle kaplı olan köşkün içinde üç-dört fiske ve bir çağlayan vardı. Duvarda "*Amel-i Sultan Mehmed Han ibn-i İbrahim Han*" yazısını ihtiva eden bir levha asılıydı. Ocağın yanındaki kapıdan

⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 245, 320.

⁷ Sadrazamların sadaret dönemlerine dair bilgiler şu eserden alınmıştır: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, haz. Yusuf İhsan Genç vd., Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 462-463.

⁸ Köşkün "*Mübâşir ameline izâfe ile Sinan Paşa Köşkü demekle zebân-zed-i elsine-i hâss u amm*" olduğuna dair bkz. Mustafa Na'îmâ Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, IV, s. 1928. Yine bkz. Mustafa Na'îmâ Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, I, s. 78; II, s. 717, 903, 921, 937; III, s. 973, 1259, 1531, 1533; IV, s. 1664, 1684; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, haz. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, I, s. 318; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, III, s. 154, 156, 286, 288.

⁹ Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul 1974, I, s. 183-183.

¹⁰ Reşad Ekrem Koçu, *İçinde Geçen Vak'alar, Eski Saray Hayatı ve Teşkilâtı ile Beraber Adım Adım Köşe Köşe Topkapı Sarayı*, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul (Tarihsiz), s. 230-231.

¹¹ Doğan Kuban, "Yalı Köşkü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, s. 416-417.

¹² Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, I, s. 178-179.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

girilen odada padişahın oturmasına mahsus altından yapılma üç büyük iskemle ile büyük bir ayna vardı. Burada yine padişahın elini yıkamak için kullandığı som bir leğen, altından yapılma bir hokka vardı. Buradan kapının karşısına düşen helalara gidiliyordu. Helaların karşısında kapakları ince işçilik eseri olan yaldızlı ve gümüşten yapılma bir dolap vardı. Vaktiyle İran şahı tarafından devrin padişahına hediye olarak gönderilen dolap, şaha kızgın olan padişahın onun hediyesini beğenmediğini göstermek için kasten buraya koydurtmuştur¹³.

III. Ahmed döneminde, saray eşyalarını konu alan bir sayımdan dolayı Yalı Köşkü'ndeki eşyalar ile kasrın bazı birimleri hakkında bilgi edinmekteyiz¹⁴. 1799 yılında ise köşke 15 büyük kaliçe, 16 küçük kaliçe ve 15 mihraplı seccade kaliçesi gibi çeşitli tür ve ebatta halılar döşenmiştir¹⁵.

Yalı Köşkü'ndeki Eşyalar (Tablo I)

	EŞYANIN İSMİ	ADEDİ		EŞYANIN İSMİ	ADEDİ
YALI KÖŞKÜNÜN KIŞ ODASINDA					
1	Alaca Boğça	1	14	Gümüş Abdest Leğeni	2
2	Altın İbrik	1	15	Gümüş Güllaptan	6
3	Altın Leğen	1	16	Gümüş Maşraba	6
4	Bakır Güğüm	2	17	Gümüş Mecmer	1
5	Bakır İbrik	1	18	Gümüş Sabun Tepsisi	2
6	Bakır Leğen	1	19	İnci İşlemeli Ayna	1
7	Fağfurî Güllaptan	1	20	Kalemkârî Yorgan	3
8	Fağfurî İbrik	2	21	Küçük Gümüş Mecmer	1
9	Fağfurî Kırık Tabak	4	22	Nakışlı Yüz Yasdığı	1
10	Fağfurî Leğen	2	23	Sedefkârî Ayna	2
11	Fağfurî Sürahi	2	24	Sedefkârî Divit	1
12	Gümüş Abdest El İbriği	1	25	Yaldızlı Gümüş Divit	1
13	Gümüş Abdest İbriği	1			
KASIRDAKİ TAHT-I HÜMAYUNDA					
26	Acem Kapı Perdesi	1	37	Kırmızı Kadife İskemle	3
27	Ayak İskemlesi	1	38	Kırmızı Pamuklu Minder	2
28	Boy Aynası	2	39	Kirpas Kırmızı Örtü	4
29	Büyük Acem Keçesi	6	40	Mavi Pamuklu Minder	2
30	Büyük Selanik Keçesi	1	41	Meneviş İşlemeli Seccade	1
31	Çiçekli Kadife Mak'ad	2	42	Mihraplı İbrişim Seccade	1
32	Çuka İşlemeli Seccade	1	43	Mor Kadife Mak'ad	4
33	Eskimiş Uşak Kaliçesi	1	44	Sarı Pamuklu Minder	2
34	Frengi Kürsü	4	45	Sedefkârî Piştahta	5
35	Kırık Frengi Kürsü	1	46	Uşak Kaliçesi	6
36	Kırmızı Çuka Perde	2	47	Yeni Burusa Yasdığı	9
KASRIN DIŞINDA DERYAYA BAKAN TAHT-I HÜMAYUNDA					
48	Kirpas Kırmızı Örtü	1	52	Uşak Kaliçesi	1
49	Kırmızı Atlıstan Yasdık	1	53	Yeni Burusa Yasdığı	4
50	Kırmızı Çuka Kademe	1	54	Yeni Kadife Mak'ad	1
51	Sarı Mere Minder	1			
KASRIN DIŞINDA İKİ TAŞ TAHT-I HÜMAYUNDA					
55	Acem Kaliçesi	2	58	Sarı Pamuklu Minder	2

¹³ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672-1673)*, Çev. Nahid Sırrı Örik, TTK, Ankara 1949, I, s. 165-166.

¹⁴ BOA. MAD.d, nr. 4763, 29 Eylül 1705 (10 C. 1117), s. 2.

¹⁵ BOA. TS.MA.d, nr. 7681, 31 Aralık 1799 (3 Ş. 1214), vr. 1b.

56	Çiçekli Kadife Balın	2	59	Yeni Burusa Yasdığı	6
57	Kırmızı Kadife Mak'ad	2			
KASRIN İÇİNDEKİ DİĞER YERLERDE					
60	Atlstan Kapı Perdesi	2	63	Londra Çukadan Kırmızı Mak'ad	3
61	Burusa Yasdığı	6	64	Yeni Acem Kaliçesi	14
62	Büyük Acem Kaliçesi	13	65	Yün Minder	3

Yapıldığı tarihten itibaren köşk birkaç kez onarıma ihtiyaç duyar hale gelmiştir. 1736 yılında çatısıyla ilgili küçük bir tadilatı¹⁶ yapılan kasrın 1747 yılında büyük çapta bir onarımı yapılmıştır. Tamirat çerçevesinde üst pencereler ve bazı kaplamalar değiştirilmiş, revakların önüne denize doğru selsebil ve havuzlar ilave edilmiş¹⁷, on dört bin halis gümüşten yapılan bir gümüş taht da konulmuştur¹⁸. 1795 yılında köşkün bir ocağı yıktırılıp yeniden yapılmış, üç adet ocaklarının külahları ve alemlerinin altın varakları yenilenmiş, çatının kurşunları yenilenmiş, fenerin camı tamir edilmiş, iskele ve yanındaki duvar tamir edilmiştir. Bütün bu onarım faaliyetleri toplam 372.996 akça tutmuştur¹⁹. 1795 yılında köşkle ilgili yapılan tadilatlar bu kadarla sınırlı değildi. Yine bu yıl gerek köşkün gerekse civarındaki yerlerin su yollarının yapılan tamirata 6.606,5 kuruş tutmuştur²⁰.

Yalı Köşkü, 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar birçok tören, kutlama, şölen ve şenliklere ev sahipliği yapmıştır. Bunlar arasında en önemlisi donanmanın sefere uğurlanması ve sefer dönüşünde de karşılanması idi. Bilindiği üzere Osmanlı donanması kara ordusu gibi sefere ilkbahar mevsiminde çıkardı. Donanmanın denize açılma tarihi müneccimbaşının hava durumu hakkında yaptığı hesap ve tahmine göre ayarlanırdı. Onun uygun vakti pusula ile Babiali'ye bildirmesi üzerine sadrazamın da onayı ile uğurlama töreni hazırlıklarına başlanırdı²¹. Hazırlıklarını bitiren donanma tersaneden hareketle Yalı Köşkü önüne gelirdi. Burada alay gösterip top ve tüfek şenliği yapılırdı²². Öte yandan donanmanın kumandanı olan kaptanpaşa haseki ağa tarafından bostancıbaşı sandalısıyla tersane-i âmireden alınıp tören alanına getirtilirdi. Kaptanpaşa, bostancıbaşının da makam dairesi olan ve padişahın tören için bulunduğu Yalı köşküne yaklaştığında burada kendisi mücevveze ve al çuka giymiş olan bostancı kethüdası tarafından selâmlanırdı. Daha sonra haseki ağa ve kozbekçibaşı kendisinin koltuklarına girip, köşk duvarına kadar getirtilerek sadrazama teslim ederlerdi. Sadrazam da kendisini padişahın huzuruna çıkarır, kabulde önce sadrazama birer kürklü ve sade hil'at giydirilir, ardından kaptanpaşaya da bir seraserli kürk²³, beraberinde gelen diğer deniz ümerasına da hil'atler giydirilirdi²⁴. Padişah görevlerinde başarılı olmaları kendilerine

¹⁶ BOA. C.SM, nr. 43/2184, 14 Ocak 1736 (29 Şaban 1148).

¹⁷ Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, I, s. 179.

¹⁸ Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Târihi Mür'it-tevârih*, haz. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Matabaası, İstanbul 1976, I, s. 133.

¹⁹ BOA. TS.MA.d, nr. 9917/18, vr. 1b

²⁰ BOA. TS.MA.d, nr. 2680, 1795 (1210), vr. 4b.

²¹ Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2011, s. 312.

²² Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, I, s. 214.

²³ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, İstanbul 1979, s. 99. Dönüşte de benzer törenlerin yapıldığında dair bkz. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1237. Silahdar, donanmanın uğurlanma töreninde uygulana gelen törenin bu olduğunu ancak son bir kaç yılda (1697-1700) ihmal edildiğini ifade etmektedir. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme (1106-1133/1695-1721), Tahlil ve Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, haz. Mehmet Topal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 448-449.

²⁴ Bu hususla ilgili birçok örnek için bkz. BOA. TS.MA.d, nr. 840 1794 (1208), vr. 7a, 54b (yeni rakamlarla verilen varak numaraları dikkate alınmıştır); BOA. TS.MA.d, nr. 1055, (1172-1173), vr. 3b; Mustafa Na'imâ Efendi, *Târih-i Na'imâ*, III, s. 1207; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke, (1065-22 ca. 1106/1654-7 Şubat 1695 Tahlil*

gereken tenbihte bulunur ve kendileri için dua ederdi. Törenin bitmesinden sonra padişahın izin isteyip ayrılan kaptanpaşa ve emrindeki donanma top-tüfek şenliği yaparak Beşiktaş'a hareket eder ve geri kalan hazırlıkları bitirinceye kadar burada demirlerdi²⁵.

Donanmanın uğurlanmasında olduğu gibi salimen ve özellikle de muzaffer olarak dönmesi üzerine de bu sefer köşkte karşılama töreni yapıldı. Tören için padişahın huzuruna kabul edilen veziriazam, kaptanpaşa ve diğer deniz komutanlarına hil'atler giydirilirdi. Tören bitiminde donanma şenlikler yaparak Tersane'ye giderdi²⁶. Şayet donanma ile birlikte ganimet getirilmişse (gemi, esir gibi) onlar da bu kabul esnasında padişaha takdim edilirdi²⁷.

Köşk'te sefer ile ilgili yapılan bir diğer tören ise, sefer öncesi tüm üst düzey devlet idarecilerinin toplanması idi. Bu sefer öncesi idarecilerin başkentte son kez bir araya gelmesiydi. "*Sefer ü hareket vukû'unda erkân-ı devlete umûm hil'at ilbâs olunmak kadîmden berü âdet*"²⁸ olduğundan, törene "*Selîmî ve erkân ferâcesi ve dîvân rahtı ve abâyî ile müzeyyen rahî ile*" gelen vezirlere ve diğer devlet görevlilerine mevkilerine göre hil'at veya samur kürkleri giydirilirdi²⁹.

Yalı Köşkü, sadece donanmanın uğurlanma ve karşılanma törenlerinin yapıldığı bir mekân olmayıp, birbirinden farklı daha birçok etkinliğin yapıldığı bir yer olmuştur. Meselâ burası üst

ve Metin, haz. Nazire Karaçay Türkal, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 768, 1155; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 1995, s. 72-73, 114, 390, 578, 580; **Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)**, haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2000, s. 22-23; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretname**, s. 141, 448-449, 469, 519, 674, 685, 716, 939; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, I, s. 193, 200, 208, 219, 404, 439, 518, 691; II, 749, 777, 792, 812, 832, 852, 897, 979; Uşşâkizâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi, **Osmanlı İlmiye Teşkilâtı İçin Mühim Bir Kaynak: Uşşâkizâde Tarihi**, haz. Raşid Gündoğdu, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2005, II, s. 902, 942-943; Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, **Subhî Tarihi, Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırılmalı Metin)**, haz. Mesut Aydın, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 204, 250, 624, 753; Kadı Ömer Efendi, **Mahmud I. Hakkında 1157/1744-1160/1747 Arası Ruznâme**, haz. Özcan Özcan, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1965, s. 72, 97; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi **Târîhi Mür'it-tevârih**, haz. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1980, II.B, s. 25; **III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)**, haz. Yunus Irmak, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991, s. 46, 93, 109; Ahmed Vâsîf Efendi, **Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr**, TTK, haz. Mücteba İlgürel, Ankara 1994, s. 139, 251; Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, **Çeşmî-zâde Tarihi**, haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993, s. 10, 82; Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, **Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826**, OSAV, İstanbul 2000, s. 74; Ahmed Câvid, **Hadîka-i Vekâyî**, haz. Adnan Baycar, TTK, Ankara 1998, s. 9-10; Câbi Ömer Efendi, **Câbi Târîhi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-i Sâni), Tahlil ve Tenkidli Metin**, haz. Mehmet Ali Beyhan, TTK, Ankara 2003, I, s. 156-157; **III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme**, haz. V. Sema Arıkan, TTK, Ankara 1993, s. 10, 71, 128, 167, 192, 229, 327.

²⁵ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, I, s. 214; II, s. 777.

²⁶ Mustafa Na'imâ Efendi, **Târîh-i Na'imâ**, III, s. 1058; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 829; **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 125, 262, 288; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, s. 1057, 1062, 1097, 1349; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretname**, s. 119, 441, 458, 647, 664, 669, 680, 687, 706, 707-708, 720, 726, 731-732, 746, 767, 785, 812, 873, 895; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, I, s. 516; II, s. 701, 754, 769, 786, 796, 823, 841, 890, 970; Kadı Ömer Efendi, **Mahmud I. Hakkında 1157/1744-1160/1747 Arası Ruznâme**, s. 122; Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, **Çeşmî-zâde Tarihi**, s. 27, 62; **III. Mustafa Ruznamesi**, s. 33, 56, 64, 79, 85, 99; Ahmed Vâsîf Efendi, **Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr**, s. 205; Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, **Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi**, s. 366; Ahmed Câvid, **Hadîka-i Vekâyî**, s. 129, 153; **III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme**, s. 43, 44, 146, 147, 199, 365.

²⁷ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretname**, s. 691; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Târîhi Mür'it-tevârih**, I, s. 179.

²⁸ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, I, s. 203.

²⁹ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, s. 696. Sultan İbrahim zamanında çıkılan bir sefer öncesi burada seferle memur olan vezir, kaptan, beylerbeyi, ağa ve çorbacılar 1.700 adet kürk giydirildiğine dair bkz. Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, II, 78.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

düzye devlet görevlilerinin görevlerinden alındıklarının kendilerine tebliğ edildiği ve sürgüne gönderildikleri bir yer de olmuştur. Çeşitli gerekçelerle görevden alınan idareci, haseki vasıtasıyla bulunduğu yerden buraya getirilir, görevden alındığı kendisine tebliğ edildikten sonra bostancıbaşı tarafından hazırlanan sandal ya da gemi ile sürgüne gönderilirdi³⁰. Sürgüne gönderilenin bindirildiği deniz taşıtının sandal ya da gemi olması onun sürgüne gönderileceği yerin mesafesi ile ilgili idi. Şayet gideceği sürgün yeri Marmara kıyılarında bir yer ise genellikle sandal ile³¹ şayet Ege ve Akdeniz'deki ada veya diğer yerleşim yerleri gibi uzak yerler³² ise gemi ile gönderilirlerdi. Sürgün kara yolu ile yapılmışsa da yine ilgili kişi Yalı Köşkü'ne getirilir, burada kendisine yapılan tebligat sonrası bostancıbaşı kayığı ile Üsküdar'a geçirilip ilgililere teslim edilir ve kendisi sürgün mahalline sevk edilirdi³³.

Yalı Köşkü'nde çeşitli tarihlerde ağır suçlarla itham edilen görevlilerden bazıları padişahın huzurunda sorgulanmışken³⁴ bazılarının cezaları infaz edilmiş³⁵, bazılarının da cezası köşkün karşısında demirleyen gemilerde infaz edilmiştir³⁶. Yine ölen veya öldürülen asilerin cesetlerinin (Çöplük, Ahırkapı, Balıkhanne ile birlikte) denize atıldığı yerlerden birisi de Yalı Köşkü olmuştur³⁷.

Yenisaray'ın denize açılan kapısı olması sebebiyle Yalı Köşkü, padişahların haremeleri ile Edirne'ye yaptıkları seyahatlerde gidişlerde âdeti birinci, dönüşlerde ise sonuncu durak mesabesinde idi. Hazırlıklarını tamamlayan göç kafilesi saraydan köşke iner, burada hazır bekleyen sandal ve çektirilerle Eyüp'e gider, oradan da kara yolu ile ilk konak olan Davud Paşa Bahçesi'ne hareket ederlerdi³⁸. Davud Paşa Bahçesi'nin son durak olduğu gezilerde de genellikle bu güzergâh takip edilirdi³⁹. Edirne'den dönüşlerde de genellikle son konak olan Davud Paşa Bahçesinden Ayvansaray İskeleyi civarındaki Hatice Sultan Sarayı'na gelen göç kafilesi burada hazır bekleyen sandal ve çektirilerle Yalı Köşkü'ne çıkar ve oradan da saraya gelirdi⁴⁰.

³⁰ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 831; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, s. 1026, 1044, 1147, 1357; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretname**, s. 659, 679, 769, 828, 842, 898, 912; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, I, s. 295, 345; Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, **Subhî Tarihi**, s. 84, 94, 149, 748; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Târîhi Mür'i't-tevârih**, I, s. 21, 28; Câbi Ömer Efendi, **Câbî Târîhi**, I, s. 414; Es'ad Efendi, **Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)**, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 155.

³¹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 219; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, s. 1044; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretname**, s. 659; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, I, s. 295; II, s. 719.

³² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 297, 831; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, s. 1357; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretname**, s. 659; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, I, s. 345; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Târîhi Mür'i't-tevârih**, I, s. 21.

³³ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretname**, s. 460.

³⁴ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, s. 247, 1082.

³⁵ Mustafa Na'imâ Efendi, **Târîh-i Na'imâ**, III, s. 975-976, 995, 1009; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, s. 1241; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Târîhi Mür'i't-tevârih**, haz. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, II.A, s. 37; Câbi Ömer Efendi, **Câbî Târîhi**, II, s. 727, 748.

³⁶ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretname**, s. 911; Ahmed Câvid, **Hadîka-i Vekâyi**, s. 148.

³⁷ Câbi Ömer Efendi, **Câbî Târîhi**, I, s. 319.

³⁸ Behçetî Seyyid İbrahim Efendi, **Târîh-i Sülâle-i Köprülü (Transkripsiyon ve Tahlil)**, haz. Mehmet Fatih Gökçek, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 294; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, I, s. 405; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 393.

³⁹ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, s. 1355; III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan **Rûznâme**, s. 66.

⁴⁰ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 821; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretname**, s. 461-462, 640; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, s. 693; Kadı Ömer Efendi, **Mahmud I. Hakkında 1157/1744-1160/1747 Arası Ruznâme**, s. 16.

Yalı Köşkü sadece Edirne veya Davud paşa değil, Eyüp Sultan⁴¹, bahçe⁴², saray⁴³ ve diğer yerlere⁴⁴ gidiş gelişlerde de aynı işlevi görmekte idi. Yine köşk, çeşitli gerekçelerle gerek taşradan gerekse İstanbul'dan saraya gelen görevlilerin Yenisaray'a giriş kapısı⁴⁵, buradan başka yerlere giderken de çıkış kapısı⁴⁶ olarak kullanılmıştır. Saraya giriş ve çıkışlarda kapı vazifesi görmenin yanı sıra köşk bizatili kabul mekânı da olmuştur. Dolayısıyla burası çeşitli vesilelerle başkente çağrılan paşa⁴⁷, bey, ulema⁴⁸ ve diğer önemli görevlilerin⁴⁹ padişah huzuruna kabullerine de sahne olmuştur. Yine taşradaki görev mahallerine gönderilen yüksek mevkideki devlet adamlarından gerekli görülenler, görev mahallerine gitmeden önce burada padişahla görüştüktan sonra görev yerlerine giderlerdi⁵⁰. Padişahlar gibi sadrazamlar da bazı görevlileri kabul etmişlerdir⁵¹.

- ⁴¹ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1118; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 113; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Târihi Mür'i't-tevârih*, I, s. 178; II.A, s. 12; II.B, s. 117; **III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)**, s. 4; Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, I, s. 148, 170.
- ⁴² Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 438; Uşşâkizâde es-Seyyid İbrâhîm Hasib Efendi, *Uşşâkizâde Tarihi*, II, s. 1050; Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 23, 158, 797; Kadî Ömer Efendi, *Mahmud I. Hakkında 1157/1744-1160/1747 Arası Ruznâme*, s. 47; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Târihi Mür'i't-tevârih*, I, s. 21 105; Mehmed Hasib Rûznâmesi (H. 1182-1195/M. 1768-1781), haz. Süleyman Göksu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 39; **III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)**, s. 28, 112, 113; Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, II, s. 781; **III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme**, s. 127.
- ⁴³ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 690; **III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)**, s. 26, 52; Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, I, s. 423, 551, 667; **III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme**, s. 89, 90, 94, 99, 103, 224; Kadî Ömer Efendi, *Mahmud I. Hakkında 1157/1744-1160/1747 Arası Ruznâme*, s. 6, 30, 43, 46, 48,73; Hafız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat-Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2011, s. 26, 234.
- ⁴⁴ Kadî Ömer Efendi, *Mahmud I. Hakkında 1157/1744-1160/1747 Arası Ruznâme*, s. 1, 24, 76, 119, 120; Mehmed Hasib Rûznâmesi (H. 1182-1195/M. 1768-1781), s. 39; Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, I, s. 374, 430; **III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)**, s. 32, 78, 117, 120, 123; **III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme**, s. 49, 107, 155, 242, 316; Hafız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat-Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, s. 314.
- ⁴⁵ Mustafa Na'imâ Efendi, *Târih-i Na'imâ*, III, s. 1341; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 11, 1037, 1350; Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 515, 751; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Târihi Mür'i't-tevârih*, I, s. 163; II.B, s. 114; III, s. 44; Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, s. 319; Sahnâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s. 135, 609; **III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme**, s. 179, 380; Hafız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat-Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, s. 230, 289, 322.
- ⁴⁶ Mustafa Na'imâ Efendi, *Târih-i Na'imâ*, II, s. 700; Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi, *Şânî-zâde Târihi [Osmanlı Tarihi (1223-1237/1808-1821)]*, haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, I, s. 148; Hafız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat-Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, s. 282; *Mecmua'a-i Vekâyi'-i Asr-ı Mahmûd-i Hân-ı Adlî*, haz. İlmihan Sağlamdemir, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 41.
- ⁴⁷ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi**, haz. Ziya Yılmaz, TTK, Ankara 2003, II, s. 829; **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi [Osmanlı Tarihi (1648-1682)]**, haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 74; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s. 286, 288; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 737-738; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 732; Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 260.
- ⁴⁸ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 452.
- ⁴⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, V, s. 57; Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, I, s. 65.
- ⁵⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s. 154; Mustafa Na'imâ Efendi, *Târih-i Na'imâ*, IV, s. 1664; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 48; **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi [Osmanlı Tarihi (1648-1682)]**, s. 90.
- ⁵¹ Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, s. 132.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Çeşitli tarihlerde Ayak divanı⁵² toplantıları ile kutlama ve şenlik günlerine denk gelen ikinci divanlarının⁵³ yapıldığı Yalı Köşkü, padişahların yabancı elçi ve diğer temsilcileri kabul ettikleri köşklerin başında gelmekteydi. Denilebilir ki padişahın en çok elçi kabulü yaptığı köşklerin başında bu köşk gelmekteydi. Bunda köşkün Yeni Saray'a bağlı bir birim olmasının da etkisi olduğu söylenebilir. Köşkte tarihi süreç içerisinde Fransa⁵⁴, Rusya⁵⁵ gibi ülkelerin elçileri kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti'ne bağlı özel yönetime sahip eyaletlerin beyleri atama törenleri olağanüstü durumlarda Yalı Köşkü'nde yapılırdı⁵⁶. Yine önemli görevlere atanan bazı devlet görevlilerine görevini tebliğ etme⁵⁷ ve kürk giydirme merasimleri⁵⁸ burada icra edilmiştir. Kutsal topraklara gönderilen surre için yapılan törenlere sahne olan köşk⁵⁹, aynı zamanda devlet veya padişah için yapılan sandal veya gemilerin denize indirilme törenlerine de sahne olmuştur⁶⁰. Yine köşk'te Ramazan ayına mahsus huzur dersleri ile dinî konular hakkındaki ilmî müzakereler yapılmıştır⁶¹.

Devlet işlerinden acil olarak görüşülmesi gerekenlerin bir kısmı için Yalı Köşkü'nde görüşmeler yapılmıştır⁶². İsyanlar esnasında isyanların bastırılması hususunda istişare etmek⁶³, isyan edenlerle ilgili muameleleri yapmak bu görüşmelerin başında gelmekteydi. Köşk sarayın denize açılan kapısı mesabesinde olduğu için çıkan isyanlar esnasında öncelikli korunması gerektiğinden, buraya kuvvetler sevk edilir ve burası bir toplanma yeri işlevi görürdü⁶⁴.

Yenisaray'ın sahil kısmında bulunan Yalı Köşkü, sahip olduğu yükseklikten⁶⁵ dolayı panoramik bir manzaraya sahipti. Dolayısıyla Haliç, Galata ve Üsküdar'a nazır olan köşk,

⁵² Mustafa Na'imâ Efendi, *Târih-i Na'imâ*, II, s. 717; III, s. 965; IV, s. 1684; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 144; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, II, s. 973.

⁵³ Mesela 1112 yılının Ramazan Bayramı arafesindeki kutlamalara denk gelen ikinci divanı burada yapılmış ve yapılan top atışları burada seyredilmiştir. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 462.

⁵⁴ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 776; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, I, s. 229; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi [Osmanlı Tarihi (1648-1682)]*, s. 484.

⁵⁵ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 789; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, s. 144; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 452.

⁵⁶ Mesela Boğdan'a yeni atanan Mihal için normal şartlarda Divan-ı hümayunda yapılması gereken tören, yaşanan Edirne Vak'asının etkileri devam ettiğinden 22 Ca. 1115'te Yalı Köşkü'nde yapılır. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 828; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 700.

⁵⁷ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1142; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, I, s. 203; *1220 Senesi Vekâyi'i*, Eserin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, haz. Beyhan Kıran, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 3.

⁵⁸ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1037, 1084, 1161; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 456; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi [Osmanlı Tarihi (1648-1682)]*, s. 463. Yine isyanları üzerine ocakla ilişkileri kesilen bostancıları yeniçeriliğe terfi işlemlerinin de burada yapıldığına dair bkz. . Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 644-645.

⁵⁹ Mustafa Na'imâ Efendi, *Târih-i Na'imâ*, III, s. 1400; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 786, 1037; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 459, 814.

⁶⁰ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, s. 131.

⁶¹ *III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)*, s. 21, 104; *III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, s. 15.

⁶² Mustafa Na'imâ Efendi, *Târih-i Na'imâ*, IV, s. 1695; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1171.

⁶³ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 679; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 826; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 257; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 644-645.

⁶⁴ Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, I, s. 284, 288, 289, 295, 301.

⁶⁵ Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-Vehbi Sûrnâmesi*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2009, s. 144-145; Mertol Tulum, *Sûrnâme-Sultan Ahmed'in Düğün Kitabı*, Kabaalçı, İstanbul 2008, s. 35.

buralarda meydana gelen yangınlar esnasında, olay mahalline gidemeyen padişahlar tarafından yangın söndürme faaliyetlerine nezaret etme merkezi olarak kullanılmıştır⁶⁶.

Köşk, sarayın âdetâ Haliç'e bakan penceresi ve salonu hüviyetinde⁶⁷ olduğundan denizde yapılan faaliyetleri rahatça izleme imkânı sunmaktaydı. Bu özelliğinden dolayı törenlerin yapıldığı bir mekân olduğu gibi donanma⁶⁸, kutlama ve şenliklerin yapıldığı bir yer de olmuştur⁶⁹. Bunların başında tahta çıkış "*cûlûs-i hümayûn*" şenlikleri gelirdi. Bunun için diğer yerlerle birlikte Yalı Köşkü'nden atılan topraklar durum ilan edilir ve şenlikler yapılırdı⁷⁰. Köşk'te yapılan şenlikler arasında "*veladet-i hümayun*" denilen padişah çocuklarının doğumları ayrı bir önem taşımaktaydı. Doğumlar için donanma denilen ve en kısa sürelisi üç gün üç gece süren şenlik ve kutlamalar yapılırdı. Padişah kutlama ve şenlikler esnasında köşkte hem tebrikleri kabul eder hem de yapılan etkinlikleri seyredirdi⁷¹. Şehzadelerin sünnet⁷² ve düğün⁷³ törenleri Yalı Köşkü'nde kutlamaların yapılmasına bir başka vesile teşkil ederdi. Fetih müjdesi alındığında yapılan şenliklerin adresi de çoğu zaman Yalı Köşkü idi⁷⁴.

Köşk, padişahların dışarıdaki bahçe ve saraylara gitmek istemediği ve saray içindeki birimleri gezmek istediği zaman onlar için bir dinlenme ve eğlenme durağı vazifesi görmüştür. Burada cambaz gösterileri, askerlerin kurşun atışları, atların yürüyüşünü, mehter konseri gibi etkinlikleri izler, etkinliklerde bulunanlarla fakirlere bahşişler dağıtırlardı⁷⁵.

Bayram kutlama ve şenliklerinde Yalı Köşkü'nün ayrı bir yeri vardı. Padişah, 17. yüzyılda arife günü⁷⁶, 18. yüzyılda ise bayramın ilk günü öğleye doğru köşke kurulan gümüş tahtta oturur, bayram tebriklerinin bir kısmını burada kabul eder, bayram vesilesiyle tertip edilen şenliklerden mehter konseri, top atışları, pehlivanların güreş müsabakalarını, top atışları, hassa silahşörlerin padişah atlarını sürüşü, av ağalarının av hayvanlarını takdim etme gibi etkinlikleri izlerdi. İkindiye kadar burada kalan padişah daha sonra saraya çıkardı⁷⁷.

⁶⁶ Kadı Ömer Efendi, **Mahmud I. Hakkında 1157/1744-1160/1747 Arası Ruznâme**, s. 19, 82, 103; **III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)**, s. 39, 62, 85, 87, 97, 101, 103, 107; **III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme**, s. 4, 156, 158, 230.

⁶⁷ Sedat Hakkı Eldem, **Köşkler ve Kasırlar**, I, 174.

⁶⁸ Mesela Kasım 1801 (Receb 1216)'de yapılan fişek donanmaları için bkz. BOA. **TS.MA.d, nr. 840**, 1794 (1208), vr. 68b, 69a.

⁶⁹ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme**, s. 447, 668; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, **Târih-i Râşid ve Zeyli**, II, s. 735-736, 1188; III, s. 1410-1411. Yine şehzadelerin sünnet düğünü yapılan gösterileri seyreden padişah yemeği Yalı Köşkü'nde yedikten sonra tekrar kutlamaları seyrettiğine dair bkz. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, **Târih-i Râşid ve Zeyli**, II, s. 1188; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Târihi Mür'i't-tevârih**, III, s. 43; Câbi Ömer Efendi, **Câbi Târihi**, I, s. 388; II, s. 737, 747, 816, 847, 952; **III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)**, s. 40.

⁷⁰ Câbi Ömer Efendi, **Câbi Târihi**, I, s. 140.

⁷¹ Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Târihi Mür'i't-tevârih**, II.A, s. 26, 30; **III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)**, s. 40, 87, 98.

⁷² Şehzadelerin sünnet düğünleri münasebetiyle Yalı Köşkü'nün giriş kapısında yapılan fasıl, çengi ve sair oyunlar için bkz. Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-Vehbi Sûrnâmesi**, s. 142; Mertol Tulum, **Sûrnâme-Sultan Ahmed'in Düğün Kitabı**, s. 32.

⁷³ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme**, s. 927.

⁷⁴ Vak'antüvis Subhî Mehmed Efendi, **Subhî Tarihi**, s. 209; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Târihi Mür'i't-tevârih**, I, s. 34; **III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme**, s. 363-364.

⁷⁵ BOA. **TS.MA.d, nr. 1055**, 1759-1760 (1172-1173), vr. 24a; BOA. **TS.MA.d, nr. 1073**, 1732 (1145), vr. 19a, 19b, 26b, 27b, 28b, 29a; BOA. **TS.MA.d, nr. 2427/34**, 1782 (1196), vr. 1b; BOA. **TS.MA.d, nr. 2427/42**, vr. 1b; **III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)**, s. 6, 15, 31, 41, 42, 60, 77, 87, 124.

⁷⁶ Mustafa Na'imâ Efendi, **Târih-i Na'imâ**, II, s. 937; III, s. 1531, 1533.

⁷⁷ BOA. **TS.MA.d, nr. 840**, 1794 (1208), vr. 5b, 8b, 16a, 21a, 23a, 31a, 39a, 41b, 47b, 49a, 53b, 60b, 61b, 62b, 70a, 77a, 78b, 85b, 86b, (yeni rakamlarla verilen varak numaraları dikkate alınmıştır); BOA. **TS.MA.d, nr. 1055**, 1759-1760 (1172-1173), vr. 7a, 23a; BOA. **TS.MA.d, nr. 1073**, 1732 (1145), vr. 15a, 16a, 23a; BOA. **TS.MA.d, nr. 2427/41**, 1782 (1196), vr. 1b; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme**, s. 462; Kadı Ömer Efendi, **Mahmud I.**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Ancak 18. yüzyıl boyunca köşkte sürekli olarak yapılan bayram kutlamalarının 19. yüzyılın başından itibaren birer ritüelden öte bir anlam ifade etmediği anlaşılmaktadır. II. Mahmud dönemi tarihçilerinden Hafız Hızır İlyas Ağa, 1812 yılında Yalı Köşkü'nde yapılan bayram kutlama ve şenliklerine padişahın sırf bir formaliteyi yerine getirmek için "*mine'l-kadîm kâide*" ve "*seyri öteden berü kâide olmakla çâresiz icrâsı elzem*" katıldığını ifade etmektedir⁷⁸. Nitekim yeniçeriliğin kaldırılmasından sonraki ilk kurban bayramında padişahın bu âdeti, kutlamalara katılmamak suretiyle kaldırdığı görülmektedir. Topkapı Sarayı'ndaki bayramlaşmadan sonra Yalı Köşkü'ne inmeyen padişah, doğrudan hazırlanan sandala binerek Beşiktaş Sarayı'na gitmiştir. Dolayısıyla onun Yalı Köşkü'ne uğramamasından dolayı icra edile gelen kutlama ve şenlikler yapılmamıştır⁷⁹.

Yalı Köşkü'nde yapılan törenlerin birisi de ölen padişah ailesi fertleri için yapılan cenaze törenleri idi. Bu genellikle Yeni Saray dışındaki bir yerde ölenler için yapılan bir törendi. Mevta öldüğü yerde techiz ve tekfin edildikten sonra harem kayığıyla köşke getirilir, burada devlet erkânının da katıldığı cenaze namazı kılındıktan sonra kendisi için kararlaştırılan kabristana götürülüp gömülürdü⁸⁰. Yine çok nadir de olsa padişahlar burada yapılan icatların denemelerini de seyrederlerdi⁸¹.

Yalı Köşkü'nü en çok kullanan görevlilerin başında bostancıbaşı gelirdi. Zira burası onun makam dairesi işlevini görmekteydi. Bu yüzden bostancıbaşılar burada kimi zaman ocak mensupları⁸² kimi zaman da diğer ilgililerle⁸³ sık sık toplantılar yapardı. Yine hakkında suçlama bulunanları buraya getirtir, sorgulamalarını yapar⁸⁴, gerektiğinde göz hapsinde tutardı⁸⁵. Bu cümleden olarak teftiş ve kontroller esnasında kanuna aykırı olarak faaliyette bulunan ticaret gemileri yakaladığında onlara ait eşyalar⁸⁶ ile malları müsadere edilen devlet adamları⁸⁷ önce buraya çıkarılırdı. Hakkında işlem yapılınca kadar da bostancıbaşının nezaretinde burada saklanırdı.

Köşk, sarayın ihtiyacı olan mühimmattan deniz yoluyla getirilenlerin saray görevlilerine teslim edildiği bir yerdi. Bunlardan birisi olan saraydaki yollara, tören ve şölen yapılan yerlere yağışlı günlerde toprak zeminin çamurlanmasını engellemek amacıyla dökülen siyah ve ince

Hakkında 1157/1744-1160/1747 Arası Ruznâme, s. 26, 70, 79, 119; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Târihi Mür'i't-tevârih**, II.A, s. 84; **III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)**, s. 22, 45, 64, 78, 94, 105; Ahmed Câvid, **Hadîka-i Vekâyi'**, s. 29, 72; Câbi Ömer Efendi, **Câbî Târihi**, I, s. 385, 591, 698, 927; **III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme**, s. 17, 33, 75, 85, 172, 304; Hafız Hızır İlyas Ağa, **Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat-Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye**, s. 65, 191. Bununla birlikte özellikle III. Selim döneminde kutlamaların daha erken başlayıp öğle üzeri bittiği görülmektedir. **III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme**, s. 164, 190, 194, 245; Padişahlar bazen de olsa buradan başka bir saray ya da bahçeye de giderlerdi. Meselâ bkz. **III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)**, s. 27, 50, 67, 80, 86; **III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme**, s. 135, 221, 251, 278; Tayyâr-zâde Atâ, **Osmanlı Saray Tarihi, Târih-i Enderûn**, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2010, I, s. 331; Hafız Hızır İlyas Ağa, **Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat- Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye**, s. 27-28, 90, 218, 244, 300.

⁷⁸ Hafız Hızır İlyas Ağa, **Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat- Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye**, s. 40.

⁷⁹ Es'ad Efendi, **Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)**, s. 189.

⁸⁰ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme**, s. 448, 453, 459, 685, 687, 729; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, **Târih-i Râşid ve Zeyli**, II, s. 767, 770, 838.

⁸¹ Mesela İngiliz asıllı Selim Ağa'nın balon uçurma denemelerini padişah Yalı Köşkü'nde seyrettiğine dair bkz. Câbi Ömer Efendi, **Câbî Târihi**, I, s. 59. Yine IV. Murad, Hazerfen Ahmed Çelebi'nin Galata Kulesi'nden Doğanclar'a gerçekleştirdiği uçuş denemesini burada seyretmiştir. Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, I, s. 318.

⁸² Câbi Ömer Efendi, **Câbî Târihi**, I, s. 661; Câbi Ömer Efendi, **Câbî Târihi**, II, s. 850.

⁸³ Câbi Ömer Efendi, **Câbî Târihi**, II, s. 757.

⁸⁴ Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi, **Şânî-zâde Târihi [Osmanlı Tarihi (1223-1237/1808-1821)]**, II, s. 940.

⁸⁵ Câbi Ömer Efendi, **Câbî Târihi**, II, s. 877-878, 881, 965.

⁸⁶ BOA, **İE.ML**, nr. 372, 14 Ekim 1683 (22 Sevval 1094).

⁸⁷ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, s. 1038.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

kumdu. Gümrük emînleri tarafından genellikle Darıca, Tuzla gibi Marmara Denizi'nin kuzey sahillerinden Yalı Köşkü'ne kadar getirtilen kum, buradan alınıp ilgili yerlere sevk edilirdi⁸⁸. Yine padişahları aileleriyle birlikte bahçelerde eğlenmesi demek olan "*halvet-i hümayun*"da kullanılan malzemelerden halvet sokaklarının bir kısmı burada saklanırdı⁸⁹.

Köşke ait mühimmatların bir kalemini de ısınmada kullanılan kışlık odun ve kömürdü. Her sene "*rûz-i Kasımdan rûz-ı Hızır'a*" kadar olan dönem için verilen 30'ar çeki odun (7.500 kg.) ve 1000'er kıyye kömür (1.282 kg.) diğer kasır ve yalıları ile birlikte bostancıbaşı ve İstanbul ağasının girişimleriyle temin edilirdi⁹⁰. Yalı Köşkü ve etrafının bakım, temizlik, muhafaza hizmetlerinden Yalı Köşkü Ocağı bostancıları sorumluydu. Ocağın zabiti bostancıbaşı, amiri ise başçuhadar ağa idi⁹¹.

Yalı Köşkü, İstanbul surlarının deniz tarafındaki tamiratını konu alan 1722-1723 yılları arasındaki onarım faaliyetleri esnasında 29 Haziran-18 Ağustos 1725 arasında Yalı Köşkü-Eğrikapı arasındaki surlarla birlikte tamir edilmiştir⁹².

1807'de İngilizlerin İstanbul'u işgale teşebbüs etmeleri üzerine şehrin savunması için İstanbul'un kıyılarında siperler kazılmış, buralara toprak yerleştirilmiştir. Bu bağlamda Sarayburnu ile Yalı Köşkü arasında da siperler kazılmış ve buralara toprak konulmuştur⁹³. Yalı Köşkü, yapılan İstanbul-Edirne demiryolu güzergâhında kaldığı için Keçecizade Fuad Paşa'nın sadareti döneminde 1869'dan önceki bir tarihte yıkılmıştır⁹⁴.

Sonuç

Yenisaray'ın Haliç'e bakan kıyı tarafında yer alan Yalı Köşkü'nün yerinde daha önce II. Bayezid'in yaptırmış olduğu kendi adıyla anılan bir köşk bulunmaktaydı. III. Murad dönemine kadar kullanılan bu köşk Haziran 1591'de yıktırılmış, yerine yeni bir köşk yapılmıştır. Mimarbaşı Davud Ağa'nın iki yılda yaptığı ve 4 Temmuz 1593'te törenle açılan köşkün bütün masrafları bu zaman zarfında sadrazamlık yapan Sinan, Ferhad ve Siyavuş paşalar tarafından karşılanmıştır. Bulunduğu yerden dolayı Yalı Köşkü olarak anılan köşk, bazen de Sinan Paşa Köşkü adıyla da anılmıştır.

Köşk gerek mimarisi gerekse Yenisaray'ın en dikkat çeken yapısı olması sebebiyle birçok seyyahın dikkatini çekmiştir. Yapıldığı tarihten 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar köşk birçok tören, kutlama ve şenliklerle değişik etkinliklerin yapıldığı yer olmuştur. Tarihî süreç içerisinde köşk donanmanın sefere uğurlanması ve sefer dönüşü karşılanması; göreve atanan veya görevden alınan devlet adamlarına tebliğatin yapılması, görevden alınanların sürgüne gönderilmesi, şehir

⁸⁸ BOA. C.SM, 8153, 8 Eylül 1761 (8 Safer 1175); BOA. C.SM, nr. 7885, 16 Kasım 1765 (2 Cemaziyelahir 1179); BOA. C.SM, nr. 8122, 4 Nisan 1776 (14 Safer 1190); BOA. C.SM, nr. 4175, 8 Ağustos 1789 (16 Zilkade 1203); BOA C.SM, nr. 7473, 27 Ekim 1806 (14 Şaban 1221), BOA. C.SM, nr. 6704, 8 Eylül 1827 (16 Safer 1243); Murat Yıldız, *Bahçivanlıktan Saray Muhafızlığına: Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011, s. 168-169.

⁸⁹ BOA. C.SM, nr. 4/166, 16 Mayıs 1779 (29 Rebiülahir 1193). Yine bkz. Murat Yıldız, *Bahçivanlıktan Saray Muhafızlığına: Bostancı Ocağı*, s. 108-109.

⁹⁰ BOA. C.SM, nr. 2106, 31 Ekim 1741 (20 Şaban 1154); BOA. C.SM, nr. 7681, 30 Ekim 1763 (22 Rebiülahir 1177); BOA. C.SM, nr. 2434, 3 Kasım 1765 (22 Cemaziyelevvel 1179); BOA. C.SM, nr. 6785, 26 Ekim 1766 (22 Cemaziyelevvel 1180); BOA. C.SM, nr. 8220, 4 Mayıs 1780 (Selh-i Rebiülahir 1194); BOA. C.SM, nr. 8846, 1 Kasım 1781 (14 Zilkade 1195); BOA. C.SM, nr. 7655, 13 Mayıs 1788 (7 Şaban 1202); BOA. C.SM, nr. 3170, 5 Kasım 1797 (15 Cemaziyelevvel 1212); BOA. C.SM, nr. 2824, 21 Cemaziyelahir 1216 (29 Ekim 1801); BOA. C.SM, nr. 6054, 4 Mayıs 1810 (29 Rebiülevvel 1225).

⁹¹ Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi, Târîh-i Enderûn*, I, s. 404.

⁹² Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, s. 1436-1437.

⁹³ Câbi Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, I, s. 105; Mustafa Neib Efendi'nin *Tarihçiliği ve Tarih-i Mustafa Necib*, Eserinin Transkribi ve Değerlendirilmesi, haz. İlhan Aslan, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2003, s. 57.

⁹⁴ Doğan Kuban, "Yalı Köşkü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1994, s. 417.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

dışına ve şehir içindeki değişik kasır, saray ve bahçelere yapılan geziler sebebiyle kayığa binilmesi; divan toplantılarının yapılması; yabancı elçilerin kabul edilmesi; Ramazanda huzur derslerinin yapılması; padişah çocuklarının doğum, evlenme ve sünnet düğün tören ve şenliklerinin yapılması; saray dışında bir yerde vefat eden saltanat mensuplarının cenaze törenlerinin yapılması; bayram tören ve kutlamalarının yapılması gibi etkinliklere sahne olmuştur.

Bostancıbaşının makam dairesi olarak kullanılan köşkün bütün bakım, onarım ve ihtiyacı olan mühimmatın temini gibi işleri bostancıbaşı ve emrindeki bostancı ocağı tarafından sağlanırdı. Birçok defa tamirat geçirmesine rağmen orijinal mimarisi korunan köşk, yapılan Edirne-İstanbul demiryolu esnasında 1869'da yıktırılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Saray Mesalihi (C.SM), nr. 4/166, 2106, 43/2184, 2434, 2824, 3170, 4175, 6054, 6704, 6785, 7473, 7655, 7681, 7885, 8122, 8153, 8220, 8846.

İbnülemin Maliye (İE.ML), nr. 372.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), nr. 4763.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TS.MA.d, nr. 840, 1055, 1073, 2427/34, 2427/41, 2427/42, 2680, 7681, 9917/18.

2. Araştırma, İnceleme ve Tıpkıbasım Eserler

1220 Senesi Vekâyi'i Adlı Eserin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, haz. Beyhan Kıran, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993.

Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi [Osmanlı Tarihi (1648-1682)], haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

AHISHALI, Recep, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2011.

AHMED CÂVİD, *Hadîka-i Vekâyi'*, haz. Adnan Baycar, TTK, Ankara 1998.

AHMED VÂSİF EFENDİ, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, TTK, haz. Mücteba İlgürel, Ankara 1994.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2000.

ARSLAN, Mehmet, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-Vehbi Sûrnâmesi*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2009.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, haz. Yusuf İhsan Genç vd., Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.

BEHÇETİ SEYYİD İBRAHİM EFENDİ, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü (Transkripsiyon ve Tahlil)*, haz. Mehmet Fatih Gökçek, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- CÂBÎ ÖMER EFENDÎ, *Câbî Târihi (Târih-i Sultân Selâm-i Sâlis ve Mahmûd-i Sâni)*, *Tahlil ve Tenkidli Metin*, haz. Mehmet Ali Beyhan, c. I-II, TTK, Ankara 2003.
- ÇEŞMÎ-ZÂDE MUSTAFA REŞÎD, *Çeşmî-zâde Tarihi*, haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993.
- DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 1995.
- ELDEM, Sedat Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar*, c. I, İstanbul 1974.
- ES'AD EFENDÎ, *Teşrifât-ı Kadîme*, İstanbul 1979.
- ES'AD EFENDÎ, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2005.
- EVLİYA ÇELEBÎ, *Seyahatnâme*, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, haz. Orhan Şaik Gökyay, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.
- EVLİYA ÇELEBÎ, *Seyahatnâme*, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, c. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- EVLİYA ÇELEBÎ *Seyahatnâme*, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, c. III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- EVLİYA ÇELEBÎ *Seyahatnâme*, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, c. V, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- GALLAND, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672-1673)*, çev. Nahid Sırrı Örik, c. I, TTK, Ankara 1949.
- HAFİZ HIZIR İLYAS AĞA, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat-Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2011.
- III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme, haz. V. Sema Arıkan, TTK, Ankara 1993.
- III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, haz. Yunus Irmak, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.
- KADI ÖMER EFENDÎ, *Mahmud I. Hakkında 1157/1744-1160/1747 Arası Ruznâme*, haz. Özcan Özcan, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1965.
- KOÇU, Reşad Ekrem, *İçinde Geçen Vak'alar, Eski Saray Hayatı ve Teşkilâtı ile Beraber Adım Adım Köşe Köşe Topkapı Sarayı*, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul (Tarihsiz).
- KUBAN, Doğan, "Yalı Köşkü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1994, s. 416-417.
- Mecmua'a-i Vekâyi'-i Asr-ı Mahmûd-i Hân-ı Adlî*, haz. İlmihan Sağlamdemir, YYLT, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.
- Mehmed Hasib Rûznâmesi (H. 1182-1195/M. 1768-1781)*, haz. Süleyman Göksu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- MUSTAFA NA'ÎMÂ EFENDÎ, *Târih-i Na'îmâ*, haz. Mehmet İpşirli, c. I-IV, TTK, Ankara 2007.
- Mustafa Neib Efendi'nin Tarihçiliği ve Tarih-i Mustafa Necib Adlı Eserinin Transkribi ve Değerlendirilmesi, haz. İlhan Aslan, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2003.
- RÂŞİD MEHMED EFENDÎ-ÇELEBİZÂDE İSMÂİL ÂSİM EFENDÎ, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, c. I-III, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.
- SAHHÂFLAR ŞEYHÎ-ZÂDE SEYYİD MEHMED ES'AD EFENDÎ, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, OSAV, İstanbul 2000.
- SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDÎ, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, haz. Mehmet İpşirli, Edebiyat Fakültesi Basımevi, c. I-II, İstanbul 1989, I, 88-90.
- SİLÂHDAR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Nusretname (1106-1133/1695-1721)*, *Tahlil ve Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, haz. Mehmet Topal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001.
- SİLÂHDAR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Zeyl-i Fezleke, (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)* haz. Nazire Karaçay Türkal, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- ŞÂNÎ-ZÂDE MEHMED ATÂULLAH EFENDÎ, *Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi (1223-1237/1808-1821)]*, haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınları, c. I-II, İstanbul 2008.
- ŞEM'DÂNÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDÎ, *Târîhi Mür'i't-tevârih*, haz. Münir Aktepe, c. I, II.A, II.B, III, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976-1980.
- TAYYÂR-ZÂDE ATÂ, *Osmanlı Saray Tarihi, Târîh-i Enderûn*, c. I, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2010.
- Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, c. I-II, TTK, Ankara 2003.
- TULUM, Mertol, *Sûrnâme-Sultan Ahmed'in Düğün Kitabı*, Kabalcı, İstanbul 2008.
- UŞŞÂKÎZÂDE ES-SEYYİD İBRÂHİM HASÎB EFENDÎ, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı İçin Mühim Bir Kaynak: Uşşâkîzâde Tarihi*, haz. Raşid Gündoğdu, c. II, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2005.
- VAK'ANÜVÎS SUBHÎ MEHMED EFENDÎ, *Subhî Tarihi, Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırılmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, Kitabevi, İstanbul 2007.
- YILDIZ, Murat, *Bahçivanlıktan Saray Muhafızlığına: Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011.

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN ÖZ-YETERLİK İNANÇLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ*

*Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ***

Birsen SERHATLIOĞLU

ÖZET

Bu araştırmanın genel amacı, okul öncesi öğretmenlerinin, öğretmen öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşlerini belirlemektir. Bu genel amaç doğrultusunda öğretmenlerin öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşlerinin ne olduğu ve bu görüşlerin cinsiyet, meslekteki hizmet süresi, görev yaptıkları kurum ve kurumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik düzey değişkenlerine göre değişip değişmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma verileri Tepe ve Demir (2012) tarafından geliştirilen 'Okul Öncesi Öğretmenlerinin Öz-yeterlik İnancı Ölçeği' ile elde edilmiştir. Ölçek, altı faktörlü olup toplam 37 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları sırasıyla şunlardır: öğretme öğrenme süreci (α :.91), iletişim becerileri (α :.90), aile katılımı (α :.90), planlama(α :.87), öğrenme ortamlarının düzenlenmesi (α :.88), sınıf yönetimi(α :.87). Ölçeğin toplam Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .97 olarak hesaplanmıştır. Beşli Likert türündeki ölçek maddeleri hiç (1), az (2), orta (3), çok (4) ve tamamen (5) biçiminde derecelendirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu Elazığ il merkezinde görev yapan 98 okul öncesi öğretmeni oluşturmuştur. Verilerin analizinde frekans, yüzde, aritmetik ortalama, standart sapma, bağımsız gruplar t testi, tek yönlü varyans analizi ve Mann Whitney U testleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlik inançlarını yüksek düzeyde gördükleri ve bu görüşlerin cinsiyetlerine, hizmet sürelerine, görev yaptıkları kuruma ve bu kurumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşmadığı belirlenmiştir. Belirlenen sonuçlar benzer araştırma sonuçları ile karşılaştırılıp tartışılmıştır. Araştırma ile elde edilen sonuçlara dayalı olarak çeşitli öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen öz-yeterlik inancı, öz-yeterlik, okul öncesi eğitim, okul öncesi öğretmeni.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri - Eğitim Programları Ve Öğretim, El-mek: nurigomleksiz@yahoo.com

PRE-SCHOOL TEACHERS' PERCEPTIONS OF SELF-EFFICACY BELIEFS

ABSTRACT

The main aim of this study is to explore pre-school teachers' perceptions of self-efficacy beliefs. In this direction, we tried to determine what pre-school teachers' perceptions of self-efficacy beliefs was and whether their opinions differed significantly in terms of gender, seniority, school type, and socio-economic status of the school variables. Data for the study was collected through "Pre-School Teachers' Self-Efficacy Beliefs Scale" developed by Tepe and Demir (2012). The scale included six factors and comprised of totally 37 items. The sub-scales of the scale were named as follows: teaching-learning process (α :.91), communication skills (α :.90), family participation (α :.90), planning (α :.87), designing learning environment (α :.88) and classroom management (α :.87). Cronbach alpha reliability coefficient of the overall scale was calculated to be .97. The five-point Likert-style scale was rated as never (1), little (2), middle (3), much (4) and completely (5). Study group of the research included 98 pre-school teachers working in Elazığ city center. Frequency, percent, mean score, standard deviation, independent groups t test, one way Anova and Mann Whitney U tests were utilized to analyze the data. Study results revealed that pre-school teachers had high level of self-efficacy level and their opinions did not differ in terms of gender, seniority, school and socio-economic level of the school variables. These results were compared and discussed with the results of similar studies. Some useful recommendations were offered based on the study results.

Key Words: Teacher self-efficacy belief, self-efficacy, pre-school education, pre-school teacher

1. GİRİŞ

Öğretmen yeterlilikleri üzerine, psikoloji ve eğitim alanlarında yapılan araştırmaların teorik temeli Bandura (1977)'nin öz-yeterlik kuramına dayanmaktadır (Poulou, 2007). Bandura'nın öncülüğünü yaptığı sosyal bilişsel öğrenme teorileri; inançlar, beklentiler ve duygular gibi içsel süreçlerin insan davranışları ile arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Öz-yeterlik ise dikkat çeken ve kabul gören önemli içsel faktörlerden biridir (Bandura, 1977; Akt: Jakson, 2002). Bandura (1997:3), öz-yeterliliği, davranış oluşturmada etkili olan, bireylerin performans göstermesi için ihtiyaç duyduğu etkinlikleri organize etmesi ve başarı ile sonuçlandırma potansiyeli ile ilgili oluşturduğu inançlar olarak tanımlar. Öz-yeterlik inancı, bireylerin becerileri ile neler yapabileceği ile ilgilidir.

Öz-yeterlik inancı, kişisel gelişim, başarı ve değişim için anahtar kaynaktır. Bilişsel, motivasyonel, duygusal ve karar verme süreçlerinde etkilidir. Yeterlik inancı, bireyin iyimser ya da kötümser bir biçimde düşünmesini etkiler. Böyle inançlar insanın hedeflerini ve isteklerini, kendini nasıl motive edeceğini, zorluklar ve sıkıntılarla karşılaştığındaki gayretini etkiler. Aynı zamanda bireyin geleceğe ilişkin beklentilerini şekillendirir. Çevresel fırsatları ve engellerin nasıl değerlendirildiğini belirler. Düşük öz-yeterliğe sahip kişiler zorluklarla karşılaştığında kolayca boşa uğraştığına inanır ve denemeyi bırakır. Aynı zamanda öz-yeterlik inancı, duygusal yaşam kalitesini ve stres ve depresyona açık olmayı etkiler. İnsanın karar verme noktasında seçimlerini etkiler (Bandura, 2006:4).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Algılanan öz-yeterlik, bireyin organize becerilerini ve olası durumları yönetme için gerekenleri gerçekleştirme inançlarına işaret eder (Bandura,1997:2). Yeterlik inancı, dört faktörden etkilenir ve birlikte geliştirilebilir. Bunlardan ilki ustalık deneyimidir. Başarılar, bireylerin yeterliklerinde önemli inançlar oluşturur ve başarısızlık onu zayıflatır. İkinci faktör ise, dolaylı deneyimlerdir. Bu deneyimler sosyal modellerin sağladığı deneyimler olarak açıklanır. Benzer insanları görmek ve gözlemlemek, gözleyenin inançlarını artırır. Aynı zamanda insanların başarıları sonrasındaki sonuçları gözlemleme bu süreçte oldukça etkilidir. Bir diğer faktör, sosyal iknadır. Sözel olarak ikna edilen bireyler becerilerini ortaya koyar ve devam ettirirler. Cesaretlendirme ve motivasyonu artırıcı konuşmalar, bireylerin başarmak için yeterli denemeleri yapmalarına sebep olur. Ancak yeterlikte gerçekçi olmayan destekleme ve zorlamalar, hayal kırıklığı yaşatacak sonuçlara neden olabilir. Bununla birlikte biri beceriksiz olarak ikna edilirse, kendi potansiyelini geliştirecek durumlarla karşı karşıya kalmaktan sakınır ve zorluklarla karşılaştığında mücadeleyi bırakır. Son olarak psikolojik ve duygusal durumlar, yeterlik inancını geliştiren ve artıran faktör olarak görülür. Fiziksel durumların geliştirilmesi, stresin ve negatif duygusal eğilimleri azalması yeterlik inancı üzerinde etkilidir (Bandura, 1997:3-5).

Öz-yeterlik inancı bilişsel süreçlerle de ilişkilidir. Öz-yeterlik inancı motivasyonun, öz düzenleme rolünde anahtar rol oynar. Birçok yolla motivasyonu sağlar. Böylece bireylerin kendileri için hedef belirlemelerini sağlar. Ayrıca zorluklar karşısında ne kadar çaba harcayacaklarını, ne kadar zaman mücadele edeceklerini ve başarısızlıklar karşısındaki esnekliklerini belirler (Schunk, 1991; Bandura,1993).

Öğrenmeye yardımcı ortamları oluşturma görevi büyük çapta öğretmen öz-yeterliliğine ve yeteneğine dayandırılmaktadır. Sınıf atmosferi, bir ölçüde öğretmenlerin, öğretimsel yeterliklerine ilişkin inançları tarafından belirlenmektedir (Bandura, 1993).

Öğretmen öz-yeterlik inancı, öğretmenlerin öğrenci performansını etkilemede sahip olduğu kapasiteye ilişkin inancı olarak tanımlanır (Tschannen-Moran, Woolfolk-Hoy ve Hoy, 1998: Akt: Kurt, 2012). Öğretmen öz-yeterlik inancı, mesleki memnuniyeti ve öğrencilerin akademik başarılarını etkilemektedir (Caprara vd, 2006). Düşük öz-yeterliğe sahip öğretmenlerin, mesleki memnuniyetlerinin de düşük olduğu ortaya konulmuştur (Klassen ve Chiu, 2010). Bununla birlikte düşük öğretmen öz-yeterliğinin, mesleki yıpranma, tükenmişlik ve öğrencilerin öğrenme çıktılarının azalması ile ilişkilendirilmiştir (O'Neill ve Stephenson, 2011). Öğretmen öz-yeterliğinin, mesleki tükenmişliği engellemede ve tedavi etmede kullanılması gerekliliği vurgulanmıştır (Brouwers ve Tomic, 2000). Mesleki tükenmişlik ve öz-yeterlik inancı, negatif yönde ilişkili iken kişisel başarı ile öz-yeterlik inancı pozitif yönde ilişkilidir. Öğretmenlerde yüksek öz-yeterlik inancı, uygulamalara daha hazır olmalarına ve sonrasında yeni eğitimsel uygulamalar yapmalarına neden olur (Evers, Brouwers ve Tomic, 2002). Düşük öz-yeterlik, yüksek düzey mesleki tükenmişlik algısı oluşturmaktadır (Friedman, 2003). Mesleki tükenmişlikten önce düşük öz-yeterlik inancının geldiği kabul edilir (Schwarzer ve Hallum, 2008).

Öğretmen öz-yeterlik inancı, küçük bir konu olsa da etkileri büyüktür. Öğretmenlerin öğrencilerinin çıkış davranışlarını etkileyen becerilerine ilişkin değerlendirmeleri, öğretmenin davranışlarını, öğrencilerin tutumlarını ve başarılarını etkilediği kesinleşmiştir. Bu inançların nasıl formüle edileceğini ve öğretmenlik kariyeri sürecinde nasıl devam ettirileceği konusunu irdelenmelidir. Bu noktada öğretmenleri etkileyen faktörlerin araştırılması gerekmektedir (Tschannen-More ve Wolfok Hoy, 2002). Bu bağlamda öğretmen yeterlilikleri ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Bunların sonucunda öğretmen yeterlilik inancı düzeyleri, alt boyutları, etkileyen faktörler ve sonuçları, ilişkili olduğu durumlar ortaya konulmaya çalışılmıştır (Evers, Brouwers ve Tomic, 2002; Chung, Marvin ve Churchill, 2005; Poulou, 2007; Chan, 2008; Yılmaz-

Tuzun ve Topçu, 2008; Üstüner, Demirtaş, Cömert ve Özer, 2009; Fives ve Buehl, 2010; Akkuş, 2013; Kadim, 2013).

Bireylerin harekete geçmesinde ve davranışlarında bu kadar etkili olduğu ortaya çıkan kavramın, birçok araştırmaya konu olduğu görülmektedir. Bu araştırmalar içinde öğretmen öz-yeterlik inancı dikkat çekmiştir. Çünkü eğitim alanında ve dolayısı ile bireylerin yetiştirilmesinde oldukça etkili olan öğretmenlerin öz-yeterlik inançları ve bu inançları etkileyen faktörler önem kazanmıştır.

Okul öncesi dönemde elde edilen kazanımların yaşam boyu etkili ve bu dönemde verilen eğitimin oldukça önemli olduğu bilinmektedir. Okul öncesi dönemde verilen eğitimin kalitesini etkileyen unsurlardan biri olarak okul öncesi öğretmenleri kabul edilir. Bu durum dikkate alındığında okul öncesi öğretmen yeterliklerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte okul öncesi dönem çocuğu, öğretmen ve öğretmen yeterlikleri arasında ilişki ortaya konulmuş bir sonuçtur (Chung, Marvin ve Churchill, 2005). Bu bağlamda okul öncesi öğretmenlerinin çocuklar üzerindeki etkileri de düşünülecek olursa okul öncesi öğretmen yeterlikleri araştırılması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırmanın genel amacı; okul öncesi öğretmenlerinin öğretmen öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşlerini belirlemektir. Bu genel amaç çerçevesinde şu sorulara cevap aranmıştır:

1.Okul öncesi öğretmenlerinin öğretme öğrenme sürecine yönelik öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri nedir ve bu görüşler cinsiyet, meslekteki hizmet süresi, görev yapılan kurum ve bu kurumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşmakta mıdır?

2. Öğretmenlerin iletişim becerilerine yönelik öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri nedir ve bu görüşler cinsiyet, meslekteki hizmet süresi, görev yapılan kurum ve bu kurumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşmakta mıdır?

3. Öğretmenlerin aile katılımına yönelik öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri nedir ve bu görüşler cinsiyet, meslekteki hizmet süresi, görev yapılan kurum ve bu kurumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşmakta mıdır?

4. Öğretmenlerin planlamaya yönelik öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri nedir ve bu görüşler cinsiyet, meslekteki hizmet süresi, görev yapılan kurum ve bu kurumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşmakta mıdır?

5. Öğretmenlerin öğrenme ortamlarının düzenlenmesi yönelik öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri nedir ve bu görüşler cinsiyet, meslekteki hizmet süresi, görev yapılan kurum ve bu kurumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşmakta mıdır?

6. Öğretmenlerin sınıf yönetimine yönelik öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri nedir ve bu görüşler cinsiyet, meslekteki hizmet süresi, görev yapılan kurum ve bu kurumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşmakta mıdır?

2. YÖNTEM

Okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bu araştırma betimsel nitelikte bir çalışmadır. Bu tür araştırmalarda, mevcut olayların daha önceki olay ve şartlarla ilişkileri göz önünde bulundurulur ve durumlar arasındaki etkileşimleri ortaya konulmaya çalışılır. Böylece eldeki verilere dayanılarak yanıtlar bulunur (Kaptan, 1998: 59).

Araştırmanın çalışma grubunu 2012- 2013 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Elazığ il merkezinde bulunan okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapan okul öncesi öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırma örnekleminin seçiminde tabakalı örnekleme türü kullanılmıştır. Bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

örnekleme türünde evrendeki alt grupların örnekleme temsili edilmeleri garanti altına alınır ve evren iki yada daha çok tabakaya (alt evrene-alt gruba) ayrılır (Balcı, 1995). Bu açıdan okullar iki boyutta tabakalandırılmıştır. Birinci tabakalandırma Elazığ il milli eğitim müdürlüğü tarafından oluşturulmuş resmi eğitim bölgeleri doğrultusunda yapılmıştır. İkinci tabakalandırma okulların sosyo-ekonomik düzeyleri dikkate alınarak yapılmıştır. İlk tabakalandırmada izlenen yol şöyledir: Elazığ il merkezindeki okullar beş farklı resmi eğitim bölgesine ayrılmıştır. Mevcut araştırmada bu eğitim bölgelerinin her birinden üçer okul seçilmiştir. Okulların tabakalandırılmasında sosyo-ekonomik düzeyler dikkate alınmış ve bu çerçevede okullar iyi orta ve alt sosyo-ekonomik düzeyler açısından sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma sürecinde il Milli Eğitim Müdürlüğündeki yetkililerden alınan bilgiler, okulların içerisinde bulundukları yerleşim alanları ve öğrenci profilleri sosyo-ekonomik düzey yönünden ölçüt olarak ele alınmıştır. Buna göre her eğitim bölgesinden bir iyi, bir orta bir de alt sosyo-ekonomik düzeye ait okullar tesadüfi bir biçimde seçilerek toplam 15 okul belirlenmiştir. Belirlenen okullardan toplam 98 öğretmene ulaşılmıştır. Öğretmenlere ilişkin kişisel bilgiler Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Araştırma kapsamındaki öğretmenlere ilişkin kişisel bilgiler			
		f	%
Cinsiyet	Kadın	85	86.7
	Erkek	13	13.3
Kurum	Bağımsız Anaokulu	71	72.4
	İlkokul	27	27.6
Sosyo-ekonomik düzey	İyi	33	33.7
	Orta	33	33.7
	Alt	32	32.6
Hizmet süresi	1-5 yıl arası	52	53.1
	6-10 yıl arası	26	26.4
	11-15 yıl arası	8	8.2
	16-20 yıl arası	3	3.1
	21 yıl ve üstü	9	9.2
Toplam		98	100

Araştırmaya katılan okul öncesi öğretmenlerinin yüzde 86.7’si kadın (n:85), yüzde 13.3’ü de erkektir (n:13). Ulaşılan öğretmenlerin yüzde 72.4’ü bağımsız anaokullarında (n:71), yüzde 27.6’sı (n:27) da ilkokullar bünyesinde bulunan anasınıflarında görev yapmaktadır. Sosyo-ekonomik düzey açısından dağılıma bakıldığında, öğretmenlerin yüzde 33.7’si (n:33) iyi, yüzde 33.7’si orta, yüzde 32.6’sı (n:32) da alt sosyo-ekonomik düzey okullarda görev yapmaktadırlar. Katılımcıların hizmet sürelerine göre dağılımları ise şöyledir: 1-5 yıl arası kıdeme sahip öğretmenler yüzde 53.1 (n:52), 6-10 yıl arası kıdeme sahip öğretmenler yüzde 26.4 (n:26), 11-15 yıl arası kıdeme sahip öğretmenler yüzde 8.2 (n:8), 16-20 yıl arası kıdeme sahip öğretmenler yüzde 3.1 (n:3), 21 yıl ve üstü kıdeme sahip öğretmenler yüzde 9.2 (n:9).

Araştırmanın verilerinin toplanmasında Tepe ve Demir (2012) tarafından geliştirilen beşli Likert tipindeki “Okul Öncesi Öğretmenlerinin Öz-yeterlilik İnançları Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, altı faktörlü olup 37 maddeden oluşmaktadır. Bu faktörler öğrenme öğretme süreci (OOS), iletişim becerileri (IB), aile katılımı (AK), planlama (PL), öğrenme ortamlarının düzenlenmesi

(OOD) ve sınıf yönetimi (SY) olarak belirlenmiştir. Ölçeğin boyutları “hiç, az, orta, çok, tamamen” biçiminde derecelendirilmiştir.

Ölçeğin geliştirilmesinde 896 okul öncesi öğretmeni dâhil edilmiş ve geçerlik ve güvenirlik işlemleri yapılmıştır. Ölçeğe ilişkin toplam madde korelasyon katsayısı 0.65 ile 0.81 arasında değişmektedir. Ölçeğin tümüne ait Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı ise 0.97 olarak belirlenmiştir. Alt boyutlara ilişkin Cronbach alpha değerleri ise sırasıyla öğrenme öğretme süreci alt boyutu için 0.91, iletişim becerileri alt boyutu için 0.90, aile katılımı alt boyutu için 0.90, planlama alt boyutu için 0.87, öğrenme ortamlarının düzenlenmesi alt boyutu için 0.88 ve sınıf yönetimi alt boyutu için 0.87 olarak belirlenmiştir. Aritmetik ortalamaların yorumlanmasında ise; 1,00-5,00 arasındaki ortalama değerler “Hiç: 1.-1.80”, “Az: 1.81-2.60”, “Orta: 2.61-3.40”, “Çok: 3.41-4.20” ve “Tamamen: 4.21-5.00” şeklinde belirlenmiştir.

Verilerin analizinde yüzde, frekans, aritmetik ortalama, standart sapma, bağımsız gruplar t testi, tek yönlü varyans analizi ve MWU testi kullanılmıştır. Ayrıca varyans analizi ve t-testi için önce Levene testi uygulanarak dağılımın normal olup olmadığına bakılmıştır. Anlamlılık düzeyi 0.05 olarak alınmıştır.

3. BULGULAR

Bu kısımda okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşlerinin cinsiyet, hizmet süresi, görev yapılan kurum ve bu kurumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik düzey değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koyan bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmenlerin Öğrenme Öğretme Sürecine İlişkin Görüşlerine Ait Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Sonuçları

Alt Ölçek	Madde No	Madde	$\bar{X}$	ss
OOS	5	Öğrencilerimin kendilerini ifade etme çabalarını cesaretlendirebilirim.	4.71	.454
	6	Öğrencilerime başarıyı yaşayacakları fırsatlar yaratabilirim.	4.64	.523
	11	Öğrencilerime açık ve anlaşılır açıklamalar yapabiliyorum.	4.80	.453
	12	Öğrencilerime, öğrendiklerini günlük yaşama aktarabilecekleri fırsatlar yaratabilirim.	4.58	.608
	15	Öğrencilerime davranışlarımla model olabilirim.	4.71	.454
	17	Öğrencilerimi girişken olmaya özendirilebilirim.	4.74	.483
	25	Sınıfımda işbirlikçi bir ortam yaratabilirim.	4.65	.539
	26	Öğrencilerimi özerk olmaya özendirilebilirim.	4.53	.613
	31	Öğrencilerimin öğrenme sürecine aktif katılımını sağlayabilirim.	4.71	.454
Toplam			4.68	.361

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmenlerin öğrencilerin kendilerini ifade etme çabalarını cesaretlendirebilme ($\bar{X}=4.71$), başarıyı yaşayacakları ($\bar{X}=4.64$) ve öğrendiklerini günlük yaşama aktarabilecekleri ($\bar{X}=4.58$) fırsatları yaratabilme, öğrenme öğretme sürecine aktif katılımını sağlayabilme ($\bar{X}=4.71$) gibi öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri ‘tamamen’ düzeyinde kabul ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte öğretmenlerin öğrencilere açık ve anlaşılır açıklamalar yapabilme ($\bar{X}=4.80$), davranışları ile model olma ($\bar{X}=4.71$) ve onları girişken ($\bar{X}=4.74$), ve özerk olmaya ($\bar{X}=4.53$), özendirilme, sınıfta işbirlikçi ortam yaratabilme ($\bar{X}=4.65$) gibi öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşlerini de ‘tamamen’ düzeyinde kabul ettikleri belirlenmiştir. Bu alt boyuta ilişkin görüşlerin toplam aritmetik ortalamasının da ‘tamamen’ düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Buna göre okul öncesi öğretmenlerinin öğrenme öğretme sürecine ilişkin öz-yeterlik inançlarını yüksek gördükleri ortaya çıkmıştır.

Tablo 3. Cinsiyet Değişkenine Göre Öğrenme Öğretme Süreci Alt Boyutuna İlişkin Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları								
Değişken		n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene		t
						f	p	
Cinsiyet	Kadın	85	4.66	.369	96	2.940	.090	1.271
	Erkek	13	4.79	.286				

Tablo 3'teki bulgular, öğretmenlerin öz-yeterlik inançlarına ilişkin öğrenme öğretme sürecine (OOS) yönelik alt boyutuna ait görüşlerinin cinsiyetlerine [$t_{(96)}=1.271$, $p=.090$] göre farklılaşmadığını göstermektedir. Hem kadın ($\bar{X}=4.66$) hem de erkek öğretmenlerin ($\bar{X}=4.79$), öğrenme öğretme sürecine yönelik öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri ‘tamamen’ düzeyindedir.

Tablo 4. Hizmet Süresi Değişkenine Göre Öğrenme Öğretme Süreci Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları							
Değişken		n	$\bar{x}$	ss	sd	F	p
Hizmet Süresi	1-5 yıl arası	52	4.67	.340	4	.302	.876
	6-10 yıl arası	26	4.70	.385			
	11-15 yıl	8	4.60	.504	93		
	16-20 yıl	3	4.85	.170			
	21 yıl ve üstü	9	4.67	.356	97		
	Levene: 2.145, p=0. 081						

Tablo 4 incelendiğinde, okul öncesi öğretmenlerinin öğrenme öğretme süreci alt boyutuna ilişkin görüşlerinin hizmet süresi değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaşmadığı görülmektedir [$F_{(4-93)}=.302$, $p=.876$]. Öğretmen görüşlerine ait aritmetik ortalamalar, öğretmenlerin bu yöndeki görüşleri ‘tamamen’ düzeyinde benimsediklerini ortaya koymaktadır. Bu bulgulara göre okul öncesi öğretmenlerinin hizmet süresi açısından öğrenme-öğretme sürecine ilişkin öz-yeterlik inanç düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 5. Kurum Değişkenine Göre Öğrenme Öğretme Süreci (OOS) Alt Boyutuna İlişkin Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları								
Değişken		n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene		t
Kurum	Anaokulu	71	4.67	.373	96	f	p	.452
	İlkokul	27	4.70	.330		1.958	.165	

Tablo 5'te kurum değişkenine göre öğrenme öğretme sürecine ilişkin öğretmenlerin öz-yeterlik inançlarına ilişkin bulgular verilmiştir. Buna göre, kurum değişkenine göre öğretmen görüşlerinin farklılaşmadığı görülmektedir [$t_{(96)}=.452$, $p=.165$]. Bu bulguya göre hem bağımsız anaokullarında ($\bar{X}=4.67$) hem de ilkokullarda görev yapan okul öncesi öğretmenlerinin ($\bar{X}=4.70$) öğrenme öğretme sürecine ilişkin öz-yeterlik inançlarını yüksek düzeyde algıladıkları söylenebilir.

Tablo 6. Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre Öğrenme Öğretme Süreci Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları							
Değişken		n	$\bar{x}$	ss	sd	F	P
Sosyo-ekonomik Düzey	İyi	33	4.62	.330	2	1.885	.157
	Orta	33	4.77	.336	95		
	Alt	32	4.64	.403	97		
	Levene: .937, p=.395						

Tablo 6'ya bakıldığında, öğrenme öğretme sürecine ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait öğretmen görüşlerinin, sosyo-ekonomik düzey değişkenine göre farklılaşmadığı görülmektedir [$F_{(2-95)}=1.885$, $p=.157$]. Bu bulguya göre araştırma kapsamındaki öğretmenlerin görev yaptıkları kurumların sosyo-ekonomik düzeyleri açısından öz-yeterli inançlarına ilişkin görüşlerinin farklılaşmadığı söylenebilir. Aritmetik ortalamalar bu yöndeki görüşlerin 'tamamen' düzeyinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 7. Öğretmenlerin İletişim Becerilerine İlişkin Görüşlerine Ait Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Sonuçları				
Alt Ölçek	Madde No	Madde	$\bar{X}$	ss
IB	3	Türkçeyi kurallarına uygun ve anlaşılır bir biçimde kullanabilirim.	4.71	.497
	8	Öğrencilerimin olumlu davranışlarını ödüllendirebilirim.	4.67	.513
	10	Öğrencilerime, bir birey olarak değer verdiğimi hissettirebilirim.	4.78	.443
	14	Öğrencilerimin ailelerine karşı anlayışlı ve duyarlı davranabilirim.	4.43	.674
	21	Sesimin tonunu ve gerekli vurgulamaları uygun şekilde ayarlayabilirim.	4.69	.526
	24	Öğrencilerimle göz teması kurabilirim.	4.83	.407
	34	Beden dilini (duruş, mimikler, göz teması, el-kol hareketleri vb.) etkili bir şekilde kullanabilirim.	4.68	.567
Toplam			4.67	.352

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Tablo 7’de öğretmenlerin iletişim becerilerine ilişkin görüşlerine ait bulgular verilmiştir. Buna göre öğretmenlerin, Türkçeyi kurallarına uygun ve anlaşılır bir biçimde kullanabilme ($\bar{X}$ =4.71), öğrencilerin olumlu davranışlarını ödüllendirebilme ($\bar{X}$ =4.67), onlara bir birey olarak değer verdiğini hissettirebilme ($\bar{X}$ =4.78), ailelerine karşı anlayışlı ve duyarlı davranabilme ($\bar{X}$ =4.43), ses tonunu ve gerekli vurgulamaları uygun şekilde ayarlayabilme ($\bar{X}$ =4.69), öğrencilerle göz teması kurabilme ($\bar{X}$ =4.83) ve beden dilini (duruş, mimikler, göz teması, el-kol hareketleri vb.) etkili bir şekilde kullanabilme ($\bar{X}$ =4.68) yönündeki görüşleri ‘tamamen’ düzeyinde benimsedikleri belirlenmiştir. Buradan hareketle okul öncesi öğretmenlerinin iletişim becerilerine ilişkin öz-yeterlik inançlarını yüksek düzeyde gördükleri söylenebilir.

Tablo 8. Cinsiyet Değişkenine Göre İletişim Becerileri Alt Boyutuna İlişkin Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları								
Değişken		n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene		T
						f	p	
Cinsiyet	Kadın	85	4.69	.360	96	.397	.530	.162
	Erkek	13	4.67	.305				

Tablo 8’de iletişim becerilerine ilişkin öğretmen görüşlerinin cinsiyet değişkeni açısından farklılaşmadığı görülmektedir [$t_{(96)}=.162$, $p=.530$]. Buna göre kadın öğretmenler ($\bar{X}$ =4.69) ve erkek öğretmenler ($\bar{X}$ =4.67) iletişim becerilerine ait öz-yeterlik inançlarına ilişkin ‘tamamen’ düzeyinde görüş bildirmişlerdir.

Tablo 9. Hizmet Süresi Değişkenine Göre İletişim Becerileri Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları							
Değişken		n	$\bar{x}$	ss	sd	F	P
Hizmet Süresi	1-5 yıl arası	52	4.67	.346	4	.240	.915
	6-10 yıl arası	26	4.71	.475			
	11-15 yıl	8	4.68	.475	93		
	16-20 yıl	3	4.86	.247			
	21 yıl ve üstü	9	4.67	.350			
	Levene: .622 , p=.648						

Tablo 9’a bakıldığında, okul öncesi öğretmen görüşlerinin iletişim becerileri alt boyutunda hizmet süresi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği görülmektedir [$F_{(4,93)}=.240$, $p=.915$]. Buna göre en düşük aritmetik ortalama puanının 1-5 yıl arası ve 21 yıl ve üstü hizmet süresi olan öğretmenlere ($\bar{X}$ =4.67), en yüksek aritmetik ortalama puanının ise 16-20 yıl arası hizmet süresi olan öğretmenlere ($\bar{X}$ =4.86) ait olduğu belirlenmiştir. Bu bulgulara göre öğretmenlerin iletişim becerilerine ilişkin ‘tamamen’ düzeyinde görüş bildirdikleri belirlenmiştir.

Tablo 10. Kurum Değişkenine Göre İletişim Becerileri Alt Boyutuna İlişkin MWU testi Sonuçları						
Değişken		n	Sıra Ort.	Sıra Top.	MWU	P
Kurum	Anaokulu	71	48.86	3469.00	913.000	.710
	İlkokul	27	51.19	1382.00		
		Levene: 5.154 p=0.025				

Tablo 10'daki MWU testi sonucuna göre kurum değişkeni açısından iletişim becerilerine ilişkin okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlik inançlarına ait görüşlerinin istatistiksel açıdan anlamlı biçimde farklılaşmadığı belirlenmiştir (MWU= 913.000). Elde edilen bu bulgu, anaokullarında ve ilkokullarda görev yapan okul öncesi öğretmenlerinin, iletişim becerilerine ilişkin öğretmen öz-yeterlik inançlarına ait görüşlerinin değişmediğini göstermektedir.

Tablo 11. Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre İletişim Becerileri Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları							
Değişken		n	$\bar{x}$	ss	sd	F	p
Sosyo-ekonomik Düzey	İyi	33	4.66	.335	2	1.602	.207
	Orta	33	4.77	.317	95		
	Alt	32	4.62	.394	97		
	Levene:.991, p=.375						

Sosyo-ekonomik düzey değişkenine göre iletişim becerilerine ilişkin öğretmen görüşlerine ait elde edilen bulgular Tablo 11'de verilmiştir. Buna göre, öğretmen görüşlerinin sosyo-ekonomik düzey açısından farklılaşmadığı belirlenmiştir [$F_{(2-95)}=1.602$, $p=.207$]. Bu bulgulara göre öğretmenlerin 'tamamen' düzeyinde görüş bildirdikleri belirlenmiştir.

Tablo 12. Öğretmenlerin Aile Katılımına İlişkin Görüşlerine Ait Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Sonuçları				
Alt Ölçek	Madde No	Madde	$\bar{X}$	ss
AK	16	Ailelerin öğrenme süreciyle ilgili kararlara katılımını sağlayabilirim.	4.36	.763
	18	Ailelere, okul ve sınıf etkinliklerine katılmaları için özendirici çalışmalar yapabilirim.	4.23	.882
	27	Ailelerin çeşitli beceri ve uzmanlık alanlarından eğitim ortamında yararlanabilirim.	4.18	.923
	32	Öğrencimin istenmeyen davranışlarını değiştirebilmek için ailelerle işbirliği yapabilirim.	4.54	.577
	37	Aileleri, okul öncesi öğrencisinin gelişim özellikleri ve gereksinimleri hakkında bilgilendirmek için çalışmalar düzenleyebilirim.	4.30	.792
Toplam			4.32	.597

Tablo 12'de öğretmenlerin aile katılımına ilişkin görüşlerine ait bulgular verilmiştir. Buna göre öğretmenler, ailelerin öğrenme süreciyle ilgili kararlara katılımını sağlayabilme ($\bar{X}=4.36$), ailelere, okul ve sınıf etkinliklerine katılmaları için özendirici çalışmalar yapabilme ($\bar{X}=4.23$), öğrencilerin istenmeyen davranışlarını değiştirebilmek için ailelerle işbirliği yapabilme ($\bar{X}=4.54$), aileleri, okul öncesi öğrencisinin gelişim özellikleri ve gereksinimleri hakkında bilgilendirmek için çalışmalar düzenleyebilme ($\bar{X}=4.30$) gibi görüşlere 'tamamen' düzeyinde katılım göstermişlerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bununla birlikte araştırma kapsamına alınan öğretmenlerin, ailelerin çeşitli beceri ve uzmanlık alanlarından eğitim ortamında yararlanabilme ($\bar{X}=4.18$) görüşüne ‘çok’ düzeyinde katılım gösterdikleri belirlenmiştir.

Tablo 13. Cinsiyet Değişkenine Göre Aile Katılımı (AK) Alt Boyutuna İlişkin Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları								
Değişken		n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene		T
						f	p	
Cinsiyet	Kadın	85	4.34	.598	96	.003	.955	.422
	Erkek	13	4.20	.594				

Tablo 13’e göre, öğretmenlerin aile katılımına ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait görüşleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmamaktadır [$t_{(96)}=.422$, $p=.955$]. Bu bulgu kadın ($\bar{X}=4.34$) ve erkek öğretmenlerin ($\bar{X}=4.20$) aile katılımına ilişkin görüşlerinin benzer düzeyde olduğunu göstermektedir. Her iki cinsiyet grubunda bulunan öğretmenlerin bu alt boyuta ilişkin öz-yeterlik inançlarının yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 14. Hizmet Süresi Değişkenine Göre Aile Katılımı Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları							
Değişken		n	$\bar{x}$	ss	sd	F	p
Hizmet Süresi	1-5 yıl arası	52	4.22	.617	4	1.635	.172
	6-10 yıl arası	26	4.48	.467			
	11-15 yıl	8	4.60	.733	93		
	16-20 yıl	3	4.53	.808			
	21 yıl ve üstü	9	4.13	.539			
	Levene:2.082, p= .089						

Tablo 14 incelendiğinde, öğretmenlerin aile katılımına ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait görüşleri arasında hizmet süresi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılığın bulunmadığı görülmektedir [$F_{(4-93)}=1.635$, $p=.172$]. Öğretmenlerin bu yöndeki öz-yeterlik inançlarına ait görüşlerinin değişmediği ifade edilebilir.

Tablo 15. Kurum Değişkenine Göre Aile Katılımı Alt Boyutuna İlişkin Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları								
Değişken		n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene		t
						f	p	
Kurum	Anaokulu	71	4.30	6.38	96	3.334	.071	.619
	İlkokul	27	4.39	.477				

Tablo 15’te aile katılımına ilişkin öğretmen görüşlerinin, kurum değişkenine göre farklılaşmadığı görülmektedir [$t_{(96)}=.619$, $p=.071$]. Hem anaokullarında ($\bar{X}=4.30$) hem de ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin ($\bar{X}=4.39$) aile katılımına ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait görüşlerinin ‘tamamen’ düzeyinde benimsendiği belirlenmiştir.

Tablo 16. Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre Aile Katılımı Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları							
Değişken		n	$\bar{x}$	ss	sd	F	p
Sosyo-ekonomik Düzey	İyi	33	4.30	.577	2	1.586	.210
	Orta	33	4.46	.619	95		
	Alt	32	4.20	.581	97		
	Levene: .267, p=.766						

Tablo 16'daki varyans analizi sonuçları aile katılımına ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait öğretmen görüşlerinin, görev yaptıkları okulların sosyo-ekonomik düzey değişkenine göre farklılaşmadığını göstermektedir [$F_{(2,95)}=1.586$, $p=.210$]. Buna göre her üç sosyo-ekonomik düzeyde görev yapan okul öncesi öğretmenlerin bu yöndeki öz-yeterliklerine ilişkin görüşleri değişmemektedir.

Tablo 17. Öğretmenlerin Planlamaya İlişkin Görüşlerine Ait Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Sonuçları				
Alt Ölçek	Madde No	Madde	$\bar{x}$	ss
PL	20	Etkinliklerimde, öğrencilerimin bireysel farklılıklarını ve gereksinimlerini göz önünde tutabilirim.	4.53	.629
	23	Öğrencilerimin gelişim düzeylerine uygun amaçlar belirleyebilirim.	4.57	.592
	28	Günlük planımı hazırlarken öğrencilerimin tüm gelişim alanlarına (bilişsel, duygusal, sosyal ve psikomotor) yönelik etkinlikler hazırlayabilirim.	4.61	.603
	29	Öğrenme sürecini etkili bir şekilde planlayabilirim.	4.59	.514
	33	Günlük planımda bireysel ve grup etkinliklerine dengeli biçimde yer verebilirim.	4.52	.630
	36	Günlük planıma yakın çevrenin özelliklerini yansıtabilirim.	4.41	.686
Toplam			4.54	.464

Tablo 17'de öğretmenlerin planlamaya ilişkin öz-yeterlik inançlarına aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçları görülmektedir. Buna göre öğretmenler, etkinliklerde, öğrencilerin bireysel farklılıklarını ve gereksinimlerini göz önünde tutabilme ($\bar{x}=4.53$), gelişim düzeylerine uygun amaçlar belirleyebilme ($\bar{x}=4.57$), günlük plan hazırlarken öğrencilerin tüm gelişim alanlarına (bilişsel, duygusal, sosyal ve psikomotor) yönelik etkinlikler hazırlayabilme ($\bar{x}=4.61$), öğrenme sürecini etkili bir şekilde planlayabilme ($\bar{x}=4.59$), günlük planında bireysel ve grup etkinliklerine dengeli biçimde yer verebilme ($\bar{x}=4.52$) ve günlük planına yakın çevrenin özelliklerini

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

yansıtabilme ($\bar{X}=4.41$) yönündeki öz-yeterliklerinin ‘tamamen’ düzeyinde olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 18. Cinsiyet Değişkenine Göre Planlama Alt Boyutuna İlişkin Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları								
Değişken		n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene		t
						f	p	
Cinsiyet	Kadın	85	4.54	.481	96	1.972	.163	.836
	Erkek	13	4.56	.344				

Tablo 18 incelendiğinde öğretmenlerin planlamaya ilişkin görüşlerinin cinsiyetlerine göre farklılaşmadığı görülmektedir [$t_{(96)}=.836$, $p=.163$]. Bu bulguya göre kadın öğretmenler ($\bar{X}=4.54$) ve erkek öğretmenler ($\bar{X}=4.56$) planlamaya ilişkin ‘tamamen’ düzeyinde görüş bildirmişlerdir.

Tablo 19. Hizmet Süresi Değişkenine Göre Planlama Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları							
Değişken		n	$\bar{X}$	ss	sd	F	p
Hizmet Süresi	1-5 yıl arası	52	4.54	.415	4	.075	.990
	6-10 yıl arası	26	4.55	.514			
	11-15 yıl	8	4.56	.591	93		
	16-20 yıl	3	4.50	.441			
	21 yıl ve üstü	9	4.46	.570	97		
	Levene: 1.041, p=.390						

Tablo 19 incelendiğinde, planlamaya ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait öğretmen görüşlerinin hizmet süresi değişkeni açısından farklılaşmadığı görülmektedir [$F_{(4-93)}=.075$, $p=.990$]. Grupların aritmetik ortalamaları incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerinin planlamaya ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait görüşlerinin ‘tamamen’ düzeyinde benimsendiği dikkat çekmektedir.

Tablo 20. Kurum Değişkenine Göre Planlama Alt Boyutuna İlişkin Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları								
Değişken		n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene		t
						f	p	
Kurum	Anaokulu	71	4.49	.488	96	3.782	.055	1.864
	İlkokul	27	4.68	.367				

Tablo 20’deki bağımsız gruplar t testi sonuçlarına göre kurum değişkeni açısından planlamaya ilişkin okul öncesi öğretmenlerinin görüşleri farklılık göstermemektedir [$t_{(96)}=.1864$, $p=.055$]. Bu bulguya göre hem bağımsız anaokulunda görev yapan okul öncesi öğretmenleri ($\bar{X}=4.49$) hem de ilkokullarda görev yapan okul öncesi öğretmenleri ($\bar{X}=4.68$) planlamaya ilişkin öz-yeterlik inançlarını yüksek düzeyde gördüklerini belirtmişlerdir.

Tablo 21. Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre Planlama Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları							
Değişken		n	$\bar{x}$	ss	sd	F	p
Sosyo-ekonomik Düzey	İyi	33	4.49	.482	2	1.789	.173
	Orta	33	4.66	.420	95		
	Alt	32	4.46	.477	97		
	Levene: .311, p=.733						

Sosyo-ekonomik düzey değişkenine göre planlamaya ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait öğretmen görüşleri Tablo 21’de verilmiştir. Buna göre, öğretmen görüşlerinin sosyo-ekonomik düzey açısından farklılaşmadığı belirlenmiştir [$F_{(2-95)}=1.789$, $p=.173$]. Grupların aritmetik ortalamalarına bakıldığında okul öncesi öğretmenlerinin okullarının sosyo-ekonomik düzeyleri açısından planlamaya ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait görüşleri ‘tamamen’ düzeyinde benimsedikleri görülmektedir.

Tablo 22. Öğretmenlerin Öğrenme Ortamlarının Düzenlenmesine İlişkin Görüşlerine Ait Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Sonuçları				
Alt Ölçek	Madde No	Madde	$\bar{X}$	ss
OOD	1	Öğrenme ortamını öğrencilerimin problem çözme becerilerini destekleyecek şekilde düzenleyebilirim.	4.41	.701
	4	Öğrenme ortamını öğrencilerimin yaratıcılığını destekleyecek şekilde düzenleyebilirim.	4.40	.729
	7	Sınıfımda öğrenmeyi engelleyen etmenleri belirleyip analiz ederek, öğrencilerimin ihtiyaçlarına yönelik düzenlemeler yapabilirim.	4.42	.702
	13	Öğrenme ortamının tehlikelerden uzak, estetik, temiz ve düzenli olmasını sağlayabilirim.	4.59	.571
	19	Öğrenme ortamının fiziksel koşullarını (ilgi köşelerinin düzenlenmesinde, öğrencilerin oturma düzeni. vb.). öğrenmeyi destekleyecek biçimde düzenleyebilirim.	4.49	.707
Toplam			4.46	.526

Tablo 22’de okul öncesi öğretmenlerinin öğrenme ortamlarının düzenlenmesine ilişkin görüşlerine ait aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçları verilmiştir. Buna göre öğretmenler, öğrenme ortamını öğrencilerin problem çözme becerilerini destekleyecek şekilde düzenleyebilme ($\bar{X}=4.41$), yaratıcılığını destekleyecek şekilde düzenleyebilme ($\bar{X}=4.40$), sınıfta öğrenmeyi engelleyen etmenleri belirleyip analiz ederek, öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik düzenlemeler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

yapabilme ($\bar{X}=4.42$), öğrenme ortamının tehlikelerden uzak, estetik, temiz ve düzenli olmasını sağlayabilme ($\bar{X}=4.59$) ve fiziksel koşullarını (ilgi koşullarının düzenlenmesinde, öğrencilerin oturma düzeni. vb.) öğrenmeyi destekleyecek biçimde düzenleyebilme ($\bar{X}=4.49$) yönündeki görüşlere ‘tamamen’ düzeyinde katılım göstermişlerdir. Buradan hareketle öğretmenlerin öğrenme ortamının düzenlenmesine ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait görüşlerinin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 23. Cinsiyet Değişkenine Göre Öğrenme Ortamlarının Düzenlenmesi Alt Boyutuna İlişkin Bağımsız Gruplar t Testi								
Değişken		n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene		t
						f	p	
Cinsiyet	Kadın	85	4.46	.531	96	.015	.902	.002
	Erkek	13	4.46	.512				

Tablo 23 incelendiğinde, öğrenme ortamlarının düzenlenmesine ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait öğretmen görüşlerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı görülmektedir [$t_{(96)}=.988$, $p=.902$]. Bu bulguya göre hem kadın okul öncesi öğretmenleri ($\bar{X}=4.46$) hem de erkek okul öncesi öğretmenleri ($\bar{X}=4.46$) öğrenme ortamlarının düzenlenmesine ilişkin öz-yeterlik inançlarını ‘tamamen’ düzeyinde gördüklerini belirtmişlerdir.

Tablo 24. Hizmet Süresi Değişkenine Göre Öğrenme Ortamlarının Düzenlenmesi Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları							
Değişken		n	$\bar{x}$	ss	sd	F	p
Hizmet Süresi	1-5 yıl arası	52	4.48	.466	4	.603	.661
	6-10 yıl arası	26	4.37	.687			
	11-15 yıl	8	4.65	.438	93		
	16-20 yıl	3	4.67	.231			
	21 yıl ve üstü	9	4.40	.480			
	Levene:.909, p=.462						

Tablo 24 incelendiğinde, öğrenme ortamlarının düzenlenmesine ilişkin öğretmen görüşlerinin hizmet süresi değişkeni açısından farklılaşmadığı görülmektedir [$F_{(4-93)}=.603$, $p=.661$]. Gruplardaki okul öncesi öğretmenler tarafından, öğrenme ortamlarının düzenlenmesine ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait görüşler ‘tamamen’ düzeyinde kabul görmüştür.

Tablo 25. Kurum Değişkenine Göre Öğrenme Ortamlarının Düzenlenmesi Alt Boyutuna İlişkin Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları								
Değişken		n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene		t
						f	p	
Kurum	Anaokulu	71	4.42	.545	96	.271	.604	1.271
	İlkokul	27	4.57	.463				

Tablo 25'te kurum değişkenine göre öğrenme ortamlarının düzenlenmesine ilişkin öğretmen görüşlerine ait bağımsız gruplar t testi sonuçları verilmiştir. Bu bulgulara göre, kurum değişkenine göre öz-yeterlik inançlarına ilişkin öğretmen görüşlerinin farklılaşmadığı görülmektedir [$t_{(96)}=1.271$, $p=.604$]. Bu bulguya göre bağımsız anaokulunda görev yapan okul öncesi öğretmenleri ($\bar{X}=4.42$) ve ilkokullarda görev yapan okul öncesi öğretmenleri ($\bar{X}=4.52$) öğrenme ortamlarının düzenlenmesine ilişkin öz-yeterlik inançlarını 'tamamen' düzeyinde gördüklerini belirtmişlerdir.

Tablo 26. Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre Öğrenme Ortamlarının Düzenlenmesi Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları							
Değişken		n	$\bar{X}$	ss	sd	F	p
Sosyo-ekonomik Düzey	İyi	33	4.32	.456	2	2.817	.065
	Orta	33	4.62	.614	95		
	Alt	32	4.43	.461	97		
	Levene:.047, p=.954						

Tablo 26 incelendiğinde, sosyo-ekonomik düzey değişkenine göre öğrenme ortamlarının düzenlenmesine ilişkin öz-yeterli inançlarına ait öğretmen görüşleri görülmektedir. Bu bulgulara göre, sosyo-ekonomik düzey açısından öğretmen görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma bulunmamaktadır [$F_{(2-95)}=2.817$, $p=.065$]. Buradan hareketle öğretmenlerin, öğrenme ortamlarının düzenlenmesi alt boyutuna ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait 'tamamen' düzeyinde görüş bildirdikleri saptanmıştır.

Tablo 27. Öğretmenlerin Sınıf Yönetimine İlişkin Görüşlerine Ait Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Sonuçları				
Alt Ölçek	Madde No	Madde	$\bar{X}$	ss
SY	2	Olumsuz öğrenci davranışları için çözümler üretebilirim.	4.66	.475
	9	Tüm öğrencilerimi etkinliklere motive edebilirim.	4.60	.588
	22	Öğrencilerimin sınıf kurallarına uymalarını sağlayabilirim.	4.58	.516
	30	Etkinlikler arası geçişleri dersin akışını bozmayacak şekilde planlayabilirim.	4.64	.523
	35	Öğrenme sürecinde zamanı etkin kullanabilirim.	4.55	.611
Toplam			4.61	.401

Öğretmenlerin sınıf yönetimine ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait görüşlerinin aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçları Tablo 27'de verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin, olumsuz öğrenci davranışları için çözümler üretebilme ($\bar{X}=4.66$), tüm öğrencileri etkinliklere motive edebilme ($\bar{X}=4.60$), sınıf kurallarına uymalarını sağlayabilme ($\bar{X}=4.58$), etkinlikler arası geçişleri dersin akışını bozmayacak şekilde planlayabilme ($\bar{X}=4.64$) ve öğrenme

sürecinde zamanı etkin kullanabilme ($\bar{X}=4.55$) gibi sınıf yönetimine ilişkin öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri ‘tamamen’ düzeyinde benimsedikleri belirlenmiştir.

Tablo 28. Cinsiyet Değişkenine Göre Sınıf Yönetimi Alt Boyutuna İlişkin Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları								
Değişken		n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene		t
						f	p	
Cinsiyet	Kadın	85	4.60	.404	96	.216	.643	.513
	Erkek	13	4.66	.395				

Tablo 28’de sınıf yönetimine ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait okul öncesi öğretmen görüşlerinin cinsiyet değişkeni açısından farklılaşmadığı görülmektedir [$t_{(96)}=.513$, $p=.643$]. Buna göre hem kadın ($\bar{X}=4.60$) hem de erkek öğretmenlerin ($\bar{X}=4.66$) sınıf yönetimi alt boyutuna ait öz-yeterlik inançlarına ilişkin ‘tamamen’ düzeyinde görüş bildirdikleri ortaya çıkmıştır.

Tablo 29. Hizmet Süresi Değişkenine Göre Sınıf Yönetimi Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları							
Değişken		n	$\bar{x}$	ss	sd	F	p
Hizmet Süresi	1-5 yıl arası	52	4.60	.408	4	.369	.830
	6-10 yıl arası	26	4.62	.397			
	11-15 yıl	8	4.58	.506	93		
	16-20 yıl	3	4.87	.115			
	21 yıl ve üstü	9	4.56	.371			
	Levene:1.136, p=.345						

Tablo 29’a bakıldığında, öğretmen görüşlerinin sınıf yönetimi alt boyutunda hizmet süresi değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği görülmektedir [$F_{(4-93)}=.369$, $p=.830$]. Bu bulguya göre okul öncesi öğretmenlerin bu yöndeki öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşlerinin hizmet sürelerine göre değişmemektedir. Aritmetik ortalamalar incelendiğinde, öğretmenlerin sınıf yönetimine ilişkin ‘tamamen’ düzeyinde görüş bildirdikleri saptanmıştır.

Tablo 30. Kurum Değişkenine Göre Sınıf Yönetimi Alt Boyutuna İlişkin Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları								
Değişken		n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene		t
						f	p	
Kurum	Anaokulu	71	4.59	.420	96	3.018	.086	.890
	İlkokul	27	4.67	.346				

Tablo 30 incelendiğinde, sınıf yönetimi alt boyutuna ilişkin öğretmen görüşlerinin, kurum değişkenine göre farklılaşmadığı görülmektedir [$t_{(96)}=.890$, $p=.086$]. Gerek anaokullarında öğretmenlerin ($\bar{X}=4.59$) gerekse ilkokullarda görev yapan okul öncesi öğretmenlerin ($\bar{X}=4.67$) sınıf yönetimi alt boyutuna ilişkin öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşlere ‘tamamen’ düzeyinde katılım gösterdikleri belirlenmiştir.

Tablo 31. Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre Sınıf Yönetimi Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları							
Değişken		n	$\bar{x}$	ss	sd	F	p
Sosyo-ekonomik Düzey	İyi	33	4.55	.425	2	3.051	.052
	Orta	33	4.75	.329	95		
	Alt	32	4.53	.418	97		
	Levene: 2.890, p=.060						

Sosyo-ekonomik düzey değişkenine göre sınıf yönetimi alt boyutuna ilişkin öz-yeterlik inançlarına ait öğretmen görüşleri Tablo 31’de verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, öğretmen görüşlerinin sosyo-ekonomik düzey açısından farklılaşmadığı belirlenmiştir [$F_{(2-95)}=3.051$, $p=.052$]. Öğretmenlerin sınıf yönetimi alt boyutunda öz-yeterlik inançlarına ait görüşleri ‘tamamen’ düzeyinde benimsedikleri tespit edilmiştir.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Mevcut araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 98 okul öncesi öğretmenin görüşüne başvurulmuştur. Araştırma sonucunda öğretmenlerin öğretme öğrenme sürecine, iletişim becerilerine, aile katılımına, planlamaya, öğrenme ortamlarının düzenlenmesine ve sınıf yönetimine ilişkin öz-yeterlik inançlarını yüksek düzeyde gördükleri belirlenmiştir. Benzer bir biçimde okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlik düzeylerinin ölçüldüğü bir araştırmada, öz-yeterlik düzeyleri ortalamanın üstünde olduğu ortaya konmuştur (Kesgin, 2006). Gençtürk (2008)’ün yaptığı araştırmada da benzer biçimde öğretmenlerin kendilerini oldukça yeterli gördükleri ortaya çıkmıştır. Yine başka bir araştırmada öğretmen öz-yeterlik düzeyleri ortalamanın üstünde bulunmuştur (Akkuş, 2013). Öz-yeterlik inancının, akademik motivasyonu artırma etkililiği (Schunk, 1991), bireyin harekete geçmesinde ve bireyi faal kılan kalitesine ve düzeyine katkıları (Bandura, 1993,1997) gibi noktalar göz önüne alındığında öğretmen öz-yeterliklerinin yüksek düzeyde çıkması olumlu bir sonuç olarak görülebilir.

Araştırmada, öğretmenlerin öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşlerinin cinsiyetlerine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir. Buna göre kadın ve erkek okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşlerinin birbirine benzer olduğu ortaya çıkmıştır. Benzer bir biçimde Gür (2008)’ün öğretmen öz-yeterlilikleri üzerinde yaptığı çalışmada, cinsiyetin öğretmenlerin genel öğretim stratejilerine yönelik, sınıf yönetimine ve öğrenci katılımına yönelik öz yeterliklerini etkilemediği sonucuna varılmıştır. Beden eğitimi öğretmenlerinin öz-yeterliği üzerine yapılan bir diğer çalışmada da, öğretmenlerin öz-yeterlik puanlarının cinsiyetlerine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir (Koparan, Öztürk ve Haşıl Korkmaz, 2011). Yine benzer şekilde öğretmen öz-yeterliliklerine ilişkin yapılan araştırmalarda cinsiyet değişkenine ilişkin farklılığın bulunmadığı araştırmalar mevcuttur (Yaman, Cansüğü Koray ve Altunçekiç, 2004; Gençtürk, 2008; Üstüner, Demirtaş, Cömert ve Özer, 2009; Çevik, 2010; Ülper ve Bağcı, 2012). Bu araştırmaların sonuçları mevcut araştırmanın bu yöndeki sonuçlarıyla paralellik göstermekte ve birbirini desteklemektedir.

Araştırmada, öz-yeterlik inançlarına ilişkin öğretmen görüşleri hizmet süreleri açısından da incelenmiştir. Bu kapsamda öğretmen görüşlerinin hizmet sürelerine göre farklılaşmadığı ulaşılan bir diğer sonuçtur. Benzer bir biçimde sınıf öğretmenleri üzerinde yapılan bir araştırmada meslekte geçirilen süre açısından öğretmen görüşleri arasında farklılık saptanmamıştır (Gotch ve French, 2013). Gür (2008)’in araştırmasında da öğretmenlik tecrübesinin öğretmenlerin genel öğretim

stratejilerine yönelik, sınıf yönetimine ve öğrenci katılımına yönelik öz yeterliklerini etkilemediği sonucuna varılmıştır. Başka bir araştırmada öğretmen öz-yeterlik algılarının hizmet sürelerine göre değişmediği belirlenmiştir (Üstüner, Demirtaş, Cömert ve Özer, 2009). Okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlik düzeylerine ilişkin bir diğer araştırmada da hizmet süresine göre öğretmen görüşleri farklılaşmamıştır (Keskin, 2006). Buna karşın başka bir araştırmada öğretmen yeterlilikleri ve meslekteki tecrübe süresi arasında ilişki saptanmıştır (Cheung, 2006). Bir başka araştırmada da mesleki tecrübe arttıkça öz-yeterlik inancı arttığı sonucuna varılmıştır (Fives ve Buehl, 2010). Benzer biçimde hizmet süresi değişkeninin öğretmen öz-yeterliliği ile ilişkili olduğu sonucuna varılan araştırmalar alan yazınında mevcuttur (Gençtürk, 2008; Koparan, Öztürk ve Haşıl Korkmaz, 2011).

Bu araştırmada, öğretmen görüşleri görev yapılan kurum ve bu kurumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik düzey açısından da değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda istatistiksel olarak farklılık saptanmamıştır. Buradan hareketle hem anaokullarında hem de ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin benzer ve yüksek düzeyde görüş bildikleri belirlenmiştir. Bununla birlikte iyi, orta ve yüksek sosyo-ekonomik düzeyden okullarda görev yapan öğretmenlerin de görüşlerinde benzerlik ortaya çıkmıştır. Benzer bir biçimde okul öncesi öğretmenlerin oyun etkinliklerine ilişkin öz-yeterliklerinin incelendiği çalışmada anaokulu ve ilkokullarda görev yapan öğretmen görüşlerinin bazılarında farklılık olduğu bazılarında olmadığı belirlenmiştir (Kadim, 2013). Bununla birlikte bir başka araştırmada okul türü açısından öğretmen öz-yeterliklerinin farklılık gösterdiği belirlenmiştir (Gençtürk, 2008).

5. ÖNERİLER

Okul öncesi dönem ve bu dönemde verilen eğitimin önemi düşünüldüğünde okul öncesi öğretmen yeterliliklerinin araştırılması gereken bir konu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle okul öncesi öğretmen yeterliliklerinin neler olduğu ve mevcut öğretmen yeterlilikleri, hem nicel hem de nitel araştırmalarla değerlendirilmelidir.

Okul öncesi öğretmen yeterliliklerini artıracak faktörlere ilişkin araştırmalar yapılmalıdır.

Öğretmen öz-yeterlilikleri ve öğretme öğrenme ortamları, iletişim becerileri, aile katılımı, planlama, öğrenme ortamlarının düzenlenmesi ve sınıf yönetimi gibi alt boyutlar arasındaki ilişkiyi ortaya koyacak deneysel nitelikte çalışmalara yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Z. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öz-yeterlik inanç düzeylerinin belirlenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 102-116.
- BALCI, A. (1995). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: TDFO Bilgisayar- Yayıncılık.
- BANDURA, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist*, 28(2), 117-148.
- BANDURA, A. (1997). *Self-efficacy in changing societies*. UK: Cambridge University Press.
- BANDURA, A. (2006). Adolescent development from an agentic perspective. Pajares, F., & Urdan, T. (Eds.). *Self-Efficacy Beliefs of Adolescents* (1-44). United States of America: Information Age Publishing.
- BROUWERS, A. ve TOMIC, W. (2000). A longitudinal of of teacher burnout and perceived self-efficacy in classroom management. *Teaching and Teacher Education*, 16(2), 239-253.

- CAPRARA, G. V., BARBARANELLI, C., STECA, P., ve MALONE, P. S. (2006). Teachers' self-efficacy beliefs as determinants of job satisfaction and students' academic achievement: A study at the school level. *Journal of School Psychology*, 44(6), 473-490.
- CHAN, D. W. (2008). Teacher self-efficacy and successful intelligence among Chinese secondary school teachers in Hong Kong. *Educational Psychology*, 28 (7), 735-746.
- CHEUUNG, H. (2006). The measurement of teacher efficacy: Hong Kong primary in-service teachers. *Journal of Education for Teaching*, 32(4), 435-451.
- CHUNG, L., MARVIN, A.C. ve CHURCHILL, S. L. (2005). Teachers factors associated with preschool teacher-child relationships: teaching efficacy and parent-teacher relationships. *Journal of Early Childhood Teacher Education*, 25, 131-142.
- ÇEVİK, B. (2010). Müzik öğretmeni adaylarının müzik öğretimi öz-yeterlik düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *International Conference on New Trends in Education and Their İmlication (ICONTE)*:11-13 Kasım, Antalya- Türkiye.
- EVERS, W. J., BROUWERS, A., ve TOMIC, W. (2002). Burnout and self-efficacy: A study on teachers' beliefs when implementing an innovative educational system in the Netherlands. *British Journal of Educational Psychology*, 72(2), 227-243.
- FIVES, H. ve BUEHL, M. M. (2010). Examining the factor structure of the teachers' sense of efficacy scale. *The Journal of Experimental Education*, 78 (1), 118-134.
- FRIEDMAN, I. A. (2003). Self-efficacy and burnout in teaching: The importance of interpersonal-relations efficacy. *Social Psychology of Education*, 6(3), 191-215.
- GENÇTÜRK, A. (2008). İlköğretim okulu öğretmenlerinin öz-yeterlik algıları ve iş doyumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak.
- GOTCH, C. M.ve FRENCH, B. F. (2013). Elementary teachers' knowledge and self-efficacy for measurement concepts. *The Teacher Educator*, 48, 46-47.
- GÜR, G. (2008). İlköğretim öğretmenlerinin öz-yeterliklerin yordanması üzerine bir çalışma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ: Ankara.
- JACKSON, J. W. (2002). Enhancing self-efficacy and learning performance. *The Journal of Experimental Education*, 70(3), 243-254.
- KADİM, M. (2013). Okul öncesi öğretmenlerinin oyun etkinliklerine ilişkin öz-yeterliklerinin görev yapılan okul türüne göre incelenmesi. *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1).
- KAPTAN, S. (1998). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri*. Ankara: Tekişik Web Ofset Tesisleri.
- KESKİN, E. (2006). Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin öz-yeterlik düzeyleri ile problem çözme yaklaşımlarını kullanma düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Denizli ili örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- KLASSEN, R. M., ve CHIU, M. M. (2010). Effects on teachers' self-efficacy and job satisfaction: Teacher gender, years of experience, and job stress. *Journal of Educational Psychology*, 102(3), 741.
- KOPARAN, Ş., ÖZTÜRK, F.ve HAŞIL KORKMAZ, N. (2011). Beden eğitimi öğretmenlerinin öz-yeterlik ve beden eğitimi öğretmeni yetiştirme yeterliliğinin incelenmesi. *Ulusal*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- Beden Eğitimi ve Spor Öğretimi Kongresi:25-26 Mayıs 2011, Van/ YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı*, 52-61.
- KURT, T. (2012). Öğretmen öz-yeterlik ve kolektif yeterlik algıları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 195-227.
- O'NEILL, S. C. ve STEPHENSON, J. (2011). The measurement of classroom management self-efficacy: a review of measurement instrument development and influences. *Educational Psychology: An International Journal of Experimental Educational Psychology*, 31(3), 261-299.
- POULOU, M. (2007). Personal teaching efficacy and its sources: Student teachers' perception. *Educational Psychology*, 27(2), 191-218.
- SCHUNK, D. H. (1991). Self-efficacy and academic motivation. *Educational Psychologist*, 26(3-4), 207-331.
- SCHWARZER, R., ve HALLUM, S. (2008). Perceived teacher self-efficacy as a predictor of job stress and burnout: Mediation analyses. *Applied Psychology*, 57(s1), 152-171.
- TEPE, D., ve DEMİR, K. (2012). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Öz-Yeterlik İnançları Ölçeği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. <http://www.efdergi.ibu.edu.tr/index.php/efdergi/article/viewFile/910/1662> adresinden edinilmiştir.
- TSCHANNEN-MORAN, M. ve WOOLFOLK HOY, A. (2002, April). The influence of resources and support on teachers' efficacy beliefs. In *annual meeting of the American Educational Research Association, New Orleans, LA*.
- ÜLPER, H.ve BAĞCI, H. (2012). Türkçe öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine dönük öz-yeterlik algıları. *Turkish Studies*, 7(2), 1115-1131.
- ÜSTÜNER, M., DEMİRTAŞ, H., CÖMERT, M. ve ÖZER, N. (2009). Ortaöğretim öğretmenlerinin öz-yeterlik algıları. *Mehmet Akif Ersoy Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(9), 1-16.
- YAMAN, S., KORAY, Ö. C., ve ALTUNÇEKİÇ, A. (2004). Fen bilgisi öğretmen adaylarının öz-yeterlik inanç düzeylerinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 2(3), 355-366.
- YILMAZ-TÜZÜN, Ö. ve TOPÇU, M. S. (2008). Relationships among preservice science teachers' epistemological beliefs, epistemological World views, and self-efficacy beliefs. *International Journal of Science Education*, 30(1), 65-85.

İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİSİNE BİR ÖRNEK: ATATÜRK'Ü KORUMA KANUNU*

Ahmet İLYAS**

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı'nı kazanan kapitalist güçlerin San Francisco Konferansı'nda "*demokrasiye geçmiş ülkeler istiyoruz*" çağrısı Türkiye'de de yankılandı. Bu yankı kendisini siyasal partilerin kurulmasına zemin hazırlayarak gösterdi. Bizzat İsmet İnönü'nün ya da mevcut şartların tesiriyle oluşturulan siyasal ortam Türkiye'de muhalefet olgusunun şekillenmesine yardımcı olduğu ileri sürülebilir. Çiftçiye Topraklandırma Kanunu çerçevesinde yasaya muhalefet eden Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak gibi milletvekilleri iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa ederek Celal Bayar öncülüğünde Demokrat Parti'yi kurarak muhalefete başladılar. Cumhuriyet döneminde üçüncü kez çok partili hayata geçiş denemesi olan Demokrat Parti'nin kurulması, Osmanlı Devleti'nden bu yana devam etmekte olan iktidar-muhalefet ilişkisinin yeni bir safhasını oluşturdu.

Bu çalışmanın ana teması Türk modernleşmesinin bir argümanı olan II. Meşrutiyet sonrası kurulan siyasi partilerin, 1950 yılına kadar ki mücadeledi üzerine inşa edilmiştir. Makalenin ana önermesi 1951 yılında çıkarılmış olan Atatürk'ü Koruma Kanunu üzerinden değerlendirilecektir. Atatürk'ü Koruma Kanunu, Atatürk'ün büst ve heykellerine karşı yapılan fiili ve sözlü saldırıları önlemeye yönelik çıkarılmış bir yasadır. Kanun hazırlanırken, iktidar ve muhalefet milletvekillerinin birbirlerine karşı yapmış oldukları psikolojik hareket iktidar muhalefet ilişkisi paydasında ortaya konulacaktır. Çalışmanın sonunda elde edilen bulgulara göre Türkiye'de demokrasi kültürünün yerleşmediği ya da yerleştirilemediği, demokrasi söyleminin ise grupların birbirlerini alt etme temelinde hareket ettiği anlaşılabacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk'ü Koruma Kanunu, Demokrasi, Siyaset, Modernleşme

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

**Okt. Batman Üniversitesi Rektörlüğü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi , El-mek: ahmetilyass@hotmail.com

A SAMPLE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN RULING AND OPPOSITION PARTIES: ATATURK PROTECTION LAW

ABSTRACT

The call for “democratized countries” at the San Francisco Conference by the capitalist forces which won the Second World War also made a broad impact in Turkey. This impact showed its effects by setting the ground for the establishment of political parties. It can be claimed that İsmet İnönü personally or the political environment that was formed under the influence of existing conditions, helped to shape the phenomenon of the opposition in Turkey. In the frame of the Law of Land for Farmers, some of the parliament members such as Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan and Emin Sazak resigned from the ruling party, Republican People’s Party, and started to opposition by setting up Democratic Party under the leadership of Celal Bayar.

The foundation of the Democratic Party as the third attempt for multi-party system was a kind of play on the relationship between ruling and opposition parties performed. In this play, the actor was government and the opposition party was in the role of pawn. In this study, the struggles of the political parties which were established after Second Constitutionalist Period, an argument of Turkish modernism, will be discussed including the period until 1950. The main thesis of the paper is based on Ataturk Conservation Law which was enacted in 1951. Ataturk Conservation Law is a regulation which was made due to the virtual attacks on Ataturk’s busts and statues. The psychological action of ruling and opposition party representatives toward search other during the arrangement of the regulation is going to be presented on the ruling-opposition party ground. As a result of the findings deduced from the study, it will be realized that the democracy culture in Turkey has not become established yet, and the groups merely act with the purpose of overcoming each other.

Key Words: Ataturk Protection Law, Democracy, Statesmanship, Modernization

Giriş

Osmanlı imparatorluğunun merkezi rejim içerisinde tohumlanan erken cumhuriyet tabiri içselleştirilmiş bir kavram olarak kendisini meşrutiyyetin son dönemlerinde hissettirmeye başladı. Başlangıçta münevverler arasında dillendirilen bu terim, gazete sütunlarında ve haftalık yayınlanan dergilerde yer veriliyordu. İstibdat sonrası 1910 yılında yaklaşık 353 gazete ve derginin yayın hayatına başlamış olması kültür enformasyonun yanında toplumda farklı fikirlerin de sahiplendiğinin göstergesiydi¹. Bilhassa bu dönemde yayımlanan Sebilü’r Reşad, Türk Yurdu, Tanin gibi önemli yayın organları oluşturulduğu gibi Hürriyet İtilaf Fırkası, Milli Meşrutiyet Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Radikal Avam Fırkası, Teceddüt Fırkası, Ahali İktisat Fırkası, Selamet-i Osmaniye Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası, Milli Ahrar Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, İttihat Terakki Fırkası gibi siyasi

¹ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, Timaş Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 198.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7Summer 2013

partiler de teşekkül ettirilmiştir². İlk dönem için bu siyasi partilerin bazı düşüncelerin temsilcileri olsalar da günümüzdeki gibi genelde tabela partisi durumunu özümstedikleri anlaşıyor. Ancak bunlar arasında kıyasıya bir mücadelenin yaşandığı da bilinmektedir.

İkinci Meşrutiyet döneminde iktidar için asıl mücadelenin İttihat Terakki Partisi³ ile Osmanlı Ahrar Fırkası⁴ arasında başladığı iddia edilebilir⁵. Bu dönemde bilhassa İTC'nin muhalifleri susturmak amacıyla şiddet eğilimine yöneldiği anlaşıyor. Buna örnek olarak Ahrar Fırkası'ndan İsmail Kemal Bey'in İTC'nin faaliyetlerini eleştirdiği için İTC fedailerinden Serez Mebusu Derviş Bey tarafından dövülmesi ve Düyun-ı Umumiye'de memur olarak çalışan Zeki Bey'in İTC'yi şiddetli yazılarla eleştirmesi yüzünden katledilmesi yine İTC'ye muhalif bir gazete olan Serbesti'nin başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi gösterilebilir⁶. 31 Mart Olayı adı verilen süreçle beraber Osmanlı Ahrar Fırkası'nın en azından bakiyelerinin silindiğini ve bunu İTC'nin bir iktidar hesaplaşması olarak algılayıp yönetimde fişleme veya tasfiye harekâtına başladığını belirtmek gerekir⁷.

23 Kasım 1909'da Hürriyet İtilaf Fırkası'nın⁸ kurulması ve kendisini ideolojik yönden adem-i merkezîyetçi olarak belirtmesi iktidar-muhalefet ilişkisine başka bir seyir kazandırdı. Osmanlı-İtalya Savaşı ve Makedonya meselesinin gün yüzüne çıkmasından mütevellit İtilafçı-İttihatçı gruplar arasındaki savaş başlamış oldu. Rıza Nur, Rıza Tevfik ve Lütfi Fikri basında siyasi partiler aleyhinde inanılmaz iddialarda bulundular. Bunlardan Rıza Nur, hükümetin Kürtlerin elindeki toprakları Ermenilere vereceğinden bahsederken,⁹ HİF yanlısı Lütfi Bey ise İTC'yi kadrolaşma yapmakla suçlamıştır¹⁰. 1912 yılında HİF yanlısı Kamil Paşa, iktidara gelince bu sefer İTC'nin gücünü kırmak için Meclisi feshetme girişimine başladı¹¹.

1912 yılında yapılan ve tarihimize *sopalı seçimler* olarak geçen seçimlerde İTC'nin yarattığı baskı ve artan şiddet olayları yüzünden Meclisin tamamen İttihatçılardan oluşmasına zemin hazırladı¹². Artık muhalefet nerdeyse sinmiş durumdaydı. Muhalefet bir yandan kendilerine yapılanları padişaha şikâyet ediyor, diğer yandan ise subaylar arasında İttihatçılara karşı ayaklanma başlatmak için çalışmalar yürütüyordu. Tüm bu gelişmeler ışığında kendilerine *Halaskar Zabitan* adı verilen bir grup ortaya çıktı. Grubun amacı ordunun siyasetten temizlenmesi ve İttihatçı otokrasinin sona erdirilmesiydi. Halaskar Zabitan grubu o kadar etkili bir muhalefet olmuştur ki İttihatçı Sait Paşa Hükümeti istifa etmek zorunda bırakılmıştır. Bu bir nebze olsun muhalefetin yüreğine su serpmiştir. Muhalefetin ve Halaskar Zabitan grubun desteğiyle kurulan *Büyük Kabine* adı verilen Ahmet Muhtar Paşa hükümeti arkasından teşekkül eden Kamil Paşa Hükümeti İttihatçı kadrolara göz açtırmadı. Balkan savaşında alınan yenilgi üzerine 23 Ocak 1913 yılında İttihatçılar yapmış oldukları darbeye yönetimi devraldılar. Bab-ı Ali baskını olarak nitelendirilen bu darbeye İttihatçıların, 1913-1918 yılları arasında Tek Parti yönetimini kurduğu bilinmektedir¹³.

² Bakınız: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

³ Bundan sonra İttihat Terakki Partisi İTC olarak kısaltılacaktır.

⁴ Bundan sonra Osmanlı Ahrar Fırkası OAF olarak kısaltılacaktır.

⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 151.

⁶ Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. V, TTK, Ankara, s. 142-147.

⁷ Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, s. 196.

⁸ Bundan sonra Hürriyet İtilaf Fırkası HİF olarak kısaltılacaktır.

⁹ Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 154.

¹⁰ Ahmet Ali Gazel, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihatçılarla Muhaliflerin Uzlaşma Çabaları (1908-1912)", **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008, s. 223.

¹¹ Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 159.

¹² Cüneyd Okay, **Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit Hayatı-Kişiliği-Fikirleri**, Akçağ Yayınları, İstanbul, 2001, s. 86.

¹³ Feroz Ahmad, **The Making Of Modern Turkey**, Roudledge, London, 1993, s. 2.

Cumhuriyet'in İnşası ve Demokrasi

Birinci Dünya Harbi'nden sonra düveli muazzamaya karşı alınan ağır mağlubiyet ve imzalanan Mondros Mütarekesi teslimiyetçi bir hava oluşturdu. Bu şartlar altında savaştan sorumlu tutulan İttihatçıların bir kısmı ülkeyi terk ederken diğer kısmı ise Anadolu'da yapılması planlanan mücadele için teşkilatlanmaya başladılar¹⁴. Mustafa Kemal'in liderliğinde başlayan milliyetçi hareket Anadolu'daki orduyla birleşerek harekete ivme kazandı. Amasya Genelgesi'yle başlayan süreç ve Erzurum Kongresi'yle Heyet-i Temsiliye'nin oluşturulmasıyla milli bir kimlik kazandı. Heyet-i Temsiliye'nin gayretleriyle toplanan son Osmanlı Mebusan Meclis'inin almış olduğu Misak-ı Milli kararları sonrası İngilizler İstanbul'u işgal etti. İşgal sonrası Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da bir meclisin açılacağını bildirir¹⁵.

23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara'da açılan Büyük Millet Meclis'i halkın temsiliyet hakkını ortaya çıkarması açısından önemliydi. İlk Meclis birbirinden bağımsız farklı fikirlerin sahiplendiği bir çatı durumundaydı. Çünkü o günün koşullarında halkın tek duygusu olan vatanın ve milletin bağımsızlığı her şeyden önemliydi¹⁶. Ancak tüm bunlara rağmen demokrasiden ödün vermedikleri apaçıktı. İlk dönemde mecliste yer alan parlamenterler arasında genelde Mustafa Kemal'in statüsüne karşı bir hareket olduğu bu hareketin ilk olarak Sosyalistler tarafından desteklenen Nazım Bey'in İçişleri Bakanı olarak seçilmesine rağmen Gazi'nin buna izin vermemesiyle atıldığı iddia edilebilir¹⁷. Bundan sonra muhalefet Mustafa Kemal'in gücünü kırmak için bir araya gelerek *İkinci Grup* adı verilen bir münferit hareket oluşturdular¹⁸.

Mustafa Kemal'in emriyle kurulan *Birinci Grup* ile beraber demokrasiye nispet yaparcasına ciddi bir iktidar-muhalefet ilişkisi yaşanmıştır¹⁹. İki grup arasında başlayan mücadele en sert tartışmaların yaşandığı *Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun* çıkarılması ve *Başkumandanlık Yasası'nın* kabul edilmesiyle had safhaya ulaşmıştır. Genelde bu tartışmalar Mustafa Kemal Paşa'nın *Tek Adam* olduğu konusunda ve hukuk kurallarının ihlal edildiği iddiaları üzerine kurulmuştur²⁰. Lozan Antlaşması'nın imzalanması üzerine güçlenen Birinci Grup diğer adıyla Müdafaa-i Hukuk grubu partileşme yoluna giderken; İkinci Grup ise teşkilatlanma konusunda yaşadığı sıkıntılar yaşadı, ayrıca ikinci dönem meclisin açılmasıyla, İkinci Grup'tan hiç kimsenin seçilmemesi muhalefetin ortadan kalktığı izlenimini uyandırdı. Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy'un girişimiyle Halk Partisi'ne karşı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı²¹ kurmaları muhalefetin filizlenmesine zemin hazırladı²².

TCF'nin ana aktörleri, Mustafa Kemal'e karşı olan silah arkadaşlarından meydana gelmesi muhalefetin güçlü olacağının göstergesiydi. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisinin kuruluşunu izleyen yıllarda bilhassa TCF aleyhine Rauf Orbay'ın deyişiyle bir bardak suda kıyamet kopartılmaya çalışılıyordu²³. TCF'nin, liberal ve merkez sağ eğilimli bir siyaset gütmeye çalışması, CHF tarafından irticacı ve Cumhuriyet düşmanı bir parti gibi gösterilmesine neden oldu²⁴. Ancak TCF politik bir siyaset güderken hedefinde İsmet İnönü'nün oluşturmuş olduğu polis

¹⁴ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 113.

¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, AAM, Ankara, 1998, s. 293.

¹⁶ Arnold J. Toynbee- Kenneth P. Kirkwood, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 119.

¹⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 341.

¹⁸ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 109.

¹⁹ Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 37.

²⁰ Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 443. Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, s. 229-260.

²¹ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bundan sonra TCF olarak kısaltılacaktır.

²² Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, s. 104-105.

²³ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatırlarım*, C. II, Emre Yayınları, İstanbul, 2004, s. 169.

²⁴ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 245-246.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7Summer 2013

devlet anlayışını yıkmak ve basın üzerinde sansürün kaldırılması vardı. Hatta İsmet İnönü'nün istifa ettikten sonra yerine kurulan Ali Fethi Bey hükümetine güvenoyu vermesi de bunun kanıtıydı.

Doğu'da ortaya çıkan Şeyh Said İsyanı sonrası isyana karıştığı ve isyancıların siyasi sığınağı olarak adlandırılan TCF, başladığı muhalefet görevini altı ayın sonunda terk etmek zorunda kaldı²⁵. İlk dönem için iktidar muhalefet girişimi genel olarak gerek basının gerekse mevcut iktidar tarafından bybass edilse de arkasında bıraktıkları tohumlar Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın²⁶ kurulmasına zemin hazırlayacaktı.

Çok partili hayata geçişin ikinci denemesi olan SCF'nin kurulması muhalefet saflarında yeni bir heyecanı ortaya çıkardı. 1930'larda Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik bunalım da SCF'nin filizlenmesinde önemli bir rol oynamıştır²⁷.

Mustafa Kemal'in bizzat emriyle Ali Fethi Okyar'a kurdurulan SCF, 99 günlük muhalefet olarak adlandırılmıştır²⁸. SCF, kurulduktan sonra Ali Fethi Bey, parti olarak ilk mitingini Ege bölgesine yaptı. İzmir'le başladığı seçim turu neredeyse bütün Ege bölgesini gezerek, halkın sorunlarını dinleyen Okyar, kendisine gösterilen teveccühten destek alarak Halk Partisi'ne karşı ciddi bir varlık gösterdi²⁹. Okyar'ın İzmir çıkarmasında yaşanan olaylar, Gazi'ye Cumhuriyet'in tehlikeye düştüğü biçiminde aksettirilirken, Yunus Nadi'nin Cumhuriyet gazetesinde SCF'yi suçlayıcı tavrı siyasi kulislere tansiyonu yükseltmeye yetti³⁰. Bunun yanında Ahmet Ağaoğlu'nun CHP'yi 1929 dünya ekonomik krizi nedeniyle yeterince önlem almamasını ve diğer taraftan bizzat kendisi tarafından hazırlanmış olduğu raporlarda CHP'nin devrimi halka yeterince anlatamadığı yönündeki eleştirileri, iki parti arasındaki siyasal krizi daha da derinleştirdi³¹.

1930 yılının Ekim ayında gerçekleşen belediye seçimlerinde önemli bir başarı gösteren SCF, bilhassa İstanbul'daki belediye seçimlerine hile karıştırıldığı iddialarını kasım ayında açılan Meclis'in gündeme getirdi.³² Fethi Bey, Meclis'teki konuşmasında kendisinin ve partisinin komünistlerin ve mürtecilerin yandaşı olduğu tezini reddettiği gibi İsmet Paşa ve kabinesini belediye seçimlerinde jandarma polis gücünü kullanmakla suçlamıştır³³. Halk partisinden ise Rasih Bey, Mahmut Esat ve Şükrü Saraçoğlu SCF'yi dincilikle, Arap harflerini geri getirmekle, rejim düşmanlığı yapmakla ve fesin tekrar serbest bırakılmasına verdikleri destekten dolayı kınadılar³⁴.

Meclis'teki tartışmalar iktidar-muhalefet ilişkisinin de ötesine taşınmıştı. Bunun üzerine harekete geçen Mustafa Kemal, artık tarafsız olamayacağını ve Halk Parti'nin başına geçeceğini Ali Fethi Okyar'a bildirdi. Okyar, Mustafa Kemal'in bu girişimini SCF'yi feshettiğini bildiren bir bildiriyle karşılık verdi³⁵. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci muhalefet partisi de kapatılmış oluyordu. İşin ilginç tarafı, hem TCF hem de SCF gibi iki siyasal partinin kapatılma gerekçesinin rejim düşmanlığı ve mürtecilerin sığınağı olduğu iddialarıdır. Belki de siyasi otorite, muhalif siyasi

²⁵ Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihi'nde II. Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 425.

²⁶ Serbest Cumhuriyet Fırkası bundan sonra SCF olarak kısaltılacaktır.

²⁷ Günver Güneş, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar", **AÜDT Araştırmaları Dergisi**, C. XXV, S. XXXIX Ankara, 2006, s. 117.

²⁸ Haz: Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999, s. 66.

²⁹ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 299.

³⁰ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 301.

³¹ A. Holly Shissler, **Between Two Empires, Ahmet Ağaoğlu And The New Turkey**, I.B. Tauris Publishers, London, 2002, s. 190.

³² Shissler, **Between Two Empires, Ahmet Ağaoğlu And The New Turkey**, s. 192.

³³ **TBMM ZC**, C: XXI, D:III, B: LXXXIV, 2.10.1930, s. 34-39.

³⁴ **TBMM ZC**, C: XXI, D:III, B: LXXXIV, 2.10.1930, s. 33-43.

³⁵ Okyar-Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları**, s. 162.

teşekkülleri ancak bu gibi nedenlerle dağıtılabileceğini sanıyordu. Son raddede Cumhuriyet Türkiye'si 1945'lere kadar *Tek Parti* yönetimi altında yoluna devam etti.

Demokrat Parti ve Yeni Dönem

İkinci Dünya Savaşı, geriye milyonlarca insanın ölümü, onlarca devletin yıkımı ve en önemlisi de umutların tükendiği bir dünya bıraktı. Savaş sonrası siyasi arenada kutuplaşma adı verilen ganimet paylaşımı komünizm ile kapitalizmin karşı karşıya gelmesinin müsebbibiydi. Bloklaşmanın şekillendiği dünya coğrafyasında Türkiye'nin cihetini emperyalistlere çevirmekten başka çaresi yoktu. Çünkü cihetin diğer tarafında Sovyet Rusya hem rejim ihracına başlamış hem de Türkiye ile geçmişteki antlaşmaları yeniden gözden geçirelim teklifini halen masada tutuyordu. Bu koşullar altında bilhassa San Francisco Konferansı'nda Batılı güçler demokrasiden yana tavır alan ülkeler görmek istiyoruz çağrısı Türkiye'de de yankılandı³⁶. İnönü, bu çağrıyı önce 19 Mayıs nutkunda daha sonra da 1 Kasım 1945'de Meclisin açılışı sırasında:

*"Bizim tek eksikimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hattâ iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları şevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasına tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır"*³⁷ sözleri siyasileri hareketlendirdi. Bu arada parti içerisinde iktidarı eleştiren Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes gazeteler aracılığıyla parti içi disiplinini altüst eden demeçler vermeye başlamışlardı³⁸.

İsmet İnönü'nün önem verdiği *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*'na şerh koyan yukarıda adı geçen milletvekilleri, CHP içerisinde muhalefet olmadığını öne süren Dörtlü Takrir adıyla bir önerge verdiler. Önergeye sert tepki gösteren İnönü, parti içi disiplin kurallarını işleterek Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan'ı partiden ihraç etti³⁹. Bu ihraç Celal Bayar'ın partiden istifa etmesiyle tamamlanmış oldu. 1 Aralık 1945 tarihinde gazetelere Celal Bayar ve arkadaşlarının siyasi bir parti kuracaklarına dair haberler gündeme bomba gibi düştü⁴⁰. Nitekim bu haber Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin⁴¹ kurulmasıyla doğrulanmış oldu⁴².

Demokrat Parti ile Halk Partisi Arasındaki İktidar Mücadelesi

Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra Halka Partisi normal koşullar altında 1947'de yapılması gereken Genel Seçim'leri öne çekerek DP'lilere gözdağı vermek istedi⁴³. DP'nin tüm itirazlarına rağmen Temmuz 1946'da yapılan seçimlerde CHP 395 milletvekili çıkarırken DP ise 61 gibi önemli bir sayıya ulaştı. Bu durum iktidar ile muhalefet arasındaki mücadelenin ilk sahnesiydi. Meclis açıldığı gibi DP'liler seçimlerdeki usulsüzlerden bahsederek İnönü'nün duruma el koymasını istediler⁴⁴. Ancak İnönü, bu çağrıya sessiz kaldığı gibi CHP içerisinde şahin kanat olarak bilinen Recep Peker'i başbakanlığa getirdi.

Peker'in ilk amacı dünya ekonomisi karşısında zayıflayan Türk ekonomisini dirençli hale getirmektir. Mafatih, bu yönelim halkın bir kez daha ekonomik koşullar altında ezilmesi anlamına

³⁶ Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 21.

³⁷ *TBMM ZC*, C: XX, D. VII, B: I, 1.11.1945, s. 7.

³⁸ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 25-26.

³⁹ Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 28-29.

⁴⁰ *Akşam*, No: 9760, 1.12.1945, s. 1-2.

⁴¹ Demokrat Parti bundan sonra DP olarak kısaltılacaktır.

⁴² Kemal Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 135.

⁴³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, s. 28.

⁴⁴ Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 36.

geliyordu. DP'liler, mecliste CHP'nin ekonomik politikasını eleştiren söylemlere yer verince kızılca kıyamet koptu. İktidar partisi mebusu Nihat Erim, DP'lilere sert tepki göstermesi üzerine, DP'liler Meclisi boykot ettiler. Bunun üzerine İnönü uzlaştırmacı göreviyle araya girmek zorunda kaldı⁴⁵. İnönü, Peker ve Bayar'la ayrı ayrı görüşerek tarihe 12 Temmuz Beyannamesi adı geçen bildiri yayınlandı. Bildiri, muhalefetin varlığı meşrulaştırıldığı gibi reisi cumhurun her iki partiye adil davranması esası alınıyordu⁴⁶.

Tüm bu olaylar Recep Peker'in iktidardan çekilmesi anlamına geliyordu. Nitekim Peker başbakanlıktan istifa ederek yerine daha ılımlı ve uzlaşmacı kişiliğiyle bilinen Hasan Saka getirildi⁴⁷. 1950 seçimlerine giderken iki parti arasında ciddi bir tartışma yaşanmaması ve İnönü'nün Doğu'ya yaptığı gezide DP milletvekillerine yer vermesi, İnönü'nün en azından muhalefeti kontrol altına aldığı düşüncesini ön plana çıkardı.

1950 Seçimleri Sonrası Atatürk'ü Koruma Kanunun Ekseninde İktidar Muhalefet İlişkisi

14 Mayıs 1950 tarihinde ilk defa olarak tek dereceli, gizli oy, açık tasnif ve en çok oy alanın seçilmesi ilkesine dayalı sisteminin uygulandığı seçim sonrası DP büyük bir zaferle siyasi iktidara gelerek önemli bir sonuç elde etti⁴⁸. Oyların % 53,4'ünü DP, % 39,8'ini de CHP aldı⁴⁹. 22 Mayıs 1950 tarihinde açılan Meclis'te yapılan seçimlerde Refik Koraltan, Meclis başkanlığına seçilirken, ardından yapılan Cumhurbaşkanlığı oylamasında ise DP Genel Başkanı Celal Bayar, Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı olarak seçildi, Bayar hükümeti kurma görevini ise DP Aydın Milletvekili Adnan Menderes'e verdi⁵⁰. Süreç DP lehine işlerken; CHP içerisinde ise tam bir fiyasko ve belirsizlik hâkimdi⁵¹.

Meclis çalışmaları başlar başlamaz, Adnan Menderes hükümetin programını okurken CHP'li milletvekillerine soru sorma ve cevaplama hakkı verilmemesi üzerine CHP'liler salonu terk etmeye başlaması olası bir iktidar-muhalefet mücadelesinin ilk kıvılcıymıydı⁵². Bu arada Arapça ezan yasağının kaldırılması ve daha sonra hükümetin Kore'ye asker gönderilmesi hususunu Meclis gündemine almayıp Bakanlar Kurulu kararıyla bir tabur askeri Kore'ye gönderme kararını alması, gergin olan ilişkileri daha da çıkmaza soktu⁵³. İktidar ile muhalefet arasındaki bu görüntüler, 1946 yılında CHP'nin DP'ye yaptığı psikolojik baskı, rollerinin değiştiğini gösteriyordu⁵⁴.

Ticani Grubu ve Atatürk'ü Koruma Kanunu

Ticanilik, adını Şazeli Halveti kökenli Ebu'l Abbas Ahmed et-Ticani tarafından 1737 yılında Cezayir'de kurulan ve Fas, Hicaz, Mısır, Trablusgarp ve Senegal'de büyük bir nüfuz alanına sahip Ticianiye tarikatından almıştır. Ticani grubunun Türkiye'deki temsilcisi olan Kemal Pilavlıoğlu ve grubu adını ilk defa Türkçe ezana karşı yapmış oldukları Meclis'teki eylemleriyle gündeme getirdiler⁵⁵. Ticani inancına göre, heykel puttur. Dinde heykelleri kırmak gerekiyor⁵⁶. Bu

⁴⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, s. 35.

⁴⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 311.

⁴⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 311.

⁴⁸ Süleyman Güngör, "14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. XXI, Isparta, 2010, s. 194.

⁴⁹ Haz: Durmuş Yalçın vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 330.

⁵⁰ *Akşam*, No: 11353, 20.5.1950, s. 1.

⁵¹ *Cumhuriyet*, S. 9260, 20.05.1950, s. 3.

⁵² Süleyman İnan, "Demokrat Parti Dönemi 1950-1960", edi: Süleyman İnan-Ercan Hayoğlu, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 118.

⁵³ *Cumhuriyet*, S. 9328, 27.07.1950, s. 4.

⁵⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, s. 53.

⁵⁵ *Cumhuriyet*, S. 8795, 05.02.1949, s. 1-4. *Akşam*, No: 10390, 06.02.1949, s. 2. Tanık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, C. III, Yenigün Basımcılık, İstanbul, 1998, s. 45-46.

⁵⁶ Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, s. 45.

amaçla hareket eden Ticiani grubu sokaklarda, mahkeme salonlarında tekbir getirme, tarikat beyannamesi dağıtma, Atatürk'ün büst ve heykellerine fiili saldırılar başlattılar⁵⁷. 1938-1950 yılları arasında Atatürk'ün tinsel varlığına 51, fotoğraflarına 12, heykel ve büstlerine 4 olmak üzere toplamda 67 saldırı gerçekleşmiştir⁵⁸.

Demokrat Parti iktidarı sırasında yurdun değişik bölgelerinde Ticianiler denilen grubun Atatürk'ün büst ve heykellerine karşı organize bir şekilde hücum ettikleri haberlerinin basında sıkça yankılanmaya başlaması, gündeme gelmesi ülkede adeta şeriatçı bir hareketlenme olduğu hissi uyandırıldı⁵⁹. Yapılan tüm haberlerde Ticiani grubunun Atatürk'e hakarete varan iddialar yer aldı. Akşam gazetesinin sür manşetinde verdiği "*Cami minberinden Atatürke küfür*" başlıklı yazısında Ankara'daki bir camide yobaz birinin minbere fırlatarak hezeyanlar savurduğunu, yapılan tahkikat sonrası 53 Ticiani üyesinin tevkif edildiği haberi vardı⁶⁰. Milliyet gazetesindeki haberde ise "*Ticiani yobazlarını bütün yurt nefretle tel'in ediyor*" yer alıyordu⁶¹.

Atatürk'ün heykel ve büstleriyle ilgili haberler çoğalmaya başlayınca muhalefet partisi mebusları bu konuyu gündeme getirdiler. CHP Milletvekili Cevdet Topçu, Ticiani tarikatına mensup kişilerin çıkarmış oldukları olaylara karşı hükümetin ne gibi tedbirler aldığı sorusuna⁶² İçişleri Bakanı Halil Özyürek, Ticianiler hakkında kısa bir malumat verdikten sonra lideri bulunan Kemal Pilavlıoğlu'nun faaliyetleri ve grubun yapmış oldukları eylemlere değinerek:

"Muhterem arkadaşlarım; hâdiselerin arz ettiği manzara şudur: Yurdun muhtelif yerlerinde heykel ve büstlere karşı tecavüzlerde bulunulmuş ve bu tecavüzlerle ilgisi ilk nazarda anlaşılan bir beyannamenin dağıtılmasına teşebbüs edilmiştir. Bu vakaların dikkati çeken hususiyetleri şunlardır:

A) Tecavüzlerin hedefi alelittlak heykel ve büstler değil, bir şahıs olmaktan çıkıp Türk inkılabının ve Türk Cumhuriyetinin sembolü haline gelmiş olan. Atatürk'ün heykel ve büstleridir.

B) Dağıtılan beyanname, açıkça Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Rejimi aleyhine müteveccihdir,

C) Gerek beyanname tevzii teşebbüsleri ve gerek tecavüz hâdiseleri, bir merkezden ve plânlı olarak idare edildiği intibainı uyandıracak şekilde, yurdun birbirinden oldukça uzak bölgelerinde birbirine pek yakın zamanlarda vâki olmuştur.

D) önce saklanmaya dikkat ve gayret eden mütecavizler, gitgide cüretlerini artırarak, bir nevi kahramanlık ve fedailik tezahürü şeklinde işi nümayişkâr bir aleniye kadar götürmüşlerdir. E) Nihayet bütün bu vakıalarla ilgili olarak yakalanan şahıslar ticianiler denilen teşkilâtli bir topluluğa mensup kimselerdir.⁶³" diyerek DP hükümetinin bu konu hakkındaki almış olduğu tedbirleri belirtmiştir.

Adalet Bakanlığı ise Ticianilerin faaliyetlerinin küçümsenmemesi konusunda savcılarını uyararak onları göreve çağırmıştır⁶⁴. Bunun üzerine Cumhuriyet Savcılığı, Ceza Kanunu'nun 159 ve 183'üncü maddeleri istinaden halkın dini duygularını istismar ettiği gereğince Ticiani grubunun faaliyetlerine katılan yaklaşık 2000 kişinin ifadesine başvurdu⁶⁵. Hükümet bu tedbirleri alırken kamuoyuna *Atatürk'ü Koruma Kanunu* adlı bir yasanın da hazırlandığını bildirdi. DP'nin bu

⁵⁷ Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, s. 57.

⁵⁸ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s. 2004.

⁵⁹ Akşam, "Atatürk Heykeline Bir Tecavüz Daha", No: 11762, 03.07.1951, s. 1.

⁶⁰ Akşam, No: 11759, 30.06.1951, s. 1.

⁶¹ Milliyet, S. 421, 30.06.1951, s. 1.

⁶² TBMM ZC, C: IX, D: IX, Toplantı I, 11.7.1951, s. 175.

⁶³ TBMM ZC, C: IX, D: IX, Toplantı I, 11.7.1951, s. 176.

⁶⁴ Akşam, No: 11764, 05.07.1951, s. 1.

⁶⁵ Akşam, No: 11764, 05.07.1951, s. 2.

girişimi, muhalefet tarafından hiç de hoş karşılanmadı. Yasanın Meclise getirilmesi sırasında iktidar partisi milletvekili Salahaddin Adil Bey, yasanın basit bir heykel muhafazası tasarısı değil çok mühim hukuki ve içtimai bir husus olduğunu belirtmiştir⁶⁶.

Bir diğer iktidar partisi Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu ise Anayasamızın 69. Maddesinde vatandaşların kanun önünde eşit olduğunu Atatürk'ü korumak için böyle bir kanunun anayasaya aykırı olduğunu dile getirerek yasayı eleştirmiştir⁶⁷. DP Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci yasaya karşı çıkarak sevgi ve saygının kanunla sağlanamayacağını ifade ederek tasarıya şerh koymuştur⁶⁸. Muhalefet, Ekinci'nin itirazlarına Mardin Milletvekili Kamil Boran aracılığıyla destek vermiştir. Kamil Boran, Atatürk'ün manevi varlığını ve maddi hatıralarının tecavüzlerden korumak için kanuna ihtiyaç hasıl olmasına üzüldüğünü ve bundan hicap duyduğunu belirtmiştir⁶⁹. Bu arada basında da yasanın geri alınması için bir takım girişimlerde bulunulduğundan söz edilmiştir⁷⁰. Akşam gazetesinden Şevket Rado ise Atatürk Kanununa muhalefet edenlere karşı çıkarak, yasanın amacının Atatürk'ün fikirlerini korumak olduğunu, Atatürk'e karşı taarruz edenleri önlemek pahasına bu yasanın çıkmasını zaruri görmekteydi⁷¹.

07.05.1951 tarihinde başlayan görüşmelerde DP Erzurum Milletvekili Hamid İnce, tasarıya sahip çıkarak bu tasarının gündeme gelmesinin elzem olduğunu dile getirerek dünyanın sahip çıktığı bir siyaset adamının bu kanunla korunması konusunda mecbur olduklarını söyleyerek görüşlerini açıklamıştır⁷². Muhlis Tümay ise tasarının Meclis'e geldiğinde beri fiiliyatların kesildiğinin bunun anlamlı olduğunu belirterek üstü kapalı bu fiillerden olayı CHP'yi suçlamıştır⁷³. Bu suçlama karşısında CHP Çanakkale Milletvekili Süreyya Endik, kürsüden DP'lilere *"tahrik etmeyin tasarının geliş sebeplerini açıklayın"* diye çıkışır⁷⁴. DP milletvekili Cezmi Türk, CHP'lilere dönerek *"biz Atatürk yolunda yürümede Halk Partisinden daha ileri olduklarını ve biz Atatürk'ün öz evlatlarıyız"* diyerek CHP'ye ağır eleştirilerde bulunmuştur⁷⁵. Ankara Mebusu Salahaddin Bey, demokrasilerde farklı görüşlerin olabileceğini ancak birinin yekdiğerine saldırmasını uygun bulmadığını nitelemiştir⁷⁶. Samet Ağaoğlu da CHP'nin Atatürk'ün eseri olduğunu belirterek kanun hakkında destek istemektedir⁷⁷.

Yukarıda da belirtildiği gibi Meclisteki tartışmaların ortak noktası Atatürk olduğu için çıkarılması düşünülen yasa da hem iktidar hem de muhalefet tarafından savunulmaya çalışılmıştır. Ancak yine iktidar-muhalefet ilişkisi bazında değerlendirildiğinde semboller üzerinden birbirlerine göndermeler devam etmiştir. Tasarı son halini aldıktan sonra 25.07.1951 Çarşamba günü meclise gelen tasarıda Abdurrahman Boyacıgiller, Atatürk'ü Koruma Kanunu dolayısıyla Zafer Gazetesi'nin kendilerini Atatürk düşmanı olarak nitelendirilmesine içerlediğini belirtmiştir⁷⁸. Muhalefet partisinden Sadri Maksudi ise Demokrat Parti'lilere dönerek kendilerinin Atatürk zamanında cereyan etmiş bir Denizbank olayından dolayı suçlanmasını demokrasi açısından hiç de hoş bir tutum olmadığını ve bu kanun hakkında önceleri red vermek istediğini şimdi ise lehte karar vereceğini söylemiştir⁷⁹.

⁶⁶TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 04.05.1951, s. 40.

⁶⁷TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 04.05.1951, s. 43-44.

⁶⁸TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 04.05.1951, s. 49.

⁶⁹TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 04.05.1951, s. 54.

⁷⁰Akşam, No: 11681, 13 Nisan 1951, s. 1.

⁷¹Akşam, No: 11681, 13 Nisan 1951, s. 2.

⁷²TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 07.05.1951, s. 81.

⁷³TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 07.05.1951, s. 84.

⁷⁴TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 07.05.1951, s. 83.

⁷⁵TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 07.05.1951, s. 117.

⁷⁶TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 07.05.1951, s. 120.

⁷⁷TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 07.05.1951, s. 124.

⁷⁸TBMM Tutanak Dergisi, C: IX, D: IX, 25.07.1951, s. 306.

⁷⁹TBMM Tutanak Dergisi, C: IX, D: IX, 25.07.1951, s. 307.

25.07.1951 günü yapılan görüşmede ilgi çeken en önemli tespitin iktidar ve muhalefetin Atatürk Kanunu olarak bilinen tasarıda akliselim davranarak ortak bir tutum takındıklarını görüyoruz. Adalet komisyonunda hazırlanan kanuna sadece içerik ve şekil yönünden itirazların olduğu anlaşılıyor. Bunlardan DP Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı “*Arkadaşlar; aylardan beri Atatürk kanunu üzerinde gösterilen hassasiyet, bu kanunun hukuk nizamını ve umurun menfaatine uygunluğunu sağlayacak esasların meydana gelmesi maksadına matuftu*”⁸⁰ diyerek aslında konuyu özetlemiştir.

Son tahlilde aylardır süren görüşmeler neticesinde 25.07.1951 Çarşamba günü tasarı oy birliğiyle kabul edilmiştir⁸¹. Atatürk’ü Koruma yasası iktidar-muhalefet açısından değerlendirildiğinde o dönemde önemli bir boşluğu doldurmuş ve Atatürk’ün kişiliğine ve gerçekleştirdiği devrimlere karşı yapılan ve yapılacak saldırıları bir nevi önleme konusunda önemli bir katkı sunmuştur⁸². 5816 sayılı Atatürk’ü Koruma Kanun’una içerik açısından bakıldığında:

Madde 1- *Atatürk’ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Atatürk’ü temsil eden heykel, büst ve abideleri veyahut Atatürk’ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimseye bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir. Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçları işlemeye başkalarını teşvik eden kimse asıl fail gibi cezalandırılır.*

Madde 2 - *Birinci maddede yazılı suçlar; iki veya daha fazla kimseler tarafından toplu olarak veya umumi veya umuma açık mahallerde yahut basın vasıtasıyla işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde artırılır. Birinci maddenin ikinci fıkrasında yazılı suçlar zor kullanılarak işlenir veya bu suretle işlenmesine teşebbüs olunursa verilecek ceza bir misli artırılır.*

Madde 3 - *Bu kanunda yazılı suçlardan dolayı Cumhuriyet savcılıklarınca re’sen takibat yapılır.*

Madde 4 - *Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.*

Madde 5 - *Bu kanunu Adalet Bakanı yürütür”.*

Sonuç Yerine

Bu çalışmada elde edilen verilere göre Türk siyasi tarihinde iktidar-muhalefet ilişkisi özetleyebilecek ve sonuç yerine yazılabilecek en doğru terim münakaşa kültürüdür. Zira II. Meşrutiyet’in ilanından beri var olan siyasi partilerin birbirleriyle olan münasebetleri ortaya çıkarmıştır ki ülkemizde bir münazara kültürünün olmadığı gerçeğidir. Çalışmanın esas hedefi olan Atatürk’ü Koruma Kanunu’na geçmeden evvel atmış yıllık dönemde iktidar muhalefet denklemi çerçevesinde İttihat Terakki ile başlayan iktidar sorunsalında; iktidar devlete sahip olma güdüsüyle hareket ederek muhalefet yok gibi davranırken, muhalefet ise kendini hissettirmek için mücadele etmiştir. Bu yıllar arasında iktidar muhalefeti ya cinayetlerle ya da basın üzerinde koyduğu ambargoyla durdurma girişimlerinde bulunmuştur.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçerken Cumhuriyet Türkiye’si İttihat Terakki’den aldığı bu ruhu sürdürmeyi amaç edinmiştir. Milli Mücadele’nin ilk başladığı yıl ve sonraki meclis çalışmalarında iktidarın istediği en temel güdü muhalefetsiz iktidar seçeneğiydi. Nitekim iki kez yapılan çok partili hayat geçme çalışmalarında iktidar muhalefeti dinsel ve tinsel sembollerle ortadan kaldırma fırsatını kaçırmadığı görülecektir. İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmeler, Türkiye’nin demokrasiye geçme fırsatını ortaya koyarken, CHP içerisinde filizlenen muhalefet Demokrat Parti’nin kurulmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. DP ile CHP arasındaki ilişkiler de en temel

⁸⁰ TBMM Tutanak Dergisi, C: IX, D: IX, 25.07.1951, s. 308.

⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, C: IX, D: IX, 25.07.1951, s. 324.

⁸² Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, s. 231.

payda mazlum zalim ilişkisine benzemektedir. DP'lilere göre iktidar olan CHP zalim, DP ise muhalefet de olduğu içinse mazlumdu. Ancak 1950 yılında yapılan seçimlerde iktidara gelen DP, CHP ile olan ilişkilerinde mazlum zalim kavramlarının değiştiği inancını ön plana çıkarmıştır. Önce Arapça ezan yasağının kaldırılmasında ve sonra da Kore'ye asker gönderme meselelerinde bu iki partinin karşı karşıya geldikleri ve bu mücadelenin siyasi erki elinde bulunduran DP'nin kazançlı çıktığı anlayışı hâkimdir

Çalışmamızın ortak paydası olan Tıcani Tarikatı'nın faaliyetleri ve bunun önlenmesine yönelik çıkarılmış olan Atatürk'ü Koruma Kanunu'nda çıkartılabilecek en kestirme sonuç iktidar muhalefet ilişkisinde CHP ve DP'nin rollerinin değiştiğine olan yaklaşımdır. CHP, DP'yi dincilikle suçlarken; DP ise CHP'yi Atatürk'ün mirası üzerinden siyaset yapmakla itham etmiştir. Meclis çalışmalarında elde edilen bulgulara bu iki siyasi partinin konu Atatürk olmasına rağmen birbirlerine karşı inanılmaz bir şekilde hareket ettikleri ve demokrasiyle bağdaşmayan suçlamalarda bulundukları görülmüştür. Türk toplum geleneğinde olan önce kavga edelim sonra konuşalım mantalitesi yasanın çıkarılmasında kendisini ortaya koymuş. Nitekim kanun yasalaşmadan önce iktidar ve muhalefet milletvekillerinin sağduyu göstererek ortak paydada buluşmuşlardır. Diğer taraftan DP, bu yasanın çıkarılması hususunda gösterdiği çaba, CHP'nin Tek Parti döneminde gösterdiği Atatürkçülük sloganını bile geride bırakmıştır. CHP'nin ise bu yasanın görüşülmesi sırasındaki yaklaşımı sırasında ortaya çıkan içtihat ise, mevzu bahis Atatürk olduğu için genelde pasif bir direniş sergilemeyi tercih etmiştir. Son tahlilde Atatürk'ü Koruma Kanunu'nda görüleceği üzerine Türkiye'nin sahip olduğu demokrasi gerçeği iktidar muhalefet ilişkisinin semboller ve hamaset üzerinde yürüdüğü ve bu yaklaşımın ülkemizde ciddi bir münazara kültürünün olmadığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

A)Meclis Tutanakları

TBMM ZC, C: XXI, D:III, B: LXXXIV, 2.10.1930, s. 34-39.

TBMM ZC, C: XXI, D:III, B: LXXXIV, 2.10.1930, s. 33-43.

TBMM ZC, C: XX, D. VII, B: I, 1.11.1945, s. 7.

TBMM ZC, C: IX, D: IX, Toplantı I, 11.7.1951, s. 175.

TBMM ZC, C: IX, D: IX, Toplantı I, 11.7.1951, s. 176.

TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 04.05.1951, s. 40.

TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 04.05.1951, s. 43-44.

TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 04.05.1951, s. 49.

TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 04.05.1951, s. 54.

TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 07.05.1951, s. 81.

TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 07.05.1951, s. 84.

TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 07.05.1951, s. 83.

TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 07.05.1951, s. 117.

TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 07.05.1951, s. 120.

TBMM Tutanak Dergisi, C: VII, D: IX, 07.05.1951, s. 124.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7Summer 2013

TBMM Tutanak Dergisi, C: IX, D: IX, 25.07.1951, s. 306.

TBMM Tutanak Dergisi, C: IX, D: IX, 25.07.1951, s. 307.

TBMM Tutanak Dergisi, C: IX, D: IX, 25.07.1951, s. 308.

TBMM Tutanak Dergisi, C: IX, D: IX, 25.07.1951, s. 324.

B)Kitaplar

AHMAD, Feroz, The Making Of Modern Turkey, Roudledge, London, 1993.

AHMAD, Feroz, Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980), Hil Yayın, İstanbul, 1996.

ALBAYRAK, Mustafa, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s. 2004.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk, AAM, Ankara, 1998.

ÇAKAN, Işıl, Türk Parlamento Tarihi'nde II. Meclis, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999.

DEMİREL, Ahmet, Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

EROĞLU, Cem, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

FİNDLEY, Carter V., Modern Türkiye Tarihi, Timaş Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 198.

KARAL, Enver Ziya, Büyük Osmanlı Tarihi, TTK, Ankara, 1998.

KARPAT, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.

OKAY, Cüneyd, Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit Hayatı-Kişiliği-Fikirleri, Akçağ Yayınları, İstanbul, 2001.

OKYAR, Osman, Seyitdanlıoğlu, Mehmet, Fethi Okyar'ın Anıları, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Ankara, 1999.

ORBAY, Rauf, Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatırlarım, C. II, Emre Yayınları, İstanbul, 2004.

SHİSSLER, A. Holly, Between Two Empires, Ahmet Ağaoğlu And The New Turkey, I.B. Tauris Publishers, London, 2002.

TOYNBEE, Arnold J., Kirkwood, Kenneth P., Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

TUNAYA, Tarık Zafer, İslamcılık Cereyanı, C. III, Yenigün Basımcılık, İstanbul, 1998.

TUNCAY, Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

YALÇIN, Durmuş, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

ZÜRCHER, Erik Jan Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

ZÜRCHER, Erik Jan, Milli Mücadelede İttihatçılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7Summer 2013

C)Makaleler

- GAZEL, Ahmet Ali, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde İttihatçılarla Muhaliflerin Uzlaşma Çabaları (1908-1912)”, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008, ss.205-232.
- GÜNEŞ, Günver, “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Aydın’da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”, *AÜDT Araştırmaları Dergisi*, C. XXV, S. XXXIX Ankara, 2006, s. 117. s116-146.
- GÜNGÜR, Süleyman, “14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP’de Bunalım”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. XXI, Isparta, 2010, ss. 193-208.
- İNAN, Süleyman, “Demokrat Parti Dönemi 1950-1960”, edi: Süleyman İnan-Ercan Hayoğlu, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.117-145.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7Summer 2013

XVI. YÜZYILDA HALEP’TE FİYATLAR VE KIYMETİ*

*Mehmet KABACIK***

ÖZET

XVI. yüzyıl Halep Şer’iye Sicilleri verilerine dayanarak yapmış olduğumuz çalışmada mehir, nafaka, köle, ulaşım, işçilik, gayrimenkul ve canlı hayvan fiyatları incelenmiştir. Narh defterlerindeki temel tüketim mallarını konu alan fiyat çalışmalarından farklı olarak diğer alanlardaki mal ve hizmetlerin serbest piyasa koşullarında oluşmuş fiyatları değerlendirilmiştir. Bunun için 8 Halep Şer’iye Sicilinde yer alan 13 bin civarındaki sicil kaydı gözden geçirilmiş ve gündelik hayatta gerçekleşen satış işlemlerinin verileri kullanılarak fiyatlar belirlenmiştir. İncelenen fiyatların en düşük ve yüksek miktarları, ortalamaları ve seyri tespit edilmiştir. Yapılan çalışmanın daha anlamlı hale gelmesi için fiyatların karşılaştırması yapılarak kıymeti ve satın alma gücü belirlenmeye çalışılmıştır. XVI. yüzyılda Halep’te ortalama olarak köle için 58 altın, mehir için 65 altın, ev için 95 altın ödenmekteydi. Evlenmek isteyen bir işçi kaç yıl çalışarak mehir parası biriktirebilecek veya bir hayvan üreticisi kaç koyun, deve veya at satarak mehir parasını denkleştirebilecektir? Hacca gitmek isteyen bir vakıf görevlisi kaç yıl hizmet ederek yol parasını karşılayabilecektir? Benzeri soruların cevapları dönemin çeşitli mal ve hizmetlerinin fiyatları karşılaştırılarak bulunmaya çalışılmıştır. Ayrıca XIX. yüzyılın ilk yarısına ait Halep Şer’iye Sicillerinin verileri kullanılarak Osmanlıların Halep’e geliştinden 300 sene sonraki mehir ve ev fiyatlarında meydana gelen değişimler ele alınmıştır. Kadınlar için bir güvence sayılan mehir miktarının 300 yıllık Osmanlı dönemi sonunda geldiği nokta ilgi çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Halep’te fiyatlar, mehir miktarları, köle fiyatları, gayrimenkul fiyatları, ulaşım ve işçilik ücretleri.

THE PRICES AND VALUATION IN XVI. CENTURY ALEPPO

ABSTRACT

In this study which is based on XVI. Century Aleppo Court Registers, mahr, alimony, slavery, transportation, labor, real estate and livestock prices were examined.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü. El-mek: kabacik@hotmail.com. Bu makale, DPT Müsteşarlığı tarafından finanse edilen Türkiye-Suriye Bölgeler Arası İşbirliği Programı Halep Şer’iye Sicilleri Projesi kapsamında hazırlanmıştır.

Unlike other studies that examines the price of basic consumer goods in official price books, in this study free market conditions prices of goods and services are evaluated. For that purpose, 13 thousand Sharia Court Record of 8 Court Registers of Aleppo revised and the revised rates were determined using data from actual sales transactions. The lowest prices and high quantities of examined sales transaction and the course of the mean was determined. In order to make the study more meaningful the prices were compared and tried to determine the value and purchasing power.

In XVI century, on average, for a slave 58 gold, for a mahr 65 gold and for a house 95 gold were being paid. How many years a worker had to work to save money of mahr? How many cows or goats, a farmer had to sell to save the money of mahr or how many years had to work a foundation officer to go on pilgrimage? Answers of these and similar questions tried to be found by comparing the prices of goods and services of the period have been studied. Also using the data for the first half of the 19th century -300 years after the Ottomans arrival to Aleppo - the Ottoman Aleppo Sharia Court, the changes in mahr and house prices were discussed. The amount of mahr which deemed an assurance for the women at the end of 300 years of Ottoman is a point of interest.

Key Words: Prices in Aleppo, Price of Dowry, Price of Slaves, Real Estate Prices, Transportation and Labor Costs.

Giriş

Fiyat, bir malın veya bir hizmetin elde edilmesi için verilmesi gereken para miktarıdır. Ya da bir mal veya hizmet biriminin para ile mübadelesidir. Fiyatlar, insanların ihtiyaçlarını gideren ve bir fayda sağlayan malların varlığı ile ortaya çıkmıştır. Faydası olmayan ve bir ihtiyacı karşılamayan mal fiyat olarak değerlendirilemez¹. Fiyat, aynı zamanda bir servet karşılığı gerçekten elde edilen servet miktarıdır. Ayniyat mübadelesi yapılan yerlerde ve dönemlerde, ayniyat fiyatı cari olmuş demektir. Para kullanılmaya başlandıktan sonra para fiyatı, yani para ile ifade edilen fiyat hakim olmuştur. Demek ki, bir servetin mübadele değerinin diğer bütün servetlerle olan münasebetleri, umumi bir mübadele servetine yani paraya dönüştürülmüş olmaktadır. Bu suretle para bütün servetlerin mübadele değerinde kıymet ölçüsü olmaktadır².

Çeşitli mal ve hizmetlerin fiyatının ve zaman içerisindeki seyrinin para cinsinden tespiti önemli olmakla birlikte, bir malın tek başına fiyatının ve seyrinin bilinmesi yeterli değildir. Mal ve hizmetlere ait fiyatların para cinsinden miktarının büyüklüğü veya küçüklüğü, diğer mal ve hizmetleri satın alabilme gücü ve miktarı ile anlam kazanmaktadır. Belirli bir dönemdeki bir mal veya hizmetin gerçek değerini, diğer mal ve hizmetler karşısındaki alım gücü ve kıymeti belirlemektedir. Bazı mal ve hizmetlerin satın alım gücü yüksek iken zamanla üretimin artması, ihtiyacın azalması, alternatif ürünlerin ortaya çıkması, kıtlık veya bolluk seneleri, arz ve talep dengesi, mal ve hizmetlerin ve diğer mal ve hizmetlere göre kıymetini düşürebilmekte veya yükseltebilmektedir. Çeşitli mal ve hizmetler arasında oluşan dengeler sürekli değişmekte, bir kısım malların fiyatları yükselirken, bir kısmı düşmekte, bir kısmı da sabit kalmaktadır. Bu durum

¹Ahmet TABAKOĞLU, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Ankara 1988, s. 96

² Mustafa Öztürk, "Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar", *Prof.Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, Elazığ 1996, s.221.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

fiyatların göstergesi olan rakamlara yansımakla beraber, bir malın gerçek değer ve fiyatını anlamak için diğer mal ve hizmetlerin kıymeti ile karşılaştırmayı gerekli kılmaktadır.

Yapılan çalışmada bir taraftan Halep'teki çeşitli mal ve hizmetlerin XVI. yüzyıl ortalarından sonlarına kadar ki seyri ve ortalamaları incelenirken diğer taraftan bu mal ve hizmetlerin fiyatlarının karşılaştırılması yoluyla gerçek kıymetlerinin ve satın alma gücünün tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkartılan bilgiler dönemin iktisadi vaziyetinin anlaşılması, çeşitli sektörlerin içinde bulunduğu durumun aydınlatılması için de önem arz etmektedir. Köle ve emek piyasası, mehir miktarları, canlı hayvan, gayrimenkul ve ulaşım fiyatları ve bu fiyatların birbiri ile mukayesesi, belirtilen sektörlerin Halep'teki durumunun anlaşılmasını sağlaması yanında genel iktisadi durum hakkında da veriler içermektedir.

Osmanlı dönemine ait fiyat çalışmaları genellikle narh defterleri, tereke kayıtları ve imar faaliyetleri harcamalarında yer alan temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları üzerine yapılan çalışmalardır³. Bizim üzerinde çalışma yaptığımız konular, bahsedilen araştırmalardan farklı olarak mehir miktarları, canlı hayvan, çalışma, ulaşım, gayrimenkul, köle, cariyeye fiyatlarını kapsamaktadır. Bilindiği üzere narh ile temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları devlet tarafından belirlenmektedir. Bizim incelediğimiz malların fiyatları ise arz-talep dengesine göre oluşmuş serbest piyasa fiyatlarıdır. Ayrıca İstanbul ve Anadolu'da uygulanan narh sisteminin XVI. yüzyılda Halep'te uygulanıp uygulanmadığını da bilmiyoruz. İncelemiş olduğumuz XVI. yüzyıl Halep sicillerinden hiç birisinde narh uygulamasına rastlamadık. Bu durum İslam hukukçuları arasında ihtilafli bir konu olan narh sisteminin XVI. yüzyılda Halep'te uygulanmadığı düşüncesini akla getirmektedir.

Osmanlı devletinde, yabancı ve yerel paraların yanında akçe ve sultanî (altın) birlikte tedavülde yer almaktaydı. Akçe daha çok günlük hayatta küçük ticari işlemlerde kullanılırken altın büyük meblağlı işlemlerde kullanılmıştır. Akçe yüzyıl boyunca tağışışlere uğrayarak büyük değer kaybetmiştir. Altının ise gramajı ve içerisindeki kıymetli maden oranında yüzyıl boyunca kayda değer bir değişiklik olmamıştır. İncelenen sicillerde yer alan ticari işlemler büyük çoğunlukla altın ile yapılmıştır. Kayıtlarda akçe ve yerel paraların kullanımı ise daha az ve çoğunlukla da altın paranın arta kalan küsürat kısmında kullanılmıştır. Akçe ve yerel paralar kullanılarak yapılan ticari işlemlere ait fiyatlar, altına(sultanî) dönüştürülerek hesaplamaları yapılmıştır. Bu yüzden aşağıda belirtilen fiyatlar, yüzyıl boyunca içerisindeki kıymetli madende kayda değer değişiklik olmayan altın üzerinden gösterilmiş gerçek fiyatlardır. Böylece akçedeki gümüş miktarının azalması ve buna bağlı olarak değerinin düşmesinin fiyatlar üzerinde oluşturduğu nominal etki ortadan kaldırılmıştır.

Şam'da Merkez-i Vesaik Tarihiye'de bulunan XVI. yüzyıl Halep Şer'iyeye Sicillerinden 1, 4, 5, 8 ve 9 numaralı siciller ile XIX. yüzyılın ilk yarısına ait 157, 204 ve 246 numaralı sicillerde yer alan 13 bini aşkın kaydın incelenmesiyle ortaya çıkan verilerden hareketle bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Sicil kayıtlarının tamamına yakını Arapça olup çok az kısmı Osmanlıca'dır. Dipnotlarda gösterilen sicil kayıtlarının tamamı Halep Şer'iyeye Sicillerine aittir. Bu yüzden sicil kayıtları dipnotlarda sadece "Sicil No" ile gösterilmiştir.

³Bu konuda yapılan çalışmalardan bazıları, Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 43/1-4, (1987) ;Mübahat.S. Kütükoğlu, "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.9, (1978); Mübahat.S. Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul, 1983; Mübahat.S. Kütükoğlu., "1624 Sikke Tashihiinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri", **Tarih Dergisi**, 34, (1984), 123-182;Yaşar Yücel, **1640 Tarihli Es'ar Defteri**, Ankara 1982; Halil Sahillioğlu, "Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi** 1, (1967). Mustafa Öztürk, "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", **Belleten**, C.LII/207-208, Ankara 1989, 729-828.

Dönemin fiyatları ve ortalamaları hakkında bilgiler verildikten sonra yakın ve ilgili alandan başlamak üzere bazı diğer ve mal hizmetlerle karşılaştırmalar yapılmıştır. Ancak bazı başlıklar altında karşılaştırmalar yapıldıktan sonra sık sık tekrara düşmemek için diğer bölümlerde tekrar karşılaştırma yapılmamıştır.

1-Köle -Cariye Fiyatları ve Kıymetleri

Birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi Halep'te de esir pazarı bulunmakta, köle ve cariyeler burada alınıp satılmaktadır. 1574 tarihinde Halep'i ziyaret eden Hollandalı Seyyah Leonhart Raufolff, şehirde iki cinsten büyük ve küçük köle satış yerlerinin bulunduğunu, güç ve güzelliklerine göre fiyatlarının değiştiğini belirtmektedir⁴. Pazarlardaki esir satışlarından alınacak vergiler mukata'aya verilmekte ve mültezimler tarafından vergileri toplanmaktaydı. Halep'teki esir satışından alınacak vergiler Esir ve Cariye Pazarı Mukata'ası adıyla iltizama verilmiştir⁵. Halep kanunnamelerinde şehirde satılan esirlerden ne kadar vergi alınacağı konusunda bilgi bulunmamakla birlikte, Şam eyaletinde satılan her köle için satıcıdan 30 akçe⁶ alınacağı belirtilmektedir. Halep ile birlikte aynı tarihte Memlukulardan Osmanlılara geçen Şam'da, bir esirin satışından alınan vergi miktarının Halep ile aynı olduğu veya birbirine yakın olduğu düşünülebilir. Halep'te pazarlarda satılan köle sayısı hakkında, Şam eyaletinde alınan vergi miktarını baz alarak tahmin de bulunulabiliriz. Halep'te esir satışından elde edilen en düşük vergi miktarı(20 000 akçe) Osmanlının bölgeye ilk geldiği yıllara (1519) ait olduğu ve yaklaşık 670 civarında esirin satışının gerçekleştiği söylenebilir. Dipnotta belirtilen mukata'a miktarları dikkate alındığında Halep'te 1526 yılında 1900, 1536 yılında 2 000, 1550 yılında 1270 ve 1570 yılında 1330 civarında esir Halep'te satılmış olmalıdır.

İncelemiş olduğumuz sicillerdeki kayıtlar normal köle satışı yanında, alıcı ile satıcı arasında yaşanan problemler, cariyenin hamile, hastalıklı, deli olmasından dolayı satışının iptal edilmesi veya kusurlu olduğu belirtilerek satışın gerçekleştirilmesi, satış bedelinin ödenmesi veya ödenmemesi, vadeli satış yapılması gibi konulardan oluşmaktadır. Köle satışlarında, satılan kölelerin kusurlu olup olmaması büyük önem taşımaktadır. Satışlarda kölenin fiyatı ile beraber varsa kusuru da ifade edilmekte, kusursuz ise hiçbir ayıbının olmadığı belirtilmektedir. Hatta bazı kayıtlar sadece alıcı ve satıcının satılan kölenin kusursuz olduğunu beyan etmelerinden ibarettir⁷. Satışlarda köle ve cariyelerin kusurları arasında hastalık ve zayıflık⁸, sürekli ateşinin olması⁹, öksürüklü olması¹⁰, gözünün yaralı ve bulanık görmesi¹¹, sara hastalığı¹², delilik¹³, kölenin sütünün kesilmesi¹⁴, cariyenin hamile¹⁵ olması gibi durumlar sayılmaktadır. Belirtilen durumlar kusur olarak satış esnasında belirtilmekte ve alıcı bu kusurları bilerek almakta, eğer belirtilmemişse satışın iptali ve paranın iadesi için yukarıda belirtilen kayıtlarda olduğu gibi dava açılmaktadır.

Köle ve cariyelerin fiyatları, arz-talep dengesinin yanında kabiliyet, bilgi, beceri, yaş gibi özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Bu yüzden köle fiyatlarında dönemin başı ile sonu

⁴Nilüfer Bayatlı, "Hollandalı Doğu Gezini Dr.Leonhart Raufolff'un Doğu Gezisi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 120, Haziran 1999, s.14.

⁵1519'da 20 bin, 1526'da 56.667, 1536'da 60 bin, 1550'de 38 bin, 1570'de 40 bin akçeye iltizama verilmiştir. Enver Çakar, , **XVI.Yüzyılda Halep Sancağı(1516-1566)**, Elazığ 2003, s.261.

⁶Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, c.7, İstanbul 1994, s. 27.

⁷Sicil No:1, Belge: 428, 429, 509, 964, 2942,2740.

⁸Sicil No:1, Belge: 1873.

⁹Sicil No:1, Belge: 965.

¹⁰Sicil No:1, Belge: 969, 1784.

¹¹Sicil No:1, Belge: 1079; Sicil No:8, Belge: 953.

¹²Sicil No:5, Belge: 239.

¹³Sicil No:1, Belge: 1080; Sicil 5, Belge: 239.

¹⁴Sicil No:4, Belge: 505.

¹⁵Sicil No:1, Belge: 3131, 3259.

arasında değişiklik olup olmadığını tespit etmek oldukça zordur. Köleler için 15 altından 150 altına kadar yükselen fiyatlarla karşılaşmaktayız. Kölelerin özellikleri hakkında çok yetersiz bilgi verilmesinden dolayı hangi özellikte kölelerin daha kıymetli olduğu ya da belirli özellikteki kölelerin fiyatlarında artış ve düşüşler olup olmadığını tespit edememekteyiz. Konuyu genel olarak değerlendirdiğimizde öncelikle arz talep dengesinin fiyatların belirlenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Çok sayıda esirin elde edildiği savaşlar sonrasında piyasaya bol miktarda esir sürüldüğünde fiyatlar düşmektedir. 1571 tarihinde Kıbrıs'ın fethi ile ele geçirilen esirlerden alınacak pençik resmi 31 bin altına iltizama verilmiştir¹⁶. Biz bu rakamdan kabaca elde edilen esirlerin değerinin 150 bin altın civarında olduğunu, ortalama bir esirin fiyatının 30-60 altın arasında değiştii düşünülürse, 2500-5000 arasında esir elde edildiğini söyleyebiliriz. Halep'te 990/1582 tarihli bir satışta Kıbrıslı köle 40, carıye 30 altına satılmıştır¹⁷. Köle ve carıye fiyatları karşılaştırıldığında kölelerin değeri daha yüksektir. En düşük kölenin fiyatı 15, en yüksekisinin 150 altın olduğu görülmektedir. İstisnaları olmakla birlikte, beyaz kölelerin fiyatı, siyah kölelere göre daha yüksektir. Bir kısım kölelerin siyah yada beyaz olduğu belirtilmediğinden, tüm kölelerin satış fiyatı alınmış ve genel ortalamanın 58 altın olduğu tespit edilmiştir. Dönemsel olarak köle fiyatlarına baktığımızda 956-963 yılları arasında 28¹⁸ adet kölenin satış fiyatı ortalaması 58,3 altın olmuştur. 971-984 yılları arasında satılan 15¹⁹ adet kölenin satış ortalaması ise 52,87 altındır. İki dönem arasında köle fiyatlarında % 9'lık bir düşüş olmuştur. 990-1003 yılları arasında satılan 7²⁰ kölenin fiyat ortalaması 67,14 altındır. Yüzyılın ortaları(957-963) ile yüzyılın son dönemini(990-1003) karşılaştırdığımızda fiyatlarda % 15,16'lık bir artış olduğunu görmekteyiz.

Cariyelerin ise en düşük satış fiyatı 8 altın olup en yüksekii 166 altına satılmıştır. Cariyelerde de yine siyah cariyelerin fiyatı beyazlardan daha düşüktür. Halep'te incelediğimiz dönemin tüm cariyelerinin satış ortalaması 44 altın civarındadır. Dönemsel olarak carıye fiyatlarına baktığımızda istikrarsız bir seyir takip ettiğini görüyoruz. 956-963/1549-1556 yılları arasında satılan 42²¹ adet cariyenin satış fiyatı ortalaması 37,64 altın olmuştur. 971-990/1563-1582 yılları arasında satılan 16²² adet cariyenin satış ortalaması ise 60,06 altındır. İki dönem arasında carıye fiyatlarında % 59,56'lık bir artış gerçekleşmiştir. 1004-1005/1596-1597 yıllarında satılan 4²³ cariyenin fiyat ortalaması 42,9 altındır. Yüzyılın ortaları(957-963) ile yüzyılın son dönemini(1004-1005) karşılaştırdığımızda fiyatlarda % 13,97'lik bir artış olduğunu görmekteyiz. Son dönemdeki carıye satışlarına ait kayıtların azlığı fiyat ortalamalarının güvenilirliğini düşürmektedir.

Cariyelerin kölelere göre değerinin düşük olması onların sadece ev işlerinde, ailelere yardımcı olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Köleler ev işlerinin yanında, tarlada ve iş hayatının her alanında efendilerine yardımcı olmaları onların fiyatının yüksek olmasını sağlamıştır. Halep'te çalışma ücretlerine baktığımızda yetişkin işçilerin yıllık kazancı 3-18 altın²⁴, kölelerin yıllık çalışma ücretleri²⁵ ise 4,5-12 altın arasındadır. Halep'ten Amasya'ya giden kervanda görev alanlara

¹⁶ H.Turhan Dağlıoğlu, **Onaltıncı Asırda Bursa**, Bursa 1940, s.67.

¹⁷ Sicil No:5, Belge: 209, 239.

¹⁸Sicil No: 1, Belge: 245, 258, 312, 426, 732, 767,1079, 1590,1676, 1824, 1847,2075, 2134, 2159, 2274, 2619, 2637, 2740, 2886, 2942, 3129. 3290.: 3336; Sicil No: 4, Belge:388, 506, 1892,2001.

¹⁹ Sicil No: 4, Belge:18, 218, 600, 748, 761, 963, 1100, 1109, 2430, 2465, 2894, 2977, 3518, 3785,3825.

²⁰Sicil No: 5, Belge:209, 247, 395, 890, 1042, 1095; Sicil No: 8, Belge:514.

²¹Sicil No: 1, Belge:46, 241, 386, 412, 414, 419, 640, 692 930, 1087,1116,1142, 1160, 1163, 1172, 1649, 1773, 1813, 1873, 1884, 1896, 2011, 2014, 2190, 2399, 2400, 2485, 2557, 2611, 2660,2740, 3067, 3095, 3131, 3151, 3176, 3259; Sicil No: 4, Belge:415, 416, 433, 505.

²² Sicil No: 4, Belge: 599, 767, 832,1105, 1119, 1195, 2336, 2977, 3785, 3805; Sicil No: 5, Belge:239, 251, 335, 554, 869, 1030.

²³ Sicil No: 8, Belge:953, 1762, 2364; Sicil No: 9, Belge:1073.

²⁴ Sicil No:1, Belge:675,968,1129,1173,2509; Sicil No:4, Belge: 411,526; Sicil No:5, Belge: 1153; Sicil No:8, Belge: 348.

²⁵ Sicil No:1, Belge: 769; Sicil No:8, Belge: 388.

sefer başına 3 altın²⁶, Halep'ten İstanbul'a gidenlere²⁷ 7 ve Edirne'ye gidenlere²⁸ 10 altın ücret ödenmektedir. 3-4 yıllık işçi ücreti ile bir köle edinmek mümkün olabilmektedir.

Belgelerde Halep pazarlarındaki satışlara yakın miktarlarda köle ve cariyelerin azat edildiğini görüyoruz. İncelemiş olduğumuz belgelerdeki 120 adet köle ve cariyenin satış işlemine karşılık, aynı dönemde 101 adet azat etme²⁹ işlemi yapılmıştır. Bu durum incelediğimiz dönemde köleleri azat etmeyi teşvik eden dini ve insani anlayışın, Halep halkı arasında canlı bir şekilde yaşatıldığını göstermektedir.

Ana hatları ile değerlendirdiğimiz köle ve cariyeye fiyatlarını, dönemin mal ve eşya fiyatları ile çeşitli konulardaki ücretleri karşılaştırarak toplumdaki ekonomik karşılığını ve satın alma gücünü göstermeye çalışacağız.

Köle ve cariyeye fiyatlarını ilk olarak dönemin mehir miktarları ile karşılaştıracğız. Erkeklerin birden fazla evlilik yapmaları ile köle ve cariyeye edinmeleri arasında bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Belirli bir gelir seviyesinin üzerinde olup iş yoğunluğuna sahip insanlar, yaptıkları işteki işçi ihtiyacının yanında, bağ, bahçe, tarla işleri, hayvanların bakımı, ev işleri ve sair işler için köle ve cariyeler edinmektedirler. Belirtilen işler için insanlar yanlarında bir işçi çalıştırabilecekleri gibi bir köle veya cariyeye satın alarak işlerini kolaylaştırabilmektedirler. İşçi ücretlerinin yıllık 3-18 altın arasında seyrettiği Halep'te iş yoğunluğuna sahip aile reisleri, 3-4 yılda bir işçiye ödeyecekleri ücretlerle orta seviyede bir köle veya cariyeye alabilmektedirler. Aynı şekilde hayvanların bakımı, bağ, bahçe, tarla ve ev işleri yoğun olan ailelerde bu ihtiyaçlar, cariyeler veya ikinci bir eş alternatifini ile de karşılanabilmektedir. Belirtilen ihtiyaçlara, birinci eşten mutsuzluk ve çeşitli sorunlar, cinsel istekler v.s. ortaya çıkınca ikinci eş gündeme gelebilmektedir. En azından iş yoğunluğundan kaynaklanan sorunlar için ikinci bir eş yerine, cariyelerin daha ekonomik bir çözüm olduğu görülmektedir. İkinci bir evlilikte, evlilik esnasında ödenen mehir ile boşanma veya ölüm halinde ödenen mehirin toplamı ortalama 65 altın olduğu Halep'te, bir cariyeye ortalama 44 altına alınabilmektedir. Cariyelerin cinsel istekler için odalık olarak kullanıldığını da gözden ırak tutmamak gerekmektedir. Nitekim sahibinden çocuğu olup ümmül-veled(çocuk annesi) olan cariyeler bulunmaktadır ki, bunların satışı yasak olup zamanla hürriyetlerine kavuşmaktadırlar. Ayrıca hamile olan cariyeler de satılamamakta, satılmış ise sahibine geri iade edilmektedir. İş yoğunluğundan dolayı işçi çalıştırmak zorunda olanlar, 3-4 yıllık işçi ücreti ile bir köle alabilmekte, yine iş yoğunluğu veya diğer sebeplerle ikinci eş almak isteyenler, yakın bir maliyet ile hatta daha ucuz bir maliyete cariyeye edinebilmektedirler.

Cariyelerin ortalama 44, kölelerin ortalama 58 altına satıldığı Halep'te kıyaslama yapabileceğimiz diğer bazı mal ve hizmetlerin satış ortalamaları şöyledir: Yüzyıl boyunca incelediğimiz sicillerde yer alan 465 adet evin satış fiyatı ortalaması 95 altın, dükkanların ortalama fiyatı 57,2 altın, ev kiralarının genel ortalaması 14,2 altındır. Kayıtlarda yer alan toplam 97 adet dükkanın kira ortalaması ise 29,10 altındır. At fiyatları ise 6,5 altın ile 200 altın arasında olup ortalama fiyatı 39,51 altındır. Deve satışlarının fiyat ortalaması 24,53 altın olmuştur³⁰.

²⁶ Sicil No:1, Belge: 197, 199.

²⁷ Sicil No:5, Belge: 931.

²⁸ Sicil No:8, Belge: 1588 .

²⁹ Sicil No:1, Belge: 84,137,427,807,1181,1906,1974,2001,2048,2177; Sicil No:4, Belge: 184, 309, 345, 417, 673, 680, 687,1034,1174,1266,1291,1148,1465,1179; Sicil No: 5, Belge: 24,25,26,27,28,29,30,250; Sicil No:6, Belge: 8; Sicil No:8, Belge: 189,528,592, 872, 1366, 1367,1710; Sicil No: 9, Belge: 635 ve diğerleri.

³⁰ Burada verilen bilgilerin ve rakamların ayrıntıları aşağıda açıklanmaktadır. Ayrıca yakında yayınlanacak olan “XVI. Yüzyılda Halep'te Gündelik Hayat ve Fiyatlar” adlı kitabımızda konuyla ilgili geniş bilgiler yer almaktadır.

Halep'te vakıf müesseselerinde çalışan görevlilerin gelirlerini incelediğimizde en yüksek gelire müderrislerin sahip olduğunu görmekteyiz. Salahiye Medresesi hadis müderrisine yıllık 67 sultanî, Sultaniye Medresesi müderrisine 117 sultanî altın ödenirken, Hüsreviye Medresesinin müderrisi yevmiyesi 70 osmanî(yıllık 200 altın civarında)dir. Argun Kamil Bimaristanının cerrahına aylık 70 osmanî ödenirken vakfın gelirlerinin artmasıyla aylık geliri 180 osmanîye(aylık 3 altından yıllık 36 altın) yükseltilmiştir. Cami imamlarına ise yıllık 3,6 altın ile 30 altın arasında ücret ödenmektedir. Bu gelir farklılığı hiç şüphesiz vakıfların gelirleri ve vakıfları kuranların vakfiyelerindeki şartlarından kaynaklanmaktadır. Tarihi şahsiyetlerin kurdukları vakıflardan maaş alan görevlilerin gelirlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Kâzevânî Camii ve Camii Kebir imamlarına yıllık 30 altın, Altunboğa Camii imamına 24, Mehârîb Camii imamına ise 3,6 altın ödenmektedir. Camilerde cüz okuyucu ve dağıtıcılara 6 altın, müezzinlere ise 8-20 altın, vakıf cabilerine 12-48 altın arasında ödeme yapılmaktadır. Vakıflardan maaş alan müderris ve cerrahlar ile tarihi şahsiyetlerin yaptırdıkları camilerde görev alabilen imam ve müezzinlerin gelirleri, köle ve cariyeye edinilebilecek seviyelerdedir. Müderrisler bir yıllık gelirleri ile çok rahat bir köle veya cariyeye alabilirken, diğerleri gelir durumlarına göre bir veya birkaç yıllık gelirlerini ayırmaları gerekmektedir.

2-Mehir Miktarları ve Kıymeti

İslam hukuku evlilikte erkeğe bir takım ayrıcalıklı haklarla beraber bir takım mükellefiyetler de yüklemiştir. Bu mükellefiyetlerin başında mehir gelmektedir. Nikah esnasında veya sonrasında kararlaştırılan belirli bir meblağ, erkek tarafından kadına mehir olarak ödenmektedir. Ödenecek meblağın bir kısmı peşin olarak ödenir ve buna mehr-i muaccel denmektedir. Diğer kısmı mehr-i müeccel adıyla ve belirlenen bir süre sonunda veya ölüm ve boşanma hallerinde kadına ödenmektedir³¹.

Evlilik hayatında kadına erkek tarafından ödenmesi gereken mehir, kadına yaşamında birçok kolaylıklar sağlamaktadır. Öncelikle kadının hakkı olan ve kendisine veya velisine ödenen mehri, kadın istediği gibi kullanabilir ve onun izni ve rızası olmadan hiç kimse mehrine el sürememektedir³². Uygulamada iki aşamada ödenen mehirin, mehr-i müeccel kısmı, boşanma ve ölüm durumunda veya belirlen süre sonunda kadına ödenmekte ve iddet nafakası ile birlikte boşanan kadının ekonomik bakımından kimseye muhtaç olmadan belirli bir süre hayatını sürdürebilmesine imkan sağlamaktadır.

Dini açıdan mehrin nikah esnasında belirlenmesi tavsiye edilmekte³³ ve sicillerdeki kayıtlarda da nikahla beraber mehir miktarları belirlenmektedir. 3 Safer 971/22 Eylül 1563 tarihli kayıta³⁴Kasım b. Abdullah, Halep'in Muhammed Bey Mahallesinden bekar oğlunun nişanlısı Sare bint Hacı Halid'e, muaccel 30 altın, ölüm ve boşanma durumunda müeccel 30 altın mehir vermeyi kabul etmiştir. Bu evlilik akdinde kızın babası velisi olarak kabulde bulunmuştur. Diğer bir kayıta³⁵Ubeyd b. Sakar ve Muhammed b. Osman, Bedevi Guneym b. Gânim'in, 1 eşek ve on baş keçi karşılığı Bedevi Saîde bint Sürûr ile kendisinin de hazır bulunup rıza göstererek evlendiğine dair şahitlikte bulunmuş ve kadı evliliğin gerçekleştiğine hükmetmiştir. Ancak bazı durumlarda mehir sonradan belirlenebilmekte veya sicile sonradan kaydedilebilmektedir. Maraşlı Muhammed b. Gaffâr, henüz cinsel birlikteliği olmadığı zevcesi Hüseyinî Müderrisi lakabıyla meşhur Maraşlı

³¹Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, c.2, İstanbul 1976, s.120-124.

³²Mehmet Akif Aydın, "Mehir Maddesi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 28, İstanbul 2004, s. 389-390.

³³ Bilmen, **a.g.e.**, c.2, s.116.

³⁴ Sicil No:4,Belge: 88.

³⁵ Sicil No:5, Belge: 468, Tarih: 23 Rebî'ül-evvel 990/17 Nisan 1582.

Abdurrahman b. Yusuf'un kızı Ayşe'ye, 100'ü muaccel mehir ve 100'ü müeccel mehir olmak üzere toplam 200 dinar borçlu olduğunu ve borcunun halen baki kaldığını ikrar etmiştir³⁶.

Yukarıda Bedevi Saîde bint Sürûr'un nikahında olduğu gibi evlenen çiftlerin bulundukları ortama göre mehir olarak eşek, keçi verilebildiği gibi, tarla³⁷, ev³⁸, köle³⁹ ve çok çeşitli mallar da verilebilmektedir. Hanefî mezhebinde mehrin en az iki keçi fiyatına denk gelen 10 dirhemden az olamayacağı belirtilmektedir⁴⁰. İncelemiş olduğumuz sicillerde en düşük mehir miktarı olarak 3 sultani altın ödenmiştir⁴¹. Bu miktar boşanma esnasında ödenen mehr-i müeccel olup, peşin ödenen mehir hakkında kayıtlarda bilgi yoktur. En yüksek mehir Sipahi Kemal b. Hacı Muhammed ile Kerime Hatun bint Hüseyin arasındaki nikahta 1000 sultani(altın) olarak belirlenmiştir⁴². Ancak Kerime Hatun gerdeğe girmeden kocasından 500 sultani muaccel mehir aldığını, geriye kalan 500 müeccel mehri ise kocasına bağışladığını belirtmektedir.

İncelemiş olduğumuz sicillerde 208 adet mehir kaydı bulunmakta olup 3 sultanîden 500 sultanîye kadar olan mehrin ortalaması 32,49 sultanî altındır. Bu rakama ulaşırken müeccel ve muaccel mehrin birlikte verildiği miktarlar ikiye bölünmüş ve sadece mehrlerden birinin değerinin tespiti yapılmıştır. Mehir miktarlarının yaklaşık %10'u 10 sultaninin altında olup büyük çoğunluğu 10-40 sultani aralığında yoğunlaşmaktadır. Konuya dönemsel olarak baktığımızda 956-963 yılları arasına ait 17 mehrin ortalaması 24,5 altındır. 956-63 dönemi mehir miktarlarını baz alarak yüzyılın diğer dönemlerinde meydana gelen değişiklikleri bir tabloda şöyle gösterebiliriz.

Tablo(1): Mehir Artış Miktarları ve Oranları

Tarih	Mehir Sayısı	Ortalama Mehir Miktarları(Altın)	Artış Oranı(%)
956-963/1549-1556	17	24,5	
971-990/1564-1583	17	52,41	113,9
1003-1006/1595-1598	132	34,66	41,46
1008-1009/1599-1600	40	25,44	3,83

Orta seviyede gelire sahip bir erkek evlenmek istediğinde, muaccel mehir ve boşanmak istediğinde müeccel mehir olarak toplam 65 altın civarında mehri gözden çıkartması gerekmektedir. Eğer erkek yakın zamanda evlenmiş ve boşanmış ise ve yeniden evlenmek istiyorsa; bu rakamları iki ile çarpmak, kısaca erkeğin diğer evlilik masrafları hariç sadece mehir için ortalama 130 altın civarında harcama yapması gerekmektedir. Ayrıca erkeğin boşadığı kadına iddet nafakası ve varsa çocuklar için nafaka ödemesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Mehir ile birlikte düşünüldüğünde özellikle boşanan ailelerde çocuk varsa, çocuklara yetişkin oluncaya kadar her yıl ödenecek nafaka miktarları, boşanmak isteyen ve geliri çok yüksek seviyede olmayan erkekleri maddi açıdan oldukça zorlayacak rakamlardır.

Belirtilen rakamlar, XVI. yüzyıl Halep'inde orta halli bir kocanın kendisine verilmiş olan boşama yetkisini kullanırken birkaç kez düşünmesi gerektiğini ve ekonomik durumu iyi olmayanlar için boşanmanın hiç de kolay olmadığını ortaya çıkartmaktadır. Nitekim 26 Zilhicce 1008/8 Temmuz 1600 tarihli sicil kaydında bu durum açıkça görülmektedir. Ahmet b. Ali, zevcesi Âmine

³⁶Sicil No: 5,Belge: 2701, Tarih: Şevvâl 974/Mayıs 1567.

³⁷ Taraflarca bilinen miktar kadar altın, 3 kıratlık köy arazilerinden 1 kıratlık arazi mehir ve köyde bulunan evin ¼ hissesinin tümü karşılığında kıyılan nikah. Sicil No:1,Belge: 2343, Tarih: 23 Zilhicce 972/22 Temmuz 1565.

³⁸Zâvîye Mahallesinden Hammede b. Hasan, karısı Ferec bint Muhammed'e, 15 sultani müeccel mehri karşılığında evinin ¼'ünü vermiştir. Sicil No:4, Belge: 88.

³⁹Sicil No:1,Belge: 1201, Tarih: 2 Zilka'de 956/22 Kasım 1549.

⁴⁰ Bilmen, **a.g.e.**, c.2, s.116. Aydın, **a.g.m.**, s. 390.

⁴¹ Sicil No:8, Belge:666, Tarih:1003/1594.

⁴²Sicil No:8,Belge: 99, Tarih: 5 Safer 1003/20 Ekim 1594.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

bint Yusuf'u, gerdege girmeden önce İstanbul yolunda boşamıştır. Kadın 50 dinarlık mehir alacağını talep edince, erkek boşadığını inkar etmiştir. Şahitlerin tanıklığı ile boşama olayının gerçekleştiği anlaşılmış ve erkek mehiri ödemek zorunda kalmıştır.⁴³ Burada görüldüğü gibi boşama sonucunda ödenecek mehir bedeli, erkeğin iki kere düşünmesine ve boşama kararını gözden geçirmesine yol açmaktadır.

Sicil kayıtlarından mehire çok önem verildiği anlaşılan Halep'te evlilik işlemleri için ilk halledilmesi gereken konunun mehir olduğu görülmektedir. 208 adet mehir kaydından evlilik esnasında ödenen mehr-i muaccel'in ortalaması 32,49 sultanî altındır. Evlilik için gerekli eşyalar ve düğün masraflarının yanında, yeni evlilerin ikamet etmeleri için kiralık veya mülk bir eve ihtiyaçları olacağı açıktır. Dönemin şartları düşünüldüğünde başlangıçta belki kocanın ailesi ile birlikte ata-erkil geniş bir aile ortamında ikamet edilmiş olmalıdır. Ancak ailede çocukların doğmasına bağlı olarak nüfusun artmasıyla beraber zamanla anlaşmazlıkların ortaya çıkması kaçınılmaz oluyor ve ister istemez ayrı bir evde yaşama zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim birçok kayıtta, kadınların yaşanan anlaşmazlık sonucu ayrı bir meskende oturma istekleri, mahkeme tarafından kabul edilmiştir. Bu durumda aile kiralık bir eve çıkmak veya mülk bir ev edinmek zorunda kalmaktadır. Bu dönemde Halep'te satılan 465 adet evin satış ortalaması 95 altındır. Halep'teki ev kiralari yıllık 2.1 altınla 144 altın arasında değişmekte olup yıllık genel ortalaması 14,2 altındır. Yeni evlenen veya birden fazla evlilik yapmak isteyen birisi, mehirin yanında belirtilen kira veya mülk olarak ev için, ekonomik durumuna göre ortalamaların biraz üstünde veya altında harcama yapmak durumundaydı.

Mehir ödemekle başlanan aile hayatında, meskenin yanında at, eşek, deve, sığır, koyun keçi gibi dönemin temel ulaşım ve beslenme ihtiyaçlarını karşılayacak hayvanlara gereksinim duyulmaktadır. Dönemin en önemli yük ve yolcu taşıma aracı olması yanında savaşlarda ordunun ihtiyaç duyduğu en temel unsurlardan olmasından dolayı stratejik bir konumda olan ve bu yüzden ihracı yasak mallar arasında bulunan atlar, dönemin en kıymetli malları arasında yer almaktadır. Ailelerin bir ata sahip olabilmesi için ortalama 40 altını, deve için 24,53 altını, gözden çıkarması gerekmektedir. Ailelerin günlük yaşamda etinden ve sütünden yararlandıkları sığırlar 13, keçi ve koyunlar 1,46 altın civarında ortalama ile satılmaktadır. Dönemin temel ulaşım ve beslenme ihtiyaçlarını karşılayan hayvanlar, köylüler kadar şehirlerde yaşayan insanların da sahip olması gereken varlıklardı. Konuyu tersinden ele aldığımızda bir ata sahip olan şahıs, atını sattığında rahatlıkla mehr-i müecceli karşılayıp evlilik için ilk adımı atabilmekteydi. Fiyatlarını verdiğimiz hayvanların biri veya birkaçı tarafların durumuna göre ödemeleri gereken mehiri karşılayabildiği gibi, bizzat hayvanların kendisi veya gayrimenkuller de mehir olarak verilebilmekteydi.

Halep'te işçi ücretlerinin yıllık 3-18 altın arasında seyrettiği göz önüne alındığında, bir işçinin kalifiye eleman olması durumuna bağlı olarak peşin olarak ödenen mehr-i muaccel ortalamasını karşılayabilmesi için 2 ile 10 yıl arasında çalışması gerekmektedir. Düşük gelire sahip olanların en alt seviyelerden mehir ödeyeceklerini kabul etsek bile yine en azından diğer düğün masrafları ve ihtiyaçlar ile birlikte 3-5 yıllık çalışma elde edilecek gelire ihtiyaç duyacakları ortadadır. Konuyu kervanlarda çalışan işçiler açısından değerlendirdiğimiz de ise Amasya'ya yapılan bir sefere katılan çalışanlar 3, İstanbul'a 7-8 altın ve Edirne'ye yapılan seferde 10 altın kazandıkları göz önüne alındığında 32,49 altınlık ortalama mehr-i muacceli kazanabilmek için gidecekleri yerlerin mesafesine göre kaçır kez gidip gelecekleri ortaya çıkmaktadır.

Mehir miktarlarını vakıflardan maaş alanlar açısından değerlendirdiğimizde, müderrisler, cerrahlar ve önemli vakıfların çalışanlarının dışındaki vakıflarda çalışanların en azından 3-5 yıllık kazançlarını biriktirerek peşin ödenecek mehiri karşılayabilecekleri görülmektedir. Bu durum

⁴³Sicil No:9, Belge: 733.

zorunlu olan birinci evlilik için insanların katlanabilecekleri bir bedel olmakla birlikte, fantezi sayılabilecek birden fazla evliliğin, gelir seviyesi yüksek olmayan kesimler için çok ağır bedelinin olduğunu göstermektedir.

Burada ayrıca, Osmanlı Devletinin bölgedeki ilk yüzyılı ile aradan geçen 300 yıl sonraki mehir miktarları ve kıymeti arasında bir değişiklik olup olmadığını da incelemeye çalışacağız. Elimizde XIX. yüzyılın ilk yarısına ait iki ayrı sicilden elde edilmiş mehir ortalamaları bulunmaktadır. Ancak XIX. yüzyıla kadar kullanılan paraların ayarları, adları, ağırlıkları büyük değişikliğe uğramış olduğundan, bu konuda en sağlıklı değerlendirmenin gramaj üzerinden olabileceğini düşünüyoruz. XVI. Yüzyılın II. yarısında 3,517 gram ağırlığında ve 0,996 ayarında olan Osmanlı altınında 3,502 gram⁴⁴ saf altın bulunmaktadır. 65 altın olan XVI. yüzyıl mehir ortalaması, 227,63 gram saf altına karşılık gelmektedir. XIX. yüzyıla ait elimizdeki ilk veri 1219-1224(1804-1809) tarihleri arasına ait 157 numaralı Halep Şer'ie Sicilinde yer alan 11 adet mehirle ilgilidir. 11 adet ödenmiş mehirin ortalaması 140 kuruştur⁴⁵. 1800-1808 yılları arasında 1 kuruştaki 5,9 gram saf gümüş bulunmaktadır. 1844 tarihinde altın ile gümüş arasındaki oran 15,09 olarak sabitlenmiştir⁴⁶. Buna göre 140 kuruş x 5,9 gram = 826 gram gümüş etmektedir. 826 gram gümüş de 54,7 gram altına karşılık gelmektedir. Bu rakamlar altın gramajı açısından XVI. yüzyıl başlarında Halep'te ödenen mehir miktarının XIX. yüzyıl başlarında % 76 oranında gerilediğini göstermektedir. Aynı dönemde ev fiyatlarında (aşağıda ev fiyatları kısmında bilgi verilecektir) tam tersi bir durum yaşanmış, ev fiyatlarında 3 kattan daha fazla(% 328,83 oranında) bir artış meydana gelmiştir. Ev fiyatlarında artış olmasına rağmen mehir miktarında gerileme yaşanması, ekonomik bir gerilemeden değil toplumun mehre verdiği önemin azalmasından ve evliliği kolaylaştırıcı bir yaklaşım sergilemesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu durum netice itibarıyla Osmanlı döneminde Halep'te kadınların güvencesinin azalması, boşanmaların artması ve birden fazla evliliğe kapı aralaması bakımından önem taşımaktadır.

XIX. Yüzyılda mehir miktarlarındaki azalma devam etmiş ve 1240/1824 tarihli 204 numaralı sicilde yer alan 20 adet mehirin ortalaması 22 kuruş olmuştur⁴⁷. 1822 yılında bir kuruşta 2,32 gram saf gümüş bulunmaktadır⁴⁸. Buna göre 22 kuruş x 2,32 gram = 51 gram gümüş yapmaktadır. Bu da 3,39 gram saf altına tekabül etmektedir. 157 numaralı sicilin (1219-1224/1804-1809) verilerine göre, yaklaşık 20 yıl sonra mehir ortalamaları 54,7 gramdan 3,39 gram altına gerilemiştir. Bu gerileme Halep'teki 1822 depreminden sonraki bir yıla 1824 yılına ait olsa da, bu durum mehir miktarının sembolik bir seviyeye düştüğünü göstermektedir. Mehir miktarlarındaki bu gerilemeye, Gayrimüslimlere ait çok düşük mehir miktarlarının da etkisi olmuştur. 20 adet mehirden 5 tanesi Gayrimüslimlere aittir⁴⁹. Gayrimüslimler açısından dini bir anlam taşımayan mehir, sembolik olarak hepsinde 10 kuruş(5 kuruş peşin ödenen mehr-i muaccel, 5 kuruş sonradan ödenmesi gereken mehr-i müeccel) olarak belirlenmiştir. Müslümanların ödedikleri mehirler ise 10 ile 100 kuruş arasında değişiklik göstermiştir.

3-Canlı Hayvan Fiyatları ve Kıymeti

Ekonominin temelini büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayandığı XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda at, eşek, katır, öküz gibi hayvanlar ulaşım aracı olması yanında geniş tarım arazilerinin işlenmesi ve imar edilmesi için de birinci derecede öneme sahip bulunmaktaydı. Develer ise uzun mesafeli yük ve yolcu taşımacılığının, uluslar arası ticaretin en önemli vasıtalarıydı. Koyun ve

⁴⁴ Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Editör H.İnalcık, D.Quataert, c.2, İstanbul 2006, s.1063.

⁴⁵ Sicil No: 157, Belge: 14,26,30,37,44,59,71,123,139,140,147.

⁴⁶ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul 2003, s. 208.

⁴⁷ Sicil No: 204, Belge: 17, 31, 32, 38, 39, 41, 42, 44, 50, 65, 67, 68, 87, 88, 98, 103, 111, 114, 133, 138.

⁴⁸ Pamuk, **a.g.e.**, s.208.

⁴⁹ Sicil No: 204, Belge:31,38,44,50,138.

keçiler, büyük baş hayvanlarla birlikte temel beslenme unsurları olarak günümüzde çok çeşitlenen ve artan gıda maddelerine nazaran toplumda çok daha önemli bir yer işgal etmekteydi. Hayvanların derileri ise giyimden, hayvanların koşum takımlarına kadar çok geniş bir alanda, dönemin çeşitli araç gereçlerinin yapılmasında kullanım sahasına sahip bulunmakta olup ekonomik değeri yüksekti.

Öneminden kısaca bahsettiğimiz hayvancılığın toplum hayatındaki iktisadi ehemmiyeti günümüzün çok ötesinde anlamlar taşımaktaydı. Canlı hayvan fiyatları arasında en yüksek fiyata atların satıldığını görmekteyiz. Bu durum atların dönemin en hızlı ve önemli ulaşım aracı olması ile ilgili olmalıdır. At ve katır, dönemin gerek günlük hayatta ve gerekse savaşlarda en önemli nakil ve ulaşım araçlarından biri olmasından dolayı, ihracı yasak mallar arasına alınmış ve bir kısım mallarla birlikte yöneticilere gönderilen hükümlerde sık sık yer almıştır⁵⁰. İran ile ilişkilerin iyi olduğu dönemlerde dahi at gönderilmemesi hususunda emirler gönderiliyordu. İran şahının, iyi cins at üretmek için istediği atlar hususunda dahi Bağdad Beylerbeyine gönderilen hükümde, sadece birkaç tane sakat Şam atı gönderilmesi istenmiştir⁵¹.

At fiyatları ile ilgili farklı tarihlere ait toplam 44 kayıta 53 atın satışına ait bilgi bulunmaktadır⁵². Satışlarda atların taşıdığı kendine has özellikleri, renk, yaş, cinsiyet farklılıkları ve bazı yönlerden kusurlu olması veya olmaması fiyatlarının belirlenmesinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Savaşların en temel stratejik unsurlarından olması yanında günümüzde insanların prestijlerini yansıtan araçlara binmeleri gibi, dönemin en önemli binek aracı olan atlar şahısların prestijlerini göstermesi açısından ehemmiyet taşımaktaydı. 1617'de Halep'e gelen Polonyalı Simeon, Halep'in girişinde kendilerini karşılayanlar arasında şehrin ileri gelenlerinden Koca Bedik(Bedros)i anlatırken, iki kardeşiyle birlikte altın işlemeli ve mücevherlerle süslü, göz kamaştırıcı donanımlı Arap atlarına binmiş oldukları halde karşılamaya geldiklerini anlatmaktadır⁵³. Sicillerde en yüksek fiyatla 200 altına satılan atı Hasan Paşa b. Sekran, Muhammed Bey Mahallesinden Hoca Ma'tuk b. Hacı Ali'ye satmıştır⁵⁴. Bir servet değerindeki atı, birkaç kişi birlikte almışlardır. Paşa atı olduğuna göre bir çok özelliğe sahip iyi cins bir at olmalıdır. Diğerlerinden oldukça pahalı olan 80, 120, 130, 160 altına satılan atların da bir çok özelliğe sahip döneminin meşhur atları olması muhtemeldir. At fiyatlarına ait en düşük rakam 6,5 altın olup 8 at toptan 50 altına satılmıştır⁵⁵. 53 adet atın satış ortalaması ise 39,51 altındır. Sicil kayıtlarında her ne kadar bilgi verilmiyorsa da, at fiyatlarının oluşmasında ve yüksek fiyata satılmasında atın üzerindeki donanım ve süslemelerin de etkisi olsa gerektir.

942-957/1535-1550 yılları arasında satılan 5 atın ortalama fiyatı 36,2 altındır. Bu fiyatları baz alarak dönemsel olarak satılan atların fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁵⁰ Diyarbakır Beylerbeyine gönderilen bir hükümde, "Halâ bazı tacir gayr-i yarar atlara ve katırlara semer vurub bu bahane ile yukarı canibe alubgidib ve bazı memnu' olan meta'dan ve yarak ve gümüşden hile ile yukarı canibe alubgitmekdenhâlf olmadıkları i'lamolundu. İmdi memnu' meta'dan eğer gümüş ve gayri ve eğer at ve katır ve yarakatır yukarı cânibe gittiğin asla rızayı şerifim yoktur. Buyurdum ki vüsulbuldukda bu Bâbda tama-ı basiret üzere olub eğer tacir taifesidir ve eğer gayridir yarar at ve katırlara vech-i meşruh üzere eğer semer ile ve eğer gayri tarik ile hile ederlerse salıvermeyüb asla yarar at ve katır alub gittiklerine rıza vermeyüb men' eyleyüb ..." **Mühimme 14**, s.652, H.N.946. 19 Receb 978/ 17 Aralık 1570.

⁵¹ **Mühimme 14**, s.1118, H.N 1642, 21 Şevval 978/ 19 Mart 1571.

⁵² Sicil No: 1, Belge:300,332,884,1057,3345; Sicil No: 4, Belge:2055,3740,3814; Sicil No: 5, Belge: 110,189;937; Sicil No: 8, Belge:349,421,452 ve diğerleri.

⁵³ Simeon, **Tarihte Ermeniler 1608-1619**, Tercüme Hradn D.Andreasyan, İstanbul 1999, s.245.

⁵⁴ Sicil No: 8, Belge : 572, Tarih:18 Ramazan 1003/27 Mayıs 1595

⁵⁵ Sicil No: 8, Belge : 1010

Tablo(2): At Fiyatları ve Artış Oranları

Tarih	Satılan At Sayısı	Ortalama Fiyat(Altın)	Artış Oranı(%)
942-957/ 1535-1550	5	36,2	
961-962/ 1554-1555	6	20,41	-43,61
969-974/ 1561-1566	7	36,85	1,79
990/1583	6	24,66	-31,87
1003-1009/ 1594-1600	29	47,76	31,93

Halep'te at, katır, eşek, deve gibi binek ve yük hayvanlarının satıldığı bir pazar bulunmaktadır. Bu pazardan alınan vergiler At Pazarı Bâcı ile Deve, Eşek vb. Binek ve Yük Hayvanları Dellaliyesi Mukâta'ası adıyla toplanmıştır. Bu mukâta'a 1520'de 356 bin akçe iken 1570 yılında 250 bin akçeye düşmüştür⁵⁶.

Katır satışlarıyla ilgili farklı tarihlere ait toplam 13 adet belge örneği bulunmaktadır⁵⁷. Katırların fiyatlarının oluşmasında fiziki özellikleri etkili olmuştur. Katır fiyatları yüzyıl boyunca 4,5 altından⁵⁸ 56 altına⁵⁹ kadar değişen bir seyir takip etmiştir. 956-963/1549-1556 yılları arasında katır fiyatları 4,5-10 altın arasında değişmiştir. Yüzyılın sonlarındaki satış işlemlerinde ise rakamların oldukça yükseldiğini görmekteyiz. 1003-1005/1594-1596 yılları arasında yapılan son üç satışta fiyatlar 16,5-56 altın⁶⁰ arasında değişiklik göstermiştir. 956-963/1549-1556 yılları arasındaki 7 satışın ortalaması 7,78 altın olurken 1003-1005/1594-1596 yılları arasındaki üç satışın ortalaması 40,8 altındır. Belirtilen dönemler arasındaki fiyat farkı % 400'ün üzerindedir ki, bu kadar yüksek fiyat farkının gerçekçi olmadığını düşünüyoruz. Katır satışları ile ilgili kayıtların azlığı, muhtemelen son dönemlerde satılanların farklı özelliklere sahip olması, dönemin fiyatlarını genel olarak yansıtmaktan uzaktır.

Binlerce kilometre devam eden uzun mesafeli yollarda, çöl, dağlık, ovalık, sarp geçitli alanlar birbirini takip etmekte ve bu durum arabaların kullanılmasını çok zor bir hale getirmekteydi. Bu yüzden uzun mesafeli ticarete deve kervanları kullanılmaktaydı. Deve, yola dayanıklılığı ve taşıma gücü bakımından yük hayvanlarının başında gelmektedir. Deve fiyatlarıyla ilgili farklı tarihlere ait toplam 48 adet belge örneği bulunmaktadır. Satışlarda develerin taşıdıkları özellikler, fiyatlarının oluşmasında belirgin rol oynamıştır. Bu özellikler develerin yaşı, cinsi, renkleri ve diğer fiziksel farklılıklarıdır. 10 altından 80 altına kadar yükselen farklı fiyatlarda develer satılmıştır⁶¹. Sicillerde karşılaştığımız en eski tarihli deve fiyatı 956/1549 tarihinde 17,5 altın olmasına rağmen yüzyılın sonunda 1009/1600 tarihinde 13,75 altına deve satılmıştır. Bu rakamlar develerin fiyatlarının belirlenmesinde fiziksel özelliklerinin ne kadar büyük rol oynadığını

⁵⁶ Çakar, **a.g.e.**, s. 259-260.

⁵⁷ Sicil No: 1, Belge :350, 1162, 1391, 1738, 1771, 1776, 2180; Sicil No: 4 , Belge : 3830; Sicil No: 5, Belge : 252, 308; Sicil No: 8, Belge : 421, 1402, 2079.

⁵⁸ Sicil No: 1, Belge : 350.

⁵⁹ Sicil No: 8, Belge : 2079.

⁶⁰ Sicil No: 8, Belge : 421,1402,2079.

⁶¹ 1617 yılında Kahire, Şam, Halep güzergahında seyahat eden Polonyalı Simeon, Kahire'de 10 kuruşa(8 altına) satılan devenin Halep ve Şam'da 30 kuruşa(24 altına) satıldığını belirtmektedir. Simeon, **a.g.e.**, s.181.

göstermektedir. Kayıtlarda yer alan 48 deve satışı işleminde toplam 113 deve satılmış olup fiyat ortalaması 24,53 altın olmuştur⁶².

Dönemsel olarak satılan develerin ortalamasını alarak fiyatların seyri hakkında fikir sahibi olabiliriz. 956-963/1549-1555 yılları arasında satılan 14 satış işleminin ortalama fiyatı 15,66 altındır. Bu fiyatları baz alarak satılan develerin fiyatları ve fiyat artış oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo(3): Deve Fiyatları ve Artış Oranları

Tarih	Satış işlemi Sayısı	Ortalama Fiyat(Altın)	Artış Oranı(%)
956-963/ 1549-1555	14	13,72	
969-974/ 1561-1566	4	16,15	17
990-1009/ 1582-1600	30	29,78	117

Sığır fiyatları ile ilgili farklı tarihlere ait toplam 17 belge bulunmaktadır. Kullandığımız belgeler dışında sığırların, arpa, buğday ve çeşitli arazi parçaları ile birlikte satılanlarına ait pek çok kayıt bulunmaktadır. Fiyatlar topluca kaydedildiğinden, birimlere ait fiyatları tespit etmemiz mümkün olamamaktadır. Bu yüzden sınırlı sayıda kayıt kullanılarak dönemin sığır fiyatlarında meydana gelen değişiklikler belirlenmeye çalışılmıştır. En eski tarihli sicil kaydında (956/1549) 20 altına bir öküz satılmış iken⁶³ en son tarihli (1009/1600) satışta bir camız fiyatı 16 altın⁶⁴ olarak görülmektedir. Yüzyılın sonlarında fiyatlar genel olarak belirli bir miktar yükselmesine rağmen örneğimizdeki büyükbaş hayvan fiyatındaki düşüş hayvanın fiziksel özelliklerindeki farklılıktan kaynaklanmış olmalıdır. Yüzyıl boyunca sığır fiyatları 4 altın ile 30 altın arasında değişmiş olup fiyat ortalaması 13 altın civarındadır.

Hollandalı Seyyah Raufolff, Halep'te Toros dağlarında beslenen davarların kesildiğini ve etlerin çok iyi kalitede ve ucuz olduğunu belirtmektedir⁶⁵. Koyun pazarı bâcı adı altında pazarlarda satılan her bir küçük baş hayvandan 2,5 akçe satış vergisi alınmaktaydı. Mukâta'aya verilen Halep koyun pazarının geliri 1520'de 200 bin akçe iken 1584 yılında bu rakam 350 bin akçeye yükselmiş ve % 75 oranında artış göstermiştir⁶⁶. Koyun ve keçi fiyatları ile ilgili farklı tarihlere ait 18 belge kaydı bulunmaktadır. Dönem boyunca 18 satış işleminde⁶⁷ toplam 482 koyun ve keçi satılmış olup fiyat ortalaması 1,46 altındır. Diğer hayvan fiyatlarında da bahsedildiği gibi hayvanlara ait özellikler fiyatlarının farklılık kazanmasında etkili olmuştur. Koyun ve keçi satışları ile ilgili kayıtların daha fazla olmasına rağmen, satışların diğer hayvan, ev, tarla v.s. ile birlikte olması ve fiyatlarının ayrı ayrı belirtilmemesinden dolayı değerlendirmeye fazla kayıt alınamamıştır. Koyun ve keçi fiyatları yüzyıl içerisinde en düşük 0,5⁶⁸ en yüksek 4,76⁶⁹ altına satılmıştır. 943-962/1536-1554 yıllarını kapsayan dönemde her bir satışta sayıları 82'ye kadar ulaşan 6 adet toplu satış yapılmıştır. Bu dönemdeki satışlarda koyun ve keçi fiyatları 0,50-0,80 altın arasında seyr etmiştir ki, fiyatlar arasında ciddi bir farklılık bulunmamaktadır. 6 adet satışın ortalaması 0,69 altındır. 1003-1008/1594-1599 yıllarına ait satışlarda ise fiyatların oldukça yükseldiği görülmektedir. Bu dönemde 0,5 altından 4,6 altına kadar yükselen fiyatlarla karşılaşmaktayız. 8 farklı satışa ait fiyat

⁶²Suraiya Faroghi, 1578-79'da Şam'da bir deve fiyatının 60-70 altın olduğunu ifade etmektedir. Bu rakamların Halep'teki deve fiyatlarına göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Suraiya Faroghi, **Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)**, İstanbul 1995, s.54.

⁶³ Sicil No: 1, Belge :1210.

⁶⁴ Sicil No: 9, Belge : 949.

⁶⁵ Bayatlı, **a.g.m.**, s. 15.

⁶⁶Çakar, **a.g.e.**, s.259.

⁶⁷ Sicil No: 1, Belge : 216, 246, 361, 837, 2730, 3251; Sicil No: 4 , Belge : 112, 246; Sicil No: 5 Belge : 181, 336, 563; Sicil No: 8, Belge :274, 827 ve diğerleri.

⁶⁸ Sicil No: 1, Belge :361.

⁶⁹ Sicil No: 8, Belge :827.

ortalaması ise 1,83 altındır. Yüzyılın ortaları ve sonlarına ait iki ayrı dönemin fiyat ortalamaları arasında % 165'lik bir fiyat farkı bulunmaktadır. Yüzyılın ortaları ile sonları arasındaki bu olağan dışı yüksek fiyat farkı, arz talep dengesindeki artışın yanı sıra hayvan üretimi ile ilgili bölgede yaşanan çeşitli sorunlardan kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Elimizdeki mevcut verilere göre Halep'te ekonomik değeri yüksek olan dönemin belli başlı hayvanlarının en düşük ve en yüksek fiyatları ile ortalamaları verilerek fiyatları ana hatları ile ortaya konulmuştur. Yüzyılın ortaları ile sonu arasında genel olarak fiyatlarda bir artış olmakla beraber, artış en fazla koyun ve keçi fiyatlarında görülmüştür. Koyun ve keçi fiyatları 0,69'dan yüzyılın sonlarında 1,83 altına tırmanmıştır. Bu durum koyun pazarı bâcına da yansımış ve 1520'de 200 bin akçe iken 1584 yılında bu rakam 350 bin akçeye yükselmiş ve % 75 oranında artış göstermiştir⁷⁰. 1552'de sadece Halep Türkmenlerinin 1 302 593 adet⁷¹ koyun ve keçiye sahip olduğu Halep'te koyun pazarı bâcından toplanan verginin miktarının oldukça yükselmiş olması, koyun fiyatların arttığı yüzyıl sonunda koyun sayısında da artış olduğunu veya kanunnamelerde her koyun satışında alınacağı belirtilen 2,5 akçe bâc miktarının yükseltilmiş olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan at, katır, deve gibi büyük baş hayvanların fiyat ortalamaları yüzyılın ortaları ile sonu arasında (Deve 13'den 29 altına, At 36'dan 47 altına, Katır 8'den 40 altına, Sığır 11'den 14 altına) yükselmiş olmasına rağmen, At Pazarı Bâcı ile Deve, Eşek vb. Binek ve Yük Hayvanları Dellaliyesi Mukâta'ası 1520'de 356 bin akçe iken 1570 yılında 250 bin akçeye gerilemiştir⁷². Mukâta'a gelirlerinin azalmış olması, aynı zamanda büyük baş hayvan sayılarındaki azalmaya da işaret etmektedir. Hayvan sayılarında azalma ise fiyatların yükselmesinde etkili olmuştur.

Tarımsal üretim, ulaşım ve gıda ihtiyaçlarını karşılaması yönüyle toplumun sosyal ve iktisadi hayatında ileri bir yerinin olduğu anlaşılan hayvancılığın XVI. yüzyılda diğer bir takım mal ve hizmetlere göre ekonomik değerinin günümüzden oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ortalama ev fiyatının 95 altın, dükkan fiyatının 57,2 altın, mehr-i muaccel ve müeccelin 65 altın, bir kölenin 58 , cariyenin 44 altın olduğu Halep'te 2,37 at fiyatı ile bir ev, 1,4 at fiyatı ile bir dükkan, 1,1 at ile bir cariyeye, 1,4 at ile bir köle, 1,6 at ile mehr-i muaccel ve müeccelin karşılanması mümkün olabilmektedir. İşçi ücretlerinin 3-18 altın arasında değiştiği Halep'te bir işçinin 3-4 yıllık çalışması sonucu bir at alabilmesi veya bir cariyenin at kadar kıymetinin olmaması dikkat çekmektedir. Diğer hayvanların fiyatları ile benzer karşılaştırmalar yapılabilir. Halep'te hayvan üreticilerinin en yoğun rağbet ettiği koyun ve keçi fiyatlarının ortalaması 1,46 altın olup, 27 koyun ile bir at, 65 koyun ile bir ev, 39 koyun ile bir dükkan, 44 koyun ile mehr-i muaccel ve müeccel karşılanabilmektedir.

4-Gayrimenkul Fiyatları

Gayrimenkul deyince bağ, bahçe, tarla, arsa, ev, dükkan, han, hamam gibi çok çeşitli araziler ve yapılar akla gelmektedir. Sicil kayıtlarında belirtilen arazi ve yapıların çok çeşitli kısımlarının satışlarına ilişkin bilgiler bulunmakla beraber biz insanların barınmaları için gerekli ikamet mahalleri olan evler ile ticaret ve sanat mekanları olan dükkanların fiyatları hakkında değerlendirmelerde bulunacağız. Zira kayıtlardaki satış işlemlerinde gayrimenkullerin alan ölçüleri ve özellikleri hakkında yeterli bilgi bulunmadığından satışların değerlerinin anlamlandırılmasında zorluklar ortaya çıkmaktadır.

XVI. yüzyılda Halep'te halkın ikamet ettiği 70 civarında mahalle vardı. Ev satışlarının yer aldığı sicil kayıtlarında öncelikle evin bulunduğu mahalleye vurgu yapılmakta ve salon, mutfak, banyo, tuvalet, su kuyusu ve oda sayısı hakkında bilgi verilmektedir. Alıcı ve satıcının adı ile evin

⁷⁰Çakar, a.g.e., s. 259.

⁷¹Çakar, a.g.e., s. 231.

⁷²Çakar, a.g.e., s. 259-260.

fiyatı kaydedilerek satış işlemi tamamlanmaktadır. Halep'teki ev satışları ile ilgili 17 farklı tarihe ait 465 adet belge kaydı bulunmaktadır. Belgeler Halep'in değişik mahalle ve semtlerinde farklı büyüklük ve özelliklere sahip evlerin mülkiyetinin tamamını veya belirli miktarlardaki hisselerinin satışlarını içermektedir. Evlerin bulundukları mahalle ve semtin yanı sıra evlerin büyüklükleri, oda sayısı ve diğer özellikleri evlerin fiyatını etkileyen faktörleri oluşturmaktadır. Sicil kayıtlarında evlerin bir kısmının özellikleri belirtilmiştir. Bunlar genelde iki odalı, mutfak, tuvalet, banyo, avlu ve su kuyusundan oluşan evlerdir. Tek odalı olan, ikiden fazla odadan oluşan ve bahçesi bulunan evler de bulunmaktadır. Evler ayrıca birkaç kattan da oluşabilmektedir. Az sayıda çatılı evin yanında, 'ırâki' tabir edilen ağaç kerestelerin üzerinde toprak örtülü evler yer almaktadır. Ayrıca bazı evlerin odalarında kemer ve kubbe bulunabilmektedir. Evlerin özelliklerine göre fiyatlarının seyrini takip etmek mümkün olmadığından satışların genel ortalamasına göre fiyatlarını değerlendireceğiz. 956/1549 yılında 16 ev satışına ait kayıt bulunmaktadır⁷³. Bu yılda ev satışları daha çok 20-30 altın arasında gerçekleşmiştir. Satılan 16 evin ortalama fiyatı 38,6 altındır. 956 yılında satılan en düşük fiyatlı ev 12, en yüksek ise 180 altına satılmıştır. 956 yılında en yüksek fiyata satılan ev Altın Boğa Mahallesi'dir ve 4 odalıdır⁷⁴. Altın Boğa Mahallesi şehrin gözde mahallelerinden birisi olduğu anlaşıyor. İlerleyen tarihlerde de bu mahallede yüksek fiyattan evler satılmıştır.

Halep'in en gözde mahallesinin Beyâda Mahallesi olduğu anlaşılmaktadır. Burada satılan evlerini ortalama fiyatı 271 altındır. Fiyatların yüksekliği ile dikkat çeken diğer semtler Yahudiler ve Cellûm Mahalleleridir. Evlerin en ucuz olduğu mahalle ise Ekrâd Mahallesi'dir. Yüzyıl boyunca kayıtlarda yer alan 465 adet evin satış fiyatı ortalaması 95 altındır. Halep'te yüksek fiyata satılan evlere ait kayıtlardan aşağıda örnekler verilerek evlerin özellikleri, alıcı ve satıcıların kimlikleri ve ekonomik seviyeleri hakkında bilgi verilecektir.

"Ahmet b. Abdullah ve Gülzar bint Abdullah'ın vekili Cubeyle Mahallesinden İstanbullu Müezzin Mustafa b. Muhammed; müteveffa Mukâta'acı Abdi Çelebi'nin varisi Muhammed'in evlatları Emine ve Fahri'nin vekili Ahmet b. Ali, müvekkilleri adına Antakya kadısı Seyyid Muhyittin b. Ahmet'e, adı geçen mahallede bulunan ve meskenler, odalar, üstü açık iki avlu, merâfıktan(tuvalet, banyo) oluşan ve dört tarafından tahdit edilmiş evin yarısını 460 dinar fiyatla, ücretini teslim alarak sattıklarını ikrar etmişlerdir⁷⁵."

"Sarraf Mer'î b. Tâhir, ecnebi Molla Ali b. Esedullah'a, Beyâda Mahallesinde altında iki oda olan şimâlî bir murabba'a(kare oda), altında dehliz bulunan bir muallak eyvan, mutfak, tuvalet, kiler, su kuyusunu içeren dört tarafı tahdit edilmiş evin tümünü 500 dinar fiyatla, ücretini teslim alarak sattığını ikrar etmiştir⁷⁶".

Cubeyle Mahallesinde tamamı 920 dinar olan evin yarısı satılmıştır. Evi Antakya kadısı SeyyidMuhyittin b. Ahmet satın almıştır. Satışı gerçekleştirenler ise müteveffa Mukâta'acı Abdi Çelebi'nin varisleridir. Beyâda Mahallesinde 500 dinara satılan evi ise Sarraf Mer'î b. Tâhir satmış, Molla Ali b. Esedullah satın almıştır. Halep'te en yüksek fiyata satılan ve Cellum Mahallesinde bulunan evin satıcıları da Kadı Fethullah Efendinin varisleridir. Belirtilen kayıtlardan Halep'te dönemin en lüks ve pahalı evlerinde kadı ve molla gibi ilmiye sınıfına mensup insanlar ile sarraf ve mukâta'acı gibi para ve kıymetli maden ticareti ile uğraşan meslek mensuplarının oturduklarını görüyoruz.

⁷³ Sicil No: 1, Belge: 977, 996, 1025, 1109, 1117, 1213, 1218, 1252, 1256, 1267, 1302, 1309, 1313, 1320, 1342, 1518.

⁷⁴ Sicil No:1, Belge: 996.

⁷⁵ Sicil No: 5, Belge: 407, Tarihi: 17 Rebi'ul-evvel 990/11 Nisan 1582.

⁷⁶ Sicil No: 5, Belge: 495, Tarihi: 20 Rebi'ul-evvel 990/14 Nisan 1582.

Tablo(4) : Mahallelere Göre Ortalama Ev Fiyatları

Mahalle Adı	En düşük ev fiyatı(altın)	En yüksek ev fiyatı(altın)	Satılan ev sayısı	Ortalama fiyat(altın)
Beyâda	56	500	4	271
Yahudiler	80	480	5	252
Cellûm	40	1252	10	248
Cubeyle	40	920	8	190
Havarine	42	408	13	121
Şeri'atlu	20	225	9	121
Altınboğa	24	420	34	116
Bahsîta	100	129	4	108
Dâhil-i Bâbü-neyreb	5	260	31	96
SâhatBizâ	20	262	15	91
Kasîle	10	220	42	87
Kal'atuş-Şerif	20	500	16	75
Muhammed Beğ	20	150	32	60
Zaviye	30	150	10	59
Ekrâd	16	120	13	51

Mahallelere göre ev fiyatlarının oluşmasında mahallerin konumu ve buralarda oluşan yapılaşmanın fiyatları etkilediği muhakkaktır. Sur içinde yer alan kale ve ticaret merkezinin etrafında bulunan mahallerdeki ev fiyatlarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Halep kalesinin hemen kuzey doğusunda yer alan Beyâda Mahallesi, konumunun yüksekliği, kaleye ve ticaret merkezine yakınlığı ile şehrin zenginlerinin tercih ettiği bir mekan olduğu anlaşılmaktadır. Cubeyle Mahallesi de Beyâda Mahallesinin bitişiğinde, kuzey tarafında olup aynı özelliklerinden dolayı ev fiyatları burada da oldukça yüksektir. Cellûm Mahallesi ise kalenin batısında yer alan ticaret alanlarının hemen bitişiğinde, güney kesiminde yer alması ile şehrin üst tabakasının tercih ettiği mahallelerden birisidir. Cellûm Mahallesinde 4 avlusu,3 ahır,7 odası, 2 salonu, kubbeleri, havuzu, kendisine ait özel hamamı ve diğer müstemilatları olan konak, Halep'te en yüksek fiyata satılan(1252 altın) evdir⁷⁷. Sur içerisinde kalenin hemen güneyinde yer alan Havarine ile kalenin güney doğusunda yer alan Altınboğa Mahalleleri ev fiyatlarının yüksekliği ile dikkat çekmekte olup orta seviye ve üst kesimden insanların ikamet ettiği mahallelerdir. Bahsîta ve Şeri'atlu Mahalleleri Müslim ve Gayrimüslim vatandaşların birlikte oturdukları semtlerdir. Sur dışında şehrin en kuzeyinde yer alan Şeri'atlu ile sur içerisinde kalenin kuzey batısında yer alan Bahsita mahalleleri orta seviye gelire sahip insanların yaşadığı mahallelerdir. Halep'te en çok evin satıldığı bölge olan Kasîle Mahallesi sur içerisinde kalenin hemen güneyinde yer almaktadır. Orta ve alt gelir grubuna dahil insanların yaşadığı Kasîle Mahallesinde satılan evlerin fiyatlarının büyük çoğunluğu 80 altının altında olup az sayıda ev 100 altının üzerinde satılmıştır. Sur dışında olan Ekrâd ve Muhammed Bey Mahallerinin fiyat ortalamaları oldukça düşüktür. Sur dışında kalenin güney doğusunda yer alan Muhammed Bey ile şehrin kuzey kesiminde yer alan Ekrâd Mahalleleri orta seviyenin altında gelire sahip insanların yaşadığı semtler olarak dikkati çekmektedir.

Doğudan batıya, kuzeyden güneye pek çok ticaret yolunun kesiştiği Halep, bölgenin ve uluslar arası ticaretin en önemli merkezlerinden birisidir. Bölgesel ve uluslar arası ticaret, çarşı, pazar, han, kaysâriyeler gibi pek çok ticaret mekanlarında gerçekleşmektedir. Halep Kalesi altında, Ulucamii(Emevi camii) etrafında yoğunlaşan uluslar arası ticaretin yapıldığı mekanların dışında, mahalle aralarında halkın gündelik ihtiyaçlarının karşılandığı çarşılar bulunmaktadır. Belirtilen ticaret mekanlarının büyük kısmı, çeşitli hayır müesseselerinin masraflarını karşılamak için yapılan

⁷⁷ Sicil No:4, Belge: 1061.

vakıf eserleri olduğundan bunların satışları söz konusu değildir. Bu vakıf eserlerinin Huluvvül-örfi denilen ve aşağıda bahsedilecek olan kullanım haklarının satışı yapılmıştır. Vakıf eserleri dışında ancak kişisel mülkiyete ait ticaret mekanlarının, dükkanların satış işlemleri gerçekleşmektedir.

Dükkan satışları ile ilgili 17 farklı tarihe ait 125 belge bulunmaktadır⁷⁸. Bunlar genelde özel şahıslar ve vakıfların mülkiyetinde bulunan dükkanlardır. Dükkanlar farklı özelliklerde ve Halep'in değişik mahalle ve semtlerinde yer almaktadır. Belgeler dükkan mülkiyetinin tamamının veya belli bir kısmının peşin ve vadeli satışlarını içermektedir. Dükkanların fiyatlarında birçok faktörün etkili olduğu muhakkaktır. Dükkanların bulundukları semtlerin gelişmişliği, dükkanın büyüklüğü, farklı amaçlarla inşa edilmiş olması, demirbaşının olup olmaması vs. birçok etken satış fiyatlarını etkilemiştir.

Dükkan satışları ile dikkati çeken hususlardan birisi de huluvvül-örfi satışlarıdır. Vakıflara ait dükkanlarda görülen bu satış türü Memlûklular döneminde Mısır ve Suriye'de uygulanmış ve Osmanlıların bölgeyi fethi ile aynı uygulama devam etmiştir. Boş anlamına gelen huluvv, vakıflara ait dükkan ve arazilerin harap olmasından sonra yeniden imar edilmesi için ortaya çıkartılmış bir uygulamadır. Vakıflara ait harap olmuş bina ve araziler, şahıslar tarafından büyük masraflar yapılarak yeniden inşa veya tamir edilmektedir. Şahıslar yapmış oldukları masraflar karşılığında dükkanlar üzerinde huluvvül-örfi denilen bir hakka sahip olmaktadır⁷⁹ ki, yapılan satışlar bu hak devrini içermektedir. İmar ve inşa edilen dükkanın arazisi vakfa ait olmaya devam etmekle beraber, yapılan masraftan dolayı kiracı durumunda bulunan şahıs dükkan üzerinde süreklilik gösteren haklarını başka bir şahsa satabilmektedir. Huluvvül-örfi satışları belirtilen hakların devrini göstermektedir. Dükkanın huluvvül-örfisini satın alan şahıs, vakfa dükkan için belirli bir miktar kira ödemeye devam etmektedir. Aynı zamanda huluvvül-örfi satışları Halep'te vakıf olarak yapılan ticari mekanların yoğunluğunu göstermekle beraber zamanla bunların harap olması ve varlıklarını ancak huluvvül-örfi denilen bir sistemle sürdürebildiklerini göstermesi açısından da ilginçtir.

Huluvvül-örfi satışı da dahil dükkanların satış fiyatları XVI. yüzyıl boyunca 4⁸⁰-600⁸¹ altın arasında seyretmiştir. Dükkan fiyatlarının en yüksek olduğu yerler Halep Kalesinin alt kısmında yer alan uluslar arası ticaretin yapıldığı çarşıların(sûk) bulunduğu bölgelerdir. Buralarda dükkan fiyatları 400 altına kadar yükselmektedir. Ancak belirtilen bölgede düşük fiyata satılan çok sayıda dükkan da bulunmaktadır. Bu fiyat farklılığı dükkanların yeri ve büyüklüğü yanında huluvvül-örfi satışlarından kaynaklanan, dükkanın yeri için vakıflara ödenmeye devam edilecek kira miktarının düşüklüğü veya yüksekliği etkili olmuştur. Dönem boyunca satılan 125 dükkanın satış ortalaması 57,2 sultani altındır. Dükkanların durumu ve büyüklükleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımızdan dönemsel olarak satılan dükkanların satış ortalamalarını alarak fiyatların seyri hakkında genel bir kanaatin oluşmasını sağlamaya çalışacağız.

Tablo(5): Dükkan Fiyatları Artış Miktarı ve Oranları

Tarih	Satılan Dükkan Sayısı	Ortalama Fiyat (Altın)	Artış Oranı (%)
956-963/ 1549-1556	22	44,00	-
972-990/ 1565-1582	22	102,54	123,95
1003-1009/ 1594-1600	80	48,51	10,25

⁷⁸ Sicil No:1, Belge: 259, 359, 443, 1363, 1538, 1574, 1578, 2551, 3109; Sicil No:4, Belge: 147, 237, 499, 544, 929, 2450, 3398; Sicil No:5, Belge: 98, 132, 150, 166, 215, 229, 332, 1040, 1140, 1159; Sicil No:8, Belge:79, 113, 168, 210, 267, 285; Sicil No:9, Belge:3,194, 214, 221, 280,3 29 ve diğerleri.

⁷⁹ Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul 1996, s.501-503.

⁸⁰ Sicil No:8, Belge:2151.

⁸¹ Sicil No:4, Belge:3398.

972-990 yılları arasında fiyat ortalamasının yüksek olmasının sebebi 600 altına bir boyahananın ve 300-400 altın gibi yüksek fiyatlarla bazı önemli çarşılarında dükkanların satılması olmuştur⁸². Bütün dönem boyunca dükkan satışları 20-80 altın arasında yoğunlaştığı görülmektedir.

Dükkan ve evlerin büyüklükleri, yapılarının özellikleri ve ayrıntıları hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber satış sayısı ve ortalamalarının alınması ev ve dükkan fiyatlarını ana hatları ile ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle dükkan fiyatlarının ucuzluğu dikkat çekmektedir. Bunun birkaç sebebi bulunmaktadır. Dükkanların maliyetleri çok düşük olmalıdır. Dükkanlar, günümüz dükkanlarına göre çok sade ve basit yapılardır⁸³. Pahalı büyük iş merkezleri önemli devlet adamları tarafından vakıf olarak yaptırıldığından satışları söz konusu değildir. Yukarıda belirtildiği gibi vakıflara ait dükkanların ancak huluvül-örfleri satılabilmektedir. Dükkan fiyatlarının ortalamalarını yükselten de vakıflara ait büyük iş merkezlerindeki dükkanların huluvül-örfi satışlarıdır. Sûkû't-Tüccar'da 250⁸⁴, 400⁸⁵, Sûk-ı Demirtaş'da 233,5⁸⁶, Serûciye Çarşısında 200⁸⁷, Sûk-ı Bezzâzîn'de 236⁸⁸, Zirâ' Pazarında 312⁸⁹, Sûk-ı Karine'de 200⁹⁰ altına vakıflara ait dükkanların huluvül-örfisi satılmıştır. Bu yüzden büyük iş merkezleri dışında, özel şahıslara ait dükkanların konumları da kısmen kenar yerlerde bulunduğundan fiyatları da ucuz olmaktadır. Nitekim kiraya verilen 97 adet dükkanın ortalama yıllık kiralari 29.10 altındır. Han kiralari ise 24 altın ile 1200 altın arasında seyretmiştir. Çoğunluğu 24-120 altın arasında olup, Hayır Bey hanı (810 altın⁹¹), Peynir hanı(Han-ı Cüb-n-1050 altın⁹²) gibi yüksek fiyata kiralaan meşhur hanlarda bulunmaktadır. Yüzyılın ortalarından itibaren Halep'de yaygınlaşmaya başlayan kahvehanelerin kiralari da oldukça yüksekti. Yıllık 12-450 altın arasında değişen kahvehane kiralari en pahalısı Halep Kalesinde bulunmakta olup Hüsreviye Camiinin vakıflari arasında yer almaktadır⁹³. Oldukça yüksek kiraya verilen dükkanların büyük bir kısmı vakıflara ait önemli iş merkezlerinde bulunduğu için yıllık kiralari, kenar yerlerde satılan dükkanların satış fiyatına yakın rakamlar olmaktadır.

Değeri yüksek kıymetli dükkanların çarşı merkezlerinde vakıflara ait olduğu Halep'te, özel şahıslara ait dükkanların çoğunlukla mahalle aralarında ve kenar yerlerde olduğunu görmekteyiz. Mahallelerde halkın ikamet için kullandığı evlerin, çoğunluğu özel şahıslara ait dükkanlardan daha kıymetli olduğu ortaya çıkmaktadır. Halep'te satılan 125 dükkanın satış fiyatı ortalaması 57,2 altın olurken, 462 evin satış ortalaması 95 altındır. Halep'te 1,75 dükkanın kıymeti, bir ev fiyatına denk gelmektedir. Bu durum ayrıca şehirlerin iktisadi hayatında vakıfların önemini gösterirken ticaret ve çeşitli el sanatları mekanlarının mülkiyetine sahip olma yönünden özel şahısları sınırlamaktadır. Büyük ticari faaliyette bulunan tüccarlar ve el sanatları ile uğraşan sanatkarlar, vakıflarda kiracı durumunda bulunurken zamanla vakıfların bünyesinde meydana gelen bozulmalardan istifade ederek dükkanlara huluvül-örfi yolu ile bir nevi ortak olmaktadır.

⁸² Sicil No:5, Belge: 47,166,1140.

⁸³ Kahire'deki Sultan Hasan Medresesi'nin yakınındaki 20 dükkan 1750 tarihinde 33 580 paraya, yani dükkan başına 1679 paraya inşa edilmiştir. Bu rakam o dönemdeki bir marangozun kazancının üçte biri kadardır. Andre Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, İstanbul 1995, s.168.

⁸⁴Sicil No: 1, Belge:2967

⁸⁵Sicil No: 5, Belge: 166

⁸⁶Sicil No: 5, Belge: 1140

⁸⁷Sicil No: 8, Belge: 285

⁸⁸Sicil No: 5, Belge: 982

⁸⁹Sicil No: 5, Belge: 47

⁹⁰Sicil No: 8, Belge: 988

⁹¹Sicil No: 1, Belge: 2508

⁹²Sicil No: 8, Belge: 1254

⁹³Sicil No: 9, Belge: 1138

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Halep'te satılan dükkanların ortalaması 57,2 altın olmakla birlikte, mahalle aralarında(Kale altı⁹⁴, Zaviye⁹⁵, Nuhiye⁹⁶, Hamza Beğ⁹⁷, Ekrâd Mahallelerinde⁹⁸) 6, 10, 20, 30 altına dahi bir dükkan alınabilmektedir. Bu fiyatlar canlı hayvan fiyatları ile karşılaştırıldığında 3-5 koyun fiyatı veya bir inek, deve, at fiyatına rahatlıkla kenar bölgelerden dükkan alınabildiğini göstermektedir. Ev fiyatlarının ortalaması(95 altın) biraz yüksek olmakla beraber, Zaviye, Ekrâd, Muhammed Beğ, Kasîle Mahalleleri gibi nisbeten ev fiyatlarının düşük olduğu mahallelerden 10 altından 30-40 altına kadar düşük fiyatlarla ev alınabilmektedir. Yukarıda verdiğimiz büyük baş hayvanlardan biri veya birkaçının fiyatı ile Halep'te fiyatı düşük mahallelerden ev sahibi olunabileceğini ortaya koymaktadır. Bu durum canlı hayvanların kıymeti ve satın alma gücünün, dükkan ve ev gibi gayrimenkullere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan ev ve dükkanların o dönemde, çok sade ve basit yapılar olarak inşa edildiği ve maliyetlerinin yüksek olmadığını da gözden uzak tutmamak gerekmektedir.

XVI. yüzyıl ev fiyatları ortalamalarını XIX. yüzyılın ilk yarısının ortalamaları ile de karşılaştırarak Osmanlının bölgeye gelişinden yaklaşık 300 sene sonra Halep'te ev fiyatlarının nasıl bir seyir gösterdiğini ortaya koymaya çalışacağız. Elimizde XIX. yüzyılın ilk yarısına ait üç ayrı sicilden elde edilmiş fiyat ortalamaları bulunmaktadır. Ancak XIX. yüzyıla kadar kullanılan paraların ayarları, adları, ağırlıkları büyük değişikliğe uğramış olduğundan bu konuda en sağlıklı değerlendirmenin mehir kısmında değindiğimiz gibi gramaj üzerinden olabileceğini düşünüyoruz. XVI. Yüzyılda 95 altın olan ev satışları ortalamasının 332,69 gram saf altına tekabül ettiği görülmektedir. XIX. yüzyıla ait elimizdeki ilk veri 1219-1224(1804-1809) tarihleri arasına ait 157 numaralı Halep Şer'îye Sicilinde yer alan 88 adet ev satışıyla ilgilidir⁹⁹. 88 adet ev satışının ortalaması 2798 kuruştur. Buna göre 2798 kuruş x 5,9 gram= 16.508 gram saf gümüş etmektedir. 16.508 gram saf gümüşte 1094 gram altın değerindedir¹⁰⁰. Bu rakamlar kabaca altın gramajı açısından Halep'teki XVI. Yüzyıl ev fiyatı ortalamalarının XIX. yüzyıl başlarında 3 kattan daha fazla(% 328,83) bir artış meydana geldiğini göstermektedir. Ev fiyatlarındaki bu reel artış hiç şüphesiz halkın ekonomik seviyesindeki gelişme ve alım gücündeki artışın en önemli göstergelerinden birisidir. İnsanların refah seviyeleri arttıkça oturacakları meskene yatırım yapmaları, evlerin oda sayılarını artırmaları, evleri daha gösterişli ve kullanışlı hale getirmeleri kaçınılmazdır. Bu durum netice olarak ev fiyatlarının yükselmesine sebep olmaktadır. 157 numaralı sicilde dikkati çeken bir hususta yüksek fiyata satılan evlerin büyük çoğunluğunu Halep'te yaşayan gayrimüslimlerin almasıdır. XIX. yüzyılda Halep'te yaşayan gayrimüslimler şehrin % 20'si¹⁰¹ civarında bir nüfusa sahip olmasına rağmen yüksek fiyata satılan evlerin büyük çoğunluğunu satın almaları¹⁰², gayrimüslim vatandaşların ekonomik durumlarının oldukça iyi olduğuna işaret etmektedir. Altın bazında ev fiyatları ortalamalarının üç kattan fazla bir artış sergilemesi, bir kısım Arap tarihçiler tarafından öne sürülen Osmanlı döneminde Arap ülkelerinin geri bırakıldığı

⁹⁴ Sicil No:1, Belge:1647.

⁹⁵ Sicil No:1, Belge:1112.

⁹⁶ Sicil No:5, Belge:332.

⁹⁷ Sicil No:5, Belge:1159.

⁹⁸ Sicil No:8, Belge:168.

⁹⁹ Sicil No:157, Belge: 4, 5, 8, 10, 15, 16, 17, 19, 24, 27, 27, 32, 33, 34, 36, 39, 40, 41, 42, 46, 48, 54, 55, 56, 61, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 72, 74, 76, 79, 80, 82, 83, 84, 85 ve diğerleri.

¹⁰⁰ XIX. yüzyılın ilk yarısında 15,09 gram gümüşün 1 gram altına eşit olduğu kabul edilmiştir. Pamuk, **a.g.e.**, s.208.

¹⁰¹ Hilmi Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadî Vaziyeti**, Elazığ 2004, s.23.

¹⁰² Gayrimüslimlere satılan evler fiyat ortalamasının çok üzerindedir. Sicil No: 157, Belge:69 (5 000 kuruş), 82(10 000 kuruş), 83(6 150 kuruş), 138(13 492 kuruş), 142(7 500 kuruş), 148(16 560 kuruş), 165(15 000 kuruş) 168(11 281 kuruş), 169(4 600 kuruş), 175(5 200 kuruş) ve diğerleri. Ev fiyatlarının zenginlik bakımından açık ara önde gösterdiği gayrimüslimlere karşı Halep'in fakir Müslüman halkı yüzyılın ortalarında ayaklanmış ve ayaklananlar şehrin yönetimini iki hafta ellerinde tutmuşlardır. Bruce Masters, "Halep", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 15, İstanbul, 1997, s.246.

iddiasının hiç de gerçekçi olmadığını göstermesi bakımından da önemlidir. Zira hiçbir dönemde ekonomik gelişme göstermeyen yerlerde gayrimenkul fiyatları artış göstermez.

Halep'teki ev satışları ile ilgili elimizdeki diğer bir veri 1240/1824 tarihli 204 Numaralı Halep Şer'iyeye Sicilinden elde edilen bilgilerdir. 204 nolu sicilde yer alan 83 adet¹⁰³ ev satışının ortalaması 2140 kuruştur. Fiyatlardaki gerilemenin yanında kuruştaki gümüş miktarının da azalmasıyla kuruş da değer kaybetmiştir. 1822 yılında bir kuruşta 2,32 gram saf gümüş bulunmaktadır¹⁰⁴. Buna göre 2140 kuruş x 2,32 gram = 4964,8 gram gümüş yapmaktadır. Bu da 329 gram saf altına tekabül etmektedir. 157 numaralı sicilin (1219-1224/1804-1809) verilerine göre, yaklaşık 20 yılda ev fiyatlarının ortalamaları 3 kattan daha fazla gerilemiş, XVI. Yüzyıl seviyesine inmiştir. Ancak bu gerileme şehirdeki ekonomik bakımdan bir çöküşün sonucu değil, 1822 yılında Halep'te yaşanan büyük bir deprem sonucu evlerin yıkılması ve harabe hale gelişinin neticesidir¹⁰⁵. Harabe hale gelen birçok ev çok düşük fiyata satıldığı gibi, diğer evlerde hasar görerek değerini kaybetmiştir.

1822 depremi, II.Mahmut dönemindeki çalkantılı durum ve nihayet M.Ali Paşa'nın isyanı ve bölgenin Mısır ile Osmanlı kuvvetleri arasında mücadele alanı olması Halep'in iktisadi hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. 1260/1844 tarihli 246 numaralı sicildeki 29 adet¹⁰⁶ ev satışının ortalaması 1736 kuruşa gerilemiştir. 1844 tarihinde belirtilen sorunlar büyük ölçüde bitmiş olmasına rağmen ev fiyatlarındaki bu gerileme, Halep'in kendini daha toparlayamadığını ve yaşanan bu sıkıntılı süreçten çok ciddi etkilendiğini göstermektedir.

5-Çalışma Ücretleri

Bu bölümde emeğe bağlı olarak gerçekleşen hizmet sektöründeki ücretler incelenecektir. Sicil kayıtlarında, çok çeşitli mesafelere yapılan ulaşımlarla ilgili sözleşmelerden, işçilere, kölelere, çocuklara, vakıflarda hizmet eden görevlilere ödenen ücretlere kadar geniş bir alanda emeğe bağlı çalışma ücretleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. İş sahipleri, çalışan işçi, çocuk ve kölelerle günlük, aylık ve yıllık olarak anlaşmalar yaparak aralarında birtakım şartlar belirlemiş ve bu şartlar mahkemede kayıt altına alınmıştır. Çalışanlara yapılan ödemeler peşin veya iş bitiminde gerçekleşmiştir. Bazı işçiler, çalışmaya başlamadan önce bir miktar peşin avans almışlardır. Fakat anlaşma şartlarına uymadıkları takdirde yasal yollarla çeşitli parasal cezalara uğrayacakları sözleşmelerinde belirtilmiştir.

İncelemiş olduğumuz belgelerde işçi ücretleri ile ilgili en eski tarih olan 956/1549 yılına ait beş belge örneğinde yıllık çalışma bedeli 6 altın ile 15 altın arasında yer almıştır. Burada en düşük çalışma bedeli yıllık 6 altın ile genç bir çalışana ödenmiştir. Ortalama olarak yıllık çalışma bedeli 11 altın civarında gerçekleşmiştir. İncelenen dönemin en son tarihli belgesinde(1003/1594) ise işçi ücreti 10 altın olarak görünmektedir. Belirtilen düşüş dönemsel bir gerileme olarak nitelendirilemez. Bu düşüş muhtemelen yapılan işin mahiyeti ve çalıştırılan kişinin özelliği ile ilgili olmalıdır. 990/1582 yılına ait bir belgede ise yıllık çalışma bedeli 90 altın olarak ödenmiştir ki, bu istisna bir ödemedir ve özel, farklı bir iş için olsa gerektir. Yetişkin ve gençlerin yıllık çalışma bedelleri 3 altın ile 18 altın arasında değişmektedir.

Çocuklara yapılan yıllık ödemeler ise 1 ile 3,5 altın arasında değişmektedir. Çocukların nasıl bir işte çalıştıkları ile ilgili kayıtlarda bilgi bulunmamaktadır. Çocuklar bir mesleğin

¹⁰³ Sicil No:204, Belge: 13, 14, 16, 18, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 33, 40, 49, 63, 71, 73, 74, 81, 84, 85, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 99, 102, 105, 106, 108, 109, 110, 112, 116, 117 ve diğerleri.

¹⁰⁴ Pamuk, **a.g.e.**, s. 208.

¹⁰⁵ 13 Ağustos 1822 tarihinde meydana gelen depremde Halep'teki evlerin üçte biri yıkılmış ve 12 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Bayraktar, **a.g.e.**, s.31-32.

¹⁰⁶ Sicil No:246, Belge:7, 9, 16, 18, 33, 39, 45, 48, 64, 73, 76, 77, 82, 99, 100, 101, 102, 107, 108, 122, 127, 130, 138, 152, 157, 162 ve diğerleri.

ayrıntılarını öğrenmek için bir usta yanında mı çalışıyor? Yoksa ucuz iş gücü olarak mesleki beceri gerektirmeyen bir işte mi çalıştıkları belli değildir. Kölelerin çalıştıkları işlerle ilgilide belgelerde bilgi yer almamakla birlikte, köle emeğinin özgür insanlardan biraz daha düşük olduğu, 4,3-12 altın arasında yıllık ücret aldıkları görülmektedir.

Tablo(6): İşçi Ücretleri

SIRA NO	TARİH	ÜCRET (YILLIK)	ÖZELLİK	AÇIKLAMA
1	956(1549)	10 altın	Yıllık çalışma bedeli	Sicil No: 1 Belge:968
2	956	15 altın	Yıllık çalışma bedeli	Sicil No: 1 Belge:1129
3	956	9 altın	Bir yıllık(günlük bir gümüş kıt'a) çalışma bedeli	Sicil No: 1 Belge:1173
4	956	15 altın	Yıllık çalışma bedeli	Sicil No: 1 Belge:1375
5	956	6 altın	Bir gencin yıllık çalışma bedeli	Sicil No: 1 Belge:2383
6	957	5 altın	Yıllık çalışma bedeli	Sicil No: 1 Belge:890
7	961(1554)	12 altın	Yıllık çalışma bedeli (6 aylığına 6 altına çalışmış)	Sicil No: 1 Belge:2509
8	961	5 altın	Yıllık çalışma bedeli	Sicil No: 1 Belge:2546
9	961	12 altın	İki aylık çalışma bedeli	Sicil No: 1 Belge:3083
10	961	3 altın	Çocuğun yıllık çalışma bedeli (üç yıllığına 9 altına çalışmış)	Sicil No: 1 Belge:2614
11	961	10 altın	Gencin yıllık çalışma bedeli	Sicil No: 4 Belge:411
12	962(1555)	10 altın	Yıllık çalışma bedeli	Sicil No: 1 Belge:675
13	962	3,5 altın	Buluğ çağına ulaşmamış çocuğun yıllık çalışma bedeli	Sicil No: 1 Belge:705
14	962	3,25 altın	Çocuğun yıllık çalışma bedeli	Sicil No: 1 Belge:2804
15	962	13,5 altın	Yıllık çalışma bedeli	Sicil No: 4 Belge:526
16	963(1556)	3 altın	Yıllık çalışma bedeli (4 aylığına 1 altına çalışmış)	Sicil No: 1 Belge:766
17	963	5 altın	Beyaz bir kölenin yıllık çalışma bedeli (üç yıllığına 15 altın)	Sicil No: 1 Belge:769
18	971(1563)	1 altın	Çocuğun yıllık çalışma bedeli (2 çocuk 2 altın)	Sicil No: 4 Belge:3778
19	974(1566)	18 altın	Yıllık çalışma bedeli (on adamın dört günlüğü 2 altın)	Sicil No: 4 Belge:3612
20	990(1582)	15,3 altın	Yıllık çalışma bedeli (üç yıllığına 46 altın)	Sicil No: 5 Belge:1153
21	990	90 altın	Yıllık çalışma bedeli (günlük 2 şahi ücretle çalışmış)	Sicil No: 5 Belge:211
22	990	12 altın	Genç kölenin yıllık çalışma bedeli (üç yıllığı 36 altın)	Sicil No: 5 Belge:267
23	1003(1594)	10 altın	Yıllık çalışma bedeli(altı yıllık 60 altın)	Sicil No: 8 Belge:348
24	1003	4,3 altın	Zenci kölenin yıllık çalışma bedeli (üç yıllığı 13 altın)	Sicil No: 8 Belge:388

Halep'in ticari ilişkilerinin bulunduğu yerlere sefere çıkan kervanlarda çalışan işçilerle ilgili bir çok sözleşme bulunmaktadır. 963/1556 yılında Halep'ten Amasya'ya giden bir kervanda

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

meşale taşıyan çalışana 3 altın ücret verilmiştir. Mesafeler arttıkça yolculuk süresi de uzamakta ve bu durum fiyatları artırmaktadır. 990/1582 yılında Halep'ten İstanbul'a giden kervanlarda meşale taşıma, at götürme, hizmet etme bedeli 7-8 altın, Halep'ten Edirne'ye yapılan kervan seferlerinde ise işçilere ücret olarak 10 altın ödenmiştir. 1596 yılında Halep'ten (muhtemelen Haçova seferi) sefere çıkan bir fırıncıya gidiş dönüş sırasında hizmet eden işçiye 20 altın ödeme gerçekleşmiştir.

Tablo(7): Kervanlarda Çalışan İşçilere Ödenen Ücretler

SIRA NO	TARİH	ÜCRETİ	İŞ GÜCÜ VE ÖZELLİK	AÇIKLAMA
1	956 (1549)	10 altın	Halep'ten Mekke-i Mükerrreme'ye gidiş ve dönüşte 6 devenin yem ve sulanması işi.	Sicil No: 4 Belge: 1754
2	961	200 altın	Hindistan'dan Halep'e getirilen her 1000 altınlık mal için ödenen ücret (toplam iki kişi).	Sicil No:1 Belge:2547
3	963 (1555)	3 altın	Yolculuk esnasında (çevreyi aydınlatmak amacıyla) Halep'ten Amasya'ya meşale taşıma.	Sicil No:1 Belge:197
4	963	3 altın	Yolculuk esnasında (çevreyi aydınlatmak amacıyla) Halep'ten Amasya'ya meşale taşıma.	Sicil No:1 Belge:199
5	963	3 altın	Yolculuk esnasında (çevreyi aydınlatmak amacıyla) Halep'ten Amasya'ya meşale taşıma.	Sicil No:1 Belge:200
6	963	3 altın	Yolculuk esnasında (çevreyi aydınlatmak amacıyla) Halep'ten Amasya'ya meşale taşıma.	Sicil No:1 Belge:196
7	963	3 altın	Yolculuk esnasında (çevreyi aydınlatmak amacıyla)Halep'ten Amasya'ya meşale taşıma.	Sicil No:1 Belge:208
8	990 (1582)	7 altın	Halep'ten İstanbul'a bir at götürme bedeli.	Sicil No: 5 Belge:931
9	990	7 altın	Beş kişinin Halep'ten İstanbul'a kadar birer at götürme bedeli(35 altın).	Sicil No:5 Belge:931
10	990	8 altın	Yolculuk sırasında (çevreyi aydınlatmak amacıyla) Halep'ten İstanbul'a meşale taşıma ücreti(3 kişi 24 altın).	Sicil No:5 Belge:978
11	990	7 altın	Yolculuk sırasında (çevreyi aydınlatmak amacıyla)Halep'ten İstanbul'a meşale taşıma(7 kişi 49 altın).	Sicil No:5 Belge:992

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

12	1004(1596)	10 altın	Halep'ten Edirne'ye kadar hizmet etme bedeli.	Sicil No: 8 Belge:1588
13	1004	20 altın	Sefere (Haçova?) gidiş- geliş süresince hizmet etme bedeli.	Sicil No: 8 Belge:1214

Dönemin çalışma ücretleri ile ilgili üzerinde duracağımız bir diğer alan vakıflardan maaş alan görevlilerdir. Vakıflara ait hizmet birimlerinde çalışan görevlilerden kime, ne kadar ücret ödeneceği hiç şüphesiz vakıfların kuruluş senetleri olan vakfiyelerde belirtilmiştir. Halep'teki dini ve sosyal yapıların önemli bir kısmı tarihi şahsiyetler tarafından yaptırılmış olup bu eserlerin masraflarını karşılamak üzere zengin gelirlere sahip vakıflar tesis edilmişti. Vakıflara ait yapılarda hizmet eden görevlilere ödenen ücretler, genellikle günlük olarak yevmiye adıyla belirlenmekte ve ödenmekteydi. Vakıf görevlileri görevlerine gelemeyecekleri zaman kadıdan izin almakta ve yerlerine görev yapacak birilerini bularak kadıya onaylatmaktaydılar. Halep kadısı, Camii Kebir mütevellisi Seydi Kemaleddin b. Dugim'e, kendisi hac'da iken caminin işlerini yürütmesi için Muhyiddin b. Ahmed'in görevlendirilmesi şartıyla izin vermiştir¹⁰⁷. Reşkeme camii imamı ve aynı zamanda mütevellisi olan Şeyh Abdulkadir b. Muhammed hacca gittiği için yerine altı ay süreyle Şeyh Muhammed b. Muhammed'i vekil bırakmıştır¹⁰⁸. Belirtilen kayıtların sicillerde yer alması vakıf görevlilerinin kadıdan izin alması, işlerin aksamaması ve ödenecek günlük yevmiyeler ile ilgilidir.

Kurulan vakfın yüksek gelire sahip olması ve vakfı tesis edenin görevlilere ne kadar ücret ödeneceğine dair vakfiyede belirlediği miktar, vakıflardan maaş alanların ücretlerinin ödenmesinde birinci derecede rol oynamaktadır. Camilerde imam olarak vazife yapanların ücretleri 3,6 altın ile 30 altın arasında değişmektedir. İmamların alacakları ücretler yevmiye olarak kaç akçe alacakları (5 osmanî yevmiye) şeklinde belirtilmiştir. Mehârîb camii imamına yıllık 3,6 altın (aylık 12 kıt'a) ücret ödenirken, Altunboğa Camii ve Cami-i kebir (Emeviye)'de görev yapan imamlara 30 altın gibi çok yüksek miktarda maaş ödenmiştir. Bu durum bize tarihi şahsiyetlerin zengin vakıflar tesis ettikleri eserlerde hizmet eden görevlilerin maaşlarının diğer vakıflara göre oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. İmamlar kesintisiz olarak yıl boyu camide namaz kıldırdıkları için yıllık kazançları 360 gün (12 ay x 30 gün) üzerinden hesaplanarak tabloda gösterilmiştir. Diğer bazı görevlilere ödenecek ücretler ise aylık üzerinden belirlenmekteydi. Ancak onlara sadece görev yaptıkları gün için mi, yoksa yıl boyu her gün için mi ücret ödeneceği belirtilmediğinden, biz yıl boyunca her gün ödeniyormuş gibi hesap ederek tablodaki yıllık gelirleri belirledik.

956/1549 tarihinde Salahiyye Medresesinin Hadis müderrisine 1 yıllık görevi sonucunda 67 altın¹⁰⁹, 974/1566 tarihinde Sultaniye Medresesi müderrisine 117 altın¹¹⁰ ücret ödenmiştir. Günlük olarak yevmiyelerinin ne kadar olduğu belirtilmemiştir. 990/1582 tarihinde Seyyid Mustafa b. Seyyid Ali 70 akçe yevmiye ile Hüsreviye Medresesine müderris olarak atanmıştır. Hüsreviye Medresesinin mütevellisi medresenin günlüğünün 50 akçe olduğu gerekçesiyle itiraz etmiştir. Halep kadısı durumu İstanbul'a yazmış, gelen cevapta sultan berati gereği 70 osmanî yevmiye ile müderris olarak atandığı belirtilerek beratta yazılan rakamın ödenmesi istenmiştir. Bâb-ı âlî'nin vakfiyeye müdahale ederek müderrise yevmiye 20 osmanî fazla ödeme yapılmasını istemesi ilginç bir örnek oluşturmaktadır¹¹¹. Medreselerde haftanın 2-3 günü, bayramlarda ve talebelerin cer dönemlerinde ders yapılmadığı göz önüne alındığında yaklaşık olarak senenin ancak yarısında ders

¹⁰⁷ Sicil No:4 Belge:1729, Tarih Ramazan 956/Ekim 1549.

¹⁰⁸ Sicil No:4 Belge:1147, Tarih:11 Şevval 972/12 Mayıs 1565.

¹⁰⁹ Sicil No:4 Belge:1617.

¹¹⁰ Sicil No:4 Belge:3311, Tarih:18 Şevval 974/28 Nisan 1567.

¹¹¹ Sicil No:5 Belge:288.

yapılmış olmalıdır. Bu yüzden Hüsreviye Medresesi müderrisinin aşağıdaki tabloda yıllık geliri gösterilirken senenin yarısı olan 180 iş günü dikkate alınarak hesaplanmıştır.

Dikkati çeken bir konu da, 974/1566 yılında bir kısım vakıflarda çalışanların ücretlerine zam yapılmasıdır. 974 yılında vakıf gelirlerinde artış meydana geldiği belirtilerek vakıflarda çalışanların maaşları artırılmıştır. Vakıf gelirlerindeki artış, yeni bağışlardan mı kaynaklandığı yoksa vakıfların gelirinin artmasından mı kaynaklandığı belirtilmemiştir. Asruniye Medresesi, Atruş Camii, Cami-i Kebir, Altunboğa Camii ve Argun Kamil Bimaristanı vakıflarının 974 tarihinde gelirleri arttığından çalışanların maaşlarına zam yapılmıştır. En yüksek artış Argun Kamil Bimaristanında çalışan cerrahın maaşında meydana gelmiştir. Cerraha ayda 70 osmanî ödenirken maaşı ayda 180 osmanîye (3 altına) çıkartılmıştır.

Tablo(8): Vakıflardan Maaş Alan Görevlilerin Gelirleri

Sıra No	Tarih	Görev	Yıllık Geliri (altın)	Görev Yapılan Yer	
1	956 (1549)	Müderris(Hadis Müderrisi)	67	Salahiyye Medresesi	Sicil No:4 Belge:1617
2	962 (1554)	İmam ve cüz okuma	30	Akabe Mahallesi Kâzevânî Camii (5 osmanî yevmiye)	Sicil No:1 Belge:1587
3	972(1564)	Murakib ve bakıcı	30	Atruş Camii(5 osmanî yevmiye)	Sicil No:4 Belge:903
4	972	Murakib ve bakıcı	1,28	İbn-i Münif Camii (1 dirhem yevmiye)	Sicil No:4 Belge:989
5	972	İmam	3,6	Bab-ı Cenân dışı Mehârib Camii(aylık 12 kıt'a)	Sicil No:4 Belge:1064
6	974(1566)	İmam	24 altın ve 3 mekkuk Buğday	Altunboğa Camii yevmiyesi 3 osmanîden 4 osmanîye yükselmiştir.	Sicil No:4 Belge:2305
7	974	İmam	30	Camii Kebir'in(Emeviye) Şafii imamının yevmiyesi 3 osmanîden 5 osmanîye yükselmiştir.	Sicil No:4 Belge:2310
8	974	Hadis okuyucu	14	Camii Kebir(Emeviye) Aylığı 70 osmanî.	Sicil No:4 Belge:2326
9	974	Baş müezzin	20	Camii Kebir'in(Emeviye) baş müezzinin aylığı 75'den 100 osmanîye yükselmiştir.	Sicil No:4 Belge:2328
10	974	Vakıf cabisi	12	Asruniye Medresesi Vakfının Cabisinin yevmiyesi 1'den 2 Osmaniye yükseltilmiştir.	Sicil No:4 Belge:2330
11	974	Cüz dağıtıcısı	6	Altın Boğa Camii cüz dağıtıcısının aylığı 20'den 30 osmanîye yükseltilmiştir.	Sicil No:4 Belge:2331
12	974	Cüz okuyucusu	6	Atruş Camii kârîsinin aylığı 16'dan 30 osmanîye yükseltilmiştir.	Sicil No:4 Belge:2332
13	974	Vakıf cabisi	48	Argun Kamil Bimaristanı cabisinin yevmiyesi 7'den 8 osmanîye yükseltilmiştir.	Sicil No:4 Belge:2333
14	974	Camii hatibi	24 altın ve 3 mekkuk buğday	Altın Boğa Camii hatibinin yevmiyesi 3'den 4 osmanîye yükseltilmiştir.	Sicil No:4 Belge:2335
15	974	Hadim	3,4	Haric-i Bâb-ı Antakya'da Ebubekir Camii(16 osmanî aylık)	Sicil No:4 Belge:3419

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

16	974	Cerrah	36	Argun Kamil Bimaristanı cerrahının aylığı 70'den 180 osmanîye yükseltilmiştir.	Sicil No:4 Belge:2576
17	974	Müderis	117	Sultaniye Medresesi	Sicil No:4 Belge:3311
18	984(1576)	Katip	36	Esediye Medresesi vakfı(6 osmanî yevmiye)	Sicil No:4 Belge:1244
19	990(1582)	Hadim	18	Camii Kebir'in(Emeviye) Kütüphanesindeki kitapların korunması(3 osmanî yevmiye)	Sicil No:5 Belge:883
20	990	Müezzin	8 altın ve 3 mekkuk buğday	Altın Boğa Camii(aylık 40 osmanî)	Sicil No:5 Belge:208- 804
21	990	Cüz okuyucu	6	Hüsreviye Camii kârîsi(1 osmanî yevmiye)	Sicil No:5 Belge:482
22	990	Kur'an öğreticisi	18	Şihâbî Ahmet El-Mutayyir Mektebinde çocuklara kur'an Öğretimi(3 osmanî yevmiye)	Sicil No:5 Belge:511
23	990	Müderis	210	Hüsreviye Medresesi ¹¹² (70 osmanî yevmiye)	Sicil No:5 Belge:288
24	990	Şeyh(e)	3	Sahat-ı Bizâ Mahallesinde SafurcaHangahı(günlük yarım Osmanî)	Sicil No:5 Belge:410

Genel bir değerlendirme yaptığımızda yetişkin işçi ücretleri yıllık 3-18 altın arasında değişmekte ve ortalamasının 10 altın civarında olduğunu söyleyebiliriz. Çocuklara 1-3,5 altın, kölelere 4,5-12 altın arasında ücret ödenmektedir. Uzun mesafeli yolculuklarda ise işçilerin ücretleri yolun uzaklığına göre artmaktadır. Ücretler işin zorluğu ve işçinin beceri, kabiliyet ve çalışkanlığına göre değiştiği muhakkaktır. Yapılan işin mahiyeti kayıtlarda belirtilmediğinden fiyat farklılıklarının işin zorluğundan mı, yoksa dönemsel olarak işçi ücretlerinde meydana gelen değişikliklerden mi kaynaklandığı tespit edilememektedir. Vakıflardan maaş alanlar arasında müderislerin kazançları diğerlerine göre açık ara önde bulunmaktadır. Cerrah, imam, müezzin, cabi, katip gibi vazifelilerin yıllık ücretleri vakıfların gelirlerine ve vakfiyelerine bağlı olarak orta seviye diyebileceğimiz 12-48 altın arasında seyrettiği görülmektedir. Gelir seviyesi düşük vakıflarda çalışanlar ile cüz okuyucu, cüz dağıtıcı, hadim gibi vakıftan maaş alanlar yıllık 3-6 altın arasındaki gelirleri ile diğer vakıf çalışanlarına göre alt seviyeyi oluşturmaktadırlar. Bu ücretlerin dönemin kapıkullarının yıllık kazançları ile karşılaştırıldığında oldukça düşük olduğu görülmektedir¹¹³.

Sağlığı yerinde ve mali durumu iyi olan Müslümanlara farz olan hac ibadetini yerine getirmek için yukarıda örnekleri verildiği gibi vakıflarda dini hizmet yapan görevlilerin daha bir istekli oldukları anlaşılmaktadır. Halep'ten Mekke'ye deve ile gidişin ortalama 19 altın olduğu bu

¹¹²Hüsreviye Medresesinde görevli müderisin yevmiyesi vakfiyesinde 50 akçe olmasına rağmen berât-ı sultanî ile Seyyid bin Ali 70 akçe yevmiye ile atanmıştır. Medrese mütevellisinin 50 akçe yevmiye ödenmesi için yaptığı itaraza Bâb-ı 'Âlî'den gelen cevapta 70 akçelik berat ile atandığı ve 70 akçe yevmiye ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Medreselerde haftanın 2-3 günü, bayramlarda ve talebelerin cer dönemlerinde ders yapılmadığı göz önüne alındığında yaklaşık olarak senenin yarısında ders yapıldığı düşünülebilir. Hüsreviye Medresesi müderisinin yıllık geliri hesaplanırken 180 iş günü olarak hesaplanmıştır. Diğer görevlilerin yıllık gelirleri 360 günün tamamında görev yaptıkları düşünülerek hesaplanmıştır.

¹¹³Yeniçerilere 1567-68'de 44,62 altın, 1582-83'de 34,38 altın, Kapıkulu Sipahilerine 1567-68'de 113,40 altın, 1582-83'de 99,21 altın yıllık ödeme yapılmaktaydı. Ömer Lütfi BARKAN, XVI.Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri, *Belleten*, S. 34, 1970, (s.557-604), s.603.

dönemde Hacı olmak için sadece yol masrafı olarak 38 altını gözden çıkarmaları gerekmektedir. Bu rakamlar normal işçi olarak çalışanların 3-4 yıllık kazançlarına karşılık gelirken müderris, cerrah ve büyük vakıflarda çalışanların rahatlıkla hacı olabileceklerini göstermektedir.

6-Ulaşım Ücretleri

İnsanlık tarihinde ulaşım araçları bakımından en önemli gelişme, sanayi devrimi ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Tekerleğin bulunarak bunun arabalarda kullanılmaya başlamasının binlerce yıllık geçmişi olmasına rağmen, yol güzergahının buna uygun olmamasından dolayı, uzun mesafe ticaretinde yük hayvanları binlerce yıl alternatifsiz kalmıştır. Yolların düz veya az meyilli olduğu bölgelerde, arabalar ve kağnılar yük taşımada kullanılmaktaydı. Ancak bunların kısa mesafeli ve bölgesel oldukları görülmektedir¹¹⁴. Binlerce kilometre devam eden uzun mesafeli yollarda, çöl, dağlık, ovalık, sarp geçitli alanlar birbirini takip etmekte ve arabaların kullanılmasını çok zor bir hale getirmekteydi¹¹⁵. Bu yüzden uzun mesafeli ticarete deve, at, katır ve eşek kervanları kullanılmaktaydı.

Kara yollarındaki ulaşım araçlarının bu şekilde yük hayvanlarından ibaret bulunması, belki de devletlerin takip ettikleri ticaret politikalarından, vergilerden, yasaklardan daha fazla olarak uzun mesafeli ticareti etkiliyordu. Ulaşım araçlarının çok yavaş ve az kapasiteli olması, ulaştırma işinin çok zaman alması, taşıma maliyetlerini çok arttırıyordu. Taşıma maliyetlerinin yüksek olması, üretim ve ticareti büyük ölçüde sınırlıyordu. Bu yüzden ticari faaliyet, ancak bir malın üretim merkezi ile tüketim merkezi arasında büyük fiyat farkları olması durumunda ve nakliye masraflarının üzerinde bir kâr bırakması ile ortaya çıkabiliyordu. Bu durum, uzun mesafeli ticaretin en önemli belirleyicilerinden biri olarak, yükte hafif pahada ağır malların ticaretini mümkün kılıyordu. Baharat, ipek, kumaş gibi malların, uzun mesafe ticaretinde en önemli ticaret malları konumuna yükselmesi, ulaşım araçlarının belirtilen özellikleri ile yakından ilgiliydi¹¹⁶.

Deve, yola dayanıklılığı ve taşıma gücü bakımından yük hayvanlarının başında gelmektedir. İkinci derecede at ve katır gelmektedir. Mardin kanunnamelerine göre bir deve yükü ipek, “her yükü sekiz boğça imiş ve her boğçası dörder batman imiş ve her batmanı bin beşyüz seksen dirhem imiş ve her yükü bu zıkr olan batman ile otuziki batman olur imiş” şeklinde tanımlanmaktadır¹¹⁷. Bu tanımlamaya göre, Anadolu’da 1 dirhem¹¹⁸ 3.086 gram olduğuna göre, 1 deve yükü ipek yaklaşık 156 kg ağırlığında olmaktadır. 1540 tarihli Musul sancağı kanunnamesinde ise “Çuka yükü ubûr etse, at ve katır yükünden ikiyüz akçe alınır. Ve sair kumaş satılsa yüzde beş akçe alınır. Ve ketan yükünden eğer at ve katır yükü ubûr etse, yine bu minval üzere alınır ve bu mezkûrâtta deve yükü ubûr etse, at ve katır yükünün bir buçuğu alınır. Ve merkeb yükü ubûr etse, at ve katır yükünün nısfı alınır”¹¹⁹ ibaresinden, deve yükünün, at ve katır yükünün bir buçuk katı olduğunu anlıyoruz. Merkep yükü ise, at yükünün yarısı olduğu anlaşılıyor. Merkeplerin uzun mesafede kullanılması sınırlıydı ve daha çok yakın

¹¹⁴Habsburg elçisi Busbecq, 1554-1555’de Bozöyük ve Ankara arasındaki steplerde, ailesi ile birlikte arabalarda yaşayan çobanları görmüştür. Bunların nadiren çadır kurduklarını belirtmektedir. Uzun mesafe ticaretinde ise kullanılmadıklarını ve çoğunlukla deve kervanlarının ticari yükleri taşıdıkları anlatılmaktadır. Suraiya Faroqi, “Camels, Wagons and The Ottoman State in The Sixteenth Centuries”, *Asian and African Studies*, S.14 (1982), s.531-532.

¹¹⁵Anadolu’da uzun mesafeli ticarete araba kullanıldığı görülmüyorsa da, yolculuk için araba kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. 1575 tarihinde Erzurum’da vefat eden Murat Paşa’nın eşini, tercihiine göre Erzurum’dan Şam’a veya İstanbul’a götürmek için araba bargirleri hazırlanmıştır. Deve, at ve katır kervanlarının ulaşımı sağladığı bu yollardan, arabalarında gidebildiği sonucunu çıkarabiliriz. Faroqi, *agm*, s.533-534.

¹¹⁶ Mehmet Kabacık, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Doğu Ticareti*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2001, s.260.

¹¹⁷ Nejat Göyünç, *XVI.Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991, s.158.

¹¹⁸ Walther Hinz, , *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, İstanbul 1990, s.6.

¹¹⁹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnamelerine Hukuki Tahlilleri*, İstanbul 1992, c. V, s. 215.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

çevrede kullanılmaktaydı. Halep'ten Musul'a, ayda 2-3 kez eşek kervanları gitmekteydi.¹²⁰ Halep'ten Lübnan dağları engelini aşmak için de Trablusşam'a kadar nakliyat eşeklerle yapılmaktaydı¹²¹.

Taşıma yapan hayvanlarla yük ve yolcu taşınmıştır. Ticari yükler dışında, kervandakilerin ihtiyacı olan su, odun, yiyecek- giyecek malzemeleri ve dinlenme amacıyla içinde kalabilecekleri çadırlar taşınan malzemeler arasındaydı. Halep'teki taşımacılık işi ilgili kayıtların çoğunluğunu Halep'ten, Medine ve Mekke yönüne yani Hac amaçlı yapılmış yolculuk işlemlerine ait sözleşmeler oluşturmaktadır. Bunların dışında sicillerde Halep'ten Dimeşk(Şam), Diyarbakır, İstanbul, Tokat, Adana, Bursa ve Mısır yönüne yapılmış taşımacılık sözleşmelerine rastlanmaktadır. Taşımacılık sözleşmeleri genellikle tek gidiş yönünde düzenlenmiştir.

Yapılan taşımacılık işinde ödemelerin bir kısmı peşin yapılırken diğer kısmı taşıma işlemi sonunda yapılmaktaydı. Taşıma ücretlerinin oluşmasında taşınan yük miktarı, taşınan yolcunun sayısı ve mesafe etkili olmaktadır. Halep'ten Mekke yönüne yapılan taşımacılıkta deve başına 14,2-25 altın arasında değişen ücretler alınmaktadır. Halep'ten Bursa'ya deve başına 5,56, Adana'ya 1,80, Mısır'a 6,125-9,6 altın arasında, Şam'a 2,4-5 altın arasında, Tokat'a(katır yükü) 3,75, İstanbul'a 8, Diyarbakır'a 5 altına taşıma yapılmaktadır. Aşağıdaki tabloda Halep ile değişik merkezler arasında yapılan taşımacılık işlemlerinde alınan ücretler gösterilmiştir.

Tablo(9): Ulaşım Ücretleri

SIRA NO	TARİH	ÜCRET	MESAFE	ÖZELLİK	AÇIKLAMA
1	956(1549)	14,2 altın	Halep'ten Mekke ve Arafat'a yolcu ve yük taşıma	10 deve ile (tamamı 142 altın)	Sicil No:4 Belge:1649
2	956	16,25 altın	Halep'ten Şam, Medine, Mekke, Arafat, tekrar Mekke'ye yolcu taşıma	4 deve toplam 65 altın	Sicil No:1 Belge:1507
3	956	16 altın	Halep'ten Şam, Medine, Mekke, Arafat, tekrar Mekke'ye yük taşıma	3 deve toplam 48 altın	Sicil No:1 Belge:1515
4	956	16 altın	Halep'ten Şam'a, Medine'ye, Mekke'ye ve Arafat yük ve yolcu taşıma	9 deve toplam 144 altın	Sicil No:1 Belge:2168
5	961 (1554)	14,5 altın	Halep'ten Mekke'ye yük taşıma	Deve ile yük taşıma (4,5 yük tamamı 66 altın)	Sicil No:1 Belge:2533
6	961	15 altın	Halep'ten Mekke'ye yük taşıma	Deve ile (6 yük tamamı 90 altın)	Sicil No:1 Belge:2534
7	961	18,25 altın	Halep'ten Mekke'ye oradan Arafat'a 2,5 yük, dönüşte 1,5 yük taşıma	Deve ile (4 yük tamamı 73 altın)	Sicil No:1 Belge:2540
8	962 (1555)	18 altın	Halep'ten Şam, Medine, Mekke, Arafat, tekrar Mekke'ye yük ve yolcu taşıma	1 deve ile taşıma	Sicil No:1 Belge:2775
9	962	17,5 altın	Halep'ten Şam, Medine, Mekke, Arafat, tekrar Mekke'ye yolcu taşıma	2 deve ile (tamamı 35 altın)	Sicil No:1 Belge:710
10	962	15 altın	Halep'ten Şam, Medine, Mekke, Arafat, tekrar Mekke'ye yük taşıma	7 deve ile (tamamı 105 altın)	Sicil No:1 Belge:1540

¹²⁰Serap Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu İle Ekonomik İlişkileri: XVIII. Yüzyılın II. Yarısında Osmanlı Hint Ticareti İle İlgili Bir Araştırma Fransız Arşivlerinden I" **Belleten**, c.LVI, S.215, Ankara 1993, s.42.

¹²¹Fernand Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, c.I, İstanbul 1989, s.210.

11	962	5,56 altın	Halep'ten Bursa'ya baharat yükü taşıma	Deve ile 1 kantar yükün bedeli(30 kantar yük 167 altına taşınmıştır)	Sicil No:1 Belge:1726
12	962	1,87 altın	Halep'ten Adana'ya yük taşıma	13 deve yükü taşınmıştır(her yük 75 kıt'a ¹²²)	Sicil No:1 Belge:1799
13	962	1,75 altın	Halep'ten Adana'ya yük taşıma	12 deve yükü(her yük 70 kıt'a)	Sicil No:1 Belge:1800
14	962	6,125 altın	Mısır'dan Halep'e yük taşıma	4 deve yükü toplam 24,5 altın	Sicil No:1 Belge:1814
15	962	2,4 altın	Dimeşk'ten Halep'e yük taşıma	Deve ile	Sicil No:1 Belge:2390
16	962	18 altın	Halep'ten Şam, Medine, Mekke, Arafat, tekrar Mekke'ye yük ve yolcu taşıma	Deve ile	Sicil No:1 Belge:2775
17	962	15 altın	Halep'ten Arafat, oradan Mekke'ye yolcu ve yük taşıma	Deve ile	Sicil No:1 Belge:2805
18	962	22 altın	Halep'ten Mekke'ye ve geri Dimeşk'e 22 deve ile yolcu ve yük taşıma	Deve ile her yük için (tamamı 484 altın)	Sicil No:1 Belge:2806
19	962	16,6 altın	Halep'ten Şam'a, Medine'ye, Mekke'ye ve Arafat'a yük ve yolcu taşıma	3 deve ile (tamamı 50 altın)	Sicil No:1 Belge:2826
20	963	3,75 altın	Halep'ten Tokat'a 16 yük taşıma	Katırlarla (her katır için 150 kıt'a)	Sicil No:1 Belge:790
21	963	8 altın	Halep'ten Üsküdar'a yük taşıma	10 katır ile (16 yük tamamı 80 altın)	Sicil No:4 Belge:1689
22	972(1565)	24 altın	Halep'ten Şam'a, Medine'ye, Mekke'ye, Arafat yolcu taşıma	16 deve ile (tamamı 384 altın)	Sicil No:4 Belge:915
23	972	24,5 altın	Şam'dan Mekke'ye yolcu taşıma	13 deve ile (tamamı 321 altın)	Sicil No:4 Belge:916
24	972	20 altın	Şam'dan Mekke'ye yolcu taşıma	5 deve ile (tamamı 100 altın)	Sicil No:4 Belge:928
25	974	23 altın	Halep'ten Mekke, Medine, Mina ve Müzdelife'ye sonra tekrar Mekke'ye yolcu taşıma	7 deve ile (tamamı 161 altın)	Sicil No:4 Belge:3124
26	974	23 altın	Halep'ten Mekke, Medine, Mina ve Müzdelife'ye sonra tekrar Mekke'ye yolcu taşıma	7 deve ile(tamamı 161 altın)	Sicil No:4 Belge:3138
27	974	25 altın	Halep'ten Arafat'a Oradan Mekke'ye yolcu taşıma	2 deve ile (tamamı 50 altın)	Sicil No:4 Belge:3145
28	974	24 altın	Halep'ten Arafat'a Oradan Mekke'ye yolcu taşıma	19 Deve ile (tamamı 457 altın)	Sicil No:4 Belge:3165
29	975(1568)	23 altın	Halep'ten Şam'a ve Medine'ye ve Mekke'ye ve Arafat'a yolcu taşıma	12 deve ile(tamamı 276 altın)	Sicil No:4 Belge:2847
30	990 (1582)	5 altın	Halep'ten Diyarbakır'a yolcu taşıma	8 Katır (tamamı 40 altın)	Sicil No:5 Belge:451
31	990	25 altın	Şam'dan Mekke'ye yolcu taşıma	3 deve (tamamı 74 altın)	Sicil No:5 Belge:461
32	990	11 altın	Halep'ten Medine'ye yolcu taşıma	11 deve (tamamı 110 altın)	Sicil No:5 Belge:549

¹²²Halep'te 40 gümüş kıt'a 1 sultani altın değerindedir. Sicil No: 4, Belge: 3783

Tarih: 13 Rebi'ül-evvel 971.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

33	1003 (1595)	5 altın	Halep'ten Şam'a yük taşıma	Her deve 5 halebî kantar yük	Sicil No:8 Belge:47
34	1004	9,6 altın	Halep'ten Kahire'ye yük taşıma	9 deve (tamamı 108 kuruşa) taşınmıştır.	Sicil No:8 Belge:801

Tabloda da görüldüğü gibi Halep'ten çok çeşitli bölgelere yük ve yolcu taşıma işlemi gerçekleştirilmektedir. Halep'ten Mekke'ye düzenli olarak Hac seferleri yapılmaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde Hacılar, Şam ve Kahire'de toplanmakta ve güvenlik endişesinden dolayı buralardan topluca Hac görevini yapmak üzere harekete geçmektedirler. Halep'ten Dımeşk(Şam), Medine, Mekke güzergahında yapılan taşımacılık konusunda belirli dönemlere ait nispeten düzenli veriler bulunduğundan, bu güzergahtaki ulaşım ücretlerindeki dönemsel artışları tespit edebilmekteyiz.

Yukarıda tabloda yer alan taşıma sözleşmeleri ulaşım ücretlerini göstermesi yanında, Halep'in ticari bağlantılarını göstermesi açısından da önem taşımaktadır. Kervanlarda çalışan görevlilerle yapılan iş sözleşmelerini de dikkate aldığımızda hiç şüphesiz Halep ile Hicaz bölgesi arasında yoğun bir kervan trafiği yaşandığı görülmektedir. Aynı zamanda mutat hac güzergahı olan bu yollarda Hicaz bölgesinden Hindistan'ın baharatı ve XVI. yüzyılda giderek önemi artan Yemen'in kahvesi kervanların en önemli yüklerini oluşturmaktadır. Tokat ve Diyarbakır'a ait taşıma sözleşmeleri ise Halep'teki en önemli ticaret metaı olan ipek ile ilgili olsa gerektir. Tokat ve Diyarbakır'a giden kervanlar buradan Halep'e İran ipeği getirmek için mi gidiyorlardı? Zira İran ile Osmanlı Devleti arasındaki en önemli sorunlardan birisi İranlı hacıların yol güvenliği idi. İran ile yapılan her anlaşmada, İranlı hacıların yol güvenliğinin sağlanması gündeme geliyordu. Bu yüzden İranlılar için risk oluşturan güzergahta, Halepli kervancılar ana metaı ipek olan ticaret için bu güzergaha yönelmiş olmalıydılar. İran ipeğinin Halep'e getirilmesinde Culfalı Ermeni tüccarlar ve Halepli Hristiyan Arap tüccarların önemli rol oynaması, Şii tüccarların "sapkın" olarak tanımladıkları topraklardan geçmekten endişe duyduklarını akla getirmektedir¹²³.

Tablo(10): Halep'ten Mekke'ye Ulaşım Ücretlerindeki Artışlar

Tarih	Taşıma Sözleşmesi Sayısı	Deve başına yük ve yolcu taşıma ücreti ortalaması(Altın)	Artış Oranı(%)
956/1549	4	15,61	
961-962/ 1553-1554	8	17,10	9,5
972-975/ 1564-1567	8	23,31	49,3
990/1582	2	18	15,31

Suraya Faroqi, 1578-79'da sivil halktan hacı adaylarının sadece gidiş yönünde Şam'dan Mekke'ye gitmek için 50-55 altın ödediğini, Osmanlı yönetiminin ise resmi görevliler için 28 altından fazla ödemediğini belirtmektedir¹²⁴. Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi bu rakamların çok abartılı olduğu görülmektedir. 1582'de, Şam'dan 350 km daha uzak mesafeden Halep'ten Hacılar 18 altına, belirtilen rakamın üçte birine, Mekke'ye ulaşabilmektedirler. Ayrıca,

¹²³Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, İstanbul 2003, s.38.

¹²⁴SurayaFaroqi, **Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)**, İstanbul 1995, s.52.

bir hacının sadece gidiş yönünde Şam'dan Mekke'ye 50-55 altın ücret ödemesi, dönüşte de aynı miktarın ödenmesi, diğer masraflarla birlikte çok büyük meblağlara ulaşacağından dolayı dönemin fiyatları ve ücretleri düşünüldüğünde orta seviyede gelire sahip bir insanın hacca gitmesini neredeyse imkansız hale getirecek rakamlardır. Sicil kayıtlarına dayanarak hazırlanmış yukarıdaki tablodaki rakamlar, dönemin ekonomik şartları, ücretler ve gelir düzeylerine göre değerlendirildiğinde daha gerçekçi ve dengeli fiyatlardır.

SONUÇ

XVI. yüzyıldaki nüfus artışı ve Amerikan gümüşünün piyasaya sürülmesiyle birlikte Akdeniz havzasında fiyatların yüzyılın sonunda iki katına yakın bir artış gösterdiği genel olarak kabul edilmektedir. Halkın gündelik gıda ve temel ihtiyaçlarını konu edinen ve ülkemizde yapılan fiyat çalışmalarından farklı olarak gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada gayrimenkul, canlı hayvan, köle ve cariye, çalışma, ulaşım fiyatları ve mehir miktarları ve kıymetleri üzerinde durulmuştur. Yüzyıl boyunca gramajı sabit kalan altın üzerinden yaptığımız değerlendirmelerde fiyatların yüzyılın sonlarına doğru farklı oranlarda artmış olduğu tespit edilmiştir. Fiyatları incelenen malların belirli standartları olmadığından, özellikleri, büyüklükleri, ağırlıkları fiyatları etkileyebileceğinden dönemsel satış fiyatlarının ortalamaları alınarak genel değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre:

1-Kölelerin XVI. yüzyıldaki fiyat ortalaması 58 altın olup, yüzyılın ortalarından sonlarına kadarki fiyat artışı % 15,16 oranında gerçekleşmiştir. Cariyelerin fiyat ortalaması ise 44 altın olup yüzyılın sonuna kadar fiyatlar % 13,97 oranında yükselmiştir.

2-XVI. yüzyıldaki mehir ortalaması 65 altın olup yüzyılın sonlarındaki artış oranı % 3,83 oranında gerçekleşmiştir.

3-Canlı hayvan fiyatları çok farklı oranlarda artış göstermiştir. At fiyatlarının ortalaması 40 altın olup yüzyılın sonlarına kadar fiyatları % 32 oranında artmıştır. Deve fiyatlarının ortalaması 24,53 altındır. Yüzyılın sonlarına kadar fiyatları % 117 oranında yükselmiştir. Canlı hayvan fiyatlarındaki en yüksek artış koyun ve keçi fiyatlarında gerçekleşmiştir. Yüzyılın ortalama fiyatı 1,46 altındır. Ancak yüzyıl sonuna kadar fiyatlar % 165 oranında yükselmiştir.

4-Halep'teki gayrimenkul fiyatları çok farklı bir seyir takip etmiştir. Ev fiyatlarının ortalaması 95 altın olurken yüzyılın sonlarında, ortalarındaki fiyata göre % 30 oranında düşmüştür. Dükkan fiyatlarının ortalaması 57,2 altın olup yüzyılın sonlarına kadar % 10 oranında artış gerçekleşmiştir.

5- Çalışma ücretleri yıllık 3-18 altın arasında değişmektedir. Çocuklar ve kölelere ödenen ücret daha azdır. Kervanlarda çalışanların ücretleri ise mesafeye göre değişmektedir. Vakıflardan ücret alanların gelirleri ise vakıfların senetlerine göre değişiklik göstermektedir. Vakıfların gelirlerinin artışına göre çalışanlara zam yapılabilir. Tarihi şahsiyetlerin kurdukları büyük gelirleri olan vakıflardan ücret alanların gelirlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

6-Yük ve yolcu taşımacılığının yapıldığı ulaşım sektöründe ücretler mesafeye göre değişiklik göstermektedir. Halep'ten Mekke'ye düzenli olarak yük ve yolcu taşınmaktadır. Yüzyılın ortalarında Halep'ten Mekke'ye bir deve yükü ortalama 15,61 altına taşınırken yüzyılın son çeyreğinde bu rakam 18 altına yükselmiş ve % 15,31 oranında artış meydana gelmiştir.

Fiyatlar ve artış oranları içerisinde en dikkati çeken unsur canlı hayvan fiyatlarıdır. Gerek fiyatlarındaki artış oranı ve gerekse dönemin diğer mallarına kıymetinin yüksekliği ile dikkat çekmektedir. Bu durum canlı hayvanların dönemin ulaşım, beslenme ve tarım alanlarındaki öneminden kaynaklanmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

İncelemiş olduğumuz fiyatların kıymeti ve birbirlerine oranları zamanla ekonomide ve toplumsal hayatta meydana gelen değişmelere bağlı olarak farklılıklar gösterebilmektedir. XVI. yüzyılda ortalama bir ev fiyatı 329 gram altın iken XIX. yüzyılın başında ortalama ev fiyatları 1094 gram altına yükselmiştir. Bu durum aradan geçen zaman sürecinde iktisadi hayattaki gelir artışına bağlı olarak Halep'te ev yapım teknikleri, evlerin şekli, büyüklükleri ve müstemilatında gelişmeler olduğunu göstermektedir. Fakat aynı yüzyılın I. yarısında Halep'te yaşanan büyük bir deprem ve arkasından ortaya çıkan M.Ali Paşa buhranından sonra Halep'te ev fiyatlarında çok büyük bir gerilemeye sebep olmuştur.

Mehir miktarlarında ise tam aksi bir istikamette gelişme yaşanmıştır. Osmanlıların Halep'e geldiği ilk yüzyılda ortalama 225 gram altın olan mehir miktarı ortalama çok büyük bir azalma göstererek XIX. yüzyılın başında 54,7 grama gerilemiştir. XVI. yüzyılda ortalama bir ev fiyatının yaklaşık % 68'ine tekabül eden ortalama mehir miktarı, XIX. yüzyılda kıyas kabul etmez bir şekilde gerileme göstermiştir. Ev fiyatlarında üç kattan daha fazla bir yükselmenin yaşandığı bir dönemde mehir miktarlarında azalmanın ortaya çıkması, Osmanlı döneminde toplumsal anlayıştaki değişmeye ve mehre verilen önemin azalmasına işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

1-Arsiv Belgeleri

a-Şer'iyecilleri: 1, 4, 5, 8, 9, 157, 204, 246 Numaralı Halep Şer'iyecilleri.

b-Mühimme Defterleri: 14 Numaralı Mühimme Defteri

2-Tetkik Eserler

AKGÜNDÜZ Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, c.5-7, İstanbul 1992-1994.

AKGÜNDÜZ Ahmet,, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul 1996.

AYDIN Mehmet Akif, "Mehir Maddesi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 28, İstanbul 2004.

BARKAN Ömer Lütfi, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", **Belleten**, S. 34, 1970.

BAYATLI Nilüfer, "Hollandalı Doğu Gezini Dr.Leonhart Raufolff'un Doğu Gezisi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 120, Haziran 1999.

BAYRAKTAR Hilmi, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadî Vaziyeti**, Elazığ 2004.

BİLMEN Ömer Nasuhi, **Hukukî İslâmiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, c.2, İstanbul 1976.

BRAUDEL Fernand, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, c.I, İstanbul 1989.

ÇAKAR Enver, , **XVI. Yüzyılda Halep Sancağı(1516-1566)**, Elazığ 2003.

DAĞLIOĞLU H.Turhan, **Onaltıncı Asırda Bursa**, Bursa 1940.

ELDEM Edhem, Daniel GOFFMAN, Bruce MASTERS, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, İstanbul 2003.

FAROQHİ Suraiya, **Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)**, İstanbul 1995.

FAROQHİ Suraiya, "Camels, Wagonsand The Ottoman State in The Sixteenth Centuries", **Asian and African Studies**, S.14 (1982).

GÖYÜNÇ Nejat, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Ankara 1991.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- HINZ Walther, , **İslâm'da Ölçü Sistemleri**, İstanbul 1990.
- KABACIK Mehmet, **XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Doğu Ticareti**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2001.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat.S., “1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul’da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.9, (1978).
- KÜTÜKOĞLU Mübahat.S., **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul 1983.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat.S., “1624 Sikke Tashihiinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri”, **Tarih Dergisi**, S.34, (1984).
- MASTERS Bruce, “Halep”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 15, İstanbul 1997.
- RAYMOND Andre, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, İstanbul 1995.
- ÖZTÜRK Mustafa, “XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar”, **Belleten**, C.LII/207-208, Ankara 1989.
- ÖZTÜRK Mustafa, “Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar”, **Prof.Dr. Şerafettin Turan Armağanı**, Elazığ 1996.
- PAMUK Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, İstanbul 2003.
- PAMUK Şevket, “ Osmanlı İmparatorluğu’nda Para 1326-1914”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Editör H.İnalcık, D.Quataert, c.2, İstanbul 2006.
- SAHİLLİOĞLU Halil, “Osmanlılar’da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul’da Fiyatlar”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi** 1, (1967).
- SİMEON, **Tarihte Ermeniler 1608-1619**, Tercüme Hrand D.Andreasyan, İstanbul 1999.
- TABAKOĞLU Ahmet, **İslam ve Ekonomik Hayat**, Ankara 1988.
- TABAKOĞLU Ahmet, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 43/1-4, (1987).
- YILMAZ Serap, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu İle Ekonomik İlişkileri: XVIII. Yüzyılın II. Yarısında Osmanlı Hint Ticareti İle İlgili Bir Araştırma Fransız Arşivlerinden I” **Belleten**, c.LVI, S.215, Ankara 1993.
- YÜCEL Yaşar, **1640 Tarihli Es’ar Defteri**, Ankara 1982.

“ŞİMDİ BEN ÖĞRETMEN Mİ OLDUM?” ÖĞRETMENLİK KİMLİĞİNİN OLUŞMASINDA ETKİLİ OLAN ETKENLERE YÖNELİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖRÜŞLERİ*

*Mustafa YAŞAR***

*Ayşegül KARABAY****

*Raziye Günay BİLALOĞLU*****

ÖZET

Öğretmenlik kimliği, öğretmenlerin nasıl bir öğretim yapacağını ve eğitim alanındaki değişikliklere karşı ne tür tutumlar takınacaklarını belirlemesi açısından önemlidir. Bu nedenle araştırmada, okulöncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik kimliği oluşturmalarında rol oynayan etkenleri ve öğretmen adaylarının bu etkenleri nasıl yorumladıklarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu araştırma, 2009-2010 eğitim öğretim yılında yapılmış nitel bir çalışmadır. Araştırmanın çalışma grubunu Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Okulöncesi Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda okuyan 65 son sınıf öğrencisi ile 2009 yılında aynı bölümden mezun olup, Adana ve çevre illerde henüz göreve başlamış olan 25 öğretmen olmak üzere toplam 90 katılımcı oluşturmaktadır. Veriler, araştırmacılar tarafından oluşturulan Öğretmenlik Kimliğini Oluşturan Etkenleri Belirleme Anketi (ÖKEB) ile toplanmıştır. Bu anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kişisel bilgilere ilişkin maddeler, ikinci bölümde ise öğretmenlik kimliğinin oluşmasında rol oynayan etkenlere ilişkin maddeler yer almaktadır. Öğretmen adaylarının bu maddelere katılma düzeyleri, beşli likert şeklinde (tamamen katılıyorum=5, hiç katılmıyorum=1) düzenlenmiştir. Veriler betimsel veri analizi yöntemi ile analiz edilmiş, açık uçlu sorulara verilen cevaplar ise içerik analizi uygulanarak kodlanmış ve kategorize edilmiştir. Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının öğretmenlik kimliğinin gelişiminde etkili olduklarını düşündükleri etkenlerin kişilik özellikleri, öğretme isteği, üniversitede alınan eğitim, çevre ve stajın olduğu belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç ise öğretmen adaylarının kendilerini üniversite üçüncü sınıftan itibaren öğretmen gibi hissettikleridir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmenlik kimliği, Öğretmen adayı, Öğretmen eğitimi

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi Okul Öncesi Ana Bilim Dalı, El-mek: mustafayasar@yahoo.com

*** Arş. Gör. Dr. Çukurova Üniv. Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, El-mek: akarabay@cu.edu.tr

**** Öğr. Gör. Çukurova Üniversitesi, Adana Meslek Yüksek Okulu, Çocuk Gelişimi Bölümü, El-mek: rgunay@cu.edu.tr

“HAVE I BECOME A TEACHER?” THE PERSPECTIVES OF PRESERVICE TEACHERS ABOUT FACTORS THAT ARE EFFECTIVE ON THE FORMATION OF THE TEACHER IDENTITY

ABSTRACT

The teacher identity is important in terms of determination of the type of teaching that the teachers will use and their probable attitudes towards changes in the field of education. Therefore, in this study, it was aimed to determine the factors which have roles in pre-school preservice teachers' formation of teacher identity and how preservice teachers comment on these factors. This research is a qualitative study, carried out in the 2009-2010 academic year. The sample of the research consisted of 90 participants, 65 of which were senior students studying at Çukurova University, Faculty of Education Pre-school Teaching Department and 25 of which were teachers who graduated from the same department in 2009 and who just started teaching in Adana and in surrounding cities. The data was collected through the Survey of Determining the Factors which form the Teacher Identity (SDTI) that was developed by the researchers. This survey consists of two parts. There were items about personal information in the first part and there were items about the factors which are effective in the formation of teacher identity in the second part. The levels of preservice teachers' agreeing with these items were designed in the five-point Likert scale (I completely agree=5, I don't agree at all=1). The data was analyzed by descriptive data analysis method, the answers which were given to the open-ended questions were coded by content analysis and then, they were categorized. The results of the research showed that the factors which are effective in the formation of teacher identity were personality traits, willingness to teach, the education which were received at university, social environment and the teaching practice. Another result of the research revealed that the preservice teachers feel themselves as teachers beginning from the third grade.

Key Words: Teacher Identity, Preservice teacher, Teacher training

Giriş

Bilimsel araştırmalarda sık sık kullanılmasına rağmen, kimlik kavramının üzerinde onay birliği yapılmış bir tanımlı bulunmamaktadır. Kimlik kavramı; sosyolojik, kültürel, antropolojik, felsefi ve psikolojik alanlar dâhil olmak üzere çok çeşitli kuramsal çerçevede tanımlandığından tanımlar ve yaklaşımlar da çeşitli olmaktadır.

Kimlik, bireyin herhangi bir ortamda nasıl bir birey olarak algılandığı şeklinde tanımlanabilir (O'Connor, 2008). Kimlik, bir insanın sahip olduğu bir şey değil oluşturduğu bir şeydir (Beijaard vd., 2004) ve sürekli olarak gerilim, gelişim ve arınma durumundadır (White, 2009). Kimlik durağan bir durum değil sosyal ilişkiler sonucu oluşturulan bir şeydir (Zembylas, 2003).

Öğretmenlik kimliği, kariyer aşamaları sürecinde oluşan profesyonel kişilik yapısıdır ve öğretmenlerin kendilerine ve diğerlerine kendilerini nasıl tanıttıkları ile ilgilidir (Lasky, 2005).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Öğretmenlik kimliğinin oluşumu, sosyal ve toplumsal olarak kabul edilen bir kimliği kazanma ve yeniden tanımlama sürecidir (Coldron ve Smith, 1999). Öğretmenlik kimliği, sınıflarda ve okullarda belirli deneyimler için bir depo ya da zengin bir kaynak olarak işlev görür. Bu depo; düşünceleri, tutumları, duyguları, inançları ve değerleri içermektedir. Öğretmenlik kimliği; konuşmalar, sosyal etkileşim ve bireyin kendisini ortaya koyduğu durumlarda açığa çıkmaktadır (Zembylas, 2003). Profesyonel kimlik, öğretmenlerin mesleki yaşamlarını organize eden bir unsur olarak, öğretmenlerin kendilerini diğer kişilere ve tüm dünyaya açıklamak ve anlamlandırmak için kullandıkları kaynaklar olarak görülebilmektedir (Beauchamp ve Thomas, 2009).

Öğretmenlik kimliğinin gelişimi de dinamik bir süreçtir (Franzak, 2002). Öğretmen olmak ya da öğretmen gibi hissetmek bitmiş bir ürün ya da bir sonuç değil devam eden bir sürecin bir parçasıdır. Bireyler, zaman içerisinde ve diğerleriyle iletişim sürecinde öğretmenlik kimliğini geliştirirken sürekli olarak yeni bilgilerle karşılaşmakta, öğretmenlik kimliğini sürekli olarak yeniden yapılandırmaktadırlar (Cooper ve Olson, 1996). Öğretmenlik kimliğinin oluşumu, karmaşık ve süre giden bir süreçtir ve bu süreçte birey öğretmen olmayla ilgili kişisel durumlar ve öğretmen olmaya yönelik sosyal algı arasındaki gerilimle mücadele eder (Beijaard, Meijer ve Verloop, 2004). Profesyonel kimliğinin oluşum süreci, öğretmenlerin kendilerini tekrar tekrar yeniden yapılandırdığı bir süreçtir. Kimlik oluşumu pratik bilgi inşa etmektir ve bu bireysel ve toplumsal olarak öğretmenlikle alakalı olan unsurların sürekli bütünleştirilmesini gerektirir (Beijaard vd., 2004).

Profesyonel kimlik, öğretmenliğin boyutlarını anlamak ve öğretmenlerin karşılaştıkları çok çeşitli etkileri nasıl bütünleştirdiklerini ve kariyerlerindeki gerilim ve çelişkilerle nasıl başa çıktıklarını anlamak amacıyla bir çerçeve ya da bir lens olarak kullanılabilir (Beauchamp ve Thomas, 2009). Kimlik oluşumu, kişisel ve kolektif olarak eğitimle alakalı görülen şeylerin bir entegrasyonu ve bütünleştirilmesi sürecidir (Beijaard vd. 2004). Profesyonel kimlik, öğretmenlerin nasıl bir öğretim yapacağını ve eğitim alanındaki değişikliklere karşı ne tür tutumlar takınacaklarını belirlemesi açısından önemlidir (Beijaard vd., 2000).

Öğretmenlik kimliğini tanımlamanın iki yolu vardır. Bu tanımlar, kimliği ya bireysel süreç olarak ya da bireyin diğer kişilerle ilişkileri olarak yapılandırır (White, 2009). Birincisi öğretimin özel doğası ile ilgilidir. Bireyler kendilerini öğretmen olarak düşünürler ya da kendilerini öğretmen olarak hayal ederler (Knowles, 1992, akt. White, 2009). Bu tanıma göre, öğretmenlik kimliği bireyseldir ve direk olarak öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının öğretmenliği nasıl gördüğü ve pratikte nasıl uyguladıklarıyla ilişkilidir. İkincisi ise öğretmen ve diğerleri arasındaki ilişkiyi inceler. Öğretmenlik kimliğinin ikinci tanımı kimliğin yapılandırmasını içerir ama bu yapılandırma diğerlerinin bireyi nasıl tanımladığı ile yakından alakalıdır. Danielewicz (2001) kimlik kavramını kullanırken bireylerin kendilerini nasıl gördüğü ve adlandırdığı ve bireyin diğerleri tarafından nasıl tanındığına atıfta bulunur. Dolayısıyla kimlik hem bireyi hem de bağlamı içerir. Bir sosyal ortam içerisinde öğretmenler profesyonel özellikleri öğrenirler ve bu özellikler bireyler tarafından kendilerine özgü bir şekilde içselleştirilir (Beauchamp ve Thomas, 2009).

Öğretmenlik kimliği, bir kısmı bireyin kendisi tarafından bir kısmı ise sosyal alanda oluşturulan bir şeydir (Coldron ve Smith, 1999). Sosyal alandaki bu ilişkilerin bazıları sosyal yapının bir parçası olarak ortaya çıkarken, bazıları da birey tarafından seçilir ya da yaratılır. Uygulamalar ve gelenekler sosyal alan içerisinde olasılıkları doğurur ve öğretmenin profesyonel kimliği büyük oranda bu unsurların niteliğine ve ulaşılabilirliğine bağlıdır. Öğretmen eğitimi programı açısından bakıldığında, en uygun bakış açısı *sosyal olarak yapılandırılmış kimlik* olarak görülmektedir (Lamote ve Engels, 2010).

Öğretmenlik kimliğinin gelişimini anlama sürecine yönelik iki temel yaklaşım vardır (White, 2009). Bunlardan ilki olan montaj-hattı yaklaşımına göre, bir öğretmen montaj-hattı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

sosyalleşmesinin durağan bir ürünü olarak düşünülür. Bu yaklaşımda, benzer öğretmen eğitimi sürecinden geçen öğretmenler kendilerini benzer şekilde tanımlarlar.

İkinci yaklaşım ise, öğretmeni sosyal uygulamaların, yapıların ve tarihin dinamikleri tarafından sürekli olarak şekillendirilen bir birey olarak görürler. Ortak öğretmen eğitimi programı içerisinde sosyalleşen bireyler, kendilerini farklı tanımlayacaklardır çünkü bu sosyalleşme sürecinde farklı deneyimler yaşamışlardır. Montaj-hattı sosyalleşmesi indirgemeci bir kimlik ve pedagoji modeli sunarlar, bu kimlik tekilcidir, uzlaşmacıdır ve sonuçlanmış, bitmiş bir durumdur; diyaloga dayalı model ise kimlik ve pedagojiyi dağınık bir şekilde yapılandırılmış, tamamlanmamış ve değişime açık olarak görür (Britzman, 2003, akt. White, 2009).

Öğretmenlik Kimliğini Etkileyen Unsurlar

Profesyonel kimlik, öğretmenlerin neleri bilmesi ve neleri yapması gerektiğine yönelik beklentiler ile yakından ilgilidir. Aynı zamanda öğretmenlerin kendi deneyimleri ve kişisel özgeçmişleri temelinde profesyonel işlerinde ve özel yaşamlarında neyi önemli gördükleri ile de alakalıdır. Öğretmenlerin kişisel geçmişi, içinde bulundukları sosyal etkileşimler ve sahip oldukları psikolojik ve kültürel özellikleri kimlik oluşumunu etkiler (Cooper ve Olson, 1996). Öğretmenlerin profesyonel kimlik gelişimini etkileyen unsurlar genel olarak lisans öncesi deneyimler, öğretmen eğitimi süreci ve öğretmen olarak çalışmaya başladıktan sonraki mesleki tecrübeler olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Lisans öncesi deneyimler, öğretmen eğitimi ve öğretmenlik süreci boyunca pek çok çevresel unsur öğretmenlik kimliğinin oluşumunda rol oynamaktadır (Franzak, 2002). Bu unsurlar; kişisel deneyimden medya imgelerine ve öğretmen eğitiminin desteklediği pedagojik inançlara kadar çok çeşitli unsurları kapsamaktadır. Örneğin, Knowless (1992), öğretmenlerin kendilerine bakışını etkileyen 4 kaynaktan bahsetmektedir; 1) rol modelleri, özellikle olumlu olanlar, 2) önceki öğretmenlik deneyimleri, 3) lisans döneminde aldıkları eğitim dersleri, 4) öğrenme ile ilgili çocukluk deneyimleri ve aile etkinlikleri. Tüm bu unsurlar arasında bir denge oluşturarak birey öğretmen olarak kendi görüşünü oluşturmaya başlar.

Üniversite sınavı sonucu öğretmenlik programına katılan birey, öğretmenlik programının amaçlarının farkında olarak eğitime başlar. Bu birey, öğretmen olacağını bilmekte ama kendini henüz öğretmen olarak hissetmemektedir. Bu durum, öğretmen eğitimine yeni başlayan bireyin öğretmen olmanın ne demek olduğuna yönelik hiç bir bilgisi olmadığı anlamına gelmez. Erken çocukluk deneyimleri, aile ve yaşamlarındaki önemli bireyler biyografik unsurlar olarak öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının profesyonel kimlik gelişim süreçlerini etkiler (Lamote ve Engels, 2010). Öğrenciler, kendi okul yılları boyunca zaten birçok önyargı içeren ve aile ile medya tarafından sunulan çeşitli mesleklerin temsilini içeren bilişsel bir harita oluştururlar. Öğretmen adayları, öğrencilik kariyerleri sürecinde yaptıkları gözlem ve bir çeşit çıraklık yoluyla nasıl bir öğretmen olmak istediklerini bilişsel olarak oluştururlar (Lortie, 1975). Yapılan araştırmalar öğretmen adaylarının eğitim fakültelerine gelişmiş bir inanç sistemi ile geldiklerini ortaya koymaktadır. Kagan'a göre (1992), öğretmenlik inancı oldukça yönlendirici bir kişisel bilgi yapısıdır. Bu yapı genellikle okul döneminde ve çalışma hayatında öğrencilerin öğrenme, sınıf ortamı, programda yer alan dersler ve içerikleri hakkındaki fikirleriyle belirlenir.

Erken çocukluk deneyimleri, öğretmen eğitimine başlamadan önce geliştirdikleri inanç ve tutumların yanında öğretmen eğitimi, öğretmenlik kimliğinin oluşumunda aktif rol oynamaktadır (Beijaard vd., 2004). Öğretmen adayları öğretmen eğitimi programında ilerledikçe kimlik açısından bir değişime uğramak ve günümüzün zorlayıcı okul yaşantısına uygun öğretmen pozisyonunu üstlenmek zorunda kalmaktadırlar (Beauchamp ve Thomas, 2009). Öğretmen eğitimi programında, kuramsal bilgiler ve uygulama konusundaki –meli/–malı türünden bilgiler açık bir şekilde programın parçası olarak öğretmen adaylarına aktarılmaya çalışılır. Öğretmen adayları lisans eğitimleri boyunca sadece kuramsal bilgi ve uygulamalarla donatılmazlar. Aynı zamanda

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

karşılaştıkları yeni bilgileri, uygulamaları deneyim ve yargı sürecinden geçirerek kendi öğretmenlik repertuarlarını oluştururlar.

Öğretmen eğitimi, öğretmen adaylarına bilgi temelini sunar (Lamote ve Engels, 2010). Öğretmen adayları lisans eğitimleri boyunca sadece kuramsal bilgi ve uygulamalarla donatılmazlar, aynı zamanda karşılaştıkları yeni bilgi ve uygulamaları kendi deneyim ve yargı sürecinden geçirerek kendi öğretmenlikle ilgili bilgi birikimlerini oluştururlar. Öğretmen eğitimi bağlamında yapılan danışmanlık ve çeşitli akademik öğrenme etkinlikleri de öğretmenlik kimliği gelişim sürecini etkiler (Krzywacki, 2009). Bullough (1997), öğretmenlik kimliğinin öğretmen adaylarının deneyimleri yorumlamada ve öğretmenlik mesleğine yönelik karar vermede temel oluşturduğunu, bu nedenle öğretmen adaylarının eğitim ve öğretim hakkındaki görüşlerinin ve öğretmen olarak kendilerini nasıl gördüklerinin öğretmen eğitimi için hayati bir önem taşıdığını savunmaktadır.

Öğretmen eğitimi kapsamında sunulan derslerin ve uygulamaların öğretmenlik kimliğinin oluşumunda önemli bir yeri vardır. Bazı öğretmen eğitimi programları, öğretmen adaylarının bir öğretmenin düzenli olarak neler yaptığını anlamaları için buna uygun dersler sunmaktadır. Ama öğretmenlik kimliğinin gelişimi çoğunlukla, öğretmenlik programının temel hedefinin sonucu olarak değil yan ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Lamote ve Engels, 2010).

Çalışma yerine uyum sağlamak profesyonel kimliği etkiler (Reynolds 1996). Öğretmen adayları, öğretmenlik uygulamaları sırasında, bir okul kültürüyle, kurallarla ve belirli bir çalışma düzeniyle karşı karşıya gelirler. Bu uyum sürecinde öğretmenler içinde bulundukları durumu yorumlarken kendi değerlerinin yanında dahil oldukları kültürün onlara sunduklarını da kullanmak durumundadır ve sonuç olarak uyum yapmak profesyonel bakış açısının sorgulanması ve yeniden yorumlanmasını zorunlu kılar. Sınıfın önünde öğretmen rolünü üstlenmek öğretmen adayları için başlangıçta zorlayıcı bir iştir. Öğretmen eğitimi boyunca, öğretmenlik deneyimi öğretmen rolünü üstlenmek ve öğretmen olma duygusuna sahip olma için öğretmen adaylarına fırsatlar sunar (Krzywacki, 2009). Öğretmenlik yapmak öğretmen adaylarını kendi profesyonel kimliklerini yoğun incelemeye yönlendirir (Cattley, 2007). Uygulama alanındaki duygusal deneyimler ve öğretmen adaylarının kendi öğretmenlik becerilerine yönelik aldıkları geribildirim özyeterlilik, benlik ve profesyonel kimliğin gelişiminde önemli bir rol oynar (Cattley, 2007). Öğretmenlik ikilemleri, beklentilerin karşılanmaması, yetersizlik duyguları (Volkman ve Anderson, 1998), beklentiler ile nelerin başarılabileceği arasındaki gerilim (Samuel ve Stephens, 2000) veya başarı ve başarı duygusu profesyonel kimliği etkiler. Öğretmenlik mesleğine adım atmış bir birey için çevresel faktörlerle ilgili deneyimleri çoğu zaman “fitting in” ya da oyunun kurallarını ve nasıl oynanacağını öğrenme şeklinde yorumlanmaktadır (Samuel ve Stephens, 2000). Bu hem kişisel yanı hem de profesyonel kimliği tatmin eden bir kariyer geliştirmenin yollarını aramayı içerir. Öğretmen adayları, kendi kişilik özelliklerine uygun bir öğretmenlik kimliği geliştirme ve kurumsal ve sosyal gereklilikler ile değişim için kaynaklar ve enerji üretmek arasında denge oluşturma göreviyle karşı karşıya kalırlar (Samuel ve Stephens, 2000).

Kişisel profesyonel kimlik birey tarafından geliştirilir ama bu gelişimde kurumların özelliklerinin ve kurumların sınırlılıkların rolü önemlidir (White, 2009). Her birey kurumsal ortamlara kendilerine özgü şekilde tepki gösterirler. Bu durum bireyin sınıf dışındaki etkenler ile günlük çalışma ortamı arasındaki ilişkiyi nasıl gördüğü hakkında değişik sonuçlar yaratır. Araştırmalar özellikle okul kültürünün öğretmenlik kimliğini etkileme yolları üzerinde yoğunlaşmaktadır (Lasky, 2005). Politik, sosyal ve ekonomik sistemler okuldaki düzenlemeleri oluşturmakta, okul yapısı da öğretmenin profesyonel kimliğinin şekillenmesinde aktif rol oynamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, öğretmenlik eğitiminden sonra çalışma yaşamına başlamış bir öğretmenin profesyonel kimlik gelişiminin devam ettiği görülmektedir.

Öğretmenlik kimliği, sosyal ve kişisel yaklaşımların her ikisi de dahil olmadan tanımlanamaz. Öğretmenlik kimliğinin oluştuğu yer hem bireysel hem de sosyal süreçlerdir (Krzywacki, 2009). Bu nedenle, öğretmen adaylarının profesyonel kimliğinin ortaya çıkışını ve kimlik oluşturma olgusunu açıklayabilmek için bireysel ve sosyal bakış açılarının öğretmenlik kimliğinin oluşumundaki rolünü ortaya koyacak bir kuramsal çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Genel anlamda kimlik ve daha özel anlamda öğretmenlik kimliği hakkında anlayışımızın artması, öğretmen eğitimi programlarının geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Öğretmen adaylarının öğretmenliklerinin ilk yıllarına geçişleri sürecine yönelik yapılan araştırmalar, kimliğin öğretmenlik eğitiminin bir parçası olarak daha etkili bir şekilde öne çıkarılmasının önemini ortaya koymaktadır (Beauchamp ve Thomas, 2009). Öğretmen eğitiminin kalitesinin artırılması, öğretmenlerin iş verimlerinin ve iş tatmininin yükseltilmesi ve öğretmenler arasında iş bırakma oranının azaltılması gibi konular öğretmenlik kimliğinin sağlıklı oluşturulması ile yakından ilgili konulardır. Güçlü bir benlik ve profesyonel kimlik öğretmen adaylarının eğitimin doğasına ve gerekliliklerine yönelik anlayışlarını güçlendirmekte ve iş bırakmalarını engelleyerek kariyer gelişimini desteklemektedir (Cattley, 2007). Öğretmenlerin profesyonel kimliği üzerine yapılan araştırmalar, öğretmen eğitimcileri için, öğretmen adaylarının ihtiyaçlarını anlamak ve onları desteklemek açısından da önemlidir (Beijaard vd. 2004).

Bu araştırma, öğretmenlik kimliğini etkilediği düşünülen etkenlerden, öğretmen eğitimi sırasında alınan dersler ve üniversite ortamına odaklanmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışma aşağıdaki araştırma sorularına cevap aramayı amaçlamaktadır:

1. Öğretmen adaylarının öğretmenlik kimliği geliştirmelerinde rol oynayan etkenler nelerdir?
2. Öğretmenlik kimliğinin gelişiminde rol oynayan etkenler öğretmen adayları tarafından nasıl yorumlanmaktadır?

Yöntem

Çalışma Grubu

Bu çalışma 2009-2010 eğitim öğretim yılında yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Okulöncesi Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda okuyan 65 son sınıf öğrencisi ile 2009 yılında aynı bölümden mezun olup, Adana ve çevre illerde henüz göreve başlamış olan 25 öğretmen oluşturmaktadır. Göreve başlayan öğretmenlerin yeni mezun olup henüz çok fazla sınıf ortamında bulunmamış olmalarından dolayı bu iki grup arasında veri toplama süreci ve toplanan verilerin analizi açısından farklı bir uygulama yapılmamıştır. Son sınıf öğrencilerinden 57'si kadın, 8'i erkek; mezun olan öğretmenlerden 16'sı kadın, 9'u erkektir ($\chi^2_{(1)}=7.86$, $p=.005$). Son sınıf öğrencilerinin 18'i ücretli olarak, mezun öğretmenlerin ise tamamı kadrolu olarak Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı bağımsız anaokulları ve ilköğretim okulu anasınıflarında öğretmenlik yapmaktadırlar.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan *Öğretmenlik Kimliğini Oluşturan Etkenleri Belirleme Anketi* (ÖKEB) kullanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kişisel bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde öğretmenlik kimliğinin oluşmasında rol oynayan etkenlere ilişkin maddeler yer almaktadır. Öğretmen adaylarının bu maddelere katılma düzeyleri, beşli likert şeklinde (tamamen katılıyorum=5, hiç katılmıyorum=1) düzenlenmiştir. İkinci bölümde likert tipindeki maddelerin birden başlayarak etkililik derecesine

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

göre sıralanması ve en etkili olduğunu düşündükleri üç maddenin açıklanması da istenmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarından öğretmenlik kimliğinin oluşmasında üniversitede aldıkları derslerden hangilerinin etkili olduğunu nedenleriyle açıklamaları ve kendilerini ne zamandan beri öğretmen gibi hissettiklerini belirtmeleri istenmiştir. Bu amaçla öğretmen adaylarına alanlarıyla ilgili üniversitede almış oldukları dersler sunulmuş ve bu dersleri birden başlayarak etkililik derecesine göre sıralamaları istenmiştir.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz verilerin daha önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 1999; Creswell, 2008). ÖKEB anketinden elde edilen verilerin çözümlemesinde uygun olduğunda yüzde ve frekans kullanılmış, açık uçlu sorulara verilen cevaplar ise içerik analizi uygulanarak kodlanmış ve kategorize edilmiştir.

Bulgular

Öğretmen adaylarının öğretmenlik kimliği geliştirmeleri

Öğretmen adaylarının öğretmenlik kimliğinin gelişiminde etkili olduğunu düşündükleri etkenlerin başında kişilik özellikleri, öğretme isteği, üniversitede alınan eğitim, sosyal çevre ve öğretmen eğitimi sürecinde uygulanan stajın olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda öğretmenlik kimliğinin gelişiminde rol oynayan etmenler Tablo 1.1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. 1. Öğretmenlik Kimliğinin Gelişiminde Rol Oynayan Etkenlerin Betimsel Analiz Sonuçları

Kendimi öğretmen gibi hissetmemde	Tamamen katılma		Genellikle katılma		Katılma		Top
	f	%	f	%	f	%	f
öğretme isteği	31	34,4	29	32,2	21	23,3	81
üniversitede aldığım eğitim (dersler, öğretmenlerim vd)	18	20	29	32,2	28	31,1	75
kişilik özelliklerim (çocuk sevgisi, sabırlı ve sorumluluk sahibi olma vb.)	40	44,4	24	26,7	15	16,7	79
çevre (öğretmen, arkadaşlar, ailem vd)	15	16,7	26	28,9	25	27,8	66
staj	19	21,1	16	17,8	28	31,1	63
ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarındaki öğretmenleri	6	6,7	11	12,2	16	17,8	33
okuduğum kitaplar, izlediğim filmler vb etkili olmuştur.	4	4,4	11	12,2	21	23,3	36

Turkish Studies

Tablo 1.1 incelendiğinde, öğretmen adaylarının 81'i öğretmenlik kimliğinin gelişiminde öğretme isteğinin etkili olduğunu söylemişlerdir. Görüşleri alınan katılımcıların 75'i öğretmen gibi hissetmede üniversitede alınan eğitimin etkili olduğunu belirtmiştir. Öğretmen adaylarının 79'u kişilik özelliklerinin öğretmenlik kimliğinin gelişiminde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılardan 66'sı içinde yaşadıkları çevrenin kendilerini öğretmen gibi hissetmede etkili olduğunu dile getirmişlerdir. Öğretmen adaylarının 63'ü ise öğretmen gibi hissetmede üniversitede aldıkları öğretmenlik uygulamalarının (staj) etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Öğretmen adaylarından öğretmenlik kimliğinin gelişiminde etkili olan etkenleri birden başlayarak etkililik derecesine göre sıralamaları istendiğinde ise öğretmen adaylarının öğretmenlik kimliğinin gelişiminde etkili olduğunu düşündükleri ilk etken kişilik özellikleri, ikinci etken öğretme isteği ve üçüncü etken üniversitede alınan eğitim olduğu görülmüştür. Katılımcıların ilk üç tercihlerinden elde edilen verilerin betimsel analizi Tablo 1.2'de sunulmuştur.

Tablo 1.2. Öğretmenlik Kimliğinin Gelişiminde Rol Oynayan Etkenlerden En Etkili Olanlara İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Etmenlerin sıralaması	1.Tercih		2.Tercih		3.Tercih		Top lam
	f	%	f	%	f	%	f
Kişilik özellikleri	43	47,8	15	16,9	9	10,1	67
Öğretme isteği	12	13,3	30	33,7	15	16,9	57
Üniversitede alınan eğitim	9	10	23	25,8	15	16,9	47
Çevre	11	12,2	5	5,6	25	28,1	41
Staj	7	7,8	9	10,1	12	13,5	28

Tablo 1.1 ve 1.2 incelendiğinde, öğretmen adayları tarafından öğretmenlik kimliğinin gelişiminde rol oynayan etkenlerden katılma düzeylerinin en yüksek olduğu etkenlerle derecelenmede en etkili olduğunu belirttikleri etkenlerin aynı olduğu görülmektedir.

Öğretmen adaylarının öğretmenlik kimliğini geliştirmelerinde rol oynayan etkenlere ilişkin yorumları

Öğretmen adaylarından öğretmenlik kimliğinin gelişiminde en etkili olduğunu belirttikleri ilk üç etkenin öğretmenlik kimliğinin oluşmasını nasıl etkilediğini açıklamaları istenmiştir.

Öğretmenlik kimliğinin oluşmasında kişilik özelliklerinin en etkili olduğunu 67 öğretmen adayı belirtmiştir. Bu öğretmen adaylarından biri (Ö47) “*Kişilik olarak çok sabırlı, anlayışlı, sorumluluk sahibiyim. Öğretmenliğin sabır gerektirdiğini ve çocuğa karşı sorumlu olmaktan geçtiğini biliyorum. Bu meslek tam bana göre*” şeklinde görüş bildirirken, bir diğeri (Ö76) bu konudaki görüşünü “*Kendimi öğretmen gibi hissetmemde en etkili olan kişilik özelliklerimdi çünkü benim için öğretmenlik demek çocuk ve onlara hayata dair eğitime dair her şeyi aktarabilmek paylaşabilmek demektir. Çocukları çok seviyordum. Onlar için emek harcamanın hayatta en anlamlı şeylerden biri olduğunu düşünüyordum ve genel olarak yaşantılarımda da çocuklar ile iletişimim her zaman iyi olmuştur*” şeklinde açıklamıştır.

Katılımcıların 57'si öğretmenlik kimliğinin oluşmasında en etkili ilk üç etkenden birinin de öğretme isteği olduğunu ifade etmişlerdir. Bu yönde görüş bildiren katılımcılardan Ö30, “*Bir şeyler öğrenme ve öğretme konusunda çok hevesliyim ve bu da öğretmenlik için bir avantaj*” şeklinde bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

açıklama yaparken, Ö89, “Öğretme isteği olmadan öğretmenlik mesleği uygulanamaz. Uygulansa da bu mesleği diğer mesleklerden ayıran bir şey kalmaz. Öğretmende öğretme isteği yoksa ne eğitim başarılı olur ne de öğrenci-öğretmen bu eğitim yaşantılarından haz alır” şeklinde açıklama yapmıştır.

Üniversitede alınan eğitim 47 katılımcı tarafından öğretmenlik kimliğinin oluşmasında en etkili ilk üç etkenden biri olarak belirtilmiştir. Öğretmen adaylarından biri (Ö7) bu durumu, “Üniversitede aldığım eğitim mesleğimle ilgili gelişmemi sağlarken alanda öğrendiğim bilgiler mesleği daha iyi tanımamda ve kendimi öğretmen gibi hissetmemde etkili olmuştur” şeklinde açıklarken, bir diğeri (Ö69) görüşünü, “Üniversitede aldığım eğitim sırasında kişiliğimin de uygun olduğunu gördüm belki biraz da eğitim mesleğe uygun olmamı sağladı” şeklinde belirtmiştir.

Çevre etkeni de katılımcıların 41’i tarafından öğretmenlik kimliğinin oluşmasında en etkili ilk üç etkenden biri olarak ifade edilmiştir. Bu yönde görüş bildirenlerin ifadeleri incelendiğinde, öğretmenlik kimliğinin oluşmasında çevre etkeninin katılımcılar tarafından beş kategoride değerlendirildiği tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi “katılımcıların yakın çevresinde öğretmenlerin bulunması” olarak ifade edilebilir. Bu katılımcıların ailelerinde, akrabaları arasında, yakın çevrelerinde öğretmenlerin bulunması dikkat çekmektedir. Bu durum katılımcıların öğretmenliği daha yakından tanımasını ve öğretmenlikle ilgili fikir sahibi olmalarını sağlamıştır. Bu yönde görüş bildiren katılımcılardan biri (Ö77), “Kendi ağabeyimin de öğretmen olması, ailemde birden fazla öğretmen olması beni de bu mesleğe yönlendirdi” şeklinde düşüncesini ifade ederken, bir diğeri (Ö64) bu konudaki görüşünü “Çevremde olan öğretmenler, tanıdığım okul öncesi öğretmenleri etkili olmuştur” şeklinde dile getirmiştir.

Çevre etkeninin değerlendirildiği diğer bir kategori, “içinde yaşanılan çevrede öğretmenliğe yönelik olumlu tutum”dur. Bu kategori çerçevesinde görüş bildiren bir katılımcı (Ö38), “Çevreden bu mesleğe karşı duyulan saygınlık da etkilidir” derken, bir diğeri (Ö83), “Çevremdeki insanların öğretmenliğe bakış açıları ve yaptığım işe saygı duymaları kendimi öğretmen olarak hissetmemde en önemli faktör” ifadesini kullanmıştır.

“İçinde bulunulan çevrenin bireyi öğretmenliğe yönlendirmesi” kategorisi çerçevesinde görüş bildiren katılımcılardan biri (Ö24), “Ailem ve çevremdeki diğer insanlar bu mesleği yapabileceğim konusunda bana çok destek verdiler” şeklinde açıklama yaparken, diğeri (Ö26), “Çevremdekiler eskiden beri öğretmen gibi davrandığını ve sevecen olduğunu söyler” açıklamasını yapmıştır.

Çevre etkeninin ele alındığı dördüncü kategori, “içinde bulunduğu çevrede model öğretmenlerin olması”dır. Bu açıdan değerlendirme yapan katılımcılardan biri (Ö53) görüşünü, “Çevremde öğretmenlik mesleğini yapan insanlar bana bu mesleği sevdirdiler ve temsil ettiler” şeklinde ifade ederken, diğeri (Ö73), “Çevremde gördüğüm yanlış örnekler bu mesleğe daha çok sarılmamı tetikledi” şeklinde belirtmiştir.

Çevre etkeninin değerlendirildiği son kategori ise, “içinde bulunulan çevrenin bireye öğretmen gibi davranması”dır. Buna yönelik görüş bildiren bir katılımcı (Ö50), “Üniversitede bu bölümü kazandığımdan beri çevremdeki kişilerin beni hocam diye çağırmaları” ifadesini kullanırken, bir diğeri (Ö81), “Kişilik özelliğimden zaten çocuklara çeşitli şeyler öğretme isteğim vardı. Bu durum çevre, aile tarafından kabul görünce kendimi tam anlamıyla bir öğretmen gibi hissetmeye başladım. Örneğin velilerimin gelip de bana “Hocam nasılsınız bugün?” cümlesini kullandıklarında bile bu durum daha da pekişmiş oluyordu” şeklinde açıklama yapmıştır.

Katılımcıların 28’i tarafından öğretmenlik kimliğinin oluşmasında en etkili ilk üç etkenden birinin “staj” olduğu ifade edilmiştir. Bu yönde görüş bildirenlerin ifadeleri incelendiğinde, öğretmenlik kimliğinin oluşmasında staj etkeninin katılımcılar tarafından iki kategoride

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

değerlendirildiği tespit edilmiştir. Bu kategorilerden ilki, “stajın bireylerin kendilerine ait öğretmen profilleri ile ilgili farkındalık kazanmaları için ortam sağlaması” olarak ifade edilebilir. Stajın etkisini bu kategori çerçevesinde değerlendiren katılımcılardan biri (Ö16) bu durumu, “*Staj yaparken de öğrendiklerimi gerçek hayata geçirmek gerçekten artık öğretmen olmuşum gibi hissettirdi*” şeklinde açıklarken, bir diğeri (Ö63), “*Staj tahminimden daha iyi öğretmen olabileceğimi düşünmemi sağladı*” şeklinde açıklamıştır. Stajın öğretmenlik kimliğinin oluşmasındaki etkisinin değerlendirildiği diğer kategori ise, “staj okulundaki öğretmen ve öğrencilerin bireye öğretmen gibi davranması”dır. Stajın etkisini bu kategori içerisinde değerlendiren bir katılımcı (Ö5) düşüncesini, “*Staja gittiğimizde orada çocukların bana “öğretmenim” diye hitap etmeleri çok etkilemişti*” şeklinde ifade ederken, diğeri (Ö29), “*Stajda çocukların bana “öğretmenim” demesi ve onlarla iç içe olmam mesleğimi benimsememde etkili oldu*” şeklinde dile getirmiştir.

Öğretmenlik kimliği ve öğretmen eğitimi

Çalışmada öğretmen adaylarının öğretmen eğitimi programında aldıkları derslerden hangilerinin öğretmenlik kimliği oluşturmada etkili olduğunu düşündükleri de araştırılmıştır. Katılımcıların, öğretmenlik kimliğinin gelişiminde öğretmen eğitiminde aldıkları staj, çocuk gelişimi ve psikolojisi, sınıf yönetimi ve oyun gelişimi derslerinin etkili olduğunu düşündükleri belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının öğretmenlik kimliği oluşturmada etkili olduğunu düşündükleri derslere ilişkin elde edilen veriler betimleyici istatistik kullanılarak analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 2.1’de gösterilmiştir.

Tablo 2.1. Öğretmenlik Kimliğinin Gelişiminde Rol Oynayan “Üniversite Eğitimi” Kapsamında Alınan Derslerden En Etkili Olanlara İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Derslerin sıralaması	1.Tercih		2.Tercih		3.Tercih		Toplam
	f	%	f	%	f	%	f
Staj	30	33,3	27	30	28	31,1	85
Çocuk gelişimi ve psikolojisi	12	13,3	15	16,7	7	7,8	34
Sınıf yönetimi	12	13,3	8	8,9	7	7,8	27
Oyun gelişimi	3	3,3	7	7,8	15	16,7	25
Matematik eğitimi	7	7,8	6	6,7	7	7,8	20
Drama	10	11,1	3	3,3	6	6,7	19

Tablo 2.1 incelendiğinde, katılımcıların 85’i tarafından öğretmenlik kimliğinin oluşmasında üniversitede almış oldukları derslerden en etkili olanın staj olduğu ifade edilmiştir. Bu yönde görüş bildirenlerin ifadelerinden katılımcıların staj ortamında öğretmen ve çocuklar tarafından öğretmen olarak kabul edilmesinin ve buna uygun davranılmasının, mesleki yeterliliklerinin farkına varmalarının, mesleği daha iyi tanımalarının öğretmenlik kimliğinin oluşmasında etkili olduğu görülmüştür. Katılımcılardan bazıları bu konudaki görüşlerini; “*Stajlar çocuklarla olan deneyimlerimizi arttırıyor. Onların bize “öğretmenim” demesi bizim kendimize olan güvenimizi arttırmakta (Ö2)*”, “*Stajlar benim için en büyük kaynaktı. Çünkü stajlarda pratik kazanma imkanım oldu. Çocuklarla nasıl iletişim kurmam gerektiğini, etkinliklerin nasıl yapılacağını, etkinlik geçişlerinin nasıl olması gerektiğini öğrendim (Ö72)*”, “*İlk sırada dördüncü*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

sınıfta aldığım staj oldu çünkü tüm öğrendiklerimi oluşturduğum tüm alt yapıyı uygulayabilmeyi bunu kalıcı hale getirebilmeyi orada öğrendim. Üniversitenin anaokulunda tüm gün staj yapmak yapacağım işin bilincini, yoruculuğunu ama çocuklarda aldığınız sonuçla da duyduğumuz hazın mükemmel bir duygu olduğunu öğrendim. Kendimi öğretmen olarak gerçekten o zaman hissettim (Ö76)” şeklinde açıklamışlardır.

Üniversitede alınan derslerden çocukların gelişim özelliklerinin anlatıldığı çocuk gelişimi ve psikolojisi (erken çocukluk döneminde gelişim I-II) dersi katılımcıların 34’ü tarafından öğretmenlik kimliğinin oluşmasında en etkili derslerden biri olarak ifade edilmiştir. Bu yönde görüş bildiren katılımcılardan Ö89, “Kendimi öğretmen gibi hissetmem için en etkili ders Çocuk gelişimi ve psikolojisidir. Alanımız okulöncesi olduğu için ve de çocukların gelişim ve psikolojileri öğretmenlik mesleğimiz için en önemli etken olduğu için bu dersin kendimi öğretmen gibi hissetmemde etkili olduğunu düşünüyorum” şeklinde düşüncesini ifade etmiştir.

Katılımcılardan 27’si sınıf yönetimi dersinin öğretmenlik kimliğinin oluşmasında etkili olduğunu belirtmiştir. Bu yönde görüş bildiren katılımcılardan Ö84 görüşünü, “Sınıf yönetimi dersi pratikte çok işime yaradı. Ayrıca çocukları daha iyi anlamam ve etkinlikleri iyi şekilde yönetmem açısından yararlı” şeklinde belirtirken, Ö83 “Sınıf yönetimi dersinin sınıftaki tutumum, yaklaşımlarım ve sınıf hakimiyetimdeki etkisi önemli” şeklinde ifade etmiştir.

Oyun gelişimi dersi 25 katılımcı tarafından öğretmenlik kimliğinin oluşmasında etkili bulunmuştur. Oyun gelişimi dersini etkili bulan katılımcılardan biri (Ö84), “Çocukta oyun gelişimi dersi pratikte çok işime yaradı. Ayrıca çocukları daha iyi anlamam ve etkinlikleri iyi şekilde yönetmem açısından yararlı” şeklinde görüşünü belirtirken, bir diğeri (Ö89), “Çocuğa her şeyi oyunla vermemiz gerektiğini 4 yıllık eğitim sonunda iyice kavradık. Çünkü onların ayrı bir dünyası var. Ve en güzel, kalıcı öğrenmeleri de oyunla sağlayabiliriz. Bu nedenle oyun gelişimi dersi kendimi öğretmen gibi hissetmemde önemli olmuştur” şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Araştırma soruları doğrultusunda öğretmen adaylarına kendilerini ne zamandan beri öğretmen gibi hissettikleri sorulmuş ve öğretmen adaylarının üçüncü ve dördüncü sınıftan itibaren kendilerini öğretmen gibi hissettikleri belirlenmiştir. Bu soruya yanıt olarak öğretmen adaylarından elde edilen veriler betimleyici istatistik kullanılarak analiz edilmiş ve Tablo 2.2’de sunulmuştur.

Tablo 2.2. Öğretmen Adaylarının Kendilerini Öğretmen Gibi Hissettikleri Zamana İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

	f	%
Üniversite eğitimim öncesinden beri	6	6,7
Üniversite 1. sınıftan beri	4	4,4
Üniversite 2. sınıftan beri	2	2,2
Üniversite 3. sınıftan beri	26	28,9
Üniversite 4. sınıftan beri	32	35,6
Üniversiteden mezun olduğumdan beri	2	2,2
Atamam yapıldığından beri	15	16,7
Hiçbir zaman	3	3,3
Toplam	90	100

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Tablo 2.2 incelendiğinde, katılımcıların yarısından çoğunun (58 kişinin) kendilerini üçüncü ve dördüncü sınıftan itibaren öğretmen gibi hissettiklerini ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcılardan 6'sının ise üniversite eğitiminden önce kendisini öğretmen gibi hissettiği belirlenmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırma sonucunda; öğretmen adaylarının öğretmenlik kimliğinin gelişiminde etkili olduğunu düşündükleri etkenlerin kişilik özellikleri, öğretme isteği, üniversitede alınan eğitim, sosyal çevre ve öğretmen eğitimi sürecinde uygulanan stajın olduğu belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç; öğretmen adaylarının öğretmenlik kimliğinin oluşturulmasında alanlarıyla ilgili üniversitede almış oldukları derslerden en etkili olduğunu düşündükleri dersin staj olduğudur. Öğretmen adaylarının kendilerini üniversite üçüncü sınıftan itibaren öğretmen gibi hissetmeleri ulaşılan diğer bir sonuçtur. Staj uygulamasının üçüncü sınıfta başlıyor olmasının da bu durumda etkili olduğu düşünülebilir.

Araştırmanın bulguları pek çok açıdan alan yazınında ortaya konulan bulgularla örtüşmekte ve bu bulguları desteklemektedir. Araştırmacılar (Krzywacki, 2009, Zembylas, 2003) öğretmen adaylarının profesyonel öğretmenlik kimliği oluşturma sürecinin bireysel ve sosyal etkenlerin bir araya gelmesi sonucunda devam eden bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, hem kişisel özelliklere hem de çevre ve eğitime yapılan bu çift taraflı vurgu anlamlıdır. Katılımcılar bireysel etkenler içinde kişilik özellikleri ve öğretme isteğini belirtirken çevre etkenini beş kategoride açıklamaktadırlar. Bu kategoriler; katılımcıların yakın çevresinde öğretmenlerin bulunması, içinde yaşanılan çevrede öğretmenliğe yönelik olumlu tutum, içinde bulunulan çevrenin bireyi öğretmenliğe yönlendirmesi, içinde bulunulan çevrede model öğretmenlerin olması ve içinde bulunulan çevrenin bireye öğretmen gibi davranması olarak sıralanabilir.

Bulgular arasında, öğretmenlik kimliğini etkileyen en önemli unsurlardan birisi olarak öğretmen eğitimi ve alınan dersler ön plana çıkmaktadır. Alan yazını da öğretmen eğitiminin, profesyonel kimlik geliştirme sürecindeki önemini vurgulamaktadır (Krzywacki, 2009, Lamote ve Engels, 2010, Beijgaard, vd., 2004). Lamote ve Engels (2010), öğretmen eğitimi programlarının öğretmenlerin sorumlulukları ve görevlerine yönelik dersler sunduklarını ama öğretmenlik kimliğinin programın temel hedefi değil programın bir yan ürünü olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir.

Katılımcıların seçtiği, kendilerini öğretmen olarak hissetmelerine yardımcı olan dersler incelendiğinde öğretmen rolüne yönelik uygulamalı derslerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu dersler arasında staj özel bir yer tutmaktadır. Katılımcıların birçoğu, kendilerini staj yapmaya başladıktan sonra öğretmen gibi hissetmeye başladıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenlik kimliğinin oluşmasında staj etkeni bireysel ve çevresel olmak üzere iki boyutta değerlendirilebilir. Birincisi, staj bireylerin kendilerine ait öğretmen profilleri ile ilgili farkındalık kazanmaları için ortam sağlamıştır. İkincisi, staj okulundaki öğretmen ve öğrencilerin öğretmen adayına öğretmen gibi davranması öğretmen adayının kendine yönelik algısını dolayısıyla öğretmenlik kimliğini etkilemiştir. Alan yazınında da staj önemli yer tutmaktadır. Öğretmen adayları staj döneminde farklı bakış açılarıyla karşı karşıya gelmekte, kendi öğretmenlik becerilerine yönelik geribildirim almakta (Cattley 2007), beklentileri ile nelerin başarılabilceği arasındaki farkları algılamakta (Samuel ve Stephens, 2000) ve staj yaptıkları kuruma uyum sağlamaya çabalamaktadır (Samuel ve Stephens, 2000). Bu staj süreci hem kişisel yanı hem de profesyonel kimliği tatmin eden bir kariyer geliştirmenin yollarını aramayı içerir (Samuel ve Stephens, 2000).

Öğretmen yetiştirme programı öğretmenlik kimliğinin oluşumunda önemli bir dönüm noktasıdır. Kimlik oluşumu, bir pratik bilgi inşa etme sürecidir ve bu süreç kişisel ve kolektif olarak eğitimle alakalı görülen şeylerin bir entegrasyonu ve bütünleştirilmesi sürecidir (Beijgaard,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Meijer ve Verloop, 2004). Bazı öğretmen eğitimi programları, öğretmen adaylarının bir öğretmenin düzenli olarak neler yaptığını anlamaları için buna uygun dersler sunmaktadır. Ama öğretmenlik kimliğinin gelişimi çoğunlukla, öğretmenlik programının temel hedefinin sonucu olarak değil yan ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Lamote ve Engels, 2010). Bu süreçte öğretim elemanlarının yaptıkları uygulamalarda ve dersler sırasında öğretmen adaylarının inançlarına ve geçmiş yaşam deneyimlerine önem vermesi ve öğretmen adaylarının inanç ve deneyimlerini programın bir parçası haline getirmeleri önemlidir. Aksi takdirde bilgi ve beceriyle donanmış ama mesleki anlamda duygusal yatırımı düşük ve yeniliklere açık olmayan mezunlar ortaya çıkacaktır.

Öğretmenlik kimliği, öğretmen yetiştirme sürecinin sonunda bitmiş bir ürün değildir ama üniversite eğitimi kimlik gelişim sürecinin önemli bir aşamasıdır. Erken çocukluk döneminde başlayan, üniversite öncesi okul yaşantısı ve sosyal çevre ile şekillenen kimlik bilinci ve öğretmenliğe yönelik tutum ve inançlar üniversite eğitimi sürecinde tutarlılık kazanarak profesyonel yaşam sırasındaki gelişimi için yönlendirici olacaktır.

KAYNAKÇA

- BEAUCHAMP, C. ve THOMAS, L. (2009). Understanding Teacher Identity: An Overview Of Issues In The Literature And Implications For Teacher Education. *Cambridge Journal of Education*, 39(2), 175–189.
- BEIJAARD, D., MEIJER, P. C., ve VERLOOP, N. (2004). Reconsidering Research On Teachers' Professional Identity. *Teaching and Teacher Education*, 20, 107–128.
- BEIJAARD, D., MEIJER, P. C., ve VERMUNT, J.D. (2000). Teachers' Perceptions Of Professional Identity: An Exploratory Study From A Personal Knowledge Perspective. *Teaching and Teacher Education*, 16, 749-764.
- BULLOUGH, R. V. (1997). Practicing theory and theorizing practice. In J. Loughran, & T. Russell (Eds.), *Purpose, Passion And Pedagogy In Teacher Education* (pp. 13–31). London: Falmer Press.
- CATTLEY, G. (2007). Emergence of professional identity for the pre-service teacher *International Education Journal*, 8(2), 337-347.
- COLDRON, J. ve SMITH, R. (1999). Active Location In Teachers' Construction Of Their Professional Identities. *Journal of Curriculum Studies*, 31(6), 711- 726.
- COOPER, K. ve OLSON, M. R. (1996). The multiple 'I's' of teacher identity. In M. Kompf, W. R. BOND, D. DWORET, & R. T. BOAK (Eds.), *Changing Research And Practice: Teachers' Professionalism, Identities And Knowledge* (pp. 78–89). London/Washington, DC: The Falmer Press.
- CRESWELL, J. W. (2008). *Educational Research: Plannig, Conducting, And Evaluating Quantitative And Qualitative Research* (3rd. ed.). New Jersey: Pearson Merrill Prentice Hall.
- DANİELEWICZ, J. (2001). *Teaching selves: Identity, pedagogy, and teacher education*. Albany: State University of New York Press.
- FRANZAK, J. K. (2002). Developing A Teacher Identity: The Impact Of Critical Friends Practice On The Student Teacher. *English Education*, 34 (4), 258-280.
- KAGAN, D. M. (1992). Implications Of Research On Teacher Belief. *Educational Psychologist*, 27, 65-90.

- KNOWLES, J. G. (1992). Models for understanding pre-service and beginning teachers' biographies: illustrations from case studies. In I. Goodson (Ed.), *Studying Teachers' Lives* (pp. 99–152). New York: Teachers College Press.
- KORTHAGEN, F.A.J. (2004). In The Search Of The Essence Of A Good Teacher: Towards A More Holistic Approach In Teacher Education. *Teaching and Teacher Education*, 20, 77-97.
- KRZYWACKI, (2009). Becoming A Teacher:Emerging Teacher Identity In Mathematics Teacher Education. *Research Report 308*
<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/20029/becoming.pdf?sequence=1> Erişim Tarihi: 05-11-2010.
- LAMOTE, C. ve ENGELS, N. (2010). The Development Of Student Teachers' Professional Identity. *European Journal of Teacher Education*, 33 (1), 3–18.
- LASKY, S. (2005). A Sociocultural Approach To Understanding Teacher Identity, Agency And Professional Vulnerability In A Context Of Secondary School Reform. *Teaching and Teacher Education*, 21, 899–916.
- LORTIE, D. C. (1975). *School-Teacher: A sociological Study*. Chicago: The University of Chicago Press.
- O'CONNOR, K. E. (2008). “You Choose To Care”: Teachers, Emotions And Professional Identity. *Teaching and Teacher Education*, 24, 117–126.
- REYNOLDS, C. (1996). Cultural script for teachers: Identities and their relation to workplace landscapes. In Kompf, M., Bond, W. R., Dworet, D., & Boak, R. T. (Eds.) (1996). *Changing Research And Practice: Teachers' Professionalism, Identities, And Knowledge*. London, Washington, DC: Falmer Press.(69-78)
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- SAMUEL, M. ve STEPHENS, D. (2000). Critical Dialogues With Self: Developing Teacher Identities And Roles -A Case Study Of South African Student Teachers. *International Journal of Educational Research*, 33, 475-491.
- VOLKMANN, M. J. ve ANDERSON, M. A. (1997). Creating Professional Identity: Dilemmas And Metaphors Of A First-Year Chemistry Teacher. *Science Education*, 82 (3), 293-310.
- WHITE, K. R. (2009). Connecting Religion And Teacher Identity: The Unexplored Relationship Between Teachers And Religion In Public Schools. *Teaching and Teacher Education*, 25, 857–866.
- ZEMBYLAS, M. (2003). Interrogating “Teacher Identity”: Emotion, Resistance, And Self-Formation. *Educational Theory*, 53 (1), 107-127.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/7 Summer 2013

ÇİVİ YAZILI HUKUKTA KÖLELERE VERİLEN CEZALAR*

*Yusuf KILIÇ***

*Suzan AKKUŞ MUTLU****

ÖZET

İnsanoğlunun yerleşik hayat düzenine geçişiyle birlikte başlayan tarımsal faaliyetler insan iş gücü ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Böylece efendisine bağlı olup, iş gücü olarak yararlanılan ve çeşitli sebeplerden dolayı hürriyetinden yoksun bırakılmış olan insanların oluşturdukları köle sınıfı ortaya çıkmıştır. Nitekim Eski Yakınoğlu toplumları küçük ve kapalı ekonomileri için kölelik sisteminin varlığını yararlı görmüşlerdir. Böylece savaş tutsakları, kötü veya hastalıklı ürün yıllarından dolayı istenilen miktarda hasat elde edemeyip fakir düşerek mülkünü başkasına devretmek zorunda kalan insanlar, borcunu ödeyemeyen borçlular, ailesine karşı gelen ve bu sebeple cezalandırılarak evlatlıktan çıkarılan kişilerden bir köle sınıfı oluşturmuşlardır. Köleleri ucuz ve daimi emek olarak görenbu toplumlar bu sınıfın sürekliliğini sağlamak için kölelerin bazı davranışlarını suç kabul ederek, gelir-geçer olan hukuki normlarında buna karşılık bazı cezai müeyyideler öngörmüşlerdir. Bu çalışmanın amacı kölelerin hukuk nazarında suç kabul edilen fiillerine karşılık verilen cezaları ortaya koymaktır. Bu noktada çivi yazılı hukuk sistemine sahip olan Eski Mezopotamya toplumları Sümer, Babil ve Asur ile Anadolu'daki Hititlerin neşredilmiş olan kanun metinleriüzerinde inceleme yapılmıştır. Söz konusu toplumların çivi yazılı kanun metinlerinden çıkarılan neticelere göre, kölelerin cezalandırılmasını gerektiren davranışlar şunlardır: KöleninEfendisinin Evinden Kaçması, Bir Cariyenin (kadın kölenin) Efendisinden Habersiz Başını Örtmesi, KöleninHırsızlık Yapması ve KöleninEfendisineKarşı Gelmesi. Bu tür davranışlarda bulunan kölelere bazı organları sakatlanmaktadır. Bununla birlikte evden kaçan bir köleyi saklayan kişiye ise ölüm cezası verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çivi Yazısı,Hukuk, Kölelik, Ceza.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, El-mek: ykilic@pau.edu.tr

*** Öğr. Gör. Nevşehir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: suzan.akkus@nevsehir.edu.tr

PUNISHMENTS GIVEN TO SLAVES IN CUNEIFORM LAW

ABSTRACT

Agricultural activities that came out as a result of permanent settlement also brought about the need for human work force. Thus, slavery as a class arose and this class was composed of people who were under the control of their lords, used as a work force having no freedom. The Ancient Near East societies found the existence of slavery system beneficial for their small scale and closed economy. Thus, they created a class of slaves from war captives, from those who had to transfer their goods and lands as a result of growing poorer due to poor harvest, debtors who did not pay for their debts and from the ones who stood up to their families; thus punished. In order to provide the permanence of this cheap and constant labor force, they proposed certain penal sanctions within the current legal norms attributing some of the behaviors of slaves as guilt. The aim of this study is to present the penal sanctions against the acts of slaves regarded as guilt within the laws. For this aim, the study focused on Ancient Mesopotamian societies and Hittites in Anatolia both having cuneiform legal system. The behaviors requiring punishment according to the legal systems of these ancient societies were: running away from the lord's house, a woman's wearing scarf without the permission of her lord, slave's stealing something and disobeying the lord. Slaves who performed such behaviors were mutilated. Additionally, the people who hide a slave running away from the lord's house were given capital punishment.

Key Words: Cuneiform, Law, Slavery, Punishment.

Giriş

İnsanların çeşitli sebeplerden dolayı hürriyetlerinden yoksun kılınarak başkalarının malı sayılmaları kölelik olarak adlandırılmaktadır. Köleliğin nasıl ortaya çıktığı meselesi hala tartışma konusudur. Ancak kölelik kurumunun insanoğlunun yerleşik yaşama geçişiyle oluşmaya başladığı ve özel mülkiyet kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte hız kazandığı düşünülmektedir. Öyle ki, yerleşik hayat düzenine geçmiş eskiçağ toplumları komşuları ile sürekli savaş halinde olmuşlardır. Her biri ülke sınırlarını genişletmek, egemenliğini sürdürmek ve varlıklarını korumak için daima savaşan bu toplumların, savaş tutsaklarını öldürmek yerine köleleştirmeyi küçük ve kapalı ekonomileri açısından daha yararlı bulmaları kölelik sistemini doğurmuş olmalıdır. Savaşa ek olarak borç için kölelik de eski toplumların en büyük kölelik kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Bu köleler topluma yabancı değil, bilakis efendileriyle aynı toplumun üyesi olup, borcunu ödemekten aciz olan borçlulardır. Bunlar çoğunlukla ev hizmetleri ve tarım işlerinde çalışmakta, görevleri nedeniyle oynadıkları ekonomik rol onların hukuki statülerini yansıtmaktadır. Böylece kölelik kurumu belirli toplumsal ve iktisadi ilişkiler sonucu ortaya çıkmış, ekonominin temeli olarak kabul edilmiş ve bedava ya da çok ucuz bir emek olarak eskiçağların ekonomik hayatında işgücü ihtiyacını karşılamış olmalıdır (Bozkurt, 1981:67).

Teorik olarak, kimi insanların içinde doğdukları ailenin toplum içindeki yapı ve statüsü, kimilerinin de ekonomik hayatlarının kötü gidişi sonucu, borçları sebebiyle köle oldukları söylenebilir. Mesela evlatlıkları kendilerini reddeden aileler de evlat edindikleri çocuğu köle olarak satabilmektedirler. Nitekim *ana-ittişu* kanunu madde 23'te babaya karşı gelmek köleliğin nedeni

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

olarak gösterilmiştir. Burada babasını reddeden çocuğun tıraş edildikten sonra köle olarak gümüş karşılığı satılabileceği belirtilmiştir (Tosun-Yalvaç, 2002: 47). Diğer taraftan dünyanın ilk yerleşim yerlerinden olan Mezopotamya ve Anadolu toplumlarının sosyal ve siyasi bünyeleri incelendiğinde kölelerin yanında hürler ve yarı hürler olmak üzere iki sosyal tabakanın daha varlığına rastlanmaktadır. Böylece toplumun üç farklı zümreden oluştuğu görülmektedir. Bunlardan en alt sınıfı teşkil eden köle tapınak, saray ve özel kişilerin işçi başları denetiminde çalıştırılan, bir çeşit mal konumundaydı. Dolayısıyla köle sahipleri köleler üzerinde hayat ve ölüm hakkına sahiptiler. Ayrıca ülkeler ve toplumlar arasında gerek kurumun kaynağı, gerekse kölelerin hukuki statüleri ve fonksiyonları açısından benzerlikler görülmektedir.

Bununla birlikte toplum halinde yaşamak mecburiyetinde olan insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek ve huzuru sağlamak amacıyla hukuk kavramı ve uygulamasına ihtiyaç duyulmuştur¹. Toplumun ürünü olan hukuk kuralları onun bütün özelliklerini yansıtmaktadır. İlk zamanlar örf ve adetlere dayanan ilişkiler sonraki dönemde Sümerler tarafından çivi yazısının icadıyla birlikte yazılı biçim kazanmıştır. Gerek dünyanın ilk medeniyetini oluşturan Sümerlerde, gerekse diğer eski çağ toplumlarında kimi zaman bir efendinin kimi zaman ise bir sarayın ya da tapınağın malı olan, toplumda önemli bir nüfusu oluşturan kölelerin durumu Eski Ön Asya'nın çivi yazılı kanunlarında kısmen yer almaktadır. İşte bu sebeple büyük oranda bir etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkmış kanun metinlerinden kölelik müessesesiyle ilgilive özellikle kölelerin işledikleri suçlara karşılık verilen cezaların miktarını öğrenmekteyiz.

Çivi yazılı hukukta, kölelerin cezalandırılmasını gerektiren faileri şöyle sıralayabiliriz: a) Kölelerin kaçması, b) Bir cariye (kadın kölenin) efendisinden habersiz başını örtmesi, c) Kölelerin hırsızlık yapması, d) Kölelerin efendilerine karşı gelmeleri gibi fiiller suç sayılmakta ve bunlara belirli cezai müeyyideler uygulanmaktadır. Bu durumu hem Eski Mezopotamya kanunlarından hem de Anadolu'daki Hitit kanunlarından tespit etmek mümkündür.

1. Mezopotamya Hukukunda Kölelere Verilen Cezalar

Arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan yazılı belgelerden Mezopotamya hukukunun çeşitli evreler geçirdiği gözlemlenmektedir. Öyle ki, yazının icadından önceki zamanlardatoplumdaki sosyal ilişkilerin örfi adetlere göre düzenlendiği tahmin edilmektedir. Sümerlilerin çivi yazısını icat edip kullanmalarıyla birlikte gelir-geçer olan örfi kuralları yazılı biçim kazanmış, böylece Mezopotamya'da hukuk ve kanun kavramı ortaya çıkmıştır. Mezopotamya kanunlarından toplum düzeninin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için dönemin toplumsal şartlarına göre çeşitli hukuki önlemlerin alındığı açıktır. Dolayısıyla kölelerin toplum içerisindeki konumu ve suç işlemesi durumunda onlara öngörülen ceza çeşidi ve miktarı kanun metinlerinde açıkça belirtilmiştir.

Bu cümleden olmak üzere, kölelik kurumunun başlangıcının daha eskilere uzandığı kabul edilmesine rağmen, bununla ilgili ilk açık bilgileri M.Ö. 2350 yıllarında yaşadığını kabul ettiğimiz ve ilk kanun koyucu olarak bilinen Sümerli kral Urugagina'nın kanun metninden öğreniyoruz. Kral Urugagina bir prolog, bir epilog ve metin kısmı olmak üzere üç bölümden oluşan kanun metninde borcundan dolayı hapsedilen (rehin alınan) insanlardan ve onların affedilmesinden bahsetmektedir. Bu durum Sümer toplumunda borcunu ödeyemeyenlerin rehin tutularak köle durumuna düştüğünün ve onların hapisle cezalandırıldığının ilk göstergesidir (Kramer, 2002: 166; Dinçol, 2003: 5; Kinal, 1983: 141). Elbette ki yazının icadından önceki zamanlarda da insanların borcundan dolayı köle durumuna düşmüş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ancak o dönemlerdeki toplumların sosyo-ekonomik yapısı hakkında elimizde somut bir delil olmadığından bu toplumlarda borç köleliğinin nasıl oluştuğu hakkında bilgimiz yoktur. Diğer taraftan M.Ö.1974-1719 yılları arasında Asur memleketinden çıkarak Anadolu'nun orta bölümüne ticaret yapmak amacıyla gelen Asurlu

¹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Bilgiç, 1963.

tüccarları tarafından kaleme alınan ve “Kapadokya Tabletleri” veya “Kultepe Tabletleri” olarak isimlendirilen çivi yazılı belgelerin içerisinde de borç köleliği hakkında bilgi verenleri vardır. Burada tüccarlar arasında yapılan ticaretin bir emtiası olan kölenin efendisinin borcundan dolayı alacaklıya devredildiği veya rehine olarak verildiği anlaşılmaktadır. Bu anlayış ve geleneğin daha sonraki zamanlarda da devam ettiği görülmektedir (Bayram-Çeçen, 1997:579-604).

Öyle ki, Mezopotamya’nın önemli hukuk belgelerinden biri olan Orta Asur Kanunları’nın² 44. maddesinde borç köleliği ve alacaklının rehine üzerinde her türlü hakka sahip olduğu belirtilmektedir. Yani alacaklı köleyi damgalama, dövme, kamçılama ve kulaklarını kesme hakkına sahiptir (Roth, 1997: 171).

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

“İster bir Asurlu(Asurlu) erkek, ister bir Asurlu kadın (belli) fiyatı kadar bir adamın evinde rehin olarak oturuyorsa veya bütün fiyatı (karşılığı) alınmışsa, onu dövecek, saçını yolacak, kulaklarını parçalayıp, delecektir (bu hakların hepsine sahiptir)” (Tosun ve Yalvaç, 2002: 253).

Kölelerin cezalandırılmasını gerektiren suçlara gelince;

a) Kölelerin Kaçması

Kanun maddelerinin muhtevasından da anlaşıldığı gibi elbette ki, kölenin efendisi için bir ekonomik değeri vardır. Bundan dolayı kaçak kölenin sahibine iade edilmesi ya da kölenin başkaları tarafından sahiplenilmemesi için kanun maddelerine hükümler eklenmiştir. Kaçak köleyi barındıran kişiye bunun ispatı sonucunda kölenin efendisine köle ödemesi, kölesi yoksa bunu gümüş olarak ödemesi belirtilerek efendinin hakları koruma altına alınmıştır. Diğer taraftan kölelerin kaçmasının çeşitli sebepleri vardı. Ancak en önemli sebep kölenin sahibi tarafından yeterince beslenmemesidir. Böylece köle karnını doyurmak için gizlice hayvancılıkla uğraşmak veya ekin yetiştirmek zorunda kalıyordu. Fakat kölenin bu gizli davranışı ortaya çıktığında kaçmaya mecbur oluyordu. Efendisinden kaçan köleyi gören kişinin onu öldürme hakkı olduğu için de köle mümkün oldukça uzak yerlere kaçmaya çalışıyordu (Lengelle, 1993: 51).

İlk yazılı hukuk metinleri olma özelliğini taşıyan Sümer Kanunlarında kaçak kölelerle ilgili önemli hükümler bulunmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre, kaçmaya çalışan köleye çok ağır ceza verilmektedir. Nitekim Sümerli III. Ur Sülalesi’nin ilk kralı olan Ur-Nammu’nun yazmış olduğu kanun metninde bu duruma açıklık getirilmektedir. Bu kanunun ilgili maddelerine göre efendisine bağlı kölenin kaçması suçtur. Kölelerin kaçışını önlemek için kanunlara ağır cezai hükümler konulmuştur. Bununla birlikte kaçak köleyi saklayan kişi onu sahibine iade etmek zorundadır. Köleyi iade etmeyip alıkoyması durumunda o kişi cezalandırılırken köleyi yakalayıp sahibine getiren kişi de ödüllendirilmektedir (Lengelle, 1993 58). Ur-Nammu Kanunlarının 14. maddesi sahibinin evinden kaçan bir köle kadınla ilgilidir. Burada kadın köleyi sahibine iade eden kişinin de ödüllendirileceği belirtilmektedir. Ancak ödülün belirtildiği kısım kırık olduğu için ödülün miktarı hakkında bir bilğimiz yoktur. Ayrıca aynı kanunun 22. maddesinde efendisine karşı gelen kölenin ağzının tuz ile yakılacağı söylenmektedir (Bozkurt, 1981: 72).

Maddenin tercümesi aynen şöyledir;

“Eğer... Bir köle kadın şehrinin hududunu aşarsa (ve) bir adam onu çevirirse kölenin sahibi onu geri getiren adama x şeşel gümüş tartacaktır” (Tosun ve Yalvaç, 2002: 41).

² M.Ö. II. Binyılın ikinci yarısına tarihlenen Orta Asur Kanunları 14 tablet halinde bulunmuştur. Koleksiyonun en iyi korunmuş A tableti 59 maddelik olup, kadınların hak ve görevleriyle ilgili konuları içermektedir. Diğer tabletler ise toprak mülkiyeti, gayrimenkul hukuku, köleler ve borçlar gibi çeşitli konularda maddeler içermektedir (Dinçol, 2003: 9).

Yine İsin Sülalesi'nin V. Kralı Lipit-İştar'ın (M.Ö. 1934–1924) bırakmış olduğu metnin³ 12 ve 13. maddelerinde de kaçak köleyi barındıran kişinin cezalandırılacağı belirtilmektedir.

İlgili kanun maddelerinin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir adamın erkek veya kadın kölesi şehrin içine kaçarsa başka bir adamın evinde bir ay kadar oturursa bu ispat edilirse köleye karşı köle verilecektir.” “Eğer kölesi yoksa 15 şeqel gümüş tartacaktır” (Roth, 1997: 28).

Sümer kanunlarında olduğu gibi Hammurabi Kanunlarında⁴ da kaçak köleler ve kaçak köleyi barındıran kişilere yönelik cezalar yer almaktadır. Hammurabi Kanunlarının 15 ve 16. maddelerinde kaçan bir köleyi yakalayıp sahibine iade etmeyen kişinin ölümle cezalandırılacağı belirtilmektedir. Bir kölenin bir başkası tarafından sahiplenilmemesi için kanunlarda bu tür durumlara ağır cezalar verilmektedir.

İlgili kanun maddelerinin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir adam sarayın bir erkek ya da kadın kölesini yahut bir *muşkenum*'un bir erkek veya kadın kölesini şehir kapısından (kaçırtırsa) o adam öldürülecektir”. “Eğer bir adam, saraya veya *muşkenum*'a ait kaybolmuş bir erkek veya kadın köleyi evinde saklarsa ve tellalın çağrısı üzerine onu çıkartmazsa o evin sahibi öldürülecektir” (Tosun ve Yalvaç, 2002: 186,187).

Kanunun 19 ve 20. maddelerinde kaçak köleyi yakalayan kişinin köleyi iade etmek mecburiyetinde olduğu fakat kölenin kaçması durumunda köleyi yakalayan kişinin kölenin efendisine tanrı yemini etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde suçlu konuma düşmektedir.

İlgili kanun maddelerinin tercümesi şöyledir;

“Eğer o köleyi evinde alı korsa, sonra köle elinde yakalanırsa, o adam öldürülecektir.” “Eğer köle onu yakalayanın elinden kaçarsa, o adam köle sahibine tanrı yemini edecek ve serbest kalacaktır ((Roth, 1997: 84).

Mezopotamya'daki bir diğer kanun, Asur'lu kâtiplere Sümerce öğretmek için Sümerce-Akadça olarak iki dilde yazılan *ana-ittişu* serisidir (Kınal, 1983: 137). Bu kanunlarda da alt sınıfı teşkil eden kölelere verilen cezalar ile ilgili hükümler yer almaktadır. Efendisi için iş gücü sağlayan ve bir ekonomik değeri bulunan kölenin kaçması halinde köleye ağır cezalar verilerek efendinin hakları korunmaya çalışılmıştır. *ana-ttişu* Kanunlarının 13. maddesi bu duruma güzel bir örnektir. Bu madde de bir kölenin kaçma, işi terk etme hatta ölme hakkı bile olmadığı, hastalanması halinde dahi kölenin suçlu olduğu ve cezalandırılacağı belirtilmektedir. Köle böyle bir durumda bir günlük emeği karşılığı 1 Ban (Sümerce tahıl ölçü birimi) arpa verecektir (Tosun ve Yalvaç, 2002: 48). Yani köle çalışmadığı günün bedelini ödemek zorundadır.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

“ Eğer bir adam bir işçi (köle) kiralarsa , (o) ölür (veya) kaybolur (veya) kaçarsa, işi terk ederse veya hastalanırsa, bir günlük emeği karşılığı 1 *Ban* arpa sayacaktır (verecektir)” (Tosun ve Yalvaç, 2002: 48).

b) Cariye (Kadın Kölenin) Efendisinden Habersiz Başını Örtmesi

³ İsin Sülalesi'nin V. kralı Lipit-İştar Sami kökenli olmasına rağmen reformlarını Sümerce yazdırmıştır. 1947 yılında R. Steel tarafından bulunan yasalar önsöz, sonsöz ve kanun maddeleri olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bu yasa maddeleri tekne kiralınması, gayrimenkul, köleler, vergi borçları, miras, evlilik gibi çeşitli konular içermektedir (Kramer, 2002: 122,123; Bahar, 2011: 79)

⁴ Eski Babilce yazılan yasalar 2,25 m. yüksekliğinde bazalt bir dikme taş sütun halinde kazınmıştır. bir prolog, bir epilog ve 282 maddeden oluşan metnin gerçek anlamda bir yasa derlemesi olmadığı açıktır. Burada hükümlerin yerine getirilmesi, mahkeme sistemi ve yargıçlardan söz edilemez. Hammurabi Yasalarının Sümer Yasalarından farklı olarak kısasa kısas esasına dayanmakta ve daha ağır hükümler içermektedir (Oates, 2004: 78,79).

Orta Asur Kanunlarında kadınların örtünmesi şartı vardı. Asurlu kadınlar ister evli olsun ister dul olsun dışarı çıktıklarında başlarını örtmek mecburiyetindeydiler. Ayrıca köle kadınların da efendileriyle birlikte dışarı çıktıklarında başını kapamaları gerekiyordu. Sadece evlenmemiş kadın örtünemezdi. Kanunun 41. maddesinde de belirtildiği gibi örtü kadının evli olduğunu ya da özgür bir erkeğe bağlı olduğunu ifade ediyordu. Bu durumda bekârların fahişelerin ve yanında efendisi olmadan sokağa çıkan kadın kölelerin örtünmesi yasaktı. Yanında efendisi olmadan sokağa çıkan bir cariye saray mahkemesine götürülerek orada kulakları kesilir ve onu yakalayan elbiselerini alırdı. Örtülü bir esireyi görüp onu saray mahkemesine götürmeyen kişiye de 50 sopa atılıp kulakları kesilerek cezalandırılırdı (Tosun ve Yalvaç, 2002: 275). Kanunlardan anlaşıldığı gibi örtü bir kadının köle ya da özgür olmasına bakılmaksızın özgür bir erkeğe bağlı olduğunun başka bir ifade ile kadının bir sahibi olduğunun göstergesiydi.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

Kol. VI

Madde 41

“Eğer bir adam cariyesini örtmek isterse, beş veya altı arkadaşını oturtup, onların önünde onu örtecek “o benim karımdır” diyecek, o, onun karısı olacaktır. Adamların önünde (şahitliğinde) örtülmeyen ve kocası tarafından “bu karımdır” denilmeyen cariye eş değildir, cariyedir. Eğer adam ölürse, örtülü karısının evlatları yoksa cariyesinin evlatları, (öz) evlatlardır ve hisselerini alacaklardır” (Roth, 1997: 169).

c) Kölelerin Hırsızlık Yapması

Kanunlarda hırsızlık yapmak, çalıntı malı kabul etmek suçtur ve bunun cezası kulak ve burnun kesilmesi şeklinde verilmektedir. Yani hırsızlık yapmak kadar çalıntı mal kabul etmek de suç sayılmaktadır. Orta Asur Kanunları’na göre hırsızlık yapan kadının cezasını kocası vermektedir. Koca karısının kulağını kesmezse kölenin kulağı da kesilmemektedir. Çalıntı malın bedeli ödenmediği gibi burada asıl amaç özgür bir kadının cezalandırılmaması için bir fırsat yaratılmaktadır. Yani amaç köle değil özgür kadını kurtarmaktır. Bütün ilkçağ çivi yazılı kanunlarında hırsızlık yapan köle ile aynı suçu işleyen özgür insana verilen cezanın miktarı belirtilmekte ve cezalar kişilerin bulundukları statüye göre değişmektedir. Bununla birlikte kölelere verilen ceza özgür bir şahsa verilen cezaya göre daha ağır olmaktadır.

d) Kölelerin Efendilerine Karşı Gelmeleri

Hammurabi Kanunlarında kişiler işledikleri suçun cezasını sahip oldukları statüye göre ödemektedirler. Kanunların 198 ve 201. maddelerinde bu durum dile getirilmektedir. Bir adamın kendisiyle aynı sınıftan olan birinin yanağına vurması durumunda 1 mina gümüş öderken, üst statüdeki birinin yanağına vurması halinde sığırkuyruğundan bir kamçı ile 60 kırbaç vurulmaktadır. Bey sınıfından biri bey sınıfından birinin yanağına vurduğu zaman 1 mina gümüş öderken bir *muşkenum*’un kendi sınıfından birine karşı aynı suçu işlemesi halinde 10 şeqel gümüş ödemektedir. Yani Hammurabi Kanunlarında görüldüğü gibi suç aynı olmasına rağmen verilen ceza farklıdır. Öte yandan bir köle kendisinden üst statüdeki birine karşı suç işlediğinde özgür insanla aynı şekilde cezalandırılmak yerine daha ağır cezalara çarptırılmaktadır. Genelde cezası ya ölüm ya da organ sakatlama şeklindedir. Fakat özgür bir insan kendisinden alt sınıftaki bir kişiye veya bir köleye karşı suç işlediğinde nakdi ceza uygulanmaktadır. Tabii ki bu suç köleye karşı işlendiğinde ödenen nakdi ceza köleye değil efendiye ödenmektedir. Yani köle maddi bir varlık olarak görülmektedir (Köroğlu, 2010: 114) (Brians, 1915: 2).

Eskiçağ Mezopotamya toplumlarında kölelerle özgür insanlar arasında giyim-kuşam ve fiziki olarak da fark görülmektedir. Hammurabi Kanunlarının 226 ve 227. maddelerinin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

muhtevastan köle tıraşının önemi anlaşılmaktadır. Hatta berber onu bir köle gibi tıraş etmezse o berberin elinin kesileceği bildirilmektedir. Yine berberi kölenin köle olduğunu belli etmeyecek şekilde tıraş etmesi için zorlayan kişi de öldürülecektir (Roth, 1997: 124; Pritchard, 1973:163).

Kölelerin efendilerine nasıl davranmaları gerektiği ve efendinin köle üzerindeki hakları kanunlarda belirtilmiştir. Her türlü işte çalıştırılan ve hiçbir şekilde buna itiraz etmeyen köle bir nevi mal konumundadır. Ancak kölenin efendisine karşı çıkması ve onu inkâr etmesi durumunda ve sahibinin onun kölesi olduğunu kanıtlaması halinde efendi kölenin kulağını keserek köleyi cezalandırabilmektedir. Hammurabi Kanunlarının 282. maddesi bu duruma örnektir.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

“Eğer köle efendisine “sen benim sahibim değilsin” derse, sahibi kendisinin kölesi olduğunu ona ispat edecek ve sahibi onun (kölenin) kulağını kesecektir” (Roth, 1997: 132; Bottéro, 1987:182).

1. Eski Anadolu Hukukunda Kölelere Verilen Cezalar

M.Ö. 2. binyılda Anadolu’nun ilk siyasi birliğini kurmaya çalışan Hititlerin kendilerine özgü kanunlar meydana getirdikleri görülmektedir⁵. Bu kanunlarla toplum düzenini sağlamaya çalışan Hititlerin kanunlarının ilk defa kim tarafından yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat krallar bu kanunlara çok defa “eskiden” bu ceza yürürlükte iken “şimdi” kral bir başkasını emretti şeklinde değişen ihtiyaçlara göre kanunları yenilemekten çekinmemişlerdir (Gurney, 2001: 79,80). Hitit Kanunları yoğun bir şekilde Mezopotamya’nın yasa koyma anlayışından farklı noktalar taşımakla birlikte⁶ Ön Asya hukuk anlayışından çok farklı değildir (Parmaksızoğlu ve Çağlayan, 1976: 132). Hitit kanunlarında da Sümer ve Akad kanunlarında olduğu gibi zarar ziyanın karşılanması için maddi cezaların tatbik edildiği görülmektedir. Ancak bu yüzeysel bir benzerliktir. Zira Babil yasalarında var olan kısasa kısas esası ve Asur yasalarında sık rastlanan bedeni sakatlamaya yönelik cezalar Hitit yasalarında seyrek olarak görülmektedir (Klock-Fontanille, 2005: 103).

Hititler her sefer dönüşünde düşman memleketlerinden ganimet olarak köle getirdikleri için, köleler toplumda nüfusun önemli bir bölümünü köleler oluşturmuşlardır. Ülkeye getirilen bu kişiler orduda, tapınakta, tarım işlerinde ve başka alanlarda hizmet etmekteydiler. Köleler bir mal gibi alınıp satılmaktaydı. Yasalar önünde bazı haklara sahipti. İşledikleri suçlarda maddi açıdan özgür bir adamın ödediğinin yarısını öderlerdi (Atakuman vd., 2006: 123,124).

Mezopotamya kanunlarında olduğu gibi Hitit kanunlarına göre de kölenin kaçması suçtur. Ancak kanunlarda kaçak köle için herhangi bir ceza bildirilmemektedir. Bu da cezanın efendi tarafından tayin edildiğini düşündürmektedir. Yani kanunlar kölenin hayatını diğer şahıslara karşı korurken efendiye de köle üzerinde sınırsız haklar tanımaktadır (Alp, 1947: 478). Bununla birlikte kaçan köleyi yakalayan kişi ile ilgili kanunlarda maddeler yer almaktadır. Kölenin yakalandığı mesafe de önemlidir. Kaçak köleyi yakında yakalayan kişi onun ayakkabısını alırken uzak bir yerde yakaladığında 2 şeqel gümüş, daha uzakta yakalarsa 3 şeqel gümüş almaktadır. Mesafe ne kadar uzarsa köleyi getiren kişiye ödenen bedel de ona paralel olarak artmaktadır. Hitit kanunlarının 22. maddesinde bu durum ifade edilmektedir.

“Eğer bir köle kaçarsa ve biri onu geri getirirse, eğer yakınlarda onu yakalarsa, o zaman ona ayakkabı versin, eğer nehrin bu tarafında onu yakalarsa 2 şeqel gümüş versin, eğer nehrin

⁵ 1906-1907 yıllarında Boğazköy’de yapılan kazılar neticesinde bulunan metinler, iki diziden oluşur. Birinci dize “eğer bir kimse” ikinci dizi “eğer bir bağ” ibaresiyle başlamaktadır (Klock-Fontanille, 2005: 97).

⁶ Geniş Bilgi İçin Bkz. Akurgal, 1998.

ötesinde onu yakalarsa o zaman o ona 3 şeşel gümüş versin” (İmparati, 1992: 47; Hoffner, 1997:32).

Eski Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi Hitit toplumunda da hırsızlık suçtur. Bu suçun işlenmesi kanunlarla engellenmeye çalışılmıştır. Hitit Kanunları’nda da suça karşı verilen ceza kişinin statüsüne göre değişirken burada diğer kanunlardan daha farklı bir uygulama dikkati çekmektedir. Hitit Kanunları’nda hırsızlık yapması durumunda özgür insanın ödediğı bedel bir kölenin cezasının iki katıdır. Hırsızlığın suç olduğu kanunlarda bir kişi bir evin eşğinde yakalandığında tam olarak hırsız sayılmamaktadır. Çünkü eylem henüz gerçekleşmemiştir. Fakat yine de bu bir teşebbüs olduğu için kanunda cezası vardır. Eşikte yakalanan özgür kişi 12 şeşel gümüş öderken aynı şekilde yakalanan bir köle 6 şeşel gümüş ödemektedir. Kanunun 95. maddesinde bu duruma açıklık getirilmektedir.

Maddenin tercümesi ise şöyledir;

Madde 95

“Eğer bir köle bir ev<de> hırsızlık yaparsa, bütünüyle tam <değerini> versin, hırsızlık için ceza olarak 6 şeşel gümüş versin ve kölenin burnu <ve> kulakları kes<ilsin> ve geriye sahibine verilsin. Eğer çok çalarsa ona çok yükümlülük bağlansın, eğer az çalarsa ona az yükümlülük bağlansın; Onun için <ben> tazmin ediyorum; o zaman tazmin etsin, ama eğer reddederse, o zaman işte o köleyi öteye iter” (İmparati, 1992: 95).

Hırsızlığın gerçekleşmesi durumunda suça karşılık, özgür insanla köleye verilen maddi ceza belirtildikten sonra hırsızlığı yapan köleye birde organ sakatlama cezası verildiğı vurgulanmaktadır. Köle çaldığı malları iade ettiğı gibi ev sahibi ona burun ve kulaklarının kesilmesi gibi bedeni sakatlamaya yönelik cezalar verebilmektedir. Kölenin efendisi eğer isterse suçun bedelini ödeyerek kölesini kurtarabilmektedir (Dinçol, 1982: 93). Yine Hitit Kanunları’nın 97. maddesinde hububat çalan bir köle çalınan buğdayın miktarına bakılmaksızın ambarı buğdayla doldurmak ve 6 şeşel gümüş ödemek mecburiyetinde olduğu belirtilmektedir.

Maddenin tercümesi ise şöyledir;

“Eğer bir köle bir ambar<da> hırsızlık yaparsa ve ambarın [buğdayını bulurs]a, ambarı buğdayla doldursun ve 6 şeşel gümüş versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır” (İmparati, 1992: 97).

Görüldüğü gibi köleye verilen ceza özgür bir insanın ödediğı cezanın yarısı kadardır. Bu da kölenin statüsünden ve ekonomik durumundan kaynaklanmaktadır. Hitit kanunları Mezopotamya kanunlarının etkisinde kalmış olsa da kendine has özellikler taşımaktadır. Bununla birlikte kısasa kısas esasına dayanan Mezopotamya’nın Sami toplumlarının kanunlarına göre daha insancıldır.

Sonuç

Mezopotamya’daki Sümerliler tarafından M.Ö. 3200 yıllarından çivi yazısı sisteminin icat edilmesiyle birlikte toplumun düzenini sağlayan örf ve adet kuralları belirli kalıplar haline getirilmek suretiyle yazıyla tespit edilmişlerdir. Böylece günümüze kadar yansıyan yazılı hukuk kuralları ortaya çıkmıştır. Toplumun sosyal ve ekonomik yapısının sağlıklı işlemesi için elzem olan bu hukuki normlara, dönemin ekonomik faaliyetlerinin yürütülmesi açısından son derece yararlı olan kölelik müessesinin sürekliliğini sağlamak için de belirli maddeler konulmuştur. Kölelerin toplum ve hukuk nazarındaki statülerinin yansımaları sağlayan söz konusu kurallar, aynı zamanda toplumun en alt sınıfını teşkil eden ve efendisinin ya da saray veya tapınağın malı konumunda olan bu insanların bazı davranışlarının hukuk açısından suç olduğunu kabul ederek bunlara belirli yaptırımlar getiren kanun maddesi koymuşlardır. Sümerlilerle başlayan bu hukuk geleneğı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Mezopotamya'nın daha sonraki sakinleri olan Akad, Babil ve Asur toplumlarında ve ayrıca Anadolu'daki Hititlerde de devam etmiştir. Hepsisi de çivi yazısı sistemini kullanan bu toplumların kanunları incelenerek, burada kölelerin hangi tür davranışlarının suç kabul edildiği ve söz konusu suça karşı verilen cezai müeyyideler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmanın bütünlüğünün sağlanması ve anlaşılır olması için kanun metinlerindeki ilgili kısımlar, kanunların yazıldıkları dönem dikkate alınarak kronolojik sıra ile verilmiştir. Özetle Eski Mezopotamya toplumları ile Anadolu'daki Hitit toplumunun kanunlarına göre, kölenin evden kaçması, kadın kölenin efendisinden habersiz başını örtmesi, kölenin hırsızlık yapması ve kölenin efendisine karşı gelmesi suç kabul edilmekte ve buna karşılık belirli miktarda ceza verilmektedir. Yine kanun maddelerinden görüldüğü kadarıyla cezalar çoğunlukla organ sakatlama şeklindedir.

KAYNAKÇA

- AKURGAL, E. (1998), *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları, Ankara.
- ALP, S. (1947), Hitit Kanunları Hakkında, *D.T.C.F. Dergisi*, V/5'ten Ayırbaşım, T.T.K., Ankara.
- ATAKUMAN, Ç., Erdemir, T., Erdem, D., Koç, İ. (2006), *Hititler*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- BAHAR, H. (2011), *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya.
- BAYRAM, S.- Çeçen S. (1997), Yeni Belgeler Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi, *Belleten*, C.LX, S.229, Ankara 1997, s.579-630.
- BİLGİÇ, E. (1963), Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi, *D.T.C.F. Dergisi*, XXI, 3-4, Ankara.
- BOTTÉRO, J. (1987), *Mezopotamya Yazı Akıl ve Tanrılar*, Dost Kitabevi, Ankara.
- BOZKURT, G. (1981), Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXXVIII, 1-4, Ankara.
- BRIANS, P. (1915), *The Code of Hammurabi (18. th. Century B.C.E.)*, Washington.
- DİNÇOL, B. (2003), *Eski Ön Asya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- DİNÇOL, A. M. (1982), Hitit Yasalarının Ana Çizgileri Ve Eski Ön Asya Hukuku İle İletişimi, *Anadolu Uygarlıkları Genel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* 1, Görsel Yayınları, İstanbul.
- GURNEY, O. R. (2001), *Hititler*, Çev. Pınar Arpaçay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1. Baskı.
- HOFFNER, H.A. (1997). *The Laws of the Hittites*, Leiden.
- İMPARATTI, F. (1992), *Hitit Yasaları*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti, Ankara.
- KINAL, F. (1983), *Eski Mezopotamya Tarihi*, D.T.C.F. Dergisi Yayınları, Ankara.
- KLOCK-FONTANİLLE, I. (2005), *Hititler*, Çev: Nuriye Yiğitler, Dost Kitabevi, Ankara.
- KÖROĞLU, K. (2010), *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KRAMER, S. N. (2002), *Sümerler Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, Çev: Özcan Buze, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- LENGELLE, M. (1993), *Kölelik*, Çev. Emine Su, İletişim Yayınları, Paris.
- OATES, J. (2004), *Babil*, Çev: Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınları, Ankara.

-
- PARMAKSIZOĞLU, İ. –Çağlayan, Y. (1976), *Genel Tarih I Eskiçağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Ankara.
- PRITCHARD, J.B. (1973), *The Ancient Near East*, Vol. I, Printed in the USA.
- ROTH, M. (1997), *Law Collections From Mesopotamia and Asia Minor*, Atlanta.
- TOSUN, M. ve Yalvaç, K. (2002), *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-saduqa Fermanı*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

XIX. YÜZYILIN SONU XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA BASRA KÖRFEZİ'NDE ULUSLARARASI HÂKİMİYET MÜCADELESİ*

*Oktay KIZILKAYA***

ÖZET

XIX. Yüzyıldan itibaren uluslararası arenada Basra Körfezi'nin önemi artmıştır. Körfezde, Osmanlı ve İran dışında Avrupalı devletlerin faaliyetleri dikkate değer bir hal almıştır. İlk aşamada Avrupalı devletler ticaret amacıyla gelmişlerdir. Körfezdeki ticaretin karlı olduğunu fark etmişlerdir. Bu nedenle, siyasi hâkimiyet kurmak amacıyla askeri faaliyetlerine hız vermişlerdir. Özellikle İngiltere'nin siyasi hâkimiyet sağlama konusunda ön planda olduğu görülmektedir. İngiltere'nin dışında, Almanya, Rusya ve Fransa'nın da körfez bölgesinde varlıklarını hissettirmek düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır. Rusya'nın körfez bölgesine bakışı Şark Meselesi doğrultusundaydı. Bu amaçla Ruslar, ileride hak talebinde bulunmak amacındaydılar. Bu nedenle zaman zaman Basra Körfezine savaş gemisi göndermek suretiyle kendilerine alt yapı oluşturmak istiyorlardı. Almanya ve Fransa ise ülkelerinde yayınladıkları hem askeri hem de sivil gazetelerde bölge üzerinde olan projelerini veya başka devletlerin planlarını açıklamaktan çekinmiyorlardı.

Bölge üzerinde sömürge faaliyetlerinde bulunan bu Avrupalı devletlere karşı Osmanlı devlet de sınırlarını ve haklarını korumak amacıyla harekete geçmiştir. Bu doğrultuda, bölgede hâkimiyetini sağlamlaştırmak için kendine taraftar emir ve şeyhlerin merkezi otoriteden izinsiz Avrupalı devletlerle yapmış oldukları gizli anlaşmalar yapmamasını istemiştir. Daha önce yapılmış olan antlaşmaların hükümsüz olduğunu açıklamıştır. Ayrıca antlaşmaları yapan emir ve şeyhlerin buna yetkisi olmadığını vurgulamıştır. Basra Körfezinde kendisinin de varlığını hissettirmek amacıyla bölgeye devriye gemileri göndermiştir. Osmanlı Devleti bu durumu bölgede yapılan silah vb. kaçakçılık faaliyetlerini engellemek için yaptığını vurgulamıştır. Gerçekte ise Osmanlı Devleti, bölgede zarar gören hâkimiyetini korumaya yönelik bir tedbirdi.

Çalışma bu doğrultuda incelenecek ve mümkün olduğu kadar Basra Körfezi'ndeki uluslararası güç mücadelesi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Basra Körfezi, Güç Mücadelesi, İngiltere, Osmanlı Devleti, İran.

* Bu çalışma 11-13 Ekim 2012 tarihleri arasında Elazığ'da Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü tarafından düzenlenen "Selçuklu Osmanlı İdaresinde Ortadoğu'nun Siyasi ve İdari Vaziyeti", VI. Ortadoğu Seminerinde sunulan, "XX. Yüzyılın Başında Basra Körfezi'nde Uluslararası Nüfuz Rekabeti" adlı bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: o.kizilkaya@mynet.com

INTERNATIONAL STRUGGLE OF SOVEREIGNTY IN PERSIAN GULF AT THE END OF THE NINETEENTH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

ABSTRACT

The importance of the Persian Gulf increased since the nineteenth century in international arena. The activities of European Countries began to draw attention except for Ottoman and İran in the Gulf. In the first phase, European Countries come to the Gulf for trading purposes. They realised that the trade in the region was profitable. Therefore they tried to speed up their military activities in order to establish political domination. Especially, England's desire was remarkable to achieve political domination except for England, Garmany, Russia and France tried to make feel their existence in the Gulf region. Russia's view about the region was in accordance with Eastern Question. For this purpose, Russians purpose to put in a claim for the region in the future. Hence through sending war ship to the Persian Gulf the Germany and the French occasionally, they wanted to create background with military and civil newspapers they published in their countries did not abstain from expressing their own and other countries' plans on the region.

Ottoman State took action to protect her frontier and rights against these European countries which carried out colonial activities in the region. Accordingly Ottoman State demanded proponent emirs and sheikhs not to make any secret agreements with European countries without the permission of central administration in order to stabilise her sovereignty in the region. Ottoman State discredited the previously concluded treaties. Besides Ottoman State also emphasised that the emirs and sheikhs did not have any rights to conclude a treaty. In order to make her presence felt in the Persian Gulf, patrol vessels were sent to the region. Ottoman State emphasised that these precautions were taken in order to prevent smuggling activities in the region. In the fact it was a effort of Ottoman State trying to prevent its aggrieved sovereignty in the region.

The study will focus on these topics and the international power struggle in the Persian Gulf will be reviewed.

Key Words: The Persian Gulf, Power Struggle, England, Otoman Empire, İran.

Giriş

Basra Körfezi olarak adlandırılan denizin nereyi kapsadığı ve adı konusunda tarih boyunca bazı görüşler ileri sürülmüştür. Körfez, coğrafi olarak Asya Kıtası'nın Güneybatısında olup, Hind Okyanusuna tabi Umman Denizi'nden Hürmüz Boğazı ile ayrılır. Arab yarımadası ile İran arasında Kuzeybatıya doğru uzanan ve Şatt-ül Arap Nehri'nin mansıbına varan bölge genel olarak Basra Körfezi olarak adlandırılır. Körfeze, Araplar tarafından Bahr-i Faris (Fars Denizi) denilmiştir. Ortaçağ yazarlarından bazıları (İstahri, İbni Havkal vb.) aşırı bir teşmil ile Hint Okyanusunu da körfezin sınırlarına dâhil ettikleri gibi Mukaddesi ve Mesudi vb. yazarlarda, Şatt ül-Arap Nehri'nin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

denize döküldüğü Abadan mevkiinden Umman'a kadar olan ve Umman Denizini de kapsayan alanı, Basra Körfezi olarak telaffuz etmişlerdir¹.

Osmanlıluların bölge ile alakası, 1546 senesinde Ayas Paşa komutasında sevk edilen kuvvetlerin Basra şehrini hâkimiyet altına almasıyla başlamıştır. Bu suretle Osmanlı Devleti, Kızıldeniz'in dışında Hint Okyanusu'na açılan başka bir kapıya da sahip olmuştur. Basra'ya hâkim olan Osmanlı Devleti'nin 1546'da başlayan askeri faaliyetlerinin devamı olmak üzere 1550 tarihine kadar körfezin batı kıyısında yer alan Lahsa ve Katif'i de hâkimiyetine almış ve körfez etrafında hâkimiyet sahasını genişletmiştir. Bu dönemde Basra Körfezi ve bağlantılı denizlerde Portekiz hâkimiyeti olup Portekizliler, özellikle körfezin girişini kontrol altında tutan Hürmüz Adasını üs olarak kullanmaktaydı.

Osmanlılar, körfez etrafında bazı mıntikalarda hâkimiyetini güçlendirince, Hürmüz Adası'nda bulunan Portekizlilere temsilci göndererek Basra'nın ve diğer yerlerin hâkimiyet altına alınmasının onlara karşı bir hareket olmadığını, barış içinde yaşamak isteğini bildirerek, sakinleştirme politikası izlemiştir². Osmanlıların bu davranışı, Basra'da bir tersane inşa edecek imkânları veya körfezde Portekizlilerle mücadele edecek bir donanması olmamasından kaynaklanıyordu. Osmanlı Devleti'nin sakinleştirme ve çatışma istememe girişimlerine rağmen Portekizliler, Osmanlı'nın körfez etrafında yayılmasını kendi çıkarlarına tehdit olarak algılamıştır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'de, Portekizlilerin körfezdeki varlığını ve faaliyetlerini kendi varlıklarına tehlike olarak algılıyor ama bunu gizlemeye çalışıyordu³. Böylece körfezde, XVI. yüzyılda Osmanlı-Portekiz hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Bu durum Osmanlıların uzun yıllar sürecek olan Hint Okyanusu seferlerinin başlangıcı olmuştur. Uzun süren bu mücadele XVII. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletini yormuş ve Hint Okyanusu'ndaki faaliyetlerini daraltarak sadece Basra Körfezi ve Umman Deniziyle sınırlı hale getirmiştir. XVII. ve XIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin dikkati, Basra ve Umman Denizine yoğunlaşmıştır. Osmanlı Devleti, Basra'ya, verdiği önemin nedeni körfezi, Mekke'nin kapısı, Anadolu, İran, Arabistan ve Hindistan'ın iskelesi olarak görmesinden kaynaklanıyordu⁴.

Bu nedenle Osmanlı devleti, Basra ve körfez çevresini elde tutmak için özel gayret göstermiştir. Ancak 1683'ten başlayarak 1699 Karlofça Antlaşması ile sona eren Avrupa ile savaş, Osmanlı Devletini sosyal ve ekonomik olarak çökertmiştir. Bu dönemde, Osmanlı ülkesinin her tarafında olduğu gibi Basra çevresinde de çeşitli huzursuzluklar ortaya çıkmış, devlet otoritesi zayıflamış ve bölgede bazı eşkıya gruplarının hükmü geçer hale gelmişti. Özellikle Basra ve Bağdat bölgesi, Müntefik Şeyhi olarak tanınan Mani adlı birinin emrindeki eşkıya tarafından kontrol altına alınmıştı. Şeyh Mani ve diğer Arap aşiretlerinden toplanan çeteler, o derece ileri gitmişlerdir ki bunlar, Basra'ya baskın düzenleyerek vali Osman Paşazâde Ahmet Paşayı şehit

¹ CL. "Huart, Basra Körfezi", **İslam Ansiklopedisi 2**, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 324-325.

² Osmanlıların bu girişimi, kendilerini körfezde Portekizlilerle mücadeleye hazır hissetmemelerinden kaynaklanmaktaydı. Gerçekte ise Portekizlilerin körfez bölgesindeki varlığına yönelikti. Konu hakkında Bağdat Beylerbeyi olan ve Basra körfezine sahili bulunan şehirleri Osmanlı topraklarına dâhil eden Ayas Paşa'nın Cezayir hâkimi Ali ibn Ulayan'a gönderdiği mektupta; "Uzun zamandan beri aramızda büyük bir dostluk var ve birbirimize çok yakın komşuyuz. Birkaç gün önce sultan hazretleri Basra'ya ve orayı feth etmemi ve oradan Hürmüz'e ve Hindistan'a geçmemi ve yolunu şaşırmış Portekizlilerle savaşmamı, onları mahvetmemi emretti. Kuvvetlerim hareket etmek üzeredir. Hem Zekiye üzerinden, hem de karayolu ile gideceğiz. Lüzumlu olan her şey, büyük toplar, gemiler ve askerler için her şey mevcut. Kurna'da birleşeceğiz. Orada kara ve deniz yolu ile Basra'ya almaya gideceğiz". İçeriğinden Osmanlı'nın gerçek amacı ortaya çıkmaktadır. Muhammet Yıldırım, **XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2001. s. 81.

³ Ertuğrul Önalp, **Osmanlı'nın Güney Seferleri**, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 242-242.

⁴ Selim Hilmi Özkan, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Basra'nın Güvenliği Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Bölgede Aldığı Tedbirler", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBrAD)*, (Mart 2008), s. 142.

etmişlerdi. Bölgedeki diğer valilerde eşkıya gruplarının baskısı altında bulunuyordu. Osmanlı merkezi otoritesi ortaya çıkan eşkıyaların hakkından gelmeleri için bölgedeki valilere kesin emirler vermiştir. Bölgede asayişli sağlamak ve devlet otoritesini yeniden tesis etmek için 1700-1702 arasında geniş kapsamlı bir askeri harekât düzenlemiş, eşkıyanın ileri gelenlerinden kimine af dilemeleri karşılığında aman verilirken, bazıları bu çağrıya itaat etmediklerinden askeri yollarla tedip edilmiştir⁵.

Bölgede asayişsizlik nedeniyle Hindistan'dan gelen tüccarlar, Basra Körfezi'ndeki İran limanlarına yönelmiş ve Basra Şehri'nin ticaretteki önemi azalmıştır. Osmanlı Devleti, Hint tüccarlarını yeniden Basra'ya çekebilmek için çalışmalarda bulunmuştur. Bu amaçla körfezde ve körfeze bağlantısı olan nehirlerde asayişli sağlamak amacıyla merkezi Basra olan Şat Kaptanlığını kurmuştur⁶. Bu ve benzeri asayişli sağlamaya yönelik alınan tedbirlerle, XVIII. Yüzyılda isyancı bazı Arap aşiretlerinin, devlet otoritesini yok etmeye yönelik eşkıyalık faaliyetleri önlenmeye çalışılmıştır. Alınan tedbirlerin kalıcı olmadığı ve bedevi (göçebe) Arap aşiretlerinin isyan hareketlerini aynı yüzyıl içinde bazen şekil değiştirerek, Muhammed bin Abdulvahhab'ın (Vahhabi İsyanı ve İngiliz Ajan Hempher'in rolü) dinsel içerikli ve dış destekli faaliyetlerinden anlaşılmaktadır.

Basra Körfezi'nde Uluslararası Nüfuz Mücadelesi

Osmanlı Devleti ile Portekiz arasındaki mücadele durumu zamanla Portekiz'in de gücünü yitirmesine neden olmuş ve yerini başka Avrupalı büyük devletler, özellikle İngiltere almıştır. İngilizler, sömürge faaliyetleri neticesinde dünyanın birçok bölgesinde hâkimiyet kurmuştur. Hâkimiyet kurduğu en önemli bölgelerden biri de Hint Yarımadasıdır. XIX. Yüzyılda Hindistan'a sahip olan İngiltere buradaki hâkimiyetine tehdit olabilecek ve Hindistan'a yönelecek diğer sömürgeci güçlere karşı bölgenin ulaşım yollarını kendi kontrolü altına almaya ve bulunan zenginlik kaynaklarından azami ölçüde yararlanma politikası takip etmeye başlamıştır. Bu doğrultuda, Basra Körfezi, Hindistan deniz yolu güzergâhında önemli bir stratejik konuma sahip olduğundan burada da hâkimiyet kurma politikası izlemeye başlamıştır⁷.

1869'da Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı'nın deniz ulaşımına açılması ile Basra Körfezi'nin önemi daha da artmıştır. Bu durumun farkına varan Osmanlı Devleti, 1871'de Yemen Vilayetine gönderdiği yazıda, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Bahriye Nezareti'nin Basra Körfezi ve Kızıldeniz'e daha kolay ulaşabileceği ayrıca Basra Tersanesi'nin ıslahı ve Kızıldeniz'de liman ve askeri noktalar oluşturulmasıyla, Arap Yarımadası ve Basra Körfezi kıyılarında Osmanlı hâkimiyetinin artacağını bildirmektedir. Böylece körfez bölgesinde ve diğer iç kısımlarda bulunan ve başına buyruk hareket eden bazı Arap aşiret şeyhlerinin devlete olan zayıf bağlılıklarının kuvvetli duruma getirilmesinde hızlı ulaşım ve iletişimin etkisinin olacağı vurgulanmaktadır⁸.

XIX. Yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti'nin körfez politikası genel olarak, körfez bölgesinde etkili bir konuma sahip olan İngiltere ile karşı karşıya gelmemek şeklinde özetlenebilir. Ancak bu politikanın diğer bir odak noktasını da İngiltere'nin nüfuzunu bölge üzerinde artırmasına engel olmak şeklinde olduğu da hissedilmektedir. Ağustos 1892'de bölgedeki bir İngiliz konsolos,

⁵ Özkan, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Basra'nın Güvenliği Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Bölgede Aldığı Tedbirler", s. 139-144.

⁶ Özkan, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Basra'nın Güvenliği Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Bölgede Aldığı Tedbirler", s. 145.

⁷ Ramazan Balcı, Osmanlı Hariciyesi'nin Hazırladığı "Bahreyn Adaları Meselesi", Kitapçığı Üzerinden İngiliz Sömürgecilğine Bakış", *History Studies*, (Ekim 2012), s. 2.

⁸ Gülşenem Gündüz, *Osmanlı Belgeleri'nde Osmanlı Devleti'nin Basra Politikası (1878-1907)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 28.

Basra'ya gelerek, körfez bölgesinde ve Osmanlı Hâkimiyetinde bulunan aşiret şeyhlerinden Casim bin Sani ve Nasır el-Mübarek'in birleşerek Bahreyn'e saldırma niyetinde olduğunu bildirmiştir. İngiltere Hükümeti'nin böyle bir duruma razı olmadığını içeren resmi bir nota vermiştir. Konu hakkında Basra Valiliği'nden bilgi talep edilmiştir. Alınan bilgi doğrultusunda, istenmeyen muhtemel saldırılara karşı, Necid sahillerindeki bahriye kumandanlığına, kaptanlara ve Necid Mutasarrıflığına emirler verilmiş ve adı geçen aşiret şeyhleri uluslararası bir soruna neden olmamaları konusunda uyarılmıştır⁹.

Gelişmeler İngiltere'nin Bahreyn'i artık kendi hâkimiyetinde olan bölgelerden biri olarak gördüğüdür. Osmanlı Hâkimiyeti'ndeki aşiretlerin buraya saldırısını Osmanlı Devleti aracılığıyla men etmeye çalışmaktadır. Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve askeri şartlar nedeniyle böyle bir sorunla karşılaşmamak için tedbirler alma yoluna gitmiştir. Buna rağmen, İngiltere'nin Müslümanların yoğun olarak yaşadığı coğrafyaya yerleşmesini ve kendi mülkü olarak görmesini kabullenmemiştir.

Gerçekte İngilizlerin bölgeye yerleşmesi ile Osmanlı Hâkimiyeti, Bahreyn'de ve körfezin birçok bölgesinde yok denecek seviyede idi. Bu nedenle bölge ile yakın temas sağlamak ve Osmanlı hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla Bağdat ve Basra Körfezine ulaşmayı temin edecek bir demiryolu inşa projesi, Almanlarla işbirliği halinde planlandı. Osmanlı Devleti bu projeye İngilizleri yaklaştırmak niyetinde değildi. Çünkü İngilizlerin amaçlarının ne olduğunu çok iyi bilmekteydi¹⁰. Osmanlılar, İngilizlerin bölgedeki bazı kabileleri kışkırtarak, Osmanlı hâkimiyetini yok hükmüne indirmeye çalışıyordu. Bu nedenle İngiltere'nin bölgede ticari amaçları dışına çıkarak, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü hedef alması, Osmanlıları aşırı derecede endişelendirmiştir. Bunun içinde bölgede İngiltere'ye rakip olarak çıkarmayı düşündüğü Almanya ile işbirliğine daha sıcak bakmaktaydı¹¹.

İngilizler XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Basra Körfezine hâkim olmak ve varlıklarını idame ettirmek için körfez bölgesindeki Arap şeyhleri ile iyi ilişkiler tesis ederek bölgeye yerleşme siyaseti izlediği daha önce belirtilmişti. Bu amaçla İngilizler, şeyhler üzerinde güç ve etkisini hissettirmek amacıyla, aralarında meydana gelen anlaşmazlıklarda arabuluculuk yaparak, bölge ahalisi üzerinde büyük bir nüfuz kazanmıştı. İngilizler, Buşir'de konsolosluk açtıktan sonra körfezin tek hâkim gücü konumuna gelmiş ve 1869'da Trucial sahillerinde bulunan bazı Arap aşiret şeyhleri ile yaptığı anlaşmayla, Arap şeyhlerinin İngilizler dışında hiçbir devletle antlaşma yapmayacağı teminatını almışlardır. Bu gibi çalışmalarını devam ettiren İngilizler, Katar ve Bahreyn'deki etkili şeyhlerle de 1880'de benzer bir antlaşma yaparak körfeze iyice yerleşmiştir. Bu politikasına daha sonra Umman Sultanlığını da dâhil eden İngilizler, kendileri dışında başka bir devletin, körfeze girişine tahammülü olmadığını göstermiştir¹². İngilizlerin çalışmalarında ana hedef, Hindistan ve uzak doğudaki sömürgelerine tehdit oluşturabilecek bir gücün bölgede varlık göstermesine mani olmaktır.

Konu hakkında bir İngiliz şarkiyatçı; "...Lord Curzon 'Her hangi bir yabancının Basra Körfezi'nde bir yer edinmesine razı gelecek her hangi bir İngiliz temsilcisini vatanına ihanet suçuyla suçlamaktan çekinmem.

... "ister resmi bir düzenleme sonucu olsun, ister halen siyasi ve askeri kontrolün ardında yatan yerel ticari çıkarların ihtimali yüzünden olsun, Basra Körfezine tanınacak imtiyazlar, Büyük

⁹ Gündüz, **Osmanlı Belgeleri'nde Osmanlı Devleti'nin Basra Politikası (1878–1907)**, s. 28.

¹⁰ Yılmaz Karadeniz-Hidayet Kara, "Bağdat, Basra, Bahreyn ve Necid Bölgelerinde Osmanlı-İngiliz Nüfuz Mücadelelerine Dair Layiha, Ortadoğu Özel Sayısı, **History Studies**, (Ekim 2010), s. 168.

¹¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul 2012, s. 69-70; Karadeniz-Kara, "Bağdat, Basra, Bahreyn ve Necid Bölgelerinde Osmanlı-İngiliz Nüfuz Mücadelelerine Dair Layiha, s. 166.

¹² Sabit Duman, **Modern Ortadoğu'nun Oluşumu (1880–1990)**, Doğukütüphanesi Yayınları, İstanbul 2010, s.45.

*Britanya'nın, Uzakdoğu'daki, denizlerdeki egemenliğini, Hindistan'daki siyasi konumunu ve her iki yerdeki ticari çıkarlarını ve Avrasya ile olan imparatorluk bağlarını tehlikeye düşürecek*¹³”. Açıklamasında bulunarak, İngilizlerin körfeze verdikleri önemi izah etmektedir.

Bölgedeki Arap aşiretleri, İngilizlerin kendilerinin hak ve adaletten taraf oldukları içeriğindeki yoğun propagandasının etkisinde kalmaktaydılar. Bu propagandalar neticesinde bazı aşiret şeyhleri, İngilizleri kendilerine ve İslam Dini'ne dost olarak görmekteydiler¹⁴. Bölgedeki Müslümanların dostluğunu kazanmak için İngilizler, oryantalistlerin çalışmalarından yoğun bir şekilde yararlanmaktaydı. İngilizlerin Hindistan Valisi Lord Kurzon, kendisine isim olarak Harun el-Reşid unvanını seçmiş, Müslüman bölgelerini ziyareti esnasında bu isimle kendisine hitap edilmesini istemiş ve kendisini de bu adla tanıtmıştır. Lord Kurzon, Basra Körfezine seyahati esnasında(1904) Bağdat'ı da ziyaret ederek Harun el-Reşid'in mezarını ziyaret etmesi¹⁵ manidardır. Bu politikalarına diğer bir örnek oluşturması açısından, Kuveyt Şeyhi ile Necid Emiri arasında ortaya çıkan bir meseleden dolayı İngilizler, çoktan beri bölgede etkilerini hissettirmek için aradıkları fırsatı yakalamış, din ve adalet namına müdahale etme gereğini duymuşlardı. Ancak Kuveyt Şeyhi'nin Osmanlı Devletine sadakati sayesinde İngiliz müdahalesi atlatılmıştır. Hatta bu gelişmeler yaşanırken, Kuveyt Şeyhi hakkında daha önce çıkarılan İngilizlerle gizli bir antlaşma yaptığı söylentisinin, Osmanlı Devletine gösterdiği sadakati sayesinde asılsız olduğu da anlaşılmıştır¹⁶. İngilizler, bu ve benzeri politikaları ile Müslümanların gönüllerini kazanmaya çalışıyordu. Amaçları, bölgede Osmanlı Devleti'nin etkisini ve nüfuzunu yok etmekti. Benzer bir politikayı Napolyon'un Mısırı işgali esnasında kullanması tesadüf olmasa gerek. Napolyon'da Mısır'ı işgal ve oradan Hindistan'a yöneleceği zaman iman konusunu hareket noktası olarak kendisine seçmişti¹⁷.

İngiltere'nin Hindistan Valisi Lord Kurzon, Basra Körfezi bölgesine yaptığı seyahatte, körfez sahilinde bulunan Şarja'da demirleyen Argunot gemisinde, Abudabi, Şarja, Debe, Ajman adlı kabilelerin reislerini (bunlar aynı zamanda korsanlıkta yapmaktaydı) toplayarak, onlara hitaben bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında amaçlarının, himaye politikasına riayet eden Hindistan Hükümeti'nin, kabileleri unutmadığını göstermek, hükümetiyle kabileler arasında uzun zaman önce teati edilmiş olan teminat ve taahhüdü uzatmaktan ibaret olduğunu beyan etmiş, kabilelerle aralarında olan mevcut antlaşmaları yeniden uzatmak olduğunu beyan etmiştir. Konuşmasının devamında, İngiltere'den başka hiçbir devletle mukavele yapmamayı, bağlantıya geçmemeyi, memleketlerine hiçbir devletin memurunu kabul etmemeyi ve arazilerinin hiçbir kısmını terk etmemeleri konusunda kendilerinden yeniden teminat almış ve şimdiye kadar, bazı devletlerin baskılarına karşı direndikleri için kendilerine teşekkür etmiştir. Kabile reislerinin bu tutumlarını devam ettirdiği takdirde, kendilerine ve bağımsız haklarına hiç kimse tarafından saldırı olmayacağı ve İngiltere'nin böyle bir duruma kesinlikle müsaade etmeyeceğini vaat etmiştir¹⁸. İngilizler bölgeye hâkim olan Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini yok sayarak, Osmanlı'dan ziyade başka devletlerin körfeze girme ihtimallerine karşı da tedbir almakta ve üstü kapalı olarak tehdit etmekteydi.

İngilizlerin çalışmalarına rağmen bazı şeyhler Osmanlı Devletine sadakatten ayrılmamıştır. İngilizler, Osmanlı Devletine sadakat izhar eden şeyhlerden bazılarını kendi akrabalarına öldürtmüşlerdir. Bunlardan biri de Kuveyt Şeyhi idi. Osmanlı taraftarı olan Kuveyt Şeyhi, kardeşi

¹³ Archibald Dunn, “Basra Körfezi'ndeki İngiliz Çıkarları”, (Çev: Zekeriya Kurşun), **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S:3, (2000), Ankara, s. 307.

¹⁴ BOA. YEE, 8/7. (21 Şubat 1313-5 Mart 1898)

¹⁵ BOA. İ. HUS. 112/93. (1321. L. 23 - 12 Ocak 1904)

¹⁶ BOA. Y.MTV. 223/6512-2. (1319 .Ş. 20 - 2 Aralık 1901)

¹⁷ BOA. YEE, 8/7. (21 Şubat 1313 - 5 Mart 1898)

¹⁸ BOA. İ. HUS. 463/59-2. (1321. L. 23 - 12 Ocak 1904))

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Şeyh Mübarek tarafından öldürülmüştür. Kardeşini öldürdükten sonra yerine geçen diğer Şeyh Mübarek'e Hindistan'daki İngiliz Valisi Lord Kurzon, bir temsilci göndererek, gizli bir antlaşma yapmaya muvaffak olmuştur. Bu antlaşmayla şeyh, İngilizlerin onayını almadan herhangi bir devletle anlaşma yapmayacağını taahhüt etmiştir¹⁹. Böylece İngilizler, Basra Körfezine planlı bir politikayla yerleşmiş ve tek sözü geçen devlet haline gelmişti. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin körfez bölgesindeki hâkimiyeti, Osmanlı merkezinden şehirlere atanan bir kadı ve merkezi bazı yerlerde askeri birlik bulundurmakla sınırlıydı. Bölgedeki şeyhler, Osmanlı merkezi otoritesine herhangi bir vergi vermedikleri gibi askerde vermiyorlardı. Ancak İstanbul merkezden maddi ve manevi değeri olan hediyeleri kabul ederek, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kısmen tanıyorlardı.

İngilizler, bölgede kısmi derecede olan, Osmanlı hâkimiyetini kötülemek için her fırsatı değerlendiriyordu. Bölgede bulunan bazı Osmanlı memurlarının yaptıkları en ufak hata ve yolsuzlukları, Osmanlı yönetimini kötülemek için propaganda taarruzuna dönüştürüyordu. İngiliz propagandasının ana teması, Türk kötü idaresi ve fesat hükümeti, Türk irtikâbı, Türk taadiyatı şeklindekiydi²⁰.

Basra ve körfeze ait yazılan Osmanlı raporlarında(layiha), İngiliz propagandasının doğrudan Osmanlı Devleti'nin bölgedeki egemenliğine yönelik olduğu vurgulanmaktadır. İngilizlerin amaçlarının, bölgede Osmanlıya bağlı Müslüman ahaliyi devletten uzaklaştırmak ve kendi hâkimiyetlerini yerleştirme çabası olarak görülmektedir. Kendi idarelerini, Osmanlı idaresi ile kıyaslayarak, İngilizlerin daha güçlü, adil ve hoşgörülü olduğunu vurgulamaktaydılar. Bazen körfezde askeri yığınak yaparak, Osmanlı'dan daha güçlü olduklarını gösterme gayreti ile körfez bölgesindeki şeyhlere ve İran devletine gözdağı vermekten kaçınıyorlardı. İngiltere, İran Hükümeti ile aralarında çıkan bir ihtilafa dayanarak Basra Körfezine askeri yığınak yapmış ve ihtilafı askeri tehditle kendi lehlerine çözmüşlerdir²¹.

Osmanlı Devleti'nin Bumıyan Başşahbenderi Celal Kadiri, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir raporda, İngilizlerin, İran, Irak ve Arabistan'daki konsoloslukları vasıtasıyla bulundukları bölgelerin siyasi ve askeri durumunu araştırmakta ve hatta Arap şeyhlerinden bazılarının zihinlerini bulandırarak, milli duygularını uyandırmak gibi çalışmalarda bulunduklarını bildirmekteydi. Ayrıca şehbender, İran hâkimiyetinde bulunan Ahvaz'da çıkan büyük miktardaki petrol kuyularının işletilmesi imtiyazını alan ve birkaç milyon sermaye yatırımında bulunan İngilizlerin, milli menfaatlerini koruma bahanesiyle yakın zamanda Ahvaz Bölgesini işgal edeceklerini ve Şattülarap tarafından Osmanlı topraklarına yaklaşacaklarını ve Muhammere'deki Osmanlı askeri noktaları için tehdit oluşturacaklarını bildirmekteydi²². İstanbul'a gönderilen konu ile alakalı raporlarda, İngilizlerin Basra Körfezi ve çevresinde tek hâkim güç olduğu ve Osmanlı Devleti'nin gerçek rakibinin İngilizler olduğu vurgulanmaktaydı.

Körfezi kendi çıkarları ve propagandaları için üs yapan İngilizlerin, Behreyn'deki konsolosu Kabkin, Hindistan'daki üst seviye memurlarından Larmer ve Süvari Yüzbaşısı Keran adlarındaki yetkilileri Linç Şirketine ait vapurla, Kuveyt'ten Basra'ya kadar İngiliz bayrağını(alâmet-i farika) dalgalandırarak Kuveyt'e tabi bölgelerde keşif yapmışlardır. Bu seyahat esnasında, İbni el-Suud'la yerinden yönetim(âdemi merkeziyet) konusunu görüşerek, konu hakkında Osmanlı Devleti nezdinde faaliyete geçmesi konusunda kışkırtma ve teşvik de bulunmuşlardır. Bahsi geçen İngiliz faaliyetleri, Bağdat Vilayeti'nden İstanbul'a bildirilmiş ve

¹⁹ Duman, *Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*, s. 46.

²⁰ BOA. YEE, 8/7 .(21 Şubat 1313 - 5 Mart 1898))

²¹ BOA. HR. SYS. 95/36. (6 Haziran 1911)

²² BOA. HR. SYS.198/16-1. (16 Temmuz 1910)

İngilizlerin, Osmanlı Devleti aleyhine olan çalışmaları karşısında suskun kalmanın, ileride telafisi mümkün olmayan sonuçlara neden olacağı vurgulanmaktadır²³.

İngiliz müdahale ve faaliyetleri o dereceye ulaşmıştır ki, Osmanlı Devleti'nin, Kâzımeyn Kasabası'nda bazı imar faaliyetleri başlatması, İngilizlerin tepkisiyle karşılaşmış ve müdahale ederek çalışmaların yarıda kalmasına yol açmışlardır. Osmanlı Devleti, kendi hâkimiyetinde olan bir kasabada çalışma yapamayacak hale getirilmiştir²⁴. Osmanlı Devleti, kendi hâkimiyetinde olan arazide hâkimiyet hakkını İngilizlerin müdahalesi neticesinde kullanamamaktaydı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin siyasi açıdan içinde bulunduğu zor durumu göstermektedir.

Buna benzer bir durum Hürmüz Adası'nın statüsü konusunda İran'la yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olduğu iddia edilen Hürmüz Adası'nın İran'ın kontrolüne geçtiği ileri sürülmüş ve Osmanlı Devlet yetkilileri, Hürmüz Adası'nın kendilerine ait olduğu konusunda uyarılmıştır. Bu durum üzerine Hürmüz Adası'nın konumu Erkân-ı Harbiye'ye sorulmuştur. Erkân-ı Harbiye'nin verdiği raporda, adanın tarihi ve coğrafi konumunu dikkate alarak, Osmanlı toprağı olmadığını belirtmiştir²⁵. Osmanlı Devleti, bu dönemde körfez bölgesindeki arazisinin tam olarak nereleri kapsadığı konusunda ihtilaf yaşamaktaydı. Hürmüz Adası'nın statüsü ve egemenlik konusunda Divan-ı Hümayun Kuyudun da araştırma yapılmış ve ada ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır²⁶.

İngilizlerin faaliyetleri dışında diğer devletlerinde bölgeye alakaları dikkatten kaçmamaktaydı. Fransa'nın İstanbul'daki ateşemiliteri Mösyö Luis Berje, Bağdat, Kerbela, Necef ve Basra'yı ziyaret ederek birkaç gün kalmış ve dönüşünde Hanikin yoluyla İran'a geçmiştir. Fransız ateşemiliterin bu seyahati, Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiş ve gittiği her yerde izlenmiştir. Ateşemiliterin seyahatinin keşif amaçlı olduğu Osmanlı yetkililerinin tuttuğu raporlardan anlaşılmaktadır²⁷.

Bu dönemde, Osmanlı topraklarında siyasi ve ekonomik faaliyetlerde, yabancı devletlerin etkisi açık bir şekilde hissedilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin bu durumundan yararlanmak isteyen devletler, hedeflerini ulaşmak için Basra Körfezine dikkatlerini toplamışlardı. Uzun dönem İngiltere'nin hâkimiyet alanı olan körfez bölgesine Almanya ve Rusya'da sirayet etmeye başlamışlardı. Bu nedenle körfez sahillerindeki İngiliz hâkimiyeti nedeniyle, Ruslar ile Almanlar, İran ve Osmanlı toprakları üzerinden körfeze ulaşmaya çalışıyorlardı. Amaçlarının körfez bölgesi ve zengin yeraltı kaynaklarına İngilizlerin tek başına egemen olmasını engellemek ve pay kapmak olduğu açık şekilde anlaşılmaktaydı. Bu nedenle İngilizler, Şattularap Nehri'nin iç kısımlarına kadar hâkimiyet sahasını genişletmek istiyordu. Çünkü Şattularap Suyolu, Basra ve diğer iç bölgelerden gelen ticaret mallarının körfeze ve dünya piyasalarına ulaştığı yol olması nedeniyle büyük önem arz etmekteydi. Bu nedenle Şattularap Suyolu'nda vapur işletilmesi imtiyazı için Osmanlı Devleti baskılara maruz kalmıştır. İngiltere, Şattularap Suyolu'nda vapur işletme hakkını alan ilk devlet olmuş²⁸, ardından Rusya, Almanya ve İran vapur işletme hakkı elde etmiştir.

²³ BOA. İ. HUS. 125/14. (1322. Za. 15 – 21 Ocak 1905)

²⁴ BOA. HR. HMŞ. İŞO. 50/17. (1327. M. 26 – 17 Şubat 1909)

²⁵ Osmanlı Erkânı Harbiyesi'nin harita üzerinde yaptığı çalışma neticesinde hazırladığı rapora göre; Hürmüz Adası, Umman Denizi ile Basra Körfezi arasında, Hürmüz Boğazı üzerinde ve İran sahili yakınındadır. İran'ın Bender Abbas Limanına(iskelesinin) doğu tarafından yirmi kilometre mesafede, beş yüz nüfusa sahip küçük bir ada olup arazisinin çoğu kayalık olduğu halde kuzey tarafında kumluk bir ovası vardır. İslam Dini'nin yayılması esnasında İran Zerdüştləri bu adaya geçerek yerleşmişlerdir. Ada, imar ve yerleşmeye her ne kadar müsait olmasa da Basra Körfezi'nin kilidi konumunda olması nedeniyle önem arz etmektedir. Hicri 932 senesinde Portekizliler adayı İranlılardan zapt ederek, kendileri için doğuda bir liman edinmişse de Birinci Şah Abbas, İngilizlerin yardımıyla adayı Hicri 1041 senesinde geri almıştır. Bu nedenle ada İranlıların hâkimiyetindedir. BOA. Y. PRK. HR. 36/98.(Tarihsiz)

²⁶ BOA. İ. HUS. 77/95. (1317. Ca. 11- 17 Eylül 1899)

²⁷ BOA. Y.PRK. ASK. 66/34 (2. Ş. 1307– 6 Aralık1899)

²⁸ BOA. Y.A. HUS. 516/186. (1325. L. 27 - 3 Aralık 1907)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

İngilizler daha sonra bölgede diğer önemli bir nehir olan Karın Nehri üzerinde de vapur işletme hakkını İran'dan alarak bölgede bir adım öne geçmiştir²⁹.

Bölgede varlık gösteren Rusya ve İngiltere, amaçlarına ulaşmak ve aralarında çıkan tartışmalı konuları çözmek için ortak kabine toplantıları yapmakta, Osmanlı topraklarına yakın mahaller ve Basra Körfezi hakkında kararlar alarak uygulamaya koymaktaydılar. Bunun için de bölgeye asker ve savaş gemisi gönderiyorlardı. Bu durum haber alındığında, Osmanlı Devleti gelişmeyle ilgili olarak Londra ve Petersburg hükümetleri nezdinde bilgi talebinde bulunuyordu. Osmanlı büyükelçilerine verilen cevap, körfez bölgesi ve İran'daki ticari menfaatlerinin güvenliğine yönelik olduğu şeklindeydi. İngilizler bu konuda Rusya'yı suçlayarak, Rusların, İran'da iç kargaşalık yaşanması nedeniyle bu ülkenin hâkimiyetinde olan bazı bölgelere asker sevk etmesi üzerine kendilerinin de menfaatlerini korumak için Hindistan'daki kuvvetlerinden bir kısmını bölgeye gönderdiği cevabını vererek, Hindistan hududuna yakın olan bölgedeki ahalinin huzur ve asayişini sağlamak amacıyla yapıldığını beyan etmekteydi. Bu durum aslında hiç de denildiği gibi olmayıp, İran'ın kuzeyini Rusya, güneyini ise İngiltere nüfuzları altına almaya çalışıyorlardı³⁰. Gerçekte ise Rusya, Basra Körfezine karadan ulaşmak istemekte, İngiltere ise güneye hâkim olarak, Rusya'nın planına engel olmaya çalışıyordu. İran'daki hükümet boşluğu ve kargaşalık nedeniyle ahalinin huzur ve asayişinin olmadığını ise bahane olarak kullanmakta, bu hareketlerini de iyi niyetli bir davranış olarak yansıtmaktaydılar.

Bu doğrultuda Ruslar, bölgeye yaklaşmak için İran'ın içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumdan yararlanma yolunu seçmişlerdir. Özellikle İran'ın içinde bulunduğu ekonomik çöküntü nedeniyle İran'a borç para vererek hedefine ulaşma yolunu çok iyi kullanıyordu. 1898 senesinde İran, Rusya'dan yetmiş beş yıllığına %5 faizle 22.500 milyon ruble borç almıştır. Ruslar borç antlaşmasında, İran'ın bu süre zarfında Rusya dışında hiçbir ülkeden borç almayacakları garantisini de almışlardır³¹.

Ruslar karadan başka körfeze sahillerine denizden de yaklaşmak istiyorlardı. Bu doğrultuda Rusya'da yayınlanan Novoye Vremya Gazetesinin 23 Teşrin-i Evvel 1906 sayılı nüshasında Rus Dördüncü Fırka Komutanı Albay Petrof ile yapılan bir mülakat yayınlanmıştır. Gazetenin haberine göre Baltık Denizi'nden hareket eden bir Rus Donanması bayrak göstermek amacıyla Basra Körfezine (Halic-i Fars) gitmiştir. Donanmaya mahsus gemiler, İran sahillerine uğramıştır. Körfezi kendi egemenlik alanı gören İngilizlerin de körfeze savaş gemisi yığdığı ve Buşir'e büyük çaplı bir İngiliz gemisinin gelerek demirlediği görülmüştür³². Rusların amacı, İran'ın güneyinde yani Basra Körfezi sahilinde nüfuzlarını takviye ve tahkim etmek olarak açıklanmaktadır. Ruslar bu gelişmeden önce de körfeze sahilinde bulunan Buşir de bir konsolosluk açmış ve konsolosun emrinde bir istimbott bulundurmak lüzumunu hissetmişlerdir. Ruslar sonradan istimbottan vazgeçerek konsolosun emrine bir savaş gemisi göndermeye karar vererek, bu hareketlerini, Basra Körfezi'nde hakimane ve amirane hareket eden İngiltere'ye karşı, hak ve salahiyetlerini korumak olarak açıklamışlardır. Ruslar, İngilizlerin İran'ın güney kesiminde ve körfez sahilindeki ahali arasında yaygın ve kabullenilmiş olan buralarda tek söz sahibi İngiltere'dir, anlayışını yıkmak için körfezde bir savaş gemisini devamlı bulundurmak gerektiğine inanmaktaydılar. Bu savaş gemisi ile Buşir'deki Rus konsolosunun, körfez sahillerini daha kolay dolaşma ve bölgedeki ahali üzerinde etkili olmasını temin etmek istiyorlardı³³. Bunun dışında, Konilof ve Şirovor adlı iki Rus gemisi

²⁹ Davut Hut, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı:3, 2000, Ankara, s.128.

³⁰ BOA, BEO, 3981/298522. (4. M. 1330 - 25 Aralık 1911)

³¹ Melike Sarıkcıoğlu, "İran'da Nasreddin Şah ve Muzafferiddin Şah Dönemi'nde (1848-1907) İngiltere, Rusya ve Fransa'ya Verilen İmtiyazlar", Halil İnalcık Armağanı, *History Studies*, (Mart 2013), s. 399-400.

³² BOA. DH. MKT. 933/79. (1322. Z. 18 - 23 Şubat 1905)

³³ BOA. İ. HUS. 463/57. (1321 L. 10 - 30 Aralık 1923)

körfeze girmiş, körfezdeki limanlara uğrayarak, akabinde Şattularab Suyolu'na yönelmişlerdir. Rus gemilerinin durumu Sanpetersburg'daki Osmanlı Büyükelçiliği ve bölgedeki Osmanlı yetkilileri tarafından İstanbul'a bildirilmiştir. Rus gemilerine karşı izlenecek tutum hakkında ne yapılması gerektiği sorulmuştur. İstanbul'dan verilen cevapta, Rus gemilerinin Osmanlı Devleti (Maliye Nezareti) ile yaptıkları antlaşma gereği ticari faaliyetlerini geliştirmek ve korumak amacıyla orada bulundukları, bu nedenle uluslararası hukuka aykırı bir durumun olmadığı bildirilmiştir³⁴. Osmanlı Devleti'nin bu tutumu ile Basra Körfezi ve bölgedeki Osmanlı egemenliğindeki topraklar üzerinde var olan İngiliz etkisini ve tekelini zayıflatmak olarak açıklanabilir. Körfezde, İngilizlere rakiplerin olması, Osmanlı Devleti'nin bölgede rahat hareket eder hale gelmesine neden oluyordu. Bu suretle kendisinin tek başına uğraşmadığı İngilizlere, büyük devletlerin rakip olarak çıkmasını kullanarak, egemenlik hakkını ve hukukunu korumayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Osmanlıların bu tutumu İngilizlerin hiç hoşuna gitmemiştir. Osmanlı Devleti'nin İngilizler dışında Basra Körfezi ve Şattularab Nehri'nde ticari faaliyet ve gemi yürütmesine izin vermesi İngilizlerin tepkisine neden olmuştur. Tepkilerini açıktan belirtmek yerine davranışlarıyla göstermişlerdir.

Bu doğrultuda, umeray-ı askeriden Basra Valiliğine tayin olunan Nuri Paşa'nın görev yerine hareketi üzerine İngilizler'de, Bombay'dan Pomona adlı bir kruvazörünü Basra Körfezine göndererek buna tepki göstermiştir. İngilizlerin tepkisinin nedeni Osmanlı Devleti'nin ileri gelen askeri paşalarından birini Basra Vilayetine vali olarak atamasını daha önce itilaf konusu olan Kuveyt meselesini askeri yollardan çözüme girişimi şeklinde değerlendirmesinden kaynaklanıyordu. Gerçekten de durum İngilizlerin düşündüğü gibi idi. Osmanlı Devleti, Kuveyt'te bulunan ve zamanın şartlarına göre iyi bir liman olan Lahsa Limanı'nın İngilizlerin kontrolüne geçmesine engel olmak istiyordu. İngilizler ise Kuveyt Şeyhi Mübarek'le yaptığı gizli antlaşmaya dayanarak hak talebinde bulunuyordu. Osmanlı Devleti bu gelişmeler üzerine açıklama yaparak, Şeyh Mübarek'in hiçbir suretle, Osmanlı toprağının bir kısmını yabancı bir devlete terk etme yetki ve salahiyetine sahip olmadığını belirtmiştir. İngilizler ise Şeyh Mübarek'in Osmanlı Bayrağını reddettiğini ve kendine mahsus bayrak edindiğini belirterek, antlaşma yapma yetkisine sahip olduğunu iddia etmekteydiler. Hâlbuki Şeyh Mübarek, yaşanan bu gelişmelerden kısa bir süre önce Osmanlı Devleti'nden paşalık unvanını kabul etmişti. Osmanlılar, Kuveyt Şeyhi'nin devletin diğer ahalisi gibi Osmanlı tebaası ve bölgede yetkileri sınırlı bir temsilcisi olduğunu belirterek, şeyhin son zamanlarda Osmanlı himayesini kabul ettiğini tezini ileri sürmekteydi³⁵. Bununla beraber, Sultan II. Abdülhamit'in Müslümanların halifesi olduğunu, İslam Dini'nin bayrağının yeşil bir sancak ve bunun İslamiyet'in alameti olduğunu açıklamıştır. İngilizler ısrarla, Kuveyt Şeyhi ile yaptıkları antlaşmada, Katif ve Lahsa limanlarının kendilerine bırakıldığını iddia etmekteydi. Osmanlı Devleti ise bahsi geçen limanların Arabistan'ın içlerine doğru olan kervanların karargâhı olduğunu açıklayarak antlaşmayı tanımadığını belirtmiş, hak ve hukukunu müdafaa edeceğini beyan etmiştir. İngilizlerin antlaşma yaptığı Mübarek'in emir değil şeyh olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin İngiliz isteklerini kabul etmeyeceğini açıklamıştır³⁶.

İngilizlerin Kuveyt'e hâkim olma planları siyasi, askeri ve ticari nedenlerden dolayı tartışmaya açık değildi. Osmanlıların, Alman desteği ile yapmayı düşündüğü Bağdat Demiryolu, İngilizlerin, Osmanlı Devletine verdiği tepkinin nedeniydi. Rusların dışında, Almanların da körfeze ulaşmak için böyle bir projeye katılması, İngilizleri telaşlandırmıştır. Bu konuda İngilizler tarafından tutulan bir raporda;

“Önerilen Bağdat Demiryolu'nun uç noktasının Basra Körfezi'ndeki bir liman olacağı hususunu da unutmamak gerek, ancak liman ya, hangi liman? Almanya Hükümeti bu limanın

³⁴ BOA. İ. HUS. 463/93. (1321. L. 13 - 2 Ocak 1904)

³⁵ BOA. Y. MTV. 223/65 (1319. Ş. 20 - 2 Aralık 1904)

³⁶ BOA. Y. A. HUS. 421/64.m(1319. R. 18 - 4 Ağustos 1901)

Kuveyt olması dileğini izhar etmişlerdir. Ne var ki Kuveyt, İngiliz himayesindedir ve Abdülhamid'in kendi toprağı üzerindeki her türlü talebimizi geri çevirmekte olup hiçbir imtiyaz tanımamaktadır. Dolayısıyla Padişah'ın veya Kayzerin(Alman İmparatoru) Kuveyt toprağı üzerindeki her türlü niyetine karşı direnme hakkımız bakidir. Almanya'nın Basra Körfezi üzerindeki söz konusu konumunu sağlamlaştırma girişimi korkmamız gereken en ciddi tehlikedir”³⁷.

Osmanlı Devleti'nin İngilizlerin Kuveyt'e yerleşmesine sert şekilde karşı çıkmasının nedeni, yapımı düşünülen Bağdat Demiryolu'nun Basra'ya kadar uzatılması ve Kuveyt Limanı'nın son nokta olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle İngilizler uzun zamandan beri Basra Körfezine tam hâkimiyetin Kuveyt'ten geçtiğini fark etmişlerdi. Burayı ele geçirmek için sebep aramaktaydılar. XIX. Yüzyılın sonlarına kadar Kuveyt Şeyhi, İngiltere ve Osmanlı Devletini oyalayarak istiklalini devam ettirmişti. Son zamanlarda meydana gelen gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'nin himayesine girdiği herkes tarafından bilinen bir gerçektir³⁸.

Kuveyt Limanı'nın karşısına bulunan İran limanlarından Bender Buşir, inşası Ruslar tarafından planlanan İran Demiryolu'nun son noktası olarak görülmekteydi. Ruslar, Tahran, İsfahan, Keşan, Şiraz ve Bender Buşir arasında yapılması planlanan demiryolu ile körfeze kıyısı olan Bender Buşir'e ulaşacaklardı. Ruslar, ticari mallarını, planlanan bu demiryolu hattıyla Basra Körfezine nakletmek amacıyla olup Lahsa ve Kuveyt Limanı aracılığıyla buralara civar bölgelerde ticaret yapabileceklerdi. Ruslar, çıkarları gereği bölgenin Osmanlı hâkimiyetinde olmasını istemekte ve kendilerine ticaret alanında rakip başka bir devleti istemiyorlardı³⁹. Osmanlı Devleti, Rusların körfeze girmesini İngilizlere karşı denge unsuru olarak görmüştür. Ruslar bu politikaları ile İngilizler gibi güçlü bir devletten ziyade amaçlarına ulaşmak için zayıf bir Osmanlı Devletini kendi çıkarlarına daha uygun bulmaktaydılar. Zira, Novoye Vremya Gazetesi'nin 29 Kanun-ı Sani 1900(Rumi) tarihli sayısında yayınlanan bir yazıda, Rusya'nın Şark Meselesi'nden vazgeçmediğini İstanbul ve boğazların bu meselede önemini koruduğunu ancak Şark Meselesi'nin merkezi konumunun Süveyş Kanalı'nın açılması ile Basra Körfezine kaydığını bu nedenle körfez ve civarına Rusların odaklandığını yazmaktaydı. Yazıda, Arap (El Cezire) yarımadasının ve İran'ın(Acemistan) güney bölgelerinin eski sahiplerinin değiştiği, bölgede artık, Almanlar, İngilizler ve daha başka devletlerin faaliyetlerde bulundukları kaydedilmekteydi. Şark Meselesi'nin son bulma noktası olarak Basra Körfezi'nin kuzeybatısını hedeflemekteydiler⁴⁰.

Almanların Bağdat Demiryolu'nun imtiyazını almaları İngilizleri daha da telaşlandırmış ve İngiliz siyasetleri arasında bir huzursuzluğa yol açmıştır. Almanya'da yayınlanan Deutsche Kolonial Zeitung gazetesinde yer alan bir yazıda, Almanların, Bağdat Demiryolu'nun imtiyazına sahip olmalarıyla, Kuveyt Bölgesi'nin kimin tasarrufunda olması konusunu yeniden gündeme getirmiştir. İngilizler, Kuveyt'i Basra Körfezi'nin anahtarı olarak görmekteydiler, buna karşılık Almanların Bağdat Demiryolunu Basra'ya kadar uzatarak Kuveyt'e ulaşmaları ve orada bir filo istasyonu elde etmeleri, tasarruf (imtiyaz) haklarının bir gereği olarak görülmekteydi. Bu nedenle İngilizler, Almanlardan önce Kuveyt bölgesinde tasarruf hakları elde etmek istiyordu. Hatta bu dönemde, İngiltere gazetelerinde, Almanya aleyhtarı yayınlanan yazılar bu hâkimiyet meselesinden kaynaklanmaktaydı⁴¹.

Körfezde, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında askeri bir olay meydana gelse durumdan Ruslar yararlanacaktı. Kuveyt Şeyhinin muhtemel bir askeri hadiseyi engelleyecek kudreti olmadığından, Rusların uzun zamandan beri bölge üzerinde beslemekte olduğu hâkimiyet fikri

³⁷ Dunn, “Basra Körfezi'ndeki İngiliz Çıkarları”, s. 307.

³⁸ BOA. Y. A. HUS. 404/47. (1317 Za. 11 – 13 Mart 1900)

³⁹ BOA. Y. A. HUS. 421/64. (1319. R. 18 – 5 Temmuz 1901)

⁴⁰ BOA. Y. A. HUS. 404/47. (1317 Za. 11 – 13 Mart 1900)

⁴¹ BOA. Y. MTV. 223/6512. (1319. Ş. 20 – 2 Aralık 1901)

nedeniyle, İngilizler askeri bir harekâttan sakınmaktaydılar. Çünkü Rusların, İran üzerinden, Almanlarında Bağdat Demiryolu imtiyazı nedeniyle tasarruf haklarını kullanarak bölgeye iyice yerleşmeleri ihtimali bulunuyordu⁴². Eğer Bağdat Demiryolu hattının son noktası olan Kuveyt limanları tarafsız veya Almanların tasarrufunda olursa bu hattın imtiyazı nedeniyle Almanlar, büyük bir ticari avantaj elde edeceklerdi. Bununla beraber Almanların bölgedeki varlıklarının devamı Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetine bağlı idi. Bu nedenle bölgede Osmanlı hâkimiyetini desteklemekteydi⁴³. Bölgedeki bütün çatışma ve anlaşmazlık konularının temelinde hep ticari hâkimiyet kaygıları yatmaktaydı.

Demiryolu, bölgede siyasi ve ticari amaçların geliştirilmesine önemli katkıları olan güç gösterisine dönüşmüştü. Bu nedenle Ruslar, Hazar Denizi ile Basra Körfezini birbirine bağlayacak bir demiryolu projesi dahi yapmışlardı. Amaçları, İngilizlerin Hint ticaretine mani olmaktır. Bu amaçla demiryolunun inşası için İran'dan imtiyaz almış ve bunun içinde girişimlere başlamışlardı. Ruslar, ticareti kendi tasarruflarında olan mıntıkaya yöneltmek için gümrük vergilerinde tadel ve indirim yaparak, İngilizlerle rekabete başlamışlardı. Ardından Basra Körfezi'nde İran ait Bender Abbas Limanına yapacakları yatırımlarla burada iyi bir deniz üssü elde etmeyi, Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetini tehdit ederek, baskı altına almayı planlamaktaydılar. Almanların da Bağdat Demiryolu imtiyazını almaları ile Basra ve Kuveyt'ten körfeze yaklaşma planları İngilizleri endişelendirmekteydi. İngilizler, Rusya ve Almanya gibi iki büyük rakibi körfezden uzaklaştırmak ve planlarını etkisiz kılmak için körfeze açılan, Kuveyt, Bender Abbas, Hürmüz Boğazını ve çevresindeki küçük adaları işgal etmek gibi planlar yapmıştır⁴⁴. Bu mücadele, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar devam etmiş ve savaşın çıkmasıyla büyük devletlerin dikkatleri başka yöne kayınca yapılan bütün planlar boşa çıkmış ve körfeze, İngilizler hâkim olmuştur.

Sonuç

Basra Körfezi, Ortaçağlardan beri Arap Yarımadası'ndan gelen kervan yollarının denize ulaştığı nokta olması nedeniyle önem arz etmekteydi. XVI. Yüzyılda Avrupalıların uzak doğuya yöneldikleri bir zamanda Portekizlilerin hedefi olmuş ve uzun yıllar onların hâkimiyetinde kalmıştır. Portekizliler, Basra Körfezini kontrol etmek amacıyla Hürmüz Adasını kendilerine üs edinmişlerdi. XVI. Yüzyılda Portekizlilere rakip olarak Osmanlı Devleti bölgede faaliyet yürütmüştür. Uzun yıllar Portekizlilerle-Osmanlılar arasında meydana gelen mücadelede Portekizlilerin zayıf düşmesiyle körfezde etkileri azalmış ve varlık gösteremez hale gelmişlerdi. Portekizlilerin zayıflaması ve mücadeleden çekilmesi üzerine körfez bölgesi zayıf da olsa XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti ile İran'ın tasarrufunda olmuştur.

XIX. Yüzyılda İngilizlerin, Hindistan'da sömürge hâkimiyeti kurması ile Basra Körfezi yeniden önem kazanmıştır. Körfez, Hind Denizyolu üzerinde bulunması nedeniyle stratejik bir konuma sahipti. Bu nedenle İngilizler, Hindistan yolunun güvenliğinin Basra Körfezi'nden geçtiğini farkına varmış ve tedbirler almaya başlamıştı. İngilizlerin aldığı tedbirler arasında, körfez bölgesinde sahillerde yaşayan Osmanlı tebaası aşiret reisleri ile gizli antlaşmalar yaparak, onlara bir takım güvenceler vermiştir. Onlardan da kendileri dışında hiçbir kimse ve devletle antlaşma yapmayacakları ve İngilizler dışında bölgelerine başkalarını sokmayacakları taahhüdü almak olarak açıklanabilir. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru petrolün bulunmasıyla bölge daha da önem kazanmış ve Avrupalı büyük güçlerin bölgeye yönelmesine sebep olmuştur. Ruslar, İran'dan aldıkları imtiyazlarla bölgeye demiryolu hattı çekerek yaklaşılmaya çalışırken, Almanlar da Osmanlı Devleti'nden Bağdat Demiryolu hattının imtiyazını almış ve körfeze yaklaşmak istemiştir. Bu durum uluslararası nüfuz mücadelesi ve rekabetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı

⁴² BOA. Y. MTV. 223/6512. (1319. Ş. 20 – 2 Aralık 1901)

⁴³ BOA. Y. MTV. 223/6512. (1319. Ş. 20 – 2 Aralık 1901)

⁴⁴ BOA. Y. MTV. 223/6512. (1319. Ş. 20 – 2 Aralık 1901)

Devleti, bölgede İngilizlerle tek başına mücadele edemeyeceğini fark ettiğinden, körfez de İngiliz tekelini kırmak için Almanlara bazı ticari imtiyazlar vererek, İngilizlere rakip çıkarmıştır. Osmanlı Devleti kendisine yönelen baskılar Almanların desteği ile bertaraf etmeye çalışmıştır. Aynı şekilde İran'da güçlü bir merkezi hükümetin olmaması nedeniyle, İran'da körfezin kendisine ait kısımlarında İngiliz etkisini kırmak amacıyla Rusya'ya ülkesinde demiryolu inşası ve körfezdeki limanlarından yararlanma imtiyazı vererek, İngilizlere karşı Rus gücüyle engel olma politikası izlemiştir.

KAYNAKÇA

BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

- BOA. YEE, 8/7. (21 Şubat 1313- 5 Mart 1898)
- BOA. HR. SYS. 95/36. (6 Haziran 1911)
- BOA. HR. SYS.198/16-1. (16 Temmuz 1910)
- BOA. Y.PRK. ASK. 66/34. (1307.Ş.2 – 6 Aralık1899)
- BOA. Y. PRK. HR. 36/98. (Tarihsiz)
- BOA. HR. HMŞ. İŞO. 50/17. (1327. M. 26 – 17 Şubat 1909)
- BOA, BEO, 3981/298522. (4. M. 1330 - 25 Aralık 1911)
- BOA. DH. MKT. 933/79. (1322. Z. 18 - 23 Şubat 1905)
- BOA. Y. MTV. 223/65. (1319. Ş. 20 - 2 Aralık 1904)
- BOA. Y. MTV. 223/6512. (1319. Ş. 20 – 2 Aralık 1901)
- BOA. Y. MTV. 223/6512-2. (1319. Ş. 20 - 2 Aralık 1901)
- BOA. Y. A. HUS. 421/64. (1319. R. 18 – 4 Ağustos 1901)
- BOA. Y. A. HUS. 404/47. (1317 Za.11 – 13 Mart 1900)
- BOA. Y. A. HUS. 516/186. (1325. L. 27 - 3 Aralık 1907)
- BOA. İ. HUS. 463/57. (1321 L. 10 – 30 Aralık 1903)
- BOA. İ. HUS. 77/95. (1317. Ca. 11- 17 Eylül 1899)
- BOA. İ. HUS. 125/14. (1322 Za. 15 – 21 Ocak 1905)
- BOA. İ. HUS. 463/59-2. (1321. L. 23 - 12 Ocak 1904))
- BOA. İ. HUS. 112/93. (1321. L. 23 - 12 Ocak 1904)
- BOA. İ. HUS. 463/93. (1321. L. 13 - 2 Ocak 1904)

Telif Eserler

- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih**, Alkım Yayınları, İstanbul 2012.
- BALCI, Ramazan, “Osmanlı Hariciyesi'nin Hazırladığı “Bahreyn Adaları Meselesi”, Kitapçığı Üzerinden İngiliz Sömürgeciliğine Bakış”, **History Studies**, (Ekim 2012),
- DUMAN, Sabit, **Modern Ortadoğu'nun Oluşumu (1880–1990)**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- DUNN, Archibald, “Basra Körfezi’ndeki İngiliz Çıkarları”, (Çev: Zekeriya Kurşun), **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S:3, Ankara.2000.
- GÜNDÜZ Gülsenem, **Osmanlı Belgeleri’nde Osmanlı Devleti’nin Basra Politikası (1878–1907)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- HUT, Davut, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı:3, Ankara, 2000.
- HUART, CL., “Basra Körfezi”, **İslam Ansiklopedisi 2**, MEB Yayınları, İstanbul, 1979.
- ÖNALP, Ertuğrul, **Osmanlı’nın Güney Seferleri**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.
- KARADENİZ, Yılmaz- KARA, Hidayet, “Bağdat, Basra, Bahreyn ve Necid Bölgelerinde Osmanlı-İngiliz Nüfuz Mücadelelerine Dair Layiha, Ortadoğu Özel Sayısı, **History Studies**, 2010.
- ÖZKAN, Selim Hilmi, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Basra’nın Güvenliği Meselesi ve Osmanlı Devleti’nin Bölgede Aldığı Tedbirler”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBrAD)**, (Mart 2008).
- SARIKÇIOĞLU, Melike, “İran’da Nasreddin Şah ve Muzafferiddin Şah Dönemi’nde (1848-1907) İngiltere, Rusya ve Fransa’ya Verilen İmtiyazlar”, Halil İnalcık Armağanı, **History Studies**, (Mart 2013).
- YILDIRIM, Muhammet, **XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2001.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

İLK DÖNEM İSLAM SİYÂSÎ TARİHİNDE HUTBE UYGULAMASI*

Cahit KÜLEKÇİ**

ÖZET

Devletlerin müstakil olduklarını gösteren bir takım sembolleri (alâmât-ı fârika) vardır. Bu semboller devletlerin kendi geleneklerine bağlı olarak değişirler. Örneğin, para bastırmak, paranın üzerine yönetimde bulunan devlet başkanının ismini yazmak, sancak sahibi olmak, sınır belirlemek, başkent edinmek, teşkilatlanmak bu sembollerdendir. Saydığımız unsurlara ilâveten hutbe vermek de Müslüman toplumların geleneği içinde bağımsızlık sembolü olarak tanımlanmıştır. Bu çalışmamız, devletlere ait bağımsızlık sembollerinden birisi olan hutbenin, İslâm siyâsî tarihindeki uygulanma biçimlerini göstermeyi hedeflemektedir. İslâm siyâsî tarihinde hutbe uygulamasının geçmişi bir hayli eskiye dayanmaktadır. Hz. Peygamber (AS)'in yedinci nesilden dedesi olan Ka'b b. Lüeyy'le birlikte başladığını düşündüğümüz hutbe uygulaması, Ka'b b. Lüeyy'in ölümünden sonra devam ettirilmemiştir. Dolayısıyla hutbe uygulamasının geleneksel bir hal alması Hz. Peygamber (AS) zamanında olmuştur. Şartlar gereği Mekke'de hutbe veremeyen Hz. Peygamber (AS), Medine'ye hicretinden hemen sonra bu geleneği başlatmıştır. Hz. Peygamber (AS)'in vefatını müteakip Müslüman toplumu idare eden dört halifenin verdiği ilk hutbeler ile de bu gelenek süreklilik kazanmıştır. Hem Hz. Peygamber (AS)'in hem de dört halifenin verdiği hutbelerin ortak paydasının da itaat olduğu görülmektedir. Ayrıca ilk hutbeler genel olarak toplumu irşâd edici mesajlarla örülü iken, kimi zaman da devlet başkanının toplumu nasıl yöneteceğine dair bilgileri içermektedir. Fakat daha sonraki süreçte, büyüyen coğrafi sınırlara paralel olarak devlet başkanının hutbe vermesi değil, hutbede adının geçmesi bağımsızlık ve otorite sembolü olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: hutbe, devlet, otorite, bağımsızlık, cahiliye

THE PRACTICE OF KHUTBAH IN THE FIRST PERIOD OF POLITICAL ISLAM

ABSTRACT

They are symbols (different symbols) that indicate the independent of states. These symbols may vary, depending on the traditions of their own states. For example that the symbols the money, written on money the president's name of the state, flag, border, capital,

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi, El-mek: cahit.kulekci@inonu.edu.tr

organization of the states. In addition to these elements, give the khutbah is defined in the tradition of Muslim societies as a symbol of independence. Our study aims to show the application forms of khutbah which is one of the symbols of the independence of states khutbah, in the political history of Islam. The application of Khutbah dates back a great deal on the Islamic political history. The application of khutbah began the Prophet Muhammad's seventh generation grandfather Ka'b b. Lueyy, but after his death have not been continued. Therefore, take a traditional of the application of khutbah has been timely the Prophet Muhammad. Due to the conditions, the Prophet Muhammad can not give a khutbah in Mecca and this tradition started immediately after the exodus to Medina. After the death of The Prophet Muhammad, this tradition gained continuity in the time of first four caliphs who managed te Muslim community. The common denominator of khutbah's given both the Prophet Muhammad as well as the first four caliphs seems to be in obedience. Also in general the first khutbah's messages society and sometimes includes information about the head of state how to manage society. However, in the process of later, in parallel with the growing geographic boundaries, to pass the name of the president began to be seen as a symbol of independence and authority, but to give the khutbah.

Key Words: khutbah, government, authority, independence, jahiliyyah

Giriş

Toplumların devletleşme süreçlerinde siyâsî geleneklerine bağlı olarak, bir takım unsurların bağımsızlık ve otorite sembolü olarak kullanıldığı bilinmektedir. Meselâ Türk- İslam devlet geleneğinde yer alan sancak, hutbe ve sikkelerde hükümdarın adının geçmesi bu unsurlardan sayılmaktadır.¹ Ayrıca yine Türk- İslâm devlet geleneğinde, toplumların devlet yapısına kavuşabilmesi, iktidarın meşrû sayılabilmesi için ve devlete başkanlık eden kişinin, otoritesini gösterebilmesi için hutbe vermesinin siyâsî bir gelenek olduğu ifade edilmektedir.² Sonraları verilen hutbelerde devlet başkanının adının zikredilmesi³ de ayrıca bir otorite kabul edilmiştir.

Aslında hutbe gibi iktidarın meşrûiyetini gösteren yukarıda zikrettiklerimizden başka unsurlar da bulunmaktadır. Belirli sınırlara ve bir sancağa⁴ sahip olmak, para bastırmak⁵ gibi uluslararası geçerliliği olan sembollerin yanı sıra *biat*⁶ gibi Müslüman toplumlara özel semboller de

¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 73

² Bu çerçevede örneğin İdrisî Devleti'nin kurucusu, İdris b. Abdullah'ın, Cuma günü verdiği hutbe zikredilebilir. Abdulhâdî et-Ta'zî, *Târîhu'd-Diplomasi min Akdâmi'l-Usûr ile'l-Yevm*, Rabat 1987, IV, 10-13; [Eserde hutbenin aslı da yer almaktadır.] Ayrıca bkz: Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara 2002, s. 87; Ali Şakir Ergin, *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, Yozgat 2000, s. 51

³ '... Sultân be-gâyet kerîm kişiydi; İzmir-oglu'nun suçundan vazgelüp, yine anda beg diküp, ilin ve günün ismarladı ki, hutbe ve sikke sultân adına olup, akça sultân adına yürüye.' Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, Hzr: Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s. 232

⁴ Bir devlet başkanına, devlet başkanı olduğu için gönderilen sancak, mücevher, kılıç gibi alamelere *hanlık teşrifâtı* denmektedir. Müstecip Ülküsal, *Kırım Türk- Tatarları*, İstanbul 1980, s. 31

⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı Devleti'nde Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 6

⁶ Mustafa Özkan, 'Emevi İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklene Anlam ve Biatın Fonksiyonu', *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, Çorum 2008, s. 113- 128

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

bulunmaktadır.⁷ Toplumların devletleşme statülerini gösteren bu unsurlar haricinde teşkilatlanmanın⁸ da devletlere ait bağımsızlık sembollerinden birisi olduğu kabul edilmektedir.⁹

İlk Müslüman toplumun devlet başkanı olan Hz. Peygamber (AS), ilâhî tebliğ vazifesi ile görevlendirildikten sonra Mekke aristokrasisi içinde siyâsî bir güç olarak tanınmamıştır. Nitekim Mekke aristokratları, ‘*Bu Kur’an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!*’¹⁰ diyerek tepkilerini ortaya koymuşlar; âdetâ Kur’ân’ın indirilmesine ya da ilâhî vazifenin gelmesine değil, Mekke’nin idârî sınıfında yer almayan bir şahsa karşı tavrı almışlardır. Bu anlayışa paralel olarak Müslümanlar da Mekke’de, Mekke ileri gelenleri tarafından çeşitli psikolojik, sosyolojik ve fizikî baskılara maruz bırakılmışlardır.¹¹ Hz. Peygamber (AS)’in yakın atalarından Kusay’ın Mekke’de tesis ettiği oligarşik parlamenter yapı içinde¹² Hz. Peygamber (AS)’in mensup olduğu Benî Hâşim’in, Abdulmuttalib’in vefâtından sonra geri planda kalmasının da bunda rolü bulunmaktadır.¹³ Bu çerçevede siyâsî olarak etkin bir statüye Mekke’de kavuşamayan Müslüman toplumun devletleşme sürecini, Hz. Peygamber (AS)’in ve Müslümanların milâdî 622 tarihinde Mekke’den Medine’ye hicret etmesi ile başlatmak daha doğru olmaktadır.

Mekke’den farklı olarak, Hz. Peygamber (AS) ve Müslümanların buraya hicretinden önce, Medine’de seçilmiş bir kral olduğu bilinmektedir.¹⁴ En azından bu nedenle Medine’nin, Mekke’ye oranla daha fazla devletleşme temâyülüne ve kral gibi bir unvanla devletlere ait bir sembole sahip olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Hz. Peygamber (AS) ve Müslümanların hicreti, bu seçilmişliği geçersiz hale getirecek; Hz. Peygamber (AS), kısa zaman içinde kendisini ve Müslümanları Medinelilere kabul ettirerek, dînî açıdan olduğu gibi siyasal açıdan da Medine’de söz sahibi olmayı başaracaktır. Üstelik bu misyonu atalarından tevârüs ettiği *asabiyyet* bağıyla da ilişkilendirmeyerek, kavmî milliyetçiliğin yerine dînî bağlara vurgu yapacaktır.¹⁵

Konuyu sınırlandırabilmek amacıyla, hutbeleri siyâsî açıdan ele alacağımız çalışmamızda belirlediğimiz dönem, Hz. Peygamber (AS)’in Medine dönemi ile vefâtından sonra yönetime gelen ilk dört halife dönemidir. 622-661 yılları arasında kapsayan dönemin siyâsî gelişmelerinden ziyâde, Hz. Peygamber (AS)’in Medine’deki *ilk hutbesi*yle, dört halifenin yönetime geldikten sonraki *ilk hutbelerinin* siyâsî açıdan analiz edilmesini hedefleyen bu çalışma, aynı zamanda yeni inşâ edilecek olan toplumun ana dinamiklerini, hutbeler paralelinde göstermesi açısından mühimdir. Zira çalışmamızda hutbe, devlete başkanlık edecek yöneticinin toplum tarafından benimsenip, benimsenmeyeceğini gösteren ilk sembollerden birisi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim çalışmamızda da görüleceği üzere söz konusu hutbelerin içeriğini genelde dînî söylemlerle

⁷ Örneğin lakâbların da siyâsî otoriteyi gösteren sembollerden olduğu ifade edilmektedir. ‘*Din ve İslâm*’lı lakâblar âlimlere, *devlet* ve *mülklü* lakâblar hâcelere aittir. Lakâb almaktan maksat, daha ziyade adamın lakâbla tanınmasıdır. Meselâ Sultan Mahmud’un da lakâbı *Yemînu’l-devle* ve *Eminu’l-mille*’dir. Diğer devlet görevlilerine verilen lakâblar hakkında geniş bilgi için bkz: Nizâmu’l-Mülk, *Siyâset- Nâme*, Hızr: Mehmet Altay Köymen, Ankara 1982, s. 202-204

⁸ Siyâsî teşkilatlanmanın tamamlanmaması durumunda bir *devletten* bahsetmek mümkün değildir. Bkz: Julius Welhousen, *Târîhu’l-Devleti’l-Arabiyye*, Almanca’dan Tercüme: Muhammed Abdulhâd’i Ebû Rayde, Kahire 1928, s. 2, 3

⁹ Ebû’l- Hasan Ali b. Nâsir b. Ali el-Hüseynî, *Ahbâru’l-Devleti’s-Selçûkiye*, Trc. Necati Lügal, Ankara 1943, s. 115

¹⁰ Zuhârûf Sûresi, 43/ 31

¹¹ İbn-i Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, Thk: Mustafa es-Sakka, İbrâhim el-Ebyari, Abdülhafız Şelebi, Kâhire 1936, I, 340-343

¹² İbn-i Sa’d, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Menî’ Zühri, *Kitâbu’t-Tabakâtî’l-Kebîr*, Thk: Ali Muhammed Ömer, Kâhire 2001, I, 49

¹³ Nitekim Abdulmuttalib’in vefâtından sonra Mekke’nin idaresi Benî Hâşim’den Benî Ümeyye’ye geçmiştir. İbn-i İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, Thk: Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut-Lübnan 2004, s. 117

¹⁴ İbn-i Hişâm, a.g.e., II, 89, 91

¹⁵ Nitekim Hz. Peygamber (AS)’in Vedâ Hutbesi’nde özellikle bu hususa dikkat çektiği görülmektedir: ‘*Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin ve onu iyi düşünün. İyi bilin ki, her bir Müslüman, diğerinin kardeşidir. Müslümanlar kardeşlerdir.*’ İbn-i Hişâm, a.g.e., IV, 250

güçlendirilmiş *tebeanın siyâsî iktidara itaati* olacaktır. Okuyucunun hutbeler üzerinde farklı fikirler üretebileceğinden hareketle, hutbelerin metinleri kaynaklarda geçtiği gibi tercüme edilerek, aynı şekilde verilmiştir.

Kureys'te İlk Hutbe

Kureyşlilerin, parlamenter bir yapıya sahip olmalarına rağmen, *sistemli* ve *tanımlanabilen* devlet geleneğine sahip olduğunu söylemek zordur. O yüzden, Kureyş liderlerinin bir devlet başkanı gibi halka hutbe vermesi de beklenmemektedir. Ancak Cuma günleri, halkı toplayıp hutbe verme uygulamasını ilk başlatan kimsenin Kâ'b b. Lüeyy b. Gâlib olduğu rivâyet edilmektedir.¹⁶ Ka'b b. Lüeyy b. Gâlib, Hz. Peygamber (AS)'in yedinci nesil atasıdır. Ayrıca Ka'b'ın kardeşlerinden olan Sâme b. Lüeyy'in¹⁷ bazı çocuklarının (torunlarının) Hz. Peygamber (AS)'e gelerek, kendilerini ona nispet ettikleri ve Hz. Peygamber (AS)'in de bu durum karşısında aksi bir ifadesinin olmadığı aktarılmaktadır.¹⁸

Ka'b b. Lüeyy'in Araplar arasında oldukça büyük değerinin olduğu ve *Fil Yılı*'na kadar onun ölümünün takvim başlangıcı olarak kabul edildiği de rivayetlerde yer almaktadır. Daha sonra *Fil Yılı* ve ondan sonra da Hz. Peygamber (AS)'in dedesi Abdulluttalib'in ölümü, tarih başlangıcı olarak kabul edilmiştir.¹⁹

Görüldüğü üzere Ka'b b. Lüeyy, her Cuma Arapları kendi etrafında toplayarak, onlara hutbe vermiş ve bunu Arap toplumunda gelenekselleştirmeye çalışmış bir lider olarak öne çıkmaktadır. Sadece bu açıdan bakıldığında İslâmiyet'ten sonra Hz. Peygamber (AS), halifeler, sultanlar ve pâdişahların bu geleneği tevârüsle, Cuma ya da belli günlerde, hutbede insanları irşâd edici konuşmalar yapması doğal olarak karşılanabilir. Bu düşünceye paralel olarak Arapların daha önce bu güne '*arûbe*' dedikleri ve *arûbe* isminin **Cuma** şeklinde değiştirenin de Ka'b b. Lüeyy olduğu²⁰ göz önünde tutulmalıdır. Ka'b b. Lüeyy'in ayrıca *Hacc* günlerinde de halka hutbe okuduğu rivayet edilmektedir.²¹

Ka'b b. Lüeyy, *Hacc* günlerinin birinde şu hutbeyi okumuş ve hitap ettiği topluma, Kureyşlilere dikkat çekici mesajlar vermiştir:

'Ey insanlar! Anlayın, dinleyin ve öğrenin. Muhakkak ki; gece, karanlıktır. Gündüzler ise aydınlıktır. Gökyüzü bir binâdır ve yeryüzü de bir beşiktir. Yıldızlar ise kör olmayan işaretlerdir. Sonrakiler de öncekiler gibidir. Evleriniz önünüzdendir. Yakın (gerçek) olan da sandığınız gibi değildir. Akrabalık bağlarınızı muhafaza edin. Sözleriniz tutun. Mallarınızı arttırın. Üzerine gerekli olan şeyleri yapın. Hareminizi süsleyip gerekli saygıyı gösterin. Onunla ilgili olarak size bir haber gelecek. Oraya Peygamberlerin sonuncusu gönderilecek. Nitekim daha önce Mûsa ve İsa gelmişti. Sonra bir şiir okudu.'²²

¹⁶ el- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, *Kitâbu Ahkâmî's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâti'd-Dîniyye*, Thk: Ahmed Mübârek el- Bağdâvî, Kuveyt 1989, s. 209, 210

¹⁷ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târihu'r-Rûsûl ve'l-Mülûk*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire 1119, II, 261

¹⁸ İbn-i Hişâm, a.g.e., I, 101

¹⁹ Belâzûrî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Thk: Riyad Zirikli- Süheyl Zekkar, Beyrut-Lübnan 1996, I, 41

²⁰ Belâzûrî, a.g.e., I, 41

²¹ İbn-i Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-Târih*, Thk: Ebu'l- Fidâ Abdullah el- Kâdî, Beyrut- Lübnan 1987, I, 560

²² Belâzûrî, a.g.e., I, 41. Elbette biz Ka'b b. Lüeyy'in, gaybî noktada bir takım bilgiler vermesini ihtiyatla karşılamaktayız. Ancak bu çalışmada aktarılan rivayetlerin sıhhatleri noktasında bir değerlendirme yapılmayacak, yazılı kaynaklardaki durum aynı şekilde aktarılacaktır.

İbn-i Kesîr'de de Ka'b b. Lüeyy'in daha önce *arûbe* olarak bilinen Cuma gününde verdiği bir hutbeden bahsedilmektedir. İbn-i Kesîr'de geçen metin de şu şekildedir:

'Bundan sonra... Dinleyin ve öğrenin ve anlayın ve bilin. Gece karanlıktır. Gündüz aydınlıktır. Yer döşek, gök tavadır. Dağlar kazıklar, yıldızlar işaretlerdir. Öncekiler de aynı sonrakiler gibidir. Erkek, dişi, rûh ve hareketli her şey çürüyecektir. Yakınlarınızı ziyaret edin, akrabalık bağlarınızı koruyun. Mallarınızı arttırın. Hiç ölen bir kimsenin geri döndüğüne şahit oldunuz mu? Sizin eviniz önünüzdendir. (Bu dünyadan sonrakidir.) Sandığınız şey sizin söylediğiniz gibi değildir. Haremi süsleyin ve ona saygı gösterin. Ona tutunun. Onun için size büyük bir haber gelecektir. Oradan büyük ve kerîm bir nebî çıkaracaktır. Sonra sözlerine (şiir) şöyle devam etti. Gece ve gündüz her gün bir olay meydana gelir. / Bunların gecesı de gündüzü de birdir. / Her gelişlerinde yeni bir olay meydana getirirler. / Biz farkında olmadan nimet perdelerini üzerimize salarlar./ Peygamber Muhammed gelir. / Haberler getirir, o haberleri veren doğru sözlüdür.'²³

İbn-i Kesîr sözlerinin devamında Hz. Peygamber (AS)'in geleceğini yaklaşık 560 yıl öncesinden ilk haber verenin Ka'b b. Lüeyy olduğunu ve Ka'b b. Lüeyy'in '*Allah'a andolsun ki, görüp işitseydim, elim ayağım yetseydi, deve gibi hızla koşup ona giderdim.*' dediğini rivayet etmektedir. İbn-i Kesîr'in aktardıklarına göre Ka'b b. Lüeyy ayrıca *Kureyş'in bu davete icâbette zorlanacağını, hak yoldan ayrılacaklarını* da bilmektedir.(!)²⁴

İbn-i Esîr'de sadece sözü edilen ancak metne yer verilmeyen, İbn-i Kesîr ve Belâzûrî'de geçen bu hutbeler diğer kaynaklar bulunmamaktadır. İbn-i Kesîr'in, Ka'b b. Lüeyy'in **buna benzer hutbeleri verirdi**, şeklinde bir ifadesinin olduğunu da göz önünde tutarak, belli günlerde hutbe verme uygulamasının İslâm'ın zuhûrundan yaklaşık altı asır kadar önce söz konusu olduğunu, bu rivayetlere dayanarak belirtmek istiyoruz. Hatta Medine döneminden itibaren, Hz. Peygamber (AS)'in ve sahabenin, *Hacc* günlerinde, Bayram namazından önce ve Cuma namazından sonra²⁵ verdikleri hutbelerin muhtevasıyla, Ka'b b. Lüeyy'in hutbelerinin benzer olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim aşağıda metinlerini vereceğimiz hutbelerde de bu durum açıkça görülecektir.

Ancak Ka'b b. Lüeyy'in hutbelerinin içeriğine bakıldığında, hutbelerin siyâsî herhangi bir mesaj içermediği görülmektedir. Örneğin hutbelerde *itaat* faktörüyle ilgili cümle kurulmamıştır. Bu da henüz Mekkeliler arasında sistemli bir siyasal birliğin sağlanmadığına, itaat kültürünün oluşmadığına delâlet ettiği gibi hutbelerin, çalışmamıza konu olan hutbelere daha farklı bir yerde olduğunu göstermektedir. Çünkü hem Hz. Peygamber (AS)'in hem de halifelerin ilk hutbelerinde *itaat* unsuru sıklıkla kullanılmıştır. Daha çok toplumsal içerikli söylemlerin görüldüğü yukarıda aktardığımız hutbelere başka hutbe ya da hutbelere kaynaklarda rastlayamadığımızdan, Ka'b b. Lüeyy'den sonra hutbelerin nasıl geliştiğini saptamamız mümkün olmamıştır. Şu halde Ka'b b. Lüeyy'in hutbelerini sadece toplumu irşâda yönelik '*anlık konuşmalar*' olarak görmek daha doğru olacaktır. Ayrıca bu uygulamanın devam ettirildiğine dair bilginin olmaması da bize belirli günlerde hutbe verme geleneğinin Arap toplumunda işlerlik kazanan bir uygulama olmadığını düşündürmektedir.

Hz. Peygamber (AS)'in İlk Cuma ve Hacc Hutbesi

Mekke, Müslümanların toplu halde ibâdet edebilecekleri bir yapıya sahip olmadığından, namazların Mekke dışındaki ya da münferiden inşâ olunan, Hz. Ebûbekir'in evinin avlusundaki mescit gibi, mescitlerde kılınması sebebiyle, Hz. Peygamber (AS)'in Mekke'de Müslümanlara yönelik bir hutbesi söz konusu olmamıştır. Zira buna şartlar da uygun değildir. Nitekim kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre de Mekke'de topluca namazın kılınabildiği büyüklükte

²³ İbn-i Kesîr, Ebû'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cîze- Hicr 1998, III, 333, 334

²⁴ İbn-i Kesîr, a.g.e., III, 334

²⁵ el- Mâverdî, a.g.e., s. 136

bir mescit yoktur. Hatta Hz. Ebûbekir'in, evinin avlusunda namaz kılarken yanına gelen bir müşriğin 'Bu namazgâhtan başka bir yeri namazgâh edin.' dediği ancak Hz. Ebûbekir'in bunu kabul etmediği, orada namaz kılarken müşrik kadınların da Hz. Ebûbekir'i şaşkın vaziyette izledikleri rivayet edilmektedir.²⁶ Dolayısıyla burayı halka açık bir mescit olarak değerlendirmek gerçekçi olmayacağı gibi Hz. Ebûbekir'e bu teklifle gelen müşriğin, Hz. Ebûbekir'i umûmî olarak namaz kılınan bir yere yöneltememesi de Mekke'de namazların ferdî bir şekilde kılındığını göstermektedir.

Hz. Peygamber (AS), Mekke'de yaklaşık on iki buçuk yıl kalmış, tüm zorluklara rağmen tebliğ vazifesini yerine getirmeye çalışmıştır. İhtilaf bulunmakla beraber Kur'an'ın da yüzde altmış üçü bu dönemde inmiştir. Ancak bu dönemde inen ayetlerin muhtevasına bakıldığında, ayetlerin siyâsî yapılanma ile pek ilgisinin olmadığı görülür. Yine ihtilaf bulunmakla beraber Medine döneminde Kur'an'ın yüzde otuz yedisi inmiştir. Medine'de inen sûre sayısı ise yirmi dördtür. Savaşla ilgili tüm konular, hükümler; had, miras, medenî, ictimâî ve devletlerarası hukuktan bahseden ayetlerin tamamı bu dönemde indirilmiştir.²⁷

Dolayısıyla Hz. Peygamber (AS)'in de yeni Müslüman toplumu siyasal açıdan bir güce ulaştırması, Medine'de gerçekleşecektir. Nitekim Hz. Peygamber (AS)'in Medine'de Müslümanlara toplu olarak namaz kıldırıktan sonra hutbe vermesini de bunun ilk işaretleri olarak değerlendirmek gerekir. Bu çerçevede Hz. Peygamber (AS)'in ilk vermiş olduğu hutbe de Medine'ye hicret ettiği günlere rastlamaktadır.

Hz. Peygamber (AS)'in Medinelilerle karşılaştığında, onlara hitaben söylediği ilk sözlerle, vermiş olduğu ilk hutbeler genel anlamda dînî ve sosyal içeriklidir. Mekke'den hicret ettikten sonra Medinelilerle karşılaştığında Hz. Peygamber (AS)'in onlara 'Aranızda selâmı yayın, akrabalarınızı ziyaret edin, onların hakkını koruyun ki Cennet'e girebilesiniz!'²⁸ şeklinde ifadelerinin olması, toplumsal normların ihmâl edilmemesi ile Cennet'e girmenin eşleştirilmesi, yeni inşâ edilecek olan toplumun esasının bu şekilde teşkil edileceği anlamına gelmektedir.

Hz. Peygamber (AS)'in Medine'ye girmeden önce, Medine'nin hemen güneyinde bulunan Kuba'da ne kadar kaldığı, oradan hareketle Medine'ye ne zaman girdiği, ilk mescidin nerede ve kim tarafından tesis edildiği konusunda ittifak yoktur. Genel kabule göre Hz. Peygamber (AS) Pazartesi günü geldiği Kuba'da dört ile yirmi iki gün kadar kalmıştır. Kuba'daki mescidi de bizzat kendisi yapmıştır.²⁹

Belâzûrî'nin naklettiği bilgilere göre ise Kuba'daki mescit, Medine'de daha önce Müslüman olan Ensâr tarafından yapılmıştır. Zira Hz. Peygamber (AS) Kuba'ya gelince sayıları az da olsa hemen Müslümanlara namaz kıldırıştır.³⁰

Hz. Peygamber (AS), bir müddet Kuba'da kaldıktan sonra Cuma günü oradan ayrılmış ve Benî Sâlim b. Avf'ın yurdu olan Ranuna Vadisi'ne geldiğinde durarak, burada da ilk Cuma namazını kıldırıştır. Bu namaz Medine'de kılınan ilk Cuma namazıdır ve Hz. Peygamber (AS) de ilk hutbesini burada vermiştir.³¹ Bu bilgiye göre Hz. Peygamber (AS)'in verdiği ilk hutbenin metni şu şekildedir:

²⁶ İbn-i İshak, a.g.e., s. 265, 266

²⁷ M. Hanefi Palabıyık, 'Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyeti (Tarihi Arka Plan ve Teşri' Açısından)', **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 17, Ankara 2002, s. 102, 103

²⁸ İbn-i Sa'd, a.g.e., I, 202

²⁹ İbn-i Hişam, a.g.e., II, 139

³⁰ Belâzûrî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir, **Fütûhu'l-Buldân**, Thk: Abdullah Üneys et-Tabbâ'- Ömer Üneys et-Tabbâ', Beyrut 1987, s. 8

³¹ Taberî, a.g.e., II, 394

'Hamd, Allah'a mahsustur. Ona hamd eder, ondan yardım diler, ondan af talep eder, ondan hidayet dilerim. Ona iman eder, onu inkâr etmem. Onu inkâr edene de düşmanlık ederim. Allah'tan başka ilâh bulunmadığına, bir olduğuna, onun ortağının olmadığına, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna, Muhammed'i hidayet, hak din, nur ve fetret döneminde öğütlerle gönderdiğine şahitlik ederim. O ki, Muhammed'i, ilmin az olduğu, insanların sapıklıkta bulunduğu, kıyametin yakın olduğu, ölümün yaklaştığı bir zamanda elçi olarak göndermiştir. Allah'a ve Resûlü'ne itaat eden doğruyu bulmuştur. Onlara isyan eden dalaletle gitmiş, doğrudan uzak bir sapıklığa düşmüştür. Size de Allah'a karşı gelmekten sakınmanızı tavsiye ederim. Müslüman'ın Müslüman'a yapacağı en hayırlı tavsiye onu ahrete teşvik etmesi, Allah'a karşı gelmekten sakınmayı ona emretmesidir. Allah'ın sizi kendi nefsinden korkuttuğu şekilde siz, ondan korkup sakının. Bundan daha faziletli bir öğüt, bundan daha üstün bir nasihat yoktur. Doğrusu bu, Allah'tan korkup, sakınarak amel eden kimseler için bir sakınma ve takvadır. Arzu ettiğiniz ahret işleri için de gerçek bir dost ve yardımcıdır. Kendisiyle Allah arasındaki gizli ve aşikâr işleri düzelten ve bununla sadece Allah rızasını amaçlayan kimseye gelince, bu yaptığı iş onun dünyası için bir nasihat, ölüm sonrası için de bir azık olur. Çünkü o zaman insan dünyada yaptığı güzel amellere muhtaç olur. Dünyada sâlih amel işlememiş kimselere gelince onlar ahrette kendileri ile kötü amelleri arasına uzak bir mesafe konulmasını isterler. Allah sizi kendi nefsinden sakındırıyor. Allah kullarına karşı şefkatlidir. O Allah ki onun sözü doğrudur. Allah vaadini yerine getirir. Bu hususta kesinlikle bir hilâf yoktur. Çünkü o; 'Benim katımda söz değişmez, ben kullara asla zulmetmem!' [Kâf Sûresi, 29] diye buyuruyor. Dünyada ve ahrette gizli ve aşikâr her hususta ve her zamanda Allah'tan korkun. Çünkü o buyuruyor ki; kim Allah'ın buyruğuna karşı gelmekten sakınırsa Allah, onun kötülüklerini örter. Kim Allah'ın buyruğuna karşı gelmekten sakınırsa şüphesiz büyük bir kurtuluşa ermiş olur. Allah'a karşı gelmekten sakınmak, insanı Allah'ın gazabına, azabına ve öfkesine karşı korur. Allah'a karşı gelmekten sakınmak, insanın yüzünü aydınlatır. Rabbi hoşnut kılar. Kişinin derecesini de yükseltir. Payınızı alın, Allah'ın hukuku konusunda aşırıya kaçmayın. Allah size kitabını öğretmiş, yolunu göstermiştir ki doğru sözlü olanlarla yalancılar ortaya çıksın, onları bilsin. Allah size nasıl ihsanda bulunduyorsa, siz de ihsanda bulunun ve iyilik yapın. Onun düşmanlarına karşı düşmanlık edin. Allah yolunda hakkıyla savaşın. O, sizleri seçti. Sizleri Müslüman olarak adlandırdı ki helak olanlar bir delile bağlı olarak helak olsun, yaşayanlar da bir delile bağlı olarak yaşasın. Güç ve kuvvet Allah'ındır. Allah'ı çokça zikredin. Ölüm sonrası için çalışın. Allah ile kendisi arasındaki münasebeti düzelten kimsenin, insanlarla kendisi arasındaki ilişkiler kendiliğinden düzelir. Çünkü Allah, insanlara hükmeder. İnsanlar ona hükmedemezler. O, insanlara sahiptir. İnsanlar ona sahip olamazlar. Allah, her şeyden daha büyüktür. Güç, kuvvet ve büyüklük Allah'a mahsustur.'³²

Hiz. Peygamber (AS)'ın, Taberî'den naklettiğimiz bu hutbe dışında, bir de Beyhâkî'nin Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf'tan naklettiği iki hutbesi vardır.³³ Bu hutbeler, Taberî'nin naklettiği hutbeden daha kısa olmasına rağmen içerik olarak benzerlik taşımaktadır. Beyhâkî, bu hutbelerin ilkini Hiz. Peygamber (AS)'ın Medine'ye ilk gelişinde, ikincisini ise daha sonraki bir zamanda verdiğini ifade etmektedir. Beyhâkî'nin naklettiği hutbelerin metinleri de şu şekildedir:³⁴

'Ey insanlar! Kendiniz için bir şeyler hazırlayın. Allah'a yemin ederim ki ayrılacaksınız. Sonra sürünüzü çobansız olarak bırakacaksınız. Sonra Rabbiniz tercümansız ve arada bir şey olmaksızın diyecek ki; Resûlüm tebliğ etmedi mi? Size mal vermedim mi, ihsanda bulunmadım mı? Kendinize ne hazırladınız? Fakat insan sağına soluna bakar, bir şey göremez. Sonra önüne bakar, Cehennem'den başka bir şey göremez. Madem böyle olacak, kendisini ateşten korumaya gücü olan

³² Taberî, a.g.e., II, 394-396

³³ Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el- Hüseyin, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şeria*, Thk: Abdulmu'tî Kal'acî, Beyrut- Lübnan 1988, II, 524, 525

³⁴ Beyhâkî'nin aktardığı bu metinler, ileride de açıklanacağı üzere İbn-i Hişam'dan aynen alınmıştır. Ancak Beyhâkî ile İbn-i Hişam arasında, hutbelerin verilme zamanlarıyla ilgili farklılık vardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

bir hurmanın yarısıyla da olsa bunu yapsın. Bunu bulamayan kimse güzel bir söz söyleyerek bunu yapsın. Çünkü onun sebebiyle iyilikler, on mislinden yedi yüz misline kadar mükâfatlandırılır. Selam ve Allah'ın rahmetiyle bereketi üzerinize olsun.'

Diğer hutbenin metni de şu şekildedir:

'Hamd, Allah'a mahsustur. Ona hamd ederim. Ondan yardım dilerim. Nefislerimizin şerlerinden ve amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah, kime doğru yolu gösterirse onu sapıklıkta bırakacak kimse yoktur. Şehâdet ederim ki, Allah'tan başka ibadete layık hiçbir ilâh yoktur. Yalnız o vardır. Onun ortağı da yoktur. Sözlerin en güzeli yüce Allah'ın kitabıdır. Allah'ın, kalbinde o kelâmı güzel gösterdiği ve küfürden sonra İslâm'a getirdiği ve o kelâmı, insanların sözlerine tercih eden kişi kurtulmuştur. O, sözün en güzeli ve en anlaşılırıdır. Allah'ın sevdiğini seviniz. Allah'ı bütün kalbinizle seviniz. Allah'ın kelâmından ve zikrinden bıkmayınız. Kalpleriniz ona karşı katı kalmayın. Çünkü Allah, yaratıklarından ve insanlardan seçer. Allah seçtiği amelleri, seçtiği kulları, sözün iyisini ve insanlara kıldığı her haram ile helali zikretmiş, ismini belirtmiştir. O halde Allah'a ibadet edin. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ve ondan hakkıyla sakınıp takvalı olun. Ağızlarınızla söylediğiniz şeylerin iyisi ile Allah'a doğru söz söyleyin. Ve ilâhî bir ruhla birbirinizi sevin. Allah, ahdinin bozulmasına gazaplanır. Allah'ın selamı üzerinize olsun.'

Beyhâkî'nin aktarmış olduğu bu metinler aynı şekilde İbn-i Hişam'da da geçmektedir.³⁵ Fakat İbn-i Hişam'a göre bu hutbeler, Ranuna'da değil Mescid-i Nebevî'nin inşâsından sonra verilmiştir:

*'Resûlullah, Medine'de kaldı. Oraya Rebîülevvel ayında gelmişti. Bir sonraki senenin Safer ayına kadar da orada kaldı. Ona orada mescit ve meskenler inşâ edildi. Ensâr'dan olan kabilelerin tamamı Müslüman oldu.'*³⁶

Aktardığımız bu rivayetten sonra mezkûr hutbeleri veren İbn-i Hişam, daha önceki sayfalarda da Mescid-i Nebevî'nin inşâ edilmesinden bahsederek,³⁷ hutbelerin kesin bir şekilde Medine'ye yerleştikten sonra verildiğini ifade etmektedir.

Neticede Belâzûrî, Taberî ve Beyhâkî'nin aktardıklarına göre Hz. Peygamber (AS), Mekke'den çıkıp Medine yakınlarına geldikten kısa bir süre sonra Medine'ye doğru harekete geçmiş, Medine'ye varmadan Ranuna Vadisi'nde Cuma namazını kıldırması, hutbeyi okumuş ve sonrasında Mescid-i Nebevî'nin yapılacağı yere ulaşmıştır. İbn-i İshâk, İbn-i Hişam ve İbn-i Sa'd ise Hz. Peygamber (AS)'ın Ranuna'da böyle bir hutbe verdiğinden bahsetmemektedir. Hutbelerde vurgusu yapılan *itaat faktöründen* başka herhangi bir siyâsî mesaj, doğrudan yer almamıştır. Fakat Müslüman bireyin, sosyal alanda dikkat etmesi gereken elzem prensipler hutbeye derc edilmiş, siyâsî olmasa da dînî hassasiyetler bu vesile ile dile getirilmiştir.

Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi İlk Hutbeleri

Mekke'den Medine'ye hicretten sonra Müslümanlar, toplum içinde daha rahat hareket etmeye başlamış, kendilerine olan güvenleri yerine gelmiştir. Üst üste kazanılan gazvelerden ve Mekke'nin fethinden sonra, Hicaz Bölgesi'nin otoritesi tamamen Müslümanların eline geçmiş, artık Müslümanların da siyasal kimlikleri oluşmuştur. Ancak Hz. Peygamber (AS)'ın vefâtından sonra Müslümanlar derin bir karmaşanın içine düşmüş, kendilerini kimin idare edeceği noktasında

³⁵ İbn-i Hişam, a.g.e., II, 146, 147

³⁶ İbn-i Hişam, a.g.e., II, 146

³⁷ İbn-i Hişam, a.g.e., II, 143, 144

ittifak sağlayamamışlardır.³⁸ Esasında Müslümanlar ilk aşamada, kendilerini kimin yöneteceğinden ziyade, bu yönetimi hangi kabilenin üstleneceği konusunda fikir birliğine varamamıştır.³⁹

Ensâr'ın Benî Saide'nin sakîfesinde toplanarak, bu meseleyi hemen halletmek istemeleri karşısında, Hz. Peygamber (AS)'in vefâtından sonra, siyasal anlamda ilk hutbenin sakîfede bîat olarak halife olan Hz. Ebûbekir tarafından değil de Hz. Ömer tarafından verilmesi dikkat çekmektedir. Zira Hz. Ömer de bu hutbe için 'Medine'deki ilk hutbem' diyecektir. Hz. Peygamber (AS)'in vefatından sonra siyâsî mesajlar taşıyan söz konusu hutbenin metni şöyledir:

'Ben bugün size bir konuşma yapacağım ki ben buna bugün imkân bulabildim. Bilmiyorum belki de ecelim önümdedir. Kim sözlerimi akıllarına alır ve ezberlerse onu bineğinin varacağı yere kadar ilet sin. Kim bunu yapmazsa ve benden yalan bir söz taşırsa bu ona helal olmaz. Şüphesiz Allah, Muhammed'i gönderdi. Ona Kitâb indirdi. Ona indirdiklerinden birisi de recm ayetidir. Biz o ayeti okuduk, onu öğrendik ve ezberledik. Resûlullah recm etti biz de ondan sonra recm ettik. İleride birisinin çıkıp 'Vallahi Allah'ın kitabında recmi bulamıyoruz.' diyeceğinden korkuyorum. Böylece Allah'ın indirdiği bir farzı terk etmekle dalalete düşer. Erkeklerden ve kadınlardan zina eden bir kimse aleyhine delil bulunduğu veya kadın hamile kaldığı veya itiraf mevcut olduğu zaman recm Allah'ın kitabından bir haktır. Sonra biz Allah'ın okuduğumuz ayetler içinde şu ayeti okuyorduk: 'Babalarınızdan yüz çevirmeyiniz. Çünkü babalarınızdan yüz çevirmeniz kendinizi inkâr etmektir.' Resûlullah şöyle dedi: 'Beni, İsâ b. Meryem'in çok övüldüğü gibi çok ileri derecede övmeyiniz. Allah'ın kulu ve Resûlü'dür, deyiniz.' Haberim oldu ki sizden birisi de şöyle demiş; 'şayet Ömer olmasaydı falana bîat ederdim. O kişinin, Ebûbekir'in hilafeti bir oldu- bittidir, sözü sizi aldatmasın. Evet, öyle oldu. Fakat Allah, fitnenin şerrinden ümmeti korudu. İçinizde Ebûbekir gibi itaat edilen kimse yoktur. Müslümanlardan kim bir adama istişaresiz bîat ederse onun bîatı geçersiz olur. Katledilme korkusuyla aldatılan iki kişinin ne bîat edenin ne de bîat edilenin bîatı geçerli değildir. Allah, Peygamber (AS)'i vefat ettirirken Ensâr bize muhalefet etmiş ve önde gelenleriyle Benî Saide'nin sakîfesinde toplanmışlar, diye haber geldi. Ali b. Ebî Tâlib, Zübeyr b. el- Avvâm ve onlarla birlikte olanlar bizden ayrılmışlardı. Muhacirler ise Ebûbekir'in yanında toplanmışlardı. Ebûbekir'e dedim ki; haydi, Ensâr'dan olan kardeşlerimize gidelim. Onlara doğru yöneldik. Onlardan iki kişiyle yolda karşılaştık. Onlar bize Ensâr'ın kararını anlattılar. Bize 'Ey muhâcir topluluğu, nereye gitmek istiyorsunuz?' diye sordular. Biz de Ensâr'dan olan kardeşlerimize, dedik. Onlar da bize bu kez 'Sizin onların yanına gitmenize gerek yok, işinize bakın!' dediler. Ancak biz onların yanına gitmekte kararlı davrandık ve gittik.'⁴⁰

Hz. Ömer'in buradaki konuşması bir hayli uzundur. Kısmen naklettığımız metinden de anlaşılacağı üzere Müslüman toplum Muhâcir- Ensâr şeklinde, siyâsî görüşleri farklı olan topluluklar gibi algılanmaktadır.⁴¹ Ancak Hz. Ömer, kendisini geri çekerek Ensâr'ın Hz. Ebûbekir'e bîatını sağlaması,⁴² Muhâcir ile Ensâr arasındaki olası karmaşayı ivedilikle engellemiş ve bu algı çok kısa zamanda tekrar Müslümanları tek bir otoriteye itaate dönüşmüştür. Hz. Ömer'in bu konuşmada sarf ettiği bîat ile ilgili hususlar da, Hz. Peygamber (AS)'den sonra siyâsî otoritenin nasıl kurulması gerektiğine dair bilgiler ihtiva etmektedir. Nitekim bu konuşmada Hz. Ömer şûrâdan sonra gerçekleştirilecek olan bîatın, bundan sonraki iktidarlar için bir meşrûiyet unsuru olduğunu açıkça beyân etmiş ayrıca bîatın gönüllülük esasına göre olması gerektiğini de vurgulamıştır. Yine bu hutbede, Hz. Peygamber (AS)'in ilk hutbesinde olduğu gibi itaat unsuruna dikkat çekilmesi de gözden kaçırılmamalıdır.

³⁸ Taberî, a.g.e., III, 218, 219 vd.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Nizamettin Parlak, 'Sakîfe'deki Halife Adayları', İSTEM, Sayı: 19, Konya 2012, s. 121- 136

⁴⁰ İbn-i Hişam, a.g.e., IV, 310, 311

⁴¹ İbn-i Sa'd, a.g.e., III, 194

⁴² Taberî, a.g.e., III, 220, 221

Hiz. Ömer'in bu uzun konuşmasından sonra ikna olduğunu düşündüğümüz Ensâr'ın Hiz. Ebûbekir'e bîat ettiğini görmekteyiz. Bu konuşmadan bir gün sonra gerçekleştirilecek olan *genel bîat* (*bîat-ı 'âmm*) sırasında da yine ilk hutbenin, Hiz. Ömer tarafından verildiği rivayet edilmektedir. Bu hutbede de Hiz. Ömer, bir önceki hutbesinde söylediği şeylerin kendi sözleri olduğunu ifade ederken, Hiz. Ebûbekir'in faziletlerini ön plana çıkarmıştır. Hiz. Ömer'in bu ikinci hutbesi, ilkin nazaran çok daha uzlaştırıcı niteliktedir. Nitekim hutbeden sonra genel bîat gerçekleştirilen istişâreler sonucu, kısmî sorunlara rağmen başlamış ve Hiz. Ebûbekir, Hiz. Peygamber (AS)'den sonra Müslüman toplumun ilk halifesi olmuştur. Hiz. Ebûbekir'in Benî Saide'nin sakîfesinde verdiği ilk hutbenin metni şu şekildedir:

*'Ey insanlar! Ben sizin üzerinize yönetici kıldım. Hâlbuki sizin en hayırlınız ben değilim. Eğer iyilik yaparsam bana yardımcı olunuz. Eğer kötülük yaparsam beni uyarınız, doğrusunu söyleyiniz. Doğruluk emanettir, yalan hıyanettir. Zayıfınız hakkını alıncaya kadar bana göre kuvvetlidir. Kuvvetliniz de hakkını alıncaya kadar zayıftır. Bir kavim Allah yolunda cihâdî terk etmez ki Allah onlara zillet boyunduruğu vurmasın. Şimdiye kadar hiçbir kavimde kötülükler yaygınlaşmamıştır ki Allah onlara belayı genelleştirmesin. Allah ve Resûlü'ne itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Allah ve Resûlü'ne isyan edersem bana itaat etmeniz gerekmez!'*⁴³

Böylelikle Hiz. Ebûbekir de Hiz. Ömer'in gündeme taşımış olduğu, otoritenin meşruiyetini gösteren bîatin geçerlilik şartlarına bir başka husus daha eklemiş olmaktadır. Hiz. Ebûbekir'in ifadelerine göre Müslüman bir toplumun, başındaki yöneticiye itaat etmesi için yöneticinin Kur'an ve sünnet ekseninden ayrılmaması gerekmektedir. Şayet böyle bir durum söz konusu olursa Müslüman toplumun başındaki halifeye karşı itaat etme zorunluluğu da ortadan kalmış olacaktır.

Aslına bakılırsa, Hiz. Peygamber (AS)'in vermiş olduğu ilk hutbenin ana temasının, Hiz. Ebûbekir'in verdiği hutbede aynı şekilde işlenmiş olduğu görülecektir. Nitekim Hiz. Peygamber (AS) de Müslümanlara *'Allah'a ve Resûlü'ne itaat eden doğruyu bulmuştur. Onlara isyan eden dalalete gitmiş, doğrudan uzak bir sapıklığa düşmüştür. Size de Allah'a karşı gelmekten sakınmanızı tavsiye ederim. Müslüman'ın Müslüman'a yapacağı en hayırlı tavsiye onu ahrete teşvik etmesi, Allah'a karşı gelmekten sakınmayı ona emretmesidir.'* diyerek, Kitap ve sünneti, Müslüman toplumun siyâsî yapısının temelini koymuştur. Hiz. Ebûbekir'in de burada vurguladığı husus, bundan başka bir şey değildir.

Hiz. Ebûbekir'den sonra Müslüman toplumun yeni yöneticisi ve halifesi olan Hiz. Ömer'in vermiş olduğu ilk hutbenin odağında yer alan faktörün ise daha önceki hutbelerde vurgusu yapılan itaate bağlı otorite olduğu görülmektedir. Toplumu irşâd edici özellikler taşımayan bu ilk hutbede Hiz. Ömer, Müslüman toplumun iyi yönetilmesi gerektiğinden bahsederken, *ümmei doğru yöne yöneltmenin* de kendi görevi olduğunu açıkça beyân etmektedir. Söz konusu hutbenin, siyâsî anlamda önem taşıyan satırları şu şekildedir:

*'Araplar kendiliğinden yürüyüp kendisini sürenin peşinden giden yumuşak huylu develere benzer. O bakımdan bu deve kendisini sürenin kendisini nereye götürdüğüne baksın. Bana gelince Kâbe'nin Rabbine yemin ederim, sizleri yolun doğrusuna ileteceğim!'*⁴⁴

Hiz. Ebûbekir'in defin işleminin bitmesinin hemen ardından minbere çıkıp aktardığımız konuşmayı yapan Hiz. Ömer'in, yazdığı ilk mektupta da; Ebû Ubeyde b. el- Cerrâh'a, Hâlid b. Velid'in görevden alması gerektiğini söylemesi, bize göre tesis etmeye çalıştığı otoriter yapının bir örneğini teşkil etmektedir.⁴⁵

⁴³ İbn-i Sa'd, a.g.e., III, 194

⁴⁴ Taberî, a.g.e., III, 433

⁴⁵ İbn-i Esîr, a.g.e., II, 277

Hiz. Ömer'in şehit edilmesinden sonra, şûrâ tarafından⁴⁶ halifelige seçilen Hiz. Osman'ın verdiği ilk konuşmasında son derece tedirgin olduğu aktarılmaktadır. Muhtemelen Hiz. Ömer'in şehit edilmesi, Hiz. Ali'nin de halifeliğin güçlü adaylarından olması ve bu çerçevede gelişen tartışmalar, Hiz. Osman'ın ilk cümlelerine sirâyet etmiş görünmektedir:

*'Ey insanlar! Her zaman ilk bineğe binmek zordur. Bugünden sonra birçok günler gelecektir. Eğer yaşarsam bundan sonra size uygun şekilde hutbeler vereceğim. Biz hatip kimselerden değiliz. Ama Cenâb-ı Allah, hutbe vermeyi öğretecektir.'*⁴⁷

Alelacele yapıldığını düşündüğümüz bu kısa konuşmadan sonra Hiz. Osman'ın bîat almaya devam ettiği ve bîatın tamamlanmasından sonra mescide giderek ilk hutbesini verdiği rivayet edilmektedir:

*'Siz geçici bir yurttasınız ve son günlerinizi yaşıyorsunuz. Yapabildiğinizin en hayırlısını yaparak ahret için hazırlanınız. Bilesiniz ki dünyaya geldiniz, sabahladınız ve akşamladınız. Ömrünüz gelip geçti. Dikkat ediniz, dünya aldanma üzerine kurulmuştur. Dünya hayatı sizi aldatmasın. O çok aldatıcı dünya hayatı, Allah hakkında sizi aldatmasın. Geçenlerden ibret alınız. Sonra da gayret gösteriniz. Sakın gaflete düşmeyiniz. Çünkü Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir. Dünyaya rağbet edip, onu tercih ederek imar eden ve ondan fazlasıyla faydalanan dünya halkı nerede şimdi? Dünya onları atmadı mı? Dünyayı, Allah'ın attığı yere atınız ve ahreti isteyiniz. Çünkü Allah ahret için şöyle buyurdu; Onlara dünya hayatının tıpkı şöyle olduğunu anlat, dünya hayatı gökten indirdiğimiz su gibidir. Yerin bitkisi onunla karıştı ve sonunda bitkiler rüzgarın savurduğu çöp kırıntıları haline geliverdi. Allah, her şeye kâdirdir. Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür. Bâkî kalacak olan güzel işler ise Rabbin katında sevap ve umut bakımından daha hayırlıdır. [Kehf Sûresi, 18/ 45, 46]'*⁴⁸

Bu hutbe, içerik bakımından diğerine göre çok daha zengindir. Ancak Hiz. Osman bu ikinci hutbesinde, diğer halifelerde olduğu gibi, siyâsî mesajlar içermeyen bir konuşma yapmıştır. Şartlar gereği hutbe, Hiz. Peygamber (AS)'ın Medine'de verdiği ilk hutbe gibi daha çok dînî söylemlerle örölmüş ancak itaat faktöründen dahi bahsedilmemiştir. Dolayısıyla bu hutbeden yola çıkarak Hiz. Osman'ın toplumu nasıl idare edeceği noktasında bir fikre sahip olmak mümkün değildir. Tabi bu durum toplumun o dönemde, içinde bulunduğu hâlet-i rûhiyesi ile de ilgilidir. Nitekim Hiz. Osman'ın, halife seçildikten sonra yaşadığı tedirginlikten yukarıda da bahsetmiştik. Vâkıa Hiz. Osman'ın siyâsî içerikli bir hutbe yerine, dînî prensiplere vurgu yapması bu yüzdendir.

Hiz. Osman'ın, muhtemelen bu ilk hutbesinden kısa bir süre vermiş olduğu bir hutbeden daha bahsedilmektedir ki, bu hutbe de diğerleri gibi benzer muhteviyata sahiptir:

*'Ey insanlar! Allah'a karşı gelmekten sakının. Zira Allah'a karşı takvalı olmak bir ganimettir. İnsanların en akıllısı, kendi nefsini alçaltıp, dizginleyendir. Ve ölüm sonrası için çalışandır. Mezar karanlığı için Allah'ın nurundan bir nur kazandır. Kul, Allah'ın kendisini âhirette kör olarak haşır etmesinden korksın. Akıllı ve hikmet sahibi kimse özlü sözleri bulur. Ama sağır kimseye her taraftan seslenilir. Yine de bir şey anlamaz. Bilesiniz ki, Allah'ın kendisinden yana olduğu kimse hiçbir şeyden korkmaz. Ama Allah'ın kendisine karşı olduğu kimseye gelince o kimse bundan sonra artık ne ümit edebilir?'*⁴⁹

Dönemin son halifesi Hiz. Ali'nin ilk hutbesi, adeta kendisinden önceki halifelerin vermiş olduğu hutbelerin bir özeti gibidir. Siyâsî cümleler olduğu kadar toplumsal ve dînî söylemlerin de ağırlıklı olarak yer aldığı hutbenin metni şu şekildedir:

⁴⁶ Taberî, a.g.e., IV, 243

⁴⁷ Bu konuşmanın biattan hemen sonra gerçekleştiği rivâyet edilmektedir. İbn-i Kesîr, a.g.e., X, 390

⁴⁸ Taberî, a.g.e., IV, 243

⁴⁹ İbn-i Kesîr, a.g.e., X, 390

‘Doğrusu yüce Allah, hidayet edici bir kitap indirmiştir. O kitapta iyiliği ve kötülüğü açıklamıştır. Siz iyiliği tutun. Kötülüğü bırakın. Allah’ın size farz kılmuş olduğu emirleri yerine getirin ki onlar sizi Cennet’e iletsin. Allah sizlere meçhul olmayan bazı şeyleri haram kılmuştur. Müslüman’ın kanının haram kılınması da diğer bütün haramlar üzerine üstün kılınmıştır. Müslümanların haklarını da bir arada kenetlenmek ve samimiyetle İslam’a sarılmakla düzenlenmiştir. Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden sâlim olan kimsedir. Müslüman’ın kanı gerekli haller dışında hiçbir şekilde dökülemez. İnsanların hukukuna riayet edin. Özellikle ölümü iyi hatırlayın. İnsanlar sizin önünüzde duruyorlar. Fakat sizin arkanızda sizi tehdit eden bir kıyamet saati vardır. Dünya mallarından ne kadar hafif yük yüklenirseniz diğerlerine o kadar çabuk ulaşırsınız. İnsanlar, kendilerini izleyen en sonuncuları bile bekleyip duruyorlar. Şu yeryüzünde Allah’ın kullarının hakları konusunda Allah’tan korkunuz. Her türlü ufak şeylerde hayvanlara karşı olan davranışlarınızda bile sorumlu olacaksınız. Her konuda Allah’a itaat edin ve ona isyan etmeyin. Bir yerde hayr gördüğünüz zaman onu mutlaka alın. Kötülük gördüğünüz zaman da ondan uzak durun!’⁵⁰

Hiz. Ali hutbesini bitirdikten sonra orada bulunan Mısırlılar *‘Sen bu sözleri kendine al ve tedbirli ol, biz yönetimi bir şekilde sürdürürüz. Rüzgârı andıran aslanlar gibi hücum ederiz. Yorulmaksızın hedefe ulaşırız.’⁵¹* diyerek, Hiz. Ali’nin sözünü kesmiş ancak Hiz. Ali hutbesine devam ederek Mısırlıların sözlerine şu şekilde cevap vermiştir:

‘Eğer aciz kalır ve kendimi savunamazsam, ondan sonra akıllıca davranır ve tutumumu sürdürürüm. Yerde sürümekte olduğum eteğimi kaldırır ve dağınık işleri toparlayıp düzeni sağlarım. Eğer başkaları tarafından desteklenmeyen fitne beni meşgul etmezse ya da üzerime gelen silahlar karşısında beni savunmasız bırakmazlarsa düzeni sağlarım.’⁵²

Hiz. Ali’nin halifeliğinin meşruiyeti tartışılan bir konudur. En başta Hiz. Ali’ye yapılan bîatın geçerliliği, tam olup olmadığı sorgulanmıştır. Kaynakların verdiği bilgilerde, bîatın tam olmadığı⁵³ aktarılırken, Hiz. Ali’nin bu manada toplumu idare etmesinin mümkün olmadığına dair görüşler ortaya çıkmıştır. Nitekim Hiz. Ömer’in hutbesinde bîatın gönüllülük esasına dayanması gerektiği vurgulanmıştı. Oysa *Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Sa’d b. Ebî Vakkas* gibi sahabeinin bîatlarında, bu yönde tartışmalar yaşanmıştır.⁵⁴ Hiz. Ali’nin meşru bir halife olup- olmadığı bu çalışmanın konusu olmamakla beraber, hutbede geçen *‘başkaları tarafından desteklenmeyen fitne beni meşgul etmezse’* ibaresi, Hiz. Ali’nin halifeliğinin sıkıntılı olacağının bir işareti gibi kabul edilmelidir. Kaldı ki diğer hutbelerde, hutbeyi dinleyenlerin halifelere herhangi bir söz söylemedikleri görülmektedir. Oysa Hiz. Ali daha minberden inmeden, sözlerine tepki oluşmuş, itaat noktasında Hiz. Ali’nin bir takım sıkıntılarla karşılaşacağı anlaşılmıştır.

Sonuç

Devlet yöneticisinin hutbe vermesi ya da hutbede devlet yöneticisinin adının geçmesi, devletlere ait otorite sembollerinden birisidir. İslam toplumunda hutbe verme geleneğinin Hiz. Peygamber (AS) ve Müslümanların Mekke’den Medine’ye olan hicretlerinden sonra başladığını kabul etmekle beraber, daha önceki dönemde de câhiliye Arapları arasında hutbe verme uygulamasının olduğu görülmektedir. Ancak bu uygulamanın, Hiz. Peygamber (AS)’den yaklaşık altı asır önce yaşadığı rivâyet edilen Ka’b. Lüeyy’le sınırlı kaldığı ve gelenekselleşemediğini de ayrıca belirtmememiz gerekmektedir.

⁵⁰ Taberî, a.g.e., IV, 436

⁵¹ Taberî, a.g.e., IV, 437

⁵² Taberî, a.g.e., IV, 437; İbn-i Kesîr, a.g.e., X, 422-424

⁵³ Belâzûrî, *Ensâb*, III, 9

⁵⁴ Belâzûrî, *Ensâb*, III, 7- 9; Taberî, a.g.e., IV, 427, 428

Hiz. Peygamber (AS), Mekke’de karşı karşıya kaldığı baskılardan sonra ilâhî tebliğ vazifesini devam ettirebilmek için, Mekke’de kalma konusunda ısrar etmekten çok daha stratejik bir yol benimsemiş ve akrabalarının yaşadığı, Mekke’ye çok da uzak olmayan Medine’ye hicrete karar vermiştir. Mekkelilerin bu yeni davet karşısında takındıkları menfî tavır nedeniyle, Müslümanların Mekke’de rahat ibadet edebilmesi bir yana, yaşam hakları dahi kısıtlanmıştır. Bu sebeple Mekke’de Hiz. Peygamber (AS)’in Müslümanlara yönelik herhangi bir hutbesinden bahsetmek mümkün olmadığı gibi toplu halde ibadet edilebilecek mekânlardan bahsetmek de mümkün değildir.

Gerçekleştirilen hicretin hemen ardından Hiz. Peygamber (AS)’in Müslümanlara toplu şekilde namaz kıldırması ve hutbe vermesi, hem Mekke’de elde edilen trajik tecrübelerin izlerinin silinmesi hem de müşriklere karşı birlik mesajı verilmesi açısından önem taşımaktadır. Nitekim daha Medine’ye girilmeden önce Hiz. Peygamber (AS)’in verdiği hutbe de bunu göstermektedir. Hiz. Peygamber (AS)’in hicretten hemen sonra Müslümanlara ‘*Aranızda selâmı yayın!*’ şeklindeki uyarısının ardından hutbesinde de ‘*Ahrette insan dünyada yaptığı güzel amellere muhtaç olur!*’ şeklinde bir söyleminin olması, vefâtından sonra ümmetin karşılaşılabileceği problemleri halletme hususunda önemli ipuçları sunmaktadır. Hiz. Peygamber (AS), mezkûr hutbede ‘*Allah’a ve Resûlü’ne itaat eden doğruyu bulmuştur. Onlara isyan eden dalaletle gitmiş, doğruдан uzak bir sapıklığa düşmüştür.*’ diyerek, Müslüman toplumun sıkıca sarılması gereken prensipleri ortaya koymuştur. Ayrıca bu hutbe, siyasal çerçevede icraatın nasıl olacağını göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

Hiz. Peygamber (AS)’in vefâtından sonra halife olan Hiz. Ebûbekir de hutbesinde Müslümanların *ulu’l-emre itaat*in hangi hallerde olması gerektiğini vurgularken; ‘*Allah ve Resûlü’ne itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Allah ve Resûlü’ne isyan edersem bana itaat etmeniz gerekmez!*’ şeklinde bir ifadede bulunmuş ve aslında halifenin, Allah ve Resûlü’nün ihdâs ettiği prensiplere uyma zorunluluğunun altını bir kere daha çizmiştir. Aksi halde halifenin meşruiyetini kaybedeceğini de belirten Hiz. Ebûbekir, halifeliği müddetince de bu hassas dengeyi korumuş; o da hutbesinde icraatın nasıl olacağı noktasına açıklık getirmiştir.

Hiz. Ebûbekir’in halife seçildiği toplantıda, Hiz. Ebûbekir’den önce hutbe veren Hiz. Ömer de hutbesinde *bîat* unsuru üzerinde durmuş ve bîatın gönüllülük esasına dayandığına atıf yapmıştır. Halife olduktan sonra yaptığı kısa konuşmasında ‘*Sizleri yolun doğrusuna ileteceğim!*’ diyen Hiz. Ömer, toplumun idaresi noktasında tüm sorumluluğu üzerine aldığını beyân ederek, kendisinden sonra gelecek tüm Müslüman devlet başkanlarına üstlenecekleri sorumluluk hakkında uyarıda bulunmuştur. Hiz. Osman’ın vermiş olduğu ilk hutbenin ise siyâsî içerikten yoksun olması, hutbenin dînî ve toplumsal nasihatlerle örülü olması, Hiz. Osman’ın yönetim tarzı hakkında bize mutlak bir fikir vermektedir. Nitekim hutbelerindeki yumuşak üslup, Hiz. Osman’ın yönetici kimliğini de ortaya koymaktadır. Ayrıca Hiz. Osman’ın ilk konuşmasındaki tedirginliği de Hiz. Osman’ın siyâsî yönünün çok güçlü olmadığını bir işareti olarak değerlendirmek mümkündür.

Hulefâ-yı Râşidîn’in son halifesi Hiz. Ali’nin, en karmaşık dönemde halife olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu durum Hiz. Ali’nin vermiş olduğu ilk hutbeye de olduğu gibi yansımıştır. Nitekim hutbede geçen ‘*Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden sâlim olan kimsedir. Müslüman’ın kanı gerekli haller dışında hiçbir şekilde dökülemez.*’ cümleleri, hilafeti döneminde gerçekleşecek olan kimi hadiselerin öncülü gibidir. Diğer halifelerden farklı olarak, Hiz. Ali’nin hutbesi sırasında farklı seslerin yükselmesi de aynı paralelde düşünülmelidir.

Netice itibarıyla hutbe, Hiz. Peygamber (AS) döneminde olmasa da Hiz. Peygamber (AS) döneminden hemen sonra, halifelerin siyâsî mesajlarını içeren, toplumu nasıl yöneteceklerini gösteren konuşma metinleri olarak öne çıkmaktadır. İlk dönem hutbelerine bakıldığında, halifenin isminin hutbede anılmadığı görülmektedir. Bu durum coğrafi genişlikle ilgili bir durumdur. Zira özellikle Hiz. Ömer’in hilafeti sırasında genişleyen İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerine gönderilen mektup ya da emân metinleri gibi yazılarda, halifenin adının zikredildiği görülür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bundan tevârüsle sonraki dönemlerde, bilhassa Müslüman Türk devletlerinde, hükümdarın adının hutbede geçmesi bir otorite sembolü olarak görülmeye başlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdilhâdî et-Ta'zî, Târîhu'd-Diplomasi min Akdâmi'l-Usûr ile'l-Yevm, Rabat 1987
- BELÂZÛRÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir, Fütûhu'l-Buldân, Thk: Abdullah Üneys et-Tabbâ' - Ömer Üneys et-Tabbâ', Beyrut 1987
- BELÂZÛRÎ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, Ensâbu'l-Eşrâf, Thk: Riyad Zirikli- Süheyl Zekkar, Beyrut-Lübnan 1996
- BEYHÂKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el- Hüseyin, Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şerîa, Thk: Abdulmu'tî Kal'acî, Beyrut- Lübnan 1988
- EBÛ'L- HASAN Ali b. Nâsir b. Ali el-Hüseyinî, Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiye, Trc. Necati Lûgal, Ankara 1943
- ERGİN Ali Şakir, Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı, Yozgat 2000
- GENÇ Reşat , Karahanlı Devlet Teşkilatı, Ankara 2002
- HALAÇOĞLU Yusuf , XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara 1991
- İBN-İ ESÎR, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, el-Kâmil fî't-Târîh, Thk: Ebu'l- Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut- Lübnan 1987
- İBN-İ HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Thk: Mustafa es-Sakka, İbrâhim el-Ebyari, Abdülhafız Şelebi, Kâhire 1936
- İBN-İ İSHAK, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Thk: Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut-Lübnan 2004
- İBN-İ KESÎR, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cîze- Hicr 1998
- İBN-İ SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri, Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr, Thk: Ali Muhammed Ömer, Kâhire 2001
- JULİUS Welhousen, Târîhu'd-Devleti'l-Arabiyye, Almanca'dan Tercüme: Muhammed Abdilhâdî Ebû Rayde, Kahire 1928
- MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, Kitâbu Ahkâmî's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâti'd-Dîniyye, Thk: Ahmed Mübârek el- Bağdâvî, Kuveyt 1989
- Mevlânâ Mehmed Neşrî, Cihânnümâ, Hrz: Necdet Öztürk, İstanbul 2008
- Nizâmu'l-Mülk, Siyâset- Nâme, Hrz: Mehmet Altay Köymen, Ankara 1982
- ÖZKAN Mustafa , 'Emevi İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu', Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 13, Çorum 2008
- PARLAK Nizamettin , 'Sakife'deki Halife Adayları', İSTEM, Sayı: 19, Konya 2012
- PALABIYIK M. Hanefi, 'Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyeti (Tarihi Arka Plan ve Teşri' Açısından)', Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 17, Ankara 2002
- PAMUK Şevket, Osmanlı Devleti'nde Paranın Tarihi, İstanbul 1999

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, Târihu'r-Rüsûl ve'l-Mülûk, Thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire 1119

ÜLKÜSAL Müstecip, Kırım Türk- Tatarları, İstanbul 1980

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

KONYA İLİ BEYŞEHİR İLÇESİ FASILLAR KÖYÜ MEZAR TAŞLARI*

*Hüseyin MUSMAL***

*Mustafa ÇETİNASLAN****

ÖZET

Konya İli Beyşehir İlçesi Fasıllar Köyü Mezarlığı'nda bulunan Osmanlı dönemine ait mezar taşları bu çalışmanın inceleme konusunu oluşturmaktadır. Çalışmamızda Fasıllar Köyü mezarlığında tespit edilen Arap harfleri ile Osmanlı Türkçesi kullanılarak yazılmış 28 baş taşı ve 19 ayak taşı, tarih ve sanat tarihi ölçütlerine göre incelenmektedir. Çalışmada her bir mezar taşı ayrı ayrı ele alınmış ve bu taşlar üzerinden genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ancak çalışmamızın metin bölümü oluşturulurken, öncelikle genel değerlendirmeye yer verilmiş ve incelenen mezar taşları çalışmanın sonunda katalog halinde tek tek ele alınmıştır.

Fasıllar Köyü, Konya ili Beyşehir ilçesine bağlı kayalıklardan oluşan iki büyük tepenin eteğinde kuruludur. Fasıllar Köyü'nün de içinde bulunduğu bölge, Hitit İmparatorluğu Dönemi'nde büyük bir öneme sahiptir. Hititler Devrine ait, arkeoloji ve tarih dünyasının yakından tanıdığı *Fasıllar Anıtı* ve bölgeyle ilgili araştırmalar yörenin bu özelliğini fazlasıyla ortaya koymaktadır. Yörenin işlenmeye uygun taş malzeme kaynaklarına sahip olması taş işçiliği konusunda bir gelenek oluşturulmasına neden olmuştur. Çalışmada ele alınan mezar taşlarının nitelik, nicelik, çeşit ve özellikleri incelendiğinde Fasıllar Köyü ahalisinin bu geleneği 20. yüzyıl süresince de sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca mezar taşlarının biçim ve süsleme özellikleri ile metinlerde kullanılan ifade ve kalıplar bölgede yaşayanların sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan diğer yerleşim birimlerine göre ayrırcı vasıflara sahip olduklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Konya, Beyşehir, Fasıllar, Osmanlı, Mezar Taşları

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: hmusmal@hotmail.com

*** Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, El-mek: mcetinaslan@sencuk.edu.tr

TOMBSTONES OF VILLAGE FASILLAR IN DISTRICT BEYŞEHİR OF KONYA CITY

ABSTRACT

This study consist of tombstones which are from ottoman era in the graveyard of Fasillar village in district beyşehir of konya. In this study 28 headstones and 19 footstones which were written by ottoman turkish with arabic letter were ascertained and analized in terms of historical and art history. In this study all tombstones have been discussed separately and a general evaluation has been done via these tombstone. But while we were writting the text part, firstly we made a general evaluation and at the end of this study tombstones that were investigated, handled individually (one by one) as a catalogue. Village fasillar which is bounded up Beyşehir district of konya was established two great hills that consist of rock. The region in which included Fasillar falso, had a great importance in Hittite Empire era. Fasillar Monument which belongs to Hittite era and was known by historian and archaeologist, and researching seval speciality of this region. Having the processable stone resources of the region provideed to occur a custom on stonework. When the qualities, quantities, types and features are investigated, it is understood that inhabitants of village Fasillar sustained this custom throughout 20th century. The shapes and ornamentations of tombstones, and expressions and templates show that inhabitants have different ial skills from other settlements as social economical and cultural.

Key Words: Konya, Beyşehir, Fasillar, Ottoman, Tombstones

Giriş

Fasillar Köyü, Beyşehir'in 18 km güney doğusunda, Konya ili Beyşehir ilçesine bağlı kayalıklardan oluşan iki büyük tepenin eteğinde kurulu bir köydür. Fasillar Köyü'nün 2000 yılı sayımına göre nüfusu 320'dir. 2012 yılı Aralık ayı adrese dayalı kayıt sistemi verilerine göre; köyde 109 erkek, 109 kadın olmak üzere toplam 218 kişi yaşamaktadır¹.

Fasillar Köyü'nün de içinde bulunduğu Beyşehir Gölü Havzası, Hitit İmparatorluğu Dönemi'nde büyük bir öneme sahiptir. Bölge, Hititler Devrine ait, arkeoloji ve tarih dünyasının yakından tanıdığı Eflatun Pınar ve Fasillar adıyla anılan iki önemli anıtı asırlardır muhafaza etmektedir². Nitekim bazı araştırmacılara göre, bu anıtlar sebebiyle Beyşehir ve çevresi, 19. yüzyılın ortasından itibaren gittikçe ün kazanmaya başlamıştır³.

Beyşehir ve çevresinin uzun bir süre Bizans hâkimiyetinde kalmış olduğu, Türklerin Beyşehir bölgesinde görülmelerinin 11 yüzyılın sonlarına rastladığı bilinmektedir. Büyük Selçuklu

¹ 1935 yılında yayınladığı eserinde Gaffar Totaysalgır, Fasillar Köyü hakkında özetle şu bilgileri vermektedir. "Köy, Konya Beyşehir İlçesine bağlı 80 evli bir köydür. Beyşehir'in 17 km doğusunda bulunur. Köyün doğusunda Yaylasun Köyü, batısında Beyşehir ve su kanalı, kuzeyinde Bögürme Dağı vardır. Halkı çiftçilik ile geçinir, buğday, arpa, çavdar ve afyon ekerler. Bağcılığa eskiden beri meraklılardır. İyi bağcılık bilir, iyi üzüm yetiştirirler. Hayvancılıkta koyun, tiftik, at, eşek, inek yetiştirir, iyi ata binerlerdi" (Totaysalgır, 1935: 44).

² Bkz. Naumann, 1998: 451-452, Ayrıca bir sonraki dipnottaki literatüre de bakınız.

³ Arık, 1956: 12; Konyalı, 1991: 330-343; Demicioğlu-İnalçık, 1947: 173.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Sultanı Alparslan'ın Emirleri, 1067 yılında Konya Kenti'ne ulaşmıştır⁴. Uzun bir süre Selçuklu hakimiyetinde kalan bölge, Selçukluların otoritesini kaybettiği dönemlerde Eşrefoğulları'nın kontrolüne geçmiştir. Eşrefoğulları, ilk merkez olarak Fasıllar'a çok yakın olan Gorgorum (Gökçimen) şehrini seçmiştir⁵. Eşrefoğulları'ndan sonra bölgede Hamitoğulları ve Karamanoğulları'nın hâkim olduğu bilinmektedir. Uzun bir süre Karamanoğulları ile Osmanlılar arasında el değiştiren bölge, Fatih Sultan Mehmet'in Karaman iline yürüyüp Konya ve Gevele Kalesini 1467 yılında zapt etmesi üzerine kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁶.

Fasıllar Köyü, Osmanlı Döneminde Beyşehir Kazası'na bağlı Göçü Nahiye'sinin merkezi haline getirilmiştir. Nahiye merkezi Sultan 2. Bayezid döneminde 32 haneden oluşmaktaydı⁷. Göçü Nahiyesi daha sonraki dönemlerde Beyşehir Sancağı'na bağlı bir kaza statüsüne sahip olmuştur. Tanzimat'ın ilan edildiği dönemdeki idari düzene göre Göçü Kazası'na bağlı 18 köy bulunmaktadır. Kaza merkezi olan Fasıllar Köyü bu tarihte 47 hanedir⁸. 1844 yılında Beyşehir'in sancaklık statüsünün sona ermesiyle birlikte, Göçü kazası Kireli, Yenişar ve Kaşaklı kazaları ile birlikte Konya Sancağı'na bağlanmışsa da, bu kazalar bir süre sonra Beyşehir Kazası'na ilhak edilmiştir.

Eskiçağlardan itibaren çevresindeki yerleşimlere göre önemli bir yerleşim birimi olan Fasıllar, Osmanlı döneminde bir kaza merkezi olmasına rağmen, ana yol üzerinde bulunmaması sebebiyle şehirleşme adına kayda değer bir gelişme gösterememiştir. Ancak köy mezarlığında bulunan ve bu çalışmada ele alınan mezar taşlarının nitelik, nicelik, çeşit ve özellikleri, Fasıllar'ın 19. yüzyılda da önemli bir yerleşim merkezi olduğunu ortaya koymaktadır.

Fasıllar Köyü mezarlığında tespit edilen Arap harfleri ile Osmanlı Türkçesi kullanılarak yazılmış 28 baş taşı ve 19 ayak taşı, tarih ve sanat tarihi ölçütlerine göre incelenecektir. Çalışmada her bir mezar taşı ayrı ayrı incelenerek, genel bir değerlendirme yapılmıştır⁹. Ancak çalışmamızın metin bölümü oluşturulurken, öncelikle genel değerlendirmeye yer verilmiş ve incelenen mezar taşları çalışmanın sonunda katalog halinde tek tek ele alınmıştır.

Değerlendirme

Fasıllar Köyü mezarlığında yaptığımız incelemede, 19. yüzyılın bütününe içine alan ve 20. yüzyılın ilk yıllarına uzanan zaman sürecine tarihlenen 28 adet mezar tespit edilmiştir (1-3. Fotoğraf). Beyşehir tarihi ile ilgili araştırma yapan İbrahim Hakkı Konyalı, Fasıllar Köyü mezarlığında da bir inceleme yapmıştır. Konyalı, 1960'lı yıllarda yaptığı incelemelerde, 19. yüzyılda aynı yılın aynı gününde ölmüş birçok kimsenin mezarına rastladığını belirtmektedir¹⁰. Ona göre bu kişiler toplu bir kavgada ya da bir salgında ölmüş olmalıdırlar. Konyalı aynı gün ölen insanlardan bahsetmesine rağmen, eserinde bu kişilerin isimlerini ve ölüm tarihlerini vermemiştir. Çalışmasında isim ve ölüm tarihlerine yer verdiği sadece 9 kişi bulunmaktadır¹¹.

⁴ Turan, 1993: 1-44; Yinanç, 1944: 19-85.

⁵ Uzunçarşılı, 1988: 58.

⁶ Mehmet Neşri, 1995: 771-777; Aşıkpaşazade, 1985: 169-171.

⁷ Konyalı, 1991: 325.

⁸ Kazaya bağlı diğer köyler sırasıyla A. Homa Köyü 79, Afşar Köyü 89, Bükce Köyü 8, Çavuş Köyü 30, Çiçekler Köyü 43, Hasanşeyh Köyü 49, Hüseyinler Köyü 39, Karacaviran Köyü 26, Karahisar Köyü 121, Kızılca Köyü 9, Kuzlu Köyü 22, Ovacık Köyü 7, Rumdiğin Köyü 28, Saraycık Köyü 7, Y. Homa Köyü 19, Yatağan Köyü 21, Yaylasun Köyü 42 hanedir (Muşmal, 2005: 347).

⁹ Çalışmanın hazırlanması sırasında yaptığımız saha çalışmasında ve mezar taşlarının okunmasındaki katkıları nedeniyle Yard. Doç. Dr. İbrahim Kunt, Arş. Gör. Ali Rıza Soyucak, Arş. Gör. Rıza Özbölük ve doktora öğrencisi Hashim Jasim Mohammed Toonji ve yüksek lisans öğrencisi Mehmet Bayrak'a teşekkür ederiz.

¹⁰ Konyalı, 1991: 329.

¹¹ Bu kişilerin isimleri ve ölüm tarihleri şu şekildedir: Ömer Ağa 1259, Konyalı Bakırcı Hacı Nuh 1293, Sabur Efendi 1229, Mahmud Efendi 1229, Osman 1229, Ahmed 1 Muharrem 1235, Emin Efendi 5 Muharrem 1265, Lokman Ağa, 13

Saha incelememiz sırasında Konyalı'nın ismini verdiği 9 kişiden 7'sinin mezar taşına ulaşılmıştır. Ancak H. 1259 / M. 1843-44 yılında öldüğünü belirttiği Ömer Ağa ve H. 1229 / M. 1813-14 yılında vefat ettiğini ifade ettiği Sabur Efendi'nin mezar taşlarına ulaşılammıştır. Bu kişilerin mezar taşlarının Konyalı'nın ziyaret ettiği 1960'lı yıllardan günümüze kadar olan süreçte zarar gördüğü söylenebilir. Bizim yaptığımız incelemede, Fasıllar Köyü mezarlığında 28 mezar tespit edilmiştir. Konyalı Fasıllar'da yaptığı incelemeler sırasında Cami önünde yarısı kırılmış bir mezar taşından da bahsetmektedir. H. 1201 Zilhicce ayında (M. Eylül-Ekim 1787) ölen Cami imamı Fasıllı Mehmed Efendi'ye ait olduğunu söylediği bu mezar taşına da ulaşılmamıştır. Beyşehir ile ilgili eserinde Fasıllar'daki mezar taşlarının çeşit ve özellikleri ile okunuşları hakkında bilgi vermeyen Konyalı'nın mezarlıkta yüzeysel bir inceleme yaptığı düşünülebilir. Beyşehir merkezdeki mezar taşları hakkında detaylı bilgi verdiği, hatta pek çoğunun özellikleri ve okunuşları hakkında sayfalarca bilgi aktardığı halde Fasıllar Mezarlığı hakkında birkaç satır bilgi ile yetinmesi de bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Bir başka ihtimal ise mezarlıktaki incelemelerini sonraki bir tarihe ertelediği, ancak buna fırsat bulamadığı şeklindedir.

Aşağıda saha incelemesinde tespit ettiğimiz mezarlar ve mezar taşları, tip, biçim, başlık özellikleri, süsleme ve yazı özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

1. Mezar Tipleri: Fasıllar Mezarlığında tespit edilen Osmanlı Türkçesi ile Arap harfli olarak yazılmış mezar taşına sahip 28 mezar yapısından 1'i kapak taşlı mezar (1), 2'si toprak mezar (2, 12), diğerleri ise çerçeveli mezardır¹². Mevcut veriler ışığında Anadolu'da en yaygın mezar tipi toprak mezar olmakla birlikte Fasıllar'da çerçeveli mezarların öne çıkmasının sebebi, yörenin sahip olduğu taş ocakları olmalıdır¹³.

2. Mezar Taşı Tipleri: Mezar taşları ile ilgili olarak çeşitli tipoloji denemeleri yapılmıştır¹⁴. Biz bu yayında Halit Çal'ın ilk kez Göynük¹⁵ mezar taşları çalışmasında başladığı ve Kastamonu Atabey Gazi¹⁶ ile Giresun¹⁷ mezar taşlarını ele aldığı yayınlarda geliştirdiği tipolojiyi esas aldık. Fasıllar Mezarlığındaki 24 mezarda hem baş hem de ayak taşı mevcut iken; 4 mezarda ayak taşı bulunmamaktadır (2, 22, 24, 26). 4 mezarda ise (7, 9, 20, 27) ise ayak taşları kırık olduğu için belli bir tipolojiye dahil edilmemişlerdir. Buna göre 28 baş ve 19 ayak taşı olmak üzere toplamda 49 mezar taşı bulunmaktadır. Bu taşlar gövde yatay kesitlerine göre değerlendirildiklerinde hepsinin dikdörtgen olarak biçimlendirildikleri görülmektedir.

Baş taşlarından gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, erkek başlıklı 2 (3, 6); gövdesi dikdörtgen kesitli, başlıksız, üçgen tepelikli 5 (5, 12, 13, 17, 22); gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, sivri kemerli tepelikli 5 (1, 10, 19, 20, 21); gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, yarım daire

Ramazan 1274, Hacı Şeyh zade Mehmed Emin 17 Zilhicce 1278. Bu kişilerden 3 tanesi 1229 yılında vefat etmiştir. (Konyalı, 1991: 329).

¹² Mezar tipleri ile ilgili olarak tipoloji çalışması için bkz. Tibet-Işın-Yelkenci, 1996: 242-248.

¹³ Son yıllarda yapılan çalışmalara kadar mezar tipleri çoğu kez dikkate alınmadığı için bu konuda kesin bir envanter çıkarabilmek henüz mümkün değildir. Ancak yöresel olarak değişmekle birlikte toprak mezar tipinin en yaygın mezar tipi olduğunu söylenebilir. Edirne Gazi Mihal Camisi haziresinde yer alan 380 mezardan 352'si toprak mezar, 6'sı kapak taşlı mezar, 6'sı çerçeveli mezar, 14'ü sembolik lahitli mezar ve 2'si şahideli prizmatik sandukalı mezardır (Doğan, 2009: 804-807). Giresun'daki 290 mezardan 239'u toprak, 30'u çerçeveli, 14'ü yüksek çerçeveli, 3'ü kapak taşlı, 12'si sandık mezardır (Çal-İltar, 2011: 14-15).

Halit Çal, çerçeveli mezarların zamanla toprak altında kalarak toprak mezara dönüşme olasılığını da dikkate alarak, çerçeveli mezar tipinin Anadolu'da en çok tercih edilen tip olduğunu belirtmektedir (Çal-İltar, 2011: 14).

¹⁴ Bu konuda birkaç önemli yayında geliştirilen tipoloji, alandaki bilimsel çalışmalara öncülük etmektedir. Bkz. Bacque-Grammont – Vatin – Laqueur, 1990: 210-214; Bacque-Grammont, 1996: 135-157.

¹⁵ Çal, 2007: 307-395.

¹⁶ Çal-Ataoguz Çal, 2008.

¹⁷ Çal-İltar, 2011.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

kemerli 2 (7, 9); gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, dilimli tepelikli 10 (2, 4, 8, 11, 14, 15, 16, 18, 27, 28) ve 4'ü gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız tiptedir (23, 24, 25, 26). Tepe kısmı üçgen dilimli olan baş taşlarından 4'ünün (12, 13, 17, 22) uç kısımları pahlanarak verilmiştir. Dilimli tepelikli taşlardan 2'si (2, 14) yarım daire tepelikli, dışbükey dilimli, 2'si (4, 11) sivri kemer tepelikli dışbükey dilimli iken; 6'sı (8, 15, 16, 18, 27, 28) sivri kemer tepelikli içbükey dilimli olarak alt başlıklara ayrılabilir.

Ayak taşlarından gövdesi dikdörtgen kesitli, başlıksız, üçgen tepelikli 6 (3, 5, 8, 16, 18, 28); gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, sivri kemerli tepelikli 7 (1, 4, 7, 10, 11, 13, 21); gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, yarım daire kemerli (6); gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, dilimli tepelikli 2 (14, 15) ve 4'ü gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız tiptedir (12, 19, 23, 25). Dilimli tepelikli taşlardan 1'i (14) yarım daire tepelikli, dışbükey dilimli, 1'i sivri kemer tepelikli dışbükey dilimlidir.

3. Başlık Tipleri: Mezar taşlarının başlıkları mezarda yatan kişinin sosyo-ekonomik durumu, mesleği, ailesi gibi pek çok konuda bilgi edinmemizi sağlayan önemli verilerdendir¹⁸. Ancak Fasıllar Mezarlığı bu konuda oldukça kısıtlıdır. Mezarlık alanındaki 49 mezar taşından yalnızca 2'sinde (3, 6) fes şeklinde başlık kullanılmıştır¹⁹. Söz konusu 2 taş, erkek baş taşı olup, kadınlara ait mezarlarda ve ayak taşlarında başlık bulunmamaktadır.

Aziziye kalıplı fes²⁰ şeklindeki her iki başlıkta da dikkati çeken özellik, başlığın taban ve tavanının tam bir daire oluşturacak şekilde verilmesi yerine başlığın, taşın ön yüzüyle aynı hizada kesilmesidir. Bu uygulama ile başlığın üç boyutlu etkisinin önüne geçildiği görülmektedir.

4. Mezar Taşı Ölçüleri: Baş ve ayak taşlarının ölçüleri değerlendirilirken kırık taşlar ve toprak altında kalan kısımlar dikkate alınmamıştır. Ancak bulundukları yerden sökülmüş durumdaki 27 ve 28 numaralı baş taşlarının üzerinde mevcut izler dikkate alındığında taşların ortalama 40-50 cm. arasında toprağa gömüldükleri anlaşılmaktadır. Diğer taraftan baş taşlarının ayak taşlarına göre daha uzun ve geniş olarak biçimlendirildikleri gözlenmektedir.

5. Süsleme: Fasıllar Mezarlığında yer alan mezar taşları genel anlamda sade olarak tasarlanmışlardır. Süslemeye ilişkin motifler baş taşlarında alınlık bölümlerinde, ayak taşlarında ise alınlık ve gövde de toplanmaktadır. 14 numaralı mezar yapısı, baş ve ayak taşlarının her iki yüzünde de süsleme bulunması ile mezarlık alanındaki süsleme programı en yoğun örnek olarak dikkat çekmektedir.

16 ve 19 numaralı taşların alt bölümlerinde ise kısmi olarak görülebilen boyalı süsleme izleri mevcuttur. 16 numaralı taşta ince şeritler halindeki sade süsleme anlayışı, 19 numaralı baş taşında bitkisel motiflere dönüşmüştür.

5.1. Geometrik Süsleme: 4, 9, 13, 14 numaralı baş taşlarının alınlığında bir madalyon içerisinde merkezden dışarıya doğru genişleyen ışınlardan oluşan *güneş motiflerine* yer verilmiştir²¹. Madalyon olarak da tanımlanan bu motif mezar taşlarında tepeliklerde ve alınlıklarda

¹⁸ Laqueur, 1996: 159-163.

¹⁹ Konya şehir merkezinde çeşitli mezarlıklarda 7 fes örneği tespit edilmiştir (Kara-Danışık, 2005: 477).

²⁰ İstanbul'da -100 mezar taşı- ile en yaygın olan Azizi/Aziziye kalıplı fes, 19. Yüzyılın ortalarından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar bütün halk katmanları arasında kullanılan en yaygın fes türüdür. Laquer bu fes tipini X-3 olarak tasnif etmiştir (Laquer, 1996: 157). Aziziye kalıplı fes tipi sadece İstanbul'da değil, Türkiye genelindeki mezar taşlarında görülen en yaygın fes tipidir (Biçici, 2012: 1084).

²¹ Konya mezar taşlarında özellikle Osmanlı döneminde geometrik süsleme kullanımının azaldığı görülmektedir. Konya mezar taşlarında geometrik süsleme kullanıldığı tespit edilen 2 örnekten birisinde ay-yıldız motifi, bir diğerinde rozet motifi yer almaktadır (Kara-Danışık, 2005: 478).

kullanılmaktadır²². Ayrıca 4 ve 14 numaralı baş taşları ile 14 numaralı ayak taşının güneş motifli alınlığına geçişte *dalga motifi* bulunmaktadır.

5.2. Nesneli Süsleme: 15 numaralı ayak taşında Zülfikar şeklinde işlenmiş bir *kılıç* motifi yer almaktadır²³ (12. Fotoğraf). Gücün, hakimiyetin, adaletin, cesaret ve yiğitliğin, ihtiyat ve yok etmenin sembolü olan kılıç²⁴, erkek mezar taşlarında yaygın kullanıma sahip bir motiftir²⁵. Düşey olarak yerleştirilmiş ucu kıvrık kılıcın kabzası bir vazo gibi değerlendirilmiştir. Kabzadan çıkan iri *yaprak* motifleri asimetrik olarak düzenlenmiştir.

14 numaralı mezarın baş ve ayak taşlarının gövdelerinde yer alan selvilerin üzerinde *vazo* motifi yer almaktadır. Çeşme ve duvar resimlerinde de sıklıkla görülen vazo motifi tek başına kullanılabildiği gibi, genellikle içerisinde gül dalı, akant yaprağı, hurma ağacı, gül ya da goncalar çıkar şekilde işlenmektedir²⁶.

5.3. Bitkisel Süsleme: 7 numaralı baş taşının alınlığında bir madalyon içerisinde *altı kollu çiçek* (papatya) motifi sade bir anlayışla ele alınmıştır²⁷.

Genellikle ayak taşı üzerinde gösterilen *selvi ağacı*, Fasıllar'daki tek örneği olan 14 numaralı mezarda hem ayak hem de baş taşında görülmektedir. 14. yüzyıldan itibaren sıklıkla kullanılan ve kalıcılığın simgesi olarak görülen selvi ağacının tepe bölümleri ilahi bir varlığa teslimiyet ve saygı ifadesi olarak sağ ya da sol tarafa doğru eğilmiş olarak gösterilir. Yaz ve kış mevsimlerinde yeşilliğini koruması, dayanıklı, uzun ömürlü ve uzun boylu olması gibi özellikleri sebebiyle selvi ağacı, ölümsüzlük ve güzellik sembolü olarak ele alınarak, mezar taşlarında işlenmiştir²⁸. Aynı mezar taşlarında selvi ağaçlarının üzerinde ise vazodan çıkan *goncalar* görülmektedir.

14 numaralı ayak taşında *gül ağacı* bütün gövdeye yayılmış durumdadır (10. Fotoğraf). Keskin hatlı dalların arasına yerleştirilen goncalar, ağacın görsel etkisini arttırmaktadır.

15 numaralı ayak taşında kılıcın kabzasından çıkan asimetrik düzende *yapraklar* nesneli süsleme ile bitkisel süsleme arasında bir kaynaşma göstermektedir.

6. Mezar Taşlarında Yazılar:

6.1. Başlangıç İfadeleri: 28 mezar taşından yarısı *Hüve'l-Hallâku'l Bâkî* (*O, yaratıcı ve sonsuzdur*) kalıbı ile başlamaktadır (2, 4, 6, 8, 10-12, 14,-16, 18, 19, 27, 28)²⁹. Tanrı isminin yer aldığı bir diğer kalıp ise 5 numaralı mezar taşında görülen *Hu* (*O, Tanrı*) kalıbıdır.

Serzeniş olarak kabul edilen *Ah mine'l-mevt* (*Ah ölüm*) kalıbı sadece bir örnekte görülmektedir (1).

²² Çal-İltar, 2011: 40.

²³ Kayseri Zamanı Irmağı çevresinde yer alan köy mezarlıklarındaki bezemeli 70 mezar taşından 34 tanesinde kılıç motifine yer verilmiştir (Arslan, 2005: 424-425).

²⁴ Çoruhlu, 1997: 65.

²⁵ Kılıç imgesinin gelişimi ve özellikleri için bkz. Sevinç, 2013: 619-639.

²⁶ Çal-İltar, 2011: 43.

²⁷ Söz konusu motifin Kastamonu Atabey Gazi ve Türbesi Haziresindeki bir örneği Halit Çal tarafından daire içinde eşit altı dilim olarak kabul edilmiş ve bu nedenle geometrik süsleme programı içerisinde ele alınmıştır (Çal-Ataoguz Çal, 2008: 26). Fasıllardaki örnekte dairenin alt bölümü işlenmemiş böylece çiçek vurgusu daha ön plana taşınmıştır. Bu nedenle söz konusu motif, bitkisel motifler başlığı altında değerlendirilmiştir.

²⁸ Selvi motifi için bkz. Çulpan, 1961.

²⁹ Edirne Gazi Mihal Haziresi'ndeki 213 mezar taşından sadece 2'sinde *Hüve'l-Hallâku'l Bâkî* ibaresine yer verilirken; Fasıllar'da bu oranın çok ciddi şekilde değişmesi yöresel bir tercihin sonucu olmalıdır (Doğan, 2009: 855-856).

Dua kalıbı olarak üç farklı uygulama dikkat çekmektedir. *İlahi ente maksudı* kalıbı 2 (3, 9); *Merhum* kalıbı 6 (20, 21, 23-26); *Mağfur* kalıbı 1 (22) ve *Bismillahi Teveffeni müslimen ve elhikni bissâlihîn*³⁰ kalıbı da yine 1 baş taşında bulunmaktadır (13).

6.2. İnsanlara Uyarı: Sadece 1 mezar taşında dünyanın geçiciliği üzerinde durulmakta ve insanlar uyarılmaktadır. 27 numaralı mezar taşında *ey birader geçme burdan serseri / bir dua et mesrur eyle sen bizi* ifadeleri ile başlayan manzum satırlarda hem dua istenmekte, hem de dünyanın geçiciliğine gönderme yapılmaktadır.

6.3. Durum Bildirme: Mezarda yatan kişinin hayatta bulunduğu dönemdeki durumu ya da nasıl öldüğü ile ilgili bilgiler bu bölümde aktarılmaktadır. İncelediğimiz mezar taşlarında durum bildirme ifadeleri 5 taşa görülmektedir (1, 14, 16, 18, 28).

1 numaralı mezar taşında Hacı Nuh'un Konya'dan Fasıllar'a geldiği ve burada mesleğini icra ettiği anlatılmaktadır. 14 ve 18 numaralı taşlarda şehitlik olgusu övülmekte; Hatice Ümmühan ve Nefise isimli iki bayanın şehit olduğu bildirilmektedir. İslam inancında doğum yaparken vefat eden bayanların şehit olduğu yaygın bir görüştür. Söz konusu iki bayan için bu nedenle şehit ifadesi kullanılması mümkündür. 16 ve 28 numaralı taşlarda cennetle ilgili bilgiler verilmekte ve mezarda yatan kişilerin cennetlik olduğu dile getirilmektedir.

6.4. Sebep Bildirme: 7 numaralı mezar taşında *sıhhat kalmadı od ocağı / ah içdim ecel şerbetini / Lokman azad kılmadı* ifadeleri ile mezarda yatan kişinin bir hastalık sonucu öldüğü bildirilmekte ama hastalık adı verilmemektedir.

6.5. Tanrıdan İstek: Ölen kişinin Tanrı tarafından affedilmesi ve cennete kabul edilmesi için istekte bulunulan bu bölüm 3 taşa görülmektedir (4, 8, 11). 4 numaralı taşa ölen kişinin ağzından hatalarına tövbe ettiği ve affedilmek istendiği anlatılmaktadır. 8 numaralı mezar taşında ölen kişinin cennete kabul edilmesi ve Peygamberin şefaatine nail olması istenmektedir. 11 numaralı taşa ise Allah'ın rahmetinin bolluğu övülmektedir.

6.6. Meslek: Meslek bilgisi içeren sadece 3 mezar taşı bulunmaktadır. Bu taşlarda terzi 1, bakırcı 1 ve bakçıvan 1 kere geçmektedir.

6.7. Sülaleler: Fasıllar Mezarlığında Şeyhzâde sülalesine ait 2, Ahmed Ağazâde ve Ali Efendizâde sülalelerine ait birer taş bulunmaktadır.

6.8. Mezar Taşlarında Geçen İsim ve Lakaplar: Kadınlara ait 7 mezar (5, 7, 10-12, 14, 18), erkeklere ait 18 mezar tespit edilmiş; ancak metin bölümü silinmiş olan 17 numaralı mezarda yatan kişinin cinsiyeti anlaşılamamıştır. Üzerinde isim yazmayan 27 numaralı taş başında geçen "*birader*" hitabı ve 15 numaralı mezarın ayak taşındaki "*kılıç*" motifi dikkate alınarak bu mezarlar da erkek mezarı olarak kabul edildiğinde erkek mezarlarının kadın mezarlarından 3 kat fazla olduğu görülmektedir.

28 mezar taşından 1'si kırık (15), 1'si silinmiş (17) ve 1'i de isimlidir (27). Erkek isimlerinden Ahmed 2, Osman 2, Mahmud 2, Nuh, İbrahim, Hüseyin, Talip, Memiş, Numan, Rıza, Mehmed Emin, Lokman, Emin, Şerif Mehmed ve Recep birer defa geçmektedir.

Zahide, Muradiye, Emişe, Ümmahânî, Hanım, Hatice Ümmühan ve Nefise şeklinde sıralanan kadın isimlerinin hepsi birer defa geçmektedir.

³⁰ Kur'an-ı Kerim'den Yusuf Suresi'nin 101. Ayetinin bir bölümüdür. Hz. Yusuf'un duası olarak geçen Ayet-i Kerime'nin tamamının Türkçe meali şöyledir: "*Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve ahirette sen benim velimsin. Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat.*"

Erkek isimlerinin 2'sinde ismin önünde *Hacı* lakabı okunmaktadır (1, 19). Erkek isimlerinden sonra gelen lakaplar arasında *Ağa* 7 (3, 4, 12, 20, 22, 24, 26), *Efendi* 5 (6, 13, 21, 23, 25), *Usta* (9) ve *Hafız* (13) ise birer defa kullanılmıştır.

Kadın isimlerinden önce sadece 18 numaralı taşta *Şehide* lakabına yer verilirken; isimlerin sonuna 2 taşta *Hanım* (10, 18), 1 taşta ise *Cariye* (11) lakabı kullanılmıştır.

6.9. İnsandan İstek: 1 numaralı taşta *Geçme ruhuma vermeden Fatiha* ifadesi ile insanlardan istekte bulunmaktadır.

Fatiha isteme kalıplarında 8 tekrarla en çok *ruhiçün Fatiha* (3, 10-12, 18, 19, 21, 22) ve 7 tekrarla *ruhuna Fâtiha* (2, 4-7, 15, 26) ibareleri görülmektedir. 3'er Fatiha (1, 9, 20) ve el-Fatiha (16, 27, 28), 1'er defa *ruhiçün el-Fatiha* (13) ve *Ruhu şerifelerine Fatiha* (14) ibarelerine yer verilirken, ilginç bir uygulama ruhuna yerine Arapça "r" harfi ve *Fatiha* ibaresinden oluşmaktadır. (r) *Fatiha* şeklindeki kalıp 3 taşta yer almaktadır (23-25).

6. 10. Tarih: Fasıllar Mezarlığında bulunan mezar taşlarında mezarda yatanın doğum tarihine hiç yer verilmemiş, sadece ölüm tarihine yer verilerek yetinilmiştir. Ancak ölüm tarihleri sadece sene şeklinde verilebildiği gibi gün ve ay olarak da verilebilmiştir. 9 mezar taşında ölüm tarihleri gün, ay ve yıl olarak verilmiş (8, 16, 19-22, 26-28), diğerlerinde sadece yıl belirtilmiştir. 7 numaralı mezar taşında boyun bölümünde yer alan 1949 tarihinde 4 rakamı Arapça olarak kullanılmıştır.

Mezarlıktaki en erken mezar taşları 1813-14 tarihli (23-25); en geç mezar taşları ise 1910-11 tarihli (2, 6). Ancak 7 numaralı mezar taşı tarih konusunda sorunlu bir örnek olarak geleneğinin 1949 yılına kadar devam ettiğini de göstermektedir. 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen 5 (21-25); 19. yüzyılın ikinci yarısında tarihlenen 19 (1, 3, 4, 8-20, 26-28); 20. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen 4 (2, 5-7) mezar taşı bulunmaktadır.

4 numaralı mezar taşında *Yaz tarihe Hayyi Gafur* cümlesindeki *Hayyi Gafur* kelimeleri ile Ebcad hesabına göre 1304 tarihi düşürülmüştür³¹.

7. Yazı Tipleri: Fasıllar Mezarlığında yer alan mezar taşlarında genel olarak sülüs ve nesih hattın tercih edildiği görülmektedir. Kazıma tekniği ile yazılan metinleri sülüs hatlı olarak kabul etmek mümkündür (17, 19-26 ve 18 numaralı taşın arka yüzü). Diğer taraftan pek çok taşta sülüs ve nesih ayrımını kesin olarak yapabilmek mümkün görünmemektedir.

Metin bölümü kazıma tekniğinde oluşturulan mezar taşlarında ve zemin oyma tekniğinde işlenen bazı taşlarda satırlar arasında şeritlere yer verilmemiştir (8, 12, 16, 19-28).

Sonuç:

Fasıllar Mezarlığında yer alan mezar taşları, yöresel taştan yapılmışlardır. Bu konudaki tek istisna Konyalı Hacı Nuh'a ait olan 1 numaralı mezar taşıdır. Fasıllara, Konya'dan gelen ve bakırcılık yapan Hacı Nuh'un mezar taşı, farklı bir yerde işlenip buraya getirilmiş olabilir. Hem malzeme hem de yazı tipi yöreye yabancısıdır.

Kayalıklardan oluşan iki tepenin eteğinde kurulmuş olan Fasıllar yöresi, ilkçağlardan itibaren önemli bir taş ocağı olmuştur. Hitit Fırtına Tanrısı Teşup'un iki yanında birer aslanla tasvir edilen dağ tanrısının üzerinde gösterildiği *Fasıllar Anıtı* ve yöredeki devşirme olarak kullanılan mimari plastik parçalar bölgenin bu özelliğini fazlasıyla ortaya koymaktadır. Bunun yanında

³¹ Mezar taşlarında ebced hesabı ile tarih düşürmeye çok sık karşılaşılmamakla birlikte bazı örnekler bulunmaktadır. Bursa Emir Sultan Mezarlığı'nda yer alan 18. ve 19. yüzyıla tarihlenen 194 mezar taşından 31'inde ebced hesabı ile tarih düşürülmüştür (Çakar, 2007: 466-467).

mezarlıkta yazısız olarak kullanılmış pek çok mimari plastik eser de görülmektedir. Çoğunluğu çeşitli mimari yapılarda kullanılmış söve ve lentolardan oluşan mimari plastik parçalar, hiçbir işleme tabi tutulmadan, yazısız olarak doğrudan toprağa dikilmişlerdir. Bu taşlar dikkate alındığında mezarlığın tarihinin çok daha erken dönemlere gittiği anlaşılabacaktır. Diğer taraftan 20. yüzyılın ilk yarısını içine alan zaman sürecinde eski mezar taşı geleneğinin devam ettirildiği, sarıklı başlıklı mezar taşlarının Arap harfleri yerine Latin harfleri ile yapıldığı da görülmektedir.

19. yüzyılın ortalarında yaklaşık 50 hanelik bir köy olan ve söz konusu özelliğini yüzyıl boyunca devam ettirmiş bulunan Fasıllar Köyü'nde, günümüze ulaştığını tespit ettiğimiz mezar taşlarının sayısal çokluğu (Beyşehir yöresindeki yerleşim birimlerine göre), Fasıllar Köyü'nün 19. yüzyılda taşıdığı bazı özelliklerle izah edilebilecek niteliktedir.

Bunlardan ilki yukarıda kısaca değindiğimiz gibi yörenin işlenmeye uygun taş malzeme kaynaklarına sahip olması ve taş işçiliği konusundaki geleneğidir. Bu çerçevede Fasıllar Köyü ahalisinin bu geleneği 20. yüzyıl süresince de sürdürdüğü görülmektedir. Bununla birlikte mezar taşlarının hem biçim ve süsleme özellikleri hem de metinlerde kullanılan ifade ve kalıplar bölgede yaşayanların sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan diğer yerleşim birimlerine göre ayırıcı vasıflara sahip olduklarını göstermektedir. Nitekim 19. yüzyıl boyunca Fasıllar Köyü, Göçü Kazasının merkezi olma özelliğinden dolayı hem idari görevlilerin (*kaza müdürü, mukayyit, muhtar*) hem de dini ve adli görevlilerin (*kadı, naip, imam, hafız, şeyh*) ikamet ettiği bir yerleşim yeri olmuştur. Bu nedenle bu tür sosyal ve idari çeşitliliğe sahip bir yerleşimde yaşayan insanların, vefat etmiş yakınlarına ait mezarların yapılmasında, bakılmasında ve korunmasında daha hassas hareket ettikleri söylenebilir. Ancak bugün oldukça kötü durumda bulunan mezarlığın korunmasında da aynı hassasiyetin gösterilmesi ve çalışmamızda tespit edilen mezar taşlarının birer tapu senedi olarak geleceğe aktarılmasına özen gösterilmesi gerekmektedir.

Katalog No: 1

Konyalı Hacı Nuh'a ait olan kapak taşlı mezar, H. 1293 / M. 1876-77 tarihlidir. Baş ve ayak taşı mermer malzemeden hazırlanarak, kapak taşının üzerine yerleştirilmiştir (4. Fotoğraf).

145x24-32x11 cm ölçülerinde aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ve sivri kemerli bir tepelikle sonlanan ayak taşı bütünüyle sade olarak biçimlendirilmiştir. Korozyona uğramış taşın ön yüzünde ince şeritlerle birbirinden ayrılmış, sülüs hatla zemin oyma tekniğinde işlenmiş on satırlık metin bölümü yer almaktadır.

129x26-29x13 cm ölçülerindeki ayak taşı, baş taşına benzer şekilde fakat daha kısa olarak hazırlanmış olup, tamamen sadedir.

Kitabe Metni:

- *Ah mine'l-mevt*
- *Takdir-i ilâhide tehallüf olmaz*
- *... ecel hasretlik tanımaz*
- *Kısmetimi toprak çekti buraya*
- *... devrân vakit var demez*
- *Konyalı Hacı Nuh bakırcı namım*
- *Fasıllar'da kaldığım kimseler bilmez*
- *Ahi mahdum eyledi inşa*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- *Geçme ruhuma vermeden (?) fatiha*

- *sene 1293*

Katalog No: 2

Âbid oğlu İbrahim Ağa'nın H. 1328 / M. 1910-11 tarihli toprak mezarının ayak taşı bulunmamaktadır.

125x46x13 cm ölçülerindeki baş taşı, simetrik olarak düzenlenmiş altı adet yarım daire kemerden oluşan tepelikle sonlanmaktadır. 5 satırlık metin bölümü zemin oyma tekniğinde işlenmiş ve kalın şeritlerle birbirinden ayrılmış sülüs hatlı satırlardan oluşmaktadır.

Kitabe Metni:

- *Hüve'l-Hallaku'l Bâki*

- *el-merhum ve'l-mağfur leh*

- *Âbid oğlu İbrahim Ağa*

- *ruhuna Fâtîha*

- *sene 1328*

Katalog No: 3

Ahmed Ağazâde Hüseyin Ağa'nın çerçevesi mezarı H. 1306 / M. 1888-89 tarihli.

101x34-37x9 cm ölçülerindeki baş taşı, ince bir boyun bölümü ile gövdeye bağlanan fes şeklindeki başlığa sahiptir (5. Fotoğraf). Aziziye kalıplı feslerde olduğu gibi üst çapı, alt çapına göre çok küçük olmakla birlikte kenar eğimi içbükey değil dışbükey olarak verilmiştir. Ayrıca fesin arka cephesi oval bir şekilde verilirken; ön cephesi ileri doğru taşkın olarak verilmek yerine, taşın gövdesi ile aynı hizada tutulmuştur. Birbirinden ince şeritlerle ayrılan 5 satırlık metin bölümü, sülüs hatla yazılmıştır.

90x29-34x10 cm ölçülerindeki bütünüyle sade olan ayak taşı, üçgen şeklinde bir tepelikle sonlanmaktadır.

Kitabe Metni:

- *İlahi ente maksudî*

- *el-merhum ve'l-mağfur*

- *Ahmed Ağa zâde Hüseyin Ağa*

- *ruhu için Fatiha*

- *1306*

Katalog No: 4

H. 1304 / 1886-87 tarihli çerçevesi mezar, Ahmed isimli bir kişiye aittir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

182x55x11 cm ölçülerindeki baş taşının tepelik bölümü, her iki yanda kademeli olarak yerleştirilmiş yarım daire kemerlerden oluşmaktadır. Baş taşının alınlığında merkezden çıkıp dışarıya doğru genişleyen ışıklardan oluşan güneş motifi yer almaktadır. Güneş motifinin altında ise gövde ile alınlık arasında geçişi sağlayan bir dalga motifi bulunmaktadır. Yatay satırlar halinde düzenlenmiş sülüs hatlı 10 satırlık metin bölümü, ince şeritlerle sınırlandırılmıştır. Metin aruz vezni ile yazılmış olup, vezni müstef'ülün müstef'ülün şeklindedir. Metin bölümünün sonunda ebced hesabı ile tarih düşürülmüştür. "Hayyi Gafur" kelimelerini oluşturan harflerin ebced hesabına göre toplamı 1304 tarihini vermektedir.

Baş taşına benzer şekilde biçimlendirilmiş 173x51x13 cm ölçülerindeki ayak taşı, sivri kemer tepelikle sonlanmaktadır.

Kitabe Metni:

- Hüvel'l Hallâku'l-Bâki
- Ya Rabbena bi Had-kusur
- Bu bendeden oldu südür
- Ettim Nasuh tevbesini
- hem afvına oldum gurur
- Bahş eyle sen Ahmedine
- Ahmed kulun bulsun sürur
- Daim budur senden dilek
- Yaz tarihe Hayyi Gafur
- Ruhuna Fatiha sene 1304

Katalog No: 5

Hamdi Ağa'nın kızı Zahide'nin çerçeveli mezarı, H. 1319 / M. 1901-02 tarihlidir.

Aşağıdan yukarıya doğru genişleyecek şekilde biçimlendirilmiş olan 91x31-33x7 cm ölçülerindeki baş taşı, üçgen bir alınlıkla sonlanmaktadır (6. Fotoğraf). Alınlıkta başlayan 5 satırlık metin bölümünü oluşturan satırlar ince şeritlerle birbirinden ayrılmıştır. Sülüs hatlı metin, zemin oyma tekniğinde işlenmiştir.

76x30x9 cm ölçülerindeki ayak taşı, baş taşına benzer şekilde biçimlendirilmiş, ancak daha küçük boyutludur.

Kitabe Metni:

- Hu
- el-merhume Hamdi Ağa
- Kerimesi Zâhide
- ruhuna Fatiha
- 1319

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Katalog No: 6

Ali Efendi zâde Talip Efendi'nin çerçeveli mezarı, H. 1328 / M. 1910-11 tarihlidir³².

130x45x11 cm ölçülerindeki baş taşı, fes şeklinde bir başlıkla sonlanmaktadır. Başlığın, Aziziye kalıplı feslerde olduğu gibi üst çapı alt çapına göre çok küçük olmakla birlikte içbükey kenar eğimi yoktur. Boyun bölümünden hafif bir kavisle geçilen fesin ön cephesi ileri doğru taşkın olarak verilmek yerine, taşın gövdesi ile aynı hizada tutulmuştur. Taşın gövdesini kaplayan sülüs hatlı metin bölümü, ince şeritlerle sınırlandırılan 5 satırdan oluşmaktadır.

108x41x11 cm ölçülerindeki ayak taşı, sivri kemerli alınlıkla sonlanmaktadır.

Kitabe Metni:

- *Hüve'l-Hallâku'l Bâkî*
- *el-merhum ve'l-mağfur*
- *Ali Efendi zâde Talip*
- *Efendi ruhuna Fatih*
- *sene 1328*

Katalog No: 7

Şefik kızı Muradiye'nin çerçeveli mezarı 1949 tarihlidir.

Aşağıdan yukarıya doğru daralan 93x48-38x9 cm ölçülerindeki baş taşı, yarım daire kemerli madalyon şeklinde bir tepelikle sonlanmaktadır. Tepelik bölümünün ortasında altı kollu bir çiçek motifine yer verilmiştir. Baş taşının gövdesi ile tepelik bölümü arasında tarih yer almaktadır. 1949 tarihindeki 4 rakamı Arap alfabesi ile diğerleri ise Latin alfabesi ile yazılmıştır. 7 satırlık metin bölümü nesih hatla yazılmış olup, satırlar arasında ince şeritler bulunmaktadır.

82x42x8 cm ölçülerindeki ayak taşı, baş taşından farklı olarak sivri kemer tepelikli olarak biçimlendirilmiştir.

Kitabe Metni:

- 1949
- *Meskenim dağlar başı yanı*
- *sıhhat kalmadı od ocağı*
- *ah içdim ecel şerbetini*
- *Lokman azad kılmadı*
- *Şefik kızı Muradiye'nin (?)*
- *ruhuna Fatih*

³² Fasıllar Köyünden Fahreddin Kibar, mezarın kendisinin dedelerinden olan yörenin son kadısına ait olduğunu belirtmiştir.

Katalog No: 8

H. 12 Zilkade 1289 / M. 11 Ocak 1873 tarihli çerçeveli mezar, Osman isimli bir kişiye aittir.

173x45-48x15 cm ölçülerindeki baş taşının içbükey kemerlerle oluşturulmuş dilimli tepelik bölümünde başlangıç ifadesi istiflenmiş, metin bölümünü oluşturan satırların arasında şeritlere yer verilmemiştir (7. Fotoğraf). 10 satırlık metin bölümü sülüs hatlıdır.

128x42x15 cm ölçülerindeki ayak taşı, üçgen tepelikle sonlanmaktadır.

Kitabe Metni:

- *Hüvel'l Hallakul Bâki*
- *Hüdâ yaşatan Hüdâ*
- *Eyle dâim rûhu Osmân'ı*
- *Makâmın kıl cenân içre*
- *refîk et hûr-i gûlmânı*
- *Habîbini haberdâr et*
- *Şefâat eylesin ânu*
- *sen ol şahid âtâ idenin (?)*
- *cemi-i ehl-i îmânı*
- 12 ZA 1289

Katalog No: 9

Terzi Memiş Usta'nın çerçeveli mezarı, H. 1280 / M. 1863-64 tarihli³³.

82x33-37x8 cm ölçülerindeki baş taşı, madalyon şeklinde bir tepelikle sonlanmaktadır. Madalyonun ortasında merkezden çıkan ışıılardan oluşan bir güneş motifine yer verilmiştir. Sülüs hatlı 4 satırdan oluşan metin bölümü ince şeritlerle sınırlandırılmıştır.

Ayak taşı kırık durumdadır.

Kitabe Metni:

- *İlahi ente Maksûdî*
- *el-merhûm terzi Memiş*
- *Usta ruhuna*
- *Fatiha 1280*

Katalog No: 10

Ali Ağa kızı Emişe Hanım'ın çerçeveli mezarı, H. 1297 / M. 1879-80 tarihli.

³³ 1844 tarihi temettuat kaydına göre Fasıllar Köyü 12 numaralı hanede kayıtlı olan hane reisi Hacı Memiş oğlu Terzi Memiş'tir.

137x48x11 cm ölçülerindeki baş taşının sivri kemerli alınlığında yer alan başlangıç ifadesi, ince şeritlerle birbirinden ayrılan metin bölümüne göre daha büyük boyutlu olarak yazılmıştır (8. Fotoğraf). Birbirinden ince şeritlerle sınırlandırılan 6 satırlık metin bölümü sülüs hatlıdır.

112x44x9 cm ölçülerindeki ayak taşı, baş taşına benzer şekilde fakat daha küçük boyutlu olarak hazırlanmıştır.

Kitabe Metni:

- *Hüve'l-Hallâku'l Bâkî*
- *merhume mağfure*
- *Ali Ağa kerimesi Emişe*
- *Hanım ruhiçün*
- *Fatiha*
- 1297

Katalog No: 11

Ümmahânî isimli bir bayana ait olan çerçeveli mezar, H. 1301 / M. 1883-84 tarihli.

138x46-49x10 cm ölçülerindeki baş taşının dilimli kemerli tepelik bölümü, dışbükey kemerlerden oluşmaktadır. İnce satırlarla sınırlandırılan sülüs hatlı 7 satırlık metin bölümü, derin oyma tekniğinde güçlü bir plastik etki uyandıracak şekilde işlenmiştir. Aruz vezni ile yazılmış metin bölümünün vezni Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün şeklindedir.

134x42x10 cm ölçülerindeki ayak taşı, sivri kemerli bir alınlıkla sonlanmaktadır.

Kitabe Metni:

- *Hüve'l-Hallâku'l Bâkî*
- *Eyleşirken (?) fani mülkde ariye*
- *Can verdim ol Cenab-ı Bariye*
- *Rahmetine yok nihâye Ya Rahim*
- *Katre ister Ümmahânî cariyeye*
- *ruhüçün Fatiha*
- 1301

Katalog No: 12

Nureddin Ağa'nın kızı Hanım isimli bir bayana ait olan toprak mezar, H. 1307 / M. 1889-90 tarihli.

93x34x12 cm ölçülerindeki baş taşının üçgen alınlığının tepesi pahlanmış böylece alışılmış üçgen alınlık formunun dışına çıkmıştır. Alınlıktaki başlangıç ifadesi ile metin bölümü arasında ince bir şeride yer verilmiş ancak kitabeyi oluşturan satırların arası bölünmemiştir. 6 satırlık metin bölümü bozuk bir sülüs hatla hazırlanmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Kabaca biçimlendirilmiş 77x30x12 cm ölçülerindeki ayak taşının tepelik bölümü düz bir şekilde bırakılmış, böylece ayak taşı bir dikdörtgen prizma şekli kazanmıştır.

Kitabe Metni:

- *Hüve'l-Hallâku'l Bâkî*
- *el-merhume ve'l-mağfure*
- *Nûreddin Ağa*
- *Kızı Hanım*
- *ruhiçün Fatıha*
- *sene 1307*

Katalog No: 13

Hafız Numan Efendi'nin çerçeveli mezarı, H. 1311 / M. 1893-94 tarihlidir.

147x48x13 cm ölçülerindeki baş taşının tepesi pahlanış üçgen şeklinde alınlığında bir madalyon içerisinde merkezden dışarıya doğru genişleyen ışıklardan oluşan bir güneş motifine yer verilmiştir (9. Fotoğraf). Bir dua ifadesi ile başlayan baş taşının metin bölümü ince şeritlerle kuşatılmıştır. 7 satırlık metin bölümü nesih hatlıdır.

112x44x12 cm ölçülerindeki ayak taşı sivri bir alınlıkla sonlanmaktadır.

Kitabe Metni:

- *Bismillahi Teveffenî müslimen*
- *ve elhuknî bissâlihîn*
- *İlahi ente maksudi*
- *ve rızake matlubî*
- *el-merhum Hafız Numan*
- *Efendi ruhiçün*
- *el-Fatıha 1311*

Katalog No: 14

Hatice Ümmühan isimli bayanın çerçeveli mezarı, H. 1299 / M. 1881-82 tarihlidir.

188x52-56x14 cm ölçülerindeki baş taşının alınlığında merkezden çıkıp dışarıya doğru genişleyen ışıklardan oluşan güneş motifi yer almaktadır. Güneş motifinin altında ise bir dalga motifi, gövde ile alınlık arasında geçiş sağlamaktadır. Yatay satırlar halinde düzenlenmiş sülüs hatlı 9 satırlık metin bölümü, ince şeritlerle sınırlandırılmıştır. Metin aruz vezni ile yazılmış olup, vezni Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün şeklindedir. Baş taşının arka cephesinde ucu sağa doğru kıvrılmış bir selvi ağacı ve ağacın üzerinde de vazodan çıkan goncılara yer verilmiştir.

Baş taşına benzer şekilde biçimlendirilen 162x52-50x11 cm ölçülerindeki ayak taşı daha küçük boyutludur. Ayak taşının mezara bakan cephesinde baş taşında olduğu gibi ama bu kez ucu sola doğru kıvrılmış bir selvi ağacı ve ağacın üzerinde yine vazodan çıkan goncalar yer almaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Ayak taşının diğer yüzünde ise gövdede bir gül ağacı, alınlıkta baş taşında olduğu gibi güneş motifine yer verilmiştir (10. Fotoğraf).

Kitabe Metni:

- *Hüve'l-Hallâku'l Bâkî*
- *Ne devlettir Şehidlik indi Mevlada*
- *Şehidler meskeni Firdevs-i Âla'da*
- *Ferişteler gelip bir bir beşaretle*
- *dediler kim neler var dar-ı uhrada*
- *buyur bânû cenan içre seni ister*
- *Hatice Ümmühan'ın arş-ı Kübra'da*
- *Ruhu şerifelerine Fatiha*
- *Sene 1299*

Katalog No: 15

H. 1269 / M. 1852-53 tarihli çerçeveli mezarın, baş taşının sağ tarafı kırık olduğu için kime ait olduğu okunamamaktadır. Ancak mezarın küçük boyutlu olması ve “*andelib-i bağ cenan/cennet bahçesinin bülbülü*” ifadesi dikkate alındığında bu mezarın bir çocuk mezarı olduğu söylenebilir.

İlk satırın altında kalan bölümden itibaren sağ tarafı kırık olan 114x40x10 cm ölçülerindeki baş taşı kısmen okunabilmektedir (11. Fotoğraf). Alınlık bölümünü bütünüyle dolduran başlangıç ifadesi ve sülüs hatlı metin bölümünü oluşturan 7 satır, ince şeritlerle sınırlandırılmıştır.

Baş taşına göre biraz daha küçük olarak tasarlanan 102x39x11 cm ölçülerindeki ayak taşının mezara bakan cephesinde düşey olarak yerleştirilmiş ucu kıvrık bir kılıç motifi yer almaktadır (12. Fotoğraf). Kılıç üst kısımdaki kabzası bir vazo gibi değerlendirilmiş ve kabzadan çıkan iri yapraklara yer verilmiştir.

Kitabe Metni:

- *Hüve'l-Hallâku'l Bâkî*
- ... (kırık) *Şehid-i memât civan*
- ... (kırık) *rehan*
- ... (kırık) *eyle revan*
- ... (kırık) *andelib-i bağ cenan*
- *ruhuna Fatiha*
- *sene 1269*

Katalog No: 16

Rıza isimli bir kişiye ait olan çerçeveli mezar, H. 3 Rebiülahir 1296 / M. 27 Mart 1879 tarihlidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

İçbükey kemerlerden oluşan dilimli kemerle sonlanan 151x46x14 cm ölçülerindeki baş taşının metin bölümünde satırların arası bölünmemiştir. Sülüs hatlı 8 satırlık metin aruz vezni ile yazılmış olup, vezni Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün şeklindedir. Metnin alt kısmında ince kuşaklar halinde kahve renkli boya ile yapılmış süsleme izleri görülmektedir.

129x43x11 cm ölçülerindeki ayak taşı, üçgen tepelikle sonlanmaktadır.

Kitabe Metni:

- Hüve'l-Hallâku'l Bâkî
- Dâr-ı ukba Hâlıkın ihsanıdır
- Ab-ı rahmet Bahrinin ummanıdır
- Ehli iman arzular gark olmağı
- çün edebtir (?)
- sen de gördün bu..... Rıza
- müminin kabri cenan bostanıdır
- el-Fatiha sene 1296 R 3

Katalog No: 17

H. 1287 / M. 1870-71 tarihli çerçeveli mezarın baş taşındaki metin bölümü silindiği için kime ait olduğu okunamamaktadır.

112x50x8 cm ölçülerindeki baş taşının zemin oyma tekniğinde hazırlanan metin bölümü tamamen silinmiş, daha sonra taşın gövdesine Arapça 1287 rakamı kazınmıştır.

Ayak taşı, kırılmıştır.

Kitabe Metni:

- 1287

Katalog No: 18

Hacı Şeyhzade Mehmed Emin Ağa'nın kızı Nefise Hanım'a ait olan çerçeveli mezar, H. 1287 / M. 1870-71 tarihlidir. Baş taşındaki “*şehide*” ifadesinde yola çıkarak, Nefise Hanım'ın doğum esnasında vefat ettiği düşünülebilir.

125x50-53x10 cm ölçülerindeki baş taşı içbükey kemerlerden oluşan dilimli tepelikle sonlanmaktadır. Taşın ön yüzünde zemin oyma tekniğinde hazırlanmış sülüs hatlı 9 satırlık metin bölümü ince şeritlerle sınırlandırılmıştır. Taşın arka yüzünde kimlik bilgilerinin verildiği bölüm ise kazıma tekniğinde 7 satırdan oluşmaktadır. Kazıma tekniğindeki kimlik bilgilerinin yer aldığı bu bölümün taşın yüzeyine daha sonra kazınmış olması mümkündür.

Üçgen alınlıkla sonlanan 112x52x14 cm ölçülerindeki ayak taşı, sadedir.

Kitabe Metni:

- Hüve'l-Hallâku'l Bâkî
- Şehidlerin cemalin teşbih et aya
- ziya ver bir kabirde cümle mevtaya

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- nekr-i münker gelüp bana buyurdular
- safa geldin eyâ bânû bu ukbâya
- beşarettir şehideler eriştiler
- eriş sen de Nefise ruh-ı Zehra 'ya
- Ruh-ı aliyyelerine Fatiha
- sene 1287

Arka Yüz

- Hacı Şeyhzade
- Mehmed Emin Ağanın
- kerimesi merhume
- ve mağfure şehide
- Nefise Hanım
- ruhiçün Fatiha
- sene 1287

Katalog No: 19

Hacı Şeyhzade Mehmed Emin Ağa'nın çerçevesi mezarı H. 7 Zilkade 1278 / M. 6 Mayıs 1862 tarihli³⁴.

191x41x20 cm ölçülerindeki baş taşındaki kazıma tekniğinde oluşturulmuş metin bölümünün ilk satırı büyük oranda tahrip olmuştur. Sivri kemerli tepelikle sonlanan mezar taşının sülüs hatlı 5 satırlık metin bölümünün alt kısmında boya ile yapılmış bitkisel motifler görülmektedir.

Ayak taşı kırıktır.

Kitabe Metni:

- Hüve'l-Hallâku'l Bâkî (tahrip olmuştur)
- Hacı Şeyhzâde
- Mehmed Emin Ağa
- ruhiçün Fatiha
- 7 ZA sene 1278

³⁴ 1840 yılına ait temettuat defterlerinde yer alan kayıtlara göre 1 numaralı hanede kaza naibi ve mukayyidi olarak kayıtlı kişi Mehmed Emin Efendi'dir. Mehmed Emin Efendi, kayıttaki tanımlamalara göre orta boylu ve ak sakallıdır. Aynı zamanda imamlık yapmakta ve bu görevi karşılığında cami vakfına ait 20 dönümlük araziye tasarruf etmektedir. 1844 yılında Fasıllar'da 8 numaralı hanede Hacı oğlu Mehmed Emin Ağa vardır.

Katalog No: 20

Lokman Ağa'nın çerçeveli mezarı, H. 13 Ramazan 1274 / M. 27 Nisan 1858 tarihlidir (13. Fotoğraf).

191x41x20 cm ölçülerindeki baş taşının sivri kemerli tepelik bölümü hafif yamuk olarak biçimlendirilmiştir. 5 satırlık metin bölümü, kazıma tekniğinde hazırlanmıştır.

125x36x22 cm ölçülerindeki dikdörtgen prizma şeklinde ayak taşı, başlıksızdır.

Kitabe Metni:

- *merhum ... Lokman*
- *Ağa ruhiçün*
- *Fatiha*
- *sene 1274*
- *13 N*

Katalog No: 21

Emin Efendi'nin çerçeveli mezarı H. 5 Muharrem 1264 / M. 12 Ocak 1848 tarihlidir.

160x37x25 cm ölçülerindeki baş taşının sivri kemerli tepelik bölümü hafif yamuk olarak biçimlendirilmiştir. 6 satırlık metin bölümü kazıma tekniğinde hazırlanmıştır.

138x51x24 cm ölçülerindeki ayak taşı, baş taşı ile benzer şekilde yapılmıştır.

Kitabe Metni:

- *merhum*
- *Emin Efendi*
- *ruhiçün*
- *Fatiha*
- *sene 1264*
- *5 M*

Katalog No: 22

Ahmed Ağa'nın çerçeveli mezarı, H. 11 Muharrem 1235 / M. 30 Ekim 1819 tarihlidir.

Ağaçların arasında kalan mezarda ayak taşı bulunmamaktadır. Tepesi pahlanmış üçgen alınlıklı baş taşının 7 satırlık metin bölümü kazıma tekniğinde hazırlanmıştır (14. Fotoğraf).

Kitabe Metni:

- *mağfur*
- *merhum*
- *Ahmed Ağa*
- *ruhiçün*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- *fatih*
- *sene 1235*
- *11 M*

Katalog No: 23

Mahmud Efendi'nin çerçevesi mezarı, H. 1229 / M. 1813-14 tarihlidir.

Hem baş taşı hem de ayak taşı dikdörtgen prizma şeklinde biçimlendirilmiştir. 161x39x18 cm ölçülerindeki baş taşında yer alan 5 satırlık metin bölümü kazıma tekniğinde yazılmıştır. Metin bölümünde ilginç bir uygulama *ruhuna*, *ruhüçün* ifadesinin Arapça "r" harfi ile gösterilmesidir.

Ayak taşı, 135x50x20 cm ölçülerindedir.

Kitabe Metni:

- *merhum*
- *Mahmud*
- *Efendi*
- *(r) Fatih*
- *sene 1229*

Katalog No: 24

Osman Ağa'nın çerçevesi mezarı, H. 1229 / M. 1813-14 tarihlidir.

Dikdörtgen prizma şeklinde hazırlanmış, 106x40x26 cm ölçülerindeki baş taşının metin bölümünde *ruhuna*, *ruhüçün* ifadesi Arapça "r" harfi ile gösterilmiştir (15. Fotoğraf). Kazıma tekniğinde hazırlanan metin bölümü 5 satırdan oluşmaktadır.

Ayak taşı yoktur.

Kitabe Metni:

- *merhum*
- *Osman*
- *Ağa (r)*
- *Fatih*
- *sene 1229*

Katalog No: 25

Mahmud Efendi'nin çerçevesi mezarı, H. 1229 / M. 1813-14 tarihlidir.

Hem baş taşı hem de ayak taşı dikdörtgen prizma şeklinde biçimlendirilmiştir (16. Fotoğraf). Ancak baş taşı ayak taşına göre daha büyük ölçeklidir. 140x45x21 cm ölçülerindeki baş

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

taşında yer alan metin bölümü kazıma tekniğinde yazılmıştır. Metin bölümünde *ruhuna*, *ruhüçün* ifadesinin Arapça “r” harfi ile gösterilmesidir.

Ayak taşı, 119x39x19 cm ölçülerindedir.

Kitabe Metni:

- *merhum*
- *Mahmud*
- *Efendi (r)*
- *Fatiha*
- *sene 1229*

Katalog No: 26

Bakçevan (?) Şerif Mehmed Ağa'nın çerçeveli mezarı, H. 9 Cemaziyelevvel 1299 / M. 29 Mart 1882 tarihlidir.

İki cepheli olarak tasarlanmış metin bölümüne sahip 132x42x9 cm ölçülerindeki baş taşının, tepelik bölümü kırıktır. Taşın ön yüzünde 6, arka yüzünde 2 satırdan oluşan metin bölümü, kazıma tekniğinde hazırlanmıştır.

Ayak taşı yoktur.

Kitabe Metni:

Ön Yüz

- *merhum*
- *ve mağfur*
- *bakçevan (?)*
- *Şerif Mehmed*
- *Ağa ruhuna*
- *Fatiha*

Arka Yüz

- 1299
- 9 CA

Katalog No: 27

H. 21 Ramazan 1295 / 18 Eylül 1878 tarihli çerçeveli mezarın, baş taşında isim yazmaması sebebiyle kime ait olduğu tespit edilememiştir.

İçbükey kemerlerden oluşan bir tepelikle sonlanan 180x51x12 cm ölçülerindeki baş taşı, bulunduğu yerden sökülmüş olup, mezarın yanına bırakılmıştır. Zemin oyma tekniğinde hazırlanan nesih hatlı 9 satırlık metin bölümünün satır aralarında şeritlere yer verilmemiştir.

Ayak taşı, kırıktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Kitabe Metni:

- *Hüve'l-Hallâku'l Bâkî*
- *ey birader geçme burdan serseri*
- *bir dua et mesrur eyle sen bizi (?)*
- *bir gün olur sen de gelün buraya*
- *elde varını terk ed... (?) beni*
- *hayr amelden gayrı nesne yaramaz*
- *kıl tefekkür dinle pend-i ömrünü*
- *el-Fatiha*
- *21 N sene 1295*

Katalog No: 28

Recep isimli bir kişiye ait olan çerçeveli mezar, H. 8 Şaban 1295 / M. 7 Ağustos 1878 tarihlidir.

İçbükey kemerlerden oluşan bir tepelikle sonlanan 153x40-44x12 cm ölçülerindeki baş taşının sülüs 10 satırlık metin bölümü, zemin oyma tekniğinde hazırlanmış ve satırlar arasında şeritlere yer verilmemiştir (17. Fotoğraf).

135x44x10 cm ölçülerindeki ayak taşı, üçgen tepelikle sonlanmaktadır.

Kitabe Metni:

- *Hüve'l-Hallâku'l Bâkî*
- *Hak rızâsın eylerim dâim taleb*
- *ettiğim budur her bir rûz-ı şeb*
- *nâr-ı firkat teşnesiyim yâ ilâh*
- *bu makamda hiç*
- *su var mıdır aceb*
- *dedi Rabbim havz-ı kevser bundadır*
- *çok su sizi*
- *suvarır nehrin Receb*
- *el-Fatiha 8 Ş sene 1295*

KAYNAKÇA

- ARIK, Remzi Oğuz (1956), *Ankara-Konya-Eskişehir, Yazılıkaya Gezileri*, (Haz. Tahsin Özgüç), Ankara.
- ARSLAN, Aslı Sağıroğlu (2005), *Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- ARSLAN, Ayşegül. *Edirne Üç Şerefeli Cami Haziresi Mezar Taşları*. Ankara. 2007 (G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- AŞIKPAŞA (1985), *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. A. Nihal Atsız), Ankara.
- BACQUE-GRAMMON, Jean-Louis – Vatin, Nicolas – Laqueur, Hnas-Peter (1990), “Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları, Uygulanan Yöntemler ve Bilgisayarda Yapılabilecek İşlemler”, *Erdem*, 6, 16, Ankara, 210-214.
- BACQUE-GRAMMONT, Jean-Louis (1996), “Osmanlı Mezarlıklarının İncelenmesi: Yöntemler ve Geleceğe Dönük Düşünceler”, *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*, (Ed. Jean-Louis Bacque-Grammont) Ankara, 135-157.
- BIÇICI, H. Kamil (2012), “Osmanlı Dönemi Ortakent Başlıklı Mezar Taşları”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, Ankara, 1063-1105.
- ÇAKAR, Gülşen (2007), *Bursa Emir Sultan Mezarlığı'ndaki 18. Ve 19. Yüzyıl Mezar Taşları*, Ankara, (G. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÇAL, Halit – Ataoğuz Çal, Özlem (2008), *Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları*, Ankara.
- ÇAL, Halit (2007), “Göynük (Bolu) Şehri Mezar Taşları”, *Vakıflar Dergisi*, 30. Sayı, Ankara, 307-395.
- ÇAL, Halit. “İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar”. *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*. İstanbul. 2000. 226-241.
- ÇAL, Halit-İltar, Gazanfer (2011), *Giresun İli Mezar Taşları*, Ankara.
- ÇETİNASLAN, Mustafa (2013), “İnegöl Kavaklaraltı Mezarlığındaki Muhacirlere Ait Mezar Taşları”, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, 2013, 158-197.
- ÇORUHLU, Yaşar., “Orta Asya'dan Anadolu'ya Çatma lahit veya Taş Sandukalarda Görülen Hançer-Bıçak Tasvirlerinin Sembolizmi”, *I. Eyüp Sultan Sempozyumu –Tebliğler*, İstanbul, 1997. 60-70.
- ÇULPAN, Cevdet (1961), *Serviler*, Cilt: I-II, İstanbul.
- DEMİRCİOĞLU, Halil – İnalçık, Halil (1947), “Tarih Enstitüsünün Orta Anadolu Gezisi”, *AÜDTCFD*, V, Ankara.
- DOĞAN, Burcu (2009), *Edirne Gazi Mihal Camisi Haziresi'ndeki Mezar Taşları*, Edirne, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KARA, Hacer-Danışık, Şerife (2005), *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya.
- KONYALI, İbrahim Hakkı (1991), *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, (Haz. Ahmet Savran), Erzurum.
- LAQUEUR, Hans-Peter (1996), “Mezartaşları Başlıkları Tasnifi Hakkında Bazı Mülahazalar”, *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*, (Ed. Jean-Louis Bacque-Grammont) Ankara, 159-163.
- LAQUEUR, Hans-Peter (1997), *Hüve'l-Baki, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Çev. Selahattin Dilidüzgün. İstanbul.

- MEHMET Neşri (1995), *Kitab-ı Cihannümâ*, II, (Yay. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen), Ankara.
- MUŞMAL, Hüseyin (2005), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1790-1864)*, Konya (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- NAUMANN, Rudolf (1998), *Eski Anadolu Mimarlığı*, Ankara.
- SEKENDİZ, Serap (1998), *Yenikapı Mevlevihanesi Mezartaşlarına Sanatsal Eleştiri Açısından Bir Bakış*, Ankara, (G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim-İş Eğitimi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SEVİNÇ, Bayram, “Yiğit ve Silahlı Adam Diyalektiğinde Kılıç İmgesi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/6, Spring 2013, Ankara, 619-639.
- TİBET, Aksel-İşin, Ekrem-Yelkenci, Dilek (1996), “Stelae Turcicae VIII Yenikapı Mevlevihanesi Haziresi”, *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*, (Ed. Jean-Louis Bacque-Grammont) Ankara, 223-281.
- TOTAYSALGIR, Gaffar (1935), *Eti Tapınaklarından Gargara İkizin Eti Tapınağı*, Konya.
- TURAN, Osman (1933), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil (1944), *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul.

GÖRSELLER

1. Fotoğraf: Fasıllar Köyü Mezarlığı genel görünüşü.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

2. Fotoğraf: Fasıllar Köyü Mezarlığı genel görünüşü.

3. Fotoğraf: Fasıllar Köyü Mezarlığı genel görünüşü.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

4. Fotoğraf: Konyalı Hacı Nuh'a ait mezarın görünüşü (1).

5. Fotoğraf: Ahmed Ağa zade Hüseyin Ağa'nın baş taşı (3).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

6. Fotoğraf: Hamdi Ağa'nın kızı Zahide'nin taşı (5).

7. Fotoğraf: Osman isimli kişinin baş taşı (8).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

8. Fotoğraf: Emiſe Hanım'ın baş taşı (10).

9. Fotoğraf: Hafız Numan Efendi'nin baş taşı (13).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

10. Fotoğraf: Hatice Ümmühan'ın ayak taşının arka yüzü (14).

11. Fotoğraf: 1852-53 tarihli metin bölümü kırık baş taşı (15)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

12. Fotoğraf: Üzerinde kılıç motifinin işlendiği ayak taşı (15).

13. Fotoğraf: Lokman Ağa'nın mezar taşları (20).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

14. Fotoğraf: Ahmed Ağa'nın baş taşı (22).

15. Fotoğraf: Ömer Ağa'nın baş taşı (24).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

16. Fotoğraf: Mahmud Efendi'nin baş taşı (25).

17. Fotoğraf: Recep isimli kişiye ait baş taşı (28).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

SOSYAL BİLGİLER PROGRAMLARINDA YER ALAN BECERİLER HAKKINDA SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ(İZMİR MENEMEN ÖRNEĞİ)**

*Celal MUTLUER***

ÖZET

Sosyal bilgiler öğretiminin genel amaçları incelendiğinde, sosyal bilgiler dersinin bilgi, beceri ve tutum kazandırması gereken temel bir ders olduğu görülür. Ancak ülkemizde bazı eğitim kurumlarında sosyal bilgiler derslerinin ağırlıklı olarak bilgi temelli öğretildiği görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi, sosyal bilgiler öğretmenlerinin, sosyal bilgiler öğretiminin özellikle beceri boyutu hakkında yeterince bilgiye sahip olmamasıdır. Günümüzde ise bilgiye bakış değişmiştir. Bilgi olguları, kavramları, ilkeleri ve süreçleri ezberlemek olarak görülmemektedir. Bilgiyi kullanma, bilgi edinmeden daha fazla vurgulanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, sosyal bilgiler programlarında yer alan beceriler hakkında sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerini ortaya çıkarmaktır. Çalışma nitel bir anlayışla yürütülmüş olup, veriler İzmir ili Menemen ilçesinde görev yapan öğretmenlerle yürütülen yarı yapılandırılmış mülakatlar aracılığıyla elde edilmiştir. Çalışmaya katılan öğretmenler rastgele seçilmiştir. Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin önemli bir kısmı sosyal bilgiler dersini bilgi temelli bir ders olarak görmektedir. Ayrıca öğretmenlerin önemli bir kısmının sosyal bilgiler dersinde öğretimi yapılabilecek, müfredatta yer alan beceriler ve bu becerilerin öğretimi hakkında yeterince bilgilerinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler Programı, Beceri, Sosyal Bilgiler Öğretimi, Sosyal Bilgiler Öğretmeni

THE VIEWS OF SOCIAL STUDIES TEACHERS ABOUT THE SKILLS CONTAINED IN SOCIAL STUDIES (THE EXAMPLE OF IZMIR MENEMEN)

ABSTRACT

When the general objectives of teaching social studies are examined, it is seen that the social studies lesson is a basic course that

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

* Bu çalışmanın bir kısmı 5-8 Temmuz 2013 tarihinde Prizren Üniversitesinde düzenlenen uluslararası konferansta sözlü olarak sunulmuştur

** Öğr. Gör. Gediz Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, El-mek: cllmtr@hotmail.com

should gain knowledge, skills and attitudes. Yet, it is seen that the social studies courses are predominantly taught based on knowledge in some educational institutions. One of the most important reasons of this is that the social studies teachers do not have enough knowledge especially about the skill dimension of social studies teaching. Today the view on knowledge has changed. Knowledge isn't perceived as memorizing the facts, concepts, principles and processes. To use the knowledge is much more emphasized than to acquire it.

The purpose of this study is to reveal the views of Social Studies teachers about the skills contained in social studies studies. The study has been carried out with qualitative approach and the data has been obtained via the semi-structured interviews which have been carried out by teachers who work in Menemen, İzmir. The teachers participating in the study were randomly selected. An important part of the social studies teachers who have taken part in the study see the social studies lesson as a knowledge-based course. In addition, it is seen that a significant portion of the teachers do not have enough knowledge to be able to teach social studies about the skills in the curriculum and teaching them.

Key Words: Social Studies Curriculum, Skill, Social Studies Teaching, Social Studies Teacher

Giriş

19. Yüzyılda Avrupa'da zorunlu modern eğitimin ortaya çıkmasını takiben, eğitim kurumlarının genel amaçları toplumların ihtiyaç ve beklentileri ışığında şekillenmeye başlamıştır. Eğitim aracılığıyla öğrencilere neler kazandırılması gerektiği, içeriğin ne olacağı, içeriğin nasıl ve ne kadar sürede öğretileceği soruları eğitimde program geliştirme sürecini başlatmıştır. Bu çerçevede, 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başında özellikle ABD'de eğitimde program geliştirme çalışmaları başlamıştır. Program geliştirme sürecinin bir ayağı da eğitim aracılığıyla öğrencilere kazandırılacak olan niteliklerin sınıflandırılmasıdır. Günümüzde okullarda okutulan farklı disiplinlerin her birinin öğrencilere kazandırmayı hedeflediği bilgi, beceri ve tutumlar detaylı bir biçimde öğretim programlarında yer almaktadır.

Günümüz öğretim programı kazanımları arasında önemli yer tutan becerilerin, özellikle son elli yıldır yaşanan sosyo, ekonomik, politik ve teknolojik gelişmeler neticesinde, eğitimcilerin gündemini daha fazla işgal ettiğini görmekteyiz. Eğitim ve öğretim etkinliklerinde becerilerin önem kazanmasının nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Yaşamın gittikçe karmaşıklaşması ve eğitilmiş insan sayısının çoğalması, beceri boyutu gelişmiş insanlara olan ihtiyacı arttırmıştır. Buna ilaveten, Bilgi Toplumu'nda iletişimin artması ve bilgi kaynaklarının çeşitlenmesi neticesinde bilgi okuryazarlığıyla ilgili beceri ve nitelikler ön plana çıkmıştır. Ayrıca demokratik toplumlar, demokrasiyi yaşatabilmek için, demokratik hak ve sorumlulukları uygulayabilme, eleştirel ve yaratıcı düşünme gibi beceriler ön plana çıkmıştır. Yukarıda saydığımız sebepler dolayısıyla önem kazanan beceriler, gelişmiş dünya öğretim programlarında yerini almıştır.

Modern dünyada sosyal bilgiler öğretimi alanının kazanımlarının bir boyutunu oluşturan beceri, tanım olarak 'elinden iş gelme durumu, ustalık maharet. Kişinin yatkınlık ve öğrenime bağlı olarak bir işi başarma ve bir işlemi amaca uygun olarak sonuçlandırma yeteneği, maharet olarak' ifade edilmektedir (www.tdk.gov.tr). Diğer bir tanımda ise beceri, öğrencilerde öğrenme süreci

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

içerisinde kazanılması, geliştirilmesi ve yaşama aktarılması tasarlanan, bir iş yapabilmek veya bir konuyu işleyebilmek için gereken yatkınlık olarak tanımlanmıştır (Ata, 2009).

Gelişmiş dünyadaki öğretim programlarında beceriler ilişkin kazanımların ön plana çıkmasına karşın, ülkemizde bu tür bir gelişmenin yeterli olmadığı görülmektedir. Özellikle geçmişten bugününe ülkemizdeki sosyal bilgiler programları incelendiği zaman, programlarda yer alan kazanımların ağırlıklı olarak bilgiye dayalı olduğu anlaşılmaktadır.

Oysaki eğitimin işi, insan gereksinimlerinin çokluğu ve çeşitliliğine bağlı olarak her geçen gün gittikçe zorlaşmakta, kazanılan her yeni beceri hemen arkasından kazanılması beklenen bir ya da birkaç yeni becerinin öğrenilmesini gerektirmektedir. Öte yandan çağdaş dünyanın gereksinimleri, bilgiyi alıp verme yerine, düşünmenin öğretilmesi üzerinedir (Çelikkaya, 2011).

Eğitim programları, yaratıcı kişilerin uygarlığa katkılarını, insanların çeşitli alanlardaki problemlerini belirleme ve çözmede ortaya koyduğu üstün başarıları vurgulamalı ve öğrencilerde yaratıcılık bilincinin oluşmasına katkı sağlamalıdır (Tay ve Öcal, 2008). Bu çerçevede eğitim kurumlarına düşen en büyük görev öğretim programları aracılığıyla öğrencilere temel becerilerin öğretilmesidir.

Sosyal Bilgiler programlarının beceri boyutuyla ilgili yaşanan sorunlar iki binli yılların başından itibaren başlayan program geliştirme çalışmalarıyla giderilmeye çalışılmış ve 2005-2006 yılında yürürlüğe giren 4- 7 sınıflarda okutulan sosyal bilgiler programında bir dizi beceriden bahsedilmiştir (MEB; 2005). Yeni sosyal bilgiler öğretim programlarında sosyal bilgiler öğretimi aracılığıyla öğrencilere kazandırılması hedeflenen bir dizi beceri konulmasına karşın, bu becerilerin içerikle yeterince ilişkilendirilmediği bir görülmektedir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, öğretim programlarında son yıllarda yaşanan değişime bağlı olarak bazı becerilerin sosyal bilgiler programlarına yansdığı görülmektedir. Sosyal bilgiler programı ilköğretim 4 - 8. sınıf düzeyinde diğer derslerle birlikte ilk 9 beceriyi kazandırmanın yanında, kendine özgü 6 beceriyi kazandırmayı da amaçlamaktadır. Bu beceriler aşağıdaki gibidir (MEB, 2005):

- Eleştirel Düşünme Becerisi
- Yaratıcı Düşünme Becerisi
- İletişim Becerisi
- Araştırma Becerisi
- Problem Çözme Becerisi
- Karar Verme Becerisi
- Bilgi Teknolojilerini Kullanma Becerisi
- Girişimcilik Becerisi
- Türkçeyi Doğru, Güzel ve Etkili Kullanma Becerisi
- Gözlem Becerisi
- Mekânı Algılama Becerisi
- Zaman ve Kronolojiyi Algılama Becerisi
- Değişim ve Sürekliliği Algılama Becerisi
- Sosyal Katılım Becerisi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Yukarıda sıralanan sosyal bilgiler programındaki beceriler, öğrencileri günümüz şartlarında yetiştirmeyi hedeflemektedir. Buna ilaveten bu beceriler, öğrenme süreci içerisinde kazanılması, geliştirilmesi ve yaşama aktarılması tasarlanan kabiliyetler olarak görülmekte ve aynı zamanda öğrencilerin programda yer alan konuları ve etkinlikleri daha kalıcı ve anlamlı olarak öğrenmesine yardım eden unsurlar olarak görülmektedir (Safran, 2008).

Sosyal Bilgiler Dersinde Becerilerin Dağılımı

Sosyal bilgiler derslerinde öğretilebilecek temel beceriler sosyal bilgiler programlarının hepsinde aşağıdaki tablodaki gibi belirtilmiştir.

Tablo 1: Sosyal Bilgiler Derslerinde Becerilerin Dağılımı (4-5-6 ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Programı)

4. Sınıf	
Öğrenme Alanı	Doğrudan Verilecek Beceri
Birey ve Toplum	Kanıt tanıma ve kullanma
Kültür ve Miras	Bilgiyi kullanabilir biçimlerde planlama ve yazma
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Mekanı algılama
Üretim, Tüketim ve Dağıtım	Tablo, diyagram ve grafik okuma
Bilim, Teknoloji ve Dağıtım	Karşılaştırma yapma
Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Sebep sonuç ilişkisini belirleme
Güç, Yönetim ve Toplum	Karar verme
Küresel Bağlantılar	Kütüphane ve referans kaynakları kullanma

5. Sınıf	
Öğrenme Alanı	Doğrudan Verilecek Beceri
Birey ve Toplum	Yazılı anlatım
Kültür ve Miras	Görsel Kanıt Kullanma
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Gözlem
Üretim, Tüketim ve Dağıtım	Basit istatistik verilerini yorumlama
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Kütüphane ve referans kaynakları kullanma
Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Sosyal Katılım
Güç Yönetim ve Toplum	Basılı ve görsel kaynakları kullanma
Küresel Bağlantılar	Olgu ve düşünceleri ayırt etme

6. Sınıf	
Üniteler	Doğrudan Verilecek Beceri
Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	Bilimsel genelleme yapma
Yeryüzünde Yaşam	Harita okuma ve atlas kullanma
İpek Yolunda Türkler	Çıkarımda bulunma
Ülkemizin Kaynakları	Girişimcilik
Ülkemiz ve Dünya	Araştırma
Demokrasinin Serüveni	Sosyal katılım
Elektronik Yüzyıl	Yaratıcılık

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

7. Sınıf	
Üniteler	Doğrudan Verilecek Beceri
İletişim ve İnsan İlişkileri	İletişim
Ülkemizde Nüfus	Grafik hazırlama
Türk Tarihinde Yolculuk	Tarihsel olguları ve yorumları ayırt etme
Ekonomi ve Sosyal Hayat	Tarihsel empati
Zaman İçinde Bilim	Zaman ve kronolojiyi algılama
Yaşayan Demokrasi	Karar verme
Ülkeler Arası Köprüler	Kalıp yargıları fark etme

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler programlarında yer alan beceriler hakkında düşüncelerini ortaya koymaktır. Bu çerçevede aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır;

- Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler derslerinde kullanılabilecek beceriler hakkındaki bilgi düzeyleri nedir?
- Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler programında yer alan becerileri kullanma düzeyi nedir?
- Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler programında yer alan becerileri kullanırken karşılaştıkları problemler nelerdir?

Yöntem

Çalışma nitel bir anlayışla gerçekleştirilmiş olup, araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Karasar (1999) tarama modelini, geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemek olarak tanımlamaktadır. Çalışmanın evrenini İzmir'in Menemen İlçesinde çalışan sosyal bilgiler öğretmenleri oluşturmaktadır. Bu evren içinden, rastgele seçilen 10 sosyal bilgiler öğretmeni çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Çalışmada sosyal bilgiler öğretmenlerinden derinlemesine bilgi elde etmek amacıyla yarı yapılandırılmış mülakat kullanılmıştır. Veri toplama aracı ilgili literatürün ışığı altında oluşturulmuştur. Veri toplama aracının geçerliliği ve güvenilirliğini arttırmak için, uzman görüşüne başvurulmuş ve ölçme aracının pilot çalışması yapılmıştır. Mülakatlar Şubat 2013'de sosyal bilgiler öğretmenleri ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler ilk aşamada çözümlenmiş ve ardından kategorilere ayrılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan beceriler hakkında sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerini ortaya koymaya çalışan bu araştırmayla konu hakkında farklı verilere ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan 6'sı bayan ve 4'ü bay olmak üzere 10 sosyal bilgiler öğretmenin verdikleri cevaplar ışığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Sosyal Bilgiler öğretmenleri eğitimin beceri boyutu hakkında yeterli bilgiye sahip değildir.
- Sosyal Bilgiler öğretmenleri sosyal bilgiler dersinin beceri kazandırabilecek bir ders olup olmadığı konusunda yeterli bilgiye sahip değildir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- Sosyal Bilgiler öğretmenleri sosyal bilgiler derslerinde kazandırılacak beceriler hakkında yeterli bilgiye sahip değildirler.
- Öğretmenlerin sosyal bilgiler derslerinde beceri kazandırmada bir dizi problem yaşamaktadırlar.

Sosyal Bilgiler öğretmenleri eğitimin beceri boyutu hakkında yeterli bilgiye sahip değildirler

Eğitim, öğrencilere günümüzde ihtiyaç duyulan temel becerileri kazandırmak için önemli bir araçtır. Bu çerçevede özellikle teknolojik ve ekonomik alanda gelişmiş dünyada öğretim programlarının temel kazanımları arasında beceriler de bulunmaktadır. Bu beceriler arasında düşünme, problem çözme, kişilik ve iletişim becerileri ön plana çıkmaktadır. Hangi öğretim alanı olursa olsun öğretmenlerin eğitimin beceri kazandırma boyutu hakkında bilgi ve deneyime sahip olmaları gerekmektedir. Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin eğitimin beceri boyutu hakkındaki düşüncelerini ortaya koymak amacıyla eğitimin beceri boyutunun ne olduğu sorulmuştur.

Çalışmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenleri eğitimin beceri kazandırmadaki rolünü, iş yapabilme durumu ve yeni ürünler ortaya çıkarma olarak açıklamaktadır. Örneğin sosyal bilgiler öğretmeni A “ *Kişinin kendi fikir ve düşüncelerini kullanarak yeni ürünler ortaya koyabilme mahareti*” şeklinde ifade kullanmıştır. Bir başka öğretmen C “ *Bir şeyi yapabilme gücüdür, yetisidir*” şeklinde ifade etmiştir. Elde edilen verilerin ışığı altında sosyal bilgiler öğretmenlerinin eğitim beceri ilişkisi açısından yeterli bilgi ve deneyime sahip olmadıkları anlaşılmaktadır.

Sosyal bilgiler öğretmenleri sosyal bilgiler dersinin beceri kazandırabilecek bir ders olup olmadığı konusunda yeterli bilgiye sahip değildirler.

Sosyal bilgiler dersi aracılığıyla günümüz insanının sahip olması gereken düşünme ve problem çözme becerilerini öğrencilere kazandırmak mümkündür. Sosyal bilgiler derslerinde öğrencilere beceri kazandırılabilmesi için öğretmenlerin bu alandaki temel beceriler hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları gerekmektedir.

Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerine sosyal bilgiler dersinin öğrencilere beceri kazandırıp kazandıramayacağı sorulmuştur. Çalışmaya katılan 10 sosyal bilgiler öğretmeninden 7’si sosyal bilgiler dersleri aracılığıyla beceri kazandırılabilceğini belirtirken, 3’ü sosyal bilgiler dersleri aracılığıyla beceri kazandıramayacağını ifade etmiştir. Sosyal bilgiler derslerinin beceri kazandırılacak bir ders olduğuna inan L öğretmeni, “Sosyal bilgiler dersi beceri kazandırmaya uygun ders...” şeklinde görüşünü belirtmiştir. Sosyal bilgiler derslerinin beceri kazandırılacak ders olarak gören bir başka öğretmen K “Sosyal bilgiler derslerinde öğrencilere, olumlu iletişim kurma, doğru karar verme ve çevresinde olup bitenlere karşı duyarlılık gibi beceriler kazandırılabilir” şeklinde görüşünü ifade etmiştir.

Sosyal bilgiler derslerinin beceri kazandırmada rolüne inanmayan üç öğretmenden biri olan O öğretmeni “Sosyal bilgiler derslerinin beceri kazandırmada rolünün olmadığını...” ifade etmiştir. Bir diğer öğretmen D ise “ Sosyal bilgiler derslerinin bir resim, bir teknoloji tasarım dersi gibi beceri kazandırmaya yönelik olduğuna inanmıyorum” şeklinde görüşünü belirtmiştir.

Sosyal bilgiler öğretmenleri sosyal bilgiler dersinde kazandırılacak becerilerle ilgili kısmi yeterliğe sahiptirler

Sosyal bilgiler öğretim programında belirtildiği üzere, sosyal bilgiler öğretimi eleştirel düşünme, iletişim kurma, yaratıcı düşünme becerisi, iletişim becerisi, araştırma becerisi, gözlem becerisi, değişim ve sürekliliği algılama becerisi, sosyal katılım becerisi gibi bir dizi beceriyi

kazandırabilecek bir derstir. Sosyal bilgiler derslerinin bu alanla ilgili becerileri kazandırabilmesi için öğretmenlerin bu beceriler ve bu becerilerin nasıl kazandırılacağı konusunda yeterliliklerinin bulunması gereklidir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu konuda yeterliliklerini görmek amacıyla, öğretmenlere tarih dersinde kazandırılacak becerilerin neler olduğu sorulmuştur.

Sosyal bilgiler derslerinde beceri kazandırılacağına inanan yedi öğretmenden biri olan S “*Sosyal bilgiler dersleri aracılığıyla kendini rahatça ifade edebilme, mantık yürütebilme ve yorum yapabilme becerisi.....*” şeklinde ifade etmiştir. Görüşü destekleyen bir diğer öğretmen M ise “*Sosyal bilgiler derslerinde karar verme becerisi, zaman ve kronoloji algılama becerisi.....*” şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Çalışmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerin cevapları arasında Türkçeyi doğru kullanma becerisine, problem çözme becerisine, gözlem becerisine ve eleştirel düşünme becerisine rastlanmamıştır.

Öğretmenlerin sosyal bilgiler derslerinde beceri kazandırmada bir dize problemle karşılaşmaktadırlar

Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerine sosyal bilgiler derslerinde beceri kazandırıyorlarsa bu süreçte ne tür problemlerle karşılaştıkları sorulmuştur.

Sosyal bilgiler derslerinde beceri kazandırılacağına belirten öğretmenlerden tamamı beceri kazandırılması konusunda problem yaşadığını belirtmiştir. Karşılaşılan problemleri P öğretmen “*Beceri kazandırma eski alışkanlıkların, aile ortamının, özgüven eksikliğinin ve çevreden kaynaklanan problemler olarak*” ifade etmiştir. Bir diğer öğretmen G ise “*Beceri kazandırmada aşamasında en büyük problem öğrencilerin derslere hazırlıksız gelmeleri, konularla ilgili ön çalışma yapmamaları...*” olarak ifade etmiştir. Bir diğer öğretmen T ise “*Görev ve sorumlulukların yerine getirilmesinde sorunlar yaşanmaktadır. Beceri kazandırılırken izlenecek yöntem ve tekniklerde sorunlar yaşanmasında zaman zaman etkili olmaktadır.*” Şeklinde görüşünü ifade etmiştir. Çalışmaya katılan öğretmenlerin karşılaştığı ortak problemler yukarıda ifade edildiği gibidir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde ihtiyaç duyulan temel becerilerin kazandırılmasında önemli yeri olan derslerden birisi de sosyal bilgilerdir. Sosyal bilgiler dersleri yapısı gereği içerisinde bulundurduğu zengin müfredatı, geçmişten günümüze gelen konuları sayesinde düşünme becerilerinin geliştirilebileceği bir derstir. Bu çerçevede sosyal bilgiler öğretmenlerinin, sosyal bilgiler programlarında yer alan beceriler hakkındaki görüşlerini almak için oluşturulan bu çalışmanın sonucunda;

- Çalışmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin çoğunun beceri kavramı hakkında genel bir bilgisi vardır.
- Sosyal bilgiler öğretmenlerinin yedisi sosyal bilgiler dersleri aracılığıyla beceri kazandırılacağına inanmaktadır. Üç sosyal bilgiler öğretmeni sosyal bilgiler derslerinde beceri kazandırılacağına inanmamaktadır.
- Çalışmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler programlarında yer alan temel beceriler hakkında bilgisi eksiktir.
- Sosyal bilgiler öğretmenleri programda yer alan temel becerileri sosyal bilgiler derslerinde nasıl öğreteceği hakkında da bilgi eksikliği vardır.
- Ayrıca çalışmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenleri derslerinde beceri eğitime yönelik problemler yaşadığını belirtmiştir.

Çalışmanın sonucunda aşağıdaki öneriler geliştirilebilir;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- Sosyal bilgiler öğretiminin beceri boyutu sosyal bilgiler öğretmenlerine öğretilmelidir.
- Sosyal bilgiler öğretmenlerine beceri kavramına yönelik ve sosyal bilgiler programları içerisinde öğrencilere kazandırılması gereken temel beceriler hakkında hizmet içi eğitim verilmelidir.
- Eğitim fakültesinde okuyan sosyal bilgiler öğretmen adaylarına özel öğretim yöntemleri derslerinde beceri kullanımıyla ilgili bilgi ve beceriler uygulamalı olarak kazandırılmalıdır.
- Sosyal bilgiler öğretim programlarında meydana gelen değişimlerle ilgili sosyal bilgiler öğretmenlerine verilen hizmet içi eğitimin kalitesi arttırılmalıdır.
- Sosyal bilgiler öğretmenlerinin müfredat çalışmalarını yakından takip ederek değişim hakkında bilgi sahibi olması gereklidir.

KAYNAKÇA

- ATA Bahri “ Sosyal Bilgiler Öğretim Programı”, Sosyal Bilgiler Öğretimi, (Ed. Cemil Öztürk), PegemYayıncılık, Ankara, 2009.
- ÇELİKKAYA Tekin, Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Becerilerin Kazandırılma Düzeyi: Öğretmen Görüşleri,Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt 19, No 3, 2011.
- KARASAR Niyazi,Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayıncılık, Ankara, 1999.
- MEB, İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (4, 5, 6 ve 7. Sınıf), Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara, 2005.
- SAFRAN, Mustafa , Sosyal Bilgiler Öğretimi, Pegem Yayınları, Ankara, 2008.
- TAY, Bayram ve ÖCAL, AdemSosyal Bilgiler Öğretimi, Pegem Yayınları, Ankara, 2008.
- www.tdk.gov.tr adlı siteden 12.05.2013 tarihinde alınmıştır.

18.Y.Y.'DA İSTANBUL ESNAFININ SORUNLARI*

Aslıhan NAKİBOĞLU**

Bengü DOĞANGÜN YASA***

ÖZET

Sözlük anlamı olarak İaşe; Yedirme, içirme, besleme ve bakma anlamlarına gelmektedir. Dünya tarihine bakıldığında, devletlerde ve tüm kapitalizm öncesi toplumlarda kentlerin gıda ve hammadde kaynaklarını karşılamak önemli bir problem olmuştur. Kentlerin nüfus artışı ülkelerde iaşe problemlerinin daha da büyümesine yol açmıştır. Bu ise zaman zaman iaşe bunalımlarına sebep olmuştur.

Osmanlı imparatorluğu'nda istanbul'un iaşesi de her zaman önemli bir konu olmuştur. İmparatorluğun iktisadi dünya görüşü üç temel ilkeye dayanmıştır. İaşe (provizyonizm), gelenekçilik ve fiskalizmdir. İaşe ilkesi Osmanlı iktisat politikasının en önemli ilkesi olarak değerlendirilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunda iaşe ilkesi ,tüketici açısından olaylara yaklaşmıştır.Osmanlı imparatorluğu ,tüketici ve üreticiyi fiyatlar karşısında koruyan bir iktisat politikası takip etmiştir.Malın üretiminden malın tüketiciye ulaşmasına kadar geçen her aşamasında devlet piyasaya müdahale etmiştir.Amaç piyasayı kontrol etmektir.İmparatorlukta Narh sistemi de iaşe ilkesinin bir sonucu olarak doğmuştur..İmparatorluk iaşe politikası olarak buğday ,ve bazı ürünlere ihracaat yasağı koymuş,muhtesip ve esnaf sorumluları ile gıda maddelerinin toptancılara ve tüccarlara dağılımı ve paylaşımının denetlenmiş,fiyat spekülasyonlarını önlemek için satış narhının belirlenmesini ,stokçuluğun yasaklanması.nı uygulamıştır.

Osmanlı imparatorluğunda her zaman önemli bir konuma sahip olan İstanbul hem başkent hemde toplumsal düzen açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden imparatorlukta istanbulun iaşesini devlet üzerine almıştır.İaşe konusu hem iktisadi açıdan hem de siyasal açıdan önemli olduğu için imparatorluk yönetimi iaşe konusunu piyasaya bırakmak yerine piyasaya müdahale ederek sorunu çözme yoluna gitmiştir.Bu yüzden imparatorlukta iaşe politikası olarak kullanılan muhtesip ve esnaf sorumluları ile gıda maddelerinin toptancılara ve tüccarlara dağılımı ve paylaşımının denetimi siteminde ,Osmanlı esnafı asırlarca sistemi ve işleyişini muhafaza etmiş ve bu süre içinde halkın ihtiyaçlarını kaynağını kanunlardan alan çeşitli kural ve tüzüklere bağlı olarak karşılamaya çalışmıştır.Yani İstanbul'da yaşayan halkın kıtlık, darlık ve pahalılıktan uzak yaşayabilmesi için,

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd.Doç.Dr., Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, El-mek: anakiboglu@hotmail.com

*** Arş.Gör., Kocaeli Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü,

imparatorluğun üretim ve dağıtım ile ilgili tüm birimlerinin seferber olduğu görülmektedir.. Bu gerçek 18.yy'da da değişmemiştir. 18.yy'da İstanbul'un iâşe problemlerinin çözülmesi, kaçakların önlenmesi, narh fiyatından satış yapıldığının kontrol edilmesi gibi merkezi ilgilendiren sorunlar yanında, İstanbul ve çevresinde ticaret yapan tüccarlar arasında da çeşitli anlaşmazlıklar yaşanmıştır.

Çalışmada, İstanbul ahkâm defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2 isimli eserde yer alan; 18. Y.y.'da İstanbul tüccarları arasında gerçekleşen; alım-satım, narh ve üretim nizamlarını ilgilendiren belli başlı sorunlar incelenecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'un iâşesi iktisadi ve siyasi açıdan önemli bir konu olmuştur. İmparatorluk yönetimi iâşe konusunu piyasaya bırakmamış, gerektiğinde piyasaya müdahale etme yolunu seçmiştir. Bu gerçek 18. Y.y.'da da değişmemiş, Devlet 18. Y.y. boyunca iâşe sorunlarının çözümü için üretim ve dağıtım ile ilgili tüm birimlerini seferber etmiştir.

Çalışmada, İstanbul ahkâm defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2 isimli eserde yer alan; 18. Y.y.'da İstanbul tüccarları arasında gerçekleşen; alım-satım, narh ve üretim nizamlarını ilgilendiren belli başlı sorunlar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Esnaf

THE PROBLEMS OF THE MERCHANTS IN THE 18TH CENTURY

ABSTRACT

Provisioning denotes feeding, nourishing, nursing. When the world history is taken into account, providing food and raw material to the cities has been a crucial problem for the states and pre-capitalist communities. The increase in the population in the cities had made the problems of provisioning even worse which caused crises of provisioning.

Provisioning of İstanbul has always been essential to the Ottoman Empire. The economic view of the Empire leaned on to three principles: Provisioning, traditionalism and fiscalism in which provisioning was seen as the key among the others.

Provisioning in Ottoman Empire was based on the consumer, therefore the Empire followed a economic policy which has protected the consumer and the producer against prices. State intervened the market from the production of the good until it has reached the consumer. The purpose was to control the market. Fixed price system was also emerged because of the provisioning. The provisioning policy of the Empire was to put export prohibition to the wheat, to monitor the distribution of food to the wholesalers and merchants, to determine the fixed price to prevent the price speculations and to ban the stockpiling.

İstanbul was very crucial to the Empire as the capital and the regulator of the social order. Therefore the empire had undertaken the

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

provisioning of İstanbul. Since, provisioning was important economical and political stances, empire did not leave the market alone but intervene it which means, Empire had worked full force with its all units related to production and distribution to prevent its people from famine, poverty and expensiveness. This had continued untill the 18th century. In the 18th century, provisioning problems, smuggled good, hardships to control the fixed price policy and the disagreements between the merchants of İstanbul and its surrounding region had become the agenda

In this study, the problems related to the topics such as the commerce between the merchants of İstanbul in the 18th century, codes of fixed price and production based on the book titled“İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi 2” will be analyzed.

Key Words: Ottoman Empire, Craft

1. GİRİŞ

Sözlük anlamı olarak iâşe; yedirmek, içirmek, beslemek ve bakmak anlamlarına gelmektedir. Dünya tarihine bakıldığında tüm kapitalizm öncesi toplumlarda kentlerin iâşesinin sağlanması önemli bir problem olmuştur. Devletlerin başta başkentleri olmak üzere büyük kentlerin iâşesini sağlamak en önemli sorumlulukları olmuştur. Kentlerin nüfus artışı ülkelerde iâşe problemlerinin daha da büyümesine yol açmıştır. Bu da zaman zaman iâşe bunalımlarına sebep olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu iktisadi dünya görüşü üç temel ilkeye dayanmıştır. İâşe (provizyonizm), gelenekçilik ve fiskalizmdir. İâşe ilkesi Osmanlı iktisat politikasının en önemli ilkesi olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda iâşe ilkesi gereğince olaylara tüketici açısından yaklaşmıştır. Osmanlı imparatorluğu tüketici ve üreticiyi fiyatlar karşısında koruyan bir iktisat politikası takip etmiştir. Malın üretiminden malın tüketiciye ulaşmasına kadar geçen her aşamasında devlet piyasaya müdahale etmiştir. Amaç piyasayı kontrol etmektir. İmparatorlukta Narh sistemi de iâşe ilkesinin bir sonucu olarak doğmuştur. İmparatorluk iâşe politikası olarak buğday ve bazı ürünlere ihracat yasağı koymuş, muhtesip ve esnaf sorumluları ile gıda maddelerinin toptancılara ve tüccarlara dağılımı ve paylaşımını denetlenmiş, fiyat spekülasyonlarını önlemek için satış narhı belirlemiş, stokçuluğu yasaklamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'un iâşesi her zaman önemli bir konu olmuştur. İstanbul hem başkent hem de toplumsal düzen açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden İstanbul'un iâşesini devlet üzerine almıştır. İâşe konusu hem iktisadi açıdan hem de siyasal açıdan önemli olduğu için imparatorluk yönetimi iâşe konusunun piyasaya bırakmak yerine piyasaya müdahale ederek sorunu çözme yoluna gitmiştir. İmparatorlukta iâşe politikası olarak kullanılan muhtesip ve esnaf sorumluları ile gıda maddelerinin toptancılara ve tüccarlara dağılımı ve paylaşımının denetimi siteminde, Osmanlı esnafı asırlarca sistemi ve işleyişini muhafaza etmiş; bu süre içinde halkın ihtiyaçlarını kaynağını kanunlardan alan çeşitli kural ve tüzüklere bağlı olarak karşılamaya çalışmıştır. İstanbul'da yaşayan halkın kıtlık, darlık ve pahalılıktan uzak yaşayabilmesi için, imparatorluğun üretim ve dağıtımla ilgili tüm birimlerinin seferber olduğu görülmektedir. Bu gerçek 18.yy'da da değişmemiştir. 18.y.y.'da İstanbul'un iâşe problemlerinin çözülmesi, kaçakların önlenmesi, narh fiyatından satış yapıldığının kontrol edilmesi gibi merkezi ilgilendiren sorunlar yanında, İstanbul ve çevresinde ticaret yapan tüccarlar arasında ortaya çıkan çeşitli anlaşmazlıklar devletin müdahale alanını oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunda esnaflığın tarihi Türk İslam devletlerine kadar uzanmaktadır. İmparatorluğun şehir yaşamında görülen bu teşkilat, 13. ve 14. yüzyıldaki Ahi hareketinin bir devamı olarak kabul edilmiştir. Temelini ahilikten alan ve dayandığı temel prensipler doğrultusunda mal ve hizmet üretimini gerçekleştiren Osmanlı esnafı asırlar boyu sistemini muhafaza etmiş ve bu zaman diliminde halkın ihtiyaçlarını kaynağını kanunlardan alan çeşitli kural ve tüzüklere bağlı kalarak karşılamaya çalışmıştır. Osmanlı esnafı halkın temel ihtiyaçlarının karşılanmasında en büyük kaynaklardan biri olmuş ve bu kaynağın iyi işleminin önemini bilen imparatorluk esnafı ciddi bir denetim mekanizmasına tabi tutarak faaliyetlerini kontrol etmeye çalışmıştır. Bu öneminden dolayı Osmanlı esnafı ile ilgili bir çok çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmada konuyla ilgili geçmişte yapılan çalışmalar ve İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2 isimli çalışmada yer alan; alım-satım, üretim ve narh nizamlarını ilgilendiren olaylar incelenerek; bu olaylar çerçevesinde esnaf örgütünün ne gibi problemlerle karşı karşıya kaldıkları ve bu problemleri ne şekilde çözüme kavuşturdukları irdelenecektir. İlk olarak esnaf örgütü ile ilgili teorik bilgiler verilecek, daha sonra konuya geçilecektir.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ESNAF ÖRGÜTÜ

Üreticilerin meşgul olduğu işe göre sınıflandırılan Esnaf; şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimi ile ilişkili herhangi bir işkolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği mesleki örgütlenmeler olarak tanımlanabilir (Genç, 2000: 293). Esnafı ‘mal üreten’ ve ‘hizmet üreten’ esnaf olarak ikiye ayırmak mümkündür (Öztürk, 2002: 1).

Kaynağı ahilik ilke ve kurumlarına dayanan esnaf teşkilatının kökeni Selçukluların son zamanlarına kadar gitmektedir. Selçuklularda ahilik, bilimsel bir temele dayanmakta ve pratik hayatta bilimin verilerinden yararlanmayı amaçlamış iken; Osmanlı İmparatorluğunda esnaf teşkilatının ilk şekli olarak kabul edilmiştir. Ahlak ile sanatın uyumlu bileşimi olarak tarif edilen Ahilik, 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Anadolu'daki esnaf ve sanatkâr birliklerine verilen bir isimdir (Öztürk, 2000: 1).

Amacı sosyal adaleti gerçekleştirmek olan Ahi kelimesinin sözlük, terim ve örgüt olarak çeşitli anlamları bulunmaktadır. Sözlük anlamı ‘kardeşim’ demek olan ahilik kavramı, terim olarak belli bir devrede esnaf ve sanatkârlar birliğini ifade etmektedir. Örgüt olarak ise 13. yüzyılın ilk yarısından başlayarak 20.y.y.'ın başlarına kadar Anadolu'nun şehir, kasaba ve köylerindeki esnaf-sanatkâr kuruluşlarının eleman yetiştirmelerini sağlayan, çalışmalarını düzenleyen ve denetleyen bir kurum olarak tanımlanabilir (Çağatay, 1997: 56). Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında önemli bir rol oynayan dini ve sosyal nitelikli bu teşkilat soysal açıdan Osmanlı devletinin kuruluşunda çok önemli görevler üstlenmiş, Anadolu'da güvenliği sağlayarak güçlerini dış işlerine yöneltmek durumunda olan Osmanlıların yükünü hafifletmiştir. Osmanlı devleti kuruluş aşamasını tamamladıktan sonra, üstlendikleri göreve ihtiyaç hissedilmeyen ahilik, hayırsever esnaf kuruluşları haline dönüşmüş, toplumsal bir görev üstlenmiştir (Şen, 2002: 18).

Osmanlı İmparatorluğu'nda şehir ve kasabalarda mal ve hizmet üretimi ile ilişkili herhangi bir işkolunun belirli bir alanda uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği mesleki örgütlenmeler olarak tanımlanan ‘esnaf’ iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan biri özel teşebbüse dayanan serbest meslek kuruluşları olup bunlar esnaf loncalarına bağlı bulunmaktaydı. Diğeri ise devlet işletmeciliği esasına göre dirlik ve ulufeye bağlı esnaftı. devletin maaş verdiği memur/işçi statüsündeki bu esnaf grubunun üzerindeki denetimi daha güçlü olmuştur.devlet için iş gören ve Osmanlı sarayının zaruri ihtiyaçlarını karşılamakla görevli bu esnaf grubunda kağıtçı, aşçı, çadır meyterleri, mürekkepçi..vs yer almıştır. Diğer esnaf grupları ise özel teşebbüse dayanan serbest meslek kuruluşları olmuştur (Demirtaş, 2010: 21-23).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Selçuklu dönemi esnaf birliklerinin devamı olan ve genellikle şehir ve kasabalarda bulunan Osmanlı esnaf kuruluşları, rekabet prensibi yerine, karşılıklı kontrol ve yardımlaşma esasına göre teşkilatlanmışlardı. Devletin serbest esnaf kuruluşları üzerindeki denetimi dolaylı olup, birinci gruptaki esnafın denetiminden biraz daha gevşek olmuştur. Fakat bu özel esnaf grubunun ciddi bir şekilde denetlenmedikleri anlamına da gelmemelidir. Çünkü esnaf birlikleri oto-kontrol mekanizmasına ilave olarak yine devlet tarafından oluşturulan ayrı bir denetim sistemine tabiidiler. Osmanlı imparatorluğunda asıl olarak toplumun ihtiyaçlarını karşılayan esnaf grubu, özel teşebbüse dayanan serbest meslek erbabıydı. Bu gruba toplumun her türlü ihtiyacı için üretim yapan meslek ehli dâhildi. Diğer grupta yer alan, daha çok sarayın ihtiyaçlarını karşılayan ve devlet adına iş yapan esnaf, çok dar bir kitleye hitap ettiğinden, Osmanlı esnafı dendiği zaman ilk akla gelmesi gereken grup özel teşebbüse dayanan esnaf grubu olmuştur (Demirtaş, 2010: 24). Osmanlı imparatorluğunda şehir ve kasabalardaki üretim ve ticaret esnaf örgütü tarafından yürütülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek imalat gerekse ticaret ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren esnaf kendi içerisinde sıkı bir oto kontrol sistemine bağlı olarak faaliyette bulunmuştur. Aşağıda bu oto kontrol sisteminden biri olan esnaf teşkilatı ve yapısı hakkında bilgi verilecektir.

2.1. ESNAF TEŞKİLATI VE İLERİ GELENLERİ

Osmanlı imparatorluğunda Esnaf teşkilatının zanaatı ve ticareti düzenleme görevi vardır. Fiyat ve kalite denetimi ile standardizasyonun sağlanması şeklinde ifade edilen narh sistemini bu teşkilat denetlemiştir. Bir şehirdeki esnaf teşkilatı birbirleriyle temasta bulundukları gibi, ayrı şehirlerdeki teşekküllerde birbirleriyle teması temin etmişlerdir. Yani bu birlikler ayrı ayrı çalışan ama aralarında içtimai bir birlik bulunan ihtisas teşekkülleri olarak çalışmışlardır (Tabakoğlu, 2003: 283).

Osmanlı imparatorluğunda faaliyet gösteren esnafın hiyerarşik bir yapıda teşkilatlanmıştır. Bu hiyerarşik yapı zaman içinde değişikliklere uğrasa bile birbirleriyle rekabet esasına göre değil, karşılıklı kontrol ve yardım prensibini temel aldıkları görülmektedir. Osmanlı devletinde esnafın birinci derecede amiri kadılar ve muhtesiplerdir. İhtisap kanunnamesine göre; muhtesip, doğrudan zanaatkarların denetimiyle ilgilidir. Muhtesiplerin satışları denetlemesi, çarşı vergilerini toplaması, satıcıların müşterilerini kandırmamalarını sağlaması ve yetkililerce belirlenen ya da zanaatkarların kendi aralarında anlaştıkları fiyatları (narh) uygulaması öngörülmüştür. Bir katip ve bir yardımcı yada temsilciye (kethüda) ilaveten muhtesip çarşılarında ve dükkanların sıralandığı sokaklarda fiilen devriye gezen kişilerin hizmetinden de yararlanabilirdi. Muhtesibin kanunsuzlukları parayla ya da fiziksel olarak cezalandırma hakkı vardı (Faroqhi, 2011: 77-78). Kadılar ise esnafın seçtiği şeyh başkanlığındaki heyet üyelerini tayin ve azletmekle görevliydi (Tabakoğlu, 2003: 282). Bunların dışında esnafın başında şeyh, Nakib, duacı, çavuş, yiğitbaşı ve kethüda isimleriyle anılan reisleri vardı. Zamanla şeyh, nakib, duacı ve çavuş gibi makamlar ortadan kalktıkça, bunların hak ve yetkileri kethüdalara intikal etmiştir. Yine usta, kalfa ve çıraklar da bu yapının asli unsurları içinde yer almıştır.

Esnaf teşkilatında, hiyerarşik yapı 2 bölümde ele alınabilir. İlki esnaf birliğinin temel unsurlarından olan ancak bedeni bir faaliyet göstermeyen, idareci sınıf da denilebilecek kısmı olan; esnaf şeyhi, nakib, duacı, çavuş, yiğitbaşı, kethüda ve nizam ustaları idi. İkincisi ise üretimi doğrudan üstlenen usta, kalfa ve çıraktan meydana gelen kısımdı (Akgündüz, 2005: 53-54). Fütüvvet usulünü uygulayacak vasıflı esnafın azalması ve ticarete gayrimüslimlerin girmesi yüzünden Osmanlılardan önce toplantı yerleri tekke ve zaviyeler olan ahilerin teşkilatı, Osmanlılarda yerini loncalara bırakmıştır (Demirtaş, 2010: 27). Zaviyelerde 1.derece amir, şeyh ile nakip iken loncalarda bunların yerini kethüda ve yiğitbaşı almıştır. Esnafın ihtiyar veya eski denen ve devletle esnaf arasındaki ilişkileri yürüten idarecileri her ikisinde de mevcut olmuştur

(İhsanoğlu, 1994: 608). Sözü edilen bu yapı 18.ve 19. yüzyıllar içinde de bazı değişikliklerle birlikte özelliğini korumuştur.

2.1.1. Esnaf Temsilcileri:

Osmanlı imparatorluğunda iş ve sermaye sahipleri, yani esnaf ve zanaatkarlar, kendi aralarında geleneksel bir anlayışla teşkilatlanmış olarak çalışmışlardır. Tespit edilen kuralları uygulamak ve muhtemel sapmalara meydan vermemek için bir icra organına ihtiyaç duymuşlardır. Aşağıda bu icra organının temsilcileri üzerlerine aldıkları sorumlulukları hakkında bilgi verilecektir.

Esnaf şeyhi: Esnafın şikayetleri ve devletle arasındaki meselelerle ilgilenmiştir. Fütüvvet gelenekleri unutulup, loncalarda esas itibarıyla ekonomik ve idari görevleri üzerlerine alınca şeyh seçimi mecburiyeti de ortadan kalkmış, bu makam zamanla tamamen kaybolmuştur. Şeyh yerine lonca ilişkilerinde arabuluculuk yapan kethüda etkili bir makama yükselmiştir (Düzbakar, 2009: 45). **Nakib:** Bir cemaatin şahid ve nazırı ve ahvalinin kefil kişiye nakib denmiştir. Nakibin bir meslek sahibi olması mecburiyeti de vardı. Nakibler esnaf üzerinde şeyhten sonra söz sahibi olan kişilerdi loncalar kurulunca, nakiblik kaldırılmış ve nakibin görevleri kethüdaya devredilmiştir (Demirtaş, 2010: 31).

Duacı: Duacıların görevi dua okumak olmuştur.

Çavuş: Esnaf teşkilatı içinde inzibat zabiti olarak kabul edilmiştir. Sorumlu veya suçlu esnafı şeyhin başkanlığında nakib ile esnaf ihtiyarlarının meydana getirdiği meslek divanında sorgulamak üzere çavuşlar getirmişlerdir. 17.yüzyılın 2. yarısından sonra çavuşların yerini yiğitbaşılar almıştır (Demirtaş, 2010: 31).

Esnaf ihtiyarları: Loncalarda idare heyetinde görev alan en yetkili organ ihtiyar heyeti olmuştur. Loncalarda reis olarak esnaf tarafından seçilen ve bu görevi kadı tarafından onaylanan bir kethüda, birkaç yiğitbaşı ile esnafın ileri gelenlerinden yaşlı ve meselelere vakıf bir hayli usta bulunurdu. İhtiyar adı verilen bu ustalar, çoğunlukla yaşlı kimselerden meydana gelmişse de aslında bu terim, esnafın muhtar ve güzideleri anlamında kullanılmıştır (Tarus, 1946: 55).

Nizam ustaları: Her esnaf topluluğu mesleki faaliyetinde tabi bulunacağı özel kuralları normal olarak kendisi kararlaştırır ve bütün ustaların ortak kararı olarak onaylanıp kadıya sunar. Bu şekilde tespit edilen kuralları uygulamak ve muhtemel sapmalara meydan vermemek için bir icra organı gerekli idi. Esnaf örgütünün icra organları ihtiyar ustalar, nizam ustaları, veya lonca ustaları denen ileri gelen ustaların teşkil ettiği bir idare heyeti ile bu heyetin başkan durumunda olan kethüda ve yardımcılarının oluşuyordu (Genç, 2000: 296). Bu tanımdan hareketle esnaf örgütünün icra organında yer alan nizam ustalarının görev ve sorumluluklarının esnafın ilk aşamalarında başladığı görülmektedir. Bu bağlamda eleman alımında ve çıkarılmasında kethüda ve yiğitbaşı ile birlikte nizam ustalarının haberdar edilmeleri, ticari faaliyetlerde uyulması gereken kuralların tespit edilmesi ve benzer olayların sorumluluklarını nizam ustaları üstlenmişlerdir.

Yiğitbaşı: Kethüdanın yardımcısı olan yiğitbaşı esnaf arasındaki anlaşmazlıklarda ilk mercii idi (Gündoğdu, 2011: 73). Bu tanım esnafın zanaata ve ustalığa ait işlerine nezaret eden kişi için kullanılmıştır. Loncalar kurulduktan sonra, yiğitbaşının loncadaki yeri kethüdadan sonra gelmiştir. Yiğitbaşının görevlerine örnek olarak; loncayla ilgili her konuda, başkana yardımcı olmak, başkanla lonca mensupları arasında aracılık yapmak, işçilik seviyesinin düşmemesi, yeni ustaların yetişmesine nezaret etmek...vb görevleri vermek mümkündür.

Kethüda: Esnafın önemli meselelerinde tam yetkili olarak kabul edilen bir diğer amiri de kethüdaydı. Kethüdayı esnaf seçerdi. Esnaf teşkilatının amiri olarak kethüda, sanatkar ve tüccarların işlerine bakmak üzere devlet tarafından tayin edilen güvenilir kimselere denirdi. Esnaf

kethüdalarının görevleri olarak ,'loncayı hükümete karşı temsil etmek ve hükümetin emirlerini üyelere bildirerek uygulanmasını sağlamak, esnaf arasındaki anlaşmazlıkları halletmek, birikimleri uygun şekilde kullanmak, yönetim kuruluna başkanlık etmek ,esnafıya girişte ve bu arada yükselişte törenler düzenlemek ,esnafa verilecek narhların belirleneceği toplantılara katılarak bu narhlar üzerinden satış yapılmasını, haksız rekabete girilmemesini sağlamak ve bunun için tedbirler almak,hükümetin istediği hizmet, ihtiyaç ve iş gücü ile esnaf ve sanatkârlara gerekli hammaddeyi temin ve tevzi etmek şeklinde sıralamak mümkündür. Bu kapsamda esnafın yolsuzluklara başvurmasını önlemekte, esnaf arasındaki anlaşmazlıkları çözmekte, bu anlaşmazlıkları gerektiğinde İstanbul'a iletmekte, esnaf yönetiminden sorumlu olmaktadır (Demirtaş, 2010: 34).

2.1.2. ESNAF HİYERARŞİSİ

Osmanlı imparatorluğu şehir ve kasabalarında faaliyet gösteren esnaf hiyerarşik bir yapıda teşkilatlanmıştır. Esnaf birliklerinde çalışanlar ustalar, kalfalar ve çıraklardır. Aşağıda bu çalışanların esnaf hiyerarşisi içindeki durumları hakkında bilgi verilecektir.

Çırak: Teşkilatta üretimi üstlenen grubun ilk basamağında yer almıştır. Çıraklar işe seçilerek alınırlardı. Bu ise 2 şekilde olurdu. Ya işe yardımcı olmak üzere ücretle tutulurlar ya da mesleği öğrenmek ve devam ettirmek üzere bir ustanın yanına yerleştirilirlerdi. Ustanın yanında kendi sanatının inceliklerini öğrenmek, çırağın öğreniminin esasını teşkil etmiştir. Çıraklar belirli bir süre çalıştıktan sonra meslekte ilerlediğini gösterebilirse kalfalığa yükseltilirdi(Ergenç, 2006: 181).

Kalfa: Çıraklıktan sonra gelen rütbe kalfalıktır. Esnaf içinde çıraklıkla ustalık arasında yer alan orta mertebe anlamına gelmektedir. Eğitim süreçleri 3 yıl olup, lonca üstatları ve lonca heyetinin özel oturumuna çağrılır; ustasının onayı alındıktan sonra çırak kalfa olup, peştamal bağlar ve ustasının elini öperdi.

Usta: Usta olabilmek için o meslekten kimsenin hem loncayı meydana getiren ailelerden dini veya sosyal zümrelerden birine mensup bulunması hem de gedik, yani mesleğinin yürütme hakkını satın alabilecek kadar varlıklı olması gerekmektedir. Bu hakkın satın alınması ile usta mertebesi, birbirine sıkı sıkıya bağlıydı. Usta olmanın aşamalarını başarı ile gerçekleştiren usta esnaf grubu içinde yer almaya hak kazanmıştır.

2.1.3. ESNAF BİRLİKLERİ

Esnaf örgütlenmeleri dar ve sınırlı zümreler halinde olup her bir malın hammaddeden başlayarak nihai tüketime hazır hale gelinceye kadar geçirdiği üretim aşamalarının her biri ayrı bir esnaf birimi olarak örgütlenmekte, ayrıca her aşamada farklı mal türleri varsa onlar da ayrı bir örgütlenme birimi oluşturmaktadır (Genç, 2000: 294).

Esnaf birliklerinin çeşitli alt kollara bölünmesi hatta çoğu kez bu alt bölümlerin de kendi içinde daha küçük bölümler halinde teşkilatlanması esnafın kendi mesleğinde iyice uzmanlaşmasını, dolayısıyla ticari hayatın da, kalite prensibini en iyi şekilde uygulayacak birikime sahip olarak tüketiciye karşı sorumluluklarını yerine getirmelerine yardımcı olmuştur.

Bir meslek grubunun kethüda, yiğitbaşı vs. yönetim kadrosuyla bağımsız bir örgüte sahip olması için uygun denebilecek bir sayısal büyüklükte olması gerekmiştir. Sayısı az ise iş kolu ve mekân olarak en yakın esnaf örgütüne mülhak ve yamak statüsünde katılırdı (Genç, 2000: 294). Birliğe bağlı esnafın sayının tek bir örgüt içinde yer almaya engel olacak kadar çok veya mekan bakımından dağınık olması durumunda bir kaç ayrı örgüte ayrıldığı görülmektedir. Örnek olarak kayıkçılar, dokumacılar, feshçiler verilebilir (Genç, 2000: 297).

İstanbul Esnaf Tarihi 2 isimli eserde yer alan belgelerdeki konular dikkate alındığında, alım-satım nizamını ilgilendiren hükümlere bakıldığında esnaf örgütlenmesi içinde çok sayıda esnaf grubunun faaliyet gösterdiği görülmektedir. 18. Y.y.'da İstanbul'da ve Osmanlı şehirlerinde faaliyet gösteren esnaf grupları şunlardır:

Arpa ve saman esnafı, Emlak alım satım esnafı, kağıtçı esnafı, çaryekçi ve paçacı esnafı, pamuk dağıtım esnafı, şişeci, attaran, şerbetçi, akideci, (fırıncı) ekmekçi, iplikçi, mumcu, debbağ, kasap, saraç, bezzaz, terzi, hırdavat, lengerci, balıkçı, sebzeci, pabuç dikici, sermayeci, yağcı, manav, bahçıvan, bükücü, koltukçu, kebeci, sofçu ve parçacı, vakıf ekmekçisi esnafı, kürekçi, mandıra, haffaf, zahire, tuzcu, yaş yemiş esnafı, süpürgeci, bakırcı esnafı, işkembeci, camcı, keçeci, gazzaz(ipekçi), barutçu, sarımsakçı esnafı, çörekçi, kömürcü esnafı, sucuk esnafı, kanadar, balık tuzlama, buğday dövücü, yumurtacı, bamya esnafı, tekneci, taşçı.sabuncu, balmumu esnafı, kaşıkçı, tarakçı, yenici, tavukçu, nalbur esnafı, bakkal esnafı, alçıtaşı, dikici-çizmecici, bezirgan, tütücü, pastırmacı, kunduracı, kutucu, nakkaş, kalafatçı esnafı.

Osmanlı esnafında dini bir ayırım yapılmamakla birlikte üretilen malın veya verilen hizmetin türünde dinin belirleyici olduğu görülmüştür. Bu sebeple bazı meslek gruplarını yalnızca gayrimüslimler yürütürken bazılarını da Müslüman esnaf yürütmüştür.

Osmanlı esnaf teşkilatında aynı işi yapan insanlar dini ayırım olmadan bir arada faaliyet göstermiştir. Gayri Müslim esnaf, tüccar Müslüman esnafın tabi olduğu esnaf teşkilatının içinde yer almış, bu teşkilat tarafından kurallara göre faaliyet göstermişlerdir. Osmanlı esnaf teşkilatındaki önemli unsurlardan biriside mekândır. Genellikle imparatorlukta her çeşit eşyanın pazarı ya özel mağazalar ya bedesten ya da çarşı ve kervansaraylar olmuştur. Bedestenlerde değerli mücevherler altın, gümüş, değerli kumaşlar bulunuyordu. Çarşılar çok çeşitli malların alınıp satıldığı çeşitli dükkânlardan meydana gelirken, hanlar ise büyük tüccarlara yönelik çalışmıştır (Tabakoğlu, 2003, s.239-243). Belirli bir bölgede bir araya gelerek faaliyette bulunan esnaf ortak kurallar çerçevesinde grubunu kurmuş olurdu. Teşkilatlanmasını tamamlamış esnaf birliğinin bulunduğu mesleki alanda aynı nicelik ve teknikle mal ve hizmet üreten ayrı bir mesleki grubun faaliyet göstermesi yasaklanmıştır (Kala, 1998, 167).

Bir esnaf veya esnaf grubunun başka bir esnaf birliğinin faaliyet alanında teşkilatlanmaya kalkması halinde o alanda tekel hakkını elinde bulunduran esnaf birliği ilgili kadılığa veya doğrudan divan-ı hümayun a müracaat ederek tekellerine müdahale eden esnaf grubunun faaliyetten çıkarımını talep ederdi. Bu durumda şikayete konu olan esnaf grubunun faaliyete başlaması engellenir veya başladıysa faaliyeti durdurulurdu.

2.2. Esnaf Nizamı:

İhtisab müessesesi Osmanlı imparatorluğunda ‘özellikle dini emir ve yasaklara nezaket ile ahlak ve ananelerin kuşaklar arasında bozulmadan devamlılığını sağlamak ,günlük hayatın yanı sıra özellikle ticari faaliyetlerde devlet tarafından aktif bir sosyal kontrolün sağlanması bakımından önemli bir kontrol mekanizmasıdır (Erdoğan, 2000: 123). Bu bağlamda Osmanlı imparatorluğunda üreticiyi ve tüketiciyi korumaya yönelik çeşitli mekanizmalar oluşturulmuş ve çeşitli tedbirler alınmıştır. İşte bu amaca yönelik olarak kurulmuş olan geleneksel kurumların başında ihtisab müessesesi gelmektedir. İhtisab müessesesi çerçevesinde esnafı doğrudan ilgilendiren ihtisap kanunnameleri hazırlanmıştır. Bu kanunnameler ait oldukları şehrin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak tanzim edilmiş satışa sunulan malın tabi olacağı kuralları içeren kanunnameler olmuştur. İstanbul’a ait ihtisab kanunnamesi için; ‘buğday, kadife ve ipekli kumaş imalatı, tabaklama, ayakkabıcılık, koşum takımı (Faroqi, 2011: 72-75) örneklerini vermek mümkündür. İhtisab kanunlarının yanı sıra esnaf birliklerinin faaliyetlerini, daha iyi şartlarda sürdürebilmelerini temin etmek üzere, esnafın uymak zorunda olduğu kuralları da vardı. Bunlardan biri devlet

tarafından onaylayınca kadarki sürede uygulanan, diğeri devletin onayından sonra ortaya çıkan son şekliydi. Esnaf kurallarının ortaya çıkış süreçlerine bakıldığında her esnaf topluluğunun mesleki faaliyetinde tabi bulunacağı özel kuralları normal olarak kendisinin tespit ettiği ve bütün ustaların ortak kararı olarak kadıya sunduğu görülmektedir. Kadı tarafından verilen onay, divanı hümayun kalemlerinden birine kaydedilip, kaydedilen, nizam ı havi fermanın esnafa verilmesiyle resmi hüviyet kazanmış ve esnaf nizamı haline gelmiş bulunmaktadır. Onaylanan bu nizam esnaf kethüdalarına ve esnafa tebliğ edilip çeşitli zamanlarda yenilenir, nizama uyulup uyulmadığı kadılar aracılığıyla denetlenirdi. İcra organı; ihtiyar ustaları, nizam ustaları, heyet başkanı ve yardımcılarında oluşmuştur. Dönemlere göre büyük benzerlikler taşıyan Esnaf nizamları iki bölümden meydana gelmiştir. Üretim ve hammadde\mamul malın alım satımının tahsisi, tevziği, taşıma ve narh nizamları.

Sonuç olarak, Osmanlı esnaf kanunnameleri, nizamnameleri ve tüzükleri bir bütün olarak esnafın faaliyetlerini düzenlemiştir. Bundan dolayı bu kanunnameler, nizamnameler ve tüzükleri esnafı bağlayan şartlar olarak tanımlamak mümkündür.

2.3. ESNAF SUÇLARI:

Osmanlı imparatorluğunda ticari hayatı düzenleyen birçok kural vardır. Kuralların amacı toplumun huzurunu temin etmek, ticari hayatın düzenli bir şekilde sürdürülmesini sağlamaktır. Fakat bütün bu düzenlemelere rağmen esnaf örgütü içinde faaliyet gösteren bazı kişiler bu kurallara aykırı hareket edip toplumu aldatmıştır. Osmanlı esnafında suç işlemenin en önemli gerekçelerinden birisi haksız kazanç elde etme isteği olmuştur.

Osmanlı imparatorluğunda esnaf ve tüccarlarının işlediği suçları iki başlık altında incelemek mümkündür. Birincisi bütün esnaf birliklerinde görülebilecek ortak suçlardır ki, bunlar esnafın ruhsat ve izin almadan dükkân açması, üretimi ve satışı kendi yetkisi altında olmayan malı alıp satması, karaborsacılık ve kaçakçılık yapması, borcunu ödememesi veya geciktirmesi. İkinci grup ise, genellikle her esnaf grubuna özgü ve daha çok mesleğin özellikleriyle bağlantılı suçlardır. Örnek olarak esnafın nizamına aykırı hareket edip malın kalitesini veya dirhemini düşürerek haksız kazanç elde etmesi, belirlenen fiyatın dışında malı satması gibi durumlar verilebilir. Bu iki suç grubu dışında esnaf temsilcilerinin veya esnafın ticari hayatında önemli yerleri ve sorumlulukları olan görevlilerin işlediği suçları da ayrı bir grupta ele almak mümkündür.

Osmanlı esnafında en çok karşılaşılan suçlara bakıldığında narh ve kalite konusuna uyulmaması ön plana çıkmaktadır. Özellikle temel ihtiyaç maddelerindeki ihlallerin yaygın olduğu gözden kaçmamıştır.

2.3.1. SUÇ ÇEŞİTLERİ:

İstanbul Esnaf Tarihi 2 isimli eserde yer alan belgeler arasında alım –satım, narh ve üretim nizamlarını ilgilendiren hükümlere bakıldığında, esnaf örgütlenmesi içinde aşağıdaki suç çeşitleri karşımıza çıkmaktadır:

1-Ruhsatsız işyeri açma

2-Kaçak yollarla tablakârlık, seyyar satıcılık yapmak (koltukçular ve seyyar tezgahlar)

3-Hisse devri veya gedik hakkını satmada işlenen suçlar

4-Meslek ilkelerine ve kurallarına aykırılık (fırıncılar)

5-Mekân ihlali (saraç esnafı)

6-Mesleki yetersizlik (işin ehli olmayan kişilerin esnafın arasına karışması, (helvacı dükkânında ekmek imal eden kişiler)

7-Yetki gaspı- alana müdahale (Osmanlı esnaf kurallarına göre üretim ve satışı yetkisinde olmayan malı satması suçtur. Osmanlı esnafının ticaretini yapmaya yetkili olduğu mallar ile üretebileceği hizmet alanları kanun ve nizamlarla tespit edilmiştir. Esnafın kanuna ve nizama aykırı olarak ticaret yapması ve hizmet üretmesi suç olmasına rağmen çeşitli istismarların yaşandığı konulardan bu olmuştur. (başka esnafın yanında çalışan işçiyi ayartmak)

8- Kefalet uygulamasındaki suçlar (çaryekçiler bir kefile bağlı olarak çalışmak zorundalar)

9- Kaçakçılık, karaborsa, vurgunculuk (İstanbul un dışarıya bağımlı bir kent olması ve bu yüzden ihtiyaçlarının tamamına yakını dışarıdan karşılaması, bu malları almakla görevli kişilerin işlerini layıkıyla yapmaması, malı gümrükten kaçırmaları)

10- Borcunu ödememe

11- Kaliteyi bozma (Bu suç her meslek erbabı arasında görülmekte ama incelenen alım satım nizamlarında gıda maddeleri ticaretinde daha fazla görüldü. Ekmek, yağcı esnafı, sütçü esnafı, buğday. Bunu yapmalarının sebebi maliyetleri düşürmek ve bu yolla daha fazla para kazanmak için sattığı malın kalitesini bozmaktır.)

12- Narh ve dirhemde ihlâl (başta ekmek, buğday gibi temel ihtiyaç maddelerine resmi makamlarca konan narh bir mala uygulanan azami fiyattır. Narh verilirken malın fiyatına etki eden bütün faktörler göz önünde bulundurularak zam yapılmasına ihtiyaç duyulması halinde yeniden narh verilir. Narh tespiti işine devlet tarafından teşebbüs edildiği gibi, tüketici veya esnafın müracaatı üzerine de başvurulabilir. Fiyatların anormal bir şekilde artması halinde halk resmi makamlara müracaat ederek dondurulmasını isteyebilir. Esnafın narh tespiti iki şekilde olmuştur. Birincisi kendi içlerinde rekabeti önlemek üzere talep ettikleri narh idi. Bunlar hammadde alımında azami, mamul madde satışında asgariyi gösterirdi. İkincisi genellikle hammadde fiyatlarının yükselmesi karşısında kar oranlarının düşmesi üzerine uygulanmıştır. Narhın ihlalinde kullanılan en önemli araçlar ölçü ve tartı aletleri olmuştur. Osmanlı esnafının narh suçlarında rol oynayan faktörlerden biri hammadde temininde yaşanan sıkıntılardır.)

13- Esnaf temsilcileri ve görevlilerinin yolsuzlukları (Osmanlı esnaf teşkilatının önemli unsurlarından olan esnaf temsilcileri, tıpkı esnaf gibi kanun ve nizamlara göre iş yapmaktadırlar. Kanun dışı davranışları suç kapsamına girdiğinden bu konuda temel ölçü olan kanun ve nizamlara müracaat edilmiştir. Bu bağlamda merkezden kendilerine gönderilen emirler de kanun ve nizamın kaynağını teşkil ettiği için bağlayıcı olmuştur. Bunun tersi bir davranış suç sayılmıştır. Esnaf görevlilerinin işledikleri başlıca suçlar, görev ihlali, rüşvet, esnafa baskı, fazla vergi toplamak, esnafın malını gasp etmek, vergi kaçaklığı gibi suçlar olmuştur. Bu suçları iki aşamada gerçekleştirmiştir. Taşradaki faaliyetlerde ya da İstanbul a mal getirilmesi sırasında refakat işlemlerinde görülenler ve zahire sevkıyatı sırasında yaptıkları usulsüzlükler)

2.4. ESNAF DENETİMİ

Denetim Osmanlı ticari yaşamının en önemli unsurlarındandır. Devlet bu yüzden esnafın denetimine büyük önem vererek denetim işlemlerini ciddiyetle yapmıştır. Bu iş için çeşitli derecelerde yetkili kişileri görevlendirmiş, onları da hükümete karşı sorumlu kılarak görevlerini yapmalarını sağlamaya çalışmıştır. Esnafı denetlemekle görevli kişilerin yetkilerin kanun ve kurallarla tayin edilmiştir. Esnafı denetleyen ve çeşitli cezalar veren ve teklif eden, mahkemeye sevk eden veya cezayı bizzat infaz eden görevlilerin yetki ve konum bakımından en önemlisi sadrazam olmuştur. Sadrazamdan sonra denetim konusunda diğer sorumlu kişi muhtesip olmuştur. Kadının adli işlerinin yoğunluğu sebebiyle teftiş işleri ile ilgilenmeye pek zaman bulamamıştır. Muhtesip bu işlerle ilgilenmiştir. Esnafın denetiminde özellikle cezalandırılmasında fiilen sorumlu kişi de kadı olmuştur. (Örnek, kalpazanların kontrolleri, para rayici, cami yakınlarında meyhane

açılmaması, kayıkçı nizamı, esir ticareti) kısacası ticari hayatın her aşamasında yapılan uygulamalar kadının yetkisi dahilinde olmuştur.

2.5. ESNAFA VERİLEN CEZALAR:

Ceza bir suçun karşılığı olan müeyyidenin adıdır. Osmanlı esnafı da işlediği suçlardan dolayı bir takım müeyyidelere tabi tutulmuştur. Osmanlı hukukunda esnafı ilgilendiren cezaları çeşitli bölümlere ayırmak mümkündür. Bunlar ‘bedeni cezalar (idam, uzvun kesilmesi ve dayak), mali cezalar (dükkan kapatma, meslekten çıkarma, dükkan yıkma, malın müsadere ve imha edilmesi, para cezaları), bağlayıcı cezalar (hapis, sürgün, pranga, bend, kürek cezası), manevi cezalar (uyarı, teşhir) şeklindeki cezalardır (Ekinci, 2008: 338-342).

Osmanlı devletinde esnafın işlediği suçlara genellikle mahkemeler bakmakta, gerektiğinde çeşitli cezalar vermektedir. Yargılama usulü açısından şeriye mahkemelerinin yetki alanı hem Müslüman hem de gayrimüslimleri kapsamaktaydı.

Esnaf temsilcilerine ve yetkililerine verilen cezalar ise oldukça büyük bir öneme sahiptir. Esnafın çeşitli suçlara karışmasında elbette ki esnafla ilgili devlet görevlilerinin ve esnaf temsilcilerinin de rolü olmuştur. Kimi zaman bu kişiler suçun işlenmesine zemin hazırlarken kimi zamanda esnafın işlediği suçun doğrudan ortağı durumuna gelmişlerdir. Esnaf temsilcilerine verilen cezalar arasında; görevden alınmaları, sürgüne gönderilmeleri gibi çeşitli cezalar bulunmaktadır.

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde Osmanlı esnaf örgütünün teorik yapısıyla ilgili bilgi vermeye çalıştık. Şimdi ise İstanbul Esnaf Tarihi 2 isimli eserde yer alan, belgelerdeki konular dikkate alındığında, alım –satım, narh ve üretim nizamlarını ilgilendiren hükümler incelenerek; 18.y.y.’da İstanbul esnafının sorunları hakkında bilgi verilecektir.

3. ESNAF GRUPLARI VE SAYISI

Osmanlı esnafı temelde devlet için maaş karşılığı çalışanlar ve serbest olarak kendi işyerlerinde faaliyet gösterenler şeklinde ikiye ayrılmıştır. Osmanlı esnafı dendiğinde ilk akla gelmesi gereken gruplar bunlar olup, İstanbul esnaf tarihi ahkâm defterlerine göre çalışmada belirlenen esnaf grupları Tablo 1’de görüldüğü gibidir:

Tablo 1. Esnaf Grupları

Attar	Haffaf	Sahtiyan
Bahçıvan	Hırdavatçı	Saraç
Bakırcı	İşkembeci	Sarımsakçı
Bakkal	İplikçi	Sebzeci
Bamyacı	Kağıtçı	Sepetçi
Balıkçı	Kayıkçı	Sermayeci
Barutçu	Kasap	Sofçu
Basmacı	Kebeci	Sucuk
Bezzaz	Keresteci	Şerbetçi
Bıçakçı	Kunduracı	Şişeci
Börekçi	Lengerci	Taşçı
Bükücü	Manav	Tarakçı
Camcı	Mandıra	Tavukçu
Çaryekçi	Mumcu	Terzi
Çivici	Muytap	Tütüncü
Çörekçi	Nakkaş	Yağcı
Debbap	Nalbant	Yaş yemişçi
Demirci	Pastırmacı	Yenici
Dikici	Pamukçu	Yorgancı
Emlakçı	Prinççi	Zahire
Ekmekçi	Sahaf	

Bu dağılım açısından bakıldığında Osmanlı imparatorluğu esnaf örgütlenmelerinin en temel özelliği öncelikle içinde bulunulan şehir ve çevresinin ihtiyacını (iaşesini) karşılamak için faaliyetlerini sürdürmüş olduğudur. Ayrıca çevre illerin veya Osmanlı imparatorluğu dışından gelen taleplerin karşılanmasına yönelik üretim faaliyetlerinin olduğu da görülmüştür. Bu yapı içerisinde esnaf gruplarına ait olayların daha çok İstanbul ve çevresinde yaşandığı görülmüş olup, İstanbul, Şile, Eyüp, Galata, Tophane, Rumeli Hisarı, Büyükçekmece, Üsküdar, Yedikule ve taşra şehirleri bunlardan bazılarıdır. Problemler bazen aynı esnaf grupları arasında bazen de farklı esnaf grupları arasında yaşanmaktadır. Bu yapı içerisinde olaylarda yer alan esnaf temsilcileri olarak karşımıza kethüda, yiğitbaşı, gümrük görevlileri, ihtiyarlar çıkmaktadır. Ele alınan esnaf gruplarında kethüda, yiğitbaşı ve esnaf örgütüyle bağımsız bir örgüte sahip olabilmesi için uygun denilebilecek bir sayısal büyüklüğe ulaşmış oldukları görülmektedir. (Ekmekçi, debbağ, kasap) .sayısı az olanların ise bir esnaf örgütüne mülhak veya yamak statüsünde katıldığı görülmüştür. (yumurtacı esnafı)

Osmanlı esnaf örgütüne bakıldığında dini bir ayırım olmamakla birlikte üretilen malın veya hizmetin türünde dinin belirleyici bir rolünün olduğu görülmüştür. Bazı meslekleri yalnızca gayrimüslimlerin bazılarını ise yalnızca Müslümanların icra ettiği görülmüştür. (fırın ve alkol satışı) .esnaf grubunun başka bir esnaf grubunun faaliyet alanında teşkilatlandığını fark ettiği anda o alanda tekel hakkını elinde bulunduran esnaf birliği ilgili kadılığa ya da doğrudan Divan-ı Hümayun'a müracaat etmiştir. Ele almış olduğumuz esnaf gruplarının da böyle bir teşkilatlanmayı fark ettikleri anda başvurdukları birimin Kadı ya da Divan-ı Hümayun olduğu görülmüştür.

Esnaf gruplarının faaliyetlerini esnaf kanunnamelerinin, nizamnamelerinin veya tüzüklerinin düzenlemiş olduğu görülmüştür. Bunların şartları esnafı bağlayan şartlar olarak karşılırlarına çıkmıştır. Esnaf gruplarının yapmış oldukları suçlara bakıldığında daha çok ruhsatsız dükkân açma, kaçakçılık, üretimi ve satışı kendi yetkisinde olmayan malı alıp satma, malın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

kalitesini ve dirhemini düşürerek haksız kazanç elde etme, narh fiyatı dışında bir fiyatla mal satılması gibi suçları işlemiş oldukları görülmüştür.

3.1. Esnaf Gruplarının Suç Çeşitleri

İstanbul ahkâm defterlerinde yer alan esnaf grupları teşkilatlı bir şekilde çalışmakla beraber 18.y.y.'da yapmış oldukları faaliyetlerde çeşitli nedenlerden kaynaklanan bir takım sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu sorunlar çerçevesinde esnaf gruplarının aşağıda belirtilen suç çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bu sorunların ilki esnafın Selçuklulardan sonra geleneksel şekilde devam eden ticari ahlak ve prensiplerinin değişikliklere uğramasından, çöküşünden kaynaklanırken; ikincisi, devletin izlemiş olduğu ticaret, para politikası olmuştur. Üçüncüsü ise İstanbul esnafının Ahkâm Defterlerinde şikâyet konusu olan kendi teşkilat yapılarında yer alan esnaf grubunun ve yöneticilerin kural dışı davranışlarından doğmuştur. Bu davranışlar esnafın ticari ve sosyal yapılarını etkilemiş ve esnaf grupları da toplum üyeleri olarak bu olumsuzluklardan etkilenmiştir. Bu açılarından bakıldığında esnaf gruplarının suç çeşitlerini oluşturan sorunlarını aşağıdaki şekilde sınıflandırmak doğru olacaktır:

- * Uzunluk ve tartı ölçülerinde farklılıklar
- * Esas mesleği esnaflık olmayıp, esnaflıkla uğraşarak esnaflığın düzenini bozanlar
- * Fiyatlarda dengesizlik
- * Mal veya hammadde temini
- * Pazarlama
- * Rekabet
- * Esnaf üzerine konan sınırlamalar
- * Esnaf yöneticilerinin işinin ehli kişiler olmaması
- * Esnaf yöneticilerinin usulsüz davranışları
- * Esnaf gruplarının faaliyetlerine dışarıdan müdahalede bulunulması
- * Esnaftan gizli mal satarak vergi kaçırmak (Güler, 2000: 133)

İstanbul esnafının ticari faaliyetlerinde karşılaştıkları bu sorunlar sonucunda işledikleri suçları da çeşitli başlıklar altında toplamak mümkündür:

1-Ruhsatsız işyeri açma- Faaliyet alanına müdahale: Osmanlı esnaf gruplarında esnafın nerede faaliyet göstereceği ve kefillerinin kimler olacağı tespit edilerek defterlere kaydedildiği için bir iş kolunda kaç adet dükkânın faaliyet göstereceği belirlenmiş olurdu. Esnaf teşkilatında yeni bir iş yerinin açılması için ya ihtiyaç duyulması ya da halkın talebi gerekmiştir. İncelenen esnaf gruplarında tespit edilen sayıdan fazla dükkân açmanın Osmanlı esnaf kurallarına göre suç sayılmış olduğunu ve devletin izni olmadan dükkân açılmasına müsaade edilmediği, böyle bir durumla karşılaştıklarında da hemen esnaf yetkililerine haber verdikleri görülmüştür. Örneğin kasap esnafının miri salhaneler ve özel kişilere ait olan salhaneler olmak üzere sayıları ihtiyaca göre ve kanunla tespit edilmiştir. Bu salhaneler dışında salhane açılması yasaklanmıştır. Kasap ve çaryekçi esnaf gruplarına baktığımızda 16 olay içerisinde şikâyet edilen konuların bir kaçının da, hayvanların kesim yerlerinin devletin belirlediği yerlerin dışında ruhsatsız ve uygun şartları içermeyen yerlerde yapıldığı görülmüştür. (bunun dışında çörekçi, hamamcı esnafı, salhaneler, kunduracı esnafı, atarlar da diğer örnekler olarak gösterilebilir.)

2-Kaçak yollarla tablakârlık\ seyyar satıcılık: Osmanlı esnafı içinde en çok suçun görüldüğü meslek grubunun başında fırıncılar gelmiştir. Yapmış oldukları işin önemi ile ilgili

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

olarak karşılaşılan en önemli istismarlardan biri kaçak yollarla tabla ve iskemle açmaları olmuştur. Seyyar tezgâh anlamına gelen tabla ve ekmekle beraber diğer mamullerin de satıldığı iskemlelerin sayısı ve satış yapacakları yerler önceden kurallarla belirlenmekteydi. Fırıncılar tablakârlar üzerinde ekmek yapma hakkına sahipti. Fırıncılar işyerlerine tablakar yada simit koltukçusu almak istediklerinde kethüda ve yiğitbaşının onayını almak zorundalardı. Kefili olmayan birinin çalışması yasaklanmıştı. Tablakârların da uymak zorunda oldukları çeşitli kurallar vardı. Bunlar arasında en önemli suç tablakârların başka fırınların yakınında ekmek satmamalarıydı. Ekmekçi grubunun dâhil olduğu incelenen 30 olayın yaklaşık yarısının kaçak yollarla ekmek satışı olduğu görülmüştür. (un alma mecburiyeti örnek olarak verilebilir)

3- Mesleki kurallara uyulmaması: Osmanlı esnafında mesleki ilkelere bağlı kalmak çok önemliydi. Esnafın birbirine karşı sorumluluğu olduğu gibi kendi içerisinde de belli bir disiplin sürecine ve ahlaki prensiplere uygun davranması gerekmiştir. Bu açıdan bakıldığında esnafın ahlaksızlığı bile suç sayılmıştır. Devletin koymuş olduğu kurallara rağmen esnaf arasında meslek kurallarına uyulmadığı görülmüştür. Her meslek grubu içerisinde mesleğe saygısızlık anlamına gelebilecek çeşitli suçlar işlenmiştir. Örneğin incelediğimiz olaylar içerisinde bulunan sermayeci esnafı, getirdikleri malı pazarcılara vermek zorunda oldukları halde, bazen pazarcı olmayan ancak fazla para ödeyen kişilere vererek mal sıkıntısına sebep olmuşlardır. Fırıncılar ise almamaları gereken yerden un almışlardır. Debbağların salhanelerde kesilen hayvanların derilerini belirlenmiş olan yerlere vermemeleri de bu suç grubu içerisinde yer almaktadır.

4- Mekân ihlali: Osmanlı esnafının hangi malı hangi mekanlarda satacağı belirlenmişti. Malın satılması gereken yerin dışında satılması esnaf suçları arasında yer almıştır. Esnaf grubuna baktığımızda sarrafların ticaret yapacağı mekan saraçhane olmuştur. Hem eski hem yeni mallar burada satılacaktır. Saraç esnafına ait olan malların saraçhane dışında satıldığına dair üç adet esnaf şikayeti karşımıza çıkmıştır. Bunlardan birinde Müslüman bir saraç esnafı nizama aykırı olarak tavuk pazarında kiraladığı dükkânda saraçlık yapmıştır. İncelediğimiz bazı olaylarda kasapların belirlenmiş olan yerler dışında kesim yaptıkları görülmüştür. Bezzazlar ellerindeki tezgahları satarak başka yerlerde yeni kumaş tezgahları açmışlardır.

5- Mesleki yetersizlik: Osmanlı esnafının şikâyet etmiş olduğu konulardan birisi de işin ehli olmayan kişiler tarafından yapılarak kuralların bozulmuş olmasıdır. İncelediğimiz olaylar içerisinde nakkaş ustasının yapabileceği bir işi kutucu esnafının yaptığı görülmüştür.

6- Kaçakçılık: İstanbul dışarıya bağımlı bir kent olarak ihtiyaçlarının birçoğunu dışarıdan karşılamıştır. Bu bağlamda İmparatorluk içerisindeki hububatın gerek ihracı gerekse İmparatorluk içinde bir başka yere götürülüp satılması Hükümetin iznine bağlı olmuştur. Yetkililer sürekli ikaz edilmiş, başkente gönderilmesi gereken mal konusunda ihmalkâr davranılmaması istemiştir. Bu yolla gerek zahirenin gönderildiği yerlerdeki görevliler gerek gemi sahipleri ve gerekse İstanbul'da Unkaparı'nda zahireyi teslim almakla görevli kişiler işlerini düzenli takip etmek zorunda kalmışlardır. Bütün bu kanun ve kurallara rağmen esnaf grubu içerisinde yaşanan temel sorunlardan biri de kaçakçılık olmuştur. Zahir, hayvan, sebze, demir, kereste, pamuk gibi çeşitli mallar kaçakçılığa konu olmuştur. Bu kapsama giren suçların en çok görülen işleme biçimi malı gümrükten kaçırma olmuştur. Gümrük bölgesine gelen malı ve hammaddeyi alım hakkı, ilk olarak o malın ya da hammaddenin kullanım haklarına sahip gruplara tanınmıştı. Bu hakka sahip olmayanlar, malların beklendikleri limana varmalarından önce bu malları kaçak yollarla ele geçirmişlerdir.

7- Kaliteyi Düşürme: Osmanlı esnafının işlediği suçların bir kısmı da malın kalitesini düşürmek suretiyle yapılan satışlar olmuştur. Bu problem her meslek grubunda görülmekle birlikte daha çok gıda maddeleri satışında görülmüştür. Fırıncıların kaliteli un kullanmayıp kalitesi düşük

ekmek imal etmeleri, sebzecilerin ürünleri hasat mevsiminden önce satmaları, sofçu esnafının sahte sof satmaları bu gruba örnek olarak gösterilebilir.

8- Narh kurallarına aykırı davranmak: Osmanlı esnafının uymak zorunda olduğu kuralların başında gelen narh, aynı zamanda esnaf tarafından en çok ihlal edilen kurallardan da biri olmuştur. Narh ihlali incelediğimiz olaylar arasında her esnaf grubunun dahil olduğu bir suç türü olmuştur. Taşradan İstanbul'a getirilen sebzelerin esnaf görevlileri aracılığıyla geçerli narh üzerinden dağıtılması işleminde diğer esnaf gruplarından bazı kimselerin hakları olmadığı halde, sebzecilerin faaliyet alanına müdahale etmeleri ve ele geçirdikleri sebzeleri başka yerlere götürerek dilemiş oldukları fiyatlardan sattıkları bu suç kapsamına giren bir örnek olarak gösterilebilir.

9-Ahlaka uygun olmayan mal satışı: Osmanlı esnafında bazı meslekleri yalnızca gayrimüslimler yaparken bazılarını Müslüman esnaf yapmıştır. Müslümanlar tarafından yapılması günah olan ve meslek ilkelerinin çiğnenmesi anlamına gelen ve işyerinin kötü amaçlarla kullanılmasına aracılık eden esnaf grupları da karşımıza çıkmıştır. İncelediğimiz olayların birinde Arnavutköy'de açtığı bakkal dükkânında alkollü içki satmak isteyen bir esnaf halk tarafından şikâyet edilmiştir. Osmanlı esnaf grupları içerisinde faaliyet gösteren fakat bazı dönemlerde faaliyetleri yasaklanan içki satım işleri devletin en yakından takip ettiği esnaf faaliyetlerinden biri olmuştur.

Tablo 2. Alım Satım İşlemlerine Göre Esnaf Gruplarının Sorunları:

Attar-Akideci-Şerbetçi:18	Hırdavatçı: 5	Saraç: 2
Bahçıvan: 4	İşkembeci: 1	Sarımsakçı: 1
Bakırcı:3	Kağıtçı: 4	Sarrafi: 2
Bakkal:3	Kayıkcı:	Sepetçi: 1
Bamyacı: 2	Kasap-Çaryekçi: 16	Sermayeci: 2
Balıkçı:4	Kebeci	Sofçu: 3
Barutçu: 1	Keresteci: 2	Sucuk: 2
Bezzaz-Terzi:5	Kunduracı: 2	Şişeci: 6
Bıçakçı:2	Küfeci: 1	Taşçı: 5
Börekçi:4	Manav: 9	Tarakçı: 2
Bükücü-İplikçi-Gazzaz: 6	Mandıra: 1	Tavukçu: 1
Camcı: 3	Mumcu-Yağcı: 4	Tütüncü: 1
Çivici: 3	Muytap: 1	Yaş yemişi: 4
Debbağ: 17	Nakkaş: 1	Yorgancı: 1
Demirci-Lengerci:	Nalbant: 2	Zahire: 2
Dikici: 2	Pastırmacı: 1	
Emlakçı: 2	Pamukçu: 1	
Ekmekçi: 30	Prinççi: 1	
Haffaf: 1	Sahaf: 3	

3.1.2. Osmanlı Esnaf Teşkilatında Esnaf Temsilcilerinin ve Görevlilerin İşledikleri Suçlar:

Osmanlı esnaf teşkilatını oluşturan esnaf temsilcilerinin esnaf gibi kanun ve kurallar çerçevesinde işlerini yapmışlardır. Fakat ele alınan olayların bazılarında esnaf görevlileri olarak karşımıza çıkan emin, kethüda, ihtiyar ve ustaların kuralları ihlal ettiği görülmüştür. Bu görevliler

görevlerini ihmal etmek, usulsüzlüklere göz yummak, vergi kaçakçılığı yapmak gibi suçlarla karşımıza çıkmışlardır.

3.1.3. Esnafa Verilen Cezalar:

Denetim Osmanlı esnaf örgütünün önemli unsurlarından olmuş, denetimlere büyük önem verilmiş ve ciddiyle yapılmıştır. Osmanlı esnafı ticari faaliyetleri sırasında bilerek ya da bilmeyerek çeşitli suçları işlediğinde, resmi otoritenin yaptırımını karşı karşıya kalmıştır. Olaylara baktığımızda ceza gerektiren suçlarda faaliyetin türüne bağlı olmak şartıyla öncelikle ceza verilmediği, esnafın uyarıldığı görülmüştür. Ceza daha çok suçun tekrarında verilmiştir. İncelediğimiz olaylarda daha çok manevi cezalar kapsamına giren uyarı v.b. cezaların verildiği görülmüştür. Bunun dışında en çok rastlanan bir diğer ceza türü de mali cezalar olmuştur. Bu tür cezalar meslektan uzaklaştırılma veya dükkanın kapatılması olmuştur.. Bağlayıcı cezalar açısından bakıldığında da karşımıza çıkan, sofçu esnafını ilgilendiren bir olayda, kürek cezası verildiği ancak uygulanmadığı görülmüştür. Bedeni bir ceza örneği ise incelediğimiz olaylar arasında yer almamaktadır.

Aşağıda İstanbul ahkâm defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2 isimli eserde yer alan; 18. Y.y.'da İstanbul tüccarları arasında gerçekleşen; alım-satım, narh ve üretim nizamlarını ilgilendiren belli başlı sorunlar incelenerek, tablo şeklinde özetlenmiştir.

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1745	İst.	Vakıf	Arpa-Saman	Meslek ihlali	Arpa-saman esnafı	Arpa esnafı	Hüküm yaz.	-
Ahkam defteri	1745	İst./Galata	-	Emlak	Meslek ihlali	Emlak esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam Defteri	1764	İst.	-	Kağıt	Meslek ihlali	Kağıtçı esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst.	-	Çaryekçi ve Paçacı	Meslek ihlali	Çaryekçi ve Paçacı Esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst.	-	Pamuk	Meslek ihlali	Pamuk esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst.	-	Şişe	Meslek ihlali	Şişeci esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst. Galata	-	Şişe	Meslek ihlali	Şişeci esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst.	-	Şişe	Meslek ihlali	Şişeci esnafı/Ketuda	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst. B. Çekmece	-	Ekmek fırını	Meslek ihlali	Ekmek fırını/ekmekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1764	İst.	-	Attar	Meslek ihlali	Attar Şerbetçi Akideci Frenk şeker	Kethuda	Hüküm yaz.	-
Ahkam defteri	1764	İst.	-	Taze meyve	Meslek ihlali	Sermayeci esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam Defteri	1764	İst.	-	İç yağ	Meslek ihlali	Mumcu esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst. Üsküdar	-	Yağ	Meslek ihlali	Yağcı esnafı Küşbe esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst.	-	Sebze	Meslek ihlali	Bahçivan esnafı Koltukçu esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst.	-	Sebze Bin guruş borç	Meslek ihlali	Bahçivan esnafı Manav esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst. Eyüp	-	Ekmek	Meslek ihlali	Ekmekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1764	İst.	-	Sebze	Meslek ihlali	Manav esnafı Bakkal esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	-
Ahkam defteri	1764	İst. Tophane Kasımpaşa	-	Deri	Meslek ihlali	Debbağ esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam Defteri	1764	İst.	-	Baharat Kahve Şeker	Meslek ihlali	Attar esnafı Şerbetçi esnafı Akideci esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1776	İst.	-	Baharat Kahve Şeker Bölüşüm	Meslek ihlali	Attar esnafı Şerbetçi esnafı Akideci esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1784	İst.	-	Baharat Kahve Şeker Bölüşüm	Meslek ihlali	Attar esnafı Şerbetçi esnafı Akideci esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1784	İst.	-	Ekmek Kufür	Meslek ihlali	Ekmekçi esnafı Tablekar	Kethuda Yiğitbaşı	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst.	-	Koyun Kuzu Keçi	Meslek ihlali	Çarkeyçi esnafı Kasap esnafı	-	Hüküm yaz.	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1764	İst.	-	İplik	Meslek ihlali	İplikçi esnafı Bükücü esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam defteri	1764	İst. Eyüp	-	Ekmek Müslim Gayrimüslim	Meslek ihlali	Ekmekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam Defteri	1764	İst.	-	Baharat Kahve Şeker	Meslek ihlali	Attar esnafı Şerbetçi esnafı Çivit/boya esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst.	-	Baharat Kahve Şeker Bölüşüm	Meslek ihlali	Attar esnafı Şerbetçi esnafı Akideci esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst. Eyüp	-	Deri İçyağı	Meslek ihlali	Debbağ esnafı Çaryekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst.	-	Koyun Keçi	Meslek ihlali	Kasap esnafı Çaryekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1764	İst.	-	Altın	Meslek ihlali	Sarraç esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1765	İst.	-	Kitap	Meslek ihlali	Sahaf esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam defteri	1764	İst. Rumeli hisarı	-	Ekmek Müslim Gayrimüslim	Meslek ihlali	Ekmekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam Defteri	1764	İst.	-	Kağıt	Meslek ihlali	Kağıtçı esnafı	Emin	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1765	İst.	-	Bezzaz	Meslek ihlali	Bezzaz esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1765	İst. Galata	-	Hırdavat	Meslek ihlali	Hırdavatçı esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1765	İst.	-	Şeker	Meslek ihlali	Attar esnafı Şekerci esnafı Akideci esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1789	İst.	-	Nalbur Mismar Lenger	Meslek ihlali	Lengerci esnafı Demir esnafı Çivi esnafı	Kethuda İhtiyar	Hüküm yaz.	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1765	İst. Galata	-	Balık Kaçak	Meslek ihlali	Balıkçı esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam defteri	1765	İst. Eyüp	-	Ekmek	Meslek ihlali	Ekmekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam Defteri	1765	İst.	-	Ekmek	Meslek ihlali	Ekmekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1765	İst. Kısıklı	-	Dükkan açma	Meslek ihlali	Bakkal esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1765	İst. Yedikule	-	Deri	Meslek ihlali	Debbağ esnafı Saraç esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1765	İst. Galata	-	Frenk pabucu	Meslek ihlali	Pabuç esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1765	İst. Langa	-	Ekmek	Meslek ihlali	Ekmek esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1765	İst. Parmak kapı	-	Balmumu	Meslek ihlali	Attar esnafı	Kethuda Yiğitbaşı	Hüküm yaz.	-

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1765	İst.	-	Kebe	Meslek ihlali	Kebe esnafı	Gümrük emini	Hüküm yaz.	-
Ahkam defteri	1765	İst.	-	Sof ve parça Müslim/gayrimüslim	Meslek ihlali	Sofçu esnafı Parçacı esnafı	Kethuda Yiğitbaşı	Hüküm yaz.	
Ahkam Defteri	1765	İst.	Vakıf	Ekmek Francala ekmeği	Meslek ihlali	Francala esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1765	İst.	Vakıf	Ekmek Francala ekmeği	Meslek ihlali	Francala esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1765	İst.	Vakıf	Ekmek Francala ekmeği	Meslek ihlali	Francala esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1765	İst. Ankara	-	Sof	Meslek ihlali	Sofçu esnafı	-	Hüküm yaz.	
Ahkam defteri	1766	İst.	-	Deri	Meslek ihlali	Debbağ esnafı	-	Hüküm yaz.	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1766	İst. Sirkeci	Vakıf	Kereste Nakliye	Meslek ihlali	Kürekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam defteri	1766	İst.	-	Kağıt Müslüman Yahudi	Meslek ihlali	Kağıtçı esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1767	İst.	-	Şerbet Kahve Zımmi Yahudi Müslüman	Meslek ihlali	Ayakta şerbet satıcı esnafı Şerbetçi esnafı Kayıkçı esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam defteri	1767	İst.	-	Süt Ölçü	Meslek ihlali	Mandıra esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam defteri	1767	İst.	-	Süt Ölçü	Meslek ihlali	Mandıra esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam defteri	1767	İst.	-	İp	Meslek ihlali	İbrişim bükücü esnafı Gazzaz esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam defteri	1767	İst.	-	Attar alımı Yahudi Müslüman Yurtdışı ve taşradan gelen ürünler	Meslek ihlali	Attar esnafı	Emin Kethuda	Hüküm yaz.	-

Belge	Tarih	İl	Biri m	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1767	İst.	-	Sebze	Meslek ihlali	Sebzeci esnafı Manav esnafı	Kethuda Yiğitbaşı	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1767	İst.	-	Mandıra	Narh	Mandıracı esnafı Kaymakçı esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1767	İst.	-	Mandıra	Narh	Mandıracı esnafı Kaymakçı esnafı	-	Hüküm kaymakçı esnafına bildirilmesi	-
Ahkam Defteri	1767	İst.	-	Bükücü esnafı Müslim Gayrimüslüm	Narh	Gazzaz esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1767	İst.	-	Yurtdışından ve taşradan gelen mallar	Çalışma şartlarında eşitsizlik	Attar esnafı	Kethuda Yiğitbaşı	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1767	İst.	-	Sebze	Faaliyet alanına müdahale	Manav esnafı Sebzeci esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1767	İst. Sili vri	-	Ekmek	Narh	Ekmekçi esnafı	-	Ruhsat verilmesi için hüküm yaz.	-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1767	İst.	-	Cam	Faaliyet alanına müdahale	Haffaf esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1767	İst.	-	Zahire	Meslek ihlali	Zahireci esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1767	İst.	-	Zahire	Meslek ihlali	Zahireci esnafı	-	Hükümün tekrarı	-
Ahkam Defteri	1768	Akdeniz Karadeniz Bölgesi	-	Tuz	Kaçakçılık	Tuzcu esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1766	İst.	-	Yaş yemiş	Meslek ihlali	Yaş yemiş esnafı Yumurtacı esnafı	Kethuda Yiğitbaşı	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1766	İst. Üsküdar	-	Sebze	Seyyar satıcılık	Manav esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1768	İst.	-	Süpürge sepet	Narh	Süpürgeci esnafı Sepetçi esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1768	Kurfa Kulübe köyü	-	Kömür	Borç alacak ilişkisi	Kömürcü esnafı	-	Hüküm yaz.	-

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1769	İst.	-	Deri	Narh	Debbağ esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1774	İst. Tophane	-	Bakır	Meslek ihlali	Bakırcı esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1792	İst. Kasımpaşa	-	Deri	Kaçakçılık	Debbağ esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1774	İst.	-	Terzi	Ruhsatsız işyeri	Terzi esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1774	İst.	-	Cam	Meslek ihlali	Camcı esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1774	İst.	-	İşkemb e ve şirden çorbası	Faaliyet alanına müdahale	İşkembeci esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1774	İst.	-	Yün yapağı	Faaliyet alanına müdahale	Keçeci esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst. Ortaköy	Vakıf	Ekmek	Seyyar satıcılık	Ekmekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	İbrişim	Meslek ihlali	Gazzaz esnafı	-	Hüküm yaz.	-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1775	İst. Üsküdar	Vakıf	Kira	Meslek ihlali	Debbağ esnafı Vakıf	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst. Beykoz Kasımpaşa Üsküdar	-	Barut	Meslek ihlali	Barutçu esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Sarımsak	Meslek ihlali	Sarımsakçı esnafı Çarıkçı esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	Vakıf	Kereste	Meslek ihlali	Keresteci esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Ekmek	Meslek ihlali	Ekmekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Un	Meslek ihlali	Uncu esnafı	Yetkili gümrük emini	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Boyama işlemi	Meslek ihlali	Dikici esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	Yorgan Feenk Yahudi ve müslümanlar arasında	Yorgan	Narh	Yorgancı esnafı	-	Hüküm yaz.	-

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Siğir	Narh	Siğir esnafı Kanadarlar	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst. Yedikule	-	Ekmek Çörek	Faaliyet alanına müdahale	Ekmekçi esnafı Çörekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Siğir Yahudi	Meslek ihlali	Siğir esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Siğir Sucuk	Kaçakçılık	Siğir Esnafı Sucuk esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Siğir	Kaçakçılık	Siğir esnafı Kanadar	Kethuda İhtiyar	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Siğir Yahudi	Kaçakçılık	Siğir esnafı Koltukçu esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Balık Sebze	Faaliyet alanına müdahale	Balıkçı esnafı Manav esnafı Topçu esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Balık	Meslek ihlali	Balık esnafı Balık tuzlama esnafı Koltukçu	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Balık Sebze	Meslek ihlali	Balık esnafı Koltukçu esnafı Manav esnafı	-	Hüküm yaz.	-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Deri	Narh	Debbağ esnafı Keçeci esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst. Üsküdar Yedikule	-	Deri	Meslek ihlali	Debbağ esnafı Çaryekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Buğday	Kaliteyi düşürmek	Buğday dövücü esnafı Un kaparı esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst. Yedikule	-	Deri	Narh	Debbağ esnafı Kasap esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst. Üsküdar	-	İhlamur tomruğu	Ruhsatsız işyeri Faaliyet alanına müdahale	Bıçakçı esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Yaş yemiş	Meslek ihlali	Yaş yemiş esnafı Yumurtacı esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst. Galata	-	Balık	Meslek ihlali	Balıkçı esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Çivi Demir	Kaçakçılık	Çivi esnafı Demirci esnafı	-	Hüküm yaz.	-

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1775	İst. Eyüp	-	Ekmek	Faaliyet alanına müdahale	Ekmekçi esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst. Eminönü	-	Bamya	Meslek ihlali	Bamyacı esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Küfe Zift Katran	Narh	Tekneci esnafı Mismarcı esnafı Keresteci esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Taş	Meslek ihlali	Taşçı esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Ekmek	Faaliyet alanına müdahale	Ekmekçi esnafı Leblebici esnafı Helvacı esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Sığır	Meslek ihlali	Sığır esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Taş Müslim Gayri müslim	Çalışma şartlarında eşitsizlik	Taşçı esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Attar	Çalışma şartlarında eşitsizlik	Attar esnafı	Yığıtbaşı Kethuda İhtiyar	Hüküm yaz.	-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1775	İst. Eyüp	-	Attar	Çalışma Şartlarında Eşitsizlik	Attar Esnafı Akideci Esnafı Şerbetçi Esnafı	Kethüda Yiğit Başı	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst. Eminönü	-	Sebze	Narh	Sebzeci Esnafı Manav Esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Pirinç	Kaçakçılık	Pirinç Esnafı Koltukçu Esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	Bandırma	-Vakıf	Simit	Meslek ihlali	-	Vakıf ve Simitçi Esnafı	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	-	Sebze	Narh	Yaş Yemiş Esnafı Yumurtacı Esnafı	Kethüda	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	Karamürsel	-	Deri	Meslek ihlali	Kasap Esnafı Debbâğ Esnafı	Kethuda	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1775	İst.	Attar	Frenk Şekeri	Meslek İhlali	Attar, Şerbetçi, Akideci Esnafı	Kethüda, Yiğit Başı İhtiyar	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst.	-	Elbise	Meslek İhlali	Yenici Esnafı Terzi Esnafı	-	Hüküm yaz.	-

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1776	İst.	-	Üsküf Keçesi	Meslek İhlali	Debbâğ Esnafı Keçeci Esnafı Külahçı Esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst.	-	Ekmek	Seyyar Satıcılık	Ekmekçi Esnafı Tablakar	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst.	-	Taş	Meslek İhlali	Taşçı Esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst. Galata	-	Sebze	Faaliyet Alanına Müdahale	-	-Kethüda İhtiyar	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst.	-	Şerbet Kahve	Kaçak Yollarla Tablakarlık ve Seyyar Satıcılık	Şerbet Esnafı Hamal ve Şerbet Satıcıları	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst.	-	Sof	Kaçakçılık	Sofçu Esnafı	Kethüda	Hüküm yaz.	-Kürek Cezası (Fakat Uygulanmıyordur)
Ahkam Defteri	1776	İst. Hasköy	-	Sığır Yahudi	Meslek İhlali	Yahudi Kasap Esnafı ve Kasap Esnafı	-	Hüküm yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst. Küçükçekmece	-	Ekmek	Faaliyet Alanına Müdahale	Ekmekçi Esnafı Bakkal Esnafı	-	Hüküm yaz.	-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1777	İst.	-	Tütün	Faaliyet Alanına Müdahale	Debbağ Esnafı Keçeci Esnafı Kulahçı Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst.	-	Ekmek	Seyyar Satıcılık	Ekmekçi Esnafı Tablakar	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst.	-	Taş	Meslek İhlali	Taşçı Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst. Galata	-	Sebze	Faaliyet Alanına Müdahale	-	-Kethüda İhtiyar	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst.	-	Şerbet Kahve	Kaçak Yollarla Tablakarlık ve Seyyar	Şerbet Esnafı Hamal ve Şerbet Satıcıları	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst.	-	Sof	Kaçakçılık	Sofçu Esnafı	Kethüda	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst. Hasköy	-	Sığır Yahudi	Meslek İhlali	Yahudi Kasap Esnafı ve Kasap Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1776	İst. Küçükçek mece	-	Ekmek	Faaliyet Alanına Müdahale	Ekmekçi Esnafı Bakkal Esnafı	-	Hükü m yaz.	-

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1777	İst.	-	Sebze	Meslek İhlali	Sebzeci Esnafı Semayeci Esnafı Küfeci Esnafı Mühtekir Esnaf	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1777	İst. Ayazağa Köyü	-	Ekmek	Ruhsatsız İşyeri Açma	Ekmekçi Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1777	İst.	-	Üzüm	Kaçakçılık	Manav Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1777	İst. Rumeli Hisarı Fener Köyü Zimmi	-	Ekmek	Kaçakçılık ve Tablakarlık	Ekmekçi Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1777	İst. Galata	-	Gözleme Çörek	Ruhsatsız İşyeri Açma	Gözlemeci Esnafı Çörekçi Esnafı	Kethüda	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1777	İst. Katırlı Köy, Umurbey Köy	-	Taş	Faaliyet Alanına Müdahale	Altçı Taşı Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1777	İst.	-	Sebze	Ruhsatsız İşyeri Açma Faaliyet Alanına Müdahale	Bahçıvan Esnafı Bakkal Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1777	İst.	-	Çizme ve Meşin	Kaliteyi Düşürme	Dikici Esnafı, Sahtiyan Esnafı,	Yiğit başı, Çizmecî Başı,	Hükü m yaz.	-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1777	Bolu Gerede	-	Tomruk Alımı	Faaliyet Alanına Müdahale	İstanbul Tarkçı Esnafı, Gerede Tarkçı Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1792	İst.	-	Cam Kase	Kaçakçılık	Billurcu Esnafı	Kethüda	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1793	İst.	-	Tiftik	Faaliyet Alanına Müdahale	Külahçı Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1786	İst.	-	Arpa	Meslek İhlali	Kasap Esnafı, Bevvaban Esnafı ve Zabitan Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1787	İst.	-	Sebze	Kaçakçılık	Sebzeci Esnafı, Yaş Yemiş Esnafı	Kethüda, Yiğitbaşı Rusüm	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1787	İst.	-	Bakır	Ruhsatsız İşyeri Açma	Bakırcı Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1787	İst.	-	Koyun	Kaçakçılık	Kasab Esnafı, Mühtekir Esnaf	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1787	İst.	-	Ekmek	Meslek İhlali	Ekmekçi Esnafı Mühtekir Esnaf	-	Hükü m yaz.	-

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1788	İst. Yedikule	-	Mum	Narh	Mum Esnafı	Kethüda	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1788	İst.	-	Ekmek	Meslek İhlali	Ekmekçi Esnafı, Mühtekir Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1788	İst.	-	Ağnam Alım Satım	Kaçakçılık, Meslek İhlali	Kasap Esnafı, Koltukçu Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1788	İst. Eskisaray ve Galatasaray	-	Mum (Kıtlık Dönemi)	-	Mumcu Esnafı	-Bazarbaşı	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1788	İst.	-	Sebze	Kaçakçılık	Sebzeci Esnafı, Bahçıvan Esnafı	Kethüda, Yiğitbaşı	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1789	İst.	-	Nalbur	İnhisarın Kaldırılması	Demirci Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1808	İst.	-	Çömlekçi	Faaliyet Alanına Müdahale	Çömlekçi Esnafı	Kethüda	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1786	İst. Galata	-	Mum	Kaçakçılık	Mumcu Esnafı ve Salhane Esnafı	-	Hükü m yaz.	-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1786	İst.	-	Şişe	Meslek İhlali	Şişeci Esnafı	Kethüda, Yiğitbaşı	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1783	İst.	-	Kutu	Mesleki Yetersizlik	Kutucu Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1783	İst. Galata	-	Sepet	Kaçakçılık	Kalafatçı Esnafı, Sepetçi Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1783	İst.	-	Sebze Zımmi	Kaçakçılık	Sebzeci Esnafı, Madrabazlar	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1783	İst. Eyüp	-	Tavuk	Dükkan Açılması İstemi	Tavuk Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1783	İst.	-	Mısır Hasır	Narh	Süpürgeci Esnafı, Mühtekir	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1784	İst.	-	Bezzaz	Meslek İhlali	Bezzaz Esnafı, Terzi Esnafı	Kethüda, İhtiyar	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1789	İst.	-	Kaşık	Meslek İhlali	Kaşıkçı Esnafı, Tarakçı Esnafı	-	Hükü m yaz.	-

Belge	Tarih	İl	Birim	Konu	Suç	Esnaf Örgütü	Esnaf Temsilcisi	Karar	Ceza
Ahkam Defteri	1788	İst.	-	Nal	Narh	Nalbant Esnafı, Sofya Nal Tüccarı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1792	İst.	-	Elbise	Meslek İhlali	Terzi esnafı ve Yenici Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1792	İst.	-	Deri (İnhisarın Kaldırılması)	Meslek İhlali	Debbağ Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1792	İst.	-	Deri	Faaliyet Alanına Müdahale	Debbağ Esnafı, Koltukçu E snafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1792	İst.	-	Sahtiyan	Meslek İhlali	Sahtiyan Esnafı, Bezirgan Esnafı	Gümrük Emini	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1781	İst. Arnavut Köy	-	Dükkan Açımı	Ahlaka Uygun Olmayan Mal Satışı	Bakkal Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1781	İst. Küçükçek mece	-	Deri Rum Esnafı	Kaçakçılık	Debbağ Esnafı	-	Hükü m yaz.	-
Ahkam Defteri	1781	İst. Küçükçek mece	-	Deri Rum Esnafı	Kaçakçılık	Debbağ Esnafı ve Dikici Rum Esnafı	-	Hükü m yaz.	-

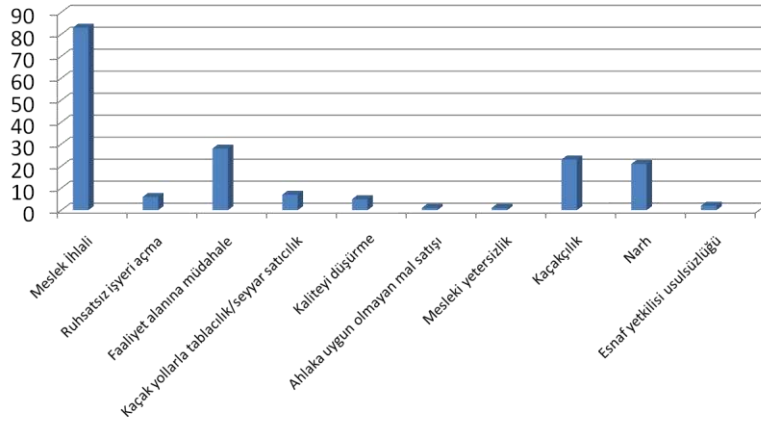
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Olaylara Göre Suç Sayıları

Meslek İhlali	83
Ruhsatsız işyeri açma	6
Faaliyet alanına müdahale	28
Kaçak yollarla tablacılık/seyyar satıcılık	7
Kaliteyi düşürme	5
Ahlaka uygun olmayan mal satışı	1
Mesleki yetersizlik	1
Kaçakçılık	23
Narh	21
Esnaf yetkilisi usulsüzlüğü	2

Olaylara Göre Suç Sayıları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

4. SONUÇ

18.y.y. Osmanlı esnaf grubu, içinde bulunmuş oldukları dönemin iktisadi, sosyal ve idari yapısı içerisinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Esnaf gruplarının birçoğu fütüvvet prensiplerini ve bu prensipleri uygulayan yapıdan yavaş yavaş uzaklaşmıştır. Bu dönemde sermayelerini, işgüçlerini geliştirmeye çalışmışlardır. Bu süreç sonunda teşkilat biçimleri de doğal olarak şekil ve içerik yönünden önceki dönemlerden farklı bir yapı sergilemiştir. Bu zümrelerin başındaki yöneticiler artık Ahiler olmayıp, bunların yerine kethüda, yiğitbaşı ve ustabaşı olarak tanımlanan görevliler atanmıştır. Esnaf gruplarının teşebbüs güçlerini ve iş kapasitelerini geliştirmelerine paralel olarak 18.y.y.'da bir takım ekonomik, idari ve askeri sorunlarla karşılaşmalarının yanı sıra, esnaf gruplarının kendi teşkilatları içerisinde bizzat kendilerinden ya da yöneticilerinden kaynaklanan sorunlarla da karşılaştıkları görülmüştür. Osmanlı esnaf örgütü yaşamış oldukları problemlerin çözümü için bir takım önlemler almıştır. Fakat alınan önlemlere rağmen sorunların devam etmesi önlemlerin verimliliğinin düşük olduğunu göstermektedir. Tespit edilen mesleki kurallara riayet etmeyen yani suç işleyen esnafın ve tüccarın zaman içerisinde Hükümet görevlilerine bildirilerek önlem alınmasını istemelerine rağmen, her esnaf grubunda usulsüzlüklerin çıkarılan kararlara rağmen devam ettiği görülmüştür.

Sonuç olarak Osmanlı esnaf örgütünün 18.y.y.'da alım satım açısından esnaf ve esnaf temsilcilerinin bağlayıcı şartı olan kanun, tüzük ve nizamnamelere uymadıkları görülmüştür. Günümüz insanının var olanla yetinmeme ve daha fazlasını isteme gibi bir düşünceyle yapmış oldukları bir takım usulsüzlüklerin, incelediğimiz dönemin esnaf grupları tarafından da yapıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ÇAKIR, B., Gümüş, İ. (2011); ‘‘Ahilik’’, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Kırklareli
- DEMİRTAŞ, M., (2010), Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza İstanbul Örneği H 1100-1200 /M 1688-1786, Cantekin Matbaası, Ankara
- DÜZBAKAR, Ö., (2009), Bursa Şeriyeye Sicillerine Esnaf Teşkilatı Ve Kumaş Nizamı, Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Yıl 1, Sayı 2/2 Temmuz, ‘‘Türk Kültüründe Terzilik’’
- EKİNCİ, E.B., (2008), Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, İstanbul
- ERDOĞDU, İ., (2000), Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Deneme, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Yıl 2000, Sayı 11, 123-145
- ERGENÇ, Ö., (2006), XVI. Y.y.’ın Sonlarında Bursa, Ankara
- FAROQHİ, S., (2011), Osmanlı Zanaatkarları, Kitap Yayınevi, İstanbul
- GENÇ, M., (2002), Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul
- İBRAHİM G.,(2000), XVIII.Yüzyılda Osmanlı Esnaf Ve Zanaatkarları Ve Sorunları Üzerine Gözlemler, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi Güz 2000 cilt 1,sayı 2
- İHSANOĞLU, E., (1994), Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Cilt I Devlet Ve Toplum, İrcica Yayınevi, İstanbul
- İstanbul Külliyyatı VIII, İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi II (1764-1793), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1998

-
- KALA, A., (1998), İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I, İstanbul
- ÖZTÜRK, N., (2002), Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi, Dumlupınar Üniversitesi SBE Dergisi, 7, 43-56
- ŞEN, M., (2002), “Osmanlı Devletinde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar ve Vakıflar” Çimento İşveren Dergisi, C. 16, S. 6, Kasım 2002, s. 18-40
- TABAKOĞLU, A., (2003), Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

YENİ HARFLERİN KABULÜ VE ADANA BASINI'NA YANSIMASI: “YENİ ADANA” VE “TÜRK SÖZÜ” GAZETESİ*

*Şeyda ÖZÇELİK***

ÖZET

Bir ülkedeki toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve dini gelişmelerin halka yansması televizyon, radyo, gazete, dergi gibi basın yayın araçlarıyla olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurtuluş ve kuruluş yıllarında da basın yayın organlarının rolü oldukça önemlidir. Özellikle, Milli Mücadele zamanında halka psikolojik destek veren gazeteler, milli duyguların kuvvetlenmesinde, birlik ve beraberliğin güçlenmesinde etkin rol oynamışlardır. Ulusal basının yanı sıra yerel basın da Kurtuluş Savaşı sürecinde bölge halkını bilgilendirmiş ve halkı Milli Mücadele konusunda bilinçlendirmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın ardından kurulan Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin rejimi, siyasal ve kültürel vizyonu ulusal ve yerel basında an be an yer almıştır. Devlet kurulduktan sonra gerçekleştirilen değişim ve dönüşümler yine basın kanalıyla halka ulaştırılmıştır. Bu aşamada, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş devlet haline gelmesinde dönüm noktası olan Atatürk devrimlerinin toplum tarafından anlaşılması için de dönem basınına büyük görev düşmüştür. Atatürk devrimlerinden olan Harf İnkılabı'nın duyurulma aşamasında faal olarak çalışan kurumlardan bir tanesi de dönem gazeteleridir. Yeni harflerin tanıtımı, halka öğretilmesi, Mustafa Kemal'in ve aydınların Latin harfleriyle ilgili görüşleri basında sık sık yer almıştır. Çalışmada 1918 yılında kurulan ve Adana'nın yerel yayın organı olan Yeni Adana ve 1923 yılında yayın hayatına başlayan Türk Sözü gazetelerinin fonksiyonlarından yararlanılacaktır. Bu gazetelerin, Harf İnkılabı'nın duyurması, yeni harfleri tanıtması ve uygulama sürecindeki rolleri ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Harf İnkılabı, Yeni Adana, Türk Sözü.

THE ACCEPTANCE OF NEW LETTERS AND REFLECTION OF THEM TO THE ADANA PRESS: “YENİ ADANA” AND “TÜRK SÖZÜ”

ABSTRACT

The reflection of social, political, cultural, economic and religious developments in a country has been by the media like television, radio, newspaper and magazine. The role of the media in the years of

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğrenci-Doktora, Mersin Üniversitesi, El-mek: seydaozcelik@hotmail.com

liberation and foundation of Turkish Republic was also very important. Especially the newspapers provided psychological support to the public in the time of the National Struggle played an active role in strengthening the national feelings, strengthening the unity and solidarity. The local press as well as the national press informed the people of the region and got the people to become conscious about the National Struggle during the War of Independence. The political and cultural vision of the new regime of Turkish Republic established after the War of Independence was involved in national and local media moment by moment. The changes and the transformations after foundation of state were delivered to the public through the press. At this stage, to be understood of Atatürk's revolutions which were the historic moment for the Turkish Republic in becoming contemporary society was entrusted a major task of the press. It was the newspapers of the period which was one of the institutions working actively in the announcement stage of the Letter Revolution one of the revolutions of Atatürk. The introduction of new letters, the teaching to the public, the opinions of Mustafa Kemal and intellectuals about Latin letters often were been involved in the press. In the study it will benefit from the functions of Yeni Adana established in 1918 and was the local media of Adana and Türk Sözü began broadcasting in 1923. It will be exposed the announcing of Letter Revolution, introducing of new letters and the roles in the process of implementation of these newspapers.

Key Words: Press, Letter Revolutions, Yeni Adana, Türk Sözü.

GİRİŞ

Yeni kurulan Türk Cumhuriyeti'nin yapısı Osmanlı'dan sosyal, siyasal, eğitim miraslarını devralamayacak kadar laik ve çağdaş temeller üzerine inşa edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ideolojisi, 1299 yılında kurulup, 1453 yılında imparatorluk ergenliğine erişen ve dünyadaki gelişmelere uzak kalan Osmanlı Devleti'nden elbette ki farklıydı. Emperyalist güçlere karşı verdiği Bağımsızlık Savaşı'ndan zaferle çıkan Türkiye'nin asıl mücadelesi, sıcak çatışmanın sona ermesiyle başlamış ve çetin çarpışması yüz yüze geldiği geleneksel bağlarla olmuştur. 600 yıllık alışkanlıkların ve geleneksel Orta Asya kültürünün izlerini taşıyan Türk halkının tanıştığı laik ve demokratik düzenle kucaklaşması hemen mümkün değildi. Sisteme entegre olma süreci sancılı olacaktı. En büyük engel ise feodal yapının beslendiği din olgusuydu. Dinin siyasi hayata ve erklere hükmetmesi Osmanlı Devleti'nin belki de en büyük handikapıydı. Saltanatın kaldırılıp, Cumhuriyetin ilanı ile başlayan bu süreç hilafetin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilanı, şapka devrimi, uluslararası takvim ve saatin kabulü, medeni kanun, laik esasın kabulü, harf inkılabıyla eksen yolculuğuna devam etmiştir. Hedef; devleti "muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmak" tı. Siyasi inkılapların uygulanmasının ardından sıra sosyal ve eğitim alanını ilgilendiren inkılaplara gelmişti. Türk ulusunu bir an önce Batı uygarlığı topluluğuna katmak isteyen Mustafa Kemal, halkının koyu cehalet içinde yaşamasını en büyük gerilik olarak nitelendirmiş ve cehaleti boğmanın yolunu kütle halinde eğitilmiş, ileri bir toplum yaratmak olduğu fikrini benimsemiştir. Mustafa Kemal'e göre en köklü çözüm kurtardığı vatani ve gerçekleştirdiği inkılapları bilim ve fenin ışığında çağdaş eğitim almış, düşünceleri ve davranışları başkaları tarafından kontrol edilemeyen Türk gençliğine emanet etmektir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yeni bir ulus yaratmak için harcayacağı çok zamanı yoktu. En kısa yoldan eğitim sorununu çözmeliydi. Ülkede, eğitim sorunu aslında yüzyıllardan beri devam eden, bir türlü ehlileştirilemeyen çetrefilli bir problemdi. Osmanlı'dan kalan medrese

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

sistemi Cumhuriyet rejimi ile bağdaşmıyordu. Medreselerde kızlardan çok erkeklerin eğitim alması, taşradaki medreselerde yetenekli çocukların merkeze ulaşamadıkları için merkezi eğitim fırsatından yararlanamamaları, Osmanlı'ya özgü bir dil, yazı ve alfabe tarzının olmayışı okuryazarlığı hem zorlaştırıyor hem de okuryazar oranını azaltıyordu. En önemli sorun ise sistemin dünya eğitim sisteminin geride kalmasıydı.

1.Harf Devrimi'nden Önce Dil ve Alfabe Meselesi

1.a. Türklerin Kullandığı Alfabeler

Bir milletin alfabe değiştirmesinde egemenlik kaybı, din değiştirme, kültür ve medeniyet dönüşümü gibi faktörler etkili olmuştur. Tarih boyunca devlet kuran Türkler de bu nedenlerden dolayı çeşitli alfabeleri kullanmışlardır.

Türklerin kesin olarak kullandıkları bilinen ilk alfabe Göktürk alfabesidir. İlk Türk alfabesinden günümüze kalan en büyük kalıntılar Göktürkler döneminde dikilen yazıtlardır ki bu yazıtların çözümlenip, değerlendirilmesi XIX. yüzyıl (Danimarkalı B. Tomsen) sonunda olmuştur. Diğer bir alfabe Uygur alfabesidir. Arami kökenli Sogd alfabesinden (Hint- Avrupa dil ailesine mensup, kökeni İran'a kadar uzanır) çıkan bu alfabe Göktürk dönemi Türk yazısından pek farklı değildir. Uygur alfabesi daha çok dinsel eserlerin yazımında kullanılmıştır. Yusuf Balasagunlu'nun "Kutadgu Bilik" isimli eseri bu alfabe ile yazılmıştır. Bir de Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra kullandıkları Arap alfabesi vardır. Bu alfabe tüm İslam âleminin ortak dili olmuştur. Daha sonra bu alfabenin Türk diline uymadığı ortaya çıkmıştır. Rusya'daki Türklerin kullandığı Kiril alfabesi de Yunan alfabesinden esinlenerek yaratılmıştır. Alfabe, Rusya'nın komünist ve emperyalizminin dayatmasıdır. Bu dört alfabe dışında devamlı olmayan Alban (Kafkas Albanlarının alfabesi), Mani, Brahmi, Soğdi, Kubilay Han'ın icat ettirdiği Passe-Pa, Hazarların İbrani alfabesi, Yunan Grek alfabesi (Hristiyanlaşmış Türkler Karamanlar tarafından kullanılmış) de Türkler tarafından kullanılan alfabelerdir (Mahmudova, 2009, 47-51).

1.b. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Alfabe Tartışmaları

Osmanlı Devleti'nin kullandığı Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça karışımı heterojen bir yapıdaydı. Arap harflerinin fonetik yapısından ve öğrenilme güçlüğünden dolayı okur- yazar oranı oldukça düşüktü. Bir de ortada din faktörü vardı. İslam dilinin Arapça olması ortaya din- alfabe zorunluluğunu çıkarıyordu.

Osmanlı'nın kabuk değiştirmeye başladığı 19.yüzyılda Latin Harfleri, Müslümanlığa ve İslamiyete, kültürel ve Türki değerlere düşman olarak algılanmıştır. Arap alfabesini Allah'ın gönderdiğine inanılmış, ona dini misyon yüklenmiş ve Elifba dışında her yeni değer zararlı görülmüştür. Dinin en yüksek organı olan şeyhülislamlık kurumu Latin harfleriyle medrese eğitiminin yapılmasının uygun olmadığını bildirerek, Arap harflerinden başka hiçbir yazım şeklinin İslamla bağdaşamayacağını söylemiş ve yazı reformunu dinsel motiflerle kilitlemiştir. Bir taraftan da Osmanlı aydınının benimsediği Fransızca dil meselesi vardı. 1850-60'lardan itibaren Türk aydın sınıfının tümü Fransızca biliyor ve bazen kendi aralarındaki yazışmalarda Fransızca kullanacak kadar bu dili benimsiyordu. Telgrafın yaygınlaşmasıyla birlikte, Türkçenin Latin alfabesiyle ve Fransız imlasına göre yazılan bir biçimi de günlük yaşamın bir parçası haline geldi.

Osmanlı Devleti döneminde bütün yenileşme hareketlerinde olduğu gibi Türkçe ve Türkçenin doğru yazılması konusu Tanzimat dönemiyle gündeme gelmeye başlamıştır. Tanzimat döneminde, üç dilin karışımı olan Osmanlıca meselesi sık tartışılır olmuştur. Bilim dalı Arapça, edebiyat dili Farsça, halk arasında konuşulan dil ise Türkçeydi. (Gülmez, 2006, 18-19) Yazı dilinin sadeleşmesi yolunda ilk adımı atan Mustafa Reşit Paşa olmuştur. Reşit Paşa, eğitimin halk arasında kolay yayılabilmesi için, bilim ve sanat kitaplarının herkesin anlayabileceği bir dille yazılmasına

önem vermiştir. Bu sebeple Ahmet Cevdet Paşa'ya, Encümen-i Dâniş hakkında bir mazbata hazırlatmıştır. Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa tarafından Takvim-i Vakayî gazetesinde bu konuyla ilgili beyanname yayınlamıştır. (Levend, 1949, 97) Gerçekten de Türk dilinin sadeleşmesinde gazete ve dergilerin büyük rolü olmuştur. Türk gazeteciliğini kuran Şinasi, 1860'da Agâh Efendi ile birlikte çıkardığı Tercüman-ı Ahvâl gazetesini önsözünde, yazılarını herkesin anlayabileceği bir dille kaleme alacağını duyurmuştur. Şinasi, Tasvir-i Efkâr gazetesindeki yazılarda da açık ve anlaşılabilir bir dil kullanmıştır. (Levend, 99)

Elifba konusunda bazı kesimler tarafından değişiklikler önerilmiştir. Örneğin, Antepli Münif Efendi 11 Mayıs 1862'de kurucusu olduğu "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye"de verdiği bir konferansta Arap harflerine yeni bir şekil vermek, bunların ıslahını yapmak, yazılış ve okunuşlarını kolaylaştırmak düşüncesini ortaya atmıştır. Harflerin ıslahı için bir girişim de Azerbaycanlı tiyatro yazarı Mirza Fethali Ahunzade tarafından yapılmıştır (Ülkütaşır, 2000, 17-18). Okuryazar oranının düşük olmasının sebebini Arap harflerine bağlayan Ahunzade, Ali Münif Paşayla aynı fikirdedir. Şemseddin Sami 1883 yılında yayımladığı Kamus-ı Fransevî önsözünde, Arap alfabesindeki karışıklığın kef ve vav harflerinden doğduğuna inanmıştır. (Babacan, 2009, 34)

Dil konusunda diğer bir atılım Tanin gazetesiyle olmuştur. Tanin'de yayımlanan (24 Ağustos 1913) "Türkçe Yazının Islahına Doğru Bir Adım ve Şayan-ı Dikkat Bir Teşebbüs" başlıklı yazıda Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) ve Celal Esat (Arseven)'in önerileri görülmektedir. Hikmet ve Esat'ın önerisi, dört türlü okuma önerisidir. Örneğin "و" harfini başka başka şekillerde yazmak, ك, ا, ى harflerine de bir takım işaretler koymak idi. "و" harfini Şemseddin Sami Bey, Kamus-ı Türkî'sinde o, u, ü şekillerinde okunuşunu göstermiştir. Gazete örnek yazılarla bir süre çıkmış, sonraları azalmış, sonunda da büsbütün ortadan kalmıştır (Ülkütaşır, 25-26). Türkçe kelimelerde, Arapça'da olduğu gibi hareke-i resmiye, yani üstün, esre ve ötre yoktur. Bu nedenle Türkçe kelimelerin imlasında hareke-i harfiye, yani ا و ى gibi sesli harfler kullanılmalıdır. Arapça ve Farsça kelimeler ise, hem hareke-i resmiye, hem de hareke-i harfiye kabul eder. Kimi aydınlar Latin harflerinin kabulünü desteklemeyerek, bazı işaretler kullanıp, sesli harfleri çoğaltmakla imla sorununun çözümlenebileceğini ileri sürmüşlerdir. Huruf-i munfasıla yani harflerin ayrı ayrı yazılmasını öneren aydınlar arasında Celal Sahir, Dr. Milaslı İsmail Hakkı, Dr. Necmeddin Arif, Cihangirli M. Şinasi ve eğitimci İsmail Hakkı Baltacıoğlu bulunmaktadır (Ülkütaşır, 23-24).

II. Meşrutiyet döneminde de yazıyla ilgili girişimlerde bulunulmuştur. Bu yelpazede yer alan isimler İctihad dergisi sahibi Dr. Abdullah Cevdet, gazeteci Celal Nuri (İleri), Kılıçzade Hakkı'dır (Ülkütaşır, 28). II. Meşrutiyet döneminde, Türk ulusal kimliğini İslamiyet'ten bağımsız olarak tanımlama çabaları, özellikle İttihat ve Terakki'ye yakın aydınlar arasında ağırlık kazanmıştır. Arap yazısı İslam kültürünün ayrılmaz bir parçası sayıldığı için, bu yazının terk edilmesi gerekliydi. Bu, aynı zamanda Türk ulusal kimliğinin laikleşmesi ve kendi özbenliğini ortaya çıkarması anlamına gelecekti.

Aydınlar arasındaki düşünce ve uygulama önerileri dışında, askeriyenin içinde de yeni harflerle ilgili uygulamalar görülmüştür. Harbiye Nazırı Enver Paşa döneminde (1914'den kısa bir süre önce) yazı reformu işine girişmiş fakat başarılı olamamıştır. "Ordu Elifbası", "Hatt-ı Cedid" veya "Enverpaşa Yazısı" gibi isimler alan bu yarım kalmış reform hareketi askerliğe ait birtakım yazışmalarda kullanılmış fakat bu girişimden eski alışkanlıkları bozduğu, işleri aksattığı için vazgeçilmiştir (Ülkütaşır, 26).

19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul ve Anadolu'da Rum ve Ermeni harfleriyle basılan gazete ve kitaplar önemli bir sayı tutmaya başlamıştır. Bu yayınların kazandığı popülerlik, Türkçe'nin Arap yazısından başka yazıyla da yazılabileceği düşüncesinin benimsenmesine yardımcı olmuştur.

Harflerin ıslahı ve değiştirilmesiyle ilgili ilk resmi teşebbüs Maarif Nezaretinde kurulan "İmla Komisyonu" ile 1909'da olmuştur. Bu yönde Recaizade Mahmut Ekrem önderliğinde 1911'de "İslah-ı Huruf Cemiyeti" adlı bir dernek kurulmuştur. Bir başka dernek ise, Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa liderliğinde 1912'de kurulan "İslah-ı Huruf Encümeni" dir. Derneklerin ortak özelliği, harflerin ve imlanın ıslahıdır (Ülkütaşır, 33–34).

1.c. Cumhuriyet Döneminde Alfabe Tartışmaları

Cumhuriyet Dönemi'nde Arap harflerinin değiştirilmesi üzerindeki düşünceler 1928'den önceki yıllara dayanıyordu. İzmir İktisat Kongresi'nin, amele murahhaslarından İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı tarafından Latin harflerinin kabulü hakkında önerge vermişlerse de konu İzmir İktisat Kongresi'nden ziyade Maarif Vekâleti'ni ilgilendirdiği düşüncesiyle reddedilmiştir. Ayrıca İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu, 25 Şubat 1924 yılında Maarif Vekâleti'nin bütçesi görüşülürken ülkede okur-yazar oranının düşük olmasının nedenini, "Benim kanaatimce bu büyük derdin en vahim noktası harflerdir. Eğer ben Arap harfi diyecek olursam burada acaba benim fikrime tuğyan* ve isyan edecek var mı?" (Baydar, 1973, 262–263) diyerek Arap harflerinin zorluğu üzerinde durmuştur.

Alfabe değişikliğinin kimlik ve kültür değiştirme, dönüştürme endişesi, bu değişikliğin eleştirilmesine sebep olmuştur. Halide Edip bir çalışmada Latin alfabesinin ülke içindeki ve dışındaki Türklerle kültür birliğini bozacağını, Arap alfabesinin İslam birliğini, dini ve Kur'an'ı temsil ettiğini bu nedenle değiştirilmesinin düzeni bozacağını yazmıştır. Ayaz İshak da Arap elifbasını bırakmanın milletin bir köşesini kırmakla aynı anlama geldiğini ifade etmiştir. Bunlara karşı Ahmet Emin Yalman, Türk dilinin halk diline dönüşebilmesi için Latin harflerine geçmenin zorunluluğunu vurgulamıştır (Baran, 2009, 117). Yazı ve uygarlık arasında olumlu ilişki kuran Ahmet Cevat ise "Muhtaç Olduğumuz Lisan İnkılâbı" yazısında her büyük medeniyetin genel bir yazısının olduğunu ve o medeniyeti temsil edenlerin bu yazıyı kullanma zorunluluğunu dillendirmiştir (Baran, 117–118).

Latin alfabesine karşı çıkanlar arasında Kazım Karabekir, Zeki Velidi Togan yer almıştır. Kazım Paşa, Latin harflerini kabul etmenin batı dünyası tarafından ecnebinin üstünlüğünü kabul etmekle eş değer algılanacağını, İslam âleminin zor duruma düşeceğini, kültür ve öğrenim arasındaki ilişkinin kesileceğini savunmuştur. Zeki Velidi Togan ise, Latin harfleri için "tatbiki imkânsız ve muzır" tanımlamasını yaparken, kültür buhranının yaşanacağı görüşünde olmuştur. Celal Nuri alfabe değişikliği yapılırken psikolojik, filolojik ve içtimai faktörlerin önemle incelenmesini önerirken, Kılıçzade Hakkı, Müslüman milletin dilinin Arapça olması gerekliliğini dile getirmiştir (Baran, 117–118).

Görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminde alfabe değişikliğiyle ilgili dinsel, siyasal, kültürel ve eğitimsel pek çok tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmalar 1 Kasım 1928 tarihi itibarıyla sona ermiş ve bundan sonra Latin harflerinin kısa sürede öğretilme çalışmaları başlamıştır.

2. Harf Devrimi ve İlk Uygulamaları

Harf Devriminin ayak sesleri Miladi Takvimin kabul edilip, rakamların değiştirilmesi ve 1926'da ticarete Türkçenin kullanılması duyulmaya başlamıştır. Her inkılâp gibi Harf İnkılâbında da halk bu inkılâba hazırlanmıştır. Mustafa Kemal çıktığı yurt gezilerinde kara tahta başına geçerek yeni Türk harflerini tanıtmıştır. Gazeteler Latin harfleriyle çıkmaya başlamıştır. Şapka İnkılâbı gibi Harf İnkılâbı da önce halka sonra milletvekillerine sunulmuştur.

* tuğyan: taşma, taşkınlık; azgınlık, coşkunluk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yay. Hazırlayan: Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004, s.1112.

Harf İnkılâbı'nın hazırlık süreci devam ederken Dr. Rıza Nur, 1928'de İskenderiye'de Oğuzname'yi Latin Harfleri ile bastırmıştır. Bu durumun arkasından Milli Eğitim Bakanlığı, bir Dil Encümeni oluşturmuştur. Encümenin üyeleri, Mehmet Emin (Erişirgil), Mehmet İhsan (Sungu), Falih Rıfkı (Atay), Fazıl Ahmet (Aykaç), Ruşen Eşref (Ünaydın), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) gibi isimlerdir (Ülkütaşır, 60–61). Encümen tarafından yayınlanan “Elifba Raporu”nda her harf tabloda tek tek gösterilmiştir. Her harfin sonuna ‘e’ sesi eklenmiştir. Yabancı alfabelerde bulunan ch, sch gibi digraf ve trigraflara yer verilmemiştir (Ülkütaşır, 62).

1928 yılının 9 Ağustosunda Atatürk, Sarayburnu Parkı'nda bir gazinoda harf devrimini halkın yoğun ve coşkulu ilgisi eşliğinde şu sözlerle ilan etmiştir:

“Arkadaşlar, bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindesiniz... Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki bir milletin, bir heyeti içtimâiyenin yüzde onu okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmez, nevidendir. Bundan insan olanlar utanmak lazımdır...” (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997, 272–274).

Yeni Türk harflerinin kabulü bazı enteresan olaylara sebep olmuştur. Bunlardan bir tanesi Mecliste bir Hocaefendi ile İsmet Paşa arasında yaşanmıştır. Hocaefendi endişe ile: “Efendi, yumurta manasına gelen Beyza ‘dat’ ile yazılır. Hâlbuki karınca yumurtası manasına gelen beyzatülneml'in beyza'sı ‘zı’ ile yazılır. Yeni harflerle beyzatülneml'in hangi ‘z’ ile yazacağız? İsmet Paşa'nın cevabı: “Çok hakları var. Beyzatülneml'in beyza'sındaki ‘zı’yı hangi ‘z’ ile yazacağız. Canım, beyzatülneml diyeceğimize karınca yumurtası desek kıyamet mi kopar?” (Baydar, 266–267) olmuştur. Bu anlam kargaşası normaldir. Eski yazıda 482 harf varken, yeni yazıda sadece 29 harf bulunmaktadır (Ülkütaşır, 128).

1927 yılında Türkiye'nin nüfusu 13.648.000 iken okuma bilenlerin sayısı 1.120.000 kişi, bilmeyenlerin sayısı ise 12.528.000 kişidir. Yani okuma bilenlerin oranı %8,9, bilmeyenlerin oranı %91,1 idi. Harf İnkılâbı'ndan sonra ilk dört yıl içinde mevcut 1,2 milyon okuryazar sayısına 1,4 milyon insan eklenmiştir. 1876–1928 yılları arasında yaklaşık yarım yüzyıllık süre içerisinde 27.000 kitabın basıldığı tahmin edilmektedir. Harf İnkılâbından sonraki 50 yıl içinde ise 133.142 kitap basılmıştır (Baran, 122).

Harf İnkılâbı, yabancı kökenli kelimelerin atılarak aynı kelimelerin Türkçe karşılığı bulma sorununu doğurmuştur. Dilde sadeleşme bir akım haline gelmiştir. Sözlük kullanma bir ihtiyaç daha doğrusu zorunluluk halini almıştır. Şemsettin Sami “*Lisanımızı tahdit* (sınırlamak) *edelim*” derken yabancı kökenli kelimelerin Türkçe karşılığını bulalım demek istemiştir. Şimdiye kadar sınırı çizilemeyen Türk dili, kelime haznesini belirleyip, Türkçe olmayan kelimelerin Türkçe karşılığını bularak belli bir sınıra eriştirilmiştir. Dil konusunun sistematik ve düzenli takip edilebilmesi için Mustafa Kemal tarafından 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin başkanı Samih Rıfat Bey, kâatibi Ruşen Eşref (Ünaydın), üyeleri ise Celal Sahir ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) olmuştur (Katoğlu, 2008, 438–439).

1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen ve 3 Kasım'da yürürlüğe giren “Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanun” un ardından kanun hükümleri hemen işletilmeye başlanmıştır. Devlet dairelerinde 1 Ocak 1929'dan itibaren eski yazıya son verileceği bildirilmiştir. Yeni yayımlanacak kitaplar yeni Türk yazısıyla yazılacak, aynı yılın Haziran ayından itibaren de tapu senetleri, nüfus ve evlenme cüzdanları, askerlik belgeleri yeni yazıyla işlenecekti. Devlet dairelerindeki daktilolar hızla değiştirilmiştir. Hükümet bütün ekonomik sıkıntılarına rağmen gazete ve dergilere aylık maddi yardımda bulunarak, gazetelere yeni harflerle basım yapabilecek

teknik donanım sunmuştur. Milletvekilleri, bakanlar, müdürler, memurlar 9 Kasım 1928'de yeni harflerden sınava tabi tutulmuştur (Akalin, 2002, 31).

Yeni alfabenin kabul edilmesiyle birlikte, tüm okuryazarlar aniden okumaz yazmaz durumuna düşmüşlerdir. Yetişkinlere yeni harflerle okuma yazma öğretmek amacıyla; Halk Mektepleri, Halk Dershaneleri ve gece kursları, Millet Mekteplerine dönüştürülerek okuma yazma kampanyası başlatılmıştır (Okçabol, 1999, 252). Harf Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra "Millet Mektebi Teşkilatına Dair Talimatname" hazırlanmış ve 15 Aralık 1928'de yürürlüğe konmuştur. Ardından Millet Mektebi Talimatnamesine göre; Millet Mektepleri'nin açılış amacı, Türk halkına okuma-yazma öğretmek ve hayatında gerekli olan temel bilgileri vermektir. Talimatnamenin 9. Maddesi "Millet Mektepleri Teşkilatının genel başkanı ve başöğretmeni Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'dir" şeklindedir, bu maddeyle Atatürk "başöğretmen" ünvanını almıştır (Özel, 2007, 94). Fakat halkın mekteplere olan ilgisi zamanla azalmış 1929 yılında 597 bin kişi Millet Mektepleri'nde eğitim görürken 1930'ların sonlarına doğru bu sayı 30 bine kadar düşmüştür.

3. Harf İnkılâbı ve Basın

Harf İnkılâbı, Türk basınının siyasetten sıyrılıp yapısal ve mesleki sorunlara yoğunlaşmasını sağlamıştır. 1928'de bütün ülkedeki gazetelerin toplam günlük satışı 30 bini aşmıyordu. Bin kişiye sadece üç gazete düşüyordu. Okuryazar oranı yüzde beşlerdeydi. Basın ve yayın organları için sorun bambaşka özellik taşıyordu. Öncelikle yazı dizen ve sayfa bağlayan kadroların müthiş bir hızla yeni harfleri öğrenmeleri gerekliydi. İkinci sorun bütün basımevlerinin Arap harfi kasalarını boşaltıp Latin harfleri almaları gereği idi. Böyle bir ortamda, bu sorunları çözmek basının kendisine kalmıştı (Koloğlu, 1993, 63).

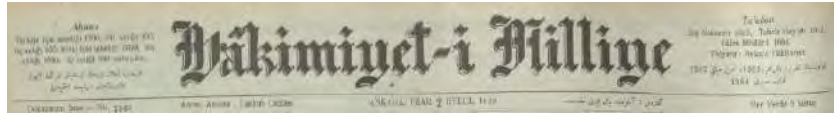
Harf İnkılâbı'nın ardından bu inkılâbı toplumsal kanada yaymak için basın ve yayın grupları epey uğraş vermişlerdir. İnkılâbın duyurulması, tanıtılması ve uygulamaya teşvik edilmesi sürecinde basının etkisi büyük olmuştur. 1926'da Akşam gazetesinde, memleketin aydınları tarafından Latin harfleri üzerine bir anket düzenlenmiştir. Ankete Halit Ziya (Uşaklıgil), Darülfünun Tarih ve Lisaniyet müderrisi Necip Asım (Yazıksız), dilci Veleddin Çelebi (İzbudak), edebiyatçı Ali Canip (Yöntem), pedagoğ- edebiyatçı İbrahim Alâaddin (Gövsâ) Arap harflerini savunan yazılar yazmışlardır. (Çelik, 2009, 92- 93)

Devletin güdümündeki Anadolu Ajansı'ndan başka hiçbir evrensel haber kaynağının bulunmadığı ortamda, toplumu bilgilendirmede tek araç gazetelerdir (Koloğlu, 2009, 434-436). Yeni Türk harfleriyle beraber Türkiye basını yepyeni bir biçim almış, inkılâbın tanıtılıp, uygulanmasını kolaylaştırmada en etkili organ olmuştur (Arıkan, 2009, 83).

Atatürk İnkılâpları döneminde basın, Arap alfabesiyle basının zor olması sebebiyle Latin Alfabeti'ne geçişi desteklemiş ve yeni harflere geçiş seferberliğini uygulamaya başlamıştır. 2 Eylül 1928'de, daha sonra Ulus adını alan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi başlığını, 20 Eylül'de de ilk sayfasını, 15 Eylül 1928'de Vakıf gazetesi logosunu ve bazı haberlerin başlıklarını, 29 Eylül 1928'de de Cumhuriyet gazetesi son sayfasını yeni harflerle basmıştır. Basın, yeni harflerle günlük dersler de yayınlamıştır (Tunca, 2006, 117).

Gazetenin ismi Osmanlıca. *Hâkimiyet-i Milliye* 1 Eylül 1928.

Logo Latin harfleriyle. *Hâkimiyet-i Milliye* 2 Eylül 1928.

1 Aralık 1928'den itibaren de ülkedeki tüm resmi-özel Türkçe gazete ve dergiler yeni Türk harfleriyle ve tek bir yazım kuralıyla çıkmaya başlamıştır. Aslında, yeni harflerin ilk belirmesinden itibaren, kimi gazete, yeni harflerle ilgili yayınlar bastırmışlardır. Örneğin Dil Encümeni'nin çalışmaları sırasında Siirt Mebusu Mahmut Soydan'ın Şubat 1926'da çıkartmaya başladığı Milliyet Gazetesi, Mayıs-Ağustos 1928 tarihli sayılarında Latin alfabesinin tanıtımı yönünde yazılar yayınlamış ve Türk Harf İnkılâbı'na destek olmuştur (Tunca, 117).

Aslında basın, yerel bir nitelikte doğup, ulusal ve uluslar arası boyut kazanmıştır. Küçülen dünyada yerel sorunlar daha fazla kitleyi ilgilendirmiş, yerel gelişmelere ilgi artmış ve böylece ulusal basın sırtını yerele dayamak zorunda kalmıştır. Yerel basın denince akla hep küçük çaplı işletmeler gelmesine karşılık, Cumhuriyet Türkiye'si'nin kurulmasında en çok emeği geçen güç kaynağı "Yerel Anadolu Basını" olmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında kimi İstanbul gazeteleri, İstanbul Hükümetinden yana çıkarken Anadolu basını bütünüyle Ankara Hükümetinden yana tavır almıştır. Örneğin Adana'da Yeni Adana, Trabzon'da İstikbal, Konya'da Öğüt, İzmir'de Anadolu gazetesi Ankara Hükümeti yanlısı gazetelerden sadece birkaçıdır (Öztürk, 1992, 149–151). Atatürk İnkılâbı'na destek veren ulusal gazetelerin yanında yerel gazeteler de bölgelerinde aktif rol oynamışlardır.

3.a.Yeni Adana ve Türk Sözü Gazeteleri ve Gazetelerin İnkılâplara Desteği

Ekim 1920- Mayıs 1922 arasında Trabzon'da, Kafkas Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Enformasyon Ajansı'nın temsilcisi olarak çalışan K.Yust, 1922'de Tiflis'te "Anatoliskaya Peçat=Anadolu Basını" adıyla yayınladığı kitapta Kemalist Basın hakkında en zengin bilgileri vermiştir. Yeni Adana gazetesi bu listede yerini almış, niteliği ve siyasal eğilimi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sözcüsü olarak geçmiştir (Koloğlu, 1993, 48). Gazete ilerleyen yıllarda kendini milliyetçi gazete olarak tanımlamaktadır (Yeni Adana, 1955).

Mondros Mütarekesi ve işgal döneminde Adana'daki gazeteleri üç grupta incelemek yerinde olacaktır. Birinci grup Milli Mücadeleye destek veren gazeteler ki bu grupta yalnızca Yeni Adana Gazetesi yer alır. İkinci grup gazeteler Milli Mücadeleye karşı olan gazetelerdir. Bu gruptaki gazeteler Ferda, Rehber ve Adana Postası'dır. Ferda gazetesi İstanbul Hükümeti'ne yakındır ve Fransızlarla işbirliği halindedir. Rehber ve Adana Postası ise işgalci yanlısıdır. Üçüncü ve son grup ise azınlık gazeteleridir. Hayistan, Azamarad, Kilikya ve Toros Ermenice gazeteleridir (İslam, 1995, 21–22).

Milli Mücadele aleyhtarı yayın yapan gazetelerin icraatlarına karşı halkı Kuvayi Milliye konusunda bilinçlendirmek için adım atmak gerekiyordu. Bölge halkının gözleri önünde yaşanan kanlı olaylar Milli Mücadele karşıtı gazeteler tarafından haklı gösteriliyor, bu gazetelerin nüshaları, din ve şeriat namına çıkan beyannameler cephele katar giriyordu. Bu yanlı yayınlar karşısında Pozantı'da "Yeni Adana" adıyla bir gazetenin çıkarılması kararlaştırılmıştır. Ahmet Remzi Bey gazetenin resmi formalitesini tamamlamış ve Ferit Celal (Güven) başına getirilmiştir. (Arıkoğlu, 1961, 147–148) Atatürk İnkılâpları'na ilk günden itibaren destek veren Yeni Adana gazetesi, öğretmen Ahmet Remzi Bey ve arkadaşları, Mücavirzade Mustafa Emin Bey'in sahibi olduğu Hayat matbaasında 25 Aralık 1918'de "Adana" adıyla yayımlanmaya başlamıştır. Gazete sadece üç sayı çıkarabilmiş ve işgal kuvvetleri tarafından kapatılmıştır. Bir süre sonra tekrar açılan gazete toplam dokuz sayı neşredebilmiştir. Gazetenin merkezi Karaisalı'dır.

Yeni Adana gazetesinin 9. sayıdan itibaren logosunda "Kilikya Türk ülkesidir"¹ ibaresi yer almıştır. 9 Eylül 1920'den itibaren bu ibare "Adana Türk ülkesidir" şekline dönüşmüştür. Gazete 13.sayıdan itibaren, Zamir Bey² (Damar Arıkoğlu) tarafından Pozantı'da çıkmaya başlamıştır. Başlangıcından itibaren Pazartesi ve Perşembe günleri yayınlanırken, 23 Haziran 1921 tarihiyle "Cuma ve Pazartesinden maada her gün" çıkmaya başlamış, 25 Temmuz'dan sonra savaş sebebiyle kâğıt sıkıntısı çekilmiş ve eldeki kâğıtları tasarruflu kullanma amacıyla haftada 3 gün yayınlanmaya başlamıştır (İslam, 11-12). Gazetenin çıkış aşamasında çekilen zahmet Zamir Bey (Damar Arıkoğlu) tarafından şöyle anlatılmaktadır:

"...Arkadaşlar bu işi bana tevdi ettiler (vermek, bırakmak), behemahal (mutlaka, ne olursa olsun) teminini talep ettiler. Trene atladığım gibi Konya'ya gittim... Hoca Rifat Efendi'yi medrese buldum... Birlikte hurufatın bulunduğu anbara gittim...Hurufatı hamalın sırtına verip anbardan ayrılırken sevincimden şaşkına dönmüştüm.. Birlikte doğruca tren istasyonuna gidip, bineceğim kompartımana hurufatı güzelce yerleştirdim. Bir müddet sonra tren hareket etti. Pozantı istasyonuna girerken derin bir nefes aldım. Dört gözle muvasalatımı (bir yere ulaşma) bekleyen arkadaşlar sevinç içinde, hurufatı ve pedalı omuzlarında matbaaya taşıdılar. Artık bizim de bir gazetemiz olmuştu. Bir kaç gün sonra Yeni Adana gazetesi intişara (yayınlanma) başladı. Cephelerde, mülhakata (bir bütüne katılanlar, bir merkeze bağlı olan yerler) gerçek malûmat günü gününe gidiyor; Ferda, Adana Postası Gazetelerine de cevaplar veriliyordu..."(Arıkoğlu, 148-149)

"Milli Mücadele'nin başlangıcından bu yana, yaşayan tek Kuva-yı Milliye gazetesi" olan Yeni Adana, 1965'de Amerika Gazete Sahipleri Birliği Vakfı tarafından ABD ve Kanada dışında yayınlanan gazeteler için oluşturulan **"Dünya Basın Başarı Ödülü"**nü almış, 1996 yılında da Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nce düzenlenen **"Türkiye Basın Özgürlüğü Ödülü"**nü okurlarıyla paylaşmıştır (www.yeniadana.net).

Türk Sözü³ gazetesinin İmtiyaz sahibi ve Baş Muharriri Ferit Celal⁴ (Güven)'dir. 1894'de İstanbul'da doğan Ferit Celal, Adanalı Celal Ağa'nın oğludur. 1920'de Adana'ya gelerek milli kuvvetlere katılmış, 1927'de Urfa, 1930'da İçel milletvekilliği yapmıştır. Bir süre Türk Ocakları müfettişliği, 1961'de de Anadolu basını temsilcisi olarak Kurucu Meclis üyeliği görevlerinde bulunmuştur (Ener, 1970, 127). Ferit Celal 1920'lerin başında Yeni Adana gazetesinin de başyazarlığını yapmıştır. Türk Sözü gazetesinin Milli Kütüphanedeki koleksiyonunda 1924 yılı gazetesinin birinci yılı olarak geçmektedir. Ancak Türk Sözü gazetesi, 1928 yılında "5.senemizi kutluyoruz" yazdığı için yayına başlama yılı 1923 olarak belirlenmiştir. Gazetenin 1966 yılında kapandığı bilinmektedir. Hususi dairesi Sanayi Mektebinde olup, geçmiş nüshaları 20 kuruştur. Gazetenin abonelik şartları Türkiye dışı için de geçerli olduğundan Türk Sözü gazetesi yalnızca Adana ve Türkiye'de değil, başka ülkelerde de okunmuştur (Türk Sözü, 31 Birinci Kânûn (Aralık), 1928). 1941'de Turhan Selçuk'un ilk karikatürleri Adana Türk Sözü gazetesinde çıkmıştır. Aynı tarihlerde Abidin Dino'nun Türk Sözü gazetesinin yöneticiliğini üstlendiği bilinmektedir.

¹ Gazete, Çukurova için "Kilikya" adının Türklüğe ait olmadığına inanarak kullanmamışsa da zaman zaman gazetede yer alan haberlerde "Kilikya" ismine rastlanmıştır.

²Zamir Bey'e "Damar" ismi 1934 yılının Ağustos ayında Yalova Kaplıcaları'nda Atatürk'le beraber bulunduğu bir sofrada bizzat Atatürk tarafından önerilmiştir. Atatürk Zamir Bey'in adının temiz bir aileden ve damardan geldiği için "Damar" olarak değiştirmesini söylemiştir. İsim değişikliği aynı yıl içinde yapılmıştır. Bkz: Damar Arıkoğlu, Hatıralarım, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961, s. 303-305.

³ Türk Sözü gazetesinin çıkış yılı eldeki mevcut koleksiyondan belirlenmiştir.

⁴Ferit Celal (Güven), Milli Mücadele yıllarında Adana'da Buruk grubu müfrezesi kumandanı ihtiyat zabitidir. Bkz: Arıkoğlu, a.g.e., s. 147-148.

Atatürk İnkılâpları'nın gerçekleştirildiği yıllarda faal olarak çalışan Türk Sözü ve Yeni Adana gazeteleri, inkılâpların öğrenilmesi ve öğretilmesi yönünde destekleyici nitelikte haberler yayınlamışlardır. Bu haberler⁵ Harf İnkılâbı sürecinde de devam etmiştir.

Türk Sözü bayram olarak kabul ettiği harf inkılâbıyla ilgili *"Bu gün asırlar kadar uzun, kıvrıla kıvrıla kafamıza çöreklenmiş bir maziye ademe (bulunmama) gömüyoruz. Yeni Harf İnkılâbı Türk'ün istikbaline doğmuş bir ikbâl güneşidir. Türk Sözü bu günü bayram bilir ve bu bayramı bütün Türk milletine candan tebrik eder"* (TS⁶, 30 Teşrîn-i Sâni (Kasım), 1928) satırlara yer vermiştir. Gazete harf inkılâbından sonraki aylarda da desteğini sürdürmüştür. Türk Sözü, *"Türk Sözü iki aydır sevimli okuyucularının mümâreselerini (alışma) temin için bütün varlığını karşı koymuştur. Son teşrinin son günü de bütün gençliğe ma'kes (akış yeri) olarak, eski harflere uğurlar olsun dedikten sonra, bugün, bu en mübarek bayram gününde tarihin ve medenî dünyanın huzuruna yeni elbisesiyle çıkıyor. Bugün hakiki sevinç ve dernek günüdür. Yaşasın inkılâp."* (TS, 2 Birinci Kânûn, 1928) haberiyle harf inkılâbının coşkusunu yaşamış ve yaşatmıştır.

Türk Sözü gazetesi, Genç Cumhuriyetin inkılâplarını desteklerken sadece siyasi, eğitim veya kültürel alandaki inkılâplarla sınırlı kalmamıştır. Sosyal hayatı önemli kılmak için gerçekleştirilmiş inkılâplara sahip çıkmıştır. Örneğin, **"Baio"** başlıklı haberiyle baloları nezahat ve nezaketin ta kendisi olarak tanımlamış, medeni hayatın Türkiye'ye armağan ettiği sosyal inkılâplar alanında baloların önemli bir yer tuttuğunu yazmıştır. *"...Balo, öyle geri fikirli, mazi düşkünü, fazla muhafazakâr insanların tasavvur etikleri gibi bir bit'at (geceleme) değildir... Kibar, içtimâî hayatın inceliklerine vakıf, aynı fikir ve histeki ailelerin neş'e ve sürurları (sevinç) muhakkaktır ki baloda canlanır... İnsan orada tabii hallerin en tabii şekillerini yaşatmağa muvaffak olursa bu medenilik ile tavsif (niteleme) olunabilir..."* (TS, 1 Teşrîn-i Sâni, 1938). Bu yazı 29 teşrin-i evvel tarihinde Türk Ocakları tarafından düzenlenen, kadın ve erkeklerin bir arada katıldığı bir balonun üzerine yazılmıştır. Türk Sözü gazetesi bu şenliği yayınlamakla uygar dünyanın nezaket kurallarının Genç Cumhuriyet için de geçerli olduğunu kanıtlamış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin günden güne çağdaşlaştığını ispat etmiştir.

Yeni Adana yazarlarından A. Nami, Arap alfabesini Cumhuriyet Türkiye'sinde tarih olduğunu, bu alfabenin ikinci "hiyerografli" olarak görüldüğünü ve uygar dünyaya yetersiz kaldığını dillendirerek, Latin alfabesini hayatın ve medeniyetin yazısı olarak adletmiş ve **"Dürbin Arkasında"** başlığı ile Latin alfabesindeki düşüncelerini ana sayfadan vermiştir.

"Türk dilini okunur ve yazılır hale ketirmek için beynelmilel harflerden iktibas ettiğimiz bugünkü "alfabe" medeni dünyaya karışmak için yaptığımız inkılâbın yüksek eserlerinden birisidir. Her şekli müstakil bir mana ve rümuze işaret iden "hiyeroglif" den sonra pek az terekki görmüş olan arap harfleri artık cumhuriyet türkiyesinde tarihin malı sırasına geçti. Biz artık onu ikinci "hiyeroglif" olarak görüyoruz. Konuştuğu gibi yazmayan ve yazdığını okutamayan bir milletin medeni dünyaya karşı nekadur meçhul kaldığını bize vukûat oçok acı şekilde isbat etti. Artık anladıkki yaşamak hakkını haiz olan bir milletin varlığını anlatmak ve yasadığını his ettirmek için lisan ve onun nakil vasıtalarında tekâmül esastır. İşte yeni türk harfleride bu esasın his ettirdiği ihtiyacdan dogdu. Yazıldığı gibi okunan ve okudugu gibi yazılan bir yazı hayatın ve medeniyetin yazısıdır. Biz türkler bu hakikatı anlamakda bile geç kaldığımız göre kârlı olduğumuz unutulmamalıdır!" (YA⁷, 20 Teşrîn-i Evvel (Ekim), 1928).

⁵Yeni Adana ve Türk Sözü gazetelerindeki haberler orijinal şekilleriyle aktarılmıştır. Dolayısıyla metin içindeki "bugün, ketirmek, geçti" gibi kelimelerin yazım şekli hatalı değildir. Latin harflerine geçişin ilk evresinde gazetelerde böyle durumlarla karşılaşılması olağandır.

⁶ Metin içinde Türk Sözü gazetesi için TS kısaltması kullanılmıştır.

⁷ Metin içinde Yeni Adana gazetesi için YA kısaltması kullanılmıştır.

Aynı gazete harf inkılâbına halkla, basınla ve meclisle beraber destek olacakları yönündeki tutumlarını *"Şimdiye kadar devam eden harf seferberliği kabul edilen yeni harf kanunu ile harf harbine inkılâp etmiş oluyor el birliğiyle çalışarak intac (sonuç) etmeliyiz"*(YA, 5 Teşrîn-i Sâni, 1928) şeklinde ortaya koymuştur.

İnkılâplara verdiği desteği Muzaffer Timur Taş imzalı **"On birinci seneye girerken de aynı maksatla koşuyor"** başlıklı yazıyla sürdürmüştür.

"...Dağ başlarında, karlar içinde; yağmurlar altında bin bir zahmet ve meşakkatle çıkan "Yeni Adana" memleket ve millet hürriyetini, istiklal ve şerefi müdafa ediyordu. Son güne kadar istiklal mücadelesine aid olan vazifesini yapan "Yeni Adana" milletinin hürriyet ve istiklaline kavuşmasından sonra inkılâp gazetesi oldu. İnkılâplarımızın her safhasında kendine düşen vazifeyi yapan "Yeni Adana" uhtesine müteveccih (bir tarafa dönen) vazifeyi yaparak on birinci seneye giriyor "...(YA, 25 Kânûn-ı Evvel, 1928).

4. Gazetelerin Harf İnkılâbı'nı Duyurması ve İnkılâbın Adana'da Uygulanması

Her inkılâpta olduğu gibi Atatürk inkılâplarının da sadece ismen ve kanunen yapılması yeterli değildi. Önemli olan inkılâpların halka iyice anlatılıp, uygulanmasıydı. Teoride gerçekleştirilip, pratikte uygulanmayan hiçbir yenilik kalıcı olamaz. Bu bilinçte olan Mustafa Kemal, diğer inkılâplarında olduğu gibi Harf İnkılâbında da kamuoyunun desteğini almak istemiştir. Basın ve medyanın toplum üzerindeki etkisi egale edilemeyeceğinden, en büyük sorumluluk da basın yayın organlarına düşmüştür.

Yeni Adana gazetesi bu sorumluluğu hemen üstlenmiş ve kendisine düşen görevi yerine getireceğine dair sözler sarfetmiştir. *"Yeni harflerin kabul edilmesile en âgır vazifelerden birisinin de gazetelere terettüp (sırası gelme) ittigini görüyoruz. Bu vazifeyi yapmak için gazeter matti ve manevi fedakarlık göstermek mecburiyetindedir. Bunun mükhafatı da halkımızın cehaletten kurtulmasıdır ki bu en büyük seâ, det-tir"*(YA, 6 Eylül 1928).

Harf İnkılâbının ilk adımı, 20 Mayıs 1928'de 1288 sayılı kanunla, Arap rakamlarının kullanılmasına son verilerek, uluslararası rakamların kabulü ile başlamıştır. Türk Sözü gazetesi yeni rakamların kabulünü *"Kabul edilen beyne'l-milel rakamlar: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9"* (TS, 20 Haziran 1928) haberiyle duyurmuştur. Yeni Adana gazetesi rakamların kabulüne ve yeni rakamlara sık sık yer vermiştir ve bu rakamları öğrenmenin zorunlu olduğunu okuyucularına hatırlatmıştır. **"Beyne'l-milel Rakam.** *Bilmeyenler öğrensin, bir sene sonra böyle yazmağa mecburiyet var. 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9,"*(YA, 19 Teşrîn-i Sâni ve 14 Teşrîn-i Sâni 1928).

Türk Sözü gazetesi Latin Harflerinin Türk diline nasıl uyarlanacağını, hangi seslerin hangi harfleri karşılayacağını belirlemek üzere oluşturulan encümeni **"Latin Harfleri Hakkında"** isimli manşetiyle okuyucularına duyurmuştur.

"Tetkikatda bulunmak üzere üç kişilik tâli bir encümen teşkil etmiştir. Latin harflerinin tarz-ı tatbiki hakkında bir proje ihzârına me'mûr edilen komisyon bu gün Maarif Vekâleti'nde Tâ'lim ve Terbiye reisi Mehmed Emin Bey'in riyasetinde mesâisine başlamıştır. Komisyon bu ictimâ'da tarz-ı mesâisini tesbîte mâ'tûf (eğilmiş, yöneltilmiş) müzakerâtta bulunmuş ai'nen ve tâ'dilen (değiştirilerek) alınacak harfler hakkında tedkikât için Ragıb Hulusi, Cevad ve İbrahim Grandi Beylerden mürekkeb bir tâli encümen teşîl etmiştir. Bu encümenin hazırlayacağı rapor ikinci ictimâ'da müzakere edilecektir" (TS, 28 Haziran 1928).

Türk Sözü gazetesi dil komisyonunun kurulduğunu haber verirken Yeni Adana gazetesi de beş altı gün sonra encümenin kararlarının kabul edildiğini yazmıştır. *"Dil heyetinin tesbit ettiği yeni âlfabe ve imla kâ-ideleri gâzi hazretlerinin son defâ riyasetlerinde toplanan mebus, üdeba*

(yazarlar), *muharrir ve mütehasşıs lar huzur ile kabul edilmiştir*”(YA, 2 Eylül 1928). Yeni Adana gazetesi dil encümeninin kararını verirken Latin harflerinin kabulüyle imlâmızın kolaylaştığını ve sadeleştiğini dile getirmiştir. “*Gazi hazretlerinin tasvip ve dil Encümeninin kararı ile k, g, harfleri ile bazen birlikte kullanılan (h) harfinin bundan sonra kullanılmaması kabul edilerek İmlamız tamamen sade bir şekil aldı*”(YA, 2 Teşrîn-i Evvel 1928). Latin harflerinin ve yeni imla kurallarının hızla öğrenilebilmesi için eskiyi unutturmak zorunluydu. Arap alfabesini toplumun zihninden silmek, iki alfabe arasındaki karışıklığı ortadan kaldıracaktı. Bu sebeple de gazetelerin, dergilerin, ilanların, tabelaların, ders kitaplarının ve diğer matbu yayınların, vesikaların hepsinin yeni alfabeye yazılması gerekiyordu. Yeni Adana gazetesi de bu durumu “*Muhterem okuyucularımıza verilen mevsuk (güvenilir) haberlere göre iki ay sonra gazeteler tamamen yeni harfle çıkacaktır. Binâen aleyh yeni harflere çok çalışmak lazımdır*”(YA, 28 Eylül 1928) ve “*Dahiliye vekaletinin tamimine göre birinci teşrinden itibaren resmi muhaberat yeni Türk imlâsıyla yapılacaktır o suretle hazırlanalım*”(YA, 1 Teşrîn-i Evvel 1928) haberleriyle duyurmuştur ve Adana halkına hazırlık yapması için zaman tanımıştır.

Türk Sözü gazetesi “*Cumhuriyet Halk Fırkası Heyet-i Umumiyyesi. Dün Baş Vekil İsmet Paşa hazretlerinin riyâsetleri altında ictimâ etti. Yeni harf kanûnun meclisin ilk celsesinde kabûl ü karargir oldu*”(TS, 1 Teşrîn-i Sâni 1928) başlığıyla Latin harflerinin ilk celsesinin kabul edildiğini, bu kanunla iki ay gazetelerin hem Arap hem de Latin harfleriyle çıkacağı iki aydan sonra tamamen Latin harfleriyle basılacağını yazmıştır. Yeni Adana gazetesi de “*Halk Fırkası Grubu Dün İctima Etti. Yeni Harflerin meclisin ilk celsesinde kabulüne karar verildi. Gazi Hazretleri bu gün saat 14’te Büyük Millet Meclisini küşâd (açma) buyuruyorlar...*”(YA, 2 Teşrîn-i Sâni 1928) haberiyle yeni harflerin kabulünü duyurmuştur.

Türk Sözü gazetesi, 1 Kasım 1928’de yani Harf Kanunu’nun resmi gazetede yayımlanmasından iki gün önce Mustafa Nuri’nin köşe yazısında, Arap harf ve terkiplerinin Türkçenin özünü esir aldığını, Türkçe kelimelerin terkipler için boğulduğunu yazmıştır. İnkılâbla beraber Türkçe lisanı çelik gibi metin, elmas kadar saf haline geldiğini, hükümetin esirlik halkalarını birer birer kopardığını söylemiştir. Nuri, şimdiye kadar Arapın bir kelimesine bile dokunamazken şimdi dilin hür lüğünün alkışlandığını ve gerçek kurtuluş saatinin geldiğini dillendirmiştir (TS, 1 Teşrîn-i Sâni 1928).

Yeni harf kanunu 1353 kanun numarasıyla (Resmi Gazete, 3 Teşrîn-i Sâni 1928) resmi gazetede de aynen yayınlanmıştır. Türk Sözü gazetesi de yeni harf kanunu tam metin olarak vermiştir.

1- Şimdiye kadar Türkçe’yi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan ve merbut cedvelde şekilleri gösterilen harfler (Türk Harfleri) ünvan hukuku ile kabul edilmiştir.

2- Bu kanunun neşri tarihinden itibaren devletin bütün daire ve müesseselerinde ve bi-l-cümle şirket, cemiyet ve hususi müesseselerde Türk harfleriyle yazılmış olan yazıların kabulü muameleye konulması mecburidir.

3- Devlet dairelerinin her birinde Türk harflerinin devlet muâmelâtında tatbiki tarihi 1929 Kanun-i sânisinin birinci gününü geçemez. Şu kadar ki evrak tahkiki ve fezlekelerinin ve ilamların ve matbû muamelat cetvel ve defterlerinin 1929 Haziranı ibtidâ’sına kadar eski usulde yazılması caizdir. Verilebilecek tapu, kayıtları ve senedleri ve nüfus ve evlenme cüzdanları ve kayıtları askeri hüviyet ve terhis cüzdanları 1929 Haziranı ibtidâ’sından itibaren Türk harfleriyle yazılacaktır.

4- Halk tarafından vaki müracatlardan eski Arab harfleriyle yazılı olanların kabul 1929 Haziranın birinci gününe kadar caizdir. 1928 senesi kanun-i evvelin ibtidâ’sından itibaren

Türkçe hususi veya resmi levha tabela, ilan, rakam ve sinema yazıları ile keza Türk harfleriyle basılması ve yazılması mecburidir.

5- 1929 Kanun-i sânisî ibtidâ'sından itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleriyle basılması mecburidir.

6- Resmi ve hususi bütün zabıtlarda 1930 Haziranı ibtidâ'sına kadar eski Arab harflerinin sitenografi makamında is'timali haizdir devletin bütün daire ve müesseselerinde kullanılan kitab, kanun, talimatname defter, cedvel kayd ve sicil gibi matbuaların 1930 Haziranı ibtidâ'sına kullanılması haizdir.

7- Para ve hisse senedleri ve bonolar ve esham ve tahvilat ve pul vesair kıymatli evrak ile hukuki mahiyeti haiz bilcümle eski vesikalar değiştirilmedikleri müddetçe muteberdirler.

8- Bi-l-umûm bankalar imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler cemiyetler ve müesseselerin bütün Türkçe muamelatına Türk harflerinin tatbiki 1929 kanun-i sâninin birinci günü geçemez. Şu kadar ki halk mezkûr müesseseler 1929 Haziranı vaki olduğu takdirde kabul olunur. Bu müesseseler ellerinde mevcûd eski Arap harfleriyle basılmış defter, cedvel, katalog, nizamname ve talimatname gibi matbuaların 1930 Haziranı ibtidâ'sına kadar kullanılması haizdir.

9- Bütün mektebler Türkçe yapılan tedrisatında Türk harfleri kullanılır. Eski harflerle matbu kitaplarla tedrisat icrası memnudur.

10- Bütün neşri tarihinden muteberdir.

11- Bu kanun ahkâmını icraya icrâ vekilleri heyet-i memurdur"(TS, 2 Teşrîn-i Sâni 1928).

Yeni Adana gazetesi de yeni harflerin kabul edildiğini Adana halkına bildirmiş ve "En az zamanda okumak yazmak isteyenler, derhal pamuk pazarında Mehmed Rasim Bey'İN dershanesine gitsinler. Hem gündüz ve hem gece dersleri var"(YA, 7 Teşrîn-i Sâni 1928) diye yazarak Adana'da okuma yazma seferberliğini başlatmıştır.

Türk Sözü gazetesi de, "Türk Harflerinin Kanuniyet Kazanması memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır"(TS, 4 Teşrîn-i Sâni 1928) haberini duyururken bir gün sonra da yeni kanunun hızlıca uygulanması gerektiğini yazmıştır. "Türk ordusunun kahramanca savetine (saldırma) dayanamayarak tuz buz olan Yunan ordusu gibi Arap harflerini de kafasından ve bütün varlığından söküp atmak ve orayı Gazi'nin bize sunduğu ilmi ve medeni dünyanın harflerini koymaktır. Bu dakikadan itibaren hükümete yeni Türk harfleriyle müracaat edebileceğiz, hükümet de 1 Kanun-ı Sâni'den sonra muâmelâtını Arap harfleriyle yapamayacak, gazeteler 27 gün sonra tamamen yeni Türk harfleriyle çıkacaktır. Her tarafta müntahibleriyle (seçen, seçmen) temas eden B.M.M Azaları çok acele olarak bu kararı verdi, Niçin? Çünkü çok acele hareket lazımdı. Çünkü seneleri saatlerin içine sığdıran büyük inkılâbın şîârı buydu"(TS, 5 Teşrîn-i Sâni 1928).

Harf kanununun maddelerinde yazıldığı gibi inkılâbdan sonra gazeteler, kitaplar, devletle yapılan yazışmalar, reklam tabelaları, nüfus cüzdanları Latin harfleriyle yazılacaktı. Yeni Adana gazetesi bu haberlere şu satırlarla yer vermiştir: "Yeni harf harbine hazır olalım. Üç hafta sonra gazeteler tamamen yeni harfle çıkacak ikinci kanundan itibaren de memurlar muâmelâtı bununla yapacaklardır. Muhterem halkımıza: nihayet iki ay sonra bizi tamamen irfan hayatına yetiştirecek olan harflerimizi tatbik edeceğiz binaen aleyh çabuk öğrenelim"(YA, 10 Teşrîn-i Sâni 1928). Gazete bu tarihten itibaren liselerin ikinci devre ders kitaplarının da Latin harfleriyle basılacağını (YA, 14 Teşrîn-i Sâni 1928) okurlarına haber vermiştir.

Aynı tarihlerde Türk Sözü gazetesi de gayrimüslim tabelacıların Türk tabelacılarından daha çok rağbet görmesini eleştirirken bu durumun Türk ekonomisine zarar verdiğini (TS, 7 Teşrin-i Sâni 1928) dillendirmiştir.

Adana’da yeni harflerin hızla öğrenildiğini kanıtlamak isteyen Türk Sözü gazetesi Kazım Paşa⁸’nın Adana gezisinde karşılaştığı bir olayı şu satırlarla aktarmıştır:

“Yeni Türk Harfleri ile alakanın derecesini yakından takip etmek üzere gizlice Adanamıza gelen Paşa Kazım Beyi, dün başmuharririmiz, pek neşeli olarak çarşıda görmüş selam, mülakat ricası ve hatta sualini bile beklemeden, “Gel muharrir bey pek neşeliyim anlatayım demiş ve hemen söze başlamış”: Şüphe yok ki her vilayet kadar belki daha fazlasıyla her hususta Adananız ileri gitmektedir, yalnız merak bu ya! Doğrusunu söyleyeyim ben dün akşam geldim. Yeni Türk harfleri ile Adanalıların alakasını bizzat görüp anlamak arzusuyla çarşı içinde karanlıkça ve içinde müşterisi bulunmayan bir nohutçu (humuşçu) dükkânına girdim. Kendime yabancı ve gayet sağır, işitmez bir adam rolü vererek ne pişirdiğini sordum. Cevaben nohut ezmesi diye bağırdı, anlamadım, Arapçasını bağırdı hiç anlamadım. Böyle benim gibi yabancı bir müşterisini kaybetmek istemeyen dükkâncı ne kadar bağırsa işittiremeyeceğini kestirerek çok müteessir görünüyordu. Bir iki saniye sonra aklına ehemmiyetli bir mesele gelmiş gibi sıçradı, hızlı hızlı giderek çekmecesini açtı. Yeni alfabe olduğu anlaşılan bir kitabı açarak bir takım bir takım kelimeler aradı, sonra bir tarafı beyaz bir kağıt parçasına bir şeyler yazarak önüme bıraktı. Dikkat ettim yazılan kelimeler yeni harflerle yazılmış (nohut ezmesi) cümlesi idi. Gel arkadaş dedim sen ölmezsin, ben sağır değilim, mahzâ (tam, kesin) bu meseleyi anlamak için yapmıştım dedim. O sevinçle 75 kuruşluk nohut ezmesi yemişim. Şimdi midem o kadar karıştı ki adeta Arap harflerine döndü” (TS, 8 Teşrin-i Sâni 1928).

Adana’nın her köşesinde Latin harflerini hızlıca öğretmek için gece kursları, konferanslar ve halk dersleri verilirken hapishanedeki mahkûmlar da unutulmamıştır. Türk Sözü gazetesi hapishanede harf seferberliğine manşetten yer vermiştir.

“Hapishanedeki yeni harf kursları faaliyetlerine devam etmektedirler. El-yevm üç kurs hali faaliyette olup bunlardan birisi 40, diğerleri 30’ar mevcutlu bulunmaktadır. Cumartesi günü sabahleyin saat dokuzda birinci ve ikinci kursların, öğle sonu on dörtte üçüncü kursun imtihanları icra edilecektir. Ertesi gün de otuzar mevcutlu iki kurs daha açılacaktır. Bu kursların levazımı tedrisiyesi evvelce Halk fırkası tarafından verilmiştir... Hapishanede bir de tabeleçilik atelyesi açılmıştır. Bu atelyede çok güzel va san’atkârane levhalar gayet ucuz fiyatla yapılmaktadır. Hem ucuz levha yaptırmak, hem de bu müteşebbis sanatkârlara yardımında bulunmak üzere, ihtiyacı olanların tercihen hapishaneye müracaat edeceklerini umuyoruz”(TS, 29 Teşrin-i Sâni 1928).

Haberdan de anlaşıldığı gibi Adana hapishanesinde Latin harflerini öğrenenler tarafından tabelacılık sanatı meslek haline getirilmiş böylece hem yeni harfleri öğrenme merakı artmış hem de Türk ekonomisi canlanmıştır.

Türk Sözü gazetesi Adana ve Türkiye haberlerini okuyucularına iletirken Yeni Adana’da, Harf İnkılâbının uluslararası yankısını kaleme almıştır. *“Türkler tarafından Arab alfabesinin ilmi’l-tedric (derece derece) terk olunması en şayan-ı dikkat hadiselerden biridir. Polonya basını haberi “...fesin kâmilan ilgasından ve terki Anadolu’da derebeylik siyasetini teşkilatının kamilen*

⁸Adana’yı ziyarete gelen Kazım Paşa’nın Kazım Karabekir, Kazım Fikri Özalp veya başka bir Kazım Paşa mı olduğu belirlenememiştir. Türk Sözü gazetesinin 8 Teşrin-i Sâni 1928 tarihli haberinde Kazım Paşa’nın Adana şehrine geldiği, paşayı karşılama töreninde vali, belediye reisi, polis müdürü ve dostlarının olduğu duyurulmuştur.

lağvından sonra işte Latin alfabesi Türkçenin yazı eserlerinde tatbik olunuyor"(YA, 16 Teşrîn-i Sâni 1928) diyerek harf inkılâbından övgüyle bahsetmiştir.

Yeni Adana gazetesi "Avrupa Ne İle Meşgul Yeni Türk Harfleri" başlıklı haberiyle Bulgaristan ve Amerika basınlarındaki haberlere yer vermiştir. Bulgar basını, "Asya Avrupalılaşıyor; şimdiye kadar şarklı olduğu halde garb milletlerinin harfini, kanunlarını... kabul ederek garbli olmağa teşebbüs ediyor. Avrupa'ya en yakın olan Türkiye ilk defa ... işaretini vermiş, halika ve haremelerini kapı dışarı etmiş, fesi, feraceyi kaldırmış, ... zevcatı lağv etmiş, en nihayet bazı nehir istakozları gibi sağa sola yalpa vuran Arab harflerine yol vermiştir"(YA, 27 Teşrîn-i Sâni 1928) haberiyle Türkiye'deki inkılâpları yakından takip ederken, New York Times ise "...Son tahsil devresinde okuduğu eğri büğrü harfli ve Türkçe'ye tatbik edildiği zaman zaman pek çok manalı ve öğretilmesi güç Arab harfleri ile yazılmış kitaplar, asırlarca evvel bu harfleri kabul etmiş olan padişahlar gibi maziye karışmıştır..."(YA, 27 Teşrîn-i Sâni 1928) Türk çocuklarının öğrenilmesi zor olan Arap harflerinden kurtulmasından dolayı okulu daha çok seveceklerini yazmıştır.

Yeni Adana, Kahire'deki El-Siyasa gazetesinde "Ömer" (YA, 29 Teşrîn-i Sâni 1928) imzalı makaleyi yayınlarak dış basında Yeni Türk harfleriyle ilgili yansımaları seri halinde vermeye devam etmiştir. Bu gazete de Latin harfleri kanunu maddeler halinde sıralanmış ve yeni harflerin eskiye oranla daha kolay ve anlaşılır olduğunu duyurmuştur.

İlerleyen aylarda Türk Sözü gazetesi de yeni alfabenin uluslararası yankılarına yer vermiştir. Kahire'de çıkan Errabitat-üşşarkiye mecmuası ve Amerika'daki Filadelfiya (Philadelphia) Rikort gazetesi, Kurtuluş Savaşından zaferle çıkan Türkiye Cumhuriyeti'nde kabul edilen harf kanunu ve halkın yeni harfleri şevkle öğreniyor olduğunu yazmıştır (TS, 9 Birinci Kânûn 1928).

Yeni Türk harflerinin kabulünden sonra millet mektepleri açılmış, halkın hızlı ve doğru bir şekilde Latin harflerini öğrenmesi için Türkiye genelinde bir seferberlik ilan edilmiştir. Yeni Adana gazetesi Ankara ve İstanbul'da millet mekteplerine kaydolanları niceliksel olarak okurlarına bildirmiştir. "Yeni Harflerin öğrenilmesi için bütün memlekette faaliyetle çalışılmaktadır. Millet mekteplerine yalnız İstanbul'da kaydolanların miktarı kadın erkek iki yüz bindir. Millet mekteplerinde bu kış zarfında 400 bin kişinin okutulması için tertibat alınmaktadır. Millet mektepleri teşkilatı için yapılan içtimada okumak yazmak bilmeyenlerin tesbit ve bildiklerini iddia edenlerin imtihana tabi tutulması kararlaştırılmıştır"(YA, 26 Kânûn-ı Evvel 1928).

Yeni Adana, Adana'da açılan kurslardan ikisinin İstiklalde, ikisinin de Cumhuriyet, birisinin de Seyhan mektebinde olmak üzere memurlar için yeniden beş kurs açıldığını ve 8 Aralık'tan itibaren tedrisata başladığını (YA, 9 Kânûn-ı Evvel 1928) yazmıştır.

Yeni Adana gazetesi 1 Kanuni sânde millet mektepleri açılacağını, bu büyük nimetten istifade etmek herkes için bir borç olması gerektiğini, 16 yaşından "45" yaşına kadar her vatandaş ilk mekteplere müracaat etmek zorunda olduğunu (YA, 26 Kânûn-ı Evvel 1928) okurlarıyla paylaşmıştır. Gazete, "Yeni Adana matbaası Türk harflerile iş kabul etmeye başladı. İşlerinizin iyi ve ucuz olmasını çapuk yapılmasını arzu ederseniz hemen matbaamıza müracaat ediniz"(YA, 30 Kânûn-ı Evvel 1928) artık reklam ve ilanların Latin harfleriyle verileceğini duyurmuştur. Gazete aynı tarihlerde Adana'da 93 millet mektebinin ve 225 dershanenin açılacağını, memurların yeni harflerden sınava gireceklerini de duyurmuştur (YA, 30 Kânûn-ı Evvel 1928).

SONUÇ

Dünyada gerçekleştirilen reformların kökenine bakıldığında hemen hemen hepsinin bir hazırlık süreci ve hazırlayıcı etmenlerinin var olduğu görülür. Avrupa; hümanizm, bilimsel uyanış,

liberalizm, akılcılık gibi serüvenleri zamana yayarak yaşarken, Osmanlı Türkiye'si, rönesans, reform, aydınlanma sürecini yaşamamış, dolayısıyla tepeden inme değişikliklere de uyum sağlayamamıştır. Atatürk İnkılâplarının belirli hazırlık süreci olmuşsa da bu süreç Avrupa'daki gibi uzun yılları kapsamamıştır.

İnkılâplar, Türk halkının 1.000 yıl önce Çin'den vazgeçip İslamlaştığı zaman başlamış olan Batı'ya doğru yürüyüşün bir adımı olmuştur (Lewis, 2004, 476–479). Atatürk inkılâpları sosyal yapıyı değiştirmek üzere uygulanan stratejiler bütünüdür. Uygun strateji marifetiyle eylemler istenilen yönle sevk edilmiş ve sosyal reformlarla toplum yenilenmiştir (Dönmezer, 2004, 19–20). Atatürk inkılâpları Türk toplumunun yapısında önemli değişiklikler yaratmıştır. Dil inkılâbı da bu değişikliklerden bir tanesidir. Konfüçyüs'ün; “Dil kusurlu olursa, sözcükler düşünceyi iyi anlatmaz. Düşünce, gereği gibi yapılmazsa, töre ve kültür bozulur. Töre ve kültür bozulursa, adalet yanlış yola sapar. Adalet yoldan çıkarsa, şaşkınlık içine düşen halk, ne yapacağını, işin nereye varacağını bilmez, bu nedenle hiçbir şey dil kadar önemli değildir” öğretisi de dilin toplumdaki bütün katmanları ve kurumları ne derece ilgilendirdiğini göstermektedir. Dilin değişiminde dini, sosyal ya da siyasi sebepler olsa da en büyük neden kültür ve kültürel olaylardır. Dil ve alfabe değişikliği birtakım kurumlar aracılığıyla topluma ulaştırılmıştır. Bu kurumlardan en önemlisi şüphesiz basın kurumlarıdır. Basının bugün de olduğu gibi her dönemde toplum üzerindeki etkisi inkılâplar sürecinde de görülmüştür. Gazete haberlerinden de anlaşıldığı gibi ulusal ve yerel basının inkılâpların özümsemesindeki payı büyük olmuştur.

Harf inkılâbının kabulü ve uygulama süreci Adana basınında, sürekli ve etkileyici yankı uyandırmıştır. Dönemin yerel gazeteleri dönem uygulamalarını bölgelerine vakit kaybetmeden taşımışlar ve inkılâpların toplumun her katmanına yerleşmesi amacıyla yoğun çaba sarf etmişlerdir. Halkın tek haber alma kurumu olan gazetelerde sık sık çıkarılan kanunlara ve uygulama yöntemlerine yer verilmiş, Adana halkının yeni harfleri bir an önce öğrenebilmesi adına gazeteler uyarıcı ve öğretici model olmuşlardır.

Yeni Adana gazetesi kuruluşundan itibaren Milli Mücadeleye sahip çıkmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da genç devletin her alandaki yapılanmasını desteklemiştir. Gazetenin kurucusu Ahmet Remzi Yüreğir ve bir dönem gazetenin yayımlanma görevini üstlenen Zamir Bey'in (Damar Arıkoğlu) Milli Mücadele ve sonraki dönemlerdeki faaliyetlerine bakıldığında Yeni Adana gazetesinin Atatürk ve Cumhuriyete ne denli bağlı olduklarını anlamak zor değildir. Yine Türk Sözü gazetesinin sahibi Ferit Celal Güven de bizzat Milli Mücadele'ye katılan ve bir dönem de Yeni Adana gazetesinin başyazarlığını yapan bir ihtiyat zabıtidir. Cumhuriyet'in ilanından sonra yayın hayatına başlayan Türk Sözü gazetesi rejimin, inkılâpların ve Türkiye'yi ilgilendiren her türlü gelişmenin haber vericisi olmuştur.

Özellikle inkılâpların tanıtımı ve yerleşmesi adına Yeni Adana ve Türk Sözü gazetelerinin yaptıklarını sütunlarında görmek mümkündür. Harf kanunuyla beraber yeni harflerin çok hızlı bir şekilde öğrenilmesi için sayfalarında hemen hemen her gün “Yeni Harflerin Tatbiki” ile ilgili alıştırmalara yer vermişlerdir. Bu aşamada en ağır görevin basına düştüğünün farkında olan gazeteler, bu ağır görevi yerine getirmek için maddi manevi her türlü fedakârlığı göstereceklerini vurgulamışlardır. Harf kanunuyla birlikte Adana'da açılan kursları, millet mekteplerini, ders saat ve mekânlarını bölge halkına duyurmayı görev edinen bu gazeteler, yeni harflere geçilmesinin Türk dilinde sadeleşmeyi sağlayacağını ve anlam karmaşasının ortadan kalkacağını sık sık dile getirmişlerdir. Ayrıca gazetelerde yeni harflere geçiş gününü bayram olarak kabul edilmesi inkılâba verilen desteğin kanıtıdır. Latin Harflerinin kabul edilmesi gazetelerde, Türkiye'nin çağdaş medeniyetler seviyesine erişmesinin ilk ve en önemli adımı olarak zikredilmiştir. Gazetelerde yayımlanan köşe yazılarında, Harf İnkılâbıyla beraber Türk dilinin çelik gibi metin, elmas kadar saf haline geldiğini, hükümetin esirlik halkalarını birer birer kopardığı söylenmiştir. Ayrıca Yeni

Adana ve Türk Sözü gazeteleri harf inkılâbının yurt dışı basınında uyandırdığı etkilere de yer vererek, Atatürk inkılâplarının yurtiçinde olduğu kadar yurt dışında da ne derece önemli ve etkili olduğunu kanıtlamışlardır.

EKLER

EK.I.Yeni Harf Kanunu'nun Meclisin İlk Celsesinde Kabul Edilmesi.

Kaynak: Türk Sözü, 1 Teşrîn-i Sâni 1928.

EK. II. Yeni Harflerin Meclisin İlk Celsesinde Kabulü.

Kaynak: Yeni Adana, 2 Teşrîn-i Sâni 1928.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

EK. III. Harf İnkılâbının Kabul Edildiği Günün Bayram Günü Olarak İlan Edilmesi.

Kaynak: Türk Sözü, 30 Teşrin-i Sâni 1928.

EK. IV. Harf Seferberliğinin Adana'da Eksiksiz Bir Başarıyla Devam Etmesi.

Kaynak: Yeni Adana, 10 Eylül 1928.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

KAYNAKÇA

1.Kitaplar ve Makaleler

- AKALIN, H.Ş. (2002). Cumhuriyet Döneminde Türkçe, **Türkler Ansiklopedisi** içinde (ss.15-53), c.18, Edt: Hasan Celal Güzel vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. Ankara.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** (1997) c.II, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1.
- ARIKAN, A. (2009 Kasım). Bilimsel Yönden Harf Devriminin Haklılığının Kesin Kanıtı Olarak Harf Devriminin Türk Basınına Somut Etkileri. **80.Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu** içinde (ss.82–88). Edt: Tülay Alim Baran, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayını.
- ARIKOĞLU, D. (1961). **Hatıralarım**, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.
- BABACAN, M. (2009). Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Alfabe Tartışmaları. **80.Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu** içinde (ss.30–36). Edt: Tülay Alim Baran, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayını.
- BARAN, T.A. (2009 Kasım). Çağdaşlaşma Aracı Olarak Harf İnkılâbı. **80.Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu** içinde (ss.114–123). Edt: Tülay Alim Baran, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayını.
- BAYDAR, M. (1973). **Atatürk ve Devrimlerimiz**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı.
- ÇELİK, K. (2009). Türk Basın ve Yayımında Harf İnkılâbı. **80.Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu** içinde (ss.89–108). Edt: Tülay Alim Baran, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayını.
- DEVELLİOĞLU, F. (2004). **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. Haz: Aydın Sami Güneşal, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DÖNMEZER, S. (2004). Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme. **Atatürk Düşünce El Kitabı I**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- ENER, K. (1970). **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**. Ankara: Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti.
- GÜLMEZ, N. (2006). **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Harfler Üzerine Tartışmalar**. İstanbul: Alfa Aktüel.
- İSLAM, İ. (1995). **Milli Mücadelede Yeni Adana Gazetesi**. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Danışman), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- KATOĞLU, M. (2008). Cumhuriyet Türkiye'si'nde Eğitim, Kültür, Sanat. **Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye (1908-1980)**. Yay.yön. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi.
- KOLOĞLU, O. (1993). **Türk Basını Kuvayı Milliye'den Günümüze**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KOLOĞLU, O. (2009). **"Bilimselden "Medyatik" e Tarih**. İstanbul: Destek Yayınevi.
- LEVEND, A.S. (1949). **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- LEWİS, B. (2004). **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. Ankara: TTK.

- MAHMUDOVA, G. (2009 Kasım). Eski Türk Alfabelerine Bir Bakış. **80.Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu** içinde (ss.46–53). Edt: Tülay Alim Baran, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayını.
- OKÇABOL, R. (1999). Cumhuriyet Döneminde Yetişkin Eğitimi. **75 Yılda Eğitim**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÖZEL, E. (2007). **Atatürk Dönemi Türk Eğitim Programları**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yrd. Doç. Dr.Necati AKSANYAR (Danışman), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kütahya.
- ÖZTÜRK, Y. (1992). Yerel Anadolu Basını. **Yerel Basın Kurultayı** içinde (ss.149–154). Adana: Çukurova Gazeteciler Cemiyeti Yayınları: 2.
- TUNCA, E.A. (2006 Aralık).Türk Harf Devriminin Halka Tanıtım Çalışmaları. **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2.
- ÜLKÜTAŞIR, M.Ş. (2000). **Atatürk ve Harf Devrimi**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 3.Baskı.

<http://www.yeniadana.net/web/hakkimizda.aspx?pgid=12>. ErişimTarihi: 12 Aralık 2012.

2.Gazeteler

- Hâkimiyet-i Milliye, 1 Eylül 1928.
- Hâkimiyet-i Milliye, 2 Eylül 1928.
- Resmî Gazete, 3 Teşrîn-i Sâni (Kasım)1928 (Cumartesi).
- Türk Sözü, 20 Haziran 1928 (Çarşamba).
- Türk Sözü, 28 Haziran 1928 (Perşembe).
- Türk Sözü, 1 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Perşembe).
- Türk Sözü, 1 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Perşembe). “Baio”.
- Türk Sözü, 1 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Perşembe). Mustafa Nuri, “Sös Derleme”.
- Türk Sözü, 2 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Cuma).
- Türk Sözü, 4 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Pazar). “Reis-i Cumhur Hazretlerinin Îrâd (söyleme) Buyurdukları Tarihi Nutuk”.
- Türk Sözü, 5 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Pazartesi). “Harf Kanunu”.
- Türk Sözü, 7 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Çarşamba). Tonguç, “Türk Sanatkârları”.
- Türk Sözü, 8 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Perşembe). “Paşa Kazım Beyle Mülakat”.
- Türk Sözü, 29 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Perşembe). “Şayan-ı Tebrik Bir Muvaffakiyet”.
- Türk Sözü, 9 Birinci Kânûn (Aralık) 1928 (Pazar). “Harf inkılâbımızın memleket haricindeki akisleri”.
- Türk Sözü, 30 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Cuma).
- Türk Sözü, 31 Birinci Kânûn 1928.
- Yeni Adana, 1 Eylül 1955.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- Yeni Adana, 2 Eylül 1928 (Pazar).
- Yeni Adana, 6 Eylül 1928 (Perşembe).
- Yeni Adana, 28 Eylül 1928 (Cuma).
- Yeni Adana, 20 Teşrîn-i Evvel 1928 (Pazar). A.Nami, "Dürbin Arkasında".
- Yeni Adana, 1 Teşrîn-i Evvel (Ekim) 1928 (Pazartesi). "Yeni imlayı çabuk öğrenelim 1 Teşrînde Resmi muhâberât bununla olacak".
- Yeni Adana, 2 Teşrîn-i Evvel (Ekim) 1928 (Salı). "İmlamız Daha Ziyade Kolaylaştı! Hemen Öğrenelim".
- Yeni Adana, 2 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Cuma).
- Yeni Adana, 5 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Pazartesi).
- Yeni Adana, 7 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Çarşamba). "Yeni Harflerle".
- Yeni Adana, 10 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Pazar).
- Yeni Adana, 14 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Çarşamba).
- Yeni Adana, 16 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Cuma).
- Yeni Adana, 19 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Pazartesi).
- Yeni Adana, 27 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Salı).
- Yeni Adana, 29 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1928 (Perşembe). "Türkiye'de Yeni Harfler".
- Yeni Adana, 9 Kânûn-ı Evvel 1928 (Pazar).
- Yeni Adana, 25 Kânûn-ı Evvel 1928 (Pazar). Muzaffer Timur Taş, "On birinci seneye girerken de aynı maksatla koşuyor".
- Yeni Adana, 26 Kânûn-ı Evvel (Aralık) 1928 (Çarşamba).
- Yeni Adana, 30 Kânûn-ı Evvel (Aralık) 1928 (Pazar).

İBN HALDUN VE HEGEL'İN TARİH FELSEFELERİNİN TÜRKİYE BAĞLAMINDA ANLAMI*

*Muhammet ÖZDEMİR***

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, İbn Haldûn ve Hegel'in tarih felsefelerindeki göndermelerin Türkiye bağlamında anlamını irdelemektir. Çalışmanın temel iddiası, Türkçede yazılan tarihin ve insan bilimlerinin örtük bir negatif tarih felsefesi tarafından yapılandırıldığı ve bunun Türkiye'deki insanlara yarar sağlamadığı yolundadır. Burada 'tarih' ve 'insan bilimleri', varolanı dile getiren ve onu açımlayan özel yapılar olarak alınmaktadır. Söz konusu yapılarda örtük bir insani onaylamanın bulunduğu bellidir. Bunlarda varolana ilişkin pragmatik olmayan bir tarz benimsenmiştir. Varolanın dile getirilme tarzı -Türkçe tarihsel anlatılarda-, Türkiye'deki insan tipinden yola çıkmayan, onun gereksinimlerini merkeze almayan ve onun gerçek mevcudiyetini inkâr eden bir görünümüdür. İbn Haldûn ve Hegel'in -ek olarak Hegel'i yeniden yorumlayan Karl Marks'ın- insan adına tarihte buldukları şey, Türkiye'deki insanların yaşıyor olduklarında aradıkları ortak temaya benzerdir. İbn Haldûn'daki "asabiyet", Hegel'deki "halk tını" ve Marks'taki "praksis" tam da varolan Türkçe potansiyele tekabül etmektedir. Bu, tarihte varolmak kaygısının tezahürüdür. Bu tezahürden yola çıkıldığında aşama aşama Türkçe tipi bir varoluşa göndermede bulunulmuş olacak ve onaylanmak için yeni bir insani kavrayış önerilmiş olacaktır. İnsan bilimlerinin pragmatikliği açısından mevzubahis olan öneri dikkate değerdir. Bir bakıma artı-değerden alınan payın bir karşılığı olarak insan bilimlerinin böyle bir tarih felsefesinden yola çıkmaları gerekmektedir. Dolayısıyla İbn Haldûn ve Hegel'in -ve ek olarak Marks'ın- tarih felsefesine ilişkin çıkarımları, uygarlık tarihinde edineceği konum bakımından Türkiye insanı için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldûn, Hegel, Tarih Felsefesi, Türkiye, Türkçe, İnsan Bilimleri.

* Bu çalışma, 19-21 Haziran 2013 tarihlerinde Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından düzenlenen "European Conference on Social Science Reserach"te sözlü olarak sunulmuş tebliğ metninin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş yeni metnidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Felsefe Bölümü, El-mek: muhammetozdemir34@yahoo.com

THE MEANING OF IBN KHALDŪN'S AND HEGEL'S PHILOSOPHY OF HISTORY IN THE CONTEXT OF TURKEY

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the meaning of implications of Ibn Khaldūn's and Hegel's philosophy of history in the context of Turkey. The main claim of the study is that history and human sciences which have written in Turkish have implicitly configured by a negative philosophy of history and that this is not beneficial to Turkey's people. Here, 'history' and 'the human sciences' are thought as the private structures which state being and anatomize it. It is evident from that there is an implicit approval related to man in these structures. In them, it has been assimilated a non-pragmatic style which is related to being. The style of expressing being -in Turkish historical narratives- is appearance which does not start to think from human typology in Turkey and is unseeing its necessities and ignores its real characteristics. Ibn Khaldūn's and Hegel's -also Karl Marks who reinterpreted Hegel- findings in the history for man is similar to Turkish people's common theme which has wanted when they exist. Ibn Khaldūn's "al-asabiyya" and Hegel's "geist" and Marx's "praxis" are suitable for Turkish potential which exists. This is the manifestation of anxiety which requires existing in the history. It will have gradually referred to a being whose Turkish typology and will have suggested a new human understanding for approval, if it would start with this manifestation. This is remarkable in terms of pragmatic of human sciences. In a sense, human sciences should start from such philosophy of history to response to the share which has been taken in surplus-value. Therefore Ibn Khaldūn's and Hegel's implications -in addition to Marks'- related to the history of philosophy are important for Turkish people with regard to their location in the history of civilization.

Key Words: Ibn Khaldūn, Hegel, Philosophy of History, Turkey, Turkish, Human Sciences.

Giriş

Bu yazının amacı, modern Türkiye coğrafyasında varolan halkların ortak insani serüvenleri üzerine yapılan sosyal bilim incelemelerini yöneten örtük tarih felsefesini eleştirmek ve İbn Haldūn ile Hegel'in tarih felsefeleri bağlamında yeni bir tarihsel bilinçlenmenin mümkün olup olmadığını değerlendirmektir. Söz konusu coğrafyadaki halkların müşterek tarihleri için ortak bilinci organize edecek bir kavramın meşruiyeti aynı kapsamda gündeme gelmekte ve ancak ilgili kavramın mevcudiyeti üzerine bir tarih yazımının mümkünlüğü mevzubahis olmaktadır. Buna göre ilkin Türkçe kültür yazımlarına bir karakter kazandıran örtük kavramlaştırmalar ele alınarak bunların yerel serüvenlerin neresinde yer aldıkları tahlil edilecek, ardından Türkiye'deki halklar için ortak olan tecrübelerin desteklediği kavramlara temas edilerek İbn Haldūn ve Hegel'in tarihi ve insani alımlama tarzları bunlarla birlikte analiz edilecek ve sonra tarih ve aidiyetin mümkün bir Türkçe tarih felsefesiyle münasebetleri üzerine değerlendirme yapılacaktır.

İnsan bilimlerinin meşruiyeti, artı-değeri yaratan insan emeğinin bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarından doğmaktadır. Artı-değer, kişisel ve müşterek sorunların çözümünde bilimsel

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

yöntemlerin ve kavramsal yaklaşımların kullanımı için birtakım taleplere koşut meşru bir çerçeve yaratmakta ve insan bilimleri de ilgili çerçevede varolmaktadırlar. Tarih ve kültürün alımlanma tarzı ve insanın neliğine ilişkin yerel kavrayışların ortaya çıkması, söz konusu meşruiyetin sınırları içerisinde kaldığı ve artı-değeri üreten medeni insanların ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde –yerel görelilikte- doğrudur. Verili tarih ve aidiyet işleyişlerinin Türkçe insanın sorunlarını çözmekte yeterli bir bakış açısı sunamadığından yola çıkan bu yazı, ihtiyaçlar hiyerarşisi bakımından bir medeniyet inşası sürecinin henüz başlangıcında yer alan insanların ortak serüvenlerine ilişkin yeni bir tarih ve insan algısı ihtiyacından söz etmektedir. Bu ihtiyacın İbn Haldûn ve Hegel'in tarih felsefelerinden yola çıkılarak dile getirilebileceği/somutlaştırılabileceği/karşılanabileceği ve ortak kavramın Türkçe kültür olması gereği kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Son tahlilde bu çalışmayı bir girişim veya deneme olarak değerlendirmekte fayda vardır.

1.Verili Türkçe Kültür Yazımlarının Meşrulaştırdığı Tarih Yazımları

Öncelikle birer ölçüt olarak alınacak bazı kavramların tanımlanması ve izah edilmesi lüzumludur. İncelememizde 'Türkçe', bir kültürel kod olarak alınmakta ve Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye'den modern Türkiye'ye kalan coğrafyada yaşayan farklı halkların çeşitlenen yaşam tarzlarında hep müşterek olan bir dünya kavrayışı olarak tanımlanmaktadır. İsimlendirmenin neden böyle yapıldığı aşağıda izah edilecek olmakla beraber burada belirtmek gerekir ki, başka türlü bir isimlendirme de yapılabilir; fakat daha ortak görünen somut bir kavram bulunmamaktadır.

'Dünya', insanların varlıklarını buldukları ve ihtiyaçlarını gidermek üzere ortak bir bilinç girişiminde bulundukları zihinsel bir bağlam olarak anlaşılmakta ve dünya kavrayışı, benzer tarzda varolmakla müşterek bir zemin edinen insanların kendi doğal örgütlenmelerinin toplamı olarak alımlanmaktadır. 'Tarih', 'kültür' ve 'insan' ise, her bir insan birlikteliğine ait özerk gereksinimler ile anlamlı bir dünya kavrayışında ortaya çıkan müşterek içerimler olarak alınmakta ve söz konusu kavramların evrensellikleri reddedilmektedir. İnsan her yerde ve tarihte insan değildir, sadece belirli bir zamanda ve belirli bir coğrafyada, söz konusu bağlam özelinde kavranmış tarzıyla insandır. Dolayısıyla Türkiye coğrafyasında yaşayan çeşitli hakların meydana getirdikleri ortak insan tarzına 'Türkçe insan' diyoruz; çünkü buradaki insanların ihtiyaçları başka insan tazammunlarından farklı olduğu ölçüde -tüm çeşitliliğine karşın- kendi içinde bir özgünlük ve özerklik sergilemektedir. Böyle bir bağlamdan yola çıkan düşünceye de 'Türkçe düşünce' diyeceğiz. Çünkü Türkçe kültürel koda sahip bir insan tarzının müşterek olarak yaşadığı sorunların doğru çözümlerinin ancak bir çeşit 'Türkçe düşünce' ile mümkün olduğunu varsayıyoruz. Daha açık olarak bir örnekle anlatmak gerekirse, tamamen farklı bir dil yapısına, muhtevasına ve alışkanlık kalıbına göre olgusallaşan Kürtçeyi konuşanlar da bize göre Türkçe bir kültürel koda yaşamaktadırlar ve isimlendirmelerin dolayladıkları çağrışımlar dışında burada herhangi bir dışlama veya ayrıcalıklandırma bulunmamaktadır. Böylece sıkça kullanacağımız 'Türkçe yaşam', 'Türkçe sorun', 'Türkçe düşünme', 'Türkçe bir tarih felsefesi' ve 'Türkçe varolma' ile ne kastettiğimizi yeterince açıklamış bulunuyoruz. Mesela Kürtçe, Türkçeden bağımsız ve ayrı bir dildir ve ondan ne daha aşağıdadır, ne de ondan seviye olarak üstündür; fakat ortak bir isimlendirme ihtiyacı, tarihsel olarak görece daha evrensel ve baskın konumda bulunan, halkların varoldukları kara parçasının nitelendirilme tarzında da öncelenen bir "Türkçe" adlandırmasını tercihen daha pragmatik kılmaktadır. Ne var ki, söz konusu isimlendirmenin Türkiye'de yaşanan insan varoluşsallığına işarette bulunmak ve böylece özdeşleşimi kolaylaştırmak dışında özel ırkçı bir gayesi bulunmamaktadır.

Gerekli tanımlamaları -kullanımımızı önceleyecek tarzda- böylece belirledikten sonra şimdi verili Türkçe kültür yazımlarında alımlanan tarihsel insan şemalarına temas edebiliriz. Belirtmek gerekir ki, Türkiye coğrafyasına ilişkin kültürel çalışmalar -hem Türkçede hem de Batı dillerinde- genellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren bir süreç olarak kendini gösteren modernleşme olgusunun tematik yol göstericiliğinde şekillenmiş ve insanın ve tarihin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

alımlanma biçimi –bizzat arzu edilerek veya edilmeyerek- Kıta Avrupası’nın aydınlanmasını merkezi bir konuma yerleştirecek istikamette olmuştur. “Türk Modernleşmesi” veya “Türk Çağdaşlaşması” olarak alımlanan olgu aslında önce askeri, sonra ekonomik ve görece siyasi açıdan Batı dünyasının üstünlüğüne yenilmiş Osmanlı insanının kendi alışkanlıkları ve toplumsal örgütlenme tarzı ile Batıninkiler arasında kalmasının yarattığı bir memnuniyetsizlik veya bazen heyecandan başka bir şey değildir. İslâm davetinin devrimci yapısını Anadolu, Mezopotamya ve Balkanların kadim uygarlıklarından kalan miras içerisinde değerlendirerek medeni bir kalıp yaratmayı başaran Osmanlı öznesi, modern durum karşısında edilgen bir bireyoluşsallık edinmek konusunda genellikle isteksiz ve gergin davranmıştır. Söz konusu olguyu, 18. yüzyıldan başlayarak 21. yüzyılda kaleme alınmış sosyal metinlere değin geniş bir literatürde gözlemlemek mümkün görünmektedir (Müteferrika, 2000: 111-112; Mardin, 2002: 9-20; Berkes, 2003: 35-40; Kara, 2003, 471-480, Kili: 2003, 19-69; Gencer, 2012: 37-89). Türk modernleşmesi veya Türk çağdaşlaşmasını, şarkiyatçılık olgusundan ve önce aydınlanmacı Kıta Avrupası’nın sonra da Kuzey Amerika’nın çeşitli buyurgan ve aşağılayıcı söylemlerinden ayrı ele almak da mümkün değildir. Çünkü 19. yüzyıl Batı Avrupa yazarlarından başlayarak Batılılar, ‘Doğu’yu kendilerinden farklı, ilginç, edilgen ve biçim vermeleri ve yönetmeleri/tüketmeleri gereken bir sözde-insan toplamı olarak algılamak konusunda ziyadesiyle heyecanlı davranmışlardır. Söz konusu yazarların bağlamına katılan politik bilim şemsiyesi, Osmanlı’dan ve Osmanlı’ya yazgı olarak yakın başka yerlerden yerel sömürge aydınlarını yaratmış ve bunların bazen iyi niyetle geliştirdikleri örgütlenme tarzları, kararsız ve gergin kalmış akılları büsbütün ölçütsüz ve çaresiz bırakmıştır (Said, 2000: 69-86; Bulut, 2004: 131-160; Yavuz, 2002: 53-63; Rodinson, 2002: 171-188). Türkiye’de görünür olan sözgelimi ülkücü algıyı, sol hareketliliği, İslâmcı refleksleri ve Kürtçü çizgiyi mevzubahis olan modernist ve Batıcı mecburiyetten ayrı düşünmek ve bunlardan herhangi birinin batılılaşmayı meşrulaştıran psikanalitik süreçlerden kopuk incelemek makul görünmemektedir (Güngör, 2004: 9-14; 2006: 186-191). Neticede burada ele aldığımız insan varoluşu ve bilimsel bağlam, -psikanalitik olarak- edilgen, özgüvensiz ve üstün olana görece kendini tanıma ve kararlaştırma halinde olan ve ana hatlarıyla Batılı Şark söylemlerinin ürettiği ‘gelişmemişlik’, ‘azgelişmişlik’, ‘gelişmekte olma’ ve ‘gelişmişlik’ kategorileriyle düşünmeyi önce kabullenmiş, sonra da kanıksamış bir dilsel meşruiyet içerimi tarafından var kılınmaktadır (Görgün, 2003: 11-31). Dolayısıyla yaratılan kültür yazımında ve dolaylanan tarih yazımında tabii bir ihtiyaç olarak kendini tanıma, kendinin neliğine ilişkin bir bilgi gereksinme sürecinden ziyade ancak ötekinin üstünlüğüne göre misyon edinme ve vazife çıkarmayla ilgili bir zihinsel edinim söz konusu olabilir. Son zamanlarda gitgide artan demokratikleşme vurguları ve tüm toplumsal kesimlerin demokrasi üzerinden kendilerini meşrulaştırmalarını buna örnek olarak vermek lüzumludur. Mesela sol düşüncenin devrim olgusundan peyderpey demokrasinin üstünlüğüne, İslâmcıların da şeriat ülküsünden demokratik taleplere evrilmeleri misyon edinmenin görece önemli yazgısını göstermektedir.

Hızlı bir şekilde özetlemeye çalıştığımız literatürde bizi ilgilendiren sorun, psikanalitik olarak edilgen bir tarzda alımlanan tarih ve insandır. Çünkü bir benzetmeyle anlatmak gerektiğinde, Batı dilleri üzerinden kendini bulan ve kendi insani sorunlarını teemmülünün merkezinde bulundurmayan bir çeşit Türkçe algının mevcudiyetini sorunlaştırmaktayız. Türkiye’ye ilişkin modern kültür yazımlarında –muhafazakâr modernist tepkiler dışında- genelde sözgelimi Osmanlı Devleti’nin ilk 400 yılı üzerine eğilmiş olumlayıcı bir tematik yaklaşımın bulunmadığı ve tarihin modernleşme dönemi üzerinden evrenselleştirildiği, Türkçe insanın ise tarihin başlangıcından beri “geri kalmış”, “köylü”, “biçâre”, “çoğunluğu akılsız olan” ve “mutlaka Batılı kavrayışlar istikametinde ve demokratik bilinçle aydınlatılması gereken” insanlar olarak alımlandıkları fark edilmektedir (İnalcık, 2004: 9-10; İnalcık, 2010; Belge, 2011: 539-754). Tanzimat’tan sonrası ‘tarih-öncesi’ ve modern Türkiye’nin inşası da ‘tarihin başlangıcı’ olarak alındığında, burada hep edilgen süreçler üzerine eğilmiş ve kendinin neliği konusundaki soruyu hep ertelemiş bir bilinç

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

tasarımı söz konusu olmaktadır. Aynı tasarımın kendi tarihindeki memnuniyetsizlikler –bazen bunlar Batılılaşmacıların kendileri tarafından yaratılmış ve ileriye taşınmıştır- alımlanan insan ve tarih tarzına eklenildiğinde felsefî düşünüş için bir insani tecrübe kalmamakta; sorun daha çok psikoloji ve antropolojinin inceleme alanını ilgilendiren sorunlar olarak belirginleşmektedir. Çünkü felsefe, varolan üzerine yapılan bir düşünme eylemidir ve en azından ‘gerçekten kendisinden kaynaklanan nedenlerle varolan’ bir insani edim söz konusu olmadığında burada doğrudan kendisi kavramsal olarak tahlil edilecek bir insanlık da bulunamamaktadır. Değişkenleri ve merkezi ölçütleri bu denli ötekine göreli, zengin ve üstün olan buyurganın yeni tecrübelerine bağlı olarak sürekli artan bir insan tarzında üzerine düşünülecek belirli bir sabit insan yakalanamamakta ve her seferinde medeni bir birleşimden ziyade toplumsal hayatta kalma sorunu ihtiyaçlar hiyerarşisinin ana gündemi haline gelmektedir. Burada felsefenin akıl, bilgi ve varlıkla ilgili sorunlarını önceleyecek insani ihtiyaçlar gelişmemiş veya varit olmadığı gibi aslında bizzat insanın ve onun yarattığı tarihin kendisi hakkında konuşma gereksinimi ivedi görünmektedir.

İnceleme kapsamımızı ilgilendirdiği ölçüde modernleşme olgusundan ayrı düşünilemeyen Türkçe insan bilimlerinin verili tazammununda söz konusu olan tarih ve insan, bizzat mevcut olan ve –G. W. F. Hegel’in tarifini yaptığı manada (Hegel: 2003: 12-13)- varoluşsallığının kayda geçirilmesi ve bir tarihten bahsedilmesi mümkün olan insan değildir. Modernleşme süreci bağlamında alımlanan Türkçe insan, bir tarihte yaşamayan ve yaşamayı da mümkün olmayan, belki bir tarihe ait olması aklen muhal görünen ve bu nedenle içindeki çeşitliliklerden yeni yazgılar edinmesi meşrulaştırılan bir insandır. Burada tecrübî mahrumiyetlerin samimiyetindeki içerilmişlik, insan ve tarihi işleyen insan bilim yazımında eksik olan şeydir ve felsefenin öncelikle bu fakirliği (mahrumiyetler) olumlayacak bir istikamette bir meşrulaştırmaya gitmesi ivedi görünmektedir. Böylece ilk vargımıza göre, verili Türkçe işleyişler artı-değerin kendilerinden beklediği görece daha iyiyi yaratacak düzeyde umut vermeyen, yoksunluk üzerine olumlayıcı düşünceyi meşrulaştırıcı görünen; fakat aslında edilgenliğin mevcudiyetini bir kader olarak algılayan ve bu yönüyle etkin bir tarihsel insanı reddeden bir tarih, kültür ve insan içerimini olgusallaştırmaktadır.

2.İbn Haldûn, Hegel ve Marx’ın Tarihi Alımlama Tarzları

14. yüzyılda İslâm coğrafyasında yazmış İbn Haldûn ile 19. yüzyılda Batı Avrupa’da yazmış Hegel ve Karl Marx’ın, bizi ilgilendiren üç önemli ortak varsayımları veya ölçütleri bulunmaktadır. Öncelikle anılan her üç yazar da tarihte birtakım zorunlu insani kanunların hüküm sürdüğünü ve onlar kavrandıklarında insanın serüvenine ilişkin görece evrensel anlamlar edinmenin mümkün olacağını kabul etmektedirler. İkinci olarak, her üçü de bulundukları coğrafyaların mevcudiyet tarzını nötr bir verili durum olarak almakta ve ihtiyaç duyulan insanlık üzerine konuşmak bakımından çeşitli insani aşamalardan söz etmektedirler. Üçüncü olarak söz konusu düşünürler, felsefenin esas itibarıyla tarih ve insan üzerine bir çeşit teemmül olarak alımlanmasını ve mevcut olan insani durumdan hareket edilmesini meşrulaştırmaktadırlar. İbn Haldûn, Hegel ve Marx’a göre hayatta kurallar vardır ve söz konusu kurallara uygun gelişen insani süreçler insanın akıbetine karar vermektedirler (Arslan, 2009: 6-11; Hegel, 2003: 34; Balibar, 2000: 118-125).

İslâm coğrafyasında yaşamış olmak bakımından ve dünyada ilk defa tarihi sistematik bir tarzda tahlil etmeyi öneren insan olması bakımından İbn Haldûn bizim için ilk ve en önde gelen yazardır. Hegel ise, özel olarak Cermen ırkına münhasır bir tarih ve insan üzerine eğilmiş olması ve Almanların merkezde bulunduğu bir tarih yazımını ve bir tarih felsefesini olumlaması bakımından ikinci dereceden önemlidir. Marx, genelde anlaşıldığının aksine büsbütün modernliğin ve kapitalizmin karşısında durduğu için değil – çünkü yaratılan “Şark” söz konusu olduğunda Marx kapitalizmi olumlamaktadır (Aktay, 1997: 7-16; Said, 2010: 164-165); fakat tarih felsefesini ırkları aşan bir kavram üzerinden – Batı Avrupa’daki emekçiler üzerinden- geliştirdiği için kayda değerdir. İbn Haldûn, herhangi bir ayırım yapmaksızın tüm ortaklıkları içine alacak tarzda ortak kan bağına; Hegel, Cermen ırkına özel bir kan bağına ve ortak yazgıya; Marx ise, sermayenin gerçek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

muhatapları olan Batı Avrupa'nın ortak emeğine bağlı kalarak müşterek bir tarih ve insan tasarlamakta ve söz konusu müşterek bağlam üzerinden felsefenin temel sorununu vaz etmektedir (Rosenthal, 1996: 129-133; Kayapınar, 2009: 127-130; Bumin, 2010: 28-68; West, 1998: 45-82; Balibar, 2000: 23-50). Biz ise bizzat mevcut olduğu haliyle Türkçe kültürün, tarihin ve insanın olumlandığı ve onaylandığı bir bilincin yaratılması anlamındaki müşterek ihtiyacı ve aidiyeti yaratmak bakımından söz konusu insan ortaklıkları üzerinden geliştirilen felsefelerden faydalanılabilir mi bunu anlamak istiyoruz.

İlkin İbn Haldûn'un, modernlerde ayrıştırılan iki alanın birbirinin aynısı olarak -Tanrı vergisi ve insani ortaklığın örtüşmesi bakımından-, tarihi dolaylı bir özne olarak aldığını ve esas itibarıyla insanı tarihte kavradığını belirlemek lüzumludur. Filozofumuza göre, özel olarak insanı anlamak için tarihte hep aynı kalan ve tarihi yöneten kurallar üzerine düşünmeli ve Tanrı'nın insanların müşterek iradesine bağlı kalarak kararlaştırdığı sabiteleri idrak etmelidir. Bu sabiteler, umrandan başka bir şey olmayan uygarlık veya yeteri kadar evrensel yüksek kültürün doğmasını, gelişmesini, daha sonra duraklayıp gerileyerek yok olup böylece hâkimiyet günlerinin -Kur'ân-ı Kerim'de öngörüldüğü tarzda (Kur'ân-ı Kerim, 3/140)- farklı insan çeşitlilikleri arasında edinilmesinin gramerini bize verecektir (İbn Haldun, 2005: 117-118). Bu bağlamda tarih, hâkimiyet zamanları açısından döngüsel bir seyir izlemektedir ve bilgi, kültür ve uygarlık tarihi *bilinçli* (asabiyet sahibi) *gerilerin* (bedevî) aralarında paylaşılmış ortak bir güç gösterisi geçmişinden başka bir şey değildir (Kayapınar, 2010: 131-138). İbn Haldûn'a göre, bulundukları yazgının akışından ve ikincil olmaktan memnun olmayan ve ortak kan bağına sahip olan insanlar müşterek bir bilinç (asabiyet duygusu) edinir ve kendi serüvenlerine kattıkları anlamla tarihi başlatırlar. Bunlar göçebe yaşayan ve bilim, sanat, edebiyat ve felsefe gibi medeni ihtiyaçları gelişmemiş insanlardır ve aralarındaki ilk sözleşmenin gereği sadece varolmak ve etkin olana yenilmemektir. Geri kalmış söz konusu bilinçlilerin mevcudiyeti -günümüzdeki manada- merkezde olanlar için terörize edici bir etkiye sahiptir ve başlayan mücadele yeni medeniyet merkezinin adresini gösterecektir. Medeni ihtiyaçlarını -bilim, sanat, edebiyat, felsefe ve tüketici yaşam tarzı- giderirken varolarak kalma duygusunu (asabiyet) yitiren güçlüler (hadârî), tarihin seyrini idrak edecek müşterek histen yoksundurlar. Artı-değeri görece daha az maliyetle elde eden ve en pahalı şey olan insan canından vazgeçmeye daha yatkın olan bilinçli geriler (asabiyet sahibi bedeviler), zamanla biriktirdikleri hareketliliği güçlülerin yokluğuna matuf boşaltırlar ve böylece gerilerin yazacakları yeni tarihin başlangıcı ortaya çıkar. Diğer tarih artık geride kalmıştır ve kimse o tarihi konuşmayacaktır. Dört beş nesil devam eden söz konusu yeni umran da zamanla yeni iddialı toplumsal merkezlerle rolünü paylaşacak ve hâkimiyet günlerini onlara bırakacaktır. İşte insanın temel kaderi budur ve felsefe bunu tahlil etmelidir (İbn Haldûn, 2005: 116-143; Arslan, 2009: 60-66). İbn Haldûn için tarih, hâkimiyetin merkezde olduğu ve güçlü olanın karar verdiği görelî bir güncellemeden ibarettir ve söz konusu güncellenmenin karşı konulmaz kuralları varittir (Rosenthal, 123-131). Bizim açımızdan İbn Haldûn'a ait bu söylem önemlidir; çünkü burada etkin olanın karşısında mahrum kalmış bir tarih için olumlayıcı ve tahrik edici unsurlar bulunmaktadır. Dolayısıyla İbn Haldûn tarihi, bilinç edinen ve bir ortak duyguya sahip her insan toplumsallığının eline alacağı ve kati kanunların bulunduğu bir edininim veya kazanç dünyası olarak alımlamaktadır. Modernleşme tarihimizden edindiğimiz edilgen insan olmaklığımızın büsbütün bir tarihin temel yazgısı olmadığı bilincine evrilmek bakımından bu işleyiş pragmatik görünmektedir.

İkinci olarak Hegel için tarih, felsefenin en meşru, doğru ve insana faydalı sorun alanıdır. Ne var ki daha başlangıçta Hegel, tarihin felsefî bakımdan kıymetini anlamak konusunda dışlamacı bir tutum takınarak nispeten Batı Avrupa'yı ve aslında Cermen ırkını ayrıcalıklandırmakta ve mesela Hindistan'ın gerçek bir tarihinin bulunmadığını öne sürmektedir (Hegel, 2003: 12-13; Pinkard, 2012: 465-490). Hemen belirtmek gerekir ki, belirli bir ırkı -Almanları- önce Doğu'ya sonra da Fransız ve İngilizlere karşı ayrıcalıklandırmak, tarihi güçlü Batı Avrupa'ya hasretmek ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

tarihsel görünümünün her birini Tanrı'nın gerçekleşmesi (Tin'in fenomenolojisi) şeklinde mistik bir formata büründürmek dışında Hegel'in tarih felsefesi İbn Haldûn sisteminin birebir aynısı gibi görünmektedir. İleride önce Ludwig Feuerbach ve ardından onun halefi Karl Marx'ın yürüdükleri tarihsel spekülasyon yolunu ilk açan kişinin İbn Haldûn olduğu rahatlıkla söylenebilir (Arslan, 2009: XVII). Hegel'e göre insanı anlamının yolu akıl, bilgi ve varlığı kavramsal olarak tartışmak değildir; aksine insan tarihte vardır ve tarihin anlaşılması bizi insanın aslında ne olduğuna ulaştıracaktır (Hegel, 2003: 34-35). Hegel'e göre, bu çeşitten bir felsefenin birtakım temel kabulleri bulunmaktadır ve söz konusu varsayımların akli açıdan kanıtlanması talep edilemez. Zaten felsefe, tarih ve insan üzerine spekülasyon yaparak kendi misyonunu edinebilir. Tarihte kanunlar bulunmaktadır ve söz konusu kanunlar spekülasyonun kendi içerilmişliğinde açığa çıkmaktadırlar. Üzerine spekülasyon yapılmayı hak eden gerçek tarihler ve insanlar vardır ve bunlar beklenenin aksine her insani gerçekliği kabul etmezler (Hegel, 2003: 131-140, 175-176).

İbn Haldûn'dan fazla olarak Hegel'de tarih, Tanrısal bir eylem alanıdır ve yeryüzünde ancak Hristiyanlık mesajıyla anlaşılabilir tarzda Tanrı kendini tarihte gerçekleştirmektedir. Tanrısal kendini gerçekleştirme, hep daha iyiye ve ileriye seyreden tarihteki diyalektikle veya –İbn Haldûn'un anladığı manada- hâkimiyet günlerinin onu hak eden halklar arasındaki devridaimi ile olmaktadır. Hegel bu devridaimi anlaşılır kılmak için bir çeşit köle-efendi diyalektiğinden söz etmekte ve köleyi İbn Haldûn'un bedvisine benzer tarzda, efendiyi de düşünürümüzün hadârisine benzer tarzda işlemektedir. İbn Haldûn'un asabiyet kavramını çağrıştırır şekilde bir bilinç karmaşasından söz eden Hegel, efendinin köleye, kölenin de efendiye gebe olduğunu; fakat gelecekteki efendiyi yaratan kölenin bilinçli olması (halk tinine sahip) gerektiğini söylemektedir. Bu bilinçlilik haline ve ondan kaynaklanan ilerlemeye özgürlük denilmektedir. Böylece tarih, özgürleşmenin sürekli ilerlediği bir tarih olmaktadır (Hegel, 1991: 269; Hegel, 2003: 68-69; West, 1998: 59). Bu Alman yazarına göre, insanın neliğine ilişkin bilgi ancak onun ötekiyle ilişkisi üzerinden kavranabilir ve köle-efendi diyalektiğinin de anlamı budur. Tarihi anlamak için sonuçlar üzerinden yürümek gerekecektir ve Tanrısal bilinç olarak özgürlüğü temsil eden bilincin kendisinde olduğu milleti onun tarihinden edinebiliriz ve bu anlamda daha önce Stoacılık ve Hristiyanlık bilincin ölçütüken artık Batı Avrupalı olmak ve özellikle Cermen milletinden olmak tayin edici olmaktadır (Hegel, 2003: 150-172; Kojève, 2012: 115-127). Hegel'in -pek çok yorumcunun savunduğunun aksine- devletçi bir yaklaşıma sahip bulunduğunu, onun tarih felsefesinin başka türlü yeterince anlaşılamayacağını ve zaten Karl Popper'in özellikle ondaki bu yönden şikâyetçi olduğunu belirtmekte yarar vardır (Popper, 1968: 82-83).

Hegel sisteminde bizim için önemli olan ayrıntı, onun resmettiği tarih felsefesinin Cermen ırkına göreli olmasının yanı sıra kendi sosyal psikolojik durumu açısından felsefeyi milletin tarih yazımına indirgemiş olmasıdır. Çünkü düşünür, sürekli Fransız ve İngilizler karşısındaki edilgen durumunu ve onlara imrenmesini yinelemekte ve onlara göre bir bilinç yaratmaya çalışmaktadır. Tarihi halklar arasındaki egemenlik zamanlarından müteşekkil ve özgürlüğü sürekli geliştiren Tanrısal bir süreç olarak alımlayan filozof, hâkimiyetin ve tarihin yeni sahibi olacak milletin durumu için “halk tini” ifadesini kullanmakta; “halk tini”nin –İbn Haldûn'daki asabiyet sahibi bedevîlik gibi- mahrumiyetten ve iddia sahibi olmaktan kaynaklandığını bilhassa tespit etmekte ve Cermenlere işarette bulunmak üzere halk tininin değişmesiyle ilgili süreçlerin zorunluluğuna göndermede bulunmaktadır (Hegel, 1991: 269; 2003, 69-70). Ayrıca felsefe eğer faydalı bir şeyse –Hegel'e göre en değerli olandır-, Almanlara özel bir yararının dokunması gerekmektedir. Benzer bir bağlamın Türkiye özelinde geçerli olduğunu ve İbn Haldûn'dan sonra Hegel'den de ilham alınabileceğini düşünüyoruz. Çünkü Hegel, Alman toplumunda hazır bulduğu tarihsel koşulları olumlamakta ve onaylamakta, verili şartları geliştiren bir algı tarzı yaratmaya çabalamaktadır. İngiliz ve Fransızları en az bizim toplumumuzdaki aydınların yaptıkları ölçüde överken bir taraftan da Alman ırkının onlardan üstünlüklerine atıfta bulunmadan yapamamaktadır (Pinkard, 2012: 465-469; Hegel, 2003: 57).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Ludwig Feuerbach'ın önemi Karl Marx'ı hazırlamasındadır. İyi bir Hegel yorumcusu, nitelikli bir Hegel eleştirmeni ve büsbütün ondan hareket eden bir yazar olarak Feuerbach, insana ait her şeyin ancak onun tecrübî unsurları arasından elde edilebileceğini –mesela dinsel tecrübelerden-, bunun dışında aklın insana bir faydasının olmadığını dile getirmekte; buna da antropolojik felsefe (materyalist felsefe) adını vermektedir (Feuerbach, 2012). Marx, bu antropolojik felsefeden veya popüler adlandırmayla materyalist felsefeden yeniden görece mistik veya idealist bir sistem çıkarmaktadır. Marx'ın bağlamının iktisat olduğunu ve iktisat üzerinden bir sistem analizine veya yaratımına giriştiğini göz ardı etmemek lüzumludur (Marx, 2009: 47-48). Bizim için önemli olan, söz konusu yazarın da insanı anlamak ve yaşam üzerine geçerli bir söylem üretmek için tarihten yola çıkmış olmasıdır. Marx'a göre tarihin deterministik bir yapısı vardır ve *gerçek insanların* –Marx'ın teması bu vurguyla daha iyi anlaşılabilir- kapitalizme evrilecek bir tarihi yaşamaları zorunludur. Kapitalizmle ortaya çıkan ve kendini Hegelci öteki üzerinden bulan toplumsal bilinçlilik durumu –Hegel'in söylediklerinin aksine- belirli bir milletle sınırlı değildir ve yeni ekonomik örgütlenmenin bedelini ödemek konusunda tükenmek üzere olan emekçi insanların oluşturduğu sınıfın eylemlerinde (praksis) içerilmektedir. Marx, kendisini farklı kılan bir durum olarak -felsefe tarihindeki diğer önemli düşünürlerin genelinin aksine-, eserlerinde varlık, bilgi, etik ve Tanrı üzerine konuşmamaktadır (Balibar, 2000: 10-13). Ona göre insan tarihte ve tecrübeye edinilendir ve söz konusu tecrübe sadece Batı Avrupa'ya aittir; çünkü kapitalist olanlar (*güçlüler*) mevzubahis olan coğrafyanın insanlarıdır. Bu insanların tarihi incelendiğinde insanın değişmez hakikatine ulaşmak mümkündür ve bilim aslında daha kanıtlanabilir bir sistem ortaya koyamaz (Pipes, 2005: 20-38). Hegel sisteminin iktisat özelindeki bir yeniden üretimi olan Marksist sistemde, kölenin yerini proleterler; efendinin yerini ise örtük olarak aristokratlar, görünürde burjuva mensupları almaktadır. Proletaryanın ulaşacağı bilinç seviyesinin derinliği, insanlığın modern yazgısını değiştirecek ve bir devrime vesile olacaktır. Bu bağlamda Marx için tarih, başından sonuna değin muayyen bir katiyet sergilemektedir (Marx&Engels, 2012: 21-38; Durand, 2002: 85-89; Pipes, 2005: 20). Marx'ta bizi ilgilendiren özel ayrıntı, onun insanı tarih üzerinden anlamaya çabalarken bilinçlilik ölçütü için olumladığı negatif durumu bir millete hasretmemesi ve iktisadi bir durumdan bir nesnel bilinç girişiminde bulunmuş olmasıdır. İbn Haldûn'da kan bağı ile ve Hegel'de ulusal bilinçle sınırlandırılan bilinçlilik Marx'ta başka bir tecrübî tema üzerinden işlenmekte ve tarih felsefesi buna göre içeriklendirilmektedir. Marx, kitleyi yaratan psikolojik durumun –duygudaşlığın- göz ardı edilemeyeceğinin ve duygudaşlık yakalandığında da insanların yönlendirilebileceklerinin farkındadır. Türkçe bir tarih felsefesinde, Türkçe yaşamı tehdit eden herhangi bir küresel karşı bilinçlenme durumu için benzer ölçütler yaratılabilir gibi görünmektedir. Bunlardan en önemli iki tanesi, sömürgeye karşı Doğululuk bilinci ve kendi aklını zorla dayatan Batı şovenizmine karşı ümmet bilincidir. Marx tüm ortak bağlamların birer duygudaşlık yaratarak istismar edilebildiğini fark etmiştir ve bu ayrıntı tarihi ve insanı alımlamakta oldukça önemlidir.

Temelde İbn Haldûn ve Hegel'de belirginleşen tarih felsefeleri Marx'ta farklı bir temayla karşımıza çıkıyor görünmekte; fakat niyetlilik koşulları, varsayımlar ve verili negatif insan hallerinin onaylanarak olumlanması bakımından aynı kalmaktadır. Bu incelememizdeki sorun bağlamımızı ilgilendirecek tarzda yukarıda kısaca özetlediğimiz tarih okumaları açısından sözgelimi modern politik insanlık durumuna bakıldığında, yakın tarihte küresel tek tipliğe ve paylaşımcı olmayan merkezi kapitalizme en kayda değer karşı çıkışın Adolf Hitler tarafından ortaya konulduğu, bunun Hegel'in ve Marx'ın sistemlerinden ayrıştırılamayacağı; fakat küresel iktidarın öngörülerine göre bilimin Hitler'i mahkûm etmiş olduğu görülmektedir. Böyle yaklaşıldığında komünizme ve İslâmî köktencilığe karşı çıkışların aslında suni olduğu ve insanların psikolojik tüketimleri için söz konusu bağlamların icat edilmiş oldukları fark edilmektedir. Çünkü SSCB'nin kuruluşu ve dağılması, özellikle İngiltere'den bağımsız gelişen süreçler değildir (Pipes, 2005: 38, 43-47) ve benzer şekilde 1989'dan sonra başlayan ve 11 Eylül olaylarıyla doruğa çıkan İslâm karşıtlığı da Birleşik Devletler'den bağımsız görünmemektedir. Bizim açımızdan bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

okuma bir çeşit Türkçe okumanın örneğidir. Çünkü Türkiye, yeryüzünde küresel iktidar olmadığı gibi onların karşısında yer alanların tüketimine konu olacak bir kazanım niyetliliğine de sahip olmamıştır. O halde varolunmayan bir gerçek küresellikte taraf olmadığımız halde görünmek yerine nötr bir değerlendirmede bulunmak pragmatik olandır. Benzer bir okuma Türkiye'nin kendi tarihi için de söz konusu olabilir ve mesela Osmanlı Devleti'nin 1774'te imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması ile başlatılan siyasi gerilemenin 29 Ocak 2009 tarihinde vuku bulan "one minutes" olayıyla noktalandığı ve yeni bir sürecin başladığı öne sürülebilir. Eğer Hegel'e göre özel bir bağlamda 'dünya' Almancadan ibaretse pekâlâ bize göre de Türkçeden ibaret görülebilir ve bizim özgürlüğümüz Türkçeye rağmen meydana gelmiş olanların bizim insan olmağımız lehine olacak tarzda dönüştürülmesiyle elde edilebilir. Tarih üzerine spekülasyon yapılarak varolmaklık temin edilebileceğine göre Türkçe tarih üzerine düşünülerek bir bilinç yaratılabilir. Doğrudan teorik neticelere değinmeden önce niyetlilik koşullarımızın daha iyi anlaşılabilmesi bakımından bu örnekleri vermiş bulunuyoruz.

Kuramsal olarak bakıldığında İbn Haldûn, Hegel ve Marx, tarihi benzer tarzlarda alımlamakta ve verili insanı olumlayarak onun üzerine bir gerçeklik inşa etmektedirler. Bu tarzın yarattığı muhteva, yukarıda Türkçe literatürde mevcut olduğunu söylediğimiz tarih ve insan içerimlerinden hem daha pragmatiktir hem de maliyet açısından –artı-değeri yaratanlar bakımından- savunulabilir niteliktedir. Modernleşme döneminde Cumhuriyet'in karşısında konumlandırılan ülkücülük (Türk Ocakları gibi), İslâmcılık (Said-i Nursi, Süleyman Hilmi Tunahan, Fethullah Gülen Hareketi, Milli Türk Talebe Birliği gibi), Kürtçülük (Kürt hareketleri gibi) ve Türkçe sol gibi aslında birer Türkçe tarih karşıtlarına refleks olarak yaratılan çerçeveler meşrulaşarak Türkçe bir aidiyet ve misyon kazanabilirler. Türkçe için kendi tarihinin olumlanarak verili insan yapısının onaylanmasından daha olması gereken bir şey yoktur ve bunun dışındakiler nötr olarak sadece var kabul edilmelidirler. Bilinçliliğin toplumsal bir mühendislikten ziyade bir yerel ihtiyaçtan doğması gerekmektedir. Bunun için de çeşitli milatlar alınabilir gibi görünmektedir. Bu arada İbn Haldûn, Hegel ve Marx'ın sistemlerinde Türkçe tarih felsefesi için birtakım pragmatik unsurların bulunduğu kabul etmek gerekmektedir.

3. Türkiye Coğrafyasındaki Halkların Müşterek İhtiyacı Olarak Tarih ve Aidiyet

Yukarıda verili Türkçe kültür yazımlarında içerilmiş tarih ve insan sorunlarına ve İbn Haldûn, Hegel ve Marx'taki tarih ve insan tazammunlarının geline nokta pragmatik bir esin kaynağı olarak kullanılabileceğine değindikten sonra şimdi Türkiye coğrafyasındaki halkların müşterek şuurlarına ve özellikle söz konusu şuur yönlendiren şuuraltına değinmemiz icap etmektedir. Çünkü yazımızın temel sorunu hala mümkün bir Türkçe felsefenin öncelikle bir çeşit tarih felsefesi olması lüzumunun meşruiyeti ve bu konuda İbn Haldûn ve Hegel sistemlerinden faydalanmanın Türkçe toplumdaki karşılıklarıyla ilişkilidir.

Belirtmek gerekir ki, verili Türkçe tarih ve insan kavrayışında Türkçe sorunların sözgelimi İngilizce, Fransızca ve Almanca düşünülmesi ve tahlil edilmesi bir müşkül olarak olumlana geldiğinden dolayı, Türkçe sorunlara nispetle hala üretilenmiş Türkçe çözümlerin ivediliği bir çeşit alışkanlık ve bilinçaltı yaratmıştır. Buna modernleşme döneminde edinilmiş Türkçe bilinçaltı adlandırmasıyla işarette bulunabiliriz. İlgili alışkanlıklar veya çağdaş Türkçe bilinçaltı, Türkiye coğrafyasında özellikle İslâm ile ilişki halindeki atıfları, çağrışımları ve bir bütün olarak dünyada olmuşları inkâr etmekte veya en azından genellikle olumsuzlamaktadır. Oysa inkâr edilenler veya reddedilenler bir çeşit yoksunluğa yol açmaktadır. Hegelci manada tarihi ve aidiyeti bulunmayan toplumların müşterek bir bilinç ölçütleri de bulunmamakta olduğundan (Hegel, 2003: 12-13) –onun sistematik yaklaşımı bakımından- Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye'ye ve İslâm ile münasebet halindeki diğer medeni tarihlerine ilişkin bağlamlara yabancılaşan söz konusu Türkçe bilinçaltında önemli yoksunlukların da onaylandığını ve öncelendiğini saptamak lüzumludur (Özel, 2011: 9-35, 79-81). Kısaca bu şekilde kavranan söz konusu durumun –İbn Haldûn, Hegel ve Marx bağlamında

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

yeniden tartışıldığında-, tarihsel bir saptamadan daha fazla ihsas ettirdiği ihtiyaç, Türkiye'deki insanların tarih, aidiyet ve insan tanımı için gereksindikleri bütünleştirici bir ölçüttür. Mevzubahis olan bağlamda birbirine paralel çeşitli dünya kavrayışlarının Türkçedeki karşılıklarının yansımaları esnasında ortak bir bilinç yaratma ihtimali bulunan üç temel ölçütten söz edebilmekteyiz. Bunlardan ilki Türkçe, ikincisi İslâmiyet ve üçüncüsü modern Türkiye'nin mimarı Mustafa Kemal Atatürk'tür. Söz konusu üç temel ölçütten ilki ırkçı çağrışımları dolayısıyla, ikincisi farklı inanç kesimlerini dışladığı gerekçesiyle ve üçüncüsü ise yurttaşların kendi varoluşlarına yabancılaşan bir çeşit devlet aklına yol açtığı mazeretiyle Türkçe bir tarihsel bilinçlenme için elverişli bir müşterek kıstas verebiliyor görünmemektedir. Bu bağlamda hem İbn Haldûn'un anladığı tarihsel çerçeve açısından hem de Hegelci yaklaşım açısından Türkçe insanların tarihin dışında bulunduklarını söyleyebiliriz. Ne var ki, bizim yaptığımız özel tanımsal bağlamda 'Türkçe'nin farklı bir tarzda alınılması, yeni bir tarih ve aidiyet için müşterek kıstas olarak alınabilir. Ne var ki bunun temini için de İbn Haldûn'un "asabiyet" ve Hegel'in "halk tını" olarak kavradığı şeyin, yani Türkçe yaşamın modern dünyada bir özgürlük olarak kabul ettirilmesi arzusunun ortak bir bilinç ve toplumsal hareketlilik yaratması icap etmektedir.

Hâlihazırda Türkçe gerçek yaşamı bir 'arada kalmışlık' izlenimi uyandıran Türkiye coğrafyasındaki halkların, müşküllerin tahlili ve halli için müşterek bir hisse ihtiyaçları vardır. Yukarıda sorunlaştırdığımız türden bir ortak ölçütün mevcudiyetini elzem hale getiren, söz konusu müşterek hisse duyulan ihtiyaçtır. Fakat müşterek bir tarih ve aidiyet varit olmadığında, ortak duygu, müşterek his, ortak tavır alma ve birbirini anlayabilme gibi insani olgulardan söz etmek mümkün olmamaktadır. Modern Türkiye'de edinilmiş ortak tarih, aydınlanmaya ve çağdaş Batılı değerlere, İslâm'a, Mustafa Kemal Atatürk'e, kapitalizm karşıtlığına veya Doğuluk bilincine tek başına yaslanan ve bunlardan sadece birini baz alan bir 'dünya-içinde-olma' olamaz. Aksine söz konusu kıstasları da birer alt kıstas olarak onaylayan ve onları bütünleştiren bir ölçüt olabilir ve bize göre bu kıstas 'Türkçe kültürel kod' anlamında 'Türkçe'dir. Söz konusu Türkçeyi yaratacak olan da ancak Türkçe bir tarih felsefesidir. O halde Türkçe için tarihin yeniden yazılması gerekmektedir.

4. Türkçe Bir Tarih Felsefesine Doğru

Aslında Türkçe bir tarih felsefesinin tazammunu olan muhtevanın ayrıntıları -özel olarak- yazımızın kapsamına doğrudan dâhil değildir. Fakat İbn Haldûn ve Hegel'in -ek olarak Marx'ın- tarih felsefesi kavrayışlarına ilişkin tahlilimizden ve verili Türkçe sosyal bilim kavrayışlarında eksik bulduğumuz noktadan vardığımız yer, bir kültürel bütün olarak Türkçe insanın sorunlarının çözümünde öncelikle Türkçe bir tarih felsefesine duyulan ihtiyaçtır. İbn Haldûn ve Hegel'in sistemlerinden faydalanabileceğimiz yer burasıdır.

Tarih üzerine Türkçe bir spekülasyonun yapılması demek, Türkiye'de ve psikolojik olarak söz konusu coğrafyanın çevresinde yaşayan insanların aidiyetleriyle ilgili yeni dünyevi kodların icat edilmesi ve doğrudan pragmatik ve geri bildirimi denetlenebilir insani sorunsamaların bilimsel tahlillerin merkezine alınması demektir. Bu bağlamda meta söylem yaratmayla ilgili çeşitli Türkçe girişimleri örnek verilebilecek birtakım yazarlar da bulunmaktadır. Çalışmamızın kapsamı açısından Cemil Meriç'in, Nurettin Topçu'nun ve İsmet Özel'in çalışmaları Türkiye'den ve Ali İzzetbegoviç'in çalışmaları ise Türkiye'nin psikolojik çevresinden örnek olarak anılabilir görünmektedirler. Cemil Meriç'in sözelimi *Bu Ülke*'deki gayesi, Türkçe insanı Türkçe insandan ayıran bütün duvarları yıkmak olarak belirginleşmektedir ve eserin içindeki "Yobaza düşmanlık, tarihe düşmanlık. Yobaz biziz, en güzel taraflarımızla biz." (Meriç, 2011: 91) cümlesi, Türkçe kültürel koda mensup insanların tarihsizlik ve aidiyetsizlikle ilgili en temel sorunlarına göndermede bulunmaktadır. Nurettin Topçu'nun mesela *İsyan Ahlâkı*'nda "hareket", "hürriyet", "isyan", "bilgi", "inanç", "iyilik", "haz", "irade" ve "şuur" gibi kavramları birbirleriyle ilişkili olarak tahlil

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

etmesi ve hareketi “bizatihi iyilik” ve “bir isyan” şeklinde onaylayarak dile getirmesi (Topçu, 2006: 32, 72), Türkçe öznenin yeryüzünün yeni tarzında edindiği tarihsel role itiraz ederken yaşadığı gerginliğin yansımaları göz ardı edildiğinde anlaşılamaz olduğu gibi aslında yazar Türkçe şuurun oluşum niteliğini ele almaktadır. Topçu, söz konusu eserinde örnek olarak aydınlanmacı çağdaş değerlerden demokrasiyi ele almakta ve onun bir “halk hükümeti” oluşunu tartışarak, edilgen bir insani karakter yerine etkin bir koşullanmayla demokrasi eleştirisi yapmaktadır (Topçu, 2006: 86-91). İsmet Özel ise, mesela *Üç Mesele*'de andığımız seleflerinin tartıştığı Türkçe tarihe ilişkin varlık sorununu radikal bir noktaya taşımakta ve bizzat Batılıca insan, uygarlık ve teknoloji kavramlarına karşı tavır almaktadır. Özel'e göre insan, artık kendine yabancılaşmış olandır; uygarlık onun yabancılaşarak yaptığıdır ve yaptığını teknolojiyi kullanarak yapmaktadır (Özel, 2011: 14). Özel'in “neyim, ne yaparım ve ne ile yaparım?” sorularını soran kişi, aslında arzu etmediği küresel koşullarda yaşayan ve kendi tarihini yazmak isteyen Türkçe insandır. Son olarak psikolojik açıdan Türkçe kültürel kodda yazan bir düşünür olarak örnek verdiğimiz Ali İzzetbegoviç, ünlü çalışması *Doğu ve Batı Arasında İslam*'da yeryüzündeki etkin ve edilgenlerin yaşamları ve söylemlerinden fazla bir etkin gerçeklik olarak “hayat”tan söz etmekte ve İslâmî bir Türkçe kültürel kod açısından verili dünyayı “hayat”a göre değerlendirmeye çalışmaktadır (Begoviç, 2010). Andığımız örnekler bir ihtiyaç alanının tatminine yönelik girişimlerin örnek bir çetelesi olarak alımlanabilir; fakat romantik girişimlerin bir güncellemesi olarak görülmemelidir.

Örnek olarak verilen düşünürlerin ve onlara ait çalışmaların ortak özelliği, Türkçe tarih üzerine felsefi spekülasyonda bulunma teşebbüsüdür. Bizim işarete bulunduğumuz tarzda hem psikolojik olarak hem de sosyal bilimlerin meşruiyeti açısından fiili olarak varit olan bir ihtiyaç alanı üzerine zihinlerini yormuş söz konusu yazarlar, esas itibariyle İbn Haldûn'un ve Hegel'in bahsettikleri bir “asabiyet” veya “halk tını”ne bağlı olarak yol almayı denemektedirler. Fakat Türkçe kültürel kodda bir tarih için ancak şimdi tarihsel şartların olgunlaştığını ve bu konudaki psikolojik meşruiyet eşiğinin ancak yakın zamanlarda aşıldığını öne sürüyoruz. Bunun gerekçesi, Türkiye'nin Avrupa Birliği serüveninde ve Kıta Avrupası'nın küresel çapta ikincilleşmesine rağmen Türkiye'ye karşı hala çifte standartlarla davranmasında bulunabilir. Artık Türkçe tarih yazımı romantik bir tüketim olmayıp bilfiil bir ihtiyaç olarak belirginleşmekte ve kendi ölçütlerini talep etmektedir.

Ele aldığımız tarzda Türkçe bir tarih felsefesiyle daha önce yeteri kadar incelenmemiş konular ve sorunlar incelenecek ve artık bir bilimsel çalışmanın meşruiyeti, kendini yaratan artı-değerin mucidi insanların gerçekçi gereksinimleri tarafından belirlenecektir. Böylece sözgelimi Osmanlı Devleti'nin ilk 400 yıllık serüveni, Büyük Selçukluların dünyası, Kürtlerin tarihi, Alevilik'in gerçekçi durumu, İslâmiyet'in neliği, Dîvân Edebiyatı vb konular ve bunlarla ilişkili sorunlar hak ettiği iltifatı edinebilecek ve mesela Hegel'in ve başka Batılı yazarların özyaşam öyküleri kadar Fuzûlî'nin ve Ahmed-i Hânî'nin de biyografileri öğrenilmek bakımından özendirici ve önemli olacaktır. Burada bir şeyin önemli ve öncelikli olmasının ölçütü, onun Türkçe kültürel koda ait olmasıdır.

Sonuç

Bu çalışmada, esas itibariyle, bilfiil veya psikolojik şartlar bakımından Türkiye'de yaşayan insanların bizzat yaşadıkları sorunları ele alarak çözümlemeye çabalayan Türkçe sosyal bilimlerin psikanalitik tahlili yapılmış ve söz konusu bilimleri yöneten örtük bir tarih felsefesinin bulunduğu gerçeğinden yola çıkılmıştır. Bizim bulgumuza göre, Türkiye insanının kendi doğallığını, tarihini ve kimliğini dışlayan, onu inkâr eden ve edilgen bir karakterle edinilmiş aidiyetleri ona dayatan bir tarih yazımı veya felsefesi tasarımı, mevzubahis olan araştırma alanlarını geriden yönetmektedir. Bu negatif durumun pragmatikliğe aykırı olduğu ölçüde sosyal bilimlere duyulan güveni zayıflatması gerekçesiyle söz konusu örtük tarih felsefesinin yerine ikame edilebilecek bir tasarım lüzumludur. Doğrudan felsefenin uğraş alanı içine giren bu kapsamda İbn Haldûn ve Hegel'in tarih

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

felsefeleri pragmatik görünmektedir. İbn Haldûn ve Hegel'in sistemleri, Türkiye'nin verili insan koşullarına uygulanabilecek ve psikolojik ve pratik olarak verimi hemen alınabilecek bir Türkçe tarih felsefesinin mevcudiyetinde kullanılabılır.

Felsefe, bilim, sanat ve edebiyat, insanlar tarafından icat edilmişlerdir ve hiçbir insani icat kendisi için amaç edinilmemelidir. İnsani icatların kendilerine verilen tüm değer onların insanlara hizmet etmesiyle meşrulaştırıldığından aslında her şey sadece insan içindir. En yüce amaç insanın kendisidir. Sosyal bilimler ve onları psikanalitik olarak belirleyen felsefe, Türkiye bağlamında özel ve pragmatik bir koşullanma içine girmeli ve öncelikle Türkçe bir kültürel kodla varolan insanların sorunlarını çözmelidir. Türkiye'de ve psikolojik olarak hala bu coğrafyaya bağlı yerlerde yaşayan insanların öncelikli gereksinimleri güvenlik ve kendine görelî özgürlüktür. Bu ise, felsefe yapmanın muayyen bir tarzına karşılık gelmektedir ki, sözünü ettiğimiz tarzın adı tarih felsefesidir. İbn Haldûn, Hegel ve Marx'ın tarih felsefesi içerimleri doğrudan verili Türkçe hissedişleri çağrıştıracak niteliktedir. Çünkü söz konusu yazarlar, psikolojik bir eşik olarak öteki üzerinden varlığını nesnelleştirmeyi gaye edinen bir insani varoluşsalığın tecrübî durumu üzerine konuşmaktadırlar. Bu açıdan halkın ortak bir varolmaklık gereği duygusu etrafında bütünleşmesi ve düzenli hareket etmesine göndermede bulunmaktadır. Söz konusu felsefe yapma tarzı varolmakla ilgili bir özgüven, kendi sorunlarına yoğunlaşma gereksinimi ve kendi insanlık şeklini onaylama gibi pragmatik neticeler sağladığı için Türkçe düşünüşün arka planı açısından yararlı olacaktır.

Çalışmamızın vargılarına göre, Türkiye bağlamında üretilecek bir meta-söylem olarak ilk Türkçe tarih felsefesi, İbn Haldûn, Hegel ve Marx'tan faydalandığı ölçüde birtakım Türkçe girişimlerden –örnek olarak Cemil Meriç, Nurettin Topçu, İsmet Özel ve Ali İzzetbegoviç'ten- psikolojik destek alabilir. Burada insan, varlık, tarih ve yaşam için özel bir kavrayış söz konusu olmakta ve tümü ancak Türkçe kültürel koda paralel bir anlam kazanmaktadırlar. Önce onaylanan ve sonra olumlanan insan olma tarzı, Türkçe yaşayan insanın varolma tarzıdır. Bu, bir çeşit ırkçılık veya herhangi bir türden dışlama değildir. Aksine sadece güvenlik ve varolma gereksiniminin bir karşılanması ve sosyal bilimlerin hiç sahip olamadıkları meşruiyetin Türkçede meydana gelmesi için bir öneridir. Türkçe düşünmenin özgün rengi ancak onun kendi doğal gereksinimlerinden doğmasıyla mümkündür ve Türkçe düşünüşün gerçek ilk sorunu, şimdiye değin kendini inkârın hâkim bilim yapma tarzı olmasıdır. Bu sorun, aşılmadığı takdirde radikal karşı çıkışlarla karşılaşacak bir sorundur. Çünkü bilimler de başka insani aygıtlar gibi genellikle zorunluluktan doğmaktadırlar, onların mevcudiyetlerini birer fantezi olarak almamak gerekir. O halde Türkçe bilincin oluşumundan işe başlayarak İbn Haldûn ve Hegel'in tarih felsefelerinde görünür olduğu tarzda Türkçe bir tarih felsefesi yaratılmalı ve müşterek şuuraltı söz konusu tarih felsefesi tarafından içeriklendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKTAY, Yasin (1997), 'Çevirenin Önsözü', *Max Weber ve İslâm* (Bryan S. Turner), Vadi Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- ARSLAN, Ahmet (2009), *İbni Haldun*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, İstanbul.
- BALİBAR, Etienne (2000), *Marx'ın Felsefesi*, (Çev.: Ömer Laçiner), Birikim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- BEGOVIÇ, Ali (2010), *Doğu ve Batı Arasında İslam*, (Çev.: Salih Şaban), Nehir Yayınları, 11. Baskı, İstanbul.
- BELGE, Murat (2011), *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- BERKES, Niyazi (2010), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Çev.: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, 15. Baskı, İstanbul.
- BULUT, Yücel (2004), *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul.
- BUMİN, Tülin (2010), *Hegel Bilişç Problemi Köle-Efendi Diyalektiği Praksis Felsefesi*, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- DURAND, Jean-Pierre (2002), *Marx'ın Sosyolojisi*, (Çev.: Ali Aktaş), Birikim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- FEUERBACH, Ludwig (2012), *Geleceğin Felsefesi*, (Çev.: Oğuz Özügül), Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- GENCER, Bedri (2012), *İslâm'da Modernleşme 1839-1939*, DoğuBatı Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- GÖRGÜN, Tahsin (2003), *Anlam ve Yorum*, Gelenek Yayınları, 2003, İstanbul.
- GÜNGÖR, Erol (2004), *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yayınları, 8. Basım, İstanbul.
- GÜNGÖR, Erol (2006), *İslâmın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yayınları, 15. Basım, İstanbul.
- HEGEL, G. W. F. (1991), *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, (Çev.: Cenap Karakaya), Sosyal Yayınları, İstanbul.
- HEGEL, G. W. F. (2003), *Tarihte Akıl*, (Çev.: Önay Sözer), Kabalcı Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- İBN HALDÛN, el-Allâme Abdurrahmân İbn Muhammed (2005), *Mukaddimetü İbn Haldûn*, (thk: Sâid Mahmûd Ukayyel), Dârü'l-Cil, Beyrût.
- İNALCIK, Halil (2004), *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev.: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2010), *Osmanlılar*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KARA, İsmail (2003), *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KAYAPINAR, Akif (2009), 'İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım', (Editör: Recep Şentürk), *İbn Haldun Güncel Okumalar*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KİLİ, Suna (2003), *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, İstanbul.
- KOJÈVE, Alexandre (2012), *Hegel Felsefesine Giriş*, (Çev.: Selahattin Hilav), Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (2002), *Türk Modernleşmesi*, (Çev.: Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder), İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul.
- MARX, Karl (2009), *Kapital Birinci Cilt*, (Çev.: Alaattin Bilgi), Sol Yayınları, 9. Baskı, Ankara.
- MARX, Karl&Engels, Friedrich (2012), *Komünist Manifesto*, (Yayınlayan: Hasan İlhan), Alter Yayınları, Ankara.
- MERİÇ, Cemil (2011), *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, 37. Baskı, İstanbul.
- MÜTEFERRİKA, İbrâhim (2000), *Milletlerin Düzeninde İlmî Usüller*, (Sadeleştiren: Ömer Okutan), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ÖZEL, İsmet (2011), *Üç Mesele*, Şûle Yayınları, İstanbul.

- PİNKARD, Terry (2012), *Hegel*, (Çev.: Mehmet Barış Albayrak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- PİPES, Richard (2005), *Komünizmin Kısa Tarihi*, (Çev.: Orhan Düz), Gelenek Yayınları, İstanbul.
- POPPER, Karl Reimund (1968), *Açık Toplum ve Düşmanları Cilt II*, (Çev.: Harun Rızatepe), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara.
- RODİNSON, Maxime (2002), “Oryantalizmin Doğuşu”, (Çev.: Ahmet Turan Yüksel), *Marife Dergisi*, yıl 2, sayı 3, Konya.
- ROSENTHAL, Erwin I. J. (1996), *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, (Çev.: Ali Çaksu), İz Yayıncılık, İstanbul.
- SAİD, Edward (2000), “Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek”, (Çev.: Tuncay Birkan), *Kış Ruhu*, Metis Yayınları, İstanbul.
- SAİD, Edward W. (2010), *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, (Çev.: Berna Ülner), Metis Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- TOPÇU, Nurettin (2006), *İsyân Ahlâkı*, (Çeviren: Mustafa Kök-Musa Doğan), Dergâh Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- WEST, David (1998), *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, (Çev.: Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, Hilmi (2002), “Oryantalizm Üzerine Bir ‘Giriş’ Denemesi”, *Marife Dergisi*, yıl 2, sayı 3, Konya.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

OSMANLI DEVLETİ'NDE TEKNİK BİR YENİLİK: SKAFANDER MAKİNESİ*

*Cihan ÖZGÜN***

ÖZET

Sünger, Osmanlı denizlerinde önemli bir doğal kaynaktı. Sünger avcıları süngeri farklı yöntemlerle topluyorlardı ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren sünger avcılığında yeni bir yöntem daha uygulanmaya başlandı. Bu, Osmanlı resmi kayıtları ve süngerciler tarafından çoğu zaman “makine” olarak adlandırılan skafander ile sünger avcılığı yöntemi idi. Skafander, gemideki hava pompasına bir hortumla bağlı ağır metal kasktan, botlardan ve tüm vücudu saran bir giysiden oluşuyordu. Skafander bir sünger avcısının deniz altında daha uzun kalması için tasarlanmış giysi veya cihazdı. Bu makineler sünger avcılarının su altında en az bir saat çalışmalarına izin veriyordu. Skafander sayesinde sünger avcıları, bu makineyi kullanmayan sünger avcılarının kıyasla, daha fazla sünger avlamaya ve daha fazla kazanç elde etmeye başladılar. Bir teknik yenilik olarak Osmanlı Devleti'nde skafanderin kullanımı, sünger avcıları arasında sancılı bir süreç başlattı. Bu yöntemin uygulanması sürecinde, sünger avcıları arasında sosyal ve ekonomik menfaatlara bağlı olarak olumsuz tepkiler de oluştu. Bu tepkiler ilk önce küçük bir kavga olarak başladı ancak zamanla ciddi isyan hareketlerine dönüştü. Ayrıca bu makinenin kullanımına bağlı olarak kazalar ve hastalıklar da meydana geliyordu. Bunlar arasında özellikle motor kazaları, eklem ve göğüs ağrıları, konuşma zorlukları, nefes darlığı, görme bozuklukları vardı. Bazı kazalar da ölümle sonuçlanıyordu. Osmanlı Devleti bu hastalıkları, kazaları ve biriken tepkileri göz önüne alarak zaman zaman skafanderin kullanımını yasakladı. Bu çalışma Osmanlı karasularında sünger avcılığında teknik bir yenilik olan skafanderin kullanımı sorununu incelemektedir. Bu çalışmada kullanılan veri ve bilgiler ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv belgeleri, döneme ilişkin ticari raporlar, resmi istatistikler ve diğer yayınlardan elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı karasuları, sünger, skafander, makine.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü , El-mek: cihan.ozgun@ege.edu.tr

A TECHNICAL INNOVATION IN THE OTTOMAN STATE: SCAPHANDRE MACHINE

ABSTRACT

Sponge was an important natural source in the Ottoman seas. Sponge divers were gathering sponges different ways and a new method of sponge hunting began to be applied after the mid-nineteenth century. This method was sponge hunting with the help of scaphandre which was called generally “machine” by Ottoman official records and sponge divers. Scaphandre was consisted of heavy metal helmets that connected to a air pump with hose on shipboard, boots and a garment that surrounds the whole body. Scaphandre was a costume or device which was designed to remain a sponge hunter undersea longer time. These devices allowed sponge hunters to work at least 1 hour undersea. Thanks to the scaphandre, sponge divers began to hunt more sponges and to gain more profits compared to sponge hunters who don't use this device. The use of scaphandre in the sponge hunting, as a technical innovation in the Ottoman state, led to start a painfull process among the sponge hunters. The process of implementation of this method, negative reactions based on social and economic interests occured among sponge divers. These reactions firstly began as a little fight but then they turned into a serious rebellions. In addition, accidents and diseases were occuring depend on the use of this machine. There were especially motor accidents, joint pain, chest pain, speech disorders, dyspnea, visual disturbance, skin complaints among these diseases and accidents. Some of these accidents resulted in death. Because of these diseases, accidents and accumulated reactions, Ottoman State sometimes banned the use of scaphandre. This study examines the problem of sponge hunting with the use of scaphandre which is technical innovation in the Ottoman territorial waters. For this study, data and information were collected Ottoman archive documents, commercial reports concerning this period, official statistics and other publications.

Key Words: Ottoman territorial waters, sponge, scaphandre, machine.

Giriş

Osmanlı karasularında sünger avcılığı, Batı Anadolu ile Akdeniz kıyıları, Kıbrıs, Girit, Sporad Adaları, Sömbeki, Sakız, Midilli, Sisam, Kalimnos, Suriye, Mısır, Trablusgarb ve Bingazi kıyılarında yoğun bir şekilde yapılmaktaydı. Sünger, başta söz konusu adalar olmak üzere geçimini denizlerden sağlayan halk için önemli bir gelir kaynağını ifade etmekteydi. Ancak süngerin bu topraklardaki asıl vatanı ana karayla bağlantısı olmayan ve geçimleri ağırlıklı olarak bu işe bağlı olan Girit, Rodos ve bu iki adaya yakın diğer adalar ile Anadolu'nun batı kıyılarını çevreleyen sığ sulardı¹.

¹ Haydar Çoruh, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sünger Avı (1840- 1912)”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/ 9, 2009, s. 79; ve ayrıca lütfen bkz. Martin Strohmeier, “Namık Kemal und die Schwammtaucher in der Agais, Das Osmanische Reich in Seinem Archivalien und Chroniken”, *Nejat Göyünç Zu Ehren*, Heraus Gegeben Van Klaus Kreiser und Christophe K. Neumann, İstanbul, 1997, s. 250. [Adı geçen makaleyi çalışmamda kullanma imkânı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Genellikle sıcak iklimin hâkim olduğu kayalık deniz kıyılarında ve derinlerde kayaların üzerine sağlam bir şekilde yapışmış olarak bulunan süngerlerin en kalitelisi Osmanlı sularında özellikle Sömbeki, Kalimnos, Rodos ve Sporad adalarından çıkarılmaktaydı². Buralardan çıkarılan süngerler İzmir limanına getirilmekte ve bu yüzden sünger ticaretinde İzmir limanı Avrupa'ya yapılan ihracat için bir antrepo görevini üstlenmekteydi³. Osmanlı Devleti'nde sünger, hem iç talebin karşılanması ve hem de bir ihraç ürünü olarak ticarete konu olması açısından hayli önemliydi. Sahip oldukları özellikleri ile on dokuzuncu yüzyıldan yerini tutabilecek plastik süngerlerin üretildiği yirminci yüzyılın ortalarına kadar bir hammadde ve nihai ürün olarak ilgi gördü. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde farklı Avrupa ülkelerinde on tane sünger işleme fabrikası faaliyet göstermekteydi. Söz konusu yüzyılda özellikle Ege adalarının ham süngerini ihraç eden önemli limanlardan biri olan İzmir'den Avrupa'ya gönderilenler, rakibi olan ve diğer ülkelerde çıkartılan süngerlerden, estetikliği, dayanıklılığı, rengi, fazla su emmesi gibi nitelikleri ile daha fazla talep ediliyor ve bu fabrikaların aranılan hammaddeleri arasında yer alıyordu⁴.

Osmanlı sularından avlanan süngerler kalite, görünüm ve yapısı itibarıyla birbirinden farklıydı. Bu farklılık süngerlerin avlandığı bölgeye göre değişiyor ve kullanımı açısından en çok üç sünger çeşidi tercih ediliyordu. Bunlar *banyo*, *tuvalet* ve *simüşa* denilen sert ve ince süngerlerdi. Simüşa türü süngerler tuvalet süngerleri kadar güzel görünümlü değildi. Tuvalet süngerleri daha çok Trablusgarp, Psathouria, Mandroha, Girit, Rodos, Stampalya, Sporad Adaları ve Yunanistan civarında bulunuyordu. Banyo türü süngerler ise daha çok Kıbrıs, Suriye, Bingazi ve Anadolu kıyılarından avlanıyordu⁵. İyi kalite simüşalar yalnızca çok yaygın oldukları Afrika kıyılarından çıkarılıyordu. Simüşa süngerleri kahverengi, ince ancak sert bir yapıya sahipti. Bu yüzden diğer sünger çeşitlerine göre biraz daha ucuzdu⁶. Bununla birlikte *filkulağı*, *melat*, *ince- kalın kaba sünger*, *kabadika* vb. isimlerle anılan süngerler de sünger avcıları tarafından avlanan diğer türlerdi. Bu tür süngerler daha çok doğal sünger olarak değerlendiriliyor, ticari hayatta pek talep edilmiyordu⁷. Çıkarıldıkları yerlerden başka süngerlerin kalitesini belirleyen en önemli unsurlardan bir diğeri de avcılığın hangi yöntemlerle yapıldığıydı. Çıplak dalarak ya da makine yardımıyla çıkarılan süngerler daha fazla ilgi görüyordu. Tarak aletiyle denizin dibini tarayarak yapılan sünger avcılığından elde edilen süngerler ise çoğu zaman kalite ve ihraç fiyatı itibarıyla daha düşüktü⁸. Osmanlı Devleti karasularından avlanan süngerlerin başta İngiltere olmak üzere Fransa, Almanya, Avusturya, Amerika ve Rusya'ya kadar alıcısı vardı. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren avlanan halis süngerin üçte ikisi, orta kalitenin ve adı süngerin ise dörtte biri İngiltere'ye ihraç ediliyor, bir kısım sünger İtalya'da Triyeste'ye gönderiliyor ve geriye kalan kısmı ise başta İstanbul olmak üzere diğer Osmanlı limanlarında satılıyordu⁹.

sağladıkları için hocam Sn. Zeki Arıkan ve arkadaşım Sn. Gökçen Sarıçoban'a teşekkürü bir borç bilirim]. Sıtkı Yürekli, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Süngercilik ve İzmir Limanı'ndan Sünger İhracatı (1850- 1900)", **Ekonomik Yaklaşım**, 22/ 79, s. 81, **Cezâir-i Bahri Sefid Sâlnâmesi**, H. 1321 [M. 1903], s. 190- 191.

² Karl von Scherzer, **İzmir- 1873**, Çev. İlhan Pınar, İBB yay., İzmir, 2001, s. 93.

³ **Accounts and Papers**, Parliamentary Papers, "Commercial Reports from Consular Offices in Turkey", (Annual Reports- Great Britain), 1864- 1912, London, [1877- 1881 yılları ortak raporu], 1883, s. 1058. (Adı geçen kaynaktan alıntılar bundan sonra A&P şeklinde gösterilecektir).

⁴ Yürekli, **a.g.m.**, s. 93 ve 101.

⁵ **A&P** [Rodol], 1900, s. 16- 17.

⁶ Karekin Deveciyan, **Türkiye'de Balık ve Balıkçılık**, 4. Baskı, Aras Yay., İstanbul, 2011, s. 303- 304.

⁷ Cevat Şakir, **Deniz Gurbetçileri**, 6. Baskı, Ankara, 2003, s. 91, 109 vd.

⁸ **A&P** [1890 yılı raporu], 1891, s. 12.

⁹ Ali Fuat Örenç, **Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve On İki Ada**, İstanbul, 2006, s. 510- 511; Bernard Camille Collas, **1864'te Türkiye- Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni**, Çev. Teoman Tunçdoğan, Bileşim Yay., İstanbul, 2005, s. 234- 236.

Sünger Avlama Yöntemleri

Döneme ilişkin kaynaklardan elde edilen bilgilere göre on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı karasularında sünger avcılığı dört farklı şekilde yapılmaktaydı. İlki, dalgıçların Mayıs ayından Ekim ayına kadar en fazla 30 kulaç derinliğe inip 5- 10 saniye içinde yaptıkları ve yüksek kalitedeki süngerlerin toplanmasına fırsat veren *çıplak dalış*¹⁰. Hiç alet kullanmadan çıplak dalınarak gerçekleştirilen sünger avcılığındaki bu en eski yöntemde dalgıçların kullandıkları tek araç, otuz ila kırk santimetre uzunluğunda ve on beş kilo civarında ağırlığı olan, boyu eninden uzun bir taşı. Bu taşın uçlarından biri delinmiş ve bu delikten iki ince ip geçirilmişti, bu iplerden uzun olanı tekneyle irtibatlıydı, kısa olanıysa dalgıcın sol bileğine bağlanmıştı¹¹. Dalgıç, iki eliyle taşı başının üstünde tutarak, nefesini tutup, başı aşağıya gelecek şekilde dalar, şekli ve ağırlığı dolayısıyla taş dümen görevini görür ve dalgıcı istenilen noktaya götürürdü. Dalgıç otuz ila kırk metrelik bir çember içinde, görüş alanına giren en iyi süngerleri toplardı. Görüş alanı dibin durumuna ve suyun derinliğine göre iki ila üç metre arasında değişir, elle toplanan süngerler, dalgıcın boynuna asılı ve beline bağlı ağ torbaya konurdu. Bu şekilde çalışan dalgıçların teknelerine *Latini* denir ve genelde bu teknelerin mürettebatı iki kürekçi, bir miço ve beş ya da altı dalgıç olmak üzere toplamda sekiz ila dokuz kişiden oluşurdu. Aletsiz dalan bu dalgıçlar sırayla birçok kez dalış yaparlardı ve her dalışlarında suyun altında aşağı yukarı üç dakika kalırlardı¹².

Sünger avcılığında ikinci yöntem ise en eski sünger avlama tekniklerinden biri olduğu tahmin edilen silahlı, yani *zıpkınla dalış*. Sünger avlamak için kullanılan zıpkın, dört veya beş dişli olan çatal şeklinde demirden bir alettir. Bu çatal şeklinde zıpkın, suyun derinliğine göre, birbiri içine vidalanan birçok parçadan oluşan bir sırtığın ucuna takılırdı. Normal sırtıkların erişemeyeceği derin sularda, bir ipin ucuna bir halka aracılığıyla bağlanmış daha ağır bir zıpkın da kullanılırdı. Süngerin üstüne zıpkın hızla düşürülür ve sünger aletin ağırlığı nedeniyle yerinden kopararak toplanırdı. Zıpkınla avlanma genelde, derinlik yirmi beş metreyi geçmediği zaman; yaşı veya sağlık durumu dalgıç kıyafetiyle veya kıyafetsiz dalmaya, hatta alkarna ile denize açılmaya müsait olmayan kişilerce yapılırdı. Zıpkınla sünger avlayanlar daha çok adaların veya Anadolu kıyılarının sakinleriydi. Zıpkınla sünger avlayan teknelerin mürettebatı iki kürekçi, bir zıpkıncı, bir veya iki miço olmak üzere toplamda dört veya beş kişiden oluşuyordu. Sünger avcısı kayığın önüne uzanır, otuz santimetre kadar çapı ve elli- altmış santimetre uzunluğu olan bir teneke silindirin ucuna takılmış cam parçasından oluşan *balıkçı dürbünü* ile denizin dibini gözden geçirirdi¹³. Bu cihaz içine daldığı su yüzeyine yaptığı basınçtan dolayı suyun yüzeyini kıpırtısız bırakır ve dipteki cisimlerin fark edilmesini sağlardı. Çoğu zaman çıplak dalgıçlar da bu aleti kullanırdı. Bunun için dalgıç, teknenin önünde ayaklarını kullanarak yavaş yavaş yüzer ve kollarının arasında tuttuğu, camlı ucu suyun içine giren silindirin diğer ucundan dibin durumunu görürdü. Zıpkın kullanmanın en belirgin sakıncası bu yöntemle toplanan süngerlerin çoğu zaman yırtılmasıydı ve hatta bu durumda sünger %75'e varan oranlarda değerini yitirirdi. Bu kaybı önlemek için sünger avcısı, süngeri zıpkınla zedelemekten çıkaramayacağını anlarsa, suya dalar ve elleriyle çıkarmayı denerdi. Zıpkınla sünger avının diğer yöntemle sünger avlayan teknelere göre daha az donanım

¹⁰ Cezâir-i Bahri Sefid Sâlnâmesi, H. 1310 [M. 1892], s. 234- 235.

¹¹ Derinlerde dolaşıp sünger avlayan dalgıcın tekne ile tek haberleşme aracı beline bağlanan ince bir iptir. Avlanan suların dip yapısını ve akıntılarını çok iyi bilen teknedeki kılavuz bu ipi sinyal oluşturan uzunlu kısalı darbelerle çekip bırakarak dalgıca talimat verir ya da aynı yolla ondan bilgi alır. Bulduğu süngerleri toplayıp elindeki apoşiyeye [file torbaya] koyan dalgıç, dolan apoşiyi tekneden sarkıtılan ipin ucundaki çengele takıp yukarı yollardı. Altan Türe, **Karia'dan Bugüne Bodrum**, İstanbul, 2006, s. 132- 137.

¹² Deveciyan, **a.g.e.**, s. 306; Strohmeier, **a.g.m.**, s. 250.

¹³ Bu yöntemle "*aynacı sandal*" da denilmektedir. Sığ sularda dalışı kolaylaştıran bir yöntem olup, genişçe metal bir boru aracılığıyla ve alt ucuna kalın bir cam takılan aynadan dipte ne var ne yoksa kolayca görünür, sünger görününce eline keskin bir bıçak alan dalgıç kendi soluk gücü ile dalıp onları birer birer dipten koparıp toplardı. Avram Galanti, **Bodrum Tarihi**, Işık yayınevi, İstanbul 1945, s. 61; ve ayrıca Şakir, **a.g.e.**, s. 102.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

gerektirmesi, Osmanlı karasularında bu teknikle sünger avcılığının daha çok tercih edilmesine neden olmuştu¹⁴.

Sünger avcılığında kullanılan bir diğer yöntem de balık ağına benzeyen *tarak* [alkarna, kankava veya drag-net] adı verilen ağlarla denizin dibini tarayarak yapılan avlanmaydı¹⁵. Özellikle kıyılardan uzak, deniz dibinin en az engebeli olduğu yerlerde veya dibin otuz kulacı bulduğu mahallerde kullanılan bu alet bir paralelkenar üzerine sabitlenmiş ağ şeklinde torbadan oluşurdu. Bu paralelkenarın esası, iki ucu bükülmüş demir bir çubuktu, bu uçlar da ahşap bir sılıkla birleştirilmişti. Bu donanımın demir çubuğu her zaman dibin üstüne gelecek şekilde düzenlenmişti. Tarağın boyutları onu kullanan yelkenlinin tonajına göre değişmekteydi. Demir çubuğun uzunluğu dört ila sekiz metre olup ağırlığı 23 ila 300 kilogram arasındaydı. Tarak, bütün yelkenlerini açmış giden tekneye sağlam halatlarla bağlanır, böylece hızla sürüklenen alet, yolu üzerine çıkan her şeyi alt üst eder ve koparır, deniz bitkilerini ve balıkları imha edip öldürürdü. Tarak aletinin bulunduğu geminin mürettebatı genelde dört ila beş kişiydi. Bu türden avlanmanın sonrasında süngerlerin kalitece değer yitirdiği anlaşılmaktadır. Ağın sürüklendiği yerlerde bulunan her tür ve her kalitede süngerin çıkarılması mümkün olup, bu teknik dalgıçların ulaşamayacağı derinliklerde sıklıkla kullanılmaktaydı. Ancak söz konusu aletin genellikle dibi kumlu ve çamurlu sığ sularda kullanılması çıkarılan süngerlerin kalitesinde olumsuz bir etkiye neden oluyordu¹⁶.

Sünger Avcılığında Yeni Bir Teknik: “Skafander Makinesi”

Osmanlı karasularında sünger avcıları - balık ağına benzeyen- *tarak*, zıpkın veya el ile geleneksel yöntemlere dayanan sünger avcılığı yöntemlerinin yanı sıra on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren *skafander* [elbiseli dalgıç, frenez yani maskeli dalgıç¹⁷] makinesini de kullanmaya başladı. Bu makineden önce yakaya sabitlenmiş metal başlıklı bele kadar inen bir ceket olan, basınç altında havayı yüzeydeki güç pompasından alan ve ileride modern sert başlıklı dalma takımı olan skafandere de temel oluşturan solunum cihazları *denayrouse* veya *supiray* gibi aletler de kullanılmaktaydı¹⁸. Ancak sözü edilen bu makinelerin skafander aletinden çok da farklı olmaması, çoğu zaman sünger avında kullanılan solunum makinelerinin tümünün *skafander* ya da *makine* şeklinde ifade edilmesine neden oldu¹⁹.

Skafander “...ka’r-ı deryaya (denizin dibine) nüzul edecek (inecek) bir neferin (adamın) elbisesine merbut (bağlı) lastik hortum vasıtasıyla hava verip teneffüse hizmet etmek için mevzu olarak kayık içinde insan yediyle (yardımıyla) istimal olunan (kullanılan)...”²⁰ kapalı, su geçirmez, gözlüğü olan bir kasktan oluşan ve tüm vücudu kaplayan dalma giysisiydi. Dalgıç, topuklara değin uzayan, başlarında dört ayrı cam bölmesi bir başlıkla ayaklarında dalmağa yardım etmek üzere her biri dört buçuk kıyye sıkletinde tunç kaplamalı bir çift kunduralı lastikten yapılmış bu kıyafeti giyer

¹⁴ Devciyan, **a.g.e.**, s. 307; Yürekli, **a.g.m.**, s. 78- 79.

¹⁵ **A&P** [Rodos] Vol. 97, 1900, s. 16- 17.

¹⁶ Alaaddin Canyigit, “Sünger ve Avcılığı”, **Balık ve Balıkçılık**, C. X, Sayı. 3-4, 1962, s. 10; Devciyan, **a.g.e.**, s. 307-308; Yürekli, **a.g.m.**, s. 78- 79.

¹⁷ Galanti, **a.g.e.**, s. 61.

¹⁸ Çoruh, **a.g.m.**, s. 80.

¹⁹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A. MKT. MHM.** 383/ 89, 2 S 1284 [1867]. (Adı geçen kaynaktan alıntılar bundan sonra B.O.A şeklinde gösterilecektir). 1870’lerin başında Osmanlı karasularında sünger avcılığı sırasında *denayrouse*, *supiray* gibi solunum aletlerinin çok yaygın bir kullanım alanına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 1870’lerin başında Sömbeki, Rodos ve Kalimnos’ta süngercilik yapan 300- 400 kadar kayıktan 50 kadarı *denayrouse* isimli solunum cihazını kullanıyor; diğerleri ise geleneksel yöntemlerle çıplak dalgıçla ya da tarak veya zıpkınla sünger avcılığı yapıyordu. Bu durum 1880’lere geldiğinde değişecek ve skafander ile sünger avcılığı başta Rodos, Sömbeki, Herkit adaları başta olmak üzere Osmanlı karasularında hızla yaygınlaşmaya başlayacaktır. Avusturyalı seyyah Scherzer ilerleyen yıllarda kullanımı artacak olan skafander makinesini kastederek İngiltere’de daha derine inme imkânı veren ve aynı zamanda deniz üstündekilerle haberleşme imkânını da sağlayacak bir dalgıç cihazı üzerinde çalışıldığını bahsetmektedir. Scherzer, **a.g.e.**, s. 94.

²⁰ **B.O.A., ŞD.**, 2507/ 24, 14 R 1305 [1887].

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

ve teknenin kenarına asılmış küçük bir merdivene otururdu. Giysinin üstüne denizin dibinde hareketine izin veren ve içerdiği havanın etkisini gideren bazı kurşun parçaları takılırdı. Böylece kaskı ayarlanır ve dalgıç bir ipe [hayat ipine] bağlanarak suya inerdi. Ek ağırlıklarla yetmiş kilo civarındaki kıyafetiyle bu dalgıçlar yukarı çıkmak istedikleri zaman hava çıkışına yarayan boruyu kapatır ve bu havayla balon gibi şişip su yüzüne çıkarlardı. Skafander makinesini kullanan sünger avcılarının 35 metre yani 22 kulaçtan daha derine inmemeleri gerekirdi. Ancak daha fazla kazanç sağlamak amacıyla dalgıçların bir kısmı bu tehlikeyi göze almakta, bazen 40 veya 42 kulaca kadar inerek bu ihtiyatsızca davranışlarının sonucunda hayatlarını kaybetmekteydi. Hatta yeniden su yüzüne çıkmamak için bağlı olduğu hayat ipini çözen ve dayanabildiği kadar dipte sünger toplayanlar bile vardı²¹.

Skafander ile bir sünger avı dalgıcın dip zamanı olarak adlandırılan dalış süresini uzatması ve dalış süresinde toplayacağı süngerleri daha iyi ayırt etmesini sağlaması açısından istenen kalitedeki süngerlerin bulunmasına izin vermektedir. Ancak gelir kaygısıyla dalgıcın daha uzun süre dalış yapmaya zorlanması ve bu yüzden söz konusu tekniğin riskleri artıracak yönde kullanımı nedeniyle diğer süngercilik teknikleriyle karşılaştırıldığında daha fazla hayati tehlike yarattığı bilinmekteydi. Üstelik bir süre sonra sığ sulardaki süngerlerin hızla tükenmesi nedeniyle aynı kalite ve miktarda sünger çıkartılması için süngercilerin daha derin sahalara dalış yapması bu hayati riskleri artırıyordu. Skafander kullanan dalgıçlar skafanderin kayıkla bağlantısını sağlayan hava borularının kopması veya hava pompasının bozulması gibi teknik sorunlardan kaynaklanan kazalar da yaşayabiliyordu. Süngerlerin üzerindeki parazitlere dokunarak vücutta yaraların oluşması gibi durumlar da sıkça yaşanan kazalar arasındaydı²². “...Süngercilerden hiçbirisi hayatından emin değildi. “...Hayatlarına bedel ahz eyledikleri (hayatları pahasına) ücûrât ile (ücretlerle) bir refah hâsıl ederek rahat geçinemeyip sefâlet ve mezellet içinde...” bulunan süngercilerden bazıları kötürüm ve sakat olup kaldıklarından bel, ayak, kol ve boyundan muzdarip halde yaşıyordu²³. Süngercilerin bu durumu Osmanlı dünyasını keşfetmeye gelen pek çok seyyahın da dikkatini çekiyor ve hatta seyyahların çoğu bu görüntüden hayli etkileniyordu²⁴. Fark etmeden uzun süre suda kalınması sünger avcılarının *vurgun* yemesine neden olur ve bu durum çoğu zaman felç veya ölümle sonuçlanırdı²⁵.

İzmir’in İngiliz Ticaret Konsolosu Holmwood, 1891 yılına ait resmi raporunda makineyle dalış yaparak sünger avlayanlardan, geçen bir senede 80 hayati kazanın yaşandığını yazmıştı²⁶. Kalimnos adası İhtiyar Meclisi tarafından 1894 Şubat’ı sonlarında Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabet Dairesi’ne gönderilen bir mektupta ise skafander kullanarak sünger avcılığı yapanların % 10’unun işe başladıktan hemen sonra öldüğü, % 15’inin de hayatları boyunca kötürüm kaldığı belirtilmekteydi²⁷. 1903 yılına ait Osmanlı Devleti’nin resmi bir yayınında *yalnız Cezair-i Bahr-i*

²¹ *Cezâir-i Bahri Sefid Sâlnâmesi*, H. 1321 [M. 1903], s. 194- 195; Deveciyan, *a.g.e.*, s. 304.

²² *B.O.A., ŞD.*, 2507/ 24, 14 R 1305, [1887]; Yürekli, *a.g.m.*, s. 78- 79 ve 84; Deveciyan, *a.g.e.*, s. 304; Süngercilerin dalış sürecinde yaşadıkları diğer sağlık sorunları arasında özellikle vücutta uyuşma, hissizlik, üriner ve defekasyonda fonksiyon bozuklukları, eklem ve göğüs ağrıları, bayılma, konuşma zorlukları, baş ağrısı, baş dönmesi, karın ağrısı, mide bulantısı ve kusma, nefes darlığı, görme bozuklukları, kulak çınlaması gibi vakalar da söz konusuydu. Akın Savaş Toklu, Maide Cımsıt, “Sponge Divers of the Aegean and Medical Consequences of Risky Compressed- Air Dive Profiles”, *Aviation, Space and Environmental Medicine*, Vol. 80, No. 4, April, 2009, s. 416.

²³ *Cezâir-i Bahri Sefid Sâlnâmesi*, H. 1321 [M. 1903], s. 193- 194.

²⁴ Deveciyan, *a.g.e.*, s. 305.

²⁵ Taylan Akkayan, “Kaybolan Bodrum Sünger Avcılığı ve Avcıları”, *Acta Turcica- Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 1/ 1, 2009, s. 253.

²⁶ *A&P* [1891 yılı raporu], 1892, s. 12.

²⁷ *B.O.A., Y. MTV.*, 91/ 26, 20 Ş 1311, [1894]. Trablusgarp vilayetinden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen resmi bir yazıda da “...Trablusgarp, Bingazi ve Sefakis sevahilinde (sahillerinde) 30- 40 kulaç suda makine ile sünger sayd eden (avcılık yapan) Rum sandalında her sene bir hayli âdem telef olduğu cihetle onların tahkik olunması...” istenmekteydi. *B.O.A., ZB.*, 316/ 26, 30 Mayıs 1316, [1898].

*Sefid Vilayeti süngercilerinden senede takrîben (yaklaşık) elli kadar telefât vukû' bulduğu ve birçok kimselerin hareketinden mahrûm kaldıkları bilgisi verilmekteydi*²⁸. Deveciyan ise 1915 yılına ait eserinde bu konuya ilişkin olarak yıllık her yüz dalıştan on beşinin kazayla sonuçlandığı bilgisiyle bir ortalama değer sunmaktaydı²⁹.

Skafander Makinesinin Kullanımı: “Serbestlikten Yasağa”

1865 tarihinde İngiltere'nin Kıbrıs Komiseri Lord Daner'in Osmanlı hükümetinin Skafander kullanımını yasaklama girişimine karşı çıkmak için Babıâli'ye yazmış olduğu bir mektubundan anlaşıldığı üzere, sünger avlamak için skafander makinesi Osmanlı kara sularında ilk kez 1850'li yılların başında kullanılmaya başlanmıştır. Lord Daner'in skafander makinesinin Cezair-i Bahri Sefid adalarında on beş seneden beri kullanılan bir cihaz olduğunu savunması, bu makinenin hangi tarihten itibaren kullanıldığına ilişkin önemli bir ipucu sunmaktadır³⁰. 1865'lerde resmi kayıtlar skafander makinesinden “...sünger saydında (avcılığında) istimal olunan (kullanılan) ve adına makine denilen teneffüs aleti...”³¹ şeklinde bahsetmektedir.

Skafander makinesiyle avcılık yapan süngerciler makinesiz dalarak avcılık yapanlar gibi süngerleri elleriyle toplayarak bir ağ torbaya koyuyorlardı. Aralarındaki en önemli fark ise skafander makinesini kullananların diğerlerine kıyasla su altında daha uzun süre kalarak avcılık yapmalarıydı. Bir süngerci skafander kullanarak bir sezonda 8000 ince, 10000- 12000 civarında kaba sünger çıkarabilirken, makinesiz dalarak avcılık yapan süngerci ise 1000- 2000 arasında ince, 600- 700 kadar da kaba sünger çıkarıyordu³². Skafander makinesi, denizin dibine dalan bir süngerciye suda bir saatten fazla kalabilme avantajı sağladığından, daha fazla sünger avı fırsatı sunuyordu. Makinesiz- çıplak dalanların suda kalış süreleri ise ortalama üç dakikaydı ve skafander kullanan süngercilere kıyasla daha az miktarda sünger avı gerçekleştiriyordu³³. Çıplak dalan süngerciler suyun altında geçirecekleri birkaç dakikalık zamanda büyük süngerleri avlamaktan başka bir şey düşünmezken, skafanderli dalgıçlar suyun altında daha uzun süre kalma üstünlüğünü kullanarak, sünger tarlalarına zarar vermek pahasına deniz dibindeki irili ufaklı tüm süngerleri toplamaktaydı. Skafander ile avcılık yapan süngerciler bu türden küçük sünger ve beraberindeki sünger tohumlarını topladıkları zaman ise gözlüklerinin [skafander dalma aygıtında formaya vidalarla sabitlenmiş madeni başlıktaki lombozların³⁴] kendilerini aldattığını iddia ediyorlardı³⁵. Skafander makinesinin kullanımına karşı oluşan ilk tepkiler arasında bu ayrıntı önemli bir yere sahiptir. Bu durum, küçük süngerlerin yeteri büyüklüğe erişmeden koparıldığı ve sünger tarlalarında büyük tahribatlar meydana getirdiği gerekçesiyle, skafander kullanımının zararları arasında hükümete en çok bildirilen şikâyetler içinde yer almıştır³⁶.

Skafander ile sünger avına karşı oluşan tepkilerin bir başka nedeni ise büyük sermaye sahiplerinin bu iş kolu üzerinde denetimlerinin artmasıydı. Osmanlı karasularında başta çıplak dalmak üzere geleneksel yöntemlerle sünger avcılığı yapanların, skafanderle sünger avcılığında bulunanlarla eşit koşullarda rekabet etme imkânını kaybetmelerine bağlı olarak oluşan tepki sonucunda, yabancı tacirlerin mağazalarına sıkça saldırı ve yağma olayları meydana gelmeye

²⁸ Cezâir-i Bahri Sefid Sâlnâmesi, H. 1321 [M. 1903], s. 196.

²⁹ Deveciyan, *a.g.e.*, s. 305.

³⁰ Çoruh, *a.g.m.*, s. 81.

³¹ B.O.A., A. MKT. MHM., 383/ 89, 2 S 1284 [1867]; B.O.A., MV. 3/ 87, 12 § 1302 [1884].

³² Strohmeier, *a.g.m.*, s. 252.

³³ A&P, [1877- 1881 yılları ortak raporu], 1883, s. 1058.

³⁴ Türe, *a.g.e.*, s. 132- 137.

³⁵ Deveciyan, *a.g.e.*, s. 305.

³⁶ B.O.A., Y. MTV., 91/ 26, 20 § 1311 [1894].

başladı³⁷. Amerika ve Avrupa'da üretilerek özellikle gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ve Avrupalılar tarafından daha derin denizlerde ve daha fazla miktarda süngerleri toplamak için Osmanlı karasularında kullanımı artan skafandere, sünger tarlalarında yarattığı söz konusu olumsuz etkileri dolayısıyla ilk defa 25 Mart 1865 tarihinde sınırlama getirildi. Buradaki amaç makine kullanımının yasaklanması değil, kullanımının denetlenmesi ve çıkarılan süngerin vergilendirme aşamasında yaşanan güçlükleri ortadan kaldırmaktı³⁸. Dolayısıyla skafander makinesinin kullanımı yasaklanmamış, sadece denetimi yönünde bir girişim söz konusu olmuştu. Bu durum skafander makinesinin kullanımına karşı oluşan tepkileri yatıştırmaktan uzaktı ve buna ilişkin tespit edilen ilk ciddi tepki Kalimnos adasında yaşandı. Kalimnos'da sünger ticaretiyle uğraşan, adada avlanan süngerleri ihraç eden İtalyan tebaasından Jan Mil, skafander makineleri satışını da üstlenerek süngercilik işinde büyük kazançlar sağlamıştı. Ancak bu durum makinesiz dalarak suda daha kısa süre kalan ve makineli dalgıçlara kıyasla çok daha az sünger toplayan dalgıçların tepkisini çekmekte gecikmedi. 1866 yılında bir grup süngerci toplanarak Jan Mil'in dükkânına yürüdü ve dükkânı basarak zarar verdi. Jan Mil sünger ticaretinde uzmanlaşan ve vekilliğini yaptığı sünger kumpanyasına verilen zararı İzmir'deki İtalyan Devleti konsolosuna bir protestoname çekerek bildirdi. Yaşananlar Rodos kaymakamının konu hakkında tahkikat başlatması ve sorumluların tespit edilerek cezalandırılmasıyla daha fazla büyümeden kontrol altına alındı³⁹.

Osmanlı Devleti'nin doğal zenginlik kaynaklarından biri olan süngerin ticari önemi yabancı sermayedarlar için de yeni bir rekabet sahası oluşturmuştu. Bunlar arasında diğerlerinden daha büyük ölçekte bir sermayeyle kurulan *İngiliz Sünger Şirketi* Rodos'ta faaliyet gösteriyordu. Firmanın sahipleri ise adadaki Katolik kurumlarının destekçileri olan Duçi ve Mas aileleriydi. Duçi ve Mas şirketi sünger çıkarma ruhsatı aldıktan sonra Rodos ve bağlı adalarda dalgıçlarla anlaşıyor, onlara kredi temin ediyor ve çıkardığı süngerin vergisini veriyordu. Ancak şirket yetkilileri, hemen tamamı dalgıçlıkla geçinen Herkit Adası'nda makineyle avcılık yapacak süngerci bulmakta sorun yaşıyorlardı. 1867 yılında Rodos'un İngiltere Konsolosu A. Biliotti tarafından İngiltere Sefareti'ne, oradan da Hâriciye Nezâreti'ne iletilen yazılarda, Herkit adasından Yuvanidi adlı bir şahsın firma işlerine müdahale ederek zarara sebep olduğu ifade edilmekte ve valinin gerekli tedbiri alması hususunda uyarılması istenmekteydi⁴⁰. Bu talep açıkça yabancı sermayenin, devletin destek ve güvence sağlaması yönündeki alışkanlık ve beklentilerinden kaynaklanıyordu⁴¹.

XIX. yüzyıl ortalarında İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya ve Avusturya özellikle Sömbeki, Kalimnos ve Rodos'tan çıkarılan süngerleri en fazla talep eden ülkeler haline gelmiş⁴², 1865- 1880 yıllarındaki sünger ticaretindeki artış eğilimi teknik bir yenilik olan skafanderin kullanımıyla daha belirgin bir hal almıştı⁴³. Sekafender'in sünger avcılığında kullanılması Osmanlı Devleti'nin hazine gelirlerine ve bu makineye sahip olan sermaye sahiplerine büyük karlar sağlamaya başladı. Skafander makinesinin kullanımının artmasıyla birlikte tarak, zıpkın ya da çıplak dalarak sünger avcılığı yapan dalgıçlar ise büyük zarara uğramaya devam ediyordu. Zarara uğrayan süngerciler, skafander ile avcılık yapanların sünger tohumlarını mahvettiğini ve avlanacak sünger alanı

³⁷ Fevziye Abdullah Tansel, "Akdeniz Adalarının Elimizden Çıkması İçin Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal'in Mücadele ve İkazları", *Belleten*, XXIII/ 89- 92, Ankara, 1959, s. 493; *Cezâir-i Bahri Sefid Sâlnâmesi*, H. 1321 [M. 1903], s. 240.

³⁸ Çoruh, *a.g.m.*, s. 82; Bu sınırlamanın yaklaşık bir yıl kadar sürdüğü tespit edilmektedir. *B.O.A., Y. MTV.*, 91/ 26, 20 Ş 1894 [1894].

³⁹ *B.O.A., HR. TO.*, 276/ 78, 26 Aralık 1866.

⁴⁰ Örenç, *a.g.e.*, s. 511.

⁴¹ Yaşar Bülbül, Rahmi Deniz Özbay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Teknolojiye Karşı Direncin İktisat Tarihi", *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 9/ 4, Eylül 2007, s. 38.

⁴² Scherzer, *a.g.e.*, s. 94.

⁴³ Yürekli, *a.g.m.*, s. 89.

bulamadıklarını içeren pek çok şikâyeti hükümete bildiriyorlardı⁴⁴. Dahası Patmos, Leros, Astipales ve Tilos adalarının sakinleri, 1867 yılında dalma aygıtlarının ortaya çıkmasından sonra sünger avını tamamıyla terk etmişti. Bunun nedenleri her mevsimde sünger yataklarını tarayan dalma aygıtlarıyla baş edememeleri ve bu aygıtları alacak parasal güce sahip olmamalarıydı⁴⁵.

1880'lerin hemen başında Rodos, Sömbeki, Kalimnos, Halki ve Güney Sporad adalarında sünger avcılığı yapan botların yaklaşık üçte biri skafander kullanıyordu. Osmanlı hükümeti skafander makinesi kullanımına bağlı olarak ölüm ya da kaza vakalarının artmasına ve sünger tarlalarına verdiği zarara ilişkin çok sayıdaki şikâyete daha fazla ilgisiz kalamadı ve söz konusu şikâyetleri gerekçeleriyle beraber göz önünde bulundurarak 1881 yılının sonunda makineyle sünger avcılığını yasaklama kararı aldı⁴⁶. Alınan bu karar 9 Ocak 1882 tarihli *Zabıta-yı Saydiye Nizamnamesi* ile yürürlüğe girdi. *Zabıta-yı Saydiye Nizamnamesi*'nin yürürlüğe girmesinden bir hafta kadar önce İngiltere sefareti "*İngiltere Devleti'nin süngerin kesretine (çoğalmasına) mani olacak surette sünger saydını (avcılığını) asla teşvik arzusunda olmadıkları[nı]*" belirten bir resmi yazıyı Babiâli'ye göndererek alınan kararın uygulanmasının ertelenmesini istemişti. Söz konusu resmi yazıda İngiltere Devleti'nin sünger avcılığında süngerlerin zarar görecektir şeklinde toplanmasına asla izin vermek istemediği ve fakat birçok İngiliz sermayedarının süngercilik yaptığını, bu durumdan İngiliz sermaye sahiplerinin ciddi derecede etkilenecekleri de yer alıyordu. İngiltere Devleti konuya ilişkin karma bir komisyonun kurulmasını bu komisyonun aldığı nihai karara kadar *Zabıta-yı Saydiye Nizamnamesi*'nin uygulanmamasındaki ısrarlarına rağmen⁴⁷, Osmanlı hükümeti *sünger sayd ve ihracı hakkındaki nizamnameyi* yürürlüğe koydu. Nizamname 52 maddeden oluşuyordu. Makineli sünger avcılığına ilişkin yasak "...skafander denilen alat vasıtasıyla dahi sünger saydı memnu'dur..." şeklindeki 29. maddeyle hükme bağlandı. 29. maddede aynı zamanda yasağa uymayanların ilk önce sandallarının alınacağı ve ağlarına el konulacağı, bunun tekrarı halinde ise sandalların zabt olunmaktan başka kendilerine 50 liradan 100 liraya kadar para cezası verileceği de yer alıyordu⁴⁸.

Skafander Yasağı: "Arbededen İsyana"

1882 tarihinde kabul edilen sünger avcılığında makine kullanımı yasağı, bu tarihten iki yıl kadar önce rıhtım şirketinin uygulamaya başladığı ağır vergilerle birleşince, 1882 yılı sonunda Osmanlı karasularında süngerin yıllık ihracat değeri 1881 yılına kıyasla yarı yarıya geriledi⁴⁹.

⁴⁴ Tansel, *a.g.e.*, s. 422.

⁴⁵ Deveciyan, *a.g.e.*, s. 304; "...1866 senesine kadar Suriye sahillerinden 800'ü mütecaviz (fazla), Kalimnos ceziresinde (adasında) 370, ve Herkit ceziresinin 100'den mütecaviz ve Sömbeki ceziresinin 370, Meis ceziresinin 50'den ziyade (fazla) sünger gemileri..." bulunuyordu. *B.O.A., Y. MTV.*, 91/ 26, 20 Ş 1311 [1894]; Bu gemilerden yalnızca 150 tanesinin Osmanlı tebaasına ait olduğu tespit edilmektedir. Ancak zaman içinde teknolojiye ileriye ve sünger çıkarma tekniklerinde ve aletlerinde meydana gelen gelişmeler, sünger çıkaran kayıkların da doğal olarak azalmasına sebep oldu. Mesela 1860'lı yıllara kadar 370 kayığı olan Kalimnos adası sakinlerinin bu tarihten sonra 36 kayığının, 800 kayığı olan Suriye Vilayeti'nin ise sadece 40 kayığının kalması, bu sektörün uğramış olduğu çöküntüyü ortaya koymaktadır. Çoruh, *a.g.m.*, s. 80; Collas, *a.g.e.*, s. 225, 234- 236 ve 238.

⁴⁶ *A&P* [1877- 1881 yılları ortak raporu], 1883, s. 1058.

⁴⁷ *B.O.A., HR.TO.*, 260/ 35, 29 Kasım 1881.

⁴⁸ *Düstur*, Tertip: 1, Cilt: 2, Madde: 29. s. 122- 130.

⁴⁹ *A&P* [1882 yılı raporu], 1883, s. 1058-1059; Artan rıhtım vergileri dolayısıyla sünger artık eskiden olduğu gibi İzmir limanından değil Sömbeki, Kalimnos ve Rodos'tan yüklenmekte ve böylece hayli ağır rıhtım vergilerinden de kaçınılmaktaydı. *A&P* [1885 yılı raporu], 1886, s. 11- 12; Süngercilik yapan tekne sahiplerinin ödemekle yükümlü oldukları vergiler *sayd-ı bahri*, *ruhsatiye*, *gümrük* ve bunlara ek olarak *hayır vergileri*yd. Süngercilikten alınan bu vergilerin Osmanlı hazinesine sağladığı katkı önemlidir. Sayd-ı bahri vergisi süngercilik gelirine ilişkin yılda bir defa % 20 oranında alınmaktaydı. Ruhsatiye vergisi ise süngercilerin kendi limanlarından başka süngercilik alanlarına gittiklerinde ödemekle yükümlü oldukları ve sünger çıkartılan her gün için ödedikleri bir miktar vergiydi. Sünger satıcılarının alım ve satımında ödedikleri hayır vergisi ise 1890 yılında süngerin toplam değerinin % 2,5'luk bir kısmı olarak belirlenmişti. Bunun % 1,5'luk kısmı satıcı, % 1'lilik kısmı da alıcı tarafından ödenmekteydi. Bu vergi Ege adaları sakinlerinin ihtiyaç duyacağı doktor, dispanser ve okul gibi ihtiyaçların karşılanması amacıyla toplanmaktaydı. Gümrük vergileri de süngerin ihracatı sırasında ödenen ve çoğu zaman sünger üretimi ile ticaret hacmini doğrudan etkileyen

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Makinesiz, çıplak dalış yapan dalgıçların sünger avında kullanılan makinelerle denizin dibindeki tüm süngerlerin kökünden söküldüğü ve sünger tohumuna zarar verdiği iddiaları yüzünden hükümetin işin ciddiyetini tam olarak düşünmeden getirdiği bu yasa, hem sünger ticaretini olumsuz etkilemeye başladı ve hem de süngerciler arasında amansız bir kavgayı beraberinde getirdi⁵⁰. Skafanderle sünger avcılığının yasaklanmasından hemen sonra makinelili sünger avcılarıyla makinesiz –çıplak- dalgıçlık yapan süngerciler arasında meydana gelen kargaşa Rodos’a bağlı Sömbeki adasında geniş boyutlara ulaştı. Sömbeki halkının büyük bir kısmı geçimini sünger ticaretiyle sağlıyordu. Rodos’ta hayvancılık için mera alanları çoktu ve ada halkının tarımdan sonra ikinci en önemli geçim kaynağını hayvancılık oluşturmaktaydı, hâlbuki Rodos’a bağlı Sömbeki kazası ise genelde taşlık olması nedeniyle tarıma elverişli bir ada değildi ve bu yüzden adanın birinci önemli geçim kaynağı süngercilikti. İhracatının en büyük bölümünü sünger ve bir miktarını da ahtapot oluşturmaktaydı⁵¹.

1884 yazında, Sömbeki adasında sünger avcılığı yapan adi dalgıçlar makineyle sünger avının yasaklanmış olmasına rağmen makine kullanarak süngerciliğe devam eden bazı dalgıçların alet ve edevatlarını parçalayarak kitlesel anlamda bir tepki hareketi başlattı. İlk başta “*küçük bir arbede*” zannedilen olay birden büyüdü. Makinesiz, geleneksel yöntemlerle dalarak sünger avı yapan yirmi otuz kişilik grup, makineyle av yapan süngercilere saldırmakla kalmadı aynı zamanda bu makineleri süngercilere satan esnaftan Katriyos’un mağazasına da ciddi zarar verdi. Olay Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti’ne bildirildi ve Sömbeki’ye jandarma kolları gönderildi. Gerginlik yatışmak yerine daha da büyüdü ve süngerciler hükümet konağıyla birçok mağazayı taşa tuttu. Tüm şiddetiyle devam eden olaylar esnasında sünger avcılığında kullanılan makinelerin çoğu da zarar görerek kullanılamaz hale gelmişti. Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi Macit Paşa Sömbeki’deki ayaklanmayı bastırmak için İzmir’den bir miktar asker temin etti ve olaya karışan dalgıçların yakalanması, zarara uğrayan tüccarlara tazminat ödeneceği sözü ve isyan eden dalgıçların cezalandırılmasıyla son buldu⁵².

Hükümet Sömbeki adasında bozulan asayişini yeniden tesis etmiş ancak süngercilerin sorununa kalıcı bir çözüm bulmamıştı, bu nedenle adadaki gerginlik daha büyük bir kitlesel hareketle tekrar kendini gösterdi. Makinesiz dalgıçlar Rodos mutasarrıfı aleyhinde gösteriler yapmaya başladı ve hatta mutasarrıfa saldırmaktan geri durmadı. Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi Hakkı Paşa ise olayı yakından takip etmek için Mayıs ayının başında Sömbeki adasına gitti. Vali sabaha karşı dört sularında çıktığı Sömbeki’de kalabalık bir grupla karşılaştı. Karantina dairesine giden Vali yaklaşık dört bin kişiden oluşan kalabalık içinden on beş kadar şahsı bu grubun sözcülüğünü yapması için yanına çağırdı. Görüşme esnasından *meclis-i idare ve mahkeme-i bidayet ve ihtiyar meclisleriyle muhtarlar* da hazır bulundu. Kalabalığı temsil eden on beş kişilik grup padişahın adaletini talep ederek sorunlarını aktardı. Makinelili sünger avcılığının yasaklanmış olmasından memnundular. Ancak yasağa rağmen hala makineyle sünger avcılığının yapılması onları rahatsız ediyordu. Vali Hakkı Paşa tüm sorunları dinledi ancak o da kalıcı bir çözüm getirmek yerine “*15 kadar nefer-i zabıta taşılarla darp etmek ve daha sonra makine ashabının (sahiplerinin) mağazalarına girerek makineleri kırmak gibi harekâtın*” pek çirkin olduğundan bahsedip hiddetlendi. Ayrıca memleketin muhafazasının hükümetin en birincil vazifesi olduğunu ve bunun hilafına hareket edenlerin gerekli cezaya çarptırılacağı imasında bulundu. Üstelik *Mansure Vapuru*

önemli bir başka vergiydi. Yürekli, **a.g.m.**, s. 86- 87; Örenç, **a.g.e.**, s. 510; Collas, **a.g.e.**, s. 238. Sonbaharda kurutulup temizlenen süngerlerin nakliyesi, Sömbeki, Rodos ve Kalimnos adalarından haftada bir düzenli sefer yapan İngiliz ve Türk gemiler tarafından ve İzmir üzerinden çeşitli ülkelere yapılmaktaydı. Strohmeier, **a.g.m.**, s. 251; Scherzer, **a.g.e.**, s. 94.

⁵⁰ Rahime Baş, **Namık Kemal’in Rodos ve Sakız Mutasarrıflıkları (1879- 1888)**, Ege Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008, s. 46 ve Collas, **a.g.e.**, 236.

⁵¹ **Cezâir-i Bahri Sefid Sâlnâmesi**, H. 1321 [M. 1903], s. 213 ve 215.

⁵² Tansel, **a.g.m.**, s. 492- 493.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

da Vali adaya geldikten birkaç saat sonra Sömbeki limanına gelmişti. On beş kişilik grup hem bu muazzam vapur ve askeri kuvvet karşısında ve hem de valinin kesin ve tehditkâr tavrı nedeniyle geri adım atarak eylemlerini sona erdirdi⁵³.

Sünger avcılığında kullanılan skafander yüzünden gerginliklerin yaşandığı bir diğer ada da Rodos'tu. Rodos'taki bu karışıklıklar skafander kullanmayan avcılarının bu ticaretteki gelirlerinin düşmesinden, kullananların da bu makinenin yasaklanması nedeniyle mağdur olduklarını iddia etmelerinden kaynaklanıyordu. 1884 yılı Kasım ayında Rodos adasında başlatılmak istenen nüfus sayımı sünger avcılarının aralarındaki bu kavga ve küçük çaptaki isyanlar nedeniyle bir türlü yapılamadı. Makinesiz sünger avcıları, makine ile avlananları denizin dibinde ne var ne yoksa aldıkları ve sünger tarlalarını bozdukları gerekçesiyle şikâyet ederek yasağın kontrollü bir şekilde uygulanmasını istiyorlardı⁵⁴. Hükümet yaşanan bu olaylar karşısında skafander makinesi kullanarak sünger avcılığında bulunanları daha sıkı bir şekilde takip etmeye başladı. Hatta bu yasağa uymayanların sadece ellerindeki makineler alınmakla kalmıyor, aynı zamanda bu makinelerle avlanan süngerlere de el konuluyordu⁵⁵.

Bu sırada sadece sünger avcıları arasında değil hükümet içinde de skafander kullanımı yasağının doğru olup olmadığı tartışmaları sürüyordu. Şura-yı Devlet söz konusu makineyle sünger avcılığının yasaklanmasının ortaya çıkaracağı sorunları hükümete rapor halinde hazırlayarak sundu. Raporda Bingazi, Girit ve Kıbrıs sahillerinde makineli kayıklarla sünger avcılığı için ruhsat tezkerelerinin verilmekte olduğu belirtilirken, aynı zamanda Osmanlı karasularında makineli kayıklara ruhsat verilmez ise hazinenin büyük zarara uğrayacağı hatırlatıldı. Şura-yı Devlet söz konusu raporunda Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde kurulan komisyonun hazırladığı Meclis-i İdare-i Vilayet mazbatasına işaret ederek sünger avcılığında skafander yasağının üç temel nedenden kaynaklandığını savundu. Söz konusu üç nedenden ilki skafanderin kullanımıyla ölüm vakalarının artması, diğeri sünger tarlalarının mahvolmaya başlaması ve son olarak “*dalgıç esnafının intikahı (zayıflığı) ve ticaretlerini tazyik etmesi (sıkıntı vermesi)*” olarak bildirildi. Raporda, sünger avı esnasında meydana gelen kazaların makinenin layıkıyla kullanılamamasından ve çoğu ölümle sonuçlanan kazaların dalgıçların makinenin teneffüslerine yardım edemeyecek kadar çok derin yerlere gitmelerinden kaynaklandığı vurgulandı. Dalgıçların bu şekilde davranmasının altında yatan acı gerçek ise raporda “...*bunlar makineli kayık sahiplerine ve bir takım sermayedarana medyun (borçlu- verecekli) olarak borçlarını te'diye etmek (ödemek) üzere onların teşvikiyle teneffüslerini tehlikeye ilka' etmekte (tehliye atmak) oldukları Kalimnos ve Sömbeki cezireleri dalgıç vekilleri tarafından dermiyan olunmuş[tur]*” sözleriyle yer aldı⁵⁶. Şura-yı Devlet'in hazırladığı raporda Osmanlı karasularında makineyle sünger avlayamayan süngercilerin fırsat buldukça Kıbrıs sularında avlayabildikleri süngerleri Yunanistan'a naklederek orada sattıkları, Osmanlı karasularında skafander kullanımı yasağının devam etmesinin sünger ticaretinden elde edilen servetin Yunanistan'a geçme tehlikesi üzerinde duruldu. Şura-yı Devlet, “*teneffüse hidmet (hizmet) etmekle mahsus olan makineli kayıklarla sünger saydında (avcılığında) mazarrat (zararı) olmadığından memnuatın ref ve ilgası (yasağın kaldırılması) komisyonca bi'l-ittifak mütalaa kılındığı ve az zamanda çok sünger sayd olunabildiğinden (avlanabildiğinden)...*” makineler üzerindeki yasağın kaldırılmasının uygun olacağını belirtti⁵⁷.

⁵³ B.O.A., Y. MTV., 14/ 61, 14 B 1301 [1884].

⁵⁴ Baş, a.g.t., s. 73.

⁵⁵ 1884 Mayıs'ında Trablusgarp vilayeti sahillerinde yaşanan bu türden bir olay karşısında hükümet, yasağa rağmen makineyle sünger avcılığı yapanların 278 kilogramlık süngerlerine el koyarak hemen orada satışını sağladı. Ancak “*müşadere edilen 8 takım skafander makinesi değer-i kıymetiyle müşteri bulunamadığından*” bir türlü satılarak nakde çevrilemedi. B.O.A., ŞD., 2507/ 24, 14 R 1305 [1887].

⁵⁶ B.O.A., ŞD., 2507/ 24, 14 R 1305 [1887].

⁵⁷ B.O.A., ŞD., 2507/ 24, 14 R 1305 [1887]. Maliye Nezareti'ne yazılan raporlardan mültezimlere borçlu olan ve “*medar-ı maişetlerini istihsal edemeyeceklerini bir endişe-i azimetle gören*” fakir süngercilerin skafander aleti yardımıyla daha

Dönemin Rodos Valisi de makineyle sünger avcılığının devamından yana bir tavır sergilerken, söz konusu yasağın zararlarını Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği raporunda ayrıntılı bir şekilde bildirdi. Vali raporunda “*Makine denilen aletle ka'r-ı deryaya (denizin dibine) nüzul edenlerin (aşağı inenlerin) adi dalgıçlardan farkları telbis ettikleri (giydikleri) bir gömlek ile teshil-i teneffüs için (teneffüsü kolaylaştırmak için) istimal eyledikleri (kullandıkları) bir borudan ibaret olup bu aletin süngere ve sair hiçbir nev'i mahlûkat-ı bahriyeye zararı ve insanca mazarratta (zararda) adi dalgıçlardan hiçbir farkı olmadığı[nı]*” vurguladı⁵⁸. Dahası makineli kayıkların adi dalgıçlar tarafından kiskanıldığını da ima etti. Bir makineli kayığın idaresinin 1200 liradan fazla bir sermayeye muhtaç olduğunu ve yasağın devamı halinde Sömbeki ve Herkit adalarında 100 bin lira kadar büyük bir sermayenin tümüyle mahvolacağını, bunun da Sömbeki ve Herkit gibi ekonomisi süngerciliğe dayanan adaları büyük zarara uğratacağını belirtti. Üstelik Herkit ahalisinin sünger avcılığında makine kullanımının yasaklanmasından dolayı “*yevmiyelerinin tedarikinde aciz kalacaklarını, mektep vesair teessüsat-ı hayriyelerini kapamağa mecbur olacaklarını ve devlete maktuen vermekte oldukları vergiyi dahi veremeyeceklerini*” bildirdi⁵⁹. Diğer taraftan makineli sünger avcılığından memnun olmayan dalgıçların isyan etme olasılığı da vardı. Bazı adalar halkından makinesiz süngercilerin olası “*...etvar-ı serkeşane (dik başlı hareketler) ve kıyam (ayaklanma)*” hareketlerine karşı alınacak önlemler Şura-yı Devlet'in gündemini sürekli meşgul eden bir konuydu. Şura-yı Devlet makineli sünger avcılığının sürdürülmesi konusunda ısrarcı tavrını koruyor ve sözü geçen adalarda skafander kullanımına karşı olay çıkarmak isteyenlere gerektiğinde müdahalede bulunması için bir vapur ile biraz da askerin hazır bulundurulmasını istiyordu⁶⁰.

Makineli sünger avcılığının yasaklanması sorunu sadece geçimini süngercilikle temin edenlere değil, sünger ticaretiyle hazinesine büyük girdi sağlayan Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin ekonomisine de büyük zararlar vermektedir. Namık Kemal, yakın arkadaşı Agâh Efendi'ye Rodos Mutasarrıflığı'na tayini dolayısıyla yazdığı 10 Mayıs 1884 tarihli tebrik mektubunda bu konuya etraflıca değindi. Makineli sünger avcılığının yasaklanması nedeniyle sadece sünger kayıklarından Rodos'un 11.000 liralık gelirinin azalmaya başladığını ve olayın çok gülünç bir çekişmeden kaynaklandığını belirtti. Namık Kemal, makine alamayan adi dalgıçların makinenin sünger tohumunu mahvettiğine dair söylentiler çıkardığından yakındı. Gerçekte makinenin teneffüs borusu olduğunu vurgulayıp olayın çarpıtıldığını iddia etti. Şura-yı Devlet'in zannettiği gibi makinelerin kendi kendine denize inip süngeri kökünden kazımadığını anlattı. Sırf bu makine kullanımı yasağı nedeniyle Adalar Denizi'ndeki sünger ticaretinin, makineli avlanmaya müsaade eden başka ülkelere kaydığını ve ciddi bir gelir kaybı yaşandığına işaret ederek şu ayrıntıyı verdi: “*Rodos sancağı parasızlıktan boğuluyor. Şimdiye kadar valiler de tetkik etmediklerinden adi dalgıçlara hak verir dururlardı. Makine kullanmak yasağı kaldırılırsa o zaman Rodos sancağının durumu düzelir; vakıa İsporad (Sporade) adalarının ayak takımı böyle bir tedbirden memnun olmazlar; hatta bu davadan oralarda bir karışıklık olduğu da işitiliyor. Fakat bizler şunu-bunu hoşnut etmeği düşünecek ve karışıklıktan korkacak değiliz ya!*”⁶¹.

Namık Kemal Rodos Mutasarrıflığı zamanında İstanbul'la ve özellikle Dâhiliye Nazırlığı ile yazışmalarında makineyle avlanmanın şikâyet edildiği üzere denizin dibine zarar vermediğini, bu aletin avcılarının denizin dibinde daha uzun süre kalmalarına imkân vermekten başka bir

fazla derinlere inerek ve suda daha fazla kalarak hayatlarını tehlikeye attıklarına dair ihbarların uzun süre şikâyet konusu olduğu anlaşılmaktadır. **B.O.A. A.MKT. MHM.**, 531/ 33, 29 B 1311 [1893].

⁵⁸ **B.O.A., ŞD.**, 2346/ 14, 19 CA 1307 [1890].

⁵⁹ **B.O.A., ŞD.**, 2346/ 14, 19 CA 1307 [1890].

⁶⁰ **B.O.A., ŞD.**, 2346/ 14, 19 CA 1307 [1890].

⁶¹ Tansel, **a.g.m.**, s. 494- 495; Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Hususi Mektupları, III**, TTK, Ankara, 1973, s. 422.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

özelliklerinin olmadığını açıklamaya çalıştı. Makine yasağından dolayı devlet hazinesi sadece Rodos'tan senede 2000 liradan fazla zarara uğruyordu. Söz konusu makineyle sünger avcılığı yasağı sünger kaçakçılığını da artırmaktaydı. Yunanistan, Kıbrıs, Girit gibi kıyılarda makine ile avlanma yasak edilmediğinden sünger ticaretinin buralara kayması engellenemiyordu. Bu kıyılarda avlanan sünger avcıları zaman zaman kaçak olarak Osmanlı sularına da sızarak, Rodos adasının en büyük gelirlerinden biri olan sünger Akdeniz'in diğer kıyılarına kaçırırmaktaydı⁶². Sünger kaçakçılığı o kadar ciddi boyutlara ulaşmıştı ki, İzmir'deki İngiliz Ticaret Konsolosu 1884 yılına ilişkin raporunda sünger ihracatına ilişkin güvenilir kayıtların olmadığından yakınıyordu⁶³. Osmanlı hükümeti, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti aracılığıyla skafander ile sünger avcılığı iznini ruhsat tezkeresi alanlara veriyordu. Bu tezkerayı alan süngercilerin avlandıkları yerler de yine adı geçen vilayetin bilgisi dâhilindeydi. Ancak geniş bir coğrafi alana yayılan Osmanlı karasularında sünger avcılığının denetimi tam anlamıyla sağlanamıyor “*tezkere alarak makine ile dahi hafıyyeten (gizli- saklı) sayd (avcılık)...*” vakalarına sıkça rastlanıyordu⁶⁴. Osmanlı karasularında yeteri kadar denetim sağlanamadığından hükümet özellikle yasak getirilen skafander makinesinin kullanımıyla kaçak sünger avcılığından hayli ciddi vergi ve gelir kaybı yaşamaya başladı. 1894 Şubat'ında Kalimnos İhtiyar Heyeti'nin sadece Kalimnos adasında yasağa rağmen 250 adet skafander makinesiyle kaçak sünger avcılığı yapıldığına ilişkin ihbarı bu açıdan dikkat çekicidir⁶⁵.

Yasağın kalkması durumunda sünger ticareti yeniden canlanacak ve Rodos bütçesi de bundan olumlu yönde etkilenecekti. Herkit ve Sömbeki halkı Namık Kemal'den bu yasağın kaldırılması için aracı olmasını istediler fakat Namık Kemal kendisinin de desteklediği bu talebi bir türlü Babıâli'ye kabul ettiremedi. Namık Kemal Babıâli'ye gönderdiği mektubunda yasak nedeniyle sözü geçen adalar halkının geçim sıkıntısına düştüğünü bu nedenle avlanmak üzere Yunanistan'a göç edeceklerini, Herkit ve Sömbeki ahalisinde kalan kişilerin de istekleri kabul edilmediği için yakında ayaklanabileceğini bildirdi. Çok geçmeden adalarda başlayan isyanlar Namık Kemal'i haklı çıkarttı. Namık Kemal'in Rodos'ta beklediği ayaklanmalar kendini önce Kaşot ve Kerpe'de ardından Herkit'te gösterdi. Herkit'teki ayaklanma ciddi ölçüde büyüdü, dükkânları, okulları, mahkemeleri kapatan halk, Namık Kemal'i makineli kayıklara ruhsat alması için Herkit'e çağırdı. Ayaklanma halkın isteklerinin Babıâli'ye bildirileceği vaadiyle yatıştırılabildi. Ancak adanın nüfus sayımı makineli av yasağı kalkana kadar mümkün olmadı. Sömbeki halkının da isyanları makine ile sünger avı yasağı kalkana kadar devam etti. Nüfus sayımı 1885 yılı Şubat'ında Kerpe'de ve diğer bazı adalarda olayların sakinleşmesiyle başladı⁶⁶.

Adalarda başlayan bu isyanlar hükümetin huzurunu kaçırmış ve toplum güvenliğini ciddi ölçüde tehdit etmişti. Bununla birlikte 1881'de başlayan sünger avcılığında makine kullanımı yasağı hem bu kârlı ticaretin ilerleyen yıllarda hayli zarar görmesine neden olmuş ve hem de hükümeti uğraştıran bir dizi isyanla karşı karşıya bırakmıştı. Bu süre içinde yasaktan en çok karlı çıkan hiç kuşkusuz makineli sünger avcılığını sürdüren ve Avrupa'ya sünger ihracatında rakipsiz kalan Yunanistan'dı⁶⁷. Osmanlı Devleti'nin 1881- 1885 arası ortalama yıllık ihracat değeri 106.000 sterlindi. Hâlbuki bu rakam bir önceki dört yıllık dönemde [1877- 1881 yılları ortalaması] 232.000 sterlin kadardı. Osmanlı hükümeti sünger avcılığında skafander makinesinin yasaklanmasının toplumsal ve ekonomik bakımdan olumsuz sonuçlarını değerlendirdi ve 1885 yılında dalğış elbiselerinin kullanım yasağını kaldırma kararı aldı⁶⁸.

⁶² Baş, *a.g.t.*, s. 73-76.

⁶³ A&P [1885 yılı raporu], 1886, s. 11- 12.

⁶⁴ B.O.A., *ŞD.*, 2374/ 34, 4 § 1315 [1897].

⁶⁵ B.O.A., *Y.MTV.*, 91/ 26, 20 § 1311 [1894].

⁶⁶ Baş, *a.g.t.*, s. 73-76.

⁶⁷ Strohmeier, *a.g.m.*, s. 255.

⁶⁸ A&P [1885 yılı raporu], 1886, s. 11- 12; 1881- 1885 yılları arasında hükümetin skafander ile sünger avcılığına yasak getirmesinin sünger ihracatını olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. 1880'li yılların hemen öncesinde İzmir

12 Ağustos 1885 tarihinde Namık Kemal'in, Sadrazam Mehmet Sait Paşa'ya gönderdiği mektupta sünger ticaretinin makineli kayıklarla yapılmasına izin verilmesinden duyduğu sevinçi paylaştı. Bundan bir hafta kadar sonra Namık Kemal'in kızı Feride ile damadı Menemenli Rıfat Bey'e yazdığı mektubu, hükümet içinde skafander kullanımına izin verilip verilmemesi konusunda bölünmüşlük olduğuna ilişkin önemli detaylar içeriyordu. Mektupta makineli sünger avcılığının tekrar serbest bırakılmasından duyduğu memnuniyeti belirten Namık Kemal, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve makineli sünger avcılığı yasağının kalkması yönündeki öneriyi içeren mazbatanın Dâhiliye Nazırı tarafından hasıraltı edildiğini belirtmekteydi. Mektubu ilginç kılan bir başka ayrıntı da makineli sünger avı üzerindeki yasağın kendi çabasıyla kalktığını belirten şu sözleri oldu: “*Sadr-ı âzam’a hani herkes hırsız, sizden başka para çalmayan yok, anın için sizi tasdi’ ediyorum yolunda bir mektup yazmamış mı idim, herif, alâ-rağm-ül vükela anı meclise koymuş, suretleri okunmuş, memnuıyyeti o kağıt üzerine lağvedildi*”⁶⁹.

Zor Bir Denklem: “Eski ve Yeninin Toplamı= Çıkar Çatışması”

Şura-yı Devlet kararıyla yasaklanan skafanderin kullanımı Meclis-i Mahsusa-i Vükela kararıyla serbest bırakılmış ve Zabıta-yı Saydiye Nizamnamesi'nde gerekli düzenlemenin yapılmasıyla tekrar kullanımına izin verilmişti⁷⁰. 1882 yılı başında yürürlüğe giren *Zabıta-yı Saydiye Nizamnamesi*'nin 29. maddesindeki makineli sünger avcılığının yasaklanması hükmü tarakla sünger avcılığını da yasak kapsamına almıştı. 1885'de makineli sünger avcılığına yeniden izin verilmesi tarak aletinin de kullanılmasının önünü açıyordu. 1885 Mayıs'ında Vesino cemaati vekilleri sünger avcılığında kullanılan tarakların asırlarca mevcut olup gayet derin sularda işlediğini belirten bir mektupla tarak ile sünger avlanması yasağının kaldırılması isteğini ve sözü geçen aletle sünger avlama taleplerini Babiâli'ye ilettiler⁷¹. Hükümet benzer diğer başvuruları da dikkate alarak 1882 yılından itibaren kullanımı yasaklanan alkarna yani tarak makinesinin kullanımına 1885 yılından itibaren tekrar izin verdi⁷². Sünger avcılığında tarak makinesinin tekrar kullanılacak olması Yunan hükümetini de hayli memnun etmişti. Yunanistan sefareti 1885 Temmuz'unda Babiâli'den “...*bu meselede alakadar olan Yunan tebaasının kesretine mebni (fazlalığına bağlı olarak) sefaret-i kraliyeye tebligat-ı mezkureden dolayı beyan-ı teşekkürle beraber şimdiye kadar müsadere olunan (zorla alınan) tarakların ashabına (sahiplerine) iadesi hakkında evamir-i lâzimeyi (gerekenin yapılmasını) istirham (rica) eylediğini*”⁷³ bildirdi. Yunanistan sefareti makineli kayıklarla sünger avı yasağı kalkmadan önce 1884 yılında Hariciye Nezareti'ne başvurarak Yunanlı süngercilerin müsadere olunan makinelerinin iadesini ya da satılarak bedellerinin kendilerine verilmesini talep etmiş, Hariciye Nezareti hukuk müşavirliği ise düzenlediği mütalaa namesinde bu talebi reddetmişti⁷⁴. Makineyle sünger avı yasağının kalkmasından hemen sonra Şura-yı Devlet “...*mezkûr makinelerin sahiplerine iadesi muvafık-ı hakkaniyet (adaletle uygun) olacağı...*” gerekçesiyle sünger avında kullanılan makinelerin Yunanlı süngercilere iade edilmesine karar verdi⁷⁵.

limanından ihraç edilen ürünler içinde sünger % 7'lik bir orana sahipti. Söz konusu skafander ile sünger avcılığının yasaklanması ve bundan sağlanan vergilerin artması nedeniyle bu pay 1880'lerin başından 19. yüzyılın sonuna kadar geçen sürede % 4'e düşmüş ve hatta söz konusu yüzyılın sonunda % 1'lik bir düzeye gerilemişti. Yürekli, **a.g.m.**, s. 89.

⁶⁹ Tansel, **a.g.m.**, s. 505.

⁷⁰ **B.O.A., ŞD.**, 2495/17, 1 R 1303 [1886].

⁷¹ **B.O.A., HR. TO.**, 528/ 107, 19 Mayıs 1885.

⁷² Deveciyan, **a.g.e.**, s. 308.

⁷³ **B.O.A., HR. TO.**, 312/ 10, 23 Temmuz 1885.

⁷⁴ **B.O.A., DH. MKT.**, 1352/ 94, 28 N 1303 [1886].

⁷⁵ Rodos Mutasarrıflığı 14 Ekim 1887 tarihinde Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bir yazı göndererek Sömbeki'de tezkere almaksızın sünger avcılığı yapanların kayıklarının zapt ve müsaderesinin sebep olacağı sakıncalardan dolayı bu gibi tezkeresiz zıpkın, tarak ve makinelerden iki veya üç kat resim alınmasının daha uygun olacağını bildirmişti. **B.O.A., DH. MKT.**, 1450/ 38, 06 M 1305 [1887]. Akdeniz'de sünger avcılığında büyük bir sorun olarak ortaya çıkan kaçak avlanma özellikle teknolojileri iyi durumdaki Yunanlı teknelerin Girit taraflarında sıkça sergiledikleri bir durumdu. Avlanma

Gerçi makineli sünger avcılığının tekrar serbest bırakılması irade-i şahanenin yorumlanmasından kaynaklanan ilginç bir tartışmayı da beraberinde getirmişti. Süngercilik yaparak geçimlerini sağlayan ve zaten makine yasağının kalkmasından hoşnut olmayan bir kısım dalgıç yasağın sadece skafander makinesi için kalktığını, tarak aleti için ise devam ettiğini savunuyordu. Bu durumun makine kavramıyla sadece skafanderin akla gelmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Dâhiliye Nezareti gittikçe artan bu tartışmalara "...balık saydında (avcılığında) istimal olunan (kullanılan) taraklardan maada (başka) sünger saydında istimal olunan tarakların dahi memnuiyeti merfû' (kaldırılmış) olduğu[nu]..." bildirerek son verdi⁷⁶.

1885 yılında makineyle sünger avlama yasağının kalkmasından sonra, bazı makinesiz sünger avcılığı yapan dalgıçlar, makineli kayıklarla rekabet edebilmek için kayıklarına skafander makinesi almaya başladı. Devlet bunu kredi vererek teşvik de etti. Örneğin "*Rodos'a tabi Herkit adası ahalisinin sünger saydı için muhtaç oldukları kayıkların teçhizi zımında (maksadıyla) bankalara tevdi olunan (verilen) meblağdan ahali-yi merkumeye 1100 liranın lüzum-u ikrazı (borç verilmesi)*" ile sünger avcılarının kayıklarının donanımı için destek verildi. Bununla birlikte döneme ilişkin Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti ile Maliye Nezareti arasındaki yazışmalar, geleneksel yöntemlerle sünger avlayanların makine alımında Menafî Sandıklarından da yararlandıklarına işaret etmektedir⁷⁷.

Bir kısım süngerci esnafı ise sünger avcılığında makine kullanımına tekrar izin verilmesinden hiç de hoşnut değildi. Makineli sünger avcılarıyla rekabet etme imkânlarının kalmadığını ve makinenin sünger tarlalarına zarar vereceği yönündeki şikâyetlerini ısrarla sürdürüyorlardı. Özellikle bu şikâyetler Rodos sancağının tarım üretimi açısından en fakir kazası olan Meis Adası'ndan geliyordu. Ada halkının yıllık mahsulâtı 3500 kıyye üzüm ile 150 kıyye miktar incirden ibaretti. Adada sadece 40- 50 kadar badem ağacı vardı. Ada halkı geçimini daha çok süngercilikten sağlıyor, kısmen de esnaflık ve çok azı da tarımla ilgileniyordu⁷⁸. Meis adası Rum Patrikliği'nden Maliye Nezareti'ne "*Rodos sancağına tabi Meis adası ahalisinin medar-ı maiyetleri (geçimleri) sünger saydına (avcılığına) mahsus olduğu halde makine ile sünger ihracına teşebbüs olunmaktan naşi (dolayı) tohumları harap eylediği beyanıyla*" şikâyet dilekçeleri gönderildi⁷⁹. Dahası makineli kayıklarla rekabet edemeyen pek çok çıplak dalgıç, aileleriyle beraber adalardan göç etmek için hükümete başvurmaya başladı. 1889 yılında Kalimnos adası sakinlerinden makinesiz sünger avcılığı yapan bazı aileler skafander ile sünger avlanmasından dolayı geçimlerini sağlayamadıklarını gerekçe göstererek Güldür mevkiine göç etmeye karar verdi. Geleneksel yöntemlerle sünger avcılığı yapan bu otuz aile hükümete gönderdikleri dilekçelerde

nizamı gereği kaçak av yapan tekneye el konuluyordu. Ancak müsadere uygulaması, bilhassa Yunanistan'ın ısrarlı talepleri üzerine 1887'de değiştirilerek para cezasına çevrildi. Buna göre kaçak avlanan zıpkın, tarak ve dalgıç kayıklarından bir ve makinelerden iki veya üç kat vergi alınacaktı. Ayrıca Sömbeki'den çıkıp Girit, Kıbrıs ve Mısır sularında sünger avlayacak kayıkların Rodos mutasarrıflığından almaya mecbur oldukları tezkireye yabancı ülke vatandaşları tâbi değildi. Böyle bir talep olursa sefaretten de müdahale gecikmiyordu. Örneç, **a.g.e.**, s. 512. Osmanlı hükümetinin kaçak sünger avcılığında müsadere uygulamasını kaldırarak para cezasını yürürlüğe koyması müsadere edilen makinelerin "*değer-i kıymetiyle müşterî bulunamaması*" sorununu da çözmüş oldu. **B.O.A., ŞD.**, 2507/ 24, 14 R 1305 [1887].

⁷⁶ **B.O.A., ŞD.**, 2495/17, 1 R 1303 [1886]; Dâhiliye Nezareti söz konusu resmi yazısında "...sünger toplamada kullanılan ve ismine makine itlak edilen (denilen) aletler ne süngere ve ne de istirdye ve balık ve sair gibi şeylere asla mazarrat iras etmemekte (zarar vermemekte) olmasıyla ve iş bu alet ka'r-ı deryada (denizin dibinde) serbestçe teneffüs etmeğe ve biraz ziyade (fazla) durmağa mahsus bulunmasıyla beraber makine kayıklarının men edilmesi hususunda mukaddema (önceden) bazı taraftan dermiyan edilen (öne sürülen) beyanat muvafık-ı hal (uygun) olmadığı ve mahaza memnuiyetin (yasağın) devamı makineler tedariki uğrunda 100 bin lira kadar para sarf eden ve sanat ve ticaretleri sünger saydına bağlı olan Herkit ve Sömbeki ahalisine pek büyük bir hasarı ve senevî 3000 altın kadar olan resmin (verginin) alınamamasıyla hazinenin ziyanına müstelzim (sebeb) olduğunu" da belirtti. **B.O.A., ŞD.**, 2496/18, 1 R 1303 [1886].

⁷⁷ **B.O.A., DH.MKT.**, 1353/ 7, 4 L 1303 [1886].

⁷⁸ **Cezâir-i Bahri Sefid Sâlnâmesi**, H. 1321 [M. 1903], s. 226.

⁷⁹ **B.O.A., DH. MKT.**, 1445/ 77, 20 Z 1304 [1887].

Turkish Studies

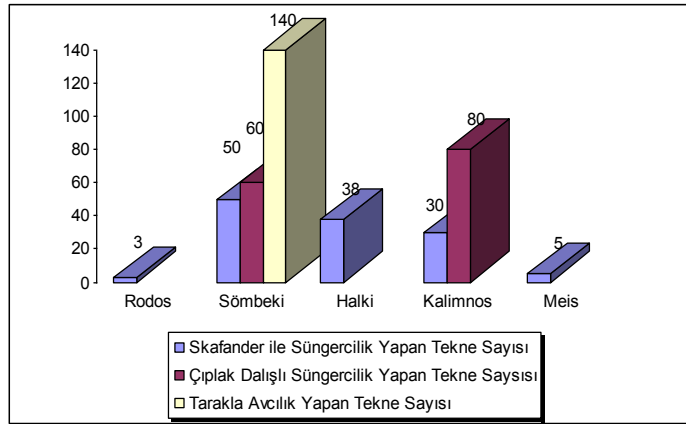
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

“*temin-i maişetleri*” için Hayrabolu civarındaki Güldür mevkiinden ellışer dönüm yer talep ederek süngerciliği bırakıp tarımla uğraşmak için izin istiyordu⁸⁰. Kalimnos’da makineli sünger avcılığı karşısında geçimlerini sürdüremeyen adi dalış yapan “*zavallı süngerciler artık memleketlerinde geçinemediklerinden terk-i vatan ile dağılmaya başlamıştı*”. Hatta göç ettikleri yerler arasında Amerika bile vardı. Eğer “*Osmanlı sularında sünger makinelerinin ıslahı çaresine bakılmaz ise bunca teba-yı şahanenin süngercilik sanatı külliye mahv olması ve geçinemeyen ahalinin terk-i diyar öteye beriye dağılacağı*” geçimini süngercilikle sağlayan ada ahalisi temsilcileri tarafından merkeze bildiriliyordu⁸¹.

Hükümet sünger avcılığında makine kullananlarla, kullanamayan kesimi aynı anda memnun edemiyordu. Ancak skafander makinesinin kullanılmasıyla süngercilikten elde edilen gelirlerin artış eğilimi içine girdiği açıktı. Bu artış eğilimini belirleyen faktörlerden ilki skafander yardımıyla denizin dibinde uzun süre kalan dalgıcın daha fazla sünger avlaması diğeri ise sözü edilen makine sayesinde sünger toplama faaliyetinin 1890’ların başından itibaren kış aylarında da yapılmaya başlamasıydı⁸². Skafander makinesinin kullanılmaya başlaması sünger avcılığında dalgıç iş gücü artışını da beraberinde getirmişti. İzmir İngiliz Ticaret Konsolosu 1891 tarihinde yazdığı raporunda birkaç yıl önce dalış takımı kullanan her teknenin 15 tayfası dışında 4 dalgıçla süngere çıktığından ancak bunun 1891 yılında 6, 7 ve hatta 8 dalgıca kadar arttığından ve tüm tekne mürettebatının 20’ye ulaştığından söz etmekteydi⁸³.

Osmanlı Devleti’nde süngercilik faaliyetlerinin ve ticaretinin en çok geliştiği beş ada ve Bodrum kazası hakkında sunulan sünger avcılığı yöntemine ilişkin aşağıdaki tablo 1 ve tablo 2’den de anlaşıldığı üzere sözü edilen bölge genelinde XIX. yüzyılın sonlarında tarakla sünger avlayan tekne oranı % 41’lik bir değerle birinci sırada, ekipmansız sünger teknesinin oranı % 31’lik bir değerle ikinci sırada, makineli sünger avcılığı yapan tekne oranı da % 28’lik bir değerle üçüncü sıradaydı.

Tablo 1: XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı sularının bazı bölgelerinde sünger avcılığı yapan tekne sayıları (Kaynak: A&P [1891 yılı raporu], 1892, s. 15).

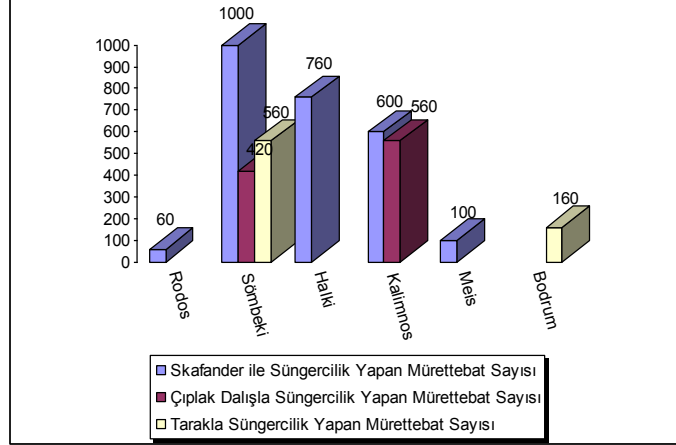
⁸⁰ B.O.A., DH. MKT., 1521/ 104, 7 ZA 1305 [1889].

⁸¹ B.O.A., Y.MTV., 91/ 26, 20 Ş 1311 [1894].

⁸² Yürekli, a.g.m., s. 83. “Makineci yaz ve kış bir mahâlde icrâ-yı san’at edemeyip Mayıs ibtidâsından (başlangıcından) Teşrîn-i Evvel gâyesine (sonuna) değin Suriye ve Mısır ve Bingazi ve Trablusgarp ve Tunus sularında kalıp bütün kış mevsiminde dahi ya Girit veyahud Anadolu sevâlihinde fâsıla ve biraz istirahat” ediyorlardı. Cezâir-i Bahri Sefid Sâlnâmesi, H. 1321 [M. 1903], s. 193.

⁸³ A&P [1891 yılı raporu], 1892, s. 12; Martin Strohmeier 1900 yılının başlarında skafanderli teknelerin mürettebat sayısının 25- 35 arasında değiştiğini, çıplak dalışla sünger avcılığı yapan tekne mürettebatının ise 8 kişi civarında olduğunu belirtmektedir. Strohmeier, a.g.m., s. 252.

Ancak bu teknelerdeki mürettebat sayısı söz konusu oranları tamamen farklı kılan bir nitelik taşıyordu. Süngercilikle geçimini sağlayanların % 60'ı makineyle yani skafander ile dalış yapmaktaydı. Makine kullanmadan, çıplak dalışla sünger avcılığı yapanların oranı da % 23'tü. Tarakla avcılık yapan süngercilerin oranı ise % 17 idi. Tekne başına mürettebat sayısı ise makineli sünger avını gerçekleştiren teknelerde ortalama 20, çıplak dalışın gerçekleştirildiği teknelerde 7 ve tarakla sünger avı yapan teknelerde 4 civarındaydı⁸⁴.

Tablo 2: XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı sularının bazı bölgelerinde sünger avcılığı yapan mürettebat sayıları (Kaynak: A&P [1891 yılı raporu], 1892, s. 15).

Sünger avcılığında skafander makinesi kullanımının ve makineli kayıklarda iş gücünün çıplak dalarak geleneksel sünger avcılığı yapanlara kıyasla hızla artması adi dalgıçların geçim ve kazançlarını olumsuz yönde etkilemeye devam ediyordu. 1894 yılı başlarında Kalimnos adası İhtiyar Meclisi, Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabet Dairesi'ne detaylı bir layiha hazırlayarak bu durumu bildirdi. İhtiyar Meclisi önceki şikâyetlerden pek de farklı olmayan haliyle skafander makinesinin dezavantajlarını, ekonomik çıkarları, sünger tarlalarını yok etmesi ve insan hayatını tehlikeye atması yönüyle ele aldı. Ancak adı geçen İhtiyar Heyeti'nin layihasını diğerlerinden farklı kılan en önemli ayrıntı skafanderin kullanımıyla ortaya çıkan olumsuz sonuçların istatistiksel açıdan ortaya konulması oldu. İhtiyar Heyeti bilinen ancak üzerinde ağırlıklı olarak durulmayan telafisi imkânsız zararları da daha belirgin ve vurgulayıcı bir şekilde gündeme getirmeyi dener. İhtiyar heyeti layihasına "...Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti dâhilinde Kalimnos, Sömbeki ve Herki ve Meis ve Leryoz ve Batnoz adaları ahalisi memleketleri sırf taşlık ve kayalıktan ibaret olmasına mebni (-den dolayı) öteden beri münhasıran (sadece) sünger saydıyla (avcılığıyla) geçinmekte iken bundan birkaç sene evvel makinelerin netayicinden (sonucu) olarak denizlerde süngerler mahv olmasına mebni yevmiyelerini tedarikten aciz kaldıkları[nı]" belirterek başladı. Heyet hazırladığı layihada "...makinelere ile iş görenlerce vefat etmek veyahut kayd-ı hayat şartıyla kötürüm kalmak hallerinden birisi muhakkak olmasına nazaran aralarında eramil (dul) ve eytamın (yetimler) her günden güne teksir etmekte olduğundan (çoğaldığından)..." yakındı. Bu şekilde ölüm ve sakatlık olaylarının artmasının "bu sanata az çok meleke (yatkınlık) ve mahareti bulunmayanların" skafandere güvenerek denizin dibine inmelerinden kaynakladığını savundu. Skafanderle "nizama aykırı olarak otuz beş ve kırk kulaç derinlikte icra-yı sanat eylemelerinden vefayat ve sıhhatçe olan mahazir ve mazarrat (zararların) bir kat daha artmış olduğu" söz konusu layihada yer buldu. Dahası heyet, hazine gelirlerinin azalış sebebinin skafanderin kullanılmaması değil, süngercilerin bu şekilde ölmesi ve sünger tarlalarına skafander ile zarar verilmesi olarak bildirdi.

⁸⁴ A&P [1891 yılı raporu], 1892, s. 15.

“Makineler[ın] ulum fûnun ve beşeriyeye bahş ve ita eylediği yararları” göz ardı etmeyerek “el’ân (şimdi) sünger saydı makineleri insanların sıhhat ve hayatlarına gayet mazârrdır (zararlıdır)” şeklindeki görüşünü yineleyen İhtiyar Heyeti, skafander makinesinin sünger tarlalarına verdiği zararları da ayrıntılıca ele aldı. Skafander makinesinin süngerin kökünü Osmanlı sularından ve tabii ki Cezair-i Bahr-i Sefid denizinden yok ettiği, gerek makineli ve gerekse makinesiz avcılık yapılan en derin yerlerde bile süngerin kalmadığı vurgulandı. İhtiyar Heyeti, skafander makinesinin denizdeki sünger tohumlarına zarar vermesi nedeniyle sadece Kalimnos adasında 12 sene önce sünger hâsılatı 3000 lirayken bunun gerileyerek 1300 liraya düştüğünü ve bu halin devamı halinde ada ekonomisinin mahvolacağını savundu. Layihanın sonunda yer alan sayısal veriler ise geçimini süngercilikten sağlayan bazı adalar halkının içinde bulunduğu durumu özetler nitelikteydi. Kalimnos İhtiyar Heyeti bir vakitler 370 adet sünger gemisi bulunan Kalimnos adasının şimdi [1894’lerde] 36 yüzgeç gemisi ve 26 makine ile birkaç sandalı olduğunu, bunların içinde işleyenlerin adedinin ahalinin onda biri derecesinde bile bulunmadığını, Sömbeki ve Herkit ahalisinin tamamen ticaretlerinin bozulduğu ve sefalet içinde olduklarını bildirdi⁸⁵.

Sünger avcılığında skafander makinesi kullanımı aleyhinde benzer yönde tepki ve şikâyetlerini merkeze ulaştıranlar arasında Cezair-i Bahr-i Sefid adaları ahalisi vekillerinden Matyadi Karavokiro ve Nikola Kaloro da vardı. Sözü edilen vekiller “bir müddetten berü sünger saydında (avcılığında) istimal edilmekte (kullanılmakta) olan makinelerin ahalinin fakr-u zaruretine (fakirliğe) sebep olmakta, sünger mahsülünü de mahv etmekte” olduğundan şikâyetçiydiler.⁸⁶ Bir sonraki yıl benzer nitelikte bir şikâyet Cezair-i Bahr-i Sefid vilayeti ahalisini temsilen Kalyadi, Miltiyadi ve Nikola’nın imzalarıyla hükümete gönderilen mektupla tekrarlandı. Söz konusu mektupta “...bir müddeten beri usul-ü atika-yı istryâdın (eski usul avlanmanın) bi’l-tebdil (değişerek) yeni bir kaide ve makine ittihaz ve istimaline (kullanımına) başlanılması yüzünden sünger mahsülü ve ticareti inkiraz (düşüş) ve ahali-yi merkume dahi cihet cihet düçar-ı fakir ve ızdırap olmağa başlamış olduğundan bahsle ol babda (bu nedenle) skafander denilen mezkûr makinelerin men’-i istimali (kullanımının yasaklanması)” istendi⁸⁷.

Döneme ilişkin mevcut veriler makineyle sünger avının devamını isteyenlerin, skafander karşıtı merkeze gönderilen şikâyet mektup ve raporlarından hayli endişelenmiş olduklarına işaret etmektedir. 1895 yılı Mart ayında Herkit ahalisi Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti’ne bir telgraf göndererek “...makine ile sünger saydının men edileceği haber alındığından ve bu surette mucib-i mazarrat ve perişanların olacağından bahsle...” bunun doğru olup olmadığının kendilerine bildirilmesini istediler⁸⁸. Bundan üç ay kadar sonra da Herkit ve Sömbeki adaları İhtiyar Meclisleri de “sünger makinelerinin men’ine dair bir karar şâyi’ (duyulmuş) olması üzerine” Maliye Nezareti’ne bir mektup gönderdi. Gerçekte skafander ile sünger avcılığına bir yasak getirilmemişti ancak sünger avcılığında makine kullanımının yasaklanacağına dair şayialar çoğalmıştı. Sözü edilen ihtiyar meclisleri Maliye Nezaretine gönderdikleri mektupta bu şayialara dikkat çekerek sünger avcılığında olası bir makine yasağının sonuçlarını bildirmekten geri durmadı. Onlara göre makineler tekrar yasaklanırsa “...Teba-yı devlet-i aliyeden olanlar makinelerini Yunanista’a fûruht ederek (satarak) sünger saydı menafî (avcılıktaki menfaatlerin) Yunanlılara geçerek teba-yı devleti aliyeden olan makine ashabı (sahipleri) mahrum kalacakları gibi hazine-yi celileyece her makineden senevî alınmakta olan resim dahi zayi (ziyan) olacak[tı]”⁸⁹.

Skafander makinesiyle sünger avcılığına karşı lehte ve aleyhte oluşan bu tepkiler hükümetin, Osmanlı denizlerinin metrelerce altında yatan ve hazinesine büyük gelir sağlayan doğal

⁸⁵ B.O.A., Y. MTV., 91/ 26, 20 Ş 1311 [1894].

⁸⁶ B.O.A., BEO., 476/ 35632, 15 RA 1312 [1894].

⁸⁷ B.O.A., BEO., 568/ 42575, 14 Ş 1312 [1895].

⁸⁸ B.O.A., DH. MKT., 351/ 61, 10 N 1312 [1895].

⁸⁹ B.O.A., DH. MKT., 387/ 101, 29 Z 1312 [1895].

kaynağını yeniden keşfetmesini de sağladı. Yurt dışından uzmanlar getirtilerek bir deniz hayvanı olan süngerin çoğaltılması yönünde girişimlerde bulunuldu. Hükümet bu yüzden 1897 yılında alınan bir kararla sünger mahsulünün muhafazası için her sene Mart'tan Mayıs ayının sonuna kadar sünger avını yasakladı⁹⁰. Çoğu süngerci özellikle Mart ayında sünger avcılığı için hazırlıklara başlar, Nisan ve Mayıs aylarında da aralıksız sünger avcılığını gerçekleştirirdi⁹¹. Alınan bu karar, sünger kaynaklarının korunmasını amaç edinmiş ise de, geçimlerini süngercilik yaparak kazanan ve sözü edilen iki ayda yoğun şekilde sünger avcılığı gerçekleştiren dalgıçlar tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Yılın belli aylarında sünger avı yasağıyla kazanç ve kârlarının azalacağından endişe eden çok sayıdaki süngerci esnafı Maliye Nezareti'ne telgraflar göndererek alınan kararla geçim sıkıntısına düşeceklerini bildirdi⁹².

Yılın üç ayına getirilen av yasağı, kaçak yollarla avlanma, adalardan gelerek kendi Suriye kıyılarında sünger avcılığı yapılmasını kıskançlıkla karşılayan dalgıçlardan kaynaklanan sıkıntılar, makineyle süngercilik yapan dalgıçların daha derine dalmalarından dolayı ciddi kazaların meydana gelmesi gibi nedenler 1899 yılının ortalama sünger avı kazancını 1898 yılına kıyasla yarı yarıya azalttı. Söz konusu üretim düşüklüğü sünger fiyatlarının artmasını da beraberinde getirdi⁹³. Sözü edilen bu durumlar ve özellikle adalardan gelerek Suriye kıyılarında avlananlarla ilgili yaşananlar sıkça karşılaşılan ve şikâyet konusu olan diğer sorunlardı. Örneğin 1898 yılının Eylül ayında maişetlerini sünger ticareti ile temin eden Arvad Nahiyesi sakinleri, Cezair-i Bahr-i Sefid'den gelip bölgelerinde makine ile sünger çıkartanlara engel olunması talebiyle Maliye Nezareti'ne bir telgraf gönderdiler. Söz konusu telgrafta *"birkaç seneden beri Cezair-i Bahr-i Sefidden bir takım adamların Trablusşam ve Lazkiye'ye kadar gelerek makine ile sünger çıkarmakta ve bu suretle sebeb-i maişetleri olan (geçimlerini sağladıkları) süngerleri mahv etmekte bulunduklarından"* şikâyet ettiler. Bununla birlikte *"makine ile sünger saydının (avcılığının) men'i istidasına (yasaklanmasını istemelerine) dair nahiye-i mezkure ahalisi adına"* talepte bulundular. Maliye Nezareti ise Duyun-u Umumiye idaresinin Kıbrıs, Girid ve Sisam adalarından başka tüm Osmanlı denizlerinde makineli kayıklara sünger avcılığı yapması için daha önceden tezkereler verdiğini öne sürerek Arvad nahiyesi sakinlerinin bu talebini reddetti⁹⁴. Ancak mesele kapanmak yerine daha da uzadı. XX. yüzyılın başlarında hala Trablusşam, Tarsus ve Arvad'dan hükümete ve özellikle Bahriye Nezareti'ne gönderilen çok sayıdaki şikâyet dilekçesinde, adalardan gelen süngercilerin makine kullanarak sünger alanlarını yok ettiklerinden yakınılıyordu. Maliye Nezareti her defasında *"Meclis-i Âli ve Vükela kararıyla makine denilen teneffüs aletleriyle sünger saydı (avcılığı) memnuiyetinin ref'i (yasağının kaldırıldığı)"* gerekçesiyle bu şikâyetleri yersiz ve haksız buldu⁹⁵.

⁹⁰ Yasağa ilişkin iradede şu ifadeler yer almaktadır: *"Balıkların yumurta bırakmak zamanında sayd olunması (avlanması) nizamname mucibince memnu (yasak) olduğu halde süngerler için bu babda sarahat (açıklık) olmadığına ve bu da nizamnamenin tanziminde süngerlerin mahsulât-ı bahriyeyi saire gibi yumurta bıraktığının keşfedilememesinden, hâlbuki süngerlerin dahi her sene Mart'tan Mayıs nihayetine kadar yumurta bırakmakta oldukları keşfiyat-ı fenniye ile sabit olduğuna ve mahsulât-ı bahriyenin yumurta zamanında men-i saydı muhafaza (yasağın uygulanması) ve teksir-i nevi (türlerin çoğaltılması) ve cinsi maksadına müstenid bulunduğu mebni (anlaşılmasından dolayı) süngerler hakkında dahi mezkûr nizamname mucibince neşr ve ilanı ifade kılınmıştır. Sünger mahsulünün muhafazası için her sene Mart'tan Mayıs nihayetine değin üç mah zarfında sünger saydının menniyle hilaf-ı harekette bulunanlar hakkında zabıta-yı saydiye nizamnamesinin üçüncü maddesine tevfiikan muamele olunması lüzumu münasip olacağı dermiyan kılındı". B.O.A., İ.DH., 1334/ 1313/Z-29 [1897].*

⁹¹ Strohmeier, a.g.m., s. 250.

⁹² B.O.A., BEO., 1099/ 82372, 5 ZA 1315 [1897].

⁹³ A&P [1899 yılı raporu], 1900, s. 44- 46.

⁹⁴ B.O.A., DH. MKT., 2109/ 83, 6 CA 1316 [1898]. Maliye Nezareti Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ni konu hakkında bilgilendirerek şu telgrafi gönderdi: *"Cezair-i Bahr-i Sefidden Trablusşam ve Lazkiye'ye kadar gelen bir takım adamların makine ile sünger sayd edenlere Duyun-u Umumiye idaresinden verilen tezkerelerde bir sene müddetle muharrer (yazılmış) olmasıyla cezairden maada bilumum Memalik-i Şahane sevahil ve açıklarında sayd ve şikâra (avcılığa) müsaade edildiği anlaşıldığından mahal-i mezkurede icra-yı sanat etmelerinin men'i kabil olamayacağı (yasaklanamayacağı)". B.O.A., DH. MKT., 2124/ 76, 11 C 1316 [1898].*

⁹⁵ B.O.A., DH. MKT., 2147/ 4, 27 B 1316 [1898]; B.O.A., DH. MKT., 2522/ 13, 28 R 1319 [1901].

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Hükümet, daha fazla sünger avlamak hırsıyla skafander makinesini kasıtlı kullananların sünger tarlalarına verdikleri zarara ilişkin kendisine ulaşan şikâyetleri göz ardı etmedi ve bir ara formül arayışına girdi. Hükümet, skafander makinesinin kullanımının yasaklanmasının gerek üretim ve ihracat ilişkilerini ve gerekse zengin bir doğal kaynağın ekonomik girdi olarak hazineye olan katkısını olumsuz yönde etkileyeceğinin farkındaydı. Makinenin yasaklanmaması ise sünger gibi önemli bir doğal kaynağın tahrip olmasına göz yumulması anlamına geliyordu. Dâhiliye Nezareti söz konusu durumu Maliye Nezareti'ne resmi bir yazıyla bildirerek “...Cezair-i Bahr-i Sefid ahalisi sünger ihracında maharet-i tammeye (mükemmel bir maharete) malik bulunması (sahip olması) cihetiyle süngerlerin ticarete elverişli olanları ihraç ufakları tohumluk olmak üzere terk olunduğu ve bazıları az müddet zarfında cesamet edip (irileşip) sünger ihracatı seneden seneye tezyid ettiği (arttığı) halde ahiren (sonra) skafander makinelerinin istimali hasebiyle sünger ticareti mahv olmak derecesine gelerek 30 seneden beri senevî 30 milyon franka yakın bir zarar vuku bulunduğu gibi nüfusça birçok felaket ve telefât görülmekte olduğunu” aktardı. Dâhiliye Nezareti skafander makinesinin “tedricen men-i istimalinin” yani yavaş yavaş kullanımına son verilmesinin uygun olacağı görüşünü de paylaştı. Ancak şimdilik skafander kullanarak sünger avcılığı yapanlardan küçük süngerleri toplayan ve bunları ihraç edenlerin tespiti halinde para cezası uygulanmasını gündeme getirdi. Diğer yandan skafander makinesinin kullanımının yasaklanması halinde hazine gelirlerinin ne yönde etkileneyeceğine ilişkin bir çalışma da başlattı. Hükümet skafander makinesinin kullanımını yasaklamamıştı ama yasaklayacağına ilişkin güçlü sinyaller veriyordu⁹⁶.

Dâhiliye Nezaretini bu konuda harekete geçiren temel nedenler arasında makine kullanmadan sünger avcılığı yapan çok sayıdaki süngercinin, skafander makinesini kullananların artmasından dolayı “maîşetten mahrum kalarak (geçinemeyerek) memalik-i ecnebiyyeye azimet etmekte (yabancı ülkelere göç etmekte)” olması da vardı⁹⁷. Özellikle Yunanistan'ın bu türden durumlara sıkça karıştığı, Osmanlı tebaasından bazı süngercileri ülkelerine götürdüğüne ilişkin şikâyetler söz konusuydu. Sünger ve diğer deniz ürünlerinin Osmanlı sularında avlanması sadece Osmanlı tebaasına aitti. Bununla birlikte Yunanistan'dan gelen kayıkçılar “ruhsatiye” adı altında bir miktar para ödemek suretiyle Osmanlı sularından sünger çıkarmak için izin alabiliyordu. Ancak Yunanistan'daki bazı süngerciler zaman zaman ruhsatsız ve izinsiz Osmanlı karasularında sünger avcılığında bulunuyordu. Gerçi Babiâli söz konusu durum karşısında gerekli önlemleri almış, Osmanlı tebaasından olanlar ile Yunanlı süngerciler arasındaki sünger ticaretine dayalı rekabeti göz önünde bulundurarak Yunanlıların av sahalarını belirleyip bazı sınırlamalar getirmişti. Ancak her geçen gün artmakta olan avcılara rağmen sünger alanlarının hep aynı kalması, aynı bölgeyi paylaşan Osmanlı tebaasından avcılar ile Yunanlı avcılar karşı karşıya getiriyordu⁹⁸. Kalimnos adası İhtiyar Heyeti'nden Teodorisdis ve Aristidi'nin Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne gönderdikleri bir mektupta Kalimnos adasının verimli toprakları bulunmadığı için ada halkının balık ve sünger avcılığıyla geçindikleri, ancak sünger ticaretinde artık Yunanistan'la rekabet edemedikleri için büyük sıkıntılar yaşadıkları yer alıyordu. Mektubun satır aralarında daha ilginç detaylar da vardı. Süngercilik yapan Yunanlı dalgıçların veya kaptanların Kalimnos'a geldiklerinde buradaki pek çok sünger avcısını gemilerine alarak onları ikna edip Yunanistan'a götürdüklerinden bahsediliyordu. Yunanistan'dan gelen sünger teknelerinin adanın süngerci esnafından pek çok kimseyi yanlarında götürerek iş gücü ihtiyacını karşılamaları nedeniyle Kalimnos adasının “...servet-i mahaliyesi pek ziyade tedenni etmekte (gerilemekte)...” olduğu da vurgulandı. Teodorisdis ve Aristidi, adadaki sünger ticaretinin Yunanlıların bu türden hareketleri yüzünden

⁹⁶ B.O.A., DH. MKT., 2351/ 53, 28 M 1318 [1900].

⁹⁷ B.O.A., DH. MKT., 2530/ 2, 25 CA 1319 [1901].

⁹⁸ Çoruh, a.g.m., s. 83- 90.

büyük sıkıntı içine girdiği ve Yunanistan'a gerçekleşen bu göçlerin önlenmesi için gerekli tedbirlerin bir an önce alınmasını önemle istemektedir⁹⁹.

Söz konusu "göç sorunu" gittikçe artan ve hükümeti endişelendiren bir hal almaya başladı. Üstelik Kıbrıs ve Girit adalarında skafander makinesinin kullanım yasağı buralardaki sünger avcılarını Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde faaliyet göstermesine sevk ediyordu. Kalimnos ve Sporad adaları namına Sisam'dan çekilen telgrafname, hem bu konuya dikkat çekmekte ve hem de kazançlarının büyük bir kısmı süngerciliğe bağlı olan Cezair-i Bahr-i Sefid ahalisinin skafander makinesinin kullanılmasından dolayı geçim sıkıntısına düştükleri ve bu yüzden "memalik-i ecnebiyyeye göç vakalarının arttığı[nı]" haber vermektedir¹⁰⁰.

Bilindik Bir Çözüm: "Yeniden Skafander Yasağı"

Sünger avcılığının dalgıç ekipmanıyla yapılması hükümeti yıllarca uğraştıran bir sorun olarak sürekli gündemini meşgul etti ve artan söz konusu sorunlar nedeniyle 1902 yılında makineli sünger avı tekrar yasaklandı. Ancak bu emrin uygulanması önceden verilen av tezkerelerinin süreleri devam ettiği için 1903 yılına kadar ertelendi. 1903 yılından itibaren ise katı bir şekilde uygulandı. Bu, sünger avında kullanmak üzere büyük sermaye ve önemli miktarda skafandere para yatıran süngercilerin ve sermaye sahiplerinin ekonomik açıdan zarara uğraması anlamına geliyordu. Geçimini süngercilikle sağlayan ve çoğu makineli kayıklarla avcılık yapan ada sakinleri de söz konusu yasaktan olumsuz etkilendi. Çünkü bir dalgıç giysisi olmadan dalabilmeyi öğrenmek için yıllarca uygulama yapmak gerekiyordu¹⁰¹. Bu yasağın pratik anlamda ekonomiye yansması da hayli acı oldu. Henüz makineli sünger avcılığının yasaklanmadığı yıllarda İzmir limanından başta İngiltere ve Fransa'ya olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine 1900'de 47.411, 1901'de 51884, 1902'de 61813 poundluk sürekli bir artışla sünger ihraç edilmişti¹⁰². Sünger avcılığında makine kullanımına getirilen yasakla birlikte İzmir limanından başta İngiltere, Rusya, Almanya ve Avusturya- Macaristan'a olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine sünger ihracı bir önceki yıla göre ciddi anlamda azalarak 1903'de 42688, 1904'de ise 26214 pounda kadar geriledi¹⁰³.

Sünger avcılığında makine kullanımına ilişkin yasağa ilk tepki yine Yunanistan'dan geldi. Yunanistan Sefaret Baş Tercümanı Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı resmi yazıda Yunanlıların kullandığı makinenin süngercilerin teneffüsüne yardım etmekten başka bir özelliği bulunmadığını vurgulayarak makine kullanımına verilen ruhsatların devamını talep etti¹⁰⁴. Bu talebe Hariciye Nazırı bir resmi yazıyla karşılık verdi. Hariciye Nazırı kaleme aldığı yazıda sünger tarlalarına verilen zararın makine yüzünden değil, makine yardımıyla dalgıçların iri süngerlerle birlikte muhafaza edilmesi gereken küçük süngerleri de toplamasından kaynaklandığına dikkat çekti. Gerçi "...Teba-yı Yunaniyenin emr buyrulduğu vechle sünger saydından men edilmemesi hakkında Cezair-i Bahr-i Sefid ve Trablusgarb Vilayetleri ile Bingazi mutasarrıflığına ve Sisam'a icra-yı tebligat edilmişti" ancak bu izin de sadece bir yıl için söz konusuydu¹⁰⁵. Osmanlı Hariciye Nazırı

⁹⁹ B.O.A., DH. MKT., 2323/ 18, 23 Za 1317 [1900].

¹⁰⁰ B.O.A., DH. MKT., 2555/ 100, 2 Ş 1319 [1901]. Benzer sorun Kalimnos ahalisi adına ihtiyar heyetinin hükümete yazdığı bir yazıda da yer aldı. Sisam, Mısır ve Tunus sularında makineyle sünger avcılığının yasaklanmış olması nedeniyle buralarda sünger avlayamayan yabancılar çoğu zaman Osmanlı karasularına girerek sünger avlıyordu. B.O.A., BEO., 1828/ 137072, 6 M 1320 [1902].

¹⁰¹ A&P [1902- 1903 yılları ortak raporu], 1904, s. 22- 23.

¹⁰² A&P [1902- 1903 yılları ortak raporu], 1904, s. 17.

¹⁰³ A&P [1905 yılı raporu], 1906, s. 16.

¹⁰⁴ B.O.A., BEO., 1828/ 137072, 6 M 1320 [1902].

¹⁰⁵ Duyun-u Umumiye Nezareti 24 Mayıs 1902 tarihinde hükümete gönderdiği yazıda Osmanlı karasularında makineyle sünger avcılığının yasaklandığını ve buna izin verilmeyeceğini ancak bir süre "sahilden üç mil içeride yine o makine ile usul-ü kadime ile sayd edilmes[ne]" müsaade edileceğini bildirdi. "Duyun-u Umumiye Nezaretiyle cereyan eden muhabere neticesinde süngercilerin istimal eyledikleri deriyaya hava verilen bir nev' makine olup bunlar sünger koparmak veya toplamak hususlarında kullanılmadığının ve her sene bu makinelerin biri için 32 Osmanlı lirası tezkere resmi alınmakta olduğu gibi mezkûr makineler için evvelce depozito suretiyle alınmış olan 147200 kuruşun iradı kayd-ı

skafanderi denizin dibinde saatlerce kullanan sünger avcılarının sünger tarla ve tohumlarına zarar verdiğini, daha önce Kıbrıs, Girit, Tunus ve Mısır sularında söz konusu makinenin yasaklandığını tekrarlayarak “...bunlarla sünger ihracına teşebbüs edenlerin mücazatıyla (cezalandırılmasıyla) beraber alat ve edevatın müsaderesi taht-ı karara (karar altına) alındığını” bildirdi. Bu yüzden her tarafta yasaklanmış olan söz konusu makinenin kullanımına müsaade edildiği takdirde buralardaki süngercilerin Osmanlı karasularına daha fazla gelerek sünger avcılığında bulunacaklarını savundu. Osmanlı Hariciye Nazırı Yunanistan Sefareti’ne yazdığı resmi yazısına, adalar ahalisinin esas geçim kaynağı olan süngerlerin belki de bir sene içinde yok olup gideceğinden, bu tehlike karşısında ahalinin Girit başta olmak üzere yabancı ülkelere göç etmeye başlamasının siyasi zararlara sebep olabileceğine dikkat çekerek son verdi¹⁰⁶. Anlaşılan hükümet skafander makinesinin kullanımını yasaklayarak hem sünger tarlalarının mahvolmasını ve hem de geçimini bundan sağlayan süngerci ailelerinin kazançlarını kaybederek bulundukları yerden göç etmelerini önlemek istiyordu. Aynı zamanda hükümeti endişelendiren bir başka sorun da “...Skafanderin istimaline (kullanımına) müsaade buyrulur ise teba-yı devlet-i aliyeden olan süngercilerin ecnebilerle rekabet edemeyerek sanat ve maişetlerine halel gelmesi” idi. Hükümet sünger avcılığındaki söz konusu bu rekabette yabancılara karşı yerli sünger avcılarının sorunlarını ve menfaatlerini göz ardı etmedi. Ancak hükümet içinde skafander makinesinin kullanılması ya da yasaklanması konusunda ciddi görüş ayrılıkları vardı. Maliye Nezareti skafander makinesinin kullanımının yasaklanmasında “...bir takım adi süngercilerin teşvikatı (kışkırtmaları) bulunduğunu” iddia ediyor, sünger tarlalarına zarar veren asıl makinenin skafander cihazından çok “...tarak tabir olunan ve ka’r-ı deryayı (denizin dibini) karıştırarak ufak ve büyük süngerleri söken...” alet olduğunu savunuyordu. Üstelik Duyun-u Umumiye de Maliye Nezareti’nin bu görüşüne yakın bir duruş sergiliyordu¹⁰⁷.

Nihayet 1903 tarihinde Zabıta-yı Saydiye Nizamnamesi’nin 29. maddesi makineyle sünger avlama yasağına göre tekrar düzenlendi. Zabıta-yı Saydiye Nizamnamesi’nin “...makinelî kayıklar ile sünger sayd edenler hakkında tatbik olunacak ahkâm-ı cezaiyeye dair 29. maddesinde skafander aletinin dahi tasrihi (açıkça söylenmesi) için tashih olunan (düzeltilen) madde-i mezkure...” 13 Ocak 1903 tarihinde yürürlüğe girdi¹⁰⁸. Ayrıca 29. maddede “...skafander ile sünger saydının men’ olunduğu bunun hilafına istimal edenden ilk defada makineleri ve ağırları zapt olunacağı mükerrirlerinin (bir daha tekrarlayanların) sandalları zabt edilmekle beraber kendilerinden 50 liradan 100 liraya kadar ceza-yı nakdi alınacağı” da yer aldı¹⁰⁹.

Bu arada hükümet 1903 yılı başında sünger avcılığına getirdiği makine yasağını tüm Osmanlı karasularında uygulamakla birlikte, yasağın denetim ve takibinde de ciddi çabalar harcıyordu. 1904 yılı başında yaşanan bir olay bu sıkı takip hakkında ipuçları sunmaktadır. Rodos süngerinin tüketimi özellikle yaz aylarında Mısırlı zenginlerin gelmesiyle artmaktaydı. Süngerciler en seçkin ürünlerini dükkânların önüne asarak satışa sunarlardı. Tanesi 1- 2 lira olan diğer kalite süngerden ise yüzlercesi bir anda tükenmekteydi. Mısır Hidivi İsmail Paşa’nın annesi Valide Sultan

icra edilerek 1 Haziran 318 tarihinde Duyun-u Umumiye Nezareti’nden tezkereleri verildiği ve binaenaleyh istimali men edilen makine ile bu sene sayyadlarına müsaade olunmaz ise verdikleri akçeyi geriye alıp sahilden üç mil uzak olan denizleri serbest ad ile bi’l-ahire sayd edecekleri ve tezkereleri verilmiş bulunduğu” göz önüne alınarak söz konusu yasağın bir yıl ertelenmesine karar verildi. **B.O.A., DH. MKT.** 571/ 85, 1 C 1320 [1902].

¹⁰⁶ **B.O.A., BEO.**, 1863/ 139703, 3 RA 1320 [1902].

¹⁰⁷ **B.O.A., BEO.**, 1916/ 143630, 5 C 1320 [1902]

¹⁰⁸ **Düstur**, Tertip: 1, Cilt: 1, s. 947; **B.O.A., BEO.**, 1988/ 149060, 2 ZA 1320 [1903]; Söz konusu 1903 yılındaki düzenlemenin 29. maddesinde Osmanlı karasularında “...sürtme suretinde balık saydı katiyyen yasaktı” ancak sünger çıkarmak için kullanılan kankaya ya da tarak aletiyle ilgili herhangi bir ibare bulunmuyordu. 1904 yılı başlarında Duyun-u Umumiye memurları bu düzenlemeye rağmen tarakla sünger avlayanların aletlerine sünger tarlalarına zarar verdiği gerekçesiyle el koyma girişiminde bulundu. Ancak Dâhiliye Nezareti araya girerek buna müsaade etmedi ve tarakla sünger avcılığının sürdürülmesi için gerekli tedbirleri aldı. **B.O.A., DH. MKT.**, 2603/ 51, 14 M 1322 [1904].

¹⁰⁹ **B.O.A., DH. MKT.**, 2600/ 124, 26 ZA 1320 [1903].

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Rodos adasına her gelişinde tanesi 10 lira olan ve hamamda üstüne oturulan 60 cm. büyüklüğündeki süngerlerden en az 20 adet alarak Mısır'a götürürdü¹¹⁰. Yine Mısır Hidivi'nin bindiği bir İngiliz vapuru Rodos önlerine gelmişti. Ancak vapurdan denize değerli bir eşya düşürülmüş ve bunun denizde aranması gerekmişti. Sorun Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa'ya intikal etti. Denizin dibinde uzun süreceği anlaşılan aramaların başlatılması gerekiyordu. Bunun için skafander makinesinden yardım alınmasının işlerini kolaylaştıracağını bilen Abidin Paşa Dâhiliye Nezareti'nden, Sömbeki'den bir skafander makinesinin getirilmesini talep etti. Dâhiliye Nezareti Abidin Paşa'nın bu talebini söz konusu makineyle sünger çıkarılmaması için gerekli tedbirlerin alınması koşuluyla kabul etti ve gerekli izni vererek aramaları başlattı¹¹¹.

Hükümetin sünger avcılığındaki bu sıkı denetimi, yasağa rağmen bazı süngercilerin makine kullanımına devam ettiklerine ilişkin çok sayıdaki şikâyetten kaynaklanıyordu. 1904 yılı Aralık ayında Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa Bahriye ve Dâhiliye Nezaretlerine yasağa rağmen bazı süngercilerin skafander makinesiyle Bingazi ve Matruh sahillerinde sünger avlayarak Yunanistan'a gideceklerini bildirdi. Vali bu ihbar karşısında tarassud (gözetleme) için bir vapurun vakit kaybedilmeden gönderilmesini istedi¹¹². Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nden Rüşumat Emaneti'ne gönderilen bir resmi yazı yasağa uymayarak skafanderle sünger avcılığını sürdüren çok sayıda süngerci olduğundan yakınıyordu. Söz konusu yazıda Kaşot ve Kerpe sularında skafander makinesiyle sünger avcılığının devam ettiği, bunun engellenmesi için Rodos'ta bulunan Sana Vapuru gibi küçük bir vapurun pek işe yaramadığı ve yeterli korku sağlamadığından bahsedilmekteydi. Aynı yazıda yasağa rağmen skafander kullanan süngercileri devamlı gözetleyip engel olması için Bahriye Nezareti'nin "*Avrupa'dan gelecek gan[m]bot-u hümayunlardan birini*" süratle Rodos'a göndermesi de istendi. Yasak kapsamındaki skafander kullanımına bağlı olarak son zamanlarda elde edilen süngerlerin kaçak olarak ihracının önüne geçebilmek için İzmir Rüşumat Nezareti'nce gerekli önlemlerin alınması da söz konusu resmi yazıda yer aldı¹¹³.

Esas işleri süngercilik olan ve geçimlerini ağırlıklı olarak bundan sağlayan Rodos ve çevre ada sakinlerinden makine ile sünger avcılığı yapanlar, çıplak dalış yapan süngerciler kadar beceri ve deneyime sahip değillerdi. Bu yüzden makine kullanımı yasağından en çok bunlar etkilendi. "*Bu sanayiye önemli paralar yatıran dalgıç elbisesi sahipleri ise mahvoldu. Bu kişilerin istihdam ettiği birçok yerli ise işsiz kaldı*". Diğer taraftan sünger avcılığında makine kullanılması yasağı sünger ihraç değerleri ve hazine gelirleri üzerinde de hissedilir derecede olumsuz bir sonuç yarattı. 1904 yılından önce bu adaların sünger avcılığından elde ettiği kazanç 170.000 sterlindi, fakat makine yasağının gelmesinden hemen sonra 1904 yılında bu rakam 66.000 sterline düştü¹¹⁴.

Skafander ile sünger avcılığı tüm Osmanlı karasularında yasaklanmış olmasına rağmen bazı adaların mülki idarecileri söz konusu makineyle avcılığın devamından yanaydı. Bu bağlamda Kalimnos adası kaymakamının yasak karşısındaki tavrı hayli ilginçtir. 1907 yılında Kalimnos adasında çıplak dalarak sünger avlayanlar, adalarının çevresinde skafanderle sünger avcılığı yapıldığına dair Kalimnos kaymakamına çok sayıda şikâyetle bulundular. Kalimnos kaymakamı ise bu ihbarların hiç birini ciddiye almadı ve hatta skafanderle sünger avcılığı yapanlara göz yumma eğilimi sergiledi. Kalimnos ahalisi adına İhtiyar Heyeti hem iki skafander kayığının Sisam'dan hareket ettiğine dair ihbarda bulunulmasına rağmen gerekli tedbirleri almayan kaymakamın bu tavrını ve hem de söz konusu ihbarı Cezair Bahr-i Sefid Vilayeti valisine telgraf çekerek haber vermek zorunda kaldı¹¹⁵.

¹¹⁰ Örenç, a.g.e., s. 512.

¹¹¹ B.O.A., DH. MKT., 812/ 58, 5 ZA 1321 [1904].

¹¹² B.O.A., DH. MKT., 909/ 53, 4 N 1322 [1904].

¹¹³ B.O.A., BEO., 3276/ 245627, 19 S 1326 [1908].

¹¹⁴ A&P [1904 yılı raporu], 1905, s. 22- 23.

¹¹⁵ B.O.A., DH. MKT. 984/ 28, 5 CA 1323 [1907].

Skafander makinesinin yasaklanması Ege adalarında yer yer karışıklıklara ve hatta ölümle sonuçlanan bir dizi olayların yaşanmasına da neden oldu. Yaşanan karışıklıklarda bazen silahların kullanılması olayların ciddi boyutlara ulaştığını gösteriyordu. Erkan-ı Harbiye Riyaseti Bahriye Daire Reisi Birinci Ferik Mehmet Rıfat ile Şura-yı Bahriye Reisi Ferik Mehmet Muzaffer'in birlikte Bahriye Nezareti'ne yazdıkları resmi yazı konuya ilişkin önemli ayrıntıları içermektedir. Sözü edilen yazıdan şikâyetleriyle skafander makinesinin yasaklanmasında büyük pay sahibi olan adi dalgıçlarla, makineli sünger avcıları arasında amansız bir kavga başladığı anlaşılmaktadır. 1908 Ağustos'unda Sömbeki adasında yasağa rağmen 27 adet makineli kayıkla sünger avlayan dalgıçlar, makinesiz 90 kadar sünger kayığına martini silahıyla yüze yakın kurşun atarak saldırıda bulundu. Amaç, adi dalgıçları sünger avcılığından men etmektir. Adi dalgıçlar silahsız oldukları için hemen Sömbeki limanına kaçarak canlarını kurtardı ancak içlerinden birkaç kayık bu silahlı saldırı nedeniyle battı. Makine kullanmadan adi dalgıçlık yapan süngerci esnafından beş kişi Bahriye Nezareti'ne gönderdikleri arzuhalde ise bu ve buna benzer nedenlerden dolayı hayatlarından endişe ettiklerini belirtiyordu. Söz konusu arzuhalde bu durum hakkında “...müteaddiden (defalarca) hükümete malumat verdiklerinden, makineli kayıklar takip olunmuş ise de denize firar ve hali (tenha) sevhale (sahillere) çıkarak yine denize açıldıklarını ve işin acilen tesviye (düzeltme) edilmez ise tarafeynce (tarafar arasında) birçok katl (cinayet) vuku bulacağı” da yer alıyordu. Şura-yı Bahriye bunun üzerine Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'den, Sömbeki adası ve civarında makineli sünger kayıkçıların bu türden hareketlerine engel olunması için gözetlemenin sıkılaştırılmasını istedi¹¹⁶.

Benzer kargaşalar Anadolu sahillerinde de söz konusuydu. Antalya kıyılarında yasak olmasına rağmen sakafanderle sünger avlama olayları sıkça yaşanıyordu. Hatta idari açısından Antalya sancağının bağlı olduğu Konya Vilayeti'nin Valisi Cevad Paşa bu durumu hükümete bildirmiş ve gerekli tedbirlerin alınması için Marmaris gambotunun Antalya'ya gönderilmesini istemişti. Dâhiliye Nezareti bu talebi uygun görmesine rağmen aylardır söz konusu vapur Antalya'ya gelmemişti. Konya Valisi Cevad Paşa, Sömbeki adasında yaşanan bu silahlı saldırılarının benzerlerinin Antalya çevresinde yaşanma olasılığını göz önünde bulundurarak, hükümetten istenen gambot gelmediği için Teke Mutasarrıflığı'ndan kendi imkânlarını kullanarak gerekli tedbirleri almasını istedi¹¹⁷.

Diğer taraftan skafander makinesinin kullanımına resmi izin tekrar verilmesi için çok sayıda talebi içeren mektup ve telgraf da hükümete gönderiliyordu. Meclis-i Vükela bu talepler karşısında “...sünger tarlalarının muhafazası zımında (maksadıyla) miyah-ı Osmaniye (Osmanlı sularında) alat-ı mezkure (sözü geçen alet) ile sünger sayd (av) olunmaması hususundaki kararın[ı]” ısrarlı bir şekilde muhafaza etti. Ancak Meclis-i Vükela, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği resmi yazısının satır aralarında söz konusu yasağın geçici olduğuna ilişkin ipuçları da sundu. Meclis-i Vükela skafander makinesinin yasaklanmasından sonra ortaya çıkan kargaşa ve çatışmaların ciddi boyutlara ulaşmasından duyduğu kaygı nedeniyle “alat-ı mezkure (sözü edilen alet) ile sünger sayd (avcılık) olunmaması hususundaki kararın kabil-i icra (uygulanabilir) bir talimatname yapıncaya kadar idamesini (devamını)” istedi¹¹⁸.

Maliye Nezareti ise skafander aletiyle sünger avlanması konusunda leh ve aleyhte olan fikirleri araştırarak sorun karşısında yeni bir çözüm arayışı içine girdi. Maliye Nezareti'nin nihai raporunda “...skafander aletinin ne sayyadları (avcıları) ne de sünger tarlaları için bir tehlike teşkil etmediği ve bilakis mezkûr aletin istimali (kullanımına) teşvike mazhar olduğu...” ve makine kullanımı yasağından dolayı “...varidat (gelir) bütçesinde mukayyid (kaydedilmiş) bulunan

¹¹⁶ B.O.A., BEO., 3371/ 252770, 12 B 1326 [1908].

¹¹⁷ B.O.A., BEO., 3371/ 252770, 12 B 1326 [1908].

¹¹⁸ B.O.A., MV., 140/ 18, 06 CA 1328 [1910].

skafander tezkeresi varidatının zayâ'dan (azalmasından) dolayı" maddi kayıpların arttığını belirtti¹¹⁹. Sünger avcılığında makine kullanımının yasaklanması geçimini sünger avcılığından temin eden bir takım sermaye sahiplerini de başka ülkelere göç etmeye zorladı. Bu türden bir örnek Kalimnos ahalisinden Teofilos isimli sünger tüccarı için verilebilir. Teofilos 1882 yılında Osmanlı hükümetinin skafander makinesiyle sünger avcılığına yasak getirmesinden hemen sonra Almanya'ya göçmüş ve orada sünger ticaretini sürdürmüştü. Ancak hükümetin 1885 yılında makineyle sünger avcılığına tekrar izin vermesiyle Kalimnos adasına geri dönen Teofilos 1903 yılında skafandere tekrar yasak getirilmesiyle geçimini sağlayamaz hale gelmişti. 1910 Mayıs'ında tekrar Almanya'ya dönmek istedi. "...Kalimnos ahalisinden olup Saksonya* tabiiyetine girmek arzusunda bulunduğu dair olan isteği tebdil-i tabiiyetine (uyruk değiştirmesine) bir mani olmadığı beyan olunmağla merhumun (adı geçenin) memalik-i Osmaniye'ye avdet etmemek (geri dönmemek) şartıyla Saksonya tabiiyetine duhulü (girmesi)..." Şura-yı Devlet tarafından kabul edildi¹²⁰.

Osmanlı hükümeti, karasularında makineli sünger avcılığının yasaklanmasından sonra bazı yerleşim yerlerinde ortaya çıkan göç ve kitlesel tepkileri gidermek için çözüm arayışı içindeyken, büyük bir siyasi ve askeri sorunla da karşı karşıyaydı. 1911 yılında İtalya, Rodos ve On iki adayı işgal etmiş, ardından yaşanan Balkan Savaşları'yla Yunanistan'ın Kuzey ve Doğu Ege adalarını işgal etmesiyle Osmanlı Devleti'nin toprakları hızla paylaşılma sürecine girmişti¹²¹. Bunun üzerine adalardan çok sayıda kadın, çocuk, ihtiyar başta İzmir olmak üzere Anadolu'ya göç etmeye başlamıştı¹²². Söz konusu işgaller Osmanlı karasularında rahat ve güvenli bir şekilde ticaret yapılmasına engel olmakla birlikte güvenlik gerekçesiyle çoğu zaman Osmanlı Devleti'nin limanlarına gemi giriş ve çıkışları da sağlanamaz hale gelmişti¹²³. Osmanlı Devleti bu kaotik siyasi ve askeri ortamda skafanderle sünger avlama yasağını kaldırmak yönünde bir girişimi olmadı. Osmanlı Devleti'nde neşredilen ve bazı düzeltme ve değişikliklerle Cumhuriyet Türkiye'sinde de yürürlükte kalan Zabıta-yı Saydiye Nizamnamesi'nin 29. maddesinin ikinci paragrafında "...makineli kayıklarla sünger saydı memnudur..." kaydı yirmi sekiz yıl boyunca uygulandı. Söz konusu nizamnamenin 29. maddesindeki bu hüküm, tefsiri itibarıyla uzunca bir süre skafanderli gemilere sünger avcılığını top yekûn yasak ettiğinden 2 Mart 1931 tarihli ve 168 sayılı tefsir kararıyla tekrar düzenlendi ve bu tarihten itibaren skafander kullanarak sünger avcılığına yeniden müsaade edildi¹²⁴.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde sünger, sosyal ve ekonomik anlamda tartışılmaz önemiyle doğal bir zenginlik kaynağıdır. Bu kaynağın avcılık biçimi şahsi veya devlet nezdinde resmi kâr ve kazançları etkilemekle birlikte ekonomik ve toplumsal ilişkilerin de seyrini belirlemiştir. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren sünger avcılığında skafanderin kullanımının artması, geleneksel yöntemlerle çıplak dalarak, tarak ya da zıpkınla sünger avcılığı yapanların tepkisini çekmiştir. Zaman ve emek tasarrufu sağlayan, denizin dibinde daha uzun kalınarak geleneksel sünger avlama yöntemlerine kıyasla çok daha fazla sünger toplanmasına imkân veren skafanderin kullanılması, bu makineye sahip ol[a]mayan sünger avcılarının gelirlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Dahası bunlardan bir kısmının işsizlik sorunu yüzünden başka bölge ya da ülkelere göç etmek zorunda kaldıkları tespit edilmektedir. Nitelikli bir iş gücü gerektiren sünger avcılığında, bu faktörün göz

¹¹⁹ B.O.A., BEO., 3922/ 294112, 4 Ş 1329 [1911].

* Almanya'nın doğusunda yer alan eyalet.

¹²⁰ B.O.A., İ. HR., 422/ 1328-R-14, 22 R 1328 [1910].

¹²¹ Aydoğan Özman, "Lozan Anlaşmalarında Ege Adalarının Hukuki Statüsü", Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, LXIII/ 32, Temmuz- Aralık, 1988, s. 197- 198.

¹²² Ahenk Gazetesi, 7 Kasım 1911.

¹²³ B.O.A., A. MKT. MHM., 739/ 19, 29 Za 1329 [1911].

¹²⁴ Şeref Karapınar, "Süngerler IV", Balık ve Balıkçılık Dergisi, XII/ 5, 1964, s. 4. (ss. 1- 6)

ardı edilerek skafander ile sünger avcılığı yapan dalgıçların çoğalması hayati kazaları da beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda skafanderin kasıtlı kullanımına bağlı olarak denizlerin doğal zenginlik kaynağı olan sünger tarlaları yok olmakla karşı karşıya kalmıştır. Skafander kullanımı yüzünden süngerciler arasında ortaya çıkan gelir dağılımındaki eşitsizlik nedeniyle geçimlerini sağlayamayan bazı süngerciler zaman zaman kitlesel hareketlerde bulunarak tepki göstermişlerdir. Benzer tepkileri skafander kullanımının yasaklanmasından sonra makineli sünger avcıları da sergilemiştir. Bu kitlesel hareketlerin ortak niteliği münferit, bölgesel ve kısa süreli olmalarıdır. Ancak söz konusu hareketlerin bazı durumlarda darp, adam yaralama ve silahlı çatışmaya varan ciddi boyutlara ulaştığı da anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti, skafander ile sünger avcılığı yönteminde toplumda oluşan lehte ve aleyhteki iddialar karşısındaki tavrını emek, sermaye ve hazine gelirlerindeki kâr ve kayıpları göz önüne alarak belirlemiştir. Bu resmi tavrı belirleyen unsurlar arasında skafander makinesinin kullanımından kaynaklandığı anlaşılan kaza, ölüm, işsizlik, kaçakçılık ve göç sorunu da vardır. Osmanlı Devleti bu türden sorunlara çözüm bulmak, geleneksel yöntemlerle geçimini sağlayan halkı mağdur etmemek ve mevcut sünger tarlalarını korumak için dönem dönem skafander kullanımını yasaklamıştır. Devletin söz konusu makinenin kullanılması yasağına karar verirken iki önemli gerekçeyi göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki menfaat dengesinde, makine sahibi olanlarla olmayan taraflardan çıkarları zedelenenlerin iddiaları sonucunda oluşan kaygı ve mağduriyetleri gidermek, diğeri ise gerek sünger avcılığı yapanlar arasında ve gerekse sünger tarlalarında hayati ve telafisi imkânsız zararların oluşmasını engellemektir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (B.O.A)

Babıâli Evrak Odası Tasnifi

- B.O.A., BEO., 476/ 35632, 15 RA 1312 [1894]*
- B.O.A., BEO., 568/ 42575, 14 Ş 1312 [1895]*
- B.O.A., BEO., 1099/ 82372, 5 ZA 1315 [1897]*
- B.O.A., BEO., 1828/ 137072, 6 M 1320 [1902]*
- B.O.A., BEO., 1863/ 139703, 3 RA 1320 [1902]*
- B.O.A., BEO., 1916/ 143630, 5 C 1320 [1902]*
- B.O.A., BEO., 1988/ 149060, 2 ZA 1320 [1903]*
- B.O.A., BEO., 3276/ 245627, 19 S 1326 [1908]*
- B.O.A., BEO., 3371/ 252770, 12 B 1326 [1908]*
- B.O.A., BEO., 3922/ 294112, 4 Ş 1329 [1911]*

Dâhiliye Mektubî Kalemi Tasnifi

- B.O.A., DH. MKT., 1352/ 94, 28 N 1303 [1886]*
- B.O.A., DH. MKT., 1353/ 7, 4 L 1303 [1886]*
- B.O.A., DH. MKT., 1445/ 77, 20 Z 1304 [1887]*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- B.O.A., DH. MKT., 1450/ 38, 06 M 1305 [1887]
 B.O.A., DH. MKT., 1521/ 104, 7 ZA 1305 [1889]
 B.O.A., DH. MKT., 351/ 61, 10 N 1312 [1895]
 B.O.A., DH. MKT., 387/ 101, 29 Z 1312 [1895]
 B.O.A., DH. MKT., 2109/ 83, 6 CA 1316 [1898]
 B.O.A., DH. MKT., 2124/ 76, 11 C 1316 [1898]
 B.O.A., DH. MKT., 2147/ 4, 27 B 1316 [1898]
 B.O.A., DH. MKT., 2323/ 18, 23 Za 1317 [1900]
 B.O.A., DH. MKT., 2351/ 53, 28 M 1318 [1900]
 B.O.A., DH. MKT., 2522/ 13, 28 R 1319 [1901]
 B.O.A., DH. MKT., 2530/ 2, 25 CA 1319 [1901]
 B.O.A., DH. MKT., 2555/ 100, 2 Ş 1319 [1901]
 B.O.A., DH. MKT., 571/ 85, 1 C 1320 [1902]
 B.O.A., DH. MKT., 2600/ 124, 26 ZA 1320 [1903]
 B.O.A., DH. MKT., 2603/ 51, 14 M 1322 [1904]
 B.O.A., DH. MKT., 812/ 58, 5 ZA 1321 [1904]
 B.O.A., DH. MKT., 909/ 53, 4 N 1322 [1904]
 B.O.A., DH. MKT., 984/ 28, 5 CA 1323 [1907]
- Hariciye Nezareti Tercüme Odası Tasnifi**
 B.O.A., HR.TO., 260/ 35, 29 Kasım 1881
 B.O.A., HR. TO., 312/ 10, 23 Temmuz 1885
 B.O.A., HR. TO., 528/ 107, 19 Mayıs 1885
 B.O.A., HR. TO., 276/ 78, 26 Aralık 1866
- İrade-i Dâhiliye Tasnifi**
 B.O.A., İ.DH., 1334/ 1313/Z-29 [1897]
- İrade-i Hariciye Tasnifi**
 B.O.A., İ. HR., 422/ 1328-R-14, 22 R 1328 [1910]
- Meclis-i Vükela Mazbataları Tasnifi**
 B.O.A., MV. 3/ 87, 12 Ş 1302 [1884]
 B.O.A., MV., 140/ 18, 06 CA 1328 [1910]
- Mektûbi Mühimme Kalemi Tasnifi**
 B.O.A., A. MKT. MHM., 383/ 89, 2 S 1284 [1867]
 B.O.A., A. MKT. MHM. 383/ 89, 2 S 1284 [1867]
 B.O.A., A. MKT. MHM., 531/ 33, 29 B 1311 [1893]

B.O.A., A. MKT. MHM., 739/ 19, 29 Za 1329 [1911]

Şura-yı Devlet Evrakı Tasnifi

B.O.A., ŞD., 2495/17, 1 R 1303 [1886]

B.O.A., ŞD., 2496/18, 1 R 1303 [1886]

B.O.A., ŞD., 2507/ 24, 14 R 1305 [1887]

B.O.A., ŞD., 2507/ 24, 14 R 1305 [1887]

B.O.A., ŞD., 2507/ 24, 14 R 1305 [1887]

B.O.A., ŞD., 2507/ 24, 14 R 1305 [1887]

B.O.A., ŞD., 2507/ 24, 14 R 1305, [1887]

B.O.A., ŞD., 2346/ 14, 19 CA 1307 [1890]

B.O.A., ŞD., 2374/ 34, 4 Ş 1315 [1897]

Yıldız Mütenevvi Evrakı Tasnifi

B.O.A., Y. MTV., 14/ 61, 14 B 1301 [1884]

B.O.A., Y. MTV., 91/ 26, 20 Ş 1311 [1894]

Zabtiye Evrakı Tasnifi

B.O.A., ZB., 316/ 26, 30 Mayıs 1316, [1898]

2. Resmi Yayın, Gazete ve İstatistikler

Accounts and Papers, Parliamentary Papers “Commercial Reports from Consular Offices in Turkey”, *Annual Reports- Great Britain*, 1864- 1912, London. A&P [1877- 1881 yılları ortak raporu], 1883; A&P [1882 yılı raporu], 1883; A&P [1885 yılı raporu], 1886; A&P [1890 yılı raporu], 1891; A&P [1891 yılı raporu], 1892; A&P [Rodos] Vol. 97, 1900; A&P [1899 yılı raporu], 1900; A&P [1902- 1903 yılları ortak raporu], 1904; A&P [1904 yılı raporu], 1905; A&P [1905 yılı raporu], 1906.

Ahenk Gazetesi, 7 Kasım 1911.

Cezâyir-i Bahri Sefid Sâlnâmesi, H. 1310 [M. 1892].

Cezâyir-i Bahri Sefid Sâlnâmesi, H. 1321 [M. 1903].

Düstur, Tertip: 1, Cilt: 1.

Düstur, Tertip: 1, Cilt: 2.

3. Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKKAYAN, Taylan, “Kaybolan Bodrum Sünger Avcılığı ve Avcıları”, *Acta Turcica- Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 1/ 1, 2009, ss. 242- 268.

BAŞ, Rahime, Namık Kemal’in Rodos ve Sakız Mutasarrıflıkları (1879- 1888), Ege Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.

BÜLBÜL, Yaşar, ÖZBAY, Rahmi Deniz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Teknolojiye Karşı Direncin İktisat Tarihi”, *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 9/ 4, Eylül 2007, ss. 19- 41.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

- CANYIĞIT, Alaaddin, “Sünger ve Avcılığı”, Balık ve Balıkçılık, C. X, Sayı. 3- 4, 1962, ss. 9- 11.
- COLLAS, Bernard Camille, 1864’te Türkiye- Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni, Çev. Teoman Tunçdoğan, Bileşim Yay., İstanbul, 2005.
- ÇORUH, Haydar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sünger Avı (1840- 1912)”, Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/ 9., 2009, ss. 79- 94.
- DEVECİYAN, Karekin, Türkiye’de Balık ve Balıkçılık, 4. Baskı, Aras Yay., İstanbul, 2011.
- GALANTİ, Avram, Bodrum Tarihi, Işık yayınevi, İstanbul, 1945.
- KARAPINAR, Şeref, “Süngerler IV”, Balık ve Balıkçılık Dergisi, XII/ 5, 1964, ss. 1- 6.
- ÖRENÇ, Ali Fuat, Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve On İki Ada, İstanbul, 2006.
- ÖZMAN, Aydoğan, “Lozan Anlaşmalarında Ege Adalarının Hukuki Statüsü”, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, LXIII/ 32, Temmuz- Aralık, 1988, ss. 194- 218.
- SCHERZER, Karl von, İzmir- 1873, Çev. İlhan Pınar, İBB yay., İzmir, 2001.
- STROHMEIER, Martin, “Namık Kemal und die Schwammtaucher in der Agais, Das Osmanische Reich in Seinem Archivalien und Chroniken”, Nejat Göyünç Zu Ehren, Heraus Gegeben Van Klaus Kreiser und Christophe K. Neumann, İstanbul, 1997.
- ŞAKİR, Cevat, Deniz Gurbetçileri, 6. Baskı, Ankara, 2003.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, “Akdeniz Adalarının Elimizden Çıkması İçin Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal’in Mücadele ve İkazları”, Belleten, XXIII/ 89- 92, Ankara, 1959, s.. 479- 511.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, Namık Kemal’in Hususi Mektupları, III, TTK, Ankara, 1973.
- TOKLU, Akin Savaş, CIMSIT, Maide “Sponge Divers of the Aegean and Medical Consequences of Risky Compressed- Air Dive Profiles”, Aviation, Space and Environmental Medicine, Vol. 80, No. 4, April, 2009, ss. 414- 417.
- TÜRE, Altan, Karia’dan Bugüne Bodrum, İstanbul, 2006.
- YÜREKLİ, Sıtkı, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Süngercilik ve İzmir Limanı’ndan Sünger İhracatı (1850- 1900)”, Ekonomik Yaklaşım, 22/ 79, ss. 71- 106.

OSMANLI İDARESİNDE KIBRIS'TA GÖREV YAPAN MÜFTÜLER VE FAALİYETLERİ (1571-1878)*

*Ali Efdal ÖZKUL***

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ta kurmuş olduğu teşkilatlardan birisi de adalılara adalet dağıtılmasına aracılık eden müftülük teşkilatıdır. Kıbrıs adasında faaliyet gösteren müftüler anlaşmazlık durumlarında verdikleri fetvalarla karışık durumların çözülmesine yardımcı olmaktaydılar. Bazı zamanlarda ise verdikleri fetvalar yüzünden adadaki bazı yöneticilerle sorun yaşadıkları da olabiliyordu. Müftüler ilmiye sınıfına mensup olduklarından dolayı Şeriye Mahkemesi'nin başındaki kadı-naiplerin en büyük doğal yardımcılarındırlar. Kadılar çeşitli davalarda müftülerden fetva almakta ve davayı aldığı fetvaya dayandırarak çözmektedirler.

Kıbrıs'ta görev yapan müftülerin adalı oldukları ve bazı ailelerden birkaç kişinin sırasıyla müftülük yaptıkları görülmektedir. Ayrıca adada görev yapan birçok müftünün asli görevlerinin yanında yaptıkları işlerden dolayı zenginleştikleri belgelerden öğrenilebilmektedir. Bu durum da müftülük makamının cazibesini artırmaktaydı. Bu da kimi zaman diğer resmi görevlilerde olduğu gibi eski ve yeni müftüler arasında çekişme yaşanmasına neden olabilmekteydi. Müftüler güvenilir kişi olarak kabul edildiklerinden dolayı vekillik, vasilik, nazırlık gibi görevlerde de bulunmuşlardır. Ayrıca belgelerden müftülerin asli görevlerinin yanında ticaret ve çiftçilikle de uğraştıkları öğrenilmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı idaresinde görev yapan müftülerin birçok anlaşmazlıklarda başvurulacak mercilerin en önemlilerinden birisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Müftü, fetva, vasi, vakıf, vekil, Kıbrıs

THE MUFTIS AND THEIR ACTIVITIES IN CYPRUS UNDER THE OTTOMAN ADMINISTRATION (1571-1878)

ABSTRACT

One of the organisations that the Ottoman Empire formed in Cyprus was the Mufti organisation in order to distribute justice for islanders. In case of conflicts, the mission of these muftis was to

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi Tarih Bölümü, Lefkoşa-Kıbrıs, El-mek: aeozkul@gmail.com

publish a fatwa in order to help solving those conflicts. However, it is also known that, they had some problems with administrators of the island because of the fatwas they published. They were also naturally assisting Muslim judge (*kadi-naip*), the head of Sharia court (*Şer'i Mahkeme*), because they belonged to *ilmiye* class. Kadi, used to get help from muftis in terms of publishing a fatwa and grounding their decisions in accordance with those fatwa.

The muftis that were serving their duty in Cyprus were from the island and it is obvious that different members of some families have continued the same duty respectively after each other. According to documents, it is known that mufti had the chance to continue doing their own jobs at the same time with their mufti duty. This condition increased the attraction of the mufti position. Sometimes, this situation created problems between changing old and new mufti, just like other officials and created contention between them. Apart from these, they have also participated in positions like proxy and tutelar because they were accepted as trusted persons. Also we learned to the documents muftis are engaged in trade and farming besides their official jobs.

As a result, muftis who served under Ottoman rule in Cyprus, has been one of the most important of the authorities referred to the various disputes.

Key Words: Mufti, fatwa, tutelar (*vasi*), vakf, proxy (*vekil*), Cyprus

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs adasını fethederek adada kendi adaletli teşkilatını kurmaya başlamasıyla birlikte Kıbrıs'ın sosyal, iktisadî ve siyasî hayatında bir canlanma olmuştur denilebilir. Fetih sonrası yapılan *tahrîr* sonucunda adanın eksiklikleri tespit edilerek bunların çözümü için gerekli önlemler alınmıştır. Bu önlemlerden birisi de Anadolu'dan Kıbrıs adasına nüfus aktarılmasıdır. Anadolu'dan yapılan göç hareketi sonrasında adada birbirine dengeli iki toplum (Müslüman-gayrimüslim) yaratılmaya çalışılmıştır.¹ Osmanlı Devleti idarecilerinin bir başka amacı ise adadaki her türlü adaletsizliği ve angaryayı önlemektir. Bunun için de adada kurduğu teşkilatlardan birisi de adalet dağıtan Şer'i Mahkemelerdir.

Şer 'i Mahkeme'nin başında bulunan kadıların esas görevleri olan yargının yanında birçok idarî görevleri de bulunmaktadır. Bunlar arasında, bugün belediyelerin dolayısıyla da zabıtalardan yaptığı çarşı ve pazar yerleri ile buralarda satılan ürünleri denetlemek sayılabilir. Ayrıca kadıların diğer görevlerinden birkaçı ise köle azadı, vasiyetnamelerin düzenlenmesi, terekelerin taksimi, alım satım, kira, vekâlet, rehin, nikâh akitleridir. Yukarıda sayılan görevler düşünüldüğünde kadıların, kazaî, idarî, mülkî, askerî görevler üstlendikleri görülmektedir. Böylece kadı, yargı ve yürütmeyi kendisinde birleştirmiş oluyordu.²

Kadılar, idarelerindeki kazaları, doğrudan kendisine bağlı veya dolaylı olarak kendisine karşı sorumlu olan çok sayıda personel ile birlikte yürütmektedirler.³ Osmanlı Devleti'nde

¹ A. E. Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi, 1726-1750*, Ankara 2010, s. 39-42.

² M. A. Aydın, "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994, I, 397 vd.; A. Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'îye Mahkemeleri ve Şer'îye Sicilleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 55.

³ M. İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Cilt I, İstanbul 1994, s. 264 vd.

mahkemelerde alınacak kararlarda, mahkemenin bir çalışanı olmadığı halde, kadılar ihtiyaç duyduklarında müftülerin bilgisine ve görüşüne başvurmaktadırlar. Müftüler, yürütme ve karar yetkileri olmamasına rağmen,⁴ bütün hukuk literatürünü inceleyerek, ortaya çıkan sorunlar hakkında görüş bildiren, ilmiye sınıfına ait kişilerdir. Müftüler, belirli davalarda durumlarını sağlamlaştırmak için hukuk otoritelerine gerek duyan kadılar, memurlar veya özel kişilerin sorularına cevap olarak görüş hazırlamaktadırlar, ki bu görüşe *fetva* denilmektedir.⁵ Müftülerin verdikleri fetvalar, kadılar tarafından sicile kaydedilmektedir. Bunlar davaların çözülmesinde kullanılırdı. Ticaret, vergilendirme, miras paylaşımı vb. konulardaki davalarda ilgili fetvalar, Şer'i Mahkemeye delil olarak sunulmuştur.⁶ Dolayısıyla bireyler arasındaki anlaşmazlıklara ya da çatışmalara ilişkin görüş bildirmeleri nedeniyle müftüler, toplumun anlaşmazlık çözme düzeneği gereksinimini karşılamaya yardımcı bir tür yargısal başvuru kapısıydı. Halk müftüye yanıtını aradıkları din öğretisi konularında başvuruya bildiği gibi, sorunlarında din yada ahlak açısından doğru eylem biçimini öğrenmek için de başvurabilirdi.⁷

Kadılar, resmi olarak tayin edildiği halde, önceleri gerekli özelliklere sahip bir ilmiye mensubu, çevresi tarafından müftü olarak kabul edilirse bu mesleği yapabilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde, müftüler de kadılar gibi teşkilatlandırılmaya çalışılmıştır. Şeyhülislamlık makamı, bu teşkilatlanma sonrasında ortaya çıkmış, İstanbul müftüsü, Osmanlı Devleti'nin baş müftüsü, yani şeyhülislamı olmuştur.⁸ Osmanlı Devleti Kıbrıs'ı fethettikten sonra Rumeli kazaskeri, mahkemede Şeriata göre yasal görüş bildirmekle görevli olan müftüyü adaya tayin etmişti.⁹ Kıbrıs adasında görev yapan müftülerin de kadılar gibi Rumeli kazaskerleri daha sonra ise şeyhülislamlar tarafından atandıkları şer'ie sicillerindeki tayin beratlarından anlaşılmaktadır.¹⁰

Kıbrıs'a müftü olarak atananların hanefi mezhebine göre fetva vermesine ve verdiği fetvaların altına da Kıbrıs adası müftüsü¹¹ veya Lefkoşa müftüsü¹² diye imza atmasına izin verilmişti. Ayrıca müftülerin atama belgelerinde yapacakları görevler belirtilmiş ve bunların dışına çıkmamaları istenmiştir. Bazı belgelerden Kıbrıs'ta görev yapan Lefkoşa kadılarına da bazı dönemlerde Hanefi hukukuna göre fetva vermeleri için izni verildiği anlaşılmaktadır.¹³ Müftülerin yardımcıları arasında müftü tercümanı, müftü katibi, kethüda ile diğer hizmetliler sayılabilir. 10 Temmuz 1607 tarihli belgeden vefat eden Lefkoşa Dizdarı Pervane Ağa'nın yerine Kıbrıs Beylerbeyi Mustafa Paşa tarafından Müftü Sadeddin Efendi'nin kethüdası olan Mahmut Bey'in atandığını öğrenmekteyiz.¹⁴

Kıbrıs adasında görev yapan müftülerden bazılarının müftü olmadan önce naib veya kadı olarak görev yaptıkları sicildeki çeşitli kayıtlardan anlaşılmaktadır. 1 Nisan 1642 tarihli bir vakıf belgesinde Lefkoşa eski kadısı olan Ahmet Efendi bin Sadeddin Efendi¹⁵ Lefkoşa Müftüsü olarak

⁴ B. Lewis, *İstanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*, Oklahama 1963, s.147 vd.

⁵ B. Yediyıldız, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994, I, 461.

⁶ M. A. Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Meclis-i Şer", *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, Lefkoşa 2009, s. 78.

⁷ L. Peirce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul 2005, s. 152.

⁸ Yediyıldız, "Osmanlı Toplumu", s. 461.

⁹ Ebulula Madin, "Fetva", *İA*, Cilt IV, İstanbul 1977, s. 583 vd.; Erdoğan, "Meclis-i Şer", s.78.

¹⁰ KŞS, 16/108-2. KŞS: Kıbrıs Şeriye Sicilleri, Lefkoşa Şer'i Sicilleri. Burada ilk önce defter numarası verilmiş, daha sonra sırasıyla sayfa sayısı ve hüküm numarası belirtilmiş ve çalışmanın tamamında, sicillere yapılan atıflarda bu yol izlenmiştir.

¹¹ KŞS, 10/16-4.

¹² KŞS, 5/1-2.

¹³ KŞS, 5/1-2.

¹⁴ KŞS, 2/60-1.

¹⁵ Kasım 1633'ten önce Lefkoşa kadısıydı. M.A. Erdoğan, "Girne Mili Arşivinde Korunan 1633 Tarihli Bir Mülkname: Lefkoşa Kadısı Sadeddin Efendi Oğlu Ahmet Efendi Mülkü", *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, Lefkoşa 2009, s.70-72.

karşımıza çıkmaktadır.¹⁶ 1676 yılı Ekiminin dokuzuncu gününden itibaren Lefkoşa kadılığına eski Sinop Kadısı Süleyman Efendi tayin edilmişti (10 Ağustos 1676).¹⁷ Sicildeki bir başka belgede ise Lefkoşa kadılığına atanan Süleyman Efendi'ye Lefkoşa müftüsü unvanıyla fetva vermesi için de izin verildiği bildirilmektedir (Ağustos 1676).¹⁸ Bir alacak verecek davasıyla ilgili hükümden 1699 yılında müftü olarak görev yapan Mehmet Efendi'nin 1691 yıllarında Lefkoşa mahkemesinde naib olarak görev yaptığını öğrenmekteyiz. Lefkoşa'nın Balıktre köyünden Yorgi oğlu Hristofi'nin, dört kuruş alacağı olduğu iddiasıyla Salamo oğlu Papa Sofrano aleyhine açtığı davada Papa Sofrano 8 yıl önce Müftü Mehmet Efendi naibliğindeki mahkemeden kendisinin haklı olduğuna dair hüccet aldığını söylemesi üzerine Hristofi davayı kaybetmiştir (10 Nisan 1699).¹⁹

Daha önce Kıbrıs müftüsü olarak karşımıza çıkan Müftizade es-Seyyid Mustafa Arif Efendi 12 Ağustos 1827 tarihinde ve Ağustos ayının başındaki kayıtlarda artık Lefkoşa naibi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Mustafa Arif Efendi Lefkoşa mahkemesi defterinde durumunu şöyle belirtmekteydi.²⁰

*Der zamân-ı a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdâlû'l-fudalâi'l-müteverri'in merhûm
Müftizâde es-Seyyid Mustafa Arif Efendi
el-Müftî be-cezîre-i Kıbrıs sâbıkâ ve el-Müvellâ hilâfe
be medîne-i Lefkoşa der cezîre-i mezbûre*

gafarallâhu leh ve li-vâlideyn âmîn li-sene selâse ve erba'in ve mi'eteyn ve elf.

fî Muharremi'l-harâm

Kadı ve naiblerde olduğu gibi *Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığı* yapan kişiler de belli bir süre sonra müftülük yapabilmekteydiler. 29 Haziran 1828²¹ tarihli belgede Kıbrıs müftüsü olarak geçen es-Seyyid Ahmet Hulusi Efendi, 6 Ocak 1844 tarihli belgede *Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı*²² olarak, 28 Kasım 1849²³dan 15 Temmuz 1857²⁴ tarihinde ölene kadar ise Kıbrıs Müftüsü olarak geçmektedir.

Müftülerin yaptığı işler arasında Kıbrıs'taki medreselerde müderrislik ve tezkirecilik de bulunmaktadır. Kıbrıs Ocağı kalemlerinin tezkirecisi Hasan'ın ölmesi üzerine yerine Lefkoşa eski müftüsü Hüseyin oğlu Seyyid Mustafa atanmıştır (24 Ağustos 1813).²⁵ 11 Mayıs 1817 tarihli bir başka kayıta ise Lefkoşa eski müftüsü Seyyid Mustafa Halife bin Hüseyin'in Girne kazasına bağlı Kazafana adlı köyde bulunan Hüsrev Bey Vakfı'na ait olup Lefkoşa'da *Cami-i Cedid* (Yenicami)'de bulunan medresenin müderrislik ve tevliyyetine mutasarrıf olan Aksaraylı Mehmet'in ölmesiyle yerine tayin edildiği görülmektedir.²⁶

Devlet tarafından güvenilir insan olarak kabul edilen müftüler birçok resmî görevde bilirkişi, nazır (vakıflarda) ve şahit olarak kullanılabilmekteydiler. 25 Temmuz 1812 tarihli belgede güvenilir kişilerin şahit gösterilmesi gerektiğinde Kıbrıs müftüsü, eski müftüsü ve kadı olan

¹⁶ KŞS, 6/167-1.

¹⁷ KŞS, 5/1-1.

¹⁸ KŞS, 5/1-2.

¹⁹ KŞS, 6/74-1.

²⁰ KŞS, 32/147-1; KŞS, 33/1-1.

²¹ KŞS, 33/58-1.

²² KŞS, 39/126-1.

²³ KŞS, 42/39-2.

²⁴ KŞS, 44/137-1.

²⁵ KŞS, 29/188-1.

²⁶ KŞS, 29/188-3.

kişilerin kullanılabileceği belirtilmişti.²⁷ Bunun yanında Kıbrıs adasındaki bazı yerel davalarda da müftülere şahit olarak da rastlamaktayız. Girne'nin Karaman köyünden Anderya oğlu Yorgi'nin Müslüman olarak Mehmet ismini almıştır. Yorgi'nin Müslümanlığa geçtiğine şahitlik edenlerden birisi de ilgili tarihte Kıbrıs müftüsü olan es-Seyyid Mehmet Hasib Efendi'dir (4 Ekim 1812).²⁸ Ayrıca Lefkoşa Şer'i Mahkemesi'nde görülen davaların bir kısmının *Şuhudu'l-hal* kısmında Kıbrıs'ta görev yapan müftülerin isimlerine de rastlamaktayız.

Bazı dönemlerde adadaki diğer görevlilerle birlikte Kıbrıs müftüsü de dini görevlerini yerine getirmek için kutsal topraklara gitmekteydi. Ancak bu yolculuğa çıkmadan önce seyahat edeceği geminin güvenilir olup olmadığını da araştırmaktaydı. Hacca gitmeye niyet eden Lefkoşa (Kıbrıs) müftüsü Abdurrahman Efendi ile Lefkoşa'dan Sufizade Mahmut Çelebi, İbrahim Çelebi, İbrahim Subaşı ve diğerlerinin yolculuk yapacakları Tuzla İskeleyi'ndeki Santakroz isimli Flemenk bandıralı kalyonun güvenilirliğini Tuzla Flemenk Balyosu Tüccar Antonyo'dan sorgulamışlardır (10 Kasım 1636).²⁹

Kıbrıs'ta görev yapan birçok yöneticinin yerli olması devletin adadaki otoritesini zaman zaman zora sokabilmekteydi. Bunun üzerine İstanbul'daki idareciler adadaki resmî görevlileri değiştirerek merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalışmaktaydılar. 22 Eylül 1748 tarihli kayıta İstanbul'daki idareciler Kıbrıs adası yönetiminin önceden olduğu gibi Sadrazamlara has tayin edilerek onların atayacağı kimseler tarafından idare edilmedikçe adada huzur ve rahatın tam olarak sağlanamayacağını düşündüklerinden, adada kargaşa çıkmasına sebep olan naib ve müftünün görevlerinden alınarak yerli kapıkullarından Süleyman'ın Kıbrıs Mutesellimliği'ne tayin edildiği bildirilmektedir.³⁰

Kıbrıs adasının önemli görevlilerinden birisi olan müftü efendi adada narh verilirken fiyatları belirleyen heyetin içerisinde de yer aldığı 19 yüzyıl belgelerinde görülmektedir. 17 Aralık 1811 tarihinde Kıbrıs Müftüsü Hüseyin Efendi, Lefkoşa Miralayı Seyyid Hüseyin Ağa ve diğer ileri gelenler ile esnaf istişare ederek çeşitli gıda maddelerine narh verilmiştir.³¹ 23 Ocak 1814 tarihinde bu sefer *haffâflara* (ayakkabıcı) Kıbrıs Muhassılı Seyyid Mehmet Emin Efendi, müftü es-Seyyid Hasan Efendi, Miralay-ı Lefkoşa es-Seyyid Hüseyin Ağa, Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa ve Yeniçeri kethüdası Hüseyin Ağa tarafından oluşturulan bir heyet tarafından narh verilmişti.³²

Birçok alanda topluma öncülük eden müftülere çeşitli hayır işlerinde de rastlamaktayız. Bunlardan biri de Kıbrıs'ta 1734 yılında meydana gelen büyük depremde hasar gören Lefkoşa'daki Ayasofya Camisi'nin (Selimiye) tamiri için hayır sahiplerinden para toplandığı sırada olmuştur. Bu sıralarda Kıbrıs'ta müftülük yapan es-Seyyid Mehmet Aziz Efendi de caminin tamiri için 100 kuruşluk katkı yapmıştır (5 Kasım 1736).³³

Tanzimat Fermanı sonrası yapılan yeni düzenlemede eyaletlerde kurulan taşra meclislerindeki görevliler arasında müftü efendiye de yer verilmişti. Kurulan muhassıllık Meclisi, muhassıl ile yine merkezi hükümetçe muhassılın yanına verilen iki katibin yanında, ilgili yerin kadısı, müftüsü, umur-ı zaptiye amiri, Müslüman ileri gelenlerinden dirayetkar ve iyi halli dört kişi

²⁷ KŞS, 28/138-1.

²⁸ KŞS, 28/1-1.

²⁹ KŞS, 4/172-3.

³⁰ KŞS, 16/148-1.

³¹ KŞS, 27/166-4.

³² KŞS, 28/138-1.

³³ KŞS, 15/104-1.

ve meclisin kurulduğu bölgede gayrimüslim halk varsa bunları temsilen ruhani liderleri ve iki kocabaşı olmak üzere 13 kişiden oluşacaktı.³⁴

1876 yılına gelindiğinde, Kıbrıs İdare Meclisi'nin kompozisyonu, Mutasarıf (Tosun Paşa), Naib (Mehmet Şevki), Müftü (es-Seyyid Abdullah Mehmet Raci), Başpiskopos (Makariyos), Muhasebeci (Ahmet Hamdi), Tahrirat Müdürü, Evkaf Muhasebecisi ile seçimle iş başına gelen iki Müslüman (Mustafa Fuat, es-Seyyid Mehmet) ve iki gayrimüslim (Gavril Hristofaki, Yorgaki Mihailidi) üyeden oluşmaktaydı.³⁵

Müftü Atamaları

Kıbrıs adasında görev yapan müftülerin bazı dönemlerde sık sık değiştirildikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Diğer görevliler arasında var olan çekişmenin müftüler arasında da olduğu görülmektedir. Ayrıca birçok alanda olduğu gibi müftülük makamı da babadan oğluna geçmekteydi. Hatta bazı devirlerde aynı aileden iki kardeş müftülük yapabilmekteydi.³⁶ Zaman zaman ölen müftünün yerine Şeyhülislam tarafından yenisi atanıncaya kadar görevden alınan eski müftü vekalet edebilmekteydi. Kimi dönemlerde ise halkın şikayeti üzerine müftüler de görevlerinden alınabilmekteydiler. Daha önce de belirtildiği üzere birçok belgede yeni ve eski müftü birlikte şahitlik yaparken zikredilmekteydi.

Belgelerden anlaşıldığı üzere Kıbrıs adasında görev yapan ilk müftü Lefkoşa'da ikamet eden Ekmeleddin Efendi idi.³⁷ Erdoğan'a göre, Osmanlı hükümetlerinin uyguladığı Türkleşme ve İslamlaşma politikası nedeniyle yetkisi hayli sınırlı olmasına karşın, Kıbrıs müftüsü ada içinde özel bir önem kazanmıştır. 1593 ile 1608 yılları arasında sırasıyla Mehmet Efendi³⁸ ile Sadeddin Efendi'nin müftü olarak çalıştıkları sicillerden belgelenebilmektedir.³⁹ Ayrıca sicildeki kayıtlardan Sadeddin Efendi'nin Ekmeleddin Efendi'nin oğlu olduğunu öğrenmekteyiz. Sadeddin Efendi'nin oğlu Ahmet Efendi'de bir dönem müftülük yapmıştır.⁴⁰ Müftülerle ilgili tablo incelendiğinde zaman zaman müftüler arasında büyük bir çekişme olduğu ve eski müftü ile yeni müftünün devamlı olarak birbirlerini merkeze şikayet ettikleri anlaşılmaktadır.

Örneğin Kıbrıs'ta fetva verme yetkisi 22 Mayıs 1720 tarihinde Menteşzade Efendi'nin bazı uygunsuz davranışları İstanbul'a bildirildiğinden dolayı Şeyhülislam es-Seyyid Abdullah Efendi tarafından Menteşzade'den alınarak eski müftü Mehmet Efendi'nin kardeşi es-Seyyid Mustafa Efendi'ye verilmiştir.⁴¹ Kıbrıs Müftüsü Seyyid Ömer'in fetva verme yetkisinin elinden alınarak bu emrin muhatabına verilmişti (30 Aralık 1720).⁴² İlgili mektuptan anlaşıldığı üzere Seyyid Ömer daha önceden görevden alınmıştır.

Belgelerden anlaşıldığı üzere Müftü Ömer'in görevden alınması konusunda bir sorun meydana gelmiştir. Şeyhülislam Abdullah Efendi bu konuyla ilgili Kıbrıs'a üç mektup yazdığını belgelerden öğrenmekteyiz. Bunun yanında 1720-1726 yıllarına ait belgelerde müftü olarak Ömer Efendi'nin adı geçmektedir.⁴³ 1727 yılında ise müftü olarak Ahmet Efendi ibn-i es-Seyyid Ömer

³⁴ H. İncelik, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, XXVIII (112), Ankara 1964, s.626; H. Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 28.

³⁵ Samani, agt, s. 37. BOA. İ.DH. 50606, (5.7.1876);BOA. YEE. 68/12, (Ocak 1877).

³⁶ KŞS, 10/16-4.

³⁷ H. Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, IV/7-8, Ankara 1967, s. 17.

³⁸ KŞS, 1/291-1.

³⁹ Erdoğan, "Meclis-i Şer", s. 78.

⁴⁰ KŞS, 6/167-1.

⁴¹ KŞS, 10/16-4.

⁴² KŞS, 10/132-2; KŞS, 10/143-2.

⁴³ KŞS, 11/4-1; KŞS, 11/30-1; KŞS, 11/30-2; KŞS, 12/115-1.

Efendi⁴⁴, 1729'da es-Seyyid Mustafa Efendi ibn-i es-Seyyid Ömer Efendi⁴⁵'nin adlarına rastlamaktayız. 17 Kasım 1729 tarihindeki belgeden ise es-Seyyid Ömer Efendi ibn-i Cafer Efendi'nin öldüğü anlaşılmaktadır.⁴⁶ 1732 Nisan'ından itibaren ise aralıklarla 27 Şubat 1750⁴⁷ tarihine kadar adada Müftizade es-Seyyid Mehmet Aziz Efendi'nin müftülük yaptığını görmekteyiz.⁴⁸

Bazen müftüler görev başında iken ölüyorlar ve yerlerine ya eski müftü ya da uygun biri atanıyordu. 9 Aralık 1760 tarihinden itibaren Kıbrıs müftüsü olan es-Seyyid Abdurrahman Efendi 14 Aralık 1779 tarihinde ölümü üzerine yerine es-Seyyid Hüseyin Efendi atanmıştır.⁴⁹ Ancak es-Seyyid Hüseyin Efendi'den halkın memnun olmaması üzerine 13 Kasım 1784 tarihinde onun yerine Müftizade es-Seyyid Abdullah Efendi'nin Lefkoşa müftülüğüne tayin edilmiştir.⁵⁰ Yapılan bu değişiklik sonucunda müftüler arasında bir çekişmeyi de beraberinde getirdiği görülmektedir. Yapılan değişiklikten birkaç ay sonra 30 Nisan 1785 tarihinde değişiklik tekrar hatırlatılmaktadır. Kıbrıs müftülüğüne es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin yerine es-Seyyid Abdullah Efendi'nin getirildiği tekrarlanmıştır.⁵¹ 12 Temmuz 1790 tarihinde ise bu sefer de Kıbrıs müftülüğüne el-Hac Abdullah Efendi'nin yerine eski müftü el-Hac Hüseyin Efendi atanmıştır.⁵²

Bir başka görev başında ölüm sonrasında belgelerden anlaşıldığı üzere Hüseyin Efendi müftülüktен alınmış olmasına karşın Kıbrıs müftüsü Ali Efendi'nin ölmesi üzerine tekrar bir şans elde etmiş ve 2 Mart 1795 tarihinden itibaren Kıbrıs Müftülüğü'ne yine tekrar tayin edilmiştir.⁵³ Yaklaşık iki yıllık bir müftülüktен sonra 30 Kasım 1796 tarihinde Lefkoşa Müftüsü Hüseyin Efendi azledilip yerine es-Seyyid Mehmet Efendi atanmıştır.⁵⁴ Belgelerden anlaşıldığı üzere Hüseyin Efendi söz konusu yıllarda müftülük için her zaman bir alternatif olmuştur. Nitekim 25 Kasım 1797 tarihinde Lefkoşa Müftülüğü'nden alınan Mehmet Efendi'nin yerine tekrar eski müftü Hüseyin Efendi müftülüğe gelmeyi başarmıştır.⁵⁵

Hüseyin Efendi'nin son atanmasından sonra ne zaman görevden alındığı tespit edilememesine karşın eski müftü Mehmet Efendi'nin adı 8 Şubat 1803 tarihli belgelerde Lefkoşa müftüsü olarak geçmektedir. Hatta merkezden gönderilen 29 Ağustos 1803 tarihli resmi atama belgesinde Lefkoşa müftüsü Seyyid Mehmet Efendi'nin müftü olarak göreve devam etmesi istenmiştir.⁵⁶ 28 Eylül 1804 tarihinde ise Seyyid Mehmet Efendi'nin göreve resmen atandığını görmekteyiz.⁵⁷ Belgelerden anlaşıldığına göre Seyyid Mehmet Efendi 11 Şubat 1808 tarihinde görevden alınana dek müftülük yapmıştır. İlgili tarihte Kıbrıs Müftüsü Seyyid Mehmet Hasip Efendi görevden alınarak yerine Şeyhülislam Efendi tarafından Hüseyin Zühtü Efendi getirilmiştir.⁵⁸ Böylece daha önce olduğu gibi bir eski yeni müftü çekişmesi oluşmuştur. Sicildeki 25 Temmuz 1808 tarihli bir atama belgesinde ise Kıbrıs Müftüsü es-Seyyid Mehmet Hasip

⁴⁴ KŞS, 13/12-1.

⁴⁵ KŞS, 13/147-1.

⁴⁶ KŞS, 13/222-1.

⁴⁷ KŞS, 16/166-2.

⁴⁸ KŞS, 14/47-3; KŞS, 15/ 4-1; KŞS, 15/4-5; KŞS, 15/167-2; KŞS, 16/108-2; KŞS, 17/49-5; KŞS, 16/166-2.

⁴⁹ KŞS, 20/146-1.

⁵⁰ KŞS, 21/20-4.

⁵¹ KŞS, 21/39-1.

⁵² KŞS, 21/169-1.

⁵³ KŞS, 21/295-1.

⁵⁴ KŞS, 21/334-2.

⁵⁵ KŞS, 21/364-3.

⁵⁶ KŞS, 24/35-1.

⁵⁷ KŞS, 24/75-1.

⁵⁸ KŞS, 26/68-2.

Efendi'nin görev süresinin uzatıldığı belirtilmektedir.⁵⁹ 11 Haziran 1809 tarihinde es-Seyyid Mehmet Hasip Efendi görevden alınmış ve yerine eski müftü Hüseyin Zühtü Efendi getirilmiştir.⁶⁰ Yaklaşık bir yıl sonra 29 Eylül 1810 tarihinde ise bu sefer de Lefkoşa Müftüsü Hüseyin Efendi azledilerek yerine Müftüzade Mehmet Hasip Efendi tayin edilmiştir.⁶¹ Ancak daha sonraki 1811 Nisanındaki belgelerden itibaren Hüseyin Efendi'nin müftü olduğu anlaşılmaktadır. 20 Ağustos 1812 tarihinde Lefkoşa Müftüsü Hüseyin Efendi vefat ettiğinden Şeyhülislam'dan emir gelene kadar bu vazifeyi Seyyid Mehmet Hasip Efendi'nin yürütmesi kararlaştırılmıştır.⁶² 27 Nisan 1865 tarihinde ise Müftü Hüseyin Zühtü Efendi ibn-i Hacı Mehmet Ağa'ya kardeşinden kalan mirası ilgili tarihte ölmüş olduğundan dolayı oğlu aldığı görülmektedir.⁶³

12 Eylül 1812 tarihinde ise Seyyid Mehmet Hasip Efendi'nin Şeyhülislam tarafından resmen müftülük görevine getirildiği anlaşılmaktadır.⁶⁴ Kaynaklar bize Seyyid Mehmet Hasip Efendi'nin ölene kadar görevde kaldığını göstermektedir. Şeyhülislam Dürrizade es-Seyyid Abdullah Efendi vefat eden Kıbrıs Müftüsü Seyyid Mehmet Hasip Efendi'nin yerine 27 Eylül 1813 tarihinde Menteşizade Seyyid Hasan Efendi'yi tayin etmiştir.⁶⁵ Lefkoşa Müftüsü Menteşizade Efendi (Hasan Efendi) uygunsuz davranışlarından dolayı görevden alınmış ve yerine 13 Ocak 1815 tarihinden itibaren Müftüzade Mustafa Efendi Şeyhülislam Dürrizade es-Seyyid Abdullah Efendi tarafından müftü olarak tayin edilerek Lefkoşa müftüsü olarak fetva vermesi uygun bulunmuştur.⁶⁶ Böylece 1815 Ocak'ından itibaren yeni bir müftü çekişmesi başlamış oluyordu. Nitekim birkaç ay sonra 21 Ekim 1815 tarihinde ise Seyyid Hasan Efendi müftülük makamına tekrar sahip olmuştur.⁶⁷ Hasan Efendi Kıbrıs müftülüğünü 1824 yılı Ekim'inin 23'üne kadar yapmıştır. Ancak ilgili tarihte Lefkoşa Müftüsü Seyyid Hasan Efendi görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım tarafından azledilip yerine 23 Ekim 1824 tarihinde Müftüzade es-Seyyid Mustafa Arif Efendi atanmasına engel olamamıştır.⁶⁸ 3 Temmuz 1827 tarihindeki kayıttan es-Seyyid Hasan Efendi'nin tekrar Kıbrıs müftüsü olduğunu öğrenmekteyiz. Hasan Efendi'nin bu kez müftülüğü yaklaşık bir yıl sürdüğü belgelerden anlaşılmaktadır. 29 Haziran 1828 tarihinde Şeyhülislam Yasincizade es-Seyyid Abdülvehhab Efendi tarafından azledilen Kıbrıs Müftüsü Menteşzade Hasan Efendi'nin yerine Ahmet Hulusi Efendi tayin olunmuştur.⁶⁹ 31 Mart 1841 tarihinde es-Seyyid Hasan Hilmi Efendi tekrar Kıbrıs müftüsü olmuş ve belgelerden anlaşıldığı üzere 1843 yılı Martına kadar bu görevde kalmıştır.⁷⁰ Ayrıca 02 Mart 1849 tarihli sicildeki bir kayıttan Ayasofya Mahallesi sakinlerinden olan Müftü Hasan Hilmi Efendi ibn-i İsmail'in müftü olmadığı bir sırada 4 Mayıs 1848'de ölmüş olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹ Tablo incelendiğinde gerek es-Seyyid Ahmet Hulusi Efendi gerekse de Mehmet Raci Efendi'nin müftülüklerinde herhangi bir çekişme olmadığı hatta es-Seyyid Ahmet Hulusi Efendi 15 Temmuz 1857 tarihinde görevi sırasında öldüğü görülmektedir.⁷²

⁵⁹ KŞS, 26/114-2.

⁶⁰ KŞS, 27/17-1.

⁶¹ KŞS, 27/114-1.

⁶² KŞS, 28/14-2.

⁶³ KŞS, 47/70-1.

⁶⁴ KŞS, 28/23-1.

⁶⁵ KŞS, 28/120-1.

⁶⁶ KŞS, 28/242-1.

⁶⁷ KŞS, 29/33-2.

⁶⁸ KŞS, 31/88-1.

⁶⁹ KŞS, 33/58-1.

⁷⁰ KŞS, 38/181-1; KŞS, 39/74-1.

⁷¹ KŞS, 42/9-2.

⁷² KŞS, 44/137-1.

Tablo 1: Kıbrıs'ta Görev Yapan Müftüler

Görev Tarihi	Müftünün Adı	Kaynak
Eylül 1594 Temmuz 1595	Müftü Mehmet Efendi	KŞS, 1/286-1 KŞS, 1/126-1
26.05.1607 08.03.1609	Saadeddin Efendi ibn-i Mevlana Ekmeleddin Efendi el-Müfti	KŞS, 2/14-2 KŞS, 2/55-1
01.07.1635 12.10.1635 29.12.1636	Lefkoşa Müftüsü Abdurrahman Efendi	KŞS, 4/111-2 KŞS, 4/118-2 KŞS, 4/196-1
1.04.1642	Müftü Ahmet Efendi bin Sadeddin Efendi	KŞS, 6/167-1
19.12.1647 26.02.1648	Müftü Ali Efendi	KŞS, 1B/35-1 KŞS, 1B/47-3
31.03.1709 09.08.1698 05.11.1699	Müftü Mehmet Efendi ibn-i el-Hac İsmail	KŞS, 7/33-2 KŞS, 6/14-1 KŞS, 6/144-1 KŞS, 8/112-4
29.05.1713	Müftü Mehmet Efendi ibn-i Ahmet öldüğü öğrenilmektedir.	KŞS, 8/26-2
09.03.1714	Eski müftü Hamza Efendi bin Ali	KŞS, 8/87-2
04.05.1714 22.04.1717 12.10.1718 13.05.1720 12.08.1720	Müftü es-Seyyid Ömer Efendi ibn-i es-Seyyid Cafer Efendi	KŞS, 8/92-1 KŞS, 9/27-2 KŞS, 9/52-1 KŞS, 10/24-3 KŞS, 10/34-2
22.05.1720	Kıbrıs'ta fetva verme yetkisinin Menteshâde Efendi'den alınarak eski müftü Mehmet Efendi'nin kardeşi es-Seyyid Mustafa Efendi'ye verilmiştir.	KŞS, 10/16-4
03.12.1720	Es-Seyyid Ömer Efendi el-Müfti be-cezîre-i Kıbrıs	KŞS, 10/67-4
20-29.12.1720	Kıbrıs Müftüsü Seyyid Ömer görevden alınmış	KŞS, 10/132-2
16.01.1721 15.06.1721 23.05.1722 23.10.1722 29.11.1723 03.05.1724 08.03.1725 13.10.1725 19.03.1726 02.07.1729 15.09.1729	Müftü Es-Seyyid Ömer Efendi	KŞS, 10/81-1 KŞS, 10/118-2 KŞS, 11/4-1 KŞS, 11/30-1 KŞS, 11/30-2 KŞS, 11/60-1 KŞS, 11/76-1 KŞS, 12/30-1 KŞS, 11/97-8 KŞS, 12/115-1 KŞS, 13/126-3 KŞS, 13/144-2
17.11.1729	Vefat eden Lefkoşa Müftüsü Seyyid Ömer Efendi bin Seyyid Cafer Efendi bin Seyyid Ömer Efendi terekesi kuruluyor	KŞS, 13/222-1
23.09.1729	Müftü es-Seyyid Mustafa Efendi bin es-Seyyid Ömer Efendi	KŞS, 13/147-1
27.07.1730 08.08.1731 Kasım 1731	Müftü Osman Efendi ibn-i Mehmet Efendi	KŞS, 13/188-1 KŞS, 14/37-2 KŞS, 14/23-5
14.09.1731 23.09.1731 20.12.1731	Müftü Ali Efendi ibn-i Osman Efendi	KŞS, 14/12-2 KŞS, 14/12-1 KŞS, 14/27-4
11.04.1732	Müftü olan Osman yerine Müderris Müftî-zâde Es-Seyyid Mehmet Aziz Efendi atanmış	KŞS, 14/47-3
22.07.1734	Kıbrıs Müftülüğü'nden alınan Osman Efendi'nin yerine Müftüzade Seyyid Mehmet Aziz Efendi'nin tayin edildiği.	KŞS, 15/4-1
22.07.1735	Müftü es-Seyyid Ömer bin Mehmet Efendi	KŞS, 14/130-4
09.08.1736	Kıbrıs Müftüsü es-Seyyid Mehmet Aziz Efendi	KŞS, 15/5-5
26.03.1737	Müftüzade Seyyid Mehmet Aziz Efendi'nin Kıbrıs Müftülüğü'ne tayin edildiği	KŞS, 15/4-5
06.03.1737	Müftü es-Seyyid Müftî Mehmet Aziz Efendi	KŞS, 15/19-5
27.05.1741	Müftü es-Seyyid Mehmet Aziz Efendi; eski müftü el-Hac Osman Efendi	KŞS, 15/130-1
29.09.1742	Müftü es-Seyyid Müftü Mehmet Aziz Efendi	KŞS, 15/167-2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

03.06.1745		KŞS, 15/124-2
29.06.1745	Müftü Osman Efendi; eski müftü es-Seyyid Mehmet Aziz Efendi	KŞS, 16/8-3
12.04.1745	Eski müftü es-Seyyid Mehmet Aziz Efendi	KŞS, 17/22-1
07.06.1745		KŞS, 16/32-1
18.08.1745		KŞS, 16/85-1
20.11.1745	Müftü es-Seyyid Mehmet Aziz Efendi	KŞS, 16/28-1
24.02.1746	Müftü Osman Efendi	KŞS, 16/140-1
15.04.1746	Seyyid Mehmet Aziz	KŞS, 17/49-5
Aralık 1746	Kıbrıs Müftüsü Seyyid Mehmet Aziz Efendi'nin görev süresinin uzatıldığı.	KŞS, 16/108-2
12.03.1748	Müftü es-Seyyid Mehmet Aziz Efendi ibn-i es-Seyyid Ömer Efendi, eski müftü el-Hac Osman Efendi ibn-i Mehmet Efendi	KŞS, 17/90-1 KŞS, 17/97-1
27.02.1750	Seyyid Mehmet Aziz Efendi'nin Kıbrıs Müftülüğü'ne tayin edildiği.	KŞS, 16/166-2
05.04.1757	Kıbrıs Müftülüğü'ne yeniden Şeyh Tıflı Mustafa Efendi'nin tayin edildiği.	KŞS, 18/16-2
05.07.1757		KŞS, 18/18-2
10.02.1758		KŞS, 18/10-3
09.12.1760	Kıbrıs müftüsü es-Seyyid Abdurrahman Efendi	KKV, 13-6
27.12.1761	El-Hac Abdurrahman Efendi	KV, 57-1
09.08.1766		KŞS, 18/65-2
20.09.1766		KŞS, 19/14-2
24.11.1769		KŞS, 19/14-1
27.05.1770		KŞS, 19/15-2
05.09.1771		KŞS, 19/140-1
03.07.1771		KŞS, 20/10-1
		KŞS, 20/57-1
		KŞS, 20/54-1
14.12.1779	Kıbrıs Müftüsü Seyyid Abdurrahman ölümü üzerine yerine Seyyid Hüseyin Efendi'nin tayin edildiği.	KŞS, 20/146-1
13.11.1784	Seyyid Hüseyin Efendi'den halkın memnun olmaması üzerine onun yerine Müfti-zâde es-Seyyid Abdullah Efendi'nin Lefkoşa müftülüğüne tayin edildiği.	KŞS, 21/20-4
30.04.1785	Kıbrıs müftülüğüne es-Seyyid Abdullah Efendi'nin yerine; es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin tayin edildiği.	KŞS, 21/27-1
4.11.1785	Kıbrıs müftülüğüne es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin yerine es-Seyyid Abdullah Efendi'nin tayin edildiği.	KŞS, 21/39-2
25.04.1790	eski müftü el-Hac Abdullah	KŞS, 21/154-2
12.07.1790	Kıbrıs müftülüğüne el-hac Abdullah Efendi'nin yerine eski müftü el-Hac Hüseyin Efendi'nin tayin edildiği.	KŞS, 21/169-1
16.08.1790	Müftü el-Hac Hüseyin Efendi; eski el-Hac Abdullah Efendi	KŞS, 21/134-2
1.04.1791	es-Seyyid el-Hac Hüseyin Efendi	KŞS, 21/184-1
30.12.1791		KŞS, 21/211-1
30.01.1795		KŞS, 21/297-1
02.03.1795	Kıbrıs müftüsü Ali Efendi'nin ölmesi üzerine Kıbrıs Müftülüğü'ne Hüseyin Efendi'nin tayin edildiği.	KŞS, 21/295-1
05.05.1795	Hüseyin Efendi	KŞS, 21/313-4
12.02.1796		KŞS, 21/314-2
27.09.1795		KŞS, 21/309-2
21.04.1796		KŞS, 21/322-1
19.07.1796		KŞS, 21/327-1
Kasım 1796	Lefkoşa Müftüsü Hüseyin Efendi'nin azl edilip yerine es-Seyyid Mehmet Efendi'nin tayin edildiği.	KŞS, 21/334-2
Şubat 1797	Mehmet Efendi	KŞS, 21/339-3
Kasım 1786		KŞS, 21/337-4
25.11.1797	Lefkoşa Müftülüğünden alınan Mehmet Efendi'nin yerine eski müftü Hüseyin Efendi'nin tayin olunduğu.	KŞS, 21/364-3
29.12.1799	Müftü Hüseyin Efendi	KŞS, 22/83-1
31.12.1799	Müftü es-Seyyid Mehmet Efendi	KŞS, 22/81-3
03.02.1800		KŞS, 22/85-1
14.03.1800	Müftü Hüseyin Efendi; Müftü Hüseyin Efendi bin	KŞS, 22/96-3
09.10.1800	Hacı Mehmet Ağa	KKV, 18-4

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

08.02.1803	es-Seyyid Mehmet Efendi.	KŞS, 24/21-1
26.02.1803	es-Seyyid Mehmet Efendi ibn-i el-Hac Hüseyin	KŞS, 24/25-1
29.08.1803	Efendi .	KŞS, 24/35-1
30.05.1803		KŞS, 24/52-1
27.02.1805		KŞS, 26/2-2
05.04.1805		KŞS, 24/83-1
28.05.1805		KŞS, 24/93-1
13.09.1806		KŞS, 26/20-1
17.02.1807		KŞS, 26/23-4
28.09.1806	Kıbrıs Müftülüğü'ne yine Seyyid Mehmet Efendi'nin tayin edilmesi.	KŞS, 24/75-1
28.05.1805	Müftü es-Seyyid Mehmet Efendi	KŞS, 24/93-1.
11.02.1808	Hüseyin Efendi, eski müftü es-Seyyid Mehmet Efendi	KŞS, 26/68-2
13.03.1808	Eski müftü es-Seyyid Mehmet Efendi	KŞS, 26/71-1
14.09.1808	Hüseyin Efendi	KŞS, 26/110-2
25.07.1808	Kıbrıs Müftüsü es-Seyyid Mehmet Hasip Efendi'nin görev süresinin uzatılmıştır.	KŞS, 26/114-1
26.11.1808		KŞS, 26/126-4
18.04.1809	Müftü es-Seyyid Mehmet Hasip Efendi; eski müftü Hüseyin Zühtü Efendi	KŞS, 27/19-1
14.07.1809	Lefkoşa Müftüsü Hüseyin	KŞS, 27/25-1
20.05.1810	Müftü Hüseyin Zühtü Efendi	KŞS, 27/71-1
21.06.1810		KŞS, 40/148-1
11.06.1809	Azledilen Kıbrıs Müftüsü Seyyid Mehmet Hasip Efendi'nin yerine Hüseyin Zühtü Efendi'nin tayin edildiği.	KŞS, 27/17-1
17.09.1810	Es-Seyyid Mehmet Hasip Efendi	KŞS, 27/114-3
29.09.1810	Lefkoşa Müftüsü Hüseyin Efendi'nin azledilerek yerine Müftüzâde Mehmet Hasip Efendi'nin tayin edildiği.	KŞS, 27/114-1
05.04.1811	Müftü Hüseyin Efendi	KŞS, 27/128-2
17.12.1811		KŞS, 27/166-4
30.07.1811	Eski müftü es-Seyyid Mehmet Efendi	KŞS, 27/148-4
29.07.1812	Müftü Menteşzade Hüseyin Ağa	KŞS, 28/212-3
20.08.1812	Lefkoşa Müftüsü Hüseyin Efendi vefat ettiğinden Şeyhülislam'dan emir gelene kadar bu vazifeyi Seyyid Mehmet Hasip Efendi'nin yürütmesi istenmiştir.	KŞS, 28/14-2
12.09.1812	Kıbrıs Müftüsü Hüseyin Efendi'nin ölümüyle görevin Seyyid Mehmet Hasip Efendi'ye verilmiştir.	KŞS, 28/23-1
10.11.1812	Müftü Hüseyin Zühtü Efendi ibn-i el-Hac Mehmet Ağa'nın ölümü	KŞS, 28/34-1
17.02.1813	Müftü Mehmet Hasip Efendi	KŞS, 28/51-1
08.07.1813	Kıbrıs Müftüsü Hüseyin Zühtü	KŞS, 28/111-2
27.09.1813	Vefat eden Kıbrıs Müftüsü Seyyid Mehmet Hasip Efendi'nin yerine Menteşizâde Seyyid Hasan Efendi'nin tayin edilmesi	KŞS, 28/120-1
11.11.1813	Vefat eden Lefkoşa Müftüsü Seyyid Mehmet Hasip Efendi bin Seyyid Hüseyin Efendi	KŞS, 28/126-3
11.11.1813	Menteş-zâde Es-Seyyid Hasan Efendi; Es-Seyyid Hasan Hilmi Efendi; Es-Seyyid Hasan Hilmi Efendi ibn-i İsmail Ağa	KŞS, 28/124-1
23.01.1814		KŞS, 28/138-1
17.03.1814		KŞS, 28/148-3
16.04.1814		KKV, 212-1
18.06.1814		KŞS, 28/181-1
28.11.1814		KŞS, 28/247-2
13.01.1815	Lefkoşa Müftüsü Menteş-zade Efendi'nin yerine Müftüzade Mustafa Efendi'nin tayin edildiği.	KŞS, 28/242-1
27.01.1815	Menteş-zâde Es-Seyyid Hasan Efendi; Es-Seyyid Hasan Hilmi Efendi	KŞS, 28/235-1
15.02.1815		KŞS, 28/240-2
11.03.1815	Müftü Es-Seyyid Mustafa Arif Efendi; eski müftü Hasan Hilmi Efendi	KŞS, 28/253-1
21.10.1815	Müftü Es-Seyyid Hasan Hilmi Efendi, eski müftü Es-Seyyid Mustafa Arif Efendi	KŞS, 29/33-2
29.11.1815		KŞS, 29/34-1
18.12.1815	Es-Seyyid Hasan Hilmi Efendi; Es-Seyyid Hasan Efendi; Menteş-zâde Es-Seyyid Hasan Hilmi Efendi	KŞS, 29/25-1
10.01.1816		KŞS, 29/35-1
		KŞS, 29/36-3

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

30.01.1816 06.09.1816		KŞS, 29/32-1 KŞS, 29/38-1 KŞS, 29/72-1
Ocak 1817	Es-Seyyid Hasan Efendi ibn-i İsmail (Menteşî-zâde es-Seyyid Hasan Efendi), Eski müftü Mustafa Arif Efendi	KŞS, 29/132-1
23.01.1817	Menteşîzade Es-seyyid Hasan Efendi müftü, eski müftü Mustafa Arif Efendi	KŞS, 29/178-1
16.02.1817	Es-Seyyid Hasan Efendi ibn-i İsmail	KKV, 216-1
21.08.1817	Kör Müftü Efendi	KŞS, 29/162-3
04.09.1817	Menteşî-zâde Es-Seyyid Hasan Efendi; eski Müftü Mustafa Arif Efendi	KŞS, 29/169-2
28.10.1817	Es-seyyid Hasan Efendi müftü, eski müftü Es-seyyid Mustafa Efendi	KŞS, 29/191-2
16.11.1817	Es-Seyyid Hasan Efendi hazretleri	KŞS, 29/193-1
06.04.1817 21.08.1819 03.02.1821 12.03.1821 06.05.1821 28.11.1822 14.03.1823	Lefkoşa Müftüsü Menteşîzâde Seyyid Hasan Efendi; Eski müftü Hafız Hacı Mustafa Efendi bin Mustafa	KKV, 219-1 KŞS, 29/170-1 KŞS, 30/103-3 KŞS, 30/100-2 KŞS, 30/109-1 KŞS, 30/182-1 KŞS, 31/17-1
16.03.1823	Hasan Hilmi Efendi	KŞS, 30/182-3
23.10.1824	Lefkoşa Müftüsü Seyyid Hasan Efendi'nin görevini kötüye kullandığından azledilip yerine Müftüzade Seyyid Mustafa Arif Efendi'nin tayin edilmiştir.	KŞS, 31/88-1
20.02.1826 16.11.1826	Müftü Es-Seyyid Mustafa Arif Efendi, eski müftü Es-Seyyid Hasan Efendi	KŞS, 32/1-2 KŞS, 32/70-1
09.12.1826	Es-Seyyid Mustafa Arif Efendi	KŞS, 32/64-1
03.07.1827 06.08.1827 30.12.1827 15.01.1828 09.02.1828	Es-Seyyid Hasan Efendi; Menteşî-zâde Es-Seyyid Hasan Efendi Hâfız Hasan Efendi	KŞS, 33/ 16-1 KŞS, 32/140-1 KKV, 40-1 KKV, 38-1 KŞS, 33/35-1
29.06.1828	Azledilen Kıbrıs Müftüsü Menteşîzâde Hasan Efendi'nin yerine Ahmet Hulûsî Efendi atanmıştır.	KŞS, 33/58-1
12.11.1829	Menteşî-zâde Es-Seyyid Hasan Hilmi Efendi	KKV, 41-1
14.11.1829 05.04.1830	Es-Seyyid Ahmet Efendi	KŞS, 33/196-3 KŞS, 33/172-2
09.12.1830	Eski müftü Es-Seyyid Ahmet Hulusî Efendi	KŞS, 33/152-1
26.08.1836	Müftü Es-Seyyid Hasan Hilmi Efendi	KŞS, 36/81-2
23.11.1836	Kıbrıs eski müftüsü Mustafa Efendi	KŞS, 36/101-1
03.05.1840	Yine sudûrdan Meclis-i Umûr-ı Nâfi'a Müftüsü semâhatlı Mehmet Raci Efendi hazretleri	KŞS, 38/110-1
02.06.1840	Meclis-i Umûr-ı Nâfi'a Müftüsü (Müfettişi) semâhatlı Mehmet Raci Efendi hazretleri	KŞS, 41/49-1
12.08.1840	merhum müftü Es-Seyyid Mehmet Efendi	KŞS, 38/125-1
31.03.1841	Müftü Hasan Hilmi Efendi	KŞS, 38/181-1
02.05.1842	Müftü Menteşîzâde Seyyid Hasan Hilmi Efendi; eski Müftü Mehmet Efendi	KŞS, 39/18-2
20.12.1842 11.03.1843 11.06.1843 06.12.1843 06.01.1844	Es-Seyyid Hasan Hilmi Efendi	KŞS, 39/61-1 KŞS, 39/74-1 KŞS, 39/87-1 KŞS, 39/120-2 KŞS, 39/126-2
21.03.1845	Kıbrıs müftüsü Seyyid Mehmet Aziz Efendi ibn-i es-Seyyid Ömer Efendi; Eski müftü Osman Efendi ibn-i Mehmet	KŞS, 45/135-1
24.11.1846 21.10.1848 28.11.1849 14.09.1850 02.05.1851 08.07.1853 01.07.1855 29.01.1856	Ahmet Efendi Es-Seyyid el-Hac Ahmet Efendi Müftü es-Seyyid el-Hac Ahmet Hulusi Efendi	KŞS, 41/25-1 KŞS, 41/190-1 KŞS, 42/39-2 KV, 30-1 KKV, 26-1 KŞS, 42/281-1 KV, 31-1 KŞS, 44/65-2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

01.03.1856		KŞS, 44/71-2
15.07.1857	Müftü Ahmet Hulusi Efendi bin Müftü Hüseyin Efendi öldü	KŞS, 44/137-1
15.07.1857	Müftü Mehmet Raci Efendi	KŞS, 44/140-2
18.10.1859	Müftü Hasan	KŞS, 45/16-1
04.12.1859	Es-Seyyid Mehmet Raci	KŞS, 47/52-1
14.12.1865	Kıbrıs Müftüsü Mehmet Raci Efendi ibn-i Hüseyin	KŞS, 47/108-1
02.05.1866	Rıza Efendi	KŞS, 47/77-1
15.05.1866		KŞS, 47/140-2
21.05.1867		KŞS, 47/170-1
15.08.1870		KŞS, 49/282-2
06.08.1872		KŞS, 51/12-1
15.03.1873		KŞS, 51/71-2
13.01.1882	Müftü Asım Efendi	KŞS, 53/140-3

Müftü Tercümanları

Osmanlı Devleti'nin gelişmesine paralel olarak tercümanlık kurumu da 16. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişme göstererek, devlet teşkilatının bazı konularında vazgeçilmez bir ögesi olmuştur.⁷³ Kıbrıs gibi gayrimüslim halkın fazlaca bulunduğu bölgelerde, kadının en büyük yardımcılarının birisi de, mahkemeye gelen, Türkçe bilmeyen gayrimüslimlere yardım eden, mahkeme tercümanlarıdır. Bunlar, davalar mahkemelerde Türkçe görüldüğü için, dava sahiplerinin veya davalıların söylediklerini mahkemeye tercüme etmekte; verilen kararları da davacı ve davalıya açıklamaktadırlar.

Müftüler birçok davada kadılarla birlikte çalıştıklarından dolayı Kıbrıs'ta gayrimüslim insanlar da yaşadığından, kadılarda olduğu gibi müftülere de bağlı olarak çalışan bir müftü tercümanı olduğu sicillerden öğrenilmektedir. Araştırılan belgelerden Yorgi (2.01.1714)⁷⁴, Loyzi oğlu Yanni (14.09.1737)⁷⁵, Fezanro oğlu Nikola (16.10.1802, 26.02.1806, 31.12.1809)⁷⁶, Mustafa (04.08.1821)⁷⁷, Mustafa Şükrü Efendi (15.12.1842)⁷⁸ müftü tercümanı olarak görev yaptıkları ilgili dönem belgelerinden anlaşılmaktadır. Belgelerde karşılaştığımız tercümanların 1821 yılı Ağustosundan itibaren Müslüman olduklarını görmekteyiz. Sicildeki kayıtlardan müftü tercümanlığı yapanların mülkleri hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz. Kıbrıs adasında müftü tercümanı olarak görev yapan Yanni'nin Girne kazasına bağlı Lapta köyü Ayasezomeno Mahallesi'nde Kaneko adlı yerde mülkü bulunmaktaydı (28 Kasım 1724).⁷⁹ Ayrıca Müftü tercümanı Mustafa Şükrü Efendi'nin Lefkoşa'nın Fenaromeni Mahallesi'nde evi olduğunu sicildeki kayıtlardan öğrenmekteyiz (3 Ocak 1860).⁸⁰

Müftü Kâtipleri

Müftülerin önemli bir yardımcısı ise kendilerine bağlı çalışan kâtiplerdir. Müftü kâtipleri müftüler gibi ilmiye sınıfından mezun olduklarından dolayı birçok konuda bilgi sahibiydiler. Hatta müftüler gibi vakıflarda görev alabilmekteydiler. İlgili devrede müftü kâtipliği yapan, Mehmet Halife,⁸¹ Kadı-zade Muhammed,⁸² Ali Efendi,⁸³ Hacı Mehmet⁸⁴, Hafız Hacı Mustafa Efendi bin

⁷³ C. Orhonlu, "Tercümân", *İA*, XII/I, İstanbul 1979, s. 176.

⁷⁴ KŞS, 8/21-1.

⁷⁵ KŞS, 15/26-2; KŞS, 15/31-2.

⁷⁶ KŞS, 24/3-1; KŞS, 24/138-1; KŞS, 27/42-1.

⁷⁷ KŞS, 30/81-3.

⁷⁸ KŞS, 39/54-1.

⁷⁹ KŞS, 12/87-3.

⁸⁰ KŞS, 45/31-2.

⁸¹ KŞS, 2/64-2.

⁸² KŞS, 2/55-1.

⁸³ KŞS, 15/24-6.

⁸⁴ KŞS, 33/164-1.

Mustafa⁸⁵, el-Hac Mehmet Efendi⁸⁶, Ömer Efendi ibn-i Küçük Mehmet⁸⁷, Osman Efendi bin Derviş Mehmet⁸⁸ (Osman Zinnureyn Efendi bin Terzi Derviş Mehmet bin Abdullah⁸⁹), Hacı Mehmet Efendi bin Feyzullah Efendi⁹⁰ ve Mehmet Raif Efendi ibn-i Ali Efendi⁹¹ adlarına tesadüf edilmektedir.

Yalnız bu kişilerin hangi müftüye bağlı olarak çalıştığı belgelerde doğrudan yazılmamakla birlikte, bu belge tarihlerinden hareket ederek tespit edilebilmektedir. Örneğin Tercüman Yanni'nin ve kâtip Ali Efendi'nin adlarının geçtiği hükümler 1737 yılına aittir. Müftülerle ilgili tablo incelendiğinde 1736 ve 1743 yıllarında Kıbrıs müftülüğünde es-Seyyid Mehmet Aziz Efendi bulunduğundan, her ikisinin de bu müftü zamanında görev yaptıkları düşünülebilir.

Müftü kâtipleri de diğer resmi görevliler gibi uygunsuz davranışlarından dolayı görevden alınmakta hatta sürgüne dahi gönderilebilmekteydiler. Lefkoşa ahalisinden Ayasofya Camii eski hatibi Seyyid Ali, eski müftü müsevvidi Hafız Mustafa ve Bakkaloğlu Seyyid Hasan'ın, Kıbrıs'ta karışıklığa sebep olduklarından Limni adasına sürgün edilmişler ve emir gönderilmedikçe serbest bırakılmamaları emredilmiştir (30 Haziran 1817).⁹² Yaklaşık dokuz aylık bir esaretten sonra 6 Nisan 1818 tarihinde daha önce Limni Adası'na sürgüne gönderilmiş olan söz konusu kişilerin cezaları affedildiklerinden Kıbrıs'a dönmelerine izin verilmiştir.⁹³

Müftülerde olduğu gibi katipleri de güvenilir olarak kabul edildiklerinden dolayı kurulan vakıflara müteveli olarak atanabilmekteydiler. Lefkoşalı olup Tuzla İskelesi'nde ikamet eden Hacı İbrahim Ağa bin Hacı Koca Hasan Ağa, Tuzla'daki Alaiyeli Hanı, üç mahzen ve dört dükkanını, Lefkoşa'da basmacı dükkanı ile boş arsasını, Tuzla İskelesi'nde kendisinin yaptırdığı medresenin görevlileriyle öğrencilerinin masraflarına ve medrese ile Tuzla'daki çeşmelerin ve suyuollarının tamir ve masraflarının karşılanmasına ve Ümmülharam Tekyesi'nde okunacak hatim ve kasidelerin masraflarına vakfedip mütevelliliğine *Fetva Müsevvidi* (müftü katibi) Hacı Mehmet Efendi bin Feyzullah Efendi'yi tayin etmişti (23 Ocak 1817).⁹⁴

Lefkoşa'nın Ömeriyye Mahallesi'nden vefat eden *müsevvidü'l-fetva* Osman Zinnureyn Efendi bin Terzi Derviş Mehmet bin Abdullah'ın, müzayede ile satılıp borçları ödendikten sonra mirasçılara taksim edilen terekesinde alacaklılar arasında 500 kuruşla müftü efendinin kızı Şerife Hanım da bulunmaktadır. Müftü katibi olan Osman Efendi'nin terekesinin değeri 117.962 kuruş 35 para, mülkleri ise 25.500 kuruş toplam 143.462 kuruş 35 para idi. Borçlar ve masraflar için ise 36.131 kuruş, 10 para terekeden ayrılarak mirasçılara 107.331 kuruş, 25 para paylaştırılmıştı. Ayrıca daha sonra toplanabilen 42.862 kuruş ve 3.719 kuruş, 16 para da varislere paylaştırılmıştır. Osman Efendi'nin malları arasında fetva kitapları ile yazı kaideleri ile ilgili kitaplar bulunmaktaydı (22 Mart 1866).⁹⁵ Buradan anlaşıldığı üzere müftü katipleri de müftüler gibi gelir düzeyleri yüksek insanlar olabilmekte, ticaret ve ziraatla uğraşmaktaydılar.

⁸⁵ KŞS, 31/17-1; KŞS, 29/165-1.

⁸⁶ KŞS, 29/170-1.

⁸⁷ KŞS, 38/123-1.

⁸⁸ KŞS, 40/178-1.

⁸⁹ KŞS, 47/127-1.

⁹⁰ KŞS, 29/178-1.

⁹¹ KŞS, 49/130-2.

⁹² KŞS, 29/165-1.

⁹³ KŞS, 29/208-4.

⁹⁴ KŞS, 29/178-1.

⁹⁵ KŞS, 47/127-1.

Vakıflarda Görev Yapan Müftüler ve Görevleri

Kıbrıs adasında kurulan vakıflarda müftülerin nazır veya mütevellî olarak görev yaptıkları ve vakıfların büyüklüğüne göre değişen bir ücret aldıklarını sicillerdeki kayıtlardan öğrenilmektedir.⁹⁶

Daha önceki yıllarda (Kasım 1633) Lefkoşa kadısı olan müftü Ahmet Efendi bin Sadeddin Efendi'nin, Ayasofya Mahallesi'nde bulunan evini müstemilatıyla birlikte, Balıktre köyünde bulunan çiftlik ile değirmenini, Horside köyünde bulunan değirmenini, Balıktre ve Trahon köylerinde çeşitli mevkilerde bulunan altı yüz yirmi sekiz dönüm arazisini| *Medine-i Münevvere*'de *Ravza-i Mutahhara*'da dört hafız tarafından *Kuran-ı Kerim* okunmak, kalan gelirlerinden vakıf binaların ve değirmenlerin tamir edilmesi şartıyla vakfedip vakfın mütevellîliğine ise Hamza bin Murat'ı tayin etmişti (29 Nisan 1642). Ayrıca vakfiyede adada müftü olanların bu vakfa günlük 5 akçe ücret ile nezaret etmeleri isteniyordu.⁹⁷ Erdoğan burada belirtilen 628 dönümlük arazinin Ahmet Efendi'ye babası Sadeddin Efendi'den kaldığını bildirmektedir. Ahmet Efendi ilgili araziye koruyabilmek için IV. Murat'ın desteğini kazanmış ve araziye başkalarının karışmamalarını hukuken sağlama yoluna giderek 16 Ekim 1633 tarihli mülknameyi almıştır. Ahmet Efendi, bu araziye istemesinin nedeni olarak da Mekke ve Medine Müslümanları için vakıf kurmak olduğunu açıklamaktadır.⁹⁸ Yukarıdaki vakıf kaydından da anlaşıldığı üzere Ahmet Efendi sözünde durmuş ve bahsettiği vakfı 29 Nisan 1642 tarihinde kurmuştur.

Kimi zaman önceden kurulmuş olan vakıfların iyi yönetilmediğinden dolayı kaybolmasının önüne geçmek için mütevellîsi değiştirilmekteydi. Müftü Ahmet Efendi'nin vakıf çiftliği gelirlerinden Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nde bulunan Sadeddin Efendi Medresesi'ndeki öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılandığından, vakfiyenin kaybolma ihtimali üzerine vakfiyenin korunması için mütevellî olarak Sadeddin Efendi Medresesi müderrisi Acemzâde Hacı Osman Efendi atanmıştır (26 Kasım 1725).⁹⁹

Bir başka belgede ise Girne Çatal köyünde Hazret-i Ömer Tekkesi'ne Kıbrıs'ta görevli müftülerin ve diğer görevlilerin yeterince ilgilenmediklerinden dolayı tekkenin zaviyedarlığına bakım ve onarımını kendi malından yapmak şartıyla Hafız Mustafa bin Mustafa tayin edilmiştir (5 Kasım 1810).¹⁰⁰ İlgili kayıta adı geçen tekkeye müftülerin yeterince bakmadığı şikayeti üzerine İstanbul'un tekkeyle ilgilecek birisini göreve getirdiği anlaşılmaktadır.

Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa bin Mustafa Ağa, Lefkoşa'daki çiftliğindeki değirmenini içinde bulunan alet ve edevatıyla, Lefkoşa'da Balıkpazarı ve diğer yerlerde bulunan sekiz adet dükkanını, Tuzla İskelesi'nde bulunan kahve dükkanını, Girne'nin Elya köyünde bulunan zeytinyağı değirmeni ile Templos, Lakademya ve Akatu'da bulunan iki yüz yirmi dokuz adet zeytin ağaçlarını Bayraktar Gazi Zaviyesi'nde kendisinin yaptırdığı cami için vakfetmişti. Mehmet Ağa, cami görevlilerinin hizmetlerine verilmek, caminin tamiratına harcanmak, sabah ve ikinci namazlarından sonra Yasin ve Fetih surelerinin okunması, yine Sarayönü'deki camide Yasin ve Fetih surelerinin okunması ile Bayraktar Camii'nde Ramazan ayında *mukâbele* okunması, her yıl Peygamberimizin doğum gününde *mevlid-i şerif* okunmak ve bu camilerin aydınlatma masraflarına ayrıca İstanbul'da Eyyûb-i Ensârî Türbesi'nde *nâthânlara* yıllık elli kuruş ve Mevlevîhâne'deki kabrin aydınlatılmasına aylık iki kuruş, Mekke ve Medine fukaralarına yıllık yüz kuruş gönderilmesi şartıyla vakfedip mütevellîliğine eski müftü katibi Hafız Hacı Mustafa Efendi bin

⁹⁶ KŞS, 29/132-1.

⁹⁷ KŞS, 6/167-1.

⁹⁸ Erdoğan, "mülkname", s. 70-71.

⁹⁹ KŞS, 13/54-1.

¹⁰⁰ KŞS, 27/170-2.

Mustafa ve nazırlığına da Lefkoşa Müftüsü Menteşizade Seyyid Hasan Efendi'yi tayin etmişti. Ayrıca vakfiyede belirtildiğine göre Kıbrıs müftüsü olan Menteşizade es-Seyyid Hasan Efendi vakfiyeye günlük sekiz akçe ile nezaret edeceği ve bundan sonra adada müftülük görevine getirilenler tarafından bu görev yapılacağı belirtilmekteydi (14 Mart 1823).¹⁰¹ Sicildeki 6 Ağustos 1827 tarihli bir başka kayıta ise Lefkoşa'da merhume Resul Efendi kızı Ayşe Hatun tarafından vakfedilen Müftü köşkü adıyla bilinen Müftü Efendi Çiftliği'nin nazırlığına, vakıf şartnamesine göre Menteşizade Seyyid Hasan Efendi'nin tayin olunması ve beratının verilmesi talep edilmektedir.¹⁰²

24 Şubat 1849 tarihli başka bir kayıta ise Gazi Bayraktar Baba Zaviyesi'nde bulunan caminin vakfının mütevellî kaymakamı müftü Hasan Hilmi Efendi'nin ölmesi üzerine yerine yeni bir kaymakam atanana dek yılın sonuna kadar *Müsevvid* Osman Efendi'nin tayin edildiği bildirilmektedir.¹⁰³ Muhtemelen Hasan Efendi'nin yerine atanacak yeni müftüyü beklemektedirler.

Lefkoşa'nın Abdiçavuş Mahallesi'nden Gümrükçüzade Hacı Mustafa Efendi'nin Girne'nin Kazafana köyünde tasarrufunda bulunan ve Salı günü Suyu olarak bilinen sudan haftada 12 saatlik hakkını vakfedip, Seyyid Mehmet Raci bin Hacı Feyzullah Efendi'yi mütevellî tayin etmiştir. Ayrıca vakfiyede Kıbrıs'ta müftü olanların mütevellî olarak görev yapacakları belirtilmektedir (13 Şubat 1851).¹⁰⁴

Vasilik Yapan Müftüler

Müftüler güvenilir insanlar olarak kabul edildiklerinden dolayı zaman zaman ebeveynleri ölen çocuklara vasilik yaptıkları da belgelerden öğrenilmektedir. Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden vefat eden İbrahim Efendi ibn-i Mehmet'in varislerinden kızı Ayşe Hatun'un vasisi olup vefat eden Müftü Mehmet Efendi ibn-i Ahmet'ten terekeseine ait hissesini alıp, terekede hiçbir hakkı kalmadığını müftünün oğlu Ahmet Çelebi huzurunda beyan etmiştir (28 Haziran 1713).¹⁰⁵

Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi sakinlerinden iken hac yolunda ölen Seyyid Mustafa Çelebi ibn-i Seyyid Hüseyin hac yolculuğuna çıkmadan 16 ay önce müftü Seyyid Ömer Efendi'yi vasi-i muhtar tayin etmişti (1 Ocak 1723).¹⁰⁶ Bu belgenin devamı niteliğindeki bir diğer kayıta ise ölen Seyyid Mustafa Çelebi ibn-i Seyyid Hüseyin'in oğlu Seyyid Hüseyin'le kızı Şerife Kübra'ya Müftü Ömer Efendi'nin bu sefer de Şer'i Mahkeme tarafından vasi olarak belirlenmiştir (2 Ocak 1723).¹⁰⁷

Kıbrıs'ta ebeveynleri ölen çocuklara vasi tayin edilen kişilerin keyfi hareketleri mahkeme tarafından kontrol edilirdi. Bu kişiler eğer kendilerine emanet edilen malları istedikleri gibi harcayarak, vasisi oldukları kişilere haklarını iade etmemekte direnirler ise mahkeme vasileri azlederek yerine uygun ve güvenilir kişiler tayin edebilirdi. Lefkoşa'nın Arap Ahmet Paşa Mahallesi'nde sakin iken ölen Kıbrıs Müftüsü Hüseyin Zühtü Efendi bin el-Hac Mehmet Ağa'nın küçük yaştaki kızı Hatice Hanım ile oğlu Mehmet Nuri Molla'ya eşi Fatma Hanım vasi tayin edilmiştir. Ayrıca çocuklara günlük 25'şer kuruş *nafaka ve kisve baha* bağlanmıştır. Ayrıca vasi Fatma Hatun'un üzerine babası Hüseyin Redif Efendi bin Hasan Hüseyin de nazır olarak atanmıştır (10 Ekim 1812).¹⁰⁸ Ancak 28 Haziran 1814 tarihinde ise Kıbrıs Müftüsü iken ölen Zühtü

¹⁰¹ KŞS, 31/17-1.

¹⁰² KŞS, 32/140-1.

¹⁰³ KŞS, 42/10-2.

¹⁰⁴ KŞS, 42/136-1.

¹⁰⁵ KŞS, 8/26-2.

¹⁰⁶ KŞS, 11/35-2.

¹⁰⁷ KŞS, 11/35-3.

¹⁰⁸ KŞS, 28/32-2.

Hüseyin'in mirasından çocuklarının hakkı olan malları zimmetlerine geçirdikleri tespit edilen vasileri Fatma Hatun ve onun babası Hüseyin Redif Efendi'den söz konusu malların bedelinin geri alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca Fatma hanım vasilikten babası ise nazırlıktan alınmış ve yerlerine vasiliğe es-Seyyid Osman Vecihi Efendi ibn-i Ahmet Efendi nazırlığa ise Kıbrıs adası tüccar başı es-Seyyid el-Hac Mehmet Ağa ibn-i es-Seyyid Mustafa atanmıştır.¹⁰⁹

Lefkoşa'nın Arab Ahmet Paşa Mahallesi'nden Seyyid Osman Efendi 10 Kasım 1812 tarihinde mahkemeye başvurarak 15 yıl önce ölen babası Ahmet Vecihi Efendi ibn-i el-Hac Mehmet Ağa bin Abdullah ile Kıbrıs Müftüsü Hüseyin Zühtü Efendi ibn-i el-Hac Mehmet Ağa bin Abdullah'ın kardeş olduklarını ve babası ölünce amcası Hüseyin Zühtü Efendi'nin vasisi olduğunu belirterek babasından kendisine kalan mallardan amcasının yönettiği haklarını amcasının ölmesi üzerine terekesinden almak istemektedir. Yapılan müzakere sonucunda Seyyid Osman Efendi amcasının varisleri ile anlaşarak davadan vazgeçmiştir.¹¹⁰ Daha sonra ise Seyyid Osman Efendi bu sefer de Lefkoşa'nın Arap Ahmet Paşa Mahallesi'nde bulunan bir evle arsasından kendisine kalan miktarı amcasının varislerinden talep etmiş ve almıştır (28 Kasım 1812).¹¹¹ 11 Kasım 1813 tarihli bir başka belgeden ise merhum Müftü es-Seyyid Mehmet Efendi'nin küçük kızı Akile'nin vasiliğini Kıbrıs müftüsü olan Menteşzade es-Seyyid Hasan Efendi'nin yürüttüğü anlaşılmaktadır.¹¹²

Müftülerin küçük yaştaki çocuklarıyla ilgili bir diğer kayıta ise Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden vefat eden Müftü Ahmet Hulusi Efendi bin Müftü Hüseyin Efendi'nin kızı Naile Hanım'ın vasisi olan Mustafa Efendi bin Derviş Efendi'nin talebiyle kendisine ve cariyesine aylık üç yüz elli kuruş nafaka tahsis edilmiştir (16 Haziran 1857).¹¹³ Daha önce de belirtildiği üzere yukarıdaki belge aynı zamanda müftü oğlu müftü uygulamasına da örnek kabul edilebilir.

6 Ağustos 1872 tarihli bir vasi ataması ve nafaka ile ilgili belgede ise Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden vefat eden Nazife Hanım ibnet-i Nuhzade İbrahim Efendi ibn-i Osman Efendi'nin çocukları Şeref ve Zahide'nin işlerini yürütmek ve mallarını korumak üzere Kıbrıs Müftüsü Mehmet Raci Efendi ibn-i Hüseyin Rıza Efendi'nin vasi tayin edilip, çocukların ihtiyaçları için aylık kırk beş kuruş nafaka tahsis edilmiştir.¹¹⁴

Müftülerin Verdikleri Fetvalar

Kıbrıs'ta görev yapan müftülerin çeşitli anlaşmazlıklar sonucunda görüşlerini belirttikleri, fetva verdikleri araştırılan belgelerden öğrenilmektedir. Müftüler, verdikleri fetvalar yüzünden zaman zaman adadaki muhassıllarla ters düşmekte ve muhassılların onları bir şekilde görevlerinden aldırarak, hapsedtirdikleri de olmaktadır. Bu gibi durumlara merkezden müdahale edilip müftülerin sağ selim adadan ayrılımları sağlanmaktaydı. İstanbul'dan gönderilen bir belgede Kıbrıs Muhassılı tarafından çeşitli şekillerde rahatsız edilen eski müftü Ömer Efendizade Seyyid Abdülaziz Efendi'nin mal ve eşyalarını satarak İstanbul'a göç etmesine engel olunmaması emredilmektedir (24 Şubat 1733).¹¹⁵

Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (SAV) hakaret edip onun son peygamber olduğunu ve miracı inkar ettiği tespit edilen Kukla Kadısı Halil'in idam edilmesine karar verilmişti. İlgili

¹⁰⁹ KŞS, 28/255-1.

¹¹⁰ KŞS, 28/34-1.

¹¹¹ KŞS, 28/33-1.

¹¹² KŞS, 28/123-3.

¹¹³ KŞS, 44/140-1.

¹¹⁴ KŞS, 51/12-1.

¹¹⁵ KŞS, 14/85-1.

belgede Kıbrıs müftüsü olan Abdurrahman Efendi'den alınan fetva sonrasında idam gerçekleşmiştir (1 Temmuz 1635).¹¹⁶

Budur ki; bi'l-fi'l cezîre-i Kıbrıs'da mîr-i mîrân olan mekârim-efşâ izzetlü ve sa'âdetlü Cafer Paşa yessera'llâhu te'âlâ mâ yürüdü ve mâ-yeşâ hazretlerinin mütesellimi olan fahru'l-emâcid ve'l-ekârim Ali Ağa zîde kadruhû mahfil-i şer'-i celilü'l-kadrde cezîre-i merkûmede vâki' Kukla kâdisı olan Halil nâm kimesne mahzarında bast-ı kelâm ve ta'bîr anı'l-merâm idüp mezbûr Halil iki cihân güneşi fahr-i kâ'inât ve zübde-i mevcudât ve şefî'-i rûz-ı Arasât sultân-ı enbiyâ ve burhân-ı asfiyâ Muhammed Mustafa salla'llâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerine hâşâ sümme-hâşâ câriye oğludur ve peygâmbere-âhirü'z-zamân henüz ba's olunmamışdır dahi şimden sonra gelecekdir dediğinden şân-ı şerîflerine âr-ı lâhuk olıcak nice elfâz-ı mühmele söyleyüp nass-ı kitâb-ı kerîm ile sıhhati sâbit olan mi'râc-ı inkâr etdiği şuhûd-ı udûl ile cezîre-i merkûmeden bi'l-fi'l Baf kâdisı olan mefharü'l-kuzât Mevlânâ Mehmet Efendi huzûrunda sâbit ve zâhir olmuşdur deyü mevlânâ-yı mezkûr Mehmet Efendi'nin imzâsıyla mûmzâ ve hatmiyle mahtûm sene hamse ve erba'în ve elf Muharremü'l-harâmı'nın evâ'ili târihiyle müverrah hüccet-i şer'iyye ibrâz idüp mezbûr Halil'in muvâcehesinde feth ve kırâ'et olundukda mazmûn-ı hüccet müşârun-ileyh Ali Ağa'nın takrîrine muvâfık bulunup mezbûr Halil istintâk olundukda mazmûn-ı hüccet-i bi't-tav' mukırr mu'terif oldukdan sonra husûs-ı mezbûr ihtimâmen bi'l-fi'l cezîre-i merkûmede sadr-nişîn-i fetvâ olan a'lemü'l-ulemâ'i'l-izâm Abdurrahman Efendi'den istiftâ olundukda cevâb-ı bâ-savâblarında Zeyd hazret-i fahr-i âlem seyyid ve seyyid-i benî âdem salla'llâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hakkında hâşâ sümme-hâşâ câriye oğludur peygâmbere-âhirü'z-zamân henüz ba's olunmamışdır dahi şimden sonra gelecekdir deyüp nass-ı kitâb-ı kerîm ile sâbitü's-sıhha olan mi'râc-ı şerîfi inkâr eylese Zeyd-i mezbûra şer'an ne lâzım olur? Beyân buyurulup müsâb oluna el-cevâb ba'de's-sübût bilâ-te'hîr katl olunmak lâzım olur deyü buyurulmağın katline hükm birle işbu vesîka-i enika alâ mâ-hüve'l-hakîka bi't-taleb ketb olunup yed-i tâlibe vaz' olundu cerâ zâlik.

Ve hurrir fî evâsıtı Muharremi'l-harâm li-seneti hamse ve erba'în ve elf.

Lefkoşa'nın Cami-i Cedid Mahallesi'nden İsmail Ağa bin Ramazan'ın, vefat eden Saraylı Ferruh kızı Rabia'dan Mesarya'nın Mandiye köyünde bulunan çiftliğini satın aldığı halde yarısını zapt ettiği iddiasıyla Mustafa Efendi oğlu Mehmet Efendi aleyhine açtığı davayı Lefkoşa müftüsü Mehmet Efendi'den aldığı fetva ile ispat ettiğinden dolayı Lefkoşa Şer'i Mahkemesi'nde Mehmet Efendi'nin müdahalesinin engellenmesi ve çiftlik hissesinin İsmail Ağa'ya teslim edilmesine karar verilmişti (5 Kasım 1699).¹¹⁷

....fetvâ-yı şerîfe olmağın su'âl olunup ber-müceb-i fetvâ-yı şerîfe icrâ-yı hakk olunmak matlûbumdur deyü hâlâ Lefkoşa müftüsü olan umdetü'l-ulemâ'i'l-mütehakkikîn zîdetü'l-fezâ'ile'l-müdakkikîn fazîletlü Mehmet Efendi imzâsıyla mûmzât fetvâ-yı şerîfe ibrâz idüp nazar olundukda mazmûn-ı münîfinde Hind mutasarrife olduğu çiftliğini dellâla verüp bey'a arz eyledikde Zeyd şirâyâ tâlib olup lâkin pazar edemeyince kime dilerse bey' eylesün benim alâkam yokdur dedikde Hind dahi Amr'a bey' eylemiş olsa iki sene mürûrundan sonra Hind fevt oldukda Zeyd-i mezbûr Hind-i merkûma beş sene mukaddem çiftlik-i mezkûru Bekir'e bey' idüp ol dahi oğlum Beşir'e bey' etmekle çiftlik-i mezkûr oğlum Beşir müteveffâdan bana intikâl idüp arâzîsi dahi müstahıkk-ı tapu olup hakk-ı tapu benimdir deyü taleb ve da'vâya kâdir olur mu cevâb-ı bâ-savâbında olmaz buyurulup bu sûretde kâdî Amr'ın beyyinesini hîn-i murâfa'ada ısgâ eylemeyüp Zeyd'in beyyinesin istimâ'la hükm eylese hükm nâfiz olur mu cevâb-ı bâ-savâbında olmaz buyurulmağın gıbbe's-su'âl mezbûr Mehmet Efendi cevâbında fi'l-hakîka müteveffât-ı merkûme Rabia Hâtûn mârru'z-zikr çiftliği umûmen dellâla verüp bir aydan ziyâde sük-ı sultânide müzâyede olunup bana haber gönderdiklerinde ben dahi çiftlik-i mezkûrda hakkım ve alâkam yokdur dediğim mukarrer lâkin

¹¹⁶ KŞS, 4/111-2.; Erdoğan, "Meclis-i Şer", s. 84.

¹¹⁷ KŞS, 6/144-1.

böyle demekle da'vâya mâni' olmadığına yedimde fetvâ-yı şerîfe olmağla hîn-i murâfa'ada merkûm İsmail Ağa'nın def'ine iltifât olunmamağla vezîr-i müşârun-ileyh dahi şâhidlerin istimâ'dan men' idüp ber-mûceb-i fetvâ-yı şerîfe....

Belgelerden anlaşıldığı üzere müftüler yapılan evliliklerle ilgili de fetva veriyorlardı. Karpas'ın Litrankomi köyünden Fazlı oğlu Hasan Odabaşı, Lefkoşa Şer'i Mahkemesi'ne başvurarak, kendisinin rızası olmadan kızı Hatice'yi nikahlayan Ali oğlu Yusuf'un bu evliliğe hiçbir şekilde layık görülmediğinden ayrıca kızına da denk olmadığına dair müftü es-Seyyid Ömer Efendi'den aldığı fetvayı da ekleyerek söz konusu evlilik akdini iptal ettirmişti (12 Ekim 1718).¹¹⁸

....imzâsıyla mümzât bir küt'a fetvâ-yı şerîfe ibrâz idüp mazmûn-ı münîfnde imân ve islâmını bilmeyen Zeyd Amr-ı sâlihînin kızı Hind'e küfv olur mu? Cevâb-ı bâ-savâbında olmaz...

Yapılan alış verişler sonrasında çıkan anlaşmazlıklarda çözüm için danışılan bir nevi bilirkişi görevindeki kişiler müftüler olmaktaydı. Belgelerden anlaşıldığı üzere müftülerin görüşleri mahkemenin karar vermesi için yeterli olmaktaydı. Lefkoşa'nın Kızılkule Mahallesi'nden Çatozlu Hacı Mehmet oğlu Hacı Musa, daha önce Mağusalı Seyyid Mehmet kızı Rukiye'den satın aldığı hamamın satışının iptal edilip paranın kendisine iade edilmesi talebiyle açtığı dava neticesinde müftüden alınan fetva sonucunda satışın geçerli olduğundan davanın reddedilmesine karar verilmişti (2 Temmuz 1729).

Sûret-i fetvâ-yı şerîf.

Hind bir küt'a mülk hammâmını Zeyd'e bey' ve kabz-ı semene tarafından Amr'ı tevkîl idüp Amr dahi Hind'in tarafından vekâleten hammâm-ı mezkûru Zeyd'e bey' ve kabz-ı semen etdikden sonra Hind tarafından Amr'ı tevkîlini inkâr ile hammâm-ı mezkûru Zeyd'den da'vâ, Zeyd dahi Hind'in Amr'ı tevkîlini beyâna kâdir ve tahlîfe dahi tâlib olmayup hükm-i şer'î ile Hind hammâm-ı mezkûru Zeyd'den alsa, Zeyd dahi Amr'dan kâdî huzûrunda Amr'ın yine vekâletini tasdik ederken semen nâmıyla verdiği akçeyi taleb ve da'vâya kâdir olur mu? Beyân buyurula.

el-cevâb Allâhu te'âlâ a'lem olmaz, tevkîlini ikrâr etmişdir.

Ketebehü'l-fakîr es-Seyyid Ömer

*el-Müftî be-Cezîre-i Kıbrıs ufiye-anh.*¹¹⁹

Araştırmaya konu olan yıllarda Kıbrıslı Müslümanların aralarında çeşitli ortaklıklar kurarak iş yaptıklarına tanık olunmaktadır. Lefkoşa'daki boyacı taifesinden es-Seyyid Mehmet Çelebi bin Hasan, es-Seyyid Mustafa Çelebi bin Hasan, Receb ibn-i Yusuf, Mehmet ibn-i Ramazan, Ahmet ve Yanni veled-i Minol adlı boyacılar on iki yıl önce el-Hac Mehmet ibn-i Mehmet'le boyacılık yapmak üzere şirket kurduklarını belirtmişlerdir. Şirket kurulduktan dört sene sonra el-Hac Mehmet payını alarak şirketten ayrılmış ve Mısır'a gitmiştir. Sekiz yıl sonra adaya geri döndüğünde ise, sekiz senelik alacağını eski ortaklarından isteyince olay mahkemeye intikal etmiştir. Bunun üzerine, Lefkoşa naibi Kıbrıs müftüsünden aldığı fetva ile el-Hac Mehmet'in bu talebini reddetmiştir (1729).¹²⁰ Yalnız burada söz konusu şirkete son verilmemiş, sadece şirket kurulduktan sonra ortaklardan birisi ortaklıktan ayrılmıştır.

İslâm dinini kabul etmek isteyen gayrimüslimlerin resmî işlemleri Lefkoşa mahkemesinde kadı tarafından yapılmaktadır.¹²¹ Bir gayrimüslimin Müslümanlığının kabulü için, mahkemede rüşünü ispat etmesi yeterli oluyordu. Eğer İslâmiyet'i seçen kişi küçük ise, ebeveynlerinin izni ile

¹¹⁸ KŞS, 9/52-1.

¹¹⁹ KŞS, 13/126-3.

¹²⁰ KŞS, 13/111-3; KŞS, 13/112-1.

¹²¹ Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında İhtida", s. 166.

Müslümanlığı tercih edebilir, şayet kimsesi yok ise, kadının yardımıyla bir Müslümanın veliliğine verilip Müslüman yapılabilir. Pendaya nahiyesine bağlı Pedra köyünden, Ahmet ve Süleyman ibn-i Hüseyin, aynı köyden Tomazo oğlu Tomazo oğlu Luka'nın küçük oğlu Hristodolu'yu mahkemeye getirdiklerinde, kendi huzurlarında *kelimeteyn-i şehadeteyn* getirerek İslâm ile müşerref olduğuna şahitlik yapmalarına rağmen çocuk yedi yaşında olmadığından ve altı yaşından büyük olduğunun da şeran sabit olmaması yüzünden, İslâm dinine geçmesini Kıbrıs müftüsü olan Osman Efendi kabul etmemiştir (1732).¹²²

Bazı durumlarda ise, kişiler mallarını alması için yerlerine birisini vekil olarak göndermektedirler. Nitekim, Leymesun kazasından Köse Ahmet ibn-i Abdülkerim, Baf kazasından Yekpare el-Hac Mehmet Ağa'ya ait elinde bulunan 130 vukıyye ham ibrişimi alması için vekili olarak Mehmet ibn-i Mustafa'yı görevlendirdiğini bildirmiştir. Tayin edilen vekilin ibrişimleri kendisinden tartarak teslim almasından on gün sonra, Mehmet ibrişimlerin eksik olduğunu iddia ederek, Köse Ahmet'ten 13 vukıyye daha ibrişimi vermesini talep etmiştir. Bunun üzerine dönemin Kıbrıs müftüsü olan es-Seyyid Mehmet Aziz Efendi'den fetva alınmıştır. Bu fetva üzerine Mehmet davayı kaybetmiştir (10 Ekim 1718).¹²³

“Zeydin ‘Amr zimmetinde şu kadar vukıyye ibrişimi ahz u kabza Bekrî tevkîl edüp on gün mürûrundan sonra Bekrî ‘Amrdan ibrişim noksan gelmişdir deyü bilâ-sebeb-i şer’i ‘Amrdan nesne talebe kadir olur mu? El-cevâb olmaz”.

Müftülerin Cezalandırılmaları

Osmanlı Devleti'nin yaygın bir cezalandırma şekli olarak kullandığı sürgünlerde, Kıbrıs adasının, doğal yaşam şartlarının ağırlığından dolayı fazlaca tercih edildiği görülmektedir. İlgili yıllarda en fazla tercih edilen cezîre-bent şeklindeki sürgünler, İstanbul'da yapılan yargılamalardan sonra suçlu bulunan kişilerin Kıbrıs adasında yaşamaya mahkum edilmeleridir. Bu kişiler, merkezden gelecek olan bir *utlâk* (af) fermanına kadar adada yaşamaya mahkum edilmekte ve hiçbir mazeretle buradan ayrılmalarına izin verilmemektedir. Cezîre-bent olarak Kıbrıs'a sürgün edilenlerin arasında suç işleyen normal vatandaşların yanında, görevlerinde usulsüzlük yapan, aralarında kadıların, müftülerin de yer aldığı resmî görevliler de bulunmaktadır.¹²⁴ Devlet görevlileri cezalandırılırken, onlardan sorumlu olan en yüksek rütbeli kişinin de görüşü alınmaktaydı.

Kıbrıs adasında görev yapan müftülerin bazıları da görevlerini yaparken yetkilerini kötüye kullandıklarından dolayı görevden alınmışlar ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. 29 Haziran 1802 tarihinde eski müftü Hüseyin Efendi sürgüne yollanmış, sürgüne gönderildikten birkaç ay sonra affedilerek 13 Şubat 1803 tarihinde ise tekrar adaya getirildiğini belgelerden öğrenmekteyiz.¹²⁵

Bir başka belgede ise yapılan usulsüzlük karşısında müftünün sessiz kalması karşılığında yüklü miktarda para aldığı iddia edilmektedir. İlgili belgede Kıbrıs'ın ünlü tüccarlarından Serkez'in ölümü üzerine mal varlığı ve alacakları sorun olmuştur. 11 Ekim 1810 tarihli belgede Serkez'in kurulan terekesinde yapılan usulsüzlükler sonucunda adadaki birçok resmî görevli haksız kazanç elde etmekle suçlanmaktadır. Söz konusu kayıtlardan Serkez'e ait mal varlığının hayli yüklüce bir meblağ olduğu anlaşılmaktadır. Serkez'in daha önce ticarî ve parasal ilişkide bulunduğu kişilerde büyük miktarlarda alacağı vardı. Serkez'in borç verdiği kişilerden biri de başpiskopos idi. Serkez'in mal varlığının tespiti sırasında, piskoposun bu gerçeği gizlediği, hatta kendi borçlarını silmek girişiminde bulunduğu tespit edilmiştir. Bunu yaparken de Serkez'le olan ilişkilerini bilen diğer

¹²² KŞS, 14/43-5.

¹²³ KŞS, 15/67-1.

¹²⁴ KŞS, 16/33-2.

¹²⁵ KŞS, 28/46-1.

mahalli idarecilerden naib, kocabaşı ve müftüye ait borçları da silme girişiminde bulunduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Kıbrıs naibi 25.000 kuruş, müftüsü 15.000 kuruş ve muhassıl 50.000 kuruş zimmetine geçirdiği tespit edilmiştir.¹²⁶ Bu sorunun bir şekilde merkeze bildirilmesi üzerine İstanbul'dan durumu araştırması ve tereke defterini eksiksiz tamamlayıp İstanbul'a getirmesi için 17 Ekim 1810 tarihinde Divan-ı Hümayun çavuşlarından Abdi görevlendirilmişti. İlgili belgeden mal varlığının büyüklüğü yanında Ortodoks toplumun hem siyasi hem de dini lideri olan başpiskoposun sadece borçlarını sildirmede aynı zamanda 50.000 kuruşluk altın ve bir de değerli şal aldığı anlaşılmaktadır.¹²⁷ Bu belgede zikredilen müftü muhtemelen es-seyyid Hüseyin Efendi olmalıdır. Muhtemelen bu olaydaki tutumundan dolayı Hüseyin Efendi 16 Ağustos 1814 tarihinde görevden alınmıştır.¹²⁸

Kıbrıs dışına yapılan sürgünlerden birinde bu sefer gönderilenlerden biri de müftü katipliği yapan Hafız Mustafa'dır. Lefkoşa ahalisinden Ayasofya Camii eski hatibi Seyyid Ali, eski müftü müsevvidi Hafız Mustafa ve Bakkaloğlu Seyyid Hasan'ın, Kıbrıs'ta karışıklığa sebep olduklarından Limni adasına sürgün edildikleri, emir gönderilmedikçe serbest bırakılmamaları belirtilmektedir (30 Haziran 1817).¹²⁹

Kimi zaman da Kıbrıs adasında soruşturma amaçlı yapılan idari değişiklik sırasında Kıbrıs'taki üst düzey görevlilerin bir kısmı İstanbul'a çağrılmaktaydılar. Kıbrıs Kaymakamı Edhem Paşa'nın azledilip yerine Hacı Mesrur Ağa tayin edildiğinden, Edhem Paşa ile Kıbrıs müftüsü, Kocabaşı Abido, başpiskopos ve diğer kocabaşların Dersaadet'e gönderilmesine dair Sadaret tezkiresi gönderilmiştir (7 Mart 1845).¹³⁰

Müftülerin Mal Varlıkları

Kıbrıs adasında görev yapan müftülerin gelirleri ile ilgili çeşitli belgelerde bilgi bulunmaktadır. Lefkoşa sicilleri kadıların ticaret yaptıklarını ve adada çiftlik sahibi olduklarını göstermektedir.¹³¹ Kadılarda olduğu gibi Kıbrıs'ta müftülük yapanlar da aynı şekilde ticaretle uğraşmışlar, tarla, bağçe, çiftlik sahibi olmuşlar ve adanın önde gelen zenginleri arasında yer almışlardır diyebiliriz. Kıbrıs'ta, muhassıl, müftü, defterdar, Mevlevihane şeyhi ve sair görevli kişilere *mülga ocak* gelirlerinden verilen maaşlara ait ilam kaydında muhassıla 1.293 kuruş, Müftüye 320 kuruş, Defterdara 660 kuruş ve Mevlevihane şeyhi ve sair görevli kişilere 325 kuruş ödenmesi bildirilmektedir (12 Nisan 1842).¹³² Sultan II. Mahmut tarafından Kıbrıs muhassılına gönderilen bir emirde, Kıbrıs müftüsü ve kütüphanesi nazırı Hasan Hilmi Efendi'ye hayat boyunca verilmesi şartıyla 1.000 kuruş maaş tahsis edilmesi emredilmiş ve bu maaşın verilmeye başlandığını gösteren senedin bir an evvel merkeze gönderilmesi istenmiştir. 17 Mart 1839'dan 3 Mart 1840 tarihine kadar bir yıllık miktarı 12.000 kuruş idi. Bu miktar yukarıda da belirtildiği gibi muhassıllık gelirlerinden karşılanacaktı.¹³³ Ayrıca devlet, Kıbrıs başpiskoposu tarafından İstanbul'a gönderilen bir heyetin başvurusu üzerine, muhassıllara maaş bağlayarak, mali yetkileri ellerinden alarak bu yetkiyi 27 Mart 1838 tarihinden itibaren müftü, vücut ve reaya vekillerine vermişti. Devletin bu kararı almasında, aşırı vergilerden bunalan reayadan 200 kişinin aileleriyle adayı terk ederek Aydın ve Antalya taraflarına gitmesi de etkili olmuştur.¹³⁴

¹²⁶ BOA, KK., nr. 24, s. 189, h.; H. Çoruh, *II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın idarî, İktisadî ve İctimai Yapısı (1808-1839)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2008, s. 130 vd.

¹²⁷ KŞS, 27/109-2.

¹²⁸ KŞS, 27/114-1.

¹²⁹ KŞS, 29/165-1.

¹³⁰ KŞS, 40/28-2.

¹³¹ Erdoğan, "Meclis-i Şer", s.78.

¹³² KŞS, 39/16-1.

¹³³ BOA, HAT., nr. 699/33714-G.; Çoruh, agt, s.79 vd.

¹³⁴ Çoruh, agt, s. 91 vd.

Belgelerden anlaşıldığı üzere Kıbrıs'ta bulunan Ayayorgi çiftliğinin geliri Kıbrıs müftüsüne tahsis edilmişti. Adı geçen çiftliğin kiracısı olan Anderya veled-i Pedro'nun mahkemede çiftlik kirasından borcu olan beş bin akçeyi altı gün içinde getirmez ise borcunu altı bin akçeye çıkarmayı kabul ettiğini belirten bir taahhüt verdiği anlaşılmaktadır (3 Temmuz 1610).¹³⁵

7 Nisan 1636 tarihli bir mülk satışı belgesinden Lefkoşa Müftüsü Abdurrahman Efendi kızları Ayşe ve Hatice hatunlar için Lefkoşa'dan vefat eden Abdurrahman Çelebizade İbrahim Çelebi'nin, Lekoşa'nın Kitheriya Kefalu köyündeki on üç dönüm bahçesiyle yirmi dört dönüm tarlasını sulama haklarıyla birlikte¹³⁶ ve yine aynı tarihli bir başka kayıttan Lefkoşa'nın Ayademet köyünden Papa Prasyo'nun aynı köyde bulunan yirmi dönüm bahçesini müstemilatıyla ve sulama hakkıyla birlikte ve yine Papa Prasyo'nun köydeki kardeşi Marko ile ortak oldukları yetmiş dönüm tarlada olan otuz beş dönümlük hissesini de 33.500 akçeye satın aldığı öğrenilmektedir.¹³⁷

Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden vefat eden Ümmühani bint-i Esat Çelebi'nin varislerinin, Değirmenlik köyünde Müftü Çiftliği adlı vakıf arazisine ektiği 68 dönüm pamuk mahsulüne el koyduğu iddiasıyla Ümmühani'nin kardeşi Esat Çelebi'ye açtıkları davayı ispat ettiklerinden Esat Çelebi'nin müdahalesinin engellenip, mahsulün varislere teslim edilmesine karar verilmiştir (1 Ekim 1698).¹³⁸ Buradaki anlaşmazlık bize Değirmenlik'te bir müftü çiftliği adlı bir vakıf arazisinin olduğunu göstermektedir.

12 Ekim 1635 tarihli bir kayıttan Lefkoşa Müftüsü Abdurrahman Efendi, mahkemeye gelerek evinin duvarı inşaatında çalışırken kaza ile düşen inşaat ustası Petro'nun, hanımı Maro bint-i Servedori ile oğlu Kozma'nın huzurunda Petro'nun kaza ile düşerek yaralandığını tescil ettirdiğini görmekteyiz.¹³⁹

Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden vefat eden Kıbrıs Müftüsü Seyyid Ömer Efendi bin Seyyid Cafer Efendi bin Seyyid Ömer Efendi'nin varisleri olan oğulları Mustafa Efendi, Seyyid Mehmet Aziz Efendi, kızları Şerife Fatma, Şerife Emetullah, Şerife Salih ve Şerife Ümmügülsüm'ün, kendilerine intikâl eden Tuzla'nın Çite köyündeki on beş dönümlük bahçeyi müstemilatıyla birlikte Fransız tüccarlar Gregori veled-i Aleksandri ve Koçi veled-i Filipo ve Cagone veled-i Cagone'ye bin otuz kuruşa satıp babalarının tüccarlara olan yedi yüz kuruş borcunu ödeyip kalan kısmını aldıklarını bildirmişlerdir (25 Kasım 1729).¹⁴⁰

27 Temmuz 1730 tarihli bir başka mülk satışı belgesinden Lefkoşa Müftüsü Osman Efendi bin Mehmet Efendi Lefkoşa'ya bağlı Değirmenlik nahiyesinin Pano Horside Mahallesi'nde bulunan on buçuk dönümlük bahçesini müstemilatı ve sulama hakkıyla birlikte Lefkoşa'nın Ayakeşano Mahallesi'nden Asti oğlu Anzoli'ye 1.350 kuruşa satmıştır.¹⁴¹ Burada da görüldüğü üzere müftü efendi bahçesini bir gayrimüslime rahatlıkla satabilmekteydi.

Kıbrıs eski müftülerinden Hacı Hüseyin Efendi 14 Haziran 1778 tarihinde Şarabizade Osman Ağa'dan satın aldığı Çerkez cariyeye ve onun oğluna karşılık Osman Ağa'ya 550 kuruşluk bir borç senedi vermişti.¹⁴²

Lefkoşa'dan ölen Zankalakzade Hacı Mehmet Ağa'nın borçlarının çok olmasından dolayı Basmacılar sokağında bulunan altı buçuk adet dükkanda olan hisseleri Suk-i Sultanide yapılan

¹³⁵ KŞS, 3/161-6.

¹³⁶ KŞS, 4/156-1.

¹³⁷ KŞS, 4/156-2.

¹³⁸ KŞS, 6/28-4.

¹³⁹ KŞS, 4/118-2.

¹⁴⁰ KŞS, 13/157-3; KŞS, 14/67-1.

¹⁴¹ KŞS, 13/188-1.

¹⁴² KŞS, 20/136-2.

*açık artırma sırasında müftü Seyyid Mehmet Efendi tarafından 530 kuruşa satın alınmıştır (5 Nisan 1805).*¹⁴³

Lefkoşa'nın Arap Ahmet Paşa Mahallesi'nden belge tarihinden on dört sene önce ölen Ayntabî (Antepli) Müftü el-Hac Ali Efendi ibn-i Mustafa'nın varisleri olan eşi Mustafa kızı Ayşe ile çocukları Hatice, Sitti Nefise, Fatma ve Mustafa Efendi'nin kendilerine intikal eden evi yine vefat eden Morali Hacı Mehmet Efendi bin Hacı İbrahim'in mirasçıları vekili olan Hafız Mustafa Efendi bin Mustafa'nın başkasına sattığını ispat ettiklerinden hisselerine karşılık dört yüz kuruş alarak şikayetlerinden vazgeçmişlerdir (14 Mart 1809).¹⁴⁴ Bu belgede karışıklığa neden olan Hafız Mustafa Efendi müftü katibi idi.

21 Haziran 1810 tarihli bir çiftlik satışında devrin müftüsü olan Müftü Hüseyin Zühtü'nün ödediği miktar 175.000 kuruştur. Kıbrıs tercümanı Acı Yorgaki veled-i Yanni'nin ölümü üzerine mirasçıları olan eşi Marotya veled-i Pavlo ile çocukları Hanna, Maryo, Sigino, Yanaki, Hristodolo ve Mihail kendilerine miras kalan Kolokoş ve Ayapavlo çiftliklerini müstemilatı ve civarındaki arazilerle birlikte Müftü Hüseyin Zühtü'ye 175.000 kuruşa satmışlardır.¹⁴⁵

(....Lefkoşa kurbunda vâki' Ayapavlo Çiftliği demekle ma'rûf tahtânî beş bâb oda ve bir matbah ve bir bâb samanlık ve bir bâb öküz âhûru ve iki bâb davar mandırası ve dört yüz re's ağnâm ve altmış üç re's keçi ve dört çift öküzü ma'a edevât ve inde'l-ahâlî ma'lûmü'l-hudûd otuz dönüm hâssa tarla ve altı yüz dönüm kıraç tarlalar ile kurbunda Kanlı dere ta'bîr olunur derenin seyl suyundan çiftlik-i mezkûra cereyân eden mâ'-i lezîz-i cârîsi mecrâsına tebe'îyyetle bir havz-ı kebîr ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi müstemil iki dönüm bağçe ve çiftlik-i mezkûra yarım sâ'at mesâfede kâ'in kezâlik Kolokoş Çiftliği demekle ma'rûf ma'lûmü'l-hudûd ve'l-müstemilâtî's-sâ'ire lede'l-müzâyede sâlifü'l-beyân Ayapavlo Çiftliği hudûdunda bir bâb kenîse ile cânib-i şarkîsi ittisâlinde bir bâb sağır oda ve etrâf-ı erba'asından....)

6 Şubat 1825 tarihli bir mülk satışı belgesinde Kıbrıs ahalisinden olup Rum isyanına karışıp firar eden Papa Sava oğlu Kibiryanos'un İklîro köyünde bulunan otuz beş dönümlük tarlası ile Acı Monik'in Afanya köyünde bulunan yirmi dört dönümlük tarlalarının yapılan müzâyede ile Kıbrıs eski Müftüsü Seyyid Mustafa Arif'e satılıp dellaliye vergisi ile muacelesine karşılık elli sekiz kuruş tahsil edilerek kendisine mülknamesi verildiğinden hiç kimsenin tasarrufuna müdahale ettirilmemesi emredilmektedir.¹⁴⁶

Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden Müftü Menteşizade Seyyid Hasan Hilmi Efendi'nin, aynı mahallede Buğday pazarında bulunan konağını müstemilatıyla birlikte eski Müftü Mehmet Efendi'nin kızı Ayşe Hanım'a 10.000 kuruşa satmıştır (2 Mayıs 1842).¹⁴⁷

Kıbrıs Muhassılığı temettuatından aylık 500 kuruş maaş tahsis edilen eski müftü Mustafa Efendi için tavsiye mektubu yazılmıştır (23 Kasım 1836).¹⁴⁸ Kıbrıs'ta 12 Nisan 1842 tarihinde müftü, defterdar, Mevlevihane şeyhi ve sair görevli kişilere *mülga ocak* gelirlerinden verilen maaşlara ait ilam kaydında müftülere verilen yıllık maaşın 320 kuruş olduğunu görmekteyiz.¹⁴⁹

1848 yılı Mesarya'nın iltizamı mahsulünden Haralanbo'nun peksimet imali için eski Muhassıl Adil Paşa'ya, Müftü Ahmet Hulusi Efendi ve ortakları aracılığıyla sattığı buğday bedeli olarak alınan paradan ölen Haralanbo'nun kısmına düşen 6.900 kuruşu varislerine teslim

¹⁴³ KŞS, 24/83-1.

¹⁴⁴ KŞS, 27/3-21.

¹⁴⁵ KŞS, 40/148-1.

¹⁴⁶ KŞS, 31/102-2.

¹⁴⁷ KŞS, 39/18-2.

¹⁴⁸ KŞS, 36/101-1.

¹⁴⁹ KŞS, 39/16-1.

etmişlerdir (28 Kasım 1849).¹⁵⁰ Burada da görüldüğü gibi müftüler ortaklık kurarak ticaret yapabilmekteydiler.

15 Şubat 1851 tarihli bir mülk anlaşmazlığı davasında Lefkoşa Balık pazarı yanında bulunan dükkanlardan birinin de Müftü Ahmet Hulusi Efendi'ye ait olduğunu öğrenmekteyiz.¹⁵¹ Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden vefat eden Hacı Hüseyin Himmeti Efendi bin Ahmet bin Abdullah'ın satılıp varisleri olan hanımı Hacı Hafız Mustafa Efendi kızı Emine ile çocukları Ahmet, Naim, Ayşe ve Rahime arasında taksim edilen terekesi incelendiğinde Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden ölen Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin 11.946 ile 3.000 kuruş alacağı olduğu görülmektedir (21 Mart 1858).¹⁵²

Kıbrıs Müftüsü Mehmet Raci Efendi'nin borçlu olarak ölen eşi Rahime Kadın'ın annesi Fatma Kadın'a ait olup Değirmenlik kazasının Dizdar köyünde bulunan zeytin ağaçlarındaki hissesinin müzayede suretiyle Lefkoşa İdare Meclisi azasından Hacı Ahmet Raif Efendi bin Hacı Hüseyin Efendi'ye satılarak elde edilen gelirle alacaklılara olan borçlar ödenmiştir (15 Mart 1873).¹⁵³

Kıbrıs adasında görev yapan müftülerin birçoğunun varlıklı insanlar oldukları çeşitli ticari belgelerden ve tereke kayıtlarından anlaşılmaktadır. Ancak müftülerin varlıklı olmaları çocuklarının maddi durumlarının da iyi olduğu anlamı taşımamaktadır. Borçları terekesinden fazla olduğu halde vefat eden Lefkoşa'nın Abdi Çavuş Mahallesi'nden Ahmet İnayet Efendi bin Müftü Mehmet Raci Efendi'nin, aynı mahallenin Müftü Efendi sokağının beş numarasında bulunan ev ve müştemilatındaki hissesinin müzayede suretiyle hanımı Hacı Ahmet Ağa kızı Nezahat Hanım 3.200 kuruşla satın almıştır. Satıştan elde edilen paranın borçlulara dağıtılmak üzere vasi tayin edilen Meclis-i İdare-i Liva Başkatibi Mehmet Avni Efendi'ye teslim edilmiştir (29 Temmuz 1870).¹⁵⁴

Lefkoşa'nın Abdi Çavuş Mahallesi'nden Müftü Mehmet Raci Efendi'nin eşi Hacı Ahmet Ağa kızı Rahime Hanım'ın, aynı mahallede Müftü Efendi sokağının beşinci numaralı ev ve müştemilatında olan yarım hissesini kardeşi İzzet Efendi'ye satmıştır (15 Ağustos 1870).¹⁵⁵

Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden ölen Mehmet Raif Efendi ibn-i Müftü Ahmet Hulusi Efendi ibn-i Müftü Hüseyin Efendi'nin, mirası eşi Hacı Mahzar kızı Akile Hanım ile oğlu Ahmet Hulusi'ye intikal ettikten sonra Ahmet Hulusi'nin aynı mahallede babasından kalan evden hisse talebiyle açtığı dava neticesinde; evin Mehmet Raif Efendi'nin ölmeden önce eşi Akile Hanım'a ait olduğunu söylediğinin anlaşılması üzerine dava reddedilmiştir (19 Ağustos 1870).¹⁵⁶

Lefkoşa'nın Ayaluka Mahallesi'nden vefat eden Hacı Petri veled-i Hacı Salamo'nun satılıp, mirasçılara paylaştırılan terekesinde alacaklılar arasında merhum müftü efendi kölesi Abdülbaki'nin 6 kuruş, 10 para ile Sufi Molla Mehmet, tabi'-i merhum müftünün 770 kuruş alacağı olduğu anlaşılmaktadır (19 Haziran 1850).¹⁵⁷

2 Mayıs 1866 tarihli bir hibe kaydında Kıbrıs müftüsü Mehmet Raci Efendi karşımıza çıkmaktadır. Lefkoşa'nın Abdi Çavuş Mahallesi'nden Kıbrıs Müftüsü Mehmet Raci Efendi'nin,

¹⁵⁰ KŞS, 42/39-2.

¹⁵¹ KŞS, 42/137-1.

¹⁵² KŞS, 44/154-1.

¹⁵³ KŞS, 51/71-2.

¹⁵⁴ KŞS, 49/281-1.

¹⁵⁵ KŞS, 49/282-2.

¹⁵⁶ KŞS, 49/285-1.

¹⁵⁷ KŞS, 42/71-1.

aynı mahallede bulunan ev ve müştemilatının üçte birer hissesini büyük oğlu Ahmet İnayet Efendi ile eşi Hacı Ahmet Ağa kızı Rahime Hanım'a hibe etmiştir.¹⁵⁸

Müftülerin Vekillikleri

Kıbrıs'ta görev yapan müftüler asli görevlerinin yanında güvenilir insanlar oldukları kabul edildiğinden dolayı isteyen kişilere mahkemelerde vekalet ettikleri kayıtlardan öğrenilmektedir. Lefkoşa'nın Debbağhane Mahallesi'nden Veli Ağa bin Nurullah ve kız kardeşi Ümmühani'nin, aynı mahallede bulunan evlerini müştemilatıyla birlikte Mustafa Ağa bin Nurullah Ağa'ya satarlarken Ümmühani adlı kadını mahkemede Müftü es-Seyyid Ömer Efendi ibn-i es-Seyyid Cafer Efendi vekaleten temsil etmiştir (22 Mayıs 1717).¹⁵⁹

İstanbul'da Vezneciler semtinde Camcıali Mahallesi'nde ikamet eden Mehmet Sait Bey, Lefke'nin Flasu, Ayabıfan, Karpasa, Linu, Aya Nikola ve Aya Yorgi; Omorfa'nın Masari ve Nicide köyleri ile Girne'nin çeşitli yerlerinde sahibi olduğu çiftlikler, hayvanlar, bahçeler, değirmenler ile zeytin ve incir ağaçlarını, vekili Kıbrıs Müftüsü Seyyid Hasan Hilmi aracılığıyla Lefkeli Hacı Emin Ağa ile Evrihu köyünden Timestoklu veled-i Hristoğlu'ya 80.600 kuruşa satmıştır (6 Temmuz 1842).¹⁶⁰

Müftü Terekeleri

Tereke kayıtları ölen müftülerin mirasçılarına paylaştırılan malları içerdiği gibi görev yapan müftülerin mal varlıkları hakkında bilgi edinebilmemize yardımcı olmaları bakımından da önem taşımaktadırlar. Ayrıca müftülerin mal varlıkları içerisinde bulunan kullandıkları kitaplar hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden ölen Lefkoşa Müftüsü Seyyid Ömer Efendi bin Seyyid Cafer Efendi bin Seyyid Ömer Efendi'nin terekesi 17 Kasım 1829 tarihinde kurulmuştur. Seyyid Ömer Efendi'nin mirasçıları ise çocukları Seyyid Mustafa Efendi, Seyyid Mehmet Aziz Efendi, Şerife Fatma, Şerife Emetullah, Şerife Saliha ve Şerife Ümmügülsüm idi. Yalnız tereke incelendiğinde sadece ölen es-Seyyid Ömer Efendi'nin mal listesi bulunmaktadır. Bu listedeki malların toplam değeri ise 585.539 akçe (2927,68 kuruş) olduğu hesaplanmaktadır.¹⁶¹ Bu arada 25 Kasım 1729 tarihinde Ömer Efendi'nin çocukları babalarından kendilerine kalan Tuzla'nın Çite köyündeki çiftliği 1.030 kuruşa satarak babalarının borçlarını ödemişlerdir.¹⁶² Ancak bu satışa hissedarlardan Seyyid Mehmet Aziz Efendi karşı çıkmış ve satışın iptali için 17 Temmuz 1732 tarihinde dava açmıştır. Bunun yanında ilgili davada araya girenler tarafları uzlaştırmış ve Seyyid Mehmet Aziz Efendi 200 kuruş ve bir donluk çukaya hissesini satmaya razı olmuştu.¹⁶³ Tereke kaydında ise çiftliğin değeri 300.600 akçe (1.530g) olarak belirtilmişti.

Belgelerde karşılaştığımız bir başka tereke kaydı ise 11 Kasım 1813 tarihinde ölen Lefkoşa Müftüsü Seyyid Mehmet Hasip Efendi bin Seyyid Hüseyin Efendi'ye aittir. Seyyid Mehmet Hasip Efendi'nin müzayede ile satılıp, varisleri eşi Mustafa kızı Hatice, annesi Derviş kızı Akile Hatun, büyük kızı Ayşe Hatun, küçük kızı Şerife Akile'ye ve *li-ebeveyn* erkek kardeşleri es-Seyyid Mustafa Arif Efendi, es-Seyyid Ali Efendi ve es-Seyyid Ahmet Efendi ile *li-ebeveyn* kız kardeşi Fatma Hatun'a taksim edilen terekesi yüz altmış sekiz sehmden ibarettir. İlgili terekede en fazla dikkat çekenlerden biri de müftü efendinin kitaplarıydı. Terekedeki en değerli kitaplar arasında *Fetâvâ-yı Hayriyye* 146 kuruş, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* 100 kuruş, 2 ciltlik *Behcetü'l-Fetâvât* 90 kuruş,

¹⁵⁸ KŞS, 47/77-2.

¹⁵⁹ KŞS, 9/27-2.

¹⁶⁰ KŞS, 39/27-1.

¹⁶¹ KŞS, 13/222-1.

¹⁶² KŞS, 13/157-3.

¹⁶³ KŞS, 14/67-1.

2 ciltlik Naima tarihi 40 kuruş, İbn-i Kemal tarihi 50 kuruş ve Raşit tarihi ise 25 kuruş yer almaktadır. Seyyid Mehmet Hasip Efendi'nin terekesindeki gelirler 3 bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm genel eşyalar, kitaplar vb. 18.871 kuruş olarak, ikinci bölümde alacaklar 39.495 kuruş ve son bölümde ise mülkleri (dükkan, bahçe, tarla, çiftlik, ev, tarla vb) 36.021 kuruş olarak belirlenmişti. Terekenin toplam değeri 94.387 kuruştur. Masraflar (24.954 kuruş) çıktıktan sonra mirasçılara paylaştırılan miktar ise 69.433 kuruştur.¹⁶⁴

Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden ölen Müftü Ahmet Hulusi Efendi bin Müftü Hüseyin Efendi'nin terekesi, müzayede ile satılarak elde edilen gelir mirasçıları olan çocukları büyük oğlu Mehmet Raif Efendi, büyük kızı Ayşe ve küçük kızı Naile Hanımlar arasında paylaştırılmıştır (15 Temmuz 1857). Söz konusu terekede de kitaplar özellikle fetva kitapları ön plana çıkmaktadır. Ahmet Hulusi Efendi'nin terekesi incelendiğinde diğerlerinde olduğu gibi gelirler 3 bölüme ayrıldığı görülmektedir. Birinci bölümün değeri 70.527 kuruş, mülklerin olduğu ikinci bölüm 183.160 kuruş ve alacakların olduğu üçüncü bölüm ise 226.314 kuruş değerinde idi. Masraflar için ise 39.585 kuruş 36 para ödenmiştir. İlgili kayıta masraflar çıktıktan sonra ise mirasçılara 446.881 kuruş 4 para paylaştırıldığı belirtilmektedir. Ancak tüm rakamlar toplandığında 15 kuruşluk bir toplama hatası yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁵ Her iki tereke de incelendiğinde her iki müftünün ihtiyacı olanlara borç para verdikleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca terekelerden adı geçen müftülerin geniş bir mülk çeşidine sahip oldukları öğrenilmektedir.

Sonuç olarak Kıbrıs adasında görev yapan müftüler toplumdaki herkes tarafından güvenilir insanlar olarak kabul edildiklerinden dolayı hemen her türlü olayda bilirkişi olarak yer aldıkları gibi nezaret, vekillik, vasilik de yapmışlardır. Müftülerin verdikleri fetvalar sayesinde karışık birçok olayın çözülmesi sağlanmıştır. Bu kadar önemli görevleri olmasına karşın bazı müftüler yetkilerini kötüye kullanmışlar ve cezalandırılmışlardır. Kimi dönemlerde Kıbrıs'taki müftüler arasında çekişme olduğu belgelere yansımıştır. Ayrıca Kıbrıs adasında görev yapan müftülerin yerli oldukları ve bazı aileler arasında müftülüğün dolaştığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Toplumun zenginleri arasında olmaları da müftülük makamının cazibesini artırmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Kıbrıs Şer'î Sicil Defterleri (KŞS, 1-53)
BOA, KK., nr. 24, s. 189, h.
BOA, HAT., nr. 699/33714-G.
BOA, İ.DH. 50606, (5.7.1876).
BOA. YEE. 68/12, (Ocak 1877).

Basılı Yayınlar

AKGÜNDÜZ, Ahmet, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'îye Mahkemeleri ve Şer'îye Sicilleri", **Türkler**, Cilt X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
AYDIN, Mehmet Akif, "Osmanlıda Hukuk", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Cilt I, İstanbul 1994.
ÇORUH, Haydar, **II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın idarî, İktisadî ve İctimaî Yapısı (1808-1839)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2008.

¹⁶⁴ KŞS, 28/126-3.

¹⁶⁵ KŞS, 44/137-1.

- ERDOĞRU, Mehmet Akif “Osmanlı Kıbrıs’ında Meclis-i Şer”, **Kıbrıs’ta Osmanlılar II**, Lefkoşa 2009.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif, “Girne Mili Arşivinde Korunan 1633 Tarihli Bir Mülkname: Lefkoşa Kadısı Sadeddin Efendi Oğlu Ahmet Efendi Mülkü”, **Kıbrıs’ta Osmanlılar II**, Lefkoşa 2009.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif, “Osmanlı Kıbrıs’ında İhtida”, **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir 1999.
- JENNINGS, Ronald C., **Christians and Mulims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640**, New York 1993.
- İNALCIK, Halil “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, **Belleten**, Cilt XXVIII Sayı 112, Ankara 1964.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Cilt I, İstanbul 1994.
- LEWİS, Bernard, **İstanbul and the Civilization of the Ottoman Empire**, Oklahama 1963.
- MADİN, Ebulula “Fetva”, **İA**, Cilt IV, İstanbul 1977.
- ORHONLU, Cengiz, “Tercümân”, **İA**, Cilt XII/I, İstanbul 1979.
- ÖZKUL, Ali Efdal, **Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750**, Ankara 2010.
- PEİRCE, Leslie **Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet**, İstanbul 2005.
- SAHİLLİOĞLU, Halil “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi”, **Belgeler**, IV/7/8, Ankara 1967.
- SAMANİ, Hasan **Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin “Osmanlı Toplumu”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Cilt I, İstanbul 1994.

İSTANBUL'UN TEMEL İHTİYAÇLARINDAN MAHRUKÂTIN (ODUN VE KÖMÜR) ÖNEMİ VE MAHRUKÂT ARZ PİYASASI (1789-1918)*

*Muharrem ÖZTEL***

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin idari ve askeri merkezi olan İstanbul, bu özelliklerinin bir sonucu olarak sahip olduğu yüksek nüfus miktarı ve yoğunluğuyla asırlarca devasa bir tüketim merkezi olma özelliğini korumuştur. Bu şartlar altında geleneksel bir anlayışın devamı olarak piyasada ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin bol, ucuz ve kaliteli olmasını sağlamakla kendisini sorumlu ve yetkili gören *İdare*, temel tüketim maddelerinin ve bunlar içerisinde özellikle mahrukâtın (odun ve kömür) temini için mal ve hizmet piyasasını, kurumsal ve kişisel görevlendirmelerle, bakanlıklar seviyesinde gerek üretim ve gerekse arz sürecinde sürekli takip ederek kontrol altında tutmanın gayreti içerisinde olmuştur. Bu süreçte piyasada mahrukât miktarının ve fiyatının takibi, problemlerin tespiti ve çözüm için alınacak tedbirlerin uygulanmasında Dâhiliye Nezareti ve (1855'ten sonra) Şehremaneti daha aktif olmak üzere Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Orman Maden ve Ziraat Nezareti (1893'ten sonra) görev alan idari birimler olmuştur.

Bu çalışmada İstanbul için “temel ihtiyaçlardan olan” odun ve kömür piyasası çeşitli yönleriyle incelenmiştir. İstanbul halkı için odun ve kömür bir tüketim maddesi olarak önemli olmakla birlikte temel üretim faktörlerinden ve üretim için en önemli girdilerden biri olarak da asırlarca önemini korumuştur. Gündelik hayatta tüketici kesimlerin ve sanayinin vazgeçilmez enerji kaynağı olan bu maddelerin İstanbul piyasası için önemi, arz piyasası, üretim sahaları, üretim aşamaları ile mahrukât piyasanın kontrolünde devletin rolü ve yöntemi Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynakları temel alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul'un iaşesi, odun ve kömür (mahrukât), mahrukât arz piyasası

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi İİBF, İktisat Tarihi, El-mek: moztel61@hotmail.com

ONE OF THE BASIC NEEDS OF ISTANBUL (1789-1918): THE IMPORTANCE AND SUPPLY MARKET OF FUEL (FIREWOOD AND COAL)

ABSTRACT

With the amount and density of its population, Istanbul, the administrative and military center of the Ottoman Empire, survived for centuries as the center of a massive consumption. The basic issue had always been the matter of supply of the essential needs of the population of the capital. Administration, as a continuation of a traditional understanding, had seen itself competent and responsible for ensuring the required goods and services on the market to be abundant, cheap and of good quality. By personal and institutional appointments and by continuous monitoring, control and orientation at the ministerial level in the process of both production and also supply, the administration had been in the effort of keeping under control the market of goods and services for the supply of basic consumption goods and especially fuel (*mahrūkât*) within them.

In this study, fuel (wood and coal) that is “one of the basic needs” for Istanbul is discussed. For ages, besides being important consumption goods for the people in Istanbul, wood and coal have also been basic production factors and two of the most important inputs for consumption. The importance of these goods for the market in Istanbul, their supply market, production areas, the methods and role of the government in the control of the market and in the production steps of these indispensable goods that are sources of energy for everyday life, consumption and industry have been investigated on the basis of the resources of the Prime Ministry Ottoman Archives.

Key Words: Istanbul’s provisioning, wood and coal (*mahrūkât*), *mahrūkât* supply market

Giriş

İstanbul asırlar boyu iktisadi, siyasi ve askeri bir merkez olarak, Osmanlı Devleti’nin nüfus miktarı ve yoğunluğu en fazla olan şehri olmuştur. İstanbul’un yirminci yüzyılın başlarındaki nüfusu 1.129.655 kişiydi¹. Bununla birlikte 1910-1911 (1326) yılındaki resmi istatistik verilerine göre İstanbul’un sahip olduğu nüfus yoğunluğunun 176 kişi/km² ile en fazla olduğu bir merkez olması inceleme konumuz olan *mahrūkât* piyasası açısından önemli sonuçlar doğurmuştur².

Bu muazzam nüfusun ihtiyaçları her zaman nüfusun büyüklüğü nispetinde devasa boyutlarda olmuştur. İdari merkez olmasıyla birlikte saltanat hayatının özelliklerine sahip bir tüketim merkezi olan İstanbul’un tüketici karakteri ağır basmaktaydı. Bu ağırlık artan nüfus ve nüfus yoğunluğuyla birlikte asırlar içinde daha da belirginleşmiştir. Bu artışa paralel olarak temel tüketim maddelerinin temin edildiği üretim alanlarının geniş Osmanlı coğrafyasına yayılması

¹ 1335 senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1337, s. 50.

² Senelik İhsaiyat-ı Maliye, II. Sene 1326, Maliye Nezareti Matbaayı Amire, İstanbul, 1329, s.2; Muharrem Öztel, “Osmanlı Devleti’nde Sosyoekonomik Yapısıyla Önce Çıkan Vilayet ve Sancakların Kamu Maliyesindeki Yeri ve Önemi (1325-1327/1909-1912)”, *Maliye Dergisi*, sayı 160, Ocak-Haziran 2011, s.204-227.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

*İdare*³ nezdinde iâşe sorunlarının daha da ağırlaşmasına neden olmuştur. Tüm ağırlığına rağmen dönemin ifadesiyle İstanbul'un "*havaic-i asliyesi*"ni oluşturan temel tüketim maddelerinin yılın her ayında kesintisiz bir şekilde bol ve uygun fiyat seviyelerinde sağlanması *İdare*'nin hassasiyetle üzerinde durduğu ve planladığı bir problem ve mücadele alanıydı. Osmanlı Devleti'nde zamanla, takip edilen iktisadi sistem ve politika değişse de değişmeyen husus her halükarda sarayın, ordunun ve halkın ihtiyaçlarının temininde piyasada bir sıkıntıya meydan verilmemesi için "*geleneksel bir titizliğin*" ifadesi olarak gösterilen gayrettir⁴.

İstanbul'un ihtiyaçları içerisinde birçok iş kolunda ve sektörde imalatın sürmesi için hammaddenin temin edilmesi ve tüketici piyasası için mal ve hizmet arzının kesintisiz sürdürülebilmesi her zaman önemini korumuştur. Piyasada temel yiyecek maddelerinin akışında sürekliliğinin sağlanması ve insanların ihtiyaçlarını karşılamada geçici de olsa sıkıntıya düşülmemesi için piyasalar iyi işlemeli, mal ve hizmet üretimi ve arzında sorun yaşanmamalıydı. Piyasada mal ve hizmet miktarı Osmanlı iktisadi dünya görüşünün klasik ilkelerinden olan provizyonist anlayışın gereği olarak bol ve ucuz olmalıydı⁵.

Asırlar boyu İstanbul'un iâşe ikmalini sağlamakla adeta görevli olan şehri çevreleyen yakın ve nispeten uzak coğrafya olmuştur⁶. Bu yolda çevre, bölge ve şehirler İstanbul'un ihtiyaçlarını temin etmek için çalışmış ve üretmiştir. Ürün fazlalıklarını Pâyitahta göndermiştir. Zira tüm ülkedeki artı ürünün öncelikle Pâyitaht'ın ikmal için getirilmesi bir zorunluluk olarak görülmekteydi⁷. Dünyanın her tarafında merkez şehirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için takip edilen politikada olduğu gibi İstanbul da çevre kentlerin hizmetlerini kendisine tabi kılmıştır⁸. Çünkü iktisadi bir merkez olmanın ötesinde İstanbul, devletin başkentidir ve devlet merkezi olmanın beraberinde getirdiği hassasiyetlere sahiptir. Şehri çevreleyen coğrafya asırlar boyu bu hassasiyetleri karşılamada üzerine düşeni yapmıştır. İstanbul ile çevre bölgelerin arasındaki bu ticari ilişkinin etkileri çift yönlüdür. Zira Pâyitaht ile uzun asırlar boyu oluşan bu ticari ilişkinin bu coğrafyalardaki iktisadi hayat üzerindeki müspet yapısal etkileri son derece önemlidir. Bu ilişki zaman içerisinde diğer şehirlerin iktisadi gelişmesini sağlamış, halkın refahının ve yaşam standartlarının artmasını beraberinde getirmiştir⁹.

İstanbul'un "*temel ihtiyaçlarından olan malların temini meselesi*" devletin göç ve iskân politikalarını da etkileyecek derecede öneme sahip bir konu olmuştur. Göç probleminin birçok nedeni ve sonucu olmakla birlikte buradaki çalışmaya dâhil kısmı, İstanbul'un iâşesinin temini sorununun büyüklüğü ve bunun doğrudan şehirdeki nüfus miktarıyla ilgili oluşudur. Devletin sınırları dâhilinde yerleşik vatandaşların değişik nedenlerle başka bölge ve şehirlere göç etmek

³ *İdare* iâşe işlerinde görevli idari birimleri de içine alan ama genel olarak Osmanlı Devleti idaresi ve iradesi anlamında kullanılmıştır.

⁴ Bruce McGowan, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, 1600-1914, Eren yay., 2000, c.2, s. 844.

⁵ Mehmet Genç, **Devlet ve Ekonomi**, Ötüken yay., İstanbul 2000, s.80-81.

⁶ Bu coğrafyanın ve buralarda üretilip İstanbul'a sevk olunan ürünlerin 17.yüzyıla ait ayrıntılı bir dökümü için bkz. İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c.1, 2000, s.228-229; Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1993, s.99. 17.yüzyılın ikinci yarısına ait bir döküm için bkz. Robert Mantran, **17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, (çev.M.Ali Kılıçbay, Enver Özcan), c.1, TTK Ankara 1990, s.196-197.

⁷ Ahmet Uzun, **İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857**, TTK yay., Ankara 2006, s.1.

⁸ Fernand Braudel, **Civilisation Matérielle, Economie et Capitalisme**, XV-XVIII siècle, 3 cilt, Paris, 1979,I, s.494'ten aktaran: Faroqhi, "Krizler ve Değişim, 1590-1690", **Osmanlı İmparatorluğunu Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (ed.Halil İnalçık Donald Quataert), cilt 2, Eren yay., s.623.

⁹ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c.1, 2000, s.235. Fakat Faroqhi, başkente akması gereken ürünlerin zaman zaman Bursa ve Edirne tarafından çekilmesine *İdare*'nin müdahale etmesinin bu iki kenti olumsuz etkileyen sonuçlar doğurduğunu ifade eder. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1993, s.97.

arzusu ve teşebbüsü sürekli devam eden bir sorundu. Devlet İdaresi özellikle son asırlarda ülkeyi iktisadi, sosyal ve kültürel birçok açıdan zarara uğratan bu tür teşebbüsleri engelleyerek başkentin nüfus yapısı ve miktarını kontrol altında tutmanın mücadelesini vermiştir. Ancak yine de Anadolu ve Rumeli'den birçok vatandaşın İstanbul'a göçleri önlenemeyince çeşitli uygulamalar devreye girmiştir. Bunların birinde, 1746 Ocak ayında çıkarılan bir fermanla göçlere engel olma adına her kaza vatandaşının birbirlerine kefil edildiği görülür¹⁰.

Yine 1886-1887 (1304) yılında kıtlık nedeniyle Ankara'dan İstanbul'a gitmek amacıyla yola çıkmış üç yüz kişilik gurubun ulaştığı İzmit'te alıkonulması, geçici olarak iskân ve işlerinin temin edilmesi ile birlikte bu gurubun İstanbul'a gitmelerine müsaade edilmemesi istenmiş ve bu tür göçlerin engellenmesine de azami dikkat edilmesi gereği vurgulanmıştır¹¹.

Özellikle savaşlar ve toprak kayıpları dolayısıyla İstanbul'a gelen muhacir nüfusun geneli Anadolu'da uygun vilayetlerde iskân edilmiştir. Ancak bunların içinde erbab-ı sanat olanlardan işleri İstanbul'daki akrabaları tarafından temin edilenlere yerleşme izni verildiği görülür. İstanbul'da bulunan muhacirler içinde işsiz, güçsüz ve başıboş olanların yerleşmelerine müsaade edilmemiş ve bunlar uygun vilayetlere gönderilmiştir¹². Kalifiye olmayan göçmenlerin İstanbul'da yerleşmelerine müsaade edilmemesinin nedenleri içinde en önemlisi, bu insanların işlerinin problem olmasıyla birlikte bu durumun şehrin işlerine muhtemel olumsuz etkileriydi.

Netice itibariyle işe sorunlarını bilmeden İstanbul'u anlamak, İstanbul örneği göz önüne alınmadan işe meselesini kavramak zor gibidir¹³. İstanbul'da mahrukât arz piyasası konusuna odaklanan bu çalışma bu çerçevede değerlendirilebilir.

1. Mahrukâtın (Odun ve Kömür) Önemi

İstanbul'un işesinde halkın ihtiyacı olan odun ve kömürün temini meselesi, her dönemde diğer birçok ihtiyaçla kıyas edilemeyecek derecede, başlıca ve önemle üzerinde durulması gereken zorunlu ve temel ihtiyaçlardan görülmüştür. Zira Mahrukâtın kullanım alanları üretimden tüketime geniş bir yelpazeye yayılmaktaydı. Bu ürünlerin İstanbul'da kullanımı başlıca üç kesim için önemliydi. Bunlar kamu kurumları, çeşitli imalat sektörleri ve tüketici kesimlerdi. Özellikle tüketici kesimler içinde halk için odun ve kömürün ihtiyaçlar listesindeki yeri ve önemi en başta gelen birkaç temel ihtiyaç maddesi arasındaydı.

Mahrukâtın önemi, kamu kuruluşlarının, üreticinin ve tüketicinin sürekli talep ettiği temel ihtiyaç maddelerinden olmasından kaynaklanmaktaydı. Mahrukât fiyatındaki bir artış, miktarındaki bir azalma veya kış aylarının sert geçmesi gibi piyasayı etkileyecek gelişmeler sonucunda ortaya çıkması muhtemel sorunların giderilmesi için yapılan çalışmalarda ve gerçekleştirilen yazışmalarda özellikle fakir halkın bir sıkıntıya düşmemesi gereği, sürekli ve ısrarla vurgulanan noktalardandı.

Mahrukât piyasasında özellikle kış mevsiminde bir daralmaya ve fiyat artışına meydan vermeyecek derecede arz bolluğunu sağlamak için *İdare*'nin üst düzey bir gayret sarf ettiği görülür. Bu gayret çalışma boyunca incelenen resmi yazışmalara net bir şekilde yansımıştır. Bu gayretin bir ifadesi olarak, odun kesim ve nakil işlerinin zamanında ve titizlikle takip edilmesini sağlamak için gerçekleştirilen yazışmalarda uyarıcı, sorumluluk yükleyici ve işin ehemmiyetini vurgulayıcı ifadelerin kullanılması sık karşılaşılan bir durumdu¹⁴.

¹⁰ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.50.

¹¹ BOA, *DH.MKT.*, 1433/104, 1304 L 29.

¹² BOA, *DH.MKT.*, 1569/16, 1306 Ra 24.

¹³ Sabri Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Mayaş Yayınları, Ankara 1984, s.67-68.

¹⁴ BOA, *A.MKT.UM.*, 199/4, 1271 L.6, vr 1-2; *DH.MKT.*, 2308/1, 1317 L 19; *DH.MKT.*, 2296/150, 1317 N 13.

Temel ihtiyaç maddelerinden mahrukâtın yeterli miktar ve uygun fiyatla piyasada bulunması meselesi, her zaman saltanat makamının nezdinde en üst düzeyde sahiplenilmiştir. Bu konuda “*padişahımız efendimiz hazretlerinin hassı emal hümayun-ı mülükâneleri, ehâlinin refahı ve teshilata mazhariyetleri*” anlayışı hâkimdi. Halkın refahının temini hedefine odaklanan bu anlayış, bu günün değerlenirmesiyle, *İdare*'nin sosyal devlet sorumluluğu hassasiyeti içerisinde hareket ettiği şeklinde yorumlanabilir¹⁵.

İstanbul'da mahrukât piyasası planlı programlı bir şekilde izlenirdi. Odun ve kömürün piyasadaki miktarı bahar ve yaz ayları ile birlikte sürekli kontrol altında tutulup, kış mevsimine kadar İstanbul'a gelen ve gelmesi gereken mahrukât miktarı takip edilirdi. Piyasadaki odun ve kömür arzının takibinde önceki yılların tecrübesinden faydalanılırdı. Bir önceki yılın Haziran ayına nispetle cari yıl ve ayda İstanbul'a gelen odun ve kömür miktarında bir yetersizlik söz konusu ise mahrukât bürokrasisinde hareketlilik başlardı. Dönemine göre, İstanbul Ağalığı, Dâhiliye Nezareti, Şehremaneti, Ziraat Ticaret ve Orman Nezareti ile vilayet ve kazalarda yetkili birimler arasındaki yazışmalar yoğunlaşırdı. Tüccara veya yetkili birimlere problemin nedenleri sorulmakla beraber piyasada arza engel olan hususların araştırılıp yapılabileceklerin rapor edilmesi istenir, aynı zamanda sevkiyatın derhal başlaması, sıkıntıya neden olan hususların ve engellerin derhal kaldırılması emredilirdi¹⁶.

Piyasada oluşan problemlerin, düzenli olarak takip edilen bürokratik süreçlerle çözülemediği durumlarda çözüm için derhal komisyonların teşkil edildiği görülür. Bu komisyonlarda görevlendirilen birimlerin, bakanlık seviyesindeki kurumlar ile bürokraside üst düzey mevki sahibi kişilerden oluşması, *İdare* nezdinde konunun (sorunun), hassasiyet derecesini gösteren bir durum olarak değerlendirilebilir. İstanbul'un ekmek, et, odun ve kömür gibi temel ihtiyaçlarının temini ve uygun fiyatla tedariki için padişah iradesi ile oluşturulan bir komisyonda dâhiliye nazırı, orman maden ve ziraat nazırı paşalar ile ticaret ve ziraat odası reisleri, şehremaneti ve maliye müsteşarının görevlendirilmesi bu hassasiyetin bir göstergesidir¹⁷.

Mahrukât İstanbul halkı için ikamesi olmayan son derece önemli temel ihtiyaçlardandı. Bu nedenle mahrukât üretim sürecinin vazgeçilemez unsuru olan üretici kesimin, devlet nazarında reaya olmaktan kaynaklanan hakların ötesinde ayrıca bir değere sahip olduğu görülür. *İdare* üretici kesimi özellikle korurdu. Bu kesimin şikâyetleri dikkate alınır ve hassasiyetle problem alanlarının üzerine gidilirdi. Bu değeri onlara kazandıran şüphesiz ki yaptıkları işin ehemmiyetiydi. Bu anlamda odun ve kömür esnafı bir haksızlığa uğradıklarını beyan edip ilgili makamlara başvurdıklarında devletin, özellikle mahrukât arzının sorunsuz temini için, bu tip problemlerle ciddi bir şekilde mücadele ettiği görülür.

19. Yüzyılın son çeyreğine kadar, odun ve kömürün imal aşamalarında istihdam edilen halktan vergi alınmamıştır¹⁸. Vergi alınan sonraki dönemlerde de *İdare*, mükellefi mağdur etmeyecek bir vergi politikası takip etmiştir. 2 Mayıs 1874 (20 Nisan 1290) tarihli nizamname gereğince gerek miri ormanlardan ve gerekse halka ait baltalıklardan odunun kesilmesi ve yakılarak kömür elde edilmesiyle, İstanbul'a ve başka şehirlere nakledilmek üzere iskelelere indirilmesi

¹⁵ BOA, *İ.HUS.*, 158/1325 Ş-018. Her dönemde *İdare* nezdinde İstanbul'un işesi önemli olmuştur. Önceleri veziriazam her hafta çarşıyı teftişe çıkar tahıl stoklarını, fırınları ve ekmek fiyatlarını denetlerdi. Kıtık zamanlarda sultan tebdili kıyafet çarşıya çıkar piyasada fiyatlar üzerinde manipülasyon yapan esnafı en ağır şekilde cezalandırırdı. Bu politikayla ayrıca halkın ihtiyaçlarının sultan nezdindeki önemi vurgulanırdı. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c.1, 2000, s. 227.

¹⁶ BOA, *Y.MTV.*, 299/99, 1325 Ca 13.

¹⁷ BOA, *İ.HUS.*, 158/1325 Ş-15.

¹⁸ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi*, Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı, Ankara 1999, 571-572, BOA, *A. AMD.*, 12/8, 1265 Z 29.

halinde odunun 200 kıyyesinden¹⁹ 1 kuruş, kömürün 200 kıyyesinden 2 kuruş pul resmi alınmıştır²⁰.

Mahrukât üretimi yapan üretici reayadan muhtelif isimlerle para alınmaması, müsaadeli baltacılarla ilişilmemesi, koru hakkı adıyla para istenilmemesi, kömürü İstanbul'a getiren kayıklara yapılan müdahalelerin engellenmesi, subaşların ve zabitelerin kanunsuz vergi almaları halinde tedip edilecekleri vb. uyarı, emir ve hükümlerle meselenin üzerinde hassasiyetle durulmuş ve üretici kesim özellikle korunmuştur²¹.

Kömürleri İstanbul ihtiyacına tahsis edilmiş olan Midye ve Vize'deki kömürcü reayasına mültezimler ve muhtekirler tarafından zulmedilmesinin ve zarar verilmesinin engellenmesi bu idari birimlerde görevli yetkililere emredilmiştir²². Yine aynı bölgelerde odun kesmek üzere gelen Bulgarlar'a müdahale edilmeyip "himaye olunmaları" istenmiştir²³.

Yine bir başka belgeye konu olan olaya göre, Kanoz civarında bulunan yerlerde her yıl 1500 kadar üreticinin katır ve beygirlerle Karadeniz sahillerindeki Midye ve Terkos bölgelerinden odun kesip iskelelere indirdikleri ancak subaşlar tarafından akçe talebiyle tazyike maruz kaldıkları ifade edilmiştir. Bu durumun, "*İstanbul'un ihtiyacını tazyik etmek*" gibi bir sonuca neden olacağı gerekçesiyle, çözümü ve reayanın yaptığı işte teşviki emredilmiştir²⁴.

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi *İdare* İstanbul'un odun ve kömür ihtiyacı bakımından bir sıkıntıya düşmemesi için bu alanda istihdam edilen kişi ve kesimleri dolayısıyla piyasayı koruma politikasını her zaman sürdürmüştür. Bu süreci birçok belgede, raporda açıkça görmek mümkündür.

İç talebin büyüklüğü ve İstanbul'da bazı yıllarda farklı nedenlerle ihtiyacı karşılayacak arzın oluşmaması nedenleriyle mahrukât, uluslararası ticaretin geliştiği Osmanlı piyasalarında serbest piyasa anlayışının hâkim olduğu 20. yüzyılın başlarında dahi devletin zaman zaman ihracına izin vermediği ürünlerden olmuştur²⁵.

İstanbul'un ihtiyacı olan odun ve kömürün, piyasaya yeterli miktarda arz edilmesi ve piyasada halkın (tüketicinin) alım gücüne uygun fiyat seviyelerinde bulunması arzusu, *İdare*'yi zaman zaman gelir kaynaklarından bile vaz geçirebilecek güçteydi. Bu manada Selanik Vilayeti'ndeki halkın odun ve kömür üretimi ve iskelelere sevki karşılığında geçmiş seneden kalma veya ilgili seneye ait tarik bedeli vergisinden muaf tutulduğu görülür²⁶.

Yine ihtiyacın hassasiyeti nedeniyle özellikle odun arzında ortaya çıkan bir sıkıntı durumunda İstanbul'da veya sevk bölgelerindeki iskelelerde yeterli derecede mahrukât temin edilene kadar orduya ait hayvanların bile odun ve kömür nakleden araba ve beygirler (eski olanlarının) ile birlikte diğer hizmetlerde kullanılmayıp mahrukât sevkiyat işinde istihdam edildiği görülür²⁷.

¹⁹ 1 kıyye=1,282 kg.

²⁰ **İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909**, (çev. Fehmi Tümer), Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı, 2000, s.291.

²¹ BOA, **C.İKT.**, 20/961, 1228 Ra 29; **C.BLD.**, 147/7350, 1203 B 29; **C.İKT.**, 29/1430, 1230 Ca 29; **A.MKT.NZD.**, 160/85, 1271 Za 26; **C.İKT.**, 44/2161, 1175 B 29.

²² BOA, **C.BLD.**, 58/2870, 1195 S 29.

²³ BOA, **C.BLD.**, 41/2048, 1153 M 29.

²⁴ BOA, **C.BLD.**, 32/1576, 1213 N 29; **C.BLD.**, 55/2749, 1172 c 29.

²⁵ BOA, **MV.**, 193/19, 1332 Za 10. Mesela 1327 hicri yılında İstanbul'un mahrukât ihtiyacının büyüklüğünden dolayı Karadeniz ve Marmara havzasından yabancı devletlere odun ihracı Şuray-ı Devlet kararıyla geçici olarak yasaklanmıştır. **DH.MKT.**, 2773/49, 1327 S 29; Maliye Nezareti, **1336 Senesi Kavanin ve Nizam-ı Maliye Mecmuası**, İstanbul 1337.

²⁶ BOA, **TFR.I.MKM.**, 24/2367, 1325 N 10.

²⁷ BOA, **A.MKT.UM.**, 199/4, 1271 L.6.

Mahrukât talebinin karşılanması meselesinin diğer birçok mal ve hizmete nispetle daha fazla öncelikli olmasının bir sonucu olarak piyasada mahrukâtın azalması halinde kereste kesim ve taşıma işiyle görevli kişi ve kesimlere baskı yapıldığı da görülür. Kereste işinde çalışanların kesim işine belli bir süre ara vermeleri, odun kesip iskelelere sevk etmeleri, kereste taşıyan gemilerin yarı yüklerinin odun olmasının temini gibi bir dizi tedbire başvurulduğu olurdu²⁸. Yine oduna duyulan acil ihtiyaç dolayısıyla Yalova (Yalakabad) ve Gemlik civarında kürek kesilen dağlardan senede üç bin kürek kesildikten sonra sadece odun kesimi yapılmasının ve İstanbul'a sevk edilmesinin istendiği görülür²⁹.

İstanbul'da mahrukât piyasasıyla ilgili ortaya çıkan sorunların çözümü için yukarıda bahsi geçen çeşitli tedbirlerin alınması yanında daha uzun vadeli ve kalıcı bir şekilde mahrukât arzının arttırılmasını amaçlayan çalışmalar yapıldığı da görülür. Bu manada İstanbul'a yakın vilayetlerin sahile yakın ormanlarında devamlı ağaç yetiştirilmesi, yetişenlerin sıralı ve düzenli bir şekilde kesilmesine itina gösterilmesi gibi bir dizi tedbir resmi yazışmalarla ilgili makamlara gönderilen emirlere konu olmuştur³⁰.

2. Bir Üretim Faktörü Olarak Mahrukât

Çalışmanın genelinde daha çok tüketiciler açısından mahrukâtın öneminden bahsedildi. Oysa mahrukât aynı zamanda, piyasadaki birçok malın üretiminde kullanılan temel girdilerden biri olarak en önemli üretim faktörlerindendir. Mahrukâtı bir de bu açıdan değerlendirmek gerekir.

İstanbul asırlar boyu büyük bir tüketim merkezi olmanın yanında imparatorluğun en önemli üretim merkezlerinden biriydi de. 1916-1917 (1335) yılı istatistiklerine göre İstanbul'da ortalama 200 farklı meslek³¹ vardı. Bunlar içinde odun ve kömür ticareti mesleği hariç tutulursa diğer mesleklerin büyük çoğunluğu ürettikleri mal ve hizmetlerin üretim aşamasında kömürü veya odunu enerji hammaddesi ve girdisi olarak kullanmak durumundaydı.

Yüzyıllarca odun ve kömür en başta fırınların, hamamların, kahvehanelerin, tuğla, kiremit, desti, çanak, çömlek ve kireç ocaklarının en önemli girdilerinden biri olarak ekonominin yegâne hammaddesi ve enerji kaynağı olmuştur. Mahrukât arz darlığı olan bir piyasada bu enerji kaynaklarına doğrudan bağımlı olarak çalışan fırında ekmek çıkamayacak³², hamamda su ısınamayacak³³ ve fabrikada tuğla imal edilemeyecektir. Darlığın iş ve işçi piyasasına yıkıcı tesirleri kaçınılmaz olacak piyasalar işlemeyecektir. Bu şartlar altında birçok ürünün imalat süreci sektöre uğrayacak ve birçok sektör geçici de olsa bir arz sorunuyla başbaşa kalabilecektir. Buna bağlı olarak mahrukât piyasasında fiyatlar arzu edilmeyen seviyelere tırmanacaktır.

Şüphesiz ki kahvehanelerde mahrukât kıtlığı nedeniyle ocağın yanmamasının muhtemel sosyal ve belki siyasi sonuçlarının, yönetimin nezdinde meselenin hassasiyetini arttıran bir diğer önemli yönü vardır.

İdare'nin Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da tüketici konumundaki halkın yanında üretici kesimin, esnafın hemen tamamının ihtiyaçları içerisinde odun ve kömürün yerinin diğer

²⁸ BOA, C.BLD., 99/4938, 1218 Ra 29; C.BLD., 115/5711, 1197 Ş 21.

²⁹ BOA, C.İKT.S., 13/620, 1217 N 03.

³⁰ BOA, DH.MKT., 2423/58, 1318 B 7.

³¹ Mesleklerin her biri için bkz. 1335 senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası, s.165-166.

³² 1335 yılı itibarıyla İstanbul'da toplam 469 adet fırın vardır. Bunun 128'i Bayezid, 88'i Fatih, 130'u Beyoğlu, 27'si Yeniköy, 20'si Anadoluhisarı, 24'ü Üsküdar, 25'i Gaziköy, 16'sı adalar, 11'i Makriköy'deydi. 1335 senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası, s.122.

³³ Belediye dâhilinde 1335 mali yılı itibarıyla İstanbul'da toplam 178 adet hamam bulunmaktaydı. Bunların bulunduğu semtler Fatih 43, Bayezid 37, Beyoğlu 29, Yeniköy 3, Anadolu Hisarı 14, Üsküdar 17, Gâziköy 25, Adalar 4 ve Makriköy'de 6 olmak üzere toplam 178 adet hamam. Deniz hamamlarının miktarı Bayezid 4, Yeniköy 3, Anadoluhisarı 11, Üsküdar 4, Gâziköy 5, Adalar 7 ve Makriköy'de 5 olmak üzere toplam 39 dur. 1335 senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası, s.118.

birçok mal ve hizmete nispetle öncelikli olduğunun bilincinde olduğu görülür. Dolayısıyla *İdare*, mahrukât arzının tüketiciler için olduğu kadar imalat sektörlerinin çoğunda üreticiler açısından da önemli olması nedeniyle, arz miktarının piyasada yeterli olmasını temin için her zaman gerekli planlama ve çalışmanın gayreti içerisinde olmuştur.

3. Mahrukât Bürokrasisi ve İlgili Kurumlar

İstanbul'da önceleri odun ve kömürün tedarikinden bir yeniçeri zabiti olan "*İstanbul Ağası*" sorumluydu. Görevi Saray-ı Hümayun ile Matbah-ı Âmire'nin yaz kış ihtiyaç duyduğu odunu çevre ormanlardan kestirmekle birlikte esnaf ve tüccarın gemilerle getirdiği odunun bir kısmını cari narh ile almak ve kalanı da halka dağıttırmaktı. Böylece İstanbul'da ihtiyaç olunan mahrukâtın teminini sağlamaktı. Her sene yaz mevsimiyle birlikte Divan-ı Hümayun'dan odun ve kömür üretim bölgeleri kadılarına birer ferman gönderilirdi. Burada İstanbul'un mahrukât ihtiyacından bahisle derhal sevkiyat yapılması tebliğ olunurdu. Baltacı köylüler kestikleri odunları katırlarıyla birlikte sahile indirir ve buralardaki gemi sahiplerine, odun tüccarlarına satarlardı. Bu şekilde İstanbul'a ulaşan mahrukât hem devlet kurumlarının hem de halkın ihtiyacını karşılardı³⁴.

İstanbul'un temel ihtiyaçlarından olan bütün malların denetlenmesi işi İstanbul kadısının görev alanına giriyordu. Kadı sadrazama bağlı olarak şehrin günlük işlerini yürütme makamındaydı. Kadı başkanlığında oluşturulan komisyonlar ile birçok malın narhı belirlenip, belirlenen fiyatların uygulanması sağlanıyor ve anlaşmazlıklar karara bağlanıyordu. Bu görevleri yerine getirirken İstanbul (Dersââdet) kadısına Galata, Eyüp ve Üsküdar kadıları ve muhtesipler yardımcı oluyordu³⁵.

Yeniçeri ocağının lağvıyla yeniçeri ağasının görevi teşkil edilen İhtisap Nazırlığı'na geçmiştir. İhtisap Nezareti'nin lağvı ve Şehremaneti'nin ihdas edildiği 1855'ten sonra temel ihtiyaçlardan olan mal ve hizmetlerin temini meselesi Şehremaneti'nin görev alanına dâhil edilmiştir. Böylece Şehremaneti 1855 (1271) tarihli nizamname layihasında belirtildiği gibi³⁶ zaruri ihtiyaçların kolaylıkla sağlanmasını temin eder (madde 1). Şehre gelen ihtiyaç maddelerinin depolanması için meydanlar oluşturur. Bu maddelerin tüketiciye ulaştırılması için gerekli tedbirleri alır (madde 7). Stok yapanları tespit eder ve stokçuluğu önler. Esnafın idaresiyle ilgilenirdi (madde 24).

Mahrukât meselesinin de dâhil olduğu temel ihtiyaçların temini meselesi, Divan-ı Hümayun'un ve son yıllarda (1908 sonrası) Meclis-i Mebusan'ın kontrolünde olarak sürekli takip edilen önemli bir mücadele alanı olmuştur. Pâyitahtın ihtiyaç duyduğu emtianın temininde, yetkili ve ilgili olan bahsi geçen kurumların yanında 19. yüzyılın ilk yarısından sonra özellikle Dâhiliye Nezareti'nin doğrudan, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin ise zaman zaman etkili olduğunu görmekteyiz. Mahrukât bürokrasisinde yazışmaların daha çok Dâhiliye Nezareti, Şehremaneti başta olma üzere Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin de dâhil olduğu üçlü arasında gerçekleştiği ve *İdare*'nin üst sorumluluk makamındaki bu merkezlerden mahalli birimlere doğru bir iş akışının olduğu görülür. Orman Maaden ve Ziraat Nezareti de 1893 tarihinde kurulduktan sonra mahrukât bürokrasisine dâhil olmuştur³⁷. Mahrukât meselesinde doğrudan görev yüklenen kurumlar içerisinde Dâhiliye Nezareti'nin sorumluluğu en fazlaydı. Mesela mahrukât fiyatlarında meydana gelen istenmeyen bir artış durumunda Şehremaneti bu sonucun nedenlerini tespit edip Dâhiliye

³⁴ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.2, İBB yay., İstanbul 1995, s.797, 800.

³⁵ Suraiya Faroqi, "Krizler ve Değişim", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914*, (ed. Halil İnalcık, Donald Quataert), c.2, Eren yay., 2000, s. 624.

³⁶ H.İbrahim Koca, *Kanun ve Nizamnameler Işığında Dersââdet Belediye Teşkilatı (1855-1313)*, İÜSBE Sosyal Siyaset Bilimi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s.26-30.

³⁷ Özkan Keskin, *Orman ve Ma'âdin Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s.57.

Nezareti'ne bildirmekte Nezaret de alınması gerekli tedbirleri Ticaret ve Ziraat Nezareti ile ilgili vilayet ve sancaklara iletmekteydi.

İstanbul piyasasına 1908'in Aralık ayında bir önceki seneye oranla yetersiz miktarda odun ve kömür geldiği görülünce durum Dâhiliye Nezareti tarafından Orman Maden ve Ziraat Nezareti'ne bildirilmiştir. Bu nezaretçe yine nazırın gözetiminde olarak birçok vilayet ve kaza mutasarrıflıklarına (Edirne, Selanik, Kastamonu, Hüdavendigâr vilayetleriyle İzmit, Biga, Çatalca sancakları vs.), orman müfettişlerine İstanbul'a mahrukât sevkiyatı yapılması için telgraf çekilmiştir³⁸.

Özellikle mahrukât problemlerinin temellerinden birini teşkil eden fiyat meselesinin çözümünde 1907 tarihinde oluşturulan komisyonun başkanlığına Dâhiliye Nazırı'nın doğrudan başkanlık ettiği görülür³⁹. Bu görev ve görevlendirme nezaretin ve nazırın mahrukât meselesindeki yerini ve konumunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Merkezi yönetim meselesinin hassasiyetine binaen sorumluluğu sadece Şehremaneti'ne bırakmamakta ya da bırakmamaktadır. Zira mahrukât meselesi Şehremaneti'nin gücünün üstünde bir ağırlığa sahip yerel bir idari birimin üstesinden gelebileceği bir sorun alanı değildir. Olağanüstü şartların etkili olduğu I.Dünya Savaşı yıllarında da odun ve kömürün temini meselesi tamamen Şehremaneti'nin yetki alanı dışında oluşturulan birimlerle çözülmeye çalışılmıştır⁴⁰. Neticede savaş yıllarında İstanbul'un temel ihtiyaçlarından olan mahrukât işleri Şehremaneti'nin görev alanının dışında bırakılmıştır⁴¹.

Bahsi geçen ilgili kurumlar arasında gerçekleşen mahrukât trafiği özellikle mahrukât imal ve sevk dönemi olan yaz aylarında başlamaktaydı. Yılın herhangi bir zamanında İstanbul depolarında ve piyasada odun ve kömür miktarının azaldığının görülmesi veya gerekli miktarın altında olduğunun anlaşılması durumunda başta Dâhiliye Nezareti olmak üzere yetkili kurumların harekete geçtiği görülür.

1909 yılının Ocak ayında piyasada yeterli miktarda mahrukâtın bulunmadığının anlaşılması üzerine Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemî'nden yazılan bir emirle İstanbul'a gelen mahrukâtın sevki için teşvik ve kolaylık sağlanması hususu vurgulanmış ve ne kadar zaman zarfında ne miktarda mahrukât gönderilebileceği sorulmuştur. Bunun üzerine orman müfettişliği tarafından Kırkkilise'ye ait Ahtapolu ve Midye ormanlarında imal edilen kömür ve odunun İstanbul'a sevk edilmek üzere hazır bulunduğu iskeleler ile mahrukâtın miktarını açıklayan cetveller oluşturulmuştur⁴². Bu örnekte görüldüğü gibi gerektiğinde ilgili idari birimlere ayrıntılı bilgi sunularak ihtiyaç duyulan mahrukât en kısa zamanda İstanbul'a sevk edilmekteydi.

4. Mahrukât Arz Piyasasının Düzenlenmesi

İstanbul'un odun ve kömür ihtiyacının temini süreci boyunca *İdare*'nin piyasanın sevk ve idaresinde titiz davrandığı görülür. Mahrukât sevkiyatı kış mevsiminin sert ve uzun geçmesi başta olmak üzere birçok nedenle kesintiye uğrayabilmekteydi. Bu durumda devletin ilgili tüm birimleri oluşacak müzayakanın engellenmesi ve sorunun çözümü için derhal harekete geçmekteydi⁴³. Hatta piyasada sıkıntı baş göstermeden ktlığın oluşma ihtimalini ortadan kaldırmaya yönelik bir politika takip edilmekteydi. Bu anlamda mahrukât kesim ve sevk mevsimi girer girmez harekete geçilir yazışmalar başlardı.

³⁸ BOA, **DH.MKT.**, 2689/66, 1326 Za 29.

³⁹ BOA, **Y.A.RES.**, 148/62, 1325 C 27.

⁴⁰ Dünya savaşı yıllarında işe meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, **İttihat Terakki ve Cihan Harbi, 1914-1918**, Homer kitabevi, İstanbul 2003, s.127 vd.

⁴¹ BOA, **DH.UMVM.**, 99/44, 1337 Ca 25.

⁴² BOA, **DH.MKT.**, 1302/18, 1326 Z 11.

⁴³ BOA, **Y.A.RES.**, 148/62, 1325 C 27.

Şüphesiz ki bu hassasiyetin temel nedeni iâşe meselesinin ehemmiyetiydi. İstanbul'un iâşesi devletin nazarında o denli önemliydi ki sadece kişisel girişimcilere, tüccara ve nihayetinde serbest piyasaya bırakılamayacak kadar hassas bir konuydu. Ayrıca devletin kendisi birçok ürün ve hammaddenin tüketicisi durumundaydı. Bu nedenle mahrukâtın imalat, sevkiyat ve piyasaya arz süreçlerinin tamamı devletin kontrolünde gerçekleşmekteydi⁴⁴.

Odun ve kömürün Pâyitaht piyasalarındaki mevcudiyetinde bir noksanlık veya azalma söz konusu ise hemen problemin tespitine yönelik araştırma komisyonları kurulur, raporlar hazırlanırdı. Bu raporlar çerçevesinde dönemin ilgili kurumları tarafından (dönemine göre İstanbul Ağalığı, İhtisap Nezareti, Dâhiliye Nezareti, Meclis-i Vükela, Şehremaneti gibi) alınacak tedbirler karara bağlanır ve derhal uygulamaya geçilirdi. Zira kış bastırmadan birkaç ay içerisinde ihtiyacın hassasiyeti dolayısıyla problemin çözülme zorunluluğu vardı. Aksi takdirde mahrukât müzayakasının neticeleri *İdare* nezdinde olduğu kadar esnaf ve halk nezdinde de çok yıkıcı olabilecekti. Mahrukât hamamcılar, fırıncılar gibi birçok esnaf için mal ve hizmet üretimi bakımından temel girdilerdendi. Pâyitaht'ın merkezi İstanbul idari, bürokratik bir merkez olduğu kadar aynı zamanda döneme göre bir milyon civarı nüfusuyla önemli bir tüketim merkeziydi. Ayrıca mahrukât ihtiyacını farklı ve hassas kılan bir diğer özellik, İstanbul halkının temel ihtiyaç maddeleri olan zahire, et, sebze, meyve vs. ürünlerinden farklı olarak ikamesinin olmamasıydı.

Mahrukât piyasasının kontrolünde basının üstlendiği gayri resmi rolü de zikretmek gerekir. Bu anlamda Basiretçi Ali Efendi çıkardığı Basiret Gazetesi'nde piyasayı takip eden yazılar kaleme almıştır. Bu yazılarından birinde İstanbul halkının genellikle memurlar, hizmetçi (işçi) ve esnaftan oluştuğunu belirterek halkın sıkıntı çekmemesi adına daha mevsim yaz iken kömürün 100 kıyyesinin 65-70 kuruşa, odunun çekisinin⁴⁵ 28-30 kuruşa çıktığını ve geç olmadan tedbir alınması gerektiğini vurgulamış ve yetkilileri uyarmıştır. Yine birçok yazısında piyasada görülen sorunlar içerisinde özellikle ihtikâr problemine dikkatleri çekmiş ve böylece yetkililer üzerinde bir anlamda baskı unsuru olmuştur⁴⁶.

Belgelerde diğer bir ifadeyle resmi yazışmalarda kış ayları öncesinde mahrukâtın piyasadaki arz miktarının ne büyük bir hassasiyetle takip edildiği ve bu amaçla tedbir alındığı açık bir şekilde görmek mümkündür. Piyasa takibinde mahrukât arz miktarı ve fiyat seviyesinin durumu önceki birkaç yıl temel alınarak değerlendirilmekteydi.

Aşağıda Orman Maden ve Ziraat Nezareti'nin kontrol müdürlüğünce hazırlanmış olan verilerden oluşturulan tablo 1'de 1906-1907 (1322) ve 1907-1908 (1323) yıllarına ait odun ve kömürün Pâyitaht piyasasına gelen ve gelmesi gereken miktarları yer almaktadır. Buna göre 1 Mart ile 20 Temmuz 1323 (14 Mart - 2 Ağustos 1907) tarihine kadar ortalama 5 ay zarfından İstanbul'a sevk olunan toplam odun miktarı 293.475 çeki olmuştur. Oysa hemen bir önceki yılın tamamında 1906-1907 (1322)'de gelen toplam odun miktarı 572.227 çeki olmuştur. Bu durumda mahrukât imal bölgelerinden İstanbul'a sevk edilmesi gereken odun miktarı 278.752 çeki olarak tespit edilmiştir. Kömürde ise 1906-1907 farkı ve gelmesi gereken miktar 49.159.571 kıyye olarak hesaplanmıştır.

⁴⁴ Robert Mantran, *17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, (çev.M.Ali Kılıçbay, Enver Özcan), c.1, TTK Ankara 1990, s.201.

⁴⁵ 1 çeki=225,789 kg'dır ve bu çalışmada kullanılan değerdir. Yalnız odun çekilerinin piyasada kullanılan standart ağırlık miktarlarının zamanla değiştirildiği görülür. Önceleri çekiler 176 kıyye (1 kıyye=1,282 kg) iken bilahare 156 kıyyeye inmiş ve nihayet 250 kiloya kadar çıktığı olmuştur.

⁴⁶ Basiretçi Ali Efendi (haz.Nuri Sağlam), *İstanbul Mektupları*, Kitabevi, İstanbul 2001, s.600.

Tablo 1: 1906-1907 (1322) Yılında İstanbul'a Gelen ve 1907-1908 (1323) Yılında Gelmesi Gereken Mahrukât Miktarı

	1322 Senesinde Gelen Mahrukât	1323 Senesinde Mart-20 Temmuz Tarihinde Gelen Mahrukât	1323 Senesi Şubat Sonuna Kadar Gelmesi Gereken Mahrukât
Odun/çeki	572.227	293.475	278.752
Kömür/kıyye	77.153.061	27.993.490	49.159.571

Kaynak: BOA, **İ.OM.**, 12/1325 B-1, 1325 B 03.

Aşağıda yer alan tablo 2'de Orman Maden ve Ziraat Nezareti'nin hazırladığı haftalık ve aylık veriler yer almaktadır. Bu veriler İstanbul'a yapılan ve yapılacak olan mahrukât sevkiyatının haftalık takip edildiğini ve dönemsel karşılaştırmalar yoluyla titizlikle kontrol edildiğini göstermektedir.

Tablo 2: 1-20 Temmuz 1322 (14 Temmuz-2 Ağustos 1906) ve 1-20 Temmuz 1323 (14 – 2 Ağustos 1907) İstanbul'a Gelen Haftalık Mahrukât Miktarı

	1322 (1906-1907)		1323 (1907-1908)	
	Odun/çeki	Kömür/kıyye	Odun/çeki	Kömür/kıyye
1-9 Temmuz	14.680	2.839.795	16.406	3.049.703
10-20 Temmuz	21.095	3.705.052	37.364	5.172.950
Toplam	35.775	6.544.847	53.770	8.222.653

Kaynak: BOA, **İ.OM.**, 12/1325 B-1, 1325 B 03.

Aşağıda verilen tablo 3'te ise aylar itibariyle İstanbul'a gelen ve gelmesi gereken odun ve kömürün ayrıntılı miktarları mevcuttur. Bu tabloya göre İstanbul piyasasında kış mevsiminde bir müzayaka görülmemesi için ilgili aylar itibariyle henüz yani 1 Mart-20 Temmuz (14 Mart-2 Ağustos) dönemine kadar sevk olunan odunun miktarının bir önceki yılın aynı dönemine ait miktara ulaşması için daha 31.811 çekilik oduna ihtiyaç olduğu görülür. Aynı dönem için kömürde ise 1,8 milyon kıyyelik bir fazlalık oluşmuştur. Bu durumda odun sevkiyatına devam edilmesi gerekmekte kömürde ise sevk miktarında bir problem görülmemektedir.

Tablo 3: 1322-1323 (1906-1907) Yılları /Mart -20 Temmuz (14 Mart – 2 Ağustos) Döneminde İstanbul'a Gelen Aylık Mahrukât Miktarı

	Odun/çeki		Kömür/kıyye	
Yıllar (Rumi)	1322	1323	1322	1323
1-20 Temmuz	35.775	53.770	6.544.847	8.222.653
Mart-Haziran	289.511	239.705	19.602.508	19.770.837
Toplam	325.286	293.475	26.147.355	27.993.490
1323-1322 Farkı		-31.811		+1.846.135

Kaynak: BOA, **İ.OM.**, 12/1325 B-1, 1325 B 03.

Burada bu şekilde ayrıntılı bir şekilde verdiğimiz mahrukât miktarına ilişkin veriler Orman Maden ve Ziraat Nezareti'nin kontrol müdürlüğünce hazırlanmıştı. Bu veriler temel alınarak Meclis-i Mahsus Vükela tarafından Dâhiliye Nazırı başkanlığında İstanbul'daki odun ve kömürün azlığı nedeniyle alınması gerekli tedbirlerin müzakeresi yapılmıştır. Evvela gerekli mahrukâtın temini için Orman Maden ve Ziraat Nezareti tarafından 100 bin liralık bir istikraz temin edilmesi düşünülmüş; ancak kömürün yeterli miktarda temin edildiğinin anlaşılması üzerine sadece 100 bin çekilik bir odun sevki için Ziraat Bankası şubelerine 9 bin liralık bir kredi açılması

kararlaştırılmıştır. Bu kredi odun satıldıkça iade edilecek olup aksi durumda Ziraat Bankası yoluyla alınan orman varidatından kesilmesi gereği mazbatada (kararnamede) yer almıştır. Bununla birlikte deniz kenarlarına nakledilecek ve buralarda muhafaza edilecek odun için geçici memur istihdamı kararlaştırılmıştır. Ayrıca ekinlerini biçtikten sonra odun kesiminde istihdam edilecek işçilerin (amelenin) yol işlerinde veya başka işlerde çalıştırılmak üzere alıkonulmaması gereği alınan kararlar arasında yer almıştır⁴⁷.

Yukarıda yer alan tablolarda da görüldüğü gibi mahrukât piyasındaki arz durumu ile ilgili bilgiler *İdare* tarafından sürekli takip edilmiş, bürokratik süreçlerle ilgili idari birim amirleri sürekli teyakkuz halinde tutulmaya çalışılmıştır. Mesela Meclis-i Vâlâ'da konu ele alınmış ve odun arzının en önemli meselelerden görülerek, konuyla “*dolaylı olarak ilgili olan kişileri de kapsayacak şekilde*” doğrudan ilgili kişiler nezdinde meselenin ehemmiyetinin anlaşılması ve bir bilinç oluşturulması sağlanmaya çalışılmıştır⁴⁸.

Kış mevsimi gelmeden piyasada mevcut odun ve kömür miktarı ve fiyatları titizlikle takip edilmiş, arzda bir daralma varsa ve fiyatlarda bir yükselme varsa sevkiyatın arttırılması yönünde gerekli tedbirlerin alınması gereği sürekli vurgulanmıştır⁴⁹. Halkın odun ve kömür arzındaki yetersizlikten dolayı oluşacak yüksek fiyatlardan zarar göreceği vurgusuyla gerekenler araştırılmıştır.

Bu çalışmaların birinde yer alan tedbirler arasında, mahrukât arz edilen vilayet ve kazalara memurların gönderilmesi⁵⁰, gönderilmiş ise kendilerine yapılacaklarla ilgili tebligatta bulunulması istenmiştir. Bu görevlilerce süratle gerekli miktar kömür ve odunun uygun bir fiyatla temin edilmesinin yollarının aranması, hangi mahallerden hangi iskelelere ne miktarda ve ne kadar zamanda odun ve kömür indirildiğinin ve bunların ne kadarının İstanbul'a nakledildiğine dair bilgilerin rapor halinde ve acil bir şekilde istendiği görülür⁵¹.

Bir önceki yıla ait verilere bakılarak yapılan değerlendirme neticesine göre, arz miktarının yetersizliğine bağlı olarak fiyatın yükselmesi vb. problemlerin varlığı tespit edilince sorunun mahiyetine göre tedbirler alınmıştır⁵². Mesela Şehremaneti 1902 yılı Temmuz ayında başmüfettişlik eliyle piyasalarda odun ve kömür fiyatlarını tespit ettirmiştir. İnceleme sonunda odun ve kömür arzının yetersizliği nedeniyle fiyatların yüksek olduğu anlaşılmıştır. Bu piyasa araştırmasıyla kömürün 100 kıyyesinin 32–40 kuruşa, meşe odununun çekisine göre 18–24 kuruşa, gürgen odununun 16–18 kuruşa satıldığı tespit edilmiştir. Bu tablo karşısında Şehremaneti Dâhiliye Nezareti'ne müracaat ederek odun ve kömür temin edilen yerler olan vilayet, kaza, mutasarrıflık gibi idari birimler ile Orman Maden ve Ziraat Nezaretinden mahrukât arzının teşvik edilerek arttırılması için talepte bulunmuştur⁵³.

Yine 1909 yılının Haziran ayında piyasada odun ve kömür arzında bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla azalma olunca problemin kaynağı Şehremaneti tarafından hazırlanan raporda değişik yönleriyle ortaya konmuştur. Bu rapora göre, birçok yerde ve ormanda daha önce görülmemiş şekilde yılanların ortaya çıkması, taşıma işinde kullanılan hayvanlar arasında görülen

⁴⁷ BOA, **İ.OM.**, 12/1325 B-1, 1325 B 03.

⁴⁸ BOA, **A.MKT.UM.**, 199/4, 1271 L.6.

⁴⁹ BOA, **DH.MKT.**, 2421/91, 1318 B 4.

⁵⁰ Bu memurlardan biri fen memurlarından Ali Rıza Efendidir. İzmit ve Karadeniz sahili iskelelerine gönderilmiştir. Buralarda incelemelerde bulunmuş ve “*Pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniyye-i Sekenesi*”nin ihtiyaç duyduğu tedbirlerin alındığını bildirmiştir. Bu tedbirlerden biri muhtekirlere engel olmaktır. BOA, **DH. MKT.**, 2153/108, 1316 Ş 13.

⁵¹ BOA, **İ.MMS.**, 59/2799, 1295 N. 25; Mahrukâtın 1325 yılı fiyatının bir önceki yılın fiyatını aşmaması gerektiği ve bu amaçla gerekli tedbirlerin alınıp vatandaşın mağdur edilmemesi gerektiği Meclis-i Vükela tarafından vurgulanmaktaydı. BOA, **İ.HUS.**, 156/ 1325 B–1, 1325 B 03.

⁵² BOA, **DH.MKT.**, 2426/27, 1318 B 14.

⁵³ Bir örnek için bkz. BOA, **DH. MKT.**, 554/58, 1320 R 29.

telefat, kömür ve odun arz sahalarındaki tüccarın ihtikâra teşebbüsleri, Orman ve Ziraat Nezareti tarafından odun rüsumuna zam yapılması, mahrukât naklinde kullanılan kayıklarda çalışanların ücretlerini yetersiz bulmaları nedeniyle greve teşebbüsleri şeklinde birçok sorun, arzı azaltan nedenler olarak sıralanmıştır⁵⁴.

Müzayakanın nedenleri yıllara ve dönemlere göre farklılık gösterebilmekteydi. Anadolu ve Rumeli'de halkın odun ve kömür işinden ayrı olarak tarımsal faaliyetlerle de meşgul olması nedeniyle harman zamanlarında harman işlerinde çalışmak zorunda olması, İstanbul piyasasında mahrukâtın azalmasına ve fiyatların yükselmesine neden olarak gösterilmiştir⁵⁵.

Özellikle kış mevsiminde hava muhalefeti nedeniyle mahrukât arzının yetersiz olduğu durumlarda, temin bölgelerindeki iskelelerde biriken, İstanbul'a ulaştırılamayan mahrukâtın derhal sevki için idari birimlerin harekete geçtiği görülür⁵⁶. Hatta İstanbul'un mahrukâta duyduğu ihtiyacın derecesi arttığında *"her kimin elinde bulunursa bulunsun derhal alınarak gönderilmesi"* için İzmit ve Karamürsel gibi bazı bölge kadılarına hüküm gönderildiği görülür⁵⁷. Bu durum, mahrukâtın İstanbul piyasası için ne derece birincil önceliğe sahip bir ürün ve halk için zorunlu tüketim maddesi olduğunu vurgular niteliktedir. Öyle anlaşıyor ki ihtiyacın ehemmiyeti ve aciliyeti, gerektiğinde yönetimin cebri yöntemlere başvurmaları meşrulaştıracak bir gerekçe olarak görülmüştür.

Kış aylarında herhangi bir nedenle piyasada mahrukât darlığı oluşması halinde arz sahalarındaki iskelelerde biriken odun ve kömürün İstanbul'a sevkine çalışılmıştır. Ancak taşıma maliyeti çok yüksekti. Tüccar önceleri cenber isimli kayıklarla, teknelerle ve yelkenli gemilerle sevkiyat yapmaktaydı. Fakat bu araçlar hava muhalefeti olduğunda ve deniz mevsimi dışındaki zamanlarda güvenli bir şekilde denize açılmamaktaydı. Bu durumda sevkiyat için İstanbul'dan vapur talep edilmekteydi. Vapurların iskelelerde mevcut odun ve kömürü alıp İstanbul'a getirmesinin maliyeti ise çok yüksekti. Rumeli'ye kıyasla Anadolu'dan yapılan sevkiyatın maliyeti çok daha yüksekti. Sonuç olarak İstanbul'un ihtiyacına rağmen zaman zaman vapurla yapılacak sevkiyatlardan, maliyetin yüksekliği nedeniyle uzak durulduğu görülür⁵⁸. Bu anlamda Rumeli'den gelmesi gereken fakat 93 harbi nedeniyle sevk edilemediği için çözüm olarak Sinop, Kastamonu ve Bolu'dan temin edilecek olan mahrukâtın kiralanan vapurlarla taşınması düşünülmüş ancak mahrukâtın çekisinin yarım liraya mal olacağı görülünce bu sevkiyattan vazgeçilmiştir⁵⁹.

5. Mahrukât Üretim Sahaları

İstanbul'un, dönemin ifadesiyle *"havaic-i asliyesinden olan"* odun ve kömürün üretilip sevk edildiği havza, genel bir çerçeve ile Anadolu'nun Karadeniz ve Marmara'yı çevreleyen kıyı bölgeleriyle Rumeli coğrafyasının Karadeniz, Marmara ve Ege denizini çevreleyen kıyıya liman ve iskelelere yakın bölgelerinden oluşmaktaydı. Mahrukât taşımacılığı büyük oranda deniz yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Arz sahalarının denizleri çevrelemesinin ve deniz yolu merkezli olmasının temel nedeni karayolu taşımacılığının deniz yoluna nispetle zor ve büyük oranda maliyetli olmasından kaynaklanmaktaydı.

Odun ve kömür arz sahalarının ayrıntılı bir dökümünü ilgili merkezler arasında yapılan yazışmalarda net bir şekilde görmek mümkündür. Mahrukât konusunda piyasada görülen veya görülebilecek bir darlık durumunda önceleri İstanbul Ağalığı sonraları Dâhiliye Nezareti ve Şehremaneti gibi idari birimler, ilgili arz sahalarının olduğu vilayetler ve kazalarla sürekli resmi

⁵⁴ BOA, Y.MTV., 299/99, 1325 Ca 13.

⁵⁵ Basiretçi Ali Efendi (haz.Nuri Sağlam), *İstanbul Mektupları*, Kitabevi, İstanbul 2001, s.594.

⁵⁶ BOA, A.MKT.NZD., 245/15, 1274 Z 04; DH.MKT., 652/52, 1320 N 20.

⁵⁷ BOA, C.BLD., 143/7129, 1203 B 29.

⁵⁸ BOA, DH. MKT., 1302/18, 1326 Z 11.

⁵⁹ BOA, İ.MMS., 59/2799, 1295 N 25.

yazışmalar yoluyla irtibat halindeydi. Edirne, Selanik, Kastamonu, Hüdavendigâr vilayetleriyle İzmit, Biga, Çatalca, Gelibolu Tekfurdağı, Kırkkilise, Midye, Ahyolu, Mesudiye, Lâpseki, Sapanca, Adapazarı, Yalova, Silivri, Vize, Saray, İzmit, Varna bu yazışmalarda mahrukât arz sahaları içinde adı sıklıkla zikredilen idari birimlerdir⁶⁰.

Aşağıda verilen tablo 4'e göre odun ve kömür arz sahaları içerisinde 1906-1907 (1322) yılı itibarıyla İstanbul'a gelen toplam 572,2 bin çeki olan odunun, en fazla geldiği yerin 323,3 bin çekiyle İzmit bölgesi olduğu, bunu 116,9 bin çekiyle Kastamonu Vilayeti'nin takip ettiği görülür. Kömür imal sahaları içinde sırasıyla Edirne Vilayeti'yle İzmit ve Belgrad bölgelerinin önemli olduğu görülür. 1906-1907 (1322) yılında İstanbul'a gelen toplam 77,1 milyon kıyye kömürün 28,9 milyonu Edirne'den, 16,3 milyon kıyyesi İzmit'ten ve 15,8 milyon kıyyesi Belgrad'tan gelmiştir. Bu arz sahalarının haricinde önemli olan diğer bölgeler Hüdavendigâr ve Karesi Vilayeti, Biga bölgesi, Gelibolu ve Aynaroz ormanlarıydı.

Tablo 4: 1906-1907 (1322) Senesinde İstanbul'a Gelen Odun ve Kömürün Üretim Sahaları

Temin Yeri	Odun/çeki	Kömür/kıyye
Edirne Vilayeti	47.238	28.910.710
Selanik Vilayeti	0	8.849.407
İzmit Bölgesi	323.362	16.300.543
Belgrad Bölgesi	37.628	15.840.879
Hüdavendigâr Vilayeti	25.330	4.259.105
Biga Bölgesinden	15.550	2.003.307
Karesi Bölgesi	715	0
Kastamonu Vilayeti	116.904	0
Gelibolu Ormanlarından	5.500	0
Aynaroz Ormanlarından	0	989.110
Toplam	572.227	77.153.061

Kaynak: BOA, İ.OM., 12/1325 B-1, 1325 B 03.

Orman ve Ziraat Nezareti'nin verdiği bilgiye göre ormanlar miri ve özel olmak üzere ikiye ayrılıp bir kısmından odun bir kısmından ise kömür üretimi gerçekleştirilmekteydi. Odun çıkarılan bölgeler: Kastamonu Vilayeti'nde Alaplı ve Akçaşehir, Adapazarı'nda Hendek, Karasu, Şeyhler ve Kandıra nahiyeleriyle Şile kazasında Akçaabad nahiyesi ile Ahtapolu ve Gemlik kazaları dâhilinde bulunan ormanlardır. Odun daha çok gürgen ve bir kısmı da meşe ağacından elde edilmekteydi. Dâhiliye ve maarif nazırları, rüsumat emini, şehremini ve orman heyet-i fenniye reisinden oluşan komisyon raporuna göre bu bölgelerde bulunan ormanların zarar görmeyecek şekilde yıllık arz kapasitesi 544.558 çeki olarak tespit edilmiştir. 1907 yılının Temmuz ayı itibarıyla İstanbul'a bu bölgelerden imal ve sevk edilen odun miktarının mevcut ihtiyaç olan 600.000 çeki içerisinde ancak 406.000 çeki kadar olduğu görülür⁶¹.

Kömür ise başlıca Çatalca Sancağı'nda Suyolu ve Terkos nahiyeleri, Kırkkilise Sancağı'nın Midye, Ahtapoli kazaları, Kesendire, Kandıra, Edremit, Gemlik, Mihaliç, Ayvacık ve Lâpseki kazaları, Dedeoğlu Sancağı, Şark Demir Yolu güzergâhının Çatalca ve Silivri kazaları dâhilindeki ormanlarından üretilmekteydi. Aynı komisyonun raporuna göre bu ormanların yıllık

⁶⁰ BOA, DH.MKT., 2689/66, 1326 Za 29; A.MKT.UM.199/4; DH.MKT., 2426/27, 1318 B 14; A.MKT.NZD., 155/47, 1271 Za 04.

⁶¹ BOA, Y.A.RES., 148/62, 1325 C 27.

119.412.000 cedid kıyye (okka) kömür arz kapasitesine sahip olduğu ancak bunun 41 milyon kıyyelik kısmının imal edilip İstanbul'a gönderilebildiği bildirilmiştir. Bu yıllarda İstanbul'un talep ettiği ve tükettiği yıllık kömür miktarı ise 80 milyon kıyyeydi⁶².

Odun ve özellikle kömürün çeşitli imal bölgelerinden indirildikleri iskelelerin geniş bir havza içerisinde bulunduğu görülür. Bu anlamda Kaza-ı Erbaa, Silivri ve Tekfurdağı'nda bulunan Silivri, Papaslı, Sultan Çitliği ve Erikli iskeleleri önemlidir. Aynı zamanda İzmit Körfezi'nde bulunan Karamürsel, Bandırma, Kapudağı, Mihaliç, Mürefte, Şarköy, Gelibolu Vilayeti'nin Biga ve benzeri iskeleler ile Karadeniz'in boğaza yakın Rumeli ve Anzak sahillerinde bulunan iskeleler önemlidir. Bunların yanında özellikle kömür Selanik, Kavala, Taşoz, İmroz, Semadirek ve İnöz körfezlerinde bulunan iskeleler vasıtasıyla taşınmaktaydı⁶³.

İstanbul'un mahrukât ihtiyacı sadece bir bölgeden temin edilemeyecek derecede büyük miktardaydı. Odun ve kömür ihtiyacının temini meselesinin hassasiyeti dolayısıyla talebin karşılanması için türlü alternatifler her zaman değerlendirilmekteydi. Bu anlamda acil ihtiyacın temini için Pâyiht'ın civarındaki ormanlardan da üretime zaman zaman izin verildiği görülmektedir. Bu anlamda 1915-1916 (1331) mali yılı itibarıyla Beykoz ormanlarından odun ve kömür imaline müsaade edildiği görülür. Ancak buradan elde edilen mahrukât İstanbul halkının ihtiyacını hafifletmek amacıyla olup toplam ihtiyacın ancak bir kısmını karşılayabilecek miktardaydı⁶⁴.

İstanbul'da muhtelif bölgelerde odun ve kömür depoları oluşturulmuştur. Bu depolar sayesinde yönetim mahrukât arz ve fiyatlarını kontrol altında tutulabilmekteydi. Böylece talebin kesintisiz karşılanabilmesi ve piyasanın tüketici lehine düzenlenmesi sağlanmaktaydı. Odun ve kömür depolarının bulunduğu semtler Beyoğlu (Beşiktaş, Pangaltı ve Ortaköy ve civarı), Bayezid, Fatih (Çeşitli yerlerinde), Üsküdar (İskele), Kadıköy, Adalar, Hisar (Beylerbeyi, Çengelköy ve Kuzguncuk) Makriköy ve İstinye (Büyükdere, Çayırbaşı, Yeniköy, Arnavutköy ve Kuruçeşme) de bulunmaktaydı. Bu depolar bulundukları semt içerisinde ihtiyaca göre birden fazla olabilmekteydi⁶⁵.

Piyasada odun ve kömür darlığı olduğu zamanlarda mahrukât haricindeki emtiayı taşıyan tekne, kayık ve hatta vapur gibi deniz araçlarının, sıkıntının geçmesine kadar öncelikli olarak mahrukât taşıma işine tahsis edildiği görülür. Taşımacılıkta kullanılan bu araçlar genellikle özel mülktü. Tüccarın ve gemi sahiplerinin merkezi yönetimin "isteği ve zorlaması" doğrultusunda hareket etmeleri ilgili mahallin idari sorumluları (önceleri kadı, muhtesip vs.) tarafından sağlanırdı⁶⁶.

Sonuç

İstanbul incelediğimiz dönemde bir milyonu aşan nüfus miktarı ve yoğunluğuyla devasa bir tüketim merkeziydi. Şehrin idari, askeri ve iktisadi merkez olması durumu yönetenler açısından "temini zorunlu" kabarık bir ihtiyaçlar listesiyle karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. Bu temel ihtiyaç maddelerinin arzının piyasada kesintisiz, bol ve uygun fiyata bulunması için İdare'nin üstün bir gayret içerisinde olduğu görülür. Ancak dönemin ulaştırma sektörünün imkânları, üretim teknolojisinin niteliği ve devasa bir şehrin ihtiyaçlarının şehri çevreleyen

⁶² BOA, Y.A.RES., 148/62, 1325 C 27.

⁶³ BOA, İ.MMS., 12-523, 1274 L 24.

⁶⁴ BOA, MV., 199/10, 1333 Za 10. Faroqhi, kereste ve odun nakliyatının güçlüğü nedeniyle, yakacak odunun normal olarak bostan ve mandıraların hemen dışındaki bölgede yetiştirilen ağaçlardan temin edildiğini söylemektedir. Faroqhi, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600–1914**, 2.cilt, s.620–621. Oysa İstanbul'un mahrukât ihtiyacı çoğunlukla bahsi geçen İstanbul dışındaki geniş havzadan temin edilmekteydi.

⁶⁵ **Şehremaneti İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası**, Şehremaneti İstatistik Şubesince Tertip Edilmiştir, Dersaadet 1328, s.140.

⁶⁶ BOA, A.MKT.NZD., 163/34, 1271.

coğrafyadan karşılanması zorunluluğu birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Temel ihtiyaç maddelerinin tamamıyla ilgili olan bu hususlar özellikle inceleme konumuz olan odun ve kömür meselesinde daha hassas bir vaziyet almıştır. Zira diğer ihtiyaç maddeleri için söz konusu olan ikame ürün imkânı, mahrukât için söz konusu değildir.

Mahrukâtın İstanbul için üretim, sevk ve piyasaya arz aşamaları devletin titizlikle takip ettiği süreçlerdi. Piyasada odun veya kömürde meydana gelen bir darlık ve yükselen fiyat piyasaya müdahale için önemli göstergeler olarak kabul edilmiştir. Derhal durum tespiti için bürokratlar ya da esnaf tarafından raporlar hazırlanmış, arzı azaltan fiyatı arttıran nedenler tespit edilip sorunlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla *İdare* nezdinde, özellikle tüketici halk açısından, odun ve kömürün piyasada bol ve ucuz olması meselesi, üzerinde hassasiyetle durulan bir konu olmuştur. Mahrukât meselesi, *İdare* için bakanlıklar seviyesinde takip edilen bir sorumluluk alanıydı. İstanbul'un iâşe işleri önceleri İstanbul Ağalığı ve İhtisap Nezareti'nin kontrol ve yetki alanında olup daha sonra 19'uncu yüzyıl ortalarında (1855) Şehremaneti kurularak bu alanda aktif görev üstlenmiştir. Şehremaneti'nin iâşe konusunda görevi büyük oranda Dâhiliye Nezareti'nin sevk ve idaresinde devam etmiştir. Ayrıca Ziraat Ticaret ve Orman Nezareti, ilgili vilayet, kaza yetkilileri özellikle mahrukât meselesinde görev alan başlıca yetkili birimler olmuştur. Piyasada ortaya çıkan bir sorun olduğunda çözüm için kurulan komisyonlara nazırların başkanlık etmesi sık görülen bir durumdu. Bu anlamda mahrukât bürokrasisi üst düzeyde ve geniş bir yelpazede yürütülüyordu denilebilir.

Mahrukât arz piyasasının düzenlenmesinde özellikle üretici kesimin korunması devletin hassasiyetle üzerinde durduğu bir meseleydi. Resmi yazışmalara yansıyan diğer bir hassasiyet İstanbul piyasasına yeterli mahrukâtın sevk edilememesi durumunda tüketicinin içine düşeceği sıkıntıydı. Bu vurgu bu çalışmada kullanılan arşiv kaynaklarının hemen hepsinde evvela üzerinde durulan bir durumdu.

Mahrukât arzının azalmasına fiyatların yükselmesine neden olan faktörler çeşitliydi. Mevsimsel şartlardan piyasadaki gayri kanuni uygulamalara kadar birçok neden etkili olabilmekteydi. Sebebi ne olursa olsun darlık (müzayaka) durumunda özel ve kamu kesimine ait üretim ve taşıma araçlarının, odun ve kömürün sevk için zorunlu tahsisi başvuru alan uygulamalardandı.

Şehrin ihtiyaçları ve kapasitesi dikkate alınarak kontrolsüz göçe müsamaha gösterilmemekteydi. İncelenen dönem içerisinde *İdare*'nin İstanbul'daki özellikle piyasadaki arz-talep dengesini bozucu gelişmelere müsaade etmediği, kontrolü dışında gelişen olayların ise üzerine gittiği görülür.

Odun ve kömür Pâyitaht halkı için bir tüketim maddesi olarak temel ihtiyaçlardan olduğu gibi şehirdeki esnaf için de üretimin temel enerji kaynağıydı ve her iki kesim için de ikamesi olmayan bir üründü. 20. Yüzyıl başlarında şehirde 200 dolayında meslek çeşidi mahrukâtı enerji kaynağı olarak kullanmaktaydı. Bu bakımdan diğer mal ve hizmetlerin üretiminde temel girdi olarak mahrukâtın piyasada bol ve ucuz olması yönetim nezdinde ayrıca önem arz eden bir durumdu.

Odun ve kömürün imal ve sevk sahası İstanbul'u çevreleyen yakın ve uzak çevreden oluşmaktaydı. Deniz yolu taşımacılığı sevkியatta en fazla kullanılan yoldu. Ancak kış mevsimi, hava muhalefeti küçük teknelerin ve yelkenli gemilerin limanlardan çıkmasını engellemekteydi. Bu şartlar altında *İdare* mevsim faktörünü dikkate alarak yaz mevsimi gelir gelmez piyasada bir önceki yılın aynı dönemine ait haftalık ve aylık sevkiyat miktarlarını temel olarak üretim ve sevkiyatın sıkı takipçisi olmuştur. Şehrin iskelelere yakın yerler başta olmak üzere muhtelif yerlerinde yer alan odun ve kömür depolarının da piyasanın düzenlenmesinde katkısı son derece büyüktü.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

KAYNAKÇA

I.Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları (BOA)

Sadaret Amedi Kalemi (A.AMD)

12/8, 1265 Z 29.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair (A.MKT.NZD)

155/47, 1271 Za 04.

160/85, 1271 Za 26.

163/34, 1271.

245/15, 1274 Z 04.

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet (A.MKT.UM)

199/4, 1271 L 6.

Cevdet Belediye (C.BLD)

55/2749, 1172 c 29.

115/5711, 1197 Ş 21.

143/7129, 1203 B 29.

147/7350, 1203 B 29.

32/1576, 1213 N 29.

41/2048, 1153 M 29.

58/2870, 1195 S 29.

99/4938, 1218 Ra 29.

Cevdet İktisat (C.İKT)

20/961, 1228 Ra 29.

29/1430, 1230 Ca 29.

44/2161, 1175 B 29.

13/620, 1217 N 03.

Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT)

2426/27, 1318 B 14.

1302/18, 1326 Z 11.

554/58, 1320 R 29.

2153/108, 1316 Ş 13.

1302/18, 1326 Z 11.

1433/104, 1304 L 29.

1569/16, 1306 Ra 24.

2296/150, 1317 N 13.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

2308/1, 1317 L 19.

2421/91, 1318 B 4.

2423/58, 1318 B 7.

2426/27, 1318 B 14.

2689/66, 1326 Za 29.

2773/49, 1327 S 29.

652/52, 1320 N 20.

Dâhiliye Nezareti Umum Vilayat Müdüriyeti (DH. UMVM)

99/44, 1337 Ca 25.

İradeler Hususi (İ.HUS)

156/ 1325 B-1, 1325 B 03.

158/1325 Ş-018.

158/1325 Ş-15.

İradeler, Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

12/523, 1274 L 24.

59/2799, 1295 N 25.

İradeler, Orman ve Maadin (İ.OM)

12/1325 B-1, 1325 B 03.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

199/10, 1333 Za 10.

193/19, 1332 Za 10.

Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı(TFR.I.MKM)

24/2367, 1325 N 10.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES)

148/62, 1325 C 27.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)

299/99, 1325 Ca 13.

II. Araştırma İnceleme Eserleri

1335 senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası, Matbaa-i Osmaniye, Dersaâdet, 1337.

Basiretçi Ali Efendi (haz.Nuri Sağlam), İstanbul Mektupları, Kitabevi, İstanbul 2001

DÜNDAR Fuat, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

ERGİN Osman Nuri, Mecelle-i Umur-ı Belediye, c.2, İİBB yay., İstanbul 1995.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

- FAROQHÎ Suraiya, “Krizler ve Değişim, 1590-1699”, Osmanlı İmparatorluğunu Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (ed.Halil İnalçık Donald Quataert), cilt 2, Eren yay., İstanbul 2004.
-, Osmanlı’da Kentler ve Kentliler, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1993.
- GENÇ Mehmet, Devlet ve Ekonomi, Ötüken yay., İstanbul 2000.
- İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909, (çev. Fehmi Tümer), Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı, 2000.
- İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, c.1, 2000.
- KESKİN Özkan, Orman ve Ma’âdin Nezareti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.
- KOCA H.İbrahim, Kanun ve Nizamnameler Işığında Dersaâdet Belediye Teşkilatı (1855-1313), İÜSBE Sosyal Siyaset Bilimi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
- Maliye Nezareti, 1336 Senesi Kavanin ve Nizamat-ı Maliye Mecmuası, İstanbul 1337.
- MANTRAN Robert, 17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, (çev.M.Ali Kılıçbay, Enver Özcan), TTK Ankara 1990.
- MCGOWAN Bruce, (ed. Halil İnalçık,Donald Quataert), Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914, c.2, Eren yay., 2000.
- ÖZTEL Muharrem, “Osmanlı Devleti’nde Sosyoekonomik Yapısıyla Önce Çıkan Vilayet ve Sancakların Kamu Maliyesindeki Yeri ve Önemi (1325-1327/1909-1912)”, Maliye Dergisi, sayı 160, Ocak-Haziran 2011
- SAYIN Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavaidi, Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı, Ankara 1999.
- Senelik İhsaiyat-ı Maliye (1329), II. Sene, İstanbul: Maliye Nezareti Matbaayı Amire, 1326.
- Şehremaneti İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası, Şehremaneti İstatistik Şubesinde Tertip Edilmiştir, Dersaâdet 1328.
- UZUN Ahmet, İstanbul’un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857, TTK yay., Ankara 2006.
- ÜLGNER Sabri, Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, Mayaş Yayınları, Ankara 1984.

MYSTERY OF THE FUNERARY RELIEFS OF PALMYRA (TADMOR) IN THE DESERT OF SYRIA*

*Hatice PALAZ ERDEMİR***

ABSTRACT

Throughout history, people were delighted to express their sense and availibilities on various types of arts by using different materials. Art was also the way in which people could reveal their possessions in both materially and morally. The tower tomb reliefs of Palmyra reflect the wealth, power and the eclectic taste of people of the city although the area looks unnatural for these possessions.

Extraordinary tower tombs with their unique architectural structure were mainly made of lime stone by looking austere from outside but quite surprisingly eclectically elegant with their marble and limestone reliefs inside. It can be derived from the reliefs that the religious art of Palmyra was woven out of many strands. In many superficial ways it is Greco-Roman but in detail and from pictorial subjects is 'oriental'. The compositions of the family and the individual men and women on the reliefs with their dress, jewellery, ornaments and household utensils reflects overwhelmingly Parthian and Mesopotamian, Anatolian effects.

The country of Syria is under political disorder nowadays and its cultural heritage is also endangered. The aim of this article (before any vanishment of these important cultural heritage), is to reveal how and to what extend the people of ancient Palmyra developed themselves in the middle of the Syrian desert and how much they reflected their own culture and wealth on the tower tomb reliefs of Palmyra.

Key Words: Palmyra, grave art, funerary reliefs, ornaments, wealth, women, cultural heritage.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Assoc. Prof. Dr. Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Manisa-Türkiye.

The University of Celal Bayar, Faculty of Science and Literature, Department History, Ancient History Manisa-Türkiye. E-mail: haticeerdemir@yahoo.com.tr

SURIYE ÇÖLÜNDE PALMYRA'DAKİ (TEDMÜR) MEZAR RÖLYEFLERİNİN GİZEMİ

ÖZET

Tarih boyunca, insanlar farklı malzemeler kullanarak sanat eserleri üzerinde duygularını yansıtmaktan memnuniyet duymuşlardır. Sanat, aynı zamanda insanların sahip oldukları maddi ve manevi zenginlikleri ortaya koyma yoludur. Çevre tabii görünmese de, Palmyra kule mezar rölyepleri, bir zamanlar şehirde yaşayan halkın zenginlik, güç ve seçkin sanat zevkini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Özellikle dışarıdan bakıldığında oldukça sade görünen ve kireç taşından yapılmış olan kule mezarlar, kendilerine özgü seçkin ve olağanüstü mimari yapılarıyla iç mekanlarında şaşırtıcı bir şekilde şaşıklı mermer ve kireçtaşı kabartmalarla süslüdür. Bu yapılar, Palmyra dini sanatının dışarıdan pekçok farklı etkiyle ilmek ilmek dokunduğunun göstergesidir. Pekçok bakımdan Greko-Romen özellikler taşıyan kule mezarlar, ayrıntılarında ve münferit bakımlardan doğulu özellikler taşımaktadır. Aile kompozisyonları, tek erkek ve kadın betimlemelerindeki elbise, takı ve süs eşyaları ile ev gereçleri İran, Mezopotamya, Anadolu etkilerini yansıtmaktadır.

Günümüzde Suriye siyasi bir çalkantı içindedir ve bu önemli kültür varlıkları da tehlike altındadır. Bu makalenin amacı, henüz bu eserler yok edilmeden, Suriye çölünün ortasında yaşamakta olan eski Palmyra halkının kendilerini nasıl geliştirdiklerini ve Palmyra kule mezar kabartmalarında kendi kültür ve zenginliklerini ne kadar yansıtabildiklerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Palmyra, mezar sanatı, mezar rölyepleri, takılar, zenginlik, kadın, kültürel miras.

Consize History of Ancient Palmyra

Palmyra¹ lie on the caravan trade route between Babylonia and the far east, and Syria and the west. This trade had passed through Mesopotamia during Seleucid period. At the end of the Seleucid power the route had fallen out of use in the late second and early first centuries BC, so that the tribes of the Syrian desert had seized the opportunity to capture the trade. Hence as the principal water springs of the desert Palmyra became important.² In the late first century BC the city and the area was linked by road to the Euphrates after attacked by Antonius.³

Although Pliny records that Palmyra was a buffer state between Roman and Parthian empires, it is difficult to say when Palmyra was annexed by the Romans. It can be said that

¹ The name "Palmyra" is a reminiscence of emperor Tiberius in AD 17-19 when the city was under Roman administration. Before the Roman rule, the city called "Tadmor" in Aramaic.

² Jones, A. H. M., *Cities of the Eastern Roman Provinces*³, Oxford University Press, (New York, 1998), 266; Grant, Michael, *The Climax of Rome*, Phoenix, (London, 1997), 18.

³ Jones, *Cities*, 266. For the early geography of Syria and the roads heading to Palmyra see Huxley, Julian, *From An Antique Land (Ancient and Modern in the Middle East)*, Crown Publisher, (New York, 1954), 153-154; Afetinan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Türk Tarih Kurumu, (Ankara, 1992), 128-129; Gilliver, Kate, Goldsworthy, Adrian and Whitby, Michael, *Rome at War-Caesar and His Legacy*, Osprey Publishing, (Oxford, 2005), 196-197, 212 ff.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Palmyra may have been annexed in the time of Augustus. In the time of Tiberius, the city was under military and administrative control of the Roman empire. The city was also honoured by Hadrianus.⁴

Syria in the Roman period was still important and a frontier province Palmyra (Tadmor) retained considerable degree of freedom. It was situated on an oasis dominating the most direct land route between the Syrian coast and the important Mesopotamian territories of the Great Parthian and Sassanian States. Its control of the transit trade greatly enriched the city, especially in the second and third centuries AD.⁵

In the time of Septimius Severus (AD 171-AD 211), Palmyra was benefitted from largesse of the emperor. Since emperor's wife was Syrian, Septimius Severus was naturally interested in the area but also the location of the city was strategically and economically important at the eastern edge of the Syrian desert.⁶ The city was raised to the rank of a colony which was granted *ius Italicum* by Septimius Severus. Palmyra retained a larger degree of independence depending upon its geographical and geostrategical location. There was a military commander in the city and a Roman troop was stationed in the roads between Sura and Damascus. Yet the city maintained its own army and it was allowed an unusual financial freedom. Although as a usual practise the frontier tariffs were collected by empires agents, the city probably collected or presumably disposed of, the revenue from the tariff in Palmyra.⁷ The most well known mercenaries, archers and bowmen of the Roman army especially in the third century was from Palmyra.⁸

In the time of Gallienus (253-68) the city had virtual independence as a large principedom under Odaenathus of Palmyra.⁹ Odaenathus' widow and successor Zenobia conquered Rome's eastern provinces but it ended in a very short period.¹⁰ The city reached the height of its zenith under queen Zenobia in the third century. Palmyra lost its importance after destruction of the city by Aurelianus (270) though in the sixth century it was existed.¹¹

The wealth of the city was reflected on plan and building structure of the city. Especially the construction programme of city was realised in the late first and second centuries in Palmyra

⁴ Jones, *Cities*, 267. Syrian merchants and travellers from Palmyra took up their residence even in the west in Dacia. See Cary, M. and Scullard, H. H, *A History of Rome (Down to the Reign of Constantine)*, St. Martins Press, (London, 1994), 458.

⁵ British Museum Guide, *The Treasuries of the British Museum*, designed by Alan Kitching, (London 1976), 246-247; Ramage, Nancy H. and Ramage, Andrew, *Roman Art*, (New Jersey, 1996), 244-245; Jones, *Cities*, 232. For the ancient economy of Palmyra see, Finley, M. I., *Ancient Economy*, University of California, (London 1999), 59. Diocletianus strengthened the frontier south of the Euphrates by the construction of paved road from Damascus northward via Palmyra to Sura on the river and by building forts on the frontier-route from Petra via Palmyra to Euphrates. See, Cary and Scullard, *A History of Rome*, 533.

⁶ Huxley, *Antique Land*, 144; Ramage and Ramage, *Roman Art*, 244.

⁷ See, Jones, *Cities*, 267, especially fn. 52; Grant, *Climax of Rome*, 18-19; British Museum Guide, *Treasuries*, 247. For the free cities under the Roman administration also see Palaz Erdemir, Hatice, "Roma'nın Anadolu'da İdarî Bir Meselesi: Bağımsız Şehirler", *ADALYA*, No: VII, (Antalya, 2004), 171-184, 171-184. For somehow limited freedom of regional administration under Roman rule see Cary and Scullard, *A History of Rome*, 492; Sherwin-White, A. N., *The Roman Citizenship*, Oxford University Press, (Oxford, 1996), 432, 440, 450-451.

⁸ Huxley, *Antique Land*, 152; Grant, *Climax of Rome*, 38.

⁹ For the relationship with Sassanians and the Roman administration of Palmyra in the time of Odaenathus see Gilliver, Goldsworthy and Whitby, *Rome at War-Caesar and His Legacy*, 212, 214, 254; Teixidor, Javier, "Palmyra in the Third Century", in Hillers, Delbert R. and Cussini, Eleonora, *A Journey to Palmyra: Collected Essays to Remember Delbert R. Hillers (Culture and History of the Near East)*, ed. by Eleonora Cussini, Brill, (Leiden, 2005), 181-226; Huxley, *Antique Land*, 155-156; Cary and Scullard, *A History of Rome*, 511; Grant, *Climax of Rome*, 6, 19-20, 25.

¹⁰ Huxley, *Antique Land*, 156-157; Cary and Scullard, *A History of Rome*, 511; Grant, *Climax of Rome*, 6; Teixidor, A *Journey to Palmyra*, 181-226.

¹¹ Huxley, *Antique Land*, 157; Jones, *Cities*, 268; Ramage and Ramage, *Roman Art*, 245; Grant, *The Climax of Rome*, 6, 40. See also OCD³, *Zenobia*; Teixidor, *A Journey to Palmyra*, 181-226; Ball, Warwick, *Rome in the East: The Transformation of an Empire*, Routledge, (London, 2000).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

when the city was in its splendor. A notable feature of town architecture in the long colonnaded streets which radiated outwards from the central square was placed in the city plan of Palmyra.¹² Originally the building materials of the city was mudbrick and limestone but during the Roman period public buildings were constructed from marble. This eclectic mixture in the building material structure looks unique and reveals emperors building program in the city.¹³ Palmyra restored from its destruction after Zenobia. Although emperor did not live in the east in the time of Diocletianus extensive military buildings and an imperial palace were constructed in Palmyra.¹⁴ Due to this eclectically unique feature in the middle of the Syrian desert the Antik city was denominated as the “heart of the desert”, “pearl of the desert” and “bride of the desert”.¹⁵

The Tower Tombs and The Reliefs of Palmyra

However of all the art and building programme, the most notable are the tower tombs and reliefs of the city.¹⁶ The religion and religious art of Palmyra reflects a mixture of Roman, Anatolian, Parthian and slightly Aramaic and Greek styles.¹⁷ This effect can clearly be seen especially on unique Palmyrene reliefs in Tombs, most of which come from the second century AD.

The principal families of Palmyra built themselves imposing tombs in the suburbs. There are mainly three types of graves in the middle of the desert but the most striking ones are multi storey building-like tombs. These commanding structures austere from outside but elegant inside and each storey contains mortuary niches or sarcophagi. These extraordinary type of sepulchre can easily be recognised in the middle of the desert of Syria with their heights like towers.¹⁸ By using limestone outside and marble inside the tombs were kept cool and they were ventilated with windows and niches that this hindered the dead body to purefy under the hot weather.

The tombs were adorned with gigantic marble statue composition of father or family all together. Mostly male or sometimes female ancestors of the family were depicted as lying and relaxing on the surface on their elbows.¹⁹ Similar representation were also embossed on limestone as sarcophagi lid.²⁰ This may show their tranquility in their earthly life as well as after life. Male

¹² Huxley, *Antique Land*, 145-146; Cary and Scullard, *A History of Rome*, 469; Gawlikowski, Michal, “The City of the Dead”, in Hillers, Delbert R. and Cussini, Eleonora, *A Journey to Palmyra: Collected Essays to Remember Delbert R. Hillers (Culture and History of the Near East)*, ed. by Eleonora Cussini, Brill, (Leiden, 2005), 44-73.

¹³ Ramage and Ramage, *Roman Art*, 245; Gawlikowski, *A Journey to Palmyra*, 44-73.

¹⁴ Grant, *Climax of Rome*, 104-105.

¹⁵ Ball, *Rome in the East*; Edwell, Peter M.; *Between Rome and Persia, The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra under Roman Control*, Routledge Monographs in Classical Studies, Routledge, New York, 2008, 40-41; Sahnner, Christian, “The Temple of the Bride of the Desert”, *The Wall Street Journal*, 27 August 2011.

¹⁶ As a result of overseas trade of Palmyrene merchants some remains traced not only in Palmyra also in different parts of Roman world. An example found in South Shields in Britain. This was an elaborate tomb of Regina, British wife of Barates, a businessman from Palmyra. See Scullard, H. H., *Roman Britain (Outpost of the Empire)*³, (London, 1994), 142-143. See also Cussini, Eleonora, “Beyond the Spindle, Investigating the Role of Palmyrene Women”, in Hillers, Delbert R. and Cussini, Eleonora, *A Journey to Palmyra: Collected Essays to Remember Delbert R. Hillers (Culture and History of the Near East)*, ed. by Eleonora Cussini, Brill, (Leiden, 2005), 26-43.

¹⁷ For the early oriental saviour-god reliefs before Greco-Roman period see Grant, *Climax of Rome*, 88. Grant expresses that this hieratic posture was carried even to far east, India which the Greco-Budhist art in northern India looks quite similar to Palmyrene work of religious art. For the effect of interchange among the divinities of orient and the west see Carcopino, Jérôme, *Daily Life in Ancient Rome*, Penguin Books, (Middlesex, 1962), 144-152; Gawlikowski, *A Journey to Palmyra*, 44-73.

¹⁸ Huxley, *Antique Land*, 149-150; British Museum Guide, *Treasures*, 246-247; Ramage and Ramage, *Roman Art*, 244-245; Jones, *Cities*, 232; Milleker, Elizabeth J., (ed.) *The Year One: Art of the Ancient World East and West*, Exhibition Catalogue, Metropolitan Museum of Art, (New York, 2000).

¹⁹ See picture 6.

²⁰ See picture 7 and 8. Placing an image of reclining figure of the deceased on the lid of sarcophagi originally began in the sixth century (in 520 BC) with the Etruscan practice and this was picked up by the Romans. This became a tradition

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

or female ancestors were carved on the centre of the composition and their family members (like wife, husband, children, servants, friends etc.) were also sprinkled around the main figure as acting in their life. As an example to this, on one of the sachopagi lid a man was depicted as reclining on his couch, supported by a round pillow at one end and holding a cup in his left hand. Five personal image were also carved and emphasized at the bottom of this figure as portraits which may probably belong to the friend and family circle of the deceased.²¹ This type of sarcophagi lids were traditionally and prevalently embossed for the wealthy in a unique fashion in Palmyra.

Each individual grave in the tombs was also provided with a stone portrait of the deceased, and their style is a strange and unique amalgam of eastern and western influences. These portraits were used for the graves as cover. Mostly reliefs are expressed only as portrait of a woman or a man but sometimes male or female portraits are decorated with the children of the family. These are the best known works of art from Palmyra carved on limestone to adorn large family chambers.²²

The most elaborate of these tombs have walls covered with relief portraits set in architectural frame. The figures are normally identified by the names of their fathers, as well as their own. They are worth comparing with the other statue portraits in the Roman world.²³

The early gravestone reliefs of Palmyra reflect an important picturesque view from history. They are unique their semi statue-like carving. It can be clearly observed that the artists of ancient period were mainly interested in certain patterns while carving the reliefs of the wealthy families. In general, face image of the death, the curves and wrinkles on the faces, the folds of clothing and cloth hangings behind figures, robes and hair patterns and the certain patterns in the hands and fingers were repeated on most of the reliefs.²⁴

Mostly face image of the people looks in a tranquil. Occupation or business of the person or the family can be observed on reliefs. Some Palmyrene women were busy with spinning and knitting yarn in their life that most of the women were embossed with yarn in their ambrace. This may show that although the families were wealthy, women still preoccupied with production of something or busy with trade side by side with their husbands as happened earlier in "Assyrian trade colonies" in Asia Minor in 1950-1750 BC's. Individually or together depicted men and women images reveal the exteriority of Palmyrene society. It can be understood from these that women were never kept separate from social life. Therefore, without any differentiation women and men delineated.²⁵

The types and shapes of clothings of Palmyrene people were embossed skillfully on the reliefs. It is not coincidence that men and women clothes look soft and well-fitting. The Palmyrene artists reflected oriental hot dessert climates affects while carving dresses of the people on reliefs. It may be guessed that the affluent people mainly wore silk or cotton garments since silk and textile was also produced in Syria.²⁶ The garments and looking of the men illustrate Anatolian,

on some parts of the Roman world. For this see Ramage and Ramage, *Roman Art*, 35-38; Milleker, *The Year One: Art of the Ancient World East and West*.

²¹ See picture 8. Picture 7 and 8 are good examples of the type in Palmyra. Similar examples can also be seen in different parts of the Roman world. See Ramage and Ramage, *Roman Art*, 35-38.

²² British Museum Guide, *Treasures*, 246-247; Ramage and Ramage, *Roman Art*, 244-245; Jones, *Cities*, 232; Milleker, *The Year One: Art of the Ancient World East and West*.

²³ See picture 6. See also British Museum Guide, *Treasures*, 246-247; Ramage and Ramage, *Roman Art*, 244-245; Jones, *Cities*, 232.

²⁴ See Cussini, *A Journey to Palmyra*, 26-43.

²⁵ Ramege and Ramage, *Roman Art*, 245-246.

²⁶ As Strabo explains Syria and environment as famous for silk, dye and dye works silk was widely used by well being people. Strabo, *Geography*, XVI. II. 23. See also Lewis Naphtali and Reinhold Meyer, *Roman Civilisation The Empire*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Hellenistic, Aramaic, Persian and Roman influence. Ancient Roman world was status-conscious society, and nowhere was this more true than in the family, where every member -man, woman and child- knew their place. So on the reliefs that the toga men worn are the symbol of his “Roman citizenship” more Roman influence, the portrait of the men varied, some bearded like Aramaic and others clean shaven. Hair of the men were curly on almost all reliefs which shows the peoples’ the main ethnic background as Aramaic.

Women richly dressed and their dresses and ornaments also reflect the mixture of Anatolian, Hellenistic, Aramaic, Persian, Egyptian and Roman as well as Indian.²⁷ Most of the women worn cloak or shawl over their heads embellished with different types of jewellery on their foreheads. Hair of the women which drops on two sides of the heads looks wavy on almost all reliefs.²⁸

Jewellery of the women were also emphasised on the reliefs that may reveal the taste and the wealth of the people. As it is known throughout history the symbolic power of ornamental jewellery and ornamentation has taken on the function of both the social identity and the status of the individual within society. So the funerary reliefs of the women of Palmyra displayed the wealth and power of their families with the fashion jewellery and ornaments of the time. This unnatural wealth mainly came from the increasing trade between the Roman and Parthian Empires. Yet it is very interesting that the people of Palmyra reflected their wealth and status on the stone carvings rather than depositing their adornments and gold ornaments in their tombs.²⁹ The types of the ornaments emphasized on the carvings are various as neck rings, earrings, chain necklaces, chest ornaments, different shapes of bracelets (from wrist up to shoulder) and different types of head wearings.

(Selected Readings), volume II, third edition, Columbia University Pres, (New York, 1990), 82; Carcopino, *Daily Life in Ancient Rome*, 197; Cussini, *A Journey to Palmyra*, 26-43.

²⁷ Huxley, *Antique Land*, 149, 158; Saito, Kyohite, “Palmyrene Burial Practices From Funerary Goods”, in Hillers, Delbert R. and Cussini, Eleonora, *A Journey to Palmyra: Collected Essays to Remember Delbert R. Hillers (Culture and History of the Near East)*, ed. by Eleonora Cussini, Brill, (Leiden, 2005), 150-165.

²⁸ See Cussini, *A Journey to Palmyra*, 26-43; Saito, *A Journey to Palmyra*, 150-165.

²⁹ Ramege and Ramage, *Roman Art*, 245-246. For the ornamental art see Türe, Altan, *The Language of Symbols (in Jewelery and Gem Stones)*, Goldaş Cultural Publications (2004), 15; Türe, Altan, *The Story of Ornamental Artefacts*, Goldaş Cultural Publications IV, (2005), 146; Saito, *A Journey to Palmyra*, 150-165.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

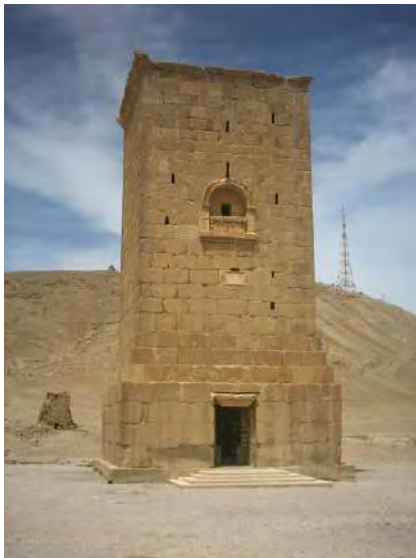
Photographs were taken by Doç. Dr. Hatice P. Erdemir and Dr. Halil Erdemir in 27 April 2005

Picture 1. Palmyra Plain

Picture 2. An underground Grave

Picture 3. A multistorey tomb in Palmyra Desert

Picture 4. A niche of a sarcophagus in a tower tomb

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Picture 5. Inner walls of a tower tomb decorated with reliefs of the family

Picture 6. Statue of reclining figure of the deceased

Picture 7-8. Two different example of semi-statue reliefs from tower tombs in Palmyra Museum in Syria

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Picture 9-10. Individual gravestones with a man relief reclining on a mattress on his elbow holding a cup on his left hand and a woman relief from Palmyra Museum

Picture 11-12. Individual gravestones with busts of two different women from the tombs from Palmyra Museum in Syria

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Picture 13-14. Gravestones with bust of two individual women from the tombs from Palmyra Museum in Syria

Picture 15-16. Gravestones with bust of two individual women from the tombs from Palmyra Museum in Syria

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Picture 17-18. Two individual gravestone with a relief of a women and a man from the tombs from Palmyra Museum in Syria

Picture 19. Gravestone with a relief of a couple Picture 20. Gravestone with a relief of two men

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Picture 21. Gravestone with bust of a man Picture 22. Gravestone with bust of a man

Picture 23-24. Two individual gravestones with bust of a young (AD 181) and an old men (second or third century AD) from the tombs of Palmyra purchased in 1902-In the Art of Metropolitan Museum in New York

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

HAYATIN DEĞİŞTİĞİ YERDE BAKKALLIK*

*Olca PULLUKÇUOĞLU YAPUCU***

ÖZET

Osmanlı topraklarında XIX. yüzyıl, geçmiş ile karşılaştırıldığında hayatın farklılaştığı bir dönemdir. Modernleşme süreci olarak adlandırılan bu yüzyılda devlet, siyasi açıdan önemli sorunlarla uğraşıyordu ama sosyal ve ekonomik açıdan bakıldığında bu durum biraz daha farklıdır. Hayatın değiştiği yerde, bu dönemde, Osmanlı kentleri ve kırsalı da sosyal ve ekonomik yönden bir değişim ve dönüşüm süreci içindedir. Bu sürecin şekillenişinde Batı kaynaklı kapitalist sermayenin etkisi, araştırmacıların ilgisini çeken bir konudur. Dönemin kentleri ve etki alanlarındaki kırsalın ticari hayatının kalbi olan çarşılar, bu değişim ve dönüşümün önemli ölçüde etkisindedir. Kent çarşıları, hatta irili ufaklı ticaret mekanları, uzak diyarlardan gelen malların istilasına uğradı ve gelişen ulaşım koşullarına göre çarşıların kent içindeki yeri değişti. Aynı çarşılar kent sakinlerinin günün koşullarına göre farklılaşan ihtiyaçlarını karşılamak için kendini yenilemeye çalıştı. Günümüzde önemini neredeyse yitirmiş bir işkolu olsa da bakkallar, eski kent çarşılarının vazgeçilmez esnaflarından biridir ve bu topluluk sözü edilen dönüşümden payını almıştır. Bu çalışmanın ana konularından biri Osmanlı bakkallarıdır, XIX. yüzyıl başından itibaren modernleşen ve değişen bir ekonomi içinde bakkal esnafının ticari hayattaki yeri, niteliği, devletin denetimi altındaki mesleki örgütlenmeleri, değişen hayata uyumu ve genel özellikleri öncelikle incelenecektir. Çalışmanın ana konularından bir diğeri de Batı Anadolu'daki bakkallık ve bakkallardır. Bunun nedeni XIX. yüzyılda

Batı Anadolu bölgesi, Batı kaynaklı sermayenin büyük ölçüde etkisindedir böylelikle yabancı sermayenin etkisinin incelenmesi için iyi bir örnektir. Yine aynı nedenlerle bölge, değişimin izinin sürülmesi için de uygun veriler sunar. Ayrıca yaygın kanıya göre; Batı Anadolu'da bakkallığın belli etnik grupların tekelinde olduğu, iddiası sözü geçen bölgenin seçilmesinde etkili olmuştur. Müslim ve gayr-ı Müslim bakkal esnafının Batı Anadolu'da yüklendiği varsayılan sosyal-siyasi- sosyal-siyasi-ekonomik roller, çalışmanın ana sorunsallarından bir başkasıdır.

Anahtar Kelimeler: Bakkal, esnaf, koltuk, seyyar, modernleşme.

* Bu çalışmanın ana fikri 2008 yılında Bilkent Üniversitesi'nde yapılan XI. Uluslar Arası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Sempozyumu'nda sunduğumuz bir bildiriden yola çıkarak oluşmuştur.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: olcay.pullukcuoglu@ege.edu.tr

GROCERY WHICH HAS CHANGED IN LIFETIME

ABSTRACT

If it compared with past XIX. century is an age in which has changed of life. 520Ottoman Empire tried to struggle political problems in that process by which named modernization age. On the other hand if we address in terms of social and economic condition of Ottoman we could find some differences in that period. When social life and economic circumstances changed, cities of Ottoman developed in terms of social and economic position in XIX. century. Not only Ottoman cities but also countrysides, bazaars which have changed life time participated in process of transformation. Historians interested in this improvement every time. Because it was estimated that transformation of economy and commercial life were affected by foreign capital. Furthermore bazaars of Ottoman even shops were invaded by goods was come from foreign countries. Sometimes bazaars relocated in developed cities they were renew by themselves to provide inhabitants of cities. Nowadays grocery has lost its advantages for us but groceires and grocers were important for bazaars and people in past thus they were able to accomodate for new conditions. This study deals with groceries of Ottoman. Firstly we'll cope with their role of commercial life and process of their transformation in a changed and modernized economy beginning from XIX. century. Another topic of this study is grocery which located in Western Anatolia. Reason of this apporach is a discourse, in general it is believed that foreign capital more affected Western Anatolia than other regions of Ottoman so this area could show important examples to evaluate influence of foreign capital. Furthermore same reasons could help us to find trail of development in this area thus Western Anatolia was chosen by us. Another important topic is Muslim and non Muslim groceries in Western Anatolia because there is a claim that all of the grocers were non Muslim in the Ottoman Empire especially Izmir and its periphery at the end of XIX. century . Is this claim true otherwise we must prove that it is false.

Key Words: Grocer, craftsmen, koltuk, mobil, modernization.

Bu çalışmada, bakkal esnafının ticari hayattaki yeri, niteliği, mesleki örgütlenmesi, değişen hayata uyumu ve genel özellikleri incelenecektir. Konu genel olarak Batı Anadolu'yla sınırlı ve ana eksen bakkallardır. Toplumsal ve ekonomik hayatın değişim sürecinde bakkallık, yürütmekte olduğumuz Osmanlı taşrasındaki küçük ticareti konu alan daha geniş çaplı bir araştırmanın sonuçlarının bir ön izlemesidir.

Alışkanlıklar Ticaret ve Değişim

Günümüzde, bakkallık eski anlamını ve hemen hemen işlevini yitirmiş bir işkoludur. Tüketim alışkanlıklarının henüz toplumun ve bireylerin sadece ihtiyaç düzeyiyle sınırlı olduğu yüzyıllarda, kentten veya pazaryerlerinden uzaklarda, bakkallar ekonomik işbölümünde önemli bir halkaydı. Türkçe sözlük bakkalı, “*yiyecek, içecek ve başka ihtiyaç maddelerini perakende olarak satan kimse*”¹ ve bütün bunların satıldığı *dükkan* olarak tanımlar. Bu, kapsamı geniş, muğlak bir

¹ **Türkçe Sözlük**, (Ankara TDK, 1988)C. I, 133, Ankara

açıklamadır. Osmanlıca sözlükte ise öncelikle “*sebze meyve satıcısı*” olarak tanımlanır. İkincil anlamı, “*pirinç, şeker, peynir, zeytin ve vb. satan kimse*” olarak verilmiştir². *Lehçe-i Osmani*’deki; “*yağ ve pirinç, mutfak hevalı satan sebzedan başka levazımı, kuru bukûlü satan esnaf*” tanımlaması daha açıklayıcı görünür³. Bakkal sözcüğü Arapça’dır ve Batı dillerindeki anlamı da Osmanlıca’daki anlamı destekler niteliktedir. Örneğin İngilizce’de bakkal “*grocer*” sözcüğü ile ifade edilirken, taze sebze satan manav, *green grocer*’dir. Yani yiyeceklerin özellikle de sebzelerin taze olarak tüketilenlerini satanlar *manav*’dır. Bu sebze ve meyveler, örneğin kurutulmuş saklanmış veya konservesi vb. yapılmış ise bunların satıcıları *bakkallardır*. Sonuçta bakkallar, mutfakta yiyecek hazırlamak için kullanılabilecek taze sebze meyve dışında her türlü ihtiyacın satıcısıdır. Sebze ve meyvenin tazesini satanlar ise manavlardır, *Lehçe-i Osmani*’de manav sözcüğü “*taze yemiş satan dükkancı, madrabaz*”⁴ şeklinde tanımlanır. Madrabaz bir çeşit tüccardır, ancak ona yüklenen, “*hilekarlık*”⁵ daha yeni bir tüccar tipinin, alışkanlıklardan farklı olarak, ucuza alıp pahalıya satarken üretici ya da müşteriyi aldatmasıyla ilgili bir izlenimin yerleşmesiyle bağlantılıdır. Bakkal, manav ve madrabaz birbirine benzer malların satıcısı da olsalar, gerçekte farklı işleri yürütürler. Ortak noktaları üretici ve müşteri arasında aracı olmalarıdır.

Bu sözcükler arasındaki ayrımın ortaya çıkışı –doğrudan bakkal esnafı ile ilgili olmasa da– Batıda, aracı tüccarların üreticiyi kent pazarlarından koparması süreciyle ilişkilidir. Avrupa’da kent pazarlarının belli üretimlerde uzmanlaşması, bir süre sonra farklı ihtiyaçların, farklı pazarlardan satın alınması gereğini ortaya çıkardı. Bu pazarlar arasındaki uzaklığın kolaylıkla aşılamaması, üretici-satıcı ile tüketici-alıcı arasında kopmaya neden olurdu. Bu aşamada üçüncü bir adam, kır ve kent arasında mübadeleyi örgütleyen tüccar olarak piyasada ortaya çıktı. Bir yandan üretici ile büyük tüccar, diğer yandan da bu tüccar ile perakendeciler arasında *aracı zinciri* oluştu. Yağ, peynir, kümes ürünleri, meyve, sebze, süt vb. ürünlerin ticaretinin büyük bölümü bu zincirlerden geçti⁶. Kaliteli ürünleri arayan bu tüccar tipi, büyük seyyar satıcılar hatta *çerçiler*di ve kapı kapı dolaşarak ticaret yaptılar. Bu aracı zincirini oluşturanlar çiftlik ürünleri: buğday, arpa, koyun, yün, kümes hayvanı, deri vb. satın alır ve sonrasında bu ürünler “pazar” köylere taşınırdı. Bu aracı tüccarlar tezgahlarını hanlarda ve pazar yerlerinde kurarlardı. Zaman zaman da Paris örneğinde olduğu gibi, sokaklarda baştan savma biçimde dizilen derme çatma dükkanlar açarlardı. Bu küçük araçlar işlerini kolaylaştırmak için dükkancı olan birileriyle veya gezici küçük tüccarlarla-*çerçilerle*- anlaşır, ortaklık kurarlardı. Roller, her türden malın alıcısı ya da büyük toptancılıktır⁷. Bu tüccar tipinin seyyarlıktan kurtulması ve yerleşik ticarete geçmesi hemen her yerde ve aynı zamanda gerçekleşmez. Braudel, Avrupa pazarlarının en önemli rakiplerinin dükkanlar olduğunu söyler. Üstelik dükkan pazardan farklıdır ve avantajlıdır. Çünkü pazar, haftanın her günü yoktur; ama dükkan her zaman açıktır. Ayrıca dükkan, pazarın açık olduğu günlerde de satış yapmayı sürdürür. İngiltere’nin Westerham gibi bazı ticari yerleşimlerinde pazardan önce *tuhaftıyeci* ve *bakkal* dükkanları vardır. Ayrıca Müslüman kentlerindeki *sukların* da varlığı ve bu uzmanlaşmış dükkan sıralarının⁸ pazaryerleri ile çevrelenmesi⁹, pazar ve dükkan kavramlarının kimi zaman beraber kimi zaman ayrı ayrı ama hep var olduklarını gösterir. Çünkü süreç hemen her yerde oldukça basittir, Roma İmparatorluğu’ndan arda kalan seyyar satıcıların kentlerin gelişmesine paralel olarak yerleşip kent esnafına katılması... Bu sürecin başlangıcı Braudel tarafından kabaca XIII yüzyıla tarihlenir. Koşulların gerektirdiği şekilde örgütlenen kentlerde çarşılar, dükkanlar,

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca ve Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Ankara:Aydın Kitabevi 1993)

³ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, (Ankara TDK 2000), s.36

⁴ Ahmet Vefik Paşa, s.271.

⁵ Ahmet Vefik Paşa, s. 269, ve M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul MEB Yayinevi İstanbul 1993) C:II

⁶ Fernand Braudel, *Maddi Uygurluk, Ekonomi, Kapitalizm*, (Ankara Gece Yayıncılık 1993) C.II, 27.

⁷ Braudel, s. 33,44,45.

⁸ Yaşar Yücel, *1640 Tarihli Es’ar Defteri*,(Ankara TTK 1992) 166,167,168, Ankara.

⁹ Braudel 33,44,45.

pazaryerleri ve her türden satıcı zamanla belli bir düzene oturdu. Bu düzen, sosyal ve ekonomik hayatın da belirlenen kurallara bağlanması anlamına geldi. Düzen, koşullar değişmediği sürece varlığını sürdürse de zaman zaman yeni gelişmeler sistemin kendini yenilemesi veya daha da sertleşmesiyle sonuçlanabiliyordu.

Osmanlı kentlerinde de yaşanan dönemin koşulları ve devlet politikalarına göre şekillenmiş bir sistem hakimdir. Ekonomik hayat esnaf loncaları aracılığıyla devletin denetimindedir. Osmanlı kentlerinde de bakkal ve manavların satış yaptıkları yerler *Tahtakale* adlı semtlerdir, bu sözcük *Tahte'l-kal'a*'dır ve kale altı anlamına gelir, Ortaçağlarda kentin kalesinin dibinde kurulan pazarlardan¹⁰ kalan bir anıdır bu. Ticari hayatın canlı olduğu kentlerde ithalat ve ihracatı üstlenmiş büyük toptancıların yanında çok daha küçük sermayeli, lonca kurallarının dışına çıkmayı hayal bile edemeyen, büyüme olasılığı daha az görünen ve yoksul sayılabilecek perakendeciler, yasak da olsa kenarda köşede açılan ve *koltuk*¹¹ adı verilen küçük dükkanların sahipleri ve seyyar satıcılar ekonomik hayatın değişme eğilimi taşıyan yanını temsil eder.

Batı Anadolu ise bilindiği gibi İstanbul iâşesinin ana arterlerinden biridir. Buradaki üretimin öncelikle devlet ihtiyacını karşılaması, sonrasında iç veya dış piyasaya sunulması genel uygulamadır. Ancak bu kuralı yıkma denemeleri XVI. yüzyıldan itibaren görülür. Bu denemeleri yapanlar bizzat üretici ile ilişkiye geçerek, bölgenin gözde ürünlerini, kurutulmuş veya kabuklu meyveleri köy köy dolaşarak toplayan *çerçiler*dir. Bu dönemde yabancı tüccarların da etkisiyle Batı Anadolu'da devletin ticaret üzerindeki denetimi görece zayıfladı, alınan sert önlemlere rağmen kuru incir ve üzüm, badem vb. gibi malların çerçiler ve diğer tüccarlar tarafından istiflenmesi ve toptancılığı engellenemedi. Sonuçta Osmanlı İmparatorluğu'nun düzenlenmiş ekonomisiyle bir arada ve onun aleyhine gelişen şekilsiz ama yaygın bir *çerçiler ağı* ortaya çıktı¹². Buradaki çerçi, dayanıklı yiyecek maddeleri yanında pamuk ve deri gibi emtianın da üreticiden toplanmasında etkin gezgin tüccar anlamındadır. Ama çerçi, daha geniş olarak pilever, sandalani sözcükleri yanında ayak tuhafiyecisi¹³ şeklinde tanımlanabilir. Yani çerçi, her şeyi alıp satabilen gezgin bir aracı tüccardır.

Dünya tarihindeki keşiflerin ardından, yeni gelişmeler tarihe ve toplumlara yeni bir sınıf kazandırmak üzereyken, XVI. yüzyıl Anadolu'sunda gerçekleşen olaylar, büyük kentlerdeki üretim-tüketim ilişkilerini etkileyerek, mesleklerin çeşitliliğini artıracak gibi görünüyordu. Daha büyük sosyo-ekonomik farklılaşmanın kökeninde tarihsel süreçte küçük ve birbirinden bağımsız görünen ama gelecekteki etkileri büyük olabilecek değişimin payı önemlidir, ama bunun için biraz daha zaman gerekiyordu. Batı Anadolu'yu mevcut konumundan farklılaştıran, XIX. yüzyılda İzmir'i "bir köyden kolonyal liman kentine dönüştüren" gelişmelerin kökeni de eskilere dayanır. XVI. yüzyılda Batı Anadolu'da ekonomi üzerinde dış kaynaklı müdahalenin etkisiyle başlayan gelişmeler bir yüzyıl sonra imparatorluğun kendi içindeki bazı dinamiklerle daha da hızlandı. Uluslar arası ticaretteki önemi gittikçe artan İzmir, büyüyen, gelişen, farklı ve zengin bir kent olma yolundaydı. 1630-40'lardan itibaren Batı Anadolu nüfus ve ekonomik yapı bakımından farklılaştı. XVII. yüzyıldan itibaren başlayan bir göç hareketinin, zengin ve gelişme yolunda veya limanı olan Osmanlı kentlerinde özellikle başkent İstanbul'da sosyal ve ekonomik göstergeleri değiştirmeye başladığı bilinir. Anadolu'nun iç bölgelerinde gittikçe artan güvenlik sorunu ve işsizlik, ayrıca tarım teknolojisinin görece ilkelliğinden kaynaklanan, üretimin artan nüfusu besleyememesi gibi nedenler ve bu arada *Celali İsyanları* toplumu bir süredir daha iyi yaşam koşulları için zaten göçe zorluyordu. Bu göçlerin yönü, genellikle kent merkezlerine, kıyı kentlerine, Batı Anadolu'ya ve

¹⁰ Cafer Çiftçi 2005, "Osmanlı'da Meyve Alım-Satımı: Mekanlar, Görevliler, Vergiler ve Standartlar", *EJOS*, VIII (2005), No: 3, 1-17.

¹¹ Pakalın, s.291.

¹² Daniel Goffman, *Levanten Dünya ve İzmir*, (İstanbul Tarih Vakfı 1995) s. 38.

¹³ Ahmet Vefik Paşa 94.

özellikle başkente doğrudur. Ancak bu göç hareketinin sadece belli bir etnik ya da dinsel topluluğu özellikle ilgilendirmesi söz konusu değildir¹⁴. Göçlerin bütün engelleme denemelerine rağmen sürdüğü de bir gerçektir. Batı Anadolu’da yıldızı gittikçe parlayan İzmir bir çekim merkezi oldu, dağınık ve tek tipteki kasaba ve köyler artık, Osmanlı yöneticileri ve gezgin satıcılar tarafından birbirine bağlanmaktan çok, hem nüfus hem endüstri anlamında hep birlikte İzmir’e yöneldi. Tüm Osmanlı uyrukları, Manisa, Aydın, Kuşadası, Menemen gibi Batı Anadolu kent ve kasabalarından hatta daha uzak yerlerden ve Osmanlı toprakları dışından gelenler de buraya aktılar¹⁵. Büyük kentlere akan bu insanların hayatlarını sürdürebilmek ve geride bıraktıkları ailelerine bakabilmek için mecburen tarım dışı faaliyetlere; kumaş, halı, bakkaliye malzemeleri satıcılığı, komisyonculuk vb gibi daha karlı işlere yöneldiklerini tahmin edilebilir. Bu, da ileride ortaya çıkacak ekonomik değişimin muhtemel ön hazırlığı oldu.

Büyük Toptancılar Perakendeciler Seyyar Satıcılar

Kentlerin dışarıdan göç alması Osmanlı yöneticileri açısından pek istenen bir durum değildir. Bunun başka nedenleri de vardı; ama özellikle İstanbul’un sosyal ve ekonomik durumuna zarar verebileceği endişesi oldukça yaygındı. Kentin üretimi ve ticareti lonca aracılığıyla devletin sıkı denetimi altındaydı ve loncanın, başta rekabeti önlemek olmak üzere oldukça katı kuralları vardı. Kentin beslenmesi ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması devletin ekonomik politikalarından biri olduğu için de Anadolu ve Balkanlar’dan gelen malların dağıtımı, pazarlanması ve ticareti rastlantılara bırakılamayacak kadar önemliydi. Bu koşullarda İstanbul dışındaki bütün büyük kentlerde de loncanın ticareti denetlemesi ve katı kurallarını koyması oldukça anlaşılır bir hal alıyor. Loncanın güçlü olduğu bu dönemlerde, büyük kent çarşılarında ne rekabete ne de yeni gelenlere yer vardı. Ama ailesine para göndermek ya da para biriktirmek zorunda olanların yapabilecekleri işler mutlak olmalıydı. Öyle de oldu küçük sermayeleri bir araya getirenler ortaklıklar kurdular, belki de gedik sahibi olarak dükkan açmaya çalıştılar; *Koltuk*¹⁶ adı verilen derme çatma, kıyıda köşede kalmış, küçük hatta daha büyük örneklerinin birer şubesi olarak düşünülebilecek dükkanlar ki bunların arasında adı sayılan *koltuk bakkal* ve *koltuk meyhane* bu tipte mekanlar olabilir. Ancak bunu yapamayanlar için daha basit yöntemler de bulunabilirdi. *Küfelere sebze meyve ve erzak doldurarak* olasılıkla mahalle aralarında -belki de bakkal ve manavdan daha ucuza- *sattılar*¹⁷. Büyük olasılıkla göç ederek gelmiş, *bakkallık ve yağcılık yapan Rum milletinden bazı kişilerin İstanbul’da serseri vaziyette dolandıkları, bu yüzden defterlerinin düzenlenerek Anadolu’ya gönderilmeleri*¹⁸ dışarıdan gelenlerin kent ekonomisi için bir tehdit olarak algılandığını -belki de belli bir işyeri adresleri olmadığı için- “serseri” olarak algılandıklarını düşündürür. Esnaf örgütlenmesine ve kurallarına aykırı bu durum, yöneticiler ve esnaf için sorundur; ancak XVII. yüzyıl başları için yeni bir sorun değildir. Çünkü yine aynı belgeye göre *bu gibi kişilerin men edilerek memleketlerine gönderilmesi hakkında daha önceki hattı hümayunlara uyulması* istenir. Sabahın erken saatlerinden itibaren bu satıcılar, sırtlarındaki küfelere doldurdukları sebze, meyve, yoğurt, hatta başlangıç sermayesi daha iyi ise çocuklar için şekerli yiyecekler, pabuç, kaseler, testiler, kaba kumaşlar, satıyor olmalıdır. Her biri sattıkları malın niteliğini belirleyen bir haykırma ile dolaşır¹⁹. Bu gibi sahnelerin göç alan ya da almayan ama gelişen, büyüyen hemen her kentte görülebileceği mutlaklıdır. Ancak bu tarz satıcılar bakkaldan çok

¹⁴ Bu değerlendirme, ele alınan topluluk açısından bakıldığında yani ne arandığına göre değişiklik gösterebilir. Örneğin Gerasimos Augustinos **Küçük Asya Rumları** başlıklı eserinde Orta Anadolu Rumlarının göçlerinden bahsetmektedir.

¹⁵ Daniel Goffman, “Köyden Kolonyal Liman Kentine”, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti**, (İstanbul Tarih Vakfı 1999) Ethem Eldem ve Bruce Masters ile Birlikte, s.97

¹⁶ Kenar, köşe تنها yer, şube Koltuk Bakkal Koltuk Meyhane Ahmet Vefik Paşa, 243, Pakalın da Koltuk meyhane için kenar köşede bulunan ve ayakta durulan yerler anlamını verir.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi; bundan böyle BOA C. ZB 66/3287 1150

¹⁸ BOA C. DH 197/9807 (1232)

¹⁹ Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, (V Yayınları Ankara 1986)C.II, s.50.

her türlü malın satıcısı olan *çerçileri* andırıyor. Çerçi bakkaldan biraz daha farklıdır, XIX. yüzyıl ortalarında düzenlenen *Temettuat Defterleri*'nde *Çerçi* ve *Mahalle Çerçisi* olarak iki farklı adla anılan bu meslek erbabı yiyecek satmaz. Daha çok kap-kacak, basit dokumalar, kilim, oyuncak vb'nin satıcısıdır, çerçi küçük bir araba veya bir yük hayvanına doldurduğu malları mahalle aralarında veya çevre köylerde satar, doğal olarak seyyar satıcıdır ve hep öyle kalmıştır.

Çerçi ve bakkalın sattıkları mallar farklı olsa da zaman zaman mesleklerini icra şekilleri benzerlik gösterir. Günümüzde biraz garip görünse de bakkal esnafının mutlaka bir dükkanı olması gerekmez. Oldukça erken dönemlerde çeşitli bölgelerden topladıkları ürünleri, farklı yerlerde *tezgah açarak* pazarlayan Avrupalı bakkalın Osmanlı ülkesinde, eldeki verilere göre XVIII. yüzyılda karşılığı olduğu anlaşıyor. 1755 tarihli bir belgede açıkça *seyyar bakkal esnafı* olarak tanımlanan topluluk *yalnızca cuma günleri kurulan pazaryerlerinde satış yapmaya izinlidir*. Ancak yine aynı belgeden anlaşıldığına göre *bu kurala zaman zaman uymayan esnafın engellenmesine çalışılmaktadır*²⁰. Bu grup, dükkan sahibi olmayan ve kiralamaya da parası yetmeyen daha düşük sermayeli perakendeci tüccar türü olmalıdır. Avrupa'da ekonominin bozulduğu dönemlerde ve yerlerde seyyar satıcıların hızla çoğaldığı ve piyasayı istila ettiği önemli bir tespittir²¹. Tarihsel süreç içinde bu tüccar tipinin ne kadar varlığını sürdürdüğünü bilmek ilginç olabilirdi. Ama günümüzdeki pazaryerlerinde benzer mallar satanları halen görmek mümkündür. Osmanlı kentlerinde bakkal esnafının etkinliği XVI. yüzyıldan itibaren arşiv belgelerinde izlenir, veriler şimdilik bu kadarına izin veriyor ama bu durum, Osmanlı ülkesinde önceden böyle bir esnaf grubu olmadığı anlamına gelmez, Roma ve Bizans yanında Anadolu Selçukluları döneminde Anadolu'da bakkal esnafının varlığı Erdoğan Merçil tarafından ele alınmıştır²². Kentin bakkal esnafının görev ve yetkilerinin belirli hale gelmiş olması, örneğin Bursa'da 1581'de *Bakkallar Pazarbaşısının* ehli hirefe nazır edilmesi, bakkalların *Ordu-yı Hümayun Akçası* adlı ortak bir fonlarının varlığı²³ klasik Osmanlı kent hayatında durağan ama kurumsal, geleneksel bir esnaf topluluğuyla karşı karşıya olduğunu gösterir. Kentin ayanı eşrafı arasında güçlü yeri olduğu anlaşılan²⁴ bu varlıklı topluluğun daha çok büyük kent çarşılarında toptancılığa uygun geniş dükkanları olduğu düşünülebilir. Yine 1755 tarihli bir başka belgede, zamanla daha çok yerleşik bir tüccar grubuna dönüşen bazı bakkalların, dükkanları önünde seyyar satıcıların tezgah açmalarından şikayetleri²⁵ ise seyyar satıcılığın aslında tamamen bitmediğini ve bakkal esnafının hem seyyar hem yerleşik olarak birlikte varolduklarını kanıtlar. XVIII. yüzyıl boyunca bakkalların sayılarının hızla arttığı, özellikle satacakları malla ilgili farklı esnaf gruplarıyla rekabete giriştikleri ve varlıklarının eskiye göre daha "kurumsal" ama değişmeye hazır bir nitelik kazandığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Bakkal nerededir ne satar

En iyi bilinenden başlamak gerekirse; XVII. yüzyılda canlı bir ticari hayatı olan kentlerden en büyüğü İstanbul'da bulunan esnafların listesine²⁶ bakıldığında ticaretin, toplumun ihtiyaçlarının ve uğraşların niteliği ve renkliliği şaşırtıcıdır. Bu listede *ekmekçiler*, *peynirciler*, *yağcılar*, *mumcular* vb. gibi günümüzde *bakkal* esnafının sattığı bilinen neredeyse bütün emtianın ayrı ayrı satıldığı farklı dükkanlar ve buna yetkili esnaf vardır. Yani bakkal esnafına satacak mal kalmamış gibidir. Olasılıkla bu yüzden Robert Mantran'ın Evliya Çelebi'yi kaynak olarak hazırladığı İstanbul'un büyük çarşılarında bulunan esnafın listesinde bakkal yoktur ama bu durum, İstanbul'da bakkal benzeri dükkanların olmadığına kanıtı değildir. Zaten yüzyıllardan beri bakkalların

²⁰ BOA C. BLD 34/1663. (1169) 1755

²¹ Braudel, 61.

²² Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, (Ankara, TTK, 2000)

²³ Özer Ergenç **16. Yüzyıl Sonlarında Bursa**, (Ankara, TTK 2006) s.189,200.

²⁴ Ergenç, 168.

²⁵ BOA C. BLD 31/1508 (1169)

²⁶ Mantran, s. 17. Evliya Çelebi'nin verdiği listeyi kullanır.

varlığının bilindiği belirtilmişti. XVIII. yüzyıla ait arşiv belgelerinde bakkal esnafının adı sıklıkla geçer, hatta 1745'te Galata, Tophane ve Kasımpaşa gibi kentin en eski semtlerinde, *yakın zamanda mahalle aralarında çok sayıda bakkal dükkanı açılmasının, eskiden beri varolanları zarara uğrattığı ve bu yüzden yenilerin kapatılması gündemdedir*²⁷.

Bu semtlerin özellikleri, bakkalların bulunması muhtemel yerler hakkında ipucu verir. Kasımpaşa, tersanesi ve zindanları olan, bu yüzden bir çok görevliyi de barındıran oldukça eski bir yerleşim, Galata Cenevizlilerden beri ticaretin kalbinin attığı bir merkez, Tophane de döküm atölyelerinin bulunduğu ve çok sayıda işçinin yaşadığı kalabalık, canlı ve renkli yerlerdir. Özellikle uluslararası ticaret ve büyük imalat sektörünü içinde barındıran bu gibi yerlerde satılacak her şeyin mutlak alıcısı olacaktır. Gemicilere erzak, zindanlardaki esirlere ekmek, yasak da olsa içki ve herkes için tütün, evlerin mutfakları için meyve sebze, sabun, devlet görevlilerinin büyük ve kalabalık konakları için çuval çuval fasulye, pirinç, bürölce, şeker, un, mum, çıra ve odun, kadınlar için iğne iplik ve bunların hepsini İstanbul'un büyük çarşılarından taşıyıp getirmek ve hepsini bir arada müşterilerine sunmak bakkalların yaptığı bir iş olmalı. Çarşılar ve kent merkezlerine uzak yerleşimlerde bakkal dükkanlarının açılmasının daha mümkün olduğu, hatta bakkal dükkanlarının büyük kent çarşılarından çok, daha küçük yerleşimlere, mahallelere, köylere yakıştığını söylenebilir mi? Elbette büyük çarşılarda da bakkal benzeri dükkanlar vardır ama onlar daha büyük ve toptancılığa uygun olmalı.

Osmanlı bakkalları, sadece kent çarşılarında ve mahalle aralarında bulunmaz. Bakkalların, en küçük ve ücra mahallelerden başlayarak, kent dışındaki hapishanelere²⁸, yol üzerindeki hanlara²⁹, derbentlere³⁰ çevredeki madenlerin çalışanları için madenlerin yakınlarına, iskelelere³¹ yatılı okullara, büyük inşaatların çalışanları için şantiyelere³² ve köylere kadar yayılır. Bu yaygınlığın nedeni müşteri ihtiyacıdır. Özellikle köylerdeki bakkal dükkanlarının varlık nedeni başlangıçta köy halkının pazara ulaşma konusunda yaşadığı güçlüklerdir. XIX. yüzyıla kadar büyük hafta pazarları ve panayırların çok fazla olmaması köylüler için büyük sıkıntı demektir³³. Köylünün erzak talebini toptancıdan getirecek, ya da tüccarın getirdiklerini bütün köy halkı için satacak olan bakkaldır. Büyük kent çarşıları dışındaki yerlerde bulunan bakkal dükkanlarının başka işlevleri de yüklenmesi sıklıkla rastlanan bir durumdur. Özellikle uzak köylerde ya da başka alternatifin olmadığı durumlarda bakkallar, başka mal ve hizmetlerin de satıcısı olarak ikinci işlev yüklenmiştir. Ekmekçi dükkanının bir köşesinde "...küfe küfe çavuş üzümleri, içleri kan kırmızı, kabukları zümrüt gibi karpuzlar, diliminden bal akan kavunlar, pencereye istif edilmiş kuru yemişler, keçi boynuzları....."³⁴nı sergileyen, *ekmekçi-bakkal*³⁵, köy kahvesinin bir köşesinde çıra, mum, yağ satan *kahveci-bakkal*³⁶, sarhoş müşterilerini çarşıya göndermeden o anda ihtiyaçları olabilecek malzemeyi satan *meyhaneci-bakkal*³⁷, işyerleri arasındaki lokantasının bir bölümünde uzaktan gelen müşterilerine hizmet sunan *lokantacı-bakkal*³⁸, sebze dükkanında yağ ve peynir tenekeleri, un, pirinç ve şeker çuvalları, çocuklar için büyük cam kavanozlarda kurabiye ve şeker bulunduran *sebze-bakkal*³⁹ ların da bulunduğu anlaşılıyor. Zaman zaman yüklendikleri ikincil

²⁷ BAO C. BLD 86/4278 (1145)

²⁸ BOA DH MB. HPS 74/51, 45/8 (1334) ve diğerleri.

²⁹ BOA Y. MTV 310/25 (1326)

³⁰ BOA C. DH 287/14337 (1289)

³¹ BOA Y.EE 54/144 (1327).

³² BOA C. İKTS 34/1670 (1220)

³³ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, (İstanbul Yapı Kredi Yayınları 2008)7 s.2.

³⁴ Halide Edip Adivar, *Sinekli Bakkal* (İstanbul Özgür Yayınları 1999)s. 129.

³⁵ BOA C.BLD 104/5187 (1194) ve BOA DH. EUM. 3. Şb 8/46 (1333)

³⁶ BOA A. MKT NZD 425/5 (1278)

³⁷ BOA DH.İD 70/-2/7 (1330)

³⁸ BOA DH.EUM.VRK 4/11 (1328)

³⁹ BOA A. MKT. NZD 203/52 (1278)

işlev yüzünden şikayet de edilseler gerek daha fazla kar, gerekse “müşteri memnuniyeti” bu farklı esnaf gruplarını “bakkallık da yapmaya” sevk etmiş olmalıdır.

İstisnaları olmakla birlikte bakkal üretici sınıftan bir esnaf değildir. Toptan satın aldıklarını pazarlayan bir tür aracı tüccardır. Bakkal her zaman satacaklarını üreticisinden almaz, o da başka toptancılardan aldıklarını pazarlayabilir. Büyük şehirlerin ve çarşıların *bakkaliye toptancısı mağazaları* vardır. Temettuat Defterlerinde adı geçen *mağazacı* esnafının ne tür bir metanın ticaretini yaptığı net olmasa da, bunların bir çeşit toptan ticaretle uğraştıklarını düşünmek mümkün olabilir. Bakkalın ne sattığı ise oldukça karmaşık bir sorudur. 1799 tarihli bir belgede bakkal esnafının satış yetkisi tanımlanırken “*Kuruyemişi bakkal yaş yemişi manavların satması usulken*”⁴⁰ denilmesi bakkalların taze olarak satılacak mallardan uzak durması gerektiğinin ifadesidir. Her şeyden önce bakkal dükkanının bulunduğu yer ve müşterinin talepleri dükkanda satışa sunulanların belirlenmesinde etkilidir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu gibi, düzenli esnaf organizasyonuna sahip bir devletin, bütün bunları belirlediği ve kesin kurallar koyduğu nettir. Bilindiği gibi ticaretle uğraşan her esnaf grubunun satacağı mal önceden belirlenmiştir, hiç birinin diğerinin sattıklarını da satma izni yoktur. Bakkallar tıpkı tuhafiyeciler gibi, oldukça karışık cinsten malın satıcısıdır. Belgelerden izlenebildiği kadarıyla, bakkal dükkanında satışa sunulanlar⁴¹ yiyecek ve mamul mal olarak ikiye ayrılabilir. Yiyecekler arasında meyve ve sebze, *soğan, tuz, tuzlanmış balık, susamyağı, zeytin yağı, çerviş yağı, sadeyağ, sucuk, pastırma, peynir, sirke, kuruyemiş, şeker, pirinç, fasulye, nohut, makarna, buğday, arpa, zeytin, Hindistan cevizi, tarhana, kırmızı toz biber, tarçın, kimyon, zencefil, karanfil, sirke, kahve ve lokum* vardır. Bakkal dükkanında yiyecek dışında satılanlar da çeşitlidir. Bunlardan tespit edilebilenler, *lamba şişesi ve lamba, ispirto, yakı kağıdı, çivit, iplik, makara, çuvaldız, çivi, mum, kömür, gazyacı, sabun, lamba fitili, defter, taş yazı tahtası, kalem, asma kilit, düğme, iğne, çakıdır*. Bakkalların öncelikle yiyecek maddeleri sattığını söylemek mümkün. Ancak bu yiyecek maddeleri XIX. yüzyıla gelindiğinde geçmiş dönemlerdeki gibi yalnızca sebze ve meyve ile sınırlı değildir. Aktarın sattığı baharat çeşitleri ve şarküteri ürünleri de bu yüzyılda bakkal dükkanında yerini almış görünüyor. Yiyecek dışındaki mallar arasında da tuhafiyecinin dikiş malzemelerini, basit kırtasiye ürünlerini ve hırdavatçı dükkanlarındaki mal karışıklığını görmek mümkündür. Bu durum hem katı kuralların etkisini yitirmesi ile hem de dükkanların bulundukları yer ile ilgili olmalıdır. Çünkü kentin merkezine, çarşısına uzak mesafedeki bir bakkal dükkanının müşterileri, bulmakta zorlandıkları ancak tüketmeyi ya da kullanmayı da istedikleri mal veya yiyecekleri talep ediyor olabilirler. Bu durumda bakkala düşen talepleri yerine getirmektir. Ayrıca ortaya konulmaya çalışılan bu çeşitlilik tam anlamıyla gerçeği yansıtmıyor da olabilir, çünkü arşiv belgelerinin yazdığı veya yazmadığı başka ürünlerin de bu dükkanlarda satılıyor olma olasılığı her zaman vardır.

Bakkalların zaman zaman satmaya yetkileri olmayan ürünleri de dükkanlarında bulundurduğu ve bu satışa izni olanların şikayetleri ilgili arşiv belgelerinde en çok sözü edilen konudur denilebilir. Bu konudaki en fazla şikayet müskirat satışıyla ilgilidir. Müskirat satışı bakkallara kesinlikle yasaklanmıştır. Bunun çeşitli nedenleri olmakla beraber, baş neden zaten müskirat satma izni olan *meyhaneci* esnafının varlığıdır⁴². Ayrıca bakkalların mahalle aralarında ve köylerde dahi yaygın olduğu düşünüldüğünde bakkalın sattığı içkiyle sarhoş olacakların, olay çıkarma ihtimali doğal olarak pek arzu edilen bir durum değildir. Ancak bu yasağın bakkalları pek durduramadığı her şeye rağmen gizli içki satışına – belki de hatırlı müşterileri için- devam ettikleri anlaşıyor.

⁴⁰ BOA 40/1994 (1214)

⁴¹ Burada sayılan mallar, değişik tarihli Osmanlı Arşivi belgelerinden ve 1905-1908 yılları arasında düzenlenen İzmir Kassam Sicilleri arasında bulunan, bakkallara ait terekeler kullanılarak tarafımızdan derlenmiştir.

⁴² BOA DH. EUM. THR 52/12; A. MKT. NZD 78/63 ve diğerleri

Bakkalların dükkanlarındaki karışık malların başka esnaf grupları tarafından “müdahale” olarak algılandığı ve şikayet edildiği sıklıkla gözlenir. Örneğin; zift, katran ve keten⁴³ urgan, sicim, yular, çarık ipliği⁴⁴ satmaya kalkışarak *saraç ve muhtap* esnafına, turşu⁴⁵ satmaya kalkışarak *turşucu* esnafına, balık satmaya kalkışarak⁴⁶ *balıkçı* esnafına, hatta ilaç⁴⁷ satmaya kalkışarak *eczacı* esnafına “müdahale”de bulunan bakkallarla ilgili şikayetler oldukça sıktır. *Mağazacı esnafı*⁴⁸ olarak tanımlanan bir esnaf grubunun sattıklarının da bakkallarda satılan emtia konusunda benzerlik göstermesi bakkalların şikayetine neden olur⁴⁹. Bu müdahaleler müşteri talebiyle ilgili olabilir. Özellikle köy ve kasabalarda bakkallar, bizzat üreticisinin getirdiği yoğurt, süt, yumurta, basit dokumalar, veya el işlerini de neden satmasın? Girişimci bir bakkalın bu işleri büyüterek, üreticiden aldığını daha büyük yerleşimlerdeki pazarlara veya bu pazarlarla ilişkiyi kurabilecek başka girişimci tüccarlara satması böylelikle mümkün olacaktır. Bakkal bu aşamada sadece toptancıdan aldıklarını üzerine eklediği karla satan bir esnaf olmaktan çıkar ve üretici ve büyük tüccar arasında bir aracıya dönüşür ve mübadele içinde belki de gereksiz bir halka haline gelir.

Bakkal esnafı örgütü

Osmanlı kentlerinde XIX. yüzyılda yerel yönetim örgütünün kurulmasından önce bakkallar, geleneksel ekonomik organizasyon içinde bir “sınıf”tır. *Gedikleri ve Lonca Odaları, Pazarbaşılıarı*⁵⁰ ve *kethüdalari*⁵¹ vardır. Bu makamların esnaf içerisinde sayılıp sevilen, güvenilir bir muteberana verilmesi usuldendir, oldukça ağır sorumluluğu olan bu görev, esnaf içinde ortaya çıkan her türlü olaydan haberdar olmayı gerektirir. Çünkü, örneğin dükkanını açarken kefil göstermemesine göz yumduğu bir bakkal yüzünden ortaya çıkacak zarar, pazarbaşılardan tahsil edilir⁵². Sorumlular arasından yetkilerini kötüye kullanan, esnafın zarar görmesine neden olanlar çıktığında sonuçlar ağırdır. “.... bundan böyle pazarbaşılığı diline almamak üzere edep ile oturmadığı takdirde nehy ve te'dip edileceği ve yordakçıların da sürgün edildikleri”⁵³ tebliğ edilen Turnacıbaşı rütbeli İzmit bakkalbaşısı El Hac Mehmet Emin’in işlediği suç hayli büyük olmalı. Pazarbaşılık zaman zaman babadan oğula geçen ya da kardeşler arasında paylaşılabilen bir görevdir⁵⁴. Bakkal esnafı içinde aslında bakkallık yapmayan daha küçük esnaf grubu olan havıyarcı esnafının⁵⁵ da örgütlenmiş olması bakkalların ne denli köklü ve geniş bir örgütleri olduğunun da kanıtıdır.

Osmanlı kentlerinde bakkal esnafı arasına katılmak çok kolay bir iş değildir. Bir mahallede bakkal dükkanı açılabilmesi için öncelikle mahallenin ihtiyacı göz önüne alınır. *Esnaf Nizamı* ile her mahallenin kalabalıklığı oranında açılacak bakkal dükkanı sayısını belirlenmiştir. Zaman zaman kalabalıklaşan yerlerde ahali, bu sayının artırılması için yöneticilerine başvurur veya tersi bir durumda, mahallelerinde çok sayıda bakkal bulunduğunu bazılarının men edilmesini isteyenler de olabilir⁵⁶. Bakkallar kentin esnaf organizasyonu içinde belli sayıdaki dükkanlar arasında *gedik* bulunursa dükkanlarını açmak için izin alabilirler. Bakkal gediklerini alanların mutlaka *kefil*

⁴³ BOA C. BH 100/4836 (1255)

⁴⁴ BOA C. BLD 126/6268 (1137)

⁴⁵ BOA C. BLD 101/5020 (1198)

⁴⁶ BOA DH. MKT 1756/88 (1308)

⁴⁷ BOA DH. MKT. 1793/25 (1308)

⁴⁸ Mağazacı Esnafının tam olarak ne pazarladığı, belgelerde açıklanmamıştır.

⁴⁹ BOA A. MKT. NZD 155/37

⁵⁰ BOA İ. DH 423/27990 (1275)

⁵¹ BOA Y.PRK. AJZ 46/39 (1320)

⁵² BOA C. BLD 123 6124 (1216)

⁵³ BOA C. BLD 98/4897 (1210)

⁵⁴ BOA C. İKTS 2771305 (1219)

⁵⁵ BOA DH. MKT 1882/24 (1309)

⁵⁶ Örneğin küçük sayılabilecek iki mahallede iki adet bakkal dükkanı 20 yıldan beri bütün ihtiyacı karşılamıştır. Daha fazlası gerekmez diyen ahalinin arzıhali BOA C. BLD 144/7162 (1178)

göstermesi usuldendir. Herhangi bir sorun çıkıp dükkanı işleten kayıplara karışırsa, ortada kalan borçların ödenmesi işi bu kefillere kalacaktır; ancak bu kuralın zaafa uğratıldığı dönemler de oldu⁵⁷. Kentin alışveriş çeşitliliğinden uzaktaki bir bakkalın müşterilerine yüksek, -hatta fahiş fiyatlı olma pahasına- daha çeşitli ürünler sunması olasıdır. Müşterinin başka alternatifi olmadığı durumlarda, örneğin hapishanelerdeki bakkallardan şikayetlerin sıklıkla dile getirildiği arşiv belgelerinde bu durum açıkça görülür. Ancak yöneticiler, bakkalların fiyat denetimleri üzerinde titizlikle dururlar. Yüksek fiyatlarla mal satan bakkallar cezalandırılır; tutuklanır, sürgüne yollanır bu durum bazen dükkanın yıkılmasına⁵⁸ kadar uzanabilir. Çerviş yağının okkasını 46 paraya satarak narhın dışına çıkan ve halkı zarara uğratan Bakkal Hacı Süleyman'ın Bozcaada'ya sürülmesi⁵⁹, bakkal esnafının nizamına hanel getiren (büyük olasılıkla karaborsacılık yapan) iki esnafın sürgüne gönderilmesi⁶⁰, geleneksel ilişkilerin, esnaf örgütünün ve iç hiyerarşisinin XVIII. yüzyıl sonunda hala oldukça güçlü olduğunun göstergesidir. Bütün engellemelere ve güçlü yönetime rağmen bakkal esnafının, XVIII. yüzyıl ekonomik ilişkileri içinde artık ayak sesleri iyiden iyiye duyulmaya başlayan kapitalizmin altın kurallarını uygulamaya çalıştıkları, örneğin "istifçilik" yaptıkları⁶¹ da bilinir. Güçlü esnaf örgütünün piyasada "haklı" ya da haksız rekabeti engellerken, bir yandan da kapitalist gelişmenin önündeki engel olmaya devam ettiği bu dönemlerde, rekabetin de her şeye rağmen varolması sınırlı da olsa ekonomik hayatı farklılaştırabilecek gelişmelerdi.

XIX. yüzyıla gelindiğinde bakkal esnaf örgütü halen görevi başındaydı. Ama bazı yeni düzenlemelerin gerekliliği de ortaya çıkmıştı. Esnaf örgütlerinin oldukça net şekilde ayırdığı farklı esnaf gruplarının yetkileri, yenilenmeyi gerektirir hale geldi. Çünkü piyasa koşulları da yenilenmeye başlamıştı. Eskisi gibi her metayı satmaya yetkili tek bir esnaf grubunun bulunduğu bir ekonomik düzen çok gerçekçi değildi. Bu yüzden benzer ürünleri satan esnaf gruplarının birleştirilmesi iyi bir yöntem olabilirdi. Bakkallar, geçmişte yetkileri dışında, yukarıda bazıları sayılan esnaf gruplarıyla anlaşmazlığa düşmüştü. Bunlardan biri olan *zahireci* esnafıyla bakkallar arasında sattıkları mal bakımından neredeyse fark kalmamıştı⁶². XIX. yüzyıl ortalarında her ikisine de nezaret etmek amacıyla *Çeyreklerbaşı* unvanlı görevliler işbaşına geldi⁶³. 1840'larda bakkal dükkanı açmak için gereken gedik senetlerini verme yetkisi de Evkaf-ı Hümayun'a bırakıldı⁶⁴. Ancak değişen koşullar özellikle yerel yönetim anlayışındaki modernleşme, geleneksel esnaf örgütlerinin de yetersizliğini ortaya çıkardı özellikle belediyelerin kurulmasının arifesinde *Şehremaneti* kurumu artık kentlerin ticari faaliyetinin vazgeçilmezi olan esnaf gruplarını denetleme görevini üstlendi, böylelikle Osmanlı bakkallarının da bürokratik işleyişi ve denetlenmesi şehremanetine devredildi.

Batı Anadolu'da bakkallık ve bakkallar

Batı Anadolu'nun ticari potansiyeli XIX. yüzyıla gelindiğinde inanılmaz bir hızla büyümüşü. Bu büyümede en önemli pay uluslar arası ticaretidir. Uluslar arası ticaretin merkezi de İzmir Limanıydı. Bu liman ve hinterlandı 1866'da modern teknolojinin son örneği İzmir-Aydın demiryolu ile birbirine hızlı ve güvenli şekilde bağlandı. Bölge artık geri dönülmez biçimde modernleşme ve değişim sürecine girmişti. Bu süreç aynı zamanda İzmir ve çevresinde idari, sosyo-ekonomik ve kültürel anlamda yeni bir yapılanmayı da sağladı. Gelişen ve değişen bölge

⁵⁷ BOA C. BLD 123/6124 (1216).

⁵⁸ BOA C. MTZ 17/844 (1214)

⁵⁹ BOA C. BLD 34/1653 (1213)

⁶⁰ BOA C. ZB 10/467 (1211)

⁶¹ Fazla miktarda soğan, kömür, buğday, arpa depo eden Bakkal Mehmet'in cezalandırılması BOA C. BLD 98/4897 (1211)

⁶² Bu durum bakkalların değil zahireci dükkanlarının sığlaşmasıyla ilgili olmalıdır. İlgili belgede ikisinin aynı şeyleri sattıkları ve ikisinin "bir" oldukları belirtilmektedir. BOA İ. MVL 440/320 (1277)

⁶³ BOA İ. MVL 440/19518 (1277)

⁶⁴ BOA C. BLD 95/4713 (1261)

uluslararası ticaretin olduğu kadar, uluslar arası siyasetin de ilgi alanlarından biri haline geldi. İzmir, genç Yunan Krallığının ideali, Batılı Büyük Güçlerin de nüfuz alanı rekabetinin merkezidir. İzmir'e bu rolün yüklenmesi bütün hinterland için önemlidir. Çünkü yeni gelişmeler, hem kapitalist sermayenin de etkisiyle büyüyen ve modernleşen kentler yaratmış hem de bölgeyi emperyalist paylaşımın odak noktalarından biri haline getirmiştir. Bakkal esnafının da Batı Anadolu'daki bu farklı ve yeni yapılanmadan yalnızca sosyal ve ekonomik değil, siyasi açıdan da etkilendiği mutlaklıdır.

Batı Anadolu'da bakkallığın yalnızca gayrı Müslimlerin ilgilendiği bir meslek olduğu Müslüman Türklerin bakkallık yapmadıkları, gayrı Müslim bakkalların çok zengin oldukları ve tefecilik yaptıkları dönemin gazetelerinde sıklıkla dile getirilir⁶⁵. Bu algılamadaki gerçeklik payı nedir? Bunu öncelikle sayılarla ortaya çıkarmak için yüzyılın ortalarında düzenlenen Temettuat Defterleri önemli bir veridir. Aşağıdaki tablo Batı Anadolu'da bulunan bazı yerleşimlerde 1844-45 yıllarını kapsayan defterlerde kayıtlı bakkal esnafının sayısını göstermektedir⁶⁶.

Yerleşim adı	Müslüman	Rum	Yahudi	Ermeni	Bilinmeyen	Toplam
Aydın	1	10	4			15
Nazilli	-	-	-	-	2	2
Tire	-	4	-	-	-	4
Ayasuluğ	-	2	-	-	-	2
Beydağ	-	-	-	-	-	0
Karacasu	-	-	-	-	-	0
Kuyucak	-	-	-	-	2	2
Sultanhisar	-	-	-	-	-	0
Bozdoğan	1	-	-	-	-	1
Menemen	11	-	-	-	-	11
Karapınar	-	-	-	-	-	0
Kemalpaşa	3	14	-	-	-	17

Bu verilere bakıldığında her şeyden önce 1840'lı yılların Batı Anadolu'sunda çok fazla bakkal olmadığı düşünülebilir. Ancak kullanılanlar sınırlı verilerdir. Bölgede bunlar dışında daha bir çok köy, kent ve kasaba vardır. Ama ilk bakışta göze çarpan gayrı Müslimlerin gerçekten de bakkallık ile Müslümanlardan daha fazla ilgilendikleridir. Bu ne kadar geçerlidir?Gerçekten de gayrı Müslim Osmanlı tebaası bu mesleği tekeline almış mıdır? Müslümanlar neden bakkal olmak istemezler? Veya bütün bunlar bir rastlantı olmaz mı? Konu ile ilgili arşiv verileri bu konuda kuralların olduğunu ve durumunu pek de zannedildiği gibi olmadığını gösteriyor.

“Ankara'da bulunan bakkal esnafı öteden beri cümleten ehli islamdan olup reayadan olmamak ve fakat fûruht eyledikleri zahire ve erzakta bazı reaya ile müşterek olmak mesbuk ve matad idüğü tahkik kılınış olmasına mebni ve şerayi inhisardan kurtarmak ve ahz ve itanın teksiriyle ahali mutemet olmak için badema reayadan bakkallık etmek isteyen olursa kefâlâya rabt ile cari olan nizâmı vechile dükkân küşâdına muhalefet olunmaması bil müzakere karar verilerek”⁶⁷. Bu belge her ne kadar Ankara için gibi görünse de aynı belgenin devamında bulunan ifadeler bu kuralın her yerde geçerli olduğunu ve bunun nedenlerini açıklıyor.

“ İslam ve reaya teba-yı devlet-i aliyyeden olan her bir sınıf ve milletin tezyid-i refah ve asayişleri bir minval-i meşru matlup ve müstelzim-i ali olduğu ve bu misüllü ticaret hakkında

⁶⁵ Örneğin Ahenk Gazetesi'nde bu konu ile ilgili çok sayıda yazı bulmak mümkündür.

⁶⁶ Temettuat Defterlerinin verileri resmi bir kaynak olması nedeniyle oldukça güvenilirdir. Ancak bu defterlerde eksiklikler olabileceği ve bu sayıların değişebileceği unutulmamalıdır. Buradaki yerleşim merkezleri içinden Kemalpaşa, Menemen ve Ayasuluğ köyleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Diğer rakamlar sadece merkez kazalar içindir.

⁶⁷ BOA İ.MVL 67/1269 (1261)

adil ve hakkaniyet dahi cümlelerin teayışı” Yani ticaret ve toplumun refahı söz konusu olduğunda Osmanlı İmparatorluğu’nun tebaası arasında fark gözetilmesi en azından 1840’larda kurallara ve geleneğe aykırı bir durum olarak kabul ediliyordu. Devlet, tebaasına karşı hakkaniyetli tedbirler almaya çalışıyordu. Belgede adı geçen gayrı Müslimler; *Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudi* milletleri olarak sayılmıştır. Bu hakkın sadece Osmanlı tebaasını ilgilendirdiği, gayrı Müslim yabancılar için böyle bir gözetmenin söz konusu olmadığı belgede açıkça belirtilmiştir. Bu durumda bakkallık yapma yetkisinin sadece bir tek milletin tekelinde olduğu söyleminin en azından 1840’lar için doğru olmadığı açıkça belirtilmelidir. Osmanlı yöneticilerinin ve ekonomik düzenin XIX. yüzyılın ortalarında böyle bir tekelleşmeye, bakkalların tamamının Müslüman olduğu yerlerde dahi izin vermediği de nettir. Ancak yine de defterlerdeki verilere göre, Batı Anadolu’da bakkallık konusunda tekel olmasa da gayrı Müslimlerin daha doğrusu Rum milletinin bu konuda uzmanlaştığını söylemek de yanlış olmasa gerek. Ama her kent ve kasabada Rumların bakkallık konusunda “yetenekli” oldukları söylenemez. Aynı tarihlerde örneğin Ankara’daki 40 bakkalın tamamı Müslüman’dır. Uzaklarda Üsküp’te de 54 Müslüman bakkala karşılık 9 gayrı Müslim bakkal vardır. Yani imparatorluk toprakları bölgelere göre farklılıklar taşımakla birlikte toplumsal işbölümü ve belli mesleklerdeki uzmanlaşma bu noktadaki asıl belirleyicidir. Bu sadece bakkallıkla ilgili de değildir. Yine aynı bölgede ve aynı Temettuat Defterlerine göre gayrı Müslimlerin terzilik, değirmencilik, meyhanecilik, Müslümanların ise tarımla ilgili mesleklerde, dokumacılıkta ve debbağlıkta uzmanlaştıkları açıkça görülüyor.

Batı Anadolu’da gayrı Müslim bakkalların zenginliği konusunda da defterlerden yardım alınabilir. Örneğin 1845’te Aydın merkez kazada bakkallık yapmakta olan 10 Rum bakkalın gelirleri 400 kuruşla 2300 kuruş arasında değişir. Yahudi bakkalların ise 500 ile 700 kuruş arasında değişiklik gösteren kazançları geçinmelerine ancak yetecek gibidir. Kazanç, sermayeleri ve ciroları ile yakından ilgilidir. Aydın merkez Rumiyan mahallesinde bakkal dükkanının hizmetkarının⁶⁸ geliri ise 700 kuruştur. Bakkal dükkanlarının her birinin kentin neresinde olduğu kazancın miktarı için önemlidir. Çarşı içindeki bakkal ile kenar mahalledeki arasında kazanç bakımından ciddi farklılıklar oluşması doğaldır. Bakkal esnafı her zaman mülkiyeti kendisine ait bir dükkanda da çalışmaz, dükkan kiralari da bulunulan yer ile ilgili değişebilir ama fikir vermesi bakımından Aydın merkezde bakkal dükkanları yerine göre 900 1500 kuruşa kiralanabiliyordu. 1840’lı yıllarda bakkal esnafı, bu defterlere bakıldığında, kent çarşılarına hakim diğer esnaftan çok farklı değildir. Ama bakkalların zengin olduğuna dair hakim olan fikir, hırsızların ve eşkıyanın saldırılarına maruz kalmalarına sıklıkla neden olur. Aydın Emrudabad’da bakkal dükkanına zeybeklerin saldırısı ve dükkandan eşya çalınması⁶⁹, Çine Soğukkuyu’da bakkala saldırı⁷⁰ bu nedenlerle gerçekleşmiş olabilir.

Genel anlamda gayrı Müslim, özelde ise “*Rum bakkal*” kavramı Osmanlı İmparatorluğu’nun hemen hiçbir kentinin halkına yabancı değildir. Ancak söz konusu alan XIX. yüzyılın sonunda İzmir ve çevresi özellikle de kırsal bölgesi olursa, Rum bakkal kavramının yalnızca sıradan bir mesleği çağrıştırmadığını söylemek mümkündür. Batı Anadolu’nun özellikle kırsal bölge halkı için gayrı Müslim bakkal “*esir-i menfaat ve müterakkı-ı fırsat, çıkarlarını bir başkasının mazarratında arayan takımındandır*”⁷¹.

“... Bizim Nikoli işittiğimize göre çok zengin olmuş, köyün kıyısında Ömergilin koca tarlasını da almış dükkani büyüttmüş. Zeytinliklerden çok mahsul alıyormuş. Bizim burada

⁶⁸ Bakkal hizmetkari, bakkal çırağı, bakkal kalfası, bakkal tezgahtarı gibi ifadeler, Temettuat Defterlerinde bakkal dükkanlarının yanında çalışanları ifade eder.

⁶⁹ BOA A.MKT. UM460/80 (1277)

⁷⁰ BOA C. DH 287/14337 (1289)

⁷¹ Mehmet Şeref “ Köy bakkallarının men’i mazarratı” **Ahenk**, 5 Teşrin-i evvel 1316 ve Zeki Arıkan, “ İzmir’de ilk Kooperatifleşme Çabaları” **Tarih İncelemeleri Dergisi** IV(1989), 31,39.

*Hıralambo 'muz var. Az zamanda çok şey edildi. Hepimiz parayı öteberiyi ondan veresiye alıyoruz. Ama herif pek insafsız, sizinki de öyle değil mi'*⁷².

Bakkalların Batı Anadolu toplumundaki bu olumsuz izleniminin özellikle köy bakkalları için geçerli olduğu söylenebilir. Ama kent merkezlerindeki halk da bakkallardan veresiye alış veriş yapar, hatta yüksek bürokratların ve paşaların konaklarına alınan erzak da bakkalların borç defterinde yerini alır⁷³. Üstelik mahalle bakkallarına borçları olan anlı şanlı bürokratların borçlarını ödemediklerinde esnafın şikayetlerini gösteren bir çok belge de vardır. Köylüyü ise bu şekilde düşünmeye sevk eden nedenler yine yaşanan dönemin koşullarıyla yakından ilintilidir. Örneğin bir veya iki ineği olan fakir bir kadının elindeki yağı satmak için kasaba pazarına gitmesinin oldukça güç olacağı ortadadır. Ancak bu yağı, köy bakkalının kasabadaki tüccardan aldığı örneğin sabun, mum, pirinç gibi mallarla mübadele etmesi yoksul köylü kadın için iyi bir fırsat gibi görünüyor⁷⁴. Ama köylü kadının elinde her zaman yağ olması mümkün değildir, zaman zaman köy bakkalından aldığı mallar karşılığında borçlanır ve bu borçlarına bakkal tarafından yüksek faiz işletilirse, köylü kadının bir süre sonra sahip olduğu her şeyi kaybetmesi çok kolay görünür. Bu durumda bakkal kazanan taraf olacaktır. Köylünün bu durumda hiç mi suçu yoktur? "... kışın o korkunç soğukları ortasında kasabaya inmeyen köylü, evde erzakının eksildiğini görünce doğru bakkala koşar. Hatta parası olsa bile, alışkanlık haline geldiği için veresiye alır. Sözgelimi dört ayda üç yüz kuruşluk eşya alır. Halbuki bu üç yüz kuruşluk borç harman zamanı, o kadar şişer büyür ki, koca bir tarlanın bir yıllık ürününü alın teriyle birlikte yutar. Köylü bu borcun bu kadar yükseklerle çıktığını anlayamadan beş altı katını verir..."⁷⁵.

Batı Anadolu'daki köy bakkalları hakkındaki bu olumsuz düşünceler Aydın Valisi Kâmil Paşa'yı da etkiledi ve paşa bu konuda bir genelge yayınladı. Genelgede "köyün banker, sarrafi, esnafı demek olan köy bakkallarının köylüyü soyan, ağır borçlar altına sokan, haraca kesen zararları belirtilerek bu bakkalların kaldırılması" istendi. Ancak 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile gelen ekonomide liberalleşme eğilimi ticarethanelerin kapatılmasına uygun değildi. Bu nedenle zararlı kurumun işlerliğinin yok edilmesi daha etkin bir çözümdür. Yine aynı genelgede bunların yerine köylüler tarafından açılacak bakkalların yararları da anlatılmıştır. Paşanın bu konudaki girişimleri daha önce, çiftçileri tefecilerden kurtarmak amacıyla kredi veren banka kurma, Menafi Sandıklarına işlerlik kazandırma ve Ziraat Bankası'nı yeniden düzenleme konularındaki çalışmaları göz önüne alınınca daha iyi anlaşılacaktır. Bu genelgenin ardından İzmir'de yayınlanmakta olan Ahenk gazetesi köy bakkallarının men'i mazarratı ve bunlara şekil verilmesi konusunda bir anket açtı. Bu ankete gelen yanıtlar XX. yüzyılın başında Batı Anadolu köylüsünün içinde bulunduğu durumu bütün açıklığıyla anlatmaktadır⁷⁶.

Makale-i manzume

.....

Sen emek çek üzümü Yanni yesin
Hem yesin hem de sana hırbo desin
Sen çalış bir sene harman kaldır
Yanni'ye birden elinden aldır
Hepsini alsın elinden bakkal

⁷² Ahenk 13 Teşrin-i evvel 1316 ve Arıkan 31,39.

⁷³ Örneğin Ahmet Vefik Paşa'nın bakkal, eczacı, kasap, kalaycı esnafına borçlarını gösteren defter BOA Y.EE 53/96 (1320).

⁷⁴ Hüseyin Avni Şanda, "Köy Bakkalları ve Kahvecileri" *Yurt ve Dünya*, 1942 s. 11- 13

⁷⁵ Arıkan s. 39.

⁷⁶ Bu konu ve kooperatifçilik düşüncesi için Bkz. Zeki Arıkan 1989 agm.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Ne reva kim sen uzaktan bak kal

...

İçinizden birini bakkal edin

Eski köy bakkalını battal edin

Yeni bakkal şekere koysa da tuz

Kurtulur köylü yine bunda ucuz⁷⁷

....

Özetle yüzyılın ortalarıyla karşılaştırıldığında Batı Anadolu’da özellikle de İzmir çevresindeki gayrı Müslim bakkal esnafıyla toplum arasındaki ilişkilerin çok sıkı olduğu ama köylünün aleyhine geliştiği ve köy toplumunun bakkallarla olan ilişkisindeki veresiye-faiz döngüsünün toplumsal açıdan büyük zararlara yol açtığı söylenebilir. Bu olumsuz düşüncenin ortaya çıkmasındaki tek etken bu da değildir. Gayrı Müslim bakkal esnafına yüklenen siyasi rol, madalyonun öbür yüzüdür.

Bakkallar işleri gereği toplumun hemen her kesiminden insanlarla ilişki içindedirler. İş dünyası içinde çarşıda olup bitenler veya mahallede, köydeki en son haberlerin bakkal dükkanları içinde konuşulması olağandır. Alış veriş veya adres sormak için gelenlerin birbirleriyle ayaküstü sohbetleri yanında bu mekanların haber almak ve yaymak gibi sosyal bir rol yüklendikleri de söylenebilir. Mahallenin bakkalı herkesi tanır, en son haberleri istemese de öğrenir. Bu yüzden farklı insanların bir araya gelebileceği, haber bırakabileceği, buluşabileceği bu mekanlar sahiplerini kendileri istemeseler de yasa dışı işlere itebilir.

Bakkalların vergilerden kurtulmak veya yapacakları işlerde daha rahat olmak için yabancı devlet tebaasına geçmesi sıklıkla rastlanan bir durumdur. Vergi vermemek ve “*ecnebi ticaretgahi tanınmak için*”, kiraladığı bakkal dükkanının kontratını Avusturya tebaalı birinin üzerine yapan bakkalla ilgili şikayette bu tip uygulamaların yaygınlığı da dile getirilir⁷⁸. Kendisine Alman vapurlarının acentesi süsü veren ve bakkal dükkanına Alman bayrağı asan İngiltere tebaalı mösyö Falezo⁷⁹’nun da öncelikle vergi kaçırmak ve daha rahat davranmak için bu şekilde davrandığı düşünülebilir. Bakkal neden rahat davranmak ister, yasa dışı ne yapabilir? Neyi saklayabilir? Bakkalların saklamak isteyebileceği öncelikle “kaçak mal”dır. ülkeye girişi ya da çıkışı kesinlikle yasaklanmış ve ülkeye gayrı resmi yollarla girmiş, gümrük vergisi alınmamış ve bu nedenle normalden daha ucuza getirilmiş malları tüketiciye üzerine kâr ekleyerek sunmak için bakkal dükkanları uygundur. Silah ve hayvan kaçakçılığı yapanlar arasında tabii ki bakkal Mehmet⁸⁰ gibi Müslüman esnaftan da kişiler vardır. Ancak kaçak malların arasında silah ve patlayıcılar da varsa bu durumda olay, farklı bir boyut kazanır. “*Silah ve ecza-yı nariye nakl ve idhal eden ve dağıtan bakkal Petros⁸¹, bakkal ve meyhanelerinde dinamit bulunduran ve satan Yorgi ve Atanas⁸², dinamitleri kâr amacıyla getirtmiş olamazlar. Burada başka hedefler olmalıdır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde Batı Anadolu’da silah kaçakçılığı başka maddelerin kaçakçılığından daha tehlikeliydi. Çünkü silahın ne için kullanılacağı belli değildi. XX. yüzyılla birlikte gelecek savaşların sonucu elbette o günlerde bilinemezdi ama bunların birileri tarafından hesapladığına,*

⁷⁷ O sırada Gördes kaymakamı olan Şair Eşref de ankete durumu ve çözüm yollarını manzum olarak anlattığı buraya kısa bir bölümü alınan eseriyle katılmıştır. Arıkan agm 39.

⁷⁸ BOA DH MKT 1141/10 (1325)

⁷⁹ BOA DH. MKT 1074/20 (1324)

⁸⁰ BOA Y. PRK. ASK 249/79 (1325)

⁸¹ BOA DH. MKT 1154/33 (1325)

⁸² BOA DH MKT2123/12 (1316)

hatta bölgenin paylaşılması denenmelerine girildiğine bugün artık şüphe yoktur. Bunun provası Mora İsyanı sırasında yapılmıştı. İsyanın birçok yerde aynı anda başlatılması planlanmış ve gerekli silah, cephane vs. aranma ihtimali en az olan kilise ve manastırlarda depolanmıştı⁸³. Bakkallar da bu depolama işine neden karışmış olmasınlar. Yasa dışı işler hem kârlıdır, hem de gönüllerde yatan bazı “idealler” için iyi bir araç olabilir. Aydın Vilayeti’nde silah kaçakçılığı için en uygun yer, Sisam adası üzerinden Kuşadası sahilleriydi. “Sisam’a karib, sevhili geniş, tütün ve esliha ve ecza-yı nariye kaçakçılığına müsait olan Söke kazası”⁸⁴nın geniş sahili üzerinden mevcut eşkıyaya silah da geliyordu. Kaymakam Refik Bey’in şifresine göre Rum kaçakçılar Sisam’dan Söke sahiline kaçak olarak memnu meta getiriyordu⁸⁵. Özellikle Rumların silahla uğraşmaları, artık bambaşka bir amaç için eşkıyalık yapan yerli Rumların ihtiyacına yönelik bir faaliyet içinde olduklarını düşündürür.

Gayrı Müslim bakkalların gerçekte kimlerle “gönül bağları” olduğunu bazıları saklama gereği de duymuyordu. Seydiköylü Rum Bakkal Sokrat dükkanında Yunan İane-yi Bahriyesi için piyango bileti satarken⁸⁶ bunun yasak olduğunu biliyor olmalı. “Panayır Kilisesine Yunan bayrağı çeken bakkal Aleksi”⁸⁷ ve Bulgar Mektebinde okutturulmak üzere getirttiği kitaplarda zararlı ifadeler bulunan Bidayet Mahkemesi Azası Bakkal İlozafir’in⁸⁸ bu konuda tipik örneklerdir. Ancak devlet bütün olup biten karşısında tepkisiz değildir. En azından böyle şüphe çekici davranışları olan esnafa karşı daha dikkatlidir. “İstanbul’da bakkal ve esnafa eşya sarmak ve paketleme için kullanılmak üzere Yani Atamandidi tarafından Londra’dan getirtilen gazetelerin muzır olup olmadığının incelenmesi”⁸⁹ bu denetlemeye örnektir. İmparatorluğun en önemli şehirlerinden Selanik de İzmir’le benzer süreçlerden geçti. Bir yere kadar da ikisi ortak kaderi paylaştılar yani her iki şehrin de karışık ve karıştırılan bir tarihi oldu. Kale kapılarından Selanik’e girerken şüphe üzerine yakalanan bir bakkal ve İngiliz tebaalı bir papazın, üzerinden çıkan Sırpça mektup nedeniyle tutuklanmaları⁹⁰ din adamı ve bakkal kılığına girdiği tahmin edilebilecek iki kişinin tam da Sırp İsyanı sonrasında ve Mora İsyanı arifesinde 1821’de Selanik’te ne yapmaya çalıştıklarına dair bir fikir verebilir. Ancak bütün bunlar bakkallığın geçirdiği evrime katkı sağlamış gelişmeler midir?

Sonuç

Klasik bir esnaf örgütü ve topluluğunun geçmişle bağlarını ve yaşadığı dönüşümü görmeyi amaçlayan bu çalışmanın sonucu için, günümüzde en azından büyük kentlerde etkisi gittikçe azalan, çok büyük alış veriş mekanlarına hemen hemen yenilen bir mesleğin sıradan bir bakışla görülmesi çok mümkün olmayan özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Geçmişte büyük kent çarşılarının önemli dükkanlarından biri olan bakkallar, aynı zamanda küçük yerleşimlerin hatta yerleşim bile sayılamayacak mekanların da ihtiyaçlarını karşılamak için varolmuşlardır. Aynı zamanda geleneksel üretim-tüketim alışkanlıkları ve devletin denetimiyle rekabetten -mümkünse- uzak duran bakkal esnafı, her şeyin değişmek için adeta yarıştığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında dönüşüm ve dolayısıyla rekabetten uzak duramadı. Ancak bu rekabet ortamı yeni filizlenen kapitalist rekabetin yeni yeni tanınan kuralları ile yaşanabilirdi. Esnafın narhlara, lonca kurallarına, kethüdalarına karşı çıkması da böylelikle gerçekleşti. Sadece bakkal esnafı değil daha başka esnaf-tüccar grupları da bu süreçten etkilendi. Çünkü kapitalist sermaye küçük ve savunmasız olanı

⁸³ Mübahat. Kütükoğlu, Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları **Üçüncü Askeri Tarih Semineri**, (1986) s.133-161.

⁸⁴ Ahenk 28 Ağustos 1910

⁸⁵ Y. PRK. ASK 233/8 (1323) 1905

⁸⁶ BOA. DH. MUİ 77/-2 (1328) 1910.

⁸⁷ BOA DH MUİ 93/31 (1328)

⁸⁸ BOA DH. MKT 1778/34 (1308)

⁸⁹ BOA DH. MKT 1629/141 (1306)

⁹⁰ BOA C. ZB 12/560 (1237)

büyük olasılıkla yok edecekti. Bu nedenle büyümek, işleri büyütmek gerekliydi. Sonuç olarak, Osmanlı topraklarında ekonomi üzerinde devlet denetiminin de hafiflemesi ile birlikte ticaret hayatı daha liberal bir zemine taşındı. Özetle ticaret hayatında esnafın geçirdiği iyi ya da kötü evrim rekabetin dayattığı bir gelişme sayılabilir. Ama geçmişte geleneksel ticareti çağın gereklerine uyduran, yeni bir ticari ortamın yeşermesine izin veren bu gelişmeler günümüzün çılgın rekabet ortamını asla öngöremezdi.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Cevdet Tasnifi

C. ZB 66/3287 1150 C. ZB 10/467 (1211) C. DH 197/9807 (1232)
C. DH 287/14337 (1289)
C. BLD 34/1663. (1169) 1755, C. BLD 31/1508 (1169)
C. BLD 86/4278 (1145) C. BLD 104/5187 (1194) C. BH 100/4836 (1255) C. BLD 126/6268 (1137)
C. BLD 101/5020 C. BLD 34/1653 (1213) C. BLD 98/4897 (1211) C. BLD 123 6124 (1216) C.
BLD 98/4897 (1210) (1198) C. BLD 144/7162 (1178)
C. BLD 123/6124 (1216). C. İKTS 2771305 (1219) C. İKTS 34/1670 (1220) C. MTZ 17/844
(1214) C. DH 287/14337 (1289) C. ZB 12/560 (1237)

Dahiliye Nezareti

DH MB. HPS 74/51, 45/8 (1334) DH. EUM. 3. Şb 8/46 (1333) DH. EUM. THR
52/12 DH. EUM. VRK 4/11 (1328)
DH. İD 70/-2/7 (1330) DH. MKT 1756/88 (1308) DH. MKT. 1793/25 (1308) DH. MKT 1882/24
(1309 DH MKT 1141/10 (1325
DH. MKT 1074/20 (1324) 9 DH. MKT 1154/33 (1325), DH MKT 2123/12 (1316), DH. MUİ 77/-2
(1328), DH MUİ 93/31 (1328), DH. MKT 1778/34 (1308), DH. MKT 1629/141 (1306)
A. MKT NZD 425/5 (1278) A. MKT. UM460/80 (1277) A. MKT. ZD 203/52 (1278) A. MKT.
NZD 78/63 A. MKT. NZD 155/37
İ. DH 423/27990 (1275) İ. MVL 67/1269 (1261)

Yıldız Tasnifi

Y. MTV 310/25 (1326) Y. PRK. ASK 249/79 (1325) Y. PRK. ASK 233/8 (1323) Y. EE 54/144
(1327). Y. PRK. AJZ 46/39 (1320) Y. EE 53/96 (1320)
AHENK Gazetesi 28 Ağustos 1910 ve 13 Teşrin-i evvel 1316.
ADIVAR Halide Edip, Sinekli Bakkal (İstanbul Özgür Yayınları 1999).
Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmani, (Ankara TDK 2000).
ARIKAN Zeki “ İzmir’de ilk Kooperatifleşme Çabaları” Tarih İncelemeleri Dergisi IV(1989).
AUGİSTİNOS Gerasimos, Küçük Asya Rumları On dokuzuncu Yüzyılda İnanç Cemaat Etnisite
(Ankara Ayraç Yayıncılık 1997).
BRAUDEL Fernand, Maddi Uygarlık, Ekonomi, Kapitalizm, Ankara Gece Yayıncılık 1993.

- ÇİFTÇİ Cafer “Osmanlı’da Meyve Alım-Satımı: Mekanlar, Görevliler, Vergiler ve Standartlar, EJOS, VIII (2005), No: 3.
- GOFFMAN Daniel, “Köyden Kolonyal Liman Kentine”, Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti, İstanbul Tarih Vakfı 1999 Ethem Eldem ve Bruce Masters ile Birlikte.
- GOFFMAN Daniel, Levanten Dünya ve İzmir, İstanbul Tarih Vakfı 1995
- ERGENÇ, Özer, 16. Yüzyıl Sonlarında Bursa, Ankara, TTK 2006 .
- DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca ve Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara.Aydın Kitabevi 1993.
- ŞANDA Hüseyin Avni, “Köy Bakkalları ve Kahvecileri” Yurt ve Dünya ,1942
- MANTRAN Robert, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, V Yayınları Ankara 1986 C.II.
- Mehmet Şeref, “ Köy bakkallarının men’i mazarratı” Ahenk, 5 Teşrin-i evvel 1316.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat,Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları Üçüncü Askeri Tarih Semineri, (1986)
- MERÇİL Erdoğan, Türkiye Selçuklularında Meslekler, Ankara TTK 2000.
- ÖZKAYA Yücel, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu, İstanbul Yapı Kredi Yayınları 2008 .
- PAKALIN M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul MEB Yayınevi İstanbul 1993.
- Türkçe Sözlük, Ankara TDK, 1988.
- YÜCEL Yaşar, 1640 Tarihli Es’ar Defteri, Ankara TTK 1992.

KAYSERİ VE YÖRESİ TARİH ARAŞTIRMALARI MERKEZİ'NDE BULUNAN EBRÛ KAPLI DEFTERLER*

*Neval SAKİN***

ÖZET

Yazma eser kütüphaneleri, müzeler, arşivler; cilt, hat, tezhip, minyatür ve ebrû gibi geleneksel sanatlarımızla bezenmiş eserlerin yer aldığı zengin koleksiyonlara sahiptir.

Geleneksel sanatlarımızdan olan Ebrû'nun geçmişine ait örneklerin yer aldığı arşivlerden biri de Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi (KAYTAM) Arşivi'dir. Arşiv, müze ve kütüphanelerde çeşitli konularda yazılmış yazma eserler ve resmi belgeler hem süsleme hem de koruma amaçlı olarak döneminin sanat anlayışıyla bezenmiştir. İşte bu anlayıştan yola çıkarak yazımızda KAYTAM Arşivi'nde bulunan ve Osmanlı Devleti'nin son 100 yılı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını içeren çeşitli konulardaki defterlerden ebrû kaplı olanlar ele alınarak incelenmiştir. İnceleme sonucunda tespit edilen 153 adet Ebrû kaplı defterin 25'i aşırı tahrip olmuştur. Kalan 128 adet Ebrû kaplı defterde ise 26 Battal ebrû ve 102 Dalgalı ebrû olmak üzere iki ebrû çeşidi görülmektedir.

Makalemizde söz konusu ebrûlardan benzer örnekler elenerek 20 ebrû örneği alınmıştır. Ele aldığımız ebrû kaplı 20 defterden 10 tanesi Battal ebrû, 10 tanesi Dalgalı ebrûdur. Bu ebrû örneklerinde kullanılan renkler; lahor çividi, çivid mavi, oksit sarı, oksit kırmızı, koyu kahverengi, kahverengi, vişne çürüğü'dür. Bir iki örnekte de siyah, mavi, açık mavi, oksit yeşil ve gri renkleri görülmektedir. Ebrûların genel olarak tarihlendirilmesi sıkıntılı olsa da incelediğimiz ebrûların yer aldığı defterler 1842-1876 ve 1886-1889 tarih aralıklarını kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ebrû, KAYTAM, Battal ebrû, Dalgalı ebrû

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Okt. Erciyes Üniversitesi Mustafa Çıkrıkçıoğlu Meslek Yüksek Okulu Geleneksel El Sanatları Bölümü, El-mek: nsakin@erciyes.edu.tr

**THE MARBLED PAPER IN THE NOTEBOOKS THAT IS BEING
AT HISTORY OF KAYSERİ AND NEIGHBORING
AREAS RESEARCH AND IMPLEMENTATION CENTER**

ABSTRACT

Manuscript libraries, museums and archives own rich collections of literary works decorated with traditional art such as bindings, calligraphies, ornamentations, miniatures and Marbled Paper.

One of the archives that include samples of history of Marbled Paper, which is one of our traditional arts, is *History of Kayseri and Neighboring Areas Research and Implementation Center (KAYTAM)*. Manuscripts of various topics and official documents that are in the archives, museums and libraries are decorated with the sense of art of the period both to ornament and to protect. Accordingly, in our study, among notebooks of various topics that are found in the archive of *History of Kayseri and Neighboring Areas Research and Implementation Centre*, and included the last 100 years of Ottoman Empire and the early years of the Turkish Republic, the ones covered with Marbled Paper were studied. As a result of the study, it is found out that out of 153 notebooks with Marbled Paper, 25 were extremely ruined. In the remaining 128 notebooks covered with Marbled Paper, two different kinds of Marbled were detected, 26 being Battal Marbled and 102 being Wavy (Dalgalı) Marbled Papers.

In our study, only 20 Marbled Paper samples were chosen after eliminating the other Marbling samples that had similar patterns. Out of 20 notebooks with Marbling, 10 notebooks had Battal Marbled Paper and the remaining had Wavy Marbled Paper. The colours used in these Marbling samples are Lahore blue, indigo, yellow oxide, red oxide, dark brown, brown and maroon. Black, blue, light blue, green oxide and grey colours are seen in one or two samples. Even though backdating Marbled Paper is generally difficult, the notebooks that included the Marbling samples we studied cover the dates between 1842-1876 and 1886-1889.

Key Words: Marbled Paper, KAYTAM, Battal Marbled Paper, Wavy (Dalgalı) Marbled Paper.

1. Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi (KAYTAM)

Kayseri'nin tarihi, kültürü, sanatı ve düşünce hayatıyla ilgili araştırmalar yapmak üzere Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi (KAYTAM), Erciyes Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı olarak 18 Nisan 1993 tarihinde kurularak çalışmalarına başlamıştır. Şehirlerin varlıklarını devam ettirebilmesi, geçmişlerindeki yazılı ve sözlü kültürel birikimi günümüze aktarabilme yeteneğiyle doğru orantılıdır. Bu bağlamda kültür birikiminin sağlanarak kentsel kimliğin korunabilmesinde dokümantasyon, arşiv ve kütüphane gibi bilgi belge merkezlerinin ve müzelerin işlevleri hayati bir önem taşımaktadır. (Alan 2013: 1)

Bu çerçevede Kayseri hakkında dokümantasyon ve kütüphanecilik hizmeti sunmak için kurulmuş olan KAYTAM, bu güne kadar şehir hakkında yazılmış olan yerli ve yabancı yayınları bünyesinde kurulmuş *Kayseri İhtisas Kütüphanesi*'nde toplamaya çalışmaktadır. Ayrıca yine

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

şehirle ilgili arşiv belgelerinin aslının, mikrofilmleri veya fotokopilerinin bulunduğu bir arşivin oluşturulmasına da çalışılmaktadır. Arşiv kısmında Kayseri şehri ile ilgili günümüze ulaşan - genelde Osmanlı Devleti'nden kalan evrak, belge ve defterlerden oluşan zengin bir koleksiyon oluşturma çalışmaları devam etmektedir. Merkez bünyesinde yürütülen çalışmalar çerçevesinde dört ana belge grubundan bahsetmek mümkündür: (Alan 2013: 5-19)

A. Kayseri ile ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan arşiv belgelerinin fotokopileri/kopyaları.

B. Kayseri Kadı Sicilleri Kopyaları; Bu bölümde Kayseri'ye ait toplam 289 sicil defteri yer almaktadır. Osmanlı dönemi Kayseri tarihinin en önemli ve otantik kaynaklarından biri olan ve asılları Ankara Millî Kütüphane'de bulunan toplam 289 cilt Kayseri Kadı Sicili'nden 242'sinin mikrofilm temin edilmiştir.

C. Tapu Tahrir Defterleri; Kayseri ve çevresinin 200'ü aşkın Tapu ve Tahrir Defteri'nin aslı, değerlendirilmek üzere arşive kazandırılmıştır.

D. Vezir Hanı'nda Bulunan Belgeler; Kayseri'nin 150 yıllık tarihini içeren 361 çuval tarihi evrak da yer almaktadır. Yaklaşık 4000 defter ve yedi yüz bin evrakın yer aldığı bu çuvalar, Kayseri Vezir Hanı'nın bir odasında bulunmuş, daha sonra Köşk Medrese'ye aktarılmış, ardından da Erciyes Üniversitesi'nin başvurusu üzerine KAYTAM adına üniversite rektörlüğüne teslim edilmiştir. Köşk Medrese içerisinde iken Hollandalı Osmanlı araştırmacısı ve UNESCO'nun Balkan Danışmanı Prof. Dr. Machiel Kiel, 2006'da medresede çuvalar dolusu tarihi belgeyi görünce, bu belgelerin korunmamasından dolayı üzüntülerini belirtmiştir. Bunun üzerine harekete geçen Erciyes Üniversitesi Rektörlüğü, 2006 yılında bu belgeleri üniversiteye kazandırmıştır. Oldukça harap durumda bulunan çuvalar içindeki belgeler üzerinde temizlik çalışmaları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi yetkililerinin yönlendirmeleri doğrultusunda 03.07.2009 tarihinde başlatılmış ve 01.09.2009 tarihinde bitirilerek, belgelerin elektronik ortama aktarılma işlemlerine geçilmiştir. Bu çalışmalar da 20.02.2010 tarihinde tamamlanmıştır. Şu anda belgeler üzerinde devam eden çalışmalar belgelerin özetlerinin çıkarılması, kataloglanması ve uygun bir şekilde saklanmasına yönelik çalışmalardır. Bu çerçevede her bir çuval, içindeki evrakların cinsine göre: Defterler, Müstakil Evraklar, Yırtık Evraklar şeklinde sınıflandırılmıştır. (Alan 2013: 19)

2. Ebrû Kaplı Defterler

Osmanlı devletinin son 100 yılı ve Cumhuriyetin ilk yıllarını içeren Kayseri Vezir Hanı binasında bulunan 362 çuval evrak içinden Kayseri ve yöresine ait çeşitli konularda 4000 defter çıkmıştır. KAYTAM'ın söz konusu arşivinde araştırmamızla ilgili 4000 defter içerisinden ebrû kaplı olanları tasnif edilmiştir. Bu cümleden olmak üzere denilebilir ki Ebrû kaplı defterlerin konularına göre dağılımı Kabzımal Defterleri, A'şar Defterleri, Bekaya Defterleri, Emlak Defterleri, Bedelat-ı Askeriye - Askeriye Defterleri, Bekaya Defterleri, Halef-Selef Muhasebe Defterleri, Hâsılat Defterleri, Maaş Defterleri, Müzayede Defterleri, Nüfus Defterleri, Varidat Defterleri, Yevmiye Defteri şeklindedir. Defterler, 40x28 cm 50 yaprak ve 50x18,5 cm 6 yaprak olarak tasvir edilebilir.

Sayıdığımız defterlerin tasnifi sonrasında içlerinde 153 tane günümüze ulaşabilmiş Ebrû kaplı defter tespit edilmiştir. Tespit edilen 153 Ebrû kaplı defterin 25 tanesi aşırı tahrip olmuştur. 128 tanesinde ise yer yer tahripler olsa da genel anlamda iyi durumdadırlar. Bunlar arasında 26 tane Battal ebrû ve 102 tane Dalgalı ebrû olmak üzere iki ebrû çeşidi görülmektedir.

İşte bu noktada Ebrû Sanatı'ndan kısaca bahsedip defterlerin özelliklerine geçmek yerinde olacaktır. Nitekim Hat ve Cilt sanatında bir süsleme aracı olarak kullanılan ebrû, kendine özgü araç ve gereçlerle boyanmış kâğıtlara verilen bir isimdir. (Argun 1984: 42) Aynı doğrultuda ebrû, kitle

ya da benzeri kıvam artırıcılarla kıvamı artırılan sıvı üzerinde güneşten etkilenmeyen, asit ve benzeri yabancı maddeler içermeyen doğal boyaların serpilmesiyle elde edilen desenlerin, sıvının yüzeyine kapatılan kâğıda tespit edilmesiyle gerçekleştirilen bir kâğıt bezeme sanatıdır. (Babaoğlu 2007: XII)

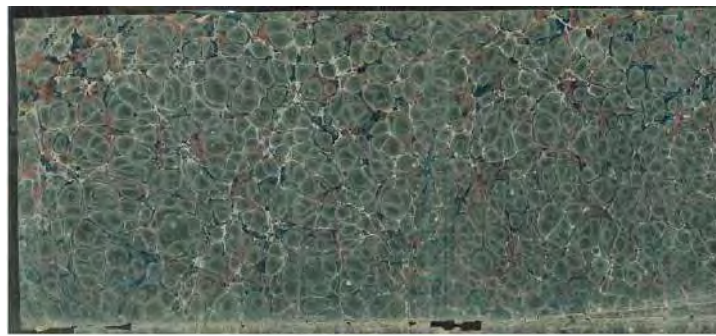
Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi'nde çeşitli konulardaki resmi defterlerden Battal ve Dalgalı ebrûlardan dikkat çeken örnekler şöyle analiz edilebilir.

2.1. Battal Ebrû Örnekleri

KAYTAM Arşivi'nde tespit edilen iki ebrû çeşidinden biri olan Battal ebrû, ebrûculukta bütün formların temeli, aynı zamanda ilk ve en önemli çeşidin adı olmuştur. (Dere Tarihsiz: 80) Başka bir ifadeyle ebrûnun bilinen en eski tarzıdır. Diğer bütün desenler, bu battal deseninden çıkmıştır. Bu desene kısaca diğer ebrû desenlerinin anası, ya da atası denilebilir. (Barutcugil 2001: 85) Battal adı verilen büyük boydaki kâğıtlara uygulandığı için bu adı almıştır. (Argun 1984: 43) Ebrûların en güzeli olup ilk ebrû dersi başlangıcı olan Battal ebrûyu yapan kimse bütün ebrûları yapabilir. Battal ebrû, tekneye serpilen çeşitli renk boyalara hiç bir müdahalede bulunmadan elde edilen bir türdür. (Elhan 1997: 52)

Boyaların sadece fırça yardımıyla ve iğne ya da tarak gibi herhangi bir araçla müdahale edilmeden kitre üzerine serpilmesiyle oluşturulan battal ebrû, yapılan işlem bakımından en basit ebrû olmasına rağmen sonuç itibarıyla en zor ebrûdur. Kumlu ebrû dışında bütün ebrûların yapımında ilk işlem battal ebrûdur. Ebrûcunun bütün ustalığı yaptığı battal ebrûlardan belli olur çünkü ardı ardına atılan boyaların öd ayarları doğru yapılmazsa ya kitre yüzeyinde boyalar arasında kalan renksiz damarlar mermer damarından daha büyük olur ya da boyalar sıyrılırken akar ve birbirine karışır. (Babaoğlu 2007: XV) Bu arada damlaların büyüklük ve küçüklük sıraları, renk sayısı, battalın değişik türlerini oluşturur. (Barutcugil 2001: 85) Boyaların fırçadan döküldüğü şekliyle kaldığı bu formda ebrûcunun ikinci bir müdahalesi yoktur. Hal böyle olunca burada güzelliği belirleyen unsurlar, boyaların yüzeye eşit aralık ve büyüklüklerle düşmesini sağlayacak olan dengeli fırça vuruşları ve renk ahengidir. Öğrenilmesi kolay ama güzelini yapmak zordur. (Dere Tarihsiz: 80)

Battal ebrûlar, yan kâğıdı olarak ya da levha kenarlarında dış pervaz olarak kullanılmıştır. (Özçimi 2010: 27)

Fotoğraf-1

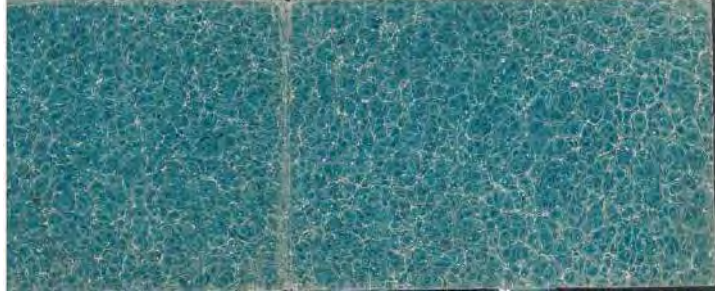
(Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Arşivi, 1260 Tarihli Bekaya Defteri)

Bu defter, 50x18,5 cm ebadında olup 6 yapraklıdır. Ebrûda renk olarak sırasıyla oksit kırmızı, lahor çividi ve en üste gri kullanılmıştır. En alta serpilen oksit kırmızı üzerine lahor çividi ve sonra en üste gri serpilerek battal ebru oluşturulmuştur. En üste serpilen gri boyanın dağılımı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

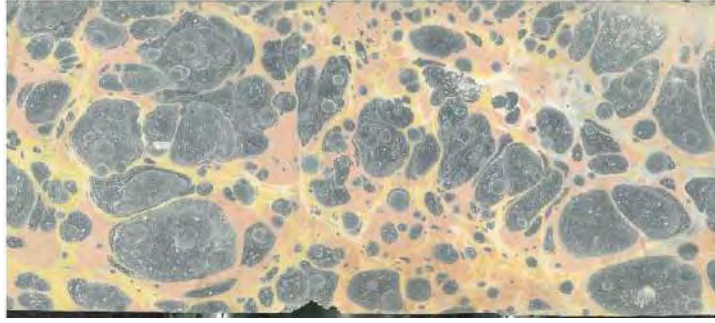
dengeli ve homojendir. Oksit kırmızı, lahor çividi ve kâğıdın rengi olan beyaz üste serpilen gri boyanın altında ince damarlar halinde görünmektedir.

Fotoğraf-2

(KAYTAM Arşivi, Kayseri-2 Bekaya Defteri)

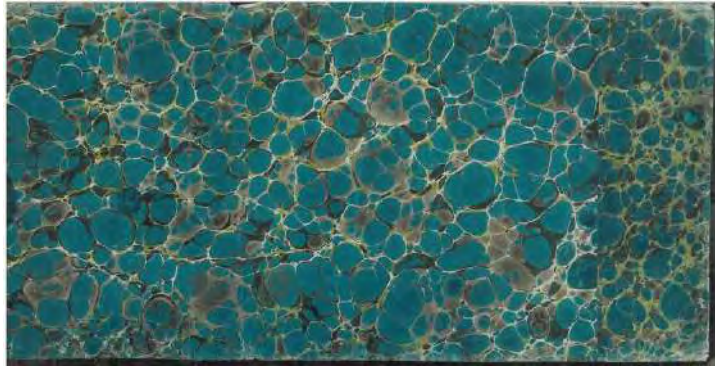
Defter, 50x18,5 cm ebadında ve 6 yapraklıdır. Ebrûda renk olarak çivid mavi kullanılmıştır. Tek renk olarak çalışılmış olan ebrûda çivid mavi renge neft katılarak battal ebru oluşturulmuştur. Neft boyaya harelî bir görünüm vermiştir. Çivid mavinin kâğıt üzerindeki dağılımı dengelidir. Zemin boşlukları ince damarlar halindedir.

Fotoğraf-3

(KAYTAM Arşivi, Bekaya Defteri Kayseri Köstere 1268)

50x18,5 cm ebadında ve 6 yapraklı olan bu ebrûda renk olarak sırasıyla oksit sarı, oksit kırmızı, lahor çividi kullanılmıştır. Zeminde yer alan oksit sarı, üzerine ikinci kata serpilen oksit kırmızı altından ince damarlar halinde görülmektedir. En üste ise üçüncü kat olarak neftli lahor serpilmiştir. Neftli lahor bazı yerlerde yoğun bazı yerlere serpmeye şeklinde düşmüştür. Renkler dağılımı olarak çok düzenli değildir.

Fotoğraf-4

(KAYTAM Arşivi, Muhasebe Defteri Kayseri 1280)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

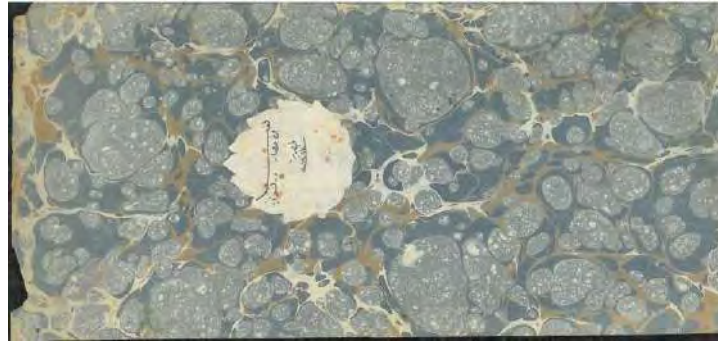
Bu defter, 50-18,5 cm ebadında ve 6 yapraklıdır. Ebrûda renk olarak sırasıyla oksit yeşil, lahor çividi, oksit kırmızı ve çivid mavi serpilerek battal ebru oluşturulmuştur. Ebrûda en üste yer alan çivid mavi yoğun ve dengeli şekilde atılmıştır. Diğer renkler ise altta sıkışarak damarlar halinde görülmektedir.

Fotoğraf-5

(KAYTAM Arşivi, Nüfus Defteri Karyeler Ermeni Talas)

Defterin ön kapağında üzerinde Osmanlıca olarak “Karyelerin Ermeni Milleti Nüfusu” etiketi yazılı olan bu defter, 50x18,5 cm ebadında ve 6 yapraklıdır. Ebrûda renk olarak oksit sarı, oksit kırmızı, lahor çividi ve çivid mavi kullanılmıştır. Zeminde sırasıyla oksit sarı, ikinci katta oksit kırmızı, üçüncü kat olarak nefli lahor ve en üste ise nefli çivid mavi serpilerek Battal ebrû oluşturulmuştur. Renkler dağılım olarak dengeli ve homojen değildir.

Fotoğraf-6

(KAYTAM Arşivi, Vergi Defteri Develi 1264)

Defter, 50x18,5 cm ebadında ve 6 yapraklıdır. Defterin ön kapağında “Nefs-i Karahisar-ı Develü, Kayseriye, Sene 1264” etiketi bulunmaktadır.

Ebrûda renk olarak kahverengi, koyu ve açık tonda lahor çividi kullanılmıştır. En altta kahverengi, üzerine lahor çividi, üçüncü katta ise nefli açık tonda lahor çividi serpilmiştir. Renkler dağılım olarak çok düzenli değildir.

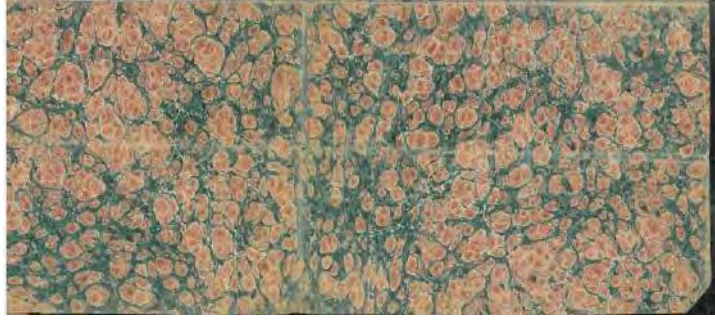
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Fotoğraf-7

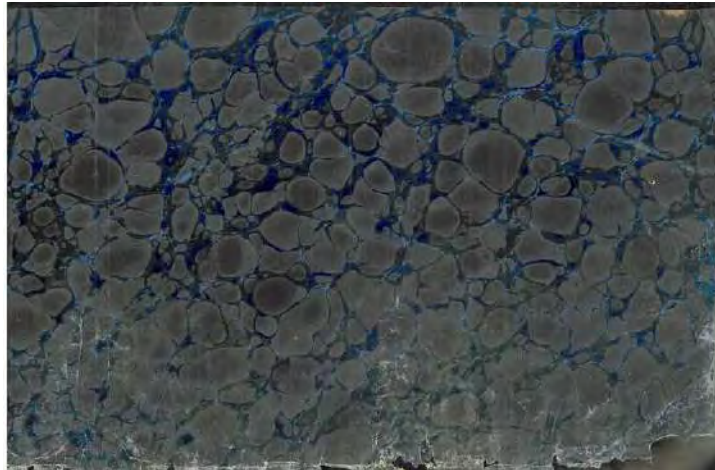
(KAYTAM Arşivi, Vergi Defteri Kayseri 1258)

Bu defter, 50x18,5 cm ebadında ve 6 yapraklıdır. Ebrûda renk olarak sırasıyla lahor çividi ve koyu kahverengi kullanılmıştır. Lahor çividi ile tamamen doldurulan zemin üzerine petrolü koyu kahverengi küçük serpmeler şeklinde atılarak Battal ebrû oluşturulmuştur. Ebrûda renklerin dağılımı dengeli ve homojendir.

Fotoğraf-8

(KAYTAM Arşivi, Vergi Defteri Kayseri 1273)

50x18,5 cm ebadında ve 6 yapraklı olan bu defterin üzerinde yer alan ebrûda renk olarak lahor çividi ve oksit kırmızı kullanılmıştır. Lahor çividi ile tamamen doldurulan zemin üzerine petrolü oksit kırmızı küçük serpmeler şeklinde atılarak Battal ebrû oluşturulmuştur. Ebrûda renklerin dağılımı dengelidir.

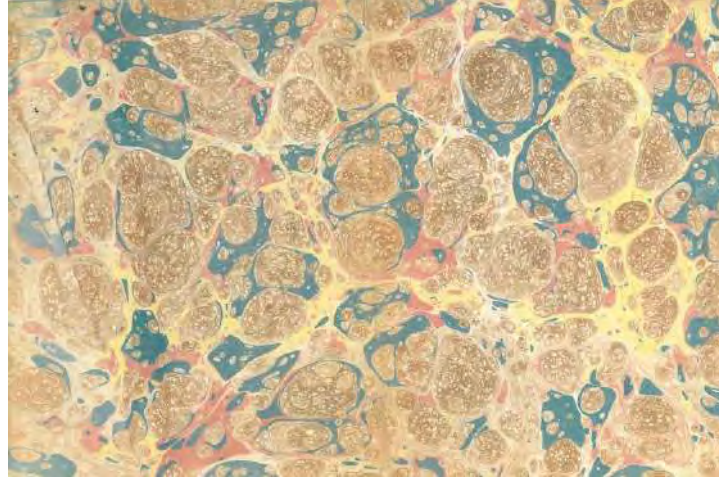
Fotoğraf-9

(KAYTAM Arşivi, Vergi Defteri çürük)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bu defter, 40x28 cm ebadında ve 50 yapraklıdır. Ebrûda renk olarak siyah, mavi, açık mavi, koyu kahverengi kullanılmıştır. Ebrûda en üstte yer alan koyu kahverengi yoğun ve dengeli şekilde atılmış. Diğer renkler ise altta sıkışarak damarlar halinde görülmektedir. Fotoğraf-4'te yer alan ebrû örneği ile aynı üslup özellikleri göstererek diğer örneklerden ayrılmaktadırlar.

Fotoğraf-10

(KAYTAM Arşivi, Mesarifat Defteri Kayseri 1289-1292)

Defter, 40x28 cm ebadında olup 50 yapraklıdır. Ebrûda sırasıyla oksit sarı, oksit kırmızı, lahor ve neftli kahverengi kullanılarak Battal ebrû oluşturulmuştur. Ebrûda renklerin dağılımı dengeli ve homojendir.

2.2. Dalgalı Ebrû Örnekleri

Diğer bir ebrû çeşidi olan Dalgalı Ebrû'da (İspanyol Ebrûsu) kâğıt, teknenin uç kısmına bırakılır, bir ileri bir geri çekilerek kâğıdın tamamı tekneye yatırılana kadar işlem devam eder. Bir süre bekletilip dışarı alınır. Kâğıdın ileri ve geri gitmesi ile arada kalan hava ve boyalar bir çizgi gibi ebrûya beyazlık verir. Bu ebrûya Dalgalı Ebrû adı verilir. Her çeşit ebrû ile Dalgalı Ebrû yapılabilir. (Elhan 2004: 46) Dalgalı ebrû, modern ebrû çeşitlerindendir.

Fotoğraf-11

(KAYTAM Arşivi, Bekaya Defteri Kayseri)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

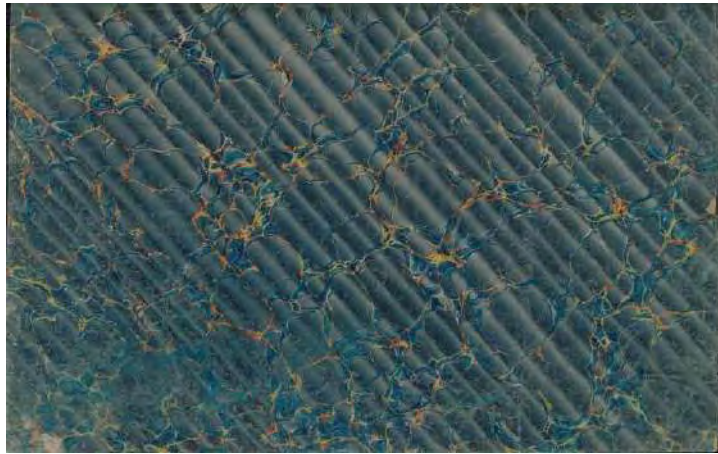
Bu defter, 50x18,5 cm ebadında ve 6 yapraklıdır. Ebrûda renk olarak koyu ve açık kahverengi kullanılmıştır. Koyu kahverengi atılarak tamamen kapatılan zemin üzerine öd oranı fazla kahverengi iri damlalar halinde atılmıştır. Alta kalan koyu kahverengi boyanın iyice sıkışması ile ince damarlar halinde görünmesi sağlanmıştır. Daha sonra kâğıt, bir ileri bir geri çekilerek ya da yukarı aşağı hareketlendirilerek tekne yüzeyine yatırılır. Kâğıda verilen hareketler sayesinde arada kalan hava boyalar üzerinde çizgi gibi beyazlık oluşmasına neden olur ve böylece Dalgalı ebrû oluşturulmuştur. Örnekte dalgalar verev şekilde ve düzenli aralıklardır.

Fotoğraf-12

(KAYTAM Arşivi, Defter Kapağı)

50x18,5 cm ebadı ve 6 yapraklı olan defterin ön kapağında “Cilt 1” yazılı etiketi bulunmaktadır. Ebrûda renk olarak siyah ve vişne çürüğü kullanılmıştır. Siyah atılarak tamamen kapatılan zemin üzerine öd oranı fazla vişne çürüğü iri damlalar halinde atılmıştır. Daha sonra kâğıt, bir ileri bir geri çekilerek ya da yukarı aşağı hareketlendirilerek tekne yüzeyine yatırılır ve böylece Dalgalı ebrû oluşturulmuştur. Örnekte dalgalar verev şekilde ve düzenli aralıklardır.

Fotoğraf-13

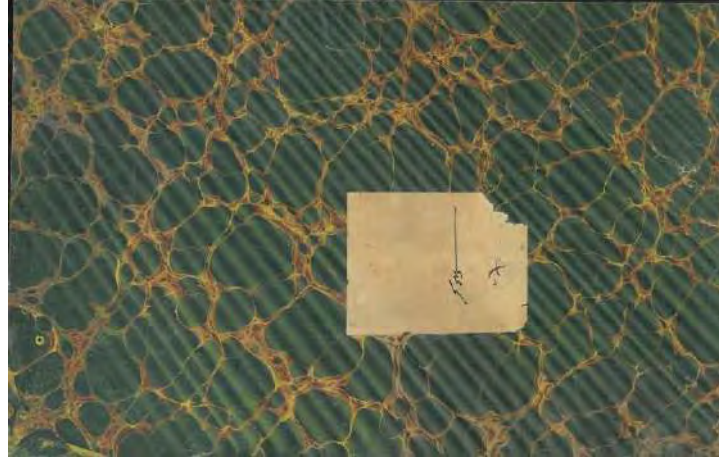
(KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri Erkilet 3- 1302)

Defter, 40x28 cm ebadında ve 50 yapraklıdır. Ebrûda renk olarak oksit sarı, oksit kırmızı, çivid mavi ve lahor çividi kullanılmıştır. Sırasıyla oksit sarı, oksit kırmızı ve çivid mavi zemin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

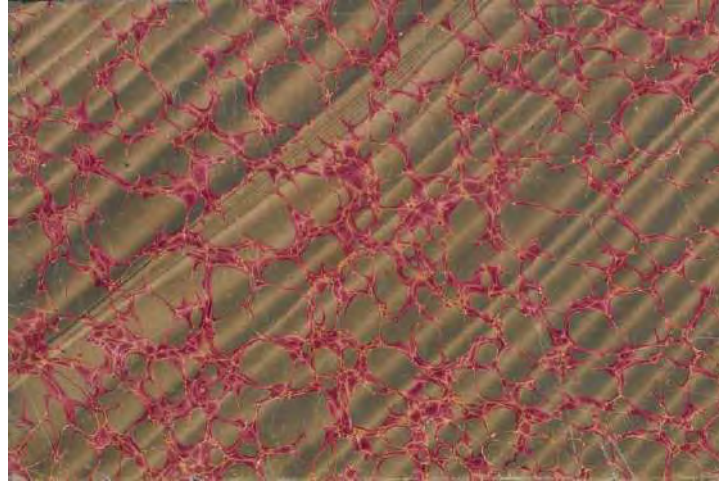
üzerine öd oranı fazla lahor çividi iri damlalar halinde atılmıştır. Lahor çividi damlalarının altında kalan boyaların iyice sıkışması ile ince damarlar halinde görünmesi sağlanmıştır. Daha sonra kâğıt, bir ileri bir geri çekilerek ya da yukarı aşağı hareketlendirilerek tekne yüzeyine yatırılır ve böylece Dalgalı ebrû oluşturulmuştur. Örnekte dalgalar verrev şekilde ve düzenli aralıklardır.

Fotoğraf-14

(KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri Kayseri Kemer Mah. 1305)

50x18,5 cm ebadında ve 6 yapraklı olan defterin ön kapağında Osmanlıca olarak “Kemer Mahallesi” yazılı etiketi bulunmaktadır. Ebrûda renk olarak oksit sarı, kahverengi ve lahor çividi kullanılmıştır. Sırasıyla oksit sarı ve kahverengi zemin üzerine öd oranı fazla lahor çividi iri damlalar halinde atılmıştır. Daha sonra kâğıt, bir ileri bir geri çekilerek ya da yukarı aşağı hareketlendirilerek tekne yüzeyine yatırılır ve böylece Dalgalı ebrû oluşturulmuştur. Örnekte dalgalar verrev şekilde ve düzenli aralıklardır.

Fotoğraf-15

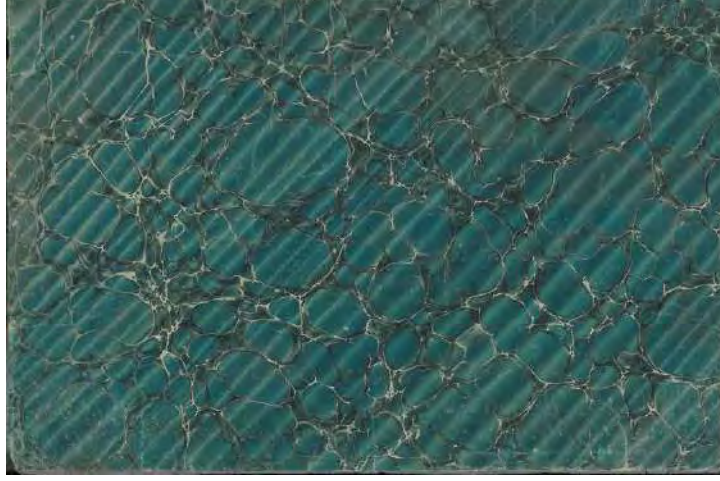
(KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri Kayseri Eskiciyahya Mah. 1302)

Bu defter, 40x28 cm ebadında ve 50 yapraklıdır. Ebrûda renk olarak vişne çürüğü ve koyu kahverengi kullanılmıştır. Vişne çürüğü rengindeki boya atılarak tamamen kapatılan zemin üzerine öd oranı fazla koyu kahverengi damlalar halinde atılmıştır. Daha sonra kâğıt, bir ileri bir geri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

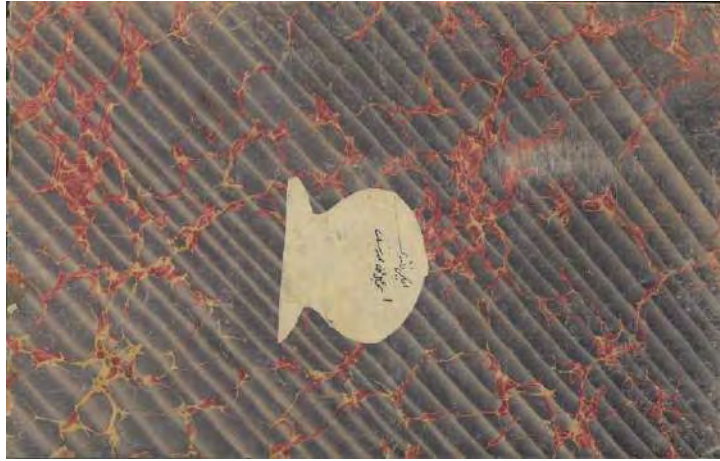
çekilerek ya da yukarı aşağı hareketlendirilerek tekne yüzeyine yatırılır ve böylece Dalgalı ebrû oluşturulmuştur. Örnekte dalgalar verev şekilde ve düzenli aralıklardır.

Fotoğraf-16

(KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri Kayseri Hacı Arap Madenoğlu Mah. 1302)

Defter, 40x28 cm ebadında ve 50 yapraklıdır. Ebrûda renk olarak lahor çividi ve çivid mavi kullanılmıştır. Lahor çividi atılarak tamamen kapatılan zemin üzerine öd oranı fazla çivid mavi iri damlalar halinde atılmıştır. Daha sonra kâğıt, bir ileri bir geri çekilerek ya da yukarı aşağı hareketlendirilerek tekne yüzeyine yatırılır ve böylece Dalgalı ebrû oluşturulmuştur. Örnekte dalgalar verev şekilde ve düzenli aralıklardır.

Fotoğraf-17

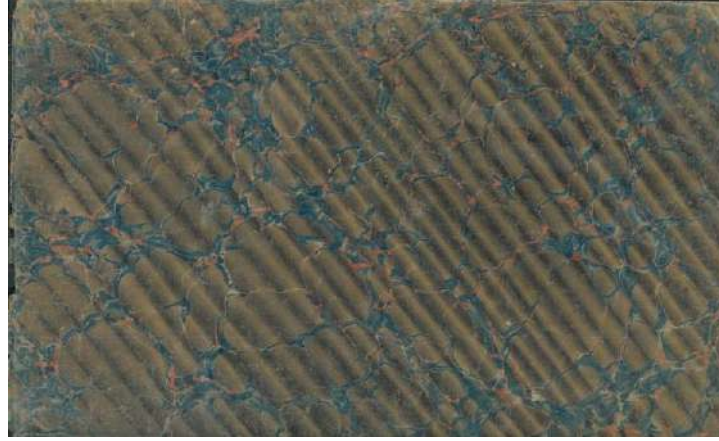
(KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri Kayseri İsmail Efendi Mah. 2. Defter)

Ön kapağında “İkinci Defteri İsmail Ağa Mahallesi'nin” yazılı etiketi bulunan bu defter, 50x18,5 cm ebadında ve 6 yapraklıdır. Ebrûda renk olarak oksit sarı, vişne çürüğü ve lahor çividi kullanılmıştır. Sırasıyla oksit sarı ve vişne çürüğü atılarak oluşturulan zemin üzerine öd oranı fazla lahor çividi iri damlalar halinde atılmıştır. Daha sonra kâğıt, bir ileri bir geri çekilerek ya da yukarı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

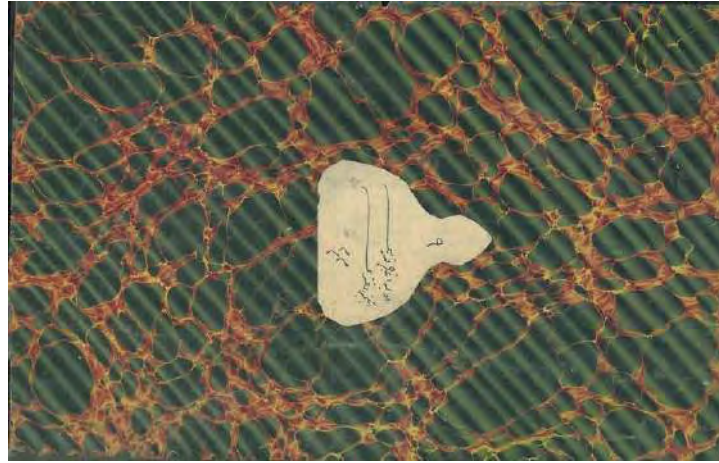
aşağı hareketlendirilerek tekne yüzeyine yatırılır ve böylece Dalgalı ebrû oluşturulmuştur. Örnekte dalgalar verev şekilde ve düzenli aralıklardır.

Fotoğraf-18

(KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri Obruk 1302)

Bu defter, 40x28 cm ebadında ve 50 yapraklıdır. Ebrûda renk olarak oksit kırmızı, çivid mavi ve koyu kahverengi kullanılmıştır. Sırasıyla oksit kırmızı ve çivid mavi atılarak oluşturulan zemin üzerine öd oranı fazla koyu kahverengi iri damlalar halinde atılmıştır. Daha sonra kâğıt, bir ileri bir geri çekilerek ya da yukarı aşağı hareketlendirilerek tekne yüzeyine yatırılır ve böylece Dalgalı ebrû oluşturulmuştur. Örnekte dalgalar verev şekilde ve düzenli aralıklardır.

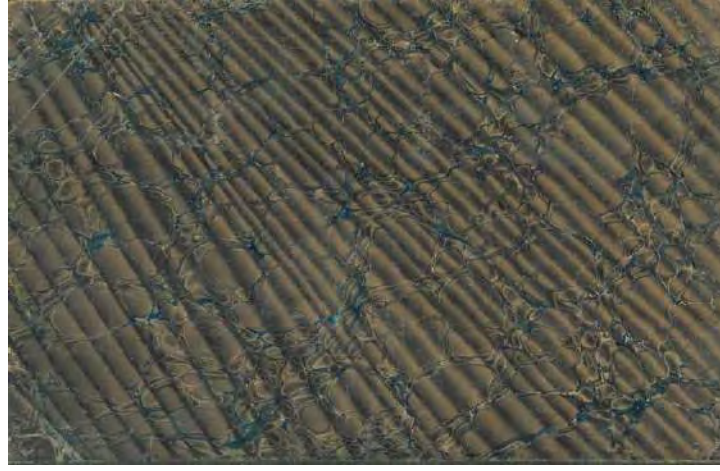
Fotoğraf-19

(KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri Oymaağaç 2. Defter 1302)

Defter, 50x18,5 cm ebadında ve 6 yapraklıdır. Defterin ön kapağında “9 Oyma Ağaç Karyesi İkinci Defteri” yazılı etiketi bulunmaktadır. Ebrûda renk olarak oksit sarı, oksit kırmızı ve lahor çividi kullanılmıştır. Sırasıyla oksit sarı ve oksit kırmızı atılarak oluşturulan zemin üzerine öd oranı fazla lahor çividi iri damlalar halinde atılmıştır. Daha sonra kâğıt, bir ileri bir geri çekilerek ya da yukarı aşağı hareketlendirilerek tekne yüzeyine yatırılır ve böylece Dalgalı ebrû oluşturulmuştur. Örnekte dalgalar verev şekilde ve düzenli aralıklardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Fotoğraf-20

(KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri Zincidere 4. Defter 1304)

40x28 cm ebadında ve 50 yapraklı olan Kabzımal Defteri'ndeki ebrûda renk olarak çivid mavi ve koyu kahverengi kullanılmıştır. Çivid mavi atılarak tamamen kapatılan zemin üzerine öd oranı fazla koyu kahverengi iri damlalar halinde atılmıştır. Alta kalan çivid mavi boyanın iyice sıkışması ile ince damarlar halinde görünmesi sağlanmıştır. Daha sonra kâğıt, bir ileri bir geri çekilerek ya da yukarı aşağı hareketlendirilerek tekne yüzeyine yatırılmış ve böylece Dalgalı ebrû oluşturulmuştur. Örnekte dalgalar verev şekilde ve düzenli aralıklardadır.

Sonuç

Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi'nde yer alan Osmanlı Devleti'nin son 100 yılı ve Cumhuriyetin ilk yıllarını içeren çeşitli konulardaki defterlerden, 153 tane ebrû kaplı olan defter tespit edilmiştir. 153 ebrû örneğinde Battal ve Dalgalı ebrû çeşidi olmak üzere iki çeşit ebrû görülmüştür. Benzer örnekler elenerek makalemize 20 ebrû örneği alınmıştır. Ele aldığımız ebrû kaplı 20 defterden 10 tanesi Battal ebrû, 10 tanesi Dalgalı ebrûdur. Bu ebrû örneklerinde kullanılan renkler; lahor çividi, çivid mavi, oksit sarı, oksit kırmızı, koyu kahverengi, kahverengi ve vişne çürüğü'dür. Bir iki örnekte de siyah, mavi, açık mavi, oksit yeşil ve gri renkleri görülmektedir. Genel olarak ebrû örnekleri özenli çalışmalardır. Ebrûların bir kısmı aşırı derecede tahrip olmuş bir kısmında ise yer yer tahripler mevcuttur. Dalgalı ebrûlar; kullanılan boyalar, boyanın atılışları ve dalgaların düzeni bakımından aynı tarz özelliklerdedir. Battallar ise yine aynı kriterlerden bakıldığında iki farklı tarzda özellikler göstermektedir.

Genel anlamda ebrû örneklerinin tarihlendirilmesinde sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu sanatın usta çırak ilişkisi ile öğrenilmesi, ebrû ustalarının tanınmak gibi bir gayelerinin olmaması ve her hangi bir işaret kullanmaması gibi birçok nedenden dolayı tam bir tarihlendirme yapılamamaktadır. Ancak incelediğimiz defterlerin Osmanlı devletinin son 100 yılı ve Cumhuriyetin ilk yıllarına ait defterler olması, bu defterlerdeki tarih notlarından ve ebrûlar üzerine yapıştırılmış olan etiketlerde yer alan tarihlerden yaklaşık olarak tarihlendirme yapabiliriz. Battal ebrûlarda 1842, 1844, 1852, 1857, 1864, 1873, 1876 tarihleri ve Dalgalı ebrûlarda ise 1886, 1888, 1889 tarihleri yer almaktadır. Bu tarihlerden yola çıkarak Ebrû sanatının geçmişine ait bu ebrû örnekler 19. Yüzyıla tarihlendirilebilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

KAYNAKÇA

- Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi (KAYTAM) Arşivi, Bekaya Defteri, 1260.
- KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri, Zincidere 4. Defter, 1304.
- KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri, Oymaağaç 2. Defter, 1302.
- KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri, Obruk, 1302.
- KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri, Kayseri İsmail Efendi Mah. 2. Defter.
- KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri, Kayseri Hacı Arap Madenoğlu Mahallesi, 1302.
- KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri, Kayseri Eskiciyahya Mahallesi, 1302.
- KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri, Kayseri Kemer Mahallesi, 1305.
- KAYTAM Arşivi, Kabzımal Defteri, Erkilet 3, 1302.
- KAYTAM Arşivi, Mesarifat Defteri, Kayseri 1289-1292.
- KAYTAM Arşivi, Vergi Defteri, Kayseri 1273.
- KAYTAM Arşivi, Vergi Defteri, Kayseri 1258.
- KAYTAM Arşivi, Vergi Defteri, Develi 1264.
- KAYTAM Arşivi, Muhasebe Defteri, Kayseri 1280.
- KAYTAM Arşivi, Bekaya Defteri, Kayseri Köstere 1268.
- ALAN, Gülbadi, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi (KAYTAM) 14.08.2013 Tarihli Faaliyet Raporu.
- ARGUN, İhsan, “Ebrû Sanatı”, *İktisat Dergisi*, S. 224-225, İstanbul, Temmuz-Ağustos, 1984, s.42-43.
- BABAOĞLU, Alparslan, *Ebrû İstanbul*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2007.
- BARUTCUGİL, Hikmet, *Suyun Rüyası Ebrû Yaşayan Gelenek*, Ebristan Yayınları, İstanbul, 2001.
- DERE, Ömer Faruk, *Ebrû Sanatı*, İsmek Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.
- ELHAN, Salih, “Ebrû Sanatı”, *Türkiyemiz*, Yıl:27, S.80, Akbank Kültür ve Sanat Hizmetleri, İstanbul, 1997, s.47-53.
- ELHAN, Salih, *Yapım Yöntemleriyle Ebrû Sanatı*, Murat Kitabevi, Ankara, 2004.
- ÖZÇİMİ, M. Sadreddin, *Ebrû*, Bilim Kültür Sanat Derneği Yayınları, 2010.

TÜRK ORDUSUNDA KÜNYE UYGULAMASINA İLİŞKİN İLK GİRİŞİMLER VE İLK KÜNYELERLE İLGİLİ KISA BİLGİLER*

*Burhan SAYILIR***

ÖZET

Savaşların sayıca yüksek askerle yapılması ve dar alanlarda çok fazla kayıplar verilmesi hayatını kaybeden askerlerin kimliklerinin belirlenmesini ve akıbetleriyle ilgili bilgi sahibi olunmasını zorlaştırmıştır. Avrupa ülkelerinde 20. Yüzyılın başlarında askerlerin kimliklerini içeren metal plakaların askerlerin boynuna takılması yöntemi yavaş yavaş başlamıştır. Türk ordusunda daha çok asker künyeleri birlik defterlerine kaydedilirdi. Bu defterler birlik sefere çıktığında birlikle beraber götürülür, askerin şehit, kayıp veya hastalıktan dolayı vefat etmesi halinde defterdeki askerle ilgili satıra bu bilgiler yazılırdı. Ancak çarpışmalar esnasında kayıp olan veya yaralı olarak ön hatlarda kalan askerlerle ilgili bilgiler sağlıklı olarak deftere kaydedilememekte ve bunlar daha çok akıbeti meçhul veya kayıp olarak kayda geçirilirlerdi. Balkan Savaşı'ndan sonra kumaş veya deri künyeler az sayıdaki askerin ceketlerinin iç kısımlarına dikilmeye başlanmıştır. Kimi askerlerin künyeleri ise birlik defterlerinde kayıtlı olduğu numara askerlerin ceketlerinin yakalarına dikilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Türk cephelerinde kayıpların fazla olması askerlerin kimlik bilgilerinin belirlenmesini güçlendirmiştir. Şehit askerin ailelerine yapılacak olan yardımlarla ilgili de problem çıkaran bu durumun giderilmesi için 1915 yılı Eylül-Ekim aylarında metal künyelerin hazırlanarak askerlerin boyunlarına asılması yöntemi uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulama ile cephelerde akıbeti meçhul veya kayıp olarak kayıtlara geçen askerlerin sayılarının azaltılması, şehit olmasına rağmen hakkında kayıp görüldüğü için ailelerin yardım alamamaların önüne geçilmesi, birliklerin kadrolarının tespit edilmesinin sağlanması düşünülmüştür. Künye kullanımının nedenleri arasında kuşkusuz en önemlisi şehit ailelerinin mağdur edilmemesiydi.

Anahtar Kelimeler: Türk Ordusu, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale, Künye

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, E-mail: burhansayilir@yahoo.com

THE FIRST ATTEMPTSON THE USE OFIDENTITY TAGS IN TURKISH ARMY AND INFORMATION ABOUT THE EARLY IDENTITY TAGS

ABSTRACT

To keep accurate tally of the soldiers who have lost their lives in battles was problematic due to large numbers and great losses in limited spaces during the battles. In the beginning of 20 th century, metal name plates worn on the neck were commonly used in European armies while in the Turkish army, the identities were listed in troop records. These record books were taken to the front and martyrs, casualties and wounded were listed accordingly. But to keep an accurate tally of the wounded or dead in the frontline was problematic and they were generally listed merely as casualties. But after Balkan Wars, name plates made of fabric or leather were started to be sewed in the interior of uniforms or the identitiy numbers given to each soldier in troop records were attached to the uniform collars. In the First World War, due to the large number of losses, problems occured in keeping records of soldiers who were martried and thus distributing aid to their families, therefore neck worn metal name plates were prepared in September-October 1915. With the use of name tags, it was aimed to identify the size of the troops, to decrease the numbers listed merely as casualties and thus providing aid to the families of whom were indeed martyried in the battles. The main objective of using the name tags was undoubtedly preventing the unjust treatment to the families.

Key Words: Turkish Army, World War I, Çanakkale, Identity Disc/Metal Plate

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Türk Ordusu'nda künye uygulaması yoktu. Aslında sadece Türk Ordusu'nda değil Avrupa ordularında da künye uygulaması yoktu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupalı Devletlerin ordularında künye uygulanmasına başlanılmıştı. Türk Ordusu'nda ise askerlerin kimlikleri, geldikleri yerin askerlik şubesi kayıtları ve bulundukları birlik defterlerine kaydedilirdi. Ancak bu sistem savaş sırasında ciddi problemler yaratmaktaydı. Özellikle Balkan Savaşı'nda, savaşın yoğun dönemlerinde askerler birliklerini kaybetmiş, hastaneye giden askerlerle ilgili sağlıklı bilgi alınması mümkün olmamıştı. Bu nedenle askerlerin kimliklerini belirlemekte ve asker aileleriyle ilgili işlemlerde ciddi sıkıntılar yaşanmıştı. Özellikle Çanakkale Savaşı'nın ilk devresinde yoğun çarpışmalarda şehit olanların kimliklerini tespit etmek ve yaralı olarak hastaneye gelip hastanelerde şehit olan askerlerin bilgilerine ulaşmak ciddi anlamda sıkıntı yaratmıştı. Bu hem şehit askerlerin kimliklerinin tespitinde hem de geride kalan eş ve çocukları ile ilgili işlemlerin yapılmasında zorluklar yaratmaktaydı. Bu zorlukların aşılması için askerlerin askerlik şube kayıtlarının ve birlik defterlerinin çok iyi tutulması ve eğer bir asker başka bir birliğe gittiyse her iki birliğinde de bu bilgilere yer verilmesi bizzat Enver Paşa tarafından birliklere yazılan yazılarla özellikle vurgulanmıştı.

Çanakkale Savaşı'nın başında bir başka uygulama, künye sisteminin ilk halinin, yaygın olmasa da, kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Genelde deri veya kumaş üzerine basılan künye bilgileri askerlerin ceketlerinin iç kısmına dikilmesi suretiyle, herhangi bir durumda askerin kimliğinin tespitinin kolaylaştırılması düşünülmüştü. Ancak şehit olan askerlerin elbiselerinin diğer askerler tarafından alınması ile elbiselere dikili olan künyelerin sağa sola atıldığı veya ortadan

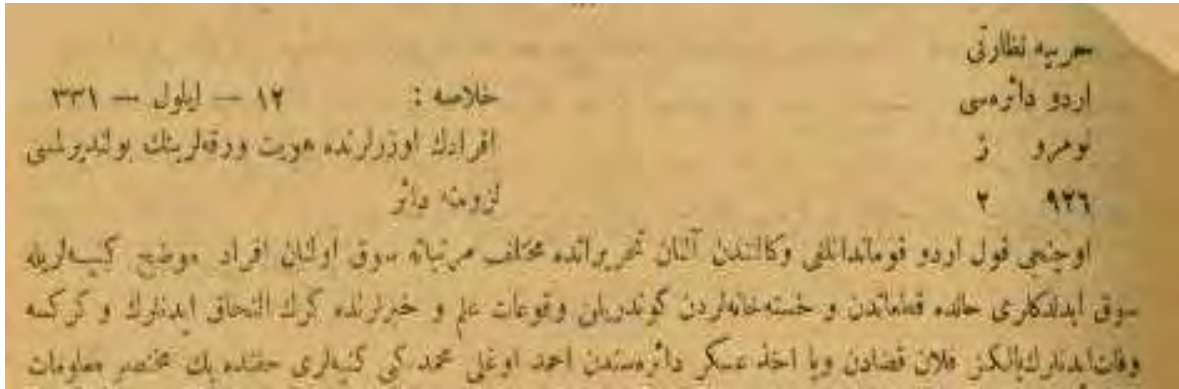
Turkish Studies

International PeriodicalFortheLanguages, LiteratureandHistoryofTurkishorTurkic
Volume 8/7 Summer 2013

kaybedildiği görülmüştü.¹ Ayrıca özellikle bulaşıcı hastalıklar nedeniyle hastanelere gelen askerlerin elbiselerinin yakılması söz konusu idi. Bu yakılma işlemi sırasında elbiselerle birlikte deri veya kumaş künyeler de yanıp gidiyordu. Bu nedenle 3. Kolordu Komutanlığı konuyla ilgili şikâyetlerini başkomutanlığa bildirmişti. Bunun üzerine Başkomutanlık tarafından günümüz Türk ordusunda künyelerine yakın bir dizayn ile metal bir künye tasarlanarak tüm askeri birliklere bu örnekler gönderilmişti. Hazırlanan künye, yabancı ordularda uygulanmaya başlanan metal künyeler örnek alınarak yapılmıştı.

Harbiye Nezareti hazırlanan yeni künyelerle ilgili olarak 26 Eylül 1915'te birliklere gönderdiği yazıda durumu net bir şekilde açıklamıştı. Künye kullanımı ile ilgili geniş bilgiler içeren bu yazı şu şekildedir:

“Harbiye Nezareti Ordu Dairesi

Tarih: 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915)

Numara: 926/2

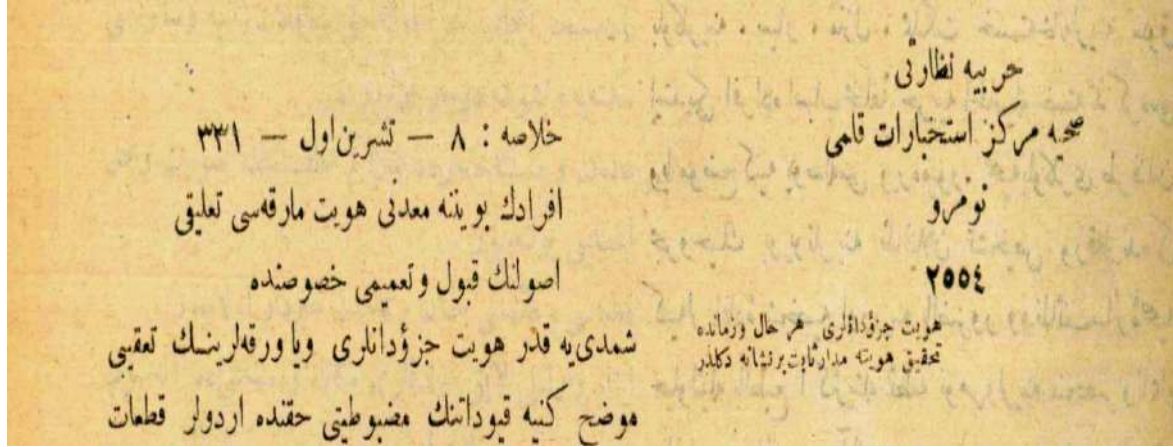
Konu: Efradın Üzerlerinde Hüviyet Varakalarının Bulundurulması Lüzumuna Dair

Üçüncü Kolordu Kumandanlığı Vekâleti’nden alınan tahriratta muhtelif mertebâta sevk olunan efradımuvazzah künyeleriyle sevk edildikleri halde, kıtaattan ve hastanelerden gönderilen vukuat ilmühaberlerinde gerek iltihak edenlerin ve gerekse vefat edenlerin yalnız filan kazadan veya ahz-ı asker dairesinden Ahmet oğlu Mehmet gibi künyeleri hakkında pek muhtasar-ı malumat verilmekte olup halbuki bir şube mıntkasında veya karye dâhilinde aynı isimde pek çok efrad bulunduğu cihetle vukuat-ı kaydiye ifa edilememekte ve kıtaattan hastanelere vürud eden mecruhin ve zuafanınmuvazzah künyeleri ve üzerlerinde hüviyet varakaları mevcut olmamasından dolayı, bunların ifadelerine müracaat-ı mecburiyet hâsıl olmakta ve esna-i rahta vefat edenlerin de hüviyetleri meçhul kalmakta olduğundan bahis şikâyet edilmektedir. Binaenaleyh bu gibi mahzurun ref’ ve izalesi maksadına müstenid olan tebligat-ı sabıka ahkâmının tamamen tatbik ve ifasına hemîşe itina ve kıtaata vürud eden efrad muayene edilerek üzerlerinde hüviyet varakası olmayanların mensup oldukları ahz-ı asker şubelerinden talep edilmesi ve bilhassa hastanelere izam edilen efrad hakkında bu hususa son derece riayet ve hastanelerden ahz-ı asker şubesine gönderilen vukuat ilmühaberlerindeki künyelerin tafsilat-ı lazıme-yi cami’ olmasına dikkat olunması matlubdur.”²

¹ Cephedeki askerlerin giysilerinin durumu ve sağlık şartları ile ilgili olarak, bkz. Burhan Sayılır, **Çanakkale Kara Savaşları Öncesi ve Sırasında Psikolojik Harekât Faaliyetleri, Askerlerin Psikolojileri ve İçinde Bulundukları Koşullar**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005

² Ordu Emirnamesi, 1 Teşrin-i Evvel 1331, S. 17, s. 335.

Bunun üzerine Harbiye Nezareti Sıhhiye Merkez İstihbarat Kaleminden yazılan 2554 numaralı yazı ile askerlerin boynuna asılacak künyelerin şekil ve içeriğini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.

“Harbiye Nezâreti

Sıhhiye Merkez İstihbarat Kalemi

Tarih: 8 Teşrin-i Evvel 331 (21 Ekim 1915)

Numara: 2554

Konu: Efradın Boynunda Madeni Hüviyet Markası Taliki Usulünün Kabul ve Tamimi Hususunda

Şimdiye kadar hüviyet cüzdanları veya varakalarının takibi muvazzah künye kuyudatının mazbutiyeti hakkında ordular kıtaat-ı muhtelifesine hastanelere verilen evamir-i akideye ve hastanelerce dahi icra edilmekte olan tahrirat ve takibata rağmen, muhtelif ordulardaki zayıttan hüviyeti meçhul kalan efradın adedi binleri tecavüz etti. Bittabi bu kadar efrad ailesinin hukuku da rehin-i ziya' kaldı.

Kül-i yevm cereyan eden muamelat içinde sıhhiye bölüklerinin, hastanelerin, sevk mecruhîn ve merza komisyonlarının kıtaattan, kıtaatın ahz-ı asker memurlukları ve depo taburlarından ve ahz-ı asker memurluklarının da mütekabilen bütün bunlardan şikâyet ettikleri görülmektedir.

Her iki seferberlikte ahz-ı asker şubatinın silâhı altına alınan efrada verebildiği hüviyet cüzdanı veya varakalarından muntazır olan faide istihsal olunamadı. Efradın depo taburlarına ve depo taburlarından kıtaat mertebesine sevk ve tevzilerinde ekseriyetle bir nüsha olarak tanzim olunabilen muvazzah künye defterleri tesadüfen ilk gittiği kıtada kaldı. Diğer kıtaat, aldığı efrad künyelerini ifade-i şifahiye üzerine heman ekseriyetle yanlış olarak zapt ve kayd edebildiler veya hiç edemediler. Meydan-ı harpte yekdiğerini ikmale mecbur olan kıtaat, efradını künye defterleriyle beraber veremedi. Harbin icabatına göre seri ve mübrem ihtiyaç üzerine kıtaattan kıtaata bilakaydve tahrir kitleten sevk olunup, esna-i muharebede mecruh veya şehit olan ismi ve künyeleri bilahire iltihak etmiş olduğu kıtaatça malum olamayan ve bu suretle ordudaki nisbeti bile tayin olunamayan efradın geçen harpte sayısız yekûnlara balığ olan adedi, bu harpte de kabarmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

1) Meydan-ı harpte bulunan kıtaat, görevde bıraktığı sıhhiye bölüklerine, seyyar, menzil, memleket hastanelerine sevk ettiği efrada esbab-ı muhtelif-i harbiye ilcasıyla hasta tezkiresi veya muvazzah künye pusulası veremiyor. Sıhhiye bölükleri tarafından mecruhinın boyunlarına takılan teşhis varakalarındaki künyeler ifade-i şahsiye üzerine bizzarur ve vezaif-i saire-i sıhhiye hayluletiyle bittabi ekseriyetle kıta numaralarına münhasır ve natamam bırakılıyor. İfadesi alınamayacak derecede bihuş veya şehit düşmüş olanların hiçbir tarafça tahkik-i hüviyetine imkân olmuyor. Bundan anlaşılıyor ki, kıymetini bilmediklerinden dolayı mecburi veya gayri mecburi hâlât içinde daima ihmal ve zayi ettikleri hüviyet cüzdanları, hüviyet varakaları onların nezdlerinde her zaman için ve her mevkide hüviyetlerini tayine medar, sabit-i nişane olamıyor.

2) Efradın ahz-ı asker şubatatından kıtaata ve kıtaattan kıtaata, kıtaattan sıhhiye bölüklerine ve hastanelere sevklerinde verilen künye defterleri ekseriyetle yanlış, noksan oluyor veya yek defter halinde olduğundan efradın taksim ve tevzi edildiği her kıta veya hastanece kabil-i istifade bulunmuyor.

3) Kıtaat meydan-ı harpten geriye, sıhhiye bölüklerine, hastanelere, sevk mecruhın ve merza komisyonlarına sevk ettiği mecruhin ve merzasının ellerine ahval ve ilcaat-ı harbiye sebebiyle hasta tezkiresi veya adama başına muvazzah künye pusulası veremiyor.

4) Efradın ifade-i şifahiyesi üzerine tutulan kıta numaraları ve ahz-ı asker şubatinca elzem olan memleket, karye isimleri ve tarih-i tevellüdleri bilinmemekten veya fena telaffuzlarından dolayı daima hatalı ve merkumunun ordudaki nisbetinin, memleketteki hüviyetinin tahkikine gayr-i salih bulunuyor.

5) Meydan-ı harpte ve geriye esna-i sevkte şehit düşenlerin hüviyeti büyük oranda meçhul kalıyor.

6) Aynı hâlâtın hatta zabitan için de vaki olduğu görülüyor.

7) Bu suretle şüheda ve müteveffayın-i mumiileyhim ve merkumunun devair-i aidesince icabı icra olunacak malumat-ı zatiyye vesairesi sekteye ve teşevvüşe duçar oluyor.

a) Kıtaat ve hastanelerde müterakim-i muhallefatinın suret ve mahal-i itası bulunamıyor.

b) Kıtaat ve ailesi hayat ve mematından haberdar olamıyor.

c) Eytam ve eramile layık oldukları mükâfatı ve maaşı da alamayıp duçar-ı zıyk ve sefalet oluyor.

d) Eytam hukuk-u irsiyesinden, eramil hukuk-u şerriyesinden mahrum kalıyor. Meçhul zaiyatın bıraktığı zarar geride kalan çocukların ahval-i iktisadiye ve ictimaiyesinin tezelzülü kadınların lüzumsuz yere ayakları bağlı kalmasından dolayı izdivaç ve tenasülün durgunluğu ve suretle noksan nüfusun temadisi suretiyle birkaç misline balığ oluyor. Binaaleyh geçen Balkan Harbi esnasında ve bu 1330 seferberliği ibtidasında şifahen ve tahriren makamat ve devair-i aidesine beyan kılındığı üzere seferberlikte umum zabitan ve efradın nezdlerine yıpranmaz, yırtılamaz, su ile ıslanmaz, şekli sabit kalır, yazısı daima okunur, mahkûk birer madeni hüviyet markası bulundurulması zaruridir. Şöyle ki:

1) Efradın ahz-ı asker şubatından bede ile depo taburlarına ve buradan kıtaat-ı mertebeye, kıtaattan sıhhiye bölüklerine, hastanelere ve hastanelerden kıtaata veya memleketlerine esna-i sevklerinde gaib ve uğrayacakları bu muhtelif merahil-i askeriyede esbab-ı muhtelif zayi olabileceklerine nazaran hüviyet markalarının ilk mahal-i tevzii ve itasının bunları taht-ı silaha alan ve tahkik hüviyetleriyle en ziyade alakadar olan ahz-ı asker şubası olması la-beddir.

2) İngiliz üserası nezdinde bulunan ve şekil 1’de irae olunan madeni markanın şekil ve hacmi ve bir kaytan vasıtasıyla çıplak deri üzerine boyuna taliki pek muvaffaktır. [zira elbise ve çamaşır köşelerine iliklerine dikilen mürekkep veya boya ile muharrer kağıt bez, meşin levhaların kaffesi mürur-ı zaman ile ve merbut bulunduğu elbise ile beraber silinip yıpranıp zayi olmaya veya şühedanın elbisesini alan diğerleri yedinde imha edilmeye mahkum kalıyor. Elbisenin ne tarafında dikili veya ilişik olduğu bilinmediğinden dolayı ahval-i müstacelede aranıp bulunamıyor.]

3) İşbu markaların aşağı tarafına evvela ahz-ı asker şubesi ismiyle bunun zirine şube esas defterinde her neferin aldığı esas numara damgalanmalıdır ve işbu markanın neye yaradığı, kıymet ve ehemmiyeti ne olduğu ahz-ı asker şubesinde bir divan-ı mahsus ile efrada tarif ve telkin edilmelidir.

4) Efradın kıtaat mertebesine vusuluyla beraber kıtaca markadaki ahz-ı asker şubesi damgası fevkine sağ başa “piyade, topçu, süvari, makineli tüfek, nakliye-i muharebe...ilh”, gibi mensup olduğu sınıf işareti vaz’ olunduktan sonra sıra ile alay, tabur, bölük numaraları basılmalıdır. Sınıf işareti olmak üzere “piyade, topçu, nakliye, süvari, muhabere, ... ilh”, işaret-i muhtasara ikame edilebilir.

5) Bir kıtadan diğer kıtaya nakil olunan efradın hüviyet markasının kıta numarası fevkine hemen ikinci kıtanın numarası da damgalanmalıdır. İşbu usulün salamet-i vaz’ ve idaresi iki mühim esasın vücuduna bağlıdır.

Birincisi: Ahz-ı asker şubasında esas defterleri kuyudatının kemal-i sıhhati ve gerek kur’a, gerek ikmal efradının alacakları esas numaraların kemal-i intizamı, markaların kemal-i dikkat ve ehemmiyetle tanzim ve sahiplerine tevzii.

İkincisi: Efradın sevklerinden evvel şubat-ı aidesince markaların ikmal edilip edilmemiş, sahiplerini bulup bulmamış olduğunun teftiş, iltihak ettikleri kıtaat bölük zabitanınca her neferin markasının ve markasındaki ahz-ı asker şubesi ismiyle esas numarasının ve sınıfı ismi ile alay, tabur, bölük numaralarının mevcut ve okunaklı olup olmadığının evkat-ı muayenede vâki yoklamalarla mükerreren teftiş ve takibi.

Mariz veya mecruh olarak gittikleri sıhhiye bölükleri ve hastanelerce dahi neferin künyesi alınmazdan evvel işbu markanın taharri ve üzerindeki ahz-ı asker ismi esas numarası ile sınıfının ve kıta numarasının zabt-ı kaydı ve üzerinde markası bulunamayan efradın kıtasıyla muvazzah künyesinin hemen merci-i aidesine itası. Kuyudat-ı salifenin bundan böyle taht-ı silaha alınacak efrad hakkında caygir olabileceği tabi olup elyevmsilah altında ve darülharplerde bulunanlar için tekiden emir ve tamimi ve bilcümle kıtaat kumandanlıklarınca takibi icab eden mevadbervech-i atidir.

6) Elyevm muhtelif ordularda taht-ı silahta bulunan efradın mensup oldukları kıtaat kumandanlıklarınca hüviyet cüzdanlarının veya varakalarının ikmali.

7) 17 nci Alay’ın 1 inci Taburu’nun bir kıtası elde edilip

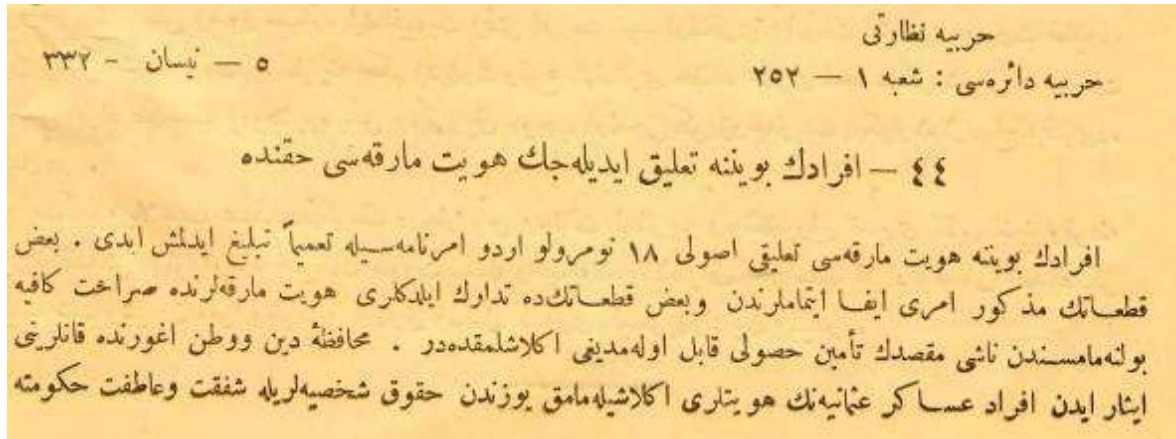
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

şekil 2 irae edilen markası gibi efradın boynlarına hiç olmazsa ordudaki nisbetleri muayyen olmak üzere alay, tabur, bölük numaralarıyla bunların başına bir de, “piyade, topçu, süvari, makineli tüfenk ...” gibi sınıf işareti ve zirine ismi ile tevellüd tarihini mahkûk birer kemik yahut teneke veya haşebi levha veyahut yağlı mürekkeb ile muvazzah künyesi muharrer birer meşin parçası buda mümkün olamadığı surette sağlamca bir kâğıda yazılmış ve gayr-i kabil nüfuz birer muşamba veya kumaşa sarılıp dikilmiş, birer hüviyet nüshası “muskası” taliki.

8) Her kıtanın mevki ve hale göre tedarik edebileceği işbu hüviyet markası veya nüshasının bölük zabitanınca evkat-ı muayenede teftiş ve takibi ve “hüviyet nişanesi olmayarak hastanede vefat eden veya meydan-i harpte şehit olan bir neferin kim olduğu bilinemeyeceğinden dolayı hukuk-u şahsiyesi ve eytam ve eramilinin hukuk-u irsiyesigaib olacağına” usulüyle biltefhim bunun kıymet ve ehemmiyetinin layıkıyla efrada telkini matlubdur.”³

Sayırsız şifahi ve yazılı uyarılara rağmen aynı sorunların devam ettiğini gören Harbiye Nezareti 18 Nisan 1916’da bir tamim daha yayımlayarak, bir kez daha tüm ilgililerin dikkati çekilip, konu ile ilgili hassas davranılması istenmekteydi. Bu tamimde ayrıca künye uygulamasının ciddiyetle uygulanmasının amaçlarından birinin de şehit olan askerlerin geride kalanlarının hukuki

olarak zarara uğramamalarının olduğu açık bir dille vurgulanmıştır.

“Harbiye Nezareti

Harbiye Dairesi

1. Şube

Numara: 252

Tarih: 5 Nisan 1332

Konu: Efradın Boynuna Taalluk Edilecek Hüviyet Markası Hakkında

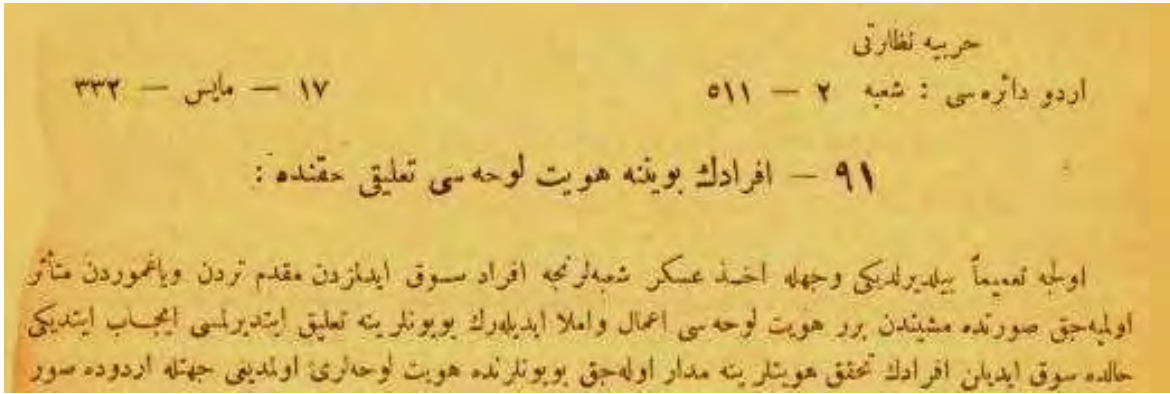
Efradın boynuna hüviyet markası taalluku usulu 17 numaralı Ordu Emirnamesi ile tamimen tebliğ edilmiş idi. Bazı kıtaatın mezkur emri ifa etmemelerinden ve bazı kıtaatın da tedarik eyledikleri hüviyet markalarında serahat-i kafiye bulunmamasından naşi maksadın temin-i husulü kabil olmadığı anlaşılmaktadır. Muhafaza-i din ve vatan uğrunda kanlarını isâr eden efrad-i asakir-i Osmaniye’nin hüviyetleri anlaşılamamak yüzünden hukuk-ı şahsiyeleriyle şefkat ve atufet-i

³ Ordu Emirnamesi, 15 Teşrin-i Evvel 1331, S. 18, s. 343-347.

hükümete terk ve tevdi eyledikleri eytam ve eramilinin hukuk-ı irsiyelerinin ziya' uğrayacağı derkar bulunmakta mezkur emrin harfîyen tatbik mündericâtı matlûbttur.”⁴

Bu tamiminden kısa süre sonra, yaklaşık bir ay sonra 30 Mayıs 1916'da, Harbiye Nezareti Ordu Dairesi 2. Şube'den 511 numaralı bir yazı daha yazılarak askeri birliklere durumun ciddiyetini tam olarak anlatmak istemiş ve ilgililerin daha dikkatli davranmalarının gereği vurgulanmıştır.

Yine bu tamimde de askerlerin kimliklerinin belirlenmesinin hem kendi hukuki haklarının hem de eşi ve çocuklarının hukuki haklarının verilmesi açısından çok önemli olduğu açık bir şekilde vurgulanmış ve yine ilgili memurların ve görevlilerin dikkatleri çekilmişti.

“Harbiye Nezareti

Ordu Dairesi

2. Şube

Numara: 511

Tarih: 17 Mayıs 1332

Konu: Efradın Boynuna Hüviyet Levhası Taalluku Hakkında

Evvelce tamimen bildirildiği vechleahz-ı asker şubelerince efrad sevk edilmezden makdem, terden veya gamrdanmütessir olmayacak surette meşinden birer hüviyet levhası imal ve imla edilerek boyunlarına taalluk ettirilmesi icap ettiği halde sevk edilen efradın tahkik-i hüviyetlerine medar olacak, boyunlarında hüviyet levhaları olmadığı cihetle orduda sur-ı muhtelif ile zayi olup kıtaat ve hastanelerle ahz-ı asker şubabatı beyinde birçok muhaberat ve muamelat cereyan ettiği halde hüviyetleri tahkik edemeyen efradın miktarı günden güne tazayid etmekte olduğu görülmektedir. Zayi olan efradın gerek kayıtlarının terkinin gerek ailesinin haberdar olmaları son derece matlub mültezim olduğundan bervech-i muharrer hüviyet levhalarının efradın sevkinden evvel behemehal boyunlarına taalluku ve zayi edilmemesinin de ayrıca tembihi lazımdır. Bu hususta lakayd kalan memurînimateallakasının mesul edilmeleri makarr bulunmakla bu hususa lazımı gibi itina edilmesi muktezidir.”⁵

⁴ Ordu Emirnamesi, 15 Nisan 1332, S. 39, s. 39

⁵ Ordu Emirnamesi, 31 Mayıs 1332, S. 76, s. 76

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Çanakkale Savaşı'nda yer alan birliklerdeki askerlerin deri, kumaş gibi malzemelerin yanında metalden de yapılmış künyeler kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki künye, 72. Alay'a bağlı [tabur adı yazılmamış] 10. Bölük'ten 408 nolu askere ait bir künyedir. Künyede geçen 408 numara, askerlik şubesinden askerlere verilen veya askerin birlik defterindeki kayıtlı numarasıdır. Defterlerde bu numaranın karşısında askerle ilgili, baba adı, memleketi, doğum tarihi gibi askerin şehit, yaralanma, esir veya kayıp olmasında kendisi ve ailesi ile ilgili kanuni ve hukuki işlemlerde kullanılacak kimlik belirleyici bilgiler bulunmaktadır.⁶

Çanakkale Savaşı'nda yer alan askerlerin bazıları künyeleri kendilerini değişik şekillerde yapmıştır. Bunlardan en ilginç, 1887'de İstanbul Fatih'te Fazıl Bey'in oğlu olarak dünyaya gelen, Çanakkale Savaşı'nda 29. Alay 2. Tabur 8. Bölük'te üsteğmen olarak savaşan Ahmet Memduh Efendi'nin kendi yaptığı künyedir.⁷ Ahmet Memduh Efendi 15 Ekim 1915'te Bölük merkezinde şehit olmuştur. Üsteğmen Ahmet Memduh Efendi'nin kendi yaptığı künye kalp şeklindeydi. Künyenin üzerinde şu bilgiler bulunmaktadır:⁸

4. Kolordu 3. Fırka [Tümen]

29. Alay 2. Tabur 4. Bölük,

Mülazım-ı Evvel [Üsteğmen]

Fazıl Efendi Oğlu Memduh Efendi

Fatih

D. Tarihi: 303 [1887]

Duhulü: 1319 [1903]⁹

Nasbı: 14 Nisan 1327 [27 Nisan 1911]¹⁰

35. Alay'a bağlı 1. Tabur 1. Bölük'ten 17 numaralı askere ait olan aşağıdaki künye, muhtemelen askerin kendisi tarafından yapılan bir künye görünümündedir.¹¹ Yine bu künyede geçen 17 numaranın karşılığı bilgiler ilgili askerlik şubesi defterleri veya birlik defterlerinde yer almaktadır. Bu

künyenin sahibi olan asker de Çanakkale Savaşı'nda savaşmıştır. Ancak şehit mi, yaralı mı, sağ olup başka cephelerde de savaştı mı sorularına cevap vermek oldukça zordur.

Elimizdeki örneklerden birisi de özel birlik olarak bilinen Şimendifer Alayı, 8. Bölük'ten 670 nolu askere ait bir künyedir. Bu künyenin daha düzgün ve daha fabrikasyon olduğunu

⁶ Bu künyenin orijinali Çanakkale Özel Seddülbahir Müzesi'nde sergilenmektedir.

⁷ Burhan Sayılır, **Tarihe Sığmayanlar: Çanakkale Savaşı'nın Şehit Subayları**, Phoenix Yayınları, Ankara 2008.

⁸ [] işareti içindeki bilgiler yazar tarafından eklenmiştir; Fotoğraf, Burhan Sayılır Arşivinden.

⁹ Harp Okulu'na giriş tarihidir.

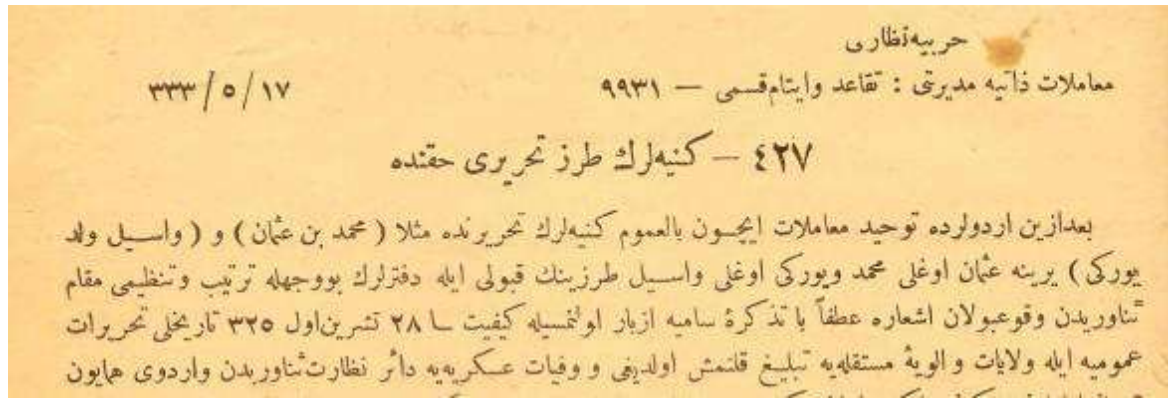
¹⁰ En son terfi ettiği tarihtir. (Üsteğmenliğe terfi tarihi)

¹¹ Bu künyenin orijinali Çanakkale Özel Seddülbahir Müzesi'nde sergilenmektedir.

söylemek mümkündür. Üst kısmındaki delik vasıtasıyla bir iple boyna asılması oldukça kolay ve kullanışlı görülmektedir. Hatta aşağıdaki İtilaf Devletleri askerlerine ait künyelerden çok daha profesyonel yapıldığı görülmektedir.¹²

Bir başka künye örneği de 77. Alay'ın 1. Taburu'Nun 3. Bölüğü'nün 801 numaralı askere ait künye örneğidir. Diktörtgen metal levhadan yapılmış olan künyenin kenarları ovalleştirilmiş ve boyna takılması için de bir delik açılmıştır. Künye deriden veya ipten oluşan bir askı ile boyuna asılmaktadır.

Künyelerin büyük bir kısmında ad ve baba adı bulunmazken, bir kısmında askerin adı ve babasının adı yazılmaktadır. Hem künyelerde hem de künyedeki nymaranın karşılığı olarak birlik defterine düşülen kayıta yer alan ifadelerin bazıları da değiştirilmiş ve bir dil birliği sağlanmaya çalışılmıştır. 30 Temmuz 1917'de Harbiye Nezareti Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti, Tekaüd ve Eytam Kısımının 9931 numaralı yazı ile, Türk ordusundaki künyelerde "Ahmet bin Mehmet" şeklindeki ifade Türkçeleştirilerek "Ahmet oğlu Mehmet" şeklinde kullanılması bütün birliklere bildirilmişti.¹³

"Harbiye Nezareti

Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti,

Tekaüd ve Eytam Kısım

Numara: 9931/Tarih: 17-05-1333

Konu: Künyelerin Tarz-ı Tahriri Hakkında

Badezin ordularda tevhid-i malumat için bilumum künyelerin tahririnde mesela (Mehmet bin Osman) ve (Vasilveled Yorgi) yerine (Osman oğlu Mehmet) ve (Yorgi oğlu Vasil) tarzının kabulü ile defterlerin bu vechle tertip ve tanzimi makam-ı senaveridenvukubulan işara atfen bit-tezkere-i samiyeizbar olunmasıyla keyfiyet fi 28 Teşrin-i Evvel 1325 tarihli tahrirat-ı umumiye ile vilayat-ı valviye-i müstakeleyetebliğ kılınmış olduğu ve vefiyat-ı askeriye dair nezaret-i senaveriden ve ordu-yuhumayun kumandanlıklarından gönderilmekte olan künye pusulalarında ve

¹² Bu künyenin orijinali Çanakkale Özel Seddülbahir Müzesi'nde sergilenmektedir.

¹³ Ordu Emimamesi, 1 Temmuz 1333, S. 57, s. 329

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

bazı malumat-ı askeriye isti'lamatında usul-ı atikavechle (Mehmet bin Osman) ve Vasilveled Yorgi) suretinde yazılmakla beraber şöretleri dahi gösterilmediğinden naşi alelekser sicil nüfus kayıtları bulunmamakta ve birçok yanlışlık vuku'a gelmekte bulunduğu Dahiliye Nezaret-i celilesindenbatezkerebildirilmiştir. Binâenaleyhba'demaolvechle ifa-yı muamele olunması hususunun icab edenlere ta'mimenizbarı."

Sonuç olarak, Türk ordusunda künye kullanımı Birinci Dünya Savaşı'nda başlamıştır. Künye Kullanımının bir zorunluluk haline gelmesinde Çanakkale Savaşı'nın çok büyük etkisi vardır. Zayiat sayılarının çok yüksek olması, hastaneye gelen askerlerin kimliklerinin belirlenmesinde karşılaşılan zorluklar, şehit olan askerlerin aileleri ile ilgili kanunu ve hukuki işlemlerin yapılmasındaki aksamalar, künye kullanımı bir zorunluluk haline getirmiştir. Her ne kadar başlangıçta aksaklıklar ve ihmaller olsa da bugün Türk ordusunun kullandığı künyelerin başlangıç noktası Birinci Dünya Savaşı'ndaki uygulamalardır.

KAYNAKÇA

SAYILIR, Burhan, **Çanakkale Kara Savaşları Öncesi ve Sırasında Psikolojik Harekât Faaliyetleri, Askerlerin Psikolojileri ve İçinde Bulundukları Koşullar**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005

SAYILIR, Burhan, **Tarihe Sığmayanlar: Çanakkale Savaşı'nın Şehit Subayları**, Phoenix Yayınları, Ankara 2008.

Çanakkale Özel Seddülbahir Müzesi

Ordu Emirnamesi, 1 Temmuz 1333, S. 57

Ordu Emirnamesi, 1 Teşrin-i Evvel 1331, S. 17

Ordu Emirnamesi, 15 Teşrin-i Evvel 1331, S. 18

Ordu Emirnamesi, 1 Temmuz 1333, S. 57

Ordu Emirnamesi, 15 Nisan 1332, S. 39

Ordu Emirnamesi, 31 Mayıs 1332, S. 76

OSMANLI ORDUSUNDA VENEZUELALI BİR GEZGİN ŞÖVALYE: RAFAEL DE NOGALES MÉNDEZ*

*Hüseyin Güngör ŞAHİN***

ÖZET

Venezuela vatandaşı Rafael de Nogales Méndez, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda gönüllü subay olarak görev yapmıştır. Yaşadığı dönemin gizemli figürlerinden biri olan Nogales, altmış yıllık ömrünün elli yılını muhalif olduğu dikta rejimleri nedeniyle ülkesinden uzakta, dünyayı dolaşarak geçirmiştir. Askerlik ve macera tutkunu Venezuelalı, 1898 yılında Küba'da savaşmış, Meksika-Amerika sınırında diktatör Porfirio Diaz'ın emrinde görevli bir atlı sınır muhafızıyken, yıllar sonra Diaz karşıtı isyancı kuvvetlere katılan bir devrimci, Uzakdoğu'da gizli ajan, Guatemala'da suikast timi üyesi, ülkesinde yıllarca bir asi, yaşamının son döneminde ise bir devlet görevlisi olmuştur. Şiarının "iyi bir savaş görürsen, savaşmak için ona gönüllü yazıl,"¹ olduğunu belirten Nogales, bir asker, savaşçı, gezgin, maceraperest ve yazardı. Kendisini "bir dünya vatandaşı ve bir gezgin şövalye"² olarak tanımlıyordu. Tabiri caizse, o, 20. yüzyılın Don Kişot'u idi.

Bu çalışmada, Nogales'in anılarını aktardığı kitaplarında yer alan bilgilerden hareketle yaşam öyküsü irdelenirken, yazarın dönemin tarihi olaylarına dair anlatıları özgün kaynaklarla mukayeseli olarak incelenmiştir. Bu amaçla çok sayıda resmi kaynak ve hatırat gözden geçirilmiş, arşiv araştırması yapılmıştır. Öte yandan bu alanda literatüre yeni bilgi ve belge kazandırmak, çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nogales, Osmanlı Ordusu, I. Dünya Savaşı, Tarih, Anılar.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Ankara Üniversitesi İspanyol Dili ve Edebiyatı (Doktora öğrencisi), El-mek: sahinhg@yahoo.com

¹ Rafael de Nogales Méndez. Memorias, Tomo II. Traducción y prólogo: Ana Mercedes Pérez (Caracas: Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, 1991), 79-80.

² Rafael de Nogales Méndez. Memorias, Tomo I. Traducción y prólogo: Ana Mercedes Pérez (Caracas: Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, 1991), 27.

A VENEZUELIAN KNIGHT ERRANT IN THE OTTOMAN ARMY: RAFAEL DE NOGALES MÉNDEZ

ABSTRACT

Rafael de Nogales Méndez, a citizen of Venezuela, served as a soldier of fortune in the World War I. Being a mysterious figure of his lifetime period, Nogales spent almost fifty years of his lifespan outside of homeland by going around the world away because of opposition to the dictatorial regimes. Nogales, passionate for military service and adventure, waged war in Cuba in 1898; he worked for dictator Porfirio Diaz as a mounted guard in the Mexican-American border; after a while, he had become a Mexican revolutionist by joining up the rebellious forces against Diaz; a secret agent in the Far East, an assassin team member in Guatemala; a rebel for years and a government official during the last period of his lifetime in his homeland. Nogales had expressed that his motto was; "When you see a good war, join up to it to waged war!" He was considering himself as "a soldier of fortune and the citizen of the world". He was a military enthusiast, fighter, traveler, adventurer and also a writer. If I may say so, he was the Don Quixote of the 20th century.

In this study, based on the memoirs quoted in the books of Nogales, his life history has been examined and the narratives of the author related the historical events in that period have been researched comparatively with the original sources. To this end, various official sources, records and memoirs have been reviewed and made archival research. On the other hand, earning new information and documents to the literature in this field are among the objectives of the study.

Key Words: Nogales, Ottoman Army, First World War, History, Memoirs.

Giriş

Tarihi kaynaklar arasında gösterilen fatih, kâşif ve gezginlerin heyecan dolu anıları insanlık tarihine ışık tutmakta, dünyanın değişik coğrafyalarında toplumsal hafıza oluşumuna katkı yapmaktadır. Bu anılardan hareketle doğruluğu kabul gören ya da hâlâ tartışmalara konu olan sayısız tarihi örnek vardır. Yaşam yolculuğuna dünyanın bir ucunda Venezuela'da başlayan Rafael de Nogales Méndez'in hatıratı da bu örneklerdendir. Yaşadığı dönemin dikkate değer figürlerinden biri olan Nogales bir savaşçı, gezgin, maceraperest ve yazardı. Dünyayı dolaştı, serüvenden serüvene koştu, tehlikeyle içiçe yaşadı. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda gönüllü bir subaydı. Yaşamından otobiyografik kesitler sunan dört kitap yazdı. Gerçek yaşamını ve olayları yansıttığını ifade ettiği bu kitapların macera romanlarından farkı yoktu. Yazarın "*Memoirs of A Soldier of Fortune* (Gönüllü Bir Askerin Hatıraları)"³ adlı eserinin önsözünde Cunninghame Graham,⁴ maceralarıyla okuru soluksuz bırakan Venezuelalıyı "Üç Silahşörler'in D'Artagnan'ı"⁵ ile kıyaslıyor; Arthur Ruhl ise onun "savaşmak ve macera için doğduğunu"⁶ ifade ediyordu.

³ General Rafael de Nogales, *Memoirs of A Soldier of Fortune* (New York: Harrison Smith Inc., 1932).

⁴ R.B. Cunninghame Graham, "Preface to *Memoirs of A Soldier of Fortune*" by General Rafael de Nogales (New York: Harrison Smith, Inc., 1932), ix-x.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

"Damarlarında baba tarafından Venezuela Bolivar bayrağı altında savaşan ve anne tarafından Yeni Dünya'nın fatihlerinin kanını taşıdığını, Türk hilali de dahil birçok bayrak altında çarpıştığını"⁷ söyleyen maceraperest, bu mirasın yaşamını biçimlendirdiğini ifade ederken kendisini kısaca "... devireceği bir diktatör ya da organize edeceği bir vatansever ordusu arayışı içinde bir "dünya vatandaşı"⁸ ve bir "gezgin şövalye"⁹ olarak tanımlıyordu. Ona göre bütün mücadelesinin merkezinde "diktatörlükle yönetilen ülkesinin özgürlüğe kavuşması"¹⁰ vardı. Onu bizim için özel kılan, 1915-1919 yılları arasında Osmanlı Ordusu'nda gönüllü bir subay olarak görev yapması ve daha da önemlisi Ermeni isyanı ve tehirci sırasında bölgede bulunmasıdır. Nogales'in Ermeni meselesine dair anlatıları gerek Türk gerekse Ermeni çevrelerce polemik konusu yapılmıştır. Yazarın anlatılarında yer alan olaylara ve önemli şahsiyetlere ilişkin bilgilerin tarihe kaynak teşkil edebilecek boyutta olup olmadığı hususu tartışmaya açıktır.

Ermeni meselesi ve bu konuda süregelen tartışmalar yıllarca bir kısır döngü biçiminde devam etmekte, ön yargılardan arındırılmamaktadır. Uluslararası toplumu da yakından ilgilendiren bu durum halen çözüme yönelik somut bir adımın atılmamasının ve ilişkilerin yapıcı zeminde seyretmemesinin de nedenlerindendir. Her iki toplumun bir araya gelerek arşivlerin de açılımı suretiyle yapılacak bilimsel çalışmalarla bu meselenin çözümü konusundaki çabaların sonlandırılması önem arz etmektedir. Burada Nogales'in anlatılarında yer alan bu meseleye dair hususların gerçekliği tartışmalarına girilmemekte, yargı ve değerlendirme okura bırakılmaktadır.

Nogales hakkında bilgi verilen eser ve çalışmaların büyük ölçüde yazarın kitaplarında aktardığı kendi anlatılarına dayandığını belirtmek gerekir. Genel olarak belgeye dayalı kaynak gösterilmemesi, anlatılarda yer alan yaşamına ve tarihi gerçekliklere dair bazı konuların araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Şu ana kadar araştırmacılarca ulaşılan az sayıda belge arasında bulunan "doğum ve ölüm kayıtları"¹¹ haricinde, Osmanlı Ordusundaki görevine dair iki belge mevcuttur. Bu belgeler şunlardır:

- Osmanlı Ordusunda Binbaşı rütbesiyle gönüllü subay olarak tamamladığı görevi hitamında verilen 20.11.1334 (1918) tarihli terhis belgesi (Belge.1),¹²
- Van Valisi Cevdet Bey'in 22/23 Nisan 1915 tarihli şifreli telgrafı (Belge.2).¹³ Söz konusu belgede özetle; "müsademenin şiddetle devam ettiği, kaleye hücum için komitece şehrin ve köylülerin en savaşçı bireylerinden seçildiği anlaşılan ve 700 kadar tahmin edilen iç şehir ihtilâlcileriyle bizzat uğraşmak üzere Cevdet Bey'in kaleye gittiği, Venezüellalı Nokalis Efendi'nin

⁵ Charles de Batz-Castelmore, Comte d'Artagnan (1611-1673): Fransız kralı XIV. Louis döneminde silahşör muhafızların komutanı olarak hizmet etmiş ve Fransa-Hollanda savaşında Maastrich kuşatması sırasında ölmüştür. Fransız yazar Alexandre Dumas'ın (1802-1870) meşhur romanı "Üç Silahşörler"in kurgu karakteri d'Artagnan bu yüzbaşından esinlenilerek yaratılmıştır. Bkz: <http://www.cutandparry.com/Musketeers.html> (ET: 11.06.2013).

⁶ Arthur Ruhl, "A d'Artagnan of Today", review of *Memoirs of A Soldier of Fortune* by General Rafael de Nogales, *The Saturday Review*, February 13, 1932, 518. <http://www.unz.org/Pub/SaturdayRev-1932feb13-00518a02?View=PDF> (ET: 11.06.2013).

⁷ De Nogales Méndez, *Memorias*, Tomo I. 28-29.

⁸ Age, 28.

⁹ Age, 30.

¹⁰ Age, 28.

¹¹ Kaldone G. Nweihed, "Visión y Concepto de América Latina en el Pensamiento y la Acción de Nogales Méndez", *Nogales Mendez: Visto Por Propios y Extraños* (Caracas: Fundacion General de Nogales Mendez, 2003), 281; Luis Hernandez Contreras, "Rafael de Nogales Mendez (1877-1937): Cronologia, *Nogales Mendez: Visto Por Propios y Extraños* (Caracas: Fundacion General de Nogales Mendez, 2003), 404.

¹² Rafael de Nogales, *Four Years Beneath the Crescent*, Translated from the Spanish by Muna Lee (New York, London: Charles Scribner's Sons, 1926), 382/2.

¹³ ATASE Arşivi: No: 4-3671, Dolap No: 231, Göz No: 2, Klasör No: 2820, Dosya No: A-69, Fihrist No: 3-41) Belge No: 2003. İçinde: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 34, Sayı 85 (Ekim 1985): 39-41.

de o sırada geldiği ve Vali'nin yanında çalıştığı, birkaç gün de bu asilerle uğraşmak üzere orada kalacağı" bilgileri yer almaktadır.

Nogales Mendez'in Osmanlı Ordusundaki görevine dair belge araştırması ve teyidi yapmak üzere başvurulmuş Genelkurmay ATASE Başkanlığında henüz bir belgeye ulaşılamamıştır. Bu konuda Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğüne (Lodumlu) yapılan başvuruya da, "... Arşiv Müdürlüğünce yapılan inceleme ve araştırma sonucunda söz konusu şahıs hakkında herhangi bir bilgi ve belgeye rastlanmamıştır" * şeklinde cevap alınmıştır. Dolayısıyla 20.11.1334 (1918) tarihli terhis belgesinin teyidi henüz yapılamamıştır.

Literatüre kazandırılan Küba Savaşına ilişkin belgelere ise Prof. Dr. Mehmet Necati Kutlu tarafından ulaşılmış ve yayımlanmıştır. Bu belgeler; Venezuelalının İspanyol Ordusunun bir subayı olarak katıldığı 1898 Küba Savaşı'nda kendisine layık görülen madalyalar hakkında İspanya Kralı'na hitaben yazdığı ve İspanyol makamlarına gönderdiği 4 Ekim 1916 tarihli mektubu ile bu başvurusuna istinaden İspanya Savunma Bakanlığı bünyesinde yapılan ve ilgiliye, arşivlerinde bu konuda herhangi bir kaydın olmadığına dair cevabi yazışmaları içeren İspanya Genel Askeri Arşivi'nin belgeleridir.¹⁴

Nogales'in Londra'da bulunduğu dönemde tanıştığı, Venezuelalı yazar ve şair, aynı zamanda iki kitabını İngilizceden İspanyolcaya çeviren Ana Mercedes Pérez, maceraperest yazarın yaşamı hakkında bilinmeyenlere ışık tutan ve çalışmalarıyla onun daha çok tanınmasına katkıda bulunan şahsiyetlerden biridir. Pérez'in babası José Eugenio Pérez'in, 1933 yılında Londra'da Venezuela konsolosu olduğu anlaşılmaktadır. Genç tercümanın 1974 yılında çevirdiği "*Memorias del General Rafael de Nogales Mendez* (General Rafael de Nogales Mendez'in Hatıraları)" kitabına yazdığı önsöz¹⁵ Nogales'in detaylı bir biyografisiyle eğitim, yetişme tarzı, felsefesi, karakter ve ruh haline ilişkin ipuçlarına yer vermektedir.

Diplomat ve yazar Nweihed, bu gezgin şövalyenin yaşamının üç kategoride ele alınabileceğini ileri sürer:

"Maceracı, komutan ve entelektüel. Bir komutan haline gelmesi Osmanlı Ordusundaki görevlerinin doğrudan bir sonucu olurken, bir entelektüele dönüşmesi ise, hilalin altındaki askeri gezintisini yazıya dökme arzusunun yanı sıra, Türkiye'den önce ve sonra Meksika ve Orta Amerika'daki sosyal ve insani tecrübelerinin bir sonucudur. Bu tecrübelerden en önemlisi, 1927 yılında Nikaragua'yı bir kıydan öbürüne geçerken tanık olduğu ve daha sonra karşı çıktığı (Amerikan askerlerinin) işgal ve dolar diplomasidir." ¹⁶

Nogales'in çalışma aşamasında oluşturulan yaşam öyküsü, genel olarak yazarın anılarını yansıttığı "*Memorias* (Hatıralar) ve *Cuatro Años Bajo la Media Luna* (Hilal Altında Dört Yıl)" adlı eserlerinin İspanyolca versiyonları esas alınarak oluşturulmuştur. Bu bağlamda olaylar diğer kaynaklarla mukayese edilerek çalışmanın özüne katkı yapılmış, yeni bilgi ve belgelerle öykü desteklenmiştir.

Nogales'in Yaşam Öyküsü (1877-1937)

Asıl adı Rafael Ramón Intxauspe Méndez olan Venezuelalı maceraperest, gençlik yıllarında Bask kökenli "Intxauspe (Inchauspe)" soyadını, İspanyolca çevirisi "ceviz ağacı" anlamına gelen "Nogales"e dönüştürdüğünden Rafael de Nogales Méndez olarak bilinir. Nogales

* Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğünün MİY: 7940-382- 13/ Per.D.Arşiv Md.Belge Arş.İnc.Ks. sayılı ve 23 Ocak 2013 tarihli yazısı.

¹⁴ Mehmet Necati Kutlu, "Yeni Bilgiler Işığında Rafael de Nogales Méndez", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, Sayı 16 (2004): 191-213.

¹⁵ Ana Mercedes Pérez, "Prólogo (Önsöz) a *Memorias*" por Rafael de Nogales Méndez, Tomo I (Caracas: Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, 1991), 5- 25.

¹⁶ Kaldone G. Nweihed, *The World of Venezuelan Nogales Bey/ Venezuelalı Nogales Beyin Dünyası* (Ankara: Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları, 2005), 11.

1877 yılında Venezuela'nın Tachira eyaletinin başkenti San Cristobal'da soylu ve varlıklı bir ailenin ilk çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Albay Felipe Intxauspe, büyük tarım arazilerine sahip Bask kökenli bir soylu, büyük dedesi Albay Pedro Luis Intxauspe ise 1821 yılında Venezuela bağımsızlık mücadelesine katılan vatanseverlerden biriydi. Annesi Josefa Mendez Brito, Kristof Kolomb'a dördüncü ve son Amerika yolculuğunda eşlik eden altı silahtardan biri olan Yüzbaşı Diego Méndez'in soyundan gelen toprak ve sığır sürüleri sahibi çok zengin bir ailedendi. Venezuela tarihinde saygın bir yeri olan Nogales'in büyükannesi Magdalena Diaz de Méndez'in, Venezuela ile birlikte beş Latin Amerika ülkesinin bağımsızlık önderi kurtarıcı Simon Bolivar'ın (1783-1830) arkadaşı olduğu ifade ediliyordu. Sahibi olduğu uçsuz bucaksız büyük çiftliklerinden (latifundios) binlerce at vererek, bağımsızlık mücadelesi kuvvetlerine destek vermişti.¹⁷

Aile o dönemde bölgeye yerleşen ve büyük çapta ticaretle uğraşan Alman Rode ve Boue aileleri ile akrabalık bağları kurmuş, Nogales'in üç kız kardeşinden ikisi Almanlarla evlenmişti. Bunlardan biri diplomat Paul Johannes Gerstaecker, diğeri ise Almanya'nın Kuzey Ren Westfalya bölgesindeki Brüggen belediyesi hudutları içerisinde yer alan Dilborn Şatosunun sahibi Westerholts Kontuydu.¹⁸ Diğer kardeşi ise küçük yaşta vefat etmişti.¹⁹

Bu satırların yazarı tarafından Nogales'in Almanlarla evlenen kız kardeşlerine ait bazı bilgi ve belgelere ulaşılmıştır. Buna göre, diplomat Gerstaecker ile evlenen kardeşi Pepita Inchauspe de Gertacker'in daha sonra boşandığı, diğer kardeşi Ana Maria Inchauspe de Westerholt'un ise Westerholts Kontu Max de Westerholt y Gysenberg isimli bir Almanla evlenerek Westerhoi kontesi olduğu anlaşılmaktadır. Parra-Aranguren'in Venezuela'da evlilik yapan bayanların evliliklerinin vatandaşlığa etkileri üzerine yaptığı tarihi analiz çalışmasında; "merhum General Rafael de Nogales Méndez'in 7 Haziran 1883'de Táchira eyaleti, San Cristóbal'da doğan kardeşi Pepita Inchauspe de Gertacker'in evliliği nedeniyle daha önce Alman vatandaşlığına geçtiği",²⁰ "ancak boşandıktan sonra 6 Eylül 1937 tarihinde Venezuela vatandaşlığına geçmek istemesi üzerine yasa gereğince, Venezuela vatandaşlığını tekrar elde ettiği"²¹ örnek olarak verilmektedir.

Venezuela Resmi Gazetesinin 13 Şubat 1953 tarihli nüshasında (Belge.3); Ana Maria Inchauspe de Westerholt'un Venezuela Milli Savaş Tazminatları Mahkemesine, II. Dünya Savaşındaki kayıpları hakkında yaptığı tazminat başvurusunda özetle;

"Venezuela'ya kardeşi General Rafael Nogales de Mendez'in ölümünden kısa bir süre sonra 1939 yılının Şubat ayında, onun mirası ve diğer işlerle ilgili olarak geldiği, Alman hükümetinin savaş sonrasında Ahrweiler bölgesi, Rhenania'da bulunan ve 1936 yılında satın alınan tapu kaydı mevcut, yaklaşık 60 hektarlık ormana ve 40 hektarlık yerleşim alanına sahip "Vhen" kalesinin kirasını yıllardır ödememesi nedeniyle yüklü miktarda tazminat talebinde bulunduğ";²² hususları yer almaktadır.

Yine Resmi Gazetenin 8 Ağustos 1958,²³ 26 Kasım 1959,²⁴ 15.06.1961²⁵ ve 26.10.1961 tarihli²⁶ nüshalarında; Maden ve Hidrokarbon Bakanlığı alt bölümlerinde; "Tachira eyaletinde

¹⁷ Ana Mercedes Pérez, "Prólogo (Önsöz) a *Memorias*" por Rafael de Nogales Méndez, Tomo I (Caracas: Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, 1991), 5- 25.

¹⁸ Pérez, agö, 5-25.

¹⁹ Luis Hernandez Contreras, "Rafael de Nogales Mendez (1877-1937): Cronologia", *Nogales Mendez: Visto Por Propios y Extranos* (Caracas: Fundacion General de Nogales Mendez, 2003), 412-413.

²⁰ Gonzalo Parra-Aranguren, "Análisis Histórico De Los Efectos Automaticos Del Matrimonio Sobre La Nacionalidad De La Mujer Casada En Venezuela (1821-1947)", *Separata de la Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Católica Andrés Bello*, Nos. 29 y 30 (Caracas, 1982), 138-139.

²¹ Gonzalo Parra-Aranguren, "Análisis Histórico De Los Efectos Automaticos Del Matrimonio Sobre La Nacionalidad De La Mujer Casada En Venezuela (1821-1947)", 138-139; MMRI 1938, Documento N° 438, p. 570.

²² Gaceta Oficial de los Estados Unidos de Venezuela, N°. 24063 de fecha 13/02/1953.

<http://www.pgr.gob.ve/dmdocuments/1953/24063.pdf> (ET: 11.06.2013).

²³ Sumario de la Gaceta Oficial N°. 25728 de fecha 08/08/1958, Ministerio de Minas e Hidrocarburos- MMH.

²⁴ Gaceta Oficial de la Republica de Venezuela, N°. 26122 de fecha 26/11/1959.

bulunan yaklaşık 500 hektarlık alan üzerinde kurulu "El Corozo" adlı bakır madeni işletmesinin ruhsat iznine dair başvurunun aşamaları ve neticede bu iznin Venezuela vatandaşı Ana Maria Inchauspe de Westerholt'un lehine sonuçlanarak onandığına dair karar özeti" bulunmaktadır (Belge.4).

İşte böylesine zengin ve soylu ailelerden gelen Nogales anılarında, "Avrupa'da yetiştiğini, eğitimi için Almanya'ya gönderildiğinde henüz yedi yaşında"²⁷ olduğunu ifade etmektedir. Nogales'in Avrupa'da bulunduğu dönemde Alman ve Belçikalı askeri öğretmenlerden aldığı özel dersler, onun savaş sanatına ilgi duymasına neden olmuştur. Nogales'in Bruselas, Louvain ve Barcelona üniversitelerinde felsefe, edebiyat ve fen bilimleri eğitimi aldığı,²⁸ eğitimi Belçika'da tamamladığı, geleceğin Belçika Kralı Prens Albert'in de eğitim gördüğü Belçika Kraliyet Askeri Akademisine askeri öğrenci olarak girdiği ve teğmen rütbesiyle mezun olduğu bazı kaynaklarda yer almasına karşın, bu yönde bir belgeye henüz ulaşamamıştır. Botaro "o dönemde Kraliyet ailesinin saraya okulun en başarılı öğrencisini davet etme geleneğine sahip olduğunu, o şerefın Nogales'e nail olduğunu"²⁹ bir kaynağa dayandırmaksızın ileri sürmektedir.

Nogales'in anlatılarından yola çıkan Nweihed, 1898 yılında İspanya'nın Amerika Birleşik Devletleri ile giriştiği ve son sömürgeleri Küba, Porto Riko ve Filipinleri kaybettiği savaşın, genç maceraperestın macera arayışında ilk duraklarından biri olduğunu ifade eder. Nweihed'e göre genç subay İspanyol Ordusunda teğmen olarak göreve başlamış ve asker taşıyan bir İspanyol gemisiyle gittiği Küba'da savaşmıştır. Latin Amerika kardeşliğine, birliğine ve ortak amaçlılığına güçlü bir inancı olduğu iddia edilen Nogales'in son İspanyol topraklarının bağımsızlığına karşı neden savaştığı tartışma konusudur. Genç maceraperest savaşın Amerika Birleşik Devletleri lehine sonuçlanması üzerine Küba'dan Haiti'ye ve oradan Kuzey Afrika'ya geçmiştir. Nogales'in, Fas'ta Sultan Mulay Abdülaziz'in ordusunda kısa süre görev yaptığı, Hindistan, Afganistan, Endonezya, Güney Afrika, Angola, Arjantin, Brezilya, İngiltere, İrlanda ile Amerika Birleşik Devletleri'ni dolaştığı, Boston'dan ülkesine dönüş yolculuğunun 1901 Ocak ayında Venezuela'da son bulduğu anılarında aktarılmaktadır.³⁰

Pérez "Nogales'in İspanyol Ordusu'nun bir neferi olarak on yedi yaşında asteğmen rütbesiyle Küba Savaşı'nda Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı savaştığını,"³¹ Nweihed "genç subayın 1898 yılında bu savaşta yirmi bir yaşında olduğunu"³² aktarmaktadır. Nogales ise anılarında eğitim için Avrupa'ya gönderilişinden on üç yıl sonra ilk defa ülkesine geri döndüğünde yirmi yaşını henüz tamamladığını belirtir.³³ Burada maceraperestın yaşı konusunda bir ikilem gözükse de doğum kayıtlarından Nogales'in Küba'ya gittiğinde yirmi bir yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Nogales'in Küba Savaşı'na katılımı ve askeri rütbesiyle ilgili olarak yukarıda yer verilen iki farklı kaynaktan birinde "teğmen" diğeri ise "asteğmen" rütbesiyle söz konusu savaşa katıldığı bilgileri yer almaktadır. Bu da daha önce de ifade edildiği üzere Nogales'in yaşamına dair birçok bilinmeyen ciddi araştırma ve incelemeye, aynı zamanda bilgi ve belge teyidine muhtaç olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

²⁵ Sumario de la Gaceta Oficial N°. 26579 de fecha 15/06/1961, Ministerio de Minas e Hidrocarburos - MMH.

²⁶ Gaceta Oficial de la Republica de Venezuela, N°. 26688 de fecha 26/10/1961.

<http://www.pgr.gob.ve/dmdocuments/1961/26688.pdf> (ET: 11.06.2013).

²⁷ De Nogales Méndez, *Memorias*, Tomo I., 29.

²⁸ Pérez, agö, 12.

²⁹ Miguel Salvador Ocantó Botaro . *Un Venezolano Singular*, op,cit, s.85-86, aktaran: Jasmina Jäckel De Aldana, "¿Del Aventurero Trotamundos al Héroe Nacional Venezolano?", *Estudios de Asia y África*, Enero-Abril, año/vol. XXXV, número 001 (2000), 101-130.

³⁰ Nweihed, *The World of Venezuelan Nogales Bey/ Venezuelalı Nogales Beyin Dünyası*, 27-37.

³¹ Pérez, agö, 12.

³² Nweihed, *The World of Venezuelan Nogales Bey/ Venezuelalı Nogales Beyin Dünyası*, 35.

³³ De Nogales Méndez, *Memorias*, Tomo I, 30-31.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Nogales'in 1901 yılında Avrupa'dan Caracas'a dönmesinin ardından henüz üç ay geçmiştir. Gezgin şövalye kendi ifadesine göre, Miraflores Başkanlık Sarayında Devlet Başkanı General Cipriano Castro'nun da (1858-1924) bulunduğu bir resepsiyonda başkanın diktatör yönetimini sert bir şekilde eleştirince, ülkeyi dokuz sene diktatörce yöneten Başkan, derhal onun yakalanmasını emreder. Ancak tutuklanacağı haberini alan Nogales Dominik Cumhuriyeti'ne kaçar. Oradan Nikaragua'ya geçmek isterken Guatemala sınırında Başkan Manuel Estrada Cabrera'nın (1857-1924) gizli polisi tarafından yakalanır. Başkan Estrada Venezuelalı gezginin Nikaragua Devlet Başkanı Jose Santos Zelaya (1853-1910) ile temas kurmak için Nikaragua'ya gitmekte olduğunu öğrendiğinde kendisini hapsedmek ister. Bu olayda, Başkan Estrada'nın düşmanı olan Zelaya'nın kendisini öldürteceğinden şüphelenmekte olduğu, yanlışlıkla Nogales'i Zelaya'nın ajanı zannettiği, yine Venezuelalı maceraperest tarafından ifade edilmektedir. Kendi ifadesine göre, bir arkadaşının yardımıyla serbest bırakılan Nogales kısa bir süre sonra Guatemala devlet başkanına düzenlenecek bir suikast timine katılır. Başkanın geçeceği güzergâha yerleştirilen bomba şans eseri infilak etmez.³⁴

Nogales anılarında Nikaragua'ya geçerek Başkan Zelaya ile görüştüğünü, Zelaya'nın onu çok iyi karşıladığını ifade eder. Hatta Zelaya, Venezuela diktatörü Cipriano Castro'yla savaşmak için gerekli olan askeri malzemeyi vereceğini söyleyerek Nogales'i teşvik etmiştir. 1901 yılında Kolombiya sınırında Goajira (La Guajira)* yarımadasında Castro'yu devirmek üzere diğer muhalif liderlerle birlikte isyan girişiminde bulunduğunu aktaran Nogales'e göre, isyanın ilk gününde sınır köyü Carazúa'yı işgal eden asilerin girişimi, Carazúa muharebesi olarak adlandırdığı şiddetli çarpışmada yenilmeleri üzerine başarısızlığa uğrar. Kayıpları ağırdır. Genç asi bu çarpışmada sağ bacağından yaralanmış, ayrıca sıtma olmuştur. Tedavisi için tekrar Dominik Cumhuriyeti'ne geçer. Haiti ve El Salvador'da maceralara girişir. Nikaragua Başkanı Zelaya tarafından başına ödül konulunca Meksika'ya kaçmak zorunda kaldığını ifade eder.³⁵

Nogales Meksika'da olduğu dönemde Devlet Başkanı Porfirio Diaz (1830-1915) tarafından Devlet Sarayına davet edildiğini, Başkanın kendisine bu dönemde parlak bir gelecek vaat eden Meksika Ordusu'na üst düzey bir görevle katılmasını teklif ettiğini anılarında dile getirmektedir. Bu teklifi kabul etmeyen gezgin, Başkan tarafından Nueva Luzón (Nuevo León) eyalet valisi General Boyes'in bölgesine dinlenmek üzere gönderilir. Nogales'in bundan sonra aktardıkları da ilginçtir. General tarafından iyi karşılanan ve bu eyalette iyileşen Nogales, bir ay sonra Generale bağlı kırsal atlı jandarma birlikleri ile Amerika Birleşik Devletleri sınırında devriyeye çıkmaya başlar. General Boyes genç Venezuelalıyı bir gece yanına çağırarak gizli bir görev verir. Bu görev devletin bazı nedenlerle sınırın ötesinde El Paso'da bulunan bir çiftlikte muhafaza edilmesini emrettiği ve yol yapımında kullanılan dinamit vb. gibi patlayıcılarla dolu sandıkların gizlice eyalete getirilmesine ilişkin zorlu bir görevdir. Bu görevin üstesinden gelerek Rio Grande nehri ve El Paso del Aguila yoluyla sınırı geçen ve kırk sandıkla dönen Nogales, sandıkların içinde dinamit yerine silahların bulunduğunu görmüştür. Üstelik silahlar Başkan Diaz'ı devirmek için General Boyes tarafından organize edilen bir karşı devrim hareketinde kullanılacaktır. Boyes Nogales'i kullanarak Başkan Diaz'ın gözünde onun güvenini kötüye kullanan bir hain durumuna sokacaktır. Nogales'e göre ülkeyi yaklaşık otuz yıl diktatörlükle yönetmesine karşın Başkan iyi bir adamdı ve ona çok iyi davranmıştı. Artık yapacağı tek şeyin Meksika'dan ayrılmak olduğunu anlayan Nogales sınırdan Amerika Birleşik Devletleri'ne geçer; hayatında yeni bir sayfa açılacaktır.³⁶

³⁴ Age, 30-37.

* La Guajira: Kolombiya'nın kuzeydoğusunda Karayip Denizine kıyısı bulunan ve Venezuela sınırında yer alan bir yerleşim birimi.

³⁵ Age, 38-54.

³⁶ Age, 54-61.

Anlatılarına göre Amerika Birleşik Devletleri'nde Nogales'in kovboyluk dönemi başlamıştır. Burada kovboyların daha rahat kullanacağını düşündüğü Nevada Mendez ismini kullanır. Nevada ve Arizona'da geçirdiği bu dönemi dünyada hiçbir şey için değişmeyeceği tek dönem olarak addeder. Bir süre sonra Nogales bir kumar oyununda kovboylardan biri ile yaşadığı tatsız bir hadise nedeniyle kovboyluk serüvenine son verir. Kendi ifadesine göre, Nogales'in oyun sırasında tartıştığı Tim O'Reilly isimli kovboyu tabanca ile öldürdüğü anlaşılmaktadır. O tarihten sonra bir daha iskambil kartına elini sürmeyecektir. Genç gezgin Arizona Yuma şehrinde atını ve malzemelerini satarak San Francisco'ya gider. Buradan buharlı bir gemiyle Çin'e doğru yola çıkar. O dönemde Uzakdoğu'da uluslararası entrikalar Çin-Japon savaşına (La guerra Sino-Japonesa) yol açmıştır.³⁷

Nogales'in Uzakdoğu anlatıları son derece hareketli ve heyecan vericidir. Çin'in Amoy limanında karaya çıktığını, 1903 yılı Noel gecesinde Şanghay'a ulaştığını aktaran Nogales kendi ifadesine göre, Kore Hükümetine çalışan Bay Evans tarafından Kore Hükümeti adına diplomat ve gizli ajan olarak görevlendirilir. Yerleştiği Pekin'de kendisini askeri istihbaratın zorlu akışında bulur. Aynı zamanda Bay Evans'ın talimatıyla dolaylı olarak Japon gizli servisine de çalışmaktadır. Avrupai eğitimi ve akıcı konuştuğu birçok yabancı dil sayesinde diplomatik ve siyasi çevrelerle temas kurduğunu ifade eden Nogales, hanedanın etkin adamlarından güçlü Chihli (Zhili) Genel Valisi ve geleceğin Çin devlet başkanı Yuan-Chi-Kai (Yuan Shikai)³⁸ tarafından davet edildiğini de aktarır. Görüşmede Genel Vali Nogales'e "Bay Evans'ın kendilerinden önce davranarak maceraperesti görevlendirdiğini, er ya da geç Rus-Japon savaşının patlayacağını, eğer Çin'de kalmaya devam ederse kendisini Çin Ordusu ya da Çin Hükümeti'nin herhangi bir biriminde görevlendirmekten memnuniyet duyacağını" ifade eder. Ve ekler; "Ne yazık ki Kore'yi Japonya'ya satmaya çalışan o iğrenç Bay Evans'a katıldın, ... eğer Çin topraklarında tekrar casusluk yaptığını görürsem bu sonun olur."³⁹

Nogales bunun üzerine Pekin'den bindiği ilk gemiyle Kore'ye gider. Bu arada Çin'in Port Arthur şehrinde oldukça tehlikeli bir göreve gönderilir. Son derece zor ve riskli görevinin ardından, General Oku komutasındaki Japon 2. Ordu Komutanlığının, Liaotung yarımadasından Ruslara karşı çıkarma yapmaya hazırlandığı Chinampo'ya (günümüz Kuzey Kore'sinde Chinnampo liman şehri) ulaşır. Nogales Genel Vali Yuan-Chi-Kai'nin sözlerini hatırlar. Artık Uzakdoğu'da kalması risklidir. Birkaç gün sonra 5 Mayıs 1904 tarihinde Çin'in Liaotung yarımadasında (Güney Mançurya) Pi-Tse-Wo (Pikou) limanından Kore'ye hareket etmesinden birkaç dakika önce midesine isabet eden bir Rus mermisiyle yaralanır, ancak Kore Fusa'ya ulaşmayı başarır. Nihayet Kore'den Japonya'ya gitmek üzere yola çıkan maceraperest, elverişsiz hava koşulları nedeniyle Sibirya Shkalin (Sakhalin) adası üzerinden ve Kanada Yukon bölgesindeki adaların çevresinden Alaska'nın Shagway (Skagway) şehrine ulaşır. Bunca maceranın ardından bir süre Alaska'da kalmak ve kendini avcılığa adanmak istemektedir. Bu arada Kanada'nın Dawson şehrini de ziyaret eder.⁴⁰

1904-1906 yılları arasında Alaska'da yaşadığını belirten Nogales, ülkenin neredeyse tamamını gezdiğini, avcılık yaptığını, altın madenleriyle ünlü yeni gelişen Fairbanks şehrinde yerleştiğini, şehir mahkemesinde zabıt kâtabi olarak çalıştığını ve sosyal hayatın tanınan simalarından biri olduğunu kaydetmektedir. 1905 yılı güzünde Alaska'dan ayrılarak Kaliforniya'ya

³⁷ Age, 61-66.

³⁸ Yuan-Chi-Kai (Yuan Shikai- 1859-1916): 1885'de Çin İmparatorluğu'nun Kore temsilcisi, 1895-1899'de Çin Ordusunda komutan, 1899-1901'de Vali, 1901-1907'de Zhili Genel Valisi. 1911 Çin Devrimi'nin ardından 1912-1913'de Çin Cumhuriyeti'nin ilk başkanı oldu. 1915'de kendisini Çin İmparatoru ilan etse de bu, tepkilere neden oldu. 1916'da vefat etti. Bkz: Jerome Ch'en, *Yuan Shih-Ka'i (1859-1916)*, (London: George Allen&Unwin Ltd,1961).

³⁹ Nogales Méndez, *Memorias*, Tomo I, 67-74.

⁴⁰ Age, 74-92.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

gitmeye karar veren gezgin, Nome kıyısında son vapuru kaçırınca Alaska'nın kuzeyde en uç noktasına Bering Boğazı kıyısındaki El Cabo de Gales (Cape Prince of Wales) şehrine bir balina gemisiyle yola çıktığını aktarır. On beş gün süren seyahatin ardından bölgede balina avcıları ile vakit geçirmiş, Eskimolarla yaşamış, şenliklerine katılmıştır. Bölgenin oldukça soğuk havasından etkilenen ve 1906 yılı sonlarında yirmi gün süren zorlu bir yolculukla Valdes limanına dönen Nogales 1907 yılı başlarında buradan Nevada'ya doğru yola çıkmıştır.⁴¹

Venezuelalı gezgin, 1906 yılı Şubat ayında Nevada'ya ulaştığını, iki yıl kaldığı bölgede Chico Mendez adını kullandığını anılarında aktarmaktadır. Burada kendi ifadesine göre altın aramış, sığır çobanlığı yapmıştır. Reno, Tonopah, Manhattan ve meşhur altın patlamasının yaşandığı Goldfield şehirlerini dolaşmıştır. Nogales gümüş madenlerinin bulunduğu Eureka'ya geçtiğinde bir altın ya da gümüş madeni işletmek arzusunda olduğunu dile getirir. Amacı zengin olmaktır. Bu bölgede kırk sene evvel terk edilmiş eski Payne gümüş madeninin sahiplerinin derinde bakır sülfite ulaştıklarını, terk edilmiş bir gümüş madenini bakır madeni olarak yeniden işletmeye başlayan meşhur bir senatörün de milyonlar kazandığını hatırladı. Kendisi de Payne madeninden para kazanabilirdi. Bir Alman analizciyle birlikte madeni keşfe çıktılar, ama umdukları gibi olmadı. Zengin olma hayali sona ermişti. Yanında sadece atı vardı ve o, Nogales'e göre Nevada'nın milyonlarca altınından daha değerliydi. At yarışlarına katıldı, kâğıt üzerinde bir milyoner olmasına rağmen kazandığı sekiz yüz dolar kendisini güvende hissetmesine yetti. Goldfield'daki hesabını kapattı, geri kalan beş yüz doları ile yeni bir maceraya yelken açacaktı.⁴²

Nogales anılarında yaşadığını ileri sürdüğü olayları roman tadında aktarmaya devam etmektedir. Dünyanın birçok coğrafyasında yaşamında yer alan olayları teyit edecek belge yoksunluğu nedeniyle araştırmacılar, Venezuelalı yazarın kitaplarında aktardığı bilgilerden yola çıkarak yaşam öyküsünü oluşturmaya çalışmışlardır. Genel olarak gittiği ülkelerde bulunduğu tarihlerde yer verdiği tarihi şahsiyetlerle yer adlarının büyük ölçüde gerçeğe yakın olduğu değerlendirilmektedir. Ancak bulunduğu her ülkenin devlet başkanı başta olmak üzere üst düzey görevlileri tarafından davet edildiği, onlarla samimiyet çerçevesinde görüştüğü hususları ile anlatılarında yer verdiği heyecan verici kahramanlık öykülerini birebir teyit edecek bilgi ve belgeye şu ana kadar sahip değiliz. Bu bakımdan Nogales'in tarihi gerçekleri olduğu gibi yansıtan bir maceraperest yazar mı, yoksa çevreden duyduğu olayları kendi yaşamış gibi aktaran ve tarihi kişilerle birlikteliğini abartan bir gezgin mi olduğu tartışmaları var olmaya devam edecektir.

Nogales anılarında Kalifornia Pasadena'da bir otelde gelecekteki planlarını düşünürken Meksika devriminin ideologu yazar, politikacı, çiftlik sahibi ve devrimci lider Ricardo Flores Magón'la tanıştığını aktarır. Başkan Porfirio Diaz tarafından sürgüne gönderilen devrimci lider, Nogales'e Porfirio Diaz'a karşı devrim hareketine katılmasını ister. Başkan Diaz otuz senedir iktidardadır ve en güçlü dönemindedir. Genç gezgin devrime inanmamasına karşın teklifi kabul ederek Flores Magón'un isyancı kuvvetlerine katıldığını ifade eder. Nogales'in Atlantik tarafında Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra yaşanan en güçlü devrim hareketi olarak nitelendirdiği isyan hareketi, Chihuahua bölgesinde küçük gerilla faaliyetleri ile başlamıştır. Flores Magón'un, hareketi bölgenin merkezine ve kuzeyine yayma isteği üzerine Nogales emrindeki yüzden fazla adamı ile Chihuahualı devrimcilerin seferi komutanına dönüşmüştür. Bölgede federal kuvvetlerle çarpışmaktadır. Federallerin komutanı Victoriano Huerta (1850-1916) üç yıl sonra Meksika Cumhurbaşkanı olacaktır. Nogales çarpışmalar sırasında Meksikalı meşhur devrimci Pancho Villa (1878-1923) ile de tanışır. Kendisine Francisco Madero'dan (1873-1913) bir mektup getirmiştir. Mektupta Madero Nogales'e "Meksika'da devrimci ruhun asla ölmeyeceğini, Diaz'ın devrileceğini, her ne pahasına olursa olsun mücadelesine devam etmesini" söylemektedir. Devrimci hareketi

⁴¹ Age, 98-124.

⁴² Age, 127-155.

başlatan Flores Magón daha sonra Amerikalılar tarafından tutuklanacak ve ölümüne kadar Kansas'ta hapsedilecektir. Francisco Madero, Porfirio Diaz'ın dikta rejimini deviren isim olarak 1911 yılında zaferini ilan ederek Meksika Devlet Başkanı olacak, ne yazık ki Nogales bu zafere tanıklık edemeyecektir.⁴³

Nogales ülkesinde Başkan Cipriano Castro'nun yerine yeni bir yönetimin geldiğini öğrendiğinde, Meksika devriminin zaferini beklemeden, sekiz sene sonra 1909 yılı Aralık ayında yeniden ülkesine dönmüştür. Kitaplarında aktardıklarına göre, mücadelesine devam etmektedir. Nogales dergi ve gazetelere yazdığı makalelerinde, iç politikada reform ve demokrasi olgularını vurgulamış, uluslararası politikada ise Amerika Birleşik Devletleri hegemonyasına karşı durabilmek için bir Latin Amerika birliğini ve yeni gelişen bir güç olan Japonya'yla ittifak yapmayı savunmaktadır. 1908 yılından ölümüne kadar ülkeyi yönetecek olan diktatör Juan Vicente Gómez'in (1857-1935) katı yönetiminin bu yazılardan huzursuzluk duyması üzerine, Paris'e gitmeye hazırlanırken polisin kendini takip ettiğini öğrenen maceraperest, Tachira eyaletine sığınmasına karşın Maracaibo'da tutuklanmıştır. Bir süre sonra Kolombiya'ya kaçan Nogales, Devlet Başkanı Carlos Eugenio Restrepo'nun (1867-1937) misafiri olarak Bogota'da kalmış, daha sonra tekrar ülkesine dönerek Gomez yönetimini devirmek için mücadele etmiştir. Kendi ifadesine göre, ülkesinin doğusunda zayıf hükümet güçlerine karşı sürekli saldırılar düzenlemiş, hatta bir seferinde uzak bir sınır kasabasını bağımsızlığına kavuşturmuştur. Mevcut diktatörü devirmenin bir yolunu bulamayan Nogales ülkesini terk etmeye ve Hollanda'da Karayip adalarına giderek dünyada olup bitenleri öğrenmeye karar vermiştir.⁴⁴

Nogales Nevada, Alaska, Uzak Doğu ve Meksika'daki maceralarına dair anlatılarının bazı bölümlerini adeta tarihin izdüşümü şeklinde yansıtmaktadır. Yazar bu ülkelerdeki serüvenlerini anlatırken topluma, önemli kişilere ve bölgenin tarihi ve coğrafi özelliklerine de yer verir. Yer verdiği tarihi kişi ve yer adları diğer geçerli kaynaklarla mukayese edildiğinde büyük ölçüde gerçeğe örtüşür. Ancak yukarıda ifade edildiği üzere yaşadığını ifade ettiği olaylar araştırılmalıdır.

I. Dünya Savaşında Nogales

Genç maceraperest anlatılarında, 1914 yılında 1. Dünya Savaşı başladığında Hollanda'ya bağlı Saba adasında olduğunu ifade eder. Savaşı öğrenince Martinik'ten Bordo'ya giden son Fransız posta gemisiyle yola çıkmıştır. Amacı İtilaf devletleri ordularında gönüllü olarak savaşmaktır. Yazar anılarında, "Yeni Dünya'ya haç diken fatihlerden birinin, atalarından Yüzbaşı Diego de Mendez olduğunu, dedesi Pedro Luis de Inchauspe'nin de Bolivar'ın bayrağı altında savaştığını, kalıtımla ve içinde bulunduğu çevrenin de etkisiyle kaderinin kendisini bu savaşa katılmaya ittiğini, tehlikeyle iç içe olmak istediğini, despotizme karşı savaşmak istediğini" ifade eder. "Avrupa'da büyümesine rağmen ülkesinde geçen ilk çocukluk yıllarına özlem duyduğunu, daima ülkesinin bağımsızlığı için mücadele arzusu ile yaşadığını, asi ruhlu ve gezgin bir şövalye olmasına damarlarındaki kanın neden olduğunu" da ekler.⁴⁵

Gezgin şövalyenin maceralarına son verme niyeti yoktur. I. Dünya Savaşı'nın başladığını duyduğunda hislerini ve aldığı kararı şöyle açıklar:

"İçimden Tanrı'ya şükürler olsun, dedim, İşte hayatımın fırsatı karşıma çıkmıştı. Nihayet, beklenen Dünya savaşı başlamak üzereydi. Şiarım daima " İyi bir savaş görürsen savaşmak için ona katıl" olmuştu... 34 yaşındaydım... Şerefli bir Venezuela geleneği olarak, vatandaşlığını kaybetmeksizin kılıcımı yabancı bir gücün hizmetine sunacaktım. Derhal bu kararı aldım. Belçika'ya gidecek ve artık Alman kuvvetlerinin ülkesinin büyük bölümünü işgal

⁴³ Age, 155-195.

⁴⁴ Nweihed, *The World of Venezuelan Nogales Bey/ Venezuelalı Nogales Beyin Dünyası*, 56-59.

⁴⁵ De Nogales Méndez, *Memorias*, Tomo I, 28-30.

ettiği, bertaraf edilen Belçika ordusuna katılacaktım. Hizmetlerimi bu orduya sunmak istememin diğer nedeni ise, çocukluğumdan beri Belçika Kralı II. Leopoldo'ya sempati duymuş olmamdı." ⁴⁶

Nogales Belçika ve Fransız ordularına katılma girişiminde bulunsa da bu ülkelerin, görev yapacağı ordunun vatandaşlığına geçmesini ya da paralı asker olma şartlarını ileri sürmeleri nedeniyle, tavsiye üzerine İtalya ve Arnavutluk yolu ile geçtiği Karadağ Ordusuna başvurduğunu ileri sürer. Karadağ Ordusu tarafından da İtilaf Kuvvetleri vatandaşı olmaması nedeniyle reddedilince, kendisine yardım eden Dışişleri Bakanı Sırbistan'ı önermiş, hatta bu ülkenin Niş şehrinde bulunan Sırp Savaş Ajansına onun için telgraf çekmiştir. Bir dizi yolculuk sonrasında görüştüğü Sırp Savaş Bakanı da genç subayı ordusuna kabul etmemiştir.

Burada bir saptama yapmak gerekiyor. Nogales başlangıçta Belçika ordusuna katılma arzusuyla çıktığı yola hala devam etmektedir. "Memorias (Hatıralar)" kitabında aktardığı üzere "yazarın Londra'da Belçika Büyükelçiliği müsteşarı, daha sonra Fransa Calais'de Belçika Askeri Misyon şefi bir albayla ve son olarak Dunkerque'de Belçika Savaş Bakanı ile görüşmesinden istediği sonuç çıkmaz. Savaş Bakanı, Furnes'de bulunan Belçika Kralı'nı ziyaret etmesini tavsiye eder ve Kral'a iletilmek üzere Belçika Hükümeti adına referans niteliğinde bir not yazar". ⁴⁷

Yazar "Cuatro Anos Bajo La Luna (Hilal Altında Dört Yıl)" adlı kitabında ise, "bizzat görüşüğünü belirttiği Belçika Savaş Bakanı ile değil de, Belçika Dışişleri Bakanlığında Bakanın özel sekreterince kabul edildiğini, sekreterin Bakanın el yazılı bir teşekkür mektubunu kendisine verdiğini ve Furnes'deki Genel Karargah'ta bulunan Majestelerine gitmesini önerdiğini" ⁴⁸ ifade etmektedir. Yazarın kitaplarında buna benzer çelişkili ifadeler rastlamak mümkündür. Bu da Nogales'in bazı olayları çarpıttığı ya da abarttığı iddialarını destekler niteliktedir.

O gün Alman uçaklarının Dunkerque'i bombalaması üzerine şehirdeki tüm yabancı uyrukluların yirmi dört saat içerisinde şehri terk etmeleri kararı çıktığından, Nogales'in Krala gitme ümidi de sona erecektir. Belgelerini imzalatmak için gittiği karargâhta bir Fransız albay kendisine "Belçikalılar hizmetinizi kabul etmediğine göre neden biz Fransızlara katılmıyorsunuz," ⁴⁹ diye sorar. O da albaya şöyle cevap verir:

"Yanılıyorsunuz, Belçikalılar beni reddetmedi, bu konuda karar almaya yetkili tek otorite olan Kralı görmem gerekiyor ve Majesteleri Furnes'te bulunuyor. Ben şu anki Kral Alberto'nun babası II. Leopoldo'nun arkadaşıydım... Kral beni düzenli Belçika ordusuna alırdı... Furnes'e gidemediğime göre, vatandaşlığımı muhafaza etmek şartıyla memnuniyetle düzenli Fransız ordusuna katılırım..." ⁵⁰

Nogales Fransız albayın "Düzenli Fransız ordusuna kabul edilmeyi mi talep ediyorsunuz. Asla... Sizin gibi beyler için Yabancı Lejyonumuz var..." ⁵¹ şeklinde cevap vermesine oldukça üzülüğünü ifade eder. Yazarın anılarında yer alan çelişkili bilgilerden Belçika ordusuna katılma girişimi sırasında Kral I. Albert'i (1875-1934) tanımadığı ve 1865-1909 yılları arasında Belçika Kralı olan II. Leopold'un (1835-1909) arkadaşı olmadığı ortaya çıkmaktadır. II. Leopold, 1909-1934 yılları arasında Belçika Kralı olan I. Albert'in gerçekte babası değil, amcasıdır. I. Albert 1890 yılında Kraliyet Askeri Akademisine girdiğinde, tahtın varisi olduğu amcası tarafından ilan edilir. ⁵²

⁴⁶ De Nogales Méndez, *Memorias*, Tomo II, 79-80.

⁴⁷ Age, 93-95.

⁴⁸ Rafael de Nogales Méndez, *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, Prólogo: Kaldone G. Nweihed (Caracas: Fundación Editorial el Perro y la Rana, 2006), 31-32.

⁴⁹ De Nogales Méndez, *Memorias*, Tomo II, 97.

⁵⁰ Age, 97.

⁵¹ Age, 97.

⁵² *The Belgian Monarchy*, (Brussels: Printing House Defense, 2010), 37-46. http://www.belgium.be/en/binaries/280410_monarchie_EN_tcm115-103847.pdf (ET: 19.06.2013)

Nogales'in Belçika Kraliyet Askeri Akademisindeki öğrenimi ve Belçika kralı ile arkadaşlığı iddiaları araştırılmaya muhtaçtır. Bu konuda başvurulmuş Kraliyet Askeri Akademisinden olumlu bir sonuç alınamamıştır. Prof. Dr. Nehmet Necati Kutlu ile bu konuda yapılan özel görüşmede Kutlu, Belçika Kraliyet Askeri Akademisi yetkililerine yaptığı yazılı başvuruya Akademinin "Akademi kayıtlarında yaptıkları incelemede, Rafael de Nogales Méndez isimli bir öğrencilerinin olmadığı" şeklinde cevap verdiğini ifade etmiştir. Nogales'in Kraliyet Askeri Akademisinde öğrenim gördüğü iddia edilen dönemde Rafael Ramón Intxauspe Méndez olarak bilindiği ve daha sonra ismini değiştirdiği dikkate alındığında, bu isimli bir öğrencilerinin olup olmadığı hususu hala araştırılmaya muhtaçtır.

İtilaf kuvvetlerine katılma niyeti gerçekleşmeyen Nogales, "*Hatıralar*"da 1914 yılının son günlerinde Bulgaristan Sofya'ya ulaştığını ve Balkan savaşları sırasında Bulgar ordusunun komutanı General Savoff'u ziyaret ettiğini⁵³ ifade eder. Ancak "Hilal Altında Dört Yıl"da ise Niş'te Sırp Savaş Sekreterinin tavsiyesi ile Rus Elçisini görmek için Sofya'ya geldiğini, onun da olumsuz yanıt verdiğini, İngiltere ya da Japonya olabilir dediğini,⁵⁴ aktarmaktadır. Yazarın kendi ifadesine göre son fişğini de atmak üzereyken, birkaç gün sonra orada tanıştığı hatırlı kişiler vasıtasıyla Sofya'da Türk Orta Elçisi Fethi (Okyar) Bey (1880-1943) ve Alman askeri ataşesi Binbaşı Von der Goltz'la yaptığı görüşme, İtilaf Kuvvetlerine katılmak için başladığı yolculuğun İttifak Kuvvetlerinde sona ermesine yol açmıştır.

Nogales'in Sofya'da görüştüğü *Binbaşı Von der Goltz*, Irak Cephesindeki görevi sırasında emri altında çalıştığı ve hatıratında sıkça bahsettiği 6. Ordu Komutanı Mareşal Von der Goltz Paşa'nın (1843-1916) oğludur. Goltz Paşa⁵⁵ Osmanlı Ordusunda uzun süre hizmet veren ve ülkede en çok tanınan yabancı asker olarak bilinmektedir. Goltz Paşa'nın eşi Madam Von der Goltz'a İstanbul'dan gönderdiği 29.09.1915 tarihli mektubunda şöyle yazar:

"Friç'in (Goltz Paşa'nın oğlu; Sofya Ataşemiliterliğinden geri çağırılıp 10. Grenadiye (El Bombalı Piyade) Alay Komutanlığına atanmıştı) tam şu sırada Sofya'dan geri çağırılması, Bulgar Kralı'nın tesiri neticesi olduğu anlaşılıyor. Çünkü bu kral Bulgaristan'ın Türkiye ile addetmiş olduğu İttifak Muahedesine mukabil hududun Kırklareli-İğneada'dan geçirilmesi talebinin tahakkuk etmesinde benimle Friç'i- biraz da haklı olarak-müsebbib addediyordu..."⁵⁶

13 Ekim 1914 tarihli Avustralya gazetelerinde, Roma'dan alınan bir telgrafa atıfta bulunularak verilen haberde; "Türk Hükümeti'nin Alman askeri danışmanı ünlü Mareşal von der Goltz'un, Sofya'daki Alman Büyükelçiliğinde askeri ataşe olarak görev yapan oğlu Binbaşı Baron von der Goltz'un Bulgaristan Başbakanı Dr. Radoslavoff ile kavga ettiği"⁵⁷ bildirilmektedir. Haberin devamında; "Bulgar Başbakanın Binbaşı Goltz'a ilkönce Almanların Sırbistan'a saldırımları gerektiğini söylediği, buna itiraz eden Goltz'un ilk saldırının Bulgarlar tarafından yapılmasını istediği, hatta Alman Binbaşı'nın yumruğuyla Başbakanı tehdit ettiği, kavganın nasıl sona erdiğinin bilinmediği" ifade edilmektedir.

I. Dünya Savaşı'na ilişkin İngiliz arşiv belgeleri arasında yer alan 29 Temmuz 1914 tarihli bir mektupta; "Bulgar Kralı Ferdinand'a Berlin'deki Bulgar Bakanı General Markoff tarafından

⁵³ De Nogales Méndez, *Memorias*, Tomo II, 98.

⁵⁴ De Nogales Méndez, *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, 36.

⁵⁵ Baron Colmar von der Goltz (1843-1916): Alman misyonunun önemli figürlerinden Prusyalı asker ve yazar. Goltz Paşa ilk defa 1885 yılında Alman Askeri Heyeti Başkanı olarak geldiği Osmanlı Ordusuna uzun süre hizmet etti. 1914 yılı Kasım ayında Belçika Genel Valisi iken kendi isteğiyle tekrar döndüğü ülkemizde, Irak cephesinde 6. Ordu Komutanı iken Bağdat'ta tiflsten vefat etmiştir.

⁵⁶ Faruk Yılmaz, *İmparatorluk Döneminde Türk Alman İlişkileri: Goltz Paşa'nın Hatıratı* (Ankara: Berikan Yayınları, 2004), 109.

⁵⁷ "A Quarrel At Sofia," *The Argus* (Melbourne, Vic. : 1848 - 1956), 13 Oct 1915: 9. <http://nla.gov.au/nla.news-article1570486> (ET: 26.02.2013); "The Campaign Against Serbia," *The Advertiser* (Adelaide, SA : 1889 - 1931) 13 Oct 1915: 9. <http://nla.gov.au/nla.news-article5483660> (ET: 26.02.2013).

gönderilen Sırbistan'ın tutumuna ilişkin 7 Temmuz tarihli mektubun Sofya'ya 10 Temmuz'da ulaşmasının ardından, Mareşal von der Goltz'un oğlu, Alman askeri ataşesi Binbaşı von der Goltz'un ertesi gün Sofya'dan Berlin'e hareket ettiği ve ayrılmadan önce iki arkadaşına, Avusturya ile Sırbistan arasında savaşın kaçınılmaz olduğunu, fakat Rusya'nın son anda Almanya'ya bir oyun oynamasından korktuğunu söylediği⁵⁸ belirtilmektedir.

Görüldüğü gibi bu satırların yazarının ulaştığı yeni bilgi ve belgelerle Nogales'in Sofya'da görüştüğü ve Osmanlı Ordusunda görevlendirilmesinde etkisi olan Binbaşı von der Goltz'un, Mareşal von der Goltz'un oğlu olduğu teyit edilmektedir.

Osmanlı Ordusunda Bir Gönüllü

Nogales'in kendi ifadesine göre, nihayet Venezuela vatandaşlığını da koruyarak Osmanlı İmparatorluğuna gönderilen Alman askeri uzmanlarıyla birlikte yabancı askeri uzman olarak görev yapmasına karar verilmiştir. Bu azimli gezginin tesadüf eseri katıldığı Osmanlı Ordusunda göreve başlamak üzere 1914 yılının son günlerinde ulaştığı Sofya'dan, Edirne yoluyla İstanbul'a gelişinin 1915 yılının Ocak ayına rastladığı sanılmaktadır. O dönemde Sofya'da askeri ataşe Kurmay Yarbay Mustafa Kemal'dir. Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı sonunda 29 Eylül 1913 tarihinde Bulgaristan'la imzaladığı İstanbul Antlaşması sonrasında, 27 Ekim 1913'de atandığı Sofya Ataşemiliterliği görevine 20 Kasım 1913 günü başlar. 29 Ekim 1914'de Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşına girişi üzerine müteaddit defalar Başkomutanlık Vekâletine başvurarak cephede faal görev istemesi neticesinde, 20 Ocak 1915'de 3. Kolorduya bağlı olarak Tekirdağ'da teşkil edilecek 19. Tümen Komutanlığına atanır. 25 Ocak 1915 günü Sofya'dan İstanbul'a dönerek yeni görevi hakkında Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa ile görüşür. 2 Şubat 1915 tarihinde ise Tekirdağ'a gelir ve 19. Tümeni kurma çalışmalarına başlar.⁵⁹

Mustafa Kemal'in ve Nogales'in Sofya'dan İstanbul'a geliş tarihleri birbirine çok yakındır. Türk elçisiyle görüşen Nogales'in Türk askeri ataşesi ile de görüşmesi prosedür gereğidir. Ancak başvuru kaynaklarda Venezuelalı subayın Atatürk'le görüştüğüne dair bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamıştır. Ali Fethi Okyar'ın (1880-1943) anılarının kaleme alındığı eserde, "13 Ekim 1913 tarihli irade i seniye ile Sofya Sefaretine atandığı ve 21 Aralık 1917 tarihine kadar bu görevde kaldığı"⁶⁰ belirtilmektedir. Bu görevine dair anlatıda ve diğer bölümlerde Nogales ile görüştüğüne dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ayrıca müracaat edilen "*Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914)*"⁶¹ adlı eserde yapılan incelemede de herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Nogales İstanbul'da Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Alman misyonunun generalleri Limon von Sanders ve Schellendorf Paşalarla görüştüğünü ve oldukça iyi karşılandığını anılarında aktarır. Nweihed "Nogales'in ilk başta teğmen rütbesiyle görevlendirmesine rağmen kısa zaman içerisinde daha yüksek bir kurmay subayın görevlerini üstlenmek zorunda kalacağını"⁶² ileri sürmektedir. Ancak Kutlu "Osmanlı Ordusuna Yüzbaşı rütbesiyle katılan Venezuelalı subayın 1918 yılından

⁵⁸ *British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. XI: The Outbreak of War: Foreign Office Documents June 28th-August 4th, 1914, Document Numbers 651-677; No. 653, "Sir H. Bax-Ironside to Sir Arthur Nicolson. Private. Sofia," July 29, 1914, London: His Majesty's Stationery Office, 1926. <http://net.lib.byu.edu/estu/wwi/1914m/gooch/651-677.htm> (ET: 22.06.2013).*

⁵⁹ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü* (Ankara: AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1999), 25, 31, 34.

⁶⁰ İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)* (Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), 56-59.

⁶¹ *Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914)* (Ankara: Genelkurmay Yayınları, 2007).

⁶² Nweihed, *The World of Venezuelan Nogales Bey/ Venezuelalı Nogales Beyin Dünyası*, 77.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

sonra Binbaşı olarak görev yaptığını ifade eder ve kitabı ekinde yer alan 20.11.1918 tarihli terhis belgesinden de anlaşılacağı üzere, Binbaşı rütbesiyle Osmanlı Ordusundan ayrıldığını⁶³ kanıtlar.

İleride detaylı olarak yer verilecek iki ayrı anlatıda, Nogales'in Van kuşatması sırasında 1915 yılı Mayıs ayında görüştüğü Van Hastanesinde gönüllü hemşire olarak çalışan Kuzey Amerikalı Grisell M. McLaren ile Alman Martha Schwester'in "Alman subayı olduğunu söyleyen bir beyle bir ya da iki kez görüştüklerini, Venezuelalı olan bu beyin bir Türk yüzbaşı üniforması giydiğini...",⁶⁴ 1913-1919 yılları arasında Kudüs'te İspanyol Konsolosu olarak görev yapan Conde de Ballobar'ın ise "Kudüs'te Nogales ile tanıştığını ve birkaç kez görüştüğünü, ilk kez 18 Kasım 18 Kasım 1915'de Konsoloslukta kendisini Rafael de Nogales Méndez (Venezuela) olarak tanıtan bu kişinin Türk Ordusunda görevli bir yüzbaşı..."⁶⁵ olduğunu ifade etmektedirler. Nogales anılarında 1 Mayıs 1915 günü Van'da bu bayanlarla görüştüğünü teyit eder.⁶⁶ Bu bilgilerden hareketle Nogales Bey'in Osmanlı Ordusunda *Yüzbaşı* olarak başladığı görevinde *Binbaşı* rütbesiyle terhis olduğu anlaşılmaktadır.

Nogales Van'a geçmeden önce Erzurum'da biten Anadolu yolculuğu sırasında, trenle Bilecik, Afyonkarahisar, Konya ve Ulukışla'ya geçer, burada bir gece konaklar, daha sonra karayolu ile Niğde, Nevşehir, Kayseri, Sivas, Erzincan yolu ile devam ederek zorlu bir yolculuğun ardından Erzurum'a ulaşır. Hemen ertesi gün de Genel Karargâhın bulunduğu Hasankale'ye geçerek yeni komutan olan Mahmut Kâmil Paşa'ya (1880-1922) takdim edilir. Nogales'in ilk tayin yeri o dönemde Hasankale'de bulunan III. Ordu Karargâh'ı olmuş, ancak burada çatışma imkânı bulunmadığını ileri süren genç subay, komutanlarına başvurarak Van Jandarma Tümeni'ne naklini istemiştir. Yazar, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti açısından oldukça önemli dönemlerinden birini teşkil eden bu günlerin hemen başında, kendi ifadesine göre 21 Nisan 1915'de Van'a ulaşmış, burada Ermeni isyanını yaşamış, isyan eden otuz bin kadar Ermeni'yi kuşatma altında tutan ve Vilayetin Genel Valisi Cevdet Bey önderliğinde oluşturulan komuta heyetinde yer almıştır.⁶⁷

1914 yılı sonunda Avrupa I. Dünya savaşına giderken Osmanlı İmparatorluğunun Balkan Savaşı'ndan çıkmasının üzerinden henüz bir yıl, Trablusgarp Savaşı'nın sona ermesinden de iki yıl geçmişti. Bu savaşlar başarısızlıkla sonuçlanmış, İmparatorluk çeşitli yönlerden büyük kayıplara uğramıştı.⁶⁸ Buna rağmen 1 Ağustos 1914'de Osmanlı İmparatorluğu ile merkez devletleri arasındaki imzalanan ittifak antlaşmasının ardından 2 Ağustos'ta Türk Hükümeti bütün Türk ordusunun seferberlik emrini verdi.⁶⁹ Türk orduları içinde savaşta ilk temasa geçen ordu, 3. Ordu Komutanlığıydı. Rus ordusunun 1 Kasım günü Türk sınırlarını geçmesi üzerine Türk harekât alanının ilk cephesi olan Doğu Cephesinde başlayan savaşta, Köprüköy ve Azap muharebelerinde gösterdiği başarı olumlu bir etki yaratmış, Türk Başkomutanlık karargâhı Rusları kesin yenilgiye uğratacak büyük bir kuşatma harekâtı hazırlıklarına başlamıştı.⁷⁰

⁶³ Kutlu, *Türkiye'de Bir Gezin Şövalye*, 33,

⁶⁴ Grace H. Knapp, *The Tragedy of Bitlis; Being Mainly the Narratives of Grisell M. McLaren and Myrtle O. Shane* (New York: Fleming H. Revell Company, 1919), 30-32.

⁶⁵ Conde de Ballobar (Antonio de la Cierva y Lewita), *Jerusalem in World War I: The Palestine Diary of a European Diplomat*, Ed. Eduardo Manzano Moreno and Roberto Mazza (London: I.B.Tauris&Co Ltd., 2010), 80-82.

⁶⁶ De Nogales Méndez, *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, 105-106.

⁶⁷ Mehmet Necati Kutlu, "Osmanlı Hilalinin Altında Bir Venezuelalı ve Anlatılarında Yer Alan 1915 Yılı Olayları Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 46: 2 (2006): 163-179.

⁶⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi 1908-1918*, Cilt 9 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 373.

⁶⁹ Baron Kress von Kressenstein (Von Kress), *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, Çev: Mazhar Besim Özalpsan (İstanbul: Askeri Matbaa, 1943), 5,9.

⁷⁰ *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, (Ankara: MSB Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 98.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Doğu Cephesi

Artık Osmanlı Ordusunda Nogales Bey olarak bilinen Venezuelalı subayın bölgeye ulaştığı ve ilk görev yaptığı yer Doğu cephesi; dönem ise tarihin en acı savaş sayfalarından birinin yaşandığı Sarıkamış muharebeleri ile Ermeni isyanının sahne aldığı sancılı bir dönemdir. Doğu cephesinde Rus kuvvetlerinin imhasını hedef alan bir taarruza karar veren Türk Başkomutan Vekili Enver Paşa (1881-1922) 14 Aralık'ta Köprüköy'e gelir. Taarruzun bahara ertelenmesini öneren 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'yı (1871-1931) görevden alarak Ordu Komutanlığını kendi üzerine alır. 22 Aralık 1914-15 Ocak 1915 tarihleri arasında cereyan eden Sarıkamış muharebelerinde, tamamen karla örtülü çok yüksek dağlık ve yolsuz bir arazide kış donatımından yoksun yaya ve atlı birliklerle yapılan bu hareket sonucunda, Türk kuvvetlerinin büyük bir kısmı soğuktan donarak şehit olur. Bu savaşlarda Rusların zayıyatı 32 bin, Türklerinse 60 bin kadardır. Ruslar Türklerden 200 subay, 7000 eri esir, 20 makineli tüfekle, 30 topu ganimet alır. Böylece Doğu Anadolu'nun kapıları Ruslara açılmış olur.⁷¹

Alman Askeri Misyonunun başkanı Liman von Sanders⁷² anılarında "başlangıçta böyle bir harekâtın büyük sakıncaları üzerinde dikkat çekmesine rağmen Enver Paşa'nın hırsı ile harekâtın planlandığını, mağlup edilen ve geri çekilmek zorunda kalan, başlangıçta yaklaşık 90 bin olan ordudan resmi beyanlara göre ancak 12 bin kadarının geri gelebildiğini, diğer hepsinin şehit düştüğünü, esir alındığını, açlıktan öldüğünü veya çadırları olmadığı için karlar içinde donduğunu..."⁷³ ifade eder.

Sarıkamış Harekâtından sonra üstünlük kazanan Ruslar, 1915 ilkbaharında bütün cepheye taarruz harekâtına başlamış, Oltu-Horasan-Tahirgediği hattına kadar ilerlemişlerdi. Fırsat kollamakta olan Van Ermenileri Türklerin geri çekilmelerini ganimet bilerek ayaklanmışlardı.⁷⁴ Genelkurmay kaynaklarında bu dönem şöyle izah edilmektedir:

"Van Valisi Cevdet Bey, olabilecek Ermeni olaylarına karşı 3. Ordudan takviye talebinde bulunmuş, 1. Kuvve-i Seferiye Komutanı ile de irtibata geçmiştir... 4 Mart 1915'te Ruslar Dilman'a girdi, 7 Martta üç koldan taarruza geçti... Van civarındaki İslam köylerine Ermeni baskınlarının başlaması üzerine Cevdet Bey 25 Mart'ta 600 kişilik bir kuvvetle Van'a hareket etti... 15 Nisan'da Çatak'ta Ermeni isyanı başladığından haberleşme kesildi... 20 Nisan 1915'te Van'da silahlı isyan başladı. Ermeniler, Van'a gelen yolları keserek Türk yardım kuvvetlerinin intikal etmesini önlemeye çalışmaktaydı. Van'da çarpışmalar (20-21 Nisan 1915) sabaha kadar devam etti. Ermeniler, Van'da Düyun-u Umumiye, posta ve reji binaları ile Osmanlı Bankası'nı yakıp tahrip ettiler... Seçilmiş 700 kadar Ermeni'nin Van Kalesini ele geçirme girişimlerine karşı kalede bulunan Cevdet Bey karşı koymaktadır..."⁷⁵

Tortum ve Karaköse yönlerinden saldırıya geçen Rus kuvvetleri 27 Mayıs 1915'te Van ve Malazgirt'i ele geçirmişler, ancak toparlanarak genel karşı taarruza başlayan 3. Ordu, bu şehirleri tekrar kurtardığı gibi Rusları da eski sınırlarına geri çekilmek zorunda bırakmıştır.⁷⁶ Rus-Ermeni işbirliğinde gerçekleştirilen isyan ve işgallerin bu cephedeki Türk kuvvetleri ve yöre halkının can güvenliğini ciddi surette tehdit etmeye başlaması üzerine Osmanlı Hükümeti 27 Mayıs 1915 tarihinde bir kanun çıkararak Ermenileri Güney vilayetlerine tehcir etmek zorunda kalmıştır.⁷⁷

⁷¹ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1921-1922) Balkan- Birinci Dünya ve İstiklal Harbi* (Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 101-102

⁷² Otto Liman von Sanders (1855-1929): Prusya Krallığı, Alman İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'na subay ve danışman olarak hizmet eden Alman general. Alman Askeri Misyonunun başkanı olarak 14 Aralık 1913 yılında ülkemize gelerek beş yıl görev yapmıştır.

⁷³ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010), 59-62.

⁷⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, IV. Cilt 1. Kısım (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 332.

⁷⁵ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı*, Cilt 1 (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 582-593.

⁷⁶ *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, 99.

⁷⁷ Karal, 420.

İşte Nogales bu dönemde tam da isyanın başladığı günlerde Van'a gelerek göreve başlamıştı. Erzurum'da göreve başladığı ilk günlerde Ermeni meselesine dair duydukları ilgisini çekmişti. Çevreden öğrendiği kadarıyla, Büyük Harp başladığında, Osmanlı Meclisi'nin Erzurum Milletvekili Garo Pasdermichan (Pastırmacıyan) 3. Ordu'nun hemen hemen bütün Ermeni birlik ve subaylarıyla Rus tarafına geçmiş, daha sonra da Ruslara birlikte Türk topraklarına girerek Türk köylerini yakmış, Müslüman ahaliyi acımasızca bıçaklamışlardı. Bunun üzerine Osmanlı yetkilileri henüz Ordudan kaçamayan ve geride kalan Ermeni askerleri toplayarak onları yol yapımında ya da dağlık yerlerde erzak naklinde kullanmışlardı.⁷⁸ Venezuelalı kendi ifadesine göre, 19 Nisan 1915'de ulaştığı Van Gölü'nün kuzeybatı kıyısında yer alan Ahlat kasabasında bulunduğu sırada subayların hareketli mesaisinden ve yoğun şifre çözümlerinden fırtınanın kopacağını anlamıştır. Nogales anılarında Ermeni isyanının başlangıcını şöyle aktarır:

"Ertesi gün, 20 Nisan 1915 sabahı El-Aghlat (Ahlat) yakınında yol boyunca yerlerde serili parçalanmış Ermeni cesetlerine tesadüf ettik. Bir saat sonra gölün karşı yakasında yükselen devasa duman sütunlarını uzaktan gördük. Bu duman sütunlarından Van vilayetindeki şehir ve köylerin yanmakta olduğu anlaşılıyordu. O zaman anlamışım. Ok yaydan çıkmıştı. Ermeni ihtilali başlamıştı."⁷⁹

Karanlık basmadan az önce antik Adil Javus (Adilcevaz) kalesine ulaştık... 21 Nisan'da Ermeniler kasabaya saldırmışlardı... Hemen atıma bindim, birkaç silahlı görevli refakatinde ne olduğunu öğrenmeye gittim. Saldırganların Ermeniler değil de Kürtler ve kötü niyetli ahalice desteklenen sivil yetkililer olduğunu anladığımda hayrete düştüm. Üç yüz ya da dört yüz Hristiyan zanaatkarın haydut kalabalığına karşı ümitsizce savunduğu Ermeni mahallesine saldırıyor ve yağmıyorlardı... Saldırganlar kapıları kırarak ve bahçe duvarlarından atlayarak evlere giriyorlar, savunmasız kurbanlarını bıçkladıktan sonra bu talihsizlerin eşlerini, annelerini veya çocuklarını, cesetleri ayak ya da kollarından sürükleyerek sokağa atmaları için zorluyorlardı. Diğer hıznırlar da elbiselerini çıkardıkları cesetleri karga ve çakallara yem olmak üzere yerde bırakıyorlardı."⁸⁰

Nogales'in anılarında aktardığı bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Ermeni isyanını aktarırken kullandığı "cesetlerin karga ve çakallara yem olmak üzere yerde bırakıldığı" gibi kurgusal ve abartılı ifadeler yazarın zaman zaman yer verdiği yanlış görüşlerine örnek olarak göze çarpmaktadır. Nogales kendi ifadesine göre, sokakları kesen yaylın ateşe rağmen, katliama son vermesini emretmek için bu şenliği yöneten kasabanın Belediye Reisi'ne yaklaşmayı başarır. Venezuelalı subay, Reisin kendisine "Vilayet Valisi'nin yazılı ve kesin emrini icra ettiğini, bu emrin on iki yaşından büyük bütün erkek Ermenilerin yok edilmesi" emri olduğunu söylediğinde oldukça şaşırdığını ifade eder. Net bir şekilde sivil idarece verilen bu emrin icrasına asker olarak karşı koyamayacağını anladığını belirten genç subay, refakatindeki jandarmaları geri çektiğini ve fırtınanın geçmesini beklediğini de ekler.⁸¹ Ulusal ve uluslararası kaynaklarda yaptığımız araştırmada tespitlerimize göre, Nogales'in Belediye Reisi'nin söylediğini iddia ettiği böyle bir emir yoktur.

Nogales 22 Nisan 1915'de kale kapısında Van Valisi Cevdet Bey tarafından karşılandığını, ertesi gün şafak vakti Van kalesi ve kuşatmayı yönetme sorumluluğunu almak üzere Jandarma Genel Karargâhına gittiğini anılarında aktarmaktadır. Venezuelalı subaya göre, emrindeki birliklerde görevli asker sayısı 10-12 bini bulmaktadır. Bu sayı da bir tümeninkine eşdeğerdir.⁸² Nogales Van bölgesinde 21 Nisan-14 Mayıs 1915 tarihleri arasında görev yaptığını belirtir. *Memorias*'da (Hatıralar) "Van kuşatması sırasında 12.000 Türk askerinin, yirmi gün boyunca, Aram Paşa ve mahiyetindeki 30.000 Ermeni'yi demirden bir çembere benzettiği bir kuşatma altında tuttuklarını" kaydetmiştir.⁸³ Yine aynı eserinde, Van Kalesinde görevi başında iken

⁷⁸ De Nogales Méndez, *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, 66.

⁷⁹ Age, 78.

⁸⁰ Age, 81-82.

⁸¹ Age, 82.

⁸² Age, 94-95.

⁸³ De Nogales Méndez, *Memorias*, Tomo II, 103.

duygularını ve yaşadığı çelişkiyi şöyle ifade eder: "İşte burada ben, bir gâvura, pis bir Hıristiyan köpeğe dönüşmüş Venezuelalı gerilla, 12 bin Türk askerinin başında, çelikten kuşatmayı sıkılaştırıyor, atalarının başkentindeki 35 bin Ermeni gerillaya karşı savaşıyordum."⁸⁴

Genç subayın Van kuşatması sırasında Van'a gelerek göreve başladığı, daha önce de belirtildiği üzere, Vali Cevdet Bey'in 22/23 Nisan 1915 tarihli şifreli telgrafıyla teyit edilmişti. Bu telgrafta Cevdet Bey, Nogales'in Van kalesine gelerek yanında çalıştığını ve birkaç gün de bu asilerle uğraşmak üzere Van'da kalacağını bildirmekte, görevi konusunda detaylı bilgi vermemektedir. Venezuelalı'nın Doğu cephesinde çalıştığını gösteren tek belge de bu şifreli telgraftır. Nogales'in görevi ve emrindeki kuvvet sayısını değerlendirmek için incelenen resmi kaynaklarda, Van bölgesindeki durum şöyle açıklanmaktadır:

"Ermeni isyancıların çoğu asker kaçağı olduğundan düzenli hareket yapmaktadırlar. Mevcutları 2000'den fazla olan⁸⁵ Van'daki Ermeni isyancıların sayısı Van dışından gelenlerle artmaktadır. Van'daki Türk kuvvetleri 2300 kadar olup Dir ve civarından toplanan 1200 kadar aşiret piyade ve süvarisi Van'a gönderilmiştir. Ermeniler tarafından kapatılan yolları açarak 23 Nisan 1915'te Van'a varabileceklerdir... Van'daki çarpışmalar devam etmektedir. Van Seyyar Jandarma Tümen Komutanı Van'a tekrar kuvvet gönderme zorunda kalmış, 24 Nisan'da Kotur müfrezesi 700, Dir müfrezesi 1000 kişi kalmıştır... Ruslar 26 Nisan'da Kotur'u işgal etti... 1. Kuvve-i Seferiye Komutanı 1 Mayıs 1915'de Mugancık mevziinde Ruslara taarruz başlatsa da, hâkim konumda olan Rusların ateşi ile 2 Mayıs'ta Şorgel mevziine çekildi... 271 subay ve 13.515 erden oluşan 1. Kuvve-i Seferiye Komutanlığı 1 Mayıs muharebesinde 453 şehit vermişti, 1200 yaralı, 370 kayıp vardı."⁸⁶

Nogales Bey, *Memorias* (Hatıralar) adlı eserinde Ermenilerin sayısını birkaç sayfa ara ile hem 30 bin, hem de 35 bin olarak vermektedir. Yukarıda resmi kaynaklarda bahsi geçen ve Van'a yardım için gönderilen 1. Kuvve-i Seferiye Komutanı Halil (Kut) Bey (1882-1957) anılarında "Doğu cephesinde Ruslarla savaşırken İran'a ilerlediklerini, ilk saldırılarının Ruslar tarafından kırıldığını, yeniden taarruza geçmek ve keşif yapmak için Dilman güneyindeki sırtları tahkim ederek yerleştiklerini, bu arada Başkomutanlıktan aldıkları emirle 3. Ordu emrine girmelerinin gerektiğini... düşmanla teması keserek geri çekilişe başladıklarını... sarp ve dağlık arazide bir tek köprü'nün bile bulunmadığı nehirleri geçmenin ve emrindeki 12 bin askeri 12-13 gün durmadan hareket halinde tutmanın kolay bir iş olmadığını,"⁸⁷ ifade etmektedir.

Özellikle dış dünyada yazar hakkında yer alan eserlerde Venezuelalı subayın General Nogales olarak tanınmasında da önemli etken olan 12 bin Türk askerine komuta ettiği ifadesi kanımca abartılıdır. Bu sayı yukarıda açıklandığı üzere, kendisinin bağlı olduğu 1. Seferi Kuvvetler Komutanlığının 271 subay ve 13.515 erden oluşan tüm kuvvetine yakın bir sayıdır ve komuta kademesinde nice subaylar vardır. Resmi kaynaklarda ve Genelkurmay Başkanlığı ATASE arşivlerinin tasnif edilen bölümlerinde bu satırların yazarı tarafından yapılan araştırma ve incelemelerde; görev yaptığı cephelerde anılarında bahsettiği subayların kayıtları bulunmasına rağmen Nogales'in adına rastlanmamıştır. Bu durumu çalıştığı birliklerde müstakil bir komuta görevi almamış olabileceği şeklinde değerlendirmek olası görülmektedir.

Venezuelalı subayın cephede görev yaparken tanıştığı ve emri altında çalıştığı Cevdet Bey, Halil (Kut) Bey, Binbaşı Köprülü Kasım Bey, yabancı misyonerler gibi kişiler ve bölgede cereyan eden muharebelerle ilgili bilgilerin bir kısmı resmi kaynaklardan da anlaşılabileceği üzere gerçeği yansıtmaya rağmen tarihi olaylara dair bazı çelişki ve tutarsızlıklar da göze çarpmaktadır. Nogales'in Van Jandarma Tümen Komutanlığı emrinde iken tümen komutanları olduğunu belirttiği

⁸⁴ Age, 100.

⁸⁵ ATASE Arşivi; No:4/3671, Kls.2950, H-13, F.1-106, H-13, F.1-109 (Aktaran: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı*, Cilt 1 (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 592.

⁸⁶ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı*, Cilt 1, 592-597.

⁸⁷ Taylan Sorgun, *İttihak ve Terakki'den Cumhuriyete: Halil Paşa, Bitmeyen Savaş* (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2003), 97.

Binbaşı Köprülü Kiasim Bey, Albay Halil (Kut) Bey'in anılarında da geçmektedir. Halil Bey "... İstanbul Merkez Komutanı olarak yeni göreve başladığında yardımcısı olan Binbaşı Köprülü Kazım Bey'i (Kazım Özalp) ısrar üzerine Van Jandarma Alay Komutanlığına gönderdiğini"⁸⁸ ifade etmektedir.

Yine aynı eserde Halil Bey'in şu sözleri de yer almaktadır. "Bir müddet sonra da İran cephesinde Ruslarla savaşırken bir hayli zayıf düşmüş bulunan seyyar jandarma fırkasını 36. Fırka ile birleştirerek yeni bir kuvvet teşkil ettim ve bu kuvvetin başına Köprülü Kazım Bey'i tayin ettim (General Kazım Özalp)"⁸⁹ Dolayısıyla Nogales'in "Binbaşı Köprülü-Kiasim Bey"⁹⁰ olarak bahsettiği ve övgüyle söz ettiği subay Yarbey Kazım Özalp'tir (1882-1968) ve o tarihte resmi kayıtlarda Van Seyyar Jandarma Tümen Komutanı olarak görevlidir.⁹¹

"*Cuatro Anos Bajo La Luna*" adlı eserin İngilizce versiyonundan Türkçe'ye çevirilen "*Osmanlı Ordusunda Dört Yıl*" adlı eserde "Kiasim Bey", "Kasım Bey"⁹² olarak bahsedilmektedir. Yarbey Kazım (Özalp) Nisan 1915-16 Şubat 1916 tarihleri arasında Doğu Cephesinde Tortum-Azap-Erzurum Muharebeleri sırasında Van Seyyar Jandarma Tümeni Komutanı idi. 26 Haziran 1915'de söz konusu Tümen lağvedildiğinden Yarbey Kazım 36. Tümen Komutanlığına atanmıştır.⁹³

Van Seyyar Jandarma Tümeni 29 Nisan 1915 tarihinde, bütün birlikleri ile Rumiye'de bulunan 1. Kuvve-i Seferiye'nin emrine girmiştir.⁹⁴ "*Cuatro Años Bajo la Media Luna* (Hilal Altında Dört Yıl)" adlı eserinde Nogales, 12 Haziran 1915'de Doğu cephesinden ayrılışını anlatırken şu ifadeyi kullanır: "Nihayet doğrudan emirleri ile olmasa da en azından Seferi Kuvvetler Komutanımız Albay Halil Bey'in onayıyla Hristiyanların son derece haksız katliamından iğrenmiş olarak Van Jandarma Komutanlığının Kurmay Başkanlık vekilliği görevimden istifamı talep ettim."⁹⁵

Bölgede yaşananların tanıklarından biri olan Nogales'in Van'daki bir aylık görevi sırasında bölgedeki siyasi ve savaş durumu ile Ermeniler hakkında yazdıkları yıllar sonra dünya kamuoyunda yankılarını bulmuştur. Bu meseleye dair tartışmalar hala devam etmektedir. Yazarın anlatılarında Van isyanı sırasında yaşadıklarını aktarırken, bir yandan Ermenilerin Rusların safına geçerek masum Türklere uyguladığı zalimane şiddete yer verilirken, diğer yandan Türklerin Ermenilere uyguladıkları iddia edilen şiddet olayları da yoğun bir şekilde dile getirilmektedir. Yazarın anlatılarında bir denge gözetmek istemişse de bunu başardığı söylenemez. Yazarın "*Hilal Altında Dört Yıl*" adlı eserinin İspanyolca, Almanca ve İngilizce baskılarında görülen bazı farklılıklar, Venezuelalının her iki toplum tarafından olumlu algılanma endişesi taşıdığına işaret etmektedir. Örneğin yazar hayatta iken yayınlanan eserin 1925 tarihli Almanca versiyonu⁹⁶ 255 sahifeden ibarettir ve 65 resim bulunmaktadır. Oysa 1926 tarihli İngilizce versiyonu⁹⁷ 455 sahifedir ve 29 resim bulunmaktadır. Bu farklılıklar yazarın hakkındaki bazı algıları olumluya dönüştürme amaçlı olsa gerek.

Nweihed, "Nogales'in hikâyesinin bu çevreler dışında, tek bir gözlemcinin, tarafsız, nesnel ve bilimsel tartışmaya açık tanıklığı olarak değerlendirildiğini, bu görelî değer in ötesinde bir anlam

⁸⁸ Age, 94.

⁸⁹ Age, 104.

⁹⁰ De Nogales Méndez, *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, 115, 159.

⁹¹ Görgülü, 113.

⁹² De Nogales Méndez, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl*, 125.

⁹³ Görgülü, 113-114.

⁹⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı* Cilt 1, 590.

⁹⁵ De Nogales Méndez, *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, 132.

⁹⁶ Rafael de Nogales, *Vier Jahre Unter dem Halbmond* (Berlin: Berlag von Reimar Robbing, 1925).

⁹⁷ De Nogales, *Four Years Beneath the Crescent*, 1926.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

atfedilmediğini" ⁹⁸ ileri sürer. Nogales'in Türkiye'de "*Hilal Altında Dört Yıl*" adlı eseriyle ilgili ilk çalışma, Doğu cephesinde o tarihte 3. Ordu Karargâh Kurmayı⁹⁹ olarak görev yapan Kaymakam Hakkı'dır.¹⁰⁰ Söz konusu eserin Van ve Ermeni meselesine dair kısmını, 1925'te yayınlanan Almanca versiyonundan¹⁰¹ Türkçeye çevirerek "*Hilal Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap*" adlı kitabında yer veren Kaymakam Hakkı, "Nogales gibi geçmiş ve soyu karışık kimselerin memleketin ve Ordunun en mahrem köşe ve bucağına ve en teferruatlı işlerine karıştırılmasının doğuracağı mahzurlara"¹⁰² vurgu yapmak amacıyla güvenilir bulduğu bu gönüllü subayı sert bir dille eleştirmektedir.

Kaymakam Hakkı, Nogales'in "Türkiye hükümetinin ekmeği ve nimetiyle dört sene yaşadığı ve Türk milletinden gördüğü insanca muameleyi itiraf etmesine rağmen, Hristiyanlık hissiyatına mağlup olarak kitaplarında gerçeğe uymayan mütalaa ve fikirleri işlediğini" söylerken eleştirdiği bu hususları üç bölümde değerlendirmektedir: "Ordunun sevk ve idaresi, Kürtler ve Ermeniler hakkında etnoğrafik bilgi, Ermeni tehciri ve Ermenilere layık görülen zulüm ve haksızlık." ¹⁰³

Güney Cephesi

Kendi ifadesine göre Nogales savaşı, cesetleri, yıkımı, zulmü ve benzer trajedileri görmekten yorulmuştur. Halep'e askeri görevinden ayrılmak üzere gitmektedir. Halep'te Bahriye Nazırı, 4. Ordu Komutanı, Suriye ve Filistin Genel Valisi Cemal Paşa tarafından kabul edilmiş, Halep Valisi sağlığı düzelinceye kadar Halep'te kalmasına izin vermiştir. Enver Paşa terhis isteğine cevap verdiği telgrafta, yeni bir göreve atanmadan önce dinlenmesini salık vermiştir. Yeni görevi Adana'ya yakın Mamure istasyonunda irtibat subayı olarak bir menzil görevi olmuştur. Nogales birbirine bağlanmamış iki demiryolu arasında karayolu ile taşımacılık işi olan yeni görevi kabul etmiş, hırsızlık ve dolandırıcılığı engellemek amacıyla katı önlemler almıştır. Sağlığı tekrar bozulunca kısa süreli izin kullanmış bir yük treniyle Suriye'ye geçmiş Şam, Hama ve Humus' u daha sonra da Beyrut' u ziyaret etmiş ve 20 Kasım 1915'de Kudüs' e varmıştır.¹⁰⁴

Nogales Kudüs ziyaretine devam ederken 1915 Aralık ayı başlarında General von Kress'ten, Mareşal von der Goltz Paşa'nın emirlerine binaen acilen Bağdat'a gitmesini emreden bir telgraf aldığını yine anılarında ifade etmektedir. Yazar bunun üzerine Şam ve Halep yoluyla Musul'a varmış, daha sonra beraberindekilerle Dicle üzerinden bir salla Bağdat'a yol almışlardır. Genç subay Von der Goltz'a bağlıdır, onun tarafından Mahmut Fazıl Paşa'nın komuta ettiği süvari bölüğüne atanmış, burada Irak'ın merkezine yakın Felahiye cephesine gönderilen kuvvete katılmış, daha sonra da Fırat üzerindeki El-Aziz kampında görevlendirilmiştir. Halil Bey ile aralarındaki görüş ayrılıkları nedeniyle Von der Goltz'tan isteği doğrultusunda Osmanlı Ordusundan resmen ayrıldığını belirten Venezuelalı subay, İstanbul'a gitmek üzere Samarra trenine binmiştir. Ancak Nogales'in anılarında Genelkurmay Nogales'in ayrılmasını istemediği, Von Bronsart Paşa'nın Nogales için ayarladığı görüşme neticesinde Enver Paşa onu ayrılmaması konusunda ikna ettiği bilgileri yer almaktadır.

⁹⁸ Nweihed, *The World of Venezuelan Nogales Bey/ Venezuelalı Nogales Beyin Dünyası*, 93.

⁹⁹ Görgülü, 112.

¹⁰⁰ Kaymakam Hakkı (İsmail Hakkı Akoğuz- 1903-1978); Ermeni isyanı sırasında doğu cephesinde görev yapmış, Orgeneral rütbesine kadar yükselmiş, 1950 yılında emekli olmuştur. Atatürk'ün 24 Mayıs 1938 günü Adana'yı ziyareti sırasında Tümen Komutanıydı.

¹⁰¹ De Nogales, *Vier Jahre Unter dem Halbmond*, 1925.

¹⁰² Kaymakam Hakkı, *Hilal Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap* (İstanbul: Askeri Matbaa, 1931), 2.

¹⁰³ Age, 57.

¹⁰⁴ Nweihed, *The World of Venezuelan Nogales Bey/ Venezuelalı Nogales Beyin Dünyası*, 92-104.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Yıl 1916 yılıdır. Kendi ifadesine göre, Nogales'in görevlendirileceği yer Filistin ve Ürdün Irmağının doğu kıyısıdır. Cemal Paşa'nın komuta ettiği 4. Orduya Ramle'nin askeri yöneticisi olarak atanan Nogales'in görevi özünde idari bir görevdir. Bu görevden sonra Kudüs'teki Kamu Güvenliği ve Müfettişliği, Beytullahim'deki Onikinci Piyade Alayı Komutanı Binbaşı Kiehl'in kamu sağlığının korunması gibi idari işlerde yardımcılığını yapmış, antik Galaad'taki en büyük Müslüman Hristiyan kasabası olan Es-Salt Garnizonunun komutasını üstlenmiş, 1917 yılı başlarında Gazze'yi güçlendirmek üzere Güney cephesine gönderilmiş, burada Gazze ve Sina'da görev almıştır. 1. ve 2. Gazze savaşlarında oldukça yararlılık gösterdiğini ifade eden Nogales'e, kendi ifadesine göre 3. Gazze savaşında Mıntika Komutanı ve Mısır Sina Valisi görevleri verilmiş, bu savaşın İngilizlerin lehinde devam etmesi üzerine Ürdün'de bulunan Bir-Üsseba'ya (Birüssebi) dönmesi emrini almıştır. Buradan izinli olarak İstanbul'da bir süre geçiren Nogales Diyarbakır, Muş ve Palu arasında sürdürdüğü İkinci Ordu Süvari Müfettişliğinin ardından Suriye ve Filistin'e giderek arkadaşlarını görme imkânı bulmuş, Aralık 1917'de İngilizlerin Kudüs'e girerek 3. Gazze Savaşını kazandığını bu askeri ziyaretinde öğrenmiştir.¹⁰⁵

Genç subayın Osmanlı Ordusu'nda en uzun süreli görev yaptığı cephe Sina-Filistin cephesidir. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın dönüm noktalarından olan Gazze muharebelerinden etkin rolü bulunan 3. Süvari Tümenindeki görevi sırasında yaşadığı olayları, belgesel tadında detaylı anlatmaktadır. Bu anlatıların resmi kaynaklarla yapılan mukayesesinde, yazdıklarının büyük kısmının tarihi gerçekliklere paralel olduğu anlaşılmaktadır.

1913-1919 yılları arasında Kudüs'te İspanyol Konsolosu olarak görev yapan ve soylu bir aileden geldiği için Conde de Ballobar olarak tanınan Antonio de la Cierva y Lewita'nın (1885-1971) ölümünden sonra basılan günlüğünde İspanyol Konsolosu, Nogales ile tanıştığını ve oldukça ilginç bulduğu bu şahsın kendisini hayrete düşürdüğünü ifade eder. Bu günlükte yer alan Venezuelalı subayla ilgili bilgiler oldukça ilginçtir:

"18 Kasım 1915; Dün öğleden sonra Konsolosluga kendisini Rafael de Nogales Méndez(Venezuela) olarak tanıtan bir adam geldi, İspanyol kökenli bir Yahudi olabileceği düşüncesiyle onunla görüştüğümde, bu kişinin Türk Ordusunda görevli bir yüzbaşı, İspanyol Gönüllü Seyyar Birliğinin eski bir subayı ve Türkiye'deki Alman askeri misyonunun bir üyesi olduğunu duymak beni oldukça şaşırttı. Venezuelalı Kafkasya'dan gelen birine hiç benzemiyordu. Tüm belirtiler onun fatihlerin ve maceraperestlerin saygın bir mirasçısı olduğunu gösteriyordu. Hele Türklerin Van bölgesinde çok sayıda Ermeni'yi öldürdüğünü söylediğinde hayretim azalmadı. Nogales orada Kazım Paşa'nın komutasında kurmay başkanıydı ve operasyonlarda görev yapan yegâne Avrupalı idi. Kendisinin Barselona *Vanguard* ve birçok Amerikan gazetesinin muhabiri olduğunu söylüyor. Onu tekrar görmeyi ve onun Türk Ordusundaki rolünü de kullanarak kendi hesabıma hikâyesini daha uzun dinlemeyi planlıyorum."

"24 Kasım 1915; İki gün önce büyük Nogales ile birlikte öğle yemeği yedik. Bana Cemal Paşa'nın aşırı sert (bundan eminim) olduğunu ve Enver Paşa ile arasının iyi olmadığını söyledi. İşte bu nedenle ihtimal az olsa da, Enver Paşanın Almancılığına karşın Fransız lehine dönerek bizi şaşırtacağından korkuyoruz. Verdiği bilgiler çok tehlikeli olabileceğinden bu konuda konuşmaya devam etmedi."

"... Nogales'e göre Ermeniler mavzer tabancalarla, bombalarla ve iyi tüfeklerle silahlanıyorlar, silahlı bir millet oluşturuyorlar. Yağmalamak ve yakmak her gün olağan şeyler. Geride hemen hemen hiç bir sağlam ev kalmadı, zira Ermeniler Kürtlerin mal ve mülklerini ve daha önce Ermenilere ait olanları yaktılar. (...) "

"9 Aralık 1915; ... Düünden önceki gün Nogales Bey bağlı olduğu Alman General Von der Goltz Paşa tarafından çağırıldığı için Bağdat'a gitti. Orada durum, gazetelerde söylenenler değerlendirildiğinde ve Şam, oldukça vahim olmalı; (doğal olarak, İngilizlerin yenildiğini söylüyorlar.) " ¹⁰⁶

Conde de Ballobar'ın hatıratı I. Dünya Savaşı'nda Sina-Filistin cephesi, Kudüs ve çevresinde yaşananlara dair önemli bir tarihi belge niteliğindedir. Nogales'in 1998 Küba Savaşı'nda İspanyol Ordusunun bir subayı olarak kendisine layık görülen madalyalar hakkında 4 Ekim 1916

¹⁰⁵ Age, 107-125.

¹⁰⁶ Conde de Ballobar (Antonio de la Cierva y Lewita), 80-82.

tarihli bir mektupla İspanyol makamlarına başvurduğu ve bu belgelerin Kutlu tarafından yayımlandığı yukarıda belirtilmişti. Venezuelalının bu başvuruyu gönderdiği tarih ile İspanyol Konsolosu'yla görüşme tarihlerinin birbirine yakın olması bu başvurunun Kudüs'teki İspanyol Konsolosluğu aracılığıyla yapıldığını işaret etmektedir.

Nogales'in Van Hastanesinde gönüllü hemşire olarak çalışan Kuzey Amerikalı Grisell M. McLaren ve Alman Martha Schwester ile 1 Mayıs 1915 tarihinde görüştüklerine dair anlatısına¹⁰⁷ yukarıda yer verilmişti. Grace H. Knapp, Van kuşatması sırasında Vali Cevdet Bey'in ricası üzerine Van Hastanesinde gönüllü hemşire olarak çalışan Grisell M. McLaren'in anılarına dayandığı kitabında; "Van Kuşatmasının 20 Nisan 1915 günü sabahın erken saatlerinde başladığını, her yönden gelen tüfek çatırtı sesleri ile eski şehirdeki Kaleden şehir surları içerisindeki evlere doğru ateşlenen top gümbürtülerini duyduklarını" ifade ederken gönüllü hemşirelerden McLaren, Nogales ile görüşmelerini şöyle anlatır:

" Van kuşatması sırasında bir Alman subayı olduğunu söyleyen bir beyle bir ya da iki kez görüştük. Hatırladığım kadarıyla, bir Türk yüzbaşısı üniforması giyiyordu. Bize Venezuelalı olduğunu, Alaska'da bulunduğunu, Batı ovalarımızda kovboy olduğunu söylemişti. Ayrıca Almanya'da okula gittiğini, Alman ordusunda bir görevi olduğunu ileri sürmüştü. Bir gün Hemşire Martha'ya bir not gönderdi, Martha notu alır almaz, " Bu işi çözdüm, o bir Alman subayı değil, hiçbir Alman ordumuzda görevli olduğunu bu şekilde yazmaz", dedi. Bize söylediği kadarıyla, şehir surlarına bombardımanı kendisinin yönettiğini, ancak bunun çok başarılı bir çalışma olmadığını öğrenmiştik. Top güllerinin evlerin kalın çamur duvarlarına onları yıkmadan saplandığını da eklemişti. Türkler için yaptıkları muazzamdı.

Bize ellerinde patlayıcı taşıyan adamların ağızlarında sigara ile nasıl gittiklerini anlattığında kendimizi gülmekten alıkoymadık. Kendi gülle ya da mühimmatları ile havaya uçan insanların parçalanmış cesetleri, olağan askerlerin taşımakla görevli oldukları maddelerin doğasını tam olarak anlamadıklarının kanıtıydı adeta. Yüzbaşı Nogales, kendisini bu şekilde tanıtmıştı, tesadüfen paralı asker olmuştu. Türklere Ermenileri yok etmek için yardımı ise, ona göre değişik bir tecrübe idi. Odada büyük bir ayna vardı. Her görüşme sonunda yüzbaşı el sıkışarak ve başını eğerek veda ediyordu. Sonra doğruluyor, gerçek bir Alman tarzıyla topuklarını birbirine vuruyor, aynadaki görüntüsünü selamlıyor, dönüyor ve tekrar baş selamı ile ayrılıyordu." ¹⁰⁸

Osmanlı Ordusu'nda Son Günler ve Dönüş

Nogales anılarında, 1918 yılı bahar aylarında İstanbul'a döndüğünü, iznini uzatıp Anadolu'yu gezdiğini, Ankara, Afyon ve Eskişehir üzerinden İzmir'i ziyaret ettiğini aktarır. İstanbul'a dönüşünde, üst düzey Kurmaylık kursuna, Havaçılık Akademisinde resmi gözlemci kursuna ve topçu kursuna katılmaya fırsat bulmuş, 1 Temmuz 1918'de Dolmabahçe Sarayı Muhafız Alayının 1. Mızraklı Süvari Alayına eğitmen ve komutan vekili olarak atanmıştır. Harbiye Nezaretinin Nogales'in Almanya'da birkaç ay geçirmesine izin vermesi üzerine 15 Eylül'de Berlin'e yerleşmiş, ancak Osmanlı Hükümetinin son günlerini yaşadığını bildiğinden 31 Ekim'de İstanbul'a dönmüş, gelişmeleri burada izlemiştir. Osmanlı Ordusundan terhis belgesinin tarihi 20/11/34'tür (20 Kasım 1918). Kendi ifadesine göre onursal kurmay yarbay rütbesine terfi ettirilen Nogales'e sekiz değişik madalya verilmiştir. Bunlardan altısı Osmanlı, biri Alman ve biri de İran'lı bir prensin hayatını kurtardığı için İran madalyasıdır.¹⁰⁹ Başvurulan askeri arşiv ve kurumlarda yapılan incelemede madalyalara dair herhangi bir kayda ulaşılamamıştır.

1919 yılı Nisan ayında vatanına gitmek üzere İspanya'ya giden bir gemi ile yola çıkan maceraperestin ilk amacı Osmanlı Ordusunda geçirdiği dört yılın hikâyesini yazmaktır. General Gomez Venezuela'da hala sıkı rejimine devam etmektedir ve vatanına dönebilmesi mümkün görülmemektedir. Nogales Osmanlı hikâyesini yazmak için çocukluğunun doğal çevresini andıran Kolombiya-Venezuela sınırının Kolombiya tarafında dağlık ve uzak bir kasaba olan Gramalote'ye

¹⁰⁷ De Nogales Méndez, *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, 105-106.

¹⁰⁸ Grace H. Knapp, *The Tragedy of Bitlis; Being Mainly the Narratives of Grisell M. McLaren and Myrtle O. Shane* (New York: Fleming H. Revell Company, 1919), 30-32.

¹⁰⁹ Nweihed, *The World of Venezuelan Nogales Bey/ Venezuelalı Nogales Beyin Dünyası*, 126.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

yerleşmiştir. El yazısı ile yazdığı eserini yayınlamak için ajanlar tarafından izlendiğini düşünerek heyecan dolu bir serüvenin ardından *La Editora Internacional* adlı yayınevinin Madrid ve Buenos Aires'in yanı sıra bir bürosunun bulunduğu Berlin'e ulaştırmayı başarmıştır. Bu yolculuğu sırasında New York'a gidebilmiş, 25 Şubat 1923'de "Venezuela'nın Nogales Bey'i" başlığı altında Osmanlı ordusu üniforması giyerken çekilmiş bir fotoğrafı ve T. R. Ybarra ile mülakatı¹¹⁰ New York Times'da yayınlanmıştır. 33 bölümü, 286 sık dizimli sayfa ve birçok fotoğraftan oluşan "*Cuatro Años Bajo la Media Luna* (Hilal Altında Dört Yıl)"¹¹¹ adlı kitap 1924 yılında yayınlandığında Venezuela'da Gomez hükümetince yasaklanmıştır. Kitabın Almanca çevirisi 1925'de, İspanyolca aslından İngilizce çevirisi ise 1926'da Muna Lee'nin çevirisiyle New York Yayınevi tarafından yayınlanmış, İspanyolca olan aslı Venezuela'da 1936'da Nogales'in gözetiminde ve 1991'de olmak üzere iki kez basılmıştır.¹¹²

Savaş Muhabiri ve Yazar Nogales

Nogales 1927 yılının Mart ayı sonlarında özellikle Nikaragua'da olmak üzere Orta Amerika'da olanlarla ilgilenmeye başlamıştır. Bu kez Nikaragua'yı kıyıdan kıyıya bir savaş muhabiri olarak dolaşacak, savaşı izleyecek ve izlediklerini aktaracaktır. Venezuelalı, Amerikan muz şirketleriyle birlikte hareket eden ve kendi vatandaşlarına kötü muamelede bulunan Nikaragua hükümetinin polis ve milislerinin bu muamelede Amerikan güçlerinden daha fazla sorumlu olduklarını iddia etmektedir. Hükümet karşıtı Meşrutiyet güçlerinin lideri Nikaragualı asi subay Augusto Cesar Sandino (1895-1934) ile tanışan Nogales ondan övgüyle söz eder, söylentilere göre Nogales Sandino'nun akıl hocasıdır. Venezuela'lı 19 Temmuz 1927'de New York Times'a "Nikaragua üzerine bir kitap yazmayı planladığını, Nikaragua'nın Sandino ve adamlarına sahip olduğu sürece elli bin Amerikan askerinin bile onu yenemeyeceğini" açıklamıştır. "*The Looting of Nicaragua* (Nikaragua'nın Yağmalanması)" adlı kitabı 1928 Şubatında satışa sunulduğunda bir şok etkisi yaratmıştır. Kitapta asi General Sandino'nun 1926-1928 tarihleri arasında anti-Amerikan mücadelesine yer verilmekte, ABD Hava Kuvvetlerinin Chinandega'yı bombalamasına ve Nogales'in dolar diplomasisi adını verdiği olgunun zararlarına dikkat çekilmektedir.¹¹³ Kitap Nogales'i 1930'lu yılların başında tanımış olan şair, gazeteci ve tercüman Ana Mercedes Perez tarafından İspanyolcaya çevrilmiş, "*Saqeo de Nicaragua* (Nikaragua'nın Yağmalanması)" adıyla yayınlanan metin 1975 ve 1981'de iki baskı yapmıştır.¹¹⁴

Nogales 1928 yılından sonra bir yazar ve konuşmacı olarak zamanının çoğunu Londra, Paris ve New York'ta geçirmiş, Ren bölgesinden San Francisco'ya uzanan bir çizgide seyahat etmiş, 1934 yılının sonlarına doğru Kaliforniya'ya taşınmıştır. Basında çıkan bazı yazılarında bir Latin Amerika Milletleri Cemiyeti oluşturma fikri üzerinde durmakta, hayatını gezgin bir sürgün olarak geçirmiştir. Düşmanı olan Venezuela Başkanı Gomez'in 1935 yılının sonlarında ölmesi üzerine 1936 yılı başlarında ülkesine dönen Nogales'in yaşamı artık sona ermek üzeredir. Bu son döneminde bir aydın, yazar ve konuşmacı olarak yaşamıştır.¹¹⁵

1932'de basılan "*Memoirs of A Soldier of Fortune* (Gönüllü Bir Askerin Hatıraları)" adlı kitabı, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de iki baskı yapmıştır. "*Memorias* (Hatıralar)" kitabı İspanyolca konuşulan ülkelerde uzun yıllar sonra basılabilmiş, Ana Mercedes Perez 1960'da kitabı orijinaline yakın bir şekilde İngilizceden İspanyolcaya çevirmiş, kitabın iki bölümü Venezuela'da çıkan *Elite* dergisinde 1961 yılında yayınlanmış, kitap halinde basımı ise ancak 1974

¹¹⁰ T. R. Ybarra, "Nogales Bey of Venezuela", *The New York Times Magazine*, 25 Şubat 1923, SM10.

¹¹¹ De Nogales Méndez, Rafael. *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, Buenos Aires: Editora Internacional, 1924.

¹¹² Nweihed, *The World of Venezuelan Nogales Bey/ Venezuelalı Nogales Beyin Dünyası*, 135-138.

¹¹³ Age, 147-149.

¹¹⁴ Age, 150.

¹¹⁵ Age, 156-168.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

yılında gerçekleşmiştir. 1991 basımına Mercedes, Nogales'in çok detaylı bir biyografisini içeren önsözü eklemiştir.

Yazarın dördüncü ve son kitabı "*Silk Hat and Spurs* (İpek Şapka ve Mahmuzlar)" genel olarak gençlik anılarına yer verirken macera okuruna hitap eden bir üslupla kaleme alınmıştır. Nogales'in mirasla elde ettiği servetiyle Avrupa'da eğlence ve macera arayışı, Paris'te Montalvo markiziyle yaşadığı düello, İsviçre'de bir rehberle donma tehlikesi atlatması gibi sayısız macerası yer alır eserde.¹¹⁶

Bu eserin önsözünün I. Dünya Savaşı'nda Filistin cephesinde İngiliz Kuvvetlerinin komutanı olan Mareşal Edmond Allenby (1861-1936) tarafından yazılması son derece ilginçtir. Allenby 1917 yılında Osmanlı-Alman birliklerini yenerek Kudüs, Şam ve Halep'i alarak savaşın seyrini değiştirmişti. 1934 yılında Allenby'nin bu önsözü ve Nogales birlikte Avustralya gazetelerine de haber olurlar. Haberde Venezuelalı yazarın yeni eseri tanıtılırken, Halep'e nakledilmekte olan İngiliz esir subaylara yardımına da vurgu yapılmaktadır.¹¹⁷ Mareşal 2 Eylül 1933'de yazdığı önsözünde Nogales'i "cesur bir düşman, şu an güvenilir bir dost" olarak tanımlarken "hayatı keyifli bir macera olarak gören yazarın, kaderiyle cesurca kumar oynadığını ve kazandığını" yazar ve şu dilekle noktayı koyar, "...Şansın hep yaver gitsin!"¹¹⁸

Nweihed Nogales'in "*Zobeida: La Perla de Oriente* (Doğunun İncisi)" adlı bir oryantal roman yazdığını ileri sürmekte, ancak bu romanı ne zaman ve nerede yazdığının bilinmediğini ifade etmektedir. Nogales 1936'da Caracas'a son dönüşünde *Elite* dergisinin örnek olarak bir bölüm yayınlamasına izin vermiştir. Bölümden anlaşıldığına göre romanın Ürdün'deki antik Petra kentinde bulunan Nebati anıtları çevresinde geçtiği anlaşılmaktadır. Bu romanın el yazmaları Nogales'in ölümünden sonra kaybolmuştur.¹¹⁹

Nogales ülkesine döndüğünde altmış yaşına basmak üzeredir, kendisi gibi pek çok sürgün General Lopez Contreras hükümetine katılarak yaşamlarına yeni bir yön vermek istemektedir. Nogales ailesinin mülklerine el konulduğu veya satıldığı için beş parasızdır. Başkan Contreras ile işbirliği yapmak istemekte; ordu, iletişim, dış politika, petrol endüstrisi, bir Latin Amerika Milletleri Cemiyeti oluşturma ve Venezuela Ulusal Muhafızları isimli askeri bir birliğin kuruluşu konularında çağrıda bulunmaktadır. Bu açıklamalarının başkanın ona önemli bir makam vermesine yeteceğini düşünse de istediği gibi olmaz. Paraguana yarımadasının ucunda bulunan ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ham petrol taşıyan tankerlerin yüklendiği bir petrol terminalinde Gümrük Müdürü olarak görevlendirilir. 1936 yılı Mayıs ve Kasım ayları arasında bulunduğu kısa süreli bu görevden istifa ederek Caracas'a döner.¹²⁰

Yaşamının Son Günleri

1937 yılı başlarında Nogales Devlet Başkanıyla tanıştırılmış, farklı ülkelerin ulusal güvenlik teşkilatlarını araştırma ve karşılaştırma görevine getirilmiştir. Bu araştırma neticesinde Venezuela'da uygulanması uygun görülecek bir güvenlik sistemine geçilecektir. Bu görevi kapsamında Panama, Küba, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da araştırma yapacaktır. Ancak Panama'da boğaz iltihabına yakalanarak aniden hastaneye kaldırılmış, 10 Temmuz 1937'de vefat

¹¹⁶ Lino Novas Calvo, "Rafael de Nogales Mendez", Madrid: Revista de Occidente, No: 130, İçinde: Nogales Mendez: Visto Por Propios y Extranos (Caracas: Fundacion General de Nogales Mendez, 2003), 54-61.

¹¹⁷ "De Nogales," *The Sydney Morning Herald* (NSW: 1842-1954) 13 Jan 1934: 15. <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/17039933> (ET:14.07.2013).

¹¹⁸ Edmond Allenby, "Preface (Önsöz) to *Silk Hat and Spurs* by Rafael de Nogales Méndez, London: Wright & Brown, 1934. İçinde: Nogales Mendez: Visto Por Propios y Extranos, Caracas: Fundacion General de Nogales Mendez, 2003, s.52.

¹¹⁹ Nweihed, *The World of Venezuelan Nogales Bey/ Venezuelalı Nogales Beyin Dünyası*, 160.

¹²⁰ Age, 168-169.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

etmiştir. Venezuela'nın Panama Büyükelçiliğince yerine getirilen işlemler neticesinde naaşı gemi ile gönderildiği Venezuela'ya 24 Temmuz 1937'de ulaşmasına rağmen ailesine ve hükümete haber verilmediğinden ancak bir hafta sonra bir gazetecinin bu olayı haber yapması ile vefatı ülkede öğrenilmiştir. 2 Ağustos 1937'de bir arkadaşının aile mezarlığına defnedilmiş, 1975 yılında buradan çıkarılarak Venezuela Ordusunun askeri anıt mezarına defnedilmiştir.¹²¹

Pérez, böylesine meşhur ve değerli bir şahsiyetin vefatında düştüğü bu hazin durumu eleştirirken, Panama'da kaldığı otel odasında bulunan şahsi eşyalarının ülkesi için kendini feda eden bu romantik Don Kişot'un sefaletini yansıttığına dikkat çekmiştir: "bir büyük, bir küçük valiz, içinde dikkat çekici tek eşyanın bir melon şapka olduğu eski elbise çantası (hurç), Alaska'daki madencilik günlerinden kalma bir altın saat, silahının yerini alan eski bir daktilo, cesedinin tahniti ve cenaze masrafları için kullanılan New York Chase National Bank tarafından düzenlenen 1615 dolarlık bir çek."¹²²

Sonuç Yerine

Görüldüğü gibi varlık içinde yüzmesine rağmen bir dünya vatandaşı ve bir gezgin şövalye olarak ideallerinin peşinde koştuğunu ileri süren maceraperest, bir bakıma 20. yüzyılın Don Kişot'udur. Gerek yaşamında gerekse ölümünde vatanında hak ettiği şekilde değerlendirilmemiştir. Bu gizemli şahsiyetin eserlerindeki anlatılarda askerlik bilgisi ile birlikte edebi ve kültürel birikiminin de etkisiyle görev yaptığı ve gezdiği bölgelerin tarihi, toplumu, kültürü ve arkeolojik kalıntıları üzerine yazdıklarıyla okura macera, belgesel ve roman tadında izler bırakmakta, heyecan vermektedir. Eserlerinde gerçeklikler olduğu kadar tutarsız ve çelişkili ifadelerin yer alması, içinde bulunduğu ruh hali ve eksik bilgiden kaynaklanabilir. Yukarıda bazı anlatılarda iletildiği üzere görüştüğü yabancılara Ermeni olaylarını anlatması bir Hristiyan olarak ikilem içerisinde olduğu ve vicdanen rahatsız olduğu izlenimi uyandırmaktadır.

Allenby'nin sözleriyle "kaderiyle cesurca kumar oynayıp kazanan" bir gezgin şövalye ve bir maceraperest görünümünün altında farklı bir Nogales vardı. Yaşamı boyunca vatan sevgisi, vatanına duyduğu özlem ve özgürlük tutkusuyla sürgünde yaşadı. Bir ailesi olmadı ve o yıllarda diktatörlerce yönetilen vatanı için gerçekleştirmek istediği ideallere ulaşamadı. Belki de yanlış bir zamanda doğmuş ve yaşamıştı. Askerlik mesleğine olan aşkı ve maceraperestliği uğruna tüm dünyayı dolaştı, yaşamı alaya aldı ve tehlikeyle iç içe yaşadı. Pérez "Hiç bir Venezuelalı General Nogales kadar tehlikeli bir şekilde yaşamamıştır,"¹²³ derken bir anlamda Nogales'in yaşamını tek kelime ile özetlemekte ve onu ulaşmak istediği mertebeye yükseltmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız bir ülkenin yegâne subayı olan Osmanlı Ordusunun Nogales Bey'i, general rütbesine ulaşmasa da ardında bıraktığı kitapları ile ölümsüzlüğü yakalamayı başarmış, bir o kadar da aydınlanmayı bekleyen giz bırakmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

ATASE Arşivi: No: 4-3671, Dolap No: 231, Göz No: 2, Klasör No: 2820, Dosya No: A-69, Fihrist No: 3-41) Belge No: 2003. İçinde: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 34, Sayı 85 (Ekim 1985): 39-41.

¹²¹ Age, 169.

¹²² Ana Mercedes Pérez, "Prologo (Önsöz)", s.5-25.

¹²³ Agö, 5-25.

ATASE Arşivi; No:4/3671, Kls.2950, H-13, F.1-106, H-13, F.1-109 (İçinde: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı*, Cilt 1 (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 592.

British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. XI: The Outbreak of War: Foreign Office Documents June 28th-August 4th, 1914, Document Numbers 651-677; No. 653, "Sir H. Bax-Ironside to Sir Arthur Nicolson. Private. Sofia," July 29, 1914, London: His Majesty's Stationery Office, 1926. <http://net.lib.byu.edu/estu/wwi/1914m/gooch/651-677.htm> (ET: 22.06.2013).

Kitaplar ve Makaleler

ALLENBY, Edmond. "Preface to Silk Hat and Spurs by Rafael de Nogales Méndez, London: Wright & Brown, 1934. İçinde: *Nogales Mendez: Visto Por Propios y Extranos*, Caracas: Fundacion General de Nogales Mendez, 2003.

BALKAYA, İhsan Sabri. *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*. Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

BARON KRESS von Kressenstein. (Von Kress). *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, Çeviren Mazhar Besim Özalpsan, İstanbul: Askeri Matbaa, 1943.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi IV. Cilt 1. Kısım, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı Cilt 1, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.

BOTARO, Miguel Salvador Ocanto. *Un Venezolano Singular*, op, cit, s.85-86. (Aktaran: De Aldana, Jasmina Jäckel, "¿Del Aventurero Trotamundos al Héroe Nacional Venezolano?", *Estudios de Asia y África*, Enero-Abril, año/vol. XXXV, número 001. El Colegio de México Distrito Federal, México, s.101-130.)

CALVO, Lino Novas. "Rafael de Nogales Mendez", Madrid: *Revista de Occidente*, No: 130 (İçinde: *Nogales Mendez: Visto Por Propios y Extranos*, Caracas: Fundacion General de Nogales Mendez, 2003, s. 54-61.)

CH'EN Jerome, *Yuan Shih-Ka'i (1859-1916)*, London: George Allen&Unwin Ltd, 1961.

CONTRERAS, Luis Hernandez. "Rafael de Nogales Mendez (1877-1937): Cronologia, *Nogales Mendez: Visto Por Propios y Extranos*, Caracas: Fundacion General de Nogales Mendez, 2003.

DE ALDANA, Jasmina Jäckel. "¿Del Aventurero Trotamundos al Héroe Nacional Venezolano?", *Estudios de Asia y África*, Enero-Abril, año/vol. XXXV, número 001. El Colegio de México Distrito Federal, México, s.101-130.

DE BALLOBAR, Conde (Antonio de la Cierva y Lewita). *Jerusalem in World War I: The Palestine Diary of a European Diplomat*, Ed. Eduardo Manzano Moreno and Roberto Mazza, London: I.B.Tauris&Co Ltd., 2010.

DE NOGALES Méndez, Rafael. *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, Buenos Aires: Editora Internacional, 1924.

DE NOGALES, Rafael. *Vier Jahre Unter dem Halbmond*, Berlin: Berlag von Reimar Robbing, 1925.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- DE NOGALES, Rafael. *Four Years Beneath the Crescent*, Translated from the Spanish by Muna Lee, New York, London: Charles Scribner's Sons, 1926.
- DE NOGALES, General Rafael. *Memoirs of A Soldier of Fortune*, New York: Harrison Smith Inc., 1932.
- DE NOGALES MÉNDEZ, Rafael. *Memorias*, Tomo I. Caracas: Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, Traducción y Prólogo Ana Mercedes Pérez, 1991.
- DE NOGALES MÉNDEZ, Rafael. *Memorias*, Tomo II. Caracas: Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, Traducción y Prólogo Ana Mercedes Pérez, 1991.
- DE NOGALES MÉNDEZ, Rafael. *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, Caracas: Fundación Editorial el Perro y la Rana, Prólogo: Kaldone G. Nweihed, 2006.
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 34, Sayı 85 (Ekim 1985): 39-41.
- GÖRGÜLÜ, İsmet. *On Yıllık Harbin Kadrosu (1921-1922) Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- GRAHAM, R.B. Cunninghame. "Preface to *Memoirs of A Soldier of Fortune*" by General Rafael de Nogales, New York: Harrison Smith, Inc., 1932.
- KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi 1908-1918 Cilt 9*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Kaymakam Hakkı. *Hilal Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap*, Askeri Matbaa, 1931.
- KNAPP, Grace H. *The Tragedy of Bitlis; Being Mainly the Narratives of Grisell M. McLaren and Myrtle O. Shane*, New York: Fleming H. Revell Company, 1919.
- KOCATÜRK, Utkan. *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara: AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1999.
- KUTLU, Mehmet Necati. "Yeni Bilgiler Işığında Rafael de Nogales Méndez", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, Sayı 16, 2004, s. 191-213.
- KUTLU, Mehmet Necati. "Osmanlı Hilalinin Altında Bir Venezuelalı ve Anlatılarında Yer Alan 1915 Yılı Olayları Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 46: 2 (2006): 163-179.
- NWEİHED, Kaldone G. "Visión y Concepto de América Latina en el Pensamiento y la Acción de Nogales Méndez," *Nogales Mendez: Visto Por Propios y Extranos*, Caracas: Fundacion General de Nogales Mendez, 2003.
- NWEİHED, Kaldone G. *The World of Venezuelan Nogales Bey/ Venezuelalı Nogales Bey'in Dünyası*, Ankara: Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları, 2005.
- Osmanlı Ordu Teşkilatı*, Ankara: MSB Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- PARRA-ARANGUREN, Gonzalo, " Analisis Historico De Los Efectos Automaticos Del Matrimonio Sobre La Nacionalidad De La Mujer Casada En Venezuela (1821-1947)", *Separata de la Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Católica Andrés Bello*, Nos. 29 y 30, Caracas:1982.
- PÉREZ, Ana Mercedes. "Prologo (Önsöz) de *Memorias*" por Rafael de Nogales Méndez", Tomo I, Caracas: Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, 1991, 5- 25.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914), Ankara: Genelkurmay Yayınları, 2007.

SORGUN, Taylan. *İttihak ve Terakki'den Cumhuriyete: Halil Paşa, Bitmeyen Savaş*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2003.

The Belgian Monarchy. Brussels: Printing House Defense, 2010. http://www.belgium.be/en/binaries/280410_monarchie_EN_tcm115-103847.pdf (ET: 19.06.2013).

VON SANDERS, Liman. *Türkiye'de Beş Yıl*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.

YBARRA, T.R, "Nogales Bey of Venezuela" *The New York Times Magazine*, 25 Şubat 1923, s. SM10.

YILMAZ, Faruk. *İmparatorluk Döneminde Türk Alman İlişkileri: Goltz Paşa'nın Hatıratı*, Ankara: Berikan Yayınları, 2004.

Resmi Gazeteler

Gaceta Oficial de los Estados Unidos de Venezuela, N°. 24063 de fecha 13/02/1953. <http://www.pgr.gob.ve/dmdocuments/1953/24063.pdf> (ET: 11.06.2013).

Gaceta Oficial de la Republica de Venezuela, N°. 26122 de fecha 26/11/1959.

Gaceta Oficial de la Republica de Venezuela, N°. 26688 de fecha 26/10/1961. <http://www.pgr.gob.ve/dmdocuments/1961/26688.pdf> (ET: 11.06.2013).

Sumario de la Gaceta Oficial N°. 25728 de fecha 08/08/1958, Ministerio de Minas e Hidrocarburos- MMH.

Sumario de la Gaceta Oficial N°. 26579 de fecha 15/06/1961, Ministerio de Minas e Hidrocarburos - MMH.

Gazeteler

"A Quarrel At Sofia," *The Argus* (Melbourne, Vic. : 1848 - 1956), 13 Oct 1915: 9. <http://nla.gov.au/nla.news-article1570486> (ET: 26.02.2013).

"De Nogales," *The Sydney Morning Herald* (NSW: 1842-1954) 13 Jan 1934: 15. <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/17039933> (ET:14.07.2013).

RUHL, Arthur. "A d'Artagnan of Today", Review of *Memoirs of A Soldier of Fortune* by General Rafael de Nogales, *The Saturday Review*, February 13, 1932, 518. <http://www.unz.org/Pub/SaturdayRev-1932feb13-00518a02?View=PDF> (ET:11.06.2013).

"The Campaign Against Serbia," *The Advertiser* (Adelaide, SA : 1889 - 1931) 13 Oct 1915: 9. <http://nla.gov.au/nla.news-article5483660> (ET: 26.02.2013).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

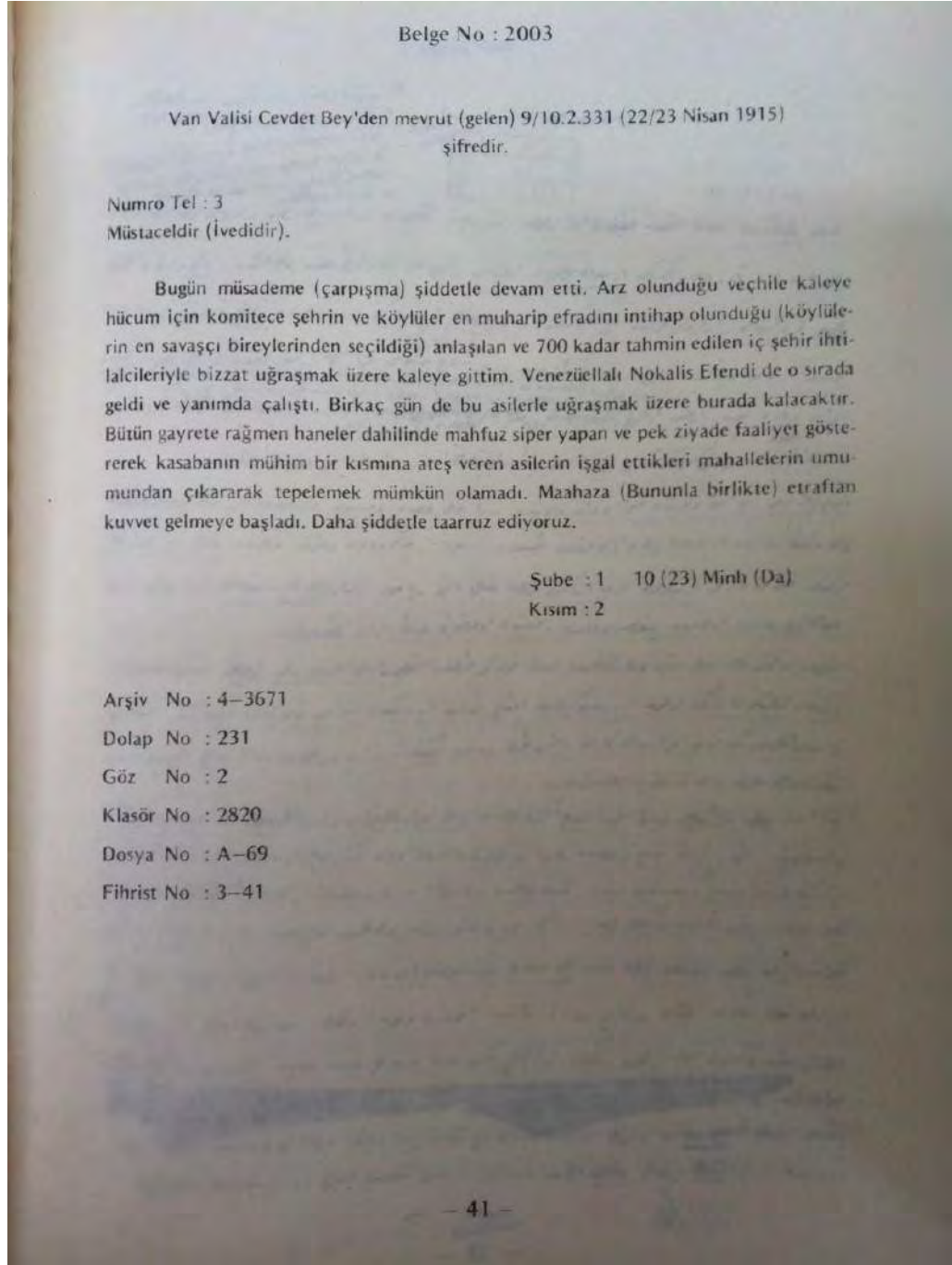
Belge.1: Nogales'in Osmanlı Ordusunda gönüllü subay olarak tamamladığı görevi hitamında verilen 20.11.1334 (1918) tarihli terhis belgesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Belge.2: Van Valisi Cevdet Bey'in 22/23 Nisan 1915 tarihli şifreli telgrafı.

Belge.3: Venezuela Resmi Gazetesinin 13 Şubat 1953 tarihli nüshasında; Ana Maria Inchauspe de Westerholt'un Venezuela Milli Savaş Tazminatları Mahkemesine, 2. Dünya Savaşındaki kayıpları nezdinde yaptığı tazminat başvurusu.

176.118	GACETA OFICIAL DE LOS ESTADOS UNIDOS DE VENEZUELA
certificación de la Casa Cambray Freres de París que contiene una lista detallada de todos los muebles y demás efectos recibidos por ella para ser embalados y expedidos a Venezuela. Esta certificación está legalizada por el Ministro de Venezuela en Francia; b) El testimonio del Dr. Eduardo Marturet, Consejero de la Legación de Venezuela en Francia, en el cual expone que le consta que días después de la salida del reclamante de París, la Casa Cambray Freres envió al Puerto de El Havre, por ferrocarril, todo el mueblaje y efectos personales del postulante, para ser embarcados para Venezuela; y que le consta igualmente que esos muebles no pudieron ser embarcados, por haber sido totalmente destruidos en el depósito en que se encontraban, como resultado de la guerra; c) Y las declaraciones del Ministro de Venezuela en Francia, Dr. Carlos Aristimuño Coll y del Agregado Civil de la Legación, quienes están conformes con los hechos expuestos por el reclamante.	Probable producción de la máquina, calculada a razón de Bs. 2.500,00 anuales . . . Bs. 12.000,00 Total Bs. 12.905,00
En relación con el segundo fundamento de la reclamación: Pérdida de parte del equipaje, por hurto o sustracción de objetos en el Puerto de Génova, corren en autos los siguientes elementos de prueba: a) Testimonio del señor Rafael Gallegos Medina, del cual aparece que el vapor italiano "Augustus", en que iba a embarcarse el postulante con su familia y equipaje, no pudo salir de Italia por causas de la guerra; b) Recibo del señor Eugenio Palacios Coll, por reembolso de los gastos que hizo por cuenta del postulante para trasladar de Génova a Barcelona de España en el mes de diciembre de 1941 el equipaje que dejó abandonado en el Puerto de Génova.	El Tribunal estima comprobadas las dos primeras partidas montantes a la cantidad de Bs. 405,00, con la factura de la casa despachadora de la maquinaria pedida, el certificado de seguro y la carta por la cual se les avisa a los reclamantes el pedido hecho y el abono a cuenta del precio; en cuanto al reclamo por Bs. 12.500,00 por la probable producción de la maquinaria importada, calculada a razón de Bs. 2.500,00 anuales, el Tribunal acoge la observación de la Comisión Sustanciadora en el sentido de que ese reclamo sólo trata de suposiciones de ganancias, o sean ventajas hipotéticas, y el Decreto N° 176 no contempla los casos de simples suposiciones o esperanzas. Por tanto, se admite esta reclamación hasta por la cantidad de CUATROCIENTOS CINCO BOLIVARES (Bs. 405,00).
Existen también en autos las declaraciones rendidas por el Dr. Miguel Eduardo Berrisbeitia y del Dr. Juan de Mata Guzmán Blanco, para comprobar el valor del mobiliario destruido en El Havre. El primero de los nombrados expone que, estando en París para aquella época, visitaba con frecuencia el apartamento ocupado por el postulante y su familia y pudo apreciar que los muebles eran lujosos, como correspondía al cargo diplomático que desempeñaba el reclamante. El segundo manifiesta que acompañó a la señora del postulante, debido a la amistad que tenía con ella, a la compra de esos muebles y pudo apreciar su valor de cuarenta a cincuenta mil bolívares.	XIV RECLAMACION DE LA SEÑORA ANA MARIA INCHAUSPE DE WESTERHOLT La demandante formuló su reclamación ante la Comisión Sustanciadora de Reclamaciones de Guerra en los términos siguientes: Vine a Venezuela en febrero de 1939 poco después de la muerte de mi hermano, el General venezolano Rafael de Nogales Méndez, en asuntos relativos a su herencia y en otros negocios, cuando me sorprendió la II Guerra Mundial, sin ninguna clase de recursos en Venezuela. Durante estos últimos siete años me he encontrado sin ninguna clase de medios para mi subsistencia debido a que el Gobierno Alemán no dejó que se me girara la renta de mi propiedad denominada "Vhen" situada en Rhenania, la cual fué comprada en el año 1926 y cuyo Título de Propiedad se encuentra debidamente inscrito en el Consejo de Provincia de "Landratsamt" de Ahrweiler, en Rhenania, reservándome en este reclamo todos los derechos y acciones que me corresponden por las pérdidas y daños ocasionados a mí y a mi aludida propiedad, los cuales no reclamo en este caso, por no conocer los datos exactos hasta este momento. La expositor agrega luego una lista detallada, según la cual distintas personas de esta ciudad le facilitaron en préstamos a interés, a la tasa del 9% anual sumas de dinero que montan a la cantidad de CIENTO Y SIETE MIL NUEVE BOLIVARES CON SETENTA Y CINCO CENTIMOS (Bs. 57.009,75). También reclama cantidades por pagos de servicios que le han prestado profesionales, abogados y médicos, por un total de NOVENTA Y CINCO MIL BOLIVARES (Bs. 95.000,00) y además, doscientos mil bolívares, por daños morales, "y por no haber podido realizar los negocios que tenía pensando", todo lo cual hace un total de TRESCIENTOS CINCUENTA Y DOS MIL NUEVE BOLIVARES CON SETENTA Y CINCO CENTIMOS (Bs. 352.009,75).
El Tribunal estima suficientemente comprobados la pérdida del mobiliario y su valor con los recaudos probatorios que se dejan analizados; y acoge la reclamación presentada por el Procurador General de la Nación por este respecto hasta por la cantidad de CUARENTA Y TRES MIL SETECIENTOS BOLIVARES (Bs. 43.700,00). En cuanto a la pérdida de parte del equipaje que le fué sustruido al postulante en el puerto de Génova, observa el Tribunal que, no obstante el parecer de la Comisión Sustanciadora de que, esa pérdida no podía considerarse ni siquiera como consecuencia indirecta de la guerra en general, de los recaudos analizados en relación con esta pérdida y de la carta del Dr. Gonzalo Carnevali, Embajador de Venezuela en Colombia, corriente al folio 3°, se desprende que la referida sustracción se debió a la prolongada y forzosa permanencia del equipaje en Génova causada por la guerra, por lo cual estiman los juzadores que esta pérdida debe ser también reparada. Por todas estas razones, el Tribunal decide acordar en su totalidad o sea en la cantidad de CINCUENTA MIL BOLIVARES (Bs. 50.000,00), la indemnización reclamada por el peticionario.	De autos consta que la postulante es venezolana de origen, casada con un alemán llamado el Conde Max de Westerholt y Gysenberg.
XIII RECLAMACION DE LUIS ALFONZO Y JULIO HUERTA Reclaman estos ciudadanos la pérdida de una maquinaria tipográfica que pidieron por órgano de los señores Wolf & Cia. a una firma alemana, concretando los daños y perjuicios así:	Existe en autos una declaración jurada ante un Notario de la ciudad de Bonn, rendida por el señor Clemente Abe, en la cual se expone de modo minucioso una lista de los daños sufridos por la finca "Vhen", situada en el Distrito Ahrweiler compuesta de un castillo de cerca de cuarenta hectáreas y cerca de sesenta hectáreas de bosque. Existe también otra declaración juramentada del señor Abogado Ulrich Von Loessel; y otra de Isabel Mevispen, y Suzanne Louis. Todas estas personas vivieron en el castillo de Vhen, propiedad de la reclamante y pudieron apreciar los daños causados por las tropas que se alojaron en él. También corre en autos una lista completa de los gastos causados por reparación del castillo de los daños causados por estragos de guerra y tropas de ocupación. Estos recaudos los aprecia el Tribunal como comprobatorios de los daños sufridos por la reclamante pero,
Entrega a cuenta de su precio Bs. 250,00 Flete " 155,00	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

como lo observa la Comisión Sustanciadora de Reclamaciones de Guerra, de los daños reclamados, sólo podrían considerarse como probados, los referentes a los deterioros sufridos por el castillo de Vhen y al no pago de la renta producida por la misma. En cuanto a las cantidades que la reclamante dice haber pedido en préstamo a diversas personas, fueron solicitadas libremente por la reclamante para atender a sus gastos en Venezuela a donde ella misma dice que vino en negocios particulares; y en consecuencia aquellas cantidades nada tienen que ver con la guerra. Lo mismo puede decirse respecto a la suma que adeuda por honorarios de abogados y médicos, por no tener dichas deudas ninguna relación con la guerra mundial.

Como por el hecho de su matrimonio con un alemán, la postulante no perdió su nacionalidad venezolana, ella tiene derecho a reclamar la parte que le corresponde en los daños sufridos por su propiedad de Vhen.

Para la fijación de estos daños observa el Tribunal: el único elemento de prueba que permite fijar el monto de esos daños es la declaración jurada del abogado Clemente Aba, quien después de un estudio minucioso llegó a estimarlos en la cantidad de OCHENTA Y TRES MIL OCHOCIENTOS SETENTA Y UN MARCOS alemanes; y atribuye a la reclamante título suficiente para hacer la reclamación total de esos daños. Ahora bien, fijado como ha sido en la reclamación el valor del marco a razón de 120 bolívares por cada cien marcos, dicha estimación arrojaría en bolívares, la cantidad de CIENTO MIL SEISCIENTOS CUARENTA Y CINCO BOLÍVARES CON OCHENTA CENTIMOS (Bs. 100.645,80). Pero como los bienes dañados pertenecen a la sociedad conyugal en la cual solamente uno de los cónyuges, la señora reclamante, es la venezolana y como tal la titular del derecho de reclamación, en el caso contemplado, conforme a las previsiones del artículo 23 del Decreto N° 176 arriba citado, la postulante sólo tiene derecho a ser indemnizada en la mitad del valor de los daños causados, o sea, la cantidad de CINCUENTA MIL TRESCIENTOS VEINTE Y DOS BOLÍVARES CON NOVENTA CENTIMOS (Bs. 50.322,90) y así lo declara el Tribunal.

XV

RECLAMACION DE J. ENRIQUE SARQUIS Y BERNARDO RUBINSTEIN

Los nombrados señores reclaman los daños y perjuicios sufridos con motivo de la adquisición de una maquinaria de tostar café que compraron y pagaron totalmente a la firma Kirsch & Mausser G. Heilbron, Alemania. La Procuraduría General de la Nación apoyó esta reclamación hasta el valor de los gastos que efectivamente se hicieron en relación con la maquinaria que los reclamantes pidieron a Alemania, o sea la cantidad de SIETE MIL DOSCIENTOS OCHENTA Y TRES BOLÍVARES CON SETENTA CENTIMOS (Bs. 7.283,70). Esta reclamación fue presentada ante la Comisión Sustanciadora de Reclamaciones de Guerra por la cantidad de SESENTA Y UN MIL DOSCIENTOS OCHENTA Y TRES BOLÍVARES CON SETENTA CENTIMOS (Bs. 61.283,70), incluyendo en esta suma la utilidad de que, según los demandantes, habían sido privados, como consecuencia inmediata de no haber llegado a sus manos la maquinaria pedida. La Comisión sólo admitió la reclamación por el valor de los gastos, y por esa misma suma fue introducida ante este Tribunal la demanda respectiva.

Los recabados producidos por los reclamantes comprueban que la firma vendedora recibió el valor de la maquinaria comprada como también que no llegó a mano de los compradores por motivo de la guerra, que ya habíase iniciado; y como en el caso concreto se trata de un pedido hecho por comerciantes venezolanos a una firma comercial de uno de los países agresores y cuyo pago, hecho por adelantado, fue a enriquecer dicha firma, sin llegar ésta a despachar los gastos pedidos, todo por causa de la guerra, la responsabilidad debe ser atribuida al Reich Alemán. Por tanto el Tribunal considera que, co-

mo en el caso de la reclamación del ciudadano Jesús Carmona, la que ahora se contempla es justa y procedente hasta por el valor de los gastos hechos por los reclamantes, en consecuencia admite dicha reclamación hasta por la cantidad de SIETE MIL DOSCIENTOS OCHENTA Y TRES BOLÍVARES (Bs. 7.283,00), en que fue apoyada por el Procurador General de la Nación. Así se declara.

XVI

RECLAMACION DE BARTOLOME ROJAS HERNANDEZ, ETANISLAA HERNANDEZ DE ROJAS, FELIPA ROJAS HERNANDEZ, GLICERIA ROJAS HERNANDEZ, WENCESLAO HERNANDEZ, ROSENDO HERNANDEZ, ESTILITA ROJAS HERNANDEZ, DE TORCAT, GREGORIO ROJAS HERNANDEZ é IFIGENIA MARTINEZ

Esta reclamación es sustentada por los señores Bartolomé Rojas Hernández, Etanislao Hernández de Rojas, quien actúa a la vez como representante de su menor hija Felipa Rojas Hernández y en el suyo propio, Glicería Rojas Hernández, Wenceslao Hernández, Rosendo Hernández, Estilita Rojas Hernández de Torcat, en su calidad de herederos de Juan Antonio Rojas, Nicolás Rojas, y Remigio Hernández; y Efigenia Martínez, en su calidad de heredera colateral de Francisco Martínez, quienes reclaman los daños materiales y morales que sufrieron como resultado del naufragio de la balandra "Alicia", de bandera venezolana, ocurrido el 18 de noviembre de 1943, en las proximidades de la Isla de Patos, en aguas venezolanas, al sur del Puerto de Cariaco. Según el reclamante, dicho naufragio fue causado por el choque con una mina marítima colocada por las fuerzas militares de los Estados Unidos de América, con el objeto de defender las costas del Caribe de la agresión del Eje, y él causó la pérdida de la nave y la muerte de los tripulantes Juan Antonio Rojas, propietario del buque; Nicolás Rojas Hernández, hijo legítimo del primero; Remigio Hernández, tío del anterior y cuñado del primero y de Francisco Martínez, quien viajaba como pasajero. Las cuatro víctimas, eran de nacionalidad venezolana, con domicilio en Margarita, Estado Nueva Esparta y marinos de profesión los tres primeros. Los reclamantes estiman en Bs. 200.000,00 los daños morales causados a los deudos que representan por la muerte de cada una de las víctimas del siniestro, o sea Bs. 800.000,00, en total y en Bs. 30.000,00 el valor de la balandra y del cargamento. Consideran los reclamantes que esos daños deben ser reparados de los bienes anteriores pertenecientes a los ciudadanos alemanes, por tratarse de un hecho ocurrido como consecuencia directa de la guerra desencadenada por dicho país y de la necesidad de defensa en que se vieron las naciones americanas a causa de la agresión del Reich Alemán.

Tanto en la contestación de la demanda como en sus Informes, el Defensor del Reich Alemán ha sostenido que esta reclamación no es procedente, porque los reclamantes han confesado que fue con una mina norteamericana con lo que chocó la balandra "Alicia" y la lancha "Cocinita", remolcada por dicha balandra; y que por ello no existe el vínculo indispensable para que los lamentables daños materiales y las pérdidas de vida resultantes del mencionado hecho, pueden ser reclamados al Reich Alemán y al Imperio del Japón, ya que al tenor del espíritu que prevalece en las normas contenidas en el artículo 1.185 del Código Civil y el 23 del Decreto N° 176, para que proceda cualquier reclamación de tal naturaleza es menester que exista no sólo el daño presumible causado sino que ese daño sea imputable a la parte a quien se reclama. Si la mina que ocasionó la tragedia de la balandra "Alicia" fue colocada por los norteamericanos y no por los alemanes o japoneses, no es posible sacar conclusión jurídica que establezca la imputabilidad por merced de la cual el Reich Alemán y el Imperio del Japón, demandados solidariamente, hayan de responder de los perjuicios causados. Concluye el Defensor que, no obstante que la reclamación le resulta profundamente respetable por

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Belge.3: Venezuela Resmi Gazetesinin 26.10.1961 tarihli nüshasında; Maden ve Hidrokarbon Bakanlığı alt bölümlerinde, Tachira eyaletinde bulunan yaklaşık 500 hektarlık alan üzerinde kurulu "El Corozo" adlı bakır madeni işletmesinin ruhsat iznine dair başvurunun Venezuela vatandaşı Ana Maria Inchauspe de Westerholt'un lehine sonuçlanarak onandığına dair karar özeti.

198.082

GACETA OFICIAL DE LA REPUBLICA DE VENEZUELA

del corriente año, en la cual solicita permiso para instalar y operar en Calle 6, Quinta Solmarilla, Nirgua, Estado Yaracuy, una estación de radioaficionados de Clase "A" Restringido; cumplidas como han sido las formalidades legales y visto el informe favorable de la Dirección de Telecomunicaciones, por disposición del ciudadano Presidente de la República, en conformidad con el artículo 34 del Reglamento de Radiocomunicaciones vigente, se concede por cinco años, a partir de la presente fecha, el permiso solicitado para instalar y operar la mencionada estación radioeléctrica, a la cual se le asigna el indicativo de llamada YV-3-GT; siendo entendido que el concesionario cumplirá estrictamente todas las disposiciones legales pertinentes.

Conforme a la Ley este permiso es revocable en todo tiempo a juicio del Ejecutivo Nacional.

Comuníquese y publíquese.

Por Delegación del Ministro de Comunicaciones,
Oscar Morales S.
Director General

República de Venezuela. — Ministerio de Comunicaciones.
— Dirección de Telecomunicaciones. — Número 1.210.—
Caracas, 30 de junio de 1961. — 152° y 103°

Resuelto:

Considerada la representación del ciudadano Alirio J. Infante M., dirigida a este Despacho con fecha 27 de junio del corriente año, en la cual solicita permiso para instalar y operar en la Avenida 6, N° 59, Nirgua, Estado Yaracuy, una estación de radioaficionados de Clase "A" Restringido; cumplidas como han sido las formalidades legales y visto el informe favorable de la Dirección de Telecomunicaciones, por disposición del ciudadano Presidente de la República, en conformidad con el artículo 34 del Reglamento de Radiocomunicaciones vigente, se concede por cinco años, a partir de la presente fecha, el permiso solicitado para instalar y operar la referida estación radioeléctrica, a la cual se le asigna el indicativo de llamada YV-3-GI; siendo entendido que el concesionario cumplirá estrictamente todas las disposiciones legales pertinentes.

Conforme a la Ley este permiso es revocable en todo tiempo a juicio del Ejecutivo Nacional.

Comuníquese y publíquese.

Por Delegación del Ministro de Comunicaciones,
Oscar Morales S.
Director General

República de Venezuela. — Ministerio de Comunicaciones.
— Dirección de Telecomunicaciones. — Número 1.211.—
Caracas, 30 de junio de 1961. — 152° y 103°

Resuelto:

Considerada la representación de la ciudadana Olga Aguilar de Infante, dirigida a este Despacho con fecha 27 de mayo del corriente año, en la cual solicita permiso para instalar y operar en Avenida 6, N° 59, Nirgua, Estado Yaracuy, una estación de radioaficionados de Clase "A" Restringido; cumplidas como han sido las formalidades legales y visto el informe favorable de la Dirección de Telecomunicaciones, por disposición del ciudadano Presidente de la República, en conformidad con el artículo 34 del Reglamento de Radiocomunicaciones, se concede por cinco años, a partir de esta misma fecha, el permiso solicitado para instalar y operar la referida estación radioeléctrica, a la cual se le asigna el indicativo de llamada YV-3-GN; siendo entendido que el concesionario cumplirá estrictamente todas las disposiciones legales pertinentes.

Conforme a la Ley este permiso es revocable en todo tiempo a juicio del Ejecutivo Nacional.

Comuníquese y publíquese.

Por Delegación del Ministro de Comunicaciones,
Oscar Morales S.
Director General

República de Venezuela. — Ministerio de Comunicaciones.
— Dirección de Telecomunicaciones. — Número 1.212.—
Caracas, 30 de junio de 1961. — 152° y 103°

Resuelto:

Considerada la representación del ciudadano Francisco A. Petrola J., dirigida a este Despacho con fecha 27 de junio del corriente año, en la cual solicita permiso para instalar y operar en la Avenida 4, N° 7, Nirgua, Estado Yaracuy, una estación de radioaficionados de Clase "A" Restringido; cumplidas como han sido las formalidades legales y visto el informe favorable de la Dirección de Telecomunicaciones, por disposición del ciudadano Presidente de la República, en conformidad con el artículo 34 del Reglamento de Radiocomunicaciones vigente, se concede por cinco años, a partir de la presente fecha, el permiso solicitado para instalar y operar la referida estación radioeléctrica, a la cual se le asigna el indicativo de llamada YV-8-GJ; siendo entendido que el concesionario cumplirá estrictamente todas las disposiciones legales pertinentes.

Conforme a la Ley este permiso es revocable en todo tiempo a juicio del Ejecutivo Nacional.

Comuníquese y publíquese.

Por Delegación del Ministro de Comunicaciones,
Oscar Morales S.
Director General

MINISTERIO DE MINAS E HIDROCARBUROS

Doctor Juan P. Pérez, Ministro de Minas e Hidrocarburos de la República de Venezuela, por cuanto la ciudadana Ana María Inchauspe de Westerholt, ha cumplido las formalidades requeridas por la Ley de Minas vigente, para obtener la adjudicación de la concesión de cobre de veta denominada "El Corozo", ubicada en el Municipio Seboruco, Distrito Jáuregui del Estado Táchira, constante de quinientas hectáreas, y cuyos linderos, según el plano correspondiente, levantado por el ingeniero Rodolfo Chata, son los siguientes: se toma como punto de referencia el vértice Noroeste de la concesión caducada denominada "La Josefina", de mineral de cobre, que es a su vez el botallón Noroeste de la presente concesión; desde dicho punto, se miden con rumbo Este franco, dos mil cuatrocientos veintidós metros y cuarenta y ocho centímetros, para fijar el vértice Noroeste; desde este punto, se miden con rumbo Sur franco dos mil sesenta y cuatro metros para fijar el vértice Sureste; desde este punto, se miden con rumbo Oeste franco, dos mil cuatrocientos veintidós metros y cuarenta y ocho centímetros, para fijar el vértice Suroeste y desde dicho punto se miden, con rumbo Norte franco, dos mil sesenta y cuatro metros para llegar al punto de partida, cerrando así el perímetro; por tanto, de acuerdo con la Resolución del propio Ministerio, Dirección de Minas, N° 298, de fecha 2 de junio del año en curso, publicada en la GACETA OFICIAL DE LA REPUBLICA DE VENEZUELA, número 26.579, y de conformidad con el artículo 147 de la Ley de Minas vigente, confiere a favor de la ciudadana Ana María Inchauspe de Westerholt, sus herederos o causahabientes,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

por un período de cincuenta años, y siempre que cumplan las disposiciones legales pertinentes, el derecho exclusivo de extraer el mineral indicado, dentro de los límites de la expresada concesión, y aprovecharlo una vez extraído, así como los demás derechos que determina la Ley. El presente título será protocolizado en la Oficina Subalterna de Registro correspondiente. Las dudas y controversias de cualquier naturaleza que puedan suscitarse sobre esta concesión y su explotación y que no puedan ser resueltas amigablemente por las partes contratantes, serán decididas por los Tribunales competentes de Venezuela, de conformidad con sus leyes, sin que por ningún motivo ni causa puedan ser origen de reclamaciones extranjeras. — Dado, firmado y sellado en el Ministerio de Minas e Hidrocarburos de la República de Venezuela, en Caracas, a los veinte y ocho días del mes de setiembre de mil novecientos sesenta y uno. — Años 152° de la Independencia y 103° de la Federación.

(L. S.)

JUAN P. PÉREZ.

DENUNCIO MINERO

Ciudadano Registrador Subalterno del Distrito Roscio.

Presente.

Yo, Ervin Andor Gombos Seres, mayor de edad, húngaro, geólogo, domiciliado en Maracaibo y aquí de tránsito, obrando en mi nombre y en representación del señor Francisco Tugues Saló, también mayor de edad, español, industrial domiciliado en Caracas, según consta del poder protocolizado en este Registro y el cual exhibo *ad effectum videndi*, de conformidad con el artículo 134 de la Ley de Minas, denuncio con el nombre "San Francisco N° 2", un yacimiento de oro y diamantes de aluvión, constante de 1,000 hectáreas de superficie, ubicado en jurisdicción del Municipio El Dorado, Distrito Roscio del Estado Bolívar, en terrenos baldíos y cuyos linderos son los siguientes: se toma como punto de referencia y de partida el botallón N° 1, ó ángulo Sureste de la concesión minera de oro de veta denominada "Mi Fortuna", cuyos linderos son determinados en la publicación de la GACETA OFICIAL N° 23.996, de fecha 22 de noviembre de 1950. Desde este punto, con rumbo Este franco, se miden 4.000 metros para fijar el botallón N° 1; desde aquí con rumbo Sur franco se miden 2.500 metros para fijar el botallón N° 2; desde aquí con rumbo Oeste franco se miden 4.000 metros para fijar el botallón N° 3 y desde aquí con rumbo Norte franco se miden 2.500 metros para llegar al punto de partida, quedando cerrado el perímetro rectangular del presente denuncia que no invade concesiones vigentes, ni concesiones caducas denunciables. Pido constancia de la presentación. — Guasipati, el catorce de abril de mil novecientos sesenta y uno.

Ervin Andor Gombos Seres.

República de Venezuela. — Oficina Subalterna de Registro del Distrito Roscio del Estado Bolívar. — Guasipati: veintidós de abril de mil novecientos sesenta y uno. — Años 152° y 103°

El anterior denuncia minero me fué presentado para su registro el día catorce de los corrientes a las 4 de la tarde, por el ciudadano Ervin Andor Gombos Seres, húngaro, mayor de edad, divorciado, geólogo, con Cédula de Identidad N° 61.643, domiciliado en Maracaibo, Estado Zulia y aquí de tránsito, quien actúa en su nombre y en representación de Francisco Tugues Saló, lo cual consta de poder debidamente registrado en esta Oficina con

fecha de ayer, bajo el N° 1, folios del 1 al 2 del Protocolo Tercero; y quien previa lectura y confrontación firmó sus copias en los Protocolos en su carácter de Otorgante, ante mí y los testigos hábiles y vecinos, ciudadanos Leonardo Marciano Marín y Víctor Padilla que también le conocen. — Queda registrado bajo el N° 2, folios vto. del 2 al 3 y su vto. del Protocolo Primero, segundo trimestre del año en curso. Causó los siguientes derechos: Regiones, Bs. 4,35. Derecho Especial, Bs. 100,00 Timbres, Bs. 10,00. Pap. Prot., Bs. 1,00. — Total: Bs. 115,25, según Planilla N° 4.263 de la Serie B.

El Registrador.

(L. S.)

Ignacio Da Silva Llerve.

Ciudadano Ministro de Minas e Hidrocarburos.

Su Despacho.

De conformidad con lo dispuesto en el artículo 138 de la Ley de Minas, remitimos a Ud. debidamente protocolizado, nuestro denuncia minero de oro y diamantes de aluvión denominado "San Francisco N° 2", a los fines de sustanciación legal correspondiente.

Caracas: 6 de mayo de 1961.

Ervin Andor Gombos Seres.

Francisco Tugues Saló.

República de Venezuela. — Ministerio de Minas e Hidrocarburos. — Dirección de Minas. — Caracas: 27 de setiembre de 1961. — 152° y 103°

Presentado oportunamente a este Despacho el denuncia de un yacimiento de oro y diamantes de aluvión denominado "San Francisco N° 2", debidamente protocolizado, se dispone, de conformidad con el artículo 138 de la Ley de Minas, que se publique, junto con el escrito de presentación, en la GACETA OFICIAL DE LA REPUBLICA DE VENEZUELA, y que los denunciantes, por su parte, hagan las publicaciones y llenen los demás requisitos a que se refiere el mismo artículo a los efectos de las oposiciones a que hubiere lugar, de acuerdo con el artículo 139 *et seq.*

por El Ministro,

Félicé Galaviz S.

AVISOS

República de Venezuela. — Ministerio de Hacienda. — Dirección de Administración. — División de Bienes Nacionales. — Caracas, 23 de octubre de 1961. — 152° y 103°

LICITACION VENTA DE VEHICULOS

El Ministerio de Hacienda ha resuelto someter a procedimiento de Licitación Pública, la venta al mejor postor del siguiente lote de vehículos que no requiere para sus servicios administrativos:

Clase: Automóvil	Clase: Automóvil
Marca: Chevrolet	Marca: Chevrolet
Tipo: Sedan	Tipo: Impala
Modelo: 1959	Modelo: 1959
Color: Verde	Color: Turquesa
Motor: F128D	Motor: T316D
Serial: VF58V-3940	Serial: VF59V-2252
Precio Venta: Bs. 6.000,00	Precio Venta: Bs. 6.000,00

Resim.1: Solda; Rafael de Nogales Mendez, Osmanlı Ordusu üniforması ile (Kaynak: De Nogales, Rafael. *Four Years Beneath the Crescent*, Translated from the Spanish by Muna Lee, New York, London: Charles Scribner's Sons, 1926, ön sayfa).

Resim.2. Sağda; Memorias kitabının kapak sayfası (Kaynak: De Nogales Méndez, Rafael. *Memorias*, Tomo I. Caracas: Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, Traducción y Prólogo Ana Mercedes Pérez, 1991).

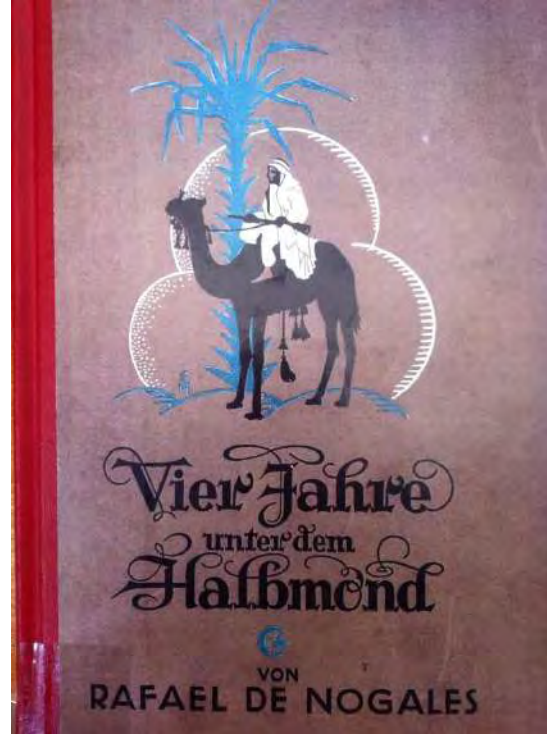
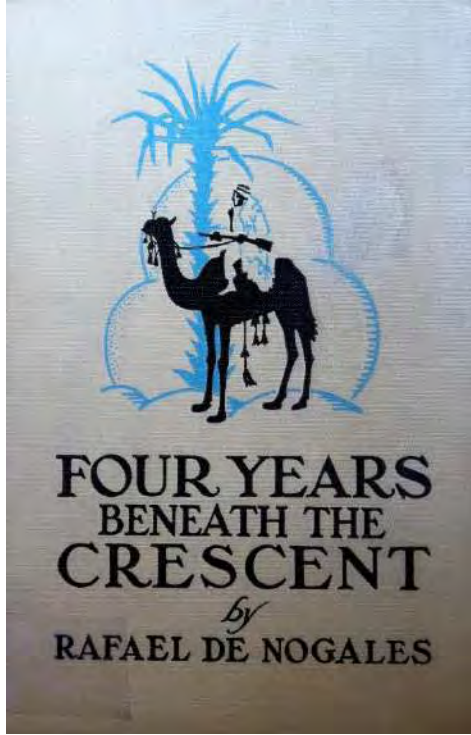

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Resim.3: Solda; De Nogales, Rafael. *Vier Jahre Unter dem Halbmond*, Berlin: Berlag von Reimar Robbing, 1925, kapak sayfası.

Resim.4: Sağda; De Nogales, Rafael. *Four Years Beneath the Crescent*, Translated from the Spanish by Muna Lee, New York, London: Charles Scribner's Sons, 1926, kapak sayfası.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

BARIŞ HAREKÂTI SONRASINDA TÜRKİYE'DEN KIBRIS'A YAPILAN GÖÇLER VE TATBİK EDİLEN İSKÂN POLİTİKASI*

*İsmail ŞAHİN***

*Cemile ŞAHİN****

Mine ÖZTÜRK

ÖZET

Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Adanın kuzeyinde ortaya çıkan nüfus boşluğunu kapatmak üzere Türkiye'den Adaya nüfus nakli yapılmıştır. Bu kapsamda; 1974 Barış Harekâtı'nda görev alan askerler ve yakınları, tarım işgücü ve kendi başına gelenler olmak üzere üç grup insan Adaya gelmiştir. Gelen bu insanlar, önce vatandaş yapılmış ardından yapılan yasal düzenlemelerle, onlara Rumlardan kalan mülkler dağıtılmıştır. 'Türkiyeli göçmenler' olarak adlandırılan bu grup kısa zamanda Kuzey Kıbrıs'ın kalkınmasında önemli rol oynamıştır. Ancak iskân politikasının, planlanan düzeyde olmaması nedeniyle uzun vadede ekonomik kalkınma sekteye uğramış ve Adanın kuzeyinde toplumsal huzursuzluklar baş göstermiştir. Türkiyeli göçmenler ile Kıbrıslı Türkler arasında ortaya çıkan toplumsal huzursuzluklar, zamanla iki grup arasında var olan dini, siyasi, sosyal ve kültürel farklılıklardan dolayı da artarak derinleşmiştir. Bir taraftan göçmen olmanın yaratmış olduğu sosyolojik sorunlar, diğer taraftan da iki grup arasındaki farklılıklar toplumsal bütünleşmeyi geciktirdiği gibi, siyasi çevrelerin tatbik ettiği yanlış politikalar da Kuzey Kıbrıs'ta toplumsal bir birlikteliğin oluşmasını kesintiye uğratmıştır.

Bu çalışma, 1974 sonrası Kıbrıs'a göç eden insanların göç nedenlerini, Adaya iskânlarını ve orada karşılaştıkları sorunları araştırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiyeli göçmenlere verilen yasal statü ve sunulan imkânlar, göçmenlerin Kıbrıslı Türklerle karşılaşmaları, yaşadıkları problemler ve göçmenler ile Adanın kuzeyinde kalan Rumların ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmamızda, yasal düzenlemelere, görgü tanıklarına, gazete haberlerine, resmi belgelere ve konu üzerine yapılan araştırmalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiyeli, Kıbrıs, Göç, Göçmen, Tarım İşgücü, Yerleşikler

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Karabük Üni., İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, El-mek: ismailsahin@karabuk.edu.tr

*** Yrd.Doç.Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü /Mine Öztürk, Karabük Üniversitesi SBE, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

IMMIGRATION FROM TURKEY TO CYPRUS AFTER PEACE OPERATION AND FOLLOWING SETTLEMENT POLICY

ABSTRACT

In order to close the gap in the population of Northern Cyprus that occurred after Cyprus Peace Operation, it was organized the resettlement from Turkey to island. In this context, among people who came to the island, three groups can be defined. There were soldiers and their families who were involved in Peace Operation of 1974, agricultural labor force, and people who migrated of their own accord. The properties remained after Greek Cypriots were distributed among newcomers after they have been admitted to the citizenship. Called as "Turkish immigrants", this group played a significant role in the rapid development of Northern Cyprus. However, because of absence of planned settlement policy, long term economic development fell into stagnation what, by-turn, caused social problems. Social problems between Turkish Cypriots and Turkish immigrants have been increasingly deepened by already existed religious, social, and cultural difference between these groups. Social problems provoked by immigrants, differences between these two groups, and introduced in the political frameworks wrong policies interrupted the social integration of Northern Cyprus.

This paper aims to study the reasons of migration to Cyprus after 1974, the resettlements to the island, and the problems faced by migrants there. In this regard, the legal status and the opportunities offered to Turkish immigrants, the way how migrants encounter with the Turkish Cypriots, problems they have experienced, and their relations with Greek Cypriots living in the north of the island are discussed. In this study, legal regulations, eye-witness interviews, newspaper reports, and official documents are used to research the issue.

Key Words: Turkish immigrants, Cyprus, Immigration, Immigrants, Agricultural Labourers, Settlers

Giriş

Türkiye'nin yetmiş kilometre güneyinde, Akdeniz'in doğusunda yer alan Kıbrıs Adası, sahip olduğu özelliklerden dolayı, tarih boyunca sürekli olarak göç alan ve göç veren önemli bölgeler arasında yer almaktadır. Doğal afetlerden ve kıtlıktan korunmak, verimsiz toprakları terk ederek daha iyi yaşama imkânlarını araştırmak gibi doğal sebeplerden veya siyasi ve dini baskı ile iktisadi şartlar gibi sosyal sebeplerden dolayı Adaya yapılan göçler neticesinde, birçok millete ev sahipliği yapan Adada, farklı kültürlerin ve medeniyetlerin izine rastlanmaktadır.

Kıbrıs'ta çok renkli bir mozağin oluşmasında, buraya yapılan göçlerin büyük önemi vardır. Bu durumda, öncelikle genel olarak göç kavramı üzerinde durmak, göçlerin sebepleri ve çeşitleri hakkında kısaca bilgi vermek, konu bütünlüğü açısından önem taşımaktadır.

En geniş anlamıyla göç; dini, iktisadi, siyasi, sosyal ve diğer sebeplerle insan ve insan topluluklarının hayatlarının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen yahut geçici bir süre için, bir iskân bölgesinden diğerine yerleşmek amacıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

hareketidir.¹ Kelimenin kökü itibarıyla göçmeyi, yıkılmayı, insanın köküyle bağının koparılmasını da ifade eden göç, hangi millet ve din mensubunun başına gelirse gelsin bir insanlık dramıdır.²

Göç, kişinin tabii, iktisadi, siyasi ve benzeri mecburiyetler karşısında, yaşadığı cemiyeti ve sosyal çevreyi değiştirmesi, bir başka çevreye, yabancı olduğu çevre ve insan topluluğuna katılması olayıdır. Ancak, göçü diğer yer değiştirmelerden ayıran başlıca ölçü, göç edenin eski sosyal ve ekonomik ilişkilerini değiştirmesi ve yeni yerleşim yerinde, yeni sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmasıdır.³ Göç eden insanlar, göç sürecinde benlikleriyle birlikte kimliklerini de getirdiklerinden, göç neticesinde kimliklerini ve aidiyetlerini yeniden sorgulamak zorunda kalırlar. Yani Göç olgusu ile kimlik arasında önemli bir ilişki vardır.⁴ Görüldüğü gibi, Göç ve İskân 'birey veya toplumların yer değiştirmesi ve bunların yerleştirilmeleri' gibi basit tanımlamaların çok ötesinde sosyal, kültürel, ekonomik, yasal, yönetsel ve insani boyutları olan çok karmaşık bir sorundur. Göç olayı, sadece bir toplumun veya bir devletin sorunu olmayıp, uluslararası bir nitelik taşımaktadır. Uluslararası alanda göçmenler; sürgünler, anlaşılmalara tâbi göçmenler, milletlerarası göçmenler, tahliye olunanlar, mülteciler, siyasi mülteciler gibi çeşitli terimlerle ifade edilmiş ve çeşitli gruplara ayrılmıştır. Bütün göç olayları çeşitli ülkelerde, göç eden kitlenin ayrıldığı ve yerleştiği ülkelerin kendine özgü şartlarından dolayı, farklı zaman ve biçimlerde ortaya çıkmıştır.⁵

Göç hareketlerini ortaya çıkış sebepleri, meydana geldiği mekânlar ve katılan insan sayısını dikkate alarak, çeşitli gruplara ayırmak mümkündür. Buna göre meydana geldiği mekânlar açısından göçler; 'iç göçler' ve 'dış (uluslararası) göçler' olarak ikiye ayrılır. İç göçler, bir ülkenin kendi sınırları içerisinde yapılan göçlerdir. Dış göçler ise uzun süre kalmak, yerleşmek ve yaşamak amacıyla bir ülke sınırlarını aşarak yapılan nüfus hareketleridir. Göç hareketlerine katılanların sayısına göre göçler; 'münferit göçler' ve 'kitle göçleri' olarak ikiye ayrılabilir. Birkaç kişilik küçük grupların ayrı ayrı sebeplere dayanarak yaptıkları göçler münferit göçlerdir. Büyük bir topluluğun kısa bir süre içinde yaptığı göçler ise, kitle göçleri olarak adlandırılır. Ayrıca göçe karar verenin kimliği göz önünde tutulduğunda göçler; 'serbest göçler' ve 'mecburi göçler' olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Serbest göçlerde kişi veya grup, tamamen kendi rıza ve iradesi ile hiçbir zorlama olmadan, daha iyi yaşama ve daha verimli geçinme vasıtaları elde etme gibi bazı sebeplerle göç etmeye karar vermiştir. Mecburi göçler ise, insanların bulundukları yerlerde yaşayabilmeleri için gerekli asgari şartların ortadan kalkması durumunda yapılan göçlerdir. Bunların dışında, göçmenlerin yer değiştirme sürelerine göre göçler, 'daimi göçler' ve 'mevsimlik göçler' diye ikiye ayrılırken, 'kademeli göçler' ve 'kademersiz göçler' şeklinde de gruplandırma yapılabilir.⁶

Göç hareketi, doğal afetlerden ve kıtlıktan korunmak, verimsiz toprakları terk ederek daha iyi yaşama imkânlarını araştırmak gibi doğal sebeplere bağlı olduğu gibi, aynı zamanda siyasi veya dini baskı ile iktisadi şartlar gibi sosyal sebeplere de bağlıdır. Özellikle savaşlarda, dini ve siyasi

¹ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Yay. Ankara, 1999, s.1; Mehmet Esat Sarıcaoglu, "İskân-ı Muhacirin İ'ane Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.603; Hüseyin Arslan, *16.Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2001, s.149.

² H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul, 2001, s.17.

³ H. Yıldırım Ağanoğlu, *a.g.e.*, s.25.

⁴ Tuğça P. Tacoğlu-Gülay Arıkan-Adem Sağır, "Boşnak Göçmenlerde Göç ve Kültürel Kimlik İlişkisi: Fevziye Köyü Örneği", *Turkish Studies*, Volume 7/1, 2012, s.1952.

⁵ Hilmi Bayraktar, "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869 - 1907)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:22, Konya, 2007, s.407; Nedim İpek, *a.g.e.*, s.1; Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912 - 1913)*, Ankara, 1995, s.29; Hüseyin Arslan, *a.g.e.*, s.149-154.

⁶ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856 - 1876)*, TTK Yay., Ankara, 1997, s.1-5; Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830 - 1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003, s.5-8; Fatime Güneş, "Yoksulluk ve Belediyeden Yardım Alan Haneler: Eskişehir Örneği", *1. Uluslararası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu*, Eskişehir, 2005, s.514-515.

göçlerde bir otorite söz konusu iken, isteğe bağlı göçlerde daha ziyade doğal, sosyal, ekonomik ve psikolojik etkenler hâkimdir.⁷

Göç olgusu tarihi süreç içerisinde, sınırları belli olmayan devletler döneminde meydana gelenler ve milli devletlerin oluşumu sonrası meydana gelenler olmak üzere iki aşamada incelenebilir. Birinci aşamada meydana gelen göçler, göç sahasının kültür yapısını belirlerken, göç edenler ya devlet kurmuşlar, ya da örgütlü yerli toplum tarafından asimile edilmişlerdir. İkinci aşamada meydana gelen göçler ise, genel olarak ekonomik ve siyasi amaç taşımışlardır.⁸

Genel olarak göçün tanımı, sebepleri ve çeşitleri hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra, asıl konumuza yani Barış Harekâtı Sonrasında Türkiye'den Kıbrıs'a Yapılan Göçlere geçmeden önce, kısaca Kıbrıs'a yapılan ve Kıbrıs'tan yapılan göçlere değinmekte fayda vardır. Tarih boyunca yapılan göçler neticesinde Kıbrıs'ta çok kültürlü bir mozağin oluşmasında rol oynayan insanların bir kısmı zorunlu (mecburi göçler), bir kısmı ise gönüllü (serbest göçler) olarak göç ederek Adaya gelmişlerdir. Hitit, Bizans ve Osmanlı egemenliği dönemlerinde sürgün adası olarak kullanılan Kıbrıs, sadece kendini çevreleyen ülkelerden göç almamış, aynı zamanda kıtlık, kuraklık ve deprem, istila, savaş, salgın hastalıklar gibi doğal ve insani olaylar neticesinde bu bölgelere göç vermek zorunda kalmıştır. Modern dönemlerde ise yeni yaşam alanlarına ulaşım olanaklarının artmasıyla beraber bu göç dalgası yalnız çevreyle sınırlı kalmayarak dünyanın en uzak bölgelerine kadar uzanmıştır.

Kıbrıs'ın tarihine baktığımızda, Adaya yönelik olarak yapılan istila, işgal ve fetih gibi askeri hareketlerin neticesinde, Adada bir nüfus hareketliliğinin yaşandığı kolayca görülür. Bu nüfus hareketliliği, bazen tek yönlü bazen de çift yönlü olabilir. Eğer hareketin çapı büyük ancak sonucu başarısızsa, güven ve gelecek kaygısının yaratmış olduğu korku ortamından dolayı Adadan çevre ülkelere doğru tek yönlü bir nüfus hareketliliği söz konusu olur. Diğer taraftan askeri hareketin amacı kolonizasyon ve neticesi de olumlu ise, bu defa çift yönlü bir nüfus hareketi ortaya çıkar. Yani bu ikinci durumda Ada hem göç alır hem de göç verir. Birinci duruma örnek olarak Adanın 1425 yılında Memlûklular tarafından alınmasını gösterebiliriz. Memlûkluların Adayı zaptı esnasından çok sayıda Kıbrıslı canını kurtarmak adına Adadan göç etmiş, aynı zamanda Adanın düşmesi sonucunda da birçok Kıbrıslı tutsak alınarak Mısır'a getirilmiştir. Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethini, çift yönlü nüfus hareketine örnek olarak verebiliriz. Bilindiği üzere fetih sırasında birçok Kıbrıslı Adadan göç ederken, fetih sonrasında ise çok sayıda insan başta Anadolu olmak üzere Osmanlı egemenliği altındaki topraklardan Kıbrıs'a göç ettirilmiştir.⁹ Verilen bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Biz sadece konuya bütünlük sağlaması açısından bu iki örneği kullanmayı uygun bulduk. Burada anlatmak istediğimiz birinci husus, Kıbrıs'la ilgili göç hareketlerinin sadece tek yönlü bir düzlemde olmadığı, bunun aksine, tarihsel süreçte modern zamanlara kadar, döngüsel ve bölgesel olduğunu ortaya koymaktır.

Çalışmamıza temel olması bakımından üzerinde kısaca durulması gereken bir diğer husus ise, Osmanlı döneminde Kıbrıs'a yapılan göçlerin zorunluluk ve gönüllülük esasına göre genel olarak ikiye ayrıldığıdır. Fethin akabinde çıkarılan sürgün hükmü uyarınca Kıbrıs'a nüfus nakli başlamıştır. Ancak burada söz konusu olan sürgün hükmü yalnızca bir ceza yöntemi olarak değil aynı zamanda sürülmek fiilinden türeyen ve bir yerden başka bir yere göç etmeyi de kapsayan iki yönlü bir durumu kapsamaktadır. Fethin ardından istenilen sayıda nüfus Adaya sevk edilemeyince, bu defa bir ceza metodu olan sürgün devreye sokulmuştur. Özellikle yapılan cezai sürgünler bireysellikten ziyade, bir aşiretin, cemaatin ve köyün sürgün edilmesi gibi toplu hareketler şeklinde

⁷ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yay., Trabzon, 2006, s.19.

⁸ Nedim İpek, *a.g.e.*, s. 19; Kemal Karpat, *a.g.e.*, s.3-5.

⁹ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971, ss. 91-97.

gerçekleşmiştir.¹⁰ Toplu sürgünlerin dışında çok sayıda kişi de sürgün cezası almasından dolayı Kıbrıs’a gönderilmiştir. O halde genel olarak söyleyebiliriz ki, Adanın fethinin ardından Osmanlı topraklarından Kıbrıs’a gönüllü ve zorunlu gelenler, bugünkü Kıbrıs Türklerinin atalarıdır.

Çeşitli sebeplerle Kıbrıs’a yapılan göçler neticesinde Adaya yerleştirilen ve zamanla burayı yurt edinen Müslüman Türklerin sayısı, bazı münferit dönemler hariç, hiçbir zaman Adanın Gayrimüslim halkından fazla olmamıştır. Genelde de Müslim-Gayrimüslim nüfus dengesi 1/3 oranında seyretmiştir. Osmanlı Devleti, egemenliği boyunca Kıbrıs’taki nüfus dengesini muhafaza edici bir politika takip ettiği gibi, ayrıca Adanın Gayrimüslim ahalisinin nüfus sayısının da düşmemesi için eldeki imkânları olabildiğince kullanmıştır. Örneğin Adadan göç eden reaya geri çağırılmış, vergi indirimlerine ve muafiyetlere gidilmiş, yardıma muhtaç kişilere gerekli yardımlar yapılmış, ziraatçılara tohumluk dağıtıldığı hatta Gayrimüslim ahalinin göç etmesine sebep olan Kıbrıs Valisi bile görevinden azledilmiştir.¹¹ Bu durum aynı zamanda, Osmanlı Devleti’nin Kıbrıs’ı tamamıyla İslamlaştırmak veya Türkleştirmek için herhangi bir politika izlemediğinin de göstergesidir.

Kıbrıs’ta Nüfus Dengesinin Bozulması

Osmanlı Devleti’nin 19. asırda geçirmiş olduğu siyasal, iktisadi, mali ve askeri bunalımlar, yüzyılın son çeyreğinde değişen Avrupa güç dengesi, Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne son verme girişimleri gibi olaylar neticesinde Padişah, devletin bekası ve güvenliği uğruna Kıbrıs’ı 4 Haziran 1878 tarihinde geçici bir üs olarak İngiltere’ye bırakmak zorunda kalmıştır.¹² Adanın geçici de olsa İngiliz idaresine girmesi, Kıbrıs’ta nüfus dengesinin giderek Türkler aleyhine bozulmasına neden olmuştur. Bu süreçte Adada nüfus dengesinin Türkler aleyhine bozulmasının nedenlerini genel olarak tanassur ve göç olmak üzere iki şekilde açıklamak mümkündür.

Tanassur yani Hristiyanlaştırma faaliyetleri Adanın İngiliz idaresine girmesinin ardından ortaya çıkmış ve hızla yaygınlaşmıştır. Kıbrıs’ta yaşayan Türklerin içerisinde bulundukları zor koşullardan yararlanmak isteyen Hristiyan papazlar Adada köy köy gezerek Türkleri İslamiyet’ten Hristiyanlığa geçmeye ikna etmek için yoğun bir propaganda izlemeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti’nin çöküş sürecine girmiş olması ve Kıbrıs Adası ile yeterince alâkadar olamaması, Hristiyan papazlara büyük bir fırsat sunmuştur. Adanın köylerinde yaşayan Türklerin çoğunun eğitim ve öğretim olanaklarından yoksun oluşu, yetişmiş ve yeterli sayıda müderris, muallim ve vaizin bulunmayışı, ayrıca buralarda Rumcanın yaygın dil olarak kullanılması, Müslüman Türklerin, Hristiyan papazlar karşısında savunmasız kalmasına yol açan etkenlerin başında gelmiştir.¹³ Hristiyan papazların özellikle merkezden uzak köylerdeki, İslam bilgisi ve Türkçesi zayıf ya da Türkçe bilmeyen Müslüman Türkleri hedef seçtikleri anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak, 11 Temmuz 1905 tarihinde Mustafa Şukri tarafından kaleme alınarak Şeyhülislamlık makamına gönderilen mektubun bir kısmı şu şekildedir:

Hükümetin resmi istatistiklerinden anlaşıldığı üzere halen Adada 60.000 Müslüman Türk mevcuttur. Eğer gerekli önlemler alınmaz da öylesine Rumların insafına terk edilirse, Allah korusun tümüyle Hristiyanlaştırılıp Rumlaştırılacaklardır. Bu da Yüce Padişahımız ve

¹⁰ Bu konuya ilişkin karşılaştırma yapmak için şu iki esere bakılabilir: Ahmed Refik, *Anadolu’da Türk Aşiretleri* (966-1200), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK, Ankara, 2006.

¹¹ Konuyla ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivinden şu belgelere bakılabilir: *Sadaret, Meclis-i Vala Evrakı*, 142/89; *Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi*, 340/61; *Sadaret, Nezaret ve Devair Evrakı*, 296/50; *Dahiliye, Mektubi Kalemi*, 615/22.

¹² Kıbrıs’ın İngiltere’ye bir üs olarak verilmesi hakkında bkz: Nasim Zia, *Kıbrıs’ın İngiltere’ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1975.

¹³ BOA, Yıldız, *Mütenevvi Maruzat*, 180/177.

Halifemiz görüş ve hizmet amaçlarına ters düşecek bir olaydır. Tapu dairesine ya da diğer resmi kayıtlara göz atarak bilgi alınacak olursa bu acıklı keyfiyet daha da ortaya çıkacaktır.¹⁴

Mektubun ilgili kısmından da anlaşılacağı üzere, tanassur faaliyetleri Adada ciddi bir endişeye yol açmıştır. İleriki yıllarda ortaya çıkan bilgi ve belgeler maalesef bu endişelerin yersiz olmadığını ortaya koymuştur. Zira 22 Şubat 1910 tarihli Kıbrıs'tan İstanbul'a gönderilen resmi bir evrakta, Adada, ulaşılabildiği kadarıyla, oniki köyün tamamen, sekiz köyün ise kısmen Hristiyanlaştırıldığını yazmaktadır.¹⁵ Belgede, Adanın tamamından kesin bilgi sağlanamadığının belirtilmesi, önemli bir noktadır. Demek ki, en az oniki köy tamamıyla, sekiz köy de kısmen din değiştirmiştir. Bu din değiştirme faaliyetlerine bir de zorunlu askerlik hizmetinden muaf olmak için başvuranlar¹⁶ eklenecek olursa, küçümsenmeyecek bir rakamın ortaya çıkacağı şüphesizdir.

Kıbrıs'ta nüfus dengesinin Türkler aleyhine değişmesinin ikinci nedeni ise göçtür. 1831 tarihli nüfus sayımına göre Adanın toplam erkek nüfusu 45.365 kişidir. Bu sayının 29.780'i Gayrimüslim, 15.585'i de Müslimdir.¹⁷ Nüfus oranına baktığımızda genel nüfus içerisinde Gayrimüslimlerin oranı % 65.6, Müslümanların oranı ise % 34.4'tür. 1831 tarihli nüfus sayımına göre Ada nüfusunun üçte birini Müslümanların yani Türklerin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesinin ardından yapılan ilk resmi nüfus sayımına göre ise Adanın Türk nüfusu dörtte bir¹⁸, İngiliz egemenliğinin sonuna doğru ise yaklaşık beşte bir gerilemiştir.¹⁹ Kıbrıs'ın Türk nüfusunun bu gerileyişini nasıl izah edebiliriz. Kıbrıs tarihi üzerine kaleme alınmış bilimsel çalışmalardan ve arşiv vesikalarından elde edilen bilgiler, Kıbrıs'ın İngiltere idaresine bırakılmasının, Adada yaşayan Türk halkı üzerinde ciddi bir travma yarattığını göstermektedir. Çünkü İngiliz idaresi ile birlikte Kıbrıslı Rumların, Adayı Yunanistan'a ilhak yani Enosis çalışmaları ile Osmanlı egemenliğinden çıkan ve üzerinde çok sayıda Müslüman Türkün yaşadığı topraklardaki acı tecrübe birleşince, Kıbrıslı Türkler çok ciddi bir güvenlik sorunuyla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu güvenlik sorununu aşmak için ise önlerine iki seçenek koymuşlardır. Bunlardan birincisi Enosis'e karşı durmak ve Adanın tekrar Osmanlı idaresine bırakılması için mücadele etmek; ikincisi ise, birinci seçeneğin ortadan kalkması durumunda Anadolu'ya göç etmek. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde 'Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı için Hristiyanların yapmakta oldukları nümayişlerden rencide olan Ada Müslümanlarının Adanın Hükümet-i Seniyye'ye iadesi ve yahut kendilerinin Devlet-i Aliyye'ye hicretlerine müsaade edilmesi...' yönünde çok sayıda belge bulmak mümkündür.

Her ne kadar Osmanlı yetkilileri ve Kıbrıs'ın önde gelenleri Kıbrıs Türk halkına Enosis'in gerçekleşmeyeceği yönünde güvence vermiş olsa da, gerek Balkanlar ve Kafkaslardaki Müslümanlara yönelik zulüm ve şiddetin boyutunun her geçen gün artmasının yankılarının Kıbrıs'a ulaşması, gerekse de Enosis yönündeki propagandaların yoğunlaşması, Kıbrıslı Türklerin göçünü tetiklemiştir. Tüm bunların neticesinde çok sayıda Kıbrıslı Türk, başta Silifke, Antalya, Adana gibi Anadolu'nun güney sahil şeridi olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerine göç etmek zorunda kalmıştır. Yirminci asrın başlarında yaşanan ve Osmanlı Devleti'ne ciddi toprak kayıpları yaşatan savaşlar, Kıbrıslı Türklerin gelecek ve güvenlik kaygılarını daha da şiddetlendirmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın çıkması ve İngiltere'nin, savaşa katılmasının hemen ardından Kıbrıs Adası'nı

¹⁴KKTC Milli Arşiv belgelerinden aktaran: Mustafa Haşim Altan, *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri*, 3. Baskı, Ankara, 2003, s. 15.

¹⁵ Altan, *a.g.e.*, s. 11-12.

¹⁶ Sir Samuel W. Baker, Kıbrıs'ta zorunlu askerlik görevinden muaf olmak için Ada genelinde yaklaşık 1.500 kişinin kiliselerde vaftiz olduğunu yazmıştır. Daha geniş bir bilgi için: Sir Samuel W. Baker, *Cyprus, As I Saw It in 1879*, London, 1879.

¹⁷ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın Nu: 43, Ankara, 2000, s. 93.

¹⁸ Sir J. T. Hutchinson, *A Handbook of Cyprus*, London, 1907, s. 56-57.

¹⁹ Heinz A. Richter, *Çağdaş Kıbrıs'ın Kısa Tarihi*, Çev: Ali Çakıroğlu, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa 2011, s. 9.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

ilhak ettiğini açıklaması²⁰ Kıbrıs Türklerini daha da bir açmazın içine sürüklemiştir. I. Dünya Savaşı ile birlikte Kıbrıslı Türkler bir kez daha yoğun bir şekilde Adadan ayrılmanın yolunu tutmuş ve bunun neticesinde çok sayıda Türk Anadolu'ya gelmiştir. Yaşanan bu yoğun göç üzerine, 'Osmanlı memleketine gelen Kıbrıslıların Osmanlı tebaasına geçirilip²¹ sicil-i nüfus kayıtlarının ona göre yapılmasına dair' birçok tamim çıkartılarak vilayetlere talimat verilmiştir.²² Ancak bu süreçte Kıbrıs'tan ne kadar Türkün göç etmiş olduğu tam olarak bilinmemektedir.

Kıbrıslı Türkleri Adadan bir kez daha kalıcı olarak ayrılmaya iten sebeplerden bir diğeri de Lozan Antlaşması olmuştur. Bilindiği gibi Lozan Antlaşması'nın 16., 20. ve 21. maddeleri Kıbrıs'la ilgilidir. Antlaşmanın 20. maddesine göre, Türkiye Cumhuriyeti, İngiliz Hükümetince 5 Kasım 1914 tarihinde ilan edilen, Kıbrıs'ın İngiltere'ye katılımını tanıdığını kabul etmiştir. Konumuz açısından önemli olan Lozan Antlaşması'nın 20. maddesi ise şu şekildedir;

Madde 21– 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs Adası'nda yerleşmiş olan Türk uyrukları, yerel yasanın belirlediği koşullara göre; İngiltere uyrukluğuna geçecek ve böylece Türk uyrukluğunu yitireceklerdir. Bununla birlikte bu Türkler, isterlerse, bu Antlaşma'nın yürürlüğe konulmasından başlayarak iki yıllık bir süre içinde, Türk uyrukluğunu seçebileceklerdir. Bu durumda, seçme haklarını (hakk-ı hıyar) kullandıkları günü izleyen on iki ay içinde Kıbrıs Adası'ndan ayrılmak zorunlu olacaktır.

İşbu Antlaşma'nın yürürlüğe giriş tarihinde Kıbrıs Adası'nda yerleşmiş bulunup da, yerel yasanın belirlediği koşullara uyularak yapılan istem üzerine, o gün İngiltere uyrukluğunu edinmiş ya da edinmek üzere bulunmuş olan Türk uyrukları da bu nedenle Türk uyrukluğunu yitireceklerdir. Şurası da kararlaştırılmıştır ki, Kıbrıs Hükümeti, Türkiye Hükümeti'nin izni olmaksızın Türk uyrukluğundan başka bir uyrukluğa edinmiş olan kimselere İngiltere uyrukluğuna tanımayı reddetmek yetkisine sahip olacaktır.²³

Antlaşma metninde de açık bir şekilde görüldüğü gibi, Kıbrıs Türkleri iki seçenektan birini seçmek zorunda kalmışlardır. Birinci seçenek, İngiltere tabiiyetine geçmek ve Türk uyrukluğundan vazgeçmek; İkinci seçenek ise Türk uyrukluğunu seçmek ve on iki ay içinde Adadan ayrılmak. Böylece tarihte ilk defa, Kıbrıslı Türkleri Adadan göç etmeye zorlayan uluslararası bir antlaşma metni kaleme alınmıştır. Madde metninde yer alan 'hakk-ı hıyar' bu zorunluluğu ortadan kaldırmış ve yerine bir tercih sistemi koymuşsa da, hem Türk tabiiyetinde hem de vatani konumunda olan Kıbrıs'ta kalmanın önünü kapattığı için, Kıbrıslı Türklere zımnen aile olarak bir karar alma mecburiyeti getirmiştir. Örneğin, reşit aile üyelerinden birisi Türk tabiiyetini tercih ederse, ailesini terk etmek zorunda kalacaktır. Maalesef bu uygulama birçok Kıbrıslı Türk ailenin parçalanmasına neden olmuştur. Belgelere yansıdığı kadarıyla Lozan Antlaşması gereğince, 9.327 kişi Türk vatandaşlığını seçmiştir. Fakat Kıbrıs'tan Londra'ya iletilen raporlarda, kural gereğince Adadan

²⁰ I. Dünya Savaşı 28 Temmuz 1914 tarihinde başlamıştır. İngiltere savaşa 4 Kasım 1915 tarihinde girmiş ve 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş tarihi ise 14 Kasım 1914'tür. O halde İngiltere Osmanlı Devleti savaşa dahil olmadan önce Kıbrıs'ı ilhak etmiştir. Burası basit fakat önemli bir noktadır. Çünkü birçok yazar ve akademisyen Kıbrıs'ın ilhakını, "İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzerine vermiş olduğu bir tepki" olarak açıklamaya çalışmıştır. Bu altı çizilmesi gereken önemli bir kronolojik hatadır.

²¹ Kıbrıs'tan gelecek/gelmiş olanların Osmanlı tebaasından sayılmalarının lüzumu, İngiliz hükümetinin 4 Mart 1915 tarihinde aldığı bir kararla, 4 Kasım 1914 tarihinden itibaren Adadaki tüm Osmanlı uyruklarının İngiliz tabiiyetine geçmiş olduğunu ilan etmesinden kaynaklanmaktadır.

²² Konuya ilişkin bazı belgeler şunlardır: BOA, *Dahiliye, Memurin Kalemi*, 68/35; BOA, *Dahiliye, Hukuk Müşavirliği*, 30/135; BOA, *Dahiliye, Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi*, 64/44; BOA, *Dahiliye Evrak Odası Kalemi*, 22/74-A; BOA, *Dahiliye, Umûr-ı Mahalliyeye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri*, 123/134; BOA, *Dahiliye, Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Belgeleri*, 155/42.

²³ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı/ Tutanaklar Belgeler, II/II*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s.128; İsmail, Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920–1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 99–100; Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi I (1878–1960)*, Kaynak Yayınları, Ankara, 1984, s. 111.

yaklaşık 5.000 Kıbrıslı Türkün ayrılıp Türkiye'ye göç ettiği belirtilmektedir.²⁴ Başka bir kaynaktan ise 1923-1925 arasında göç eden Kıbrıslı Türklerin sayısını 8.000 civarında olduğunu söylenmektedir.²⁵

Bu tarihten sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin de Kıbrıs'tan göçü teşvik edici politikalar takip ettiği görülmektedir. Özellikle Bakanlar Kurulu'nun çıkarmış olduğu 2 Aralık 1924 tarihli 1188 sayılı kararname ve 7 Aralık 1925 tarihli 2871 sayılı kararnameler bu politikayı yansıtan tipik örneklerdir. Ayrıca bu dönemde Kıbrıs'ta çıkan gazeteler de Türkiye'ye göçü konu edinerek, Türkiye'nin Larnaka Konsolosu Asaf Bey'in Adadan göçü teşvik edici siyaset takip ettiğini yazmışlardır.²⁶ Ancak burada, Lozan Antlaşması'ndan kaynaklanan ve Kıbrıslı Türklere tanınan hakk-ı hıyar da göz ardı edilmemelidir. Zira Kıbrıs'ın Larnaka şehrinde bulunan Türkiye Konsoloslugu'nun birinci vazifesi şüphesiz, hakk-ı hıyardan istifade etmek için kendilerine müracaat edenlerin resmi işlemlerini hızlandırmak ya da kolaylaştırmaktır. Diğer taraftan aynı tarihlerde, genç Türkiye Cumhuriyeti nüfus ihtiyacını karşılamak için mübadele sözleşmeleri yoluyla, Osmanlı bakiyesi Müslüman Türk nüfusu kendi topraklarına taşıdığı dikkate alınırsa, Türkiye'nin Kıbrıslı Türklerin göçüne yönelik yapmış olduğu kolaylıklar anlaşılabilir bir tutumdur.

Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye göçü, hakk-ı hıyarın son bulmasından sonra da devam etmiştir. Bilhassa, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Adada yaratmış olduğu iktisadi ve mali bunalım, 1931 İsyanı'nın getirmiş olduğu istibdat ve Maarif meseleleri, Ada Türklerinin Anadolu'ya göçünü teşvik etmiştir. Kıbrıs'ta haftalık çıkan Ses Gazetesi'nin 29 Nisan 1935 tarihli haberine göre Kıbrıs'tan göçün başlıca sebebi, 'Kıbrıs Türk köylüsünün borç altında ezilmesi'dir.²⁷ Yine aynı habere göre, Kıbrıs'tan yaklaşık 20.000 kişinin göç edeceği rivayetlerinin de Ada sathında dolaştığını öğrenmekteyiz.²⁸ Bu göç rivayetleri doğru olmalı ki, İngiliz yönetimini bile göçü önleyici ya da zorlaştırıcı tedbirler almaya yönlendirmiştir. Örneğin, İngiltere Koloniler Bakan Yardımcısı Dawes, 17 Mayıs 1935 tarihli bir raporunda Kıbrıs Valisi'nin, Adadaki Türk konsolosunun Türkleri Kıbrıs'tan ayrılmaya teşvik ettiğini, bunun önüne geçebilmek adına Türkiye'ye gitmek isteyenlere güçlükler çıkartılması gerektiğini, pasaport almak isteyenlerden teminat alınmasını önerdiğini yazmaktadır.²⁹ Kıbrıslı Rumların Enosis hülyasını gerçekleştirmede önemli bir gelişme olan Adadaki Türk nüfusunun azalması, Enosis'e karşı duran İngiltere'yi de endişelendirmiştir. Bu tarihten sonra İngiltere'nin Adada nüfus dengesini koruyucu politikalar izlediği anlaşılmaktadır. İleriki yıllarda da görüleceği gibi İngiltere, Rumların ve Yunanistan'ın Enosis isteklerine, Adadaki Türk varlığını işaret ederek karşı durabilmiştir. İngiltere'nin iç tedbirler yoluyla, pasaport için 10 pound teminat istemesi ve göçü önlemeye yönelik politikasına, 14 Eylül 1938 tarihli konsolos raporundan anlaşıldığı kadarıyla³⁰, Türkiye'nin de Kıbrıs'tan göçmen başvurularını kabul etmemeye başlayarak destek verdiği görülmektedir. Ancak bu rapora göre, konsoloslüğün Türkiye'ye göçü önlemek adına her türlü önlemi almış olmasına rağmen, birçok Kıbrıslı Türk'ün Ada sahillerinden Anadolu kıyılarına kaçak olarak kayıklarla geçmeye çalıştığı ve Adadan Türkiye'ye göç noktasında yapılacak küçük bir müsamahanın, binlerce kişinin Türkiye'ye hicretini intac edecek vaziyette olduğu anlaşılmaktadır.

²⁴ Mehmet Demiryürek, "Lozan Sonrası Kıbrıs'tan Türkiye'ye Göç (1923-1926)", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 115, Temmuz 2003; Zafer Çakmak, "Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878-1938)", *A.Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36, Erzurum 2008; Hikmet Öksüz, "Lozandan Sonra Kıbrıs Türklerinin Anavatana Göçleri", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 32, Sayı: 187, 1999, ss. 35-38.

²⁵ Gürel, *a.g.e.*, s. 184.

²⁶ Ahmet An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, Galerî Kültür Yay., Lefkoşa, 1997, s. 75- 76.

²⁷ Ahmet An, *Kıbrıs Türk Toplumunun Geri Kalmışlığı (1892-1962)*, Şadi Kültür ve Sanat Yay., Lefkoşa, 2006, s. 59.

²⁸ An, *Kıbrıs Türk Toplumunun Geri Kalmışlığı*, s. 59.

²⁹ Gürel, *a.g.e.*, s. 185.

³⁰ BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Belge No: 030.10.124.887.3

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Kıbrıs Türklüğü için Adadan yapılan göçlerin en mühimi şüphesiz genç, dinamik, üretken nüfusun Adadan ayrılmış olmasıdır. Bu vaka sadece geçmişle ilgili bir durum olmayıp, günümüzde de halen devam etmektedir. Kıbrıs’ta liseyi bitiren ve yüksek tahsil için Türkiye’ye veya diğer ülkelere giden birçok Kıbrıslı Türk geri dönmemiştir. Bugün beyin göçü olarak adlandırılan bu durum, Kıbrıs Türklüğünün geçmişten günümüze en büyük sorunlarından birini oluşturmaktadır. Kıbrıs’tan yapılan bu beyin göçünün muhteviyatında, tahsilli kişilerin yanı sıra esnaf ve zanaatkarların da olması Kıbrıs Türklüğünün iktisadi, sosyal ve hatta siyasal hayatta geri kalmasının en önemli sebeplerinin başında gelmektedir. Bu konu ile ilgili 14 Eylül 1938 tarihli konsolosluk raporunda şu ifadeler yer almaktadır:

Yalnız diğer bir kısım muhacirler vardır ki bunların hicretleri devam etmektedir. Bunlar da tahsillerini ikmal için Türkiye’ye gidenlerdir ki hemen bilâ-istisna Türkiye’de kalmakta ve yavaş yavaş Kıbrıs’la alakalarını fek eylemektedirler. Tabii ırkdaşlarımızın okuyup münevver bir ferd olarak yetişmeleri gerek kendileri için ve gerek memleketimiz için çok fâidelidir. Fakat neticede Kıbrıs’ta münevver zümresinden kimse kalmamaktadır ki ileride bu cihet, Kıbrıs Türklerinin yalnız esnaf ve köylüden ibaret bir kitle olarak kalmalarını mucip olacaktır.³¹

Konsolosluk raporunda, durumun vahametini ortaya koymak adına, Kıbrıs Türklerinin yalnız esnaf ve köylüden ibaret bir kitle olarak kalacağı söylenmesine rağmen, eksik olan taraf, Kıbrıs Türklerinin yalnız esnaf ve köylüden mürekkep değil sadece köylüden oluşacak olmasıdır. Çünkü aynı rapor, Kıbrıs Türklerinin iktisadi vaziyetlerinin kötü olduğunu ve bunun sebeplerinin başında Ada genelinde ticaretin Rumların elinde olduğunu belirtmektedir. Demek ki, Kıbrıslı Türkler, hem tahsilli gençlerin yurtdışına göç etmesi nedeniyle hem de ticarete rekabet edebilecek esnaf ve zanaatkârların sayılarının yok denecek düzeyde olmasından dolayı, toplumsal ihtiyaçları kendi kendine giderilmesi konusunda ciddi seviyede insan kaynağı sorunuyla karşılaşmışlardır. İşte bu sorun Kıbrıs Türklüğünün ekonomik, toplumsal ve siyasal hayatta geri kalmışlığının kör düğümünü oluşturmaktadır.

Kıbrıs Türklerinin Adadan göç etmelerinden kaynaklanan iktisadi, toplumsal ve siyasal travma, 20. yüzyılın ortalarından son çeyreğine kadar derinleşerek devam etmiştir. 1955–1974 arası dönemde Adanın Türk nüfusu göç vererek azalmaya devam ederken, yetişmiş insan gücü eski dönemlerden farklı olmamıştır. 1955–1974 arası dönemin bir önceki yıllardan en önemli farkı, Kıbrıslı Türklerin zar zor yetiştirdiği kalifiyeli insan kaynağını, bu dönemde çatışmalarda kaybetmesi ya da toplumsal ilerlemenin hizmetine koşamaması olmuştur. Mesela 1964 yılında Türkiye’de üniversite eğitimi gören yaklaşık beşyüz Kıbrıslı Türk, savaşmak için Kıbrıs’ın Erenköy bölgesine gitmiştir.³² Özetle söyleyebiliriz ki, İngiliz idaresi ile birlikte çok sayıda Kıbrıslı Türk, İngiliz yönetimin baskısı, Enosis korkusu, Adanın geleceğinin belirsizliği, ekonomik sıkıntılar, Türk-Rum çatışması yüzünden Kıbrıs’ı terk etmek zorunda kalmış ve bunun neticesinde Adanın nüfus dengesi Türklerin aleyhine, Rumların lehine değişmiştir.

Kıbrıs olaylarının bir neticesi olarak meydana gelen Kıbrıs Bariş Harekâtı sonucunda Ada kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölünmüş ve Türkiye, Adanın yaklaşık %34’ünü kontrolü altına almıştır. Yapılan müzakereler, Kıbrıs’ta iki toplumu bir araya getirecek bir sonuç vermeyince, bu defa gerek Türkiye gerekse de Kıbrıs Türk Yönetimi, Adanın kuzeyinde, Bariş Harekâtı neticesinde elde edilen topraklarda yeni bir idare kurma yoluna gitmiş, bunun üzerine 1 Ekim 1974 tarihinde Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi kurulmuştur. Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi ve sonrasında 13 Şubat 1975 tarihinde kurulan Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD), Adadaki fiili durumu hukuki bir zemine kavuşturarak, KTFD topraklarını yeniden üretime koşmak için çalışmalarına başlamıştır. Bu dönemde KTFD’nin en çok ihtiyaç duyduğu gereksinimlerin başında, her türlü insan kaynağı

³¹ BCA, 030.10.124.887.3.

³² Arslan Mengüç, *Anılarla Erenköy*, İstanbul, 2005.

gelmiştir. Bir taraftan 1955–1974 arası dönemde meydana gelen çatışmalar nedeniyle Kıbrıslı Türklerin göçü, diğer taraftan da 1974 Savaşı dolayısıyla Adanın kuzeyinden güneyine göç etmek zorunda kalan Rumlar, KTFD topraklarında ciddi bir insan gücü açığının doğmasına neden olmuştur. Her ne kadar Viyana Sözleşmesi gereğince, Adanın güneyinde kalan Türkler kuzeye göç etmişse de, bu değişim yine de gereksinim duyulan iş gücü açığını kapatmaya yetmemiştir.

Kıbrıs'ta azalan Türk nüfusu her zaman için Kıbrıs Türk liderliğinin zihninde bir sorun olarak yer almış ve bu soruna bir hal çaresi bulmak için zaman zaman çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerden birisi de, Türkiye'de yaşayan Kıbrıslı Türkleri geri getirmektir. Rauf R. Denктаş'ın 1967 yılına ait anılarını okuduğumuzda, bu fikirleri açık bir şekilde görebilmekteyiz. Denктаş'ın önerisine göre, Türkiye'de yaşayan Kıbrıslı Türkler gizlice Adanın Türk bölgelerine yerleştirilmeli ve böylece Adadaki nüfus dengesi korunmalıdır.³³ Buradan açık bir biçimde anlayabiliyoruz ki, Kıbrıs'a Türkiye'den nüfus nakli konusu, en azından şimdilik, 1974 sonrasında birdenbire ortaya çıkmış bir konu değildir. Bir diğer ifadeyle, 1960'lı yılların ortalarından itibaren, Kıbrıs'ta azalan Türk nüfusunu yeniden çoğaltmak adına Adaya Türkiye'den nüfus göçürülmesi, hem Türkiye'de hem de Kıbrıs'ın ilgili çevrelerinde tartışılmakta olup, eldeki kaynaklar her ne kadar bu fikrin 1974 öncesi var olduğunu gösterse de, fiili durumun ancak 1974 sonrasında gerçekleştiğini göstermektedir. 1974 sonrası Kıbrıs'a yapılan göçlere bakıldığında zaman; tarım işgücü adı altında çok sayıda insanın Türkiye'den geldiği görülmektedir.

Göçün Planlanması

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi tarım işgücü adı altında gelenler, Adanın ortaya çıkan emek/işgücü açığını kapatmak ve böylece yeni devletin ekonomik kalkınmasına katkı sağlamak için gelmiştir ya da getirilmiştir. Kıbrıs'ın en önemli gelir kaynaklarının başında turizm ve ardından da tarım gelmektedir. 1975 yılına ait kayıtlara göre, Kıbrıs'taki işgücünün %40 tarım kesiminde çalışmaktadır.³⁴ 1974 yılında patlak veren savaşın Adanın kuzeyinde meydana geldiğini ve bu nedenle savaşın yaratmış olduğu tahribatın en ağır hissedildiği bölgenin kuzey olduğunu göz önünde bulundurursak, savaş sonrasında Adanın Türk Bölgesi'nde ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal kargaşayı tasavvur etmek zor olmayacaktır. Milliyet Gazetesi'nin 11 Ocak 1975 tarihli bir haberinde Kıbrıs Türk Bölgesi'ndeki narenciye'nin nüfus boşluğu nedeniyle toplanamadığı yer almaktadır.³⁵ Tarım kesiminin ekonomiden bu denli yüksek bir pay aldığı bir ortamda şüphesiz, yapılacak en önemli hamle, tarım kesimini yeniden ihya etmek için savaş sonrası ortaya çıkan söz konusu nüfus boşluğunu doldurmak olacaktır. Türkiye'den organize bir şekilde işgücü getirilmeden önce, Kıbrıs'ta çalışan Türkiye uyruklu işçilerin sayısı ise 1 Eylül 1975 tarihli verilere göre 910 kişi olarak gösterilmektedir.³⁶ Kıbrıs işlerinden sorumlu koordinatör Ziya Müezzinoğlu ile KTFD Başkanı Rauf Denктаş'ın üzerinde uzlaştıkları Türk Dışişleri Bakanlığı'nda 'en gizli' damgasıyla sadece elli adet basılan bir yönetmelik³⁷ çerçevesinde, Adaya işgücü aktarılması kararlaştırılmıştır.³⁸ Yönetmeliğe göre Kıbrıs Türk Bölgesi'ne Güney'deki tüm Türkler gelse dahi Kuzey'de yeterli düzeyde işgücü sağlanamayacağından, bir an önce bölgenin nüfus yönünden doldurulması icap ediyordu.³⁹ Nitekim Savaş öncesinde bölgede yaklaşık 234 bin kişi yaşamaktaydı ve bu sayı Savaş sonrasında 70 bine düşmüştü, bu sayının da yaklaşık 20 binini

³³ Rauf R. Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları*, Cilt 4, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997.

³⁴ *Milliyet Gazetesi*, 09.12.1975.

³⁵ *Milliyet Gazetesi*, 11.01.1975.

³⁶ *Milliyet Gazetesi*, 09.12.1975.

³⁷ KTFD İstemi Üzerine, Kıbrıs'ın Türk Bölgesindeki İşgücü Açığının Türkiye'den Gönderilecek İşgücü ile Kapatılmasına İlişkin Yönetmelik.

³⁸ Mehmet Ali Birand, *Diyet*, 3. Baskı, Karacan Yayınları, İstanbul, 1979, s. 92.

³⁹ Birand, *Diyet*, s. 92.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Rumlar oluşturmaktaydı.⁴⁰ Bu rakamlar Kuzey’deki nüfus boşluğunun ne kadar vahim bir noktada olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

2 Ağustos 1975 tarihinde Viyana’da imzalanan ‘Nüfus Mübadelesi Antlaşması’ doğrultusunda savaş sonrasında Güneyde kalan Kıbrıslı Türkler, Adanın kuzeyine göç etmeye başlamıştır. 1975’in sonunda tüm Kıbrıslı Türklerin, kuzeye göçü tamamlanmıştır.⁴¹ Bu anlamda Türkiye’den işgücü getirilmesinin yoğun bir şekilde 1976 yılından sonra yaşanması tesadüfi değildir. Zira Nüfus Mübadelesi neticesinde ne kadar Kıbrıslı Türkün Kuzeye göç edeceği kesin olmadığı gibi, diğer taraftan aynı şekilde ne kadar Kıbrıslı Rum’un da Mübadele çerçevesinde Güneye göçeceği belli değildi. Bu nedenle Kuzeyde oluşabilecek nüfus boşluğunu kestirebilmek oldukça güçtür. Nihayetinde 1976 yılına gelindiğinde mübadelenin sonuçları kesinleşmiş ve Güneydeki tüm Kıbrıslı Türklerin Kuzeye göçü gerçekleşirken, Kuzeyde de yaklaşık 7.100 Rum kalmıştır.⁴² İlk başlarda Türk bölgesindeki işgücü açığı için 10 bin tarım iş gücünün Türkiye’den getirilmesi gündeme gelmiştir. Türkiye’den işçi getirileceği söylentileri üzerine Kıbrıslı Rum Yetkililer Uluslararası Çalışma Örgütü’ne başvurarak, böyle bir işçi göçünün gelmesi durumunda Adanın nüfus dengesi değişebileceği gibi aynı zamanda savaşın yaratmış olduğu işsizliğe yeni yük binmesiyle Kıbrıslıların yeniden işlerinden olabilecekleri gerekçesiyle Örgütten önleyici tedbirler almasını istemişlerdir.⁴³ Ancak ileriki yıllara bakıldığında, Rumların bu yöndeki çabalarının sonuçsuz kaldığı görülmektedir.

Türkiye’den gelecek tarım işgücünün projelendirilmesinde, Kıbrıslı ve Türkiyeli yetkililerin beraber hareket ettikleri görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, Kıbrıs’a bu dönemde Türkiye’den işgücü gönderilmesinde taraflar ortak hareket etmiş olup, bu noktada tek taraflı bir irade söz konusu değildir. Yani Türkiye tek taraflı olarak Kıbrıs’a nüfus nakli ipini göğüslememiştir. Tüm planlamalar KTFD’nin yetkilileriyle birlikte yapılmıştır. Savaş sonrasında Kuzey Kıbrıs’ın yeniden organizasyonu için Türkiye’den Başbakan Bülent Ecevit’in talimatıyla Devlet Planlama Teşkilatı eski Müsteşarı tecrübeli bürokrat ve diplomat Ziya Müezzinoğlu, Kıbrıs Eşgüdüm Kurulu Başkanı olarak görevlendirilmiştir. Müezzinoğlu Ağustos 1974 yılında görevine başlamış ve yaklaşık bu görevi onbir ay sürdürmüştür. Müezzinoğlu’nun amaçları başlıca üç maddede toplanabilir:⁴⁴

- Kıbrıs Türk Toplumu’na kişiliğini vermek
- Ekonomiyi yeniden canlandırmak
- Devlet kurulmasına yardımcı olmak

Ziya Müezzinoğlu koordinatörlüğünde Türkiye’nin bu amaçları gerçekleştirmek üzere aşağıdaki politikaları tatbik ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre:⁴⁵

- Kıbrıs TC Yardım Heyeti kuruldu
- Nüfus açığını kapatmak için dışarıda yaşayan Kıbrıslı Türklere Adaya dönmeleri için çağrıda bulunuldu
- Ekonomiyi her alanda kalkındırmak adına Türkiye’deki İktisadi Devlet Kuruluşları’ndan teknisyenler getirildi

⁴⁰ Birand, *Diyet*, s. 90.

⁴¹ Ayla Gürel, Mete Hatay, Christalla Yakinthou, *Kıbrıs’ta yerinden olmak Sivil ve Askeri Çatışmanın Sonuçları*, Rapor 5, PRIO Cyprus Centre, 2012, s. 10.

⁴² Mehmet Ali Birand, “Kıbrıs’ta Madalyonun İki Yüzü”, *Milliyet Gazetesi*, 28.06.1976.

⁴³ “Rumlar Kıbrıs’a Türk İşçi Yollanmasına Karşı”, *Milliyet Gazetesi*, 25.06.1975.

⁴⁴ Mehmet Ali Birand, “Kıbrıs’ta Madalyonun İki Yüzü”, *Milliyet Gazetesi*, 29.06.1976.

⁴⁵ Mehmet Ali Birand, “Kıbrıs’ta Madalyonun İki Yüzü”, *Milliyet Gazetesi*, 29.06.1976.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- Elektrik, su, telekomünikasyon ve ulaşım gibi altyapı projeleri başlatıldı

Sermayenin, kalifiyeli insan gücünün ve istikrarın olmadığı Kıbrıs'ta, bir taraftan bunlar yapılırken, diğer taraftan da Adaya Türkiye'den tarım işgücü adı altında nüfus gelmeye başlamıştır. Kıbrıs'a gelen ilk dalga nüfusun sayısının ne kadar olduğunu kesin olarak söylemek bugün bile imkânsızdır. Zira bu dönemde Türkiye'den Kıbrıs'a yapılan göçler kısa süreler zarfında ve dalgalar halinde kitlesel olduğu gibi, bireysel halde göç edenlerin sayısı da kitle oluşturacak düzeylere varmıştır. Eğer yapılan göçler esnasında KTFD'nin yetkilileri resmi kayıt tutmuşlar ise, belki bu kayıtlardan sayıları tespit etmek mümkün olabilir. Bunun dışındaki her sayı tahmine dayanmaktadır. Örneğin Fransa'da yayımlanan Le Monde Gazetesi'nin verdiği habere göre, Türkiye'den gönderilen göçmenlerin sayısını Lefkoşa'daki batılı diplomatlar 20 bin, Kıbrıslı Rum otoriteleri 50 bini aşkın, Kıbrıslı Türk otoriteleri ise 10 bini geçmez şeklinde vermektedir.⁴⁶

İddia edilen sayıların farklı olmasının bize göre beş önemli nedeni vardır. Birincisi, Kuzey Kıbrıs'a giriş ve çıkışların tam olarak kontrol edilip, sağlıklı kayıtların tutulmamasıdır. İkincisi, Türk tarafının sayıları küçümsemesi, Rum tarafının ise abartmasıdır. Üçüncüsü, gelip yerleşen nüfus içerisinde Adanın koşullarını beğenmeyip, geri dönen önemli sayıda insanın hesaba katılmamasıdır. Dördüncüsü, Harekât sonrası başlayan göçlerin süreklilik, plansızlık ve kontrolsüzlük arz etmesi nedeniyle, hareket halindeki göçmen nüfus ile yerleşik haldeki göçmen nüfusun sayılarının net olarak tespit edilememesidir. Beşincisi ve en önemlisi, Türkiye'den gelen nüfusun tanımlanma sorununun yaratmış olduğu karışıklıktır. Peki nedir bu tanımlama sorunu? Bu soruya biraz ayrıntılı cevap vermeye çalışalım.

Harekât sonrası Türkiye'den Kıbrıs'a iki farklı göç hareketi yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, Türkiyeli nüfusun tarım işgücü adı altında gelenleri. Bunlar da kendi içinde devlet kontrolünde getirilenler ve kendi başına gelenler olmak üzere kabaca ikiye ayrılır. Bunun ayrıntılarını aşağıda göreceğiz. İkincisi ise, Türkiye'de yaşayan Kıbrıslı Türklerin, Harekât sonrasında ortaya çıkan barış ortamından dolayı geri dönüşleridir. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, Harekât sonrasında, dışarıda yaşayan Kıbrıslı Türklerle Adaya geri dönmeleri için çağrı yapılmıştır. Ancak bu çağrıya kulak verip Adaya dönenlerin ne kadar kişi olduğunu bilmiyoruz. Fakat Türkiye'den planlı getirilen tarım işgücünün, 'Türkiye'de yaşayan Kıbrıslı Türkler' adı altında gösterildiğini görmekteyiz. Bu yöntemle başvurulmasının nedeni şüphesiz; Türkiye'nin de tarafı olduğu uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan sorumluluklarıdır. Çünkü Adaya nüfus nakli konusunda Türkiye, uluslararası çevrelerden, uluslararası hukuku ihlal ettiği iddiasıyla çok sayıda eleştiri almıştır. Türkiye yöneltilen en ciddi suçlama, 'Harb zamanında sivillerin korunmasına dair 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin 49. maddesini⁴⁷ ihlal ettiği noktasında gelmiştir.

⁴⁶ "Atilla Hattı Gittikçe Sağlamlaştı, Hiçbir Şey Sızdırmaz Oldu", *Milliyet Gazetesi*, 04.09.1976.

⁴⁷ Sözleşme, 21 Ocak 1953 gün ve 6020 sayılı Kanunla onaylanmış ve 30 Ocak 1953 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. **Harb zamanında sivillerin korunmasına dair 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi Madde. — 49:** Himaye gören şahısların, işgali altındaki topraklardan şagil devletin kendi topraklarına veya işgal edilmiş olsun olmasın başka bir devletin topraklarına ferdi olarak veya kitle halinde cebren nakilleri veya tehcirleri, her ne sebeple olursa olsun, yasaktır. Mamafih, şagil devlet, halkın emniyeti veya mücbir askerî sebepler icabettirirse, muayyen bir işgal mıntakasının kısmen veya tamamen tahliyesine tevessül edebilir. Tahliyeler, himaye gören şahısların – buna maddeten imkân olmadığı haller müstesna - ancak işgal altındaki topraklarda yer değiştirmelerini intaç edebilir. Bu suretle tahliye edilen halk, bu mıntakada muhasamat sona erer ermez tekrar yerlerine iade olunacaklardır.

Şagil devlet, bu tahliye ve nakillere tevessül ederken, himaye gören şahısların imkân nispetinde münasip tesisata kabul edilmelerini, yer değiştirmelerin memnuniyeti mucip sıhhat, hıfzıssıhha, emniyet ve iâşe şartları altında vukubulmasını ve aynı aile efradının birbirlerinden ayrılmamalarını temin edecek surette hareket eyliyecektir.

Hami devlet, nakillerden ve tahliyelerden, vuku bulur bulmaz, haberdar edilecektir. Şagil devlet, halkın emniyeti ve mücbir askerî sebepler zaruri kılmadıkça, himaye edilen şahısları harb tehlikelerine bilhassa mâruz mıntakalarda alıkoyamaz.

Şagil devlet, işgal ettiği topraklara bizzat kendi halkının bir kısmını tehcir veya nakledemez. *Resmi Gazete: 30 Ocak 1953, Sayı:8322, Düstur: III. Tertip, C.34.*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nin 49. maddesinin ilgili hükmüne göre, ‘Şagil devlet, işgal ettiği topraklara bizzat kendi halkının bir kısmını tehcir veya nakledemez.’ Muhtemelen Türkiye bu eleştirilerin önüne geçmek için ‘gizli, planlı ve örgütlü’ olarak göç ettirdiği tarım işgücünü dünyaya ‘Türkiye’de yaşayan Kıbrıslı Türkler’ diye servis etmeye çalışmıştır. Bu amaçla Kıbrıs’a yerleştirilen göçmenlere yönelik özel kimlik belgeleri düzenlenmiştir. Bu kimlik belgelerinde, devletin adı, kimlik numarası, verildiği tarih, mühür, kişinin fotoğrafı, adı soyadı, doğum yeri, doğum tarihi, mesleği, ana baba adı ve soyadı, tabiiyeti, ve adres bilgileri yer almakta olup,⁴⁸ Kıbrıs Türk otoriteleri tarafından görevlendirilen memurlar, köy kahvehanelerinde göçmenleri toplayıp bu bilgileri toplamışlardır. Türkiyeli göçmenler için hazırlanan bu kimlik belgelerinde kişilerin doğum yeri kısmına, yerleştirildikleri köye ya da bölgeye en yakın Türk köylerinin adı yazılmıştır. Örneğin Karpaz Bölgesi’ne yerleştirilen Türkiyeli göçmenlerin bir kısmı 1974 öncesinde tamamen Türk köyü olan Galatya/Mehmetçik’e, bir kısmı da aynı özelliğe sahip Kaleburnu Köyü’ne kayıt edilmişlerdir. Böylece bu gibi Türk köylerinin nüfus sayıları artırılmıştır. Fakat tüm bu olup bitenler Kıbrıslı Türk yetkililer tarafından, ‘Türkiye’de yaşayan Kıbrıslı Türklerin iskânı’ olarak dillendirilmiş ve dünya kamuoyuna bu şekilde sunulmuştur. KTFD Çalışma, Rehabilitasyon ve Sosyal İşler Bakanı İsmet Kotak, nüfus aktarmak suretiyle Kıbrıs’ın kolonize edilmekte olduğuna ilişkin bir soru üzerine aşağıdaki yanıtı vermiştir:

Yıllarca ikinci sınıf vatandaş durumuna düşürülüp ekonomik yetersizliğe itilen ve 1931 yılından beri Adayı terke zorlanan Kıbrıslı Türklerin ve ailelerinin yoğun bir şekilde Adaya dönmeleri kimseyi tedirgin etmemelidir. Bu, onların en doğal ve yasal hakkıdır. Nitekim 1960’tan sonra da Rumlar, çeşitli Afrika ülkelerinden, Mısır’dan ve Yunanistan’dan benzeri uygulama ile binlerce Yunanlıyı Adaya getirmişler, bunlara Anayasaya dayanarak yurttaşlık hakkı tanımışlardır.⁴⁹

Türkiyeli göçmenlere yönelik hazırlanan özel kimlik kartı uygulaması istenilen çıktıyı vermemiş olmalı ki sonrasında bu uygulamadan vazgeçilerek, göçmenlerin gerçek bilgilerini içeren KTFD kimlik belgeleri hazırlanarak onlara dağıtılmıştır. Tüm bunlardan dolayı Adaya ne kadar Türkiyeli göçmen geldiği ve ne kadarının orada yerleşip kaldığının sayısı henüz tam olarak belli değildir. Ancak bazı araştırmacılar, Harekât sonrası Türkiye’den gelen göçmenlerin sayısını yaklaşık 30 bin olarak vermektedirler.⁵⁰ Başka bir araştırmaya göre, 1975–1979 yılları arasında Kuzey Kıbrıs’a yerleşen göçmen sayısı 82.500 kişidir, ancak bu nüfusun %20-25’i geri dönmüştür.⁵¹

Türkiyeli Göçmenlerin İskânı ve Toprak Dağıtımı

Türkiyeli göçmenlerin iskânında öncelikle, Türk bölgesinde yer alan boş köyler ve nüfus boşluğu tespit edilmiştir. Ardından Türkiye ile KTFD arasında Şubat 1975 tarihinde Tarım İşgücü Protokolü imzalanmıştır.⁵² Protokolün imzalanmasıyla göçmen nakli girişimlerine başlanılmıştır. Bu kapsamda; Türkiye’de iskân müdürlükleri, valilikler, kaymakamlıklar ve muhtarlıklar vasıtasıyla, belirlenen bölgelerde hazırlıklar yapılmıştır. Buna göre, toprakları baraj gölü altında kalmış veya kalacak, heyelan bölgesi ilan edilmiş, orman içinde kalmış köylerin bulunduğu 14 ilde

⁴⁸ Kıbrıs Cumhuriyeti Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi Kimlik Kartı, *İsmail Şahin Özel Arşivi*.

⁴⁹ Milliyet Gazetesi, 27.10.1975.

⁵⁰ Rebecca Bryant, Christalla Yakinthou, *Cypriot Perceptions of Turkey*, TESEV, İstanbul, 2012, s. 27.

⁵¹ Hatice Kurtuluş, Semra Purkis, *Kuzey Kıbrıs’a Türk Göçünün Niteliği ve Göçmenlerin Ekonomik Sosyo-Mekânsal Bütünleşme Sorunları*, Proje No: 106K330, Ankara, Nisan 2009, s. 60.

⁵² Protokol kapsamında Kıbrıs Türk Federe Devleti’nde göçmenlerin (Güney Kıbrıs’tan ve Türkiye’den gelen) esenlendirilmeleri, konut onarımı, yarım kalan konutların tamamlanması ve donatımı için Türkiye ile KTFD arasında, 94 Milyon TL tutarında bir proje hazırlanmış ve proje Şubat 1976 tarihinden itibaren uygulanmaya konulmuştur. *Milliyet Gazetesi*, 27.10.1975.

resmi makamlar ve radyo kanalıyla, Kıbrıs'a göçmen alınacağı duyuruları yapılmıştır.⁵³ Duyurulara eşzamanlı olarak da, duyuru yapılan bölgelere resmi görevliler gönderilerek, bölge halkı göçe teşvik edilmiştir. Göç etmeyi kabul edenler, resmi görevliler tarafından hazırlanan göçmen listelerine kayıt edilmiştir. Büyük bir gizlilik ve planlı bir şekilde yürütülmeye çalışılan iskân politikasında, Türkiye'den getirilecek nüfus üzerinde herhangi bir sınıflandırma yapılmadan, ihtiyaç duyulan kalifiyeden ziyade, gelişigüzel insanlar Türkiye'den getirilmeye başlanmıştır. İçel, Karadeniz, İç ve Doğu Anadolu, Gaziantep ve Adana yöreleri başta olmak üzere Türkiye'nin birçok bölgesinden Adaya göç yaşanmıştır.⁵⁴ Kıbrıs'ın Fethi (1571) sonrasında yapılan iskân politikası ile mukayese edecek olursak, yaklaşık 400 yıl evvel yapılan göç politikasının daha profesyonel olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Fetih sonrasında Adanın ihtiyaçları göz önünde bulundurularak bir iskân politikası ortaya konmuşken, 1974 sonrasında Adanın ihtiyaçları çok dikkate alınmamıştır. Şüphesiz, Adanın Savaştan ve göçlerden kaynaklanan bir işgücü açığı vardır. Ancak bu açık, iklim koşulları bile dikkate alınmaksızın rastgele kapatılma yoluna gidilmiştir. Bunun yanında söz konusu işgücü açığı genelde aynı meziyetlere sahip insanlarla doldurularak, ekonominin çok yönlülüğü ihmal edilmiş ve böylece kısa zaman sonra Adanın kuzeyinde homojen bir işgücünün ortaya çıkmasına neden olunmuştur. Tüm bunların neticesinde, Türkiye'de kendi tecrübeleriyle bir şekilde hayatta tutunabilen göçmenler, yeni hayatlarına bu tecrübeleri aktaramadıkları gibi, hayatlarında daha önce karşılaşmadıkları işleri yapmak zorunda kalmışlardır. Bu sorun kısa sürede hissedilmese de uzun vadede kendini ekonomik kalkınmada göstermiştir. Dönemin Kıbrıs Büyükelçisi Asaf İnhan, 74 sonrası Türkiye'den yapılan göçlerle ilgili olarak verdiği bir mülakatta aşağıdaki bilgileri dile getirmiştir:⁵⁵

Getirilenlerin durumunun, yaşam seviyelerinin ve düzenlerinin hiç düşünülmediği, gerçekleştirme planlamasının, programlama hesabının yapılmadığı görüldü. Prensipte böyle bir takviye gerekliliği düşüncesi hiç şüphesiz desteklenir. Ancak, ailelerin seçilmesine ve sevklerine acele ile girişilmesi ve günlük plansız uygulamalar birtakım olaylara, üzüntülere ve tepkilere neden oldu... Karadeniz bölgelerinden, İç ve Doğu Anadolu'dan, Kayseri'den, Erzurum-Kars tarafından teşvik edilerek aceleyle toplanan fakir aileler, yerleşmekte ve uyum sağlamakta güçlüklerle karşılaştılar.

Çoğunluğu Türkiye'nin dağlık, kırsal, orman, baraj altı kalmış, toprağı yetersiz, köy vasfını yitirmiş köylerinden olan bu insanlar devlet teşvikiyle⁵⁶ Kıbrıs'a gitmişlerdir. Kıbrıs'a devlet desteğiyle göçürülen kabileler 'özel göçmen' statüsü adı altında Adaya getirilmişler ve sevkiyatları devlet tarafından karşılanmıştır. Örneğin Trabzon vilayetinden göçürülen 'özel göçmenler' Ulusoy Firması'nın otobüsleriyle Mersin'e getirilmiş ve oradan da gemi yoluyla Kıbrıs'a götürülmüşlerdir. Bu süreçteki tüm masraflar, devlet tarafından ödenmiştir. Anadolu'nun muhafazakâr bölgelerinden büyük bir ümit ve aynı zamanda belirsizlik içerisinde Adaya gelen bu insanların bir kısmı, iklimsel, toplumsal, siyasal, iktisadi, dini ve psikolojik nedenlerden dolayı, bir kısmı da sunulan imkanları beğenmeyerek geri dönmüşlerdir. Bundan başka planlı bir şekilde başlayan iskânların, kısa zamanda yerini plansızlığa, sahipsizliğe ve kargaşaya bırakması da geri göçleri tetiklemiştir. Yaşanan kargaşayı Mehmet Ali Birand gözlemlerine dayanarak şöyle anlatmıştır:

Büyük gizlilik içinde ve planlı şekilde yerleştirilmeye başlanan Türklerin ikinci kafilesi yola çıkarken, İngilizler üslerdeki 8 bin Türk'ü bırakınca her şey altüst oluverdi.

⁵³ Kurtuluş, Purkis, *a.g.e.*, s. 60; Mete Hatay, *Beyond Numbers*, PRIO Report 4/2005, PRIO Cyprus Centre, Oslo, 2005, s. 12.

⁵⁴ Hatay, *a.g.e.*, s. 12.

⁵⁵ Gül İnhan, *Büyükelçiler Anlatıyor Türk Diplomasisinde Kıbrıs (1970-1991)*, Türkiye İş Bankası Yay., İst., 2007, s. 42.

⁵⁶ Aşağıda görüleceği üzere göçmenlerin bir kısmı doğrudan devlet eliyle getirilirken ve bu noktada doğrudan teşvik söz konusu iken, diğer gruplar devlet eliyle gelmeseler de devletin Kıbrıs'ta sunduğu imkânlardan yararlanmışlardır. Burada ise dolaylı teşvik bahsi vardır.

Gelenler, Türkiyeliler için ayrılan köylere nakledilmek zorunda kaldı. Bir kez daha sistem bozulunca, orman köyleri ilk gördükleri deniz kenarı köylerine yerleştirilmeye, hayatında portakal görmemiş balıkçı Karadeniz köyleri tarlalara konmaya başladı. Sonuç olarak kargaşa arttığı gibi, hem din görgüsü hem de yaşantısı Kıbrıslı Türklerden son derece farklı olan yeni gelenlerle yöre halkı arasında büyük sürtüşmeler çıktı.⁵⁷

Peki bu insanlara ne vaat edilmişti de kundaklarındaki çocuklarıyla binlerce kilometre yol katedip, savaştan yeni çıkmış, geleceği belirsiz ve bilmedikleri bir Adaya gelmeye ikna olmuşlardır. Öncelikle bu insanların çoğunluğu, Anadolu'nun köylerinde yaşayan, geçim darlığı çeken, çok nüfuslu bir aile ve sülalaya sahip, eğitim seviyeleri yok denecek düzeyde, devletin sunduğu kamusal ve altyapı hizmetlerinden nasiplenememiş, bildiğimiz 1970'lerin standart Anadolu köylü protipindeki kişilerden oluşmakta olup, sahip oldukları bu sosyolojik şartlardan dolayı da büyük bir kısmı milliyetçi ve muhafazakâr bir düşünce yapısının içinde yer alıyorlardı. Yoksa iddia edildiği gibi bu kimseler geldikleri yerlerin toplumsal tabakasının en altında yer alan, 'işe yaramaz, hukuk tanımaz, çapulcu' kimseler değillerdi. O günün şartlarında Anadolu köylüsünün tipik özelliklerini taşıyorlardı ve geçim sıkıntısı içerisindeydiler. Ayrıca birçoğu doğal ve kanuni nedenlerden dolayı iskâna namüsaî köylerde oturuyorlardı ve devlet tarafından Anadolu'nun başka yerlerine iskân edilmeleri gündemdeydi. Mevcut şartlar böyle olunca, göç duyurusu yapılan bölgelerin köylerinde Kıbrıs için sıkı bir propaganda faaliyeti yapılmaya başlanmış ve köylülere göç koşulları, ev, arazi ve sosyal haklar gibi verilecek imkânlar olduğundan daha da abartılarak insanlar göçe ikna edilmeye çalışılmıştır.⁵⁸ Göçü teşvik edici konuşmalardan ikna olanlar adlarını göçmen listelerine yazdırarak, göç hazırlıklarına koyulmuşlardır. Göçmen listeleri hazırlandıktan sonra Mayıs 1975 tarihinden itibaren Kuzey Kıbrıs'a göçmen nakli başlamıştır. Göçmenler devlet tarafından görevlendirilen otobüslerle memleketlerinden Mersin'e sevk edilmiş ve oradan da gemilerle Magosa'ya iletilmişlerdir. Deniz ulaşımının müsaitliğine göre de, bazen göçmen kafileleri üç dört gün Mersin'de konaklama durumunda kalmışlardır. Büyük bir gizlilik içinde planlandığı için Magosa Limanı'na gemiler ancak gece yanaşabildiğinden, aynı şekilde göçmenler gece vakti buradan otobüslere bindirilerek ya limandan civardaki 'göçmen yurtları' olarak adlandırılan boş otellere, okullara gönderilmişler ya da önceden belirlenen köylere sevk edilmişlerdir. Benzer biçimde köylere dağılım, evlere yerleşim de gece vakti yapılmıştır. Uluslararası topluma malzeme olabilecek görüntülerin, Barış Gücü tarafından alınmasından endişe edildiğinden nakillerin gece yapılmasına dikkat edilmiştir.⁵⁹ Tüm bu gizlilik kuralları içerisinde göçmelerin getirilip yerleştirildiği ilk köy Girne'ye bağlı Bahçeli Köyü olmuştur.⁶⁰ Bu köyün insanları Trabzon'un Araklı ilçesinden göçürülmüştür.

Barış Harekâtı sonrasında Kıbrıs'a Türkiye'den üç türlü nüfus nakli söz konusudur. Bunlardan ilki, 20 Temmuz 1974 - 20 Ağustos 1975 döneminde herhangi bir tarihte Kıbrıs'ta görev ifa eden Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarına veya şehit düşen Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının eş, evlad, ana, baba ve kardeşlerine tanınan yurttaşlık hakkından istifade edip gidenlerdir.⁶¹ İkincisi, Tarım İşgücü Protokolü çerçevesinde gelenlerdir. Son olarak üçüncüsü ise, inisiyatif olarak kendi başlarına gidenlerdir. Son gruba girenleri de, kendi içerisinde ikiye ayırabiliriz. Birincisi, yurttaşlık yasası veya Tarım İşgücü Protokolü kapsamında yerleşenlerin kendi yakınları için yapmış olduğu istekler doğrultusunda gelenler. İkincisi, hiçbir talep olmaksızın kendiliğinden gidenler. Hiçbir talep olmaksızın gidenlerin bir kısmı göç eden köylerin çevresindeki

⁵⁷ Birand, *Diyet*, s. 93.

⁵⁸ Örneğin köylülere; Kıbrıs'ta çok para olduğundan, kendilerine bol miktarda arazi verileceğinden, okul, cami, hastane, yol ve elektrik gibi altyapı hizmetlerinin bolluğundan, Adayı beğenmeyenlerin aynı koşullarda geri gelebileceği yönünde konuşmalar yapılmıştır. Daha fazla örnek için: Kurtuluş, Purkis, *a.g.e.*

⁵⁹ Kurtuluş, Purkis, *a.g.e.*, s. 73.

⁶⁰ Kurtuluş, Purkis, *a.g.e.*, s. 73.

⁶¹ *Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi Yurttaşlık Kanunu*, Sayı: 3/1975, Madde: 6/2.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

köylerden, protokolle gidenlere katılmak isteyen, ya da kendi başlarına hareket ederek gruplar halinde Kıbrıs'a giden Protokol dışı göçmenlerden oluşmaktadır.⁶² Bir kısmı da, Türkiye'deki göç duyumundan etkilenip de 'bize de bir şey düşer mi?' düşüncesiyle kendiliğinden gidenlerden oluşmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen ilk iki gruba girenler Kıbrıs'a yerleşen ilk kabileler arasında yer almışlar ve 'özel göçmen' statüsünde muamele görmüşlerdir. Diğerleri 'özel göçmen' olarak adlandırılmamışlardır.⁶³ İlk iki grup dışındakiler kendi imkânlarıyla Adaya gelmişler ya akrabalarının nezaretinde ya da kendi başlarına, başlarını sokabilecek ev aramışlardır. Bu kişilerin kalacakları köyler ve evler önceden belirlenmemiştir. Ancak KTFD bu kişileri de mağdur etmeyerek, onlara da ev, arazi ve yurttaşlık gibi göçmenlik hakları vermiştir. Bunun en önemli nedeni, Tarım İşgücü Protokolü yapılırken planlanan sayıdan daha fazla nüfusun Kıbrıs'a getirilebilmesine karşın, bu nüfusun yerleştirilmesinde ve Kıbrıs'ta tutulmasında karşılaşılan zorluklardır.⁶⁴ Bir diğer ifadeyle, Tarım İşgücü Protokolü çerçevesinde planlanan sayıda göçmen Kuzey Kıbrıs'a yerleştirilememiştir. Hal böyle olunca, protokol dışı gelenlere de benzer imkânlar sunulmuştur.

Devlet gözetiminde gelenlerin kalacakları köyler önceden belirlenmiş ve bu kişilere köylerdeki evler kura usulü dağıtılmıştır. Hangi kategoride olursa olsun, evlere yerleştirilenlere, resmi otoriteler tarafından evi şenlendirmeleri için 23 günlük bir süre verilmiştir. Kişiler bu süre zarfında ailesiyle birlikte eve yerleşmek zorunda tutulmuştur. Ailesi Türkiye'de olanlar yine bu süre zarfında, resmi makamların iznini aldıktan sonra, gidip ailelerini Türkiye'den getirmek zorundaydılar. Mevzuat gereği bekârlara ev verilmesi yasaktı. Devletin bilgisi dâhilinde ev alan göçmenlere, sonrasında KTFD otoriteleri tarafından birer 'Tahsis Belgesi' verilmiştir.

Göçmenlere resmiyet kazandırması açısından Tahsis Belgesi'nin önemi büyüktür. Tahsis Belgesi, yalnızca içerisinde oturulan evi değil aynı zamanda ekilip biçilen tarlaları da kapsıyordu. Elinde Tahsis Belgesi olanlar KTFD'nin bilgisi dâhilinde olan göçmenler anlamına geliyordu ve devletin mülkiyet hakkı dışında sunmuş olduğu imkânlardan da yararlanma fırsatını sağlıyordu. Örneğin, ancak Tahsis Belgesi olanlara iâşe yardımı yapılıyor, eşya dağıtılıyordu.⁶⁵ Fakat devletin bilgisi dışında, 'Kıbrıs'ta bedava ev, toprak dağıtıyorlar' haberleriyle bireysel olarak gelenlere de aynı hakların verildiği görülmektedir. 1976–1979 yılları arasında Lefkoşa Büyükelçiliği yapmış olan Candemir Önhon'un o tarihlerde yaşananlar üzerine anlattıkları önem arz etmektedir:

Amaç, her şeyden evvel, Kıbrıs'taki işgücü noksanını kapatmak, oradaki soydaşlarımıza yeni bir kuvvet ve kudretle yardımcı olup ellerindeki toprağı lazım geldiği gibi işletmelerini temin etmektir. Bunlar, bir yere kadar diyeyim, bir disiplin altında cereyan edebiliyordu. Gruplar halinde gelen kişiler, oradaki boş evlere yerleştiriliyor, onlara tarlalar, toprağı bağlanmaları için birtakım krediler veriliyor, yardımcı olunuyordu. Bunlar planlı olarak oraya gelen Türkiyeliler için mevzu bahisli. Bir de planlı değil de yorganını sırtına vurup, Taşucu'ndan feribota binip oraya gelen vatandaşlarımız vardı. O vatandaşlarımıza da bir yerde 'hadi geri dön' denemiyordu. Bunun

⁶² Kurtuluş, Purkis, *a.g.e.*, s. 65.

⁶³ Özel göçmen ile göçmen arasındaki en temel fark; özel göçmenlerin Adaya devlet desteğiyle göçürülmesi ve tüm işlemlerinin, örneğin yol masrafı, köylere yerleştirilmeleri, devlet yetkilileri tarafından yapılmış olmasıdır. Bir diğer fark ise, bu statüdeki insanlara belirli bir süre, yaklaşık 1,5 yıl, nakdi yardım yapılmasıdır. Bu iki temel farkın dışında, özel göçmen ile göçmen arasında ciddi bir fark söz konusu değildir. Her ikisi de devletin sunmuş olduğu, yurttaşlık, ev ve arazi tahsisatı ve aynı yardım gibi olanaklardan benzer şekilde yararlanmışlardır.

⁶⁴ Kurtuluş, Purkis, *a.g.e.*, s. 66.

⁶⁵ İaşelerin bir kısmı ve eşyaların tamamına yakını Rumların bıraktığı iâşe ve eşyalardan oluşuyordu. Eşyaları rahatlıkla kullanılabilen göçmenler, aynı rahatlığı iâşelere gösteremediler. Bazıları konserve, bisküvi gibi alışık olmadıkları gıdaları, içerisinde domuz ürünü bulunur korkusuyla tüketmekten imtina etmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

kontrolünü yapan Kıbrıslı soydaşlarımız onları da kabul ediyorlar ve bir yere iskân ettiriyorlardı. Bu kategoride gelenlerin yarattıkları problemler, gayet tabii ki daha fazla oluyordu.⁶⁶

Harekât sonrasında kabileler halinde Adaya gelen göçmenler, öncelikle Magosa Limanı çevresindeki boş okullarda ve otellerde bekletilmişler ve ardından önceden saptanmış, terk edilmiş Rum köylerine götürülmüşlerdir. Göçmenler genellikle, bu köylere hemşerileriyle beraber yerleştirilmişlerdir. Sonradan gelenler de, hemşerilerinin bulunduğu köylerde yerleşmeye müsait alanlar var ise, aynı tercihlerde bulunmaya çalışmışlardır. Bazı büyük köylerde, mahallelerin göçmenlerle iskânı, geldikleri vilayetlere, ilçelere ya da beldeye göre yapılmış ve böylece ilk etapta yabancılaşma engellenmeye çalışılmıştır. Göçmenler Rumların terk ettiği evlere bir bir yerleştirilirken, kısa zaman sonra KTFD'nin hazırlamış olduğu yasa gereğince, bu insanlara toprak dağıtımı yapılmaya başlanmıştır. Tüm bunların öncesinde KTFD Meclisi '1975 Yabancı Malların Tahsis ve Değerlendirilmesi Yasası'nı kabul ederek, kendisine Kuzeydeki mülkler üzerine tasarrufta bulunma hakkı tanımıştır. Bu yasanın 3/2 maddesi şu şekildedir:

Bakanlar Kurulu, '1975 Yabancı Taşınmaz Malları (Kontrol ve Yönetim)Yasası' gereğince kontrol ve yönetiminde bulunan malları kamu yararı gereklerine uygun olarak, iskân, rehabilitasyon, ikamet, turizm, sanayi, tarım, kalkınma, işletmecilik, idame, koruma ve değerlendirme amaçları ile Meclis onayından, geçecek tüzük, yönetmelik ve kararname ile herhangi bir Bakanlık, Daire, Makam veya kamu kurumunun kontrol ve yönetimine verebilir.⁶⁷

15 Eylül 1975 tarihinde kabul edilen bu yasaya dayanarak, göçmenlere tahsis belgesi verilmeye başlanmıştır. Ayrıca bu tarihten önce gelip de yerleşenler de yasa kapsamına alınmıştır. KTFD Meclisi 3 Ağustos 1977 tarihinde bu defa 'İskân, Topraklandırma ve Eşdeğer Mal Yasası'nı kabul etmiştir. Bu yasa, Meclisin kabul ettiği ve göçmenleri ilgilendiren önemli bir yasa olup, yasanın amaçlarından biri de şudur:

'Tarım sektöründe istihdamı öngörülen, göçmen veya yerleşik durumdaki, çiftçi tanımına giren topraksız ve az topraklı hak sahibi ailelerin, yeter gelirli tarımsal aile işletmeleri haline getirilmeleri için topraklandırılmalarını, canlı ve cansız demirbaşlarla donatılmalarını ve kredilendirilerek üretici duruma getirilmeleri.'⁶⁸

Yasanın bir diğer amacı da, 'Göçmenlerin kendi kendilerine yeterli hale gelinceye kadar geçecek belirli bir süre içinde, aynî ve nakdî yardımlarla desteklenmelerini sağlamaktır.'⁶⁹ Böylece göçmenlerin iskânlarının ikinci basamağı da 'İTEM Yasası' ile yürürlüğe girmiş oldu. Yasaya göre dağıtımına konu olan topraklar 20 yıllık süre dolmadan başkasına devir ve temlik edilemezdi. Yine dağıtılan topraklar mirasçılar arasında hiçbir şekilde taksim edilemezdi. Ancak bir bütün olarak miras bırakılabilirdi. Kişilerin toprak dağıtımından yararlanabilmeleri için; KTFD Yurttaş olmak⁷⁰, dağıtımın yapıldığı yörede yerleşmiş olmak, çiftçilik yapmaya mani bedenî veya ruhî sakatlığı bulunmamak, toprak dağıtımından yararlanmak için istemde bulunmak, 65 yaşından büyük olmamak gibi şartları taşımaları gerekiyordu.⁷¹ Yasa, getirdiği hükümlerle toprak dağıtımında belli bir öncelik sırası da belirlemişti ve bu öncelik sırasında göçmenler de yer alıyordu. Yasaya göre; göçmen tanımına girip geçimini çiftçilikten sağlayan veya sağlamak durumunda olan aile reisleri öncelik verilecekler arasında yer alıyordu. Yasanın 3/d maddesine göre Türkiye'den gelenler, göçmen statüsü adı altında muamele görecekti. Buna göre Yasanın 3/d maddesi aşağıdaki şekilde tanzim edilmiştir:

⁶⁶ İnanç, a.g.e., s. 78.

⁶⁷ 1975 Yabancı Malların Tahsis ve Değerlendirilmesi Yasası, Sayı:33/1975.

⁶⁸ İskân, Topraklandırma ve Eşdeğer Mal Yasası (İTEM Yasası), Sayı: 41/1977.

⁶⁹ İTEM Yasası, Sayı: 41/1977.

⁷⁰ Türkiyeli göçmenlerin Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi Yurttaşlık Kanunu uyarınca yurttaş olma hakları vardı. Kıbrıs Türk Yönetimi Yurttaşlık Kanunu, Sayı: 3/1975.

⁷¹ İTEM Yasası, Sayı: 41/1977.

Kıbrıs Türk Federe Devleti bölgesinin topyekûn kalkındırılmasında; emek, bilgi ve sermayelerinden yararlanmak üzere ve Kıbrıs Türk Federe Devleti yurttaşlığına geçmek kaydıyla veya Bakanlar Kurulunun saptayacağı özel koşullarla, iskân edilmeleri uygun görülenler.⁷²

Yine aynı yasaya göre toprak dağıtımında öncelikli olanlar arasında da bir sıralama yapılarak; evli ve çocuk sahibi olanlar, çocuk sahibi dullar, evli ve çocuksuz aileler, çocuksuz dullar ve evli olmayıp aile reisi sayılan kişilere öncelik verileceği hükme bağlanmıştır.⁷³ 41/1977 Sayılı Yasa Toprak dağıtımı yanında konut dağıtımında da Kıbrıs Türk Federe Devleti dışından gelen göçmenlere öncelik tanımıştır. Diğer taraftan İTEM Yasası, göçmenlere rehabilitasyon kredileri vermenin yolunu açmıştır. Buna göre, ‘hak sahibi’ tanımına giren ve rehabilitasyonları tamamlanmamış olanların, üretici duruma geçebilmelerini sağlamak üzere, gerekli aynî ve nakdî kredilerin verileceği ve bu kredilerin kurulacak Rehabilitasyon Kredi Fonu’ndan karşılanacağı hükme bağlanmıştır.⁷⁴ Görüldüğü üzere gerek ‘1975 Yabancı Malların Tahsis ve Değerlendirilmesi Yasası’ ve gerekse ‘İTEM Yasası’ göçmenlerin iskân ve bir rehabilitasyonunda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Böylece göçmenler yasalarda belirtilen resmi organlardan tahsis belgelerini alarak, kendilerine verilen mülklerde, sınırlı bir mülkiyet hakkı elde etmişlerdir. KKTC’nin ilanının ardından yürürlüğe giren yeni Anayasanın ‘Devletin Mülkiyet Hakkı’nı düzenleyen 159. Maddesine göre; Kuzeyde kalan Rum malları ise KKTC’nin mülkiyetine alınmıştır.⁷⁵ Yaklaşık on yıl sonra İTEM Yasası’nda yapılan değişiklikle de elinde tahsis belgesi olan göçmenlere tapu alma hakkı tanınmıştır.

Planlı bir şekilde organize yapılmaya çalışılan iskân politikası, aradan birkaç yıl geçmeden yerini kaotik bir ortama bırakmıştır. Devlet yetkilileri bu sorunları ‘normal ve bireysel sorunlar’ olarak görmüşler ve ‘zamanla her şey yoluna girer’ yaklaşımını benimsemişlerdir. Hal böyle olunca ortaya, ganimetten pay alma mücadelesi çıkmış ve bu mücadele kısa sürede yerini kavgaya bırakmıştır. O tarihlerde Kıbrıs’ta bulunan Mehmet Ali Birand, Kuzey Kıbrıs’ta gördüklerini şöyle aktarmıştır:

Kıbrıs Türk bölgesinin hayatında geçen yıla oranla belirli bir canlanma var. Lokantalar işlemeye başlamış, boş köyler dolu, narenciye bahçeleri kurumaktan kurtarılmış. Ancak Kuzey’de iki yıl geçmesine rağmen hala etkili bir idare mekanizması yok. Sesini en fazla yükseltebilen veya yönetimde arkası olan isteğini alabilmekte, diğerleri elleri şakaklarında beklemektedir. Kilit yerleri tutan bazı kişilerin çıkarlarını koruyarak yaptıkları uygunsuzluklara ilişkin iddialar günlük yaşantının bir parçası olmuş. Türk bölgesini baştanbaşa dolaştım. Göze çarpan en belirgin şikâyet ‘sahipsizlik’ti... Toplum hala ‘Ne yapacağını, sorunlarının nasıl çözümleneceğini bilemiyor’ ve bekliyor.⁷⁶

Tüm yaşananların savaş sonrası bir süreçte ve hazırlıksız bir ortamda yaşandığı göz ardı edilmemelidir. Unutmamak gerekir ki, bir düzen altüst edilmiş ve yenisi ihdas edilmeye çalışılmaktadır. Ve bunun tabii sonuçlarının başında, sosyal kargaşa, iktisadi bunalım ve mali sıkıntılar gelmektedir. Bu nedenle o dönemde bireysel şikâyetler had safhadadır. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen gerek Kıbrıs Türk otoritelerinden gerekse de Türkiye’den etkili bir planlamanın ve programlamanın ortaya konmayışı ve git gide toplumsal bir hal almaya başlayan bireysel sorunlar için çözümlerin ağırdan alınması ve her şikâyet karşısında devlet yetkililerinin etkin bir çözüm yerine, ‘özgürlüğümüze kavuştuk ya yeter’, ‘sizi kurtardık ya, memnun değil misiniz?’, ‘Ankara böyle istedi!’ gibi yaklaşımlar sergilemeleri memnuniyetsizlikleri körüklemiştir.

⁷² İTEM Yasası, Sayı: 41/1977.

⁷³ İTEM Yasası, Sayı: 41/1977.

⁷⁴ İTEM Yasası, Sayı: 41/1977.

⁷⁵ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası, Madde 159.

⁷⁶ Mehmet Ali Birand, “Kıbrıs’ta Madalyonun İki Yüzü”, *Milliyet Gazetesi*, 26.06.1976.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

KTFD lider Rauf Denktaş yaşanan olumsuzlukların nedenlerini, ‘...biz bu derece büyük bir işe el atacak örgüt değildik... Kalifiyeli kadrolarım yok, olanları da yeterince süzgeçten geçiremedik. Özellikle alt kademedeki memur vicdanlı çalışmazsa, haksızlıkla dünyanın her yerinde karşılaşılır. Bulduğumu attım... İki yıldır altyapı hizmetlerine ağırlık veriyoruz, yaşananlar normal her şey zamanla yoluna girecektir...’ şeklinde özetlemiştir.⁷⁷

Sonuç olarak, Kıbrıs’a göç insanlar hangi kategoriye girerse girsinler, Adaya göç etme nedenleri arasında, Türkiye’de yaşanan işgücü fazlası, düşük ücret politikaları, işsizlik gibi temel ekonomik koşulların yetersizliği gibi faktörlerin temel etken olmadığı anlaşılmaktadır. Göçün nedenleri arasında nüfus boşluğu sebebiyle Adada duyulan işgücü açığının şiddeti ve Türkiye’de mensup olduğu etnik/dinsel kimlikten ötürü⁷⁸ maruz kaldığı olumsuz koşulların dayatması önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca göçmenlere sunulan ev ve toprak sahibi olmak gibi maddi imkânlar ancak Türkiye’de yaşayan yeteri düzeyde işleyecek toprağı olmayan köylüleri celbetmiştir. Dönemin iktisadi koşullarına bakıldığında Bariş Harekâtı ile ikinci petrol krizi arasındaki evrede KTFD’nin iktisadi ve mali koşulları Türkiye’den daha ileri düzeyde değildir. Ayrıca bu dönem, savaşın sebep olduğu siyasi ve ekonomik belirsizliklerin Adada zirve yaptığı bir zaman dilimidir. Haliyle az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru yaşanan göç olgusu burada söz konusu değildir. Ekonomik istikrarsızlığın, yüksek işsizliğin, verimi düşük tarımsal üretimin, tarımsal işgücü açığının bulunduğu; yeterli enerji kaynağının, sermaye birikiminin, teknolojinin ve sermaye yoğun işgücünün olmadığı; ulaşım, iletişim, elektrik ve kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerinin yetersiz olduğu; devlet otoritesinin tam olarak kurulamadığı ve bürokratik mekanizmanın sağlıklı işlemediği ve bunun yanında sağlık ve eğitim gibi kamusal hizmetlerin kifayetsiz olduğu KTFD topraklarına, Türkiye’nin aynı sorunlarından muzdarip benzer bölgelerinden insanların göç etmesi doğal karşılanmalıdır.

Türkiyeli Göçmenlerin Karşılaştıkları Sorunlar

Harekât sonrasında Türkiye’den üç grup insan göçmen olarak Kıbrıs’a gelmiştir. Bunlardan birincisi, Bariş Harekâtına katıldıklarından dolayı kendilerine Kıbrıs’a yerleşme hakkı verilmiş olanlar. İkincisi, Harekât sonrasında ortaya çıkan nüfus boşluğunu kapatmak için Türkiye’den sistematik olarak gelmiş göçmenler. Üçüncü grup da, dünyanın başka yerlerinde de görüldüğü gibi kendisine yeni bir hayat kurma, sunulan imkanlardan ben de istifade edebilirim düşüncesiyle kişisel olarak gelip yerleşenler. O halde söz konusu bu üç grubu, planlı ve plansız olmak üzere ikiye ayırabilir ve nihayetinde Harekât sonrasında Kıbrıs’a Türkiye’den planlı ve plansız olmak üzere iki çeşit göç hareketi yaşanmıştır diyebiliriz. Gerek planlı gerekse de plansız gidenlerin yerleştirilme planları, Kıbrıslı ve Türkiyeli yetkililer tarafından işbirliği ve müşterek olarak yapılmış ve bu doğrultuda tüm kararlar ortak bir iradenin sonucunda hayat bulmuştur.⁷⁹

İster planlı ister plansız gelenler olsun, her iki grubun da üyelerinin çoğunluğu, Anadolu’nun köy veya kır toplumundan çıkıp gelmişlerdir. Bu noktada bu insanların sahip oldukları yaşam tarzı; Anthony Cohen’in çalışmasında ifade bulan şekliyle, ‘bu insanların göreneği kendi başına değerli saydıkları ve kendi geçimlerinin üretiminde makul derecede bir kendine yeterlilik potansiyeline sahip oldukları için kendi hayatlarını temelde denetim altında tuttuklarını hissettikleri geleneksel ve muhafazakâr bir hayat tarzıydı.’⁸⁰ Geleneksel ve muhafazakâr bir iklimden beslenmelerinin yanı sıra göçmenlerin tamamına yakınının eğitim seviyesi ya okuma yazma seviyesinde ya da bunun altında olup, eğitim seviyeleri çok düşüktü. Özellikle kadınların çoğunluğu okuma yazma dahi bilmiyordu. Ayrıca kadınların büyük bir kısmı, bulundukları

⁷⁷ Milliyet Gazetesi, 30.06.1976.

⁷⁸ Kurtuluş, Purkis, *a.g.e.*, s. 71.

⁷⁹ İnanç, *a.g.e.*, s. 79–80.

⁸⁰ Anthony P. Cohen, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Çev: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi, Ank., 1999, s. 25.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

beldenin ya da köyün dışına ilk kez çıkmıştı.⁸¹ Göçmenlerin büyük bir kısmı fakir ve yoksul kesimden geliyordu. Birçoğu telefon, elektrik, asfalt gibi altyapı hizmetleriyle yeni tanışırken, diğer taraftan da yeni evlerinde ilk kez beyaz eşya, banyo sistemi gibi alışık olmadıkları eşya ve aksesuarlarla karşılaşmışlardır. Bu anlamda kapalı bir toplum Kıbrıs'a göç etmiştir diyebiliriz. Dolayısıyla ilk başlarda en temel sorun, iletişim kurma sorunu olmuştur. Bu sorun yalnızca Türkiyeli ile Kıbrıslı arasında cereyan etmemiş, aynı zamanda Türkiyeliler içerisinde de kendine yer bulmuştur. Zira Türkiyeli göçmenler homojen, yeknesak, tekdüze bir kitleden meydana gelmemiştir. Söz konusu olan küçük bir Anadolu'yu ve Anadolu'nun tüm heterojen yapısını da ihtiva ediyordu. O nedenle Kıbrıs'a göç eden Türkiyeliler kendi aralarında da; dinsel, dilsel, düşünüş, giyim ve kuşam gibi toplumsal farklılıklardan dolayı sosyal iletişim kurmakta sorun yaşamışlardır. Ancak bugüne kadar bu durum ihmal edilmiş ve Türkiyeli göçmenler homojen bir gruba indirgenerek analiz edilmeye çalışılmıştır.

Göç sırasında yaşanan en belirgin sorunların başında yağmacılık gelmiştir. Harekât sonrasında etkili bir idarenin kurulamamış olması nedeniyle, Adaya giriş ve çıkışlar yeteri düzeyde kontrol edilemediğinden, Türkiye'de aranan birçok sabıkalı Adaya gelerek, dolandırıcılıktan, yağmaya, ev satışından, hırsızlığa varan çeşitli suçlara karışmışlardır.⁸² Bunun dışında, plansız grubun üyelerinin vermiş olduğu rahatsızlıklar da ayrı bir sorun olmuştur. Bu tipler, grup halinde planlı gelenlere nazaran daha gözü açık, yırtıcı, menfaatlerini yüksek sesle takip eden kimselerdir.⁸³ Kişisel olarak geldikleri için pastadan pay kapma adına daha güçlü bir mücadele vermek durumunda kalmışlar ve sahipsiz gördükleri evleri hemen işgale girişmişlerdir.

Her iki grubun üyeleri arasında da görülen sorunlardan birisi de gelenlerden bir kısmının kısa zaman sonra edindikleri mülkleri satarak geri dönmeleri olmuştur. Bu durum Adada bir vurgun ekonomisi yarattığı gibi, göçlerin uzamasına ve iskân sorunlarının da artmasına neden olmuştur. Zira ortada olup bitenleri kontrol altında tutabilecek, denetleyebilecek etkin bir yönetim yoktu. Bir diğer önemli sorun ise, göçmenlerin plansız ve programsız, iktisadi kalkınma dikkate alınmaksızın gelişigüzel yerleştirilmeleri olmuştur. Kıbrıs'ın iklim yapısı ve tarımsal verimliliği göz önüne alınmaksızın yapılan iskânlar, başlangıçta kalkınmayı motorize etmiş olsa da, uzun vadede ekonomik kalkınmayı sekteye uğratarak önemli israfın yaşanmasına neden olmuştur. Narenciyeden anlamayanlara narenciye tarlası verilmesi, sebzeçilikten anlamayanlara sulu tarım arazilerinin tahsis edilmesi, dağ köylerinden gelenlerin deniz kenarlarına iskân edilmesi, kuru tarımdan bihaber olanlara bu arazilerin bırakılması gibi yanlış iskân politikaları, uzun vadede etkisini göstermiştir. Yapılan bu yanlış uygulamaların yaratmış olduğu tarımsal tahribat, bu insanlara gerekli tarımsal eğitimin verilmemesiyle de doruğa çıkmıştır. Yanlış iskân politikası ve bu yanlışlığın etkisinin eğitim ile en aza indirilmemesinin iki önemli sonucu olmuştur.

Birincisi, tarım sektöründeki düşük verimlilik devam etmesi ile uzun dönemde tarımsal ekonominin milli hâsıla içindeki payı giderek azalmıştır. Badem, harup (keçiboynuzu), narenciye, zeytin ağaçları başta olmak üzere birçok meyve ya bilinçsiz kullanımdan dolayı ya da kışın yakıt ihtiyacından ötürü yok edilmiştir. Böylece göçmenlerin tarımdan aldıkları pay da giderek azalmıştır. İkincisi, yanlış iskânlar ve toprakların bilinçsiz tahsisi göçmenlerin hem yeni coğrafi koşullara hem de tarımsal üretime intibaklarının gecikmesine yol açmıştır. Bunun tabii bir sonucu olarak, göçmenlerin daha uzun süre tarımsal işgücü içerisinde kalmaları neticesinde, toplumsal intibakları da gecikmiştir. Bir diğer ifade ile yeterli sermayenin ve tarımda makineleşmenin olmadığı, iklimine, bitki örtüsüne, coğrafi özelliklerine yabancı olunan bir ortamda girişilen eski

⁸¹ Erkekler çalışma, askerlik gibi zorunluluk hallerinde bulundukları beldenin veya köyün dışına çıkma şansı elde etmişlerdi.

⁸² *Milliyet Gazetesi*, 26.06.1976.

⁸³ İnanç, a.g.e., s. 78.

usul tarım, Türkiyeli göçmenlerin hayat mücadelesinde daha çok emek kullanmasına neden olmuştur. Artı emek ihtiyacı nedeniyle daha çok aile bireyi işgücüne ayrılmak zorunda kalmış, böylece ebeveynler işgücü açığını çocukları yoluyla kapatma yoluna gitmeye kalkışınca okul çağındaki çocuklar ya okuldan alınmışlar, ya okula gidememişler ya da okulun gereklerini yerine getiremediklerinden dolayı okuldan atılmışlardır. Okuluna devam edebilenlerin çoğunluğu ise ders çalışma zamanlarını tarla, bahçe veya hayvan peşinde geçirmek zorunda kaldıkları için eğitimden gerekli verim alınamamıştır. Sonuçta tüm bunlar Türkiyeli göçmenlerin sosyal entegrasyonunun gecikmesine neden olmuştur. Kısacası tatbik edilen yanlış politikalar, Türkiyeli göçmenlerin aile boyu uzun süre tarımsal alanlarda hapsedilmesi sonucunu doğurmuştur.

Türkiyeli göçmenler ile Kıbrıslı Türkler arasında da bazı sorunların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Şüphesiz sosyolojik kökenleri ağır basan bu sorunların temelinde farklı kültürlerin karşılaşması ve ardından çatışması yatmaktadır. Norbert Elias'ın yerleşikler ve dışarıklıklar teorisinde yapılan analiz, Kıbrıs'ta yaşanan durumu anlamamız açısından önemli noktaları işaret etmektedir:

Dışarıklıkların içeriye akın etmesi, yeni gelenlerle eski sakinler arasındaki farklılık ne kadar belli belirsiz olsa bile, her zaman yerleşik nüfusun hayat tarzına bir kafa tutuş demektir. Yeni gelenlere yer açma zorunluluğundan ve dışarıklıkların kendilerine yer bulma ihtiyacından doğan gerilim iki tarafı da farklılıkları abartmaya iter. Farklı koşullarda göze çarpmadan geçitirilebilecek, genelde küçük küçük özellikler şimdi göze batar ve birlikte yaşamının önündeki engeller olarak sunulur. Bunlar tiksinti duyulan nesneler haline gelerek kesin ayrılığın kaçınılmaz ve kaynaşmanın düşünülmez olduğuna kanıt olarak kullanılır.⁸⁴

Türkiyeli göçmenler ile Kıbrıslı Türkler arasında var olan en önemli sorun, kültürel farklılardan kaynaklanmıştır. Bu durum, çift taraflı bir kaygının oluşmasına ve her iki tarafın da birbirine karşılıklı olarak kaygı kaynağı olmasına neden olmuştur. Giyim kuşam, yeme içme, yaşama tarzı gibi farklılar her iki taraf için de yenidir. Bu yüzden bir taraf için normal ve doğal olan, karşı taraf için tuhaf bazen de şaşırtıcı olmuştur. Kıbrıslı Türklerin yaşantısına uygun bölgelerden gelenler, daha az kültürel farklılıkla karşılaştıklarından, daha kolay kaynaşabilmişlerdir. Kaynaşma noktasında en ciddi sorunlar, karma yerleşim birimlerinde oturmayanlar ile Karpaz Bölgesi gibi Kıbrıslı nüfusun daha az yoğunlukta bulunduğu yerleşim birimlerinde iskân ettirilenlerde görülmüştür. Bu bölge öbek öbek Türkiyeli göçmenlerin oturduğu köylerden meydana geldiği için, bölgede Kıbrıslı Türklerin nüfus yoğunluğu düşüktür. Bölgede çok sayıda sınırdaş göçmen köyü bulunması, Türkiyeli nüfusun, diğer bölgelere nazaran, daha uzun bir müddet kendi içinde yaşamasına imkân tanımıştır. Göçmenlerle ilgili çalışmalar yapan 'Toplumsal Cinsiyet ve Azınlıklar Enstitüsü' üyesi Dr. Umut Özkaleli'ye göre 1974'ten sonra getirilen göçmenlerin daha çok köylere, Karpaz gibi uzak yerlere yerleştirilmelerinin, entegrasyonun gerçekleşmemesine yol açtığını, bu durumun da Ada içerisinde büyük bir bölünme noktasını beraberinde getirdiğini söylemektedir.⁸⁵

Daha önceden de bahsedildiği gibi, göç olgusu ile kimlik arasında önemli bir ilişki vardır. Göç eden insanlar, göç sürecinde benlikleri ile beraber kimliklerini de getirdiklerinden bu durumda, Kıbrıs'a yerleşen Türkiyeli göçmenler, doğal olarak buraya, sahip oldukları kültürel birikimleri de getirmişlerdir. Türkçenin çeşitli şivelerine sahip bu grupların, aynı zamanda giyim kuşam, eğlenme, evlilik, dünya görüşü ve dini yaşayış bakımından da hem kendi içlerinde, hem de Kıbrıslı Türklerle aralarında bariz farklılıklar vardır. Bilhassa Kıbrıslı Türklerin konuşma tarzları onlara tuhaf gelmiş ve bu tuhaflık bazen yanlış anlaşılmalara sebep olmuştur. Öte yandan Kıbrıslı

⁸⁴ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, Çev: Abdullah Yılmaz, 8. Basım, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2012, s. 60.

⁸⁵ Mehmet Ali Yavuz, "Kıbrıs'ın Sessiz yüzü Göçmenler", <http://blog.radikal.com.tr/Sayfa/kibrisin-sessiz-yuzu-gocmenler-10351> (erişim tarihi: 23.07.2013).

Türklerin kendilerine has din anlayışları, Kuzey Kıbrıs'ın yeni sakinleri tarafından yadırganmıştır. Bu yadırganış bazen dinsizliğe kadar uzanan suçlamalara kadar varabilmiştir. Anadolu'nun muhafazakâr, milliyetçi ve gelenekçi toplumundan gelen bu insanların gözünde, çoğu noktada Kıbrıslı Rum ile Kıbrıslı Türk arasında bir fark yoktur. Kendilerine göre haram, günah, ayıp, abes, yasak ve tuhaf olan birçok bireysel ve toplumsal davranışın, Kıbrıslı Türkler tarafından aynı derecede algılanmayışı, Türkiye'li göçmenler arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Yıllarca Rumlar tarafından ikinci plana itilmiş, hakkı gasp edilmiş ve aşağılanmış Kıbrıslı Türklerle, bu defa sahip oldukları toplumsal birikim ve kültür dolayısıyla Türkiye'li göçmenlerden eleştiri gelmesi, doğal olarak Kıbrıslı Türklerin bireysel ve toplumsal olarak tepki vermesine yol açmıştır. Toplumsal adetlerinden ve yaşayışlarından dolayı eleştirilere maruz kalan Kıbrıslı Türkler, bu kez aynı perdeden Türkiye'li göçmenleri toplumsal adet ve geleneklerinden, konuşma ve yaşayış biçimlerinden dolayı tenkit etmeye başlamışlardır. Nihayetinde iki grup arasındaki örf, adet, gelenek farklılıkları, gruplar arası sosyal mesafenin korunmasına ve toplumsal içe dönüklüğe neden olmuştur. Böylece gruplar, grup içi dayanışmalarını devam ettirerek kapalı toplum konumlarını muhafaza etmişlerdir.

Gelenek, örf, adet ve dinsel farklılıklarının yanında, yeni göçlerle toplumun büyümesine paralel olarak suç oranlarının ve adli vakaların artması, gruplar arasındaki kaynaşmanın önünü tıkayan bir diğer önemli neden olmuştur. Örneğin hırsızlık, gasp, dolandırıcılık, kız kaçırma, evlenip bırakıp gitme gibi suç oranlarının sayısının artması Kıbrıslı Türklerde tedirginliğe yol açmış ve Türkiye'li göçmenlerin tümü, suç oranlarının artmasının müsebbibi olarak görülmüşlerdir. Hâlbuki yukarıda bahsettiğimiz suçlar yalnızca Türkiye'li göçmenler tarafından işlenmemiştir. Suç işleyenler arasında haliyle Kıbrıslı Türkler de bulunuyordu. Ancak oluşan toplumsal önyargı KTFD topraklarında meydana gelen bütün huzursuzlukların kaynağı olarak Türkiye'lilerin görülmesini sağlamıştır. Türkiye'lilerin işlediği alelade suçlar abartılmış ve mahkemelere taşınmıştır. Mahkemelerde bu insanlar hak ettiklerinden daha ağır cezalara çarptırılmışlar, karakollarda halledilebilecek konular mahkemelere götürülerek, göçmenlerin adli sicil almaları sağlanmıştır. İlk başlarda polislerin göçmenlere karşı uygulamış olduğu ayrımcılık, göçmenlerin yakındıkları başat konular arasında yer almıştır. Öyle ki, bazı insanlar suçsuz yere karakolları götürülürken, bazıları ise rutin trafik kontrollerinde suçsuz yere trafik cezası almışlardır. Böylece toplumsal morfoloji kurallarına aykırı bir biçimde, Türkiye'li göçmenler bir bütün olarak tanımlanmış, bunun bir sonucu olarak da, özenle seçilmiş, kötü anlamları ve çağrışımları olan sıfatlar Türkiye'li göçmen tanımlamasının önüne getirilmiştir. 'Fellah, karasakal, gaco, ficca, baldırı çıplak, çapulcu, çingene' gibi küçültücü tanımlamalar bunların başında yer almıştır.

KTFD Başkanı Rauf Denктаş'a yöneltilen, 'Türkiye'den gelen tarım işgücü sorun yaratıyor mu?' şeklindeki bir soruya Denктаş şu cevabı vermişti:

Buraya bir göç olmuyor. Türkiye'den gelenler vardır ve bunlar tarım işçileridir. Yerleştiriyoruz, çalışıyorlar. Sosyal bir çalkantı oluyor tabii. Denge sorunu, yaklaşım sorunudur, yaşantıların uyuşmaması sorunudur. Bizim buradaki normal sözümüz onlara küfür gibi geliyor.⁸⁶

Sosyal orijinli bu sorunlardan dolayı başlangıçta Kıbrıslı Türkler ile Türkiye'li Türkler arasındaki ilişkiler mesafeli ve belirli hizmetlerin mübadelesini öteye geçmeyen bir şekilde seyretmiştir. Bu nedenle grup üyeleri arasında sınırlı sayıda evlilikler yaşanmıştır. Evlilik konusundaki ciddi farklılıklar, evliliklerin çoğalmasının önünü tıkamış olabilir. Çünkü evlilik kurumu, iki grup arasında taban tabana zıt denecek bir düzeyde olup, özellikle Kıbrıslı Türklerde yaygın olan içgüveylik, drahoma ve nikâh öncesi beraberlik gibi alışlagelmiş keyfiyet, Türkiye'lilerin tasvip etmediği konulardır. Toplumsal kaynaşmanın belki de lokomotif olacak bir

⁸⁶ Mehmet Ali Birand, "Kıbrıs'ta Madalyon'un İki Yüzü", *Milliyet Gazetesi*, 30.06.1976.

kurum böylece işlemez hale geldiğinden, sonuçta Türkiyeli göçmenler grup içi evlilikleri devam ettirmişler, hatta birçoğu kız alıp verme işini, geldikleri topraklarla sürdürmeye devam etmiştir.

Adadaki eğitimin nitelik ve nicelik olarak yetersizliği en çok Türkiyeli göçmenleri etkilemiştir. Devlet göçmen köylerindeki okullara gereken ilgiyi göstermediğinden, onların niteliksiz bir eğitim almalarına neden olmuştur. Türkiyeli göçmenlerin yaşadığı köylerdeki okullar her türlü fiziki şartlar bakımından yetersiz olduğu gibi, öğretmen bakımından da hem nitelik hem de nicelik yönünden önemli eksiklikler söz konusudur. Örneğin, geçici pozisyonundakiler, liyakati düşük olanlar öncelikle bu köylere gönderilmiştir. Bazı okulda birleştirilmiş dersliklerde eğitim verilmiş ve bu uygulama 90’lı yıllara kadar devam etmiştir. Köyler dışında daha büyük yerleşim birimlerinde Kıbrıslı Türklerin çocukları ile karışık eğitim alan Türkiyeli göçmenlerin çocukları, bu okullarda hem öğretmenler hem de Kıbrıslı öğrenciler tarafından ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Türkiyeli göçmenlerin eğitimlerinin yetersizliği, onların geldikleri topraklarla iletişim kurmalarını da engellemiştir. Telefon yaygın olmayıp, telefon yerine mektup yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak göçmenlerin birçoğu okuma yazma bilmediğinden, mektuplaşmada da sıkıntı yaşanmıştır. Bazı göçmenler bu soruna kasetle son vermişlerdir. Kasetçalara yerleştirdikleri boş kasetlere seslerini kaydedip memleketlerine göndermişler, memlekette de aynı şekilde cevap gelmiştir. Bu kasetlerde, yaşadıkları sorunları, yeni tanıştıkları toprakları uzun uzadıya anlatmışlardır. Okuma yazma bilen aile bireylerinin sayısı arttıkça kasetler yerini mektuplara, telefon uygulaması yaygınlaştıkça da mektuplar yerini telefonlara bırakmıştır.

Kıbrıslı Türkler ile Türkiyeli göçmenler arasındaki ihtilaf, göçmenlerin bu şekilde Kıbrıs’a yerleşmeleri, Kıbrıslı Türkler arasında, ‘pastadan alacağımız pay azalıyor, daha küçük paya sahip oluyoruz, onun için artık Türkiye’den kimse gelmesin, biz kendi başımızın çaresine bakarız’⁸⁷ şeklindeki düşüncenin dillendirilmesiyle daha da artmıştır. Göçmenlere yönelik her ne surette bir eleştirinin meydana gelmesi, kısa zamanda muhalif gruplar tarafından basına taşınarak eleştirinin toplumsal bir tabana oturtulması sağlanmıştır. Muhalif sesler kısa sürede Türkiyelilerin Kıbrıs’taki mevcudiyetine açıktan açığa karşı çıkmaya başlamışlardır.⁸⁸ Toplumsal, siyasal ve kültürel sorunlar abartılarak sunulmaya, en küçük adi bir vaka sanki toplumsal boyuttaymış gibi anlatılmaya başlanmış ve normalleşmenin bu insanları geri göndererek sağlanacağı yüksek sesle savunulmuştur. Bu gerçekleşmeyince bu defa fiziksel bağlantılar yakın olsa dahi toplumsal bağlantılara mesafe konulmaya başlanmıştır. İki grup arasındaki toplumsal münasebetler giderek işlevsel ilişkilerle sınırlı kalmaya başlamış ve uzun müddet söz konusu iki grup, aralarındaki sosyal mesafeyi korumaya dikkat etmişlerdir. Uzun sürede, doğal olarak, kültürel anlamda boyun eğmek durumunda kalanlar, Türkiyeli göçmenler olmuştur. Türkiye’den gelip Kıbrıs’ta kalmaya karar veren bu insanlar, Kıbrıslı Türklerin hayat tarzını öğrenmeyi, taklit etmeyi, ‘onlar gibi’ olmayı denemişlerdir. Hiçbir şey yapmasalar, çoğu evlerini Kıbrıslı Türkler gibi döşemeye, onlar gibi giyinmeye, onların çalışma ve hayat tarzlarını kopya etmeye, onlar gibi konuşmaya, selamlaşmaya ve birbirlerine hitap etmeye başlamışlardır. Ancak, ne kadar büyük çaba sarf etseler de, çabaları inandırıcı görülmemiş ve giderek toplumdan dışlanmaya, devlet mekanizmasında da ayrımcılık görmeye başlamışlardır. Haklı oldukları durumlarda karşılarında etkin bir hukuk bulamazlarken, haksızlıkları anında cezalandırılmıştır. Konuya bir bütünlük getirmesi açısından, 1979–1984 yılları arasında Lefkoşa Büyükelçiliği yapmış İnal Batu’nun değerlendirmeleri bu noktada önem arz etmektedir:

Kıbrıs’a giden insanlarımız oraya milliyetçilik ya da yüksek idealler uğruna, değil ekmek parası kazanmak için gitmişlerdir. Kıbrıs’a giden insanlarımız oraya yarı aç, topraksız, ekmek parası için gitmiştir, ‘gideyim de ben Kıbrıslı kardeşlerimi kurtarayım’ diye değil... Cumhuriyetin iskân politikası son derece başarısız gerçekleşmiştir; bir anlamda elimize yüzümüzü

⁸⁷ İnanç, a.g.e., s. 78.

⁸⁸ İnanç, a.g.e., s. 79.

bulaştırmışsındır bu işi...1974'te Kıbrıs'a biraz vizyon sahibi, biraz kültürlü, biraz geçmişi okuyup geleceği görebilmiş insanlar gönderilseydi, bugün oradaki sosyal tablo çok farklı olurdu. Kıbrıslıların kafasındaki Türkiyeli imajı büsbütün darbe yemiştir. Kıbrıs'a taşı toprağı altın diye giden kişiler kısa zamanda anlamışlardır ki, ne oranın taşı altındır, ne de Kıbrıs'ta yaşayan kardeşleri tarafından bağirlara basılacaklardır. Hatta tam tersi birçok haksızlığa maruz kalacaklardır. Örneğin, hırsızlık ile ilgili aynı yasanın bir maddesi Türkiye'den giden birisi için farklı uygulanmıştır. Türkiye kökenli göçmen, bu yasa düzenlemesi çerçevesinde aynı suçtan yargılanan bir Kıbrıslıdan daha ağır ceza almaktaydı. Bugün hala Kıbrıs'ın en fakir köyleri, Anadolu kökenli olanların köyleridir. Mutsuzdurlar ve dönecek yerleri yoktur.⁸⁹

Türkiyeli göçmenlerin sosyokültürel ve sosyoekonomik farklılıkları, onların toplumun geri planına itilmesine neden olmuştur. Göçmen karşıtı bir Kıbrıslı Türk için Türkiyeli göçmen 'bulaşıcı hastalık taşıyan, bitli pireli, temizlik kurallarına uymayan, zararlı fikirleri ve alışkanlıkları olan yağmacı, çapulcu' bir kişidir. Türkiyeli göçmenler birey olarak değerlendirilmekten ziyade, toplumsal ve kitlesel olarak ele alınıp değerlendirilmişlerdir. Kıbrıs'ta Türkiyeli olmak, taşıdığınız toplumsal anlam hakkında hemen her şeyi anlatır çünkü bu kimlik akrabalık ve ahablık bağlarınızı, meskeninizi ve hayat tarzınızı kapsar. Bu noktada birey, toplumsal kategoriden sonra gelir. Artık ortada zihinlerde yer etmiş, araştırmaya ve geliştirmeye açık olmayan bir Türkiyeli yargısı vardır. Anthony Cohen'in de ifade ettiği gibi, 'topluluk kendi üyelerinin zihinlerinde var olur ve coğrafi ya da sosyografik olguların ortaya atılmasıyla karıştırılmamalıdır. Bunun bir uzantısı olarak, toplulukların ayrıksılığı ve böylece sınırlarının gerçekliği benzer şekilde, yapısal biçimlerinde değil, insanların zihinlerinde, insanların topluluklara yüklediği anlamlarda yatar.'⁹⁰ Bu bir anlamda sosyal antropolog Mary Douglas'ın da altını çizdiği; insanlar arasındaki farklılıkların çoğunun doğal olarak değil de insan mahsulü bir 'etiketleme'nin ürünü olmasında yatar.⁹¹ Türkiyeli göçmenlerin etiketlenerek potansiyel bir tehlike olarak sunulması; onlarla kurulan ilişkilerin iş ilişkileriyle sınırlandırılmasına, sosyal bağlantıdan sakınılmasına yol açmış, böylece göçmenler ile Kıbrıslılar arasındaki manevi uzaklığı mesafesi artmıştır.

Kıbrıs'ta toplumsal kaynaşmanın oluşmaması için bazı politikacılar sahip oldukları medya kuruluşları vasıtasıyla açıktan açığa ayrımcılığı körüklemişlerdir. Bu kişilerin başında Dr. Fazıl Küçük gelmiştir. Dr. Küçük'ün sahibi olduğu Halkın Gazetesi, Türkiyeli göçmenlere sürekli ağır hakaretler ederek, onları 'uygar, medeni olmamakla' suçlamış ve biran önce geri dönmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Dr. Küçük'e göre, uygar, modern olmayan bu insanlar, Kıbrıs halkının medeni seviyesini düşürmekte ve onları mutsuz etmektedir.⁹² Sosyal Darwinist bir bakış açısıyla Türkiyeli göçmenlere yaklaşan Dr. Küçük, bugün hala birçok Türkiyeli göçmenin zihninde yerini koruyan, 25 Mayıs 1978 tarihli Halkın Sesi Gazetesi'nde 'Geri Gönderilmelidirler' manşetiyle göçmenlere tepkisini dile getirmiştir. Türkiyeli göçmenlere yönelik manevi hakaretlere varan bu tip yaklaşımlar, kuşkusuz, iki tarafı da birbirlerine karşı daha da keskinleştirmiş, taraflar arasındaki toplumsal ve manevi ayrılığı körüklemiştir.

Göçmenlerle olan ilişkilerin sınırlı bir şekilde işlevsel olarak tutulması ve sosyal mesafenin muhafaza edilmesi göçmenlerin toplumsal aidiyetlerinin Türkiye'den kopmamasına neden olmuştur. Türkiyeli göçmenler giyim kuşam tarzı, dil ve menşe itibarıyla açıkça Türkiyelidirler ve kavramsal açıdan uzak bir kendilik olan Kıbrıs'a duydukları bağlılıktan daha fazlasını Türkiye'ye duyduklarını belirgin bir şekilde göstermişlerdir. Bir bakıma buna mecbur kalmışlardır. Çünkü Kuzey Kıbrıs'ta kurulan hiçbir idare, orada yaşayan insanları ortak bir ülkü,

⁸⁹ İnanc, a.g.e., s. 96-97.

⁹⁰ Cohen, a.g.e., s. 111-112.

⁹¹ Bauman, a.g.e., s. 68.

⁹² Halkın Sesi Gazetesi, 25 Mayıs 1978.

ulusal çıkar, geçmiş hatta bayrak gibi tüm toplumu kucaklayan değerler yumağına sahip olmaması ve de bu değerleri yaratmak için de uğraşmamıştır. Haliyle ortak bir geçmiş, miras ve hafıza oluşmadığından, toplumsal birlikteliğin çimentosu olan bu değerler olmadığı için de göçmenlerde Kıbrıs’a yönelik toplumsal bir aidiyet duygusu gelişmemiştir. Kıbrıs mekân bağlamında Türkiye olmadığı için, Türkiye’den gelmiş olan göçmenler, kendilerini buraya ait hissedememiş, aidiyeti toprak üzerinden kurmak zorunda kalmışlardır.⁹³ Dolayısıyla ilk kuşak göçmenler, ikincil sosyalleşme denilen durumu pek yaşamamıştır. İkincil sosyalleşme durumu⁹⁴ yani önceki sosyalleşmenin kazanımlarının geçersizleşmesi ve kişinin davranışlarında yeni beceriler ile yeni bilgiler isteyen radikal bir yeniden yapılanmayı gerekli kılan değişim, genel anlamda sonraki kuşak için söz konusudur. Sonuç olarak Kıbrıslı Türkler ile Türkiyeli göçmenlerin Adada paralel hayatlar sürdürmelerine rağmen, birbirleriyle herhangi bir ortak anlam veya anlamlar üretmediklerini/üretmediklerini söylemek mümkün olup, ikinci kuşak Türkiyeli göçmenlerle yapılacak olan araştırmalar, konuya yönelik yeni ve farklı açıklamalar sunabilir.⁹⁵

Kıbrıslı Türkler ile Türkiyeli göçmenler arasındaki önemli ihtilaf noktalarından bir diğeri de, Türkiyeli göçmenlerin siyasal tercihleri olmuştur. İlk andan itibaren göçmenler, muhalif partiler ve gruplar tarafından, Rauf Denktaş’ı desteklemekle suçlanmışlardır. Bu doğru bir suçlamadır. Ancak toptancı bir yaklaşım olması sebebiyle de yanlıştır. Göçmenlerin siyasal tercihlerinin nedenlerini genel olarak dört maddede toplayabiliriz:

Bunlardan ilki, Göçmenlerin çoğu, adil yargılanmaktan, iskân ve vatandaşlık haklarına, kredi sorunlarından toprak taksimatına, istihdam sorunlarından eğitim meselelerine kadar hukuki, siyasi, sosyal ve iktisadi konularda iktidara muhtaç durumda kalmışlardır. Her sorun iktidarın kontrolündeki idari merciler tarafından ele alındığından göçmenler sorunların çözüm merci olarak doğal olarak iktidar partisini görmüşlerdir. İktidardaki siyasiler de maalesef bu insanların birçok haklı talebini çözmek yerine, seçim meydanlarında oy malzemesi yaparak, bir nevi bu hakları pazarlığa açmışlardır. Bu bir anlamda, zayıfın güçlüden hakkını alma mücadelesinin siyasal yansımasıdır. Göçmenlerin bu nokta nazarıyla tercihleri zorunlu olmuştur.

İkincisi, göçmenlerin içinde bulundukları sosyoekonomik koşullardır. Önceden de ifade ettiğimiz üzere, bu insanların çoğunluğu fakir ve eğitimsiz olup, birçoğu yeni seçmen durumuna gelmiştir ve bazıları da hayatında ilk kez sandık başına gidecektir. Bu anlamda, siyasal bir kültürün de yoksunluğu göze çarpmaktadır. Bu durumun doğal bir uzantısı olarak da, siyasal tercihler bireysel olmaktan ziyade toptanlık arz etmiştir. Yani siyasal tercihler aile, akraba ya da kabile düzeyinde ele alınıp gerçekleştirildiğinden, kalabalık aileler önem kazanmış ve seçim pazarlığında, iktidar tarafından bu ailelere daha bir önem verilmiştir. Bazen de yöresel liderler önem kazanmıştır. Örneğin Karadeniz, Adana, Antep, Maraş, Mersin, Doğu ve Güney Doğu yörelerinden gelmiş ve doğal lider konumunda olan (örneğin en yaşlı, en zengin, en okumuş gibi) kişiler, seçimlerde kilit nokta konumuna yükselmiştir. Her iki etkenden dolayı göçmenleri siyasal anlamda kontrol etmek kolaylaşmıştır. Çünkü ortada geleneksel ilişkilerin ağır bastığı cemaat tipi kapalı bir toplum olup, ekonomik ihtiyaçların diz boyu olduğu bu toplumda, devletin olanaklarını ve kaynaklarını elinde bulunduran iktidar partisi, diğer partilere nazaran daha avantajlı bir konumdadır. Seçimler öncesinde bu kaynaklar harekete geçirilerek göçmenlere; para, gıda, inşaat malzemesi yardımı yapılmıştır. Bu yardımlar, yukarıda bahsettiğimiz araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bir nevi seçimler öncesinde göçmenlerin oyları satın alınmıştır. Ancak, böyle bir siyasal mekanizmanın işlemesi, iktidara muhtaç durumundaki göçmenlerin kendi içlerinde bölünmesine yol açmıştır.

⁹³ Arkonaç, Elçi, Şah, Bakiler, “Güç İlişkileri İçinde Öznel Varoluşlar: Kıbrıslı ve Türkiyeli” *Psikoloji Çalışmaları Dergisi* 31 (2011) 29-59, s. 40-41.

⁹⁴ Bauman, *a.g.e.*, s. 44-45.

⁹⁵ Arkonaç, vd., *a.g.e.*, s. 58.

Sosyolojik olarak var olan Türkiyelilik, bu mekanizma sayesinde bir bütün olarak kendini siyasal ortamlara taşıyamamış ve Türkiyelilerin haklarını savunacak tüm girişimler ya akim kalmış ya da kısa zamanda sona ermek zorunda kalmıştır. Siyasal iktidarın Türkiyeli göçmenlere yaklaşım biçimindeki yanlış siyasal politikalar, göçmenlerin kendi içlerinde Karadenizli, Adanalı, Doğulu gibi bölgesel bölünmelerine neden olmuştur. Türkiyeli göçmenleri böl-yönet politikasına bir de tercihli oy sistemi eklenince, göçmenler bölünmüş olmalarına rağmen kendi temsilcilerini parlamentoya gönderememişlerdir. Zira seçimlerde tercih kullanabilmek için, okuma yazma bilmek gerekiyordu ki, bu meziyete sahip olmayan çoğu göçmen, bilhassa kadınlar, mühür kullanmak (ki en çok partinin işine geliyordu) zorunda kalarak, kendi temsilcilerine oy verememişlerdir. Bu noktada İnal Batu'nun açıklamaları kayda değerdir:

Geçmişte Türkiye kökenlilerin parti kurma girişimleri oldu, karma listeler oluşturuldu, biz de Büyükelçilik olarak bu oluşumları destekledik. Dönemin UBP hükümeti de bu girişime destek vererek adayları listelerde öne çıkardılar, ancak, tercihli oy sistemi nedeniyle bu kişiler seçilemediler.⁹⁶

Üçüncü nokta, göçmenlerin Denктаş idaresine duydukları vefa borcudur. Denктаş'ın konuşmalarındaki hitabet gücü, kullanmış olduğu milli duyguların yoğunluğu ve her defasında Türkiye'ye olan bağlılığını dile getirmesi Türkiyeli seçmeni etkilemiştir. Ayrıca Türkiyeli göçmenlerin milli duyguların yoğun olarak işlendiği bir toplumsal tabakadan gelmiş olması bu ilgiliyi artırmıştır. Bu ilgiye ek olarak Denктаş'ın her defasında muhalefeti, 'Türkiye karşıtı, komünist, Rum yanlısı' söylemleriyle suçlaması göçmenlerin siyasal tercihlerine ciddi etkide bulunmuştur.

Son olarak dördüncüsü ise, Kıbrıs'taki muhalif grupların Türkiyeli göçmenlere karşı kullandıkları keskin, sert ve eleştirel sözler, göçmenleri ister istemez iktidardaki parti olan Ulusal Birlik Partisi'ne yanaştırmıştır. Muhalefetin her defasında Türkiyeli göçmenlerin hukuksuzluğunu konu edinmeleri, onların Kıbrıs'ta yarardan çok zarar sağlayıp, toplumsal huzursuzluklara sebep olduklarını ve biran önce geri gönderilmeleri gerektiği yönündeki kararlı söylemler, doğal olarak göçmenlerin siyasal tercihlerine yansımıştır.

Kıbrıslılık tanımı içerisinde yer almayan, kendilerini tanımlamakta güçlük çeken ve bir kimlik, aidiyet sorunu yaşayan göçmenler siyasal tercihlerini iktidardan yana kullanmalarına rağmen, ayrımcılığı en çok iktidardan görmüşlerdir. Seçim sonrasında unutilan, ancak ve ancak seçimden seçime söylemlere konu edinilen, hatırlanan göçmenler iktidarın uygulamış olduğu haksız, adaletsiz ve yanlış politikalara maruz kalmaya devam ede gelmişlerdir. Partizanlığın, adam kayırmanın, torpilin tüm devlet mekanizmalarına sirayet ettiği bir ortamda, kitlesel olarak destekledikleri iktidar partisinin 'partizanlarına sunmuş olduğu nimetlerden' dahi istifade etme noktasında 'Türkiyeli' kimlikleri 'partizan' kimliklerinin önüne geçmiştir. Tekrardan İnal Batu'ya kulak verelim:

Şunu söyleyebilirim ki, günümüze kadar çeşitli KKTC makamlarının, siyasilerinin ve diğer devlet organlarının oraya gelen Anadolu kökenli insanlara karşı ayrımcı, olumsuz tutumları hep devam etmiştir. Bunda bir kesinti olduğunu zannetmiyorum. Olmamıştır, o kaynaşma olmamıştır, o insanlara karşı dürüst ve adil davranılmamıştır hiçbir zaman. Hep onlar ezilmiştir ve haksızlıklara uğramışlardır, kendi temsilcilerini de parlamentoya gönderememişlerdir. Maalesef bugün de bunun devam ettiğini görüyorum.⁹⁷

Göçmenler kendilerine uygulanan haksızlıkların önüne geçebilmek adına sık sık Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı'na müracaat ederek yardım talebinde bulunmuşlardır. Özellikle

⁹⁶ İnanç, a.g.e., s. 97.

⁹⁷ İnanç, a.g.e., s. 104.

memur, işçi, subay astsubay, polis ve öğretmen alımlarında haksızlığa uğradığını düşünenler ya da haksızlığa uğramaktan korkanlar bu kanalı 'aman kapısı' olarak görmüştür. Bunun dışında göçmenler adaletsizlikleri engellemek için Büyükelçilik kapısına da gitmişler ancak burada askerden gördüğü ilgiyi görememişlerdir.

Neticede 1975–1979 yılları arasında Kıbrıs'a gelen göçmen gruplarından birinci gruptakilerin yani askerler ve yakınlarının, toplumsal bütünleşmeleri daha kolay olmuştur. Zira bunların birçoğu Kıbrıslı kadınlarla evlenmişlerdir.⁹⁸ Diğer grupların bütünleşmesi ise yerleştirildikleri köylerin demografik yapılarına ve iktisadi gelişmişliklerine göre derece derece farklılaşmaktadır. Karma köylerde kaynaşmanın derecesi yüksekken, sadece Türkiyelilerin bulunduğu köylerde kaynaşma daha sınırlı olmuştur. Nihayetinde Türkiyeli göçmenlerin KTFD'nin ve sonrasında KKTC'nin birer vatandaşı olmaları bile, göçmen kimliğinden kaynaklanan ayrımcılık uygulamalarının önünü almaya yetmemiştir. Onlar Kıbrıs'ta, ne Rum ne Türk'türler.

Kıbrıslı Rumlar ile Türkiyeli Göçmenler Arasındaki İlişkiler

Anadolu'nun kırsal bölgelerinden gelen bu insanlar, Savaş sonrasında göç eden Rumların mülklerine yerleştirilmişlerdir. Göçmenlerin bir kısmı Adanın doğusundaki Karpaz Bölgesi'ne yerleştirilmiştir. Karpaz'da göçmenlerin iskânı devam ederken, Kuzey'de kalan yaklaşık 10 bin Rum'un çoğunluğu bu bölgede yaşadığından, bu nedenle her iki tarafta da güvenlik kaygısı var olmuştur. Bölgenin yeni ve eski sakinleri, aralarındaki sosyal mesafeyi koruyarak belli bir süre birbirlerini uzaktan tanımaya çalışmışlardır. Aralarında adi vakaların dışında önemli hadiseler cereyan etmemiştir. Her iki tarafta da endişe, kaygı ve güvensizlik olduğundan, bu durum doğabilecek ciddi hadiselerin önünü tıkamıştır. Ancak Kuzey'de yaşayan Rum sayısı giderek azalmış ve Kasım 1981'e gelindiğinde Kuzeyde yalnızca 1,076 Kıbrıslı Rum kalmıştır.⁹⁹ Bu sayının bu denli azalması Türkiyeli göçmenleri rahatlatmıştır. Çünkü bir taraftan Rum nüfus azalırken, diğer taraftan gidenlerin yerine Türk nüfus gelerek, göçmenlerin sayısının artmasına neden olmuştur. Nüfus oranının karma köylerde Türkiyeli nüfus lehine değişmesi, var olan sükûneti bozmamış, göçmenler ile Rumlar sınırlı, işlevsel ve mesafeli ilişkilerini korumuşlardır. Psikolojik etmenlerden kaynaklanan zihinsel engellerin yanı sıra, hâlihazırdaki dilsel sorunlar da iki grubun iletişim kurmasını geciktirmiştir.

Türkiyeli göçmenlerin Rumlara şüphe ile yaklaşmalarının en önemli nedeni, zihinlerinde var olan öğretilmiş Rum imajı olmuştur. Özellikle Kıbrıslı Türklerin yaşadıklarını aktarmaları, bazılarının ise olmayanı varmış gibi, olanı da aşırı bir abartıyla anlatması, okula giden öğrencilerin Rumlar hakkında okulda öğrendiklerini aileleriyle paylaşmaları var olan kaygıların artmasına, en azından yerinde durmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, Rumların evlerinde silah bulundurdıkları, köylerde cephanelerin saklandığı dedikoduları endişenin şiddetinin artmasına yol açmıştır. Buna karşılık, Rumlar da giderek azınlığa düşmenin endişesini yaşamışlardır. Zaten geride çoğunlukla yaşlılar kalmış, aileleri parçalanmıştır. Her geçen gün göç edenlere bir yenisi daha eklenmiş ve sürekli olarak, tanımadıkları kültürün insanları, etraflarını kuşatmıştır. Üstüne bir de; köyden çıkma yasağı, akşamları sokağa çıkma yasağı, sınırlı eğitim ve sağlık hizmetleri gibi yasal kısıtlar ve hizmetlerin yetersizliği binince yaşamları daha da güçleşmiştir. Diğer yandan, Rumların geçimlerini tarımdan karşılamaları ve giderek bölgede çoğunlukta yaşlı nüfusun kalması, onların ortaya çıkan bu emek açığını Türkiyeli göçmenlerden sağlamasına yol açmış ve bu durum, iki taraf arasındaki ilişkilerin yakınlaşması sonucunu doğurmuştur.

Rumların, göçmenlere nazaran daha iyi maddi olanaklara sahip olması, iklimsel ve tarımsal şartları bilmeleri karma köylerde göçmenlere büyük kolaylıklar sağlamıştır. Örneğin birçok göçmen ziraat işlerini; ekip biçmeyi, toprağı gerekli şekilde işlemeyi, yabancıları oldukları bitkileri

⁹⁸ Hatay, a.g.e., s. 11.

⁹⁹ Pierre Oberling, *Bellapais'e Giden Yol*, Çev: Mehmet Erdoğan, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1987, s. 156.

yetiştirmeyi ve hasat etmeyi Rumlardan öğrenmişlerdir. Bunun haricinde traktör gibi tarımsal makineleri onlardan temin etmişler, onların araçlarıyla hastaneye, şehirlere gitmişlerdir. Birçok Rum, fakir fukara göçmen komşularına giysi ve iase yardımı dahi yapmıştır. Göçmenler ile Rumlar arasındaki ilişkilerin gelişmesiyle, iki grubun üyelerinin belirli bir zaman sonra birbirlerini belli bir grubun üyesi olarak değil de birey olarak görmelerine yol açmıştır. Böylece ilk başlardaki tedirginlik, yerini iyi komşuluk ilişkilerine bırakmış ve dinsel, etnik aidiyet kurallarının örmüş olduğu duvarların dışındaki tüm engeller yavaş yavaş aşılmaya başlanmıştır. Ancak, yine de, yerlerinden edilmiş ailelerin ve akrabaların yaratmış olduğu psikolojik tahribat ilişkilerin önündeki en büyük engel olmaya devam etmektedir.¹⁰⁰

Şimdiye kadar aktardıklarımız toplum bazındaki sivil ilişkilerdir. Resmi düzeyde Kıbrıs Rum Yönetimi Türkiyeli göçmenleri, 'İnsan hakları ve mülkiyet hakkı ihlali'nin bir sonucu olarak görmektedir ve onları göçmen olarak tanımlamamaktadır.¹⁰¹ Kıbrıs Rum Yönetimi'ne göre, Kıbrıs'ta Kuzeyden ve Güneyden göç edenler olmak üzere iki tür göçmen vardır. Bunun dışında yer alan Türkiyeliler 'yerleşik' olarak adlandırılırlar ve bu nedenle de göçmenlik statüsünden istifade edemezler çünkü Rum yönetimine göre onların dayandıkları haklı bir hukuk kaidesi yoktur. Rum tarafının bu tezi dünyanın çoğunda kabul görmüştür ve Türkiyeli göçmenler, bu konu üzerinde rapor hazırlayan, belge üreten ve araştırma yapan tüm uluslararası kuruluşlarca da 'yerleşik, settlers (İng.)' olarak tanımlanmaktadır.¹⁰²

Kıbrıslı Rumlar, Adanın kuzeyinde bir Türk bölgesi oluşturulmasını kabul etmekte zorlanmaktadır. Bu Kıbrıslı Rumlar için katlanılmaz bir durumdur. Zira Kıbrıslı Rumların 'çok eskiden gelen kendi ata topraklarından etnik olarak temizlenmesi' ve Kıbrıs Rum mülklerine 'Anadolulu yerleşiklerin ve özgür bölgelerden giden Kıbrıslı Türklerin' yerleştirilmesi dâhil, Adanın o kesiminde tarihsel olarak 'Rum' olan her şeyin silinmesi anlamına gelmektedir.¹⁰³ 'Kıbrıslı Rum göçmenlerin evlerine ve mülklerine dönmesinin engelleneceğinden ve Kuzey Kıbrıs'ın Türkiye'den gelen yerleşikler tarafından kolonizasyonu yüzünden Kıbrıslı Rumların zaman içinde Kıbrıs'tan atılacağından' korkmaktadırlar.¹⁰⁴ Ayrıca Rum yönetimi, Adaya getirilen göçmenlerin nüfus dengesini Rumların aleyhine bozduğu düşüncesinde olup, bu durumu kabul edilemez olarak görmektedirler. Rum tarafı Türkiyeli göçmenlerin Adaya yerleştirilmesini; Türkiye'nin Kıbrıs'ın başlangıçtan beri Rum olan karakterini Türkleştirmek nihai hedefine yönelik 'yayılmacı planları'nın bir parçası olarak yorumlamaktadır.¹⁰⁵ Tüm bu nedenlerden dolayı Rum tarafı kayıtsız şartsız Türkiyeli göçmenlerin geri gönderilmesini talep etmektedir. Ancak toprak, mülkiyet ve göçmen sorununa bağlantılı insanların sayısı, mülklerin satış veya miras yoluyla el değiştirmesi veya devredilmesi ya da inkişaf dolayısıyla nitelik değiştirmesi sonucunda sorunlar, zaman içinde kaçınılmaz olarak katlanarak artmaktadır.¹⁰⁶

Sonuç

Türkiyeli göçmenler farklı grupların üyeleri olarak topraklarını, yurtlarını arkalarında bırakmışlardır; birey ya da aile olarak yeni bir toprak parçasına gelmişler ve o toprakların tamamına dağılmışlardır. Benzer sosyoekonomik kaygılar yüzünden yeni ülkelerine dalgalar halinde gelmiş olsalar da, örgütlü gruplar halinde gelmemişlerdir. Kendi yerli, öz kültürlerini bilinçli olarak yeni bir toprak parçasına taşımayı planlayan koloniciler değildirler. Onlar yalnızca

¹⁰⁰ Konuyla ilgili daha geniş bir bilgi için: Liana Danielidou, Peter Horvath, Greek Cypriot Attitudes Toward Turkish Cypriots and Turkish Immigrants, *The Journal of Social Psychology*, 146:4, (2011), 405-421.

¹⁰¹ Danielidou, Horvath, *a.g.e.*, s. 407.

¹⁰² Bryant, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁰³ Ayla Gürel, Kudret Özersay, *Kıbrıs'ta Mülkiyet ve Siyaset*, PRIO Cyprus Centre, Oslo, 2006, s. 22.

¹⁰⁴ Gürel, Özersay, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁰⁵ Gürel, Özersay, *a.g.e.*, s. VIII.

¹⁰⁶ Gürel, Özersay, *a.g.e.*, s. 1.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

daha iyi bir hayat sürmek adına göç etmişlerdir. Yabancılık çekmemek ve daha rahat etmek için küçük kümeler oluşturmuşlar ve kentlerde, kasabalarda ve köylerde genellikle benzer gruplarla iç içe geçmiş halde bulunmuşlardır.

Kıbrıs’ta ‘Türkiyeli’, Türkiye’de ‘Kıbrıslı’, dünya gözünde ‘işgalci’ olarak nitelendirilen Kıbrıs’ın 1974 sonrası Anadolu’dan göç eden insanları, birey olmanın evrensel haklarından olduğu kadar, insan olmanın da doğal hukukundan yeteri düzeyde pay alamamışlardır. Aslında göçmenlerin yaşadıkları sorunlar, Avrupa’da yaşanan sorunlar düzeyinde olmasa da, her çözüm sürecinde geri dönme olasılıklarının gündeme gelmesinin yaratmış olduğu belirsizlik, göçmenlerin hayal ettikleri bir tarzda hayat kurmalarını engellemiştir. Bu bağlamda; Rum’dan kalma evini gereği gibi tamir ettirememiş, dilediği gibi evine eşya alamamış, tarlasına ürün vermesi zaman alan türden bitkiler dikememiştir. Tüm bunlar ‘bir gün geri döneceğim ya da gönderileceğim’ endişesiyle hayat bulamamıştır. Tüm bunlar abartı olmayıp, Kuzey Kıbrıs’ta yaşayan göçmenlerle yapılan konuşmalarda, bu durumu rahatlıkla görmek mümkündür. Dr. Alper Hasanoğlu’nun ifadesiyle, ‘Araf’ta, nereye tutunabileceğini bilemeden geçirilen bir hayat vardır geride.’¹⁰⁷

Ne KTFD ne de KKTC etkin bir entegrasyon politikası ortaya koyamamıştır. Bu nedenle sorunlar birikerek ve perçinleşerek devam etmektedir. Özellikle Annan Planı süreci, toplumun var olan ayrışması durumunu yeniden ortaya çıkararak, otuz yılda kat edilen yarım yamalak kaynaşma sürecini de baltalamıştır. Hâlbuki Türkiyeli seçmenler azımsanmayacak bir oranda referandumda evet oyu kullanmışlardır. Örneğin İskele Bölgesi’nde yer alan Dıpkarpaz Köyü seçmenleri ki bunların tamamına yakını Türkiyelidir, referandum sonucunda 351 Evet oyu kullanırken, 454’ü Hayır oyu kullanmıştır. Seçmenlerinin çoğunun Türkiyeli olduğu İskele Bölgesi’nde referandum sonucunun %55,14 Evet çıkması bile, bu insanların ‘istenmeyen kişiler’ statüsünde ciddi bir değişiklik yaratmamıştır. Aynı şekilde Türkiyeli seçmen 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Türkiyeli aday Nuri Çevikel yerine, sol muhalif Mehmet Ali Talat’ı destekleyerek seçimi kazanmasına destek olmuşlardır. Türkiyeli seçmenin siyasal tercihlerinin yaklaşık kırk yıllık bir süre zarfında böylesine değişmesi ve artık Kıbrıs’taki sol muhalefete de Türkiyeli seçmenler tarafından önemli bir desteğin veriliyor olması üzerinde düşünülmesi gereken konulardır. Türkiyeli göçmen belirsizlikten bıkmıştır ve ‘ne olacaksa olsun, ben çektim evladım, torunum çekmesin’ düşüncesiyle hareket etmeye başlamıştır.

Kuzey Kıbrıs’ta sağlıklı, yaşanabilir, üretken, dinamik ve hoşgörülü bir toplumun inşası için İnsan Hakları kurumu etkin bir şekilde işletilmeli ve Kuzey Kıbrıs’ta yaşayan ortak hayatın tüm paydaşlarının sorunları tarafsız bir şekilde masaya yatırılmalı ve Türkiyeli, Kıbrıslı ötekileştirilmesi yapılmadan Adanın kuzeyinde yaşayan bireyin, insanın sorunlarına çözüm üretilmelidir. Thomas Paine’nin ünlü incelemesi İnsanın Hakları adlı eserinde ifade ettiği gibi:

Yaratılışın tüm tarihleri ve tüm gelenekleri, ister yazılı ister yazısız dünyadan gelsinler, görüşleri ya da belirli konulardaki inançları ne kadar farklı olursa olsun, hepsi tek bir noktada birleşmektedir: İnsanın Birliği, bununla kastetmeye çalıştığım ise tüm insanların eşit oldukları ve eşit doğal hakları olduğudur.¹⁰⁸

Kuzey Kıbrıs’ta çalışan insan hakları örgütleri, eğer felsefi kökenlerinde yatan temel değerlerin müdafaasının mücadelesini, ideolojik ya da önyargısal düşünce kalıplarından sıyrılmak suretiyle yerine getirebilirlerse ve bu uğurdaki STK’ların sayısı ve yapılan çalışmaların adedi artarsa, muhakkak ki, Kuzey Kıbrıs’ta yaşayan tüm insanlar maruz kaldıkları tüm engellere rağmen daha güvenilir ve geleceğe yön verebilen bir toplumda yaşama şansı bulacaklardır. Son tahlilde

¹⁰⁷ Alper Hasanoğlu, “Batı’nın Tutunamayanları: Göçmenler”, *Radikal Gazetesi*, 16.03.2013.

¹⁰⁸ Gerd Baumann, *Çokkültürcülük Bilmecesi Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*, Çev: Işıl Demirakın, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s. 14.

Kuzey Kıbrıs Toplumunu, insanı merkezine alan ve her türlü ayrımcılığa karşı duran politikalara, politika yapıcılara ve STK'lara muhtaç durumdadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, Sadaret, Meclis-i Vala Evrakı, 142/89; Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi, 340/61; Sadaret, Nezaret ve Devair Evrakı, 296/50; Dahiliye, Mektubi Kalemi, 615/22; Yıldız, Mütenevvi Maruzat, 180/177; Dahiliye, Memurin Kalemi, 68/35; Dahiliye, Hukuk Müşavirliği, 30/135; Dahiliye, Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi, 64/44; Dahiliye Evrak Odası Kalemi, 22/74-A; Dahiliye, Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri, 123/134; Dahiliye, Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Belgeleri, 155/42.

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Belge No: 030.10.124.887.3.

Resmi Gazete: 30 Ocak 1953, Sayı:8322, Düstur: III. Tertip, C.34.

KKTC Anayasası

Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi Yurttaşlık Kanunu, Sayı: 3/1975.

1975 Yabancı Malların Tahsis ve Değerlendirilmesi Yasası, Sayı: 33/1975.

İskân, Topraklandırma Ve Eşdeğer Mal Yasası (İTEM Yasası), Sayı: 41/1977.

Gazeteler

Halkın Sesi Gazetesi, 25 Mayıs 1978.

Milliyet Gazetesi, 09.12.1975.

Milliyet Gazetesi, 11.01.1975.

Milliyet Gazetesi, 09.12.1975.

Mehmet Ali Birand, "Kıbrıs'ta Madalyonun İki Yüzü", *Milliyet Gazetesi*, 28.06.1976.

"Rumlar Kıbrıs'a Türk İşçi Yollanmasına Karşı", *Milliyet Gazetesi*, 25.06.1975.

Mehmet Ali Birand, "Kıbrıs'ta Madalyonun İki Yüzü", *Milliyet Gazetesi*, 29.06.1976.

"Atilla Hattı Gittikçe Sağlamlaştı, Hiçbir Şey Sızdırmaz Oldu", *Milliyet Gazetesi*, 04.09.1976.

Mehmet Ali Birand, "Kıbrıs'ta Madalyon'un İki Yüzü", *Milliyet Gazetesi*, 30.06.1976.

Mehmet Ali Birand, "Kıbrıs'ta Madalyonun İki Yüzü", *Milliyet Gazetesi*, 26.06.1976.

Alper Hasanoğlu, "Batı'nın Tutunamayanları: Göçmenler", *Radikal Gazetesi*, 16.03.2013.

Kitap ve Makaleler

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul, 2001.

AHMED Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.

ALTAN, Mustafa Haşim, *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri*, 3. Baskı, Ankara, 2003.

AN, Ahmet, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa, 1997.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- AN, Ahmet, *Kıbrıs Türk Toplumunun Geri Kalmışlığı(1892-1962)*, Şadi Kültür ve Sanat Yay., Lefkoşa, 2006.
- ARKONAÇ, Sibel, vd., “Güç İlişkileri İçinde Öznel Varoluşlar: Kıbrıslı ve Türkiyeli” *Psikoloji Çalışmaları Dergisi* 31 (2011) 29-59.
- ARSLAN, Hüseyin, *16.Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2001.
- BAKER, Sir Samuel W., *Cyprus, As I Saw It In 1879*, London, 1879.
- BAUMAN, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, Çev: Abdullah Yılmaz, 8. Basım, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2012.
- BAUMANN, Gerd, *Çokkültürcülük Bilmecesi Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*, Çev: Işıl Demirakın, Dost Kitabevi, Ankara, 2006.
- BAYRAKTAR, Hilmi, “Kırım ve Kafkasya’dan Adana Vilayeti’ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869 - 1907)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:22, Konya, 2007.
- BİRAND, Mehmet Ali, *Diyet*, 3. Baskı, Karacan Yayınları, İstanbul, 1979.
- BRYANT, Rebecca; Yakinthou, Christalla, *Cypriot Perceptions of Turkey*, TESEV, İstanbul, 2012.
- COHEN, Anthony P., *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Çev: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi, Ankara, 1999.
- ÇAKMAK, Zafer, “Kıbrıs’tan Anadolu’ya Türk Göçü (1878-1938)”, *A.Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36, Erzurum 2008.
- DANİELİDOU, Liana, Horvath, Peter, “Greek Cypriot Attitudes Toward Turkish Cypriots and Turkish Immigrants”, *The Journal of Social Psychology*, 146:4, (2011), 405-421.
- DEMİRYÜREK, Mehmet, “Lozan Sonrası Kıbrıs’tan Türkiye’ye Göç (1923-1926)”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 115, Temmuz 2003.
- DENKTAŞ, Rauf. R., *Rauf Denktaş’ın Hatıraları*, Cilt 4, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997.
- GÜNEŞ, Fatime, “Yoksulluk ve Belediyeden Yardım Alan Haneler: Eskişehir Örneği”, *I. Uluslararası Dünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu*, Eskişehir, 2005.
- GÜREL, Ayla; Hatay, Mete; Yakinthou, Christalla, *Kıbrıs’ta yerinden olmak Sivil ve Askeri Çatışmanın Sonuçları*, Rapor 5, PRIO Cyprus Centre, 2012.
- GÜREL, Ayla; Özersay, Kudret, *Kıbrıs’ta Mülkiyet ve Siyaset*, Rapor 3/2006-T, PRIO Cyprus Centre, Oslo, 2006.
- GÜREL, Şükrü S., *Kıbrıs Tarihi I (1878-1960)*, Kaynak Yayınları, Ankara, 1984.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912 - 1913)*, Ankara, 1995.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK, Ankara, 2006.
- HUTCHINSON, Sir J. T., *A Handbook of Cyprus*, London, 1907.
- İNANÇ, Gül, *Büyükelçiler Anlatıyor Türk Diplomasisinde Kıbrıs (1970-1991)*, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul, 2007.
- İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yay., Trabzon, 2006.

- İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Yay. Ankara, 1999.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830 - 1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.
- KURTULUŞ, Hatice, Purkis, Semra, *Kuzey Kıbrıs'a Türk Göçünün Niteliği ve Göçmenlerin Ekonomik Sosyo-Mekânsal Bütünleşme Sorunları*, Proje No: 106K330, Ankara, Nisan 2009.
- MENGÜÇ, Arslan, *Anılarla Erenköy*, İstanbul, 2005.
- MERAY, Seha L., *Lozan Barış Konferansı/ Tutanaklar Belgeler, II/I/I*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.
- OBERLING, Pierre, *Bellapais'e Giden Yol*, Çev: Mehmet Erdoğan, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1987.
- ORHONLU, Cengiz, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları*, Yayın Nu: 43, Ankara, 2000.
- ÖKSÜZ, Hikmet, "Lozandan Sonra Kıbrıs Türklerinin Anavatana Göçleri", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 32, Sayı: 187, 1999.
- RİCHTER, Heinz A., *Çağdaş Kıbrıs'ın Kısa Tarihi*, Çev: Ali Çakıroğlu, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa 2011.
- SARICAOĞLU, Mehmet Esat, "İskân-ı Muhacirin İ'ane Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.
- SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856 - 1876)*, TTK Yay., Ankara, 1997.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- TACOĞLU, Tuğça P.; Arıkan, Gülay; Sağır, Adem, "Boşnak Göçmenlerde Göç ve Kültürel Kimlik İlişkisi: Fevziye Köyü Örneği", *Turkish Studies*, Volume 7/1, 2012, s.1952.
- YAVUZ, Mehmet Ali, "Kıbrıs'ın Sessiz yüzü Göçmenler", <http://blog.radikal.com.tr/Sayfa/kibrisin-sessiz-yuzu-gocmenler-10351> (erişim tarihi: 23.07.2013).
- ZİA, Nasim, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1975.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

II. PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN DIŞ SİYASETİ ÜZERİNE BİR DENEME*

*M. Serkan TAFLIOĞLU***

ÖZET

1970'li yılların başından itibaren İran, Soğuk Savaş döneminde stratejik bir değer kazanarak, Ortadoğu'da hayati bir oyuncu kabul edilmiştir. Yirminci yüzyılda Pehlevi hanedanı yönetimindeki İran, dış güçlerin arasındaki mücadele sayesinde Batı ve özellikle Amerikan yanlısı siyasetiyle, etkili bir bölgesel güce dönüşmüştür. 1950'li yılların başlarında Büyük Güçler arasındaki mücadele Ortadoğu'ya müdahale kabiliyetini sınırlandırmaktaydı, bu durum Nasır'ın Pan- Arap siyasetini kullanarak, Batı müdahalesine karşı, Arap devletlerini bir araya getirmesi için imkân sağlamıştır. Şah ise, bu dönemde Batı ve Doğu Bloklarının bölgedeki mücadelesini, kendi lehine kullanarak, içeride gücünü sağlamlaştırarak Monarşiyi daha da güçlendirmeye çalışmıştır. Batı'nın özellikle Amerikan Yönetimi'nin İran'a olan hayati ihtiyacı İran'da daha otoriter bir yönetim için ortam hazırlamıştır. Bu makalede Muhammed Rıza Pehlevi dönemi ile sınırlı bir dönemi kapsayan İran dış siyasetini incelemeye çalışacağız. Sıklet merkezimiz ise İran'ın dönemin Büyük Güçleri arasındaki siyaseti oluşturacaktır. Bu zeminde İran Şah'ının Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği hükümetleri ile olan ilişkileri üzerinde durulacaktır. Bu incelemeye yaparken, dış siyaset esasları ile siyasi tarihi birleştireceğiz. Çalışma Şah Muhammed Rıza dönemiyle sınırlı bir tarihi kapsayacaktır. Bu çerçevede çalışma kronolojik olarak incelenecektir. Araştırma dönemi Muhammed Rıza Şah'ın tahta çıkışından İran'ı terk edişine kadar olan süreyi kapsayacaktır. Çalışmamız dış politika üzerindeki ideolojik veya teorik tartışmalardan ziyade olgu ve olaylar üzerinden olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şah Rıza, Pehlevi, İran Dış Siyaseti

ESSAY ON THE FOREIGN POLICY OF IRAN IN THE ERA OF THE PAHLAVI II

ABSTRACT

Since the early 1970s, Iran has been regarded as an vital key player in the Middle East, Iran had conducted to accumulate significant strategic value during the Cold War. Iran under Pahlavi Dynasty, due to the struggle among rival foreign forces, was transformed into a

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

**Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, El-mek: staflioglu@gmail.com

significant regional power in the twentieth century by his pro-western policy in particular USA. In the 1950s superpower rivalry, restricting the ability of the great powers to use military force in the region, cleared field for Nasser's attempt to use Pan-Arab ideology to gather the Arab states, though against Western intrusion. During this period, Shah has endeavor to consolidate strenght of monarchy by exerting the power struggle in the Middle East between the West and East Blocks in his favor. The vital necessity for the West to Iran, in particular American administration, caused to prepare ground a more authoritarian government in Iran. In this article, I do try to evaluate Iran's foreign policy in a certain time period the Shah Mohammed Reza Pahlavi. Our gravity point will be politics of Iran between Great Powers in that period. In this context, Whilst analyzing this policy, I do try to merge; core of foreign policy and political history. Essay is assorted due to the chronology. Research period is accedence of Shah Mohammed Reza Pahlavi to the throne till to the flee from Iran.

Key Words: Shah Reza, Pahlavi, Foreign Policy of Iran

GİRİŞ

Bir ülkenin dış siyaseti kapsamlı mülahaza edilirken asli hareket noktası o ülkenin jeopolitik unsurları olmalıdır. Tali unsur ise o ülkenin Anayasal yapısı ve kurumları arasındaki güç dağılımı olmalı ve bunlar iyi incelenmeli ve o ülkenin siyasi tarihi iyi değerlendirilmelidir. Çünkü hiçbir ülkenin dış siyaseti kendi iç siyaseti ve siyasal rejiminden bağımsız değildir. Fakat incelememizin kapsamı gereği anayasal yapı üzerinde durulmayacaktır. Çalışmamızda dönemsel bir analiz yapacağımız için, İran'ın İkinci Dünya savaşı sonrası başlayan ve Devrime kadar olan süreçteki dış siyaseti tarihsel olarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede İran hükümetinin bu dönem içerisindeki önemli siyasalarının tarihsel kronolojisi üzerinde durulacaktır. Bu ifadeyi klasik dış politika anlayışı çerçevesinde devletlerin dışa karşı tutum ve davranışları olarak algılamaktayız. Bu bağlamda çalışmamız devlet merkezli bir analizi içerecektir. Ağırlık noktamızı ise İran'ın dönemin büyük güçleri arasındaki siyaseti oluşturacaktır. Çalışmamız dış politika üzerindeki ideolojik veya teorik tartışmalardan ziyade olgu ve olaylar üzerinden olacaktır.

I. TARİHSEL ARKA PLAN

İran, yedinci yüzyılda İslam orduları karşısında yenildikten sonra siyasal bütünlüğünü ve yapılanmasını tekrar ancak 16. yüzyılda sağlayabilmiştir. Jeopolitik konumunu Şiilik merkezli bir devlet inancına dayanarak kuran Safevi Devleti, bugün için de aynı özelliğini korumaktadır. İran o zamandan günümüze bölgede güçlü bir Şii jeopolitiğine sahiptir. İran, Rusya'nın genel stratejisi çerçevesinde Birinci Dünya Savaşında, Müttefik Kuvvetlerin Sovyetler Birliği'ne lojistik ikmal hattında olması sebebiyle İkinci Dünya Savaşında işgal edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesi İran siyasetinde hâkim devlet olan Büyük Britanya Savaş sonrası yerini Amerika Birleşik Devletlerine bırakmıştır. 1917 yılından sonra ortaya çıkan Bolşevikler hareketi yaklaşık 5 yıl süren dış müdahale ve iç savaştan sonra Sovyetler Birliğini kurmuştur. Bu durum Sovyetler Birliğini İran Monarşisinin en büyük sınır komşusu haline getirmiştir. 1908 yılında İran topraklarında petrolün bulunması bölge için diğer bir dönüm noktası olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası Britanya Krallığı küresel çaptaki güçlü donanmasıyla İran siyasetinde en etkin ülke konumuna gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin iç siyasi düzenini sağlamak amacıyla İran'dan tek taraflı çekilmesi Britanya yönetimini İran üzerinde daha da kuvvetlendirmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Birinci Dünya Savaşında yenik çıkan Almanya, sahip olduğu güçlü jeopolitiğin etkisiyle İkinci Dünya Savaşının sebeplerinden biri olacaktır. Hatta bu durum İran Şahı Rıza Han'ın Almanya'ya yakınlığı bahane edilerek İkinci Dünya Savaşında müttefik kuvvetler tarafından işgaline sebep olacaktır (Kennedy, 1989: 380). Bunun ardından Rıza Han tahtan indirilip, sürgüne gönderilmiş, yeni Şah, Almanya'ya savaş ilan etmiştir (Gromiko vd., 2013 : 440). İkinci Dünya Savaşında Amerikan ve İngiliz yönetimleri tarafından Sovyetler Birliği'ne askeri lojistik destek İran üzerinden sağlanmaktaydı. 1943 yılına gelindiğinde ise Alman ordularının gerilemeye başladığı ve savaşın artık Müttefik Kuvvetlerin kazanmasının ortaya çıkmaya başladığı sene olmuştur. Bu durum karşısında Amerikan, İngiliz ve SSCB yönetimleri Tahran'da Savaşın genel gidişatı ve sonrası nasıl bir uluslararası düzen kurulacağını belirlemek için bir Konferans düzenlemişlerdir. Bu Konferans sonrası Tahran yönetimine Amerikan Başkanı tarafından İran'ın toprak bütünlüğünün sağlanacağı garantisi verilmiştir (Huşeng, 1380: 87). Sovyet Kuvvetlerinin savaş sonrası İran'ın kuzeyinden çekilmemesi üzerine Amerikan yönetimi, Sovyetler Birliğini sert ve açık bir şekilde uyarmıştır. Artık Kızıl Ordunun Batı için hayati öneme sahip petrol ve doğal gaz bölgesi olan Basra Körfezine inmesi, Amerikan Yönetimi tarafından milli güvenlik tehdidi olarak ilan edilmiştir. Bu siyaset gereği İran, Komünizmin askeri ve ideolojik yayılmasını önlemek amacıyla Batı'nın bölgede kurduğu siyasi ve askeri örgütlenmelere dâhil edilmeliydi. Hatta İran, NATO üyesi olmamasına rağmen NATO askeri uzman ve danışmanları İran'a gönderilmiştir (Muhammedi, 1377: 95). İran Monarşi yönetiminin, Amerikan hükümetinden silah alımları da gerçek rakamların çok altında gösterilmiştir (Muhammedi, 1377: 96). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Milli Cephe hükümetinin ortadan kaldırılmasıyla İran Monarşisi dış siyaseti tamamen Amerikan Ve Batı siyasetine eklenmiş hale gelmiştir. Batı menfaatlerini savunmak karşılığında İran Monarşisi bu dönem içerisinde bölgesel bir güç haline gelmiştir (Ehteshami, 2002: 284).

A.İŞGAL SONRASI MİLLİ TEPKİ VE MUSADDİK HÜKÜMETİ

Şah, savaş sonrası Amerikan yönetiminden kredi isteyerek iktisadi kalkınmayı sağlama düşüncesindeydi. Fakat Amerikan yönetimi iktisadi yardımları, İran siyasetinde kendi nüfuzunu arttırma koşuluyla yardım vermek niyetindeydi. Bu çerçevede İran'a yetkileri normal bir askeri danışmandan daha fazla olan Amerikan askerleri gelmeye başladı. Bu askeri danışmanlar Amerikan hükümetinden gelen askeri yardımların eşgüdümünü sağlayacak ve Şah'ın ordusunu Amerikan ve NATO sistemine uygun bir şekilde yapılandıracaktı. İran petrolleri ise Amerikan ve İngiliz petrol şirketleri üzerinden Dünya pazarlarına açılacaktı. İran petrollerini bulunduğu andan itibaren İngiliz petrol şirketi işletmekteydi. Fakat İngiltere ve İran arasındaki anlaşmaya göre Şah yönetimine çok az bir pay verilmekteydi. Amerikan şirketleri ise Suudi Arabistan ile yaptığı anlaşmalarda üretim karını yarı yarıya paylaşmaktaydı (Armaoğlu, 1994: 489).

İşgal sonrası güçlenen Milli Cephe lideri Musaddık, İran petrollerinin millileştirilmesi gerektiğini savunuyordu (Şanaçi, 1377: 84). İran Milli Meclisi de bu savı destekleyerek İngiliz petrol şirketi ile yapılacak anlaşmayı tasdik etmedi. İran sokaklarından İngiliz petrol şirketi aleyhine gösteriler başlamış ve Şah'a bir suikast teşebbüsü gerçekleştirilmişti. Bunun üzerine Şah ülkede askeri yönetim ilan ederek kurucu meclisin kurulmasını sağlamıştı. Şah, senato ve meclisi fesih yetkisini alarak bu dönem kendi yetkilerini olağanüstü şekilde arttırmıştır (Muhammedi, 1377: 99). Başbakan'ın bir suikast sonucu öldürülmesi ardından Şah, Milli Cephe'nin liderini kamuoyunu yatıştırmak için Başbakanlığa getirmek zorunda kalmıştır. Musaddık ise Şah'ı görevinden feragat'e zorlamış ve Şah yurtdışına gitmek durumunda kalmıştır. Amerikan ve İngiliz yönetimleri Sovyetlerin, İran'da artan nüfusunu kırmak için, siyasi tarihe Ajax operasyonu olarak geçen bir askeri darbe planlamışlardır (Yergin, 1995:540). Musaddık Milli Cephe hükümeti askeri bir darbeyle düşürülmüş Şah tekrar eski konumuna getirilmiştir (Roberts, 2012: 759).

B.İRAN VE BAĞDAT PAKTI

Musaddık hükümeti düşer düşmez İngiltere genel bölge stratejisi çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin bölgede muhtemel yayılmasına karşı bir savunma birliği oluşturma çabalarına girmiştir (Ruane, 2005:169). İran askeri açıdan özellikle Sovyetler Birliği'nin bölgedeki askeri varlığının takibi ve faaliyetlerinin dinlemesi açısından büyük bir öneme sahipti. Mısır'da İngiliz askerlerinin bulunması ve İsrail Arap devletleri arasındaki savaşlar gibi sebepler bölgede Sovyetlere karşı ortak askeri savunma oluşturulmasını engellemekteydi. Amerikan temsilcileri böyle bir ittifaka karşı hemen hemen tüm Arap başkentlerinden olumsuz cevap almaktalardı (Ghenghea, 2010: 182). Bu durum bölgede İran'ın Jeopolitik önemini daha da arttırmaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri Sovyet askeri gücünün Ortadoğu ve Güney Asya bölgesine karşı yayılma tehlikesine karşı bu askeri paktı oluşturmakta kararlı idi. Bu bağlamda Türkiye ile yapılan görüşmeler sonucu Pakistan ile Türkiye arasında, Sovyetler Birliği ve Hindistan'ın itirazlarına rağmen 2 Nisan 1955 yılında bu pakt oluşturulmuştur (Turan, 2012: 421). Bu dönem içerisinde Şam'da Fransız yanlısı yönetimin devrilmesi ki Bağdat yanlısı grup gelmiştir, aynı şekilde Mısır'da Nasır'ın iş başına gelip İngiliz askerlerinin Mısır topraklarından çıkmasını istemesi bölgede tansiyonu tekrar yükseltmiştir. Amerikan yönetimi devreye girmiş Mısır ile İngiltere arasında bir anlaşma sağlamıştır. 19 Ekim 1954 tarihinde imzalan anlaşmaya göre İngiltere 20 ay içerisinde askerlerini Mısır'dan çekecektir. Aynı gün Türkiye'ye gelen Irak başbakanı, kendi güvenliklerinin İran ve Türkiye'nin güvenlikleri ile bağlı olduğu yönünde bir açıklama yapmıştır.

Bu açıklama Nasır tarafından şiddetle eleştirilmiş hemen ardından Arap Zirvesi toplantıya çağırılmıştır. Nasır'ın tüm çabalarına rağmen Bağdat Paktı 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanmıştır (Sanjian, 2006: 226). Bu 7 maddelik anlaşmanın ilk maddesi açıkça birliğin amacı ortaya koymaktadır. "Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğinin 51 inci madde bağlamında bu anlaşmaya taraf olan devletler Savunma ve Güvenlik konularında iş birliği yapacaklardır." Hemen ardından İngiltere, Pakistan ve İran bu pakta imza atmışlardır. Arap Dünyasındaki kimi islami hareketler Pakistanı da Batı'nın bir nevi Truva atı gibi görüyorlardı (Hashmi, 2011: 527). Aynı tarihlerde Bangkok'ta yapılan Bağlantısızlar toplantısında İran Petrollerini millileştiren ve o sırada hapiste bulunan eski başbakan Dr. Musaddık bir kahraman gibi anılmaktaydı. Stalin'inin ölümünden sonra Sovyetler Birliği daha barışçıl bir görüntü vermek isterken İran'ın böyle bir pakta girmesinden rahatsız olmuştur. Dönemin Sovyetler Birliği Dış İşleri Bakanı Molotov İran yönetimine bir mektup yazarak anlaşma hakkında bilgi istemiştir. Bu sert mektuba İran yönetimi hemen cevap vermiş bu anlaşmanın sadece bölge ülkeleri arasında barış ve güvenliği devam ettirmek için olduğu ve Sovyetler Birliği ile olan dostane ilişkilere bir halel getirmeyeceği vurgulanmıştır. Fakat Sovyet Yönetimi bu Paktı saldırgan olarak görmekte ve cevapları yetersiz bulmaktaydı (Ghenghea, 2010:184). O dönem içerisinde Sovyetler Yönetimi ile bu meseleyi konuşmayı giden İran parlamento heyeti, Sovyetler Birliği temsilcileri ile yapılan sözlü tartışmalar neticesinde Tahran'a geri dönmüşlerdir. Aynı tarihlerde Tahran yönetimi Sovyetler Birliğinin kendi ülkesindeki casusluk faaliyetlerinden dolayı şikâyetle bulunmuş ve ilişkiler daha da gerginleşmiştir. Amerikan yönetimi fiilen bu örgütün her kademesinde bulunsa da, Mısır ve Hindistan'ın şiddetli muhalefeti yüzünden resmi olarak sadece gözlemci statüsünde kalmıştır (Oran, 2002: 564). İsrail hükümetinin Amerika'nın bu Pakta resmen girmesine muhalefetini de buna eklemek gerekir. Nisan 1955 tarihinde Bağdat'ta yapılan ikinci oturumda Pakistan'ın Keşmir konusunda haklı olduğunun vurgulanması ve bunun ilan edilmesi Hindistan'ın bu birliğe muhalefetine artmasına sebep olmuştur. Mısır o dönem içerisinde etkili Arap Dünyasında etkin bir Radyo yayın gücüne sahipti ve Nasır'da Bağdat paktına karşı Savt-ul Arap Radyosundan sert açıklamalar yapmaktaydı. Arap devletlerinin lideri konumuna gelmeye çalışan Nasır Araplar ve İran arasındaki tarihi düşmanlığı kullanarak İran'a meydan okumaktaydı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

C.SOVYETLER BİRLİĞİ VE İRAN İLİŞKİLERİ VE BÖLGE SİYASETİ

Sovyetler Birliği İran gibi bir devlet ile arasını soğutmak istemiyordu. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyet Dış Politikası ideolojik mücadeleyi bırakmış reelpolitik üzerinden hareket etmekteydi (Keeblet, 1984: 561). İran'ın Amerikan Yönetimi ile ilişkilerinin ne kadar derinleşmeye başladığının farkındaydı. İran eski başbakanı Dr. Musaddık döneminde imzalanan Sovyetler Birliği ile İran arasında ki sınır ve Mali konular üzerine bir anlaşma bulunmaktaydı. Bu anlaşma çerçevesinde ikili sınır belirlemeleri devam etti ve yaklaşık 2 yıl süren çalışmalar ve görüşmeler neticesinde 17 Mayıs 1957 yılında iki ülke arasında sınırları belirleyen anlaşma imzalandı. Şah, Sovyetler Birliği'ne resmi bir ziyarette bulunarak, kendi topraklarının eğer bir işgal ya da bir askeri saldırı olmadığı sürece üçüncü herhangi bir devlete karşı topraklarını kullandırmayacağına dair söz verdi. Bunun ardından İran ile Sovyetler Birliği arasında transit geçişler ve ticaret anlaşmaları imzalandı.

Amerika ve Sovyetler Birliği ilişkilerin yumuşamaya başlaması doğrudan İran Sovyet Birliği ilişkilerin gelişmesine de yol açmıştır. Sovyetler Birliği o dönem gelişmekte olan ülkelerde izlediği siyaset gereği İran ile birçok teknolojik konuda anlaşma imzalamıştır (Blum, 1993: 379). Bu konuların başında bölgede ki ülkelerin en önemli ihtiyacı barajlar gelmektedir. Fakat Sovyetler bu yolla Batılı devletler İran'da ki etkisini azaltmaya çalışmakta her fırsatta bu rahatsızlığını dile getirmektedir. Özellikle İran, Türkiye ve Pakistan'ın askeri olarak Amerika ile olan bağılılığı Sovyetler Birliğinin en önemli rahatsızlığını teşkil etmektedir. Merkezi İşbirliği Örgütünden (CENTO) sonra Bölgesel Kalkınma İçin İşbirliği Örgütünü* kurulması Sovyetler'in kaygılarını arttıran bir diğer etken olmuştur. İran bölgede gelişen devrimci hareketlere karşı ve İngiltere'nin bölgeden çekilme sinyalleri gelmeye başlayınca Sovyetler Birliği'nden silah almaya başlamıştır. İran mümkün olduğunca iki büyük gücün arasında denge kurarak askeri ve iktisadi açıdan gelişmek istemektedir. Amerikan yönetimi Batı yanlısı bir devletin Sovyetler Birliğinden silah alımından son derece rahatsız olmuş bunun üzerine İran'a silah satışı arttırılmıştır. İran Batılı şirketlerin petrol siyasetlerinden rahatsızdı ve bu şirketlerin etkisinin yollarını ararken büyük petrol şirketleri Basra körfezindeki ham petrol fiyatlarını anlaşıp düşürdüklerini açıkladılar. Bu bölgede ki petrol ihraç eden ülkelerin gelirlerinde büyük bir düşüş demektir. Bunun üzerine Bağdat'ta petrol ihraç eden beş ülke İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Venezuela, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gözlemci olarak katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantı da petrol şirketlerinin tek taraflı petrol fiyatı belirlemesine karşı bu ülkeler ortak bir siyaset izleme kararı almışlardır. 15 Haziran 1961 tarihinde petrol ihraç eden ülkeler (OPEC) örgütü kurulmuştur. Cezayir'in bağımsızlığı, Libya'da ki değişim ve 1972 tarihinde Irak'ın petrollerini millileştirdiğini açıklaması zaten ülkesinde ki petrol şirketleri konusunda rahatsızlık duyan İran'ı da cesaretlendirmişti. İran kendi içerisinde hızla artan muhalefetin de etkisiyle 1979 tarihinde bitecek olan yabancı petrol şirketleri ile olan anlaşmanın artık uzatılmayacağını açıklamıştır (Mehdevi, 1380: 232).

Ç.SUVEYŞ KANALININ MİLLİLEŞMESİ VE İRAN'IN TUTUMU

Cemal Abdul Nasır göreve gelişinin 4. yıl kutlamalarında Suveyş Kanalını millileştirdiğini ilan etmiştir. İngiltere'nin önderliğinde Londra'da 1956 yılı Ağustos ayında Suveyş Kanalını kullananlar adı altın bir konferans düzenlendi. Bu konferans sonucunda bu kanalın uluslararası bir geçiş noktası olduğu ve uluslararası bağımsız bir heyet tarafından yönetilmesi gerektiği açıklaması yapıldı. Mısır Devlet Başkanı Nasır kendi topraklarında bulunan bir bölge için alınan bu kararı tanımadığını ilan etti. Bunun ardından İngiltere ve Fransa'nın da desteğiyle İsrail 29 Ekim 1956 tarihinde Sina yarım adasını işgal etti. İngiltere ve Fransa daha önce planlandığı şekilde ateş kes ilan ettiler bunu Mısır kabul etmedi ve İngiltere ve Fransa Mısır'ın bazı sahil kentlerini bombalamaya başladı (Roberts, 2007: 1068). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde İngiltere ve

□ Regional Cooperation for Development

Fransa'nın veto ettiği ateşkes kararı, BM Genel Kurulunda kabul edildi. Sovyetler Birliği'nin Londra ve Paris yönetimlerini çok sert bir şekilde uyarması üzerine ateşkes kararına uyuldu(Gromyko, Ponomarev, 1981: 250). İran hemen Bağdat Paketi üyelerini Tahran'da toplamış ve sonuç bildirgesinde Mısır'dan yabancı işgal kuvvetlerinin derhal çıkmasını ve Mısır'ın toprak bütünlüğü vurgulanmıştır. Daha sonra Bağdat'ta toplanan Türkiye, İran, Pakistan ve Irak dışişleri bakanları aynı kararı yinelemişler ve bunun bölgede barışın sağlanması için tek çare olduğunu vurgulamışlardır. Burada vurgulanması gereken diğer önemli bir nokta Amerikan Yönetiminin de bu görüşte olduğudur. Cemal Abdul Nasır'ın kanalı millileştirirken o sırada Şah için bir tehlike oluşturduğu için hapiste olan Dr. Musaddık'a atıf yapıp ondan lider diye bahsetmesi, Tahran ile Kahire arasında ilişkileri germiş ve 1960 yılında iki ülke ilişkileri diplomatik olarak kesme noktasına gelmişlerdir. Bu dönemde İran ile Arap devletleri arası açılmaya başlamıştır.

II. AMERİKA VE İRAN İLİŞKİLERİ VE BÖLGE DIŞ SİYASETİ7

A. ESİNHOWER DOKTRİNİ ÇERÇEVESİNDE İRAN

Amerikan Birleşik Devletleri Başkanı Esinhower'un 1957 yılında Kongrede yaptığı konuşmada ki daha sonra Esinhower doktrini olarak geçecekti, Ortadoğu'nun önemi vurgulanmış ve bu bölgedeki ülkelere bir saldırının hayati sonuçlar doğuracağını ilan etmiştir(Sander, 1993: 289). Bu doktrinde Komünizm ortak bir düşman ilan ediliyor esarete karşı özgürlük söylemi ortaya atılıyordu. Bu o zamana kadar katı bir diktatörlükle yönetilen İran içinde mesajlar içeriyordu. Amerikalı temsilciler İran'a yapılan yardım karşılığında bir takım incelemeler yapmışlardı. Komisyon raporlarında İran'a yapılan yardım sistemdeki yolsuzluk ve fesatlar sebebiyle halka ulaşmadığı sadece bazı insanların cebine gittiği yönündeydi. İngiltere 1956 Kanal savaşından sonra kendisinin eskisi gibi dünya devleti olmadığını anlamıştı. İran'daki İngiliz nüfuzu artık bariz bir şekilde Amerika'nın eline geçmişti. 21 Temmuz 1957 tarihinde Türkiye, İran, Irak ve Pakistan Esinhower doktrini kabul ettiklerini ilan etmişlerdir. Bu aynı zaman Amerikan askeri endüstrisinin bu ülke pazarlarındaki mutlak üstünlüğü anlamına geliyordu(Hobsbawn, 2003: 289). Amerikan yönetimi İran'a askeri ve ekonomik yardımların süreceğini ve askeri ilişkilerin geliştirileceği açıklamasında bulunmuştur. İran Şahı, 1953 tarihine kadar Amerika'dan Dr.Musaddık Hükümetine karşı fiili bir destek bulamamıştır. Tudeh partisinin başlattığı İran petrolünün millileşmesi hareketinden dolayı İtalya'ya giden Şah, Tahran'a geri dönmüştür. Musaddık Hükümeti'nin Amerikan ve İngiliz ortak çabası sonucu devrilmesinin ardından İran petroleri Amerikan, İngiliz, Fransız ve Hollandalı şirketlerin ellerine geçmiştir.

B.Lübnan Bunalımı, Irak Darbesi Ve İran'ın Konumu

Esinhower doktrini karşısında bölgede Sovyetler Birliği ve Amerika'nın bölge rejimleri üzerinde örtülü savaşları başlamıştır. Bu mücadele içerisinde en zayıf siyasi yapılanmalara sahip olan ülkeler ilk etkilenen devletler olmuşlardır. Ürdün, İngiltere ile yapılan anlaşmaları fes etmiş, Başbakanlığa Süleyman Nablusi'yi ve Genel Kurmay Başkan'lığını da yine başbakan gibi bir Nasır taraftarı olan bir Filistinli Ebu Nevar'ı getirmiştir. Amerikan İsrail ilişkilerinin yakınlığından dolayı Başbakan Nablusi, Batı devletlerine yakın 20 devlet görevlisini görevden almıştır. Fakat Ürdün Kralı bu kişilerin Suudi Arabistan Kralına ve Amerika'ya yakınlıkları sebebiyle başbakanı istifaya zorlamıştır. Kral ve Nablusi taraftarları arasında çatışmalar başlamış ve olaylar kontrolden çıkınca General Ebu Nevar Suriye'ye kaçmıştır. Hemen ardından Ürdün Kralı sıkıyönetim ilan ederek siyasi partileri kapatmış ve Suriye askerlerinin Ürdün'ü terk etmesini istemiştir. Amerikan 6. Filosu bölgeye gelmiş ve Irak eğer Krallık düşecek olursa, Irak ordusunun Ürdün'e gireceğini açıklamıştır. Zor durumda kalan Ürdün Krallığının Amerika'nın açık desteği ve Sovyetler Birliği'nin etkin bir itirazda bulunmaması bölgede Amerika'nın en önemli müttefiki konumunda olan Şah'ı içerdeki muhalefeti bastırmada daha da cesaretlendirmiştir. Lübnan'da seçimlerin ardından Nasır yanlısı bir hükümete izin vermeyen Lübnan Cumhurbaşkanı Amerikan

yönetiminden yardım istemiş fakat Amerikan yönetiminden olumlu bir yanıt alamamıştır. Bunun ardından Lübnan Cumhurbaşkanı Irak'a yönelmiştir. İstanbul'da Amerikan ve İngiliz temsilcilerin olmadığı bir toplantı düzenlemesi kararlaştırılmıştır. O dönemdeki genel hava Bağdat paktı üyelerinin Lübnan'a bir askeri müdahale yapacakları yönündedir. Fakat Nasır yanlısı Hür Subaylar adı altında General Abdul kerim Kasım ve General Abdulsalam Arif Kralı öldürerek yönetimi devralmışlardır. Batı karşıtı bir yönetimin Irak'ta iş başına gelmesi İran Şah'ını ürkütmüş ama aynı zamanda İran'ın Amerikan yönetimi açısından önemini bir kat daha arttırmıştır.

Şah yönetiminin Lübnan siyaseti ise genel çerçevede iki döneme ayrılabilir. İlk dönem 1950'li yıllarından başından 1967 Arap-İsrail savaşına olan dönem ve sonrası ise ikinci dönem olarak değerlendirilebilir (Samii, 2006: 66). Arap Sosyalist milliyetçiliğinin Nasır önderliğinde bölgedeki Arap devletlerinde yayılmaya başlaması Şah Monarşisinde son derece kaygı yaratmıştır. Cumhuriyet adını taşıyan söylemler hem Monarşi rejimini tehdit ediyor hem de Sovyetlerin bölgede etkinliğinin artmasına sebep oluyordu. Şah'ın Lübnan üzerindeki temel stratejisi Lübnan Şii toplumu üzerinde etkin olmaktı. Bu sebeple her yıl Monarşi Lübnan Şii toplumuna nakdi yardım yapmaktaydı (Samii, 2006: 69). Arap milliyetçiliği söylemlerinin ki bunlar doğal olarak bölgede İran/Fars hâkimiyetine karşıydı, Şii toplum arasında yayılmasına engel olmaktı. İran istihbarat servisi SAVAK parayı ilgili ruhanilere veriyor onlarda bu yardımı Lübnan'daki Şii okullara dağıtıyorlardı. Şah yönetimi Arap milliyetçiliği karşıtı diğer Arap unsurlar üzerinde de etkili olmak istemiştir. Nitekim Marunîlere de yardım teklif edilmiş fakat onlar bu yardımın bağımsız hareket etmelerini engelleyeceğini belirterek reddetmişlerdir (Samii, 2006: 70). Şah'ın o dönem asli Lübnan siyaseti Arap Şii toplumunu Nasır yanlısı Arap ideolojilerinden uzak tutmaya çalışmak olmuştur.

C.İRAN AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN DERİNLEŞMESİ

Irak'ın 1958 yılında yapılan Cemal Abdul Nasır yanlısı darbe sonucu Bağdat Paktından çıkması üzerine İran'ın askeri ve stratejik önemi daha da artmıştır. Amerikalı askeri ve ekonomi danışmanları hemen İran'a giderek anlaşmalar imzalamışlardır. Irak darbesinden sonra bir uçak dolusu gizli istihbarat bilgilerinin Kahire'ye gönderilmesi bölge devletleri ile Amerika arasındaki ilişkilerinin askeri ve istihbarat açısından daha da derinleşmesine sebep olmuştur (Griffith, 1978: 376-377). Bir diğer önemli değişiklikte pakta adını veren başkentin artık birliğin üyesi olmaması sonucu paktın ismi Merkezi Anlaşma Paktı olarak değiştirilmiştir. İran Şahı bu durumu iyi değerlendirmiş modern bir ordu ve istihbarat teşkilatı kurmak için Amerikan yönetimi ile yüksek miktarda yardım almış ve bu dönem içerisinde Amerika ile savunma anlaşması imzalamıştır. 4 Mart 1955 yılında İran ile Amerikan Yönetimi arasında Barışçıl amaçlarla nükleer enerji kullanımı üzerine bir iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Bu tarihten itibaren Amerikan yönetimi İran rejimine zenginleştirilmiş Uranyum sağlamaya başlamıştır. İran, dışardan aldığı bu destek ve güçle içerdeki muhalefeti çok acımasız bir şekilde bastırmaktaydı. Fakat Amerikan iç siyasetinde Cumhuriyetçilerin ve Demokratların dış siyaset algılaması farklı tezahür etmekteydi. Daha sonra açıklanan gizli belgeler ortaya koymuştur ki Esinhower zamanında da, Amerikan yönetimi Şah'a karşı artan muhalefete dikkat çekmekte idi. Amerikan temsilcileri o dönem görüşmelerinde ordu kadar ekonomiye de önem vermesini tavsiye etmekte idiler.

Amerikan yönetiminin İran ile yaptığı yüksek düzeydeki askeri savunma anlaşması bu bölgenin Amerikan hayati çıkarlarını temsil ettiğini Sovyetler Birliği'ne göstermekteydi. İngiltere artık bu bölgede Amerika'dan sonra ikinci kuvvet olmayı kabullenmişti. Sovyetler Birliği bu dönemde İran'a gizli bir heyet göndermiş, İran ile saldırmazlık anlaşması imzalamak istemişti. Bu anlaşmaya göre İran kendi topraklarını herhangi bir üçüncü devletin asker ve silahlarının bulunmasına izin vermeyecekti. Bu görüşmeyi haber alan Amerikan yönetimi hemen genelkurmay başkanını İran'a göndermiş ve bu anlaşmayı engellemiştir. Bunun üzerine Kruşçev, Şah'ı kendileri ile görüşmeleri kesip geri çekilmesi üzerine Amerikan Kuklası olarak nitelemiştir (Mehdevi, 1380:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

270). Bu sert açıklamalar üzerine Şah, Sovyetler Birliği ile 1921 yılında imzalanan anlaşmanın 5-6 ncı maddelerini ilga ettiğini açıklamıştır. Bu anlaşma Sovyetler Birliği'nin askeri baskısı altında İngiliz işgali altındayken imzalanmıştır. Bu anlaşmanın 5 ve 6 ncı maddelerine göre Rusya eğer İran topraklarında kendine karşı düşmanca bir yapılanma ve bir askeri saldırı olursa İran topraklarında buna müdahale hakkı tanıyordu. Sovyetler Birliği Şah'a resmi olarak bu anlaşmanın ilgili maddelerini tek taraflı olarak ilga edemeyeceklerini bildirmiştir. Sovyetler yönetimi Amerika ile İran arasındaki askeri anlaşmadan son derece rahatsız olmuş bunu kendine düşmanca bir tutum olarak algılamıştır. Sovyetler Birliği yönetimi o dönemde yeni geliştirilen füze rampalarının İran'a yerleştirileceğinden endişe ediyordu. Fakat Şah 1959 tarihinde kendi topraklarına hiçbir şekilde hiçbir devletin füze rampası yerleştirmesine müsaade etmeyeceğini açıklamıştır (Mehdevi, 1380:271). Sovyetler buna rağmen İran'a sözlü ve propaganda yoluyla saldırılarına devam etmekteydi. Özellikle Kafkasya'dan yayın yapan İran'ın Sesi radyosu devamlı olarak Şah'ı eleştiren yayınlar yapmaktaydı. Bunun üzerine 9 Ekim 1959 tarihindeki CENTO toplantısında alınan kararda bu yayınlardan rahatsız olunduğu açıklanmıştır. Her ne kadar Şah, Amerikan desteğine güvense de, Amerikan yönetimi ve Sovyetler Birliği arasındaki görüşmeler sonucu bu iki büyük gücün anlaşmasından korkuyordu.

İran, büyük güçlerin kendi aralarında anlaşmaları sonucu iki Dünya Savaşında da işgal edilmişti. Bu psikoloji Şah'ı hala korkutmaktaydı (Behmeni, 1388: 3). Esinhower'ın Tahran'a gelişinde Şah, Mehrabad havaalanından şehre kadar halı serdirmişti. Esinhower İran meclisinde yaptığı konuşmada İran'ın özgür dünya için önemini vurgulamış bu Şah'ı son derece rahatlatmıştır. İran'da yapılan seçimlerden sonra Dr.İkbal hükümeti gitmiş yerine Cafer Şerif İmami başkanlığında yeni hükümet kurulmuştur. En son krizde Sovyetler'e geri çağrılan büyükelçi 9 ay sonra tekrar görüşmelere başlamak için Tahran'a dönmüştür. Fakat bu hükümette uzun sürmemiş 1 yıl zarfında, Başbakan Emmini hükümeti kurulmuştur. Sovyetler Birliği elinden geldiğince İran ile ilişkileri kuvvetlendirmek istemekte fakat Amerika'nın Şah'a açık ve kesin desteği yüzünden bunu sağlayamamıştır. Emmini hükümetinin açıkça Amerikan lehine siyaset izlemesi ve İran'da Sovyetler aleyhine yürüyüşler yapılması ilişkileri tekrar gergin bir havaya sokmuştur. İran iç siyaseti Amerikan politikalarından doğrudan etkilenmekteydi. Bunun temel sebebi İran'ın Sovyetlerin askeri ve teknolojik üstünlüğüne karşı tek dayanağı artık Amerikan yönetimi idi. Esinhower doktrini taraftarı olan cumhuriyetçiler, bu bölgedeki rejimlerin Sovyetler karşıtı bir siyaset izleyip Amerikan hükümetinin yanında oldukları sürece iç siyasetlerine pek karışma taraftarı değillerdi.

Amerikan başkanlık seçimlerini Demokratların adayının kazanması Şah yönetiminde bazı konularda gerginlik yaratmıştı. Bunun temel sebebi demokratların dış politika usulleri biraz daha farklıydı. Onlar İran'ın kendi yanlarında olduğu gibi özgürlük yolunda da ilerleme sağlamalarını istiyorlardı. Özellikle seçim konusu İran'da en tartışılan konuların başında gelmekteydi. İran seçimleri İran İstihbaratı SAVAK'ın sıkı denetimi ve vetosu altında gerçekleştirilmekteydi. Görünürde SAVAK başkanı, başbakan yardımcı idi fakat doğrudan Şah tarafından atanmakta ve ona bağlı olarak çalışmaktaydı. Şah hemen duruma ayak uydurmuş birçok siyasi suçluyu serbest bırakmış ve seçimlerin daha özgür yapılması söylemlerine başlamıştır. Fakat Amerika'nın yeni başkanı Kennedy siyasi reformların İran'da gerçekleştirilmesi konusunda çok katıydı. Öyle ki Şah'ın Amerikan başkan'ına gönderdiği elçi ancak birkaç hafta sonra başkan ile görüşebilmekteler idi. Buna ilave olarak Şah'ın istediği askeri ve ekonomik yardımlarda aksamaya başlamıştı. Şah, Amerikan başkanın baskısı üzerine ülkede toprak reformlarını da içeren bir takım yenilikleri içeren Ak Devrim'i ilan etmişti. Bundaki amaç İran toplumunda feodal yapıyı bozup toplum bazında hızlı bir modernleşme gerçekleştirme isteği idi. Şah tüm gücü ile bu reformları gerçekleştirmek istiyor bunun için tüm polisiye tedbirleri uyguluyordu. Şii toplumunda önemli bir yere sahip Ulema sınıfı toprak reformuna şiddetle karşı çıkıyor ve kabul etmiyordu. İran'da ayrı bir sınıf oluşturan ulema ve medrese sistemi Şah'ın özel mülkiyete açıkça müdahale eden bu reformları kabul etmekte

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

zorlanıyordu. Tam bu dönemde Şii'lerin merci Taklit-i Ayetullah Berucerdî vefat etmiş İran'da diğer önemli bir din adamı olan Ayetullah Kaşani'nin de vefatıyla Şah karşıtı Ayetullah Humeyni merci-i taklit makamına gelmiştir(Taflioğlu, 2010: 118).

Amerikan yönetimi Şah'a baskılarını arttırmış ülkede siyasi özgürlüklerin daha da genişletilmesi için baskı yapmaya başlamıştır. Şii toplumsal ve dini dengeleri göz önünde bulundurmeyen bu reform ve yenilik çabaları birçok alanda geri tepmeye başlamıştır. Tam bu dönem içerisinde öğretmenler ücret ve haklarının yetersizliği için yürüyüş yaparken güvenlik kuvvetlerinin ateş açması sonucu 1 öğretmen öldü. Bunun üzerine Şah başbakanı görevden alarak meclisten yeni başbakanı seçmesini istedi. Amerikan yönetiminde istediği kişi olarak adı geçen Dr. Emîni başbakanlığa seçildi. Göreve gelir gelmez birçok sivil ve askeri bürokratı görevden aldı ve bazılarını hapse attı. Bu görevden alınanların hepsi İngiliz yanlısı bürokratları olması artık İran devleti içerisinde Amerikan egemenliğinin ilanı olmaktaydı. Dr. Emîni bu yaptıkları atama ve görevden almalardan sonra Amerika'dan mali yardım talebinde bulundu. Dr.Emîni ve Şah artık şartsız yardım almayı umuyorlardı fakat gene mali yardım verilmedi. İran yönetiminden toprak reformunun istisnasız olarak uygulanması istendi.

Bu dönem içerisinde belli bir kaç ana siyasi odak bulunmaktaydı. Birinci güç merkezi Şah ve onun yakın çevresi teşkil etmekteydi, ikincisi Dr. Emîni ve taraftarları ve Milli Cephe Hareketi. İran'da o dönem içerisinde Bağlantısızlar Hareketindeki siyasetlerini kuvvetlendirip büyük güçlerin etkisinden çıkmanın İran dış politikası açısından daha iyi olacağını düşünenler vardı. Sovyetler bu gibi hareket ve düşüncelerin İran'da güçlü etkiye sahip Amerikan ve İngiliz yönetimlerinin etkisini azaltacağı için desteklemekteydi. 1961 yılında Milli Cephe taraftarları İran'ın CENTO'dan çıkması için büyük bir miting düzenlemiştir. Daha sonra bu mitingin devamı olarak ikinci bir yürüyüşün yapılacağı açıklamıştır. Bu yürüyüşlerin temel isteklerinden biride serbest seçimler üzerinedir ve büyük bir öğrenci kitlesi bu gösteri ve tezahüratlara katılmaktadır. Bunun üzerine Şah'ın özel birlikleri Tahran Üniversitesi'ne bir baskın yaparak birçok öğrenciyi tutuklamış ve çoğunu da yaralamıştı. Tahran Üniversitesi Rektörü Dr. Ahmet Ferhad bu saldırıyı sadist ve vahşi bir saldırı olarak nitelemiştir(Mehdevî, 1380:278). Amerikan yönetimi bu olaylardan sonra yapılan bazı anlaşmalar gereği vereceği mali yardımları vermemiş ve askeri ve sivil danışmanlar İran'dan geri çağırılmışlardır. Şah bu durumdan sonra Amerikan yönetiminin ciddiyetini görmüş Dr.Emîni hükümeti ile görüşmeden istenilen reformları yapacağını açıklamıştır. Şah, Dr. Emîni hükümetini, Amerika'dan beklenen mali yardımlarından gelmemesiyle, uygun bir söylem ile görevden alıp yerine Esadullah Alem'i atadığını açıklamıştır. Bu sırada Şah tarafından Milli Meclis kararı ile – gizli kalmak kaydıyla- İran'daki tüm Amerikalı askeri, sivil danışmanlar ve çalışanların yakınların hakkında mutlak dokunulmazlık veren bir karar alınmıştır. Ayetullah Humeyni bu gizli kararı Şah'ı İran halkının onurunu ayaklar aldığı için suçladığı sert bir ifade ile ilan etmiştir(Vaizi, 1381:71). Artık halkın gözünde sömürgeci İngiltere'nin yerini Amerika Birleşik Devletleri almıştır. Şah esas itibarı ile meclis'e girecek adayları dolaylı bir şekilde kendisi belirliyor Başbakan ise çoğu zaman sembolik kalıyordu. Bu bağlamda ülkedeki tüm siyasi akım ve hareketler Şah'ı hedef almaktaydı.

D.İSRAİL İLE İLİŞKİLER

İkinci Dünya Savaşı sonrası, İran işgal sonrası iktisadi ve askeri olarak kendi düzenini henüz kuramamıştı. Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerikan yönetimi karşısında bir denge siyaseti güderek ulusal kalkınmasını gerçekleştirmek istiyordu. İsrail ve Arap devletleri arasındaki çatışmada Filistin konusunda aynı denge siyasetini uygulamak istiyordu. Birleşmiş Milletler İran Daimi Temsilcisi konu ile ilgili yaptığı bir konuşmada Filistin'in taksim planının Ortadoğu ülkelerini ateş ve kan'a boğacağını ve bu bağlamda Arapların hukukunu korumak için bu plana karşı olduklarını açıklıyordu(Kanun, 1381:171). Fakat İngiliz askerlerinin 15 Mayıs 1948 tarihinde Filistin'den çıkmaları üzerine İsrail bağımsızlığını ilan etmişti. Bunun üzerine Şii'lerin en önemli din âlimlerinden Seyyid Ebu'l Kasım Kaşani, sert bir açıklama ile Müslümanları Filistinli

kardeşlerini desteklemeye çağırıyordu(Kanun, 1381:174). İran Milli Meclisinde sert tartışmalar olmakta hatta bazı milletvekilleri hükümete Filistinliler için İsrail'e karşı savaşmak için gidecekler hakkında yapılacaklar bilgi istemekteydi. Dönemin İran Dış işleri bakanı mecliste, Birleşmiş Milletler İran Daimi temsilcisi tarafından Şah'ın Müslüman Filistin halkı lehindeki görüşünün okunduğunu ve Müslüman devletlerden gelen olumlu mesajlardan bahsediyordu. Fakat bu durum Amerika'nın baskısı altındaki bir İran için kabul edilemez söylem ve tavırlardı. Tam bu sırada 4 Şubat 1949 tarihinde Şah'a yapılan bir suikast sonucu askeri yönetim ilan edilmişti. Devlete bağlı bir iki gazete dışında tüm yayınlar durdurulmuş, Sovyetler Birliği işgal dönemin kurulan Tudeh partisi kapatılmıştı. İsrail karşıtı en önemli isimlerden biri olan Ayetullah Kaşani hapse atılmış daha sonra ise sürgün edilmişti.

İran ile İsrail ile aralarında diplomatik ilişkilerin başlamasını teşvik eden sebeplerden biri de Irak Yahudilerinin İran'a geçmeleri ve oradan İsrail'e gitmek istemeleridir. Aynı şekilde İran'da yaşayan bazı Yahudiler de İsrail'e gitmek istemekte bazıları İran'da yaşamak ama İsrail ile kültürel ve ticari kurmak istemekteydiler. Filistin'de ikamet eden İran vatandaşlarının da İran'a gidip gelmek istemeleri İran ve İsrail ilişkilerinin kurulmasını zorluyordu. Bir diğer önemli etkende İran ile Irak'ın bölgedeki iktisadi ve siyasi rekabeti olması ve Irak yönetiminin İran'a karşı giderek sertleşen tutumudur. Tarihsel olarak İran ile Irak arasında da çözülemeyen sınır anlaşmazlıklarının bulunması İran'ı İsrail ile iktisadi ve siyasi ilişkileri geliştirmeye yönelten sebeplerin başında gelmektedir. Sovyetler'in bölgede artan baskısı ve Amerika ile gerilimi Şah yönetimini son derece rahatsız etmekteydi. Bunun üzerine İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi 1949 yılında Amerika Birleşik Devletlerine ilk ziyaretini gerçekleştirdi. Şah Amerikan yönetiminden acil mali ve askeri yardım isteyecekti. Fakat Amerikan sermaye gücünde önemli bir paya ve etkiye sahip Yahudi örgütler Şah ile görüşmelerinde İsrail'in tanınması konusunu devamlı gündeme getirdiler. Şah için alınacak mali ve askeri destek çok önemli idi, Amerika Birleşik Devletlerinde 48 gün kalması bunun en büyük göstergelerinden biridir(Kanun, 1381:188).

Şah hükümeti ilk önceleri Mossad temsilcilerinin İran'da ki Yahudiler ile ilgili işler için İsrail temsilcisi olarak kabul etmiştir. Daha sonra 6 Mart 1950 tarihinde İran'ın Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi tarafından İsrail'in tanındığı ilan edilmiştir. Esas itibari ile bu tanıma de facto bir tanımadır. Her ne kadar birkaç yıl sonra Musaddık hükümeti bu tanımayı askıya alsa da, Musaddık'ın görevden alınıp hapsedilmesiyle her şey eski haline geri dönmüştür. 1956 yılında Suveyş bunalımı sonucu bu kanalın geçici olarak kapanması ve Sovyetler yönetiminin İsrail'e petrol satışını durdurması, İsrail İran yakınlaşmasını daha da arttırmıştır. Bunun üzerine 1957 yılında İran İsrail'e petrol satmaya başlamıştır. Ağırlıklı olarak bu görüşmeler hem İran kamuoyu baskısı hem de bölge ülkeleri yüzünden gizli sürdürülmüştür. Özellikle 60'lı yılların başında Humeyni'nin İsrail ile ilişkilerinden dolayı Şah'a açık muhalefetin başlamasıyla İsrail ile ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Fakat Humeyni'nin sürgünün ardından iki ülke arasında askeri ve sivil olarak üst düzey görüşmeler tekrar başlamıştır (Mehdevi, 1380: 378) Bu dönem Mısır desteğiyle Yemen'de monarşinin yerine cumhuriyet ilan edilmesi, Nasır'ın Körfez'de artan etkisi sebebiyle, İran monarşisini daha da kaygılandırmıştır. İran monarşisi bu dönemde, Nasır'ın baş düşmanı İsrail yönetimi ile ilişkileri daha da derinleştirmeye başlamıştır. Şah ve İsrail Başbakanı Yemen'deki darbeden sonra Arap yarımadasında İran ve İsrail'in ortak hareket etmesi konusunda muvafakat sağlamışlardır (Mehdevi, 1380: 379).

Şah, 1970'lerin başındaki petrol krizden artan iktisadi kazanımlarını korumak ve devam ettirmek istemiştir. Bu sebeple Nixon yönetiminden İsrail ve Arap devletleri arasında bir denge siyaseti izlenmesini istemiştir. Bu siyasada Suudi Arabistan ile İsrail konusunda hemfikir olunmasa da iki ülkenin de Monarşi ile yönetilmesinin büyük bir etkisi vardır. 1973 Arap İsrail savaşında ise Şah, gerek içerdeki muhalefetin çok güçlenmesi ve gerek bölge devletleri üzerinde kendi lehine bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

hava oluşması için Mısır ve Suriye'ye yardımda bulunmuştur. Aynı savaşta Şah yönetimi İsrail'e de bazı mühimmat satışlarında bulunmuştur (Mehdevi, 1380: 442).

III.1970 SONRASI PETROL KRİZİ VE İRAN

1960'ların ortalarında Sovyetler Birliği ile Amerikan yönetimi arasında ilişkiler yumuşamaya başlamış daha sonraları *detente* (yumuşama) olarak adlandırılacak dönem başlamıştır. İki büyük güç arasındaki temel görüşmeler Nükleer Silahların Yayılmasını önleme üzerine olmuş ve bunun neticesinde NPT* anlaşması imzaya açılmıştır, İran, anlaşmayı ilk imzalayan devletlerden biri olmuştur. İran, bu iki büyük gücün yakınlaşmasını fırsat bilerek, kendi topraklarına hiçbir şekilde hiçbir devletin füze yerleştirmesine izin vermeyeceğini Sovyetler Birliğine tek taraflı bir bildirim ile sunmuştur. Bunun ardından Sovyetler yönetimi de o zamana kadar Amerikan askeri danışmanlarının İran da bulunmasına muhalefet etme siyasetinden vazgeçmiştir. İran artık yavaş yavaş Basra Körfezinde ve bölgede kendini nüfuzunu arttırmaya başlamıştır. 1967 yılında İngiltere'nin Basra Körfezinden çıkacağını açıklaması üzerine, Şah, Hindistan başbakanı ile yaptığı bir konuşmada artık Basra körfezini kendilerinin koruması gerektiğini bu bölgede yabancı askeri varlığı istemediklerini açıklamıştır (Mehdevi, 1380:233). Bu açıklama Sovyetler Birliği'ni memnun etmiş, 1972 yılında Şah'ın Sovyetler Birliği'ni ziyareti ardından teknolojik işbirliği üzerine 15 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır. Fakat hemen ardından Sovyetler Birliği'nin Irak ile askeri ve siyasi bir anlaşma imzalaması İran'ı son derece rahatsız etmiştir. İran, Basra Körfezine hâkim olmak isterken Sovyetler, İran'ın körfezdeki en önemli rakibi ile askeri ve siyasi ilişkilerini kuvvetlendirmekteydi. 1965 yılındaki Pakistan- Hindistan savaşında Amerika Birleşik Devletlerinin kendisini tarafsız ilan etmesi zaten Amerikan yönetimlerinin teşviki ile kurulan bölgesel savunma teşkilatlarını zayıflatmıştır.

Pakistan'da Irak'ın Karaçi Konsoloslukunda çok miktarda silah ve patlayıcı bulunması Şah yönetimini büyük bir sıkıntıya sokmuştur. Irak yönetimi İran'da ki her türlü bölücü ve muhalefet hareketini desteklemeye başlamıştır. Özellikle İran'ın güneydoğusundaki Beluç kavmi stratejik konum itibarı ile o dönemde Sovyetler Birliği için son derece büyük bir öneme sahiptir. Bağımsızlık isteyen bazı Beluç kavimlerinin desteklenmesi ilerde olası bir ayrılma durumunda Sovyetlerin Basra körfezine inmesi anlamına gelecektir. Şah yönetimi bu durumu engellemek içinde Irak'ın arkasında bulunan Sovyetler yönetimi ile ilişkileri mümkün olduğunca sıcak tutmaya çalışmıştır. Şah yönetimini bu yakınlaşmaya iten diğer bir sebepte Pakistan Hindistan savaşında Amerikanın kendini tarafsız ilan edip Pakistan'a silah yardımını kesmesidir. 1971 yılındaki Pakistan Hindistan savaşı sonrası Bangladeş'in bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması Şah'ı daha da korkutan diğer bir sebep olmuştur. Şah'ın Sovyetler Birliği'nden gelişmiş silahlar almaya başlaması Amerikan yönetimini harekete geçirmiş, en gelişmiş silahların İran'a verileceği ilan edilmiştir. Vietnam savaşının Amerikan aleyhine oluşturduğu iktisadi ve siyasi baskılar bölgede kendini destekleyen hükümet ve rejimlerin her şart altında desteklemesi siyasetini uygulamasına sebep olmuştur.

1970'li yıllarda şiddetlenen Arap-İsrail çatışmaları ve petrol krizi hem İsrail için hem de Amerikan yönetimi için İran'ın önemini daha da arttırmıştır. Bu dönemden sonra İran İngiliz askerlerinin de körfezden çıkmasının ardından Basra Körfezinin jandarması sıfatını almıştır (Çemnekar, 1385:2). Irak, Suriye ve Yemen'de Sovyetler yanlısı hükümetlerin kurulması ve hareketlerin başlaması İran'ın askeri olarak öne çıkmasında en önemli etkenlerdendir. Fakat bu bölgede etkin olmak isteyen bir diğer devlet de Suudi Arabistan'dır. Tarih boyunca yaşanan Arap-Fars çekişmesi İngiliz askerlerinin Bahreyn ve Körfezde ki adalar üzerinde egemenlik sorununu doğurmuştur. İran, Bahreyn'in egemenlik konusunu körfez girişinde ki stratejik konuma sahip üç ada karşılığında kabul etmiştir. Fakat 1976 yılında Amerika Birleşik Devletlerinin Demokratların

□ Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması

başkan adayı Jimmy Carter'ın kazanması Şah'ı son derece rahatsız etmiştir. Selefî olan Johnson gibi Carter pek denge politikası uygulamayacağı görülmekteydi (Alvandi, 2012: 341). Üçüncü dünya ülkelerinde İnsan Hakları söylemini her zaman dış siyasetlerinde ön plana çıkaran Demokratların Başkanlık seçimini almaları Şah için olumsuz bir durum olmuştur. Demokratların klasik dış politika esaslarından biri olan diktatör rejimleri silah yardımının kesilmesi Şah'ı korkutan en önemli meselelerin başında gelmekteydi. Şah, dönemin Amerikan başkanlarının baskısı sonucu kayıtsız şartsız reformları uygulamaya girişmesi ve artan iç muhalefete karşı sert yöntemler uygulamasının temel dayanaklarından biri dışardan gelen Batı devletlerinin desteğidir. Amerikan Kongresinde de İran'a verilecek uçak ve silahların engellenmesi İran'ı gittikçe sıkıntıya sokmuştur.

Carter yönetimi İran'a karşı silah yardımlarını askıya almış, İran içerisindeki artan muhalefeti doğru değerlendirememiştir. Muhtemelen İran yakın siyasi tarihinde olduğu gibi Şah'ın bu bunalımdan da çıkabileceğini düşünülmüştü. Fakat Amerikan yönetimi İran Şii İslam hareketindeki değişikliği tam olarak kavrayamamış bu söylemin ne olduğu anlaşıldığı zaman ise iş işten geçmiştir (Muhammedi, 1380:135). O dönemde Amerikan yönetimi Mısır- İsrail barış görüşmelerine, Çin Halk Cumhuriyeti ile başlayan diplomatik ilişkilerin gelişmesine ve Sovyetler Birliği ile nükleer silahların azaltılması anlaşması (SALT 2) üzerine yoğunlaşmış bulunmaktaydı. Bu durumun temel sebeplerinden biri de Amerikan yönetiminin Şah'ın gücüne güvenmesi olmuştur.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşında Rıza Han'ın siyaseten Almanya'ya yakınlaştığı düşünülmesi Amerikan, Sovyetler Birliği ve İngiliz yönetimlerinin İran'ı işgaliyle sonuçlanmıştır. Bu durum Şah'ın oğlunun yerine getirilmesi ve o andan itibaren İran dış siyasetinin Batı devletlerinin güdümüne girmesiyle sonuçlanmıştır. Şah bu dönem içerisinde kendi monarşi anlayışını daha da sağlamlaştırmak için iç dinamiklerden ziyade Batı ve Doğu Blokları arasındaki güç mücadelesini kendi lehine kullanmak istemiştir. Batı'nın özellikle Amerikan Yönetiminin İran'a olan hayati ihtiyacı Şah yönetimini içeride daha otoriter yapı kurmasına zemin hazırlamıştır. Bu dış siyaset uygulaması Şah ülkeyi terk edene kadar devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- ALVANDİ, Roham(2012), "Nixon, Kissinger, and the Shah: The Origins of Iranian Primacy in the Persian Gulf, Diplomatic History", Vol. 36 Issue 2:337-372.
- ARMAOĞLU, Fahir (1994), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt I: 1914- 1990, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- BEHMENİ, İsmail, "Usul-u Hâkim ber Siyaset-i Harici İran der Saalhay-i 1320-1357 ve teesir-i an ber Revabıtı Harici İran", Ulum-u Siyasi, <http://www.politicss.blogfa.com/post-29.aspx>. Erişim Tarihi: 23/8/2013.
- BLUM, Douglas, W. (1993), "The Soviet Foreign Policy Belief System: Beliefs, Politics, and Foreign Policy Outcomes", International Studies Quarterly, 37: 373-394.
- ÇEMNEKAR, Muhammed Cafer, "İstratejihat-i Nevin Siyaset-i Harici Cihan-ı Garb ve Nakş Aferin-i Emniyet-i Devleti Pehlevi", Ulum-u Siyasi, <http://ensani.ir/fa/content/124867/default.aspx>. Erişim Tarihi:29/7/2013.
- GHENGHEA, Mircea-Cristian(2010), "The Central Treaty Organization – Element of the Western Anti-Soviet System" Vol. LXII, No. 1; 181-186.

- GROMIKO, A.A., Zemskov, İ.N., Zorin, V.A., Semyonov, V.S., Harlamov,(Der.), Uluslararası İlişkiler Tarihi- Diplomasi Tarihi-(Çev. Ali Rıza Dırık) (2013), Cilt 5, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- GROMYKO, A.A., Ponomarev(Ed.)(1981), Soviet Foreign Policy Volume II, Translated from the Russian by David Skvirsky, Progress Publishers, Moscow.
- HASHMİ, Sohail H.(2011), “Zero Plus Zero Plus Zero’: Pakistan, the Baghdad Pact, and the Suez Crisis”, The International History Review, Vol. 33, No. 3;525-544.
- HUŞENG Mehdevi, Abdürrıza (1380), Siyaset-i Harici İran der Devran-ı Pehlevi 1300- 1357, Neşri Peykan, Tahran.
- EHTESHAMİ, A. (2002) “The foreign policy of Iran”, in The Foreign Policies of Middle East States. Boulder, Co.; 283-309.
- LYNNE Rienner, pp. 283-309.
- İLTER, Turan(2012), “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası”, 419-431, Haydar Çakmak(Ed.)(2012), Türk Dış Politikası 1919-2012, 2. Baskı, Barış Kitap, Ankara.
- KANUN, Murtaza (1381), *Diplomasiy-i Penhan*, İntişaratı Tabristan, Tahran.
- KEEBLET, Curtis(1984), “The Roots of Soviet Foreign Policy”, International Affairs, 84/4: 561-578.
- KENNEDY, Paul(1989), The Rise and Fall of the Great Powers, Vintage Books, New York.
- GRİFFİTH, William E.(1978), “Iran’s Foreign Policy in the Pahlavi Era”, Lencowski, George(Ed.)(1978), Iran Under the Pahlavis, Stanford University, USA.
- LARİCANİ, İsmail Mansuri (1382), *Tarih-i Defa-i Mukaddes*, Çapı evvel, İntişaratı Hadimi Errıza, Tabistan, Kum.
- MEHDEVİ, Abdurıza Huşeng (1380), *Siyaset-i Harici der Devran-ı Pehlevi*, Neşri Peykan, Tahran.
- MUHAMMEDİ, Menuçehr (1377), Mururi ber Siyaset-i Harici İran Devran-ı Pehlevi, Neşri Dadgöster, Tahran.
- ORAN, Baskın (Ed.)(2002), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim, İstanbul.
- ROBERTS, J.M.(2007), The New Penguin History of The World, Fifth Edition, Penguin Books,UK.
- ROBERTS, Mervyn(2012), “Analysis of Radio Propaganda in the 1953 Iran Coup”, Iranian Studies, Volume 45, Number 6, November 2012.
- RUANE, Kevin(2005), “Seato, MEDO, and the Baghdad Pact: Anthony Eden, British Foreign Policy and the Collective Defense of Southeast” Diplomacy and Statecraft, Asia and the Middle East, 1952–1955 16;169–199.
- SAMİİ, Abbas William(2006), “The Shah's Lebanon Policy: the role of SAVAK”, Middle Eastern Studies, 33:1; 66-91.
- SANAÇI, Muhsin Mudir(1377), “Siyaset-i Harici İran der Devranı Zamamdari Musaddık”, İtilaat-i Siyas, ve İktisadi” 131-132;84-95.

-
- SANJIAN, Ara (2006), "The formulation of the Baghdad Pact", Middle Eastern Studies, Vol.33, No.2, April 1997;226-266.
- VAİZİ, Hasan (1381), *İran ve Amerika Berresi Siyasethay-i Amerika Der İran*, Suruş, Tahrân.
- TAFLIOĞLU, M. Serkan(2010), Humeyni ve İran İslam Devrimi, Kripto Ankara.
- YERGİN, Daniel (1995), Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, Çev. Kamuran Tunçay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

XVI. YÜZYILDA ACLUN ŞEHİRİ VE KASABALARININ NÜFUSU*

Ünal TAŞKIN**

ÖZET

Bugün Ürdün devleti sınırları içerisinde yer alan Aclun, denizden yüksekliği 1000 m olan bir yerleşim yeridir. Coğrafi olarak batıda Gavr, doğuda Suriye Çölü (Hamad) kuzeyde Yermuk ve güneyde ise Vadi-i Zerka ile çevrilidir. Bugün Ürdün'ün İrbid iline bağlı bir yerleşim yeridir.

Aclun, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonucu Osmanlı topraklarına katılmış ve Şam eyaletine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. Özellikle hacılara karşı savunma hatlarından biri olarak düşünüldüğünden, Eyyubiler devrinde burada bir kale inşa edilmiş ve bu sebepten Kalatü'l-Aclun olarak da anılmıştır. Memlûklular devrinde bir sürgün yeri olarak kullanılan Aclun, zamanla gelişerek, Şam ve Irak güzergâhında önemli geçiş noktalarından biri haline gelmiştir. Osmanlılar devrinde ise Şam hacılarının kullandığı yollardan biridir. Hatta o devirde bölgenin sancakbeyinin, bu hacıların yol güvenliğini sağlamak gibi bir sorumluluğu da bulunmaktadır. Aclun şehrinde birtakım ekonomik faaliyetler yapılmaktaydı. Şehirde pazar kuruluyor ve ürünler burada sunuluyordu. Şehirdeki birtakım emlak ise Mısır'daki Sultan Berkuk vakfına tahsis edilmişti.

XVI. Yüzyılda bölgenin küçük şehirlerinden biri olan Aclun, idari bakımdan 8 nahiyeden oluşmaktaydı. Nüfus olarak da kalabalık bir merkez olma özelliğinden yoksun olan Aclun şehrinde, genel itibariyle Müslümanlar meskûn iken az da olsa bir Hristiyan cemaatinden bahsetmek mümkündür.

Bu çalışmada tahrir defterlerine göre XVI. yüzyılda Aclun şehrinin kasabaları, mahalleleri ve nüfusu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aclun, Mahalle, Nüfus

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: drutaskin@gmail.com

THE POPULATION OF AJLUN AND AJLUN'S TOWNSHIP IN THE SIXTEENTH CENTURY

ABSTRACT

Locating in the borders of Jordan today, Ajlun is a city which has an altitude of 1000 meters. Geographically it is surrounded with Gavr in the West, Syria desert (Hamad) in the east, Yermuk in the North and Vadi-i Zerka in the South. Today it is an accomodation unit connected to the city of Irbit of Jordan.

Ajlun came under the rule of Ottoman as a result of Egypt expedition and was rationalized as a sanjak connected to province of Damascus. As it was considered as a defence line against crusaders, a castle was built there in the era of Ayyubids and because of this reason it was also called Kalatu'l-Aclun. Used as a detention colony in the era of Mamelukes, Ajlun became one of the important transition point in the route of Damascus and Iraq by developing in time. It was a route for Damascus pilgrims in the era of Ottoman. Even in that era the governor of sanjak had the responsibility of maintaining the road safety of those pilgrims. In Ajlun several economic activities were carried out. In the city open bazaar was set up and the goods were presented there. Several properties in the city were allocated to Sultan Berkuk foundation.

Being one one of the small cities of the area in the 16th century, Aclun was constituted of 8 nahiye. Lacking of the feature of being crowded in terms of population, Ajlun hosted Muslims generally while it was also possible to mention a small community of Christians.

In this work township, disctricts and population of the city in the 16th century are tried to be detected according to the Tahrir defters.

Key Words: Ajlun, districts, population

Giriş

Tahrir defterlerinde verilerin incelenmesi, Osmanlı malî, idarî, iktisadî ve nüfus tarihi hakkında bilgiler elde edileceğinden büyük önem taşımaktadır. Zira bu defterler sayesinde XVI. yüzyıl Osmanlı eyalet ve sancaklarının gelir kaynakları, idarî bölümleri ve idarî bölümlerin her birinde yaşayan yetişkin erkek nüfusu hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Biz bu çalışmamızda tahrir defterlerine dayanarak Osmanlı Devleti'nin sancaklarından biri olan Aclun'daki kasabaların yetişkin erkek nüfusunu tespit etmeye çalışacağız.

Çalışmamızın temel kaynaklarını Aclun sancağının tahrir sonuçlarını içeren üç mufassal defter oluşturmaktadır. Bu defterlerden ilki Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Tasnifi'nde bulunan 970 numaralı defterdir. Defter oldukça zarar görmüş bir durumdadır ve 128 sayfadan ibarettir. Defterin herhangi bir yerinde ait olduğu yıla dair kayıt yoktur. Fakat kanunnamesinden anlaşıldığı kadarıyla XVI. yüzyılın ilk yarısına ait olmalıdır. Zira kanunnamede, 1548 yılında kaldırılan adet-i devre ve himaye gibi vergilerin tahsil zamanları yazılmıştır¹. Bu sebepten defterin,

¹BOA, TD, 970, s. 2.

1536 yılı tahrir sonuçlarını içeren defter olması kuvvetle muhtemeldir. Bu defter daha evvel M. Adnan Bakhit ve Nuvfan Reza el-Hamud tarafından neşredilmiştir².

İkinci defterimiz Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Tasnifi'nde 266 numarayla kayıtlı mufassal defterdir. 1548 yılı tahrir kayıtlarını içeren defterin kâtipleri, Kâtip Derviş ve Kâtip Ahmed'dir³. Defter sonradan numaralandırılmış olup 187 sayfadan ibarettir. Çalışmamıza kaynaklık eden son defter ise Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde olan 185 numaralı defterdir. 1595 yılı tahrir kayıtlarını içeren defter, varak usulü numaralandırılmıştır ve 103 varaktır⁴.

Osmanlı Ortadoğu şehirleri hakkında bugüne kadar muhtelif çalışmalar yapılmış olmakla birlikte doğrudan Aclun sancağı ile ilgili bir çalışma bulunmamaktadır. Bu sebepten yukarıdaki kaynaklardan hareketle Aclun sancağının XVI. yüzyıldaki nüfus özelliklerinin aydınlatılması, daha evvel bu alanda yapılmış çalışmalara katkı olacağından ayrıca önemlidir.

Aclun Sancağının İdari Durumu ve Taksimatı

Dört halife devrinde Müslümanların eline geçen Aclun'da Selahaddin Eyyubi tarafından Haçlıların hücumlarına karşı koymak amacıyla bir kale inşa ettirildi. Bu sebepten şehir daha sonraları Kalatü'l-Aclun olarak anılmaya başlandı. Memluklar devrinde daha ziyade merkezdeki siyasi rakiplerin sürgün edildiği bir yer oldu. Moğol istilasından sonra tahrip edilen kalesi, daha sonra genişletilerek yeniden inşa edildi ve Şam ticaret yolunun uğrak yerlerinden biri haline geldi⁵. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonucunda Osmanlı topraklarına katılan Aclun, yeni kurulan Arab (Şam) Beylerbeyliği'nin bir parçası haline getirildi. Ancak Şam Beylerbeyliği'nin ilk idarî taksimatını gösteren arşiv belgesinde Aclun sancak olarak kaydedilmemiştir⁶. Aclun, Osmanlı yönetim kademesinde sancak olarak ilk defa Salt ile birlikte yazılmıştır⁷.

Aclun sancağı ile ilgili elimizdeki ilk tahrir kayıtları ise, içindeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla 1536 yılına aittir. Bu zamanda sancağın Aclun, Salt, Kerek, Gavr, Şevbek, Vadi-i Musa, Cebel Hamide ve Alan olmak sekiz nahiyesi vardı. Fakat defterde köyler kaydedilirken tabi-i Kûre, tabi-i Beni Alvan, tabi-i Beni Vahdan gibi ifadeler kullanılmıştır. Yine Gavr nahiyesi hem Salt ile birlikte yazılmış hem de Kerek'e tabi olduğu kaydedilmiştir. Bu durumda bölgede idarî yapının o yıllarda tam olarak oturtulmadığını söyleyebiliriz.

1548 yılında sancağın nahiye sayısı yine sekizdir. Bu nahiyeler Aclun, Beni Alvan, Kûre, Gavr, Salt, Kerek, Cibal Kerek ve Şevbek'tir. Bunların yanı sıra Aclun, Salt, Alan ve Kerek sancağın kasabaları olarak göze çarpmaktadır. 1595 yılında da bu idari yapının aynen devam ettirildiğini görmekteyiz.

Nüfus

Tahrir defterlerinde, aile fertlerinin isimleri tek tek belirtilmediği için bir hanede kaç kişinin bulunduğunu tespit etmek mümkün değildir. Çünkü devletin tuttuğu tahrir kayıtları malî kaygılarla hazırlandığından, vergiye esas olan haneler yazılmıştır. Hane veya nefer rakamları tespit edilirken sadece vergi verecek nüfus esas alındığından⁸, nüfusa ait verileri değerlendirmek veya en azından nüfusu tahmin edebilmek için birkaç yol uygulanmaktadır. Genelde kabul gören görüş ise Ö. Lütfi Barkan'ın hane karşılığı olarak kabul ettiği 5 kişilik nüfusun merkeze alınarak hesaplama

² M. Adnan Bakhit- Nuvfan Reza el-Hamud, *Defter-i Mufassal Liva-i Aclun Tapu Defteri be-rakam 970*, Amman, 1989.

³ BOA, TD, 266, s. 9.

⁴ TKA, TD, 185.

⁵ İdris Bostan, "Aclun", *DİA*, I, İstanbul, 1988, s. 327.

⁶ Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı", *FÜSBD*, 31/1, Elazığ, 2003, s. 361.

⁷ BOA, TD, 998, s. 292.

⁸ Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, 1999, s.136.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

yapılmasıdır. Fakat bu katsayıyı az bularak 7 katsayısını kullananlar olduğu gibi, bu katsayının daha az olması gerektiğini savunanlarda vardır⁹. Osmanlı Devleti'nin coğrafyası ele alındığında farklı sancaklarda değişik rakamların esas alınarak hesaplama yapıldığını biliyoruz¹⁰. Dolayısıyla bir bölgedeki nüfusu tahminî olarak tespit edebilmek için, yöresel bir takım özellikler göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Biz de genel teamülden hareketle Barkan'ın önerdiği 5 katsayısını esas alarak Aclun sancağındaki kasabaların nüfusunu tahminî olarak hesaplayacağız.

Defterlerde hane olarak yazılan fakat vergi mükellefi olmayanlar da mevcuttur. İmam, müezzin, hatip, seyyid ve şerifler bu gruptandır. Bunların yanı sıra ama, pir-i fani gibi kaydedilen kişiler de fert olarak yazıldıklarından, hesaplama yapılırken bunların da mücerredler gibi herhangi bir katsayıyla çarpılmasına gerek yoktur.

Şehir Nüfusu ve Kasabalar

Şehir ve kasaba genel olarak ticarî ve sınaî faaliyetlerin geliştiği, pazar ekonomisinin olduğu yerleri ifade eder. Osmanlı şehri tanımlanırken *cuma kılınur* ve *bazarı durur* olarak ifade edilir¹¹. Kasabalar ise genelde nahiye olarak adlandırılan, köyden biraz büyük ve birkaç mescidi ile mahalleleri olan yerlerdi. Bunlar uygulamada şehir gibi muamele görür ve köylerden ayrı tutulurdu¹². Bu farklılığın temel nedeni devlete karşı olan sorumluluklarıydı. Şehir veya kasabadakiler, köylüler gibi toprak sahibi olmadıklarından toprağa dayalı birtakım şahsi vergilerden muaflardı. Ancak toprak sahibi olanlar bunun dışında tutulurdu¹³.

Tahrir defterlerine göre Aclun sancağının beş kasabası bulunuyordu. Kerek ve Şevbek dışındaki kasabaların mahalleleri de vardı. Sancaktaki merkezlerin XVI. yüzyıldaki nüfus değişimi Tablo-1'de verilmiştir.

⁹ Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", *İÜEFİD*, XXXII, 1979, s. 332.

¹⁰ Sancaklardaki değişim için bkz. Nejat Göyünç, "Hâne", *DİA*, XV, İstanbul, 1997, s. 552-553.

¹¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Isparta, 2008, s. 99.

¹² Tuncer Baykara, "Kasaba", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 525.

¹³ Feridun M. Emecen, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylüler", *Osmanlı*, IV, Ankara, 1999, s. 92.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Tablo-1: Aclun Şehri ve Kasabalarındaki Yetişkin Erkek Nüfusu (1536-1595)

Mahalle Adı/ Cemaat Adı	1536			1548			1595		
Aclun	H	M	İ	H	M	İ	H	M	İ
Mahalle-i ‘Arrak	35			84			50	1	
Mahalle-i Adar’a	44	3	2	86	4	2	74	8	
Cemaat-i Nasara							5		
Mahalle-i Ma’ac	70	1	2	86	5	4	90	14	
Cemaat-i Nasara	9								
Mahalle-i Bassa	48	5	2	84	4	1	93	5	2
Cemaat-i Nasara				10			16		
	206	9	6	350	13	7	328	28	2
Salt									
Mahalle-i Avamil	73	2	2	99	23	1	26	4	1
Cemaat-i Nasara							4		
Mahalle-i Ekrad	65	8	2	126			13	1	
Merdan-i Kal’a	6			5					
Cemaat-i Nasara	10			21			21		
	154	10	4	251	23	1	64	5	1
Alan									
Mahalle-i Kadı	57	1	1	57	1	1	58		
Mahalle-i Salih b. Hamid	55	1		55	1		55		
Mahalle-i Muhammed b. Salih	80	2	2	80	2	2	70		
Mahalle-i Abdullah	92	1	1	92	1	1	87		
	284	5	4	284	5	4	270		
Kerek									
Nefs-i Kerek	64		2	78	2		78	2	
Cemaat-i Nasara	118			103	8		103	8	
	182		2	181	10		181	10	
Şevbek									
Nefs-i Şevbek	145	16	2	165			65		
Cemaat-i Nasara	11			5			5		
	156	16	2	170			70		
Genel Toplam	982	40	18	1.236	51	12	913	43	3

Aclun şehrinde ve kasabalarında 1536 yılında 982 hane, 40 mücerred, 18 imam; 1548 yılında 1.236 hane, 51 mücerred, 12 imam ve 1595 yılında ise 913 hane, 43 mücerred ile 3 imam bulunmaktaydı. Tablo-1’deki verilerden hareketle hane ve imam sayılarını 5 katsayısı ile çarpıp mücerredleri eklediğimizde, Aclun şehri ve kasabalarının tahminî nüfusunu tespit edebiliriz. Buna göre, Aclun şehri ve kasabalarında 1536 yılında 5.040; 1548 yılında 6.291 ve 1595 yılında ise 4.623 kişi bulunmaktaydı. Bu sayılara sancakta görev yapan yönetici ve diğer hizmetliler için ortalama 30 hane daha ilave etmek gerekmektedir. Bu durumda nüfus 1536’da 5.190, 1548’de 5.741 ve 1595’te ise 4.573 kişi olmaktadır.

Aclun şehri ve kasabalarında yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyordu. Müslümanlar da kendi içinde Araplar ve Kürtlerden müteşekkildi. Kürtler kendi adlarıyla bilinen ve Salt’ta bulunan Ekrad mahallesinde meskûn idiler. Bunun dışındaki mahalleler Arapların sakin olduğu yerlerdir. Müslüman nüfus içerisinde az da olsa Türklerden bahsetmek

Turkish Studies

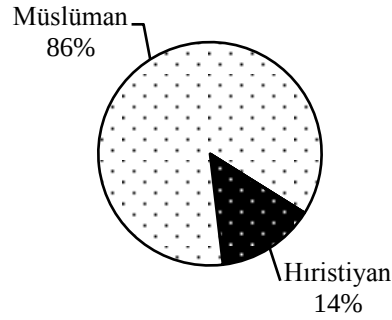
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

mümkündür. Türkler yönetici sınıf olarak Aclun'da bulunuyorlardı ve meskûn oldukları bir mahalle yoktu. Bunların dışında 1536 ve 1548 yıllarında Salt Kalesi erleri olarak kaydedilmiş askerler de bulunmaktaydı.

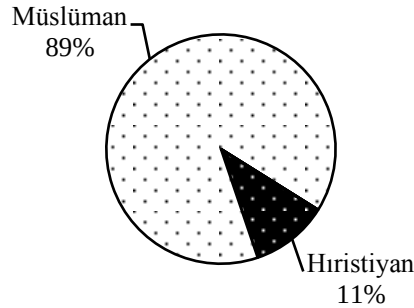
Tablo-2: Aclun Şehri ve Kasabalarında Yaşayan Müslüman Nüfus (1536-1595)

Şehir/Kasaba	1536			1548			1595		
	H	M	İ	H	M	İ	H	M	İ
Aclun	197	9	6	340	13	7	307	28	2
Salt	144	10	4	230	23	1	39	5	1
Alan	284	5	4	284	5	4	270	-	-
Kerek	64	-	2	78	2	-	78	2	-
Şevbek	145	16	2	165	-	-	65	-	-
Toplam	834	40	18	1.097	43	12	759	35	3

Aclun şehri ve kasabalardaki Müslüman nüfus, askerîler eklendiğinde 1536'da 4.450, 1548'de 5.738 ve 1595'te 4.550 kişiden ibaretti. Müslümanların genel nüfusa oranı ise 1536'da % 86, 1548'de % 89 ve 1595'te % 85 idi.

Grafik-1: Aclun Şehri ve Kasabalarda Nüfusun Dini Gruplara Göre Dağılımı (1536)

Grafik-2: Aclun Şehri ve Kasabalarda Nüfusun Dini Gruplara Göre Dağılımı (1548)

Turkish Studies

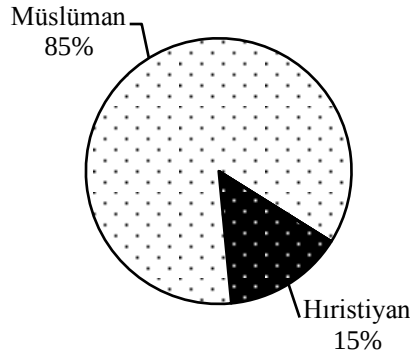
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Sancaktaki merkezlerde sadece Gayrimüslimlerin yaşadığı bir mahalle yoktu. Aclun, Salt ve Kerek'te bulunan Hristiyan nüfusa, Alan'da rastlanmamaktadır. Hristiyanlar Kerek'te nüfusun çoğunluğunu oluştururken diğer mahallelerde küçük cemaatler halinde yaşıyorlardı.

Tablo-3: Aclun Şehri ve Kasabalarında Yaşayan Hristiyan Nüfus (1536-1595)

Şehir/Kasaba	1536		1548		1595	
	H	M	H	M	H	M
Aclun	9	-	10	-	21	-
Salt	10	-	21	-	25	-
Alan	-	-	-	-	-	-
Kerek	118	-	103	8	103	8
Şevbek	11	-	5	-	5	-
Toplam	148	-	139	8	154	8

Hristiyanlar, 1536'da 740, 1548'de 703 ve 1595'te ise 778 kişiden ibaretti. Bu durumda Hristiyanların toplam nüfus içindeki oranı 1536'da % 14, 1548'de % 11 ve 1595'te ise % 15 idi.

Grafik-3: Aclun Şehri ve Kasabalarda Nüfusun Dini Gruplara Göre Dağılımı (1595)

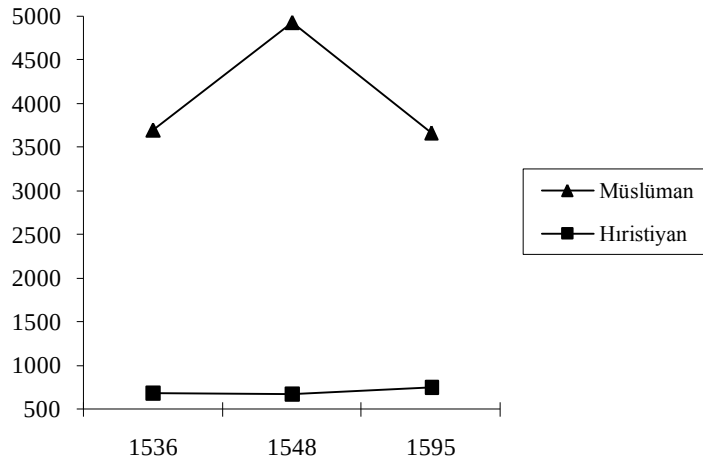
Aclun şehri ve kasabalarının nüfusu XVI. yüzyılın ortasına kadar bir artış sergilemişken, yüzyılın sonuna doğru azalmaya başlamıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında görülen bu nüfus azalması, Aclun'a has bir durum değildir. Aclun'un çevresinde bulunan Safed ve Nablus sancaklarında da bu durum gözlenmektedir¹⁴. Hatta Şam¹⁵ ve Halep¹⁶ gibi dönemin büyük şehirlerinde bile bu nüfus azalmasının izleri sürülebilmektedir. Bu nüfus azalmasının en büyük sebebi, bölgede sık aralıklarla görülen ve çok sayıda insanın ölümüne yol açan veba salgınlarıdır. Bu salgınlar sadece Suriye coğrafyasında değil, Akdeniz'e kıyısı olan kimi büyük Avrupa kentlerinde de etkili olmuştur. Salgınlardan korunmak isteyen, özellikle zengin kesim, nispeten

¹⁴ Ünal Taşkın, *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*, Elazığ, 2011, s. 96 vd.

¹⁵ M. Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut, 1982, s. 53.

¹⁶ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, 2003, s. 141.

serin ve daha temiz havaya sahip olan kırsal bölgelere gitmişlerdir¹⁷. Bu durum bir nebze olsun nüfus hareketliliği açıklayabilir. Diğer yandan XVI. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Filistin bölgesinde genel bir asayişsizlik baş göstermiştir. Arap aşiretlerinin çıkardığı isyanlar neticesinde birçok yer, özellikle kırsal yerleşimler, hali ve harap hale gelmiştir. 1573 yılında çıkan isyan, Nablus, Safed, Leccûn ve Aclûn sancaklarını etkilemiş ve genel bir huzursuzluk meydana getirmiştir¹⁸. Grafik-4'e bakıldığında azalmanın Müslüman nüfus üzerinde belirgin olduğu anlaşılmaktadır. Hristiyan nüfusun ise bu genel nüfus azalışından pek de etkilenmediği görülmektedir. Bunun ana nedeni kanaatimizce Hristiyan nüfusu büyük oranda temsil eden Kerek'te nüfus hareketliliğinin olmamasıdır. Bu durum Kerek'teki Müslüman nüfus içinde geçerlidir.

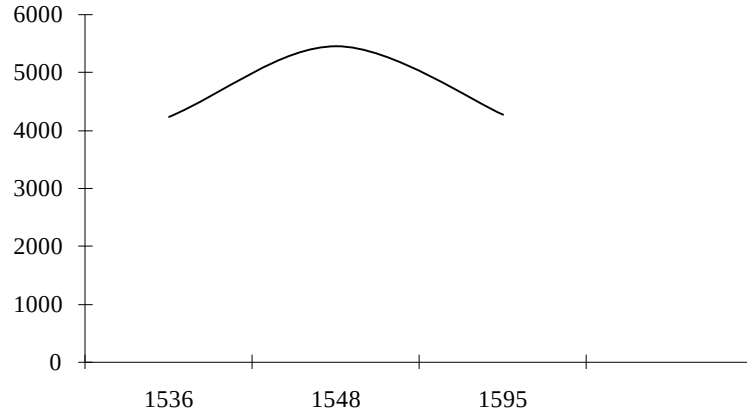
Grafik - 4: Aclun Şehri ve Kasabalarında Dini Gruplara Göre Nüfusunun Değişim Grafiği

Tablo-2 dikkatlice incelenirse, Aclun şehri ve kasabalarındaki nüfus azalışı belirgin bir şekilde Salt'ta görülmektedir. 1548 yılında Avamil mahallesinde 99 hane ve Ekrad mahallesinde 126 hane meskûn iken 1595 yılında bu sayılar Avamil için 26 ve Ekrad için ise 13 haneye gerilemiştir. Ayrıca bu zamanda Salt kale erleri de kayıtlarda yoktur. Toplamda Müslümanlar arasında 191 hanelik bir azalma söz konusudur. Benzer şekilde Şevbek'teki Müslüman nüfusta da büyük oranda azalma olmuştur. 1548 yılında 165 hanelik nüfusu bulunan Şevbek, yüzyılın sonunda 65 haneye gerilemiştir. Aclun ve Alan'da da Müslüman nüfus azalmıştır fakat bu durum Salt ve Şevbek'teki kadar belirgin değildir. Öte yandan Kerek'teki Müslüman nüfusta herhangi bir değişme olmamıştır.

Diğer yandan Hristiyanların hane sayısında, Kerek ve Şevbek'teki azalmalar dışında bir farklılık yoktur aksine Hristiyan nüfusun genel toplamda artışı gözlenmektedir.

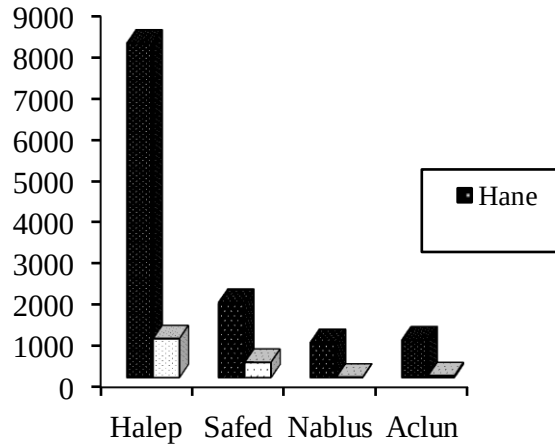
¹⁷ Enver Çakar, *Doğu Akdeniz Sahillerinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, Ankara, 2012, s. 223-225, not. 1042, 1046.

¹⁸ BOA, MD, 25, s. 108/1198.

Grafik-5: Aclun Şehri ve Kasabalarında Nüfus Hareketleri (1536-1595)

Aclun sancağı XVI. yüzyılın sonunda çevresindeki sancaklarla kıyaslandığında küçük bir merkez olduğu görülmektedir. 1584-1595 yıllarında Halep şehri 8.115 hane 943 mücerred¹⁹, Safed şehri 1.821 hane 369 mücerred²⁰, Nablus şehri 849 hane 10 mücerred²¹ ve Aclun şehri ise 328 hane 28 mücerred²² nüfusa sahipti. Diğer kasabaları hesaba katıldığında bu rakamlar 843 hane ve 43 mücerred olmaktadır. Halep gibi bir merkezle mukayese edilemeyecek kadar küçük olan Aclun, kasabalarındaki nüfus ile birlikte Nablus şehrinden biraz fazla bir nüfusa sahip oluyordu.

Grafik-6: 1584-95 Yılları Halep, Safed, Nablus ve Aclun (Kasabalar dâhil) Şehir Nüfuslarının Karşılaştırması

Sonuç

Aclun sancağı XVI. yüzyıl itibarıyla, Suriye bölgesindeki küçük merkezlerden biriydi. Bu zamanda sancağın beş kasabası bulunuyordu. Sancağın merkezi olan Aclun şehrinde 4, Alan kasabasında 4 ve Salt kasabasında 2 mahallede insanlar yerleşmiş bulunuyordu. Kerek ve Şevbek

¹⁹ E. Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, s. 140.

²⁰ BOA, TD, 686, s. 6-40.

²¹ TKA, TD, 100, s. 4-12.

²² TKA, TD, 185, s. 4-7.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

kasabalarında ise mahalle bulunmamaktaydı. Sancaktaki mahalle ve kasabalarda büyük oranda Müslüman nüfus meskûn idi. Sancakta yaşayan gayrimüslim halk ise Hristiyanlardan oluşmaktaydı. Hristiyanların en yoğun bulundukları yer Kerek kasabasıydı ve buradaki nüfusun çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Diğer kasabalardaki Hristiyan nüfus ise küçük cemaatler halinde varlıklarını sürdürüyorlardı.

Aclun sancağındaki nüfus XVI. yüzyılın ikinci yarısında dalgalanmaya uğramış ve azalmaya başlamıştır. Fakat bu azalma Müslüman nüfus üzerinde etkili olmuştur. Aclun sancağının çevresinde bulunan diğer sancaklarda da, aynı dönemlerde nüfusun genel olarak azaldığı bir vakıadır. Bu nüfus azalmasına bölgesel isyanlar ve salgın hastalıklar etki etmiş gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

a) Başbakanlık Osmanlı Arşivi

266, 686, 970, 998 numaralı tahrir defterleri

25 numaralı mühimme defteri

b) Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi

100, 185 numaralı defterler

2-Araştırma ve İncelemeler

BAKHİT, M. Adnan - el-HAMUD, Nuvfan Reza, *Defter-i Mufasssal Liva-i Aclun Tapu Defteri be-rakam 970*, Amman, 1989.

BAKHİT, M. Adnan, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut, 1982.

BAYKARA, Tuncer, “Kasaba”, *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 525-526.

BOSTAN, İdris, “Aclun”, *DİA*, I, İstanbul, 1988, s. 326-327.

ÇAKAR, Enver, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı”, *FÜSBD*, 31/1, Elazığ, 2003, s. 351-374.

ÇAKAR, Enver, *Doğu Akdeniz Sahillerinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, Ankara, 2012.

ÇAKAR, Enver, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, 2003.

EMECEN, Feridun M., “Osmanlılar’da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı*, IV, Ankara, 1999, s. 91-97.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Hâne Deyimi Hakkında”, *İÜEFİTD*, XXXII, 1979, s. 331-348.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Hâne”, *DİA*, XV, İstanbul, 1997, s. 552-553.

KILIÇ, Orhan, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, 1999.

TAŞKIN, Ünal, *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*, Elazığ, 2011.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Isparta, 2008.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

NİĞDE TÜRK OCAĞI'NIN KURULUŞU VE İLK FAALİYETLERİ (1924-1926)*

*Nevzat TOPAL***

ÖZET

Fiili olarak 1911 senesinde kurulan Türk Ocakları Milli Mücadele sonrasında yeniden teşkilatlanmaya gitmiştir. Niğde Türk Ocağı Milli Mücadele sonrası kurulan teşkilatlardan birisidir. Ocağın kuruluşunu ve ilk faaliyetlerini Niğde'de yayınlanan ve elimize ulaşabilen gazete nüshalarında yer alan haberlerden istifade ederek değerlendirdik. Bugüne kadar kütüphane ve arşivlerde Niğde Gazetelerine ait tam bir koleksiyon bulmam mümkün olmamıştır. Bu sebepten de Niğde Türk Ocağının kuruluşu ve faaliyetlerine dair bir çalışma yapılamamıştır. Ancak Niğde Türk Ocağına 1925 tarihinde başkanı seçilen Hasan Hüsnü (Savaşçın) Bey'in oğlu Mehmet Yılmaz Savaşçın vasıtasıyla temin ettiğimiz gazete ve belgelerden Ocağın kuruluşu ve faaliyetlerini aydınlatmak mümkün olmuştur.

Elimizde mevcut olan gazete ve belgelerden Niğde Türk Ocağı Eylül 1924'te kurulmuştur. İlk İdari Heyeti Reisi C. Şehabeddin (Tüzün) Bey'dir. Bu kişinin meşhur şair C. Şehabeddin olabileceği şeklinde yanlış bir kanaat hâkimdir. Ancak yapılan çalışmada Şehabeddin'in Niğde'de avukatlık mesleğini icra ettiği ortaya çıkarılmıştır. Şehabeddin Bey'in kısa süreli (yaklaşık altı ay) yönetimini takiben 9 Ocak 1925'te yapılan kongrede yönetim değişmiştir. İkinci İdari Heyet Reisi olarak Hasan Hüsnü (Savaşçın) Bey seçilmiştir. Elimizdeki bulunan Türk Ocakları Üyelerine Mahsus Hüviyet varakasında Niğde Türk Ocağı'nın 1 numaralı üyesi Hüsnü Beydir. Hüsnü Bey kısa sürede Ocağı teşkilatlandırıp faal hale getirmiştir. Niğde Türk Ocağı yaptıkları etkinlikler ile Niğde'nin kültürel hayatına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Elimizdeki sınırlı belgeler ışığında bugüne kadar çalışılmamış olan Niğde Türk Ocağının kuruluşu ve ilk faaliyetleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Niğde, Niğde Türk Ocağı, Niğde Basını, Türk Yurdu, Şehabettin Tüzün, Hüsnü Savaşçın.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: nevzattopal@hotmail.com

THE ESTABLISHMENT AND FIRST ACTIVITIES OF NİĞDE TÜRK OCAĞI (1924-1926)

ABSTRACT

“Türk Ocakları” which had been established in 1911 was re-organized after national conflict. “Niğde Türk Ocağı” was one of the establishments organized after national conflict. We evaluated the establishments and first activities of “Ocak” from the news of some newspapers we could obtain which had been published in Niğde. It was impossible to find a full collection of Niğde newspapers in libraries and archives. So, no researches were made about the activities and establishment of “Niğde Türk Ocağı”. It was possible to mark the activities and establishment of “Ocak” from the newspapers and documents that we could obtain by Mehmet Yılmaz Savaşçın who was the son of selected chairman of “Niğde Türk Ocağı” in 1925 Hasan Hüsnü (Savaşçın).

According to documents and newspapers we had, “Niğde Türk Ocağı” was established at September 1924. First chairman of administrative board was C. Şehabeddin (Tüzün). There is a misbelief about this person for he can be the famous poet C. Şehabeddin. But in this study it was discovered that Şehabeddin had worked as lawyer in Niğde. The administrative board changed at the congress in January 9 1925 after Şehabettin Bey’s short (about six months) regimen. Hasan Hüsnü (Savaşçın) was selected as the chairman of second administrative board. According to identity certificate which was only for members of “Türk Ocakları” the first numbered member was Hüsnü Bey. Hüsnü Bey had organized and functionalized the “Ocak” in a short time. “Niğde Türk Ocağı” supported to cultural life of Niğde with its activities. The establishment and first activities of “Niğde Türk Ocağı” was evaluated for the first time by our limited documents.

Key Words: Niğde, Niğde Türk Ocağı, Niğde Press, Türk Yurdu, Şehabettin Tüzün, Hüsnü Savaşçın.

Giriş

Fiili olarak 20 Haziran 1327 (Miladi 3 Temmuz 1911) tarihinde kurulan Türk Ocakları 12 Mart 1328 (Miladi 25 Mart 1912) de resmi kuruluşunu tamamlamıştır¹. Türk Ocaklarının şube sayısı 1918 yılına kadar 35’e ulaşmıştır². Ancak açılan şubeler içerisinde Niğde bulunmamaktadır. Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu’da başlayan işgaller sonrası işgalci kuvvetler tarafında ocakları kapatılan Türk Ocaklılar, Milli Mücadele döneminde Atatürk’ün gösterdiği yolda hareket etmişler, işgaller karşısında düzenlenen mitingler ve protestolarda en ön safta yer almışlardır³.

¹ İbrahim Karaer, *Türk Ocakları ve İnkılâpları (1912-1931)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Doktora tezi), Ankara 1989, s. 18-19; Türk Ocaklarının Tarihi gelişimi ile ilgili olarak bkz. (Yusuf Sarıınay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken, İstanbul 1994; Yusuf Bayraktutan, *Türk Fikir tarihinde Modernleşme Milliyetçilik ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996; Hüseyin Tuncer, *Türk Yurdu (1911-1931) Üzerine Bir İnceleme*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990).

² Karaer, *agt*, s. 28.

³ Karaer, *agt*, s. 30.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Büyük Taarruz sonrası Türk Ocakları yeniden teşkilatlanmaya başlamıştır. Milli Mücadele sonrası 15 Ekim 1922 tarihinde ilk açılan ocak, İzmir Türk Ocağı'dır. Bunu 22 Ekim 1922 tarihinde açılan Bursa Türk Ocağı takip etmiştir. Ankara Türk Ocağı'nın 29 Aralık 1922 tarihli açılışında konuşma yapan Hamdullah Suphi 19 şubenin açılmış olduğunu söylemektedir. Aralık 1923 tarihinde açılan ocak sayısı 60'a; 1924 yılı sonuna kadar ise 125'e ulaşmıştır⁴.

1. Niğde Türk Ocağı'nın Kuruluşu

Niğde Türk Ocağı 1924 senesi içerisinde kurulmuştur. Nida Gazetesi'nin 16 Şubat 1925 tarihli sayısında Niğde'de Türk Ocağı'nın kuruluşuna dair önemli bir bilgi yer almaktadır. Beş Yıldız ismini kullanan yazarın "İkinci Mektup" başlıklı yazısında Niğde Türk Ocağı'nın 5-6 ay evvel teşkil edildiği belirtilmiştir⁵. Bu habere göre Niğde Türk Ocağı kuvvetle muhtemel 1924 yılının Eylül ayında kurulmuştur.

2. Niğde Türk Ocağı'nın İlk İdari Heyeti

Niğde Türk Ocağı'nın kurulduğu gün hakkında kesin bir bilgi verilemediği gibi ilk idari heyetinin tamamı hakkında da bir kayıt tespit edilememiştir. Ancak Niğde'de neşredilen gazetelerde Niğde Türk Ocağı'nın ilk idari heyetine ait bazı bilgiler yer almaktadır.

Gazete haberlerinden C. Şehabeddin⁶ (Tüzün) Bey'in başkan, Ferid Bey'in ise kâtip olarak görev yaptıkları anlaşılmaktadır⁷. C. Şehabeddin ve Ferid Bey, Eylül 1924'ten 9 Ocak 1925 (Bu tarihte yeni idari heyet oluşturulmuştur) tarihine kadar yaklaşık 4 ay süreyle hizmet etmişleridir. Ferid Bey 9 Ocak 1925 tarihli kongrede de yeni yönetime girmiş; kâtip olarak görevlendirilmiştir.

2.1. Niğde Türk Ocağı İlk İdari Heyetinin Faaliyetleri

Niğde Türk Ocağı'nın ilk idare heyetinin yoğun bir faaliyeti görülmemektedir. Ocağın tespit edebildiğimiz tek faaliyeti, Ziya Gökalp'in 25 Ekim 1924 tarihinde vefatı üzerine Türk Ocakları genel merkezine çektiği taziye telgrafıdır. Niğde Türk Ocağı Reisi tarafından 27 Ekim 1924 tarihinde çekilen bu telgrafta; "Ulu müşidimiz Gökalp'in ebediyete ziyâyla ağlayarak teessüratımıza iştirak eyleriz" denilmiştir⁸. İlk idare heyeti 4 ay gibi kısa bir süre görevde kalabilmiştir. Bu süre zarfında faal bir şekilde çalışmadıkları gazetelerde çıkan haberlerden anlaşılmaktadır⁹.

Niğde Türk Ocağı'nın gerektiği şekilde faal olarak çalıştırılmadığı düşüncesi ile Aralık 1924 tarihinden itibaren Ocak Başkanı C. Şehabeddin aleyhinde gazetelerde haberlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle A. Rıza Bey, Habib Ziya Bey ve Niğde Türk Ocağı Kâtibi Ferid Bey'in yazıları dikkat çekmektedir. Nida Gazetesi'nin 23 Aralık 1924 tarihli nüshasında "Üç Sütunda Üç İmza" başlıklı yazı ile C. Şehabeddin aleyhinde yazılar yayınlanmıştır¹⁰.

C. Şehabeddin, Nida Gazetesi'nin 23 Aralık 1924 tarihli nüshasında aleyhinde çıkan yazılara Feryad Gazetesinin 25 Aralık 1924 tarihli nüshasında cevap vermiştir. Bu eleştirisi

⁴ Karaer, *agt*, s. 30-32.

⁵ Beş Yıldız, "İkinci Mektup", *Nida*, I/10 (16Şubat 1341), s. 3.

⁶ Niğde Türk Ocağı'nın ilk kurucusu C. Şehabeddin Bey'in adı *Feryad Gazetesi*'nin 24. sayısı dışındaki gazete haberlerinde kısaltılarak C. Şehab olarak kullanılmıştır. 1934 sonrası *Tüzün* soyadını almıştır. Babası Cemal, annesi *Küçük Kadın*'dir. Avukatlık mesleği ile meşgul olmaktadır. Niğde Merkez, Yenice Mahallesi, Cilt No: 21, Hane No: 105 numarada kayıtlıdır. 26 Nisan 1926'da vefat etmiştir. Nüfus Kayıt örneğinde Şahabettin Tüzün olarak kaydedilmiştir. (Nüfus Kayıt Örneği)

⁷ *Feryad*, I/24 (25 Kânunuevvel 1340), s. 2; *Nida*, I/5 (12 Kânunusani 341), s. 2-3.

⁸ *Türk Yurdu*, Cilt I, Sayı 3 (Kânunuevvel 1340), s. 229.

⁹ Beş Yıldız, "İkinci Mektup", *Nida*, I/10 (16Şubat 1341), s. 3.

¹⁰ *Feryad*, I/24 (25 Kânunuevvel 1340), s. 2

yazılarının A. Rıza, Habib Ziya ve Ferid Bey tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır¹¹. C. Şehabeddin *Hüviyetler*¹² başlıklı yazısına Ali Rıza Bey tarafından yapılan eleştiriye cevap vermiştir. Habib Bey'in eleştirilerine cevaben Türk Ocağının yakın bir gelecekte yükselişe geçeceğini söylemekle yetinmiştir. C. Şehabeddin en çok Ferid Bey'in hakkında yazdıklarına tepki vererek uzun bir cevap hazırlamıştır.

Şehabeddin Bey, Ferid Bey'in Türk Ocağı Kâtibi olduğunu belirterek Ocağın icraatını gazete sütunlarında değil de Ocak heyeti çalışmaları sırasında değerlendirmesinin doğru olduğunu söylemiştir. Ferid Bey'in Ocak yönetimine ait bu eleştirileri gazete sütunlarına taşımasını doğru olmadığını; ayrıca memur olması hasebiyle de bu durumun yasak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ferid Bey'in yazılarını *bi-Muhaba* imzasıyla yazdığı ve bu durumun herkesçe malum bulunduğunu; Ferid Bey'in hukuki mevzuatları hafife aldığını ve bu hususun amirler tarafından takip edilmesine işaret etmiştir¹³.

Niğde Türk Ocağı'nın Birinci İdari heyetinin çalışmalarının yetersizliği hakkında yönetim değişikliğinden sonrada gazetelerde çıkan haberlerde eleştirilmiştir. Nida gazetesindeki 16 Şubat 1925 tarihli Beş Yıldız ismiyle yazılan bir yazıda bu husus dile getirilerek eleştirilmiştir. Bu haberde Niğde Türk Ocağı'nın ilk idare heyetini yaklaşık 4 ay süre ile görevde kaldığı halde (C. Şehabeddin Bey başkanlığındaki idare kast ediliyor) hiçbir faaliyet sergilemedikleri ifade edilmiştir¹⁴.

3. Niğde Türk Ocağı Kongresi ve Yeni İdari Heyetin Oluşturulması

C. Şehabeddin hakkında yazılanlar ve oluşan muhalefet üzerine Niğde Türk Ocağı kongresinin toplanması kararlaştırılmıştır. Nida Gazetesi'nin 5 Ocak 1925 tarihli nüshasında Niğde Türk Ocağı Başkanlığının bir duyurusu yer almaktadır. Bu duyuruda isimlerine davetiye tezkeresi yazılmış olan üyelerin 9 Ocak 1925 Cuma günü, Akşam saat yedide kütüphane salonunda toplanmaları hususunda bir haber yer almıştır¹⁵.

Yapılan bu davetiye üzerine Niğde Türk Ocağı kongresi 9 Ocak 1925 Cuma günü Vali Salih Cemal Bey başkanlığında toplanmıştır. Kongrede Türk Ocağı Başkanı Şehabeddin Bey yaptığı bir konuşma ile istifasını bildirmiştir¹⁶. Bu istifanın ardında Vali Salih Cemal Bey seçimlere geçilmeden ilginç bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Vali Bey geçen seçimde bir önceki heyetin kendilerini seçecek kişileri davet etmeme gibi çalışmaların olduğunu bu seçimde bu gibi hususların olmamasını temenni ettiğini söylemiştir. Bu sözler Niğde gençleri ve heyeti sabıka tarafından sitemle karşılanmıştır. Türk Ocağı eski başkanı Şehabeddin Bey böyle mert olmayan girişimlere heyetin tenezzül etmeyeceğini bildirerek bu sözlerin kaynağını Vali Bey'e yöneltmiştir. Vali Bey durumu sükût ederek karşılamıştır¹⁷.

Bu konuşmaları devam ettiği sırada Naci Bey ayağa kalkarak propaganda yapmak üzere heyetten müsaade istedi ve heyetin kısa sürelide olsa resmi ortamda uzaklaştırılmasını talep etti. Bu talep üzerine propaganda başlamıştır. Kongreyi oluşturan heyetin üçte ikisini muallimler teşkil

¹¹ Feryad, I/24 (25 Kânunuevvel 1340), s. 2.

¹² C. Şehabettin'in "*Hüviyetler*" başlıklı yazısına Ali Rıza Bey Nida gazetesinin 23 Aralık 1923 tarihli nüshasında; "*Vahdet-i Milliye*" ye indirilmiş *azgın bir yumruk*" şeklinde eleştiri yapmıştır. bu eleştiri üzerine Şehabettin Bey, Hüviyetten kastının "*memleket ve milliyet başkılığı gibi nüfus kaydı değil; hüviyet ilmiye ve fikriye maksat idiğinden gösterdikleri titizliği pek bisûd (faydasız) görürüm*" şeklinde cevap vermiştir. (Feryad, I/24 (25 Kânunuevvel 1340), s. 2).

¹³ Feryad, I/24 (25 Kânunuevvel 1340), s. 2.

¹⁴ Nida, I/10 (16 Şubat 1341), s. 3.

¹⁵ Nida, I/4 (5 Ocak 1925), s. 4

¹⁶ Türk Ocağı seçimi ile ilgili haberde Vali Bey denilmiş ancak valinin adı zikredilmemiştir. Nida Gazetesinin 4 sayısında Vali Salih Cemal Bey'in Muhterem halkıma başlıklı bir yazıda ismi zikredilmiştir. (Nida, I/5 (12 Kânunusani 1341), s. 3)

¹⁷ Nida, I/5 (12 Kânunusani 1341), s. 3.

etmektedir. Orta Mektep Müdürü Hüsnü Bey'in (Savaşçın) işareti ile Naci Bey propagandasını gerçekleştirmiştir. Naci Bey'den sonra söz alan Orta Mektep Müdürü Hüsnü Bey; "*Ben heyeti idareye girerim ama kendi azalarımı kendim intihap etmek şartıyla diyerek*" adaylığını ilan etmiştir¹⁸. Yapılan seçim muallimleri istediği şekilde gerçekleşmiştir. Bu seçimler sırasında C. Şehabeddin ve İsmail Hakkı Bey azınlıkta kalmış ve istedikleri gibi bir yönetim oluşturamamışlardır. Hatta seçim sonrası C. Şehabeddin Bey; "maalesef halk fırkası adayları burada kaybetti" diyerek ciddi bir latife yapmıştır¹⁹. Bu seçimler sırasında oluşan muhalefetin artarak devam ettiği görülecektir.

3.1 Niğde Türk Ocağı İdari Heyeti

9 Ocak 1925 günü gerçekleştirilen seçil ile Niğde Türk Ocağı yönetimi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur²⁰.

Niğde Türk Ocağı İdare Heyeti (Yönetim Kurulu)

Görevi	Adı	Vazifesi
Reis/Başkan	Hüsnü (Savaşçın) ²¹	Orta Mektep Müdürü.
Kâtip	Ferid	İşkân Memuru.
Muhasip	Naci (Erdem) ²²	Orta Mektep Riyaziye Muallimi
Veznedar	Abdullah İzzet	Doktor
Murahhas	Ali Rıza	Diş Tabibi
Aza	Ali (Tahsin Efendizade Ali)	Meclis İdare Vilayet Azası
Aza	Rahmi Beyler	Orta Mektep Tarih ve Coğrafya Muallimi.

Niğde Türk Ocağı Başkanı Orta Mektep Müdürü Hüsnü Bey'in (Savaşçın)²³ oğlu Mehmet Yılmaz Savaşçın'ın verdiği belge ve resimlerden bir takım bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. 9 Ocak 1925 tarihinde gerçekleşen Niğde Türk Ocağı Heyeti'ne seçilen Başkan Hüsnü Bey, Muhasip Naci Bey ve Aza Rahmi Beylerin bulundukları bir resim mevcuttur. Resmin altında Hüsnü Bey tarafından düşülen 24 Kânunuevvel 1340 (24 Aralık 1924) tarihi ve imzası yer almaktadır. (Resim 2)

Temin ettiğimiz belgeler arasında Türk Ocağı Üyelerine mahsus düzenlenmiş olan bir hüviyet varakası mevcuttur. Bu hüviyet varakasının Niğde Türk Ocağı adına düzenlenmiş olduğunu görüyoruz. Niğde Türk Ocağının 1 nolu üyesi olarak düzenlenen bu belge Hüsnü Bey'e aittir. Bu belgede yer alan bilgiler şu şekildedir²⁴.

¹⁸ Nida, I/5 (12 Kânunusani 1341), s. 3.

¹⁹ Nida, I/10 (16 Şubat 1341), s. 3.

²⁰ Nida, I/5 (12 Kânunusani 341), s. 2; Türk Yurdu, "Niğde Ocağının Yeni İdare Heyeti", Cilt I, Sayı 6 (Mart 1341), s. 589.

²¹ Hasan Hüsnü Savaşçın, 1893 Kışlaçay doğumludur. Babası Mehmet, annesi Gülperi'dir. Sakarya İli, Geyve İlçesi, Kışlaçay Köyü, Cilt No: 63, Hane No: 13'de kayıtlıdır. (Nüfus kayıt Örneği), Vefat tarihi nüfus kayıt Örneğinde 10 Nisan 1958 tarihi olarak kaydedilmiş ise de bu tarihin 5 Nisan 1958 tarihi olduğunu görmekteyiz. Gazetelere verilen ilanında 5 Nisan Cumartesi günü Küçük Yalı Bahar Sokak, No: 4'deki evinde geçirdiği kalp krizi neticesinde vefat ettiği; 7 Mart Pazartesi günü öğle namazını müteakip Küçükyalı Camiinde cenaze namazının kılınarak defnedileceği belirtilmektedir. (Cumhuriyet Gazetesi, 6 Nisan 1958, s.3).

²² Mutlu Erdem ile yaptığımız mülakatta amcası Naci Erdem olduğunu belirtmiştir. (Mutlu Erdem, 1942 Niğde doğumlu)

²³ Hüsnü Bey (Savaşçın) ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Sapancalı Hüsnü, *Karamanoğulları Hayat ve Vekâyi' Tarihiyyeleri*, (haz. Nevzat Topal), Kömen Yayınları, Konya 2010, s. 1-15.).

²⁴ Niğde Türk Ocağı Hüviyet Varakası (Resim 1b),

Adı ve Sanı : Cenkcioğullarından Hüsnü Bey

İşi ve Görevi : Niğde Orta Mektep Müdürü

Verdiği Aylık : senede dört lira

Doğduğu Yer : Sapanca

Doğum Tarihi : 1309

Girdiği Tarih : Niğde Ocağı müessislerinden ve İdare Heyeti Reisi

Belgenin altında ayrıca Konya Türk Ocağına 1337 tarihinde girdiğine dair bir not düşülmüştür²⁵.

Niğde Türk Ocağının Eylül 1924 tarihinde kurulduğu gazete haberlerinden anlaşıyor ise de bu belgede Niğde Türk Ocağının kurucularından ve idare heyeti reisi olarak Hüsnü Bey gösterilmektedir. Ayrıca Hüsnü Bey belgede 1 nolu sırada kaydedilmiştir. Bu durum Niğde’de Eylül 1924 tarihinde itibaren Türk Ocağı kuruldu ise de çok atıl durumda olduğu ve faaliyete geçirilemediğini göstermektedir²⁶. Niğde Türk ocağının faal olarak ilk kurucusu ve başkanı Hüsnü Bey’dir.

Mart 1926 tarihli Niğde Türk Ocağı Kongresi

Niğde Türk Ocağı kongresi kütüphanede Mart²⁷ 1926 tarihinde toplanmıştır. Toplantıyı yönetmek üzere başkanlığa Maarif Müdürü Haydar Bey, kâtipliklerde Halid ve Hamid Emin Beyler seçilmişlerdir. Bu seçimden sonra Niğde Türk Ocağı idare heyeti namına Hüsnü Bey beyanatta bulunarak 1 senelik yaptıkları çalışma hakkında bilgi vermiştir. Bu açıklamalardan sonra Hüsnü Bey bundan böyle idari heyete dâhil olmayacağını söyleyerek kendisine oy verilmemesini rica etmiştir. Müteakiben Doktor Ekrem Bey, azadan Halid, Ferid ve Hamid beyler ocağın çalışmaları hakkında görüşlerini anlattılar.

Başkan Haydar Bey seçime geçileceğini her arkadaşın 7 isim yazmaları gerektiğini söyledi. Seçim sonrası şiddetli bir münakaşa başlamıştır. Çok oy alanlardan Hüsnü, Ferid, Diş tabibi Ali Rıza Beyler mazeretlerinden bahisle idare heyetine giremeyeceklerini dikkate almalarını söylediler.

Ekrem, Halid, Şefik ve Hayrettin Beyler bu duruma itiraz ettiler, Ekrem Bey, “...bir buçuk seneden beri ocağı idare eden Hüsnü Bey’in her halde kabul etmesi lazım geldiğini, diğer arkadaşları ile çekilirse bu gidişle ocağın infisah (feshedilme) edeceğini” dile getirmiştir. Halid Bey aynı görüşte olduğunu söylemiş olmakla beraber; “..arzuları hilafında zorla idare heyetine konulacak arkadaşların huzuru kalp ile çalışamayacaklarını ocak işlerinin tamamen yüz üstü kalacağını” dile getirmiştir. Hayreddin Bey ise; “Hüsnü Bey ve arkadaşlarının idare heyetinde çalışmaya vicdanen borçlu olduklarını aranın bu suretle tecelli etmiş olduğundan derneğin arzusuna hürmet icap ettiğini” dile getirmiştir²⁸.

Hüsnü Bey tekrar söz alarak Niğde Türk Ocağında 1,5 senedir çalışmakta olduğunu, idare heyetine Naci, Ferid Beyler ile beraber çoktan kararlaştırdıklarını bundan dolayı özrünü dile getirmiştir. Ferid ve Rıza Beyler tekrar ısrar ettiler. Kongre başkanı Haydar Bey münakaşaya müdahale ederek oyların ekseriyeti dikkate alınarak idare heyetinin oluşturulacağını arzu etmeyen kişilerin sonradan istifa edebileceklerini söyleyerek münakaşaya son verdi. Daha sonra denetleme

²⁵ Niğde Türk Ocağı Hüviyet Varakası (Resim 1b),

²⁶ Nida, I/10 (16Şubat 1341), s. 3. (Gazetesinin bu nüshasında Türk Ocağının 5-6 ay evvel kurulduğu şeklinde bir haber yer alır.)

²⁷ Gazetede kongrenin yapıldığı gün silinmiş veya tahrip olmuş olduğundan okunamamıştır. Gazete 17 Mart 1926 tarihli olduğuna göre kongre bu tarihten önce gerçekleşmiş olmalıdır.

²⁸ Niğde, 17 Mart 1926, s. 1.

heyetinin seçimine geçildi. Yapılan seçimde Maarif Müdürü Ali haydar Bey, Orta mektep muallimlerinden Ahmet ve Mahmut beyler seçildiler. Bundan sonra ise gündem gereği 1926 senesi Türk Ocakları Kurultayına katılacak delege seçimi yapıldı. Yapılan seçimde Hüsnü Bey'in oybirliği ile Kurultaya katılması kabul edildi²⁹.

Bütün münakaşalar sonrası Niğde Türk Ocağı yönetim ve denetim kurulları ile 1926 yılı Türk Ocakları Genel Kurultayına katılacak delege listesi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur³⁰.

Niğde Türk Ocağı İdare Heyeti (Yönetim Kurulu)

Görevi	Adı	Vazifesi
Reis	Hüsnü Bey	Orta Mektep Müdürü
Muhasip	Ekrem Bey	Hükümet Tabibi
Veznedar	Hamid Şakir Bey	İhtiyat zabiti
Katip	Ferid Bey	İhtiyat zabiti
Aza	Hilmi Gültekin	Tedrisat-ı İbtida-i Müfettişi
Aza	Kevser Hanım	Kız Numune Mektebi Müdürü

Niğde Türk Ocağı Murakabe Heyeti (Denetim Kurulu)

Adı	Vazifesi
Ali Haydar Bey	Maarif Müdürü
Ahmet Bey	Orta Mektep Muallimi
Mahmut Bey	Orta Mektep Muallimi

1926 Türk Ocakları Genel Kurultayına Katılacak Delege

Adı	Vazifesi
Hüsnü Bey	Orta Mektep Müdürü

Yapılan bu görevlendirmede dikkat çeken bir hususta yönetim kuruluna aza olarak seçilen kişilerden birisinin hanım olmasıdır.

3.2 Niğde Türk Ocağının Faaliyetleri, Yaptıkları Hizmetler ve Çalışmaları

9 Ocak 1925 tarihinde Niğde Türk Ocağı Başkanı seçilen Hüsnü Bey'in yoğun bir faaliyet ve çalışma temposu göze çarpmaktadır. Türk Ocağı yönetimi Ocak 1925 tarihi sonlarında Niğde'de bulunan gazetelere verdiği ilanlarla Türk ocağının çalışma şartları ve verdiği hizmetler hakkında halkı bilgilendirmiştir.

Bu haberlerde Türk ocağının kütüphaneye nakledildiği, her gün saat 3'ten güneş batana kadar idare heyetinde bir kişinin sırayla ocakta hazır bulunacağı belirtilmiştir. Ayrıca 20 Ocak 1341 (1925) tarihinden itibaren büyük salon mütalaa ve kütüphaneye hazır edilmiş olup sabah ondan güneş batıncaya kadar açık bulunacağı ifade edilmiştir. Anadolu ve İstanbul gazete ve mecmualarının "Milli Kütüphanede"³¹ ile mevcut kitapların kadın erkek herkesin istifadesine

²⁹ Niğde, 17 Mart 1926, s. 1.

³⁰ Niğde, 17 Mart 1926, s. 1.

³¹ Niğde'de bulunan kütüphanenin ismi.

sunulduğu belirtilmiş; gazete ve kitap için orada daima hazır olan memura müracaat edilebileceği belirtilmiştir³².

Niğde Türk Ocağı ülkemizin genelini ilgilendiren yakından takip etmiştir. Bu olaylar karşısında gerekli tepkisini ortaya koymuştur. 11 Şubat 1925 senesinde ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanına ülkenin pek çok yerinde Türk Ocakları çektikleri telgraflarla durumu protesto etmişlerdir. Niğde Türk Ocağının bu konudaki protesto telgrafının bulunduğu Hâkimiyeti Milliye Gazetesinin 4 Mart 1925 tarihli nüshasında bildirilmiştir³³. Ancak telgraf metninin içeriği verilmemiştir.

Niğde Türk Ocağı, Nida Gazetesi'nin 16 Şubat 1925 tarihli nüshasında bir aylık çalışmasını yayınlamıştır. Türk Ocağının bir aylık mesaisi aşağıdaki gibidir.

1. İdare heyeti her hafta muntazaman içtima edecektir.
2. Başkalarına nümûne-i imtisal (örnek) olmak üzere idare heyeti arkadaşları tarafından ocağa kitap ve gazeteler ihda olunmuştur.
3. Maarif idaresi ile görüşülerek Milli Kütüphanenin ocak kütüphanesiyle birlikte idaresini temini.
4. Ocak dairesi ve kütüphanesinin muhafazası için daimi bir memur bulundurulması.
5. Ocak kütüphanesi için Anadolu ve İstanbul gazetelerinin temini.
6. Her on beş günde bir içtimaî, edebî, tarihi konferanslar tertibi
7. Memlekette esnaf cemiyetleri teşkilatı için ocağın sarf-ı mesai' etmesi
8. Yani'nin Otel binasını ocağa mal edilmesi için teşebbüste bulunulması.
9. Her ayın on beşinde bir aylık mesai hûlasasının efkâr-ı umumiye ilanı
10. Ocak azasının tezyidi
11. Müsamere ve konferanslar vererek birinci zevklerin tatmini ve varidat temini
12. Ocak Levhasını taliki meselesi için çirkin dedikodulara meydan vermezden haysiyetiyle mütenasip bir şekil halin bulunması

Bu haberin altında henüz 35 günlük bir ömre sahip Niğde Türk Ocağı'nın 12 madde halinde verilmiş olan bir aylık çalışma mesailerinin 1,2,3,4 ve 10 maddelerinin gerçekleştirdikleri diğerlerini ise gerçekleştirme noktasında oldukları belirtilmiştir. Ayrıca haberin devamında; "*Ocak heyeti idaresi kendisinden ziyade fîliyatı şiar edinmiştir. Ocak mensuplarını kenarda köşede lüzumsuz dedikodulardan ziyade ocağın içinde samimi hasbihâllerin kaynaşmış olduğunu görmek ettiğini efkârı umumiye arz ile samimi müzaheretler temenni eylerim*" ifadesi yer almaktadır³⁴.

Niğde Türk Ocağı Türkiye'de yapılan inkılâp çalışmalarını da yakından takip etmiştir. Şapka İnkılâbı öncesinde halkın bilinçlendirilmesi için bir takım faaliyetler gerçekleştirmiştir. Hâkimiyeti Milliye gazetesinde 14 Ekim 1925 tarihinde Niğde Türk Ocağının "Taassup ve muhafazakârlık aleyhinde" büyük bir mitin hazırlığı bildirilmiştir³⁵. Yine 29 Ekim 1925 günü Cumhuriyet Bayramı şerefine Türk Ocağı tarafından düzenlenen müsamerede, Niğde Orta Mektep

³² Nida, I/7 (26 Ocak 1341), s. 3; Müdafaa, I/4 (19 Kânunusani 1925), s. 4.

³³ "İrticaa Karşı" Hâkimiyet-i Milliye, 4 Mart 1341, s. 2; Karaer, agt, s. 124.

³⁴ Nida, I/10 (16 Şubat 1341), s. 3.

³⁵ Hâkimiyeti Milliye, 13 Teşrinievvel 1925, 1; İbrahim Karaer, agt, s. 127.

Müdürü Hüsnü Bey (Savaşçın) şapka hakkında bir konuşma yapmış, bu konuşmayı takiben müsamere salonunda fesli olanlar feslerini atmışlardır³⁶.

17 Mart 1926 tarihli gazetede "Türk Ocağı Bayramı başlıklı bir haber yer almaktadır. Bu haberde 18 Mart Perşembe gününün Türk Ocaklarının kurulduğu güne tesadüf ettiği ve bu günün bayram olarak kutlandığı belirtilmiştir. Bu sebepten Niğde Türk Ocağı'nın da kutlama tertip ettiği ve Perşembe günü gecesi bir balo tertip ettiği haberi verilmiştir. Yine bu haberde baloya katılacak kişilerin eşleriyle birlikte iştirak etmeleri gerektiği belirtilmiştir³⁷.

Salon süslenmiş havanın kararması ile birlikte radyum lambaları ile aydınlatılmıştır. Saat 21.00 da davetler teker teker gelmeye başlamıştır. Gelen davetliler Ocak murahhası Rıza Bey tarafından karşılanmaktadır. 21.30'da Vali Cemal Bey ve eşinin gelmesi ile birlikte balo başlamıştır. Baloya mûsikî heyeti tarafından sunulan müzik programı ile devam edilmiştir. mûsikî heyetinde Orta Mektep mûsikî muallimi Şaban, muallim Servet Hanım ve Raif beyler bulunmaktadır. Mûsikî heyeti davetlilere çok güzel parçalar dinletmiştir. Müzik programı sonrası dans parçaları çalmaya başlamıştır. Bakanlar bu yeni cereyanı bizzat görmek için sabırsızlanıyordu. Maarif Müdürü Ali haydar Bey Muhsine Hüsnü Hanımla, Orta Mektep Müdürü Hüsnü Bey'de Servet Raif Hanımla, resim muallimi Ahmed Bey'de Şekure Haydar Hanımlarla ilk olarak dansa kalkmışlardır

Müttefikken diğer çiftlerde dönmeğe başlamış ve ilk dakikalar heyecan içinde geçmiştir. Dans edenle gittikçe açılmaya başlamış; dans edenler içinde Raif Bey ve Menşure hanımın çok başarılı bir şekilde dans etmektedirler. Bor'dan baloya katılan Doktor Cemal Bey ve Ruhsar Hanım'da olağanüstü bir gösteri sergilemişlerdir. Dans gösterilerini seyredenler dakikalarca dans edenleri alkışlamışlardır. Bu esnada davetlilere çay ve pasta ikram edilmiştir. Balo geç saatte sona ermiştir³⁸.

18 Mart 1926 gecesi düzenlenen baloya Vali Salih Cemal, Jandarma Kumandanı Kaymakamı Zühdü, Şube Reisi Şevket, Sıhhiye Müdürü Doktor Şefik Arif, Hükümet tabibi Ekrem, Yüzbaşı Hüsameddin, başmühendis Galip, Meclisi Umumi Nevşehir azasından Fazıl Mümtaz, Eczacı Hayreddin Beyler ve eşleri katılmıştır. Ayrıca Niğde'nin aydın gençleri ile Orta Mektep Müdürü Hüsnü Bey ile müdür muavini Cevad Beyler aileleriyle katılmışlardır³⁹.

Niğde Türk Ocağı'nın 1926 tarihinde gerçekleştirdiği bir diğer etkinlikte konser tertip etmek olmuştur. Konser, 24 Haziran 1926 Perşembe günü (13 Zilhicce 1344, Kurban Bayramının 4. Günü) saat 14.30'da gerçekleşmiştir. Konser salonu konser başlamadan saatlerce önce dolmuştur. Konseri dönemin 3 usta sanatçısı olan Bahaeddin, Midhat ve Muhittin Beyler vermiştir. Sanat müziğinin değişik makamlarında parçalar okunmuş, parçaların arasında Cevad Bey, Ahmed Bey ve Doktor Ekrem Bey tarafında meşhur şairlerimizin şiirlerinden örnekler okunmuştur. Bu mûsikî ziyafeti saatlerce devam etmiştir⁴⁰.

Niğde Gazetesi'nde konseri veren Bahaeddin, Midhat ve Muhittin Beylerin Niğde'ye 22 Haziran 1926 Salı günü eşleriyle birlikte geldikleri ve Orta Mektep Müdürü (Türk Ocağı Reisi) hüsnü Bey tarafından misafir edildikleri haber edilmiştir. Ayrıca bu misafirlerin Niğde Valisi (Salih Cemal), Tüccardan haki Bey, Belediye azasından Esad Bey, Orta Mektep muallimleri, Niğde Mebusu Halid Bey ve Belediye Başkanı Sadık Be ayrı ayrı ziyaret ettikleri bildirilmiştir⁴¹.

³⁶ Cumhuriyet, 31 Teşrin-i evvel 1925, 4. İbrahim Karaer, agt, s. 128.

³⁷ Niğde, 17 Mart 1926, s. 1.

³⁸ Niğde, 24 Mart 1926, s. 1.

³⁹ Niğde, 24 Mart 1926, s. 1.

⁴⁰ Niğde, 30 Haziran 1926, s. 2.

⁴¹ Niğde, 30 Haziran 1926, s. 2.

23 Nisan-1 Mayıs 1927 tarihleri arasında Türk Ocaklarının Genel Kurultayı yapılmıştır. Bu kurultayın 26 Nisan 1927 Salı günü saat 16.45’de gerçekleşen 5. içtima 2. Celsesinde Niğde Murahhası olarak Ekrem Tok Bey’in ismi geçmektedir⁴².

Niğde Türk Ocağının sonraki etkinlikleri hakkında Niğde Gazetelerinin ulaştığımız nüshalarında fazla bir habere rastlamadık. 16 Şubat 1931 tarihli *Resmi Niğde Gazetesi*’nde Türk Ocağı genel kurulunun bir sene evvel toplanması lazım geldiği haleden toplanamadığı belirtilmiştir. Ancak 12 Şubat 1931 Perşembe günü Mektupçu Kazım Bey başkanlığında toplanabilmiştir. Toplantıda Ocak Yönetim kurulundan faaliyetleri hakkında açıklama beklenirken böyle bir açıklamanın yapılmadığına dikkat çekilmiştir. Doğrudan Yönetim kurulunun oluşturulması için seçimlere geçildiği ancak çoğunluk sağlanamadığı içinde toplantının 16 Şubat 1931 Pazartesi öğleden sonraya ertelendiği belirtilmiştir⁴³.

3.3 Niğde Türk Ocağının Faaliyet Gösterdiği Bina

Niğde Türk Ocağının şehirdeki Milli Kütüphanenin bir odasında faaliyetlerini sürdürdüğü gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. Kütüphanede Cumhuriyet Halk Partisi de faaliyet göstermektedir. Şehrin en iyi bir mahallinde olması ve toplantılara mahsus salonunun bulunması itibarıyla Türk Ocağının faaliyetleri için en uygun binanın bu olduğu dile getirilmiştir. Kısa sürede ocağa verile oda soba, masa, sandalye ve oluşturulan kütüphanesi ile halka hizmet vermeye başlamıştır⁴⁴. Nida Gazetesi’nin 16 Şubat 1925 tarihli nüshasında Türk Ocağı’nın bir aylık çalışma mesaisi verilirken 8. sırada Yani’nin Otel binasının ocağa mal edilmesi şeklinde bir haber bulunmaktadır⁴⁵. Bu otelin ocağa mal edilip edilmediği hususunda başka bir habere ulaşamamıştır.

Bugün Niğde’de ne Milli Kütüphane binası, ne de Yani’nin Oteli şeklinde söylenen bir bina bulunmamaktadır. Bu binaların yerlerini tespit etmek mümkün olmamıştır. Türk Ocaklarının feshedilmesi ve mal varlıklarının Cumhuriyet Halk Fırkasına devredilmesinin takiben Niğde Türk Ocağı binası 1500 lira bedelle satılmıştır⁴⁶. Satılan bu binanın yukarıda bahsedilen otel binası mı yoksa başka bir binamı olduğu tespit edilememiştir.

3.4. Niğde Türk Ocağının Mali Durumu

Nida gazetesi Muhabiri ile Niğde Türk Ocağı’ndan bir yönetici arasında gerçekleştirilen 16 Şubat 1925 tarihli bir mülakatta Türk ocağının mali durumu gündeme gelmiştir. Türk Ocağı yöneticisi Eski Yönetimden (9 Ocak 1925’den öncesi) nakden veya başka bir suretle hiçbir şey devir almadıklarını belirtmiştir. 9 Ocak 1925’den mülakatın yapıldığı 16 Şubat 1925’e kadar geçen kısa sürede küçümsenmeyecek miktarda varidat temin ettiklerini belirtmiştir. Ancak varidatın ne kadar olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir. Burada eski yönetici C. Şehabeddin bey suçlanarak ocağın altı aydır azası olduğu ve vaat edip ödemeyi taahhüt ettiği 500 lira değerindeki borcunu da ödemediği dile getirilmiştir⁴⁷.

3.5. Üye Sayısı

Nida gazetesinin 16 Şubat 1925 tarihinde gerçekleştirdiği bir mülakatta Niğde Türk Ocağı üye sayısının 33’e ulaştığı ve bu sayının günden güne arttığı belirtilmiştir⁴⁸.

⁴² *Türk Ocakları Kurultayı*, 23 Nisan-1 Mayıs 1927, 5. İçtima 2. Celse, s. 249.

⁴³ *Resmi Niğde*, 16 Şubat 1931, s. 1.

⁴⁴ *Nida*, I/10 (16 Şubat 1341), s. 2-3.

⁴⁵ *Nida*, I/10 (16 Şubat 1341), s. 3.

⁴⁶ BCA, 490.01,70.265.1, 7.6.1932

⁴⁷ *Nida*, I/10 (16 Şubat 1341), s. 2-3.

⁴⁸ *Nida*, I/10 (16 Şubat 1341), s. 2-3.

3.6. Türk Ocağına Karşı Muhalefet Çalışmaları ve Türk Ocağı Levhasının Asılması Meselesi

Niğde Türk Ocağı'nın ilk başkanı olan C. Şehabeddin Bey ve Cumhuriyet Halk partisi Mutemedi İsmail Hakkı Beylerin 9 Ocak 1925 tarihinde yapılan kongrede azınlık kalarak seçimleri kaybetmeleri üzerine yeni yönetime karşı muhalefet oluşturarak mücadele etmeye başlamışlardır.

Nida gazetesindeki 16 Şubat 1925 tarihli Beş Yıldız ismiyle yazılan "İkinci Mektup" başlıklı bir yazıda bu husus dile getirilerek eleştirilmiştir. Bu haberde Niğde Türk Ocağı'nın ilk idare heyetini yaklaşık 4 ay süre ile görevde kaldığı halde (C. Şehabeddin Bey başkanlığındaki idare kast ediliyor) hiçbir faaliyet sergilemedikleri ifade edilmiştir. Bunun üzerine 35-40 gün evvel yeni yönetimin oluşturulduğu⁴⁹ yeni yönetimin bir takım faaliyetler yaptığı belirtilmiştir⁵⁰. Yine gazetede devamla yeni kurulan ve gelişmeye yüz tutan Niğde Türk Ocağı'nın bu muhalefet ile yıpratıldığı dile getirilmiştir. Eski yönetim başkanı C. Şehabeddin Bey'in ocak yönetimine karşı yazdığı ve yayınladığı mektuplarla saldırmasını oldukça anlamsız bulmaktadır⁵¹.

Nida Gazetesinde Beş Yıldız ismi ile yazılan "İkinci Mektup" başlıklı yazıda bu durum anlatılmıştır. C. Şehabeddin Bey ve İsmail Hakkı Bey'in Niğde'de Cumhuriyet Halk Partisini güçlendirerek Türk Ocağı'nın çalışmalarını engellemek istedikleri dile getirilmiştir. Ancak bu tavırları ile partiyi güçlendirmek yerine istifalara sebebiyet verdikleri haber edilmiştir⁵².

Niğde Türk Ocağı yönetimine karşı C. Şehabeddin Bey ve İsmail hakkın Bey'in oluşturduğu muhalefet Nida Gazetesinin 16 Şubat 1925 tarihli nüshasında "Mülakat" başlıklı yazının konusu olmuştur. Niğde Türk Ocağı yöneticilerinde biri ile Müdafaa gazetesi muhabiri arasında 16 Şubat 1925 tarihinde bir mülakat gerçekleştirilmiştir. Bu mülakat Müdafaa Gazetesinde Şehabeddin Bey tarafından Türk Ocağı İdaresine yazılan açık bir mektuba cevap niteliğindedir. Elimizdeki gazete nüshalarında bu mektup mevcut değildir. Mülakatta muhabir Türk Ocağı idare heyetine yazılan mektubu nasıl buldunuz sorusuna Ocak yöneticisi mektupta yöneltilen suallerin 6-7 yılda ancak gerçekleştirilebilecek işler olduğunu birinci ayını henüz dolduran bir yönetim sürelerini olduğunu dile getirmiştir⁵³. Türk Ocağına yazılan bu mektupta yer alan bir suçlamada Orta mektepten odun ve hademe getirildiği hususudur. Ocak yöneticisi bu suçlamaları reddederek; yazılan şeylerin doğru olmadığı ve odunun satın alındığını belirtmiştir⁵⁴.

Niğde Türk Ocağı yöneticisi ile yapılan mülakatta geleceğe ait projelerinin olduğu ama bunları bir ay içerisinde gerçekleşmesinin mümkün olmadığı dile getirilmiştir. Şehab Bey'in yaptığı eleştiriler için "*acaba Şahap Beyefendi 4 aylık zaman riyasetlerinde ne yapmışlardı? Bizi paslı soba ve kırık sandalye ile teşhir etmek ayıptır. Bu kabahat bize değildir. 500 lira muavenet vaat eden memleketimizde kim var. Bundan bir hicap tevellüt ediyorsa hiç de bize ait olmayacaktır*"⁵⁵ sözleriyle sitemlerini dile getirmiştir.

Nida Gazetesinin 16 Şubat 1925 tarihli nüshasındaki "İkinci Mektup" ve "Mülakat" başlıklı yazılarda dile getirilen bir meselede Niğde Türk Ocağı Levhasının asılması meselesi olmuştur⁵⁶. Bu haberlerde Niğde Cumhuriyet Halk Partisi ve Niğde Türk Ocağı'nın çalışmalarını Milli Kütüphane binasında yürüttükleri belirtilmiştir. C. Şehabeddin Bey ve İsmail Hakkı Bey'in Milli Kütüphane binası üzerine Cumhuriyet Halk Fırkası Niğde Merkezi yazılı bir levha

⁴⁹ 9 Ocak 1925 tarihinde Hüsnü Bey başkanlığında oluşturulan yönetim.

⁵⁰ Nida, I/10 (16 Şubat 1341), s. 2-3.

⁵¹ Nida, I/10 (16 Şubat 1341), s. 2-3.

⁵² Nida, I/10 (16 Şubat 1341), s. 2-3.

⁵³ Nida, I/10 (16 Şubat 1341), s. 2-3.

⁵⁴ Nida, I/10 (16 Şubat 1341), s. 2-3.

⁵⁵ Nida, I/10 (16 Şubat 1341), s. 2-3.

⁵⁶ Nida, I/10 (16 Şubat 1341), s. 2-3.

asmışlardır. Bu levha 2 metre uzunluğunda 1,5 metre genişliğindedir. 9 Ocak 1925 tarihli Niğde Türk Ocağı kongresinden sonra İsmail Hakkı Bey⁵⁷ Milli Kütüphanenin iki odasından birisini Türk Ocağı'na çalışmaları için tahsis etmiştir. Niğde Türk Ocağı da kendisine verilen odayı kısa sürede soba, masa, sandalye ve ocağa bağışlanan kitapları yerleştirerek tefrişe çalıştı. Ayrıca Niğde Türk Ocağı yazılı bir levha oluşturarak çalıştıkları odanın herhangi bir yerine asmak istemişlerdir. Ancak C. Şehabeddin Bey ve İsmail hakkı Bey bu durumun Cumhuriyet Halk Partisinin şan ve şerefine muhalefet oluşturuyor gerekçesi ile karşı çıkmışlardır. Türk Ocağı yetkilileri bu durumun fırka için bir zül değil aksine şeref teşkil edeceğini, levhanın kendilerine verilen odanın bir köşesine asacaklarını dile getirmiş olmalarına rağmen parti yetkilileri karşı çıkmıştır. Mesele kısa sürede büyümüştür. Niğde Türk Ocağı yetkilileri Niğde Milletvekili Halid Bey ile görüşerek meselenin çözümüne çalışmışlardır. Nihayet Halid Bey'in aracılığı ile Niğde Türk ocağı levhası ocağın çalıştığı odaya asılmasına karar verilerek çözüme kavuşmuştur⁵⁸.

Sonuç

Türk Ocaklarının feshedildiği gayri resmî olarak ilk defa 20 Mart 1931 tarihinde kamuoyuna açıklanmıştır. Bu tarihten sonra basında Türk Ocaklarını feshedilerek CHP katılma kararını gerekçelerini açıklayan makaleler yayınlanmıştır. Bu gerekçelerden birisi belki de en önemlisi olarak Türk Ocağının CHP'ye rakip olacağı endişesidir⁵⁹.

Mustafa Kemal'in 1922-1931 döneminde faaliyet gösteren Türk Ocaklarına sevgisi, ilgisi ve güveni hiç eksilmemiştir. Bu duyguların Türk Ocağının kendisini feshettiği 10 Nisan 1931 tarihine kadar kesintisiz devam ettiği, ocakların CHP ile birleştirilmesi kararında bile bu durumun belirtildiği ifade edilmiştir⁶⁰. 10 Nisan 1931 tarihli Türk Ocakları genel kurultayında Türk Ocaklarının, CHP'ye katılması ve bütün mallarının devredilmesi hakkında komisyon kararı oybirliği ile kabul edilmiştir⁶¹. Niğde Türk Ocağı da feshedilerek binasının 7 Haziran 1932 tarihinde satılmıştır⁶².

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 490.01,70.265.1, 7.6.1932.

Özel Arşiv

Niğde Türk Ocağı Hüviyet Varakası.

Nüfus kayıt Örnekleri

Şehabettin Tüzün, *Nüfus Kayıt Örneği*, Niğde Merkez, Yenice Mahallesi, Cilt No: 21, Hane No: 105.

Hasan Hüsnü Savaşçın, *Nüfus Kayıt Örneği*, Sakarya İli, Geyve İlçesi, Kışlaçay Köyü, Cilt No: 63, Hane No: 13.

⁵⁷ Niğde Cumhuriyet Halk Partisi Mutemedi.

⁵⁸ *Nida*, I/10 (16 Şubat 1341), s. 2-3.

⁵⁹ Karaer, s. 64.

⁶⁰ Karaer, s. 42.

⁶¹ Karaer, s. 42.

⁶² BCA, 490.01,70.265.1, 7.6.1932

2. Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi

31 Teşrin-i evvel 1925; 6 Nisan 1958.

Feryad

I/24 (25 Kânunuevvel 1340)

Hâkimiyeti Milliye

4 Mart 1341, 13 Teşrinievvel 1925

Müdafaa

I/4 (19 Kânunusani 1925)

Nida

I/4 (5 Ocak 1925); I/7 (26 Ocak 1341); I/10 (16 Şubat 1341)

Niğde

17 Mart 1926; 24 Mart 1926; 30 Haziran 1926.

Resmi Niğde

16 Şubat 1931.

3. Kitap ve makaleler

BAYRAKTUTAN, Yusuf, Türk Fikir tarihinde Modernleşme Milliyetçilik ve Türk Ocakları (1912-1931), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

KARAER, İbrahim, *Türk Ocakları ve İnkılâpları (1912-1931)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp tarihi Enstitüsü (Doktora tezi), Ankara 1989.

SAPANCALI HÜSNÜ, *Karamanoğulları Hayat ve Vekâyi' Tarihiyyeleri*, (haz. Nevzat Topal), Kömen Yayınları, Konya 2010.

SARINAY, Yusuf, Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931, Ötüken, İstanbul 1994.

TUNCER, Hüseyin, Türk Yurdu (1911-1931) Üzerine Bir İnceleme, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990).

Türk Yurdu, Cilt I, Sayı 3 (Kânunuevvel 1340), s. 229.

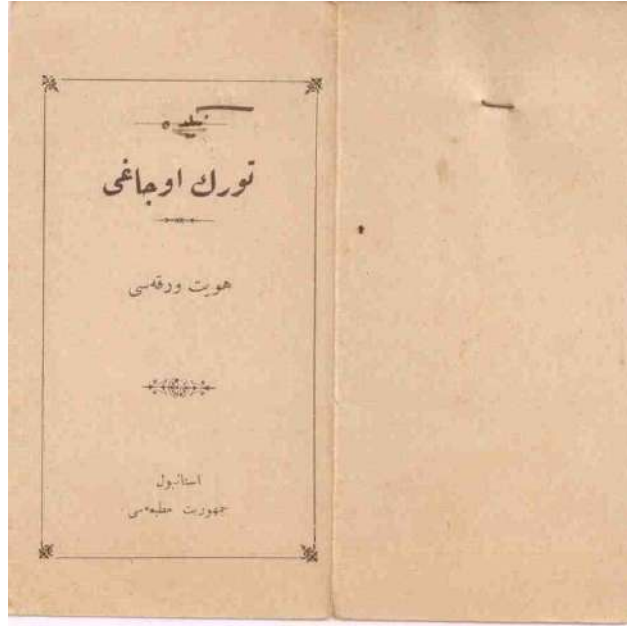
Türk Ocakları Kurultayı, 23 Nisan-1 Mayıs 1927, 5. İçtima, 2. Celse, s. 249.

“Niğde Ocağının Yeni İdare Heyeti”, *Türk Yurdu*, Cilt I, Sayı 6 (Mart 1341), s. 589.

4. Kaynak Kişi

Mutlu Erdem, 1942 Niğde Doğumlu

Ekler

Resim 1a: Niğde Türk Ocağı Hüviyet Varakası (Dış Kapak)

Resim 1b: Niğde Türk Ocağı Hüviyet Varakası (iç Kapak)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Resim 2: Niğde Türk Ocağı Başkanı Hüsnü Bey (Sol alttan birinci resim), Niğde Türk Ocağı Muhasibi Naci Bey (ikinci sırada ortada), Niğde Türk Ocağı Azası Rahmi Bey (İkinci sıra soldan birinci resim)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Resim 3: 1926 Türk Ocakları Kurultayı Murahhasları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI DÖNEMİ MİMARİSİNDE İSTANBUL TASVİRLİ DUVAR RESİMLERİ*

*Metin UÇAR***

ÖZET

Bu çalışmada, Balkan ülkelerinden Arnavutluk'ta Osmanlı döneminde yapılmış olan duvar resimlerindeki İstanbul tasvirlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda bölgede yaptığımız araştırmada tespit edilen İstanbul tasvirleri, yapıldıkları tarihlere ve bulundukları yere göre tasnif edilerek, içeriklerine göre değerlendirilmiştir. Ayrıca, resimlerdeki üslup özellikleri ve dönemin etkileri irdelenerek, teknik ve düzenleme açısından analiz edilerek, Anadolu'daki çağdaşlarıyla karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren başkent İstanbul ve Anadolu'daki dini ve sivil mimaride uygulanmaya başlayan duvar resimleri Arnavutluk'taki yapıların duvar yüzeylerinde de görülmeye başlar. Günümüzde çok az sayıdaki yapıda örnekleri kalmış olan duvar resimleri, yapıların iç ve dış duvar yüzeylerindeki madalyonlar, panolar, kuşaklar ve çerçevelerin içlerinde yer almaktadır. Resimlerde ele alınan konular, ağırlıklı olarak natürmort, manzara ve kent tasvirlerinden oluşmaktadır. Konu olarak seçilen kent tasvirleri içerisinde İstanbul, dönemin başkenti olması nedeniyle öncelikli bir yer teşkil eder. Genellikle hayali olarak ele alınan İstanbul tasvirleri, Akçahisar (Kruje) Toptaniler Konağı, Berat Bekarlar Camii, Berat Cako (Xhaxhi Qako) Evi, ve Görice (Korçe) Mirahor İlyas Bey Camii duvar yüzeylerinde yer almaktadır.

Konusu İstanbul olan ve günümüzde farklı ülke toprakları içerisinde kalan duvar resimleri, bölgedeki yerel sanatçılar tarafından yapılmış olmasına rağmen özellikle Ege ve Marmara bölgesinde bulunan çağdaşları ile teknik, üslup ve düzen açısından büyük benzerlikler gösterir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Arnavutluk, Süsleme, İstanbul, Duvar Resmi.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim İş Eğitimi Anabilim Dalı. El-mek: metinucar65@gmail.com

İSTANBUL DEPICTION MURAL PAINTINGS IN ARCHITECTURE OF OTTOMAN PERIOD IN ALBANIA

ABSTRACT

In this study, it was aimed to investigate the Istanbul depictions mural paintings in Ottoman period within the borders of Albania, one of Balkan countries. Within the scope of our research, the Istanbul depictions found in research region were described according to their contents by classifying them according to painting dates and locations. Also by analyzing style characteristics in paintings and the effects of period, we tried to compare them with their likes in Anatolia in terms of technic and arrangement.

The mural paintings which started to be used in religious and civil architecture of Ottoman Empire (in Istanbul the Capital City and in Anatolia) since middle of 18th century has started to be seen in wall surfaces in Albania. Those mural paintings, which have nowadays samples on scarce number of structures, are located in medallions, boards, springer and frames on inner and outer wall surfaces of buildings. The themes of paintings are generally still-life, landscape and city depictions. Among city depictions chosen as theme, Istanbul has primary place because it was capital city in that era. The Istanbul figurations, which have generally been handled fictionally, are located on wall surfaces of Akçahisar (Kruje) Toptaniler Mansion, Berat Bekarlar Mosque, Berat Cako (Xhaxhi Qako) House and Görice (Korçe) Mirahor İlyas Bey Mosque.

Although the Istanbul-themed paintings, which are now located within the borders of other countries, have been made by local artists of their region, they show important similarities with their contemporaries in especially Aegean and Marmara regions from the aspects of technic, style and arrangement.

Key Words; Balkans, Albania, Istanbul, Ornaments, Wall painting

1. Giriş

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Lâle Devri'nden sonra İstanbul'da ortaya çıkan Batılılaşma hareketi, Anadolu'yu ve Balkanları kısa zamanda etkisi altına almıştır.¹ Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, gerek imparatorluğun başkenti İstanbul'da gerekse Anadolu ve Rumeli'de mimari süslemeye sızan batı etkileri, yapıların duvarlarında önceleri barok ve rokoko nakışlarla birlikte görülen ve çoğu manzara kompozisyonlarından oluşan duvar resimlerinde kendisini daha çok gösterir.²

Duvar resimleri, padişah sarayları ve zengin konaklarının yanı sıra, cami gibi dini yapılara da girmiş; uygulama alanı sadece İstanbul'la sınırlı kalmayıp Anadolu ve Rumeli'nin de pek çok yerine geniş ölçüde yayılmıştır.³ Batılı figüratif anlayışın yerine manzara tasvirlerinin tercih

¹ Rüçhan Arık, "Sanatta Batılılaşma Sürecinde Balkan Anadolu Beraberliği", **Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimari Sempozyumu Bildirileri**, 17-19 Mayıs 2000, Şumnu (Bulgaristan), I. Cilt, Ankara, 2001, 71-96. s.

² Günsel Renda, **Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı, 1700-1850**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977, 78.

³ Mustafa Cezar, **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, Ekav Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, 92.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

edildiği resimler Anadolu'da ve Balkanlardaki yapılarda daha geniş bir uygulama alanı bulmuştur. İstanbul dışında manzara tasvirlerine daha sık rastlanmasının nedenlerinden biri, tasvirlerin içinde insan figürü barındırmaması ve esasen bir doğa tasviri olmasına bağlıdır.⁴ Manzara tasvirlerini, bilinen ve bilinmeyen yerler olarak ele alındığında; bilinmeyen yerlerin tasvirleri daha çok dağ, deniz, ırmak köprü vb. konulardan oluşurken, bilinen yerler daha çok Mekke Medine Kudüs, İstanbul gibi kent manzaralarından oluşmaktadır.

Anadolu ve balkanlardaki yapılardaki duvar yüzeylerinde örneklerine sıklıkla karşılaştığımız kent tasvirleri içerisinde İstanbul, dönemin başkenti olması nedeniyle ayrıcalıklı bir yer tutar. Konu ile ilgili olarak Balkan ülkelerinden Arnavutluk'ta yaptığımız araştırmada Osmanlı Dönemi yapıları üzerinde XVIII. yüzyıl ikinci yarısından itibaren çok sayıda İstanbul tasvirli duvar resminin yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Günümüze kadar az sayıda örnekleri kalmış olmasına rağmen, Osmanlı sanatının bütün evrelerinde diğer süsleme gruplarına göre daha az örnekleri görülen duvar resimlerinin, Arnavutluk'ta dini ve sivil yapılar üzerinde daha cesur bir uygulama alanı bulduğu söylenebilir.

Arnavutluk'taki yapıların duvarlarında bulunan İstanbul tasvirleri, Kruje (Akçahisar), Berat, Tiran ve Korçe (Görice) gibi şehirlerdeki yapılarda bulunmaktadır. Tasvirlerde ele alınan İstanbul, ya genel görünümü ya da sembolik yapıları ile tasvir edilmeye çalışılmıştır. Sembolik olarak ele alınan yapılar arasında Sultan Ahmet Camii, Ayasofya Camii, Sarayburnu ve Topkapı Sarayı, Galata Kulesi gibi yapılar ön plana çıkmaktadır. İstanbul'u hiç görmeyen sanatçılar tarafından hayali olarak yapıldığı düşünülen resimlerdeki yaklaşım, Başkent İstanbul'a olan özlemin ve bağlılığın göstergeleri olarak kabul edilebilir.

İncelenen İstanbul tasvirli duvar resimleri, teknik açıdan daha çok kendine has bir özellik ortaya koyar. Bunlar, Anadolu'daki çağdaşlarından farklı olarak ıslak sıva üzerine uygulanmışlardır. Arık'ın'da belirttiği gibi bu, "Kalem İşi" denen tekniğin bir başka türünü oluşturur.⁵ Bu teknikle yapılmış İstanbul tasvirleri genellikle barok kartuşlar, çerçeveler, akantus yaprakları, 'C' ve 'S' dal kıvrımların aralarına ya da içlerine yerleştirilmiştir. Barok tarzlı süslemelerin aksine; tasvirler üslup ve düzen açısından batı anlayışından uzak, Osmanlı tasvir geleneğinin devamı niteliğindedir. Akçahisar Toptaniler Konağı, Tiran Hacı Ethem Bey Camii, Berat Bekârlar Camii, Çakolar (Xhaxhi Qako) Evi'nde hayali olarak yapılan tasvirler bu gruba örnek oluşturur. Korçe İlyas Bey Camii duvarlarında bulunan İstanbul tasvirleri ise fotoğrafik ve batı anlayışında yapılmış resimlerden oluşmaktadır.

2. İstanbul Tasvirli Duvar Resimleri

Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi yapıları üzerinde yaptığımız incelemede, dört yapı üzerinde İstanbul tasvirli duvar resimleri tespit edilmiştir. Tamamıyla hayali tasvirlerden oluşan resimlerde İstanbul, bazı duvar resimlerinde panoramik olarak ele alınırken, bazılarında, sadece bir ya da birkaç caminin ele alınmasıyla tasvir edilmeye çalışılmıştır. Arnavutluk'ta bünyesinde İstanbul konulu duvar resmi bulunan eserler; Kruje (Akçahisar) Akçahisar Toptaniler Konağı, Berat Bekârlar Camii, Berat Xhaxhi Qako Evi Korçe Mirahor İlyas Bey camileridir.

⁴ Malik Aksel, "İnsansız Sanatlar", **Sanat ve Folklor**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, 119-122.

⁵ Rüçhan Arık, 'Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri' **Osmanlı Ansiklopedisi**, 11. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 423.

2.1. Toptaniler Konağı, Kruje, (Akçahisar) (1177/1764)

Toptaniler⁶ Konağı, Osmanlı döneminde Fatih Sultan Mehmet tarafından alınmış olan Akçahisar (Kruje) Kalesi içerisindeki yıkık durumda bulunan caminin güneybatısında bulunmaktadır. Konak, 1989 yılından beri etnografya müzesi olarak kullanılmaktadır.

Konak, bir avlu içerisinde kuzey-güney doğrultusunda “L” planlıdır. Yapının beden duvarları kırma taş, çatısı ise ahşap ve oluklu kiremitle örtülüdür. İki kat olarak inşa edilmiş olan bina alt katı eyvanlı üst katı dış sofalı ev tipindedir. Evin bölgede etkili olan Toptani ailesinden İsmail Paşa Toptani tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir.⁷ E. Riza konağın kesin tarihini 1177/1764 olarak vermektedir.⁸

Konaktaki süsleme ve duvar resimleri, üst katta bulunan başoda ile kadınlar odasındaki duvar yüzeylerinde bulunmaktadır. İstanbul tasvirleri kadınlar odasında tavanının alt kısmında bulunan panolar içerisinde yer almaktadır. Kuzey cephede İstanbul tasvirinin iki parça halinde yer aldığı panolarda surlar içerisine alınmış olan şehir panoramik bir şekilde birbirinin devamı şeklinde tasvir edilmiştir (Resim 1). İlk panoda, ön tarafta bulunan deniz ile üzerinde bulunan gemiler ikinci panoda ise toprak ve üzerinde ağaçlar ile aralarında atlı figürler tasvir edilmiştir. Yüksek taş yapılı bir surlarla çevrili şehir evler, camiler, saraylar, ağaçlar bulunmaktadır. Evler bir ya da iki katlı kırma çatılı ve cumbalı, cami ise kare planlı ve tek kubbeli olarak tasvir edilmiştir. Şehir bu görünümü ile Topkapı sarayının bulunduğu alanın hayali bir tasvirini yansıtmaktadır. Kuşbakışı olarak çizilmiş olan resim, üsluplaştırılmış bir biçim anlayışı ile yapıldığı için minyatür etkisi bırakmaktadır.

Toptaniler Konağı’nın 1975 yılında Emin Riza tarafından yenileme sırasında yapılan sondajlarda, duvarların kaba yonu taşıyla, içlerinin ise toprak sıva ve üzeri kireçli harç ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Kireçli sıva üzerine yapılan bezemelerin toprak boyalarla fresk tekniğinde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.⁹

Toptaniler Konağında bulunan resimler genel olarak halk sanatı içerisinde değerlendirilir. Duvarlarda resimleri yapan sanatkarlarla ilgili bir belge ya da imza bulunmaz. Ancak Sanat tarihçi F. Shkupi, resimleri yapan ustanın Toptaniler Konağı’nın bitkisel süslemelerini de yapan Osman Sali Sallaku olduğunu ileri sürmekte ancak kaynağını belirtmemektedir.¹⁰

2.3. Bekârlar Camii, Berat, (1243/1827-28)

Berat şehir merkezinde, Kalenin güney yamacında yer alan cami, Osum nehri kenarındaki Antipatrea caddesi üzerinde bulunmaktadır.¹¹

Camii, 1243/1827-1828 yıllarında İbrahim Paşa Vlore’nin oğlu Süleyman Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.¹² Caminin mimarisi mahalledeki evler ile bütünlük sağlayacak şekilde kesme taş

⁶ Toptani Ailesi, Arnavutluk’un en köklü ailelerinden olan ve geçmişi Arnavutluk’un önemli devlet adamlarından olan Karl Topia’ya dayanan ve Osmanlı Devrinde Arnavutluk’ta etkin olmuş ayanların başında gelen ailedir.

⁷ Daha fazla bilgi için bkz; <http://www.kruja.cch.net.it/historiku> (Erişim: 20 Nisan 2013)

⁸ Emin Riza, “Studim Per Retaurimin e Nje Banesa me Çardak Ne Krujes”, **Monumentet**, Ministria e Aresimit dhe e Kultures, Tirane, 1975/2, 115.

⁹ Emin Riza, **a.g.m.**, 108-117

¹⁰ Fatbardha Shkupi, “Tiparet e Zbukurimorjes Nga Shek. XVII. Deri në Fillim te Shek. XX Në Shqiperi”, **Monumentet**, 1988/2, Instituti e Monumenteve te Kultures, Tiran, 163.

¹¹ Mangalem Mahallesi ve Antipatrea Caddesi, Osmanlılar döneminde kazancılar caddesi ve kazancılar mahallesi olarak kayıtlıdır (Ekrem Hakkı Ayverdi, **Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan Yunanistan, Arnavutluk**, İstanbul, 2000)

¹² Machiel Kiel, **Ottoman Architecture İn Albania 1383-1912**, Ircica, İstanbul, 1990, 73; A. Kuş – F. Şimşek- İ. Divarçı, **Rumeli’de Osmanlı Mirası Arnavutluk - Makedonya Bosna-Hersek, Kosova 2. Cilt**, Haznedaroğlu İnşaat Grubu Kültür Yayınları No, 2, İstanbul, 2007, 46.

ile yapılmış ve ahşap çatı ile örtülmüştür. Camii kuzey-güney yönünde dikine dikdörtgen planlı ve yaklaşık 11.10 x 9.60 m. ölçülerinde bir harime sahiptir.

Berat Bekârlar Cami içerisinde ve cephelerinde süslemeler arasına yerleştirilmiş olan panolar içerisinde çok sayıda duvar resmi bulunmaktadır. Balkanlarda, İstanbul konulu duvar resimlerinin en fazla bulunduğu yapı olan cami, yapısal özelliğinden çok bu resimlerle öne çıkmaktadır. Farklı ölçülerde yapılmış olan resimlerde Topkapı, Ayasofya, Süleymaniye ve Sultanahmet camilerinin ele alındığı hayali İstanbul tasvirlerinden oluşmaktadır.

Bekârlar Camisi'nin doğu cephesinde yer alan panolar içerisinde iki adet İstanbul tasviri yer almaktadır (Resim 2). Friz içerisindeki yatay dikdörtgen şeklindeki üçüncü panoda yer alan ilk tasvirde, ortada merkezi kubbe, yanlarda ise altı kubbesi olan dört minareli bir cami yer almaktadır. Bir sur içerisinde tasvir edilmiş olan caminin birisi denize, diğeri karaya açılan yuvarlak kemerli ve çift kanatlı iki kapısı bulunmaktadır. Caminin kubbeleri kurşunlu olup hepsi üzerlerinde birer alem ile tasvir edilmiştir. Üst sıra pencereleri yuvarlak kemerli, alt sıra pencereleri ise dikey dikdörtgen şeklinde biçimli yapılmış olan pencereler, orta da bulunan kubbeli ana yapıda farklılık gösterir. Avlu dışında kalan yerler, cumbalı Osmanlı evlerinden oluşan bir mahalle görünümünde yapılmış olup sol ön tarafta ise deniz olarak bırakılmıştır. Deniz üzerinde bulunan üç adet üçer direkli yelkenli ile iki gemi bulunmaktadır. İstanbul Topkapı Sarayını çağrıştıran bu manzara, kuş bakışı yapılmış minyatür özellikleri taşımaktadır (Resim 3).

Bölge insanları tarafından da "İstanbul" olduğu söylenen tasvir, kayıkların, yelkenli gemilerin dolaştığı deniz kıyısında, etrafı avlu ile çevrili, dört minareli, beş kubbeli son cemaat yeri bulunan büyük bir camii ile evlerin ve daha büyük yapıları göstermektedir.¹³

Bekârlar Camisi'nin doğu cephesindeki ikinci İstanbul tasviri, friz kuşağının güney köşesinde bulunan dörtgen panoda yer almaktadır (Resim- 4). Sur içerisine alınmış bir sarayın tasvir edildiği resimde, sol alt kısımda bir şehir, sur kapısı ve arka tarafta bulunan yapı topluluğu Topkapı Sarayı'nı hatırlatmaktadır. Yapının yanlarında bulunan kuleler ve sol kuleden atış yapan toplar ile tasvir edilmiş saray, sur dışında bulunan servi ağaçları ile bir önceki resim ile teknik ve kompozisyon açısından benzerlik gösterir.¹⁴

Caminin batı cephesindeki friz kuşağında bulunan iki pano içerisinde iki ayrı İstanbul tasviri yer almaktadır. Minareye yakın olan yerdeki kısım tamamen silinmiş olduğu için kent tasviri tam olarak anlaşılmamaktadır. İki pencere arasında kalan dikdörtgen panoda, altı minaresi olan oldukça büyük ve külliye türü bir yapı topluluğu tasviri yer alır. Altı minaresiyle İstanbul'da Sultan Ahmet Cami'nin hayali bir tasvirini hatırlatan yapı, arka tarafta bahçeler içerisine alınmış kubbeli yapılar, ön kısımda ki dikilitaş ve mezar görüntüleri panoramik bir bakış açısı ile sunulmuştur (Resim- 5).

Bekârlar Camii son cemaat yeri içindeki harim kuzey duvarının doğusunda ve revakın güneye açılan yuvarlak kemeri üzerindeki alınlıkta farklı bir İstanbul tasviri yer alır. Bu panonun batı kısmında yer alan merkezi kubbeli ve dört minareli bir cami daha önceki benzer resimlerde olduğu gibi bir İstanbul tasvirini hatırlatır. Caminin doğu kısmında yer alan ve alt kısımları oldukça dar üst kısımları ise abartılı cumbalı evler ve aralarına asılmış olan çamaşırlar, başkent İstanbul'u hatırlatan bir başka görüntüyü oluşturur¹⁵

¹³ Rüçhan Arık, **Anadolu Tasvir Sanatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, 122; Kastriot Dervishi, **Arti İslam Ne Berat**, (Yayınlanmamış Arşivinden) Tiran, 2007, 35.

¹⁴ Tarkan Okçuoğlu, XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı, (yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000, 166-167.

¹⁵ Kastriot Dervishi, **Arti İslam Ne Berat**, (Yayınlanmamış Arşivinden) Tiran, 2007, 37.

Harim içerisinde kible duvarı ortasında bulunan mihrap kavсарasının her iki yanındaki üst kuşak içerisinde İstanbul tasvirli birer pano bulunmaktadır. Mihrabın batısında yer alan panoda bulunan merkezi kubbeli, dört minareli ve eyvanlı bir avludan oluşan yapısı ile klasik Osmanlı mimari özelliği gösteren bir cami tasviri yer almaktadır. İstanbul'daki büyük ölçekli camilere olan öykünmenin yansıması olarak görünen resimler üsluplaştırılmış bir yaklaşımla ele alınmıştır. Ancak resmi yapan ustanın bu camiye görmeden imgesel olarak çizmiş olduğu ya da anlatılardan hareketle çizmiş olabileceği fikri uyanmaktadır. Çünkü tasvirleri yapan sanatçının camilerin karakteristik özellikleri ile ilgili temel bilgileri göz ardı ettiği ya da bilmediği anlaşılmaktadır (Resim- 6).

Bekârlar Camisi'nde bulunan İstanbul konulu tasvirler üslup ve konu açısından daha farklı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Caminin harim, son cemaat yeri ve cephelerinde yer alan resimler arasındaki İstanbul tasvirleri tamamıyla primitif bir anlayışla yapılmıştır. Kuş bakışı bir görünümle ele alınan manzaralar üsluplaştırılmış bir yaklaşım ortaya koymaktadırlar. Klasik Osmanlı minyatür etkileri görülen tasvirlerde yüzeysel etki açık bir şekilde yansıtılmıştır.

2.4. Cakolar Evi, Berat, (XIX. Yüzyıl)

Cakolar (Xhaxhi Qako)¹⁶ Evi, Osmanlı döneminde Bektaşî tarikat müritleri için barınma yeri amacıyla¹⁷ Berat şehir merkezinin batı tarafında Gorica (Partizani) mahallesinde inşa edilmiştir. Sağlam şekilde günümüze kadar gelmiş olan binanın beden duvarları kırma taş, çatısı ise, ahşap kırmalı ve oluklu kiremitle örtülüdür. Beyaz badanalı bina, zemin katla birlikte üç kat olarak inşa edilmiş kule biçimli,¹⁸ güneyine eklenmiş sofa ile "L" planlı dış sofalı ev tipindedir.

Binanın başodasında bulunan bir vazo içerisinde çiçek tasvirli duvar resmi altında latin rakamlarıyla oldukça büyük olarak yazılmış olan 1869 tarihi yazılıdır. Bu tarih süslemelerin son aşamasının yapıldığı tarih olarak kabul edilmektedir. Evin yapılışı genellikle XIX. ortalarına tarihlenir.¹⁹

Binanın birinci katında bulunan başodada üç duvar yüzeyine yapılmış kalem işi süslemeler ve aralarında duvar resimleri yer almaktadır. Odanın batı cephesinden başlayan ve on beş metre uzunluğunda bir kuşak halinde uzanan resimlerin yüksekliği bir metreye yakındır. Oda içerisinde sağlam kalmış panolardan batı cephesinde bulunan ve primitif bir yaklaşımla tasvir edilmiş bir cami tasviri ile başlamaktadır (Resim 8). Yatay dikdörtgen planlı pano içerisi dolacak şekilde bir düzenle yerleştirilen cami, görünümü itibarıyla İstanbul'da bulunan merkezi kubbeli camileri hatırlatmaktadır.

Kare planlı mekân üzerine tek kubbe ile yanlarında üçer minareden oluşan caminin ön kısmına beş küçük kubbe daha eklenmiştir. Kesme taş ile yapılmış beden duvarlarının üst kısmında iki sıra halinde on dört pencere bulunmaktadır. Pencere üst sırada yuvarlak kemerli alt kısımda ise düz ve dikdörtgen planlıdır. Kubbe mavi ve gri renklerle yapılarak kurşun etkisi verilmeye çalışılmıştır. Kubbe üzerinde bulunan alem yerinde ise bir haç tasviri yer almaktadır ki bu haç tasvirinin evin son sahibi Hristiyan aile tarafından yaptırıldığı söylenmektedir.²⁰ Caminin sağ ve sol yanlarında yer alan üçer şerefeli altı minare oldukça yüksek tutulmuş olup istisnai bir örnek teşkil eder. Altı minareli hiç bir cami örneğinin olmadığı Arnavutluk'taki bu örnek, İstanbul'daki Sultan Ahmet Camisi'nin hayali bir tasvirini yansıttığı söylenebilir. Ön tarafta bulunan beş küçük kubbe

¹⁶ Xhaxhi Qako, evin şu andaki sahibi yunan asıllı Hristiyan bir müzisyen olup evin üçüncü sahibidir. (Kastriot Dervishi, **Arti İslam Ne Berat**, (Yayınlanmamış Arşivinden) Tiran, 2007, 62.

¹⁷ Dervishi, a.g.e. 62.

¹⁸ Kule deyimi Türkçeden Arnavutçaya "kulla" olarak geçmiş ve iki kattan yüksek olarak yapılmış olan evler için mimari terim ve tipolojik bir sınıflandırma olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır.

¹⁹ E. Riza - H. Nallbani, "Nje Ndertim i Tipit Kulle Ne Berat", **Monumentet**, S.10, Tiran 1975. 117-123

²⁰ Dervishi, a.g.e. 63.

ile altında yer alan iki sıralı çok sayıda pencerede bu düşünceyi destekler görünmektedir. Minare aralarına yerleştirilmiş olan yüksek servi ağaçları yeşil, gökyüzü ise toprak renkle yapılmıştır.

Tasvir üç boyutlu ve batı anlayışından uzak bir bakış açısıyla yapılmış olup minyatür etkileri de görülmektedir. Dervishi, resimde yer alan minareler, ağaçlar ve haçın daha sonra eklenerek dönüştürülmeye çalışıldığını ama başarısız olduğunu yazmaktadır.²¹ Farklı zamanlarda üç ayrı bezeme programı uygulanmış olan yapının, ikinci aşamasının XVIII. yüzyıl sonlarındaki yapılmış olan bezemelerin Bekârlar Camii ve Tiran Ethem Bey Camiinin ressamı olarak bilinen Zaim Kurti tarafından yapıldığı ileri sürülmektedir.²²

2.5. Mirahor İlyas Bey Camii, Korçe, (Görice), (XIX. Yüzyıl)

Mirahor İlyas Bey Cami, Korçe şehir merkezindeki Fan Noli Caddesi üzerinde, eski pazar yeri yakınında bulunmaktadır. Sultan II. Bayezid'in (1447-1512) imrahorlarından İlyas Bey tarafından, medrese, hamam, mektep ve imaretten oluşan külliye bünyesinde yer alan caminin 1289/1872-73 tarihli tamir kitabesine göre 901/1485-86 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.²³

Kare plânlı, tek kubbeli, üç bölümlü son cemaat yeri ve minareden oluşan cami, iç ölçülerine göre 9.60 X 9.60 m.²⁴ ebadında ve kubbesi dört trompun oluşturduğu sekizgen bir kasnak üzerinde yükselmektedir.

Caminin harim duvar yüzeylerindeki panolarda yer alan İstanbul konulu resimler genellikle İstanbul'da bulunan önemli yapıların görünümlerinden seçilmiştir. Ayrı panolar içerisinde dört duvarda yer alan tasvirler; Ayasofya, Sultanahmet, Pertevniyal Valide Sultan camileri ile Galata kulesinden oluşmaktadır.

Harim kible duvarı mihrabın üzerinde üst sıradaki iki pencere arasında bulunan ve yaklaşık 1x15 m ve üst kısmı üçgen şekilde tamamlanan dikey bir dikdörtgen pano içerisinde İstanbul Ayasofya Cami tasviri yer alır. Cami oldukça uzaktan geniş bir bakış açısıyla ele alınmış fotoğrafik bir görünüm arz eder (Resim 9). Resmin yapıldığı dönem dikkate alınarak incelendiğinde; XIX. yüzyıl son çeyreğinde yapılmış olduğu aynı tarihlerdeki fotoğraflar ile benzerliklerinden anlaşılmaktadır. Panoda yer alan Ayasofya caminin bir fotoğrafından bakılarak yapıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Daha önce aynı bölgelerde görülen duvar resimlerindeki hayali İstanbul tasvirleri dikkate alındığında oldukça farklı bir üslup, teknik ve düzen göze çarpar. Buradaki Ayasofya Cami tasviri oran-orantı, ölçü ve perspektif açısından incelendiğinde fotoğrafik bir özellik gösterir. Cami batı yönünden bir bakış noktası ile alınarak, bir noktalı perspektif kuralına bağlı kalınarak çizilmiştir. Renkler de ise Ayasofya caminin gerçek renklerine bağlı kalınmamıştır.

Harim batı duvarında en üstte bulunan iki pencere arasında yer alan ikinci resim oldukça uzak bir noktadan ve geniş bir bakış açısı ile ele alınmıştır. Resimde Sultanahmet Cami'nin kuzey cephesinde bulunan bahçe ve kapısı Atmeydanı, meydana dikilitaş ve şadırvan görülmektedir. (Resim 10). Atmeydanı zemini topraklı olarak tasvir edilmiştir ki bu da XIX yüzyıl sonları ile XX yüzyıl başlarındaki eski görünümünü yansıtmaktadır. Yapılan resimde perspektif kurallarına uyulmuştur.

²¹ Dervishi, a.g.e. 64.

²² Dervishi, a.g.e. 64.

²³ E. Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, 4. Cilt, İstanbul 1982, 412; Machiel Kiel, *Ottoman Architecture in Albania*, İstanbul, 1990, 164; Aleksander Meksi, *Arkitektura e Xhamiive te Shqiperise*, Tiran, 2007, 39; Zija Skodra, "Arkitekture Islame ne shqiperise", *Perla, Revista Shkencore*, S. 2-3, Tiran 1999; Valter Shtylla, "İliaz Bey Mirahori a National Historic Figure", *Monumentet*, Tiran, 2007, 68; A. Kuş - F. Şimşek - İ. Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası*, İstanbul 2007, 97-98; M. Zeki İbrahimgil - Ömer Turan, *Balkanlardaki Türk-İslam Eserlerinden Örnekler*, Ankara, 2004. 53-54; Sulejman Dashi - Gjergj Frasheri, "Zhvillimi i Arkitektures Islamiqe Shqiptare Te Xhamiive", *Monumentet*, 1986/2. 66.

²⁴ Aleksander Meksi, *Arkitektura e Xhamiive te Shqiperise*, Tiran, 2007, 39

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Üçüncü resim kuzey duvarda en üstte bulunan iki pencere arasında yer almaktadır (Resim 11). Kadınlar mahfilinin bulunduğu kuzey duvarında bulunan resim üst sırada bulunan diğer resimler gibi konu açısından benzerlik gösterir. Diğer üç resimde olduğu gibi bu resimde de İstanbul tasviri yer alır. Yine fotoğraftan yapıldığı açık bir şekilde belli olan resimde eski Galata'nın görüntüsü resmedilmiştir. Kule çevresinde bulunan evler on dokuzuncu yüzyıl sonunda Galata kulesinin fotoğrafları ile örtüşmektedir. Etrafı surlarla çevrili olarak yapılmış kule açık bir meydan ortasında ve yanında kırmızı çatılı evler ile birlikte yapılmıştır. Bu günkü halinden hiçbir farklılık göstermeyen kule üzerinde kırmızı bir bayrakla tasvir edilmiştir. Yer yer bozulma ve dökülmelerin olduğu resim yağlıboya tekniği ile yapılmıştır.

Doğu duvarında en üstte bulunan iki pencere arasında yer almaktadır (Resim 12). Geniş ve üstten bir bakış açısı ile ele alınmış resimde bir bahçe ya da ağaçlık içerisinde merkezi kubbeli tek minareli bir cami tasviri yer almaktadır. Cami İstanbul Aksaray'da bulunan neo-gotik üsluplu Pertevniyal Valide Sultan Cami ile mimari açıdan büyük benzerlik göstermektedir.²⁵

Caminin süslemeleri ile ilgili kaynaklarda ve arşiv kayıtlarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Harimdeki tromp ve mihrap süslemelerinin caminin yapım yılı olan 901/1495-96 yılında yapıldığı sanılmaktadır. Ancak tavanda ve dökülen duvar sıvalarının altında gözle görülebilecek şekilde bitkisel motifli süslemelerin olduğu ve bunların zamanla boya ve siva ile kapatıldığı anlaşılmaktadır. Bu da caminin daha önce farklı süsleme programına sahip olduğunu ve değişik tarihlerde onarım geçirdiğini göstermektedir. Caminin yapılışının beş yüzüncü yılında, Pirro Thomo başkanlığında bir ekip tarafından 1996 yılında yapılan onarımında resimlerin XIX. yüzyıldaki orijinaline sadık kalınmıştır.²⁶

SONUÇ

Arnavutluk'taki Osmanlı Dönemi mimarisinde tespit edilen İstanbul tasvirli duvar resimleri, Balkanlardaki Türk kültür mirasını yansıtmaları açısından önemli bir yere sahiptir.

Arnavutluk'ta incelediğimiz yapılar sade ve basit bir görünüme sahip olmasına rağmen mimarideki iç ve dış duvar yüzeylerine yapılmış olan bezeme ve duvar resimleri ile zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Duvar resimleri içerisinde İstanbul, dönemin başkenti olması nedeniyle öncelikli bir yer teşkil eder. Dört yapıda tespit edilen İstanbul tasvirleri, Anadolu'daki örneklerden farklı olarak ıslak siva üzerine kalem işi tekniğiyle yapılmış olup malzeme olarak toprak v kök boyalar kullanılmıştır. Duvar resimlerinde İstanbul'un ele alınış şekli, mekân düzeni, çizgisel yaklaşımlardaki anlayış, Anadolu'daki bazı yapılarda bulunan İstanbul tasvirleri ile benzerlik gösterir. Bunlar İstanbul'daki saray ve konaklarda bulunan İstanbul tasvirleri kadar ustaca yapılmaya da; Manisa Bayramtaştepe Evi²⁷Göreme Küçük Mehmet Ağa Konağı,²⁸ Yozgat Çapanoğlu Camii²⁹ Aydın Cincin Cihanoğlu Camii,³⁰ Soma Hızır İlyas Bey Camii, Denizli Acıpayam Yazır Camii, Amasya Gümüşlü Camii, Eski Mordoğan (İzmir) Köyü Camii,³¹

²⁵ Tasvir edilen Camii; İstanbul'da bulunan camiler incelendiğinde en büyük benzerliği Pertevniyal Valide Sultan Camii ile göstermektedir.

²⁶ Hasani, "Xhamia e Iliaz Bej Mirahorit Histori dhe Vlora", *Qyteti Im Falas, Revista*, Botimi Bashkia Korçes, Shtator, 2008. 13.

²⁷Candan Nemlioğlu, "Osmanlı Mimari Eserleri Bezemelerinde Üsküdar Sancağı'ndan Görüntüler," *Üsküdar Sempozyumu*, -VI, 149

²⁸ Günsel Renda "Göreme'de Korunması Gereken Bir Ev", *Kültür Bakanlığı III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 20-24 Mayıs, 1985, Ankara, 1986, 103-132

²⁹Rüçhan Arık, *Anadolu Tasvir Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, 28.

³⁰ Arık, *a.g.e.* 30

³¹ Resim ve bilgi için bkz: Ersel Çağlıtütüncügil, "Eski Mordoğan (İzmir) Köyü Camii Süslemeleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2012, Sayı:25, 151.

³²Tavşanlı Kurşunlu Camii duvarlarında görülen İstanbul ve camii tasvirleri ile benzerlik göstermektedir.

Arnavutluk'taki yapıların duvarlarındaki barok üsluplu bitkisel süslemeler arasında yer alan İstanbul tasvirleri, geleneksel Osmanlı minyatür anlayışının terkedilmemiş olduğunu gösteren özgün halk sanatı örneklerini oluştururlar. Ele alınan İstanbul tasvirlerinin minyatürlerdeki gibi üsluplaştırılmış bir yaklaşımla ele alınması, geleneksel biçim anlayışından tam olarak vazgeçilemediğini gösterir. Çoğunlukla bölgedeki ayanlar tarafından inşa edilmiş eserlerde, yerel sanatçılar tarafından yapılmış olan İstanbul tasvirleri, Osmanlı'nın Arnavutluk'taki kalıntıları değil ortak kültürün mirası olarak görülmesi gerekir.

RESİMLER:

Resim-1 Kruje (Akçahisar) Toptani Konağı duvarlarında bulunan İstanbul Tasvirleri, (Foto: M.Uçar).

³² İnci Kuyulu, "Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek; Soma Damgacı Camii", **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi**, S.IV, İzmir 1988, 74.

Resim-2 Berat Bekârlar Camii doğu cephesinde duvar resimleri (Foto: M.Uçar).

Resim-3 Berat Bekârlar Camii doğu cephesinde İstanbul tasviri (Foto: M.Uçar).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Resim-4 Berat Bekârlar Camii doğu cephesinde saray tasviri (Foto: M.Uçar).

Resim-5 Berat Bekârlar Camii batı cephesinde Sultan Ahmet Camii tasviri (Foto: M.Uçar).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Resim-6 Berat Bekârlar Camii hariminde camii tasviri (Foto: M.Uçar).

Resim-7 Berat Bekârlar Camii hariminde camii tasviri (Foto: M.Uçar).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Resim. 8. Berat Cakolar Evi başoda duvarında camii tasviri (Foto: K.Dervishi)

Resim-9 Korçe Mirahor İlyas Bey Camii duvarında Ayasofya Camii tasviri (Foto: M.Uçar).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Resim-10 Korçe Mirahor İlyas Bey Camii duvarında
Sultan Ahmet Camii tasviri (Foto: M.Uçar).

Resim-11 Korçe Mirahor İlyas Bey Camii duvarında
Galata Kulesi tasviri (Foto: M.Uçar).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Resim-12 Korçe Mirahor İlyas Bey Camii duvarında
Pertevniyal Valide Sultan Camii tasviri

KAYNAKÇA

- AKSEL Malik, “İnsansız Sanatlar”, **Sanat ve Folklor**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, 119-122. s.
- ARIK Rüçhan, **Anadolu Tasvir Sanatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- ARIK Rüçhan, “Sanatta Batılılaşma Sürecinde Balkan Anadolu Beraberliği”, **Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri**, 17-19 Mayıs 2000, Şumnu (Bulgaristan), C. I, Ankara, 2001, 71-96. s.
- ARIK Rüçhan, ‘Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri’ **Osmanlı Ansiklopedisi**, 11. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 423-436.
- AYVERDİ Ekrem Hakkı, **Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan Yunanistan, Arnavutluk**, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2000.
- CEZAR Mustafa, **Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi**, Ekav Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÇAĞLITÜTÜNCİGİL Ersel, “Eski Mordoğan (İzmir) Köyü Camii Süslemeleri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2012, Sayı:25, 139-162. s.
- DASHİ S.- FRASHERİ G., “Zhvillimi i Arkitektures İslamike Shqiptare Te Xhamive”, **Monumentet**, 1986/2. 66.
- DERVİSHİ Kastriot, **Arti İslam Ne Berat**, (Yayınlanmamış Arşivinden) Tiran, 2007.
- İBRAHİMGİL M. Zeki, - Turan Ömer, **Balkanlardaki Türk-İslam Eserlerinden Örnekler**, Ankara, 2004.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- HASANİ V., “Xhamia e Iliaz Bej Mirahorit Histori dhe Vlera”, **Qyteti Ìm Falas, Revista**, Botimi Bashkia Korçes, Shtator, 2008. 13.
- KİEL Machiel, **Ottoman Architecture İn Albania 1383-1912**, Ircica, İstanbul, 1990.
- KUYULU İnci, ”Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek; Soma Damgacı Camii”, **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi**, S.IV, İzmir 1988, 67-78. s.
- KUŞ A. – ŞİMŞEK F. - DIVARCI İ., **Rumeli'de Osmanlı Mirası Arnavutluk - Makedonya Bosna-Hersek, Kosova 2. Cilt**, Haznedaroğlu İnşaat Grubu Kültür Yayınları No, 2, İstanbul, 2007.
- MEKSİ Aleksander, **Arkitektura e Xhamiive te Shqiperise**, Tiran, 2007.
- NEMLİOĞLU Candan, “Osmanlı Mimari Eserleri Bezemelerinde Üsküdar Sancağı’ndan Görüntüler,” **Üsküdar Sempozyumu**, -VI, 145-166
- OKÇUOĞLU Tarkan, XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı, (yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.
- RENDİ Günsel, **Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı**, 1700-1850, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara. 1977.
- RENDİ Günsel, "Göreme'de Korunması Gereken Bir Ev", **Kültür Bakanlığı III. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 20-24 Mayıs, 1985, Ankara, 1986, 103-132
- RİZA Emin, “Studim Per Retaurimin e Nje Banesa me Çardak Ne Krujes”, **Monumentet**, Ministria e Aresimit dhe e Kultures, Tirane, 1975/2, 115.
- RİZA E. – NALLBANİ H., “Nje Ndertim i Tipit Kulle Ne Berat”, **Monumentet**, S.10, İnstituti e Monumenteve te Kultures, Tiran 1975. 117-123
- SHKUPİ Fatbardha, “Tiparet e Zbukurimores Nga Shek. XVII. Deri në Fillim te Shek. XX Në Shqiperi”, **Monumentet**, 1988/2, İnstituti e Monumenteve te Kultures, Tiran, 163-167. s.
- SKODRA Zija, “Arkitektura İslame ne shqiperise”, **Perla, Revista Shkencore**, S. 2-3, Tiran 1999.
- SHTYLLA Valter, “İliaz Bey Mirahori a National Historic Figure”, **Monumentet**, İnstituti e Monumenteve te Kultures, Tiran, 2007, 63-68. s.

SULTAN I. MAHMUD'A AİT BİR RUZNÂME (H.1147/M.1734)*

*Efkan UZUN***

ÖZET

İslamiyet'in bidayetinde Hz. Peygamber'in en yakınındaki insanlardan birisi olan sır kâtipleri, yabancı devlet hükümdarları ve emirleriyle yapılan yazışmaları da takip etmişlerdir. İslam devletlerinde zamanla farklı bürokratik işlere de bakan bu görevliler protokolde hep önemli bir konumda olmuşlardır. Sultanların gittiği her yere onlarla beraber gitmişler ve doğal olarak sıradan insanların bilmesine imkân olmayan birçok hadisenin şahidi olmuşlardır.

Osmanlı Padişahlarının günlükleri diye tanımlanabilecek olan *ruznâmeler* de sır kâtipleri tarafından yazılmışlardır. Bugün bilim insanların tanımladıkları manada ilk örnekleri 18. Yüzyılın ilk yarısında görülen bu arşiv kayıtları; dönemin padişahlarını yakından tanıyabilmek, hanedan mensuplarına ait sıradan olmayan bilgilere ulaşabilmek adına önemle araştırılması gereken kaynaklardır. Ayrıca saraylar, kasırlar, köşkler ve buralardaki hizmet kadrosu, dönemin siyasi, sosyo-ekonomik, iktisadi ve kültürel olayları, şüphesiz İstanbul tarihi ve başka pek çok hususun araştırılması bakımından önemli kaynaklardır.

Bu makale ile ele alınan ruznâme; 1734 tarihli olup Sultan I. Mahmud'un cülusunun ilk dönemine aittir ve bugüne kadar çalışılmamıştır. 4,5 ay gibi bir süreyi kapsayan bu ruznâme muhtemelen bir bütünün parçası olmalıdır. Kısa olmasına rağmen dönemin olaylarına yakından bakabilmek ve bir boşluğu doldurmak adına oldukça önemlidir. Sultan I. Mahmud'un bilinmeyen bazı yönlerini ruznâme rehberliğinde bilim âlemine tanıtmak, bugüne kadar bildiğimiz bazı hususları da pekiştirmek bu çalışmanın temel amacı olup, bir boşluğu dolduracağı ve faydalı olacağı muhakkaktır.

Anahtar Kelimeler: Ruznâme, Günlük, Sır Kâtibi, Padişah, I.Mahmud.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: efganuzun@gmail.com

A RUZNAME BELONGING TO SULTAN MAHMUD I (1147 AH/1734 BC)

ABSTRACT

The privy secretaries who were very close people to Prophet Mohammed during the commencement of Islam also involved in the correspondence with other foreign kings, emperors and emeers. Those officials who supervised different bureaucratic works in time were always in higher positions in protocol. The sultans took them everywhere they went. Therefore, they naturally withnessed a lot of events that could not be known by ordinary people.

The ruznames which can be defined as the diary of Ottoman sultan were written down by the privacy secretaries. The archive records which were first seen in 18. Century as defined by today's scientist were important resources for getting to know the sultans of the era very closely and reaching the extraordinary information belonging to the courtiers. In addition, those records are important for knowing palaces, pavillions, servants in them, socio-cultural, cultural, economic events of the era, the history of Istanbul and a lot of subjects.

The ruzname in the study belongs to enthronement of Sultan Mahmut I, dated 1734 BC and it has not been studied to date. The ruzname which spans about four and half months must have been the part of a whole. In spite of a short one, it is a very significant record for looking into the events of the era in detail and filling a gap in this era. The aim of the study is to help enhance some of our knowledge and facts about Sultan Mahmud I and introduce science world some unknown facts about him and it is certain that it will help fill an important gap and be useful.

Key Words: Ruznâme (Agenda of Sultan), Privy Secretary, Diary, Sultan, Mahmud I

Giriş

Rûznâme, Farsça “rûz” ile “nâme” kelimelerinden oluşmuş birleşik bir kelime olup; “rûznâmce” şeklinde Arapçaya da geçmiştir. Sözlüklerde her gün yapılan masraf veya elde edilen gelirlerin yazıldığı yevmiye defteri; her günkü olayların yazıldığı ve neşredildiği gazete, varaka ve üçüncü olarak takvim anlamlarında geçmektedir.¹

Osmanlı muhasebe sisteminde temel defter olarak bilinen “ruznamçe” de aynı kelimedenden türemiştir. Ayrıca günlük olayların kaydedildiği birçok tarihi eserin varlığı ve Osmanlı padişahlarının sır kâtiplerinin yazdıkları günlüklerin bu isimle anılması kaynakların tespitinde ve aralarındaki farkın bilinmesinde bazı zorluklara sebep olmaktadır.²

¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Raşit Gündoğdu vd), İdeal Yay., İstanbul, 2011, s.524; Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, (Haz. Recep Toparlı), TDK Yay., Ankara, 2000, s.795.

² Fikret Sarıcaoglu, “Rûznâme” *DİA*, 35, s.278; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s.37-38; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, MEB Yay. İstanbul 1993, s.60-62.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Osmanlı padişahlarının sır kâtipliğini yapan kişilerin yazdıkları günlük kayıtları rûznâme diye isimlendirdiklerine dair henüz bir bilgi yoktur. Bu kayıtlar genellikle; *vekâyi-nâme*, *vekâyi-i yevmiyye*, *vukuât-ı yevmiyye*, *zabt-ı vekâyi-i yevmiyye-i hazret-i cenâb-ı şehriyârî*, *mazbata-i yevmiyye*, *tesvîd-i vukuât* gibi başlıklar altında yazılmışlar veya hiçbir başlık konulmadan doğrudan arşiv belgesi niteliğinde yazılmışlardır. Bu yazmaların genellikle, düzensiz biçimde tutulmuş kayıtların farklı ebatlardaki kâğıtlara kaydedilmesiyle oluşan defterlerden müteşekkil olduğu tespit edilmiştir. Temize çekilen defterlerde vardır ancak bunların hemen hepsi tek nüsha halinde olup, bunlarda da karışıklıklar vardır.³

Sır kâtiplerinin haricindeki müellifler tarafından yazılan günlük tarzındaki eserler; *vak'anâme*, *rûznâme*, *vâkiat-ı rûzmerre*, *ceride* gibi isimlerle anılmaktadır. Bu kaynak türleri isimleri sebebiyle padişahlar için tutulan rûznâmeler ile karıştırılabilmektedir. Bu sebeple bilim adamları tarafından bahsedilen kategoride bulunan kaynaklara genel olarak *rûzmerre* adı verilerek bu kargaşaya son verilmek istenmiştir.⁴

Osmanlı bürokrasisinde Sır kâtipliği görevinin öncesi kesin olmamakla beraber en geç II. Bayezid devrinden itibaren varlığı bilinmektedir. "*Kâtib-i sırr-ı sultânî*, *kâtib-i esrâr*, *kâtibü's-serâiri's-sultânî*, *kâtib-i sırr-ı pâdişâhî*" gibi farklı isimlerle ve tamlamalarla yazılan bu görevlilerin yaptıkları iş "*hizmet-i kitâbet-i sır*" olarak bilinmektedir.⁵

Enderun Has Oda ağalarının arasında yer alan *sır kâtibi ağa*⁶ padişahların özel kâtibi olarak vazife yapar. Ancak mutat yapması gereken işler arasında padişahın hususi gündemini takip etmekle ilgili bir kayda henüz rastlanamamıştır. Kâtipler, kendilerine verilen sözlü talimatlarla veya kendi istemeleriyle farklı alanlarda eserler yazmışlardır. Misal olarak *menzîlnâme* diye bilinen eserler verilebilir. XVIII. yüzyılın birinci yarısından itibaren görebildiğimiz rûznâmeler bazı safhalardan geçerek bildiğimiz halini almıştır. *Nusretnâme*'nin yazarı Silahdâr Fındıklı Mehmed Ağa aslında sır kâtibi değildi ve has odada *müverrih* olarak tanınmıştı. Ama Padişah II. Mustafa ondan cülusundan itibaren vakaları *ruzmerre* adı ile kayda geçirmesini istemiş ve eserine bizzat kendisi isim vermişti.⁷

Sultan IV. Mehmed'in emri ile 1648 tarihinden itibaren günlük olayları kaydetmekle görevlendirilen *Sır Kâtibi Abdi Ağa*'nın (Nişancı Abdi Paşa) kaleme aldığı eser, rûznâme tarzı eserlerin ilki olarak değerlendirilmektedir. Ancak Onun Enderun'dan çıktıktan sonra da tarih yazmaya devam etmesi kendisinin rûznâmecisi sayılmamasının başlıca sebebi olarak gösterilmektedir.⁸

Padişahların bir gün içerisinde yapıp-ettiklerini anlatan rûznâmelerde verilen bilgiler, resmi işlerle ilgili ise açık, özel hayatlarına dair ise kapalı şekilde karşı tarafa ulaştırılmaktadır. Çok ciddi şekilde hazırlanan programlar çerçevesinde; saray ve çevresinin de bulunduğu sur içi, sur dışı faaliyetleri ve gidilen yerlerde yapılan faaliyetler çok teferruat verilmeden açıklanır. Ayrıca başkentte ve ülkenin farklı yerlerinde meydana gelen; önemli tayinler, iç ve dış politikaya ait mühim meseleler, merasimler, yangın, deprem gibi afetler, doğum ve ölümlerden bahsedilirdi.⁹

³Sarıcaoglu, **agm**, aynı yer.

⁴Sarıcaoglu, **agm**, aynı yer.

⁵Sarıcaoglu, "Sır Kâtibi- Osmanlılar'da" **DİA**, 37, İstanbul 2009, s.117.

⁶"Yazı kâğıdı vs. kendisine lazım olan eşyayı boynunda asılı olan bir kesede taşırdı. Altın divit ise belindeki kuşakta dururdu. Padişah camiye giderken veya başka özel durumlarda istidaları onun adına alır, padişahın hususi kütüphanesiyle ilgilenirdi..." Bkz. Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul 2012, s.302-303, 614; Sertoğlu, **age**, s.142, 313,

⁷Sarıcaoglu, "Rûznâme", aynı yer; Sarıcaoglu, "Sır Kâtibi", s.117-118; Sır Katiplerinin tarihi geçmişi için ayrıca bkz. Fatih Yahya Ayaz, "Sır Kâtibi", **DİA**, 37, İstanbul 2009, s.116-117; Hasan Gültekin, "İnşâ ve Tarihi Gelişimi", **International Journal of Central Asian Studies**, Volume 13, 2009, s.317-341.

⁸Sarıcaoglu, "Rûznâme", s.279.

⁹Sarıcaoglu, **agm**, aynı yer.

Rûznâmelerde padişahların sadrazamlarla yaptıkları olağan veya aniden zuhur eden görüşmeler ve meşveret meclislerinin gündemine dair sınırlı bilgiler yer alırken, padişahın katıldığı halka açık merasimlere daha fazla yer verilmiştir. Yani dar çerçeveli yapılan görüşmeler ve merasimlere ait malumata rûznâmelerde daha az yer ayrılmıştır. Bahsedilen kabul ve merasimler kabaca şu şekilde sıralanabilir: Kılıç alayı, cülus, Cuma selamlığı, bayram merasimleri, Hırka-i Şerif ziyareti, mevlid-i şerif, surre merasimleri, sancak ihracı, donanmaya ait merasimler (uğurlanma, karşılanma, denize kalyon indirilmesi) elçi kabulleri, üç aylar ve kandil tebrikleri, şehzade ve sultanlara ait muhtelif merasimler vd. Padişahlara ait tüm bu faaliyetler bazı rûznâmelerde saat hesabı ile verilirken, bazılarında beş vakte göre kaydedilmiştir. Esasında padişahların katıldığı resmi merasimleri vekayinamelerden ve diğer bazı tarih kitaplarından bir nebze olsun öğrenmek mümkündür. Rûznâmelerden bu eserlerde olmayan ziyaret trafiği, tebdil ziyaretleri ve hususi buluşmaların takip edilebilmesi rûznâmelerin orijinal yönünü oluşturmaktadır.¹⁰

Rûznâmeler; padişahların hususi özellikleri, zevkleri, ibadetleri, hangi tarz spor aktivitelerinden hoşlandıkları (cirid, tomak, süvari vb.) gibi önemli bilgileri muhtevi olmalarının yanı sıra, İstanbul şehir tarihi için de önemli kaynaklar arasındadır. Yalılar, saraylar, kasırlar, çarşı-pazarlar, hanlar, askeri tesisler, mesire yerleri gibi o dönem İstanbul’unda bulunan unsurlar şehir tarihi için son derece kıymetli topografik ve coğrafik bilgiler sunmaktadır.

Tüm bu anlatılan bilgileri bünyesinde barındıran rûznâmelerin temize çekilmiş nüshalarında klasik yazma eserlerde bulunan rûkûnleri (Besmele-Hamdele-Salvele) bulmak mümkündür. Yukarıda bahsedilen özellikleri kapsayıcı bir formata göre yazılmış günümüze ulaşan ilk rûznâme Sultan I. Mahmud’un cülusu (1730) ile yazılmaya başlamış olanıdır. Dolayısıyla Sultan I. Mahmud dönemi rûznâme yazımında önemli bir merhale teşkil eder.¹¹

Sultan I. Mahmud’a Ait Rûznâmeler

Sultan I. Mahmud döneminde O’nun cülusu ile Sır Kâtibi Hıfzî Ağa tarafından yazılmaya başlanan ve *Rûznâme-i Sultan Mahmûd Han* diye bilinen günlük 15 Rebiülevvel 1143- 27 Safer 1144 (28 Eylül 1730–31 Ağustos 1731) tarihleri arasını ihtiva etmekte olup, Sultan III. Ahmed’in hükümdarlığının son beş günü de rûznâmede kayıtlıdır. Bu vesile ile Patrona Halil İsyanına dair bazı bilgilere ulaşmak da mümkün olmaktadır. Rûznâmenin günümüz alfabesine çeviri metni İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü’nde bitirme tezi olarak hazırlanmıştır.¹²

Sır Kâtibi Hıfzî’nin başladığı ve Salâhî tarafından tamamlanan I. Mahmud’a ait bir diğer rûznâme de 1 Muharrem 1148-25 Cemâziyelevvel 1151 (24 Mayıs 1735-10 Eylül 1738) dönemi hadiselerini ihtiva eder. Bu eser “*Zabt-ı Vekayi-i Yevmiyye-i Cenab-ı Hazret-i Şehriyârî*” veya “*Zabt-ı Vekâyi-i Şehriyârî*” isimleri ile bilinmektedir. Bu rûznâmenin tarihlemelerinde yok denecek kadar karışıklık vardır, tarihler ve başlıklar kırmızı renkli olarak yazılmıştır. Hıfzî Ağa sır kâtipliğini 23 Safer 1151’de (12 Haziran 1738) Salâhî’ye devretmiştir. O da bu vazifeyi halefi Ömer Ağa’ya 25 Cemâziyelâhir 1153 (17 Eylül 1740) tarihinde devretmiştir.¹³

Ömer Ağa’nın kaleme aldığı rûznâme, *Rûznâme-i Sultan Mahmud Han* adıyla bilinmekte olup, 25 Cemâziyelâhir 1153–23 Rebiülâhir 1163 (17 Eylül 1740–1 Nisan 1750) tarihleri arasındaki on yıllık devreyi ihtiva eder. Medine’de kadılık yaparken vefat eden müellif bu yüzden

¹⁰Sarıcaoglu, agm, aynı yer.

¹¹Sarıcaoglu, agm, aynı yer.

¹²Bkz. Şükran Çınar, *Patrona Halil İsyanı’na ve I. Mahmud Devrine Ait Tarihçe*, İstanbul, 1974, Basılmamış Lisans Bitirme Tezi; Sarıcaoglu, agm, aynı yer.

¹³Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yay. İstanbul 2007, s.105; Sarıcaoglu, agm, aynı yer.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Kadı Ömer olarak bilinmektedir. Başlıklar ve derkenarlarda verilen günler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu rûznâme de İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencileri tarafından bitirme tezi olarak günümüz alfabesine aktarılmıştır.¹⁴

Sultan I. Mahmud devrinde başlayan rûznâme yazma geleneği bilinebildiği kadarıyla Sultan II. Mahmud devrinin ilk yıllarında sona ermektedir. Sır kâtiplerinin yerine geçen *Mabeyin Başkâtipleri* veya üst düzey görevlilerden bazıları vazifede oldukları dönemde günlük yazmak yerine daha çok görevden ayrıldıktan sonra hatırat türü eserler vasıtasıyla o döneme ait bilgileri günümüze ulaştırmayı tercih etmişlerdir.¹⁵

Sultan I. Mahmud ve Devrine Kısa Bir Bakış

2 Ağustos 1696 tarihinde Edirne'de doğan Şehzade Mahmud, II. Mustafa'nın büyük oğlu olup annesi Saliha Sultan'dır. 1703 Edirne Vak'ası ile babası tahttan indirilince kardeşleriyle birlikte İstanbul'a getirilmiştir. Sarayda kafes hayatı 27 yıl sürmüş ve bu süre zarfında genellikle kuyumculuk mesleğiyle uğraşmıştır. Patrona Halil isyanı neticesinde tahttan feragat etmek mecburiyetinde kalan III. Ahmed'in bizzat bulunduğu hususi bir merasimle 2 Ekim 1730 (19 Rebiülevvel 1143) tarihinde, 35 yaşında padişah olmuştur.

Padişah olduğu ilk günlerde isyancıların taleplerini yerine getirmeye dikkat etmiştir. Hatta o devrin simgesi haline gelen Kâğıthane ve Sadabad'da bulunan köşkler asilerin arzusu üzerine Padişahın emriyle yıktırılmıştır. Bu sebeple öncelikli olarak asilerin ortadan kaldırılması işini ele almış, ileri gelen askerleri yanına çekmeyi başarmış, Patrona'nın nüfuzunu kırmış ve tertip edilen bir toplantı esnasında asi elebaşını ortadan kaldırarak duruma hâkim olmuştur.¹⁶

Devlet idaresine tam anlamıyla hâkim olmaya başladıktan sonra, asayişe dair tedbirler almış, İstanbul'da sıkı bir disiplin uygulanmasını istemiş, esnafın denetlenmesi, narh uygulamaları, kadınların kıyafetleri ve ahlaki meselelerle yakından ilgilenmiştir.

Merkezde hâkimiyeti tesis ettikten sonra, dış politikaya vakit ayırmaya başlayan Padişah, öncelikli iş olarak İran meselesiyle yakından ilgilenmiştir. Yaklaşık 5 yıl süren bir mücadelenin ardından, Caferiliğin beşinci mezhep olarak tanınması ve onlara Kâbe'de bir rûkn tahsisinin mümkün olmadığı buna mukabil İran'ın Sünniliği resmen kabul etmesi şartlarıyla Nadir'in İran şahı olarak tanınabileceği hususları anlaşma kayıtlarına geçirilmiştir. Bu arada Nadir Şah'ın Hint seferiyle meşgul olması Osmanlıların ise Rusya ile savaşa başlaması iki ülke arasındaki anlaşmazlık konularının çözümünün geçici olarak tatil edilmesine sebep olmuştur. (1736).¹⁷

Osmanlıların İran seferiyle meşgul olduğu sırada Mart 1736 tarihinde Rusların Azak Kalesi'ne saldırmaları ve akabinde Kırım istikametinde ilerlemeleri üzerine Divanda yapılan

¹⁴ Özcan Özcan, **Mahmud I. Hakkında 1157/1744–1160/1747 Arasında Ruzname**, İstanbul 1965, İ.Ü., Basılmamış Lisans Bitirme Tezi; Yavuz Oral, **Ruzname-i Sultan Mahmud Han :(Mahmud I. Hakkında 1153/1740–1157/1744 Arası Ruzname)**, İstanbul 1966, İ.Ü., Basılmamış Lisans Bitirme Tezi; Sarıcaoğlu, agm, aynı yer.

¹⁵ Bir örnek için bkz. Ramazan Balcı, **Saray Günlüğüm (Enderunlu Hafız İlyas Ağa'nın Hatıraları)**, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2010; Sultan I. Mahmud sonrasında yazılan rûznâmeler ve konu hakkındaki literatür için bkz. Sarıcaoğlu, "Ruznâme", s.279–281; Afyoncu, **age**, 105–107; Sarıcaoğlu, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi, Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)**, Tatav Yay., İstanbul 2001; Ali Akyıldız, "Sır Katibi/Mabeyn Kitabesi", **DİA**, 37, İstanbul 2009, s.118.

¹⁶ Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", **DİA**, 27, Ankara 2003, s.348; Faik Reşit Unat, **Abdi Tarihi**, Ankara 1999 (2b), TTK Yay., s.45-65; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV/I, s.210-218; **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.5, s.46-49; Reşad Ekrem Koçu, **Osmanlı Padişahları**, Doğan Kitap, İstanbul 2002, s.397-400.

¹⁷ A. Özcan, **agm**, s.349; Uzunçarşılı, **age**, s.218-234; **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.5, s.49-54. Osmanlı belgelerinde; "Kızılbaş-ı bed-ma'âşın kahr u tedmîrleri için sefer-i hümayunum..." ve "Düşmen-i din-i mübîn ve sebbâb-ı ashâb-ı güzîn olan Kızılbaş-ı dalâlet-âyin-i hızlân-karînin kahr u tedmîrleri aksây-ı murad-ı humâyûnüm olmağla..." diye nitelendirilen İranlılar üzerine yapılan bu sefer hakkında yazılmış belgeler için bkz. Kemal Erkan, **1734-1735 Osmanlı – İran Savaşı Mühimme Defteri (Ramazan 1146 – Zilhicce 1147)**, Çamlıca Basım Yay., İstanbul 2011.

görüşmelerde Fransız elçisinin de tahrikleriyle Rusya'ya savaş ilan edilmiş ve Haziran 1736 hareket eden ordu Babadağı'na ulaşarak beklemeye başlamıştır. Yaklaşık bir yıl sonra Avusturya ordusunun 3 koldan Osmanlı topraklarına saldırmasıyla hem Ruslarla hem de Avusturyalılar ile iki cephede savaşmak mecburiyeti hâsıl olmuştur. Temmuz 1737'de Rus kuvvetleri Özi'ye girerken, Avusturya orduları da Niş, Banyaluka ve İzvornik'e saldırmış ve Bükreş'i ele geçirmiştir. Nisan 1739 tarihine gelindiğinde her iki cephede de yoğun mücadele veren Osmanlı ordusunun başına yeni sadrazam olan İvaz Mehmed Paşa getirilmiş ve Belgrad-Hisarcık arasında yapılan mücadeleler neticesinde Belgrad Osmanlılar tarafından yeniden fethedilmiştir. Bunun üzerine Avusturya barış talebinde bulunmuş ve 28 Eylül 1739 tarihinde 27 yıllığına barış anlaşması imzalanmıştır. Böylece Avusturya saf dışı bırakılmış, Rusya hem müttefikinin savaştan çekilmesi hem de Osmanlıların Avrupalı bazı devletlerle yürüttüğü diplomatik girişimler sebebiyle kısa süre sonra barış istemek zorunda kalmıştır. 12 Aralık 1739 tarihli anlaşmaya göre Azak Kalesi Ruslarda kalacak fakat tahkimat yapılmayacaktı. Bu anlaşma ile Rusların Azak Denizi'nde ve Karadeniz'de donanma inşa etmelerine ve ticaret yapmalarına müsaade edilmemekteydi. Bu anlaşmaların yapılmasında yine etkisini gösteren Fransa kendi lehine Kapitülasyonların genişletilme hakkını ele geçirmişti. Ayrıca İsveç ve İspanya ile de birer ticaret anlaşması imzalanmış ve böylece Avrupalılar ile bir denge kurulmuştur. Bir dizi siyasi ve ticari anlaşma ile başlayan bu savaşı dönem 1768 yılına kadar devam etmiştir.¹⁸

Farklı farklı cephelerde yoğun mücadelelerin verildiği Sultan Mahmud döneminin şüphesiz en önemli cephelerinden birisi de İran cephesidir. Bu sırada İran tahtında Nadir Şah bulunmaktaydı ve Osmanlı aleyhine takip ettiği siyaset iki ülke arasında birtakım problemlere yol açmaktaydı. İran'ın Özellikle Caferiliğin beşinci mezhep olarak kabulü konusundaki ısrarı Osmanlı Padişahı açısından ve ulema cephesinden kabul edilmesi mümkün olmayan bir durumdu. 1743 yılında Şah'ın ordusunun Kerkük'ü ele geçirmesiyle alttan alta var olan mücadele fiiliyata dökülmüş oldu. Bir ara Kars İranlılara geçmiş fakat Diyarbakır Valisi Abdullah Paşa'nın Hemedan'a yönelik akınları Nadir Şah'ı zorda bırakmış ve Caferiliğin beşinci mezhep olma iddiasından vaz geçtiğini, Musul ve Basra'nın kendisine verilmesi karşılığında anlaşma yapabileceğini beyan etmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde; Kasr-ı Şirin anlaşması esasları dâhilinde 4 Eylül 1746 tarihinde İranlıların sahabilere dil uzatmamaları, hacılara ve yolculara tecavüz edilmemesi ve esirlerin serbest bırakılması karşılığında barış anlaşması imzalanmış ve Şah dostluğunun göstergesi olarak meşhur *Taht-ı Tavus*'u Osmanlı padişahına hediye göndermeyi kabul etmiştir.¹⁹

Dış politikaya ait bu meseleler yanında; İstanbul'da çıkan saray ağaları vak'ası, Anadolu'da yarı bağımsız hareket eden yerel güç odakları ve levent taifesinin eşkıyalıkları, Anadolu dışında cereyan eden eşkıyalık olaylarının tenkili ve Necid'de zuhur eden vehhabi isyanı gibi hadiseler Sultan Mahmud'un döneminde uğraşmak zorunda kaldığı diğer mühim hadiseler arasındadır.

Padişah bu olaylarla mücadele yanında, ordunun güçlendirilmesi, modernleştirilmesi, Yeniçerilerin kontrol altında tutulması, maaşların zamanında ödenmesi gibi hususlara da dikkat etmiştir. Savaşlarda alınan mağlubiyetler ve sebepleri üzerinde düşünmüş ve bununla ilgili İbrahim Müteferrika'dan bir eser yazmasını istemiştir. Onun tavsiyelerine uyarak daha önce iltica talebinde bulunan Comte de Bonneval'e (Humbaracı Ahmed Paşa) izin verilmiş ve Onun marifeti ile bir Humbaracı Ocağı ve bir de Hendesehane kurulmuştur. Topçu ocağının düzene sokulması, sipahiler için yeni bir kanun hazırlanması, İbrahim Müteferrika'nın ölümünden sonra kapanan matbaanın

¹⁸ A. Özcan, *agm*, s.349-350; Uzunçarşılı, *age*, s.250-297; *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, s.54-66.

¹⁹ A. Özcan, *agm*, s.350; Uzunçarşılı, *age*, s.300-313.

açılması için dışardan ustalar getirilmesi, Yalova'da kâğıt fabrikasının kurulması, yangınlarda hortumlu tulumbaların kullanılması diğer önemli işler olarak o dönem adına tarihe geçmiştir.²⁰

Ayan zümresinin devlete rağmen sürekli gücünü artırarak taşrada ciddi bir problem oluşturması ve halka zulüm yapmasına rıza göstermeyen padişah, 1740 tarihinde bir adaletnâme ile halkı korumak istemiştir. Mali açıdan oldukça iyi sayılan bu dönemde ciddi bir kriz yaşanmamıştır. Krizler döneminde Osmanlı Devleti'ne parlak bir devir yaşatan Sultan Mahmud, 13 Aralık 1754 tarihinde Cuma namazı dönüşünde saray girişinde vefat etmiştir.

İç ve dış meselelere karşı denge politikası izleyen Sultan I. Mahmud; ülke meseleleriyle yakından ilgilenmiş, zaman zaman Divan toplantılarına katılarak bu ilgisini göstermiştir. İstanbul'un imarı konusuna önem vermiş ve Lale Devri'nde başlayan faaliyetlere hız kazandırarak ciddi kamu yatırımları yaptırmıştır. Kaynaklarda cirit, at yarışı, yüzme, satranç oynamak, yüzük yapmak ve mehtap seyretmekten çok hoşlandığı belirtilen Sultan Mahmud; dindar, vakur, hamiyetli, yumuşak huylu ve adil bir hükümdar olarak vasıflandırılmıştır.²¹

Sultan I. Mahmud'a Ait (H.1147/M.1734) Tarihli Ruznâme

Bu çalışmanın esas mevzusunu teşkil eden ruznâme; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi fonunda 10732 gömlek numarası ile kayıtlıdır. Defter:

“Padişah I. Mahmud'un İstanbul civarında bazı köşk ve sarayları, teferrüç yerleri, tersane ve diğer yerleri ziyaretlerinde, bu ziyaretlerin, her günkü teferruat ve tafsilatını tesbit eden ruzname”

olarak arşive kaydedilmiş ve özetlenmiştir.

Bir ruznâmenin parçası gibi görünen defter toplam 20 varak olup son varak (20a) da yarım olarak bitirilmiştir. Defterin her iki kapağı da ebruludur ancak ebatları mikrofilmden anlaşılamamaktadır. Ta'lik ile temiz bir şekilde yazılan defterin her sütunu 37 satırdan müteşekkil olup, bir varakta 72 satır vardır. Son varakta (20a) sütununda 25 satır vardır.

Defter, ilk sayfasında;

“Sene: 1147 Muḥarremü'l-ḥarāmînin on sekizinci yekşenbesinde ḫasr-ı senāver ve şandal-i pür zîb ve fer-i maḥsuslarına süvāran...”

diye 20 Haziran 1734 tarihinde başlamakta ve aynı senenin Cemaziye'l-ahirinin 9. Şenbe (cumartesi) günü (7 Ekim 1734) tarihinde sona ermektedir. Buna göre defter yaklaşık 4,5 aylık bir süre içerisinde Padişahın yapıp ettiklerini gün gün anlatmaktadır. Kanaatimizce bu kâtip tarafından yazılan günlükler bu kadarla sınırlı değildir. Muhtemeldir ki bu defterin öncesi de vardır. Ancak bu güne kadar bilinenlere göre henüz aynı kâtip tarafından yazılmış başka bir kayıt bulunamamıştır. Defterin böyle kısa olması defteri yazan kâtibin görev süresinin dolmasıyla ilgilidir. Son kayıt sayfasında kâtibin bu görevinden nasıl ayrıldığı kendi ağzından belirtilmektedir.²²

Defterde günler Yekşenbe, Düşenbe, Sülâsâ, Erbi'a, Hamis, Cuma, Şenbe gibi Arapça ve Farsça karışık olarak verilmiştir. Her yeni ay; *“Sene 1147 Saferu'l-hayrinde vaki' olan”*, veya *“Sene 1147 Mâh-ı Rebiü'l-evvelinde vâki olan”* gibi ayrı başlıklar halinde belirtilmiş ve altına gün gün Padişahın programı sıralanmıştır.

²⁰ A. Özcan, **agm**, s.350; Uzunçarşılı, **age**, s.320-326; Sultan Mahmud Dönemi yenileşme hareketleri için bkz. Uğur Kurtaran, “Sultan Birinci Mahmud Dönemi (1730-1754) Islahat Hareketleri”, **Turkish Studies**, Vol. 8/2, Winter 2013, s.167-179.

²¹ A. Özcan, **agm**, s.351-352; Uzunçarşılı, **age**, s.318-319; 335-337; **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.5, s.74-75.

²² Aynı Ruznâme, v. 20a.

Ruznâme'yi yazan kâtibin kimliği hakkında çok mahdud da olsa metin içerisinde birtakım bilgilere ulaşabilmek mümkündür. Ruznâmenin sonlarına doğru yazılan bir bilgidir adının **Ahmed** olduğunu, kendisine Şam'da bir zeamet verildiğini ancak bunun gelirinin yetersiz olması üzerine, Sivas'ta başka bir zeametle çerağını talep ettiğini ve bu talebinin kabulü üzerine mesrur ve handan olduğunu beyan etmektedir.²³ Ruznâmenin son sayfasında Kâtip Ahmed kendi görevinin sona ermesiyle yerine bu göreve atanan şahsın ise "Has Oda'dan Hıfzî Muhammed Efendi Kulları" olduğunu bizlere bildirmektedir.²⁴

Daha önce konu üzerinde yapılan çalışmalara göre; metinde ismi geçen Hıfzî Muhammed Efendi (Sır Kâtibi Hıfzî Ağa) uzun müddet bu vazifesini devam ettirmiştir. Çünkü Hıfzî Ağa 23 Safer 1151 (12 Haziran 1738) tarihine kadar bu göreve devam etmiş, bahsedilen tarihte görevini Salâhi'ye devretmiştir. Bu bilgilere göre; Sır Kâtibi Ahmed tarafından kaleme alınan, Sultan I. Mahmud'un devrine ait ruznâmelerden olan fakat bu güne kadar ele geçmeyen metinlerden 1734 tarihli çok kısa bir bölümü çalışmamız ile bilim âleminin istifadesine sunulmuş olmaktadır. Böylelikle daha önce yapılan çalışmalarda 1731-1735 ve 1738 tarihlerine ait kayıp olduğu belirtilen notların bir kısmı da bulunmuş olmaktadır.²⁵ Şu durumda ileride kalan ruznâme parçalarının bulunarak aradaki boşlukların tamamlanma ihtimalinin var olduğunu da söylemek mümkündür.

Ruznâmenin İçeriği ve Sultan I. Mahmud'a Dair Bazı Hususiyetler

Günlük hayatları incelendiğinde Osmanlı padişahlarının genellikle sıkı protokol kuralları çerçevesinde bir hayat yaşadıkları görülmektedir. Harem dairesinden çıkış saati, gün içerisinde nerelerde oturacağı, kimlerle görüşme yapacağı, hangi vakitte yemek yiyeceği, yemeklerin nereden ve nasıl getirileceği vb birçok mesele bu günlük programlarda belirlenmiştir.²⁶

Ruznâme'ye genel bir bakış yapıldığında; Sultan I. Mahmud'un bu devre ait günlük faaliyetlerinin oldukça rutin olduğunu söylemek mümkündür. Defterin yaz aylarında tutulmuş olması sebebiyle Padişahın genellikle hava müsait olduğu müddetçe sandal vasıtasıyla saraydan çıkış yaptığını görmekteyiz. Bu çıkışlarda İstanbul ve yakın çevresinde bulunan sarayları, kasırları, bahçeleri, köyleri ziyaret etmekte, Cuma namazlarını mümkün mertebe farklı camilerde kılmakta, Divan-ı Hümayun toplantı günlerinde genelde orada bulunmakta, halkın işleriyle meşgul olmakta ve çıkışta mutlaka *Hırka-i Şerif Dairesi*'nde dua ve niyazda bulunmaktadır.

Padişahın namaz vakitlerine ve bu dini vazifeyi ifa hususunda son derece titiz olduğunu görmek mümkündür. Öyle ki günlük tanzimi, bir yere varış veya oradan hareket saatleri bile namaz vakitlerine göre ayarlanmış görünmektedir.

Günlük program içerisinde en çok dikkati çeken faaliyetlerden birisi de Padişahın atış talimine olan merakıdır. Neredeyse her gün ve çoğunlukla hususi tüfenkleri ile padişahın testiler üzerine atış yaptığı hususunu ruznâmenin her varlığında görmek mümkündür. Aynı meyanda cirit oyunları, mehterhânedede fasıl dinlemek, ilahi dinlemek, çeşitli gösteriler izlemek de en çok yapılan işlerdendir. Pek tabii ki Padişahın neleri yiyip-içtiği, hangi yemeklerden (meyvelerden, içeceklerden) hoşlandığına dair ipuçlarına da ulaşabilmek mümkündür.

²³ Aynı Ruznâme, v.19a. "...temaşa esnâsında müsevvid fakir Ahmed kâtibü's-sırr kullarına mukaddemâ ihsan ve i'fây-ı padişahaneleri olan Şam ze'âmeti bî-hâşıl olmağla Sivasda Hacı Mustafa fevtinden bir âhar ze'âmete tebdil-i i'fâ ve ihsanıyla çerağ ve ihya buyurup bu mahalde 'arzuhalime Hatî-i Hümayûn-ı şevket-makrûn keşidesiyle bu kulların mesrur ve handân eyledi..."

²⁴ Aynı Ruznâme, v.20a. "...müştâhabet esasında muharrir-i fakir kullarına ihsan-ı padişahane buyrulan ze'âmetiñ berati cânib-i âsafiden gelip..." "...ve sir-kittâbeti hizmetine Hâne-i Hâşşadan Hıfzî Muhammed Efendi kulları me'mûr olup ve Hâne-i Hâşşaya ser-câme-şüy-i Küçük 'Abdullah Ağa ref' olundu..."

²⁵ Sarıcaoğlu, "Ruznâme", s.279

²⁶ İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yay., İstanbul 2006, s.111-112.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Sultan I. Mahmud, çok hassas bir dönemde tahta oturmuştur. Bu sebeple icraatları arasında bu devre ait hususi durumları da görmek mümkündür. Özellikle teftiş işine önem verdiği, Divan toplantılarında halkın meseleleriyle bizzat ilgilendiği dikkati çekmektedir. Kendinden önce İstanbul'da başlatılan imar faaliyetlerine çok kıymet verdiği ve bu hususta yeni kamu inşaatları vasıtasıyla çok gayret gösterdiği de izlenebilmektedir. Şimdi kısa kısa paragraflar halinde ruznâmede öne çıkan hususlar incelenerek konuyu detaylandıralım.

Ziyaret Edilen Mekânlar

Ruznâmeden takip edebildiğimize göre; Padişah saraydan genellikle sandal ile ayrılmaktadır. Padişahın gideceği yerlerin nasıl tayin ve tespit edildiğine dair ruznâmede herhangi bir bilgi yoktur. Muhtemelen önceden Padişahın bilgisi dâhilinde hazırlanan program takip edilmekte ve bazen de anlık programlar vuku bulmaktaydı. Gidilen yerler, ya bir amaca matuf olarak tayin ediliyordu, ya da Padişahın hoşuna gidecek alanlar tercih ediliyordu.

Metinde geçen yerlerden bazılarını şöylece sıralamak mümkündür. Anadolu Hisarı'nda Küçüksu, Gülhane Kasrı, Beğlerbeği ve Beşiktaş Harem Sarayı kasırları, Çırağan Yalısı, Kanlıca, Gülsu Kasrı, Kavacık, Göksu Kasrı, Mehmed Emin Yalısı, Çinili Kasrı, Alibey Karyesi (Alibeyköy), Çengelköy, Çırağan Yalısı, Gülşen-Abad Yalısı, Sarıyer, Uskumru Köy, Zekeriyya Köy, Büyük Çamlıca, Safiye Sultan Sarayı, Beyoğlu, Sa'dabad Kasrı, Rami Çiftliği, Alay Kasrı ve Sepetçiler Kasrı vd.²⁷

Yaz aylarını muhtevi olan ruznamenin başlarında padişah ve maiyeti Beylerbeyi Sarayı'na göç etmiş, güz aylarının sonlarına doğru ise yeniden Topkapı Sarayı'na gelinmiştir. Beylerbeyi Sarayı'nda bulunulan sürede Padişah, yaz aylarından da istifade ederek İstanbul'un farklı yerlerini sürekli dolaşmış görünmektedir. Tekrar Topkapı'ya gelince daha çok devlet işleriyle ve dış politikayla meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Yaz aylarının İstanbul'un farklı yerlerinde daha çok istirahat ve ziyaret ile geçirildiği anlaşılmaktadır.²⁸

Atış Merakı, Silah Teknolojisine Olan İlgi, Cirit ve İlgilendiği Diğer Sporlar

Bu kısa ruznâmeden anlaşıldığı kadarıyla, tüfenk, ateşli silahlar ve hele hele atış talimlerinin²⁹ Sultan I. Mahmud'un hayatında çok önemli bir yeri vardır. Neredeyse fırsat bulduğu her gün ve saatte tüfenk atışı yaptığı söylene abartılmış olmaz. Daha ilk varaktan itibaren her sayfada bunun örneklerini görmek mümkündür. Tüfenk atışları Padişahın zatına mahsus tüfenkler ile ve belirli mesafelerden, (bu mesafe defterde hatve veya hutve=adım cinsinden ve gez olarak bildirilmiştir.) genellikle testiler üzerinde yapılmaktadır.³⁰

²⁷ Örneğin Bkz. Aynı Ruznâme, v.1a, 1b, 2a, 2b, 3a, 4a, 5b, 6a, 7a, 9a, 9b, 10b, 12a, 18b, vd.

²⁸ Aynı Ruznâme, v. 15a. "...Topkapudan göç ile Beğlerbeğine teşrif olunduğu günde ve yevm-i mezburda tekkâtur-ı bârân vâkı' olduğu inşâ'allah hayra delalet eder ki hurucumuz rahmetle vusûlumuz dahi rahmetle vukû' buldı..." (9 Cemaziye'l-evvel 1147/ 7 Ekim 1734)

²⁹ Osmanlıda tüfenk atıcılığı hakkında geniş bilgi için bkz. Atıf Kahraman, **Osmanlı Devleti'nde Spor**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995, VIII. Bölüm. Krş. Bu eserde Sultan I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerinde tüfenk atışları olduğu halde bu padişahların bizzat talim yaptığına dair bilgiye rastlanılmadığı ileri sürülmektedir. Bkz. s.523-527; Osmanlı tüfek sanayii ve imalatı hakkında geniş bilgi için bkz. Gabor Agoston, **Barut, Top ve Tüfek (Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi)**, (Çev. Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s.126-131; Serhat Aslaner ve Hatice Çolak Yentürk, **Notlar 23 (Osmanlı Askeri Tarihi)**, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul 2011.

³⁰ "...olmağla emr-i ciHANDÂRİLERİYLE Kandilli Bâğçe cÂnibinde tahmînen iki yüz huŧve miqdârı ba'îd mahalle sebu nişân vaz' olunup zât-ı şâhânelerine mahsûs olan tûfeng-i zühre-şikaflarıyla sekiz 'aded sebuyu hurde-cismi şikest ve çâvişân-ı dergâhın her şikesti sebuda 'Aleyke 'Avnüllah şadâsı fâs-ı âsumânı ber-tânin eyledi. ..." Aynı Ruznâme, v. 1a, "...endahte-i kârşüm-i tûfeng eylemek da fîyesi sunuh idiup pişahda olan tell-i ba'îd tahmînen iki yüz gez miqdârı mesafe-i mahalline vaz' sebû-yi nişana ferman ve bî mehaba tûfeng ateş-nigarlarından nişan-ı sebûye itâle-i kârşüm eyleyüp bâ kârşd-ı kelle-i 'âdâ iki 'aded sebû-yi seniyye-i kûşadı birer zarbla şikest eyledikleri âsâr bu mahalde bedidar oldi. ..." Aynı Ruznâme, v. 2a.

İlginç bir örnek de Padişahın emriyle O'nun zatına mahsus tüfenk imali ile uğraşan Hazerfen Kârî ve Molla Hasan'ın bir defada 20 adet tüfenk yaparak Padişaha sunmalarıdır. Hatta bu iki usta yaptıkları tüfenkler ile Padişah huzurunda 250 gez mesafeden atış yapıyorlar ve Molla Hasan testileri vuramıyor. Bunun üzerine Padişah üzülmemesi için ona da yüklü miktarda ihsanda bulunuyor. Anlaşılan o ki, Padişah atış yapmakta ve yapılan atışları izlemekten çok hoşlanmaktadır. Bir defasında da kaplumbağalar üzerine yerleştirilen testilere atış yaptırarak hareketli hedefler üzerinde “silahşorların ve tüfenk-endazların” becerisini izlemiştir. Önce 100 adım sonra da 200 adım mesafeden bu atışlar tekrar edilmiş ve sadece bir atıcı isabet ettirebilmiştir.³¹

Silahlar ile ilgili enteresan bir örnek de; yine Padişaha hediye edilen ve çok fonksiyonlu olan bir tüfenk ile ilgilidir. Bu silah, ucunda kılıç, yanında şiş olan bir tüfenk olup kâtibin oldukça ilgisini çekmiş görünmektedir.³²

Padişahın silah merakı ve Osmanlı savaş sanayisine olan ilgisi sadece tüfenk atışı ve tüfenkler ile sınırlı değildir. Aynı zamanda top ve top teknolojisi ile de yakından ilgili olduğunu görmek mümkündür. Zaman zaman tophanenin amiri olan topçu başı neferat ile beraber gelip, Padişah huzurunda atış yapıyor ve eğer varsa yeni silah ve teknikleri ile bazı hendese aletlerinin tanıtımını yapıyordu. Padişah sıklıkla Tophaneyi, Şişhaneyi ve Tersane-i Amireyi teftiş ve ziyaret ile de bu alandaki ciddiyetini ilgililere gösteriyor ve merakını da gidermiş oluyordu. Tersanede inşaa edilen bir kalyonun Padişah huzurunda nasıl güçlkle denize indirildiği sahnesi anlatılırken de Padişahın bu konudaki merak ve ciddiyetini görmek mümkündür.³³ Anlaşılan o ki, Padişahın silahlara ve savaş sanatına olan tutkusu sadece atış yapmaktan ibaret değildir. İşin ilmi tarafı ve teorisiyle de yakından ilgili olduğunu düşündüren bazı ipuçlarına da metinden ulaşmak mümkündür. Humbaracılarla görüştüğü bir esnada, humbaracı başına, lağımçı başına ve neferâta hediyeler verdikten sonra, mukabilinde humbaracı başı Padişaha harp sanatına (ahval-i cenge) dair bir sandık basma kitap hediye ediyor. Bu durum Padişahın bu alana ne kadar meraklı olduğunu ve ilgisini göstermesi açısından önemlidir.³⁴

Bu başlık altında üzerinde durulması gereken bir konu da cirir oyunlarıdır.³⁵ Tüm Osmanlı tarihi boyunca en çok önem verilen oyunlardan olan ciride karşı padişahın merakı hakkında ruznâmede bolca bilgi vardır. Ruznameden anladığımıza göre, hem atlı cirir, hem yaya ciridi, hem binicilik hem de koşu yarışları izlemek Padişahın hoşuna gitmekteydi.³⁶ Bir defasında cirir oynanırken Harem-i Hümayun Kasrı'ndan oyunları Valide Sultan'ın da seyretmesi ve bitiminde askerlere bin kuruş ihsanda bulunması da kayda değer bir bilgi olarak geçmektedir.³⁷ Metinde geçen bir diğer spor veya oyun ise *Tomak*'tır.³⁸ Defterden çıkarıldığı kadarıyla, Sultan I. Mahmud'un çok

³¹ Aynı Ruznâme, v. 3a-b; 6a.

³² Bkz. Aynı Ruznâme, v.10a; “...ve bu esnâda Dârü's-Sa'ade Ağası kulları bir hünerkârî tüfenk ucı tîr ve yanından bir şiş çıkar bir garib şeyile üç silah bir yerde bir 'acayib tuhaf-ı nadire olmağla rikâb-ı hümayûna hediye eyledi. ...”

³³ Aynı Ruznâme, v.11b; 12a-b; Diğer örnekler için bkz. v. 4b, 5b, 7a, 9b, 11b, 13a-b, 14b, 15b, 16a-b, 17a, 18a, 19a.

³⁴ Aynı Ruznâme, v.13a.

³⁵ Osmanlılarda cirir oyunları için bkz. Kahraman, *age*, VII. Bölüm.

³⁶ “...5- Pencşenbede Küçüksuda leb-i deryada olan kasma devletli teşrif-i hümayûn buyrılıp âram ve istirahatın soñra Enderûn ağaları nebşçilerine yaya cirid-bazlığı ferman olunup cündiyanıñ birbirleriyle dâr-u-gîr ve muhaveretin ve peşt-i husamada nebud sıçradup mu âmelatın seyr ile safâyâb olunup hitamında çukadârân-ı rikâb-ı hümayûn yaya koşusu etdirilip evvelki bölükde evvel Sirac Ahmed, sâni Seyyid Ahmed; ikinci koşuda evvel Arab Hacı Ali, sâni Zeynel, üçüncü bölükde evvel Kara Ali, sâni İsmâ, dördüncü koşuda evvel Seyyid Sa'îd, sâni Şâ'îr İbrahim gelüp evvellere aluşar sânilere dörder findık nisfyesi altun ihsan olunup mesrur kılındı”. Bkz. Aynı Ruznâme, v.7a.

³⁷ Aynı Ruznâme, v.10b. Cirir Oyunları ile ilgili ayrıca bkz. v.7b, 10a-b, 11b, 14a-b, 15b, 17b.

³⁸ Aynı Ruznâme, v.10a; Tomak için bkz. Kahraman, *age*, s. 618-620; <http://www.matrak.gen.tr/turk-ata-sporu-matrak/tomak-oyunu>, (17.07.2013); Sarayda rağbet gören oyun ve sporlar hakkında geniş bilgi için bkz. Balci, *age*, s.45-63.

fazla ilgilenmediği anlaşılan avcılık ile ilgili bir yerde bilgi geçmektedir. Orada da şahin ve çakır kuşlarının av için salınması ve Padişahın bunları izlemesinden bahsedilmektedir.³⁹

Devlet İdaresine Dair İşler, İç-Dış Politika ve Merasimler

Padişahın sıklıkla yaptığı işlerin başında gelen konu Divan-ı Hümayun toplantılarında orada bulunmaktır. Bu günlerde bizzat reayanın işleriyle ilgileniyor, zalim ve mazlumun ayrılması ve zalimlerin cezalandırılmasını emrediyor, kendisine sunulan resmi işlerle meşgul oluyor, telhislere cevap veriyor, mevacib tevziatlarında bulunuyor veya hil'at merasimlerine katılıyordu. Bazı toplantılarda da orada bulunmasına rağmen hiçbir işle meşgul olmadan istirahat ediyordu. Padişahın bu türden sembolik merasimlere ve kabullere katılımının teminiyle kudret, şan ve dindarlığının görünür kılınmasının amaçlandığı ifadesi veya iddiaları son dönemlerde tarihçiler için ilginç ve yeni konular olarak görülmektedir. Bu durum I. Mahmud için ne kadar geçerli bilemiyoruz ama padişahın bu tür merasimlerde sıklıkla görüldüğü bir gerçektir. Özellikle varak 8a'da sahnelenen Cuma Selamlığı; o dönemde padişahlara hürmet ve ta'zimi göstermesi yanında devlet protokolünün nasıl tertip edildiği, kimlerin nerede, nasıl duracağı, ne şekilde hareket edeceği hususlarında son derece detaylı bilgiler vermektedir. Padişah bazı devlet adalarını; (sadrazam, şeyhülislam vb) o gün nerede bulunuyorsa orada kabul ediyor ve görüşüyordu. Mesela Çinili Kaser gibi.⁴⁰

Ruznâmede ülkenin iç meselelerine dair de bilgi vardır. Bunlardan birisi de Konya'da eşkıyalık ve yol kesicilik yapan Perçemoğlu ile ilgilidir. Perçemoğlu'nun ve adamlarının yakalandıktan sonra deniz kenarında boyunlarının vurularak cesetlerinin denize atılması hadisesi bizzat Padişahın huzurunda gerçekleşmiştir.⁴¹

Ruznâmeden sadece iç politikaya dair bilgiler edinmiyoruz. Aynı zamanda padişahın dış politikaya olan ilgisi ve meselelere bakışı, cephelerden gelen haberler, diğer ülkelerin kendi aralarındaki durumları, elçiler, gibi hususlardan da bu vesile ile bilgi edinmek mümkündür.⁴² Fransızlar ile Nemçeliler arasındaki mücadeleye dair bir telhist; gece karanlığında Fransız taburuna Nemçeliler tarafından baskın yapıldığı ve gaflet üzerine olan Fransız askerlerinin ciddi bir mağlubiyete uğradıklarından bahsedilmektedir. Bunun üzerine Padişah Osmanlının iki rakibinin birbirleriyle olan mücadelesinden memnun olmuş olacak ki, "... Sellet-Allahu kelbe 'ale'l-hinzır.." diyor.⁴³ Bunların yanında o dönem Osmanlının en başta gelen rakiplerinden olan Acemler, İran cephesi ve sınır bölgesinde olan mücadeleler ile ilgili haberler ve Padişahın bu haberlere tepkisi de metin içerisinde geçen bilgilerdendir.⁴⁴

³⁹Aynı Ruznâme, v.14b.

⁴⁰"20- Sülasâda Dîvân-ı Hümâyûn olup şevketlü efendimiz dîvân mesnedgâhına teşrif eyleyüp temşit-i pervâz-ı meşâlih-i müdde'iyâna bi'z-zat meşhûd-i bâşıra-i râfet-i 'inâyeleri buyrıldığı berây-ı taşadduk-ı zât-ı hümâyûn kıllarına bir kâşt sene: 1146 reşen mevâcibi ihsân olunması ricâsıyla Bâbü's Sa'ade Ağası yediyle Sadr-ı 'Azamdan gelen telhîşüñ bâlâsına ihsân-ı hümâyûn olmuşdur, deyu Haft-ı Hümâyûn-ı şevket ma'krûn keşide kılınup mevâcib-i merkûm dîvân-ı hümâyûnda tevzî' ve ta'ksîm olunup tamamında şevketlü efendimiz 'arz odasına teşrif ve cediden mansıb olan Fazlî zâde Mehmed Beğ Mîr-i 'Alemler ve Kâzî Halil Ağâ ağâ-i sipâhiyân ve Mehmed Beğ ağâ-i silahdarân ve Gürci Süleyman Efendi yeñiçeri efendiliği ile Bâbü's-Sa'ade de hil'at-ı padişahi ilbâs olunup..." Bkz. Aynı Ruznâme, v.1a; Diğer örnekler için bkz., v.2a, 3a,b, 4b, 6b, 7a,b, 8a, 9a, Ayrıca bkz. Suraiya Faroqi, **Yeni Bir Hükümdar Aynası**, (Çev. Gül Çağlalı Güven) Alfa Yay., İstanbul 2011, s.55-92.

⁴¹Aynı Ruznâme, v.18a.

⁴²"...olmak esnasında silahşorân-ı rikâb-ı hümâyûndan Çirac? Başî Zâde Mustafa Beğ mukaddemâ ba'zî umûr-ı mühimme için Tiflis Ser-askeri İşhâk Paşa'ya hazine irsâl idüp itmâm-ı hidmetle Âsitane'ye ric'at ve dühûl idüp yevm-i mezburda rikâb-ı hümâyûna gelmekle şevketlü efendimiz huzûr-ı hümâyûna getirüp tefehhus olundukda ol canibiñ ahvalini rikâb-ı hümâyûna 'arz ve ifade eyledi. ..." Bkz. Aynı Ruznâme, v.15b.

⁴³Aynı Ruznâme, v.16a.

⁴⁴Aynı Ruznâme, v.16b.

Kişiliği, Hususi Hayatı ve Ailesi

Sultan I. Mahmud'un kaynaklarda belirtilen özelliklerinden bazılarını metinde de rastlanmaktadır. Çalışkan, hamiyetli, anlayışlı, lütfkâr, çok cömert, devlet işlerinden taviz vermeyen, soğukkanlı, istişareye önem veren ve sakin yapısını⁴⁵ ruznâmede anlatılanlardan da görmek mümkündür.

Aslında neredeyse tüm Osmanlı Padişahları ve saray halkı gibi Sultan I. Mahmud'un da sabah namazıyla işlerine başladığı anlaşılmaktadır. Defterde geçen bir kayıttan anlaşıldığına göre; Sultan Mahmud her gün seher vaktinde zikir ve dua ile meşgul olmaktadır.⁴⁶ Günlük programlarının içerisinde namazlarını eda ettiği mekânların hususi olarak belirtilmesi namaz hususundaki hassasiyetini göstermektedir. Padişah Selamlık merasimi nedeniyle Cuma namazlarını genellikle farklı farklı camilerde kılmıştır. Bu merasimler esnasında halkın şikâyetlerinin de Padişahlara sunuluyor olması farklı camilerin tercih edilme sebepleri arasında görülmelidir.⁴⁷ Ayrıca padişahın her divan toplantısından sonra Hırka-i Şerif'i ziyaret ederek orada hem reaya için hem devlet için dua etmeye gayret etmesi⁴⁸ de aslında onun dindarlığı hususunda bahsedilebilecek örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Padişahın tasavvufi yönü hakkında metin içerisinde bilgi geçmemektedir. Dolayısıyla hangi tarikata mensup olduğu veya olmadığı net bilinmemektedir. Ancak bu alanda tümünden bigâne olduğu da söylenemez. Hem seherlerde zikir ve dua ettiğinin belirtilmesi hem de zaman zaman Mevlevî tarikatının dergâhına geldiği ve buradaki sema yapan dervişleri izleyip, ney dinlediğinin belirtilmesi bu duruma delil olarak gösterilebilir.⁴⁹

Sultan I. Mahmud'un ailesinin tüm fertleriyle, hanımlarıyla ama bilhassa diğer birçok padişah gibi validesi ile hususi bir münasebeti olduğu görülmektedir. Birçok saray, kasr, çiftlik, köşk ziyaretinde Valide Saliha Sultan⁵⁰'ın da bulunması, hatta bazı oyunları onun da izlemesi Padişahın annesine verdiği kıymeti göstermesi açısından önemlidir.⁵¹ Anlaşılan o ki, Padişah hanedanın diğer üyelerine ve şehzadelere de vakit ayırabilmektedir. Bir defasında Şehzade Osman da padişahın bulunduğu Beylerbeyine getirilmişti.⁵² Bir başka zaman büyük kız kardeşi Emine Sultan'ın rahatsızlığı sebebiyle Eyüp Sultan'da bulunan yalısına bizzat giderek ona geçmiş olsun ziyaretinde bulunmuş, bir gün de diğer kız kardeşi Safiye Sultan'ın yalısına giderek akşam namazına değin onunla vakit geçirmiştir.⁵³ Padişah bir gün yemek yediği esnada kız kardeşinin kızı küçük Habibe ile karşılaşmış, onun eteğini öpmesinden memnun olmuş ve ona bin akçe ihsanda bulunmaktan başka, başına Maşaallah yazılı bir altın diktirmiştir.⁵⁴

⁴⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Uğur Kurtaran, **Sultan I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754)**, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Univ. Sos. Bilim. Enst., Konya 2012, s.29-36.

⁴⁶ Aynı Ruznâme, v.14b. "... Topkapu Harem Sarayı'nda tur-ı kadim ve de'b-i müstedimleri üzre seheri zikr ü tesbih ü duadan sonra..."

⁴⁷ Birkaç örnek için bkz. "Cum'ada Üsküdar Valide Camiine teşrif buyrulup...", v.1b, "...Beşiktaş Camiine teşrif-i hümayun buyrulup salat-ı cum'ayı eda ve dergah-ı kadiyü'l hacata tazarru ve duadan sonra...", v.2b, "...Cum'ada Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camii'nde salat-ı cum'ayı eda edüb..." v.9b, "... Cum'ada Ayasofya-yı Kebir'in ... mahfelinde salat-ı cum'ayı eda edüb..." v.18a; Ayrıca Bkz. Ortaylı, **Osmalı'yı Yeniden...**, s.115.

⁴⁸ Aynı Ruznâme, v.3a-b. "... hitamında beyt-i hırka-i mutahharada dergah-ı çalesana 'arz ve iltica tamamında..."

⁴⁹ "...civarında olan mevlevihanenin yevm-i mukâbelesi olmağla şehriyariye teşrif olunup devr-i felek-âsâ dervişan-ı tarîk-ı mevleviyyenin ve nây-ı kudumuñ istima'yle zevk-yâb olunup..." "...ve Galağa Mevlevî-hâne şeyhi dervişleriyle ma'ân gelüp 'azîm velveleli mukabele olmağın efendimiz dahi temaşa eyleyüp tamamında şüyüh ve dervişan zer-i mahbubıyla mesrur ve dil-şâd buyurup..." Bkz. Aynı Ruznâme, v.2a ve 6a.

⁵⁰ Bkz. M. Çağatay Uluçay, **Harem**, Ötüken Yay. (3b), İstanbul 2011, s.120-129; Aynı Yazar, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ötüken Yay. İstanbul 2011, s.116-117.

⁵¹ Aynı Ruznâme, v.10b, 11a.

⁵² Aynı Ruznâme, v.7a.

⁵³ Aynı Ruznâme, v.7b ve 10a.

⁵⁴ Aynı Ruznâme, v.13a.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bütün bu verilere göre I. Mahmud'un gayet dindar, aile efradına karşı merhametli, sevecen, belki kendi çocuğu olmadığı için diğer hanedan üyelerinin çocukları ve şehzadeler ile çok ilgili, gayet cömert ve hoşgörülü bir padişah olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta sadece hanedan üyeleri ve ailesi ile değil yakınında bulunan tüm insanlara karşı son derece merhametli ve onların dertleriyle de samimi olarak ilgilenmektedir. Baş cüce olan Ahmed'in hastalığı sebebiyle huzura çıkamaması durumunda ona bolca ihsanda bulunup, hatırını sormaya da vakit ayırabilecek kadar 'ali gönüllü olduğu görülmektedir.⁵⁵

Bazı Alanların ve Binaların Teftiş ve Tamir İşleri

Sultan I. Mahmud, kendisinden önce yapılan kamu yatırımlarının birçoğunun Patrona Halil isyanı esnasında tahrip edildiğini görmüş bir padişahdır. Hassas yapısına bağlı olarak estetik görünüme, sanata ve kaliteli mimari yapılara önem verdiği anlaşılan padişah, kendisinden önce tahrip edilen birçok yapıyı ya onarmış veya yeniden imar ettirmiştir. Dönemin kaynaklarında kendisinden "*Muammer-i Bilâd Sultan Mahmud Han*" diye bahsedilmekte olup, döneminde İstanbul-Edirne arasındaki bütün cami ve kasırlar tamir ettirilmiştir. İstanbul'un su ihtiyacının karşılanması amacıyla yapılan depolama ve dağıtım alanı bugün "Taksim" diye bilinen yerde bulunmaktadır.⁵⁶

Ruznâmede yapılan bu işlerin bir kısmını ve padişahın bu konudaki tutumunun görebilmek mümkündür. Bu durum; "... *tarh ve imar olan ebniyenin derun ve birunun seyran ve ba'zı münasib olmayan mahallerin tarz-ı ahar üzre olmasın ferman buyrulup...*" gibi ifadelerle anlatılmaktadır. Yeni bina olunan veya tamir edilen kasırlar, bahçeler, çiftlikler, binalar anlatıldığı gibi hoş görünmediği için yıkılan bazı yapılardan da bahsedilmektedir.⁵⁸ Sultan Mahmud bilhassa hava değişikliği için (kesb-i sefâ ve tebdil-i heva) veya hafif rahatsızlıklarda (nevazil gibi) şifa bulmak için gittiği sahil kenarlarındaki binaların yapımına ve tamirine daha fazla önem vermiş görülmektedir.⁵⁹

Ruznâmede bir yerde geçmiş olmasına binaen Padişahın tebdil-i kıyafet ahalinin durumu hakkında bilgi amaçlı teftiş işlerini de yaptığını görebiliyoruz. Padişahın tebdil-i kıyafet teftişleri sıklıkla yaptığı başka kaynaklarda da geçmektedir.⁶⁰

Eğlence, Musiki ve Yeme-İçme

Bu başlık altında verilen bilgiler aslında klasik dönem Osmanlı sarayına has eğlence ve oyunları muhtevidir.⁶¹ Henüz batının tesirinden nispeten uzak bir dönemden bahsedilmesi eğlence, musiki, oyunlar vb. hususlarda orijinalliğin muhafaza edildiğini de ifade etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; Lale Devri denilen dönemde başlayan alışkanlıkların etkisiyle oyun ve eğlenceye geçmişe nazaran daha çok önem verildiği gerçeğidir. Bu uygulamalar Sultan Mahmud döneminde de görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi padişah İstanbul'un içinde ve yakınında bulunan mesire yerlerini, kasırları, çiftlikleri dolaşmaktan, denizi ve tabiatı seyretmekten hoşlanmaktadır.⁶²

⁵⁵ Aynı Ruznâme, v.17b.

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. Kurtaran, *agt*, s.167-171.

⁵⁷ "...ba' dehü filika-i hümayuna süvâren Beşiktaş Harem Sarayı'nda tab'î mi'mâri ile müceddeden bina olunan kaşr-ı laîf-i ma fi karib pür naş ve nigârî ve tarh-ı cedit olunan bağçe-i dilgüšanîñ küşâd-ı ezhârî temaşa olunup ve ba'zı mahalde tab'î hümayuna muvafik olmayan nâ-münasib mahalleri tarz-ı âhara ferman ve henüz tarh olunan bağçe-i nüzhet-fezânîñ..." Aynı Ruznâme, v.3a; diğer örnekler için bkz. Aynı Ruznâme, v.2b, 4a, 13b, 14a,

⁵⁸ Aynı Ruznâme, v.7a.

⁵⁹ Aynı Ruznâme, v.7b, 9a.

⁶⁰ Aynı Ruznâme, v.11b; Kurtaran, *agt*, s.47-48.

⁶¹ Saray eğlenceleri ve törenler için bkz. Uluçay, *Harem*, s.253-280.

⁶² Kurtaran, *agt*, s.44-45.

Sultanın müsait vakitlerinde kendisini eğlendirecek kişilere, oyunlara ve musikiye ilgili bir yapısı olduğu da anlaşılmaktadır. Bu sebeple, Ruznâmede; *musahiban-ı muzhike, cüce, bi-zebânân ve çavuşân* gibi padişahlara hoş vakit geçirtmekle vazifeli kadro içerisinde bulunan görevlilerden çokça bahsedilmektedir.⁶³

Musiki faslına dair bilgiler sadece müzik ve eğlence değil aynı zamanda ilahi fasılları, kasideler gibi dini, tasavvufi musiki alanına ve mehterhâne fasıllarına da girmektedir. Padişahın daha çok bunları dinlemekten hoşlandığı anlaşılmaktadır.⁶⁴

Padişahın eğlencelerine dair bir başka husus da *halvettir*. Halvet haremde bulunan kadınların bahçelerde ve mesire yerlerinde yaptıkları eğlencelere denirdi. Padişahın ailesinin tümü veya bir kısmı ile yaptığı görüşmelere ise *muhtasar halvettir* denirdi. Ayrıca *Has Bahçe* halvettleri de yapıldı. Bu gibi durumlar hem edebe riayet hem de hususi hayatın gizliliği sebebiyle önceden Hatt-ı Hümayu'yla ilgililere bildirilir ve gereken yerler boşaltılırdı.⁶⁵

Sultan Mahmud'un yiyecek-içtiklerine dair ruznâmede fazla bilgi yoktur. Çok cüz'i bazı bilgiler genelleme yapmamıza imkân vermemekle beraber, bazı ipuçları vermektedir. Muhtemelen Sultan I. Mahmud da mutat uygulamalarla donatılan padişah sofrasında ve mutfak kültüründe değişiklik yapmamıştır.⁶⁶

Ruznâmede sultanın neredeyse her durakta ve istirahat mekânlarında veya talim ve eğlence yerlerinde öğün vaktine göre yemek yediği ve kahve içtiğinden (nûş etmek) bahsedilmektedir. Bir kayıta; Padişahın Taş Köşk'te bulunduğu bir esnada Matbah-ı Hassa Bölükbaşı Gül Muhammed'in yaptığı baklavaların methedilmesi üzerine padişaha has baklava yapıyor ve yine zatına has yemeklerden sonra bu baklavaları yediği anlatılıyor.⁶⁷ Birkaç yerde bahar ve yaz mevsimlerine has olan ve Padişaha ikram edilen kirazlardan bahsedilmektedir. Hatta bir yerde musahibân ve çavuşân kullardan olan Said Çavuş'un Padişah huzurunda iddiaya girerek bir oturuşta 5 okka kiraz yediğinden bahsedilmektedir.⁶⁸ Bir başka yerde ise, Şam helvası çekilip padişaha ikram edildiğinden bahsedilmektedir.⁶⁹

Diğer Bazı Hususlar

Yukarıda bahsedilen ve genellikle padişahın şahsına ait olan hususlardan başka, Ruznâmede az da olsa; İstanbul'a, insanlara, hayvanlara, hava şartlarına, sosyal yaşama ve hayatın başka alanlarına dair farlı türden bilgilere rastlamak mümkündür.

⁶³ "...huzur-i şâhânelerinde mişâhibân-ı muzhike ve cüce ve bi-zebânân ve çavuşân meclis-i ârâlarınıñ birbiriyle mülâtafe ve mülâ'abeleriyle şafâyâb iken..." **Aynı Ruznâme**, v.1a; "...nüdemâ ve çavuşân ile mahall-i şame dek imrâr-ı vaktiden sonra..." , "...nüdemâ ve çavuşân meclis-i ârâ kullarının müsâhabet ve mülâtafeleriyle cilve saz ve gah fasl-ı musikiden..." **Aynı Ruznâme**, v.2b. Diğer örnekler için bkz. v.3b, 6b, 9a.

⁶⁴ "...leyle-i isneynde hevâ küşâde diller safada olup sibâk-ı mezkur üzere ba'de'l-îşâ yine sade nakkare ile hisar ve evci i'irâkda sa'at dörde dek 'azim fasıllar eyleyüp sâmi'ine bâdi-i neşât ve şevk olup sa'at altıda müezzînbaşı Hüseyin Çavuş ve girift-zen Sa'îd Çavuş hanende çavuşlarla temcid eyleyüp ve girift ile ilahiler okunup şafa-yı hâştr-ı mülükanelerine nice hâlât-ı müverrisetü'l-behce zuhura gelmeğin zevk-yâb olundu..." **Aynı Ruznâme**, v.4b; Ayrıca bkz. v.3b.

⁶⁵ Uluçay, **Harem**, s.253-255. "...Şenbede Karaağaç Bağçesi halvett olunması ferman-ı 'aliyeleri olup Şevketlü Efendimiz ve Valide Sultan Hazretleri Harem-i Hümayûn ile Karaağaç bağçesine halvetten teşrif buyrılıp ârâm olundu..." **Aynı Ruznâme**, v.12a.

⁶⁶ Osmanlı mutfak ve padişah sofrası için bkz. Tuğrul Şavkay, **Osmanlı Mutfakı**, Şekerbank, İstanbul 2000; İlber Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, Yitik Hazine, İzmir 2011, s.55-58; Erol Özbilgen, **Bütün Yönleriyle Osmanlı (Âdâb-ı Osmâniyye)**, İz Yay., İstanbul 2003, s.109; İlknur Polat Haydaroğlu, "Osmanlı Saray Mutfakından Notlar", **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, 22/34, Ankara 2003, s.1-9.

⁶⁷ **Aynı Ruznâme**, v.1a, 11b.

⁶⁸ **Aynı Ruznâme**, v.1b.

⁶⁹ **Aynı Ruznâme**, v.6b.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bunlardan birisi o dönem İstanbul’unda veya muhtelif saray ve kamu binalarda zuhur eden yangın⁷⁰ hadiseleridir. Dönemin kaynaklarında geçmeyen veya tam anlaşılamayan bazı yangın olaylarını anlamak için ruznamelerin dikkatlice incelenmesi faydadan hali olmayacaktır. Hava şartlarına ve yoğun iş yüküne bağlı olarak Padişahın nezleye yakalandığını bu sebeple bazı dönemlerde keyifsiz olduğunu ve hastalıktan nasıl iyileştiğine dair bilgileri de metinden öğrenmekteyiz.⁷¹ Bir başka önemli başlık tüm Türk tarihinin en önemli konularından olan atlar hususudur. Padişaha çeşitli vesilelerle hediye edilen atların cinsi, rengi, miktarı, kimin hediye ettiği gibi başlıklara dair örnekler de metin içerisinde geçmektedir.⁷² Yine Maraş’ta yeni bulunan bir altın madeninden alınan cevherin Padişah tarafından incelenip, verimliliğinin araştırılması için ilgililere emir verilmesi⁷³ gibi birçok husus bu kısa metin içerisinde bahse konu edilmektedir. Elbette bütün bu bilgiler farklı farklı bilim dallarının ilgilendiği konular olarak ruznamelerde incelenmeyi beklemektedir.

Sonuç

Ruznâme yazım geleneği aslında ve öncelikli olarak İslami bir geçmişe sahiptir. Buna rağmen, Osmanlıların neden bu kadar geç sayılabilecek bir tarihten itibaren bu işe yeniden ehemmiyet vererek bu yazım türünü bir format dâhilinde gelecek nesillere aktardıkları meselesi bu işin çözülmesi gereken yönlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Lale Devri ile artan batıya ilgi bu durum üzerinde batının bir etkisi var mı? Sorusunu akıllara getirebilir. Bu sorunun cevabı ise batılı çağdaşların ve tabi ki Osmanlı kaynaklarının bu gözle ele alınmasını gerektirmektedir. Eğer böyle bir esinlenme var ise o zaman mevzu başka bir yöne doğru evrilecektir.

Bu soruya verilebilecek cevap hayır ise; o zaman neden daha önceki dönemlerde bu iş bu dönemdeki kadar ciddiye alınmamıştır veya alındıysa bile neden bu kadar muntazam tanzim edilmiş belgeler elimizde değildir sorusu ikinci olarak ön plana çıkmaktadır. Bildiğimiz gibi ruznâmelerin yazılmasındaki amaç; sultanların özel hayatlarına dair bazı bilgilerin kayıt altına alınmasıdır. Muhtemeldir ki böyle bir koleksiyonla; öncelikle Osmanlı hanedan üyelerine ve gelecek padişahlara ikinci olarak da gelecek nesillere gelip-geçenler hakkında bilgi edinme imkânı verilmek istenmekteydi. Klasik dönemde bu iş farklı şekillerde ve farklı kaynaklar vasıtasıyla yapılmaktaydı. Muhtemelen Osmanlı bürokratik kayıtlarındaki yoğunluk ve ayrışma neticesinde bu tarz bir yazım geleneğine yeniden ağırlık verilmiş olmalıdır.

Her ne amaçla yazılmış olursa olsunlar günümüz araştırmacıları için çok farklı alanlarda kıymetli bilgilere ulaşmak bu eserler sayesinde mümkün olabilmektedir. Özellikle kültür tarihi ve disiplinler arası çalışan bilim adamları için bu arşiv kaynakları daha da kıymetli bir yere sahip görünmektedir. Meteorolojiden tutun, yangınlara, İstanbul’un topografyasına, mutfak kültürüne, dini-tasavvufî hayata, spor ve eğlence anlayışına, Türk yenileşme tarihine, batı ile ilişkilere, silah sanayii ve orduya, gemilere, insanlara, hanedan üyelerine, Osmanlı devlet ricaline, özellikle saraylara, kasırlara, sayfiye yerlerine, camilere, mescitlere, tabiata, afetlere, hastalıklara, kumaşlara, madenlere, atlara, kuşlara, çok farklı hediye çeşitlerine, her alanda estetik anlayışına ve alışkanlıklara ve daha onlarca başlığa ait araştırma yapan her araştırmacının işine yarayabilecek bir malzemenin var olması bu arşiv kaynaklarını daha da kıymetli hale getirmektedir.

İncelediğimiz bu ruznâme Sultan I. Mahmud’a ait olup, bu dönem içerisinde aslında padişahın rutin bir hayat yaşadığını söylemek mümkündür. Günlük ajandası içerisinde devlet işlerine yeterince zaman ayıran Padişah; iç ve dış âlemine, validesine, hanedan üyelerine ve hanımlarına, devlet ricaline, dış politikaya ve yabancı devlet temsilcilerine yeterince zaman

⁷⁰Yangınlar için bkz. *Aynı Ruznâme*, v.4b, 13b.

⁷¹*Aynı Ruznâme*, v.9a.

⁷²*Aynı Ruznâme*, v.10b. “... Sadr-ı ‘azam canibinden Devletli Efendimize iki Türkmanî tonanmış rahş ihda ve ‘arz...”

⁷³*Aynı Ruznâme*, v.14a.

ayırabilmiştir. Aynı zamanda spor, eğlence, talim-terbiye ve teknolojinin takibi işlerinden de geri kalmadan dengeli bir dönem geçirmiş ve devlet idaresini başarılı bir şekilde yürütmüştür.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri

BOA, TS.MA.d, 10732(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi)

B) Diğer Kaynaklar

ABDİ EFENDİ, *Abdi Tarihi*, (Haz. Faik Reşit Unat), Ankara 1999 (2b), TTK Yay.

AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yay. İstanbul 2007.

AKYILDIZ, Ali “Sır Katibi/Mabeyn Kitabeti”, *DİA*, 37, İstanbul 2009, s.118.

AGOSTON, Gabor, *Barut, Top ve Tüfek (Osmanlı İmparatorluğu’nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi)*, (Çev. Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

AHMET VEFİK PAŞA, *Lehçe-i Osmânî*, (Haz. Recep Toparlı), TDK Yay., Ankara, 2000.

ASLANER, Serhat ve YENTÜRK, Hatice Çolak, *Notlar 23 (Osmanlı Askeri Tarihi)*, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul 2011.

AYAZ, Fatih Yahya, “Sır Kâtibi”, *DİA*, 37, İstanbul 2009, s.116-117.

BALCI, Ramazan, *Saray Günlüğüm (Enderunlu Hafız İlyas Ağa’nın Hatıraları)*, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2010.

ÇINAR, Şükran, *Patrona Halil İsyanı’na ve I. Mahmud Devrine Ait Tarihçe*, İstanbul 1974, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Lisans Bitirme Tezi.)

ERKAN, Kemal, *1734-1735 Osmanlı – İran Savaşı Mühimme Defteri* (Ramazan 1146 – Zilhicce 1147), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2011.

FAROQHİ, Suraiya, *Yeni Bir Hükümdar Aynası*, (Çev. Gül Çağlalı Güven) Alfa Yay., İstanbul 2011.

GÜLTEKİN, Hasan, “İnşâ ve Tarihi Gelişimi”, *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 13, 2009, s.317-341.

HAYDAROĞLU, İlknur Polat, “Osmanlı Saray Mutfağından Notlar”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/34, Ankara 2003, s.1-9.

HEYET, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, Ağaç Yay. İstanbul 1993.

KAHRAMAN, Atıf, *Osmanlı Devleti’nde Spor*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995.

KOÇU, Reşad Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, Doğan Kitap, İstanbul 2002.

KURTARAN, Uğur, *Sultan I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. Sos. Bilm. Enst., Konya 2012.

KURTARAN, Uğur “Sultan Birinci Mahmud Dönemi (1730-1754) Islahat Hareketleri”, *Turkish Studies*, Volume, 8/2, Winter 2013, s.167-179.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- ORAL, Yavuz, *Ruzname-i Sultan Mahmud Han: (Mahmud I. Hakkında 1153/1740-1157/1744 Arası Ruzname)*, İstanbul 1966, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Lisans Bitirme Tezi.)
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yay., İstanbul 2006.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine, İzmir 2011.
- ÖZBİLGİN, Erol, *Bütün Yönleriyle Osmanlı (Âdâb-ı Osmâniyye)*, İz Yay., İstanbul 2003.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Mahmud I", *DİA*, 27, Ankara 2003, s.348-352.
- ÖZCAN, Özcan, *Mahmud I. Hakkında 1157/1744-1160/1147 Arasında Ruzname*, İstanbul 1965, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Lisans Bitirme Tezi.)
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, MEB Yay. İstanbul 1993.
- SARICAOĞLU, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi, Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, Tatav Yay., İstanbul 2001.
- SARICAOĞLU, Fikret, "Rûznâme" *DİA*, 35, İstanbul 2008, s.278-281.
- SARICAOĞLU, Fikret, "Sır Kâtibi/ Osmanlılar'da" *DİA*, 37, İstanbul 2009, s.117-118.
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- ŞAVKAY, Tuğrul, *Osmanlı Mutfağı*, Şekerbank, İstanbul 2000.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Raşit Gündoğdu vd), İdeal Yay., İstanbul 2011.
- ULUÇAY, Çağatay, *Harem*, Ötüken Yay. (3b), İstanbul 2011.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yay., (5b), İstanbul 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV/I, TTK Yay. Ankara 1998 (4.b).
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2012.
- www.matrak.gen.tr/turk-ata-sporu-matrak/tomak-oyunu, (17.07.2013)

OSMANLI'DA BİR DARBE VE TAHLİLİ: GENÇ OSMAN ÖRNEĞİ*

Hasan YAŞAROĞLU**

ÖZET

Osmanlı padişahlarından III. Selim döneminde başlatılan Nizam-ı Cedid hareketi, batılılaşma yönünde atılmış önemli bir adımdır. Osmanlının son dönemlerinde bazı padişahlar benzer adımlar atmaya gayret etmişlerdir. III. Selim'in babası III. Mustafa zamanında dahi ıslahat hareketlerine girildiğine dair kayıtlar vardır. Daha geriye gittiğimizde karşımıza Lale Devri çıkmaktadır. Lale Devri, zevku sefanın ön planda olduğu bir dönem olmakla beraber, bu dönemde dahi batılılaşma/ yenileşme yönünde bazı adımlar atılmıştır. Yenileşme yönünde atılan adımların ilkinin ise Sultan II. Osman dönemi teşkil etmektedir. Mezkur dönemi sona erdiren ise bir ihtilal hareketi olmuştur. Gerek bu İlk Osmanlı yenilik hareketi ve gerekse onu sona erdiren ilk Osmanlı ihtilali, daha sonrakilere örnek olmaları bakımından önem arz etmektedirler. Osmanlı İmparatorluğunda bundan sonra ortaya çıkmış olan çoğu yenilik hareketi bu Genç Osman yenilik hareketi ile aynı kaderi paylaşmıştır.

Amcası I. Mustafa'nın hal edilmesi üzerine padişah olan Genç Osman, sert tavırları yüzünden kısa zamanda Yeniçeri ve Ulemanın nefretini üzerine çekmiştir. Bu nefret padişahın bizzat başkomutanlığı üstlenmesi ve hacca gitmeye karar vermesi üzerine zamanla artmış ve neticede isyana dönüşmüştür. Yeniçeri ve Sipahi Ocakları öncülüğünde başlatılmış olan ve bir sonraki gün ulemanın da katılımı ile güçlenen isyancılar, taleplerini bildirmek üzere Saray'ın kapısına dayanmışlardır. Genç Osman başlangıçta isyancıların taleplerini reddetmiş ancak bu tavrını fazla sürdürememiştir. Sonunda isyancılar Saray'a girmiş ve padişahın amcası I. Mustafa'yı bulunduğu hücreden çıkarıp sultan ilan etmişlerdir. Genç Osman ise Yedi Kule zindanlarına kapatılmış ve orada katledilmiştir. Genç Osman, bir ihtilal sonucu öldürülen ilk Osmanlı padişahıdır.

Anahtar Kelimeler: Genç Osman, Yenileşme, İslahat Hareketleri, Modernleşme, İhtilal.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Ünv. İlahiyat Fak, İslam Mezhepleri ABD, El-mek: hasan_6929@hotmail.com

A COUP IN OTTOMAN EMPIRE AND ITS ANALYSIS: GENÇ OSMAN EXAMPLE

ABSTRACT

The New Order (Nizam-ı Cedit) movements started in period of Selim The third (III. Selim) of Ottoman sultans, is an important step taken toward westernization. Some sultans in last period of Ottoman Empire have also strived to take similar steps. There are records of initiation for reform movements even during period of Mustafa The Third (III. Mustafa), father of Selim The Third (III. Selim). When we went back to more in time, The Lale Devri (The Tulip Period) emerges. The Tulip Period (Lale Devri) despite the term being at the forefront of pleasure and deligth, some steps have been taken at this time in the direction of the westernization/renewal. The period of Sultan Osman The Second (II Osman) forms the first steps taken toward renewal. Unfortunately, an uprising movement has ended the mentioned period above. Both this first Ottoman innovation movement and the first Ottoman insurrection that terminated the innovation are of importance in terms of being sample for the next ones. After these events, most of the reform movements, which emerged in the Ottoman Empire, have shared the same fate as Genç Osman reform movement.

Upon his uncle Mustafa The First (I. Mustafa) being jailed, Genç Osman (Young Othman) became the Ottoman Sultan, but Othman has soon attracted the wrath of Janissaries and the Ulema due to his tough attitude. This hatred increased in time when Sultan Othman personally assumed the supreme commander in chief of army and decided to go to Mecca for pilgimage and eventually turned into a rebellion. The coup that was started under the leadership of Janissary and Sipahi units, and the rebels, strengthened the next day with the participation of scholars, relied on the Palace's door to inform their demands. Genç Osman (Young Othman) initially rejected the demands of the rebels, but he but was unable to sustain his attitude over the time. The rebels, at the end, entered the Palace, and have taken the Sultan's uncle Mustafa The first (I. Mustafa) out of his seclusion and declared him as new Ottoman Sultan. Meantime, Genç Osman (Young Othman) was lock up into Yedikule Dungeons and killed there. Genç Osman is the first Ottoman sultan killed as a result of a revolution.

Key Words: Genç Osman, Innovation, Reform Movements, Modernization, Revolution.

GİRİŞ

Osmanlı devletinin son dönemlerinde ortaya çıkan değişim ve yenileşme hareketleri ile ihtilal hareketleri genellikle at başı bir seyir takip etmiştir. Ne zaman bir değişim planı ortaya çıksa mutlaka bir ihtilal ile kesilmiş, ülkesinin geleceğini düşünerek adım atmaya çalışan padişahlar, bu uğurda tahtlarından, hatta canlarından olmuşlardır. Hiç şüphesiz Osmanlı devletinde değişim ve yenileşmenin zirvesini Sultan III. Selim teşkil etmektedir. Değişimi başlatan ise Sultan II. Osman, yani Genç Osman'dır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Sultan II. Osman, teamüllerin hakim olduğu, gelenekçi bir toplumda değişim ve yenileşmeye teşebbüs etme cesareti gösteren ilk padişah'tır. Onun dönemi Osmanlı imparatorluğunun Batı karşısında güç kaybetmeye başladığı, oldukça sancılı bir dönemdir. İmparatorluğun bu zor günlerini en yoğun bir şekilde bizzat yaşayan Sultan II. Osman, bu dönemi atlatmanın yolunun değişimden geçtiğini kavramış ve bu amaçla cesur adımlar atmıştır. Atılan bu adımlar, Osmanlı tarihinde ilk defa¹ ortaya çıkan büyük bir ihtilal hareketi ile kesilmiş ve padişah tahtından indirilerek kapatıldığı Yedikule zindanlarında acımasızca katledilmiştir. Sultan İkinci Osman'ın hunharca katledilmesi, Osmanlı tarihinin en dramatik hadiselerinden biri olarak tarihin hafızasına kaydedilmiştir.²

Osmanlı müverrihleri genellikle bu hadiseden söz etmekten sarf-ı nazar etmişlerdir. Zira olay çok dramatiktir. Vahim ve tüyler ürperticidir. Tabii olarak hiçbir millet böyle bir hadise ile yad edilmek istemez. Dolayısı ile Osmanlı tarihçileri, insanları üzmemek için bu acıklı olaya eserlerinde teferruatlı bir şekilde yer vermemişlerdir.³ Dahası bazı tarihçiler Genç Osman olayının yeni nesillere aktarılmasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Genç Osman faciasını anlatan bir yazma nüshayı, Necip Asım Bey adlı müverrih, bu olayın tarihimiz için kara bir leke olduğunu beyan ederek, imha etmiştir.⁴ Bu yüzden söz konusu ihtilal ile ilgili bilgiler kaynaklarda yeterli düzeyde yer bulmamıştır.

Yaşar Yücel, Zafername neşrinde, İkinci Sultan Osman döneminin çağdaş kaynaklar açısından noksan bir dönem olduğunu, bugüne dek araştırmacıların, İkinci Osman devrini incelerken Peçevi, Katip Çelebi ve Nâimâ'yı tekrarlamaktan öteye gidemediklerini, ifade ederek, söz konusu dönemle ilgili çalışmaların yetersizliğine dikkat çekmiştir.⁵

Genç Osman dönemi ile ilgili bilgilere kaynak eserlerde yeterli düzeyde yer verilmediğine dair kayıtlara başka eserlerde de rastlanmaktadır. Konu tarihçiler arasında hayli tartışılmıştır. Fezleke müellifi Kâtip Çelebi, tarihçilerin bu tavrına itiraz etmiş, onların tarihî belgeler üzerinde böyle bir tasarrufa gitmelerini eleştirmiştir. Kâtip Çelebi'ye göre tarihin görevi, herhangi bir çıkarma veya ekleme yapmadan, olayları olduğu gibi aktarmaktır. Bu tutumuna uygun olarak da Kâtip Çelebi, Genç Osman hadisesini teferruatlı bir şekilde eserine almıştır. Bu bakımdan söz konusu eser kendisinden sonra gelen tarihçilere kaynaklık etmiştir.⁶ Dolayısı ile Kâtip Çelebi, mezkur dönemin olayları konusunda merkezî bir konum işgal etmektedir. Onun konu ile ilgili temel kaynağı ise Tûğî Solak Hüseyin Çelebi'nin vak'ay-ı merhûm ve mağfûr Sultan Osman Han, adlı risalesidir. Tûğî Solak Hüseyin Çelebi, Genç Osman vak'asının canlı şahididir ve vak'a ile ilgili olarak kaleme almış olduğu söz konusu yazma risale Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi bölümünde 1963/5 numarada yer almaktadır.

Solak Hüseyin, Genç Osman olayının meydana geldiği sırada Saray'da görevlidir. Dolayısı ile az önce de ifade edildiği gibi olayın görgü tanığıdır. Solak Hüseyin'in görgü tanığı olması tabii ki eserinin değerini artırmaktadır. Dolayısı ile risale hem otantiktir ve hem de dönemle ilgili teferruatlı malumat içermektedir. Risalenin önemi de buradan kaynaklanmaktadır.

¹ Bundan önceki tek ihtilal benzeri olay Yavuz Sultan Selim tarafından gerçekleştirilen yarım ihtilaldir.

² Tarih kitaplarına, haile-i Osmaniye diye geçen Genç Osman olayı çağdaş Tarihçi Yılmaz Öztuna, tarafından Osmanlı'nın kербелası diye nitelendirmiştir. Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, Ötüken Yayınevi 1977, V, 18.

³ Zikri keyfiyeti mükeddîr-i havâtîr bu makûlede belâğat-ı icazın lûtfi zahirdir deyu bazı tevarîh nüvisler tafsilden tehaşi eylediler. Katip Çelebi, **Fezleke**, Süleymaniye Atıf Efendi ktb., nr. 1914, İstanbul 1286, cilt, II, s. 9. Vak'a-i merkume bir mükeddîr saded olmağla icaz üzre tahrir olundi. Müneccimbaşı, Ahmed Dede, **Sahaifü'l-Ahbar**, İstanbul, 1285, cilt, III, s. 651.

⁴ Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, V, 187.

⁵ Yaşar Yücel, Zafername, **Belleten**, 170, Ankara 1979.

⁶ Nâimâ, **Tarihi**, cilt, II, s. 207.

Gerek Türkiye’de gerekse Türkiye dışındaki bazı kütüphanelerde çeşitli nüshaları olan Tûğî risalesinin üzerinde daha önce bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri Mithat Sertoğlu’na aittir. Sertoğlu, adının İbretnüma olduğunu belirttiği Tûğî risalesini 1947 yılında Belleten’de yayımlamıştır.⁷ Sertoğlu bu yayını hangi yazmaya dayanarak neşrettiğini belirtmemiştir. Ayrıca Sertoğlu: “Yaptığımız araştırmaya göre İstanbul kütüphanelerinde şimdiye kadar bu risalenin bir nüshasına rastlanmadığı gibi bu işlerle alakalı kimseler tarafından böyle bir eser görülüp tetkik olunmuş değildir.” diyerek adı geçen yazmanın İstanbul kütüphanelerinde herhangi bir nüshasının bulunmadığına dair bir beyanda bulunmuştur.

Risale üzerinde yapılan bir diğer çalışma Fahir İz’in çalışmasıdır. Fahir İz, Dresten, Viyana ve Konya kütüphanelerindeki üç nüsha üzerinde yapmış olduğu edisyon kritik neticesinde iyi bir metin ortaya koymuştur.⁸ Ayrıca DİA’da Hüseyin Tûğî maddesini kaleme alan yazar, Tûğî yazma nüshaları hakkında geniş bilgi vermiş ve yazmanın tenkitli metnini yayıma hazırladığını ifade etmiştir. Nezihi Aykut daha sonra bu mesaisini neticelendirmiş ve hem Türkiye’de ve hem de Avrupa’da bulunan yazmalar üzerinde yapmış olduğu çalışmasını Musibetname adıyla neşretmiştir.⁹ Ancak eser geniş bir mesai ürünü olmasının yanında çok yoğun ve de ebatlıdır. Bazı hususlar yoğunluk dolayısı ile seçilememektedir. Dolayısı ile Genç Osman vak’asını, bu yoğunluktan kurtarıp bir makale çerçevesinde biraz daha basite indirgemek suretiyle ortaya koymak, konunun anlaşılır kılınması bakımından uygun görünmüştür.

Bu makalede Tûğî yazma nüshalarının İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde bulunan nüshası esas alınmıştır. Öncelikle risale hakkında bir tanıtım yapılmış ve dönemle alakalı kısa bir bilgi verilmiştir. Daha sonra da söz konusu yazma nüsha sadeleştirilmiştir. Ayrıca son tarafa yazmanın orijinali ve latinizesi ilave edilmiştir.

1. Yazma Risalenin Kısa Tanıtımı

Tûğî Hüseyin Çelebi’nin risalesinin bizim üzerinde çalıştığımız Veliyyüddin Efendi nüshasındaki adı: “Vak’a-i Merhûm ve Mağfûr Sultan Osman Hân Aleyhi’r-Rahmeti ve’l-Ğufrân” dır. Kaynaklarda ise bu olay Hâil-i Osmaniye yahut Vak’a-i Hâile-i Osmaniye şeklinde yer almaktadır.

Söz konusu yazma on bir varaklık bir monografidir. Dili oldukça sadedir. Halk dili ile yazılmıştır. Bunun yanında zaman zaman Arapça ve Farsça terkiplere de yer verilmiştir. Metinde az da olsa arkaik Türkçe kelimelere de rastlanmaktadır. Tuğî, ulema sınıfına dahil olmadığından ağdalı bir dil kullanmamıştır. Bu da eserin anlaşılabilir olmasını sağlamıştır. Yazar olayları rastgele değil bir kronoloji takip ederek, günü gününe aktarmaya çalışmıştır. Ağırlıklı olarak nesir şeklinde kaleme alınan metin zaman zaman nazım türleri ile de süslenmiştir. Bu türler ifadeyi zenginleştirmenin yanında konuyu daha da anlaşılır kılmıştır. Tuğî aynı zamanda şairdir. Dolayısı ile metinde kendi şiir ve gazellerine ve başka şairlerin aynı türden manzumlarına da yer vermiştir. Bu türler genellikle gazel, mersiye, medhiye ve müseddes şeklindedir. Tuğî’nin en çok başvurduğu manzum türlerden birisi de kalam-ı kibar kabilinde ders verici mahiyetteki beyitlerdir. Tuğî, eş anlamlı kelime kullanmaktan ve nesirde kafiye (seci) yapmaktan hoşlanmaktadır.

Tuğî Hüseyin Çelebi, söz konusu Genç Osman vakasını geniş bir şekilde anlatmak yerine bir özet vermeyi tercih etmiş, lafı fazla uzatmamıştır. Yazının sonlarına doğru, zamanın padişahına ve idaresine yönelik ortaya çıkmış olan Yeniçeri darbesi ile ilgili gayet gerçekçi bir tahlil yapmıştır.

⁷ Mithat Sertoğlu, Tûğî Tarihi, **Türk Tarih Kurumu Belleten**, Ankara 1947, XII43, s. 489-514.

⁸ Fahir İz, “XVII. Yüzyılda Halk Dili İle Yazılmış Bir Tarih Kitabı Hüseyin Tûğî, Vak’aa-i Sultan Osman Han”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** 1967, Ankara 1968, s. 119-164.

⁹ Hüseyin Tûğî, **Musibetnâme** (Tahlil-Metin ve İndeks), haz: Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 2010.

Tûğî, her ne olursa olsun padişahlar hakkında çok saygılı ifadeler kullanarak onları övmüş ve aynı zamanda onlara karşı saygısız bir dil kullanan isyancıları yermiştir. Ancak zaman zaman da gerek padişahları ve gerekse diğer devlet adamlarını tenkit etmekten sarfı nazar etmemiştir.

2. Risale Konusu: Genç Osman Dönemi

Risale, Sultan II. Osman'a karşı yapılan Osmanlı tarihindeki ilk ihtilali konu alır. İhtilal duraklama döneminde ortaya çıkmıştır. Gerçi daha önce Yavuz Sultan Selim benzer bir girişimle babası Sultan Beyazıt-ı Veli'yi tahtından indirerek yerine geçmişti, ancak bu tam bir ihtilal sayılmamaktadır. Zira Sultan Beyazıt zaten tahtan inmeye karar vermişti. Sadece yerine Selim'in değil de diğer oğlu Ahmet'in geçmesini istiyordu. Yeniçerinin kışlasından çıkması padişahın arzusunu engellemiş, Padişahın desteklediği Ahmet değil de yeniçerinin desteklediği Selim tahta çıkmıştır. Bu yüzden Yavuz ihtilali tam bir ihtilal sayılmamaktadır. Bundan dolayı Genç Osman'a karşı başlatılan yeniçeri ayaklanması ilk Osmanlı ihtilali olarak adlandırılmıştır.

Dönemin padişahı, bazı tarihçilere göre ilk inkılapçı padişaktır. Örneğin Öztuna, Osmanlı yenileşme hareketlerini Genç Osman ile başlatan tarihçilerdendir. Ona göre, Genç Osman, Türkiye'nin yenileşme tarihindeki ilk ciddi hamlenin sahibidir. İkinci Osman'ın ortaya attığı fikirler, Türkiye'nin yenileşme, hatta inkılap tarihinin ilk safhasını teşkil etmektedir. Zira Genç Osman ta o devirlerde Yeniçeri Ordusu'nu kaldırıp yerine modern bir ordu kurmayı düşünmüştür.¹⁰

Genç Osman'ın tahta çıktığı dönem olan XVII. yüzyıl başları, duraklama dönemi sancılarının tam manasıyla yaşandığı ve bu sancılardan kurtulmanın çarelerinin arandığı bir dönemdir. Bizzat padişahın öncülüğünde, bu hengameden çıkışın yolu aranmış ve bu yolun değişim/dönüşüm, yenileşme (teceddüt) olduğu resmen tayin ve tespit edilmiştir. Bunun üzerine, değişim ve yenileşmeye dönük adımlar atılması yönünde bir irade belirmiştir. Zira bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu eski ihtişamını kaybetmiş, fetih hareketleri durmuştur. Şayet bir yenileşme hareketi gerçekleştirilebilirse Osmanlı tekrar eski ihtişamına kavuşabilecektir. Bunun için köhnemiş yapının değiştirilmesi ve yozlaşmış kurumların ıslah edilmesi gerekmektedir. Topyekun bir değişim ve dönüşüm hamlesinin başlatılması dönemin padişahı ve bazı devlet adamlarına göre kaçınılmazdır. Kurtuluş reçetesi burada yatmaktadır.

Sultan Genç Osman bu değişim ve dönüşümü gerçekleştirmeye teşebbüs etmesi bakımından önem arz etmektedir. Genç padişahın ülkesi için güzel planları ve hedefleri vardır. Batı karşısında geri kalmış olma acı gerçeğinin bir an önce üstesinden gelmek istemektedir. Bütün planlarını buna göre tasarlamıştır. Mamafih bu büyük hedefi gerçekleştirecek donanım ve tecrübeye sahip değildir. Padişah çok genç, tecrübesiz ve acelecidir. Aceleciliği ve toyluğu sebebiyle büyük hatalar yapmıştır. Bu yüzden değişim ve dönüşümü kendi gelecekleri için ciddi bir tehdit olarak gören bazı çevreler ve kurumlar padişahın yanlışlarından nemalanmayı iyi bilmişlerdir. Padişah hata yaptıkça bu çevreler güçlenmişlerdir.

Genç Osman öteden beri Osmanlı için bir ideal olan Avrupa hakimiyeti fikrini benimsemiş ve bunu sahiplenmiştir. Bunun için elden gelen her şeyi yapmaya hazırdır. Nihat Sami Banarlı'nın da belirttiği gibi, Kanuni'den sonra ilk defa sefere katılan Sultan İkinci Osman'ın hedefi Avrupa'da Osmanlı hâkimiyetidir. Söz konusu fikir ve ideal Kanuni'den sonra Sultan İkinci Osman zamanında tazelenmiştir. Sultan İkinci Osman, Lehistan seferinde çok bozuk gördüğü Yeniçeri Ordusu'nu ıslah etmek ve daha bir takım yenilikler yapmak suretiyle, tekrar Avrupa'da üstün kuvvet olmak şeklindeki arzusunu, atak fakat tecrübesiz bir hükümdar olması sebebiyle en feci bir şekilde hayatıyla ödemiştir.¹¹

¹⁰ Öztuna, *age*, V, 152.

¹¹ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998, cilt, 2, s. 644.

Avrupa hakimiyeti ideallerini gerçekleştirmek amacıyla bizzat ordusunun başında fethe çıkan genç padişah daha ilk seferde derin bir sükut-u hayale uğramıştır. Yeniçeri Ocağı yozlaşmış, manevra kabiliyetini kaybetmiştir. Dahası siyasete ve ticarete bulaşmıştır. Askeri talimi kabul etmemektedir. Asker, askerlik sanatından uzaklaşmıştır. Böyle olmakla beraber, Yeniçeri Ocağı'na yönelik alınması muhtemel tedbirler Ocak tarafından çok sert bir şekilde yüz geri edilmektedir. Bu psikolojik atmosfer Ocağın ıslahını neredeyse imkânsız hale getirmiştir.

Tüm bu acı gerçekler yanında, bir taraftan da genç padişah Avrupa hakimiyeti idealini yeniden başlatma kararını uygulamaya koymuş, bizzat ordusunun başında sefere çıkmış ve sefer sırasında köhnemiş yapıyı bizzat yerinde teşhis etme imkanına kavuşmuştur. Genç padişah açısından, hayallerini gerçekleştirecek, savaş sanatını bilen disiplinli orduyu oluşturmak artık mutlak ihtiyaçtır.

Sonuç olarak askerin talimi kabul etmemesi ve ıslah yönünde atılacak hiçbir adıma yanaşmaması ister istemez yeni bir ordu kurma düşüncesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ihtiyaç yüksek kademelerde konuşulmaya başlanmış, halk arasında ise bu durum daha çok bir söylentiye dönüşmüş ve söz konusu söylenti askeri endişeye sevk etmiştir. Padişahın hacca gitmeye karar vermesi ve bunu ilan etmesi, söylentinin fiiliyata aktarılması şeklinde yorumlanmıştır. Bu kararı protesto etmek isteyen Yeniçeri ve Sipahi Ocakları halktan da destek alarak At Meydanı'na yürümüşlerdir.

Tarihçilerin belirttiğine göre, başlangıçta sağlam tedbirler almak suretiyle önüne geçilmesi muhtemel ihtilal, önlenememiştir. Başlangıçta üst düzey askerler işin içinde yoktur. Padişah ise asla ileri gelir devlet adamları ve ulemanın nasihatlerine kulak asmamış, karşısındaki gücü küçümsemiştir. Bu yüzden işler giderek daha da çıkmaza girmiştir. Komuta kademesinin hareketi dâhil olmaması padişahı yanılgıya sürüklemiştir. O, son ana kadar başsız askerin dağılacağını düşünmüştür. Tecrübe sahibi devlet adamları ve ulemanın önde gelenleri ise daha başlangıçta asker tarafından istenen devlet adamlarının feda edilmesinin, yani ehven-i şerrin tercih edilmesinin, daha doğru ve isabetli olacağını padişaha hatırlatmışlar, fakat padişah bunu kabul etmemiştir. Dirayetli Şeyhülislam Es'ad Efendi ve zamanın ünlü şeyhi Aziz Mahmud Hüdayi gerekli ikazları çekinmeden ortaya koymuşlardır. Şeyhülislam, padişahın hacca gitmekten vazgeçmesi yönünde fetva çıkartmış, Aziz Mahmud Hüdayi ise bu minval üzere mektup yazarak padişaha tavsiyelerde bulunmuştur. Fakat o, asla bu tavsiyelere kulak asmamış, hususi hocası Ömer Efendi ve Darüsaade Ağası Süleyman'ın sözlerinden başka hiç kimsenin sözünü dikkate almamıştır.

Genç Osman karakter olarak geleneğe fazla önem vermeyen bir yapıya sahiptir. Osmanlı padişahları öteden beri devlet yönetiminde doğuracağı mahsurlar nedeniyle hür kadınlar yerine cariyeler ile evlene gelmişlerdir. Genç Osman, bu teamülü değiştirmiş, cariyeler ile evlilik yapmayı kabul etmemiştir. Bütün karşı çıkmalara rağmen, İstanbul'un tanınmış ailelerinin hür kızları ile evlenmiştir. Genç Osman'ın bu tavrı o dönemin anlayışına göre bir eksiklik olarak algılanmış, fazilet nakisa olarak görülmüştür.¹² Aynı şekilde, hacca gitmeye karar vermesi de onun teamüle aykırı karakter yapısının örneklerindendir.

Genç Osman gösteriş ve debdebeye de asla iltifat etmemiştir. Halbuki Osmanlı'da gösteriş, debdebe ve alayış bir teamüldür. Genç padişah ise ne pahasına olursa olsun bunlardan uzak durmuştur. Resmi devlet törenlerine bile alelade kıyafetlerle katılmış, tüm uyarılara rağmen alışkanlıklarından asla vazgeçmemiştir. Genç padişahın, imparatorluğu eski ihtişamına kavuşturmaktan başka bir hedefi ve düşüncesi yoktur.

¹² Reşad Ekrem Koçu, **Osmanlı Padişahları**, Doğan Kitap, İstanbul 2004, s. 245.

Genç Osman'ın fazilet olarak algılanabilecek tercih ve alışkanlıklarının yanında nakisa olarak değerlendirilebilecek hususiyetleri de vardır. Bunların başında da gaddarlığı gelmektedir. O, adi suçları cezalandırmada çok ileri gitmiştir. Tebdili kıyafetle çıkmış olduğu gece yarısı denetim ve teftişlerinde meyhanelerde yakaladığı yeniçeri erlerini yargısız bir şekilde acımasızca infaz etmiştir. Bu yargısız infazlar büyük rahatsızlıklara yol açmıştır. Halbuki (kanun-i kadim gereği) bu şekilde suç işleyenleri yargılanmak üzere kendi birimleri olan Ağakapısı'na havale etmesi gerekmektedir. O ise asla bu kurala uymamış, suçluları bizzat kendisi cezalandırmıştır.

Genç Osman'a karşı yapılan Yeniçeri İhtilali, bir çok bakımdan ilk ve de üzücü olaylara sahne olmuştur. Saltanat makamında bir padişah varken aynı makama başka bir padişah oturtulmuştur. İhtilal esnasında, şimdiye kadar görülmedik bir tarzda, padişah hazretlerine ağır hakaretler yapılmıştır. Osmanlı padişahları içerisinde hiçbir padişah bu derece ağır muameleye maruz kalmamış, bu kadar aşağılanmamıştır. Hiçbir padişahın onuruyla böyle oynanmamıştır.

Netice itibariyle Osmanlı tarihinde ilk defa yücelik duvarında ihtilal eliyle bir gedik açılmış,¹³ kötü bir gelenek ve kötü bir teamül başlatılmıştır. Her zaman girişilebilecek makul ve yararlı yenilik ve ıslahat hareketleri bu şekil bir ihtilal ile engellenmiştir. Dolayısı ile Genç Osman'a karşı gerçekleştirilen ihtilal hareketi orada kalmamış, gelecek dönemlere de sirayet etmiştir. Konuyla ilgili Nihat Sami Banarlı'nın şu teşhisi çok yerinde ve anlamlıdır: "Eğer hadise Genç Osman'ın zaman ve hayatı çerçevesinde kalıp sirayet etmeseydi o derece vahim neticeler doğurmayacaktı. Fakat bu bir başlangıç oldu. Bundan sonra ve bilhassa gelecek asırlarda memlekette Avrupalı yenilik ve ıslahat yapmak isteyen bütün büyük hükümdarlar ve vezirler bu yenilik hareketleri uğruna ya tahtlarını yahut başlarını vermişlerdir."¹⁴

İhtilalın ardından Osmanlı İmparatorluğu tam bir kargaşa ve kaos ortamına sürüklenmiştir. Sık sık padişah değişmesi ve her padişah değişiminde teamül gereği askere yüklü miktarda cülus bahşişi ödenmesi hazineyi iflasın eşiğine getirmiştir.¹⁵ Koca imparatorluk cülus bahşişi ödeyemeyecek duruma düşmüştür. İş, enderun hazinesindeki altın ve gümüş kapların darphanede eritilerek para kesilmesine kadar gitmiştir. Ancak bu şekilde askere cülus bahşişi dağıtılabiliştir.

Tûğî Hüseyin Çelebi risalesinin sonunda, ülkeyi ihtilal ortamına sürükleyen sebepleri maddeler hâlinde şöyle sıralamaktadır:

a. Sipahi, Yeniçeri ve diğer askeri ocaklar padişaha güvenmişlerdi. Zira bir suç üzerine mesela meyhanelerde yakalandıklarında tutuklanırlar, 400-500 sopa ile cezalandırılırlar, taş gemilerine konulurlardı. Eskiden olduğu gibi yargılanmak üzere kendi birimlerine havale edilmezlerdi.

b. Ulema sınıfı da rencide olmuştu. Zira padişah hocası Ömer Efendi kendi halinde bir vaiz iken, hususi hocalığa terfi edince, şeyhülislamın bile üstüne çıkarılmış, ulema sınıfının atama, tayin ve terfi işleri ona havale edilmiştir. Yetki gaspı ve de yetki aşımı söz konusudur. Hem padişah ve hem de Hoca Efendi yetkilerini aşmışlardır.

c. Padişahın bazı uygulamaları, özellikle küçük kardeşi şehzade Mehmet'i boğdurması, maşeri vicdanı derinden yaralamıştır. Halbuki epey zamandır bu cinayetler unutulmuştu. Genç Osman, bu acımasız töreyi yeniden hortlatmıştır.

Netice itibariyle gücünü kendi idealinden alan Osmanlının bu ilk yenilik hareketi başarısız olmuştur. Hareket başarısız olunca, onun ardından gelen Osmanlı yenileşme hareketleri Batıyı örnek almaya başlamışlardır. Genç Osman yenilik teşebbüsünün temel dinamikleri arasında Batıyı

¹³ Bostan-zade Yahya Efendi, **Vak'a-i Sultan Osman Han**, Süleymaniye Halet Efendi Ktb., nr. 611, s. 198.

¹⁴ Banarlı, **age**, cilt, 2, s. 644.

¹⁵ O dönem itibariyle Bir cülus bahşişi miktarı yaklaşık 3 milyon altın tutmaktadır.

örnek almak söz konusu değildir. Bu teşebbüs bir manda eskiye öykünmedir. Eskiye dönüş özlemidir. Bu dahi çözüm olamamıştır. Aynı şekilde körü körüne batı taklidinin de çözüm olmadığı yıllar yılı yaşanan tecrübeler neticesinde ortaya çıkacaktır. Fakat Genç Osman yenileşme teşebbüsünün Batıyı örnek almadan kendi gücüne dayanarak ortaya çıkmış olmasının da altını çizmek gerekmektedir.

Osmanlıdan Cumhuriyete toplumun yenileşmesi ve kalkınması, aydınlanma, reform ve Rönesans gibi kısmen Batılı olan kavramların doğuya yansması sancılı olmuştur. Aslında bu sihirli kelimelerin içindeki iksirin ne olduğu tam da anlaşılamamıştır. Her ne olursa olsun gerek Osmanlının yükselişi ve gerekse daha önceki Endülüs Emevileri ile batıya yol gösteren İslam medeniyeti, imparatorluğun duraklama dönemine girmesi ile tıkanmış ve üstünlüğü batıya kaptırmıştır. Üstünlüğü yeniden ele geçirme teşebbüsleri bir türlü sonuçlandıramamıştır.

3. Risale Metninin Günümüz Diline Aktarımı

Merhum Sultan Osman Han Vak'ası

Bu trajik olay Hicri 1031'de İstanbul'da meydana geldi. (Miladi 1622). Adı geçen yılın Recep ayının 7'sinde, Çarşamba günü sipahi, yeniçeri ve muhtelif zümrelerden bir kısım halk, Süleymaniye Camii yanında toplandılar. Zor kullanarak dükkânları kapattırdılar. Daha sonra Aksaray'daki Odalar Kışlası meydanında yığınak yapıp topluca Yeni Cami'ye, (Sultan Ahmet Camii'ne) yürüdüler. Uzun uzun sloganlar atıldılar:

“Padişahımızı, Kabe'ye gitmek adı altında Anadolu'ya geçirmeyi telkin edenleri isteriz... Padişahı Anadolu'ya gitmekten feragat ettirmek isteriz...”

Bu şekilde ayaklanan insanlar sur kapılarını kapatıp, Ahırkapı'dan, Üsküdar'a geçmek üzere olan padişahın tuğ ve otağına engel oldular.

Şikâyetlerini sürdürdüler:

“Darüssaâde Ağası Süleyman, sürekli padişah nezdinde Yeniçeri'yi aşağıladı. Padişahı yeni ordu kurma sevdasına düşürdü. Sadrazam Dilaver Paşa ve padişah hocası Ömer Efendi de bu hususta ona muvafakat ettiler. Bostancıbaşı Bebr Mehmet Ağa ise padişahı tebdil gezdirerek, meyhaneleri basıp birçok yeniçeri ve sipahiyi tutuklattı. Bir kısmına sopa cezası tatbik ettirdi, bir kısmını ise taş gemilerinde kürek cezasına çarptırdı.”

Yakın zamanlarda yaşanan olaylar asker tayfasını fena hâlde rahatsız etmişti. Sadrazam Dilaver Paşa ve padişah hocası Ömer Efendi, Süleyman Ağa'nın planları doğrultusunda padişahı, Anadolu'ya gitme konusunda ikna ettiler. Sekban ve cümdi yazarak yeni bir ordu kurma fikrini karara bağladılar. Daha doğrusu durumun böyle olduğu söylentisi yayıldı. Hatta Saray görevlilerinden Eski Yusuf adında bir kişinin zahire toplamak için Arap memleketlerine gönderildiği haberi kamuya mal oldu. Bunun zahire işi olduğuna kimse inanmadı. Herkes zahirenin bahane olduğuna, gerçekte bu işin sekban ve cümdi yazmak için yapıldığına inanıyordu.

Netice itibarıyla bütün bu gelişmeler büyük bir isyanın patlak vermesine sebep oldu. Eski Odalar Kışlası'ndan hareket eden askerler, önce çarşıya yürüyerek dükkânları kapattırdılar, oradan Yeni Odalar Kışlası'nın ortasındaki Etmeydanı'na, katılımın iyice artmasını sağladıktan sonra da Atmeydanı'na yürüyüp sloganlarla isteklerini padişaha iletmeye çalıştılar.

Meydanda büyük bir kalabalık toplandı. İlk başta içlerindeki yaşlı ve tecrübeli yeniçerilerin tavsiyesi ile ‘Davamızı şariat kuralları çerçevesinde halledelim.’ diye Şeyhülislam Es'ad Efendi'ye gidip fetva istediler: “İslam Padişahını kandırıp, hazinenin israf edilmesine sebep olan, padişahın hacca gitmesi lazım değil iken, böyle bir fitneye sebep olanlara şeran ne lazım gelir?” diye sordular.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Şeyhülislam Es'ad Efendi bu soruya şöyle bir cevap verdi: "Uyuyan fitneyi uyandıranlara katl lazım gelir."

Yazılı fetvayı alıp meydan yerine geldiler. Fetvayı meydandaki isyancılarla paylaştılar. Her ne kadar fetva açık bir ifade ile kaleme alınmamış da olsa, onlar bu kapalılığı kendi lehlerinde bir gerçeklik olarak netleştirdiler. Muğlak fetvayı açık delil gibi yorumladılar. Dolayısı ile isyancılar bu fetva ile ellerini fevkalade kuvvetlendirmiş oldular.

Meydan yerine döndükten sonra sadrazamın evine gittiler ki sadrazam gidip bu toplantıdan padişahı haberdar eylesin de Süleyman Ağa'nın katline ferman alsın ve padişahı hacca gitmekten vazgeçirsin. Ne var ki kalabalığın sadrazamın evine doğru pürtelaş ilerlemesi sadrazamın hizmetçilerini ve korumalarını heyecanlandırdı. Korumalar derhal ileri atılıp üzerlerine gelen kalabalığı ok atışına tutular. Birkaç kişiyi yaraladılar. Pek tabii ki isyancılar böyle bir müdahale beklemiyorlardı. Elllerinde silah da yoktu. Ani bir manevra ile dönüp Sipahi Çarşısı'na doğru sel gibi aktılar. Maksudları silahlanmaktır. Bu hengamede para söz konusu olamayacağına göre çarşı yağmalanacaktı. Çarşı esnafı bin bir rica ve temenni ile çarşılarını yağmadan kurtardılar. Bu sırada akşam yakın olduğundan isyancılar ağır yeminler ederek ahitleştikten sonra dağılıp evlerine gittiler.

Aslında bu isyandan evvel Es'ad Efendi ve sadrazam, padişahı Kâbe'ye gitmekten vazgeçirmişlerdi. İşi bozan padişahın gördüğü bir rüya oldu. Rüyaya göre padişah, bir gün tahtında oturmuş Kur'an-ı Kerim okuyordu. Aniden Peygamber Efendimiz zuhur edip geldi. Padişahın elinden Mushaf'ı alıp onu tahtından indirdi. Padişah, Peygamber Efendimizin ayağına yüz sürmek istedi fakat başaramadı, nasip olmadı.

Ertesi gün padişah görmüş olduğu bu rüyanın tabirini yaptırmak niyetiyle hocasını Saraya davet etti. Hoca Ömer Efendi ise tabir sadedinde şöyle bir izahatta bulundu: "Padişahım evvela hacca gitmeye karar vermiştiniz. Sonra bundan vazgeçtiniz. Bu yüzden böyle bir rüya gördünüz. Peygamberin mübarek ayağına yüz sürmek mümkün olmadıysa hacca gider Ravza-i Mutahharasına yüz sürersiniz..."

Padişah bu tabirden ziyadesiyle memnun kaldı ve hacca gitmeye kesin karar verdi. Ardından bir de Saray imamının tavsiyesi üzerine rüyasını tafsilatlı bir şekilde yazarak Üsküdar'a, Aziz Mahmut Hüdayi hazretlerine gönderdi. Ondan da rüyayı tabir etmesini istedi. Şeyh hazretlerinin tabiri ise şu minval üzereydi: "Padişahım! Bu vak'a ziyade korkutucu ve tehlikeli görünüyor. Allah bilir bu vâkıa-i hâilenin (trajik olayın) vukuu tez vakitte görülür. Tövbe ve istiğfar üze bulunun, umulur ki belalar def ola..."

Bu arada şeyhülislam, padişaha fetva gönderip dedi ki:

"Padişaha hac farz değildir. Padişahın görevi adalet üzere halkın ihtiyaçlarını görmektir."

Meşayih, ulema ve sadrazam dahi şeyhülislam'a destek verdiler. Ancak padişahı kararından vazgeçirmek mümkün olmadı.

Öte yandan, isyancıların, sadrazamın evini basarak yağmaladıkları haberi padişaha ulaşınca ileri gelen ulemayı saraya davet ederek, kulun (askerin) muradı nedir? diye sordu. Ulema bil-ittifak dediler ki: "Saadetli padişahın Kâbe'ye gitmesini istemiyorlar ve Dârüssaâde Ağası ile Hoca Efendi'nin İstanbul'dan sürülmesini talep ediyorlar."

Buna karşılık padişah şöyle bir mukabelede bulundu: "Tamam Kabe'ye gitmekten vazgeçtim. Yalnız istedikleri adamları sürgün etmem. Hatta görevlerinden bile almam."

Bu gibi durumlarda padişahlar genellikle asilerin isteklerine boyun eğdikleri halde Sultan Osman bunu yapmadı. Adamlarını vermemekte direndi ve ulemayı, kulun taleplerini öğrenmek üzere Atmeydanı'na gönderdi. Ulema, asilerden isyanın sebebini sordular. Cevap olarak asiler

dediler ki: “Başta Sadrazam, Dârüssaâde Ağası ve Padişah Hocası olmak üzere 6 kişinin katlini isteriz.”

İsyancılar her adımda güç kazanıyorlardı. Başlangıçta iki kişinin katlini istemişken şimdi sayıyı altıya çıkardılar. Ulema heyeti Saraya giderek isyancıların taleplerini padişaha iletiler. Fakat padişah bu talebi kabul etmedi. Ulema, işin daha kötüye varacağını bildiğinden ısrar etti. Zira asiler avantajlı konumda idiler ve giderek isteklerini artırıyorlardı: “Asker niyeti bozmuş, eskiden beri bu hep böyle olmuştur. Ecdad-ı ızamınız zamanında da ekseriya böyle olagelmıştır. Asker ittifak ettiği zaman istediğini alır. İş daha da kötüye gidebilir.” dediler.

Ulemanın ısrarı padişahı kızdırdı. Padişah sert bir şekilde heyeti susturdu. Asilerin isteklerine cesurca direndi: “Siz sesinizi çıkarmayın. Onların icabına bakılacaktır. Onlar başsız askerdir, tez dağılırlar.”

Öte yandan isyancılar uzun zamandır meydanda bekliyorlardı. Bir türlü Saray’dan haber gelmiyordu. Yavaş yavaş hareketlenmeler başladı. Saray’dan bir haber gelmeyince isteklerinin kabul edilmediğine hükmederek Saray’a doğru yürümeye başladılar. Saray kapıları açık bırakıldığından hiçbir zorlukla karşılaşmadan içeri girdiler. Uzun müddet Saray içerisinde bağıştılar: “Padişahımızdan altı kişinin katlini istedik, cevap gelmedi. Allah için davamız ve elimizde fetvamız vardır.”

Bağışmalar esnasında kalabalık arasından: Sultan Mustafa’yı isteriz! diye bir ses yükseldi. Ses kalabalık arasında dalga dalga yayıldı. Dalga dalga yankılandı. Sadece yankılanmakla kalmadı aynı zamanda kalabalığın hedefini de tayin etti. Asiler bir önceki padişah Sultan Mustafa’yı aramaya başladılar. Yerini tespit etmek kolay olmadı. Uzun uğraşlar ve tehditlerden sonra Sultan Mustafa’nın mahpus bulunduğu kafes odaya ulaştılar. Ancak odanın kapısı iç hareme açıldığından kapıya ulaşmak mümkün değildi. Odanın damına yöneldiler. Kubbe dam kurşunla kaplıydı. Ne olursa olsun gözü dönmüş güruh engel tanımıyordu. Kubbenin kurşunlarını keserek içeriye ip saldı. Bu şekilde Sultanı ve yanındaki iki cariyeyi çekip yukarıya çıkardılar. Eski Saray’a götürmek üzere ata bindirdiler. Ancak Sultan Mustafa uzun zaman hapis yattığından gücünü ve kuvvetini kaybetmişti. At üzerinde durmaya mecali yoktu. Bu yüzden Eski Saray’a gitmekten vazgeçerek hemen oracıkta biat merasimi yapmaya karar verdiler.

Beri taraftan Genç Osman, Sultan Mustafa’nın mahpesden kurtarıldığı haberini alınca kan beynine sıçradı. Ne yapacağını bilemedi. Kısa bir tereddütten sonra sadrazamın bulunması talimatını verdi. Sadrazam bu hengâmede Üsküdar’a kaçmış, Şeyh Aziz Mahmud Hüdayi’ye sığınmıştı. Sadrazam derhal getirildi ve Dârüssaâde Ağası Süleyman ile birlikte kalabalığın önüne atıldı. Kalabalık güruh saldırıya geçti ve iki devlet adamını saniyede paramparça etti.

İş tamamen çığırından çıkmış, dönüşü olmayan yola girilmişti artık. Sultan Mustafa’nın ikinci kez tahta çıkarılması kararından dönülmesi imkânsızdı. Buna rağmen ulema efendiler bir kez daha devreye girdiler: “Padişahınız Sultan Osman size selam eyledi. İstedikleri insanları verdim. Başka kimi istiyorlarsa vereyim, yeter ki Sultan Mustafa’yı bırakın. Biz dahi bu hususta kefil olalım.”

Ancak istekleri kabul edilmedi: “İş işten geçti artık. Bu söz önceden gerekliydi.”

İsyancılar ulemanın talebini reddettikleri gibi yeni padişaha biat etmeleri için ulemaya emri vaki yaptılar. Ulema zor durumda kaldı. Saltanat makamında bir padişah varken başka birisine biat etmenin caiz olmadığını ileri sürerek direnmeye çalıştırlarsa da, kınından sıyrılmış kılıçların tehdidi altında emre boyun eğdiler. Manzara öylesine tüyler ürpertici idi ki, ulemadan Kaf-zâde Fâyizî Efendi kalp sektesinden oracıkta ruhunu teslim etti.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bu arada isyancılar arasında, 'Sultan Osman, Sultan Mustafa'yı katlettirecek' diye bir haber şayi oldu. Bunun üzerine tedbir olarak Sultan Mustafa'yı Aksaray kışlasındaki Orta Cami'ye götürdüler. Sultan Mustafa camiye girerken elini açıp dua etti: "Ey padişahlar Padişahı! Ricam budur ki bana zulmeden Sultan Osman'ı burada göreyim."

Sultan Mustafa'nın Orta Cami'ye götürülmesi üzerine Genç Osman, meseleyi yeni sadrazam Hüseyin Paşa ve Bostancıbaşı ile müzakere etti. Sadrazam ve Bostancıbaşı dediler ki: "Sultan Mustafa, Aksaray'a, odalar kışlasına gitti. Biz de Ağa Kapısına gidelim."

Genç Osman bunu uygun bulmadı. Onun başka bir düşüncesi vardı: "Ağa Kapısına gitmemiz uygun olmaz. Anadolu'ya geçelim, taht-ı kadim Bursa'ya gidelim. Kul (asker) yazalım, yığınak yapalım. Görelim Mevla neyer, bakalım zaman içinde neler zuhur eder."

Ancak Sadrazam ve Bostancıbaşı buna cesaret edemediler. Düşüncelerinde ısrar ettiler. Neticede yanlarına on kese altın alarak gece yarısı gizlice Ağakapısı'na gittiler ve Yeniçeriağası ile görüştüler. Ne yapılması gerektiğini beraberce müzakere ettiler ve paranın gücünden istifade ile Yeniçeri'yi yumuşatarak asker arasına ayrılık sokma kararına vardılar. Alınan kararı uygulamakla görevlendirilen Yeniçeriağası gidip odabaşılar ile görüşerek onlara yapılacak ihsanlardan bahsetti. Odabaşılar da bunu bizzat kendisinin erata anlatmasının daha doğru olacağını söylediler. Bunun üzerine Ağa, Orta Cami'ye gitti. Merdivenlere çıkarak erata hitap etti: "Ey Ağalar ve yoldaşlar! Padişahınız mübarek olsun. Ancak Sultan Osman da ocağımıza sığındı, Kapı'y'a, bize geldi. Ellişer flori verilecek ve çukalarınız mor skarletten yenilenecek. Sipahi ağalara dahi inam, ihsan..."

Ağanın sözünü bitirmesine dahi fırsat vermediler. Eteğinden çekip aşağıya indirdiler ve tıpkı sadrazam ve dârüssaâdeâğasına yaptıkları gibi onu da öldürdüler. Cesedini yerlerde sürüklediler.

Maktül Ağa yarım kalan konuşmasında Sultan Osman'ın, Ağakapısı'na sığındığını dile getirmişti. Haberi duyan isyancıların gözleri fal taşı gibi açıldı. Ok gibi fırladılar yerlerinden. Hızla Sultanın bulunduğu yere, Süleymaniye'ye yöneldiler. Uzun aramalardan sonra padişahı buldular. Bir beygire bindirdiler ve Orta Cami'ye götürdüler. Yolda türlü hakaretler yaptılar. Bir padişaha söylenmeyecek yakışsız, ağır sözler söylediler. İş ayağa düşürdüler: "Canım Osman Çelebi! Meyhane basıp sipahi ve yeniçeri'yi taş gemisine mahkûm etmek iyi miydi? Ecdad-ı izamın sekban ile mi vilayetleri fetheyledi? Sekban değil miydi, pederin Sultan Ahmed zamanında Anadolu'yu yakıp yıkan? Kalenderoğlu ve Canbolad sekban cemiyetinin desteği ile isyan etmedi mi?"

Genç Osman'ın Orta Cami'ye getirilmesi ile iki padişah bir mekanda birleşmiş oldu. Dışarıdaki kalabalık, 'Padişahımız çıksın görelim.' diye tezahürat yapıyordu. Bunun üzerine Sultan Mustafa kalabalığı selamladı. Gülbang-ı Muhammedi¹⁶ getirdiler. Sultan Osman gülbangi duyunca, 'Açın pencereyi, kullarıma hitap etmek istiyorum.' dedi. Pencere açılınca Sultan Osman acıklı bir hitapta bulundu: "Benim ağalarım, sipahi ve yeniçeri babalarım, tecrübesizlik yüzünden münafık sözüne uydum ve size karşı küstahlık ettim. Bana bu şekilde muamele etmektense keşke öldürseydiniz. Beni istemiyor musunuz?"

Bu içtenlikli konuşma kalabalığın üzerinde zerre tesir uyandırmadı. İntikam hırsı duyguları köreltmmişti. Duygusuzca tepki verdiler ve 'Seni istemiyoruz.' dediler. Genç Osman bütün umudunu yitirdi. İstenmediğini anladı ve bir kenara çekildi. 'Bari beni Sultan Mustafa'nın mahbesine koyun, öldürmeyin.' diyordu.

¹⁶ Gülbang: Kelime anlamı itibarıyla coşkulu bir şekilde topluca yüksek sesle bağırarak, haykırmak demektir. Yeniçeri Ocağında gülbang okunması yaygın bir adetti. Çok uzun gülbang metinleri bulunduğu gibi birkaç cümleden ibaret olanlar da vardır; *Allah Allah İllallah, Allah Allah Eyvallah, Bismi Şah Allah Allah..*

Artık sıra Sultan Mustafa'nın, Saraya götürülmesine gelmişti. Ata binmekten dahi aciz yeni padişahı bir pazar arabasına oturtarak Saraya göturdüler ve yarım kalan biat merasimini tamamladılar. Daha sonra bizzat Sadrazam Kara Davut Paşa ve adamları Sultan Osman'ı Orta Cami'den aldılar, onu da bir Pazar arabasına bindirip askerin eza cefası arasında Yedikule'ye götürüp hapsedtiler. Kara Davud Paşa, beraberindeki askerlerin dağılmasını temin ettikten sonra, başta kethüdası Ömer, cebecibaşı ve subaşı kethüdası Kilindir Uğrusu olmak üzere yakın adamları ile akşamdan sonra Sultan II. Osman'ı zindanda katlettiler ve işledikleri cinayeti ispat etmek için bir kulağını kesip valide sultana gönderdiler.

Bu konuda çok acıklı bir gazel söylenmiştir:

Bir Şah-ı alîşan iken
Şah-ı cihana kıydılar
Gayretli genç aslan iken
Şah-ı cihana kıydılar

Hükmetmeye kadir iken
Emr-i Hakka nazır iken
Hac itmeğe hazır iken
Şah-ı cihana kıydılar

Nevi, ciğer oldu hûn.
Derdim bir iken oldu on
Kan ağladı ehli fûnûn
Şah-ı cihana kıydılar

4. Risalenin Latin harfleriyle Okunuşu

Vak'a-i Merhûm ve Mağfûr Sultan Osman Hân
Aleyhi'r-Rahmeti ve'l Ğufrân

(1a) Bu vakâyi-i acîbe ve hikâyât-ı ğarîbe bin otuzbir senesinde şehr-i İstanbul'da vâki' oldi ki; Merhûm Sultan Osman Hân ve Sultan Mustafa ahvâlin, Solak Hüseyin ki Tûġî tahallus îder ânın yazduġı rivâyet-i sahiha ile, ki bin otuz bir Recebinin yedinci Çehârşembe günü, sipâh ve yeniçeri ve bâkî halâyık her zümreden Süleymaniye haremünde cem' olup, çarsûlar kapadup, ba'dehû Odalarda, Et Meydanı'nda yığmak eyleyüp ve ba'dehû umûmen At Meydanı'nda Yeni Cami haremünde cem' olup, cevapları bu ki: "Padişahımız Ka'be'ye gitmek nâmı ile Anadolu'ya gitmege ilkâ idenleri isteriz ve Padişahı Anadolu'ya gitmekden ferâġat itdürmek isteriz," Öyle olsa halkın böyle ġulûvvesinden, ol gün hisar kapularını kapatdılar ve Âhûr Kapusından tuġ ve otâġ-ı hümâyûnı kadirġalara koyub, Üsküdar'a geçmek mahallinde komayub, alı kodılar ve Dârû's-Saâde Ağası Süleyman Aġa, Padişahımıza her gün kulu geçmek üzre olup, yeniçeri tayfasının tüfenk endâzlığında ve sipâhi halkının cündilikde ve cenk günlerinde meharetlerü bellüdü, bu kul kullukdan çıkmışdur, kul olursa Mısır ve Şam'ın cündileri ve tüfenk endâzlıkda Anadolu sekbânı gibi olsa deyup ve sene-i mâziyede Hotîn. seferinde bir kâfirin azacık taburın bozmaġa kâdir olmadılar, bî-hüner ve bî-menfaat, derinti ve madrabaz ve erbâb-ı maâş kul olur mı? deyu saâdetlü padişaha söyleyu söyleyu kulu soġuttu ve cündî ve sekbân yazmak sevdasına düşürdi ve Sadrazam Dilaver Paşa, ve Hâce Ömer Efendi bu cevaplarda Dârû's-Saâde Ağasına muvâfakat üzre idiler. Ve dahî Hâce Ömer Efendi, Padişahı Anadolu'ya geçürmege medh eylemekden muradı bu idi ki, bundan evvel Hâcenin karındâşı ki Karabaş Efendi dirler idi, bir uğurdan Ka'be'ye kadı ittirmiş idi, Ka'be'de vali olan şerif, Karabaş'a kazayı zabt itdürmeyup selb eylemek murad eylemiş idi, ehl-i Ka'be, şerifden recâ eylediler, bu hususda Hâce Efendiye gayret düşdüġünden, Padişahı, Mısır'a

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

götürüp ba'dehû Ka'be'ye iletüp şerifden intikam ala: "Padişahım, elhamdülillah ğâzi oldın sana hac eylemek farz oldu, hacı ve ğâzi unvanıyla ser-efrâz olmak gerksin," dirdi. Ve dahî bir sebep bu idi ki, Bostancıbaşı Bebr (Bebir) Mehmed Ağa, Yeniçeri Ağası Yusuf Ağa ile mâbeyn olduğundan, Padişahı her bar tebdil câme ile **(1b)** gezdirup meyhâneleri ve yasakçı odaların basdırup, sipâhi ve yeniçeriden çoğun ahz eyleyup ve çoğuna dahî degneg urdurup ve taş gemilerine koydurup bu ahvâlden kul tayfası ziyade müteellim idiler. Ve bir sebep dahî mükeddemâ Hotin seferinde virdikleri biner akçe atıyye, mevcûdına virilüp, birkaç günden sonra gelenlere virmediklerinden, kul dahî tabur fethinde nevân ihmal ve tekâsül üzre idiler Biz sözümüze gelelim. Dilaver Paşa ve Hâce ve Süleyman Ağanın muradları üzre padişah dahî Anadolu'ya gitmeği mukarrer eyledi ve sekbân yazmak hususu tevâtüre irmiş idi hatta sekbân yazmak için Saray-ı Atîk teberdârlarından Eski Yusuf nâmında bir kimesneyi zahîre cem'i bahanesiyle sekbân ve cündî yazmak için Diyâr-ı 'Arab ve Şam ve Haleb'e gönderilmiş idi. Padişah ise raht ve baht ve cümle hazâyini turma Üsküdar'a geçirmek üzre idi, bu ecilden gâhi, iç halkından, taşra kul tayfasına bu ahvâli bildirup, "bilmezüz böyle itmekden padişahımızın fikri nedir?" dirler idi. Hele muhassıslulmerâm halâyık cem' olup Sultan Mehmed hareminden At Meydanı'na geldiler, Saray'a doğru giderken sadrazam tarafından Çavuşbaşı Halıcı-zâde men' için geldikte ânı taşladılar. Ba'dehû bu cumhûrun içinden umûr görmüş ihtiyarlardan birkaç yüz âdem şer' ile görelim mesâlihi deyub, Şeyhülislam Es'ad Efendi'ye varup, istifsar eylediler ki: "Padişah-ı İslamı azdırup, beytûlmâlin itlafına sebep olup, Padişaha hacca gitmek lazım değil iken, böyle fetret ve fitneye bâdî olanlara şer'an ne lazım gelür?" didiler. Cevab-ı Müftî böyle sadır oldu ki: "İkâz-ı fitne idenlere katl lazım olur," didik de, sureti fetvayı aldılar, ve cem'ıyyet yerine geldiler, ol mahalde Sadrazam tarafından yeniçeri ağası ve bölük ağaları men' için cem'ıyyete gelüb cumhûr anları taşa tuttular. Ve dahî ol gün donanma-yı hümâyûn, Beşiktaş'dan, Yedikulle'ye giderken gemilerden donanma halkı dahî çıkub şehir kaplıları kapalı olmağın, hisar delüklerinden şehre girüp cem'ıyyete dahîl oldular. Ba'dehû Hâce evine varalum bu cem'ıyyetten padişahı habîr eylesün ve Ka'be'ye gitmekden ferâğat itdürsün, deyu Hâcenin evine doğru cumhûr geldiklerinde, meğer Hâce Efendi şehnişinde oturup cumhûrun niye geldiklerin bilmez, ziyade havfinden firar eyledi. Cumhûr yürüyüş ittiler kapuyı yıkdılar bî-nihaye esbâb (esvâb) hasârat olundu. Ba'dehû dönüb Sadrazamın sarayına geldiler ki, varsun Padişaha bu cem'ıyyetin aslın bildirüp, Süleyman Ağanın katlini ferman buyurup Ka'be'ye gitmekden ferâğat eylesün, kaçan ki cem'ıyyet Sadrazamın sarayına geldiler, vezirin bilcümle tevâbi'ı' ileru gelüp oklar pertâb idup birkaç âdemi katl eylediklerinde, cumhûrun ellerinde yât ve yarak (yarağ) yok, buni makul gördiler ki varup Sipâhi Çarşusundan **(2a)** tîr ve keman ve seyf ve sinan alup cenk eyleyeler, ehl-i sûk karşı gelup reca ve temennâ eyleyup dükkanların yağmadan kurtardılar ve hem akşam yakın olmağın ilân-ı ğılâz ve şidâd ile yarın yine At Meydanı'nda cem'ıyyet idelim deyu, perişan oldular. Bu dahî malumun olsun ki, bu cem'ıyyetten birkaç gün evvel Es'ad Efendi ve Sadrazam, Padişahı, Ka'be'ye gitmekden ferâğat itdürmüşler idi, meğer bir gice Padişah hazretleri âlem-i hâbda görür ki, taht-ı pâdişâhîde oturup elinde mushaf-ı şerif tilavet ederken, Fahr-i kâyinât ve Şefî'ul-'usât Hazreti risalet penâhi -aleyhi's-selâm- zahir olup, Padişahın elinden mushafı alur ve tahtından aşağı indirür, Padişah Hân izzetine yüz sürmek istedikde cürete mecâl idemez, nasib olmaz, ol mahalde Padişah uyanup ve yarındâsi Hâceyi davet ider, rüyanın ta'birin istifsar eyledikde, Hâce Efendi tabir ider ki: "Padişahım evvel Ka'be'ye gitmek murad-ı şerifiniz olup ba'dehû ferâğat buyurdunuz, hususan ki Kelâm-ı İzzetde buyurulan ğazâ ve hacc-ı şeriftir. Kelâm-ı Şerifi okursız niçün fermân-ı şerifiylc amel eylemessiz, mübarek elünüzden Mushaf-ı Şerif alunduğı budur, eger rüyanızda Hazretin mübarek kadem-i şerifine yüz sürmek olmadıysa an zamîmi'l-kalb niyyet ilen, hacc-ı şerif müyesser oldukda ba'dehû Hazretin ravza-i mutahharasına yüz sürersiz." Padişah bu tabirden ziyade safa edüp bu defa hacca gitmekde inadına musır oldu. Bir gün kendu imamını ba'de's-salâh davet idup, bu vâkı'âyı söyler, İmam Efendi dir ki: "Fahru's-Şuyûh Üsküdârî Mahmud Efendi -kuddise sırruh- müstecâbü'd-da've dâînüzdür andan istifsar buyurun," dir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Padişah dahî bu vâkı'âyı tafsîl üzre yazup Aziz'e gönderür. Aziz dahî tabir-i hâbda yazar ki: "Padişahım, Kelam-ı İzzet hükmü rabbanidir ve ana imtisal lazımdır. Ve iclâs buyurdıkları taht ise cübbe-i vücûttur, bu vâkıa' ziyade muhavvef ve hatarnâkdir. Ya'lemullah bu vâkı'â-i hâilenin vukû'ı tîz vakitte olur. Tevbe ve istiğfâr üzre olup, festeînü min ehli'l-kubûr fehvâsınca Hak Taâlâ Hazretinin evliya kullarının merâkîd-i şeriflerinden istimdâd talep buyurun. Mercûdur ki defî beliyât ola. Padişah dahî Ebî Eyyûb Ensârî (r.a) ziyaretine gidüp, fukaraya tasadduk ve kurban için sığır ve koyun cem' idup, Bostancılar, Edirnekapısı'nda ve Karagümrük'de araba sığırların cebren alub, üç bin akçelik çift, bin akçe virup götürüb kurban ittiler. Ve muttasıl Üsküdar'a esbâblar taşınup göçmek sadedinde, bu esnada Şeyhülislam, Padişaha fetva gönderup: "Padişahlar Ka'be'ye gitmek farz değildir, adalet üzre reâyânın ahvâlin görmek evladur," didi. Padişah bu mazmundan gadabnâk olup, **(2b)** amel eylemedi. Ba'dehû meşâyıh-ı kiram ve ulemâ-yı 'ızâmın ekseri haberler gönderüp men' itdiler, mecal olup Padişahı alı komak olmadı, bu hususta Sadrazam dahî ulema tarafında olup çok takayyud eyledi emmâ neylesun başı ve mansıbı korkusundan Hâceye ve Süleyman Ağaya mütâbe'at eyledi. Biz sözümüze gelelim; kaçan kim cumhûr, Sadrazamın ve Hâcenin evlerin basup, gâret eyledikleri padişahın semî'ne mûna'kis oldı evvel ulemanın kibarın davet eyleyup: "Kulun muradı nedür?" didi. Ulema bilittifak didiler ki: "Saâdetlü Padişahın Ka'be'ye gitmesini istemeyüp, Dâru's-Saâde Ağasını ve Hâce Efendi'yi nefy-i beled eylesün, dirler." Padişah buyurdu ki: "Ka'be'ye gitmekten vaz geldim, ammâ istedikleri âdemleri şehirden sürmek değil, mansıplarından bile ref eylemek olmaz." Ba'dehû ol gice cumhûr arasında bir söz peyda oldı ki, padişah cümle bağçelerde olan bostancıları ve iç halkın yaraklandırmış ve cepehânedan silahlandırmış ve on adet darb-zen getürmüş. Bir söz dahî bostancıların içinde şâyı' oldı ki, cümle donanmacı yeniçeriler kadırgalardan toplar ile derya tarafından Sarayı muhasara ve ihata ideler ve bâki cumhûr bab-ı hümayûndan yürüyüş ideler. Bu sözden Bostancılara ziyade havf düşüp, hele yarındâsi, mâh-i Recebin sekizinci Pençşenbe günü idi, ale's-seher cumhûr Odalar Meydanı'nda cem' olup ba'dehû Ebü'l-Feth haremine varup her biri âlât-ı harb ve seyf ve sinan ile At Meydanı'na geldiklerinde, emr-i pâdişâhî ile Şeyhülislam ve İftihar u Âli Yasin Nakîbu'l-Eşraf Şerif Efendi iki Kadiasker ve kudvetülmüfessirîn Şeyh Ömer Efendi ve zübdetülvâizîn Şeyh Sivasî Efendi ve Şeyh İbrahim Efendi ve Şeyh Derviş Efendi ve Kadı-zâde Efendi bi'l-külliyeye cumhûrun cem'ıyyetine geldiler: "Gulüvv-i âmdan muradınız nedür?" didiler. Cumhûr dahî bi'l-ittifak: "Altı nefer kimesnenin katlin isterüz," deyu defter virdiler; biri Hâce efendi, biri Dâru's-Saâde Ağası, biri Sadrazam, biri Kâim-i makâm Ahmed Paşa, biri Defterdar Bâki Paşa; Ahmed Paşayı istediklerinden murad, Padişah seferde iken İstanbul'da kâim-i makâm idi, oturak ve korucuların ulûfesin eksik virdüğünden taşlamışlar idi, ol mahalde Sekbânbaşı Nasuh Ağayı azledup, Kara Hasan Ağa sekbânbaşı olmuş idi, Padişah İstanbul'a geldikte Ahmed Paşa korucılardan şikayet eyledi, Padişah bir uğurdan koruculuk men'olunsun dedikte, Yeniçeri Ağası Ali Ağa: "Padişahım, bir uğurdan olmaz tedricle idelim" deyu iki bine yakın oturak ve korucunun dirlikleri kat' olunmuş idi, Biz sözümüze gelelim; kaçan ki cumhûr bu zikrolulanların hakkında defter virdiklerinde, ulema ile Padişaha gönderdiler idi, padişah istedikleri âdemleri virmekte inad idicek, ulema ve meşâyıh cümle didiler ki: "Padişahım cumhûr eyü değildir, ecdâd-ı 'ızâmın zamanlarında dahî **(3a)** ola gelmiştir, istediklerin iderler, sonra güç olur." Padişah cevap eylediki: "Siz epsem olum anlar başsız askerdir tîz dağılırlar. Tekrar nasihat eylediklerinde gadaba gelup: "Anların tedarükleri görülmüştür, haklarından geldikten sonra, sizin dahî içünüzden haklarından gelecek malumumdur." Ulemâ-yı 'ızâm padişah-i âl-i makamdan bu sözü işittikde, epsem olub taşra geldiler taşraya dahî çıkmağa komadiler, Padişahı dahî yalnız komayub şöyle durdiler. Bu taraftan cumhûr ulemânın gelüp haber getürmedüğün görüp bildiler ki sözleri geçmedi, bilcümle bab-ı hümayûna doğru yürüdiler, içerude bostancı ve iç halkı müheyyadur, toplar kurulmuşdur, deyu havflerinden. Ayasofya minarelerine âdemler çıkarup cânib-i Saraydan hareket olmaduğın bilup, derhal tüfenklü yeniçeriye önlerine ve sipâh ökselerinde yalın yarak, bab-ı hümayûna geldiler, kapuyı açuk gördiler kapucilerin bir kaç didiler ki: "kat'â gâfil olman, tedarük üzre gidin." Beşyüz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

kadar sipâhi ve yeniçeriye ellerinde âlât-ı cenk ve tüfenk ile kapuda bekçi kodılar, andan odun anbarına girüp, ellerinde âlâtı olmayanlar odun alup, ikinci kapuya girüp, tekbir ve gülbân ile içeri girdiler, üç bölük oldılar, bir bölüğü vüzerâ oturduğu kubbe önüne doğru gittiler, ve bir bölüğü matbah önünde durdılar, bir bölüğü tâ arz odası kapısına girup: "Padişahımızdan altı nefer kimseyi istedik cevap gelmedi, şer' ile davamız ve elumizde fetvây-ı şerife vardır," deyu çok söylediler, asla cevap getirir yok, dahî içeri arz odasının önüne vardılar, birkaç hadimler karşı gelmek istedikte cüret edemediler, kaçan kim cumhûr hareme dahil oldılar, bir sadâ peyda oldu ki: "Şer' ile Sultan Mustafa'yı isterüz" cümleinin dahî lisânına bu câri oldu, bazı zülûflü baltacılar sordular ki, Sultan Mustafa kandedir? asla cevap vermediklerinden içlerinden bir oğlan, cânib-i hareme işaret eyledi, bir kubbe gösterdi, cumhûrun içinden bazıları hezâr zor ve zahmet ile ol kubbenin üzerine çıktılar, zîrâ kapısı iç haremde idi, Sultan Mustafa'nın hizmetinde olan cevârinin bir âvaz-i hazin ile: "Sultan Mustafa bundadır!" didikde derhal matbahdan baltalar ve kazmalar getirup kubbenin üzerinde kurşunları kesüp kubbeyi deldiler. Bu taraftan Sultan Osman bu hali gördükde, can başına sıçrayup: "Tiz Dilaver Paşayı bulun" didi, meger firar etmiş imiş, derhal bostancılar varup Üsküdar'da Şeyh Mahmud Efendi'de bulup bir kayığa koyup getürdiler. Bu taraftan cumhûr kubbeyi delirken birkaç hadim oklar pertab eylediklerinde yetişüp pârelediler, ve kubbeyi tamam deldiler, amma ki aşağı inmek mümkün değil ib bulunmadığından vüzeranm oturdukları divan-hânenin perdelerin iblerin kesüp, (3b) üç nefer sipâh ve üç nefer yeniçeri kendilerini ib ile bağlayup aşağı indiler ve kudûm-i Sultan Mustafa'ya baş koyup, içlerinden biri zâde-i tab'ından ol mahalde bunu inşa eyledi:

Cümleinin re'yiyle şahım sözümüz budur bizim
 Halis ü muhlis muhibbi bi-riya hep çekerüz
 Hak senündür saltanat emrinde sen şah ol bize
 Biz senin mahkûmunuz her emrine ferman-berüz
 Kâlümüzden Tûğî'ya sorarsa yaran safa
 Şah-ı âlem devrine irüşdümüz söylerüz

"Padişahım asker hep taşrada padişahıma muntazırlardur " diyecek evvel cevabı: "Medet su!" oldu, birkaç yerden su yetişdirdiler içub elhamdülillah didi: "İki gündür bana su virmezler açlık ve susuzluk ile öldürmek isterler, kılıç ile öldürmeğe kadir değiller, emri hak yoktur," didi. Elhak insaf idicek ol gün öyle azîm kubbeyi yıkanlar ve gendülerin ib ile bağlayup aşağı inen şahbâzlara tahsin dimez misin!? Şehr-i Kostantınıyye feth olalıdan beri ol mahalle kul tayfasından kimse ayak basmış değildir. Ba'dehû Sultan Mustafa'yı ib ile bağlayup yukarı çeküp, ardınca hizmetinde olan iki cariyeyi çıkardılar ve aşağı indürüp cumhûrun içine götürdiler. Ol zaman idi ki, Sultan Osman gördi ki iş işden geçti, Dilaver Paşa'yı ki buldurup getürmüş idi, Dârü's-Saâde Ağası ile Saray hareminden bir kapu açdırup hâdimler taşra eylediler ve: "İşte istediklerinizi alın" didiler, ve acele ile kızlar haremünün kapısını bağladılar, ol anda cumhûr asla tevakkuf etmeyüp ikisini dahî pârelediler. Ba'dehû Sultan Mustafa'yı arz odasının kapısı önünde bir miktar oturdup andan Es'ad Efendinin atına bindirdiler, zindandan çıkmış âdem za'fdan atta oturmağa mecal yok, yine arz odasına karşı oturdup, bu mahalde Sultan Osman tarafından Şeyhülislam ve Kadıasker ve kibâr-ı ulema ve meşâyih ve sâdât cumhûrun içine geldiler: "Padişahınız Sultan Osman size selam eyledi, istedikleri âdemleri virdim, bakilerini dahî bulayın, dahî her ne muradları var ise vireyim, Sultan Mustafa'yı kon dursun ve biz dahî bu hususta cümlemiz kefil olalım istediğiniz her ne ise murad üzre alıverelim," didiler. Cumhûr cevap eylediler ki: "Bu söz evvelden gerek idi, biz istediğimizi bulduk." didiler. Bu mahalde Sultan Mustafa orta kuşak kaftan ile oturur ferâce yok, ulemadan ferâce istediler kimse bir ferâce virmedi. Ba'dehû: "Sultan Mustafa'dan bey'at eylen" didiler, cevap eylediler ki: "Henüz Sultan Osman tahtında oturur, bey'at câyiz değildir," Cumhûr, ulema ile bir saat miktar niza eylediler, akıbet Kethüda Mustafa Efendi biat eyleyüb bâki ulema ve meşâyih cümle biat eylediler. Ve şehrin içinde münadi kodular ki, Sultan Mustafa padişah oldu. Bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/7 Summer 2013

ğavğa içinde zümre-i ulemeden Kâf-zâde Fâyizî Efendiye kuvveti vâhime ğâlîp olup, (4a) füceten fevt oldu. Ba'dehû cumhûr didiler ki: "Padişahım sen bunda oturma Sultan Osman sana hata ider seni Eski Saray'a iletelim." Sultan Mustafa'nın attı oturmağa iktidarı yok, taşra, hastalar arabasına bindürüp, iki cariyeye ve validesi ve Derviş nam yanlarının bir ğulam arabaya her cânibden ipler takup, cumhûr birbirine el ele ulaştırup, çekerek Eski Saray'a götürdüler. "Hüdânın emridir bu cümle işler, arada yoktur asla sun' u tedbîr." Andan cumhûrun bir bölüğü varup, İstanbul ve Galata zindanların açup içinde olanları halâs eylediler, bir bölüğü cumhûr ile Bâki Paşanın evini ğârete gittiler, bir bölük dahî İstanbul kadısı ki Hâce Ömer Efendinin oğlu idi, ânın evini yağmaya gittiler. Bu esnada bir haber şayi oldu ki, Sultan Osman yeniçeri ağalığının Kapucıbaşı Kara Ali Ağaya virdi deyu, mezbûr Kara Ali Ağâ dahî Sultan Osman'dan el öpüp evine gelüp, ağalığa layık libaslar giyip kolağaları el öpmeğe gelürler esnasında, otuz kîse akçe yeniçeriye koyun akçesi ve ikiyüz hila't ocak ağaları için müheyya idüp dururken, cümle cumhûr gelüp evin basup külli memalik, eger ğırbâl ve eger elek hasârât olup, bin bela ile gendüsü firar idüp, hammam üzerinden aşağı düşüp can halas ider. Ba'dehû bir haber şayi' oldaki, bu gice Sultan Osman, bostancılar ve iç halkı ile Eski Saraya gelüp. Sultan Mustafa'yı katl ider, deyu haber şayi' oldukda, cumhûrun ba'zısı didiler ki: "Varalum bu gice Eski Saray'da Sultan Mustafa'yı bekleyelim." Bir bölüğü: "Yok Sultan Mehmed Camiine iletelim, anda bekleylim," didikte, âkıbet Ferudun Efendi söziyle Ortacamia' iletmeği rey görüp arabayı müheyya idüp, Padişahı ve validesin ve iki cariyeyi bindürüp araba yanınca saray ağası ve Derviş nam silahtar ğulâm piyade akşam vaktinde Ortacamia' girüp ve el kaldırup dua edüp dedi ki: "Ey padişahlar padişahı, ricam budur ki, bana zulm iden Sultan Osman'ı dahî bu mescidde görem." Biz sözümüze gelelim; bu esnada Sultan Mustafa yeniçeri ağalığının yine evvelki ağaya virüp hatt-ı hümayûn gönderdi, Ortacamia' gel deyu davet eyledi, gelmedi: "Ne Sultan Osman'a ne Sultan Mustafa'ya varmam, vüzera anda değil ben yalnız anda neylerem", deyu gelmedi, "padişahlık kimde karar iderse ba'dehû ona varalum", didi. Âkıbet odabaşılardan bir kaç Kapuya varup: "Eger bizi isteyüp dilersen elbette gelürsün," didiklerinde. Ağâ dahî durub Ortacamia' geldi. Sultan Mustafa'ya buluşdi, el öpüp hila't giyüp, ba'dehû taşra geldi. Kul tayfasına padişahınız mübarek olsun deyup henüz yatsı vakti geçmiş idi Kapuya geldikde Sultan Osman'ı Kapuda buldı, Sadrazam Hüseyin Paşa ve Bostancıbaşı Beber Mehmed Ağâ ile idiler. Biz evvelki sözümüze geldik. Bundan evvel kaçan ki, Sultan Osman, Sultan Mustafa'yı Eski Saraydan (4b) Ortacamia' götürdüklerin bildi, can başına sıçradı, neylesun:

Hakîm-i Mutlakın olmazsa ger bir işde takdîri
Müfîd olmaz, hezâr erbab-u aklın rey ü tedbîri

Derhal Hüseyin Paşayı davet eyleyup, mihr u vezâreti ana teslim eyledi, ve: "Kendü kendümüze inadımız ile ne aceb iş eyledik, şimdi tedârük nedir ne dîrsiz?" diyecek Hüseyin Paşa ve Bebr Mehmed Ağâ didiler ki: "Çünkü Sultan Mustafa, Odalara vardı, biz dahî Ağakapusına varalum." Sultan Osman: "Yok, bu söz değildir eger yalnız yeniçeri olaydı, sözümüz ve sözünüz anlara geçerdî. Ulema ve sipâhi ve eşkıya bilebilir hala ikiyüz kîse flori bağludur birkaç yüz tevabî'miz ile kayıklar müheyya edüp Anadolu'ya geçelim, ba'dehû tahtıgâh-ı kadîm Bursa'ya varalum, kul yazalum yığınak idelüm, görelim ne zuhur ider," didi. Hüseyin Paşa ile Bebr Mehmed Ağâ: "Padişahım bu makul değildir, Kapuya varmamız yeğdir," deyup, on beş kîse flori alup yatsu nemâzından sonra Kapuya geldiler idi, ol mahal idi ki yeniçeri ağası dahî Ortacami'den Kapuya gelüb. Sultan Osman'ı anda bulub müşavereye oturdılar, âkıbet cevabı bunun üzerine koydular ki ale's-seher Yeniçeriağası Odalara varup odabaşları davet idüp, ellişer flori in'âm ve çukaları mor virile ve sipâhiye dahî onar akçe tarakki ve in'âm ola, Sultan Mustafa'yı tekrar Saraya götürsünler. Bu müşavere üzre yeniçeri ağası seherden Odalara gelüp, mukaddemâ kendüsü şurbacıları olduğu odaların odabaşılarını davet eyleyüp, in'âm ve ihsan ahvalin bildürdükde, kalan odabaşılar dahî gelsun bu cevabı sizden istesünler deyu haber idüp, Eski ve Yeni Odaların odabaşları hep gelüb bu cevabı işitdüklerinde: "Makul buyurdunuz biz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

neferâta söylesek belki itimâd eylemeyeler, kendünüz Ortacamia' gelüp, bu cevabı söylen umumen sipâhi ve yeniçeri işütsünler, ümitdir ki hayr ola, didiler. Ağa dahî, nola, deyub Ortacamia' vardı. Camia' girup Sultan Mustafa'ya buluşup, ba'dehû taşra geldi Cuma kapısının önünde, nerdiban başında durup: "Ağalar ve yoldaşlar padişahınız mübarek ola, ammâ Sultan Osman dahî ocağımıza düşdi, Kapuya geldi, size sığındı, ellişer flori in'âm ve çukalarınız mor skarlât ve sipâhi ağalara dahî in'âm..." demeye mecal olmadı, bir sipâhi, ağayı eteğinden çeküp nerdibandandan aşağı düşürüp, yarağ üşürüb pârelediler, ol mazlûm-i, bi-günahı, şehid eylediler. Ol mahalde cumhûrdan bir bölük, ağay-ı maktûlün ayağına ib takup Aksaray çarşusına bıraktılar ve bir bölük dahî merhûmun evini yağmaya gittiler. Ol mahalde ocak ağaları perişan olup dağıldılar, bir cumhûr dahî gümrük emini Murad Çavşun evini târâca gittiler, bir bölük dahî Hâcî Subaşının evine gittiler, bir alay, (5a) eşkıya dahî. Ağakapusına, Sultan Osman içün gittiler, çendan ki istediler bulamadılar, meger tâ içêrûde hatunlar yanında imiş. Hüseyin Paşa firar eyledi ardınca yetişdiler ayağından sekirleyup Sekâ kerhânesinin önünde pârelediler ve Bebr Bostancıbaşıyı âzâd eylediler. Avretler yanında, Sultan Osman'ı bulub çıkarub, bir bârgîre bindirdiler, başında arakıyye bile yok, kâkûl perişan, ol merhûm ve mazlûmun gözü yaşı ferâvân ol mahalde Pinâzoğlu namında bir sipâhi esirgeyüp kendünün dülbendini padişaha giydirdi. Eger sual olunursa ki, Bebrî âzâd edüp Sadrazamı katle sebep nedür? Cevap budur ki, Sultan Osman, Hotin seferinde iken Hüseyin Paşa sadrazam idi. Cenk günlerinde mahalsiz yürüyüş teklif eyledikde asker halkı: "A Sultanım yürüyüş mahalli değildir kulu kırdırursız," dediklerinde, "padişaha kulmu eksik olur, eşek yerine at bağlaruz," dir idi. Kul bu sebepten müteallim idiler. Bir sebep dahî bu ki, sefere giderken her sabah alem-i Resulillahın (s.a.v) yanında sure-i feth tilavet olunurken, birkaç çeşteciler asla Kelam-ı İzzete riayet eylemeyüp, Hüseyin Paşanın medh ve senasında ifrad iderler idi, huffazdan biri: "Benim sultanım Kelam-ı Şerif kıraat olunurken tahfifi Ku'ran eylemek!" didiklerinde, (Hüseyin Paşa): "Askerlik halidir bazı yerlerde tilâvet ve bazı yerde şekâvet olur," dir idi ve Bebrin halasına sebep, kaçan ki Sultan Osman meyhâneleri basup, sipâhi ve yeniçeriden ahz eyledüğünü bağçe önünde muradları üzre döküb, ba'dehû, katl eyle, deyu bostancıbaşıya ismarladıkda, bostancıbaşı azad idüp, nice yüz âdemin halasına sebep olub, padişaha, katleyledim, deyu cevap virir idi, iyilik zâyî olmaz, meşhurdur. Biz sözümüze gelelim; kaçan ki Sultan Osman'ı Ağa Kapusunda bir bârgîre bindürüp envâ-i teşhir ve teşni' ile yola çıkardılar, esnâ-i rahda ona söyledikleri herze ve hezeyân ve şetûm ğalîz tîzkâr olunsa mûrisi ğam olur, ancak bu kadar var ki: "Canım Osman Çelebi meyhâne basup sipâh ve yeniçeriyi taş gemisine komak olur mi? ve Altuncuoğlu namında bir mübtezel-i hîn-i şakî, padişahın ayakların sıkup bazı şetûm eyledikde, merhûm mazlûm ağlayup: "Be hey edepsiz padişahınız degilmiyem, tâzelik başınızdan geçmedi mi?" dir idi. Bazılar dahî: "Ecdâd-ı ızamın sekbân ile mi vilayetleri fetheylediler. Vilayet-i Anadolu'da sekbân eşkıyasının tuğyanından vilayet elden gidüp, pederin Sultan Ahmed'in hutbe ve sikkesine şerik olan Kalenderoğlu ve Canpolad ve bunlara benzer zorbarlar, sekbân cemiyeti ile haraba virdiler idi," didiler. Sultan Osman dahî: "Hey âdemler! neyleyem bana Hâce ile Dâru's-Saâde Ağasından oldı, Hüseyin Paşanın günahı yoğidi," didi. Hele bu hal ile Ortacamia' getürdiler, bir bucakda kodiler, üzerine Ondört Cemaatinden Haseki Mîhâlüçlü Mehmed Ağayı müvekkil kodiler, ol mahlde ağalık Sultan Mustafa'nın hizmetinde olan Derviş Ağaya (5b) virdiler Kethüda Begin atına bindürüp, başında iç oğlanı arakıyyesi ile Kapuya ilettiler ve sadrazamlık Davud Paşaya virdildi , bu cânibde cümle halâyık: "Padişahımız çıksın görelim," didiler. Sultan Mustafa camiden çıkup nerdiban başına gelüp halka selam virdi, gülbang-ı Muhammedi getirdiler, Sultan Osman gülbangı işidüp Mehmed Ağaya: "Sen ocakta ne idin?" didi. "Haseki kulunum," didi. "Ya yeniçeri kethüdalığın kim virdi?" "Sultan Mustafa virdi," dedi. "Ya anın hükmi nafız midir? Aç pencereyi kullarıma söyleyeyin," deyüp, pencereyi açtılar, Sultan Osman başın taşra çıkarup: "Benim ağalarım ve sipâh ve yeniçeri babalarım münafık sözü ile tâzelik belası ile bir küstahlık eyledim, beni böyle eylemekten nolaydı şimdi gelürken

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

tüfenk ile uraydunuz ya beni istemezmişüz!" deyu yalvardı. Bir uğurdan didiler ki: "Seni istemezüz, öldürdüklerine dahî rızamız yoktur." Sultan Osman dahî bu cevapdan mâyus olup pencereyi kapayup: "Bari beni Sultan Mustafa olduğu yerde hapsedin öldürmen," didi. Cebecibaşı didikleri haramzâde heman kemend atdı, boğmak istedikde Mehmed Ağa ve Yeniçeri Kethüdası Ali Ağa ve Başçavuş Ahmed Ağa yetişüp cebecibaşıya yumruk üşürüb taşra eylediler. Velhasıl Sultan Mustafa'yı yine arabaya bindirüp validesi ve iki cariyeye bile binüp arabaya resenler bağlanup kul tayfası el ele alup çekerek Saray-ı Hümayûna iletiler ve tahta cülus etdurdiler. Hicretin bin otuzbir senesinde ve tarih-i İskenderinin. bin dokuzyüz otuzüç yılında ve Osmancık zuhurunun üçyüz kırk iki senesinde ve kırân- ı nahseyn-i seretânînin evvel yılında hutbe Sultan Mustafa namına okundi, Receb ayının dokuzuncu gün, Cuma günü, sala vakti idi ki bu kıssa vaki' oldu, ol gün Ortacami'de nemâz kılmıyup, çünkü Sultan Mustafa'yı cülus etdirdiler. Ba'dehû Sadrazam Davud Paşa ve bâki vüzera ve Yeniçeri Ağası Derviş Ağa ve ocak ağaları ve bölük ağaları, Ortacamia' gelüp Sultan Osman'ı bir bâzâr arabasına bindürüp ikindüden sora Yedikulle'ye iledüp habs eylediler. Muhassılı'l-kelam ol günde olan havadis bir günde dahî olmamışdur ve Sultan Osman'a olan zulümden ağlamayan taş bağırluya ne dirsın! Saltanat-ı Osmaniye'de bir padişah bu veçhile tahtından hal' olmuş değildir, gerçi ki Sultan Bâyezîd-i Veli zemamnda altun ve akçe ve sikke bozulup ve Şâh-ı Acem zuhur idüp tâ Sivas'a gelince akın eylemişidi, oğlu Sultan Selim Hân Ğâzi -ki fâtih-i Memâliki Arap ve Acemdir-ğayret-i şehinşâhî ile gelüp kul ile yekdil olup, babası Sultan Bâyezîd'i tahtından hal' eylediler, amma bu cefa olmadı idi. Velhasıl ol gice yatsu vaktinde Sadrazam kendüsi ve kethudası ve cebecibaşı varup Sultan Osman'ı, (6a) katle mübaşeret eyleyüp kemend attıklarında, gürbüz dilaver olmağın, delirâne hareket edicek Kilindir Uğrusi nam sipâhi merhûmun hayaların sıkup ol mahalde can teslim eyledi. el-Hak bu üç gün içinde zuhur iden hâdise-i acîbe ne idi ki, bir padişah-ı azîmu's-şâni, kulları istemeyüp yüz döndürüp saltanattan hal' eylemekle komayup katledeler. Ve Hak Subhânehû ve Taâlâ Hazretlerinin emri şerifi üzre müddeti medîde habs çeken bir mazlûm-i bi-günah hatırdı ve fikirde yoğiken tahta geçüp, rubî' meskûne padişah ola, -fe subhânallah el-muizzü'l-müzil subhâneke lâ ilme lenâ ilâ allemtenâ inneke ente'l-azizu'l-hakîm-, ziyade dîde-i basîret açup ibret alacak yerdir. Merhûm Sultan Osman Hân'ın müddeti hilafetleri dört yıl dört ay yedi gün oldu. Bu hususda erbab-ı zâhir deseler ki, bu işler kul tarafından olmamak gerek idi. Cevab olunur ki: "Sipâh ve yeniçeri ve sair kul rencide hatır idiler, zîrâ kul tayfasının hataları vâki' oldukda, mesela meyhanede bulunsalar ahz olunanlara dört beş yüz degneg urulup ve taş gemisine konulup, dirliklerin kat iderlerdi, kânun-i kadîm üzre tedip için Ağaları Kapusına göndermezlerdi Ve zümre-i ulemanın rencide olmaları Hâce Efendi bir vaiz âdem iken hâce olmağla şeyhülislamın üzerine tasaddur itdirülüp, ulema hususunda bilcümle hal ve akd ona sipârîş olunmuş idi, Ve bir sebep dahî Hekimbaşı Musa Efendi'yi bir uğurdan Anadolu kadiaskeri eylediklerinde ulema rencide hatır idiler, Bunları koyalım takdire gelelim; kaçan ki Sultan Osman Hotin seferine azimet itdikde gendüsünden üç ay küçük karındaşı Şehzade Mehmed Hân'ı boğmakdan murad ben seferde iken yahtemildir ki dimağında saltanat sevdası ola deyu ol bî-günah nazlûmi boğarken âhir nefesi bu oldu ki: "Ben ömrümden nice nâ-murad oldum ise, Hak Taâlâ Hazretlerinden ricam budur ki sen dahî tahtından ve ömründen nâ-murad ve mahrûm olasın." demiş idi. Kaza ve kader idi geldi:

Hak, kulundan intikamı, yine abdiyle alır.
Bilmeyen ilm-i ledünni, âni abd itdi sanur.

Hele bu hususda söz çoktur:

Bir Şâh-ı Alîşân iken, Şâh-ı cihâna kıydılar.
Geyretlü genç aslan iken, Şâh-ı cihâna kıydılar.
Ğâzi bahadır hân idi, Âlî nesep sultân idi
Nâmiyle Osman Hân idi, Şâh-ı cihâna kıydılar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Niyet edüb hac itmege, komadı kullar gitmege
 Kulluk gerek işitmege, Şâh-ı cihâna kıydılar.
 Hükm itmege kâdir iken, Hak emrine nâzır iken
 Hac itmege hâzır iken, Şâh-ı cihâna kıydılar.
 Eşrât-ı saatdir bu dem, rûz-i kıyametdir bu dem
 Kula nedamettir bu dem, Şâh-ı cihâna kıydılar.
 Tûğî ciğerler doldı hun, derdim bir iken oldı on
 Kan ağıladı ehl-i fûnûn, Şâh-ı cihâna kıydılar.

Bu dahî malumun olsun ki, yeniçeri yoldaşlar diseler ki: âlem ayağa kalkdı, **(6b)** ğuluvv-i ‘âm oldı, yalnız biz degilüz nice idelim, yani bu ğavğayı biz nice def idebilürdik. Cevap iderüz ki: Bezzâz-istandan ve Sarrâchaneden siyaset geçmek memnudur eger nâgâh geçse ol çârsu halkı azad itdürürlermiş, bir padişah-ı mazlûm günahını itiraf ide, yeniçeri tayfası kadîmi nimetin yiyegelmiş kulları ola katline rıza göstereler! Eger katl ideceklerin bilmedik dirlerse, Cevab ideriz ki: Yedikulle'ye konmak mahal ve mûcibi katl idüğü malum idi, ale'l-husus ol merhûm-i mazlûm ocağınıza geldi. Beni Sultan Mustafa habs olduğı odaya habs idin padişahınız mübarek olsun diye, kula lazım idi ki Yedikulle'ye koduğunuza rızamız yoktur Sarayda habs idin, katl olunursa Sarayda olaydı, cevaplarında aciz olup takdire havale olur mı? Biz sözümüze gelelim; kaçan ki Sultan Osman gice ile Ağakapusına geldi, Hüseyin Paşa ve Bostancıbaşı Bebr Mehmed Ağa ile on kîse flori getürdiler idi ki kul tayfasına bir hal ideler, cumhûr gelüb Sultan Osman'ı tuttuklarında padişah bunda hazîne getürmüş dinülüb cumhûrun ağızların tutmak içim ma'hûd kîsenin birini alay içine ativerdiler, flori benâtunnakş gibi perişan olup yağma eylediler bâki kîseleri nâzikâne hazm idüp, açmaz koyan yârâna ve ağavâta aşk olsun. Hatırda değil iken bir suitan-ı azîmu's-şâna nikbet nâm ve nişanı yok iken habsde yatana saltanat, hiç alakası olmayan aağvâta devlet ki, dokuz kîse floriye dest ki, o da devlet dünya ikbal idicek, elhak böyle ider hikmet-i Bârî, delâlet-i tâli, ancak,

Gelmelü olsa kişiye devlet Yedilür bir kıl ile bî-zahmet
 Gitmelü olsa eylemek tedbîr Tutamaz anı nice bin zencir

Bu dahî malumun ola ki; bundan evvel Sultan Ahmed Hân, merhûm olup saltanat tahtına bu Sultan Mustafa'yı cûlus eyledikte üç ay dört gün padişah olup ba'dehû kul seni istemez deyu saltanattan hal eylediklerinde. Sultan Mustafa dir ki: Bir gün ola ki seni istemezüz diyenler beni arayup bulalar padişah ideler. Bu nutk-u şerifleri dört buçuk yıldan sonra zuhur eyledi, zîrâ ol zamanda kul istemez dedikleri yalan idi. Kula bühtan eylediler, içeru halkı, tavâşi ve sâyir ulema ile bir sanat idüp hal' etmişler idi, âkıbet kul tayfası dahî kendülerin ol töhmetten kurtarmak için isteyüp buldular padişah eylediler, Merhum Sultan Osman'ın hakkında zikr eyledüğümüz ihanet, ve bais-i tecdid-i saltanat ulemadan idi, kula bühtan eylediler. Biz sözümüze gelelim; ol zeman ki Merhûm Sultan Osman taht-ı saltanata oturdi bin yirmi yedi senesi idi hikmeti Bârî (celle şânuhû) fî yevmi nahsin müstemir vâki oldı, ol yıl şehr-i İstanbulda ihrak çok **(7a)** vâki oldı; ol yıl Bezzaz-istân ve cümle çârsu ihrak olup bin yirmi sekiz tarihinde üç gün ve dört gice kesret bârân öyle oldı ki silden çok mahalle harâp oldu, hatta Aksaray kurbunda Koğacı Dede mahallesi su içinde kalup, Kasımpaşa' da dahî çok evler harap oldı ki görülmüş degil idi, ve ol kışın yazında emr-i Hakla bir tâûni ekber oldı ki tafsili lazım degil görenler bilürler, ve bin otuz senesinde Mecmau'l-Bahreyn ki Üsküdar ve Beşiktaş arası donup kara gibi oldı âdemler gezüp Üsküdar'dan İstanbul'a yürüyerek gelirler idi.

Üsküdari Hâşimi Efendi didikleri tarihidir:

İstanbul Üsküdar ortası dondı, kış katı oldı
 Geçer her cânibe âdem yürür havf itmeyüp buzda
 Deniz âyine oldı, var ona ibret gözüyle bak

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/7 Summer 2013

Silüp ol enânîť ğubarîn var ise gözde
 Yürî sözi ked az eyle, tazarru eyle mevlaya
 Umarız kim burudet def ola, tesir olup sözde
 Dedim ey Hâşimî tarihin anın lafzen ve manen
 Yol oldi Üsküdar'a Akdeniz dondı bin otuzda

Ve ol yıl azîm kaht u ğalâ vâkı' oldı, zîrâ malumunuzdur ki zâd u zehâyir deryadan gelür ve derya kara olıcak sefineye ubur olur mı? Ve bu dahî malumun olsun ki, eger Sultan Ahmed ve eger Sultan Osman, defâtle Sultan Mustafa'yı katl eylemek için takayyud eylediler mecâl olmadı, zîrâ Hak Taâlâ Hazretinin emr-i şerîfi yoğ idi. Mâh-i mezbûrun yani Receb ayının onuncı ğünü, Es'ad Efendi azl olup yerine Yahya Efendi şeyhülislam olup ve Kethüda Mustafa Efendi Rum ili kadı-askeri ve Bostanzade Mehmed Efendi Anadolu'ya oldı, ve Çeşmi Efendi dahî İstanbul'a oldı, Ömer Ağa sekbânbaşı olup, bölük ağaları cümlesi azl oldı. Ba'dehû atıyye çıkdı sipâh ve yeniçeriye tevzi olundı, bunun üzerine bir ay mürur eyledi. iç oğlanları bir gice ittifak idüp Kapuağasının pârelediler, yarındâsi kul ayağa kalkup murad ne idi dediklerinde, iç oğlanları cevap idüp, birkaç küçük şehzadeler vardır anları katl eylemek istedi anınçün eyledik, didiler. Emmâ kavli esah budur ki maktûl olan ağa acemi idi yirmi yıl dahî Sarayı beklese kapuağalığı yolu gelmezdi, bir uğurdan kapuağası olmak ile, nevân mağrur olup evzâ-i nâ-hemvâra başladı sâyir ağalar hazm idemediler. Ve bu eyyamda Davud Paşa yirmi altı ğün vezirazam olup bir kere divani padişahiye varup oturmadı, ahirü'l-emr kul azledüb yerine, **(7b)** kendü taraflarından Mere Hüseyin Paşa sadrazam oldı. Ba'dehû Cuma ğün Sultan Mustafa, Ahmediyye Camine nemâza çıkdı, ecdâd-ı 'ızamı yâdigarlarından Ebu'l-feth Sultan Mehmed urundığı rihletleri urunıp hayır duaya mazhar oldı. Dahî, Hüseyin Paşa sadrazam oldukda sipâh tayfasını kendü koluna alup Devlet-i Osmaniyede ne denlü manâsıb-ı âliye ve tevliyet var ise sipâhiye verdi, otuz beş ğün mührü zabt eyledi, yine kendü çırağları, sipâh, şikayet edüp azl eylediler. Ba'dehû, Mısır'dan mâzul Lefkelü Mustafa Paşa sadrazam oldı. Yirmi yedi ğün mühri zabt edüp anı dahî kul istemeyüp, Gürci Mehmed Paşa, sadrazam oldı. Ve andan akdem Mâh-i Recebin yirmi üçüncü ğünü Şâh-ı Acemden Ağa Rıza nam ilci geldi, elhak bir tarihte böyle hedâyâ, Devlet-i Osmaniyeye gelmiş degil idi. Ba'dehû *yeniçeri ağası olan* Derviş Ağa bir divâne meşreb âdem idi, birğün ocak ağalarına der ki: "Taşradan beytû'l-mâl gelmez oldı, ben gendü âdemlerim göndermek isterem" ocak ağaları dediler ki: "Kanun değildir, ocak tarafından mumcılar ve çavuşlar gide gelmişlerdir" Ağa dahî ol mahalde: "Lanet ocağınıza ve size," dedikde, Padişaha haber gönderilüp azl olundı, yerine Rikabdâr Kara Mustafa, ağa oldı. Ol mahalde bu ebyât söylendi:

Ey gelüp az ğünde çok devlet bulan
 Pir ocağından yiyüp nân u nemek
 Pirine, ocağına, huddâmına
 Münkir olmayup begim hürmet gerek
 Hoş dimiş pendinde, Şeyh Rûşenî
 Uyuz olur inine üren köpek

Bu hal üzre bir zaman mürur eyledi. Bin otuz Rebû'l-evvelinin evvel ğünü, sipâh ve yeniçeri divanda cem olup didiler ki: "Bundan evvel Sultan Osman'ı Yedikulle'ye komakdan murad habs idi, katl eylemek murad olunsa, habse konmadın katl olurdu, şimdi vilayetlerimizde urimez olduk, siz padişahınızı katl eyledünüz deyu bize tan ve teşni' ideyorlar, elbette katle kim sebeb oldı padişahımızdan sual iderüz," deyu rikâb-ı hümâyûna ref'u rık'a eylediklerinde, cevap buyruldı ki: "Hak Taâlâ Hazretinin nâm-ı pâkî hakkıçün katle rıza virmedim, bâis-i katl olan her kim ise hakkından gelünsün," deyu ferman-ı pâdişâhî sadır oldukda, çünkü evvel kemend atan cebecibaşı idi, götürürp divanda boynun urdılar. Ve dahî Kilindir Uĝrisi nâm şakî ki merhûmun hayaların sıkılmış idi, Davud Paşa tevâbî'ndan idi, anı dahî bulup katl eylediler. Ol mahalde Davud Paşa firar eyledi, birkaç ğünden sonra gendü ağavâtından biri maşatlık için gelüp kande idüğin haber virdi,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/7 Summer 2013

Bostancıbaşı varup bir köyde samanlık içinde, **(8a)** bulup tutup getürdi, kapucılar odasında habs olunup ertesi divan-ı hümayûnda boyni urulmak ferman olundi, ol gice hatuni, Sultan Hazretleri ki Padişah ile li-ümmin karındaş idi, halâsı için Padişah'tan temenna eyledikde sözi geçmedi, padişah tarafından mâ'yûs oldukda buni makul gördiler ki bezl-i mâl idüp yeniçeri ocağını düşüneler, eyle olsa Eski Odalarda, kırk üçüncü ağa bölümünde Bokci Murad ve Çukurci Koroğlu ve Aşci Hasan ve Kayıkcı Mustafa ve Çalık Mehmed ve Altuncioğlu Musli, bunlara benzer yüz miktar yeniçeri ve sipâhiden Cerrahzade Mehmed Çelebi ve Feridun Efendi, bunlara benzer Davud Paşa tevabı'ndan nice âdemler tedârük olunup, ol gice cellâda ziyade flori virilüp, sanatında bir miktar tevakkuf eyle deyu ismarladılar .Tamam bu tedârük görölüp yarındâsıgün divan-ı hümayûnda ol denlü âdem cem oldı ki yevmi haşirden nişan idi, ol gice zikrolunan cumhûrun nakd-i ihsan almışları divan halkının önlerinde durup, aya rüzgâr ne yüzden hareket ider derken, Davud Paşa'yı kapucılar odasından çıkarup çeşme önüne meydan-ı siyasete çöktirdiler, cellâd dahi ileri gelup, evvela başından hezâr nâz u istiğnâ ile dülbendin çıkarup, kah kolların sıgayup, kah kılıcın çıkarup omuzunda peştemâline silup oyalandı, bu mahalde Sadrazam Gürci Mehmed Paşa, Muhzır Ağayı gönderup, tîz emr-i pâdişâhî yerine gelsün, boyni urulsun, didikde, Muhzır Ağa geldi, cellâdı bulamadi, geldikde kande idün dedikde ol bir kılıcı getürmege gittim idi didi, tîz imdi maslahat gör, didi. Cellâd emir padişahın deyup, kılıcını üryan idüp Davud Paşa'nın başı üzerinde tur itdürüp indirmek sadedinde iken ma'hûd olan ihsan-dîdeler, sakın urma deyu çağırup, bâki cumhûr elbette ur deyu çağırup kul ortasında münâzeâ-i kesîre olıcak, ihsan-dîdeler bu gâvğa ortasında Davud Paşa'yı meydan-ı siyasetten kapdılar taşrada bir çavuşun atın bulup bindürüp, tevâbiât yanınca Ortacamia' götürdiler, ve Sarayına âdem gönderup müjdegâne idüp başına dülbend ve libas-ı cedid istediler, ve tevâbiât gendüleri mabeyninde sadrazamlık virüp minberin ikinci payesinde orurdılar, ol dahî kimine şurbacılık ve kimine sancak virüp Bokci Murad'a muhdırlık ve sâyire dahi manâsıb taksimine başladı. Bu yana bölük ağaları tarafından bir çavuş gönderilüp, paşayı kande ilettiler, var haber getür deyu çavuş dahî sual iderek Ortacamia' girdikde, paşanın nâ-mübarek başında mücevveze yok idi, miskin çavuşun başından mücevvezesin alup paşanın kelle-i bi-devletine giydirdiler, bir zemandan sonra mükellef esbab yetiştirdiler. Bu taraftan **(8b)** meydan-ı siyasetten başının kapılduğun Padişah hazretleri işidüb gadaba geldi, heman hatt-ı şerif gönderdi ki yeniçeri ağası bi'l-külliyeye ocak halkı ile varup Davud Paşa'yı Ortacami'den kaldırub Yedikulle'ye ilet. Ber mücib-i emr-i âli ocak halkı kalkup Ortacami'den Davud Paşa'yı arabaya bindürüb Yedikulle'de habs eylediler. Hikmet-i Bâri Sultan Osman'ı ileten arabacı imiş, Rebû'l-evvel in ikinci gicesi kapucılar kethüdası olan Rahîkî Damadı Ahmed Ağa varup Sultan Osman boğulduğu odada boğdiler, meyyitin arabaya koyup sarayına götürüp techîz ve tekfîn idüp Ali Paşa-yı Atık haremünde defn eylediler. Bunun üzerine iki ay mürur eyledi sadrazamlıktan ma'zûl Mere Hüseyin Paşa mühri almak arzusuyla sipâh tayfasını koluna alup hafıyyeten birkaç kîse flori gönderüp ve ocak ağalarından Ondört Bölükde, Tophanelü Ahmed Çelebi'nin evine her gice odabaşları çağırup her odaya yirmi beşer bin akçe ve odabaşlarının her birine beşer bin akçe ve zorbabaşılara ikişer yüz flori ve bazına dahî ziyade ve ocak ağalarından bazına flori ve dört kişiye beşer bin altun ve iki büyük ağaya âdî dinilmez onar bin altun tevzi' olunup, hemen her gün divanda şurba yimeyüp, nedir aslı denüldükde, Gürcü Mehmed Paşa'yı istemezüz, dinildi, nola olsun Padişah cevap verdikde, imdi biz Mere'yi isteriz heman şimdi Divana gelmek gerek gelmeyince olmaz elbette gelür dediler ve Gürcü Mehmed Paşa'dan mühri alup Kapucılar Kethüdası Hüseyin Paşa'ya iletüp Divana getürdi. Ba'dehû yeniçeri şurba yediler. Gürci Mehmed Paşa sedirden kalkup abdesthaneye girup oturup ba'dehû atı dahî yetişmeden bir çavuşun atına binip gitti. Rüzgâr sefîzekâr aya dahî ne zuhur etdürür deyu erbâb-ı basîret dîde-i ibret ile nâzır ve nekrân iken bir gün ulema-yı kibâr ittifak ile Sultan Mehmed Camii içinde cem' olup ve meşâyihı götürüb Sultan Mustafa için: "Aklında hiffet vardır, imameti cayiz değildir, tasarrufa kudreti yoktur, saltanattan hal' olunsun ve sadrazamı dahi istemezüz, tahfîf-i ulema itmiştir, defâtle küfrüne fetva vardır ve gün yoktur ki Sultan Mustafa'nın validesine haber gönderup kul tayfası oğlunu istemez tedârük gör deyu kîse kîse flori

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

çıkardup kula virüp ve kendü sarf idüp hazînei harap eyledi ve beytü'l-mâl tamam oldu." deyub, Müfti Yahya Efendiye ve Kadiaskerlere âdem gönderup davet eyleyup getürtdiler, mezkur cevapları anlara söyledikde: "Gerçekdir mesele bunun üzerinedir ammâ iki dava bir uğurdan görülmez evvel varalum, (9a) Padişahdan Sadrazamın azlin isteyelüm ba'dehû bâki ahval görile." Bu bahane ile cem'ıyyetden çıkup her biri bağçelerine gitti. Cami içinde cumhûr ulema bekliyerek, Müfti Efendi Sadrazamın azli haberin getüre, Bu cânibden cümle vüzera ve bölük ağaları Ağakapusına cem' olup, ocak ağalarından birkaç ağa ve spâhilerden dahî cumhûr ulemanın cem'ıyyetine varup, keennehû cem'ıyyeti tağdın diyelim sandılar, üzerlerine ğulûv idüp "Cümleniz kafırsüz Mere'ye muavenet itdigünüz için, biz divana gideriz," deyu ulemaya tâbi sipâh ve yeniçeri dahi var idi, Aşık Paşa türbesinden sancak getirüb Sultan Mehmed haremine diküb Bıçakcıoğlu bile idi, gah Ağakapusında olanlar gelüb Sultan Mehmed haremde olan cem'ıyyetin üzerine gelmek isterler ve gah Ağakapusında olanlara varmak olmaz emmâ biz divana gideriz deyu ulemanın ekseri gitmek isterler, bu mahalde âdem gönderüp, Müfti ve Kadiaskerleri ve Sivasî Efendiye, Ağakapusına davet eyleyüp getürtdiler, Padişah tarafından bir hatt-ı hümayûn dahi geldi ki elbette varup Sultan Mehmed haremde olan cem'ıyyeti dağıdasuz deyu, Şeyhülislam bir dahî âdem gönderilsün didi, makul gördükleri üzre Şerif Efendi Nakîbü'l-Eşraf ve meşâyıhdan Sivasî Efendi'yi gönderdiler. Cevap virdiler ki: "Sadrazamı isterüz vücûh-i kesire ile katli helaldir," didiler. Gelüb bu cevabi getürtdiler, tekrar Bostancıbaşı ile bir hatt-ı hümayûn dahi geldi ki, işte bostancılar dahi varsun bu saatte bi'l-küllıyye cem'ıyyetlerin dağıdasuz deyu, ikindü ezanı idi nemazı Kapuda kıldılar Sadrazam ve cümle vüzera ve Şeyhülislam ve Kadiaskerler ve Yeniçeriağası ve bölük ağaları ve cümle yeniçeri ve sipâh bi'l-küllıyye cumhûru dağıtmak için kalkup tamam Şehzâde Cami'min haremine vardukda Şeyhülislam, rica eyledi ki, bir dahî âdem gönderesüz ola ki tağıla deyu makul gördiler ağavâttan âdem gönderdiler asla müfid olmadı, nola gelsünler davamız şer'iledir didiler, varanlar bu cevabı getürtdiler, bunlar dahi artık veballeri boynuna gidelim dirler iken, bizzat Kapuağası ile bir hatt-ı hümayûn dahî geldi ki ta'cîl ile gidesüz ve ahz olunanlara asla emân vermeyüp, katlidesüz, dahî turmağa mecal olmadı. Meğer İstanbul Ağası Mimar-zâde Mehmed Ağaya sipâriş olunmuşdı ki binden ziyade acemi oğlanları ve erâzil ve mâriyul bunların ardınca zikrolunan kibar ile yeniçeri ve sipâh yürüyüb güya kala fethine giderler gibi gitdiler heman bu tarafda cem'ıyyete haber geldi ki, ne turursuz gelenler şer'ile gelmezler âlât-ı harb ile gelürler didiler, âkil olanlar heman âbdest alır bahanesiyle gitdi ve haremde olan sipâh ve yeniçeriden bulunanlar birbirinden mukaddemce firar itdiler, Gülbak-ı (9b) salât-ı mağribî oldukda Allahu ekber, mukaddem acemi oğlanları ile erâzil ve mâriyul yetişüp cami' içinde olan efendilerin taşra huddâmı elinde olan atlarının rahtları ve yapukları yağma olub ve buldukların ğâret edüb, ba'dehû cami'-i şerifin içine girüp içerüde ve taşra buldukları âdemi esbabları için katl idüp hatta akşam namazına ikamet iderken Eğribozlu Ben-zâde nâm bir müderris minber yanında katl olundu. Sâdâttan idi. Velhasıl ol mahalde üç nefer sâdâttan, dokuz nefer talebeden ki müderris ve kadı gibi, ve âdî dinilmez kibar-ı ulemadan birinin oğlu bu cümle ile ondokuz nefer kimesne katl olundu, ğârât ve haşaratı koyalım çünkü cem'ıyyet dağıldı temcid vaktinde asesbaşıyı gönderdiler, meydanda bulunan maktulleri cami' haremde bir battal kuyi var idi, ağzından kapağını kaldırıp ondokuz bî-günah mazlûmun meyyitini anda bıraktılar, yani bu keşte olanlar kimlerdür bellü olmasın deyu na-bedîd ettiler. Ol mahalde birisi şu müseddesi dimişdi:

Şübhemiz var şol gürûhun dinine imanına
Kim gire nâ-hak yire erbâb-ı ilmin kanına
Kadiaskerle Müftinin düşer mi şânına
Bir Yezidin râm olup dünya için fermânına
Girdiler çok âlim-ü Âl-i Resûlün kanına
Döndi sahn-ı Hân Mehmed Kerbelâ meydanına
Cem olup Sultan Mehmed Cami'ine müslümîn
Didiler şer'ile ey Paşa-yı bed ayin-i din

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Kadıaskerle Müfti eyleyüp anda yemin
 Azle gittiler anı emmâki döndüler o hîn
 Girdiler çok âlim-ü Âl-i Resülün kanına
 Döndi sahn-ı Hân Mehemed Kerbelâ meydanına
 Kadıaskerle şol müfti-i din ğeyretsize
 Ümmetimidir diye mi yarınki gün Hazret size
 Râm olub dünya için bir dini yok şefkatsize
 Kırdurup ehli nemazı bir bölük sünnetsize
 Girdiler çok âlim-ü Âl-i Resülün kanına
 Döndi sahn-ı Hân Mehemed Kerbela meydanına
 Kadıaskerle söz bir eyleyüp ol bed gümân
 Geldi Ağakapusına Müfti-i ahir zaman
 Anı görünce olub seylü bela gibi revân
 Bir bölük bî-din ü bed ayin ü kavmi bî-emân
 Girdiler çok âlim-ü Âl-i Resülün kanına
 Döndi sahn-ı Hân Mehemed Kerbela meydanına
 Vakt-i mağribde nemaza varamaz oldı müminan
 Bime can ile aduvvi dinden her Müslüman
 Şimdi daru'l-harbe döndi belde-i Daru'l-emân
 Nice sabretsun buna imanı olan Müslüman
 Girdiler çok âlim-ü Âl-i Resülün kanına
 Döndi sahn-ı Hân Mehemed Kerbela meydanına

(10a) bu hal üzere birkaç gün mürûr oldı ba'dehû sipâh ve yeniçeri ğulûv edüp velinimetleri olan Mere Hüseyin Paşayı istemezüz deyu azlettirdiler. Bu mahalde Kemenkeş Ali Paşa sadrazam oldı. Mere Hüseyin Paşa sipâhiye cümle manâsıbı âliyei tevzi edüb bu kadar kere yüz bin flori dağıtdı, ancak dört ay ve yedi gün için imiş. Velhasıl Sultan Osman vak'asından sonra her gün bir hadise zuhur iderdı, tafsîl olunsa itnâb-pezîr olduğundan mâ'adâ mûris-i ğam olur, mesela bir ademin üçyüz yıl ömrü olsa ona deselerki sen bu denlû ömr-i tavîl içinde rüzgârda ne gördün, bu yakınarda görüp bu risalede yazduğumuz vak'anın birini gördüm dise mahalli taaccup gelüp bu dahi olur mi demek gelür. Bu az günin içinde Hakkın nice kuvvet ve kudreti müşahede olummışdur, -celle şânuhû ve azze sübhânuhû, tuizzu men teşâu' ve tüzillu men teşâu'-.Biz sözümüze gelelim; elhak Sultan Mustafa'da akıl ile alaka ohnadüğünü âlem bilirdi, bir gün sipâh ve yeniçeri ve ulema efendilerin kibari, sultan Mustafa hakkında imameti cayiz değildir didiler idi, ol zamanda Mere Hüseyin Paşa bir hal ile abes işler idüp, kul tayfası ile ulema ortasına ihtilal vermiş idi, bize lazımdır ki bu hususi takayyud idelim deyu ulema ile müşavere olunup: Padişahımızın tasarrufı yoktur, aklında hiffet vardır hal ve akd ile alakası yokdur, hatt-ı hümayun dedikleri Reis Hamza Efendinin padişaha verdüğü Sanavber nâm cariyenin yazusudur, Ulema bi-isrihim Padişahın validesine haber gönderdiler ki yarınki gün oğlun padişahımız Sultan Mustafa Hân hazretleri taht-ı âlisinde otururken şer'an suallerimiz vardır, evvela adın nedir ve kimin oğlisin, ve bu gün ne gündür, soralım, eger bunlara cevap virirse emirilmüminin padişahımızdır, ona yavuz nazarla bakan kör olsun, ve illa degil ise imameti şer'an cayiz değildir, sabînin imameti cayiz mecnûnun değildir, Bu haber valideye vardıkda ahval bellü, kâdir olmadığı muayyen yarındâsi sığar ve kibar divan-ı hümayûna varılub, tekrar içeri haber gönderildi gelür gider yok, ba'dehû Sadrazam ile Şeyhülislam içeri girüp Sultan Mustafa'nın validesine buluşub, şer'ı budur oğlun hakkında, didiklerinde: "Emir şer'ı şerifindir. Ben dahi şer'a mutiyem, nihayet oğlumi katl eylemen Sultan Osman gibi olmasın," didi. Bunlar itdirdi. "Haşa ki anâ bir zarar irişe anın nâzırı Allah'dır, onu öldürmek isteyen Sultan Ahmed idi ve Sultan Osman idi, her biri katline kasd eyledikçe başlarına bir hal geldi, yine kendü yanınızda dursun," deyu ahd eylediler. Bu söz üzere cülus mukarrer olup ba'dehû müşavereye oturub cülus mukarrer ammâ atıyye, (10b) ahvâli nice

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/7 Summer 2013

olur. Hazîne yok eger ölageldüğü üzere atıyye verilmez ise etrâf ve eknâfda din ve devlet hayinleri olan kefer, Âl-i Osman'ın şimdi nekîr ve zevâl ve nikbetleridir, cûlus eylediler hazîneleri yok atıyye virmediler, dirler, eger bu sözden kaçub atıyye vermek olursa hazîne yok, buna cevap nedir meger kul tayfası bize atıyye lazım değildir, iki yıl içre üç atıyye mi olur diyeler, âkıbet buni makul gördiler ki, kul tayfası sipâh ve yeniçeri müşavere ideler, pes bu mahalde yeniçeri kethudasi Bayram Ağa ve bölük kethudaları ve altı bölük ağaları ve kul tayfası bir yere gelüb, bu zikrolunan zabıtlar didiler ki: "Yoldaşlar ve ağalar şer'an Sultan Mustafa'nın imametini cayız olmaduğu için yerine bir padişah cûlus etdirmek isterüz, ulema efendiler şer'ı şerif üzere bu hususda fetva virdiler, lakin atıyye ve terakki yok, terakki verilse olur ammâ atıyye mümkün değil ne dersiz?" didiler. Cümle sipâh ve yeniçeri halkı didiler ki: "Ulema kande ise biz dahi andayuz, çünkü padişahımızın tasarrufi olmaduğundan hal ve akd cayız değil imiş, bize in'âm lazım değil yemin idelim ki in'âm namini yad etmeyelim," didiler. Andan bölük ağaları ve kethudaları bu tafsıl üzere ahvâli söyledikde cümle yeniçeri ve sipâh tayfası umum üzere: "Bize atıyye lazım değil çünkü ulema efendilerimiz şer'ile lazım olanı icra iderler hizmeti ıllıyyelerindeyüz," didiler. Ba'dehû Sadrazam Kemenkeş Ali Paşa ve Şeyhülislam hazretleri içeni girüb, Sultan Murad hazretlerine buluşub, validesin Eski Saraydan getirdiler, divan-i hümayûnda taht-ı âli kurulub, devlet ve ikbal ve saadet ve iclal ile Mâh-i Zilkadenin yirmi ikinci günü Yekşembe gün tarihi hicretin bin otuz ikinci yılında Sultan Marad Han-i Râbî hazretleri taht-ı âli baht üzere cûlus eyledi, çünkü saâdetlü padişah âlicah devlet ve izzet ile iclas eylediler adl üzere revişler merdâne cenbeşler gösterdiler. Bu maslahattan sonra bir ay kadar ancak mürûr eyledi, evvela sipâhinin kibarından ve yeniçeri *ocağının* nefer sahibi ağavâtından bazıları kul tayfasına iğva virüp: "Hiç atıyyesiz padişah olur mi, niçin bahşış istemezsiniz!" didiler. Kul tayfası dahi: "Evvel ahdeyledik şimdi anınçün istemezüz," didiler. Giderek istemezüz diyenlerden isterüz diyenler çok oldu, Padişah âlempenah tarafına arz olundi nola verülsün buyurdiler, emma vüzerâ ve vükelâ bir yere gelüb, nola verilmek makuldür, amma florinin hali bellü Mere Hüseyin Paşa hazînei tamam eylemiş, flori yerine hurda akçe alsunlar didiklerinde kul yine rıza göstermiş iken ol zikretdüğümüz ağavât yok elbette flori gerektir, deyu bin türlü belay-ı azîm ile in'âm florilerin ne yüzden tedârük eyledikleri tafsıl olursa (11a) mûris-i gam olur, ve ol in'âmi hazzı nefsi için alanlara ve in'âm isteyesiz deyu iğvâ idenlere belki lanet iderdiniz. Bu mahal bunda itmâm buldı.

Sonuç

XVII. yüzyıl başı itibariyle Osmanlı imparatorluğunda yaşanan büyük Yeniçeri ihtilali İmparatorluk tarihinde bir ilki temsil etmektedir. Genç Osman dönemi Osmanlı'nın duraklama sancılarının yaşandığı döneme rastlamıştır. Bir bakıma ihtilal da bu sancılarını dışavurumu şeklinde kendini göstermiştir. Bu sancıların yanında ihtilalin sebebi olarak bizzat dönemin padişahı Genç Osman olarak gösterilmektedir. Bir padişah olarak Genç Osman'ın diğer padişahlardan farklı olduğu aşıkardır. Teamüllere riayet etmemektedir. Genç padişah tavır ve hareketleri ile başta asker olmak üzere devlet erkanını, ulemayı rencide etmiş ve cezalandırmalarında aşırıya kaçmıştır.

Genç padişah, devlet erkanı, ulema ve askeri rencide etmesinin yanında, hiç gereği yok iken acı bir olaya da imza atmıştır. Bir şekilde sona erdirilmiş olan kardeş katli meselesini yeniden canlandırmıştır. Halbuki Sultan Birinci Ahmet kardeş katline son vererek ekberiyet/erdeşiyet usulünü getirmek suretiyle kardeş katli facialarının önüne geçmişti. Gerçi bu da tam bir çözüm olmamış, katliamdan kurtulan şehzadeler kafese kapatılmışlardı. Her ne olursa olsun halk bu acı olayların son bulması dolayısı ile büyük memnurluk duymuştu. Genç Osman'ın bu acımasız töreyi yeniden uygulamaya koyması halkın sevincini kursağında bırakmış, Genç Osman'a karşı duyulan soğukluk giderek artmıştır.

Bütün bunlara bir de Genç Osman'ın padişah olduğu yıllarda (1618-1622) sel baskını, yangın ve deprem gibi beklenmedik doğal felaketlerin eklenmesi halk nezdinde padişahın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

uğursuzluğuna hamledilmiştir. Doğal afetler neticesinde meydana gelen ağır kış şartları insanları ekonomik olarak zora sokmuştur.

Ekonomik açıdan çekilen sıkıntılar yanında memleket sathında görülen iç huzursuzluk, asayişteki aksamalar ve İran yönünden Anadolu içlerine doğru yapılan saldırılar ve Batı yönünde girişilen fetihlerdeki başarısızlıklar, üç kıtaya hükmeden Osmanlı imparatorluğunu ihtilal açmazı ile karşı karşıya getirmiştir. Neticede dönemin padişahı tahtından indirilmiş, yerine ise yıllardan beri kafeste mahpus hayatı yaşamakta olan amcası III. Mustafa çıkartılmıştır. Uzun yıllar kafeste kalan, akli melekelerini ve de vücut direncini kaybetmiş bir kimsenin dünyanın dörtte birine hükmeden bir imparatorluğu idare etmesi mümkün değildir. Velhasıl Sultan Osman vakasından sonra imparatorlukta tam bir kaos ortamına girilmiştir. Kısa zaman sonra yeni bir saltanat değişikliği gerçekleştirilmiş, III. Mustafa'nın yerine IV. Murat tahta çıkartılmıştır. Osmanlının durumu dönem itibariyle acıklı bir manzara arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- BANARLI, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998.
- BOSTAN-ZADE, Yahya Efendi, **Vaka-i Sultan Osman Han**, Süleymaniye Halet Efendi Ktb., nr. 611.
- ÇELEBİ, Katip, **Fezleke**, Süleymaniye Atıf Efendi ktb., nr. 1914, İstanbul 1286.
- İZ, Fahir, "XVII. Yüzyılda Halk Dili İle Yazılmış Bir Tarih Kitabı Hüseyin Tûğî, Vakaa-i Sultan Osman Han", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** 1967, Ankara 1968.
- KOÇU, Reşad Ekrem, **Osmanlı Padişahları**, Doğan Kitap, İstanbul 2004.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed Dede, **Sahaifü'l-Ahbar**, İstanbul, 1285.
- NAİMA, **Tarih**, İstanbul 1281.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Türkiye Tarihi**, Ötüken Yayınevi 1977.
- SERTOĞLU, Mithat, **Tûğî Tarihi**, Belleten, Ankara 1947.
- TUĞİ, Hüseyin Çelebi, **Musîbetnâme** (Tahlil-Metin ve İndeks), haz: Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 2010.
- YÜCEL, Yaşar, **Zafername**, Belleten, 170, Ankara 1979.

Ek: Orijinal Osmanlıca Metin Örnekleri

Yazma Nüshadan Bir Varak Örneği

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

(3b) nolu varak

(6a) nolu varak

THE SOCIAL MEDIA FACTOR IN THE DEVELOPMENT AND PROMOTION OF RELIGIOUS TOURISM*

*M. Murat YEŞİL***

ABSTRACT

Tourism and religion have been in co-operation with each other due to the "Hajj pilgrimage" throughout history. The concept of religious tourism of today is based on this co-operation. All sectors of tourism, including religious tourism, need publicity first and then to market their destinations and the travel programs for survival. The emerging "social media networks" that appeared after the developments in Internet technology are thought to be useful tools in both fields. Scientific researches have discovered a strong relationship between the use of social media and consumers' purchasing decisions or renunciation. This relationship can be used as an efficient support in promoting and marketing of destinations and tour programs in religious tourism industry. According to researchers, people, who share their past travel experiences with friends and relatives on the social media, can be effective on the travel plans of others, from choosing destinations to hotels and restaurants. Social media is seen as a great tool of promotion and marketing for all kinds of businesses but like any other tools, social media have useful and harmful aspects. If they are used cleverly, social media can carry businesses to distant horizons beyond their imaginations but improper use of social media can do more harm than good. There is no study which examines the role of social media in promoting and development of religious tourism. The purpose of this study is to research the importance of the role that social media can play in the development and promotion of religious tourism and produce solutions to probable problems that may arise.

Key Words: social media, religious tourism, faith tourism

* A different version of this article, in Turkish, were presented at the International Conference on Religious Tourism and Tolerance that was organized by the Tourism Faculty of Necmettin Erbakan University in Konya /Turkey between the dates of May 09-12, 2013.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Assisant Professor, Necmettin Erbakan University Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Public Relations and Advertising, El-mek: myesil@konya.edu.tr

İNANÇ TURİZMİNİN TANITIMINDA VE GELİŞİMİNDE SOSYAL MEDYA FAKTÖRÜ

ÖZET

Turizm ile din tarih boyunca "Hac ziyaretleri" sayesinde birbirleriyle işbirliği halinde olmuşlar. Bugünkü inanç turizmi kavramının temeli bu işbirliğine dayanmaktadır. İnanç turizmi de dahil olmak üzere turizmin tüm sektörlerinin varlıklarını sürdürebilmeleri için önce tanıtıma sonra da destinasyonlarını ve bu destinasyonlarda uygulayacakları gezi programlarını pazarlamaya ihtiyaçları vardır. İnternet teknolojisinin gelişmesiyle ortaya çıkan "sosyal medya" organları, her iki alanda da rahatlıkla kullanılabilecek uygun araçlar olarak görülmektedir. Yapılan bilimsel araştırmalarda sosyal medya kullanımı ile müşterilerin satınalma veya vazgeçme kararları arasında güçlü bir ilişkinin var olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ilişki, inanç turizmi sektöründe destinasyonların ve tur programlarının pazarlanmasında etkin bir destek olarak kullanılabilir. Araştırmacılara göre, sosyal medya organları aracılığıyla gezi izlenimlerini eş, dost arkadaşlarıyla paylaşan kişiler, yakın bir zaman içinde bir yerlere gezi yapmayı planlayan başka kişilerin gezi destinasyonlarından, kalacakları otellere, yemek yiyecekleri lokantaların seçimine kadar tüm gezi planları üzerinde büyük ölçüde etkili olabilmektedirler. Sosyal medya her tür iş kolu için çok faydalı bir tanıtım ve pazarlama aracı olarak görülmektedir. Ancak her araç gibi sosyal medyanın da faydalı ve zararlı yönleri vardır. Sosyal medya, kendisini akıllıca kullanan işyerlerini hayalini bile kuramayacakları uzak ufuklara taşır ama aksi durumlarda ise faydadan daha çok zarar getirir. Literatürde, sosyal medya faktörünün, inanç turizminin tanıtım ve gelişmesinde oynayabileceği rol üzerinde yapılmış bir araştırmaya rastlanmıyor. Bu çalışmanın amacı, hem literatürdeki bu boşluğu doldurmak hem de sosyal medyanın, inanç turizminin tanıtım ve pazarlamasında oynayabileceği rolün öneminin araştırmak ve ortaya çıkabilecek muhtemel sorunlara çözüm yolları üretilmesi olacaktır.

Anahtar Kelimeler: inanç turizmi, sosyal medya, dini turizm,

1. Introduction

All branches of the tourism sector, including religious tourism had to cooperate with the media constantly, in order to survive, throughout their thistory. Tourism, as an industry, can carry out their traveling programs to larger areas through the media. News and comments in the media about destinations can be effective on the decisions of people who are planning to travel.

Growing numbers of travellers search and consume travel information created by other travellers for their travel planning and then share their experiences when they return from their trips. Given the experiential nature of tourism, the information created by other travellers is even more important and influential in the search and decision-making process than when considering other types of purchases (Gretzel, 2011, Para. 2).

The emerging "social media networks " that appeared after the developments in Internet technology, opened up new horizons for the tourism industry representatives beyond their

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

imaginations and started to promote them to people in distant lands and in a short time have become an integral part of tourism. An article published by USA Today, explains how the social media became an inseparable component of tourism industry in detail:

Social media are being incorporated at a rapid rate into every part of a journey, from making the reservation to finding out where to eat. For instance: As of August, Delta passengers can buy tickets on Delta's Facebook page. Southwest has three staffers dedicated to monitoring and responding to queries made through social-media channels. Marriott is launching its Marriott Courtyard Facebook page Tuesday to issue messages about the chain and related information that might interest customers. (Jones & Yu, 2010, para. 6).

With these findings in mind, we can infer that like other sub-sectors of tourism industry, religious tourism also should make use of social media networks which may be considered the most developed and sophisticated promotional media tool of our age. A research paper (2013) points out the necessity of social media use for the tourism companies to stay afloat in the market:

In order to reach a larger population, companies need to participate in social media websites. Unlike traditional websites, social media allows companies to form one-on-one relationships with their clientele. The social media effects on tourism directly influence a company's profit margin and ability to succeed in a competitive environment. Companies need to develop a solid social media marketing plan to stay afloat. (Thomas, 2013, para. 7).

Fotis et al. (2011) who have similar findings with Thomas report that as the social media become effective, the possibility, for people, to make changes in travel plans increases (p. 14). That's why, it can be said that religious tourism which addresses a growing market, should cooperate closely with social media networks in order to promote her travel programs to people who make travel plans according to the comments published in social media networks.

The purpose of this study is to find out the importance of the role that social media can play in the development and promotion of religious tourism and recommend possible solutions to problems that may arise from this interaction.

Since the concepts of religious tourism and social media are new comparing with the traditional ones, there are not much studies which we can examine the interaction process. There are some studies which examine the relationships between tourism sector and social media (Fotis et al., 2011; Boz & Unal, n.d.; Ranjha, 2010). There are also a lot of studies on tourism sector and traditional media relations in general (Woodside & Ronkainen, 1982; Scott, 2007; Gonzales, 2008; Meehan, 2008; Harrett & Benjamin, 2009; Bingqi et al., 2011; Govers et al., 2007; Popescu & Corboş, 2012). As we stated above there is a gap in the literature on social media use in religious tourism companies and the probable problems that may arise from this interaction.

The aim of this study is to fill this gap and prepare a suitable scientific background to future scholars who wish to make more detailed research on the same issue and contribute to development of religious tourism both in Turkey and in the world.

The rest of this paper is structured as follows: The first section gives detailed definitions of the concepts of religious tourism and social media networks and a theoretical background of the relationships between religious tourism and social media use. This is followed by explanation of research method. Then comes the findings section. The discussion, limitation of this research and recommendations for future studies and results (closing sentences) will take place in the last section.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

1.1 The concept of religious tourism and historical background

According to a study, religious tourism which emerged as a new branch of the tourism industry, introduced herself to the world through the "pilgrimage travels" for the first time in history. (Rodrigo, 2012, p. 1).

Trips to sites that are considered sacred by Islam, Christianity or any other religion is called "religious tourism" or "faith tourism" in English (Religious and Pilgrimage Tourism International, 2012, para. 1). The areas covered by the concept of "religious tourism" is not just limited to visits to the sacred places like pilgrimage. Religious festivals, meetings and different activities carried out for religious purposes are considered to be in the scope of the religious tourism. For instance, different organizations like Mevlana (Rumi) week activities organized each year in Konya, Turkey, Christmas and Ester festivals in Romania (Popescu ve Corboş, 2012, p. 23) and International Conference on Religious Tourism and Tolerance held by The Tourism Faculty of Necmettin Erbakan University of Konya may be classified as activities of religious tourism.

Analysis of the literature on religious tourism sources shows that there is a long-running debate over the concept and scope on religious tourism. The main actors of this unending conflict are the theologians and tourism industry representatives. Then come the scholars, some of which support one group and some back up the other group. According to Rodrigo, theologians of both of the two great religions, Islam and Christianity, and their supporters have similar points on opposing the use of two concepts "religion" and "tourism" side by side: "Theologians do not want to call religious trips as religious tourism since they believe religion and tourism are two different concepts both in the scope and the aim" (Rodrigo, 2012, p. 9).

Along with these two groups there are some scholars like Holderness (2009) who argues that both religious and non-religious people should participate in the religious tour organizations (p. 1). Coming up with a different idea, Rojo (2007) asserts that religious tourism is turning into a cultural tourism: "...what is known nowadays as religious tourism, after numerous centuries nourishing itself exclusively of religious people that made a pilgrimage to religious places solely motivated by their beliefs, has a clearly tendency towards the cultural tourism" (p. 57). Differing from these scholars Shinde (2010) put forward a thesis that defends the division of religious tourism into three sub-sectors: "...at least three different yet related submarket segments can be identified in religious tourism: cultural tourism, spiritual tourism and religious travel" (p. 527).

Taking into account of these discussions on the issue, World Tourism Organization (UNWTO) recommends tolerance and points out that more and more attention needed to inform the parties involved in the debate:

The debate on the importance of, and distinction between, tourism as a ritual and as a form of spirituality has not been conclusive. at the individual and social level, and from the cultural and theoretical point of view, in order to realise its benefits and circumvent or limit its negative aspects. there is a need for more and precise information on religious tourism as opposed to cultural tourism. (Religious Tourism in Asia and the Pacific, 2011, p. 14).

"Religious tourism, whose popularity is on the rise in the international arena, has become a rapidly growing and developing industry. More than 300 million people have been traveling to Hajj or other religious visits in every year. It's annual return is \$ 18 billion" (Leisuregrouptravel.com, 2009; Religious Tourism in Asia and the Pacific, 2011, p. 25).

A study conducted by Saltzman reports that 900 thousand people went abroad for religious purposes in the United States in 2008 and the total volume of religious tourism market of the

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

country is estimated to be \$ 16 billion (2010). Special attention of people to the issue of religious visits may be thought to be the reason to reach such high figures in the American religious tourism market in terms of volume. The findings of the Wright support Saltzman: "The Travel Industry Association of America reported that one in four travelers are currently interested in spiritual vacations" (Wright, 2008, p. 33).

The economic crises that was seen in countries around the world from time to time can also affect the tourism sector but that is not the case for religious tourism sector as Crain (1996) (as cited by Rodrigo, 2012) says:

Pilgrimage travel is often less prone to economic ups and downs in the market place. Because faith-based travellers are committed travellers they tend to save for these religious experiences and travel despite the state of the economy....Faith-based travel can provide a steady flow of income to a local tourism economy (p. 4).

1.2 Concept of social media: Theoretical background of the emergence and development

Unlike traditional media, there are a variety of definitions of social media, the content of which prepared by the users. For example, Weber (2009) (as cited: Boz ve Unal, n.d.) defines it as a virtual environment where people with common interests share ideas and comments (p. 467). According to Kaplan & Haenlein (2010) social media is a group of Internet applications based on Web 2.0 technology that give the users the opportunity to produce content and share it with other people (p. 60). Boyd & Ellison (2008) come up with a detailed definition:

We define social network sites as web-based services that allow individuals to (1) construct a public or semi-public profile within a bounded system, (2) articulate a list of other users with whom they share a connection, and (3) view and traverse their list of connections and those made by others within the system. The nature and nomenclature of these connections may vary from site to site (p. 211).

The world agenda has become a field, formerly dominated by newspapers, magazines, TV, radio, as well as traditional giant media outlets, where the man on the street can be effective by making use of social media which is sometimes defined as the new media or social networks. "Social media, unlike traditional media, is aggregated and produced by the general public. Content is distributed to the masses on the Internet free of charge" (Thomas, 2013, p. 7).

Researchers made many experiments at different times to establish virtual environments, where people can stay in touch with each other, share their thoughts and comments through Internet, since the first e-mail is sent in 1971. "TheGlobe.com", the first social network was established by 20-year-old college students Todd Krizelman ve Stephan Paternot in 1995(10 big dot.com flops, 2010, March 10, para. 1).. Since then a lot of people made of different initiatives in order to develop more sophisticated social media networks and as a result of this, more than 500 social media networks are established (Craig, 2013, para. 4). A major study conducted by Boyd & Ellison (2008) asserts that "SixDegrees.com" is the first social network site by characterizing it as "the first recognizable social network" (p. 214).

After this initiative, a large number media outlets, that can be called social media, began operating in virtual environment, until the foundation of all-time record-breaking Facebook with a 1 billion members.

In 1997, two years after the occurrence of the term "weblog", the first major sub-structures such as Blogger and LiveJournal which designed for that purpose was introduced. Blogging has become even more important after the release of WordPress in

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

2004. The opening of Wikipedia in 2000, StumbleUpon in 2001, Friendster in 2002, Myspace in 2003 and Facebook in 2004 have been effective on socialization in the digital environment (Sosyal medya tarihi, n.d., para. 2).

Facebook, Twitter, LinkedIn, Reddit, MySpace, YouTube, Newsvine, StumbleUpon, Digg ve Xing are considered to be the top players of all social media networks (The complete guide to social media, 2010, pp. 13-15).

1.3 Relationships between social media and religious tourism: An interaction history

The business community obtained a good opportunity with the development of social media outlets, which spread around the world and give their users the right to produce their own content and send it to any country they want. Hundreds of thousands of companies from different regions of the world have become active members of social media networks in order to make use of this unique opportunity.

It is an ongoing process. Everyday more and more companies are registering with the social media networks. Registering is easiest part of the process then comes the difficult question: "How to use social media effectively?" The answer is to train company staff on social media use. Then allow them to practice for some time to gain experience. Once training is over the staff will use social media cleverly and the company will be able promote her products and services not only in the region they based but in every part of the world where Internet access is possible. Kaplan & Haenlein (2010) point out the same issue: "Using Social Media is not an easy task and may require new ways of thinking, but the potential gains are far from being negligible" (p. 67).

Introduction of social media, which provides an easy and cost-effective promotion opportunity, were met with great interest in the tourism industry, too. Social media is useful for every company but for tourism companies it is essential. Social media use made it possible to promote travel destinations and the programs, such as travel packages and tours with very low prices. Some studies on social media are encouraging tourism companies to use social media in their businesses:

Social media has made a huge impact on essentially every major industry across the world, and the business of travel and hospitality has reaped the rewards perhaps as well as any other commercial venture. Travel and tourism depends heavily on the use of word-of-mouth to spread opinions and recommendations, and social platforms such as Twitter and Facebook allow customers to easily share tips and suggestions, which can be enormously valuable when positive (Bennett, 2012, para.1).

"Social media such as Facebook and Myspace, provide instant ways to reach thousands or millions of people, Twitter is a fast way to get a few words out, and social media, such as LinkedIn connect people interested in business relationships" (Tourism & More, 2011, para. 3).

"Social media is free and does not require upfront costs besides labor. The short-term "buzz" quickly transforms into long-term reputation and trust" (Thomas, n.d, para. 8).

Taking advantage of the opportunities offered by social media, a lot of people who have become users of this media share their experiences with friends and colleagues around the world. Some studies on social media use report that sharing experiences with others plays an important role on the decision of people, who live in different regions or countries, to purchase any products and services or to give up buying. Groups of friends sharing their work and travel experiences in social media are becoming effective on consumers decisions. This influence is also true in the field

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

of travel and tourism (Gretzel, 2011; Tourism & More, 2011; Gonzalo, 2012; "Social media inspires travels (2013). With similar findings to the studies mentioned above Fotis et al. (2011) add: "Social media are used during all stages of the holiday planning process (before, during and after holidays)...." (p. 13).

At this point, a question may arise: "Do people who are planning a trip change their decisions trusting the comments of some other people even they don't know? Is it a logical?" The study of Gretzel (2011) reached findings that confirm above discussed supposition:

Trust levels are very high and that a considerable number of people even prefer the opinions of unknown others over opinions of friends and relatives.... Experimental studies we conducted have also shown that individuals are pretty good at detecting false reviews, and this ability increases with the length of the review (para. 6).

Many large scale and small companies have already taken first steps in social media use. "Of the Fortune Global 100 companies, 65 percent have active Twitter accounts, 54 percent have Facebook fan pages, 50 percent have YouTube video channels and 33 percent have corporate blogs (Social Media: Business Benefits and Security, Governance and Assurance Perspectives (2010, p. 3).

A research paper by Shaw reports that companies do not use social media professionally. Emphasising on the dangers of the improper use of social media the paper says:

.... the Social Media platforms implies that a business would need a solid strategy to tap these media for business and brand promotion because an ill-conceived campaign, backed by a flawed Social Media strategy could become a major bottleneck to the areas of brand promotion, brand awareness and brand positioning (2011, para. 1).

In a previous research (2010) by Harvard Business Review reports that most companies are not using social media effectively. The percentage of those that claim to use it properly is only 12 %. Many companies still do not know how to make use of social media tools and apply them for best use of their business growing. (the New Conversation: taking Social Media from talk to action, 2010, pp. 1-4). The result of a survey carried out by Stanford University found enough evidence to confirm that companies do not use social media properly. The survey conducted with CEO's, Board Members and other high level administrators, whose age range is between 50 and 60 years reached important findings.

According to these findings, social media play an important role in marketing, and it is a useful tool in reaching the customer and making face to face talk but it is a harmful tool at the same time if it is not used properly. Preventive measures are not taken against the property damage incurred due to improper use of social media companies, and hazards such as loss of reputation. Senior executives and directors do not make use of and do not trust the information coming from social media to use for their companies. Companies do not have any infrastructure which to process the information they gather from the social media and do not know how to use this information (F. Larcker, S., Larcker, & Tayan, 2012, p. 1).

A white paper published by ISACA advises companies to pay attention to the risks of social media use:

....It is therefore important that the enterprise create a social media strategy and have a plan to address the risks that accompany the technology. While the use of social media does have inherent risks that could negatively impact enterprise security, it also presents opportunities such as accelerated business growth and improved brand recognition. Therefore, simply choosing to prohibit the use of social media can also incur

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

an opportunity cost based on forgoing these potential business benefits (Social Media: Business Benefits and Security, Governance and Assurance Perspectives, 2010, p. 5).

It seems that there is still a long way to go to for all companies to reach the professional standards in social media use.

2. Research Method

In this study, I used descriptive literature review method. During the research period I carefully reviewed and analyzed all available related articles, conference presentations, books, four survey reports by Harvard Business Review (the New Conversation: taking Social Media from talk to action, 2010), World Tourism Organization (Religious Tourism in Asia and the Pacific, 2011), Stanford University (Social media survey, 2012), ISACA (Social Media: Business Benefits and Security, Governance and Assurance Perspectives, 2010), media news, reports and Internet documents on social media and religious tourism.

3. Findings

There is a dispute between theologians and the tourism sector representatives on definition of religious tourism and the areas covered.

Social media use is very important in religious tourism sector as in the case of other sub-sectors of tourism industry. If religious tourism sector companies use social media properly, they can get good results in promoting their companies, destinations and the tour programs.

There is a strong relationship between comments, written and shared about travel experiences of people and consumer decisions. Comments, written and shared about travel experiences of people on social media are becoming effective on consumers decisions.

Social media use has risks as well as advantages. Improper use of social media can cause property damage and loss of reputation.

Most of the companies do not use social media professionally. They don't know how to use the information they get from social media.

3.1 Discussion

Findings of this study show that there is a long-running debate over the concept and scope on religious tourism. This old dispute over the concept and scope on religious tourism is an important issue which may be hindering the development of this industry. It can be said that if this conflict ends, new opportunities may arise for religious tourism industry, such as opening new destinations, attracting more people. This will contribute religious tourism companies and people living in new destinations economically.

The findings obtained from this research produced enough evidence to explain and support the main subject of this study. These findings confirm that if tourism companies, including religious tourism companies use social media properly, they will gain from it.

“Social media such as Facebook and Myspace, provide instant ways to reach thousands or millions of people, twitter is a fast way to get a few words out, and social media, such as LinkedIn connect people interested in business relationships” (Tourism & More, 2011, para. 3).

“Social media is free and does not require upfront costs besides labor. The short-term “buzz” quickly transforms into long-term reputation and trust” (Thomas, nd, para. 8).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

In general, our results indicate that sharing experiences with others in social media plays an important role on the decision of people, who live in different regions or countries, to purchase any products and services or to give up buying. That is in line with the findings of studies of (Gretzel, 2011; Tourism & More, 2011; Gonzalo, 2012; Social media inspires travels, 2013).

Our results confirms that improper use of social media, brings more harm than good. Social media use has risks as well as advantages. Improper use of Social media can cause poperty damage and loss of reputation.

Finally, our findings indicates there is a long way to go for most of the companies to learn effective use social media.

3.2 Implications

The results of this study is thought to be useful both for religious tourism companies and academics. Current study, which examines the importance of the role of social media use in the development and promotion of religious tourism and possible solutions to problems that may arise from this interaction, has prepared the appropriate scientific infrastructure for future research. Mobile social media and religious tourism relationships may be the future research subject. The weak side of this study is to keep the universe of research with literature.

3.3 Results

The purpose of this study was to find out the importance of the role that social media played in the development and promotion of religious tourism and recommend possible solutions to problems that may arise from this interaction.

The findings of the study produced enough evidence to explain and support the main subject of this study. These findings confirm that social media plays an effective role in the development of religious tourism.

REFERENCES

- BENNETT, S. (2012). The impact of social media on travel and tourism [Online] Available: http://www.mediabistro.com/alltwitter/social-media-travel-hospitality_b24679, (03.20. 2013).
- BINGQI, F., Bing, D., Taolong, X., & Ruofei, F. (2011). Place media events and place image communication: The role of festivals and special events from the perspective of media relations. *Catalan Journal Of Communication & Cultural Studies*, 3(2), 159-173.
- BOYD, D. M. & Ellison, N. B. (2008). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. [Online] Available: doi:10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x , (04.25. 2013).
- BOZ, M. Ve Unal, D. (nd). Successful promotion strategy in destination tourism marketing through social media; Queensland, Australia case. [Online] Available: http://www.dukagjinicollege.eu/libri/mustafa_boz_uygu_unal.pdf, (03.20. 2013).
- CRAIG, R.(2013, March 12). How many social media sites will survive? *Huffington Post*. [Online] Available: http://www.huffingtonpost.ca/randall-craig/social-media-sites_b_2925234.html#slide=2238655_2, (06.01. 2013).
- FOTIS, J.,Rossides, N., & Buhalis, D. (2011). Social media impact on holiday travel planning: the case of the Russian and the FSU markets. *International Journal of Online Marketing*, 1(4), 1-19.

- GONZALES, H. (2008). Tourism, mass media, and the making of visual culture in the greater Yucatan Peninsula. *Journal Of Film & Video*, 60(2), 50-58.
- GONZALO, F.(2012). How Travelers Use Online Sources for Travel Decision-Making., [Online] Available: <http://fredericgonzalo.com/2012/09/11/how-travelers-use-online-sources-for-travel-decision-making/>, (04.12. 2013).
- GOVERS, R., . Go, F. M. ve Kumar, K. (2007). Promoting tourism destination image. *Journal of Travel Research*. 2007; 46; 15.
- GRETZEL, U. (2011). Do social media influence our travel decisions? The Institute for Innovation in Business and Social Research (IIBSoR) Faculty of Commerce. [Online] Available: <http://uowresearch.wordpress.com/2011/03/27/do-social-media-influence-our-travel-decisions/>, (03.21. 2013).
- HARRETT, J., & Benjamin, T. (2009). Travel with a time Lord: using media to enhance literacy. *Literacy*, 43(3), 134-142.
- HOLDERNESS, G. (2009). Rome: Multiversal City: The Material and the Immaterial in Religious Tourism. *Cross Currents*, 59(3), 342-348.
- KAPLAN, A. M. ve Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons* (2010) 53, 59—68.
- LARCKER, D. F., Larcker S. M., ve and Tayan, B. (2012). What Do Corporate Directors and Senior Managers Know about Social Media? The Conference Board and the Rock Center for Corporate Governance at Stanford University. [Online] Available: <http://www.gsb.stanford.edu/cldr/research/surveys/social.html>, (04.23. 2013).
- Leisuregrouptravel.com. (2009). Religious travel market shows resilience. [Online] Available: <http://www.eturbonews.com/12933/religious-travel-market-shows-resilience>, (03.20. 2013).
- MEEHAN, E. (2008). Tourism, development, and media, 45(4), 338-341. [Online] Available: doi:10.1007/s12115-008-9111-7, (02.10. 2013).
- PPOESCU, R.I., Corboş, R. A. (2012). The role of Festivals and Cultural Events in the Strategic Development of Cities. Recommendations for Urban Areas in Romania. *Informatica Economică* vol. 16, no. 4/2012
- RANJHA, A. (2010). Promoting tourism in Abu Dhabi using social media. Unpublished Master Thesis. Royal Institute of Technology of Stockholm
- "Religious and Pilgrimage Tourism - International - February 2012." M2 PressWIRE. 2013, February 07. [Online] Available: <http://imagcwp.wordpress.com/2013/02/08/impact-of-social-media-on-tourism/>, (01.25. 2013).
- Religious Tourism in Asia and the Pacific (2011). The World Tourism Organization. [Online] Available: <http://pub.unwto.org/epages/Store.sf/?ObjectPath=/Shops/Infoshop/Products/1509/SubProducts/1509-1>, (04.17. 2013).
- RODRIGO, n.n.(2012). Influence of religious factors on tourism in maramures. [Online] Available: <http://writepass.co.uk/journal/2012/12/influence-of-religious-factors-on-tourism-in-maramures-northern-part-of-romania/>, (03.09. 2013).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

- ROJO, D. M. (2007). Religious tourism: the way to Santiago. Unpublished Master Thesis. Bournemouth University.
- SALTZMAN, D. (2010). Faith –based, religious travel strong and growing. [Online] Available: <http://www.travelmarketreport.com/leisure?articleID=4545&LP=1,1>, (01.25. 2013).
- SCOTT, D. W. (2007). Constructing sacred history: multi-media narratives and the discourse of "museumness" at Mormon Temple Square. *Journal of Media & Religion*, 6(3), 201-218.
- SHAW, A. (2011). The risks & rewards of social media for Business organizations. 20 Nisan 2013. [Online] Available: <http://www.blogherald.com/2011/10/17/the-risks-rewards-of-social-media-for-business-organizations/>, (03.20. 2013).
- SHINDE, K. A. (2010). Entrepreneurship and indigenous entrepreneurs in religious tourism in India. *Int. J. Tourism Res.* 12, 523–535 (2010).
- "Social media inspires travels". (2013). *New Straits Times*. 17. March. 2013.
- Social media survey. (2012). Center for Leadership Development and Research. [Online] Available: <http://www.gsb.stanford.edu/cldr/research/surveys/social.html>, (01.25. 2013).
- Social Media: Business Benefits and Security, Governance and Assurance Perspectives (2010). An ISACA Emerging Technology White Paper. ISACA. [Online] Available: <http://www.isaca.org/Knowledge-Center/Research/Documents/Social-Media-Wh-Paper-26-May10-Research.pdf?id=6d0e8851-cc2d-4290-9cf7-b9348687f6e4>, (02.23. 2013).
- Sosyal medya tarihi[inografik](n.d.). [Online] Available: <http://www.bodemay.com/sosyal-medya-tarihi-inografik/>, (01.25. 2013).
- 10 big dot.com flops. (2010, March 10). *CNNMoney*. [Online] Available: http://money.cnn.com/galleries/2010/technology/1003/gallery.dot_com_busts/5.html, (02.20. 2013).
- The complete guide to social media. (2010). The social media guys. 22 Nisan 2013, [Online] Available: <http://www.thesocialmediaguys.co.uk/wp-content/uploads/downloads/2011/03/CompleteGuidetoSocialMedia.pdf>, (01.02. 2013).
- Tourism & More. (2011). Using the social media for tourism. [Online] Available: <http://www.tourismandmore.com/tidbits/using-the-social-media-for-tourism/>, (02.20. 2013).
- THOMAS, J. (2013). Social media effects on tourism. [Online] Available: http://socialnetworking.lovetoknow.com/Social_Media_Effects_on_Tourism, (01.18. 2013).
- WRIGHT, K. (2008). Religious tourism: a new are, a dynamic industry. *Ethical / Religious: Faith Tourism -Big Business*. 16 Nisan 201. [Online] Available <http://www.tourism-review.com/travel-tourism-magazine-religious-tourism-a-new-era:-dynamic-industry-article695>, (02.20. 2013).
- WOODSIDE, A. G., & Ronkainen, I. A. (1982). Travel advertising: newspapers versus magazines. *Journal of advertising research*, 22(3), 39.
- Religious Tourism in Asia and the Pacific (2011). The World Tourism Organization. [Online] Available:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

<http://pub.unwto.org/epages/Store.sf/?ObjectPath=/Shops/Infoshop/Products/1509/SubProducts/1509-1>, (04.22. 2013).

the New Conversation: taking Social Media from talk to action (2010) . Harvard business review analytic Services report. Harvard Business Reiew. Harvard Business School Publishing. [On line] Available:
http://www.sas.com/resources/whitepaper/wp_23348.pdf, (03.17. 2013).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

**ERKEN CUMHURİYET YILLARI MİLLİ KİMLİK
TARTIŞMALARI:
HASAN ALİ YÜCEL VE TÜRKİYE'DE HÜMANİZMA
ARAYIŞLARI***

*Emre YILDIRIM***

ÖZET

Bu çalışma, Modern Türkiye tarihinin erken Cumhuriyet yıllarının ulus-devletleşme sürecinde milliyetçilik ve milli kimlik üzerine yaşanan tartışmalara katkıları açısından milli kimliğin içeriğini belirlemede Türkiye'ye özgü yeni bir hümanizma arayışını ve bu arayış çerçevesinde Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı (1938-1946) döneminde yaşanan hümanist reform girişimlerini incelemektedir. Avrupa'daki toplumsal-tarihsel değişimin ardından yaşanan Fransız İhtilali'nin yaydığı eşitlik, özgürlük ve kardeşlik fikirleri, kıtanın tamamını etkileyen milliyetçi hareketleri doğurmuştu. Bu hareketler, çok kültürlü, çok milletli imparatorluk yapılarının sonunu hazırlayarak ulus-devletleri ortaya çıkarmıştı. Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu da benzer bir süreci yaşamış; imparatorluğun dağılmasının ardından ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Bu süreçte, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne yapısal dönüşümün milliyetçilik ve kimlik açısından tartışmalarında ise modernleşme süreciyle başlayarak Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olmak üzere üç temel ideoloji savunulmuş; ulus-devletin kurulmasıyla birlikte Batılı seküler modern kimlik bağlamında Türk milliyetçiliği resmi ideoloji olarak benimsenmişti. Fakat bu kimliğin içeriği konusunda tartışmalar sürdürülmekteydi. Bu süreçte düşüncelerini dile getiren küçük bir grup entelektüel, siyaset sahnesinden Hasan Ali Yücel ve arkadaşları, modern Türk kimliğini, hümanizmin gerçek kaynağı olarak gördükleri Anadolu hümanizmine bağlı olarak tanımlarken; bu kimliğin Türk Rönesansı ile gerçekleştirilebileceğini savunmuşlar ve Türkiye'ye özgü bir hümanizma anlayışı ile Anadolu'ya özgü bir kimliğin yaratılabileceğini savlayarak milli kimliğin içeriğine dair tartışmalara katkıda bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Türk Milli Kimliği, Anadolu, Rönesans, Hümanizma

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

Bu makale yazarın *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluçuluk Hareketi* başlıklı doktora tezinden geliştirilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, E-mail: emryldrm@yahoo.com

DISCUSSIONS ON NATIONAL IDENTITY IN THE EARLY REPUBLICAN YEARS:

HASAN ALI YÜCEL AND SEARCHING FOR TURKISH HUMANISM

ABSTRACT

This article aims to demonstrate a small group of intellectuals' thoughts on nationalism and Turkish national identity who had tried to give an answer by searching for a new and unique Turkish humanism in general and particularly former Minister of Education, Hasan Ali Yücel's period (1939-1946) and his humanist reformist approach to politics during the nation/identity-building process in the early decades of Republican Era. After the historical and social transition, French Revolution spreading the ideas of equality, liberty and fraternity giving rise to nationalist movements throughout Europe ended up with the decline of the multi-national empires and gave birth to the nation-states. Like the others, a new nation-state, Turkish Republic was established after the Ottoman Empire had collapsed. Turkish modernization initially took a form of westernization. Three ideologies; Pan-Ottomanism, Pan-Islamism and Pan-Turkism were seen as an appropriate direction for the society's search for a new identity. At the same time, Turkish national identity was seen as an appropriate direction for the society's search for a new identity and The republican elite embarked a radical stand and defined Turkish identity as western modern secular nation which later became a dominant ideology for the new republic. At the time of early years of Republic, there were seen different acceptions for the content national identity. Hasan Ali Yücel and intellectuals searching for Turkish humanism defined modern Turkish identity by deriving it from Anatolian humanism, which could be realized through a Turkish Renaissance and claimed that it would be possible to create a unique Anatolian identity by this definition.

Key Words: Nationalism, Turkish National Identity, Anatolia, Renaissance, Humanism

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun çok-milletli, çok-kültürlü siyasal sisteminden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş aşamasında tartışılacak temel konulardan ilki modern ulus devletin milli kimliğinin tanımlanması meselesiydi. Milliyetçiliğe dair temel tartışmalarda, Osmanlı modernleşme süreciyle başlayarak üç temel ideoloji Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük'ün tartışılmasının ardından ulus devlet sistemi ile birlikte Türk milliyetçiliğinde karar kılınmıştı fakat 'yeni' kimliğin içeriğinin ne şekilde belirleneceği muğlaklığını korumaktaydı. Bu süreçte birçok temel tez geliştirilmişti. Erken Cumhuriyet yıllarından itibaren milli kimliğin içeriğine dair geliştirilen temel tezlerden birinde, Yahya Kemal Beyatlı ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile başlayan bir düşünsel çizgide *Nev-Yunanilik* perspektifinde 'Akdenizlilik' bilinciyle şekillenen

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Anadolucu ve halkçı bir kimlik tanımlamasına gidildiği görülmüştü.¹ Bu çizginin de Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hilmi Ziya Ülken'e ulaşan bir entelektüel girişimle genel anlamda Avrupa'nın yaşadığı Rönesans sürecinin bir benzerinin Türkiye'de de yaşanması gerektiği; bu Rönesansın ise Türkiye'ye özgü bir içerikte, özünde 'kendini bulma', 'memleket realitelerine dönme' kavramsallaştırmaları şeklinde özetlenebilecek bir dönüşümle şekillendiği bilinmekteydi.² Böyle bir Rönesans arayışı da beraberinde hümanist söylemin unsurlarını getirmiş; bu durum da tıpkı Türk Rönesansı'nda olduğu gibi Türkiye'ye özgü bir 'yeni hümanizma' arayışını tetiklemişti.

Türkiye'deki hümanizma tartışmalarına geçmeden önce genel olarak hümanizmin ne olduğuna değinmek yararlı gözükmektedir. On dördüncü yüzyılın ortalarında İtalya'da doğmuş daha sonra bütün Avrupa'yı etkilemiş, akademik, eğitsel ve yazın boyutlarının yanısıra felsefi ve edebi bir hareket olan hümanizmin temel belirleyeni 'insan'a bakış açısıdır. Barrett, en geniş anlamıyla hümanizmde kültürel çalışmanın amacını, "evrensel insan doğasının tanımlanması ve tamamlanması" olarak görür. Hümanizm'de zamansal, mekansal, kültürel, cinsel ve etnik farklara karşın bütün insanları kuşatan ve onları bir arada tutan belli nitelikler olduğuna inanılır (Barrett 1996, 98). Aynı bağlamda, Boğos Zekiyan'a göre, latineden gelen *humanitas* sözcüğü, Cicero'da "bir insan ülküsü"nü dile getirir (1982, 17). Böyle bir tanım doğrultusunda ele alındığında hümanizmin, Batı'ya yön veren Rönesans, Reform ve Aydınlanma felsefesiyle bütünlük içinde modern bir fenomen olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Tartışmanın Osmanlı-Cumhuriyet eksenine yansıma biçimi ise Batı modernliğinden farklı bir içeriğe sahip olacaktır.³

Batı'nın düşünsel çerçevesi içinde doğan hümanizmin, tarihsel-toplumsal gelişimi açısından bu olgunun farkına henüz varmamış Osmanlı toplumunun modernleşme sürecinde ortaya çıkan düşünce akımlarında doğrudan yer alması ve insana ilişkin bir terim olarak siyasi düşünceyi yönlendirmesi beklenemezdi. Nitekim, Osmanlı'da asıl meselenin bireyden ziyade toplum olduğu ve temel arayışın devleti kurtarma kavramsallaştırması çerçevesinde şekillendiği dikkate alındığında Osmanlı düşünsel çevrelerinde Batı'dakine benzer bir hümanizma anlayışı ve tartışması görülmemiştir. Daha ziyade Batı'dan 'devşirilen' siyasal düşüncelerin eklektik bir tarzda Osmanlı siyasal düzenine uygulanma biçimlerine rastlanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise entelektüel camianın, bu eklektisizmi, Osmanlı'ya dair bir reddi mirasla aşabileceğini ve milli kimliğin içeriğine dair tartışmalara son verebileceğini sandığı durumlar görülmüştür. Fakat özellikle milliyetçi söylemde yaşanan gelişmeler bu sorunun çözülemediğini göstermeye devam edeceği gibi arayışların da sürdürüldüğünü gösterecektir. Bu arayışların Türklüğe özgü bir Rönesans'ı öngörmesi gibi yeni bir hümanizma anlayışını ortaya çıkartacağı görülecektir.

Yeni hümanizma arayışları

Erken Cumhuriyet yıllarından itibaren entelektüel çevrelerde hümanist bir bakış açısı arayışının başladığı görülmektedir. Bu yılların hümanizma arayışları hem yöntemsel olarak yeni kurulan ulus-devletin resmi ideolojisini belirleme hem de aydınların milli kimliğe ve milliyetçiliğe bakışlarını ulus-devletle birlikte yeniden inşa etme amaçlarını taşıyacaktı. Örneğin, Mustafa Şekip Tunç, 1923 yılında *Milli Mecmua*'da yayımladığı "Münevverlik Mefhumu" başlıklı yazısında konuya dair şu cümleleri yazar: "Elli, altmış yıl evveline gelinceye kadar Frenklerce bir adamın

¹ Yahya Kemal Beyatlı ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun birlikte oluşturmaya çalıştıkları *Nev-Yunanilik* akımının temel amacı, Avrupa medeniyetini tam olarak kavramak için onun temelini oluşturan Eski Yunan ve Latin edebiyatını örnek alarak sağlam bir dil ve edebiyat zevki kurmaktır. Bu akımın kuruluşu üzerine Hasan Ali Yücel, Yakup Kadri Karaosmanoğlu özelinden hareketle edebiyat tarihinin son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi incelemesini yaptığı çalışmada detayla bahsedecektir. Bkz. (Yücel 1987). Konunun ele alındığı diğer çalışmalar için bkz. (Toker 1982, 135-165; Demir 1997; Uçman 2002, 41-43; Erbir, Karakaş 2007, 381-392; Narlı 2009, 73-78; Meriç 2011, 59 vd.).

² Ahmet Hamdi Tanpınar'ın görüşleri için bkz. (Dellaloğlu 2012; Demiralp 2004, 24-35). Hilmi Ziya Ülken'in düşünceleri için bkz. (Alver 2001, 133-138; Elibol 2004, 520-527).

³ Türkiye'de hümanizma tartışmalarının detaylı bir incelemesi için bkz. (Açık 2003, 111-151).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

münevver olabilmesinin ilk şartı Yunan-ı Kadim ve Roma medeniyetlerinin şaheserleri ile kendi milletlerinin büyük klasiklerini metn-i aslilerinden tederrüs ve mütalaa etmektir. Münevverliğin esasını teşkil eden bu tahsile ‘insanîyet: humanite’sini yapmak denirdi” (Kaplan vd. 1981, 457). 1940’lı yıllarda hümanist söylemi savunacak, bu doğrultuda liselerde Yunanca okutulması düşüncesini benimseyecek olan Tunç’un konuya dair ilk ifadelerini taşıyan bu yazıda yazar, “topyekün Batı” anlayışının karşısına, “Şark dehasıyla garp dehası esasen ayrı şeyler midir?” sorusuyla çıkacak ve yazısını şu vurguyla bağlayacaktır: “Kendimizi bulmak demek kadim milletlerle muasır milletlerden ve hatta kendi klasiklerimizden nasıl bir düşünüşle ve nasıl tahassüsle ayrıldığımızı bilmek demektir” (Oktay 1987, 97). Bu satırlar, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaşanan hümanizme dair algılayışın ilk örneklerini ortaya koyacaktır. Fakat yeni kurulan ulus devletin kurumsallaşması sürecinde gerek Osmanlı’dan devralınan tarihsel-toplumsal koşulların siyasal alandaki zorlayıcı gerekse de 1930’lu yılların siyasal atmosferinde tek parti dönemi zaman zaman ırki anlayışlara varan milliyetçi politikalarının etkisi ile erken dönem hümanist söylem ve arayışlarının cılız kaldığı görülecektir. Tekrardan hümanizma tartışmasının alevlenmesi 1934 yılında Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun, “İnkılap Edebiyatı” başlığıyla *Kadro*’da çıkan bir yazısıyla gerçekleşecek; bu dönemde Türkiye’de hümanizm arayışları *Yücel* dergisinin girişimiyle Şişli Halkevi’nde 1935 yılında yapılan bir toplantıyla yeniden başlatılacaktır.

Hümanist söylemin Türkiye’deki başlıca yayın organlarından biri olan *Yücel* dergisi, 1930’lu yılların ortalarından itibaren hümanist söylemin gündeme gelmesini sağlarken hümanizme bakışlarını da bir tür “Neo-Hümanizm” adı altında oluşturacaktır. “Neo-Hümanizm” de dergide; “alışılmış anlamlardan birisinin benzerliğiyle aydınlatmak gerekirse, denilebilir ki ulusal Türk devriminden doğan yeni çekim başlı başına ve evrensel bir (Neo-Hümanizm)” şeklinde tanımlanmıştır (Muhip 1935, 7). Yücelcilerin, neo-hümanist anlayışla yapmak istedikleri, özünde yeni Türkiye’ye milli bir karakter oluşturmaktır. Oktay’a göre, *Yücel* çevresi Türk insanının öz edebiyatını, halk edebiyatı denilen bozulmamış edebiyatta arar. Avrupa’nın hümanizmayı Antik Yunan’a dönerek geliştirmesi gibi Türkiye’nin de eski Türk edebiyatına yani “yozlaşmaya uğramamış” edebi dönemlerine dönerek, ondan ilham alarak Türk hümanizmasını geliştirmesi gerekmektedir. Böyle olunca da Türk Hümanizması adı altında geliştirilmeye çalışılan düşünce sistemi, edebiyatı ve sanatı millileştirmek amacını taşıyacaktır (Oktay 1987, 97).

Bu doğrultuda Batı klasiklerinin tespiti ve Türk diline kazandırılması, milli eğitim sisteminde okutulması ve böylece hür ve sistematik bir düşünce tarzının oluşturulmaya başlanmasını hedef alacak olan Yücelciler, Türk hümanizmasının Batıya özgü hümanist hareketle aynı şey olmayacağını da ileri süreceklerdir. Onların hümanizmi insanın kendi geçmişini bilmesi demektir. Yani hümanizmin, “önce geçmişte Türk olarak, sonra da geçmiş ve gelecekte insan olarak” tanımlanabilmekten geçtiğini dile getireceklerdir. Onlar için konu, Türklük tarihinin başından beri devam eden sosyal, ahlaki, felsefi, ilmi ve edebi bütün faaliyetlerin incelenmesidir. Bu bağlamda ilk ortaya çıktığında hümanizm, Türk Devrimi’nin gelişmesini ve onun ideolojik içeriğini sağlayacak kaynak olarak, özellikle, eğitim alanında uygulanması gereken, Batılılaşma için gereken şart şeklinde algılanacaktır. Buna göre nasıl ki Rönesans, Eski Yunan ve Latin kaynakları, Batı medeniyetinin köklerine inşi ifade etmişse, Türk Devrimi de Batılılaşmayı gerçekleştirebilmek için aynı yöntemi uygulamalıdır. Nurullah Ataç’ın; “Yunanca ve Latince’ye, yani köklere gitmezsek, bilelim ki Batı uygarlığına girmiş olmayız. Kendimizi Batı usulleriyle tanımamız gerekir” (1954, 32-33), sözleriyle sonraki yıllarda ifade edeceği bu yaklaşım biçimi 1930’lu yılların hümanizm arayışlarının temel hareket noktasını oluşturacaktır.

Bu dönem hümanist söylem açısından zengin bir yazın içeriğine sahiptir. Bu noktada erken Cumhuriyet döneminde hümanist söylemi gündeme getiren isimlerin başında gelen Burhan (Asaf) Belge’nin *Ulus* gazetesinde yayımlanan makale dizisine bakılabilir. Belge, 5-22 Aralık 1938’de yayımlanan “İnsan ve Kültür” başlıklı makalelerinde, yeni rejimin ideolojisinin ön koşullarını

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

araştırırken Tanzimat'tan bu yana süregelen Doğu-Batı sorunsalının çekim alanında kalarak kültürel kimlik sorununa çözüm arayacak ve hümanist kültürün kaynağı olarak gördüğü izlenimini veren Antik Yunan kültürünün ürünlerine yol gösterici olarak bakacaktır. Bu bağlamda, Tanzimat'la birlikte Batılılaşma meselesini Doğu-Batı düalizmi çerçevesinde konu edinen Belge'nin düşünceleri dönemin hümanist bakış açısına sahip diğer aydınlarının da düşüncelerini özetler niteliktedir. Belge, *"Osmanlı insanının gittikçe kuruyan Şark kültür kaynağında aradığı özü bulamadıkça, bir diğer kültür özünü, Garplı müesseselerin arkalarında aramaya ve bulmaya"* çalıştığını fakat bulamadığını çünkü *"bu özü veren kaynakları keşfetmek için hiç olmazsa iki bin senenin ötesine kadar uzanan bir devri tahlil edip anlamak, bundan sonra da terkip edip memleketin manevi ve maddi havasında, terbiyesinde ve bilgisinde yaşatmak"* gerektiğini yazarken yazılarında, Kemalizm'le birlikte tamamen Batıya yönünü dönmüş Cumhuriyetin milliyetçilik anlayışı da realizm ve rasyonalizm perspektifinde işlenmiştir (1938a). Bu yaklaşımında Belge, hümanist söylemle geliştirilecek milliyetçiliğin inşa edilmesi gerekliliğini aydınlarla yüklenmiş bir rol olarak düşünecektir: *"Yirminci asır, hümanizmalarını yapamamış milletlerin 'millet' olarak tutunabilecekleri bir asır değildir. Tanzimattan beri, biz münevverlerce malum olması gereken nokta asıl budur. Kudretli millet, kudretli bir milliyetçiliği kudretli bir insanlık terbiye ve tahsiline istinat ettirdiği için kudretlidir"* (1938b).

Aynı doğrultuda Belge'nin hümanist söylemi milliyetçiliğin ve milli kimliğin merkezine yerleştirme amacı, tartışmayı kültürel değerlendirmeler üzerinden başlatmasına vesile olacaktır. Bu bağlamda Batının Antik Yunan'ı Rönesans'ta keşfini, kültürler üzerinden kurguladığı ikili ayrımlar vasıtasıyla ele alan Belge, 'monokrom' ve 'polikrom' kültürler diye ikiye ayırdığı kültürel yapılardan ilkinde örnek olarak 'kapalı' kültür Aztek-İnka'yı verirken, ikincisine toplumsal seferberliğin artması kabulüne dayanarak 'Hellenler'i gösterecektir. Rönesans'ı da *"kültür cevherinin en derin sırlarına"* erişebilen insanlığın bir parçasının, *"en büyük malzeme ve vukufu toplamaya muvaffak, kültür cevherini %100'e götürerek Kemali bulan Hellenler camiası"* ninkendini yeniden yaratmaya muvaffak olması diye değerlendirebilir (1938c).

Buradan Türkiye örneğine geçen Belge, metaforlar yardımıyla oluşturduğu yapıda 'Türk folkloru'nu *"bozkırda, stepelerin derinlerinde"* kalan bir yaban gülüne benzetirken Arap-Fars dünyasıyla karşılaşarak, onların kültür dünyasını tercih eden Osmanlı karşısında Türklüğü *"asi ve gayri-memnun"* olarak merkez dışında konumlandırır ve *"Kemalizmin eseri"* ni bu yaban gülünü keşfeden yeni bir algı olarak yorumlar. Ona göre, Kemalizm bu gülü keşfeder fakat bu tek gülden yeniden bir gül bahçesi yapmak için 'aşı' gereklidir. *"Milli Rönesans"* adı altında Atatürk'ün başlattığı yeni süreci 'aşı' olarak gören Belge, bu bahçenin ortaya çıkartılması için yapılacak aşının hümanizm olduğunu ve yapılacakların Avrupa milletlerinin yaptığı gibi olması gerektiğini yazar (1938d). Son tahlilde Belge, *"Netice"*yi şu satırlarla bağlar: *"Ve tek tek, Garbın büyük millet camiaları kafi miktarda ispat etmiş olsalar gerekir ki, galip medeniyetin yaratıcısı galip kültürdür ve bu kültürün de kaynağı birdir ve tektir: Greko-Latin mihverle ifadeye çalıştığımız, Renaissance-Hellenizm-Hümanizm. Ve bunlar herkesin malıdır. Tarihin malıdır. Herhangi bir politik iddiaları olamaz. Hangi milletin kültürüne katılırsa ona cevherini vererek orada o milletin kültürüne istihak edecektir"* (1938e).

Hemen ardı sıra kaleme aldığı ve *"Hümanizm'e Nasıl Gidebiliriz?"* sorusunu sorduğu makalesinde Belge, çözüm için dört madde ortaya koyar. Bunlar sırasıyla, eski kültürün merkez noktalarını oluşturan iki veya üç merkezde (İstanbul, Bursa, Konya) üç hümanist lise tesis edilmesi; bu liselerden okuyacak gençlerin yüksek tahsile yönlendirilerek yine bu liselerde öğretmen olarak değerlendirilmesi; bu gençlerden bazılarının Tarih, Coğrafya ve Dil fakültelerinde hoca olmaları için yetiştirilmesi ve belli bir tarihten sonra tüm lise öğretmenlerinin ancak bu tahsilden geçince öğretmen olabilmelerini sağlamaktır. Bütün bunların amacında da, *"Madem ki Garb kültürüne*

geçmeyi bir zaruret olarak kabul ediyoruz, bu kültürün kaynaklarına gidebilmemizi temin eylemeliyiz'' (Belge 1938f) düşüncesi yer almaktadır.

Belge'nin yaklaşımı ve önerileri, 1930'lu yılların sonu ve 40'lı yılların başında Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanı olduğu dönemde resmi söylemde ve devlet politikalarında karşılığını bulurken; hümanizma arayışları, 1940'lı yıllarda *Yücel* dergisi çevresinde sürdürülmeye devam edecektir. Bu dönem hümanizm arayışını sürekli işleyerek gündemde tutan ve üç-dört yıl sürecek bir tartışma ortamının yaratılmasını sağlayan dergi için Oktay; "Latin-Yunan rönesansının öne çıkarıldığı ve etik bir içerik yüklenmiş bulunan değerleri benimseyerek özgün bir kültür yaratılabileceğini düşleyen *Yücel*'cilerin görüşleri, günün siyasal konjonktürü içinde gelenekçi/yenilikçi, ulusalcı/batıcı daha genel anlamda söylemek gerekirse sağcı/solcu söylemi karşı karşıya getirmiştir. Tartışma bir benlik arayışını, yeni insanın kimliğini gündeme getirdiği için zorunlu bir sapmaya yol açmıştır. Bu sapma, hem geriye dönük hem de ulusçu bakış açılarını devreye sokmuştur" diyecektir (1987, 98). Oktay'ın işaret ettiği bu sapma, erken Cumhuriyet yıllarından itibaren şekillendirilmeye çalışılan Türk milli kimliğine dair tartışmalar, bir taraftan Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi diğer taraftan ise 1930'lu yıllarla birlikte Batıda güçlü bir söylem olarak yer edinmeye başlayan Alman nasyonal sosyalist ırkçı politikalarının düşünsel yapıyı etkilediği ikili kutuplaşmaların baskısı altında gerçekleşecektir. Hümanistler de bu kutuplaşmaları aşmak ve ulus-devletin toplumuna kendi düşünceleri doğrultusunda bir kimlik biçmek için uğraşacaklardır.

1940'lı yılların başı, bir taraftan Batıdaki ırkçı ideolojinin etkisi altında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de milliyetçiliğin muhafazakar-ülkücu kanadı tarafından ırki unsurlarla tanımlandığı bir döneme karşılık gelirken diğer yandan Türkiye'deki milli kimliğe dair tartışmalarda hümanizma arayışlarının da yoğunlaştığı görülecektir. Örneğin hümanist bir içerikle yayınlanmaya başlayan *Adımlar* dergisinin Mayıs 1943 tarihli ilk sayısında yer alan sunuş yazısında Muzaffer Şerif Başoğlu, hümanizm sorununa değinerek, okuru "geriye dönmeye" yönelik eğilimlere karşı uyarmakta ve tarihin "insanın maddi ve manevi gelişmesine hizmet eden fikir, kültür ve teknik hamleleri"nin ürünü olduğunu anımsatarak "*Hakiki hümanizma ile milli kültür bağıllığı birbirine zıt değildir. Bu hümanizma içinde biz de varız*" derken Türk hümanizminin kaynağını da halkta gördüğünü bildirmektedir: "*Yarın yalnız milletimizin değil, insanlığın da kültür hazinesine geçecek kültür ve sanat eserlerimizin büyük kaynağı, şüphesiz halkımızın özünden tabii bir surette çıkmış olan söz, türkü, şiir, mizah hazinesidir. Yarının büyük Türk romanı, Türk komedisi, Türk dramı, Türk senfonisi özünü şüphesiz bunlardan ve halk kitlelerinin hayatından alacaktır. Hakiki kıymet ancak halk terimlerindedir*" (Başoğlu 1943b, 4). Bu düşünce çerçevesinde halkçı söylemi merkezine alan derginin hümanizma özel sayısı olarak yayınlanan sekizinci sayısında yine Başoğlu, "*hümanizma namına halk kütelleri için zararlı ve hatta korkunç bir mazi düşkünlüğü yapanlar kınanacaktır*" diye yazacaktır (1943a, 2). Burada özellikle vurgulanması gereken noktanın, derginin Doğu/Batı ve geçmiş/gelecek sorunsalını, 'halk' kavramı aracılığıyla aşmaya çalışması olduğuna ve inkılapçı ve popülist söylemin eski ve yeni hümanizma ayırımına paralel bir ayırımın işlendiğinin görüldüğüne dikkat çeken Aytül Kasapoğlu da *Adımlar*'ın hümanizmde halkçılığa aşırı derecede önem verdiğinden antik kültüre önem veren klasik bakış açısına karşı çıktıklarını ya da yeterince değer vermediklerini de ekleyecektir (2011, 163).

Bu dönem hümanizma arayışlarının diğer bir ismi de Nurullah Ataç olacaktır. Ataç, Cumhuriyet döneminin özellikle deneme ve eleştiri yazılarıyla etkili olmuş, Hasan Ali Yücel'in 1940'larda kurduğu Tercüme Bürosu'nun başkanlığını da üstlenecek, hümanist bir aydın tipidir. Ataç'ın hümanizma arayışları özünde Antik Yunan ve Latin medeniyetleri üzerine düşüncelerinde şekillenir. Bu açıdan Ataç'ta iki temel yaklaşım görülür. Bunlardan birincisi, Ataç'ın Yunan ve Latince'yi okullarda yer verilmesi gereken yabancı diller olarak önermesi ikincisi ise eğitim

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

kurumlarında Yunan ve Latin edebiyatlarını okutarak Antik Yunan'ın özgür düşünce ortamını kavramış insan tipinin yetiştirilebilmesine olan inancıdır. Bu doğrultuda Ataç'ın, "biricik çıkar yol" olarak gördüğü Yunanca ve Latince öğretimiyle, dil eğitiminin de ötesinde, değer yargılarının oluşturulması ve akılcı yöntemin metodolojik olarak benimsenmesini hedeflediği görülecektir (1964, 208).

Ataç'a göre, 'uyanış çağını' gerçekleştiren kişiler Yunan uygarlığıyla ilgilenmiş ve Yunanca, Latince öğrenmeye özen göstermiş kişiler olmuştur. Bu doğrultuda Yunan ve Latin yazarlarını, Yunanca ya da Latinceyi öğrenmeden, Batı dillerinden yapılmış çevirileriyle okumanın tam olarak yararlı olamayacağı düşüncesinde olan Ataç, Türk dilini bu konuda yeterli olarak görmemektedir. Dilin, eski şairlerin eseri ve durağan bir toplumun ürünü olarak görüldüğü Ataç, çevrilecek eserlerdeki sözcükleri karşılayacak yeterli ifadelerin yer almadığını, bulunan kelimelerin ise eski bir anlayışın ifadesi olduğunu savunacaktır. Ataç, bu noktada öncelikle; "*Kafamızı değiştirmemiz gerekir ve bunun için çocuklarımızı, bugünkü Batı dünyasının kökü ve kaynağı olan Yunan ve Latin eserleriyle yetiştirmemiz zorunludur*" diyecektir (2010, 206-207). Bu doğrultuda Türkiye'de Batı kültürünü ve edebiyatını inceleyen bilim adamlarının yetişmemesini, Türk aydınının Batı dillerinden birini öğrenmekle yetinmesine bağlayan Ataç, bunun sonucu olarak da Avrupa'nın yeni olan kültürünü inceleyebildiklerini, eski çağlarda yapılanlara uzak kaldıklarını, eskiyi bilmeyince de yeniyi tam anlamıyla anlayamadıklarını ifade edecektir (1964, 100).

Okullara Latince ve Yunanca dil eğitimi koymanın yanısıra, çocuklara, Latin ile Yunancadan doğmuş Batı edebiyatının da okutulması gerektiğini söyleyen Ataç'a göre, Türk milletine tarihsel görüşü, Latince ve Yunanca dillerinde kurulmuş Avrupa edebiyatı verecektir: "*Bizim edebiyatımız düşünmüş ve düşünmenin çilesini çekmiş bir edebiyat değildir. Dışarıdan almamız gerektir böyle bir edebiyatı. Herhangi bir toplumun, ulusun edebiyatını almak yerine Avrupa uygarlığının kaynağı olan ve ölmüş dillerin edebiyatı alınabilir. Yani Yunan ve Latin edebiyatları*" (1964, 297-298). Bu noktada 'milli sanat', 'milli edebiyat' anlayışlarıyla Avrupa edebiyatının öğretilmesine karşı çıkanların, Antik Yunan ve Romalıların sanatına ve edebiyatına da karşı olduklarını yazan Ataç'a göre, oysa "*bize toplum sevgisini, ulus sevgisini aşıl原因 eserler asıl bu eserler*"dir. Bu noktada Ataç, Türkiye'nin klasik sayılabilecek bir edebiyatı olmadığı görüşündedir. Eski şairleri anlamak için mutlaka Avrupalıların, Yunanlılarla Latinlerin edebiyatlarından geçmek gerekmektedir. Divan şairlerinin de halk şairleri gibi bir takım söz oyunları ile yetindiklerini ileri süren Ataç, eserlerinin özü bakımından aralarında fark olmadığını savunacaktır (2010, 226).

Dil merkezli bu düşünceler eşliğinde Ataç, Türkiye'deki değişimi, eski yaşam düzeninden, eski kültür anlayışından sıyrılmış fakat yenisine de henüz girememiş olarak görmüştür. Bu bağlamda yine dil konusuna dönen Ataç'a göre Batı uygarlığının sadece o gününü görmek Türkiye'yi taklitçiliğe götürecektir: "*Kaynaklara inmezsek, bugün Batı'da görülen düşünceleri gerçekten içimize sindiremeyiz. Bugün demokrat ve ulusçu olduğumuzu söylüyoruz, oysa Yunan ve Latin kültüründen geçmemiş bir toplumda demokrasi da ulusçuluk da olmaz. Bunlar Doğu'nun bilmediği, Yunan-Latin kültürünün ürünleridir. Öyleyse toplumu Yunan-Latin yazarlarının yapıtlarındaki düşüncelerle yoğurmak, bireyleri o düşüncelerle yetiştirmek ve orta öğretim kurumlarımıza Latince ile Yunancayı mutlaka koymak gerekmektedir*" (2012b, 44-46).

Bu düşüncenin merkezinde Antik Yunan ve Latin medeniyetlerinin bir özgürlük ortamı anlamına geldiğine olan inancın yer aldığı Ataç düşüncesinde, bu kaynağın özgürlük ortamının Türk düşünce dünyasına ve toplumuna taşınması gerekmektedir. Bunu yaparken de "*kendimiz olarak kalma zorunluluğu*" vardır. Aynı kaynaktan beslenen Fransız ve İngiliz kültürlerinin farklılığı gibi "*biz de Batıyı taklit etmek yerine kaynaktan aldıklarımızla özgün bir kültür ortamı oluşturmamız*" diyen Ataç, dönemin düşünsel konjonktürüne uygun bir yeniden uyanış hareketi içinde 'yeni bir hümanizma' anlayışı arayışını vurgulayacaktır (2012a, 101). Bu doğrultuda Asım

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bezirci de öncelikle Ataç'ın, "Edebiyatın Doğululuktan kurtulması, Batılılaşması, Batılı ürünlerin dilimize çevrilmesi; düşünüşümüz gibi yazışımızın da süsten, gösterişten, özentiden, yapmacıktan uzak, sahtelikten arınması, duygusallıktan sıyrılarak, akılcı, yalın, açık bir kimlik kazanması; edebiyatın yenileşmesi, beğenice yükselmesi, yerleşmiş kalıplardan, eskimiş görüşlerden ayrılması, köhnemiş değerlerin ayıklanması; Türkçe'nin özleşmesi, benliğine kavuşması, yazı diline konuşma dilindeki özelliklerin aşılması" amacında olduğunu yazmıştır (1968, 8).

Bu dönem Türkiye entelektüel çevrelerinde, hümanizma arayışlarının yoğun olarak dillendirildiği bir süreç yaşanacaktır. Fakat aynı zamanda mevcut siyasi ve edebi konjonktürde farklı söylemlerin ve arayışların da dile getirildiği görülecek; özellikle Hasan Ali Yücel döneminin sonlarına doğru muhafazakâr-milliyetçi çevrelerin etkili hale gelmeye başlaması ile Türkiye'de hümanist söylemin genel olarak bastırıldığı bir döneme de girilecektir. Nitekim Ekrem Işın, her ne kadar Cumhuriyetin ilanından sonra tarih ve dil araştırmalarıyla başlayıp, devletin çok partili döneme kadar resmi kültür politikasını çeşitli aşamalarda belirleyen hümanist düşüncenin, Anadolu'daki Türk varlığını Batı dünyası karşısında savunma amacıyla geliştirilerek sınırlı da olsa etkili olma şansını bulmuş olsa da 1930'lar Türkiye'sinde devletin resmi tarih görüşünü sistemleştirenlerin kafalarında hümanist düşüncenin henüz tam anlamıyla karşılığını bulduğunun söylenemeyeceğine işaret edecektir (1987, 90). Erken Cumhuriyet yıllarının milli kimliği şekillendirme faaliyetlerinde zaman zaman ırkçı içeriklere de kaçan etnisist girişimleri ve Tarih Tezi ve Dil Teorisi gibi teorik faaliyetleri sürecinde yaşayan gerek bürokratik gerekse de entelektüel camianın bu söylemlerle içiçeliği dikkate alındığında Işın'ın tespitinin yerindeliği görülmektedir. Bu dönemin önemli bir istisnası ise Hasan Ali Yücel olacaktır. Hümanist düşüncenin sistemli olarak yerleşmeye başlaması ve siyasi kurumlar ve pratikler düzeyinde kendini gerçekleştirme şansını bulması Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanı olarak görev yaptığı 1930'ların sonu ve 1940'ların başına denk gelecektir. Bu dönemde erken Cumhuriyet yıllarından itibaren hümanizma adına gerçekleştirilen düşünsel tartışmalar ışığında yeni bir hümanizma anlayışı, Yücel önderliğinde hayata geçirilecektir.

Hasan Ali Yücel ve hümanist reform

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki milli kimliğin içeriğine dair tartışmalarda, geçmişin farklı bir algıyla ele alınmasının önemine işaret ederek daha önce yapılmayan bir biçimde tarihsel kökenlerin farklı mecralarda aranmasına kadar vardırıldığı hümanist arayışların Yücel ve Adımlar gibi dergilerde ve Tunç, Belge, Başoğlu ve Ataç gibi isimler özelinde cisimleştiği görülmektedir. Bu köken arayışı, 1940'lı yıllara girerken, devlet politikasını biçimlendirmede önemli bir konum olan Milli Eğitim Bakanlığı'na atanacak Hasan Ali Yücel ile birlikte 'resmi' bir kimlik de kazanacaktır.

1897 yılında İstanbul'da doğan Hasan Ali Yücel, çocukluk yıllarında, mevlevi kültürü, dini kurallar ve geleneklerin etkin olduğu bir sosyal çevre içinde yetişti (Çıkar 1997, 18) sonra eğitim yaşamını sırasıyla Mekteb-i Osmani, Vefa İdadisi, Cağaloğlu Darülmualimin-i Ali'ye (Yüksek Öğretmen Okulu) okullarında sürdürmüştür. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirip, 1922'de öğretmenlik yapmaya başlayan Yücel, 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Dil Kurumu) kurulmasıyla Etimoloji Kolu Başkanlığı'na getirilecektir. 1934 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nden, İzmir Milletvekili olarak meclise girecek olan Yücel, 1938'de ikinci Celal Bayar hükümetinde Milli Eğitim Bakanlığı'na atanmış ve 1946'da 7 yıl 5 ay sürdürdüğü görevinden istifa edene kadar bu koltukta kalacaktır.⁴ Hasan Ali Yücel'in biyografisine dair bu notların önemi, belli dönemlere detaylı göz atıldığında, farklı anlamlar kazanabilirken, özellikle Milli Eğitim Bakanlığı'nda geçirdiği yıllar Türkiye'de hümanist söylemin gelişimi açısından önemli bir döneme işaret edebilir.

⁴ Detaylı biyografisi için bkz. (Çıkar 1997).

Milli Eğitim Bakanı olduktan sonra Yücel, Atatürk'ün başlattığı kültür devrimlerini, girdiği yeni kültür hareketleriyle bir taraftan daha geniş bir alana yaymaya çalışırken, diğer taraftan da bu devrimleri 1930'ların tek parti dönemi milliyetçiliğiyle belli ölçüde çatışan hümanist yönde değişikliğe uğratan çalışmalar içine girecektir. Nitekim bakanlığının ilk önemli faaliyeti olan Birinci Türk Neşriyat Kongresi ve Türk Eğitim Kongresi'nin açılışında Hasan Ali Yücel amaçlarını açıkça ortaya koymuştur: “Garip kültür ve tefekkür camiasının seçkin bir uzvu olmak dileğinde ve azminde bulunan Cumhuriyetçi Türkiye’de milli kültürün ve milli kültür içinde hümanizm ruhunu öne çıkarmak” (1993, 4). Bu doğrultuda Türkiye’nin “medeni dünyanın eski ve yeni fikir mahsullerini kendi diline çevirmek ve bu alemin duyuş ve düşünüşü ile benliği kuvvetlendirmek mecburiyetinde” olduğunu söyleyen Yücel, konuşmasında Türk kültürü kurulurken millilik niteliği yanında “bütün medeniyet alemi içinde bir ilim hayatı” meydana getirmenin önemini vurgulayarak hümanist değerlere işaret etmiştir (1993, 23-25).

Yücel’in hayatından önemli kesitler, hümanist anlayışa ulaşma sürecinde etkili olmuş benzer. Aylin Özman, Yücel’in siyasal-felsefi konumlanışı itibarıyla, yüzünü Batı’ya dönmüş akılcı-pozitivist modernizm anlayışının temsilciliğini üstlenmekle birlikte, Doğu’nun değerleri ve mistisizminin sınırlarını çizdiği hassasiyetleri içinde barındıran alternatif dünya görüşünü kimliğinde birleştiren bir portre çizdiğini yazar (2004, 358). Bu bağlamda ilk olarak Yücel’in Mevlevi kültürüne ve İslami değerlere bağlı olarak sosyalleşmesi belirleyici bir unsurdur. Bu durum tasavvufi bir dünya görüşünün yansımaları olarak yazılarında sufi kültürü ve inanç dünyasına yapmış olduğu tematik vurgularla somutluk kazanmıştır. Bu somutluk Mevlevi mistisizmi ve sufizmin Anadolu’da kurduğu kendine özgü hümanist bakış açısının Batı’nın modern hümanizmi ile arasında kurduğu bağda birleşmiştir.

Bu doğrultuda 1932 yılında Yücel, *Mevlana’nın Rubaileri* ve *Goethe: Bir Dehanın Romanı* adlı eserlerini yayınlacaktır. Tanpınar’a göre, Yücel’in, Doğu ve Batı kültürlerinin temsilcileri olan Goethe ve Mevlana ile uğraşması, bu insanlara duyduğu hayranlıkla birlikte kendi dünya görüşünün de bir yansımasıdır. Tanpınar, bunu şöyle açıklar: “*Milli hayat bizde de, her yerde olduğu gibi dünle bugünün bir terkididir. Bir taraftan Mevlana’nın rubailerini tercüme ederken, öbür yandan Goethe’nin hayatını yazan insan elbette ki bu işin farkındaydı. Hatta bu iş için Weimar ilahı ile Mesnevi ve Divan-ı Kebir şairini seçmesi bu iki alemin hangi uçlarda birleştirmek istediğini gösterir*” (1961, 3). Aynı konuyla ilgili Yücel’in kendisi de şöyle söyler: “*Ben Doğu ve Batı diye bir ayrılık görmüyorum. İnsan eseri, insan ruhunun iştiaqları, kayguları, korkuları zamana ve zemine göre değişse de özünde bir ayrılık varsa o, tutulan yol ve usuldendir. Garpli kafasının metoduyla duymasak Şarkıda bu özü bulmamız güç olurdu. Mesela Mevlana’nın Fihi ma fihi kitabını Goethe’nin Eckerman’la Konuşmaları gibi okuyorum. İkinciye okumaya alışsam, kimbilir birinciye şimdikinden daha az başarı ile söktürebilirim*” (Çıkar 1997, 62). Bu yaklaşımı, bir taraftan geçmiş/gelecek ve Doğu/Batı bünyesinde bir ‘terkip’ sağlarken diğer taraftan Mevlevi mistisizminin rasyonel ve hümanist dokusuyla Goethe özelinde Batı rasyonalitesi ve hümanizmi arasında hümanizma üzerinden bir sentez gerçekleştirecektir.

Bu doğrultuda Yücel, hümanist düşüncenin temelini oluşturan “bir insan kütlesinin kendini bilip tanımlaması, kendinde bilinecek ve tanınacak bir taraf olması” düşüncesinden hareket ederek nitelendirildiği ‘milliyet’ fikri çerçevesinde anlamlandırdığı bir ‘milli kimlik’ bilincini geliştirmeye çalışmıştır. Milliyet fikrinin ilk nüvelerinin Batı’da ortaya çıkması kabulünden hareket eden Yücel, bu kültürü bir yöntem olarak ele almadan millileşmenin olanaksızlığını savunmuştur. O’na göre bunun gerçekleşmesi ancak Avrupa Rönesansı’na karşılık gelen ve yeni rejimle beraber temelleri atılan bir ‘yeniden doğuş’ ile mümkündür. Böyle bir kurgu ise Yücel’in temel tezlerinden birini oluşturan Batılı kafanın yöntemiyle Doğu’nun keşfedilme çabası olarak somutlaşmıştır. Bu noktada Yücel, Gökalp’in Batılılaşma perspektifindeki “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” eksenindeki milli kimlik anlayışına karşı çıkmış ve Türklüğün hümanizma anlayışı çerçevesinde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

yeniden keşfi misyonunu gündeme getirmiştir. Aslında Yücel ‘yeni hümanizma’ anlayışı adı altında sentezlenen bu görüşün ilk formülasyonlarından birini, henüz Milli Eğitim Bakanı olmadığı 1937 yılında vermiştir: “*Bugünkü Türk inkılabı, eklemeci değil, bütüncü ve sistemcidir. Biz Ziya beyin dediği gibi üç şey olmak istemiyoruz; dileğimiz bir şey olmaktır. Biz tam Türk olmak istiyoruz. Dikkatinizi çekmek mecburiyetindeyim ki, Türkleşmek başka şeydir. Türk olmak başka. Meşrutiyet’in eklemeci filozofunun zannettiği gibi bizim Türkleşmeye ihtiyacımız yoktur. Bizim için, Türklüğümüzü duymak ve bulmak zarureti vardır*” (Koçak 2009, 395). Bu sözlerle Cumhuriyet inkılabının o döneminde Gökalp’in formülüne artık ihtiyaç kalmadığını söylerken, Türk kimliğinin içeriğiyle ilgili soruna “duymak ve bulmak” çerçevesinde bir cevabı formüle eden Yücel, milli kimliğe bir ‘kayıp’lık perspektifinden yaklaşarak onu ‘bulmaya’ çalışmaya kapı aralayacaktır.

Ziya Gökalp’in milliyetçilik anlayışına karşı geliştirilen ‘yeni’ formülasyonda Yücel’in kendinden önceki fikir adamlarından etkilendiği de gözlenmektedir. Nitekim Ziya Gökalp’in formülüne karşı 1920’lerde dahi itirazlar gelmiştir. Örneğin, Gökalp’in kültür ve estetiği, milletin kurulmasına bir araç olarak görmesine karşın Yahya Kemal Beyatlı’nın, milleti ve tarihini öncelikle ‘estetik bir gerçeklik’ olarak kurguladığı; Yücel’in programının da genel atmosferini veren *Nev-Yunanilik* perspektifinde ve Akdenizlilik kimliğinde şekillenerek halk dili ve edebiyatında aranan halkçılığıyla Gökalp’in formülüne karşı çıktığı görülmüştür.⁵ Yeni milliyetçilik’ adı verilen bu anlayışa damgasını vuran temel faktörü Mehmet Kaplan, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında şekillenen ve İslam öncesi Türklüğü öne çıkaran milliyetçilik anlayışının özüne dokunmadan, onu Osmanlı-İslam geçmişiyle Anadolu coğrafyasında halk ve dili temelinde bağdaştırma çabası olarak değerlendirir (2005, 38).

Bu noktada sorulması gereken soru, ‘Türklüğü duymak ve bulmak’ ihtiyacı içinde tanımlanmaya çalışılan milli kimliğin içeriğinin nerelerde arandığıdır. Bu sorunun cevabı için önemli bir döneme, Yücel’in, 1931 yılında, henüz bakan olmadan önce Atatürk’le birlikte yurt genelinde yapılan bir denetleme gezisine katılmasının ardından Türkçe’nin sorunlarıyla uğraşmak ve dil devrimini sağlam temeller üzerine oturtmak amacıyla, 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulması aşamasına dönülebilir. 1932 yılının Eylül ayında Dolmabahçe Sarayı’nda ilk Dil Kurultayı toplanır. Bu kurultayda, Türk dilinin durumu ve geleceği görüşülür, savlar ortaya konulur. Yücel, “İki Edebiyattan Numuneler” başlığı altında, Türk dilinin halk edebiyatında sürüp Divan edebiyatında bozulması tezini işler. Bu teze göre, Türk dili, Osmanlı döneminde divan edebiyatının Arapça ve Farsça’dan kelimeleri içine dahil etmesi ile tarihsel süreç içerisinde kendi ‘öz’lüğünü yitirirken, Anadolu insanının bünyesinde ‘sözel’ olarak sürdürülen halk edebiyatında kendini korumayı başararak ‘saf’lığını korumuştur (Yücel 1933, 200-214.) Bu tez, Türk dili üzerine sistemli bir yönelimle, dil vasıtasıyla halk arasında yaşatılma şansını bulmuş temel değerleri ön plana çıkartmayı amaçlarken; Yücel’in, özünde hümanist değerler olarak gördüğü halkın niteliklerini milli kimliğin tanımlanması sürecinde kullanarak milliyetçilik ve milli kimlik algısında bir ‘restorasyon’ gerçekleştirilmesi düşüncesinin ilk aşamasını oluşturacaktır.

Yücel’in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde öncelikle *Dünya Edebiyatından Tercümeler* dizisi ile başlayan, sonraları Batı klasikleriyle büyüyen çeviri faaliyetleri de bu restorasyon atmosferi içinde gerçekleştirilmiştir. Yücel, daha 1929 yılında kaleme aldığı bir makalede, Batı edebiyatı ile ilgili değerlendirmeler yaparken; “*Tanzimat’a kadar maalesef, humane: beşeri ve alem şümül eser verememiş olan, hatta bazı aksamında ‘milli’ addedilmesi mümkün olmayan şark taklidi edebiyatımız*”a karşılık Batı klasiklerini hedef gösteren bir bakış açısı çizecektir (Kaplan vd. 1992, 147-148). Aynı doğrultuda Yücel, 1938 yılında *Akşam* gazetesine yazdığı “Klasikler Nasıl Doğar?” başlıklı yazısında kapsamlı bir tercüme faaliyetlerine girişeceğinin ilk işaretlerini

⁵ Yahya Kemal Beyatlı’nın temel yaklaşımı için bkz. (Toker 1982).

vermekte ve şöyle demektedir: “Latinler Eski Yunan’ı örnek aldı. Yunanlıların kültür bakımından hangi milletle temas ettikleri ve o milletlerin eski Grek Edebiyatına hangi noktalardan üstün olduğu hala müphem bir mevzuudur...” Homeros, Odese ve İlyada’dan, Dante’den, Goethe’den geniş olarak bahsettiği bu yazısında; “Klasik eser bu bakımından şaraba benzer. Güzel üzümünden yapılmış bir şarap, istikbalinden ne kadarını maziye mal ederse, kıymetinden o kadar kar eder” (1938) diye yazarken 1939’daki Türk Neşriyat Kongresi’nin açılış toplantısında yaptığı konuşmada çeviri faaliyetlerinin amacını; “Garp kültür ve tefekkür camiasının seçkin bir uzvu olmak dileğinde ve azminde bulunan Cumhuriyetçi Türkiye, medeni dünyanın eski ve yeni fikir mahsullerini kendi diline çevirmek ve alemin duyusu ve düşünüşü ile benliğini kuvvetlendirmek mecburiyetindedir. Bu mecburiyet, bizi geniş bir tercüme seferberliğine davet ediyor” (Çıkar 1997, 81) şeklinde ortaya koymuş ve “Türklüğü duymak ve bilmek” ifadesindeki kimlik arayışına ek formüllerle destek vermiştir.

Tüm bu formülasyonun temel gayesi, Türkiye’nin kültürel restorasyon sürecinde, özellikle Batı klasiklerini tercüme yoluyla Türk diline kazandırarak gerek Türk dilinin dönüşümü ve gelişimini sağlamak gerekse de Batı değerlerinin izlerinin sürüleceği klasikler vasıtasıyla benliği kuvvetlendirmektir. Bu faaliyetin temel hareket noktasını ise yine hümanizma anlayışı oluşturacaktır. Bu doğrultuda, klasiklerin çevirilerine yazdığı “Önsöz”de Yücel, hümanizma kavramını vurgulayarak çevirilerin önemine işaret etmiştir,

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyusu merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zeka ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet davamız için müessir bellemektediriz. Zekasının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekanda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüphanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet aleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idrak etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir (2006, i)⁶

Yücel’in ‘önsöz’ünde de ifade ettiği biçimiyle, hümanizma anlayışının sanat eserlerinin anlaşılabilir benimsenmesiyle oluşturulabileceği düşüncesi, tercüme faaliyetlerinin ciddi ve sistemli bir biçimde sürdürülmesi sonucunu doğuracaktır. Yücel, aslında hem Şark hem de Garp klasiklerinin insanlığın ortak malı olduğunu ve klasikleri bu amaçla tercüme ettirdiklerini şu cümlelerle dile getirmiştir: “Bizim kanaatimizce kaynağı ve pınarı eski Yunanla da tahdit etmeyip daha arkalara ve başka diyarlara gitmek, nerede insan ruhunun kendine göre mana taşıyan bir izi ve eseri varsa, onları da içine alarak en geniş kavramıyla Hümanizmayı bütün insanlığı kucaklayan bir anlayış halinde görmek lazımdır. Klasikler yayını Milli Eğitim Bakanlığına işte bu anlayışla yaptırıldı. Eflatun’un diyalogları yanında Konfüçiuslerin, Mevlanaların, Sadilerin eserleri bu anlayışla ve beraberce Türk şuuruna doğdular” (2011, 158).

Hümanizma anlayışı içinde millilik bilincinin gelişmesi için tercüme faaliyetlerine bu yönde yaklaşımın, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün yayınlanan bütün Batı klasiklerinin baş tarafında yer alan şu cümleleri ile pekiştirilmesi de tüm bu çabaların yönü ve önemini tayin etmesi açısından dikkate değerdir: “Eski Yunanlılardan beri milletlerin sanat ve fikir hayatında meydana

⁶ Bu ‘önsöz’ klasiklerin çevirilerin hepsinde yer almaktadır.

getirdikleri şaheserleri dilimize çevirmek, Türk milletinin kültüründe yer tutmak ve hizmet etmek isteyenlere en kıymetli vasıtayı hazırlamaktır. Edebiyatımızda, sanatlarımızda ve fikirlerimizde istediğimiz yüksekliği ve genişliği bol yardımcı vasıtalar içinde yetiştirmiş olanlardan beklemek, tabii yoldur. Bu sebeple tercüme külliyyatının kültürümüze büyük hizmetler yapacağına inanıyoruz” (1943, iii).

Aynı doğrultuda, hümanizma anlayışının yer edinmeye başladığı düşünsel ortamda toplanan Birinci Maarif Şurası’nın ardından Yücel, 1940 yılında Ankara, İstanbul ve İzmir’de, birkaç lisede Latince dilinin öğretildiği klasik kolların açılmasını da sağlamıştır. 1938’de Hasan Ali Yücel’in ön ayak olmasıyla kurulmuş olan Tercüme Bürosu da 1940’tan itibaren ürünlerini vermeye başlayacaktır. Hümanist temeller üzerine kurulan büro, 1940-1967 yılları arasında binden fazla çeviri yayınlıyacak, bu çevirilerin büyük bir oranı Batı klasikleri olacaktır.⁷ Nitekim Yücel ve arkadaşlarının temel amacı Vedat Günyol’un da belirttiği gibi bir Türk Rönesansı yaratılması; bunun da “hümanizma ruhunun benimsenmesine bağlılığı” (1983, 329) olmasından Yunan klasiklerinin Türkiye’nin parçası olmak istediği Batı kültürünün birincil kaynakları görülmesi ve böylece Türkiye’deki kültürel hayatın, özünü Yunan ve Latin yazının meydana getirdiği Batı uygarlığının temel sanat eserleri üzerine kurulması sonucunu vermiştir.

Tüm bu düşünsel tartışmaların ve entektüel çabaların yanı sıra Yücel dönemi hümanizm anlayışının uygulama sahasını ise Köy Enstitüleri oluşturacaktır. Yücel’in bakanlığı döneminin önemli faaliyetlerinden biri olan Köy Enstitülerinin, kuruluş felsefesinin temelinde köycülük ve halkçılık gibi düşüncelerin etkili olduğu görülmüştür.⁸ Yücel, Köy Enstitüleri’ni savunduğu bir konuşmasında: “Mesele, köylü çocuğunu hayat bakımından, köylülük mahiyetini kaybetmeksizin, yetiştirmektir,” (Koçak 2003, 121) diyerek ‘köylülük mahiyetine’ verdiği öneme dikkat çeker. Köylülüğe verilen önem, Türk milli kimliğinin temel karakteristiklerinin ‘bulunduğu’ düşünülen yer olarak köyün, Yücel’in yeni hümanizm anlayışı çerçevesinde Anadolu halkına ve köylüsüne verdiği değerle birlikte düşünülmesi gerekir. Nitekim, dönemin hümanist anlayışının ve kültürel reform sürecinin pratik alandaki yansımaları olarak faaliyet gösterebilme imkanı bulan Köy Enstitüleri, Cumhuriyetin Milli Eğitim Bakanı sıfatıyla Yücel’in düşüncelerini sistematik olarak ‘Anadolu’nun en ücra yerleri’ne kadar götürülebilme özelliğine sahiptir. Bu bağlamda birer aracı kurum olarak görülebilecek Köy Enstitüleri, milli kimliğin hümanist bir bakış açısıyla içeriğinin oluşturulması ve tüm Türkiye’ye öğretilmesini kolaylaştıracak donanımdadırlar.

Hasan Ali Yücel döneminin hümanist kültürel çalışmalar olarak adlandırılabilir. Önemli diğer bir alanını ise arkeoloji oluşturacaktır. Arkeolojinin bu anlamda önemi modernite ile milliyetçilik ilişkisi paralelinde düşünülmesi gerektiği için kısa da olsa bu ilişkiye ve Türkiye örneğine bakmak açıklayıcı olabilir.

Modern çağa dair milli kültürel kimliklerin inşasında ve meşrulaştırılmasında, özellikle milli arkeolojilerin kuruluş döneminde, maddi kayıtlar izlenerek ulaşılan “eski halklara” atfedilmiş bilgi ile bugünkü milletlerin hayal edilmiş kökenine doğru geriye giden bir yol izlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç, arkeolojinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle arkeolojinin bir disiplin olarak doğuşu Avrupa milliyetçilikleriyle ilişkilendirilir (Jones 1997, 1). Batı özelinde geçerli olan bu olgunun, özellikle geç modernleşen toplumlar açısından daha farklı bir bağlama denk geldiği görülecektir. Türkiye’nin de içinde yer aldığı bu toplumlar için milliyetçiliğin özel bir durumuyla karşılaşıldığını söyleyen Suavi Aydın’a göre bu durum, Batı’dışındaki dünyanın, kendisini Batı’dan hiç de geride olmayan bir tarihsel geçmişin mirasçısı olarak göstermek yoluyla onunla eşitliği ya da bağımsızlığı hak ettiğini vurgulamasıdır (2004, 405). Bu olgunun geçerli olduğu ‘hal’leri sadece Türkiye’de değil çevrede yer alan diğer milliyetçiliklerde

⁷ Bu dönem için bkz. (Serezli 2006; Korucu 2007).

⁸ Köy Enstitüleri üzerine detaylı bir çalışma için bkz. (Karaömerlioğlu 2011).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

de görmek mümkündür. Örneğin, yirminci yüzyılın başlarında Mısır milliyetçiliğinde, Mısır'ı tarihteki ilk büyük uygarlığı kurmuş devlet olarak kabul eden yaklaşımlar görülür. 1930'ların sonunda İslami bir milliyetçilik ağırlık kazanmaya başlamadan önce, Mısır entelektüel hayatında kökleri eski Mısır hayatına bağlayan 'uygarlıkçı' bir milliyetçiliğin izleri görülür. Özellikle kendisini İslami 'gelenekçilik' karşısında konumlayan modernist siyasi hareketler, tarihi ve tarihsel meşruiyeti İslam öncesi geçmişten devşirme yoluna gitmişlerdir (Aydın 2004, 405). Ortadoğu'da da kendisine modern bir 'kimlik' inşa etmeye çalışan rakip milliyetçilikler aynı yolu seçmiştir. Çünkü milli kültür tarihlerinin başlıca iddiası, ait olduğu milletin/etninin 'uygarlık kurucusu' antik bir halkın ardılları olduğudur.⁹ Aydın, bu yaklaşımlara, Lübnanlı Maruniler'in 'Fenikecilik', Iraklılar'ın 'Babilcilik', İran Şahı'nın 'Akamenidcilik'i gibi örnekleri verirken Türkiye'de, "Kemalizm'in bir 'Sümer-Eti Türkçülüğü' geliştirdiğine" değinir (2004, 406).

Bu bağlamda erken Cumhuriyet dönemi entelektüellerinin Türklerin tarihini yeniden araştırarak ve yazarak Türk milletinin zengin bir tarihi geçmişe sahip olduğunu kanıtlamaya çalıştıklarını yazan Tanyeri Erdenir'e göre, bu durum, arkeolojik buluntularla da bağlantılandırılmıştır.¹⁰ Bir taraftan milliyetçi bir kimlik temellendirmesinin diğer taraftan 'uygarlık-kuruculuğunun' ispatı ve bu ispatın etrafında kurulacak 'Türk Tarihi' için, klasik antikite öncesine ait bir arkeoloji ve kültür tarihi yaklaşımı benimsendiği ve bu nedenle temelde Türk Tarih Tezi'ne göre kurulmuş ve örgütlenmiş olan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Prehistorik ve Protohistorik arkeoloji bölümlerinin yanında, Hititoloji, Sümeroloji, Sinoloji ve Hungaroloji gibi, dünyada başka örneği olmayan bölümlerin de kurulduğu görülecek; bu gelişmeler de Tarih Tezi ile bağlantılandırılacaktır. Özellikle Tarih Tezi'nde klasik antikite ile ilişki, yayılma teorisi ile kurulmaya çalışılmıştır. Türklerin 'medeniyet' hattının dışına kasten itildiğini ve görmezden gelindiğini söyleyen teze göre, eski Yunan kültürünün temeli sayılan Miken ve Minos kültürleri, Anadolu'dan gelme kültürlerdir. Bu kültürlerin esasını da 'Eti' ve 'Protoeti' kültürleri oluşturduğundan, eski Yunan kültürü otomatik olarak Türklükle ilişkilendirilmiştir. Her ne kadar Aydın, etnogenetik ve 'kültürcü' açıklamaların bilim dışına itildiği bugünkü arkeoloji bilgisinin bu yaklaşımı anlamsızlaştırdığını söylese de Türkiye arkeolojisinde zaman zaman hala bir tür 'Anadolucu' hatta Orta Asya-Anadolu kültür ilişkisine dayanan yerlici bir açıklama gayretinin öne çıktığını söyler (2004, 426).

Cumhuriyet döneminin başında arkeolojiye yüklenen, tarihsel olarak toprak üzerinden teritoryal haklar bağlamında "resmi milli kimlik modeli"ni kurma görevi, özellikle Atatürk'ün vefatından sonra tarih tezinin merkezi gücünü kaybetmesiyle, önemini yitirecek ve bu dönemin ardından, Yücel döneminin Batılılaşma hamlesine eşlik eden hümanizm temelli bir arkeoloji ve kültür anlayışı yerleşmeye başlayacaktır. Yücel'in önderliğindeki kültürel arkeolojik çalışmalar evrensel hümanist ölçütler temelinde Anadolu medeniyetleri arasında hiyerarşik bir bağ kurmadan tarihsel sürekliliği kurmaya çalışarak Anadolu insanının tarihsel oluşum sürecini ortaya koymaya çalışacaktır. Türk Tarih Tezi'nin gündemden düşmesinden sonra yaşanan kültürel gelişmeler paralelindeki bu eğilim, etnik argümanlar kullanmayan bir milliyetçilikle, insanlığın ortak değerlerinin yaratılmasında Anadolu'nun oynadığı esaslı rolü sahiplenilen ve bugünkü 'Türk milleti'ne mal eden bir tür kültür milliyetçiliği ile karakterize olurken arkeolojinin kültürel mirasına Anadolu hümanizmi bağlamında sahip çıkıldığı da görülecektir.

Yücel döneminde yaşanan bu gelişmelerin 1940'lı yılların entelektüel çevrelerinde yankı bulduğu ve bu yönde yayın faaliyetlerine girildiğine de tanık olunacaktır. Yeni hümanizma arayışlarının biçimlendireceği bu yayın faaliyetleri, milliyetçi perspektifi 'halkçı' bir içerikle çeşitleyen ve Anadolu'ya özgü bir senteze götürmenin yollarını arayan bakış açılarına da kapı aralayacaktır. Örneğin, Antik Yunan ve Latin medeniyet ve mitolojisine yönelen, kaynağını bu

⁹ Örnek bir çalışma için bkz. (Harvey 2003).

¹⁰ Bu dönem tartışmalarının genel bir analizi için bkz. (Erdemir 2006).

medeniyetlerde gören edebiyatçılara uygun bir siyasal ortamın olduğu bu dönemde *Hep Bu Topraktan* isimli bir derginin çıktığı görülecektir. 1932 yılından itibaren tek parti döneminin önemli yayın organı olan *Kadro* dergisinde yazmaya başlayan, 1933'te modern Türkiye'nin dünyaya tanıtımında önemli rol üstlenen *La Turquie Kémaliste* dergisinin çıkışında ve tüm dünyaya Fransızca, Almanca ve İngilizce olarak dağıtımında rol üstlenen Vedat Nedim Tör¹¹ öncülüğünde 1943-1945 arası altı sayı olarak yayımlanan *Hep Bu Topraktan* dergisinin ilk sayısında, Tör, derginin çıkış amacı ve misyonunu ortaya koyan bir yazı kaleme alır. Tör'e göre, Türk sanatçısı çeşitli kültür ve medeniyetler görmüş Anadolu toprağının ve kendi yaratıcı dehasının yemişlerini toplayamamış, taklitçiliğe ve kopyacılığa düşmüştür. Tör, artık; "gözlerimizi bu topraklara çevirmenin, onun üstünde birbirinin ardından gelişmiş çeşitli kültür ve medeniyet çağlarını öz hak ve mirasımız olarak benimsemenin zamanı geldiğini" belirtecek bir başka sayıda ise yaşanan toprakların "doğurgan bir ananın rahmi gibi" çeşitli medeniyetlere kaynaklık ettiğini (1943b, 4-11) yazarak Atatürk'ün, bugünün Türk insanına bu topraklar üzerinde gelişen medeniyet ve kültürlerin devamlılığını gösterdiğini söyleyecektir (1945, 65).

Tör, "Niçin Bu Topraktan?" başlıklı derginin ikinci sayısındaki yazısında ise, millet kavramının üstünde yaşadığı doğa unsurlarıyla uyumlu, kendinden evvel gelen her türlü sosyal ve kültürel değerleri koruyan ve sürekli dinamik bir bileşim olduğuna dikkat çekecektir. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi programlarında yer alan vatan ve millet tanımlarına bağlı olduklarını, milliyetçilik anlayışlarını partinin realist görüşüne sadık kalarak "Hep Bu Topraktan" toplu adı içinde değerlendirdikleri unsurlarla somutlaştırmak ve çerçevelemek yoluna gittiklerini anlatacaktır (1943a, 78).

Yine derginin ilk sayısında Nilla Cook, "Türk Toprağı" başlıklı yazısında, eski Anadolu uygarlıklarına bakışıyla olduğu kadar, Türk Tarih Tezi'ne ve Anadolu'yu merkez alan sanat ve edebiyat anlayışlarıyla yakınlığıyla dikkat çeker: "Bergama'da ziyaretine gittiğim bir kız, bana evinin temeli Friklere, döşemesi Yunanlılara, sağ duvarı Romalılara, sol duvarı Bizanslılara, kapısı üzerindeki kiremitlerin de Kütahya'ya ait olduğunu söylemek lüzumunu duymadı. O ev kendi eviydi. Evine bulduğum isim, bütün Türk topraklarında bulunan güzelliğe vermemiz icabeden isimdir: Anadolu! Bu kelime ile biz sadece Türk topraklarından az anlamış olan yıkılış devresindeki Osmanlı İmparatorluğunda uzaklaşmış olmuyoruz, aynı zamanda toprağa yaklaşmamız ve bütün bir geçmişe bizim dememize mani olan diğer donmuş tarihi düşüncelerden kurtulmuş bulunuyoruz" (1943, 146). Aynı doğrultuda Galip Ataç da "İrk ve İklim" başlıklı yazısında; "Bugün bizim yurdumuz olan topraklara binlerce yıldan beri gelmiş olan insanların hepsinin, büyük Türk ırkından olduğunu" anlatırken Anadolu'da kurulmuş olan küçük büyük devletlerin hepsini "yurdumuzdaki iklimin etkisiyle birbiriyle kaynaşmış ve hepsi aynı ırktan insanlar olmuş" görecektir (1943, 144-145).

Gerek Tör'ün *Hep Bu Topraktan* dergisinin çıkış amacına yönelik yazılarında gerekse de Ataç'ın ya da Cook'un temel yaklaşımlarında görülebileceği gibi derginin genel felsefesi bir 'sentez' olarak görülebilecek yeni hümanizma arayışlarının, dönemin reformist konjonktürü içerisinde milliyetçiliğe ve milli kimliğe dair yeni bir kavrayış ve tanımlama çabası içindeki Hasan Ali Yücel ve çevresinin faaliyetleriyle uyum içerisinde.

Sonuç Yerine

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşen siyasal düzenin temel tartışmalarının başında milli kimliğinin tanımlanması meselesi gelirken ulus devlet kimliği olarak karar kılınan Türk milliyetçiliğinin içeriğinin ne şekilde belirleneceği belirsizdi. Bu süreçte geliştirilen tezlerden birinde, *Nev-Yunanilik* arka planında Anadolucu ve halkçı bir kimlik

¹¹ Geniş biyografisi için bkz. (Tör 1999).

tanımlamasına gidilmeye çalışıldığı görülmüştü. Bu kimlik tanımı, bir taraftan Avrupa Rönesansı'nın bir benzerinin Türkiye'de de yaşanması gerektiğine işaret ederken diğer yandan bu Rönesansın Türkiye'ye özgü belirlenmesi ihtiyacına dikkat çekmişti. Bu yönde bir Rönesans arayışı da beraberinde evrensel hümanist söylemin unsurlarını getirirken; Türkiye'ye özgü bir 'yeni hümanizma' arayışını tetiklemişti.

Özellikle Anadolu'ya özgü kimlik bilincinin yeniden keşfine yönelik bir tanımlama biçimi olarak Hasan Ali Yücel ve çevresinde şekillenen hümanizma arayışları, Anadolu ve Akdeniz kimliği etrafında yeni bir milli kimlik sentezinin geliştirilmesine varmıştır. Yeni yaklaşımla birlikte yeni tarih algısı ve Anadolu'ya ve halkçı söylemle biçimlenen özgün bir hümanizma anlayışı, dönemin milli kimlik tanımları ve içeriklerine dair genel tartışmalara katılarak katkıda bulunmuştur. Erken Cumhuriyet döneminin yer yer etnisist nüvelerle beslenen Türkçü niteliğinden belli bir ivme ile ayrılmayı (ya da çeşitlenmeyi) gösteren bu yeni hümanist kültür anlayışının etkisiyle dönemin milli kimlik tartışmalarında hümanizma algısının ağır bastığı görülmüştür. Bu dönemde, Cumhuriyet kültürünün hümanist temeller etrafında şekillendirilmesi, Yücel'in siyasi pratiklerinin sınırlarını çizen ana unsur olarak belirginleşirken, milliyetçi motiflerin keşfi ve söylemin gelişimi sürecinde hümanizmayı ön plana çıkartarak Türk Rönesansı bağlamında bir milli kimliği tanımlamaya çalışacaktır.

Gerek Hasan Ali Yücel öncesi dönemde, 1923'te Mustafa Şekip Tunç ile başlatılan ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Burhan Asaf Belge ve Nurullah Ataç gibi isimler özelinde sürdürülen hümanist söylemi milliyetçi dile ve kimlik tanımlamalarına hakim kılma çabaları gerekse de Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde Yunan ve Latin dillerinin liselerde okutulması, Tercüme Bürosu'nun Batı klasikleri çoğunluğunda çeviri faaliyetleri, Köy Enstitüleri özelinde Yücel'in düşüncelerinin ve hümanist söylemin Anadolu coğrafyasına yaygınlaştırılması uğraşı ve arkeoloji merkezli Anadolu kültürünün 'yeni hümanizma'sını arama girişimleri, yeni rejimin kültür ve eğitim politikalarının Türk Rönesansı bağlamında 'Türk humanizmi'ni¹² kavram ve kurumsallaştırma girişimleriyle de paralellikler arz edecektir. Aynı zamanda milli kimliğe dair bu yaklaşımın gelişim aşamalarında, *Yücel* ve *Adımlar* gibi doğrudan hümanist söylemi ilke edinen dergiler ortaya çıkarken diğer yandan *Hep Bu Topraktan* gibi hümanist söylemin etkisi altında ama esas ülküsü halkçı bir Anadolu kimliği ortaya koymaya yönelik girişimler görülmüştür.

Görüldüğü üzere, Hasan Ali Yücel'in Türkiye Cumhuriyeti'nin Milli Eğitim Bakanı olarak görev yaptığı yedi yıllık dönemde (1938-1946), hümanist bakış açısı özelinde girilen bütün faaliyetler, Yücel'in kendinden önceki çabalarla birlikte bir bütün olarak düşünüldüğünde, Türk düşünce dünyası açısından önemli bir gelişime işaret etmektedir. Fakat 1940'lı yılların başından beri Türkiye'de muhafazakar milliyetçi kanadı etkisi altına almış Alman nasyonal sosyalizminin yansıması olarak okunabilecek ırkçı milli kimlik tanımlamalarının ve milliyetçi hareketlerin artan baskısı sonucu 1946 yılında istifa etmek zorunda kalan Yücel'in ardından yaşananlar, Türkiye'deki hümanizma arayışlarını olumsuz yönde etkileyecektir.¹³ 1940'lı yılların ilk yarısında görülen 'renkli' düşün atmosferinde üretilen hümanist politikalar, ikinci yarıda merkezi konumu yitirirken, hümanist söylem ve arayışlar küçük bir entelektüel grubun savunusuna kalacaktır.

Hasan Ali Yücel dönemiyle birlikte ortaya çıkma şansına kavuşmuş ve 1950'li yılların Türk düşünce dünyası ve entelektüel çevrelerinde yankı bulan bir düşün hareketi olarak görülebilecek *Mavi Anadoluculuk* hareketi,¹⁴ Yücel öncesi ve sonrası tüm 'yeni hümanizma

¹² 'Türk humanizmi' kavramı için bkz. (Sinanoğlu 1988, 89-115).

¹³ Milliyetçilik özelinde bu dönem gelişmeleri için bkz. (Atabay 2005). Hasan Ali Yücel özelinde bu dönemde yaşanan gelişmeler için bkz. (Coşkun 2007). Yücel perspektifinden bakmak için. (Yücel 2007).

¹⁴ *Mavi Anadoluculuk* hareketinin temel tezi, Batı ile bütünleşme sürecinde ortaya attıkları tarihyazımı ve bu tarihyazımının açılımları olarak, Batının ötelenmesi ve bir tür karşıtlığın aşılmasıyla bütünleşmenin sağlanması yerine varolan tarihsel birliğin yeniden yapılandırılması, canlandırılması ve anımsatılması tasarısıdır. Bu doğrultuda *Mavi*

arayışları'nı bünyesinde barındırarak Anadolu'ya özgü hümanizma bağlamında milli kimliğin içeriğini belirleme uğraşısını sürdürecektir. Halikarnas Balıkcısı, Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat ve Vedat Günyol gibi isimler özelinde temsil edilen ve gerek erken Cumhuriyet yılları gerekse de geç dönem 'Anadoluculuk' düşüncesinden¹⁵ öze ilişkin temel argümanlar düzeyinde ayrıldığı için yeni bir Anadolucu bakış açısı olarak nitelendirilebilecek *Mavi Anadoluculuk* hareketi, Türk düşünsel hayatı açısından 'orijinal' olarak adlandırılabilir entelektüel bir faaliyetlerin de olurken diğer yandan erken Cumhuriyet yıllarından başlayarak gelişme kaydeden hümanizma arayışlarının son tahlilde hümanist bir kültür reformuyla sonuçlandırılmaya çalışıldığı Türkiye'nin 'kısa' bir döneminin belirgin bir yansıması olarak nitelendirilebilir.

KAYNAKÇA

- AÇIK, Tansu (2003). "Türkiye'de Hümanizma Tartışmalarına Bir Bakış", *Toplum ve Bilim*, S:98, s.111-151.
- AKYILDIZ, Kaya, KARACASU, Barış (1999). "Mavi Anadolu: Edebi Kanon ve Kemalizm ile Bir Ortaklık Denemesi", *Toplum ve Bilim*, S:81, s.26-43.
- ALVER, Köksal (Haziran 2001). "Anadoluculuk ve Hilmi Ziya Ülken", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C:3,S.1, s.133-138.
- APAYDIN, Ümit (Temmuz-Ağustos 2010). "Cumhuriyet Döneminde Bir Yerlilik Arayışı: Mavi Anadoluculuk", *Hece: Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Yerlilik Özel Sayısı*, C:14, S:162-163-164, s.312-322.
- ATABAY, Mithat (2002). "Anadoluculuk", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik*, Tanıl Bora (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, s.515-532.
- ATABAY, Mithat (2005). *İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Milliyetçilik Akımları*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ATAÇ, Galip (1943). "İrk ve İklim", *Hep Bu Topraktan*, S:1, s.144-145.
- ATAÇ, Nurullah (1954). *Diyelim*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- ATAÇ, Nurullah (1964). *Söyleşiler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATAÇ, Nurullah (2010). *Günlerin Getirdiği-Sözden Söze*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ATAÇ, Nurullah (2012a). *Dergilerde: Denemeler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ATAÇ, Nurullah (2012b). *Diyelim-Söz Arasında*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- AYDIN, Suavi (2004). "Batılılaşma Karşısında Arkeoloji ve Klasik Çağ Araştırmaları", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce III: Modernleşme ve Batıcılık*, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, s.403-427.
- BARRETT, Michele (1996). *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*, Ahmet Fethi (Çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Anadoluculuk hareketi, yaygın olarak Batıcılık tasarımlarının yaptığı gibi 'Batı'ya gitmek yerine 'Batı'yı kendinde bulma denemesi ve köklere dönerek bütün bir uygarlık tarihini çevreleyerek tarihin bir başka gözle yeniden yazılması biçiminde özetlenebilir. Harekete dair detaylı bilgi için bkz. (Akyıldız, Karacasu 1999, 26-43; Karacasu 2009, 334-343; Apaydın 2010, 312-322).

¹⁵ Erken Cumhuriyet yılları Anadoluculuk düşüncesi için bkz. (Atabay 2002, 515-532; Bayraktar 2009, 69-80). Geç dönem Anadoluculuk düşüncesi için bkz. (Çınar 2007).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- BAŞOĞLU, Muzaffer Şerif (1943a). “Hümanizma Görüşümüz”, *Adımlar*, S:8, s.2-5.
- BAŞOĞLU, Muzaffer Şerif (1943b). “Sunuş”, *Adımlar*, S:1, s.3-4.
- BAYRAKTAR, Levent (2009). “Bir Düşünce Ekolü Olarak Anadoluculuk”, *Felsefe Dünyası*, S: 49, s.69-80.
- BELGE, Burhan (1938a). “İnsan ve Kültür: Kemalizm’den Önce”, *Ulus*, 6 Aralık 1938.
- BELGE, Burhan (1938b). “İnsan ve Kültür: Milliyetçilikte Realizm ve Rasyonalizm”, *Ulus*, 15 Aralık 1938.
- BELGE, Burhan (1938c). “İnsan ve Kültür: Kültür ve Kültür Krizleri”, *Ulus*, 16 Aralık 1938.
- BELGE, Burhan (1938d). “İnsan ve Kültür: Kemalizmin Eseri”, *Ulus*, 17 Aralık 1938.
- BELGE, Burhan (1938e). “İnsan ve Kültür: Netice”, *Ulus*, 18 Aralık 1938.
- BELGE, Burhan (1938f). “Hümanizm’e Nasıl Gidebiliriz?”, *Ulus*, 20 Aralık 1938.
- BEZİRCİ, Asım (1968). *Nurullah Ataç: Eleştiri Anlayışı ve Yazıları*, İstanbul: Kitapçılık Yayınları.
- COŞKUN, Alev (2007). *Hasan Ali Yücel: Aydınlanma Devrimcisi*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- ÇIKAR, Mustafa (1997). *Hasan Ali Yücel ve Hümanist Kültür Reformu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÇINAR, Metin (2007). *Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadolucular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki Gelişmeler (1943-1950)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- COOK, Nilla (1943). “Türk Toprağı”, *Hep Bu Topraktan*, S:1, s.146.
- DELLALOĞLU, Besim F. (2012). *Ahmet Hamdi Tanpınar: Modernleşmenin Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- DEMİR, Şenol (1997). *Türk Edebiyatında Nev Yunanilik Akımının Kaynakları (1912-1950)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DEMİRALP, Oğuz (2004). “Ahmet Hamdi Tanpınar”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce III: Modernleşme ve Batıcılık*, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, s.24-35.
- ELİBOL, Sadettin (2004). “Hilmi Ziya Ülken”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik*, Tanıl Bora (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, s.520-527.
- ERBİR Bilal, KARAKAŞ, Ömer (2007). “Cumhuriyet Dönemi Türk Kültür ve Edebiyatında Hümanizm Etkileri”, *Turkish Studies*, C:2, S:4, s.381-392.
- ERDEMİR, Tuğba Tanyeri (2006). “Archeology as a Source of National Pride in the Early Years of the Turkish Republic”, *Journal of Field Archeology*, S:4, s.382-390.
- GÜNYOL, Vedat (1983). “Türkiye’de Çeviri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.
- HARVEY, David C. (2003). “‘National’ Identities and the Politics of Ancient Heritage: Continuity and Change at Ancient Monuments in Britain and Ireland, c.1675-1850”, *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, S:4, s.473-487.
- İNÖNÜ, İsmet (1943). *Ülkü*, S:51, s.iii-iv.
- İŞİN, Ekrem (1987). “Cumhuriyet ve Hümanizm”, *Gergedan*, S:7, s.90-110.

- JONES, Sian (1997). *The Archeology of Ethnicity: Constructing Identities in the Past and Present*, London, New York: Routledge.
- KAPLAN, Mehmet (2005). *Nesillerin Ruhü*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet vd. (Ed.) (1992). *Atatürk Devri Fikir Hayatı, 2.Cilt*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KARACASU, Barış (2009). ‘‘Mavi Kemalizm: Türk Hümanizmi ve Anadoluçuluk’’, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce II: Kemalizm*, Ahmet İnel (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, s.334-343.
- KARAÖMERLİOĞLU, ASİM (2011). *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KASAPOĞLU, Aytül (2011). ‘‘Bir Halk Sosyolojisi Olarak Adımlar Dergisinin Semiyotik İncelemesi’’, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, S:1, s.135-191.
- KOÇAK, Cemil (2003). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 2. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KOÇAK, Orhan (2009). ‘‘1920’lerden 1970’lere Kültür Politikaları’’, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce II: Kemalizm*, Ahmet İnel (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, s.370-418.
- KORUCU, Burcu (2007). *Türk Hümanizmi’nin Çeviri Boyutu: Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi (1940-1946)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (2011). *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MUHİP, Fevzi (1935). ‘‘Neo-Hümanizm’’, *Yücel*, S:2, s.7-8.
- NARLI, Mehmet (Ocak 2009). ‘‘Yahya Kemal: Havza Medeniyeti ve Nev Yunanilik’’, *Hece: Yahya Kemal Özel Sayısı*, S:41, s.73-78.
- OKTAY, Ahmet (1987). ‘‘Halikarnassos’dan Bodrum’a’’, *Gergedan*, S:7, s.97-102.
- ÖZMAN, Aylin (2004). ‘‘Hasan Ali Yücel’’, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce III: Modernleşme ve Batıcılık*, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, s.358-370.
- SEREZLİ, Güneş Altınbaş (2006). *Turkish Humanism Project in the Early Republican Period*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- SİNANOĞLU, Suat (1988). *Türk Humanizmi*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1961). ‘‘Hasan Ali Yücel’e Dair Hatıralar ve Düşünceler’’, *Yeni Ufuklar*, S:109, s.1-10.
- TOKER, Şevket (1982). ‘‘Türk Edebiyatında Nev-Yunanilik’’, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S:1, s.135-165.
- TÖR, Vedat Nedim (1943). ‘‘Hep Bu Topraktan’’, *Hep Bu Topraktan*, S:1, s.4-11.
- TÖR, Vedat Nedim (1943). ‘‘Niçin Bu Topraktan?’’, *Hep Bu Topraktan*, S:2, s.78.
- TÖR, Vedat Nedim (1945). ‘‘Kalkınma Endüstrisi: Turizm’’, *Hep Bu Topraktan*, S:5, s.65.
- TÖR, Vedat Nedim (1999). *Yıllar Böyle Geçti: Yaşantı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- UÇMAN, Abdullah (Eylül 2002). “Edebiyatımızda Nev-Yunanilik Meselesi Üzerine Hasan Ali’den Rıza Tevfik’e İki Mektup”, *Tarih ve Toplum*, S:225, s.41-43.
- YÜCEL, Hasan Ali (1933). “Türk Dilinin Halk Edebiyatında Sürüp Divan Edebiyatında Bozulması – İki Edebiyattan Numuneler”, *Birinci Türk Dil Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları*, İstanbul: T.C. Maarif Vekaleti.
- YÜCEL, Hasan Ali (1938). “Klasikler Nasıl Doğar?”, *Akşam*, 5 Eylül.
- YÜCEL, Hasan Ali (1993). *Milli Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- YÜCEL, Hasan Ali (2006). “Önsöz”, Platon, *Devlet*, Sabahattin Eyuboğlu, M. Ali Cimcoz (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- YÜCEL, Hasan Ali (2007). *Geçtiğim Günlerden*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- YÜCEL, Hasan Ali (2011). *İyi Vatandaş İyi İnsan*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ZEKİYAN, Boğos (1982). *Hümanizm: Düşünsel İşlev ve Tarihsel Kökenler*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.

XIX. YÜZYILDA KONGRATLAR DÖNEMİNDE HİVE ŞEHİRİ*

*Seda YILMAZ VURGUN***

ÖZET

Bu çalışmamızda Türkistan'ın önemli şehirlerinden biri olan Hive ele alınacaktır. Hive, tarih boyunca İpek Yolu üzerindeki önemli kentlerden biri olmuştur. Amu-Derya ırmağının batısında Palvan kanalının kıyısında yer alan Hive şehrini Şibanîler 1506 yılında ele geçirmişlerdir. Şehir dış kale ve iç kale olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Dış kalenin 10, iç kalenin 4 kapısı bulunmaktadır. Hive'de Sartlar, Özbekler, Türkmenler, Karakalpaklar, Kazaklar, Yahudiler ve köleler hayatlarını sürdürmüştür. Sartlar ticari ve iktisadi hayatta; Özbekler ise idari hayatta söz sahibi olmuştur. Hive'nin medreselerinde çok sayıda öğrenci eğitim almıştır. XIX. yüzyılda Cengizli sülalesinden olmayan Kongrat ailesinden gelen hanlar ülkeyi yönetmiştir. Hive şehri ticaret ve zanaatkarlık merkezlerinden biri olarak kabul edilmiş, tarım ve tekstil ürünleri ile rağbet görmüştür. Hive şehrindeki köle pazarı oldukça ünlü olup burada Rus, İranlı ve Kalmuk köleler satılırdı. Köleler genelde bahçelerde çalışır, zamanla asimile olup Hive şehrinde yaşamlarını sürdürürlerdi. Hive mimari teknikler açısından bütün Orta Asya'da tanınmıştı. Şehrin içinde saraylar, hanlar, medreseler, camiler ve anıt mezarlar bulunmaktaydı. Kadınlar Hive'de günlük hayatta caddelerde pek görünmezler, dışarı çıktıklarında ise üzerlerine eski kıyafetler giyerek dolaşırlardı. Pilav en çok sevilen yemek olup, yeşil çay içimi yaygındı. Sofralardan kavun, karpuz ve tatlılar eksik olmazdı. Hive'de yaşayan halkların kendilerini simgeleyen kıyafetleri bulunmaktaydı. Koç dövüşleri ve beççelerin yaptıkları danslar sevilen eğlence türlerindendi.

Anahtar Kelimeler: Hive, Kongratlar, Han, Sartlar, Özbekler.

THE CITY OF KHIVA DURING QUNGRAD ERA IN 19TH CENTURY

ABSTRACT

In this study, Khiva which is one of the most prominent towns of Turkistan will be examined. In 1506 Shibanids conquered the city of Khiva which is on the western side of Amu-Darya River and at the bank of Palvan Channel. The city was divided into two parts conducted by inner castle and outer castle. Outer castle had ten gates while there were four gates on the inner castle. The Sarts, Uzbeks, Turkmens,

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Sakarya Üniversitesi, Tarih, El-mek: sedayilmazvurgun@hotmail.com

Karakalpaks, Kazhaks, Jews and the slaves were the groups of people lived in Khiva. The Sarts in commercial and economic life and the Uzbeks, on the other hand, in administration process had played crucial roles. In 19th century khans who were coming from Qungrad tribe not from the Chingizid line had governed the state. Khiva was accepted as one of the main centers of commerce and craft. Also Khiva was well-known with its agricultural and textile products. The slave market in Khiva, where Russian, Iranian and Kalmuk slaves were sold, was very well-known. Slaves usually worked in the farms and in the course of time they were assimilated and lived in Khiva. The city was famous for its architectural style in all around the Central Asia. In the city, there were palaces, caravanserais, madrasahs, mosques and mausoleums. In the daily life, women usually were not seen in the marketplaces and streets, but when they have been there, they were wearing old clothes. Rice was the most preferred meal and green tea was also commonly consumed. Melon, watermelon and deserts were always important for their dining table. The clothes that were worn in Khiva have symbolized different tribes living in the city. Aries fighting and the dances of becces were commonly beloved entertainment options.

Key Words: Khiva, Qungrads, Khan, Sarts, Uzbeks.

Giriş

Hive şehri Harezmi bölgesinin içinde yer alır.¹ Harezmi bölgesi Hazar denizinin doğusunda, Aral gölünün güneyinde, Amu-Derya nehrinin aşağı mecrası boyunca uzanır. İpek yolu ticaretinin kavşak noktasındaki yerleşik bir kültür bölgesi olan Harezmi'nin toprağı oldukça verimlidir.² Aynı zamanda Barthold Harezmi'nin Türkistan'ın en batısı olduğunu ifade etmiştir. Harezmi güneyinde Karakum, güneydoğusunda ise Kızilkum çölleri ile çevrilidir³ ve kuzeybatısında Üst Yurt platosu bulunmaktadır.

Orta Asya'nın önemli şehirlerinden olan Hive, etrafı bozkırla ve çöllerle çevrili bir vaha şehridir.⁴ Amu-Derya ırmağının batısında Palvan kanalının kıyısında yer alır.⁵ Coğrafi koşullardan dolayı sınırlarını belirlemek oldukça zordur.⁶ Amu-Derya nehri Hive vahasında çeşitli kollara ayrılır.⁷

Şehrin antik ismi Hivaktır.⁸ Arkeolojik kalıntılar şehrin VI. ve VIII. yüzyıllar arasındaki Hristiyan dönemde kurulduğunu göstermektedir.⁹ Hive şehri 41° 36' kuzey enleminde ve 58° 35' doğu boylamındadır.¹⁰ Hive ismi X. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.¹¹

¹ Anthony Jenkinson, *Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and Other Englishmen, With Some Account of The First Intercourse of The English With Russia and Central Asia By way of The Caspian Sea*, Vol I, Ed: E. Delmar Morgan ve C. H. Coote, B. Franklin, New York, 1900, s.71.

² Abdülkerim Özyayın, "Hive", *İslam Ansiklopedisi*, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s.217.

³ Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.24.

⁴ Thierry Zarcone, *Yasak Kent Buhara 1830-1888*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.10.

⁵ Orta Asya'dan Esintiler, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Yayınları, Ankara, 2003, s.55; Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyalarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1985, s.261.

⁶ Par M. N. Mouraviev, *Voyage en Turcomanie At A Khiva, Fait en 1819 et 1820*, Chez Louis Tenré Libraire, A Paris, 1823, s.230.

⁷ Hasan Kurt, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci (Buhara Örneği)*, Fecr Yayınları, Ankara, 1998, s.27.

⁸ Yuri Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, Brill Akamich Puplichers, Boston, 2003, s.84.

⁹ Wilademir Barthold - M.L. Brill, "Khiwa", *ET*, C.4, 1986, s.24.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Hive şehri 1221 yılından itibaren Moğol, 1370'lerden itibaren de Timur İmparatorluklarının bir parçası olmuştur.¹² Şibanîler 1506 yılında Hive'yi ele geçirmişlerdir.¹³ Hive Arap Muhammed'in saltanatı ortalarına doğru Amu-Derya'nın sol kolunun kuruması dolayısıyla terk edilen Ürgenç'in yerine kendi ismiyle anılan hanlığın başkenti olmuştur.¹⁴ Küçük Cüz Hanı Rusya'nın da desteği ile 1740 yılında Hive'yi işgal etmişti.¹⁵ Türkmenler 1770'li yıllarda Hive'yi bir baştan bir başa yakıp yıkmışlardı.¹⁶ XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren yönetimde Kongratlar hâkim olmaya başlamış ve XIX. yüzyıl boyunca bu hanedanın mensupları kendilerini Hive'nin başı olarak görmüşlerdi.¹⁷ Özbeklerin Kongrat boyundan olan Muhammed Rahim Han I (1806-1825) Hive Hanlığı'nı canlandırmak için sürekli olarak mücadelelerde bulunmuştu.¹⁸

1839-1841 yılları arasında Ruslar Hive'yi ele geçirmek için bir dizi teşebbüste bulundularsa da başarılı olamadılar.¹⁹ Coğrafi koşullardan dolayı işgal edilmesi oldukça zor olan Hive'yi Ruslar 1873 yılında ele geçirmişlerdi.²⁰ Ruslar Hive'yi ele geçirerek Orta Asya Türk hanlıklarının işgalini tamamlamış, Amu-Derya nehrini kontrol altına almış ve böylece ticaret ve bölge ekonomisinde tam söz sahibi olarak İngilizlere karşı stratejik bir üstünlük elde etmişti.²¹

Hive Şehrini Fiziki Yapısı

Hive şehri saltanat başkenti olmuş ve XIX. yüzyılda hanlığa Kongratlar idaresindeki yönetimde kendi adını vermeyi sürdürmüştür.²² Bu yüzyılda Hive şehrinin surların dışında kalan kısmı oldukça yeşillik olup meyve ağaçlarının yer aldığı bahçelerle çevriliydi.²³ Yollar sık ağaçların arasından açılmıştı. Çok uzun kavak ağaçları surların dışında oldukça yoğundu. Şehrin dış görünüşü ile iç görünüşü farklıydı. Surların dışındaki heybetli görünüşün aksine şehrin içi oldukça sadeydi.²⁴ Şehir kare şeklindeydi ve yaklaşık 3 km uzunluğunda idi.²⁵ Dış hisar ve iç hisar diye iki hisarı bulunmaktaydı. Dış hisarın on kapısı olup her kapının iki tarafında birer yüksek kule bulunurdu.²⁶ Hezârâb, Serçeli ve Gaziâbâd kapıları oldukça işlekti.²⁷ Batıdan doğuya 2,5 km,

¹⁰ Mehmet Emin Efendi, *İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat*, Haz: Rıza Akdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.151-153.

¹¹ Saray, "Hive Hanlığı", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.167; Muhammed Bilal Çelik, *Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004, s.12.

¹² Saray, "Hive Hanlığı", s.167.

¹³ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s.503.

¹⁴ Rene Grousset, *Steppler İmparatorluğu: Atilla Cengiz Han, Timur*, Çev: Halil İnalcık, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.475; Özaydın, age, s.219.

¹⁵ Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.27, 29.

¹⁶ Jean-Paul Roux, *Orta Asya*, Çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, 396.

¹⁷ C. E. Bosworth, "Kongrat", *EP*, C.4, 1986, s.392; İstenbike Togan, "The Qongrat in History", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East*, Wiesbaden, 2006, s.161.

¹⁸ Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Genel Türk Tarihi*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.252.

¹⁹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.349; V.V. Barthold, *Asya'nın Keşfi Rusya ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000, s.386.

²⁰ Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Münasebetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.100; Muhammed Zâhir Bigi, *Mâverâünnehir'e Seyahat*, Çev: Ahmet Kanlıdere, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s.78; Hayit, age, s.102-103.

²¹ Mehmet Yetişgin, "Rusların Türkmen Topraklarını İstilasları", *Türkler*, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.601.

²² Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.569; B. Tümen Somuncuoğlu, *Türkistan'da Eğitim ve Çarlık Rusya'sının Sosyo Politik Açısından Eğitime Yaklaşımı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s.3.

²³ Cemal Kutay, *Sahte Derviş*, Arkın Yayınları, İstanbul, 1970, s.54.

²⁴ Kutay, age, s.54.

²⁵ *Orta Asya'dan Esintiler*, s.55.

²⁶ Çelik, *Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, s.13; "Hive", *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1971, s.311.

kuzeyden güneye ise 1,5 km uzunluğundaydı. Kuzeye doğru, Harezm'in en önemli kanalları arasında geçen Palvan-yab'ın kollarından biri olan Sirçali adında bir kanala sahipti.²⁸ Dış kale de bulunan kulelerin üzeri bir kubbe ile örtülüydü.²⁹

İç hisar başlangıçta kuzey, batı ve doğu olmak üzere üç kapıya sahipken 1857-1868 yılları arasında bölgede bir gölün kuruması sonrasında güney cephesine dördüncü bir kapı eklenmiştir.³⁰ Bu dört kapı; Ata Dervaza, Pelvan Dervaza, Taş Dervaza ve Bahçe Dervaza'dır. Birinci kapı şehrin ana kapısı olup batı tarafındadır. Pelvan Dervaza iç kalenin doğu kapısıdır. Taş Dervaza güney kapısı, Bahçe Dervaza ise kuzey kapısıdır.³¹ İç hisarda beş mahalle bulunmaktadır.³²

İç hisar herhangi bir akarsu kaynağına sahip değildi ve bölge sakinleri kendi sularını her kapının yanına inşa edilmiş depolardan ya da kuyulardan getirmek zorundaydı.³³ Hive hisarları topraktan inşa edilmiş olup bir buçuk iki metre genişliğinde ve üç, üç buçuk metre yüksekliğinde duvarlardan ibaretti. Duvarların üzerinde tüfek atmaya mahsus mazgallar vardı. Hisarların etrafına hendekler kazılmış olduğundan, taşan sular buralarda toplanarak pis kokulu birikintiler meydana getirirdi.³⁴

XIX. yüzyılda Hive şehri eski moda orijinal karakterini koruyordu.³⁵ Yüzyılın ilk çeyreğinde mimari gelişmişti,³⁶ ancak şehir Buhara gibi zengin bir mimariye sahip değildi.³⁷ Hiveliler Buhara'nın kültür düzeyine erişememiş olsalar da Buhara'dan çok etkilenmiş ve onu taklit etmeye çalışmışlardı.³⁸ 1819-1820'li yıllarda şehirde bulunan Mouraviev Hive'de 3000 hanenin yaşadığını tahmin ederken,³⁹ Ali Suavi Hive'nin hane sayısını 4000 olarak not etmiştir.⁴⁰ İgnatyev'e göre de 1858 yılında Hive şehrinin merkezinde ve çevresinde yaşayan 4493 hane mevcuttu.⁴¹ Hive'de rastgele yapılmış evler çamurdan ya da kerpiçtendi.⁴² Özbekler arasında tek katlı evlerin kullanımı yaygındı.⁴³ Şehirde çiftlik evleri de mevcuttu.⁴⁴ Köyler, çiftlikler ve köşkler birbirine çok yakın inşa edilmiş olup boş yer çok azdı.

Hive, Buhara ile yarışmasa da bazı mimari teknikler açısından bütün Orta Asya'da tanınmıştı.⁴⁵ Mesela Hive evlerinin verandalarındaki sütunlar bütün Orta Asya'da ünlüydü. Hive sütunu form olarak ince ve hafif olup sütun başlığından mahrumdu, üst kirişlere doğrudan monte

²⁷ Mehmet Emin Efendi, age, s.152.

²⁸ Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, s.84.

²⁹ Mehmet Emin Efendi, age, s.151-153.

³⁰ Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, s.84.

³¹ Çelik, *Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, s.13.

³² Ali Suavi, *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, Haz: M. Abdülhalik Çay, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1977, s.51.

³³ Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, s.84.

³⁴ Mehmet Emin Efendi, age, s.151-153.

³⁵ O. Olufsen, *The Emir of Bokhara and His Country*, William Heinemann, London, 1911, s.502.

³⁶ Orhan Doğan, "Kungrat", *İslam Ansiklopedisi*, C.26, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.376.

³⁷ Eugene Schuyler, *Türkistan: Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s.295.

³⁸ Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, s.396.

³⁹ Mouraviev, age, s.262.

⁴⁰ Suavi, age, s.51.

⁴¹ Allworth, age, s.16.

⁴² Kutay, age, s.54; Mouraviev, age, s.262; Abbott James, *Narrative of a Journey from Herat to Khiva, Moscow and St. Petersburg, During the Late Russian Invasion of Khiva, With Some Account of the Court of Khiva and the Kingdom of Khaurism*, Vol.I, Wm. H. Allen and Co., London, 1843, s.69.

⁴³ Büşra Ersanlı Behar, "Avlulu Özbek Evi Özbekistan'da Onarım ve Koruma Projeleri", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, C.1, Sa.4, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.73-75.

⁴⁴ Elizabeth E. Bacon, *Esir Orta Asya*, Tercüman 1001 Eser, İstanbul, s.86.

⁴⁵ Suavi, age, s.91-92.

edilmişti. Alt tarafı yuvarlaktı ve dibinde bir erik dalını andıran burgular vardı.⁴⁶ Hive'deki önemli binaların bir kısmı taştan, çoğunluğu ise tuğladan yapılmıştı. Tuğlaları bir nevi yeşil sır ile sırladıkları için binalar gayet güzel görünürdü.

Hive'nin herhangi bir yeri bir arşın kazılsa su çıkardı.⁴⁷ Şehrin su ihtiyacı eskiden beri Amu-Derya'dan açılan Palvan kanalı ile karşılanmaktaydı.⁴⁸ Hive'de sulama sisteminin işlemesinden sorumlu ve ünvanı *mirab* olan bir görevli bulunurdu.⁴⁹

Şehrin içinde var olan bahçeler son derece güzeldi. Mac Gahan, Hive şehri bahçelerinin çölden çıkıp gelen insanlar için imparator saraylarının bahçelerini andırdığını not etmiştir. Dut ve kayısı ağaçlarının sayısı bol olup içinden su akardı. Bahçelerin etrafındaki çiçekler sarmaşıklara sarınarak ağaçtan bir duvar oluşturmaktaydı. Bazı bahçelerin etrafı ise duvarlarla çevrilmiş olup içlerinde evler veya çiftlikler vardı. Çiftliklerin içinde değişik kısımlarda taştan büyük kuleler bulunmaktaydı. Kulelerin genelde hepsinin yanında 30-40 kadem genişliğinde göl olup etrafına ağaçlar dikilmişti.⁵⁰ Hive şehrinin sokakları dardı.⁵¹

XVIII. yüzyılda yapımına başlanmış olan Hive hanının sarayı XX. yüzyılda bitmişti.⁵² Saray tuğladan yapılmıştı,⁵³ sütunları, süslü kubbeleri ve güneşte parlayan renkli çinileriyle Hive'ye yaklaşan yabancıların dikkatini çeken bir yapıydı. Sarayın kapısından girildikten sonra küçük bir bahçeye geçilirdi ve burada birçok bina bulunurdu. İç hisarın bahçesine koridordan gidilir ve hanın burada Rusların *kibitka* diye isimlendirdikleri, Türklerin daha çok *yurt* dedikleri büyük çadırın içinde misafirlerini karşıladığı olurdu.⁵⁴

Muhammed Emin Han II. (1845-1855) zamanında Hive'de iskân ve imar faaliyetleri önem kazanmıştı. Birçok yeni kanal açılmış, medrese ve camiler inşa olunmuştu.⁵⁵ Hive'de 94 cami ve 63 medrese vardı.⁵⁶ Bunlar arasında Mehmet Emin, Allah Kuli, Arap Han ve Seyyid Ahmet Tura medreseleri en mühimleriydi. Medreseler çoğunlukla iki katlı olarak inşa edilmişti.⁵⁷ Hive'nin medreseleri Buhara'nın medreseleri kadar popüler olmasa da yalnızca Harezm'den değil çevre bölgelerden özellikle de Türkmenlerden öğrenci çekmişlerdi.⁵⁸ Hive'deki camilerden en büyükleri "Namazgâh" dedikleri cami ile "Hazreti Pehlivan" camiydi.⁵⁹

Hive'de ilk matbaa 1874 yılında kurulmuştu.⁶⁰ XIX. yüzyılın sonlarında Rusya Müslümanları arasında başlangıçta eğitim ve kültür alanında ortaya çıkan ve ceditçilik denilen hareket de Buhara'nın yanında Hive'de önemli şehirlerden biriydi.⁶¹

⁴⁶ Olufsen, age, s.322.

⁴⁷ Zarcone, age, s.71.

⁴⁸ *Türk Ansiklopedisi*, age, s.312.

⁴⁹ Olufsen, age, s.333.

⁵⁰ İ. A. Mac Gahan, *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1995, s.110-111.

⁵¹ Frederick Gustavus Burnaby, *A Ride to Khiva: Travels and Adventures in Central Asia*, Time-Life Books, Amsterdam, 1986, s.224.

⁵² Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, s.397.

⁵³ Abbott, age, s.79.

⁵⁴ Burnaby, age, s.242-243.

⁵⁵ Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler*, s.571; Zeki Velidi Togan, "Harizm", *İslam Ansiklopedisi*, C.5/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s.255.

⁵⁶ *Orta Asya'dan Esintiler*, s.55; *Türk Ansiklopedisi*, s.312.

⁵⁷ Mehmet Emin Efendi, age, s.152.

⁵⁸ Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, s.84.

⁵⁹ Mehmet Emin Efendi, age, s.152.

⁶⁰ *Türk Ansiklopedisi*, s.312.

⁶¹ Svetlana Kovalskaya, "Kazakistan'da Ceditçilik" *Türkler*, Çev: Hatice Babavatan, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.645; Taha Akyol, "Ceditçilik", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.211.

Hive gerek çölün kenarında olmasının yarattığı sakin jeopolitik konumundan, gerek hanının kenti kuşatan Rus orduları karşısında kendi askeri gücünün zayıflığını görerek hemen teslim olmasından dolayı Buhara ve Hokand gibi şehirlere göre daha az harap olmuş, mimari açıdan da nispeten korunmuştur.⁶² Hive'nin Rus işgali altına geçmesi ve Trans Hazar demiryolunun yapılmasıyla şehre artık daha kolay ulaşılabilirdi.⁶³

Nüfus

Hive Hanlığı'nda nüfus sayımı diyebileceğimiz tahrirler zaman zaman yapılmıştır. Hanlıkta nüfus sayımı her altı ya da yedi yılda bir koşbeği tarafından yapıyordu. Koşbeğleri hanlığı kasaba kasaba, köy köy gezip o mahallin büyüklerini topluyordu. Onlar da yemin ederek kasabalarındaki haneleri ve mülkiyet durumunu belirliyorlardı. Ancak vergi toplamak için yapılan bu hane sayımları gerçek rakamı ortaya çıkarmaktan uzak gibi görünüyordu.⁶⁴

Bu bağlamda Hive şehrinin XIX. yüzyıldaki nüfus göstergeleri tam olarak bilinmemektedir. Ancak Hive nüfusu hakkında bilgi veren Rus gezginlerin tahminlerine göre iç-kaledeki nüfus 4 bin ile 5 bin arasındadır. XIX. yüzyılın ilk yarısında bölgede bulunan Mouraviev şehrin toplam nüfusunun 10.000⁶⁵ civarında olduğunu belirtirken, XIX. yüzyılın ikinci yarısında şehre seyahat eden Mehmet Emin Efendi nüfusun 32.000⁶⁶ civarında olduğunu yazmıştır. XX. yüzyılın başına gelindiğinde Hive'nin nüfusu 19.000'in üstündedir.⁶⁷

Hive'de "Sart"⁶⁸ diye isimlendirilen bir topluluk bulunmaktaydı.⁶⁹ Sartlar yerleşik hayat sürerlerdi,⁷⁰ ticari ve iktisadi hayata hâkimlerdi.⁷¹ Dâhiliye Nazırı ve Hacıb makamından olan "mihterler" bunlar arasından seçilmesine rağmen⁷² yönetimde aktif rol oynadıkları söylenemezdi.⁷³

Hive Hanlığı'nda yaşayan Özbekler⁷⁴ kendilerinin Özbek olduğunu belirtmekten gurur duyarlardı.⁷⁵ Hive Özbekleri Uygur-Nayman, Kanglı-Kıpçak, Kıyat-Kongrat ve Neküz-Mangıt boyundan meydana gelmekteydi.⁷⁶ XIX. yüzyılın ilk yarısında Kongratlar yönetimindeki Hive'nin sulama sisteminin yaygınlaşması Özbeklerin daha fazla yerleşik konuma geçmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştı.⁷⁷ Bozkırdan gelip yerleşik hayata geçen, kendine has yaşam şekilleri ve dilleri olan Özbekler, yerli halkı kültür bakımından etkilemişti.⁷⁸ Özbekler ve Sartlar birbirlerinden

⁶² Ergun Çağatay, *Bir Zamanlar Orta Asya*, Tetragon Yayınları, İstanbul, 1996, s.23.

⁶³ Louis Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev: Sadrettin Karatay, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1946, s.192.

⁶⁴ Çelik, *Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, s.96-97.

⁶⁵ Mouraviev, age, s.264.

⁶⁶ Mehmet Emin Efendi, age, s.151-153.

⁶⁷ Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, s.84.

⁶⁸ Sart kelimesi için bkz. Abdullah Gündoğdu, *Hive Hanlığı Tarihi: Yadigâr Şibaniler Devri 1512-1740*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlamamış Doktora Tezi, Ankara, 1995, s.229.

⁶⁹ Mehmet Emin Efendi, age, s.151-153.

⁷⁰ Yuri Bregel, "Recent Publications On The Sarts: A Review Article", *Journal of Central Asia*, Vol.42, Wiesbaden, 2008, s.197.

⁷¹ Mouraviev, age, s.255; Gündoğdu, age, s.230; Besim Darkot, "Sart", *İslam Ansiklopedisi*, C.10, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s.236.

⁷² Kutay, age, s.61.

⁷³ Çelik, *Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, s.99.

⁷⁴ Zarcone, age, s.71.

⁷⁵ Olufsen, age, s.292

⁷⁶ Suavi, age, s.47.

⁷⁷ Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler*, s.571.

⁷⁸ "Hive Hanlığı", <http://www.dallog.net/hanliklar/hive.htm>, (ET: 12.07.2013); Annette Meakin M. B., *In Russian Turkestan A Garden of Asia and Its People*, Charing Cross Road, London, 1903, s.7; Mouraviev, age, s.239.

hoşlanmazlardı.⁷⁹ Ancak XX. yüzyılın başına kadar Özbekler ve Sartlar arasında bir entegrasyon meydana gelmişti.⁸⁰

Hive’de yaşayan diğer bir halk da Türkmenlerdi. Türkmenler Hive’de çeşitli kabilelere ayrılmakta idi.⁸¹ Bir kısmı Hive topraklarına zorla göç ettirilmişlerdi.⁸² Türkmenler ve Özbekler birbirlerine benzerlerdi. Ata çok düşkün olan Türkmenlerin bir kısmı savaşçı özelliğe sahipken bir kısmı da tarımla uğraşıyordu.⁸³ Hanlığın en kuvvetli iki gurubu olan Özbekler ve Yamud Türkmenleri arasında dönem dönem mücadeleler olurdu.⁸⁴

Kırgız Kazakları ve Karakalpaklar da şehir de yaşayan diğer unsurlardı.⁸⁵ Karakalpaklar hanlığa geldikleri ilk dönemden itibaren bölgenin sulama sisteminin gelişmesine büyük oranda katkıda bulunmuşlar, kendi topraklarını daha iyi işletebilmek için barajlar yapmışlardı. Türkmenlerden daha az düzeyde savaşçı olan Karakalpaklar⁸⁶ sık sık isyan ederek Hive hanlarını oldukça uğraştırmışlardı.⁸⁷

Hive’de Orta Asya’nın diğer şehirlerinde olduğu gibi köleler mevcuttu⁸⁸ ve sistematik bir köle ticareti vardı. Köleler köle pazarlarında satışa sunulurlardı. Kölelerin büyük çoğunluğu çapul ve yağma sonucunda elde edilir,⁸⁹ bir kısmı da savaşlarda esir olarak ele geçirilirdi.⁹⁰ Bunların çoğu İranlı ve Rus daha az kısmı Kalmuk esirlerden oluşurdu.⁹¹ İçlerinde en kıymetlileri, fiziksel özellikleri ve sahip oldukları bilgi nedeni ile Rus kölelerdi.⁹² Rus esirler Kırgızlar tarafından Orenburg’tan getirilirdi.⁹³ Rusların tutsakların serbest bırakılmalarına ilişkin talepleri, çok büyük engellerle karşılaşırdu.⁹⁴ Rus esirlerin birçoğu Müslümanlığı kabul etmiş ve Müslümanlarla evlenerek aile kurmuşlardı.⁹⁵ Bu kölelerin bir kısmı han tarafından kendi bahçelerinin bakımı ve gelişimi için görevlendirilmişti.⁹⁶ İranlı köleler çalışıp fidyelerini ödeyerek özgürlüklerini kazanabiliyorlardı. Özbekler kendilerine iyi iş yapabilen bu İranlılara “kızıl-can” diyorlardı.⁹⁷ 1864 yılında Ruslar 40.000 köleyi özgürlüğe kavuşturmuştu. 26 Rus köleden 3’ü kadın olup bu kadınlar çocukları ile birlikte ülkelerine dönmemişlerdi.⁹⁸

⁷⁹ Kutay, age, s.62.

⁸⁰ Yuri Bregel, “The Sarts in The Khanate of Khiva”, *Journal of Asian History*, Vol.12, Wiesbedan 1978, s.151.

⁸¹ Valentine Baker, *Clouds in the East: Travels and Adventure on the Perso-Turkoman Frontier*, Chatto and Windus, Piccadilly, London, 1876, s.211.

⁸² Ekber N.Necf- Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s.216.

⁸³ Mouraviev, age, s.261.

⁸⁴ Füsün Kara, “Harezmi (Hive) Halk Cumhuriyeti”, *Türkler*, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.808.

⁸⁵ Kutay, age, s.62.

⁸⁶ Salih Yılmaz, *XVI-XX. Yüzyıllarda Karakalpak Türkleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.80; Çelik, *Firdevsü'l-İkbal’e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, s.102.

⁸⁷ Alpargu, “Türkistan Hanlıkları”, *Türkler*, s.571.

⁸⁸ Zarcone, age, s.137.

⁸⁹ George Dobson, *Russia’s Railway into Central Asia Notes of A Journey From St. Petersburg to Samarkand*, W. H. Allen & Co.,13, Waterloo Place and At Calcuta, London, 1890, s.152; Edmond O’ Donovan, *The Merv Oasis*, C. II., Smith, Elder, & Co., Waterloo Place, London, 1882, s.34.

⁹⁰ Sebahattin Şimşir, *Dünden Yarına Türkistan’da Türkler*, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.214.

⁹¹ Gündoğdu, age, s.230.

⁹² Çelik, *Firdevsü'l-İkbal’e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, s.103.

⁹³ Mouraviev, age, s.262; Zarcone, age, s.137.

⁹⁴ V.V. Barthold, “Türk Hanlıklarının Siyasi Yapısı”, *Rusya ve Avrupa’da Oryantalizm*, Küre Yayınları, İstanbul, 2004, s.352; Edward Allworth, *Central Asia 120 Years of Russian Rule*, Duke University Press, London, 1969, s.5.

⁹⁵ Suavi, age, s.49; Allworth, age, s.5.

⁹⁶ Schuyler, age, s.49; Yetişgin, age, s.599.

⁹⁷ Mouraviev, age, s.262.

⁹⁸ Meakin, age, s.285.

Hive şehrinde yaşamlarını devam ettiren Yahudilerin bir kısmı Buhara şehrine göç etmişti.⁹⁹ 1820’li yıllarda şehre giden Rus seyyah Meyendorf Hive’de Yahudilere ait sadece dört adet ev olduğunu not etmiştir.¹⁰⁰ Buradaki Yahudilerin varlığı çok eskilere dayanmaktaydı.¹⁰¹

Hive’nin nüfusu sosyal tabaka açısından devlet adamlarından, din adamlarından, esnaflardan, tüccarlardan ve medrese öğrencilerinden oluşmaktaydı. Ancak bu grupların oransal büyüklükleri bilinmemekteydi. Esnaf ve tüccarlar daha çok şehrin pazarlarının bulunduğu dış-kalede yoğunlaşmıştı.¹⁰²

Rusların 1897 yılında ülke genelinde yaptırdıkları ilk resmi nüfus sayımı Türkistan bölgesi hakkında etno-demografik verilerin yanı sıra sosyo kültürel açıdan da önemli bilgiler vermiştir. Hive şehrinin içinde bulunduğu hanlık nüfusu netlik kazanmıştır.¹⁰³

Yönetim

Hive’nin önemi hanlığa başkentlik yapmasının yanında merkezi yönetimin burada yerleşmesinden de kaynaklanmaktadır.¹⁰⁴ Ülkenin devlet başkanı olan han sınırsız bir yetki ile burayı Hive şehriden yönetirdi.¹⁰⁵ Hive Hanlığı’nda hükümdarların Cengiz Han neslinden gelmesi devletin temel dinamiklerinden biriydi. XIX. yüzyıla kadar Hive Hanlığı’nda Buhara Hanlığı’nda olduğu gibi Cengiz Han neslinden olmayan hükümdarlar tahta geçmeye başlamıştı. XIX. yüzyılda Kongrat hanedanı hükümdarları Cengizli geleneklerini zayıflatmak için Sartlar ve Türkmenlere iktidarlarını dayama ihtiyacı hissetmişler, onları bir denge unsuru olarak kullanmışlardı. Sartlar hanlıkta ticari faaliyetlerin gerilememesi ve devlet üst yönetim kadrolarında kendilerine yer edinebilmek için Kongratları desteklemişlerdi. Bu dönemden itibaren Mihterler Sartların arasından seçilmeye başlanmıştı.¹⁰⁶ Türkmenler ise kendilerine bazı toprakların tahsis edilmesi ve savaşlarda ganimet verilmesinden dolayı bu hanedana destek olmuşlardı.¹⁰⁷

Hive’de handan sonra en nüfuzlu kişi Buhara Hanlığı’nda¹⁰⁸ olduğu gibi vezir ve koşbeği kabul edilmiştir.¹⁰⁹ Han’a en yakın olanlar inak, mihter ve koşbegiydi. Hanlığın idari kademelerinde etkili görevler üstlenmiş olan Özbeklerin idari mekanizmada en yetkili temsilcileri olarak kabul edilen¹¹⁰ koşbeğinin görev alanı Hive Hanlığı’nın kuzey kısmındaki halk ile çevrelenmişti. Mihter ise hanlığın güney bölümü ile göçer topluluğun yönetiminden sorumluydu. Hanlığın güney ve kuzey kısımları Şahabad kanalı ile birbirinden ayrılırdı.¹¹¹

⁹⁹ Kurt, age, s.229.

¹⁰⁰ Baron Meyendorf, “A Journey from Orenburg to Bokhara in the Year 1820”, *The Great Game: Britain and Russia in Central Asia*, C.V/II, Routledge, London, 2004, s.34.

¹⁰¹ Mouraviev, age, s.262.

¹⁰² Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, s.84.

¹⁰³ Mehmet Halil Leylak, *Orta Asya ve Kafkaslar’da Türklerin Demografik Yapısı*, Tamga Yayınları, Ankara, 2000, s.27; Seyit Sertçelik, “Rus İmparatorluğu’nun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik Dağılımı ve Çarlık Rusya’sının Türklere Yönelik Politikaları”, *Genel Türk Tarihi*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.615.

¹⁰⁴ Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, s.84.

¹⁰⁵ Andican, age, s.18.

¹⁰⁶ Muhammed Bilal Çelik, “Cengizli Hâkimiyet Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.2, Sa.1, 2007, s.182-185.

¹⁰⁷ Çelik, “Cengizli Hâkimiyet Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği”, s.183.

¹⁰⁸ Buhara Hanlığı için bkz. Muhammed Bilal Çelik, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2009; Seda Yılmaz Vurgun, *XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığı Altında Buhara Emirliği-Hanlığı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2013.

¹⁰⁹ Andican, age, s.18.

¹¹⁰ Çelik, *Firdevsü’l-İkbal’e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, s.77.

¹¹¹ Çelik, *Firdevsü’l-İkbal’e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, s.76.

Valilik görevini hâkim adı verilen yöneticiler yürütüyordu. Köyler ve göçer grupların yönetimiyle aksakallar ilgileniyordu.¹¹² Atalık, beğlerbeği ve kethüdalık kabile soy esasına dayanan rütbelerdı. Vekil göçer Türkmenlerde boy önderiydi.

Saray sisteminde ise Emir-ül Ümera bulunmakta ve Karavulbeg saray muhafızlarının kumandanı olarak vazife yapmaktaydı. Damakçı azık sağlama sorumlusu, aşçıbaşı ise han mutfağının yöneticisi idi. Hive’de toplanan divanda Divan Beyi veya Erbablar görev almaktaydı. Ağa hanlık hazinesinden sorumlu olup reis de zabıta amiri konumundaydı.¹¹³

Hive şehri yönetim açısından Buhara’ya benzemekteydi. Kapılar günbatımı ile kapatılırdı.¹¹⁴ Gece nöbetçileri sokaklarda dolaşır, kötü bir durumla karşılaştıklarında davullar yardımı ile birbirlerini uyarırlardı.¹¹⁵ Hanın sarayında iyi silahlanmış 1.000 kişi hizmet ederdi.¹¹⁶ Hive’de askeri düzende Rus etkisi görülürdü.¹¹⁷

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hive Buhara’nın aksine daha işgal devrinde bile, Rusya Hariciye Nezareti’ne değil, doğrudan doğruya Türkistan mahalli Rus idaresine tabi tutulmuştu. Ruslar Buhara hanına verdikleri gibi Hive hanına da yüksek rütbelere vermişler, bunlar da Buhara hanları gibi tanzim ve mübâyîş için Rusya’ya gidip gelen Rus memurları gibi olmuşlardı.¹¹⁸

Ticari Hayat

Hive Hanlığı’nda iç ve dış ticaretin yeri büyük olmuştur. Hanlık, İran, Afganistan, Hindistan ve Rusya ile ticari ilişkiler kurmuştur. Uzun süre Hiveli tüccarlar Astrahan, Nijniy Novgorod ve Orenburg gibi şehirlerde ticaretle uğraşmışlardır. Hive’nin Buhara Hanlığı ile yoğun bir ticari ilişkisi vardı.¹¹⁹ Hive Hanlığı Avrupa Rusya’sına geçme konusunda Buhara Hanlığı’na göre daha avantajlı bir konumda bulunuyordu.¹²⁰

Rus tüccarlar Hive yollarında Kırgızların saldırılarına uğrayınca ticarete girmekten çekinmişler, ancak Hiveliler kendi adlarına ticarete devam etmişlerdi.¹²¹ XIX. yüzyılın ilk yarısında Rus elçiler sık sık Hive’yi ziyaret ederek iki ülke arasındaki ticareti geliştirmeye çalışmışlardı.¹²² Çar I. Nikola döneminde (1825-1855) artık Ruslar Hive’nin ticari hayatında büyük oranda etkili olmuşlardı.¹²³ Bu dönemde Ruslar saldırgan tutumlarını artırmışlar ve Hiveli tüccarları tutuklamaya başlamışlardı.¹²⁴

Hanlıkta, Hive şehri ticaret ve zanaatkarlık merkezlerinden biri olarak kabul edilmişti. Buradaki büyüklü küçüklü pazarlarda memleketin çeşitli yerlerinden getirilen çiftçilik ve

¹¹² Seyfettin Erşahin, *Türkistan’da İslam ve Müslümanlar: Sovyet Dönem*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s.48.

¹¹³ Schuyler, age, s.295.

¹¹⁴ Meakin, age, s.56; Buhara için bkz. Alexander Burnes, *Travels into Bokhara: Being The Account of A Journey from India to Cabool, Tartary and Persia; Also Narattive of A Voyage on the Indus, from The Sea to Lahore , with Presents From The King Great Britain; Performed Under The Orders of The Supreme Goverment of India, in the Years 1831, 1832 and 1833*, Vol. I-II-III, John Murray-Albemarle Street, London, 1834, s.278.

¹¹⁵ Meakin, age, s.48.

¹¹⁶ Ziyayev, age, s.19.

¹¹⁷ Erşahin, age, s.216.

¹¹⁸ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türki ve Yakın Tarihi*, C.1, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s.259.

¹¹⁹ Hamid Ziyayev, *Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.21.

¹²⁰ Ignatyev, age, s.96.

¹²¹ Meyendorf, age, s.48.

¹²² Steven Sabol, “Orta Asya’da Rus İngiliz Rekabeti”, *Türkler*, Çev: Nasuh Uslu, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.589.

¹²³ Leylak, age, s.26.

¹²⁴ Ahat Andican, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.225.

zanaatkârlık ürünlerini görmek mümkündü.¹²⁵ Hive şehrinin alışveriş merkezleri çarşı ve kervansaraylardan oluşurdu. Halkın en sık uğradığı ve Mac Gahan'ın "asıl çarşı" diye ifade ettiği yer, 91 m uzunluğunda 15 m genişliğinde ve 12 m yüksekliğindeydi. Bu asıl çarşı çok kalabalık olurdu ve Asya'nın bütün halklarını burada görmek mümkündü. Dükkânlar iki sıra halinde dizilmişlerdi ve içerisinin aydınlatılması tavanda bulunan delikle sağlanırdı.¹²⁶ İlkel dükkânları yoldan hiçbir pencere ya da kepenk ayırmazdı. Esnaflar dükkânların arasındaki boşluklarda oturur, malının etrafını çevirir, üçayaklıya monte edilen kömür tavaşının üzerinde ellerini ısıtmakla meşgul olurdu. Rusya'dan getirilen bakırları farklı şekillerde döverek su şişeleri ve borular üreten adamlar çarşılarda görülürdü.¹²⁷

Hive şehrinin dış cephesini oluşturan birinci ve ikinci duvar arasındaki boşluk at, koyun ve develerin satıldığı, çok sayıda arabanın durduğu, mısır ve çimle dolu alan pazar olarak kullanılıyordu.¹²⁸ Hive'de pazar, Pazartesi ve Cuma olmak üzere haftada iki gün¹²⁹ dar bir sokakta kuruluyordu. Bunun bir kısmı, gelip-geçenleri yaz aylarında güneşin ışınlarından korumak için kirişler ve samanla kaplanmıştı. Üzümler, kuru meyveler ve kavunlar pek çok tezgâhta satılıyordu.¹³⁰

Şehir çarşılarının yanında tüccarların büyük alış-verişlerini yaptıkları bir kervansaraya sahipti.¹³¹ Kervansaray 1832 senesinde yapılmış olup iki tarafında sıralanan mağazalarda Rus, Orta Asya, Çin ve Hind malları satılmaktaydı.¹³²

Hive'de her çeşit parlak renkli basma eşya satışa sunulur,¹³³ çok güzel ipekler imal edilirdi. Hive'nin bıçakları ve ibrikleri Asya'nın her tarafında makbul ve meşhurdu.¹³⁴ Hive sabunu çok güzel kokuluydu ve ucuzdu; bu nedenle çok miktarda sabun ihraç edilirdi.¹³⁵ Ruslara Astrahan derisi ihraç olunur ve onlardan basma, çuha, mendil, iğne, çakı, ustura, cam, deri, bakır ve demir gibi şeyler alınırdı. Buhara Hive'ye tömbeki ile dokumalar satardı. Meyvecilik bakımından burası çok zengindi. Çok güzel karpuzları vardı.¹³⁶ Türkistan'ın en iyi elmalarından biri Hive'de yetiştirilir¹³⁷ ve Rusya'ya götürülüp satılırdı. Şeftali, zerdali ve üzümün en güzel ve en nefis cinsleri mevcuttu.¹³⁸ Hive kavunları Çarcuy ve Karşı kavunlarına lezzet açısından rakipti ve çok lezzetliydi.¹³⁹ Kavunlar Hive şehrinin içinde bulunduğu Harezmi bölgesinde güneşte kurutulur ve kuru incirlerle birlikte evlerde tüketilirdi.

Türkmenler ve Kazaklar tarafından Hazar Denizi kıyılarında yakalanan birçok Rus, çok ünlü olan Hive ve Buhara'nın esir pazarlarını doldurur ve burada alıcı bulurdu.¹⁴⁰ Rusya kendi

¹²⁵ Ziyayev, age, s.21

¹²⁶ Mac Gahan, age, s.184-185.

¹²⁷ Zarccone, age, s.136.

¹²⁸ Burnaby, age, s.233.

¹²⁹ Mouraviev, age, s.262; Suavi, age, s.93.

¹³⁰ Zarccone, age, s.136.

¹³¹ Gülay Karadağ, *Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2006, s.125.

¹³² Mac Gahan, age, s.186-187.

¹³³ Zarccone, age, s.136.

¹³⁴ Mehmet Emin Efendi, age, s.153-154.

¹³⁵ Suavi, age, s.93.

¹³⁶ Mehmet Emin Efendi, age, s.153-154.

¹³⁷ Schuyler, age, s.295.

¹³⁸ Mehmet Emin Efendi, age, s.153-154.

¹³⁹ Meakin, age, s.26; Olufsen, age, s.497.

¹⁴⁰ Zarccone, age, s.136; Bonvalot, age, s.140; Bacon, age, s.78.

vatandaşlarının köle pazarlarında satılmasını önlemeye çalışırdı.¹⁴¹ Rus işgalinin ardından Hive ve Buhara köle pazarları kapatılmıştı.¹⁴² Bu dönemden itibaren bütün Türkistan'ın diğer şehirleri gibi Hive de Rus mallarına yeni bir pazar olarak görülmüş, hammadde ve pamuk zenginliği açısından sömürülmüştü.¹⁴³

Dini Hayat

Türkistan Türk, Fars, Çin, Hind ve İslam uygarlıklarının karşılaştığı ve terkibe kavuştuğu bir coğrafyadır. İslam'ın gelmesi ile uygarlık ve kültür düzeyi yükselmiş, Moğol istilasıyla duraklama bir süre sonra da gerileme dönemine girmiştir. Bolşevik devrimine kadar Türkistan kültür hayatında İslam hâkim olmuş, bu kültür dini bilimlerde Arapça; edebiyat, diplomasi ve yönetimde Farsça; folklor da Türkçe ile ifade edilmiştir.¹⁴⁴ Türkistan'ın bütün büyük şehirleri hatta köy ve kasabaları İslam medeniyetinin eserleri olan camiler, mescitler, hanlar, hamamlar ve kervansaraylarla süslenmiştir.¹⁴⁵

Barthold Moğol istilasına kadar Hive halkının Şafi mezhebinden olmasına rağmen Harezmi'nin diğer şehirlerinin ahalisinin Hanefi olduğunu yazmıştır.¹⁴⁶ Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde çoğu Müslüman olan Hive şehri nüfusunun Hanefi mezhebine bağlı oldukları görülmektedir.¹⁴⁷

Türkistan Hanlıkları içinde ulema ve medreseleri ile ün salmış olan Buhara'yı sırasıyla Hokand ve Hive izliyordu. Devlet ve toplum hayatına hâkim olan İslam'ın yorumlayıcıları ve uygulayıcıları olan ulema kadılık, müftülük, imamlık, müezzinlik, muallimlik ve müderrislik gibi görevler yapıyordu. En yüksek dini teşkilat kadı-kelanlıktı ve şehirde medrese sayısı fazla olduğundan dolayı ulemanın sayısının yoğun olduğu tahmin edilmekteydi.¹⁴⁸ Kadı-kelan Hive Hanlarının Ramazan ayında ibadet ettikleri camilerde namazı daima kıldırırdı.¹⁴⁹

Han tarafından atanmış ve ona şükran borcu olan üst düzey ulema genellikle hanın durumunu meşrulaştırmayı ve halkı ona itaate davet etmeyi bir görev olarak telakki ediyordu. Ulema gerekli gördüğü durumlarda, yönetimin uygulamalarına karşı çıkıyordu.¹⁵⁰

Hive'deki diğer bir sınıf da Kalender yoksullardı. Kalenderiler kendilerine ait evlere sahip olup Hive'nin en küçük mezarlarında bile kalenderhane bulunurdu.¹⁵¹ Genel ilkeleri "Yoksulluk benim erdemimdir" şeklindeydi.¹⁵² Kardeşliklerinin temel kuralı evlenmemek ve günlük gereksinimlerinin haricinde para tutmamaktı.¹⁵³ Yiyecek olarak başkalarının cömertliğine sürekli bağımlıydı. Sadaka alımı ve dilencilik bir kural haline gelmişti.¹⁵⁴ Yerleşik adetlere çok değer

¹⁴¹ Alâeddin Yalçınkaya, *Sömürgecilik ve Pan İslamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s.82.

¹⁴² Donovan, age, s.34.

¹⁴³ Nicolas V. Riasanovsky- Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, Çev: Figen Dereli, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2011, s.402.

¹⁴⁴ Erşahin, age, s.49.

¹⁴⁵ Zekeriya Kitapçı, *Türkistan: Milli Tarih ve Kültür Davamızın Temel Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.253.

¹⁴⁶ V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.155.

¹⁴⁷ Mehmet Emin Efendi, age, s.152.

¹⁴⁸ Erşahin, age, s.50.

¹⁴⁹ Olufsen, age, s.51.

¹⁵⁰ Erşahin, age, s.51.

¹⁵¹ Zarcone, age, s.68.

¹⁵² Olufsen, age, s.396.

¹⁵³ Khanikoff, age, s.262

¹⁵⁴ Ahmet H. Karamustafa, *Tanrının Kural Tanımaz Kulları: İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.25.

vermemeleri İslam'ın buyruklarına fazla saygı göstermemeleri ve uyuşturucu kullanmaları da farklı oldukları diğer noktalardandı.

Hive'de hac ayrı bir öneme sahipti. Hive'den her sene 10.000-15.000 kadar mümin hac yolculuğuna çıkardı. Güzergâh genelde kutsal şehirlerden ve meşhur mezarlardan geçirdi.¹⁵⁵ Diğer İslam ülkelerinde görülen tespih kullanımı Hive'de ibadet esnasında oldukça yaygındı. 99 boncuktan yapılan tespihin her 33 tanesi arasında bir işaret boncuğu bulunurdu.¹⁵⁶

Sosyal Hayat

Türklerin tamamında olduğu gibi Hive halkı da son derece misafirperverdi ve ikramı severdi. Bir yabancıya yapılacak ikramların başında onu yemeğe davet etmek gelirdi. Misafir önüne konan yemeklerden az çok yemek zorunda idi. Yenilen yemeğin miktarı davet sahibine karşı gösterilen hürmetin ifadesiydi.¹⁵⁷

Yeşil çayı çok tüketen Hiveliler,¹⁵⁸ pilavı da çok severlerdi. Pilavın birçok çeşidi burada yapıldı. Pilav Türkistan hanlıklarının genelinde çok sevilen bir yemektir. Pilavı zengin kişiler evlerinde pişirirlerken içine daima et suyu veya kavurma koyarlardı. Hive'de pazar içerisinde satılan pilav türü basit bir şekilde yapıldı. Sofralarda meyve ve tatlılar eksik olmazdı. Çörek ve kaymak tüketilen diğer besinlerdendi.¹⁵⁹

Hive içerisinde yaşayan halklar farklı şekilde giyinirdi. Özbekler başlarına sarık şeklinde tüylü bir kalpak takarlardı, tabanı kalın güderi bir çizme ve uzun bir gömlek giyerlerdi.¹⁶⁰ Özbekler arasında takılan şapka genişledikçe, verilen kıymet, görülen değer de artmaktaydı. Türkmenler de genel olarak daha küçük, başa daha çok oturan ve başın hemen üstünde biten siyah kuzu derisi şapka takarlardı.¹⁶¹ Hive kadınlarının geneli dışarı çıkarken eski kıyafetler giyerlerdi ve yüzlerine at kılından yapılmış peçe takarlardı.¹⁶² Hive kadınları ev işleri dışında oya, örgü gibi ikinci işlerinde çok becerikliydiler. Deve tüyünden kepenk ve yorgan yaparlardı. Yaptıkları kuşaklar çok güzel ve çok değerliydi.¹⁶³

Esirler genelde halk tarafından tarım işlerinde kullanılmasının yanında, soyluların sığırlarını otlatırlar zaman zaman da askeri seferlere katılırlardı. Köleler kısıtlı olsa da bazı haklara sahipti. Ramazan ayı sonunda üç günlük bir tatil hakları vardı. Bu süre zarfında Hive'de toplanan köleler birbirleri ile ve akrabaları ile görüşürlerdi.¹⁶⁴

Özbekler koç dövüşlerini izleyerek genelde vakit geçirirlerdi. Her zengin bir dövüş koçu beslerdi.¹⁶⁵ Hive şehrinde yapılan diğer bir eğlence şekli de beççelerin yaptığı danstı.¹⁶⁶

Sonuç

Arkeolojik kalıntılar şehrin VI. ve VIII. yüzyıllar arasındaki Hristiyan dönemde kurulduğunu göstermektedir. Orta Asya'nın önemli şehirlerden olan Hive etrafı bozkırla ve çöllerle çevrili bir vaha şehridir. Coğrafi koşullardan dolayı sınırlarını belirlemek oldukça zordur.

¹⁵⁵ Zarccone, age, s.68.

¹⁵⁶ Olufsen, age, s.384.

¹⁵⁷ Kutay, age, s.60, 62.

¹⁵⁸ Mac Gahan, age, s.185-186.

¹⁵⁹ Mac Gahan, age, s.192.

¹⁶⁰ Kutay, age, s.60,62.

¹⁶¹ Abbott, age, s.69.

¹⁶² Mac Gahan, age, s.186.

¹⁶³ Suavi, age, s.92.

¹⁶⁴ Çelik, *Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, s.103.

¹⁶⁵ Bacon, age, s.99.

¹⁶⁶ Mac Gahan, age, s.194.

Şehir kare şeklindeydi ve yaklaşık 3 km uzunluğunda idi. Dış hisar ve iç hisar diye iki hisarı bulunmaktaydı. XIX. yüzyılda Hive şehri eski moda orijinal karakterini koruyordu. Hive şehrinde etraftaki doğal materyaller olan toprak ve kerpiç evlerin yapımında kullanılmıştır. Kamu binalarının ise tuğladan yapımına özen gösterilmiştir.

Hive şehri XIX. yüzyılda Cengiz Han soyundan olmayan hanlar tarafından yönetilmiştir. Kongrat kabilesi Sartların ve Türkmenlerin desteği ile ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. Sartlar, Özbekler, Türkmenler ve Karakalpaklar ana unsuru oluşturan halklardandı. Hive’de en soylu kişiler olarak Özbekler kabul edilirdi. Sartlar Rusya ile yapılan ticaretin nerdeyse tamamında söz sahibiydiler. İranlı kölelerin sayısı oldukça fazla olup Yahudilerin sayısı oldukça azdı.

Hive, Orta Asya’nın en önemli şehirlerinden biriydi. Han başkent olması nedeni ile Hive’de yaşar ve ülkeyi buradan yönetirdi. Şehrin farklı unsurları arasındaki denge ve uyum han tarafından sağlanırdı. Han mutlak güç ve otoriteydi. Hana ülke yönetiminde yardımcı olan koşbeği, mihter ve aksakal gibi çeşitli görevliler bulunurdu.

Uluslar arası ticaretin yapıldığı en önemli ülkelerin başında Rusya ve Buhara gelirdi. Hive şehrindeki köle pazarı çok önemli ve büyüktü. Hive’nin ibrikleri ve bıçakları meşhurdu. Kavun ve karpuzları çok lezzetliydi.

Hive, Buhara gibi medreseleri ile ün kazanmış bir şehirdi. Medreseleri Buhara kadar olmasa da Harezmi ve Türkmen öğrenciler tarafından ilgi görürdü. Hive’nin her mezarında bir kalenderhane bulunurdu.

XIX. yüzyılın ilk yarısında kendine özgü bir yaşam ve yönetim şekline sahip olan hanlık XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus işgaline maruz kalmış ve 1873 yılından itibaren Rusların etkisine girmiştir.

KAYNAKÇA

- ABBOTT, James, *Narrative of A Journey from Herat to Khiva, Moscow and St. Petersburg, During the Late Russian Invasion of Khiva, With Some Account of The Court of Khiva and The Kingdom of Khaurism*, Vol.I, Wm. H. Allen and Co., London, 1843.
- AKYOL, Taha, “Cedidcilik”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.211-213.
- ALLWORTH, Edward, *Central Asia 120 Years of Russian Rule*, Duke University Press, London, 1969.
- ALPARGU, Mehmet, “Türkistan Hanlıkları”, *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.557-605.
- ALPARGU, Mehmet, “Türkistan Hanlıkları”, *Genel Türk Tarihi*, C.5, Ed: Hasan Celal Güzel- Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.229-312.
- ANDİCAN, Ahat, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- BACON, Elizabeth E., *Esir Orta Asya*, Tercüman 1001 Eser, İstanbul, Tarihsiz.
- BAKER, Valentine, *Clouds in the East: Travels and Adventure on the Perso-Turkoman Frontier*, Chatto and Windus, Piccadilly, London, 1876.
- BARTHOLD, V.V. - M.L. Brill, “*Khiwa*”, *El²*, C.4, 1986.

- BARTHOLD, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- BARTHOLD, V.V., *Asya'nın Keşfi Rusya ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000.
- BARTHOLD, V.V., "Türk Hanlıklarının Siyasi Yapısı", *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, Küre Yayınları, İstanbul, 2004.
- BEHAR, Büşra Ersanlı, "Avlulu Özbek Evi Özbekistan'da Onarım ve Koruma Projeleri", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, C.1, Sa.4, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, ss. 73-75.
- BİĞİ, Muhammed Zâhir, *Mâverâünnehir'e Seyahat*, Çev: Ahmet Kanlıdere, Kitabevi, İstanbul, 2005.
- BOSWORTH, C. E., "Kungrat", *EF*, C.4, 1986.
- BREGEL, Yuri, "The Sarts in The Khanete of Khiva", *Journal of Asian History*, Vol.12, Wiesbaden 1978, ss.121-151.
- BREGEL, Yuri, *An Historical Atlas of Central Asia*, Brill Akamich Puplichers, Boston, 2003.
- BREGEL, Yuri, "Recent Publications On The Sarts: A Review Article", *Journal of Central Asia*, Vol.42, Wiesbaden, 2008, ss.196-206.
- BURNES, Alexander, *Travels into Bokhara: Being The Account of A Journey from India to Cabool, Tartary and Persia; Also Narattive of A Voyage on the Indus, from The Sea to Lahore, with Presents From The King Great Britain; Performed Under The Orders of The Supreme Government of India, in the Years 1831, 1832 and 1833*, Vol.I-II-III, John Murray-Albemarle Street, London, 1834.
- ÇAĞATAY, Ergun, *Bir Zamanlar Orta Asya*, Tetragon Yayınları, İstanbul, 1996.
- ÇELİK, Muhammed Bilal, *Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004.
- ÇELİK, Muhammed Bilal, "Cengizli Hâkimiyet Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.2, Sa.1, 2007, ss.175-187.
- ÇELİK, Muhammed Bilal, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2009.
- DARKOT, Besim, "Sart", *İslam Ansiklopedisi*, C.10, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, ss.236-237.
- DOBSON, George, *Russia's Railway into Central Asia Notes of A Journey From St. Petersburg to Samarkand*, W. H. Allen & Co.,13, Waterloo Place and At Calcuta, London, 1890.
- DOĞAN, Orhan, "Kungrat", *İslam Ansiklopedisi*, C.26, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, ss.375-376.
- ERŞAHİN, Seyfettin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar (Sovyet Dönemi)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.
- GROUSSET, Rene, *Stepler İmparatorluğu: Atilla, Cengiz Han, Timur*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

- GÜNDOĞDU, Abdullah, *Hive Hanlığı Tarihi: Yedigâr Şibaniler Devri: 1512-1740*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanamış Doktora Tezi, Ankara, 1995.
- HAYİT, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.
- “Hive”, *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1971.
- “Hive Hanlığı”, <http://www.dallog.net/hanliklar/hive.htm>, (ET: 12.07.2013).
- JENKINSON, Anthony, *Early Voyages and Travels to Russia and Persia By Anthony Jenkinson and Other Englishmen, With Some Account of The First Intercourse of The English With Russia and Central Asia By way of The Caspian Sea*, Vol.I, Editör: E. Delmar Morgan ve C. H. Coote, B. Franklin, New York, 1900.
- KARA, Fusun, “Harezmi (Hive) Halk Cumhuriyeti”, *Türkler*, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.808-812.
- KARADAĞ, Gülay, *Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2006.
- KARAMUSTAFA, Ahmet H., *Tanrının Kural Tanımaz Kulları: İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Türkistan: Milli Tarih ve Kültür Davamızın Temel Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- KOVALSKAYA, Svetlana, “Kazakistan’da Ceditçilik”, *Türkler*, Çev: Hatice Babavatan, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.644-651.
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- KURT, Hasan, *Orta Asya’nın İslamlaşma Süreci (Buhara Örneği)*, Fecr Yayınları, Ankara, 1998.
- KUTAY, Cemal, *Sahte Derviş*, Arkin Yayınları, İstanbul, 1970.
- LEYLAK, Mehmet Halil, *Orta Asya ve Kafkaslar’da Türklerin Demografik Yapısı*, Tamga Yayınları, Ankara, 2000.
- LİGETİ, Louis, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev: Sadrettin Karatay, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1946.
- MAC GAHAN, İ A., *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver*, Çev: Kolağası Ahmed, Akademi Kitabevi, İzmir, 1995.
- MEAKİN, Annette M. B., *In Russian Turkestan A Garden of Asia and Its People*, Charing Cross Road, London, 1903.
- MEHMET, Emin Efendi, *İstanbul’dan Orta Asya’ya Seyahat*, Haz: Rıza Akdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- MEYENDORF, Baron, “A Journey from Orenburg to Bokhara in the Year 1820”, *The Great Game: Britain and Russia in Central Asia*, C.V/II, Routledge, London, 2004.
- MOURAVIEV, Par M. N., *Voyage en Turcomanie At A Khiva, Fait en 1819 et 1820*, Chez Louis Tenré Libraire, A Paris, 1823.
- NECEF, Ekber N.- ANNABERDİYEV, Ahmet, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.

- O' DONOVAN, Edmond, *The Merv Oasis*, C. II., Smith, Elder, & Co., Waterloo Place, London, 1882.
- OLUFSEN, O., *The Emir of Bokhara and His Country*, William Heinemann, London, 1911.
- Orta Asya'dan Esintiler*, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Yayınları, Ankara, 2003.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Hive", *İslam Ansiklopedisi*, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, ss.217-220.
- RIASANOVSKY, Nicolas V.- STEINBERG, Mark D., *Rusya Tarihi*, Çev: Figen Dereli, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2011.
- ROUX, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Aykut Kazancıgil- Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- ROUX, Jean-Paul, *Orta Asya*, Çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- SABOL, Steven, "Orta Asya'da Rus İngiliz Rekabeti", *Türkler*, Çev: Nasuh Uslu, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.587-595.
- SARAY, Mehmet, *Özbek Türkleri Tarihi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- SARAY, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Münasebetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara, 1994.
- SARAY, Mehmet, "Hive Hanlığı", *İslam Ansiklopedisi*, C.18, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.167-170.
- SCHUYLER, Eugene, *Türkistan: Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.
- SERTÇELİK, Seyit, "Rus İmparatorluğu'nun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik Dağılımı ve Çarlık Rusya'sının Türklerle Yönelik Politikaları", *Genel Türk Tarihi*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.614-639.
- SOMUNCUOĞLU, Tümen, *Türkistan'da Eğitim ve Çarlık Rusya'sının Sosyo Politik Açından Eğitime Yaklaşımı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.
- SUAVİ, Ali, *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, Haz: M. Abdülhalik Çay, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1977.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Coğrafyalarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1985.
- ŞİMŞİR, Sebahattin, *Dünden Yarına Türkistan'da Türkler*, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili ve Yakın Tarihi*, C.1, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.
- TOGAN, Zeki Velidi, "Harizm", *İslam Ansiklopedisi*, C.5/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, ss.240-262.
- TOGAN, İstenbike, "The Qongrat in History", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East*, Wiesbedan, 2006, ss.161-183.
- VURGUN, Seda Yılmaz, *XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığı Altında Buhara Emirliği-Hanlığı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2013.

-
- YALÇINKAYA, Alâeddin, *Sömürgecilik ve Pan İslamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- YETİŞGİN, Mehmet, "Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları", *Türkler*, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 596-606.
- YILMAZ, Salih, *XVI-XX. Yüzyıllarda Karakalpak Türkleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- ZARCONÉ, Thierry, *Yasak Kent Buhara 1830-1888*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- ZİYAYEV, Hamid, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİYASAL MUHALEFET VE ELEŞTİRİNİN SINIRLARI: YARIN'I OKUMAK*

Aytaç YILDIZ**

ÖZET

Erken Cumhuriyet dönemi siyasi tarihinin önemli isimlerden biri Arif Oruç'tur. 1929 yılında yayımlamaya başladığı *Yarın* adlı gazete ile dönemin etkili bir muhalif siyasi figürü haline gelen Oruç, Türk basın tarihinde de iz bırakmış bir gazetecidir. Arif Oruç 1929 Aralık- 1931 Temmuz arası dönemde çıkan *Yarın* gazetesinde kaleme aldığı yazılarda Cumhuriyet Halk Fırka'sını ve onun izlediği politikaları hedef almıştır. Bu bağlamda fakirlik, rüşvet, kanunsuzluk gibi konularda yazılar yazarken, iktidarı ve özellikle İsmet İnönü'yü eleştirerek, onların hatalarını dile getirmiştir. Devamlı olarak demokrasi, adalet, hukuk ve özgürlük temalarını işleyen Oruç, sıklıkla yasalara ve Anayasaya atıfta bulunarak bir hukuk devleti olmanın zorunluluğunun altını çizmiştir. 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla ikinci parti kurulunca açık biçimde bu muhalefet partisini desteklemiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nı tutan gazetecilerle ve aydınlarla sert polemiklere girişmiştir. İktidara olan muhalefetinden ötürü hakkında çok sayıda dava açılmış ve baskılara maruz kalmıştır. Nihayet 1931 senesinde çıkarılan Basın Kanunu ile *Yarın* kapanmış, Arif Oruç'un da herhangi bir şekilde gazetecilik yapması engellenmiştir. Bir süre çeşitli işlerde geçimini temine çalışan Oruç, bir süre sonra Türkiye'den ayrılıp Bulgaristan'a gitmek zorunda bırakılmıştır. Bu çalışma, Arif Oruç örneği üzerinden, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki muhalefetin boyutlarını ve iktidar eleştirisinin sınırlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda demokrasi, hukuk ve adalet nokta-i nazarından tek partili dönemin yapısal bazı özellikleri ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Serbest Cumhuriyet Fırkası, siyasi muhalefet, eleştiri, erken Cumhuriyet dönemi, Arif Oruç.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, El-mek: aytacyildiz@gmail.com

POLITICAL OPPOSITION AND LIMITS OF CRITICS IN THE EARLY PERIOD OF TURKISH REPUBLIC: THE CASE OF YARIN

ABSTRACT

One of the prominent names in the political history of early period of Turkish Republic is Arif Oruç. Just after began to publish a newspaper in 1929, namely *Yarın*, he became an influential political opponent figure in a short time. He wrote out columns regularly in the newspaper between 1929 and 1931 and in these columns he targeted Republican People's Party and its policies. In this context when he was writing about poverty, corruption and lawlessness in Turkey, in fact he was criticising the political power and especially İsmet İnönü as a head of the government and was aiming at present their mistakes to themselves. Dealing with persistently the issues such as democracy, justice, freedom and legality, Oruç often referred to the laws and the constitution and thus underlined the importance of being a state of law. After establishing the second party in the country, Free Republican Party, he openly supported this opposition party and then found himself in some harsh polemics with a few journalists favored to Republican People's Party. In 1931 a new press law was promulgated by the government. By virtue of the legislation, Yarın was shutted down and Arif Oruç was banned to publish a newspaper or journal in anyway. This article aims, in the case of Arif Oruç, at to propund the dimensions of opposition and the limits of criticising of the political power in the first years of Turkish Republic.

Key Words: Free Republican Party, political opposition, critics, early Republican period, Arif Oruç.

Giriş

Barker'a göre siyasal muhalefet kavramının sahip olduğu anlamlardan biri de, bir insanın ya da grubun, tabiatı gereği baskıcı olan siyasi otoriteyi peşinen mahkûm etmeksizin, onun eylemlerini dönüştürme, şeditliğini azaltma ve tiranlığını önleme yönünde çaba göstermesidir. Bu muhalif kişi ya da grup, mevcut rejimi ortadan kaldırmaktan ziyade var olan kurumsal yapının şemsiyesi altında, eleştirel bir biçimde rejime alternatif yollar sunmayı amaçlar.¹ Kavramı ele alan bir başka araştırmada da siyasal muhalefet "belli bir toplumsal formasyonda, herhangi bir zaman sürecinde var olan siyasal rejime ve içerisinde yaşanan sosyo-ekonomik düzene veya bunlardan sadece birine karşı olma" şeklinde tanımlanır. Yanı sıra siyasal rejime karşı alternatif bir program ya da öneri sunarak arzu edilen amaç doğrultusunda etki yaratmak da kavrama içkin bir durum olarak betimlenmektedir.²

Öte yandan siyasal muhalefet, örgütlü ve örgütsüz diye iki temel biçim altında ele alınabilir. Bir siyasal parti, sendika ya da sivil toplum kuruluşunun bir teşkilat/örgüt olarak yürüteceği muhalefetin yanı sıra bir de tek tek bireylerin ya da grupların, belirli bir örgütlülük arz etmeksizin eylemleri ve fikirleriyle ortaya koyabilecekleri bir siyasal muhalefet etme biçimi söz

¹ Rodney Barker, *Studies in Opposition*, Mcmillian Press, London, 1971, s. 5.

² Ayşegül Komsuoğlu, *Türkiye'de Siyasal Muhalefet*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 11.

konusudur. Kitap yazar bir aydın, köşesinde eleştirel bir tavır sergileyen bir gazeteci bu tip muhalif oluşuma misal olarak gösterilebilir.

Bu yazı, yukarıdaki kavramsal çerçeveden hareketle Türkiye’de erken Cumhuriyet tarihinde siyasal muhalefet kavramını örnek bir olay üzerinden analiz etmek amacındadır. Bilindiği üzere erken Cumhuriyet tarihinde çeşitli siyasal muhalefet oluşumları yaşanmıştır. Birinci Meclis’teki İkinci Grup diye anılan muhalifler ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası en iyi bilinen örgütlü muhalefet örneklerdendir. Öte yandan örgütlü olmayan muhalefete gazeteci Ali Şükrü Bey, Dr. Rıza Nur gibi isimler başta olmak üzere dönemin önde gelen bazı şahsiyetlerini örnek olarak vermek mümkündür. Bu ilk kuşak muhalif yapı, 1925 Takrir-i Sükûn kanunu ile ortadan kaldırılmış ve bütünüyle politik alanın dışına itilmiştir. Birkaç yıl sonra Türkiye yeniden çok partili hayata geçme hazırlığı içindeyken, örgütlü muhalefetin (Serbest Cumhuriyet Fırkası) yanı sıra örgütlü olmayan bireysel muhalif sesler de yeniden görünmeye başlamıştır. Bunların en önemlisi gazeteci Arif Oruç’tur ve 1929’un sonlarında yayınlamaya başladığı Yarın adlı gazetesi ile kısa sürede etkili bir muhalif ses olmayı başarmıştır. Bu çalışma, Arif Oruç örnek olayından hareketle, erken Cumhuriyet döneminin muhalefet, düşünce özgürlüğü ve demokrasi kavrayışlarına dönük bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır. Doğrudan bu konu hakkında yayımlanmış herhangi bir akademik çalışma olmadığından, bu yazının alana özgün bir katkı sunacağı söylenebilir.³

Yarın’ın Doğuşu: Toplumsal ve Siyasal Atmosfer

Mete Tunçay Türkiye’de tek partili bir yönetimin tesis edilmesine giden sürecin, Şeyh Sait İsyanı ve bu vesileyle yayımlanan Takrir-i Sükûn kanunu ile başladığını, yaptığı çalışmada ikna edici biçimde ortaya koymuştur.⁴ Gerçekten de 1925’e kadar çok partili ve çok sesli olan Cumhuriyet, bu tarihten sonra tek partili ve tek sesli bir yolda karar kılmış; sosyalist, muhafazakâr, liberal ne kadar aykırı ses ve muhalif örgüt ve yayın organı varsa tamamının önü kesilmiştir. Bu durum 1929 dünya ekonomik buhranına kadar tavizsiz olarak sürdürülmüş fakat bu yıldan itibaren ülkenin genel sosyal ve ekonomik durumunda baş gösteren sıkıntılarla birlikte yeni arayışlar gündeme gelmiştir. Bu dönemde siyaset kurumu, toplum ve meclis ile bağlarını koparmış bir görünümdeydi. İktidarda olan Cumhuriyet Halk Fırkası hantal bir yapıda, halk ile teması olmayan bir kliğe dönmüş; Meclis, yürütülen politikaları ve hükümeti denetlemekte etkisiz kalmaktaydı.⁵

Öte yandan yaşanan kuraklık ve 1929 ekonomik krizi ile Türkiye’nin neredeyse yegâne ihracat ürünü olan tarım ürünlerinin fiyatında keskin bir düşüşe yol açması, zaten durağan seyreden ekonomiyi tamamen iflasın eşiğine getirdi.⁶ Geniş halk kitleleri iyice yoksulluk ve sefalet altına girince, hükümetin hem sosyal hem de ekonomik meselelerde fevkalade başarısız olduğu yolunda bir genel kanaat uyanmaya başlamıştı. Sorunları fark etmeye başlayan Mustafa Kemal, hükümetin icraatlarının geldiği bu aşamada yeni bir alan açarak mevcut siyasal ve ekonomik durağanlığa son vermek istedi. Bu girişimin en büyük neticesi ise bir süre sonra tek partiye karşı bir muhalefet partisinin teşkili olacaktı.

İşte Yarın gazetesi böyle bir siyasal ve sosyal atmosfer içinde doğmuştur. Mustafa Kemal, rejimin ana direkleri olan laiklik ve milliyetçiliğe sadık kalmak şartıyla yeni ve farklı düşüncelerin ortaya konmasını; özellikle İnönü hükümetinin eleştirisini görmek istiyordu. Bundan ötürü Mete

³ Arif Oruç’un, burada konu edilen ve 1929-1931 arası çıkan Yarın gazetesi üzerine yayımlanmış bir inceleme bulunmamaktadır. Mete Tunçay’ın “Tek-Parti Yönetimine Yurtdışından Muhalefet Eden Bir Yayın Organı: Arif Oruç’un Yarın’ı” (İletişim Yayınları, 1991) adlı kitabı, adından da anlaşılacağı üzere, sadece Arif Oruç’un Türkiye’den ayrıldıktan sonra 1933’de Bulgaristan’da çıkardığı Yarın gazetesini ele almaktadır.

⁴ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

⁵ Cem Emrence, **99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 27.

⁶ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul: 2009, s. 76.

Tunçay'ın belirttiğine göre Yarın gazetesinin çıkmasına Atatürk göz yummuştur.⁷ Üstelik Arif Oruç siyasi ve entelektüel çevrelerce de tanınan biriydi. Bilhassa Milli Mücadele yıllarında Çerkez Ethem ile olan yakınlığı ve bu esnada çıkardığı Yeni Dünya adlı gazetesindeki faaliyetleri ile biliniyordu. Cumhuriyet kurulduktan sonra ise bir süre İzmir'de çalışmış ardından İstanbul'a dönerek çeşitli ulusal gazetelerde müstear adla tarihi anlatılar kaleme almıştı. Nihayet 1929 sonlarına doğru tekrar gazetecilik mesleğini yapacak olmanın heyecanı ile Yarın gazetesinin ilk sayısı ile okuyucu önüne çıktı.⁸

İktidara Hakikati Söylemek

Yarın gazetesinde siyasi iktidara ve toplumsal sorunlara dönük getirilen eleştirileri üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi daha çok ekonomik meseleler, yoksulluk ve yolsuzluk gibi konulara münhasırdır. İkincisi bazı kültürel meseleler –özellikle müstehcen yayıncılık- hakkında Oruç'un itirazlarını içerir. Üçüncü başlık ise doğrudan hukuksal ve siyasi sorunlara ilişkindir. Oruç'un bu minvalde ortaya koyduğu eleştirel bakış, iktidara yakın çok güçlü bir karşı-bakış ile yüz yüze gelmiş ve bu da basında sert kalem kavgalarını beraberinde getirmiştir.

a-Yoksulluk ve Yolsuzluk

Arif Oruç ilk birkaç hafta içerisinde siyasi polemik yaratacak konulara temas etmekten ve doğrudan hükümeti eleştirmekten ziyade, ekonomik alanda dikkat çekici bazı yolsuzlukların üstüne gitmiş ve halkın, dünya ekonomik buhranı ile paralel biçimde içine düştüğü derin fakirliği görünür kılmaya çalışmıştır. Bu bağlamda rüşvet ve yolsuzluğa dair yayınladığı haber ya da köşe yazıları içinden öne çıkanlardan biri, piyasada fahiş fiyatlara satılmaya başlanan makarna ve şehriye ile ilgilidir. İstanbul Bakkallar Kooperatifi müdürü Fethi Bey'in gazetelere yansıyan beyanında, bu işin içinde bazı "mühim mevki sahipleri" olduğu şeklindeki ifadeyi ele alan Oruç, Rumlara ait olan makarna fabrikası ile bazı bürokratların gizli bir ilişki içinde olduklarını kastederek ve ortada, bilinen ve fakat açığa vurulmak istenmeyerek ima ile geçirilen bir şeylerin bulunduğu dikkat çeker. Oruç'a göre o halde İstanbul'da pahalı makarna yenmesinin sebepleri aslında neredeyse ortaya çıkmıştır. "İstanbul halkı şimdiye kadar bir ihtikâra kurban ediliyor" diyen Oruç, bunun arkasında Fethi Bey'in bahsettiği "mühim mevki sahiplerinin" bulunduğunu dile getirir.⁹

Yeni yılda da konuyla ilgili mücadelesini sürdüren Arif Oruç köylünün içine düştüğü zor duruma eğildiği bir yazısında, Afyon'da Ziraat Bankası'nın bazı hatalı uygulamalarını köşesine taşır. Yazıda Ziraat Bankası'nın köylüye para verirken, rehin olarak köylüden aldığı araziye normal piyasa değerini değil kendi uygun gördüğü değeri biçtiğini söyler. Hatta o kadar ki bankanın uygun gördüğü bedel, Devlet Tahrir komisyonlarının uygun gördüğü bedelden yedi kat daha az bir ücrete tekabül etmektedir. Oruç "hükümetin büyük ziraat programı hazırlamakla meşgul olduğu şu günlerde bu meselenin ve pürüzlerin çok evvelden halledilmiş olması lazımdı" şeklindeki bir

⁷ Tunçay, "a.g.e", s.288.

⁸ Arif Oruç, 1884'te Elazığ'da dünyaya gelmiştir. 1913'te Tanin gazetesinde muhabirliğe başlamış, 1914'te ise Tasvir-i Efkâr'da çalışmaya başlamıştır. Aynı yıl içinde Sabah gazetesi adına Balkanlara muhabir olarak gitmiş ve buradayken Sofya'da bulunan askeri ateşe Mustafa Kemal ve büyükelçi Fethi Okyar ile tanışmıştır. Daha sonra İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği Milli Mücadele esnasında bölgeye giderek destek vermiş ve gazetesi Tasvir-i Efkâr'a Yunan işgalini eleştiren düzenli yazılar yollamıştır. İstanbul'un işgalinin ardından Ankara'ya geçerek Çerkez Ethem'in mali yardımıyla Eskişehir'de 1920 Eylül'ünde Yeni Dünya adlı gazeteyi çıkarmaya başlamıştır. 1921 yılının başlarında komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle tutuklanan Oruç İstiklal Mahkemesinde yargılanmıştır. Daha sonra İzmir Suikast Teşebbüsü davası içinde tutuklanmış ve yargılanmıştır. Ardından İzmir'e giderek Yeni Turan adlı bir gazete çıkarmışsa da bu gazetenin ömrü kısa sürmüş ve Oruç tekrar İstanbul'a dönmüştür. Yaklaşık üç sene Son Saat, Vakit ve Cumhuriyet gazetelerinde Ayhan müstear adıyla çeşitli tarihi tefrikalar yayımlamıştır. 1929'da da Yarın gazetesini çıkarmaya başlamıştır", bkz. Mete Tunçay, **Arif Oruç'un Yarın'ı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 7-13.

⁹ Arif Oruç, "Rum Fabrikaları ve Mühim Mevki Sahipleri", **Yarın**, 24.12.1929.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

eleştiri ile yazısını tamamlar.¹⁰ Bu köylüler ve Ziraat Bankası arasındaki ilişkiye dair, daha yerinde bir ifadeyle sıradan insanın dertleri ile ilgili Oruç'un yakın takibi devam etmiştir. Bir süre sonra yayımlanan bir başyazısında bankalar başta olmak üzere, faizci, tefeci, komisyoncu velhasıl gözünü hırs bürümüş kim varsa köylünün sırtına acımasızca bindiğinden yakınır. “Vergi vermek için sekiz lira bulamayan köylü, hapishane korkusundan elli lira faiz yükleniyor” diyen Arif Oruç’a göre “...bir zamanlar köylüye yardım için teşkil ve tesis edildiği halde, çoktan ticari alışverişlere kapılan Ziraat Bankası köylünün kanını emen aç gözlü muhtekirlerin hususi murabaha sandıkları haline girmiştir”.¹¹

Bu dönemdeki en sert yazılarından biri, basında, ülkede ciddi bir iktisadi sıkıntı olmadığı ve bunun abartılmaması gerektiği yolundaki kimi yazıların “millet” ve “vatan” kelimeleri eşliğinde yayınlanmasına dönük tepkiyi yansıtır. Hükümetin başı olarak İsmet İnönü’ye hitaben kaleme alınmış yazıda her devrin adamı olan tiplerden söz eden Oruç, “bunlar millet kelimesini ağızlarına aldıkları anda mutlaka bir çıkarları vardır” der ve oldukça ağır ifadelerle devam eder: “Son günlerde gene bir tufeyliler, fesatçılar zümresi türemiştir. Bunlar bir tarafta söyledikleri ile öbür tarafta alay ederek iki yüzlülük eden ahlaksızlardır... İşlerimizin çıkar yolda emniyetle yürümesini istiyorsak bu gibi bedbahtlara yüz vermemeliyiz... Bugünün Türkiye’si menfaat hırslarından azade kalmış hizmetkârlara muhtaçtır”.¹²

Cumhuriyet’ten çok önce gazeteciliğe başlamış olan Oruç şüphesiz ülkedeki bu tip aksaklıkların esas nedenleri konusunda bir kanaate ve birikime sahiptir. Fakat 1925’ten sonra ülkedeki düşünce özgürlüğüne dair genel durum hatırlanacak olursa, Oruç’un eleştirinin sınırlarına dikkat göstermek mecburiyetinde olduğu rahatlıkla söylenebilir. Her şeye rağmen zaman zaman bu sınır uçlarında dolaştığı da olmuştur. Örneğin Mustafa Kemal’in 1923’de gerçekleştirdiği İzmir İktisat Kongresi’ni konu edindiği bir yazısında “1339 senesinden bu ana kadar altı yıl geçmiş bulunuyor. Bu müddet zarfında Türk iktisadiyatı yükselecek yerde geriledi” gibi ifadeler kullanmıştır. İncirlerin depolarda çürüdüğünü, tütünlerin müşterilerini kaybettiğini, pamuk ve tiftik balyalarının elimizde kaldığını belirten Oruç bunların sebebinin “liman işlerimizin müşkülâtı ve gümrük muamelelerimizin ihtiyatlı tedbirlere uymayan, ilimden ve ihtisastan uzak bulunması” olduğunu söyler. Bu arada vergi meselesi de “makul ve halkın tahammül edemeyeceği” bir seyir izlemeye başlamıştır.¹³

İleriki kısımlarda takdim edileceği üzere, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması Yarın gazetesini yepyeni bir alanın içine sokmuştur. Bu yeni alan iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası ile muhalefet pozisyonundaki Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı destekleyen aydınlar ve basında da derin yarılmalara neden olmuştur. Bu bağlamda SCF’nin yanında duran Arif Oruç için yolsuzluk meselesi, artık doğrudan hükümeti de hedefe koyabileceği bir aşamayı temsil etmektedir. Bunun çarpıcı misallerinden biri, Ali Naci Karacan ile Arif Oruç kavgası esnasında görülmüştür. SCF kurulunca İsmet İnönü kendisini desteklemesi için Ali Naci’ye İnkılâp adlı bir gazete kurdurtur ve bu gazete öncelikle Yarın’la kavgaya tutuşur. Bunun üzerine Arif Oruç, Ziraat Bankası’nın İsmet Paşa’nın emriyle Ali Naci’ye 35 bin lira verdiğini, hâlbuki bu bankanın Türk ziraatçısına yardım etmek için kurulduğunu belirtir. “Tür çiftçisi kredisizlik yüzünden çorak topraklar üzerinde aç ölürken, karısının yattığı tek şilteyi icra memurlarına haczettirerek hesaplarını kapayan şu Ziraat Bankası bu parayı nasıl verebildi? Ne hakla?” diye soran Oruç “köylüsünün emniyetini suiistimal eden Ziraat Bankası bu cüretinin hesabını efkârı umumiye önünde vermek zorundadır” diyerek, kamuoyunun da dikkatlerini meseleye çekmek ister.¹⁴

¹⁰ Arif Oruç, “Dert Bir Değil Bin”, *Yarın*, 18.01.1930.

¹¹ Arif Oruç, “Bu Zehirli İhtikârın Sonu Ne Olacak?”, *Yarın*, 07.06.1930.

¹² Arif Oruç, “İsmet Paşaya: Pislüklerini Yüzlerine Haykırınız!”, *Yarın*, 22.03.1930.

¹³ Arif Oruç, “İzmir İktisat Kongresi”, *Yarın*, 28.03.1930.

¹⁴ Arif Oruç, “İbret ve Hayretle Okuyunuz”, *Yarın*, 27.08.1930.

b-Kültürel Yozlaşma

Yarın gazetesinin eleştiri oklarına hedef olan bir diğer toplumsal mesele de kültürel değerler ile ilgilidir. Bu açıdan bilhassa basındaki müstehcen yayın furyasını eleştiren Arif Oruç, farklı zamanlarda bu konuya olan hassasiyetini gözler önüne sermiştir. Bu yazılarının ilki 1929 yılının son günlerinde çıkmıştır. “Bir gazete demek, mensup olduğu milletin aynası demektir” diyen Oruç, basındaki açık saçık neşriyattan duyduğu rahatsızlığı “Cumhuriyetin verdiği serbestinin bu derece kötü şekilde kullanılmasına insaf ve vicdan ister” ifadesiyle dillendirdikten sonra şunları kaydeder: “Türk matbaası son zamanlarda nedense açık saçık neşriyata tutulmuştur. Bir taraftan zabıta sinemalarda ar ve hayâya aykırı filmleri men ederken, beri tarafta ondan daha beterleri tütüncü dükkânlarında, köşe başlarında satıcı çocukların ellerinde teşhir edilmektedir”.¹⁵

Yönelttiği eleştirinin etkisiz kaldığını fark edince birkaç gün sonra konuyu tekrar ve etraflıca ele alır. Öncelikle Oruç, Cumhuriyet rejimi ilan edildiğinde, ona karşı çıkanların özellikle laiklik ile ilgili gelişmelerden sonra yeni rejimi dinsizlikle ve ahlaksızlıkla itham ettiklerini hatırlatır. Bunların Cumhuriyete atılmış iftira olduğunu öne süren Arif Oruç, son günlerde basında cinsel içerikli yayınlardaki artışa dikkat çekerek, “herkesten ziyade cumhuriyetçi olduklarını iddia edenler”in, bu yayınlarla Cumhuriyeti gözden düşürmek yolunda ciddi zararlara yol açtıklarını vurgular:

*“Cumhuriyet, genç kızları fuhşa teşvik eden bir şey değildir... Cumhuriyet, herkesin aile çocuklarının safiyeti ve masumiyetinden istifade etmesi mi demektir? Hayır, yüz bin kere hayır! Bu arada matbuatta türeyen bir takım menfaatçiler “bediiyat” diyerek müstehcen resimler basıyorlardı; her şeyi meydanda oğlanlarla hayâ edilecek yerleri yapraklı kadın resimleri basıyorlardı. Daha ileri gidenler de yok değildi. Bu gidişle Türk matbuatı ele alınamaz bir koleksiyon halini alacaktı. Bunları gören halk “Zahir (görünüşe bakılırsa, A.Y.), Cumhuriyet bu olacak” diye tahammül gösteriyordu. Ne kadar yazık ki açık saçık resimler genç ruhlu mektep çocuklarının harimlerinde yer yapıyordu”.*¹⁶

Bu türden neşriyatın toplumda yol açacağı tahribat noktasında Arif Oruç kararlı ve ısrarlı bir itiraz çizgisini hep müdafaa etmiştir. Özellikle Cumhuriyetin kendilerine emanet edildiği söylenen genç nesil üzerinde bu yayınların yol açacağı ahlaki çöküntüye parmak basma amacındadır. Dönemin Milli Eğitim bakanının basına yansıyan bir beyanatını ele alan Oruç, bunu fikirlerini bir kez daha sunmak için fırsat olarak görür. Milli Eğitim bakanı beyanatında, iyi öğrenci yetiştiremeyen okulların müdür ve öğretmenlerinin cezalandırılacağından söz etmekte ve çocukların ahlaki davranmak yerine öncelikle maddiyata eğilim göstermelerinden şikâyet etmektedir. Oruç’a göre Bakanın şikâyet ettiği konunun esas müsebbibi, son zamanlarda artan müstehcen neşriyattır. Yapılması gereken çok geç olmadan bu konuda gerekli tedbirleri almak ve gelecek kuşağın beden ve ruhen bir zihin kirliliğinden uzak tutulması için çalışmaktır.¹⁷

c-Demokrasi ve Hukuk

Arif Oruç’un gazetesinde eleştirel biçimde ele aldığı üçüncü alan, ilk ikisine nazaran daha önemli ve daha belirleyici olan siyaset alanıdır. Muhalif tavrının en mücessem ve etkili biçimde açılmasını da bu alanda baş gösteren demokrasi ve hukuk devleti tartışmalarında görmek mümkündür.

Yarın’ın hukuk mercileriyle ilk karşılaşması İnönü hakkında yayımlanan bir yazı ile olmuştur. Arif Oruç, dün mahkemeden bir tebligat aldıklarını, tebligatta Yarın hakkında

¹⁵ Arif Oruç, “Açık Saçık Neşriyat”, *Yarın*, 30.12.1929.

¹⁶ Arif Oruç, “Açık Saçık Neşriyat ve Cumhuriyet Hükümeti”, *Yarın*, 10.01.1930.

¹⁷ Arif Oruç, “Mekteplerin Hali”, *Yarın*, 04.06.1930.

kamuoyunu heyecana getirecek içerikte asılsız haber yayınladığı için soruşturma başlatıldığını bildirildiğini söyler. Oruç, iddiayı kabul edilemez bulduğunu söyledikten sonra, soruşturmaya sebep olan birkaç gün evvel yaptıkları haberi tekrar aktarır: “Türkiye’nin ufuklarında yeni ve feyizli devrelerin başlamakta olduğunu şimdiden karilerimize tebşir ediyoruz. Gazi hazretlerinin Yalova’dan avdetinden sonra Fırka ve Meclis’te çok mühim meseleler müzakere edilecektir. Vâkıfı ahval zevat, İsmet Paşa hazretlerinin Reis-i Cumhur Muavinliği’ne terfi buyrulmasını ihtimalini tahmin ediyorlar”. Haberi olduğu gibi tekrarladıktan sonra, İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı yardımcılığına getirilecek olmasında, halkı ayaklandıracak derecede heyecana getirecek hangi tahrik unsuru bulunduğunu sormaktan kendini alamaz.¹⁸ Fakat böylelikle adalet, kanun ve demokrasi gibi kavramları gittikçe yoğun biçimde kullanacağı bir aşamaya da geçmiş olmaktadır. Çünkü Oruç kısa süre sonra yargılanmaya başlanacak ve 40 gün hapiste kaldıktan sonra tekrar özgürlüğüne kavuşacaktır.

Yarın’ın doğrudan hükümeti ve Başbakanı eleştiren yayınlarının, sorgulayıcı haberlerinin artmasına paralel biçimde, basın özgürlüğü ve düşünce hürriyeti bağlamında yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Yukarıdaki yolsuzluk, yoksulluk ve toplumsal değerler gibi başlıklarda getirilen eleştirilerin hükümeti rahatsız etmiş olduğu, açılan davalardan anlaşılmaktadır. 1930 yılı Nisan ayı içerisinde konuyla ilgili yazdığı yazısında Arif Oruç, tahakküm ve istibdat karşısında en temel aracın matbuat olduğunu vurgular. “Matbuat, her şeyden evvel memleketi idare edenlere, memurlara vazife aşkı kadar bir vazife mesuliyeti getirir” diyen Oruç, bir toplumda doğru ile yanlış arasında ayırım yapılmazsa sorumluluk endişesinin de kendiliğinden ortadan kalkacağını ve eylemlerinden sorumlu tutulmayacağını hisseden memurun, o toplum için ciddi bir sorun olacağını belirtir. Cezaya konu olan habere atıfta bulunan Oruç, İsmet İnönü’nün bir gün Başbakan değil de Cumhurbaşkanı yardımcısı ya da başka bir görevde de olabileceğini ve bundan söz etmenin “demokrasinin en basit görmesi ve telakki etmesi lazım gelen şeylerden” olduğunu dile getirir.¹⁹ Aynı doğrultuda öne çıkan “muhalefet-tenkit” başlıklı bir başka makalesinde “Türkiye Cumhuriyetinde her vatandaş hukuken müsavidir; İsmet Paşa lehine olduğu gibi aleyhine de yazı yazmak, mütalaa beyan etmek her vatandaşın en sarıh hakkıdır” ifadesini kullanır ve “siyasi hürriyet, vatandaşların kendi vatanlarındaki iradelerinin, söz sahibi olmalarının derecesini gösterir” der. Yazının devamında muhalefet ve eleştiri bağlamında siyasal yönetimi tanımladığı kısım dikkat çekicidir:

*“Bir memlekette bir devlet teşkilatı içinde, memleketin idaresini deruhte eden bir hükümet millete karşı idare hukuku nokta-i nazarından idari, kazâî, siyasi mesuliyetler kabullenmiş demektir. Bu mesuliyetler arasında mali, zirai, içtimai, iktisadi, umranî, sıhhi ve ilahi taahhütler de vardır. Hükümet yalnız ‘hüküm sürmek için’ hükümet etmez. İş yapmak, memleketi yükseltmek, vatandaşların ihtiyaçlarını görmek ve düşünmekle de mükelleftir. Bu mükellefiyete karşı, millet de ona karşı birçok tekâlif yüklenmiştir. Hükümet, vazifesini yapmak için nasıl ki millettten vergi ve saire alırsa, millet de elbet verdiklerinin karşılığını arar, sorar ve ihtiyaçlarını söyler. Bunlar arasında unutulmalar yahut kendi ihtiyacını tatmin etmeyenler bulunursa onları da ikaz şeklinde söylemekten, istemekten çekinmez”.*²⁰

Yarın’daki eleştiriler sadece siyasi iktidar hakkında değildir. Arif Oruç toplumdaki adaletsizlik ve hukuksuzluk örneklerini de yeri geldiğinde açıkça yazmıştır. Örneğin Bakırköy’de Ömer adlı bir gencin hapishanede işkenceye maruz kalarak öldüğünün duyulması üzerine bir yazı kaleme alarak yasaları ve kanun devleti olmanın manasını hatırlatmıştır. Anayasa’nın işkence, angarya ve müsadereyi yasaklayan 73.maddesi ile Türk Ceza Kanunu’nun 253 ve 255 maddelerine

¹⁸ Arif Oruç, “Tahdiş-i Ezhamı Mucip Neşriyat”, *Yarın*, 13.01.1930.

¹⁹ Arif Oruç, “Hürriyet Düşmanları Kimlerdir?”, *Yarın*, 21.04.1930.

²⁰ Arif Oruç, “Muhalefet-tenkit”, *Yarın*, 27.05.1930.

atıf yaptıktan sonra Arif Oruç “Ömer’in hapisane hastanesinde ölmesi keyfiyeti bir vatandaşın sessiz sedasız göçüp gitmesi işi değildir. Daha evvel kanuna karşı yapılan suikastı mündemiç bulunuyordu” ifadelerini kullanmıştır.²¹ Yani açıkça kanunların katledildiğini söylemektedir. Bu nedenle ısrarla ilgili suç etrafındaki yasa maddelerini ısrarla belirtme gereği duymuştur.

1929 yılının sonundan, yani Yarın’ın Türk basın hayatına girmesinden yaklaşık yedi ay sonra, Türk siyasal yaşamı ikinci defa çok partili ortamı yaşamaya başlamıştır. 1925’te kapatılan Terakkiperver Parti’den sonra şimdi Serbest Cumhuriyet Fırkası adlı yeni bir parti kurulması ve çok partili bir parlamento oluşması söz konusudur. 1930 yılının ortalarına gelindiğinde Fethi Okyar’ın kuracağı SCF, iktidardaki CHF’nin karşısındaki rakibi olarak siyasi mücadelede yerini alacaktır. Fakat bu yeni durum, kendi basını ve aydınlar arası bir kutuplaşmayı da beraberinde getirecektir.

Arif Oruç, SCF’nin kurulmasından aylar önce, bir başına, ülkedeki tek partiye gazetesinden zaman zaman muhalefet etmeye, eleştiriler getirmeye zaten başlamıştı. Şimdi ise örgütlü muhalefet devri başlıyor ve bir parti kurduruluyordu. SCF’nin kurulacağı kesinleştikten sonra köşesinde yazdığı ilk yazısı, onun muhalif söyleminin daha da keskinleşeceğinin işaretçisiydi. Oruç’a göre o güne dek ülkenin tek parti ile yönetilmiş olmasına çeşitli gerekçeler gösterilmişti: İnkılâp henüz kökleşmemişti; irtica tehlikesi vardı; Cumhuriyetin hazmedilmemesi endişesi vardı vs. Şimdi bu endişeler artık ortadan kalktığına göre Türkiye’nin gerçek anlamda tam bir demokratik yönetime kavuşması kadar doğal bir beklenti olamazdı. Devam eden satırlarda ülkedeki genel toplumsal ve siyasal manzarayı yeniden tanımlar:

*“Hakikat acı da olsa söylemek ve katiyen bilmek lazımdır ki: Bugün memlekette büyük bir memnuniyetsizlik vardır. Halk müştekidir. Esnaf şikâyetçidir. Tüccar canı yanıktır. Memur memnun değildir. Mali vaziyetimiz berbattır. İktisadi işler hiç yolunda değildir. Bütün bunların sebebi, şimdiye kadar idare makinesinin bihakkın teşrii kontrole tabi tutulmaması, hükümetin her yaptığına bir fırka meselesi addedilerek, müstacelen ve olduğu gibi kabul edilmesi, bazı kanunların, vergilerin, nizamların Türkiye halkının kesesine, iktisadi tahammülüne göre tanzim edilmemiş olmasıdır”.*²²

Burada ortaya konan tablo halkın yönetimden memnuniyetsizliğinin yanında içinde bulunulan durumun her açıdan olumsuz bir resmini de çizmektedir. Peki bütün bu sorunların nedeni nedir? Oruç’un bu soruya cevabı nettir: Muhalefet partisinin yokluğu. Yapılan bütün kanunların, uygulamaya konan politikaların hiçbir eleştiri ve kontrole tabi tutulmaksızın gerçekleşmiş olması temel meseledir. Eğer aksi olsaydı böyle keyfi denebilecek bir idari tasarrufla karşılaşmak kolay olmayacaktı.

Yeni partiyle ilgili bir başka yazısında Türkiye’de insanların SCF’den hangi beklentiler içinde olduğunu sıralar. Bunlar “insani hukuk, şahsi hürriyet ve masumiyeti, müsavat hakkı, matbuat hürriyeti, içtimai hürriyet, memuriyet ve iş hürriyeti, adli istiklal, ekseriyete karşı ekalliyette kalacakların hakkı”. Esasen Oruç’un bu başlıkları, halkın SCF’den bekledikleri diyerek sıralamış olması, bir anlamda bunların Türkiye’de görünmediği anlamına da gelebilir. Aksi halde Oruç’un bunları “beklentiler” olarak dile getirmemiş olması kazımdı. Ama meselenin can alıcı noktası ilerleyen satırlarda belirmektedir. Oruç, bilinçli biçimde bu başlıkları sıraladıktan sonra bunların tümünün aslında Anayasa’da yazılı halde durduğunu ve fakat uygulanmadıklarını söyler. Dolayısıyla Fethi Bey’den beklenen, parti programında yeni maddeler ve başlıklar ihdas etmek değil, mevcut Anayasa’nın hakkıyla tatbik edileceğini temin etmesidir.²³

²¹ Arif Oruç, “Yazıktır, günahıdır!”, *Yarın*, 26.06.1930.

²² Arif Oruç, “Muhalefet Fırkası Teşekkül Ederken Biz Ne Düşünüyoruz?”, *Yarın*, 09.08.1930.

²³ Arif Oruç, “Türk Milleti Yeni Fırkadan Ne Bekliyor?”, *Yarın*, 10.08.1930.

Eleştirinin Bedeli: “Müseccel Vatan Haini!”

Arif Oruç dile getirdiği bu hususlar ve siyasal muhalifliği ile kısa zamanda basında eleştiri oklarının hedefi haline gelmiştir. Özellikle Yunus Nadi ve Ali Naci Karacan, Oruç'a dönük en ağır ifadelerle bezeli bir üslup ile yayın yapmaya başlamışlardır. Bir yanda İsmet İnönü'yü Fethi Bey'e karşı desteklemek için *İnkılâp* adıyla bir gazete kuran Ali Naci Karacan ile tanınmış milletvekili ve Çankaya'nın müdavimlerinden Yunus Nadi, Falih Rıfkı gibi isimler, öte tarafta ise tek başına Arif Oruç, bu kavga'nın tarafları konumundaydı.

1929 Aralık ayında yayın hayatına başlayan Yarın'a ve Oruç'a dönük eleştirilerin hem nitelik hem içerik açısından değişime uğraması Serbest Fırka'nın kurulması ile başladı. O zamana dek Çerkez Ethem meselesi masada yokken, birden bire gazetelerde bu konu işlenmeye başlamıştır. Bunun gerisinde bir yandan Arif Oruç'un açıkça Fethi Okyar'ın partisini desteklemeye başlamış olması yataarken, öte yandan aylardan beri İnönü hükümetine yönelttiği eleştirilerin de önemli ölçüde payı olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Hem Yunus Nadi hem de Ali Naci'nin Arif Oruç'a yönelttiği eleştiri bir tek konuda yoğunlaşıyordu. Çalışmanın başlangıç kısmında değinildiği üzere, Milli Mücadele yıllarında Çerkez Ethem uzun bir süre Mustafa Kemal ile birlikte ortak düşmana karşı mücadele yürütmüş, daha sonra ise Ethem ile Mustafa Kemal ters düşmüş ve yolları ayrılmıştır. Arif Oruç işte bu ilk dönemde, yani Çerkez Ethem ile Mustafa Kemal'in müşterek yürüdüğü günlerde Çerkez Ethem'in yanı başındaydı ve Eskişehir'de Ethem'in sağladığı maddi destekle Yeni Dünya adında bir gazete yayımlamaya başlamıştı. Mustafa Kemal, Sovyet'lerden gelen maddi yardımları garantilemek için 18 Ekim 1920'de (resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nı kurdurmuştur.²⁴ Mustafa Kemal, Çerkez Ethem'e bir mektup yazarak kurulan bu yeni partinin Ankara'da bir genel merkezinin teşkil edildiğini söyleyerek onu da katılmaya davet eder. Daha önemlisi Arif Oruç'un Yeni Dünya'sının, Yunus Nadi'nin Yeni Gün adlı gazetesi ile beraber, bu yeni partinin yayın organı olmasını istediğini belirtir. Fakat Ocak 1921'de Çerkez Ethem ile Ankara hükümeti karşı karşıya gelmiş ve ordu, Ethem'in güçlerini ortadan kaldırmıştır. Tunçay'ın belirttiğine göre, Çerkez Ethem başkaldırdığında, resmi TKP'nin yayın organı durumundaki Yeni Dünya, eski sahibine karşı asker sevkini engellemek için demiryolu işçilerini greve çağırması ve bunun üzerine Arif Oruç tutuklanarak İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiştir. 9 Mayıs 1921'de mahkeme, Oruç'un tutuklu kaldığı süreyi yeterli görerek hükümetin uygun göreceği bir yerde oturtulmasına karar vermiş ve nihayet aynı yılın Eylül ayında çıkan afla Oruç serbestçe hareket imkânına kavuşmuştur.²⁵

Sekiz yıl sonra şimdi çok partili hayat denemesinin yaşandığı bir atmosferde Arif Oruç'un bu dosyası tozlu raflardan indirilip tekrar gündeme taşınıyordu.

1930 yılı Eylül ayında Ali Naci Karacan “Fethi Bey'e Sorabilir miyiz?” sürmanşetiyle aylarca sürecek münakaşayı başlattı. Haberde şöyle deniyordu: “Arif Oruç denilen Çerkez Etem yamağı daha ne zamanda kadar fikirlerinin neşrine vasıta olacaktır. Yoksa bu İstiklal mahkemeleri artığı Serbest Cumhuriyet fırkasının dili mi olacaktır?”²⁶ Bunu birkaç gün sonra diğer haberler izledi. Ali Naci gittikçe eleştirinin şiddetini arttırıyordu: “Bundan sekiz sene evvel İsmet Paşa'nın kumanda ettiği Türk ordusunu, Arif Oruç isminde biri arkadan vurmaya uğraşıyordu. Vatan haini, cürmü meşhut halinde yakalandı, İstiklal mahkemesine verildi, mahkûm oldu ve ancak aff-ı umumiden kurtuldu”.²⁷ Ali Naci'ye göre Arif Oruç aslında 150'liliklerden biri olacaktı ama liste sınırlı sayıda tutulmuştu: “Fethi Bey'in Dahiliye vekaleti esnasında yüz elliliklerin listesi yapılırken hayli sıkıntı çekildiğini hatırlarız... Bu liste tamam olmadı, hemen hemen yarıdan yarıya eksik

²⁴ Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar-I, BDS Yayınları, İstanbul, 2000, s. 85.

²⁵ Tunçay, “a.g.e.” s. 104-128.

²⁶ “Fethi Beyefendiye sorabilir miyiz?”, *İnkılâp*, 01.09.1930.

²⁷ Ali Naci, “Ey Hürriyet Senin Namına Ne Cinayetler İşleniyor!”, *İnkılâp*, 07.09.1930.

kaldı... Arif Oruç ismindeki serseri de işte listenin bu darlığından istifade ile memlekette kalmaya muvaffak olanlardandır”.²⁸ İnkılâp gazetesi Ekim ayı boyunca *Nutuk*’tan alıntılar yayınlarken, Oruç’un bizzat Mustafa Kemal tarafından hain olarak nitelendirildiğini ispata çabalamıştır.²⁹ Nihayet “Haini Teşhir!” başlığı ile Arif Oruç’un fotoğrafı poster olarak basılmış ve İstanbul’da çeşitli sokaklara asılmıştır.³⁰

Köşesinde eleştirilerini sürdüren ve Ali Naci’ye cevap veren Arif Oruç, meselenin bambaşka boyutlara uzaması karşısında savcılığı göreve çağırmak zorunda kalmıştır. Ali Naci’nin bir yazısında, yıllar önce linç edilen gazeteci Ali Kemal’i hatırlatarak “Eğer Oruç’un akıbeti, Ali Kemal’in akıbeti şeklinde tecelli etmemişse; vücudu... vatandaşların gazabına uğrayıp parça parça lime lime edilmemişse...bunu, Türk milletinin köpek leşinden öğrenen temiz ruhuna hamletmek doğru olur” demesi üzerine, Yarın gazetesi Adalet Bakanı’na hitaben bir yazı yayınlamıştır. Yazıda “Ali Naci, vatandaşı cinayete tahrik ediyor” denerek, ceza hukukunun ilgili maddeleri sayıldıktan sonra “Adalet istiyoruz!” hitabıyla yazıya son verilmiştir.³¹ Buna rağmen ertesi gün kendi köşesinde cevap veren Ali Naci, “...bu vatana hıyanet eden herhangi bir hain, tesadüfen sokaklarda köpekler gibi sürüklenmekten ve paramparça edilmekten kurtulmuş olabilir. Fakat tarihin hükmü gecikebilir ama şaşmaz” diyebilmiştir.³² Asıl dikkat çekici olan ise, İzmit valisi ile ilgili Yarın’da çıkan bir haberden ötürü yargılanmakta olan Arif Oruç’un, Ali Naci ile olan bu tartışmalarından kısa süre sonra 1931’in Ocak ayında 1 Yıl 3 Ay hapis cezasına çarptırılmış olmasıdır. İlginç bir biçimde, Arif Oruç’un hapse girmesinden birkaç gün sonra, İnkılâp gazetesi de yayın hayatına kendi isteğiyle (!) son vermiştir.

Tam 155 gün hapis yattıktan sonra salıverilen Arif Oruç, köşe yazılarına kaldığı yerden devam etmiştir. Bu kez karşısında Cumhuriyet gazetesinden Yunus Nadi vardır. Tartışmanın görünürdeki sebebi, Arif Oruç’un Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası adlı bir siyasi parti kurmaya teşebbüs etmiş olmasıdır. Bunu önce Hâkimiyet-i Milliye gazetesi haber yaparak sert biçimde eleştirmiş ve nihayet Yunus Nadi kendi gazetesinde Arif Oruç’u hedef alacak tarzda yayınlara başlamıştır. Yunus Nadi, tıpkı Ali Naci örneğinde olduğu gibi, Arif Oruç’u “Çerkes Ethem”, “komünistlik”, “vatan hainliği” gibi kavramlar eşliğinde eleştirmiştir. Arif Oruç verdiği cevapta çarpıcı bir tespitle yazıya başlar. Oruç’un ifadesiyle “Halk fırkası ve onun gazetelerinin malik bulunduğu hastalık, karşılarındaki muarızları ya ‘irtica’ ya da ‘komünistlikle’ itham etmeleridir”.³³ İşte şimdi Yunus Nadi, Milli Mücadele döneminde kurulan Yeşil Ordu’ya atıf yapmak suretiyle Oruç’un komünist olduğunu ve dolayısıyla kuracağı herhangi bir siyasi oluşumun çok tehlikeli olacağını dile getirmektedir. Bu ithamlar karşısında “Yunus Nadi bey, acaba o vakitler Ankara’da komünist fırkası merkez umumisi azasından Yunus Nadi bey değil midir? Bir vakitler başındaki kalpağının tepeliğini kırmızı kadifeden veya kızıl atlastan kaplatarak Büyük Millet Meclisi’ne ‘Bolşevik Türk Mebusu’ sıfatıyla giren sabık komünist mebus Yunus Nadi Bey’den başkası mıdır?” sorularını yönelten Oruç, iddialarını sürdürür. Buna göre Yunus Nadi, Oruç’un da bulunduğu bir toplantıda Çerkes Ethem’in kardeşi Reşit Bey’den 1000 lira alarak Yeni Gün adlı gazeteyi kurmuştur. Yunus Nadi’ye, eski defterleri kurcalarsa kendisinin daha zararlı çıkacağını hatırlatan Oruç yazısını “...biz, Aralof ve Abilof yoldaşların işret masalarında geçenlere de vakıf bulunan adamlarız” sözleriyle nihayetlendirir.³⁴

²⁸ Ali Naci, “Arif Oruç 150lik Listeye Yer Olmadığı İçin Girmemişti!”, *İnkılâp*, 04.09.1930.

²⁹ “Arif Oruç Müseccel Vatan Hanidir”, “Gazi Nutkunda Söylüyor, Mahkeme Kararında Söylüyor”, *İnkılâp*, 22.10.1930.

³⁰ Tunçay, “a.g.e.”, s. 289.

³¹ Arif Oruç, “Adliye Vekiline Açık Mektup”, *Yarın*, 04.12.1930.

³² Ali Naci, “Tarihin Hükmü, Mev’ut ve Mukadder Olan Hükümdür”, *İnkılâp*, 05.12.1930.

³³ Arif Oruç “Cumhuriyet Gazetesine Cevap”, *Yarın*, 08.06.1931.

³⁴ Arif Oruç, “a.g.m”.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bundan sonra Cumhuriyet gazetesi Oruç'la ilgili yazı ve haberlerini “hain”, “maskara” gibi sıfatlar eşliğinde günlerce devam ettirmiştir. Arif Oruç da “iblis”, “menfur” gibi sıfatlar eşliğinde Yunus Nadi'nin kaçakçılık, rüşvet ve yolsuzluklarla nasıl zenginleştiği yolunda haberler ve yazılarla karşılık vermiştir. Nadi'nin “bu vatan hainini kulağından tutup hapse tıkmak gerekir” şeklindeki ifadesine çok sinirlenen Oruç gazetedeki köşesinden “vatan haini dediğin adamlar, senin o vatani çoktan satıp rakı parası yaptığını bilen adamlardır” biçiminde yanıt verir.³⁵ Gene Oruç'un 1920'de Eskişehir'de Yeni Dünya gazetesini Çerkez Ethem'in parasıyla çıkardığını ve ardından tutuklandığını ısrarla yazan Nadi'ye verdiği cevapta Oruç “Yunus Nadi için: vatan+millet=para demek değil midir?” diye sorar ve devam eder: “Biz onun, insanların aciz zamanında, elleri kolları bağlı kalemleri kırıldığı mahpuslara atıldığı zamanlarda, sahipsiz mandıralara saldıran kızıl gözlü kurtlardan olduğunu pek ala biliriz”.³⁶ Bu yazıların yayımlanmasından bir süre sonra Arif Oruç, güpegündüz sokak ortasında birkaç kişinin saldırısına uğramış ve feci şekilde dövülmüştür.³⁷

Hâkimiyet-i Milliye ve Milliyet gibi yarı-resmi gazeteler ile Cumhuriyet gazetesinin saldırıları altında yalnız kalan Arif Oruç'un bu esnadaki en önemli yazısı “Bunlar Ne İstiyorlar?” adı ile çıkmıştır. Hazırlanmakta olan yeni Basın Kanunu'nun kendisini gazetecilikten men edeceğini anlamış olan Oruç, bu yazısında Yarın'ı çıkarmakta olduğu yaklaşık iki senenin tamamına genellenebilecek bir bakış açısı sunar. “Hükümet gazetelerinin hücumları devam ediyor” diye başlayan yazıda şu ifadelere yer verilmektedir:

“Mademki demokrasi var deniyor, fırsat düşürülüp vesile bulundukça halk idaresinden bahsedilerek halkçılıktan dem vuruluyordu, öyleyse demokrasinin ve halkçılığın icabatına uymaları lüzumu elbette istenecek ve aranacaktır. Bunun için sinirlenmeye, asabileşip memleketi toza dumana katmaya ne lüzum vardı... Matbuat kanunu istediler: Bu da olmak üzeredir. Bütün bu gürültülü hareketlerden beklenen şeyin, bir buçuk gazetenin neşriyatını kestirmek olduğu artık anlaşılmış gibidir... Demokrasiden, hürriyetten bahsediliyor... Anlaşılan, bize mahsus demokrasi bu olacaktır... Son günlerde başkalarının vatan üzerinde muhabbet ve sevgi hakları da ilga edilmek isteniyor. Daha bugünden vatanperverlik inhisar altına alınmış gibidir. Görülüyor mu ki dört tarafın vatan hainleriyle dolu olduğu çatır çatır ilan edilip duruluyor!

*Şu bir avuç toprak üzerinde, başkalarına teneffüs hakkının çok görülmesinin sebepleri nedir? Onların memleket işleriyle meşgul olmak istemeleri mi? Onların vaziyeti, gidişatı hoş görmemeleri mi?... Bütün yıldırımlar tek bir adamın üzerine yağdırılıyor. O adam ki elinde yüz paralık bir kurşun kalemle bir arşın boyunda bir kâğıt parçasından başka bir şeye malik değildir. Bundan başka cürümü var mıdır? Vatani kendisine malikâne mi yaptı? Milletın hazinelerini mi soydu?”*³⁸

Arif Oruç bu satırları kaleme aldığı anda, artık Türkiye’de gazetecilik yahut siyasetçilik yapmak bir yana hayatını devam ettirmesine bile müsaade edilmek istenmediğini anlamış durumdadır. 1931 yılı Temmuz ayındaki bir yazısında bunu açıkça dile getirir: “Bu memlekete samimi hizmet edenlerin akıbetleri işte bir gün böyle olur azizim! Ve şimdi bu vatanın tam beş asır kanıyla sulamış olan bir ailenin son evladı, vatana veda etmeye hazırlanıyor”.³⁹ Önce 19 Ağustos’ta Meclis’te kabul edilen yeni Basın Kanunu ile Arif Oruç’un hiçbir şekilde gazetecilik yapamayacağı

³⁵ Arif Oruç, “Menfur Hala Uluyor”, *Yarın*, 23.06.1931.

³⁶ Arif Oruç, “Menfurun Cüretine Bakınız!”, *Yarın*, 26.06.1931.

³⁷ *Milliyet*, 04.08.1931. Milliyet haberi birinci sayfadan verirken, saldırganlar için “Arif Oruç beyin neşriyatını vatan için muzır addeden ve sadece bu vatani hisle neşriyattan müteessir bulunan Hayrettin ve Memduh isminde iki genç...” ifadelerini kullanması dikkat çekicidir.

³⁸ Arif Oruç, “Bunlar Ne İstiyorlar?”, *Yarın*, 11.07.1931.

³⁹ “Arif Oruç Söylüyor”, *Yarın*, 06.07.1931.

bir düzenlemeye gidilmiştir.⁴⁰ Bu zaman zarfında Arif Oruç bir kundura dükkânı açarak geçimini temine çalışmıştır. Bir süre sonra da 1933 yılı başlarında Arif Oruç yurtdışına çıkarılmıştır. Tefvîk Okday'ın ifadesiyle "Arif Oruç bir gece evden zorla alınıp, hiçbir mahkeme kararı olmaksızın Bulgaristan'a sürülmüş ve orada Şumnu Medresesi'nde müderrislik etmek mecburiyetinde kalmıştır".⁴¹

Sonuç

Bir gazeteci-aydın olarak eleştirel bir duruş sergileyen Arif Oruç örneği, Cumhuriyet'in erken dönemine dair bazı değerlendirmelere gidilmesini mümkün kılmaktadır. Bunlardan ilki muhalif basın ve dolayısıyla basın özgürlüğü ile ilgilidir. Yarın gazetesi hakkında yaklaşık bir buçuk sene kadar devam eden yayın hayatı boyunca çok sayıda dava açılmış olması ve dahası Arif Oruç'un iki kez hapse girip çıkması göstermektedir ki basın hürriyeti ve bununla ilgili olarak düşünce özgürlüğü hususunda ciddi bir açmaz söz konusudur. Kurucu iktidara yakın ve çoğu milletvekili olan gazeteciler ile yaşadığı sert kalem kavgalarında, şahsına karşı en ağır saldırılar yaşanmasına karşın, iktidar gazetecilerine ceza vermek bir yana dava bile açılmazken, Arif Oruç her seferinde kendisini bu polemiklerden ötürü hâkim önünde bulmuştur. Öte yandan 1931 tarihli Basın Kanunu ile bu cılız muhalif seslere bile tahammül edilemeyeceği gösterilmiştir. Zaten bu yıldan sonra ülke daha otoriter bir tek parti yönetimine doğru yol almaya başlamıştır. Yani basın ve düşünce özgürlüğüne dönük algı, bundan sonra atılacak adımların bir tür ön-habercisi olma işlevine sahiptir.

İkinci olarak, Arif Oruç'un yürüttüğü iktidar eleştirisi, 1930'lar Türkiye'sinde eleştirinin sınırlarının ne olduğu ve nasıl tayin edildiği sorularına cevap mahiyetindedir. Açıkça görülmektedir ki yerleşik iktidar, kendisine dönük eleştirinin nasıl ve ne kadar olacağını bizzat öngörmek hatta belirlemek istemektedir. Bunun arka plandaki en büyük sebebi, ülke ve toplum için iyi, doğru ve güzel olanın ne olduğunun sadece kurucu iktidarcı bilinen ve yalnızca onlar tarafından takdir ve tatbik edilebilecek bir hakikat şeklinde tasavvur edilmiş olmasıdır. Bunun dışında kalanların, bu bağlamda öne süreceği fikir, öneri yahut tenkitler "iktidarın hakikat alanının" dışına düştüğünden ya kabul görmemekte ya da daha da ileri gidilerek susturulması ve bastırılması gereken bir tehdit olarak telakki edilmektedir.

Ancak burada asıl dikkat çekici olan husus, eleştirinin muhatapları ile ilgilidir. Arif Oruç'un siyasal eleştirilerine bakıldığında bu eleştirinin çerçevesini esas olarak hükümet ve diğer bürokratların oluşturduğu görülmektedir. Eleştiri oklarının hedefindeki en üst isim ise hükümetin başında bulunan Başbakan İsmet İnönü'dür. Bu yaklaşım biçimi, dışarıdan bakıldığında, sanki ülkedeki kötü gidişatın, yolsuzluğun, olumsuzlukların, demokrasi ve hürriyet noksanlığının vs. tek müsebbibi memurlar, hükümet ya da İsmet İnönü'ymüş gibi bir algı oluşmasına neden olmaktadır. Bir başka ifadeyle CHF hükümeti ile onun başındaki İsmet İnönü, sanki kendi iradeleriyle, bağımsız karar alabilme ve eyleme geçebilme imkânına sahiplermiş gibi bir eleştirel bağlam içine oturtulmuş durumdadırlar. Bütün bunlar, erken Cumhuriyet tarihinde eleştirinin sınırlarına işaret etmektedir. Muhalif bir söylem ve yayın politikası ile iktidar eleştirilecekse de bu eleştiri, kendisi için tayin edilmiş tabii sınırları ihlal edemez ve mutlak bir eleştiriye dönüşemez. Dolayısıyla SCF ile CHF arasındaki politik gerilimin en üst düzeye tırmandığı bir anda Yarın gazetesinde "Bizim

⁴⁰ 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun 12/i maddesinde gazete ve dergi çıkarabilmek için "Vatan, milli mücadele, cumhuriyet ve inkılap aleyhinde bulunup da herhangi bir mahkeme ve divan tarafından mahkum olmamak" gibi bir şart getirilmiştir. Milli Mücadele döneminde mahkûmiyet cezası almış olan Oruç'un böylece ölü kesilmiş olmaktadır.

⁴¹ İsmail Tefvîk Okday, **Bulgaristan'da Türk Basını**, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayınevi, s.205, akt., Mete Tunçay, "a.g.e", s. 292.

Tapındığımız Mustafa Kemal” başlıklı uzun bir yazının çıkabilmiş olması tesadüf değildir.⁴² Keza Arif Oruç da bayram münasebetiyle kaleme aldığı bir yazısında, sıkıntılar içinde yüzen memleketin aydınlığa çıkacağını söylerken “Türk milleti, en sıkıntılı zamanda kendisine karanlık vatani aydınlatan Gazi’den ümidini kesmemelidir” demektedir.⁴³ Belirtmek gerekir ki şayet Arif Oruç eleştirisini genelleştirmek isteseydi ya da böyle bir intiba verseydi, muhtemelen Türk basın tarihinde Yarın adlı bir gazeteden söz edilmiyor olacaktı. Dolayısıyla 1930’lar Türkiye’inde iktidarı eleştirmek, sınırlı bir eleştiriye peşinen varsaymayı ve kabullenmeyi gerektirmek anlamına gelmektedir. Ama eleştirinin sınırını çizen, bu eleştirinin yaşam süresini de tayin edendir. Zira Yarın’ın ömrü iki seneyi bile bulmamıştır.

Sonuç olarak Arif Oruç’un kısa ömürlü ama etkili gazetesi, Türkiye’nin tek partili döneminin siyasal eleştirel kültürü, farklı olana bakışı ve muhalif seslere yaklaşımı gibi önemli başlıklara ilginç bir örnek teşkil etmektedir ve aslında farklı bağlamlarda daha derin çalışılmayı hak etmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
- BARKER, Rodney, **Studies in Opposition**, Mcmillian Press, London 1971.
- EMRENCE, Cem, **99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- KOMSUOĞLU, Ayşegül, **Türkiye’de Siyasal Muhalefet**, Bengi Yayınları, İstanbul 2008.
- OKDAY, İsmail Tevfik, **Bulgaristan’da Türk Basını**, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- TUNÇAY, Mete, **Arif Oruç’un Yarın’ı**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar**, C.1, BDS Yayınları, İstanbul 2000.

⁴² İsmail Hakkı [Baltacıoğlu], “Bizim Tapındığımız Mustafa Kemal”, **Yarın**, 06.09.1930. Yazıda şu ifadeler kullanılmaktadır: “Bizim taptığımız Mustafa Kemal... Türk milletine ebedi rehber olmak istidadını ve kudretini muhafaza eden ‘Mutlak Mustafa Kemal’dir”.

⁴³ Arif Oruç, “Bayram”, **Yarın**, 02.03.1930.

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE DOKUMA ÜRÜNLERİ FİYAT ENDEKSİ (1750-1880)*

*Hüsnü YÜCEKAYA***

ÖZET

Osmanlı İmalatçılığının endüstrileşme safhaları ve yaşamış olduğu sıkıntılar, bugün hala net olarak berraklaşmayan hususlardandır. Osmanlı iktisat tarihi araştırmacıları, imalatçıları sıkıntıya sokan hususlar içinde, en çok hammadde fiyatlarındaki aşırı yükselişe vurgu yapmışlardır. Kuşkusuz, durumu anlayabilmek için konunun ayrıntılarına bakmak gerekir. Fiyat artışlarında hangi etmenin ne kadar payı vardır? Kuruşun ayarı üzerindeki tasarrufların sonucunda oluşan finansal istikrarsızlık mı bu meselede en fazla etkili olmuştur? Yoksa hammaddenin yabancı tüccarlara satışı sonucunda meydana gelen enflasyon mu fiyatların aşırı yükselişini netice vermiştir? Eğer bu hususlardan biri veya burada belirtilmeyen başka bir etken geçerli olmuşsa bu durumun Osmanlı yurdundaki yansımaları ilk ne zaman görünür hale gelmiştir? Bunlar gibi pek çok soru ve problem Osmanlı iktisat tarihi araştırmacılarının karşısında durmaktadır. Bu araştırmada sicillerden elde edilen kesin bilgiler basit endeks oluşturmak suretiyle anlamlı hale getirilmiştir. Osmanlı devletinde fiyatlar ile ilgili geçmişte yürütülen endeks çalışmalarında genelde gıda sektörüne ait verilerin kullanıldığı bilinmektedir. Hem dokuma sektörü ile ilgili verilerin, hem de şer'iyye sicillerinin daha önce meydana getirilen sınırlı sayıdaki endeks çalışmalarında yeterli ölçüde kullanılmadığı göz önüne konulduğunda, yapılan endeksin ilginç sayılabilecek bir kısım sonuçları ortaya koyduğu anlaşılabacaktır. Endekse yansıyan görüntüye göre fiyatlar 1750'lerden itibaren yükselmeye başlamıştır. Ancak en keskin yükselişler 1840'lardan sonra meydana gelmiştir. Üstelik belirtilen yükseliş ivmesi artan bir oranla ve de hızla gerçekleşmiştir. Oysaki 1844 yılı sonrası, kuruşun ayarı üzerindeki düzenlemelere son verildiği bilinmektedir. Kuruşun değeri üzerinde herhangi bir tasarrufa gidilmemesine rağmen fiyatların soluksuz yükselişi, üzerinde derin analizlerin yapılması gereken bir konudur.

Anahtar Kelimeler: Fiyat endeksi, Osmanlı Dokumacılığı, tağşiş,

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Gazi Üniv. Polatlı Fen Edebiyat Fak., Tarih -Yakınçağ Tarihi, El-mek: husnu.yucekaya@gmail.com

A PRICE INDEX OF WOVEN GOODS ACCORDING TO ŞER'İYYE REGISTER (1750-1880)

ABSTRACT

The phases of industrialization in Ottoman manufacturing and problems related to them are of the aspects which haven't become clear yet. Among the factors which cause trouble for manufacturers, historians of Ottoman economics have most emphasized the extreme increase in the prices of raw materials. Undoubtedly, in order to understand the case, it is necessary to discuss the matter in detail. Which factor had what share on the rise in prices? Was the financial instability as a result of the changes on the value of the kuruş the most effective factor on this case? Or did the inflation as a result of selling raw materials to foreign merchants cause the dramatic rise in prices? If one of these aspects or another aspect which isn't mentioned here was effective, when did the reflections of this case in Ottoman lands become apparent? Lots of questions and problems like these have been facing Ottoman economic historians. In this research, certain facts taken from the court register become meaningful by making simple index. It is known that in index studies related with prices in Ottoman Empire which were conducted in the past, data related with the food sector was generally used. When the fact that both the şer'iyye registers and the data related with the weaving sector were not used sufficiently in index studies is taken into consideration it will be understood that this index shall include some interesting results. According to the image reflected from index, prices started to increase after 1750s. However, the sharpest increases were observed after 1840s. Moreover this increase occurred at an increasing speed and rate. Yet, it is known that regulations on the value of coin ended after 1844. Unceasing increase in prices despite the lack of any changes on the value of the kuruş is a subject on which deep analyses should be made.

Key Words: price index, Ottoman Weaving, adulterants

Giriş

Osmanlı imalatçılığının Sanayi devrimi sonrası Batı Avrupa tekstili ile karşılaşması ve bunun sonucunda zorlu rekabet şartları ile yüzleşmesi, bugüne değin dalga boyu yansımaları devam eden bir etki meydana getirmiştir. Sürekli bir gerilemeden ziyade büyük dirençlerin ve mücadelenin sergilendiği bir imalat geçmişi yaşandığı düşünülmektedir. İmalatçıları olumsuz anlamda en çok etkileyen husus hammadde fiyatlarındaki dramatik yükselişlerdir. 19. Yüzyıl imalatçılığının genel anlamda tekstil sektöründe yoğunlaştığı düşünüldüğünde, bu alandaki daralmanın diğer sektörlerde de aynı oranda hissedildiği anlaşılabılır.

Şehirlerin iktisadi durumuna dair en güvenilir veriler kuşkusuz şer'iyye sicillerinden tespit edilebilir. Şer'iyye sicillerinin çoğunun transkrip edilmediği ve transkrip edilenlerin de yeterli derecede kullanılmadığı bilinmektedir. Osmanlı Devletinde fiyatlar ile ilgili pek fazla araştırma olmadığı da bir gerçektir. Bu alanda yapılan araştırmalarda ise sicillerin kullanımı belirtilen nedenlerden dolayı yetersizdir. Hâlbuki bu günden geçmişe bakıldığında karanlıkta kalan pek çok nokta sicillerden tespit edilecek bilgiler sayesinde aydınlatılabilir. Yürütülen çalışma kapsamında

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 7 Summer 2013

sicillerdeki terekelerde “top” olarak belirtilen manifaturalık kumaşlar dikkate alınmıştır. Bu kumaşların fiyatlandırılmasında Kadıların genelde oldukça standart değerler takdir ettikleri anlaşılmaktadır. Bazı sıra dışı durumlar geçerli olsa bile sicildeki kayıtların işlendiği birkaç yıllık zaman dilimi içinde kaydedilen “top” halindeki manifaturalık ürünlerde oldukça homojen değer takdirlerinin belirtildiği görülmektedir. Bir kısım sicillerde araştırma konusu olan dokumalarla ilgili onlarca kayıt bulunmaktadır. Belirtilen kayıtların birbirleri ile tutarlı olmasına dikkat edilmiştir. Belirtilen fiyatlar içinde en standart olanlar referans olarak alınmıştır. Zamansal bir sınır olarak 1750 yılı taban olarak alınmıştır. Bu tarihten itibaren aynı türdeki kumaşların fiyatlarında belirgin anlamda yükselişler olduğu gözlenmiştir. Yine üst sınır olarak ise 1880 yılı belirlenmiştir.¹ 24 sicilden ve bu sicillerdeki yüzlerce kayıttan belirlenen değer takdirleri yürütülen çalışmanın sıhhati konusunda tutarlı olunduğuna dair kanaati güçlendirmektedir.²

Tablo 1'deki kumaşlar sicillerden nesnel örnekleme uygun ürünler olarak seçilmiştir. Kumaşların miktarları 1 toptur. Miktarı bu şekilde sabit olan ürünlerden fiyatları da homojen olan ve incelenen sicil boyunca tutarlı bir düzeyde seyreden ürünler seçilmiştir. 1750'li yıllardan 1880'li yıllara kadar gerçekleşen fiyat değişimlerini, incelenen siciller bağlamında ve dokuma sektöründe görmek mümkün olmuştur. Bu sonuçları gözlemleyebilmek için dört işlem uygulanmıştır. Bu işlemlerde veri alınan dönemlere dayanarak tahmini fiyat artışları ve 1750-1880 yılları arası onar yıllık fiyat tahminleri yapılmıştır. Bu tahminler doğrultusunda fiyat endeksi oluşturulmuştur.

Fiyat istikrarı ve taşış politikaları

Yine burada kuruşun taşış edilerek ayarının düşürüldüğü hususu da unutulmamalıdır. Gerçekleşen fiyat artışları ve enflasyon, kuruştaki gümüşün ayarı da göz önüne alınarak hesaplanabilir. Ancak bu konunun kapsamı göz önüne alındığında ayrı bir çalışma konusu olacak niteliktedir. Bütün bu hesaplamalar kuruşun değerindeki düşüşle kıyaslanmalı ve satın alma gücü ile karşılaştırılmalıdır. Osmanlı arşivleri iktisat tarihçiliği için gerekli argümanlardan olan para, fiyat ve ücret gibi hususlarda oldukça saydam ve homojen veriler sunmaktadır.³ Bütün bunlar sonucunda her nereden bakılırsa bakılsın görülecektir ki, Osmanlı iktisat tarihçiliği açısından en netameli durum, Batı Avrupa'da biriken değerli madenlerin, Osmanlı dünyasındaki yansımaları ile ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz burada belirtilmesi gereken bir diğer husus ta paranın niteliği üzerindeki tasarruflardır. 16. Yüzyılın üçüncü çeyreğinden 1850'lere değin sürekli taşış politikaları uygulanmıştır. 1770'lerden itibaren kuruş, içeriğindeki gümüşü % 50 oranında kaybetti. Bu da yıllık % 3-3,5'lik değer kaybına işaret eder.⁴ 1808 ile 1844 yılları arasında ise kuruş gümüş içeriğinin % 83'ünü kaybetmiştir.⁵ Aslında bu durum bir kısım dini çevreler nezdinde de derin tartışmaları körüklemiştir.⁶ Dönemin genel havasına bakıldığında, Osmanlı bürokratlarının büyük

¹ Bir endeks oluşturabilmek için zamansal sınırlama belirtmek gerekmektedir. Bu nedenle 1750 ve 1880 yılları baz olarak alınmıştır. Yapılan endeks basit endekstir. Bileşik endeks oluşturabilmek için örneklem olarak alınan ürünlerin araştırılan merkezde ne kadar satıldığı tespit edilmelidir.

² Sicillerde aranan kumaş türü ile ilgili genelde oldukça fazla kayıta fiyat ve miktar belirtilmektedir. Kadı'nın takdir ettiği fiyatların genelde homojen olmasına dikkat edilmiştir. Birbiri ile tenakuz oluşturacak fiyat takdirlerinin bulunduğu sicil ve sicillerin bölümleri örnekleme uygun olmadığı için alınmamıştır. Aynı kumaş türün de yakın fiyat takdirleri belirtiliyorsa bu tip örnekler kullanılmıştır. Bunların da genelde yaklaşık ortalamaları birim fiyat olarak alınmıştır. Sicillerin tarihleri başlangıç ve sonuç olarak bellidir. Örneğin sicil 1821 yılında başlamış ve 1823 yılında bitmiştir. Ancak genelde referans kayıtların tarihleri belirli değildir. Bu yüzden bir metot olarak bütün sicillerde sicilin tutulduğu ilk kayıt esas alınmıştır.

³ Şevket Pamuk and Süleyman Özmucur, “Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914” , Preview <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2698182?uid=3739256&uid=2129&uid=>

⁴ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistem”, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Editör: Okşan Nalbantçioğlu, Ankara 1975, s.283.

⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Türkiye İş Bankası Yayınları Kültür Yayınları, (Çeviren: Gökhan Aksay), Editör: Ali Berktaş, İstanbul 2007, s. 124.

⁶ Paranın ayarının korunması, “namus-ı asgar” olarak tanımlanmıştır. Kınalızade Ali, **Ahlak-ı Alai**, İstanbul 1248, s.23.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

bir sıkıntı hali içinde bu politikayı istemeyerek tatbik ettikleri anlaşılmaktadır. Kuruşun yıllar içindeki vezninin değişimi bilinmekle birlikte satın alma gücünü ortaya çıkaracak veriler bu gün hala tam anlamıyla saydamlaşmış sayılmaz.

Endeksin oluşturulması

Anadolu'da farklı şehirlere ait 24 şer'iyye sicilinden elde edilen ve top olarak tespit edilen dokuma ürünleri 1750-1880 yılları aralığında Tablo-1'de gösterilmiştir. Tabloya bakıldığında dokuma ürünlerinin genelinin belirtilen dönemin farklı tarihlerinde fiyatları tespit edilen ürünler olduğu görülecektir. İlk işlem ardışık olarak veri elde edilebilen iki yıl kullanılarak, bu aralıkta her bir ürün için ayrı ayrı olmak üzere yıllık fiyat artışları tespit edilmiştir. Ardından 1750- 1880 yılları arasında onar yıllık dönemler için her bir ürünün fiyatının tahmini yapılmıştır. Daha sonra her bir ürünün o şehirde toplam satış miktarı bilinmediği için aritmetik ortalama yöntemi ile 10 yıllık dönemler için ortalama fiyat elde edilmiştir. En son ortalama fiyat üzerinden 1750 yılı baz alınarak endeks oluşturulmuştur.⁷

Örneğin astar kumaşında 1748 yılından 1864 yılına kadar ortalama otuzar yıl ara ile beş defa fiyat tespiti yapılmıştır. Önce ilk fiyat tespiti yapılan 1748 yılı ile ardışık olan 1808 yılları arasındaki fiyatlar karşılaştırılmış ve bu iki yıl aralığında fiyat artışı tespit edilmiştir. Ardından bu iki yıl aralığında kalan her on yıl için artış oranına göre fiyatlar tahmin edilir. Örneğin 1760 yılında astar kumaşının fiyatı 1,72 kuruş olarak tahmin edilmiştir. 1770'te 1,93 kuruş ve 1780'de 2,17 kuruş 1790'da ise tahmini fiyatı 2,43 kuruştur. Yine aynı formül kullanılarak örneklem alınmayan dönemlerde de artış ortalamasına göre fiyat tahmini yapılmıştır. Alaca kumaşında son fiyat tespit edilen tarih 1864 yılıdır. 1842 yılı ve 1864 yılı arasındaki fiyat artışı oranından faydalanılarak 1870 ve 1880 yılları arasındaki muhtemel fiyatları da tahmin edilmiştir. Sonra aritmetik ortalama ile bütün ürünler bazında ortalama fiyat artışları hesaplanmıştır. Yani bütün ürünlerin ortalama onar yıllık fiyat artışları ortaya çıkarılmıştır. Endeks oluşturma öncesi en gerekli ve son işlem budur. Tablo- 2' de görüleceği üzere 1750'de 6,13 kuruş olan bir ürün 1880'de 114,66 kuruş olmuştur. En sonunda endeks oluşturmak için işlem yapılmıştır. 1750'de endeks 100 olarak başlatılmıştır. 1880' gelince endeksin 1869,51'e dayandığı görülür.

⁷Ernest F. Haeussler. Jr. Richards S Paul, **Introductory Mathematical Analysis for Business, Economics and Social Sciences**, (10.th ed.) PrenticeHall, N.Y. USA, 2002 s. 395 -396.

Tablo-1⁸ Şer'iyye sicillerine göre 1750-1880 yılları arası dokuma ürünleri fiyatları

Astar	1748 ⁹	1808 ¹⁰	1828 ¹¹	1842 ¹²	1864 ¹³
	1,5	3	10	15	40
Haleb Alaca	1748 ¹⁴	1786 ¹⁵	1820 ¹⁶	1838 ¹⁷	1880 ¹⁸
	4	3,5	26,5	50	45
Alaca	1775 ¹⁹	1828 ²⁰		1842 ²¹	
	11	26		35	
Şam Alaca	1808 ²²	1842 ²³	1851 ²⁴	1864 ²⁵	
	26	80	102	120	
İplik Alaca	1851 ²⁶	1862 ²⁷	1894 ²⁸		
	16,5	18	117,5		
Diyarbakir Alaca	1811 ²⁹	1887 ³⁰			
	15	35			
Maraş Alaca	1797 ³¹	1862 ³²			
	2	35			
Kutnu	1748 ³³	1775 ³⁴	1828 ³⁵	1836 ³⁶	1864 ³⁷
	5	12,5	35	45	140
Haleb Kutnu	1748 ³⁸	1828 ³⁹	1838 ⁴⁰		

⁸ Tabloda belirtilen bilgiler şer'iyye sicillerinden derlenmiştir. Sayfa numarası olanlarda, sayfa numarası, sayfa numarası olmayanlarda ise varak numarası belirtilmiştir. Belirtilen miktarlar 1 toptur ve bunların değer olarak karşılıkları ise kuruştur. Yani 1775 yılında 1 top Alaca kumaşı 11 kuruştur.

⁹138 Numaralı Kayseri şer'iyye sicili, s.84.

¹⁰242 Numaralı Manisa şer'iyye sicili, s.8, hüküm:25.

¹¹33 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, s.110

¹²33 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, s.13.

¹³72 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, v.31b-3.

¹⁴138 Numaralı Kayseri şer'iyye sicili, s.1.

¹⁵165 Numaralı Kayseri şer'iyye sicili, s.19

¹⁶1955/141 Numaralı Trabzon şer'iyye sicili, v.31a-1.

¹⁷50 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, s.13.

¹⁸232 Numaralı Maraş şer'iyye sicili s. 31.

¹⁹671 Numaralı Denizli şer'iyye sicili, V.26-b.

²⁰33 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, s.66.

²¹55 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, s.12.

²²242 Numaralı Manisa şer'iyye sicili, s.19-26, Hüküm 26.

²³55 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, s.47.

²⁴83 Numaralı Amasya Şer'iyye sicili, v.23a-1.

²⁵590 Numaralı Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicili, V. 16b-65.

²⁶83 Numaralı Amasya şer'iyye sicili, v.23a-1.

²⁷89 Numaralı Amasya şer'iyye sicili, v.11a-2.

²⁸266 Numaralı Kayseri şer'iyye sicili, v.16b-1.

²⁹68 Numaralı Amasya şer'iyye Sicili, v.105a-1.

³⁰ Hüsnü Yücekaya, Şer'iyye Sicillerine Göre: 19. Yüzyılda Amasya Kayseri, Tokat ve Trabzon Şehirlerinde Dokumacılık, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakın çağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s.205.

³¹3 Numaralı Tokat şer'iyye Sicili s.10

³²89 Numaralı Amasya şer'iyye Sicili.,v.4a-1.

³³138 Numaralı Kayseri şer'iyye sicili, a.g.s.s,84.

³⁴671 Numaralı Denizli şer'iyye sicili,v.,20-b.

³⁵15 numaralı Kütahya şer'iye şicili, 11 numaralı belge.

³⁶273 Numaralı Manisa şer'iyye sicili, s.153.

³⁷590 Numaralı Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicili, V. 16b-65.

³⁸138 Numaralı Kayseri şer'iyye sicili, s.84.

³⁹33 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, s.112.

⁴⁰50 Numaralı Tokat şer'iyye sicili s.36.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Şam Kutnu	0,75 1818 ⁴¹	40 1842 ⁴²	60		
Çitari	45 1808 ⁴³	60 1836 ⁴⁴	1864 ⁴⁵		
Acemkari Şal ⁴⁶	33,5 1820 ⁴⁷	63,5 1849 ⁴⁸	110		
Penbe ipliği ⁴⁹	32,5 1808 ⁵⁰	58 1828 ⁵¹			
Çuha	5 1831 ⁵²	12,5 1845 ⁵³			
Mendil	25 1808 ⁵⁴	33 1842 ⁵⁵			
Keten	3,5 1786 ⁵⁶	20 1836 ⁵⁷			
Şitari	5,6 ⁵⁸ 1847 ⁵⁹	10 1879 ⁶⁰			
	67	100			

Tablo-2⁶¹ 1750-18880 Yılları arası dokuma ürünleri tahmini fiyatları

	1750	1760	1770	1780	1790	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880
Astar	1,54	1,72	1,93	2,17	2,43	2,73	3,38	6,17	10,59	14,14	21,40	33,36	52,21	81,39
Halep Alaca	3,97	3,83	3,69	3,56	4,35	7,51	12,94	26,50	37,56	49,74	48,46	47,22	46,00	45,00
Alaca	7,34	8,63	10,15	11,93	14,02	16,48	19,37	22,77	27,13	33,56	41,52	51,36	63,53	78,59
Şam Alaca	3,82	5,32	7,41	10,31	14,34	19,96	27,78	38,65	53,79	74,86	99,24	114,07	129,29	146,39
İplik Alaca	7,53	8,14	8,79	9,50	10,27	11,10	12,00	12,97	14,02	15,15	16,37	17,70	28,75	51,64
Diyarbakır Alaca	7,65	8,54	9,54	10,65	11,90	13,28	14,84	16,57	18,50	20,66	23,07	25,76	28,77	32,13
Maras	0,25	0,39	0,61	0,95	1,47	2,28	3,54	5,50	8,55	13,27	20,62	32,02	49,77	77,30

⁴¹71 Numaralı Amasya şer'iyye sicili, s.58.⁴²55 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, s.110⁴³273 Numaralı Manisa şer'iyye sicili, s.19-26, Hüküm:56⁴⁴273 Numaralı Manisa şer'iyye sicili, s.67⁴⁵590 Numaralı Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicili, V.5b-15.⁴⁶Miktar olarak bir adettir.⁴⁷1955/141 Numaralı Trabzon şer'iyye sicili, v.23a-2.⁴⁸1978/164 Numaralı Trabzon şer'iyye sicili, v.24a-2.⁴⁹Miktar olarak 1 kıyyedir. Kıyye okka yerine kullanılmakta ve okkanın ağırlığı olan 1,282 gramdır.⁵⁰12 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, s.16.⁵¹33 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, s. 74.⁵²Belirtilen çuha kumaşları 1 top değil 1 zira'dır.⁵³206 Numaralı Kayseri şer'iyye sicili, v.39b-2.⁵⁴12 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, s.22.⁵⁵55 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, s.13⁵⁶61 Numaralı Amasya şer'iyye Sicili, s.23.⁵⁷273 Numaralı Manisa şer'iyye Sicili, s.149.⁵⁸Buradaki değer para olarak belirtilmiştir. 100 para 1 kuruş olduğu göz önüne koyulursa 560 para 5,6 kuruştur.⁵⁹73 Numaralı Adana şer'iyye sicili, s.59.⁶⁰232 Numaralı Maras şer'iyye sicili, s.31.⁶¹Bu tabloda şer'iyye sicillerinden elde edilen verilere göre, veri bulunmayan yıllara da tahmini fiyatlar oluşturulmuştur. Bu tahminler aynı formülün ters çevrilmesi suretiyle ileriye ve geriye dönük şekilde gerçekleştirilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Alaca														
Kutnu	5,35	7,51	10,54	13,77	16,72	20,31	24,66	29,94	37,26	52,91	79,30	118,86	178,15	267,02
Halep Kutnu	0,83	1,36	2,24	3,68	6,06	9,96	16,38	26,94	43,51	66,29	101,00	153,87	234,42	357,14
Şam Kutnu	19,86	22,40	25,26	28,49	32,13	36,24	40,87	46,10	51,99	58,63	66,12	74,58	84,11	94,86
Çitari	8,96	11,25	14,12	17,72	22,25	27,93	35,06	44,01	55,25	68,68	83,56	101,66	123,68	150,46
Acemkari Şal	8,03	9,80	11,97	14,62	17,85	21,80	26,62	32,50	39,68	48,46	59,17	72,25	88,22	107,73
Penbe ipliği	0,35	0,55	0,88	1,39	2,19	3,47	5,48	8,66	13,70	21,66	34,25	54,15	85,62	135,38
Çuha	5,02	6,12	7,46	9,09	11,09	13,52	16,48	20,10	24,51	29,88	36,44	44,43	54,18	66,06
Mendil	0,18	0,30	0,50	0,83	1,39	2,32	3,88	6,47	10,81	18,05	30,14	50,32	84,03	140,30
Keten	3,69	4,14	4,65	5,22	5,87	6,59	7,40	8,31	9,33	10,47	11,76	13,21	14,83	16,66
Şitari	19,90	22,55	25,56	28,97	32,83	37,21	42,17	47,79	54,16	61,38	69,56	78,84	89,35	101,26
Ortalama Fiyat	6,13	7,21	8,55	10,17	12,19	14,86	18,40	23,53	30,02	38,69	49,53	63,74	84,41	114,66

Tablo-3 1750-1880 Yılları dokuma ürünleri fiyat endeksi

Yıllar	İndeks
1750	100,00
1760	117,55
1770	139,36
1780	165,79
1790	198,69
1800	242,34
1810	300,04
1820	383,59
1830	489,46
1840	630,88
1850	807,51
1860	1039,28
1870	1376,18
1880	1869,51

Kumaş fiyatlarındaki yükselişlerin değerlendirilmesi

Terekelerde yoğun olarak görülen manifaturalık toptan kumaşların fiyat hareketlerine bakıldığında, imalatçıların 19. Yüzyıl boyunca yaşadıkları serüvenlerin ne denli zorlu olduğu anlaşılabılır. Dokuma loncalarında faaliyet gösteren iş kollarının Batılı rakipleri karşısında hemen pes etmedikleri ve bir kısım yeni yöntemler geliştirerek direnç sergiledikleri anlaşılmaktadır. Buna rağmen imalatçıların sadece batılı üreticilerle rekabet etmedikleri anlaşıyor. Konunun ayrıntısına odaklanıldığında, fiyat baskısının imalatçıları en çok sıkıntıya düşüren husus olduğu görülecektir.

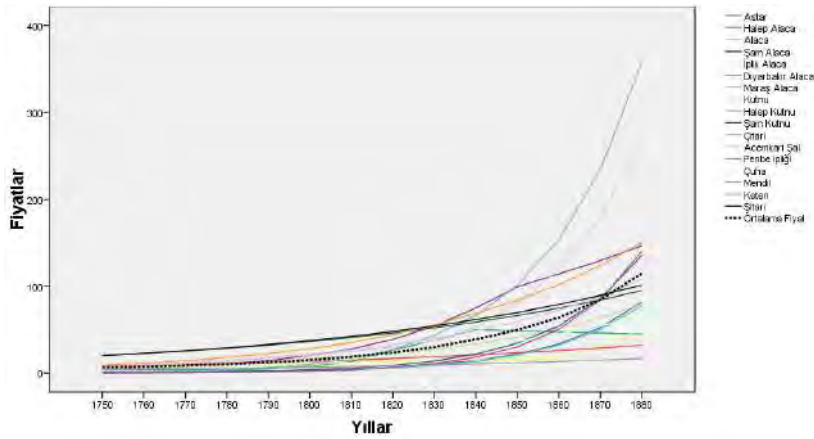
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Şer'iyye sicillerine yansıyan görüntü fiyat endekslerindeki seyrin dramatik boyutunu ortaya koymaktadır. Örneğin astar kumaşının 1 topu 1748'de yaklaşık 1,5 kuruş iken 1828'de 10 kuruşa, ardından 1865'de 40 kuruşa gelmiştir. 1 top kutnu 1748'de 5 kuruştur. 1775'te 12,5 kuruş, 1830'lara gelindiğinde 40 kuruş, 1838'de ise 60 kuruştur. Nihayet 1864 yılında 140 kuruşa dayanmıştır. Şam alacası 1808 yılında 26 kuruş iken 1842 yılında 80 kuruşa, 1851'de 102 kuruşa 1864 yılında 120 kuruşa gelmiştir. Diğer kumaşlarda ve dokuma sektörü girdilerinde de seyir belirtilen örnekler gibidir.

1750'lerden 1880'lere kadar fiyatların istikrarlı biçimde ve ivmesi artarak yükseldiği anlaşılmaktadır. Ancak tablo-2 de yapılan endekse bakıldığında 1800'lü yıllardan sonra hızla ve de trajik bir biçimde fiyatların yükseldiği görülmektedir. Grafikte de görüleceği üzere ortalama fiyat eğrisi 1800'lerden itibaren hızlı ve çok belirgin biçimde yükselmiştir. 1840 yılından sonra ise daha da yükselişler görülmektedir. 1750-1760 yılları arasında fiyatlar yaklaşık % 15 artmıştır. Ardından % 15,7 sonraki on yılda % 16 artmıştır. 1780-1790 arası % 16,6 ve 1800 yılına gelindiğinde % 18 oranında fiyatlar artmıştır. Görüleceği gibi fiyat artışları istikrarlı biçimde her yıl ivmesi artan bir şekilde yükselmiştir. 1800-1810 arası yıllarda fiyat artışlarının tekrar atak yaparak on yılda % 19,2 oranında arttığı görülmektedir. 1810-1820 yılının ise dönüm noktalarından biri olduğu görülür. Fiyat artışı % 22 düzeyinde gerçekleşmiştir. İkinci çok önemli dönüm noktasının 1840 yılı olduğu endekste de görülecektir. Bu yıllar arasında on yıllık artışın % 22,5 düzeyinde gerçekleştiği görülür. Sonraki on yıllarda artışlar % 26'lar seviyesini bulmuştur. 1840'lı yıllardan sonra kuruşun madeni üzerinde herhangi bir taşıya gidilmemesine rağmen bu denli yüksek fiyat artışları, oldukça düşündürücü bir husustur. Bu oranda fiyat artışları büyük ihtimalle imalat iklimi üzerinde deprem etkisi meydana getirmiş olmalıdır. 1750 yılından 1880 yılına fiyat artış oranlarının ortalaması alındığında ise yıllık 2,28 oranında fiyatların arttığı görülür. Tablo- 3 de görüleceği üzere 1750 yılında 100 kuruş olan bir ürün 1800 yılında 242,34 kuruşa, 1840'ta 630,88 kuruşa, 1880'de ise 1869,5 kuruşa yükselmiştir.

Grafik-1 1750-1880 Yılları arası dokuma ürünleri fiyat grafiği

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde yaşanan fiyat hareketlerine bağlı endeks oluşturma gayreti oldukça sınırlı kalmış bir husustur. Bu sınırlılık içinde, başta Ömer Lütfi Barkan öncülüğünde,

vakıf defterlerindeki verilere dayanan çalışmalar⁶² oldukça kıymetli bilgilerin kazanımını sağlamıştır. Ancak yapılan çalışmalarda genelde gıda ürünlerinin kullanıldığı görülmektedir. Endeks oluşturma anlamında önemli sıkıntılar yapılan bu çalışmalarda belirtilmektedir. Gıda endekslerinden farklı olarak dokuma ürünleri endekslerinin oluşturulması, araştırılan dönemde yaşanan iktisadi sıkıntıları anlama adına yeni perspektifler sunabilir. Açıkçası bu çalışma çerçevesinde, yapılan, endekste; sürekli tırmanan fiyat artışı oranları şaşırtıcı düzeyde gerçekleşmiştir. 1750-1760 yılları arasında % 15'lik bir artış olmuştur. Bazı olarak alınan yıllar arasında en düşük fiyat artışı bu dönemde gerçekleşmiştir. Müteakip dönemler içinde fiyat artış oranı hep daha yüksek olmuştur. Bundan sonraki yıllar hep artışla ve bir önceki on yıldan nispi olarak daha fazla bir oranla gerçekleşmiştir. Adeta gelen gideni aratır dönemler şeklinde fiyat artışları gerçekleşmiştir. Endekste de görüleceği üzere 130 yıllık bir süreçte, taban olarak alınan 1750 yılında 100 birim olan bir ürün 1880'de 1869,51 birim düzeyine yükselmiştir. Bunun kuruş olduğu düşünüldüğünde çok yüksek düzeyde fiyat artışları görülecektir. 1844'ten sonra ayarı bir daha hiç düşürülmemesine rağmen, 1840 yılında 630,80 kuruş olan bir ürün 1880'de 1869,51 kuruş düzeyine yükselmiştir. Bilindiği üzere, kuruş içeriğinde gümüş bulunmaktadır. Gümüş kendi zati değeri olan değerli bir madendir. Buna rağmen fiyatların bu oranda yükselişi, imalatçıların ne denli ürkütücü bir akıbetle karşı karşıya kaldıklarını gösterir. Araştırılan sicillerden 1810 tarihini kapsayan bir Tokat sicilinde kesinlikle yabancı gemilere işlenmiş ya da ham pamuk satılmaması tembihlenmektedir.⁶³ Bu durum ilk defa olarak tespit edilmiştir. Demek ki iç bölge sayılabilecek Tokat gibi şehirlerde 1810 yılından sonra yabancı tüccarlar ham ya da yarı işlenmiş dokuma hammaddesi almaya başlamışlardır. Bu tarihlerden sonra fiyatların yükselmesini bu durum izah edebilir. Ancak 1840'lı yıllardan sonraki artışların başka sebepleri de olabilir. Yine de en bariz neden hammaddenin katma değersiz ya da katma değeri en az oranda yabancı tüccara satışı, fiyatlar üzerindeki en temel baskı unsurudur.

KAYNAKÇA

1. Şer'iyye Sicilleri:

73 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili.

61 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili.

68 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili.

71 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili.

83 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili.

89 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili.

671 Numaralı Denizli Şer'iyye Sicili.

590 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicili.

138 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili.

165 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili.

206 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili.

⁶² Ömer Lütfi BARKAN "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East", *International Journal of Middle East Studies*, 1975, 6, 3-28.

⁶³ 12 Numaralı Tokat şer'iyye sicili, b.124/2.

266 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili.

15 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili.

242 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicili.

273 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicili.

232 Numaralı Maraş Şer'iyye Sicili.

3 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili.

12 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili.

33 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili.

50 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili.

55 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili.

72 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili.

1955/141 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicili.

1978/164 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicili.

2. Araştırma ve İncelemeler

BARKAN Ömer Lütfi "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East", **International Journal of Middle East Studies**, 1975, 6, 3-28

ERNEST F. Haeussler. Jr. Richards S Paul, **Introductory Matematical Analysis for Business, Economics and Social Sciences**, (10.th ed.) Prentice Hall, N.Y. USA, 2002

GENÇ Mehmet, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistem", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Editör: Okşan Nalbantçioğlu, Ankara 1975.

Kınalızade Ali, **Ahlak-ı Alai**, İstanbul 1248, s.23.

PAMUK Şevket and Süleyman ÖZMUCUR, "Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914", **Preview**
<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2698182?uid=3739256&uid=2129&uid=>

PAMUK Şevket, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Türkiye İş Bankası Yayınları Kültür Yayınları, (Çeviren: Gökhan Aksay), Editör: Ali Berktaş, İstanbul 2007.

YÜCEKAYA Hüsnü, **Şer'iyye Sicillerine Göre: 19. Yüzyılda Amasya Kayseri, Tokat ve Trabzon Şehirlerinde Dokumacılık**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakın çağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/7 Summer 2013

LONDRA KONFERANSI'NDA ERMENİ SORUNU VE İNGİLTERE'NİN TUTUMU (12 ŞUBAT-10 NİSAN 1920)*

*Mehmet Sait DİLEK***

ÖZET

Paris Barış Konferansı'nda mağlup devletlerle imzalanacak antlaşmaların taslağı hazırlanmış olup Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşması ise müttefik devletlerin çıkar çatışmaları yüzünden sonuçlandırılmamıştı. Bu durum büyük güçlerin bu kez de Londra'da toplanmalarına sebep olmuştu. Londra Konferansı'nın hazırlık toplantıları İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon yetkililerinin katılımıyla 12 Şubat-10 Mart 1920; son toplantıları ise 11 Mart-10 Nisan 1920 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Konferansta Paris'teki gibi "Zirve diplomasisi" metodu benimsenerek hem çatışan menfaatlerin uzlaştırılabilmesi hem de hızlı karar alınabilmesi hedeflenmişti. Örnek olarak; Ermeni sorununun ağır yükünden kurtulmak isteyen İngiltere, farklı alternatifler (Milletler Cemiyeti, Norveç) vasıtasıyla çözüme ulaşmaya çalışmışsa da hiçbir güç kendini askeri, iktisadi ve siyasi zorluklarla karşı karşıya bırakacak bir kararın altına imza atmak istememiştir.

İngiliz karar alıcılarına göre; ABD, bölgede mandaterlik görevini üstlenmesi gereken bir devlet konumundaydı. Ancak Washington, Anadolu'ya gönderdiği resmi görevlilerden gelen bilgiler ışığında kendisini zora sokacak sorumluluklardan uzak durmaya çalışmış bunun sonucunda da ABD, Londra Konferansı oturumlarına delegasyon göndermeme yönünde karar almıştı. Buna rağmen İngiltere ve Ermeni yanlısı lobilerin desteğiyle mandaterlik teklifi bu kez de Amerikan Senatosu'nun gündemine getirilmiş fakat ulusal çıkarlarını esas alan Amerikan Senatosu tarafından bu istek kabul görmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Londra Konferansı, Milletler Cemiyeti, Mandaterlik, Ermenistan, Lloyd George

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, El-mek: mehmentsaitdilek@gmail.com; Bu makale, Atatürk Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkez Müdürlüğü "I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu'nda" (2-4 Mayıs 2012) sunulan bildirinin gözden geçirilmiş biçimidir.

ARMENIAN QUESTION AND ATTITUDE OF ENGLAND AT THE CONFERENCE OF LONDON (12 FEBRUARY-10 APRIL 1920)

ABSTRACT

The draft of treaties to be signed with defeated states was prepared at the Paris Peace Conference and the peace treaty to be made with the Ottoman Empire could not be concluded due to the conflicts of interest of Allied Powers. This condition caused the great powers to meet in London in that time. Preparatory meetings of the London Conference were held with the participation of English, French, Italian and Japanese authorities between 12 February 1920 and 10 March 1920; and the last meetings were held between 11 March 1920 and 10 April 1920. In the conference, the objective was to reconcile the conflicting benefits and make rapid decisions by adopting the method of "Summit diplomacy" just like in Paris. For instance; even though England that intended to get freed from the heavy burden of the Armenian question tried to reach the solution through different alternatives (The League of Nations, Norway), none of the powers wanted to make a decision that would expose them to military, economic and political difficulties.

According to the English decision-makers, USA was a state that had to take charge of mandate in the region. However, Washington tried to stay away from responsibilities, which would cause troubles, in the light of information received from officials that were sent to Anatolia and consequently, USA decided not to send delegation to the sessions of Conference of the London. Nevertheless, the proposal of mandate was brought to the agenda of the United States Senate this time with the support of the lobbies supporting England and Armenia in following days; however, this request was not accepted by the United States Senate that was based on national benefits.

Key Words: London Conference, The League of Nations, Mandatory, Armenia, Lloyd George

1-Londra Konferansı'nın Hazırlık Toplantıları (12 Şubat-10 Mart 1920)

Londra Konferansı'nın 12 Şubat 1920 tarihli açılış konuşmasında İngiltere Başbakanı Lloyd George barış sürecinin uzamasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. Ona göre barış sürecinin uzamasında ABD'nin Ermenistan mandaterliği teklifi hususunda kararını geciktirmesi büyük rol oynamıştı.¹ İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 14 Şubat 1920 tarihli oturumda müttefik devlet temsilcilerince kabul edilmiş olan temel ilkeleri sıralarken "*Bağımsız bir Ermenistan kurmakla yükümlü bulunduklarını*" hatırlatma ihtiyacı duymuştu. Ona göre

¹ **Documents on British Foreign Policy 1919-1939**, (Ed.Rohan Butler, J.P.T. Bury), **Volume VII**, 1920, 1958, s.1; William Ormsby-Gore, 12 Şubat tarihli Avam Kamarası'ndaki oturumda, Başbakan Lloyd George'a Türk barışı hakkında görüşmelere ne zaman ve nerede başlanacağını sormuştur. Bkz. **House of Commons (HC)**, Deb 12 February 1920, vol 125, c218; Lord Robert Cecil, 12 Şubat tarihli Avam Kamarası'ndaki oturumda Türk barışının gecikmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. **HC** Deb 12 February 1920 vol 125 cc278; J. D. Rees, 12 Şubat tarihli Avam Kamarası'ndaki oturumda ABD'ye sunulan Ermenistan mandaterliği teklifinin uygulanabilir olmadığını dile getirmiştir. Bkz. **HC** Deb 12 February 1920 vol 125 cc330.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Ermenistan'ın sınırlarının belirlenmesi dahil olmak üzere birçok konuda hızlı karar alınması müttefik devletlerin çıkarları açısından önem arz etmekteydi.²

İngiliz delegasyonu, 16 Şubat 1920 günlü oturumda ana gündem maddesi olarak Ermeni sorununu tartışmaya açma kararı aldı. Bu kapsamda söz alan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Ermenistan konusunun biri coğrafi diğeri de siyasi olmak üzere iki yönünün bulunduğunu ifade etti. Ona göre konunun coğrafi yanının belirlenmesi için bir komisyon oluşturularak sınırların saptanması gerekmekteydi. Sorunun siyasi yanına gelince, müttefiklerin sağlamaya çalıştıkları amaçlar arasında bağımsız bir Ermenistan Devleti'nin kurulması da vardı. Ancak Ermenistan Devleti'nin sınırları içine girebilecek topraklar konusunda önemli görüş farkları mevcuttu. Görüşlerden biri, altı Türk Vilâyeti'ni içeren ve Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan Büyük Ermenistan'ın kurulmasını savunmaktaydı. Diğeri ise daha küçük bir Ermenistan kurulmasını öngörmekteydi. Lord Curzon, konuşmasının sonuna doğru hükümetinin Ermenistan hakkındaki yeni teklifini müttefik devlet temsilcilerine açıklama gereği duydu. Bu teklifle İngiltere, bölgede Amerikan mandaterliği yerine Milletler Cemiyeti gözetimi altında bağımsız bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını önermişti. Böylece İngiltere, Ermeni sorununun ağır yükünü bu kez Milletler Cemiyeti üzerine yüklemeye çalışmıştı.³

Azerbaycan ile Ermenistan arasında siyasi ilişkileri şimdilik dostça bulan Lord Curzon, sınırın bazı bölümlerinin, özellikle Zangezur ve Karabağ'ın⁴ taraflar arasında ciddi anlaşmazlıklara yol açabileceğine işaret etmekteydi. Ayrıca Curzon'a göre Ermenilerin antlaşma sonrası siyasi varlığını sürdürebilmesi için yaklaşık 10.000 kişilik askeri bir kuvvete ihtiyacı vardı. İngiliz yetkili, bu kuvvete ABD'nin destek vermesini beklediklerini ifade ederek Ermeni sorunun ağır yükünden sıyrılmaya çalıştıklarını bir kez daha kanıtladı. Halbuki Lord Curzon'un görüşlerinin aksine Anadolu'daki Türk askeri varlığı, 10.000 kişilik bir orduyla baş edemeyecek kadar güçsüz olmadığı gibi Amerikan yönetimi de Ermenilere herhangi bir yardım sözü vermemişti.⁵

Fransız yetkili Berthelot ise konuşmasında yeni Ermeni Devleti'nin çekirdeği olarak Erivan'ın esas alınması akabinde bu merkeze Türk topraklarından bazı bölümler eklenmesi hususunda İngiliz meslektaşıyla aynı kanaati taşıdıklarını açıklayarak konuşmasına başladı. Ancak Berthelot, içinde pek az Ermeni'nin bulunmasından dolayı Erzurum Vilâyeti'nin Ermenistan toprakları dışında bırakılmasını savunmaktaydı. Berthelot, müttefikler arasında Trabzon veya Batum'un Ermenilere denize çıkış kapısı olarak tahsis edilmesinin tartışıldığını ancak Türk ve Gürcü makamlarının olası sert tepkileri göz önüne alınarak bu öngöründen vazgeçtiklerini ifade etme gereği duydu. Buna ilaveten Ermeni temsilcilerinin Çukurova'ya yönelik taleplerinden vazgeçtikleri tarafına iletilmişti. Bu sebeple Berthelot, Ermenistan'a denize çıkış imkanı sağlayabilmek için alternatif demiryolu hattı projeleri üzerinde durulması gerektiğini müttefik devlet temsilcilerine bildirdi.⁶

² **Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII**, s.43-44; İngiltere'nin Ermeni politikası hakkında geniş bilgi için Bkz. Osman Olcay; **Sevr Antlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981; Tolga Başak, **İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

³ **Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII**, s.81; Milletler Cemiyeti gözetimi altında bağımsız bir Ermeni Devleti kurulması hakkında taslak karar için Bkz. **Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII**, s.125-126; İngiltere'deki Ermeni yanlısı lobi teşkilatları ise Londra'nın bu konuda sorumluluk almasını talep ediyorlardı. Bkz. **The Times**, "Future Armenian State", January 9, 1920, s.14; **The Times**, "Fate of Armenia", February 20, 1920, s.11.

⁴ Lord Curzon'un bu tespiti haklı olup özellikle Karabağ sorunu, Azerbaycan-Ermenistan arasında hala büyük gerginliklere sebep olmaktadır. Bkz. Mustafa Gökçe, "Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Turkish Studies**, Volume 6/1 Winter 2011, s.1111-1126.

⁵ **Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII**, s.82.

⁶ **Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII**, s.83-84.

İtalya Başbakanı Nitti ise bağımsız bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını istediklerini açıklayarak konuşmasına başladı. Ancak Nitti'ye göre Türk tarafını kızdırmamak için Ermenistan'ın sınırları çok geniş tutulmamalıydı. Bu kapsamda Erzurum, Trabzon ve Batum'un geleceği, çözülmesi gereken en önemli sorunlardı. Bu düşüncelerin sonucu olarak kanısınca, Erzurum Türklerin elinde kalmalı; Ermenilere Trabzon Limanı'nı kullanma hakkı verilmeli ve son olarak Batum, uluslararası bir liman haline dönüştürülmeli idi.⁷

16 Şubat 1920 tarihli oturumun sonuna doğru söz alan İngiltere Başbakanı Lloyd George'a göre; bağımsız bir Ermeni Devleti kurulması hususunda müttefik devletler arasında görüş birliği mevcuttu. Sınırlar başlığında ise Erzurum ve Batum'un kaderi konusunda duraksamalar ortaya çıkmış ancak Trabzon'un Ermenistan'a katılmaması gerektiği hususunda ise anlaşma sağlanmıştı. Lloyd George, bu konuşmalar ışığında sınırlar sorununun komisyona gönderilmesini tavsiye etmiş⁸ ve akabinde 17 Şubat 1920 günlü oturumda Ermenistan'ın sınırları hakkında rapor hazırlamakla görevli Ermenistan Komisyonu (Britanya: Vansittart, Albay Gribbon; Fransa: de Fleuriau, Kammerer; İtalya: Carlo Galli, Nogara; Japonya: I. Yoshida, K. Anno) belirlenmişti.⁹

Komisyon, Ermenistan'ın sınırları hakkında aşağıdaki üç önemli varsayım üzerinden hareket ederek görevini gerçekleştirecekti.

“1. Ermenistan'ın bağımsız bir devlet olarak kurulacağı

2. Ermenistan topraklarının de facto Bağımsız Erivan Cumhuriyeti ile çevre Türk Vilayetleri'nin bazı bölümlerini içine alacağı.

3. Çukurova'da Ermeni gruplarının korunması için önlemler alınması gerektiği”.¹⁰

Ermenistan Komisyonu, Batum ve Trabzon'un gelecekteki statülerini Ermenistan ile doğrudan ilişkilendirmedikten bu konuları ayrı bir başlık altında ele almaya karar vermiştir.¹¹

İngiltere Başbakanı Lloyd George, 20 Şubat 1920 günlü oturumda Fransızların Çukurova'dan çekilmeleri durumunda Ermenilerin içine düşebilecekleri muhtemel durumdan söz etme ihtiyacı hissetti. Kanısınca üç devlet aralarında öyle anlaşmalıydı ki, nerede devletlerden birinin özel ekonomik hakları varsa, orada o devlet, bir biçimde, yükümlülük olarak Hristiyan halkın korunmasını da üzerine almalıydı. Bu yaklaşım İngiltere'nin ulusal çıkarları doğrultusunda Ermeni sorununa baktığını bir kez daha ispatlamıştır.¹²

⁷ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII, s.85.

⁸ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII, s.85-86.

⁹ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII, s.86-87.

¹⁰ Lord Curzon, Ermeni gruplarının Çukurova bölgesinde korunması için Fransa'nın önlem alması gerektiğini önerdi. Bu öneri üzerine adı geçen madde metne eklenmiş oldu. Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII, s.97-98; Avam Kamarası'nda gerçekleşen 16 Şubat 1920, 26 Şubat 1920 ve 30 Mart 1920 tarihli toplantılarda ise Ermeni çıkarlarını sağlama hususunda aktif rol oynayan Aneurin Williams söz almış ve Çukurova bölgesinden gelen duyumları esas alarak gayrimüslimlerin hayatlarının tehlikede olduğu iddiasında bulunmuştur. Bkz. HC, Deb 16 February 1920, vol 125, cc503-504; HC Deb 26 February 1920 vol 125 cc2060-2061; HC Deb 30 March 1920, vol 127, cc1091; Osmanlı arşiv belgelerine bakıldığında ise Fransız askeri birlikleriyle Ermeni çeteler arasında organik bir ilişki olduğu kanıtlanmakta dolayısıyla bölgedeki Türk halkına karşı sert politikalar izlendiği görülmektedir. Geniş bilgi için Bkz. Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2004.

¹¹ Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII, s.98.

¹² Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII, s.167-168; Bölgede yaşanan kimi olaylar İngiliz basını tarafından abartılı bir dille sunulmaktaydı. Bkz. The Times, "Slaughter of Armenians", February 17, 1920, s.16; The Times, "More Armenian Massacres", February 18, 1920, s.11; The Times, "Armenian Massacres", March 1, 1920, s.14; The Times, "Armenian Massacres", March 3, 1920, s.12; The Times, "Aid For Armenia", March 8, 1920, s.14.

Bu arada Ermenistan Sınırlarının Saptanması Komisyonu'nun rapor ve önerileri 27 Şubat 1920 günlü oturumda Türk hakları görmezden gelinerek değerlendirilip konuyla ilgili aşağıdaki önemli kararlar alınmıştır.

“1-Erzincan ve Trabzon, Ermenistan sınırları içine alınmamalıdır.

2-Ermenistan ve Özgür Batum Devleti arasındaki sınır, müttefikler arası komisyon tarafından daha küçük bir bölge yeğlenmek üzere belirlenmelidir

3-Gürcistan-Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sınırlar kendi aralarındaki antlaşmanın sonuçlanmasından sonra saptanmalıdır.

4-Bir süre daha tartışıldıktan sonra, Ermenistan'ın Sınırlarını Saptama Komisyonu'nun tavsiye ettiği gibi Ermenistan'ın sözde metbuluğu altında özerk bir Lazistan Devleti kurulması önerilmektedir.

5-Trabzon iç bölgesinde, Tirebolu ile Kemah arasında Türklerin askeri birlikler ve mühimmat deposu bulundurma hakları olmamalıdır.

6-İlerleyen günlerde, Milletler Cemiyeti Konseyi'nden, Ermenistan'a, ulusal bir ordu kurulması için gerekli gereç ve paranın sağlanması ve gerekecek olursa, yeni devlete hizmet için müttefik devletler arasında gönüllü toplanması olanaklarını araştırması istenmelidir.

7-Çukurova bölgesinde yaşayan Ermenileri koruma görevi o tarihlerde bölgede bulunan Fransız kuvvetlerinin sorumluluğundadır.”¹³

2-Londra Konferansı'nın Son Toplantıları

(11 Mart-10 Nisan 1920)

Müttefik Devlet temsilcileri Londra Konferansı'nın son toplantılarını 11 Mart-10 Nisan 1920 tarihleri arasında gerçekleştirme imkanı bulmuşlardı.¹⁴ İngiltere, Ermenistan sorununun yükünden bir an önce kurtulmak amacıyla daha somut adımlar atılmasından yanaydı. Bu kapsamda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 12 Mart 1920 günlü toplantıda Ermenistan konusunu yeniden gündeme getirerek Milletler Cemiyeti ile derhal temasa geçilmesi gerektiğini ilgililerle paylaşmıştı. Kurul bu teklifi kabul etmiş akabinde Lord Curzon, Milletler Cemiyeti'ne Ermenistan mandaterliği teklifinde bulunmuştu.¹⁵

Milletler Cemiyeti Konseyi ise 13 Mart 1920 günü özel ve gizli bir oturum yaparak konuyu gündemine almak zorunda kalmıştır. Konsey, bu teklif karşısında şaşkınlığını gizleyememiş ve ellerinde karara varmalarına olanak verecek ölçüde yeterli bilgi bulunmadığını Londra'ya bildirmiştir. Bu nedenle Konsey, bu konuda tüm bilgilerin tarafına gönderilmesini talep etmiş ve bu konuda kendisini bağlayıcı ifadelerden mümkün olduğunca uzak durmaya çalışmıştı. Böylece San

¹³ Olcay, *Sevr Antlaşmasına Doğru*, s.130-135; *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII*, s.280-285; Bu kararlar sonraki oturumlar neticesinde kısmi değişikliğe uğramıştır. Geniş bilgi için Bkz. *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII*, s.639-649; Ermenistan hususunda atılan adımlar İşçi Partisi tarafından yeterli görülmemiş dolayısıyla Lloyd George Hükümeti eleştiriye tabi tutulmuştur. Bkz. *The Times*, "Future of Armenia", February 27, 1920, s.13.

¹⁴ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII*, s.463.

¹⁵ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII*, s.477-479; İngiliz karar alıcılarının, ABD'nin bölgede mandater olmasını istedikleri bilinen bir gerçektir; *HC Deb* 26 February 1920 vol 125 cc1968; Washington ise Anadolu'ya gönderdiği resmi görevlilerden gelen bilgiler ışığında kendisini zora sokacak sorumluluklardan uzak durmaya çalışmaktaydı. Örnek olarak; ABD, Londra Konferansı oturumlarına katılmama kararı almıştı. *HC Deb* 04 March 1920 vol 126 c623; Olcay, *Sevr Antlaşmasına Doğru*, s.128.

Remo Konferansı öncesinde çözülememiş konu başlıklarından birisi de Ermenistan mandaterliği olmuştur.¹⁶

Londra Konferansı'nda görüşmeler devam ederken müttefik devlet temsilcileri bilgi talebini uygun görüp gerekli belgeleri Konsey'e göndermişlerdi. Bu bilgiler çerçevesinde hareket eden Konsey, doğrudan doğruya mandaterlik yükümlülüğü altına giremeyeceğini 11 Nisan 1920 tarihinde bildirerek bu işi kabul etmeye istekli bir devletin bulunmasını belirtme gereği duymuştu. Ayrıca Konsey, Ermenistan Devleti için gerekli malî ve askerî kaynaklar ile denize çıkış olanaklarının değerlendirilmesini müttefik devlet temsilcilerinden de istemekteydi.¹⁷ Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Norveç'in Ermenistan mandaterliğini kabul edebileceği duyumunu aldıklarını San Remo Konferansı'nda¹⁸ delegelerle paylaşmıştı. Ona göre; Norveç mandaterlik görevini üstlenecek olursa, Avrupa Devletleri, Norveç kuvvetlerine hem askeri (donatım-eğitim) hem de mali destek verebilir dolayısıyla da sınır güvenliği sorunu ortadan kalkabilirdi. Ancak İngiltere Başbakanı Lloyd George başta olmak üzere diğer üst düzey yetkililer Lord Curzon'un açıklamalarını çok iyimser bulup malî ve askerî yardımlar konusunda güvence vermekten kaçınmışlardı.¹⁹ Bununla birlikte Norveç'in mandaterlik alma ihtimali çok düşük olup bu bilgi sadece duyumlardan ibaretti. The New York Times gazetesinde Norveç'in yanı sıra Hollanda, Kanada ve İsveç gibi devletlerin de mandaterliği kabul edebilecekleri iddiaları üzerinde durulmuştu.²⁰

SONUÇ

İngiltere'nin Ermenistan sorununu üzerinden atma yolundaki adımı Milletler Cemiyeti Konseyi'nin ret cevabıyla bir kez daha çıkmaza girmişti. Bu noktada Türk topraklarından pay verilecek şekilde Ermenistan projesinin dile getirilmesinin yanı sıra barış antlaşması taslağının sert çizgilerle donatılması özellikle İngiliz askeri otoritelerinin daha çok tepki göstermelerine zemin hazırladı. İngiliz Hükümeti bu işten ve getireceği siyasi, askeri ve iktisadi sorumluluklardan bir an evvel kendini soyutlamaya çalışmıştı. Öyle ki reel politik çerçevesinde hareket eden İngiltere, konferanslar dönemi süresince bu konuda sürekli diplomatik manevralar gerçekleştirmiş olup San Remo Konferansı'nın son günlerinde ise yine Washington merkezli iki seçenekli teklif sunma kararı almıştı. Buna göre ilkin ABD'nin Ermenistan mandaterliğini kabul etmesi için Başkan Wilson'a çağrıda bulunulacaktı. İkinci olarak ise ABD'nin bu teklifi kabul etmemesi durumunda Başkan Wilson'dan Ermenistan sınırları hakkında hakemlik yapması istenecekti.

Müttefik devletlerin yanı sıra çeşitli misyoner ve lobi teşkilatlarından gelen yoğun baskılar ABD Başkanı Wilson'un Ermenistan sınırları konusunda hakem olmayı kabul etmesini kolaylaştırdı. Ancak Amerikan yönetimi sadece hakem olmayı kabul ederek mandaterlik teklifini geçiştirmeyi başarmış oldu. Büyük güçler kendi çıkarları çerçevesinde diplomatik manevralar yaparken Türk dış politikasına yön veren Mustafa Kemal Paşa hareketi ise tam bağımsızlık ruhuyla

¹⁶ **Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VII**, s.507.

¹⁷ **Documents on British Foreign Policy 1919-1939, (Ed.Rohan Butler; J.P.T. Bury), Volume VIII**, 1920, London, 1958, s.46-47; İngiltere Başbakanı Lloyd George, 25 Mart 1920 tarihinde yaptığı bir konuşmada ABD'nin mandaterlik hususunda sorumluluk almasını istediklerini bir kez daha dile getirmiştir. **HC Deb 25 March 1920 vol 127 cc655-656**.

¹⁸ San Remo Konferansı hakkında geniş bilgi için Bkz. Olcay, **Sevr Antlaşmasına Doğru**, s.445-586; Neşe Özden, "Impact of the San Remo Terms on Turkey and British Policy", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:14, Sayı:40, Ankara, 1998, s.97-114; Mehmet Sait Dilek-Evren Küçük, "San Remo Konferansı'nda İngiltere'nin Ermeni Politikası", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish**, Volume 7/3, Summer 2012, p. 959-971.

¹⁹ **Documents on British Foreign Policy 1919-1939, VIII**, 1920, s.46-50.

²⁰ **The New York Times**, "Holland May Take Armenian Mandate", April 22, 1920, s.3; **The New York Times**, "Canada Offers to Take Mandate For Armenia", April 23, 1920, s.1.

hareket etmiştir. Bu anlayış hem mandaterlik ihtimalini kaldırmış hem de Sevr Antlaşması'nın geçersiz hale dönüşmesine zemin hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

A-Resmi Kaynaklar

Documents on British Foreign Policy 1919-1939, (Ed.Rohan Butler, J.P.T. Bury),
Volume VII, 1920, 1958.

Documents on British Foreign Policy 1919-1939, (Ed.Rohan Butler; J.P.T. Bury),
Volume VIII, 1920, London, 1958.

House of Commons (HC), Deb 12 February 1920, vol 125.

HC Deb 16 February 1920, vol 125.

HC Deb 26 February 1920, vol 125.

HC Deb 04 March 1920, vol 126.

HC Deb 25 March 1920, vol 127.

HC Deb 30 March 1920, vol 127.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, Başbakanlık Basımevi,
Ankara, 2004.

B-Gazeteler

The New York Times

The Times

C-Kitaplar

BAŞAK, Tolga; **İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık,
İstanbul, 2008.

OLCAY, Osman; **Sevr Antlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Yayınları, Ankara, 1981.

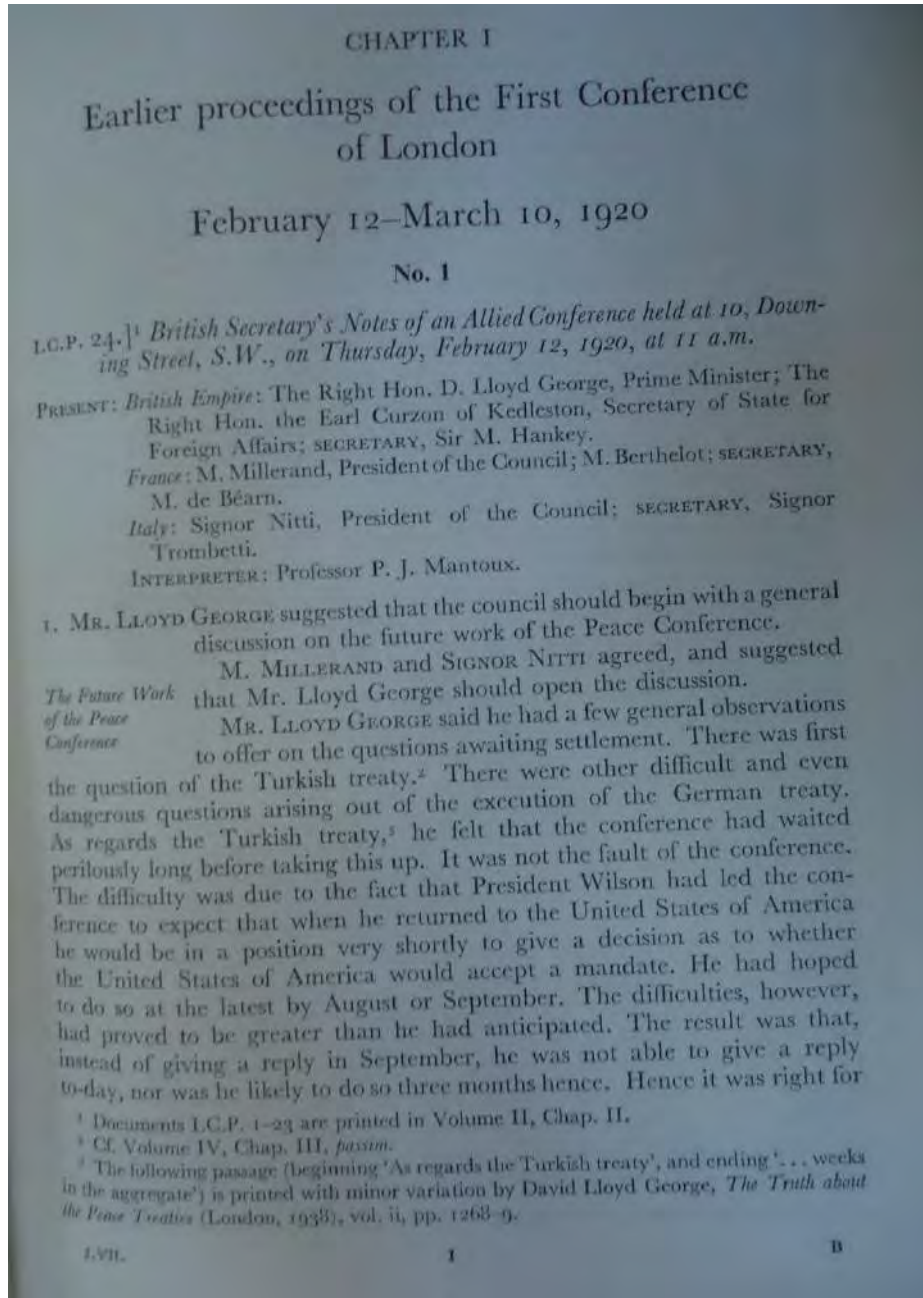
D-Makaleler

DİLEK, Mehmet Sait - KÜÇÜK, Evren; "San Remo Konferansı'nda İngiltere'nin Ermeni Politikası", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish**, Volume 7/3, Summer 2012, s.959-971.

GÖKÇE, Mustafa; "Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish**, Volume 6/1 Winter 2011, s.1111-1126.

ÖZDEN, Neşe; "Impact of the San Remo Terms on Turkey and British Policy", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:14, Sayı:40, Ankara, 1998, s.97-114.

EK II

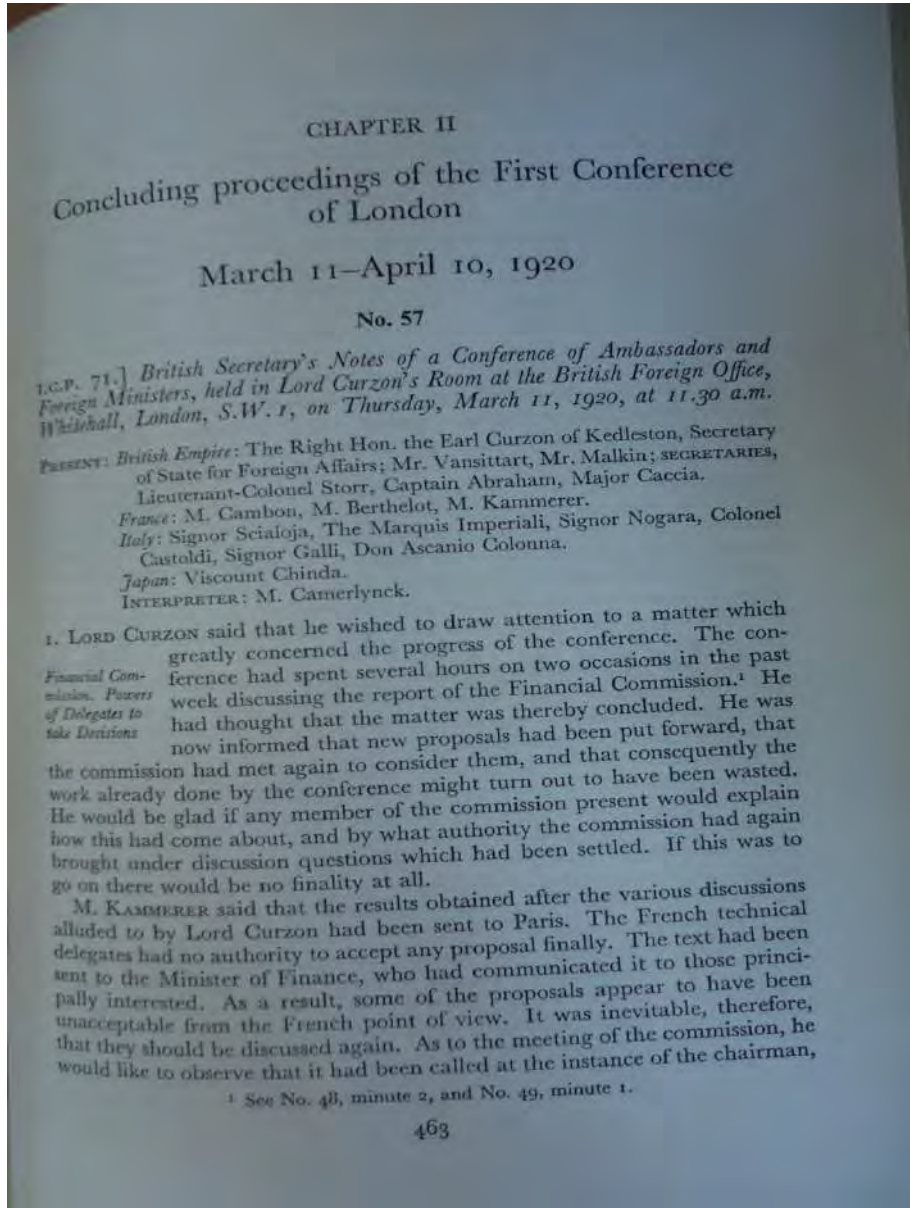

İngiliz Belgelerinde Londra Konferansı'nın Hazırlık Toplantıları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

EK III

İngiliz Belgelerinde Londra Konferansı'nın Son Toplantıları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

ALMAN DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI ARŐIVI BELGELERİNE GÖRE DERSİM AYAKLANMASI*

*Muzaffer DENİZ***

ÖZET

Burada yer alan ve Dersim (Tunceli) Ayaklanması hakkında bilgiler içeren dokuz belge,¹ Alman Dışışleri Bakanlığı Arşivlerinden 2010 yılında alınmıştır. Belgeler, Kürtlerin 1937-1938 Dersim Ayaklanması hakkında Almanya'nın o dönemdeki Trabzon Konsolosluğu ve Ankara Büyükelçiliğinin üst makamlar için hazırladığı bilgi notları ve raporlardan oluşmaktadır. Bu raporlarda ayrıca Kürt nüfusun yaşadığı Doğu Anadolu bölgesinin sosyo-ekonomik durumu, bölge halkının devletle, devletin bölgeyle ilişkisini de irdelemektedir.

Burada yer alan dokuz belgenin birincisi henüz büyük çaplı isyan ve kapsamlı bastırma hareketinin başlamadığı 1936 yılında rapor edilmiştir. İlk raporda bölgede incelemeler yapmak üzere gönderilen genel müfettiş Tahsin Özer'in bölgedeki yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik iş olanakları, temel altyapı yatırımları ve refahı artıracak eylem planının ayrıntıları yer almaktadır. Diğer raporlar ise olayların yoğunlaştığı ve devletin bütünüyle gücünü gösterdiği ve sonlandırdığı döneme aittir.

Devlet, Osmanlılar zamanında olduğu gibi, cumhuriyet döneminde de Dersim'e nüfuz edememiştir. Bölgede düzeni sağlamak ve devletin otoritesinin devam etmesi için vatandaşlık ödevleri ile modern Türkiye'nin devrimleri ve reform programları burada uygulanamamıştır. Devlet, yaklaşan dünya savaşı ile birlikte Hatay konusunda Fransa ile olan ilişkilerin seyri, Kürt isyancıların Sovyetler ve Suriye-Fransa'dan silah yardımı aldıkları dedikoduları ve olası Fransız kışkırtması endişesi taşımaktadır. Diğer yandan da Kürtler arasında bir kaç yıldır süren asiliğın artması ve asker-polis olarak önemli kayıplar verilmesi, devlet erkânında, buradaki ağaların, seyyid ve şeyhlerin güçlerinin yok edilerek sorunu bir an önce yok etme isteğine yol açmıştır.

Kürtlerin tutumu ile ilgili değerlendirme ise şöyledir: Devletin yürüttüğü asimilasyon, kategorize etme, okullaşmaya zorlama, devlet erkine karşı duyulan endişe ve korku ve onun getirdiği disipline karşı dirençle her zaman, karşı koyma ve savaşma güdülerini Kürtler benliklerinde barındırmaktadır.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. YYÜ Eğt. Fak. Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Öğretmenliği, El-mek: mdeniz@yyu.edu.tr

¹ Numaralandırma araştırmacı tarafından yapılmıştır.

1938 yılına gelindiğinde devleti, artık, bu sorunu bir saygınlık meselesi olarak algılayıp kesin çözüme götüren eylemlere itmiş ve zorlu kış şartlarının sona erip yazın başlaması ile birlikte daha büyük boyutlu bir askeri harekât başlamıştır. Yapılan bu harekât sonucunda bölgede asayişsizlik ve isyan hareketleri kesin olarak sona erdirilmiştir. Devlet bütün organlarıyla bölgeye girip yerleşebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Alman Dışişleri Bakanlığı, ayaklanma, 1937-1938.

DERSIM UPRISING ACCORDING TO THE GERMAN FOREIGN MINISTRY ARCHIVES

ABSTRACT

The nine documents here are being presented and discussed in full, and these documents which contain information about Dersim (Tunceli) Uprising that involves information about Kurdish population were taken, with a permission granted by relevant authority, from the archives of the German Ministry of foreign Affairs in 2010. In this document, information proposes some relevant information concerning Dersim (Tunceli) Uprising. The documents consist of reports and information notes about uprising mentioned above which took place in about 1937-1938 years, and these documents and references were intended specially for the elites in Consulate of Germany and Embassy in Ankara. In these reports, the focus of the documents is to discuss the socio-economic state of the eastern regions where Kurdish population lived. Furthermore, it also mentions the issue of the relationship of the population with the state. As the last to mention, the relationship of the state with the population is also being examined and discussed. It is also important to mention that these reports and writings were sent to Berlin and Germany Ankara Embassy between 1936 and 1938. So, as it was mentioned above, these documents delve into such a complicated issue that is worth being discussed in much bigger scopes. These documents are translated without any comment or assessment.

Key Words: Dersim, German Ministry of Foreign Affairs, uprising, 1937-1938.

Giriş:

Bu çalışmanın dikkat çekmek istediği nokta; Dersim Ayaklanması ile ilgili bilgi, değerlendirme ve yorumların, ayaklanmanın iki tarafının dışında farklı bir siyasal kuruluş tarafından, yani Almanya'nın bakış açısı ile yapılması ve göreceli tarafsız olmasıdır.

Burada yer alan dokuz belgenin birincisi henüz büyük çaplı isyan ve kapsamlı bastırma hareketinin başlamadığı 1936 yılında rapor edilmiştir. Diğerleri ise isyanın devam ettiği ve sonlandığı döneme aittir. İlk raporda; bölgede incelemeler yapmak üzere gönderilen genel müfettiş Tahsin Özer'in bölgedeki yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik iş olanakları, temel altyapı yatırımları ve refahı artıracak eylem planının ayrıntıları yer almaktadır. Diğer raporlarda olayların yoğunlaştığı ve devletin bütünüyle gücünü gösterdiği gelişmelere yer verilmiştir. Buna göre

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7Summer 2013

1937’de ayaklanma bölgesi çembere alınmış ve isyan radikal bir biçimde bastırılmışsa da bölgenin devleti uğraştırmaya devam edeceği değerlendirilmiştir. Gerçekte de ertesi yıl daha büyük boyutlu bir isyan başlamış ve devleti, artık, bu sorunu bir saygınlık meselesi olarak algılayıp kesin çözüme götüren eylemlere itmiştir.

Burada yer alan raporlara göre durum şöyledir:

Özelde Dersim, genelde ise doğudaki Kürt bölgesinin önemli bölümünde devlet, Osmanlılar zamanında da olduğu gibi, cumhuriyet döneminde de nüfuz edememiştir. Dolayısıyla doğuda Kürtlerin etnik ve kültürel farklılığı, feodal bağlar ve törelerin etkisi, modern Türkiye’de de sorun olmaktan kurtulamadı. Düzen sağlamak ve devletin otoritesinin devam etmesi için vatandaşlık ödevleri ile belli başlı Türk reform programları olan ulaşım, askere alınma, vergilendirme, kıyafet reformu, dinsel reformlar burada uygulanamadı.

Kürtlerin tutumu ile ilgili değerlendirme ise şöyledir: Devletin yürüttüğü asimilasyon, kategorize etme, okullaşmaya zorlama, devlet erkine karşı duyulan endişe ve korku ve onun getirdiği disipline karşı dirençle her zaman, karşı koyma ve savaşıma güdülerini Kürtler benliklerinde barındırmaktadır.

Bir yandan dış politikadaki olaylar, Türk-Sovyet ilişkilerinin soğuması ve Hatay’daki gelişmelerin devletin istediği biçimde ilerlememesi, Kürt isyancıların Sovyetler ve Suriye-Fransa’dan silah yardımı aldıkları dedikoduları ve olası Fransız kışkırtması endişesi varken, diğer yandan da Kürtler arasında bir kaç yıldır süren asiliğin artması ve asker-polis olarak önemli kayıplar verilmesi, devlet erkânında, buradaki ağaların, seyyid ve şeyhlerin güçlerinin yok edilerek sorunu bir an önce yok etme isteğine yol açmıştır.

Belge 1:

Trabzon Konsolosluğu’ndan Ankara’daki Alman Büyükelçiliği’ne gönderilen 4 Kasım 1936 tarihli bir raporda² Türkiye’nin doğu illerindeki tarımsal ve kültürel gelişmeler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Burada yer alan bilgilere göre:

III. Bölge Genel Müfettişi (Tahsin Özer) Ekim 1936 ortalarında kışı burada geçirmek üzere maiyetiyle birlikte Trabzon’a geldi. Kendi görev alanına giren ülkenin kuzeydoğusundaki illerin sekiz valisini de görüşmeler yapmak üzere buraya çağırıldı.

Genel Müfettiş’in dokuz maddede özetlediği bölgesindeki incelemelerinin sonucu, Trabzon’da çıkan *Yeni Yol* gazetesinde yayınlandı. Genel Müfettiş röportajda, başbakanın, yaklaşık bir yıl önce bölgeye yaptığı inceleme gezisindeki değerlendirmelerine de yer verdi. Daha sonra aşağıda verilen dokuz maddelik kendi raporunu aktardı:

- 1- Ayancık ve Hopa’ya liman yapılması, (Hopa Limanı şimdilik Artvin’e hizmet ederken yakın gelecekte Kars ve Erzurum’a da hizmet verecektir.)
- 2- (Bir zamanlar Siemens’in işlettiği) Artvin’deki bakır madeni işletmesinin açılması,
- 3- Eskiden İngilizlerin işlettiği Murgul Bakır Yataklarının modern yöntemlerle yeniden işletmeye açılması,
- 4- Iğdır Ovası’nın sulanması için Serdarabad Barajı’nın yapılması, pamuk işleme ve iplik fabrikalarının açılması,
- 5- Kars ve Iğdır’a kredi kooperatifleri kurulması,

² Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798; Deutsches Konsulat Trabzon, 04.11.1936, Nr. C 857/36: Zur Frage der Hebung der Ost-Provinzen.

6- Kars ve Iğdır'a dışsatım kooperatifleri kurulması,

7- İstanbul ve Karadeniz'in batı sahillerinin ihtiyacını karşılamak üzere dondurulmuş et ve konserve fabrikaları kurulması ve buralarda; deri, bağırsak, kan vb işlenmesi,

8- Türkiye'nin şeker üretimini amaçlanan düzeye getirmek için Erzurum ya da çevresinde şeker fabrikası açılması,

9- Kars'taki mevcut süttozu fabrikasının modernleştirilmesi.

Müfettiş röportajda; İran'a transit ulaşım için yollar inşa edilmesi (ki aylar önce inşası başlamıştı), önceden plana bağlanmış olan elektrik ağlarının döşenmesi gibi bazı konulara (nedense) yer vermedi. Ayrıca bölgedeki illerin kültürel gelişme ve ilerlemesi için alınacak önlemlerden bahsedilmedi.

Benim bu bölgeye yaptığım gezi sonrası hazırladığım raporda da belirttiğim gibi büyük yolların yetersizliği, merkezden uzaklık, iklim, elektriksizlik, refah, eğlence vb sorunlar gölgesinde yaşıyor bu bölge. Bu olumsuzluklar, batı bölgelerinden buraya gelmiş olan memur ve öğretmenlerin başarı isteklerini, felç etmektedir. Burada ilginç bir örnek aktaracağım:

Bir Alman mühendis sahilde dolaşırken, resmî dairede müdür olan bir devlet memuru ile karşılaşır. Sonra onun misafiri olur. Müdür ilk gün, kendi anavatanından, şehrinden övünerek bahseder. Ama ikinci gün şöyle der: *Böyle bir bölgede hayatım boşa gidiyor, harcanıyor.*

(Bu raporu kaleme alan Gezsandter Hoffman Fölkersamb, müfettiş ile ilgili kişisel bilgilere de yer vermektedir. Gözlemleri ve duyumlarına göre,) Genel Müfettiş Tahsin Özer kâğıt oyunları ve alkole tutkulu idi.

(Gönderen: Hoffman Fölkersamb³).

Belge 2:

Alman Büyükelçiliğinin yazlık konutu olan Tarabya'dan 15 Haziran 1937'de Almanya'ya gönderilen "politik rapor"da İnönü'nün 14 Haziran 1937'de Meclis'te yaptığı konuşması değerlendirilmektedir.⁴

Rapora göre İnönü, içindeki politik gelişmeler konusunda, Doğu'daki Kürt ayaklanmasının askeri önlemlerle başarılı bir şekilde sona erdiğini ve huzurun yeniden tesis edildiğini belirtir. Güvenilir yerel kaynaklar da bunun doğruluğunu teyit etmektedir. Bu kaynaklardan alınan bilgilere göre, ayaklanma bölgesine, Nisan 1937'de üç tümen gönderilerek, ayaklanma bölgesi çembere alınmış ve radikal bir şekilde ayaklanma bastırılmıştır. Ancak buna rağmen ülkenin doğusunun, devleti, uzun bir süre daha uğraştıracağını beklemek gerekir. Başbakan da bu müfettişlik bölgesine bir gezi niyetinde olduğunu ifade eder. Buradaki söylentilere göre, Cumhurbaşkanı da beklenmedik bir şekilde Trabzon'dan Erzurum'a bir seyahat yapabilir.

(Gönderen: von Keller⁵)

³ Hermann Hoffmann-Fölkersamb (1875-1955): 1931-1941 Trabzon Konsolosu.

⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Botschaft, 15.06.1937, Nr. A 1197/37: Parlamentsrede des Ministerpräsidenten İsmet İnönü.

⁵ Friedrich von Keller (1873-1960): 1935-1938 Ankara Büyükelçisi.

Belge 3⁶:

Alman Büyükelçiliği'nin Berlin'e sunduğu 21 Haziran 1937 tarihli "Kürt Huzursuzluğu" raporunda ise şunlar aktarılmaktadır:⁷

Hem doğu vilayetlerinde Kürtler tarafından sene başından beri başlatılan kargaşalıklar hem de hükümetin isyan bastırma uygulamaları konusunda hükümet, kamuoyu ve basına karşı ketum tutumunu değiştirmiştir. Hükümetin bu konudaki şimdiye kadar uyguladığı politika olan; olayların hafif gösterilmesi ve haber kısıtlaması/sansürden vazgeçtiği görülmüştür. Başbakan İnönü de 14 Haziran'da yaptığı konuşmasında bu konuya değinmiştir.

Devletin gücünün, bu bölgede kendini hissettirememesi, Osmanlılar zamanında da olduğu gibi, Atatürk'ün kurduğu devlette de devam etmektedir.

Doğuda Kürt ırkının farklılığı, kültürel geriliği, sosyal konumu (feodal bağlar ve töreler) modern Türkiye'de de sorun olmaktan kurtulamadı. Askeri güçlerin yetersizliği ve yol koşullarının elverişsizliği, burada, Türk devletinin otoritesini sağlamasına yetmedi. Düzen sağlamak ve devletin otoritesinin devam etmesi için belli başlı Türk reform programları olan karayolu yapımı, askere alınma, vergilendirme, kıyafet reformu, dinsel reformlar burada uygulanamadı/pratikte gerçekleşmedi.

Türk-Sovyet ilişkilerinin soğuması ve Hatay'da Türklerin etkinlik ve istemlerinin arapsaçına dönmesi, bir yandan da Kürtler arasında iki yıldır süren asiliğin artmasından dolayı (biraz abartılıyor olsa da) Türk tarafının önemli kayıplar vermesi; diğer yandan, dış politikadaki olaylar, Kürt isyancıların Sovyetler ve Suriye-Fransa'dan silah yardımı aldıkları dedikoduları, Türklerin, sorun kaynağını bir an önce yok etmek isteğine yol açmıştır. Çok sayıda Türk birliği ve hava kuvvetleri, hatta Atatürk'ün (manevi çocuğu) Sabiha Gökçen uçağıyla burada görevlendirilmiştir. (Bu bilgilerin) ne kadarının doğru olduğu bilinmiyor, ama burada uçak kullanılmış olmalı.

Türklerin hedefi, Kürt bölgesindeki kargaşalıkların giderilmesinin ardından, buradaki ağaların, beylerin ve şeyhlerin güçlerinin çökertilmesi, kalanların da öncelikle Edirne çevresi olmak üzere, güvenilir/arındırılmış bölgelere, batı illerine göçlerinin sağlanarak asimile edilmeleridir. Göç bölgesi ile ilgili bir harita ekte sunulmuştur. Bu bölgenin ekonomik olarak fakir, bir o kadarda kargaşalıklara meyilli bir karakteristik özelliği vardır. Kâğıt üzerinde projelendirilen karayolu yapımı teknik zorlukların dışında verimli/rantabl/gerçekleşebilir gözükmemektedir. Öyle gözüküyor ki, hükümet bu topraklarda daha uzun süre sorunlar yaşayacaktır. Ama Ankara'dakiler bu sorunların üstesinden geleceklerine kesin gözüyle bakmaktalar.

Belge 4:

Alman Büyükelçiliğince 22 Haziran 1937'de Berlin'e yazılan bir bilgi notunda; Trabzon'a bir ziyarette bulunan Atatürk'ün bölgeye (Doğudaki iller) de gezi düşündüğünü, ancak Dersim'deki isyanın küçümsenemeyecek boyutta olduğunu dikkate alarak gezisini iptal ettiği bilgisi verilmiştir.⁸

Belge 5:

Alman Büyükelçiliğince 14 Eylül 1937'de Berlin'e gönderilen, konusu "Kürt Ayaklanmasının Sonu" olan yazıda, Kürt ayaklanmasında sona geldiği şu sözlerle aktarılmıştır:

⁶ Bu yazının ekinde bir de Tunceli haritası eklenmiştir.

⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798; Deutsches Botschaft, 21.06.1937, Nr. A 1265/37: Kurdenunruhen.

⁸ Aynı yer; Deutsche Botschaft, 22.06.1937, A 1252/37: Besuch Staatspräsidenten in Trapezunt.

Son Kürt ayaklanmasının önderi Şeyh Seyit Rıza, iki yardımcısıyla birlikte Türk yetkililerine teslim olmuştur. Hükümet güçlerince daha bütün bölgede ayaklanma bastırılmamışken, Seyit Rıza, yolun sonuna gelmişti. Doğuya gelen askerî birliklerin bir kısmı da garnizonlarına geri dönmeye başlamıştır.⁹

Belge 6:

Alman Büyükelçiliği'nin Başbakan Bayar'ın 29 Haziran 1938'de Meclis'te yaptığı konuşma ile ilgili düzenlenen raporda iç politika başlığı altında şunlar yer almaktadır:¹⁰

Dersim bölgesinde geçtiğimiz yıl Kürt ayaklanması meydana gelmişti. Bölge için bir reform programı hazırlandı. Bu bağlamda yol ve köprüler yapımına, okullar açılmasına, yeni karakollar inşasına başlandı. (Bu çalışmaların sonucu olarak) gelecek yıl hükümetin bütün uygulamaları burada manevra alanı bulacaktır.

Bir başka gelişme ise bu gelişmelerin devam ettiği bu günlerde, meclis, genel bir af için ikna edildi. Buna gerekçe olarak da içinde bulunulan zamanda artık rejimin sağlamlaştığı, halkın birlik ve beraberlik içinde olduğu, muhaliflerden korkmaya gerek olmadığından, Kemalist rejim, dışarıdan gelecek yabancı ideolojiler dışında, (muhalif düşüncelere) hoşgörülü olmalıydı.

Belge 7:

Alman Büyükelçiliği'nin Berlin'e sunduğu yukarıdaki yazıyla bağlantılı 11 Temmuz 1938 tarihli "Başbakan Celal Bayar'ın Meclis'in tatile gireceği son oturumundaki¹¹ kapanış konuşması" konulu yazıda Bayar'ın, bu seferki manevralarla bütün ayaklanma bölgesinin kontrol altına alındığını, bu olanakla, son ayaklanmanın kesin olarak ortadan kaldırıldığını söylediği bilgisi aktarılmıştır. Bu konuşma ile bağlantılı raporda, önceki rapordan daha ayrıntılı değerlendirmeler yapılmıştır:¹²

Bayar'ın konuşmasında iç ve dış siyasal durumdan daha çok ekonomi öne çıkmaktadır. Bununla birlikte konuşmasında Kürt sorununa da değinerek; Kürt isyanı söylentilerinin haftalardır yayıldığı, ancak Kürtlerin çıkardığı huzursuzluk, özellikle Dersim bölgesinde yeniden alevlenmiş ve askeri önlemlere ihtiyaç duyulmuştur, şeklinde ifade etmiştir. Bu durum, diplomatik çevrelerde zaten birkaç haftadır biliniyordu. Bu huzursuzluk/asayişsizlik Fransızlarla sürdürülen Hatay sorunu ile bağlantılı bir kışkırtma politikası ile de ilişkilendirilebilir. Bu görüş dikkate alınacak olursa bölgedeki huzursuzluk yapaydır.

Kürt bölgesi, Ankara'nın yürüttüğü Türkleştirme yöntemlerine karşı, içinde saklı olan sökülemez kökleri ve ırksal duygularıyla, her zaman, karşı koyma ve savaşma güdülerini içinde barındırmaktadır. Türk Devleti'nin (kendilerine yönelik) kategorize etme, düzenleme ve onun getirdiği disipline karşı direnç göstermelerinde etken olan öğeler; okullaşmaya zorlama, Türklerin söylediği "uygarlaşma" ya karşı duyulan endişe ve korku, Kürtlerin kendilerine has özellikleri ve özellikle dilleri ve de tabii ki Kürtlük/ulusallık duygusu idi. Ayrıca Kürt halkı, (devletçe verilen) bir ceza yöntemi olarak etnik niteliklerini kaybetmemeli idi.

⁹ Aynı yer; Deutsche Botschaft, 14.09.1937, A 1263/37: Ende der Kurdenaufstandes.

¹⁰ Aynı yer; Deutsches Botschaft, 11.07.1938, Nr. A 1432/38 sayılı rapor eki: Aus der Rede des Ministerpräsidenten Celal Bâyar vor der Kamer am 29.Juni 1938.

¹¹ TBMM'nin 5. Dönem, 4. yasama yılının son oturumu olan 29 Haziran 1938 Çarşamba günü 83. Birleşimi.

¹² Aynı yer; Deutsche Botschaft, 11.07.1938, Nr. A 1432/38: Rede des Ministerpräsidenten Celâl Bayar zum Abschluss der letzten Periode in der türkischen Kammer.

Belge 8:

Almanya'nın Bağdat Gesandtschaftlığından¹³ Berlin'e gönderilen 15 Eylül 1938 tarihli bir yazıda da yine Kürt ayaklanması konu edilmiştir.¹⁴ Bu bağlamda Bağdat'ta Arapça yayınlanan *Lisan ül Nashiat ül İslâmiyat* gazetesinin 7 Eylül 1938 tarihli nüshasında yer alan, Kürt ayaklanması ile ilgili haberin çevirisi gönderilmiştir.

Çok katı sansür uygulanmasına karşın, yine de Kürt ayaklanması ile ilgili bölgeden haberler alınmıştır. "Türkiye'de Kürt Ayaklanması" başlıklı bu haberde şunlar yer almıştır:

Buna göre, Türk ordusunun güçlü/seçkin birlikleri son zamanlarda Dersim bölgesine gönderildi. Türk Hükümeti ayrıca, yıllık askerî manevraların Dersim'de yapılmasına, karar verdi. Politik ve askerî çevrelerde, Dersim bölgesindeki kargaşa hakkında bilgiler yayılmaktadır. Türk Hükümeti, ayaklanma bölgesine tamamen egemen olmak istiyor. Gelen haberlere göre, toplumsal ve dinsel yasaların uygulanmasının, bu bölgede de başarılması/yerleştirilmesi, henüz mümkün görünmüyor.

Belge 9:

Trabzon Konsolosluğu'ndan Berlin'e gönderilen 3 Ekim 1938 tarihli bir yazıda, Dersim'de yapılan manevralar hakkında bilgi verilmektedir.¹⁵

Temmuzda (1938), Kürt Dersim bölgesinde manevra yapan askeri birlikler, zaferlerini selamlayarak garnizonlarına döndü. Bu manevranın temel ya da ikincil amaç ve hedefi; her zaman asi olan Dersim Kürtlerine kesin boyun eğdirmektir. İçişleri bakanının parlamentoda yaptığı gibi, Türk gazeteleri de bu amacı açığa vurmama eğiliminde idiler. Birkaç askerî birlik ve karakola yapılan baskınlar, yeterli bahane oluşturmuş ve acımasız bir cezalandırma seferi bütün bölgede yürütülmüştür. Erkekler, silahlı olup olmadığına bakılmaksızın, kalabalıklar içinde katledildi/öldürüldü. (Bu bilgi) sadece askerlerin anlattıklarına dayanmamaktadır. Haftalarca resmî olarak da hoparlörlerle 200, 500, 600, vb asinin, kaçma girişimi sırasında vurulduğu halka duyuruluyordu. Buradaki yerel bir komutan özel sohbetinde; bütün bölge yakılıp yıkılmış olmalı, böylece geride kalan, yakalanamayan kaçaklar ne sığınacak bir yer ne de yiyecek bulabilsin, diye bir ifade bulundu. Onun değerlendirmesine göre, yaklaşık 5.000 erkek öldürülmüştü. Ayrıca 1.000 kadar kadın küçük çocuklarıyla birlikte Trabzon'a getirildi. Buradan da deniz yolu ile yerleştirilmek üzere Batı'ya gönderildi. Büyük erkek çocuklar ise çoğunlukla babalarıyla aynı kaderi paylaştı.

(gönderen: Hoffmann Fölkersamb)

Sonuç:

1937-1938 Dersim Ayaklanmaları, Osmanlı'dan beri devam eden asayişsizlik ve Kürt ayaklamaların sonuncusu olmuştur. Bu sonuç, devletin bütün güç ve kararlılığını sert biçimde göstermesi ile alınabilmektedir.

Girişte de belirtildiği üzere, bu çalışmadan beklenen sonuç; üzerinde tartışmaların sürüp gittiği Dersim Ayaklanması hakkında, sağlıklı görüşler oluşturulabilmesi açısından yeni belgelerin ortaya konması ve bu belgeler ışığında yeni değerlendirmeler yapılabilmesidir. Burada yer alan

¹³ Gesandtschaftlık: 1945 öncesi Alman Dışişleri örgütlenmesinde büyükelçilik açılacak kadar önem verilmeyen ülkeler için kurulan birim.

¹⁴ Aynı yer: Deutsches Botschaft, 15.09.1938, Nr. 2313: Kurdische Revolte in der Türkei.

¹⁵ Aynı yer: Deutsches Konsulat Trabzon, 03.10.1938, Nr. A 974/38: Die türkischen Manöver in kurdischen Dersim-Gebiet.

belgelerin önemi; isyanın tarafları olan Türk resmi makamları ve Kürt tarafının dışında farklı bir siyasal kuruluş tarafından yapılması ve göreceli tarafsız olmasıdır. Almanya'nın Trabzon konsolosluğu, kendi bilgi kaynakları ve gözlemleri doğrultusunda 1937-1938 Dersim İsyanının nedenleri ve sonuçları hakkında değerlendirmelerini rapor etmiştir. Bu raporların işaret ettiği hususlar şunlardır:

1- Raporlar genel olarak Türk resmi tezlerine yakındır.

2- Göreceli tarafsızdır.

3- Osmanlı dönemi de dâhil devlet, 1938 yılına kadar özelde Dersim, genelde ise doğudaki Kürt bölgesinin büyük bölümünde nüfuz kuramamıştır. Dersim ve çevresinde feodal bağlar ve törelerin etkisi ve yüz yıllar boyunca göreceli bağımsız olmaları burada, devletin otorite kurmasının önündeki en büyük engeldir.

4- Cumhuriyet Türkiye'sinin reform programları olan yol yapımı, askere alınma, vergilendirme, eğitim, toplumsal ve dinsel reformlar burada uygulanamadı. Bunda, bölgedeki yolların yetersizliği, merkezden uzaklık, iklim, elektriksizlik, refah, eğlence vb olumsuzluklar nedeniyle, batı bölgelerinden buraya gelmiş olan yönetici, memur ve öğretmenlerin de çok istekli olmamalarının da rolü vardır.

5- Kürtlerin tutumuna gelince; en önemli etken vatandaşlık ödevleri konusundaki algılarıdır. Devletin yürüttüğü Türkleştirme, kategorize etme, okullaşmaya zorlama, devletin söylediği "uygarlaşma"ya karşı duyulan endişe ve korkular vardır. Devletin yerleştirmeye çalıştığı disipline karşı direnç göstermişler ve Kürtlerin kendilerine has özellikleri içinde saklı olan sökülemez feodal kökleri ve yüzyılların alışkanlıkları her zaman, karşı koyma güdülerini beslemektedir.

6- İsyandaki Fransa etkisi konusunda Alman değerlendirmesinde, Fransızlarla sürdürülen Hatay sorunu ile bağlantılı kışkırtma politikası ile de ilişkilendirilmişse de bununla ilgili somut delil mevcut değildir.

7- Bir yandan da Kürtler arasında iki yıldır süren asiliğin artmasından dolayı Türk tarafının önemli kayıplar vermesi; diğer yandan, dış politikadaki olaylar, Kürt isyancıların Sovyetler ve Suriye-Fransa'dan silah yardımı aldıkları dedikoduları, Türklerin, buradaki ağaların, seyyid ve şeyhlerin güçlerinin yok edilerek sorun kaynağını bir an önce yok etmek isteğine yol açmıştır.

8- Trabzon Konsolosluğu'na Berlin'e gönderilen ayaklanma sonrası olayların değerlendirdiği yazıda; ergen erkek çocuklar da dâhil olmak üzere yaklaşık 5.000 kişinin hayatını kaybettiğini, 1.000 civarında kadının küçük çocuklarıyla birlikte ülkenin batı taraflarına zorunlu göçe tabi tutulduğunu, isyanın bastırılması sonrasında olası kaçakların barınmasını önlemek amacıyla dağ ve yaylalardaki ev ve mezralar da kullanılmaz hale getirildiği bilgisini rapor etmiştir.

Sonuçta Dersim Kürt isyanı 1938 tarihi ile buradaki ağaların ve şeyhlerin güçleri yok edilerek yeniden örgütlenemeyecek biçimde bastırılmıştır. İsyandan arda kalan ve gelecekteki potansiyel isyancılar ailecek ülkenin batı kısımlarında zorunlu yerleşmeye bağlı tutulmuşlardır. İsyanda hayatını kaybedenlerin sayısı hakkında kesin bilgiler bugüne kadar konulamamıştır. Dersim İsyanının sert önlemlerle bastırılmasından sonra bölgede sükûnet hâkim olmuş ve onlarca yıl boyunca başka bir isyan girişimi görülmemiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7Summer 2013

KAYNAKÇA

- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Konsulat Trabzon, 04.11.1936, Nr. C 857/36: Zur Frage der Hebung der Ost-Provinzen.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Botschaft, 15.06.1937, Nr. A 1197/37: Parlamentsrede des Ministerpräsidenten İsmet İnönü.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Botschaft, 21.06.1937, Nr. A 1265/37: Kurdenunruhen.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsche Botschaft, 22.06.1937, A 1252/37: Besuch Staatspräsidenten in Trapezunt.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsche Botschaft, 14.09.1937, A 1263/37: Ende der Kurdenaufstandes.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Botschaft, 11.07.1938, Nr. A 1432/38 sayılı rapor eki: Aus der Rede des Ministerpräsidenten Celal Bâyar vor der Kamer am 29.Juni 1938.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsche Botschaft, 11.07.1938, Nr. A 1432/38: Rede des Ministerpräsidenten Celâl Bayar zum Abschluss der letzten Periode in der türkischen Kammer.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Botschaft, 15.09.1938, Nr. 2313: Kurdische Revolte in der Türkei.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Konsulat Trabzon, 03.10.1938, Nr. A 974/38: Die türkischen Manöver in kurdischen Dersim-Gebiet.

KURUCAOVA POLYESİNİN JEOMORFOLOJİSİ (KIRIKHAN/HATAY)*

*Emre ÖZSAHİN***

ÖZET

Kurucaova Polyesi, Amanos Dağları'nda (Orta Amanoslar) üzerinde yer almakta olup, flüvyal karakterli bir paleovadinin fay kontrolünde gelişen karstlaşma etkinliği sonucunda oluşmuş polye graben özelliğinde tektono-karstik bir depresyondur. Karstlaşmanın gelişiminde etkili olan karbonatlı kayacın varlığından başka, suyun zeminle uzun süre temasının sağlandığı paleovadi yapısı, polyenin oluşumunu başlatan en önemli etken olmuştur. Polyenin oluşumunda etkili olan diğer etken ise faylanma eşliğinde gelişen karstlaşmadır.

Makalede, Kurucaova Polyesi'nde karstlaşma üzerinde rol oynayan etmenler incelenmiş ve jeomorfolojik gelişim ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikli olarak hem konu, hem de alan bakımından ilgili literatür gözden geçirilmiştir. Elde edilen bulgular topografya ve jeoloji haritalarının detaylı irdelenmesiyle karşılaştırılmıştır. Bu haritalar üzerinden Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yöntem ve tekniklerinden yararlanılarak çalışma haritaları oluşturulmuştur. Çalışmada temel altlık harita olarak 1/25.000 ölçekli ANTAKYA-O36-c4 topografya paftası ile değişik ölçeklerdeki jeoloji haritalarından yararlanılmıştır. Yapılan faaliyetler arazi çalışmaları eşliğinde denetlenerek, metne aktarılmıştır.

Sonuçta, Kurucaova Polyesi'nin Orta Miyosen'den beri etkinliğini sürdüren Neotektonik hareketler ve karstlaşmanın birlikteliği çerçevesinde oluştuğu ve Pliyo-Kuvaterner'de bu oluşum sürecinin en üst safhasına ulaştığı anlaşılmıştır. Polyenin güncel kullanımı açısından bazı uygulamaların da belli aşamalarda yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle, işletmeye açılan maden ocağının daha planlı bir şekilde faaliyet göstermesi, polye sahasının tarımsal veya hayvancılık amaçlı olarak (her iki şekilde de olabilir) dizayn edilmesi ve bazı doğa meraklıları açısından polye alanının doğal değerlerinin ekoturizm veya jeomorfoturizm amaçlı olarak kullanımı ile ilgili faaliyetlerin tamamlanması sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Karst, Polye, Karst Jeomorfolojisi, Amanos Dağları, Kurucaova Polyesi.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Tekirdağ.
E-mail: eozsahin@nku.edu.tr

THE GEOMORPHOLOGY OF KURUCAOVA POLJE (KIRIKHAN/HATAY)

ABSTRACT

Kurucaova Polje, Middle Amanus Mountains is located in the control of a fault developing paleovalley tectono-karstic depression that formed as a result of karst processes. Other than in the presence of carbonate rocks that are effective in the development process to another, provided that the water contact with the ground for a long time paleovalley structure, has been the most important factor induces the formation of polje. Faulting accompanied by other factors that are effective in the formation of the developing polje karstification.

Explanation of geomorphological features and the development of study was to Kurucaova Polje. Thus, important evidence about the formation and development of this region detected in the geological past.

During the study, both as a priority issue, both in terms of the relevant literature is reviewed. The findings were compared with detailed maps of topography and geology. The maps on the Geographic Information Systems (GIS) analyzes were conducted on a variety of methods and techniques using and working maps. In this study, the main base map sheet with 1:25.000 scale topographic ANTAKYA-O36-c4 geological maps of different scales are used. In addition, Remote Sensing (RS) satellite imagery in a variety of recent methodology used. Accompanied by field studies in all these activities have been audited and tested for accuracy on-site interviews and observation methods.

Finally, since the Middle Miocene Kurucaova Polje Neotectonic movements and karstification processes that operates within the framework of a joint association formed and Plio-Quaternary phase reaches the top of this formation process is understood. Some applications must be made at certain stages in terms of current use polje. At this point, start to operate in a planned way to the mine opened, polje field of agricultural or livestock purposes (could be either way), and some are designed for nature enthusiasts of polje with the use of the natural values for the purpose of ecotourism-related activities or the completion of jeomorfoturizm should be provided.

Key Words: Karst, polje, karst geomorphology, Amanos Mountains, Kurucaova Polje.

1. GİRİŞ

“Karst” terimi, Yugoslavya’nın Adriyatik Denizi kıyılarındaki tipik yerçekillerini içeren kalker platolara verilen “kayalık yer” anlamında (Graf, 2008: 71), İtalyanca’daki “Carso” adlandırmasından gelmektedir (Güldalı, 1971: 54; Sür, 1994: 1; Pekcan, 1999: 1; Erinç, 2001: 94). Dünya yüzeyinin % 12’sinde dağınık bir şekilde izlenebilen karstik alanlar (Ford ve Williams, 1989: 5; Akgöz, 2007: 20), Türkiye’nin üçte birini kaplamaktadır (Koçak Graf ve Bozcu, 2006: 10; Graf, 2008: 71).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Karstlaşma sonucunda birbirinden farklı boyut ve türde çeşitli şekil grupları meydana gelmektedir (Doğu vd., 1994: 129; Zeybek, 2004: 95). Bu şekiller içerisinde en büyüğü olan ve jeomorfolojik özellikleri nedeniyle en dikkat çekenini ise polye'dir. Aslında polye (polje), Slavca'dan alınan bir kelime olup, karstik bölgelerdeki geniş ve etrafı kalker yamaçlarla çevrelenmiş ovalık sahaları tanımlamak için kullanılan jeomorfolojik bir terimdir (İzbrak, 1977: 116; 1979: 333; Pekcan, 1999: 49). Polyeler, daire, elips ve daha değişik şekillerde ve uzunluk ile genişlikleri km'leri bulabilen çanak ve depresyon karakterinde olan sahalardır (Hoşgören, 2003: 87; 2011: 238).

Polyelerin oluşum mekanizmalarını konu alan araştırmalara göre, oluşum yerlerini belirleyen temel etkenler olarak, çözünmez litolojilerle kireçtaşı kontağı veya fay hatları, grabenler ve senklinal eksenleri gibi tektonik hatlar ön plana çıkar (Keser, 2008: 113).

Polyeler, yeryüzündeki karstik alanlarda ve en tipik olarak da Akdeniz iklim bölgesinde bulunurlar. Kireçtaşlarının yaygın ve kalın olarak bulunduğu bu bölgede bol yağış alan yüksek yerlerde karstlaşma ileri seviyede gelişmiş bir şekilde meydana gelmektedir (Hoşgören, 2003: 79).

Amanos Dağları'nın merkezi kesiminde (Orta Amanoslar) bulunan Kurucaova Polyesi de, resifal kireçtaşlarından oluşan ve tektonik hatlara uygun olarak gelişen bir paleovadide meydana gelen karstlaşma sürecinin etkisi altında ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada Kurucaova Polyesi¹'nde karstlaşma üzerinde rol oynayan etmenler incelenerek, jeomorfolojik gelişimin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışma başta Amanos Dağları olmak üzere Doğu Akdeniz havzasının genelini jeomorfolojik geçmişine ışık tutacağı için önemlidir. Çünkü bu tür karstik şekillerin bulundukları yükseltiler ya da üzerinde yer aldıkları aşınım yüzeylerinin uzanışları, dağılışları, tektonik hatlarla veya birbiriyle olan ilişkileri bölgenin jeomorfolojik gelişimi açısından bilinmesi gereken anahtar unsurlardandır (Doğan, 2002: 53). Ayrıca bu tür yerçekillerinin araştırılarak özelliklerinin belirlenmesi, Türkiye'nin karstik potansiyelinin ortaya çıkarılmasına yardımcı olacak ve bu alandaki noksanlıkların giderilmesine de katkı sağlayacaktır.

2. MATERYAL VE METOT

Çalışmanın hazırlık safhasında, öncelikli olarak konu ve alan ile ilgili literatür taranarak gözden geçirilmiştir. Bundan sonraki aşamada harita ve uydu görüntülerinin analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda temel materyal olarak Harita Genel Komutanlığı (HGK) tarafından hazırlanan 1/25.000 ölçekli ANTAKYA-O36-c4 numaralı topografya paftası kullanılmıştır. İnceleme alanına ait jeolojik özellikler, farklı araştırmacılar tarafından (Yılmaz, 1984; Kop vd., 2002; Herece, 2008) hazırlanmış değişik ölçeklerdeki (1/25.000 ve 1/100.000) jeolojik haritalardan derlenmiştir. Jeomorfoloji haritası, hem topografya paftalarının detaylı analizleri, hem topografik profiller, hem de arazi çalışmalarına dayanılarak Erol (1990) tarafından bu bölgede uygulanan yöntemle göre oluşturulmuştur. Ayrıca eğim haritası da Erol (1993) tarafından önerilen metoda göre hazırlanmıştır. Çalışmanın haritalama aşaması Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yazılımlarından ArcGIS/ArcMap 10 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında Google Earth (KMZ) formatında 2012 tarihli Cnes/Spot Image uydu görüntüsünde de yararlanılmıştır.

Araştırmanın gözlem safhasında inceleme alanına yönelik sistematik bir şekilde arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu geziler esnasında polye alanındaki jeolojik ve jeomorfolojik özellikler detaylı bir şekilde incelenmiş, literatür bilgileri karşılaştırılmış ve taslak haritalar üzerinde düzeltme ve kontroller yapılmıştır. Buna mukabil topografyanın açıklanmasına dair çeşitli

¹ Polye ismi 1/25.000 ölçekli ANTAKYA-O36-c4 topografya paftasında mevkii ismine atfen verilmiştir.

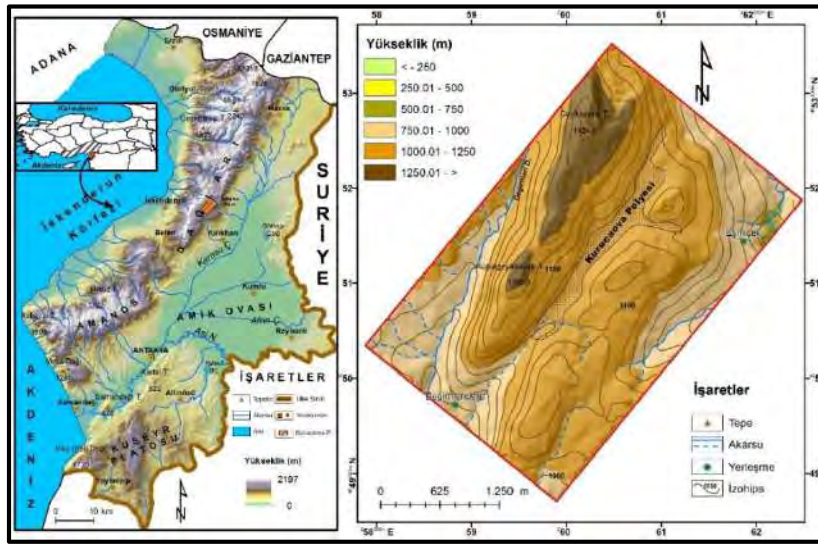
uzunluk ve yükseklik ölçümleri gerçekleştirilmiştir. Bu esnada GPS, lazermetre ve jeolog pusulası gibi malzemelerden istifade edilmiştir.

Son aşamada ise farklı yöntemlerle elde edilen bütün bulgular büro çalışmaları kapsamında metin, şekil ve haritalara aktarılmıştır ve yorumlanmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

3. 1. İnceleme Alanının Konumu ve Genel Özellikleri

İnceleme alanı, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde Amanos Dağları'nın merkezi kesiminde (Orta Amanoslar) yer alır (Şekil 1). Coğrafi Koordinat Sistemine göre $36^{\circ} 19' 46''$ – $36^{\circ} 21' 12''$ doğu boylamları ile $36^{\circ} 37' 51''$ – $36^{\circ} 36' 29''$ kuzey enlemleri arasında kalmaktadır (Şekil 1; Foto 1). Polye alanı, 0.5 km² olup, deniz seviyesinden ortalama 1070 m yükseltide bulunur (Şekil 2-3).

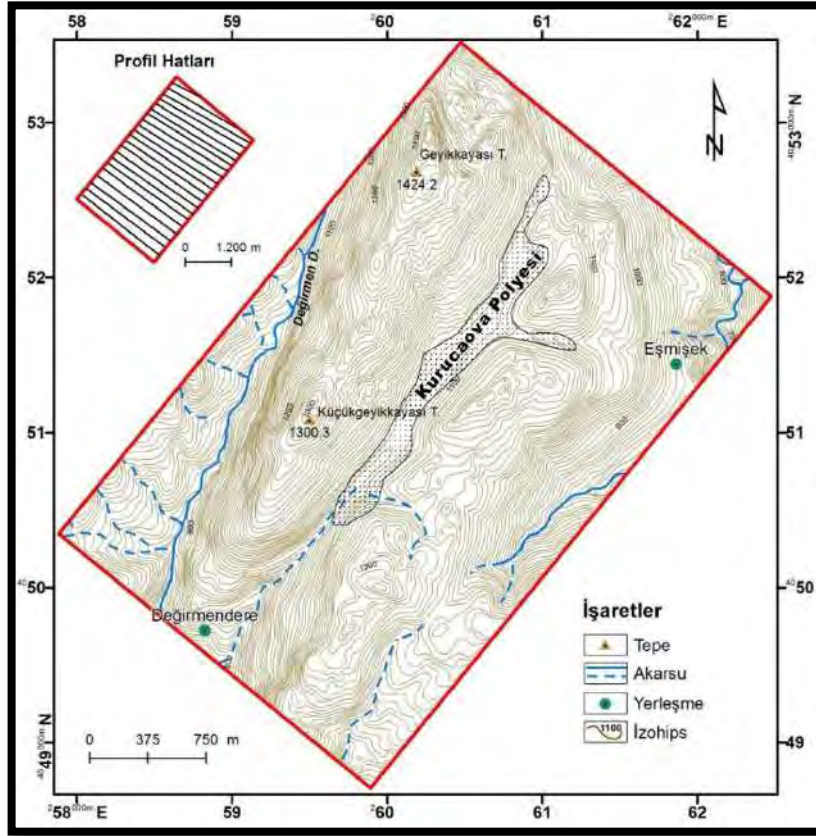
Şekil 1. Lokasyon haritası

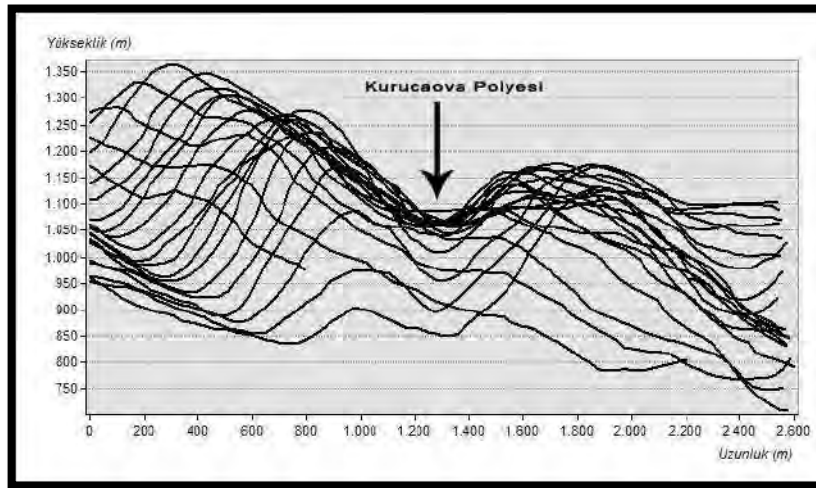
Foto 1. Kurucaova Polyesi'nin genel görünümü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Şekil 2. Topografya haritası

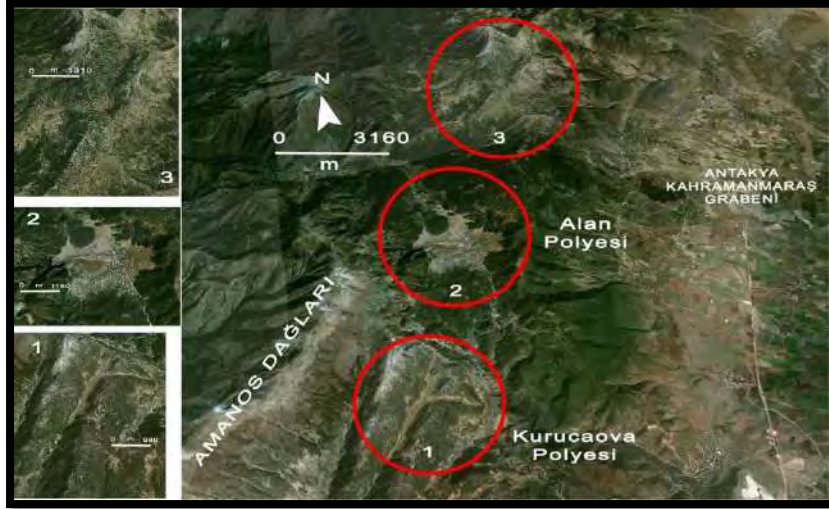
Şekil 3. İnceleme alanına ait topografik profiller

Kurucaova depresyonunun oluşumunda, olasılıkla faylanma sonucu drenaj ağının bozulması ve karst taban seviyesindeki değişikliğe bağlı olarak da karstik sürecin hız kazanması etkili olmuştur. Bu nedenle Kurucaova, karakteristik polye bileşenlerinin bazılarında (uzunluk ve büyüklük) uzaktır. Ancak literatürde açıklandığı üzere (Pekcan, 1999: 52; Erinç, 2001: 138-141) yamaçlarının dış kuvvetler tarafından düzenlenmiş olması, faylarla sınırlandırması (yapı çizgilerine

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

uyması) ve eski karstik bir vadinin uzanışı yönünde gelişmesi gibi nedenlerden dolayı polye isimlendirilmesi bu çalışmada uygun görülmüştür. Buna mukabil Kurucaova Polyesi dış drenaja bağlı olduğu için aynı zamanda flüvyo-karstik bir depresyondur (Şekil 2). Nitekim tipik bir flüvyo-karstik vadinin kartlaşmasıyla meydana gelmiştir. Bu yargı polyenin temelini oluşturan paleovadinin inceleme alanının kuzeyinde de bazı alanlarda takip edilebilmesinden anlaşılmaktadır. Zira bu durum uydu görüntüsünden alınan şekillerde de açık bir şekilde seçilmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Kurucaova Polyesinin dahil olduğu paleovadi sisteminin izleri

Üst Paleosen yaşındaki resifal kireçtaşları içerisinde gelişim gösteren Kurucaova Polyesi, hem antiklinal (Öner, 2008: 4), hem de horst (Yıldız ve Taptık, 2003: 14) özelliğindeki Amanos Dağları üzerinde bulunur. Bu dağların boyuna eksenine paralel olarak KD-GB doğrultusunda uzanışa sahip olan polye sahası, aynı yönde uzanan tektonik hatlarla sınırlandırılmış ve tipik bir graben özelliği kazanmıştır. Böylece literatürde belirtildiği şekilde (Gracia vd., 2003: 216) polye-graben kimliğine kavuşmuştur.

Kurucaova Polyesi, kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinden sırasıyla Oluk ve Değirmen dereleri (Şekil 2) ile kuzeybatı ve güneydoğu yönlerinden de çeşitli seviyelerde yer alan Üst Miyosen yaşlı aşınım yüzeyi (Erol, 1990: 376) şeklindeki plato alanlarıyla sınırlandırılmıştır.

İdari olarak Hatay'ın Kırıkhan ilçesi'nin Ceylanlı Köyü'ne bağlı bir mekân olan Kurucaova Polyesi, günümüzde özellikle hayvancılık amaçlı kullanılan bir mera konumundadır (Foto 2). Ayrıca 2012 yılının ilk ayları içerisinde polye alanının GD'sunda bulunan Yassıkaya T. civarına taşocağı açılmıştır. Ancak bu taş çıkarma işlemi kaya düşmelerini de tetiklemiştir. Nitekim ocağının işletmeye açılmasından kısa bir süre sonra böyle bir hadise gerçekleşmiştir. Ocaktan yuvarlanan kaya bloğu polyenin içine düşmüş, ancak merada otlatılan hayvan sürüleri ve çobanlar üzerinde herhangi bir zarara neden olmamıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

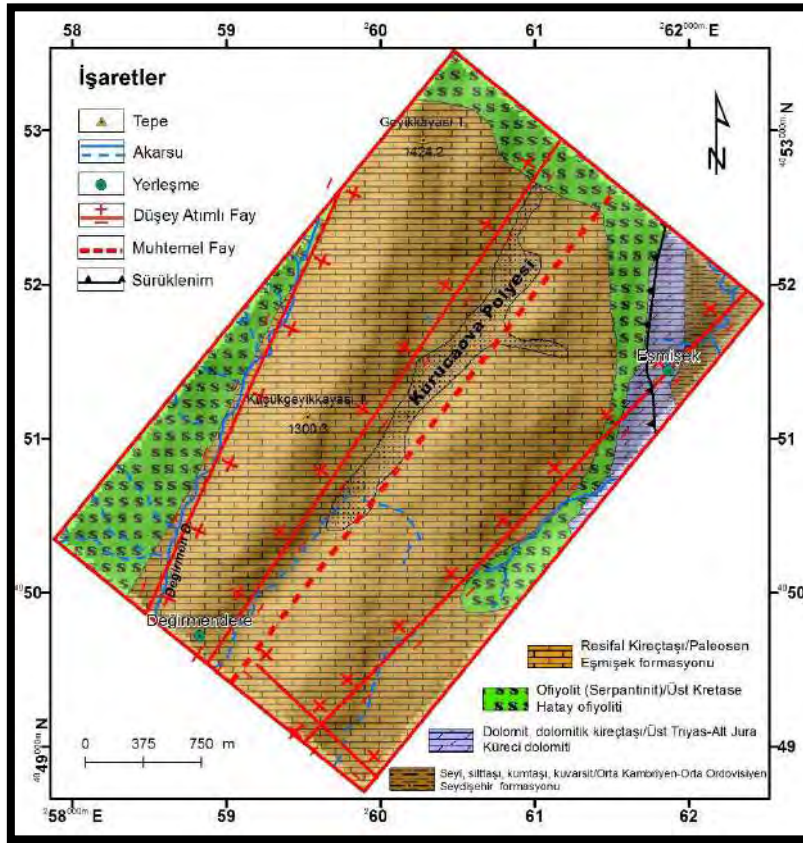
Foto 2. Polye’de yapılan hayvancılık faaliyetleri

3. 2. Karstlaşmayı Denetleyen Faktörler

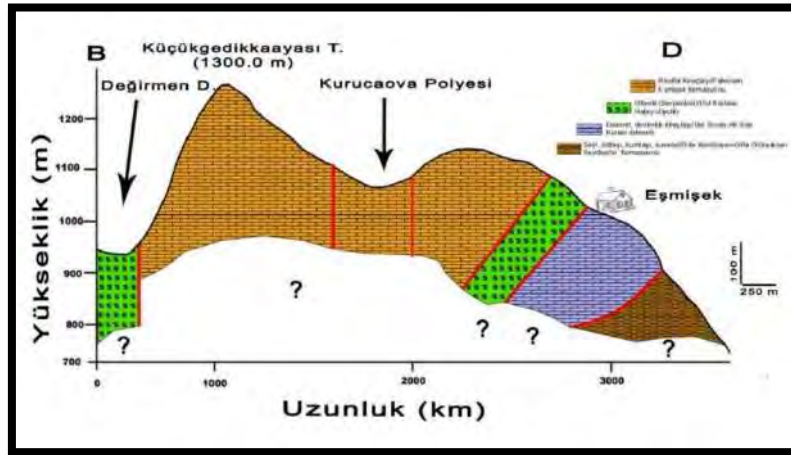
Karstik şekillerin oluşumu ve kimi zaman kısa mesafeler dahilinde farklılıklar göstermesinde karstik faktörler oldukça belirgin bir etkiye sahiptir (Graf, 2008: 78). Bu bakımdan inceleme alanında jeoloji, jeomorfoloji, iklim, toprak ve bitki örtüsü ile zaman karstlaşmayı denetleyen faktörlerdir.

3. 2. 1. Jeoloji Faktörü

Karstlaşmanın temel şartı çözünebilen kayaçların varlığıdır. Bu kayaçlar içerisinde karstik röliyefin en önemli unsuru ise kireçtaşı’dır. Nitekim tüm Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de en tipik ve gelişmiş karstik şekiller kireçtaşlarından oluşan arazilerde mevcuttur (Pekcan, 1999: 3; Graf, 2008: 71). Kurucaova Polyesi de Eşmişek formasyonu olarak adlandırılan (Atan, 1969: 50; Kop vd., 2002: 69) Paleosen yaşlı resifal kireçtaşları üzerinde meydana gelmiştir (Şekil 5-6).

Şekil 5. Jeoloji haritası (Yılmaz, 1984; Kop vd., 2002; Herece, 2008'den faydalanılarak)

Şekil 6. Kurucaova Polyesi'nin GB-KD yönlü jeolojik kesiti

Bu formasyona ait kireçtaşları beyaz, bej renkli, ince-orta-kalın tabakalı, sert ve sıkı tutturulmuş bir karaktere sahiptirler (Kop vd., 2002: 69). Aslında Esmişek formasyonu, Üst Kretase yaşlı serpantinli bir temel üzerine (Hatay ofiyoliti) ofiyolit yerleşmesi döneminden (Üst Kretase) sonra transgresif olarak gelen bir birimdir (Herece, 2008: 59; Şekil 5-7). Kalınlığı 350 m'den fazla

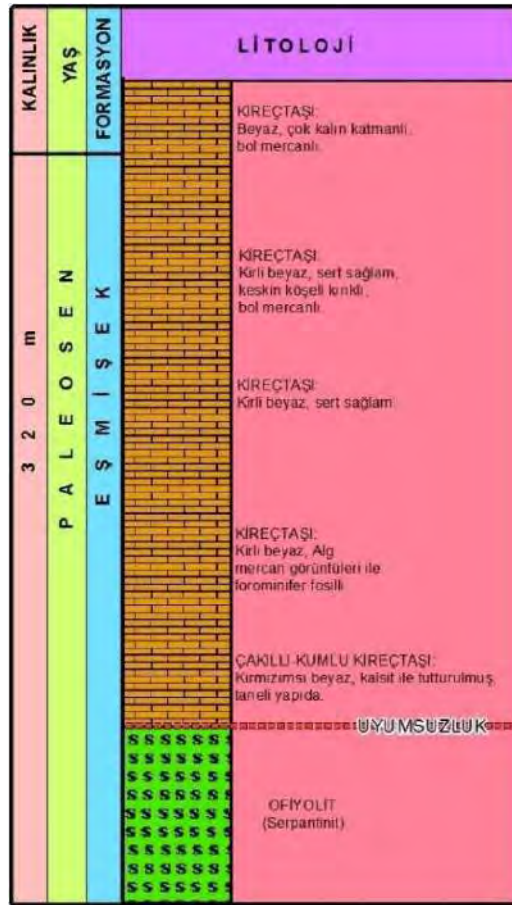
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

olan ve az çok yatay konumlu Eşmişek formasyonu, bir resifal kireçtaşı istifinin alttan üste doğru değişik kesimlerini içermektedir. Zira bu özelliği, ölçülmüş stratigrafik kesitten de anlaşılmaktadır (Şekil 7).

Yine bu formasyonun litolojisi, fosil kapsamı göz önünde bulundurulduğunda istifin açık ve derin bir deniz ortamında çökeldiği anlaşılmaktadır (Yılmaz, 1984: 167). Karstlaşma açısından Eşmişek formasyonun çok sınırlı bir alanda yayılış göstermesi polyenin derinlik ve genişliğini kısıtlamıştır. Bu nedenle polye sahası çok fazla ve alansal olarak büyük boyutlara ulaşamamıştır.

Karbonatlı kayaçların sahip olduğu petrografik özellikler de çözünme veya karstlaşmanın hızını belirler (Keser, 2004: 25; Graf, 2008: 80). İnceleme alanındaki Eşmişek formasyonundan alınan ince kesit örnekleri petrografik olarak kayacın biyomikrit olduğu ve tanelerinin ise mikritik bir hamur ile çimentolanmış şekilde bulunduğu belirlenmiştir (Kop vd., 2002: 69). Bu durum yapılan çalışmalarda belirtildiği gibi (Keser, 2004: 17), diğer karstik süreçlerin de elverişli olması durumunda ilgili formasyonda çözünürlüğün daha yüksek olmasına neden olmuştur.

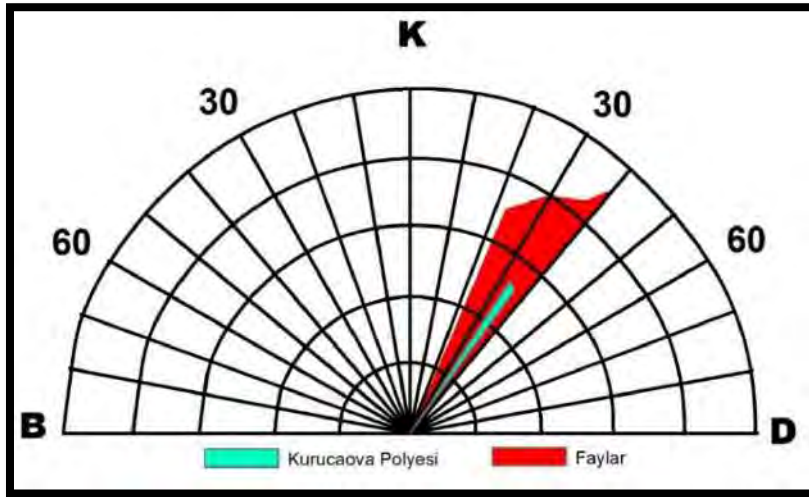

Şekil 7. Eşmişek Formasyonunun stratigrafik kesiti (Yılmaz, 1984'ten değiştirilerek)

Kurucaova Polyesi'nin çevresindeki diğer formasyonlar ise en tabanda şeyl, silttaşı, kumtaşı, kuvarsit aralanmasından oluşan Orta Kambriyen-Orta Ordovisiyen yaşlı Seydişehir formasyonu ile dolomit, dolomitik kireçtaşı istifinden oluşan Üst Triyas-Alt Jura yaşındaki Küreci dolomiti'dir (Şekil 4-6).

Kurucaova Polyesi, coğrafi konumunun getirdiği bir sonuç olarak çok büyük ve farklı tektonik yapıların bir arada barındığı ve tektonik aktivitenin yoğun olarak hissedildiği bir bölgede bulunmaktadır. Bu bölge genel itibariyle Avrasya, Arabistan ve Afrika levhalarının göreceli hareketlerinin etkilerini yansıtan bir konuma sahiptir (Doğan ve Koçyiğit, 2009: 16; Doğan vd., 2012: 66). Bu levhaların birbirine göre hareketleri sonucunda bölgede irili ufaklı birçok fay hattı da meydana gelmiştir. Zira hem tarihsel, hem de aletsel dönem deprem kayıtları da bölgedeki fayların ve tektoniğin aktif olduğunu göstermektedir (Korkmaz, 2006: 52; Karabacak, 2007: 1; Özşahin, 2010: 10).

Kurucaova Polyesi'nin bulunduğu alan, kabaca KD ve GB uzanımlı düşey atılımlı faylarla sınırlandırılmıştır (Şekil 4). Bu faylanmanın bir sonucu olarak polyenin yamaçları boyunca topografyadaki eğim değerlerinin ani artış gösterdiği fay diklikleri oluşmuştur. Kestikleri en yaşlı birimin Üst Kretase yaşında olması nedeniyle muhtemelen allokton istifin yerleşmesinden sonraki süreçte ortaya çıkan bu faylar, oluşturdukları graben alanı ile Kurucaova Polyesi'nin yerini ve konumunu belirlemiş ve aynı zamanda polye sahasının geçmişini oluşturan paleovadinin ilerleme yönünü de çizmişlerdir. Bununla birlikte ilgili fay mekanizmaları polyenin günümüze kadar olan gelişimini de kontrol altında tutmuşlardır. Zira polyeyi sınırlandıran faylar ile polyenin uzun ekseninin doğrultusunun kuzeyden sapma değerleri birbiriyle uyum içindedir. Kurucaova Polyesi'nin uzun ekseninin etkin olduğu yön K33D istikametidir. Bölgedeki faylarda batıdan doğuya doğru sırasıyla K22D, K30D, K38D ve K40D istikametinde bir uzanış göstermektedirler. Böylece polyenin etkin yönü ile fayların etkin yönü birbirine uymaktadır (Şekil 8).

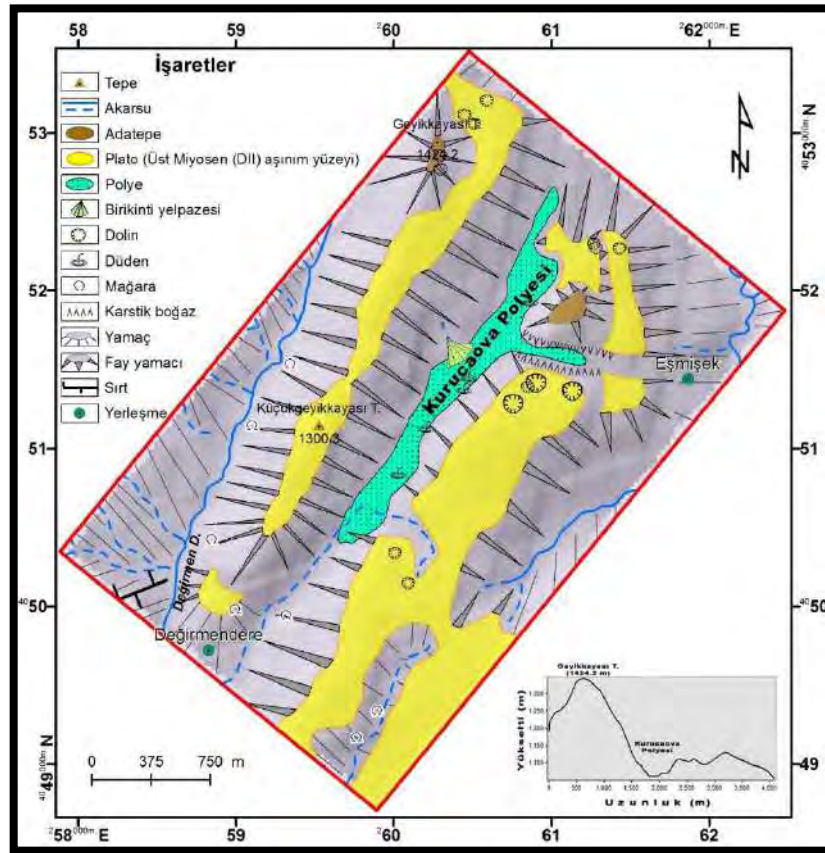
Şekil 8. Kurucaova polyesi ve fay uzun eksenlerinin etkin yönleri

3. 2. 2. Jeomorfoloji Faktörü

Orta Amanos Dağları üzerinde yer alan Kurucaova Polyesi ve çevresinde jeomorfolojik olarak çeşitli yerşekilleri görülmektedir (Şekil 9). Sahanın hakim morfolojisini B ve GD yönlerinden 1100-1200 m yükselti seviyeleri arasında bulunan yüksek kalker platolar oluşturmaktadır (Şekil 9). Bu yüzeyler aynı zamanda Üst Miyosen (DII) yaşlı aşınım yüzeyine karşılık gelmektedir (Özşahin, 2013: 1177). Bu aşınım yüzeyi, Erol (1990) tarafından yapılan “Batı Toros Dağlarının Messiniyen Paleojeomorfolojisi ve Neotektoniği” isimli eserde belirtilen şekilde yaşılandırılmıştır (Erol, 1990: 376).

Turkish Studies

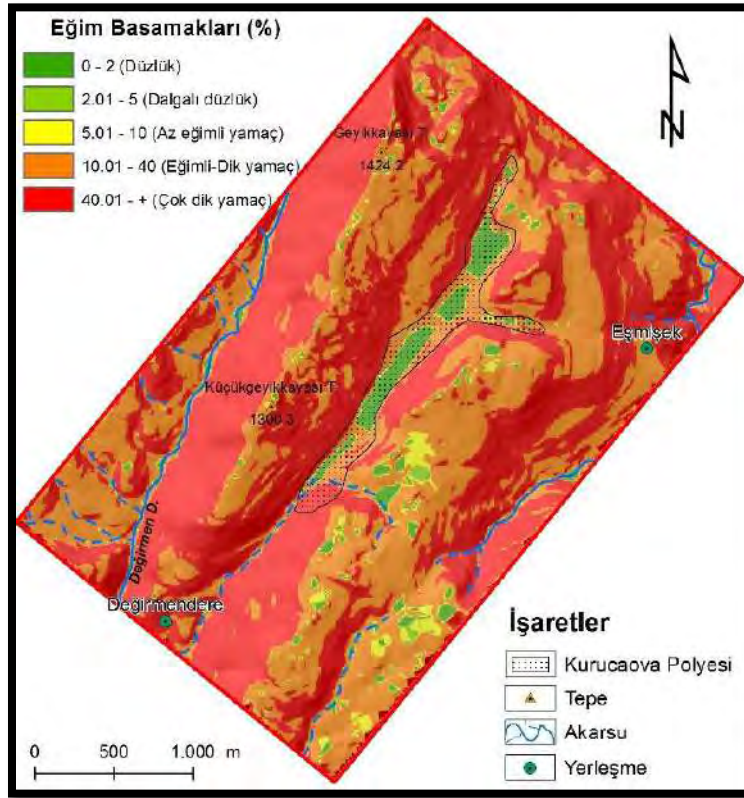
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Erol (1990)'a göre Amanos Dağları üzerinde 1000 m - 1500 m yükselti basamakları arasında Üst Miyosen (DII) yaşlı aşınım yüzeyleri bulunmaktadır. Nispeten eğimli yamaçlar ve üzerinde yer alan adatepeler ile karakterize edilen bu aşınım yüzeyleri, Tortoniyen içinde yarı nemli iklim koşulları altında oluşmaya başlamış ve son biçimini giderek kuraklaşan iklim koşulları altında Üst Miyosen dönemi sonlarında yani Messiniyen'de kazanmıştır (Erol, 1989: 14). Buna göre Kurucaova Polyesi çevresindeki Üst Miyosen (DII) yaşlı aşınım yüzeyleri üzerinde yer alan münferit tepeler de birer adatepe örnekleridir. Nitekim Kurucaova depresyonunun batısında yer alan Geyikkayası T. (1424.2 m) bu tür bir adatepe'dir (Şekil 8).

Aynı zamanda Üst Miyosen (DII) yaşlı aşınım yüzeyleri üzerinde birbirine paralel fay hatlarının meydana getirdiği zayıf direnç sahalarını takiben sokulmuş olan geniş oluk sistemleri (Tortoniye olukları), Tortoniye'nin yarı nemli morfoiklimatik süreçlerine bağlı olarak şekillenmişlerdir (Erol, 1983: 13; 1989: 14; 1990: 374). Eski bir paleokarstik vadi olan Kurucaova Polyesi de bu tür oluklardan birisidir (Şekil 9).

Kurucaova Polyesi çevresindeki yüksek kütlelerden depresyon tabanlarına geçişler faylanmanın etkisiyle çok dik yamaçlar (% 40.01+) vasıtasıyla gerçekleşmektedir (Şekil 10). Deniz seviyesinden ortalama 1070 (1045-1090 m'ler arasında) m yükselti de yer almakta olan Kurucaova Polyesi ile çevre zirveler arasındaki yükselti farkı, ortalama 354-230 m'ler arasındadır. Bu bağlamda polyenin derinliği ise genel olarak en fazla 354 m'dir.

Şekil 10. Eğim haritası

Hem paleovadi yapısı, hem de faylanmalar neticesinde biçimlenen polye sahası, boyuna olarak KD-GB yönünde uzanmaktadır. Bu doğrultuda 2.6 km boyunca uzun bir eksene sahip olan bu jeomorfolojik ünitenin eni ise 50-700 m'ler arasında değişen genişliktedir. Polyenin bu şekil özellikleri uydu görüntüsü üzerinden de açık bir şekilde tespit edilebilmektedir (Şekil 11). Bu alandaki paleovadi KD yönünde devam eden tektonik hat boyunca uzanmakta olup, üzerinde başka karstik depresyonlarda gelişmiştir (Şekil 3).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Şekil 11. Kurucaova Polyesinin uydu görüntüsü (Google Earth'ten düzenlenerek)

Polye çevresindeki plato yüzeylerinden polye tabanına fay yamaçları vasıtasıyla çok dik bir inişle geçilir. Fayların etkisi topografya üzerinde o derece etkili olmuştur ki, polyenin ilgili kenarları bir duvar gibi yükselmiştir (Foto 3). Bu nedenle faylı yamaçlarda eğim değerleri yer yer % 40'ın üzerindedir (Şekil 10).

Foto 3. Kurucaova Polyesi'nin yamaçlarını sınırlandıran faylar

Polye tabanında ise onar metrelik farklılıklarla ve izleri hemen hemen kaybolmuş olan dört eşik sahası (1050-1060-1070-1080 m) bulunur. Bu sahalar, depresyonun daha çok dört uvala ve/veya dolinin birleşmesi ile oluştuğunu izlenimini vermektedir (Şekil 10). Keza polye tabanında

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

eğim değerleri düzlük (% 0-2) şeklinde olmakla birlikte, taban kısmı daha çok güneydoğuda süresiz bir akışın görüldüğü akarsu vadisine doğru meyillidir (Şekil 10). Bu doğrultu, paleoakarsuyun eskiden o yönde aktığına da işaret etmektedir. Ayrıca polyenin güney çerçevesinde 7 adet mağarada bulunmaktadır. Bu mağaralar yeraltı suyu akım yönünün de güney sektörlü olduğunu göstermektedir.

Bunun yanında polye tabanında ve bu taban ile yamaçların birleştiği kısımda, belli belirsiz dairevi çakıl ve taş birikintileri biçiminde beş adet toprak düdende mevcuttur. Bunlar toprak örtüsü altındaki kireçtaşı çatlakları veya faylanmayla oluşmuş zayıflık düzlemlerinin karstik çözünme sonucu genişlemeleri sonucu meydana gelmişlerdir. Ayrıca depresyon tabanı ile yamaçların kavuştuğu sahada gelişmiş bir tane birikinti yelpazesi de mevcuttur (Foto 4; Şekil 8).

Kurucaova Polyesi'ndeki tek karstik boğaz (Foto 5), polyenin Eşmişek mahallesine doğru olan kesimindeki Ballı dere vadisidir. Boğazın oluşumu faylanmalara bağlı olarak ortaya çıkan yükselmelere uyum sağlayan Ballı derenin vadisine gömülmesi neticesinde meydana gelmiştir. Yaklaşık 600 m uzunluğunda olan bu boğaz, 100 m genişliğindedir (Şekil 8). İnceleme alanındaki bu boğazın varlığı, sahanın tektonik aktivitesinin karstlaşmayı denetlemesini ortaya koyması bakımından çok anlamlıdır. Bu bağlamda akarsu güncel olduğuna göre, boğazında aynı şekilde olduğu söylenebilir. Yani hem polyenin akarsular tarafından dış drenaja bağlanmasının, hem de son tektonik aktivitenin çok yeni olduğunu ifade edilebilir. Keza Değirmen dere tarafından da dış drenaja açılma aynı dönem gerçekleşmiş olmalıdır. Nitekim Değirmen deresinde hala etkin bir akarsu olarak varlığını sürdürmektedir.

Foto 4. Birikinti yelpazesinden bir görünüm

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Foto 5. Karstik boğazdan bir görünüm

Polye çevresindeki plato yüzeyleri üzerinde ise irili ufaklı olarak gelişen dolinler mevcuttur. Yine polye kenarını oluşturan yamaçlar üzerinde kimi alanlarda çeşitli türde (oluklu ve kanalcıklı) lapyalarda gelişmiştir (Foto 6).

Foto 6. Polye’de görülen kanalcıklı lapyalar

Bütün bu jeomorfolojik açıklamalardan sonra, bölgenin tektonik yapısıyla olan ilişkisi göz önüne alındığında tektojenetik karst sınıflamasına göre (Eroskay 1982: 62; Elhatip, 1997: 27), Toros Karst Kuşağı’nın güney kesiminde yer alan inceleme alanında “Orojenik Karst” hakimdir. Sahadaki karstik şekillerde ve polye duruşunda gözlenen belirgin yönelme, tektonik hatlara uygunluk göstermektedir. Buna göre inceleme alanında aynı zamanda “Yönlü Karst” tipide (Erinç, 2001: 131) egemendir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Uvala ve/veya dolin birleşiminin gerçekleştiği ancak birleşme eşiklerinin belirginliğini koruduğu Kurucaova Polyesi, bu jeomorfolojik özellikleriyle oluşum evresi bakımından ilksel profilinde ya da gençlik evresindedir. Polyenin KD-GB yönünde gelişmiş olan uzun eksenini gerek faylara, gerekse içinde geliştiği paleovadiye paraleldir. Bu durum polyenin lokasyonunda fayların belirleyici olduğunu, kireçtaşı ile ofiyolit dokanağında yer alması ise gelişiminde karstik çözünmeden daha çok flüviyal aşındırmanın etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Polyenin günümüz koşullarındaki gelişimi dış drenaja açıldığı eşiklerle akışa geçen yağış suları aracılığıyla flüviyal süreçlerin etkisi altındadır.

3. 2. 3. İklim Faktörü

İnceleme alanında meteoroloji istasyonu bulunmadığından sıcaklık ve yağış değerleri 190 m yükseltideki Kırıkhan Meteoroloji istasyonunun verileri göz önünde bulundurularak, yükseltiye bağlı sıcaklık ve yağış değişim ilkelerine göre enterpolasyonla elde edilmiştir. Sıcaklık değerleri her 100 metre’de 0.5 °C sıcaklığın azalması ilkesine göre ortaya konan $T_i = T_g + (h \times 0.5 : 100)$ formülüne göre (Erol, 2004: 80), yağış değerleri ise Schreiber tarafından önerilen her 100 metre’de 54 mm yağışın artması ilkesi göz önünde bulundurularak geliştirilen $Ph = Po + 4.5 \times h$ formül yardımıyla (Ardel vd., 1969: 195; Dönmez, 1979: 177) tespit edilmiştir.

Buna göre bölgedeki hakim iklim özellikleri karstlaşma açısından uygun koşullar sunmaktadır. Yıllık sıcaklık ortalaması 14.5 °C olan inceleme alanında, en sıcak ay 21.4 °C ile yaz ayları iken (haziran, temmuz, ağustos), en soğuk ay 4.9 °C ile ocak ayıdır. Polyenin yıllık yağış ortalaması 601.8 mm’dir (Tablo 1). En yağışlı mevsim % 39.9 ile kıştır. Yağışın en az olduğu mevsim ise % 12.1 ile yaz mevsimidir. Polye çevresindeki istasyonlarda yıllık ortalama bağıl nem oranı % 38-74 arasında değişmektedir (Çetin, 2012: 135; Özşahin, 2012: 377).

Tablo 1. Kurucaova Polyesi’nin sıcaklık ve yağış değerleri

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek.	K	A	Yıllık
Sıcaklık (°C)	4.9	5.8	8.9	13.0	17.3	21.4	24.1	24.1	21.7	16.7	10.8	6.4	14.5
Yağış (mm)	140.1	139.8	114.8	85.4	62.1	45.3	40.4	40.1	44.1	71.7	119.6	134	601.8

İnceleme alanının iklim özellikleri nedeniyle suyun ve nemin varlığına bağlı olarak değişen oranda ve kuvvetli bir şekilde kimyasal ayrışma görülmektedir. Buna karşın don etkinliği sonucunda fiziksel ayrışma da meydana gelmektedir. Bu ölçütlere göre inceleme alanı, Türkiye’nin morfoiklimatik bölgeleri içerisinde orta enlem kuşağının Akdeniz Bölgesinde ve morfojenetik bölgeleri içerisinde ise Savan morfojenetik bölge kapsamına dahil edilmektedir (Kurter, 1979: 88-89). Ayrıca bu bölge flüviyal süreçlerin egemenliği altındadır. Bütün bu ölçütlere göre inceleme alanı flüviyal morfojenetik bölge sınırları içerisinde kalmaktadır.

Bununla birlikte karstik çözünmenin göreceli büyüklük derecesi ve önemli iklimik-karstik morfolojisi fasiyesi kuşaklarında etkin faktörlerin dağılışına göre inceleme alanı, Akdeniz kuşağı zonuna (Güldalı, 1978: 78) dahil edilebilir.

3. 2. 4. Toprak ve Bitki Örtüsü Faktörü

Kurucaova Polyesi karstik bir alan olması nedeniyle toprak örtüsü sıg ve taşlılık nispeti fazladır. Polyenin tabanında ortalama kalınlığı 30 cm - 50 cm arasında değişen terra-rosalar yüzeylenmektedir.

İnceleme alanındaki bitki örtüsü özellikleri üzerinde, iklim karakterinin etkisi yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Alandaki ormanlık alanlar genellikle kızılçam ve meşe ormanları şeklinde görülmektedir. Yine orman alanlarının yanında çeşitli türde maki elemanlarının bulunduğu sahada,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

hayvancılık faaliyetleri de gerçekleştirilmektedir. Bu hayvancılık faaliyetleri neticesinde çalı formundaki bitkiler aşırı hayvan otlatılması nedeniyle otlatma konisi şeklini almışlardır.

İnceleme alanının toprak ve bitki örtüsü özellikleri karstlaşma açısından da elverişli ortam koşulları sunmaktadır. Bitki örtüsüyle kaplanmış olan topraklarda biyolojik faaliyetlerin yoğunluğu artmakta ve toprak CO₂ bakımından zengin hale gelmektedir. Böylece zemine sızan yağış sularının çözücü etkisi de artmaktadır (Keser, 2004: 36; Graf, 2008: 87). İnceleme alanında toprak örtüsünün bulunduğu alanlarda CO₂ ve organik asitlerce zenginleşmiş suların sızmasına bağlı olarak (Keser, 2004: 36), karstik çözünme toprak altında da aynı hızla devam etmektedir. Bu durum anakaya ile toprak örtüsünün temas halinde olduğu polye tabanında depresyonun yanal büyümesine neden olmaktadır. Ayrıca sahadaki çıplak kireçtaşları üzerinde bitki kökleri vasıtasıyla oluşturan çatlaklar ve bunlar boyunca meydana gelen sızma, karstik çözünmeyi hızlandırıcı ve derinleştirici etkilerde bulunmaktadır.

3. 2. 5. Zaman Faktörü

Karst topografyasının gelişmesi ve bu topografya ait yerşekillerinin özelliklerini belirleyen en önemli etkenlerden birisi de zaman faktörüdür (Pekcan, 1999: 34). Bu bağlamda inceleme alanında günümüz jeomorfolojisinin ana hatlarıyla ortaya çıktığı Orta Miyosen'den itibaren geçen zaman sürecinin karst özellikleri açısından olumlu etkilere neden olduğu söylenebilir. İnceleme alanında bu zaman dilimi içerisinde karstlaşma dışında diğer etken ve süreçlerde aktif bir şekilde işlemiştir. Bu durum ilgili etken ve süreçlerin aktivitelerinde bazen olumlu, bazen de olumsuz bir şekilde gerçekleşen karşılıklı ilişkinin artma veya azalma şeklinde ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Böylece farklı boyut ve türde karstik şekillerin ortaya çıkmasına imkan sağlanmıştır (Graf, 2008: 88).

3. 3. Jeomorfolojik Gelişim

Kurucaova Polyesi'ni oluşturan istif, Paleosen'de açık ve derin bir deniz ortamında birikmiştir (Yılmaz, 1984: 167). Neotektonik dönemin başladığı Orta Miyosen'de (Şengör, 1980: 11; Şengör ve Yılmaz, 1983: 52; Erol, 1980: 10; 1983: 9; 1989: 12) ise meydana gelen hareketlerle bölgenin genel jeomorfolojik çatısı ortaya çıkmıştır (Mülazımoğlu, 1979: 273).

Üst Miyosen'de tüm Toros Kireçtaşı platformunda olduğu gibi inceleme alanında da sıkışma tektoniği etkili olmuş ve yükselme başlamıştır (Şengör, 1980: 16; Koçyiğit, 1984: 2). Bindirme, fay ve kıvrımlanmalara neden olan bu sıkıştırma tektoniğinin etkisi Miyosen'in sonuna kadar devam etmiştir (Akay ve Uysal, 1988: 58; Doğan, 2002: 57). Miyosen'in sonunda ise Toros dağlarından Amanos Dağları'na doğru bir itilme gerçekleşmiştir (Eroskay vd., 1978: 59; Korkmaz, 2001: 79).

Üst Miyosen'de Neotektonik hareketlere bağlı olarak gerçekleşen blok faylanmalar, epirojenik ve orojenik yükselimler (Şengör, 1980: 15; Koçyiğit, 1984: 3) sonucunda akarsuların kaide seviyesinde yaşanan değişimler, yeni aşınım yüzeylerinin oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Kurucaova Polyesi'nin çevresinde yer alan Üst Miyosen yaşlı (Erol, 1989: 14; 1990: 374) aşınım yüzeyleri de bu aşamada meydana gelmiştir. Kurucaova Polyesi'nin içinde geliştiği KD-GB yönünde uzanan paleovadi bu dönemde ilgili aşınım yüzeyleri üzerinde kurulmaya başlamıştır. Aslında Alt-Orta Miyosen'e ait kireçtaşları üzerinde gelişmiş olan bu yüzey üzerinde birbirine paralel fay hatlarının yarattığı zayıf direnç sahalarını takiben geniş oluk sistemleri (Tortoniye olukları) sokulmuştur (Erol, 1989: 14; 1990: 374). İnceleme alanındaki daha sonra Kurucaova Polyesi'ni oluşturacak paleokarstik vadide muhtemelen aynı sistemin bir parçası olarak graben şeklinde ortaya çıkmıştır. Görünüşe bakılarak bu paleovadiye ait paleoakarsu olasılıkla Asi Nehri'nin atasına ait bir akarsu kolunu oluşturmaktaydı.

Gerçekten de bugünkü drenajın yönü değerlendirildiğinde, KD-GB istikamette olan paleovadi, kabaca D-B (KB-GD) doğrultulu olan güncel drenajın yönünle uyuşmamaktadır. Bu uyumsuzluk muhtemelen Üst Miyosen’de dağın orografik uzanışına uygun bir şekilde akan paleovadiyi oluşturan akarsu ağının Pliyosen’de gençleşmesi ve günümüz şeklini kazanması nedeniyledir.

Bununla birlikte bu dönemdeki sedimantasyon süreci şartları altında Üst Miyosen aşınım yüzeyleriyle yaşıt malzemelerde birikmiştir. Muhtemelen Kurucaova Polyesi’nin güneyinde delta çökeli karakterindeki kumtaşı ve marn litolojisinden meydana gelen Gökdere (Tepehan/Altınözü) formasyonu (Boulton vd., 2007: 174) bu vadiye ait akarsu tarafından biriktirilmiş bu tarz bir istifdir (Foto 7).

Üst Miyosen aşınım yüzeyleri, Üst Miyosen-Pliyosen aralığında meydana gelen tektonik hareketler (Erol; 1989: 15; Doğan, 2002: 60) neticesinde gelişimini tamamlamış ve yeni bir akarsu kaide seviyesi (KB-GD doğrultulu) oluşmuştur. Bu durum Üst Miyosen akarsu sistemlerinin ortadan kaldırılmasını da beraberinde getirmiştir (Doğan, 2002: 60). Üst Miyosen tektonik hareketlerinin etkisiyle saha yükselirken, vadiyi şekillendiren akarsular düdenlerden yeraltına intikal etmiş ve vadinin şekillenmesi kesintiye uğrayarak karmaşık bir rejim içine girmiş olmalıdır. Vadi içindeki polye tabanlarındaki düdenler bu intikalin kanıtları olarak değerlendirilebilir.

Foto 7. Gökdere (Tepehan/Altınözü) formasyonuna ait bir görünüm

Gençleşen yüzeyde karstın düzey değişimleri vadi sisteminin askıda kalmasıyla sonuçlanmış ve böylece drenaj koşulları değişmiştir. Bir bakıma paleovadideki akış düzeni değiştiğinden yüzeydeki vadilerin üstlendiği vazifeyi bu defa mağara ve onunla ilintili galerili yeraltı drenaj sistemleri devralmıştır. Böylece tektonik hareketlerle askıda kalan Üst Miyosen paleovadi sistemi kuzeydoğudan Oluk dere ve güneybatıdan da Değirmen dere tarafından parçalanarak Kurucaova Polyesi’nin olduğu saha ortaya çıkmıştır.

Geniş çapta aşınımın yaşandığı Pliyosen’de, kıvrılmış Miyosen tabakaları tesviye edilmiş, çukur kısımlar yeniden dolmuştur. Üst Pliyosen-Alt Pleyistosen’de ise meydana gelen tektonik hareketlerle (Erol, 1980: 14; Koçyiğit 1984: 9) bölgede asıl şekillenme süreci yaşanmış ve bu alan ana hatları ile bugünkü durumunu kazanmıştır. Bu dönemde egemen olan tektonik rejim ile yaşanan faylanma olayları (Över vd., 2001: 1) neticesinde bölge genelinde etkili olan yükselmelere

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

paralel olarak karstlaşma da hız kazanmıştır (Atalay, 1988: 3, 2003: 196). Bu zamanda Kurucaova Polyesi'nin içerisinde gelişeceği paleovadi, sahanın o dönemdeki elverişli iklim koşulları altında (Erol, 1980: 22, 1983: 14, 1989: 17; 1990: 377) karstlaşma sürecinin etkisine girmiştir. Böylece polye alanı içerisinde farklı noktalarda yeraltına inen sulara bağlı olarak dört tane uvala ve/veya dolin gelişmiş ve karstlaşma süreci tektoniğinde etkisiyle polye aşamasına doğru devam etmiştir.

Polyenin akarsular tarafından kapılması ve yaklaşık olarak günümüzdeki görünümünü kazanması ise bölgede tektonik aktivitenin devam ettiği (Erinç, 1970: 19; Ardos, 1979: 140), iklimin Alt Pleyistosen'e oranla daha serin ve yağışlı bir evreye girmesiyle (Erol, 1980: 14) akarsu etkinliğinin de arttığı, Orta-Üst Pleyistosen'de gerçekleşmiş olmalıdır. Bu süreçte Kurucaova Polyesi güneydoğudan Ballı dere, güneybatıdan da Değirmen dere tarafından dış drenaja bağlanarak, flüvyo-karstik depresyon özelliği kazanmıştır.

Kurucaova Polyesi'nin günümüzdeki deforme yapısı, tektonik etkinliklerdeki değişimin karstlaşma aktiviteleri üzerinde zaman zaman gerçekleşen bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kurucaova Polyesi, tipik bir paleovadinin faylanma ve karstlaşma etkinliği altında oluşan polye graben özelliğinde bir depresyondur. Bu depresyon, Üst Miyosen (DII) yaşlı aşınım yüzeyleri üzerinde geniş oluk sistemlerinin (Tortoniye oluklar) bir parçası olarak şekillenmiştir. Bu Üst Miyosen paleokarstik vadisi öncelikle kuzeydoğudan Oluk dere ve güneybatıdan da Değirmen dere tarafından parçalanmıştır. Böylece drenaj koşulları değişmiş ve yeraltı drenaj sistemleri aktif hale gelmiştir. Devam eden karstlaşma olayları neticesinde paleovadinin günümüzdeki yüzey karstının temsilcisi olan Kurucaova Polyesi ortaya çıkmıştır. Üst Pliyosen-Pleyistosen zamanında ise inceleme alanı güneydoğudan Ballı dere, güneybatısından da Değirmen dere tarafından dış drenaja bağlanarak, flüvyo-karstik depresyon özelliği kazanmıştır. Bütün bu anlatılanlara göre Kurucaova Polyesi tektono-karstik bir oluşum sürecinin egemenliği altında meydana gelmiştir.

Polyenin jeomorfolojisinin yanında güncel kullanımı da değerlendirildiğinde, bazı uygulamalarında belli aşamalarda yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle,

Polye kenarında işlemeye açılan taş ocağının daha planlı bir şekilde faaliyet göstermesi gerekmektedir. Daha sonra polyenin olduğu saha tarımsal veya hayvancılık amaçlı olarak (her iki şekilde de olabilir) planlanıp, kullanılmalıdır.

Ayrıca bazı doğa meraklıları açısından polye alanının doğal değerleri, ekoturizm veya jeomorfoturizm amaçlı olarak da kullanılabilir.

TEŞEKKÜR

Makalenin kontrolü ve olgunlaştırılması aşamasında değerli bilgilerinden faydalandığım saygıdeğer hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Nurdan KESER'e de teşekkür ederim.

Ayrıca arazi çalışmaları esnasında yardımlarından dolayı Sayın Arş. Gör. Muhammed KARAKAVUK'a, İsmet GÜMÜŞ'e ve Mehmet ASLAN'a da teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- AKAY, E., UYSAL, Ş. (1988). "Orta Torosların Post-Eosen Tektoniği". *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 108, s.: 57-68.
- AKGÖZ, M. (2007). "Erdemli-Silifke Arasının Karst Hidrojeolojisi ve Karst Coğrafi Bilgi Sistemi Oluşturulması", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı, Mersin.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- ARDEL, A., KURTER, A., DÖNMEZ, Y. (1969). *Klimatoloji Tatbikatı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- ARDOS, M. (1979). *Türkiye Jeomorfolojisinde Neotektonik*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No: 113.
- ATALAY, İ. (1988). “Toros Dağlarında Karstlaşma ve Karstik Alanların Ekolojisi”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Sayı: 16, s.: 1-8.
- ATALAY, İ. (2003). “The effects of tectonic movements on the karstification in Anatolia”, *Acta Carsotologia*, Volume: 32 (2), p.: 195-203.
- ATAN, R., O. (1969). *Eğribucak-Karacaören (Hassa)-Ceylanlı-Dazevleri (Kırıkhan) arasındaki Amanos Dağlarının Jeolojisi*, Ankara: M. T. A. Yayınları No: 139.
- BOULTON, S. J., ROBERTSON, A. H. F., ELLAM, R. M., ŞAFAK, Ü., ÜNLÜGENÇ, U. C. (2007). “Strontium Isotopic and Micropalaeontological Dating Used to Help Redefine the Stratigraphy of the Neotectonic Hatay Graben, Southern Turkey”, *Turkish Journal of Earth Sciences (Turkish J. Earth Sci.)*, Volume: 16, pp.: 141-179.
- ÇETİN, B. (2012). “Alan Yaylasında (Kırıkhan-Hatay) Fonksiyonel Değişimin Coğrafi Özellikleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 27, s.: 129-151.
- DOĞAN, U. (2002). “Manavgat Nehri Havzasının Jeomorfolojik Evrimi”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, Cilt: 2, s.: 51-65.
- DOĞAN, U., KOÇYİĞİT, A. (2009). “Samandağ (Hatay) Kıyı Kuşağında Deniz Seviyesi Değişiminin İzleri ve Aktif Tektonik İle İlişkisi, Doğu Akdeniz, Türkiye”, *ATAG 13-Aktif Tektonik Araştırma Grubu 13. Çalıştayı, 08-11 Ekim 2009, Çanakkale*.
- DOĞAN, U., KOÇYİĞİT, A., VAROL, B., ÖZER, İ., MOLODKOV, A., ZÖHRA, E. (2012). “MIS 5a and MIS 3 relatively high sea-level stands on the Hatay-Samandağ Coast, Eastern Mediterranean, Turkey”, *Quaternary International*, Volume: 262, pp.: 65-79.
- DOĞU, A. F., ÇİÇEK, İ., GÜRGEN, G. (1994). “Orta Toroslarda Karstlaşma Tipleri”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 3, s.: 129-140.
- DÖNMEZ, Y. (1979). *Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2506.
- ELHATIP, H. (1997). “The influence of karst features on environmental studies in Turkey”. *Environmental Geology*, Volume: 31 (1/2), pp.: 27-33.
- ERİNÇ, S. (1970). “Türkiye Kuvaterneri ve Jeomorfolojinin Katkısı”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Sayı: 2, s: 12-35.
- ERİNÇ, S. (2001). *Jeomorfoloji II* (Güncelleştirenler: Ahmet ERTEK ve Cem GÜNEYSU), Güncelleştirilmiş 3. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, No: 284.
- EROL, O. (1980). “Türkiye’de Neojen ve Kuvaterner Aşınım Dönemleri, Bu Dönemlerin Aşınım Yüzeyleriyle Yaşıt Tortullara Göre Belirlenmesi”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Sayı: 11, s: 1-22.
- EROL, O. (1983). “Türkiye’nin Genç Tektonik ve Jeomorfolojik Gelişimi”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Sayı: 11, s: 1-22.
- EROL, O. (1989). “Türkiye Jeomorfolojisi, Türkiye’nin Jeomorfolojik Evrimi ve Bugünkü Genel Jeomorfolojik Görünümü”, Yayınlanmamış Ders Notu, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- EROL, O. (1990). "Batı Toros Dağlarının Messiniyen Paleojeomorfolojisi ve Neotektoniği", *Türkiye 8. Petrol Kongresi (16-20 Nisan 1990)*, Genişletilmiş Bildiri Özleri, s: 91-82, Ankara.
- EROL, O. (1993). "Ayrıntılı Jeomorfoloji Haritaları Çizim Yöntemi", *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, Sayı: 10, s.: 19-37.
- EROL, O. (2004). *Genel Klimatoloji*, 6. Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- EROSKAY, S. O., (1982). Engineering properties of carbonate rocks and karst regions in Turkey. *Bulletin of the International Association of Engineering Geology*, Volume: 25, Issue: 1, pp.: 61-65.
- EROSKAY, S. O., YILMAZ, Y., YALÇIN, N., GÜRPINAR, O., GÖZÜBOL, A. M. (1978). "Ceyhan-Berke Rezervuarının Jeolojisi ve Mühendislik Özellikleri", *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, Sayı: 21, s.: 1-22.
- FORD, D. C., WILLIAMS, P. W. (1989). "Karst Geomorphology and Hydrology", London: Unwin Hyman Ltd.
- GRACIA, F. J., GUTIERREZ, F., GUTIERREZ, M. (2003). "The Jiloca Karst Polje-Tectonic Graben (Iberian Range, NE Spain)", *Geomorphology*, Volume: 52, pp.: 215-231.
- GRAF, İ. (2008). "Beyşehir Gölü Kuzeybatısında Karstlaşmayı Denetleyen Faktörler ve Jeomorfolojik Gelişim". *Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Editör, A. Evren ERGİNAL), Çanakkale: Pozitif Matbaa.
- GÜLDALI, N. (1971). "Karstik Araştırmaların Türkiye İçin Önemi", *Jeomorfoloji Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 3, s: 54-61.
- GÜLDALI, N. (1978). "Karstik Erimenin Nicel ve Nitel Düzeni Üzerine İklimin Etkisi", *Jeomorfoloji Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 7, s.: 71-85.
- HERECE, E. (2008). *Doğu Anadolu Fayı (DAF) Atlası*, Ankara: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü.
- HOŞGÖREN, M. Y. (2003). *Jeomorfoloji'nin Ana Çizgileri II*, 5 Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- HOŞGÖREN, M. Y. (2011). *Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- İZBIRAK, R. (1977). *Sistematik Jeomorfoloji*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Erol Ofset ve Matbaacılık.
- İZBIRAK, R. (1979). *Jeomorfoloji Analitik ve Umumi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 127.
- KARABACAK, V. (2007). Ölü Deniz Fay Zonu Kuzey Kesiminin Kuvaterner Aktivitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı Genel Jeoloji Bilim Dalı, Eskişehir.
- KESER, N. (2004). "Bezirgan Polyesi ve Yakın Çevresinin Karst Jeomorfolojisi", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 42, s: 11-45.
- KESER, N. (2008). "Çukurbağ Polyesi'nin Jeomorfolojik Evrimi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 18, s.: 113-133.
- KOÇAK GRAF, İ., BOZCU, A. (2006). "Yapısal Özelliklerin Lapya Gelişimindeki Rolü: Kızılörü Dağı Doğusu (Korkuteli-Antalya)", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 30 (2), s.: 9-17.

- KOÇYİĞİT, A. (1984). “Güneybatı Türkiye ve Yakın Dolayında Levha içi Yeni Tektonik Gelişim”, *TJK Bülteni*, Cilt: 27, Sayı: 1, s: 1-15.
- KOP, A., ÜNLÜGENÇ, U. C., DEMİRKOL, C. (2002). “Kırıkhan ve Civarının (HATAY) Stratigrafik Gelişimi, GD Türkiye”, *Yerbilimleri*, Sayı: 40/41, s.: 51-80.
- KORKMAZ, H. (2001). *Kahraman Maraş Havzasının Jeomorfolojisi*, Kahraman Maraş: T.C. Kahraman Maraş Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No: 3.
- KORKMAZ, H. (2006). “Antakya’da Zemin Özellikleri ve Deprem Etkisi Arasındaki İlişki”, *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, Sayı: 4 (2), s.: 47-65.
- KURTER, A. (1979). *Türkiye’nin Morfoklimatik Bölgeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2585, Coğrafya Enstitüsü Yayın No: 106.
- MÜLAZIMOĞLU, N. S. (1979). İskenderun Körfezi Tabanı, Kıyıları ve Çevresinin Kuvaterner Jeolojisi ve Jeomorfolojisi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Strüktür ve Yeraltı Kaynakları Kürsüsü, İstanbul.
- ÖNER, E. (2008). “Asi Delta Ovasında Alüvyal Jeomorfoloji ve Paleocoğrafya Araştırmaları (Antakya/Hatay)”, *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı: 17/1-2, s.: 1-25.
- ÖVER, S., ÜNLÜGENÇ, U. C., ÖZDEN, S. (2001). “Hatay Bölgesinde Etkin Gerilme Durumları”, *Yerbilimleri*, Sayı: 23, s.: 1-14.
- ÖZŞAHİN, E. (2010). “Antakya’da (Hatay) Yer Seçiminin Jeomorfolojik Özellikler ve Doğal Risk Açısından Değerlendirilmesi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 23, s.: 1-16.
- ÖZŞAHİN, E. (2012). “Mekânın Fiziksel Planlanmasına Bir Örnek: Alan Yaylası (Kırıkhan/HATAY)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 23, s.: 373-385.
- ÖZŞAHİN, E. (2013). “Koltukkayası Tünemiş Senklinealinin Jeomorfolojisi”, *International Journal of Social Science*, Volume: 6, Issue: 1, pp.: 1161-1191.
- PEKCAN, N. (1999). *Karst Jeomorfolojisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- SÜR, A. (1994). “Karstik Yerşekilleri ve Türkiye’den Örnekler”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 3, s.: 1-28.
- ŞENGÖR, A. M. C. (1980). *Türkiye’nin Neotektoniğinin Esasları*, Ankara: T.J.K Konferanslar Serisi Yayını.
- ŞENGÖR, A. M. C., YILMAZ, Y. (1983). *Türkiye’de Tetis’in Evrimi: Levha Tektoniği Açısından Bir Yaklaşım*, Ankara: T.J.K Konferanslar Serisi Yayını.
- YILDIZ, H., TAPTIK, M. A. (2003). *Hatay İlinin Jeolojisi*, Adana: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Doğu Akdeniz Bölge Müdürlüğü.
- YILMAZ, Y. (1984). *Amanos Dağlarının Jeolojisi*, Cilt: I-II-III-IV, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Döner Sermaye İşletmesi.
- ZEYBEK, H. İ. (2004). “Türkiye’de Karstik Alanların Korunma Gerekliliği ve Alınabilecek Bazı Önlemler”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 11, s.: 93-116.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

HAYAT BİLGİSİ DERSİ KAZANIMLARININ DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ*

*Cihat YAŞAROĞLU***

ÖZET

Günümüzde giderek artan toplumsal sorunların ortadan kaldırılması ya da azaltılması eğitim ile olabilir. Eğitim programları bu amaçla etkin bir şekilde rol oynayabilir. Öğrenmelerin tesadüfe bırakılmaması için hazırlanan öğretim programlarında bu tür toplumsal sorunların çözümüne yönelik kazanımlar konulmalıdır. Erken yaşlarda gelişen tutumların kalıcı hale geldiği gerçeği dikkate alındığında, ilkokul derslerinin kazanımlarında ve içeriğinde değerler eğitime yer verilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Mevcut programların kazanımlarının değerler eğitimi açısından incelenmesi, öğretmenlere tanıtıcı bilgiler sunabildiği gibi program geliştirme merkezlerine de veri kaynağı oluşturmaktadır. Bilişsel, duyuşsal ve devinışsel alanların hazırlanan eğitim programlarında yeterli ve dengeli bir şekilde dağılım sağlanmasına dikkat edilmelidir. Bu bağlamda eğitim programlarında duyuşsal özelliklerin ne ölçüde yer aldığı bilinmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Hayat Bilgisi Öğretim Programı'nda yer alan kazanımlar, değerler eğitimi açısından incelenmiştir. Çalışma 2. Sınıf Hayat Bilgisi Öğretim Programı ile incelenen değerler ise 27 farklı insani değer ile sınırlandırılmıştır. Hayat Bilgisi 2. sınıflarda üç tema, temalarda toplam olarak 94 kazanım yer almaktadır. Çalışmanın sonucunda 33 kazanımı bulunan "Okul Heyecanım" temasında 15 kazanımın; 37 kazanımı olan "Benim Eşsiz Yuvam" temasında 9 ve "Dün, Bugün, Yarın" temasında ise 24 kazanımdan 7 kazanımın değerler ile ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca bütün kazanımlarda en fazla "sorumluluk" değerine en az ise "barış", "şiddetsiz hayat" ve "ahlak" değerlerine yer verildiği belirlenmiştir. 10 değer ifadesine ise kazanımlarda hiç yer verilmemiştir. Çalışmanın sonuçlarına dayanılarak çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: hayat bilgisi kazanımları, değerler eğitimi, duyuşsal özellikler

* Bu makale, 26 – 28 Kasım 2011 tarihleri arasında Osmangazi Üniversitesi'nde düzenlenen Değerler Eğitimi Sempozyumu'na sözlü olarak sunulan bildirinin bir kısmı alınarak genişletilmiştir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, El-mek: cyasaroglu13@gmail.com

INVESTIGATION OF LIFE SCIENCE OBJECTIVES IN TERMS OF VALUES EDUCATION

ABSTRACT

By education, it is possible to eliminate or decrease the social problems which are growing at present. Educational programs may play an active role for this purpose. It is very important for the prepared education programs not to leave on chance the gains for the solution of such social problems. While considering the fact that attitudes are developed at an early age, the requirement of the values education emerges in both gains and content of primary school courses. Examination of the gains in terms of values education programs not only offers introductory information to the teachers but also generates a data source for curriculum development centers. It should be taken in into account to provide adequate and balanced distribution of cognitive, affective and psychomotor areas in the prepared training programs. In this context, it must be known to what extent of the affective characteristics takes place in the training programs. In this study, the gains in Life Science Education Program analyzed in the term of values education. The study is limited with the second grade's Life Science curriculum and the examined values are limited with 27 different humanistic values. Life Science in 2nd grades consists of three themes which are including a total of 94 gains. At the end of the study, it has come to a conclusion that in the theme of 'My School Excitement' 15 values of the 33 values, in the theme of "My Unique home" 9 values of 37 and in the theme of "Yesterday, Today and Tomorrow" 7 of 24 values have associated with values. Additionally, it is determined that "responsibility" is the most and "peace", "non-violent life" and "morality" are the least values that have been pointed. There is no reference to the expression of 10 values. Several recommendations based on the results of the study are presented.

Key Words: life science gains, values education, affective characteristic

Giriş

Değerler, kavramsal olarak üzerinde çok durulan bir konu olmasına rağmen, değerler kavramının yeterince açıklığa kavuşturulduğunu söyleyemeyiz (Dilmaç, 2002). Değerler, insanların iyiyi, doğruyu, güzeli ve çirkini tanımlamak için koymuş oldukları standartlardır. Değerlerin günlük yaşantımızda büyük bir önemi vardır. Çünkü değerler normları etkilemekte ve toplumda kurallar ve normlar değerlerin etkisi ile ortaya çıkmaktadır (Özkalp, 2003:64). Güngör'e göre değer, bir inanç olması bakımından dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir terkibi demektir. Fakat değer, inancın spesifik bir şekli olmak itibarıyla ondan daha yukarıda bir zihin organizasyonudur. Şöyle ki bir değer bir tek inanca değil, bir arada organize olmuş bir grup inanca tekabül eder (Akt. Dilmaç, 2002). Ayrıca bireyde var olan değerler sistemi, gelişimsel bir süreç içerisinde ortaya çıkar (Erden ve Akman, 1997:102).

Değerler eğitiminin, ahlaki eğitim, karakter eğitimi ya da moral (manevi) eğitim şeklinde de ifade edildiği görülmektedir (Lovat & Toomey, 2009: XI). Değerler dünyaya, hayata anlam verip insanı hayata bağlar ve onu yüceltir. İnsanı bir kültürün, bir topluluğun, bir bütünün parçası

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

kılar. Böylece değer hem kişide gelişir, hem de kişiyi geliştirir. Bu yüzden değerlerin yaşandığı, kırılmadığı toplumlar, sağlıklı toplumlardır. Sağlıklı toplumlar, ideallerin var olduğu, huzur ve sükûnun, insani olanın, şefkatin yardımlaşmanın hayattar olduğu toplumlardır (Tozlu, 2003).

Değerler kavramı duyuşsal alanı oluşturan boyutlardan birisidir. Herhangi bir öğretim programında değerler ile ilgili hedefler, duyuşsal alanın “Değer Verme” basamağında yer almaktadır. Duyuşsal eğitimi ile ilgili programlarda belli başlı bazı problemler de ortaya çıkmakta ve programın verimliliğini etkilemektedir. Duyuşsal hedeflerin tanımlanmasının zor olması ve buna dayalı olarak değerlendirmenin de zorlaşması başlıca sebeplerdendir (Bacanlı,1999; Sönmez, 2001).

Eğitim programları incelendiğinde bazı programların “Konu alanı yaklaşımı” ile duyuşsal eğitimi tamamen programda göz ardı ettiği, böylelikle duyuşsal eğitimin örtük programa itildiği görülmektedir. “Sosyal problemler yaklaşımı” ile sosyal problemler ve sorunlar programa alınır ve böylece duyuşsal eğitim, programların bir parçası haline gelir. Okulun sosyal işlevi açısından “sosyal problemler yaklaşımı” daha uygun görünmektedir (Beane, 1990; Akt. Bacanlı, 1999:10). Hayatta sadece başarılı değil aynı zamanda ahlaki ve sosyal değerlere sahip bireylerin yetiştirilmesi için, moral değerler ve moral otorite ihtiyacını da göz ardı etmeyecek bir anlayışın eğitim sistemine dâhil edilmesi gerekmektedir.

Hayat Bilgisi dersi, toplu öğretim esasına dayalı olarak oluşturulmuş bir derstir. Çocukların hem kendileri hem de içinde yaşadıkları toplumu ve dünyayı tanımaları için tasarlanmıştır (MEB, 2009: 6). Bu ders doğal, toplumsal, sanatsal, çağdaş düşünce ve değerlerin bileşkesinden oluşmaktadır (Sönmez, 1999: 11). Hayat bilgisi dersi 1926, 1936, 1948, 1968 ve 1998 programları ile birlikte 2005 programında da aynı isimle yer almıştır (MEB, 2009: 6). Eğitim programlarımız tarihi seyir içerisinde ele alındığında, yeterli ve şuurlu bir değer eğitiminin olduğundan söz edemeyiz (Tozlu, 2003: 53).

Bir eğitim programında *hedef, içerik, eğitim durumu ve sınama durumu* (Demirel, 2004) olmak üzere dört öge vardır. Öğretimin planlama, uygulama ve değerlendirmesinde bu unsurlar sürekli birbirleri ile etkileşim halindedir. Hedef, öğrencinin eğitim sürecinin sonunda kullanacağı düşünülen ve ulaşılması istenen sonuçlardır. Ders içeriği, dersin konusuyla yani öğretilecek ve öğrenilecek olan ile ilgilidir (Ültanır, 2003). Hedef davranışları öğrenciye kazandırmak için gerekli uyarıcıların düzenlenip işe koşulması eğitim durumu olarak tanımlanabilir. Sınama durumu ise ölçme ve değerlendirme ile ilgilidir (Sönmez, 2001).

Günümüz toplumlarında bilginin ve eğitimin önemi giderek artarken, öğrencilerin hangi davranışlarının doğru, hangi davranışların yanlış olduğunu, bir insanın yaşamını hangi temel değerlere göre yönlendirmesi gerektiği okul ders programlarında doğrudan ele alınmamaktadır (Dilmaç, 2002). Oysaki yaşadığımız dünyada sadece çok bilen bireylere değil, daha ahlaki ve insani değerlere sahip, yüksek karakterli bireylere de olan gereksinim (Şişman, 2010) bir şekilde programlarımızda çeşitli değerlerin de yer almasını gerekli kılmaktadır. Çünkü dünyanın her tarafındaki öğrencilerin şiddete uğrama oranları giderek yükselmekte, öğrencilerin birbirlerine ve etraflarında bulunan kişilere karşı saygılarının da azaldığı ve her türlü sosyal problemler ile karşılaşmış oldukları görülmektedir (Tillman, 2000).

Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programında yer alan değerler ile ilgili olarak Özen, Güleriyüz ve Özen (2012), Aydın (2012), Bahçe (2010), Keskin ve Keskin (2009), Şahin (2009), Narin (2007), Uygun, Genç, Ülger ve Damğa (2006) tarafından yapılmış olan çalışmalarda çeşitli değerlerin yer aldığı belirtilmiş fakat değer ifadelerinin hangi kazanımlar ile ilgili olduğuna ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Amaç

Öğretim programlarında, duyuşsal özellikleri ifade eden kazanımlar da yer alabilir. Bir öğrencinin bilişsel düzeyde sahip olduğu bilgi düzeyi kadar, duyuşsal anlamda sahip olduğu duygu, düşünce ve değerlerin de önemi vardır. Bu amaçla yapılabilecek ilk iş, öğretim programlarında değerlere ve değer ifadelerine ne kadar yer verildiğinin ve hangi kazanımların hangi değerlerle ilişkili olduğunun belirlenmesidir.

Bu çalışma, ilköğretim Hayat Bilgisi öğretim programında insani değerlerin ne ölçüde yer aldığını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Yöntem

Çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman inceleme, “araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım ve Şimşek, 2011:187). Çalışmada “İlköğretim 1, 2 ve 3. Sınıflar Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzunda” yer alan kazanımlar incelenmiştir. Çalışma, 2. sınıf Hayat Bilgisi Dersi öğretim programı (MEB, 2009) ile incelenen değerler ise insani değerler olan (Dilmaç, 2002) “kendini analiz etmek, cömertlik, dostluk, iç mutluluk, sabır, sebatkarlık, cesaret, sorumluluk, minnettarlık, birlik, iyimserlik, paylaşma, saygı, sevgi, barış, hoşgörü, alçakgönüllülük, dürüstlük, samimiyet, işbirliği, doğruluk, kendisine ve çevresine saygı duyma, şefkat, empati, şiddetsiz hayat, kendini kontrol etme ve mutluluk” değerleri ile sınırlandırılmıştır.

Bulgular

Hayat Bilgisi dersi “Okul Heyecanım”, “Benim Eşsiz Yuvam” ve “Dün, Bugün, Yarın” temalarından oluşmaktadır. Programda çocuklara kazandırılacak temel yaşam becerileri, olumlu kişisel nitelikler geliştirmelerine yardımcı olmak, sosyal bilgiler ve fen ve teknoloji derslerine temel oluşturacak bilgiler kazanmalarına fırsat yaratmak gibi öğeler temalarla bütünleştirilecek şekilde kazanımlar oluşturulmuştur. Kazanımlar, çocukların doğrudan gözlenebilir davranışlarının yanı sıra, bilgi, beceri, tutum ve değerleri de içeren ifadelerdir (MEB, 2009). Hayat Bilgisi Öğretim Programı incelendiğinde değerlerin, kişisel nitelikler başlığı altında yer aldığı görülmektedir (MEB, 2009: 16; Özen vd., 2012; Uygun vd., 2006).

2. sınıf Hayat Bilgisi Programında yer alan kazanımlar ve kazanımlarla ilgili olabilecek değerler Tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1. 2. Sınıf Hayat Bilgisi Dersinin Kazanımları Ve Kazanımlar İle İlgili Değerler

OKUL HEYECANIM	A.2.1.	Okulla ilgili günlük işlerini öncelik sırasına koyarak belirlenen zaman içinde yapar.	Sorumluluk
	A.2.2.	Ders araç gereçlerini günlük ders programına göre hazırlar ve bunları uygun bir biçimde kullanır.	Sorumluluk
	A.2.6.	Okulundaki ve sınıfındaki seçim çalışmalarına katılarak demokrasi kültürüne katkıda bulunur.	Sabır, saygı, hoşgörü
	A.2.7.	Kulüp ve grup çalışmaları ile ilgili olarak geliştirilen bir proje üzerinde arkadaşlarıyla işbirliği yaparak çalışır.	İşbirliği, birlik, sorumluluk
	A.2.10.	Grup çalışmaları sırasında başka gruplarla dayanışma içerisine girerek kendi grubuna destek sağlar.	İşbirliği, birlik

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

BENİM EŞSİZ YUVAM	A.2.13.	Okulda kendisinin ve arkadaşlarının güçlü yanlarını tanır.	Kendini analiz etme, saygı, mutluluk
	A.2.14.	Arkadaşları ile farklılıklarının doğal olduğunu kavrar.	Hoşgörü, sevgi, mutluluk
	A.2.15.	Duygularının kendisini ve arkadaşlarını nasıl etkilediğini fark eder.	Empati, saygı, hoşgörü, kendini analiz etme
	A.2.20.	Vücudunun bölümlerini tanıyarak kendisinin ve arkadaşlarının vücudunun değerli olduğunu kabul eder.	Kendini analiz etme
	A.2.21.	Sağlığını koruma sorumluluğunu üstlenir ve okulda sağlığını korumak için yapması gerekenleri açıklar.	Sorumluluk
	A.2.23.	Kendisinin ve arkadaşlarının etik olmayan davranışlarını fark eder, arkadaşlarıyla ilişkilerinde olumlu değerleri gözetir.	Kendini analiz etme, doğruluk, dürüstlük, empati
	A.2.24.	Özensiz iletişimin yaratacağı sorunları belirleyerek, öğretmen ve arkadaşlarıyla iletişim kurarken nezaket ifadeleri kullanır.	Hoşgörü
	A.2.28.	Okulu ve çevresini korumak için alternatifler üretir.	Kendisine ve çevresine saygı duyma
	A.2.31.	Dini bayramların, milletimizin paylaşım ve dayanışma içine girdiği özel günler olduğunu fark eder ve bayram kutlamalarına katılır.	Sevgi, barış, birlik
	A.2.33.	Okulda ortaya çıkabilecek sorunlarla ilgili farklı çözüm yolları üretir, sorunları çözmek için gerektiğinde okul çalışanlarından, öğretmenlerinden ve arkadaşlarından yardım ister.	İşbirliği, sorumluluk
	B.2.15.	Aile bireyleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları gözlemler ve bu gözlem sonuçlarını çeşitli yollarla ifade eder.	Saygı, hoşgörü
	B.2.16.	Aileyi ilgilendiren konularda karar alınırken görüş bildirir ve bunun insan hak ve hürriyetleriyle ilişkisini kurar.	İşbirliği, sorumluluk
	B.2.17.	Evde uyulması gereken kuralların belirlenmesine katkıda bulunur.	Ahlak, sorumluluk, işbirliği
	B.2.18.	Ailesi ile yardımlaşmayı gözlemleyerek, aile içinde	Sorumluluk,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

B.2.19.	üstlenebileceği görevlerle ilgili yeni fikirler üretir.	İşbirliği
B.2.20.	Aile içinde görev paylaşımına katılmaya istekli olur ve üzerine düşen görevi yapmaktan mutluluk duyar.	İşbirliği, sorumluluk
B.2.22.	Kişisel eşyalarını ve başkalarının eşyalarını neden özenli kullanmasını gerektiğini açıklar.	Saygı, dürüstlük, empati
B.2.23.	Duygularını kontrol ederek uygun biçimde ifade eder.	Kendini kontrol etme, şiddetsiz hayat, mutluluk
B.2.28.	Ailesi, akrabaları ve yakın çevresinde etik değerlere ne kadar önem verildiğini gözlemleyerek, etik davranışların güven duygusunu nasıl güçlendirdiğini ve etik olmayan davranışların da güven duygusunu nasıl zedelediğini açıklar.	Doğruluk, dürüstlük, sevgi
C.2.1.	İnsanların niçin tasarruf yaptıklarını araştırır ve yeterli para biriktirinceye kadar isteklerini erteler.	Sabır
C.2.2.	Kendisinin, arkadaşlarının ve ailesindekilerin fiziksel görünümünün zaman içinde nasıl değiştiğini fark eder.	Kendini analiz etme, saygı
C.2.4.	Önceki yıllarda ve şimdi tek başına yapabildiği ve yapamadığı davranışları karşılaştırarak zaman içinde nasıl bir değişim geçirdiğini fark eder.	Kendini analiz etme
C.2.6.	Gün içinde kendisinin ve arkadaşlarının duygularındaki değişimi gözlemler ve bu değişimin nedenleri hakkında çıkarımlarda bulunur.	Empati, saygı, hoşgörü
C.2.12.	Farklı ülkelerdeki çocukların beslenme, giyim ve oyun tarzlarındaki değişiklikleri araştırır ve sunar.	Saygı, hoşgörü
C.2.21.	Bayram kutlamaları için yaptığı çalışmalarını ve bayram sürecindeki duygularını özgün bir şekilde ifade eder.	Kendini kontrol altına almak
C.2.23.	Canlıların hayatta kalabilmeleri için nelere ihtiyaçları olduğunu araştırır.	Sevgi, Kendisine ve çevresine saygı
C.2.23.	Yaşadığı çevreyi temiz tutmasının kendisinin ve başkalarının sağlığı ve gelişimiyle ilişkili olduğunu kavrar.	Kendisine ve çevresine saygı

İlk tema olan “Okul Heyecanım” temasının ilk iki kazanımında *sorumluluk* değeri kazandırılabilir. A.2.1., A.2.2. ve A.2.21. numaralı kazanımlar öğrencinin bireysel sorumluluk almasını gerektiren kazanımlardır. Bu kazanımlarda öğrencilerin okul işleri ile ilgili sorumluluklarla sağlıklarının korumasında bireysel sorumluluklara vurgu yapılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

A.2.6. numaralı kazanım *sabır, saygı ve hoşgörü* değerleri ile ilgili bir kazanım olarak değerlendirilebilir. Seçim çalışmalarına katılan öğrencilerin birbirlerine karşı saygı duymaları, birbirlerini hoşgörü ile karşılamaları ve seçim süreci boyunca sabırlı bir şekilde seçim sonucunu beklemleri umulabilir. Bu durumda da öğrencilerde sözü edilen değerlerin gelişmesine yardımcı olunabilir. A.2.7. ve A.2.10. numaralı kazanımlar *işbirliği, sorumluluk ve birlik* değerlerinin aktarılması için uygun bir kazanım olduğu söylenebilir. Kulüp veya grup çalışmasının başarılı bir şekilde sonuçlanması grup üyeleri ve gruplar arasında *birlik ve işbirliği* ayrıca *sorumluluk* değerlerinin bulunmasını gerekli kılar. Zira işbirliğine dayalı öğrenmenin temel özelliklerinden birisi de bireysel sorumluluğu gerekli kılmasıdır (Senemoğlu, 2004: 499).

A.2.13., A.2.14., A.2.15. ve A.2.20. numaralı kazanımlar, kişinin kendisine ve arkadaşlarına ait özelliklerinin farkında olması, kendisine ait duygularının kendilerini ve arkadaşlarını nasıl etkilediğini fark etme açısından *kendini analiz etme, saygı, hoşgörü, empati ve mutluluk* değerleri ile ilgili olduğu düşünülebilir. Arkadaşları ile farklılıklarının doğal olduğunu bilen, kendisini ve arkadaşlarını olduğu gibi kabul eden, duygularının kendisini ve arkadaşlarını nasıl etkilediğinin farkında olan bireylerin daha mutlu olabilecekleri düşünülebilir. Kendisinin duygularının başkalarını nasıl etkileyeceğini düşünen bir bireyde empati yeteneği gelişebilir. Bu açıdan incelendiğinde bu kazanımların ilgili değerleri kazandırabilecek kazanımlar oldukları söylenebilir. A.2.20. numaralı kazanım, *kendini tanıma* değeri ile ilgili bir kazanım olarak değerlendirilebilirken buradaki tanımın daha çok fiziksel tanıma olarak ele alındığı kazanımdan anlaşılmaktadır.

A.2.23. ve A.2.24. numaralı kazanımlar, bir öğrencinin etik davranışlar sergilemesini, kişiler arası ilişkilerde özenli olmasını gerekli gören kazanımlardır. Bu kazanımlarda hem *saygı* hem de *hoşgörü* değerleri aktarılabilir. Bu değerlerin yanı sıra öğrencilerde empatinin gelişmesi için önemli olduğu düşünülebilir. Her iki kazanımın da kişilerarası ilişkiler açısından önemli bir kazanım olduğu söylenebilir. Ayrıca A.2.23. numaralı kazanımın değerlendirme basamağında yer alan bir kazanım olduğu da söylenebilir. Çünkü hangi davranışın etik olduğuna karar verebilmek için öncelikle etik olan davranışları bilmek gereklidir.

A.2.28. numaralı kazanım, *kendisine ve çevresine saygı ve sorumluluk* değerleri ile ilgili olup, çevre temizliğine ve çevre temizliğinde kişinin sorumluluğuna vurgu yapmaktadır. Çevrenin korunmasında ve güzelleştirilmesinde sorumluluk bütün bireylere düşmektedir. Ayrıca bu kazanımda sadece çevre ile ilgili kuramsal bilgiye yer verilmemekte öğrencilerin aktif katılımını, çevreye yönelik problemlerin çözümüne öğrencilerin aktif katılarak çözüm üretmelerini ön görmektedir. Zaten çevre eğitiminin “çevreye ve çevresel problemlere karşı duyarlı ve ilgili; mevcut sorunlara çözüm üreten ve yeni sorunların ortaya çıkmasına engel olacak bilgi, beceri, tutum, güdülenme ve sorumluluk sahibi bir dünya nüfusu ortaya çıkarmak” (UNESCO-UNEP, 1977) şeklinde ifade edilen genel amacı da çözüm üretme konusunda bireylerin eğitilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

A.2.31. kazanımı dini bayramların milletimizin toplumsal yapısı için olan önemini öğrencilere kazandırmaya çalışan bir kazanımdır. Bu kazanım aracılığıyla öğrencilerde sevgi, barış ve birlik değerleri kazandırılabilir. “Okul Heyecanım” temasının değerlerle ilgili son kazanımı olan A.2.33. kazanımı öğrencilerin sorumluluk sahibi olmaları ve sorunlar karşısında kendisini dışındakilerle işbirliği içerisinde olarak uygun çözüm üretme becerileri kazanmalarını ön görmektedir. Dolayısıyla bu haliyle kazanımın *işbirliği* ve *sorumluluk* değerlerinin aktarılması için uygun bir kazanım olduğu söylenebilir.

“Benim Eşsiz Yuvam”, Hayat Bilgisi dersinin ikinci temasıdır. Bu temada değerlerle ilgili dokuz kazanım bulunmaktadır. Kazanımların çoğu *sorumluluk* ve *işbirliği* ile ilgilidir. Kazanımlar daha detaylı incelendiğinde B.2.15. numaralı kazanımın *saygı* ve *hoşgörü* ile ilgili olduğu düşünülebilir. Çünkü aile bireyleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları gözlemleyen bir bireyin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

karşılaştığı farklılıklara saygı duyması ve hoşgörülü olması beklenebilir. B.2.16., B.2.18. ve B.2.19. kazanımları *işbirliği* ve *sorumluluk* değerleri ile ilgilidir. Bu kazanımların bir gerekliliği olarak öğrencilerin aile içinde yardımlaşmaya önem veren ve ev içi işlerde sorumluluklar alan bireyler olarak yetişmeleri amaçlanmaktadır. Kazanım ifadeleri incelendiğinde öğrencilere sorumluluk ve işbirliği değerlerini aktarmak için uygun oldukları ifade edilebilir.

B.2.17. kazanımı evde uyulması gereken kurallar ve bu kuralların belirlenmesinde öğrencinin katkıda bulunmasının gerekliliğini ön görmektedir. Dolayısıyla bu kazanımın *ahlak*, *sorumluluk* ve *işbirliği* değerleri ile ilgili olduğu düşünülebilir. B.2.22. kazanımı, şiddetin giderek arttığı, şiddetsiz hayat ile ilgili arayışların çoğaldığı günümüzde programa konulmuş bir kazanımdır. Bu kazanım öfke kontrolü açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu kazanımın *kendini kontrol etme*, *şiddetsiz hayat* ve *mutluluk* değerleri ile ilgili olduğu düşünülebilir. Bu temada olan ve bütün program boyunca sadece iki kazanımda yer alan *sabır* değerinin ikinci defa olarak B.2.28. kazanımında yer aldığını görmekteyiz. Bu kazanım öğrencilerin neden tasarruf etmeleri gerektiğini ve isteklerini ertelemeyi kazandırmayı uygun görmektedir. Sabır değerinin yalnızca ekonomi ile ilgili bir değer olmadığı dikkate alındığında; programda sabır ile ilgili yeterli kazanımların olmadığı da söylenebilir.

Üçüncü tema olan “Dün, Bugün ve Yarın” temasında değerler ile ilgili olduğu düşünülen yedi kazanım bulunmaktadır. C.2.1. ve C.2.2. kazanımlarında yer alan *kendini analiz etme* değerinin daha önceki temalarda da geçtiği görülmektedir. Özellikle başkaları ile kendisini kıyaslayan bir bireyin, diğer bireylerdeki farklılıkları saygı ile karşılaması gerekliliği de saygı değerini öne çıkarmaktadır. C.2.4. ve C.2.6. kazanımları diğer iki kazanıma ek olarak *empati* ve *hoşgörü* değerlerinin de kazandırılması için uygun kazanımlar olduğu düşünülmektedir.

C.2.12. numaralı kazanım, duyguları kontrol etme ve uygun şekilde ifade etme ile ilgili bir kazanımdır. Bu kazanım *kendini kontrol altına alma* değeri ile ilişkilendirilebilir. Bu temanın değer ifadeleri ile ilişkili olduğu düşünülen diğer iki kazanımı ise kendisi dışında kalan çevresine olan saygıyı ifade eden kazanımlardır. C.2.21. kazanımı aracılığıyla öğrencilere *çevreye saygı* ve *sevgi* değerleri kazandırılabilir. Özellikle öğrencilerde hayvan sevgisi ve hayvanlarla ilgili olumlu tutumların kazandırılması için önemli bir kazanım olarak değerlendirilebilir. C.2.22. kazanımı ise *kendisine ve çevresine saygı* değeri ile ilişkilendirilebilir. Çevresine saygılı olan öğrencilerin çevreye yönelik tutumlarının olumlu olması, çevresel problemlere duyarlı, ortaya çıkan problemleri çözmeye istekli ve aktif katılım gösteren bireyler olmaları beklenir. Dolayısıyla bu temada daha çok çevreye saygı ile ilgili değerlerin olduğu söylenebilir.

Hayat Bilgisi programının üçüncü teması olan “Dün, Bugün ve Yarın” temasında değerlerle ilgili yedi kazanım yer almaktadır. Bu kazanımların toplamda on iki ayrı değer ifadesi ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Kazanımlarda en fazla *saygı* en az ise *empati* değerlerinin yer aldığı görülmektedir.

Program bir bütün olarak ele alınıp değer ifadeleri ile ilişkili kazanımlar incelendiğinde bazı değerlerin hiç yer almadığı görülmektedir. Dostluk, cömertlik, sebatkârlık, cesaret, minnettarlık, iyimserlik, paylaşma, alçakgönüllülük, şefkat ve samimiyet değerlerine hiçbir kazanımda yer verilmemiştir. Ayrıca günümüzde şiddet olaylarının artmasıyla birlikte çare arayışları da artmıştır. Fakat programda yer alan kazanımlarda doğrudan şiddetsiz hayat ile ilgili sadece 2 kazanım yer almaktadır.

Sonuç ve Öneriler

2. sınıf Hayat Bilgisi temalarında yer alan 95 kazanımdan 31 tanesinin insani değerler ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Kazanımların temalara göre dağılımları incelendiğinde “Okul Heyecanım” temasında 15, “Benim Eşsiz Yuvam” temasında 9 ve “Dün, Bugün, Yarın” temasında

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

ise 7 kazanım şeklinde bir dağılım göstermektedir. Kimi zaman tek kazanım, birden fazla değer ile ilgili olduğu gibi, bazen de bir değer birden fazla kazanımda vurgulanmıştır. Kazanımlarda 9 defa tekrar ile en çok *sorumluluk* değeri yer almaktadır. İşbirliği değeri 7; saygı, hoşgörü ve kendini analiz etme değerleri 6'şar; sevgi değeri 4; birlik, mutluluk, empati, dürüstlük, kendisine ve çevresine saygılı olmak değerleri 3'er; sabır, doğruluk ve kendini kontrol etme değerleri 2'şer; barış, şiddetsiz hayat, ahlak değerleri ise 1'er defa yer almıştır. *Dostluk, cömertlik, sebatkârlık, cesaret, minnettarlık, iyimserlik, paylaşma, alçakgönüllülük, şefkat ve samimiyet* değerlerinin ise kazanımlarda hiç yer almadığı görülmektedir.

Araştırmada elde edilen bulgulara dayanılarak şu önerilerde bulunulmuştur: Kazanımlarla ilgili olduğu düşünülen değer ifadeleri ile kazanımlar arasında daha belirgin bağlantılar kurularak programda belirtilmelidir. Kazanım ifadelerinde yer alan değer ifadelerinin öğretmenler tarafından nasıl algılandığı ve derslerin işlenişinde ne derece etkili olarak kullanıldığı ile ilgili araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- AYDIN, M. Z. (2012). Okulda çalışan herkesin görevi olarak değerler eğitimi. Web: <http://www.degeregitimi.com/makaleler/makaleler.html> Adresinden 17 Aralık 2012'de alınmıştır.
- BACANLI, H. (1999). *Duyuşsal davranış eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- BAHÇE, A. (2010). *Hayatbilgisi öğretiminde değerlerin kazandırılma düzeylerinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- DEMİREL, Ö. (2004). *Kuramdan uygulamaya program geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- DİLMAÇ, B. (2002). *İnsanca değerler eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- ERDEN, M., Akman, Y. (1997). *Eğitim psikolojisi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- KESKİN, S. C., Keskin, Y. (2009). Cumhuriyet dönemi ilköğretim birinci kademe) sosyal bilgiler ve onun kapsamına giren ders programlarında bir değer olarak barış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7 (17), 69 – 92.
- LOVAT, T. & Toomey, R. (Editors) (2009). *Values education and quality teaching: the double helix effect*.
- MEB. (2005). *Sosyal bilgiler 4 – 5. sınıf programı*. Ankara: Devlet Kitapları Basımevi.
- MEB. (2009). *İlköğretim 1, 2 ve 3. sınıflar hayat bilgisi dersi öğretim programı ve kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Basımevi.
- NARİN, D. (2007). *İlköğretim hayat bilgisi dersi öğretim programının vatandaşlık bilgi, beceri ve değerlerini kazandırmasına ilişkin öğretmen görüşleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- ÖZKALP, E. (2003). Kültür, Özkalp, E.(Editör). *Davranış bilimlerine giriş*. 2. Baskı. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss, 57-73.
- SENEMOĞLU, N. (2004). *Gelişim, öğrenme ve öğretim, kuramdan uygulamaya*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- SÖNMEZ, V. (1999). *Hayat bilgisi öğretimi ve öğretmen kılavuz kitabı*. İstanbul: MEB.

- SÖNMEZ, V. (2001). *Program geliştirmede öğretmen el kitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- ŞAHİN, M. (2009). Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze türkiye’de hayat bilgisi dersi programlarının gelişimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (8), 402 – 410.
- ŞİŞMAN, M. (2010). Öğrenmede yapılandırmacılık üzerine bir çeşitleme. *Eğitimde Bakış*, 6(17), 4-9.
- TİLLMAN, D. (2000). *Living values activities for children ages 8-14*. Florida: Health Communications.
- TOZLU, N. (2003). *Eğitim problemlerimiz üzerine düşünceler*. Ankara: Mikro Yayınları.
- ÖZEN, Y., Güleriyüz, K. ve Özen, H. B. (2012). İlköğretim 1-3. Sınıf hayat bilgisi, 4-5 sosyal bilgiler dersindeki değerler ve değerler eğitiminin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), 277-286.
- UNESCO-UNEP. (1977). *The international workshop on environmental education belgrade, yugoslavia “final report”*. Paris.
- UYGUN, S., Genç, S. Z., Ülger, A. ve Damğa, S. (2006, Eylül). *İlköğretim hayat bilgisi dersi yeni öğretim programının yapılandırmacılık yaklaşımına göre değerlendirilmesi*. XV. Eğitim Bilimleri Kongresi’nde sunulmuştur. Muğla.
- ÜLTANIR, G. (2003). *Eğitimde planlama ve değerlendirmede kuram ve teknikler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- YILDIRIM, A., Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

EMŞÂL Ü NEŞÂYİH-İ TÜRKİ VE DİL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE*

Talip DOĞAN**

ÖZET

Milletlerin karakterlerini, hayat karşısındaki tutum ve zihniyetlerini yansıtan atasözleri; dil, edebiyat, tarih, folklor, sosyoloji, psikoloji, felsefe gibi çeşitli alanlarla yakından ilgilidir. Bu sözler ayrıca, güçlü bir anlatıma ve kavram zenginliğine sahip olmaları yönüyle öne çıkan dil unsurlarındandır. Yerinde kullanıldığı zaman düşünceye büyük bir zenginlik katan atasözlerinde, dilin bütün imkânlarından istifade edildiği göze çarpmaktadır. Sözlü kültür ortamının ürünlerinden olan atasözleri, hayata dair her türlü hadiseyi, durumu birçok yönüyle ve renkliliğiyle aksettirir. Bundan dolayı atasözlerinde Türk milletinin ahlâk anlayışı, ortak değerleri, dini, zekâ parıltıları ve hayal gücü yer alır. Türk atasözleri, coğrafya, lehçe gibi farklılıkların ötesinde Türklüğün karakterini göstermekle birlikte aynı zamanda bir tarihî belge niteliğindedir. Türkçede atasözü, tarih boyunca *sav*, *mesel* ve *darbimesel* gibi kelimelerle karşılanmıştır. Bugün Azerbaycan Türklerinde atasözü yerine *atalar sözü*, *ata baba sözleri*, *emsâl*, *emsâl-i Türkân* gibi terimler kullanılmaktadır.

Emşâl ü Neşâyiḥ-i Türkî, Mirzâ 'Elineḳî Merâḡî tarafından İran Azerbaycanı'nın Meraga şehrinde 20. yüzyılın başlarında yazılmıştır. Müellif yazması olan eser, Talik-Divanî kırmısı yazı ile yazılmıştır. Emşâl ü Neşâyiḥ-i Türkî, otuz üç sayfadan ibaret olan atasözlerini ihtiva etmektedir. Atasözleri eserde, ağız özellikleri korunarak kaydedilmiş olup Arap alfabesinin harf sırasına göre dizilmiştir.

Bu çalışmada, Emşâl ü Neşâyiḥ-i Türkî'de yer alan atasözlerinin yazım, ses ve şekil özellikleri üzerinde durulmuştur. Dil özellikleri aynı zamanda tarihî lehçeler ve Oğuz grubu ağızlarıyla mukayese edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emşâl ü Neşâyiḥ-i Türkî, atasözü, Oğuzca.

THE EMŞÂL Ü NEŞÂYİH-İ TÜRKİ AND ITS LANGUAGE PROPERTIES

ABSTRACT

The proverbs that reflect the characters of nations, their manner and mentality against life are connected to lots of fields such as language, literature, history, folklore, sociology, psychology and philosophy. Also these sayings are very important language

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak. Dilbilim Bölümü, El-mek: dogan.talip@hotmail.com

characteristics in terms of strong expression and conceptual richness. When said in the right time, these sayings give power to the thought and we can see that they are made use of all the opportunity of language. The proverbs which are one of the products of oral culture setting have the power of expressing every kind of events about life with every aspect and colorfulness. So we can see the religious, moral, understanding, common values, mental state, imagination and intelligence glitters of Turkish nation. Turkish proverbs show the character of Turk beyond the differences like geography and dialect and also they have the characteristics of a historical document. Proverb in Turkish language was called as the words like *sav*, *mesel* and *darbimesel*. Today, Azerbaijan Turks use the terms like *atalar sözü*, *ata baba sözleri*, *emsâl*, *emsâl-i Türkân* instead of proverb.

Emşâl ü Neşâyiḥ-i Türkî was written by Mîrzâ 'Elinekî Merâḡî in Meraga city of Iran Azerbaijan in the early years of 20th century. The handwritten literal work has Talik-Divanî font style. *Emşâl ü Neşâyiḥ-i Türkî* is thirty three pages and includes proverbs. Proverbs were saved according to letters lined up of Arab Alphabet and their dialect characteristics were saved.

In this study, spelling, voice and form properties of proverbs in The *Emşâl ü Neşâyiḥ-i Türkî* have been examined. In addition to this, language properties have been compared with historical dialects and dialects of Oguz group.

Key Words: *Emşâl ü Neşâyiḥ-i Türkî*, proverb, Oguz Turkish.

Giriş

Türkçede *atasözü*, tarih boyunca çeşitli kelimelerde karşılık bulmuştur. Dîvanü Lûgat-it-Türk'te atasözü için kullanılan *sav* “sav” kelimesi, “söz, haber, salık; mektup; risale; atalar sözü, darbimesel; kıssa, hikâye, tarihsel şeyler” anlamlarını ifade etmiştir (Atalay 1991: 498). Kutadgu Bilig'de atasözü yerine, *mesel* terimi kullanılmıştır¹. Osmanlı Türkçesinde de benzer biçimde *mesel*, *darbimesel* (bunların çoğul şekilleri *emsâl* ve *durûb-i emsâl*) terimleri kullanılmış ve bu durum, 20. asrın başlarına kadar devam etmiştir (Aksoy 1993: 14).

Türk dünyasında atasözü karşılığında, Yakutlarda *xohoono*; Altaylarda *ülgercomak*; Hakaslarda *söşpek*; Kırgız, Kazak, Özbek, Karakalpaklarda ve Kazan Tatarlarında *makal*, *atalar sözi*, *aytım*, *eski söz*; Uygurlarda *makal*, *tabma*, *ulular sözü*; Kırım Tatarlarında *makal*, *kartlar sözü*, *hikmet*; Türkmenistan, Kuzey Afganistan ve İran Türkmenlerinde *makal*, *nakıl*, *atalar sözi*; Başkurtlarda *makal*, *atalar hüzi*, *aytım*; Çuvaşlarda *samah*, *comak*, *oranlama*; Irak Türklerinde *atasözü*, *atalar sözü*, *eskiler sözü*; Kıbrıs, Balkan, Irak, Suriye ve Azerbaycan Türklerinde *atasözü*, *atalar sözü*, *ata baba sözleri*, *eskiler sözü*, *kartlar sözü*, *darb-ı kelâm*, *emsâl*, *emsâl-i Türkan*, *cümle-i hikemiyye*, *deme*, *demece*, *dayışet*; Anadolu ağızlarında *atasözü*, *deyişet*, *ozanlama*, *deme*, *demece*, *büyük sözler*, *duru sözler*, *ulular sözü*, *kelam-ı kibar*, *teselleme*, *söylence*, *oranlama* ve *sanaka* (*sınaka*) terimleri kullanılmaktadır (Gönen 2006: 11; Oy 1991: 44-46).

¹ Kutadgu Bilig'de atasözleri verilmeden önce “Buna benzer Türkçe bir *mesel* söyle der” ifadesi yer almaktadır. bkz. Özcan 1984: 19.

Atasözleri, sözlü geleneğin bir ürünü olmakla beraber Türkçenin yazılı eserlerinde de kullanılmıştır. İlk örnekleri Orhun Abidelerinde (Caferoğlu 1930: 43-46; Sertkaya 1983: 275-291) tespit edilen atasözlerine, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde (Arat 1991: 272) ve Kutadgu Bilig (Gülensoy 1970: 89-105), Dîvânü Lûgat-it-Türk (Yazıksız 1921; Birtek 1944; Sakaoğlu 2001: 27-28), Atabetü'l Hakayık (Oy 1972: 158-161), Dede Korkut Hikâyeleri (Neriman oğlu ve Fehri Uğurlu 1993: 66-68) gibi temel eserlerle birlikte manzum eserlerin birçoğunda (Levend 1961: 137-146; Eyüboğlu 1973; Eyüboğlu 1975; Hengirmen 1990; Dilçin 2000) rastlamak mümkündür.

Atasözlerinin belirli bir düzene göre toplandığı eserlerin 15. yüzyıldan sonra yazılmaya başlandığı görülmektedir. Bu eserlerin kimileri, hâlihazırda yayınlanmış durumdadır (İzbudak 1936; Buluç 1978: 11-26; Kut 1986: 73-112; Elizade 1987²; Resul oğlu 1996; Çınar 1996).

Atasözleri, Osmanlı döneminde genellikle, klasik edebiyatın ve halk şiirinin türlerinde kullanılmış; fakat Tanzimat ile birlikte derlenip el yazmaları ve basma kitaplarda yayımlanmaya başlanmıştır (Vâcîd 1859; Şinasi 1863; Ahmet Vefik Paşa 1871; M. Said Tekezâde 1895).

Türkiye'de bilim adamları tarafından ortaya konulmuş atasözü çalışmalarının, Cumhuriyet döneminden itibaren bir hayli arttığı görülmektedir (Eminoğlu 2010: 172-184). Bu çalışmaların birçoğu, daha çok derlemelerden ibarettir.

İran'daki atasözlerinin toplanıp yayınlanmasında Ali Esger Müctehidî dikkati çekmektedir (Müctehidî 1332)³.

Bu konu teşkil eden Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî, Mîrzâ 'Elineki Merâḡi tarafından İran Azerbaycanı'nın Meraga şehrinde, 20. yüzyılın başlarında yazılmıştır. Eserin cildi üzerinde, Tahran'da bulunan Meclis-i Şûrâ-yı Millî Kütüphanesi'nin etiketi yer almaktadır. Etiket; kitabın adı (Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî-Dîvân-ı Merâḡi), müellifin adı (Mîrzâ 'Elineki Merâḡi), kitap kayıt numarası (79152) ile bölüm ve aynı zamanda yazma numarası (8830) gösterilmektedir. İlk ve son sayfalarında ise Tebriz'de bulunan Ca'fer Sultân el-Ḳurâi adlı kütüphanenin damgası ile *Tebrîz 1365 Kamerî* kaydı göze çarpar. Bu damgadan, eserin önce Ca'fer Sultân el-Ḳurâi Kütüphanesi'nde bulunduğu ve daha sonra Meclis-i Şûrâ-yı Millî Kütüphanesi'ne nakledildiği anlaşılmaktadır.

Koyu vişne renkli, şirazeli ve meşin ciltli olan eser, Talîk-Dîvânî kırmızı yazı ile yazılmış ve tamdır. Düzensiz satırlı, tek sütun hâlinde, cetvelsiz, okunaklı bir nüsha olup müellif yazmasıdır. Kağıdı filigranlı, krem renkli, aharlı, 20.5 x 13.5 (14 x 8) cm. ebadındadır. Sayfa (varak) sayısı, toplamda 60'tır; fakat sayfaların numaralarında problem bulunmaktadır. 29 sayfaya kadar düzenli olan sayfa numarası, sonrasında düzensiz bir şekilde devam ettirilmiştir.

El yazama eser, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, 33 sayfadan ibaret olup atasözlerini ihtiva etmektedir. Atasözleri, Arap alfabesinin harf sırasına göre dizilmiştir. İkinci bölümde ise müellifin Farsça ve Türkçe şiirleri bulunmaktadır.

Eserin kapağında yahut iç sayfalarında, tedvin ve yazılma tarihine dair hiç bir bilgi verilmemiştir; fakat 33. sayfadan sonra esere eklenmiş olan Farsça ve Türkçe şiirlerden birinin sonunda şöyle bir ifade dikkati çekmektedir:

² Türkiye'de bu eser hakkında, Heyet (1988: 43-48) tarafından tanıtma yazısı kaleme alınmıştır. Ayrıca, birtakım eklerle biraz daha işlenerek Haydar Bayat (1992) tarafından yayınlanmıştır.

³ İran'da atasözlerini konu edinen diğer eserler için bkz. Deharganî 1294; Kuds 1359; Vahid 1366; Zaferhah 1370; Vefayî 1374; Kadî 1376; Yusufî 1377; Ferehanî 1378; Berence 1379; Perizâd 1380; Settârî 1382; Kızıl 1382; Azerlu 1994.

Velehu eyzen, der-‘îd-i nevrûz der-sene-i hezâr u sîsed u bist u heşt-i hicrî der-rûz-i nohum-i rebi‘u’l-ulâ-yi kamerî ‘îd-i nevrûz ve ‘îdu’z-zehrâ der-yek rûz bûde est gofte şode est. “Ve yine, Hicrî 1328 yılı Nevruz Bayramında, Kamerî rebiu’l-ulâ’nın (ilkbaharın) 9. gününde Nevruz ile Zehrâ Bayramının aynı olduğu günde söylenilmiştir.” Bu yazı, eserin de aşağı yukarı aynı tarihte yazılmış olduğuna işaret etmektedir. Hicrî 1328 yılı, Miladî tarihe göre 1910 yılına tekabül etmektedir (Doğan 2013: 2-6).

Bu çalışma, Emşâl ü Neşâyih-i Türki’de yer alan atasözlerine dayanmaktadır. Atasözlerinin, eserde ağız özellikleri korunarak kaydedilmiş olması ayrıca önem arz eder. Çalışmada, Emşâl ü Neşâyih-i Türki’deki atasözlerinin yazım, ses ve şekil özellikleri üzerinde durulmuştur. Dil özellikleri aynı zamanda tarihî lehçeler ve Oğuz grubu ağızlarıyla mukayese edilmiştir. Örnek kelimeler ve örneklerin geçtiği cümleler, yanında Türkiye Türkçesiyle birlikte verilmiştir.

Dil Özellikleri

Yazım Özellikleri⁴

1. /a/ ünlüsünün yazılışı: /a/ ünlüsü kelime başında /ā/, kelime içinde /a/, kelime sonunda ise /a/ ve /ə/ ile yazılmıştır: *آت at* “at”, *تاری Tarî* “Tanrı”, *داماردا damarda* “damarda”, *باشه başa* “başa”.

2. /e/ ünlüsünün yazılışı: /e/ ünlüsü kelime başında /e/, kelime sonunda /ə/ ile yazılmıştır: *ات et* “et”, *یره yere* “yere”.

Kelime içinde /e/ ünlüsü genellikle harfle gösterilmemiştir: *گلور gelür* “gelir”, *سورن süren* “süren”.

Bu ses kelime içinde bazı örneklerde /ə/, birkaç örnekte ise üstün ile gösterilmiştir: *دومسنى devesini* “devesini”, *کوزمسی küzesi* “testisi”, *ددم dedem* “dedem”, *دوون devön* “deven”.

3. /è/ ünlüsünün yazılışı: Kelime başında /è/ ünlüsü //ای ile yazılmıştır: *ایوی èvi* “evi”, *ایل èl* “halk, memleket”.

Kelime içinde /è/ ünlüsü genellikle harfle gösterilmemiştir: *گتدی gètdi* “gitti”, *یرده yerde* “yerde”.

Kelime içinde /è/ ünlüsü bazen /y/ ile yazılmıştır: *ویر vèr* “ver”.

4. /ı/ ve /i/ ünlülerinin yazılışı: Kelime başında /i/ ünlüsü /ي/ ile yazılmıştır: *ایت it* “it”.

Kelime içinde /ı/ ve /i/ ünlüleri kimi zaman ünsüz sesin harfî önünde /y/ ile gösterilmiştir: *باشین başın* “başını”, *سوینه sévine* “sevine”.

Kelime içinde /ı/ ve /i/ ünlüleri için kimi zaman da harf kullanılmamıştır: *باشوا başıva* “başına”, *کرمجکده kermecikde* “kermecikte”.

Kelime sonunda /ı/ ve /i/ ünlüleri /ی/ ile yazılmıştır: *باباسی babası* “babası”, *بگلوی beglügi* “beyliği”.

5. /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlülerinin yazılışı: Kelime başında /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlüleri /او/ ile yazılmıştır: *ولسا olsa* “olsa”, *اوز öz* “kendî, öz”, *اوجا uca* “yüce”, *اوز tüz* “yüz”.

Kelime içinde /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlüleri /eli/ yazılmıştır: *یوگون yogun* “kalın, katı”, *کورمدون görmedün* “görmedin”, *یالوارور yalvarur* “yalvarır”, *گونی günü* “günü”.

⁴ bkz. Doğan 2013: 7-8.

Kelime içinde /ö/ ve /ü/ ünlüleri için bazı örneklerde ötre kullanılmıştır: *أوله élive* “eline”, *سُور söver* “sever”.

Kelime sonunda /u/ ve /ü/ ünlüleri / eli / yazılmıştır: *سو su* “su”, *بللو bellü* “belli”.

6. Arapça ve Farsça kökenli kelimeler özgün imlalarıyla yazılmıştır: *حاضر hâzır* <Ar. “hazır”, *دعا du* ‘*ā* <Ar. “dua”, *کرایه kirāye* <Far. “kira”, *بدنام bednām* <Far. “kötü bilinen”.

Ancak, nadir olmak kaydıyla, bu duruma istisna teşkil eden örnekler de vardır: *آروات arvat* “kadın”.

7. Kelime başındaki /b/ ünsüzü, kimi örneklerde /پ/ harfî ile yazılmıştır: *پلمز bilmez* “bilmez”, *بèle* “böyle”, *بél* “bel”, *بلدیرچین bildirçin* “bildircin”.

8. İkiz ünsüzler, şedde ile gösterilmiştir: *داششاک daşşak* “taşak”, *اوصور oşşur* “osurmak”, *اولم öllem* “ölürüm”.

9. Eski Türkçedeki kelime başı /q-/’ların Azerbaycan sahasında tonlulaşıp /ğ-/ olduğu bilinmektedir (Ergin 1971: 96). Metinde bu kelimeler /ق/ harfî ile yazılmıştır. Ancak yazıda böyle gösterilse de 20. yüzyılın başlarında bu kelimelerin Azerbaycan sahasında tonlu olduğu aşikârdır: *kaç-* “kaçmak”, *kal-* “kalmak”, *karı-* “ihtiyarlamak”, *qardaş* “kardeş”, *qarışdır-* “karıştırmak”, *qorq-* “korkmak”.

Ses Bilgisi Özellikleri

1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Metinde kalınlık-incelik bakımından *eyak* kelimesinin uyumsuzluğu göze çarpmaktadır⁵:

➤ Kêçini kêçi *eyakından*, koyunu koyun *eyakından* (ENT: 49); “Keçiye keçi ayağından, koyunu koyun ayağından”.

➤ Bir başmak ki, *eyaka* dar olsa, çıhard at (ENT: 35); “Ayağa dar gelen ayakkabıyı, çıkart at”.

➤ Gezen *eyaka*, daş deger (ENT: 49); “Gezen ayağa, taş değer”.

Kalınlık-incelik uyumu, bazı örneklerde ise ince ünlülü kelimelere kalın ünlülü eklerin gelmesiyle bozulmuştur:

➤ Eşege *minmak* bir ‘eyb, *ênmak* iki ‘eyb (ENT: 30); “Eşeğe binmek bir ayıp, inmek iki ayıp”.

➤ Derd bir olsa, *dirilmağa* ne gerek (ENT: 41); “Dert bir olsa, dirilmeye ne gerek”.

➤ Soruşa soruşa Hind’e *gétmak* olı (ENT: 44); “Sora sora Hint’e gidilir”.

➤ Uzun *gétduk*, kıssa *gelduk* (ENT: 31); “Uzun gittik, kısa geldik”.

2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumunun, Türkçenin ilk devirlerinden beri sağlam olduğu söylenemez. Bilhassa, Eski Oğuz Türkçesinde bazı eklerin sadece yuvarlak yahut düz şekilleriyle kullanılması, düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan önemli faktörlerin başında gelir (Timurtaş 2005: 52-53; Gülsevin ve Boz 2004: 94-96).

⁵ Krş. Doğan 2010: 34’te *eyax*.

Benzer şekilde, metinde ünlü uyumunun bilhassa düzlük-yuvarlaklık bakımından sağlam olmayışı dikkati çekmektedir. Bir kaide hâlinde olmasa da kelime ve eklerde bu uyumsuzluğu geniş ölçüde görmek mümkündür.

Metindeki yuvarlak ünlülü kelimelere örnekler:

- At *tepüğine* at dözer (ENT: 28); “At çiftesine at dayanır”.
- İt, yiyesine hürmek ‘ëyb *degül* (ENT: 33); “İtin, sahibine havlaması ayıp değil”.
- İgidün igidden neyi *artuğdı*, ehtiyâtı (ENT: 34); “Yiğidin yiğitten ihtiyatı fazladır”.
- Tenbele dëyersen, *kapunı* ört; dëyer, yël eser örter (ENT: 38); “Tembele, kapıyı ört, dersin; o da, yel eser örter, der”.

➤ İt, uluya uluya yuvasına kurt *getüri* (ENT: 39); “İt, uluya uluya yuvasına kurt getirir”.

➤ Eli kesügün, eli *kesükden* heberi olı (ENT: 30); “Eli kesigin, eli kesikten haberi olur”.

Yuvarlak ünlülü şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalan eklere örnekler:

➤ Kaşıra dëdiler, atan *kimdür*; dëdi, anam *atdur* (ENT: 46); “Kaşıra, atan kimdir, demişer; katır, anam attır, demiş”.

➤ Ananun emcegin burahub, *atanun* daşşakına yapışur (ENT: 29); “Ananın memesini bırakıp, babanın taşığına yapışır”.

➤ İtnen yoldaş ol, *degnegün* elden kıyoma (ENT: 33); “İtle yoldaş ol; ama değnegini de elden bırakma”.

➤ Tarı’nyan *Tarılık* elemek olmaz (ENT: 37); “Tanrı’ya Tanrılık edilmez”.

➤ *Atluynan* piyâdenün sevdâsı olmaz (ENT: 29); “Atlıynan yayanın sevdası olmaz”.

➤ Keşbenün köyli olsa, dīvār çatlaķınınan *vëriür* (ENT: 47); “Orospunun gönlü olsa, duvar çatlağından bile verir”.

➤ Kurtun üzin *gördün* mübârek, *görmedün* dahı mübârek (ENT: 37); “Kurdun yüzünü gördün mübarek, görmedin daha mübarek”.

➤ İt bülür daķarcıkda ne var, daķarcık bülür ite ne *vëriüb* (ENT: 33); “Torbada ne olduğunu it bilir, ite ne verildiğini de torba bilir”.

➤ At özgenün, göt özgenün, vır *yërisün* (ENT: 28); “At başkasının, göt başkasının, vur yürüsün”.

➤ Degirman, *bildüğün* eler; çakçakı, başın döger (ENT: 42); “Değirmen, bildiğini yapar; çarkı, başını döver”.

➤ Bir budağa *çılıhub*, min budağı terpetme (ENT: 35); “Bir dala çıkıp, bin budağı kıpırdatma”.

➤ On iki imāma *yalvarunca* bir Tarı’ya yalvar (ENT: 30); “On iki imama yalvarıncaya kadar bir Tanrı’ya yalvar”.

Metinde, düz ünlülü şekilleriyle görülen kelimelere örnekler:

➤ Yavuk *ķonşı*, uzak kōhumdan yëydür “Yakın komşu, uzak akrabadan daha iyidir”.

➤ Çoķ bilmiş *tülki*, kıyruğınnan teliye düşer (ENT: 39); “Çok bilmiş tilki, kuruğundan deliğe düşer”.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- *Öli* ki saykılamağa düşdi, yasdığın çek (ENT: 32); “Ölü, sayıklamaya düşünce yastığını çek”.
 - *Çoh* koyunun *çoh kuzısı* olı (ENT: 39); “Çok koyunun çok kuzusu olur”.
 - Dutulmamış *oğrının* filce güci var (ENT: 42); “Yakalanmayan hırsızın fil gibi gücü var”.
 - Saman *tüsdisi*, göz çıhardur (ENT: 43); “Samanın dumanı, göz çıkartır”.
 - Yolçının üzi keredi, torbası *dolı* (ENT: 52); “Yolcunun yüzü kara, torbası doludur”
- Düz ünlülü şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan eklere örnekler:
- *Odunçı* gözi, kermecikte olı “Oduncu gözü, kermecikte⁶ olur”.
 - İlanun *kuyruğun* basmıyasan, dönüb adamı çalmaz “Yılanın kuyruğuna basmazsan, dönüp adamı sokmaz”.
 - *Kal’a kapusını* bağlamak olı, adamun ağzını bağlamak olmaz (ENT: 47); “Kale kapısını bağlamak mümkün olur; ama adamın ağzını bağlamak mümkün olmaz”.
 - İt, *sümügi* sevine sevine yeyer, sıçanda tamâşadı (ENT: 33); “İt, kemiği sevine sevine yer, sıçığında temaşadır”.
 - Görmemişün oğlu *oldı*, çekdi çükin kopartdı (ENT: 50); “Görmemişin oğlu olmuş, çekip çükünü kopartmış”.
 - Yügürek at, arpasını *arturı* (ENT: 52); “Yürük at, arpasını artırır”.
 - Tâze dellek gelüb kâküli yana *koyurı* (ENT: 38); “Taze berber gelip kâkülü yana koyuyor”.

3. Ünlü Değişmeleri

Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

a>o değişmesi: Bu ünlü değişmesi, kelime başında dudak ünsüzü /v/’nin yanında tespit edilmiştir⁷:

- Aksak it *ova* gétmez, dutsa da burakmaz (ENT: 29); “Aksak it ava gitmez, tutsa da bırakmaz”.

e>ö değişmesi: e>ö değişmesi, dudak ünsüzü /v/’nin yanında kelime içinde ortaya çıkar⁸:

- Deli, kırmızı *söver* (ENT: 41); “Deli, kırmızı sever”.
- *Devön* bèle ölidür ki, hâlvâ da yeyebilmir (ENT: 41); “Deven böyle ölüdür ki, helva da yiyemiyor”.

ı>u değişmesi: Bu ünlü değişmesi, dudak ünsüzü /b/’nin yanında ilk hecede görülür:

- Kor, dutduğun *burahmaz* (ENT: 50); “Kör, tuttuğunu bırakmaz”.

i>ü değişmesi: i>ü değişmesi, ilk hecede dudak ünsüzü /b/’nin yanında meydana gelir⁹:

⁶ *kermecik*: tezekcik.

⁷ Krş. Şireliyev 1962a: 46-47.

⁸ Krş. Şireliyev 1962a: 48.

⁹ Krş. Şireliyev 1962b: 27’de *büldür*, *bülür*.

➤ Kabağdaki *bülse*, daldaki ne deyecek, hiç danışmaz (ENT: 46); “Öndeki, arkadaşının ne diyeceğini bilse hiç konuşmaz”.

Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

u>ı değişmesi: Bu ünlü değişmesi, dudak ünsüzleri /b/ ile /v/’nin yanında ortaya çıkar¹⁰:

➤ *Ev bızavı* öküz olmaz (ENT: 31); “Ev buzağısı öküz olmaz”.

➤ Toyuk gelü, kaz yerişi yerimağa, *vırar*, göti yırtılır (ENT: 38); “Tavuk, kaz gibi yürümeye çalışırsa kıcını yırtar”

Geniş Ünlülerin Daralması

a>ı değişmesi: a>ı değişmesi, sonu /a/ ünlüsüyle biten kelimelerin eklerle birleşmesi esnasında, yardımcı ses /y/’nin daraltıcı etkisi sonucunda gerçekleşir. Bu ünlü değişmesinde, orta hecenin vurgusuz olması da rol oynamaktadır:

➤ *Anlıyanun* kulu olasan, *anlamıyanun* açası da *olmıyasan* (ENT: 28); “Anlayanın kulu ol, anlamayanın ağası bile olma”.

➤ Özinün başın *bağlıyabilmir*, toйда gelin başı bağlır (ENT: 32); “Kendi başını bağlayamıyor; ama düğünde gelin başı bağlıyor”.

➤ Ulular sözine *bağmıyan*, uluya uluya kalur (ENT: 33); “Ulular sözünü dinlemeyen, uluya uluya kalır”.

e>ı değişmesi: Bu ünlü değişmesi, benzer şekilde /y/ ünsüzünün yanında, sonu /e/ ünlüsüyle biten kelimelerin eklerle birleşmesi sırasında görülür:

➤ Tarı’nı *görmıyübler*, ‘eklinnen tanıllar (ENT: 37); “Tanrı’yı görmemişler aklından tanıyorlar”.

➤ Arı kehrin *çekmiyen*, bal kedrin ne bilür (ENT: 28); “Arı kahrını çekmeyen, bal kadrini ne bilir”.

4. Ünlü Düşmesi

/a/ düşmesi: Şu örnekte sonu /r/ ünsüzüyle biten fiil, geniş zamanda teklik 1. şahısla çekimlendiğinde vurgusuz orta hecede ve iki sürekli ünsüz arasında kalan zaman ekinin ünlüsü düşer¹¹:

➤ Boş kâseni, dolu kâseye *vırram* (ENT: 36); “Boş kâseyi, dolu kâseye vururum”.

/e/ düşmesi: Bazı örneklerde sonu /l/ ünsüzüyle biten fiiller, geniş zamanda teklik 1. şahısla çekimlendiğinde vurgusuz orta hecede ve sürekli ünsüzler arasında kalan zaman ekinin ünlüsü düşer¹²:

➤ Birde gelin olsam, oturuşuk duruşukumu *büllem* (ENT: 35); “Birden gelin olsam, oturma durma biçimimi bilirim”.

➤ Hëyf ki, men *öllem*, sene dëyeller, başun sağ olsun (ENT: 40); “Yazık ki, ben ölürüm; sana, başın sağ olsun, derler”.

¹⁰ Krş. Şireliyev 1962a: 44’te *vır*; Doğan 2010: 49’da *vır*-.

¹¹ Krş. Buluç 2007a: 277’de *allam*, *yıhıllam*; Sarıkaya 1998: 87’de *ollam*; Gökdağ 2006: 108’de *aparram*.

¹² Krş. Doğan 2010: 53’te *gellem*, *pişirrem*.

/ı/ düşmesi: Kelimelerin vasıta hâli ekiyle birleştiği bazı örneklerde /ı/ ünlüsünün düştüğü görülür¹³:

- Kere palas, *yumağnan* ağarmaz (ENT: 46); “Kara halı, yıkamakla ağarmaz”.
- Ölüm, *kaşnan* göz arasındadır (ENT: 32); “Ölüm, kaşla göz arasındadır”.
- Halvā halvā demeknen ağız şirîn olmaz, *yağnan* doşāb gerek (ENT: 39); “Helva helva demekle ağız tatlanmaz, yağ ile pekmez gerek”.

/i/ düşmesi: Kelimelerin vasıta hâli ekiyle birleşmesi esnasında /i/ ünlüsü, kimi zaman düşer:

- Degirman, *növbetlen* olı (ENT: 42); “Değirmen, nöbetle olur”.
- Ak *götnen* kere göt, çaydan keçende me’lûm eler (ENT: 29); “Ak götle kara göt, çaydan geçildiğinde belli olur”.
- *Behşnen* hâca geden, yollarda sergerdân olur (ENT: 35); “Bahisle hacca giden, yollarda avare olur”.

5. Ünsüz Değişmeleri

Tonlulaşma

t>d değişmesi: Kelime başı /t-/ , metindeki kimi örneklerde /d-/’lidir:

- Ahilinen *daş* daşı, cāhilinen bal yeme (ENT: 28); “Akıllı ile taş taşı, cahil ile bal yeme”.
- Özge atına minen, *têz düşer* (ENT: 32); “Başkasının atına binen, tez düşer”.
- At minenüdi, *don* giyenün (ENT: 28); “At binenin, giysi giyenindir”.
- Şerik yahşî olsaydı, Tarî özi içün *dutardı* (ENT: 44); “Ortak iyi olsaydı, Tanrı kendisi için tutardı”.
- İlan, her yere egri gêtse, yuvasına *düz* gèder (ENT: 34); “Yılan, her yere eğri gitse de yuvasına düz gider”.

- Beg vèren atun *dişine* bahmazlar (ENT: 36); “Bey veren atın dişine bakmazlar”.

Bazı kelimeler ise /t-/’li biçimleriyle yer alır¹⁴:

- Yaz gününün *töküleni*, kış gününün aş dadı olı (ENT: 52); “Yaz gününün döküleni, kış gününün aş tadı olur”.
- Çömçe *tutan*, sene sarıdur (ENT: 39); “Kepçe tutan, sana doğrudur”.

Sızıcılaşma

ķ>h değişmesi: Bazı kelimelerde hece başındaki /ķ/’lar, /h/ olur:

- Hına çoğ olanda göte de *yağallar* (ENT: 40); “Kına çok olduğunda göte de yakarlar”.
- Adamun yere *bağanı*, suyun vām ahanından hezer (ENT: 28); “Adamın yere bakanı, suyun sakın akanından sakıncalıdır”.

¹³ Krş. Şireliyeve 1962a: 71.

¹⁴ Krş. Haydar 1979: 191’de *tiken*, *tikip*, *töktü*; Gemalmaz 1995: 175’te *töyh-*; Ercilasun 2002: 110’da *tiken*, *töhdî*.

➤ Özinden aşağıya bah, özinden *yuğarıya* bahma (ENT: 31); “Kendinden aşağıya bak, kendinden yukarıya bakma”.

➤ Hālvāçı kızı *dahı* şirîn (ENT: 40); “Helvacı kızı, daha şirin”.

➤ *Arhāl* köpek, kurt basar (ENT: 29); “Arkalı köpek, kurt basar”.

k>h değişmesi, bazı örneklerde kelime ve hece sonunda görülür¹⁵:

➤ Bi’smillāhnan donkuz, darıdan *çihmaz* (ENT: 36); “Domuz, bismillah ile darıdan çıkmaz”.

➤ ‘Avratı, er *sahlar*; peniri, deri (ENT: 45); “Kadını, koca korur; peyniri, deri”.

➤ *Yahşı* oğul, atasına ‘ār olmaz (ENT: 51); “İyi oğul, babasını utandırmaz”.

➤ Yuyulmamış kaşuk kimi, özivi arıya *sohma* (ENT: 52); “Yıkanmamış kaşık gibi, kendini araya sokma”.

ç>ş değişmesi: Birkaç örnekte hece sonundaki /ç/ ünsüzü, /ş/’ye dönüşür¹⁶:

➤ Ölümünden *kaşmak* olmaz (ENT: 32); “Ölümünden kaçılmaz”.

➤ Ayran tapmaz *işmege*, çadıralı geder sıçmağa (ENT: 34); “Ayran bulmaz içmeye, çarşafı gider sıçmaya”.

ğ>v değişmesi: Kimi örneklerde hece başındaki /ğ/’lar, /v/ olmuştur¹⁷:

➤ Év *bızavı* öküz olmaz (ENT: 31); “Ev buzağısı öküz olmaz”.

bızav< Etü. *buzagu* (Clauson 1972: 391).

➤ Kirāyesi çok, menzili *yavuk*, hēsāb harasındadır (ENT: 49); “Kirası çok, mesafesi yakın, hesap bunun neresindedir”.

yavuk< Etü. *yağuk* (Clauson 1972: 901).

➤ *Savuk*, demir döğüri (ENT: 44); “Soğuk, demir dövüyor”.

savuk<Etü. *soğık* (Clauson 1972: 808).

Akıcılışma

b>m değişmesi: Azerbaycan sahasının karakteristik bir özelliği olarak bazı kelimeler, metinde de /m-/’lidir¹⁸:

➤ Filün *min* fikri var, filbānun minbir (ENT: 46); “Filin bin fikri var, fil sürücüsünün binbir”.

➤ Uzakda *menim* olsun, yavukda bizim olsun (ENT: 31); “Uzak benim olsun, yakında bizim olsun”.

ğ>y değişmesi: Hece başındaki /ğ/ ünsüzü şu kelimeye /y/ olmuştur¹⁹:

¹⁵ Krş. Timurtaş 2005: 66’da *çoh*, *yoh*, *oh*, *yohsul*; Şireliyev 1962a: 96.

¹⁶ Krş. Sönmez 1998: 157’de *heş*, *üş*, *ağaş*.

¹⁷ Krş. Timurtaş 2005: 71’de *sovu-*, *sovuk*; Doğan 2010: 74’te *yovux*.

¹⁸ Krş. Ergin 1971: 98-99.

¹⁹ Krş. Sarıkaya 1998: 121’de *soyug*.

➤ Kögli balığ istiyen, götin *soyuk* suda koyar (ENT: 50); “Gönlü balık isteyen, götünü soğuk suya koyar”.

soyuk < Etü. *soğık* (Clauson 1972: 808) “soğuk”.

g>y değişmesi: Kelime ortasında /g/ ünsüzü, birkaç örnekte /y/’ye dönüşmüştür²⁰:

➤ Uzak yerün *döymencini* holaynan *döyeller* (ENT: 31); “Uzak yerin döymencini²¹ çift ile döverler”.

➤ *Söyme* gedā atamı, *söyerem* beg atavı (ENT: 44); “Sövme fakir atama, söverim zengin atana”.

Süreksizlik

ş>ç değişmesi: Bir kelimedede, hece başındaki /ş/ ünsüzü /ç/’ye dönüşmüştür²²:

➤ ‘Ekillü düşmen, ‘ekilsiz dostdan *yahçıdur* (ENT: 45); “Akıllı düşman, akılsız dosttan iyidir”.

Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler

η>m değişmesi: Bir örnekte, yuvarlak ünlünün yanında /η/ ünsüzü, /m/ olmuştur²³:

➤ Kurt yuvasından *sümük* esgük olmaz (ENT: 47); “Kurt yuvasından kemik eksik olmaz”.

sümük < Etü. *sühük* (Clauson 1972: 838).

η>v değişmesi: Teklik 2. şahıs iyelik eki almış isimlerin yükleme ve yönelme hâli ekleriyle birleşmesi esnasında /η/ ünsüzü, /v/’ye dönüşür²⁴:

➤ Aldun *payıvı*, çağır *dayıvı* (ENT: 28); “Aldın payını, çağır dayını”.

➤ Eşege *dédiler*, *me’rifetivî* göster, küle *agnadı* (ENT: 30); “Eşeğe, marifetini göster, demişler; eşek de külde yuvarlanmış”.

➤ Bir yerde yat, *altıva* su çıkmasun (ENT: 35); “Bir yer yat, altına su çıkmasın”.

➤ Senün *ipive* odun düzmağ olmaz (ENT: 44); “Senin ipine odun düzülmez”.

➤ *Kürküve* bit düşdi, *évive* od düşdi (ENT: 49); “Kürküne bit düştü, evine ateş düştü”.

l>n değişmesi: Bu ünsüz değişmesi bazı örneklerde, pekiştirme görevindeki /n/ ile genişlemiş olan +IIA+n edatında gerileyici benzeştirmeye meydana gelir:

➤ *Suyınan*, kurdun ağzı bağlanı (ENT: 44); “Suyla kurdun ağzı bağlanır”.

➤ *Korınan* yoldaş ol, Tanı’nı arada gör (ENT: 50); “Körle yoldaş ol, Tanrı’yı arada gör”.

➤ *Karkaynan* yoldaş dimdigi, poğda olur (ENT: 46); “Kargayla yoldaş olanın gagası, bokta olur”.

²⁰ Krş. Gökdağ 2006: 130’da *büyün*, *eyer*.

²¹ *döymenç*: tereyağı ile yoğrulmuş ve sıkıştırılmış ekmek parçaları.

²² Krş. Doğan 2010: 79’da *yaxçı*.

²³ Krş. Karini 2009: 97’de *sümük*.

²⁴ Krş. Buluç 2007b: 297; Sarıkaya 1998: 127’de *neneve*, *oğluyı*, *boynuva*, *derdive*, *özivi*, *gelbivin*; Gökdağ 2011: 5’te *özüve*, *yaduva*.

➤ *Südünen* giren, *sümüknen* çıkar (ENT: 44); “Sütle giren, kemikle çıkar”.

6. Ünsüz Benzeştirmeleri

Bu ses olayı, aynı kelime ortasında veya söyleniş açısından aynı durumda bulunan kelimeler içinde boğumlanma noktaları yakın olan ünsüzlerin, birbirlerini tamamen ya da kısmen benzeştirmesi olayıdır (Korkmaz 1994: 92-93). Ünsüz benzeştirmeleri, ilerleyici ve gerileyici olmak üzere iki yönde meydana gelir. Metinde görülen ünsüz benzeştirmelerine örnekler:

İlerleyici Benzeştirme

Tam Benzeştirme

-nd->-nn- benzeştirmesi: Bazı örneklerde sonu /n/ ile biten kelimeler ile zamir /n/’si almış kelimelerden sonra ayrılma hâli eki geldiğinde hâl ekindeki /d/ ünsüzü, /n/’ye dönüşür²⁵:

➤ İt eyağın, *kārvānna* esirgeme (ENT: 33); “İtin ayağını, kervandan esirgeme”.

➤ Bitmemiş yovşan *dibinnen*, doğmamış dovşan balası ahtarır (ENT: 37); “Yetişmemiş yovşan²⁶ dibinde, doğmamış davşan yavrusu arıyor”.

➤ İte çörek vermesen, *acınna* hürer (ENT: 33); “İte ekmek vermesen, acından havlar”.

➤ Yetimi ne döğ, ne söğ, çöregın *elinnen* al (ENT: 51); “Yetimi ne döv, ona ne de söv; yetimin ekmeğini elinden al”.

-ld->-ll- benzeştirmesi: Bu benzeştirme bir örnekte tespit edilmiştir:

➤ Yalançı, tama’kārı *alladı* (ENT: 52); “Yalancı, açgözlüyü aldatır”.

Yarı Benzeştirme

-tl->-td- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, sonunda /t/ ünsüzü bulunan iki kelimedenden sonra /l/ ile başlayan ek geldiği zaman gerçekleşir:

➤ Öli koyun *süttdi* olı (ENT: 31); “Ölü koyun sütü olur”.

➤ *Ketdi* ölüsi, nēylər sidr-kāfurı? (ENT: 48); “Köylü ölüsü, ne yapar sidr-kāfur²⁷?”

Gerileyici Benzeştirme

Tam Benzeştirme

-rl->-ll- benzeştirmesi: Bazı örneklerde çokluk 3. şahıs ekinde yer alan /l/ ünsüzü, kendisinden önce gelen geniş ve şimdiki zaman ekindeki /r/ ünsüzünü kendisine benzeştirmiştir²⁸:

➤ İte çörek *atallar*, yiyesi *heşirine* (ENT: 33); “İte, sahibi hatırına ekmek atarlar”.

➤ Atun arıķına *ķarı dēyeller*, igidün yoxsulına deli (ENT: 28); “Atın arıķına yaşlı derler, yiğidin yoksuluna deli”.

➤ Kuş var, etin *yēyeller*; kuş var, et yēdir, dēller (ENT: 48); “Kuş var, etini yerler; kuş var, et yedir, derler”.

²⁵ Krş. Şireliyev 1962a: 111’de *sennen*, *içinnen*.

²⁶ *yovşan*: bir kısım bitki adı.

²⁷ *sidr-kāfur* (<Ar.): bir ölünün naaşını yıkamakta kullanılan doğal temizleyici.

²⁸ Krş. Paşayev 2004: 101’de *alıllar*, *açallar*, *baxallar*, *isteller*.

➤ Geriblükte çok yalan değilen, yarısına inanmasalar yarısına *inanullar* (ENT: 45); “Gariplikte çok yalan söyle, yarısına inanmasalar da yarısına inanırlar”.

7. Ünsüz İkizleşmesi

Metindeki bazı kelimelerde ünsüzlerin ikizleştiği görülür:

- Atnan katır savaştı, arada *eşşek* öldi (ENT: 28); “At ile katır savaştı, arada eşek öldü”.
- ‘Avratun ‘ekli olsaydı, *daşşakı* sinesinde bitmezdi (ENT: 45); “Kadının aklı olsaydı, taşığı göğsünde bitmezdi”.
- *Oşşurmağı* bes degül, yele de karşı durar (ENT: 32); “Osurması yetmezmiş gibi, yele de karşı durur”.
- Deve satan, *köşşek* alabülmez (ENT: 42); “Deve satan, deve yavrusu alamaz”.

8. Ünsüz Düşmesi

/y/ **düşmesi**: Azerbaycan sahasında /y/ ünsüzünün, ilk hecesinde dar ünlü bulunan belirli bazı kelimelerin başında sistemli bir şekilde düşmesi karakteristiktir (Rüstemov ve Şireliyev 1967: 6; Ergin 1997a: 106; Karahan 1996: 31). Metinde /y/ ünsüzünün kelime başında düştüğü örnekler:

- Çarıkında *itiren*, patavasında tapar (ENT: 38); “Çarığında yitiren, patasında²⁹ bulur”.
- Bu *ilki* cüce, bildirki cüceye cü-cü örgedir (ENT: 36); “Bu yılki civciv, bildirki civcive cü-cü³⁰ öğretir”.
- Hübülükün gètdi; dağlar, èl senden *üz* dönderdi (ENT: 40); “İyiliğin gitti, dağlar, memleket senden yüz çevirdi”.
- İlan, *ulduz* görmiyince cân vèrmez (ENT: 34); “Yılan, yıldız görmeyince can vermez”.
- Dağlar ne keder *uca* olsa, üstinden yollar aşar (ENT: 40); “Dağlar ne kadar yüce olsa da, üstünden yollar aşar”.
- *Ürek* yansa, gözden yaş çıhar (ENT: 32); “Yürek yansa, gözden yaş çıkar”.

/r/ **düşmesi**: Bazı örneklerde teklik 3. şahıs bildirme ekinde bulunan /r/ ünsüzü düşmüştür:

- Köyüle güc *yoğdı* (ENT: 50); “Gönüle güç yoktur”.
- Bala başa *belādı*, olmasa *Kerbela’dı* (ENT: 34); “Çocuk başa beladır, olmasa Kerbela’dır”.
- Deveye dèdiler, boynun *egridi*; dèdi, haram *düzdi*? (ENT: 42); “Deveye demişler, boynun eğri; deve de demiş, nerem düzdür?”.
- Yağşıluka yağşıluk, her kişinin *işidi*; yamanluğa yağşıluk, er kişinin *işidi* (ENT: 51); “İyiliğe iyilik, her kişinin işidir; kötülüğe iyilik, er kişinin işidir”.

Bir örnekte çokluk 3. şahıs ekindeki /r/ ünsüzü düşmüştür:

- Çalma kapımı, *çalalla* kapuvı (ENT: 38); “Çalma kapımı, çalarlar kapını”.

Başka bir örnekte ise teklik 2. şahıs emir çekiminde fiilin sonundaki /r/ ünsüzü düşmüştür³¹:

²⁹ *patava*: sargı, bağ, atkı.

³⁰ *cü-cü*: civcivleri çıkardığı ses.

➤ Tarısız yerde *otu*, büyüksüz yere oturma (ENT: 37); “Tanrısız yerde otur, büyüksüz yerde oturma”.

/ş/ **düşmesi**: Teklik 2. şahıs öğrenilen geçmiş zaman çekiminde zaman ekindeki /ş/ ünsüzü, şu örneklerde düşmüştür³²:

➤ Elivi dellâl eline *vêrmemüsen* (ENT: 30); “Elini tellal eline vermemişsin”.

➤ Dede *görmemisen* dëyürsen, bes Şâhkûlî da bir dededür (ENT: 41); “Dede görmemişsin; ama Şahkulu da bir dededir, diyorsun”.

/ŋ/ **düşmesi**: Metindeki bazı kelimelerin ortasında /ŋ/ ünsüzü düşmüştür³³:

➤ Toydan *sora* bësh min altun vëren çoĥ olur (ENT: 45); “Düğünden sonra beş bin altın veren çok olur”.

sora < Etü. *soĥ* (Clauson 1972: 832).

➤ Böyüĥin tanımyan, *Tarı’sın* tanımaz (ENT: 36); “Büyüğünü tanımayan, Tanrı’sını tanımaz”.

Tarı < ETü. *teĥri* (Clauson 1972: 523).

/n/ **düşmesi**: /n/ ünsüzü, şu kelimedede diş sesi /t/ ünsüzünden önce düşmüştür:

➤ Tarı bilür, *ketde* günâhkâr kimdi (ENT: 37); “Tanrı bilir, köyde günahkâr kimdir”.

ket < Soĥ. *kent* (Clauson 1972: 728).

9. Yer Değiştirme

Bu ses olayı, kelime ortasındaki komşu veya uzak seslerin boğumlanma noktası bakımından zordan kolaya doğru söyleyişi kolaylaştırmak maksadıyla değişmesidir. Yer değiştirme olayına metinden örnekler:

➤ Özge *arvadı*, göze güzel geli (ENT: 31); “Başkasının karısı, göze güzel gelir”.

➤ Büyük *körpi* olsa, üstinden keçmemak gerek (ENT: 36); “Büyük köprü de olsa, üstünden geçmemek gerek”.

➤ *Çölmege* sıçmak âsândı, dönderüb yumaķı çetindi (ENT: 39); “Çömleğe sıçmak kolaydır; ama çömleği döndürüp yıkaması zordur”.

Şekil Bilgisi Özellikleri

1. Kimi örneklerde iyelik ekli isimler, ayrıca ek almadan “belirli” nesne olarak kullanılmıştır³⁴:

➤ *Sirrün* dëme yârüva, yârün da bir yârî var (ENT: 43); “Yârine sırrını söyleme; çünkü yârın de bir yârî vardır”.

➤ *Ķapun* uca kayır, devesini Allah yëtirür (ENT: 46); “Kapını yüksek yap, devesini Allah ulaştırır”.

³¹ Krş. Karini 2009: 109’da *du* “dur”, *götü* “götür”, *otu* “otur”; Doĥan 2010: 95’te *gëş ge otu* “geç gel otur”.

³² Krş. Sarıkaya 1998: 281’de *gelmisen* “gelmişsin”, *olmusan* “olmuşsun”.

³³ Krş. Doerfer ve Hesche 1989: 36’da *sora*.

³⁴ Krş. Ergin 1997b: 478; Gülsevin 2007: 34.

➤ *Götün* vër mene, özün burnundan sıç (ENT: 50); “Götünü bana ver, kendin burnundan sıç”.

Teklik 3. şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hâli eki genellikle +*n*'dir³⁵:

➤ *Oğlın* têt evlendiren, pêşimân olmaz (ENT: 32); “Oğlunu tez evlendiren, pişman olmaz”.

➤ *İt*, *kulağın* kesenden kôrhar (ENT: 33); “İt, kulağını kesenden korkar”.

➤ *Su*, gelende *yolın* tapar (ENT: 44); “Su, aktığında yolunu bulur”.

➤ *Oğul*, atasından *güclüsin* bilmez; nöker, ağasından (ENT: 31); “Oğul, babasından güçlüsünü bilmez; uşak da ağasından”.

Yükleme hâli eki +*n*, bir örnekte iyelik ekli kelime olmadan kullanılmıştır:

➤ *Dağdaki* geldi, *bāğdakin* kovdı (ENT: 41); “Dağdaki geldi, bağdakini kovdu”.

Ünlüyle biten kelimelerden sonra yükleme hâli eki +*nI*'dir:

➤ *Akzı egrini*, dalıdan tanımağ olur (ENT: 29); “Ağzı eğri, arkadan tanınır”.

➤ *Ölini* öz hōşına kıoyan, sıçar kefeni batırır (ENT: 31); “Ölü, kendi keyfine bırakılırsa sıçar kefeni batırır”.

➤ *Hacî hacîni* Mekke'de görer (ENT: 39); “Hacı, hacıyı Mekke'de görür”.

➤ *Sêvdanı* pul ayırır, *da'vânı* kılıç (ENT: 44); “Sevdayı para ayırır, davayı kılıç”.

İki örnekte *min-* ve *söy-* fiilleri, yükleme hâli ekli tamlayıcılarla kullanılmıştır³⁶:

➤ *Söyme gedâ atamı*, *söyerem* beg *atavı* (ENT: 44); “Sövme fakir atama, söverim zengin atana”.

➤ *Gâh miner* baba, *dayı*; *gâh miner* day, *babanı* (ENT: 49); “Gâh biner baba, taya; gâh biner tay, babaya”.

➤ Teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinden sonra yönelme hâli eki ince ünlüdür:

➤ *Sen mene* pilov vër, kerelikde vër, kermelikde vër (ENT: 43); “Sen bana pilav ver, kerelikte³⁷ ver, kermelikte³⁸ ver”.

➤ *Konşıya* bir inek iste, *Tarı sene* iki inek vërsün (ENT: 47); “Komşuya bir inek iste, Tarı sana iki inek versin”.

2. Bazı örneklerde geniş zaman eki olarak teklik 3. şahısta -*I* şekli kullanılmıştır³⁹:

➤ *Öküzi* yihılana yol gösteren *çoğ olı* (ENT: 32); “Öküzü yıkılana yol gösteren çok olur”.

➤ *Üz*, üzden *utanı* (ENT: 31); “Yüz, yüzden utanır”.

³⁵ Gülsevin (2007: 14-15) +*n*'yi, teklik 3. şahıs iyelik eki olarak değerlendirir ve bu ek üzerinde; *eteg+üm dut-*, *eteg+ün dut-*, *eteg+in dut-* örneklerinde görüldüğü gibi eksiz yükleme hâli bulunduğunu belirtir.

³⁶ Krş. Ergin (1991: 97)'de *tavla tavla şahbaz atlarını biz binmişüz*; Gülsevin (2007: 36)'da *gitti begler mürveti, binmişler birer atı*; Özkan 2011: 512-522.

³⁷ *kerelik*: koyunların yatak yeri.

³⁸ *kermelik*: tezeklerin biriktirildiği yer.

³⁹ Krş. Bayatlı 1996: 101'de *alı, olı*; Paşayev 2004: 200-201.

➤ Oha var, dağdan *éndiri*; oha var, dağa *çıhardı* (ENT: 32); “Oha var, dağdan indirir; oha var, dağa çıkartır”.

➤ Halālzāde *barışdırı*, herāmzāde *karışdırı* (ENT: 40); “Helalzade barıştırır, haramzade karıştırır”.

Geniş zamanın teklik 1. şahıs olumsuz çekimi *-maram* şeklinde geçer:

➤ Ac dēyer, *doymaram*; toḥ dēyer, *acmaram* (ENT: 29); “Aç, doymam, der; tok, acıkmam, der”.

Geniş zamanın teklik 3. şahıs olumsuz çekimi *-mAz* şeklindedir:

➤ Eşege gücü *çatmaz*, pālānın tabdar (ENT: 30); “Eşege gücü yetmez, eşeğin palanını tekmeler”.

➤ Dolı kuyıya bit *düşmez* (ENT: 42); “Dolu kuyuya bit düşmez”.

➤ Uzun kössöv el *yandırmaz* (ENT: 31); “Uzun kössöv⁴⁰ el yakmaz”.

Teklik 3. şahıs şimdiki zaman eki olarak iki örnekte *-(y)ırı*, *-(y)UrI* şekilleri geçer⁴¹:

➤ Arı yuvasına çöp *uzadırı* (ENT: 28); “Arı yuvasına çöp uzatıyor”.

➤ Tāze dellek gelüb kāküli yana *koyurı* (ENT: 38); “Taze berber gelip kâkülü yana koyuyor”.

➤ Savuḵ, demir *dögüri* (ENT: 44); “Soğuk, demir dövüyor”.

3. Öğrenilen geçmiş zaman eki olarak *-mXş* ve 3. şahıslarda *-(y)Ub*, *-(y)UbdI* şekilleri yer alır:

➤ Çok daşak *görmüşduk*, zınkırovlusın *görmemişduk* (ENT: 39); “Çok taşak görmüştük; ama zillisini görmemiştik”.

➤ Çoḥ küpeler, küzeler yanında *sınub* (ENT: 39); “Çok küpler, testiler yanında kırılmış”.

➤ Peyğember, evvel öz cānına du‘ā *ēleyüb* (ENT: 34); “Peygamber, önce kendi canına dua etmiş”.

➤ Şavāb *tökülübdı*, yığanı yohdı (ENT: 38); “Sevap dökülmüş, toplayanı yoktur”.

➤ Böyüğe büyük *dēyübler*, küçüğe küçük (ENT: 36); “Büyüğe büyük demişler, küçüğe küçük”.

4. İki örnekte şart eki, teklik 2. şahısla çekiminde yuvarlak ünlülü *-so*, *-sö* şekillerindedir⁴²:

➤ Kēçen güne gün yētmez, *calḵason* günü güne (ENT: 49); “Geçen güne gün yetmez, eklesen günü gününe”.

➤ Yabuya tīmār *ēlesön*, şitil atar (ENT: 51); “Arık at, tımar edilse çifte atar”.

5. Teklik 1. şahıs emir eki *-(y)Xm* şeklindedir:

➤ Çomaḵun o başın *çövirüm* (ENT: 39); “Çomağın o başını çevireyim”.

⁴⁰ kössöv: ateş karıştırmaya yarayan bir ucu yanmış odun.

⁴¹ Krş. Mirzezade 1962: 244; Adamović 1985: 131; Ergin 1971: 144-145.

⁴² Krş. Karini 2009: 173'te *dé'sön*, *atabilme'sön*

➤ Hekün ağzı, benim götüm degül; dabanımı *koyum*, *dëyim*, danışma (ENT: 40); “Halkın ağzı, götüm değil ki; tabanımı koyayım, konuşma, diyeyim”.

➤ Koy men keşavı *götürüm*, sen şallaqla (ENT: 48); “Bırak ben kaşağıyı götüreyim, sen kamçıla”.

Bazı örneklerde teklik 2. şahıs emir eki olarak *-gIlAn* kullanılmıştır⁴³:

➤ Kêçelün kêçellügilen ne işün, sözünün kêçerlügilen *olgılan* (ENT: 49); “Kelin, kelliği ile ne işin var, sözünün geçerliğine bak”.

➤ Bir poğ *yêgilen*, atan baban yemiş ola (ENT: 35); “Bir bok ye ki, onu atan baban yemiş olsun”.

➤ Bu derd ilen *oturgilen* ki, âzād olusan gemden (ENT: 37); “Bu derd ile otur ki, gamdan azat olursun”.

6. Gereklilik için *gerek* *-(y)A* şekli geçmektedir⁴⁴:

➤ Bulağ, *gerek* eşlinden bulağ *ola* (ENT: 37); “Bulak, aslından bulak olmalı”.

➤ Baħmaknan âdemizād örgense, itler *gerek* sallāh *ola* (ENT: 34); “Bakmakla insanoğlu öğrense, itler kasap olmalı”.

7. Bir örnekte *-duḡ*’lu sıfat-fiille yapılmış isim tamlamasında tamlayan unsuru eksizdir:

➤ *Sen saydıḡun* koy dursun, gör felek ne sayacak (ENT: 43); “Senin saydığın koy dursun, gör felek sayacak”.

Metinde *-(y)An* sıfat-fiil ekinin, genellikle *-dXḡ* sıfat-fiil ekinin işlevinde kullanıldığı görülmektedir. Bu şekildeki *-(y)An*’lı sıfat-fiil grubu örneklerinde de tamlayan unsuru eksizdir⁴⁵:

➤ *Êl atanı* heḡ atar, *êl tutanı* heḡ tutar (ENT: 33); “Halkın attığını Hak tutar, halkın tuttuğunu Hak tutar”.

➤ *Tarı istiyeni*, kurt yemez (ENT: 37); “Tanrı’nın istediğini, kurt yemez”.

➤ *Tülki yëyeni*, aslan kusdurabilmiyüb (ENT: 38); “Tilkinin yediğini, aslan kusturamamış”.

➤ *Tarı yandırın* çırağı, kêçirtmek olmaz (ENT: 40); “Tanrı’nın yaktığı çerağ, söndüremez”.

➤ *Heḡ yandırın* çırağı, kêçirtmek olmaz (ENT: 40); “Hakkın yaktığı çerağ, söndürülemez”.

➤ *Şer*’ kesen barmaḡ, ağrımaz (ENT: 44); “Şeriatın kestiği parmak, ağrımaz”.

➤ *Sen gören* ağaçları, küreklige kesdiler (ENT: 44); “Senin gördüğün ağaçları, küreklige kestiler”.

➤ *Koyun olmiyan* yerde, kêçiye ‘Ebd’ül-kerim ağa dëyeller (ENT: 47); “Koyunun olmadığı yerde, kêçiye Abdul Kerim ağa derler”.

8. *-memiş* şekli, zarf-fiil eki olarak *-mAdAn* zarf-fiil ekinin işlevinde kullanılmıştır⁴⁶:

⁴³ Krş. Caferoğlu 1989: 10; Doerfer 2006: 108.

⁴⁴ Krş. Hasan 1979: 458’de *gere ḡalasan*, *gere kalaḡ*; Bulut 2000: 165.

⁴⁵ Krş. Ergin 1997b: 472’de *kızlar oturan*; Eckmann 2003: 100’de *sén bilmegen*; Gökdağ 2006: 173’te *deryaya atan*.

⁴⁶ Krş. Karahan 1994: 226’da *Almamış gelemem*.

➤ *Yërimemiş* yügürür (ENT: 52); “Yürümeden koşar”.

Bu zarf-fiil eki, başka bir örnekte ayrılma hâli ekiyle genişlemiş şekliyle görülür⁴⁷:

➤ Akacı *götürmemişden* oğrı pişik me'lûm olur (ENT: 29); “Ağacı götürmeden hırsız kedi malum olur”.

-(y)*XncA* zarf-fiil eki, “-(y)IncAyA kadar” anlamında sınırlama işlevine sahiptir⁴⁸:

➤ Bildirçinün beglügi, darı hırmanı *savuşıncadur* (ENT: 37); “Bildircının beyliğı, darı harmanı bitinceye kadardır”.

➤ Kısıla kısıla behişte *gédince*, oşşura oşşura cehenneme gêt (ENT: 47); “Sıkıla sıkıla cennete gidinceye kadar, osura osura cehenneme git”.

➤ Keşşebden minnet *çekince*, daşaklarımın etini yëyerem (ENT: 47); “Kasaptan minnet çekinceye kadar, taşaklarımın etini yerim”.

➤ Kāsibun oğlu *olunca*, dövletlünün kulu olasan (ENT: 48); “Fakirin oğlu oluncaya kadar, zenginin kulu olasin”.

➤ ‘Ekillü, fikir *ëleyünce*; deli, vırar kêçer (ENT: 45); “Akıllı, fikir edinceye kadar; deli, geçer gider”.

➤ Yokun *işgelünce*, işge üzülü (ENT: 52); “Kalın incelinceye kadar, ince kopar”.

Bazı örneklerde *sonra* edatı, ayrılma hâli ekinden sonra kullanılmamıştır:

➤ Evvel yoldaş, onnan yol (ENT: 31); “Evvel yoldaş, ondan sonra yol”.

➤ Evvel ta‘ām, onnan kelām (ENT: 31); “Evvel yemek, ondan sonra kelam”.

➤ Evvel meşlehet, onnan meşveret (ENT: 31); “Evvel iş, ondan sonra danışma”.

Çeviri Yazı İşaretleri

/ā/, /ā/ : /a/, /ā/ /e/

/ā/, /ā/ : /è/, /ı/, /i/

/o/, /ö/, /u/, /ü/

/b/ : /b/

/p/ : /p/, /b/

/t/ : /t/

/s/ : /s/

/c/ : /c/

/ç/ : /ç/

/h/ : /h/

/ğ/ : /ğ/

⁴⁷ Krş. Doğan 2010: 199’da *gelmemişden gabax*.

⁴⁸ Krş. Gülsevin 2007: 126’da *gerek aña ölince tapavuz*.

/د/	: /d/
/ذ/	: /z/
/ر/	: /r/
/ز/	: /z/
/س/	: /s/
/ش/	: /ʃ/
/ص/	: /s/
/ض/	: /z/
/ط/	: /t/
/ظ/	: /z/
/ع/	: /ʕ/
/غ/	: /g/
/ف/	: /f/
/ق/	: /k/
/ك/	: /k/, /g/
/ل/	: /l/
/م/	: /m/
/ن/	: /n/
/و/	: /o/, /ō/, /ö/, /u/, /ū/, /ü/, /v/
/ه/	: /a/, /e/, /h/
/ی/	: /ı/, /ĩ/, /i/, /î/, /è/

Diğer İşaretler ve Kısaltmalar

/ /	: Fonem parantezi
<	: Bu şekilden gelir.
>	: Bu şekle gider.
-	: Fiil kökü, fiil kök ve gövdesine gelen ek.
+	: İsim kök ve gövdesine gelen ek.
Ar.	: Arapça
bkz.	: bakınız
çev.	: çeviren
ed.	: editör
ENT	: <i>Emşāl ü Neşāyih-i Türkî</i> bkz. DOĞAN (2013).
Far.	: Farsça

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

hızl.	: hazırlayan
Krş.	: karşılaştırınız
Soğ.	: Soğdça
A	: /a/, /e/
I	: /ı/, /i/
U	: /u/, /ü/
X	: /ı/, /i/, /u/, /ü/
/ŋ/	: damak /n/’si

KAYNAKÇA

- ADAMOVIĆ Milan (1985) *Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache*. Leiden: E. J. Brill.
- Ahmet Vefik Paşa (1871) *Türki Durûb-ı Emsâl-Atalar Sözü*. İstanbul.
- AKSOY Ömer Asım (1993) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ARAT Reşit Rahmeti (1991) *Eski Türk Şiiri*. Ankara.
- ATALAY Besim (1991) (çev.) *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks” IV*. Ankara: TDK Yayınları.
- AZERLU Ehmed (1994) *Tebrizden Dört Defter (Atalar sözleri, meseller, hikmetler)*. Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- BAYAT Ali Haydar (1992) *Oğuzname (Emsâl-i Mehmedali) XVI. yy. da Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- BAYATLI Hidayet Kemal (1996) *Irak Türkmen Türkçesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- BERENCE Ali Muhammedî (1379) *Ferheng-i Darbü’l Meselha-yı Afşar-ı Azerbaycan*. Tahran.
- BİRTEK Ferit (1944) *En Eski Türk Savları I*. Ankara: TDK Yayınları.
- BULUÇ Sadettin (1978) “Eski Bir Elyazmasında Bulunan Türk Atasözleri”, *Ömer Asım Aksoy Armağanı*. Ankara, s. 11-26.
- BULUÇ Sadettin (2007a) “Kerkük Hoyrat ve Mânilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”, *Makaleler*. (hızl. Zeynep Korkmaz), Ankara: TDK Yayınları, s. 271-280.
- BULUÇ Sadettin (2007b) “Mendeli (Irak) Ağzının Özellikleri”, *Makaleler*. (hızl. Zeynep Korkmaz), Ankara: TDK Yayınları, s. 280-284.
- BULUT Christiane (1999) “Klassifikatorische Merkmale des Iraktürkischen”, *Orientalia Suecana* 48. Sweden, s. 5-27.
- BULUT Christiane (2000) “Optative Constructions in Iraqi Turkmen”, *Studies on Turkish and Turkic Languages, Proceedings of the IXth International Conference on Turkish Linguistics*, (ed. Aslı Göksel, Celia Kerslake), Lincoln Collage, Oxford, August 12-14, 1998, *Turcologica* 46. Wiesbaden, s. 161-169.
- CAFEROĞLU Ahmet (1930) “Orhon Abidelerinde Atalarsözü”, *Halk Bilgisi Haberleri*. C. 1, S. 3, s. 43-46.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- CAFEROĞLU Ahmet (1989) “Türkçemizde -ğıl ve -gil Emir Eki”, *TDAY Belleten* 1971. (2. Baskı), Ankara, s. 1-10.
- CLAUSON Sir G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- ÇINAR Yıldız (1996) *Hazihü'l Risalet-i Min Kelimat-ı Oğuzname el-Meşhur bi-Atalar Sözü*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara.
- DEHHARGANÎ Mahmudoglu Alikulu Vaiz (1294) *Vatan Dili Türki Meseller*. Meşhed Esedağa (Taşbasma Atelyesi).
- DOERFER Gerhard ve HESCHE Wolfram (1989) *Südoghusische Materialien aus Afganistan und Iran*. Wiesbaden.
- DOERFER Gerhard (2006) “Irano-Turkic”, *Turkic-Iranian Areas, Historical and Linguistic Aspect*, (ed. Lars Johanson and Christiane Bulut), *Turkologiya* 62. Wiesbaden, s. 93-113.
- DOĞAN Talip (2010) *Urmiye Ağızları*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.
- ECKMANN János (2003) *Çağatayca El Kitabı*. (çev. Günay Karaağaç), Ankara: Akçağ Yayınları.
- ELİZADE Samet (1987) *Oğuzname*. Bakı: Yazıcı.
- EMİNOĞLU Emin (2010) *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlük Kaynakçası*. Sivas: Asitan Yayıncılık.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (2002) *Kars İli Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN Muharrem (1971) *Azeri Türkçesi*. İstanbul.
- ERGİN Muharrem (1991) *Dede Korkut Kitabı-I, Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN Muharrem (1997a) *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- ERGİN Muharrem (1997b) *Dede Korkut Kitabı II, Index-Gramer*. Ankara: TDK Yayınları.
- EYÜBOĞLU E. Kemal (1973) *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*. (I. Kitap), İstanbul: Doğan Kardeş Sanayii A.Ş.
- EYÜBOĞLU E. Kemal (1975) *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler (Tabirler)*. (II. Kitap), İstanbul.
- FEREHANÎ Ebu'l Kasım Elekber (1378) *Dustân-ı Dastân*. Tahran.
- GEMALMAZ Efrasiyap (1995) *Erzurum İli Ağızları*, C. 1. Ankara: TDK Yayınları.
- GÖKDAĞ Bilgehan A. (2006) *Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*. Çorum: Karam Yayınları.
- GÖKDAĞ B. A. (2011) “Hamse Türkleri ve Ağzı”, *Diyalektolog*. Sayı 3, Kış, s. 1-9.
- GÖNEN Sinan (2006) *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- GÜLENSOY Tuncer (1979) “Kutadgu Bilig’de Hikmetler”, *Türk Kültürü*. C. IX, S. 98, s. 89-105.
- GÜLSEVİN Gürer ve BOZ Erdoğan (2004) *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- GÜLSEVİN Gürer (2007) *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜVAHÎ (1990) *Pend-nâme (Öğütler ve Atasözleri)*. (hzl. Mehmet Hengirmen), Ankara: Kültür Bakanlığı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- HASAN Hüseyin Şahbaz (1979) *Kerkük Ağzı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- HAYDAR Çoban Hıdır (1979) *Irak Türkmen Ağzıları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- HEYET Cevat (1988) “Oğuzname veya Mecmau’l Emsâl-i Mehmet Ali”, *Türk Kültürü*. C. XXVI, s. 307, , s. 43-48.
- KADI Murad Durdı (1376) *Atalar Nakli*. Hacı Talay Yayinevi.
- KARAHAN Leylâ (1994) “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları XXXII-12*. Ankara.
- KARAHAN Leylâ (1996) *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARİNİ Jahangir (2009) *Erdebil İli Ağzıları*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KIZIL Meşhedkulu (1382) *Atalar Nakli*. Tahran.
- KORKMAZ Zeynep (1994) *Nevşehir ve Yöresi Ağzıları*. Ankara: TDK Yayınları.
- KUDS Yakup (1359) *Atalar Sözü (Goftâr-i Niyakân)*. (1. C.). Tahran: Neşr-i Novid.
- KUT Günay (1986) “Atasözleri ve Deyimlere Ait Manzum ve Minyatürlü Bir Eser”, *Yıllık I*. İstanbul, s. 73-112.
- LEVEND Ağâh Sırrı (1988) “Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler”, *TDAY-Belleten 1961*. Ankara, s. 137-146.
- M. Said Tekezâde (1895) *Durâb-ı Emsâl-i Türkiyye Yâhud Atalarsözü*. İstanbul: Kasbar Basımevi.
- MARAĞAİ Abbaskulu (1996) *Emsali-Türkane (Türk atalar sözleri)*. (hızl. Büyük Resul oğlu), Bakı: Kartal Neşriyatı.
- Mîrzâ ‘Elineķî Merâġî. Emsâl ü Neşâyih-i Türkî. Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım. (Haz. Talip Doğan) (2013), Ankara: Vizyon Yayınevi.
- MİRZEZADE Hüseyin (1962) *Azerbaycan Dilinin Tarihi Morfologiyası*. Bakı.
- MÜCTEHİDÎ Ali Esger (1332) *Emsâl-i Hikem Der Zebân-i Mahalli-yi Azerbaycan*. Tebriz.
- Necip Asım (Yazıksız) (1921) *Eski Savlar*. İstanbul.
- NERİMAN OĞLU Kamil Veli ve UĞURLU Fehri (1993) *Oğuznameler*. Bakı.
- OY Aydın (1972) *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul.
- OY Aydın (1991) “Ata Sözü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. IV, s. 44-46.
- ÖZCAN Ali (1984) “Kutadgu Bilig’de Atasözleri ve Hikmetler”, *Erciyes*. 7 (79), Temmuz, s. 19-20.
- ÖZKAN Abdurrahman (2011) “Eski Anadolu Türkçesindeki Bazı Fiillerin Hâl Ekli Tamlayıcıları Ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler”, *Turkish Studies*. Volume 6/1, Winter, s. 512-522.
- PAŞAYEV Gazanfer vd. (2004) *Irak Türkmen Lehçesi*. Bakı: Elm, Nurlan.
- PERİZÂD Muharrem (1380) *Atalar Sözü’nün İnkişafı*. Tebriz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- RÜSTEMOV R. E. Ve ŞİRELİYEV M. Ş. (1967) *Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri C. 1*. Bakı.
- SAKAOĞLU Saim (2001) *Dîvânü Lûgati't-Türk'te Türk Halk Edebiyatı*. Konya.
- SARIKAYA Mahmut (1998) *Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- SERTKAYA Osman Fikri (1983) “Eski Türk Atasözleri Üzerine”, *Şükrü Elçin Armağanı*. Ankara, s. 275-291.
- SETTARÎ Ferhengiz Hanım Hacı (1382) *Yurdumun Deyerli Sözleri*.
- SÖNMEZ Işık (1998) *Untersuchungen zu den Aserbajdschanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zänca*. Göttingen.
- ŞİRELİYEV M. Ş. (1962a) *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*. Bakı.
- ŞİRELİYEV M. Ş. (1962b) *Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri*. Bakı.
- TİMURTAŞ Faruk Kadri (2005) *Eski Türkiye Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şinasi (1863) *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye*. İstanbul.
- Vâcid (1859) *Durûb-ı Emsâl*. İstanbul.
- VAHİD Hüseyin Feyzullahî (1366) *Atalar Sözü Ağlın Sözü*. Tebriz.
- VEFAYÎ Zühre Hanım (1374) *Darbü 'l-Meseller*. Tebriz.
- Veled Çelebi (İzbudak) (1936) *Atalar Sözü*. İstanbul: TDK Yayınları.
- YUSUFÎ Muhammed Hasan (1377) *İl Sözleri*. Tahran.
- ZAFERHAH Ali (1370) *Ata Babalar Deyibler*. Tebriz.

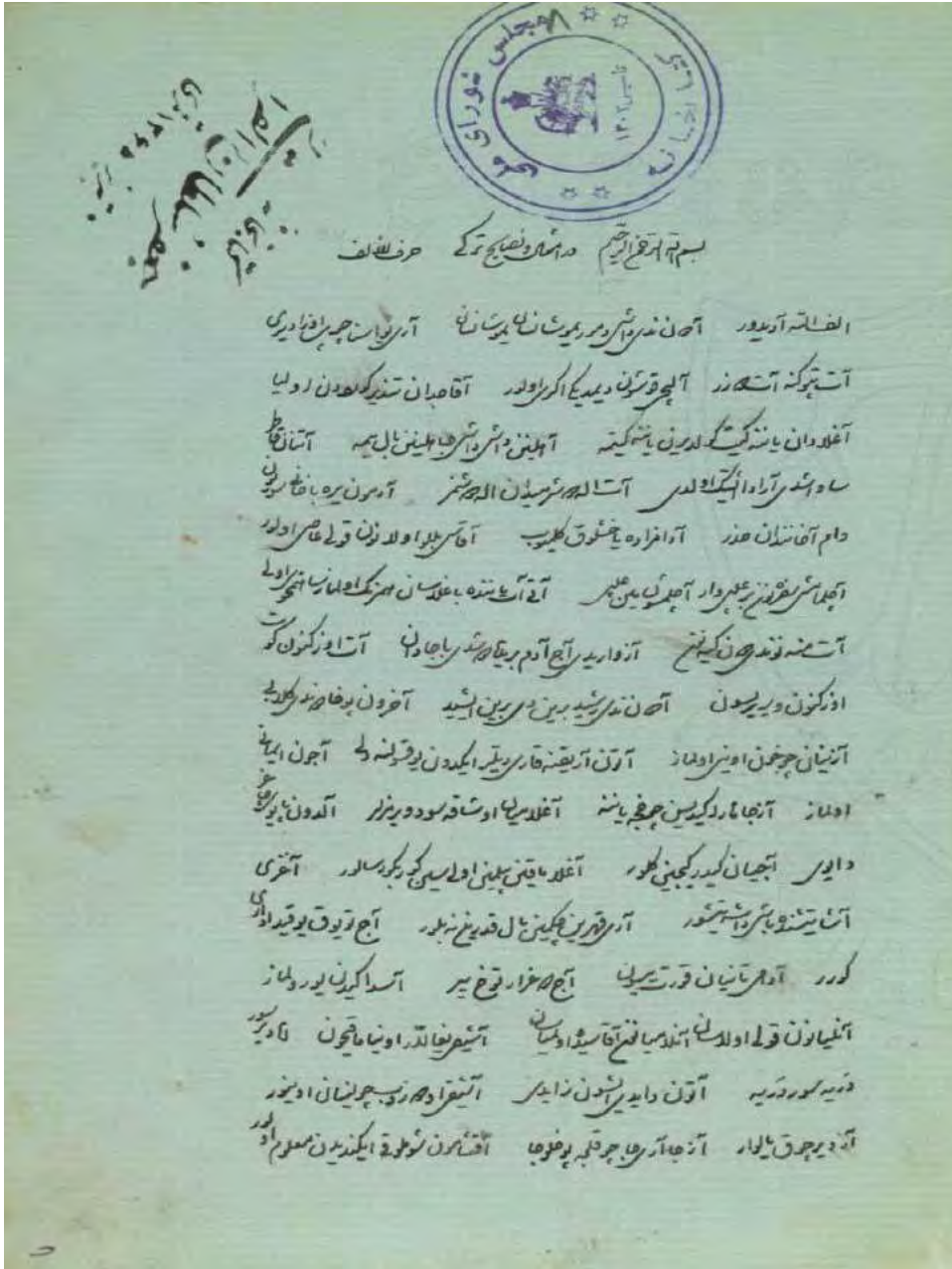
Tıpkıbasım Örnekleri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

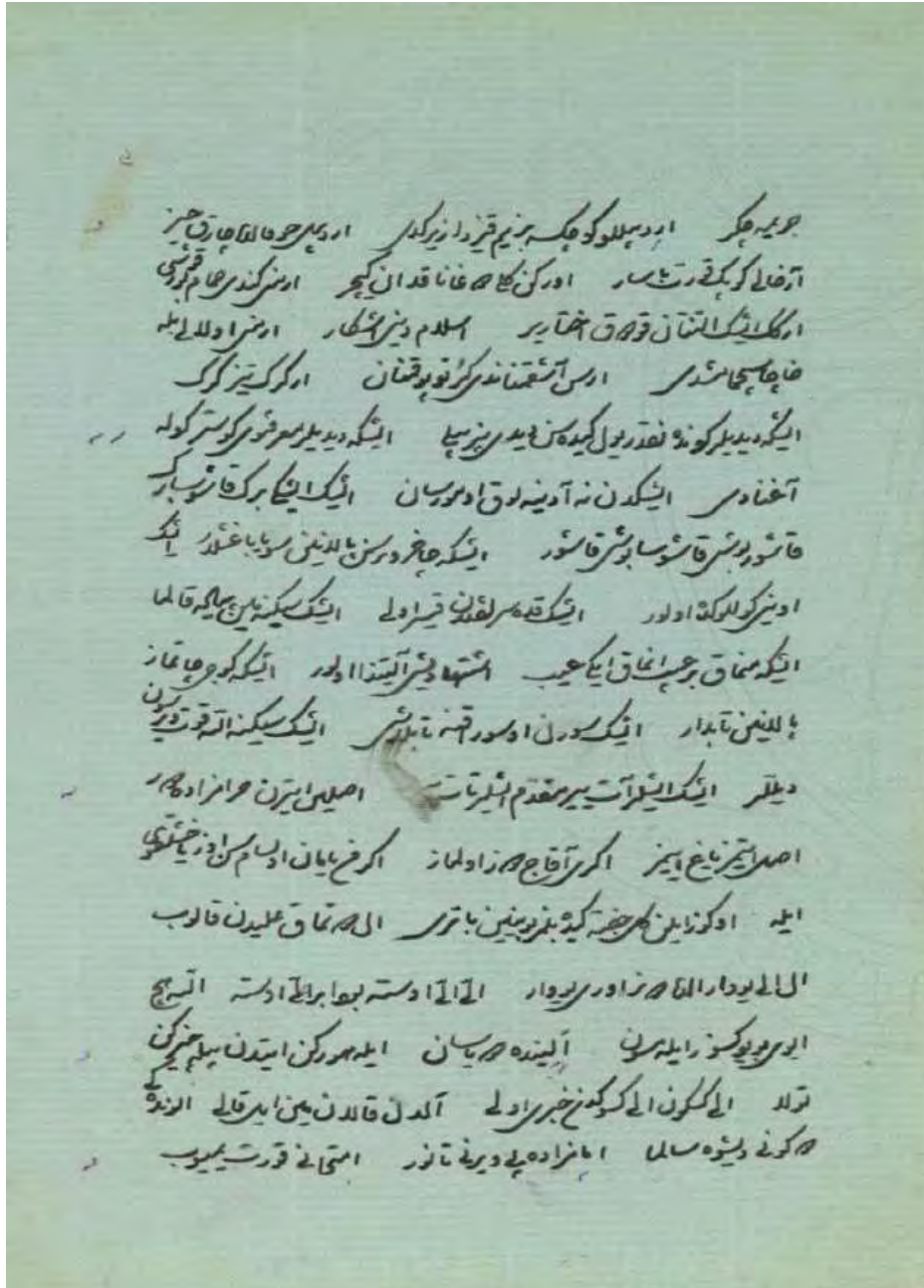

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

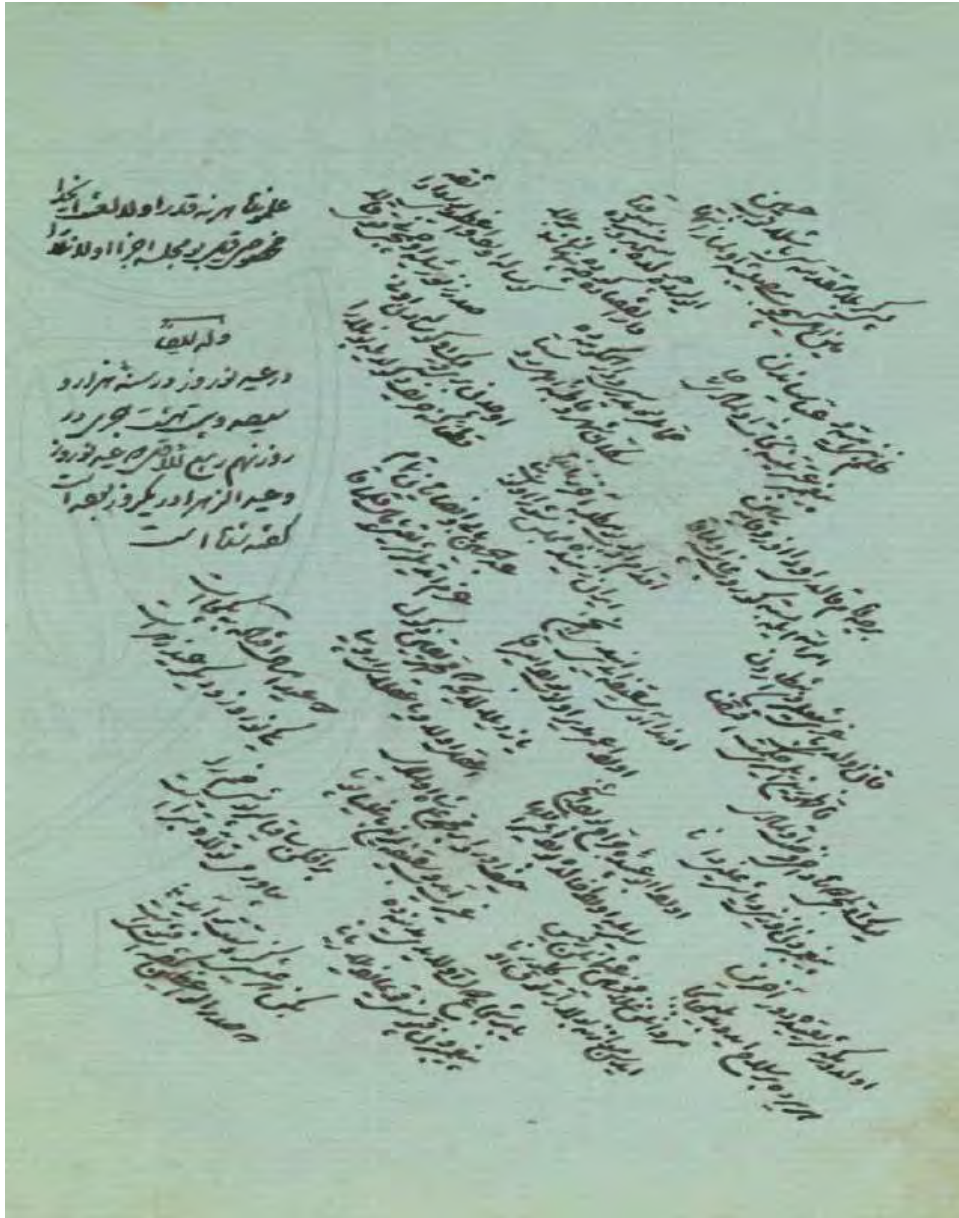

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

TÜRKİYE’DE FORMEL PİYASAYA YÖNELMEDE KADIN İŞGÜCÜ ARZI VE GSYH ETKİLERİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA*

*Murat KORKMAZ***

Nur DİLBAZ ALACAHAN

ÖZET

Kadının işgücü piyasasında yerini alması ile birey bazında ve toplum bazında oluşturacağı pozitif dışsallık tartışılmaz bir konudur. Özellikle eğitilmiş bir kadının işgücü piyasasında oluşu annelik statüsünden dolayı lokomotif görevi görmektedir. Bu olumlu dışsallık giderek genişlemekte ve ülkenin kalkınmasından büyümesine geçmesinin kaynağı olarak dahi görülebilmektedir. Çünkü ülkenin gelişmiş olması üretimine, üretimi ise sahip olduğu beşeri sermayeye bağlıdır. Ancak kadın haklarının en gelişmiş haliyle yaşandığı Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde bile, sosyal ve kültürel etkilerin yanında kadınlar işgücü piyasalarında düşük düzeyde iş güvenliği, sosyal koruma ve düşük ücret gibi olumsuz koşullarla karşı karşıya kaldıkları için işgücüne katılma oranlarındaki artış “informel” piyasalarda daha fazla yoğunlaşmaktadır. Yapılan birçok çalışma Türkiye’de de ekonomik, sosyal, kültürel, demografiksel faktörlerin etkisiyle kadınların işgücüne katılımının yeterli düzeyde gerçekleşmediğini göstermektedir. Çalışmada kadın istihdamı ile emek pazarındaki toplam istihdam arasındaki ilişkiler ve istihdamın GSYH üzerindeki etkilerinin belirlenmesine çalışılmıştır. Bu amaçla Türkiye istatistik kurumunun web sitesinde yayınlanmış olan sektörler göre kadın istihdamı, illere ve sektörler göre toplam istihdam rakamları, illere göre sigortalı sayısı ve işsizlik sigortası başvuruları ile Türkiye GSYH verileri analize dahil edilmiştir. Çalışmada genel olarak yatay kesit verisi kullanılarak Mart 2013 tarihi ile bir sene önceki senenin aynı dönemi arasındaki farklar belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca istihdamın GSYH büyümesi üzerindeki etkilerinin belirlenmeye çalışıldığı regresyon modelinde 2008-2012 yılları arasında çeyrek dönemlik GSYH ve cinsiyetlere göre istihdam değerleri kullanılmıştır. Çalışmanın tamamında temel istatistikler, grafiklerle betimleme yöntemleri, korelasyon analizi ve regresyon modellerinden yararlanılmıştır. Çalışmadaki grafik ve analizler Excel ve E-views 5.1 programları yardımıyla oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, Kadın İşgücü, Türkiye

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Güven Grup A.Ş., Finans Yönetmeni, El-mek: hakanturk06@myynet.com

FEMALE LABOR SUPPLY AND GDP EFFECTS IN ORIENTATION TO FORMAL MARKET IN TURKEY: AN EMPIRICAL STUDY

ABSTRACT

The positive externality which will be created by women on individual and society basis following taking part in labor market is an undisputable matter. Particularly the place of an educated woman in labor market functions like locomotive due to the status of being a mother. This positive externality is gradually expanding and can be seen as the source of country's development and growth. As the development of a country depends on the production and similarly the production depends on human capital. However, as women are faced with such negative conditions as low level of occupational safety, social protection, ill-pay in addition to social and cultural effects even in countries being a member to European Union where woman rights are felt with the most developed status, the increase in participation rates to labor force centers on "informal" markets more. Many studies indicate that the women's participation to labor force are not at sufficient level due to the effects of economic, social, cultural, demographical factors in Turkey. In the study, the purpose is to determine the relations between women employment and total employment in labor market and the effects of employment on GDP. With this purpose, women employment numbers by sectors published in website of Turkish Statistical Institute, total employment numbers by cities and sectors, number of the insured by cities, jobless claims and Turkey GDP data were included in the analysis. Differences between March 2013 and the same period of the year before were attempted to be determined by using horizontal section data in the study. Moreover, employment values by quarterly GDP and sex between the years of 2008 and 2012 were used in the regression model where the effects of employment on GDP growth were tried to be determined. Basic statistics, description methods with graphics, correlation analysis and regression models were used in the whole study. The graphics and analyses in the study were created through Excel and E-views 5.1 programs.

Key Words: Employment, Female Labor Force, Turkey

I. GİRİŞ

İşgücü piyasasındaki kadına yönelik gelişmeler ilk kez İngiltere'de dokuma sektöründe başlayan Sanayi Devrimi (1765) ile gerçekleşmiştir. Kadın Sanayi Devrimi ile birlikte ücretli çalışmaya başlamıştır. Dokuma sektöründe kadına olan ihtiyaç zamanla diğer sektörlerde de yayılarak kendini göstermiştir. Her ne kadar kadın emek piyasasına katılmış olsa da, erkek ile arasında gerek ücret, gerekse de çalışma koşulları gibi bir takım farklılıkların kaldırılmaya çalışılması 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası devletin düzenlediği sosyal politikalarla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan (1946) sonra kamu ve hizmet sektöründeki büyüme kadının işgücü piyasasına katılım hızının artmasını sağlamıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Türkiye’de kadını işgücü piyasasına iten unsur 1915 I.Dünya Savaşı sıralarında erkeğin savaşa katılmasıdır. Savaş yılları boyunca kadın katılımının arttığı görülmektedir. 1950 öncesi kadın kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. 1950’li yıllar kentsel dönüşümün olduğu yıllardır. Kadın kırsal kesimde ücretsiz aile işçiliğini bırakıp, kente göç etmiştir. Bu nedenle tarımda istihdam azalmıştır. Gerçek anlamda tarımdışı işgücüne katılması 1950 kentleşme sonrası olmuştur. Ancak kadının kente göç etmesi ile de sanayi ya da hizmetler sektörüne girme konusunda eğitilmiş olmaması neticesinde önemli bir yol kat edemediği görülmektedir. Türkiye’de Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan beri işgücü piyasasını geliştirmek, kadın ve çocuk haklarını gözetmek adına çok sayıda yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler ışığı altında konu incelenip rakamlar ortaya konulursa gelinen nokta şu şekilde özetlenebilir: Türkiye’de işgücüne katılım oranı incelendiğinde; 1988 yılında %54 olan bu oran, 2000 yılında %48’e gerilemiştir. 2009 yılına kadar düşmeye devam etmiş ve %44 olmuştur. Daha sonra artma eğilimine girerek 2012’de %48’e yükselmiştir. Kadın işgücüne katılım oranına bakıldığında ise 1988 yılında %32 olan oran inişlerle 1993 yılında %25’e gerilemiştir. İnş ve çıkışlarla tekrar 2003 yılında %25 oranını yakalamıştır. 2012’de ise %28,1 olmuştur. Erkek işgücüne katılım oranı kadınlara nazaran daha iyi bir durum sergilemektedir. 1988 yılında %78 olan bu oran 2009 yılına kadar azalma göstererek %64 olmuştur. 2012 yılında ise %71,3’dur. Olaya sosyolojik boyuttan bakıldığında rakamların neden düşük olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Her ne kadar bir takım düzenlemeler yapılsa da kadının işgücüne katılım oranının artması için devletin yasa ve düzenlemelerinin yanında diğer belirleyicilerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

II. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Ülke ekonomilerinin gelişimi açısından çok önemli olan kadın istihdam sorunu araştırmacılar tarafından üzerinde önemle durulan temel konulardan birisi olmuştur birçok ülkede araştırmacılar konuyla ilgili hem ampirik hem de ampirik olmayan birçok çalışmalar yapmışlardır ve yapmaya devam etmektedirler.

Antecol (2000) Amerika’da birinci ve ikinci nesil göç gruplarındaki kadın işgücüne katılım oranlarındaki farklılıkları açıklamada, beşeri sermaye ve kültürel faktörlerin etkilerini incelemiştir. Bu etkileri incelerken, uluslararası karşılaştırmalarda, ulusal karşılaştırmalara nazaran tüm işgücü piyasalarındaki rejimler dikkate alınsa dahi uluslararası farklılıkları geleneksel faktörlere bağlamanın çok da kolay olmadığını belirtmiştir. Ayrıca ülke içerisindeki beşeri sermayenin ve eğitimin kontrolü daha iyi yapılabilmektedir.

Tansel (2001) Türkiye için 67 ilde üç zaman boyutunu ele alarak (1980,1985,1990) zaman serisi ile Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarında keskin bir düşme olduğunu göstermiştir. U hipotezi testi yaklaşımı ile ekonomik gelişme seviyesi ve diğer belirleyicilerle kadınların işgücüne katılım oranları arasındaki ilişkiyi tahmin etmiştir. Çalışmada ekonomik gelişme ile kadın işgücüne katılım arasında U şekli hipotezi doğrulanmıştır. Kadın işgücü katılımı üzerinde ekonomik büyümenin, eğitimin güçlü pozitif etkisi oluşurken, işsizliğin etkisi negatif yöndedir.

Powell (2002) çocuk bakım biçimleri ve istihdama katılım üzerine çocuk bakım fiyat ve ücret etkilerini logit modellerle incelemiştir. Tahmin sonuçları ücretlerin herhangi bir çalışma durumunu seçme olasılığı üzerinde pozitif bir etkiye bulunacağını ve bakım biçimine yönelik (bakıcının, akrabanın, babanın bakması) çocuk bakım fiyatları çalışma olasılığını azaltacağını göstermektedir. Analizler çocuk bakımı fiyat elastikiyeti modele duyarlı iken, istihdama yönelik ücret elastikiyetinin oldukça dirençli olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Özer ve Biçerli (2003) çalışmalarında Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranını etkileyen unsurları tespit etmeye yönelik 1988-2001 dönemi için; Türkiye geneli, kırsal ve kentsel

alanlara ilişkin panel veri kullanarak kısıtlı en küçük kareler regresyonu ile birimlere özgü sabit terimlerle sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri kurmuşlardır. Modellerde denenen çok sayıda makro özellikli değişkenlerden anlamlı bir sonuç elde edilemezken; kadın aktif nüfusu içinde ev kadınlarının oranı, istihdam edilen kadın işgücü içinde ücretsiz aile işçilerinin oranı ve 12+ yaş nüfus içinde toplam emeklilerin oranı değişkenlerinden beklenen yönde ve anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Türkiye’de kadın işgücünün emek piyasalarına katılım kararında; ücretler, enflasyon, büyüme oranı, işsizlik oranı gibi unsurların doğrudan etkili olmadığı ve kadın işgücünün emek piyasaları ile yeterince bütünleşemediği sonucuna varılmıştır.

Blau ve Kahn (2007) Mart nüfus anket verilerini kullanarak, 1980-2000 yılları arasında evli kadınların işgücü arzını incelemişlerdir. Bulgular yıllık saate dayanan işgücü arz fonksiyonunun 1980’li yıllarda keskin bir şekilde sağa kaydığını, 1990’larda ise kaymanın azaldığını göstermektedir. Her iki 10 yılda da kadınların ücret elastikiyetlerinde belirli ölçüde bir azalma olmuştur. Kadınların işgücü arzı erkeklerin ücretlerine daha az duyarlılık göstermiştir.

Kakıcı, Emeç ve Üçdoğru (2007) çalışmalarında Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü’nün 1998 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA-1998) anketi ham verilerini kullanarak, Türkiye genelinde, 5 yaş ve altı çocuk sahibi olan evlenmiş çalışan kadınların çocuk bakım tercihlerini etkileyen faktörler multinomial logit model ile tahmin etmişlerdir. Çocuk bakımı tercihinde, kadının yaşının ve eğitim durumunun önemli faktörler olduğu görülmektedir. Eğitim seviyesi yükseldikçe kadının ücretli bakımı tercih etmesi artmaktadır. Kadının çalışma zamanı ele alınarak oluşturulan senaryoda, kadının yaşının önemli bir belirleyici olmadığı ortaya çıkmıştır. Kadının işteki durumunun ele alındığı modelde, kadının yaşı istatistiksel açıdan anlamlı değildir. Kadının eğitiminin devlet sektöründe çalışmasında önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir.

Attanasio, Low, Sanchez-Marcos (2008) işgücü arzının yaşam döngüsünü Amerikan kadınlarını 1930, 1940, 1950 yıllarında doğanlar şeklinde üç gruba ayırarak incelemişlerdir. 1950 ve 1940’lı yıllar arasında doğan anne işgücü arzlarının artışına odaklanmışlardır. Orta grup davranışlarıyla eşleştirerek kadınların işgücüne katılımı ve tasarruflarına yönelik bir yaşam döngü modeli oluşturmuşlardır. Daha genç grup için gözlemlenen yaşam döngüsünde işgücüne katılımdaki artış için hangi değişimlerin işgücü arzı belirleyicileri olduğunu incelemişlerdir. Çalışmada sonuç olarak çocuk maliyetlerindeki azalmanın yanı sıra ücrette cinsiyet farklılıklarındaki azalmanın da gerçekleşme gereği vurgulanmıştır.

Berber ve Yılmaz (2008) çalışmalarında Türkiye’de kadın istihdamının mevcut durumu ortaya konmaya çalışmışlardır. Türkiye’de kadın istihdamının sektörel analizi ilk olarak ülke genelinde, daha sonra ise bölgelere göre incelenmiştir. Türkiye’de kadın istihdamının 2002 yılından itibaren düşme eğilimi içerisine girdiği tespit edilmiştir. Sektörel açıdan hizmetler sektöründe önemli artışların meydana gelmesine rağmen kadın çalışanlar hala yoğunlukla tarım sektöründe istihdam edilmekte olduğu tespit edilmiştir. Kadınların işteki durumlarının da değişmiş, ücretsiz aile işçisi olmaktan çıkmış ücretli ve yevmiyeli olarak çalışma durumuna geçtiği saptanmıştır.

Luci (2009) çalışmada işgücü piyasasında cinsiyet eşitsizlikleri üzerine ekonomik büyüme etkisini araştırmıştır. Ekonomik çalışmalar büyüme üzerinde kadınların işgücüne katılımının pozitif etkisini ortaya koymuştur. Fakat kadınların işgücüne katılımı üzerinde büyümenin etkisi açık değildir. Ekonomik büyüme ilk olarak katılımı azaltmakta, daha sonra uzun dönemde artırmaktadır. Bu durum U şekline benzetilmiştir. Ekonomik büyüme ile kadın işgücüne katılımının artırılması uzun dönemde özellikle gelişmekte olan ülkelerde aktif işgücü piyasası politikalarının varlığı ile sağlanacaktır.

Dayıoğlu ve Kırdar (2010) Kadınların işgücüne katılımının temel özellikleri açıklanmış ve bir dizi demografik ve ekonomik etkenin (yaş, medeni durum, kadının kazancı, erkeğin kazancı, hanehalkı geliri, eğitim seviyesi, iş deneyimi, çocukların varlığı v.b. gibi) kadınların işgücüne katılımı ile bağlantıları irdelenmiştir. Ayrıca, Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı hakkındaki, kentsel alanlardaki yüksek eğitilmiş kadınların yanı sıra kırsal alanlardaki kadınların azalan işgücüne katılım oranlarını ve kentsel alanlardaki düşük eğitilmiş kadınlar için düşük ve durağan katılım oranlarını da içeren bir dizi ilginç bulgu için yanıtlar aranmıştır.

Uraz, Aran, Hüsamoglu, Şanalmiş ve Çapar (2010) çalışmalarında Türkiye’deki kadınların işgücüne katılımında yakın dönemde gözlenen eğilimler ve profiller, Türkiye’de 2003-2006 dönemini kapsayan hanehalkı düzeyindeki üç ayrı veri kaynağı kullanılarak incelenmiştir. Türkiye’de kadınların işgücüne katılımının %27 düzeyinde seyrettiği oysa OECD ile EU-19 ülkelerinde bu oranın sırasıyla ortalama % 61 ve %64 düzeyinde olduğu belirtilmiştir. Türkiye’de 1980’de yüzde 48 olan bu oran son 30 yıl içinde gerilediği üzerinde durulmuştur. Rapor ayrıca kadınların çalışma olasılığıyla ilgili, çeşitli koşulların kontrol edildiği çokdeğişkenli bir analiz de içermektedir.

Akbulut (2011) çalışmada kadın istihdamındaki artışın açıklanmasında hizmet sektöründeki büyüme incelenmiştir. Kadın istihdamındaki artış ve hizmet sektöründeki büyümeye yönelik olarak ekonomik model geliştirilmiştir. Kadınların istihdamındaki değişime yönelik sektörel verimlilik farklarını ölçmek amacıyla iki sektörlü büyüme modeli ve ev üretim teknolojisi oluşturulmuştur. Sektörel verimlilikler verilerden elde edilmiştir. Model, ev hizmetleriyle karşılaştırılmış, piyasa hizmetlerindeki daha yüksek oranlardaki verimli büyümelerin 1950-2005 yılları arasında oluşabildiğini göstermiştir.

Alesina, Giuliano ve Nunn (2011) toplumda uygun kadın rolü hakkında inanışları ve normlardaki farklılıkların tarihsel orijinini analiz etmeye çalışmışlardır. Cinsiyet normlarının devamlılığını, gelişimi ve işgücünün tarihsel cinsiyet ayrımını etkileyen geleneksel tarım uygulamaları test etmişlerdir. Bulgular bugün girişimle ilgili aktivitelerde, politikada çalışma yerlerinde kadın katılımcılığının azaldığını göstermektedir. Ayrıca cinsiyet eşitsizliğini destekleyen davranışların daha da yaygınlaştığını ortaya koymaktadır.

Fogli ve Veldkamp (2011) çalışmada geçmiş yüzyıllarda ekonomik dönüşümlerin en önemlilerinden biri işgücüne kadının girişi olarak görmüşler ve bu değişimin nedenlerini araştırmışlardır. Katılımdaki değişimleri yerel bilgi değişiminin meydana getirdiği belirtilmiştir. Modelde istihdam edilen kadınlar incelenerek, çocuklar üzerinde anne istihdamının etkileri araştırılmıştır.

Rendall (2011) Avrupa’daki kadınların formel piyasada çalışmalarını ABD ve İskandinavya ülkelerine nazaran daha azdır. Avrupa’da hizmet sektörü daha küçüktür. Çalışmada kadınların hizmet sektöründe neden daha baskın olduğu araştırılmıştır. Bulgular hizmet sektörünün büyümesiyle kadın istihdamını destekleyen teknik değişimlerin geliştiğini göstermektedir. Kadınlar evde oturmanın maliyeti ile hizmet sektöründeki çalışma durumunu karşılaştırmaktadırlar. Ancak yüksek vergiler yükleyen ekonomi işgücü piyasasına kadının girmesine olanak tanımamaktadır. Bu durum da piyasada çalışma talebini azaltmaktadır. Devlet yardımları yüksek vergilerin etkisini engelleyebilir fakat bu refah kaybına neden olmaktadır.

Olivetti ve Petrongolo (2011) cinsiyetlerdeki ücret farklılıklarının ülkelerde ve ülkelerdeki gruplar arasında değiştiğini ileri sürmektedirler. Ülkeler bazında bakıldığında nitelikli ve niteliksiz cinsiyet ücret farklılığı ve çalışma saatleri farklılığı arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu pozitif ilişki işgücü piyasasındaki cinsiyet farklılığını şekillendiren net talep işgücü varlığını ortaya çıkarmıştır.

Kızılgöl Ayvaz (2012) Türkiye için 2002-2008 döneminde kentsel ve kırsal

alanlarda yaşayan evli ve bekar kadınların işgücüne katılımını etkileyen unsurlar belirlenmeye çalışmıştır. Bu amaçla 2002-2008 yıllarına ait Hanehalkı Bütçe Anketlerinden elde edilen veriler kullanılmıştır. Uygulamada logit model analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçları; evli ve bekar kadınların işgücüne katılma kararları üzerinde eğitim düzeyinin, hanehalkı gelirinin, bağımlılık oranının, oturlan konutun mülkiyetinin ve kadının yaşının en önemli faktörler olduğunu göstermiştir. Ayrıca, çocuk sayısı kentsel alanda işgücüne katılımı azaltırken kırsal alanda arttırmaktadır.

Olivetti (2013) işgücü piyasasındaki kadının rolü ile ekonomik büyüme arasında U şekline benzeyen tutarlı bir görünüşün olduğunu ileri sürmüştür. Görünüşün muhtemel örneği evli kadınların işgücü piyasasına katılımı olarak verilmiştir. Ülkeler bazında incelemede kadınların işgücü arzının belirleyicileri incelenmemiştir. Fakat vergilerdeki farklılıkların, çocuk bakımının, doğum izninin ve kültürel faktörlerin önemli olduğu belirtilmiştir.

III. TÜRKİYE'DE KADIN İŞGÜCÜ ARZI

Türkiye'de kadını işgücü piyasasına iten unsur 1915 I. Dünya Savaşı sıralarında erkeğin savaşa katılmasıdır. Savaş yılları boyunca kadın katılımının arttığı görülmektedir. 1950 öncesi kadın kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. 1950'li yıllar kentsel dönüşümün olduğu yıllardır. Kadın kırsal kesimde ücretsiz aile işçiliğini bırakıp, kente göç etmiştir. Bu nedenle tarımda istihdam azalmıştır. Gerçek anlamda tarımdışı işgücüne katılması 1950 kentleşme sonrası olmuştur. Ancak kadının kente göç etmesi ile de sanayi ya da hizmetler sektörüne girme konusunda eğitilmiş olmaması neticesinde önemli bir yol kat edemediği görülmektedir.

Türkiye'de Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan beri işgücü piyasasını geliştirmek, kadın ve çocuk haklarını gözetmek adına çok sayıda yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Önemli olan gelişmeler şu şekilde özetlenebilir:

- 1932 yılında Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girerek, Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) üye olmuştur,

(Kepenek, Yentürk 2001: 80, 123-126, 147):

- 8 Haziran 1936 tarih ve 3008 sayılı İş Yasası'nın çıkarılması; haftalık çalışma saati 48 saattir. Sendika kurma, toplu iş sözleşmesi ve grev gibi hakları benimsemekte ve zorunlu hakem düzenlemesini öngörmektedir. Kadınların ve 16 yaşından küçük olanların çalışma koşullarıyla ilgili olumlu sınırlamalar getirmektedir. Yasa'nın iş güvenliği ve toplumsal güvenlik alanındaki hükümleri 1940'ların ikinci yarısına kadar uygulama alanı bulamamıştır,

- 1945'te Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun çıkarılmıştır (<http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/csgeb.portal?page=bakanlik&id=4>),

- 1955 nüfus sayımı sonucunda 24 milyon olan ülke nüfusunda kentli nüfusun 7 milyon olduğu göz önüne alınırsa, yılda 600 bin iş başvurusunun yapılması ve başvuruların çoğunun kadın olması dikkat çeken bir unsurdur. Ancak iş isteyenlerin %87'den fazlası işe yerleştirilmiştir,

- Kararlı bir toplumsal ve siyasal ortamda hızlı ekonomik gelişme sonucu ülke nüfusu 1945'te 19 milyon iken, 1960'da 27.5 milyona yükselmiştir. Ücretli işçi miktarı artmış, yeni çalışma alanları oluşmuştur. Kırsal kesimde traktör kullanımının sonucu kentsel dönüşüm yaşanmıştır,

- 1950-1960 döneminde sigortalı işçi sayısı %75 oranında artarak, 1962'de 611 bine ulaşmıştır, tarım-dışı işgücünün sadece %20'si sosyal haklara sahiptir. Bu dönemde de yürürlükte kalan 1936 tarihli İş Yasası'dır,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

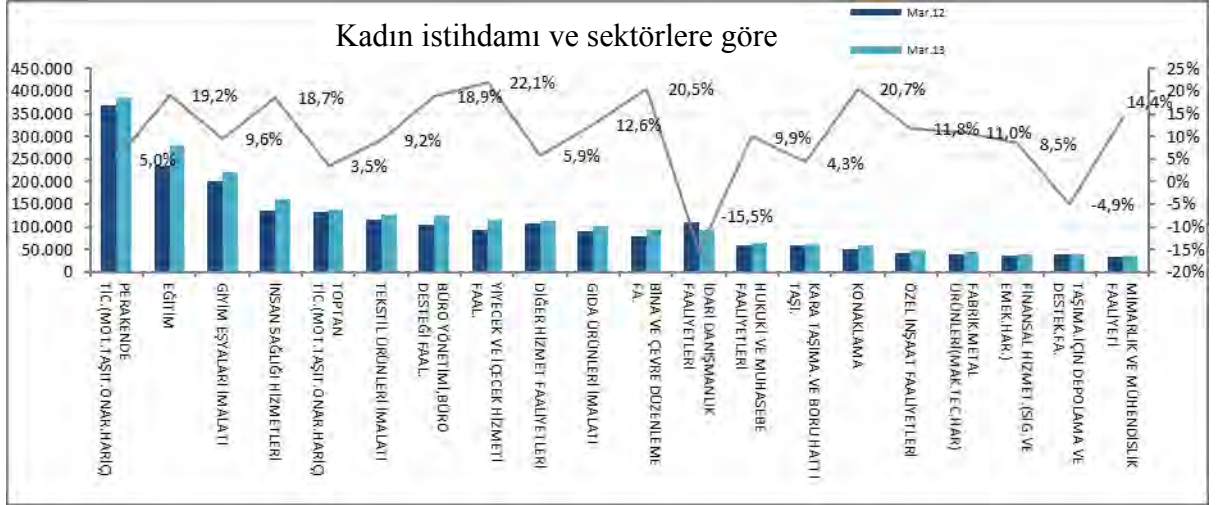
- 1960-1980 dönemi kalkınma planlarının yapıldığı dönemdir. Planlarda; işsizlik sigortasının kurulması, tarım işçilerinin ve çiftçilerinin sosyal güvenlik düzeni içine alınması, ücretin en az geçimlik düzeyinin altında olamaması... gibi bir takım düzenlemeler söz konusu olmuştur,

-Türkiye’nin 1970’li yılların ikinci yarısında ödeme güçlüklerinin içine düşmesi ülkeyi 1980’den itibaren bir dizi ekonomi politikası kararları almaya yönlendirmiştir. Makro ekonomi politikalarından kamu kesiminin sınırlandırılması, KİT’lerin faaliyetlerinin sınırlandırılmasıdır. Buradaki amaç özel kesimin daha hızlı gelişeceği inancıdır. Bu neo-liberal politika istihdamı ve kadın istihdamı oldukça etkilemiştir. Kadın istihdamının ve ücretlerin yüksek olduğu bir alanın özelleştirilmesidir.

III.1. KADIN İSTİHDAMINDAKİ MEVCUT DURUM

Türkiye’deki mevcut istihdam durum incelendiğinde gelinen nokta: Türkiye’de işgücüne katılım oranı 1988 yılında %54 olan bu oran, 2000 yılında %48’e gerilemiştir. 2009 yılına kadar düşmeye devam etmiş ve %44 olmuştur. Daha sonra artma eğilimine girerek 2012’de %48’ yükselmiştir. Kadın işgücüne katılma oranına bakıldığında ise 1988 yılında %32 olan oran inişlerle 1993 yılında %25’e gerilemiştir. İniş ve çıkışlarla tekrar 2003 yılında %25 oranını yakalamıştır. 2012’de ise %28 olmuştur. Erkek işgücüne katılım oranı kadınlara nazaran daha iyi bir durum sergilemektedir. 1988 yılında %78 olan bu oran 2009 yılına kadar azalma göstererek %64 olmuştur. 2012 yılında ise %69’dur (<http://stats.oecd.org/>).

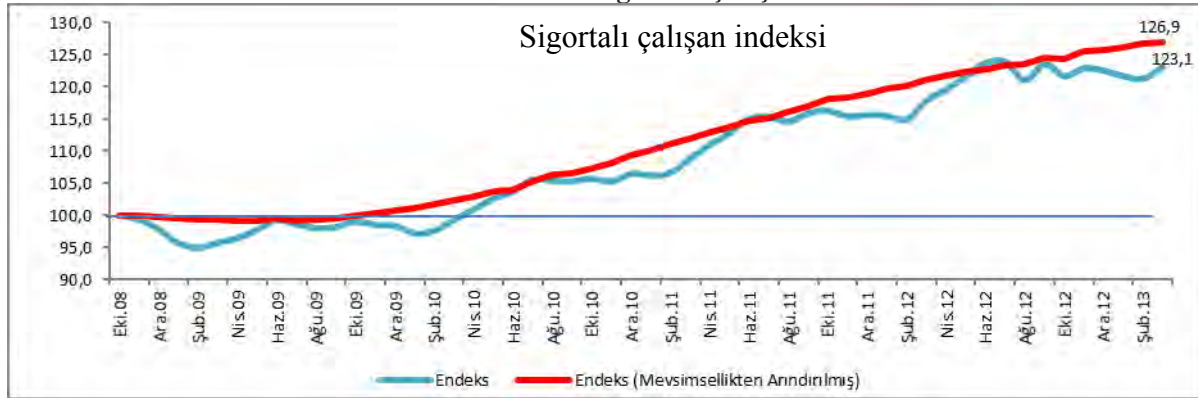
Grafik I.Kadın İstihdamının Sektörlere Göre Dağılımı ve Çalışan Sayısındaki Değişim

Kadın istihdamının sektörlere göre dağılımları yukarıdaki grafikte verilmiştir. Mart 2013’te geçen senenin aynı dönemine göre çalışan sayısında en yüksek değişim konaklama sektöründe gerçekleşmiştir. Buna göre konaklama sektöründe geçen senenin aynı dönemine göre %20’7’lik bir artış gerçekleşmiştir. En yüksek çalışanın istihdam edildiği sektör ise Perakende ticaret sektörü olarak belirlenmiştir. Bu sektörde Mart 2013’te 387.082 kişi istihdam edilmiş ve geçen senenin aynı dönemine göre %5’lik bir artış kaydedilmiştir. Perakende ticaret sektörünün ardından Eğitim ve Giyim eşyaları imalat sektörleri en yüksek kadın istihdamını sağlayan sektörlerdir.

Grafik II. Sektörlerin Sigortalı Kadın İstihdamındaki Payı

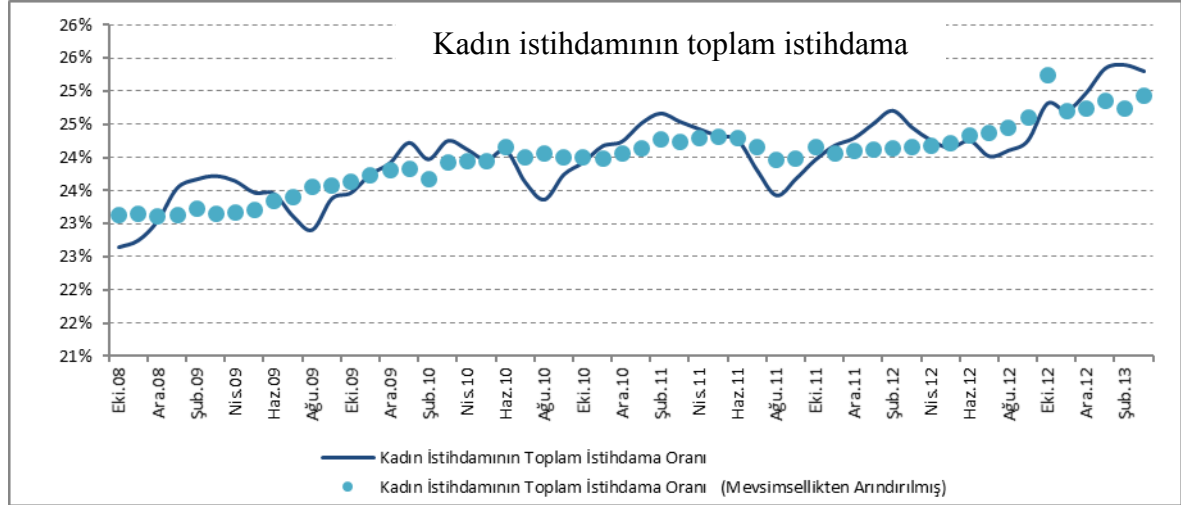
Sigortalı kadın istihdamının sektörlere dağılımlarına bakıldığında birinci sektörün Perakende ticaret olduğu belirlenmiştir. Giyim eşyaları imalatı ve İnsan sağlığı hizmetleri sektörleri diğer en çok sigortalı kadın istihdamı sağlayan sektörlerdir.

Grafik III. Yıllara Göre Sigortalı Çalışan İndeksi

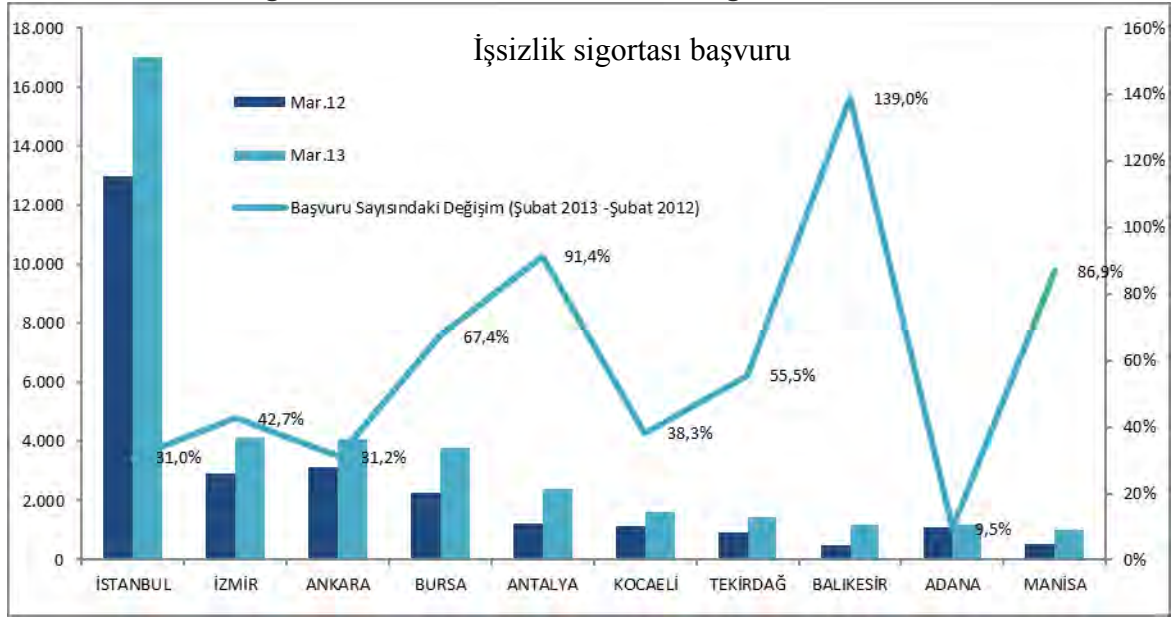
Yıllara göre sigortalı çalışan indeksine bakıldığında sigortalı çalışan indeksinin 2008'den bu yana devamlı bir artış gösterdiği görülmektedir. İndeksin yüzün altında kaldığı diğer bir ifadeyle kayıtlı istihdamın geçen yıla göre daha düşük olduğu dönem ise Nisan 2010'dan önceki dönem olarak belirlenmiştir.

Grafik IV. Kadın İstihdamının illere Göre Dağılımı ve Çalışan Sayısındaki Değişim

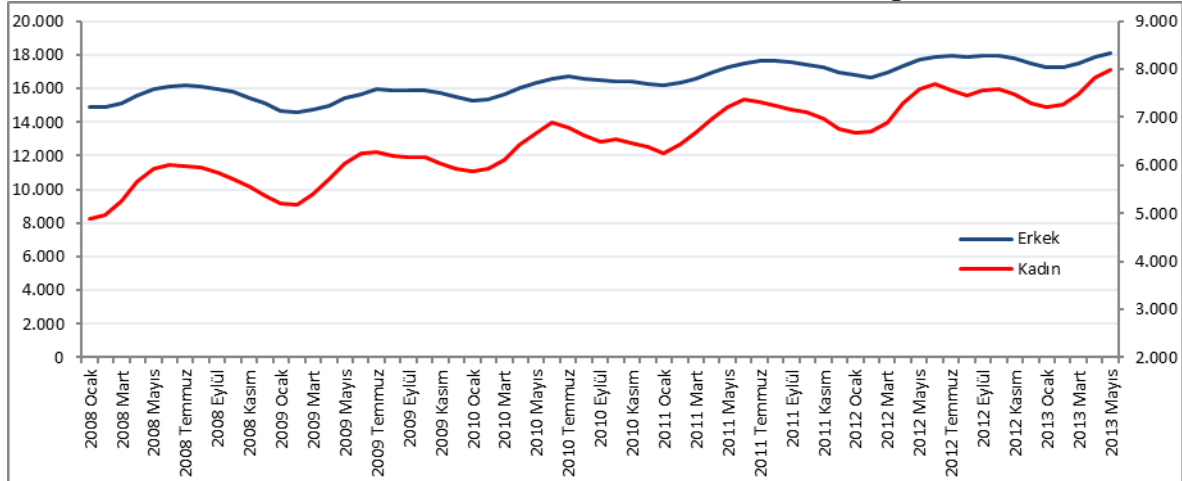
Kadın istihdamının illere göre dağılımlarına bakıldığında Türkiye'nin üç büyük şehrinin ilk üç sıraya oturduğu görülmektedir. İstanbul ise en yüksek istihdamı sağlayan şehirdir. Geçen yılın aynı dönemine göre kadın istihdamındaki en yüksek artış ise Sakarya'da gerçekleşmiştir.

Grafik V. Kadın İstihdamının Toplam İstihdama Oranı

Kadın istihdamının toplam istihdama oranına bakıldığında Ekim 2008'den bu yana istihdam oranları yükselmektedir. İstihdam oranları incelendiğinde bir mevsimselliğin söz konusu olduğu görülmektedir. İstihdam oranları en yüksek kış aylarında (Aralık, Ocak, Şubat) artmakta yaz aylarında ve özellikle Ağustos ayında ise düşmektedir.

Grafik VI. İşsizlik Sigortası Başvuru ve Yıllara Göre Değişim

İşsizlik sigortasına başvuru sayılarına bakıldığında çalışan sayısının en yüksek olduğu üç büyük şehirdeki işsizlik sigortasına başvurular yüksek bulunmuştur. Başvuru sayılarında geçen senenin Mart ayına göre en yüksek artış Balıkesir’de yaşanmıştır. Geçen seneye göre işsizlik sigortasına başvurular %139 oranında artmıştır.

Grafik VII. Yıllara Göre Kadın ve Erkek İstihdam Değişimi**Turkish Studies**

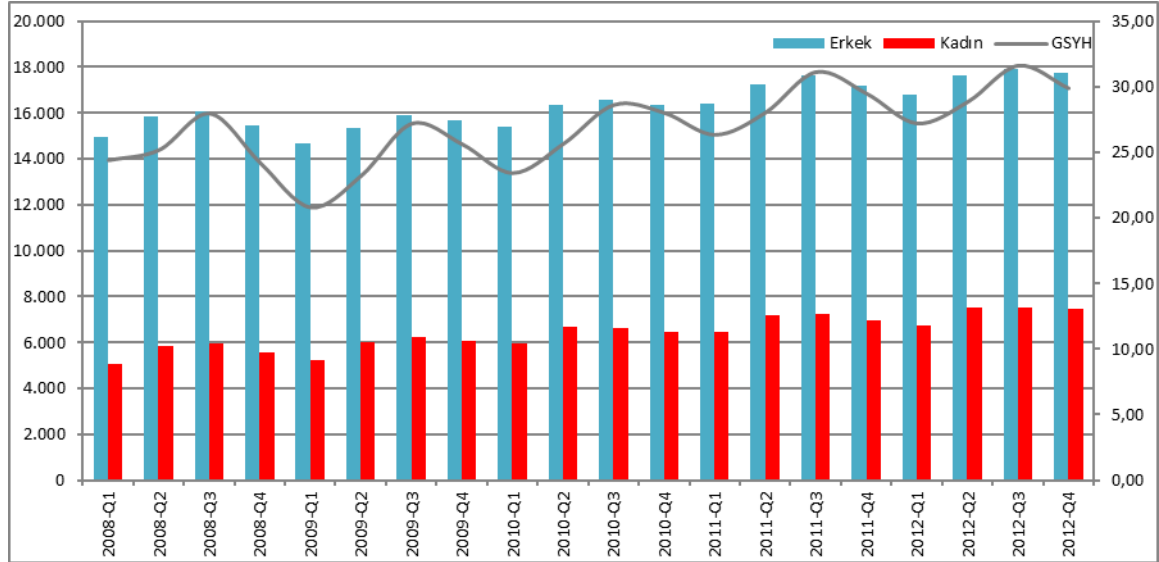
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Kadın ve Erkek istihdamının yıllara göre eğilimlerine bakıldığında her iki istihdam türünün de paralel bir seyir gösterdiği görülmektedir. Erkek istihdamı incelendiğinde kadın istihdamının düştüğü aylara paralel bir düşüş göstermekle beraber kadın istihdamına göre daha az dalgalanma göstermekte ve yıllar içerisinde kadın istihdamına oranla daha az büyümektedir. Kadın istihdamı ise sonbahar aylarında aşırı düşüş göstermektedir. 2008 Ocak ayından 2013’ün Mayıs ayına kadar kadın istihdamı %34’lük artış ile Erkek istihdamından daha yüksek artış oranı kaydetmiştir.

III.II. İSTİHDAM VE GSYH İLİŞKİSİ

İstihdam ve GSYH ilişkisine bakıldığında çeyrek dönemli istihdam rakamları ile GSYH arasındaki ilişki aşağıdaki gibi incelenmiştir. Buna göre Erkek istihdamı ile GSYH arasında, %92’lik pozitif bir ilişki bulunmuştur. Kadın istihdamı ile arasındaki ilişki ise %84 olarak bulunmuştur.

Grafik VIII. Çeyrek dönemlik istihdam rakamları ve GSYH arasındaki ilişki:

İstihdam rakamları ayrıca GSYH rakamları ile regresyon analizi yardımıyla modellenmiş ve aşağıdaki sonuçlar bulunmuştur. Buna göre:

- Erkek istihdamındaki bir birimlik artış GSYH üzerinde 1,022 birimlik artış sağlamaktadır.
- Kadın istihdamının GSYH üzerinde erkek istihdamına oranla daha yüksek etkisi söz konusudur. Kadın istihdamındaki bir birimlik artış GSYH üzerinde 1,583 birim artış sağlamaktadır.

Y=GSYH	Katsayılar	Standart Hata	t Stat	P-değeri
Erkek	1,022	0.326762	3,127	0.0058
Kadın	1,583	0.826677	1,914	0.0715
R Kare	77,00%			

İl çalışan sayısı ile sektör kıyaslaması amacıyla; 4a çalışan sayısı ile Esnaf, Tarım ve Kamu sektörlerinde istihdam edilen çalışanların arasındaki ilişki regresyon modeli ile tahmin edilmek istenmektedir. Bu amaçla bu dört değişkene ait yatay kesit verileri regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre;

- Bağlı olan ildeki esnaf sayısındaki bir birimlik artış toplam ile çalışan sayısına 7,3 birimlik katkı sağlamaktadır.
- Bağlı bulunan ildeki tarım çalışanı nüfusundaki bir birimlik artış toplam şehir nüfusuna 3,33 birimlik negatif etki yapmaktadır.
- İldeki Kamu çalışanı sayısındaki bir birimlik artış ise toplam ildeki çalışan sayısına 0,47 birimlik artış şeklinde yansımaktadır.

Y=4a il	Katsayılar	Standart Hata	t Stat	P-değeri
esnaf	7,30	0,10	75,92	0,00
tarım	-3,33	0,22	-15,08	0,00
kamu	0,47	0,10	4,67	0,00
R Kare	99,60%			

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kadın istihdamı ile ilgili istatistikleri değerlendirmek ve genel istihdam pastası içerisinde kadın istihdamının payını ve etkisini öğrenebilmek için yapılan bu çalışma sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

- Türkiye’de kadın istihdamı açısından lokomotif sektöre Perakende ticaret sektörü olarak belirlenmiştir. Bu sektörde istihdam edilen kadın sayısı toplam istihdam edilen kadın sayısının %12,7’sine denk gelmektedir. Eğitim ve Giyim eşyaları imalat sektörlerini de kapsayan ilk üç sektör toplam kadın istihdamının %29,2’sine denk gelmektedir.
- Perakende sektörü ayrıca sigortalı çalışan açısından da en yüksek orana sahip sektör olarak öne çıkmaktadır.
- Kayıt dışı istihdamın azaltılması için çıkarılan yasalar ve yıllar boyunca gösterilen çabaların sonucunu sigortalı çalışan endeksinde görebilmekteyiz. 2008 yılından bu yana sigortalı çalışan endeksi yükselmektedir. Dolayısıyla giderek daha fazla çalışan kayıtlı bulunmakta ve sosyal güvenceye sahip olabilmektedir.
- Metropoller yalnızca nüfus açısından değil kadın istihdamı açısından da liderliğe sahip olmaktadır. Nüfus yoğunluğu açısından en yüksek olan İstanbul kadın istihdamı açısından da en yüksek seviyeye sahiptir.
- Kadın istihdamında mevsimsel şartların istihdam rakamlarına etkisi bulunmuştur. Buna göre en yüksek istihdam rakamlarına kış aylarında rastlanırken en düşük rakamlar yaz aylarında gerçekleşmektedir.
- Kadın ve erkek istihdamı paralel bir seyir göstermektedir. Ancak kadın istihdamındaki değişim oranları erkeklere göre daha yüksek çıkmaktadır.
- İstihdamın GSYH üzerindeki etkisi incelendiğinde; Erkek istihdamının, kadın istihdamına göre daha az bir etkisi bulunduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- AKBULUT, Rahsan (2011).** Sectoral Changes and the Increase in Women's Labor Force Participation. *Macroeconomic Dynamics* 15: 240-264.
- ALESİNA, Alberto, GIULIANO, Paola and NATHAN Nunn (2011).** On the Origins of Gender Roles: Women and the Plough, NBER Working Paper 17098.
- ANTECOL, Heather (2000).** “An Examination of Cross-Country Differences in the Gender Gap in Labor Force Participation Rates” *Labour Economics* 7 _2000. pp: 409–426.
- ATTANASIO, Orazio, HAMISCH Low ve VIRGINIA Sanchez-Marcos (2008).** “Explaining Changes in Female Labor Supply in a Life-Cycle Model” *The American Economic Review*, Vol. 98, No. 4, pp: 1517-1552.
- BERBER, M., YILMAZ E., (2008).** Türkiye’de kadın istihdamı: ülke ve bölge düzeyinde sektörel analiz. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10 (2), 1-16. ss.
- BLAU, Francine D. and LAWRENCE M. Kahn (2007).** Changes in the Labor Supply Behavior of Married Women: 1980-2000. *Journal of Labor Economics* pg. 393-438.
- DAYIOĞLU, M., KIRDAR, M. G. (2010).** Türkiye’de kadınların işgücüne katılımında belirleyici etkenler ve eğilimler. Çalışma raporu. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı.
- FOGLİ, Alessandra and LAURA Veldkamp (2011).** Nature or Nurture? Learning and Female Labor Force Participation. *Econometrica*, 79 (4): 1103-1138.
- KAKICI, H., EMEÇ, H., ÜÇDOĞRUK, Ş., (2007).** Türkiye’de çalışan kadınların çocuk bakım tercihleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 5, 20-40. ss.
- KEPENEK, Yakup ve NURHAN Yentürk (2001).** Türkiye Ekonomisi Remzi Kitabevi 2001, Onikinci Basım.
- KIZILGÖL Ayvaz, Ö., (2012).** “ Kadınların İşgücüne Katılımlarının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz” *Doğuş üniversitesi Dergisi*, 13 (1) 2012, 88-101.
- KIZILIRMAK Burça (2005)** “Labor Market Participation Decisions of Married Women: Evidence from Turkey”
- LUCİ, Angela (2009).** Female labour market participation and economic growth. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, Vol. 4, 2/3. (doi:10.1504/IJISD.2009.028065; ISSN 1740-8822).
- OLİVETTİ, Claudia and BARBARA Petrongolo (2011).** Gender Gaps across Countries and Skills: Supply, Demand and the Industry Structure. NBER Working Paper 17349.
- OLİVETTİ, Claudia (2013).** The Female Labor Force and Long-run Development: The American Experience in Comparative,” NBER Chapters, n: Human Capital in History: The American Record National Bureau of Economic Research, Inc.
- ÖZER, M., BİÇERLİ, K., (2003).** Türkiye’de kadın işgücünün panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 55-85. ss.
- POWELL, Lisa M. (2002).** “Joint Labor Supply and Childcare Choice Decisions of Married Mothers” *The Journal of Human Resources*, Vol. 37, No. 1, pp: 106-128.
- RENDALL, Michelle (2011).** The Service Sector and Female Market Work: Europe vs. US. University of Zurich, mimeo.

TANSEL Aysit (2001). “Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time-Series Evidence and Cross-Province Estimates” ERF Working Paper 0124.

URAZ, A. v.d. (2010). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımında Son Dönemde Gözlenen Eğilimler Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı Çalışma Raporu Sayı:2, Mart, Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.policyinnovations.org/ideas/policy_library/data/01222/_res/id=sa_File1/

<http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/csgeb.portal?page=bakanlik&id=4>

<http://stats.oecd.org/>